Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

יִיווא בלעטער

שריפט פון ייִדישן ווייסנשאפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאלט פון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער 1

מ. ווײַנרײַך
דער ייִוואָ און די פּראָבלעמען פון אונדזער צײַט 3

רפֿאל מאָהלער
יצחק שיפּער (1884 — 1943) 19

נחום גלאָצער
פֿראַנץ ראָזנצווײַג 33

רודאָלף גלאַנץ
ייִדן אין דעם קולטורקרײַז פון דײַטשן אין אַמעריקע ביז די 80ער יאָרן 70

יהודה ראָזענטאָל
די קראָישע תנ"ך־מפֿרשים פון 9טן יאָרהונדערט 96

(המשך פון אינהאַלט אויף דער צוויטער זײַט הילע)

יאַנואַר־פֿעברואַר, 1945 — באַנד XXV, נומ׳ 1

המשך פון אינהאלט

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

סאָל ליפּצין

בען העכט און וואָדאָ פּראַנק — פּלאַמיקער צאָרן און אַלימפּישער מן־הצד 111

מאָרק ווישניאַק

פֿאַרגיטיקונג מצד דעטשלאַנד פֿאַר דעטשישע יידן 119

נ. גאָלדבערג

צי האָבן יידן אַ „פּריוערע" שטעלונג צו געשלעכט־פֿראַגעס און פֿאַמיליע־פֿראַגעס? 127

נ. גאָלדבערג

יידן אין ענגלישע און אירלענדישע אוניווערסיטעטן 129

מאָטעריאַלן און נאָטיצן

די ווילנער געטאָ־ידיעות 133

ז. שטקאָווסקי

די יידישע אונטערערדישע צייטונגען אין פֿראַנקרייך, 1940—1944 142

א יידישער בריוו פֿון אַמעריקע מיט הונדערט יאָר צוריק 145

פּראָפֿ׳ דודזאָנס א בריוו צו י. אָפּאָטאָשו 148

יודל מאַרק

אוריה קאַצענעלבאָגנס צושטייער צום ענין וואָקאָבולאַר פֿאַר אָנהייבער 148

אין יוגנט 150

פֿון רעדאַקציע 153

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 154

נח פּריילוצקי (נעקראָלאָג) 158

ענגלישע קיצורים 160

דאָס אָחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן
וואָס טרעפֿן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאָבעס פֿון יוגנט
טראָגן די מחברים גופֿא

אין חיינטיקן נומער צווישן די זייטן 144 און 145 געפֿינט זיך דער אינהאָלט פֿון כאָנד xxiv יוגנט־בלעטער אין יידיש און אין ענגליש. ביים אײַנבינדן דעם רעזיקן כאָנד דאַרף מען דעם יידישן טייל אינהאָלט אַרויסנעמען און אײַנבינדן אין אָנהייב פֿונעם כאָנד און דעם ענגלישן טייל אין סוף פֿונעם כאָנד.

געזעצט און אויסגעאַרטיקט דורך א. לאָוב, 250 וועסט 54סטע גאַס, ניו־יאָרק, נ״י

זיי און וועגן דער געטרײַשאַפֿט פֿון די דײַטשישע ייִדן צו דער דײַטשישער קולטור. דאָ וועלן אַרויסגעבראַכט צום ערשטן מאָל אַ סך נײַע מאַמענטן אויפֿן סמך פֿון אַ גרויסן מאַטעריאַל פֿון דער דײַטשישער פּרעסע אין אַמעריקע. צום אַרטיקל זײַנען צוגעגעבן וויי הוספֿות עט־לעכע אינטערעסאַנטע דאָקומענטן, צווישן זיי חיים סאַלאַמאַנס אַנאָנס אַז אַ דײַטשישער צײַטונג אין פֿילאַדעלפֿיע (זז׳ 70—95).

יהודה ראַזענטאָל, די קראָנישע תּנך־מפֿרשים פֿון 9טן יאָרהונדערט

דער מחבר דערציילט אין דעם אַרטיקל וועגן צוויי אינטערעסאַנטע מפֿרשים פֿון תּנך: בנימין (אַל) נאַהאַוואַנדי און דניאל אַלקומיסי. דער ערשטער איז געווען דער וויכטיקסטער גע־לערנטער בײַ די קרָאַים נאָך ענגען און האָט געפֿירט אַ קאַמף קעגן אַנטראָפּאָמאָרפֿישן פֿאָר־שטעלן זיך גאָט; נישט געקוקט אויף זײַן קעגנערשאַפֿט צו דער תּלמודישער ליטעראַטור, איז דאָך קאָנטיק אויף אים איר השפּעה; אין געוויסע פֿאַלן איז בײַ אים פֿאַראַן אַ וויסנשאַפֿטלעך־פֿילאָלאָגישער צוגאַנג בײַם דערקלערן שוועריקע ווערטער. דער צווייטער איז געווען אַ קעגנער פֿון אַלעגאָרישע אויסטײַטשונגען און האָט זיך געהאַלטן בײַ דער סיסטעם פֿון אות באות פֿאַר־שטיין דעם פּסוק; ער ווײַזט אַרויס אין אַ ריי פֿאַלן אַ סך חריפֿות און זײַנע פּירושים זײַנען סײַרוב קורץ און זאַכלעך (זז׳ 96—110).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 111—132).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 133—158).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 159—160)

די אַרטיקלען אין דעם היינטיקן נומער

מ. ווײַנרײַך, דער ייִוואָ און די פּראָבלעמען פֿון אונדזער צײַט

דאָס איז די רעדע פֿון דעם ווײַסנשאַפֿטלעכן דירעקטאָר פֿון ייִוואָ, געהאַלטן בײַ דער עפֿענונג פֿון דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, דעם 5טן יאָנואַר, 1945. די רעדע איז אַרויס אין אַ סעפּאַראַטן אָפּדרוק ווָאס מען קען קריגן פֿרײַ (זז׳ 3—18).

רפֿאל מאַהלער, יצחק שיפּער (1884—1943)

ד״ר יצחק שיפּער איז אומגעקומען אין פּוילן צווישן די מיליאָנען קדושים פֿון אייראָפּעיִשן ייִדנטום. דער מחבר, ווָאס ער באַטראַכט זיך אַליין ווי אַ תּלמיד פֿון אונדזער גרויסן היסטאָריקער, גיט בקיצור איבער דעם אינהאַלט פֿון ד״ר שיפּערס וויכטיקסטע ווערק. ער שטעלט זיך אויך אָפּ אויף ד״ר יצחק שיפּערס מעלות פֿון אַן איבערגעבענעם לערער און אימפּעטדיקן קעמפֿער פֿאַר ייִדישער קולטור. ד״ר שיפּער האָט דורכגעאַקערט די גאַנצע עקאָנאָמישע געשיכטע פֿון ייִדן אין מיטל־עלטער, האָט געבראַכט אַ ווערטיקן צושטײַער צו דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער אויטאָנאָמיע אין פּוילן און געווען דער פּיאָניר אין דער געשיכטע פֿון ייִדישער טעאַטער־קונסט און דראַמע (זז׳ 19—32).

נחום גלאַצער, פֿראַנץ ראָזנצווײַג

דער מחבר איז אַ תּלמיד און אַ חבֿר פֿון דעם אויסטערליש אינטערעסאַנטן מענטשן, דעם געלערנטן, טעאָלאָג און באַנייַער פֿון ייִדישן לעבן אין דײַטשלאַנד פֿראַנץ ראָזנצווײַג. דאָ ווערט איבערגעגעבן די באמת מערקווערדיקע לעבנס־געשיכטע פֿון אַ מאָדערנעם צדיק ווָאס האָט, גיט געקוקט אויף אַ שרעקלעכער קראַנקייט, געהאַט אין זיך גענוג ווילן צו בלײַבן אַ שאָפֿנדיקער גייסט ביזן לעצטן אָטעם. אין איינעם מיט דער ביאָגראַפֿיע ווערט דאָ אויך געגעבן אַן אַנאַליז פֿון פֿראַנץ ראָזנצווײַגס וויכטיקסטע ווערק און עס ווערט אַרויסגעבראַכט זײַן טעאָריע פֿון ייִדישקייט, זײַן פֿילאָסאָפֿיע פֿון ייִדישער געשיכטע און ייִדישער אמונה. פֿאַר אונדזערע לייענערס ווָאס אויך זײַן באַזונדער אינטערעסאַנט פֿראַנץ ראָזנצווײַגס באַציונג צום מיזרח־איראָפּעיִשן ייִדנטום, צו ייִדיש און צום שטייגער לעבן פֿון די ייִדישע פֿאָלקסמאַסן (זז׳ 33—69).

רודאָלף גלאַנץ, ייִדן אין קולטורקריזיז פֿון דײַטשן אין אַמעריקע ביז די 80ער יאָרן

דער אַרטיקל איז אַ טייל פֿון אַ גרעסערער אַרבעט אין שײַכות מיט דער עלטערער ייִדישער אימיגראַציע קיין אַמעריקע (ביז 1881). דער מחבר פֿאַרנעמט זיך מיט די דײַטשישע ייִדן און מיט זייער קולטור־געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין קריזיז פֿון די מיליאָנען דײַטשן אין אַמעריקע. ד״ר גלאַנץ שטעלט זיך אָפּ אויף די שווערקייטן ווָאס די דײַטשן האָבן אין אַמעריקע געהאַט אויסצושטיין ווי אַ מינאָריטעט, אַזעלכע שווערקייטן ווָאס ייִדן זײַנען שוין פֿון דורות צוגעווויגט צו זיי. ווײַטער רעדט דער מחבר ווען די גוטע באַציונגען ווָאס האָבן זיך אײַנגעשטעלט צווישן די דײַטשן און די דײַטשישע ייִדן, ווען די עקאָנאָמישע בינדונגען צווישן

דער ייִוואָ און די פּראָבלעמען פֿון אונדזער צייַט *

פֿון מ. ווײַנרײַך

חשובֿע פֿרײַנד פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט:

דעם 24סטן מאַרץ 1945 וועט דער ייִוואָ ווערן צוואַנציק יאָר, און ווען מיר מאַכן אין אינעם די ברכה פֿון שהחיינו והגיענו וקימנו לזמן הזה, וועלן מיר אַלע אײַנשטימען, אַז מיטן ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט איז ניט נאָר צוגעקומען בײַ ייִדן נאָך אַן אינסטיטוציע, נאָר עס האָט זיך אַנגעהויבן עפּעס נײַס א י ן ג ר ו נ ט ; איך וועל אײַנשטעלן און וועל זאָגן, אַז עס האָט זיך אין 1925 אַנגעהויבן אַ נײַ קאַפּיטל אין דער ייִדישער קולטור. אָבער דאָס דאָזיקע יאָר ווען דער ייִוואָ יערט זיך צום צוואַנציקסטן מאָל איז פֿאַר איינס דאָס בלוטיקסטע, דאָס גורלדיקסטע אין דעם לאַנגן בלוטיקן גורל־וועג פֿון דער ייִדישער געשיכטע. מיר וועלן דעריבער הײַנט אַוודאי ניט אָפּטרעטן פֿון אונדזער כּלל־גדול, אַז אין אַ זײַט פֿון די גרויסע שלײַכן פֿון ייִדישן לעבן איז קיין ייִוואָ ניטאָ. איך האָב זיך מיט די חבֿרים אײַנגעטיילט אויף אַזאַ אופֿן, אַז מאַרגן בײַ טאָג אויף דער פּלענאַרער זיצונג אין בנין פֿון אינסטיטוט וועט איר הערן פֿרטים וועגן אונדזער וויסנשאַפֿטלעכער און אַדמיניסטראַטיווער אַרבעט. אויף מיר האָט די אָנפֿירונג אַרויפֿגעלייגט דאָס שליחות, איך זאָל ריידן פֿאַר אײַך הײַנט אין אָוונט וועגן דעם ייִוואָ און די פּראָבלעמען פֿון אונדזער צײַט.

שוין דאָס זעקסטע יאָר ווי די סיטרא־אָחרא האָלט די וועלט בײַם גאָרגל, און גראָד די לעצטע וואָכן זעען מיר פֿון דאָס נײַ, אַז באַצוווינגען קען זי ווערן נאָר דורך איבערמענטשלעכע אָנשטרענגונגען פֿון די פֿאַראייניקטע שטאָטן און פֿון אַלע אַלייִרטע פֿעלקער, דורך דער העלדישקייט פֿון די מיליאָנען זעלנערס אויף די פֿראָנטן און דורך דעם וואָס יעדער איינער פֿון אונדז אין די וואָרעמע היימען וועט צולייגן אַלע זײַנע כּוחות. אָבער איינס ווייסן מיר אויף זיכער, און שיקנדיק אונדזערע גרוסן צו אונדזערע זין און ברידער אין אוניפֿאָרמען, לאָמיר נאָך אַ מאָל בציבור אַרויסזאָגן אונדזער זיכערקייט:

דער מערדער־רעזשים וואָס איז אין 1933 אַרויס פֿון ברודיקן רינשטאָק וועט ענדיקן אויפֿן מיסטקאָסטן פֿון דער וועלט־געשיכטע.

נאָר וואָס פֿאָר אַ פּריז האָבן מיר יידן דערפֿאָר באַצאָלט?

מיט דרײַ יאָר צוריק, וען אונדזער אינסטיטוט האָט נאָך געשטעלט די ערשטע טריט פֿון זײַן באַנײַטער טעטיקייט אין אַמעריקע, האָבן מיר אין אַ רע־זאָלוציע אויף דער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ אויסגעדריקט די איבערצײַגונג, „אַז פֿאַרן ייִדישן פֿאָלק אומעטום קומען אָן גלײַכּעכערע צײַטן“ און „אַז די קייטן, אין

---

* אַ רעדע געהאַלטן אויף דער עפֿענונג־זיצונג פֿון דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, ניו־יאָרק, דעם 5טן יאָנואַר 1945.

וועלכע דער שׂונא האָט אײַנגעשמידט אונדזערע ברידער אויף יענער זײַט ים, וועלן צעריסן וועדן."[1] וועד וואָלט דאָס נאָך הײַנט געקאָנט איבערחזרן? די קייטן וועדן טאָקע צעריסן, אָבער דער גרעסטער טייל פֿון אונדזערע ברידער איז מער ניטאָ. איך זאָג די וועדטער, און ס׳דוכט זיך אויס, אַז עס ניט אמת. וויי צו אונדז, עס איז אמת! ס׳איז ניט די צײַט פֿאַר נחמו, נחמו; נאָר איכה קענען מיר זאָגן. היה אדוני כאויב — בלע ישראל, גאָט איז געוואָרן ווי אַ שׂונא, ער האָט אומגעבראַכט ישׂראל; אומגעבראַכט אַלע אירע פּאַלאַצן, צעשטערט זײַנע פֿעס־טונגען און געמערט בײַ טאָכטער יהודה קלאָגעניש און קלאָג. מיר וויינען אויף די וואָס האָבן זיך אין די געטאָקאָמפֿן שׂיער ניט מיט הויל העגט געשטעלט קעגן טאַנקן און פֿלאַמען־וואַרפֿערס; מיר וויינען אויף די וואָס האָבן מיט שמע־ישׂראל אויף די ליפּן מקבל געווען אויף זיך דעם גזר; מיר וויינען אויף טרעב־לינקע און מיידאָנעק און פּאָנאַר און אָשפּיצין און קלאָגאַ און אויף די וואָס האָבן זיך אַליין געזוכען דאָס לעבן כּדי ניט אַרײַנצופֿאַלן צו די רוצחים אין די העגט.

אַנדערע זײַלן די געפֿאַלענע, מיר זײַלן די איבערגעבליבענע.

און אַפֿילו דאָס איז נאָך ניט אַלץ. אַ מאָל וועדט גרינגער פֿון יענעמס מיטגעפֿיל. אָבער די וועלט וויל דאָך אַפֿילו ניט הערן אונדזער בראָך. די מעכ־טיקע פֿון דער וועלט האָבן זיך ניט וואָס צו רעכענען מיט אונדז, וויל וואָס דען, — אַניט וועלן מיר גיין מיט היטלערן? געוויס וויסן מיר פֿון היפּש פֿאַלן אין פֿאַרשיידענע לענדער, וועו מענטשן פֿון אַ גאַנץ יאָר האָבן ריזיקירט מיט זייער לעבן צו רעטעווען יידן; אַזעלכע פֿאַקטן דאַרפֿן מיר קלײַבן. אָבער דעם גרויסן עולם, זאָגט מען, אינטערעסירט ניט צו לייענען וועגן יידישע צרות. איז וועו די וואָר רעפּיודזשי בּאָרד אין וואַשינגטאָן גיט אַרויס אַ באריכט וועגן די אויסראָט־לאָגערן פֿון אָשפּיצין, וווּ עס זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן, לויטן באָריכט גופֿא, איבער אָנדערטהאַלבן מיליאָן יידן, וויקלט זי דאָס אײַן אין אַ זאַק, אַז די דײַטשן קויפֿענען אויס „יידן און קריסטן באַגלײַך" און באַשרײַבט דאָס ווי „אַ טייל פֿון דעם דײַטשן פֿלאָן אונטערצוויאָכן די פֿרײַע פֿעלקער פֿון אייראָפּע".[2] און וועו די מאָסקווער איזוועסטיאַ רעדט וועגן די וויל־נער וואָס מען האָט אומגעבראַכט אין פּאָנאַר לעבן וויל־נע, כּאַראַקטעריזירט זי זיי ווי „ליטווינער, פּאָליאַקן, רוסן, וויסרוסן און יידן",[3] כּאָטש ניט ליטווינער און ניט פּאָליאַקן און ניט רוסן און ניט וויסרוסן זײַנען ניט געווען אין וויל־נע ביז דער מלחמה זיבעציק טויזנט און געבליבן הלוואי פֿופֿצן הונדערט. וויזט אויס, אונדזער בראָך קען מען דערמאָ־נען, אויב בכלל, איז נאָר עם כּל הנערים. פֿאַר וואָר,

[1] זע יוּוא־בלעטער XIX, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר 1942), ז׳ 124.

[2] Cf. *New York Times*, November 26, 1944: "It is a fact beyond denial that the Germans murdered millions of innocent people, Jews and Christians alike, all over Europe ... part of the German plan to subjugate the free peoples of Europe."

[3] **Известия**, 14 июля 1944 г.: «Недалеко от города Вильнюс расположен полустанок Панеряй. Здесь немцы расстреливали советских граждан. Тысячи литовцев, поляков, русских, белоруссов и евреев истреблены здесь фашистами».

מיר זײַנען געווארן ווי זאָמד וואָס איז הפֿקר,
וואָס יעדערער טרעט מיט די פֿיס . . .

לֶאָמיר כאָטש פֿון אייגס זיך אויסהיטן אין די דאָזיקע טעג פֿון אונדזער דריטן חורבן: פֿון באַנאַליטעט. מען זאָגט אונדז נאָך אַלץ, כּדי אונדז און זיך אַליין גרינגער צו מאַכן דאָס הארץ: ס׳וועט זיך אויפֿבויען צוריק, יידן ווערן ניט פֿאַרפֿאַלן . . . אַוודאי מוזן מיר מיט אַלע כּוחות העלפֿן צוריק אויפֿבויען די חורבֿות; אַוודאי וועט זײַן אין איראָפּע אַ יידיש לעבן, אָבער ווי אַזוי וועט עס אויסזען? צי וועט אַ ווילנע נאָך אַלץ האָבן אין זיך דעם כּוח פֿון ווילנע מיט 1,500 יידן אַנשטאָט די פֿריִערדיקע 70,000, בשעת דעם גאָונס קלויז איז פֿאַר־ברענט און פֿון בנין פֿון ייִוואָ איז געבליבן מערניט אַ קופּע אַש? און צי וועט אונדזער שארית הפּליטה אין איראָפּע האָבן פֿריַהייט פֿון געדאַנק, פֿריַהייט פֿון געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט, פֿריַהייט פֿון באַוועגן זיך, פֿריַהייט פֿון פֿאַרבינדונג מיט דער איבעריקער יידישער וועלט?

מיר גאָרן אַלע נאָך אַ נס, און פונקט ווי מיר ווילן ניט לאָזן אויסגיין דעם לעצטן פונק האָפֿענונג, אַז אפֿשר וועלן זיך נאָך אָפּזוכן די צוויי פֿירערס פֿון ייִוואָ, זלמן רייזען און זעליק קלמאַוויטש,[4] אַזוי וואָלטן מיר וועלן אָננעמען פֿאַר אַ סימבאָל, וואָס אין דער ווילנער געטאָ האָבן מענטשן ריזיקירט מיט זייער לעבן און דערראַטעוועט פֿון צווישן די אוצרות פֿון ייִוואָ טיילן פֿון אַלפֿרעד לאַנדויס יידישן ווערטערבוך־מאַטעריאַל צוזאַמען מיט בריוו פֿון רב חיים עוזר גראָדזענסקין און מיט פּינקסים פֿון קהילות און חבֿרות. אוי וואָלטן מיר דאָס וועלן אָננעמען פֿאַר אַ סימבאָל, אַז אויב ניט קיין בריק, איז כאָטש אַ קלאָדקע פֿאַראַן צווישן דעם נעכטן און דעם מאָרגן, און דעריבער וועלן מיר זיך חס־ושלום ניט מיאש זײַן אינעם קיום פֿון יידן אין איראָפּע. אָבער עס איז קלאָר, אַז אויב מיר וועלן לאָזן אין אַ זײַט ארץ־ישׂראל וואָס איז אַ פּראָבלעם פֿאַר זיך, איז אויף דער נאָענטסטער היסטאָרישער תקופֿה לויגט דאָס גרויסע אַחריות פֿאַרן יידישן פֿאָלק אויף אַמעריקאַנער יידן — די פֿרײַע, די רײַכע, די זאָטע.

און דאָ לאָמיר זיך אויסהיטן פֿון געשטרויכלט ווערן איבער אַ צווייטער באַנאַליטעט: נו, וועלן מ י ר איבערנעמען די ירושה. אַזעלכע רייד קענען געמאָלט זײַן נאָר דערפֿאַר וואָס אונדזער יידישער געזעלשאַפֿטלעכער געדאַנק איז געוואָרן טרוקן ווי ביין און דין ווי שפּינוועבס און ס׳איז ניטאָ קיין אויטאָריטעט וואָס זאָל אָנשרײַען:

— וואָס קומט מען איבערנעמען די ירושה, מען האָט דען כאָטש מיט וואָס קבֿורה־געלט צו באַצאָלן?!

למען השם, לאָמיר דאָס פֿאַרשטיין: מיט רייד נעמט מען ניט איבער קיין ירושה. אַ גיסטיקע ירושה אַוודאי ניט. דער יוסטער בעל־הבית קען ניט אַזוי

---

[4] זלמן רייזען איז אין אָקטאָבער 1939 אַרעסטירט געוואָרן דורך די סאָוועטישע מאַכט־אָרגאַנען און אַרויסגעפֿירט געוואָרן פֿון ווילנע. זעליק קלמאַוויטש איז אין סעפּטעמבער 1943 דעפּאָרטירט געוואָרן דורך די נאַציס קיין עסטלאַנד.

צווישן יאָ און ניין ירשענען זײַן ברודער דעם ראָש־ישׂיאָה. ער קען נאָר טרוימען וועגן דעם, און אייִדער וואָס וועט דאָרף ער זיך פּלײַטסן בדחילו ורחימו צו גיין אין יענעמס פּוסטריט. לְאָמיר טאָן וואָס מער און ריידן וואָס ווינציקער. לְאָמיר בכלל ניט דערמאָנען וועגן איבערנעמען די ירושה, לְאָמיר בעסער טראָכטן וועגן דעם, אַז דאָס אַמעריקאַנער ייִדנטום זאָל אַרײַנגעמען אין זיך די ירושה, אַז עס מוז אַראָפּ פון קעסט און פּאָרט לְעבן ייִדיש. דעם אָנטייל פון אַמעריקאַנער ייִדנטום אין גײַסטיקן פּאַרמעג פון כּלל־ישׂראל וועט באַשטימען די צוקונפט. מ י ר לְאָמיר טאָן וואָס אין אונדזערע כּוחות, און לְאָמיר דערבײַ, ווי ווײַט מיגלעך, לְערנען פון דער פּאַרגאַנגענהייט.

אין דעם וויל דער ייִוואָ אַרײַנטראָגן זײַן חלק, און ווי גליקלעך זײַנען מיר, וואָס אונדזער אויפּטו וועלט גרעסער פון יאָר צו יאָר און פון יאָר צו יאָר הערט זיך אײַן די ייִדישע אַמעריקע אלץ מער אין אונדזער קול. אין אַ גרויסער מאָס קומט דערפּאַר אַ דאַנק נפתּלי פּײַנערמאַנען עליו השלום.[5] איר וועט מאָרגן בײַ טאָג אויף דער פּלענאַרער זיצונג אַרויסזען פונעם אַדמיניסטראַטיוון באַריכט, אַז זינט 1940, וועלן מיר האָבן אָנגעהויבן אונדזער צענטראַלע אַרבעט אין אַמעריקע, איז אונדזער הכנסה אויסגעוואַקסן אין פּינקן, און פונעם באַריכט פון דער וויסנשאַפטלעכער אַרבעט וועט איר דערגיין, אַז מיר קענען מיט קלייניע געלטער טאָן גוטע אַרבעט. איך זאָג דאָס ניט אויף צו נאָרן זיך אָדער אײַך, אַז די ייִדישע אַמעריקע איז שוין מיט אונדז. מיר שטייען נאָך אלץ נעענטער צום אָנהייב. מיר ווייסן, אַז דער פּאַרשטאַנד פּאַר ייִדישער פּאָרשונג האָלט בכלל אין וואַקסן זייער פּאַמעלעך. מיט אַ יאָר פּערציק צוריק, וועלן מען האָט שעכטערן אַראָפּגעבראַכט קיין אַמעריקע, האָבן נאָך אַמעריקאַנער ייִדן ניט געוווסט, אַז מען דאַרף אויסבילדן רבנים אויך. הײַנט איז מען מושווה געוואָרן אויף דעם, אָבער וועלן עס גייט וועגן אַן אינסטיטוציע פּאַר ייִדישער סאָציאלעער וויסנשאַפט, קען מען נאָך אלץ אָנטרעפן אויף אַ פּראָגע: „וויפּל יתומים האָדעווועט אירי?" אויך וויייסן מיר, אַז עס שאָט אונדז, וואָס מיר ריידן ייִדיש. אַ סך מענטשן שרעקן זיך אָפּ. פּינקט און זיבעציק יאָר נאָך אַנאַנד האָט מען דאָך פּסדר אײַנגעוויגט דעם עולם, אַז שפּראַכן האָבן זייערע קאָליִרן און אַז דער קאָליר פון ייִדיש איז — ג ר י ן. מיט שטאָלץ מעג איך זאָגן, אַז מער ווי וועלכע עס איז אַנדערע ייִדישע אינסטיטוטציע האָט דער ייִוואָ פּאַר זײַנע קורצע עטלעכע יאָר אין אַמעריקע צוגעטראָגן דערצו, אַז די דאָזיקע צוניוייפֿאַרונג פון ייִדיש מיט גרינקייט זאָל צעריסן ווערן, מען זאָל פּאַרשטיין, אַז ייִדיש איז אַן אינסטרומענט ניט נאָר פּאַר די וואָס האָבן זיך נאָך נעבעך ניט אויסגעלערנט קיין ענגליש. מיר טוען דאָס, און מיר וועלן דאָס טאָן, ניט דורך רעזאָלוציעס. מיר ווירקן דורך דעם וואָס עס ווירקט צום מערסטן, — דורך מעשׂים.

אין פּאַרגלײַך מיט דער גראַנדיעזקייט פון דער אויפּגאַבע האָבן מיר דער־

---

[5] נפתּלי פּײַנערמאַן (1885 — 1944) איז געווען סעקרעטאַר פון אַמעריקאַנער אָפּטיילונג פון ייִוואָ זינט 1932 און זינט 1940 סעקרעטאַר פון ייִוואָ אין ניו־יאָרק. ער איז געשטאָרבן דעם 15טן פּעברואַר 1944.

ווײַל, געווײנטלעך, אויפֿגעטאָן נאָר אויפֿן שפּיץ מעסער, און ווען איינער זאָגט אונדז, אַז Yivo איז גוט, נאָר Yiddish Scientific Institute טויג ניט, Jewish וואָלט געווען בעסער, און אַז אונדזער געדאַנק איז אים צום הארצן, נאָר צו וואָס דאַרפֿן מיר אָנשרײַבן אויף די טירן פֿון אונדזער בנין צײַטן און שטופּן, pull און push וואָלט דאָך געווען גענוג, — זעען מיר, אַז מיר זײַנען נאָך מיט דעם דאָזיקן נײַעם גוטן פֿרײַנד אונדזערן ניט פֿאַרטיק און מיר מוזן זיך נאָך אַ מאָל אָוועק־זעצן קנעלן מיט אים די פּרשה יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט. דאָס איז ניט קיין שמועס וועגן אַן אינסטיטוציע. דאָס איז, אין תּוך, אַ גאַנג אין דער יידישער געשיכטע אַרײַן, און דער עיקר אין אונדזערע איבערלעבונגען פֿאַר די לעצטע הונדערט און פֿופֿציק יאָר.

בײַם פֿלאָקער פֿון די דײַטשישע גאַזאויוונס, בײַ די פֿײַערן פֿון קלאָגאַ האָבן מיר אַלײַן אויך בעסער פֿאַרשטאַנען די פֿונדאַמענטאַלע אײַנהייט פֿון דער יידישער געשיכטע, דאָס וואָס אַברהם סוצקעווער האָט אין זײַן ווילנער געטאָ־לײד[6] פֿון פּסח 1943 אַרײַנגעפֿרעסט אין די ווערטער: „ווי ווײַט איז די וויליע פֿונעם נילוס?" די שפּראַך אין אונדזער מויל איז ניט נאָר גרין, נאָר זי האָט אין זיך אַלע קאָלירן פֿון יידישן רעגן־בויגן. עס איז ניט נאָר די שפּראַך פֿון פּרצן, וואָס זײַנען דרײַסיקסטן יאָרצײַט באַצייכענען מיר אויף דער היינטיקער קאָנפֿערענץ. מיר לעבן, צי מיר קלערן וועגן דעם צי ניט, מיט דער שפּראַך און מיט דער לופֿט פֿון רב נחמן בראַצלאַווער, פֿונעם בעשט אַלײַן און פֿון זײַן גרויסן בר־פֿלוגתּא, דעם ווילנער גאָון. אָבער מיט זיי האָט זיך דען אָנגעהויבן? אַזוי גייען מיר דורך יידיש צוריק צו דער קדושה פֿונעם אַרי הקדוש און ביז רב גרשם מאור הגולה וואָס האָט אין אָנדער צײַט פֿון פֿאַרלענדונג, אין דער צײַט פֿון די קרייצצוגן, געגרונטפֿעסטיקט דאָס אַשפּנזישע יידנטום אויף אַ טויזנט יאָר.

פֿון וואַרמס, פֿון מײַנץ און פֿון שפּײַער,
דורך פּראָג, און לובלין ביז אַדעס
האָט אַלץ זיך געצויגן איין פֿײַער,
האָט אַלץ זיך געצויגן איין נס.

דורך יהודה חסיד און דעם מהרם ראָטנבורג, דעם פּראָגער מהרל און דעם רמאָ ציט זיך פֿאַר אונדז די זעלביקע קייט ביז דעם וואַרשעווער חמדת שלמה און דעם חפֿץ חיים, ביז שימעלע קאַפּטאַן און דבֿורה־אסתּר פֿון ווילנע, ביז הירש לעקערטן און יוסף טרומפּלדאָרן און שלום שוואַרצבאַרדן, ביז ברוך פּהן־ווירגילי און זײַן נאָענטן פּערזענלעכן פֿרײַנד בערל קאַצענעלסאָן, ביז מרדכי אַנילאָוויטשן און מיכאל קלעפּפֿישן. יעדערער אויף זײַן שטייגער — און אין דער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו אַלע אויף איין שטייגער — האָט אונדז געלערנט „צו לעבן מיט הייליקע תּורות און שטאַרבן מיט פֿעסטקייט פֿאַר זיי".

אָבער צי איז דען דאָס אַשכנזישע יידנטום געוואָרן ווי אַ יש מאַין? צי האָט זיך די יידישקייט פֿון שולחן־ערוך ניט געבויט אויף דער גמרא, און צי וואָלט

[6] אייניקייט (מאָסקווע), נומ׳ 17 (77), אַפּריל 27, 1944 איבערגעדרוקט אין היינטיקן נומער, זז׳ 151—152.

די גמרא־ייִדישקייט געקאָנט געמאַלט זײַן אָן דעם תּנך? אויב מען וויל, קען מען אונטערשטרײַכן דעם גוואַלדיקן מהלך פֿון יעמאַלט ביז הײַנט, און ס׳איז אויך ריכטיק; אָבער וועָן מיר זוכן די גרויסע ליניעס, בלײַבן מיר געפֿעלשט: טאַקע אַזוי, ווי ווײַט איז די ווילײַ פֿונעם נילוס?

ביז דער עמאַנציפּאַציע האָבן אַלע איראָפּעישע ייִדן אַזוי געזאָגט, אין די טערמינען פֿון זייער צײַט. וועָן גאָט האָט אָבער געמאַכט די צוויי גרויסע לײַכטער, די אויפֿקלערונג און דעם קאַפּיטאַליזם, האָט דער גורל אונדז אַוועקגעשטעלט סאַמע אין מיטן דער ניט־ייִדישער וועלט און געזונטן פֿאַדערן פֿון אונדז, מיר זאָלן זיך ניט נאָר אויבנאויפֿן צופּאַסן צו דער וועלט, נאָר מיר זאָלן זיך אויך פֿסיכיש אַרײַנפּאַסן אין איר. יעמאַלט האָבן זיך די וועגן פֿון מערבֿ־ייִדן און מיזרח־ייִדן פֿונאַנדערגעשיידט. די מערבֿדיקע ייִדן, איטלעכע גרופּע אין איר לאַנד, האָבן געזונטן מאָכן (שבת קען מען דאָך ניט זאָגן) זונטאָג פֿאַר זיך. נו אַדרבא, וואָס פֿאַר אַ וועדע האָט די „ייִדישע גאַס״ געקאָנט האָבן בײַם ייִדישן אינטעליגענט, וואָס ער האָט דאָך געגעבן דעם טאָן? אין דער געביטענער וועלט האָט דער מערבֿ־ייִדישער אינטעליגענט אידענטיפֿיצירט ייִדישקייט מיט קליינשטעטלדיקייט, און ס׳האָט זיך אים אָפּגעדוכט, אַז עס איז אַזוי גרינג אויסצובײַטן דעם ייִדישלעכן ריח פֿון טשאָלנט און קוגל אויף דער ריינער באַרגלופֿט פֿון הומאַנדטס אוניוועראַליזם.

פֿאַרזען האָט אָט דער אינטעליגענט נאָר אין קליניקייט: די ספּעציפֿישקייט פֿון דער ייִדישער סיטואַציע וואָס לאָזט זיך ניט מיסטערן מיט דעם וואָס מען פֿאַרלייקנט זי. יאָגנדיק זיך נאָך גאָלד האָט מען גאָנץ אָפֿט אײַנגעגאַנדלט נאָר גאָלדענעם שטויב, און אַ מאָל ערגער, — נאָר כּמו־גאָלדענע פּלי־טערלעך. אינעם דראַנג צו ווערן עכט דײַטש האָט מען זיך געפֿלײַסט צו זײַן נאָר דײַטש, האָט מען זיך פֿסיכיש איזאָלירט פֿון ייִדן מחוץ ביסמאַרקס אימפּעריע, און כאָטש מען האָט זיך געלערנט בײַ הומבאָלדטן אין בערלינער אוניוועראַסיטעט אוניוועראַליזם און מען האָט אין דער „גרויסער וועלט״ טייל מאָל דערגרייכט די אמתע הייכן פֿון אַנערקענונג, איז מען בנוגע ייִדישע פֿראַבלעמען, דאָס הייסט אויך בנוגע פֿראַבלעמען פֿון דער אייגענער פֿערזענלעכקייט, געווארן טיף פֿראָוויניציעל.

דער שניט צווישן מיזרח און מערבֿ איז ניט געווען אַזאַ מאַטעמאַטישער. טיילן פֿון מיזרח־אייראָפּעישן ייִדנטום זײַנען אויך געווען פֿאַרכאַפּט פֿון נאַציאָ־נאַלער אַטראַפֿירונג, און פֿון דער אַנדערער זײַט האָבן אויך בײַ דײַטשע ייִדן אויפֿגעבלּיצט נתן בירנבוים, פֿריץ מרדכי קופֿמאַן און פֿראַנץ ראָזנצווײַג. אָבער אין גרונט גאָפּלען זיך שאַרף פֿונאַנדער די ביידע וועגן, דער אַטאָמיסטישער וועג און דער אַרגאַנישער וועג, וואָס סימבאָליזירט קענען זיי ווערן אין זייער עקסטער פֿאָרעם דורך די פֿיגורן פֿון וואָלטער ראַטענוי און יצחק־לייבוש פֿרץ: דער טייל־ייִדישער וועג קעגן דעם אַל־ייִדישן וועג.

די ייִדישע וו י ס נ ש א פֿ ט ביזן ייִוואָ האָט אויך ניט באַנומען די דאָזיקע אָר־גאַנישע אינהייט. די טרעגערס פֿון דער טראַדיציע האָבן ניט געוואָלט זען די המשכדיקייט אינעם איבערבײַט, זיי האָבן מורא געהאַט, אַז די נײַע ייִדישקייט מיינט

אויס ייִדישקייט. די ראַציאָנאַליסטישע מערבֿדיקע חכמת־ישׂראל ווידער האָט מבֿזה געווען די לעבעדיקע ענדגילטיקע פֿונעם המשך. זי האָט זיך פֿאַרכלינעט מיט אַ „גאַלדענער תקופֿה" אין שפּאַניע, ווייל ערשטנס איז דאָס געווען אַריסטאָקראַטיש און צווייטנס איז דאָס געווען העט וועג; אָבער זי האָט געוואָרפֿן אַן אומחן אויפֿן שולחן־ערוך, פֿאַרמיאוסט דעם פּילפּול, אַרײַנגעלייגט אין חרם ייִדישע לעבנס־פֿאָרמען, געמיגלט זיך מיט דער ייִדישער שפּראַך. מיר, דער ייִוואָ, זײַנען געקומען אין דער ייִדישער וויסנשאַפֿט עס מתקן זײַן. מיר האָבן פֿאַרשטאַנען דעם צוזאַמענבונד און מיר ווילן דערקענען די בינדונגען, און דאָס דריקט זיך אויס אין יעדער ברעקל פֿון אונדזער טעטיקייט, — אין די טעמעס און אין גײַסט פֿון אונדזער אַרבעט. אונדזער עיקר אינטערעס איז יענער טייל פֿון אונדזער פֿאָלק, פֿון וואַנען מיר אָלײַן וואַקסן אַרויס און וואָס האָט אין די לעצטע הונדערט יאָר, וואָס ווײַטער אָלץ מער, געפֿירט דאָס וועלט־ייִדנטום. אָבער גיט נאָר אַ קוק אויף אונדזערע פּובליקאַציעס און לעקציעס, גיט אַ קוק אין אונדזער געדרוקטער רשימה פֿאַרשונגען וואָס זײַנען איצט אין גאַנג אין ייִוואָ, גיט אַ קוק אויף דער פּראָגראַם פֿון דער הײַנטיקער קאַנפֿערענץ, וואָס איר האָלט אין די הענט, וועט איר זען, וואָס עס מיינט די פֿונדאַמענטאָלע אייניקייט פֿון ייִדישן לעבן: פֿון גלות בבל און תלמוד בבלי ציט זיך אונדזער אינטערעס ביז צו די איצט חרובֿ געוואָרענע ייִדישע קהילות אין אייראָפּע און ביז די פּראָבלעמען פֿון ייִדישן אויפֿבוי אין דער גאַנצער וועלט און אין אַמעריקע גופֿא.

דאָס איז אונדזער אויסגאַנגפונקט: די ספּעציפֿישקייט פֿון ייִדישן גורל זענען מיר אין אַמעריקע אויך. דאָס הייסט ניט, אַז אין אַמעריקע מוז זיך חלילה איבערחזרן די ייִדישע געשיכטע פֿון אייראָפּע, אָבער עס הייסט יאָ, אַז ס׳איז אַן אינטרעדאַנישע וועג מען מיינט, אַז זאָל נאָר אויפֿהערן דיסקרימינאַציע, האָבן שוין אַמעריקאַנער ייִדן ניט וועגן וואָס צו טראַכטן. די זעלביקע פֿונדאַמענטאָלע פּראָבלעמען פֿון לעבן ווי ייִדן אין אַ ניט־ייִדישער וועלט שטייט דאָ אין לאַנד אויך, ווייל נאָר אויב מיר וועלן לעבן ווי ייִדן קענען מיר לעבן ווי געזונטע מענטשן. ניט צופֿעליק וועט איר אין די אויסגאַבעס פֿון ייִוואָ גאַנץ אפֿט געפֿינען אַרטיקלען וועגן דער פּראָבלעמאַטיק פֿון דיטשן ייִדנטום אין 19טן און 20סטן יאָרהונדערט: ס׳איז אַמעריקאַנער פּראָבלעמאַטיק.

אַוודאי זײַנען די טענדענצן פֿון אַטאָמיזאַציע און צעפֿאַל אין אַמעריקע גוואַלדיק מעכטיק. מיר ווייסן אַזוי גוט ווי ווער עס איז צווישן אײַך, אַז אַראָפֿלאָזן די הענט איז אַ סך גרינגער ווי אָננעמען זיך מיט מוט און פֿאַרקאַשערן די אַרבל. אָבער פֿאַרט וואַקסט דער גרעסטער טייל אַמעריקאַנער ייִדן פֿון מיזרח־אייראָפּעישן ייִדנטום. ווען עס זאָל גיין נאָר וועגן דעם, אַז ייִדישע שרײַבערס זוכן אַ סגולה צו זייער עלנטקייט און ייִדישע כּלי־טוערס ווילן ניט ריידן צו טויבע אויערן, וואָלט טאָקע געווען פֿאַרפֿאַלן, ווייל דער מאָרגן איז שטאַרקער ווי דער הײַנט. אָבער צי איז דען די אויסייִדישונג וואָס מען רופֿט אויף אַן אומגעלומפֿערטן שטייגער מיטן נאָמען „אַמעריקאַניזאַציע" די אמתע תרופֿה צו די פּסיכישע און סאָציאַלע פּראָבלעמען פֿון די פֿינף מיליאָן אַמעריקאַנער ייִדן?

איך וועל אײַך דאָ איבערלייענען, וואָרט בײַ וואָרט, די קאַמפאַזיציע פֿון אַ יידישן יינגל פֿון בראַנקס וואָס גייט אין פֿערטן זמן אין איינער פֿון אונדזערע יידישע שולן. דער מחבר איז אַ יינגל פֿון אַ יאָר צוועלף, נאָר ס׳איז אַ גרויסער מענטשלעכער דאָקומענט. ס׳איז געשריבן אין אַפּריל 1944.

איינמאל א יידיש קינד האט געוואוינט אין א קריסטליכע געגענט. ער האט געהאט א מוטער און א פאטער אבער, ער האט ניט געהאט קיין שוועסטער און ניט קיין ברודער. ער איז געווען זייער אומעטיק. פאר ער האט ניט געהאט קיין קינדער צו שפילן מיט. איינמאל זיין מוטער האט געזינקט ער איז קראנק פאר ער זיך אין הויז אלעמאל. האט זי אים געפרעקט, „פאר וואס גייסטו ניט אין גאס און שפיל זיך מיט קינדער?" האט ער געענטפערט, „אלע מאל די קריסטליכע קינדער שלאגן מיר, לאמיר וואוינען אין א יידישע געגנט". א וואך שפעטער זיי האבן געמופט אין א יידישע געגענט און ער איז געגאנגען צו שול און האט געטראפן יידישע קינדער און האט געמאכט א סך פריינט. און איז געווען זייער גליקלעך.[7]

איר זעט פֿון דער דאָזיקער קאַמפּאָזיציע, אַז מען האָט דעם שרײַבער מיט יידישקייט ניט איבערגעקאַרמעט. און מיר פֿרעגן אויפֿגעטרייסלטע: אָט דאָס איז עס די אַמעריקאַניזאַציע וואָס מען האָט אונדז אַזוי פֿאַרליבט און וואָס מען האָט אונדז אײַנגעשמועסט, אַז מיט פֿאַרגעסן יידיש האָט מען זי שוין דערגרייכט? עס דערמאָנט זיך מיט ביטערניש דער וויץ: וואָס קען זײַן נאָך ערגער ווי געפֿינען אין אַן עפּל אַ וואָרעם? דער ענטפֿער איז: אַ האַלבן וואָרעם. די דאָזיקע ניט־דערגאַנגענע אַסימילאַציע וואָס האָט צוגעראַיבט בײַ פֿיל הונדערטער טויזנטער יידישע קינדער אין אַמעריקע אַלע גוטיקייטן פֿון יידישקייט און זיי איבערגעלאָזן נאָר די ביטערנישן — דאָס איז די גרויסע, די צענטראַלע פראַבלעם פֿון יידישן לעבן אין אַמעריקע.

לאָמיר פֿרעגן ווײַטער: צי איז דאָס בילד וואָס ווערט געמאָלט אין דער דאָזיקער קאַמפּאָזיציע אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דער רעאַלער סיטואַציע פֿון יידישע קינדער אויף די גאַסן פֿון ניו־יאָרק? אויב יאָ, זײַנען אונדזערע קהלשע פֿירערס פֿאַרבראָכערס, וואָס זיי לייגן ניט אַוועק אַלע אַנדערע קהלשע געשעפֿטן און פֿאַרנעמען זיך מיט דעם. אָבער איך בין זיכער, אַז עס איז ניט. איך וואָלט אָפּילו ניט געשווויגן, אַז דער שרײַבער גופֿא האָט פֿאַרפֿיקסירט אייגענע אי־בערלעבונגען; אפֿשר האָט ער נאָר אין די פֿאַרמען פֿון אַ רעאַליסטישער סקיצע אַרויסגעבראַכט זײַן בענקשאָפֿט נאָך היימלעכקייט, נאָך וואַרעמקייט, און צוגע־פוצט מיט פֿאַקטן וואָס וואָלטן גאָרנישט זײַן. אָבער אויב דאָס איז ניט רעאַליזם, קען מען עס אָנרופֿן אין די טערמינען פֿון דער מאָדערנער קונסט סיררעאַליזם. די דאָזיקע פֿאַנטאַזיע שפּריצט אַריבער די גרענעצן פֿון פֿלאַכלעכער אָפּשפּיגלונג פֿון אַ פֿאַקט און מאָלט אונדז אַ גיסטיקן צושטאַנד — אַ געפֿיל פֿון שוואַכקייט וואָס וואַקסט, גאָט צו דאַנקען, ניט פֿון דער רעאַליטעט פֿון הינט

[7] איבערגעגעבן אות באות.

און, לאָמיר האָפֿן, ניט פֿון אַ שוואַרצער נבֿואה אויף מאָרגן, נאָר פֿון נעוואָרטישע אַנטוויקלונגען וואָס פֿאַדערן אַ פּסיכישע מאַסן־קוראַציע.

איצטער זעט איר שוין, פֿאַר וואָס מיר האַלטן אַזוי שטאַרק פֿון די גרויסע מיגלעכקייטן פֿון ייִוואָ און פֿאַר וואָס מיר זינגען אַזוי זיכער, אַז מיר קענען דינען ניט נאָר דעם יידן, וואָס זינגע קינדער ריידן צו אים ייִדיש, אַפֿילו ניט נאָר דעם וואָס רעדט ייִדיש צו זינגע קינדער, נאָר אויך יענעם אָפּגעפֿרעמדטן וואָס וויס נעבעך גאָרניט אַחוץ איינס: Hitler made me a Jew. דאָס איז אונדזערס אַ צו־שטייער אין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם. דער ייִוואָ איז ניט קיין אַרגאַניזאַציע פֿאַר קהלשער אַרבעט סתם, מיר זינגען אַן אינסטיטוציע פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָר־שונג און פֿאַר ברענגען די רעזולטאַטן פֿון דער פֿאָרשונג צום עולם; אָבער מיט אונדזערע מיטלען ווילן מיר העלפֿן פֿירן די ייִדישע אַמעריקע וואָס נעענטער צו פּרצעס וועג, וואָס וויטער פֿון ראַטענוויס וועג. ראַטענוי האָט זיך אין מבֿטל זיין דעם ייִדישן יש דערקלערט ביזן זאַץ: „ווען איך גיב גוט אַ גראָב אין זיך, געפֿין איך אויס, אַז עס טוט מיר מער ווי, אויב אַ בייער רעדט אויף די פּרינסן איידער ווען ער רעדט אויף ייִדן".[8] פּרץ לערנט אונדז: פֿאַרלייקנט ניט די ייִדישע סיטואַציע, נאָר מאַכט פֿון איר עפּעס; זיטן גאַנץ אין אייערע נשמות, וועט איר דערפֿון פּסיכיש אויפֿגעריכט ווערן; אַגב וועט שוין דערפֿון די ניט־ייִדישע וועלט אויך ענינסן אַ סך מער, ווילן מיט פּסיכיש גאַנצע מענטשן איז גרינגער צו האַנדלען און די רעזולטאַטן זינגען בעסערע.

אַוודאי, ייִדן גופֿא פֿאַרשטייען אונדז נאָך אַזוי ווינציק. מען קען זאָגן, אַז זיי ווייסן נאָך ניט רעכט, אַז זיי האָבן שותּפֿישע אויפֿגאַבעס, ווילן זיי זינגען נאָך ניט דערגאַנגען צום געדאַנק, אַז עס שטייען פֿאַר זיי שותּפֿישע פּראָבלעמען. אפֿשר דאַרף מען פֿאַרמוטירן נאָך אומברחמנותדיקער, אַז אַמעריקאַנער ייִדן זינגען נאָך לעת־עתּה מער אַ געאַגראָפֿיש־סטאַטיסטישער באַגריף אייידער אַ סא־ציאַלאָגישער. דערווילן זינגען זיי מערניט אַ רבים; אַ קיבוץ דאַרפֿן זיי נאָך ערשט ווערן; דערווילן האָבן מיר אַמעריקאַנער ייִדן, דאָס אַמעריקאַנער יידנטום דאַרף זיך נאָך ערשט אויספֿורעמען. און נאָך אַ זאַך: יענער טיפּ אַמעריקאַנער ייִדן וואָס איז פֿאַרבונדן מיט ייִדיש איז דאָך אַזוי טראַגיש וויקלדיק, אַזוי אומגליי־ביק אין זיך אַליין, אַזוי אינערט און אַזוי אומבאַהאַפֿן, ווען ער נעמט שוין יאָ עפּעס טאָן, אַז פֿון וואַנען זאָל זיך נעמען צו אים אַטראַקטיווע קראַפֿט?

אָבער מיר קענען פֿירערנגען אַנדערע סימנים אויך. פֿריִער האָט אונדז נאָר דאָס האַרץ געזאָגט, איצטער וויסן מיר שוין דאָס פֿון הונדערטער בריוו און פּערזענלעכע קאָנטאַקטן. מיר הערן זיך אײַן אין דעם וואָס עס שרײַבן און ריידן צו אונדז בחורים אין דער אַרמיי, ציווילע סטודענטן און סטודענטינס, מענטשן וואָס זינגען שוין אַרויס פֿון דער אַרמיי און טראָגן דעם בפֿבֿודיקן נאָמען וועטע־ראַנען. איר דאַרפֿט מיר ניט גלייבן אויפֿן וואָרט: קוקט אַריין סיסטעמאַטיש אין אונדזער אינפֿאָרמיר־בולעטין ידיעות פֿון ייִוואָ, וואָס איר קענט באַקומען צוגע־

---

[8] פֿ״גל סאָל ליפּצין, „וואַלטער ראַטענוי", ייִוואָ־בלעטער XVI, 1 (סעפּטעמבער־אָקטאָבער 1940), זז׳ 9—19; איצט אינקאָרפּאָרירט אין זײַן בוך *Germany's Stepchildren*, 1944.

שיקט אין גאַנצן פּרייַ, און לאָמיר טייטשן די סימנים אין איינעם. דאָס ערשטע וואָס מיר לערנען אָפּ: די מענטשן פּעלט עפּעס, און מיט מער יידישקייט קען מען זיי מאַכן גליקלעכער. דאָס צווייטע: אונדזערע רייד וועקן צוטרוי. ניט תּמיד פּאַר־שטייט מען אונדז, און אָפּט זיינען מיר מסתּמא אַליין דערין שולדיק, ווייל מיר טאָפּן דאָך נאָך ערשט דעם גרונט. דאָס דריטע: מען שפּירט בחוש, אַז מיר ברענ־גען צו די אַמעריקאַנער געבוירענע און אַמעריקאַנער דערצויגענע יונגע־לייט עפּעס פּרישס, עפּעס עיקרדיק נייס, אַפּילו ווען מיר זוכן זיי צו באַקענען מיט די מאַטעריאַלן פון אונדזער מוזיי פון די אלטע הייַמען. דעריבער קען מען ניט זאָגן, אַז מען האָט שוין דאָס אויך געפּרוווט אין יידישן לעבן. ניין, דער דאָזיי־קער צונויפּשמעלץ פון אַלגעמיינער און יידישער אינטעלעקטועלקייט, פון אַק־טיוון יידישן ווילן און פון אמעריקאַנער מעטאָדן איז נאָך ניט גענוג.

א גרויסער טייל פון אייך האָט זיכער געלייענט ד״ר סאָל ליפּצינס בראָשור *Yivo's Way*, וואָס מיר האָבן פּאָר א יאָרן ארויסגעגעבן. טאָמער ניט, הייסט זיך דאָס צושיקן. איר וועט דאָרטן געפֿינען דעם יונגן יידן וואָס איז אויסגעוואַקסן אין אַמעריקע און וואָלט לויט זיין קאַריערע אין דער דרויסנדיקער וועלט און לויטן פֿעלד פון זיין שטודיום אין פּלוג זיך געקאָנט באַגיין אָן אונדז. נאָר עס ציט אים צום יידישן מקור, ווייל ער זוכט עכטקייט, ער זוכט זיך אַליין. ד״ר ליפּצין דער־ציילט וועגן זיינעם א ויזיט, צוזאַמען מיט א סך ניט־יידישע סטודענטן און פּרא־פעסאָרן, אויף דער מאַסקווע סטריט אין שיקאָגא, וואָס דאָס איז אַן ערך די העסטער סטריט אין ניו־יאָרק. בייַם עולם באַזוכערס האָט זיך געמוזט שאָפֿן דער אינדערוק (און די יידישע סטודענטן, וויל איך צוגעבן פון זיך, האָבן אפֿשר פון פֿרייַער גהאט דעם אינדרוק), אַז דאס איז דאָס ספּעציפֿישע יידישע לעבן; מחוץ די מאַסקווע סטריט און העסטער סטריט זיינען פֿאַראַן יידן, זייער אפֿט חשובֿע יידן, אָבער קיין אַנדער יידישקייט איז ניטא—סיידן טעמפּל־יידישקייט, וואָס זי איז דאָך נאָר אויף דער צייט פון דער תּפילה, ניט פֿאַרן ממשותדיקן לעבן. צי אַנט־פּלעקט זיך דאָ ניט א גראַנדיעזע אויפֿגאָבע? דער דורכשניטלעכער יידישער יונגער־מאַן וויייס ניט, אַז יידן אין אַמעריקע האָבן באַשאַפֿן א פּרעכטיקע ליטעראַטור, וואָס אי זי איז ממשיך די יידישע ליטעראַטור פון יענער זייט ים, אי זי איז א פּראָדוקט פון אַמעריקע. מיר דאַרפֿן דאָס אים ווייזן. אין ווילנע איז אויך געווען א מאָל א צייט, וועו די ראָבינער־שול און דער לערער־אינסטיטוט און די גימנאַזיעס זיינען געווען אויף רוסיש, און יידיש האָט ממילא געמיינט יאַטקעווער גאָס. אָבער דורך פּלאַנמעסיקער געזעלשאַפֿטלעכער ארבעט איז אויסגעוואַקסן אויפֿן באַזיס פון מער עלעמענטאַרער קולטור־ארבעט דער בנין פון יִיווא אויף וויווולסקי־גאָס 18 ווי אַן עדות, צו וואָס די יידישקייט פון יאַטקעווער גאָס קען דערגרייכן. מיר גלייבן באמו־נה שלמה, אַז אויך אין אַמעריקע קען אַזוינס געשען. די יידישע אַמעריקע לייַדט נאָך דערווייַל פון אַמנעזיע, עס פעלט איר דאָס געפֿיל און באַווּסטזיין פון המשכ־דיקייט; אָבער בכדי איר אַליין זאָל זיין בעסער, דאַרף זי זיך ארומזען, אַז יידיש מיינט ניט נאָר העסטער סטריט, נאָר אויך 535 וועסט 123סטע גאָס. יעמאָלט וועט דער יונגער יידישער אין אַמעריקע פּטור ווערן פון געפֿיל, אַז ער איז אַן ערגערער

סאָרט מענטש דערפֿאַר ווײַל זײַן זיידע האָט, אַדער האָט געהאַט, אַ ייִדישע באַרד און רעדט, אַדער האָט גערעדט, אויף אַ גרינעם לשון. דערווײַל איז נאָך די ייִדישע שפּראַך דער אָרעמער קרובֿ דער ייִשובֿניק, און אַזוי באַהאַנדלט מען זי אין לײַטישער ייִדישער געזעלשאַפֿט, ווער רעדט נאָך ווען ס׳איז פֿאַראַן אַ הווא־אַמינא, אַז אַ פּריץ קען אַרײַנקומען אין שטוב. געדענקט מײַנע ווערטער, עס קען נאָך קומען אַ צײַט, ווען דווקא די אַמעריקאַנער ייִדישע יוגנט וואָס זוכט אַן אָנהאַלט פֿאַר זיך וועט מאַכן אַ סוף צו דער דאָזיקער באַצויונג. אונדזערע בריוו מיט די שטאָלצע ייִדישע אותיות, אונדזערע ייִדיעות פֿון ייִוואָ, וווּ דער ייִדישער טעקסט איז ניט ווינציקער שטאָלץ ווי דער ענגלישער, קומען צו צענדלינגער טויזנטער מענטשן ניט ווי אַ געדעכטניש פֿון דער צעכראָסטעטער העסטער סטריט, נאָר ווי אַן אָנזאָג פֿון אַ לײַטישערער צײַט. דאָס איז אויך אונדזערס אַ צושטײַער אין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם.

פֿאַר אַ יאָרן האָבן מיר אין דער ד״ר צמח שאַבאַד־אַספּיראַנטור געהאַט אַ קורס פֿון צוואַנציק לעקציעס אויף דער טעמע: „פּראָבלעמען אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער שפּראַך״.[9] צוויישן די צוהערערס איז איין מאָל אויך אַרײַנגעגאַנגן אַ לערער פֿון אַ בראָנקסער הײַסקול. ער איז געקומען קיין אַמעריקע ווי אַ קינד און האָט פֿאַר דער גאַנצער צײַט קיין מאָל ניט געהערט, אַז ייִדיש האָט אַ געשיכטע און קען דינגען פֿאַר העכערע ענינים אויך. ווי אַזוי ער איז פֿון דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ געוואָרן וויכטיק איך ניט, נאָר פֿון יעמאָלט אָן האָט ער שוין געגומען קומען. איין מאָל נאָך אַ לעקציע גייט ער צו צו מיר און פֿרעגט: „וואָס איז דער חילוק פֿון אַ דיאַלעקט ביז אַ שפּראַך?״ איך האָב געמיינט, אַז עס רופֿט זיך אָפּ אין אים דער משפּיליקשער ביטול, און איך האָב אים געפֿרווט אַרויספֿירן אויפֿן ריכטיקן וועג, נאָר ער האָט מיך איבערגעריסן: „דאָס וויייס איך, אָבער איך וועל אײַך געבן אַ בעסערע דעפֿיניציע: אַ שפּראַך איז אַ דיאַלעקט מיט אַן אַרמיי און פֿלאָט״. איך האָב זיך יעמאָלט באַלד פֿאַרגעדענקט, אַז די דאָזיקע וווּנדערלעכע פֿאַרמולירונג פֿון דער סאָציאָלער מערכה פֿון ייִדיש מוז איך ברענגען צו אַ גרויסן עולם. ייִדיש — און אין בריטערן זינען ייִדישקייט בכלל — האָט ניט קיין אַרמיי און פֿלאָט, און דערפֿאַר פֿאַררעכנט מען עס צווישן די דיאַלעקטן פֿון די אָרעמע קרובֿים. אָבער לאָמיר ניט אַראָפּלאָזן די הענט אין רעזיגנאַציע. צוריק געערעדט איז דאָך פֿאַרט די דעפֿיניציע ניט קיין פֿולע. דאָס רובֿ שאָצט מען טאַקע הײַנט לעבעדיק לויט זייער מילידיטעריישן כּוח, און דער שטאַרקער קומט אויס דער גערעכטער. אָבער אָט האָט דאָך די שווייץ גאָר קיין פֿלאָט ניט און איר אַנזען אין דער וועלט איז אויך אַ סך אַ גרעסערער אידער אין פּראַפֿאַרציע צו איר אַרמיי; און דער אַנזען פֿון נאַרוועגיע, פֿון דענמאַרק, פֿון דער מיטל־עלטערישער פֿלאָרענץ און פֿון דער אַנטיקער העלאַס און פֿון אונדזער אייגענער ווילנע ווישן די צוויי וועלט־מלחמות וועט דען געמאָסטן מיט זייער מילידיטע־

[9] די פֿולע פּראָגראַם פֿון דעם קורס זע: ייִוואָ־בלעטער XXIII, 3 (מײַ־יוני 1944), זז׳ 420—421.

רישער תקיפות? יידיש, און יידישקייט בכלל, קיין וועלט־קאנקורענץ־פעיק — ניט אין דעם זינען, אז מיר זאָלן אויסקאנקורירן אנדערע, נאָר אז מיר זינען אויך עפעס, אז מיר מעגן זיך פילן ווי עפעס; יעמאָלט איז מען ניט געפאָלן בײַ זיך. מיר קומען ניט אײַנרײַדן אונדזער יוגנט, אז מיר זינען בעסערע מענטשן ווי אַלע. אָבער מיר זאָגן איר יאָ: מיר זינען אַ באַזונדערער סאָרט מענטשן וואָס איז זיכער ניט ערגער ווי יעדער אַנדערער סאָרט. מיר טראָגן אָן אַנדער נומער שיך — און אויב אַפילו דער שכן געפעלט אונדז אַזוי שטאַרק ווי אונדז געפעלט אַמעריקע, זינען מיר ניט מחויב צו טראָגן זײַן נומער שיך, און ער האָט דערפון קיין טובֿה ניט אויך.

די פון אײַך וואָס קומען צו אונדז אָפטער געדענקען וועגן דעם, אז מיר רײַדן כסדר וועגן דעם יִוואָ אין פֿאַרבינדונג מיט די פּראָבלעמען פון דער יידישער יוגנט דאָ אין לאַנד. אָבער מיר רײַדן נאָך צו ווינציק. ווי נאָר מיר וועלן קענען אָפּעטעמען אַ ביסל פרײַער נאָכן לייגן די פונדאַמענטן און מיר וועלן פֿאַרברייטערן אונדזער אַספּיראַנטור און איבערבויען זי אין אַ פולער אייבערשול פֿאַר יידישע סאָציאָלע וויסנשאַפֿטן, וועלן זיך ערשט אַ שאָט טאָן אויף אונדז די פּראָבלעמען. מיר וועלן מוזן שאַפֿן — און מיר האָלטן שוין אין שאַפֿן — נײַע פּראָגראַמען, מיר וועלן דאַרפֿן שאַפֿן פֿאַסיקע לערנביכער, האַנטביכער און מקורים־ביכער. אַ סך פון די סטודענטן, און אויך אַ טייל דאָצענטן וועלן זיך דאַרפֿן צולערנען יידיש, און פֿאַרקערט וועט אויך אַ מאָל אויסקומען צו גיין אויף קאָמפּראָמיסן מיט ענגליש. מיר וועלן דאָ דאַרפֿן אָפּווענדן פון פֿאַל צו פֿאַל צו צווישן דער קנאות פֿונעם גבאי דעם מחמיר וואָס האָט געוואָרטשעט: „בײַם דאָוונען שמירט ער די רעדער“ און דער סבֿלנות פון ר׳ לוי יצחק וואָס האָט מלמד־זכות געווען: „אַפֿילו ווען ער שמירט די רעדער, דאָוונט ער!“

פּראָבלעמען, מיט איין וואָרט, זינען מיר ניט זשעדנע. אָבער די יסודות זעען זיך שוין קלאָר. מיר האָבן דער יוגנט וואָס צו געבן, און זי איז באַרעכטיקט עס בײַ אונדז צו באַקומען. קענטענישׂ פון יידישן לעבן אַליין וואָלט שוין געווען דינו. אינטעלעקטועלע קאָמפּעטענטקייט פֿאַר דער יידישער געזעלשאַפֿט־לעכער אַרבעט וואָס האָט טויזנטער פֿאַזיציעס דאָ אין לאַנד וואָלט געווויס געווען דינו. אַ פֿאַרקניפונג מיט דער גרויסער יידישער וועלט מחוץ די פֿאַראייניקטע שטאַטן קענען מיר אויך געבן, — דער יִוואָ איז אַ וועלט־אינסטיטוציע. אויך וועט אונדזער אייבערשול רוקן פֿאָרויס די יידישע וויסנשאַפֿט דורך יענער קלייניקרבעט פון סעמינאַר־אַרבעטן, טעזיסן און דיסערטאַציעס, וואָס אַן זיי קענען די גרויסע אויפֿטון פון גדולים זינען אין בעסטן פֿאַל נאָר בריליאַנטענע סברות, ניט קיין באַגרינדעטע סיסטעמען. על אחת כמה וכמה דאַרפֿן מיר זינען צופֿריידן, וואָס מיר וועלן זינען בכוח צו מאַכן פּסיכיש געזינטער, פּסיכיש שטאַרקער יעדער יונגן יידן דאָ אין לאַנד — אויב ניט דירעקט, איז דורך די אויסשטראָלונגען פון אונדזער אַרבעט.

עס קומט צו נאָך אַ זאַך, וואָס מיר אַליין האָבן זי ערשט דערזען בהדרגה און וואָס איז וויכטיק ביז גאָר. עס האָט צו טאָן מיט דער סיטואַציע פון יידישן

אַקאַדעמיקער דאָ אין לאַנד. אויף די גרויסע ייִדישע שפּיטאָלן אין אַמעריקע זאָגט מען שוין לאַנג, אַז זיי זײַנען וויכטיקער פֿאַרן ייִדישן דאָקטער איידער פֿאַרן ייִדישן חולה. דער חולה וואָלט זיך אפֿשר ווי עס איז אַן עצה געגעבן אין אַנדערע אינסטיטוציעס, אַפֿילו מיט כשרות וואָלט מען אים אפֿשר פֿאַרזאָרגט; נאָר אַ סך ייִדישע דאָקטוירים וואָלטן ניט געהאַט קיין אָרט וווּ זיך צו פֿאָרפֿול־קומען, וווּ זיך צו האַלטן אויף דער הייך פֿון וויסנשאַפֿט, וועו זיי זאָלן ניט געווען האָבן קיין ייִדישע אינסטיטוציעס. איך וואָלט וועלן, מען זאָל אַ טראַכט טאָן, צי וואָקסט ניט אַן ענלעכע פּראָבלעם פֿאַר דער ייִדישער אַקאַדעמישער אינטעלי־גענץ אויך אויף די פֿעלדער פֿון הומאַניסטיק און פֿון די סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן. הלוואי זאָל איך לײגן זאָגן!

מען וועט דערויף ענטפֿערן, אַז מען זעט עפּעס ניט אַזאַ גוואַלדיקן אָנגעלאַף פֿון סטודענטן אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ. ריכטיק. אָבער אַ וויסנשאַפֿט־לעכע אינסטיטוציע, ענטפֿערן מיר, קען זיך ניט באַנוגענען מיט ד ר ע ג י ס ט ר י ר ן אַן אינטערעס; זי מוז קענען אַרויסרופֿן אַן אינטערעס אויפֿן באָזיס פֿון פֿאָראַנענע, הגם ניט דערקענטע רעאַלע אינטערעסן. און טאָמער וועט זיך גע־פֿינען אַ בעלן אונדז צו זאָגן: הערט זיך אײַן, וווהין שלעפּט איר די יוגנט? איר זײַט דאָך די זעלביקע געטאָ־ייִדן (מיינענדיק מיט דעם וואָרט דעם באַגריף וואָס די השפּלה האָט אין 19טן יאָרהונדערט איבערגענומען בײַ די אַנטיסעמיטן), נעמען מ י ר דאָס וואָרט מיט זײַן נײַעם טײַטש וואָס די יאָרן פֿון אומקום האָבן אונדז געבראַכט, און מיר ענטפֿערן מיט ענייוות: נײַן, מיר זײַנען ניט קיין געטאָ־ייִדן, מיר זײַנען נאָך ניט, מיר ווילן נאָך ערשט דורך עבֿודה און לײַטערונג דערגיין דערצו, אַז מיר זאָלן זוכה זײַן כאָטש אין עפּעס געגלײכן צו ווערן צו די געטאָ־ייִדן פֿון וואַרשע און ווילנע. ווער צווישן אונדזערע פֿינף מיליאָן ייִדן דאָ אין לאַנד וואָלט ראָוי געווען צו שטיין אין זייערע ד אַמות? מיר וועלן זיך נאָך לאַנג דאַרפֿן לערנען בײַ די וואָס זייער לעבן איז געווען אַזוי הייליק ווי זייער טויט.

מיר האָבן זיך געפֿלײַסט צו ברענגען צום ייִדישן כּלל אין אַמעריקע און צו דער אינטעלעקטועלער ניט־ייִדישער אַמעריקע, וואָס זי איז אויך אונדזער אַדרע־סאַט, די בשׂורה וועגן דער געטאָ. מיר האָבן אָנגעהויבן אין 1942, וועו מיר האָבן מענדעלסאָנס באַריכט: „ווי אַזוי לעבן פּויליש ייִדן אין די געטאָס" אַרויסגע־בראַכט דורך די ייִוואָ־בלעטער און אויך אין 9,000 עקזעמפּלאַרן באַזונדערע ברא־שורן אין ייִדיש און ענגליש.[10] דורך דער צײַט איז די ווירקונג פֿון ייִוואָ היפּש אויסגעוואַקסן. די ייִוואָ־בלעטער גייען אין צווייען אַזוי פֿיל ווי יעמאָלט, און חוץ דעם זײַנען פֿון סעפּאַראַטע אָפּדרוקן פֿון מענדעלסאָנס בראָשור וועגן וואַרשעווער אויפֿשטאַנד אין ענגליש אַליין אַריינגעבראַכט געוואָרן אין עולם 30,000 עקזעמפּלאַרן;[11] און וועו מען זאָל רעכענען דעם פֿולן איבערדרוק אין

---

[10] ייִוואָ־בלעטער XIX, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר 1942), זז׳ 1—27. די ענגלישע איבערזעצונג איז אַרויס אונטערן טיטל: *The Polish Jews behind the Nazi Ghetto Walls*.

[11] „דער ווידערשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ", ייִוואָ־בלעטער XXIII, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר,

Menorah Journal, די גרויסע אויסצוגן אין *P.M.* און אין *Congressional Record*, די איבערדרוקן אויף ייִדיש אין אַנדערע לענדער און די שפּאַניש איבערזעצונג וואָס דער אַרגענטינער אָפּטייל פֿון ייִוואָ האָט אַרויסגעגעבן אין 5,000 עקזעמפּלאַרן, האָבן מיר די בשׂורה דערבאַכט צו הונדערטער טויזנטער, אָבער דאָס מאָל איז עס געווען אַ באַריכט, ווי אַזוי עס זיצענען גע שט אַר בן פויליש יידן אין די געטאָס. דורך אונדז איז אויך געקומען צו דער עפּנטלעכקייט דער בריוו פֿון עמנואל ריינגעלבלומען,[12] געשריבן מיט אַן עפּישער רויקייט, פֿון וועלכער דאָס בלוט וועלט פֿאַרגיוואַלדיקט אין די אָדערן, און דעם זעלביקן טאָן פֿון גבֿורה אין פּנים פֿון אומקום פֿילן מיר אין דעם נומער געטאָ־ידיעות, אַ צייטונג וואָס איז אַרויס־געגאַנגען אין ווילנער געטאָ, וואָס מיר האָבן אָקערשט באַקומען צוגעשיקט דורך ארץ־ישׂראל. דאָס איז דער ערשטער, און אפֿשר דער אייניקער עקזעמפּלאַר פֿון דער צייטונג, וואָס איז דערגאַנגען צו דער דרויסנדיקער וועלט; ער טראָגט דעם נומער 25 און איז אַרויס דעם 24סטן יאַנואַר 1943. מאָרגן וועט איר דעם נומער זען אויסגעשטעלט אין אינסטיטוט, און מיר וועלן אים אין גאַנצן איבער־דרוקן אין די ייִוואָ־בלעטער [13] ווי אַ היסטאָרישן דאָקומענט אַן אייניקן אין זיין מין.

דאָס איז אייגער פֿון די צנורות, דורך וועלכע די אַמעריקאַנער ייִדישע יוגנט קען אײַנזאַפֿן אין זיך די אייביקע ייִדישקייט פֿון אַלע דורות. דאָס איז נאָך אַ צושטײַער אין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם.

פֿאַרגאַנגענע יאָרן פֿלעגן מיר אײַך דערציילן, און ס׳איז געווען מיט וואָס זיך צו באַרימען, ווי אַזוי עס וואַקסן בײַ אונדז די אַמעריקאַנער טעמעס. איצט קומען מיר שוין צו יענער מדרגה פֿון אײַנגעפֿונדעוועטקייט, ווען י ע ד ע טעמע איז אַנגעלײגט און י ע ד ע טעמע וועלט אַ קלאַנג פֿון אַ גרעסערער גאַנצקייט. לאָמיר אָבער כאָטש באַמערקן, אַז ווען איך האָב ערב דעם הײַנטיקן באַ־ריכט צונויפֿגענומען די אַמעריקאַנער טעמעס וואָס זיצענען פֿאַרגאַנגענעם יאָר באַהאַנדלט געווארן אין אונדזערע ביכער, זשורנאַלן, רעפֿעראַטן און פֿאַרשונגען אין גאַנג, בין איך אַליין נתפּעל געווארן. ניט נאָר וואָס מיר ד ר ו ק ן אַרבעטן אויף אַמעריקאַנער טעמעס, נאָר מיר האָבן שוין כּוח צו איניצייִרן גרעסערע אַרבעטן, און דער דאָזיקער קריזיס אינטערעסן וועלט, פֿאַרשטייט זיך, אַלץ בריטער. דער־מאָנען וויל איך איצט נאָר צוויי זאַכן פֿון דעם פֿעלד. איינע איז דער צווייטער באַנד געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ער איז הײַנט געקומען פֿונעם אײַנבינדער — אַן אימפּאָזאַנטער ספֿר פֿון 520 זיצטן מיט מאַסן אילוסטראַציעס, אַ ווערק וואָס וועט בלײַבן אין דער ייִדישער וויסנשאַפֿט. נאָר איין וווייטאָגדיקער חסרון איז דאָ דערבײַ — דאָס וואָס דער רעדאַקטאָר, אונדזער טײַערער אליהו טשעריקאָווער, איז ניטאָ מער צווישן אונדז

1944), זז׳ 17—40, און אין אַ באַזונדערער בראָשור אונטערן זעלביקן נאָמען; די ענגלישע איבערזעצונג אונטערן טיטל: *The Battle of the Warsaw Ghetto*.

[12] אויף ייִדיש אין ייִוואָ־בלעטער XXIV, 1 (סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1944), זז׳ 3—8, אויף ענגליש אין ידיעות פֿון ייִוואָ, נומ׳ 5, זז׳ *1 א״ו; אויך אין סעפּאַראַטע אַפּדרוקן.

[13] זע זז׳ 133—142 אין דעם איצטיקן נומער.

צו האָבן די הנאה וואָס עס וואָלט אים אַזוי כשר געקומט. די צווייטע זאַך איז די אויספֿאַרשונג וועגן דעם ענין קלאַסיפֿיקאַציע פֿון ייִדישע אימיגראַנטן, וואָס פֿאַרנעמט דעם גרעסטן אָרט אין דעם נומער ייִוואָ־בלעטער וואָס איז הינט אַרויס.[14]

דאָס וואָס אַזאַ גרויסע צאָל פֿון די בעסטע געלערנטע און כלל־טוערס האָבן רעאַגירט אויף אונדזער פֿאַרשונג איז אַ סימן, אַז די טעמע איז געווען וויכטיק, ס׳איז אויך אַ סימן, ווי ס׳איז אויסגעוואַקסענעם אָנזען אין וויסנשאַפֿטלעכע קרייזן איז די ראָלע אויף אונדזער אויסגעוואַקסענעם אָנזען אין וויסנשאַפֿטלעכע קרייזן איז די פֿאַרמירונג פֿון אונדזער אַקאַדעמישן ראָט. ווי איר ווייסט שוין פֿון די ידיעות פֿון ייִוואָ, איז דער פֿאַרזיצער פֿון ראָט פּראָפֿעסאָר קלאַפּער, פּרעזידענט פֿון קווינז קאָלעדזש, און פּראָפֿעסאָר ליפּצין איז סעקרעטאַר; מיר וועלן הינט אין אוונט האָבן דעם פֿאַרגעניגן צו הערן דאָ אַ פֿאַרשטייער פֿונעם ראָט, פּראָפֿעסאָר קאָפּל פּינסאָן. מיר זײַנען באמת דאַנקבאַר די אָקערשט אָנגערופֿענע פֿרײַנד און די עטלעכע און פֿערציק מיטגלידער פֿון ראָט, צווישן זיי אויך דער ערן־פּרע־זידענט פֿון אונדזער קוראַטאָריום אָלבערט איינשטיין, וואָס זיי האָבן זיך אויף אַזאַ אופֿן פֿאַרבונדן מיט אונדזער אינסטיטוציע. מיר דאַרפֿן זיי נייטיק האָבן. ערשטנס צולייב פּרעסטיזש: אויב קרוב 50 פֿון די בעסטע סאָציאָל־פֿאָרשערס אין אַמעריקע זײַנען גרייט אַרײַנצוטרעטן אין אַ ייִוואָ־קערפּערשאַפֿט, איז דאָס אַ סימן, אַז דער ייִוואָ איז ניט אָבי וואָס; אָפֿילו אונדזערע נאָענטע פֿרײַנד קען אַזאַ שטאַרקונג פֿון געמיט ניט פֿאַרשאַטן. צווייטנס בכדי מיר זאָלן האָבן מיט וועמען זיך שואַלעצה צו זײַן. דער גרעסטער טייל מיטגלידער פֿון אַקאַדעמישן ראָט האָט טאָקע אויף ייִדישע פֿראָבלעמען ניט געאַרבעט, אָבער אין וויסנשאַפֿט, וויסן מיר דאָך, איז מי יודע ווי וויכטיק די מעטאָדיק, און אַ מאָל קען מען אָפּ־לערנען פֿון ענלעכע פֿאָלן אין אַנדערע סביבות, און דאָ איז אונדז די הילף זייער אָנגענעמיגט. דריטנס, וויבאַלד די גרעלערנטע וואָס האָבן זיך מיט אונדז פֿאַר־בונדן וועלן ממילא זײַן מער פֿאַראינטערעסירט אין די רעזולטאַטן פֿון אונדזערע פֿאָרשונגען, דאָס הייסט מיט אַנדערע וועלטער, אַז די ייִדישע וויסנשאַפֿט וועלט דורך דעם אָפֿן מער אַ טייל פֿון דער אינטערנאַציאָנאַלער וויסנשאַפֿט. עס קען אַ מאָל מקוים ווערן דער פֿאַראַדאָקס, אַז די חכמת ישׂראל, הגם זי האָט געשריבן אויף פֿרעמדע שפּראַכן, וועט זיך סוף כּל סוף אַרויסווײַזן פֿאַר מער וויניקלדיק איידער אונדזער אַרבעט וואָס וועלט לכתחילה געטאָן אויף ייִדיש. וויבאַלד אָבער וואָס מיר לייגן מער אָכט אויף מעטאָדאָלאָגיע אין אָלע פֿעלדער פֿון אונדזער אַרבעט האָבן מיר נאָך אַ גרויסע מעלה: אונדזער ערשטיקער אַדרעס זײַנען ייִדן; פֿון ייִדנס וועגן, פֿון אונדזער איגענער אַליין־דערקענטעניש וועגן, אַרבעטן מיר; פֿאָלט שוין אָפּ דער חשד פֿון אָפּאָלאָגעטיק וואָס איז געלעגן אויף דער חכמת ישׂראל.

וויידער וואָקל איך זיך צווישן דעם חשק צו ווײַזן אין פֿולן גלאַנץ די וואָג פֿון אונדזער אַרבעט און דער מורא פֿאַר איבערשאַצן דאָס וואָס ס׳איז שוין דער־

[14] ב׳ XXIV, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער 1944), זז׳ 147—306.

גרייכט געווארן. לאָמיר דורכקומען אויף דעם, אַז גראַנדיעז זינען אונדזערע אויפגאַבעס און, איך זאָג דאָס מיטן פולן מויל, אונדזערע מיגלעכקייטן. אַז די אויפטוען זאָלן אויך זיין גרויס — דאָס איז שוין אונדזער אלעמענס זאָרג. לאָמיר נאָר קיין מאָל ניט פֿאַרלירן פון די אויגן דעם גרויסן אויסקוק פון שאַפֿן בעסערע לעבנס־מיגלעכקייטן פֿאַר אונדזער פֿאָלק מיט די מיטלען וואָס געפֿינען זיך אין אונדזער רשות. און לאָמיר געדענקען, אַז סאָלידע געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט מיינט געזעלשאַפֿטלעכע פֿלאַנירונג, ניט לעבן פון האַנט אין מויל. פֿלאַנירונג מיינט:

1. פֿאַרמולירן וואָס מען וויל;
2. פון אַלץ וואָס עס וויל זיך אויסקלײַבן דאָס נייטיקסטע;
3. זען די מניעות; אויסרעכענען, צי מען קען זיי בײַקומען; קיין מאָל אין זיי ניט פֿאַרגעסן;
4. ניט לאָזן זיך אָפּשרעקן פון אַ מפלה, און
5. קיין מאָל ניט מאַכן דעם זעלביקן טעות אַ צווייטן מאָל.

צי וויל אַמעריקאַנער יידן מאַכן מיט אונדז דעם גרויסן עקספּערימענט? איך וועל ענטפֿערן דערויף, אויפן יידישן שטייגער, מיט אַ פֿראַגע צוריק: איר זעט דען ניט, אַז מען וויל אונדז הײַנט אָן אַ שיעור מער אידער מיט פֿיר יאָר צוריק? מיר זינען שוין ע פּ ע ס, מיר קענען וועלן גאָר אַ סך. מיט איין תנאי: יעדערער וואָס האַלט מיט אונדז זאָל אונדז העלפֿן.

איר האַלט דאָך אַלע מיט אונדז. טאָ גייט אַרויס און דערציילט דאָס אײַערע שכנים!

יצחק שיפער

(1943—1884)

פֿון ד״ר רפֿאל מאהלער

ד״ר יצחק שיפער איז געווען גרונט פֿאַרשיידן פֿון זײַן מיט זיבן יאָר עלטערן קאָלעגע מאיר באַלאַבאַן * סײַ אין זײַנע וועגן און אין היקף פֿון היסטאָרישער ארבעט, סײַ ווי אַ פּערזענלעכקייט. ווי אַ וווּנדערלעכע פֿאַראייניקונג פֿון וווּלקאַנישן לעבנס־טעמפּעראַמענט און פּאָליטישער אַקטיוויטעט מיט ווײַסע־שאָפֿטלעכער שעפּערישקייט פֿון אַ מענטש המתגבר איז שיפער געווען אַן אייַנציקער־ארטיקע געשטאַלט נישט בלויז אין פּוילישן ייִדנטום, נאָר אין וועלט־ייִדנטום פֿון דער מאָדערנער צײַט.

די דינאַמיק פֿון זײַן פּאָליטישער טעטיקייט האָט ער אַרײַנגעטראָגן אין זײַן היסטאָרישער פֿאָרשונג ניט כדי צו פּאָליטיזירן וויסנשאַפֿט, נאָר כדי זי צו אַקטואָליזירן. זײַן וויסנשאַפֿטלעכער אינטערעס איז געווענדט נישט אויף דער סטאַטיק, נאָר אויף דער דינאַמיק פֿון דער ייִדישער געשיכטע, אויף די אַנטוויקלונגס־פּראָצעסן וואָס האָבן אויסגעפֿורעמט דעם הײַנט פֿון דעם ייִדישן פֿאָלק. געשיכטע האָט פֿאַר אים באַטײַט אַ סך מער ווי „איין אינטערעסאַנטעס ביילדערבוך פֿיר נויגיריגע מענטשענקינדער״, ווי מאַקס אַדלער האָט מיט רעכט באַצייכנט די דעסקריפּטיווע ריכטונג אין דער היסטאָריאָגראַפֿיע. ער האָט באַנומען געשיכטע ווי אַ סאָציאָלע וויסנשאַפֿט, אַ וויסנשאַפֿט וואָס אַנטפֿלעקט פֿאַר אונדז די געזעצמעסיקייט פֿון דער געזעלשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג. „זאַמלער פֿון אַלטע קאָלאָשן״, פֿלעגט ער מיט זײַן שנייַדיקן סאַרקאַזם אַנרופֿן די היסטאָריקערס וואָס ווערן נתפּעל פֿון יעדן אַלטן דאָקומענט, אומאָפּהענגיק דערפֿון, צי די „מציאה״ העלפֿט עפּעס אויפֿצוקלערן היסטאָרישע פּראָצעסן. מיט גוטמוטיקן ביטול פֿלעגט ער דערפֿאַר קוקן אויף היסטאָריקערס וואָס האָבן זיך אַרײַנגעגראָבן גאַנצע יאָרן אין אַ זאַמלונג דאָקומענטן נאָר דערפֿאַר, וואָס פֿונקט די דאָזיקע זאַמלונג איז זיי געקומען אונטער דער האַנט. דער אמתער היסטאָריקער, האָט ער דערקלערט אין איינער פֿון זײַנע גייַסטרייַכע שיחות־חולין, דאַרף זיך ניט לאָזן באַהערשן פֿון מאַטעריאַל, נאָר דאַרף הערשן איבער דעם מאַטעריאַל; ער דאַרף זיך קודם־כל שטעלן פּראָבלעמען און מיט התמדה

* וועגן ד״ר מאיר באַלאַבאַנען ע״ה וועט זײַן אַן אַרטיקל אין אַ נאָענטן נומער יידישן בלעטער. — רעד׳.

אויסזוכן און צוקלײבן דעם נייטיקן היסטאָרישן מאַטעריאַל, כדי צו קענען פֿאַרענטפֿערן די פּראָבלעמען.

און שיפֿער האָט זיך טאַקע געשטעלט פּראָבלעמען, ער האָט זיך פֿאַר־מאַסטן אין זײַן לעבנסווערק צו פֿאַרענטפֿערן עיקרדיקסטע פֿראָגעס פֿון דער ייִדישער היסטאָריש־אַנטוויקלונג. נישט בלויז דערפֿאַר וואָס די ייִדישע ווירטשאַפֿט־געשיכטע איז געווען פֿאַרוואָרלאָזט מער ווי אַלע אַנדערע געביטן פֿון דער היסטאָרישער וויסנשאַפֿט האָט ער זײַנע בעסטע כוחות אַוועקגעגעבן אויף אַדורכצואַקערן דאָס דאָזיקע וויסטע פֿעלד; כאָטש ער איז נישט געווען קיין געשווירענער היסטאָריש־מאַטעריאַליסט, האָט ער תמיד פֿאַרשטאַנען דעם עלעמענטאַרן אמת, אַז די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פֿאַרהעלטענישן פֿון אַ פֿאָלק זײַנען דער יסוד פֿון אַלע דערשײַנונגען פֿון פֿאָלקסלעבן. זײַן פֿאָרש־אינטערעס האָט זיך אויסגעשפּרייט אויף אַלע געביטן פֿון דער שעפֿערישקייט פֿון פֿאָלק, און אירע אַנטפּלעקונגען האָט ער געזען אין דער ווירטשאַפֿטלעכער טעטיקייט מכּל המינים פֿונקט ווי אין די שענסטע דערגרייכונגען פֿון קולטור־שאַפֿן. שוין אין 1908 דריקט עס אויס דער קוים 24יאָריקער געלערנטער אין דער הקדמה צו זײַן ערשטער, פּוילישער אויסגאַבע פֿון דער ווירטשאַפֿטס־גע־שיכטע פֿון ייִדן אין פּוילן בעתן מיטל־עלטער, אין אַזאַ פֿאָרמולירונג, וואָס איז שוין הײַנט געווארן קלאַסיש:

> א סך זאכן האָבן אויפֿגעטון די קאָריפֿייען פֿון דער ייִדישער געשיכטע־שרײַבונג . . . א דאנק זיי פֿאַרמאָגן מיר אַן אימפּאָזאַנט בילד פֿון די גײַסטיקע אָנפֿירערס פֿון ייִדנטום אין גלות. ס׳איז אָבער לחלוטין נישט פֿאַראַן די געשיכטע פֿון יענע הונדערטער טויזנטער וואָס האָבן אויס־געשפּונען א זכר פֿאַרן עתיד, נישט פֿון עשירות פֿון גײַסט, נאָר פֿון זייער מי און האָרוואָנעץ, אָדער פֿון זייערע ספּעקולאַטיוו פֿעיִקייטן. בקיצור, מיר קענען דעם שבתדיקן ייִד מיט זײַן נשמה יתרה. עס איז שוין צײַט צו באַקענען זיך מיט דער געשיכטע פֿון די וואָכעדיקע טעג און וואָכע־דיקע געדאַנקען און צו־גיין זוכן ליכט אין דער געשיכטע פֿון ייִדישער ארבעט.[1]

פֿונקט ווי אין דער ווירטשאַפֿט־געשיכטע אַזוי איז אויך שיפֿער אין זײַנע קולטור־געשיכטלעכע ווערק געווען אויסן צו אַנטפּלעקן פֿאַר אונדז נישט נאָר די אויפֿטעג פֿון גדולי־הדור נאָר דאָס אַנאָנימע שאַפֿן פֿון פֿאָלק, פֿון די ברייטע ייִדישע מאַסן: זייער אויסדרוק פֿון לייד און פֿרייד; זייערע שטרעבונגען און אידעאַלן; זייער קוק אויפֿן לעבן; זייער דורות לאַנג אָנגעזאַמלטע חכמה און דערפֿאַרונג. דער פּיאָנירישער היסטאָריקער פֿון וואָכעדיקן לעבן פֿון „גײַסטיקן" פֿאָלק, איז שיפֿער אויך געווען דער אָנטדעקער פֿון גײַסטיקייט און שייַנקייט אין דעם וואָכעדיקן לעבן פֿון די וואָכעדיקע גרויע מאַסן.

---

[1] איך ציטיר לויט דער ייִדישער איבערזעצונג פֿון 1926, אַחוץ עטלעכע שטעלן, וווּ די איבערזעצונג בײַט בפֿירוש דעם זינען פֿון דעם פּוילישן אָריגינאַל; די דאָזיקע שטעלן האָב איך קאָריגירט לויטן אָריגינאַל.

שיפער האָט געקוקט אויף יידישער ווירטשאַפטלעכער, סאָציאַלער און קול־טור־געשיכטע ווי אויף קאָמפּליקסן פֿון האַרבע פראָבלעמען, האָט ער ממילא נישט געקאָנט געפֿינען קיין באַפֿרידיקונג אין באַגרענעצן זיך פֿאַרשונג בלויז מיט דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן. די געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן, ווו עס איז אויס־געוואַקסן אַ יידישער מאַסן־צענטער ערשט צום סוף מיטל־עלטער, איז דאָך בעצם אַן ענדסטאַדיע פֿון אַ טויזנטיאָריקער געשיכטע פֿון יידן אין מיטל־עלטער אין פֿאַרשיידנסטע לענדער פֿון אייראָפּע און אַפֿילו פֿון אַזיע און אַפֿריקע. שיפֿער האָט דעריבער באַלד נאָך די ערשטע טריט פֿון פֿאַרשונג אויפֿן געביט פֿון פּוילישער יידישער געשיכטע זיך אַרײַנגעוואַרפֿן מיט ליב און לעבן אין דער פֿאַרשונג פֿון אַלגעמיין אייראָפּעישער יידישער געשיכטע אין מיטל־עלטער. ערשט נאָך דעם ווי ער איז אַרויסגעשוומען פֿון דער דאָזיקער אַרבעט מיט אַ שלל וויסן און אויפֿטוען, האָט ער זיך נאָך אַ מאָל געזומען צו דער געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן. אויב ער האָט אין די שפּעטערע יאָרן נאָך אַ מאָל זיך אומגעקערט צו דער אַלגעמיין אייראָפּעישער יידישער געשיכטע, איז ער דאָרט געבליבן שטיין בײַם סוף פֿון מיטל־עלטער. אין דער פּוילישער יידישער געשיכטע האָט ער געפֿאָרשט אַלע תקופֿות און דאָ האָט ער אויפֿן געביט פֿון דער נײַצײַט און אַפֿילו פֿון דער נײַסטער צײַט אויפֿגעטאָן נישט ווייניקער ווי בנוגע דער תקופֿה פֿון מיטל־עלטער.

ווי אַ פּראָבלעם־שטעלער און איינער פֿון די דרײַסטסטע פּראָבלעם־פֿאַר־ענטפֿערער אין דער יידישער געשיכטע־פֿאָרשונג האָט אויך שיפֿער אויסגע־מיטן דעם טראַדיציאָנעלן חסרון פֿון דער אַלטער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע, וואָס שאַפֿט זיך נאָך ביז אין הײַנטיקן טאָג נאָך אַ סך יידישע היסטאָריקערס: ער האָט קיין מאָל נישט פֿאַרקוקט דעם אַלגעמיינעם געשיכטלעכן הינטערגרונט, ניט אין זײַנע היסטאָריש־עקאָנאָמישע פֿאָרשונגען, ניט אין זײַנע קולטור־־גע־שיכטלעכע ווערק. יידישע היסטאָריקערס וואָס זענען זייער אויפֿגאָבע אין באַ־שרײַבן בילדער פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט און אין צייכענען סילועטן פֿון היס־טאָרישע פּערזענלעכקייטן אָרט ניט גאָר שטאַרק, אויב זיי באַטראַכטן דאָס יידישע לעבן ווי אַן אינדזל פֿאַר זיך. שיפֿער, וואָס האָט געזוכט אין דער גע־שיכטע קודם כּל דעם סיבותדיקן צוזאַמענהאַנג, האָט דווקא פֿאַר די וויכטיקסטע פֿראָגעס פֿון דער יידישער עקאָנאָמישער און קולטורעלער פֿאַרגאַנגענהייט גע־פֿונען דעם שליסל צום ענטפֿער אין באַלײַכטן די שטרעמונגען און דערשײַ־נונגען פֿון דער אַלגעמיינער סביבֿה.

נישט אויף אַלע פּראָבלעמען וואָס שיפֿער האָט זיך אונטערגענומען צו פֿאַרענטפֿערן האָט ער געפֿונען אַ בשלמותדיקן ענטפֿער. אַ טייל פּראָבלעמען האָט ער מיט אַ כּיוון געשטעלט אויף דעם סדר־היום פֿון דער היסטאָרישער פֿאָרשונג, כאָטש ער האָט אויף זיי איבער דוחק אין מקורים נישט געקאָנט געפֿינען קיין ענטפֿער. בנוגע אַ טייל פֿראָגעס איז זײַן ענטפֿער לכתחילה געווען אָפּגעפֿרעגט און האָט אַרויסגערופֿן אַ בארעטיקטע פּאָלעמיק. דער גוואַלדיקער היסטאָרישער פֿאַרדינסט פֿון שיפֿערן ווערט אָבער איבער דעם לחלוטין נישט

געמינערט; ער האָט אָנגעראַטעוועט צום דענקען און פֿאַרשן פֿונקט אַזוי דורך זײַנע נישט־פֿאַרענטפֿערטע ווײַסנשאַפֿטלעכע פֿראַבלעמען, ווי דורך זײַנע גרויסע ווערק וואָס וועלן בלײַבן לדורות אַ קרן־קיימת פֿון דער ייִדישער ווײַסנשאַפֿט. ער האָט זיך נישט לײַכט געמאַכט די אַרבעט דורך גיין אין אויסגעטראָטענע וועגן פֿון שאַבלאָן און רוטין, קיין מאָל ניט פֿאַרמאָטערט געווארן זוכנדיק נײַע ענטפֿערס. זײַן געדאַנק איז געווען תּמיד אָריגינעל, פֿריש און פֿאַרכאַפּנדיק און דערפֿאַר איז ער געווען פֿראָדוקטיוו, שעפֿעריש, אָפֿילו אין זײַנע טעותים.

„דער סטיל איז דער מענטש", זאָגט אַן אַלט פֿראַנצייזיש ווערטל און מען מעג אויך צוגעבן: דער סטיל איז דער היסטאָריקער. שיפֿערס סטיל איז געווען אַ געטרײַע אָפּשפּיגלונג פֿון זײַן דרך אין געשיכטע־שרײַבונג, פֿונקט ווי ער האָט אויסגעדריקט זײַן פֿערזענלעכקייט פֿון אַ טעמפּעראַמענטפֿולן און פֿאַנטאַזיע־רײַכן דענקער און פֿאָרשער. עס איז דער סטיל פֿון אַ ראָמאַנטישן רעאַליסט. ווײַט פֿון דער פּוסטער מליצהדיקייט און פּאַטעטישקייט פֿון דערצײַלערישע היסטאָריקערס איז אָבער שיפֿערס שפֿראַך דורכויס נישט די טרוקענע שפֿראַך פֿון פֿאַקטן־זאַמלערס און פֿאַקטן־באַשרײַבערס, ווײַל זי איז אָנגעלאָדן מיט עכטער דראַמאַטישקייט פֿון היסטאָרישן געשען. דאָס באַאָגענען מיר נישט נאָר אין זײַנע ביכער און שטודיעס וועגן קולטור־געשיכטלעכע און סאָציאַל־פּאָליטישע פֿראַבלעמען, ווו דער שטאָף אַליין איז אַ קאָלירפֿולער;[2] ער האָט אויך וועגן סטאַטיסטיש און עקאָנאָמישע פֿראַגעס געשריבן אַזוי, אַז די טעמע פֿלעגט פֿאַרכאַפּן אָפֿילו דעם דורכשניטלעכן לייענער וואָס ווײַזט בדרך כלל נישט אַרויס קיין אינטערעס פֿאַר אָזעלכע „פֿראָזאישע" ענינים.[3] עס איז נאָך מער צו באַוווּנדערן וואָס שיפֿער האָט מײַסטערדיק באַרײַכערט דעם סטיל אין אַלע דרײַ שפֿראַכן אין וועלכע ער האָט געשריבן זײַנע ווערק: ייִדיש, דײַטש און פּויליש. אין זײַנע מינדלעכע פֿאַרטראָגן איז צו די אַלע מעלות נאָך צוגעקומען דאָס התּלהבות און דער פּאַטאָס פֿון אַ פֿאָלקסטריבון.

---

[2] פֿ״גל דעם סוף פֿון דער סקיצע (אויף פּויליש) וועגן „פּוילישׁ־ליטווישע ייִדן און ארץ־ישׂראל" (זשורנאַל *Moriah*, 1917): פֿלאָנסקי, דער ייִד, וואָס איז אויסגעפֿאָרשט געוואָרן דורך נאָוואָסילצאָוס פּאָליציי, האָט געענטפֿערט אויף דער פֿראָגע, ווי אַזוי ייִדן ריכטן זיך צוזאַמען די גאולה: „דורך תּפֿילה". שיפֿער פֿאַרענדיקט: „צו די ענטפֿערס פֿון פֿלאָנסקין האָט זיך צוגעהערט דער גיסט פֿון מולכו און אויפֿגעפֿלאַמט פֿאַר הייליקער בושה..."

[3] דעם קאָפּיטל וועגן פֿאָגראָמען אין זײַן בוך ווירטשאַפֿטס־געשיכטע פֿון די ייִדן אין פּוילן בעתן מיטל־עלטער הייבט שיפֿער אָן מיט אַזאַ קונסטפֿולן און אויסדרוקפֿולן צימצום: „צוויי מעטאָדן אויף צו באַפֿרײַען זיך פֿון די ייִדישע הלוואות האָט געקענט דאָס מיטל־עלטער: די רעדוקציעס פֿון די חובֿות וואָס פֿלעגן געווײַנטלעך אַדורכגעפֿירט ווערן דורך די מושלים 'אויף אַ תּיקון פֿאַר דער נשמה און צום שבּח פֿון די אָבֿות' און די ייִדן־פֿאָגראָמען. דאָס לעצטע מיטל איז געווען דאָס סאָמע זיכערסטע".

זײַן פּראָגירישע סטאַטיסטישע אָפּהאַנדלונג וועגן „גאַליציען ייִדנטום אין די יאָרן 1772—1848" (געדרוקט אין *Neue Jüdische Monatshefte*, 1918) הייבט אָן שיפֿער, צוזיש אַנדערע, מיט אַ ציטאַט פֿון הערמאַן באַרס ווערק ווין וועגן קיסר יאָזעף II: „לענדער, פֿעלקער, מענטשן זײַנען פֿאַר זיי געווען נישט מער ווי שטאָף..."

צו אומצייליקע תּלמידים און פֿאַרערערס האָט זיך שיפּער דערדינט אַ דאַנק דעם באַוועלטיקנדיקן אינדרוק פֿון זײַן אידעלער, אַרטיסטישער פּערזענלעכקייט, נישט ווייניקער ווי אַ דאַנק זײַן פּיאָנירישקייט אין וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָרשונג. ער האָט זיך קיין מאָל נישט געעלטערט, נישט גײַסטיק און נישט אין זײַן דרויסנדיקער אַלטונג, ווײַל ער האָט קיין מאָל נישט פֿאַרלוירן זײַן אימפּולסיוון טעמפּעראַמענט, זײַן יוגנטלעכן שוווּנג און התּלהבות.[4] אַ מאַרקאַנטער כאַראַקטער־שטריך פֿון זײַן יוגנטלעכקייט, פֿון זײַן נאַטירלעכער אָפֿנהאַרציקייט און מענטשלעכער באַשיידנקייט איז געווען זײַן וואַרעמע, חבֿרישע באַציִונג צו זײַנע ייִנגערע גערע און אַפֿילו ייִנגסטע קאָלעגן. ער האָט קיין מאָל נישט געשפּאָרט קיין צײַט און מי צו העלפֿן יונגע היסטאָריקערס מיט זײַנע אומשאַצלעכע עצות און אָנווײַזונגען. נישט נאָר איז אים געווען פֿרעמד דער יצר־הרע פֿון קינאַת־סופֿרים לגבי ייִנגערע פֿון אים, נאָר ער פֿלעגט זיך אויפֿריכטיק פֿרייען, ווען עס האָט זיך באַוויזן אַ נײַער אַרבעטער אויפֿן געביט פֿון ייִדישער געשיכטע און ער פֿלעגט אויפֿנעמען ענטוזיאַסטיש, מיט אַכטונג, אָנערקענונג און דערמוטיקונג יעדע נײַע אַרבעט פֿון דער יונגער גרופּע היסטאָריקערס.

זײַן טיפּע ליבשאַפֿט צו ייִדיש און צו דער קולטור פֿון די ייִדישע פֿאָלקסמאַסן האָט ער אויסגעדריקט נישט נאָר אין זײַנע אָנערעגנדיקע פֿאָרשונגען וועגן אַלטייִדיש און אַלטייִדישע ליטעראַטור; ער איז געווען אייניער פֿון די בויערס און אייניער פֿון די הויפּטזײַלן פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ, און דערבײַ געווען אַקטיוו אין דער וואַרשעווער ייִוואָ־אָפּטיילונג, באַזונדער פֿון דער היסטאָרישער קאָמיסיע פֿאַר פּוילן, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אין וואַרשע.

ער איז געווען אַ רעגעסאַנס־פּערזענלעכקייט נישט נאָר אין בריייטערן זינען פֿון אייראָפּעיִשן רענעסאַנס: ער איז געווען אייניער פֿון די שענסטע פֿאָרשטייערס פֿון מאָדערנעם ייִדישן קולטור־רענעסאַנס אויפֿן וויסנשאַפֿטלעכן געביט, פּונקט ווי י. ל. פּרץ איז עס געווען אויפֿן הימל פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור.

*

יצחק שיפּער איז געבוירן געוואָרן דעם 9טן נאָוועמבער 1884 אין טאָרנע (מערב־גאַליציע). זײַן פֿאָטער האָט געשטאָמט פֿון אַן אויפֿגעקלערטער לומדישער משפּחה; זײַן מוטער איז געווען אַ בעקערס אַ טאָכטער. פֿון זײַן פֿאָטער — האָט שיפּער דערציילט צו זײַן 50יאָריקן יובֿל — האָט ער געירשנט דעם דראַנג צו וויסן און צו פֿאָרשונג, פֿון זײַן מוטער די ליבשאַפֿט צום פּשוטן פֿאָלק און צו

---

[4] דער ניכטערער און רויקער פּיקת, דער נאָטור־פֿאָרשער און געזעלשאַפֿטלעכער טוער יוסף יַשׂונסקי, וואָס האָט איצט אויך געטיילט דעם ביטערן גורל פֿון שיפּערן, האָט אין 1934 אויף אַן אינטימען צוזאַמענקום אין לאָקאַל פֿון דער וואַרשעווער אָפּטיילונג פֿון ייִוואָ לכּבֿוד דעם 50סטן געבוירן־טאָג פֿון ד״ר שיפּער בערך אין די ווערטער אָנגעהויבן זײַן רעדע: „עס איז אַבסאָלוט אויסגעטראַכט, אַז ד״ר שיפּער איז אַלט געוואָרן פֿופֿציק יאָר! די פֿאָרשטעלונג שיפּער פֿאָרט זיך נישט אַנדערש ווי מיט יוגנט!“

דער יידישער שפראך. שוין אין דער גימנאזיע איז ער געווען טעטיק אין יוגנט־לעכע פאליטישע קרייזן, צו ערשט אין דער פוילישער סאציאליסטישער באוועגונג, ווו ער האט מיטגעארבעט מיט דעם אנדערן שפעטער באריממטן טאראנער — קאַרל ראדעק־סאבעלסאן, שפעטער — אין דער ציוניסטישער באוועגונג. אין 1903, שוין ווי אַ סטודענט פון אוניווערסיטעט, איז שיפער אריינגעטרעטן אין דער פועלי־ציון־פארטיי, ווו ער איז געווען אַ פראַמינענטער פירער ביז 1922.

זיינע אוניווערסיטעט־שטודיעס האָט שיפער אַדורכגעמאַכט אויף די פֿי־לאָסאָפישע און יורידישע פאקולטעטן אין קראקע און אין ווין, און אין 1907 איז ער געווארן דאקטאר־יוריס. זיין צייט האָט ער צעטיילט צווישן וויסנשאַפט־לעכער אַרבעט און פאליטישער טעטיקייט. ער איז געווען אַ מיטגליד פון צענ־טראַלן קאָמיטעט פון די עסטרייכישע פועלי־ציון, אַ מיטאַרבעטער און אַ צייט אויך רעדאקטאָר פון יודישער אַרבייטער אין לעמבערג און פון דעם פוילישן פאַרטיי־אָרגאַן פאַר שטודירנדיקער יוגנט *Nasze Hasła*. זיין וויסנשאַפטלעכע און פאַרטיי־פאליטישע אַרבעט האָט ער אויך נישט אָפגעשטעלט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, סיי אין די ערשטע צוויי יאָר וועו ער איז געווען אַ פליט אין ווין, סיי שפעטער, וועו ער האָט געדינט אין דער עסטרייכישער אַרמיי, פֿריִער ווי אַ זעלנער, דערנאָך ווי אַ מיליטערישער ריכטער.

אין אָנהייב 1919 איז שיפער אריינגעגאנגען ווי אַ דעפוטאַט אין פוילישן סיים אויפן אָרט פון פאַרשטאַרבענעם ד״ר מאַקס ראָזענפעלד וואָס איז אויסגע־וויילט געווארן אויף דער פועלי־ציון־ליסטע אין כעלעמער וואָלקריזן. אין 1920, נאָך דער שפאלטונג אין דער פועלי־ציון־באוועגונג, איז שיפער תחילת געבליבן בייַ די לינקע פועלי־ציון, שפעטער, נאָך אין זעלבן יאָר זיך אָנגעשלאָסן אין דער באוועגונג פון רעכטע פועלי־ציון. אין 1922 איז שיפער אריבערגעגאנגען אין דער אַלגעמיינער ציוניסטישער באוועגונג, ווו ער איז פאַרבליבן ביז צו זיינע לעצטע יאָרן אינער פון די אָנגעזעענסטע פירערס. אין צווייטן סיים (1922—1928) איז שיפער געווען אַ דעפוטאַט פון דער ציוניסטישער ליסטע. דורך זיין אַקטיוויטער באַטיילונג אין סיים מיט רעדעס אויפן פלענום און מיטאַרבעט אין סיים־קא־מיסיעס האָט ער זיך אריסגערוקט צווישן די אָנגעזעענסטע דעפוטאַטן. זינט 1928 איז שיפער געווען דער דירעקטאָר פון דער יידישער אַקאַדעמישער היים אין וואַרשע (אויף פראַגע) און עטלעכע יאָר געלייענט לעקציעס אין יודאיסטישן אינסטיטוט אין וואַרשע ווי אַ דאָצענט פאַר יידישער וויסנשאַפט־געשיכטע. אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה האָט שיפער פאַרנומען דעם פאָסטן פון די־רעקטאָר פון קרן־היסוד אין פוילן און אַ געוויסע צייט איז ער אויך געווען פאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין לאַנד.

שיפער, וואָס האָט אויפגעטאָן אויפן געביט פון היסטאָריישער וויסנשאַפט סיי אין איכות, סיי אין כמות מער ווי עטלעכע דורכשניטלעכע אוניווערסיטעט־פראָפעסאָרן צוזאַמען, האָט אין רעזולטאַט פון דער אַנטיסעמיטישער קולטור־פאליטיק פון דער מאַכט, קיין מאָל נישט געהאַט די זכיה צו באַקומען אַ קא־טעדרע אין אַ פוילישן אוניווערסיטעט. קיין גרויס עגמת־נפש האָט ער דערפון ניט

געהאַט, ווײַל די „געלערנטע פֿון צעך", אַדער „צונפֿטגעלעהרטע", ווי ער פֿלעגט זיי אָנרופֿן אויף דײַטש, זײַנען פֿאַר אים אָפֿט געווען אַן אָביעקט פֿון שפּאָט.

זײַן וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט האָט שיפער אָנגעהויבן שוין צו 18 יאָר, אין 1902, מיט אַ שטודיע וועגן „קאַשימיעזש דעם גרויסנס געזעץ־געבונג וועגן יידן" (געדרוקט אין דער צײַטשריפֿט *Moriah*), אין 1905, קוים 21 יאָר אַלט, האָט ער אין דער וויכטיקסטער פּויליש־ער צײַטשריפֿט פֿאַר געשיכטע, אין *Kwartalnik Historyczny* פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרבעט וועגן „יידן אין טאָרנע ביז צום סוף 18טן י״ה". שוין אין דער דאָזיקער יוגנט־אַרבעט האָט שיפער אַרויסגעוויזן זײַן פֿעיִקייט צו אָנאַליזירן סאָציאַל־פּאָליטישע אָנטאָגאָניזמען און זײַן מעטאָד פֿון באַלײַכטן די פּאָליטיק לגבי יידן פֿון שטאָנדפּונקט פֿון די עקאָנאָמישע אינטערעסן פֿון די מאַכטפּאַקטאָרן.

אָ יאָר שפּעטער, אין 1906, האָט שיפער זיך באַוויזן מיט זײַן ערשטער סטאַטיסטיש־אַרבעט. דאָס איז געווען די שטודיע וועגן „אָנהייבן פֿון קאַפּיטאַליזם בײַ די מערבֿ־איראָפּעיִשע יידן" (״Die Anfänge des Kapitalismus bei den abendländischen Juden"), פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער ווינער *Zeitschrift für Volks-wirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltungslehre*, און אין 1907 ווי אָ באַזונ־דער ביכל.[5] די באַדײַטונג פֿון זײַן אַרבעט פֿאַר דער יידישער ווירטשאַפֿט־געשיכטע האָט שיפער אַזוי כאַראַקטעריזירט אין דער הקדמה: אַנדערע פֿאַר אים האָבן בלויז געבראַכט אָפּגעריסענע ידיעות וועגן יידישן האַנדל אין מיטל־עלטער, אָן אַ שום פֿרוווו אויסצופֿאָרשן זײַן ראָלע אין דעם אַלגעמיינעם ווירטשאַפֿטלעכן לעבן. געווען אויך ערנצטע אַרבעטן וועגן יידישן וואַכער, אָבער באַלויכטן בלויז פֿון רעכטלעכן שטאַנדפּונקט, נישט פֿון שטאַנדפּונקט פֿון דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג. געגרג קאָרא — וואָס האָט שפּעטער אין 1908 אַרויס־געגעבן דעם ערשטן באַנד פֿון זײַן באָרימטער „סאָציאַל־ אונד ווירטשאַפֿט־געשיכטע דער יודען" — האָט אין 1904 פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער מאָנאַטס־שריפֿט אַ שטודיע וועגן „די יודען אים מיטל־אַלטער אין אירער ווירטשאַפֿט־לעכן בעטעטיגונג", אָבער ער האָט זיך באַגרענעצט בלויז מיט דײַטשע יידן. שיפער האָט דער ערשטער זיך אונטערגענומען אָנצוצייכענען די ווירטשאַפֿט־געשיכטע פֿון יידן אין מיטל־עלטער (ביז צום סוף 12טן י״ה) פֿון שטאַנדפּונקט פֿון דער אַלגעמיינער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פֿון דער מיטל־עלטערלעכער גזעלשאַפֿט. זײַן צענטראַלע פֿראַבלעם איז געווען די אַקומולאַציע פֿון קאַפּי־טאַל בײַ יידן אין מיטל־עלטער.

מען קען הײַנט אָפּפֿרעגן שיפערס טעזע, אַז די קאַפּיטאַלן וואָס יידן האָבן גענוצט אין האַנדל בעת דעם פֿריען מיטל־עלטער האָבן זיי געהאָט אַ־געקלײַבן נאָך אין אַלטערטום ווי גרונטבאַזיצערס. שיפער אַליין האָט אויך שפּע־טער אין זײַן פֿירבענדיקער ווירטשאַפֿט־געשיכטע רעווידירט זײַן ערשטע טע־

[5] אין דער יידישער איבערזעצונג איז דאָס ביכל אַרויס אין 1920 אין וואַרשעווער פֿאַרלאַג „אַרבעטער־הײם".

אַריע, אַז יידן האָבן אין יענע תקופות פֿון מיטל־עלטער נישט געהאַט קיין שייכות מיט מלאָכה. עס בליבט אָבער דער פֿאַרדינסט פֿון יענער אַרבעט וואָס דאָרט האָט שיפֿער פֿעסטגעשטעלט: דעם כאַראַקטער פֿון יידישן האַנדל אין פֿרייַן מיטל־עלטער; די ווירטשאַפֿטלעכע און פּאָליטישע סיבות וואָס האָבן אַרויסגערופֿן דעם בהדרגהדיקן איבערגאַנג פֿון יידן אין מערב־אייראָפּע פֿון האַנדל צו וואָכער־געשעפֿטן; דעם כאַראַקטער פֿון יידישן קרעדיט אָפּהענגיק פֿון דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג און פֿון די סאָציאַלע שיכטן וועלכע ער האָט באַדינט, תחילת ווי פּראָדוקטיוו־קרעדיט און שפּעטער בעיקר ווי קאָנסומציע־קרעדיט. דער גרויסער סאָציאַלאָגישער געווינס פֿון דער אַרבעט באַשטייט אין צעשטערן אַלע פּסיכאָלאָגישע און ראָסן־טעאָריעס וועגן דער מכלו־מרשט אייגנעבוירענער נטיה פֿון יידן צו באַשטימטע פּרנסות, האַנדל אָדער וואָכער.

שוין אין דער דאָזיקער אַרבעט, וואָס האָט שיפֿערן געמאַכט אַ נאָמען נישט נאָר אין דער יידישער היסטאָריאָגראַפֿיע, נאָר אין ברייטע קרײַזן פֿון ווירטשאַפֿטס־היסטאָריקערס, וועלט אָנגעוויזן דער חילוק צווישן דער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג פֿון מיזרח־אייראָפּעישע און מערב־אייראָפּעישע יידן אין מיטל־עלטער. דער פֿאַרשונג פֿון דער עקאָנאָמישער לאָגע פֿון יידן אין פוילן בעת דעם מיטל־עלטער האָט שיפֿער אָפּגעגעבן וויכטיקע עטלעכע יאָר. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט פֿרעלימינאַרע שטודיעס אין אַ רײַ יידיש־פוילישע, יידיש־דײַטשע און יידיש־רוסישע צײַטשריפֿטן און אויסגאָבעס, צווישן זיי אַ קריטישן איבערזיכט וועגן דער היסטאָריאָגראָפֿיע אויפֿן געביט פֿון יידן אין מיטל־עלטערלעכן פוילן (אין *Wschód*, 1909). אין 1911 איז אַרויס אויף פּויליש שיפֿערס בוך „שטודיעס וועגן די ווירטשאַפֿטלעכע פֿאַרהעלטענישן פֿון יידן אין פוילן בעתן מיטל־עלטער" (*Studya nad stosunkami gospodarczemi Żydów w Polsce podczas średniowiecza*). דאָס בוך האָט באַקומען די ערשטע פּרעמיע פֿון פֿיאָסאָפֿישן פֿאָקולטעט פֿון לעמבערגער אוניווערסיטעט אין קאָנקורס אויפֿן נאָמען פֿון וואַרשעווער פֿילאָנטראָפּ היפּאָליט וואָוועלבערג (אַרויס אין יידישער איבערזעצונג אין 1926).

אין די „שטודיעס" האָט שיפֿער אויף אַ קלאָסישן אופֿן אָנגעוויזן די מעטאָדן פֿון פֿאָרשן יידישע ווירטשאַפֿט־געשיכטע, וועלכע ער האָט געהאָלפֿן אָנגעצייכנט אין די „אָנהייבן פֿון קאַפּיטאַליזם". מיטן איינציקן אויסנעם פֿון קאָפּיטל וועגן יידישער עראַרבעט, וווּ שיפֿער האָט נישט געגוט מאָטיווירט זײַן טעאָריע וועגן לאָנדווירטשאַפֿט ווי די הויפּט־באַשעפֿטיקונג פֿון די ערשטע יידן אין פוילן, ווי אויך פֿון זײַן סבֿרה וועגן יידישער ערד־קאָלאָניזאַציע אין מיזרח־גאַליציע אין 15טן י"ה, איז יעדער קאַפּיטל פֿון בוך אַ מוסטער פֿון היסטאָרישן פֿאָרשן און דענקען. ענגוג צו דערמאָנען דעם אָנאַליז פֿון דער געגנערישער־פֿריוווי־לעגיע פֿאַר פוילישע יידן פֿון 1264, וווּ שיפֿער באַווײַזט, ווי אַזוי די עטלעכע פֿאַראַגראַפֿן וואָס געפֿינען זיך נישט אין עסטרײַכישן מוסטער פֿון דער פּריווילעגיע זײַנען אַ פּועל־יוצא פֿון די ספּעציפֿישע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע

באַדינגונגען פֿון פּוילן; דעם גרינטלעכן אנאַליז פֿון די פֿאַרשיידענע פֿאַרמען פֿון יידישע קרעדיט־אָפּעראַציעס און זייערע פֿונקציעס אין עקאָנאָמישן לעבן פֿון לאַנד; די אויפֿקלערונג פֿון דער צייט, אין וועלכער עס געפֿאַלן די פֿאַרשיידענע טעריטאָריעס פֿון מיטל־עלטערלעכן פּוילן, אָפּהענגיק פֿון דער דערגרייכטער מדרגה פֿון עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג; די צעשטערונג פֿון דער טעאָריע פֿון פּוילישן היסטאָריקער קוטשעבאַ וועגן דעם אַז ביז צום סוף 15טן י״ה האָבן יידן אין פּוילן זיך נישט פֿאַרנומען מיט האַנדל, נאָר בלויז מיט לייַען געלט; דער אינהאַלטרייכער קאָפּיטל וועגן יידישער מלאָכה; די גלענצנדיקע קלאַסיפֿיקאַציע פֿון שטייַער־סיסטעם בנוגע יידן.

אויף דעם דאָזיקן סאָלידן פֿונדאַמענט איז שיפּער צוגעטרעטן צו זײַן אומ־דערמידלעכער לעבנלאַנגער פֿאַרשונג וועגן דער וירטשאַפֿט־געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן אין דער נייצייט. אַ ריי אַרטיקלען וועגן יידן אין פּוילן האָט שיפּער אין יענער תקופֿה, קורץ פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער רוסיש־יידישער ענציקלאָפּעדיע. גאָר צייטיקע פֿרות פֿון זײַן ארבעט און טאָלענט זײַנען עטלעכע קאָפּיטלען וועלכע ער האָט צוגעטראָגן צום קאָלעקטיוון ווערק „געשיכטע פֿון יידן אין פּוילן״ וואָס איז אַרויס אויף רוסיש אין מאָסקווע אין 1914 ווי דער עלפֿטער באַנד פֿון דער פֿראַיעקטירטער История еврейскаго народа. ממש עפּאָכעמאַכנדיק פֿאַר דער יידישער היסטאָרישער סטאַטיסטיק איז דער קאָפּיטל וועגן דער צאָל און צעשפּרייטונג פֿון יידן אין פּוילן פֿון 15טן ביז צום 18טן י״ה. ער האָט געזוכט פֿאַר אַ באַזע ביים בעת בארעכענען די צאָל יידן דעם יידישן שטייַער פֿון הייזער און דעם יידישן קאָפּשטייַער. דער קאָפּיטל וועגן דער עקאָנאָמישער לאָגע פֿון יידן (געשריבן צוזאַמען מיט ד״ר ווישניצער, יבדל לחיים) איז אַ גוטער סינטעז פֿון דעם ביסל מאַטעריאַלן וואָס איז דעמאָלט געווען באַקאַנט. דער קאָפּיטל וועגן יידישע שטייַערן צייכנט זיך אויס מיט דער זעלבער סיסטעמאַטישקייט און ענגויקייט ווי דער שייכדיקער קאָפּיטל אין זײַנע „שטודיעס״ וועגן פּוילישע יידן אין מיטל־עלטער.

אין דער זעלבער צייט, אין 1913, פֿאַרעפֿנטלעכט שיפּער אין דער מאַנאַס־שריפֿט זײַן ערשטע אַרבעט וועגן אויטאָנאָמיע פֿון יידן אין פּוילן.[6]

אויפֿן יסוד פֿון צעווארפֿענע אַרכיוו־דאָקומענטן האָט אונדז שיפּער דאָ גע־געבן אַזאַ סיסטעמאַטישן און בפֿרטיותדיקן אַנאַליז פֿון דער אַרגאַניזאַציע און פֿון די פֿונקציעס פֿון פּראָווינציעלע וועדים (וועדי הגלילות), אַז די שטודיע קען פֿאַר־רעכנט ווערן פֿאַר דער בעסטער וואָס איז בכלל געשריבן געווארן וועגן יידישער אויטאָנאָמיע, אויב מען זאָל נישט רעכענען די שפּעטערדיקע אַרבעטן פֿון שיפּערן גופֿא אויף דעם דאָזיקן געביט.

אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט שיפּער אָנגעהויבן צו ארבעטן אין דער צייטשריפֿט *Moriah*, וואָס זײַנען כּמעט אַלע שפּעטער אַרײַנ־

[6] Beiträge zur Geschichte der partiellen Judentage in Polen um die Wende des XVIIten und XVIIIten Jahrhunderts.

געגומען געוואָרן אין זײַן קולטור־געשיכטע פֿון די ייִדן אין פּוילן בעת דעם מיטל־עלטער, נישט געקאָנט אַ סך פֿאַרעפֿנטלעכן. ער האָט אָבער אין די ערשטע צוויי יאָר מיט זײַן כאַראַקטעריסטישער התמדה שטודירט אין דערווינער קהילה־ביבליאָטעק, וווּ ער האָט אָנגעזאַמלט אַ שלל מאַטעריאַלן פֿאַר אַ ייִדישער ווירט־שאַפֿט־געשיכטע. פֿון דער דאָזיקער תקופֿה איז כּדאַי צו פֿאַרצייכענען זײַן איב־טערעסאַנטע סקיצע וועגן „פּויליש־ליטווישע ייִדן און ארץ־ישׂראל" (*Moriah*, 1917) און די אָריגינעלע עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע שטודיע וועגן „גאַליציש ייִדנטום אין די יאָרן 1772—1848" (*Neue Jüdische Monatshefte*, 1918). ווידער ווײַזט ער דאָ אָרויס זײַן אויסגעפֿינערישקייט אין מעטאָדן פֿון היסטאָרי־שער סטאַטיסטיק דורך פֿאַרטיפֿטשן די אַלטפֿרענקישע צייטונגס־רובריקן אין דער שפּראַך פֿון מאָדערנע סטאַטיסטישע קאַטעגאָריעס.

דעם ערשטן צענדלינג יאָרן נאָך דער מלחמה איז שיפֿער פֿאַרנומען מיט ווײַט פֿאַרצווײַגטע פֿאַרשונגען וועגן ייִדישער קולטור־, ליטעראַטור־ און שפּראַך־געשיכטע, אָ געביט, מיט וועלכן ער האָט זיך אָנגעהויבן צו אינטערעסירן נאָך אין זײַנע יוגנטיאָרן. אויפֿן געביט פֿון דער געשיכטע פֿון דער עלטסטער ייִדי־שער שפּראַך און ליטעראַטור האָט ער באַוויזן צו פֿאַרעפֿנטלעכן בלויז עטלעכע קלענערע אַרבעטן און קריטישע אָפּטיקלען אין ייִדישע פֿילאָלאָגיע, אין די ייִדישע וועלט, אין דער ביכער־וועלט און אין ליטעראַרישע בלעטער. די דאָזיקע פּאָר אַרבעטן זײַנען שפּעטער סומירט געוואָרן דורך שיפֿערן אין צוויי וואָגיקע אַרטיקלען אין די יוואָ־בלעטער פֿון 1934 און 1935: „פּראָבלעמען פֿון דער אַלט־ייִדישער ליטעראַטור־געשיכטע" און „קולטור־געשיכטלעכער פּאָן פֿון דער עלטס־טער ייִדישער ליטעראַטור". שיפֿערס אַריגינעלער אויפֿטו באַשטייט דאָ בעיקר אין אויפֿוויזן, ווי אַזוי אין די נעמען פֿון דעטשע ייִדן אין מיטל־עלטער, וואָס האָבן זיך אויפֿגעהיט אין די אָפּיציעלע אַקטן און אין די מעמאָרביכער, קען מען דערקענען די השפּעה פֿון אַרומיקע קולטור־שטרעמונגען און קולטור־אידעאַלן.

די דאָזיקע פֿאַרשונגען האָבן שיפֿערן אויך געדינט ווי ציגל פֿאַר אַ ריי וויכטיקע קאָפּיטלען פֿון זײַן בוך קולטור־געשיכטע פֿון די ייִדן אין פּוילן בעת דעם מיטל־עלטער (1926), דעם ערשטן בוך וואָס ער האָט אין אַריגינאַל גע־שריבן אויף ייִדיש: דאָס זײַנען די וועריאַנטלעך קאָפּיטלען וועגן די נעמען פֿון די ייִדן אין פּוילן אין 14טן און 15טן י״ה און וועגן דער אומגאַנגשפּראַך פֿון די פּוילישׂ־רייסישע ייִדן אין יענער צײַט. אין דעם זעלבן בוך וואָלט שיפֿער אַ סך ליכט אויף דער ווייניק אויסגעפֿאָרשטער פֿראַגע וועגן דער אָרגאַניזאַציע פֿון ייִדישע קהילות אין פּוילן בעתן מיטל־עלטער און באַווײַזט נישט נאָר דעם וויכטיקן היסטאָרישן פֿאַקט, אַז די פֿראַגרעסיווע שטרעמונגען פֿון הומאַניזם, הוסיטיזם און רעפֿאָרמאַציע האָבן אויך אין פּוילן זיך אויסגעדרייט מיט טאָ־לעראַנץ און ייִדן־פֿרײַנדלעכקייט, נאָר אויך אַז די שפּיצן פֿון דער ייִדישער געזעלשאַפֿט, דאָקטוירים, הויפֿיידן, זײַנען באַאײַנפֿלוסט געוואָרן דורך דער אָרו־מיקער קולטור־שטרעמונג. אויב דאָס בוך איז נישט אַזוי עפֿאָכעמאַכנדיק ווי שיפֿערס „שטודיעס" וועגן ווירטשאַפֿט־געשיכטע, ליגט די שולד אין דוחק פֿון

היסטאָרישע מאַטעריאַלן וועגן יענער נאָך אַלץ טונקעלער קולטור־תקופה פֿון פּוילישע יידן.

דער גלענצנדיקסטער פּראָדוקט פֿון שיפֿערס קולטור־היסטאָרישע פֿאָרשונגען איז דאָס אימפּאָזאַנטע דרײַבענדיקע ווערק וועגן דער געשיכטע פֿון יידישער טעאַטער־קונסט און דראַמע (1טער באַנד 1923, 2טער באַנד 1927, 3טער באַנד 1928). די פּיאָנירישע באַדײַטונג פֿון דעם דאָזיקן ווערק פֿאַר דער יידישער קולטור־געשיכטע איז אײַנשטימיק אָנערקענט געוואָרן אַפֿילו פֿון קריטיקערס וואָס האָבן געהאַט אָנצווענדן חסרונות און טעותים אין פּרטים. אָ דאַנק זײַן חריפֿות און אָ דאַנק זײַן קולטור־היסטאָרישן מעטאָד האָט דאָ שיפֿער פֿון ברעק־לעך און פֿראַגמענטן רעקאָנסטרוירט גאַנצע עפּאָכעס פֿון יידישער טעאַטראַלער שאַפֿונג. דאָס בוך אָבער מער ווי אָ וויסנשאַפֿטלעכע באַדײַטונג, עס איז אָ רעוואָלוציאָנירונג פֿון אונדזער קוק אויף אונדזער אייגענער קולטור־פֿאָרגאַנגענהייט. ניט מיטן כּוח פֿון הויפּ סבֿרות, נאָר אויפֿן סמך פֿון אָ ריזיקן עשירות פֿון סיסטעמאַטיש אַדורכגעאַרבעטן מאַטעריאַל האָבן מיר דאָ אָ לעבעדיקן באָווײַז, ווי אַזוי סײַ אונדזער מאָדערנע טעאַטער־קולטור, סײַ אונדזער וועלטלעכע פֿאָלקסקולטור בכלל איז נישט אָ נײַס אין יידישן לעבן, נאָר אָ המשך פֿון אָ פֿאַרבונדענעם, הארץ און אויג פֿאַרכאַפּנדיקער טראַדיציע פֿון לאַנגע הונדערטער יאָרן. אויב שיפֿער אַליין האָט אָפּגעשאַצט די דאָזיקע באַדײַטונג פֿון זײַן ווערק אין דער גײַסטיקער הקדמה צום ערשטן באַנד, איז ניט שווער זיך משער צו זײַן, אַז טאָקע דאָס באַווײַסטזײַן פֿון דערפֿילן אָ גרויסע קולטור־אויפֿגאַבע האָט אים געשטאַרקט אין זײַנע לאַנגיאָריקע מיפֿולע פֿאָרשונגען אויף דעם דאָ־זיקן געביט.

צוויי יאָר שפּעטער, אין 1930, איז אַרויס שיפֿערס יידישע געשיכטע (ווירט־שאַפֿט־געשיכטע), אָ ווערק אין פֿיר בענד וועגן דער תקופֿה פֿון מיטל־עלטער. די גרונטשטייגער פֿאַר דעם דאָזיקן ווערק האָט שיפֿער שוין געהאַט געלייגט אין זײַנע „אָנהייבן פֿון קאַפּיטאַליזם" און אין „שטודיעס". דאָך האָט ער געמוזט בויען גאָר פֿון אָנהייב די יידישע ווירטשאַפֿט־געשיכטע פֿון אָ ריי לענדער וועלכע ער האָט פֿריִער קוים געהאַט באַרירט, ווי שפּאַניע, פּאָרטוגאַל, איטאַליע, און פֿאָר אַלע לענדער האָט ער נישט געהאַט קיין שום פֿאָרגייער פֿאַר דער תקופֿה פֿון שפּעטן מיטל־עלטער: געאַרג קאַראַס צווייטער באַנד, וואָס איז אַרויס אין 1920, דערגרייכט נישט שפּעטער ווי ביז צו דער העלפֿט פֿון 14טן י"ה.

נישט געקוקט דערויף וואָס זינט 1930 זײַנען אַרויס וויכטיקע מאָנאָגראַ־פֿיעס, באַזונדער אויפֿן געביט פֿון געשיכטע פֿון יידן אין דײַטשלאַנד, שפּאַניע און אין נאָענטן מיזרח, וואָס ברענגען אַרײַן קאַרעקטיוון אין שיפֿערס ווירט־שאַפֿטלעכן בילד וועגן די דאָזיקע לענדער; נישט געקוקט אויך דערויף וואָס שיפֿער האָט נישט אין אַלע פֿאַלן אויסגענוצט אַלע מקורים, וואָס זײַנען שוין דעמאָלט געווען בנימצא, — איז זײַן ווערק אָ מיילנשטיין אין דער יידישער ווירטשאַפֿט־געשיכטע. דער גרויסער ווערט פֿון ווערק באַשטייט בעיקר אין דעם מעטאָדישן צוגאַנג און אין די טרעפֿיקע סינטעטישע אויספֿירן. דאָ ווערן אַנט־

פּלעקט אַלע זײַטן פֿון יידישן ווירטשאַפֿטלעכן לעבן און נישט בלויז די טעטיקייט וואָס האָבן אַ שײַכות צו דער אָרגאַניזאַציע פֿון קאָאָפּעראַציע. באַזונדער וויכטיק איז דער פּרוּוו אויפֿצוקלערן אין שײַכות מיט יעדן לאַנד און מיט יעדער תקופֿה באַזונדער די אַלגעמיינע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן געפֿורעמט די יידישע ווירטשאַפֿטלעכע סטרוקטור. דער וואָקסנדיקער אַנטיסעמיטיזם וואָס האָט צום סוף פֿון מיטל־עלטער דערפֿירט צום גירוש פֿון יידן פֿון גאַנץ מערב־אייראָפּע און פֿון אַ גרויסן טייל צענטראַל־אייראָפּע ווערט אויפֿגעקלערט אויפֿן פֿאָן פֿון קלאַסן־אינטערעסן פֿון יעדן באַזונדערן שיכט פֿון דער לאַנד־באַפֿעלקערונג בנוגע יידן. די דאָזיקע דערקלערונג איז בעצם ריכטיק, ווען אָפּילו מען וואָלט זי געדאַרפֿט דערגאַנצן מיט אַן אַנאַליז פֿון דער פּאָליטישער ראָלע פֿון דער שפּעט־מיטל־עלטערלעכער קאַטולישער רעאַקציע. לאָמיר נאָך צוגעבן, אַז די ווירטשאַפֿטלעכע פֿאַרהעלטענישן פֿון יידן ווערן פֿאַרגעשטעלט אין אַלע לענדער אויפֿן פֿאָן פֿון גרינטלעכע דיסקוסיעס ווען צאָל און צעשפּרייטונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. דער מחבר האָט אויך בפֿרטיות אַנאַליזירט די פּאָליטישע לאָגע פֿון די לענדער פֿון די יידישע מאַסן־ישובֿים. דאָס בוך איז דערפֿאָר נישט בלויז ראָוי אויסצופֿירן די ראָלע — די כוונה פֿון מחבר — פֿון דערגאַנצן גרעצט ווערק דורך אַ ווירטשאַפֿטלעך־געשיכטלעכן פֿונדאַמענט; עס איז לויטן פֿאַרמעסט און לויט די עצם רעזולטאַטן מער ווי דאָס. די געשיכטע פֿון יידן, — „דולדער און דענקער" אין דער תקופֿה פֿון מיטל־עלטער, וועלכע גרעץ האָט אַזוי מיסטעריש באַשריבן, קען מען ערשט דעמאָלט רעכט פֿאַרשטיין אין אַלע עיקרדיקע, פֿאַרווירקלטע פּראָבלעמען, ווען מען לייענט און מען טראַכט אַדורך (לייענען בלויז איז נישט גענוג!) שיפּערס פּירבענדיק ווערק.

אָפּגעגעבן אַז גרויסן חלק פֿון חובֿ זײַן יוגנט־חלום וועגן אָנשרײַבן אַן אַלגעמיינע ווירטשאַפֿט־געשיכטע פֿון יידן אין אַלע דורות, האָט זיך שיפּער ווידער אַרײַנגעטון אין דער פֿאַרשונג פֿון דער געשיכטע פֿון יידישן מאַסן־קיבוץ אין פּוילן. ער נעמט זיך קודם־כל צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער צענטראַל־אויטאָנאָמיע אין פּוילן, פֿון וועלכער ער האָט געהאַט געגעבן אַזא פּײַנע התחלה אין זײַן שטודיע פֿון 1913 וועגן די פּראָווינציעלע וועדים. להיפּך צו זײַנע אָנדערע היסטאָרישע אַרבעטן, ווו ער האָט זיך בלויז טיילווײַז געשטיצט אויף אַרכיוו־מאַטעריאַלן און מער אויסגענוצט פֿאַר זײַנע סינטעטישע אויספֿירן די מקורים וואָס זײַנען שוין געווען פֿאַרפֿאַנדלעכט, האָט ער זײַנע פֿאַרשונגען וועגן וועד אַרבע אַרצות געבויט כּמעט אויסשליסלעך אויף אַרכיוואַלישע דאָקומענטן, באַזונדער אויף אָקטן פֿון מלוכישן הויפּטאַרכיוו אין וואַרשע. יוסף פּערלעס, לוז לעווין, ש. דובנאָוו און אָנדערע פֿאַרשערס וואָס האָבן אַ סך אויפֿגעטון אויף דעם דאָזיקן געביט האָבן שטודירט די יידישע צענטראַל־אויטאָנאָמיע אין אַמאָליקן פּוילן פֿון דער אינעווייניקסטער זײַט, ווי זי האָט זיך אָפּגעשפּיגלט אין די פּינקסים פֿון וועד און פֿון די קהילות. שיפּער איז צוגעטרעטן אויסצופֿאָרשן די געשיכטע פֿון וועד פֿון דער דרויסנדיקער זײַט, דעם מגע־ומשא מיט דער פּוילישער מלוכה־אָדמיניסטראַציע, אַ מעטאָד וואָס איז

טיילווייז דיקטירט געווארן דורך דעם כאראקטער פון די ארכיוו־דאקומענטן. אין דעם ליגט אויך די הויפט־באדייטונג פון די דרײ גרעסערע ארבעטן וואס ער האט פארעפנטלעכט אין די היסטארישע שריפטן פון ייוואָ (ב׳ ו, 1928) און אין די עקאנאמישע שריפטן פון ייוואָ (ב׳ וו, 1932). זײן אריגינעלער פרוו פון רעקאנסטרוירן דעם צוזאמענשטעל פון די אינסטאנצן פון וועד ארבע ארצות לויט דער הנחה פון דער לעבעדיקער טראדיציע פון פארצייטיקן גרויסן און קלײנעם סנהדרין איז מיט געניג באווייזן אפגעפרעגט געווארן. נישט געקוקט דערויף איז אבער וויכטיק די פראבלעם־שטעלונג און די נײע פרטים, וועלכע שיפער ברענגט ארויס אין דעם דאזיקן שײכות. גאר וויכטיקע מאטעריאלן ברענגט שיפער אין די „פוילישע רעגעסטן צו דער געשיכטע פונעם וועד ארבע ארצות". מיט זײן סיסטעמאטישקייט וואס איז ווערט צו באוווּנדערן צייכנט זיך אויס די דריטע, גרעסטע ארבעט פון דער דאזיקער סעריע, וועגן „פינאנציעלן חורבן פון דער צענטראלער און פראווינציעלער אויטאנאמיע פון יידן אין פוילן". א גאנץ נײע טעמע באַרירט שיפער אין דער ארבעט וועגן דער „וואַרשעווער קאמיסיע" פון וועד ארבע ארצות (געדרוקט אויף פויליש אין יובל־בוך לכבוד ד״ר ברוידע, 1931).

אין 1932 האט שיפער פארעפנטלעכט זײן ערשטע גרעסערע ארבעט וועגן דער געשיכטע פון יידן אין פוילן אין 19טן י״ה, „יידן אין קאנגרעס־פוילן אין דער צײט פון נאווומבער־אויפשטאנד" (אויף פויליש). להיפוך צום קעפל איז דאס אבער אין תוך א געשיכטע פון דער וואַרשעווער יידישער קהילה בעת דעם אויפשטאנד און פון איר באציונג צום אויפשטאנד. אין די דאזיקע ענגערע ראַמען האט דער מחבר געגעבן א קאליראפל היסטארישן בילד, כאטש א ביסל טענדענציעז פאטריאטיש און אייזנזיטיק לויטן מקורים־מאטעריאל (בעיקר לויט אקטן פון קהילה־ארכיוו אין וואַרשע).

דאס לעצטע גרויסע ווערק פון שיפערן איז די געשיכטע פון יידישן האנדל אויף פוילישע טעריטאריעס, וועלכעס ער האט פארעפנטלעכט אין 1937 (אויף פויליש). פרעלימינארע ארבעטן אויף דעם דאזיקן געביט האט דער מחבר שוין פריער געהאט אויסגענוצט פאר זײנע שטודיעס אין דער צוויי־בענדיקער פוילישער אויסגאבע „יידן אין אויפגעלעבטן פוילן" (*Żydzi w Polsce odrodzonej*), וואס איז ארויס צום 15יאריקן יובל פון דער נײער פוילישער מלוכה אין 1932—1933. די האנדלס־געשיכטע האט שיפער אזוי ברייט פארטראכט (דאס בוך האלט קרוב 800 זײטן!), אז זי קען דינען אין א גרויסער מאס ווי א געשיכטע פון דער עקאנאמישער אנטוויקלונג פון יידן אין פוילן. אחוץ דער געשיכטע פון אנטיל פון יידן אין אויסוויניקסטן און אינעווייניקסטן האנדל פון פוילן, גיט דא שיפער א שלל ווערטפולע פארשונגען וועגן דער פראפעסיאנעלער סטרוקטור בײ יידן, וועגן יידישער באפעלקערונג־סטאטיסטיק, וועגן יידן־פאליטיק פון דער פוילישער מאכט און וועגן דער עקאנאמישער פאליטיק פון די קהילות. מען קען זיך הינט נישט פארשטעלן קיין היסטארישע ארבעט אויפן געביט פון דער ווירטשאפט־געשיכטע פון יידן אין פוילן, וואס זאל נישט

נעמען צו הילף די דאָזיקע „האַנדל־געשיכטע", פונקט ווי עס איז אוממעגלעך צו שטודירן געשיכטע פון ייִדן אין פוילן אין מיטל־עלטער אָן שיפערס נאָך אַלץ נישט פאַרעלטערטע „שטודיעס".

א ביבליאָגראַפיע פון שיפערס פובליקאַציעס, וואָס זאָל אַרומנעמען אויך אַלע זײַנע אַרטיקלען, וואָלט געווען א שווערע אַרבעט, ווײַל צו פיל הונדערטער גרייכט די צאָל פון זײַנע אַרטיקלען אין זשורנאַלן און צײַטונגען אויף ייִדיש, פויליש, דײַטש, רוסיש, העברעיש, אָנגעהויבן פון 1902 ביז צום אויסבראָך פון דער מלחמה אין 1939. אָט האָט שיפער בלויז אין לעצטן יאָר פאַר דער מלחמה, פון מיטן 1938 ביז מיטן 1939, אָפגעדרוקט אין פאַרשיידענע פובליקאַציעס פינף אַרטיקלען וואָס זײַנען אַלע וויכטיקע בײַטראָגן צו דער ייִדישער וויסנשאַפט: א שטודיע וועגן בעל־שם־טובֿ אין יובֿל־בוך פון הײַנט; זײַבן זײַטן הערות וועגן פורים־שפּילן אין 5טן באַנד פֿילאָלאָגישע שריפטן פון ייִוואָ; אַן אַרטיקל וועגן „א ייִדישן ליבע־ראָמאַן פון מיטל־עלטער" (צושטײַער צו דער געשיכטע וועגן דעם אויפקום פון „מעשה בריעה וזימרה") אין די ייִוואָ־בלעטער; אַן אַרײַנפיר וועגן „הײַנריך גרעץ און זײַן מאָנומענטאַל ווערק", צו דער פוילישער אויסערזעצונג פון גרעצס פאָלקס־אויסגאָבע; און א פוילישע בראָשור וועגן „700 יאָר ייִדישע קהילה אין פּלאָצק". עס זײַנען אויך פאָראַן ידיעות, אַז קורץ פאַר דער מלחמה איז אַרויס שיפערס א גרעסער בוך וועגן דער געשיכטע פון ייִדן אין דראָהאָביטש. און דאָס אַלץ אין א יאָר וועט שיפערס אויסערגעווײַנטלעכע ארבעט־פעיקייט איז געווען שטאַרק באַגרענעצט מחמת א שוועכער האַרצקראַנקייט!

א פולשטענדיקע ביבליאָגראַפיע פון שיפערס ווערק וואָלט אָבער דווקא צולייב איר פאַרנעם געהאַט א גרויסע באַדײַטונג פאַר דער היסטאָריישער וויסנשאַפט. עס איז שוין אָפגערעדט דערפון, אַז עס איז שווער צו געפינען בײַ שיפערן אַן אַרטיקל אָדער אַפילו א רעצענזיע וואָס זאָל זיך נישט אויסצייכענען מיט חריפות און מיט אַריגינעלקייט פון געדאַנק. בעיקר וואָלט אָבער אַזא ביבליאָגראַפיע געדאַרפט אונטערגענומען ווערן כדי מיגלעך צו מאַכן א פולע אויסגאָבע פון שיפערס שריפטן אין ייִדיש, וואָרעם וואָס קען זײַן א שענערער תיקון פאַר דעם אָנדענק פון דער אײַנציקאַרטיקער פערזענלעכקייט יצחק שיפער, ווי פאַרשפרייטן דאָס עשירות פון זײַן גײַסט צווישן די בריייטסטע מאַסן פון ייִדישן פאָלק?

פֿראַנץ ראָזנצווייג

פֿון ד״ר נחום גלאַצער

עס איז שווער צו געפֿינען אַ צווייטע פערזענלעכקייט פֿון ניט קיין פּאַלי־טיקער וואָס זאָל האָבן געמאַכט אַ שטאַרקערן אײַנדרוק אויף דעם מאָדערנעם מערב־אייראָפּעישן יידנטום ווי דער דינאַמישער, צינדנדיקער פֿראַנץ ראָזנצווײַג. מען האָט באַוווּנדערט דעם טיפֿן גלעערנטן און דעם המצאָהדיקן דערציער; דעם באמת מאָדערנעם בעל־תשובֿה וואָס זיך דורכגעשלאָגן זײַן וועג פֿון כּמעט פֿולער אָסימילאַציע ניט בלויז צוריק צו זײַן פֿאָלק, נאָר אויך צו יידישער טראַדיציע; דעם מענטשן וואָס האָט פֿאַרמאָגט פֿעיקייט און מאַכט צו פֿאַראייניקן די וויידעראַנאַנדיקע און היפּש צעטיילטע כוחות אין דעם דײַטשישן יידנטום און דורך דעם צו עפֿענען אַן אויסבליק אויף אַ נײַעם מין פֿירער פֿון יידישן כּלל.

און ווען ראָזנצווײַג איז געשטאָרבן אין 1929, אין עלטער פֿון 43 יאָר, נאָך דעם ווי ער האָט אַכט לאַנגע יאָר באַזיגט אַ שרעקלעכע קראַנקייט און דעם טויט וואָס האָט יום־יום גלאַקערט אויף אים — האָט מען זיך געבויגן איז טיפֿן דרך־ארץ צום אַנדענק פֿון גרויסן, שוויגנדיקן און הייליקן בעל־יסורים.

מען אייניקט זיך אין אָפּשאַצן זײַן פֿערזענלעכקייט. מען איז מודה, אַז דאָס איז אַ געשטאַלט פֿון אַ מאָדערנעם צדיק. אָבער זײַן תּורה און די אידעעס וואָס זײַנען דער צענטער פֿון דער פֿערזענלעכקייט — זיי זײַנען געבליבן פֿרעמד. מיטן אויסנעם פֿון עטלעכע שפּליטער־געדאַנקען האָט מען זײַן שיטה אויפֿגענומען ווי עפּעס אַזוינס וואָס איז ממש אומגלייבלעך אין אונדזערע צייטן. מען האָט זײַנע אידעעס ניט פֿאַרוואַרפֿן — אַ סך ערגער: מען האָט זיי אַפֿילו נישט באַטראַכט.

די מאָדערנע יידישקייט, וואָס דרויסנדיק איז זי אומדאָגמאַטיש, קלאָמערט זיך דאָך פֿאַר אין גרויסער דאָגמע: וועלטלעכקייט, סעקולאַריזאַציע. מען נעמט ניט ערנצט קיין טעאָלאָגיע, אויף וויפֿל זי טרעט אַרויס פֿון אַ געשיכטלעכער ראָם און פֿאַרמעסט זיך צו גרייכן צו דער וואָרער וואָר;* עס נעמען זי נישט ערנצט אַפֿילו די „טעאָלאָגן". אַ בולטע ראַיה דערויף איז שמשון־רפֿאל הירש, דער גרויסער וויידעראויפֿשטעלער פֿון טראַדיציאָנעלער יידישקייט אינעם 19טן יאָרהונדערט, וואָס ער האָט בפיוון און פּסדר אויסגעמיטן צו באַרירן פּראָבלעמען פֿון דער טעאָלאָגישער וואָר. וועגן דעם ליבעראַליזם איז דאָך שוין אָפּגעריידט; די ליבעראַלן, די לאַיאָלע תּלמידים פֿון דעם „דײַטשישן אידעאַליזם" האָבן אידענטיפֿיצירט יודאַיזם מיט הומאַניזם, מיט רעליגיע פֿון שכל, מיט דער עטישער אויטאָנאָמיע פֿון דעם מענטשן סתּם. זיי האָבן פֿאַרניצט גענוג צייט און ענערגיע

* די וואָר וועלט אין דעם אַרטיקל געניצט ווי אַן עקוויוואַלענט פֿאַר רעאַליטעט. — רעד.

צו פֿאַרווישן אַזעלכע באַגריפֿן ווי אַנטפלעקונג און גאולה אין זייער קאַנקרעטן, פֿאַראַלטערטן, אָפּט געפֿערלעכן זינען. טאָ וואָס איז זיך צו וווּנדערן, וואָס אַ סך יידן (און גראָד נישט די ערגסטע צווישן אונדזערע זין) האָבן בײַם זוכן פֿאַר זיך אַ פֿעסטן טעאָלאָגישן יסוד זיך דערפֿילט ווי אין אַ פּוסטענעש און זײַנען געווארן קריסטן.

ראָזנצווײַג תורה איז שווער און פֿרעמד, וואָרעם ער האָט באמת ערנצט זיך באַצויגן צו יידישער טעאָלאָגיע. אין אייניער פֿון זײַנע ערשטע לעקציעס אין דעם „לערהויז" אין פֿראַנקפֿורט־מײַן האָט ער געזאָגט: „איר וועט שטענדיק פֿאַרשטיין וואָס איך זאָג; אָבער בײַ אײַך וועט זיך מסתמא שטענדיק אויפֿהייבן אַ פֿאַרדראָס קעגן מיר . . . וויל איך גרייט זיך צו צעשטערן אידעעס וואָס זײַנען אײַך געווארן זייער טײַער".[1]

דער פּיקח ראָזנצווײַג וואָס איז גאָרניט געווען נאָיוו אין זײַן דענקען איז דאָך געווען געוג נאָיוו צו מיינען, אַז זײַן עולם וועט אים „פֿאַרשטיין". ווי האָט אַט דער עולם אים געקענט פֿאַרשטיין, אַז אַ פֿאַר רגעס שפּעטער האָט ער אַטאַקירט דעם אַבסטראַקטן אויסדרוק „וועזען דעס יודענטומס" — אַן אויסדרוק וואָס איז געווען אַזוי טיף אײַנגעבאַקן אין האַרצן בײַ מאָדערנע דײַטשישע יידן — און האָט געמאָלדן: עס איז ניטאָ קיין „וועזען דעס יודענטומס", עס איז בלויז פֿאַראַן דער שמע ישׂראל.

ראָזנצווײַג האָט ניט געוואָלט פֿון טעאָלאָגישע „אַספּעקטן" פֿון דער „יידישער קולטור" אָדער פֿון דעם יידישן נאַציאָנאַלן קיום. ער האָט זיך פֿאַרמאָסטן אויסצוטײַטשן די רעליגיעזע וועלט פֿון יידישקייט אין איר גאָרער גאַנצקייט. און דערבײַ האָט ראָזנצווײַג, וואָס ער איז נישט געווען קיין מיסטיקער, באַנײַט אַזאַ קוק אויף דער יידישער וואָרהײט, וואָס דאָס לעצטע מאָל אין דער יידישער געשיכטע האָט אים געהאָט אַרויסגערוקט די קבלה און וואָס זינט איר ירידה איז ער געווארן פֿאַרוואָרלאָזט, באַווויסטזיניק צי אומבאַווויסטזיניק.[2]

קיינער קען ניט זאָגן, צי מען וועט יאָ אָדער ניט אין אונדזערע טעג דערגיין צו אַ צײַטיקן פֿאַרשטיין די יידישע טעאָלאָגיע. אָבער ביז יעמאָלט איז עס־כּל־פּנים גוט צו וויסן, אַז אייניער אונדזערער אַ בן־דור האָט זיך פֿאַרמאָסטן אויף אָט דער אייביקער פֿראָבלעם.

א. דער אָפּשטאַם און דער צוריקקער צו יידישקייט

פֿראַנץ (יהודה) ראָזנצווײַג איז געבאָרן געווארן דעם 25סטן דעצעמבער, 1886, אין קאַסל.[3] די געשיכטע פֿון זײַן משפּחה ווײַזט אַן אַנטוויקלונג וואָס איז טיפּיש פֿאַר אַ דײַטש־יידישער בירגערלעכער פֿאַמיליע אינעם 19טן י"ה. זײַן

---

[1] Franz Rosenzweig, "Fragmente aus dem Nachlass", *Almanach des Schocken-Verlags, 5699* (Berlin, 1938), p. 54.

[2] פֿאַרגלײַכן: ג. שלום, פרנץ רוזנצווײג וספרו כוכב הגאולה, ירושלים, תרץ, זז' 10 א"ח.

[3] די ערשטע ביאָגראַפֿישע סקיצע פֿון ראָזנצווײַגס לעבן האָט אָנגעשריבן אייגען מײַער אין: *Franz Rosenzweig, eine Gedenkschrift,* Frankfurt, 1930.

עלטער־זיידע יצחק ראָזנצווייג, געבאָרן אין 1785 אין לעסלע (פּויליש: אי־נאָוראָצלאָוו), האָט געלערנט אין די ישיבֿות פֿון וואַרשע און פּראָג און געקראָגן סמיכות אויף רבנות. ער האָט אָבער נאָך דעם שטודירט כעמיע אין בערלין און אין 1811 האָט ער זיך באַזעצט אין קאַסל. דאָרטן איז ער פֿריִער געווען אַ לערער אין אַ ייִדישער שול און דערנאָך געווען אַ פֿאַרבן־פֿאַבריקאַנט.

דער זיידע — לוי ראָזנצווייג — איז געווען אַ כעמיקער. זײַן שווער איז געווען שמואל־מאיר ערנבערג, דער אינספּעקטאָר פֿון דער ייִדישער פֿרײַשול אין וואַלפֿנבּיטל און דער לערער פֿון דעם היסטאָריקער יאָסט און פֿון צונצן.[4] געאָרג, לוי ראָזנצווייגס ייִנגסטער זון, איז געווען דער פֿאָטער פֿון אונדזער פֿראַנץ ראָזנצווייג. ער איז געווען אַן אינדוסטריאַליסט אַ מוצלח און האָט געהאַט דעם טיטל „קאָמערציען־ראַט" וואָס האָט צוגעגעבן חשיבֿות. ער איז אויך געווען אַן אָנגעזעענער כּלל־טוער. די מוטער, אַדעלע (אַ געבאָרענע אַלסבערג), איז געווען אַ קולטורעלע און באמת אייִדעלע פֿרוי, באַשאָנקען מיט אַן אינטויִטיוו באַגאָבונג אַלץ וואָס איז ווערטיק און גרויס אין לעבן און אין ביכער. אײַנגייִערס אין זייער שיינעם הויז זײַנען געווען געלערנטע לײַט און קינסטלערס, דיפּלאָמאַטן און שטאָטישע פֿירערס — הן ייִדן, הן ניט־ייִדן.

אַכטונג צו זיך האָט פֿאַרלאַנגט, אַז אַזאַ משפּחה זאָל זײַן צוגעשריבן צו דער ייִדישער קהילה. זיי וואָלטן אָפּגעווארפֿן אייִדן פֿאַרלייגן, זיי זאָלן אַנגענומען קריסטנטום. אָבער די ייִדישקייט איז דאָרטן געווען אַן אויבנאויפֿקע, אַן אָריענטירן זיך, אַן אַ וואַרעמער איבערגעבנקייט צו ייִדישע אידעאַלן, אַן זאָרגן וועגן ייִדישן גורל, אַן האָפֿן אויף אַ ייִדישער צוקונפֿט. דער יונגער דור וואָס האָט אַרויסגעשפּראָצט פֿון אַזעלכע משפּחות איז געווען גרייט צום שמד. ייִדישקייט אויף וויפֿל זיי האָבן זי געקענט האָט זיי נישט געגעבן גענוג אָנחיזה אין לעבן. פֿון דער אַנדערער זײַט זײַנען זיי געווען פֿאַרכאַפּט פֿון דער דיטשישער קולטור און געהאָט פֿאַר די אויגן די מאַכט פֿון דער קירך. זײַנען טאָקע אַנדערע פֿון ראָזנצווייגס שוועסטערקינדער, אייניקלעך פֿון שמואל־מאיר ערנבערג, געווארן הייסע און גלייביקע קריסטן.[5]

די לעצטע און אייניציקע בינדונג מיט דער ייִדישער טראַדיציע איז בײַ די ראָזנצווייגס פֿאַרבליבן אַן אַלטער עלטער־פֿעטער, אַדאָם ראָזנצווייג, אַ שניצער. מיט אים פֿלעגט זיך פֿראַנץ אַ מאָל אַרײַנכאַפּן אין דער סינאַגאָגע. ווען פֿראַנץ איז צום ערשטן מאָל אָנגעקומען אין דער אַלגעמיינער שול, האָט דער עלטער־פֿעטער אים אָנגענומען פֿאַר די פֿלייצעס און אַ זאָג געטאָן: „האָרך, הינט גייסטו צום ערשטן מאָל צווישן לײַט, פֿאַרגעס נישט דײַן גאָנץ לעבן, אַז דו ביסט אַ ייִד".[6] דאָס האָט געקלונגען ווי אַ מין איבערנטפֿערן די גייסטיקע ירושה.

---

[4] פֿאַרגלייכן:

Dr. Zunz, *S. M. Ehrenberg . . . ein Denkmal für Angehörige und Freunde* (als Manuskript gedruckt), Braunschweig, 1854.

[5] Franz Rosenzweig, *Briefe*, Berlin, 1935, p. 277.

[6] Josef Prager, "Begegnungen auf dem Wege", in: *Franz Rosenzweig*, Berlin, 1930 (Soncino-Gesellschaft), p. 39.

אין אָנהייב האָט פֿראָנץ שטודירט מעדיצין, דערנאָך (זינט 1908) נעמט געשיכטע און פֿילאָסאָפֿיע אין פֿרײַבורג (בײ פֿרידריך מיינעקע) און אין בערלין. דורך אויסערגעווײנטלעכע כשרונות און התמדה האָט דער סטודענט אַרײַנגעקראָגן אַ פֿאַרוווּנדערנדיקן סכום ידיעות אין שפּראַכן, פֿילאָסאָפֿיע, געשיכטע פֿון ציוויליזאַציע און מוזיק. זײַן בוך העגעל און די מלוכה[7] (אין צוויי בענד) און זײַן טראַקטאַט וועגן שעלינג[8] זײַנען מײַסטערווערק פֿון עכטער גרויסער ערנטקייט און קריטישן, קלאָרן דענקען.

דער באַלייענטער יונגער־מאַן האָט געהאַט אַ ביסל ידיעות וועגן יידישקייט. מיר מעגן אַפֿילו רעדן וועגן אַ גוטגינציקן אינטערעס אין יידישע ענינים.[9] די ידיעות האָבן אָבער נישט געגרייכט ביז צום האַרצן; זיי זײַנען געבליבן אויף דער פּעריפֿעריע. בײַ טעאָלאָגישע שאלות, וואָס זיי האָבן מיט וואָקסנדיקן כּוח פֿאַרנומען אַלץ מער און מער דעם מוח בײַ ראָזנצווײַגן און זײַנע יידישע פֿרײַנד, האָט מען דעם יודאַיזם ניט געמומען ערנסט אין באַטראַכט.[10] דער 23יאָריקער ראָזנצווײַג גיט צו מוט זײַן שוועסטערקינד און פֿרײַנד האָנס ערנבערגן, ער זאָל אָננעמען דעם קריסטלעכן גלויבן.[11] פֿאַר זײַנע עלטערן איז עס געווען אַ קלאַפּ, און ער שרײַבט צו זיי ווי אַ דערקלערונג, אַז דער פּרינציפּ פֿון „רעליגיאָנסלאָזיקייט" (ווי עס האָט זיך געפֿירט בײַ זיי און בײַם רובֿ לִיבעראַלע יידן) קען דאָך ניט באַפֿרידיקן רעליגיעזע באַדערפֿענישן. „און אויב איך קען מיר אויסקלײַבן צווישן אַ לַיידיקן טײַסטער און אַ זשמעניע געלט — זאָל איך אויסקלײַבן דעם טײַסטער?"[12] און ער גיט נאָך צו: „דאָס לערנען רעליגיע וואָלט סײַ ווי ניט גענאָם אַפֿן אַן אַ רעליגיע, וואָס מען זאָל זי זען מיט די אייגענע אויגן, דערפֿילן איר טעם מיטן מויל, הערן מיט די אויערן, וואָס זאָל זײַן קאָנטיק בפועל".[13] ער שטרײַכט אונטער: „מיר זײַנען קריסטן בנוגע אַלץ: מיר לעבן אין אַ קריסטלעכער מלוכה, גייען אין קריסטלעכע שולן, לייענען קריסטלעכע ביכער, — הכלל, אונדזער „קולטור" בויט זיך אין גאַנצן אויף אַ קריסטלעכן פֿונדאַמענט".[14] ער פֿילט, אַז פֿאַר האָנס ערנבערגן למשל איז נאָך מיגלעך צו ווערן אַ קריסט, אָבער עס איז פֿאַר אים נישט שייך צו ווערן אַ יוד.

---

[7] *Hegel und der Staat.*

ראָזנצווײַג האָט אָנגעהויבן די אַרבעט אין 1909, אין 1912 האָט ער אויסגענוצט אַ קאַפּיטל פֿון דעם ווערק פֿאַר זײַן דאָקטאָר־דיסערטאַציע. ער האָט עס פֿאַרענדיקט אין 1915 און עס איז אַרויס אין 1920.

[8] "Das älteste Systemprogramm des deutschen Idealismus".

ראָזנצווײַג האָט עס אָנגעשריבן אין 1914; געדרוקט איז עס אין די *Abhandlungen* פֿון דער היידלבערגער אַקאַדעמיע פֿון וויסנשאַפֿטן אין 1917.

[9] *Briefe*, pp. 31, 38.

[10] די מיינונג פֿון י. ב. אַגוס (אין *Modern Philosophies*, ז' 133), אַז ראָזנצווײַג האָט זיך געוואָלקלט צוישן אַטעיזם, קריסטנטום און יודאַיזם" איז ניט קיין ריכטיקע.

[11] ער איז שפּעטער געוואָרן אַ פּאַסטאָר אין באָכום און אַ פּראָפֿעסאָר פֿון פּראָטעסטאַנטישער טעאָלאָגיע.

[12] *Briefe*, p. 45.

[13] *Ibid.*, pp. 46 sq.

[14] *Ibid.*, p. 45.

אין 1913, וועו ראָזנצווײַג איז געווען 27 יאָר אַלט, איז ער אַליין געווען גרייט אָנצונעמען דאָס קריסטנטום. נאָך אַ לאַנגן שמועס מיט פֿרײַנד במשך פֿון אַ גאַנצער נאַכט (אין לײַפּציג, דעם 7טן יולי), קומט ער צום באַשלוס, אַז דער קריסטלעכער דרך דאַרף וועלן זײַן דרך. עטלעכע וואָכן שפּעטער — דאָס איז גראָד געווען צווישן ראָש־השנה און יום־כּיפּור — האָט ער אין דעם זיך מודה געווען פֿאַר דער פֿאַרצאָגטער מוטער.[15] מיט די הענט איבער דעם נײַעם טעסטאַמענט האָט ער אויסגעשריען: מוטער, אָט דאָס איז עס, דאָס איז דער אמת. נאָר דורך יעזוס קריסטוס!

אָבער יום־כּיפּור איז ראָזנצווײַג אַוועק אין אַ קלײנער אָרטאָדאָקסישער שול אין בערלין (אויף טירגאַרטן־שטראַסע). דאָס איז געווארן דער וועגן־פונקט אין זײַן לעבן. דאָ האָט ער באַטראַכט די גראַנדיעזע דראַמע פֿון דעם טאָג צווישן די פּשוטע און פֿרומע ייִדן און דערפֿילט, אַז ער דאַרף אין ערגעץ נישט אַוועקגיין צו דערהערן דאָס וואָרט פֿון גאָט, דאָס וואָרט פֿון לײַבשאַפֿט און מחילה. ישׂראל אַתּה בחרתנו מכּל העמים האָט אים דאָ אין גאַנצן פֿאַרכאַפּט און — ער איז געווארן אַ בעל־תּשובֿה.[16]

פֿון בערלין האָט ער דערנאָך געשריבן צו זײַן מוטער, אַז ער האָט געפֿונען „דעם וועג אויף צוריק", און צו אַ פֿרײַנד — אַז ער האָט באַשלאָסן צו בלײַבן זײַן פֿרײַערדיקן פֿלאַן צו ווערן אַ קריסט; ich bleibe also Jude.[17]

אין די ווײַטערדיקע חדשים האָט ער זיך אַרײַנגעווארפֿן אין שטודירן ייִדישע מקורים. אין פֿראָפֿ׳ הערמאַן קאָהען וואָס האָט יעמאָלט געלערנט אין דער „הויכשול פֿאַר דער וויסנשאַפֿט פֿון ייִדנטום"[18] האָט ראָזנצווײַג דערזען אַ מאַכטיקן ייִדישן דענקער, און ער איז געווארן זײַן תּלמיד. עס איז געקומען די ערשטע וועלט־מלחמה, און ראָזנצווײַג איז אַוועק דינען אין דער דײַטשישער אַרמיי. ס׳רובֿ צײַט פֿון דער מלחמה איז ער געווען אויפֿן באַלקאַנישן פֿראָנט.

ב. די מלחמה־יאָרן און דער צוריקקער צום פֿאָלק

אויפֿן פֿראָנט האָט ראָזנצווײַג ווײַטער שטודירט, געטראַכט און געשריבן. געוויסע עסייען זײַנען, געדרוקטע אונטער פּסעוודאָנימען, האָבן צו טאָן מיט היס־טאָרישע, פֿאָליטישע, סטראַטעגישע און דערציִערישע ענינים.[19] אין אַ בריף

---

[15] די אינפֿאָרמאַציע האָב איך דירעקט פֿון אַדעלע ראָזנצווײַג, פֿראַנץ ראָזנצווײַגס מוטער.

[16] *Briefe,* pp. 68, 73.

אַ פּנים אַז זײַן איבערלעבונג יענעם טאָג האָט ער אויסגעדריקט אינעם זאַץ:

"soll ich mich bekehren, wo ich von Geburt her auserwählt bin" (*Briefe,* p. 672).

אין 1921, אין אַ לעקציע, האָט ראָזנצווײַג אָנגערופֿן יום־כּיפּור:

"ein nicht Lügen zu strafendes Zeugnis für die Wirklichkeit Gottes" (*Schocken-Almanach 5699,* p. 60).

[17] *Briefe,* pp. 70, 71.

[18] Hochschule für die Wissenschaft des Judentums.

[19] *Volksschule und Reichsschule; Realpolitik; Die Sachverständigen; Vox dei.*

שור עת לעשות, *Zeit ist's*,[20] געשריבן אין אָנהייב 1917 און אַדרעסירט צו הערמאַן קאָהען ווי צום גרויסטיקן פֿירער פֿונעם גרעסטערן טייל דייטשישע יידן, באַטראַכט ער די סאַמע ערנצטע פֿראַבלעם פֿון זיין צייט — יידישע דערציונג. אין אַ לאַנגן בריוו צו זיין שוועסטערקינד רודאָלף ערנבערג, געשריבן אין נאָוועמבער 1917, ברענגט ער אַרויס דעם יסוד פֿאַר זיין אייגענער פֿילאָסאָפֿיע און זיין טעאָריע פֿון אַנטפּלעקונג. די שריפֿט האָט ער שפּעטער אַליין אָנגערופֿן „דאָס קדמון־קעמערל" פֿון דעם ווערק דער שטערן פֿון גאולה.[21] אָבער דאָס בוך גופֿא האָט ער אויסגעטראַגן שוין נאָך דעם ווי ער איז געקומען אין באַריר מיטן פֿויליַשן יידנטום.

אין מײַ 1918 האָט די אַרמיי געשיקט ראָזנצווײַגן קיין ווארשע אויף אָפּיצירן־קורסן. די וואָכן אין ווארשע זיינען געווען גוואַלדיק וויכטיק אין ראָזנצווײַגס לעבן. דאָ איז ער געקומען פּנים אל פּנים מיטן פּוליסירנדיקן, ווארעמען און ווארצלדיקן פֿויליַשן יידנטום. און אַזוי ווי ער איז נישט געקומען מיט דער גאַווהדיקער צוריקגעהאַלטנקייט פֿון אַ „וועסטיודע", נאָר לכל־הפּחות טעאָרעטיש גרייט און אין האַרצן בענקענדיק נאָך אַ יידיש לעבן וואָס זאָל זיין פֿולער און גאַנצער, האָבן אים ווי פּענטעס אַרום־ און אַרומגענומען די ווערטן און די שטעלונגען וואָס ער האָט דערזען בײַ דעם פֿויליַשן יידּ.

און ווי נאָר און ווײַל ער איז געווען צוגעלאָזט צום פֿויליַשן יידּ, האָט ער דערפֿילט די באַיידיקונג אין דעם וואָס דער אַסימילירטער יידישער מיטגליד פֿון רײַכסטאָג לודוויג האַאָס דערוועגט זיך צו פֿאַרטרעטן דאָס פֿויליַשע יידנטום פֿאַר דער דײַטשישער ציווילער אַדמיניסטראַציע. ראָזנצווײַג האָט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ schändliche Anmassung וועלכע אַ מענטש, וואָס יידן גייען אים נישט אָן, זאָל גאָר פֿירן זייערע געשעפֿטן פֿון דעם זיינען אַרויסגעקומען היציקע דיסקוסיעס צווישן די ביידע, אָבער עס האָט אויסגעזען — אָן שום פּאַזיטיווע רעזולטאַטן. פּנים אל פּנים האָט ראָזנצווײַג זיך דאָ צונויפֿגעשטויסן מיט אַזאַ פּגימה אין ערלעכקייט בײַ אַ מענטשן, וואָס מען האָט בכלל קעגן אים קיין זאַך נישט געקענט אײַנווענדן, אַז דאָס האָט געשטאַרקט זיין קריטישע באַציונג צו די כלומרשט אַריסטאָקראַטישע שטריכן בײַם יידישן בירגערלעכן קלאַס אין דײַטשלאַנד. „דער קלייניער מיזרח־ייִד איז מער 'אַריסטאָקראַט' ווי אַזאַ מין האַאָס".[22]

אין די בריוו צו דער מוטער פֿאַרצייכנט ער זיינע וויזיטן אין אַ חדר, אין אַ שול, אין טעאַטער, אין פֿאַרלאַגן, זיינע שמועסן מיט יונג און אַלט, זיינע אַבסערווירונגען, און ער אַנטפּלעקט פֿאַר איר דאָס הארץ.[23] פֿאַר אים באַווײַזט זיך די יידישע יוגנט פֿול מיט „פֿרישקייט און לעבעדיקייט", און ער דערפֿילט דערבײַ אַ באמתדיקן פֿאַלקישן שטאָלץ. ער קען זיך ניט אַנטויבן פֿון דעם יידּ

[20] "Zeit ist's"; in: Franz Rosenzweig, *Kleinere Schriften*, Berlin, 1937, p. 56.
[21] *Der Stern der Erlösung.*
[22] *Briefe*, pp. 324, 335.
[23] *Ibid.*, pp. 318 sq.

פֿון אַ גאַנץ יאָר און פֿון זײַן גײַסטיקער ספּריטנעקייט, פֿון זײַן פֿעיקייט צו דערזען אַזעלכע אַסאָציאַציעס פֿון אידעעס וואָס מען קען געפֿינען אין מערב־אייראָפּע נאָר בײַ די העכערע אינטעלעקטועלע שיכטן.[24] דער דורכשניטלעכער דײַטשישער יידל פֿילט ניט זײַן שײַכות צום „אָסטיודע", ווײַל ער האָט באמת אַנגעוואָרן אָט די שײַכות איבערן אַסימילירן זיך מיט דער בירגערלעכער געזעלשאַפֿט.[25] מען קען זאָגן אויף דעם מיזרח־יידן, אַז ער איז אַן עם קשה עורף, אָבער ער איז אַ גוי אחד בארץ, בעת אין דײַטשלאַנד איז דער יידל „אַ יורד אַ פֿאַרוועניק".[26]

קיין דער דײַטשלאַנד זײַנען פֿון אינעוויניק אויס פֿראָלעטאַריש, אָן טראַדיציע, אָן אינהאַלט און דערפֿאַר אויך אָן דמיונות, בעת אַ פֿינפֿאַריק יידיש יינגעלע אין פּוילן לעבט שוין „אין דרײַ טויזנט יאָר".[27] ראָזנצווײַג איז אין מאָל געווען אין אַ חסידיש שטיבל צו שלש־סעודות און אין די ניגונים דערהערט די „רעשדיקע התפּעלות". דער אופֿן דאָוונען איז פֿאַר אים אויסטערליש נײַ און פֿול מיט טיפֿן זינען.

אין אַ קינדער־גאָרטן הערט ראָזנצווײַג אַ יינגעלע וואָס דערקלערט אים דאָס בילד אויף דער וואַנט — אַ מאַן שטייט אין אַ רחבֿותדיקער לאַנדשאַפֿט און שטרעקט די הענט צו פֿאַנטאַסטישע פֿויגלען; דאָס ברענגען אים די פֿויגלען געלט פֿון רבונו־של־עולם! די לערערקע גיט דערבײַ צו: דאָס איז די קינדערס אייגענע פֿילאָסאָפֿיע. ראָזנצווײַג דערזעט אין דעם, אַז הגם פֿרנסה איז דער צענטער פֿון דעם דרויסנדיקן לעבן, האָט דאָס לעבן פֿאַרט אויפֿגעהיט אַן איראַציאָנעלן כאַראַקטער און גאָט ברוך הוא מישט זיך אַריין אין אים. אין יענער רגע, זאָגט ער, האָט ער זיך אויסגעלערנט מער ווי ער וואָלט וועלן ניט איז מסוגל געווען אָפּצולערנען פֿון זאָמבאַרטן, וועבערן און טרעלטשן.[28]

אין יידישן טעאַטער האָט ער צום ערשטן מאָל געזעהן אַ פֿאָלקשפּיל; די אַקציע איז צווישן אוקראַינער פּויערים. ער דערזעט מיט חידוש, אַז די אַסימילאַנטן צווישן דעם עולם פֿאַרשטייען אויך יידיש, הגם צווישן זיך רעדן זיי בלויז פּויליש.[29] אַ צווייט מאָל האָט ער געזען אַ סענטימענטאַלע דראַמע אין שפּאַנישע קאָסטיומען. עס ווערט אים קלאָר, אַז דאָס יידישע לשון „איז אַ גרייטער יסוד פֿאַר אַ גרויסער לידעראַטור", און אים ווילט זיך גרייטלעך זיך דערוויסן מער וועגן דער געשיכטע פֿון יידיש.[30]

באַזונדער אינטערעסאַנט זײַנען ראָזנצווײַגס באַטראַכטונגען וועגן חדר. ער האָלט, אַז די מערב־אייראָפּעישע שול שיקט אַרויס אירע תּלמידים אָן אַ

[24] *Ibid.*, p. 319.
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibid.*, p. 320.
[27] *Ibid.*, p. 325.
[28] *Ibid.*, p. 326.
[29] *Ibid.*, p. 321.
[30] *Ibid.*, p. 323.

פֿעיקייט זיך צו אַריינטירן. אירע תּלמידים זענען „פֿראַגמענט־מענטשן". אין חדר, פֿאַרקערט, זענען מיר אַ פֿאַלק אין כסדרדיקן באַציען זיך. און ווי מיט אַ צו־לכּהכעיס קעגן זײַן אייגענער משפּחה איז ער נאָך מוסיף: עס איז קלאָר, למאי שמואל־מאיר ערנבערגן (דאָס איז ראָזנצווײגס עלטער־זיידע) איז דער חדר ניט געפֿעלן געוואָרן — דאָס איז ניט די פֿאַסיקע שול פֿאַר אַזעלכע מענטשן, וואָס זייער כּוונה איז צו האָבן געשמדטע אייניקלעך.[31]

וואַרשע איז אַזוי אַרום געוואָרן אַ ווינקלשטיין פֿאַר ראָזנצווײגס ווײַטער־דיקן לעבן. זײַן טעאָרעטיש און אינטויטיוו באַנעמען, אַז דאָס פֿאַלק ישׂראל איז אַנדערש פֿון אַלע אַנדערע אומות, אַנדערש ניט בלויז אין געוויסע פֿאַלקישע שטריכן, נאָר אַנדערש אין תּוך — דאָס האָט ראָזנצווײגן געפֿונען נאָר דאָ, צווישן די פֿאַלקסמאַסן, וועלן ער איז געקומען אין באַריר מיט די דרויסנדיק נידעריקסטע און תּמימותדיקסטע יידן.

ג. „דער שטערן פֿון גאולה"

דעם 22סטן אויגוסט, אַ קורצע צײַט נאָך דעם ווי ראָזנצווײג האָט זיך אומגעקערט אויפֿן באַלקאַנישן פֿראָנט, האָבן אַלע זענען געדאַנקען און איבערלעבונגען, באַגריפֿן, אידעאַלן און האָפֿענונגען, וואָס האָבן טיף געווארצלט אין זײַן נשמה, מיט אַזאַ וווּנדערלעכן מיטאַמאָל זיך געהאָט אויסקריסטאַליזירט און זיך אויסגעפֿורעמט אין אַ מאָנומענטאַלער סיסטעם, אַז ער האָט געקענט שרײַבן: „עס איז געקומען פֿלוצלינג, און פֿון יעמאָלט זײַן איך אַזוי ווי אונטער אַ געדאַנקען־שפּריץ".[32] באַנומען אַזוי ווי פֿון אַ זעונג, ניצט ער אויס יעדער ברעקלע צײַט צו שרײַבן זײַן בוך. ער שרײַבט אויף קאַרטלעך פֿון דער אַרמייפּאָסט און שיקט זיי איינס נאָך איינס צו דער מוטער וואָס שרײַבט זיי איבער פֿאַר אים. וועלן דער פֿראָנט ברעכט זיך אײַן, שרײַבט ער בײַם צוריקטרעטן. ער וועלט קראַנק — און בײַם גענעזן וווּרן אין אַ מיליטעריישן שפּיטאָל פֿאַרענדיקט ער זײַן סיסטעם.[33] ער שרײַבט, אַזוי ווי עס וואָלטן גאָר קיין שום האָפֿט ניט געהאַט די אַלע שטערן־דיקע בײַטענישן פֿון אַרמיי־לעבן, די סכּנות און די אומבאַקוועמלעכקייטן פֿון מלחמה, אַזוי ווי קיין זאַך וואָלט ניט געשטערט אים אין זײַן אינעווייניקסטן לעבן.

וואָס זשע לערנט דאָס בוך זײַנס?

די גאַנצע איראַפּעישע פֿילאָסאָפֿיע איז געווען אַ פֿילמאָליקער פּרווו צו ענטפֿערן אויף איין שאלה: וואָס איז דאָס דאָס גאַנצע (das All)? וואָס איז זײַן? די פֿילאָסאָפֿיע האָט זיך פֿאַרמאָסטן צו געפֿינען אַ תּשובה אויף אָט דער שאלה, וויבאַלד זי האָט אָנגענומען, אַז דאָס זײַן איז דענקלעך, אַדער אַפֿילו נאָך מער — אַז דאָס דענקען און דאָס זײַנען זײַנען אידענטיש.

---

[31] *Ibid.*, p. 327.
[32] *Ibid.*, p. 345.
[33] *Ibid.*, p. 470.

העגעל איז געוועז „דער לעצטער פֿילאָסאָף וואָס האָט געהאַט דעם מוט צו גלויבן אַן אָנתנאָימדיקן ענטפֿער אויף דער רעטעניש פֿון דערקענען".[34]

אָבער צי האָט דען דער מענטש באמת געקראָגן אַזאַ תשובֿה אויף אָט דער שאלה, וואָס זאָל צופֿרידנשטעלן? צי האָט מען דעם מענטשן אויסגעלערנט אַזאַ אמת, מיט וועלכן ער זאָל קענען לעבן?

א פּנים אַז ניט. די פֿילאָסאָפֿיע האָט גארנישט פֿרעטענדירט צו גלויבן אַ תשובֿה אויף דער קשיא: וואָס איז אמת? זי האָט געוואָלט ענטפֿערן אויף דער קשיא: וואָס איז דאָס גאַנצע (das All)? וואָס איז דאָס זיין? דער פֿרעגער אין דער פֿילאָסאָפֿיע איז דער אַבסטראַקטער אינטעלעקט און ניט דער תמימותדיקער אָדער באַגרענעצטער בן־אָדם אין נויט. די טיפּסטע קשיא פֿאַרן בשר־ודם קומט אויף, ווען ער שטויסט זיך צונויף מיט דער דערשיינונג, וואָס זי איז גלייבן אומבאַטראַכט און פֿאַרשטויסן אין דער אַבסטראַקטער פֿילאָסאָפֿיע פֿון דעם ריינעם עגא, מיט דער דערשיינונג — טויט. און דאָ, אין מורא פֿאַר טויט וואָס איז אומאויסמיידלעך און לעצטגילטיק, איז דער אַנהייבפונקט פֿאַרן דענקען.[35]

די טראַדיציאָנעלע פֿילאָסאָפֿיע האָט איגנאָרירט די דערשיינונג טויט דורך דעם וואָס זי האָט זיך אָפּגעוועדט פֿון גוף און זיך צוגעוועדט צו נשמה, מיט אַן אומאָפּהענגיק לעבן פֿאַר זיך, אומבאָרירט פֿון שרעק פֿאַרן שטאַרבן און פֿאַרן פֿאַלן אין תהום אַרײַן. אָבער דער מענטש קען ניט צעטיילן גוף און נשמה באַזונדער. דער מענטש וויל לעבן. די פֿילאָסאָפֿיע לערנט אים, אַז „נאָר" דער יחיד שטאַרבט „וואָרעם באמת: דאָס גאַנצע וועט דאָך ניט שטאַרבן, און אין דעם גאַנצן וואָלט נישט געשטאַרבן קיין זאָך. שטאַרבן קען נאָר דער יחיד".[36] בכן, כדי צו קענען ציען וויטער איר פֿאָדעם, דאַרף די אידעאַליסטישע פֿילאָסאָפֿיע עלי־מינירן דעם יחיד און אָננעמען, אַז טויט איז גארנישט. וואָס זשע קומט אַרויס דערפֿון? דער שטערבלעכער מענטש קריגט ניט אויף זײַן קשיא קיין ענטפֿער מצד דער פֿילאָסאָפֿיע וואָס וויל זיך באַגיין אַן שום פֿאַרהנחות, אָבער דער שטערבלעכער מענטש איז ניט גרייט מוותר צו זײַן אויף זײַן אייגענעם עקסיסטירן.

ראָזנצווייג גייט מיט אַן אַנדערן דרך. ער נעמט אַן דעם טויט — טויט ערנצט.[37] דער מענטש מיט זײַן אינדיווידועלער קשיא, וואָס זי איז געבאָרן פֿון אַ לעבן וואָס איז פֿאַרמישפּט צו שטאַרבן, איז די פֿאַרהנחה פֿאַר דעם „נייעם דענקען", אויף וויפֿל עס ווערט אויסגעדריקט אין דעם שטערן פֿון גאולה.[38]

ניט קיין אידעע, ניט קיין אויסדרוק פֿון אַבסטראַקטן דענקען, נאָר דאָס

---

[34] *Kleinere Schr.*, p. 511.

[35] *Stern*, v. I, p. 7.

[36] *Ibid.*, v. I, p. 8.

[37] קאָרל לעוויט באַטראַכט די ענלעכקייט פֿון פֿראַנץ ראָזנצווייגס שטאַנדפּונקט מיט מ. הײַדעגערס, אין:

Karl Löwith, "M. Heidegger and F. Rosenzweig, or Temporarity and Eternity", in: *Philosophy and Phenomenological Research*, III, 1 (Sept., 1942).

[38] די סיסטעם אין דעם בוך דער שטערן פֿון גאולה האָבן באַטראַכט:

איבערלעבן די לעבעדיקע וואָר וועט ווערן דעם וועג וואָס קען סוף־כל־סוף פֿירן צום פֿאַרשטיין, וואָס ס׳איז דער אמת.[39]

אין דער איבערלעבונג איז אָבער ניט בנימצא קיין באַנעמען דאָס גאַנצע (das All), איין אַבסאָלוטקייט — דער מאָגישער אויסדרוק פֿון דעם אידעאַליזם! — נאָר עס ווערן זיך אַרויס דרײַ תמציתדיקע טיילן פֿון דעם גאַנצן: מענטש, וועלט, גאָט. אונדזער דענקען איז ניט בכוח אַרויסצודרינגען איינס פֿון דעם אַנדערן אָדער צו טראַנספֿארמירן איינס אין דעם אַנדערן.

דער ערשטער באַגריף פֿונעם וועלט פֿארנעמט זיך מיט באַשרײַבן די דרײַ גרונטבאַגריפֿן אין זייער אָפּגעזונדערטקייט. דאָס איז די פֿילאָסאָפֿיע פֿון גריכישן געפֿיל־דינערטום. זײַנע מיטישע געטער לעבן אַ פֿאַרבאָרגן לעבן, אָן שײַכות צו וועלט און מענטש. זײַן אידעאַלער מענטש, דער טראַגישער העלד, טוט און ער לײַדט פֿון זײַן גורל, אָבער ער איז שטום. זײַן נשמה, פֿרעמד צו גאָט און דער וועלט, געפֿינט ניט קיין אויסדרוק פֿאַר זיך. די גריכישע פֿילאָסטישע וועלט וואָס האָט ניט קיין אָנהייב און האָט ניט קיין סוף, האָט אויך ניט קיין שײַכות צו גאָט און צו מענטש. די דרײַ עלעמענטן פֿון דעם גאַנצן זײַנען ניט קיין אָפּ־דוכטנעניש, זיי זײַנען דער אמת — נאָר אין זײַן אומגעזעענער, פֿאַרשלייערטער פֿאָרעם.[40] אָט דאָס געפֿינערטום איז ניט קיין ענין פֿון עבֿר. זײַנע עלעמענטן זײַנען שטענדיק פֿאַראַן ווי געהיימע פֿאַרבאַדינגען פֿון דער וואָר.[41]

דער צווייטער באַנד באַטראַכט דעם גרונט, וואָס אויף אים שטעלן זיך אײַן די שײַכותן צווישן די עלעמענטן. אונדזער אָבסטראַקט, צעטלאָזט דענקען

Else Freund, *Die Existenzphilosophie Franz Rosenzweigs,* Leipzig, 1933; Margarete Susman, "Franz Rosenzweig", in: *Der Morgen,* V (Febr., 1930); A. Lichtigfeld, *Philosophy and Revelation in the Work of Contemporary Jewish Thinkers,* London, 1937;

Jacob B. Agus, *Modern Philosophies of Judaism,* New York, 1941;

גרשם שלום, פרנץ רוזנצווײג וספרו כוכב הגאולה, ירושלים, 1930;

הוגאָ בערגמאַן, „רוזנצווײג וספרו כוכב הגאולה", הוגי הדור, תל־אָביב, 1935;

שמעון בערנשטיין האָט אין זײַן פֿאַרכאַפּנדיקן עסיי וועגן ראָזנצווײגן „החידה מפרנק־פורט", אין: ספר השנה ליהודי אמריקה, תרצט, ליידער ניט דערזען דעם סיסטעמאַטישן כאַראַקטער פֿון דעם שטערן.

[39] דער נײַער צוגאַנג צו פֿילאָסאָפֿיע, וואָס הייבט אַרויס די אינדיוידואַליטעט פֿון דעם דענקענדיקן, הייבט זיך אין אַ געוויסער מאָס אָן מיט שאָפּענהאַוערן און ניטשען (פֿאַרגלײַכן: *Stern,* v. I, p. 13 sq.). אָט דעם מעטאָד האָט שוין געהאַט פֿאַר די אויגן דער אַלטער שעלינג (פֿאַרגל׳: *Kleinere Schr.,* p. 383). פֿײַערבאַך האָט אָבער דער ערשטער אָנגעוועגדט דעם מעטאָד. הערמאַן קאָהענס לעצט ווערק די רעליגיע פֿון שכל און אייגען ראָזנשטאָק האָבן דעם מעטאָד איבערגענומען. נאָך דעם שטערן האָבן אויך אַנדערע ווערק אַרויסגעוויזן די זעל־ביקע טענדענץ:

Hans Ehrenberg, *Fichte;* Martin Buber, *Ich und Du;* F. Ebner, *Das Wort und die geistigen Realisten.*

זען וועגן דעם: *Kleinere Schr.,* ז׳ 388.

[40] "Das neue Denken", in: *Kleinere Schr.,* p. 382.

[41] *Ibid.,* p. 392.

שאַפֿט ניט קיין בריק צווישן זיי. בלויז אין דער פֿאַקטישער איבערלעבונג, אין דער איבערלעבונג וואָס איז קאַנטראַירט פֿון געזעץ פֿון צייט, טרעטן די עלע־מענטן אַרויס פֿון זייער לכתחילהדיקער אָפּגעזונדערטקייט און שטומעניש.

יצירה — אַנטפּלעקונג — גאולה — דאָס זיינען די צינורות וואָס פֿאַרבינדן די עלעמענטן און טראַנספֿאָרמירן זיי אין וואָר. מיר מוזן דאָ גלייך זאָגן, אַז די באַגריפֿן וואָס נעמען זיך פֿון דער טראַדיציאָנעלער טעאָלאָגישער טערמינאָלאָגיע האָבן ניט אין ראָזנצווייגס דענקען זייער געווייטלעכן באַטייט — ער גיט זיי צו אַ נייעם אינהאַלט און אַ פֿילאָסאָפֿישע ווערטיקייט.

יצירה, אויפֿגענומען וויי אַ פֿראַצעס וואָס באַגייט זיך כסדר, שטעלט אײַן די שיכות צווישן גאָט און וועלט.[42] אין דער יצירה טרעט גאָט, ביז יעמאָלט פֿאַרבאָרגן אין דעם מיטישן הינטערגרונט, אַרויס פֿאַרויס און ווערט אָנזיכטיק.[43] אָבער האָלט זיך ראָזנצווייג אין דעם פֿונקט בײַם רמבמס שיטה, וואָס ער האָט להיפּך צו די אַראָבישע סכאָלאַסטיקערס אַרויסגעהויבן די יצירה ווי אַ תוכיקן אַטריבוט פֿון גאָט.[44] פֿון דער אַנדערער זײַט הערט די וועלט אויף צו זײַן בלויז אַ שאָטן, אַ חלום, אַ דמיון. דורך יצירה ווערט איר זײַן — וואָר.[45]

אָנטפּלעקונג — גאָטס וואָרט צום מענטשן עפֿנט אים דאָס מויל און מאַכט אים ריידן און געבן אַן ענטפֿער. נאָר דורכן ענטפֿערן אויף גאָטס פֿראָגע צו אָדמען: „ווּ ביסטו?" (איכה?) איז דער בר־נש גובֿר זײַן לכתחילה־דיקע שטומקייט און די פֿערזאָן ווערט וואָר.[46]

גאָטס לײַבשאַפֿט צום מענטשן — דער פֿאַרבאָדינג פֿאַר אָנטפּלעקונג — וועקט אויף אינעם מענטשן די נשמה און איר פֿעיקייט צו לײַבשאַפֿט.[47]

גאולה פֿאַרמאָגט ווי איר תוך לײַבשאַפֿט צום חבֿר, וואָס דאָס איז דעם מענטשנס ענטפֿער אויף גאָטס לײַבשאַפֿט. אין אָט דער לײַבשאַפֿט באַטייליקט זיך דער מענטש, פֿירנדיק דורך דעם די וועלט צו גאולה. און אין דעו לײַבשאַפֿט וואָס פֿירט צו גאולה איז מען גובֿר דעם טויט.

אויף אָזאַ אופֿן איז די נייע פֿילאָסאָפֿיע א — „וועלטאָנשאַווונג", אַ פֿילאָ־סאָפֿיע פֿון אַ שטאַנדפּונקט, אַן אַבסאָלוט פערזענלעכע רעאַקציע אויף דעם אײַנ־דרוק וואָס די וועלט מאַכט אויפֿן מענטשן.[48] די שיטה וועגדט זיך קעגן דער טרא־דיציאָנעלער פֿילאָסאָפֿיע וואָס האָט זיך פֿאַרמאָסטן צו באַגעמען דאָס אָביעקטיוו גאַנצע אין אַן אומפּערזענלעכן אָקט פֿון דענקען.

דאָ קומט אויף די לעגיטימע שאלה: צי איז דאָס נאָך רק וויסנשאַפֿטלעך דענקען, צי איז דאָס נאָך רק אַן אויפֿגעמען זאָכן אַזוי ווי זיי זיינען? וואָרעם

---

[42] *Stern*, v. II, p. 31.
[43] *Ibid.*, p. 32.
[44] *Ibid.*, p. 34.
[45] *Ibid.*, p. 58.
[46] *Ibid.*, pp. 112 sq.
[47] *Ibid.*, p. 143.
[48] *Ibid.*, p. 22.

אביעקטיווקייט פון וויסנשאַפט איז דאָך נייטיק אויף צו קאָנטראָלירן די ווער־טיקייט פון א סובייעקטיוון אויפנעמען. „וווּ קענען מיר געפֿינען די בריק וואָס פֿאַרבינדט די עקסטרעמע סובייעקטיווקייט און, לאָמיר זאָגן, די טויב־בלינדע זיכישקייט, פון איין זײַט, און די שטראָלנדיקע קלאָרקייט פון אומענדלעכער אביעקטיווקייט, פון דער צווייטער זײַט?" ראָזנצווײַג גיט אונדז דעם טעאָלא־גישן באַגריף אַנטפלעקונג ווי אָט די בריק צווישן דעם סאַמע סובייעקטיוון און דעם סאַמע אביעקטיוון. דער מענטש האָט גלײַכצײַטיק אין זיך ביידע ברענען. „לשם וויסנשאַפטלעכקייט פֿאַרלאַנגט איצטיקע צײַטן די פֿילאָסאָפֿיע, אַז די „טעאָלאָגן" זאָלן פֿילאָסאָפֿירן . . . און דער טעאָלאָג מוז איצטיקע צײַטן זוכן פֿילאָסאָפֿיע, פון וועגן זײַן אייגענער אויפֿריכטיקייט. דער פֿילאָסאָף אין דער טעאָלאָג — ביידע זײַנען אָפּהענגיק אײנער פון צווייטן".[49] דערבײַ האָט דאָ ראָזנצווײַג ניט אין זינען אַ טעאָלאָג מיט אַ פֿילאָסאָפישער בילדונג אָדער אַ פֿילאָסאָף מיט אַ טעאָלאָגישן אינטערעס, נאָר א נ י ע מ י ן דענקער. „די טעאָ־לאָגישע פראָבלעמען בעטן זיך איבערגעזעצט צו וועלן אין דער מענטשלעכער ספֿערע, און די מענטשלעכע פראָבלעמען דאַרפֿן וועלן אַריינגעשטופּט אין דער טעאָלאָגישער ספֿערע".[50]

מען וועט בשום אופֿן ניט קענען משיג זײַן די סיסטעם פון נײַעם דענקען, ווי זי וועלט אַרויסגעבראַכט אין דעם שטערן פון גאולה, אויב מען לאָזט ניט אין אַ זײַט די געווינטלעכע פילאָסאָפישע סקאָלע פון וועלטן אָדער די אײַנגע־שטעלטע טעאָלאָגישע סטאַנדאַרדן. אין דעם בוך האָט די פֿאַרבינדונג צווישן פֿילאָסאָפֿיע און טעאָלאָגיע דעם כאַראַקטער נישט פון אַן אויבנאויפֿיקער קאָא־ליציע, נאָר פון א טיף דורכדרינגיקן בונד. טעאָלאָגיע, וואָס זי וויל דערגיין דער עיקר די קעגנזײַטיקע שײַכותן צווישן מענטש און גאָט, וועלט דאָ געזומען אויף א פֿאַרהער מצד דער פֿילאָסאָפֿיע, וואָס זי וויל זיך דערגרונטעווען צו דער וואָר פון דער וועלט. פון דער אַנדערער זײַט נעמט די פֿילאָסאָפֿיע אַן דעם פּראָ־טעסט מצד טעאָלאָגיע, למאי זי פֿאַרבײַט די אַבסאָלוטע קאָנקרעטקייט פון גאָט און די רעלאַטיוו קאָנקרעטקייט פון מענטש דורך אַבסטראַקציעס און זי לאָזט איבער אָט די תהומיקע טעמעס צו מעטאַפֿיזיק און צו פּסיכאָלאָגיע.[51]

דער דריטער באַנד האָט צו טאָן מיט יידישקייט און קריסטנטום. אַזוי ווי מיר ווייסן וועגן דעם געראַנגל צווישן די ביידע רעליגיעזע כוחות אין ראָזנ־צווײַגן גופֿא און וועגן זײַן צוריקקומען צו יידישקייט — ניט פון א ספֿערע פון גלײַכגילטיקייט אָדער אַטעיזם, נאָר ממש פון די טויערן פון דער קירך — קענען מיר זיך דאָ ניט ריכטן אויף אַן אביעקטיוויזם און קאָלטער באַטראַכטונג. נייַן, דאָ האָבן מיר גיכער דעם פּועל־יוצא פון דעם מחברס אַריינדרינגען צו די פֿאַרבאָרגנסטע אוצרות פון יידישקייט און אויך אַן ענטפֿער אויפֿן אַרויסרוף

---

[49] *Ibid.*, pp. 23 sq.

[50] *Kleinere Schr.*, p. 389.

פֿאַרגלײַכן אויך: ש. ה. ברגמן, „מדע מאמין", מאזנים, חוברת המאה (סיון, תש"ד).

[51] M. Buber, "Franz Rosenzweig", in: *Kant-Studien*, XXXV (1930), p. 518.

מצד זײַנע פֿרײַנד וואָס האָבן זיך געשמדט, ספּעציעל מצד אייגען ראָזנשטאָק. די קאָרעספּאָנדענץ צווישן די ביידע, אַגב ביידע זעלנער אין 1916,[52] העלפֿט אונדז זיך קלאָר מאַכן דעם הינטערגרונט פֿאַרן דריטן באַנד.

ווי אַזוי קומט ראָזנשטאָק, דער אויפֿריכטיק זיך געטויפֿטער און טיף גלײַ־ביקער פּראָטעסטאַנט, אויף יידישקייט?

יידישקייט, זאָגט ער, לעבט אויפֿן חשבון פֿון אַ פֿאַלשן אָנשטעל. דער יוד מאַכט אַן אָנשטעל, אַז ער וואַרט אויף גאָטס וואָרט, אָבער ער איז געוואָרן דורך און דורך אומפֿעיק פֿאַר אָנטפּלעקונג,[53] און מיט וואָס ער קען שטערט ער, זי זאָל זיך ניט אַרויסווײַזן. מיט אַלע כוחות ווערט ער זיך קעגן דעם צוזאָג וואָס איז אים געגעבן געוואָרן. ער לעבט אונטער דער קלאָה פֿון זעלבזיכערקייט און פֿון געדאַנקענלאָזער גלײַכגילטיקייט צום פּרינציפּ פֿון אַ פֿאַראייניקטן קאָס־מאָס און פֿון אַ נײַער מענטשהייט, געבאָרן פֿון בשותפֿישער נויט און פֿון דער־קענען זינד.[54] אמת, יהודה וועט איבערלעבן די אומות, אָבער זײַן לעבן איז אַ פּלאָג. דער יוד שטאַרבט ניט פֿאַר אַ פֿאַטערלאַנד, ניט פֿאַר אַ שלחות. ער וויל ניט, אַז וועלט באַטײַט באַוועגונג און בײַט. בכן איז ער אויך ניט מסוגל זיך צו דערגראָבן ביז טעאָלאָגיע, ביז פֿאַרשן אמת און שיינקייט.[55]

און די ראָלע פֿון ביבל פֿאַרן קריסטנטום? ראָזנשטאָק האָלט, אַז עס דאַרף מער נישט דעם „אָלטן טעסטאַמענט" — די געשיכטע פֿון קירך און דער הייל־ליקער קאָלענדאַר זײַנען דער נײַער, לעבעדיקער „אָלטער טעסטאַמענט" פֿון קריסטנטום. ישׂראל האָט מער ניט וואָס אָנצובאָטן. „ישׂראל צײַט וויי דאָס פֿאָלק פֿון ביבל איז פֿאַרבי".[56] אויף ראָזנצווײַגס באַמערקונג, אַז יידן וואָלטן שטענדיק פֿון דאָס נײַ פֿאַרמישפּט יעזוסן,[57] ענטפֿערט ראָזנשטאָק: ס׳איז ניט אמת — יידן קענען בכלל מער ניט מישפּטן און פֿאַרמישפּטן! „זיי האָבן זיך פֿאַרספּעקולירט!"[58]

ראָזנצווײַגס בריוו זײַנען אַ פּרעלימינאַרער ענטפֿער. ער האָט אָבער דערזען, אַז מען דאַרף אָננעמען דעם אַרויסרוף אויף אַ בריטערן יסוד. דער דריטער באַנד פֿון דעם שטערן פֿון גאולה האָלט אין זיך דעם לעצטגילטיקן ענטפֿער.

זײַן פּאָלעמיזירן פֿירט ניט צו אַן אָפּאָלאָגיע פֿון יידישקייט און אויך ניט צו אַן אײַנזײַטיקן גלאָריפֿיצירן יידישקייט אויפֿן חשבון פֿון קריסטנטום. ער באַטראַכט יידישקייט און קריסטנטום ווי צוויי געשטאַלטן וואָס שפּיגלען אָפּ די

---

[52] זען דעם צוגאָב צו די *Briefe*—"Judentum und Christentum". פֿאַרגלײַך אויך:

A. Altmann, "Franz Rosenzweig and Eugen Rosenstock, *The Journal of Religion*, October, 1944.

[53] "sie sind so durch und durch offenbarungslos geworden".

[54] *Briefe*, p. 681.

[55] *Ibid.*, p. 682.

[56] *Ibid.*, p. 695.

[57] *Ibid.*, p. 670.

[58] *Ibid.*, pp. 696—97.

וואָר פֿון יצירה — אַנטפּלעקונג — גאולה. צום ערשטן מאָל אין דער יידישער טעאָלאָגיע ווערן די ביידע רעליגיעס — אָדער גיכער בליקן אויף דער וואָר — באַטראַכט ווי גלײַכע רעפֿרעזענטירונגען פֿון אמת, גלײַכע פֿאַר גאָט.

כדי צו דערפֿאָרשן זייער כאַראַקטער, אַנאַליזירט ניט ראַזנצווײג ראשית־כּל זייערע אייגענע באַווּסטזיניקע שיטות, ד״ה ער אַנאַליזירט ניט דאָס יידישע געזעץ אָדער דעם קריסטלעכן גלויבן, נאָר זייערע דרויסנדיקע אָנזעיקע פֿאַרמעג, „דורך וועלכע זיי ציען זייער אייביקייט פֿון דער צײַט אַרויס״.[59] פֿאַר יידישקייט איז אָט די דרויסנדיקע פֿאָרעם דער פֿאָקט פֿון איר פֿאַלקישקייט (געבונדנקייט מיט איין פֿאַלק), פֿאַרן קריסטנטום איז עס יענע געשעעניש וואָס האָט געגעבן דעם שטויס עס זאָל זיך שאַפֿן דער קריסטלעכער ציבור.

דער ריטעם פֿון דעם רעליגיעזן קאַלענדאַר אין ביידע „געשטאַלטן״, יידישקייט און קריסטנטום, דער סדר התּפֿילות און די ליטורגיע, וועלן דער מענטש פֿאַראיצטיקט גאולה בײַ זײַן לעבן — זיי דעקן אויף דעם תּוך.[60] עס באַקומט זיך, אַז יידישקייט ווײַזט זיך אַרויס ווי „דאָס אייביקע לעבן״ און קריסטנטום ווי „דער אייביקער וועג״. דער יחיד וועלט געבאַרן אַ יחיד. דורכן עצם זײַן אַ זון פֿון זײַן פֿאָלק, דורך זײַן עצם טבע — איז ער שוין אַ שותּף צו דער אייביקייט. וועלן די יידישע עדה זאָגט „מיר״ — פֿאַרנעמט זי ווי אַן אינעווייניקסטן בת־קול: „זײַנען אייביק״.[61] דער יחיד לעבט אויף שטענדיק אין דער וואָר פֿון „מלכות שדי״.[62] „וחיי עולם נטע בתוכינו״. דער יחיד דאַרף ניט פֿאַרלאָזן זײַן אייגענעם צענטער, זײַן אייגענעם איך, כדי צו געפֿינען דאָס מקום וועלן פֿון דעם צוזאָג.

דאָס געזעץ פֿון דעם יחידס לעבן איז ניט מאַכט און עקספּאַנסיע, נאָר צו זײַן אַ „שארית״ און צו לײַדן פֿון גאָטס וועגן.[63] בכן שפּילט „לאָנד״ פֿאַר אים נישט אַזאַ וויכטיקע ראָלע ווי פֿאַר אַנדערע פֿעלקער. געשיכטע און אירע געזעצן האָבן ניט קיין האָפֿט איבער אים. „אויף אַזאַ אופֿן מוז לעולם ועד פֿאַרבלײַבן די אייביקייט פֿון דעם אייביקן פֿאָלק אַן אומדערקלערלעכע זאַך און אַן אָנשיקניש פֿאַר דער מלוכה און פֿאַר דער וועלט־געשיכטע . . . די מאַכט פֿון דער געשיכטע פֿון דער וועלט וועלן אײַנגעבראַכן אָפּגען אָט דעם רויקן לעבן וואָס פֿאַרקירעוועט ניט אין אַ זײַט״.[64]

לכּיפּך צו יידישקייט, „דעם אייביקן לעבן״, איז קריסטנטום „דער אייביקער וועג״. דער קריסט וועלט געבוירן אַ געצן־דינער. בלויז אַן אינעווייניקסטע איבערפֿאַרמירונג און זײַן הודאה מאַכן אים פֿאַר אַ קריסט. ער איז שטענדיק

---

[59] *Kleinere Schr.*, p. 392.

[60] ראַזנצווײג איז געווען דער ערשטער צווישן מאָדערנע דענקערס, וואָס האָט אויף אַ סיסטעמאַטישן אופֿן באַנוצט די מיטל־עלטערישע פֿרוון צו ווײַזן דעם טעאָלאָגישן זינען אין די תּפֿילות.

[61] *Stern*, v. III, p. 48.

[62] *Ibid.*, p. 198.

[63] *Ibid.*, p. 193.

[64] *Ibid.*, p. 95.

אויפֿן וועג צווישן דעם ערשטן און צווייטן קומען פֿון יעזוסן.[65] אויפֿן וועג דורך דער געשיכטע און אירע ערדישע פֿאַרמען, מלוכה און קירך.

דער קריסט איז אַרויסגעשיקט אינצונעמען די וועלט וואָס האָט נאָך ניט קיין גאולה.[66] אָבער עס לאָקערט שטענדיק אויף אים די סכנה ווידער אַרײַנצופֿאַלן אין געצן־דינערטום. דעריבער פֿאַרנעמען אַ צענטראַלע פֿאָזיציע אין קריסטנטום גלויבן, דאָגמע און דאָס כּסדר באַנײַטע באַווּסטזײַן וועגן דער געשעענישן וואָס האָט געשאַפֿן דעם קריסטלעכן ציבור, ווײַל דאָס אַליין איז אַ מיטל קעגן אַראָפגלײַטשן זיך צוריק אין געצן־דינערטום. דאָס שטענדיק זײַן אונטער וועגנס לײגט אַרויף אויפֿן קריסט דעם שטעמפּל פֿון אומפֿולקומקייט.[67] און די שׂינאה מצד דעם קריסט צום ייִד — אַ ירושה פֿון דער שׂינאה מצד דעם געצן־דינער צום ייִד — איז געוועדט קעגן דעם שוויגנדיקן קריטיקער דעם ייִד, אָבער אין דער אמתן איז די שׂינאה געוועדט קעגן זיך אַליין, קעגן דער אייגענער קריסטלעכער אומפֿולקומקייט, קעגן דעם אייגענעם „נאָך ניט".[68]

דער לעצטער טייל פֿון ווערק באַטראַכט דעם אמת, „דעם חותם פֿון גאָט", וואָס ער איז אייניהייטלעך און פֿולקום נאָר פֿאַר גאָט. אויף דער ערד איז דער אמת צעשפּליטערט. ייִדישקייט און קריסטנטום (ראָזנצווייגס דיסקוואַליפֿיצירט דעם איסלאָם ווי געצן־דינערטום) קענען ניט „פֿאַרמאָגן" דעם אמת. זיי קענען בלויז נעמען אַן אָנטייל אינעם לעבן פֿון אמת. זיי קענען עס טאָן דורכן רעאַליזירן דעם אמת.[69] דעם פֿרייז מוז מען כּסדר צאָלן.

מיט דעם שליסט זיך די גרויסע וויזיע פֿון דעם בוך (וואָס זײַן פּלאַן ווערט אָגב סימבאָליזירט דורך די ליניעס פֿון מגן־דוד), און דער מענטש, נאָך דעם ווי ער האָט איבערגעלעבט די דרײַ פֿאַקטן פֿון וואָר: יצירה — אָנטפּלעקונג — גאולה, און איבער זיי די ספֿערע פֿון אמת, ווערט געשיקט „אין לעבן אַרײַן", הכנעהדיק דורכצופֿירן אויף וואָס ער איז באַשטימט — „לפני ה' ".[70]

ד. 1922—1929. דאָס ראַנגלען זיך מיטן טויט

ראָזנצווייג האָט קלאָר געזען, אַז כאָטש דער שטערן פֿון גאולה שטרעבט אויפֿריכטיק צו באַנעמען מענטש — ווערלט — גאָט און די שׂיכות צווישן זיי, כאָטש עס דעמאָנסטרירט אויף אַ גרונטיקן אופֿן די גרויסע מחשבות, וואָס אַ דאָנק זיי לעבן מענטשן, איז דאָס אַליין דערווײַל בלויז אַ וויזיע, בלויז די טע־

---

[65] *Stern*, v. III, p. 104.

[66] *Ibid.*, p. 198.

[67] *Ibid.*, p. 197.

[68] קעגן דעם געדאַנק איז אַרויסגעטראָטן פֿון אַ קריסטלעכן שטאַנדפּונקט אָטאָ גרינדלער. זען זײַן אַרטיקל:
Otto Gründler, "Eine jüdische theistische Offenbarungsphilosophie", in: *Hochland*, XIX (Febr. 1922).

[69] ראָזנצווייג רופֿט אָן אָט דעם קוק — די „משיחישע דערקענטעאָריע" — "messianische Erkenntnistheorie", *Kleinere Schr.*, p. 396.

[70] *Stern*, v. III, 211.

אַריע. און דאָס אַליין איז פֿאַרמישפּט אויף דורכפֿאַל אי ווי אַ וויזיע אי ווי אַ טעאַריע, פּלי־זמן עס וועט ניט ווערן דורכגעפֿירט אין לעבן.[71] דער וויכטיקסטער ענין אין דעם שטערן — אַז אמת דאַרף ווערן דערווייזן דורך אמת אין לעבן און אַז דאָס יידישע לעבן איז אַ פֿאַראיצטיקונג פֿון אייביקייט — וועט בלויז בליבן סך־הכּל אַ שיינע פֿראַזע און אַ פּוסטע דערצו, סײַדן דער מחבר אַליין וועט ניט אַנהייבן לעבן אויף אָט דעם שטייגער.

די ווײַטערדיקע יאָרן אין ראָזנצווײַגס לעבן זײַנען געווען אַ צײַט פֿון דורכפֿירן אַ הייליקן נדר. נאָכן צוריקקערן זיך פֿון דער מלחמה גרייט ראָזנצווײַג צו צום דרוק זײַן העגעל און די מלוכה און דעם שטערן פֿון גאולה.[72] ער האָט חתונה מיט עדיט האַן פֿון בערלין און באַזעצט זיך אין פֿראַנקפֿורט־מײַן. דאָ אַרגאַניזירט ער אַ דערציונגס־אינסטיטוציע וואָס איז אייגנציק אין איר מין — Freies Jüdisches Lehrhaus. אין דער זעלביקער צײַט לערנט ער טעגלעך תּלמוד, אין איינעם מיט אַ קלײנער גרופּע יונגע־לײַט, אונטער דער פֿירונג פֿון רבי נחמיה נאָבל, אײנער פֿון די באמת גרויסע און רײַכע פֿערזענלעכקייטן צווישן יידן אין דײַטשלאַנד. ראָזנצווײַג האָט געהאָט די כּוונה נאָך ווײַטער במשך פֿון עטלעכע צענדלינג יאָר צו לערנען די רבנישע לימוראַטור, ביז ער וועט זײַן בכּוח ווי אַ מומחה צו שרײַבן אַ ספֿר וועגן יידישן געזעץ.[73]

דער פֿראַנקפֿורטער אוניווערסיטעט האָט אײַנגעשטעלט, ווי אַ צוגאָב צום אָפּטייל פֿאַר פֿילאָסאָפֿיע, דרײַ קאַטעדראָס: פֿאַר פּראָטעסטאַנטישער, קאַטוילישער און יידישער טעאָלאָגיע. נאָך נאָבלס טויט (אין יאָנואַר 1922), וואָס מען האָט אים פֿריִער געהאָט אין זינען ווי דעם פֿאַרטרעטער פֿון דער יידישער קאַטעדרע, האָט מען אויסגעקליבן ראָזנצווײַגן. ווען זײַן לערער מיינעקע האָט אים שוין געהאָט פֿריִער פֿאַרגעלייגט אַן אוניווערסיטעט־שטעלע אין געשיכטע, האָט ראָזנצווײַג זיך אָפּגעזאָגט, אָבער איצט איז ער געווען גרייט אָנצונעמען דעם פּאָסטן פֿאַר יידישער טעאָלאָגיע.[74]

נאָך אין אָט דעם יאָר 1922 איז געשען דער גרויסער שינוי אין ראָזנצווײַגס לעבן. ער איז סך־הכּל 34 יאָר אַלט, און עס הייבט זיך שוין אָן פֿאַר אים די תּקופֿה פֿון דער גרויסער פֿרוווּנג און פֿון ליידן. די תּנאָים פֿון לעבן, בײַ וועלכע ער האָט געדאַרפֿט דורכפֿירן דעם אמת פֿון זײַן שיטה, וואָלטן געווען אומדערטרעגלעך פֿאַר דעם רובֿ מענטשן. ער איז געווען פֿאַראַליזירט, — פֿריִער די פֿיס, נאָך דעם דער גאַנצער קערפּער מיט די רייד־אַרגאַנען.[75] דער

---

[71] *Briefe*, p. 425.

[72] די ערשטע אויסגאַבע איז אַרויס אין 1921. פֿאַר דער צווייטער האָט ראָזנצווײַג מיך געבעטן צוגרייטן אַ רשימה פֿון אַלע העברעיִשע מקורים וואָס ווערן דערמאָנט אַדער אויף וועלכע עס איז מרמז דער טעקסט. די צווייטע אויסגאַבע איז אַרויס אין 1930.

[73] *Briefe*, p. 497.

[74] אָט די קאַטעדרע, אַן איין אייגנציקע אין דער געשיכטע פֿון דײַטשישע אוניווערסיטעטן, האָט שפּעטער פֿאַרנומען מאַרטין בובער, פֿון 1923 ביז 1930; אין 1932/1933 האָב איך זי פֿאַרנומען.

[75] זײַן דאָקטער, פּראָפֿ׳ ריכאַרד קאָך, באַשרײַבט זײַן קראַנקייט אין *Morgen*, V,



פֿראַנץ ראָזנצווייג
(1929 — 1886)

דיאַגנאָז האָט פֿאַרויסגעזאָגט, אַז ער וועט לעבן סך־הכל נאָך אַ זעקס חדשים, און אפֿשר אַ ביסל לענגער, אויב די קראַנקייט וועט זיך אַנטוויקלען אויף אַ געוויסן אופֿן. פֿאַציענטן מיט אָט דער זעלטענער קראַנקייט וואָס מאַכט אומפֿעיק זיך צו באַווּסטזיין און ריידן פֿאַרברענגען דעם רעשט לעבן אויפֿן שפּיטאָלבעטל און וואַרטן אויפֿן סוף. באַגיסטערט פֿון מאוימדיקן באַגער צו לעבן — און צו לעבן דווקא נאָך דעם פֿלאַן נאָך ווי ער האָט אים אויסגעשטעלט אין זײַן שטערן פֿון גאולה — האָט ראָזנצווייג באַשלאָסן ניט נאָכצוגעבן. ער האָט אָנגענומען זײַן אומגליק און די פּײַניקנדיקע ביטערנישן פֿון דער קראַנקייט — ווייטאָגן, אָפּהענגיק זײַן פֿון אַנדערע, אומפֿעיקייט זיך אויסצודריקן — ניט ווי אַ לעצטן חורבן פֿאַר זיך, נאָר ווי שוועריקייטן, בײַ וועלכע ס׳איז אים באַפֿוילן געוואָרן צו לעבן. און דער צעחורבֿהטער, צעניזוקטער גוף האָט ניט געקראָגן דעם היתר צו טריומפֿירן איבער דער נשמה, וואָס זי איז אַ טייל פֿון דער אייביקייט און דער אומשטערבלעכקייט פֿון אַל דעם גייסטיקן.

ער איז געווען גרייט צו שטאַרבן אַיעדן טאָג; אָבער ביז אָט דער טאָג וועט קומען, האָט ער זיך מכין געווען צו לעבן — פֿול, גליקלעך, ווי אַ יִד, אַ דענקער, אַ געלערנטער, אַ קריטיקער, אַ לערער און אַ פֿרײַנד.

אין סעפּטעמבער 1922 איז געבאָרן געוואָרן זײַן זון, רפֿאל. ער איז געווען דאָנקבאַר, וואָס אים איז באַשערט דאָס צו דערלעבן און צו באַגלייטן אים אין זײַנע ערשטע קינדעריאָרן.

ראָזנצווייג האָט פֿאַרבראַכט זײַנע טעג און אַ סך שעהען פֿון די נעכט אין שטודיר־צימער. מיט דער הילף פֿון אַ קראַנק־שוועסטער פֿלעגט מען אים אַרײַנזעצן אין אַ זיכערן און באַקוועמען פֿאָטערשטול.[76] אַ קליין קישעלע האָט אים אונטערגעהאַלטן דעם קאָפּ, ער זאָל ניט פֿאַלן. עלי פּי נס האָט זײַן רעכטער גראָבער פֿינגער אויפֿגעהיט אַ ביסל כּוחות זיך צו באַווּסטזיין, הגם פֿאַמעלעך און ניט געניג זיכער. דער אָרעם איז געווען אין אַ פֿאַרבינד, און דער גראָבער פֿינגער האָט זיך באַווּסטזיג איבער אַ טאָוועלע מיט די אותיות פֿון אַבעצע. אַזוי האָט ער אַנגעוויזן אויף די אותיות איינס נאָך איינס. זײַן וויב וואָס איז געזעסן לעבן אים האָט פֿון די אותיות צונויפֿקאָמבינירט אַ וואָרט, פֿון די וועלטער אַ זאַץ, און פֿון די זאַצן — אַרטיקלען, בריוו, ביכער.

זע 562 א״ו, ער גיט דאָרטן אָן דעם בעניין נאָמען פֿון דער קראַנקייט אין דײַטש: Amyotropische Lateralsklerose mit progressiver Bulbärparalyse. דער אָנהייב פֿון דער קראַנקייט שטעקט אין אַן אינפֿלוענצע פֿון מאַרך (encephalitis lethargica) וואָס ראָזנצווייג האָט געהאַט אין זומער 1918.

אַ דאַנק וועלט דאָ אויסגעדריקט ד״ר ר. טוטערן, איינעם פֿון ראָזנצווייגס דאָקטוירים און ראָזנצווייגס אַ פֿרײַנד, פֿאַר דער וויכטיקער צוגאַב־אינפֿאָרמאַציע וועגן כאַראַקטער פֿון ראָזנצווייגס קראַנקייט.

[76] מען דאַרף דאָ פֿאַרריכטן דעם טעות, אַז ראָזנצווייג „איז הילפֿלאָז געלעגן אַזוי ווי אַ שטיין אין בעט״, זען: Jacob B. Agus, *Modern Philosophies of Judaism*, p. 144.

וועג עס איז געקומען אַ באַזוכער, איז ער ניט אַרײַן אין אַ קראַנקן־צימער, נאָר אין אַ שטודיר־צימער און אין אַ ביבליאָטעק פֿון אַן אַקטיוון און פֿאַרנו־מענעם געלערנטן. ער האָט ניט געטראָפֿן קיין לײַדנדיקן אינוואַליד וואָס איז פֿאַרטאָן אין זײַן טרויער, נאָר ער איז געשטאַנען געפֿעפּט פֿאַר דער לײַכטיקייט פֿון דעם אַריסטאָקראַטישן פּנים, פֿאַר דער קלאָרקייט און דעם לעבעדיקן אויס־דרוק פֿון די אויגן. דאָ איז ניט געווען שייך וואָלועלער רחמנות. דער שמועס האָט זיך געפֿירט מיט אַ וואַרעמער און טיפֿער פֿאַראינטערעסירטקייט; ראַזנ־צווײַגס באַמערקונגען זײַנען געווען שאַרף, וויציק, און דער עיקר — געזונט. זײַן קראַנקייט האָט אויף קיין פֿאַל ניט געביטן זײַן ענטוזיאַזם פֿאַרן גערעדטן וואָרט און פֿאַר אַ לעבעדיקן וויכוח.[77]

אין זײַן צימער האָט מען אָפּגעהאַלטן אַ סך זיצונגען פֿון זײַן „לערהויז"; דאָ האָט מען געפֿירט וויכוחים וועגן טעאָלאָגישע און פֿילאָסאָפֿישע ענינים, וואָס געלערנטע און פֿירערס פֿון איבערן גאַנצן לאַנד האָבן זיך באַטייליקט אין זיי. אַ סך מענטשן זײַנען געקומען שמועסן וועגן לײַטעראַרישע אַדער פֿריוואַטע ענינים. עס זײַנען געקומען יונג און אַלט, גויים און ייִדן, און צווישן די לעצטע — פֿון די פֿאַרשיידנסטע פֿאַרטייען און רעליגיעזע ריכטונגען. עס האָט זיך אַרויס־געשטעלט, אַז ראַזנצווײַג איז אײנער פֿון די גאָר וויניקע פֿערזענלעכקייטן וואָס קענען איבערבריקן די אונטערשיידן וואָס צעריסן דאָס מערב־איראָפּעישע ייִדנטום. אום שבת און יום־טובֿ האָט מען געדאַוונט בציבור בײַ אים אין צימער, און נאָכן קידוש האָט מען פֿאַרצויגן אַ ניגון און גערעדט דברי תורה.

דאָס לײַטעראַרישע שאַפֿן אין די יאָרן פֿון פֿאַראַלײַז איז ממש אַ חידוש און וויזט ניט אַרויס די שטערונגען וואָס דער מחבר האָט געדאַרפֿט בײַקומען.[78] אין דעם פֿעריאָד האָט ראַזנצווײַג פֿאַרענדיקט זײַן ווערק וועגן יהודה הלוי; ער האָט געשריבן די גרויסע עסייען וועגן ייִדישן געזעץ,[79] וועגן הערמאַן קאָהען[80] און וועגן דעם „נײַעם דענקען" (אַן עפּילאָג צום שטערן פֿון גאולה).[81] אין 1924 האָבן ראַזנצווײַג און בובער אָנגעהויבן איבערצוזעצן דעם תנך אויף דײַטש. די איבערזעצונג האָט געשטויסן בייַדן צו שרײַבן אַ צאָל פֿונדאַמענטאַלע אַרטיקלען וועגן תּנכישע פֿראָבלעמען. ראַזנצווײַגס צושטײַער איז באַשטאַנען פֿון: אַן עסיי וועגן דעם בעל־פּה־כאַראַקטער פֿון תּנך,[82] אַ בראָשור וועגן לוטערס איבערזע־צונג פֿון תּנך,[83] אַן אַרטיקל וועגן דער פֿראָבלעם פֿון פֿאַרעם אין די תּנכישע

---

[77] דעם אײַנדרוק פֿון אַ באַזוכער אין ראַזנצווײַגס שטודיר־צימער באַשרײַבט דער פּאָעט קאַרל וואָלפֿסקעל אין: *Franz Rosenzweig: Eine Gedenkschrift*, pp. 35 sq.

[78] כּמעט אַלע ביכער ראַזנצווײַגס האָט אַרויסגעגעבן דער שאָקען־פֿאַרלאָג אין בערלין.

[79] *Die Bauleute*,
אַ שיקונג צו מאַרטין בובערן, געשריבן אין 1923, אַרויס פֿון דרוק אין 1924.

[80] אַן אַרײַנפֿיר צו הערמאַן קאָהענס יידישע שריפֿטן, געשריבן אין 1923, געדרוקט אין 1924.

[81] *Das neue Denken*, 1925.

[82] *Die Schrift und das Wort*, 1926 (געשריבן אין 1925).

[83] *Die Schrift und Luther*, 1926.

מעשׂיות,[84] וועגן אַנטראָפּאָמאָרפֿיזם,[85] וועגן איבערזעצן גאָטס נאָמען,[86] און אַ סך קלענערע אַרטיקלען.

אין אַ צאָל גרעסערע רעצענזיעס האָט ראָזנצווייג אַנאַליזירט גייסטיקע שטראָמונגען פֿון אַ ברייטן קולטורינקל. אויף אַזאַ אופֿן האָט ער באַטראַכט די ווערק פֿון עמיל בערנהאַרד קאָן,[87] מאַקס בראָד און לעאָ בעק,[88] יעקבֿ קלאַצ־קין[89] און אַנדערע.

סתם ווי אַ „צייטפֿאַרברענגער" האָט ראָזנצווייג וואָס האָט געהאַט אַ גוטע מוזיקאַלישע בילדונג רעצענזירט פּלאַטן מיט קלאַסישער מוזיק און אָנגעשריבן עטלעכע אינטערעסאַנטע קאָפּיטלעך פֿון דער געשיכטע פֿון מוזיק.[90]

זייער וויכטיק זיינען ראָזנצווייגס בריוו. דער געדרוקטער באַנד מיט 543 בריוו[91] איז נאָר אַ קליינער טייל פֿון די סך טויזנטער וואָס ער האָט געשריבן. אַ מאָל האָט אַ קורצע פֿראַגע אָדער אַ באַמערקונג געקענט אַרויסרופֿן בכּי אים אַ גאַנצע שטודיע וועגן דעם ענין. די בריוו, געוומען אַלע אין איינעם, זיינען אַ דאָקומענט פֿון אַ גרויס לעבן. מיר פֿילן דאָרטן די האַרציקייט פֿון אַ פֿרײַנד, די איבערגעגעבנקייט פֿון אַ לערער, די טיפֿקייט פֿון אַ דענקער און דעם נצחונדיקן גלויבן פֿון אַ ייִד.[92] בלויז איין זאַך וועלט דאָרטן קיין מאָל ניט דערמאָנט: זיינע אייגענע ליידן. ער האָט נישט בלויז זיך קיין מאָל ניט באַקלאָגט; דאָס ליידן זיינס וועלט אָפֿילו נישט קיין אויסגאָנגפונקט פֿאַר אַ געדאַנק. ראָזנצווייג האָט זיך אָפּגעזאָגט אויסצוניצן זיין אומגליק.

דער שוויגנדיקער נצחון זיינער, וואָס ער האָט אים טאָג אײַן טאָג אויס געווינען, איז געווען באמת אַ פֿולקומער.[93] טעגלעך איז ער צוריקגעקומען פֿון

---

[84] *Das Formgeheimnis der biblischen Erzählungen*, 1929.

[85] *Zum 2. Band der Encyclopaedia Judaica. Mit einer Anmerkung über Anthropomorphismus*, 1928.

[86] *Der Ewige*, 1929.

בובערס און ראָזנצווייגס עסייען וועגן תנך זיינען אַרויס אין אַ זאַמלונג:

Die Schrift und ihre Verdeutschung, 1936.

[87] *Ein Rabbinerbuch*, 1923.

[88] *Apologetisches Denken*, 1923.

[89] *Neuhebräisch?*, 1926 (געשריבן אין 1925).

[90] *Der Konzertsaal auf der Schallplatte*, 1928—29.

אין 1937 האָט דער שאָקן־פֿאַרלאַג אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג פֿון דעם נרעסערן טייל עסייען א"נ *Kleinere Schriften*. דאָס איז אַ פֿאַרבריטערטע און דערגאַנצטע אויסגאַבע פֿון דער זאַמלונג עסייען:

Zweistromland, Kleinere Schriften zur Religion und Philosophie, 1926.

[91] אַרויסגעגעבן אין 1935 דורך עדיט ראָזנצווייג און ערנסט סימאָן.

[92] פֿאַרגלײַכן: הוגאָ בערגמאַן, „היהדות במכתביו של פרנץ רוזנצוויג", אין כנסת, ספֿר שני, תרצ"ז.

[93] עס איז כּדאַי צו ברענגען אַ מאָדנע באַמערקונג מצד זיגמונד פֿרוידן. וועלן ער האָט אויסגעהערט אַ דערציילונג וועגן פֿראַנץ ראָזנצווייגס הערשאָפֿטן געראַנגל מיט זיין קראַנקייט, זאָל ער האָבן געזאָגט: „צי איז דען געווען אַן אַנדער ברירה?" זען:

Robert Waelder, *The Living Thoughts of Freud*, 1941, pp. 17 sq.

טויט צום לעבן. צום אמתן לעבן. דער „שטערן" איז ניט געווען קיין פוסטע מחשבה.

ראָזנצווייג איז געשטאָרבן דעם 10טן דעצעמבער 1929, אין עלטער פון 43 יאָר. זײַנע לעצטע ווערטער, פאָר וועלכע ער האָט צונויפגענומען אַלע זײַנע כוחות אַ פאָר שעה אײדער דער סוף איז געקומען, האָבן געהאַט צו טאָן מיטן „תוך פון אַלע תוכן" [94] — און דאָס איז, ווי מען קען גרינג זיך משער זײַן, מיטן טויט. קען זײַן, אַז ער האָט געוואָלט ארויסזאָגן עפּעס לעצטגילטיקס וועגן אָט דעם פונקט, מיט וועלכן עס האָט זיך אָנגעהויבן זײַן פילאָסאָפיע. נאָר דער זאָץ איז געבליבן ניט פאַרענדיקט. ער האָט זיך אונטערגעגעבן און דערלאָזן, אַז דאָס לעצטע זאָל בלײַבן ניט דערזאָגט. אָבער ער האָט אויף דעם אָנגעטיט דורכן פסוק וואָס ער האָט זיך אויסגעקליבן פאָר דער מצבֿה: ואָנכי תמיד עמך.

ה. דער צוריקקער צו די מקורים

ראָזנצווייג האָט ניט געהאַט קיין אמונה אין כוח פון געשריבענעם וואָרט צו בײַטן דעם מענטשנס לעבן. דערפאָר האָט ער מער געגלייבט אין דעם כוח פון געדאַנקן וואָרט און פון דערציונג. זײַנע געדאַנקען און פּלענער וועגן ייִדישער דערציונג האָט ער אויסגעדריקט אין זײַנע בראָשורן עת לעשות און בילדונג אָן אָן ענד. דאָס Freies Jüdisches Lehrhaus אין פראַנקפורט איז געווען אַ פרווו דורכצופירן אָט די פּלענער.

אין עת לעשות, געשריבן אויפֿן פראָנט אין 1917, קריטיקירט ער פון איין זײַט די Wissenschaft des Judentums, וואָס זי איז איזאָלירט פון פאַקטישן ייִדישן לעבן און דערציונג, און פון דער אַנדערער זײַט דעם אומפאַסיקן און נעבעכדיקן ייִדישן Religionsunterricht אין די מיטלשולן. ער וויזט אָן, אַז עס זײַנען פאַראַן וויטאָגדיק וויניציק אַזעלכע וואָס זײַנען גלייכצײַטיק אי לערערס אי געלערנטע. און גראָד אַזאַ געבעטנטשטע קאָמבינאַציע פון וויסנשאַפטלעך אַרבעטן און פון דערציען דעם יונגן דור, פון וויסן און לעבן — וואָלט געקענט אַריינברענגען אַ נײַעם גײַסט אין די ייִדישע קהילות. דעריבער לייגט ראָזנצווייג פאָר, מען זאָל שאַפֿן אַן „אַקאַדעמיע פאָר דער וויסנשאַפֿט פון ייִדנטום" מיט אַ פאַנד פון צען מיליאָן מאַרק. אַזאַ אַקאַדעמיע וואָלט געקענט אַרגאַניזירן די טעטיקייט און געבן מיטלען אויף צו לעבן פאָר לכל הפחות אַ 150 געלערנטע. די פאַסיקע לערערס וואָלטן געווען בכוח דורכצופירן דעם פלאַן וואָס ראָזנצווייג לייגט פאָר ייִדישע לימודים אין דעם קורס פון נײַן יאָר פון דער דײַטשישער מיטלשול. אָט דער פלאַן, אַ חד במינו און אַ מוטיקער, האָט געדרוקט צום אינטענסיוון לערנען וואָס זאָל זיך שטיצן אויף די העברעישע מקורים און וואָס זאָל פירן צו אַ טיפֿן באַנעמען ייִדישקייט און צו אַנטיט „ייִדיש לעבן".

הערמאַן קאָהען האָט אויפגענומען דעם פראַיעקט וועגן אַן אקאַדעמיע מיט ענטוזיאַזם. אַ סך אינטעלעקטואַלן און קהילה־פירערס זײַנען געווען גרייט צו

[94] *Briefe*, p. 633.

געבן זייער אונטערשטיצונג. אָבער עקספּערטן אין דערציִונג האָבן אָפּגעווארפֿן די קאָמבינאַציע צווישן שול־רעפֿאָרם און אַרגאַניזאַציע פֿון געלערנטע. לסוף האָט קאָהענס טויט אין אַפּריל 1918 און דער אינבראָך פֿון דייטשלאַנד שפּעטער אין 1918 געצווונגען צו באַגרענעצן דעם לכתחילה ראַדיקאַלן פֿאַרמעסט. עס האָט זיך געענדיקט מיט דעם, אַז בראָש מיט פּראָפֿ׳ אייגען טויבלער האָט מען געעפֿנט אַ „פֿאַרשונג־אינסטיטוט" פֿאַר יידישע ענינים.[95]

ראָזנצווייג, וואָס ער איז דערווייל באַפֿרייט געווארן פֿון דער אַרמיי סוף נאָוועמבער 1918, האָט שטאַרק געקעמפֿט קעגן דעם פּראָיעקט וואָס וועט מוסיף זיין נאָך אַ פּאָר ביכער צו אונדזער וויסנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור.[96] אין דער בראָשור בילדונג אָן אַן ענד, געשריבן אין אָנהייב 1920[97] און אַדרעסירט צו עדוארד שטראָוס, רופֿט ער אויס: ווייניקער ווי וועג ניט איז נייטיקן מיר זיך אין ביכער; מער ווי וועג ניט איז, אַדער ריכטיקער — אַזוי ווי שטענדיק, נייטיקן מיר זיך אין יידישע מענטשן. ער באַשולדיקט אונדזער וויסנשאַפֿט פֿון נאָך מענדלסאָנען און צונצן, אַז זי האָט אָנגעווארן דעם צוטרוי אין איר אייגענער זאָך און אַז זי קריכט נאָך די „אַנדערע", הינטערשטעלעק אויף אַ היפּשן מהלך. מיר האָבן פֿאַרלאָזן די אַלטע געטאָ, אָבער אויף גיך זיך פֿאַרשלאָסן אין אַ נייער געטאָ. הן אונדזערע שולן, הן אונדזער געלערנטקייט דאַרן און קוואַרן, ווייל עס פֿעלט זיי אַ יסוד אין יידישן לעבן. און אַ פּלאַטפֿאָרעם פֿאַר אַ יידיש לעבן איז צעשטערט געווארן אין פּראָצעס פֿון עמאַנציפּאַציע.[98] זינט יעמאַלט פֿאַראייניקט די יידן אין דייטשלאַנד בלויז דער קאַמף פֿאַר גלייך־באַרעכטיקונג, אַ מין כמו פֿון אַ יידיש לעבן. בייַ אַט דעם פונקט באַטראַכט ער אויך דעם ציוניזם.[99] ער רופֿט אים אָן: „א שאַרפֿזיניקער דיאַגנאָז, אָבער זייער אַ מיטלמעסיקע טעראַפּיע", און ער קריטיקירט — ניט דעם ארץ־ישראל־ענטפֿער, נאָר די „גלות־פאַליטיק". אָבער ניט בלויז דער ווילגאַרער ציוניזם, נאָר אין נאָך אַ גרעסערער מאָס די „ווילגאַרע ארטאָדאָקסיע" און דער „ווילגאַרער ליבעראַליזם" ווייזן אַרויס, על־פּי ראָזנצווייגן, נעבעכדיק פּרוון צו שאַפֿן דעם „יידישן מענטש". פֿאַראַן

---

[95] Hermann Cohen, "Zur Begründung einer Akademie für die Wissenschaft des Judentums", in: *Jüdische Schriften*, v. II, p. 210;
Julius Guttmann, in: *Festgabe zum 10jährigen Bestehen der Akademie*, Berlin, 1929, p. 3;
I. Elbogen, *F. Rosenzweig und die Akademie*, Der Orden Bne Briss, März, 1930.

די אָקאַדעמיע האָט אַרויסגעגעבן הערמאַן קאָהענס יידישע שריפֿטן אין דרייַ בענד, מיט אַן אַרייַנפֿיר פֿון פֿראַנץ ראָזנצווייגן, אַ נייע אויסגאַבע פֿון מענדלסאָנס ווערק, בראשית רבה (אַרויסגעגעבער טעאָדאָר אַלבעק) און בערש ווערק (Die Juden im christlichen Spanien.

[96] אין אַ בריוו צו דער מוטער, פֿון 5טן מיי 1918, שרייבט ראָזנצווייג, אַז אַן אָקאַדעמיע בלויז פֿאַר וויסנשאַפֿט פֿון יידנטום ist mir so schnuppe wie eine für Wissenschaft des Botokudentums, *Briefe*, p. 23.

[97] *Kleinere Schriften*, p. 79.

[98] *Ibid.*, pp. 80—4.

[99] *Ibid.*, p. 86.

צו פֿיל אַרגאַניזאַציע, צו פֿיל פּלענער און רעצעפּטן אין הינטצייטיקן יידנטום. פֿאַרמאַטערט פֿון פֿראַזעס און פֿון לאָזונגען, פֿון ביכער־שרייבערייַ און פֿון דרשות־האַלטערייַ, פֿון אַלע פּני און קהלשע קליאַמקעס (ער ניצט דערבייַ דעם אויסדרוק Bonzentum), — בענקט ראַזנצווייג און שטרעבט צו אַ יידישקייט וואָס זאָל זיין פֿול מיט אינהאַלט, וואָס זאָל זיין טיפֿער און וואַרעמער און וואָס זאָל אַרייַנדרינגען אין יעדער ספֿערע פֿון אונדזער לעבן.

נאָך דעם ווי עס איז דורכגעפֿאַלן דער פּלאַן מיט דער אַקאַדעמיע, האָט ראַזנצווייג אַרויסגערוקט דאָס Lehrhaus וואָס זאָל דערציען דעם נייַעם טיפּ ייִד. זיין „בית־המדרש" האָט ער, ווי שוין דערציילט, אויסגעבויט אין פֿראַנקפֿורט.

וועג דאָס „לערהויז" האָט זיך געעפֿנט דעם 17טן אָקטאָבער 1920, האָט ער דערבייַ אין אַ פּייַערלעכן וואַרט אויסגעדריקט זיין גלויבן אין דעם איבערצייַגן־דיקן כּוח פֿון לערנען.[100] ער הייבט אָן מיטן אַרויסהייבן דעם חד־במינודיקן מהות פֿון דער תורה — אַ ספֿר וואָס נעמט אַלץ אין זיך אַרייַן און וואָס איז מער ווי אַ ספֿר. דאָס לערנען תורה האָט אונדז צו דער גלייכער צייט געמאַכט פֿאַר מער אַריסטאָקראַטיש און מער דעמאָקראַטיש און האָט אונדז אויפֿגעהאַלטן ביים לעבן ביז דער עמאַנציפּאַציע. „לערנען", אַ מעטאָד אויפֿצוהאַלטן דאָס לעבן אין שייכות און בהסכם מיטן ספֿר, האָט זיך יעמאָלט אינגעבראַכן. ראַזנצווייג באַנעמט זייער גוט דעם אינעווייניקסטן כּוח פֿון עמאַנציפּאַציע, וואָס זי האָט געגעבן די ייִדן אַ „גייסטיקע היים" מחוץ דעם יידישן גדר. אָבער ער וואַרפֿט אָפֿ דעם פּרוון מצד דער רעפֿאָרעם צו בויען אַ בריק צווישן ייִד און וועלט. און דאָך איז ער איבער־געצייגט, אַז בלויז די אַלטע פֿאָרמען פֿון לערנען קענען ניט האָבן קיין הצלחה בייַ די נייַע באַדינגונגען פֿון אינטעלעקטועלן לעבן. דער טערמין „דאָס נייַע לערנען" איז דער שליסל צום פֿאַרענטפֿערן די פּראַבלעמען פֿון דעם מאָדערנעם ייִד, — און ראַזנצווייג פֿירט עס אַרייַן ווי אַ זאַך וואָס איז מובן מאליו, ער גיט עס מיט דער גאָרער פשטות פֿון אַ גרויסער אידעע. כּדי צו דערקלערן דעם אויפֿקום פֿון אָט דעם „נייַעם לערנען" וואָלט ראַזנצווייג געדאַרפֿט אויסדער־ציילן זיין גאַנצע לעבנס־געשיכטע. דאָך איז ער מרמז אויף אין מאָטיוו וואָס האָט געשפּילט אַ דעצידירנדיקע ראָלע אין זיין צוריקקער צו ייִדישקייט: די אייביקייט פֿון פֿאָלק ישׂראל. ער זאָגט: „מיר, וואָס בייַ אונדזער גאַנצער מוטל־בסּפֿקדיקייט און אָפּגעריבנקייט זיינען מיר דער צייכן און דער וווּנדער צוויישן פֿעלקער, וואָלטן ניט געווארן דאָס אייביקע פֿאָלק, אויב פֿון דער מחלה גופֿא וואָלט שטענדיק ניט אַרויסגעוואָקסן די רפֿואה".[101]

דאָס אָלטע לערנען האָט געפֿירט פֿון תורה צום לעבן. דאָס „נייַע לערנען" פֿון די, וואָס ייִדישקייט איז ווידער געווארן דער צענטראַלער פֿאָקט אין זייער

---

[100] דער ערשטער און דאָך ברייטער פֿראַיעקט פֿון דער פּייַערלעכער רעדע איז געווען געדרוקט אין שאָקן־אַלמאַנאַך, 5695. שפּעטער איז ער אַרייַן אין די *Kleinere Schriften*. אַן ענגלישע איבערזעצונג איז אויך פֿאַראַן פֿון:

W. Cahnman, in *Chicago Jewish Forum*, Spring, 1943.

[101] "Neues Lernen", in: *Kleinere Schr.*, p. 96.

לעבן, מוז פֿירן פֿון אַ לעבן וואָס איז אויסגעליידיקט פֿון יידישקייט צוריק צו דער תורה. דאָס איז אַ באַוועגונג פֿון דער פּעריפֿעריע צום סאַמע צענטער, פֿון דעם „מחוץ" צו דעם „פּנים".[102] אָט דאָס לערנען האַלט ניט פֿון דעם חילוק צווישן עיקרדיק און ניט־עיקרדיק, אַן אונטערשייד וואָס מען האָט אינגעפֿירט אין 19טן י"ה. דער הינטצוטיקער לערנער קען ניט וויסן אין פֿאַרויס, וואָס עס וועט זיין דער עיקר פֿאַר אים. אין דער נויטוועדיקייט צו ווערן אַ רינגעלע אין דער קייט פֿון טראַדיציע וועט ער שטודירן אַלץ אַן מורא פֿאַר סתירות. מיט דער צייט וועט דער מאַטעריאַל פֿון וויסן אויפֿהערן צו זיין סובסטאַנץ און שטאַף און וועט מגולגל ווערן אין אַן אינעווייניקסטן כּוח. דאָ, ניט פֿריִער, הייבט זיך אָן „די לער". אויף אַזאַ אופֿן פֿירט ניט אָט דער וועג צום צונויפֿהויפֿן דאָס וואָס לאָזט זיך וויסן (Wissbares). דער וועג פֿירט דורך וויסן צו דער „לער" וואָס ווערט אַ טייל פֿון דעם לערנער, וואָס דרינגט אין אים אַרײַן אַ דאָנק זיין אי־בערגעגנקייט.[103]

דאָס „לערהויז" איז געווען אינגעטיילט אין צווויי באַזונדערע אָפּטיילן: אָן אַלעמיינער יידישער אָפּטייל וואָס האָט געגעבן ציקלען לעקציעס — „פֿאַר־לעזונגען" און סעמינאַרן צו שטודירן די יידישע מקורים — „אַרבייטס־געמיינ־שאַפֿטן". די לעקציעס האָבן אַרומגענומען אַ ברייטן קרײַז ענינים:[104] תּנך, אַלטע און מאַדערנע יידישע ליטעראַטור, יידישע געשיכטע און סאָציאַלאָגיע, טעאַלא־גיע און רעליגיעזע אינסטיטוציעס, הלכה, ארץ־ישׂראל, הינטצוטיקע יידישע פֿראָבלעמען, מוזיק און פֿאַלקלאָר א"א. אָבער די קורסן האָבן זיך ניט באַגרע־נעצט בלויז מיט יידישע ענינים. מען האָט זיך אויך פֿאַרנומען מיט פֿראָבלעמען וואָס האָבן אַן אַלגעמיין מענטשלעכן אָדער ליטעראַרישן וועדט. צווישן די לעק־טאָרן זענען געווען מענטשן פֿון די פֿאַרשיידנסטע ספֿערעס אין לעבן און פֿון די כּל־המינימדיקע יידישע צוגעהעריקייטן. דאָרטן איז געווען מאַרטין בובער (זיין לערערשע טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן אין דעם „לערהויז"), דער כּעמי־קער עדואַרד שטראָוס, דער עגיפּטאַלאָג רודאָלף האַלאָ, דער פֿילאָסאָף לעאָ שטראָוס, דער דערציער ערנסט סימאָן, דער פּובליציסט נתן בירנבוים, דער אַדמיניסטראַטאָר אייגען מייַער, דער דאָקטער פּראָפֿ' ריכאַרד קאָך, דער מאַטע־מאַטיקער פּראָפֿ' אַדאָלף פֿרענקל, דער סעמיטאַלאָג וואָלטער פֿישל, דער באַנקיר לעאָפּאָלד מערצבאַך א"א. אויף רבנים און „ספּעציאַליסטן" אין יודאַיזם האָט מען געקוקט מיט אַ געוויסן חשד.[105] און דאָך האָבן מענטשן ווי דער פֿראַנקפֿורטער רב נחמיה נאָבל, און ביז אַ געוויסער מדרגה אויך דער בערלינער רב לעאָ בעק, געהאַט אַ קאָנטיקע השפּעה אויפֿן „לערהויז".[106]

---

[102] *Ibid.*, p. 97.

[103] "Die Bauleute", in: *Kleinere Schr.*, pp. 108 sq.

[104] ראָזנצווייג האָט באַצייכנט די פֿראָגראַם ווי antighettohaft universell (*Briefe*, ז' 458).

[105] Den Geistlichen glaubt man nicht (*Briefe*, p. 434).

[106] פֿאַרגלייכן דאַרף מען עס דאָך מיט ראָזנצווייגס קריטישער באַצוגנג צו נאָבלען ווי צו אַ לערער אין „לערהויז"; זען: *Briefe*, pp. 464 sq.

ווי וויכטיק אָט דער אָפּטייל איז ניט געווען אויף קלאָר צו מאַכן לעבנס־וויכטיקע ענינים, האָט ראָזנצווייג אים פּאַרט באַטראַכט וויַ אַ מיטל בלויז צו־צוציען דאָס סאַמע בעסטע צו דעם אָפּטייל מיט די סעמינאַרן.[107] פון דער גרויסער צאָל צוהערערס וואָס זיינען געקומען אויף די אַלגעמיינע קורסן (די העכסטע צאָל איז אין טרימעסטער דערגאַנגען ביז 1,100 סטודענטן צווישן אַ ייִדישער באָפעלקערונג פון 26,000), האָט מען צוגעציגן צו די שטודיר־גרופּעס די וואָס האָבן געהאַט אַ טיפערן אינטערעס, ספּעציעל אָבער די יוגנט. דאָ, אין די סע־מינאַרן, האָט דאָס „לערהויז" דורכגעפירט זיין אמתע אַרבעט — דאָס נייע לערנען. דאָ האָט מען געלערנט די ספּרים פון תנך מיט מפּרשים (מאַרטין בובער, עדואַרד שטראָס, ערנסט סימאָן), תלמוד (ראָבינקאָוו, אלפרעד פּרימאָן), מדרש (נחום גלאַצער), קבלה (גרשום שלום), מיטל־עלטערישע פילאָסאָפיע און פאָעזיע (יוסף ריוולין, העניריק לאַנדאָן), חסידישע ליטעראַטור (בובער). דאָ האָט אויך ש. י. עגנון אויסגעטיטשט זיינע אייגענע מעשׂיות. אין געווייסע פאַלן איז אַ וויכוח אין אַ סעמינאַר און אַן אויסטיטשונג פון טעקסטן געקומען נאָך אַ לעקציע; דאָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר מאַרטין בובערס שטייגער.

פאַר ראָזנצווייגן איז דאָס הארץ און דער צענטער פון אַלע שטודיר־גרו־פּעס געווען אין די קורסן פון העברעיש, שפּראַך און סטיל, פון חומש און סידור. אָט די קורסן האָט לכתחילה געגעבן ראָזנצווייג אַליין; שפּעטער, ווען ער איז קראַנק געווארן, האָט זיי געגעבן זיין יורש אין דער אַדמיניסטראַציע פון דעם „לערהויז", רודאָלף האַלאַ.

אויף די אַלע קורסן, אויף די אַלע פאַרזאַמלונגען און בייַ אַלע וויכוחים האָט מען זאָרגעוודיק אויסגעמיטן אפּאָלאָגעטיק, פּאַרטייישקייט, דאָגמאַטיזם. דער „צוריקקער צו די מקורים" האָט באַטייט, אז מען נעמט ערנסט אין באַטראַכט די טראַדיציאָנעלע דאָקומענטן ניט ווי „היסטאָרישע" דאָקומענטן וואָס האָבן אַן ארכעאָלאָגישן ווערט, נאָר ווי קוואַלן פאַרן אייגענעם קיום ווי יחידים און ווי אַ קיבוץ. און אז פאַר אַ סך (פאַרשטייט זיך, אז ניט פאַר אַלע) זיינען די טעקסט־שטודיעס ניט פאַרבייבן בלויז אַן ענין פון וויסן, נאָר זיינען געווארן אַ פערזענ־לעכער פאַרמעג; אז צום סוף האָט מען געגרייכט ניט בלויז צו אַ בעסערן פאַר־שטיין ייִדישקייט, נאָר צו אַ געפּיל פון אינעווייניקסטער צוגעהעריקייט און פאַר־וואָרצלטקייט אין דער ייִדישער וואָר — אָט דאָס איז געווען דער הויפּטדערגרייך אין דעם „לערהויז".[108]

---

[107] *Briefe*, p. 558.

[108] זינט דעם ווינטער־טרימעסטער 1923 זיינען בראָש פון „לערהויז" געשטאַנען: ראָזנ־צווייג, בובער, ר. קאָך און עדואַרד שטראָס. אין 1926, נאָך אַ לייַריקער טעטיקייט, האָבן אויפ־געהערט די רעגולערע לימודים אינעם „לערהויז", און מען האָט דאָרטן בלויז געהאַלטן פון צייט צו צייט לעקציעס און זיצונגען. נאָך דעם מוסטער פון פראַנקפורטער „לערהויז" האָט מען אַרגאַניזירט עטלעכע אינסטיטוציעס אין אַנדערע שטעט פון דייטשלאַנד: שטוטגאַרט, וויסבאַדן און בערלין. אין 1933 האָט זיך ווידער געעפנט דאָס „לערהויז" אין פראַנקפורט אונטער בובערס אַנפירונג.

ו. דער צוריקקער צום יידישן געזעץ

זיך צוריקגעקערט צום יידישן געזעץ, האָט ראָזנצווייג זיך אָפּ מער און מער באַהעפֿט צו דעם דאָזיקן געזעץ. אין די לעצטע יאָרן פֿון זײַן לעבן איז בנוגע אָפּהיטן יידישע דינים ניט געווען קיין חילוק צווישן אים און אַן ארטאָדאָקסישן יידּ. און פֿאַרט האָט ראָזנצווייג זיך אָפּגעזאָגט, מען זאָל אים רופֿן ארטאָדאָקס; ער האָט גיכער געפֿילט, אַז ער געהער — מיט געוויסע רעזערוואַציעס — צום ליבעראַלן לאַגער.

זײַן טעאָריע וועגן „געזעץ" איז פֿאַראַן אין דער בראָשור די בונים[109] און אין אַ סך בריוו, ספּעציעל אין דער שיקונג געטלעך און מענטשלעך, אַדרעסירט צו די אָנפֿירערס פֿון דיסקוסיעס אין „לערהויז".[110] די בונים איז אַ קריטיק אויף בובערס שטעלונג צום יידישן געזעץ. אין זײַנע *Reden über das Judentum* האָט בובער פֿאַרשטאַנען זייער ווייל אויסצובריטערן די גרענעצן פֿון לערנען, אַז עס זאָל ווערן אַלץ ארײַנגענעמענדיק און אַן ענין פֿון פערזענלעכער אַחריות פֿאַר דעם יונגן יידּ. ראָזנצווייג פֿאַרלאַנגט, אַז דאָס אייגענע דאַרף מען אויך דורכפֿירן אין דער ספֿערע פֿון יידישן „טאָן". דאָס „געזעץ" איז ניט קיין זאַמלונג פֿון שמאָלע פֿאַרלעגן, ניט קיין אײַנטיילונג פֿון לעבן אויף ספֿערעס פֿון מוסר און אסור, ווי די ארטאָדאָקסיע פֿונעם 19טן י"ה האָט עס אונטערגעשטראָכן. עס האָט ניט קיין ממשות פֿאַר דעם מאָדערנעם יידּ ניט די פֿסעוודאָ־היסטאָרישע טעאָריע וועגן אָפּשטאַם פֿון די מיצוות מעשׂיות, ניט די פֿסעוודאָ־יורידישע טעאָריע וועגן זייער אָבליגאַטאָרישן כאַראַקטער, ווי דאָס האָט פֿירגעבראַכט שמשון־רפֿאל הירש. וואָרעם „אַנס איז ניט געשיכטע, און אַ פֿאַלק איז ניט קיין געריכט־לעכער פֿאַקט".[111] אויף אַן ענלעכן אופֿן דעקן ניט די פֿסעוודאָ־לאָגישע טעאָריע פֿון מאָנאָטעיזם און די פֿסעוודאָ־עטישע טעאָריע פֿון משיחיזם דעם אמתן באַטיט פֿון מאָנאָטעיזם און משיחיזם, וואָרעם „קידוש־השם איז ניט קיין מאָטע־מאָטישע פֿראָבלעם, און לײַבשאָפּט איז ניט בלויז אַ סאָציאַלע דערשיינונג".[112] דאָס געזעץ איז אַ ברייטער און פֿאַרצווייגטער ענין — פֿונקט אַזוי ווי די „לער" איז עס טיף פֿאַרוואָרצלט אין אונדזער געוויסן, און פֿונקט אַזוי ווי זי ווערט אין מיסטעריע־זע אַגדות אָפּגעשפּיגלט זײַן אוניווערסאַלער און קאָסמישער כאַראַקטער. דער טי־פֿערער און אמתערער באַטײַט פֿון געזעץ איז פֿאַרמישפּט געוואָרן צום שווײַגן זינט מענדלסאָנען, ווען „די יידישקייט פֿון איטלעכן יחיד" האָט אָנגעהויבן טאָנצן אויפֿן שפּיץ נאָדל פֿון אַ פֿאַרוואָס".[113]

---

[109] "Die Bauleute", in: *Kleinere Schr.*

די דריי שיקונגען: *Zeit ist's, Bildung und kein Ende, Die Bauleute* זײַנען אָפּגעדרוקט אויך אין אַ באַזונדער ביכל פֿון שאָקען־פֿאַרלאַג, מיט אַן עפּילאָג פֿון עדוארד שטראָוס, אַרויס אין בערלין, 1937.

וועגן ראָזנצווייגס שטעלונג צו יידישער טראַדיציע פֿאַרגלײַכן:

B. Badt-Strauss, "Franz Rosenzweig and Jewish Religious Usage", *Reconstructionist*, VII (1942), p. 5.

[110] *Briefe*, p. 518.

[111] *Kleinere Schr.*, p. 112.

[112] *Ibidem.*

[113] *Ibid.*, p. 110.

דער וועג צו דער „ער", איז סײַדן דורכן לערנען, און דער וועג צום גע־זעץ — איז דורכן לעבן נאָכן געזעץ נאָך. די לעבעדיקע יידישקייט קען ניט אַדורכלאָזן קיין שום געביט פֿון לעבן, אַז זי זאָל עס ניט פֿורעמען, ניט איבער־גיסן. און דערפֿון איז געדרונגען, אַז מען דאַרף אונטערשטרײַכן די פֿאַזיטיוע זײַט פֿון די מיצוות און ניט דעם איסור; מיט אַנדערע ווערטער באַטײַט עס, אַז מען דאַרף ניט אַריבערשפּרײַזן דעם איסור לשם דעם תוכיקן, פֿאַזיטיוון, אויפֿ־בויערישן, אויספֿורעמדיקן עלעמענט פֿון די מיצוות. און אויך דאָ, אין דעם מלכות פֿון געזעץ, פֿונקט ווי אין דעם מלכות פֿון דער „ער", דאַרפֿן אינ־האַלטן און מאַטעריאַל אויפֿהערן צו זײַן בלויז סובסטאַנץ און שטאָף, נאָר זיי מוזן זיך איבערפֿורעמען אין אַן אינעוויניקסטן כוח. בכן, דאַרף „געזעץ" (אָדער דין וואָס דריקט אויס די סובסטאַנץ) ווערן „געבאָט" (אָדער מיצווה) וואָס תוך כדי דיבור, ווי נאָר עס ווערט דערהערט, ווערן פֿון דעם מעשׂים. די הײַנטיקייט, די איצטיקייט, די לעבעדיקע וואָר — דאָס איז די פּונה פֿון דער מיצווה.[114] דער ציל ווערט אָבער ניט דערגרייכט דורכן אויספֿאַלגן אַלע סעיפֿים פֿון אַ שולחן־ערוך. נאָר דער פערזענלעכער מאַלישער כוח זאָל באַשטימען. מיר קלײַבן אַליין אויס די מיצוות, אָבער דאָס איז אַן אויסקלײַב אויפֿן סמך פֿון גרעסטער אַחריות.

די אידעע פֿון דער „לעבעדיקער וואָר" ווערט אויפֿגעקלערט אין דער שיקונג געטלעך און מענטשלעך, וואָס איז אַרויס אַ ביסל פֿאַר די בונים. אין דעם בריוו וואַרפֿט ראָזנצווײַג אָפֿ מײַנע אַ מיינונג (אַרויסגעזאָגט אויף אַ פֿאַר־זאַמלונג אין „לערהויז"), אַז טעאָלאָגיש איז פֿאַראַן אַן אונטערשייד צווישן דעם פֿרינציפּ פֿון געזעץ בכלל וואָס איז פֿאַרבונדן מיט ישׂראלס אויסדערווײַלטקייט און די פֿרטים פֿון הלכה. ראָזנצווײַג האַלט ניט פֿון אַזאָ שיידליניע צווישן „געט־לעכע" און „מענטשלעכע" עלעמענטן. די פּאָסיוויקייט פֿון ווערן אויסדערווײַלט און די אַקטיווקייט פֿון לעבן נאָכן געזעץ באַלאַנגען איינס צום אַנדערן און דער־גאַנצן איינס דאָס אַנדערע. אמת טאָקע, קיין שום אײַנציקער דין קען ניט ווערן אין גאַנצן דערקלערט צו אַ זײַטיקן ווי אַ „רעליגיעזער" פֿאַרלאַנג. און אַפֿילו פֿאַר אונדז ווערט דער אמת פֿון דער טעאָלאָגישער פֿאַרבינדונג צווישן אויס־דערווײַלטקייט און געזעץ באַשטימפֿערלעך קלאָר ערשט ווען מיר היטן אָפּ די מיצוות. בלויז די „לעבעדיקע וואָר" און די אומפֿאַרמיטלטע, סוביעקטיווע אי־בערלעבונג פֿון דעם איינציקן דין פֿירן צום פֿאַרנעמען דעם אָביעקטיוון טעאָ־לאָגישן פֿאָקט. דאָס באַשטעטיקן, אַז צוויי מענטשן האָבן חתונה געהאַט, אָדער דאָס ווײַזן זייער כתובה — דאָס זײַנען אָביעקטיווע פֿאָקטן, און מען קען עס זאָגן, מען קען עס ווײַזן יעדער איינעם. אָבער אַ זײַנען און אַן אינהאַלט באַקומען אָט די פֿאָקטן דורך דער פּסדרדיקער וואָר פֿון חתונה־געהאַטן לעבן, וואָס ווערן דעם דאַרף מען גאָר קיינעם ניט דערציילן. דאָס געזעץ, על־פּי ווי־לכן מען לעבט און וואָס איז אַן איבערלעבונג, איז דער אויסדרוק און די בארעכטיקונג פֿון געט־לעכן אויסדערווײַלן דאָס פֿאָלק ישׂראל. זיי באַלאַנגען איינס צום אַנדערן.

[114] *Ibid.*, p. 116.

הקיצור: ראָזנצווייג שטעלט זיך אײַן פֿאַרן יידישן געזעץ, אָבער אָן שום דאָגמאַטישן באַזיס פֿאַר אים; ער שטעלט זיך קעגן אַן אוטיליטאַריסטישן אָדער פּראַגמאַטישן חקירהן זיך בײַם אָננעמען דעם געזעץ, אָבער ער ווערט ניט דער־בײַ קיין ראָמאַנטיקער אָדער אַ מיסטיקער (ער האָלט אָפֿילו ראָמאַנטיק פֿאַר אַ מין „גייַסטיקע פּעסט").[115] פֿון דער פּוסקייט פֿון יידישן לעבן, פֿון אָנערקענען די אייביקייט פֿון ישׂראל[116] קומען אַרויס (חוץ פֿון אַנדערע דאָקומענטירונגען) „די לער" און דאָס געזעץ.[117]

ז. וועגן העברעיש און דער פּראָבלעם פֿון איבערזעצן

דער באַזונדערער כאַראַקטער פֿון העברעיש האָט אַ בלענד געטאָן פֿאַר ראָזנצווייגן זינט ער האָט זיך באַקענט מיט דעם לשון און ביז די לעצטע טעג פֿון זײַן לעבן, וועלן אין אַ שיר לכבוד דער ארץ־ישׂראלדיקער אַקטריסע חנה ראָווינא שטעלט ער זיך אָפּ אויפֿן באַטײַט פֿונעם וואָרט ברית אין שמואל ב, יג.[118] דער גורל פֿון העברעיש איז עלי־פּי ראָזנצווייגן צו לעבן אייביק. און דאָך איז ער ניט מספּים מיט זײַן לערער הערמאַן קאָהען, פֿאַר וועלכן העברעיש איז בלויז דאָס לשון פֿאַר תּפֿילות און באַגרענעצט מיט די וועלט פֿון דער שול.[119] ראָזנצווייג באַשטייט אויף דעם, אַז העברעיש איז ניט קיין „הייליק לשון" אין דעם זינען, אַז עס איז אָפּגעשיידט פֿון דער דרויסנדיקער וועלט אַזוי ווי דעם קלויס־טערס לאַטײַן. הגם עס איז „לשון־קודש", איז עס פֿרײַ פֿאַר השפּעות מצד דעם גערעדטן וואָרט פֿון מענטשן. די טאָפּעלע טבע פֿון העברעיש, זײַן סינטעז פֿון קודש און חול — דאָס איז די סיבה למאי עס איז ניט פֿאַרשטייַנערט געוואָרן און איז פֿאַרבליבן אַ לעבעדיק (הגם ניט שטענדיק אַ גערעדט) לשון דורך אַלע גילגולים פֿון דער געשיכטע.

אָט די טעאָריע פֿאַרטיידיקט ראָזנצווייג, ווען ער רעצענזירט יעקבֿ קלאַצ־קינס העברעישע איבערזעצונג פֿון ספּינאָזאָס עטיק.[120] קלאַצקין האָלט נישט פֿון דעם, אַז יידיש אידעאָס זאָלן האָבן משפּיע געווען אויף ספּינאָזאָס פֿילאָסאָפֿיע. ער זעט אָבער אײַן אַ בפֿירושע שפּראָכיקע ווירקונג מצד דער יידישער סכאָלאַסטיק אויף ספּינאָזאָן. ראָזנצווייג נעמט יעקבֿ קלאַצקינס מיסטערדיקע העברעישע איבער־

---

[115] *Ibid.*, p. 113.

[116] Wir müssen in unserer Ewigkeit *leben* lernen, *ibid.*, p. 119.

[117] בובער האָט ווייטער ניט געפֿירט די דיסקוסיע, ווי דאָס איז געווען די כוונה פֿון ראָזנצווייגס בראָשור. אין אַ בריוו צו ראָזנצווייגן פֿון 24סטן יוני 1924 האָט ער זיך געשטעלט קעגן אידענטיפֿיצירן אַנטפּלעקונג מיטן געזעץ (*Schocken-Almanach* 5697, p. 150). די דייטשישע אַרטאַקסיע האָט אָפּגעווארפֿן ראָזנצווייגס קוק (*Israelit*, Oct.-Nov.) און דאָס זעלביקע האָט געטאָן די רעפֿאָרם־באַוועגונג (*Jüdisch-liberale Zeitung*, 13 Sept. 1925).

[118] *Briefe*, p. 633.

[119] H. Cohen, *Jüdische Schriften*, v. II, p. 325.

הערמאַן קאָהען פֿאַרטייטשט לשון־קודש מיט די ווערטער „די שפּראַך פֿון הייליקטום" און שטרייכט אונטער: „עס זאָל פֿאַר אונדז קיין מאָל ניט ווערן אַ וואָכעדיקע אומגאַנגשפּראַך דאָס לשון פֿון אונדזער תּנך!"

[120] "Neuhebräisch?", in: *Kleinere Schr.*, pp. 220 sq.

זעצונג ווי אַ ראַיה קענן קלאַקינען גופא מיט זײַן עקסטרעמער טעאָריע פֿון „פֿאַרמעלן נאַציאָנאַליזם", וואָס זי פֿרעגט אָפּ דעם ווערט פֿון דער „יידישער ירושה" פֿאַר אונדזער הײַנט און מאָרגן. ראָזנצווײג ווײַזט אָן, אַז העברעיש, איינער פֿון די הויפּטפֿאַקטאָרן אין דעם „פֿאַרמעלן נאַציאָנאַליזם", קען נאָך זײַן טבֿע נאָך ניט געזומען ווערן „פֿאַרמעל", קען ניט אָפּגעשיידט ווערן פֿון זײַן אינהאַלט. „מען קען ניט ריידן העברעיש ווי עס ווילט זיך — מען muז עס ריידן אַזוי ווי עס איז" — און איזן איז עס טיף פֿאַרוואַקסן מיטן עבֿר.[121] לייענען העברעיש הייסט „זײַן גרייט איבערצונעמען די גאַנצע ירושה־מאַסע פֿון דעם לשון",[122] און ניט בלויז אַרײַנגיין אין דער שפּראַך, אויף וויפֿל זי ווערט געהערט אין דעם דור פֿון דעם ריידער. אמת, העברעיש איז אַ לעבעדיק לשון, אָבער אַ שפּראַך וואָס אַ ייד רעדט קען זיך ניט מכניע זײַן אונטערן איצטיקן מאָמענט. דערפֿאַר איז דעם יידנס לשון פֿול מיט ציטירונגען. אָפֿילו דאָס דײַטש פֿון דעם אַסימילירטן ייד איז פֿול מיט ציטיר־צייכנס. דאָס וואָס יידיש האָט זיך אויפֿגעהיט במשך פֿון אַ סך יאָרהונדערטער, און ספּעציעל אין דײַטשלאַנד, קען מען ניט דערקלערן בלויז מיט דעם וואָס יידן זײַנען געווען אָפּגעשיידט פֿון דער דרויסנדיקער וועלט; אין דײַטשלאַנד איז אָט די אָפּגעשיידטקייט גאָרניט געווען אַזוי שטאַרק. דער כּוח פֿון יידיש אין דײַטשלאַנד האָט זיך געזומען, על־פּי ראַזנצווײגן, פֿון דעם וואָס עס האָט פֿאַרמאָגט אין זיך די העברעישע ווערטער מיט זייערע באַטײַטן און בײַטעמען, מיט די וואַרצלען אין דעם עבֿר פֿון דער אומה — דאָס איז פֿון איין זײַט; און פֿון דער צווייטער זײַט האָט דער כּוח געשטעקט אין דער לעבעדיקער שײַכות צווישן דעם דײַטשישן יידיש און דעם יידיש פֿון דעם מיזרח־איראָפּעישן ייִד. אַ העברעישע שפּראַך אין ארץ־ישׂראל וואָס זאָל מוותר זײַן אויף איר פֿאַרבינדונג מיטן עבֿר און אויף איר התחדּשׁות בנוגע צו דער נאַטור פֿון העברעיש אין גלות און זאָל (נאַכקומענדיק די טעאָריע פֿון „פֿאַרמעלן נאַציאָנאַליזם) אַ פּרווו טאָן צו לעבן בלויז אַ דאַנק איר גערעדטקייט — אַזאַ העברעיש איז פֿאַרמישפּט דורכצופֿאַלן. דאָך גלייבט ראָזנצווײג, אַז די לעבעדיקע וואָר פֿון דער שפּראַך וועט ניט גיין אין די פֿוסטריט פֿון שמאָלע טעאָרעטישע פֿראַגראַמען, פֿונקט אַזוי ווי קלאַקינס אייגן העברעיש איז טיפֿער און ווײַטער איידער זײַן אייגענער עקסטרעמער באַגעם פֿון פֿאַרמעלן נאַציאָנאַליזם.

ראָזנצווײגס אָבסערווירן דעם באַזונדערן כאַראַקטער פֿון העברעיש איז געבויט אויף טיפֿן דרך־ארץ פֿאַר דער אינדיווידואַליטעט פֿון יעטווידער לשון. אָט אַזאַ באַגעמען שפּראַך באַטראַכט ער אין דעם עפּילאָג צו זײַן יהודה הלוי,[123] ווו ער האָט צו טאָן מיט דער פֿראָבלעם פֿון איבערזעצן פֿון איין שפּראַך אויף אַ צווייטער. ער האַלט, אַז דער ציל וואָס מען שטעלט זיך בײַם איבערזעצן,

---

[121] *Ibid.*, p. 225.

[122] *Ibid.*, p. 224.

[123] *Sechzig Hymnen und Gedichte des Jehuda Halevi*, Konstanz, 1924.
די צווייטע פֿאַרבעסערטע אויסגאַבע איז אַרויס אין בערלין 1927, א״נ:
Jehuda Halevi, Zweiundneunzig Hymnen und Gedichte.

לאָמיר זאָגן אויף דײַטש, איז ניט דאָס „אײַנדײַטשן דאָס פֿרעמדע". עס גייט ניט אין מאַכן אַ גרויכישן אָדער אַ העברעיִשן אָריגינאַל גרינגער פֿאַרשטענדלעך דורך דעם וואָס מען וועט פֿאַרבײַטן די באַזונדערקייטן פֿון סטיל און די יחידישקייטן פֿון פֿאַרעם אין דעם אָריגינאַל אויף קלאָרערע און אַלגעמיין מער אַנגענומענע אויסדרוקן פֿון דעם אייגענעם לשון. אַזאַ גאַנג האָט אַ זינען, ווען אַ סוחר קריגט אַ באַשטעלונג פֿון טערקײַ און מען זעצט זי איבער פֿאַר אים אין אַן איבערזעצונג־ביורא. אָבער אין אַלע אַנדערע, ניט ריין פֿראַקטישע פֿאַלן, דאַרף דער ציל בײַם איבערזעצן באַשטיין אין אַריבערברענגען דעם טאָן און דעם טעם, און די פֿאַרב פֿון קלאַנג, און אַלע ניואַנסן פֿון אָריגינאַל אין דער שפּראַך פֿון דער איבערזעצונג. הכלל, „ניט אײַנדײַטשן דאָס פֿרעמדע, נײַערט דאָס דײַטשישע אײַנפֿרעמדן".[124] אויב די פֿרעמדע שטים האָט אונדז וואָס צו זאָגן, יעמאָלט מוז די שפּראַך, וווהין מען ברענגט זי אַרײַן, בײַטן איר פּרצוף־פּנים אונטער דער השפּעה פֿון אָט דער פֿרעמדער שטים. אַ לשון, וואָס אויף אים האָט געראָדט אַ שעקספּיר, אַ ישעיהו, אַ דאַנטע, מוז פֿילן אָט דעם באַריר און איבערלעבן אַ באַזונדע פֿון אינעווייניק אַרויס. וואָרעם אין דער אמתן איז פֿאַראַן בלויז איין שפּראַך, און די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פֿון איין לשון זײַנען פֿאַראַן, לכל הפחות עמבריאָנאַל, אין אַלע אַנדערע לשונות. אין דעם באַשטייט די משיחישע האַרמאָניע פֿון שפּראַכן, וואָס אַ דאַנק איר האָט אַ זינען און אַ ווערט איבערצוזעצן.[125]

מיט אַזאַ מין קוק האָט ראָזנצווייג איבערגעזעצט געקליבענע שירים פֿון יהודה הלוי. צום ערשטן מאָל האָט דער עולם וואָס לייענט דײַטש — יידן און ניט־יידן צו גלײַך — זיך באַגעגנט מיט דער גרויסקייט און דער טיפֿקייט פֿון אָט די הימנען. און טאַקע ניט בלויז מיט זייער אינהאַלט, נאָר אויך מיט זייער פֿאָרעם.

איבער דער שוידּ פֿון די פֿרישערדיקע איבערזעצונגען האָט מען געהאַלטן, אַז יהודה הלוי פֿאָזיץ איז זיך אַ גלאַטע און גראַציעז חנעוודיקע. איצט האָט זי אַפֿרגעשטיגט אין איר אמתדיקער פּראַכט און עשירות און מיט איר פֿילבאַטײַטיקן אויסקלײַב פֿון וועלטער און פֿראָזעס. אָט דער חד־במינודיקער צונויפֿשמעלץ פֿון אינהאַלט און פֿאָרעם, פֿון וואָרט און ריטעם האָט באַשטימפּערלעך אַרויסגעהויבן דעם גאַנץ באַזונדערן כאַראַקטער פֿון אונדזער גרעסטן פּאָעט אין מיטל־עלטער.

צו ראָזנצווייגס איבערזעצונג קומט אַ פּירוש אויף יעדער שיר. אָט דער פּירוש וואָס איז פֿאַר זיך אַ טראַקטאַט וועגן דער העברעיִשער עסטעטיק גיט אונדז אַ קלאָרן, הגם טיפֿן פֿאַרשטעלן פֿון יהודה הלוים רעליגיעזן דענקען און פֿון דער יידישער רעליגיעזער פֿילאָסאָפֿיע בכלל.

דער איבערזעצער און דער קאָמענטאַטאָר וואָס האָט אַזוי ערנצט זיך באַצויגן צו דעם חיוב פֿון אַן איבערזעצער און האָט אַ דאַנק דעם באמת דערגרייכט

---

[124] *Jehuda Halevi,* [2] p. 154.

[125] *Ibid.,* p. 155.

אַן אומגעהײַערע מדרגה פֿון פּינקטלעכקייט און עמקות, האָט אָנגעהויבן מיט אַ מאַטאַ, געבומען פֿון פּ. ל. פּאַן שטאַלבערגן בײַ יענעמס איבערזעצן אילִיאַדע: „מײַן טײַערער לייענער, לערן גריכיש און וואַרף מײַן איבערזעצונג אין פֿײַער אַרײַן".

ח. די אַרבעט איבערן תנך

אין מײַ 1924 האָבן בובער און ראָזנצווײַג אָנגעהויבן די איבערזעצונג פֿון תנך אויף דײַטש. דעם שטויס דערצו האָט געגעבן אַ יונגער קריסטלעכער פֿאָרלעזער ד״ר לאָמבערט שנײדער וואָס האָט פֿאַרבעטן מאַרטין בובערן, ער זאָל נעמען אויף זיך אַזאַ עובֿדה. בובער האָט שוין אַ סך יאָרן זיך אַרומגעטראָגן מיט דעם פּלאַן. איז ער געווען גרייט אָנצונעמען דעם אָנבאָט, אָבער בתנאי, אַז ראָזנצווײַג זאָל מסכים זײַן מיטצוארבעטן. ראָזנצווײַג האָט געוווסט, אַז זײַנע טעג זײַנען געצײלטע און אַז ער וועט ניט זוכה זײַן צו פֿאַרענדיקן אַזאַ אַרבעט, אָבער ער האָט מיט פֿרייד זיך אונטערגענומען זי אָנצוהייבן.[126] זײַנען אַוועק פֿינף יאָר — די לעצטע אין ראָזנצווײַגס לעבן — וואָס זײַנען געווארן פֿול מיט אָנגעשטרענגטער טעטיקייט פֿאַר ביידן און וואָס האָבן געגעבן אַ בײַשפּיל פֿון פֿרוכפּערדיקער צוזאַמענאַרבעט. אין אָט דער צײַט זײַנען אַרויס צען ספֿרים: פֿון בראשית ביז ישעיהו.[127]

בובער פֿלעגט צוגרייטן דעם ערשטן פּראָיעקט פֿון דער איבערזעצונג און זי דורך פּאָסט צושיקן ראָזנצווײַגן. אַזוי איז עס געגאַנגען קאַפּיטל נאָך קאַפּיטל. ראָזנצווײַג פֿלעגט אויפֿן סאַמע זאָרגעוודיקן אופֿן דורכשטודירן דעם מאַנוסקריפּט און דיקטירן זײַנע באַמערקונגען און די שינויים וואָס ער לייגט פֿאָר. און אַזוי זײַנען געגאַנגען אַהין און צוריק דורך דער פּאָסט פֿאַרלייגן און קעגנפֿאַרלייגן מיט פֿילאָסאָפֿישע, סטילִיסטישע און טעמאַטישע וויכוחים, און צו דעם זײַנען נאָך צוגעקומען וועכנטלעכע שמועסן צווישן די ביידע שותפֿים אין דער אַרבעט — ביז עס איז געווען פֿאַרטיק דער פּראָיעקט — בשום אופֿן ניט דער לעצטגילטיקער! — פֿאַרן דרוק. בײַ געוויסע ספּעציעלע פּראָבלעמען האָט מען אויסגעהערט די מיינונג פֿון אַנדערע געלערנטע. בײַם חומש האָט מען געזומען אין באַטראַכט די אָנווײַזן פֿון רבי בענא יאַקאָב, דעם מחבר פֿון דעם זייער וויכטיקן פּירוש אויף בראשית. צווישן די אַנדערע איז כּדאַי צו דערמאָנען יעקבֿ קלאַצקינען און יעקבֿ האַראָוויצן. איך האָב אויך געהאַט די זכיה צו העלפֿן די איבערזעצערס בײַ די רעדאַגיר־שמועסן, וועו מען האָט באַטראַכט די סאַמע

---

[126] Buber und Rosenzweig, *Die Schrift und ihre Verdeutschung*, 1936, pp. 316 sq.

וויײַל ער האָט געוווסט, אַז די אַרבעט וועט בלײַבן אומפֿאַרענדיקט, האָט ראָזנצווײַג אויפֿן שער־בלאַט געשטעלט אַזאַ אומגעווײַנטלעכע פֿאָרמולירונג:

Zu verdeutschen unternommen von . . .

[127] נאָך ראָזנצווײַגס טויט האָט בובער ממשיך געווען די איבערזעצונג. ביז 1937 זײַנען אַרויס נאָך פֿינף ספֿרים (ביז משלי). דאָס אַרויסגעבן דאָס וועלק, וואָס ל. שנײדער האָט עס געפֿלאַנט, איז אַריבער צום שאָקן־פֿאַרלאַג אין בערלין.

פֿאַרעקשנטע קשיות און מען האָט געפֿונען פֿאַר זיי ענטפֿערס. און דאָ האָט ראָזנצווייג וואָס האָט געהאַט אַזעלכע שוועריקייטן אין לשער און געפֿילט די מאוימדיקע אַחריות פֿון דער אַרבעט אַרויסגעוויזן זיך בריליאַנטענעם קאָפּ און זיין וויסן.

דאָס איבערזעצן דעם תנך איז ניט געווען איינע פֿון אַ סך מעגלעכע לייטע־ראַרישע אונטערנעמונגען, נאָר פֿאַר ביידן — אָבער דאָך פֿאַר ראָזנצווייגן מער ווי פֿאַר בובערן — דער הויכפונקט פֿון זייער לעבנסווערק און דער סאַמע שפּיץ פֿון יידישער אינטעלעקטועלער טעטיקייט פֿאַר זייער תקופֿה אין דער מערב־איראָפּעישער געשיכטע. ביידע האָבן בײַם איבערזעצן דעם תנך זיך ניט באַטראַכט ווי פֿריוואַטע געלערנטע, נאָר ווי שליחי־ציבור, וואָס ענטפֿערן דאַרפֿן זיי פֿאַרן העכסטן אויטאָריטעט.

זיין טעאָריע וועגן תנך און זיין שיטה אין איבערזעצן דעם תנך האָט ראָזנצווייג אַרויסגעבראַכט אין אַ סך אַרטיקלען און בריוו. עלפּי ראָזנצווייגן איז דער תנך ניט דאָס שענסטע, ניט דאָס סאַמע פֿאַרכאַפּנדיקע, ניט דאָס קלײגסטע און ניט דאָס טיפֿסטע בוך אין דער וועלט. עס איז אָבער דאָס ווי כטיקסטע בוך. און דאָס איז ניט קיין פֿראָגע פֿון פּערזענלעכן געשמאַק אָדער פֿון אינטעלעקטועלער נטיה, נאָר אַ פּראָבלעם פֿון דער וועלט־געשיכטע.[128] דער דיאַלאָג וואָס עס פֿירט דער מענטשלעכער מין האָט זיך אָנגעהויבן מיט דעם תנך. צווישן טיילן פֿון אָט דעם דיאַלאָג האָבן זיך צעלייגט הונדערטער יאָרן און אַ מאָל אויך אַ יאָרטויזנט. יעדער זאַץ פֿון דעם דיאַלאָג הייבט זיך אָן מיט אַן איבערזעצונג פֿון תנך.[129]

ראָזנצווייג האָלט, אַז צווישן די ביכער פֿון דער וועלט־ליטעראַטור איז דער באַזונדערער גורל פֿון תנך — צו ווערן איבערגעזעצט. אַ פֿאָלק קומט אַרויף אויף דער בינע פֿון דער וועלט־געשיכטע אין דעם מאָמענט, ווען עס זעצט אי־בער דעם תנך אויף זיין לשון, און דורכן איבערזעצן דעם תנך אַדאָפּטירט עס דעם תנך. אַזוי למשל איז די רעפֿאָרמאַציע געווען די ערשטע געשעעניש, ווען דײַטשלאַנד האָט גענומען ווירקן אויף דער וועלט־געשיכטע — און אָט דער פּראָצעס איז פֿאַרוואָרצלט אין לוטערס איבערזעצן דעם תנך.[130]

אָבער אַ הײַנטצײַטיקע תנך־איבערזעצונג דאַרף אין תוך זיין אַנדערש פֿון לוטערס ווערק. ווי לוטער דערקלערט אין זיין אַרײַנפֿיר צו תהילים, האָט ער זיך באָמיט „צו לאָזן שטח פֿאַר דער העברעישער שפּראַך",[131] ד״ה ער האָט געגעבן אַ פינקטלעכע איבערזעצונג, ווען נאָר דאָס תנכישע וואָרט האָט געהאַט פֿאַר אים אַ וואָג און ווערט פֿאַר זיין קריסטלעכן גלויבן. יעמאָלט האָט ער זיך געלאָזט פֿירן פֿון דעם דירעקטן טײַטש פֿון דעם העברעישן וואָרט און אויך פֿון

---

[128] "Das Formgeheimnis der biblischen Erzählungen", in: *Kleinere Schr.*, pp. 178 sq.

[129] "Die Schrift und Luther", in: *Kleinere Schr.*, p. 166.

[130] *Jehuda Halevi,* [2] p. 157.

[131] *Kleinere Schr.*, pp. 142 sq.

דער פֿאַרעם און פֿון סטיל אין זאַץ, און דערבײַ האָט ער זיך ניט געריכטעט מיט דעם וואָס מען האָט אין זײַן צײַט באַטראַכט ווי „גוט דײַטש". אָבער בײַ אַלע אַנדערע טיילן תּנך האָט ער געזען פֿאַר זיך נאָר „בילד און בײַשפּיל פֿון דת און לעבן", און בײַם איבערזעצן אין זײַן דײַטש ניט „געלאָזן קיין שטה פֿאַר דער העברעישער שפּראַך": ער האָט איבערגעגעבן מער אָדער ווייניקער פּרײַ.

אונדזער צײַט קען ניט דערלויבן אַזאַ חילוק צווישן שטעלן וואָס זײַנען וויכטיק און שטעלן וואָס זײַנען גלײַכגילטיק פֿאַרן רעליגיעזן אמת, צווישן „קודש" און „חול". מיר וועלן זיך צום תּנך אין זײַן גאַנצער ברייט. לכתחילה קענען מיר ניט וויסן, וואָסער וואָרט עס וועט זײַן „וויכטיק". דעם „חול" אין תּנך קענען מיר זען בלויז ווי אַ צודעק, וואָס אונטער אים איז פֿאַרהוילן עפּעס וואָס איז „קודש", אָדער הייליק פֿאַר אונדז. בכן אַ געטרישאַפֿט צום העברעישן וואָרט דאַרף אַדורכנעמען דעם גאַנצן פֿאַרנעם פֿון תּנך.[132]

אָט דאָס איז געווארן דער פֿירנדיקער פּרינציפּ בײַ דער נײַער איבערזעצונג.

די צעטיילונגען און די אונטערצעטיילונגען פֿון דעם תּנכישן טעקסט וואָס די ביבל־קריטיק האָט אײַנגעפֿירט שפּילן ניט קיין ראָלע אין דער איבערזעצונג. דער שכל אין דעם איז ניט דער אַרטאָדאָקסישער גלויבן, אַז יעדער אות איז מסיני. ניט ראָזנצווײַג און ניט בובער האָבן געגלייבט, אַז די תורה, ווי מיר האָבן זי, האָט אָנגעשריבן משה רבנו.[133] דער גלויבן אין דער הייליקייט פֿון דער תורה האָט זיי ניט געקענט שטויסן צו אויספֿירן וועגן דער לײַטעראַרישער אַנטוויקלונג און וועגן דעם פֿילאָסאָפֿישן וועלט פֿון דעם מסורה־טעקסט.[134] דאָך האָבן זיי קיין ספֿק ניט געהאַט אין דער איינהייט פֿון דער תורה, דער איינהייט וואָס נעמט זיך פֿון אַ גרויסן גײַסט וואָס האָט צונויפֿגענומען די באַזונדערע טראַדיציעס, מקורים, פֿראַגמענטן אין אין אַראַנישן בנין. און זײַן וועלט — „אַ לעבעדיקע איינהייט" — איז עס די תורה וואָס מיר האָבן אין אונדזערע הענט. אויף אַזאַ אופֿן איז „דער רעדאַקטאָר", וואָס די ביבל־קריטיק טיילט אים צו אַ באַשיידענע ראָלע אין דער געשיכטע פֿון תּנכישן טעקסט, בײַ בובערן און ראָזנצווײַגן אויסגעוואָקסן צו דער מדרגה פֿון דעם באַשטימענדיקן מײַסטער־גײַסט.[135] וועלן זיי האָבן געשמועסט צווישן זיך, האָבן זיי R (ווי אין ביבל־קריטישע ווערק), ניט געלייענט „רעדאַקטאָר", נאָר רבנו.[136]

און אין אַלע פּרטים, סײַדן אין זעלטענע אויסנעמען, האָבן די איבערזעצער אויפֿגעהיט דעם מסורה־טעקסט. די גרייטקייט משנה צו זײַן דעם טעקסט

---

[132] *Ibid.*, p. 163.

[133] "Die Einheit der Bibel", in: *Die Schrift und ihre Verdeutschung*, 1936, p. 47.

[134] *Ibid.*, p. 46.

[135] Buber, "Über die Wortwahl in einer Verdeutschung der Schrift", in: *Die Schrift und ihre Verdeutschung*, p. 139.

[136] "Die Einheit der Bibel", in: *Die Schrift ...*, p. 47.

איז געווָארן נייטראַליזירט מחמת אומצוטרוי צום כאַראַקטער פֿון סבֿרא בײַ די קריטישע געפֿינונגען.[137]

די איבערזעצערס האָבן זיך ניט געהאַלטן בײַם אויבנאויפֿיקן, הגם בדרך כלל אָנגענומענעם, לעקסיקאַגראַפֿישן באַטײַט פֿון די ווערטער. זיי האָבן זיך דערגרונטעווועט צו די טיפֿערע שיכטן פֿון דעם העברעיִשן ווָארט, באַטראַכט זײַן לכתחילה־דיקן טײַטש און איבערגעגעבן עס מיט דעם שייכדיקן לכתחילה־דיקן דײַטשישן ווָארט. בכן האָבן זיי תורה ניט איבערגעזעצט מיט Gesetz, נאָר מיט Weisung; נבֿואה — ניט מיט Prophetie (וואָס פֿאַרבינדט זיך מיט פֿאַרויסזאָגן), נאָר מיט Kündung; מלאך — ניט מיט Engel (אָ באַשעפֿעניש פֿון אַ געוויסן מין), נאָר מיט Bote; כפֿר וואָס ווערט געווײַנטלעך פֿאַרטײַטשט מיט דעם שטרענג טעאָלאָגישן באַגריף Sühne, האָט בײַ זיי צוריקגעקראָגן דעם לכתחילה־דיקן באַטײַט פֿון Deckung; קרבן, וואָס דורך דעם געווײַנטלעכן טײַטש Opfer איז עס פֿאַרבונדן מיטן אָפּזאָגן זיך, הייסט בײַ זיי, בהכפם מיטן שורש פֿון ווָארט Darnahung; אהל מועד איז Zelt der Gegenwart, ד״ה דאָס געצעלט, וווּ גאָט וויזט אַרויס זײַן פֿאַראַנען זײַן;[138] רוח האָט אַזוי ווי דאָס גריכישע וואָרט pneuma אין זיך די עלעמענטן אי פֿון ווינט אי פֿון גייסט, ווערט דאָס וואָרט דעריבער איבער־געגעבן מיט Braus (און אָ מאָל אויך Geistbraus), ווו עס איז בנימצא דער וויידערקול פֿון דעם דינאַמישן כאַראַקטער פֿון דעם העברעיִשן ווָארט.[139]

דעם מעטאָד געטרײַ שבגעטרײַ צו רעקאָנסטרוירן דעם קדמון־ווערט האָבן די איבערזעצערס אָנגעוועגדט אויך צום זאַץ און צום קאָפּיטל ווי אַ גאַנצקייט. זיי באַמיען זיך אָנצודײַטן אויף דער לכתחילה־דיקער פֿאָרעם פֿון רעציטירן אויפֿן קול דורך דעם וואָס זיי טיילן אײַן דעם טעקסט על־פּי קאָלאָמעטרישע פּרינציפּן. פֿון יעדער שורה ווערט אַ ריטמישער איינס, בהכפם מיט די נאַטירלעכע הפֿסקות אין מענטשלעכן רײַדן מחמת די געזעצן פֿון אָטעמען. דערבײַ זײַנען בובערן און ראָזנצווײַגן זייער שטאַרק געקומען צו הילף די טעמים פֿון דער מסורה.[140]

דער תנך פֿירט זיך אָפּט, אַז במשך פֿון איין מעשׂה זאָל זיך איבערחזרן דאָס זעלביקע ווָארט, אָדער ווערטער פֿון דעם זעלביקן שורש, צי מיט עטלעכע קלאַנגען, כּדי דורך דעם אַרויסצוברענגען אַ געוויסע כּוונה, אַ טענדענץ צי אַן אופֿן טראַכטן.[141] געווײַנטלעך איגנאָרירן די תנך־איבערזעצערס אָט דעם וויכ־טיקן שטריך, ווײַל זיי גיבן אים צו בלויז אַ קינסטלעריש וועדט. אין דער אמתן אָבער איז עס אין תנך אַ מיטל בולטער צו מאַכן אַ געוויסן געדאַנק אָדער שטאַר־

---

[137] *Ibidem.*

[138] "Die Schrift und Luther", in: *Kl. Schr.*, p. 164; Buber, "Über die Wortwahl . . .", in: *o.c.*, p. 149.

[139] *Ibid.*, p. 160; Buber und Rosenzweig, "Die Bibel auf Deutsch", in: *Die Schrift . . .*, p. 279.

[140] Buber, "Eine Übertragung der Bibel, in: *Die Schrift . . .*, p. 307; "Aus den Anfängen unserer Schriftübertragung, in: *o.c.*, p. 322.

[141] Buber, "Leitwortstil in der Erzählung des Pentateuch", in: *o.c.*, p. 211.

קער צו ווען דעם לייענער די וויכטיקייט פון אַ געוויסער סיטואַציע. צו מאַל פֿאַרבייט עס אַפֿילו דעם בפֿירוש אַרויסגעבראַכטן מוסר־השכל פון דער מעשה.[142] בובער און ראָזנצווייג שפּיגלען געטריי אפֿילו אַזעלכע פֿראַזעס.

די אַלטערראַציע און אַסאָנאַנסן פון דעם העברעישן טעקסט ווערן מיסטערדיק איבערגעגעבן אין דייטש, למשל: אשר פצתה את פיה (בראשית ד, 11) ווערט איבערגעזעצט die den Mund auf-machte (סאיז כדאי עס צו פֿאַרגלייכן מיט לוטערס: die ihr Maul hat aufgetan). נע ונד (בראשית ד, 12) ווערט איבערגעגעבן דורך schwank und schweifend.[143]

דאָס ווידעראויפֿשטעלן דעם בעל־פֿה־כאַראַקטער פון תנך (die laute Bibel) איז געווען אַ פֿירנדיקער געדאַנק בײַ בובערן און ראָזנצווייגן אין זייער אַרבעט.[144] דער תנכישער סטיל וואָס איז פֿאַרבונדן מיט אָט דעם בעל־פֿה־כאַראַקטער איז ניט בלויז אַן עסטעטישער ענין, וואָס מען מעג מוותר זײַן אויף דעם בײַם איבערזעצן. עס רירט אָן דעם תוך — און „איבערזעצן הייסט איבערגעבן אָט די שיכות" צווישן אינהאַלט און פֿאָרעם.[145]

לאָמיר איצט נעמען אַין פּסוק וויִ אַן אילוסטראַציע, גלײַך דעם צווייטן פּסוק פון בראשית: והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים. לאָמיר זען, ווי עס גיבן איבער אין דייטש דריי באַרימטע איבערזעצערס — לוטער, מענדלסאָן און קאָוטש — און עס אַ פֿאַרגלייך טאָן מיט דער אַרבעט פון בובערן און ראָזנצווייגן.

Und die Erde war wüste und leer, und es war finster auf :לוטער
.der Tiefe, und der Geist Gottes schwebte auf dem Wasser

Die Erde aber war unförmlich und vermischt, Finsternis :מענדלסאָן
auf der Fläche des Abgrundes und der göttliche Geist webend auf
.den Wassern

Und es war die Erde wüste und leer und Finsternis lag auf :קאָוטש
.der Tiefe, und der Geist Gottes schwebte über den Wassern

אונדזערע איבערזעצערס ווילן אויך נעמען אין אַכט די קלאַנגען־ענלעכקייט אין תהו ובהו; זיי דאַרפֿן איבערגעבן די קאָסמאָגישע טבע פון דעם תהום, דעם פֿלאַסטישן ווערט פון דעם על פני, דעם טאָפּעלן כאַראַקטער פון דעם רוח (ווי גייסט און ווינט), דעם באַטייט פון רחף (ווי מיר טרעפֿן אים אין דברים לב, 11) און אויך די אַלטעראַציע אין רוח און מרחפת. קומען זיי צו אַזאַ נוסח:

---

[142] Buber, "Aus den Anfängen . . .", in: *o.c.*, p. 323.

[143] געוויסע פרינציפּן פון ראָזנצווייגן בײַם איבערזעצן דעם תנך ווײַזן אַרויס אַן אינטערעסאַנטע ענלעכקייט צו דער טראַדיציע פון חומש־טײַטש. אַזוי למשל פֿאַלט צונויף ראָזנצווייגס darnahen — הקריב — מיט: גענענען א קרבן. אײדער ער האָט אָנגעשריבן זײַן עסיי וועגן איבערזעצן גאָטס נאָמען, האָט ראָזנצווייג זאַרגעוודיק נאָכגעפֿאָרשט די פֿאַר־מענדלסאָנישע יידישע איבערזעצונגען — זען: *Kleinere Schriften*, p. 183. פֿאַר דעם ענין בעט זיך נאָך אַ צריך עיון.

[144] *Die Schrift . . .*, pp. 79, 140, 307.

[145] "Das Formgeheimnis", in: *o.c.*, p. 242.

Und die Erde war Irrsal und Wirrsal.
Finsternis über Urwirbles Antlitz.
Braus Gottes spreitend über dem Antlitz der Wasser.

וועז עס איז אַרויס דער ערשטער באַנד פֿון אַזאַ מין איבערזעצונג, האָט זיך בריַיט און שטאַרק צעוויקלט אַ דיסקוסיע הן צוישן קריסטן, הן צוישן יידן, הן אין דער וויסנשאַפֿטלעכער, הן אין דער ליטעראַרישער פֿרעסע. טייל האָבן אײַנגעזען אין דער איבערזעצונג אַן עפּאָכעמאַכנדיקע לינגוויסטישע געשעעניש אוז, אַ דאַנק דעם פּירוש וואָס שטעקט אין איר, אַ ווערטיקן צושטײַער צום פֿאַרשטיין דעם תנך. אַנדערע ווידער האָבן געטײַלט אויף דער געקינצלטקייט פֿון אַ טייל פֿראַזעס אוז קריטיקירט, למאי עס איז שווער צו לייענען געווויסע שטעלן. די אַרטאָדאָקסיע איז אַרויס קעגן געווויסע אָפּווײַכונגען פֿון דעם מסורה־טעקסט, אוז די ביבל־קריטיקערס האָבן געהאָט אַ טענה, אַז צו זייערע פֿראָבלעמען האָט מען זיך באַצויגן כּלאָחר־יד אָדער זיי גאָרניט געזומען אין אַכט. דאָס רוב האָבן אַבער אײַנגעזעזן, אז דאָס איז אַ ווערק מיט אַ גוואַלדיקן פֿאַרמעסט. שייך זאָגן? געווויסע פּרטים זײַנען מוטל־בספֿק, אַנדערע נייטיקן זיך אַוודאי אין תיקונים. אָבער אין גאַנצן געזומען האָט די איבערזעצונג אַנטפּלעקט די לאַנג פֿאַרגעסענע טיף פֿון תנך אוז צוריק אויפֿגעשטעלט אָט דעם דאָקומענט פֿון קדמוניות ניט ווי אַ מוזאַלן ווערט, נאָר ווי אַ לעבעדיקע וואָר וואָס פֿאַרמאָגט אין זיך דעם כּוח צו צווינגען דעם מענטשן ווידער צו ווערן אַ הערער פֿון אייביקן וואָרט.

ט. אויסלאָז

מיר האָבן געפּרווט איבערצוגעבן די ראָשי־פּרקים פֿון ראָזנצווייגס צוגאַנג צו פֿילאָסאָפֿיע אוז טעאָלאָגיע, צו יידישער געשיכטע אוז דערציונג, צום תנך אוז צום יידישן געזעץ. מען קען זיך דאָך אַבער אויך פֿרעגן: וואָס איז דער צענטראַלער מאָטיוו אין זײַן יידישן דענקען?

די יידישע פֿילאָסאָפֿן פֿון נײַנצנטן יאָרהונדערט (אַזוי ווי שלמה פֿאַרמשטעכער אוז שמואל הירש) האָבן זיך מכוון געווען צו באַרעכטיקן יידישקייט פֿאַרן טראָן פֿון פֿילאָסאָפֿיע. זיי האָבן פֿאַרגעשטעלט די יידישע אמונה ווי אײַנטיש מיטן אוניווערסאַלן עטישן אמת פֿון אַ רעליגיע פֿון שכל. אַזאַ מין אײַנטיפֿיצירן די אידעעס פֿון יודאַיזם מיט רעליגיעזן שכל בכלל האָט באַפֿריַיט דעם יחיד פֿון דער אויפֿגאַבע צו געבן אַ פֿילאָסאָפֿישע דערקלערונג פֿאַר דער יידישער דאָקטרין. אז די אַרבעט האָט דאָך שוין אָפּגעטאָן די אַלגעמיינע רעליגיעזע פֿילאָסאָפֿיע, און אירע מסקנות האָבן אַ וועדט אויך פֿאַר דעם יידישן דענקער! אמת, ער האָט דערבײַ געדאַרפֿט דערווײַזן, אז די אידעעס פֿון יודאַיזם זײַנען אידענטיש מיט די אידעעס פֿון רעליגיע פֿון שכל.[146] די יידישע פֿילאָסאָפֿיע איז אין אַנהייב 19טן י״ה געווען אַזוי שטאַרק פֿאַרנומען מיט אָט

[146] פֿאַרגלײַכן מיט
I. Guttmann, *Die Philosophie des Judentums*, 1933, p. 318.

דעם דערוויזן, אז זי האט פאר־ארן דעם אינטערעס אין עכטע טעאַלאגישע פראבלעמען, וואס זיי האבן צוגעגעבן אימפעט די יידישע דענקערס פון פאר דער עמאנציפאציע.

מען קען זיכער אננעמען, אז דער אינעווייניקסטער אימפעט אין ראזנ־צוויגס דענקען איז דער פארמעסט אויף א ברייטן פארנעם פריער בייצוקומען די נעגאטיוו טענדענצן פון דער עמאנציפאציע, וואס זיי האבן אזוי פארשמע־לערט און צעוואסערט דעם מערב־איראפעישן יודאיזם, און צווייטנס אויפשטעלן אויף ס׳נעי די יידישקייט פון פאר דער עמאנציפאציע, מיט אירע אויטאנאמע פראבלעמען און ווערטן — און דערבי קומען צו א פולער הארמאניע מיט די אופנים דענקען פון דעם מאדערנעם מענטש.

אין ראזנצווייגס פילאסאפיע געפינען מיר דעריבער זיין שארפע פאלעמיק קעגן ספינאזאן און העגלען און זיין פארלאנג, אז אנטפלעקונג זאל אנגענומען ווערן וויא א פילאסאפישע נויטוועניקייט.

אין ראזנצווייגס טעאלאגיע ווערט פארוקט אין א זינט די באליבטע טעמע פון אויפקלערונג: די פילאסאפישע בארעכטיקונג פון דער יידישער אמונה. ראזנ־צווייג קערט זיך אום צום באטראכטן די עכט יידישע ענינים: יצירה, אנטפלע־קונג, גאולה, גאטס ליבשאפט, גאטס מישפט, נס, אנטראפאמארפיזם, שכר ועונש. און ווידער איז דא טעאלאגיע ניט קיין פעלד פון אבסטראקטע אידעעס, נאר זי ווערט פול מיט שאלות וואס רירן אן דעם רעאלן, לעבעדיקן, לייבדיקן, האפנ־דיקן, שטארבנדיקן, גלייביקן מענטש.

אין ראזנצווייגס שיטה איז ישראל ווידער א פאלק, אויסדערוויילט צו לעבן אן אייביק לעבן. דערפאר ווערן די גרויסע פארמען פון 19טן י״ה — די מלוכה, דער וועלטלעכער נאציאנאליזם, די הערשנדיקע פאזיציע פון געשיכטע מיט אירע געזעצן שארף קריטיקירט אין זייער שייכות צום לעבנס־געזעץ פון פאלק ישראל.

קעגן דעם וואקסנדיקן כוח פון „וויסנשאפט״, וואס עס גייט איר נישט אן דאס יידישע לעבן, שטעלט ראזנצווייג שטרענג ארויס דעם פארלאנג פון א שא־פערישער צווישן־אפהענגיקייט פון די ביידע ספערעס. דער סקעפטיציזם פון פאר דער עמאנציפאציע בנוגע צו „ליטעראטור״ סתם ווערט ווידער אויפגעלעבט פון ראזנצווייגן, און ער אנערקענט פון דאס נס די הערשנדיקע פאזיציע פונעם תנך, ווי פון דעם בוך. דאס אנהייבווערק פון דער דייטש־יידישער השכלה, מענדל־סאנס ביבל־איבערזעצונג (וואס זי האט געהאט דעם ציל צו פירן דעם יונג צו דער דייטשישער וועלט) ווערט פארביטן דורך א נייער תנך־איבערזעצונג וואס האט זיך אונטערגענומען צו פירן דעם יונג צוריק צום העברעישן באטייט און פארעם פון תנך. און ראזנצווייג קולטיווירט פון דאס נס דעם „פירוש״ ווי א לעגיטימען ליטעראריישן אויסדרוק.[147] א „נס לערגען״ קומט אויף ווי דער רענעסאנס פון

[147] ראזנצווייגס לכתחילהדיקער פלאן פאר זיין גרויסן ווערק איז געווען ניט קיין סיס־טעמאטישע אפירבערגונג, ווי אין זיין שטערן פון גאולה, נאר אין דער פארעם פון א פירוש צום תנך, זען *Briefe*, זז׳ 618 א״וו.

דעם „אַלטן לערנען" און להיפך צו דער איינזײַטיקער „לעקציע", צו דער צו אַלגעמיינער און אויבנאויפֿיקער „בילדונג". דאָס „לערהויז" איז ניט קיין „פֿאַלקס־אוניווערסיטעט" און ניט קיין אַקאַדעמיע — עס איז אַ ב י ת ־ ה מ ד ר ש.

דעם פֿאַרמעסט פֿון דער רעפֿאָרעם צו ווערן אַ האָר איבערן נעמען לעבן „מיט די לייכט־פֿליגלדיקע עסקאַדראָנען פֿון אידעעס"[148] שטעלט ראָזנצווייגן אַוועק פּנים־אל־פּנים מיטן אויפֿלעבן פֿון דאָס נײַ „דאָס האָנט־צו־האָנט־געווער פֿון דעם געזעץ".[149] ראָזנצווייגס טעאָריע וועגן געזעץ איז פֿון דער אָנדער זײַט אַ ניגוד צו דער אָרטאָדאָקסיע פֿון שמשון־רפֿאל הירש, וואָס זי איז אויך אַ פֿראָדוקט פֿון 19טן י"ה.

די פֿאַרבינדונג צווישן מיזרח און מערב אין דעם אייראָפּעיִשן יידנטום, וואָס איז מוטווילליק איבערגעריסן געוואָרן אין דער תקופֿה פֿון השכּלה, איז ווידער אויפֿגעשטעלט געוואָרן דורך דער שיטה פֿון קולטור־ציוניזם אין דײַטשלאַנד. אָבער אין ראָזנצווייגס יידישן דענקען איז דער מיזרח אין לשער וויכטיקער, וואָרעם דער מיזרח־יוד איז דער פֿירער צו אַ טיפֿערן, קוואַליקערן, עכטערן יידישן לעבן.

אָט דער רענעסאַנס פֿון פֿאַר־עמאַנציפּאַציע־יידישקייט אין ראָזנצווייגס דענקען איז ניט קיין ראָמאַנטיזם. דאָס איז ניט קיין אַנטלויפֿן אין עבֿר אַרײַן, ניט קיין צוריקציען זיך אין דער וועלט פֿון קבלה. ראָזנצווייגן האָט בפֿירוש ניט געפֿעלט קיין חוש פֿאַר ווירקלעכקייט. נאָר ער האָט אָפּגעוואָרפֿן גרינגע סינטעזן און דאָס אַסטיקע (הגם אַפֿילו אויפֿריכטיקע) צופֿאַסן זיך צו די נײַע באַדינגונגען פֿון סאַציאַלן און אינטעלעקטועלן לעבן. ראָזנצווייג איז אַוועק אויפֿן שווערערן וועג, ביז עס איז אין אים צעבּיטיק געוואָרן אַ דורכאונדורכיקע האָרמאָניע פֿון געדאַנק און פֿון גלויבן אין זײַן פֿילאָסאָפֿיע און פֿון נײַס און אַלטס אין זײַן יידישקייט.

[148] "Neues Lernen", in: *Kl. Schr.*, p. 95.
[149] *Ibidem.*

יידן אין דעם קולטורקריז פון די דייטשן אין אמעריקע ביז די 80ער יאָרן

פון ד"ר רודאלף גלאנץ

מיר ברענגען דאָ אַ טייל פון אַ גרעסטערער אַרבעט, אַרויסגעוואַקסן פון דעם מחברס פאָרשונגען וועגן דעם קולטור־היסטאָרישן אונטערשלאַק פון דער עלטערער יידישער אימיגראַציע. דער איצטיקער אַרטיקל באַהאַנדלט קודם די פּרינציפּיעלע יסודות און דערגייט אין אַנאַליזירן די באַצונגען צווישן יידן און דייטשן ביז דער אומאָפּהענגיקייט־מלחמה. אַ צווייטער אַרטיקל קומט. — רעד׳.

1. די צאָל דייטשן אין אמעריקע

איידער נאָך מיר טרעטן צו צו אונדזער ענין, דאַרפֿן מיר זיך שאָפֿן אַ פאָרשטעלונג, ווי גרויס עס איז געווען אין פאָרשיידענע תקופות די צאָל אימיגראַנטן פון דייטשלאַנד און די צאָל דייטש־רעידנדיקע אין די פאַראייניקטע שטאַטן, ווײַל דאָס באַשטימט דעם פּאָרנעם פון דעם קולטורקריז.

אַ היפּשע צאָל ווערק אַריענטירן אונדז ווען דער דייטשער אימיגראַציע קיין אמעריקע. טייל אַרבעטן פאָרנעמען זיך ספּעציעל מיט דער צאָל אימיגראַנטן און אמעריקאַנער־געבאָרענע, וואָס זיי געהערן צום קולטורקריז פון די דייטשן.[1]

נאָך זייער אַ קאָנסערוואַטיוווער שאַצונג ווערט גערעכנט, אַז סוף קאָלאָניאַל־צייט זענען די דייטשן אין אמעריקע געווען אַ צענטל פון דער דעמאָלטיקער באַפֿעלקערונג.[2] דאָס באַטייט, אַז אויב דער ערשטער צענזוס אין 1790 האָט גע־וויזן אַן ערך דרײַ און האַלב מיליאָן ווייסע אין די פאַראייניקטע שטאַטן, דאַרף מען אָננעמען, אַז עס זענען צווישן זיי געווען אַן ערך 400,000 דייטשן. וועג

---

[1] צווישן פאָרשיידענע ווערק וועגן דעם ענין לאָמיר דאָ דערמאָנען:

Albert B. Faust, *The German Element in the United States . . .*, New York, 1927;

F. Loeher, *Geschichte und Zustände der Deutschen in Amerika,* Cincinnati, 1847;

Marcus Lee Hansen, *The Atlantic Migration . . .*, Cambridge, Mass., 1940;

F. Kapp, *Geschichte der deutschen Einwanderung in Amerika,* New York, 1867.

[2] עס ווערט אָננעמען, אַז בעת דער דעקלאַראַציע פון אומאָפּהענגיקייט זענען אין לאַנד געווען 225,000 דייטשן. זען:

Dictionary of American History, New York, 1940, vol. II, p. 383.

מען נעמט אין באַטראַכט די נעמען פֿון די ראַשי־המשפּחה בײַ אַט דעם צענזוס, איז אַ פּנים די שאַצונג אַ קאַנסערוואַטיווע.

פֿאַרן סוף פֿון דער תּקופֿה פֿון דער „אַלטער אימיגראַציע" האָבן מיר (פֿאַרן יאָר 1873) אַ שאַצונג, וואָס זי שטאַמט פֿון דעם איבערבליק איבער זייער מצב, וואָס די דײַטשן גופֿא האָבן געמאַכט.[3] יעמאַלט ווערט געשאַצט די דײַטש־ריידנדיקע באַפֿעלקערונג פֿון אַמעריקע צווישן 5 און 6 מיליאָן. מען שטיצט זיך דערבײַ אויך אויפֿן צענזוס פֿון 1870 וואָס האָט געוויזן, אַז אין לאַנד זײַנען פֿאַראַן 1,690,533 אײַנווינערס וואָס זײַנען געבאָרן געוואָרן אין דײַטשלאַנד. וועָן מען זאָל צוגעבן דערצו די אימיגראַנטן ביזן יאָר 1874 און נעמען אין באַטראַכט די דײַטש־ריידנדיקע פֿון עסטרײַך, שווייץ, לוקסעמבורג, עלזאַס און לאָט־רינג און פֿון די באַלטישע פּראָווינצן — וועט זיך באַקומען אַן ערך צווישן מיליאָן דײַטש־ריידנדיקע אימיגראַנטן.[4] וויכטער מאַכט דער זעלביקער דײַטש־אַמעריקאַנער מקור אַזאַ חשבון: „די פֿאַרהעלטעניש צווישן די דײַטש־ריידנדיקע צו די געבאָרענע אין דײַטשלאַנד איז אין די ערטער, וווּ דײַטשן לעבן אין קאָנטיקע צאָלן, זעלטן וווּ ווינציקער ווי 2 צו 1, בעת דאָרטן וווּ די דײַטשן זײַנען אַ גרויסע מינאָריטעט אָדער גאָר אַ מאַיאָריטעט איז די פֿאַרהעלטעניש ווי 3 צו 1." וועָן מען נעמט נאָך אין באַטראַכט די פּענסילווייניע־דײַטשן, קומט מען אַזוי אַרום צו דער שאַצונג פֿון 5—6 מיליאָן דײַטש־ריידנדיקע.

דעם פֿאַרנעם פֿון דעם דײַטשישן קולטורקרײז צייכנט אַרום גאַנץ דײַטלעך אויך דער פֿאַקט, אַז צווישן די 400 דײַטשישע צײַטשריפֿטן פֿון יענער תּקופֿה זײַנען געווען 68 טאָגצײַטונגען.

2. די שוועריקייטן פֿון די דײַטשן בײַם אַמעריקאַניזירן זיך

צווישן די פֿאַרשיידנדיקע קולטורן, וואָס די אימיגראַציע האָט זיי געבראַכט אין פֿאַרבינדונג מיט דעם קערן וואָס קומט פֿון בריטישע אינדזלען, פֿאַרנעמט אַן אייגנאַרטיקע פּאָזיציע דער דײַטשישער קולטורקרײז. די אייגנאַרטיקייט האָט זיך געשאַפֿן אַ דאַנק דער בריט און דער טיף פֿון דעם קולטורקרײז און דעם באַזונדערן גורל פֿון דײַטשן אויפֿן אַמעריקאַנער באָדן. די דײַטשן זײַנען געווען ניט בלויז אַן אָפּגעשלאָסענע און פֿאַרזיכדיקע גרופּע, נאָר אין אַ געוויסן זינען זײַנען זיי אויך געווען אין אַ שוועערער סיטואַציע. דאָס אַמעריקאַניזירן זיך, דער אַריבערגאַנג פֿון דײַטש צו דײַטש־אַמעריקאַנער איז געווען פֿאַרבונדן מיט וויַיטאַגן, מיט אויפֿטרייסלונגען, מיט נשמה־קאַנפֿליקטן. אַ סך יאָרן פֿאַר די צוויי וועלט־מלחמות האָט דער דײַטש־אַמעריקאַנער געהאַט אויס־צושטיין שווערע אינעווייניקסטע קאַנפֿליקטן. ער איז געשטאַנען צווישן צוויי

---

[3] *Deutschamerikanisches Conversationslexicon*, New York, 1869—1874, vol. IX, p. 286.

[4] דאָ איז די צאָל אַ פּנים אַ גוזמאדיקע, וויַיל אַ ענגוניערער אַנאַליז פֿון דער צאָל אימיגראַנטן פֿון אַלע אויסגערעכנטע לענדער באַרעכטיקט ניט דאָס צושטעלן 300,000 צו דער דאַטע פֿון 1870.

וועלטן, גרויסע מילשטיינער, וואָס זיי צערייבן פאַמעלעך זיין איינהייטלעכע קולטור. זיין געווינסן האָט אים דערבייַ געזאָגט, אַז שולדיק אין דעם איז זיין „פּאָטער־לאַנד" ניט וויניציקער ווי די נייַע וועלט, וווּ ער האָט געפּילט אַז מען פּאַרשטייט אים נישט, הגם ער האָט אין אַ סך פּרטים זיך באַטראַכט העכער פון איר.

דאָס וואָס מען האָט אים דאָ ניט באַטראַכט ווי קיין „פּיאָניר" האָט דער דייטש אויפגענומען ווי אַ שווערן צוריקשטויס; וואָס מען האָט אים פאַררעכנט ווי אַ „שפּעטקומער", אַ latecomer, האָט אים פאַרשאַפט גיסטיקע ליידן,[5] און דורך דעם איז זיין באַציונג צו דער נייַער אַמעריקאַנישקייט געווען אַ וויידראַנאַנדיקע.

פון דער אַנדערער זייט האָט אין אַמעריקע ניט געקענט אויפקומען קיין באַזונדערע ליבשאַפט צו די דייטשן, וואָס זי וואָלט אָפּגעשאַפט די שטערונגען אין דער אַנטוויקלונג פון דייטש־אַמעריקאַנערטום.[6] מען דאַרף דאָך ניט פאַרגעסן, אַז אין איר זיבניאָריקער מלחמה פאַר אומאָפּהענגיקייט האָט אַמעריקע זיך צונויפגעשטויסן מיט דייטשישע זעלנערס וויי מיט בעדונגענע מצד די ענגלענדער, און זינט יעמאָלט איז פאַרבליבן אַ געמיש פון שרעק און ביטערקייט לגבי דייטשן. ניטאָ קיין בעסערער אָנווייז אויף דעם ווי דער נאַמען פון יענעם פליגעלע Hessian fly, וואָס אָן שום גרונד האָט מען אָנגענומען, אַז דאָס האָבן די דייטשישע זעלנערס זי פאַרשלעפּט קיין אַמעריקע: זי ברענגט שאָדן, זי מאַכט קאַליע די פעלדער, טראָגט די פּליג דעם נאַמען פון דעם שׂונא. אַזוי האָט אויך אויפן אָלטן דייטשישן באָדן דער טייוול געהאַט די געשטאַלט פונעם זעלנער וואָס איז געווען אַ פּלאָג, און מען האָט זיך אים פאַרגעשטעלט ווי אַ הינקענדיקן ריטער, ווי אַ לאָנדסקנעכט. אָבער חוץ סתם געפּיל דאַרף מען אויך נעמען אין באַטראַכט, אַז אַמעריקע האָט דורכגעלעבט אָן אמתע זעלנער־אינוואַזיע; אַ גרויסער טייל דייטשישע זעלנערס זיינען פאַרבליבן אין לאַנד.

---

[5] די דייטשן אין אַמעריקע זיינען אין קיין אורוועלדער און אין ווילדענישן ניט געקומען, אַפּילו קיין אַהיימאַ און וויסקאָנסין זיינען זיי געקומען יעמאָלט, ווען דעם וועג האָבן אויסגעטראָטן פיאָנירן פון אַנדערע פעלקער. עס שרייבט וועגן דעם דער היסטאָריקער פון דער אימיגראַציע:

Marcus L. Hansen, *The Immigrant in American History,* Cambridge, 1940, p. 67: "The first white man to pioneer in any township was not a Schultz or a Meyer, a Johnson or a Olson. He was a Robinson, a McLead or a Boone. He was a descendant of that old Americanized stock which had learned frontiering in the difficult school that was in session from 1600 to 1800."

אין אַמעריקע איז אויף שטענדיק פאַרבליבן צו טיילן דאָס באַרבעטן נייַע שטחים ערד אויף צוויי תקופות: פּיאָנירישע פאַרמערס און אימיגראַנטישע פאַרמערס (פאַרגלייכן דצ"ו, דאָרטן גופּא).

דער זעלביקער מחבר וויזט אויך בולט אָן אויף דעם פּאַקט, אַז אין ערגעץ איז אין אַמעריקע ניט געווען קיין „נייַ־דייטשלאַנד":

"During the succeeding period of colonization when a New France, a New England, a New Netherland and a New Sweden appeared on the map there was no New Germany to delight the map makers of Nurnberg and Cologne". (Marcus L. Hansen, "German Schemes of Colonization before 1860," in: *Smith College Studies in History,* vol. IX, No. 1 u. 2.)

[6] זען הוספה ו.

פֿאַרשטייט זיך אַז איצט, נאָך עטלעכע דורות גײַסטיקע קאָנפֿליקטן, קענען דײַטשן דאָ אין לאַנד געפֿינען אַ טרייסט אין דעם קולטורעלן צושטײַער וואָס זיי האָבן צוגעטראָגן פֿאַר אַמעריקע, אָבער די ליידן פֿון עבֿר ווערן דורך דעם ניט געמילדערט.

3. די געטריישאַפֿט צו דער דײַטשישער קולטור מצד די דײַטשישע יידן

די דײַטש־יידישע אימיגראַנטן, די וועג־באַגלײַטערס פֿון דעם דײַטשישן אימיגראַציע־שטראָם, האָבן ניט דורכגעמאַכט אין זיך אַזאָ שווערן געראַנגל צווישן דער אַלטער און דער נײַער וועלט. קיין אינעווייניקסטע קאָנפֿליקטן וואָס זאָלן אַזוי שטאַרק ווײַ טאָן זײַנען בײַם דײַטש־יידישן אימיגראַנט ניט געווען. ער האָט פֿריידיק אָנגענומען די אַמעריקאַנישקייט, ער האָט גיך דערזען די שייַנ־קייטן און די מיגלעכקייטן פֿון דער נײַער וועלט, און צו דער זעלביקער צײַט איז בײַ אים געבליבן פֿעסט דער ווילן צו פֿאַראַנקערן אין דער נײַער אַמעריקע די לעבנס־געווויינהייטן וואָס ער האָט געירשנט אין דײַטשלאַנד. דער יִד פֿון דײַטש־לאַנד איז דאָ געווען ווײַטזיכטיקער און איבערגעלייגטער איידער דער דײַטש גופֿא.

דעם יידן האָט אויך ווינציקער געטראָפֿן דאָס געזעלשאַפֿטלעכע אָפּקערן זיך פֿון אים, ווײַל דאָס איז פֿון לאַנג אָן געווען זײַן גורל אין דער אַלטער וועלט. האָט דאָס אים ווינציקער געאָרט ווי דעם דײַטש, וואָס האָט אַזוי ווי געשווענדט צווישן הימל און ערד, צווישן אַ פֿאַטערלאַנד, וואָס ער האָט אין זײַן שלימזל פֿאַרלאָרן און ניט־אָנערקענונג דאַרטן וווּ ער האָט געחלומט צו געפֿינען אַ נײַ פֿאַטערלאַנד.

קיין פֿאַליטישע אַנטוישונגען האָט אויך ניט דורכגעלעבט דער יידישער אימיגראַנט וואָס איז אַהער געקומען פֿון דײַטשלאַנד. דעם דײַטש האָט זיך ניט אײַנגעגעבן דאָ צו שאַפֿן אַ „נײַ־דײַטשלאַנד". דער יִד האָט קיין מאָל אויף ענלעכס זיך ניט פֿאַרמאַסטן, פֿאַרן יידן איז דאָס דײַטשישע געווען פֿון לכתּחילה בלויז דאָס קולטורעלע, דאָס אינעווייניקסטע. דער דײַטש־יידישער אימיגראַנט האָט דאָ געוואָלט אויפֿהיטן דאָס וואָס ס׳איז אים געווען ליב פֿון זײַן פֿריִערדיקער היים און וואָס ער האָט ניט געפֿונען אין דער נײַער. און דאָס גאָר!

דעם יידנס אַמביציע איז דאָ געווען אַ קלענערע, אָבער דערפֿאַר האָט ער קלאָר געזען, אַז די נײַע אַמעריקע וועט מוזן קומען צו אַל דעם גוטן וואָס שטאַמט פֿון איראָפּע, און אויך פֿון דײַטשלאַנד. און ווײַל ער איז געווען באַשיי־דענער און האָט געזען קלאָרער, האָט דער יִד פֿון דײַטשלאַנד געקענט זײַן אויך האַרטנעקיקער ווי אַ סך דײַטשן וואָס האָבן אין דער פֿרעמדער, זיך אַרויפֿ־צווינגענדיקער סביבֿה אָפּט פֿריצײַטיק פֿאַרלאָרן דעם גלויבן אין דעם אייגענעם ווערט, זיך אונטערגעטוקט אין דעם אָרום און נישט געוואָלט מער, אַז מען זאָל אין זיי דערקענען דעם דײַטש.

שוין גאָר אָפּט האָבן די בראָפּענע טרעגערס פֿון דער דײַטשישער קולטור אין אַמעריקע געמוזט מודה זײַן: אַן דער מיטהילף פֿון די דײַטש־יידישע אי־

מיגראַנטן וואָלט זייער אַרבעט קיין אַחיזה ניט געהאַט. דער אָפּטימיזם פֿון די דײַטשישע יידן אין אַמעריקע בײַם אָפּשאַצן דעם וועלט פֿון דעם קולטורעלן דײַטשישן האָב־און־גוטס אויפֿן נײַעם קאָנטינענט איז געווען זייער אַ וויכטיקער אָנשפּאָר דאָרטן, ווו עס האָט זיך שוין אַרויסגעוויזן דער סקעפּטיציזם פֿון די דײַטש־אַמעריקאַנער.

4. יידן וויי די באַגליטערס פֿון דײַטשן

בכן איז פּדאַי צו פֿאַרמעסטן זיך אויפֿצושטעלן אַ פֿול בילד פֿון דעם דײַטש־יידישן לעבן אויפֿן ברייטן הינטערגרונט פֿון היסטאָרישן דײַטש־אַמעריקאַנערטום. דאָ באַרירן זיך אַלע פֿונקטן וואָס האָבן זינען און פֿאַרב אין דעם לעבן פֿון די דײַטשישע יידן און פֿון די דײַטשן. אויך דאָס עקאָנאָמישע פֿאַר־פֿעסטיקן זיך אין דעם נײַעם לאַנד לויפֿט אָפֿט פֿאַראַלעל. ניט זעלטן זינגען אויך פֿאַראַן בײַ דײַטשן און דײַטשישע יידן די זעלביקע מאָטיוון בײַם עמיגרירן. פֿאַר די אויגן פֿון דעם יידישן און דעם דײַטש האָט געשוועבט דאָס זעלביקע בילד פֿון אַמעריקע, וואָס ביידע האָבן עס געקראָגן אויף דער זעלביקער שפּראַך און דורך דער גלײַכער אינפֿאָרמאַציע אין „פֿאָטערלאַנד". דאָס וויסן פֿון שול און פֿון פֿאַך, וואָס זיי האָבן מיטגענומען אין דער נײַער וועלט אַרײַן, האָט זיי געגעבן דאָס געפֿיל, אַז זיי וועלן ניט באַזיגט ווערן פֿון דעם וואָס דער אַמעריקאַנער באָדן וועט זיי אָנטקעגנשטעלן.

אויך אין זייער אינדיווידועלן לעבנסוועג האָבן זיך אָפֿט פֿאַראײניקט די פֿאָנען־טרעגערס פֿון נײַע אידעעס, יידן און דײַטשן, בעתן עמיגרירן און שפּע־טער בײַם אַרבעטן און אויפֿטאָן אין דער נײַער וועלט. אין גרויסע און אין קלײַנע זאָכן טרעפֿן מיר יידן ווי די באַגליטערס פֿון די דײַטשן. וועגן מיר באַטראַכטן אָזאַ וויכטיקע פּאָליטיש־קולטורעלע דערשײַנונג, ווי דאָס שאָפֿן די וויצ פֿאַר־צווײַגטע דײַטש־אַמעריקאַנישע פֿרעסע, זעגן מיר גלײַכצײַטיק, ווי עס שטראָמען אַהין אַרײַן די דײַטשישע יידן. דאָס אייגענע זעגן מיר אינעם טאָג־טעגלעכן פֿיר פֿון געזעלשאַפֿטן און אַרגאַניזאַציעס. אומעטום שפּילט אַ גרויסע ראָלע דער גע־זעלשאַפֿטלעכער פֿאַרקער צווישן יידן און דײַטשן. דער יידישער אימיגראַנט פֿון דײַטשלאַנד איז ג ע ב ל י ב ן אין דעם דײַטשישן אַרגאַניזאַציע־קרײַז, ווײַל ער האָט ג ע ו ו א ל ט זיך אויסלעבן אין דעם דײַטש־אַמעריקאַנער קולטורקרײַז. ניט געקוקט אויף אַ סך שטערונגען, וואָס צווישן זיי האָט גאָרניט די לעצטע געשפּילט דער פֿאַראורטייל קעגן יידן וואָס מען האָט אים מיטגעשלעפּט מיט זיך פֿון דעם „פֿאָטערלאַנד", זינגען דאָך די דײַטשישע יידן אין אַמעריקע ביז ניט לאַנג צוריק געבליבן אַן אַקטיוואַר עלעמענט אינעם גאַנצן לעבן פֿון דײַטש־אַמעריקאַנערטום.

אין זײַן אַלטער היים איז דער דײַטש געווען צוגעווינט צו אַ צוריקשטויס אַדער ווי אַ יחיד, אַדער ווי אַ מיטגליד פֿון אַ שטאַנד. אין אַ מאַדערנעם באַ־נעמען האָט עס געקענט באַטײַטן, אַז „גאַנצע קלאַסן" ווערן אונטערגעדריקט, ווי דאָס האָט קלאָר געקענט פֿאַרשטיין אַ דײַטשישער רעוואָלוציאָנער פֿון יענער

צײַט. אָבער קיין שום דײַטש האָט ניט געקענט תּופֿס זײַן, און דאָס האָט אי׳ם אַ זעץ געטאָן מיט אומגעריכטער האַרטקייט, אַז זײַן גאַנץ דײַטש פֿאַלק זאָל ערגעץ ווו אויף דער וועלט געשטעלט ווערן מיט אַ שטאַפּל נידעריקער, נידעריקער פֿון אַזעלכע וואָס ער האָט גאָר געהאַט ספֿקות אין זייער ווערט. דאָס האָט געפֿירט צו אַן אינעווייניקסטן אָפּשליסן זיך פֿון דער נײַער וועלט, ווו מען האָט געגלויבט זיך פֿילן ווי אַן אויסגעשלאָסענער, ווי אַ געדולדפֿטער. דערבײַ האָט דער דײַטש זיך קיין מאָל ניט אַרומגעקוקט, אַז דאָס זעלביקע געפֿיל האָט גראָד אין דײַטשלאַנד געהאַט אַ גאַנץ פֿאָלק — יידן, ווָאָס טייל פֿון זיי האָבן אויסגעוואַנדערט אין אײַנעם מיט אים. ווען ער וואָלט עס געווען דערזען, וואָלט דער דײַטש אין אַזאָ מין היסטאָרישער אַנאַלאָגיע געפֿינען פֿאַר זיך אי טרייסט אי האָפֿענונג.

קעגן דעם פֿאַליטישן נאַטיוויזם און קעגן באַטראַכטן אים ווי אַ נײַ געקומענעם האָט דער דײַטש אַנטקעגנגעשטעלט דעם גלויבן אין דײַטשישער העכערקייט. אַזוי ווי דאָס גוטע דאַרף דאָך סוף־כל־סוף זיגן אין דער וועלט, אַזוי האָט ער געגלייבט, אַז די גאולה פֿאַר דער וועלט וועט קומען דורך דער דײַטשישער קולטור — אַ שטריך ווָאָס האָט אין זיך ענלעכס צו הײַנטצײַטיקע דײַטשישע אידעעס. אין דער אמתן אָבער האָט מען אין אַמעריקע פֿאַרבונדן מיטן נאָמען דײַטש ביר און זויערקרויט (און דאָס לעצטע איז אַפֿילו געווָארן דער צונאָמען פֿאַרן דײַטש). מען האָט אים ניט בלויז ניט באַטראַכט ווי אַ „פֿיאַניר", מען האָט ניט בלויז געזאָגט, אַז „ווו דער דײַטש קומט — גייט דער יענקי אַוועק",[7] נאָר מען האָט פֿאַרמינערט אויך זײַנע פּראַקטישע אויפֿטוען. אַזוי האָט מען למשל אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנט דאָס פֿלאַנצן ווײַן אין אָהײַאָ, ווָאָס די דײַטשן האָבן אײַנגעפֿירט. פֿריער האָט מען געהאַט אַרויסגעשטעלט אַ סטראָשידלע, אַז גאַנץ אַמעריקע וועט ווערן גערמאַניזירט; געענדיקט האָט זיך עס מיט דעם, אַז פֿאַרן דײַטש איז געבליבן אַ קאַמף פֿאַר קלייַנע לעבנס־געווויניהייטן, און דאָס האָט מען דעם דײַטש אָפּגעטראָטן מיט חשק.

דער דײַטש־יידישער אימיגראַנט האָט דאָ דעם סאָרט צרות ניט געשפּירט. אין דער צײַט פֿון דער „אַלטער אימיגראַציע" האָט ער בשום אופֿן זיך דאָ ניט געפֿילט געדולדפֿט. אויך האָט ער בעסער באַנומען דאָס פּראַגמאַטישע אינעם דײַטשישן קולטור־לעבן; אים האָט אינטערעסירט דאָס דײַטשישע אַרגאַניזאַציע־לעבן, אָבער ניט דאָס פֿאַליטישע דעמאַנסטרירן מיט דער דײַטשישער קולטור. צו אַ „היברו וואָוט", צו אַ שטימען פֿאַר אַדער קעגן יידן — דערצו איז דאָ קיין מאָל נישט געקומען, נישט געקוקט אויף די נבֿואות פֿון די שוואַרצ־זערערס אָדער פֿון פֿאַליטישע אַגיטאַטאָרן. יידן האָבן זיך דאָ ניט געקלאָגט, אַז מען קערט זיך אָפּ צו זיי מיטן רוקן, ווי דאָס איז געווען דער פֿאַל ניט איין מאָל מיט די דײַטשן ווָאָס האָבן שטענדיק געהאַט גרויסע פֿאַליטישע ציל, ווי דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אַ גרויסער און גוט אַרגאַניזירטער מינא־

---

[7] דאָס איז געווען אַ פֿאַרשפּרייט ווערטל, זען:
M. L. Hansen, *The Immigrant in American History*, Cambridge, 1940, p. 62.

ריטעט.[8] די דײַטשן האָבן באַקעמפֿט דעם נאַטיוויזם, די „נאָר־נאַטינגס" און דורך דעם געפֿירט זייער אָפּווערקאַמף.

אויך אין דעם פֿונקט איז די אַנטוויקלונג פֿון דעם יידיש־דײַטשישן אי־מיגראַנט געווען אַן אַנדערע. ער האָט אין דעם פֿאַליטישן לעבן פֿון אַמעריקע פֿריער פֿון אַלץ דערשפּירט די פֿרײַהייט און געזען פֿאַר זיך דאָס פּראַקטישע דורכפֿירן די אידעע פֿון גלײַכהייט, ווי ער האָט עס ניט געטראָפֿן אין דער אַלטער היים. דער יידישער האָט נאָך ניט געזען פֿאַר זיך די שווערקייט אויפֿצו־היטן זײַנע אייגענע אינסטיטוציעס ווי דער דײַטש.

כדי דער אַנטייל פֿון יידן אין דעם דײַטש־אַמעריקאַנער קולטור־לעבן זאָל זײַן קלאָרער פֿאַר אונדז, דאַרפֿן מיר אים צוריקפֿירן צו געוויסע סיטואַציעס נאָך אין אירופּע, ספּעציעל צו אַזעלכע וואָס זײַנען פֿאָרבונדן מיטן עמיגרירן. ראשית־כל זײַנען געווען די זעלביקע מאָטיוון צו עמיגרירן. צווייטנס איז מען געפֿאָרן אין איינעם, מען איז געוואָרן שיפֿברידער און שיפֿשוועסטער, און אין 18טן אָדער אָנהייב 19טן יאָרהונדערט האָט עס געשפּילט אַ סך אַ גרעסערע ראָלע ווי הונדערט יאָר שפּעטער. פֿון די פֿאַסאַזשיר־רשימות זעען מיר, אַז שוין אין 18טן יאָרהונדערט זײַנען יידן געפֿאָרן אין אייגעם מיט דײַטשן אויף די זעלביקע שיפֿן קיין אַמעריקע. שוין בײַם אַריבערפֿאָרן האָבן זיך אײַנגע־שטעלט פֿאַרבינדונגען וואָס האָבן זיך שפּעטער געשטאַרקט און געפֿירט יידן צום דײַטשישן קולטורקרײַז.

5. די עמיגראַציע פֿון די זאַלצבורגער און די יידן

אַ ספּעציעלן באַטײַט אויף אײַנצושטעלן גוטע באַציונגען צווישן די דײַ־טשישע און די יידישע־דײַטשישע אימיגראַנטן האָט געהאָט די באַציונג פֿון די יידן צו די זאַלצבורגער. די יידן האָבן דאָ אַזוי ווי אַרויסגעוויזן אַ פֿאַרגעפֿיל סאַראַ גרויסע ראָלע די אויסוואַנדערונג וועט שפּילן אינעם לעבן פֿון יידישן פֿאָלק.

---

[8] די פֿאָליטיק פֿון די דײַטשן סוף 18טן און אָנהייב 19טן י"ה איז ניט געגנוג קלאָר. זי וועלט אָבער אַ בולטע פֿאָליטיק פֿון אַן אַרגאַניזירטער גרופּע אין די ערשטע צוויי צענדלינג יאָרן פֿון דער נײַער מאַסן־אימיגראַציע (1830 — 1850). די דײַטשן האָבן יעמאָלט מורא געהאַט פֿאַר דער נאַטיוויסטישער באַוועגונג וואָס איז געווען פֿײַנדלעך צו אַלע אימיגראַנטן, האָבן זיי אָפּגעגעבן זייערע שטימען יענער פּאַרטיי וואָס האָט געהאַט גוטע אויסזיכטן צו באַקעמפֿן די „נאָר־נאַטינגס". פּראַקטיש האָט עס געהייסן אַזוי גוט ווי שטענדיק שטימען פֿאַר דער דעמאָ־קראַטישער פּאַרטיי. דאָס איז געווען אין גאַנצן אומאָפּהענגיק פֿון אָרטיקע פּראָבלעמען. ערשט אַרום 1848 האָט זיך געניומען בײַטן די פֿאָליטיק פֿון די דײַטש־אַמעריקאַנער. די רעוואָלוציאָנערע אימיגראַנטן האָבן מיטגעבראַכט זייערע אידעעס. מען האָט אײַנגעזען, אַז קיין איין פּאַרטיי דריקט ניט אויס די אידעאַלן פֿון די דײַטשן.

אין 1856 קומט פֿאַר אַן איבערבראָך. די נאַטיוויסטישע פּראָפּאַגאַנדע קעגן אימיגראַנטן שפּילט שוין נישט קיין ראָלע. אין פֿאַדערגרונט איז די פֿראָגע וועגן שקלאַפֿן־אַרבעט. דאָ האָט דאָס אידעאַלע אָנ עקאָנאָמישע זיך פֿאַרבונדן אין פֿאַרוואַרפֿן שקלאַפֿערײַ, און די דײַטשן האָבן געשטיצט לינקאָלנען.

דער אַרצִיבִיסקופ פֿון זאַלצבורג האָט פֿאַרטריבן פֿון זײַן לאַנד די עוואַנ־
געלישע פּויערים. זיי זײַנען אין גרופּעס אַוועק קיין אַמעריקע. די ערשטע גרופּע
איז געקומען אין 1734 און האָט זיך באַזעצט אין דזשאָרדזשיע, בײַם טײַך סאַוואַנאַ,
און געשאַפֿן דעם יִשובֿ עבענעזער. ביז די זאַלצבורגער זײַנען געקומען צו די
שיפֿן וואָס האָבן זיי געפֿירט קיין אַמעריקע האָבן זיי דורכגעריזט אַ סך דײַטשישע
טעריטאָריע. זיי האָבן זיך געניטיקט אין הילף. און דאָ האָבן די דײַטשישע יידן זיך
אויסגעצייכנט מיט זייער בריטהאַרציקייט און פֿרײַגיביקייט. דאָס איז ניט געווען
קיין פֿאַראײַנצלטער פֿאַל בלויז מיט איין יידישער קהילה, אָדער מיט אַ גרופּע יחי־
דים — די יידן פֿון דײַטשלאַנד האָבן דאָ אַרויסגעוויזן הילף די געדולדפּטע פֿאַר
זייער גלויבן.

די גײַסטלעכע פֿון די זאַלצבורגער, וואָס זײַנען געפֿאָרן אין אײַנעם מיט
די פּויערים, האָבן דאָס באַמערקט, זיי האָבן עס דערזען אין ליכט פֿון דער
אומטאַלעראַנץ וואָס די קאַטויליִשע דײַטשן האָבן דעמאָנסטרירט בנוגע צו די
זאַלצבורגער, און זיי האָבן עס פֿאַרצייכנט:

די זאַלצבורגער זײַנען אזוי פֿאַרהאַסט בײַ די רוימיש־קאַטויליִשע,
אַז זיי ווײַזן זיי אַפֿילו נישט ערוים דעם חוב לגבי א דורכוואַנדערער,
וואָס זיי טוען יא פֿאַר יידן און אַנדערע אומגלייביקע. אזוי דערלויבט
מען יידן דורכצופֿאָרן באַמבערג, הגם מען ווייס, אַז זיי נעמען נישט
אַן קריסטוסן ווי דעם זון פֿון גאָט און לעסטערן אָפֿט מאל זײַן נאָמען . . .[9]

דער גלח פֿון קלײן־נערדלינגען האָט פֿאַרווערט זײַנע צוהערערס,
זיי זאָלן די מענטשן געבן א טרונק וואַסער אָדער טאָן זיי די קלענסטע
טובֿה, ווײַל ער האָט געקוקט אויף זיי ווי אויף אפּיקורסים און הינט.
זיי האָבן אַפֿילו צוגענומען די עמערס פֿון די ברינעמער און אַפֿילו
פֿאַר גלעט האָט מען זיי ניט געוואָלט געבן קיין וואַסער, הגם דאָס
וועטער איז געווען זייער וואַרעם. יידן האָבן זיך אָבער אַרויסגעווײַזן
באַרעמהאַרציקער ווי קריסטן. זיי האָבן געפֿירט די עמיגראַנטן צו זייער
ברונעם און דערלאַנגט זיי פֿלים צו שעפּן וואַסער פֿאַר זיך און פֿאַר
זייערע פֿערד. זיי האָבן זיי אויך געשאַנקען ברויט, ביר און א ביסל
געלט, אויף וויפֿל זייער אייגענער קלײנער פֿארמעגן האָט עס צוגעלאָזט.[10]

די עמיגראַנטן זײַנען אין צווייַ גרויסע מחנות געאַנגען אויף פֿאַרשיידענע
וועגן דורך דײַטשלאַנד, אַזוי אַז עס האָט זיך דובֿליקירט זייער דערפֿאָרונג אין
פֿאַרשיידענע שטעט און מיט פֿאַרשיידענע גרופּעס פֿון דער באַפֿעלקערונג. אָבער
אומעטום זעט זיך די זעלביקע באַציונג מצד די יידן. פֿון הילדעסהיים ווערט
דערציילט:

יידן און אויך עטלעכע רוימיש־קאַטויליִשע האָבן זיך אַרויסגע־
ווּזן באַרעמהאַרציק לגבי זיי.[11]

---

[9] *Ausführliche Historie derer Emigranten oder Vertriebenen Lutheraner aus dem Ertz-Bisstbum Saltzburg . . .*, Leipzig, 1732, v. II, p. 36.

[10] *Ibid.*, v. III, p. 211.

[11] *Ibid.*, v. III, p. 226.

און דאָס זאָגט דער באַריכט פֿון קורפֿירשטנטום האַנאָווער:

יעדן האָבן זיך אזוי אויפֿגעפֿירט לגבי זיי, אז זיי האָבן ניט געקאָנט זיי געזונ אָנלויבן. די יעדן וואָס ווויינען אין לאַנדגראַפֿטום העסן־קאַסל האָבן צונויפֿגעקליבן צוויישן זיך איבער 4,000 טאָלער. די חשובֿסטע צוויישן זיי זיינען ארוים אַנטקעגן, וועו זיי זיינען דורכגעפֿארן דורך דעם לאַנד, און האָבן זיי איבערגעגעבן דאָס צונויפֿגעקליבענע געלט, און דערבי האָבן זיי מיט אזעלכע ווערטער זיי באַגעגנט: די אומשטאַנדן, אין וועלכע מיר זענען אייך, ברענגען אונדז דערצו, מיר זאָלן זיך דערמאָנען וועגן דעם ווי אונדזערע אָבות האָבן ארוים־געצויגן פֿון מצרים. מיר קוקן מיט פֿאַרווונדערונג אויף די סיבות וואָס האָבן אייך געשטויסן צו פֿאַרלאָזן אייער פֿאָטערלאַנד. מיר בעטן אייך אָנצונעמען דאָס געלט ווי א צייכן, אז מיר פֿילן אייך מיט אין אייער מצב. טייל עמיגראַנטן זיינען פֿון דעם געווען אזוי געירט, אז זיי האָבן אויסגערופֿן אין גרויס פֿאַרווונדערונג: צי איז עס מינגלעך, אז אָט די מענטשן, וואָס מען האָט געלערנט זיי צו באַטראַכטן ווי שונאים, פֿארשעמען מיט זייערע מעשׂים די ברידער וואָס דארפֿן אזוי ווי מיר גלייבן אין יעזוס קריסטוסן און דאָך רודפֿן זיי אונדז ביז לעצט און פֿארטרייבן אונדז?[12]

אין פֿראַנקפֿורט־מיין האָט די „יודענשאַפֿט" געגעבן 10 טאָלער.[13] אין קאָבורג, וווהין עס איז געקומען אַ זאַלצבורגער גרופּע פֿון 544 מאַן, איז פֿאַרגעקומען אָט וואָס:

א יד וואָס ווויינט ניט ווייט פֿון דער שטאָט האָט געשיקט 2 פֿלאָרין רייניש צום ראָטהויז מיט אזא צושריפֿט: פֿאַר די שטאַנדהאַפֿטע ארעמע פֿאַרטריבענע לייט אַ קליינע מתּנה. דאָס גלייכע האָבן אויך געטאָן די ווירצבורגער און באַמבערגער יעדן וואָס האָבן איבערגעגעבן דורך די היגע בירגערס עטלעכע פֿלאָרין און טאָלער.[14]

אין בערלין האָט מען די געלטזאַמלונג דורכגעפֿירט אין שוך. די יידישע פֿרויען האָבן אויך צוגעלייגט אַ האַנט און דורכגעפֿירט אַ זאַמלונג פֿון לייוונט. נאָך פֿריער, ווען די זאַלצבורגער גרופּע האָט געהאַלטן אין ארינצין אין שטאָט, האָבן יידישע מענער און פֿרויען געטיילט געלט צווישן די עמיגראַנטן. אין דער „אויספֿירלעכער היסטאָריע" פֿון די זאַלצבורגער ווערט עס איבערגעגעבן אויף אזא אופֿן:[15]

אויך די יעדן האָבן דערבי ארויסגעווויזן זייער אייפֿעריקייט. הן מענער, הן ווייבער האָבן געגעבן געלט די עמיגראַנטן, ווען זיי האָבן געהאַלטן אין ארינצין אין שטאָט. אויפֿן אנדערן טאָג האָבן זיי געמאכט אין זייער סינאַגאָגע א געלטזאַמלונג וואָס האָט אויסגעמאכט 33 רייכסטאָלער און 8 גראשן. זייערע ביידע פֿאַרשטייערס האָבן עס געבראכט אויפֿן געהעריקן אָרט און האָבן דערבי געגעבן אזא דערקלערונג: נאָך דעם ווי מען האָט לויטן פֿארלאַנג פֿון דער קהילה אין

---

[12] *Ibid.*, v. IV, p. 79.
[13] *Ibid.*, v. III, p. 172.
[14] *Ibid.*, v. III, p. 144.
[15] *Ibid.*, v. II, pp. 64, 67.

דער הײַנטיקער דאָטע דורכגעפֿירט אין דער סינאַגאָגע א געלטאזמלונג פֿאַר די זאַלצבורגער עמיגראַנטן, כּפּי עס ווערט אונדז פֿיל מאָל דער־מאָנט פֿון גאָט אין דער תּורה, אָדער אין אַלטן טעסטאַמענט, צו העלפֿן פֿרעמדע פֿון דעם מין, און נאָך דעם ווי די דערמאָנטע געלטזאַמלונג האָט באַטראָפֿן 33 רײַכסטאָלער און 8 גראָשן, — גיבן מיר די דאָזיקע געלטן איבער צו דעם הער געהיימראָט פֿאָן הערראָלדס דעם הויכווויל־געבאָרענעם, ער זאָל עס ווײַטער איבערגעבן, אין נאָמען פֿון גאָט. בערלין, דעם 1טן מײַ 1732. שמואל און ברוך מײַער... די יידישע פֿרויען האָבן צונויפֿגעבראַכט 204 און דרײַ פֿערטל אײַל לײַוונט, פֿדי פֿון דעם צו מאַכן העמדער פֿאַר די אַלטע און נויטבאַדערפֿטיקע. בײַם איבער־שיקן האָבן זיי צוגעגעבן אַזעלכע שורות: אַזוי ווי די יידישע פֿרויען האָבן אין זייער באַזונדערער סינאַגאָגע אויך געמאַכט א זאַמלונג פֿאַר די אָנגעקומענע זאַלצבורגער עמיגראַנטן און דאָס האָט זיך געשטיצט אויפֿן געטלעכן געבאָט אין דבֿרים, פֿרק י, פּסוק יח: עשה משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה, — זײַנען 204 און דרײַ פֿערטל אײַל לײַוונט פֿון זיי צונויפֿגעבראַכט און איבערגעגעבן אויפֿן געהעריקן אָרט. בערלין, דעם 7טן מײַ 1732. ברוך מײַער.

בעת דער ווײַטערדיקער נסיעה איבער האָלאַנד האָבן זיך אַרויסגעוויזן די סימפּאַטיעס פֿון די האָלענדער יידן:

יידן אין האָלאַנד האָבן געקליבן באַזונדער און האָבן איבערגע־געבן 25,000 האָלענדישע גולדן, וואָס דאָס האָט דעם ווערט פֿון אונ־דזערע 12,500 טאָלער.[16]

אין די דײַטשישע צײַטונגען פֿון יענע טעג האָט מען מיט חשק געלעדט וועגן דער הילף וואָס יידן האָבן געגעבן די זאַלצבורגער. אין די יידישע קהילות גופֿא האָט זיך אָט די הילף אַרײַנגעגלידערט אין דער קייט פֿון טראַ־דיציע, און דורות שפּעטער האָט מען אָנגעוויזן ווי אויף א בײַשפּיל אויף דער הילף פֿאַר די זאַלצבורגער.[17]

אָן ענלעכע טראַדיציע האָט זיך אָנטוויקלט אויך אין דער נײַער וועלט, וועו די זאַלצבורגער זײַנען אָנגעקומען אין דזשאָרדזשיע. די יידן און די זאַלצ־בורגער האָבן דאָך געקענט זיך צונויפֿריידן אויף דער דײַטשער שפּראַך. זיי האָבן אויך געהאָט געוויסע בשותּפֿותדיקע לעבנס־געווינהייטן פֿון דער אַלטער הײַם. האָט זיך אויף דעם יסוד אײַנגעשטעלט אויך א פּערזענלעכער פֿאַרקער. עס זײַנען דורך דעם פֿאַרבליבן אין די באַריכטן וועגן די זאַלצבורגער אין דזשאָרדזשיע אויך זייער טשיקאַווע גרוסן וועגן יידן אין דזשאָרדזשיע אין מיטן

---

[16] *Ibid.*, v. III, p. 27.

[17] לודוויג גייגער כּאַראַקטעריזירט אַזוי דאָס העלפֿן די זאַלצבורגער: „וען מען האָט די געבערס געפֿרעגט, למאי זיי גיבן אויס געלט אויף קריסטן, האָבן די פֿרויען געענטפֿערט: גאָט נעמט זיך אָן פֿאַר אַלמנות און יתומים, און די מענער האָבן צוגעגעבן מיט א פֿאַרזאָרגטער מינע: מיר זײַנען פֿרעמדע ווי זיי". זען:

Ludwig Geiger, *Geschichte der Juden in Berlin*, 1871, v. I, p. 44.

זען אויך:

H. Jolowicz, *Geschichte der Juden in Königsberg i Pr.*, Posen, 1867, p. 66.

18טן י״ה.[18] דאָ, וווּ עס זײַנען ניט געווען קיין שום אונטערשיידן אין דער רעכט־לעכער לאַגע פֿון ייִדן און קריסטן, האָבן זיך אײַנגעשטעלט גוטע שכנישע באַציִונגען צווישן ייִדן און די זאַלצבורגער.

די זאַלצבורגער זײַנען געווען צופֿרידן מיט דעם וואָס זייערע שכנים די ייִדן האָבן אין דער נײַער הײם די זעלביקע רעכט וואָס זיי. זיי האָבן געלויבט די ייִדן פֿאַר פֿלײַסיקער אַרבעט. עס האָט זיי אימפּאָנירט דער ייִד אין אַ פֿרײַען לאַנד, וואָס מאַכט דורך מלחמה־געניטונגען ווי די ענגלענדער, שטייט אויף דער וואַך מיט געווער אין האַנט, און דאָס אײַנציקע וואָס קומט אַפּ דעם ייִדן באַשטייט אין דעם, אַז דערוועלט איז נאָך ניט מקוים געוואָרן זייער ברכה: גאָט זאָל שענקען דעם ייִדן די פֿרײַהייט וואָס עס האָבן די Kinder Gottes in seinem lieben Sohn Jesu Christo! Amen.[19]

6. די דײַטשישע פּרעסע פֿון 18טן י״ח און די ייִדן

חוץ די אַלע באַרירפֿונקטן בײַם אויסוואָנדערן און בײַם אײַנאָרדענען זיך אין לאַנד, קומט צו ווי אַ וויכטיקער פֿאַרבינד־מיטל צווישן דײַטשן און ייִדן די דײַטשישע פּרעסע אין פּענסילוויניע, וואָס זי האָט אין 18טן י״ה געשפּילט די ראָלע פֿון אַן אײַנציק פֿענצטער צו דער גרויסער וועלט און פֿון אַ פֿאַר־בינדרינג מיט דער אַלטער הײם. די דײַטשישע פּרעסע האָט געהאָט אַ מאָנאָפּאָל אויף איר לייענער און זי האָט אים געקענט שפּיזן אויך מיט אַלטע נײַס, וואָרעם ער איז להוט געווען צו קריגן נײַס אין דער מוטערשפּראַך.

די דײַטשישע ייִדן טרעטן דאָ אַרויס ניט בלויז ווי לייענערס פֿון דער דײַטשישער פּרעסע, נאָר אויך ווי אירע אונטערשטיצערס. זיי גיבן אָנאָנסן אין די צײַטונגען און זיי ניצן אויס די צײַטונג־ביוראָען אויף איבערצושיקן בריוו און פֿאַר אָנדערע געשעפֿטן. באָזונדער וואָרפֿט זיך אין די אויגן דאָס אָנאָנ־סירן זיך אין די דײַטשישע צײַטונגען. אָפֿט מאָל זײַנען גראָד די אָנאָנסן פֿון ייִדן די גרעסטע און די וואָס חזרן זיך איבער מער ווי אָנדערע. עס איז אין דעם פּרט כאַראַקטעריסטיש דער אָנאָנס וואָס חיים סאָלאָמאָן האָט אין 1784 געגעבן מערערע מאָל אין דער דײַטשישער *Philadelphishe Correspondenz*.[20] דאָרטן דערציילט ער באַריכות וועגן זײַן געשעפֿט פֿון אַן אויקציאָנער און אַ מעקלער פֿון אַן עקספּעדיציע־ און באַנק־קאָנטאָר. ער שטרײַכט אויך אונטער דעם צוטרוי צו אים מצד דעם פֿינאַנצאָמט און דעם גוטן שם פֿון זײַן פֿירמע. ער גיט איבער, אַז כדי צו זײַן נוציק דעם עולם האָט ער געעפֿנט אַ קאָנטאָר אין ניו־יאָרק. אין דער צײַט וועט אין ענגלישע און אין פֿראַנצייזישע צײַטונגען

[18] זען הוספֿה II.

[19] Kommissarius von Reck, *Nachricht von Georgien,* hg. v. Samuel Urlsperger, p. 184.

[20] *Beylage zum 165. Stück der Philadelphischen Correspondenz*, v. 22. Juni, 1784.

דעם גאַנצן אָנאָנס גיבן מיר אין הוספֿה III.

האָט חיים סאַלאָמאָן געגעבן בלויז קורצע מעלדונגען וועגן זײַן נײַער קאַנטאָר, האָט ער ניט געקאָרגט אויף גרויסע אַנאָנסן אין דער דײַטשישער פּרעסע.

די שותפֿותדיקייט פֿון די אינטערעסן אין דער פּרעסע איז געווען אָן אָפּשפּיגלונג פֿון שותפֿישע אינטערעסן אין לעבן. אָבער די צײַטונגען האָבן פֿון זייער זײַט געשטאַרקט דעם אינטערעס פֿון זייערע לייענערס צו יידישע ענינים. עס קומט זיי אויס רעלאַטיוו אָפּט צו דערמאָנען יידן אין זייערע באַריכטן, אין זייערע נײַסן. ערשטנס האָבן זיי זיך דערבײַ געריכט מיטן יידישן לייענער, צווייטנס האָבן זיי אַ פּנים געווויסט, אַז די דײַטשן אינטערעסירן זיך מיט זייערע יידישע וועג־באַגלייטערס, מיט זייערע יידישע שכנים. חוץ דעם קומט צו דעם צו דער פּאַקט פֿון יידישער צעוואָרפּנקייט איבער דער גאַנצער וועלט און פֿון וואָסער לאָגד אַ שטיקל נײַס עס זאָל ניט קומען, קען עס זײַן פּאַרבונדן מיט יידן. אָט דאָס דערצײלן וועגן יידן האָט אויך געקענט דינען דער דײַטשישער צײַטונג אַרויסצושטעלן איר לייבעראַליזם. די פּרעסע פּאַרגעמט זיך מיט לערנען איר לייענער, ווי אַזוי צו פֿירן זיך אין לעבן, און זי איז אים מדריך, ער זאָל זײַן אַ טאָלעראַנטער, אַ לייבעראַלער מענטש. דערבײַ קומט איר אויס אויך צו געבן בײַשפּילן, ווי אַזוי זיך צו פֿירן בנוגע צו יידן. מען שטעלט זיך אויך ניט אַפּ אַנצוגעבן אַ מעשׂה מיט אַ יידן ווי אַ מוסטער פּאַר דײַטשן. דעריבער טרעפֿן מיר אין דער דײַטשישער פּרעסע מוסר־השכל־געשיכטעס מיט יידן, מוסטערן פֿון יידישער כאַראַקטער־פֿעסטקייט, שפּרוכן וואָס דריקן אויס יידישע חכמה. אַזוי אָבער ווי אַ צײַטונג האָט דאָך שטענדיק אין זינען נײַס, איז דאָס יידישע ס׳רוב פּאַרבונדן מיט עפּעס אַ ידיעה. ווי אַ דוגמא נעמען מיר אַרויס פֿון דער דײַטשישער פּרעסע אַ בינטל ידיעות וווּ עס רעדט זיך וועגן יידן:

„בריסל, דעם 5טן מאַרץ... מען האָט געמאָלדן אַלע ענגלישע יידן אין פֿראַנקרײַך, אַז זיי מוזן פֿאַרלאָזן פֿראַנקרײַך. דאָס איז אַ גרויסע פֿרייד פֿאַר די פֿראַנצויזישע יידן, ווײַל אַ גרויסע צאָל ענגלישע יידן זײַנען פּאַראַן אין פֿראַנקרײַך“[21]

בײַם דערצײלן וועגן דער גרויסער ערדציטערניש אין צפֿון־אַפֿריקע:

„אין מעניקעס איז ניט געבליבן קיין גאַנץ הויז, און מען רעכנט, אַז 4,000 מורינען און 8,000 יידן וואָס האָבן געלעבט אין אָפּגעזונדערטן טייל שטאָט זײַנען מיט אײַן מאָל פֿאַרשלונגען געוואָרן אין דער ערד“.[22]

„מען האָט באמת עס פֿאַרלאַנגט און אין הארצן געהאָפֿט, אַז נאָך דער שטאַרקער ערדציטערניש אין פֿאַרטוגאַל וועט נעמען אַ סוף צום אינקוויזיציע־גריכט אין אָט דער מלוכה. אָבער דאָס פֿאָלק האָט ניט געגומען אין באַטראַכט, אַז דאָס גלחימטום וועט ניט אויפֿגעבן אַזוי גרינג זײַן מאַכט, דערצו נאָך ווען דאָס גריכט ברענגט אַרײַן אַזוי פֿיל. דעם 20סטן פֿון פֿאַרגאַנגענעם חודש האָט מען נאָך אַ מאָל דורכגעפֿירט אַן אויטאָ־דא־פֿע איבער אַן אָפּיקורס און אַ מאַן מיט זײַן וויב לעבעדיקערהייט פֿאַרברענט, ווײַל זיי זײַנען געווען פֿון יידן און

[21] *Pennsylvanische Berichte*, 16. V. 1756.
[22] *Ibid.*, 1. V. 1756.

געווארן אזוי געראפענע קריסטן, און האבן זיך אבער ווידער געוועגדט צו זייער יידישקייט, ווייל זיי האבן קיין בעסערס צווישן די קריסטן ניט געזען".[23]

בײַם מילִיטערישן עוואקוִירן גיבראלטאר האבן „פראטעסטאנטן און אויך רוימישע יידן" געמוזט פאַרלאָזן גיבראלטאר.[24] בײַ דער קאפיטולאציע פון גאר־ניזאן פון ס"ט־פיליפ ווערט דערציילט: „און די ענגלישע, גריכישע און יידן קענען האבן 6 חדשים צײַט אוועקצופירן זייערע סחורות און הויזראט".[25]

בײַם דערציילן, אז די אמעריקאנער קאמפֿשיף „ראמבלער" האט פאר־כאפט פיר ענגלישע שיפן, ווערט געזאגט וועגן צוויי פון זיי: „עס זײַנען דאָרטן געווען 30 ענגלישע און עטלעכע יידישע משפחות וואס זײַנען אוועק פון גיב־ראלטאר. די רײַזנדערס האבן געזאגט, אז זיי־נט דעם אנהייב פון דער באמבאר־דירונג זײַנען דאָרטן געשטאָרבן 800 פערזאנען".[26]

„דער פרײַסישער קיניג האט דורך א יידן געקויפט קארן אין פוילן פאר א 70,000 דוקאטן".[27]

בײַם איבערגעבן וועגן דער נאטוראלִיזיר־פאראַרדענונג פון דזשארדזש II אין 1740 ווערט ארויסגעהויבן דער פונקט וואס איז וויכטיק פאר די אמערי־קאנער פארהעלטענישן: „יידן דארפן טאקע אויך שוועדן געטרײַשאפט, אבער זיי דארפן דערבײַ ניט האבן דעם אויסדרוק וועגן דעם וואָרן קריסטלעכן גלויבן".[28]

אין דער דײַטשישער צײַטונג־לִיטעראטור שפילט א ראָלע דער פאַרגלײַך צווישן יידן און קווייקערס. געפֿינען מיר אַגב אין א קאָרעספאָנדענץ פון באסטאן, אז קווייקערס האלטן אפן זייערע קראמען אין די פאסטטעג, אזוי ווי יידן.[29]

אזוי האבן מיר כסדר אן אינטערעס פאר יידן. דער יוד אין א פארבינדונג מיט די פארשיידנסטע ווינקלעך פון דער ערד.

אין 19טן י"ה איז אויך געבליבן די זעלביקע אײַנשטעלונג פון דער דײַטשישער פרעסע צו געבן „יידישע" נײַס. אזוי למשל גיט מען איבער אין א גרויסער נאטיץ וועגן יידן אין סידני, נײַ־דרום־ווייל: „א צאָל יידן וווינען איצט אין אט דער שטאט. אן ערך 30 פון זיי האבן זיך פאראיניקט, און צוויי מאל א וואך ריכטן זיי אפ אייגענע שעהען פאר תפילה און לייענען פון דער הייליקער שריפט. זייער אינציקער אנערקענטער לערער איז יוסף מארקוס..."[30]

מיר פארענדיקן מיט א טשיקאַוון באריכט וועגן עמיגראציע קיין ארץ־ישׂראל: „פוילן. וואַרשע, דעם 30סטן דעצ'. א סך רוסישע, פוילישע און בא־זונדער גאליציאנער יידן האבן זיך אדעס געזעצט אויף שיפן כדי צו פארן

---

[23] *Ibid.*, 6. X. 1756.
[24] *Ibid.*, 6. X. 1756.
[25] *Ibid.*, 18. IX. 1756.
[26] *Gemeinnützige Philadelphische Korrespondenz*, 14. XI. 1781, No. 29.
[27] *Pennsylv. Berichte*, 16. VI. 1755.
[28] *Ibid.*, 1. VII. 1755.
[29] *Ibid.*, 16. VII. 1756.
[30] *Maryländische Teutsche Zeitung*, 1821, Baltimore, No. 7.

קיין פֿאַלעסטינע. דער גרעסטער טייל גייט אַהין פּדי דאַרטן צו זײַן בײַם משיחס קומען וואָס טוט זיך דערנענטערן".[31]

עס טרעפֿט זיך אויך, אַז יידן זײַנען די ברענגערס פֿון ידיעות: „אַ גרופּע יידן וואָס זײַנען געקומען פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָבן אַהער געבראַכט די נײַס, אַז דאַרטן האָבן די יאַניטשאָרן ווידער געמאַכט אַ מרידה".[32]

און אַזוי ווי די דײַטשישע צײַטונגען זײַנען גאָנצע מומחים אין יידישע ענינים, ווייסן זיי אויך, אַז אויפֿן לײַפּציקער יריד קומען אַ סך יידן. דערי־בער גיט מען אין אַ לייט־אַרטיקל אַן עצה־טובֿה דער לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט, אַז מען זאָל אויסניצן דעם לײַפּציקער יריד און דאַרטן פֿאַרטיילן מיסיאָנערישע לייטעראַטור, וואָס יידן וועלן עס מיטנעמען קיין מיזרח אין איינעם מיט די סחורות.[33]

אין דײַטשלאַנד גופֿא איז מען געווען פֿאַראינטערעסירט אין לײַבן פֿון די דײַטשן אין אַמעריקע. פֿון איין זײַט זײַנען עס דאָך געווען אייגענע, פֿון דער צווייטער זײַט האָט מען געהאַט אַ גרויסן אינטערעס צו עמיגראַציע. האָבן די צײַטונגען אין דײַטשלאַנד צווישן די אַלע ידיעות וועגן דײַטשן אין אַמעריקע געגעבן אויך אַ היפּשע צאָל ידיעות וועגן יידן אין אַמעריקע. מיר גיבן דאָ ווי אַ דוגמא איין באַריכט וועגן ניו־יאָרקער יידן אין 1827:

> די דײַטשישע און די פֿויליש יידן האָבן אין ניו־יאָרק אויפֿגע־בויט א נײַע סינאַגאָגע און דעם 1טן יוני זײַ באַנײַט מיט די פּאָסיקע פֿײַערונגען. נאָך דער תּפֿילה האָט הער הענרי העגדריקס געהאַלטן א רעדע אויף ענגליש, וווּ ער האָט געגעבן אַן איבערבליק איבער דער גע־שיכטע פֿון יידן, אויסגערעכנט די ליידן פֿון דער נאַציע און געלויבט די פֿרײַע, אויפֿגעקלערטע אינסטיטוציעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן (*National Intelligencer*).[34]

7. יידן אין דעם בילד וועגן אַמעריקע

די פֿאַרשטעלונגען וועגן אַמעריקע האָבן זיך בײַם דײַטשישן פֿאָלק געשאַפֿן דורך די רײַזע־באַשרײַבונגען. זיי האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע בײַם פּסי־כאָלאָגישן צוגרייטן דעם עמיגראַנט צום לאַנד, וווהין ער דאַרף קומען. זיי דער־צײלן אָפֿט וועגן דער פֿרײהייט פֿאַר אַלע רעליגיעס און דעם פֿרידלעכן צוזאַמענלעבן פֿון פֿאַרשטייערס פֿון אַלע אמונות אויף דער נײַער ערד; וועגן אַן אומגעשטערטן געזעלשאַפֿטלעכן פֿאַרקער צווישן פֿאַרשיידענע עלעמענטן אין דער אַמעריקאַנער באַפֿעלקערונג, וועגן די פֿאַזיטיוו רעזולטאַטן אין אויפֿ־בויען אַ נײַע געזעלשאַפֿט, פֿרײַ פֿון רעליגיעזן האָס. דאָס אַלץ האָט געמוזט האָבן אַ גוטע ווירקונג אויף דעם שפּעטערן צוזאַמענלעבן פֿון יידן און דײַטשן

---

[31] *Maryländische Teutsche Zeitung*, 1821, Baltimore, No. 2.

[32] *Amerikanischer Correspondent für das In- und Ausland*, Philadelphia, 1825, p. 74.

[33] *Maryländische Teutsche Zeitung*, 1821, No. 8.

[34] *Columbus, Amerikanische Miscellen*, IV. Bd., 1827, pp. 59-60.

אין אַמעריקע. בײַם טראַכטן וועגן פֿאַרן, און אַוודאי שוין בײַם פֿאַרן ממש (ווי מיר האָבן עס שוין פֿריִער דערמאָנט) איז מען שוין נוטה געווען צו מער טאָלעראַנץ.

די רײַזע־באַשרײַבונגען זײַנען טײל מאָל געווען איבערזעצונגען און אי־בערארבעטונגען פֿון פֿרעמדע שפֿראַכן. אָבער דער דײַטשישער מענטש שפּיגלט זיך אָפּ אין די באַשרײַבונגען וואָס שטאַמען פֿון דײַטשן גופֿא. און אויב מיר געפֿינען אין אָזעלכע ווערק באַמערקונגען, עפּיזאָדן אָדער דערצײלונגען וועגן יידן אין אַמעריקע, גיבן זיי אונדז באמת אַ בילד, ווי אַזוי די דײַטשן האָבן געקוקט אויף זייערע וועג־באַגלײַטערס די יידן.

אין איינער פֿון די עלטסטע רײַזע־באַשרײַבונגען פֿון אַ דײַטש וואָס איז געווען אין פּענסילוויניע אין די יאָרן 1750—1754 ווערן די פֿאַרהעלטנישן געשילדערט נאָך אין אַזאַ פּרימיטיוו־רויען צושטאַנד, אַז אַפֿילו דער אַרגא־ניזירנדיקער כּוח פֿון דער רעליגיע האָט זיך אויף נאָך ניט אַרויסגעוויזן אין דער ווילדעניש. דאָרטן ווערט דער גורל פֿון דעם קריסטלעכן פּריידיקער פֿאַרגלײַכן מיטן גורל פֿון דעם יידן: „אָפֿט מאָל ווערן דאָרטן די בעסטע פּרײַ־דיקערס — באַזונדער אויפֿן לאַנד — פֿון יונג און אַלט אָפּגעלאָכט אין פּנים אַרײַן, באַיידיקט און אָפּגעשפּאָט אַזוי ווי די יידן. איך וואָלט לײַבערשט געוואָלט זײַן אין אייראָפּע אַ פֿאַסטעך אײדער אַ פּריידיקער אין פּענסילווייניע.“[35]

און דאָך זײַנען געווען פּריידיקערס־פּיאָנירן וואָס האָבן אויסגעקעמפֿט דאָס אָרט פֿאַר זייער אמונה אין דעם אַמעריקאַנער פֿאָלק וואָס האָט געהאָלטן אין פֿאַרמירן זיך. 50 יאָר שפּעטער, בײַ גאַנץ אַנדערע באַדינגונגען, ווערט אין דער דײַטשישער איבערארבעטונג פֿון דעם *United States Register* פֿאַרן יאָר 1794 דער מצב פֿון רעליגיעס כאַראַקטעריזירט אַזוי: „פּריִער זײַנען יידן און קאַטוליקן געווען אויסגעשלאָסן פֿון די עפֿנטלעכע מלוכה־אַמטן און זיי זײַנען ערשט איצט פּרײַ פֿון אַזאַ קריוודע אַ דאָנק דער נייער קאָנסטיטוציע. און ניט נאָר זיי, נאָר אויך אַלע אינווווינערס, פֿון וואָסער פֿאָלק און פֿון וואָסער רעליגיע זיי זאָלן ניט זײַן, גענישן אַ פֿולע אומבאַגרענעצטע געווישן־פֿרײַהייט און אַ מעגלעכקייט אויסצוניצן אַלע בירגעררעכט און פּריווילעגיעס.“[36]

עס קומט אויך צום אויסדרוק דאָס צופֿרידן זײַן מיטן רעזולטאַט בײַ דער צוזאַמענאַרבעט פֿון מענטשן פֿון אַלע אמונות און ראַסעס: „דער אינדיאַנער, דער נעגער, דער יִד, דער קריסטלעכער סעקטאַנט האָבן אַ דאָנק דעם אָפּ־זאָגן זיך פֿון ווילדן פֿאַרטייגיסט איבערגעשאָפֿן אומגעהיצערע וויסטענישן אין פֿראַכטיקע שטאָטן. און איצט לעבן זיי רויִק און גענישן אַלע באַקוועמלעכקייטן און האָבן די פּריידיקסטע אויסזיכטן אויף דער צוקונפֿט.“[37]

---

[35] Gottlieb Mittelberger's *Reise nach Pennsylvanien im Jahre 1750 und Rückreise nach Deutschland im Jahre 1754...*, Frankfurt u. Leipzig, 1756, p. 51.

[36] *Nordamerikanischer Staatskalender...* von J. J. C. Timaeus, ... Hamburg, 1796, p. 405.

[37] *Frankreich und die Freistaaten von Nordamerika...* von E. A. W. Zimmermann, Berlin, 1795, v. II, p. 484.

עס טרעפֿט זיך אויך, אַז אין די באַשרײַבונגען זאָל זיך צומישן קריטיק איבער די אומפֿולקומקייטן און אומקאָנסעקווענצן וואָס די מחברים דערזעען אין דער נײַער געזעלשאַפֿט: „אין אַ לאַנד פֿון אַלגעמיינער טאָלעראַנץ איז מאָדנע, וואָס מען צווינגט יידן צו האַלטן זונטיק פֿאַרמאַכט זייערע קראָמען".[38]

די אַלטע טבֿע צו מאַכן אונטערשיידן און צו שטיין אויפֿן שטאַנדפונקט פֿון דיסקרימינאַציע קעגן יידן ווײַזט זיך געווײַנטלעך אויך אַרויס בײַ אַ טייל מחברים פֿון באַשרײַבונגען. איינער אַ באַטראַכטער פֿון דעם לעבן פֿון די דײַטשן אין אַמעריקע, וואָס ער באַצייכנט זיך גופֿא ווי אַ „סוחר", הייבט אָן צו דונערן קעגן יידן, ווען אים קומט אויס צו רײַדן ווען „נעמען בענעפֿיט".[39] ער זינגט דעם אַלטן פֿיזמון פֿון שינאה: „יידן זײַנען בײַ אָט דעם שוואַרצן אין דער בעסטער לאַגע, ווײַל פֿאַר זיי האָט אַזאַ שבֿועה ווי עס גיבן אָפּ די קריסטן דעם מינדסטן באַטײַט ניט. מען דאַרף זיך דעריבער ניט וווּנדערן, וואָס יידן מאַכן דאָ אַלע געלט און עס איז ניט קיין זעלטנקייט, ווען אַ ייד נעמט אַפֿילו אַ זעקסטן בעי נעפֿיט. פֿאַר יידן איז אַמעריקע אָן אמתער גן־עדן; יעדן טאָג אויקציאָנען פֿון אַלע מינים, פֿאַלשע אַסיגנאַציעס לרוב, אומבאַגרענעצטער שאַכער־מאַכער און וואָכער. און צו דעם קומט נאָך צו דער בענעפֿיט. וואָסער שענערן הימל קען אַ ייד זיך אויסמאָלן און צו וואָס דאַרף ער יעמאָלט דאָס צוגעזאָגטע לאַנד זײַנען?"[40]

פֿאַר אונדז איצט, און קען זײַן אויך פֿאַר דעם אַמאָליקן לייענער, איז דאָס וויכטיקסטע ניט די אָפּשאָצונג און דאָס לויבלייד וועגן גלייכהייט, נאָר די אָפּשפּיגלונג פֿון פֿאַקטישע לעבנס־פֿאַרהעלטנישן און פֿון באַציונגען צווישן יידן און ניט־יידן. די באַציונגען וואָס האָבן מעגלעך געמאַכט דאָס אַרײַנטרעטן פֿון יידן אין דעם דײַטש־אַמעריקאַנער קולטורקרײַז, דעם אַנטייל פֿון יידן אין דײַטשישע אַרגאַניזאַציעס, זײַנען שוין פֿאַראַן אַזוי פֿרי ווי אין 1749, ווי עס זאָגט עדות דער „טאָג־רעגיסטער" פֿון פֿאַסטאָר האַנדשו: „דעם 5טן אָק־טאָבער האָב איך געטויפֿט אַ קינד פֿון אַן ענגלענדער בײַ אים אין הויז, דערבײַ זײַנען געווען אַ סך ענגלענדער און פֿינף יידישע פֿרויען וואָס האָבן זיך דערבײַ אויפֿגעפֿירט גאַנץ אַרנטלעך און דרויסנדיק אַזוי באַשיידן, אַז איך וואָלט זיי ניט געהאַלטן פֿאַר יידישע, אויב מען וואָלט מיר שפּעטער ניט געהאַט געזאָגט".[41]

די שײַכות צווישן יידן און אונטערוועלט באַרירט גאָלדיב מיטלבערגער אין זײַן באַשרײַבונג פֿון אַמעריקע. בײַ אים באַקומט זיך אַ מין אינטערנאַ־

---

[38] *Der Freistaat von Nordamerika in seinem neuesten Zustand,* von D. von Bülow, Berlin, 1797, v. I, p. 210.

[39] ד"ה ווען דער דעביטאָר שוועבט פֿאַרן געריכט אַז אויפֿן סמך פֿון אַנגענעבענעם פֿאַרמעגן קען ער די קרעדיטאָרן ניט באַצאָלן דעם פֿולן חובֿ.

[40] *Die Freistaaten von Nordamerika . . .,* von Gustav Loewig, Kaufmann in Philadelphia, Heidelberg u. Leipzig, 1833, p. 113.

[41] *Nachrichten von den vereinigten Deutschen Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in North-Amerika, absonderlich in Pennsylvanien . . .,* von D. Johann Ludewig Schulze, Halle, 1787, v. I, p. 411.

ציאנאל פון דער אונטערוועלט און א פארבינדונג צווישן קידנעפערס אין פענ־סילווייניע און פאברייצירערס פון פאלשע זיגלען און חתימות אין האלאנד: „איך האב אליין געהערט דערציילן אין פענסילווייניע פון אזעלכע מענטשן־גנבֿים, וואס אין האלאנד געפינען זיי אזעלכע לייט — דאס זענען יידן — וואס פאר א ביסל געלט שטעכן זיי פאר זיי אויס אלע זיגלען און מאכן אויסגעצייכנט נאך אלע האנטשריפטן, ווי מען פארלאנגט פון זיי. זיי קענען אזוי קונציק נאכמאכן אלע צייכנס און אותיות, אלע ציקעלעך און שטרייכעלעך, אז אפילו דער ווענעס פתב זיי האבן נאכגעמאכט מוז מודה זיין — עס איז זיין האנט־שריפט. דורך אזעלכע קונצן נארן זיי אפ מענטשן וואס זענען בטבע גארניט לייכטגלייביק און זיי קענען פארבאהאלטן זייערע מאניפארגעס".[42]

8. עקאנאמישע פארבונדנקייט פון יידן מיט דייטשן

די בשותפותע אלטע היים, די פארבינדונגען דארטן, די זעלביקע סיבות פאר עמיגראציע, דאס גלייכצייטיקע אריבערקומען אין דער נייער היים, די מעגלעכקייט זיך צו פארשטענדיקן אויף דייטש, דאס דייטשישע פילן זיך געקריוודעט אין אמעריקע — דאס אלץ האט געפירט צו גוט־שכנישע בא־ציונגען צווישן יידן און דייטשן אויף דעם קאנטינענט. הן דייטשן הן יידן זענען, ווי אלע ניט לאנג אריבערגעקומענע, געווען מיט א סך פעדעם פאר־בונדן מיט דער אלטער היים. דאס האט אויך געפירט צו עקאנאמישער פאר־בונדנקייט.

די דייטשישע פרעסע איז געווען ענג צונויפגעוואקסן מיט די געשעפט־לעכע אינטערעסן פון די עמיגראנטן. מען האט געדרוקט די פולע רשימות פון די פאסאזשירן וואס זענען געקומען אויף די שיפן, אין די צייטונג־קאנטארן האט מען אפגענומען די בריוו וואס מען האט מיטגעבראכט און מען האט מיט זייער הילף מיטגעשיקט געלט צוריק קיין דייטשלאנד מיט די וואס זענען צוריקגעפארן. ווען א נייע צייטונג דארף זיך ארגאניזירן, זאגט זי צו אט די דאזיקע פונקציעס גוט דורכצופירן. אין א פראספעקט וועגן א נייער צייטונג לייענען מיר: „אין דער רובריק וועט יעדן חודש זיין געדרוקט די רשימה נעמען פון אלע נייַ אנגעקומענע דייטשן אין פילאדעלפיע".[43]

אט אין אזעלכע רובריקן פון די צייטונגען וואס האבן צו טאן מיט ארי־בערקומען אהער און בכלל מיטן עקאנאמישן לעבן פון די אימיגראנטן געפינען מיר א שלל אנווייזונגען אויף יידן און יידישע געשעפטן. דא געפינען מיר ידיעות וועגן יידן יחידים, וועגן געלט־איבערשיקונגען דורך יידן, פארבינ־דונגען פון יידישע באנקירן מיט אויסלאנד א"א. אין מעריילענדישע טוי־טשע צייטונג[44] פון 1821 גייט כמעט כסדר דער גרויסער אנאנס פון דעם

[42] Gottlieb Mittelberger, *o. c.*, p. 31.

[43] *Amerikanischer Correspondent für das In- und Ausland*, Philadelphia, Ankündigung und Probeblatt, September, 1824.

[44] *Maryländische Teutsche Zeitung.*

באַנקהויז קאָהען אין באַלטימאָר. מיר האָבן שוין פֿריִער גערעדט וועגן די אַנאַנסן פֿון יִידן אין דער דײַטשישער פּרעסע. מען דאַרף נאָך אונטערשטרײַכן, אַז אין דעם עקאָנאָמישן פּאַרקער פֿון 18טן יאָרהונדערט זײַנען יִידן געשטאַנען מיט בײַדע פֿיס אין דער דײַטשישער סבֿיבֿה פֿון פּענסילוויניע און זיי האָבן דערבײַ אויסגענוצט די סוחרישע פֿאַרבינדונגען מיט דער אַלטער וועלט. אויף דעם זאָגט עדות די דײַטשישע פּענסילוויניע־פּרעסע פֿון 18טן י״ה.

מיר לייענען למשל: „מיט די לעצטע שיפֿן זײַנען אָנגעקומען און ווערן כסדר פֿאַרקויפֿט צו וואָלווע פֿרײַזן בײַ בנימין נאָטאָן, וואָס האָט אַ סטאָר אין היידלבערג...“[45] אדער: „משה היימאָן אין פֿילאַדעלפֿיע אויף דער סעקאָנד־גאַס (second-strasse), וווּ עס האָט געוווינט דער פֿאַרשטאַרבענער מיכאל עגג, האָט מיט די סאַמע לעצטע שיפֿן פֿון לאָנדאָן אַרײַנגעקראָגן אַזעלכע סחורות...“[46] עס טרעפֿט זיך אויך, מען זאָל דערבײַ אָנווײַזן, אַז דער סוחר קען גלײַכצײַטיק באַהילפֿיק זײַן אויף אַנדערע געביטן, ווײַל ער קען ביידע לשונות: דײַטש און ענגלישׁ. אָט לייענען מיר: „לײַאָן נאָטאָן אין רעדינג, אויף דער פֿון־גאַס, לעבן פּעטער האַס, איז מודיע, אַז ער האָט אַרײַנגעקראָגן די ווײַטערדיקע סחורות... ער זעצט איבער דײַטשישע שריפֿטן אין דער ענגלישער שפּראַך“.[47]

וועגן דעם צוטרוי צווישן יִידן און דײַטשן דערציילט אונדז אָזאַ מודעה: „משה היימאָן, וואָס ער האָט זיך איבערגעקלײַבן פֿון דעם הויז וווּ ער האָט פֿריִער געוווינט און לעבט איצט דאָרטן וווּ עס האָט געוווינט ווילהעלם קלעם, לאָזט וויסן דעם עולם, אַז ער האָט אַרײַנגעקראָגן פֿון לאָנדאָן... אַלע וואָס זײַנען אים שולדיק פֿאַר סחורה וואָס מען האָט געקויפֿט בײַ אים אין זײַן קראָם אין רעדינג, בערקס קאָונטי, ווערן מיט דעם געבעטן, זיי זאָלן תּיכף אויסגלײַכן די חשבונות דורך הער מאַרטין קאַפּט אין דעם דערמאָנטן רעדינג, וואָס ער איז באַפֿולמעכטיקט אַרײַנצוקריגן די חובֿות און פֿאַר זיי צו קוויטירן. די וואָס וועלן זיך אַרויסדרייען וועלן דאָ פֿאַרזיכערט, אַז מען וועט זיי נייטן דערצו דורכן געזעץ פֿון לאַנד“.[48]

נאָך וועלטיקער איז אָזאַ מין אַנאַנס פֿון צוויי פּענסילווינישע יִידן וואָס ווינען אויפֿן לאַנד און וואָס האַנדלען מיט פּראָדוקטן פֿון ערדאַרבעט און מיט יעגערײַ און וואָס מעלדן בפֿירוש, אַז זיי זײַנען יִידן: דאָס האָט אַ פּנים זיי לחלוטין ניט געשטערט צום געשעפֿט:

יעקב לעווי און בערנעט יאָסאָב וואָס ווינען בשותפֿות אויף מילבאַכער וועג, 5 מײַל איבער קאָנראַד וויזוערס קרעטשמע און 1 מײַל פֿון זאַלצבערג, 2 מײַל פֿון טאָלפּעהאָקן, אין לאַנקאַסטער קאָונטי, מאַכן באַקאַנט אז זיי האָבן צו פֿאַרקויפֿן פֿלערלי צעלניק (Schappgut) און קויפֿן אײַן פֿלערלי גוטס וואָס מען קריגט אַרוים אין לאַנד: פֿלערלי פֿעלוואַרג פֿון וואַסער־ און ערד־בעלי־חיים, אויך פֿעלן פֿון רינדער און

---

[45] *Pennsylv. Berichte*, 31. VIII. 1759.
[47] *Ibid.*, 11. XI. 1758.
[46] *Ibid.*, 14. IX. 1759.
[48] *Ibid.*, 27. IV. 1759.

קעלבער, לייוונטענע שמאטעס, פוטער, חלב, וואקס, קאנאפאליע, פלאקס, זוימען, קארן, ווייץ, פאפשוי און כלערליי אנדערע פרוכטן וואס וואקסן אין לאנד. זיי מאכן אויך באקאנט, אז זיי האנדלען ניט שבת און זונטיק, ווײל זיי זײנען יידן.[49]

9. די דײַטשישע זעלנערס און יידן

מיר האבן שוין פריער דערמאנט די דײַטשישע זעלנערס, וואס זיי האבן ווי געדונגענע העלפערס פון די ענגלענדער אומפאפולער געמאכט דעם נאמען דײַטשן אין אמעריקע. צען טויזנט זעלנערס זײַנען דאָ געבליבן אין לאנד, און זייער ראלע ווי פארגייערס פון דער דײַטשישער אימיגראציע איז דערווײל נאך ניט ווי געהעריק אפגעשאצט געוואָרן. עס איז וויכטיק פאר אונדז צו דערגיין וועגן די באציונגען צווישן אט די זעלנערס און יידן. אויך דארפן מיר זיך שטעלן די פראגע, צי יידן זײַנען מיטגעקומען קיין אמעריקע אין אייגעם מיט אט די זעלנערס.

ווען מיר וועגדן זיך צו ארכיוון, קען זיך פון אויבן אויף באקומען דער אינדרוק, אז יידן זײַנען ניט געקומען אין אייגעם מיט די דײַטשן. אין דעם גרויסן באנקראפט־ארכיוו מיט אזוי פיל רײַכע מאטעריאלן וועגן די דײַטשישע זעלנערס (דער ארכיוו געפינט זיך אין רשות פון דער ניו־יארקער עפנטלעכער ביבליאטעק) געפינט מען ניט קיין נעמען פון יידן. אבער דאס איז פארשטענדלעך, וואָרעם אין די רשימות פון די מאנשאפטן קען מען דאך יידן ניט געפינען; זיי זײַנען געווען די מארקעטאנטן, די פעלדקרעמערס, וואס זיי קריגן דאך ניט באצאלט פארן מיטקומען קיין אמעריקע, און זייערע נעמען האבן בכן ניט געקענט זײַן אין די דערמאנטע רשימות וואס האבן זיך אויפגעהיט אין באנקראפט־ארכיוו. אבער מען קען יאָ געפינען אין די ארכיוון דערמאנונגען וועגן יידן אין שײַכות מיט די פינאנציעלע טראנסאקציעס צווישן די פירשטן וואס האבן פארדונגען די זעלנערס און ענגלאנד וואס האט זיי געדונגען. יידן האבן געלעבט אויף די אלע טעריטאריעס פון וואנעט עס זײַנען געקומען די זעלנערס, און עס איז בלויז נאטירלעך, אז יידן זײַנען מיטגעגאנגען מיט די זעלנערס ווי פעלדקרעמערס. צום טייל זײַנען זיי אפשר געפאָרן לכתחילה מיט דער כוונה צו בלײַבן אין אמעריקע צום טייל זײַנען זיי פארבליבן אין אמעריקע, ווײל זיי איז געווען שווער צוריקצופאָרן אדער דאס נײַע לאנד איז זיי געפעלן געוואָרן. מיר האבן פאר דעם קלאָרע באווײַזן פון דעם טשארלסטאנער מיליטעריש פראטאקאל[50] און פון ביאגראפישע מאטעריאלן.[51]

---

[49] *Ibid.*, 11. V. 1759.

[50] דער טשארלסטאנער מיליטערישער פראטאקאל איז געוואָרן צונויפגעשטעלט ווען די אמעריקאנער האבן ווידער אײַנגענומען די שטאָט.

פון די *Minutes of Testimony*, דאטירט פון פעברואר און מארץ 1783, נעמען מיר ארויס אזעלכע שטעלן אות־באות לויט:

Barnett A. Elzas, *The Jews of South Carolina*... Philadelphia, 1905, p. 98: "Henry Moses. Came in 18 months since from N. York, is a Prussian..."

חוץ דעם זײַנען יידן, געווען אונטערטאַנער פֿון די פֿירשטן וואָס האָבן פֿאַרדונגען די זעלנערס, שוין פֿון פֿריִער געווען אין ענגלאַנד און אַמעריקע, און זיי זײַנען געקומען אין אַ קאָנטאַקט מיט די דײַטשישע זעלנערס בעת דער עקספּעדיציע. אין דער „קאָפּיע פֿון אַ שרײַבן פֿון דעם הער קלעווע, דעם ענגלישן־אַדיוטאַנט, פֿון מאָנטרעאָל, דאַטירט דעם 23סטן יוני 1776", ווערט עס מיר:

. . . דעם 15טן יוני. איך האָב נעכטן נאָך מיטאָג געהאַט אַ געלעגנהייט צו קומען קיין פּאָרטסמאָוט... עס איז דאָ שווער אויסצוקומען אָן דער ענגלישער שפּראַך, ווײַל דאָ איז פֿאַראן ווינציק ווער וואָס זאָל קענען ריידן פֿראַנצייזיש אָדער דײַטש. עס האָבן זיך געפֿונען בלויז איין אָפּיציר און איין יִיד וואָס האָבן געקענט ריידן דײַטש; דער אָפּיציר איז בײַ דער פֿריִערדיקער קאָמפּאַניע געווען אין דײַטשלאַנד, און דער יִיד איז פֿון העסן־קאַסל. בכן קומט אויס צו שפּילן פֿאַנטאָמימע.[52]

פֿון דער צײַט, ווען די דײַטשישע זעלנערס האָבן פֿאַרנומען ניו־יאָרק, איז געבליבן אַן אַנאָנס לזכר פֿון דעם ווי אַ יידישער סוחר קען זיך צופּאַסן צו אַ געגעבענער סיטואַציע. דער יִיד דער סוחר אַנאָנסירט, אַז ער אַליין שטאָמט פֿון העסן־קאַסל, אַז ער האָט געבראַכט אַ סך סחורות פֿון ענגלאַנד און פֿון דײַטשלאַנד און אַז ער האָט אויך פֿאַרשיידענע מכשירים פֿאַר דער אויסשטאַטונג פֿון די העסענער זעלנערס. דער זעלביקער סוחר באָט אויך אַן די זעלנערס לידערביכער וואָס קומען פֿון די זעלביקע פּראָווינצן, פֿון וואַנעט זיי שטאַמען. זיי ווערן אויך פֿאַרזאָרגט מיט די סאָרטן טאַבאַק וואָס זיי זײַנען געווינט צו זיי פֿון דער היים אויס. דער נומער פֿון דער צײַטונג מיטן אַנאָנס איז אַ פּנים געווען וויכטיק פֿאַר די זעלנערס, אַז ער האָט זיך אויפֿגעהיט אין מיליטערישן אַרכיוו.[53]

"Samuel Levy. Came 18 months agone. He is by birth a German, came from England to N. York a. from thence here. He has not taken an active part, did intent to go out 18 months agone but had no opportunity. Mr. Cohen says this man came as a sutler with a Hessian General and left him. Thinks him an honest man. Jacobs says same of Levy."

"Levy Solomon. A German, arrived about 2 years since in York and came from thence to this place. He has not interfered, but has minded only his shop. Mr. Cohen says he came from Germany with a Hessian General, and left him wishing to stay in this country. Jacobs has known petitioner as a child, he is an honest man."

[51] זען למשל די מאַטעריאַלן וועגן יאָזעף דאַרמשטאַט אין:

Norbert T. Ezekiel & Gaston Lichtenstein, *The History of the Jews of Richmond from 1769 to 1917*, Richmond, 1917, p. 26.

[52] Bancroft Archives, Brunswick Papers, IX, p. 127.

[53] דער נומער פֿון דער צײַטונג איז:

The New York Gazette, Monday, September 21, 1778 (No. 1405), Bancroft Archives, Anspach Papers, II, No. 130.

דער עצם אַנאָנס איז אַזאַ:

אין דעם דערמאָנטן באַנקראָפט־אַרכיוו געפֿינען מיר אַ צאָל טאָגביכער פֿון דיטטשישע אָפּיצירן. ס׳רובֿ רעדט זיך דאָרטן בלויז וועגן סטראַטעגישע און מיליטערישע ענינים. דאָס לשון איז טרוקן ביז גאָר און דער קריז אינ־טערעסן זייער באַגרענעצט. פֿון דעם לאַנד גופֿא, וווּ זיי געפֿינען זיך, זעט מען אָפּשפּיגלונגען בלויז בײַ געוויסע קלענערע סענטימענטאַליטעטן, בײַ ליבהאָבערס־זאַמלערס וואָס טרעפֿן זיך צונויף מיט די אָביעקטן וואָס האָבן פֿאַר זיי אַ ווערט, אָדער בײַ געוויסע באַמערקונגען וועגן דער נאַטור פֿון דעם לאַנד. עס פֿעלט לגמרי עפּעס אַ דערנענטערונג צו די מענטשן פֿון דעם קאָנטינענט, און וועגן די געזעלשאַפֿטלעכע באַציונגען דאָ אין לאַנד קען מען קוים געפֿינען דאָ און דאָרטן עטלעכע ווערטער. דער אייניציקער יוצא־מן־הכלל איז דער טאָג־בוך פֿון קאָנראַד דעלאַ וואָס צייכנט זיך אויס מיט אַ ברייטערן באַנעמען און מיט מענטשלעכער וואַרעמקייט. דערביבער איז גאָר קיין צופֿאַל ניט וואָס גראָד דאָרטן טרעפֿן מיר עטלעכע שטעלן וועגן יידן. פֿאַראַן דאָרטן אָפֿילו אַ פֿאַר־גליַך צווישן יידן אין אַמעריקע און אין דיטטשלאַנד. וועגן יידן אין ניו־יאָרק רעדט ער אין צוויי שטעלן:

אָלע סעקטעס ... און יידן לעבן צווישן אַנאַנד אין גרויס צוטרוי און אייניקייט ... די יידן אָבער קען מען ניט דערקענען, אַזוי ווי אונדזערע, נאָר זייערע בערד נאָך און זייערע מלבושים, נאָר זיי גייען אַנגעטאָן ווי די אַנדערע בירגערס, לאָזן זיך שטענדיק גאָלן, און זיי עסן אויך חזיר־פֿלייש, הגם זייער געזעץ פֿאַרווערט עס זיי. יידן און קריסטן שטעלן זיך ניט אָפּ פֿאַר חתונה האָבן צווישן אַנאַנד. די וויכ־פֿאַרשוינען טראָגן פֿריזירטע האָר און פֿראַנצייזישן פּויץ, אַזוי ווי די פֿרויען פֿון אַנדערע רעליגיעס. זיי פֿאַרלייבן זיך זייער און בינדן זיך צו צו די דיטטשן.[54]

כמעט דאָס זעלביקע זאָגט קאָנראַד דעלאַס טאָגבוך אין אַן אַנדער שטעל. דאָרטן ווערט נאָך צוגעגעבן, אַז יידן, ווי אַנדערע רעליגיעס, האָבן אין ניו־יאָרק זייערע בתי־תפֿילה.[55]

"Alexander Zuntz, from Hesse-Cassel, has imported from London, in the Brig Cornelia, Capt. Smith, and from Germany, in the Britannia, and is now opening for Wholesale, on the lowest Terms, in King-street, No. 11.

From London. — Millinery ... [27 שורות מיט נעמען פֿון צַרטיקלען]
— Hardware ... [23 שורות מיט נעמען פֿון צַרטיקלען]
— Hosiery ... [14 שורות מיט נעמען פֿון צַרטיקלען]
— Plated Ware ... [15 שורות מיט נעמען פֿון צַרטיקלען]

From Germany: Sword knots for Hessian regimentals, elegant canes with gilt heads, Campaign looking glasses of all kinds ... Together with German, English, and Virginia cut and Knaster *Tobacco,* and the newest *Music Books.*"

[54] "Amerikanische Feldzüge," von Johann Conrad Doehla, 1777—1783. Tagebuch, p. 51, in: *Deutschamerikanische Geschichtsblätter,* XVII, 1917, pp. 14 sq.

[55] *Deutschamerikanisches Magazin,* hg. v. H. A. Rattermann, Cincinnati, 1887, p. 239; "Amerikanische Feldzüge 1773—1783; Tagebuch von Johann Konrad Doehla,"

פֿאַרשריבן אין יאָר 1777.

וועגן פֿילאַדעלפֿיע געפֿינען מיר אין דעם טאָגבוך בלויז אײַן טרוקענע באַמערקונג, אַז „יידן האָבן אויך דאָ אַ סינאַגאָגע".[56] דערפֿאַר אָבער רעדט ער פֿרטימדיקער וועגן ניופֿאָרט, און ווידער אַ מאָל וועגן די יידישע פֿרויען (אַ פּנים אַז איבער זיי האָט זיך געשאַרפֿט זײַן אינטערעס צו יידישע ענינים):

ניופֿאָרט ... און יידן האָבן אויך א טעמפּל און א שול, זיי נעניסן פֿון אַלע בירגערלעכע רעכט, אין האַנדל און וואַנדל. אָבער ניט ווי די אונדזערע יידן קען מען זיי דערקענען נאָך די בערד און נאָך די מלבושים, נאָר זיי גייען אָנגעטאָן ווי אַלע אַנדערע בירגערס, און זייערע וויַבספּאַרשוינען טראָגן דעם זעלביקן פֿראַנציזישן פּוץ ווי די פֿרויען פֿון אַנדערע רעליגיעס. מען זאָגט אויך, אַז אין ניו־יאָרק און אין ראָד־אײַלאַנד זײַנען פֿאַראן די שענסטע פֿרויען פֿון גאַנץ אַמעריקע.[57]

עס איז אַ גאַנץ מענטשלעכער שטריך, אַז בײַם ריידן וועגן די יידישע פֿרויען קומט צו אַ לויב פֿאַר דער שיינקייט פֿון אַמעריקאַנער פֿרויען בכלל. אָבער אין אַנדערע טאָגבוכער פֿון די דײַטשישע אָפֿיצירן איז אָט דער שטריך ניט פֿאַראַן. אויך פֿרויען זעט מען מיט פֿאַרשיידענע אויגן: אין אַ בריוו, געשריבן צו אַ פֿרוי, באַרימט זיך אַן אָפֿיציר, אַז ער וועט בײַם צוריקקומען אַהיים איר מיטברענגען אַ שוואַרצע שקלאַפֿין.

די כאַראַקטעריסטיש איראָפּעישע פֿאַרשטעלונג פֿון יידן מיט בערד איז פֿאַראַן בײַ אַנדער קורהעסישן אָפֿיציר, בעת ער רעדט וועגן אַ סעקטע אין פּענסילוועניע: „עס לעבן דאָ אויף דאָרטן — און ספּעציעל אין פּענסילוועניע — אַ סך פֿון די שווייצער בריידער. זיי זײַנען ווילע און ערלעכע לײַט. די בערד לאָזן זיי וואַקסן ווי לאַנג זי וואַקסט, און עס זעט אויס ווי מען וואָלט געווויגט אין אַ קאַלאָניע מיט יידן".[58]

די טראַקטאַטן צווישן ענגלאַנד און די דײַטשישע פֿירשטן וואָס האָבן פֿאַרדונגען די זעלנערס האָבן בפֿירוש פֿאַרויסגעזען אַזאַ פונקט: „קיין פּערזאָן פֿון אָט דער נאַציע, און פֿון וואָסער ניט איז אַנדער נאַציע, ווערט ניט דערלויבט זיך צו באַזעצן אין אַמעריקע אָן דעם הסכם פֿון איר סווערען".[59] אָבער דער פונקט האָט נישט געהאָלפֿן. נאָר בעת דער מלחמה גופֿא זײַנען געווען אַן ערך 6,000 דעזערטירן וואָס האָבן זיך אויף שטענדיק באַזעצט אין לאַנד. און ווי מען זאָל זיך ניט פֿרווון אויסצוגעפֿינען פֿאַר די דײַטשישע זעלנערס אַן אויסרייד צו ראַטעווען זייער פּנים־לייטער־לייט, האָבן די פֿירשטן געלייגט אַ קלאָרע מפֿלה דורך דעם וואָס זייערע מענטשן זײַנען בײַ דער ערשטער געלעגנהייט

---

[56] *Ibid.*, p. 375.

[57] *Ibid.*, p. 384.

[58] "Tagebuch eines kurhessischen Offiziers vom 7. Oktober 1776 bis 7. Dzbr. 1780", p. 18 [באַנקראָפּט־אַרכיוו].

[59] *Die drey vollständigen Subsidien-Tractaten, welche zwischen Sr. Grossbrittanischen Majestät einer Seits / und dem ... Landgrafen von Hessen-Cassel ... Braunschweig und Lüneburg ... Hanau ... geschlossen sind,* Frankfurt, 1776,, p. 11 (Art. XII).

פֿון זיי אַנטלאָפֿן. די וואָס זיצנען אַוועק פֿון די פֿירשטן האָבן אַודאי געשוויגן. עס האָבן אָבער כּמעט אויך געשוויגן די וואָס זיצנען געפֿאָרן אַהיים. די גע־דריקטע שטימונג וואָס האָט זיי אַרומגענומען האָט ניט מסוגל געמאַכט, עס זאָלן אַרויסקומען פֿון די רייען פֿון די זעלנערס אמתע מעמואַרן־שרייבערס. אַזוי אַרום איז כּמעט ווי פֿאַרלאָרן געגאַנגען אַזאַ וויכטיקער קאַפּיטל פֿון דייטשישע איבערלעבונגען אין אַמעריקע.

דעם נאָמען יידּ האָב איך געפֿונען נאָר אין אַ באַשרייבונג וואָס שטאַמט פֿון יאָהאַן דאַוויד שעפֿף, וואָס איז אין 1777 געווען דער פֿירער פֿון אַ קלייניער גרופּע אַנסבאַכער זעלנערס אין דער בריטישער אַרמיי און האָט דורכגעמאַכט די מלחמה ווי אַ שפּיטאַל־דאָקטער. ער רעדט דאָרטן, אַז די קווייקערס זאָגן זיך אָפּ צו דינען אין מיליטער, „וואָס אַפֿילו יידן אין אַמעריקע מכּבד עס נישט אויס".[60] מיר האָבן דאָ וויידער דעם פֿאַרגלייך צווישן יידן און קווייקערס, אַ פֿאַרגלייך וואָס מען טרעפֿט אָפֿט אין יענע צייטן.

הוספֿות

I

וועגן דער רעאַקציע מצד דייטשן אויף דער נעגאַטיוויער באַצייונג צו זיי

די דייטשן האָבן זיך אַנגעשטויסן אויף אַ שׂינאה צו זיי מצד דעם אַנגלאָאַמעריקאַנישן קערן אין לאַנד. אמת, די דייטשן האָבן אויך זיך דערווּוסט וועגן רעגיאַנאַלע פֿייגדשאַפֿטן און וועגן די געפֿילן פֿון די דרומדיקע צו די צפֿונדיקע. זיי האָבן געזען, ווי מען האָט אין דרום פֿייגט דעם יענקי פֿון די נייַ־ענגלאַנד־שטאַטן, אָבער זיי האָבן פֿאַרשטאַנען אַז דער רעגיאַנאַליזם וועט צעגיין אין אַ שותּפֿות נאַטיוויזם, און די שׂינאה וועט זיצן געוועגדט קעגן די „שפּעטקומערס".

מיר געפֿינען עס זייער קלאָר אויסגעדריקט אין אַזאַ דיאַלאָג בייַ:

Emil Klauprecht, *Cincinnati oder Geheimnisse des Westens,* Cincinnati, 1854, v. I, p. 26.

"Ein Yankee, Wilhelm? Du weisst, dass meine Frau eine Virginierin ist, und solltest wissen, dass in ihrem Staate Antipathie gegen das verknöcherte Yankeetum herrscht."

"Eine Antipathie, so um hundert Prozent geringer als die Gesamtabneigung der Amerikaner gegen die Deutschen."

אין דער זעלביקער צייט וואָס דער אונטערשייד צווישן ענגלישן אָפּשטאַמער און דעם דייטש האָט מען, אָפּט גאַנץ קאַריקאַטוריסטיש איבערגעטריבן, פֿאַרגעשטעלט ווי אַן אונטער־שייד צווישן ווייסקי און ביר, זיצנען אין לעבן געווען געוגג בולטע אַנדערשקייטן וואָס האָבן זיך געוואָרפֿן אין די אויגן. ראשית כל האָבן זיי געהאַט אַ שׂיכות צו דעם אופֿן ווי אַזוי מען האָט זיך אויפֿגעפֿירט זונטיק: צי האָט מען אים אָפּגעהיט אויף אַ שטרענג פּוריטאַנישן שטייגער און אָפּילו ניט אַרויסגעפֿאָרן אין ערגעץ, נאָר געזעסן בייַ זיך און געלייענט די ביבל, אָדער אויף אַ פֿריילעכערן שטייגער, מיט אַרויספֿאָרן, מיט געזאַנג, מיט פֿאַרווילונגען. דער קאַמף

---

[60] Johann David Schoepf, *Reise durch einige der mittleren und südlichen vereinigten nordamerikanischen Staaten,* Erlangen, 1788 p. 87.

צווישן Sabbath און Sunday האָט זיך געצויגן צענדלינגער יאָרן. דאָ האָבן מיר אַן אַפּשפּיג־לונג פֿון דעם אין אַ לידל, געדרוקט אין *Die Fehme*, ס״ט לוזס, 70/1869, נומ׳ 38:

DER YANKEE-SONNTAG

... Blieben auch beim Gelderwerbe
Unsere Hände nicht gar rein,
War der Sonntag uns nur Sabbath,
Schauten wir nur sauer drein.

דער דײַטש האָט אַוודאי געפֿילט זיך באַליידיקט, וואָס מען ווערפֿט אים כסדר פֿאָר זויער־קרויט און ביר, און ער באַרימט זיך, וואָס ער האָט יאָ סוף־כּל־סוף אַרויפֿגעלייגט זײַן שטעמפּל אויפֿן אַמעריקאַנער לעבן. מיר ציטירן ווידער פֿון דעם זעלביקן דײַטשישן זשורנאַל, נומ׳ 21, ז׳ 7, פֿון אַ לידל:

EINER AUS CHICAGO

... Doch was hilft alles Schreiben Euch,
Ihren armen Yankeeseelen,
Germanisiert wird Euer Reich
Ja doch, es kann nicht fehlen!
Jetzt esset Ihr auch Sauerkraut,
Trinkt Bier und Saft der Reben,
Und unsere Lieder singt Ihr laut,
Wir lehrten Euch zu leben.

דער דײַטש רעדט זיך אײַן, אַז ער איז געווען דער אמתער פּיאָניר אין דעם אורוואַלד:

Bald tönet mit gewucht'en Hieben
Die Axt der deutschen Pionier,
Hei, wie sie auseinanderstieben,
Die Riesenbäum, des Urwalds Zier.
Und wie im Urwald es sich lichtet
Zieht schaffend ein der deutsche Geist;
Um jede Hütte, die errichtet,
Beglückend deutsche Sitte kreist.

(*Der deutsche Pionier*, I, p. 3)

II

וועגן די באַציונגען צווישן זאַלצבורגער און יִדן אין דזשאָרדזשיע

פֿון די באַריכטן וועגן די זאַלצבורגער אין אַמעריקע ברענגען מיר דאָ עטלעכע כאַראַקטעריסטישע שטעלן וואָס דערציילן אַגב בכלל וועגן יִדן און זייער לעבן:

"Anno 1759 May... Es gibt zur Zeit noch einige Juden in Savannah. Weil diese wenigen Familien aber sich leicht und wohl nähren, und den Engelländern und andern Einwohnern in allen Stücken gleich gerechnet werden; so ist wohl zu vermuthen, es werden sich nach und nach mehrere einfinden. Sie ernähren sich als Kaufleute in der Stadt; zwey Brüder handeln mit den Indianern, haben auch mit indianischen Weibern Kinder gezeugt; eine Familie hält ein Wirtshaus, eine stehet mit einem teutschen Metzger in Compagnie, und schlachtet auf dem Markte zu Savannah u.s.f. Eine einzige Familie, die schon über 26 Jahre im Land ist, hält steif an dem jüdischen Gottesdienst, Feyertagen und Aberglauben. Der Hausvater reichte mir vor einigen Tagen, da ich bey seinem Hause vorbeyging, eine Englische in Pennsylvanien gedruckte Monatsschrift, das Amerikanische Magazin genannt, mit dem Begehren, die Predigt zu lesen, welche

ein vornehmer juedischer Rabbi gehalten. Ich fragte ihn, ob es denn wahr sey, dass die Juden (wie in der Predigt erzehlt werde) im Gebet auf ihre Knie fallen; seine kurze Antwort war, sie bückten sich, und das hiesse so viehl, als auf die Knie fallen, etc., etc. Er machte so viel aus dieser Rede, als wäre ihres gleichen noch nie zum Vorschein gekommen; ob ich gleich in der That gar nichts besonders in ihr antraf. Die Juden hier geniessen alle Vorrechte des Landes mit, und leisten auch alle bürgerlichen Pflichten, wie andere Einwohner. Sie werden auch in die Brüderschaft der Freymaurer aufgenommen. Ihre Töchter haben einen recht ärgerlichen Kleiderpracht." (*Amerikanisches Ackerwerk Gottes*, hg. v. Samuel Urlsperger, 1744, IV Stück, p. 45.)

"Den 22. (November 1752) Eines Juden Sohn aus Savannah brachte mir einen Brief von dem Schulmeister der Negers, Namens Joseph Ottolenghe, darinnen er meldet, dass er am vergangenen Sonntage die Stelle des verreiseten engelländischen Predigers in der Kirche versehen und von der geistlichen Wiedergeburth gepredigt habe. Er brauchte dabey solche Ausdrücke, die von einem demütigen Sinne zeugen. Er ist ein gebohrner Jude und vermutlich gar ein Rabbi in Italien gewesen; ... Es sind nur zwey Familien Juden in Savannah: einer hält ein Wirtshaus, und der andere nährt sich mit einem kleinen Kram. Sie sind beyde deutsch. Ob es gleich nur zwey Familien sind, so sind sie einander doch in einigen Stücken ihrer Religion zuwider. Die Juden geniessen mit den Christen hier einerley Vorrechte." (*o.c.*, III. Stück, Augsburg, 1745.)

פֿאַר געשעפֿטלעכע באַצוגנגען פֿון יענער צייט איז כאַראַקטעריסטיש אַזאַ ידיעה פֿון 19טן יולי 1740:

"Ich empfieng heute einen Brief aus England, welcher ins Couert eines Juden in Savannah eingeschlossen gewesen." (*Siebente Continuation der ausführlichen Nachrichten von den Saltzburgischen Emigranten*, hg. v. Samuel Urlsperger, Halle, 1741, p. 565.)

וועגן באַצוגנגען פֿון אַן אַנדערע מין האַבן מיר די מעשׂה:

"Es kam noch ein anderer unangenehmer Handel vor. Eine Magd, Papistischer Religion, welche auch zu diesen teutschen Leuten gehöret, hatte mit einem Juden Hurerey getrieben und nachdem sie ein Kind bekommen, und von dem Englischen Prediger taufen lassen, war sie weggelaufen, vermutlich nach St. Augustin zu ihren catholischen Glaubensgenossen und hatte das Kind in des Juden Haus liegen lassen. Der Jude will sich zu dem Kinde nicht bekennen, ob er wol ausser Zweiffel Vater ist, daher er es fast verderben und verhungern lassen; darüber wurde er vor die Obrigkeit gefordert, und angewiesen, für das Kind zu sorgen, und soll er dazu aus dem Store-Hause einige Beyhülfe bekommen."—Diarium Anno 1739, Mai. (*Der ausführlichen Nachrichten von den Saltzburger Emigranten* ..., Halle, 1746, p. 87.)

III

חיים סאַלאָמאָנס אַנאַנס אין דער פֿילאַדעלפֿיער קאָרעספּאָנדענץ

Haym Salomon, Mäckler des Finanzamts, Hat einen Freiheitsbrief erhalten, um das Geschäft eines Versteigerers in der Stadt Neuyork zu treiben, hat nun zum Empfang aller Arten von Waaren sein Haus in der Wallstrasse, Num. 22, eröffnet, est hat solches letzhin Herr Anton L. Bleeker besessen (eins von den besten Lagen in der Stadt) und jedes Geschäfte, welches im geringsten zu dem Geschäft eines Faktors, Versteigerers und Mäcklers gehört, wird mit derjenigen Redlichkeit, Eilfertigkeit und Pünktlichkeit vollzogen werden, welche bis daher seine Geschäften so berühmt gemacht haben. Das Haus ist in Ansehung der Bequemlichkeit und Lage sehr wohl zu den verschiedenen Arten des oben angeführten Geschäfts eingerichtet; und es denkt es fast unnötig zu sein, diejenigen, welche ihn mit ihren Befehlen beehren wollen, zu versichern, dass die genaueste

Achtung und die äusserste Sorgfalt wird angewendet werden, ihr Interesse zu befördern.

Sein Geschäft setzt ihn in Stand, sehr leicht nach jedem Teil der Welt Gelder zu übermachen, und dieses hoffet er wird ihn mit denjenigen begünstigen, welche entfernt wohnen.

Ein Verlangen, dem Publico mehr nützlicher zu werden und allgemeines Vergnügen zu geben, sind seine Hauptbewegungsgründe, dieses Haus zu eröffnen, und werden beständig der Leitfaden in allen seinen Handlungen seyn. Indem er Mäckler des Finantz-Amts ist, und mit dessen Zutrauen beehrt, so sind alle diejenigen Geldsummen durch seine Hände gegangen, welche die Grossmüthigkeit des Französischen Monarchen und die Zuneigung der Kaufleute in den Vereinigten Niederlanden angetrieben haben uns damit zu versehen, und uns dadurch in Stand zu setzen, die Kriegskosten zu ertragen, und welche so viel zu dessen baldiger und glücklicher Endigung beygetragen haben; dieses ist ein Umstand, welcher seinen Credit und Ruhm festgesetzt und ihm das Zutrauen des Publici erworben hat, ein Zutrauen, welches er sich beständig bestreben wird, durch heilige Erfüllung seiner Verbindlichkeiten zu verdienen und zu vermehren. Das Geschäft wird auf das rühmlichste nach einem ausgebreiteten Plan geführt werden, unter dem Namen von Haym Salomon und Jacob Mordecai. Philadelphia, den 7ten Mai 1784.

די קראַקאָער תּנך־מפֿרשים פֿון 9טן יאָרהונדערט

פֿון ד״ר יהודה ראָזענטאַל

אין יוּוצ־בלעטער, ב׳ XXI, נומ׳ 1, זז׳ 71—85 האָט ד״ר יהודה ראָזענטאַל אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל „קריטישע טענדענצן אין די פּירושים אויף תּנך אין אַכטן און נײַנטן יאָרהונדערט״, — אַן איבערבליק איבער די מפֿרשים פֿון תּנך ביז ענגען אַרײַנגערעכנט. אין דעם איצטיקן אַרטיקל ווערן באַטראַכט צוויי באַוווסטע קראַישע מפֿרשים. ביידע אַרטיקלען אין אייניעם זײַנען אַ טייל פֿון דעם מחברס אַ גרעסערער אַרבעט.

1. בנימין (אַל) נאַהאַוואַנדי*

דער וויכטיקסטער קראַישער געלערנטער נאָך ענגען איז געווען ב נ י מ י ן (אַל) נ א ה א ו ו א נ ד י. ער האָט געלעבט אין נײַנטן י״ה אין נאַהאַוואַנד, פּערסיע. שפּעטערדיקע קראַישע מחברים שרײַבן, אַז ער איז געווען ראַדיקאַלער פֿון ענגען אין זײַן קעגנערשאַפֿט צום רבניש־תּלמודישן יידנטום.

סלמון בן ירוחם, דער קראַישער אָפּאָנענט פֿון סעדיה גאָון, שרײַבט וועגן בנימינען: „דערנאָך האָט זיך באַוויזן בנימין און ער האָט שטאַרקער געמאַכט אונדזער סעקטע און ער האָט אַנטדעקט נײַע תורות, אין וועלכע ענג פֿלעגט נאָכגיין די רבנים״.[1]

דער קראַישער היסטאָריקער קירקיסאַני שרײַבט אים צו אידעעס וואָס קלינגען ווי געמומען פֿון דעם יידיש־העלעניסטישן פֿילאָסאָף פֿילאָן פֿון אלעק־סאַנדריע. קירקיסאַני זאָגט, אַז בנימין האָט געלערנט, אַז ניט גאָט האָט באַ־שאַפֿן די וועלט, נאָר גאָט האָט באַשאַפֿן א מלאך און דער מלאך האָט באַשאַפֿן די וועלט.[2] די דאָזיקע אידעע האָט א סך ענלעכקייט מיט דער לאַגאָס־לערע פֿון פֿילאָנען. שטעלט זיך א פֿראַגע: פֿון וואַנען האָט בנימין געשעפּט זײַן לערע

---

* איך גיי נאָך דער וואָקאַליזאַציע פֿון נעמאַי, וואָס וואָקאַליזירט נאַהאַוואַנדי און נישט נאַהאַוועגדי.

[1] „אח״כ נגלה בנימין והוסיף חיזוק וגלה דברים שהיה ענן נגרר בהם אחר מנהג הרבנים״. פּינסקער, לקוטי קדמוניות (וויטער ציטירט: פּינסקער, ל״ק), ז׳ 21; פ״גל גרעץ שפֿר, דברי ימי ישראל, ב׳ III, ז׳ 446 און אַ. ה. וויס, דור דור ודורשיו, ב׳ IV, זז׳ 69—70.

[2] פ״גל די ענגלישע איבערזעצונג פֿון קירקיסאַניס הקדמה צו זײַן ווערק „כתאב אלאנואר״ אין *Hebrew Union College Annual*, ב׳ VII, זז׳ 386—387.

דאָס גרויסע ווערק פֿון דעם חשובֿסטן קראַישן היסטאָריקער קירקיסאַני איז ערשט אין די לעצטע יאָרן געווארן צוטריטלעך פֿאַר דער ווײַסנשאַפֿטלעכער וועלט אַ דאַנק דער אומדערמידלעכער אַרבעט פֿון לעאָן נעמאַי פֿון יעיל. נעמאַי האָט ניט לאַנג צוריק אַרויס־געגעבן דעם לעצטן באַנד פֿון קירקיסאַניס ווערק. דערווײַל האָבן מיר נאָר דעם אַראַבישן אָריגינאַל פֿון ווערק און נאָר אַ קלייַנע צאָל פֿאַרשערס קאָן אים באַנוצן. ערשט ווען דאָס

וועגן דער פֿאַרמיטלונג פֿון אַ מלאך בני בריאת העולם? יידישע געלערנטע האַלטן, אַז אין אַכטן און נײַנטן יאַרהונדערט זײַנען פֿילאָנס ביכער אין נאַענטן מיזרח געווען פֿאַרשפּרייט צווישן יידן.[3] קירקיסאַני דערמאָנט, אַז די סעקטע מאַגאַריער, ד״ה הייַן־באַווינערס, האָט געהאַט געהיימע הייליקע ביכער און איינס פֿון זיי איז געווען דאָס בוך פֿון איינעם „איסקאַנדראַני״, וואָס אַלע גע־לערנטע טײַטשן עס אויס ׳אַלעקסאַנדריער׳ און האַלטן, אַז דאָס מיינט פֿילאָנען.[4] אויך סעדיה גאון דערמאָנט אין זײַן כתאב אלתמייז אַ בוך פֿון יהודה אַלאיס־קאַנדראַני, וואָס אַלע נעמען אָן, אַז דאָס מיינט פֿילאָנען.[5] בערנאַרד רעוועל האָט אין זײַן בוך וועגן דער קראַישער הלכה אויפֿגעוויזן פֿילאָנס השפּעה אויף דער קראַישער הלכה.[6] אָבער דאָך זײַנען נאָך ניט קלאָר אַלע פֿראַגעס וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן ענין פֿילאָן און די קראַים, די באַווײַזן פֿון אַ דירעקטער השפּעה פֿון פֿילאָנען אויף די קראַים זײַנען צו קאַרג, אַז מען זאָל זיך אויף זיי קענען סומך זײַן.

פֿילאָנס דירעקטע השפּעה אויפֿן רבנישן יידנטום איז נאָך אויך ביז הײַנט מוטל בספֿק. מיר פֿאַרמאָגן ביז הײַנט ניט קיין שום פּאָזיטיווע ראָיות, אַז די חכמי המשנה און חכמי התּלמוד אָדער שפּעטער די גאונים האָבן געהערט אָדער געוווסט פֿון פֿילאָנען און זײַן ווערק. פּראָפּ׳ לוויס פֿינקעלשטיין האָט אין אַרבעט וועגן דער דאָזיקער פֿראָגע טאָקע זיך באַמיט צו געפֿינען אין דער תּלמודישער ליטעראַטור באַווײַזן, אַז מען האָט יאָ געוווסט וועגן פֿילאָנען.[7] ער ציטירט צוויי שטעלן פֿון מדרשים, איינע פֿון מדרש תּנאים (אַן אויסצוג

דאָזיקע ווערק, וואָס איז אַן אוצר פֿון היסטאָרישער, פֿילאָסאָפֿישער, עקסעגעטישער און הלכישער אינפֿאָרמאַציע, וועט ווערן איבערגעזעצט אין אַ מאָדערנער שפּראַך, וועט עס קענען ווערן ווי געהעריק אויסגענוצט. קירקיסאַניס ווערק הייסט אויף אַראַביש: כתאב אלאנואר ואלמראקאב, אויף העברעיש: ספֿר המאורות ומגדלי הצופים. נעמאַיס אויסגאַבע הייסט:

Kitab al-an'war wal-maraqib Code of Karaite Law by Yakub al-Qirqisani (Second Quarter of the Tenth Century). Edited from Manuscripts... by Leon Nemoy, The Alexander Kohut Memorial Foundation, New York, 1939—1943, 5 vols.

[3] S. Poznanski, 'Philo dans l'ancienne literature judéo-arabe," *REJ*, 50, pp. 10—59; B. Revel, *Karaite Halakah*, pp. 87—88.

[4] *H. U. C. A.*, VII, p. 327.

[5] ס״גל פּאָזנאַנסקי, דצ״ו, דאָרטן; *Saadia*, Malter, ז׳ 264.

[6] רעוועל, דצ״ו, דאָרטן.

[7] "Is Philo mentioned in Rabbinic Literature?" *Journal of Biblical Literature*, 1934, 142 sq.

מיר באַהאַנדלען דאָ נישט די פֿראַגע, צי די בעלי התּלמוד און די בעלי המדרש זײַנען בכלל נישט געקומען אין באַרירונג מיט פֿילאָנס אידעעס. עס איז אָנצונעמען אַז יאָ. יידישע געלערנטע האָבן געפֿירט אָפּטע וויכוחים מיט קריסטלעכע געלערנטע ספּעציעל אין ארץ־ישׂראל אין דריטן י״ה. די קריסטלעכע פּאָלעמיקערס האָבן זיך אין זייער אַלעגאָריזאַציע פֿון די מיצוות מעשׂיות פֿון דער תּורה באַשטימט געשטיצט אויף פֿילאָנען. אויך אין בבל זײַנען יידישע גע־לערנטע געקומען אין באַרירונג מיט קריסטלעכע געלערנטע, אָבער דאָך קען מען פֿון אַ די־רעקטן אײַנפֿלוס פֿון פֿילאָנען אויפֿן יידנטום נישט ריידן. עס פֿעלן נאָך דערווײַל די באַווײַזן דערפֿאַר. זע: George Foot Moore, *Judaism*, I, 165.

אביגדור אפטוביצר, „השפּעת המשפט העברי על התפתחות המשפט במזרח הנוצרי״, ספר זכרון לאשר גולאק ולשמואל קליין, ירושלים, תש״ב, ז׳ 225.

פון תמניסן מדרש הגדול) צו דברים ו, 7, צו די ווערטער: ודברת בם, און אַן אַנדער שטעל פון יומא ס״ז, עמוד ב. אין די דאָזיקע שטעלן טרעפט זיך דער אויסדרוק פלוני, און פֿינקעלשטיין מיינט, אַז מיט פלוני ווערט דאָ געמיינט פֿילאָן. פֿינקעלשטיין גיט אָבער אַליין צו, אַז בנוגע דער שטעל אין יומא ס״ז עמוד ב איז ער אין ספֿק, צי זי מיינט פֿילאָנען. בלַיבט בכן בלויז איין שטעל וואָס קומט אין באַטראַכט. די שטעל לייענט זיך אַזוי: ודברת בם, עשם עיקר ואל תעשם טפלה שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם, שלא תערב בהם דברים אחרים כפלוני שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך אלמד חכמת האומות ת״ל ללכת בהם. דוד האָפֿמאַן, דער אַרויסגעבער פון מדרש תנאים, האַלט, אַז מיט פלוני מיינט דער מדרש אלישע בן אבויהן (אַחר, אַ חבֿר פון רבי עקיבֿאן).[8] פֿינקעלשטיין זאָגט אַרויס די השערה, אַז פלוני איז פֿאַרגרייזט פון פילון. דער מדרש וויל על פי פֿינקעלשטיינען זאָגן, אַז מען זאָל ניט גיין אין פֿילאָנס דרכים, וואָס ער האָט שטודירט פֿרעמדע וויסנשאַפֿטן, און מען זאָל זיך ניט נעמען אים פֿאַר אַ מוסטער. פֿינקעלשטיינס אײַנפֿאַל איז זייער אַרײַנגעל, ער איז אָבער נישט אין גאַנצן איבערצײַגעוודיק. חי באַווײַסט, באַגעגנט זיך פלוני אָפֿט אין דער תלמודישער ליטעראַטור, ווען ס׳רעדט זיך פון אַ מענטשן וועמען מען האָט צוליב פֿאַרשיידענע סיבות נישט געוואָלט פורש בשמו זײַן, אָבער די בני־הדור האָבן גע־ווּסט פון וועמען מען רעדט. עס איז צוליב דעם זייער שווער אויפֿן סמך פון דער שטעל אין מדרש תנאים צו קומען צו אַ פאַזיטיוון ענטפֿער וועגן דער פֿראַגע, צי די חכמי התלמוד האָבן געקענט פֿילאָנס אידעעס און כתבים. מען באַקומט דעם אײַנדרוק, אַז דער פלוני אין דער דערמאָנטער שטעל איז אַן ארץ־ישׂראלדיקע פערזענלעכקייט, וואָס אַלע געלערנטע האָבן געווּסט ווער ער איז. חוץ דעם איז נאָך אַ פֿראַגע צי דער טעקסט אין מדרש תנאים איז דער ריכטיקער און לכתחילהדיקער, כאָטש איך האַלט, אַז די תימנער מדרשים האָבן בעסערע טעקסטן.[9] די ציטירטע שטעל לייענט זיך אַן דעם וואָרט פלוני אויך גאַנץ גוט, אַזוי ווי זי קומט פֿאָר אין אַלע מדרשים צו דברים ו, 7.

יעקבֿ מאַן איז דעריבער נוטה צו זען אין בנימין נאַהאַוואַנדיס לערע פון אַ פֿאַרמיטלער צווישן גאָט און דער וועלט די השפּעה פון די איסמיליא, אַן איסלאָמישע סעקטע וואָס האָט אויך געהאַלטן אַז די וועלט איז ניט באַשאַפֿן געוואָרן דירעקט פון גאָט, נאָר צו ערשט האָט גאָט געשאַפֿן דעם וויכטן און דורך דעם וויכטן איז אויפֿגעקומען די וועלט. דער וויכטן בני די איסמיליא פֿאַרנעמט די זעלביקע פֿאַזיציע וואָס דער לאָגאָס בני פֿילאָנען.[10]

אויך בנימינס קאַמף קעגן דעם אַנטראָפּאָמאָרפֿישן פֿאַרשטעלן זיך גאָט און זײַן מיינונג, אַז נאָר דעם מלאך קאָן מען צושרײַבן אַטריבוטן, אָבער נישט גאָט, האָט ענלעכקייטן מיט די לערעס פון די איסמיליא וואָס זײַנען געווען ראַדיקאַלע קעגנערס פון אַנטראָפּאָמאָרפֿישן פֿאַרשטעלן זיך גאָט. זיי האָבן גע־זאָגט, אַז גאָט טאָר מען נישט צושרײַבן קיין שום אַטריבוטן. די אַטריבוטן באַצײַכנען זיך נאָר אויף דעם פֿאַרמיטלער צווישן גאָט און דער וועלט.

---

[8] פֿ״גל מדרש תנאים, אויסגאַבע האָפֿמאַן, צו דברים ו, 7.

[9] זען: שאול ליבערמאַן, מדרשי תימן.

[10] *J. Q. R.* (n. s.), XII, p. 136;

פֿ״גל אויך: Israel Friedländer, *The Heterodoxies of the Shiites*, I, ז׳ 37.

עס איז אינטערעסאַנט, אַז אין 11טן י״ה באַשולדיקט דער שפּאַניש־אַראַבישער גע־לערנטער אבן חזם יהודן אין דעם, אַז זיי זײַנען נישט קיין רײַנע מאָנאָטעיִסטן, וויל זיי גלייבן אין אַ מלאך, אַ פֿאַרמיטלער צווישן גאָט און דער וועלט (זען: *J. Q. R.*, 1901, ז׳ 236). אבן חזמס קריטיק איז שייך מסתמא צו דער ראָלע וואָס דער מלאך מטטרון שפּילט אין דער יִדישער מיסטיק.

אַזוי ווי ענין, האָט בנימין פֿאַרלאַנגט פֿרייהייט צו פֿאַרשן און ער האָט אויך אונטערגעשטרעכן דעם געדאַנק פֿון חיפוש.[11] בנימין האָט געזאָגט: „שרייבט וואָס איר פֿאַרשטייט אַז עס איז דער אמת, און באַפֿעלט די מענטשן עס נאָכ־צופֿאָלגן און יעדער איינער מעג האָבן אַן אַנדער מיינונג ווי זיין ברודער אַדער פֿאָטער אַדער לערער, און קיינער קאָן אים נישט פֿרעגן: פֿאַר וואָס האָסטו אַן אַנדער מיינונג ווי איך האָב?״[12] די דאָזיקע אויפֿפֿאַדערונג צום פֿרייען פֿאָרשן האָט געהאָט נאָר אַין ציל, צו קריטיקירן דעם תּלמוד און די עקסעגעזע פֿון די רבנישע יחידן.

בנימין איז געווען דער מחבר פֿון אַ סך ווערק. ער איז געווען דער ערש־טער קראַישער עקסעגעט. ער האָט געשריבן פירושים צו די ווייטערדיקע ביכער פֿון תנך: בראשית, שמות, שופֿטים, שמואל, ישעיה, שיר־השירים, קהלת און דניאל.[13] ווי פֿמעט יעדער חשובֿער קראַישער חכם האָט ער אויך מחבר געווען אַ ספֿר המצוות. ער האָט אויך צונויפֿגעשטעלט אַ ספֿר דינים אונטער דעם נאָמען משאת בנימין. דאָס איז אַ מין קראַישער חושן משפט און יורה דעה. דער משאת בנימין איז בנימינס אייניציק ווערק וואָס איז דערגאַנגען צו אונדז.[14] אַז מען נעמט דאָס דאָזיקע ספֿר אין האָנט אַרײַן, מיינט מען אַז מען האָט צו טאָן מיט אַ רבניש ווערק. עס איז געשריבן אין אַ גוטן רבנישן סטיל. מען מערקט, אַז דער מחבר איז געווען גוט באַהאַוונט אין דער תּלמודיש־רבנישער לִיטעראַטור. ווען ער וואָלט ניט געווען אַ קראַי, וואָלט ער מסתּמא געווען אַיינער פֿון די גרויסע גאונים.

לְהיפֿך צו ענגען האָט ער זיך נישט צוריקגעהאַלטן פֿון מסקים צו זיין מיט די רבנים, ווען זייער שטאַנדפּונקט איז אים אויסגעקומען מער לְאַגיש.[15] די השפּעה פֿון דער רבנישער־תּלמודישער לִיטעראַטור אויף בנימינען קאָן מען זען אויך אין זיין טערמינאַלאַגיע. ער נוצט אויסדרוקן וואָס מען טרעפֿט פֿסדר אין תּלמוד און אין מדרש, ווי: לְמדך, לְפיכך, כן הוא אומר, שכן כתיב, אילא, עוד כתיב אאז״ו.[16] אויך די פֿראַגמענטן פֿון זיינע תנך־פֿירושים וואָס זיינען לְעצטנס באַקאַנט געוואָרן דורך דער גניזה זיינען געשריבן אין אַ גוטן מדרש־סטיל.

דער אונטערשייד צווישן משאת בנימין און תּלמוד־מדרשישע ווערק פֿון זיין צייט באַשטייט אין די אויספֿירן וואָס זיינען אַנדערע ווי די רבנישע. פֿון

---

[11] זען מבֿין אַרבעט אין יוזף־בלעטער, ב׳ xxi, נומ׳ 1, ז׳ 81.

[12] זען: הרכבי, לקוסי קדמוניות לקורות בני מקרא וספרותם (וויטער ציטירט: הרכבי, ל״ק), חלק שני, ז׳ 176.

[13] פּינסקער, ל״ק, זז׳ 44—45; פ״גל: ש. פּוזנאַנסקי, אוצר ישראל, ב׳ 3, ז׳ 127, שפּאַלט 2; פ״גל אויך: י. מאַן אין *Texts and Studies*, II, ז׳ 17, הערה 32 (וויטער ציטירט: מאַן, קאַראַוויקע).

[14] געדרוקט אין גאַזלאַוו, אין 1834.

[15] צום סוף פֿון משאת בנימין שרייבט בנימין, אַז אויב די קראַים זולן אַפּהיטן די דינים פֿון די רבנישע יחידן מעגן זיי עס טאָן. „ושאר דינים שדנו בם וכתבו הרבנים גם כן כתבתי שאם תחפצו תדינו בם״. פ״גל דור דור ודורשיו, ב׳ iv, ז׳ 69.

[16] פ״גל מאַן קאַראַוויקע, ב׳ ii, ז׳ 12.

דרויסן באַשטייט נאָך דער חילוק אין דעם וואָס בנימין אָפּערירט נאָר מיט תּנכישן מאַטעריאַל, וואָס ער ציטירט ניט קיין תּלמודיש־רבנישע ווערק. אויף צוויי פּסקים אין משאת בנימין לוינט זיך אָפּצושטעלן, ווייל זיי שטימען אײַן מיט פּילאָנס מיינונגען. אַזוי למשל פּסקנט בנימין אַז ווען אַ שור מועד הרגעט אַ מענטשן קומט דעם בעל־הבית פון אָקס טויטשטראָף. ער פּאַרטײַטשט „וגם בעליו יומת" (שמות כא, 29) אות באות. דאָס איז קיין קעגן דעם באַנעם פון תּלמוד. עס איז אָבער פּילאָנס מיינונג.[17] בנימין האָט אויך „עין תחת עין..." (שמות כא, 24) איבערגעזעצט אות באות. דאָס איז קיין קעגן דעם באַנעם פון תּלמוד. עס איז אָבער בהספּם מיט פּילאָנס באַנעם.[18]

סלמון בן ירוחם, דער קראָישער מיטצײַטלער פון סעדיה גאון, כאַראַקטעריזירט בנימינס עקסעגעזע ווי אַן אַלעגאָרישע. זי איז באמת ווײַט פון זײַן געבויט אויפן פשט. אַ פּאָר בײַשפּילן וועלן זײַן געגנוג בכדי דאָס צו אילוסטרירן. אַזוי דערקלערט בנימין, אַז דער פּסוק חזרת השמש ובא השמש (קהלת א, 5) רעדט ניט וועגן דער זון, נאָר פון אַ פאָליטישן רעזשים: אײַן רעזשים קומט און אַן אַנדער רעזשים גייט אַוועק, אָבער די ערד בלײַבט אייביק באַשטײַן.[19] אויך דעם פּסוק ביום שיזעו שומרי הבית (קהלת יב, 3) דערקלערט ער אויף אַזאַ מין אופן: הבית באַטײַט דאָס בית־המקדש און שומרי הבית זײַנען די כּהנים.[20] סלמון בן ירוחם באַקלאָגט זיך, וואָס בנימין האָט דערקלערט גאַנץ קהלת אויף אַזאַ מין אופן.[21]

לויט סלמון בן ירוחם איז בנימין געווען דער ערשטער קראָישער אַלע־גאָרישער עקסעגעט.[22] אינטערעסאַנט זײַנען עטלעכע אַלעגאָרישע דערקלערונגען פון בנימינען, ווײַל זיי זײַנען כאַראַקטעריסטיש פאַר קראָישער עקסעגעזע בכלל. אַזוי פּאַרטײַטשט ער מלאתך ודמעך לא תאחר (שמות כב, 28) ווי אַ געבאָט פּרי חתונה צו האָבן. מלאה פּאַרטײַטשט ער 'אַ שוואַנגערע פּרוי' און דמע איז 'זרע' (זאָמען). בכן באַקומט זיך אַזאַ טײַטש: „פּאַרשפּעטיק דיך ניט שוואַנגער צו מאַכן אַ פּרוי".[23] דער דאָזיקער פּירוש קלינגט פאַר אונדז זייער

---

[17] ואם הוא נודע ובעליו מועד וממית אדם הוא יסקל וימת גם בעליו (משאת בנימין, דף 1, ע"ב, שפּאַלט 1); זען:
Philo, de specialibus legibus, *The Loeb Classical Library*, vol. VII, pp. 566-67;
רעוועל, דצ"ו, ז' 55—56.

[18] העושה כל מכה ומום בחברו נפרע שנאמר כאשר עשה כן יעשה לו (משאת בנימין, דף ב, ע"ב, שפּאַלט 2). זען: פּילאָן, דצ"ו, ז' 588—589; רעוועל, דצ"ו, ז' 56—57.

[19] פינסקער, ל"ק, נספח, 109.

[20] זען אויך מדרש איכה.

זע אויך רשי צו דער שטעלע. י. מאַן שטעלט אונטער אַ ספק, צי דער פּירוש צו קהלת וואָס פינסקער ציטירט שטאַמט טאַקע פון בנימינען. זען: מאַן, קאַראַוטיקא, ב' ii, ז' 12, הערה 21.

[21] „ופירוש הספר על זה הפן", פינסקער, ל"ק, דאָרטן.

[22] „וראשון מי שהחל אלו העניינים בנימין אל נהאונדי", פינסקער, דצ"ו, דאָרטן.

[23] אבן עזרא, צו שמות כב, 28 ברענגט דעם דאָזיקן פּירוש אין נאָמען פון קראָישן עקסעגעט בן זוטא; פ"ג:

אויסטערלִיש. אַבער אַזעלכע אַלעגאָרישע פֿירושים געפֿינען מיר אויך אין רבנישע מקורים. אַזוי למשל איז דאָס אַן אַלטער פֿירוש צו לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כג, 19) וואָס לערנט פֿון דעם פסוק אָפּ, אַז מען טאָר ניט חתונה האָבן מיט אַ מינקת (אַ פֿרוי וואָס גיט זויגן אַ קינד), אַן אַלמנה אַדער אַ גרושה, איידער דאָס קינד איז אַלט 24 חדשים. מען דרינגט עס אַרויס פֿון דער גימטריה פֿון תּבשל (732), דאָס איז 2 מאָל 366 טעג.[24]

ווי באַווּסט איז דער אַלעגאָרישער מעטאָד דערפֿירט געוואָרן צו אַן עקסטרעם דורך דעם קריסטלעכן קלויסטער.

פֿון פסוק ומזרעך לא תתן להעביר למלך (ויקרא יח, 21) דריגט ער אַרויס דעם פֿאַרבאָט חתונה צו האָבן מיט אַ נישט־ייִדן.[25] די דאָזיקע דערקלעַרונג שטימט מיט תּרגום יונתן. זי איז אַבער קעגן דער משנה.[26] אין דער פֿראָגע פֿון ייִבום האָט בנימין אַנגענומען דעם שטאַנדפּונקט פֿון די שומרונים, אַז נאָר אַן אַרוסה, ד״ה אַ פֿאַרקנסטע פֿרוי, אַבער נישט אַ נשׂואה, ד״ה אַ חתונה געהאַט פֿרוי, מוז חתונה האָבן פֿאַרן ייִבם, ווען איר מאַן שטאַרבט אָן קינדער.[27] דעם פסוק ואשה אל אחותה לא תקח לצרור (ויקרא יח, 18) האָט ער אויסגעטײַטשט, אַז דער פֿאַרבאָט איז שייך נאָר צו אַ מילכשוועסטער פֿון דער פֿרוי. אַזאַ מין באַנעמען דעם פֿאַרבאָט איז מסתּמא אויפֿגעקומען אונטער דער ווירקונג פֿון איסלאָם.[28]

מיר ווייסן בלויז פֿון עטלעכע פֿאַלן, ווען בנימין האָט פֿאַרטײַטשט וואָרט־בײַ־וואָרט. אַזוי למשל פֿאַרטײַטשט ער די וועַרטער שבו איש תחתיו (שמות טז, 29) אַזוי ווי דער תּלמוד, כאָטש דער תּלמוד קומט ניט צו בנימינס אויספֿיר צו פֿאַרווערן זיך צו באַוועגן אום שבת מער ווי ד׳ אַמות.[29] אויך דאָס

Poznanski, "Allegorische Gesetzeauslegung bei den älteren Karäern", *Studies in Jewish Literature in Honor of Kaufmann-Kohler*, p. 237.

ענלעכס געפֿינען מיר בײַ דעם מפֿרש יוסף קרא, אַ בן־דור פֿון רשין. זען: פּוזננסקי, פירוש על יחזקאל ותרי עשר לרבי אליעזר מבלגנצי, מבוא, XXXVIII.

[24] זען: פענח רזא, אויסגאַבע ליוואַרנאָ, נ״ג, ע״א; קובץ רב סעדיה גאון, ירושלים, תש״ב, עמוד רצ״ח.

[25] ווי עס זעט אויס האָט בנימין דעם פסוק פֿאַרטײַטשט אויף צוויי אופֿנים: איין מאָל לויטן פשט אַזוי ווי די חכמי התּלמוד און אויך נאָכן דרש. זען וועגן דעם ספר היובל לכבוד פרופיסור אלכסנדר מארכס (ניו־יורק, תש״ג), זז׳ 133—134. פֿ״גל: A. Geiger, *Urschrift*, ז׳ 303.

[26] מגלה כ״ה, ע״א; פֿ״גל רעוועל, דצ״וו, ז׳ 20.

[27] קידושין, ע״ה, ע״ב; פֿ״גל: פּוזננסקי, דצ״וו, ז׳ 248, הערה 23, און אין *REJ*, ב׳ 45, ז׳ 62.

[28] זען: פאַזנאַנסקי, דצ״וו, דאָרטן.

[29] בנימין פֿאַרגלײַכט תחתיו פֿון שבו איש תחתיו צום וואָרט תחתיו אין די פסוקים: והפרד אשר תחתיו (שמואל ב, יח, 9) און ויניחהו תחתיו ויעמד (ישעיה, מו, 2). זען: קיר־קיסאַני, אַראַבישער טעקסט, זז׳ 521—522.

זען: ערובין, נ״א, ע״א: דתניא שבו איש תחתיו אלו ארבע אמות; ירושלמי, ערובין, פרק ד׳ הלכה א: ומניין לד׳ אמות — שבו איש תחתיו. פֿ״גל: דור דור ודורשיו, ב׳ IV, ז׳ 70, הערה 10.

וואָרט אחים אין פסוק כי ישבו אחים גם יחדו (דברים כה, 5) פֿאַרטײַטשט ער אות באות אַזוי ווי דער תלמוד.[30] די פסוקים ותהי עונותם על עצמותם (יחזקאל לב, 27) און כל עצמותי תאמרנה (תהלים לה, 10) האָט ער ווידער פֿאַרשטאַנען אות באות און ער האָט געהאַלטן, אַז נאָר די בייגער וועלן אויפֿשטיין תחית המתים.[31] אויך דעם פסוק אם זרחה עליו השמש (שמות כב, 2) האָט ער לכיפך צום תלמוד און צו אַ אַנדערע קראַישע מפרשים פֿאַרשטאַנען וואָרט־בײַ־וואָרט.[32] דעם פסוק שבע ביום הללתיך (תהלים קט, 164) האָט ער געמוסן אות באות און ווי אַבו עיסי געהאַלטן, אַז מען מוז דאָונען זיבן מאָל אַ טאָג.[33]

פֿון די פֿראַגמענטן פֿון בנימינס פֿירושים וואָס זײַנען בײַ איצט באַקאַנט זעט מען, אַז בנימין האָט אין טייל פֿאַלן געהאַלטן אַ פֿילאָלאָגישן, אַ וויסנשאַפֿטלעכן צוגאַנג בײַם דערקלערן שווערע וועריטער. אַזוי למשל ווײַזט ער אָן בײַ די וועריטער תהו ובהו (בראשית א, 2), אַז תהו פֿאָר זיך באַגעגנט זיך ניט אין תנך, נאָר שטענדיק אין אײַנעם מיט בהו, אַבער בהו איז יאָ פֿאָראָן אַליין.[34] בנימינס מעטאָד איז באַשטאַנען אין מאַכן לאַנגע קאָמפּילאַציעס פֿון ענלעכע פסוקים. אַזוי למשל האָט ער אַ לאַנגע רשימה מעטאָפֿערס אין תנך. עס איז די ערשטע רשימה מעטאָפֿערס אין אַזאַ פֿאָרנעם.[35] ער האָט אויך אַ קאָמפּילאַציע פֿון אַלע פסוקים אין תנך, וווּ עס טרעפֿט זיך די צאָל זיבן.[36]

גאַנץ מאָדערן וויסנשאַפֿטלעך איז זײַן דערקלערונג פֿון פסוק ועברתו לא כן בדיו (ישעיהו טז, 6). צו ערשט רעכנט בנימין אויס, ווײַל טײַטשן דאָס וואָרט בדים קאָן האָבן, דערנאָך דערקלערט ער דאָס וואָרט כן און ער פֿאַרגלײַכט עס מיטן וואָרט כן אין פסוק כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כז, 7).[37] די זעלבע דערקלערונג געפֿינען מיר אויך בײַם רד"ק. אַ צוויײט מאָל ווײַזט ער אָן, אַז די פֿרעפֿאָזיציע ב קאָן האָבן אין העברעיש דעם זעלביקן באַטײַט ווי מן, וואָס דאָס געפֿינט מען אויך בײַ שפּעטערדיקע מפֿרשים.[38]

---

[30] קעגן ענגען. זען: ר"א בשייצי אין אדרת אליהו, צג, ע"א.

[31] זען: אמונות ודעות, 100; פֿ"גל ברכות כ"ה ע"א וווּ מען קאָן זען אַז אויך אין דער תלמודישער ליטעראַטור ווערן די דאָזיקע פסוקים אַ מאָל פֿאַרשטאַנען וואָרט־בײַ־וואָרט; פֿ"גל אויך „ספר חיבוט הקבר" אין מ. היגערס אויסגאַבע פֿון מסכת שמחות, ז' 257; ספרי, שלח, פיסקא קי"ב און מסכתות כלה, אויסגאַבע היגער, ז' 213, הערה 14.

[32] פֿ"גל משנת רבי אליעזר און מדרש שלשים ושתים מדות, אויסגאַבע ענעלאָו, ז' 26; פֿ"גל אויך דעם ראבד צו רמבם, הלכות גניבה, פרק ט, הלכה ח; משאת בנימין, דף ב, ע"א, שפאַלט 2.

[33] הצופה לחכמת ישראל, ב' VIII, ז' 323; פֿ"גל מאָן, קאַראָוטיקא, ב' 2, ז' 17, הערה 32; יוואַ־בלעטער ב' XXI, ז' 77; ווערן דעם ווי דער תלמוד האָט אויסגעטײַטשט דעם פסוק זע: מנחות, מג, ע"ב; ירושלמי, ברכות, פרק ה, הלכה א.

[34] *J. Q. R.* (n. s.), XII, pp. 446, 453.

[35] הצופה, ב' IX, ז' 140.

[36] הצופה, ב' VIII, ז' 323.

[37] הצופה, ב' VIII, ז' 327.

[38] הצופה, ב' VIII, ז' 236; פֿ"גל: ספר צחות פֿון אבן עזרא, אויסגאַבע פֿיורדא, ט"ז, ע"א. בנימין: ויש אשר אמר באהל דוד מע' [באַטײַט] מן אהל דוד; אבן עזרא: ויש [דאָס הייסט אַ ב] תחת מ כמו והנותר בבשר ובלחם.

פֿון די פֿראַגמענטן קען מען זען אַז בנימין איז געווען אַ גרויסער בקי אין תּנך.

בנימין איז באַקאַנט פֿאַר דעם ערשטן קראַיִ׳ווּאָס האָט באַקעמפֿט דאָס אַנטראַפֿאַמאָרפֿישע פֿאַרשטעלן זיך גאָט. ער האָט געהאַלטן, אַז די אַנטראַפֿאַמאָרפֿיזמען אין תּנך זײַנען שייך נאָר צום מלאך וואָס האָט באַשאַפֿן די וועלט. זינט בנימינען זײַנען די קראַים געוואָרן די קעמפֿערס קעגן די אַנטראַפֿאַמאָרפֿיזמען. בנימין האָט דערקלערט די בני אלהים (בראשית ו, 4) נישט פֿאַר זין פֿון גאָט, ד״ה מלאָכים, נאָר מענטשן.[39] אין דער תּלמודיש־מדרשישער לי־טעראַטור זײַנען דאָ פֿאַרשיידענע אויסטײַטשונגען פֿון די בני אלהים. די אַפֿאַ־קריפֿישע לימעראַטור ווי אויך די ספֿרים פֿרקי דרבי אליעזר און אַנדערע באַ־טראַכטן די בני אלהים ווי מלאָכים. אין מדרש בראשית רבה וועלן דערציילט, אַז שמעון בן יוחאי האָט געשאָלטן יעדערן וואָס האָט איבערגעזעצט בני־אלהים אות־באות.[40]

בנימין האָט אויך געהאַלטן, אַז די נבואות אין ישעיה פֿרק נג זײַנען שייך צו משיחן.[41]

די פֿראַגמענטן פֿון בנימינס פֿירושים, וואָס זײַנען צו אונדז דערגאַנגען, זײַנען צו קליין, אַז מען זאָל קענען באמת מישפּטן וועגן זייער וויסנשאַפֿטלעכן ווערט און וועגן זייער השפּעה אויף שפּעטערדיקע מחברים.

די קריטיק פֿון אבן עזרא קעגן ענגען און דער קראַישער עקסעגעזע בכלל איז באַקאַנט.[42] אויב מען זאָל האַלטן פֿאַר באַרעכטיקט דעם דאָזיקן קוק אויף דער הלכישער עקסעגעזע פֿון די קראַים אַדער אויף זייער פֿאַעמישער עקסעגעזע, קאָן מען אָבער נישט מספּים זײַן מיט אבן עזראס קריטיק קעגן דער קראַישער עקסעגעזע בכלל. אויך מיט סעדיה גאָונס רייד קעגן בנימינען, אַז ער האָט ניט פֿאַרשטאַנען קיין העברעיש, קאָן מען ניט מספּים זײַן.[43] מיר געפֿינען פֿירושים בײַ בנימינען וואָס זײַנען אַנגענומען געוואָרן פֿון שפּעטערדיקע רבנישע מפֿרשים, אַזוי למשל זײַן דערקלערונג אַז ובני פריצי עמך (דניאל יא, 14) מיינט

---

[39] J. Mann, *Karaitica*, II, p. 82, n. 65; *J. Q. R.* (n. s.), XV, 378.

[40] פֿרקי דרבי אליעזר, פֿרק כ״ב; ספר חנוך, פֿרקים 6—19; ספר היובלות, פֿרק 6; פ״גל תרגום אונקלס, תרגום יונתן און מדרש בראשית רבה צו בראשית א, 2-4.

[41] אַזוי שרײַבט דער קראַישער מפֿרש פֿון תּנך יפֿת בן עלי (צווייטע העלפֿט פֿון 10טן י״ה) אין זײַן פֿירוש אויף ישעיהו: וואָס שייך מיר, בין איך נוטה צו דער מיינונג פֿון בנימין אַלנאַהאַוואַנדי, אַז ישעיהוס נבואות זײַנען שייך צו משיחן. אַ סך ענלעכע בײַ־שפּילן האָט שוין בנימין דערמאָנט אין זײַן פֿירוש אויף שיר השירים. זען:

Driver-Neubauer, *The fifty third chapter of Isaiah according to the Jewish Interpreters*, 1877, pp. 19, 31.

[42] זען: אבן עזראס הקדמה צו זײַן פֿירוש אויף דער תּורה: הדרך הב׳ בחרוה פּתלתּולים... וזאת דרך הצדוקים כענן ובנימין... והם מדעת תוצאות לשון הקודש ריקים על כן יתעו גם בדקדוקים.

[43] אמונות ודעות, אויסגאָבע סלוצקי, ז׳ 101: „בעבור מענט ידיעתי״. עס איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז בנימין האָט פֿאַרוועדט צו רייַדן צווישן ייִדן אויף אַן אַנדער לשון חוץ העברעיש; זען: קירקיסאַני, אַראַבישער טעקסט, זז׳ 645—646.

קריסטן. עס איז מיגלעך, אַז אויך סעדיה גאון האָט אַזוי פֿאַרשטאַנען דעם פּסוק.[44] בנימינס השפּעה אויף שפּעטערדיקע קראַיִשע מפֿרשים פֿון תנך האָט געמוזט זײַן אַ גרויסע. ווי באַקאַנט האָט בנימין בן עזרא אַ סך אַנהענגערס. קירקיסאַני דער־מאָנט צוזאַמען מיט די תּלמידים פֿון ענענן אויך תּלמידים פֿון בנימינען.[45] ספּעציעל דניאל אַלקומיסי און סלמון בן ירוחם האָבן פֿון אים מסתּמא אַ סך געטאָן. אבן עזרא דערמאָנט אים אין זײַן הקדמה צום פּירוש אויפֿן חומש. כאָטש ער קריטיקירט אים, איז נאָך דערפֿון ניט געדרונגען, אַז ער האָט אים נישט באַנוצט. מיר ווייסן, אַז אבן עזרא האָט אַ סך געשעפּט פֿון קראַיִשע מקורים, הגם ער האָלט אין אײַנעמיזירן קעגן זיי.[46]

2. דניאל אַלקומיסי

אין דער צווייטער העלפֿט נײַנטן י״ה האָט געלעבט דער קראַיִשער גע־לערנטער און תנך־עקספּעט דניאל אַלקומיסי. ער איז געבוירן געווארן אין דאַמאַגאַן (פּערסיע) און האָט אויסגעוואַנדערט קיין ירושלים, ווו ער איז גע־ווארן דער גייסטיקער פֿירער פֿון די קראַים.[47] דניאל איז געווען אַ פֿאַנאַטישער סעקטאַנט. ער איז געווען אַ שונא פֿון וועלטלעכער בילדונג און פֿילאָסאָפֿיע. ער האָט מחבר געווען פּירושים אויפֿן תנך און אַ ספֿר המצוות.

דניאל איז געווען אַ זעלבשטענדיקער פֿאַרשער. קירקיסאַני שרײַבט, אַז לכתחילה האָט דניאל שטאַרק געהאַלטן פֿון ענענן און ער האָט אים געפֿרוכּן ראָש המשׂכילים. דערנאָך אָבער האָט ער געביטן זײַן מיינונג וועגן אים און האָט אים געפֿרוכּן ראָש הכסילים.[48] קירקיסאַני לויבט שטאַרק דניאלן פֿאַר זײַן ראַציאַנאַליזם.[49]

דניאל פּירושים זײַנען כּמעט אַלע פֿאַרלוירן געגאַנגען. ערשט דורכן אויפֿ־דעקן די גניזה זײַנען באַקאַנט געווארן פֿראַגמענטן פֿון זײַנע פּירושים. מיר פֿאַרמאָגן הײַנט פֿראַגמענטן פֿון דניאלס פּירושים אויף: בראשית, ויקרא, במדבר, דבֿרים, תּרי עשׂר, תּהלים, קהלת און דניאל.[50]

דניאל ווערט באַטראַכט ווי אַ קעגנער פֿון דער אַלעגאָרישער עקספּעזע. דער קראַישער געלערנטער יהודה הדסי פֿון 12טן י״ה שרײַבט אין זײַן ווערק אשכל הכפר, אַז דניאל האָט געזאָגט: „גאָט האָט נישט געגעבן זײַן תורה אין

---

[44] זען: קירקיסאַני, בוך ו, פּרק 8 (אַנהייב, אַראַבישער טעקסט, ז׳ 42); קובץ רב סעדיה, ירושלים, תש״ג, עמוד רצב.

[45] קירקיסאַני, אַראַבישער טעקסט, ז׳ 141, שורה 15: אלרבאניון ואלעאנאניה ואל־בניאמיניה.

[46] Philip Birnbaum, *The Arabic Commentary of Yefet ben Ali the Karaite on the book of Hosea*, Philadelphia, 1941, p. XLIII.

[47] מאַן, קאַראַוויטיקא, ב׳ וו, ז׳ 8 א״וו, זע אויך: *Jewish Encyclopedia*, IV, ז׳ 32.

[48] מאַן, דצ״וו, ז׳ 16, הערה 31.

[49] *HMCA*, VII, p. 321.

[50] מאַן, קאַראַוויטיקא, ב׳ ו, ז׳ 10 א״וו.

פֿאַרעם פֿון אַלעגאַריעס״.[51] דניאל האָט טאַקע צוליב דעם שטאַרק געקעמפֿט קעגן דעם מעטאָד פֿון מדרש בײַם אויסטײַטשן פּסוקים. אַ פּאָר בײַשפּילן פֿון דניאלס פשט־עקסעגעזע וועלן קלאָר ווי אַן אילוסטראַציע. די וועריאַנט לעבדה ולשמרה (בראשית ב, 15) טײַטשט ער אויס וואָרט־בײַ־וואָרט, להיפך צום מדרש.[52] אויך בײַ ברית בין הבתרים איז ער קעגן אַלעגאַריזירן די דאָזיקע דערציילונג.[53]

דניאל איז געווען דער ערשטער פֿון די קראַישע געלערנטע וואָס האָט פֿאַרשטאַנען ממחרת השבת (ויקרא כג, 15—16) אות־באות, ד״ה ווי דעם זונטיק־דיקן טאָג, אַזוי ווי די צדוקים האָבן עס געטײַטשט.[54] אין דער צײַט ווען דער תלמוד האָלט, אַז די מלאָכים וואָס זײַנען געקומען צו אַבֿרהמען האָבן בלויז געמאַכט דעם אָנשטעל אַז זיי האָבן געגעסן, פֿאַרטײַטשט דניאל די שטעל ווארט־בײַ־וואָרט.[55]

אין דער הלכישער עקסעגעזע קומט דניאלס נטיה צו דער אות־באות־סיסטעם נאָך מער צום אויסדרוק. דורך דעם ווערט נאָך בולטער זײַן קראַישער שטאַנדפונקט. דעם פסוק וועגן געבן מעשר די לוויים חלף עבודתם אשר הם עובדים (במדבר יח, 20־30) פֿאַרטײַטשט ער אַזוי, אַז נאָכן חורבן בית־המקדש איז מען מער נישט מחויב צו געבן מעשר צו די לוויים, ווײַל זיי אַרבעטן דאָך שוין ניט מער.[56] ער איז אָבער ניט שטענדיק אויסגעהאַלטן, אַזוי ווי אַלע אַנדערע קראַישע מחברים וואָס האָבן נישט געקאָנט דורכפֿירן זייער פּרינציפּ פֿון פּאַר־שטיין און מקיים זײַן די תורה דירעקט וואָרט בײַ וואָרט. אַזוי למשל איז דניאל מסכים מיטן תלמוד, אַז לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כג, 19) איז חל ניט בלויז אויף פּלייש פֿון אַ ציגעלע, נאָר אויך אויף פּלייש פֿון אַנדערע בהמות.[57] אויך צוליב פּאָלעמישע צוועקן פֿאַרלאָזט ער אָפּט דעם וואָרט־בײַ־וואָרט־מעטאָד און ער ווערט אַלעגאָריש. אַזוי למשל האָט ער בײַם פּירוש צו הושע קראַישע פּניות. ער לאָזט הושען האָלטן רעדעס קעגן די רבנישע יידן. זײַן קאָמענטאַר צו הושע מאַכט אָפּט דעם אינדרוק פֿון אַ דעמאַגאָגישן פּאָמפּלעט קעגן רבנישע יידן.[58]

---

[51] יהודי הדסי אין אשכל הכפר, פֿאַראַנגר׳ 240, ז׳ 91, שפּאַלט 4: „כי מצות ד׳ לא במשל צוה״.

[52] *J. Q. R.* (n. s.), XV, p. 369.

[53] *J. Q. R.* (n. s.), XV, p. 382.

סעדיה גאון האָט געקעמפֿט קעגן אַלעגאָריזירן די געשיכטע פֿון ברית בין הבתרים. זען: I. Davidson, *Saadia's Polemic against Hivi-al-Balkhi*, p. 64.

[54] גנזי שכטר, ב׳ II, ז׳ 483; פ״גל: פּודרי, אויסגאַבע האַנאָווער, ז׳ 66; מען באַקומט דעם איינדרוק, אַז יהודה הלוי איז מספּים, אַז די קראַישע אויסטײַטשונג פֿון ממחרת השבת איז די ריכטיקע. זען אויך יוסף־בלעטער, ב׳ XXI, ז׳ 79.

[55] זען: בבא מציעא, פּו, ע״ב און מדרש בראשית רבה צו דער שטעל.

[56] גנזי שכטר, ב׳ II, זז׳ 476, 481.

[57] יהודה הדסי, אשכל הכפר, § 240, ז׳ 91, שפּאַלט 4.

[58] זען: מאַן, קאַראָטקא, ב׳ II, ז׳ 75 א״וו. דער פֿאַגמענט פֿון אַ פּירוש צו הושע פֿאַרעפֿנטלעכט אין (n. s.) *J. Q. R.*, XII, 479 שטאָמט מסתמא נישט פֿון דניאלן, נאָר פֿון זײַנעם אַ תלמיד; פ״גל מאַן, דצ״וו, ז׳ 15.

ניט געקוקט אויף דעם באַנעמען דעם תנך אות־באות, איז דניאל קענן אַנטראַפֿאַמאַרפֿישן פֿאַרשטעלן זיך גאָט. אַזוי למשל דערקלערט ער צו וילך ד׳ (בראשית יח, 33) און וירד ד׳ (בראשית יא, 5) — כמנהג דיבור בני אדם: ווען די תורה דערציילט, אַז גאָט איז געגאַנגען אַדער אַראָפּגעקומען, ניצט זי נאָר אויסדרוקן ווי מענטשן רעדן.[59] די דאָזיקע דערקלערונג איז ענלעך צום תלמוד־דישן כלל דברה תורה כלשון בני אדם. בײַ מיטל־עלטערישע יידישע פֿילאָסאָפֿן ווערט דער פּרינציפּ זייער אָפֿט אָנגעוואַנדט.[60]

דניאל איז געווען אַ פֿילאָסאָף גוט געשולטער עקסעגעט. סעדיה גאָונס טענה, אַז דניאל האָט נישט גוט פֿאַרשטאַנען די העברעישע שפּראַך, האָט נישט קיין יסוד;[61] די פֿראַגמענטן פֿון זײַנע פּירושים ווײַזן דאָס באַשטימט פּערזלעך. אַ סך פֿון זײַנע דערקלערונגען געפֿינען מיר בײַ שפּעטערדיקע רבנישע מפֿרשים פֿון תנך. דניאל וויס, אַז די פֿאַרעם וישב (בראשית טו, 11) איז פֿון שורש נשב.[62] דניאלס דערקלערונג צו בראשית מח, 21 ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף... מגיד אחד בא ויאמר געפֿינען מיר שפּעטער בײַ יונה אבן ג׳נאח, רשי און אבן עזרא.[63] צו דעם פּסוק אוי להם בשורי מהם (הושע ט, 12) זאָגט דניאל, אַז מען מוז לייענען בשורי מיט אַ ש׳ און אַז דאָס וואָרט האָט דעם זעלבן טײַטש ווי בסורי.[64] דאָ גייט דניאל נאָך נאָך דער מסורה, אַזוי ווי שפּעטער רשי, אבן עזרא און דער רד״ק. צום פּסוק גפן בוקק ישראל פרי ישוה לו (הושע י, 1) זאָגט ער, אַז ישוה קומט פֿון שוה גלײַך זײַן.[65] די דאָזיקע דערקלערונג געפֿינען מיר שפּעטער בײַ די רבנישע מפֿרשים. דאָס וואָרט יערוף (הושע י, 2) איז על־פּי דניאלן פֿון ערוף ׳דער רוקן׳. די זעלבע מיינונג געפֿינען מיר אויך בײַ אבן ג׳נאח.[66] דאָס וואָרט נדמה אין נדמה שומרון מלכה (הושע י, 7) זאָגט דניאל, איז פֿון שורש דמם[67] מיטן טײַטש ׳בלײַבן שטיל׳. אַזוי דערקלערט עס אויך רשי. אבן עזרא און רד״ק אָבער האַלטן, אַז דער שורש איז דאָ דמה און זיי זענען איבער צוליב דעם ׳אומגעבראַכט׳.[68] דאָס וואָרט רד אין פּסוק ויהודה עוד רד עם אל (הושע יב, 1), האָלט דניאל, איז פֿון שורש רדה — הערשן, פֿונקט ווי אין ורדו בדגת הים (בראשית א, 28).[69] די זעלבע דערקלע־

---

[59] A. Marmorstein, "Fragments du Commentaire de Daniel al-Kumissi sur les psaumes", *Journal Asiatique*, Mars-Avril, 1916, p. 204.

[60] בחיי אבן פקודה, חובות הלבבות, שער היחוד, סימן י; רמבם, מורה נבוכים, חלק ראשון, פּרק כו.

[61] Schechter, *Saadyana*, p. 42: מצאתי את האיש הזה קומסי יש בו ששה מעללים. הראשון כי איננו מבין את לשון הקודש...

[62] *J. Q. R.* (n. s.), XV, p. 386. פֿ״גל ספר הרקמה, ז׳ 269.

[63] *J. Q. R.* (n. s.), XV, p. 386.

[64] *J. Q. R.* (n. s.), XII, p. 486.

[65] *J. Q. R.* (n. s.), XII, pp. 487-8. דאָרטן גופא.

[66] פֿ״גל תרגום יונתן צו דער שטעל.

[67] דאָרטן, ז׳ 489.

[68] פֿ״גל אויך אבן עזרא צו הושע ה, 6.

[69] *J. Q. R.* (n. s.), XII, p. 494. וויזוז אויס, אַז אבן עזרא פֿירט צוריק רד אויף רדד. אבן עזרא שרײַבט: רד עם אל

רונג געפֿינען מיר אויך בײַ רשי און בײַם רד״ק. דניאל ווײַזט, אַז אונים אין לחם אונים (הושע ט, 4) איז פון און אן ער זעצט איבער: ׳קרבנות פון זינדיקע מענטשן׳. אַזוי טײַטשן אויך סעדיה, יפֿת בן עלי און אבן בלעם.[70] דניאל דער־קלערט, אַז דאָס וואָרט כבודם אין פסוק אפֿרים כעוף יתעופף כבודם (הושע ט, 11) איז שייך צו קינדער, אַזוי דערקלערן אויך יפֿת און רד״ק.[71] דניאל טײַטשט צו עבשו פרודות: ׳עס זײַנען פֿאַרטריקנט געוואָרן די קערנער פון דער תבואה׳ (יואל א, 17) איז אָנגענומען פון מאַדערנע קאָמענטאַטאָרן.[72] אַזוי ווי ער דער־קלערן זיך, אַז עבשו גייט צוריק אויף יבש — ׳טרוקן ווערן׳. בכלל איז דניאל אויסטײַטשן די ערשטע צוויי קאַפּיטלען פון יואל זייער מאַדערן. ער איז מחולק מיט די וואָס האַלטן, אַז די דאָזיקע קאַפּיטלען גייען אויף מלחמת גוג ומגוג. ער האַלט אַז יואל קאַפּיטלען א—ב גייען אויף איבערפֿאַלן אויף ארץ־ישראל קורץ פֿאַרן חורבן און אַז יואל שילדערונגען זײַנען היסטאָרישע פֿאַקטן, גישט קיין נבֿואות.[73]

מיר געפֿינען אַפֿילו שפורן פון „העכערער ביבל־קריטיק״ בײַ דניאלן. אַזוי למשל האָט ער אויסגעפונען סימנים, אַז די דערציילונג (שמות מ, 29), אַז משה רבינו האָט מקריב געווען קרבנות בעתן אויפֿשטעלן דעם משכן, איז סותר דעם באַריכט פון ויקרא א, וווּ עס זײַנען פֿאַראַן צום ערשטן מאָל אַנ־וויזונגען וועגן קרבנות. דניאל פֿאַרענטפֿערט די שוועריקייט דורכן באַקאַנטן פרינציפ „אין מוקדם ומאוחר בתורה״, אָ פרינציפ וואָס דער תלמוד האָט שוין געהאַט אַנגענומען.[74]

דניאל פֿירושים זײַנען קורץ און זאַכלעך. שוועריקייטן ווערטער דערקלערט ער דורך אַראַבישע עקוויוואַלענטן. נאָר ווען ער באַרירט הלכישע פֿראַגעס, לאָזט ער זיך אַרײַן אין לאַנגע דיסקוסיעס. אַזוי למשל ווען ער באַקומט דעם

משכל כי אם תם הכסף. פֿ״גל תהלים קמ״ד, 2: הרדד עמים תחתי. דער קראַישער מפרש פֿירט צוריק רד אויף רוד. ער פֿאַרגלײַכט עס מיט והיה כאשר תריד (בראשית כז, 40). פֿ״גל בירנבוים, דצ״ו, ז׳ 182.

[70] בירנבוים, דצ״ו, ז׳ 135; פּאַזנאַנסקי אין: *J. Q. R.* (n.s.), XII, pp. 20, 47

[71] בירנבוים, דצ״ו, ז׳ 144.

[72] פֿ״גל די לעצטע אויסגאַבע פון וערטערבוך פון געזעניוסן צום תנך און די איבער־זעצונגען פון דער *J. P. S.* און פון יהואש. טאַרטשינער גייט נאָך די מיטל־עלטעראישע מפרשים און זעצט איבער עבשו מיט ׳פּוילן׳, וועל ער פֿירט עס צוריק אויף ׳עפּש׳.

[73] *J. Q. R.* (n. s.), XII, pp. 503-508.

[74] Schechter, *Saadyana*, 144.

דניאל שרײַבט: ויעל עליו (שמות מ, 29) „נכתב מקדם והוא מאוחר״. אויך די חכמי התלמוד האָבן די דאָזיקע שוועריקייט באַמערקט; צוליב דעם האָבן זיי דערקלערט, אַז די פרשה ח פון ויקרא וווּ עס רעדט זיך וועגן די שמונה ימי המלואים, איז געזאָגט געוואָרן פֿאַרן אויפֿשטעלן דעם משכן. זען סדר עולם רבא, פרק ז׳ און רשי צו ויקרא ח, 2. אויך דער רמבן פֿאַרבינדט דעם פסוק שמות מ, 29 מיט די שמונה ימי המלואים, דער רשבם אָבער דערקלערט, אַז ויעל עליו... איז שייך ניט צו משהן, נאָר צו אַהרנען און זײַנע זין נאָך דעם הקמת המשכן. דער רשבם שרײַבט: „ויעל עליו... אהרן ובניו את העולה ואת המנחה כל הימים״.

רבנישן שטייגער אפצוריכטן יום־כפור ווי אַ יום־טוב.[75] די קראים האבן באטראכט יום־כפור ווי אַ תענית, ווי תשעה באב. אויך אין זײַן פירוש אויף דניאל לאזט ער זיך ארײַן אין פירושים און דיסקוסיעס וואָס געהערן ניט צום ענין. ער זעט אין ספר דניאל ביידער פון מצרים און ארץ־ישׂראל פון דער צײַט ווען דער איסלאם האט אײַנגענומען אט די דאזיקע לענדער.[76]

וועז ס׳קומט אים אויס נייטיק, דערלויבט זיך דניאל צו בײַטן דעם טעקסט אין תנך. אזוי למשל זאגט ער, אַז דער מלך חזקיהו האט אפגעריכט דעם יום־טוב פסח אין חודש ניסן און נישט אין אייר, אזוי ווי עס שטייט בפירוש גע־שריבן אין דברי הימים (ל, 2), ווײַל יידן זײַנען געווען אומריין אין ניסן.[77]

מיר פאַרמאָגן איצט נאָר זייער אַ קלײַנעם טייל פון דניאלס פירושים. אָבער אויך פון די פראַגמענטן, ספעציעל פון זײַן פירוש אויף תהלים, זעט מען, אז מען האט צו טאָן מיט אַ תנך־קאָמענטאַטאָר מיט אַ פאַרנעם פון אַן אבן עזרא אדער רד״ק.

די עלטסטע רבנישע מפרשים פון תנך האבן מסתמא געקענט דניאלס פירושים. עס איז דאָ אַ מיינונג, אז סעדיה גאון האט געשריבן אַ פאָלעמיש ווערק קעגן דניאלן. ש. שעכטער האט פאַרעפֿנטלעכט אַ גניזה־פראַגמענט וואָס ער באַטראַכט ווי אַ פראַגמענט פון דעם דאזיקן ווערק פון סעדיה גאון.[78] עס איז אינטערעסאַנט, אז סיי סעדיה און סיי דניאל דערקלערן אויף אַ ראַציאָנא־ליסטישן אופן דאָס בלאָזן שופר אום ראָש־השנה: כדי צו וועקן דעם עולם צו תשובה. פראָפ׳ לוי גינצבורג נעמט אָן, אז ביידע האבן עס געזומען פון אַן עלטערן מדרש.[79]

ווי שוין דערמאָנט האט אבן עזרא שטאַרק קריטיקירט די קראַישע עק־סעגעזע. מיר האבן שוין דערמאָנט, אז מיט זײַן קריטיק קאָן מען נאָר צום טייל מספּים זײַן. עס וואַרפֿט זיך אין די אויגן, אז אבן עזרא פאַרגעסט צו דערמאָנען אין זײַן הקדמה צו זײַן פירוש אויפֿן חומש צוויי וויכטיקע קראַישע מפּרשים און דאָס זײַנען דניאל אַלקומיסי און יפת בן עלי. וואָס שייך יפת בן עלי ווייסן מיר, אז אבן עזרא האט אים אַ סך באַנוצט. ער דערמאָנט אים אָפט, אָבער אין נאָך מער פאַלן גייט ער אים נאָך, וועז ער דערמאָנט אים נישט.[80] דעריבער מעג מען אננעמען די סברה, אז ער האט אַ סך געזומען פון דניאלן דירעקט אַדער דורך אבן עזראס פאַרגייערס וואָס האבן אויסגענוצט דניאלס פירושים.

דניאלס קאָמענטאַרן קריגן נאָך אַ גרעסערן באַטייט פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער תנך־אויסטייטשונג, וועז מען נעמט אין באַטראַכט די פראַגמענטן

---

[75] *J. Q. R.* (n. s.), XII, pp. 463, 467.

[76] דאָרטן; פֿ״גל אויך:
M. Steinschneider, *Die arabische Literatur der Juden*, 341.

[77] גנזי שכטר, ב׳ II, זז׳ 464—466.

[78] זען פאָזנאַנסקי אין:
Zeitschrift für hebräische Bibliographie, 1903, p. 108; A. Eppenstein, *Beiträge*, 75; Malter, *Saadia*, p. 399.

[79] גנזי שכטר, ב׳ II, 479, 483; 42, *Saadyana*.

[80] זען הערה 46.

פון דניאלס פירוש אויף תהלים, וואס א. מארמארשטיין האט אפגעדרוקט.[81] ערשטנס זעט מען דאָרט דניאלס באהאוונטקייט אין רבנישׂ־מדרשישע מקורים, צווייטנס זיין אריגינעלקייט. זיינע פירושים געפינען מיר שפעטער אין די פירוׂשים פון סעדיה, אבן ג׳נאח, רשי, אבן עזרא און רד״ק. אין די פראַגמענטן פון דניאלס פירוש אויף תהלים זיינען פאַראַן פראַזעס און אידעעס ענלעך צו די וואס אין דעם צדוקישן בוך וואס שעכטער האט געפונען.[82]

אין יאָר 1927 האט די „אקאדעמי פיר די וויסענשאפט דעס יודענטומס״ אין בערלין אנגעזאגט, אז זי דרוקט בקרוב דניאלס פירוש אויף תרי־עשר על־פי א מאנוסקריפט פון דער לענינגראדער עפנטלעכער ביבליאטעק דורכן באקאנטן קראים־פארשער יצחק מארקאן.[83] צום באדויערן האט מארקאן זיין פלאן נאך ביז איצט ניט אויסגעפירט. מיר וואלטן געהאט די מעגלעכקייט צו פארגלייכן דניאלס פירוש מיטן פירוש פון יפת בן עלי, דעם גרעסטן קראישן מפרש פון תנך, און מיר וואלטן געקענט זען יפתעס אפהענגיקייט פון דניאלן.

די קראישע מפרשים ווערן פון זייערע קעגענערס באטראכט ווי די פאר־טרעטערס פון פשט, פון אויסטיטשן וואָרט וואָרט. יהודה הלוי לאזט דעם כוזרי זאגן וועגן די קראישע מפרשים: „איך זע, אז זייערע טענות זיינען מער איבערצייגעוודיק און זיי שטימען מער מיטן פשט פון דער תורה״.[84] אברהם, דעם רמבמס זון, זאגט וועגן דעם אונטערשייד צווישן די קראים און רבנים: „דערמיט שיידן מיר זיך אפ פון די קראים, וואס מיר פארלאזן זיך נישט אויפן פשט פון פסוק״.[85]

זייער גאנצע ענערגיע האבן די קראים קאנצענטרירט אויפן געביט פון הלכה. זיי האבן געוואלט אונטערגראבן אויף דעם דאזיקן געביט די תלמודישע עקסעגעזע. צוליב דעם האבן זיי זיך „מיט אלע כוחות געהאלטן בים פשט פון דער תורה. זיי האבן צוליב דעם געוואלן צוריק צום תנך. דורך דעם דאזיקן רוף האבן זיי געצוווונגען די רבנישע יידן זיך צו פארנעמען מיטן תנך. דאס איז געווען דער אנהייב פון דער מאדערנער העברעישער פילאלאגיע און עקסעגעזע.

די קראים האבן ניט וויניקער ווי די רבנישע יידן געגלייבט אין תורה מסיני, דאס מיינט, אז יעדער וואָרט אין דער תורה איז געטלעך אינספירירט. מען קאן צוליב דעם די קראים ניט באטראכטן ווי פיאנירן אויפן געביט פון

---

[81] זען הערה 59.

[82] פ״גל יוואָ־בלעטער, ב׳ XXI, ז׳ 76.

[83] Isaak Markon, "Daniel Alkumissi, ein karäischer Schrifterklärer des IX. Jahrhunderts," *Korrespondenzblatt des Vereins zur Gründung einer Akademie für die Wissenschaft des Judentums,* 1927.

[84] הכוזרי, אויסגאבע האנאוור, ז׳ 61. „אמר הכוזרי: ואני רואה טענותם יותר מכריעות ויותר מפיקות לפשט התורה״.

[85] תשובות אברהם בן הרמבם, ירושלים, ז׳ 67: „ובזה נבדלנו אנו עדת הרבנים משטת הקראים... שאין אנו סומכים על מה שמורה עליו פשוטו של הכתוב״.

תנך־קריטיק, וואס דאס איז דעמאלט געווען פאַרבונדן מיט אפיקורסות. די קראים זײַנען געווען ווײַט פון צו זײַן אפיקורסים, כאטש זיי ווערן אין דער רבנישער ליטעראטור געוויסן „מינים" און „אפיקורסים". אין דער אלטקראימשער ליטעראטור געפינען מיר רעשטן פון ייִדישע מינהגים, וואס אין דער רבנישער ליטעראטור איז שוין פון זיי קיין זכר ניט געבליבן. אזוי למשל האט שאול ליבערמאן געפונען אין א פראגמענט פון דניאל אלקומיסיס א פירוש אן אנ־צוהערעניש אויף אן אלטן, אומבאקאנטן פאלקס־יום־טוב אין ארץ־ישראל פון די ערשטע יאַרהונדערטער נ"ק.[86]

די קראים האבן געווידמט רעוואלוציאנער נאר דורך זייער עקסיסטענץ ווי לעבעדיקע עדות פון אן אנטיתלמודישן ייִדנטום. די טענה פון די קראים, אז דער תלמוד און די רבנישע געלערנטע האבן אן אנטראפאמארפישע פאר־שטעלונג פון גאט, האבן איבערגענומען די ייִדן־פיינדלעכע קריסטלעכע פא־לעמיקערס אין אייראפע.[87]

ספעציעל גרויס איז געווען דער אינטערעס צו קראים און זייערע שריפטן אין דער רעפארמאציע־צייט. פראטעסטאנטישע געלערנטע אין 17טן יאַרהונ־דערט פאראינטערעסירן זיך מיט די קראים, מיט די „ייִדישע פראטעסטאנטן".[88] די השפעה פון די קראים מוז מען אפילו זוכן אין דעם אויפקום פון תנך־קריטיק אין 17טן י"ה. די עקסיסטענץ פון די קראים, דאס וויסן, אז עס זײַנען דא ייִדן וואס לייקענען אפ דעם אויטאריטעט פון תלמוד — האט געבראכט אודיאל אקאסטאן צו זײַנע אפיקורסישע געדאנקען.[89]

די קראים גופא זײַנען אבער געווען ווײַט פון צו זײַן טרעגערס פון תנך־קריטישע געדאנקען.

---

[86] שקיעין, ירושלים, תרצט, זז' 9—10.

[87] Fritz Baer, "Abner van Burgas," *Korrespondenzblatt*, No. 9, p. 30.

[88] נאָך אין יאָר 1844 האָט די קאַמיסיע פֿאַר ייִדישע ענינים וואָס דער צאַר ניקאָלַי דער ערשטער האָט צוזאַמענגערופֿן פֿאַרגליכן די קראים צו דער רעפֿאָרעם־באַוועגונג אין דײַטש־לאַנד. זען:

Isaac Levitats, *The Jewish Community in Russia*, p. 39.

[89] פ"גל די Propostas contra a tradicao
(טעזיסן קעגן דער טראַדיציע) פון אַקאָסטאַ, אַפּגעדרוקט אין

Carl Gebhard, *Die Schriften des Uriel da Costa*, pp. 1—10.

זען אויך דעם אַרטיקל „שאגת אריה על קול סכל" פון בנימין קלאַר אין תרביץ, XIII, 1942, ז' 135 א"ו און אויך מײַן אַרטיקל „לשאלת התהוותו של הספר בחינת הקבלה" אין *Journal of Jewish Bibliography*, באַנד IV, נומערן 1—2.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

בען העכט און וואַלדאָ פֿראַנק — פֿאַמיקער צאָרן און אָלימפּישער מן־הצד
Ben Hecht, *A Guide for the Bedevilled*, New York,
Charles Scribner's Sons, 1944;
Waldo Frank, *The Jew in Our Day*, New York,
Duall, Sloan & Pearce, 1944.

די באַציונגען צווישן פּאָליטישע, סאָציאַלע און עטנישע גרופּעס וועלן אין א גרויסער מאָס באשטימט דורך דער לעגענדע וואָס יעדער גרופּע האָט זיך אויסגעוועבט וועגן דער צווייטער. עס איז קיין ספֿק ניט, אז אָט די לעגענדע וועלט געפֿינט פֿון עקאָנאָמישע כּוחות. אויף אזא אופֿן וועט זיך דער צונויפֿ־שטויס פֿון עקאָנאָמישע אינטערעסן אָפֿט אָפּשפּיגלען אין דעם, וואָס מען טייטשט אומגינציק דעם כאַראַקטער פֿון דער אָקעגנדיקער גרופּע. פֿון דער אַנדערער זייט וועט בשותּפֿותדיקייט פֿון אינטערעסן פֿירן צו א מער גינציקן אָפּשאַצן די שטריכן פֿון דער גרופּע וואָס מען איז פֿאַרבונדן מיט איר. די פֿרטים פֿון דער לעגענדע ווערן צוגעשטעלט און פֿאַרפֿעסטיקט אין דעם פּאָלקס פֿאָרשטע־לונג דורך א טאָלעראַנטירטן שרייבער אָדער רעדנער. איין מאָל אַיינגעשטעלט — שטאַרבט ניט א לעגענדע. זי בייט זיך אָפֿילו ניט אזוי גיך. עס איז גרינגער זי צו באַשטעטיקן ווי אָפּצולייקענען זי. עס קען זיך אַיינגעבן שרייבערס מיט גאָר גרויסע פֿעיקייטן און א שם אין דער וועלט אַרויפֿצושפּרייטן א מאָדיפֿיצירונג פֿון דער לעגענדע איבער דער לכתּחילהדיקער שיכט, אָבער זיי קענען ניט אין גאַנצן אויסמעקן דעם עיקרדיקן אַיינדרוק. אזעלכע שרייבערס טראָגן אָבער פֿאַרט גרויס אַחריות און זיי מוזן וועגן זייערע ווערטער און זיין ביז גאָר אָפּ־געהיט מיט זייערע אויספֿירן, וואָרעם זיי ציען די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון בריטן עולם און קענען דעריבער טון א סך גוטס אָדער אַנמאַכן א חורבן. באזונדער זאָרגעוודיק און באַוואָרנט דארף מען זיין איצט אין דער קראַנקער וועלט פֿון אונדזערע פֿערציקער יאָרן אין שטודיעס וועגן באַציונגען צווישן יידן און זייערע שכנים, וואָס וועלן געשריבן פֿון א יידישן שליח־ציבור, אַלץ איינס צי טאַקע אויסגעקליבן פֿון עמעצן אָדער באשטימט פֿון זיך אַליין.

עס איז דערפֿאַר א שאָד וואָס בען העכט, א טאָלעראַנטירטער און קלוגער שרייבער, האָט זיך צוגעאַיילט מיט זיין אומציטיקן און סענסאַציאָנעלן בוך א וועגווייזער פֿאַר די פֿאַרפֿירטע פֿון טייוול, און וואָס וואַלדאָ פֿראַנק, א גע־לערנטער מיט א נאָמען און א ראַדיקאַלער דענקער וועגן סאָציאַלע פּראָבלעמען, האָט ניט רעווידירט זיינע שטרייטיקע עסייען וואָס זיינען געווען געדרוקט אין

The Saturday Evening Post און אין *The New Republic*, איידער ער האָט זיי אַרײַנגענומען אין זײַן בוך דער יִיד אין אונדזערע טעג. קיין איינער פֿון די ביידע מחברים האָט מיט די ניט־דורכגעטראַכטע צושטײַערם ניט צוגעדינט ניט יִידן און ניט אונדזערע שכנים בײַם פֿאַרענטפֿערן אַ קאָמפּליצירטע פּראָבלעם.

אויף די ערשטע זײַטן איז בען העכט זיך אָפֿן מודה, אַז ער שרײַבט ניט אַ בוך וואָס ער האָט עס שוין אין קאָפּ און אַז ער ריכט זיך ניט, עס זאָל אַרויסקומען אַ געלערנט ווערק פֿון זײַן האַרוואַניע, און אַז ער וועט זיך פֿאַר־פֿלאָנטערן אין סתּירות אָן אַ צאָל. ער קען אָבער ניט גוּבר זײַן אין זיך דעם דראַנג צו טראַכטן אויף אַ קול, חוקר ודורש צו זײַן עפּנטלעך, ספּאָנטאַן און דירעקט אַרויסצוברענגען פֿאַרן לייענער וואָס ער האָט אויפֿן זינען. ער נאַרט זיך נישט, אַז ער בלאָנדזשעט אָפֿט און אַז זײַנע אויסטײַטשונגען זײַנען אָן אַ סיסטעם. נאָר ער האָט ממשׁ הנאה פֿון ארויסברענגען זײַן ניי געפֿונענע ליב־שאפֿט צו יִדן און זײַן שטאַרקע שׂינאה צו זייערע שׂונאים. נאָך דעם ווי ער האָט אויף 275 זײַטן געטראַכט אין דער הייך און געלײַערמט פֿאַרן עולם, ווערט ער אַרומגענומען פֿון אומזיכערקייט, ספֿקות באַפֿאַלן אים — און ער זאָגט צו, אַז ער וועט ווען ניט איז שפּעטער שרײַבן וועגן אַנטיסעמיטיזם מיט מער חכמה. ער איז זיך מתוודה, אַז איצט קען ער עס ניט טון, ווײַל דער שׂכל איז פֿאַר־טונקלט און צעטומלט דורך די שחיטות אויף יִדן; דערווײַל זעט ער נישט קלאָר, ווען ער קוקט אַרײַן אין דער פּסיכאָלאָגיע פֿון אָט די שחיטות.

דאָס בוך איז אַ זאמלונג אַרײַנבליקן אין דעם יִדנס נשמה און נאָך מער — אין דער נשמה פֿון קענערם. טײַל אַרײַנבליקן זײַנען שעמעריִרנדיקע, אַנדערע זײַנען הומאָריסטיש, אַנדערע ווידער זײַנען פֿאַרנעפֿלט פֿון לײַדנשאַפֿט. בען העכט ווערט אויפֿגעבראַכט ביז דער העכסטער מדרגה, ווען ער באַטראַכט דעם דײַטשישן אַנטיסעמיטיזם. זײַן אָפּשאַצן דעם דײַטשישן כאַראַקטער בויט זיך דער עיקר אויף אײַנדרוקן פֿון אַ פֿערטל יאָרהונדערט צוריק, ווען ער איז געווען ווי אַן אמעריקאַנער רעפּאָרטער אין דײַטשלאַנד תּיפּוּ נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, און אין דער צווייטער ריי — אויף לייענען פֿרידריך ניטשע, דעם איינזאמען פֿילאָסאָף, וואָס זײַנע גיפֿטיקע באַמערקונגען וועגן דײַטשישע שטריכן ציטירט ער בריַיט און מיט ענטוזיאַזם קאָפּיטל נאָך קאָפּיטל. העכטס קענען דאָס יִדישע לעבן פֿון עבר נעמט זיך פּמעט בלויז פֿון לייענען גרעצם געשיכטע, און ער זאָגט מיט פֿולער ערלעכקייט, אַז ער פֿארמעסט זיך ניט אויף אָריגינעל־קייט אָדער אויף טיפֿקייט, ווען ער רעדט וועגן די צוויי טויזנט יאָר פֿון יִדישן קידוש־השם ביז אונדזער אייגענעם דור. בכן דאַרף מען דעם וועלט פֿון דעם בוך זוכן ניט אין דעם אַנאַליז פֿון דעם שווערן יִדישן לעבן אויף יענער זײַט ים, און ניט אין באַשרײַבן די טעג פֿון אַ מאָל, נאָר אין אָבסערווירן די היַינטצײַ־טיקע יִדישע סצענע.

העכט קען אמעריקע. אָט דאָ, אין זײַן געבוירן־לאַנד, פֿילט ער זיך באמת אין דער היים. הגם ער וואָלט וועלן דערלעבן אַ יִדישע מלוכה אין ארץ־ישׂראל אונטער אַ יִדישער פֿאָן, מוז ער אײַנזען, אַז ער וואָלט נעקוקט אויף דעם מיט

פֿרעמדע אויגן און וואָלט זיך אליין געפֿילט ווי א פֿאַרטריבענער אין אזא מלוכה. ווי אן אמעריקאַנער, ברענט ער קעגן די וואקסנדיקע סימנים פֿון דיסקרימינא־ציע און קעגן דעם אומענדלעכן שטראָם פֿון דערנידעריקונגען. פֿערציק יאָר האָט ער אָפּגעלעבט אין ניו־יאָרק, שיקאַגאָ, וויסקאָנסין און קאַליפֿאָרניע און ער האָט זיך ניט צונויפֿגעשטויסן מיט אַנטיסעמיטיזם און אפֿילו אויף א האָר זיך ניט געקימערט, צי ער איז פֿאַראַן אדער ניט. פֿלוצלינג איז אים קלאָר גע־ווארן, אז אויך אמעריקע איז ניט אימון קעגן אט דער הײַנטצײַטיקער מגפֿה, און ער איז אַרויס מיט בײַטשיקע רייד, אַרויס מיט אימפּעט און צאָרן, שעלטנ־דיק און זידלענדיק דעם אמעריקאַנער אַנטיסעמיטיזם אויף א געקליבענעם, מאכטיקן, בילדערישן לשון. ער רופֿט אים אָן סאדיזם, אן אינסטינקט פֿאַר רישעות, א מין צוריקגעשטאַנענע בייזע תאווה, א געשווויר, א בגידה, א פֿאַר־געניגן צו טון שלעכטס, א פֿאַרעם פֿון משוגעת, א מאניע וואָס קען ווערן פּאָ־ליטיש אויסגענוצט אַז"ו אלץ וואָס איז אין קאַרט.

ער לאָזט אויך איבער א היפּשע פּאָרציע זידל־עפּיטעטן פֿאַר זײַנע ברי־דער די יידן, וואָס גייען צו מיט א קאַלטן קאָפּ צו דער ספּנה וואָס לאָקערט אויף זיי, וואָס ווילן דווקא ווײַטער פֿירן זייער טאָג־טעגלעכן לעבן אין שטילער רוִקייט, כאָטש זיי זעען די כמאַרעם וואָס קלײַבן זיך איבער זייערע קעפּ. אין האָלליווּד און אין אירע יידן געפֿינט ער א רײַכן מאטעריאל פֿאַר סארקאזם און ער לאָזט ניט דורך אזא גוטע געלעגנהייט. הגם ער איז קיין מאָל ניט געווען אין קיין שול און הגם ער איז זיכער בײַ זיך אז יידישקייט, ווי אן אמונה, איז בסך־הכל אן איבערגעבליבענע זאמלונג בבא־מעשׂיות, — דערלאַנגט ער די אמתע גאָב זײַנע יידישע קאָלעגן פֿון האָלליווּד, למאי זיי שטעלן ארײַן אין זיי־ערע קינאָבילדער טויזנטער קלויסטערס און קיין איין שול ניט. הגם ער אליין האָט פֿרײַער זיך קיין מאָל ניט אויסגעצייכנט מיטן פֿאַרטיידיקן עפּעס א יידישע זאַך, — וואַרפֿט ער זײַן פֿאַראכטונג אויף די ריטערס פֿון האָלליווּד, וואָס האָבן זיך אָנגענומען פֿאַר כינעזער, און פֿאַר שפּאַניער, און פֿאַר עטיאָפּיער, אָבער זיי האָבן ניט אויסגענוצט דעם קינאָ קעגן אנטיסעמיטיזם.

העכט וויים גאָרנישט פֿון דעם הײַנטצײַטיקן יידישן אדער העברעיִשן רעגעסאַנס. ניט געקוקט אויף דעם וואָס ער איז געבוירן געוואָרן אינעם געטאָ פֿון ניו־יאָרק און אין זײַנע קינדעריאָרן האָט ער גערעדט יידיש אזוי פֿליסיק ווי ענגליש, האָט ער קיין מאָל ניט געלייענט קיין איין זײַטל אויף יידיש; וואָס שייך העברעיִש, האָט עפּעס א טשיקאַווער למדן פֿון קיוּו אים א מאָל געלערנט ווי אזוי צו לייענען לשון־קודש, ער האָט אים אבער ניט פֿאַרטײַטשט די ווער־טער וואָס ער האָט געלייענט. בכן האָט זיך באַקומען, דערציילט אונדז בען העכט, אז ער איז ניט ביכולת הנאה צו האָבן פֿון דעם וווּנדערלעכן העברעיִש פֿון אזעלכע ווי שלום־עליכם, אדער פֿרץ הירשביין, אדער אנדערע זשענײַען וואָס לאָזן זיך ניט איבערזעצן (א פּנים אז בען העכט וויים ניט, אז די וויכ־טיקסטע ווערק פֿון שלום־עליכם און פֿון פֿרץ הירשביין זײַנען געשריבן ניט אין העברעיִש).

בפֿיוון מיידט בען העכט אוים אונטערצושטרייכן דאָס יידישע אומגליק, וואָרעם די דערפֿאָרונג האָט אים געלערנט, אז אויף יעטווידן גוטהאַרציקן מענטשן וואָס ווערט געריכט פֿון א צווייטנס וויי זיינען פֿאַראַן דרײַ כוליגאַנעס — סאַ־דיסטן וואָס וועלן זיך פֿאַרכליאָבען מיט די האַרצרײַסנדיקע פֿרטים. ער האָלט זיך אויך אָפּ פֿון אַפֿערבערנגען יידישע מעלות, וואָרעם דאָס אַרויסשטעלן די מעלות רופֿט אַרויס אין די לייענערס א פֿאַרלאַנג זיי צו באַקוקן דורך א מיק־ראָסקאָפּ, טאָמער וועט מען געפֿינען ערגעץ א פֿגימהלע. ער האָלט, אז עס איז פֿדאיער אָנצוווײַזן אויף דעם אַנארכיסטישן גײַסט, אויף ענאַיזם און אויף קנעכטישקייט; ער מיינט, אז דאָס זיינען יידישע כאַראַקטער־שטריכן וואָס זײַ־נען, אין זײַנע אויגן, ווערט באַוונדערט צו ווערן.

בען העכט זעט פֿאָרויס פֿאַר יידן פֿינצטערע צײַטן אין דער נאָכמלחמה־תקופֿה. ער האָט מורא, אז דאָס קריטיקירן די דײַטשישע אכזריות, וואָס מען הערט איצט אומעטום, וועט זיך אײַנשטילן. מלוכה־מענער און דאָס פּשוטע פֿאָלק, וואָס ווערן נאָך אלץ וווייטאָגדיק געפֿירט פֿון די מאַסנמאָרדן אויף יידן, וועלן אין גיכן אײַנשלעפֿערן זייער באַאומרוקט געווײַן מיטן אויסרייד, אז די קרבנות האָבן א פּנים צום טייל פֿאַרדינט זייער בלוטיקן סוף. העכט ווײַזט אָן, אז דער עולם הייבט שוין אָן צו אַנטוויקלען אין זיך א דערווידער לגבי די אומ־געבראַכטע יידן אין איראָפּע, און מען הייבט שוין אָן צו זוכן דאָס נידערטרעכ־טיקע גיכער אין די קרבנות ווי אין די פֿאַרברעכערס. דאָס פֿירט אים צום פּועל־יוצא, אז כאָטש דאָס געשלאָגענע רײַך וועט, קען זײַן, ווערן געצוווּנגען צו פֿאַר־גיטיקן פֿאַר זײַן אגרעסיע וואָס האָט נעשטעלט אין ספּנה דעם ווייל פֿון אַנ־דערע פֿעלקער, — וועט אָבער קיין מאָל ניט קומען פֿאַר אים דער יום־הדין פֿאַר זײַן „שפּיל" פֿון אויסקוילען יידן. ער איז נאָך מער זיכער אין אָט דעם אַנטמוטיקנדיקן אויספֿיר, וואָרעם ער אליין, ניט געקוקט אויפֿן גאַנצן צאָרן קעגן די דײַטשן, האָט ניט אין זיך דאָס געפֿיל פֿון באמתדיקער צוגעבונדנקייט צו די געשאַכטענע יידן פֿון איראָפּע. זיי זײַנען פֿאַר אים מענטשן אין א נעפּל, ניט אזוי פֿאַרנעפּלט ווי כינעזער אָדער גריכן, אָבער ענגוג פֿאַרוואָסערט מחמת שטח און באַזונדערע קולטורן, אזוי אז זיי קומען אויס בײַ אים כּמעט ווי פֿרעמדע. זיי האָבן קיין מאָל ניט נעשט געלעבט אויף צו׳ן אמתן אין זײַן גײַסט און ער האָט קיין מאָל ניט געקלאָגט איבער זיי ווי איבער גלידער פֿון דער אײ־נענער עטנישער משפּחה. ער קען אפֿילו ניט אַנשרײַבן די ריכטיקע עפּיטאַפֿיע פֿאַר זיי, נאָר ער וואָלט געוואָלט אויסקריצן אויף די מיליאָנען מצבֿות זײַן אי־בערצײַגונג, אז דער דורכשניטלעכער דײַטש, דורך דעם גופֿא וואָס ער איז א דײַטש, איז א נבֿלה. ווי ענלעך דאָס קלינגט צו היטלערס נענערליזירן, אז יידן, דורך דעם גופֿא וואָס זיי זײַנען יידן, זײַנען נבֿלות.

נאָך דעם ווי בען העכט האָט אָנגעשריבן זײַן וועגווײַזער פֿאַר די פֿאַרפֿירטע פֿון טרײַוול, דאַרף ער זיך פֿילן א סך בעסער. ער האָט אויסגעלופֿטערט זײַנע ביטערע געפֿילן און פֿערזעלעכט דעזילוזיאָנירונגען. עס איז אָבער א גרויסע שאָלה, צי יידן וואָס טאָפּן אין דער פֿינצטער זוכנדיק א דערקלערונג, פֿאַר וואָס

עס קומט זיי אזוי פֿיל צרות, און וואָס לעבצן נאָך א היילונג פֿאַר אַלע ווייען וועלן געפֿינען א סך טרייסט אָדער נײַעם מוט אין אָט דעם בוך. און עס איז ניט ווינציקער מוטל־בסּפֿק, צי ניט־יִידן וועלן אין דער קלענסטער מאָס באַווירקט ווערן אין זייער קוק אָדער זייער פֿיר דורך העכטסם גלאַנציקע עפּיגראַמען און דורך זײַן אָפּשפּאָטן הויך אויף א קול.

וואַלדאָ פֿראַנק פֿירט אונדז ארויף אויף א העכערן שטאַפּל. ער שרײַבט אויף א חשובֿערן אופֿן און פֿארמעסט זיך אויף גרעסערער אָביעקטיוויטעט. עס פֿארדריסט אים, וואָס ס'רוב יִידן וואָס שרײַבן אויף יִידישע טעמעס לײַדן פֿון ניט־גענוגיקער אָביעקטיוויטעט און פֿון דעם וואָס פֿעלט זיי לגמרי אומפֿאַר־אינטערעסירטקייט. ער אליין פֿרעטענדירט אויף אן אָלימפּישן מן־הצד, וואָס דאָס מאַכט מיגלעך פֿאַר אים צו זײַן א שופֿט אָן דעם פֿרײַנדלעכן נושׂא־פּנים זײַן און צו געפֿינען ריכטיקע אינטויִציעס אפֿילו אין היטלערס בילבולים וועגן יִידישע מאַכינאַציעס. ער בויט זײַן אײַז קאַלטן צוגאַנג אויפֿן פֿאַקט, וואָס ער איז ניט דערצויגן געוואָרן ווי א יִיד, הגם מען האָט ניט באַהאַלטן פֿון אים זײַן יִידישן אָפּשטאַם. צו 21 יאָר האָט ער געקאָנט לייענען אויף פּינף לשונות, אָבער יִידיש און העברעיִש זײַנען ניט געווען צווישן זיי. צו 30 יאָר האָט ער געווּסט די שריפֿטן פֿון אינדיע און פֿון גריכנלאַנד און פֿון דער מיטל־עלטערישער אי־ראָפּע א סך בעסער ווי ער האָט געקענט דעם תּנך. ער איז בײַגעווען ווען מען האָט געדינט גאָט אין די פֿארשיידענע קלויסטערס און קאַטעדראַלן, אָבער זײַן פֿוס איז קיין מאָל ניט געווען אין א יִידישער שול. אָט דער הינטערגרונט פֿון עם־האַרצות האָט עס אים געגעבן, ווי ער האָט געגעבן בען העכטן, די באַווּסּט־פֿענונג, ער זאָל קענען רעדן ווי א בר־סמכא וועגן יִידישע ענינים.

וואַלדאָ פֿראַנק איז זיכער, אז יִידן זײַנען אנדערש פֿון אנדערע פֿעלקער אין שטריכן פֿון כאַראַקטער, אין אופֿן רעאַגירן, אין זייער שפּירעוודיקייט, אין אייגנשאַפֿטן פֿון שכל און פֿון הארץ און פֿון רגילותן, אין דער מאָס פֿון נערוון־רעאַקציע, אין שטעלונגען. אָבער ער איז פּונקט אזוי זיכער, אז יִידן זײַנען ניט קיין באַזונדער פֿאָלק. ער האַלט, אז נאָר די ציוניסטן קענען מאַכן דעם גראָבן טעות און קלאַסיפֿיצירן יִידן ווי א פֿאָלק (a people), וויַל ציוניסטן זײַנען קא־פּאַבל צו איגנאָרירן די אמתע טבע פֿון ישׂראל און צו שטעלן אין ספּנה זײַן נײַסט מחמת דעם וואָס זיי ווילן אזוי שטאַרק ארויפֿטון אויף ישׂראלן דעם קאָנוועניציאָנעלן פּאָליטישן קערפּער. דעם ציוניזם, ווי א פֿאַרעם פֿון נאַציאָנא־ליזם, לייגט ער ארײַן אין חרם. ער זעט אין ציוניזם א פֿולע פֿארניינונג פֿונעם שטרעבן פֿון יִידישקייט צו אונויוועראַליזם. ציוניזם איז בײַ אים נעגליכן צו דער באַוועגונג צוריק קיין אַפֿריקע בײַ געוויסע אמעריקאַנער נעגערס. אויב דער ציוניזם זאָל דורכפֿירן זײַן ציל און אײַנשטעלן עפּעס א נעבעדיק מלוכהלע אין קליין־אזיע, וואָלט דאָס געהייסן פֿאַרוואָס יִידן פֿון זייער איטטיקער וויכ־טיקער פּאָזיציע, וווּ זיי זײַנען א גרעסערער פֿאַקטאָר אין די גײַסטיקע ראַנגלע־נישן פֿון דעם מערב. די וועלט קריגט און וועט וויַטער קריגן פֿון יִידן א גײַס־טיקע פֿארשטענדעניש, וואָס זי איז אין א גרויסער מאָס דער פֿראָדוקט פֿון דעם

יִידנס אייביקער אומזיכערקייט, פֿון דער פֿיזישער ספּנה, אין וועלכער ער גע־
פֿינט זיך, פֿון זײַן אומבאַרוּיקטקייט. סטאַביליקייט אין ארץ־ישׂראל איז ניט דעם
יִידנס גורל. יִידן זײַנען אַנדערש.

בתּשובֿה אויף דער שאלה: וואָס איז גורם, אז יִידן זאָלן זײַן אַנדערש? —
אַנטפּלעקט פֿראַנק פֿאַר אונדז זײַן פּלאַי־פּלאַימדיקע אַנטדעקונג: יִידן זײַנען די
וואָס גלייבן אין דעמאָקראַטיע. פֿון אַלטערטום אָן זײַנען זיי געווען די טרע־
גערס פֿון דער דעמאָקראַטישער טראַדיציע. דורך זייער אָפּשפּראָך, דעם קריסטנ־
טום, האָבן זיי געלערנט די אַנדערע פֿעלקער דעמאָקראַטיע, אָבער קיין שום אַנ־
דער גרופּע האָט זיך ניט געהאַלטן מיט אזא התלהבות פֿאַר דער אידעע ווי זיי,
די לכתּחילהדיקע שטיצערס — קיין שום אַנדער גרופּע, חוץ די אַמעריקאַנער.
מער ווי מיט צוויי טויזנט יאָר איידער אַמעריקע איז נאָך געוואָרן אַנטדעקט,
איז געבוירן געוואָרן צוישן יִידן, א קליין פֿעלקל פֿון פֿאַסטעכער און פּויערים,
אויף א האַלב־מידברדיקן פּאַס ערד אין קליין־אזיע דער אַמעריקאַנער צוזאָג און
דער אַמעריקאַנער ציל. יִידן זײַנען די פֿאַרגייערס פֿון דעם אַמעריקאַנער אופֿן
לעבן. יִידן קענען ניט בוגד זײַן אין דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע, סײַדן זיי
זײַנען בוגד אין דעם גרונטגעזעץ פֿון זייער אמונה. עס איז דעריבער פֿלל ניט
קיין חידוש, וואָס היטלער, דער אַנטידעמאָקראַט, האָט פֿײַנט יִידן. אינטוִיטיוו
פֿילט ער אין יעדער יִד א שמיץ פֿון דעם דעמאָקראַטישן אידעאל.

אָט די טעאָריע פֿון וואַלדאָ פֿראַנק קלינגט ווי א קאָמפּלימענט, און זי
ציט צו. צום שלימזל, איז זײַן האָניק געמישט מיט גאל.

ראשית־כּל, אין די קאַפּיטלען וווּ דער מחבר פֿאַרנעמט זיך מיט „ישׂראל
אין שפּאַניע" און „ישׂראל אין דער שפּאַנישער אַמעריקע" וויל ער איבערצײַגן
דעם שפּאַניש־רעדנדיקן עולם, אז דער גורל האָט שוין באַשטימט, דאָס יִידישע
און דאָס שפּאַניש־אַמעריקאַנער לעבן זאָלן אויך צונויפֿקומען זיך פֿונקט אין
פֿונקט; די שפּאַנישע וועלט איז ניט ווינציקער דורכגעזאַפּט מיט סעמיטישע
ווערטן; בלויז ווען יִידן פֿאַרלייקענען זיך אליין קענען זיי זיך אָפּשיידן פֿון
די פֿונדאַמענטאַלע שטראָמען אין דער שפּאַנישער טראַדיציע. פֿראַנקס צוגאַנג
דערמאָנט שוין צו שטאַרק דעם צוגאַנג פֿון די דײַטש־יִידישע שרײַבערס וואָס
האָבן במשך פֿון קנאַפּע צוויי הונדערט יאָר געהאַלטן אין פֿאַרזיכערן, אז די יִידי־
שע שליחות אין דער וועלט און די דײַטשע שליחות איז הײַנט־הך. ער דערמאָנט
אונדז אויך דעם צוגאַנג פֿון געוויסע רוסיש־יִידישע שרײַבערס וואָס טענהן, אז
אין דער מלוכה פֿון סטאַלינען און פֿון די סאָוועטן איז שוין פֿולקום פֿאַרווירק־
לעכט געוואָרן אלץ צו וואָס יִידן שטרעבן.

און צווייטנס, פֿראַנק לויבט טאַקע דעם רעליגיעזן אידעאַליזם וואָס איז
אימאַנענט אין יִידישקייט, אָבער ניט די לעבעדיקע און פֿאַרפֿײַניקטע יִידן פֿון
הײַנט. אָביעקטיווקייט צווינגט אַרויף דערווײַטערטקייט. אין א הערה צו זײַן
נאָכוואָרט איז פֿאַראן אזא דערקלערונג: „אַוודאי באַנעם איך, אז א סך יִידן
ווערן הײַנט גערודפֿט, און אָפֿילו אויסגעהרגעט, ווי יִידן, און מען גיט זיי
דערבײַ ניט די ברירה אויפֿהערן צו זײַן יִידן, וואָס א טייל וואָלטן אַוודאי, אויב

זיי וואָלטן געהאַט אזא געלעגנהייט, זיך באַנוצט מיט איר. פֿאַר אָט די אומ־גליקלעכע, צופֿאַל־קרבנות פֿון אונדזער מאוימדיקער צייט, איז ניטאָ קיין תּרופֿה און קיין תּיפּפֿדיקער ענטפֿער. זייער בראָך און פֿלאָג וואָס רירן אונדזערע הער־צער זיינען דאָך מחוץ די ראָמען פֿון דעם עיקרדיקן ענין פֿון דעם בוך". אָבער עם האָט, ווייזט אויס, יאָ אַ שייכות צו דער הויפּטטעמע פֿון פֿראַנקס ווערק צו דערציילן וועגן אַ פּלומרשטן יידישן צעפֿויל־פּראָצעס, וועגן יידן וואָס גיבן זיך אונטער די קאַפּיטאַליסטישע יצר־הרעס, וועגן יידן וואָס נעמען אַן אָנטייל אין די פֿאַראַזיטישע געגנ און אין דער מאָראַלישער ירידה פֿון דער בורזשואַזיע, וועגן יידן אין אַ צושטאַנד פֿון האַסטיקן פֿונאַנדערפֿאַל. בלויז אין מיזרח־אייר־אָפּע, זאָגט פֿראַנק, וווּ עס איז נאָך געווען פֿאַרבליבן די מיטל־עלטערישע אט־מאָספֿער, זיינען יידן ביז אַ געוויסער מדרגה נאָך אַרגאַניש בײַם לעבן גע־בליבן; אָבער וועו די מיטל־עלטערישקייט פֿאַרגייט אויך אין אָט די הינטער־לענדער — זעט פֿראַנק פֿאַר אָט די יידישע קיבוצים דעם זעלביקן וועג פֿון פֿונאַנדערפֿאַל וויי בײַ יידן אין אַמעריקע, ענגלאַנד און מערב־אייראָפּע.

צי איז אַ וויידעראויפֿלעבונג נאָך מיגלעך? יאָ, ענטפֿערט וואַלדאָ פֿראַנק, אַ וויידעראויפֿלעבונג איז מיגלעך לכל הפּחות פֿאַר אַ מיעוט געבענטשטע יידן, אויב יידן וועלן פֿון דאָס נײַ אַנטדעקן די קלאָסישע יידישע אידעע: מיט גאָטס הילף געווינען די וועלט דורך יושר, רחמים און לייבשאַפֿט פֿאַר דער ברודער־שאַפֿט פֿון מענטשן. „און דאָס איז אין תּוך די גאַנצע דאָגמע וואָס איז פֿאַראַן אין יודאַיזם; אַל דאָס איבעריקע איז אַ פּירוש. אונטער אָט דעם איין־און־אייר־ציקן געזעץ וועלט אויך אַ געזעץ די חשיבֿות און דאָס גליק פֿון אַלע מענטשן; וועלט אויך אַ געזעץ רחמנות מצד דעם יחיד און יושר מצד דעם פּלל; וועלט דעמאָקראַטיע — דאָס געזעץ".

ווי זשע זאָלן הײַנטצײַטיקע יידן אָט דאָס געהויבענע געזעץ אַריבער־פֿירן אין זייער טאָג־טעגלעכן ממשותדיקן אויפֿפֿיר? על־פּי פֿראַנק, דאַרפֿן יידן זיך מאַכן פֿאַר די אַפּאָסטאָלן פֿון סאָציאַלן יושר און פֿון פּאַן־הומאַניזם; זיי דאַרפֿן אָנווענדן די עטיק פֿון די אַלטע נבֿיאים בנוגע די אָרומיקע דירעקטע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע פֿאַרהעלטענישן; זיי דאַרפֿן זיך האַלטן פֿאַר מאַרקסן און פֿאַר ספּינאָזאַן ווי זייערע וועגווײַזערס אין פֿערזענלעכן און עפֿנטלעכן פֿיר; זיי דאַרפֿן אָנערקענען, אז די פֿײַנסטע בלום אין דעם גאָרטן פֿון יידישער חכמה איז געווען ישו און אז דורך דעם וואָס זיי האָבן אָפּגעוואָרפֿן זייער אייר־גענעם ישו זיינען זיי געווען געצוווּנגען צו פֿאַרלייקענען די טיפֿסטע וויזיע וואָס אַ מענטש האָט וועו עס איז געהאַט און וואָס זייער אייגענע קולטור האָט ארויסגעבראַכט. צום גליק, זאָגט פֿראַנק, ווײַזן זיך לעצטנס יידישע שרײַבערס, אזוי ווי שלום אש און ווי קלויזנער, וואָס זייערע מחשבֿות נייגן זיך צו ישו און צו פּאָולוס, און יידישע ארטיסטן, אזוי ווי מארק שאגאל און ווי יעקב עפּשטיין, וואָס זיי טוען דורכזאָפֿן די קרייציקונג מיט אַ יידישן זינען. אָט די יידישע פֿירערס פֿון קונסט און פֿילאָסאָפֿיע האָבן, על־פּי פֿראַנק, נאָך ניט דער־גרייכט צום נבֿיאישן אריינבליק וואָס עם פֿארמאָגן די גרויסע קריסטן פֿון דער

הײַנטצײַטיקער אמעריקע, אזעלכע טיפּע ווּאַרטזאָגערס פֿון א נײַער מילימעטער־שער קירך ווי עס זײַנען: פּאָל טיליך, רײַנאָלד ניבור און דער ממש הײַליקער זשאָק מאריטען. „הן אש הן קלויזנער, אי דער נאַוואָר דיכטער אי דער מא־דערנער געלערנטער, אנטפּלעקן די אײַנשרומפּונג פֿון דעם יידישן ארײַנבליק, דאָס הײַנטצײַטיקע פּעלץ פֿון דירעקטער ארגאַנישער וויזיע וואָס דאַרף רא־טעווען ישׂראל אין אָט דער געפֿערלעכער שעה, וועלן ער איז אַליין, נאָקעט און הויל אָן דער פֿאַרטיידיקונגס־חכמה פֿון דער תּורה, אין א וועלט וואָס פֿאַר־מעסט זיך אים אומצוברענגען (און ניט בלויז און ניט דער עיקר דורך שחי־טות)". ישׂראל נייטיקט זיך אין נײַע פֿירערס, וואָס זיי זאָלן אים געבן צו פֿאַרשטיין די מעשׂה ישו מיט איר אמתן באַטײַט און זאָלן אים נאָכטון דורך ווערן די לײַדנדיקע דינערס פֿון דער מענטשהייט. יעמאָלט, „וועלן די וועלט זאָל אָפֿילו קרייציקן די יידן, וועט זי קיין מאָל ניט דערלאָזן, זיי זאָלן שטאַרבן".

דאָס איז וואָלדאָ פֿראַנקס לעצטגילטיקער פּסק אין 1944, אין א בוך וואָס הייבט זיך אָן מיטן לאָזונג — יידן זײַנען אנדערש, און וואָס ענדיקט זיך מיט א היסן רוף, אז די געוויסנדיקע יידן זאָלן ווערן איינס מיט די ראַדיקאַלע קריסטן, א רוף וואָס קומט צוזאמען מיט א פֿאַרזיכערונג, אז „דאָס צונויפֿ־גיסן זיך מיט דעם נײַעם, טיפֿן עלעמענט אין דער קריסטלעכער וויזיע וועט ניט מאכן פֿון יידן קיין קריסטן, ווי עס וועט פֿון די קריסטן ניט מאכן קיין יידן".

רײַנאָלד ניבור, דער ניט־יוד, ווארפֿט אָפּ אין דעם ארײַנפֿיר צום בוך גאנץ בפֿירוש די טעזיסן פֿון וואָלדאָ פֿראַנק. אָט דער ניט־יוד האָט דעם מוט צו זאָגן מיטן פֿולן מויל, אז יידן זײַנען א פֿאָלק, אז זיי לײַדן אין אלע לענדער פֿון זייער צעשפּרייטונג, ווײַל זיי זײַנען א מיעוט־פֿאָלק צעווארפֿן צווישן אנ־דערע פֿעלקער; זיי זײַנען בעלי־עוולות מיט דעם וואָס זיי זײַנען אנדערש, ווײַל די דאָזיקע עוולה צעפֿאָכט דעם האַלב־באַווּסטזיניקן שטאָלץ פֿון די עטנישע און קולטורעלע מערהיים־גרופּעס אין א פֿלאַם־פֿײַער. אָט דער ניט־יוד זאָגט יא צום יידישן נאַציאָנאַליזם און ציוניזם. דער קריסטלעכער טעאָלאָג דערציילט זײַן יידישן תּלמיד און פֿאַרערער, אז קיין איין אמעריקאַנער און קיין איין פֿראַנ־צויז ווײַל ניט אומברענגען זײַן אייגן פֿאָלק פּדי צו דינען גאָט אָדער דעם נאַנצן מענטשלעכן כּלל. און דער אמעריקאַנער צי דער פֿראַנצויז וואָלט דאָך גיכער געמעגט מוותר זײַן אויף זײַן פֿאָלק וואָס לעבט אין דער זיכערקייט פֿון א היימ־לאַנד. אָבער וואָלדאָ פֿראַנק פֿאַרלאַנגט פֿון דעם געפֿלאַנטן יוד, אין זײַן ספּנה־דיקן מצב, ער זאָל זיך אָפּזאָגן פֿון פֿאָלקשאַפֿט, מוותר זײַן אויף היימלאַנד און טראַכטן, אז א היימלאַנד גיט א מינימום זיכערקייט פֿאַרן קיום. עס איז אוודאי נוט צו שטויסן אמעריקאַנער, אז זיי זאָלן א קוק טאָן איבער זייער האָ־ריזאָנט, אז זיי זאָלן ניט באַטראַכטן אמעריקע ווי דעם אײַנציקן ענדציל פֿון זייער לעבן, אז זיי זאָלן דערזען אין איזאָלאַציאָניזם דאָס אומגעזונטע און דאָס אוממאָראַלישע און אז מען זאָל ארבעטן פֿאַרן אידעאַל פֿון א וועלט־פֿעדעראַ־ציע פֿון פֿעלקער. אָבער וועמען וועט עס קומען אויפֿן זינען צו גיין ריידן צו אמעריקאַנער, אז פּדי צו דערגרייכן דעם דערהויבענעם איבערנאַציאָנאַלן ציל,

דאַרפֿן זיי פֿרַיִער פֿון אַלץ וועלן, עס זאָל אומקומען אַמעריקע ווי אַ מלוכה. און פֿונקט אָט דאָס פֿאַרלַאַנגט וואַלדאָ פֿראַנק פֿון יִידן. פֿון אַ פֿאַלק וואָס איז ווינציקער ווי אַלע אַנדערע זיכער מיטן קיום פֿאַרלַאַנגט ער דעם העכסטן אי־דעאַליזם — צו ווערן די מאַרטירערס פֿון אונ־יוועראַלן הומאַניזם.

רייגאַלד ניבור פֿאַרמאַגט יענע פֿאַרשטענדעניש, יענעם אַרַיַינבליק וואָס וואַלדאָ פֿראַנק האָט ניט, וואָרעם דער ערשטער האָט אָפּגענעבן אַ לעבן לַאַנג צו פֿאָרשן דעם יִידישן און דעם קריסטלעכן לעבנס־דרך, בעת דער צווייטער רעדט וועגן זיך ווי וועגן אַ פֿריש געבאַקענעם גר און באַרימט זיך מיט זַיַן פֿרַיִערדיקער עם־הארצות וואָס שייך דעם גורל פֿון די שווער געפֿרוועטע יִידן.

צי איז עס מאָדנע, וואָס וואַלדאָ פֿראַנק און בען העכט זאָלן וועלן זיך אַרויסשטעלן ווי די שליחי ציבור פֿאַר יִידן גראָד איצט, אין אונדזערע איצ־טיקע פֿערציקער יאָרן? דאָס איז ניט מאָדנע. די יִידישע עמאַנציפּאַציע, וואָס מען האָט זי געקראָגן אין פֿרַיִערדיקן יאָרהונדערט, שטייט צום עקזאַמען אין איצטיקן. סענסיטיוויטי פּאָעטן און דענקערס זיַינען באַראָמעטערס וואָס פֿאַר־צייכענען דאָס צונויפֿצוען זיך פֿון כּמאַרעס, אויידער דער שטורעם ברעכט אויס. יִידישע אינטעלעקטואַלן, אָפּגעפֿרעמדט פֿון זייער אייגענעם פֿאַלק, וואָס האָבן פֿרַיִער זיך געפֿילט אין דער היים אין דער ניט־יִידישער וועלט. דער־שפּירן זיך לעצטנס אין בעסטן פֿאַל ווי גאַסט און נעמען טאַפֿן דעם וועג אויף צוריק, צו דער היימישער סביבה פֿון זייערע פֿאָטערס און ברידער. זיי וואָלטן אָבער געקראָגן אַ פֿרַיַינדלעכערן קבלת־פּנים, אויב זיי זאָלן קומען מיט ווי־ניקער נאַווה און מיט מער ענוות, מיט ווייניקער ביטערקייט און מיט מער ליב־שאַפֿט, מיט אַ קלענערן אָנשטעל פֿון אַן אָלימפּישן מן־הצד און מיט אַ גרע־סערער גרייטקייט אַליין זיך צו לערנען איידער מען שטעלט זיך לערנען יענעם.

סאָל ליפּצין

פֿאַרגיטיקונג מצד דַיַיטשלאַנד פֿאַר דַיַיטשע יִידן

Hugo Marx, *The Case of the German Jews vs. Germany. A Legal Basis for the Claims of the German Jews against Germany*, The Egmont Press, New York, 1944, 124 pp.

דער פֿרַיִערדיקער דַיַיטשער ריכטער הוגאָ מארקס האָט אָנגעשריבן אַ חשובֿע ארבעט. ער האָט אַרויסגעוויזן היפּש בקיאות ניט נאָר אין דער טעמע וואָס ער רעדט אָרום, נאָר אויך אויף שכנישע און אַלגעמיינע פֿעלדער פֿון רעכט. יעטווידן טעזיס זַיַינעם שטיצט ער מיט אָנווַיַזן אויף אַן אויטאָריטעט אָדער מיט פֿאַררופֿן זיך אויף אַ פּרעצעדענט. ה׳ מארקס׳ ארבעט איז אינטערעסאַנט אי טעאָרעטיש אי פּראַקטיש.

דאָס הייסט ניט, אַז איך שטים אַרַיַן מיט דעם מחברס אַלע הנחות און אויספֿירן. עטלעכע מסקנות זַיַנע זַיַנען, אַזוי קומט אויס בַיַי מיר, ניט נענוג איבערצַיַנגעוודיק און פֿאַרקערט ווידער זַיַנען בַיַי מיר מוטל־בסּפֿק טיל פֿון זַיַנע

קריטישע באמערקונגען; אפֿט גיט ער אָפּ גערנווילן אַזוינע פּאָזיציעס וואָס אי מען וואָלט געקאָנט, אי מען וואָלט זיי געדאַרפֿט פֿאַרטיידיקן. מען זעט, אַז ה' מאַרקסן וויל ניט אַנדערש געבן א יורידישע קאָנסטרוקציע וואָס זאָל זיין לאָגיש אָפּגעטאָקט. נו, אייניקע עלעמענטן פֿון דער דאָזיקער קאָנסטרוקציע איז רעכט בײַ מיר אָפּצוווארפֿן, מיט דער גאַנצער קאָנסטרוקציע אַפֿילו מעג מען זיין מחולק, — אָבער אַוועקמאַכן מיט דער האַנט די אַרבעט קען מען ניט בשום־אופֿן.

ווי עס זאָגט דער טיטל פֿונעם בוך, זוכט ה' מאַרקס גרעזעלעכע יסודות פֿאַר א תּביעה פֿון דײַטשע יידן קעגן דײַטשלאַנד. „דאָס פּאָקטישע עקסיסטירנדיקע רעכט וועט גענויצט ווערן צו געפֿינען א פֿאַרענטפֿערונג פֿאַר דער פֿראָבלעם". וועלן מען זאָל אויספֿאָרשן, זאָגט מאַרקס, די פֿאַרברעכנס פֿון די נאַצים אָנטקעגן קרבנות־יחידים, וואָלט מען פֿאַרפֿלייצט געוואָרן פֿון דער פֿאַרשיידנקייט פֿון די פֿאַרשיידענע מינים פֿאַרברעכנס. „אָבער אַזא צוגאַנג איז ניט קיין רעאַליסטישער, מחמת ער נעמט ניט אין אַכט דעם פּאָקט, אַז די שאָדנס וואָס יחידים האָבן געליטן און וואָס לאָזן זיך פֿעסטשטעלן זיינען אַלע געווען דער רעזולטאַט פֿון אַן אַלגעמיינער רעגירונגס־פּאָליטיק וואָס איז געווען אין דער פֿולער מאָס אויסגעפֿלאַנירט און דורכגעפֿירט אָנטקעגן א קלאָר באַשטימטן טייל פֿון דער דײַטשער באַפֿעלקערונג". די תּביעות פֿון יידן קעגן דײַטשלאַנד זיינען דעריבער ניט קיין ענין פֿון פֿריוואַטן רעכט, זיי זיינען אַפֿילו ברייטער אויפֿדער די געזעצלעכע באציונגען צווישן יחידים און דער רעגירונג; ס'איז אַן ענין פֿון באַציונגען צווישן קיבוצים אין א מלוכה און מען קען אַפֿילו זאָגן, אַז זיי האָבן אַן אינטערנאַציאָנאַלן פֿאַרנעם.

אָבער צי קען מען דען די דײַטשע יידן באַטראַכטן ווי א קיבוץ אינעם געזעצלעכן זינען? ניט דער וועלטאַלער טראַקטאַט האָט דאָך געהאַט אין זינען דײַטשע יידן און ניט דײַטשע יידן גופֿא, לכל־הפּחות ביז היטלערן, האָבן ניט געוואָלט פֿאַרברעכנט ווערן פֿאַר קיין מינאָריטעטן־קיבוץ. אָט דאָ קומט ארײַן מאַרקס' אָריגינעלער טעזיס. ער נעמט זיך אונטער צו דערווײַזן, אַז דײַטשע יידן דאַרפֿן פֿאָלט באַטראַכט ווערן ווי א קיבוץ. די מאַסן פֿון דײַטשן פֿאָלק האָבן קיין מאָל ניט אָנגענומען מיטן גאַנצן האַרצן די שיטה, אַז יידן טיילן זיך אויס פֿון דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג מערניט מיט זייער רעליגיע. און כאָטש דײַטשלאַנד האָט קיין מאָל ניט געמוטעט אויף זיך קיין פֿאַרמעלע התחײַבות בנוגע אָפּהיטן די רעכט פֿון א יידישער מינאָריטעט, האָבן אָבער אָנגעזעענע יוריסטן אין און אָרום דער פֿעלקער־ליגע פֿאָרט געהאַלטן, אַז דײַטשע יידן זיינען באַרעכטיקט צו דער שוץ וואָס איז פֿאָרויסגעזען פֿאַר אַנדערע מינאָריטעטן.

מאַרקס דערמאָנט דאָ, זייער צו דער זאַך, דעם אויסבײַט פֿון מיינונגען אין שײַכות מיט דער היסטאָרישער פּעטיציע פֿונעם יִד בערנהיים, וואָס איז פֿאַרהאַנדלט געוואָרן אין דער זשענעוועער פֿעלקער־ליגע אין 1933, נאָך דעם ווי די נאַצים זיינען געקומען צו דער מאַכט. בערנהיים, א יִד פֿון אייבער־

שלעזיע, האָט זיך סומך געווען אויפֿן פּוילישׂ־דײַטשן אָפּמאַך פֿון מײַ 15, 1922, וואָס האָט אין אַרטיקל 67 פֿאַרמולירט: „אלע דײַטשן זאָלן זײַן גלײַך פֿאַרן געזעץ און זאָלן געניסן די זעלביקע בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט אָן חילוק אין אָפּשטאַם,[1] שפּראַך אָדער רעליגיע". בשעת־מעשׂה האָט קיינער וועגן יידן ניט געקלערט, דער פונקט איז אַרײַנגעגאַנגען געוואָרן, פּדי עס זאָלן ניט באַוואָלט ווערן פּאָליאַקן דײַטשע בירגערס וואָס בלײַבן אין דײַטשלאַנד אָדער דײַטשן וואָס פֿאָלן אַרונטער פּוילישער ממשלה. אָבער וועג בערנהיימס פּע־טיציע איז געקומען צו דער פֿעלקער־ליגע, האָט דער ענגלענדער אַרמזבי־גאָר דערקלערט מיטן פֿולן מויל:

„מיר מוזן קוקן אויף יידן ניט נאָר אין דײַטשלאַנד, נאָר אומעטום בפֿירוש ווי אויף א נאַציאָנאַלער מינאָריטעט".[2]

בענעש, וואָס יעמאָלט איז ער נאָך ניט געווען קיין אָנהענגער פֿון טראַנס־פֿער איבער גוואַלד,[3] האָט אָפּגעגעבן אזא דערקלערונג:

„[אלע אקטן פֿון די אַרגאַנען פֿון דער פֿעלקער־ליגע] זײַנען געווען באַ־זירט אויף דער געזעצלעכער און פּאָליטישער דאָקטרין, אז יידן דאַרפֿן באַטראַכט ווערן ווי א נאַציאָנאַלע אָדער רעליגיעזע מינאָריטעט . . . דער דאָזיקער געזעצלעכער שטאַנדפּונקט רעפֿרעזענטירט, קומט אוים בײַ מיר, די דאָקטרין וואָס איז אלגעמיין אָנגענומען בײַ די מלוכות־מיטגלי־דער פֿון דער פֿעלקער־ליגע".

און אין פּינטלעכן האָט געטראָפֿן דער פֿראַנצייזישער רעפֿרעזענטאַנט סענאַטאָר אנרי בעראַנזשע מיט די ווערטער:

„ווי נאָר ס'איז פֿאַראן געזעצלעכע דיסקרימינאַציע, איז במציאות א מינאָריטעט לויטן פּשט פֿון מאָדערנעם רעכט. זאָל זײַן, אז ס'איז ניט געווען קיין יידישע מינאָריטעט אין דײַטשלאַנד, איז זי געשאַפֿן געוואָרן בשעת מען האָט געמומען אָנוועגן קעגן דײַטשע יידן א דיסקרימינאַטא־רישע באַהאַנדלונג. פֿון דער דאָזיקער דיספֿעמע קען מען ניט אַנטלויפֿן".

מיר קענען דאָ געווויינטלעך ניט איבערחזרן די גאַנצע סיסטעם ראיות וואָס מאַרקס ברענגט אויף צו שטיצן דעם טעזיס. לאָמיר אָבער פֿאַרצייכענען, אז ער באַנוגנט זיך ניט מיט סומך זײַן זיך אויף מיינונגען פֿון יוריסטישע אָדער פּאָליטישע גדולים. ער שפּאַרט זיך אויך אָן אויף פּסקים פֿונעם העכסטן און פֿאַראַנטוואָרטלעכסטן אינטערנאַציאָנאַלן געריכט, דער „שטענדיקער גע־ריכט פֿון אינטערנאַציאָנאַלער יוסטיץ" אין האַג. ווי ס'האָט זיך אויסגעדריקט דער אייבערקאָמיסאַר פֿאַר די פֿליטים פֿון דײַטשלאַנד דושיימס מאַקדאָנאַלד, איז די פֿליכט אָפּצוהיטן די רעכט פֿון מינאָריטעטן „א פֿאַרפֿליכטונג פֿון עפֿנט־לעכן רעכט פֿון איראָפּע".

---

[1] race.

[2] דער ענגלישער אויסדרוק איז racial, נאָר דאָס האָט גאָרניט צו טאָן, ווי מיר ווייסן, מיטן נאַציסטישן באַגריף ראַסע.

[3] פֿ"גל מאַרק ווישניאַק, דאָס טראַנספֿערירן באַפֿעלקערונגען וויא מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די פּראַבלעם פֿון מינאָריטעטן, ייוואָ, ניו־יאָרק, 1942, זז' 82—83 און אויך בענעש דערקלערונג וואָס איז געווען געדרוקט אין *New York Times* פֿון פֿעברואַר 19, 1943.

דורך דעם וואָס דײַטשלאַנד האָט עובֿר געווען אויף דער דאָזיקער פֿאַר־פֿלעכטונג איז זי געווארן פֿאראַנטוואָרטלעך און דארף ענטפֿערן פֿאַרן היזק וואָס זי האָט אָנגעטאָן, און זי קען ניט פּטור ווערן פֿון איר אַחריות דורך בײַטן, למשל, דעם רעושים. מארקס דערמאָנט דאָ קלעמאַנסאָם וועלכער צו דער דײַ־טשער דעלעגאַציע בײַם פֿאַרענדיקן יענע וועלט־מלחמה: „דײַטשלאַנד האָט קיין מאָל ניט געהאַט קיין פֿרעטענזיע, און ס'וואָלט אויך געווען אין סתּירה צו אַלע פֿרינציפּן פֿון אינטערנאַציאָנאַלן רעכט, אַז ס'וואָלט ענוג געווען צו בײַטן די פֿאָליטישע רעגירונגס־פֿאָרעם אָדער דעם פֿערזונעלעכן צוזאַמענשטעל פֿון דער רעגירונג כּדי צו סילוקן א פֿאַרפֿלעכטונג וואָס די מלוכה האָט שוין געהאַט אויף זיך געמומען". דאָס זעלביקע דרינגט ארויס פֿון א פּסק פֿון האָגער שטענדיקן גערעכט, אַז „יעטווידער עובֿר זײַן אויף א התחייבות האָלט אין זיך די פֿאַר־פֿלעכטונג פֿון רעפּאַראַציע, אפֿילו ווען דאָס איז ניט אויסגענומען בפֿירוש".

ווי מיר זעען, געהער דער מחבר צו יענער גרופּע וואָס האָלט, אַז די מי־נאָריטעטן־שוץ איז דורכגעפֿאָלן ניט ווינציקער — אָבער מער אויך ניט! — אײדער אַלע אַנדערע אײַנריכטונגען וואָס זײַנען דורכגעפֿאָלן אין משך פֿון לעצטן פֿערטל יאָרהונדערט. דאָס איז חלק אויף דער פֿעלקער־ליגע גופֿא, און מען מעג זאָגן, אַז ס'איז חלק אויף דער עצם דעמאָקראַטיע אין אייראָפּע און אמעריקע, ווי באַלד זי איז ניט געווען בפוח ניט צו דערלאָזן צו א צווייטער וועלט־מלחמה. און דער רעצענזענט שטימט אײַן מיט אים אין נאַנצן. קיינער דרינגט דאָך ניט, אַז די ביזאיצטיקע פּראַקטיק קאָמפּראָמעטירט די פֿעלקער־ליגע און די דעמאָקראַטישע אָרדענונג גופֿא; מען לערנט דאָך נאָר אָפּ, אַז עס פֿאָדערן זיך אויסבעסערונגען און בעסערע באַוואָרענישן; איז פּונקט אַזוי איז ניטא קיין טעם אָפּצופֿרעגן אין פּרינציפּ די אינטערנאַציאָנאַלע שוץ פֿון מינאָ־ריטעטן. מען דארף זי נאָר פֿאַרפֿולקומען און פֿונאַנדערבויען.

דער מחבר זעט אָבער פֿאָרויס, אַז בײַ די היינטיקע שטימונגען וועגן מינאָריטעטן־רעכט, ווען אפֿילו אמאָליקע אָנהענגערס פֿון דער דאָזיקער שיטה האָבן זיך מיאש געווען אָדער ריידן האָלבע וועלטער, וועט זײַן יורידישע מא־טיווירונג ניט בײַ אַלעמען נושא־חן זײַן. פֿאַר יענעם מין לייענערס לייגט ער פֿאָר אַן אַנדער גאַנג ארגומענטן. ער ווײַזט אָן, און איז געראַטן, אַז עס האָבן זיך שוין געשאַפֿן ספּעציאַלע מיני באַציונגען צווישן די יידישע פֿליטים פֿון דײַטשלאַנד (וואָס אָפּט זײַנען זיי אויך אויסגעבירגערטע) און יענע מלוכות, אין וועלכע די דאָזיקע פֿערזאָנען האָבן געפֿונען א מקום־מיקלט.

דער רובֿ דײַטש־יידישע פֿליטים אין ענגלאַנד און אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, זאָגט מארקס, זײַנען שוין שטענדיקע אײַנווווינערס פֿון די דאָזיקע לענ־דער. א היפּשע צאָל האָבן שוין אויסגעדריקט זייער „פֿוונה" צו ווערן בירגערס. ממילא זײַנען די דאָזיקע פֿליטים און קומענדיקע בירגערס שוין איצטער באַ־רעכטיקט צו געניסן „באַגרענעצטע שוץ"[4] מצד ענגלאַנד און די פֿאַראייניקטע שטאַטן. „דאָס דאָזיקע רעכט צו שיצן פֿערזאָנען וואָס האָבן זייער ווווינאָרט

[4] limited protection.

[אין דעם שייכדיקן לאַנד], הגם זיי זײַנען ניט קיין היימיש געבוירענע אָדער נאַטוראַליזירטע בירגערס, שטיצט זיך אויפֿן פּעסטן יסוד פֿון בערעכטיקייט, און דער פּיתחון־פֿה צו וואַרן געשיצט איז זיך סומך אויף מאַטיוון וואָס די שיצן־דיקע מאַכט טאָר ניט אָפּוואַרפֿן". ער ברענגט דערויף אינטערעסאַנטע ראַיות פֿון דער טעאָריע און אויך פֿון דער פּראַקטיק פֿון רעגירונגען און גערעכטן. די דאָזיקע תּביעות פֿון די אַלַיִרטע רעגירונגען אין נאָמען פֿון יידן דארפֿן ארויסגעשטעלט ווערן אומאָפּהענגיק פֿון דעם, ווז די מיטגלידער פֿון דער מי־נאָריטעט געפֿינען זיך בײַ הײַנטיקן טאָג.

דאָס וואָס די רעגירונגען וועלן אײַנמאָנען געפֿינט זיך אין זייער רשות, און זיי קענען איבערגעבן די פֿארטיילונג צו א ספּעציעלער אינסטיטוציע וואָס זיי וועלן שאַפֿן.

מאַרקס קומט אויך מיט פֿאַרשלאָגן וואָס גיבן די דורכפֿירונג פֿון דעם פּלאַן בפֿרטיות. מיר ציטירן די וויכטיקסטע פונקטן:

„III. בנוגע דער פֿאַרעם פֿון פֿאַרגיטיקונג דארף געמאַכט ווערן אַן אונטערשייד צווישן דער קאַמפּענסאַציע פֿאַר שאַדנס וואָס עס האָבן געליטן פֿערזאָנען וואָס זײַנען געבליבן אין דײַטשלאַנד און פֿערזאָנען וואָס בלײַבן מחוץ דײַטשלאַנד. רעפֿעראַציעס פֿאַר שאַדנס וואָס עס האָבן געליטן ירדישע קהילות, אינסטיטוציעס, אָרגאַניזאַציעס, קערפּערשאַפֿטן אָדער געזעלשאַפֿטן פֿון א רעליגיעזן, פֿילאַנטראָפּישן קולטורעלן כאַראַק־טער דארפֿן געגעבן ווערן צו דער ערשטער גרופּע.

IV. א) אינדיווידועלע תּביעות דארפֿן צוגעטיילט ווערן — אין א סיסטעם פֿון פּענסיעס, רענטעס און יאָריקע צאָלונגען וואָס דארף איינ־געשטעלט ווערן — פֿאַר יענע יידן וואָס זײַנען איצטער אין לעבן אויפֿן איראָפּעיִשן קאָנטינענט און וועלן איבער א נײַס באַזעצט ווערן אין דײַטשלאַנד. די דאָזיקע פֿאַרגיטיקונג דארף דורכגעפֿירט ווערן דורך אַר־ביטראַציע־קאָמיסיעס וואָס וועלן אײַנגעשטעלט ווערן אין די ראָמען פֿון א קאָמיסיע פֿאַר יידן.

ב) א פּויליידיקער סכום[5] דארף צוגעטיילט ווערן דער דאָזיקער קאָמיסיע פֿדי זי זאָל האָבן די מיגלעכקייט צו אָפּערירן אין איר אויפֿ־גאַבע פֿון רעאָרגאַניזירן דאָס יידישע לעבן אין דײַטשלאַנד.

ג) פֿערזענלעך אייגנס און גרונטאייגנס, אויף וויפֿל ס'עקסיסטירט נאָך, וואָס איז צוגענומען געוואָרן בײַ פֿרײַערדיקע יידישע קהילות, אינסטי־טוציעס, אָרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפֿטן פֿון א רעליגיעזן, פֿילאַנטראָ־פּישן אָדער קולטורעלן כאַראַקטער, דארף אומגעקערט ווערן אין פֿרײַען רשות פֿון דער יידישער קאָמיסיע, ניט צו רעכענען זיך מיט דעם צי די איצטיקע באַזיצערס האָבן זיך דאָס אײַנגענעשאַפֿט אין ערלעכן גלויבן אָדער מיט בייזע כוונות.

V. פֿאַרגיטיקונג פֿאַר די שאַדנס וואָס עס האָבן געליטן יידן פֿון דײַטשלאַנד וואָס בלײַבן מחוץ דײַטשלאַנד דארף באַרעכנט ווערן אויפֿן באַזיס פֿון דעם סכום שאַדן וואָס די יחידים האָבן געליטן און געמאַסטן ווערן אין הספּם מיט די פֿרינציפּן וואָס זײַנען אָנערקענט אין אינטער־נאַציאָנאַלן רעכט.

[5] lump sum.

די פֿאַרגיטיקונג דאַרף באַשטימט און אויפֿגעמאַנט ווערן דורך א ספּעציעלער אײַנריכטונג[6] וואָס די פֿאַראייניקטע פֿעלקער וועלן אײַנשטעלן און וואָס וועט פֿונקציאָנירן אונטער זייער השגחה. די פֿאַרגיטיקונג דאַרף צעטיילט ווערן צווישן ירידישע ארגאניזאציעס וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט צוריק באַזעצן ייִדן און צווישן געשעדיקטע יחידים אין הספּם מיט פּלוּס פֿון צדק און יושר וואָס וועלן אײַנגעשטעלט ווערן בהספּם מיט די באַדינגונגען וואָס וועלן גילטן נאָך דער מלחמה".

ווען מען גייט אַריבער פֿון די מעלות פֿון ה' מאַרקס' ארבעט צו די שוואַכע זײַטן פֿון זײַן קאָנסטרוקציע, מוז מען קודם־כּל אָנמערקן די מטושטשקייט פֿון זײַן מעטאָד. ער שטרײַכט פּסדר אונטער, אויף וויפֿל א ניכטערער, ריין יורידישער צוגאַנג צו דער פֿראַגע, אויסשליסלעך פֿון שטאַנדפּונקט פֿון פּאָזיטיוון רעכט, איז בעסער אידער סומך זײַן זיך אויפֿן נאַטוררעכט אָדער אויף מאָראַלישפּאָליטישע פּרינציפּן: מען דאַרף ניט גלייבן, וויל עס ווילט זיך; מען דאַרף זיך ניט פֿאַרוופֿן אויף אַבסטראַקטן יושר.

„מען מוז זיך היטן פֿון אָננעמען פֿאַר רעכט דאָס וואָס מען וויל עמאָציאָנעל, עס זאָל זײַן דאָס רעכט. דאָס עקסיסטירנדיקע רעכט, און ניט עמאָציאָנעלע רעאַקציע קענן אוממאָראַלישקייט, דאַרפֿן זײַן דער באַזים בײַם באַטראַכטן די דאָזיקע פֿראָבלעם".

אָבער ס'פֿאַרשטייט זיך, אז ער האָט זיך ניט געקאָנט אײַנהאַלטן אויף דער דאָזיקער פּאָזיציע — ניט ווײַל ער אַליין איז דורכגעפֿאַלן, נאָר ווײַל ס'איז ממש אוממיגלעך צו באַטראַכטן פֿראָגעם פֿון עפֿנטלעכן רעכט מחוץ א מאָראַלישפּאָליטישער אָפּשאַצונג. ס'איז דעריבער קיין חידוש ניט, וואָס נאָך זײַן שטעלן אזוי פֿיל מאָל דעם טראָפּ אויפֿן „לעגאַליסטישן" אנאַליז מוז דער מחבר פֿאַרט ציטירן מיט סימפּאַטיע א זאַץ פֿונעם באַוווּסטן אינטערנאַציאָנאַליסט לאָטערפּאָקט, אז „אין פֿעלד פֿון אינטערנאַציאָנאַלן רעכט, וווּ ס'איז קיין געזעץ־געבונג ניטאָ, מוז פּאָליטיק שפּילן א סך א גרעסערע ראָלע אידער אין מוניציפּאַלן רעכט" און אז ס'איז „פֿאַרנעפּלענדיקע פֿראַזאָלאָגיע", ווען מען רעדט וועגן פֿאַרמעלן געזעץ אין די באַציונגען, וווּ דער באַזיגער דיקטירט דעם שלום.

ניטאָ קיין רעכט אַליין פֿאַר זיך, מחוץ דעם לעבן פֿון מענטשן וואָס טוען און פֿילן. רעכט קען בטבע ניט זײַן לאָגיש פֿאַרענדיקט און אָפּגענירלט, אָן פֿנימות און סתירות. ווען מען פֿרווט לעצטנילטיק און לחלוטין אויסשליסן דעם סובּיעקטיוון, אָדער עפֿנטלעך־רעכטלעכן, מאָראַליש־פּאָליטישן מאָמענט, מוז זיך דאָס אויסלאָזן מיט א מפּלה. און דאָס וואָס דער מחבר פֿרווט זיך אַן עצה געבן דורך פּסדרדיקע לעגאַלע אויסטײַטשונגען „ע"פּ אנאַלאָגיע", „אין ברייטן זינען" אאז"וו — דאָס פֿאַררייכט אויך ניט די מערכה.

פֿון די אנדערע פּאָזיציעס אין ה' מאַרקס' בוך וואָס לאָזן זיך ניט פֿאַרטיידיקן לאָמיר דערמאָנען זײַן קוק אויפֿן פּרינציפּ פֿון מלוכישן סוווערעניטעט. בײַ אים קומט אויס, אז דאָס איז „אפֿשר דער אינציקיקער פּרינציפּ אין אינטערנאַציאָנאַלן רעכט, וואָס איז ביז איצטער, לכל־הפּחות אין דער טעאָריע, ניט אָפּגעפֿרעגט געווָארן".

[6] agency.

דאָס איז אַ ביטערער טעות, וואָס ברענגט צו פֿאַלשע פּראַקטישע מסקנות אויך, און ס׳איז פֿאַר מיר געווען אין גאַנצן אומגעריכט, אַז אזא געניטער יוריסט ווי ה׳ מאַרקס זאָל אין דעם געשטרויכלט ווערן. אין דער אמתן איז דאָך פֿונקט פֿאַרקערט. נאָך ביים אָנהייב פֿון הײַנטיקן יאָרהונדערט האָט זיך דער גרעסטער רובֿ פּראָגרעסיוו געשטימטע יוריסטן אין דער גאַנצער וועלט בפֿירוש אָפּגעזאָגט פֿונעם פּרינציפּ פֿון אַבסאָלוטן סוווערעניטעט, וויַל ער איז אַן אײַנ־געלייווערטער איבערבלײַב פֿון עבֿר וואָס ליגט ווי אַ שטיין אין וועג און לאָזט ניט אַרנאַניזירן די אינטערנאַציאָנאַלע אָרדענונג אויף אַ ראַציאָנאַלן שטייגער. קראַבע, פֿאָליטיס, ראַדברוך, מאַקאיוואר, סעל, שאָטוועל (איך רוף אָן נאָר עט־לעכע פֿון די גרויסע ספּעציאָליסטן וואָס האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט דעם ענין) גייען זיך אַלע צונויף אין דעם געדאַנק וואָס זשאָרזש סעל ברענגט אַרויס בזה־הלשון: „סוווערעניטעט אין זיך אַליין איז אַ זאַך וואָס מען קען זיך ניט פֿאַר־שטעלן . . . היסטאָריש, אָדער ריכטיקער פּראָהיסטאָריש, האָט די דאָזיקע קאַנ־צעפּציע נעפּאָנט האָבן אַ טעם . . . אויב מען וויל אויפֿהאַלטן דעם באַגריף פֿון מלוכישן סוווערעניטעט איז דאָס אַזוי ווי אָפּלייקענען די עקסיסטענץ פֿון אינטערנאַציאָנאַלן רעכט", שטרײַכט סעל אונטער זײַן טעזיס מיט קורסיוו. און אָט דער נאָנג האָט זיך פֿעסט אײַנגעבירגערט אין רעכטלעכן דענקען פֿון פּמעט אַלע פּראָגרעסיווע קרײַזן.[7]

אויך קען איך ניט אײַנשטימען מיט ה׳ מאַרקסן אין דעם וואָס ער לייקנט בפֿירוש, אַז אינדיווידועלע קרבנות פֿון די נאַצים קענען האָבן אַ מיגלעכקייט אַרויסצוקומען מיט זייערע תּביעות פֿאַר אַן אינטערנאַציאָנאַלן טריבונאַל. ער אַליין ברענגט דאָך די ווערטער פֿונעם באַווּסטן אַמעריקאַנער יוריסט עדווין מ. באָרטשאַרד, אַז עס זײַנען פֿאַראַן קאַטעגאָריעס פֿערזאָנען וואָס פֿון שטאַנד־פֿונקט פֿון קאָנסטיטוציאָנאַלן רעכט זײַנען זיי ניט קיין בירגערס, נאָר פֿון שטאַנד־פֿונקט פֿון אינטערנאַציאָנאַלן רעכט יאָ: די נעגערס ביזן בירגערקריג, די אַמע־ריקאַנער אינדיאַנערס און די היגלענדערס פֿון די ניט־אינקאָרפּאָרירטע אינזלען זײַנען געווען און זײַנען, אין זינען פֿון אינטערנאַציאָנאַלן רעכט, בירגערס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

ה׳ מאַרקס וויסט געווײַנטלעך, אַז אַ צאָל פֿאַרבאָטן אין אינטערנאַציאָנאַלן רעכט זײַנען געווענדט דירעקט צו יחידים, ניט צו מלוכות; אַ שטייגער דער פֿאַרבאָט אויף קאָנטראַבאַנד, אויף בלאָקאַדע, אויף פּיראַטעריע. אויב אזוי, טאָ ווי אזוי קען מען עס זאָגן, אַז דאָס אינטערנאַציאָנאַלע רעכט אָנערקענט ניט יחידים פֿאַר סוביעקטן פֿון רעכט? אַ סך אינטערנאַציאָנאַליסטן־מומחים האַלטן, אויפֿן סמך פֿון פּסקים פֿון געריכטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און אין ענגלאַנד, אַז דער יחיד וואָס זוכט זײַן רעכט מעג זיך אָנשפּאַרן אויפֿן אינ־

---

[7] נעמט לדוגמא די באַשלוסן פֿון די פֿעלקער־ליגע־געזעלשאַפֿטן אין פֿאַרשיידענע לענ־דער; די אַרויסזאָגונגען פֿון דער „קאַמיסיע צו שטודירן די אַרגאַניזאַציע פֿון שלום", וואָס בראָש פֿון איר שטייט פּראָפֿ׳ שאָטוועל (*Preliminary Report*, ז׳ 11); *British Labour on Reconstruction in War and Peace*, ז׳ 32.

טערנאַציאָנאַלן רעכט אַפֿילו יעמאַלט, ווען דאָס אינעווייניקסטע אָדער מלוכישע רעכט שווייגט וועגן דעם און גיט אים ניט דערצו קיין פֿאָרמעלן סמך.

מען מוז זיך דאָ דערמאָנען אין דעם פֿרעצעדענט וואָס האָט זיך געשאַפֿן בײַ דער לעצטער שלום־קאָנפֿערענץ, טאַקע בײַם באַהאַנדלען די פֿראָגע וועגן אינטערנאַציאָנאַלער שוץ פֿאַר מינאָריטעטן. דער בארימטער לאָרד ראָבערט סעסיל, אײנער פֿון די בריטישע דעלעגאַטן, האָט פֿאָרגעלייגט, אז יחידים פֿון צווישן די מינאָריטעטן זאָלן זײַן בארעכטיקט צו אָפּעלירן צום אינטערנאַציאָנאַלן שטענדיקן געריכט אויך אין יענע פֿאַלן וועו זיי קענען זיך ניט דערשלאָגן זייער רעכט אין די גערעכטן פֿון זייער אייגענעם לאַנד. דער דאָזיקער פֿאָרשלאָג איז אין פֿרינציפּ אָנגענומען געוואָרן פֿון אַלעמען. א ספּק איז נאָר געווען וועגן דעם, צי זאָלן אַלע מיטגלידער פֿון א מינאָריטעט מענן אָפּעלירן אָדער ס'זאָלן אויסגענומען ווערן געוויסע באַדינגונגען. ראָבערט סעסיל האָט יעמאָלט מאָדיפֿיצירט דעם פֿאָרשלאָג, אָבער ער איז אַלץ געבליבן בײַ זײַנעם, אז בײַ געוויסע באַדינגונגען „מעג יעדער פֿוילישער בירגער, אָדער א גרופּע בירגערס", אָפּעלירן צום שטענדיקן געריכט פֿון אינטערנאַציאָנאַלער יוסטיץ.[8]

צום באַדויערן איז לאָרד ראָבערט סעסיל, צוזאַמען מיט פּרעזידענט ווילסאָן, געווראַל סמוטס און אַנדערע, געווען נאָר א מינאָריטעט אויף יענער שלום־קאָנפֿערענץ. איז עטלעכע טעג נאָך דעם ווי סעסילס פֿאָרשלאָג איז „אין פּרינציפּ" אָנגענומען געוואָרן האָט זיך פֿילײַ בערטעלאָ, אויף דער איניציאַטיוו פֿון דער פֿראַנצייזישער דעלעגאַציע און מיטן הסכם פֿון אַנדערע, געוועגדט צו אים מיט א בריוו, אז אַנשטאָט סעסילס פֿאָרמל זאָל אַרײַנגעשטעלט ווערן אזא: „סײַ יחידים [!] סײַ קאָלעקטיוון [!][9] זאָלן האָבן דאָס רעכט צו ברענגען די זאָך צו דער קענטענגיש פֿון די מיטגלידער פֿון דאָט פֿון דער פֿעלקער־ליגע". סעסיל האָט זיך געפּרוווט שפּאָרן, נאָר ער האָט געמוזט קאַפּיטולירן, ווען מאָרלי, א צווייטער ענגלישער פֿאָרשטייער, האָט זיך געשטעלט אויף בערטעלאָס צד. אויף אזא אופֿן איז בײַ די מיעוטים, אי בײַ יחידים אי בײַ קאָלעקטיוון, אָפּגענומען געוואָרן דאָס רעכט אַנטייל־צונעמען אין פֿראָצעס;[10] זיי זײַנען רעדוצירט נעווארן, ווי ס'האָט זיך אויסגעדריקט סער מאָרים א. פּ. האַנקי, צו דער מדרגה פֿון „אָביעקט פֿון פֿאַרטיידיקונג".

דאָס וואָס סעסילס פֿאָרשלאָג איז ניט אָנגענומען געוואָרן איז נאָך אַן איבעריקע ראיה אויף דער פֿשרהדיקייט, מיט וועלכער די פֿראָבלעם פֿון מינאָריטעטן איז באַהאַנדלט געוואָרן אויף דער לעצטער שלום־קאָנפֿערענץ. אָבער דאָס וואָס די פּאָליטיק איז ניט געראָטן איז ניט קיין ראיה קעגן מינאָריטעטן־שוץ פּונקט ווי סעסילס דורכפֿאַל איז ניט קיין ראיה, אז יורידיש איז ער נעוועז אָן ניט אומגערעכט. סעסיל איז דורכגעפֿאַלן, אָבער געראָטן איז ער נעוועז אָן ניט דער צד־שפּנגד: זײַן פֿאָרשלאָג איז געוועז אין גיסט פֿון פֿראָגרעס אָן האָט

---

[8] David Hunter Miller, *My Diary at the Conference of Paris*, vol. XIII, p. 103.

[9] communities.

[10] ius standi in iudicio.

נעשטימט מיט א סך פֿרעצעדענטן און מיט דער דאָקטרין. דעריבער איז נאָך אומפֿאַרשטענדלעכער — און פֿאַרדראָסיקער — וואָס ה' מאַרקס האָט זיך אָפּ־נעקערט פֿון דער דאָזיקער אידעע.

נאָר איך חזר איבער: די פֿנימות, אויף וועלכע איך האָב אָנגעוויזן, מאַכן ניט קאַליע דעם אַלגעמיינעם אײַנדרוק פֿון מאַרקס' ארבעט. זי איז ווערט, מען זאָל אויף איר לייגן אכט, צי מען איז יאָ מסכּים מיט זײַן קאָנסטרוקציע צי ניין.

מאַרק ווישניאַק

צי האָבן יידן א „פֿרײַערע" שטעלונג צו געשלעכט־פֿראָגעס און פֿאַמיליע־פֿראָגעס?

Arthur H. Jones, "A Method for Studying Moral Judgments," *American Journal of Sociology,* January, 1943, pp. 492-497; Arthur H. Jones, "Sex, Educational and Religious Influences on Moral Judgments Relative to the Family," *American Sociological Review,* August, 1943, pp. 405-411.

די רעזולטאַטן פֿון דזשאָנס' פֿאָרשונג זײַנען נאָך א דערווײַז, אַז יידן האָבן בדרך־כּלל א ווינציקער קאָנווענציאָנעלע שטעלונג צו סאָציאַלע, פּאָליטי־שע, עקאָנאָמישע, רעליגיעזע און פֿאַמיליע־פֿראָבלעמען אײדער קאַטוליקן און פּראָטעסטאַנטן.[1] דער פֿאָרשער האָט פֿאַרגליכן די שטעלונג פֿון 355 יידן צו דער טראַדיציאָנעלער פֿאַמיליע־ און געשלעכט־מאָראל מיט דער שטעלונג פֿון 398 פּראָטעסטאַנטן און 135 קאַטוליקן. בײַ יידן האָבן זיך א סך א גרע־סערער פּראָצענט אַרויסגעוואָגט פֿאַר שינויים אין די איצטיקע באַציִונגען צווישן מאַן און ווײַב און צווישן מענער און פֿרויען בכלל ווי בײַ אַנדערע גרופּעס.

דזשאָנס' גרופּע איז געווען א געמישטע. א 57 פּראָצענט פֿון זײַנע סוביעקטן זײַנען געווען מענער. אַן ערך 54 פּראָצענט זײַנען געווען קאַלעדזש־סטודענטן און די איבעריקע דערוואַקסענע מענטשן פֿון פֿאַרשיידענע סאָציאַל־עקאָנאָמישע גרופּעס און עלטערס, וואָס האָבן געזומען א קורס אין פּסיכאָלאָגיע. טייל קאַלעדזש־סטודענטן זײַנען געווען פֿון קלײנע שטעטלעך.

---

[1] J. S. Roucek, "Social Attitudes of Native-Born Children of Foreign-Born Parents", *Sociology and Social Research,* vol. 22, 1937, pp. 151—152;

H. M. Bell, *Youth Tell Their Story,* 1938, p. 90;

H. B. Carlson, "Attitudes of Undergraduate Students", *Journal of Social Psychology,* vol. 5, 1934, p. 207;

C. Landis and E. P. Wunderlich, "Religious Attitudes of Psychopathic Patients", *Journal of Abnormal and Social Psychology,* vol. 30, 1936, p. 510;

B. R. Sappenfield, "The Attitudes and Attitude Estimates of Catholic, Protestant and Jewish Students", *Journal of Social Psychology,* vol. 16, 1942, p. 181;

J. W. Riley and M. White, "The Use of Various Methods of Contraception", *American Sociological Review,* vol. 5, 1940, p. 895;

R. Pearl, *The Natural History of Population,* 1939, pp. 237, 242—244.

דער פֿאָרשער האָט זיך באַנוצט מיט אַן אַנקעטע פֿון דעם עפּיזאָדן־ צי סיטואַציע־טיפּ. די ווייטערדיקע פּרטים וועלן קלאָר מאַכן, וואָס און ווי אַזוי דושאָנם האָט געפֿרעגט זיינע סוביעקטן און אויף ווי ווייט עס איז געווען א חילוק צווישן די ייִדן און אַנדערע.

דער נייַנטער פֿון די צוועלף עפּיזאָדן אין דער אַנקעטע איז געווען וועגן פּראָסטיטוציע. פּאָל, ווערט געזאָגט, איז א קאָלעדזש־סטודענט וואָס דאַרף נאָך שטודירן פֿיר יאָר. ער האָט זיך נאָך ניט פֿאַרליבט אין קיין מיידל, ווייל ער רעכנט, אז ער האָט ניט קיין שום רעכט צו בעטן א מיידל, זי זאָל נאָך וואַרטן גאַנצע פֿיר יאָר, ביז זיי וועלן קענען חתונה האָבן. פּאָל טראַכט נאָך ניט וועגן אייַנלייבן זיך אויך צוליב דעם וואָס עס קען נאָך פֿירן צו אינטימע באַציִונגען אָדער צו געהיימער חתונה. דערביבער קויפֿט ער „ליבע" פֿאַר געלט. מענטשן רופֿן עס פּראָסטיטוציע, אָבער ניט פּאָל. די אויסגעפֿרעגטע סוביעקטן האָבן באַדאַרפֿט זאָגן, צי איז פּאָל געראַטן ווי ער פֿירט זיך.

פֿון יִדן האָבן בלויז 16 פּראָצענט געזאָגט, אז פּאָל טוט ניט ריכטיק. פֿון די קאַטוילישן האָבן זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אים 54 פּראָצענט און פֿון די פּראָטעסטאַנטן 49 פּראָצענט.

דער צווייטער עפּיזאָד איז געווען וועגן אינטימע באַציִונגען פֿאַר דער חתונה. באַב און העלען קלייבן זיך חתונה האָבן. זיי וועלן נאָך אָבער דאַרפֿן וואַרטן לכלי־הפּחות צווי יאָר ביז זיי וועלן עס קענען טאָן. זיי האָבן אין דער צווישנציַיט אינטימע באַציִונגען. העלען זאָגט, אז א פּאָר וואָס האָט בדעה חתונה צו האָבן מעג האָבן אַזוינע באַציִונגען איידער זיי ווערן אָפֿיציעל מאַן און ווייַב. די סוביעקטן האָבן באַדאַרפֿט זאָגן צי העלען און באַב טוען ריכטיק.

35 פּראָצענט פֿון דער ייִדישער גרופּע האָבן געזאָגט, אז העלען מעג האָבן אַזוינע באַציִונגען און 42 פּראָצענט האָבן געזאָגט, אז באַב מעג עס טאָן. בלויז 13 פּראָצענט פֿון דער קאַטוילישער גרופּע האָבן מספּים געווען מיט העלענען און 15 פּראָצענט האָבן געגעבן זייער הספּמה אויף באַבס פֿירונג. וואָס שייך די פּראָטעסטאַנטן, זיַינען די צאָלן געווען 26 און 29 פּראָצענט. אינטערעסאַנט איז דער פּאַקט, וואָס א גרעסערער פּראָצענט פֿון יעטווידער גרופּע האָט מלמד־זכות געווען אויף באַבן אייַדער אויף העלענען: די מאַסן פֿאַר א מאַן און א פֿרוי זיַינען ניט די זעלביקע.

דער עלפּטער עפּיזאָד איז געווען וועגן דער שטעלונג צו געבורטן־קאָנטראָל. מאַן און ווייַב אַרבעטן, און זיי האָבן אָפּגעמאַכט צווישן זיך ניט צו האָבן קיין קינד. פֿרייַנד זאָגן, אז עס איז שוין צייַט פֿאַר איר צו ווערן א מוטער. זי איז קעגן די וואָס זאָגן, אז עס איז א מאָראַלישער חוב פֿון א פֿרוי צו האָבן קינדער. צי טוט זי ריכטיק?

30 פּראָצענט יִדן האָבן געזאָגט, אז זי וואָלט באַדאַרפֿט האָבן קינדער. פֿאַר אָט דער מיינונג זיַינען געווען 52 פּראָצענט פֿון דער קאַטוילישער גרופּע און א העלפֿט פֿון דער פּראָטעסטאַנטישער.

יידן, ווי מען קען זען, האָבן געהאט א „פֿרײַערע" שטעלונג ווי די אַנדערע. דאָס הייסט ניט, פֿאַרשטייט זיך, אז מער יידן פֿירן זיך טאקע אויף פֿרײַער און צי וואָלטן אַפֿילו די אויסגעפֿרעגטע סוביעקטן גופֿא באמת געטאָן אַזוי ווי זיי האָבן זיך אַרויסגעזאָגט, ווײַל ניט תמיד טוען מענטשן דאָס וואָס זיי זאָגן. אויך איז מעגלעך, אז די קאָטוילִיקן און פּראָטעסטאַנטן היטן ניט אָפּ די טראַדיציאָנעלע געשלעכט- און פֿאַמיליע-מאָראל ווי זיי האָבן זיך אַרויסגעזאָגט.

דער מחבר גיט ניט איבער קיין פּרטים וועגן די סוביעקטן. פֿרויען זײַנען בדרך-כּלל ניט אַזוי „בריטהאַרציק" ווי מענער. מיר וויסן אָבער ניט, צי די רעלאַטיוווע צאָל מענער און פֿרויען אין די גרופּעס איז געווען די זעלביקע. אויך וויסן מיר ניט, וואָס איז געווען דער פּראָצענט יידן און ניט-יידן פֿון קלײינע שטעטלעך. דער מחבר זאָגט אונדז אויך ניט וועגן דער צאָל דערוואַקסענע, די וואָס זײַנען ניט געווען קאָלעדזש-סטודענטן, אין יעדער גרופּע באַזונדער און אויך ניט וועגן זייער צוגעהעריקייט צו רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס. בכדי אזא פֿאַרשונג זאָל געבן די פֿולע רעזולטאַטן, דארף מען אַרײַנגיין אין א סך מער פּרטים.

נ. גאָלדבערג

יידן אין ענגלישע און אירלענדישע אוניווערסיטעטן

Geoffrey D. M. Block, "Jewish Students at the Universities of Great Britain and Ireland—Excluding London", *The Sociological Review* (London), July-October, 1942, vol. 34, pp. 183-197.

דער פּראָצענט יידישע סטודענטן אין ענגלישע און אירלענדישע אוניווערסיטעטן איז גרעסער ווי דער פּראָצענט יידן אין דער אלגעמיינער באַפֿעלקערונג. אין אַקאַדעמישן יאָר 1937/1936 זײַנען 2.1 פּראָצענט (943 סטודענטן) געווען יידן. די צאָל איז ניט פּונקט סטודענטן-יידן אין דער שטאָט לאָנדאָן, און אויך ניט די סטודענטן וואָס האָבן יעמאָלט ניט געוומען קיין פֿולן קורס. אין דעם וועלט אָבער יא אַרײַנגערעכנט 231 יידישע סטודענטן פֿון אַנדערע לענדער וואָס האָבן שטודירט אין די ענגלישע און אירלענדישע אוניווערסיטעטן. רעכנט מען זיי אַרונטער, קומט אויס, אז 1.6 פּראָצענט סטודענטן אין די דערמאָנטע אוניווערסיטעטן וואָס האָבן געוומען א פֿולן קורס זײַנען געווען יידן. עס וועלט אָבער געלעכנט, אז בלויז 0.6 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג אין גרויס-בריטאַניע און אירלאַנד זײַנען יעמאָלט געווען יידן. דאָס באַשטעטיקט דעם אלגעמיינעם כּלל וואָס מיר קענען: די פּראָפּאָרציע יידן צו ניט-יידן אין די אוניווערסיטעטן איז גרעסער ווי די פּראָפּאָרציע יידן צו אַנדערע אין דער אלגעמיינער באַפֿעלקערונג.

אן ערך איין פֿערטל, 26 פּראָצענט, פֿון די יידישע סטודענטן האָבן שטודירט אין אָקספֿאָרד און קעמבריזש, די צוויי באַרימטע אַריסטאָקראַטישע אוניווערסיטעטן. 2.17 פּראָצענט סטודענטן אין די צוויי הויכשולן זײַנען געווען יידן.

רעלאַטיוו איז די צאָל יידן אין אַנדערע אוניווערסיטעטן געווען גרעסער ווי אין אָקספֿאָרד און קעמברידזש. די גרעסטע קאָנצענטראַציע פֿון יידן איז געווען אין לידזער אוניווערסיטעט, ווו 7.1 פּראָצענט תּלמידים זײַנען געווען יידן. דערנאָך קומט דער ליווערפּולער אוניווערסיטעט מיט 4 פּראָצענט און דער אוניווערסיטעט אין מאַנטשעסטער מיט 3.7 פּראָצענט.

מער ווי א העלפֿט, 53 פּראָצענט, ענגלישׂ־נעבוירענע יידישע סטודענטן האָבן אין אַקאַדעמישן יאָר 1939/1938 געקראָגן סטיפּענדיעס. בײַ ניט־יידן איז דער פּראָצענט געווען קלענער, 48.5. צי ווײַזט עס, אַז יידן זײַנען בעסערע סטודענטן און במילא קריגן זיי גיכער סטיפּענדיעס? צי איז עס צולײַב דעם, ווײַל א גרעסערער פּראָצענט ניט־יידן שטאַמען פֿון רײַכע פֿאַמיליעס? דער מחבר שטעלט זיך ניט אפֿ אויף דער פֿראַגע.

די פּראָצענטואַלע פֿאַרטיילונג פֿון 784 יידישע סטודענטן לויט קורסן צי פֿראָפֿעסיעס וואָס זיי האָבן שטודירט איז אין 1937/1936 געווען:

מעדיצין און דענטיסטיק	52.2 פּראָצענט
קונסט [1]	21.3 "
יוריספּרודענץ	10.7 "
נאַטור־ווײַסנשאַפֿט	6.5 "
טעכנאָלאָגיע	3.8 "
אַנדערע	5.5 "
ס"ה	100.0 "

העכער א העלפֿט סטודענטן, זאָגן מיר, האָבן געהאַט בדעה צו ווערן מע־דיקערס אָדער דענטיסטן. עס איז א סברא, אַז די פּראָצענטואַלע פֿאַרטיילונג פֿון יידישע סטודענטן אין אַמעריקאַנער אוניווערסיטעטן איז א ביסל אַנדערש. מיר האָבן דאָ אין יענער צײַט מסתּמא געהאַט א לפּי־ערך קלענערע צאָל סטו־דענטן אין די מעדיצינישע שולן און א גרעסערע אויף יורי.[2] דאָס האָט זיך אין א געוויסער מאָס ענדערט פֿון דעם וואָס א היפּש ביסל אַמעריקאַנער יידן האָבן געהאַט שווערקייטן בײַם אָנקומען אין א מעדיצינישער שול. דעריבער פֿלעגן יידן פֿאָרן שטודירן מעדיצין אין אויסלאַנד; טייל פֿון זיי זײַנען טאַקע געווען סטודענטן אין מעדיצינישע שולן אין ענגלאַנד. אזוי למשל האָבן 39 פֿון 48 אַמעריקאַנער יידן אין ענגלישע אוניווערסיטעטן שטודירט מעדיצין.

אויך איז געווען א סטאַטיסטיש אָנזיכטיקער חילוק אין די פּראָפֿעסיאָנעלע אינטערעסן פֿון די יידישע און אַנדערע סטודענטן. אַן ערך צוויי דריטל, 68 פּראָצענט, יידישע סטודענטן אין גלאַזגאָער אוניווערסיטעט האָבן אין 1937/1936 שטודירט מעדיצין אָדער דענטיסטיק, לגבי 25.5 פּראָצענט ניט־יידן. 37.5 פּראָ־צענט ניט־יידן און בלויז 14 פּראָצענט יידן האָבן זיך דאָרט ספּעציאַליזירט אין „ארטס": שפּראַך, ליטעראַטור, פֿילאָסאָפֿיע און סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן. די פּראָ־

[1] „אַרטס", וואָס דאָס איז מסתּמא כולל שפּראַך, ליטעראַטור, סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן און פֿילאָסאָפֿיע.

[2] Lee J. Levinger, *The Jewish Student in America*, 1937, p. 80.

פֿאַרציע יִידן צו ניט־יִידן אויף יורי אין גלאזגאָער אוניווערסיטעט איז געווען 8 : 13. א לפּי־ערך קלענערע צאָל יִידן האָבן שטודירט אין דעם גלאזגאָער אוניווערסיטעט נאַטור־וויסנשאַפֿט און טעכנאָלאָגיע.

כּמעט איין פֿערטל, 24.5 פּראָצענט, יִידישע סטודענטן זײַנען, ווי בּאַמערקט אין 1937/1936 געווען אויסלענדער. זיי האָבן געשטאַמט פֿון די ווײַטערדיקע לענדער: 31.6 פּראָצענט פֿון דײַטשלאַנד, 20.8 פּראָצענט פֿון אַמעריקע, 16.5 פּראָצענט פֿון די ענגלישע דאָמיניעס, 15.2 פּראָצענט פֿון ארץ־ישׂראל. 6 פֿון יעדער הונדערט יִידישע סטודענטן זײַנען געווען פֿון פּוילן, און די איבעריקע פֿון אַנדערע לענדער. אין 1939/1938 איז די צאָל יִידישע סטודענטן פֿון פּוילן געווען א סך מער ווי מיט צוויי יאָר פֿריִער. דאָס האָט זיך בלּתי־סטפּ געגנומען פֿון די פֿאַרגרעסערטע דיסקרימינאַציעס קעגן יִידן אין פּוילישע אוניווערסיטעטן. דער חשק צו שטודירן האָט גובר געווען אויך די שוועריקייטן בײַם באַקומען אַן אויסלענדישן פּאַס.

די רעלאַטיוו גרויסע צאָל דײַטשע יִידן אין די ענגלישע אוניווערסיטעטן איז, פֿאַרשטייט זיך, געווען א פּועל־יוצא פֿון יציאת אָדער גירוש דײַטשלאַנד.

אויסלענדישע יִידן אין אָקספֿאָרד און קעמבּרידזש זײַנען פּראָצענטועל געווען מער ווי ענגלישׂ־געבּוירענע: 31.2 פּראָצענט פֿון דער ערשטער גרופּע און בלויז 24.3 פּראָצענט פֿון דער צווייטער האָבן אין 1937/1936 שטודירט אין די צוויי אוניווערסיטעטן. א העלפֿט (50.7 פּראָצענט) דײַטשע יִידן אין ענגלישע און אירלענדישע אוניווערסיטעטן זײַנען געווען אין אָקספֿאָרד און קעמבּרידזש לגבי 22.2 פּראָצענט יִידישע סטודענטן פֿון אַנדערע לענדער. דײַטשע יִידן האָבן פֿאַקטיש באַטראַפֿן 51.4 פּראָצענט פֿון אַלע אויסלענדישע יִידן אין אָקספֿאָרד און קעמבּרידזש.

די פּראָפֿעסיאָנעלע אינטערעסן פֿון די דײַטשע יִידן זײַנען ניט געווען די זעלביקע ווי פֿון אַנדערע אויסלענדישע יִידן. א דריטל דײַטשע יִידן האָבן אין 1939/1938 שטודירט מעדיצין אָדער דענטיסטיק לגבי 8.3 פּראָצענט פֿון די יִידן וואָס האָבן געשטאַמט פֿון ארץ־ישׂראל; קיינער פֿון די פּוילישע יִידן האָט יעמאָלט ניט שטודירט מעדיצין אין אַן ענגלישן אוניווערסיטעט. אַן ערך 21 פּראָצענט פֿון די ארץ־ישׂראלדיקע יִידן און בלויז 6 פּראָצענט פֿון די דײַטשע האָבן שטודירט אַגריקולטור. א 64 פּראָצענט פֿון דער פּוילישער גרופּע לגבי 5.6 פּראָצענט פֿון דער דײַטשער האָבן שטודירט טעכנאָלאָגיע.

יִידן האָבן אין 1939/1938 געהאַט א קלענערן פּראָצענט פֿרויען אין ענגלישע אוניווערסיטעטן אידער ניט־יִידן. בלויז 13.5 פּראָצענט יִידן זײַנען געווען פֿרויען לגבי 22 פּראָצענט פֿון די אַנדערע. דער מחבר זאָגט אָבער ניט, צי דאָס האָט זיך אפֿשר געגנומען פֿון דעם וואָס שטודירן קיין אויסלאַנד לאָזן זיך בכלל גיכער בחורים ווי מיידלעך.

יִידישע סטודענטן אין ענגלישע אוניווערסיטעטן, זאָגט דער מחבר פֿונעם ארטיקל, זײַנען פֿאַראינטערעסירט ווי עס איז אין יִידישע ענינים. ער איז זיך

סומך אויף דעם וואָס פּמעט אין יעדן אוניווערסיטעט, ווו עס זיינען פּאַראַן 15 יידישע סטודענטן, איז אויך פּאַראַן א יידישע סטודענטן־אָרגאַניזאַציע.

די פּאַרשונג איז באַזירט אויף מאַטעריאַלן וואָס די סעקרעטאַרן פון יידישע אָרגאַניזאַציעס און מענטשן וואָס האָבן קאָנטאַקטן מיט יידישע סטודענטן האָבן צוגעשטעלט. דעריבער דאַרפּן די רעזולטאַטן פון בלאָקס אַנאַליז באַטראַכט ווערן בלויז ווי קרובֿ לאמת. מען דאַרף אויך אין זינען האָבן, אַז קיין שום וואָרט איז אין דעם אַרטיקל ניטאָ ווענן יידן אין די הויכע לערן־אַנשטאַלטן פון דער שטאָט לאָנדאָן.

נ. גאָלדבערג

מאטעריאלן און נאמיצן

די ווילנער געטא־ידיעות

פון אַ פליט וואָס האָט זיך דורכגעריסן אויפן נאַענטן מיזרח האָט דער ייוואָ באַ־ קומען דעם אַריגינאַל פון דעם נומער 25 געטא־ידיעות. אויף וויפל מיר וויסן, איז דאָס ניט נאָר דער ערשטער איבערדרוק פון דער דאָזיקער צייטונג, נאָר מיר האָבן אויך אין ערגעץ ניט געהאַט באַמערקט קיין אינפאָרמאַציע, אַז אַזאַ צייטונג איז בכלל אַרויס־ געגאַנגען. עס איז ענגוג אַ קוק צו טאָן אין דעם טעקסט פּדי צו זען, אַז מיר האָבן דאָ פאַר זיך אומפאַרגלייכלעכן היסטאָרישן און פסיכאָלאָגישן דאָקומענט. מיר גיבן אים דאָ דערפאַר איבער פון אַנהייב ביזן סוף, ניט בייטנדיק אַפּילו דעם אויסלייג (בלויז די גרעפינטלטע און געשטריכלטע אותיות, פּ און ם אאַז"ו, גיבן מיר איבער דרוקטעכנישע סיבות אויפן אָנגענומענעם שטייגער).

וויזט אויס, אַז די געטא־ידיעות זיינען געווען אַ לעגאַלער אַרגאַן כל־זמן די דייטשן האָבן נאָך געהאַלטן פאַר נייטיק צו לאָזן לעבן כאָטש אַ טייל ווילנער יידן. וויי מיר נעמען אַרויס פון פריוואָטע בריוו וואָס זיינען אַהער אָנגעקומען פון ווילנע שוין נאָכן אַריינגיין פון דער רויטער אַרמיי, איז די געטא אין ווילנע אינגעפּירט געוואָרן דעם 6טן סעפּטעמבער 1941; "ליקווידירט" איז זי געוואָרן דורך אַ געגראַלער דעפּאַרטאַציע און שחיטה דעם 23סטן סעפּטעמבער 1943. אין דער צייט ווען דער נומער 25 פון די געטא־ידיעות איז אַרויס, דעם 24סטן יאַנואַר 1943, איז שוין די אויסראָטונג געווען אין גאַנג; מיר זעען דעם שאָטן פונעם גרויל אין דער אָפּגעהיטער, כלאַחר־ידיקער נאַטיץ וועגן "טראַנספלאָקאַציע".

דער נומער איז געשריבן אויף דער שרייבמאַשין און שטעלט זיך צונויף פון 6 זייטלעך $11\frac{1}{2}+8\frac{1}{4}$ צאָל די גרייס. די רעפּראָדוקציע וויזט, וויי אַזוי דער מאַטעריאַל איז אויסגעשטעלט. היות מיר האָבן ניט די ערשטע קאָפּיע און ניט אַלץ איז קלאָר צו לייענען, קען געמאַלט זיין, אַז טייל ציפֿער האָבן מיר ניט ריכטיק דעשיפֿרירט; אַ מאָל שטייט אפֿשר אַן 8 וווּ מיר האָבן געמיינט 3, אַדער פאַרקערט. אין אַלגעמיין אָבער האָבן מיר אַלץ דעשיפֿרירט, און דער אָטעם־פאַרכאַפּנדיקער אינדרוק איז געווים ניט אָפּהענגיק פון דער אַדער יענער צאָל. — רעד.

געטא־ידיעות נומ' 25

וועכנטלעכער בולעטין — דערשיינט יעדן זונטאָג

י"ח שבט, תש"ג ווילנער געטא 24.1.1943

צום מאָמענט

אָכט יאָר נאָכן טויט פון ד"ר צמח שאָבאַד

דעם 21טן יאַנואַר, צו זיין אָכטן יאָרצייט[,] האָט אונדזער ווילנער געטא־עולם מיט גע־ פילן פון גרויסן יראת־הכּבוד און טיפֿער בענקשאָפט דערמאָנט דעם ליכטיקן נאָמען פון ד"ר צמח שאָבאַד. אַ מעדיצינער מיט אַ גרויסער פראַקטיק, האָט ד"ר צ. שאָבאַד פון אָנהייב אָן געקוקט אויף זיין מעדיצינישער פראָפעסיע וויי אויף אַ הייליקן דינסט בײַ דער ידישער געזעלשאַפֿט. מעדיצין איז פאַר אים געווען אין דער ערשטער ריי געזעלשאַפֿטלעכע מעדיצין. פאַרהיטן פון קראַנקייטן איז דאָס ערשטע געבאָט פון דער מעדיצין, און די דאָזיקע פאַר־ היטונג דאַרף דערגרייכט ווערן דורך היגיענישע שוצמיטלען, דורך אַ בריייטער מעדיצינישער אויפֿקלערונג און אין אַ נאָך גרעסערער מאָס דורך שאָפֿן פאַר די בריייטע פאָלקסמאַסן גינציקע מאַטעריעלע באַדינגונגען דורך פאַרזאָרגן זיי מיט ענגוג שפּײַז פּדי צו שטאַרקן זייער געזונט און זייער וידערשטאַנד קעגן קראַנקייטן.

און אַזוי ווערט ד״ר צמח שאבאד איינער פון די טעטיקסטע מיטאַרבעטער [פון] „אזע־טאז״, דער געזעלשאפט צו פאַרהיטן די פאלקס־געזונט. אזוי גיט ער עלף יאר נאכאנאנד ארויס זײַן זשורנאל „פאלקסגעזונט״, וואו ער דרוקט אין אַ געטאקטן, פאפולערן ייִדיש מעדיצינישע ארטיקלען כדי דאס פאלק צו לערנען ווי אפצוהיטן די געזונט. און אזוי ווערט ער, אריבערשפרייזנדיק ענגע סאניטאר־מעדיצינישע גרענעצן[,] אַ סאציאל פאליטיקער פון גרויסן פאַרנעם. ער ארבעט אין „ארט״ — דער געזעלשאפט צו פאַרשפרייטן מלאכה צווישן יידן, אין דער געזעלשאפט „הילף דורך ארבעט״, וואס ווײל פראדוקטיוויזירן די יידישע יוגנט. ער איז ראטמאן פון ווילנער שטאטראט, סענאטאר פון פוילישן סענאט[,] און אומעטום קעמפט ער פאר די פאליטישע, ווירטשאפטלעכע און קולטורעלע רעכט פון דער יידישער באפעלקערונג.

אין זײַן גאנצער גרויס ווײזט זיך ד״ר שאבאד ארויס אין די גורל־יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער זאָרגט פאר די הונגעריקע און נאקעטע, ער זאָרגט פאר די פליטים, פאר פאַרוואָרלאָזטע קינדער (אַלס לאַנגאריקער פאַרזיצער פון „יקאַפאַ״) און ער זאָרגט, גראָד אין די דאָזיקע יאָרן פון שרעקלעכן הונגער און נויט פאר דער דערציאונג פון דער יידישער אונטערוואקסנדיקער יוגנט. די אָזונט־שול פאר ארבעטער האָט אין אים דעם איבערגעבענסטן פרײַנט. אַ דאַנק זײַן השפּעה עפנט די באָוואוסטע גזעזלשאַפט „מפיצי השׂכלה״ איר גרויסע ביבליאָטעק אין ווילנע. ער גרינדעט די ייִנגל־שול „מפיצי־השׂכלה״, וועלכע ווערט דאָס קעמערל פון שפּעטערדיקן גרויסן נעץ פון וועלטלעכע ייִדישע פאַלקסשולן און מיטלשולן פון צ. ב. ק. אין וועלכן ד״ר צ. שאבאד איז ווידער איינער פון די פּירנדיקסטע גײַסטער.

און אַקוראט ווי ער ווײזט ארויס אַן אומגעוויינלעכן פאליטישן חוש און אַ שטאַרקן סאציאַלן ווילן, אזוי ווײזט ער אויך ארויס אַ טיפֿן היסטאָרישן חוש לגבי דער פאַרגאַנגענהייט און לגבי דער צוקונפֿט. אונטער זײַן רעדאקציע דערשײנען די ווילנער זאַמלביכער, די צוויי גרויסע ווילנער פנקסים, וואו עס איז פאַר אַלע צײַטן פֿיקסירט געוואָרן אַלץ וואָס די ייִדישע ווילנע האָט איבערגעלעבט אין יענער שטורמישער צײַט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און וואָס שטעלן מיט זיך פאַר אַן אוצר פון היסטאָרישע דאָקומענטן און זכרונות. אין די אַלע זאַמלביכער האָט ד״ר צמח שאבאד, אויסער זײַן רעדאַקטאָרישער ארבעט, פאַרעפֿנטלעכט אייגענע וויכטיקע ארטיקלען. חוצדעם האָט ער נאָך געהאָט צײַט מיטצוארבעטן אין דער ווילנער היס־טאָריש־עטנאָגראַפֿישער געזעלשאַפט א״נ פון ש. אַנ—סקי, צו זאָרגן פאַר קינדערהיימען און קינדער־קאָלאָניעס, ארויסצוגעבן צוזאַמען מיט אַדוי. דניאל[י־] טשערניכאָוון דעם זשורנאל „חרסי־לאנד״, וואו ער פּראָפאַגאַנדירט נעאָ־טעריטאריאליסטישע אידייען און צו פאַרעפֿנטלעכן אינטע־רעסאַנטע וויסנשאַפֿטלעכע ארבעטן אין זײַן מעדיצינישן פאַך.

אַזוי ווי ער איז די נשמה פון דער ייִדישער שול־אָרגאַניזאַציע אין ווילנע, אַזוי איז ער אויך אייגער פון די הויפּטגרינדער פון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט (ייִוו״אָ) און אייגער פון זײַנע אומדערמידלעכע פרײַנט און שטיצער.

ווי גרויס איז געווען דער אינטערעסן־קרײַז פון דער דאָזיקער אויסערגעווײנלעכער פער־זענלעכקייט!

צוזאַמען מיט אייניקע אַנדערע מוטיקע פֿירער פון ווילנער ייִדנטום האָט ד״ר צ. שאבאד באמת געהאָלפֿן פאַרפּעסטיקן דעם כּבֿוד פון דער אַלטער ירושלים דליטא. ער איז געווען אַ לויכטיקע פאַרקערפּערונג פון יענער פאַלקספרײַנטלעכער אינטעליגענץ, וואָס איז אַלעמאָל געווען אַ כאַראַקטעריסטישע דערשײַנונג פון דער ווילנער ייִדישער גזעזלשאַפֿטלעכקייט, אַ בולטער אויסדרוק פון אַ״ג ווילנער נוסח.

דער געטא־פֿאַרשטייער

פאַרבאָט צו נעכטיקן אַנדערשוואו, ווי מען איז פאַרמעלדעט

לויט אַ פאַראַדעגונג פון געטא־פאַרשטייער ווערן אַלע געטא־אײַנוואוינער געוואָרנט ניט צו נעכטיקן אַנדערשוואו ווי מען איז פאַרמעלדעט לויט די שײַנען. אויב מען וועט נאָך 12 אַז. בײַנאַכט עמעצן ניט געפֿינען אויף זײַן פאַרמעלדעטן אָרט און מען וועט ניט קענען זיך דערוויסן,

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[

וואו ער געפֿינט זיך, וועט מען באַשטראָפֿן זײַן גאַנצע פֿאַמיליע. די פֿאַמיליע־אָנגעהעריקע וועלן אין אָזאַ פֿאַל געהאַלטן ווערן אין אַרעסט אַזוי לאַנג ביז דער באַטרעפֿנדיקער וועט זיך אַליין ניט שטעלן צו דער געטאָ־פּאָליציי.

ארבעט־אָפּטייל

ווען איז קראַנקייט אַ געוויקט סיבה ניט צו קומען צו דער אַרבעט?

די אַרבעטער ווערן אויפֿמערקזאַם געמאַכט אויף דעם, אַז פּרינציפּיעל איז נאָר קראַנקייט אַ געוויקט סיבה פֿאַרן ניט גיין צו דער אַרבעט. אין דעם דאָזיקן פּרט וועט מען זיך רעכענען נאָר מיט אַ צײַטיקן פֿון דער אַמבולאַטאָריע־קאָמיסיע, מיט אַ צײַטיקן פֿון שפּיטאָל מיטן אונטערשריפֿט פֿון דירעקטאָר און דעם באַהאַנדלענדיקן דאָקטאָר פֿון שפּיטאָל און מיט אַ צײַטיקן פֿון די ד״רים פֿון די באַזונדערע אײנהייטן. די לעצטע זײַנען אָבער גילטיק נאָר פֿאַר די אַרבעטער פֿון דער באַטרעפֿנדיקער אײנהייט.

נײַע יידישע אַרבעטער אין געטאָ

אין משך פֿון דער לעצטער וואָך זײַנען אָנגעקומען אין געטאָ 120 אַרבעטער פֿון לאָגער אין זעזמער און 100 — פֿון לאָגער אין יעוויע. צווישן די דאָזיקע אַרבעטער איז נאָר גאָר אַ קליינע צאָל ווילנער יידן. די אַרבעטער זײַנען באַשטימט צו אַרבעטן אין דער „בוי־גרופּע גיזלער״.

די גרעסטע איינהייט פֿאַר יידישע אַרבעטער אין ווילנע

איז איצט די אַ״ג „בוי־גרופּע גיזלער״. צום מאָמענט אַרבעטן פֿון ווילנער געטאָ בײַ דער דאָזיקער גרופּע 810 מענער און פֿרויען. די בוי־גרופּע פֿירט אָן מיט די אַרבעטן אויף דער ווילנער באַן־סטאַנציע.

וועגן אָפּנעמען אַרבעט־ביכלאַך

די אַלע וואָס האָבן אָנגעגעבן אָנקעטעס (אַנטראָגן) און האָבן ביז איצט ניט באַקומען קיין פֿאַדערונג אָפּצונעמען די אַרבעט־ביכלאַך, דאַרפֿן זיך תּיכף מעלדן אין אַרבעט־אָפּטייל, צימ. 5 פֿון 18 ביז 19 אַז. נאָכן ערשטן פֿעברואַר וועלן די ניט אָפּגענומענע אַרבעט־ביכלאַך ווערן אָנולירט.

דער בריגאַדירן־ראָט

האָט צוגעפֿגרופּן פֿאַריקן שבת אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון בריגאַדירן און קאָלאָנען־פֿירער. אַ באַריכט קומט אין קומענדיקן נומער „געטאָ־ידיעות״.

קולטור־פֿאַרזאַמלונגען פֿאַר אַרבעטער

אָרדנט אײַן דער בריגאַדירן־ראָט אַלע זונטאָג אין זאַל רודניצקער 7.

פֿאַריקן זונטאָג האָט דער לייטער פֿון קולטור־אָפּטייל ג. יאַשונסקי געהאַלטן אַ רעפֿעראַט וועגן דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער און וועגן ווילנער געטאָ־טעאַטער. אין מוזיקאַלישן טייל איז אויפֿגעטרעטן סימאַ שאַפּירא.

אָפּטייל פֿאַר געטאָ־אינדוסטריע

אין דער פֿלעכטערײַ

איז מען לעצטנס צוליב מאַנגל אין אָנד. רויוואַרג אַריבער צו פֿראָדוצירן שטרויפֿלעכטונגען. ס׳ווערן אויסגעאַרבעט זייער אַסך שטרוי־מאַטן פֿאַר אויטאָמאָביל־קילערס, שטרויענע טרעטערס בײַ די טירן, שטרויענע שליוועס (מאָרגנשיך), שטרויענע שטיוול און שיך, פּאַנטאָפֿל פֿאַר נאַכט־וועכטער און פּאָליציסטן. אויף אַלע די אויסאַרבעטונגען איז פֿאַראַן אַ גאָר גרויסער נאָכפֿראָג.

אין דער העפֿטערייַ

ווערן אויסגעאַרבעט פֿאַרשיידנאַרטיקע האַנטבייטלען פֿון מאַנילע אין פֿאַרשיידענע פֿאַרבן און פֿון פֿאַרשיידענע מוסטערן. דער רויוואַרג איז פֿון די באַשטעלער.

די קאַרטאָנאַזש־וואַרשטאַטן

אַרבעטן אויס לויט באַשטעלונגען פֿון „דו[י]טשן קאָופֿהאָוז" פֿון זייער רויוואַרג טעקסטורענע שאַכטלען און אויך לויט באַשטעלונגען פֿון אַלגעמיינעם אָפּטייל בײַ דער געטאָ־פֿאַרוואַלטונג פֿאַרשיידענע נויטיקע אַרטיקלען.

ביידע שנײַדער־וואַרשטאַטן

ווערן אינגיכן פֿאַראייניקט אין איין גרויסער [!] שנײַדערײַ־ און קירזשנערײַ־וואַרשטאַט, וואָס ווערט זיך געפֿינען אין איין לאָקאַל אויף רודניצקער 15. צו דעם צוועק ווערט איצט פֿאַרענדיקט אַ פֿראָיעקט פֿון אַ קאָפּיטאַלן רעמאָנט. דער קומענדיקער לאָקאַל פֿאַרן פֿאַראייניקטן שנײַדערײַ־וואַרשטאַט ווערט באַשטיין פֿון צוויי גאָרנס און ווערט האָבן אַלע נויטיקע פֿאַרפֿולקומונגען.

דער אומזאַץ פֿון אַלע וואַרשטאַטן פֿאַר דעצעמבער

באַטרעפֿט אַ סומע פֿון 80,327 ר״מ. באַשטעלונגען זײַנען פֿאַר דער זעלביקער צײַט געווען צירקאַ 1,000.

דער אומזאַץ פֿון די וואַרשטאַטן לויט באַשטעלונגען פֿון אויסערן געטאָ האָט במשך פֿון דעצעמבער באַטראָפֿן אַ סומע פֿון 5,269 ר״מ.

פֿאַר נויטבאַדערפֿטיקע שילער פֿון די טעכנישע קורסן

סך־הכל פֿאַר 7 האָט דער עלטערן־קאָמיטעט אויסגעפֿועלט הילף מיט ברויט צו פֿרישטאָג, וואָס ווערט זיי געגעבן פֿון 9טן ד. ח. אָן.

געזונט־אָפּטייל

די קאָמיסיע צום אונטערזוכן דעם געזונט־צושטאַנד

פֿון די געטאָ־אַרבעטנדיקע און זיי איינטיילן אין געהעריקע קאָטעגאָריעס האָט במשך פֿון דעצעמבער באַהאַנדלט 8,000 פּערזאָנען. די קאָמיסיע זעצט פֿאָר איר טעטיקייט.

די אַרבעט אין דער ווייטאַמינען־לאַבאָראַטאָריע

האָט זיך ווידער באַגינט. מען האָט שוין אויך אָנגעהויבן פֿאַרטיילן ווייטאַמינען־אַרטיקלען אין די שולן פֿון דיטשישע ג. 21, שאָולער ג. 1 און אין דער טעכנישער שול.

עס ווערט געפּלאַנט אינגיכן אָנצוהויבן בײַזינען די אַרבעטער פֿאַרן אַרויסגיין צו דער אַרבעט מיט וואַרעמע ווייטאַמינען־אַרטיקלען.

פֿון דער וועשערײַ

ווערט ווידער אַמאָל געמאַכט אויפֿמערקזאַם דעם עולם, אַז אָפּגעגעבענע וועש מוז אָפּגענומען ווערן אין 10—8 טעג אַרום. די וועשערײַ האָט ניט וואו צו האַלטן לעגער די ריינע וועש, וויַל דער פּלאַץ איז נויטיק פֿאַר די פּסדר אָנקומענדיקע נײַע פּאַרטיעס ריינע וועש.

פֿאַר ניט אָפּגענעמען צו דער צײַט די ריינע וועש וועט מען באַשטראָפֿט ווערן.

אין שול־מעדיצינישן פּונקט

איז די צאָל ראַציאָנען פֿאַר אָפּגעשוואַכטע קינדער פֿאַרגרעסערט געוואָרן פֿון 60 אויף 120.

אין די באָד־אָנשטאַלטן

זײַנען במשך פֿון דעצעמבער דורכגעגאַנגען 18,028 באָד־באַזוכער. די צאָל שיכטן טעגלעך איז פֿאַרגרעסערט געוואָרן פֿון 14 אויף 18.

וואוינווירטשאַפֿט־אָפּטייל

ספּעציעלע קאָלעקטיוע היימען

וועדט געפֿלאָנט אינגיכן צו אָרגאַניזירן פֿאַר איינזאַמע פֿרויען און מענער. די דאָזיקע קאָ־לעקטיוע היימען וועלן באַזאָרגט ווערן מיט געלעגערס, נויטיקסטע מעבל און וועלן באַ־הייצט ווערן.

היימען פֿאַר אָנקומענדיקע לאָגער־אָרבעטער

האָט מען לעצטנס באַזאָרגט אין עטלעכע ערטער פֿאַר העכער 300 פּערזאָן. די געשאַפֿענע היימען ווערן דורכן אָפּטייל באַזאָרגט מיט אויוונס און אַלע אָנדערע איינריכטונגען. מען קלייבט זיך צו שאַפֿן נאָך נייַע אָזוינע קאָלעקטיוע היימען, וויַל עס ווערן דערוואַרט נאָך מערערע הונדערט לאָגער־אָרבעטער פֿון די פֿראָווינציעלע ערטער.

די טראַנספּאָרטאַציע פֿון די שטענדיקע געסט־אינוואוינער

איז לעצטנס געוואָרן אָקטועלער ווייַל דער אָפּטייל מוז באַזאָרגן די אָנקומענדיקע לאָגער־אָרבעטער.

אויוועלאָך אין די געסט־דירות

דאָס באַזאָרגן די געסט־דירות מיט קלייניע בלעכענע אויוועלאָך ווערט דורכן אָפּטייל דורכגעפֿירט אויף ווי ווייט מעגלעך. פֿון גרעסערע אָלטע אויוונס, וואָס ווערן פֿונאַנדערגע־נומען, ווערן געמאַכט קלענערע אין אַ גרעסערער צאָל.

באַשפּרייז־אָפּטייל

די געשעפֿטן פֿון דער פֿאָליציי־קיך

מיט אַלע אירע אונטערנעמונגען זייַנען צוליב ראַציאָנעלע טעמים איבערגענומען געוואָרן דורכן אָפּטייל, ווילכער איז שוין איצט דער אייניציקער קאָאָרדינאַטאָר פֿון אַלע באַשפּרייז־ענינים אין געטאָ.

קאָוות אויף אַ היים אין אַלע עפֿנטלעכע קיכן

כדי צו באַפֿרידיקן אַלע אָרבעטער, וואָס גייען אין די פֿרימאָרגן־שעהן אָרויס צו דער אָרבעט אין שטאָט, ווערט פֿון הײַנט זונטאָג, דעם 24טן ד. ח. אָן פֿאָרקויפֿט קאָוות אויף אַהיים אין אַלע עפֿנטלעכע קיכן פֿון באַשפּרייז־אָפּטייל (רודניצקער ג. 8, רודנ. ג. 17, שאָוולער ג. 5 און סטראָשון ג. 2).

קאָוות אויף אַ היים ווערט געגעבן פֿון 5 ביז 8 פֿרי. דער פּרייז איז 12 פֿעניג אַ ליטר.

וועגן די גרינע צוגאַב־קאָרטעס אויף פֿעברואָר

פֿאַר די שווער אָרבעטנדיקע אין שטאָט ווערט נאָך בהוספֿה מיטגעטיילט, אַז די וויכטיקע באַשטעטיקונגען וועגן דער צאָל אָרבעטער דאָרפֿן צושטעלן אין באַשפּרייז־אָפּטייל פֿון 30—25 ד. ח. ניט נאָר בריגאַדירן פֿון אייגהייטן, וואָס באַקומען די הוספֿה־ראַציאָנען דורך דער געטא־פֿאָרוואָלטונג, נאָר אויך די יעניקע בריגאַדירן פֿון אייגהייטן וואָס באַקומען די אַ״ג וועדק־פֿאַר־פֿלעגונג דורך דער פֿאָרמיטלונג פֿון די שטאָטישע פֿראָפֿ. פֿאָרייַנען.

דאָס ווערט איצט אַזוי געמאַכט אין שייכות דערמיט, וואָס פֿאַר יידן איז שטרענג פֿאָרווערט זיך צו קאָמוניקירן דירעקט מיט אָפֿיציעלע אָמטן אין שטאָט. די געהעריקע בריי־גאַדירן טאָרן אויך ניט אַליין דירעקט זיך וועגדן אין דער ביוראָ פֿון די שטאָטישע פֿראָפֿ. פֿאָרייַנען, נאָר זיי דאַרפֿן עס מאַכן דורך דער געטא־פֿאָרוואָלטונג, נעמלעך: דורכן באַשפּרייז־אָפּטייל.

די צווייטע קאָוות־שטוב, שאָוולער 1

איז נאָכן דורכגעפֿירטן שיינעם רעמאָנט פֿון לאָקאַל דערעפֿנט געוואָרן פֿאַרן בריטן עולם. אין דער דאָזיקער נייַער קאָוות־שטוב קען מען באַקומען אַלץ, חוץ מיטאָגן, וחי אין דער ערשטער קאָוות־שטוב.

אָפּטייל פֿאַר סאָצ. פֿאָרזאָרגונג

פֿאַר 280 לאָגער־אָרבעטער

וואָס זיצען לעצטנס געבראַכט געוואָרן פֿון פֿאַרשיידענע פּראָווינציעלע ערטער זאָרגט דער אָפּטייל פֿאַר סאָצ. פֿאָרזאָרגונג. די דאָזיקע לאַגער־אָרבעטער ווערן געהאַלטן אין ספּעציעל־אינגאַנגדנטע 6 אַכסניות און דאָרטן אויף אָן אָרט ווערט פֿאַר זיי באַזאָרגט קאָווע און פֿרישטאָג, מיטאָג־ און אָוונט־זופּ און 200 גראַם ברויט טעגלעך פּראָ קאָפּ.

הילצערנע געלעגערס פֿאַר איבער 1000 פּערזאָן

ווערן איצט געגרייט לויט אַ באַשטעלונג פֿון אָפּטייל, פּדי אינצוואָרדענען מיט נאַכטלעגער די אַלץ מער און מער צוקומענדיקע לאַגער־אָרבעטער (סטאַנדאַרט), ווי אַ שטייגער 2 גאָרנדיקע און אין אַ בריט, וואָס זאָל קלעקן פֿאַר 3 פּערזאָן אויף יעדן גאָרן.

בערנהאָלץ פֿאַר די ענינסער פֿון דער ווינטערהילף

האָט מען אויך פֿאַרענדיקט צו פֿאַרטיילן. פֿון אַלע אָנגעגעבענע וועגדונגען האָט מען באַפֿרידיקט בערך 90%. עס ווערט געגעבן צו איין צענטל קוב. מעטר ברענהאָלץ פּראָ קאָפּ.

גענ. הנ[ילפֿס־?] קאָמיטעט

80 פֿאַר ווינטער־קלומפּעס

האָט שוין דער קאָמיטעט איבערגעגעבן דער שול־סעקציע בײַם קולטור־אָפּטייל. די שול־סעקציע פֿאַרטיילט איצט די באַקומענע מתּנה צווישן די נויטבאַדערפֿטיקע שול־קינדער.

קולטור־אָפּטייל

חמשה עשׂר בשבט

איז אויסגעפֿאַלן פֿאַריקן דאָנערשטאָג. אין שׂיכות דערמיט זיצנען אין די שולן דעם טאָג נעגעבן געוואָרן בלויז 3 לעקציעס. שפּעטער זיצנען אין די קלאַסן פֿאָרגעקומען באַשיידענע פֿייערונגען.

אין גענט־טאָגטער

איז פֿאָרגעקומען אַ פֿייערונג פֿון חמשה עשׂר בשבט פֿאַר די קינדער פֿון די עלטערע פֿאָלקס־שול־קלאַסן און פֿון דער מיטל־שול, פֿרייטאָג האָלב איינס אַ זייגער בייטאָג. די פֿייערונג איז דערעפֿנט געוואָרן מיט אַן אַרײַנפֿיר־וואָרט פֿון לייטער פֿון דער שול־סעקציע ח׳ דימענטמאַן[?]. נאָכדעם האָט די קינדער באַגריסט דער גענטאָפֿאָרשטייער, וועלכער האָט צווישן אַנד. געוואונטשן די קינדער צו פֿלאַנצן אַנשטאָט ווירקלעכע בוימער אין סימבאָלישן זין בוימער פֿון האָפֿענונג.

דאַן זיצנען אַרויסגעטראָטן קינדער מיט דעקלאַמאַציעס, שפּיל־ און געזאַנג־נומערן.

צום סוף איז אויפֿגעפֿירט געוואָרן די קינדער־אָפּערע „ליאַלקעס". דערבײַ איז דורך די קינדער אויך באַגריסט געוואָרן דער צופֿעליק אָנוועזנדיקער מחבר פֿון דער אויפֿפֿירונג ה׳ גילינסקי און אויך דער קאָמפּאָזיטאָר פֿון די מוזיק ה׳ י. טראָפּיאַנסקי.

נעקראָלאָגן

זכרונות־ווונט נאָך ד״ר צ. שאַבאַד

אין די צוויי קליינע, אָבער זעלטן ציכטיקע צימערן פֿון דער קינדער־קאָנסולטאַציע האָבן זיך דאָנערשטאָג, דעם 21טן יאָנואַר, גראָד צום אַכטן יאָרצײַט פֿון ד״ר צ. שאַבאַד, פֿאַרזאַמלט אַרום 40 מענטשן פֿון די נאָענטסטע פֿרײַנט און מיטאַרבעטער פֿון ד״ר צ. שאַבאַד, פֿאַרזאַמלט צו טיילן מיט זייערע זכרונות וועגן דעם אומפֿאַרגעסלעכן ד״ר, געזעלשאַפֿטלעכן טוער און מענטשן.

ד״ר לאָזאַר פֿינקעלשטיין עפֿנט דעם אָוונט. ער דערציילט וועגן זײַן ערשטער באַקאַנטשאַפֿט מיט ד״ר צ. שאַבאַד, וועגן זײַנע באַגעגענישן מיט אים אויף פֿאַרשידענע קאָנפֿערענציעס פֿון „אָזע־טאָז״ אין בערלין און פּאַריז. אומעטום איז געווען ד״ר שאַבאַדס ליכטיקע פּערזענלעכקייט דער צענטער פֿון דער אַלגעמיינער אויפֿמערקזאַמקייט און דער באַוועגדיקער גײַסט.

פֿרוי שאַבאַד דערציילט וועגן איר מאַנס אַנטוויקלונג־וועג, וועגן זײַן באַזונדערן אינטערעס פֿאַר יידישער סטאַטיסטיק, פֿון וואָס עס איז אַרויסגעוואַקסן זײַן וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט איבער די געבורטן און שטאַרבקייט בײַ יידן. זי דערציילט וועגן דער לוויה וואָס האָט אָנגענומען דעם כאַראַקטער פֿון אַן אמתן פֿאָלקס־טרויער.

עס טיילן זיך נאָך מיט זייערע זכרונות פֿרוי ד״ר שענקער, די שוועסטערס לעווינטאַן און טייטל, ד״ר טראָצקי, ד״ר פּאַטשטער, פֿרוי פֿלודערמאַכער. פֿרוי אַנא ווײגאָדסקי האָט צוגעשיקט פֿון שפּיטאָל, וואו זי ליגט קראַנק, אירע זכרונות אין אַ שרײַבמאַשינע פֿאַרם.

הערנדיק די זכרונות, איז ערשט קלאָר געווארן אין וואָס עס איז געלעגן דער סוד פֿון ד״ר שאַבאַדס פּאָפּולאַריטעט. זײַן גרויסקייט איז באַשטאַנען ניט נאָר אין די גרויסע פֿלעגער און אין זײַן אומגעוויינלעכן אַרגאַניזיר־טאַלאַנט. דאָס האָט זיך אַרויסגעוויזן אין יעדן פּרט פֿון זײַן געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט, אין זײַן שטרעבן צו שלום און אַחדות, אין זײַן טאָג־טעגלעכער זאָרגעוודיקייט פֿאַר די פֿון אים אין דער אַלטער ווילנע געגרינדעטע אינסטיטוציעס, אין זײַן אינטים־מענטשלעכער באַציאונג צו די קראַנקע, צו די מיטאַרבעטער און צו יעדערן וואָס איז געקומען מיט אים אין באַריר. דער הויפּט עלעמענט פֿון זײַן געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט איז געווען זײַן ליבע צום יידישן קינד און די יידישע קינדער האָבן אים אָפּגעצאָלט מיט האַרציקער ליבע.

ד״ר ל. פֿינקעלשטיין האָט פֿאַרענדיקט דעם אָוונט מיט רירנדיקע ווערטער וועגן ד״ר שאַבאַד — דעם מענטשן־פֿרײַנט.

באַהויפּט־אָפּטייל

ברענהאָלץ לויט די ברויט־קאָרטן פֿון יאָנואַר

טרעט מען צו צו פֿאַרטיילן פֿון 25טן ד. ח. אָן. דאָס מאָל ווערן אַלע באַזיצער פֿון ברויט־קאָרטן אָן אויסנאַם באַקומען צוגעטיילט צו צענטל קוב. מעטר ברענהאָלץ. אַלע הויז־קאָמענדאַנטינס האָבן באַקומען אָן אָנווײַזונג צוגעשטעלן אַלע נויטיקע פֿאָרמאַליטעטן צו באַקומען ברענהאָלץ פֿאַר די רוימען פֿון זייערע הײַזער פֿון 25טן יאָנואַר ביזן 5טן פֿעברואַר.

געטאָ־געריכט

געריכט אריבער אין א נעעם לאקאל

דאָס געריכט גייט הײַנט אַריבער אין אַן אַנדער מער צוגעפּאַסטן לאָקאַל אויף רוד־ניצקער 4 (אין די רוימען פֿון דער גענ. ביורע פֿון דער פּאָליצײַ־קיך).

די קאָדיפֿיקאַציע־קאָמיסיע

ביים געריכט האָט שוין באַקומען דעם אויסגעאַרבעטן רעגולאַמין־פּראָיעקט פֿאַרן צוזאַמענלעבן פֿון שכנים אין די געטאָ־דירות (שכנים־רעכט אין געטאָ). דער דאָזיקער פּראָיעקט וועט שוין באַהאַנדלט.

א פסק פֿאַרן צו שטורמישן רעאַגירן

האָט אין געטאָ־געריכט באַקומען שמואל ם. פֿון קאַרמעליטער 7. ער איז אַן אינגוואוינעף פֿון אונטערשטן גאַרן. אין מיטן דער נאַכט האָט אים אָנגעהויבן קאַפּענען אויפֿן גלעלעגער. איז ער אויפֿגעשטאַנען און אַרויף אויפֿן צווייטן גאַרן, אָבער עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט

אַז אויפֿן זעלביקן אָרט קאָפּעט דורכן סופּיט פֿון דריטן גאָרן. איז ער דאַן אַרויף אויפֿן 3טן גאָרן און געפֿונען, אַז דער קראַן איבערן אָפּגרונד איז אָפּגעדרייט און עס גיסט זיך וואַסער אָן אויפֿ־ הער אויפֿן דיל א. א. ו. צוליב דעם האָט ער אין גרויס כּעס געכאַפּט אַן אַלטן שוך און תּיכף אָנגעפֿאַלן שלאָגן די שלאָפֿנדיקע קאָמענדאַנטין. עס איז אָנטשטאַנען א סקאַנדאַל, וואָס האָט באַקומען אַן אָפּקלאַנג אין געריכט.

פֿאַר זײַן צו האָסטיקן און אומפֿאַסיקן רעאַגירן האָט ער באַקומען א שטראָף פֿון 5 טעג אַרעסט און דעקן די געריכט־הוצאות.

טעאַטער־לעבן

טעאַטער־וואָך

פֿאַראַכטאָגן פֿרייטאָג, דעם 15טן ד. ח. אינאָוונט איז דערעפֿנט געוואָרן די טעאַטער־ וואָך מיט א פֿײַערלעכער פֿאָרשטעלונג, וואָס האָט מיט אַלע פּרטים איבערגעחזרט דאָס פּראָגראַם פֿון דעם ערשטן דראַמאַטיש־מוזיקאַלישן אָוונט אין זאַל פֿון דער געטאָ־פֿאָרוואַלטונג דעם 18טן יאָנואַר 1942. די איבערחזרונג האָט אויך קאָפּירט אַלע אויסערלעכקייטן פֿון יענעם היסטאָרישן אָוונט. אַזוי האָט מען אַפֿילו געזען די פּראָוויזאָרישע עסטראַדע, וועלכע איז באַנוצט געוואָרן יענעם אָוונט אין זאַל פֿון דער געה. רעאַל־גימנאַזיע. דער קאָנפֿערענסיע מ. שאַדאָווסקי האָט מיט אַסך טאַקט און חוש פֿאַר שטימונג וויזדער לעבעדיק געמאַכט די באַזונדערע אַטמאָספֿער וואָס האָט געהערשט אין יענעם אומפֿאַרגעסלעכן אָוונט, מיט איר גאַנצער ערנסטער דער־ הויבנקייט.

מען האָט וויזדער געהערט ביאַליקס מעכטיק ליד „ס׳גלוסט זיך מיר וויינען" אין אַן אויסגע־ צייכנטער קאָלאָקטיוור דעקלאַמאַציע און שפּעטער ביאַליקס „פֿריילעכס". מען האָט וויזדער געהערט „אלי אלי" געזונגען פֿון חזן איידעלמאַן, שאָפּענע נאָקטיורן געשפּילט פֿון ס. רעכט־ דיק, „ישׂראליק" געזונגען פֿון חיהלע ראָזענטאַל און דאַן האָט מען געזען אַן אַקט פֿון פּרצס „גאָלדענער קייט", געשפּילט פֿון טעאַטער־אַנסאַמבל, וואָס האָט מיט דעם באַזונדערס דערהויבענעם און טיפֿן דורכגעטראַכטן שפּילן בחוש געווּזן, אַז אונדזער געטאָ־טעאַטער האָט זיך פֿון אָנהויב אָן געשטעלט אויפֿן וועג פֿון ערנסטער פֿאָלקס־דערציִערישער געלעגטערטער קונסט.

דער אָפּיציעלער טייל איז אָנגעהויבן געוואָרן מיט אַן אינהאַלטסרייכן אַרײַנפֿיר־וואָרט פֿון לייטער פֿון קולטור־אָפּטייל גר. יאָשונסקי, וועלכער רעדט איבער דער אָנטשטייאונג און באַדײַטונג פֿון טעאַטער. עס באַגריסן דאַן דער געטאָ־פֿאָרשטייער י. געפֿס, דער שעף פֿון דער געטאָ־אַדמיניסטראַציע אינזש. א. פֿריד, וועלכער מעלדעט איינצײַטיק, אַז די געטאָ־פֿאָרוואַלטונג האָט באַשטימט פֿרעמיעס פֿאַר די אַרטיסטן, וואָס אָרבעטן פֿיזיש אין שטאָט, דער שטעלפֿאָר־ טרעטער פֿון לייטער פֿון קולטור־אָפּטייל ד״ר צ. פֿעלדשטיין, אין נאָמען פֿון דער ליטעראַטן־ פֿאַראייניקונג לעאָ בערנשטיין, דער פֿאָרזיצער פֿון בריגאַדירן־ראָט ה׳ קאָפּלאַן־קאָפּלאַנסקי און אין נאָמען פֿון אַרטיסטן־קאָלעקטיוו — אַרטיסט שבתי בליאַכער.

צום סוף רעדט דער דירעקטאָר־רעזשיסער ה׳ ישׂראל סעגאַל, וועלכער דאַנקט דעם עולם פֿאַר דער מאָראַלישער אונטערשטיצונג.

בשעת דער הפֿסקה האָט דער עולם באַזוכט די טעאַטער־אויסשטעלונג אין פֿאָיִע, וואו עס זײַנען געווּזן געוואָרן דיאַגראַמעס, דעקאָראַציעס־פּראָיעקטן פֿון די פֿאָרשטעלונגען. די וועגט פֿון פֿאָיִע זײַנען געווען באַהאַנגען מיט פּאָרטרעטן פֿון די אַרטיסטן און טעאַטער־טויער וועלכע זײַנען געמאָלט געוואָרן פֿון דער קינסטלערין רחל סוצקעווער.

נאָך דער הפֿסקה האָט דער סימפֿאָנישער אָרקעסטער אין זײַן ערשטיקן באַשטאַנד פֿון 17 פּערזאָן איבערגעחזרט איין נומער פֿון זײַן ערשטן קאָנצערט „קאָווקאָזער סואיטע" און דאַן — דעמאָנסטרירנדיק זײַן אַנטוויקלונג — אין פֿולן איצטיקן באַשטאַנד פֿון 33 פּערזאָן, א נומער פֿון דער לעצטער קאָנצערט־פּראָגראַם — דוואָזשאַקס 5טע סימפֿאָניע.

דער אָונט איז פֿאַרענדיקט געוואָרן מיטן שיינעם בילד „דער בעכער“ (נומער פֿון רעווי „מען קען גאָרניט ווייסן“), אויסגעפֿירט פֿון אסתר ליפּאָווסקי, דאָרא רובינאַ און אַנסאַמבל. דער געטאָ־עולם האָט בײַ דער געלעגנהייט זיך דערוואוסט, אַז אסתר ליפּאָווסקי פֿײַערט איר 40־אָריקן סצענע־יובל, און ער האָט דער יובילאַנטין באַגריסט מיט האַרציקע אַפּלאָדיסמענטן.

נאָך דער פֿאַרשטעלונג איז פֿאָרגעקומען אַ קאָלעקטיוו מסיבה פֿון גאַנצן אַרטיסטן־קאָלעקטיוו, וואָס איז אַריבער אין אַ געהויבענער שטימונג.

פֿאַראַכטאָגן שבת און זונטאָג איז איבערגעחזרט געוואָרן די יובל־פֿאָרשטעלונג, מאָנטאָג אָונט איז געגעבן געוואָרן אַן אומזיסטע פֿאָרשטעלונג „דער מענטש אונטערן בריק“ פֿאָר די אַרבעטער פֿון וואוינווירטשאַפֿט־אָפּטייל, דינסטאָג אָונט איז ווידער געגאַנגען בײַ אַן אויס־פֿאַרקויפֿטן זאַל „דער מענטש אונטערן בריק“, מיטוואָך די רעווי־פֿראָגראַם „מען קען גאָר־ניט וויסן“, דאָנערשטאָג אָונט — אַ קאָמבינירטע פֿראָגראַם פֿון עסטראַדע־אַרקעסטער און דואָוש [דושאָז]־אַנסאַמבל, שבת צו נאַכט איז פֿאָרגעקומען אַ פּרעמיערע קאָנצערט פֿון יידישן כאָר און סאָליסטן.

הײַנט, זונטאָג, דעם 24טן ד. ח. 16 אַז. ווערט געגעבן אַן אומזיסטע פֿאָרשטעלונג פֿאָרן בריגאַדירן־ראָט „גרינע פֿעלדער“ און אין אָונט קומט פֿאָר דער אָפּשלוס פֿון דער טעאַטער־וואָך מיט אַ קאָנצערט פֿון סימפֿאָנישן אָרקעסטער און העברעאישן כאָר.

דער נעכטיקער קאָנצערט פֿון יידישן כאָר מיטן אָנטייל פֿון פּאָליאַ סלאָדקין און ש.[?] כייקין וועט איבערגעחזרט ווערן זונטאָג, דעם 31 ד. ח. 20.30 אַז.

די יידישע אונטערערדישע צײַטונגען אין פֿראַנקרײַך, 1940—1944

דאָס פֿרוי איך צונויפֿגעמען די אינפֿאָרמאַציע וועגן די יידישע אונטערערדישע פּערי־דישע אויסגאַבעס אין פֿראַנקרײַך אונטער דער דײַטשישער אָקופּאַציע און בעת די ערשטע חדשים נאָך דער באַפֿרײַונג פֿון פּאַריז. צום טייל האָב איך די ידיעות געקראָגן דירעקט פֿון די וואָס האָבן זיך באַטײַליקט אין אַרויסגעבן די אונטערערדישע צײַטונגען. זיכער וועט מען נאָך אין פֿאַרשיידענע פּרטים דאַרפֿן אַרײַנטראָגן אויסבעסערונגען; אָבער דער מאַטעריאַל אַפֿילו וויַ ער איז זעט אויס גענוג וויכטיק.

לעגאַל איז בעת דער אָקופּאַציע אַרויס (אין יידיש און פֿראַנצייזיש) אַ וועכנטלעכע צײַטונג פֿון דער יידישער קהילה וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך דער דײַטשער אָקופּאַציע־מאַכט (פֿ״גל: ז. שײַקאָווסקי, „150 יאָר יידישע פּרעסע אין פֿראַנקרײַך“, אין יזדן אין פֿראַנקרײַך, ב׳ ו, זז׳ 307—308). ערשט איז דער נאָמען פֿון דער אויסגאַבע געווען יודישע נאָכריכטן און פֿאָר דער פֿראַנצייזישער אויסגאַבע: *Informations Juives*; נומ׳ 1 — 19טער אַפּריל 1941; די יידישע אויסגאַבע האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין פֿון נומ׳ 8 אָן. פֿון 23סטן יאַנואַר 1942 אָן האָט דער נאָמען זיך געביטן אויף נאָכריכטן פֿון אלגעמיינעם פֿאַרבאַנד פֿון די יודן אין פֿראַנקרײַך, יידישע נאָכריכטן (באַזעצטע זאָנע), און פֿאָר דער פֿראַנצייזישער אויסגאַבע: *Bulletin*. ווען דער אויסגאַבע ווען מען דאַרפֿן שרײַבן באַזונדער.[1] עס איז אויך אַרויס במשך פֿון אַ קורצער צײַט אַ לעגאַלע אויסגאַבע פֿון די יידישע סקויטן:

Bulletin Éclaireurs Israélites de France, Moissac (*Tarn et Garonne*), 1940.

די יידישע קאָמוניסטן האָבן די ערשטע אַרויסגעגעבן אַן אונטערערדישן פּעריאָדישן בולעטין אונטער דער דײַטשישער אָקופּאַציע. דאָס איז געווען אַ העקטאָגראַפֿירטער בולעטין מיטן נאָמען אונדזער וואָרט. דאָס זעלביקע העקטאָגראַפֿירטע בלאַט איז אויך פֿאַרשפּרייט

---

[1] ז. שײַקאָווסקי האָט צוגעשיקט אין אַרכיוו פֿון יזוא כמעט אַ פֿולן גאַנג פֿון דער דאָזיקער שטאַרק זעלטענער אויסגאַבע — רעד׳.

געוואָרן אין די ערשטע חדשים נאָך דער באַפֿרײַונג. מײַן חשבון איז, אַז עס זײַנען אַרויסגע־
גאַנגען אין גאַנצן 89 אַזעלכע נומערן. דעם 6טן סעפּטעמבער 1944 איז אַרויס דער ערשטער
געדרוקטער נומער פֿון אָט דער צײַטונג, און דערבײַ זײַנען געוואָרן אַנגעוויזן צוויי נעמען:
דער נאָמען פֿון דעם אונטערערדישן בולעטין און דער נאָמען פֿון דער פֿרײַערדיקער קאָמו־
ניסטישער טאָגצײַטונג וואָס האָט אויפֿגעהערט אַרויסצוגײן אָנהייב מלחמה. דער פֿולער נאָמען
פֿון דער פֿובליקאַציע איז בכן געווען אַזאַ: אונדזער וואָרט, פֿאָר דער מילכאָמע נײַע פֿרעסע, נײַע
סעריע, נומ׳ 1 (90), דעם 6טן סעפּטעמבער, 1944. דער נומער האָט געהאַט צוויי זײַטן: אַ
ידישע און אַ פֿראַנצייזישע. דער פֿראַנצייזישער נאָמען איז געווען *Notre Voix* (*sous l'occupation*), *anciennement La Presse Nouvelle* Fbg. St. Denis 86. דער צווייטער נומער איז אַרויס דעם 10טן סעפּטעמבער, דער דריטער —
דעם 22סטן אָגוסט״ו. די צײַטונג גייט אַרויס וויכטער, אין 2 אָדער 4 זײַטן, ידיש און פֿראַנצייזיש,
וי אַ וואָכנבלאַט אָדער צו מאָל אָפֿטער.

דער „בונד״ האָט במשך פֿון די ערשטע דרײַ יאָר פֿון דער אָקופּאַציע אַרויסגעגעבן
בלויז פֿלוגבלעטער. אין מאַרץ 1944 איז אַרויס אַ נומער פֿון אַ מימעאָגראָפֿירטער אונטער־
ערדישער אויסגאַבע וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פֿון דער צײַטשריפֿט וואָס די זעלביקע
גרופּע האָט אַרויסגעגעבן ביז דער אָקופּאַציע. דער פֿולער נאָמען איז געווען: אונדזער שטימע,
אָרגאַן פֿון ידישע סאָציאַליסטן אין פֿראַנקרײַך. זי האָט געהאַט 10 זײַטן. סך־הכל זײַנען
אַרויס דרײַ נומערן, אָבער צו צען זײַטן, אָבער איך ווייס פֿון די רעדאַקטאָרן, אַז די
אויסגאַבעס גופֿא צו דעשיפֿרירן די דאָטעס, אָבער איך ווייס פֿון די רעדאַקטאָרן, אַז די
דרײַ נומערן זײַנען אַרויס: אין מאַרץ, אַפּריל און מײַ 1944. אָבער דרײַ נומערן זײַנען אַרויס
אין ליאָן, אַ צענטער פֿון ידישע פֿליטים און פֿון אונטערערדישער טעטיקייט. דער אונטער־
טיטל פֿון דעם צווייטן נומער איז געווען: אָרגאָן פֿון ידישן סאָציאַליסטישן פֿאַרבאַנד אין
פֿראַנקרײַך. אין יוני 1944 איז אַרויס דער ערשטער לעגאַלער נומער פֿון דעם זעלביקן בולעטין
אין פּאַריז, אין אַכט זײַטן. דער בולעטין איז וויכטער אַרויס אין אַ מימעאָגראָפֿירטער פֿאָרעם
ביז אָקטאָבער. דער ערשטער געדרוקטער נומער איז אַרויס דעם 1טן אָקטאָבער 1944; ער איז
באַשטאַנען פֿון צוויי זײַטן, אײנע אויף ידיש און אײנע אויף פֿראַנצייזיש. דער פֿראַנצייזישער
טיטל איז: *Notre Voix, Hebdomadaire Socialiste Juif*. זײַנט דעם 7טן אָקטאָבער (נומ׳ 2)
ווערט די צײַטונג געדרוקט נאָר אויף ידיש און גייט אַרויס צוויי מאָל אַ וואָך. די אויסגאַבע
דרוקט זיך אויף 32 Rue Menilmontant.

אין ליאָן איז אויך אַרויס אַ בולעטין אויף פֿראַנצייזיש פֿון דער יוגנט־סעקציע פֿון „בונד״.
דער ערשטער נומער, אָדער אפֿשר די ערשטע עטלעכע נומערן, זײַנען געווען געשריבן אויף אַ
שרײַבמאַשין בלויז אין עטלעכע עקזעמפּלאָרן. אין מאַרץ 1944 איז אַרויס דער ערשטער מימעא־
גראָפֿירטער נומער פֿון אָט דער אויסגאַבע, אין צוויי זײַטן, אונטערן טיטל: *Le Réveil*,
Journal de la Jeunesse Socialiste Juive (Le Reveil) איז די פֿראַנצייזישע איבערזע־
צונג פֿון דער וועקער, וי עס האָט געהייסן די פֿעריאָדישע אויסגאַבע פֿון דער גרופּע). דער
בולעטין איז געגאַנגען אין מימעאָגראָפֿישער פֿאָרעם ביז דעצעמבער 1944, וען עס איז אַרויס
דער געדרוקטער אָרגאַן, וועלכער טראָגט דעם טיטל: *Le Réveil de Jeunes, organe de la jeunesse socialiste juive de France, paru cladestinement pendant l'occupation*.

די גרופּע בונדיסטן וואָס האָט זיך געראַטעוועט אין שוויץ האָט דאָרטן אַרויסגעגעבן אַ
מימעאָגראָפֿירטן בולעטין בריוו צו פֿרײַנד. איך האָב אין פּאַריז געזען בלויז דעם נומער 5—6
פֿון 10טן סעפּטעמבער 1944, מיט 28 זײַטן. דאָס איז דער ערשטער נומער פֿון אַ בולעטין
בלויז אין ידיש וואָס איז דערגאַנגען קיין פּאַריז.

די לינקע פּועלי־ציון האָבן אַ געוויסע צײַט (אַ יאָר?) אַרויסגעגעבן אַן אונטערערדישן
מימעאָגראָפֿישן בולעטין אָרבעטער־צײַטונג; ער איז אַרויס אין גרענאָבל, אַן אָנדער צענטער פֿון
ידישע פֿליטים. נאָך דער באַפֿרײַונג פֿון פּאַריז איז דער זעלביקער בולעטין, וויכטער מימעא־
גראָפֿירט, אָריבער קיין פּאַריז, אונטערן נאָמען: אָרבעטער־צײַטונג, פּועלי־ציון־אָרגאַן פֿאַר

יידישע ארבעטער־ און פאלקס־אינטערעסן. עס זיצען ארויס דרײַ אזעלכע גומערן: אין אויגוסט, סעפטעמבער און אקטאבער.

דער ערשטער געדרוקטער גומער איז ארויס דעם 24סטן נאוועמבער 1944, מיט פיר זײַטן בלויז אויף יידיש, אונטערן פולן נאמען: ארבעטער־צײַטונג, ארגאן פאר יידישע ארבעטער־ און פאלקס־אינטערעסן.

נאך דער באפרײַונג פון פאריז האבן די „רעכטע" פועלי־ציוניסטן ארויסגעגעבן אונזער וואָרט, צײַטונג פאר יידישע פאלקס־אינטערעסן, פאריז, גומ׳ 1 (נײַע סעריע), 14טן אקט׳ 1944; גומ׳ 2 — 24סטן אקט׳; גומ׳ 3 — 20סטן דעצ׳; גומ׳ 6 — 10טן יאנואר 1945.

דאס וואָרט, ארגאן פון די רעכטע פועלי־ציון, האט וויידער אנגעהויבן ארויסציין אין דעצעמבער 1944.

עס איז מיר באקאנט אויך אַ פראנצייזישע אויסגאבע פון אונזער וואָרט פאר צפון־פראנקרײַך: *Notre Voix (Zone Nord)*. איך האב געזען גומ׳ 85 (2 זז׳ העקטאגראפירט), דאטירט יולי 1944.

אין ליאן (שפעטער—פאריז) איז ארויס אַ בולעטין אויף פראנצייזיש: *Droit et Liberté*. דער ערשטער גומער איז געווען פון יאנואר 1944, מיט אַ קאמוניסטישער טענדענץ. דער ערשטער לעגאלער גומער נאך דער באפרײַונג איז געווען געדרוקט אין אקטאבער און געהאט אזא פולן נאמען: *Droit et Liberté, fondé en Janvier* 1944. *Edité par l'Union des Juifs pour la Résistance et l'Entraide.* Paris-Lyon, Num. 12 (nouvelle série), Octobre 1944. די אויסגאבע איז אין גאנצן אויף פראנצייזיש. איך האב אויך געזען אַן אויסגאבע פון נאָוועמבער 1944, ניט נומערירט. משמעות אַן אויסגאבע פון דער צײַטונג איז אויך פאראן אין פעריגע (Perigueux).

אין דעצעמבער 1943 איז ארויס אַן אונטערערדישע ציוניסטישע צײַטונג אויף פראנצייזיש *Renaissance*. דער ערשטער געדרוקטער גומער נאך דער באפרײַונג איז ארויס דעם 15טן סעפטעמבער און געהאט אזא פולן נאמען:

Quand Même, Organe Juif Indépendant, Nouvelle série, No. 1, 15 Sept. 1944; No. 3-4, Décembre 1944. Revue mensuelle de la Fédération des Sociétés Juives de France, Lyon-Paris.

ער פארמאגט פיר זײַטן, בלויז אויף פראנצייזיש. די אויסגאבע געהער צו יארבלומס ריכטונג און זי איז פון דער פעדעראציע פון יידישע געזעלשאפטן. רעדאקטאר — גרינבערג. די צײַטונג דערציילט, אז זי גייט ארויס (ליאן־פאריז) זינט דעצעמבער 1943. מען קען דערפון מישפטן, אז אומלעגאלערהייט איז אין גאנץ פראנקרײַך ארויס איין אויסגאבע פון דער צײַטונג און נאך דער באפרײַונג — אַ פאר.

אומלעגאלערהייט האט אין 1943 אנגעהויבן ארויסצוגיין אויף דער פראָווינץ אַ יוגנט־אויסגאבע אין פראנצייזיש: *Jeune Combat*. איך האב געזען אַ נומער פון דער לעגאלער אויסגאבע בלויז, 2טער יארגאנג, גומ׳ 2 (31), 1טער אקטאבער 1944, 2 זז׳ בלויז פראנצייזיש. ארויס אין פאריז, דער נאמען איז:

Jeune Combat, Organe de l'Union de la jeunesse juive (UIFI—A.J.J.C. F.F.I.—U.S.A.N.).

אין טולוז גייט ארויס:

Renaissance en clandestine "Quand Même," organe de l'Union de la Résistance Juive. Bi-mensuel. No. 9, 22 Dec., 1944.

אין ליאן דרוקט זיך אויך:

Siona, Bulletin du Mouvement des Jeunesses Sionistes pour la région de Grenoble—Lyon. No. 1 (1944?).

אין אַ העקטאגראפירטער פאָרעם גייט ארויס פון נאך דער באפרײַונג אין פאריז:

Mouvement de la Jeunesse Sioniste de France. Bulletin d'information. No. 2, 1 Jan. 1945.

"וואָך בלעטער"

שריפט פון ייִדישן ווִיסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

פֿיראונצוואַנציקסטער באַנד

סעפּטעמבער—דעצעמבער 1944

ניו־יאָרק, 1944

Max H. Weinberg: L. Halpern, "Neurology and Psychiatry in Palestine," *American Journal of Psychiatry* ..... 120—122

3. FOLKLORE:

Abraham Ain: The Town of Swisłocz, Poland ..... 47—66
English Abstract 143

4. HISTORY:

Isaac Fein: The London Missionary Society in Russia in the 19th Century ..... 27—46
English Abstract 144

B. Gold: Jews in Turkey in the 1880's ..... 132—136

Jacob Shatzky: A History of the Jewish Community: Its Internal Structure ..... 79—97, 331—350
English Abstract 143, 351

Z. Szajkowski: How Semach Karmi of Carpentras Was Converted.. 123—130

Mark Wischnitzer: Isaac Levitats, *Jewish Community in Russia in 1772—1844* ..... 98—103

5. LITERATURE, LINGUISTICS:

N. Z.: A *Maskil* One Hundred Years Ago about Yiddish Literature 136—137

Roman Jakobson: Ferdinand de Saussure, Father of Modern Linguistics ..... 67—78
English Abstract 143

6. PHILOSOPHY, RELIGION:

Alexander Guttmann: Abraham Weiss, *Hithavut ha-Talmud Bishlemuto* ..... 103—108

Max Wiener: The Conception of a Jewish Mission in Traditional and Modern Judaism ..... 9—26
English Abstract 144

7. PSYCHOLOGY AND EDUCATION:

Isaac Shapiro: Chaim Finkelstein, *Analitishe Lern-Program far a Zeksklasiker Tsugobshul* ..... 116—120

Yiddish Summaries ..... 1—2, 145—146

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

Books Received ..... 139—142

Editorial Notes 138

Erratum: Chaim Bloch, "Dr. Israel Taglicht," *Yivo Bleter*, XXIII, 2, pp. 249—254 ..... 138—139

In the Yivo 137

Raphael Mahler: Emanuel Ringelblum (1900—1944) ..... 307—317

English Abstract ..... 352—353

.... and Emanuel Ringelblum: Jewish Cultural Work in the Ghettos of Poland ..... 3—8

English Abstract 144

2. DEMOGRAPHY, ECONOMICS AND STATISTICS, SOCIOLOGY:

Nathan Goldberg: W. Lloyd Warner and Paul S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community; The Status System of a Modern Modern Community* ..... 108—116

Nathan Goldberg: On Jewish Juvenile Delinquency in America.... 131—132

Samuel C. Kohs: Jews in the United States Armed Forces..... 318—330

English Abstract 351

The Classification of Jewish Immigrants and Its Implications: A Survey of Opinion:

M. W. : The Reasons for and the Purpose of the Inquiry..... 147—149

The Questionnaire and the Circular Letter ..... 150—153

The Replies ..... 154—223

Jacob Lestchinsky: The Need for Specific Data on Jewish Immigration ..... 224—231

Nathan Goldberg: Forty-Five Years of Controversy: Should Jewish Immigrants Be Classified as Jews?..... 232—251

Max Weinreich: Summary and Conclusions ..... 252—306

English Abstract 352

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXIV

SEPTEMBER-DECEMBER 1944

NEW YORK, 1944

אינהאלט

1. אלגעמיינס:

אין ייוואָ 137

אַנגעקומען אין רעדאַקציע ..... 142—139

רפֿאל מאָהלער — עמנואל רינגעלבלום (1900—1944) ..... 317—307

פֿון רעדאַקציע 138

... און עמנואל רינגעלבלום — די ייִדישע קולטור־אַרבעט אין די געטאָס

פֿון פּוילן ..... 8—3

תּיקון־טעות צו: חיים בלאָך, „ד״ר ישׂראל טאַגליכט״, יוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 2, זז׳ 249—254 ..... 139—138

2. געשיכטע:

ב. גאָלד — ייִדן אין טערקיי אין די 1880ער יאָרן ..... 136—132

מאַרק ווישניצער — דאָס קהילה־לעבן אין רוסלאַנד פֿון 1772 ביז 1844:

Isaac Levitats, *The Jewish Community in Russia, 1772—1844* .. 103—98

יצחק פּײַן — די לאָנדאָנער מיסיאָנערן־געזעלשאַפֿט פֿאַר ייִדן. איר אַרבעט אין פּוילן און רוסלאַנד אין משך פֿון 19טן י״ה ..... 46—27

יעקבֿ שאַצקי — די אינעוויניקסטע אַרגאַניזאַציע פֿון דער קהילה (וועגן צווייטן באַנד פֿון ש. באַראָנס די ייִדישע קהילה) ..... 79—97, 331—350

ז. שיקאָווסקי — ווי אַזוי מען האָט אָפּגעשמדט צמח כרמי אין קאַרפּענטראָס 123—130

3. דעמאָגראָפֿיע, עקאָנאָמיק
און סטאָטיסטיק, סאָציאָלאָגיע:

נ. גאָלדבערג — ייִדן אין „יענקי־סיטי״:

W. Lloyd Warner and Paul S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community; The Status System of a Modern Community* ..... 116—108

נ. גאָלדבערג — ייִדישע יוגנטלעכע געזעץ־ברעכערס אין אַמעריקע ..... 132—131

דאָס קלאַסיפֿיצירן יידישע אימיגראַנטן אין די סאַראיניקטע שטאַטן. אַן אויספֿאַרשונג פֿון יחוס — און וואָס מען קען פֿון איר לערנען:

מ. ו. — דער ענין פֿון דער אויספֿאַרשונג ..... 147—149

דער פֿרעגבויגן און דער צירקולאַר־בריוו ..... 150—153

די ענטפֿערס ..... 154—223

יעקב לעשטשינסקי — צו וואָס דאַרף מען פֿינקטלעכע דאַטעס וועגן יידישער אימיגראַציע ..... 224—231

נ. גאָלדבערג — אַ פֿלוגתא וואָס ציט זיך 45 יאָר: צי דאַרפֿן יידישע אימיגראַנטן קלאַסיפֿיצירט ווערן וויַ יידן ..... 232—251

מ. וויינרײַך — סך־הכּלען און אויספֿירן ..... 252—306

מ. וויינבערג — גיסטיק קראַנקע אין ארץ־ישׂראל:

L. Halpern, "Neurology and Psychiatry in Palestine," *American Journal of Psychiatry* ..... 120—122

אַבֿרהם עין — דאָס שטעטל סיסלעוויטש ..... 47—66

ש. ק. קאַהס — יידן אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי ..... 318—330

4. ליטעראַטור־ און שפּראַך־פֿאַרשונג:

נ. ז. — אַ משׂכּיל פֿון פֿאַר הונדערט יאָר וועגן דער יידישער ליטעראַטור ..... 136—137

ראָמאַן יאַקאָבסאָן — סאָסיר דער פֿאָטער פֿון דער מאָדערנער לינגוויסטיק 67—78

5. פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק:

יצחק שאַפּירא — חיים פֿינקעלשטיין, אַנאָליטישע לערן־פּראָגראַם פֿאַר א זעקס־קלאַסיקער צוגאַבשול ..... 116—120

6. פֿילאָסאָפֿיע, רעליגיע־פֿאַרשונג:

אַלכּסנדר גוטמאַן — אַבֿרהם ווײַס, התּחוות התּלמוד בשׂלמותו ..... 103—108

מאַקס וויינער — די אידעע פֿון מיסיע אין טראַדיציאָנעלן און מאָדערנעם יידנטום ..... 9—26

די אַרטיקלען אין דעם היינטיקן נומער ..... 1—2, 145—146

ענגלישע קיצורים ..... 143—144, 351—352

אין ליאָן איז אַרויס אַן אונטערערדישער ציוניסטישער בולעטין, וואָס אַרויסגעבן האָט אים דער וועד החינוך. איך האָב דעם בולעטין ניט געזען און איך וויים ניט זיין פולן נאָמען. אָט דער וועד החינוך האָט זיך אַרגאַניזירט אין ליאָן אין 1942. ער האָט אויך אַרויס־געגעבן עטלעכע העפֿטן, וואָס איך האָב זיי ליידער ניט געזען. זיי זאָלן האָבן געהאָט דעם נאָמען: *Cahiers en Français consacrés à la Littérature Hébraique*.

אין דער צייט פֿון אָקופּאַציע איז אויך אַרויס אַ לוח: *Calendrier* (*"Luah"*) פֿון דער קאָנסיסטאָריע.

דער קאָאָרדיניר־קאָמיטעט פֿון דער יידישער אונטערערדישער באַוועגונג (געהייסן האָט ער „דער פֿאַרטיידיקונגס־קאָמיטעט") האָט אַרויסגעגעבן אַ בולעטין אונזער קאָמף, אַרויס 7 אָדער 8 נומערן. דער לעצטער נומער איז אַרויס אין יוני 1944. דער סעקרעטאַר פֿון דעם קאָמיטעט, לעאָ גלעזער, איז דערהרגעט געוואָרן אַ פּאָר טעג פֿאַר דער באַפֿרייונג פֿון פּאַריז; עס האָט אים דערהרגעט אַ פֿראַנצייזישער מיליציאַנער.

נאָך דער באַפֿרייונג האָבן די ציוניסטן און אַנדערע גרופּעס אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן בולעטינען אויף פֿראַנצייזיש. עס האָט אויך אָנגעהויבן ווידער אַרויסצוגיין די פֿראַנצייזישע צייטונג פֿון קרן קימת: *La Terre Retrouvée, Revue bi-mensuelle de la vie juive en France, en Palestine et dans le monde*, נומ׳ 1 (152) פֿון דער נייער סעריע: 18טן סעפּטעמבער 1944.

אין יאַנואַר 1945 האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין פּאַריז די ערשטע אילוסטרירטע יידישע צייטשריפֿט זינט דער דיסטשער אָקופּאַציע. דער נאָמען פֿון דער צייטשריפֿט (אַ חודש־אויסגאַבע) איז: אילוסטרירטע פֿאַלקס בלעטער. אויב איך מאַך ניט קיין טעות, איז עס אַן אויסגאַבע פֿון די ציוניסטישע קרייזן.

סוף 1944 האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין אַ חודש־בולעטין פֿון אַ קאָמיטעט אויסצוזוכן פֿאַרשיקטע: *Bulletin du service central des déportés Israélites, parait chaque mois*.

דער נומ׳ 4 וואָס איך האָב געזען איז פֿון 15טן פֿעברואַר 1945, 8 זייטן.

לעצטנס גייט אַרויס ווידער אַ העקטאָגראַפֿירטער טעגלעכער בולעטין אין פֿראַנצייזיש פֿון ייטאַ:

Bulletin Quotidien d'Informations de l'Agence Telegraphique Juive, 27e année, No. 13, 22 Feb., 1945.

בעת דער אָקופּאַציע איז אַרויס אומלעגאַלערהייט: *J'accuse* פֿון דער באַוועגונג קעגן ראַסיזם און אַנטיסעמיטיזם, אָבער ניט קיין ריין יידישע אויסגאַבע. פֿון 28סטן אָקט׳ 1944 אָנגעהויבן אַרויסגיין לעגאַל א״נ: *Fraternité*, פֿון 30סטן נומער אָן.

לסוף איז דער חוב צו דערמאָנען וועגן דער גוואַלדיקער מסירת־נפֿש וואָס עס האָבן אַרויסגעוויזן די רעדאַקטאָרן, פֿאַרשפֿרייטערס און אַפֿילי־ייענערס פֿון די אונטערערדישע יידישע אויסגאַבעס.

ז. שניקאָווסקי (ערגעץ אין פֿראַנקרייך)

אַ יידישער בריוו פֿון אַמעריקע מיט הונדערט יאָר צוריק

דעם אַריגינאַל פֿונעם בריוו וואָס וועלן דאָ פּובליקירט, צוזאַמען מיט נאָך אַ בינטל דאָקומענטן וואָס זיינען שייך צום מיטן 19טן י״ה און צו דער זעלביקער משפּחה בערנהיימער, האָט איבערגעגעבן אין יחוא מ״ר א. ל. גאָלדמאַן. ער האָט דאָס אויסגע־פּולט פֿאַרן אַרכיוו פֿון יחוא בית טשאַרלז ל. בערנהיימער, אַן אינזשעניר וואָס איז געקומען קיין אַמעריקע אין די אַכציקער יאָרן און איז דאָ געשטאָרבן סוף 1944. מיר דאַנקען האַרציק מ״ר גאָלדמאַנען פֿאַר האָבן אין זינען די אינטערעסן פֿון דער יידישער וויסנשאַפֿט. הלוואי וואָלט מען וואָס מער נאָכגעטאָן אים אויף אָפּצוהיטן וויכטיקע עדות פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט.

די צאָל אויפֿגעהיטע יידישע בריוו פֿון אַמעריקע איז אַזוי קליין, אַז מען פֿאַרשפֿאַרט אויפֿצוהיטן די ויכטיקייט פֿון דעם דאָזיקן בריוו. די תּמימותדיקע שילדערונג פֿון אַמע־

ריקעס גרויסקייט און אירע פּערספּעקטיוון איז אַ פּיינער צושטיצער צו דעם ווי אַזוי עס האָט זיך געשאַפֿן דאָס „אַמעריקע־בילד" אין דער אַלטער היים. אויך די קליינע טאָג־טעגלעכע אינטערעסן פֿון די „אַמעריקאַנער" און זייער האַלטן זיך בײַ ייִדישקייט קומען דאָ אַרויס זייער קלאָר.

מיר גיבן דעם בריוו פּינקטלעך מיטן אויסלייג פֿון אַריגינאַל, אי אין די ייִדישע אי אין די דײַטשע אותיות; בלויז פּ און פֿ זײַנען, איבער דרוקטעכנישע טעמים, געגעבן אויף אונדזער מאָדערנעם שטייגער. — רעד.

Philadelphia, Dez. 5 - 1845

Herrn Maier Bernheimer in Buttenhausen

מיין ליעבער! לאנגע איזט עז, דאָס איך דיר שריעב; נאך לאנגער אבער פֿערמיסע איך דיינע ווערטהע בריעפֿע. איך ווייס ניכט וואַרום איך זא וועניג מער בייא דיר געלטע, זא זעהר אים הינטערגרונדע בייא דיר געשטעללט בין. אויך מעהרערע מיינער בריעפֿע די איך, זייט מיינעז היערזיינז, אן דיך שריעב ערהיעלט איך ניכט מער אלז אינען איינציגען פֿאַן דיר, אונזראכטטע עז זא פֿיעלע ג׳ ה׳ [=גענעראַלע] גאָב, מיט ווענלכע דוא מיר העטטעזט זא לייכט אייניגע ציללען היער בריינגען קאנען, דא זא מענגע יהודים אויז דער גענענד פֿאַן באמבערג, נירנבערג, בערייט [=בײַרויט] אדגל היער אנגעקאמען. וואז אונז בעטרופֿט, ווייר זינד גוד [=גאָט זיי דאַנק] וואהל, געזונד אונד מיט אונזערם געשאפֿטע צופֿריעדען. איך האבע מיך נאך אייך ערקונדיגט אונד מיט גאטטעז הילפֿע דאז בעסטע אונד אנגענעהמזטע פֿאַן אייך פֿערנאמע [!] וואז מיך זא הערצליך פֿרייעט. מיט בראנדאייס אויז פֿירטה דער היער וואהנט האבע איך מיך שאָן מאנכע שטונדע פֿאַן דיר אונטערהאַלטען, עך האָט מיר שאן מאַנכעז פֿאַן דיר ערצעהלט אונד ווענלכעז געשאפֿט עך אפֿטערז מיט דיר אבגעמאַכט. עך לעבט היער רעכט צופֿריעדען. זיין טאכטער מאן הערר פֿעטמאַן [פֿעטמאַן?] טרייבט איין בעדייטענד געשאפֿט אונזערע פֿעטטערז בערנהיימער היער אונד נייאירק בעפֿינדען זיך וואָהל האבען גוטעז געשאפֿט בעזאנדערז לעצטערע טהון אויסערארדענטליכעז אונד ווערדען, וען עז זא פֿארט געהט אונד זיא קיינע פֿערלוסטע ערליידען, רייכע לייטע. גערנע וואללטע איך דיר אויך עטוואז איבער אמעריקא מיט טהיילען, אללייז דא ווערען אייניגע באָגען צו קליין, דאהער האבע איך בלאָז צו זאגען, אמעריקא איזט בייא אלל זיינען גראסען אונד קליינערן פֿעהלערן, דיא מאן היע אונד דאָ, בעזאנדערז אבער אין זיינע געזעטצע אונד רעכטז זאכע, דענאך דאָז גראסטע אונד הערליכטע [!], יאָ דאָז מעכטיגזטע לאנד דער וועלט, וואָהל גע־מערקט! עז פֿאַנגט ערזט אן מאָן צו ווערדען, דאָ עז ביזהער נאך קינד אונד יונגלינג וואר, דאָז לאָנד איזט בליהענד אונד ווירד אין יעדער בעציהונג פֿאַן טאָג צו טאָג נאָך בליהענדער, יע מעהר עז אן מענשענצאהל צונימט, דערען עז נאָך וועניגזטענז הונדערט מיליאָנען בריכטן קאָן. דורך טעקזאס האט זיך אמעריקא אום דיא העלפֿטע פֿערגראסערט אויז ווילכעס יעטצט צוייא דער ווייכטיקזטען פֿרייאשטאטען געבילדעט ווערדען. אָרעגאָן, פֿיללייכט זא גראָס ווייא האָלב רוסלאַנד גאר ניכט צו געדענקען. דער האַנדעל אונד שיפֿפֿארט אמעריקאז איזט אונערמעסליך, אונד פֿאר דער גאנצע [!] וועלט איזט אמעריקא, אין בעציהונג אין לעבענז מיטטעל, איינע וואהרע שאטצקאמער, איבעראל איבערפֿלוס דיא מענגע אונד פֿרייסע דער־זעלבען זא געשטעללט דאָס יעדע קלאסע מענשען דאבייא צופֿריעדען זיין קאָן. דיא ארבייטער, האנדווערקער קורץ יעדער דער פֿלייסיג אונד טהאטיג איזט, קאן אין אמעריקא זיין גוטעז לעבען מאַכען, פֿאַן הונגער וויים מאן היער, גאטט זייא דאנק ניכט, דער ארמזטע טאָגלאהנער לעבט היער בעסער אלז מאנכעז ארמעז בייערכען אים שוואבענלאַנד, פֿריעדע אונד איינטראכט העררשט ווירקליך אונטער אונזערם וירדיגען פֿרעסידענטען [!] אין דער גאַנצער אוניאון (פֿער־אייניגטען שטאאטען פֿאַן אמעריקא).

נון ליעבער פֿעטטער! האבע איך איין וואָרט פֿאַן וויכטיקייט מיט דיר צו שפֿרעכען. נעהמליך איך וינשטע לאנגזט, איינען גוטען, עהרליכען פֿראַפֿען יונגען מענשען אויז אונזערער פֿערוואנדשאפֿט אין מיינעם געשאפֿט צו בעקאָמען, איך אונד מיין אשער האבען זיך איבער

דיעזען געגענשטאנד בעשפראכען אונד בעשלאסען דעסהאלב אן דיר [!] צו שרייבען. איך האבע אויך פֿערנאַמען דאַס מיין זאהן אונד דער זאָהן דעס זאמועל לעבענטהאַל אין באמבערג דיא האנדלונג ערלערנען. עז לאסט זיך מיט רעכט אונד צום פֿאראויז שליעסען דאס זיא געביל־דעטע אונד קענטניסרייכע יונגלינג [!] זינד אונד דיא מאן אין איינעם געשאפֿט ווּיא דאַז אונזריגע גוט געבראוכען קאָן. דאַהער ערזוכע איך דיך שיקע מיר זא באלד דוא קאנזט, אונד זא באלד עז צייט אונד אומשטאַנדע ערלויבען, איינען דיעזער יונגען, זיא פֿינדען בייא מיר איין עלטערליכעז הויז אונד אן מיינע קינדער ברודער אונד שוועסטער, בין אויך איבער־צייגט דאַס אייך אונד איהן דיעזער שריטט ניץ ריין ווירד. איך קאנטע צוואר דער יונגען מענשען גענוג האבען, איך קאן אבער נור לייטע אים שטאַר האבען אויף דערען עהרליך אונד רעדליכקייט ווּיר אונז פֿערלאסען קאנען. ווּיר האבען צוואר נאך איינען יונגען מענשען אים שטאַר, דער פֿאַר 5 מאנאַטה היערהער קאָם, איין פֿערוואנדטא [!] פֿאן איינעם ברודער חיימלה ע"ה זיינער פֿרויאַ, איין רעכט בראפֿער יונגע אונד דער זיך זעהר גוט אנשיקט; אללייַן ווּיר זינד געזאנען נאכזטען זאָמער אדער זא באַלד עז טהונליך [!] איזט, ענטוועדער היער אדער אים לאַנדע נאך איינען שטאַר צו ערריכטען. ווּירדזט דו מיר נון איינען דיעזער יונגען שיקקען, זא העטטע איך איין פּאַאַר וואקרע בובען דענען איך איין געשאפֿט אנפֿערטריען קענטע. מיינע קארלינע אונד איין אמעריקאניש מעדכען דאַז איך אימער אים שטאַר האבע, בעזארגט דאַן מיין ביסהעריגעז געשאפֿט, מיין אַשער האַס אימער דען אייגקויף דער וואַארען אדגל צו בעזארגען. דוא זיהזט נון דאַס עז פֿיר איינען יונגען דער אים לאַנדע קאָמט פֿאן גראסער [!] פֿארטהייל, יאַ פֿיר איין גליק צו בעטראכטען איזט, ניכט גלייך דען פּאַק אויף דען רוקען נעהמען צו ברויכען, וען ער בייא אונקענטניז דער שפראכע זיסטען אונד געבריייכע איינע הייאמאטה פֿינדעט, אונד אינע ארבייט איין געשאפֿט פֿינדעט, אהנע לאנג אין דער ועלט רום שטאַלפּערן צו ברויכען. וויא געזאגט, ער זאלל עז בייא אונז גוט האבען, ווּיר ווערדען אויך פֿיר איהן זארגען, דאַס ער איינזט איין מאן, אונד וואהלטהאטער זיינר פֿאמיליע אין דייטשלאַנד ווערדען קאן. ווּיללזט נון אין מיינעם פֿערלאנגען איינגעהען, זא ביטטע דיך אומגעהענד אום אַנטוואָרט. פֿיללייכט געהט שוואגער מאיער פֿאן איבענהויזטען היערהער וואבייא ער גוטע ג"ה העטטע דיא רייזע מיט צו מאכען — פֿאר יונגע לייטע איזט אייגע זאלבע רייזע נור פֿערגניגען. וואללען זיך נאך אייניגע יונגע לייטע אן איהם אנשליעסן אונד קאָמען היערהער זא פֿינדען זיא אין מיינעם הויזע אללע מאגליכע אונטערשטיצונג, אונד ווירדע פֿיר זיא טהון וואז אין אונזערע קראפֿטע שטעהט, עז פֿערשטעהט זיך, דאַס עז עהר־ליכע יונגען זיין מיסען, דיא ארבייטזאם אונד פֿלייסיג זינד אויף דערען רעכטשאפֿענהייט מאן זיך פֿערלאסן קאן.

נאך אייגע ביטטע! איך קענטע היער צימליכעז געשאפֿט מיט יודישע ספֿרים מאכען, נעמליך מחזורים, תפֿילות און דרגל מעהר עז ווערע מיר זעהר ליב ווען דוא מיר זאלבע פֿערמיטטעלזט, ה' צירנדארפֿער אדער גוסדארפֿער אין פֿירד פֿערשאַפֿפֿען קאנטעזט. ה' צירנ־דארפֿער מאכטע מיר פֿאן זיינע מחזורים ווּעלכע איך פֿאן איהם האַטטע 3 עקזעמפּלאר אין דרוק אין 3 דיטא אין שרייב פּאַפּיר, אייניגע תפֿילות מיט דייטשע איבערזעטצונג אונד אייניגע טוצעגנד קינדער תפֿילות שפֿת אמת, אויך אייניגע עקסעמפּלאר מחזורים רעדעלהיימער נאכ־דרוק אין 12 חלקים. — לעבעט רעכט וואהל ליעבער מאיר, יונה אונד שמעון נעבזט אייערע וויבער קינדער אונד אללע אונזרע פֿערוואנדטע דאזעלבט אייער פֿרייגד M Frank.

Werthe Freunde Mayer, Jonas & Simon!

Wen auch unser Briefwechsel eine Reihe von Jahren unterbrochen war, nich desto weniger hielt ich Euch immer in besten Andenken. Und ich erlaube mir bey dieser Gelegenheit Euch meine freundschaftlichen Herzens Grüsse beyzusetzen. Wir sind Gotlob Alle recht wohl, u. mit unsern Geschäften zufrieden, mein innigster Wunsch ist nur dieser, Euch meine werthe Freunde einmal wieder zu sehen u. zu Sprechen. Würde es nicht Einer oder der Andere von Euch unternehmen von Liverpool oder von London aus per Steemboat oder Damphshiff

hierher zu kommen, mit uns einige Zeit zu spenden, das hiesige Thun, Treiben mit ansehen? Ihr würdet es Euer Lebenszeit nicht bereuen! Mein vater macht einen Vorschlag, und ladet deinen eigenen Sohn, Mayer nehmlich ein, oder einen Sohn von deiem Schwager Löwentahl ein, hierherzukommen, ich bin damit vollkommen übereinverstanden, diesen jungen Leuten Steht hier eine grosse Geschäftswelt offen! Und wir werden für ihnen sorgen, so viel wir könen. Schreibt uns auch wie es euch geht? Mayer könten wir nicht Geschäften zusammen machen von Deutschland aus?

Wenn ihr wünscht mit uns in Corespondenz zu tretten, so soll es mich sehr freuen, u. ich werde nicht ermangeln lassen, euch recht vieles über u. von diesen Lande mitzutheilen. Indessen wüsche ich euch u. Eueren Vamilie rechwohl zu leben u. verbleibe Euer Freund & Neuphew A. Frank.

Adresse: A. Frank, No. 170, Nard 2te Str. Philadelphia

Herrn
Gebrüder Bernheimer
in
Buttenhausen
bei
Münsingen
Kingtum Würtemberg
Europe Germania

פּראָפּ׳ ישׂראל דודזאָנס אַ בריוו צו י. אָפּאַטאָשו

דעם דאָזיקן בריוו האָט י. אָפּאַטאָשו באַקומען פֿונעם באַוווסטן געלערנטן פּראָפּ׳ ישׂראל דאָוידזאָנען. — רעד׳.

JEWISH THEOLOGICAL SEMINARY OF AMERICA
Dec. 20, 1934

מיין ליבער פֿרײַנד אפּאטאשו:

אַ שיינעם דאנק אײַך פֿאַר דעם שיינעם ספֿר׳ל „פֿונדקא רטיבתא". איך האב געהאט גרויס הנאה פֿון איהם. אמת „פֿונדקא רטיבתא" איז א נאמען פֿון א פּלאץ און עס געפֿינט זיך אין ירושלמי דמאי פּ״ב, אבער נאך דעם ענין פֿון דער מעשה וואלט געווען פֿיעלליײַכט בעסטער צו רופֿען עס „פֿונדקיתא" וואס איז דער תרגום פֿון „זונה", און „פֿונדקיתא רטיבתא" האט מען געקענט איבערזעטצן „אַ זאַפֿטיגע נקבה", אדער א כּוואטשקע נקבה. זאגט מיר אבער וויא קומט איהר צום ירושלמי? די אמוראים וואלט ניט איינגעפֿאלען קיינמאל אז מען וועט זיי ניצען פֿאר א יידיש ביכעל. עס וואלט געפּאסט אז מען זאל זיך נוקם זיין און געבען א לומדישען ספֿר א יידישען נאמען. נו מרבה דברים מרבה שטות.

זייט געזונד אייער ישראל דודזאן.

אוריה קאַצענעלנבאָגנס צושטײַער צום ענין וואָקאַבולאַר פֿאַר אָנהייבערס

אין מײַן אַרבעט „אַ קאָנטראָלירטער וואָקאַבולאַר פֿאַרן אָנהייבער־קלאַס" אין יוהאָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 1, בײַם איבערזעכענען די אַרטיקלען אין אונדזערע פּעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס זיי האָבן געוועקט דעם אינטערעס צו אָט דעם ענין, האָב איך צום באַדויערן פֿאַרזען פֿ׳ אוריה קאַצענעלנבאָגנס פֿײַנעם אַרטיקל „וויי צו פֿורעמען אונדזער שול־וואָקאַבולאַר", אין: אונדזער שול, דעצעמבער, 1937. דער מחבר וויזט דאָרטן אָן, אַז מען טאָר ניט לערנען מיט

קינדער סתם וועדער, נאָר מען דאַרף אײַנשטעלן דעם וואָקאַבולאַר אויפֿן סמך פֿון אַביעקטיוע פֿאַרשונגען; ער דערציילט דאַרטן וועגן פֿאַרשיידענע פֿאַרשונגען צו דערגיין, וועלכע זײַנען די אָפּטסטע וועדער אין ענגליש און אַנדערע לשונות.

אָבער ניט מחמת אַ פֿאַרזען, נאָר אײַבער אַנדערע מאַטיוון וואָס וועלן דאָ באַלד אָנגעזאָגט ווערן, האָב איך ניט דערמאָנט א. קאַצענעלנבאָגנס אַרבעט: רשימה פֿון זשקס הונדערט וועדער, באַגעגנט צום אָפּטסטן אין קלאָסצימער, אַריסטאָגעבן פֿון דעם אַרבעטער־רינג־לערער־פֿאַרבאַנד, אין 1939. אין זײַנע פֿאַרבאַמערקונגען דערציילט דער מחבר, אַז ער האָט איבער־געצײַלט 75,000 וועדער און פֿון זיי געוואָלט די אָפּטסטע. אָבער עס איז לחלוטין ניט קלאָר, ווי אַזוי ער האָט געוואָלט די 75,000 וועדער, וואָרעם ער אַליין לאָזט אונדז וויסן, אַז פֿון קאָמפּאַזיציעס פֿון תלמידים האָט ער געוואָלט 7,500, פונקט אַזאַ צאָל האָט ער געוואָלט פֿון זאָגן וואָס די תלמידים האָבן געשריבן בײַ פֿאַרשיידענע קלאָסאַרבעטן, אַ פּנים דער עיקר בײַם צוקלערן זאָגן מיט געגעבענע וועדער. וויַיטער דערציילט דער מחבר, אַז ער האָט פּסדר בײַ זיך פֿאַרצייכנט די וועדער וואָס די תלמידים האָבן געפֿרעגט צום אָפּטסטע.

צי דאָס איז אויך געווען אַ יסוד פֿאַר אַ טייל פֿון די איבעריקע 60,000 וועדער — איז נישט קלאָר. אויב יאָ, וואָלט דאָס געווען זייער מאַדנע. דאָרפֿן מיר אָננעמען, אַז די אי־בעריקע 60,000 וועדער זײַנען „פֿון מעשׂהלעך, לידער, לעגענדעס און גרינגע צײַטונג־נאָטיצן". דער פֿאַרשער דערציילט ניט, פֿון וואַנען ער האָט געוואָלט די מעשׂהלעך און די לידער אַדער די לעגענדעס, און וויפֿל ער האָט געוואָלט פֿון זיי. דאָס אייגענע איז אויך בנוגע די גרינגע צײַטונג־נאָטיצן. ווי באַלד דער מאַטעריאַל לאָזט זיך ניט קאָנטראָלירן, בלײַבט ער ניט פֿאַר־לאָזלעך ווי אַ יסוד פֿאַר אַן אָביעקטיוון וויסנשאַפֿטלעכן אויספֿיר.

אָבער אַפֿילו דאָס פֿינפֿטל וועדער (15,000 צווישן 75,000) מיט דעם מער ממשותדיקן יסוד רופֿט אויך אָרויס געוויסע ספֿקות. ווען יידיש וואָלט געווען דער געווײַנטלעכע ריידן און געדאַנקען־שפֿראַך פֿון די תלמידים, וואָלט זיך געלאָזט בויען אויף זייערע קאָמפּאַזיציעס. אָבער מיר ווייסן דאָך, אַז דאָס יידיש אין מויל און אין די העפֿטן פֿונעם דורכשניט פֿון אונדזערע תלמידים שוויבלט מיט אַנגליציזמען. טאָ וואָס קען אַריסטדריגגען פֿון דעם, אויב מיר וועלן געפֿינען אַ סך מאָל אַזעלכע וועדער ווי: גלעזכן צי דענקען? בלויז דאָס איין און אייניקע — אַז מען דאַרף די תלמידים אָפּגעווויגען פֿון אָט די וועדער (אַגב איז מיר אַ חידוש, וואָס די ביידע וועדער זײַנען גראָד ניטאָ אין דער רשימה, געבויט אויפֿן סמך פֿון אונדזער מחברס מא־טעריאַלן). ווײַל מען דערגיין די אָפּטסטע גרייזן, אָדער וואָסערע וועדער־פֿאַרבינדונגען מען דאַרף מיט די קינדער אײַנלערנען און וואָמערע שעלטע רגילותן מען דאַרף אויסווואַרצלען—יעמאָלט איז אַ ריכטיקער גאַנג צו שטודירן קאָמפּאַזיציעס פֿון די קינדער, אָבער ניט כּדי צו דערגיין צו דעם וואָקאַבולאַר וואָס מען דאַרף אײַנלערנען. וואָלט זיך דאָ געדעדט וועגן גאָר אַ גרויסער ציילונג פֿון אַ סך הונדערטער טויזנטער וועדער אָדער מיליאָנען, וואָלט אויך ניט אויסגעמאַכט אַרײַנ־צונעמען קאָמפּאַזיציעס, אָבער ניט אַז די וועדער פֿון די קאָמפּאַזיציעס זאָלן אויסמאַכן 10 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער ציילונג.

דער מאַטעריאַל וואָס איז „באַשטאַנען פֿון געשריבענע זאַצן — קלאָסארבעטן מיט פֿאַרשיידענע איבונגען" איז נאָך ווייניקער קלאָר און זיכער. אין זייער אַ גרויסער מאָס זײַנען די „געשריבענע זאַצן" — זאַצן מיט וועדער וואָס דער לערער קלײַבט אויס פֿון אַ טעקסט וואָס מען לייענט אַדער פֿון אַ שמועס. דאָ דאַרף מען זיך שוין אין גאַנצן פֿאַרלאָזן אויף דעם לערער, אַז ער האָט אויסגעקליבן די פּאַסיקע וועדער אויף צו מאַכן זאַצן מיט זיי, און עס באַקומט זיך אַגב, אַז דער רעזולטאַט איז פֿאַרבאַלטענערהייט פֿאַראַן נאָך אײַדער מען טרעט צו צו דער ציילונג. און בײַ גראַמאַטישע געוויטונגען איז שטעניק במילא פֿאַראַן די איבער־חזרונג פֿון געוויסע וועדער. אָזאַ מאַטעריאַל קען בשום אופֿן ניט דינען ווי אַ יסוד אויף צו געפֿינען די אָפּטקייט פֿון וועדער וואָס מען דאַרף טאַקע האָבן.

וועג מען קוקט דורך פֿאַמעלעך די רשימה גופֿא, וואַרפֿן זיך אין די אויגן פֿאַרשיידענע מאָדנעקייטן. דער באַגריף ו א ר ט איז דאָ אין גאַנצן ניט קלאָר. ווי איין איינס וועדט געגעבן מאָנאַט (חודש), פֿעטער (אָנקל), דיל (פּאָדלאָגע), גראָפֿער (גרעפֿערלעך). טאָ וואָס זשע איז אייגנט־לעך אַ וואַרט? עס איז פֿאַראַן אין דער רשימה דאָס דיטשישע וואַרט „ליבן" און דאָס פֿאַלקס־טימלעכע וואַרט פֿילקע, בעת עס פֿעלט דאָס וואַרט „באַל". איך בין קעגן דעם וואַרט „ליבן" און פֿאַר פֿילקע, איך וויס אָבער זייער גוט, אַז דאָס וואַרט פֿילקע קען מען ניט הערן בײַ קינדער און מען געפֿינט עס גאָנץ זעלטן אין געדרוקטע טעקסטן. איז אויף וואָסערע יסודות האָט אייגנטלעך א. קאַצענעלנבאָגן צונויפֿגעשטעלט זײַן רשימה? ער האָט גוט געטאָן, וואָס ער האָט אַריסגעוואָרפֿן דענקען און באַל, אָבער ער זאָגט אונדז גאָרנישט וועגן דעם, ווי ער האָט געביטן די אָפּטקייט־רשימה, זי זאָל קענען אַרײַנגענומען אָזאַ וואָרט ווי פֿילקע.

מען קען האָבן אַ סך ספֿקות און קומען מיט טענות קעגן די באַזונדערע וועדער פֿון דער רשימה. אָבער אַפֿילו אויב מען זאָל אָננעמען, אַז דער מחבר האָט טאַקע אויסגעפֿונען די 600 אָפּטסטע וועדער אין א ק ל א ס צ י מ ע ר פֿון דער עלעמענטאַר־שול — איז עס נישט דאָס, צו וואָס מיר האָבן געשטרעבט. אונדזער כּוונה איז געווען צונויפֿגעשטעלן אַ רשימה פֿון

די נוציקסטע ווערטער אויף צו פֿאַרשטיין אַ ייִדישן טעקסט און אויסצודריקן זיך אויף ייִדיש.

נעמענדיק אין באַטראַכט אַל דאָס געזאָגטע, האָב בײַם צונויפֿשטעלן מײַן אייגענע רשימה זיך געריכטן מיט די אַרבעטן פֿון י. שטיינבוים און ד. ברידזשער און ניט געקענט נעמען אין באַטראַכט די אַרבעט פֿון א. קאַצענעלנבאָגן, הגם אויך אין איר שטעקט אַ סך אַרבעט און אַוודאי אויך דער גוטער ווילן צו ברענגען נוצן בײַם אײַנשטעלן דעם וואָקאַבולאַר פֿון דעם אָנהייבער־קלאַס.

יודל מאַרק

אין ייִוואָ

דעקלאַראַציע פֿון דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ

מיר, פֿערצן הונדערט פֿרויען און מענער וואָס האָבן זיך אויפֿגעקליבן דעם 5טן יאָנואַר 1945 אין האָנטער־קאָלעדזש־אוידיטאָריום אין ניו־יאָרק אויף דער עפֿענונג פֿון דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, ווילן ברענגען צום אויסדרוק די געפֿילן און געדאַנקען וואָס באַהערשן אונדז אין די איצטיקע פֿאַרכטיקע טעג:

1

דאָס זעקסטע יאָר שוין ווי עס בושעוועט די מלחמה, אין וועלכער די ממשלה פֿון רישעות האָט אַרײַנגעשלײַדערט די וועלט, און נאָך אַלץ ליגט פֿאַר אונדזער לאַנד און פֿאַר די פֿאַראייניקטע פֿעלקער אַ האַרטער און ווײַטער וועג, כאָטש די העלדישקייט פֿון די אַליִרטע אַרמייען גיט אונדז שוין צו זען אויפֿן האָריזאָנט די מאָרגנשטערן פֿון אויפֿגייענדיקן נצחון. מיט ליבשאַפֿט שיקן מיר אונדזער געראוס צו אונדזערע ברידער און זין אויף די פֿראָנטן, און אין אונדזער אייגענער אומפֿאַרדינטער זיכערקייט זאָגן מיר צו, אַז אַלע וואָס שוועריקייטן וואָס די מלחמה וועט אויף אונדז אַרויפֿלייגן וועלן מיר טראָגן, אַז אַלץ וואָס אין אונדזערע כּוחות וועלן מיר טאָן, כּדי צו דערנענטערן דעם שׂונאם מפּלה.

2

ווי טיף מיר זאָלן זיך ניט פֿרייען מיטן נצחון וואָס קומט אָן, — אונדזער פֿרייד איז פֿאַרכמאַרעט, ווײַל פֿאַר אונדז ייִדן וועט שוין דער טאָג ניט שײַנען אַזוי ווי ער האָט געשײַנט. מער ווי אַ העלפֿט פֿון אונדזער פֿאָלק אין אייראָפּע איז אומגעבראַכט, און פֿון אַלעמען צום שוועריסטן איז געטראָפֿן דער ייִדישער קיבוץ אין מיזרח־אייראָפּע, דער בעסטער, דער אַק־טיוסטער, דער סאָמע אויפֿטוערישער אין משך פֿון אַ האַלבן טויזנט יאָר, דער וואָס האָט אין אונדזער תּקופֿה געשפּײַזט מיט שפּעריש ער ענערגיע אי זיך אַליין, אי די אימיגראַציע־צענטערס אין דער נײַער וועלט, אי דעם ייִדישן אויפֿבוי אין ארץ־ישׂראל. געפֿאַלן איז די קרוין פֿון אונדזער קאָפּ, ווי יתומים עלנטע זײַנען מיר פֿאַרבליבן.

3

מיט געבראָכענע הערצער שטייען מיר פֿאַר די מיליאָנען קבֿרים פֿון אונדזער פֿלייש און בלוט, פֿאַר דער פֿאַרווײַסטער ייִדישער אייראָפּע, פֿאַר דעם גרויסן נסיון אין אונדזער אייגענעם כּללישן לעבן, ווען עס זײַנען פֿאַרשטאָפּט געוואָרן די קוואַלן, פֿון וואָנען עס זײַנען כּסדר געקומען צו אונדז נײַע מענטשן, נײַע אידעעס, נײַער אימפּעט. אָבער אין אָנבליק פֿון דעם דאָזיקן חורבן דערקלערן מיר, און זאָל דער מערדער דאָס מיטנעמען מיט זיך אין גרוב אין דער שעה ווען מען וועט אים פֿאַרשאַרן, זאָל די דעמאָקראַטישע וועלט דאָס הערן אין דער שעה פֿון טריומף:

— מיר וועלן זיך ניט אונטערגעבן! מיר וועלן לעבן וויַטער, ווי עס האָבן אונדז געלערנט מיט זייער לעבן און זייער טויט די ייִדן אין געטאָס, די גבורים וואָס זײַנען געפֿאַלן מיט דער שוועדד אין דער האַנט און די קדושים, וואָס זייער אייניציק געדאַנק איז געווען די אמונה.

4

מיר וויסן דאָס אַחריות וואָס ליגט אויף יעדערן פֿון אונדז פֿאַרן גורל פֿון כּלל ישׂראל, פֿאַרן גורל פֿון אַמעריקאַנער יידנטום גופֿא. אין דער האַפּענונג, אַז די גרויסקייט פֿון דער היס־טאָרישער שליחות וועט אונדז מאַכן גרעסער, זאָגט צו די 19טע יאָריקע קאָנפֿערענץ פֿון ייווא:

וואָס ס׳איז נאָר אין אונדזערע כּוחות וועלן מיר טאָן, כּדי צו העלפֿן אָפּבויען די חורבֿות, כּדי צו שטאַרקן די איבערגעבליבענע, צו העלפֿן זיי אײַנשליסן זיך צוריק אין דער קייט פֿון אַלייִדישן שאַפֿן;

וואָס ס׳איז נאָר אין אונדזערע כּוחות וועלן מיר טאָן, כּדי דורך פֿאַרצייכענען, אויפֿהיטן, פֿאָרשן און מפֿרסם זײַן זאָל אָפּגעראַטעוועט ווערן פֿאַר די קומענדיקע דורות די שאַפֿונג און דער גײַסט פֿון דער ייִדישער אייראָפּע;

וואָס ס׳איז נאָר אין אונדזערע כּוחות וועלן מיר טאָן, אַז דאָס ייִדישע לעבן אין אַמעריקע זאָל דורכגעדרונגען ווערן מיטן רוח החיים פֿון ייִדישער שעפֿערישקייט, אַז די שײַן פֿון דער שכינה וואָס האָט זיך אַנטפֿלעקט אין די געטאָס זאָל חלילה ניט פֿאַרלאָשן ווערן פֿאַר אונדז, און וואָס וויטער אַלץ מער זאָל זי נעמען שײַנען אין אונדז אַלײַן, אין אונדזערע קינדער און קינדסקינדער.

לידער פֿון געטאָ

די לידער האָט ה. לייוויק פֿאַרגעלייענט בײַ דער עפֿענונג פֿון דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, דעם 5טן יאַנואַר 1945.

פֿרילינג

פֿון א. סוצקעווער

געשריבן אין ווילנער געטאָ, דעם 15טן אַפּריל, 1943

צונויפֿגעדרייט, אַ שלאַנגעדיקער בייגל,
פֿון ליכט באַהאַלטן ליג איך אין אַ קבֿר,
און ס׳קאָרמען מיך מיט טויטגעזאָגט די פֿייגל.
דער אָנהייב פֿרילינג שמעלצט מײַן יעדן אבֿר.

איך האָרך, ווי ס׳וואַקסן גראָזן ווייך און לעבלעך,
די גרוב — מײַן היים־באַהעלטעניש — ווערט נענטער.
נאָר ערד איז ווייך ווי קינדערישע קעפּלעך
און יעדער גראָז — אַן אָדער אַ דערקענטער.

און ווי איך קריך אַרויס צו זען דעם פֿרילינג
מיט מײַנע געל־געלאָטעוועטע לונגען —
יאָגט אַן אַ פֿרוי דורך אָוונטיקער הילונג,
און ווי אַ שאָטן איז זי דורכגעדרונגען.

ווער איז די פֿרוי וואָס פֿלאַטערט מיר אַנטקעגן
און בײַ איר ברוסט אַן עופּעלע אין דרעמל?
זי פֿלאַטערט דורך צו דער וויליעס ברעגן
און אויף איר ברוסט דאָס קינד — אַ גוססדיקער פֿלעמל.

זי אײַלט צו מיר, זי קומט צו דער וויליע
און גראָבט זיך אײַן אין שטראָם אַלץ ווײַטער, ווײַטער,
דאָס קינדעלע באַזעצט זי אויף אַ קרײַץ
און זי — פֿאַרשווימט אין כּאַליקן געלײַטער.

ווי ווײַט איז די וויליע פֿון דעם נילוס?
דאָס זעלבע וואַסער שפּיגלט די מעת־לעתן;
און גרויל פֿון אייביקייטן האָט דאָך אַ רגילות
באַנײַען זיך — דער מענטש זאָל ניט פֿאַרגעסן.

אין זונפֿאַרגאַנג פֿאַרנעגלט זי די פֿינגער
און שלעפּט די שקיעה מיט אין תּהום, די כוואַליעס שווימען
איר אַריבער שטראָמיקער און גרינגער
און אויפֿן ברעג אַליין בלײַב איך אַ סימן.

— — — — — — — — — — — —

די קרײַע טראָגט דעם פֿרילינג אַ מתּנה —
אַ דרעמלקינד אין פֿרירנדיקע טערערן.
און איך באַגלייט עס ביז צו דער לבֿנה
און טראַכט: אַ נײַער משה זאָלסטו ווערן!

אייניקייט, מאָסקווע, 27סטן אַפּריל, 1944

עם ברענט, ברידערלעך, עם ברענט

פֿון מ. ג ע ב י ר ט י ק

געשריבן אין קראָקעווער געטאָ, אין 1942

עם ברענט, ברידערלעך, עם ברענט
אונדזער אָרעם שטעטל נעבעך ברענט
בייזע ווינטן מיט ירגזון
ברענען, ברענען און צעבלאָזן
אַלץ אַרום שוין ברענט.
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך מיט פֿאַרלייגטע הענט
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך ווי אונדזער שטעטל ברענט.

עם ברענט, ברידערלעך, עס ברענט
אונדזער אָרעם שטעטל נעבעך ברענט
עס האָבן שוין די פֿײַערצונגען
דאָס גאַנצע שטעטל אײַנגעשלונגען
אַלץ אַרום שוין ברענט.
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך מיט פֿאַרלייגטע הענט
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך ווי אונדזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט
עס קאָן חלילה קומען דער מאָמענט
אַז דאָס שטעטל מיט אײַך צוזאַמען
וועט פֿאַרגיין אין אַש און פֿלאָמען
בלײַבן וועלן ווי נאָך אַ שלאָכט
שוואַרצע פּוסטע ווענט.
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך מיט פֿאַרלייגטע הענט
און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך ווי אונדזער שטעטל ברענט.

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט
די הילף איז נאָר אין אײַך געווענדט

אַז דאָס שטעטל איז אײַך טײַער
נעמט די כלים, לעשט דאָס פֿײַער
לעשט דאָס פֿײַער מיט אייגן בלוט
באַווײַזט דאָס איר עס קענט.
שטייט נישט, ברידער, אָט אַזוי זיך מיט פֿאַרלייגטע הענט
שטייט נישט, ברידער, לעשט דאָס פֿײַער, ווײַל אונדזער שטעטל ברענט.

דער מחבר איז אומגעקומען צוזישן די קדושים אין פּוילן. דאָס ליד האָט צוגעשיקט אין ייוואָ מאיר ווײַל פֿון בית אַלפֿא, ארץ־ישׂראל. נאָך דעם ווי דער טעקסט איז שוין געווען אויסגעזעצט, איז אַנגעקומען פֿון ייוואָ־קאָרעספּאָנדענטן אין ארץ־ישׂראל אַ צווייטער נוסח, צוזאַמען מיט דעם ניגון, מיט וועלכן דאָס ליד וועט געזונגען. דער וואַריאַנט מיט די נאָטן וועלן קומען אין נאָענטסטן נומער ייוואָ־בלעטער. —רעד.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייוואָ, שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון ייוואָ־בלעטער.

ד״ר רודאָלף גלאַנץ איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייוואָ, שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייוואָ־אויסגאַבעס.

ד״ר נחום גלאַצער האָט געהערט צו דער ראָזנצווייג־גרופּע און געווען דאָצענט אין *Jüdisches Lehrhaus* פֿראַנקפֿורט־מײַן; ביז 1933 דאָצענט פֿאַר ייִדישער רעליגיע־וויסנשאַפֿט אין פֿראַנקפֿורטער אוניווערסיטעט. אין די יאָרן 1933 — 1937 געווען אין ארץ־ישׂראל; געווען אַ מיטאַרבעטער פֿון *Jüdische Rundschau* און פֿון שאָקען־פֿאַרלאַג. צווישן זײַנע ביכער: *Geschichtslehre der Tannaiten* (1933), *Geschichte der Talmudischen Zeit* (1937). זינט 1938 אין אַמעריקע, לערער אין „היברו טעאָלאָדזשיקל קאָלעדזש״ אין שיקאַגאָ און איצט פּראָפֿעסאָר אין „בית מדרש למורים״ אין באָסטאָן.

ד״ר מאָקס ווינריײַך — וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר פֿון ייוואָ.

מאָרק ווישניאַק — געזעלשאַפֿט־מאָסקווער אוניווערסיטעט. אין 1917 געווען פּראָפֿעסאָר פֿון עפֿנטלעכן רעכט אין פּעדאַגאָגישן אינסטיטוט אין מאָסקוע, שפּעטער מיטגליד פֿון יורידישן פֿאָלקולטעט בײַם אינסטיטוט פֿאַר סלאַווישע שטודיעס אין פּאַריז. זינט 1940 אין ניו־יאָרק. איז פֿאַרבונדן מיטן ייוואָ. מחבר פֿון בוך דאָס טראַנספּערירן באַפֿעלקערונגען וווי אַ מיטל צו פֿאַרנעמפֿערן די פּראָבלעם פֿון מינאָריטעטן, אַרויסגעגעבן דורכן ייוואָ.

ד״ר סאָל ליפּצין, הויפּט פֿון דער אָפּטיילונג פֿון דיטש און פּראָפֿעסאָר פֿון פֿאַרגלײַכיקער ליטעראַטור אין סיטי־קאָלעדזש, ניו־יאָרק. סעקרעטאַר פֿון אַקאַדעמישן ראָט פֿון ייוואָ.

ד״ר רפֿאל מאָהלער איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייוואָ.

יודל מאָרק איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייוואָ.

ד״ר יהודה ראָזענטאָל איז געבוירן אין מאָסקווע, פּוילן. געענדיקט מלאָווער הומאַניסטישע גימנאַזיע, 1926 דעם מלוכה־סעמינאַר פֿאַר ייִדישע רעליגיע־לערערס אין וואַרשע. שטודירט אין בערלין, לײַפּציג. זינט 1939 אין אַמעריקע. ד״ר־טיטל — אין דראַפּסי־קאָלעדזש. איצט ביבליאָטעקער אין *College of Jewish Studies* אין שיקאָגאָ.

ז. שטיקאָווסקי איז געווען אַספּיראַנט פֿון ייוואָ, שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייוואָ־אויסגאַבעס. 1939—1940 געדינט ווי אַ פֿרײַוויליקער אין פֿראַנקרײַך און פֿאַרווונדט געוואָרן אויפֿן פֿראָנט. איצט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי אין אייראָפּע.

אין די קומענדיקע נומערן ייִוואָ־בלעטער

דער מאַרק־אַפּריל־נומער איז שוין אין דרוק. עס גייען אין אים אַרײַן די אַרטיקלען: ד״ר ג. העשל, „די מיזרח־איראָפּעיִשע תּקופּה אין דער ייִדישער געשיכטע״, פּראָפּ׳ י. ש. יפֿה, „וועגן ד״ר לאָדערמילקס בוך ארץ־ישׂראל דאָס לאַנד פֿון האַפֿענונג״; ד״ר ר. גלאַנץ, „ייִדן אין דעם קולטורקרײַז פֿון די דײַטשן אין אַמעריקע״, אַבֿרהם ען, „עקאָנאָמישע קאָנ־פֿליקטן אין סיסלעוויטש״, נ. ב. מינקאָוו, „ח. אַלעקסאַנדראָוו״; רעצענזיעס פֿון: נ. גאָלדבערג, ד״ר מ. ווײַנבערג, יעקבֿ מעסטל, ז. שטיקאָווסקי; צווישן די מאַטעריאַלן און נאָטיצן וועלן זײַן: באַמערקונגען צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין רומעניע פֿון קלאַרע שאַכטער, צושריפֿטן און הערות צו ד״ר יעקבֿ ווײַנבערגס איבערזעצונג פֿון תּלמוד בבֿלי פֿון רבי לוי אַלאַן, ווסטער, מאַס׳; ר׳ גרשון־וואָלף ברוידה און בערל סיגאַל, פּראָווידענס, ר״א; רבי ישׂראל האַרבורג, ליק, מאַס׳; פּראָפּ׳ ח. טשערנאָוויץ, ניו־יאָרק; הרב יוסף־דוב הלוי סאָלאָוויטשיק, באָסטאָן; ר׳ יואל פּאָלאַק, ניו־יאָרק; ד״ר שלמה פֿריהאָף, פּיטסבורג; ר׳ מנחם־מענדל עקשטיין, קליוולאַנד א״א.

פֿאַר די ווײַטערדיקע נומערן ייִוואָ־בלעטער זײַנען דערווײַל אָנגענומערקט אָט די אַרבעטן: צבֿי מ. ארלינסקי, „גלות בבֿל אין שיין פֿון אַרכעאָלאָגיע; הונגע ביבער, „לעאָפּאָלד צונץ און דער „פֿאַראײַן פֿאַר קולטור און ווײַסנשאַפֿט פֿון ייִדן״; ד״ר מאָקס ווינער, „מאַטיתן און טעמעס אין „ווײַסנשאַפֿט דעס יודעניטומס״; יודל מארק, „נח פּרילוצקי״; פּראָפּ׳ יעקבֿ ר. מאַרקוס, „דער מאַדנער פֿאַל מיט דוד בכרך״; ב. סאָפּיר, „די זאַמלונג מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון ייִדן אין קובע״; יעקבֿ פֿינקלשטיין, „זכרונות פֿון אַ פֿוסגייער פֿון רומעניע קיין אַמעריקע״; משה פֿרענק, „אַ יאָר אַרבעט פֿון פּליטים־ראָט״; ד״ר ישׂראל רובין, „די ווירקונג פֿון ייִדיש אויפֿן געדאַנק העבראַיש אין ארץ־ישׂראל״ א״א. עס זײַנען אויך אָנגענומערקט צום דרוקן אַ רײַי בריוו פֿון ייִדישע שרײַבערס צו ח. אַלעקסאַנדראָוון.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

י. עפֿראָיקין, אין חלום און אויף דער וואָר: עסייען וועגן אַלטע פּראָבלעמען אין אַ נייער צײַט, פֿאַרלאָג „אויפֿן שיידוועג״, ניו־יאָרק, 1944, 377 זז׳.

אַ מענטש איז געשטאָרבן, ניו־יאָרק, ייִדיש־עטישע געזעלשאַפֿט, 1944.

עליע ווערבלין, די שלאַכט פֿאַרן מענטש און אַנדערע געזאַנגען, מאַנטעוויידעאָ, 1944, 58 זז׳.

אַבא גאָרדין, ייִדישע שריפֿטן, העפֿט 3, באַנד 4, ייִדיש־עטישע געזעלשאַפֿט, 1944.

די אידישע קאָמאָנוועלטה און אײַער צוקונפֿט (אַ וואָרט צו די אידען אין דער אַמעריקאַ־נער לענדער), אַנאַליזירט פֿון: אַ. אַלמי, ד״ר ש. בערנשטיין און דניאל פּרוש, ציוניסטישע אָר־גאַניזאַציע אין אַמעריקע, וואַשינגטאָן ד. ק., 1944, 24 זז׳.

24 יאָר „הסתּדרות״, חנוכה, דעצ׳ 1920—1944, אינפֿאָרמאַציע־ביוראָ פֿון זיוניסטישער אָר־גאַניזאַציע אין אַמעריקע, 16 זז׳.

בערטשי וויטקעוויץ (בערנאַרד ווית), יהואש, אַ ביבליאָגראָפֿיע פֿון זײַנע שריפֿטן, פֿאַר־לאָג א. כהן, קליוולאַנד, 1944, 407 זז׳.

מענדל כייקין, פֿונדאַמענט, „אונזער פֿרײַנט״, מאַנטעוויידעאָ, 1944, 106 זז׳.

ח. איאַלטי, דער האַטעל וואָס עקסיסטירט ניט, באַנד 1, 262 זז׳, באַנד 2, 262 זז׳, פֿאַר־לאָג־דרוקערײַ ב. רעזניקאָוויטש, מאַנטעוויידעאָ, 1944.

דורך פֿײַער און בלוט, געטאָ־בלעטער, געשריבן דורכן אידישן נאַצ. קאָמיטעט און דער אידישער קאָמפּאַ־אַרגאַניזאַציע אין וואַרשע, אידישער וועלט־קאָנגרעס, רעפּרעזענטאַנץ פֿון פּוי־לישן אידנטום, ניו־יאָרק, 1944, 136 זז׳.

חיים קאַטילאַנסקי, פֿאַלקס געזאַנגען לויטן נוסח פֿון חיים קאַטילאַנסקי, אַ זאַמלונג פֿון חסידישע לידער און ניגונים, אידיש־אוקראַיִנישע פֿאַלקס־לידער און שטייגער לידער מיט הקדמות, אַרײַנפֿירן, דערקלערונגען אין אידיש און ענגליש, ח. קאַטילאַנסקי בוך־קאָמיטעט אין לאָס־אַנדזשעלעס און פֿאַלקס־פֿאַרלאָג איקוף, 152 זז׳.

לעאָן האַלפּערן, גײַסטיקע שקלאַפֿן, ראָמאַן אין דעם הינטערגרונד פֿון אַן אָקאַרשט פֿאַרגאַנגענער עפּאָכע, ערשטער טייל, פֿאַרלאַג „עונג", מאַנהעטן, 1943, 267 זז׳.

לעאָן האַלפּערן, גײַסטיקע שקלאַפֿן (א פּאָטש פֿון א ייִדישקע), ראָמאַן, צווייטער טייל, פֿאַרלאַג „עונג", מאַנהעטן, 1944, 288 זז׳.

אַבֿרהם שבּח, צײַט לידער, אילוסטרירט פֿון י. מונקער, בוענאָס־אײַרעס, 1944, 32 זז׳.

יעקבֿ לעשטשינסקי, די אידישע קאָטאָסטראָפֿע, די מעטאָדעס פֿון איר פֿאַרשונג (פֿון מלחמה צו שלום — נומער 3), אינסטיטוט פֿאַר ייִדישע ענינים פֿונעם אידישן אַמעריקאַנער און וועלט־קאָנגרעס, ניו־יאָרק, 1944, 239 זז׳.

יאַנקעל ווײַנריק, א יאָר אין טרעבלינקע, פֿאַרלאַג „אונזער צײַט", ניו־יאָרק, 1944, 61 זז׳.

לכּבֿוד חנוכּה, איבער די שריפֿטן־שאַפֿונגען פֿון דער חשמונאים־עפּאָכע (חנוכּה, העפֿטל נומ׳ 59), לאָנדאָן־ווײַטשעפּל, דעצ׳ 1944, 32 זז׳.

בערגעלסאָן דאָוויד, און געווען איז נאָכט און געוואָרן איז טאָג, זשורנאַל „איקוף", בוענאָס־אײַרעס, 1944, 46 זז׳.

27 יאָר סאָוויעט־רוסלאַנד, לאָנדאָן — ווײַטשעפּל, נאָוועמבער, 1944, 39 זז׳.

ביאָליסטאָקער שטימע, ניו־יאָרק, ביאָליסטאָקער צענטער, 1944.

פּעדאַגאָגישער בולעטין, נומ׳ 32, ניו־יאָרק, קאָמיסיע פֿאַר די ייִדישע שולן, דעצעמבער, 1944, 30 זז׳.

צפֿורה ראָבין, א וועלט פֿאַר זיך, ניו־יאָרק, 1944, 126 זז׳.

דער וויִדערשטאַנד, יאָרגאַנג 5, נומ׳ 30, ניו־יאָרק, אַנטי־אַקסיס נײַעס־בולעטין, דעצ׳ 1944.

אויפֿן שוועל, נומ׳ 1 (23), ניו־יאָרק, פֿרײַלאַנד־ליגע, נאָוועמבער־דעצעמבער, 1944.

ש. צ. זעצער, די וויכטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער ייִדישער געשיכטע, ניו־יאָרק, ש. צ. זעצער געזעלשאַפֿט, אָקטאָבער, 1944.

אונזער פֿאָנד, מאַנהעטן, לאָנד ביורא פֿון קרן קימת לישׂראל אין אורוגוויי, יולי, 1944.

פּוילישער איד, ניו־יאָרק, אַמעריקאַנער פֿעדעראַציע פֿאַר פּוילישע אידן, יוני, 1944, 112 זז׳.

קרית ספֿר, ירושלים, ספֿרים עלי־יד האוניבערסיטה העברית, תמוז תש״ד.

מנחם ריבולוב, ספֿר השנה ליהודי אַמריקה, ניו־יאָרק, ההסתדרות העברית באמריקה, תש״ה, 606 זז׳.

אברהם ב״ר ישכר שטערן, ספֿר עדות בישראל, חידושים על ש״ס בבלי ומפרשיו בהלכה ואגדה וכו׳ דפים שפ״ב (382), מונטריאל, קנדה, מרחשון, תש״ד, 1943.

שיחות פֿון ב״ק אדמו״ר שליט״א, ברוקלין, מרכז הישיבות תומכי תמימים ליובאַוויטש, 32 זז׳.

יוחנן טבֿרסקי, קלמן וויטמאַן, אַבֿרהם אפשטיין, ספֿר שרפשטיין, ועד „שבילי החנוך".

ד״ר נחום גלצר, יצחק משה אלבוגן ההסטוריון, ספֿר השנה ליהודי אמריקה, תש״ה.

ציון, רבעון לחקר תולדות ישראל, יו״ל ע״י החברה הא״י להיסטוריה ואתנוגרפיה בעריכת בער ובן ציון דינבורג, זז׳ 147—197, שנה תשיעית ספֿר ד׳, ירושלים, תמוז, תש״ד.

בצרון, שנה ו, תשרי, תש״ה, חוברת א, 61 זז׳.

תדפיס, מאַנטרעאַל, קרן התרבות העברית בקנדה, נאָוו׳—דעצ׳, 1944, 16 זז׳.

תלפיות, ניו־יאָרק, חוברת בודדת: דילי וחצי, טבת־אדר, תש״ד, זז׳ 193—456.

מזמורים, מאַנטרעאַל.

Hebrew Union College Annual, Vol. 18. [488 זז׳ ענגליש; 57 זז׳ העברעיִש]

Hearings before the Committee on Labor, House of Representatives, Seventy-eighth Congress, Second Session, Washington, United States Government Printing Office, 1944, 269 pp.

Haldore Hanson, *The Cultural Cooperation Program,* Washington, United States Government Printing Office, 1944, 71 pp.

Federal Textbook on Citizenship, The Business of our Government, Books 1, 2, 3 plus Teacher's Edition, Washington, United States Government Printing Office, 1944, 70 pp. + 21 pp.

Hebrew Union College Annual, Philadelphia, Press of the Jewish Publication Society, 1944, 488 pp.

S. J. Levy, *The Story of the Allied Dental Council,* Chester, N. Y., Dental History Publishers, Inc., 1944, 363 pp.

Boris Todrin, *Out of These Roots,* Caldwell, Idaho, The Caxton Printers, Ltd., 1944, 373 pp.

Jewish Book Annual, New York, Jewish Book Council of America, 1944, 84 pp.

[יידיש, יאָרבוך, ב׳ 3, 96 זז׳; העברעיש, הספר העברי, כרך שלישי, פ׳ זז׳.]

August Rei, *Have the Baltic Countries Voluntarily Renounced Their Freedom?,* New York, World Association of Estonians, Inc., 1944, 47 pp.

Herman Feurnberg, *The Case of European Jews.*

Leo Auerbach, *The Babylonian Talmud,* New York, Philosophical Library, 1944, 286 pp.

Jacob Apenszlak and Moshe Polakiewiez, *Armed Resistance of the Jews in Poland,* New York, American Federation for Polish Jews, 1944, 80 pp.

Everett Cherrington Hughes, *French Canada in Transition,* Chicago, The University of Chicago Press, 1944, 227 pp.

Reuben Fink, *America and Palestine,* New York, American Zionist Emergency Council, 1944, 522 pp.

Journal of Biblical Literature, Vol. LXIII, Part IV, December 1944.

Proposals for the Establishment of a General International Organization as Submitted by the Dumbarton Oaks Conference, New York, The Woodrow Wilson Foundation, 1944, 12 pp.

Mishmar Bulletin, New York, Hasomer Hatzair Org., November 1944.

Rayford W. Logan, *What the Negro Wants,* Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1944, 352 pp.

Furrows, New York, Habonim, November 1944.

Henrik F. Infield, *Cooperative Living in Palestine,* New York, The Dryden Press, 1944, 192 pp.

Solomon Liptzin, *Germany's Stepchildren,* Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1944, 298 pp.

Siegfried Bernfeld, "Freud's Earliest Theories and the School of Helmholtz," reprinted from *The Psychoanalytic Quarterly,* Vol. XIII, No. 3, July, 1944, pp. 341-362.

Gerhard Jacoby, *Racial State,* New York, Institute of Jewish Affairs of the American Jewish Congress and World Jewish Congress, 1944, 355 pp.

Comparative Literature News-Letter, Committee on Comparative Literature of the National Council of Teachers of English, November 1944.

Jewish Social Studies, New York, Conference on Jewish Relations, October 1944.

Report of the Interim Committee, New York, The American Jewish Conference, November 1, 1944, 128 pp.

Abraham I. Katsh, "Education and Racial Prejudice," reprinted from *Jewish Social Studies,* Vol. VI, No. 3, New York, 1944, pp. 227-232.

Prof. Harry M. Orlinsky, "Rabas Sakab in Num. 24-9," reprinted from *The Jewish Quarterly Review New Series,* Vol. XXXV, No. 1, Philadelphia, The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning, 1944, pp. 173-177.

William W. Brickman, *A Guide to the Study of Anti-Semitism,* St. Louis, Mo., Jewish Coordinating Council, 1944, 26 pp.

The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, The American Academy of Political and Social Science, November 1944.

Morris A. Gutstein, *Memorial Services for the Day of Atonement and the Last Days of the Festivals, Chicago,* The Norman Rubin Memorial Foundation, 1944, 13 pp.

Clark M. Eichelberger, *Proposals for the United Nations Charter,* New York, Commission to Study the Organization of Peace, October, 1944, 32 pp.

Dumbarton Oaks Documents on International Organization, Washington, D. C., Department of State, U. S. Government Printing Office, 1944, 21 pp.

United States Government Manual, Washington, D. C., Division of Public Inquiries, Office of War Information, Summer 1944, 712 pp.

Gwethalyn Graham, *Earth and High Heaven,* Philadelphia and New York, J. B. Lippincott Company, 1944, 288 pp.

Bernard Heller, "A Perennial Pattern of Prejudice," reprinted from *Religion and Life,* Summer 1944, 12 pp.

National Jewish Welfare Board 1943 Annual Report, New York, Jewish Welfare Board, 42 pp.

The Yale Review, Conn., Yale University Press, Winter 1945.

The Jewish National Home in Palestine, Washington, United States Government Printing Office, 1944, 512 pp.

Hebrew and Yiddish Books, Jewish Book Month, Nov. 10 - Dec. 10, 1944, 21 pp.

The I. L. O. at Work, No. 4, the Philadelphia Conference, Montreal, International Labor Office, November 1944, 24 pp.

Hon. Joseph M. Proskauer, *Brotherhood,* New York, American Jewish Committee.

Headway, London, League of Nations Union, November 1944, 16 pp.

Abraham E. Millgram, *Sabbath, the Day of Delight,* Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1944, 495 pp.

Alex Bittleman, *The Jewish People Will Live On!,* New York Morning Freiheit Association, 1944, 47 pp.

Oklahoma Journal of Religion, Norman, Oklahoma, Oklahoma School of Religion, October 1944.

Bulletin of the New York Public Library, November 1944.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינבערג, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָרן: מ. ווינבערג, י. מאַרק.

ווען די רעדאַקציאָנעלע אַרבעט פֿון דעם
נומער איז שוין געווען פֿאַרענדיקט איז
אָנגעקומען די ידיעה פֿון איראָפּע, אַז אין
ווילנע איז צווישן די קדושים אומגעקומען

נח פּרילוצקי

מיטגליד פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע
און פֿון דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג
פֿון ייוואָ, פֿאָרזיצער פֿון דער געזעלשאַפֿט
„פֿרײַנד פֿון ייוואָ" אין וואַרשע

כּבֿוד זײַן אָנדענק

אַן אָפּשאַצונג פֿון די וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן פֿון דעם ניפֿטער וועלן
מיר געבן אין איינעם פֿון די קומענדיקע נומערן ייוואָ־בלעטער

FRANZ ROSENZWEIG

By Nahum Glatzer (pp. 33 - 69)

Franz Rosenzweig was an outstanding thinker of the renaissance of Judaism in Germany after the last war. His *magnum opus, Stern der Erlösung,* represents a system of philosophy conceived from a very broad and original Jewish viewpoint. The Free Jewish Academy in Frankfort on the Main, a creation of Rosenzweig's, was a center of Jewish re-orientation in Germany. In spite of almost complete paralysis during the last eight years of his life, Rosenzweig continued his literary activity. The major work of this period was a translation of the Bible into German (together with Martin Buber), based on a unique philosophy of language. Rosenzweig died in 1929 at the age of forty-three. The present study gives an account of his life, his return to Judaism from assimilation, and discusses the major issues of his philosophical and religious thinking and his critical relation to the concepts of nineteenth-century emancipation.

THE JEWS IN RELATION TO THE GERMAN CULTURAL MILIEU IN AMERICA UP TO THE EIGHTIES

By Rudolf Glanz (pp. 70-95)

This is the first of a series of papers on German-Jewish relations in the United States. In this paper the author deals primarily with the bases for German-Jewish relations up to the time of the War of Independence. The problems of Americanization of the German immigrants, of the attitude of the British colonists toward them, of their allegiance to German culture are treated. The unfriendliness of the colonists toward the Germans is explained by the flooding of the country by hired German soldiers in the War of Independence.

The part of the Jews as bearers of cultural traditions from Germany, as accompaniers of German immigrants, as consumers of and contributors to the German press in the United States, as disseminators of information about the new country which helped prepare the Germans for their adjustment, and the role of the Jews in economic life here are discussed.

KARAITE EXEGESIS OF THE NINTH CENTURY

By Judah Rosenthal (pp. 96-110)

This study, which is part of a larger work (an earlier chapter was printed in the *Yivo Bleter,* XXI, 1, January-February, 1943), deals with the biblical studies of two prominent Karaite scholars in the ninth century, Benjamin al-Nahavandi and Daniel al-Kumissi. Since the Karaites rejected the Talmud and bent their energies toward interpretation of the Bible, they were to a considerable extent responsible for the revival of modern Hebrew philology and exegesis.

ABSTRACTS

THE YIVO FACES THE POST-WAR WORLD

By Max Weinreich (pp. 3 - 18)

This paper was delivered at the opening session of the Nineteenth Annual Yivo Conference, January 5, 1945

In the sixth year of World War II, the Yivo will observe its twentieth anniversary. In all these years the strength of the Yivo lay in the interrelation of its work with the major problems of Jewish existence. The responsibility for the survival of the Jewish people now rests upon American Jewry. The Yivo is ready to do its share. American Jews have to face the same basic problem as other Jewish settlements: to live as Jews in a Gentile world. The solution, as the Yivo sees it, lies not in denying the Jewish situation, but in utilizing it to the advantage of the Jewish group itself and of the nation as a whole. Renascence is the Yivo's message to American Jewish youth. It can give them knowledge of Jewish life and competence for Jewish communal leadership. It can unite them with the Jewish world beyond the borders of the United States and help them see and solve their personality problems as members of a minority group. Communal work implies social planning. Social planning is feasible only on the basis of organized social research, such as Yivo has been conducting on an ever growing scale, and the emerging Yivo Graduate School for Jewish Social Studies may inaugurate a new period in Jewish communal life in this country.

IGNACY SCHIPPER (1884-1943)

By Raphael Mahler (pp. 19 -32)

The position of Ignacy (Isaac) Schipper, who perished in Warsaw under the Nazis, in Jewish historiography is presented in this sketch of his life and work. His approach to Jewish history as the accumulation of developments in the people and not as outstanding deeds of leaders constituted one of his contributions to historical methodology. His consideration of Jewish history within the framework of general history marked another advance over the approach of earlier historians. One of the founders and pillars of the Section of History of the Yivo, Schipper was a historian with a deep love for Yiddish and for the living culture of the Jews. His monumental studies on Jewish economic history in the Middle Ages, on Jewish autonomy in Poland, and on Jewish theatre and drama are expressions of the wide scope of his interests.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

YUDEL MARK
Uriah Katzenelenbogen's Contribution to the Study of Yiddish Vocabulary for Beginners 148

In the Yivo 150

Editorial Notes 153

Books Received 154

Noah Prilutsky (Obituary) 158

The table of contents of Volume XXIV is printed in this issue between pages 144 and 145. In binding, the table of contents should be removed and the Yiddish section placed at the beginning of the volume and the English at the end.

Issued bi-monthly except July and August by the Yiddish Scientific Institute—Yivo, Inc., at 535 West 123rd Street, New York 27, New York.

Subscription price $5.00 per year; available only in joint subscription with *Yidishe Shprakh* ($3.00) and *Newsletter of the Yivo* ($2.00).

Entered as second-class matter June 3, 1940, at the Post Office at New York, N. Y., under the Act of March 3, 1879

Copyright 1945 by the Yiddish Scientific Institute—Yivo

Printed in U. S. A.

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXV **JANUARY-FEBRUARY, 1945** **No. 1**

TABLE OF CONTENTS

Notes on the Articles in This Issue 1

MAX WEINREICH
The Yivo Faces the Post-War World 3

RAPHAEL MAHLER
Ignacy Schipper (1884-1943) 19

NAHUM GLATZER
Franz Rosenzweig 33

RUDOLF GLANZ
The Jews in Relation to the German Cultural Milieu in America up to the Eighties 70

JUDAH ROSENTHAL
Karaite Exegesis of the Ninth Century 96

REVIEWS

SOL LIPTZIN
Ben Hecht, *A Guide for the Bedevilled;* Waldo Frank, *The Jew in Our Day* 111

MARK VISHNIAK
Hugo Marx, *The Case of the German Jews vs. Germany: A Legal Basis for the Claims of the German Jews against Germany* 119

NATHAN GOLDBERG
Arthur H. Jones, "A Method for Studying Moral Judgments," *American Journal of Sociology;* Arthur H. Jones, "Sex, Educational and Religious Influence on Moral Judgments Relative to the Family," *American Sociological Review;* Geoffrey S. M. Block, "Jewish Students at the Universities of Great Britain and Ireland—excluding London," *The Sociological Review* .. 127

MISCELLANEA

The *Geto-Yedies* of Vilna 133

Z. SZAJKOWSKI
The Jewish Underground Press in France, 1940-1944 142

A Yiddish Letter Written One Hundred Years Ago from America..... 145

A Letter from Israel Davidson to Joseph Opatoshu 148

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH 160

ייִוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן ווייסנשאַפטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הינטיקן נומער 161

אַבֿרהם יהושע העשל
די מיזרח־אייראָפּעישע תקופה אין דער ייִדישער געשיכטע 163

יעקבֿ ש. יפֿה
ארץ־ישראל, דאָס לאַנד פֿון האָפֿענונג. אַן אַנאַליז פֿון לאָודערמילקס
Palestine, the Land of Promise 184

רודאָלף גלאַנץ
ייִדן אין דעם קולטורקרייז פֿון די דייטשן אין אַמעריקע ביז די 80ער יאָרן 203

נ. ב. מינקאָוו
חיים אַלעקסאַנדראָוו (1869—1909) 235

משה פֿרענק
אַ יאָר טעטיקייט פֿון „ווואָר רעפֿיודזשי בארד" 261

(המשך פון אינהאַלט אויף דער צוויייטער זייט הילע)

מאַרץ־אַפּריל, 1945 — באַנד XXV, נומ׳ 2

המשך פון אינהאלט

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

יעקבֿ מעסטל
דריי ביכער טעאַטער־זכרונות 271

נ. גאָלדבערג
צו דער דעמאָגראַפֿיע פֿון יידן אין אַמעריקע 280

ז. שיקאָווסקי
אַ בוך וועגן טעאַטער אין קאַרפענטראַס 287

מאַקס ה. ווינבערג
דער ערשטער וואָס האָט אָנגעוועדט היץ־טעראַפּיע בײַ פּסיכאָזן 288

דיסקוסיע

מ. י. שעלובסקי
וועגן דער צירקולאַציע פֿון דער אַמעריקאַנער יידישער פּרעסע 290

נ. גאָלדבערג
וווּ זײַנען די חילוקי־דעות? 294

מאַטעריאָלן און נאָטיצן

הוגאָ ביבער
לעאָפֿאָלד צונץ און דער „פֿאַראײַן פֿאַר קולטור און וויסנשאַפֿט פֿון יידן“ 298

ישראל רובין
וועגן דער ווירקונג פֿון יידיש אויף דעם גערעדטן העברעיש אין ארץ־ישׂראל 303

מ. ו.
מרדכי געבירטיקס „עס ברענט, בריידערלעך...“ 310

אין יוווא 312

פֿון רעדאַקציע 312

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 313

ענגלישע קיצורים 320

דאָס אָהריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון יוווא טראָגן די מחברים גופֿא

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער

אַבֿרהם יהושע העשל, די מיזרח־איראָפּעיִשע תקופּה אין דער ייִדישער געשיכטע

דאָס איז אַ רעפֿעראַט וואָס ד״ר העשל האָט געלייענט אויף דער קאָנפֿערענץ פֿון ייִוואָ, — זונטיק, דעם 15טן יאַנואַר, 1945. דער רעפֿעראַט האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. דער מחבר האַלט, אַז אַ תקופּה אין לעבן פֿון אַ פֿאָלק דאַרף מען אָפּשאַצן ניט נאָך דער קוואַליטעט פֿון די ביכער וואָס זײַנען אין דער תקופּה אַרויס און ניט נאָך אַנדערע קינסטלעריש און וויסנשאַפֿטלעכע אויפֿטוען, נאָר אויפֿן סמך פֿון דעם, „וויפֿל געלײַטערטקייט עס איז פֿאַראַן אינעם לעבן פֿון אַ פֿאָלק, וויפֿל גײַסטיקע סובסטאַנץ עס שטעקט אין זײַן טאָג־טעג־לעבקייט". און ווען ער טרעט צו מיט אַזאַ מאָס, קומט ער צום אויספֿיר, אַז די געהויבנסטע און גײַסטיקסטע תקופּה אין דער גאַנצער ייִדישער געשיכטע איז געווען די מיזרח־איראָפּעיִשע.

אײַנער פֿון די גרונטשטריכן פֿון דער תקופּה איז די פֿאָלקסטימלעכקייט פֿון ייִדישקייט, די פֿולקומע פֿאַרזיכדיקייט און אָריגינעלקייט פֿון ייִדישקייט. עס האָט זיך אין דער תקופּה אויסגעפֿורעמט אַן אייגנאַרטיקער ייִדישער מענטש, וואָס בײַ אים איז געווען אַ ביסעלע שבת אויך אין זײַן אינדערוואָכן. די תּלמודישע בילדונג האָט זיך דעמאָקראַטיזירט. „דאָס לערנען איז געווען אַ ליד פֿון בענקשאָפֿט", איז געווען „אַ טעכניק פֿון סובלימירן געפֿיל אין געדאַנק, חלום אין פֿילפֿול", און „יעדער ייִד האָט זיך דאָ געפֿילט ווי אַ שותף צו דער תּורה". אויך פֿרומקייט איז דעמאָקראַטיזירט געוואָרן. אויך די מאָדערנע מיזרח־איראָפּעיִשע ייִדן האָבן געקלערט וועגן ציבור, ניט וועגן יחיד, און געהאָט אין זיך די לעבנסקראַפֿט פֿון די פֿרימודערנע דורות (זז׳ 163—183).

יעקבֿ ש. יפֿה, ארץ־ישׂראל דאָס לאַנד פֿון האָפֿענונג. אַן אַנאַליז פֿון לאָודערמילקס *Palestine, the Land of Promise*

דאָס איז אַ געניוע באַטראַכטונג פֿון לאָודערמילקס בוך מיט אַ סך צוגאָבן און באַמערקונגען וועגן דער אויפֿנעמעווידיקייט פֿון ארץ־ישׂראל. דער מחבר שטרײַכט אונטער, אַז מען האָט ביז איצט ניט געהאָט קיין אַלזײַטיקע פֿאַרשטעלונג פֿון לאַנדבאַנוץ און באָדן־פֿרוכטיקייט. די מאָדערנע סיסטעם פֿון באָדן־קאָנסערווירונג, וואָס זי גיט אַ מיגלעכקייט אין לשער צו פֿאַרשטאַרקן די פֿרוכטיקייט און צו שפּײַזן אַ סך מער מענטשן ווי מען האָט פֿריִער געקענט, צוויגנט אונדז איבערצושאַצן אַלע אײַנגעשטעלטע מיינונגען וועגן דער אויפֿנעמעווידיקייט פֿון אַ לאַנד. אַ דאַנק זייערע גאָר הויכע לאַנדווירטשאַפֿטלעכע דערגרייכן האָבן ייִדן געקענט אַ לענגערע צײַט אויפֿהיטן זייער זעלבשטענדיקייט אונטער די רוימער וואָס האָבן זיך געגייטיקט אין די פֿראָדוקטן פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער לאַנדווירטשאַפֿט. דער חורבן פֿון באָדן הייבט זיך אָן מיטן אָנקומען פֿון די אַראַבער וואָס האָבן ניט געוווסט ווי אַזוי צו פֿאַרהיטן דאָס לאַנד פֿון די צעשטערעריש פֿוחות. די קלימאַטישע און אַגראָלאָגישע באַדינגונגען פֿון ארץ־ישׂראל זײַנען ענלעך — און נאָך גינציקער — ווי אין דרום־קאַליפֿאָרניע. וויטער דערקלערט דער מחבר דעם „עמק־הירדן־פּראָיעקט" וואָס, ווען ער זאָל דורכגעפֿירט ווערן, קען ער באַוואָנען און עלעקטריפֿיצירן ארץ־ישׂראל. די אָן ערך 2 מיליאָן אָקערלאַנד אין א״י קענען האָבן דעם ווערט פֿון אָן ערך 4-5 מיליאָן אָקער אַ דאַנק די זייער גינציקע קלימאַטישע באַדינגונגען פֿון לאַנד. דערויבער האַלט דער מחבר, אַז „ארץ־ישׂראל וועט לײַכט שפּײַזן און אויפֿהאַלטן פֿון 8 ביז 10 מיליאָן מענטשן" (זז׳ 184—202).

רודאָלף גלאַנץ, יידן אין דעם קולטורקריזיז פֿון די דײַטשן אין אַמעריקע אין די 80ער יאָרן

דאָס איז דער צווייטער טייל פֿון ד״ר ר. גלאַנצס אַהבעט וועגן יידן אין דעם קולטור־קריזיז פֿון די דײַטשן אין אַמעריקע (דער ערשטער טייל איז אין נומ׳ 1, יאַנואַר־פֿעברואַר, 1945). דאָ דערציילט דער מחבר וועגן דעם צונויפֿבונד צווישן דײַטשן און יידן אין מיטל־מערב, וועגן דעם וויִ מען האָט די דײַטשן ניט אַרײַנגענומען אין די פּיאָניר־אַרגאַניזאַציעס און זיי האָבן דערפֿאַר געשאַפֿן זייערע אייגענע פּיאָניר־פֿאַראיינען, וווהין זיי האָבן אָפֿט שפּעטער אַרײַנגענומען אויך יידן. עס איז געווען ניט בלויז אַ שלום־בית צווישן דײַטשן און יידן, עס איז אויך געווען אַ באַזונדערע אידעאָלאָגיע פֿון אַט אַזאַ פֿרידלעכן צונויפֿלעבן זיך. דאָך איז שפּעטער אויפֿגעקומען אַ גאַנץ ברענעק קינאה צו די פֿאָליטישע דערגרייכונגען פֿון יידן. נאָר אַזוי ווי דײַטשן האָבן זיך געגייטיקט אין יידן אויסצוהאַלטן זייערע אינסטיטוציעס, איז דאָך די געזעלשאַפֿטלעכע באַציונג צו יידן געווען אין אַלגעמיין אַ קאָרעקטע. יידן האָבן זייער קאָנטיק זיך באַטייליקט אין די געזאַנג־פֿאַראיינען. איין צײַט האָט דער פֿאַראיין ״אַריאָן״ אײַנגאַפֿירט בײַ זיך דעם אַריער־פֿאַראַגראַף. וויניקער קאָנטיק איז דער יידישער אָנטייל אין די גימנאַסטיק־פֿאַראיינען. דערפֿאַר אָבער האָבן יידן זייער שטאַרק געשטיצט דעם דײַטשישן טעאַטער און געהאַט אַ גרויסע צאָל ליבהאָבער־קרײַזלעך וואָס האָבן אויפֿגעפֿירט פּיעסעס אויף דײַטש. איין צײַט איז געווען קאָנטיק די השפּעה פֿון דער יידישער פּרעסע אין דער דײַטשישער שפּראַך. לסוף ווײַזט דער מחבר אָן, אַז פֿאַרן פֿאַרשפּרייטן זיך פֿון קאָרטנשפּיל האָט מען אויך צו פֿאַרדאָנקען די דײַטשן (זז׳ 203—234).

נ. ב. מינקאָוו, חיים אַלעקסאַנדראָוו (1869—1909)

דער מחבר דערציילט וועגן דעם לעבן און דער שרײַבערשער קאַריערע פֿון דעם פֿאַר־געסענעם פּובליציסט, דיכטער און קריטיקער. באַזונדער שטעלט ער זיך אָפֿ אויף די קריטישע אַרטיקלען און אויף די לידער פֿון דעם פֿריצײַטיק פֿאַרשטאַרבענעם שרײַבער. אַלעקסאַנדראָוו איז בשעתּו זייער הויך געשאַצט געוואָרן פֿון די בני־דור וואָס האָבן געחלומט וועגן אַ באמת פֿרײַער פּרעסע, ניט אָפֿהענגיק פֿון די אָפּיציעלע ריכטונגען און פֿון יחידים וואָס פּרעסע איז זייער געשעפֿט. דער מחבר הייבט אַרויס אַלעקסאַנדראָוס יידישיזם, זײַן גײַסטיקע אומאָפּ־העניקייט און זײַן גרייטקייט צו גיין קעגן שטראָם, ניט צו רעכענען זיך מיט מאַטעריעלע שוועריקייטן. עס באַקומט זיך אַ בילד פֿון זייער אַ מוטיקן און אידעאַליסטישן שרײַבער. צום אַרטיקל זײַנען צוגעגעבן וויִ הוספֿות אַלעקסאַנדראָוס לידער און אָפֿרופֿן וועגן אים גלײַך נאָכן טויט און צום ערשטן יאָרצײַט (זז׳ 235—260).

משה פֿרענק, אַ יאָר טעטיקייט פֿון „וואָר רעפֿיודזשי באָרד״

דער איבערבליק נעמט אַרום דאָס גאַנצע יאָר 1944. ניט געקוקט אויף די גוטע כוונות פֿון דעם אָנפֿירער פּעלי, האָט די קאָמיסיע ניט געקענט אויפֿטאָן וויפֿל זי האָט געוואָלט איבער אַ ריי מניעות, וואָס דער מחבר שטעלט זיך אָפ אויף זיי. ער הייבט אַרויס די גוטע אַרבעט פֿון דעם אָמבאַסאַדאָר אין טערקײַ סטיינהאַרד און פֿון דעם שליח פֿון דער קאָמיסיע הוירשמאַן און וויַזט אָן אויף דער היפּוכדיקער האַלטונג פֿון דעם אָמבאַסאַדאָר אין שפּאַניע הייַנט. דער מחבר שטרײַכט אונטער די אויפֿטוען פֿון דער קאָמיסיע, אָבער דער אַלגעמיינער אויספֿיר איז: „עס איז אַ קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון פֿאַרלוירענע געלעגנהייטן״ (זז׳ 261—270).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 271 — 289).

דיסקוסיע (זז׳ 290—297).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 298—318).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 319—320).

די מיזרח־אייראָפּעישע תקופה אין דער יידישער געשיכטע *

פֿון אַבֿרהם יהושע העשל

פֿאַרבאַמערקונג

די ביזאַהעריקע יידישע געשיכטע קאָן מען בדרך כּלל אײַנטיילן אין פֿיר תקופֿות: 1. די יידן אין דער אַלט־אַריענטאַלישער וועלט; 2. די יידן אין דער סינ־קרעטיסטישער וועלט (פֿון דער מכבישער צײַט ביז צו דער פֿאַרשפּרייטונג פֿונעם איסלאָם); 3. די יידן אין דער איסלאָמישער וועלט; 4. די יידן אין דער קריסט־לעכער וועלט. אין דער דריטער תקופֿה זײַנען די ספֿרדישע, אין דער פֿערטער תקופֿה זײַנען די אַשכּנזישע יידן דער דאָמינירנדיקער קיבוץ אין יידישן פֿאָלק. ביז צום נײַנצנטן יאָרהונדערט שטעלן צונויף אַלע אַשכּנזישע יידן וואָס ווינען אין דעם שטח צווישן דעם ריין און דעם דניעפּער, צווישן דעם באַלטישן און שוואַרצן ים ווי אויך אין עטלעכע שכנותדיקע מדינות אַ קולטורעל איינהייטלעכע גרופּע. בײַם ווײַטלע פֿון דער דאָזיקער קולטור־ספֿערע שטייען רשי און דער קריזז אָרום ר׳ יהודה החסיד. די גײַסטיקע אַנטוויקלונג פֿון דער אַשכּנזישער תקופֿה דערגרייכט אַ קלימאַקס אין מיזרח־אייראָפּע, ספּעציעל אין דער פֿאַר־שפּרייטונג פֿון חסידות.

אונדזער אָפּשאַצונג ווערט דורכגעפֿירט פֿון דער פּערספּעקטיוו פֿון גע־שיכטע אַזוי אַז ענינים וואָס זײַנען געווען למשל שטאַרק וויכטיק נאָר אין די לעצטע יאָרן ווערן נאָר באַטראַכט לויט זייער באַדײַטונג אין דעם גאַנצן בילד פֿון דער תקופֿה וואָס האָט זיך געצויגן איבער אַכט הונדערט יאָר. אונדזער אויפֿ־גאַבע איז צו כאַראַקטעריזירן די שטריכן וואָס ברענגען אַרויס, לויט אונדזער מיינונג, דעם מהות פֿון דער תקופֿה. מיר מוזן איגנאָרירן אַנדערע שטריכן וואָס זײַנען, ווי עס ווײַזט אונדז אויס, טפֿלדיק. מיר וועלן זיך אויך נישט אַרײַנלאָזן אינעם אַנאַליזירן די סיבות און פֿאַקטאָרן וואָס האָבן גורם געווען צו דעם אויפֿ־קום פֿון דעם אינדיווידועלן פֿרצוף פֿון דער דאָזיקער עפּאָכע. די דאָזיקע פֿראָבלעם איז אַ חקירה פֿאַר זיך. מיר וועלן אויך נישט באַשרײַבן די פֿאַרשיי־דענע אויפֿטוען וואָס מיר פֿאַרדאַנקען דער עפּאָכע, ווי למשל די אַנטוויקלונג פֿון יידיש, דאָס אויפֿקומען פֿון חכמת ישׂראל, די פֿאַרשפּרייטונג פֿון חסידות, מוסר, השׂכּלה, די אויפֿלעבונג פֿון העברעיש, די מאָדערנע העברעישע און יידישע לי־

---

* געלייענט אויף דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייוואָ, דעם 7טן יאַנואַר 1945, אין ניו־יאָרק.

טעראַטור, חיבת־ציון, ציוניזם, יידישער סאָציאַליזם, דאָס אויפֿשטעלן פֿון נייע צענטערס, דעם אויפֿבוי פֿון ארץ־ישׂראל און די פֿאַרשיידענע באַמיִונגען צו מאַדערניזירן דאָס יידישע לעבן און צוזופֿאַסן עס צו געביטענע באַדינגונגען. בעצם איז דער מחבר זיך באַווּסט אַז ער דערלאַנגט דעם לייענער נישט מער ווי ראָשי־פּרקים.

1

ווי אַזוי שאַצט מען אָפּ דעם געשיכטלעכן ווערט פֿון אַ תקופֿה? מיט וואָסער מאָס מעסט מען קולטור?

דער מינהג איז אין דער מאָדערנער וועלט אַז מען שאַצט אָפּ אַ תקופֿה לויט איר קולטורעלן פֿראָגרעס, לויט דער קוואַליטעט פֿון די ביכער און דער צאָל אוניווערסיטעטן, לויט די קינסטלערישע אויפֿטוען און וויסנשאַפֿטלעכע חידושים וואָס זיינען אין איר אויפֿגעקומען.

מיר יידן, די ערשטע אומה אין דער וועלט וואָס האָט אָנגעהויבן נישט נאָר צו פֿאָרנאָטירן נאָר אויך אָפּצושאַצן און צו מישפּטן דורות, שאַצן אָפּ תקופֿות לויט אַן אָנדערער קריטעריע. מיר שאַצן אָפּ לויט דעם — וויפֿל געלייטערטקייט עס איז פֿאָראַן אינעם לעבן פֿון אַ פֿאָלק, וויפֿל גייסטיקע סובסטאַנץ עס שטעקט אין זיין טאָג־טעגלעכקייט, ד״ה וויפֿל מעטאָפֿיזיק איז אײַנגעוואָפֿט אין זיין גשמיות. פֿאָר אונדז איז קולטור דער לעבנסטיל פֿון אַ פֿאָלק. מיר מעסטן קולטור לויט דעם ווי ווײַט לעבט דאָס פֿאָלק, נישט נאָר יחידים, לויט דעם נוסח פֿון אַן אייביקער לערע. וויפֿל פּנימיות, רחמנות, שיינקייט און קדושה זיינען פֿאָראַן אין טאָג־טעגלעכן לעבן פֿון אַ פֿאָלק?

דער נוסח פֿון דעם לעבן פֿון אַ פֿאָלק איז וויכטיקער ווי דער נוסח פֿון דער קונסט פֿון אַ פֿאָלק. דער עיקר איז נישט דער אויסדרוק, דער עיקר איז די עקסיסטענץ גופֿא, דער מקור פֿון אויסדרוק. דער שליסל צום מקור פֿון שעפֿערישקייט לייגט אינעם רצון זיך צו באַהעפֿטן צו גייסטיקייט, צו זיין נאָענט צו איידלקייט, און נישט דווקא אין דער פֿעיקייט זיך אַרויסצוזאָגן. די ברכה צו זיין שעפֿעריש קומט אַרײַן אין אונדזער אַרײַנפֿילן זיך אין דער אומענדלעכער וויירקלעכקייט, נישט אין דער אַמביציע עפּעס צו זאָגן. כדי אָפּצושאַצן די באַדײַטונג פֿון דער מיזרח־אייראָפּעישער תקופֿה אין דער יידישער געשיכטע דארפֿן מיר נישט בלויז אָפּשטעלן זיך אויפֿן צושטייער צו ליטעראַטור, וויסנשאַפֿט און קונסט, נאָר אויף דעם לעבנס־געפֿיל און לעבנסטיל. יעמאָלט געפֿינען מיר אַז אין איר האָט אונדזער פֿאָלק דערגרייכט די העכסטע מדרגה פֿון פּנימיות. פֿון דעם שטאַנדפּונקט קענען מיר זאָגן אַז זי איז געווען די גאָלדענע עפּאָכע אין דער יידישער געשיכטע, אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער נשמה.

די יידישע קולטור אין דער העלעניסטישער און ספֿרדישער עפּאָכע איז אַ פּראָדוקט פֿון אַ זיווג, פֿון אַ סימביאָז פֿון יידישער טראַדיציע און גריכישער אָדער איסלאַמישער קולטור. מען לעבט מיטן פּנים צו די אומות העולם. מען נעמט איבער ליטעראַרישע פֿאָרמען, וויסנשאַפֿטלעכע מעטאָדן, פֿילאָסאָפֿישע קריטעריעס און אַפֿילו טעאָלאָגישע גרונטגעדאַנקען — פֿון אָנדערע. מען איז פֿאָר־

אינטערעסירט צו באַטאָנען דאָס בשותפותדיקע וואָס איז פֿאַראַן אין יידנטום און אין דער אַרומיקער קולטור. מען פֿאַרגעסט אָפֿט צו דערזען דאָס ספּעציפֿישע, דאָס אייגנאַרטיקע. אָפֿט שרײַבט מען און מען טראַכט לויט אַ פֿרעמדן נוסח, מען באַמיט זיך צו מאַכן פֿשרות מיט די טעאָריעס פֿון גרויסע דענקערס. נישט זעלטן איז מען אָפֿילו אָפּאָלאָגעטיש.

אין דער אַשכנזישער תקופה פֿאַרלויפֿט דאָס גײַסטיקע לעבן פֿון יידן אין התבודדות. דאָס פֿאָלק לעבט אַליין צווישן פֿרימיטיווע געזעלשאַפֿטלעכע פֿאָרמעס. מען באַהאַנדלט אַלע ענינים פֿון לעבן מיט אַ שטאַרקן רעליגיעזן אָנטייל. אַלע ווערטן פֿון לעבן ווערן אָנגענומען מיט אַ רעליגיעזער קאָנאָטאַציע. אַלע ווערטער פֿון לשון־קודש ווערן פֿאַרנומען מיט אַ מיסטישן אינהאַלט. אַלע ווערטער פֿון יידיש ווערן אַ סימבאָל פֿון אַ רעליגיעזן באַגריף. אַלע ווערטער פֿון לשון־הקודש ווערן אַ סימבאָל פֿון אַ מיסטישן באַגריף. אַ גאַנצע ליטעראַטור איז אַנטשטאַנען, וואָס באַשעפֿטיקט זיך נאָר מיט רעליגיעזע ענינים. אַ גאַנצע ליטעראַטור איז אַנטשטאַנען, וואָס באַשעפֿטיקט זיך נאָר מיט מיסטישע ענינים. אַ גאַנצע ליטעראַטור איז אַנטשטאַנען, וואָס באַשעפֿטיקט זיך נאָר מיט הלכות. אַלע ווערטער פֿון דער ליטעראַטור, אַלע ווערטער פֿון דער פּאָעזיע, אַלע ווערטער פֿון דער פּראָזע, אַלע ווערטער פֿון דער פּובליציסטיק, אַלע ווערטער פֿון דער פּאָלעמיק, אַלע ווערטער פֿון דער פּראָפּאַגאַנדע

דאָס פֿאָלק גופֿא ווערט אַ קוואַל פֿון יִידישקייט. עס האָט אָנגעהויבן זאָגן: מבשרי אחזה אלקי. יִידן האָבן אָנגעהויבן זינגען. זייער פֿאַנטאַזיע האָט זיך אויפֿגעכאַפּט, דער פּילפֿול לאָזט זיך אַרײַן אין אויסגעטראַכטע סיטואַציעס, די דרשות פֿון מגידים ווערן פֿול מיט משלים. מען הייבט אָן געפֿינען אומעטום סודות, רמזים. די פּרשה „ואתחנן" אין וועלכער משה רבינו איז מתפלל אַז ער זאָל זוכה זײַן אַרײַנצוקומען אין ארץ־ישׂראל טײַטשט אויס דער מגלה עמוקות אין זיבעצעטן יאָרהונדערט אויף 252 אופֿנים. ניגלה ווערט ניסתר. חריפֿות פֿאַרט זיך מיט קבלה, אינעם חושן משפט הייבט מען אָן געפֿינען סיתרי תורה. אָפֿילו אין נעמען פֿון שטעט לײַגן רמזים. און פֿוילן איז דער טײַטש „פה־לײַן", ד״ה „נעכטיק דאָ". אַזוי איז געשטאַנען אויף אַ קוויטל וואָס איז אַראָפּגעפֿאַלן פֿונעם הימל, ווען יִידן זײַנען אָנטלאָפֿן פֿון די רציחות אין דײַטשלאַנד בשעת דער „שווארצער מגפה". אויף די בלעטער פֿון די ביימער, דערציילט מען, זײַנען אויפֿגעשריבן שמות און אין זייערע צווייגן באַהאַלטן זיך נשמות וואָס זײַנען נעבעך נע־ונד און זוכן אַ תיקון בײַ אַן ערלעכן יִידן וואָס זאָל פֿאַרבײַגייענדיק זיך אָפּשטעלן און דאַוונען מינחה אונטער אַ בוים.

די ספֿרדישע ספֿרים צייכענען זיך אויס דורך זייער שטרענגן, לאָגישן סדר. זיי זײַנען קאָמפּאָנירט לויט אַ קלאָרער סכעמע, אין וועלכער יעדער פּרט שטייט אויף זײַן אָרט. די אַשכנזישע מחברים זײַנען מוותר אויף קלאָרקייט לטובת טיפֿקייט. די קאָנטורן פֿון זייערע געדאַנקען קומען אַרויס ווייניקער דײַטלעך, דערפֿאַר אָבער באַוועגטער, דירעקטער, נאַטירלעכער. ספֿרדישע ספֿרים זײַנען ווי קלאַסישע אַרכיטעקטור, אַשכנזישע ספֿרים — ווי בילדער פֿון רעמבראַנדט, פֿול מיט עמקות און סודותדיקייט. יענע האָבן ליב די האַרמאָניע פֿון אַ סיסטעם, די — די שפֿאַנונג פֿון דיאַלעקטיק. יענע ווערן געטראָגן פֿון אַ געמאָסטענער פֿײַערלעכקייט, די — פֿון אימפּולסיווע אײַנפֿאַלן. אָפּט פּלאַצט זייער פֿאַרעם פֿון קאָנוווּלסיע פֿון געפֿיל, פֿון לײַדנשאַפֿט פֿון געדאַנק, פֿון עקספלאָזיווער התלהבות. יענע זײַנען ווי אויסגעפּוצטע קולטיווירטע פּאַרקן, די — ווי פּראָסטע אַלטע וועלדער. יענע זײַנען ווי אַ געשיכטע מיט אָן אָנהייב און אַ סוף, די — פֿאַרמאָגן אָן אָנהייב, אָבער פֿאַראַנדלען זיך אָפֿט אין אַ מעשׂה אָן אַ סוף.

די ספֿרדים, פֿאַראינטערעסירט אין אויפֿהיטן די גײַסטיקע ירושה, סאָר־טירן און סיסטעמאַטיזירן דעם שטאָף וואָס האָט זיך אָנגעקליבן אין משך פֿון דורות. די אַשכנזים גלויבן זיך מחדש צו זײַן, צו פֿאַרטיפֿן. פֿאַר זיי איז דער עיקר נישט צו וויסן און צו געדענקען, נאָר צו געפֿינען און צו פֿאַרשטיין. נישט דער פּסק הלכה איז וויכטיק, נאָר די סבֿרות אויף וועלכע ער איז געבויט.

דער משנה תורה פֿונעם רמבם דעם ספֿרדי סאָרטירט די הלכות לויט לאָ־גישע באַגריפֿן און גיסט איבער דעם שטראָם פֿון דינים און געזעצן אין אַן אַבסטראַקטער סיסטעם. אין די טורים פֿון דעם אַשכנזישן ייִד רבינו יעקב, דעם זון פֿון ראָ״ש, וואָס שאַפֿן די סובסטאַנץ פֿון שולחן ערוך, זײַנען די דינים אַראַנזשירט לויט דעם סדר היום פֿון יעדן ייִד. מען הייבט אָן מיטן אויפֿשטיין אין דער פֿרי און מען פֿאַרענדיקט מיט קריאת־שמע לייענען בײַ נאַכט; דעם רמבמס

סדר איז לאָגיש, אָבער די טורים זײַנען ווי שפּיגלען וואָס רעפלעקטירן דאָס לעבן ווי עס איז.

די ספֿרדים שטרעבן צו פֿערזענלעכער שלמות און באַמיען זיך אויסצודריקן זייער אידעאַל אין ראַציאָנעלע דיבורים. זיי שטרעבן צו מנוחת הנפש, צו אינעווייניקסטער שלווה און צופֿרידנקייט. זייער מוסר איז אָפט בעלי־בתיש, פֿול מיט פּראַקטישער חכמה און עצות טובֿות. צו גיין דעם גאָלדענעם דרך, זיך לאָזן אויף שלייאַך פֿון אין דער מיטן און אויסמײַדן די עקסטרעמען איז איינע פֿון די פֿאָפּולֿערסטע עצות. דעם אַשכנזישן מוסר איז פֿרעמד אָזאַ באַגריף ווי שלמות וואָס לאָזט זיך דעפֿינירן: זײַנע ציל֯ן זײַנען — אויב נישט נאָך העכער. דער אַשכנזישער בעל־מוסר אָדער דער חסידישער יוד איז עקזאַלטירט. ער רײַסט זיך צום טראַנסצענדענטן, צום איבערנאַטירלעכן. עפּעס פֿילט ער אָז ניט נאָר דער רוים, אויך די נשמה איז אומענדלעך. רויקע קאָנטעמפּלאַציע, הדרגהדיקער אויפֿשטײַג איז פֿאַר אים נישט קיין דרך. התלהבות אָן אַ שיעור, דאָוונען, לערנען אָן אַ מאָס, אָן אַ סוף — דאָס איז פֿאַר אים אָן ענין. קעמפֿט מען אָפּט מיטן חומר, מיט דער ענדלעכקייט, קאָן מען ניט אַנטלויפֿן פֿונעם זיך — שטרעבט מען כאָטש צום ביטול היש.

2

עס האָט זיך אויסגעפֿורעמט אַן אייגנאַרטיקער יידישער מענטש. זײַן טבֿע און געשמאַק זײַנען נישט לויט כּללים פֿון קלאַסישער שיינקייט. אָבער ער פֿאַרמאָגט אַ ספּעציפֿישן חן. ער איז נישט ווי אַן אויפֿגעמישטער עמוד אין אַ ספֿר וואָס ליגט פֿאַר די אויגן סטאַטיש, מיט זײַן גלײַכמעסיק בילד פֿון שורות, מיט זײַן פּראָפּאָרציע פֿון טעקסט און גליון. ער איז אַנדערש. זײַן נשמה האָלט זיך אין איין אויפֿמישן. דער וואָס האָט נישט לײַב צו שטיין אויף איין אָרט, דער וואָס האָט אַ שנעלע תּפיסה און וואָס עס שווינדלט אים נישט פֿון דער כסדרדיקער פֿאַראַנדערשונג — וועט געניסן דעם חן פֿון עכטער באַוועגטקייט. פֿאַראַן ווייניק קינסטלערס וואָס קאָנען אי אויפֿכאָפּן אי אָפּשאַצן די דאָזיקע „יידישע טבֿע". און ווען די דאָזיקע באַוועגטקייט שטעלט זיך אָפּ אין קריסטאַליזירטע מעשׂים און דיבורים, געפֿינען מיר אין זיי אַ געוויסן „קנייטש" וואָס קיין שום דעפֿיניציע קאָן נישט איבערגעבן.

דער חן פֿון מיזרח־אייראָפּעישע יידן קומט פֿון זייער אינעווייניקסטער רײַכקייט, פֿון דער פּאָלאַריטעט פֿון שכל און געפֿיל, פֿון פֿרייד און אומעט. אַלצדינג אין זייער לעבן איז געווען פֿיקסירט לויט אַ נוסח. נישט געווען קיין זאָך וואָס מען האָט איבערגעלאָזט אויף הפֿקר. גלײַכצײַטיק אָבער איז געווען אין זיי גענוג וויטאַליטעט וואָס האָט געקאָנט כסדר מאַדיפֿיצירן דעם אָנגענומענעם נוסח. מען האָט געהאַלטן אין אין צולייגן מינהגים און ארײַנלייגן אַ נײַעם „קנייטש" אינעם אַלטן נוסח. די מעשׂים, די פֿאַרמען זײַנען איבערגעגאַנגען בירושה פֿון דור צו דור, אָבער די כוונות, די טעמים מיט וועלכע מען האָט מאַטיווירט די מעשׂים, האָבן זיך געביטן. אַזוי אָרום איז דער קוואַל פֿון פֿרישקייט קיין מאָל נישט געוואָרשטאָפּט.

דער נוסח לויט וועלכן מען האָט געלעבט איז נישט געווען באַגרענעצט צו רעליגיעזע מעשׂים. נישט נאָר שבתים, אֲפילו דאָס וואָס מען טוט „אויף אַ פֿולער וואָך" האָט אַ צורה. וואָסערע מאכלים צו עסן אין געוויסע טעג, ווי אַזוי אָנצוטון און אויסצוטון די שיך אָדער ווי צו האָלטן דעם קאָפּ בײַם גיין אויפֿן גאַס — אַלץ איז פֿיקסירט לויט אַ נוסח. פֿאַר יעדן שטיקל פּיוט, פֿאַר יעדער תּפֿילה און סליחה איז דאָ אַ ספּעציעלער ניגון. יעדער פּרט באַזיצט אַ פּרצוף. אויף יעדער זאַך ליגט אַן אינדיווידועלער חותם. אֲפילו די לאַנדשאַפֿט ווערט יידיש. חודש אלול ווען עס דערנענטערן זיך די ימים נוראים ציטערן די פֿיש אין וואָסער; ל״ג בעומר פֿרייען זיך אַלע ביימער. קומט אַ יום־טובֿ — פֿילן עס אֲפילו, להבדיל, די פֿערד און די הינט. דער סאָלאָוויי זינגט מיט „אַ גאַנצער חבֿרה משוררים". און אַ קראָ וואָס זיצט אויף אַ צוועגל זעט אויס פֿון דער ווײַטנס „ווי אָנגעטון אַ ווײַס טלית, מיט פּאַסן תכלת פֿאַרנט, און דאָונט שאָקלענדיק זיך, זי בוקט זיך, פֿאַלט תּחנון מיטן קעפּל, שפּרינגט אַ ביסל אונטער, אַ קליין קראָקעלע געבנדיק אַ פּאָר מאָל, בלײַבט דערנאָך שטיין אַן לשון" (מענדעלע מוכר־ספֿרים, פֿישקע דער קרומער).

די מיזרח־איראָפּעישע יידן זינען געווען אַ פֿאָלק וואָס האָט געהאַט אַ שותּפֿישן רצון און אַ שותּפֿישן גורל. דאָס איז נישט געווען סתּם אַן איינפֿאָרמיקע און גלײַכמעסיקע געזעלשאַפֿט, אַ שבֿט פֿון איין שטיק, נאָר אַ פֿילפֿאָרמיקער ציבור, אײַנהייטלעך אין זײַן פֿאַרשיידנאַרטיקייט, איין לשון אין אַ סך דיאַלעקטן. די סאָציאַלע עקסיסטענץ איז געווען אַ קאָמפּלעקסע, אָפּט באַהערשט פֿון צענטרי־פֿוגאַלע כוחות, אָבער דער צענטער איז געווען בשותּפֿותדיק און מייסטנס אויך די פּעריפֿעריע. געווען אֲפילו ענגוג סאָציאַלע דינאָמיק כדי צו שאַפֿן גרופּירונגען אויף אַן אייגענעם שטייגער. חסידים וואָס פֿאָרן צו איין רבין, זיי מעגן וווינען אין פֿאַרשיידענע שטעט און געהערן צו אַלערלײַ עקאָנאָמישע שיכטן, זינען אַ גרופּע פֿאַר זיך מיט אַן אייגענעם גאַנג אין לעבן, מיט אייגענע מינהגים און אינטערעסן, וואָס זינען אַזוי אינטענסיוו אַז זיי האָבן אֲפילו אַ השפּעה אויף זייער עקאָנאָמישן מצב. פֿון דער אַנדערער זײַט לייגט אָפּט אַרויף דער קלאַס צו וועלכן מען געהערט זינן חותם אויף רעליגיעזע אינסטיטוציעס. בעלי־מלאָכות פֿון איין מין, למשל, מאָכן זיך אומאָפּהענגיק פֿון דער גרויסער קהלשער שול און בויען אייגענע מינינים און קלויזן.

3

אַ וויכטיקער פֿאַקטאָר אין דער אַנטוויקלונג פֿונעם אַשכנזישן יידישן איז געווען די דעמאָקראָטיזאַציע פֿון דער תּלמודישער בילדונג.

אין משך פֿון 500 יאָר נאָך דעם ווי דער תּלמוד איז געוואָרן פֿאַרענדיקט האָבן די גאונים פֿון בבֿל באַהערשט דאָס יידישע לעבן מיט זייער אויטאָריטעט. זיי האָבן געפּסקנט שאלות און מסביר געווען שוועריקע שטעלן אין גמרא. ערשט אין צוועלפֿטן יאָרהונדערט הייבט זיך דער מערב אָן צו עמאַנציפּירן. דורך דער שאַפֿונג פֿון הלכישע קאָמפּענדיעס און פּירושים צום תּלמוד ווערן די יידן

אין די וויטע לענדער ביסלעכווײז אומאָפהענגיק פון בבל. די אַלטע פּירושים זײנען נאָר צו אײנצלנע שטעלן און די אַלטע קאָמפּענדיעס זײנען ניט גענוג אַרומנעמענדיק. ערשט דעם רמבמס משנה תורה און רשיס פּירוש אויף תלמוד מאַכט די יידישע מאָסן אומאָפהענגיק פון די גאונים. מען דאַרף ניט מער שרײבן קיין בריוו און אָנפֿרעגן שאלות אין בבל.

ספּעציעל רשי און די בעלי־תוספות שטעלן דאָס פּאָלק אויף די פֿיס. אָן רשי איז דער תלמוד אָן עזאָטעריישער לימוד. דורך רשי זײנען אַלע געדאַנקען אָפֿן. וואָרעם רשי פֿאַרטײַטשט יעדעס וואָרט אָנשטאָט צו שרײבן געלערנטע די־סערטאַציעס וועגן כּלים און פּסק הלכות. רשי האָט דעמאָקראַטיזירט די יידישע בילדונג; ער האָט געבראָכט חומש, נביאים וכתובים, גמרא און מדרש צום פּאָלק, ער האָט דעם תלמוד געמאַכט פּאָפּולקסטימלעך. גמרא ווערט אָן ענין פֿאַר כּל ישׂראל. דורך אים ווערט די ירושה פון ארץ־ישׂראל און בבל פֿאַרשמאָלצן אין איינס. לומדות הערט אויף צו זײַן אַ מאָנאָפּאָל פון יחידים און פֿאַרשפּרייט זיך אַלץ מער און מער. אין אַ סך קהילות ווערט דער עם־הארץ וואָס פֿאַרשטייט ניט די קלײַנע אותיותלעך דער יוצא־מן־הכּלל.

אַ יידיש שטעטל איז „אַן ארט פון תורה פון אייביקע יאָרן, וווּ די אינטעלי־גענס זײנען כּמעט אַלע לומדים, וווּ דער בית־מדרש, די קלויז איז פֿול מיט בעלי־הבתים און בעלי־הביתלעך וואָס זיצן און לערנען, אויך מיט ישיבה־בחורים, פּרושים פון דער פֿרעמד; . . . וווּ אַלע פֿאַרנאַכט, בין מינחה למערבּ, פֿאַר־קלײַבן זיך אָרום באַזונדערע טישן בעלי־מלאָכות און נאָך אַנדערע פֿונעם עולם, צו הערן אַ גוט וואָרט פון די פֿאַרזאַמלטע דאָרט — בײַ איין טיש מדרש, בײַם צווייטן עין יעקבֿ, בײַם דריטן פּסוק, בײַם פֿערטן חובת הלבבות וכדומה אַזעלכע חקירה־ און מוסר־ספֿרים; וווּ שבת און יום־טובֿ ווערן פֿונעם בעל־מימר, לעבן דעם אָרון קודש, געזאָגט פֿלאָמעדיקע דרשות וואָס צינדן אָן דאָס האָרץ פון כּנסת ישׂראל מיט הייליקער לִיבשאַפֿט צו דער שכינה, וואָס זײנען געווירצט מיט טרייסטווערטער פון די נביאים, מיט משלים קלוגע, מיט שאַרפֿע גלײַכווערט־לעך פון די חכמים, און מיט אַ קול, מיט אַ ניגון וואָס דערקווויקט, צעגייט זיך אין אַלע אברים״ (מענדעלע מוכר־ספֿרים, שלמה ר׳ חיימס).

יידן אַרעמע־לײַט, וואָס זייערע קינדער קענען נעבעך נאָר דעם טעם פון „זונטאָג בולבעס, מאָנטאָג בולבעס״, זיצן ווי אינטעלעקטועלע נגידים. זיי פֿאַר־מאָגן גאַנצע אוצרות מיט אייגענע סבֿרות און פֿאַרוואַרפֿענע גמרות. וואָרפֿט עמע־צער אויף אַ האַרבן רמבם, שטײגט איינער דעם צווייטן איבער מיט תירוצים און איידעלע חילוקים. דער מאָגן איז לַיידיק, די היים איז ענג, אָבער די מוחות זײנען פֿול מיט האָב און גוטס און די תורה איז פֿרײַ און ווײַט. קומט עפּעס אונטער אַ שאלה, איז באַלד דאָ אַ מחנה יידן וואָס שיטן מיט דעות, ראַיות און ציטאַטן.

וויל מען פֿאַרברענגען גייט מען ניט אין שענק, נאָר אין בית־מדרש אַרײַן. דער יצר־הרע טרײַבט ניט צו שפּילן קאָרטן, נישט צו שיפֿרות. די לַיידנשאַפֿט לייגט מען אַרײַן אין דער „תאווה צום ברעטל״ — אין דעם חשק צו דאָונען פֿאַרן עמוד.

וווּ איז נאָך פֿאַראַן אַ פֿאַלק, וואָס זײַן פֿאָפּולערסט וויגליד איז: „תּורה איז די בעסטע סחורה"? מאַמעס חלומען איבער די וויגעלעך: „פֿאַרמאַך קינדעלע די אויגן, שלאָף — וועסט אם ירצה השם ווערן אַ רבֿ". ווערט אַ קינד געבוירן, קומען יינגלעך פֿון חדר און לייענען קריאת־שמע בײַ זײַן וויגעלע. אײַנגעוויקלט אין אַ טלית, ווערט דאָס קינד צום ערשטן מאָל געטראָגן אין חדר אַרײַן. חדר־יינגלעך זײַנען די צאָן קדשים, און דער מאַמעס צערטלעכקייט־נאָמען פֿאַר אַ יינגעלע איז „מײַן צדיקל". איז מען טאַקע גרייט צו פֿאַרקויפֿן דאָס קישן פֿון קאָפּ כּדי צו באַצאָלן שכר־לימוד. יידענעס האָרעווען זייער לעבן לאַנג כּדי די מענער זאָלן זיצן און לערנען. מען טיילט זיך מיטן ביסן און מען גיט אַ ישיבֿה־בחור „טעג". און ווען דער קול תּורה מיט זײַן אומעטיקער זיסקייט טראָגט זיך פֿון בית־מדרש דורך די אַרעמע געסלעך, שעפּן יידן פֿאַרמאַטערטע אויף זייער געלעגער נחת און פֿרײַן אַז זיי האָבן אויך דערין אַ חלק. אַליין אָפּגעריסן פֿון לערנען און פֿאַרטאָן אין די דאגות־פֿרנסה, טרייסט מען זיך מיט דעם וואָס מען האָלט אויס די בני־תּורה. יעדן יידנס אידעאַל איז צו נעמען אַ בן־תּורה פֿאַר אַן איידעם. הינט צו טאָג רעדט מען געווײַנטלעך מיט ביטול פֿון קעסט. אָבער ווו איז נאָך פֿאַראַן אַן אינסטיטוציע וואָס האָט מער אויפֿגעטאָן פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון גײַסטיקער בילדונג פֿון מאַסן מענטשן ווי קעסט?

דאָס לערנען איז געווען אַ ליד פֿון בענקשאָפט, אַ זיך אַראָפּרעדן פֿון האַרצן פֿאַרן בעל־הרחמים. דאָס לערנען איז געווען אַ מין דאָוונען, פֿול מיט דבֿקות און תּשוקה צו אַן אויסגעלײַטערטער וועלט. זייער פּנימיות האָט אָנגענומען איבער־רעאָלע פֿאַרמען. זיצן יידן און פֿאַרטיפֿן זיך אין דער סוגיא פֿון תּגרי לוד און וווּ־טאָגן איבער גלות השכינה. זיי מאַטערן זיך איבער אַ טונקעלן וצריך עיון פֿון אַ מהרשאָ און פֿילן דעם צער פֿון דער וועלט. ווער קען משיג זײַן זייער טיפֿקייט?

לערנען איז געווען אַ טעכניק פֿון סובלימירן געפֿיל אין געדאַנק, חלום אין פּילפּול, פֿון אויסדריקן וווּ־טאָג אין אַ קשיא און פֿרייד אין פֿאַרענטפֿערן אַ האַרבן רמבם. די שפּאַנונג פֿונעם געמיט האָט מען אַרײַנגעלאָזט אינעם אויסקאָמ־ביניר שאַרפֿזיניקע, כּמעט אומפֿאַרענטפֿערלעכע רעטענישן; בענקשאָפֿטן, דער־וואַרטונגען — אינעם אויסגעפֿינען נײַע לאָגישע המצאות. און די גרעסטע פֿרייד איז געווען צו אָנטדעקן אַן ענטפֿער אויף נאָגנדיקע ספֿקות. אַ וועלט מיט שטיפֿע־רישקייט און שפּילערישקייט וואָס יידן האָבן אין זיך אײַנגעהאַלטן לײַגט אין זייערע חילוקים. דער באַווּסטזיניקער צוועק אָבער איז ניט געווען זיך גופֿא אויס־צודריקן. די תּורה וויל מען נישט אָנווענדן אָדער אויסנוצן, מען וויל זיך באַשײַנען. מען איז געווען פֿאַרליבט אין לערנען, האָט מען אַרײַנגעלייגט די נשמה, דעם מוח, דאָס האַרץ אין דער גמרא אַרײַן. געטראָגן פֿונעם ניגון, פֿליט מען אין דער ריינער, רוחניותדיקער מחשבֿה פֿון גדאָנק, הויך און העכער, אָוועק פֿון דער וועלט מיט אירע זאָכן, פֿאָקטן און צוועקן, אָוועק פֿון די גרענעצן פֿון דאָ און איצט, אַהין וווּ די שכינה האָרכט זיך אײַן אין דעם וואָס יידן זינגען מחדש. קדושה איז געלעגן אין זייער חריפות, דער צמאה נפשי לאלהים האָט אָנגעפֿילט אַלע אבֿרים.

יעדער ייִד האָט זיך דאָ געפֿילט ווי אַ שותף צו דער תורה. ער האָט זיך געמאַטערט איבער אַ קשיא און ווי אַן אייגענער האָט ער זי פֿאַרענטפֿערט מיט זײַנער אַן אייגענער סבֿרא. ער האָט איבערגענומען דעם אָפּאַראַט מיט פֿאַרשיי־דענע מעטאָדן און זיך באַמיט צו באַקומען אַ שניט אין לערנען, נישט נאָר בקיאות, נאָר אויך ידיעות. דער פּועל־יוצא איז געווען — ער איז געווארן אַ דענקער, נישט נאָר אַ ווייסער.

יידן האָבן עוסק געווען אין נזיקין און אין חושן משפּט נישט וויניקער ווי אין מועד און אין יורה דעה. זיי האָבן זיך געמאַטערט איבער ענינים וואָס זײַנען געווען אי נישט אַקטועל אי ווײַט פֿונעם באַנאַלן גאַנג פֿון לעבן. זייער לערנען איז געווען בעצם אומאייגנוציק, פֿרײַ פֿון פּראַגמאַטישע נגיעות. זייער לערנען איז נישט געווען פּראַקטיש, נאָר עסטעטיש. דער וואָס לערנט כּדי אַרויסצונעמען אַ היתר הוראה און צו ווערן אַ רבֿ, פֿון דעם מאַכט מען אַ חוכא וטלולא. אָבער דאָס אָפּוועגן די אייגלעך סבֿרות און צולייגן אַדער אַראָפּנעמען אַ ניואַנס האָט געגעבן דעם לערנער דאָס געפֿיל, ווי ער וואָלט פֿאַרוואַלטן די אוצרות אינעם בית המקדש פֿון דער תורה. דאָס איז געווען אַ סארט עבֿודה וואָס האָט אָפּט פֿאַר־פֿישופֿט דאָס געמיט. איר פּריסטערלעכע פּראַכט איז געלעגן אינעם טון גופֿא, נישט דווקא אין די רעזולטאַטן וואָס מען האָט דערגרייכט. דער ווילנער גאון האָט דערציילט זײַן תּלמיד, ר׳ חיים וואָלאָזשינער, אַז אַ סך מאָל זײַנען צו אים גע־קומען „מגידים פֿון הימל״ און אים געוואָלט מגלה זײַן הייליקע סודות, אָבער דער גאון האָט געזאָגט: מוחל! ער וויל ליבער זיך מאַטערן אויף דער תורה און אַליין געפֿינען דעם אמת.

דער פּילפּול איז געווען אַ המשך פֿון דער שקלא וטריא פֿון דער גמרא, אַן אויסבילדונג און אַנטוויקלונג פֿון דער טראַדיציע וואָס האָט קיין מאָל נישט אויפֿגעהערט. מען איז זיך מפֿלפּל מיט אַמאָליקע גדולים. נישטאָ קיין גרענעצן צווישן דעם אָמאָל און דעם הײַנט; אויב עס געפֿינט זיך אַ סתירה צווישן ר׳ עקיבֿא אייגער פֿון פּוזן וואָס האָט געלעבט אינעם 19טן יאָרהונדערט און ר׳ יצחק אַלפֿאַסי פֿון מאַראָקאָ וואָס האָט געלעבט אינעם 11טן יאָרהונדערט, מישט זיך אַרײַן דער וואַרשעווער למדן פֿונעם 20סטן יאָרהונדערט מיט אַ נייעם קוק און מאַכט שלום צווישן זיי. מען וויל נישט פֿאַרענטפֿערן אַקטועלע פּראָבלעמען, מען וויל ממשיך זײַן דאָס לערנען פֿון תנאים און אמוראים, פֿון ראשונים און אַחרונים. מען איז וויניקער פֿאַראינטערעסירט אין פּסקענען שאלות ווי אין אויסטראַכטן שאלות.

עס איז גרינג אַוועקצומאַכן מיט דער האָבט אַזאַ מענטאַליטעט און זי אַנרופֿן בטלנות. אָבער וואָס איז דען אייגלעך ווי בטלנות? די נשמה שפּייזט זיך דאָך פֿון אומפּראַקטישקייט. די אומפּראַקטישע איבערלעבונגען זײַנען דאָס ארץ פֿון קולטור, דער ענערגיע־קוואַל פֿון מענטשלעכקייט. אַ ציוויליזאַציע וואָס האָט נאָר אין זינען ניצלעכקייט איז אין תוך נישט פֿיל אַנדערש ווי באַר־באַרישקייט.

דער פּשוטער זינען פֿון דער תורה איז צו אייבערפֿלעכלעך פֿאַר די ייִדן. גראָבט מען זיך אַרײַן אין די ווערטער און מען געפֿינט באַהאַלטענע געדאַנקען

אין זייערע טיפֿענישן. דער איינפֿאַכער געדאַנק פֿון אַ כּלל, די גלײַכע ליניע פֿון אַ דין איז צו שמאָל און צו ענג צו קאָנען אײַנהאַלטן אין זיך זייער בליק. דער שטורעם פֿון דער נשמה וואָס וועלט געהאַלטן אין צוים וועלט פֿאַרוואַנדלט אין אַ טרײַב־קראַפֿט פֿאַרן מוח. די אינעווייניקסטע אומרו לעבט זיך אויס אין אינטעלעקטועלער לײַדנשאַפֿט. דאָס דענקען וועלט פֿול מיט גבֿורה. דער מוח שמעלצט דעם מעטאַל פֿון תּלמודישע געדאַנקען און שמידט זיי אויס אין פֿאַנטאַסטישע פֿאַרמען, זיגזאַגן, אין וועלכע דער געדאַנק פֿאַרפֿלאַנטערט זיך צו ערשט און קומט נאָך דעם אַרויס בשלום.

פונקט ווי חריפֿות אין דענקען איז באַליבט בײַ די וואָס זינגען עוסק אין ניגלה, אַזוי איז דער צימצום פֿון אויסדרוק באַליבט בײַ די וואָס זינגען עוסק אין ניסתר. עס אַנטוויקלט זיך אַ סטיל וואָס היפּערט איבער די הנחות און שפּרינגט גלײַך צו צום פּועל־יוצא. דער אַפֿאָריזם וואָס וויל דערגרייכן אַ געדאַנק מיט איין כאַפּ, אַנשטאָט צו דערנענטערן זיך צו אים פֿאַמעלעך און בהדרגה, איז די ליטעראַרישע פֿאָרעם וואָס איז צום מערסטן אַדעקוואַט אויסצודריקן די מחשבֿות פֿון מיזרח־אייראָפּעישע יידן. יידן רעדן קורץ און שאַרף, גיך און בולט, מען פֿאַר־שטייט זיך אויפֿן וווינק.

סבֿרות זינגען ווי אידלשטיינער. די מחשבֿה וואָס דרינגט זיי דורך ברענגט אַרויס אַ שלל ניואַנסן און דיסטינקציעס, פונקט אַזוי ווי דער ליכטשטראָל וואָס גייט דורך אַ פּריזמע ברענגט אַרויס אַלע קאָלירן פֿון רעגן־בויגן. דרייענדיק די פֿילקאַנטיקע סבֿרות קומט אַרויס פֿון זיי אַ פֿינקלדיקע שטיין וואָס בײַט זיך לויט דער ריכטונג אין וועלכער מען האַלט זיי אַנטקעגן דעם ליכט פֿון דער מחשבֿה. די פֿאַרפֿירערישע גראַציע, די פֿאַרשיידנאַרטיקייט פֿון געשלעפֿענע סבֿרות האָט ליכטיק געמאַכט אין קאָפּ און געבלענדט די אויגן. די באַגריפֿן זינגען געוואָרן דינאַמיש און אַרויסגעגעבן פֿון זיך פֿאַרבן און באַדײַטונגען וואָס האָבן אין פֿלוג נישט קיין שײַכות געהאַט אײנע מיט דער צווייטער. עס האָבן זיך געשיט פֿון זיי אײַנפֿאַלן און המצאות. און די הנאה פֿון אַנטדעקן האָט געקוויקט דאָס הארץ. דאָס איז נישט געווען קיין רעאַליסטיש דענקען. אָבער אויך קונסט באַשטייט ניט אין נאָכמאַכן נאַטור. און מאַטעמאַטיק איז נישט קיין אימיטאַציע פֿון עפּעס וואָס איז שוין פֿאַראַן.

4

מיר מוזן פֿאַרשטיין דאָס לעבנס־געפֿיל וואָס האָט באַהערשט די מיזרח־אייראָפּעישע יידן כדי צו קענען אָפּשאַצן דעם פֿאַקט וואָס דער רובֿ פֿון זייערע בעסטע מוחות זינגען געווען פֿאַרטאָן אין אויסטײַטשן, אויספֿאָרשן און אַנט־וויקלען די הלכה. פֿאַר זיי איז די וועלט נישט קיין אוצר וואָס דער בורא עולם האָט איבערגעלאָזט אויף הפֿקר. לעבן איז געווען פֿאַר זיי אַ שליחות וואָס דער רבונו־של־עולם האָט איבערגעגעבן יעדן יחיד און נישט סתם אַ געלעגנהייט זיך צו לאָזן וווילגיין. לעבן איז לכל הפּחות אַזוי אַחריותדיק ווי אַנפֿירן אַ פֿאַבריק, למשל. אין לעבן האָלט יעדער מענטש אין איין פּראָדוצירן מחשבֿות, דיבורים,

מעשׂים. ער שטעלט צו די סחורה צו די כּוחות פֿון קדושה אָדער צו די כּוחות פֿון טומאה. ער האַלט אָדער אין איין אויפֿבויען אָדער אין איין צעשטערן.

עס לייגט אַן עול אויפֿן מענטשן מתקן צו זײַן וואָס איז קאָליע געווארן אין קאָסמאָס. זײַנען ייִדן פֿאַרנומען מיט עבֿודת השם. זעלטן זײַנען זיי באַהערשט פֿון אַ תּאווה צו חומרות אָדער פֿון אַ נטיה זיך צו דיסציפּלינירן אַן אַ פֿאַרוואָס. בעיקר ווערן זיי געטראָגן פֿון דעם געפֿיל ווי וויכטיק עס איז זייער שליחות. די וועלט וואָלט ניט האָבן קיין קיום אַן דער תּורה. דאָס דאָזיקע געפֿיל גיט זייער טאַן דעם כּישוף פֿון אַ קינסטלערישן אָקט, אין וועלכן דער מאַטעריאַל איז נישט שטיין אָדער בראָנדז, נאָר די מיסטישע סובסטאַנץ פֿון קאָסמאָס.

געלערנטע זײַנען מקריב זייערע יאָרן כּדי חוקר ודורש צו זײַן די טבֿע פֿון געוויקסן אָדער די לעבנס־פֿראָצעסן פֿון אינזעקטן. פֿאַר דער וויסנשאַפֿט איז יעדער קלייניקייט פֿול מיט חשיבֿות. גריבלען זיך געלערנטע אין ניואַנסן, אין כּל־המינים אייגנשאַפֿטן פֿון יעדן שטאָף. זיי ציטערן איבער אַ קוצו של יוד. די פֿרומע אָשכּנזישע געלערנטע זײַנען געווען פֿאַרשערט וואָס האָבן מיט אַן ענ־לעכער לייַדנשאַפֿט אויסגעפֿאָרשט די געזעצן לויט וועלכע מענטשלעכע מעשׂים דאַרפֿן ווערן רעגולירט. די ערלעכקייט און איבערגעבנקייט וואָס לייגן אין זייער אָרבעט האָבן צו זיך זייער גלייכן אין דער וויסנשאַפֿטלעכער פֿאָרשונג. זיי ווילן אַרויסטרײַבן דעם כּאָס פֿון דער מענטשלעכער עקסיסטענץ און ציווילייזירן דאָס נאַטירלעכע לעבן פֿון מענטשן לויט דער הלכה. זיי ציטערן איבער יעדן ריר, יעדן הויך. נישט פֿאַראַן כּמעט קיין פּרט צו וועלכן מען קאָן זיך באַצויגן גלייכ־גילטיק. אַלץ איז ערנצט, אַלץ איז וויכטיק. אַנטדעקט מען נײַע חומרות, פֿירט מען אײַן נײַע סייגים. עס ברענט אין זיי אַ לייַדנשאַפֿט צו דערגרייכן דעם מאַקסי־מום אין פֿרומקייט. פּונקט ווי די ליכטיקע מסירת־נפֿש פֿון פֿאָרשער זעט אויס ווי אַ ביטער אָפּקומעניש אין די אויגן פֿון די בעלי־תּאוותניקעס, אַזוי מעג די פֿאָזיע פֿון חומרות גרילצן אין די אויערן פֿון ציניקער. אָבער אפֿשר איז די פֿראָגע וואָסער ברכה מען באַדאַרף צו מאַכן אויף אַ באַשטימטן מאכל, די פֿראָגע פֿון צופֿאַסן דאָס גשמיותדיקע צו רוחניות — אַזוי וויכטיק ווי די פֿראָגע צו וואָסער טעמפּעראַטור מוז מען עס דערפֿירן כּדי צו צעשמעלצן אַ געוויסן מעטאַל?

5

פּונקט ווי רשי האָט דעמאָקראַטיזירט די ייִדישע בילדונג, אַזוי האָט ר׳ יהודה החסיד און זײַן קרײַז אינעם צוועלפֿטן און דרײַצנטן יאָרהונדערט דעמא־קראַטיזירט די אידעאַלן פֿון מיסטישער פֿרומקייט. כּדי זי צו דערגרייכן באַדאַרף מען נישט פֿאַרמאָגן קיין הויכע טעאָרעטישע השׂגות, דער עיקר איז — אמונה, האַרץ, פּנימיות. חסידות איז וויכטיקער ווי חכמה; תּמימות שטייט העכער ווי חקירה. אַ ירא־שמים איז חשובֿער ווי אַ תּלמיד־חכם. דורך זייער אַפֿאָטאָן פֿון פּשטות, פֿון האַרציקער אמונה, פֿון מענטשלעכקייט און כּלערליי מידות־טובֿות האָבן זיי אויסגעליגט אַ וועג צו גאָט פֿאַר אַ פֿראָסטן בשׂר־ודם.

דאָונען, דאָס אויסגיסן דאָס האַרץ פֿאַרן בורא שמים וארץ, ווערט פֿון זיי באַטראַכט ווי אַ יסוד. דאָס סידור, דאָס פֿאַלקסטימלעכסטע ספֿר פֿון אונדזער

ליטעראַטור, איז בײַ זיי טײַער און הייליק. יעדער וואָרט איז אַן אבֿן־טובֿ. זיי צייכֿן די ווערטער, וואָרעם אין די תּפֿילות זינגען באַהאַלטן אַ וועלט מיט סודות. באַמיען זיי זיך צו דערגיין די אַלטע סודות וואָס די נבֿיאים (ווי ר׳ אלעזר רוקח פֿון ווארמס, אין 13טן י״ה, דערציילט) האָבן איבערגעגעבן זייערע תּלמידים און וואָס זינגען איבערגאַנגען פֿון מויל צו מויל און ווערן אַנטפּלעקט נאָר צו די יחידי סגולה, די גאָטספֿאָרכטיקע לײַט.

אָבער באמת זינגען די כוונות נישט דער עיקר. דאָס האַרציקע דאַוונען פֿונעם פֿראָסטן מענטש, דעם עם־הארץ, שטייט אָפּט העכער ווי די תּפֿילות פֿונעם למדן. אַ ייִד אַ ירא־שמים וואָס פֿאַרשטייט נישט קיין לשון־קודש און וויל דאַוונען מיט כוונה — זאָל דאַוונען אויף דעם לשון וואָס פֿאַרשטייט. אַ פּשוטער ייִד האָט מיטן זכות פֿון זײַן תּהילים זאָגן באַשיצט אַ קהילה פֿון אַ זיכערן טויט אין אַ צײַט פֿון רדיפֿות, דערציילט אונדז אַ באַקאַנטע לעגענדע.

די צײַטן זינגען ביטער, פֿול מיט גזרות און רדיפֿות. די שׂונאי־ישׂראל דערגייען ייִדן די יאָרן. מען איז נישט זיכער מיטן לעבן. מען ווערט געקוילעט ווי די שאָף. אָבער ייִדן זינגען אַלץ מקבל באַהבֿה. מיט אַן איבערמענטשלעכן ברען זינגען זיי זיך מקריב פֿאַר זייער אמונה. דער ספֿר חסידים טרייסט אַזש די וואָס „שטאַרבן אויף זייערע בעטן״ און זינגען ניט זוכה אומצוקומען אויף קידוש־השם. אַ מענטש מוז סײַ ווי מלחמה האַלטן כּל ימיו. ער איז געווויינט זיך צו ראַנגלען מיטן יצר־הרע. „וואָרעם דער מענטש איז געגליכן צו אַ שטריק. אײַן ענד ציט דער רבונו־של־עולם און דעם אַנדערן ענד דער שׂטן״. לערנט מען טאָקע די תּכסיסי מלחמה. דער עיקר איז צו פֿאַרמיידן מותרות, לוקסוס, און בייצושטיין נסיונות. און ווערט מען חלילה געשטרויכלט, זינגען פֿאַראַן תּענית־ים מיט וועלכע מען קאָן אָפּוואַשן דעם פֿלעק פֿון דער נשמה.

די חסידי אַשכנז באַציען זיך מיט יראת הכּבֿוד צו אויפֿפֿירונגען פֿון גרויסע לײַט אַדער פֿון סתם ייִדן, צו מינהגים וואָס זינגען נישט געווארן אויסגעקלייבט אויף אַ לומדישן אופֿן, נאָר אימפּראָוויזירט אינסטינקטיוו, צו מינהגים וואָס שטאַמען אָפּט פֿון געפֿיל, פֿון שטימונגען. מען הייבט אָן אויפֿשרייבן מינהגים און עס אנטשטייען ספֿרים וואָס ווילן אויסלערנען דעם עולם טאָקט, איידלקייט שבין אָדם לחברו און גוטע מאָנירן לגבי דעם הימל. פֿון דעם גייסט ארויס אנטשטייען ספֿרימלעך ספּעציעל פֿאַרן פֿראָסטן עולם. זיי זינגען געשריבן אין אַ סטיל וואָס איז פֿול מיט ווייכקייט, מיט פֿאַלקס־מעשׂיות און משלים. זיי רעדן נישט סתם אין דער וועלט ארײַן וועגן הויכע אידעאַלן. זיי זאָגן מוסר. עס קומט אויף אַ ליטעראַטור אויף „טײַטש״, אויף ייִדיש פֿאַר ווײַבער. הונדערטער יאָרן לייענען די נשים דעם לב טוב און די צאינה וראינה און גיסן אויס זייער האַרץ בײַ אַלערלייַ תּחינות פֿון ווײַבער פֿאַר ווײַבער.

6

אינעם 17טן יאָרהונדערט הייבט אָן די קבלה פֿונעם זוהר און דעם אָרי אַרײַנצודרינגען קיין פּוילן. ייִדן הייבן אָן לערנען זוהר און פֿאַרטיפֿן זיך אין כּתבי אָרי. מען געפֿינט אַ היתּר אָפּצודרוקן די עזאָטעריש ספֿרים און ברייטע פֿאָלקס־

מאָסן כאָפּט אַרום דער חשק צו לערנען קבלה. לערעס וואָס זײַנען לאַנג געווען באַקאַנט בלויז צו יחידים וואָרן איצט צוגענגלעך צו גרויס און קליין.

די פֿאַרשפּרייטונג פֿון דער יידישער מיסטיק האָט געהאָט אַ טיפֿע השפּעה אויפֿן לעבנס־געפֿיל פֿון די מיזרח־איראָפּעישע יידן. די קבלה האָט אין זיי אַרײַנגעהויבט אַ באַוווסטזײַן אַז זייערע מעשׂים זײַנען וויכטיק פֿאַר אַלע וועלטן, אַז אַלץ וואָס קומט פֿאַר „אויבן", אין די עולמות עליונים, העננט אָפּ פֿון „אונטן", פֿונעם מענטשן. זי האָט געמאַכט פֿון יעדן יידן אַ שטיק משיח. לויט די לערעס פֿון דער קבלה איז די גאולה נישט עפּעס אַזוינס וואָס וועט געשעען מיט אַ מאָל באַחרית־הימים. די גאולה איז אויך ניט קיין פּראָצעס וואָס איז נוגע בלויז דעם יידישן פֿאָלק. די אויסלייזונג איז אַ שטענדיקער פּראָצעס. זי קומט פֿאַר שטענדיק, אין יעדער רגע. דעם מענטשנס מעשׂים טובֿים זײַנען אינעלנע אַקטן אין דער לאַנג דויערנדיקער דראַמע פֿון אויסלייזונג. און אויסלייזן דאַרף מען נישט נאָר יידן, נאָר די גאַנצע וועלט, דעם קאָסמאָס.

דער זינען פֿון מענטשנס לעבן באַשטייט אין דעם וואָס ער דאַרף פֿאַרריכטן די וועלט, מתקן זײַן דעם קאָסמאָס. ער דאַרף דאָס אָפּטיילן, זאַמלען און אויסלייזן די פֿונקען פֿון קדושה וואָס זײַנען צעזייט און צעשפּרייט אין דער חשכות פֿון דער וועלט. די דאָזיקע עבֿודה איז דער טעם פֿון אַלע מיצוות און מעשׂים טובֿים. אָבער דער יידּ, וואָס אויף אים ליגט דער עול אויסצולייזן די וועלט, קאָן נישט נאָר אויפֿבויען, ער קאָן אַ סך חרוב מאַכן. באַשאַנקען מיט גיגאַנטישע כוחות, קאָן ער דורך כוונות ארויפֿשטיגן אין די העכסטע ספֿערעס. זײַן גייסט קאָן אויפֿבויען הימלען. אָבער אין דער זעלבער צייט טאָר דער מענטש ניט פֿאַרגעסן אַז ער אַליין שטייט מיט די פֿיס אויף דער ערד, נאָענט צו די פֿינצטערע קליפּות. עס קאָן לײַכט פֿאַרקומען אַז דער יצר־הרע אין אים זאָל אים אַזאַ שטויס טאָן, אַז אַנשטאָט ארויפֿצושטיגן אין די הימלען זאָל ער אַראָפּפֿאַלן אין אָפּגרונט אַרײַן. פֿרוון יידן דערשטיקן אין זיך דעם שׂונא, דעם חומר. מען פֿאַסט הפֿסקות, מען פֿראָוועט גילגול שלג כדי זיך צו לײַטערן. און דער יצר־הרע, דער גזלן, לויפֿט נאָך מיט אַ שאַרפֿער האַק. איין פֿאַלשער ריר — און ער האָקט חלילה אָפּ דעם קאָפּ. דאָס דאָזיקע געפֿיל פֿירט אי צו התפּעלות אי צו עצבות. מען פֿילט די אומענדלעכע שוינקייט פֿון די הימלען, די הייליקע מיסטעריעס פֿון די מיצוות, אָבער מען שפּירט אויך די חשכות פֿון דער וועלט. דער מענטש איז אַזוי אומווערדיק און זינדיק, און די הימלען זײַנען אַזוי געהויבן און אַזוי ווײַט. וואָס זאָל דער מענטש טאָן כדי ער זאָל חלילה נישט פֿאַרפֿאַלן וועלן אין שאול תחתיה?

7

זײַנען געקומען די חסידים און האָבן אַראָפּגעבראַכט דעם הימל אויף דער ערד. זיי האָבן פֿאַרטריבן די מרה שחורה פֿון דער נשמה און האָבן אָנטדעקט דאָס גרויסע גליק וואָס ליגט אינעם זײַן אַ יידּ. יידישקייט איז ווי געבוירן וועלן אויף ס׳נײַ. פֿון פּסוקים, מינהגים האָט עס אָנגעהויבן שמעקן ווי פֿון פֿרישער תּבֿואה. עס איז צוגעקומען אַ נײַע לא תעשׂה: „אַלט טאָר מען נישט זײַן!". דאָס

געמיט איז געווארן יונג. מען האָט זיך פֿאַרליבט אין דעם רבונו־של־עולם און געשפירט „אזא בענקשאפֿט נאָך גאָט אז עס איז נישט אויסצוהאלטן!"

מען האָט אָנגעהויבן פֿילן די אומענדלעכע זיסקייט וואָס קומט פֿון מקיים זיין הכנסת אורחים צי פֿון אָנטאָן טלית און תפֿילין. וואָס איז דען דער זינען פֿון לעבן ווי אַ יִיד, אויב ניט זיך אויסלערנען צו שפּירן דעם תענוג פֿון גן־עדן? ווער עס איז נישט טועם גן־עדן אין אַ מיצווה אין דעם עולם וועט נישט פֿילן דעם טעם גן־עדן אין יענעם עולם. האָט מען אָנגעהויבן פֿילן חיי־עולם אין אַ ניגון און שבת און עולם הבא זיינען געווארן איינס און דאָס זעלבע.

יידן זיינען געווארן אזוי אויסגעאיידלט, אז מען האָט אויפגעהערט מורא צו האָבן פֿאַרן גוף. פֿייניק אים נישט, קוועל אים נישט, עס איז אַ רחמנות אויפֿן חומר. ומבשרך אל תתעלם. מען קאָן דינען גאָט אַפֿילו מיטן גוף, אַפֿילו מיטן יצר־הרע, מען דאַרף נאָר קאָנען שיידן צווישן פסולת און גאלד. וואַרעם דער טעם פֿון ד ע ר וועלט לייגט נאָר אין דעם וואָס מען מישט צו איר צו אַ ביסל י ע נ ע וועלט. אַן איידלקייט איז דער חומר פֿון מיט חשכות. די חסידים האָבן שטענדיק געדענקט אז דאָס ביסל עולם־הזה וואָס מען האָט איז נישט דאָס העכסטע וואָס מען קאָן דערגרייכן. האָבן זיי געפֿאָכט אין זיך די תאווה צו גיסטיקייט, אַ בענקשאפֿט צו עולם־הבאדיקייט.

מען דערציילט אז אַ מלמד איז אַ מאָל געגאַנגען צו פֿוס צום רבין. ס׳איז געווען אַ ביטערע קעלט און דער וועג איז געווען ווייט. פֿלוצעם פֿאַרט פֿאַרבי דער גביר פֿון שטעטל אין אַ טיזערן פֿאַטאַן, פֿיר פֿערד נאַשפּיץ און צוויי פֿערד הינטן. דערזעט ער דעם מלמד, ווי ער שלעפּט זיך מיט דעם פּעקל אויף די פּלייצעס. הייסט ער דעם בעל־עגלה אָפּשטעלן דעם פֿאַטאַן און טוט אַ פֿרעג דעם מלמד: „ווהין גייסטו?" זאָגט ער אים ווהין. „ווייסטו וואָס? — רופֿט זיך אָפּ דער גביר: כאָפּ זיך אַרויף אויפֿן פֿאַטאַן, איך וועל דיך צופֿירן אַהין". — „מהיכא תיתי". זיך אַוועקזעצן אין פֿאַטאַן איז געווען מחיה נפשות. וואַרעמע וואלענע דעקן האָבן נישט געפֿעלט. דערצו האָט דער גביר געפֿרעגט דעם מלמד: „אפֿשר נעמען אַ ביסל בראַנפֿן?" — האָט טאָקע דער מלמד זיך דערוואַרעמט מיט אַ ביסל י״ש און נאָך פֿאַרביסן מיט לעקעך. דערנאָך האָט ער גענומען אַ שטיקל געבראָטן געגדזנס און ווידער אַ ביסל י״ש. הפלג — ס׳איז געווען גאָר אַן אַנטיק. פֿלוצלינג רופֿט זיך אָן דער מלמד צום גביר. „זאָגט מיר, כ׳בעט אייך, וואָס איז אייער עולם־הזה?" דער גביר האָט אָנגעקוקט דעם מלמד ווי משוגע. — „זעסט נישט? — זאָגט ער צו אים: דער פֿאַטאַן מיט די פֿערד מיט די טיזערע מאכלים אַפֿילו אונטער וועגס זיינען, הייסט עס, ניט ענגוג עולם־הזה פֿאַר דעם קבצן?" — „ניין, — זאָגט דער מלמד: דאָס איז דאָך דיין עולם־הבא, אָבער וואָס איז דיין עולם־הזה?"

עס איז געווען ווי בײַ קריעת ים־סוף: אַ פּשוטער יידּ האָט אָנגעהויבן פֿילן דאָס וואָס לומדים האָבן אָפּט נישט דערפֿילט. און באמת, וועגט דען ניט איבער אַן ערלעכער קרעכץ, אַ ביסל פּנימיות, אַ האָר מסירת־נפֿש די זכותים פֿון דעם וואָס איז אָנגעשטאָפּט אי מיט לומדות אי מיט גאווה? ווען לערנען וועלט אַ צוועק פֿאַר

זיך קאָן עס אויך ווערן אַ שטיק עבֿודה־זרה. צו פֿיל פּילפֿול קאָן אויסטרייקענען דעם ברונעם פֿון דער נשמה. פֿלעגן טאָקע לומדים טייל מאָל פֿארמאַכן די גמרא און זיך לאָזן אין וועג אַרײַן אָפּריכטן גלות, לעבן אין דער פֿרעמד, איבערטראָגן בזיונות, טועם זײַן דחקות און עלנט.

אַ למדן, דערציילט די וועלט, איז אַ מאָל געקומען צו אַ רבין. ער איז שוין געווען אַ ייִד אין די יאָרן, קרוב צו דרײַסיק, און פֿון דעסט וועגן נאָך קיין מאָל בײַ קיין רבין נישט געווען. — „וואָס האָסטו געטאָן דײַן גאַנצן לעבן?" — פֿרעגט אים דער קאָצקער. „איך האָב אויסגעלערנט דרײַ מאָל ש״ס", — ענטפֿערט דער ייִד. — „יאָ, אָבער וואָס האָט ש״ס דיך אויסגעלערנט?" — איז געווען דעם רבינס טענה.

פֿון לויטער פֿרומקייט קאָן מען פֿאַרגעסן דעם בורא עולם. דער עיקר איז צו פֿילן די נשמה, די נשמה אין זיך, אין דער תורה, אין דער וועלט. דער מענטש איז ניט בלויז אַן אָפּשפּיגל; ער איז אַ קוואַל. שיילט ער אָפּ פֿון זיך די קליפּות, קאָן ער יעמאָלט פֿאַרשטיין די וועלט. איז טאָקע דעם רבונו־של־עולם אַזוי שטאַרק נוגע דער גורל פֿון זײַן „ליב פֿאָלק ישׂראל". דער רבונו־של־עולם איז טאָקע דער אין־סוף וואָס קיין מחשבֿה קאָן אים נישט תּופֿס זײַן, אָבער ווען עס לאָזט זיך שיער אויס דאָס חיות טראָכטנדיק וועגן אין־סוף, רופֿן יידן אויס: „טאַטע זיסער!" אויף די מענטשן לייגט דער חוב צו פֿאַלגן דעם טאַטן אין הימל, אָבער אויף אים לייגט דער חוב צו האָבן רחמנות אויף זײַנע קינדער. ווייסט מען טאָקע אַז הלוואי וואָלטן מיר אַזוי ליב האָבן דעם גרעסטן צדיק שבישׂראל ווי הקב״ה האָט ליב דעם גרעסטן רשע שבישׂראל. אָבער אַז דער גלות ווערט גאָר ביטער און קיין סיעתא דשמיא ווײַזט זיך נישט, רופֿט ר׳ לוי־יצחק בראַדיטשעווער כּבֿיכול צו אַ דין־תורה.

אין די יאָרן 1917 און 1918, בשעת די פֿאַגראָמען האָבן געבושעוועט אין פֿאַדאָליער שטעטלעך, איז מיטגעם אַ פֿרײַנד וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיט נאָטירן די געשעענישן אויפֿגעפֿאָלן וואָס אַ געוויס שטעטל איז געבליבן פֿאַר־שוינט פֿון די מערדערס. אַנדערע שטעטלעך האָבן דורכגעמאַכט עטלעכע פֿאַגראָמען און זיך פֿאַרהוילן פֿון דאָ אַן אָרט וואָס לייגט אויפֿן וועג פֿון די חיילות בלײַבט ווי פֿאַרהוילן פֿון די רשעים. מאָכט זיך אַ מאָל און מײַן פֿרײַנד באַגעגנט גראָד אַ ייִדן פֿון יענעם מקום און טוט אים אַ פֿרעג, און דער זאָגט אים: „נישטאָ זיך וואָס צו וווּנדערן. מיר האָבן אַ צוזאָג. מיט דורות צוריק האָט געלעבט אין אונדזער שטאָט אַ גרויסער צדיק. ויהי היום דאָרף ער פֿלוצעם צופֿאָרן אין אַ שכנותדיק שטעטל אין אַ דבֿר־מיצווה. ס׳איז געווען ערבֿ שבת. ווי אַזוי לאָזט מען זיך ערבֿ שבת אין וועג אַרײַן? אָבער דער וועג איז נישט געווען קיין ווײַטער. מען האָט געקאָנט פֿאָרן און קומען צוריק פֿאַר חצות היום. איז געבליבן בײַם צדיק יאָ פֿאָרן, געפֿאָרן, מקיים געווען די מיצווה, האָט ער זיך געלאָזט פֿאָרן אַהיים. דער בעל־עגלה האָט אַ שמיץ געטאָן מיט דער בײַטש און די פֿערד זײַנען געלאָפֿן. איז געשעען אַן אומגליק און דער וועג איז געווארן אַלץ לענגער און דער סוף איז געווען אַז ווען דער וואָגן איז אַרײַנגעפֿאָרן אין שטעטל אַרײַן, האָבן די שבת־ליכט שוין אַרויס־

געשעענט פֿון די יידישע הייזער. דער צדיק איז געווארן אויסער זיך, אזא מעשה! ער איז געווען אויפֿגעבראכט אויף כּביכול. היתכן, דער רבונו־של־עולם זאל אים אפֿטון אזא זאך?! דער ברוגז איז געגאנגען אזוי וויט, אז דער צדיק האט ניט געוואלט מאכן קיין קידוש. פֿארשטייט זיך אז דאס האט געמאכט א גרויסן רושם אין הימל. אבער דער צדיק זיך נישט געלאזט אזוי גרינג איבערבעטן. האט מען אים צוגעזאגט אז אין זיין שטעטל וועט קיין מאל קיין פֿאגראם נישט פֿאר־קומען. ערשט יעמאלט האט ער מקבל שבת געווען" (דערציילט פֿון דוד קויגען ז"ל).

פֿרומקייט, שבת זיינען תמיד געווען בײַ יידן. דער חידוש אין מיזרח־אירופּע איז געווען וואס מען האט געהאלטן א בישעלע שבת אין דער וואכן. מען האט געקאנט טוען זיין חיי עולם אינעם חיי שעה. אין אזא סביבה איז נישט אנגענעקומען שווער צו דערהאלטן די נשמה יתירה. מען האט נישט געבויט קיין שיינע סינאגאגעס, מען האט געבויט בריקן פֿון הארץ צו גאט. מען האט נישט געהאט קיין אפּערעס און קאנצערטן. מען האט געפֿראווען שלש־סעודותן, בשעת וועלכע מוזיק איז נישט געווען געגוג איידל אויסצוזאגן וואס מען האט געפֿילט.

דער הווה האט דאָ איבערגעפֿלייצט איבער זיינע ברעגן. לעבן איז געווען מער ווי לעבן. מען האט געלעבט ווערטיקאל, נישט האריזאנטאל. מען האט געלעבט מיט די גדולים פֿון פֿארצײַטנס נישט נאר בײַם דערציילן מעשׂיות, נאר אויך אין די געפֿילן און חלומות. יעדער יוד האט געפֿילט א קרובֿישאפֿט מיט ר' עקיבֿא און דעם רשבא. יידן לערנען גמרא און זעען אבֿיי ורבֿא פֿאר די אויגן. אויף זייערע בריתן קומט אליהו הנביא, אין זייערע סוכּות ארײַן קומען די אוש־פּיזין. אין אזא ווערטיקאל לעבן הערט די געשיכטע קיין מאל נישט אויף. צווישן אזעלכע יידן לעבן ל"ו צדיקים. אין אזא סביבה איז מען שטענדיק גרייט מקבל פּנים צו זײַן דעם גואל צדק. ווען ישעיהו הנביא וואלט אויפֿגעשטאנען פֿון קבֿר און ארײַנגעקומען צו א יידן אפֿילו אין א פֿראסטן מיטוואך, וואלט איינער דעם צווייטן פֿארשטאנען.

קאַרעץ, קאַרלין, בראצלעוו, ליובאוויטש, גער, לובלין — הונדערטער שטעט־לעך זיינען ווי הייליקע ספֿרים. יעדער ארט — א תוכן, א פּרצוף, א דרך אין יידישקייט. זאגט א יוד ארויס דעם נאמען מעזשביזש צי באַרדיטשעוו — איז עס גלײַך ווי ער וואלט דערמאנען א שם. ליכטיקייט שיינט פֿון פֿראסטע מעשׂים. „צוליב וואס פֿארט איר צו א רבין?" האט מען א מאל געפֿרעגט בײַ א גאון וואס פֿלעגט זיך שלעפּן טעג כּדי צו קומען צו זײַן רבין אויף א שבת. — „כּדי צו שטיין און זען ווי אזוי ער שנירט אויף די שיך". קומען זיך חסידים צוזאמען און דערציילן ווי אזוי דער רבי האט אויפֿגעמאכט די טיר, ווי אזוי ער איז טועם בײַם „טיש" — איינפֿאכע עובֿדות און פֿול מיט פּלאַים.

ווער רעדט דען פֿון אמונה? ווי קאן מען עס נישט פֿילן, אז עס איז דאָ א גאט אויף דער וועלט? ווי קאן מען עס נישט זען, אז עס איז מלא כל הארץ כבודו? צו דרשענען פֿאר זיי אז מען דארף מקיים זיין תרי"ג מיצוות וואלט געווען באַנאל און איבעריק. צו לעבן על־פּי שולחן ערוך איז כּמעט גאָרנישט א דרך הטבע. אבער

ייִדן האָבן געוואָלט מער. זיי האָבן געוואָלט זײַן נאָך העכער. דער אַלטער פֿון סלאָבאָדקע האָט געזאָגט: „ווען איך זאָל וויסן, אַז איך וועל זײַן ווי איך בין, וואָלט איך זיך אַ מעשׂה אָנגעטאָן. אָבער ווען איך זאָל נישט האָפֿן צו זײַן ווי דער ווילנער גאָון, וואָלט איך דאָס וואָס איך בין אויך ניט געוואָלט". אַזאַ בענקשאָפֿט נאָך העכער האָט אין זיי געשאַפֿן כּמעט איבערמענטשלעכע כּוחות. יעדערער ווייסט וואָס שיינקייט איז. יעדערער קען תּופֿס זײַן שיינקייט מיט זײַנע חושים, אָבער דער חידוש אין מיזרח־אייראָפּע איז געווען וואָס הייליקייט, קדושה, דער העכסטער פֿון אַלע ווערטן, איז געווארן אַזוי קאָנקרעט און רעאַל אַז מען האָט זי ממש געקאָנט פֿילן, אַזוי ווי מען קאָן פֿילן שיינקייט.

מען האָט געמעגט לעבן אין שיפֿלות און אין דלות, אָבער אינעווייניק האָבן ייִדן געטראָגן דעם צער פֿון דער וועלט און די וויזיע פֿון גאולה פֿאַר אַלע מענטשן און אַלע באַשעפֿענישן. געווען ייִדן וואָס דער ווייטאָג פֿון דורות און די ליידן פֿון זייער צייט פֿלעגן זיך נישט אָפּטון פֿון זייער געמיט, אָבער די נויט האָט קיין מאָל זייער שטענדיקן יום־טובֿ נישט פֿאַרשטערט. וואָרעם אַזאַ זאַך ווי „ייאוש איז גאָרניט פֿאַראַן", זאָגט ר' נחמן. „שרעק זיך ניט, ליב קינד, גאָט איז מיט דיר, אין דיר, איבער דיר, אַרום דיר. אָפּילו אין שאול תּחתית קאָן מען זיך מתקרבֿ זײַן צו השם יתברך". דאָס וואָרט „שלעכט" קומט אויף זייערע ליפּן נישט אַרויף. פֿון צרות שרעקט מען זיך ניט איבער. וואָרעם „אַלץ קאָנט איר פֿון מיר צונעמען: דאָס קישן פֿון קאָפּ, דאָס הויז; אָבער גאָט פֿון האָרץ — נישט".

פֿון מופֿתים איז מען נישט נתפּעל׳ געוואָרן און צו געפֿינען אַ בן־דור אַ בעל רוח הקודש איז נישט געווען קיין גוואַלד. מען האָט אויפֿגעהערט טראַכטן אַז די איבטיקע דורות שטייען נידעריקער ווי די פֿאַרצייטישע, אַז מיר זײַנען נישט מער ווי עפּיגאָנען. פֿאַרקערט, געווען חסידים וואָס האָבן געגלייבט אַז עס איז הײַנטיקע צייטן גרינגער צו קומען צו רוח הקודש ווי בימי התּנאַים. וואָרעם עס זײַנען דאָ צוויי קוואַלן פֿון וועלכע עס פֿליסט רוח־הקודש: דער בית המקדש און די גאולה שלמה. און מיר שטייען נענטער צו דער גאולה ווי די תּנאַים זײַנען געשטאַנען צו דער צייט פֿון בית־המקדש. די ליכטיקייט פֿון משיחן שײַנט שוין פֿאַרויס. האָט מען טאַקע רחמנות אויפֿן אבן עזרא. זײַן תּקופֿה איז געווען ווײַט אי פֿון מעמד הר סיני אי פֿון משיחן. דערפֿאַר איז ער געווען אַזוי ניכטער.

אין מיטל־עלטער האָט זיך געצויגן אַ מחלוקת וועגן דעם צי אַ מענטש איז העכער פֿון אַ מלאך. רב סעדיה גאָון האָט געזאָגט יאָ און דער אבן עזרא האָט געזאָגט ניין. אין דער מיזרח־אייראָפּעיִשער תּקופֿה איז געווען ליכט מאָן דפֿליג אַז אַ מענטש שטייט העכער. וואָרעם אַ מלאך קען נישט קיין מסירת נפֿש, ער דאַרף נישט גובֿר זײַן קיין מכשולים. דאָס ביסל גוטס וואָס ער טוט מוז ער דאָך טאָן. דערצו איז אַ מלאך אָן עומד; אין דער מדרגה אין וועלכער ער איז באַשאַפֿן בליבט ער שוין. אָבער אַ מענטש איז אַ הולך: אַרויף אדער אַראָפּ. שטיין אויף איין אָרט איז פֿאַר אים נישט מעגלעך. און נאָך מער: דער מענטש איז נישט נאָר די קרוין פֿון דער יצירה. ער קאָן אָפּילו ווערן אַ שותף צו מעשׂה בראשית. חסידים וויסן אַז זיי טראָגן אַחריות פֿאַר כּביכול, אַז וועלטן גאָנצע וואָרטן, זיי זאָלן זיי געבן אַ תּיקון. נישט נאָר דאַרפֿן מיר דעם הימל, נאָר אויך דער הימל דאַרף אונדז.

8

קלאַסישע ספֿרים זײַנען ניט אַנטשטאַנען אין מיזרח־איראָפּע. גמרא און משנה תורה, זוהר און שולחן ערוך, מורה נבוכים און עץ חיים זײַנען אַנטשטאַנען אין אַנדערע לענדער. מיזרח־איראָפּעישע יידן האָבן נישט געהאַט קיין אַמביציע צו באַשאַפֿן ענדגילטיקע אויסדרוקן. זייערע ספֿרים זײַנען אַזוי אייגנאַרטיק און פֿאַרוואַרצלט אין אַן אין זיך געשלאָסענער וועלט, אַז זיי זײַנען וויניקער צוגעגלעך צום מאַדערנעם מענטש ווי די ספֿרים פֿון די חכמי ספֿרד. אַשפּנזישע יידן זײַנען בעצם וויניק פֿאַראינטערעסירט אין מחבר זײַן ליטעראַטור, זייערע ווערק זײַנען אויפֿצייכענונגען פֿון דעם וואָס זיי האָבן געלערנט מיט תלמידים. זייערע ווערק זײַנען נישט קיין פּראָדוקטן פֿון שרײַבטיש, נאָר פֿון זאָגן אַ שיעור אָדער זאָגן תורה. אָבער זייער פּשטות און ענייות פֿאַרדעקן די גוואַלדיקע שעפֿערישע אויפֿטוען זייערע. זייער שיחת חולין איז ווי בשמים. זייער לעבן איז געווען גייסט. עס איז אַנטשטאַנען אין זיי אַן אומענדלעכע וועלט פֿון פּנימיות, אַ תורה שבלב לעבן דער תורה שבכתב און דער תורה שבעל פּה. זיי אַנטוויקלען זיך ווי קינסטלערס וואָס ווייסן ווי אַנצופֿיקן וואָכעדיקע שעהען מיט מיסטישער שיינקייט. זיי שרײַבן נישט קיין לידער. זיי זײַנען אַליין לידער. וען יידן שטייען גרייט אויפֿצומען די נשמה יתירה און פֿאַרליבן זיך אין גאָט אויף ס׳נײַ און דער פּגונא זינגט אַרויס פֿון זייערע הערצער — אין וועמענס לידער־שרײַבן איז פֿאַראַן אַזאַ דבֿקות, אַזאַ שיינקייט?

יידן האָבן מבֿטל געווען וועלטלעכע בילדונג נישט צופֿעליק. זיי האָבן זיך אַקעגנגעשטעלט דעם שטראָם וואָס האָט געוואָלט פֿאַרפֿלייצן די ד׳ אַמות פֿון יידישקייט. זיי האָבן נישט פֿאַראַכט די וויסנשאַפֿט. זיי האָבן אָבער געגלייבט אַז דאָוונען יעדן טאָג אלקי נצור לשוני מרע איז וויכטיקער ווי שטודירן פֿיזיק, אַז זאָגן תהילים גיט אַרײַן אין מענטשן מער רחמנות ווי שטודירן באַטאַניק. זיי האָבן נישט געהאַט קיין צוטרוי צו דער טרייפֿענער וועלט. זיי האָבן געגלייבט אַז דער קיום פֿון דער וועלט שטייט נישט אויף מוזייען און ביבליאָטעקן, נאָר אויפֿן בית־מדרש און דער ישיבֿה. פֿאַר זיי איז דער בית־מדרש ניט געווען חשוב ווײַל די וועלט דאַרף אים האָבן. די וועלט איז געווען וויכטיק ווײַל עס האָט עקסיסטירט אַ בית־מדרש. פֿאַר זיי איז אַ לעבן אָן תורה, אַ לעבן אָן מיצוות געווען אַ תהו־ובֿהו. אויף אַזאַ בן־אָדם האָט מען געקוקט ווי אויף אַ חיה מיט אַ געפֿיל פֿון מורא. גערודפֿטע, געפֿאָלגטע, האָבן זיי געטראָגן טיף אין הארצן אַ ביטול פֿאַר דער „וועלט", מיט איר מאַכט און גלאַנץ, מיט איר געפֿילדער און באַרימערײַ. יידן וואָס ריכטן אָפּ בײַ נאַכט תיקון חצות און אַ גאַנצן טאָג לויפֿן זיי אַרום מיט אַ קיישל און פֿאַרקויפֿן ציבעלעס, אַזעלכע יידן באַליידיקט ניט דעם רשעס פֿאַראַכטונג, אַזעלכע יידן ווערן נישט נתפּעל פֿונעם רשעס שבֿחים. זיי האָבן געקענט די וועלט און קיין עבֿודה זרה פֿון איר נישט געמאַכט. זיי האָט דער פּראָגרעס נישט אָפּגענאַרט. דער כישוף פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָט זיי נישט פֿאַרבלענדט. זיי האָבן געוווסט אַז יידן זײַנען אין גלות, אַז די וועלט איז נישט אויסגעלייזט. זיי האָבן געלעבט מיטן פּנים צום גייסט, האָבן זיי דערפֿאַר ge־

קאָנט איגנאָרירן חיצוניות. דרויסנדיק האָט אַ יוד געמעגט זײַן אַ קבצן אין זיבן פּאָלעס און אינעווייניק האָט ער זיך געפֿילט פֿאָר אַ מקורב למלכות. די אינעווייניקסטע שטאָרקייט און פֿרײהייט פֿון יידן, אײַנגעהילט אין טלית און תּפֿילין, וועט נאָר פֿאַרשטיין דער וואָס האָט דאָס אַלײן טועם געווען.

פֿאַראַן שענערע ליטעראַטורן און טיפֿזיניקערע פֿילאָסאָפֿיעס ווי די וואָס זײַנען אַנטשטאַנען בײַ די מיזרח־אייראָפּעיִשע יידן. אָבער אין זייערע פּנימער איז דאָס ליכט פֿון דעם צלם אלקים קיין מאָל נישט געווארן פֿאַרלאָשן. געווען יידן וואָס פֿלעגן זאָגן אַז זיי געדענקען ווי זייערע נשמות זײַנען געשטאַנען בײַם בארג סיני. פֿון זייער רצון האָט עס כסדר געשריגן: בעשׂה ונשמע. און זעלטן האָט מען עס אַזוי געמיינט מיטן גאַנצן הארצן. און פּײַערדיקע יונגע־לײַט פֿלעגן וועלן זיך אַרויסרײַסן אויף אַלע גאַסן און אויסרופֿן בקול־רם: אין עוד מלבדו.

איז דען וועט עס איז ליכטיקער געווען בײַ יידן אין די לעצטע צוויי טויזנט יאָר? האָט עס נאָך געקאָנט זײַן שענער אין צפֿת צי אין וואַרמס? אין קאַרדאָווע צי אין פּומבדיתא?

די וועלט דערציילט אַז דער בעל שם הקדוש מיט דער חבֿריה זײַנען אַ מאָל געקומען קיין באַרדיטשעוו זיך צו זען מיטן גרויסן ר׳ ליבער. ר׳ ליבער איז נישט געווען אין דער היים. ס׳איז גראָד געווען אַ ירידּ, זײַנען זיי געגאַנגען צום מאַרק און דאָרט האָבן זיי געזען ווי ר׳ ליבער שטייט און רעדט צו עפּעס אַ פּויער. — „ווייסט איר ווער דאָס איז? פֿרעגט דער בעל־שם בײַ די תּלמידים, דאָס איז אליהו״. די תּלמידים זײַנען נתפּעל געווארן. אָבער דער בעל־שם האָט ווײַטער צו זיי געזאָגט: — „נישט ר׳ ליבער האָט גילוי אליהו, אליהו האָט גילוי ר׳ ליבער״. אפֿשר דריקט די מעשׂה אויס צום בעסטן דאָס וואָס איז געשען אין דער תקופֿה. אין דער צײַט פֿון משה רבנו האָבן יידן געהאַט גילוי שכינה, אין דער צײַט פֿון בעל־שם האָט די שכינה געהאַט גילוי ישׂראל. פֿלוצעם האָט זיך אַנטפּלעקט אַ הייליקייט אין יידישן לעבן וואָס האָט זיך אַנגעזאַמלט אין משך פֿון אַ סך דורות. סוף־סוף איז דער נעשׂה ונשמע אַזוי וויכטיק ווי דער אנכי ד׳ אלקיך און דער מי כעמך גוי אחד איז אַזוי וויכטיק ווי דער ד׳ אחד. מי האמין לשמועתנו: מען קוקט אויף יידן און מען זעט די שכינה.

9

עס איז גרינגער אָפּצושאַצן די אַלטע שיינקייט פֿון פֿאַרצײַטישן יידישן לעבן ווי די רעוואָלוציאָנערע גײַסטיקייט פֿון די מאָדערנע יידן, פֿון משכּילים, ציוניסטן און סאָציאַליסטן. די פֿאַרצײַטישע יידן האָבן אָפֿט פֿאַרזען די וועלט צוליב יענער וועלט. צווישן וועלט און מענטש איז געשטאַנען גאָט. אָבער דער־ווײַל האָבן גזרות, פּאָגראָמען און רציחות צעשטערט דעם באָדן אונטער די פֿיס. עס איז געווען נישט קיין פּרנסה, נישט קיין מנוחה. קומען יונגע־לײַט מיט נײַע בשׂורות. עס קומט אויף די השׂכלה, די יידישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג, דער ציוניזם, די חלוציות. וויפֿל קידוש־השם, וויפֿל מסירת־נפֿש און אהבת ישׂראל שטעקן אין די מאָדערנע יידן, אין זייער רצון צו לײַדן כּדי צו העלפֿן! די קנאות־

דיקע אָפּגעהיטנקייט פֿון פֿרומע יידן האָט זיך אַריבערגעטראָגן אויף זייערע פֿרייַנד זין און אייניקלעך. די התּלהבות און בענקשאפֿט פֿון חסידים, די אַסקעטישע עקשנות פֿון מקובלים, די אינזערנע לאָגיק פֿון לומדים האָבן געפֿונען אַ גילגול אין די טרעגערס פֿון די מאָדערנע יידישע באַווענונגען. פֿון דעם פּאַרפֿאַלק תורה און ישׂראל האָט מען איבערגענומען ישׂראל. אָפֿילו די וואָס זינען אַוועק פֿון טראַדיציע, אָפֿילו די וואָס דער רעוואָלוציאָנערער אימפּעט האָט זיי פֿארטראָגן צו דער אַנטיטעזע, האָבן זיך נישט אָפּגעטיילט וויי אַמאָליקע סעקטעס, נאָר זינען געבליבן ביים פֿאָלק. דער מעכטיקער דראַנג צו גאולה האָט אין זיי ווידער געלעבט. די סיטרא אַחרא פֿון אַסימילאַציע האָט אַ גוואַלדיקן כּוח המושך; אָבער די יידן וואָס האָבן נישט קאָפּיטולירט, וואָס זינען ניט אַנטלאָפֿן פֿון דער יידישער ארעמקייט, וואָס האָבן מפֿקיר געווען קאַריערעס, גלאַנץ און באַקוועמלעכקייט כדי צו געפֿינען אַ תּיקון פֿאַר זייער פֿאָלק, — זינען געווען ווי אַלטער ווין אין נייַע לאָגלען.

די מאָדערנע יידן אין מיזרח־אייראָפּע, מיט אויסנעמען פֿארשטייט זיך, האָבן נישט נאָר אָפּגעווארפֿן אַסימילאַציע, נאָר אויך אַנטוויקלט אַ קעמפֿערישע אַלטונג. פֿרומע און פֿרייַע קעמפֿן פֿאַרן יידישן כּבוד, פֿאַר אַ שטאָלצן קיום. זיי באַמיען זיך צו זיכערן די רעכט פֿונעם ציבור, נישט נאָר פֿונעם יחיד. זיי ווינזן אַרויס אַ קאָלעקטיוון רצון פֿאַר אַ קאָלעקטיוון תּכלית. מיט בליצשנעלקייט האָבן זיי אויסגעגליכן די רוקנס און זיך אויסגעלערנט שבע חכמות. איבער דרייַ טויזנט יאָר געשיכטע האָט זיי מיד נישט געמאַכט. עס זעצט פֿון זייער גע־מיט אַ לעבנסקראַפֿט וואָס טרייבט זיי אפֿט צו אַן אנטיטעזע קעגן מאָנומענטאָלע טראַדיציעס. זיי ווילן נישט לעבן פֿון ירושה. זיי פֿרוווון אָנהייבן אויף ס׳ניי. ערשט אין די לעצטע יאָרן האָבן זיי אָנגעהויבן בענקען נאָך אַ זיווג פֿונעם הינט מיטן נעכטן, אַ סינטעז וואָס דאַרף ערשט מקוים ווערן.

10

אינעם מוראדיקן ווייטאָג פֿון די איצטיקע טעג ברענט די ביטערע פֿראָגע אויף אונדזערע ליפּן: וואָס וועט ווערן פֿון אונדז אביערגעבליבענע? זאָל חלילה ווערן פֿון אונדז דאָס וואָס ס׳איז געווארן פֿון ספֿרדישע יידן נאָך דער קאַטאַסטראָפֿע פֿון 1492: צעשפּליטערטע שבֿטים אין תּימן און מאַראָקאָ; פֿאַרבלאָנדזשעטע יחידים אין אַמסטערדאַם, פּרעכטיקע סינאַגאָגעס און פֿאַרלוירענע יידישקייט? זאָלן מיר דערלאָזן אַז אונדזער פֿאָלק זאָל בטל ווערן בשישים? אַז אונדזער שבת זאָל פֿאַרפֿאַלן ווערן אין וואַכעדיקייט?

גוואַלדיקע רעזערוון פֿון פּאָטענציעלער ענערגיע, פֿון אינטעלעקטועלער רירעוודיקייט און עמאָציאָנעלער טיפֿקייט, אָנגעזאַמלט אין משך פֿון דורות אין דיסציפּלינירטן לעבן־שטייגער, פֿליסן איצט אַרויס פֿון אונדז. אַזוי פֿיל חכמה, אַזוי פֿיל אידלקייט ווערט פֿאַרשוועדט אין שונד, אַזוי פֿיל נשמה ווערט פֿאַר־פֿאַלן אין סיטרא־אַחרא.

מיר מוזן דערהאַלטן די יידישקייט פֿון אונדזערע טאַטעס און זיידעס. זייער תּורה שבלבֿ איז ניט קיין ענין פֿון עסטעטיק. ראַמאַנטישע שילדערונגען פֿון

חסידות, בענקשאַפֿט און פּיעטעט זײַנען נישט מער ווי אַ קיקיון דיונה: זיי גייען אויס מיטן ערשטן דור. סאָלידאַריטעט מיטן עבֿר מוז ווערן אַ באַשטאַנדטייל פֿון אונדזער עקסיסטענץ. מיר באַדאַרפֿן יִדן וואָס זייער לעבן איז אַ גאַרטן, נישט קיין פֿלאַנצהויז. יִדישקייט קען נאָר דערהאַלטן ווערן לעבעדיקערהייט. ספֿרים זײַנען נישט מער ווי זריעות. מיר מוזן זײַן די אַטמאָספֿער אין וועלכער זיי וואַקסן.

דער איצטיקער דור פֿאַרמאָגט נאָך די שלײַסלען צו די אוצרות. אויב מיר וועלן נישט אַנטפּלעקן די אוצרות, וועלן די שלײַסלען פֿאַרזונקען וועלן מיט אונדז אין קבֿר, און דער שאַצקאָמער פֿון דורות וועט בלײַבן פֿאַרשלאָסן אויף תּמיד. די מיזרח־איראַפּעיִשע תּקופֿה קאָן ווערן אַ קוואַל פֿון אינספּיראַציע פֿאַר אונדז אַלעמען. עס לײגט אויף אונדז אַ מיצווה עשׂה: קיין מאָל נישט צו פֿאַרגעסן די יִדן וואָס האָבן געמאַכט הייליק זייער לעבן מיט זייער נאָענטקייט צום הימל.

עס ציט די מענטשהייט צום עולם התּהו. זי איז פֿאַרקראָכן אין אַ מידבר מיט ווייניק אָאַזעס. אונדז וועט אפֿשר אויסקומען צו לעבן פֿון טראָפּנס מן.

ווען נבֿוכדנאצר האָט פֿאַרברענט דאָס בית־המקדש און חרובֿ געמאַכט ירושלַים האָבן אונדזערע זיידעס נישט פֿאַרגעסן דעם מעמד הר סיני און די רייד פֿון די נבֿיאים. הינט ווייסט די וועלט, אַז דאָס וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אויפֿן באָדן פֿון ארץ־ישׂראל איז געווען אַ הייליקע געשיכטע, פֿון וועלכער שבֿעים אומות צייַען זייער יניקה. ס׳וועט קומען אַ טאָג אין וועלכן מען וועט דערזען דאָס פֿאַרבאָרגענע ליכט פֿון דער מיזרח־איראַפּעיִשער תּקופֿה. די דאָזיקע עפּאָכע איז געווען דער שיר־השירים אין דער יִדישער געשיכטע פֿון די לעצטע צוויי טויזנט יאָר. אויב אַנדערע תּקופֿות זײַנען געווען קודש, איז די תּקופֿה געווען קודש קדשים.

ארץ־ישׂראל, דאָס לאַנד פֿון האָפֿענונג

אן אַנאַליז פֿון לאָודערמילקס בוך

Palestine, the Land of Promise

פֿון פּראָפֿ׳ יעקבֿ ש. יפֿה

די יוווא־בלעטער האָבן געבעטן פּראָפֿעסאָר יעקבֿ ש. יפֿה, אַן אָנערקענטער פֿאַכ־מאַן אין באָדן־קענטעניש און אַן אָנגעזעענער ציוניסטישער טוער, צו געבן אַ רעצענזיע אויף לאָודערמילקס בוך. מיר זײַנען זייער צופֿרידן, וואָס בתשובֿה אויף דער בקשה האָט פּראָפֿ׳ יפֿה אָנגעשריבן דאָס דאָזיקע אַרטיקל. — רעד׳.

עס איז אפֿשר ניטאָ אַ לאַנד אין דער וועלט, וואָס קען זיך באַרימען מיט אַזאַ רײַכער ליטעראַטור וועגן זיך ווי דאָס קלײנע ארץ־ישׂראל. דער תּנך איז דער וויכטיקסטער צושטײַער אין אָט דער ליטעראַטור. נאָך דעם קומען די הונ־דערטער פֿירושים אויפֿן תּנך, יידישע און ניט־יידישע, און די אומציילעכע זעלב־שטענדיקע שטודיעס וועגן דער עטנאָגראַפֿיע, געאָגראַפֿיע און אַנדערע פֿאַזעס פֿון לאַנד און זײַנע אינווויינערס. דער אינטערעס צו ארץ־ישׂראל וועלט פֿאַרשטייט זיך געווען פֿון דעם, וואָס דאָרטן האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ פּראָמינענטער עלע־מענט פֿון דער וועלט־געשיכטע. יידן האָבן אויף זייערע פֿלייצעס דורכגעטראָגן די געשיכטע פֿון לאַנד. דאָרטן איז די יידישע פֿאַלקסאיינהייט געשאַפֿן גע־ווארן; דאָרטן האָבן מיר אָנגעהויבן שרײַבן אונדזער יחוס־בריוו; דאָרטן איז אויך פֿאַרגעקומען די פֿאַליטישע ירידה פֿון יידישן פֿאַלק; אַהין צײַען זיך די חלומות פֿון פֿאַלק ישׂראל במשך פֿון די לעצטע צוויי טויזנט יאָר, און אַהין גייען איצט פּראַקטישע בעלי־חלומות אויף דעם וועג, אויסגעטראָטן פֿון די חלוצים, צו בויען פֿון דאָס נײַ א ייִדיש פֿאַלק און אַן אייגן יידיש לאַנד. אין ארץ־ישׂראל האָט זיך אויסקריסטאַליזירט דער מאָנאָטעיזם; קריסטנטום איז דאָרטן געבוירן געוואָרן; און פֿאַר מחמדאַנער איז ארץ־ישׂראל אויך אַ הייליק לאַנד. די אַלע מאָמענטן האָבן גורם געווען עס זאָל זיך שאַפֿן אַזאַ רײַכע ליטעראַטור וועגן ארץ־ישׂראל.

דער פֿאַליטישער ציוניזם האָט פֿאַרשטאַרקט דעם קאָנקרעטן אינטערעס אין שאַפֿן נײַע יישובֿים אין ארץ־ישׂראל. דער פֿאַליטישער מאָמענט האָט אָבער פֿאַרנומען דעם אויבנאָן אין דער נײַסטער ליטעראַטור וועגן דעם לאַנד. מיט דער באַפֿור־דעקלאַראַציע זײַנען אויפֿגעשטאַנען פּראָבלעמען פֿון גרויס־קאָלאָ־ניזאַציע און דאָ האָבן זיך באַוויזן אָלטע און נײַע פֿרעגצייכנס מצד יידישע און ניט־יידישע קעגענערס פֿון ציוניזם. אויף די שוועריקייטן פֿון קאָלאָניזאַציע

האָבן דער עיקר אָנגעווייזן די וואָס זײַנען אַרויסגעטראָטן קעגן ציוניזם. די ציו־
ניסטן גופֿא האָבן ניט געהאַט קיין פֿאַכמענישן פּערסאָנאַל אויפֿן געביט פֿון קאָ־
לאָניזאַציע. אין דעם אַרסענאַל פֿון ציוניסטישן לאָגער זײַנען ניט געווען בנימצא
די צוויי הויפּטזײַלן פֿאַר א ראַציאָנעלער סיסטעם פֿון קאָלאָניזאַציע, דהיינו: אַן
אָלזײַטיקע פֿאַרשטענדעניש און פּראָגראַם פֿון לאַנדנוץ און באַדן־פֿרוכטקייט.

ד״ר לאָודערמילק בוך: *Palestine, The Land of Promise,* Harpers and Brothers, N. Y., 1944, 236 pp. פֿרווּוט אויספֿילן דעם בלויז אין דעם אַמאַטאָרישן צוגאַנג פֿון די אָפּיציעלע ציוניסטישע עסקנים אין דעם ענין קאָלאָ־
ניזאַציע. עס רעדט דער עקספּערט. צו אים דאַרפֿן זיך אָלע צוהערן. געבנדיק אַן
איבערבליק איבער דעם בוך, וועלן מיר פֿרווּוט קודם־כל געבן צו פֿאַרשטיין אויך
דעם ניט־פֿאַכמאַן די שוועריקייטן פֿון דעם מומחה — און מיר וועלן צוגעבן
א ריי הוספֿות און אויסטײַטשונגען וואָס וועלן העלפֿן באַנעמען דעם ענין קאָ־
לאָניזאַציע אין ארץ־ישׂראל.

1

איינער פֿון די הויפּטעזיסן פֿון לאָודערמילקס בוך זאָגט, אַז אין דעם
אויפֿבוי פֿון ארץ־ישׂראל לײַגט א האָפֿענונג פֿאַר דער אויפֿלעבונג פֿון נאַענטן
מיזרח. די באַגרינדונג איז בײַ אים אַן אַגראַר־געשיכטלעכע. טריט בײַ טריט גייט
ד״ר לאָודערמילק איבער ארץ־ישׂראל און די שכנותדיקע לענדער; ער גייט נאָך
די וועגן און שטעגן וואָס וועלן דערמאָנט אין תנך; ער האָט אַרײַנגעקוקט אין
אַנדערע מקורים, אָלטע און נײַע. ניט אָלע מאָל נוצט ער אויס די מאָטעריאָלן
טיף און בראַייט געניג ווי מען וואָלט זיך געריכט פֿון א וויסנשאַפֿטלער. ער חזרט
איבער דאָס וואָס איז שוין פֿאַר אים געזאָגט געוואָרן און איז גאָנץ וויניק מחדש.

די גרויסע מעלה פֿון דעם בוך איז אָבער די אַגראָלאָגישע באַזע, פֿון וועלכער
ער אָפּערירט גאָנץ געניט. ער שטודירט דעם נאַענטן מיזרח מיט פֿאַלאָפּעדאָלאָ־
גישע[1] הידראָלאָגישע מעטאָדן און פֿון שטאַנדפּונקט פֿון באַדן־קאָנסערווירונג.
ער אַנאַליזירט אויף אַן אייגנאַרטיקן אופֿן רעליקטן פֿון אַמאָליקע סיסטעמען פֿון
לאָנדווירטשאַפֿט: רעשטלעך פֿון באַדן־טעראָסעס,[2] רוינעס פֿון דאַמבעס און אַק־
וועדוקטן, וווּ וואָסערן פֿון טיכן זײַנען געצאַמט און געזאַמלט געוואָרן; קאַנאַלן
און קאַנאַוועס, דורך וועלכע דאָס וואָסער איז געשיקט געוואָרן צו די פֿעלדער
און סעדער; אונטערערדישע ציסטערנעס, וווּ מען האָט געקליבן וואָסער פֿאַר לאָ־
קאָלע איריגאַציע־צוועקן. פֿאַר דעם פֿאַכמאַן דעם באַדן־פֿאָרשער זײַנען די אָלע

---

[1] פּאַלעאָפּעדאָלאָגיע איז די וויסנשאַפֿט וואָס שטודירט באַדן־קערפּערס וואָס זײַנען
פֿאַרשאַטן און באַגראָבן געוואָרן און האָבן דאָך אויפֿגעהאַלטן זייערע נאַטירלעכע אַטריבוטן.

[2] א סיסטעם פֿון אָנשיטן ערד אין טייל ערטער אויף די שיפועס פֿון לאַנדשאַפֿט
אַזוי אַז די קרומע בערגיקע קאָנטורן זאָלן אויסגעלייגט ווערן אַריזאָנטאַל; וועט וואָסער
לויפֿט פֿון א בערגלדיקער געגנט ווערן שטאַרקע וואָסערשטראָמען, וואָס שנידן זיך אַרײַן
אין באַדן, שאַפֿן קאָנאָוועס, שווענקען אָפֿא די אייבערשטע אויסגעאַקערטע באַדנפֿלאַך און טוען
אַן א סך צרות; די טעראַסעס שטעלן אָפּ דאָס רעשיקע לויפֿן פֿון די וואָסערן.

זאכן לעבעדיקע עדות, וואָס דערציילן אַז דאָרטן האָט אַ מאָל געבליט אַ רייכע, פֿאַרצווײגטע לאַנדווירטשאַפֿט. אויך די חורבות פֿון טויזנטער דערפֿער און שטעט, די פֿאַרשטאָפּטע וואַסערקוואָלן און ברינעמער וואָס האָבן באַלעבט דאָס לאַנד אַ מאָל און איצט זײַנען זיי מאַלאַריע־זומפֿן, — אויך זיי האָבן דערציילט די געשיכטע פֿון אָמאָליקן רום פֿון יענע לענדער און פֿעלקער אין נאָענטן מיזרח.[3]

ד״ר לאָודערמילק האָט באַזוכט דעם נאָענטן מיזרח ווי אַן אָפּיציעלער פֿאָר־שטייער פֿון דעם „סאיל קאָנסערוויישאַן סוירוויס״[4] „צו שטודירן די מעטאָדן פֿון אויסנוצן לאַנד אין די אַלטע מדינות, אין די אינטערעסן פֿון לאַנד־קאָנסערווי־רונג אין די פֿאַראיניקטע שטאַטן״. ער קומט צו מערקווערדיקע אויספֿירן: די פֿעלקער פֿון נאָענטן און מיטלן מיזרח האָבן במשך פֿון טויזנטער יאָרן פֿראָק־טיצירט די סיסטעמען פֿון באָדן־באַאַרבעטונג, באַזירט אויף די פּרינציפּן פֿון באָדן־קאָנסערווירונג. דאָס האָט זיי שטאַרק און גרויס געמאַכט. די פֿאַרוויסטונג פֿון נאָענטן מיזרח און דער אונטערגאַנג פֿון די פֿעלקער זײַנען געקומען, ווען אָט די פּרינציפּן זײַנען פֿאַרוואָרפֿן געוואָרן, ווען עס זײַנען געקומען נײַע בעלי־בתים וואָס האָבן אָט די פּרינציפּן ניט פֿאַרשטאַנען.

דאָס רובֿ לעבן איצט אַראָבער אָט אין יענע לענדער. אָפּגעשטאַנענקייט, פֿינצטערניש, קראַנקייטן, דחקות און נויט — דאָס איז דאָס בילד פֿון זייער לעבן אין אַ לאַנד וואָס האָט מיט טויזנטער יאָרן צוריק אויסגעהאַלטן פֿעלקער אין ווילטאָג. קיין סימן פֿון אָמאָליקן גלאַנץ איז מער ניטאָ אין דעם איצטיקן נאָענטן מיזרח. נאָר איין שטראָל ליכט שײַנט אַרויס: די יידישע יישובֿים. ד״ר לאָודער־מילק באַמערקט (ז׳ 134):

פֿלעקן איבער ארץ־ישׂראל אנהייב זומער האָבן מיר ארונטערגע־קוקט אויף די גרויע פֿעלדזנבערגלעך, איבער וועלכע סטאָדעם שאָף און ציגן זײַנען ארומגעקראָכן זוכנדיק טרוקענע גרעזלעך און וואָרצלען. מיט אַ מאָל האָבן מיר דערזען אויפֿן גרויען הינטערגרונט, אונטן אין לאַנד־שאפֿט ארײַנגענעזעצט אַ גרינעם שמאַראַק, און דערנאָך נאָך איינעם אזא און נאָך איינעם. מיר האָבן אויסגעפֿונען, אז דאָס זײַנען טיפֿישע יידישע יישובֿים.

---

[3] אין דעם בוך ארץ־ישׂראל פֿון בן־גוריון און בן־צבי, אַרויסגעגעבן פֿון פּועלי־ציון־פֿאַלעסטינע־קאָמיטעט אין 1918 (ז׳ 34) וועלן מיר אויפֿמערקזאם מאַכן אויף שטעלן פֿון משנה שביעית, פּרק ג, ח, וואָס דערציילן וועגן באָדן־טערַאַסעס וואָס יידן האָבן געבויט און וועגן אַנדערע מעטאָדן פֿון באָדן־באַאַרבעטונג. זיכער זײַנען אין תלמוד, מדרשים, פּוסקים, מפֿרשים און שו״ת פֿאַראַן אוצרות מאַטעריאַלן וועגן לאַנדווירטשאַפֿט. זיי זײַנען עד היום ניט אויס־געפֿאָרשט געוואָרן. צוויפֿל יידישע לומדים זײַנען ניט געווען און זײַנען ניטאָ אַזוינע וואָס פֿאַרמאָגן אַלזײַטיקע וויסנשאַפֿטלעכע און פּראַקטישע צוגרייטונג אין אַגריקולטור תּופֿס צו זײַן די ענינים. לאָמיר האָפֿן, אַז צווישן דעם נײַעם דור ערדאַרבעטערס אין ארץ־ישׂראל וועלן זיך געפֿינען אַזעלכע וואָס וועלן זײַן קוואַליפֿיצירט פֿאַר אַזאַ אַרבעט. אַ פֿרוכטיק פֿעלד וואָרט אויף דעם פֿאַרשער.

[4] ד״ר לאָודערמילק איז איינער פֿון די הויפּט־אַסיסטענטן פֿון Bureau of Soil Conservation (ביורא פֿאַר באָדן־קאָנסערווירונג בײַם אַגריקולטור־דעפּאַרטמענט פֿון די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן).

ד״ר לאָודערמילק זעט אין די יידישע יישובֿים אַ האָפֿענונג פֿאַרן נאָענטן מיזרח און לייגט דעריבער אַרויף אויף יידן אַ מערקווערדיקע מיסיע: באַווײַזן דער וועלט די אינטימע שייכות צווישן חורבן און אויפֿבוי פֿון אַ לאַנד און פֿאָלק מיט די פּרינציפּן פֿון באָדן־קאָנסערווירונג. אין דעם צוריקקער פֿון יידן קיין ארץ־ישׂראל און אין זייער אויפֿבוי פֿונעם לאַנד געפֿינט ד״ר לאָודערמילק אָט די שייכות. און די ערשטע וואָס וועלן געניסן פֿון אָט דער בולטער דעמאָנסטראַציע וועלן זײַן די אײַנווינערס פֿון נאָענטן מיזרח. ער ווײַזט אָן:

> די יידישע קאָלאָניעס ווײַזן אַרויס אַ מערקווערדיקע צערטלעכקייט און געטרײַשאַפֿט צום אויפֿבוי פֿון לאַנד, אַזוינס וואָס איך האָב ניט געזען אין קיין שום אַנדער לאַנד אין דער אַלטער און נײַער וועלט. דער רעזולטאַט פֿון זייער מי איז אינספּירירנדיק און אַ וווּנדערלעכע דערגרייכונג. אַליין ניט ווײַסנדיק וועגן דעם האָבן די יידישע קאָלאָניעס געלייגט דעם יסוד פֿאַר אַ „גרויס־פֿאָלקסטינע" און האָבן אויסגעלייגט דעם וועג פֿאַר דער אויפֿלעבונג פֿון נאָנצן נאָענטן מיזרח (ז׳ 14).

*

לויט די פֿאַקטישע געאָפֿאָליטישע פֿאַרהעלטענישן אין דער וועלט זײַנען בײַ הײַנטיקן טאָג ניט פֿאַראַן קיין צופֿרידנשטעלנדיקע לאַנד־שטחים צו קאָלאָניזירן דעם עודף פֿון דער באָפֿעלקערונג פֿון די הויך אָנטוויקלטע אינדוסטריעלע לענדער, חוץ אַמעריקע, און מען זאָל דערבײַ קענען אויפֿהאַלטן אַ סטאַנדאַרד פֿון לעבן וואָס זאָל זײַן ענלעך צו דעם לעבן אין דעם היימלאַנד. דערפֿאַר טאָקע האָט זיך ניט אײַנגעגעבן ניט יאָפּאַן, ניט דײַטשלאַנד און ניט איטאַליע דער פֿרוווו צו קאָלאָניזירן מאַנדזשוריע און דעם שוואַרצן קאָנטינענט. אָפּילו די בריטישע קאָלאָניזאַטאָרן מיט זייער וועלט־אימפּעריע האָבן ניט באַוויזן אין זייערע קאָלאָניזיר־פֿרוווון אין די לעצטע 40—50 יאָר צו שאָפֿן באַדינגונגען וואָס זאָלן זײַן ענלעך צום היימלאַנד. דער שטראָם עמיגראַציע האָט זיך געריסן קיין צפֿון־אַמעריקע, דרום־אַפֿריקע און אַ ביסל קיין מיזרח־אויסטראַליע, ווו די לעבנס־באַדינגונגען זײַנען יאָ ענלעך צום היימלאַנד.[5] די פֿאַקטישע לאָגע האָט געצוווונגען מלוכה־פֿירערס, געזעץ־געבערס און ערנצטע פּלל־טוערס צוצוווענדן מער אויפֿמערקזאַמקייט דער היימישער ווירטשאַפֿט. עס איז אַנטשטאַנען די אַזוי גערופֿענע אינעוויניקסטע קאָלאָניזאַציע וואָס האָט דעם ציל צו הייבן די געזעטענישן און מאָדערניזירן די לאַנדווירטשאַפֿט. אַ טייל אַגראָנאָמען האָבן זיך סקעפּטיש באַצויגן צו די נײַע ווינטן. פֿאַרקערט, די מער פּראָגרעסיוו פֿאַרשטייערס פֿון דער אַגראָנאָמישער וויסנשאַפֿט האָבן געזומען אַרבעטן אין דער ריכטונג. ספּעציעל האָבן זיך אויסגעצייכנט אויף דעם געביט די סאָוועטישע פֿאַרשערס.

---

[5] זאָל דאָ באָמערקט ווערן, אַז אויב די סאָציאַל־פֿאָליטישע פֿאַרהעלטענישן זאָלן בכלל אָפּשאַפֿן עמיגראַציע־ און אימיגראַציע־באַריערן, וועלן די באַדינגונגען זײַן אין גאַנצן אַנדערע. אַזוי למשל קען צפֿון־אַמעריקע אַרײַננעמען שיינע עטלעכע הונדערט מיליאָן מענטשן, און עס וועט נאָך אַלץ זײַן גראָס. אויך דער סאָוועטן־פֿאַרבאַנד האָט פּלאַץ פֿאַר נאָך אַ פּאָר הונדערט מיליאָן מענטשן. דאָס איז אַבער צוקונפֿט־מוזיק.

עס איז ווערט אָנצוווײַזן אויף עטלעכע מאָמענטן אין דער לאָנדווירטשאַפֿט, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דעם ענין אינעווייניקסטע קאָלאָניזאַציע. זיבט דער אינדוסטריעלער רעוואָלוציע איז די לאַנדווירטשאַפֿט ניט נאָכגעאָנגען געווג גיך די שטאָטישע אינדוסטריעס אין אויסנוצן די גוואַלדיקע מיגלעכקייטן וואָס די וויסנשאַפֿט און אירע אויסגעפֿינסן האָבן געשאַפֿן. די סיבה לייגט אין דעם וואָס דער קאַפּיטאַל האָט געפֿונען אַ סך אַ גינציקער פּלאַץ פֿאַר פּראָפֿיטן אין דער שטאָטישער אינדוסטריע איידער אין דער לאַנדווירטשאַפֿט.[6] דאָס דאָרף האָט דעריבער דאָס לעצטע געהאָט נוצן פֿון די נייַסטע אופֿנים בייַם באָארבעטן די ערד. דאָס מאָדערניזירן די אַרבעט־מעטאָדן אויפֿן לאַנד און אין לעבן פֿון ערד־אַרבעטער איז געגאַנגען פּאַמעלעך און קאָנסערוואַטיוו. די לאַנדווירטשאַפֿט איז אָבער דאָך באָווירקט געוואָרן פֿון דער אינדוסטריעלער רעוואָלוציע.

די גרעסטע דערגרייכונג פֿאַר די לעצטע 100 יאָר איז דאָס אָנוועגדן קינסט־לעכע באַמיסטיקונג, די „מינעראַל־מיסט", „כעמישע מיסט" אין קאָנטראַסט צו שטאָלמיסט. גאָנצע 50 פּראָצענט בייַם העכערן די גערעטעניש פּער אַקער פֿאַר די לעצטע 100 יאָר ווערט פֿאַרשריבן אויפֿן חשבון פֿון מינעראַל־מיסט. די וויטער־דיקע 30 פּראָצענט גייען אויפֿן חשבון פֿון מעכאַניזירן די ווירטשאַפֿט. די לעצטע 20 פּראָצענט דאַרפֿן פֿאַרשריבן ווערן אויפֿן חשבון פֿון פֿאַרבעסערן די מינים געווויקסן און דאָס באַשיצן זיי קעגן אינזעקטן און קראַנקייטן. די ערשטע צוויי גורמים זייַנען די וויכטיקסטע עלעמענטן, וואָס דער קאַפּיטאַליזם האָט מיט זיי מזכה געווען די לאַנדווירטשאַפֿט; זיי האָבן אָבער געשאַפֿן אַ ריי פּראָבלעמען אין די סיסטעמען פֿון באַארבעטן און נוצן דעם באָדן. די מעכאַניזירונג האָט אַרויס־געשטופּט דעם לעבעדיקן אינווענטאַר וואָס ווערט באַנוצט פֿאַר קראַפֿט. דאָס האָט גורם געווען אַז וויניקער לאַנד זאָל גיין פֿאַר היי און פֿאַשע און מער אונטערן אַקער. דער סכום שטאָלמיסט האָט זיך פֿאַרקלענערט. די פֿאַרטיילונג פֿון מיסט אויף די פֿעלדער איז אויך געווארן אַ סך אַן ערגערע. דערצו זייַנען צוגעקומען אַלץ מער און מער די אינדוסטריעל־טעכנישע קולטורן, ווי באָווֹ, פֿלאַקס פֿאַר זאָמען, קאָנאָפֿאָליעס, צוקער־בוריקעס, טאַבעק, אייַפֿלאַנצן. די קולטורן פֿאַר־לאַנגען אַ סך מינעראַל־מיסט. עס איז אַוועק אַ סדרה כעמישע באַמיסטיקונג. פֿון אַנהייב אָן און אויך ביז איצט זייַנען די רעזולטאַטן געווען פֿענאָמענאַל. דאָס האָט געווירקט, אַז אַנדערע מאָמענטן אין באַארבעטן און נוצן דאָס לאַנד זאָלן פֿאַרוואַרלאָזט ווערן. דער באָדן האָט געמומען באַווייַזן סימנים פֿון אויסצערונג. איבער הויפּט האָט געליטן די באָדן־סטרוקטור — דער רעזולטאַט פֿון דער אייגן־

---

[6] אין דער צייט פֿון די לעצטע אינדוסטריעלע קריזיסן, ווען געלט איז וואָלוול געוואָרן, האָט זיך באַוויזן אַ טענדענץ בייַם גרויס־קאַפּיטאַל צו אינוועסטירן אין גרויסע לאַנדווירטשאַפֿט־לעכע קאָרפּאָראַציעס. די אונטערנעמונגען האָבן אויפֿגענטון אַ סך נייַסן, אַזעלכע וואָס די טראַ־דיציאָנעלע פּויערשע וווירטשאַפֿט קען בשום אופֿן ניט נאָכטאָן. זאָל דאָ געזאָגט ווערן, אַז נייַע קאָלאָניזיר־לענדער, ווי ארץ־ישׂראל, ווילן אַ סך פּראָפֿיטירן פֿון דעם צוגאַנג פֿון גרויס־קאַפּיטאַל. די גערעטעניש פּער אַקער אין באַלוינונג פֿאַר אַרבעטע אַרבעט זייַנען אַ סך גרעסער אין די גרויסע אונטערנעמונגען ווי אין די קליינע ווירטשאַפֿטן.

שאָפֿט פֿון ליים, שלאָם און זאָמד זיך צו פֿאַרבינדן אין אַגרעגאַטן מיט דער הילף פֿון קלעפּיקע אַרגאַנישע סובסטאַנצן. די צעשטערונג פֿון דעם אַטריבוט פֿירט צו דעם, אַז וועג דער באָדן איז דורכגענעצט, ווערן ליים, שלאָם אַראָפּגעשוועמט צוזאַמען מיטן הומוס[7] און פֿאַרטראָגן אין די טיכער. דאָס פֿאַרשטאָפּט די טיך־גלעזערס און פֿירט צו פֿאַרפֿלייצונגען. אויך די ווינטן טראָגן אַוועק די פֿײַנע באָדנטיילעכלעך און לאָזן זיי איבער אין די טאָלן און טיכער. גרויסע לאַנד־שטחים ווערן אויף אזא אופֿן צעאָקערט און צעשניטן. וועג מען ווערט אָן די אייבערשטע באָדנשיכט, ווערט שווער צו באַאַרבעטן דעם באָדן. די טיפֿערע באָדנפֿאַסטן זײַנען ניט אַזוי פֿרוכטיק. די גערעטענישׂ פֿאַרקלענערט זיך. מער מיסט ווערט געוונצט. מען קומט צו אַ פּונקט, ווו עס לוינט זיך ניט מער אַרײַנצולייגן די מאַטעריאַלן און אַרבעט. דער פּויער ווערט פֿאַראָרעמט, פֿאַרלאָזט דאָס לאַנד און זוכט גליקן אַנדערש וווּ. דער אויבן באַשריבענער פּראָצעס פֿון פֿאַרניכטונג פֿון באָדן דורך וואַסער און ווינט רופֿט זיך עראָזיע. דער באָדן־פֿאַרשער קוקט אויף דעם ווי אויף אַ געפֿערלעכער קרענק, און דאָ קומט דער באָדן־קאָנסערווירער צו באַקעמפֿן די קרענק. ער בויט טעראַסעס, אַרבעט אויס סיסטעמען פֿון אָקערן און בראָנעווען, פֿון זייען און פֿלאַנצן, פֿון צוימען די וואַסערן און ווינטן, פֿון פֿאַר־ריכטן די באָדן־סטרוקטור. און אָט די סיסטעם פֿון באָדן־קאָנסערווירונג האָבן די פֿעלקער פֿון נאַענטן מיזרח פֿאַקטיש אָנגעוועדט מיט עטלעכע טויזנט יאָר צוריק. דערפֿאַר זײַנען זיי רײַך געוואָרן.

*

ווי אזוי איז אונטערגעגאַנגען דער נאַענטער מיזרח וואָס איז געשטאַנען אויף אזא הויכער מדרגה פֿון ציוויליזאַציע? ווי אזוי איז עס געשען, אז אזא לאַנד ווי איראַק, וואָס האָט אַ מאָל געשפּייזט 15—20 מיליאָן מענטשן, זאָל איצט קוים קענען דערנערן 3 מיליאָן? ווי אזוי איז געקומען צו דעם, וואָס אזעלכע אַ מאָל פֿראָגרעסירנדיקע לענדער ווי בבֿל, אַשור, סיריע, מצרים זאָלן אזוי דעגראַדירן? האָבן זיי דאָך פֿיראַמידן געבויט, טורעמס צו דערגרייכן די הימלען אויפֿגעשטעלט און געלעבט אין רחבות.

דער ענטפֿער אויף די אויפֿגעהויבענע פֿראָגעס איז, ווי שוין דערמאָנט, דאָס עובֿר זײַן אויף די פֿרינציפּן פֿון קאָנסערווירן דעם באָדן. אַ שאָד וואָס די פֿראָב־לעם באַטראַכט ד״ר לאָדערמילק אויף זייער אַ קאַרגן אופֿן; אַ פּעריאָד פֿון זיבן טויזנט יאָר ווערט געדעקט אויף עטלעכע זײַטלעך. פֿאַרן פֿאַכמאַן איז אזא באַטראַכטונג אפֿשר געניג, אָבער ניט פֿאַרן דורכשניטלעכן לייענער. ער וועט בלײַבן אזוי ווי אַ דאַרשטיקער וואָס באַקומט אַ קליין ביסל פֿון אַ גוטן געטראַנק און אין טרינקען פֿילט ער שוין ווי אפֿגענאַרט ער וועט זײַן. אפֿשר איז די שולד ניט פֿון מחבר. ווי עס ווײַזט אויס, האָבן די עסקנים אַרום דעם בוך ניט אויפֿגעכאַפּט ווי עס געהער צו זײַן דעם גאַנצן ענין באָדן־קאָנסערווירונג; זיי זײַנען, צום באַ־

---

[7] הומוס איז איבערגעפֿוילטע אַרגאַנישע סובסטאַנץ אין באָדן, וואָס איר אָפּשטאָם קען מען ניט דערקענען.

דויערן, ניט באַהאַוונט אין דעם ענין — און דעריבער איז געקירצט גראָד דאָרטן ווו מען האָט געדאַרפט מאריך זיין און ענגוי אויפקלערן. כדי צו דערגאַנצן דאָס בילד וואָס ד״ר לאַודערמילק גיט פֿמעט אַגב אורחא און ניט געגוג ברייט, לאָמיר אַליין אַריינקוקן אין נאַענטן מיזרח.

דעם קלימאַט פֿון יענע לענדער רופֿט מען „מיטלענדישער״, בזכות דעם ים התיכון, דעם מיטלענדישן ים. די אייגנשאַפֿטן פֿון דעם קלימאַט זיינען: קיין רעגן אָדער אַ קליינע מאָס רעגן זומערצייט און איןווינטער אַ קאַנצענטראַציע פֿון רעגן. אַחוץ דעם איז די מאָס רעגן ניט קיין גלייכע אין די פֿאַרשיידענע טיילן אַפֿילו פֿון אייז און דעם זעלבן לאַנד. אַזוי למשל גייט אין דרום־מיזרח ארץ־ישׂראל 6 ביז 8 צאָל רעגן און אין צפֿון (גליל) אַזוי פֿיל ווי 40 צאָל דורכן יאָר. אויב דער דוחק אין רעגן דורכן זומער און האַרבסט קען קאַמפּענסירט ווערן דורך איריגאַציע, זיינען אַזעלכע לענדער פֿרוכטיקער פֿון יענע, ווו בדרך כלל איז דאָ גענוג רעגן, אָבער ער קען ניט רעגולירט ווערן לטובת דער לאַנדווירטשאַפֿט.

די לענדער אין מיטלען און נאַענטן מיזרח האָבן מיט אַ סך הונדערטער יאָרן צוריק אויסגענוצט זייערע גינציקע קלימאַטישע און הידראָלאָגישע רעסורסן. די פֿעלדער האָבן געטרונקען צו דער ריכטיקער צייט, געריטענישן זיינען געווען גרויס, דאָס לאַנד איז רייך געווארן, די באַפֿעלקערונג איז געוואַקסן. איז ארויפֿגעשטיגן די פֿראַגע פֿון „לעבנסרוים״. דאָס האָט געפֿירט צו קאַנפֿליקטן און מלחמות. די זיגערס, סיי‌וב טעכניש מער פֿאָרויסגעגאַנגענע, האָבן פֿאַרגרעסערט זייער לאַנד, אויסגעבריטערט זייער השפּעה און זיינען געווארן נאָך שטאַרקער. זיי האָבן געהאַט גענוג שקלאַפֿן וואָס האָבן פֿאַר זיי געגראָבן און פֿאַרבעסערט די אַלטע קאַנאַלן; די שקלאַפֿן האָבן געהאַלטן ריין די געלעגערס פֿון די טיכן און געבראַכט די שלאַמ און לייַם, וואָס פֿלעגן ווינטערצייט פֿאַרטראָגן ווערן אַהין פֿון די העכערע לאַנדשאַפֿטן, צוריק אויף די פֿעלדער; די שקלאַפֿן האָבן פֿאַרריכט אַלטע און געבויט נייע טעראַסעס; זיי האָבן געריניקט און געפֿלאַסטערט די וואַסערוועגן[8] איבער די שיפועים פֿון די בערג.

אין ארץ־ישׂראל האָבן יידן קאַנטיק אויך פֿאַרשטאַנען די קונסט פֿון באַדן־קאַנסערווירונג. אויך איריגאַציע איז דאָרט געווען אַנטוויקלט. מיר וויסן, אַז די לאַנדווירטשאַפֿט אין ארץ־ישׂראל איז געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה. ווי עס ווייזט אויס האָבן יידן זיך ספּעציאַליזירט, אין פֿאַרשיידענע געגנטן, אין די קולטורן וואָס זיינען דאָרט צום בעסטן געוואַקסן. ווייַנטרויבן, אייַבירטן, טייטלען, בשׂמים־גערטנער, בינשטאָקן, ביימער פֿאַר זיידוועריעם — אַלץ איז געוואַקסן אין ספּעציפֿישע ארומען. יידן האָבן עקספּארטירט ווייַן און געוושטן. יידן האָבן קאַנטיק גוט פֿאַרשטאַנען די קונסט פֿון פֿאַמאַלאַגיע (האָדעוועזן פֿרוכט). אַ גאַנצע גמרא פֿאַרנעמט זיך מיטן ענין „טשעפֿען״ (הרכּבה). לויטן חומש האָט שוין יעקבֿ

---

[8] אַ וואַסערוועג איז אַ קאַנאַוול, אויסגעפלאַסטערט מיט שטיינער און פֿאַרוואַקסן מיט גראָז, וואָס ווערט אויסגעלייגט אין בערגלדיקע געגנטן; אַהין צו ווערן געפֿירט די שטורעמדיקע וואַסערן וואָס טראָגן זיך איבער די זיטן פֿון בערג און ערדירן דעם באָדן.

אָבֿינו פֿאַרשטאַנען די מעטאָדן פֿון אויסאיידלען מינים שאָף — די מעשׂה מיט נקודים ובֿרודים.

דער שרײַבער פֿון די שורות האָלט, אַז אײנע פֿון די סיבות ווָאס האָבן געהאָלפֿן אַז יידן זאָלן קענען אויפֿהיטן אַ לאַנגע צײַט אַ געוויסע מאָס זעלבשטענ־דיקייט אונטער די רוימער איז געווען זייער לאַנדווירטשאַפֿטלעך האָב־און־גוטס. די רוימער האָבן אַ פּנים זיך שטאַרק געגייטיקט אין זיי. אַ סבֿרה אַז דער אונטערגאַנג פֿון דער רוימישער אימפּעריע איז געקומען צולֿיב דעם ווָאס דאָס היימלאַנד האָט פֿאַרוואָרלאָזט די לאַנדווירטשאַפֿט. רוים האָט געלעבט פֿון די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּראָדוקטן פֿון דער אימפּעריע. יידן האָבן געצאָלט אַ גרויסן טייל צינדזן אין תּבֿואות, ווָאלֿ און אַנדערע פּראָדוקטן פֿון לאַנד.

דער פֿאַקט ווָאס יידן האָבן זיך געהאָלטן לענגער אין גליל ווײַזט אויך, אַז לאַנדווירטשאַפֿט האָט געהאָט צו טאָן מיט דעם. צולֿיב דער גרעסערער מאָס רעגן ווָאס פֿאָלט אין גליל איז די סיסטעם פֿון איריגאַציע ניט אַזאַ קאָמפּלי־צירטע. עס איז לײַכטער אויף גיך אויפֿצושטעלן די בעל־הבתישקייט נאָך אַ מלחמה־שטורעם. אַזוי שפּעט ווי אין 7טן יאָרהונדערט, פֿאַר דער אינוואַזיע פֿון די אַראָבער, האָבן יידן זיך פֿאַרבונדן מיט די פּערסיער און אויסגעשטאָט אַן אַרמיי פֿון 30 טויזנט. דער גליל האָט דאָס באַווײַזן אַ דאַנק זײַן שטאַרקער לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכער באַזע.

ערשט ווען די אײנגעשטעלטע קאָמפּליצירטע לאַנדווירטשאַפֿט פֿון נאָענטן מיזרח האָט געמומען דעגראַדירן האָט זיך אָנגעפֿאַנגען דער אונטערגאַנג. אינע־ווייניקסטע קאָנפֿליקטן און מלחמות מיט נאָענטע און ווײַטע שכנים האָבן ביס־לעכווײַז אונטערגעגראָבן דעם לעבנס־יסוד פֿון יענע לענדער. עס איז ניט לײַכט מלחמה צו האָלטן און אויפֿצוהאָלטן קאָנאָלן, אָקוועדוקטן און דאַמבעס. ווָאס לענ־גער די מלחמות האָבן זיך געצויגן אָלֿ מער שאָדן האָבן געליטן די אינסטאָלאַציעס. דאָך האָבן די פֿעלקער אויסגעהאָלטן. די נײַע הערשערס פֿלעגן אויפֿלעבן די פֿײַנע מעטאָדן פֿון באָדנווּרק. אַזוי האָט זיך עס געהאָלטן ביזן 7טן יאָרהונדערט, ווען די נאָמאַדן־שבֿטים פֿון אַראָבישן מידבר זײַנען אָנגעפֿאָלן. הונדערטער יאָרן האָט דער מידבר־מענטש געקעמפּט קעגן די אײנגעזעסענע ערדאַרבעטערס, ערשט אין 13טן יאָרהונדערט האָבן זיי פֿאַרענדיקט דעם חורבן פֿון נאָענטן מיזרח. די אײנגעזעסענע פֿעלקער זײַנען פֿאַרשוווּנדן, נאָר דאָס יידישע פֿאָלק איז ניצול געוואָרן.

נאָמאַדן פֿאַרטראָגן ניט די אײנגעזעסענע לאַנדווירטשאַפֿט. זיי זוכן נאָר פּאַשע פֿאַר זייערע סטאַדעס. דער מידבר־מענטש פֿאַרטראָגט אויך ניט קיין וואַלֿד. ער מוז האָבן אַ פֿרײַען אומגעשטערטן אַרומבליק, אַן אָפֿענעם האָריזאָנט פֿאַר זײַן רויבעריש אויג. אַגב איז לײַכטער צו ברענען האָלץ ווי מיסט, ווָאס מען מוז עס קלײַבן, מישן מיט שטרוי און טריקענען. האָבן די אַראָבער אויסגעהאָקט און אויסגעקאָרטשעט די וועלֿדער פֿון ארץ־ישׂראל.

ד״ר לאָודערמילק ווײַזט אָן, אַז די אַראָבער האָבן אײנגענומען דאָס לאַנד, דאָרטן געהערשט, אָבער ניט באַהערשט די פֿון גאָט געגעבענע מיגלעכקייטן

פונעם לאנד ניט פאר זיך און ניט פאר אנדערע; זיי האבן ברייט געעפנט די טירן פאר די צעשטערערישע פראצעסן פון ערזעיע און האבן חרובֿ געמאכט דאס לאנד; קומען איצט, ווי שוין דערמאנט, די יידן און רעסטאוורירן זייער לאנד. די יידישע שאפונגען וועלן ווירקן אויף די ארטיזדרינגערס און אינזעמערס, די ארבעער. זיי וועלן אננעמען די אינגעזעסענע פארמען פון לאנדווירטשאפט און אויף אזא אופן ווערן לעגיטימע אינוווינערס און אייגנטימערס פון די ערטער וווּ זיי ווינען.

ד״ר לאודערמילק שטעלט זיך פאר, אז ווען משה רבנו וואלט געווסט, וואס ערזעיע קען אפטאן אין דער געשיכטע, וואלט ער אונדז איבערגעלאזט אן עלפט געבאט:

דו זאלסט נעמען אין דיין ארב די הילליקע ערד און זיין א געטרייער אויפפאסער, אויפהיטן אירע אוצרות און איר פרוכטיקייט פון דור צו דור. דו זאלסט וואכן איבער דיינע פעלדער און זיי אויסהיטן פון ערזעיע; דיינע וואסערן וואס גיבן לעבן, — פארהיט פון אויסגעטריקנט ווערן; דיינע וועלדער — פון פארווויסטונג. און די בערג זאלסטו באשיצן קעגן צופיל פיטערן דיינע סטאדעס פיך אויף זיי, אזוי אז דיינע יורשים זאלן האבן א שפע אויף אייביק און אייביק; און אויב ווער ניט איז וועט ניט אויספאלגן די פליכטן פון אן אויפפאסער, וועלן זיינע פרוכטיקע פעלדער ווערן עקהדיקע שטיינערגרונטן, אדער צעשניטן ווערן מיט קארבן און גריבער, און זיינע יורשים וועלן זיך פארמינערן אין צאל און זיי וועלן לעבן אין דחקות, אדער פארשווינדן פון פנים פון דער ערד.

ד״ר לאודערמילק עלפט געבאט איז ניט אין גאנצן אין סטיל פון עשרת הדיברות. עס איז א גרויסער ספק, צי משה רבנו וואלט געקענט ארטיזנעמען דאס געבאט פון פרומען קריסט אין זיינע לוחות, אבער ווי דאס זאל ניט זיין — דער אמת ווערט דאך ארויסגעבראכט.

2

די אויפגעפֿעיקייט פון ארץ־ישׂראל איז איינער פון די וויכטיקסטע שטרויכלשטיינער אין דער ציוניסטישער פאליטיק. פארשיידענע בריטיש קאמיסיעס (סימפסאן, שאו, פיל א״א) האבן דעם פונקט אלע מאל באזירט און ארויסגעגעבן א נעגאטיוון פסק. ניט־יידישע און יידישע אנטיציוניסטן באזירן אויך זייער באצוונג צום ציוניזם אויף דער קליינער אויפגעם־פעיקייט פון ארץ־ישׂראל. ציוניסטישע פאליטיקערס האבן קיין מאל ניט געגעבן קיין צופרידנשטעלנ־דיקן ענטפער אויף דער פראגע: וויפל מענטשן קען ארץ־ישׂראל אויסהאלטן?

די סיבה איז א פשוטע. ס׳רובֿ ציוניסטישע פאליטיקערס האבן עד היום נישט קיין קלארע פארשטענדניש פארן יסוד פון קאלאניזאציע און אויפגעם־פעיקייט פון א לאנד — פאר לאנדווירטשאפט. די פאלשע ארויסזאגונגען פון די בריטישע עקספערטן אין ארץ־ישׂראל און פון קאלאניאל־אפיס אין לאנדאן (זיי זיינען בדרך כלל קאריערע־ספעציאליסטן פון א ניט זייער הויכן סטאנדארד) וועגן דער אויפגעם־פעיקייט פון לאנד וועלן ניט אפגעשלאגן מיט וויסנשאפטלעכע אגראלאגישע ראיות און פאקטן. אנשטאט דעם האבן די ציוניסטישע פירערס זיך סומך געווען אויף היסטארישע אנווייזונגען און אויף זכות אבות. לעצטנס האבן

זיי שטאַרק אָקצענטירט די דערגרייכונגען פֿון יישובֿ און אָנגעוויזן דערבײַ, אַז ניט געקוקט אויף דעם פּסקענען פֿון די בריטישע קאָמיסיעס, אַז ארץ־ישׂראל קען ניט אַרײַננעמען מער אימיגראַנטן, זײַנען אין לאַנד אַרײַנגעקומען עטלעכע הונדערט טויזנט נפֿשות, און וואָס גרעסער עס וואַקסט די באַפֿעלקערונג — אַלץ מער אימיגראַנטן קענען דאָרטן געפֿינען פֿאַר זיך אַ מקום מנוחה און אַ מקור פֿרנסה. אַזאַ אַרגומענטאַציע איז אומדירעקט און האָט ניט יענעם איבערצײַגט־דיקן כּוח וואָס עס פֿאַרמאָגן דירעקטע באַווײַזן. דער גוואַלדיקער רושם וואָס ד״ר לאָודערמילקס בוך האָט געמאַכט אין די ציוניסטישע קרײַזן דערקלערט זיך דערמיט וואָס צום ערשטן מאָל הערן זיי דיבורים וואָס טרעפֿן דירעקט אין ציל און מאַכן צו נישט די אַנפֿאַלן פֿון די בריטישע עקספּערטן.* פֿאַר זיי זײַנען די ניט־נײַע ראַיות פֿון ד״ר לאָודערמילק אַ גוואַלדיקע אַנטדעקונג און דערפֿאַר — אַזאַ איבערגעטריבענע התפּעלות.

ווי אַלץ אין בוך, באַטראַכט ד״ר לאָודערמילק די באַפֿעלקערונג־פֿראַבלעם פֿון ארץ־ישׂראל פֿון אַ היסטאָרישן שטאַנדפּונקט מיט אַן אַגראַלאַגישן אונטער־שלאַק. ער וועגט מיט זײַן אַגראַנאָמישער וואָג. ער קומט צום באַשלוס, אַז ניט נאָר איז ארץ־ישׂראל מסוגל אויסצוהאַלטן 3 ביז 5 מיליאָן מענטשן, אַ צאָל וואָס האָט דאָרטן אַ מאָל געלעבט לויט די חשבונות פֿון אַרמונק, ש. באַראָן און אַנדערע, — נאָר אַ סך מער. די חשבונות פֿון די היסטאָריקערס זײַנען באַזירט אויף אַרכעאָלאָגישע און סאָציאָלאָגישע פֿאָרשונגען וואָס מוזן אונטערגעשפּאָרט ווערן פֿון השערות. זיי לײַדן אָפֿט פֿון טעותן וואָס פֿאַרקלענערן דעם צוטרוי צו זייער מיי־נונג אויף גאָנצע 50 פּראָצענט. ווען אָבער מען נעמט אַרײַן אין חשבון די לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכע מאָמענטן, ווי די מעטאָדן פֿון באַאַרבעטן דעם באָדן, די אָפּ־שאָצונג פֿון באָדן־פֿרוכטיקייט, פֿאַרגלײַכן צווישן די פּראָדוקטן וואָס זײַנען אַ מאָל געוואָקסן און וואָס מען קען איצט מיט מאָדערנע וויסנשאַפֿטלעכע מעטאָדן קולטיווירן, און די ספּעציפֿישקייט פֿון די קלימאַטישע באַדינגונגען, — באַקומט זיך אַ מער ראַיעלע אָפּשאָצונג וועגן דער צאָל מענטשן וואָס ארץ־ישׂראל איז ביכולת אויסצוהאַלטן.

ד״ר לאָודערמילק טרעט אַרויס קעגן דער פֿאַרשפּרייטער מיינונג, אַז די פֿיל־מיליאָניקע באַפֿעלקערונג וואָס ארץ־ישׂראל האָט אַ מאָל געשפּיזט איז מיגלעך געוואָרן דערפֿאַר, וואָס דער קלימאַט איז דאָרטן געווען אַ סך גינציקער ווי ער איז איצט. דער אונטערגאַנג פֿון נאָענטן מיזרח ווערט אויך טייַוויזט דערקלערט מיט אַ בײַט אין קלימאַט, פֿון גוט — צום שלעכטן. מען איז זיך סומך אויף אַ געווײַסער שול אין קלימאַטאָלאָגיע, וואָס זאָגט, אַז די מידבריות פֿון סאַהאַרע, ליביע, אַראַביע, גאָבי און צענטראַל־אויסטראַליע שפּאַרן אַלץ מער און מער

---

* מיט מער ווי צען יאָר צוריק האָב איך באַטראַכט די פֿראַגע וועגן דער אויפֿנעם־פֿעיקייט פֿון ארץ־ישׂראל בײַ אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון י. ל. פּרץ־שרײַבער־פֿאַראײַן אין ניו־יאָרק. איך האָב דעמסטמאָל באַווײַזן, אַז פֿון שטאַנדפּונקט פֿון קאָלאָניזאַציע אויפֿן לאַנדווירטשאַפֿטלעכן געביט קען ארץ־ישׂראל לײַכט שפּײַזן מער ווי 6 מיליאָן מענטשן. וויטער ווי אַ גרעסערע נאָטיץ אין דער טעגלעכער צײַטונג דער טאָג איז דער ענין ניט געגאַנגען.

אויפֿן באָזעצטן און קולטיווירטן לאַנד. דאָס וואָלט באַטייט, אַז מיט עטלעכע טויזנט יאָר צוריק איז דער קלימאַט געווען אַ בעסערער. ד״ר לאָודערמילק שטימט ניט אײַן מיט דער מיינונג, אָבער זײַנע ראַיות זײַנען ניט גענוג מאָטיווירט. ער וואָלט געקענט אָנווײַזן, אַז עפּ־פּי די נײַסטע קלימאַטאָלאָגישע און פּעדאָלאָגישע[10] פֿאָרשונגען איז פֿעסטגעשטעלט, אַז דער קלימאַט אין די לענדער אין שכנות פֿון מידבריות ווערט מילדער און גינציקער. דער שרײַבער פֿון די שורות האָט אויפֿן גרונט פֿון באָדן־פֿאָרשונגען אין ניו־דזשוירזי [11] אָנאָליזירט דעם קלימאַט פֿון דער וועלט במשך פֿון די לעצטע 25 טויזנט יאָר; עס איז דעמאָנסטרירט געווארן, אַז במשך פֿון די לעצטע 6—8 טויזנט יאָר גייט אונדזער ערד אַרויס פֿון אַ ציקל פֿון אַרידיטעט. דאָס באַטײַט אַ פֿאַרבעסערונג פֿון קלימאַט אין די לענדער בשכנות מיטן מידבר, און ארץ־ישׂראל איז איינס פֿון אַזעלכע לענדער.

*

דעם קאָפּיטל וואָס רעדט וועגן די „נײַע פֿאַרמערס אין אַ פֿאַרלאָזט לאַנד״ הייבט דער מחבר אָן מיט אַ פּסוק פֿון ישעיה (לה, 1): „לוסטיק זײַן וועלן דער מידבר און די טריקענישׂ, און פֿרייען וועט זיך די וויסטע און בלײַען אַ רויז״. אויף דער קאָנווע פֿון ליכט און שאָטן, בילדער פֿון אַמאָליקן גלאַנץ פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער לאַנדווירטשאַפֿט אונטער יידן און שפּעטערער פֿאַרוויסטונג אונטער אַראַבער, גיט לאָודערמילק אַ בילד פֿון דעם נײַעם ישוב. וועג די בילוצעס (אָדער בילויים) זײַנען געקומען צום פֿאַרלאָזטן לאַנד, האָבן זיי באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז „דער באָזיס פֿאַר אַ געזונטער מלוכה איז אַגריקולטור. אין לאַנד מוזן געמאַכט ווערן אויסבעסערונגען. גרויסע שוועריקייטן שטייען פֿאַר, אַ סך פּראָצע וועט עס פֿאָדערן און עס איז פֿאַרבונדן מיט סכנות״. באַהויכט מיט גלויבן, נעמען זיי זיך צו דער אַרבעט. זיי הייבן אָן פֿון טריקענען זומפּן, געשאַפֿן מייסטנס דורך באָדן־עראָזיע. פֿאַר דעם צווועק אימפּאָרטירן זיי אייקאַליפּטוס־ביימער; נאָדלביימער און ריצנאייל־פּלאַנצן ווערן באַנוצט אויף די זאַמדבערגלעך זיי צו סטאַביליזירן. דאָס לאַנד גיט אַ קלאָרע תשובה אויף די באַמיונגען פֿון די יידישע קאָלאָניסטן. אויף די פֿאַראייניגטע און מידבר־ענלעכע פֿעלדער וואָקסן אויס געוויסע גערטנער און סעדער. אַ נצי לעבן קומט אויף. די חלוצים פֿון דער צווייטער עליה בריייטערן אויס דעם סעקטאָר פֿון לאַנדווירטשאַפֿטלעכער טעטיקייט, זיי בויען ניט נאָר פֿאַר זיך, נאָר גרייטן צו פֿאַר אַנדערע. די דריטע עליה קומט שוין צו אַ יש און גייט ווײַטער, פֿאַראַנקערט זיך טיפֿער אין לאַנד. עס בליט אויף אין ארץ־ישׂראל אַ פֿאַר־צווײַגטע לאַנדווירטשאַפֿט, און דער וואָס איז ניט בלינד זעט: גרויסע דערפֿאָלגן אין גאַרטנווּאַרג; גוואָלדיקע דערגרייכונגען אין מילכווירטשאַפֿט, אין האָדעווען

---

[10] פּעדאָלאָגיע איז די וויסנשאַפֿט וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט די נאַטור־געזעצן וואָס באַדינגען דעם אָפּשטאַם, די פֿאָרמירונג און די געאָגראַפֿישע פֿאַרשפּרייטונג פֿון באָדן וויַ אַ נאַטור־קערפּער.

[11] J. S. Joffe, "Climatic Sequences of the Post-Wisconsin Glacial Age as Revealed in the Soil Profile." *Proc. Soil Sci. Soc. of America*, v. 6 (1941), pp. 368-73.

הינער, שאָף (פֿאַר פֿלייש און פֿוטערווּאַרג — קאַראָקוֹ) אוֹן בינען; פֿראָגרעס אין פֿאַרפֿלאַנצן צוקער־בוריקעס, צוקערראָר אוֹן אַנדערע אינדוסטריעלע קולטורן; אַ גוטן אַנהייב אין וואָלדקולטור אוֹן פֿישפֿאַנג; אוֹן ועל כּולם די קרוין פֿון ארץ־ישׂראלדיקער לאַנדווירטשאַפֿט — די ציטרוספֿרוכטן.

צום באַדויערן ווערן די דערגרייכונגען אוֹן נאָך מער די מיגלעכקייטן אויפֿן געביט פֿון לאַנדווירטשאַפֿט באַטראַכט אין לאָודערמילקס בוך צו בצימצומדיק. די שטעלן פֿון בוך זײַנען צו שטאַרק פּאָפּולאַריזירט, איך וואָלט זאָגן, כּמעט פֿאַר־וואָסערט. אָפֿילו דער ניט־פֿאַכמאַן מוז שטאַרק אָנטוישט זײַן פֿון אָט די שטעלן אין בוך. אָזאַ אופֿן באַטראַכטן האַרמאָנירט ניט מיט דער שטאַרק טעכנישער פֿאַרטיפֿונג אין דער געאָגראָפֿיע אוֹן געאָלאָגיע פֿון ארץ־ישׂראל. עפּעס האָט דער מחבר פֿון בוך ניט די געהעריקע מאָס אין פֿרעזענטירן די פֿאַרשיידענע פֿראָבלעמען.

פֿון אָזאַ עקספּערט ווי ד״ר לאָודערמילק, וואָס האָט פֿאַרבראַכט יאָרן אין קאַליפֿאָרניע,[12] האָט מען געקענט זיך ריכטן אויף אַ לענגערן אוֹן טיפֿערן אָנאַליזירן די דערגרייכונגען פֿון ייִדישן ייִשובֿ. דעם הויפּטצוועק פֿון דער ארץ־ישׂראלדיקער לאַנדווירטשאַפֿט, די ציטרוספֿרוכטן, גיט ער אַפּ קוים 3 בלעטלעך. דער ציטרוס־עקספּאָרט פֿון ארץ־ישׂראל איז דער צווייט גרעסטער אין דער וועלט (דער אָמעריקאַנער איז דער ערשטער). הינט וואָס איז מכוח דער קוואַליטעט פֿון דעם ארץ־ישׂראלדיקן מאָראַנץ? זײַן גלייכן איז דאָך כּמעט ניטאָ אין ערגעץ אויף דער וועלט! אויך ווערט כּמעט ווי ניט אַרויסגעבראַכט דער מאָמענט פֿון דעם אינדוסטריאַליזירן די ציטרוס־ווירטשאַפֿט.

וויל איינער קלאָר מאַכן די פֿאַרשיידענע מאָמענטן אין דער אויפֿגעם־פֿעיקייט פֿון ארץ־ישׂראל, קען ער ניט פֿאַרזען די גרויסע ראָלע וואָס דער ארץ־ישׂראלדיקער קלימאַט וועט שפּילן, איבער הויפּט בנוגע פּראָדוצירן גרינסן אין ווינטער אוֹן פֿרי֯ען פֿרילינג. אויך דעם ענין ווערט אָפּגעגעבן ניט מער ווי אַ פּאָר בלעטלעך. קען איך זיך דאָ ניט פֿאַרנעמען מיטן דערגאַנצן די בלויזן פֿון בוך, אָבער עס איז ווערט אָנצומערקן, אַז אין ארץ־ישׂראל וועט גאָרטנוואָרג פֿאַר־נעמען יעדעם פּלאַץ פֿאַר צענטראַל־ אוֹן מיזרח־אייראָפּע, וואָס גאָרטנוואָרג פֿון קאַליפֿאָרניע פֿאַרנעמט פֿאַר גאַנץ צפֿון־אַמעריקע.

ד״ר לאָודערמילק האָלט ניט פֿון מאַנאָקולטור פֿאַר ארץ־ישׂראל, ד״ה פֿון ספּעציאַליזירן זיך אין געוויסע קולטורן, ווי למשל ציטרוס, טאַבאָק, גאָרטנוואָרג. די מיינונג ווערט געשטיצט פֿון די אַלגעמיינע זײַנען די צוויי לעצטע זייער זייער ענלעך, זײַנען ספּעציפֿישע אייגנשאַפֿטן פֿון קלימאַט, געאָלאָגיע און הידראָלאָגיע פֿון ארץ־ישׂראל אַ סך גינציקער פֿאַר לאַנדווירטשאַפֿט ווי דרום־קאַליפֿאָרניע.

---

[12] ד״ר לאָודערמילק איז יאָרן לאַנג געווען פּראָפֿעסאָר פֿון וואַלדווירטשאַפֿט אין קאַליפֿאָרניע־אוניווערסיטעט. דאָס גיט צו וואָג צו זײַן פֿאַרגלײַכן ארץ־ישׂראל מיט דרום־קאַליפֿאָרניע. ער ווײַזט אָן, אַז כאָטש אין אַלגעמיין זײַנען די צוויי לעצטע זייער ענלעך, זײַנען ספּעציפֿישע אייגנשאַפֿטן פֿון קלימאַט, געאָלאָגיע און הידראָלאָגיע פֿון ארץ־ישׂראל אַ סך גינציקער פֿאַר לאַנדווירטשאַפֿט ווי דרום־קאַליפֿאָרניע.

פֿעיקייט פֿון לאַנד. קיין אַנדער סיסטעם פֿון לאַנדווירטשאַפֿט קען ניט געבן אַזוי פֿיל ארבעט־מיגלעכקייטן, אַזאַ הויכע באַלוינונג פֿאַר ארבעט און אינווסטירן קאַפּיטאַל ווי מאַנאַקולטור. אַגב איז מאַנאַקולטור די צוקונפֿט־פֿארעם פֿון פּלאַנירטער ווירטשאַפֿט. אין אָפּגעשטאַנענע לענדער מיט אַ פֿאַראַרעמטן פּויערטום איז געמישטע ווירטשאַפֿט שטאַרק אָנגעוואַקסן.

*

אָפּגעפּטרט מיט דער לאַנדווירטשאַפֿט, נעמט זיך ד״ר לאודערמילק צו די אינדוסטריעלע מיגלעכקייטן אין ארץ־ישׂראל. דאָ איז אָפֿט פֿאַראַן מער קלאָר־קייט ווי אין די טיילן פֿון בוך וועגן לאַנדווירטשאַפֿט. עס זעט זיך אָן, אַז די רעדאַקציע איז גוט באַהאַוונט אין די ענינים, און זי האָט דעם מחבר צוגעשטעלט די נייטיקע סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן. דער ספּעציפֿישער אַגראַלאַגישער צוגאַנג פֿון מחבר איז אָבער אויך דאָ פֿאַראַן. ער קאָנסטאַטירט דעם מאַמענט פֿון אינדוסטריעלע קאָאָפּעראַטיוון און אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין די לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכע קאָאָפּעראַטיוון. די קאָמבינאַציע פֿון אינדוסטריע און לאַנדווירטשאַפֿט אונטער איין דאַך איז אָ נייע דערשיינונג אין דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער אַרגאַניזאַציע פֿון דער וועלט. דאָ ווערט פֿאַרווירקלעכט אויף אַן אייגנאַרטיקן אופֿן אָ חלום פֿון אָ נייער וועלט, אָן מחיצות צווישן דאָרף און שטאָט. ד״ר לאודערמילק ווייל דער מחבר איז אָן, אַז פּיאָטער קראָפּאָטקין האָט וועגן דעם געשריבן. אָן אָ להבדיל וויל דער מחבר איינרײדן, אַז הענרי פֿאָרדס פּרוון צו האָבן ארבעטערס מיט שטיקלעך לאַנד ארום זייער ווינונג זיינען ענלעך צו קראָפּאָטקינס אידעאָס. וועג מען טראַכט זיך ארײַן אין דער עקאָנאָמישער אַרגאַניזאַציע פֿון גאָר אָ גרויסן טייל פֿאַרמערײַ אין דער וועלט, זעט מען דעם אָבסורד פֿון אַרומגיין פּוסט און פּאָס ווינטערצײַט און פֿון אויסהאַלטן אָ לעבעדיקן און טויטן אינווענטאַר אין דער זעלבער צײַט. אין די קבוצות וועלן אינגעפֿירט אַזעלכע אינדוסטריעס, בײַ וועלכע מען מוז ניט ארבעטן יעטווידער טאָג אין יאָר, נאָר מען קען זיך נעמען צו זיי, וועג די ארבעט אויפֿן לאַנד יאָגט ניט.

אין אַלגעמיין איז ד״ר לאודערמילק פֿאַרליבט אין קאָאָפּעראַטיוון. דאָס שטאָמט פֿון זײַן לעבנס־באַרוף — פֿון זײַן אָ באָדן־קאָנסערווירער. אָן ענערגישע און פּעולהדיקע פּראָגראַם פֿון באָדן־קאָנסערווירונג קען אַדורכגעפֿירט ווערן נאָר יעמאָלט, וועג אָ גרופּע פֿאַרמערס קאָאָפּערירן. וואָס מער קאָאָפּעראַציע — אַלץ בעסערע סיסטעמען פֿון באָדן־קאָנסערווירונג. דערפֿון שטאָמט אויך דעם מחברס באַגײַסטערונג פֿאַר די יידישע קאָאָפּעראַטיוון אין ארץ־ישׂראל, זייערע בויערס, די חלוצים, און וועגוויזערס — די הסתדרות. אין קלאַרע שטריכן כאַראַקטעריזירט ער די דריי פֿארמען לאַנדווירטשאַפֿטלעכע קאָאָפּעראַטיוון: מושבים, קבוצות און קיבוצים. ער האָט ניט קיין מורא פֿאַר די לעצט דערמאָנטע וואָס ווײַזן אַרויס קאָמוניסטישע שטריכן אין זייער לעבן. ער איז פֿאַרכישופֿט פֿון דער „רעליגיע פֿון ארבעט״, וואָס דאָמינירט די אידעאָלאָגיע פֿון די ארץ־ישׂראלדיקע קאָאָפּעראַטיוון, און ער זעט אין זיי אָ נייע וועג וועלטלעכן בוי:

דענקענדיקע מענטשן זענען שוין אײַן, אז א נײַער לעבן־שטייגער מוז אויסגעארבעט ווערן, אזא וואָס זאָל באַפרידיקן דעם פֿאָרמער און ארבעטער. אין דעם איבערבוי־פּעריאָד וואָס וועט קומען נאָכן נצחון וועט רײַכטום מוזן ווערן דער דינער, ניט דער בעל־הבית פֿון מענטש. די קאָמוניאַלע דערפֿאָר אין ארץ־ישׂראל דאַרפֿן שטודירט ווערן ווי א בולטער עקזעמפּלאַר פֿון א טיפּ לעבנס־פֿאָרעם, ווו דאָס רײַכטום פֿון יחיד איז ניט דער ציל, און ווו אלע ארבעטן פֿאר דעם אלגעמיינעם ווילזײַן, און יעדער איינער האָט הנאה פֿון די פֿרוכטן פֿון בציבורדיקער ארבעט (ז׳ 128).

א ביסל שפּעטער (ז׳ 130) ברענגט ד״ר לאָודערמילק אַרויס אין זייער קלאָרע שטריכן די ראַלע פֿון די קאָאָפּעראַטיוון און דער הסתדרות אין לעבן פֿון ארץ־ישׂראל און פֿון יידישן פֿאָלק בכלל:

די קאָאָפּעראַטיווע און קאָלעקטיווע קאָלאָניעס האָבן דערפֿאָלג ניט נאָר צוליב זייערע עקאָנאָמישע מעלות, נאָר צוליב דער איבערגעבנקייט פֿון די מיטגלידער צו זייערע אידעאָלן און פּרינציפּן. די פּיאָנירן וואָס מען זעט אין ארץ־ישׂראל האָבן א פֿאַנאַטישן גלויבן אין זייער מיסיע צו זײַן די פֿאָלק־טרעגערס פֿאר א יידישער היים, געבויט אויף יסודות פֿון פּראָדוקטיוויזם ארבעט... די הסתדרות איז ניט אן ארבעטער־ארגאַניזאַציע אין אונדזער זינען פֿון וואָרט. זי נעמט ארײַן פֿארמערס, פּראָפֿעסיאָנאַלן און אינדוסטריאַלע ארבעטערס. די הסתדרות שטרעבט אויפֿצוהייבן דעם מאָטעריעלן סטאַנדאַרד פֿון אירע מיטגלידער; דאָס און אלע אַנדערע אָפּטיוויטעטן זײַנען אָבער תמיד אונטערטעניק צום הויפּטציל — העלפֿן אויפֿבויען א יידיש היימלאַנד.

עס איז צו זען, אז דער מחבר פֿון בוך האָט קלאָר באַנומען די קאָאָפּעראַטיווע פֿארמען פֿון ארץ־ישׂראל און פֿאַרשטאַנען זייער גרויסן ווערט. א שאד נאָר וואָס ער האָט פֿאַרפֿעלט אָנצוווײַזן, ווי אַזוי די קאָאָפּעראַטיווע פֿארמען פֿון ווירטשאַפֿט, ספּעציעל ווי זיי קריסטאַליזירן זיך אויס אין די קבוצות, זײַנען מסוגל צו פֿאַרגרעסערן די אויפֿנעם־פֿעיקייט פֿון לאַנד. ער ווײַזט נאָר אָן, ווי די מיגלעכקייטן וואָקסן, ווען ווילן און ענערגיע, באַלויכטן מיט אַן אידעע, קומען אַרײַן אין שפּיל פֿון די אויפֿבוי־כוחות. ד״ר לאָודערמילק האָט אָבער אזא לויבגעזאַנג פֿאר די אויפֿטוען פֿון אונדזערע פּיאָנירן אין רעסטאָווירן דעם באַדן פֿון ארץ־ישׂראל:

אײַנווויינערס פֿון רײַכערע און גרעסערע לענדער וועלן זיך ווונדערן אויף די איבערמענטשלעכע אנשטרענגונגען צו רעסטאָווירן דאָס לאַנד. עס קען אָבער קומען א צײַט, ווען אין די נעדיכט באזעצטע און האַלב הונגעריקע לענדער און אפֿילו אין אונדזערע אייגענע עקספּלאָאַטירטע און פֿון עראָזיע רוינירטע לענדערײַען, וועלן מענטשן, אנשטאָט צו זײַן אי־בעראַשט פֿון די אנשטרענגונגען פֿון די טעראַסעס־בויערס, זומפֿן־רייניקערס און באַדן־וועשערס, — נעמען זיי נאָכטאָן. עס זײַנען מער ניטאָ קיין נײַע קאָנטינענטן צו דערפֿאָרשן און צו עקספּלאָאַטירן. די אייניציקע נײַע גרענעצן זײַנען די וואָס מיר האָבן. דאָס וואָס איז אויפֿגענומען געוואָרן אין ארץ־ישׂראל דעמאָנסטרירט, ווי אזוי פֿעלקער אנדערש ווו קענען דערגרייכן זיכערקייט און קולטורעלע באַפֿרידיקונג דורך א וויסנשאַפֿטלעכן און קאָאָפּעראַטיוון צוגאַנג צו לאַנדפֿראַבלעמען. פֿון ארץ־ישׂראל

קומט ווידער ארויס א בעספערער אופן לעבן פאר דעם ערדאַרבעטער און א נייער באגריף פון מענטשלעכער מאָראַל־ער התחייבות צו דער גוטער מאמע ערד וואָס שפּייזט די וואָס גיבן אכטונג אויף איר מיט ליבשאפט (ז׳ 147).

3

די פאַרצווייגטע לאַנדווירטשאַפט, צו וועלכער ארץ־ישׂראל איז מסוגל און צוליב וועלכער די אויפגעם־פּעיקייט פון לאַנד קען שטיגן ביז צו מיליאַנען, פאַדערט צווישן עלעמענטן: וואַסער פאַר איריגאַציע און עלעקטרישע קראַפֿט אנצוטרייבן די איריגאַציע־סיסטעם און פאַר אַנדערע נויטן אין לאַנד, ווי אינדוסטריע און היימישער געברויך. די צווישן עלעמענטן ליגן אויבן אויף אין ארץ־ישׂראל, און ד״ר לאַודערמילק האָט זיי באַלד דערזען. ער האָט אויסגעארבעט א פּלאַן ווי אַזוי אינצושפּאַנען די וואַסער־רעסורסן פון לאַנד און ווי אַזוי צו שאַפֿן די עלעקטרישע קראַפֿט. ער האָט דעם פּלאַן א נאָמען געגעבן: J. V. A. („דזשאַרדאַן וואַלי אַטאָריטי״, אין ייִדיש וואַלט עס געמעגט הייסן: עמק־הירדן־פּראָיעקט).[13]

דער עמק־הירדן־פּראָיעקט וואַקסט ארויס פון די נאַטירלעכע פאַרהעלטענישן פון ארץ־ישׂראל־דיקן קלימאַט (געוג רעגן אבער שלעכט פאַרטיילט) און פון די געאָמאָרפאָלאָגישע באַדינגונגען פון עמק־הירדן (נידעריקער פון דער ים־פּלאַך). דער פּראָיעקט באשטייט פון צווי טיילן:

א. דער ירדן וועט דורך א דאַמבע אָפּגעשניטן ווערן אין זיין געלעגער א ביסל צו דרום פון ים כנרת. די וואַסערן וועלן זיך אנזאַמלען און שאַפֿן א גרויסע אָזערע. פון דאָרטן וועט מען פירן די וואַסערן דורך א סיסטעם רערן און קאַנאַלן אויף ביידע זיטן פון די בערג פון יהודה. פאַר די מערבדיקע בערגזיטן וועט מען צייַען וואַסערן דורכן עמק־יזרעאל. אויף אַזא אופן וועלן דער עמק־הירדן און עמק־השרון באַקומען גענוג וואַסער פאַר איריגאַציע. אויך א געוויסע צאָל וואַדיס (טיילן וואָס פלעגן נאָר ווינטערצייט אין רעגן־סעזאָן) — וועט מען פאַרדאַמבעווען און שאַפֿן הילפס־אַקוועדוקטן צום הויפּט־אַקוועדוקט, געשאַפֿן דורכן ירדן. די וואַסערן וועט מען ניצן לאָקאַל אין יהודה און גליל התחתון. דעם עודף וואַסער וועט מען שיקן צום נגב. אַהין וועלן אויך גיין די וואַסערן וואָס מען פּראָיעקטירט צו זאַמלען פון דעם גרויסן לאַנדקופּאַל פון חברון־פלאַטאָ. די רעגן־וואַסערן

[13] נאָך דעם ווי לאַודערמילק איז ארויסגעקומען אין פריוואַטער קאָרעספּאָנדענץ און אין לעקציעס מיט די אַלגעמיינע שטריכן פון פלאַן, האָט ער אויסגעפונען, אַז די גרונט־אידעע פון דעם האָט שוין ד״ר הערצל דערמאָנט אין זיַנע שריפטן, און מיט מער ווי דרַי צענדלינג יאָר צוריק האָט א פּראָנטייזישער אינזשעניר פּיער גאַנדרילאַן, געהאַט אויסגעארבעט דעם זעלבן פּלאַן. א שווייצער שרייבער, דע האַאַז, האָט פּאָפּולאַריזירט דעם פּלאַן אין א בוך אונטערן נאָמען: אין הונדערט יאָר ארום. זינט יעמאַלט האָבן א אַדמיניסטנדיקע צאָל טעכניקערס זיך פּראַקטיש־ערעסירט און געשריבן וועגן דעם פלאַן. באַראַדולין אין טאָג האָט פּאַרגעשלאָגן, אַז דאָס וואַסער וואָס דאַרף געמומען ווערן פון ים־התיכון זאָל געהויבן ווערן מיט דער הילף פון א סיפֿאָן; ער האָט שפּעטער אויסגעפונען, אַז דאָס איז לויט די געזעצן פון פיזיק אומ־מיגלעך.

לויפֿן אַראָפּ פֿון דעם קופּאָל אָן שום נוצן. מען קען זיי אײַנצאָמען און נוצן פֿאַר איריגאַציע. דערצו קומען נאָך צו די אונטערערדישע קוואַלן, אין וועלכע ארץ־ישׂראל איז רײַך. אָנצוטרײַבן די איריגאַציע־סיסטעם וואָס איז דאָ סקיצירט געוואָרן פֿאַדערט זיך אַ גרויסע מאַסע ענערגיע און דאָ קומט דער צווייטער טייל פֿון דעם J. V. A.-פּראָיעקט.

ב. דער עמק־הירדן ליגט נידעריקער פֿון דער ים־פֿלאַך. שוין בײַם ים כּנרת איז ער 600 פֿוס נידעריקער, און פֿון דעם פּונקט ביזן ים המלח, וווּ דער ירדן פֿאַלט אַרײַן, גראָבט ער זיך אײַן נאָך 800 פֿוס טיפֿער. אָט דער נאַטירלעכער פֿאַל וועט געניצט ווערן צו שאַפֿן הידראָעלעקטרישע קראַפֿט. וואַסער וועט געפֿירט ווערן פֿון ים התיכון אויף אַזאַ אופֿן: אַרום חיפֿה וועט מען פֿאַמפּען ים־וואַסער איבער די בערגלעך אַרום כּרמל און דורך טונעלן און קאַנאַלן איבערן עמק־יזרעאל צו אַ פּונקט אין עמק־הירדן און שאַפֿן אַ גרויסן רעזערוואָאַר. פֿון דעם רעזערוואָאַר וועלן די וואַסערן געשיקט ווערן אַרונטער צום ים המלח, און אויפֿן וועג וועט מען שאַפֿן די קינסטלעכע וואַסערפֿאַלן וואָס וועלן פּראָדוצירן עלעקטרישע קראַפֿט. די מאַס ענערגיע וואָס וועט אויף דעם אופֿן געשאַפֿן ווערן וועט זײַן גענוג צו פֿאַמפּען די וואַסערן פֿון ים און צו פֿאַרניצן פֿאַר איריגאַציע און אַלע אַנדערע צוועקן.

די וואַסערן פֿון ים וועלן קאַמפּענסירן דעם ים המלח פֿאַר דעם פֿאַרלוסט פֿון וואַסער, מחמת אָפּשנײַדן דעם ירדן. עס איז נייטיק צו האַלטן די אייבער־פֿלאַך פֿון ים המלח אַזוי ווי זי איז. ווען ניט וואָלט דער ים המלח אויסגעטריקנט, און דאָס וואָלט אפֿשר געהאָט אַ שלעכטע ווירקונג אויף די קלימאַטישע באַדינגונגען פֿון יענעם טייל לאַנד.

מיט די וואַסערן און דער עלעקטרישער קראַפֿט וועט מיגלעך זײַן, לויט ד״ר לאָודערמילק חשבון, באַלד צו באַוואָסערן אַרום דרײַ פֿערטל מיליאָן אַקער לאַנד. אַזאַ שטח איריגירטער באָדן וועט באַאַרגן געניג וועלטן און אַרבעט־מיגלעכקייטן פֿאַר נאָך פֿיר מיליאָן מענטשן. אַזוי אַרום באַקומט זיך, לויט ד״ר לאָודערמילק, אַן אויפֿנעם־פֿעיִקייט פֿון ארץ־ישׂראל פֿאַר אַ באַפֿעלקערונג פֿון נאָענט צו 6 מיליאָן מענטשן.

4

ד״ר לאָודערמילק בוך האָט מען ענטוזיאַסטיש אויפֿגענומען אין דער יידישער און יידיש־ענגלישער פּרעסע. אויך די ענגלישע אויסגאַבעס האָבן אַ סך אַרט אָפּגעגעבן דעם בוך, דער עיקר דעם J. V. A.-פּראָיעקט, וואָס ער פֿאַרנעמט אין בוך בסך־הכל איין קאַפּיטל פֿון בלויז 12 זײַטלעך. דער בעסטער איבערבליק וואָס מיר איז אויסגעקומען צו לייענען אין דער ענגלישער פּרעסע, איז געדרוקט געווען אין *P.M.* (פֿון 4טן יוני 1944), געשריבן פֿון ווילי לעי. דער אַרטיקל גיט אַ בעסערן באַגריף פֿון דעם עמק־הירדן־פּראָיעקט ווי ד״ר לאָודערמילק גיט אַליין אין זײַן בוך. דער אַרטיקל צייכנט זיך אויס מיט זײַנע מיסטערדיקע אילוסטראַציעס. פֿון די יידישע רעצענזיעס וואָס זײַנען אין אַלגעמיין געווען זייער שוואַך דאַרף דערמאָנט ווערן צום גוטן מ. צ. פּראַנקס רעצענזיע (פֿאָרווערטס, מײַ 6, 1944).

דער מאָרגן־זשורנאַל האָלט אין איבערדרוקן דאָס בוך אין דער איבערזעצונג פֿון קריטשמאר־יזרעאלי. פֿון זײַן אַרטיקל זעט מען, אַז ער האָט דעם תוך פֿון בוך ניט אויפֿגעכאַפּט. ער חזרט איבער די רעקלאַמע־נאָטיצן, וואָס ווערן אינספּירירט פֿון ד״ר עמנואל ניומאַן, דעם ממונה פֿון אַ קאָמיסיע פֿאַר „פּאַלעסטינע סוירווייז״ (ארץ־ישׂראל־פֿאָרשונגען), וואָס פֿאָרנעמט זיך מיטן צונויפֿשטעלן אַ פּערסאָנאַל אַ שטופ צו טאָן דעם פּראָיעקט, שאָפֿן די פֿלענער, אָנמערקן די מאַפּע, וווּ מ׳דאַרף דורכפֿירן אירריגאַציע־קאָנאַלן, די טונעלן, אויפֿבויען די דאָמבעס, די הידראָעלעקטרישע סטאַנציעס און פּראָיעקטן פֿאַר אָנדערע אינזשעניר־אָרבעטן. ס׳רובֿ פֿאַרבינדונגען האָט מען געמאַכט מיט דער אָדמיניסטראַציע פֿון דער T.V.A., די באָרימטע „טענעסי וואַלי אָטאָריטי״. קאָנטיק, אַז צוליב דעם טראָגט דער עמק־הירדן־פּלאַן דעם נאָמען J.V.A. באמת איז דער עמק־הירדן־פּלאַן ווײַט פֿון די אויפֿגאָבעס פֿון דער T.V.A. ער איז מער ענלעך צו די פּראָיעקטן פֿון דער „באָלדער־דאָמבע״ אויפֿן טײַך קאָלאָראָדאָ, וואָס וועט דינען צווישן אָנדערע אויך דרום־קאַליפֿאָרניע, און פֿון דער „גרענד קולי״־דאָמבע אויפֿן טײַך קאָלאָמביע אין ווײַטן צפֿון־מערב. דאָס האָט באָלד אָנגעמערקט הערי בישאָר, איינער פֿון די וויכטיקסטע אָמעריקאָנער באָאָמטע, וואָס האָט צו טאָן מיט אָזעלכע פּראָיעקטן. קריטשמאָר־יזרעאלי ציטירט ה׳ בישאָר (מאָרגן־זשורנאַל פֿון 31סטן מײַ, 1944) און אַליין פֿאָרגעסט ער צו מאָכן דעם פֿאָרגלײַך. אַפֿילו ד״ר ניומאַן האָט דאָס ניט פֿאָרשטאַנען. אין זײַן אַרטיקל (מאָרגן־זשורנאַל פֿון 25סטן יוני, 1944) זאָגט ער: „די אמתע גרויסקייט פֿון ד״ר לאָודערמילקס פּלאַן דאַרף געפֿונען ווערן אין זײַן באַגריף וועגן דעם עמק־הירדן־אויטאָריטעט. איך מיין ניט, פֿאָרשטייט זיך, אַז די גרויסקייט באָשטייט אין אַ קאָמבינאַציע פֿון וועלטער, וואָס ער האָט אונדז געגעבן, נאָר אין דעם געדאַנק, וואָס ליגט הינטער זיי — דער געדאַנק צוצופֿאָסן צו ארץ־ישׂראל די גרונטבאַגריפֿן וואָס ליגן אין אונדזער, דעם אמת אינציק גרויסן אַנטוויקלונגס־פּראָיעקט אין אמעריקע — די „טענעסי וואַלי ריווער אָטאָריטי״, אָדער ווי עס איז באַקאַנט מיט זײַנע ראָשי־תיבות ט. ו. א.״

בדרך כלל זײַנען די יידישע רעצענזיעס ניט געווען מער ווי רעקלאָמע. קיינער האָט זיך ניט פֿאַרנומען מיט די הויפּטפונקטן פֿון בוך און האָט ניט אָנגעמערקט קיין איינעם פֿון די חסרונות. אין דעם אַרטיקל איז מיר שוין אויסגעקומען אָנצוווײַזן אויף אַ טייל חסרונות. איך ווייל נאָך צוגעבן אַ פּאָר פונקטן וואָס דער מחבר האָט זיי אין גאַנצן אויסגעלאָזט.

*

א. רײַכטימער פֿון לאַנד קענען קלאָסיפֿיצירט ווערן אין צוויי קאַטעגאָריעס: צײַטווײַליקע און פּערמאַנענטע. צו אילוסטרירן וואָס איך מיין, וועל איך נעמען קאַליפֿאָרניע, איינעם פֿון די רײַכסטע שטאָטן אין אמעריקע. אין וואָס באָשטייט די עשירות פֿון קאַליפֿאָרניע? זײַנען דאָס די גאָלדמינעס, וואָס האָבן מיט אַ יאָרהונדערט צוריק אָזוי באָרימט געמאַכט קאַליפֿאָרניע? זײַנען דאָס

די נאפטקוואלן, וואס זיינען אן יקר המציאות אין דער וועלט? באמת זיינען די זאכן ניט מער ווי א צייטווייליקע דערשיינונג. נאך א יארצענדלינג און נאך א יארצענדלינג, וועט דאס גאלד אויסגעגראבן ווערן; אויך די נאפטקוואלן וועלן זיך אויסשעפן. וועט יעמאלט קאליפארניע ווערן ארעם? דער ענטפער איז: בשום אופן ניט! די רייכטימער פון קאליפארניע לייגן אין דעם וואס זיי זעען אין דעם וואס זיי זעען זוניקן קלימאט וואס איז פערמאנענט לעולם ועד, סיידן א געאלאגישע רעוואלוציע וועט פארקומען. א דאנק דעם קלימאט וואס אין אלץ גרעסערע מאס די באריימטע קאליפארניער מארגנצן. זיי גיבן די גרעסטע הכנסה דעם שטאט. נאך דעם קומען די גרינסן וואס צפון־אמעריקע און אנדערע לענדער פארניצן אין אלץ גרעסערע קוואנטיטעטן פון יאר צו יאר; די ווינען און ווינטרויבן פארנעמען אלץ מער און מער א פראמינענטן ארט אין דעם באלאנס פון קאליפארניער רייכטימער. און וואס איז מכוה די פערשקעס, פרישע און קאנסערווירטע, ראזשינקעס, אבריקאסן, פלוימען, וועלישע ניס, מאנדלען, אייבירטן און אנדערע פרות? און אט די אלע אוצרות קומען פון דעם באדן פון דרום־קאליפארניע, וווּ ערשט ניט לאנג האבן געבושעוועט די מידבר־ווינטן. ווען וואסער איז געקומען, האט זיך אנטבלויזט דער אייביקער אוצר פון קאליפארניע: דער קלימאט.

אין ארץ־ישראל, פונקט ווי אין קאליפארניע, זיינען פארן צייטווייליקע נאטירלעכע רייכטימער. צום גרעסטן טייל ליגן זיי אין ים־המלח. דארט זיינען פארן די פאטאשזאלצן[14] וואס זיינען אזוי וויכטיק פאר דער לאנדווירטשאפט, מאגנעזיע, בראמין און א רייַ אנדערע זאלצן. א לאנגע, לאנגע צייט וועט מען ארויסציען די דערמאנטע מינעראל־זאלצן פון ים־המלח. יעטווידער בר־דעת וועט אבער, אז אויך דער ים האט א דנא, און עס וועט זיין א סוף צו די רייכטימער פון ים־המלח. אבער פונקט ווי דרום־קאליפארניע האט ארץ־ישראל א קלימאט וואס קען שאפן די זעלבע פראדוקטן וואס קאליפארניע. זאל נאר די איריגאציע צו שטאנד קומען, וועט דער אייביקער אוצר פון ארץ־ישראל, דער קלימאט, ווי־זו וואס ארץ־ישראל קען שאפן.

אט דער פונקט, מער דעטאליזירט, האט געדארפט ארויסגעבראכט ווערן אין אזא בוך ווי ד"ר לאודערמילקס. דאס וואלט שארף און בולט ארויסגעשטעלט דאס פנים פון ארץ־ישראל, ווען דער פערמאנענטער אוצר, דער קלימאט, וועט עקספלאאטירט ווערן אין א פולער מאס.

ב. די אויפגעמעקייט פון א לאנד, איר קאפאציטעט צו שפייזן א גרויסע צאל מענטשן ווערט געמאסטן אויף פארשיידענע אופנים. אייגע פון די מאסן איז דער שטח באארבעטער באדן פער נפש אין פארשיידענע לענדער. אזוי למשל איז פארן אין אמעריקע נאענט צו דרי אקער פאראקערטער באדן פאר יעטווידער איינעם פון לאנד. מיט דער שפע קען זיך קיין לאנד אין דער וועלט ניט פארגלייכן. אין פראנקרייך וועלן פארא־קערט נאר צווי אקער;

[14] די פאטאשזאלצן פון ים־המלח האבן גערעטעוועט די לאנדווירטשאפט פון ענגלאנד אין דער איצטיקער מלחמה. אפגעשניטן פון די רעסורסן פון סטאספורט (ארום בערלין) און די עלזאסער מינעס, האט ענגלאנד זיך גערעטעוועט מיטן פאטאש פון ארץ־ישראל.

אין דענמאַרק ניט מער ווי איינס דריי פּערטל אַקער; אין איטאַליע נאָר דריי פּערטל אַקער; אין כינע אָן ערך אַ האַלבער אַקער; און אין יאַפּאַן נאָך ווייניקער ווי אַ האַלבער אַקער.

איך קאָן זיך דאָ ניט אָפּשטעלן אויף די פֿאַרשיידענע קאָמפּליקאַציעס, וואָס אַזעלכע חשבונות רופֿן אַרויס. עס איז אָבער צו געדענקען, אַז ניט יעטווידער אַקער לאָנד איז גלײַך, און אויך זײַנען ניט גלײַך די ווערטן פֿון די פֿאַרשיידענע פּראָדוקטן. אַזוי למשל איז אַן אַקער אַבריקאָסן מער ווערט ווי אַן אַקער מיט אייַבירטן; מאַראַנצן זײַנען מער ווערט פֿון עפּל; גרינסן זײַנען מער ווערט ווי תּבואה; און תּבואה איז מער ווערט פֿון פֿאַשע. אַן אַקער לאַנד אויף וועלכן עס קען וואָקסן פֿינף חדשים אין יאָר איז ווייניקער ווערט ווי איינער, אויף וועלכן עס קען וואָקסן אַכט חדשים; און צוועלף חדשים וואָקסן דורכן יאָר, ווי אין די סובטראָפּישע לענדער, איז ווערט־פּולער ווי 8 חדשים. דער פּועל־יוצא איז, אַז די בערך 2 מיליאָן אַקער לאַנד אין ארץ־ישׂראל מיט געוגיקער איריגאַציע האָבן דעם ווערט פֿון פֿיר און פֿינף מיליאָן אַקער. אויסער דעם זײַנען נאָך פֿאַראַן אין ארץ־ישׂראל 3 מיליאָן אַקער לאַנד אין נגב, וואָס אַ טייל פֿון זיי ווערט מען אין דער צוקונפֿט אויך זיכער קענען איריגירן. און ווען מען נעמט אין אַכט דעם קלימאַט פֿון ארץ־ישׂראל, אין פֿאַרבינדונג מיט דער באַוועלדערונג פֿון די בערג און די מיגלעכקייט פֿון אַ טוריסטן־לאַנד, נעמט די אויפֿנעם־פֿעיקייט פֿון ארץ־ישׂראל נאָך מער ווי אַכט. וואָס מער דאָס לאַנד ווערט זיך אַנטוויקלען אין דער ריכטונג פֿון אירע פּערמאַנענטע אוצרות (דעם ים־התּיכון דאַרף מען אויך אַרײַננעמען אין קאָן), ווערט ארץ־ישׂראל לייכט שפּיזן און אויסהאַלטן פֿון 8 ביז 10 מיליאָן מענטשן.

אויך דעם פּונקט פֿון פֿאַרשיידנווערטיקייט פֿון אָן אַקער לאַנד האָט ד״ר לאַודערמילק ניט באַטראַכט אין זײַן בוך. עס איז צו האָפֿן, אַז ענלעכע ביכער וועלן געשריבן ווערן און ניט פֿון קיין קלענערע אויטאָריטעטן. דערווײַל איז דאָס בוך, ניט קוקנדיק אויף די בלויזן, אַ גוטער אָנהייב. ד״ר לאַודערמילק גופֿא פֿאַרענדיקט זײַן בוך מיט אַזאַ זעונג:

> אויב די פּוחות פֿון איבערבוי און פֿראָגרעס, וואָס די יִדישע קאָלאָניסטן האָבן אײַנגעפֿירט, וועלן האָבן די מיגלעכקייט זיך צו אַנטוויקלען, קען ארץ־ישׂראל ווערן דער זויערטייג וואָס וועט איבעראַנדערשן דעם גאַנצן נאָענטן מיזרח. ווען נאָר די גוואָלדיקע ניט־אַנטוויקלטע רעסורסן פֿון די לענדער זאָלן ריכטיק אויסגענוצט ווערן, וועלן 20 ביז 30 מיליאָן מענטשן קענען לעבן אָנשטענדיק און רויִק וווּ איצט מאַטערן זיך אַ פּאָר מיליאָן. ארץ־ישׂראל קען דינען ווי אַ בײַשפּיל, ווי אַ דעמאָנסטראַציע־פּלאַן, ווי דער סטאַנדאַרד וואָס וועט אַרויסהייבן דעם נאָענטן מיזרח פֿון זײַן איצטיקן ווילדן צושטאַנד צו אָן אָנגעזעענעם אָרט אין פֿרײַער וועלט.

יִידן אין דעם קולטורקרײַז פֿון די דײַטשן אין אַמעריקע ביז די 80ער יאָרן*

פֿון ד״ר רודאָלף גלאַנץ

10. דײַטשן און יִידן אין מיטל־מערב

אין שטורעם פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע און פֿון די רעוואָלוציע־נערע מֿחמות איז בטל בשישים געווארן דער עפּיזאָד מיטן מאַרש פֿון די העסן אין אַמעריקע. פֿאַר דער גרויסער וועלט איז אַמעריקע בכלל געווען פֿאַרשלאָסן אין די יאָרן פֿון מהומה אין אייראָפּע, אָבער די אימיגראַציע פֿון דײַטשלאַנד האָט ווײַטער אַרײַנגעטריפֿט, און שטענדיק האָבן די שיפֿן אין איינעם מיט דײַטשן געבראַכט אויך יִידן. אַזוי איז עס געווען ביז דער אַכצנטער יאָרהונדערט איז אַריבער אין נײַנצנטן, און אַזוי איז געווען אויך שפּעטער. מיר לייענען די נעמען פֿון די דײַטשישע און די יִידישע אימיגראַנטן אין די פֿאַסאַזשיר־רשימות און מיר ווייסן אַפֿילו זייערע אונטערשריפֿטן.

עס איז נאָך ניט געווען געקומען די ברייטע אימיגראַציע־כוואַליע, וואָס זי זאָל ענדגילטיק אָפּשלײַסן די תקופֿה פֿון קאָלאָניאַלן אײַנוואַנדערן. אָבער שוין יעמאָלט האָט דער באַטראַכטער פֿון דעם דײַטשישן אימיגראַנט אײַנגעזען אַז אַ שטענדיקער, אַ דויערנדיקער כּוח טרײַבט אים צו די נײַע ברעגן. אין אַ רײַזע־באַשרײַבונג פֿון די יאָרן 1804 — 1806 וועלט געמאַכט אַזאַ באַמערקונג:

> וועג מען נעמט אין באַטראַכט די שטאַנדהאַפֿטיקייט און ליבשאַפֿט צו אַרבעט וואָס כאַראַקטעריזירט דאָס רובֿ דײַטשישע אימיגראַנטן, בין איך נוטה צו גלייבן אַז דאָרטן, ביי זיי אין פֿאַטערלאַנד, איז שוין גאָר קיין סדר און קיין טאַלק ניטאָ, וועג מענטשן פֿון אזא שניט דאַרפֿן ביי זיך פֿועלן איבערצורײַסן אַלע פֿאַרבינדונגען מיט נאָענטע און מיט פֿרײַנד און זיך אַ לאָז טאָן אין אזא וויטן וועג, פֿול מיט ספּנות און אומבאַקוועמלעכקייטן.[61]

פֿאַר יִידן איז אָט די היימישע אומאַרדענונג אין דײַטשלאַנד געווען גענוג ממשותדיק און האָט זיך געלאָזט פֿילן אויך דורך דעם וואָס איטלעכע טערריטאָריע באַזונדער האָט זיך געהאָט איר אייגענע „יודען־אַרדנונג", וואָס דאָס האָט גאָר ענג געמאַכט דאָס לעבן און געטריבן די יִידישע יוגנט אויסצוווּאַנדערן פֿון לאַנד.

---

* זע יוואָ־בלעטער, ב׳ XXV, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר, 1945), זז׳ 70—95.

[61] Robert Sutcliff, *Travels in some parts of North America,* Philadelphia, 1812, p. 266.

אגב האט די ראלע פון דער ארטיקער מאכט זיך ארויסגעוויזן ווי א מאטיוו פארן עמיגרירן; בולטער פון אלץ זעען מיר עס אין א באווסטער קאריקאטור, ווו דער ארטיקער מאכטהאבער וועגדט זיך צום עולם עמיגראנטן: „איז גאר ניטא קיין מיטל אז איר זאלט בלייבן?“ — און ער קריגט דעם ענטפער: „אויב איר וועט ניין, קענען מיר בלייבן“.

די אימיגראציע אנהייב דעם נייצנטן יארהונדערט האט זיך א צי געטאן קיין מידל־וועסט, און א באזונדער קאנטיקע ראלע האבן דא געשפילט די דייטשן. דער מיזרחדיקער ברעג איז שוין געווען היפש פארנומען און די דייטשן האבן גלעזוכט נייע מקומות. אין מידל־וועסט זיינען גיך אויפגעקומען דייטשישע קיבוצים, און אין איינעם מיט זיי און צווישן זיי — ייִדישע קהילות. אין מיטן די 60ער יארן זיינען דארטן געווען אן ערך 150 ייִדישע קהילות פון דייטשישע ייִדן (אזוי ווייזט אן *Die Deborah*, צענטער יארגאנג, ז׳ 62). דער דייטש־אמעריקאנישער קאנוואנסאציאנס־לעקסיקאן פון 1874 ווייזט אן, אז אין אמעריקע זיינען יעמאלט געווען 400 ייִדישע קהילות, און אין דעם רובּ האט מען געניצט די דייטשישע שפראך.

דער דייטשישער אימיגראנט האט דא אריבערגעפלאנצט זיין קולטור, ער האט זיך דא ארגאניזירט אויף אלט־נייע אופנים און זיך ארויסגעוויזן דורך דעם וואס ער האט אנדערש פארבראכט זיין פרייע צייט און אויף זיין דייטשישן שטייגער געהאפט וועגן דער צוקונפט. מען האט זיך פארמאסטן אינצושטעלן א דערציונג־סיסטעם אויף דייטש — און מען האט דא געוואלט אויפהאלטן די דייטשישע נשמה און דעם דייטשישן גוף, עס זאל ארייננוואקסן אין דער צוקונפט ארײַן א דייטשישע געזעלשאפט. דער דור דייטשישע אימיגראנטן האט זיך געשטעלט די אויפגאבע אויפצוהיטן און וויטער צו אנטוויקלען די אריבערגעבראכטע ווערטן. אויסגעדריקט האט זיך די כוונה אין דעם וואס מען האט געשאפן ייִיענקלובן, טעאטער־געזעלשאפטן, געזאנג־ און גימנאסטיק־פאראיינען. עס האבן זיך אויך ארויסגערוקט פירערס וואס האבן געזאלט שאפן די יסודות פארן פאליטישן לעבן וואס זאל מעגלעך מאכן די קולטורצילן וואס מען האט געשטרעבט צו זיי. דער גרויסער ציל אויפצוהיטן דעם אייגענעם פרצוף־פנים האט זיך טאג־טעגלעך ארויסגעוויזן אין דעם וואס דער דייטש האט ניט געוואלט אויפגעבן זייַנע רגילותן וואס זייַנען געווען אין א סתירה צו די אינגעשטעלטע אמעריקאנער פירונגען. מיר האבן שוין דערמאנט פריער דעם דייטשישן זונטיק מיטן פארברענגען בײַ א גלאז ביר, מיט די ארויספארן מחוץ דער שטאט, וואס די אנדערע אינווויינערס האבן עס באטראכט ווי א חילול־זונטיק, ווארעם דער אינגעשטעלטער סדר איז געווען אז זונטיק איז Sabbath. ביר, דער סימבאל פון אידעער דייטשישער חברותא, איז אגב אויך געווארן פארבונדן מיט אן אינדוסטריעלער מאכט־פאזיציע; ביר איז אויך געווארן א פאליטישע פראבלעם און האט פארנומען אן ארט אינעם קאמף צווישן פארטייען.

די ייִדיש־דייטשישע אימיגראנטן זייַנען געווען אין סאמע מיטן פון אט די אלע ענינים און האבן געזומען אן אנטייל אין העלפן די דייטשן זיך ארגאניזירן

און העלפֿן אויפֿהיטן זייער שטייגער לעבן. חוץ דעם האָבן די דײַטשישע יידן געהאַט פֿאַר זיך נאָך אַ באַזונדערע אויפֿגאַבע: אײַנפֿלאַנצן אין דער נײַער ערד רעליגיעזע, דערציִערישע און סאָציאַלע הילפֿס־אַרגאַניזאַציעס — אָלץ געפֿירט אויף דײַטש. די פֿראָבלעמען פֿון די דײַטשן אין זייערע קירכן־אַרגאַניזאַציעס זײַנען געווען גרינגער, ווײַל עס זיי האָבן צוגעהאָלפֿן דאָס אַלגעמיינע אַרגאַניזירן דאָס דײַטשישע לעבן, בעת יידן האָבן פֿון אין זײַט געמוטן אַן אָנטייל אין דעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פֿון די דײַטשן און פֿון דער צווייטער זײַט גע־דאַרפֿט אַרגאַניזירן זייער רעליגיעז־קהלש לעבן באַזונדער.

11. די דײַטשישע „פּיאָנירן"

אין מיטן 19טן י״ה איז דער פּיאָניר שוין געווען אַן אָפּגאָט פֿאַר גאַנץ אַמעריקע. דער פּיאָניר איז געווען דער נאַציאָנאַלער העלד, דאָס פּיאָנירטום האָט פֿאַרביטן די אַריסטאָקראַטיע וואָס פֿעלט אויף דעם קאָנטינענט. אָפּשטאַמען פֿון פּיאָנירן האָט ·געהייסן פֿאַרמאָגן געזעלשאַפֿטלעכע חשיבֿות, און עס איז פֿאַר־שטייט זיך געווען אַ כּבֿוד, און עס איז אויך געווען פֿאַרבונדן מיט דער מעגלעכ־קייט צו קריגן אַ בעסערע פּאָזיציע אין לעבן — דאָס געהערן צו אַן אַרגאַניזאַציע פֿון פּיאָנירן אַדער פֿון אָפּשטאַמיקע פֿון פּיאָנירן. וועג אין 1856 האָט זיך אין סינסינאַטי געשאַפֿן די פּיאָנירן־אַסאָציאַציע — Pioneer Association — האָט געקענט אַהין אויפֿגענומען ווערן ווי אַ מיטגלידּ נאָר דער וואָס „האָט געווינט אין אָהיאָ אין אָדער פֿאַר דעם 4טן יולי 1812".*[61] וועג מיר לייענען די רשימה מיטגלידער פֿון אָט דער געזעלשאַפֿט, קלינגען די נעמען אַזוי ווי די נעמען בעת דער פֿאָלקסצײַלונג פֿון 1790, בלויז מיט דעם אונטערשייד וואָס דאָ האָט מען שוין גאָרניט קיין דײַטשישן נאָמען, און אָפֿילו ניט אַזאָ וואָס איז געביטן גע־ווארן פֿון אַ דײַטשישן נאָמען. שפּעטער צו האָט מען די דאָטע אַ ביסל געזרוקט — ביז 1815.[62] אָבער דאָס האָט געהאָלפֿן זייער ווינציק דײַטשן און פֿאַרשטייט זיך אַז קיין איין יידּ האָט ניט געקאָנט אויפֿווײַזן אַז ער איז פֿאַר 1815 געקומען קיין אָהיאָ: דער פּיאָניר־אַרגאַן האָט ערשט וועגן יאָר 1817 געקענט דערציילן: „דער ערשטער יידּ, דזשאָזעף דזשאָנאָס, איז געקומען אָהער זיך באַזעצן. איצט צייכנט זיך די גרופּע אויס מיט רײַכטום, חשיבֿות און חכמה".[63] דער קאָמפּלימענט איז געווען אַ קנאַפּע סגולה, אויב דער זעלביקער ערשטער יידּ וואָלט געווארן אַ מיטגלידּ אין דער פּיאָנירן־געזעלשאַפֿט, וואָרעם ער האָט פֿאַרשפּעטיקט אויף צוויי יאָר.

די דײַטשן האָבן געקענט חושד זײַן אַז מען האָט אײַנגעשטעלט די גרענעץ־דאָטע דאָס יאָר 1815 כּדי ניט צו דאַרפֿן ארײַננעמען קיין סך דײַטשן אין דער פּיאָנירן־אַסאָציאַציע. וועג מען האָט אין דעצעמבער 1833 געפֿײַערט דעם 45סטן

---

[61]* *The Cincinnati Pioneer,* ed. by John D. Caldwell, Cincinnati Pioneer Association, No. 1, September 1873, p. 5.

[62] *Ibid.*, No. 2.

[63] *Ibid.*, No. 4, July 1874, p. 12.

יאָרטאָג פֿון גרינדן דעם ערשטן ייִשובֿ אין סינסינאַטי, איז צווישן די פֿאַרבע־
טענע געווען נאָר איינער מיט אַ דײַטשישן נאָמען; דער קרײַז פֿאַרבעטענע איז
געווען אַזוי באַגרענעצט אַז דער קאָמיטעט וואָס האָט דורכגעפֿירט די פֿײַערונג
האָט שפּעטער געמוזט זיך פֿאַרטיידיקן פֿאַרן עולם,[64] און בײַ די וויכטערדיקע
פֿײַערונגען איז מען געגאַנגען אויף פּשרות און אויסגעבראָכטערט די רשימה געסט.
אָבֿ האָט בעת דער דערמאָנטער פֿײַערונג ניקלאָס לאָנגוואָרט באָרירט אַ דײַ־
טשישן ענין: ער האָט געזאָגט אַז די דײַטשן האָבן קיין זאַך ניט אויפֿגעטאָן מיטן
פּרווון פֿלאָנצן דעם וויינשטאָק אין אָהיאָ, וואָס איז ניט צוגעפּאַסט צום קלימאָט
פֿון שטאָט.[65]

די דײַטשן האָבן געשאָפֿן זייערע אַן אייגענע פּיאָנירן־אָרגאַניזאַציע, דעם
„דײַטשישן פּיאָנירן־פֿאַראיין". דאָ האָט געקענט ווערן אַ מיטגלידֿ יעדער איינער
וואָס איז 50 יאָר אָלט און האָט געלעבט 25 יאָר אין אַדער אַרום סינסינאַטי.
אָזאַ מין תּקנה האָט געקענט אַרומנעמען אַ היפּשע צאָל דײַטשן, אָבער אויך ניט
ווינציק יידן וואָס האָבן געוווסט ווי אָפּצושאָצן דעם טיטל „פּיאָניר" און זיך גע־
צויגן צו אים.

איידער מיר גייען ווײַטער, דאַרף פֿאַר דער פֿאַרטיידיקונג פֿון דעם דײַטש
געזאָגט ווערן, אַז דאָס ניט אָננעמען אים אין די פּיאָנירן־אָרגאַניזאַציעס איז גע־
ווען אַ קלאָפּ פֿאַר דער גאַנצער פֿאַרשטעלונג וועגן אָמעריקע, וואָס ער האָט
מיטגענומען מיט זיך פֿון דער אַלטער היים. דאָרטן איז געווען לעבעדיק די רא־
מאַנטיק פֿון אָמעריקע ווי אַ לאַנד ערגעץ בײַ דער גרענעץ פֿון קולטור, ווו מען
קעמפֿט נאָך מיט אומגעצוימטע כּוחות פֿון דער נאַטור און מיט די אינדיאַנער.
די פֿאַראייגען פֿון די דײַטשישע אויסוואַנדערערס האָבן בײַ זיך אין דער היים
נאָך בײַ אַ גלאָז ביר געחלומט וועגן פּיאָנירטום, און דער חלום איז אָזש
אָרײַן אין בלוט. און ווען מען איז געקומען אָהער האָט מען גאָר געפֿונען שטעט
און אַ שטאָטיש לעבן, און לסוף — נעמט מען דעם דײַטש גאָרניט אָרײַן אין דער
פּיאָנירן־אָרגאַניזאַציע! דאָ האָט דער דײַטש אָפּט געהערט אַז מען רופֿט אים
non-pioneer, פֿון דעם האָט ער געמוזט ווערן אַן אויפֿגעבראַכטער. איז דעריבער
קיין חידוש ניט אַז איבערן גאַנצן לאַנד האָבן זיך פֿאַרשפּרייט דײַטשישע פּיאָ־
נירן־פֿאַראיינען.

יידן האָבן אין אָט די פֿאַראיינען אויך געשפּילט אַ ראָלע. מען האָט יידן
אויפֿגענומען אָהין און דאָס אָרײַנקומען אין אַזאַ געזעלשאַפֿט איז געווען אַ וויכ־
טיקע געשעעניש אין לעבן פֿון אַ היפּשער צאָל דײַטש־יידישע אימיגראַנטן. אין
שריפֿטן פֿון דײַטשישע סינסינאַטי־פּיאָנירן ווערן אָפֿט דערמאָנט יידן און עס
שפּיגלען זיך אָפּ יידישע לעבנס־פֿאַרהעלטענישן.

---

[64] *Celebration of the Forty-fifth Anniversary of the First Settlement of Cincinnati and the Miamy Country, on the 26th day of December 1833, by Natives of Ohio,* Cincinnati, 1834, p. 50.

[65] *Ibid.,* p. 48.

געזען אין די ראַמען פון גאַנצן לאַנד זײַנען יידן געווען ביז אַזאַ מדרגה נײַ־געקומענע אַז זיי האָבן ניט געהאַט קיין צוטריט צו די אַרגאַניזאַציעס פון דעם native stock, וואָס זײַנען געווען די הויכראַנגיקע, די סאַמע חשובֿע. אָבער אין דער זעלביקער צײַט האָבן זיי געקענט אויסהאַלטן די תנאַים פון אָנגענומען ווערן אין די דײַטשישע אַרגאַניזאַציעס, און דאָס האָט געשפּילט אַ באַזונדערע ראָלע אין מידל־ווסט. אַ קווערשניט פון יאָר 1857 דורך די אַרגאַניזאַציעס אין מאַדיסאָן, וויסקאָנסין, ווײַזט אונדז אַז עס זײַנען געווען יידן אין Concordia Loge, German אָדער אין Madison Turnverein or Gymnastic Society, בעת מען געפֿינט ניט קיין יידן אין די ענגלישע־רעדנדיקע לאָזשעס.[66] אַ סך בולטער איז דער אָנטייל פון יידן אין די פּיאָנירן־פֿאַראיינען וואָס האָבן אַזוי צוגעפּאַסט זייערע תקנות אַז זיי זאָלן זײַן גינציק פֿאַר יידן. די רשימה פון די יידישע פּיאָנירן אין סינסינאַטי ווײַזט אונדז אַז אַלע יידן וואָס האָבן זיך דערשלאָגן צו עשירות אָדער צו אַ חשובֿער פּאָזיציע אין לעבן האָבן עס געוואָלט באַצירן מיט דער אָנערקענונג ווי אַ פּיאָניר. ווי תמיד, האָבן דאָ די אינטעליגענטן, יידן און דײַטשן, פֿאַרנומען אַ באַזונדערע פּאָזיציע.

די וואָס האָבן געפֿירט די פּיאָנירן־פֿאַראיינען זײַנען געווען געבילדעטע און פֿראַקטישע דײַטשן, אָפֿט אַמאָליקע רעוואָלוציאָנערן און איבערגעצויגטע ליבעראָלן אויפֿן גאַנצן לעבן. זיי האָבן געשטרעבט אָנצונעמען צו יידישע ענינים אַ פֿרינציפּיעלע שטעלונג, הגם זייערע געפֿילן קעגן יידן האָבן זיי געטריבן צו אַ צוויידײַטיקער לאָגע. זיי זײַנען געווען גרייט אויפֿצונעמען די יידישע אינטעליגענטן, וואָס דאָס רובֿ זײַנען זיי געווען רעוואָלוציאָנערן אין דײַטשלאַנד און וואָס וואָלטן געקאָנט ברענגען נוצן דער פּיאָנירן־אַרגאַניזאַציע. אָבער ס׳רובֿ האָבן זיי געהאַט צו טון מיט אַזעלכע יידישע פּיאָנירן וואָס האָבן זיך אַרויפֿגעאַרבעט אַ דאַנק שוועריקייט אין זייער פֿאַך און וואָס האָבן פֿאַרמאָגט קנאַפּ וואָס בילדונג; בנוגע צו אַזעלכע יידן איז מען געווען שטיף, מען האָט זיי געלויבט אויף אַן אָפּיציעלן שטייגער, אָבער עס האָט געפֿעלט אַן אינעוויניקסטע באַציונג צו זיי, וואָרעם עס איז געווען אין גאַנצן פֿרעמד די סביבֿה פון וואַנעט עס זײַנען געקומען אָט די מיטפּיאָנירן. פֿאַר וואָס זשע האָט מען בכלל אַרײַנגענומען אַזעלכע יידן? די פֿראַקטישע דײַטשן האָבן פֿאַרשטאַנען אַז גראַד יידן פון דעם שניט וועלן זײַן ניצלעך פֿאַר זייערע אַרגאַניזאַציעס, און זיי האָבן טאַקע אויך געהאַט אין זינען דעם פֿינאַנציעלן צושטײַער פון די יידן וואָס האָבן זיך אַרויפֿגעאַרבעט. אָבער דאָך איז זיי געבליבן פֿרעמד די גאַנצע גרופּע פון אַזעלכע מיטגלידער. מען האָט געצאָלט דעם צינדז דער קאָסמאָפּאָליטישער תקופֿה דורך דעם וואָס מען האָט וועגן יידן געזאָגט פֿראַזעס וועגן הומאַניטעט, פֿראַזעס וואָס זײַנען צו קיין זאַך ניט מחייבֿ, אָבער מען האָט ניט געוואָלט בקולֿ רם וועגן דעם מצבֿ פון יידן אין דײַטשלאַנד, וואָס צו דעם וואָלט מען זיך דאָרטן אפֿשר יאָ צוגעהערט און וואָס וואָלט דאָרטן אפֿשר געהאָט אַ ממשותדיקע פּעולה.

---

[66] *Madison, the Capital of Wisconsin;* . . . compiled by Lyman C. Draper, Madison, 1857, p. 41.

פֿון אונטן, פֿון די געפֿירטע מאַסן, האָבן זיך געהערט קלאָרערע שטימען — דאָס זײַנען געווען אַרויסווײַזן פֿון שׂינאה. די פּיאָנירן זײַנען געווען לײַטיש בנוגע אַנטיסעמיטיזם, אָבער אין אַזאַ מאַסן־אָרגאַניזאַציע ווי אַ געזאַנג־פֿאַראיין — דאָרטן האָבן די אַנטי־ייִדישע געפֿילן זיך געקענט אַרויסרײַסן און אָפּילו אַננעמען דעם כאַראַקטער פֿון אַ ראַסן־פֿאַראַגראַף, ווי עס באַווײַזט אונדז דער פֿאַל מיט דער געזעלשאַפֿט „אַריאַן" (זען ווײַטער). וועגן מיר האָבן צו טון מיט דײַטשישע אָרגאַניזאַציעס דאַרפֿן מיר קיין מאָל ניט פֿאַרגעסן דעם לאַנגאַניקן דײַטשישן אַנטיסעמיטיזם.

12. די אידעאָלאָגיע פֿון שלום־כּית צווישן ייִדן און דײַטשן

די וואָס האָבן געזוכט אַן אידעאָלאָגיע פֿאַר דעם דײַטשנטום אין אַמעריקע האָבן אויך געשאַפֿן די אידעע וועגן אַ „העכערן ייִדנטום" ווי אַ מין באַגלײַיטער פֿון דעם דײַטשנטום. די דײַטשן מיט אָפֿן זייערע צאָלרײַכע סעקטעס האָבן דאָס געזאָלט געבן אַמעריקע און דער גאַנצער וועלט אַ מוסטער פֿון אַ העכערער קולטור, און אָט אין דער סכעמע זײַנען געווען אַרײַנגעצויגן אויך די ייִדן. נאָר מער — די דײַטשן אין אַמעריקע האָבן געזאָלט ווערן אַזוי ווי אַנטרײַבערס וואָס העלפֿן צו אַז דאָס „העכערע ייִדנטום" זאָל זיך אַנטוויקלען. עס איז כאַראַקטעריסטיש אַזאַ מין רעדן, ווי מיר הערן פֿון קאָרל רימעלין דעם 3טן יאַנואַר 1871 אין דעם דײַטשישן פֿיאָנירן־פֿאַראיין פֿון סינסינאַטי:

> דײַטשלאַנד איז אַ מוטער וואָס אַדאָפּטירט און זי האָט אַדאָפּטירטע קינדער. צווישן זיי זײַנען אויך די ייִדן (און זיי שטיצן די דײַטשישע קולטור ביז צו אַזאַ מאָס אַז מען קען עס ניט מבטל זײַן) אין דעם אייגענעם לאַנד און ווי אויסגעוואַנדערטע זײַן; זי האָט אויך די שווייצער, די עלזאַסער, די שלעזוויג־האָלשטיינער וואָס האָבן ליב דײַטשקייט, הגם זיי זײַנען פֿאָליטיש אָפּגעפֿרעמדט... אויך אין דעם לאַנד זײַנען פֿאַראַן אַ סך אזעלכע פֿאַרגליווערטע רעשטן פֿון פֿאַרעלטערער דײַטשישער קולטור... רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס וואָס קריגן פֿאַר זיך די אידעע פֿון דײַטשנטום פֿון דעם אלטן טעסטאַמענט, דורך דעם וואָס זיי פֿאַרבײַטן דאָס צוגעזאָגטע לאַנד און די העברעישע שפּראַך מיט דײַטשלאַנד און איר לשון . . . און דאָס וואָס דאָס העכערע ייִדנטום איז געווען פֿאַר דער מענטשהייט, וועט דאָס דײַטשנטום, אזוי ווי דער פֿאַרגאַנגענער יאָרהונדערט האָט עס אויסגעפֿורעמט, ווערן נאָך אין אַ געבענטשטערן זינען פֿאַר דער קומענדיקער מענטשהייט![67]

אין אַזאַ געדאַנקען־סיסטעם ווערט דער פֿאַקט פֿון דער באַזונדערער עקסיסטענץ פֿון דער ייִדישער גרופּע גראָד אין אַמעריקע אָנגעפֿילט מיט אַ ספּעציעלן באַטײַט פֿאַרן פֿילאַסאָפֿירנדיקן דײַטש, וועגן ער קלערט וועגן אויפֿהיטן דעם אייגענעם קיום. אָט געפֿינען מיר אַזאַ טיפּישע אַרויסזאָגונג: „די וואַנדערנדיקע העברעער ברענגען פֿאַר אונדז די דאָזיקע פֿראַגע אויפֿן בולטסטן אופֿן. מיר פֿרעגן, צי עס איז געווען קלוג און גערעכט וואָס זיי האָבן אומעטום מיט זיך מיטגעטראָגן זייער אַלטע קולטור? דער מון ענטפֿערט אומעטום: ניין. די בע־

[67] *Der deutsche Pionier*, 1871, p. 342.

סערע דענקערס זאָגן אײַנשטימיק: יאָ! און אַמעריקע ווי אַ לאַנד שטעלט זיך אויף דעם יאָ־זאָגנדיקן צד פֿאַר אַלע אַזעלכע שטרעבונגען".[68]

עס איז געווען נאָך יענע צײַט, ווען מען האָט ניט געריידט וועגן כיטרען יִד, נאָר וועגן קלוגן יִד, ניט וועגן Nathan dem Schlauen, נאָר וועגן Nathan dem Weisen און לעסינגס ווערק איז געווען פֿאַרריכטן ווי דער מוסטער פֿאַר אַלע ליטעראַטור־ווערק, ווײַל דאָרטן „איז אָנזעיק פֿאַרקערפֿערט האַרציקע גוטס־קייט, חכמה און טאָלעראַנץ".[69] און ווען מען האָט זיך אָנגעשטויסן אויף פּונקט פֿאַרקערטע שטריכן אין דער פּאָליטישער באַווען פֿונעם לאַנד, איז מען אָנגעקומען צו דער ביבל און פֿאַרמישפּט זיי ווי עס לערנט דער בײַשפּיל מיט דער זינדיקער שטאָט סדום: „די נאָטיוויסטן אין סדום. דער נאָטיוויזם, ד״ה די שׂינאה צום פֿרעמדן, איז זייער אַלט; די סדומים זײַנען שוין געווען דורכגענומען פֿון זײַן גײַסט און האָבן געקילט זייער צאָרן צו פֿרעמדע אויף דעם פֿרומען לוט".[70]

מען האָט יעמאָלט שטאַרק געלויבט גוטע באַציונגען צווישן אָנהענגערס פֿון פֿאַרשיידענע רעליגיעס; מען האָט געהאַלטן ווי אַ מוסטער פֿון טאָלעראַנץ, ווען אַנדערש־גלייביקע האָבן געגומען אַן אָנטייל אין דירעקט רעליגיעזע צערעמאָניעס, ווארעם דאָס איז געווען אַן אויסדרוק פֿון גוטן ווילן און גוט־שכנישאַפט, און אַוודאי איז מען געווען צופֿרידן, ווען דאָס איז נאָך געווען פֿאַרבונדן מיט אַ שמד: „מען דאַרף באַריכטן נאָך וועגן אַן אַנדער אינטערעסאַנטן אינטערמעצאָ, וואָס זאָגט עדות אויף דער אַלגעמיינער האַרמאָניע און טאָלעראַנץ אין רעליגיע און פּאָליטיק וואָס דער פֿיאָנירן־פֿאַראיין פֿירט דורך. אײנער פֿון די עלטערע פֿיאָנירן, וואָס דערנענטערט זיך שוין צו זיקנה מיט זײַנע 65 יאָר (זײַן נאָמען ווייסן מיר לײַדער ניט), האָט אין איינעם פֿון די צימערן פֿון „בעלוווי־הויז" געלאָזט אָפּשמדן דעם יינגסטן פֿון זײַן שטאָם, און דעם אָקט האָט דורכגעפֿירט אַ פֿאַסטאָר אַ פֿיאָניר, דער פֿאַסטאָר אַבעלע פֿון מאַריעטאַ. דערבײַ האָבן זיך צונויפֿגעטראָפֿן דער אַלטער און דער נײַער טעסטאָמענט, ווי דאָס איז קאָנטיק פֿון דעם וואָס אַן איזראַעליט, ה׳ לעאָפּאָלד גאָלדשמיד, איז געווען דער טויפֿאָטער".[71]

מען האָט אויך געלאָזט וויסן דעם עולם, וועלכער פֿון רעליגיע האָבן זיך געביטן מיט זייערע ערטער, למשל בײַ אַ „פֿריידיקן פֿון אַ פֿראָטעסטאַנטישן פּאָסטאָר אין אַן איזראַעליטישן טעמפּל".[72]

מיר האָבן ביז איצט געהאַט צו טון מיט יִדן וווי מיטגלידער אין דײַטשישע אָרגאַניזאַציעס. עס האָט אָבער אויך געשפּילט אַ ראָלע דער פֿאַרגלײַך צווישן יידישע און דײַטשישע אָרגאַניזאַציעס, אַ פֿאַרגלײַך וואָס מען האָט אים געמאַכט אין בייַדע קרײַזן. די יִדן האָבן געהאַט פֿאַר זיך אַ מוסטער, און אויך די דײַטשן האָבן געפֿונען וואָס זיך אָפּצולערנען פֿון די יִדן. די יידישע פֿרײַגיביקייט און די

---

[68] *Ibid.*, 1872, p. 191.
[69] *Ibid.*, V. 9, 1877/78, p. 143.
[70] *Ibid.*, V. 8, p. 72.
[71] *Ibid.*, V. II, p. 167.
[72] *Ibid.*, V. 17, 1885/86, pp. 105-6.

פֿעיקייט אויפֿצובויען און אויפֿצוהאַלטן גרויסע צדקה־אַרגאַניזאַציעס איז אַרויס־געשטעלט געווארן ווי אַ מוסטער פֿאַר די דײַטשן. אַזאַ חשובֿער דײַטשישער טוער ווי קאַרל שורץ רעדט אַזוי צום געוויסן פֿון די אַן ערך 350,000 דײַטשן וואָס זײַנען יעמאָלט געווען אין ניו־יאָרק:

עס הייבן זיך אָרויס פֿרײַער פֿון אַלץ די צדקה־אינסטיטוציעס וואָס עס האָבן אין אונדזער מיט נעשאַפֿן און האַלטן אויס אונדזערע יידישע מיטבירגערס. דאָ געפֿינט איר א יתומים־הויז וואָס האָט געקאָסט $600,000 און ירלעך איז נייטיק עס אויפֿצוהאַלטן $70,000. דאָ איז פֿאַראַן דער „מאונט סיני האָספּיטאַל" מיט זײַן ירלעכן בודזשעט פֿון $66,000. נאָך דעם קומען די „יוניײַטעד היברו טשאַריטיז" מיט $59,000, די „האָום פֿאַר די עידזשד ענד אינפֿירם" מיט $23,000, די „מאַנטיפֿיאָרע האָום" מיט אַן ערך $12,000, די „היברו פֿרי סקול" מיט $26,000, דער „היברו טעקניקל אינסטיטוט" מיט $10,000, דער „היברו שעלטערינג גאַרדיאַן" מיט $36,000, די „לעידיז דיבאָרא נוירסערי" מיט אַן ערך $14,000 און נאָך אַנדערע אינסטיטוציעס מיט א סך־הכל־בודזשעט פֿון ווײַטערדיקע $25,000. מען האָט מיר אָנגעגעבן אַז די יידישע באַפֿעלקערונג פֿון ניו־יאָרק באשטייט אַן ערך פֿון 100,000 נפֿשות, א צאָל וואָס דוכט זיך מיר אויס צו זײַן געשאַצט גיכער צו הויך אײַדער צו נידעריק. דעם גרעסטן טייל יידן רעכנט מען בלי ספֿק צו צו די דײַטשן. בכל אופֿן מאכן יידן אויס וויניקער ווי א דריטל, משמעות ניט מער ווי א פֿערטל פֿון דער גאַנצער דײַטשישער באַפֿעלקערונג. מיר געפֿינען אויס אויף אַזא אופֿן אַז א קלאַס בירגערס, וואָס איז אַפֿילו ניט קיין דריטל אין צאָל, גיט לכל הפּחות דרײַ מאָל אַזוי פֿיל פֿאַר זײַנע צדקה־אינסטיטוציעס וויפֿ אַלע דײַטשן, אַפֿילו ווען מען זאָל שוין אַרײַנרעכענען דעם יערלעכן בודזשעט פֿון דער „דײַטשישער געזעלשאַפֿט" מיט אירע $22,350 הוצאות אינעם יאָר 1885, און אויך דעם „רעכטשוצפֿעריין" און די פֿאָליקליניק. און דערבײַ טאָר מען אויך ניט פֿאַרגעסן אַז די זעלבּיקע יידן העלפֿן מיט פֿילפֿאַך און מיט א פֿרײַגיביקער האַנט בײַ די דײַטשישע צדקה־אונטערנעמונגען.[78]

13. די קינאה צו פֿאָליטישע דערפֿאָלגן פֿון יידן

וואָס שייך צדקה האָט מען טאַקע געקענט אַרויסשטעלן דעם יִד ווי אַ מוסטער, אָבער וועו עס איז געקומען צו אויפֿטוען און דערגרייכונגען פֿון יידן אויף אַנדערע געביטן — איז צום באַוווּנדערן צוגעקומען דער צומיש פֿון קינאה. דאָס איז באַזונדער קאַנטיק וועו עס רעדט זיך וועגן דער פֿאָליטישער רעפּרעזענטאַנץ פֿון לאַנד. דאָ ווערט באַטראַכט דער לעבנסוועג פֿון יעדער איינעם וואָס צייכנט זיך אויס מיט זײַן קאַריערע, און דאָ איז דאָס אַרויסרוקן זיך פֿון דעם יִד פֿאַר־בונדן מיטן פֿאַררוקן א צווייטן וואָס האָט זיך פֿאַרמאַסטן אויף דער פֿאָזיציע. דאָ ווערט שוין דער ניט־יידישער קאָנקורענט פֿאַרשטויסן פֿון דעם יִד.

אמת, אויך דאָ געפֿינט מען אַזוינס פֿון וואָס מען דאַרף זיך אָפּלערנען, אָבער אין די טאַראַטישע לויבּרייד פֿאַרן יידישן פֿירערטום פֿלעכט מען אַרײַן אָנצוהעַרענישן און שפּילקעלעך. מען נעמט ראשית אָן אַז אַלע יידן שטיצן שטענדיק

---

[78] *Ibid.*, pp. 315-17.

דעם יידישן קאַנדידאַט אויף אַ פּאָליטישן אַמט. מען שטרײַכט שטענדיק אונטער די יידישע אַחדות און מען שטעלט זי אַקעגן דער דײַטשישער צערִיסנקייט. ווײַטער רעדט מען וועגן דעם אַז עס איז דאָ וואָס מקנא צו זײַן, אַפֿילו ווען מקנא זײַן איז ניט קיין פֿײַנע מידה. אַפֿילו ווען מען שרײַבט וועגן אַ געשטאַלטענעם יידישן פֿירער און מען האָט פֿאַר אים בלויז גוטע וועלטער (ווי דאָס איז דער פֿאַל בײַם אָפּגעבן כּבוד לייליענטאַלן),[74] פֿלעכט מען אַרײַן אַ דרשה צו די דײַטשן וועגן יידישע דערגרייכונגען אין פּאָליטיק:

. . . מען מוז עס צושרײַבן אויפֿן חשבון פֿון זייער אינעוויניקסטן צונויפֿהאַלטן זיך און פֿון די אויפֿטוען פֿון זייערע פֿירערס; און מען מוז מודה זײַן: פֿירערס האָבן זיי וואָס פֿאַרשטייען אויף אַ קלוגן אופֿן צו העלפֿן צונויפֿהאַלטן זיך, און אויך צו זיכערן פֿאַר זייער שטאַם די פֿולבאַרעכטיקטע אָנערקענונג וואָס קומט זיי. אָט איז למשל דאָס דײַטשנטום איצט אַן אומבאַקאַנטע גרייס אין דער פּאָליטיק מחמת דער אינעוויניקסטער צעריסנקייט — מיט דרײַסיק, מיט פֿערציק יאָר צוריק איז עס אַנדערש געווען — אָבער יידן זײַנען אַ מאַכט וואָס מען מוז רעספּעקטירן און וואָס מען רעספּעקטירט טאַקע. זיי, וואָס זיי זײַנען ניט אַפֿילו קיין צוואַנציקסטל פֿון דער צאָל דײַטשן דאָ אין לאַנד, פֿאַרנעמען קרוב אַ דריטל פֿון דער צאָל אַמטן וואָס די דײַטשן האָבן זיך דערשלאָגן צו זיי. מען דאַרף זיי דאָס ניט נעמען פֿאַר אומגוט, נאָר מען דאַרף זיך דערפֿון אַראָפּנעמען אַ מוסטער און גיין מיט אייניקייט אַזוי ווי זיי; דאָס מקנא זײַן איז ניט מער ווי אַ סימן פֿון אייגענער שוואַכקייט.

אַוודאי באַגעגענען מיר די אַלט באַקאַנטע מאָטיוון: די מאַכט פֿון יידן, די יידישע אַחדות, דאָס חשבונען צי יידן פֿאַרנעמען ניט קיין צו פֿיל אַמטן, — אָבער רעזולטאַטן פֿון אַ ברעניקן קינאה־געפֿיל. דער מחבר פֿונעם אַרטיקל לכבוד לייליענטאַלן האָט דאָ אַרויסגעבראַכט דאָס וואָס עס איז געווען בײַ אַ סך דײַטשן אויפֿן שפּיץ צונג. נאָך פֿריִער הערן מיר דאָס אייגענע פֿון באַלטימאָרער דויטשער קאָרעספּאָנדענט וואָס פֿירט דורך אַ פֿאַרגלײַך צווישן „איזראַעליטן" און דײַטשן אינעם פּאָליטישן לעבן פֿון לאַנד:

די צאָל־פֿאַרהעלטעניש צווישן איזראַעליטן און דײַטשן אין די פֿאַרײניקטע שטאַטן איז אזוי ווי צווישן איינס און צוואַנציק. און ניט געקוקט אויף דעם האָבן זיי אַ סך אַנטיקערע השפּעה אויף דער פּאָליטיק, און בדרך כלל וויסן זיי אַ סך בעסער ווי אזוי גיך זיך ארויסצוהייבן. אזוי למשל איז דער ערשטער רעפֿרעזענטאַנט אין קאָנגרעס וואָס איז געבוירן געוואָרן אין דײַטשלאַנד געווען ניט קיין גערמאַנער, נאָר אן איזראַעליט, מאיר שטרוים פֿון פּענסילוואַניע. א לאַנגע צײַט פֿאַר שורצן איז איינער פֿון גוט אַברהם געווען אין סענאַט, דער באַרימטער יוריסט און שפּעטערדיקער פֿינאַנץ־מיניסטער פֿון דער קאָנפֿעדעראַציע דזשודא בענדזשאַמין, און איצט איז ווידער אן איזראַעליט א סענאַטאָר, הײַנט: דזשאָנאַס פֿון לוזיאַנא. צו גלײַך מיט פֿיר דײַטשן זיצן אין רעפּרעזענטאַנטן־הויז צוויי איזראַעליטן: מאָרץ פֿון באָסטאָן און איינשטיין פֿון ניו־יאָרק. ווען מען קוקט זיך אָרום אין קריז פֿון באַמטע, געפֿינט מען

[74] *Ibid.*, V. 14, p. 162 sq.

דאָרטן זייער ווינציק דייטשן און א גאנצע רייַ איזראעליטן ווי ריכטערס, צאל־באאמטע, קאנסולן און קאנסולאַרע אגענטן. און וועַן מיר גייען צו די באזונדערע שטאטן, געפינען מיר אויך דאָרטן אז די קינדער פון ישׂראל האבן געווינסט ווי זיך צו פארשאפן א פאזיציע אין פאליטישן לעבן; אין סינסינאטי איז דאָ ניט לאנג שיער נישט נאמינירט געווארן פאר א וויצע־גאווערנאר א הער סיזאנגוד.[75]

דעם באטייט פון אזעלכע סימפטאמען האבן יידן ניט פארשטאנען. וועַן יידן האבן געענטפערט אויף אזעלכע פירושים צו דער פאליטישער לאגע, האט זיך דערביי ניט זיי ניט ארויסגעווינן קיין שום געפיל אז ערגעץ שטעקט דאָ א ספּנה. דער יידישער פאליטיקער סטימאן וווּלף גיט זיין דערקלערונג צו דער „רעטענישׂ" לְמאי יידן זיינען אזוי קאנטיק אין דער פאליטיק: „יא, עס איז די יידישע אחדות".[76] ביי אנדערע פאליטישע באדינגונגען וואלט אט דאס קינאה־געפיל געקענט פירן צו שווערע פויל־יוצאס. אבער די אלגעמיינע סיטואציע אין לאנד איז יעמאלט געווען אזא אז מען האט זיך געבוקט פאר די אויפטוען פונעם יחיד און מען האט זיך אין א קלייַנער מאס געריכט מיט זיין אפשטאם. די יידן וויידער זיינען געווען צו טיף פארוואָרצלט אין דעם קולטורקריז פון די דייטשן, אז זיי זאלן איבער דער קינאה מצד די דייטשן קענען אדער וועלן איבערריסן די פארבינדונג. דער יידישער אויסווּעג איז געווען — מען האט זיך געמאכט ניט זעענדיק.

14. די ראלע פון דער דייטשישער שפראך

די באציונג צום יידּ איז געווען א צווייפאכע: פון איין זייט האט מען זיך ניט געקענט באפרייען אין דעם נייעם לאנד פון די אלטע איינרייַדענישן קעגן אים און פון א צוגעקומען געפיל פון קינאה, וועַן דער יידּ האט זיך דערשלאגן צו א הויכער פאזיציע; פון דער צווייטער זייט איז מען דאָך געווען נאענט צו אים, מען האט אים געהאט אין די אייגענע ארגאניזאציעס, מען האט אים דאָרטן אויס־גענוצט, און דער עיקר — מען האט געקענט זיך פארשטענדיקן מיט אים בעסער ווי מיט די אנדערע פון ארום. דער יידּ האט מיטגעברענגט מיט זיך א שטיק דייטש־לאנד און דייטשישע קולטור. ער איז געווען א שותף און א מיטבויער פון דער דייטשישער קולטור אויף דעם קאנטינענט. מיר האבן שוין דערמאנט פריער די פאראיינקדיקע און די פארבינדונגען ראלע פון דער דייטשישער שפראך. מיר מוזן זיך אבער דאָ אפשטעלן נאָך אויף א פאר מאמענטן אין שייכות מיט שפראך.

די פירערס פון דייטשן אין אמעריקע האבן קלאר געזען אז יידן פארשטארקן די קולטורעלע פאזיציע פון די דייטשן אין אמעריקע. די דייטש־יידישע צייטונגען אין אמעריקע האט מען צוגערעכנט צו די דייטשישע צייטונגען, די דייטש־יידישע שולן — צו די דייטשישע שולן. דערביי זיינען צוגעקומען ניט בלויז נאָך איינסן אין ביבליאגראפיעס פון דייטשישע פעריאדישע אויסגאבעס אדער אין רשימות פון דייטשישע שולן דאָ אין לאנד, נאר עס האט זיך דורך דעם געשטארקט דאס געפיל פון אינפעסטיקן זיך און פארזיכערן פאר דער דייטשישער קולטור א

[75] *Ibid.*, V. II, p. 142.
[76] *Ibidem.*

צוקונפֿט דאָ אין לאַנד. גוט אײַנגעשטעלטע דײַטש־יידישע אינסטיטוציעס האָבן צוגעגעבן לאָקאַלע חשיבות די דײַטשן. האָט מען זיך איבערגענומען מיט זײ. אָט, למשל, אין אַ באַריכט וועגן „דײַטשנטום אין אַלטימאָר" דערציילט מען מיט אַנערקענונג וועגן „דער העברעיש־דײַטש־ענגלישער שול פֿון ה' יאָזעף גאָלדשמיד אויף האַנאָווער־גאַס, וואָס עקסיסטירט שוין פֿופֿצן יאָר און האָט אַן ערך 150 תּלמידים. זי ווערט געפֿירט זייער זאָרגעוודיק און האָט דעם פֿאַרדינסט אַז זי איז פֿולקום אומאָפּהענגיק".[77]

פֿון דער אַנדערער זײַט פֿאַרצייכנט מען אַ פּנים מיט אַ געפֿיל פֿון אַן אַנווער, אַז די „דײַטשישע יידן וואָס טוען אַזוי פֿיל פֿאַר דײַטשישע פֿריוואָטשולן און פֿאַרן טעאַטער, אַז זיי וואָלטן אַן זייער אונטערשטיצונג געמוזט אײַנדאַרן, רעדן צווישן זיך כּמעט נאָר ענגליש".[78] פֿאַרשטייט זיך אַז דער איבערגאַנג פֿון דײַטש צו ענגליש איז געקומען ניט מיט אַ מאָל און דערבײַ זײַנען געווען אויך שווערי־קייטן. פֿרײַער, ווען די רעליגיעזע באַדערפֿענישן זײַנען באַפֿרידיקט געווארן דורך דײַטש, האָט מען אויך די סידורים און מחזורים געקענט אויסשרײַבן פֿון דײַטש־לאַנד; אין די דײַטשישע צײַטונגען זײַנען געווען אַנאָנסן וועגן סידורים וואָס זײַנען אָפֿגעשטעלט אַנגעקומען, און אַן אַרויסגעבער פֿון אַ דײַטשישער צײַטונג האָט גלײַכצײַטיק געקענט זײַן אַ פֿאַרקויפֿער פֿון סידורים און מחזורים.[79] שפּעטער צו האָט שוין דער פֿריידיקער אויף דײַטש געקענט באַפֿרידיקן בלויז די עלטערע מיטגלידער פֿון דער קאָנגרעגאַציע און מען האָט שוין געמוזט זאָרגן וועגן אַרויס־געבן די רעליגיעזע ביכער אין אַן ענגלישער איבערזעצונג. עס איז פֿאַר זיך אַ פֿראַבלעם וואָס מיר האָבן זי ניט באַרירט, צי די דײַטשישע יידן זײַנען אַ סך גיכער אַריבער צו ענגליש אײַדער די דײַטשן גופֿא.

דרך אַגב לאָמיר אויך צוגעבן, אַז פֿונקט אַזוי ווי אין ווינער שטאָטישן טעמפּל האָט יאָזעף דרעקסלער געשאַפֿן די כאָר־מעלאָדיעס, אַזוי האָט אויך אין סינסינאַטי דער דיריזשאָר פֿון Liedertafel קאַרל באַרוס באַשטימט דעם רעפֿאָר־מיסטישן „גאָטעסדינסט". ער האָט געשאַפֿן צאָלרײַכע ניגונים צו קאַפּיטלען תּהילים און צו יידישע רעליגיעזע לידער (צווישן זיי אויך אַזעלכע וואָס דער מחבר איז געווען דער ראַבי ווײַז), און זײַן מוזיק וואָס „מען פֿירט אויף אין טעמפּל אויף דער פֿלאָם־גאַס האָט ניט ווינציק צוגעשטיצערט פֿאַר אַ מער גהוי־בענעם דינען גאָט".[80]

אַבער אָט די ענגע פֿאַרבינדונג האָט זיך געהאַלטן אויף דער שותּפֿישער דײַטשישער שפּראַך. און ווען דער נײַער דור האָט שוין פֿאַרלאָזט פֿרײַער אַ צווײַ־שפּראַכיקייט (ענגליש פֿאַר די יונגע און דײַטש פֿאַר די עלטערע) און נאָך דעם איז מען אַריבער צו ענגליש, האָט זיך דאָ אַרויסגעוויזן דאָס צופֿאַסן זיך צום נײַעם היימלאַנד און אַ גײַסטיק אַוועקגיין פֿון דעם אַלטן. די דאָזיקע צופֿאַסונג

[77] *Ibid.*, 1870, p. 205.
[78] *Ibid.*, V. 12, p. 262.
[79] *Deutsche Schnellpost*, 26. IV, 1843.
[80] *Ibid.*, V. 12, p. 262.

איז אויך פֿאַרגעקומען ניט אַן שווערי־קייטן. אויף יענע געביטן וווּ מען דאַרף ניט אַנקומען צום וואַרט (ווי מוזיק, קונסט) האָט מען לענגער געקאָנט אויפֿהיטן די פֿאַרבינדונגען מיט דער אַלטער היים און מיט דעם דײַטשישן קולטור־קרײַז.

בנוגע דער פֿאַרהעלטעניש צווישן רעליגיע און שפּראַך דאַרף מען ניט פֿאַרזען אַ בולטן חילוק צווישן דײַטשן און ייִדן פֿון דײַטשלאַנד. פֿאַר די דײַטשישע אימיגראַנטן איז די דײַטשישע שפּראַך געווען אַ ווערטפֿולער אינסטרומענט פֿאַר דער אויסברייטערונג פֿון רעליגיעזן לעבן. די דײַטשן האָבן מיטגעבראַכט זייער קירך, די דײַטשישע קירך איז געווען זייער ערשטע אַרגאַניזאַציע, זייער פֿאַרפֿאַסט, און צו דער קירך האָבן געשטראָמט די אַריבערגעקומענע אימיגראַנטן. דאָ איז געווען אַ קעגנזײַטיק שטיצן זיך צווישן זיך און שפּראַך. אָבער בײַ אַ גרויסן טייל ייִדישע אינטעליגענטן וואָס זײַנען געקומען פֿון דײַטשלאַנד איז גראָד דאָס פֿאַרבינדן זיך מיט דער דײַטשישער שפּראַך און דײַטשישער קולטור געגאַנגען האָנט אין האָנט מיטן אָפּרײַסן זיך פֿון אַלע בינדונגען פֿון רעליגיע. אָט דער מין ייִדן וואָס האָבן ניט געהאַט קיין שײכות צו קיין שום ייִדישקייט האָבן אַריבערגעטראָגן אַהער זייער נעגאַטיווע באַציונג צו רעליגיע אין אייגעם מיט זייערע אַלע אַנדערע קולטורעלע געווויניהייטן. פֿון מילוואָקי אין יאָר 1856 האָבן מיר די ווײַטערדיקע פּאַסטישע באַשרײַבונג פֿון ייִדן אַן ייִדיש־קייט, וואָס זיי זײַנען געקומען אַהער מיט די אימיגראַציע־כוואַליעס אין די רעוואָלוציאָנערע יאָרן 1830 און 1848.

> עס האָט זיך אזוי געמאַכט אַז א טייל פֿון די סאַמע עם־הארצישע ייִדן זײַנען געקומען קיין מילוואָקי און זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן אין די הענט אַרײַן צו אַטעיִסטן. דאָס זײַנען די ערשטע ייִדישע אַטעיִסטן וואָס איך האָב געזען. איך האָב באַגעגנט א פֿילאָסאָפֿישן קצב, אַן איבערגעשפּיצטן קלוגן שמאַטעס־העגדלער, א בראַנפֿן־פֿאַרקויפֿער וואָס האָט זיך איבערגעלערנט, א סאָפֿיסטישן חזירים־טרײַבער, אַן אַטעיִסטישן משרת בײַ א בהמות־העגדלער... פֿאַראַן אזעלכע וואָס זײַנען געקומען פֿון די סאַמע צוריק־געשטאַנענע טיילן דײַטשלאַנד... אַצונד שעמען זיי זיך מיט דעם וואָס זיי האָבן געטאָן אַדער וואָס זיי זײַנען געווען אין דײַטשלאַנד, בכן שעמען זיי זיך אויך מיט דעם וואָס זיי זײַנען ייִדן.[81]

אויך אַזעלכע עלעמענטן וואָלטן געקענט אַרײַנגעגליידערט ווערן אין דעם לעבן פֿון ייִדישע קאָנגרעגאַציעס — און זיי זײַנען טאַקע מיט דער צײַט אַרײַנ־געצויגן געוואָרן. עס האָט אָבער געפֿעלט דער שטויס מצד די אינטעליגענטערע קרײַזן. האָט זיך באַקומען אַז בעת די אַמעריקאַנער ציוויליזאַציע האָט זיך אין זייער אַ גרויסער מאָס געבויט אויף רעליגיע, איז אין דער ריכטונג די באַזונ־דערע ייִדישע אַנטוויקלונג געשטערט געוואָרן מחמת דעם אייגנארטיקן אײַנשטעל מצד אַ סך דײַטש־ייִדישע אינטעליגענטן.

15. דײַטש־ייִדישע קולטור־אינסטיטוציעס

דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן פֿון די דײַטש־ייִדישע אימיגראַנטן האָט זיך געבויט אויף צוויי באַזונדערע יסודות: דער ייִדישער אַנטייל אין די קולטור־

[81] *The Israelite*, Vol. 3, 1856, p. 53.

אינסטיטוציעס פון די דײַטשן און דאָס שאַפן אייגענע קולטור־אַרגאַניזאַציעס, אָבער דערבײַ האָט מען ניט זעלטן געהאַט אין זינען אויפצוהיטן און צו אַנט־וויקלען דעם קולטור־פאַרמעג און די זעלבּיקע פאַרעם פון קולטור־פאַרמעג. דאָס באַטײַליקן זיך אין אַ דײַטשישן ײַיין־אָדער טעאַטער־פאַראיין האָט געקענט האָבן דעם זעלביקן פאַקטישן אינהאַלט, ווײַל מען האָט געלייענט אַלצאיינע ביכער און מען האָט דילעטאַנטיש־ליבהאָבעריש אויפגעפירט די אַלצאיינע פיע־סעס. און דער פונדאַמענט איז דאָך אַוודאי געווען דער זעלביקער — די אייגענע דײַטשישע שפראַך. דער שטויס זיך אָנצושליסן אין אַזאַ ארגאַניזאַציע איז אויך געקומען פון דעם זעלביקן באַגער נאָך חברותאדיקייט.

אָבער אין פאַרשיידענע טיפֿן קולטורעלע ארגאַניזאַציעס האָבן פאַרנומען דעם אויבנאָן אָדער די דײַטשישע פאַראיינען מיט דער באַטײַליקונג פון יידן, אָדער די דײַטש־יידישע ארגאַניזאַציע. אין געזאַנג־ און גימנאַסטיק־פאַראיינען האָבן געקענט גילטן די הויכע מוסטערן וואָס די דײַטשן האָבן מיטגענומען מיט זיך פון דער אַלטער היים. דעם הויפטטאָן האָבן דאָ געגעבן די דײַטשישע ארגא־ניזאַציעס, און יידן האָבן מיט גרויס חשק זיך באַטײַליקט אין זיי. דערפאַר אָבער האָבן געהאַט די איבערוואָג די ריין יידישע ארגאַניזאַציעס ווי טעאַטער־קלובן, ליטעראַרישע פאַראיינען און ענלעכע. דאָס איז אַ לאַנגע צײַט פאַרבליבן די כאַ־ראַקטעריסטישע אַנטוויקלונגס־ליניע. די דײַטשן האָבן אויך באַמערקט דעם אונ־טערשייד. דאָס זעען מיר פון אַזאַ אָפשאַצונג:

> א באזונדערן, אָדער א סך מער — אן אפגעזונדערטן טייל פון דעם דײַטשישן עלעמענט שאפן די פילצאליקע דײַטשישע יידן. זיי פארמאגן ניט בלויז גוט איינגעשטעלטע אונטערשטיצונג־פאראיינען, נאר אויך געזאנג־, מוזיק- און בילדונגס־פאראיינען, גוטע שולן און פארנעמען זיך איצט אפילו מיט אויפשטעלן אן אוניווערסיטעט. זיי פארנעמען זיך מיט וויסנשאפט און קונסט נאָך אין א גרעסערער מאָס ווי זייערע קריסט־לעבע לאנדסלײַט. עס ווארפט זיך נאר אין די אויגן זייער אפזונדערן זיך, בעת זייערע פוונות האבן דערבײַ א בפירוש דײַטשישן כאראקטער, אזוי אז די ענגלישרייד־יידיקע יידן האבן זיי פײַנט. אויף דעם באקלאגט זיך טאקע די רעבאָרא, און דערבײַ פאדערט זי אויף די דײַטשישע יידן זיך פעסט צו האלטן בײַ זייערע צילן.[82]

16. דער יידישער אָנטייל אין די דײַטשישע געזאַנג־פאַראיינען

פון אַלע אנדערע דײַטשישע קולטור־ארגאַניזאַציעס איז באַזונדער קאַנטיק דער יידישער אָנטייל אין די געזאַנג־פאַראיינען. די דײַטשישע געזאַנג־פאַראיינען האָבן אין אַמעריקע געקראָגן גרויס אָנזען. זיי זײַנען געווען דער פראָטאָטיפ פון דער דײַטשישער קולטור. מען האָט זיי באַטראַכט ווי אַ באַזונדערן צושטײַער מצד די דײַטשן פאַר דער גאַנצער אַמעריקאַנער באַפעלקערונג. איז נאַטירלעך אַז אויך יידן האָט עס געצויגן צו זיי. חוץ דעם האָבן דאָך יידן ניט מיטגעבראַכט מיט זיך פון דער אַלטער היים קיין אייגענע געזאַנג־פאַראיינען.

---

[82] *Deutsche Monatshefte*, V. 7, New York, 1856, p. 187.

אין דער יידישער עפּנטלעכקייט האָט דער יידישער אָנטייל אין די דײַטשישע געזאַנג־פֿאַראיינען געטראָגן אַ האַלב אָפּיציעלן כאַראַקטער. אַ שטענדיקע רובריק אין די דײַטש־יידישע צײַטונגען פֿון אַמעריקע האָבן פֿאַרנומען אָט די געזאַנג־פֿאַראיינען. ניט קיין קלענערער ווי איזאַק וויז האָט זיך עפּנטלעך געריימט אַז ער האָט געהאָלפֿן גרינדן דעם ערשטן דײַטשישן געזאַנג־פֿאַראיין אין אָלבאַני.[83] מען האָט אין דער דײַטש־יידישער פּרעסע געלאָזט וויסן די רעזולטאַטן פֿון וואָלן אין אַזעלכע פֿאַראיינען און דעם באַשטאַנד פֿון די דעלעגאַציעס צו די יערלעכע פֿײַערונגען און מען האָט די ענינים אויך קאָמענטירט.[84] מען האָט אונטערגעשטרײַכן דעם אָנטייל פֿון חשובֿע יידן אין דעם לעבן פֿון די געזאַנג־פֿאַראיינען. אָט האָבן מיר אַ דוגמא:

אַראַ, אינד'. די פֿערטע יערלעכע פֿײַערונג פֿון דעם זינגערבונד אין אינדיאַנא ... דער הער רעדאַקטאָר פֿון *Israelite* איז פֿאַרבעטן געוואָרן צו האַלטן די יום־טובֿ־רעדע, און ער האָט די פֿאַרבעטונג אָננגענומען. די נאָנצע רעדע וועט בשעתּו געדרוקט ווערן אין *Deborah*.[85]

וועגן די געזאַנג־יום־טובֿים האָט מען אַפֿגעגעבן פֿרטימדיקע באַריכטן אין דער דײַטש־יידישער פּרעסע. דערבײַ האָט מען אין גאַנצן אויפֿגעהיט די הויפּט־ליניע פֿון דער דײַטשישער אַגיטאַציע. מען האָט געווײַזן ווי דער עולם איז דיס־ציפּלינירט; אַז מען דאַרף ניט מורא האָבן פֿאַרן ניצן אַלקאָהאָל, ווײַל מען ניצט אים אין אַ באַגרענעצטער מאָס; אַז די זונטיקרו ווערט דורך דעם ניט גע־שטערט, אַז דער דײַטשישער זונטיק ווערט אַפֿגעהיט אויף אַ וועלטיקן אופֿן; דער עיקר — אַז דאָס דײַטשישע לאַגעריר האָט אַלע מעלות לגבי דעם שטרענגן און ריינעם וויסקי פֿון אַנדערע אומות. אָט ווי עס באַשרײַבט אַ געזאַנג־יום־טובֿ דער *Israelite*:

דער פֿעסטיוואַל פֿון די געזאַנג־פֿאַראיינען אין ניו־יאָרק ... דאָ האָט דער ניכטערער צוקוקער מיט פֿאַרוווּנדערונג געזען אַ צוואַנציק טויזנט מענער, פֿרויען און קינדער, וואָס האָבן פֿרײַ, אָבער מיט אַ געוויסער מעסיקייט, הנאה געהאַט פֿון גאָטס שיינע נאָטן, וואָס האָבן פֿריידיק גע־טרונקען, מיט שׂימחה, שפֿאָס און ליבע, זייערע גלעזער ווײַן און לאָגער־ביר, און דערבײַ איז מען ניט געוואָרן שיכּור אויף אַ חיהשן אופֿן, מען האָט זיך ניט געשטאָכן, זיך ניט געשלאָגן, ניט געשוואָרן און ניט גע־שאָלטן זיך, און מען האָט געקענט זיך האָבן אויסגעלערנט אַז לכל הפּחות דײַטשן נייטיקן זיך ניט אין אַ געזעץ וואָס זאָל פֿאַרווערן אַלקאָהאָלישע משקאות און אַז ביר דאַרף מען ניט אַרײַנרעכענען צווישן זיי.

פּדי צוצוגעבן דעם אַרטיקל אַ ביסל באַפֿאַרבונג פֿאַרן איזראַעליט וועל איך צום סוף זאָגן אַז אַ סך פֿון אונדזערע בני־ברית זײַנען ענערגישע מיטגלידער פֿון די געזאַנג־פֿאַראיינען און איינער פֿון די פֿאַראיינען וואָס באַשטייט פֿאַרדינט מער ווי אַנדערע לויב איז דער פֿאַראיין „אַרפֿעום" וואָס באַשטייט

---

[83] *Der deutsche Pionier*, Vol. 7, 1875/76, p. 34.
[84] *The Israelite*, V. 2, 1855/56, p. 3.
[85] *Die Deborah*, 1860, p. 162.
[86] *The Israelite*, V. 2, 1855/56, p. 21.

ס׳רוב פֿון יידן וואָס האָבן זיך ביז גאָר אויסגעצייכנט אויפֿן לעצטן קאָנצערט. ניו־יאָרק, דעם 4טן יולי, 1855. אונטערשריפֿט .E. B

טרינקען ביר איז געווען די אָנגענומענע פֿאָרעם פֿון פֿאַרבראַנגען בײַ יום־טובֿדיקע צונויפֿקומען פֿון דײַטשישע יידן; דאָס לײַב האָבן ביר האָבן זיי מיטגעבראַכט פֿון דער אַלטער הײם, בפֿרט די וואָס זײַנען געקומען פֿון בײַערן. וועגן מען האָט געפֿײַערט „די צוועלפֿטע יערלעכע שׂימחה" פֿון דעבאָראַ און איזראַעליִט, דערצײלט דער באריכט, האָט מען זי ממש פֿאַרגאָסן מיט ביר.[87] אָבֿ ווערט דאָרטן דערצײלט וועגן אַן אינצן פֿאַרגעסענעם קונסטווערק, אַ טאַבלאָ פֿון זייער אַ טאָלענטירטן מאָלער מאָזעס, וואָס ווערט אַזוי באַשריבן: „אין פֿאָדערגרונט זעט מען דרײַ בייזע פֿאַנאַטיקערס מיט שרעקלעכע פנימער וואָס פֿאַרברענען אין אַ גרויסן קעסל אַ פּאַק סידורים וואָס ד״ר ווײז האָט אָקערשט געהאַט אײַנגעפֿירט. פֿון אַש שטײגן אָבער אויף, צו להכעיס די קנאַים, אַ פּאָר מלאָכים, איזראַעליִט און דעבאָראַ, וואָס ווערן געשיצט פֿון זייער באַגײַסטערער ד״ר ווײז און ווערן געקרוינט מיט לאָרבערקרענץ. רעכטס זעט מען פֿון דער זײַט די טורעמס פֿון דעם נײַעם טעמפּל און לינקס — צוועלף פֿיגורן וואָס שטעלן פֿאָר די פֿאַרשיידענע יאָרגענג פֿון בלאַט". דער באריכט גיט אויך צו אַז ד״ר בלאָך איז געווען אַזוי צופֿרידן פֿון דעם ווערק, אַז ער האָט פֿאָר דער גאַנצער געזעלשאַפֿט געשטעלט אַ פּעסל ביר. פֿאַרענדיקט האָט מען מיטן שפּילן קעגל, אַזוי ווי עס דאַרף זיך פֿאַרענדיקן אַן אמתדיקער ביראָוונט.

17. דער אַריער־פֿאַראַגראַף אין געזאַנג־פֿאַראיין „אַריאָן"

אַ פֿאַרשפֿרייטער נאָמען צווישן די געזאַנג־פֿאַראיינען איז געווען „האַרמאָניע", כדי אויסצודריקן די פֿרידלעכע אידילײַ צווישן די מיטגלידער. אָבער אין גיכן איז געקומען אַ פּאָל אין אַ געזאַנג־פֿאַראיין, ווען דער לאָגאָניקער אָנטיסע־מיטיזם פֿון די דײַטשן האָט זיך אַרויסגעריסן אויף דער אייבערפֿלאַך מיט אַ סטיכישן כוח. עס איז כאַראַקטעריסטיש אַז דאָס איז געשען גראָד אין אַ געזאַנג־פֿאַראיין פֿון ניו־יאָרק, ווו עס זײַנען געווען אַ סך יידישע זינגערס אין אַלע אַרויסטרעטונגען פֿון די פֿאַראיינען, ווי מיר זעען עס פֿון באריכט וואָס מיר האָבן דאָ אויבן געבראַכט. אַ באריכט פֿון דעם געזאַנג־יום־טובֿ אין 1865[88] ווײזט אָן אויף אַ טענאָר ה׳ ראָזנטאָל פֿון ניו־יאָרקער Liedertafel און אויף אַ טענאָר Cohn פֿון „אולאָנד־בונד" און אויף נאָך אַ זינגער מיט דעם זעלביקן נאָמען פֿון „וויליאַמס־בורגער קוואַרטעטקלוב", און פֿון דער געזעלשאַפֿט „גערמאַניאַ" איז געווען נאָך אַ קאָן, וואָס זײַן נאָמען אָבער ווערט אָנגעגעבן מיט אַזאַ אויסלייג — Kohn, וואָס אויף דער דײַטשישער סטודענטן־שפּראַך האָט עס געהייסן: als Kahnus vulgaris verulkter Kohn. אין דעם פֿאַראיין „אַריאָן" האָבן אין דעם זעלביקן

---

[87] *Die Deborah*, 1866, p. 19.

[88] *New Yorker Musik-Zeitung*, Jhg. I, 1865, p. 161.

יאָר „זיך אויסגעצייכנט אויפֿן געביט פֿון הומאָריסטישער אַקראָבאַטיק די הערן עלי און פּיק".[89]

אָבער שפּעטער האָט אָט די געזעלשאַפֿט אַרײַנגענומען אין אירע תּקנות דעם אַריער־פּאַראַגראַף. דאָס אויסשלײסן ייִדן האָט אַרויסגערופֿן אַן אומאויסמײַדלעכן געזעלשאַפֿטלעכן סקאַנדאַל, און דער געזאַנג־פֿאַראײַן האָט פֿון דעם טומל געהאַט נוצן: עס האָבן אַ שטראָם געטאָן אַהין די אַלע עלעמענטן וואָס האָבן געריכטן אַז אין אַ „ייִדן־ריינעם" פֿאַראײַן וועלן זיי זיך פֿילן בעסער און אַז דאָרטן וועט מען קענען בעסער אַנטוויקלען די אמתדיקע דיטטשישע געזאַנגקונסט. עס האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן דער אמת פֿון דעם דיכטערס שפּרוך: „אַנדערע צייטן — אַנדערע פֿיגל, אַנדערע פֿייגל — אַנדערע לידער", פּשוטו כּמשמעו:

פֿאַרן „אַריאַן" איז געווען וויכטיק וואָס מען האָט אַרויסגעוואַרפֿן פֿון דאָרטן די ייִדן, מען האָט אויך געשאַפֿן וועגן דעם די פּאָסיקע לידער און מען האָט זיי פֿאַראייביקט אין דעם לידערבוך פֿון דער געזעלשאַפֿט. די אַנטיסעמיטישע פּראָקטיק איז געוואָרן באַזונדערן, מען האָט זי געלויבט פֿאַר דער וועלט, מען האָט זי אײַנגעקריצט אין געמיט דורך געזאַנג, מען האָט פֿון דעם אַריער־פּאַראַגראַף געמאַכט ממש אַ יסוד פֿון דעם פֿאַראײַן. דאָס וואָס מען האָט קיין געהאָט טיף אין האַרצן פֿאַרבאָקן, אָבער מען האָט עס ניט געהאָט אַרויסגעבראַכט אויף די ליפּן — האָט זיך געטאָן אַ רײַס אַרויס דורך פֿרייַלעכע לידער. דער ייִד ווערט אין לידער אַרויסגעשטעלט ווי דער „מעקלער, קרעמערל, איגנאַראַנט, טעלער־לעקער",[90] און אַזוי ווי מען איז אין אַזאַ עכט דיטטשישער שטימונג, כאָפּט שוין פֿאַר איינס אַ גאָב אויך דער „זשולִיק, יענקי, דרייער".[91] מען האָלט כּסדר אין איין פֿאַרטיידיקן דעם אַנטיסעמיטישן אויפֿטו פֿון אַרויסוואַרפֿן ייִדן. פֿאַרגלײַכט מען אין אַ ליד דעם ייִדן מיט אַ הונט;[92] מען בלעקערצט אין אַ ליד אַז דער ייִד מאָכט קאַליע די גוטע דעמאָקראַטיע מיט זײַן חוצפּה און כּסדרדיקן רעדן;[93] אַזוי ווי עס איז שטענדיק באַקוועמער אַנצופֿאַלן אויף ייִדן, וועלן מען קלײַבט אויס דעם רײַכן ייִד, האָט מען געשאַפֿן לידער קעגן אויגוסט בעלמאָנט, וואָס האָט זיך געהאָט געשמדט און איז אַרומגעפֿאָרן אין ניו־פֿאָרט אין אַ קאַראָט, וווּ עס זײַנען געווען אײַנגעשפּאַנט פֿיר פֿערד און וואָס ער איז אויך אין ניו־יאָרק געווען אַ גאַנצער קנאַקער אין די רײַכע קלובן;[94] מען האָט אין אַ ליד זיך לוסטיק געמאָכט איבער ירישער קאַרגשאַפֿט און אַרויסגעשטעלט ווי אַ מוסטער אויגוסט שײַנבערגן וואָס זעט אײַן אַז פֿאַליטיק לוינט זיך אים ניט, ווײַל עס קאָסט מער פֿון „צען פֿערשענט" און דעריבער האָט ער נאָר צו טאָן מיט דיפּלאָמאַטן און

---

[89] *Ibid.*, p. 20.
[90] *Arions Gesangbuch*, . . . New York, 1868, p. 5.
טיילן פֿון די לידער קענן יידן זען אין הוספֿה IV.
[91] *Ibid.*, p. 70.
[92] *Ibid.*, p. 22.
[93] *Ibid.*, p. 39.
[94] *Ibid.*, p. 42.

רעדט זיך אײַן אַז ער איז אַן אַמבאַסאַדאָר.[95] אָבער דער עיקר ווערט פֿאַרהערלעכט די גאַנצע געשיכטע ווי אַזוי דער געזאַנג־פֿאַראײַן איז געוואָרן „יידן־ריין", ווי אַזוי אײנער אַ דאָקטער וויזנער האָט איבער דעם פֿאַרפֿירט אַ מלחמה קעגן פֿאַר־אײַן און איז געוואָרן צו שפּאָט, ווי אַזוי דער מאַסקנבאַל פֿון „אַריאַן" האָט געהאַט אַ באַזונדערן דערפֿאָלג איבער דעם טומל אַרום דעם פֿאַראײַן, אַזוי אַז מען האָט זיך פֿאַרשפּאַרט געלט פֿאַר רעקלאַמע, — הכלל ווי גוט און פֿײַן עס איז איצט, און ווי עס לוינט זיך אַרויסצוואַרפֿן יידן פֿון געזאַנג־פֿאַראײַן.[96]

דער ספּעציעלער באַטײַט פֿון דעם גאַנצן ענין „אַריאַן" באַשטייט אין דעם אַז אַ לאַנגע צײַט האָט איינע פֿון די חשובֿסטע דײַטש־אַמעריקאַנער אַרגאַניזאַציעס אָפֿן געפֿירט אַן אַנטיסעמיטישע פּאָליטיק און דורך לידער זיך געריכט מיט איר. אַרויסטרעטונגען קעגן יידן פֿון צײַט צו צײַט געפֿינט מען אָפֿילו אין אַזעלכע צײַטשריפֿטן וואָס ווערן באַטראַכט ווי ראַדיקאַלע, אָבער דאָרטן זײַנען די אַנטי־יידישע אַרויסזאָגונגען געווען ספּאָראַדיש און עס לאָזט זיך ניט אײַנ־טיילן די דײַטש־אַמעריקאַנער אין אַ יידנפֿרײַנדלעכן און אַ יידנפֿײַנטלעכן לאַגער. אַגב, איז אויך אין „אַריאַן" גופֿא שפּעטער אין גאַנצן ליקווידירט געוואָרן די תקופֿה פֿון אַריער־פּאַראַגראַף. ערשטנס איז מיט צוויי יאָר שפּעטער נייטיק גע־ווען די מיטהילף פֿון יידן בײַ דער אָקציע לטובֿת די דײַטשן בעת דער פֿרײַסיש־פֿראַנצייזישער מלחמה; צווייטנס ווערן אין פֿאַראײַן שטאַרקער די ראַדיקאַלע עלעמענטן. דער רעזולטאַט איז אַזאַ אַז יידישע קינסטלערס נעמען ווידער אַן אַנטייל אין די אַרויסטרעטונגען פֿון פֿאַראײַן און מיר טרעפֿן ווידער יידישע נעמען צווישן זײַנע מיטגלידער.

מיט יאָרן שפּעטער, אין 1895, האָט „אַריאַן" געמוזט אויף זיך די איני־ציאַטיוו אויפֿצופֿאָדערן די דײַטשישע פֿאַראײַנען, מען זאָל העלפֿן אויפֿשטעלן אַ דענקמאָל פֿאַר הײַנריך הײַנעס אין ניו־יאָרק. דער אָפּרוף מצד אַ סך דײַטשישע פֿאַראײַנען איז ניט געווען קיין צו ענטוזיאַסטישער, און „די מיטגלידער פֿון „אַריאַן" האָבן סוף־כּל־סוף געמוזט ברענגען קרבנות עס זאָל מעגלעך ווערן דאָס אויפֿשטעלן דעם דענקמאָל".[97]

18. יידן אין די דײַטשישע גימנאַסטיק־פֿאַראײַנען

אַן אַנדער טיפּ כאַראַקטעריסטישע אַרגאַניזאַציע פֿון די דײַטשן אין אַמע־ריקע איז געווען דער גימנאַסטיק־פֿאַראײַן. די דײַטשן האָבן אָט דעם מין פֿאַר־אײַנען מיטגעבראַכט פֿון דער אַלטער היים, און דאָ האָט די גימנאַסטיק־באַוועגונג אויפֿגעהיט אירע טראַדיציאָנעלע פֿאָרמען און איז געוואָרן אַ ווערטפֿול מיטל צו־נויפֿצוהאַלטן די דײַטשן און צו שאַפֿן פֿאַר זיי די מעגלעכקייט פֿאַר אַ בשותּפֿות־דיקן פֿאַרברענגען. די גימנאַסטיק־פֿאַראײַנען האָבן זיך אַנטוויקלט פֿאַראַלעל צו די געזאַנג־פֿאַראײַנען און האָבן אײַנע די אַנדערע ניט געשטערט.

---

[95] *Ibid.*, p. 130.
[96] *Ibid.*, p. 74.
[97] *Arion, New York, von 1854 bis 1904*, New York, 1904, p. 31.

יידן האָבן אין דײַטשלאַנד ניט געהאַט קיין גימנאַסטיק־פֿאַראיינען. נאָר געציילטע יחידים האָבן שוין אין דײַטשלאַנד געפֿונען דעם וועג צו די גימנאַסטיק־פֿאַראיינען.

אַהער אין אַמעריקע, הייסט עס, האָבן די דײַטשישע יידן ניט מיטגעבראַכט קיין אייגענע גימנאַסטיק־פֿאַראיינען. זיי האָבן ניט געקענט זיך אָנשליסן אין די פֿאַרשיידענע אַרטיקע ספּאָרטקלובן שוין מחמת דעם וואָס לשון איז געווען אַ שטער. חוץ דעם זײַנען פֿאָר זיי געווען פֿרעמד די פֿאָרמען פֿון קערפּער־קולטור וואָס זיי האָבן דאָ באַגעגנט. באָקס למשל איז געווען קוים באַקאַנט אין דײַטשלאַנד פֿון יענער צײַט. עס האָט זיך בײַ די דײַטש־יידישע אימיגראַנטן לענגער ווי אויף אַנדערע גע̈ביטן פֿאַרהאַלטן דאָס צופֿאַסן זיך צו דעם אַרטיקן ספּאָרטלעבן.

האָט טאָקע דעם יידישן אימיגראַנט פֿון דײַטשלאַנד געצויגן צו די דײַטשישע גימנאַסטיק־פֿאַראיינען, אויף וויפֿל דער אימיגראַנט האָט בכלל נאָך געהאַט חשק צו ספּאָרט נאָך דעם שווערן טאָג אַרבעט. אָבער יינגערע מענטשן האָבן פֿוחות צו אָלץ, און אין די גימנאַסטיק־פֿאַראיינען פֿון די דײַטשן האָבן זיך באַווײַזן יידישע מיטגלידער און אָפֿילו צווישן דער אָנפֿירערשאַפֿט. די גימנאַסטיק־פֿאַראיינען זײַנען געווען געבויט אויף דער אידעע פֿון גלײַכהייט; דער עולם איז דאָרטן געווען אַ ליבעראַלער. מען האָט יעדער גימנאַסט דערמאָנט אַז ער זאָל „האָבן אין זינען אַז דער מענטש איז די הויפּטזאַך, און קריסט, יוד אָדער מחמדאַנער — איז זייער אַ קנאַפּע בײַזאַך".[98]

אין די צײַטשריפֿטן פֿון דער דײַטשישער ספּאָרט־באַוועגונג האָט מען געראַדט קעגן דער ראַקציע אין דײַטשלאַנד און מען האָט ראַגירט קעגן אַנטיסעמיטישע אַרויסטריטן דאָ אין לאַנד און דערבײַ אַרויסגעהויבן די פֿרײַע, אויף גלײַכהייט געבויטע אטמאָספֿער אין די גימנאַסטיק־פֿאַראיינען. וועגן מען האָט דעם ניו־יאָרקער באַנקיר דזשאָזעף זעליגמאַן ניט אַרײַנגעלאָזט אין דעם „גרעניד יוניאַן האָטעל" אין סאַראַטאָגאַ וואָס האָט גהערט צום ריכטער הילטאָן, וויל זעליגמאַן איז געווען אַ יוד, האָט זיך אין זומער 1877 צעפֿאַלקערט דער ערשטער גרויסער ענין וועגן אַ „קריסטשען פּלעיס" אין אַמעריקע מיט זשורנאַליסטישע אויסגוסן, וויצן און קאַריקאַטורן. ווי אַן אָפּהילף פֿון אָט דעם אינצידענט געפֿינען מיר אין אַ זאַמלונג לידלעך פֿון די גימנאַסטיק־פֿאַראיינען אַזעלכע שורות:

Milwaukee, du bist ein gar herrliches Städtchen,
So braun ist dein Bier und so blond deine Mädchen,
Dort beut sich dem Turner manch gastlich Haus,
Und es schmeisst dort kein Hilton 'nen Seligmann 'raus.[99]

די פֿרײַנדלעכע אַטמאָספֿער אין די גימנאַסטיק־פֿאַראיינען איז אַ לאַנגע צײַט פֿאַרבליבן דאָס אָרט, וווּ עס האָט זיך אויסגעלעבט אַ קעמפֿעריש דעמאָקראַטיע און פֿון וואָנען עס זײַנען געקומען ליבעראַלע אימפּולסן פֿאַרן פּאָליטישן

[98] *Turnzeitung der Cincinnati-Turngemeinde*, 1851, p. 32.

[99] *Massenklänge aus dem Leierkasten der Chicago Turngemeinde*, Chicago, 1877, p. 8.

לעבן פֿון די דײַטשן אין אַמעריקע. אין אָט דער אַטמאָספֿער האָבן געקענט זיך אויסלעבן געצייַלטע יִידישע יחידים, ווָאַרעם פֿאַר דעם רובֿ דײַטש־יִידישע אי־מיגראַנטן זײַנען גימנאַסטיק־פֿאַראיינען ניט געווען קיין פֿאַסיקער מיטל צו פֿאַר־ברענגען די פֿרײַע צײַט, בפֿרט ניט פֿאַר די וואָס האָבן געמומען לעבן בעסער אָדער זײַנען שוין ניט געווען יונג. פֿאַר זיי זײַנען געווען אַנדערע קרײַזן.

19. דער יִידישער אָנטייל אינעם דײַטשישן טעאַטער אין אַמעריקע

פֿאַר זיי האָבן געדאַרפֿט זײַן אַזעלכע קרײַזן זיך צו פֿאַרווײַלן, ווו עס איז ניט נייטיק קיין קערפֿערלעכע אַנשטרענגונג; עס האָבן זיי צוגעצויגן קרײַזלעך מיט גײַסטיקע און קינסטלערישע אינטערעסן. פֿאַראיינען פֿאַר ליטעראַטור און טעאַטער האָבן קיינעם ניט געקענט אָפּשטויסן עס איז געווען גרויס די מאָדע אויף ליטעראַרישע פֿאַראיינען. עס האָט געמומען וואָקסן די פֿאַרשטענדעניש פֿאַרן פּראָפֿעסיאָנעלן קונסט־טעאַטער. דערווײַל האָבן געבליט כּלערלייַ ליב־האָבער־קרײַזלעך און אין די ראָמען פֿון פֿאַרשיידענע קלובן זײַנען אויפֿגעקומען דילעטאַנטן־בינעס, אַזוי אַז יעדער טרופּע האָט שוין גלײַכצײַטיק געהאָט פֿאַר זיך אָן עולם.

פֿון אָנהייב אָן האָט דער דײַטשישער טעאַטער געהאָט אַ שם אין אַמעריקע. וועגן די דײַטשן האָבן זיך דאָ אַרויפֿגעאַרבעט, האָבן זיי געקענט ברענגען אויף טורנעען קיין אַמעריקע די סטאַרן פֿון דער בינע און פֿון דער אָפּערע אין דײַטש־לאַנד. דורך דעם האָבן זיי פֿאָפולער געמאַכט די דײַטשישע טעאַטער־קונסט אין אַמעריקע, געהויבן די געזעלשאַפֿטלעכע אַטמאָספֿער אַרום דעם טעאַטער און געהאָלפֿן מעצענאַטן זאָלן וועלן אים שטיצן.

עס האָט ניט לאַנג געדויערט, האָט מען אָנגעהויבן צו באַמערקן אַז יידן זײַנען אַ פּראָפּאָרציאָנעל גרויסער טייל פֿון דעם עולם וואָס קומט צו דײַ־טשישע פֿאַרשטעלונגען. יידן האָבן אויך געמומען זיך ווײַזן צווישן די מעצענאַטן וואָס האָבן מיט אַ ברייטער האַנט געשטיצט די בינע; אויך האָט מען געזען יידן צווישן די טעאַטער־אונטערנעמערס און די אַקטיאָרן. אונטערשטיצן דעם דײַ־טשישן פּראָפּאָסיאָנעלן טעאַטער איז געווען אַ האַלב אָפּיציעלער ענין אין דער יִידישער סביבֿה, אַזוי ווי דאָס זײַנען געווען די געזאַנג־פֿאַראיינען. די ליטעראַרישע פֿאַראיינען, ווו יידן האָבן געמומען אָן אַנטייל, האָבן אָפֿט געשאַפֿן ליבהאָבער־קרײַזלעך פֿאַר טעאַטער אָדער זיי האָבן מיטגעווירקט, פּראָפֿעסיאָנעלע טרופּעס זאָלן קומען אויף גאַסטראָלן.

יִידישע צדקה־פֿאַראיינען האָבן געקויפֿט פֿאַרשטעלונגען אין דײַטשישן טעאַטער וואָס זאָלן זיי העלפֿן אַרײַנברענגען געלטמיטלען. און אָפֿילו ריין יִידישע ליטעראַרישע פֿאַראיינען וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיטן שטאַרקן דעם אינטע־רעס צו דער דײַטשישער טעאַטער־ליטעראַטור האָבן אויך געבראַכט אין שטעט וווּ עס איז געווען אַ יִידישער טעאַטער־עולם פּראָפֿעסיאָנעלע דײַטשישע טרופּעס; יענע האָבן געהאָלפֿן הייבן דעם געשמאַק פֿון עולם, און דער געשטיגענער אינטערעס צום טעאַטער האָט מיטגעווירקט אַז עס זאָלן זיך שאַפֿן ליבהאָבער־קרײַזלעך אין

די קלוב, וווּ עס האָבן געגומען אַן אָנטייל די בעסטע עלעמענטן פון אָט די קלובן און וואָס האָבן טאַקע זיך געמיט אַרויסצוגעבן פון זיך דאָס פּינסטע. עס איז בלי ספק געווען אַן אידעלער צייטפאַרברענג. דער חילוק צווישן דעם עולם אויף דער בינע און דעם עולם אין זאַל איז אָפּט געווען דער אונטערשייד צווישן צוויי דורות. די יוגנט האָט געשפּילט פאַר די עלטערן. וועלן די דילעטאַנטן האָבן זיך געפּילט גענוג זיכער, האָט מען זיך געגומען אויך צו אַן ענגלישער פאַרשטעלונג, און די עלטערן האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווײַז צו קריגן פון זייערע קינדער קונסט אויף דעם לשון פון לאָנד.

די ליטעראַרישע פאַראיינען האָבן בײַ יידן אָנגעהויבן זיך שאַפן נאָך איידער מען איז געקומען אין דעם נײַעם לאָנד. מיר ווייסן שוין פון 1837, אַז אין גאָר קלייַנע פונקטן אין דײַטשלאַנד זײַנען געווען ליטעראַרישע פאַראיינען.[100] גראָד די וואָס האָבן זיך געקליבן צו עמיגרירן זײַנען געווען אין אַזעלכע קרײַזן.[101] אַזוי אַז מען קאָן זאָגן אַז די ליטעראַרישע קרײַזן אויף דעם נײַעם באָדן זײַנען געווען אַ המשך פון דער אַנטוויקלונג אין דײַטשלאַנד. אָבער בעת דאָרטן איז דער עיקר־אינטערעס באַשטאַנען אין אַרײַנטירן זיך אין דעם נײַעם לאַנד וווהין מען האָט זיך געקליבן פאַרן, איז דאָ געגאַנגען אין אײַנהאַלטן די גיסטיקע פאַר־בינדונג מיט דער אַלטער היים. אָט איז אַ כאַראַקטעריסטישער באַריכט וועגן דעם אַרגאַניזירן אַ נײַעם ליטעראַרישן פאַראײַן פון דײַטשישע יידן:

אנוסטן האָט זיך געשאַפן צווישן די דײַטשישע איזראַעליטן אין ניו־יאָרק אַ ליטעראַרישע געזעלשאַפט, וואָס האָט אַ לייענזאַל וווּ די מיטגלי־דער באַגענענען זיך יעדער אָוונט אַן ערך 8 אַ זייגער. מיר האָבן דאָרטן געפונען אַ צאָל יידישע פּעריאָדישע אויסגאָבעם, דײַטשישע, ענגלישע און אַמעריקאַנער, חוץ אַנדערע ווערק, און מיר האָבן זיך דערווּוסט אַז 52 מיטגלידער זײַנען שוין צוגעשטאַנען צו דער געזעלשאַפט. פּמעט אַלע פאַסטאָרס פון די דײַטשישע קאָנגרעגאַציעס זײַנען מיטגלידער פון אָט דער געזעלשאַפט, און מען קען האָפן אַז עס וועט אַרויסקומען פון איר אַ סך גוטס, אויב זי וועט נאָר ווערן ריכטיק געפירט.[102]

אַפילו אין די אַרעמערע קרײַזן פון די יידישע אימיגראַנטן און אויך די וואָס האָבן געשטעלט זייערע ערשטע טריט אויף דעם באָדן — איז שוין קאָנטיק די נטיה צו גיין אין טעאַטער, אונטערצושטיצן דעם דײַטשישן טעאַטער. די יידישע האַנדלס־אָנגעשטעלטע פון ניו־יאָרק ווערן אַ סך מאָל אַרויסגעשטעלט ווי די פאַטראָנען פון דעם דײַטשישן באָוערי־טעאַטער, און זיי ווערן דערבײַ ניט זעלטן אויך אויסגעלאַכט:

מיט דער צײַט ווערט ער אַ באַשיצער פון דער פרײַער קונסט. באַזונ־דער ווויל און גינציק באַציט ער זיך צום דײַטשישן טעאַטער אין ניו־יאָרק. דאָ קען ער זיך צעלייגן בריט פאַר עטלעכע סענט — און ווי בריט ער טוט זיך דאָ צעלייגן! דאָ איז דאָך דאָס אָרט ווו ער קען זיך ווײַזן פאַר לײַטן. דאָ איז דאָך דאָס אָרט ווו קיינער ווערט אים חלילה ניט לאָזן

[100] *Allg. Zeitung des Judentums*, I, pp. 424, 453-54.
[101] M. S. Hansen, *The Atlantic Migration*, Cambridge, Mass., 1940, p. 150.
[102] *The Occident*, Vol. 5, 1847/48, p. 413.

פֿילן אַז ער איז אַ יִיד. און דאָס גאָלדענע קייטל זײַנעם — ווי סע גלאָנצט בײַ דער העלער באָלײַכטונג! און זײַן רבֿקה און זײַן שׂרה — זיי קענען זיך אַריבערבייגן איבערן געלענדער פֿון דער ערשטער גאָלערײַ, אָלע זאָלן זען אַז זיי זײַנען דאָ און אַז זיי זײַנען אויף דער ערשטער גאָלערײַ — פֿאַר 50 סענט אַ שטיק! צוויישן 100 טעאַטער־באַזוכערס אין ניו־יאָרק זײַנען שטענדיק פֿאַראַן 80 יידן. אָן זיי וואָלט דער טעאַטער גאָרניט געקענט האָבן קיין קיום![103]

אַ רויקער באַטראַכטער, אָן גיפֿט און גאַל, זעט די זאַך נאָך קלאָרער:

די דײַטש־אַמעריקאַנער בינע איז בדרך־כּלל אַ גאַנץ אומזיכערע אינסטיטוציע און מאַכט פּסדר דורך פּלערליי גילגולים. אין ניו־יאָרק האָט זי זיך פֿאַרפֿעסטיקט גאַנץ נישקשה, און דאָס האָט זי צו פֿאַרדאַנקען דער עיקר יידן. אָבער אין די איבעריקע שטעט פֿון די שטאַטן פֿלאָגט זי זיך ביטער און מוז אָנקומען צו פּלערליי קונצן; עס ענדיקט זיך קיין מאָל ניט קיין סעזאָן אָן אַ הימל־שרײַענדיקן דעפֿיציט.[104]

די יידישע פּרעסע איז געווען אַ בפֿירושע אונטערשטיצערין פֿון דעם דײַטשישן טעאַטער. שוין בעת מען האָט געהאַלטן אין צונויפֿשטעלן אַ טרופּע, נאָך איידער דער סעזאָן האָט זיך אָנגעהויבן, האָט מען געשריבן וועגן די קומענדיקע טעאַטער־געשעענישן און צוגעגרייט דעם יידישן עולם צו זיי. אָט איז אַ דוגמא פֿון אַ טעאַטער־נאָטיץ אין דער פּרעסע:

דער גערמאַניא־טעאַטער עפֿנט זיך ווידער. א קאָבל־טעלעגראַם זאָגט אָן אז אָלע קינסטלערס וואָס דער דירעקטאָר נויענדאָרף האָט אָנגעשטעלט פֿאַר זײַן טעאַטער געפֿינען זיך שוין אויף דער האַמבורגער שיף „סוועוויא" און זיי וועלן אין עטלעכע טעג אָרום אָנקומען קיין ניו־יאָרק. פֿאַר אָלע פֿרײַנד און פֿאַרערערס פֿון דער דײַטשישער קונסט איז אוודאי אָנגענעהם צו ידיעה אז דער גערמאַניא־טעאַטער עפֿנט זיך ווידער — דעם 15טן סעפּטעמבער. אזוי ווי גראָד צו יענער צײַט איז דער אָנהייב פֿון יידישן יאָר און מיר זײַנען זיך נוהג צו שיקן ווינטשעוואָניעם, טאָ לאָמיר אויך די נײַע קינסטלערס ווינטשן אז זיי זאָלן באָלד געפֿינען חן אין די אויגן פֿון דעם עולם; דעם גערמאַניא־טעאַטער ווינטשן מיר — אז זײַנע לאָזשעס און זיצפּלעצער זאָלן יערן אָוונט זײַן פֿאַרנומען און זיי זאָלן זײַן פֿאַרקויפֿט דרײַ אָוונטן אין פֿאָרויס. לסוף, דעם אונטערנערמעריש געניאָלן דירעקטאָר נויענדאָרף ווינטשן מיר ראָטשילדס הכנסות.[105]

אַזאַ מין ראָש־השנה־ווינטשעוואָניע איז געווען אין גיסט פֿון די פֿילצאָליקע יידישע באַזוכערס פֿון דעם דײַטשישן טעאַטער. אָבער יידן זײַנען געווען ניט בלויז די וואָס האָבן פֿאַסיוו געקענט געניסן פֿון טעאַטער: זיי זײַנען אויך געווען צוויישן די וואָס האָבן געשריבן די פּיעסעס פֿאַר אים, צוויישן די אַקטיאָרן און אונטערנעמערס. צוויישן די וואָס האָבן פֿאַרזאָרגט די דײַטשישע בינע מיט מעלאָדראַמעס און פֿאַרסן, וואָס האָבן פֿאַראייניקט אַמעריקע מיט דײַטשלאַנד,

---

[103] Theodor Griesinger, *Lebende Bilder aus Amerika,* Stuttgart, 1856, p. 146.
[104] Karl Knortz, *Amerikanische Lebensbilder,* Zürich, 1884, p. 125.
[105] *Libanon,* 3. Jahrgang, p. 144.

האָט פֿאַרנומען דעם אויבנאַן מאַקס קאָנהיים פֿון ניו־יאָרק.[106] צווישן די אַקטיאָרן וואָס האָבן זיך באַזונדער אויסגעצייכנט דאַרף מען דערמאָנען הייניריך קאָנריד, אַ זון פֿון יאָזעף קאָן פֿון ביליץ אין שלעזיע, וואָס נויענדאָרף האָט אים אַרונטער־געבראַכט.[107] דער פֿאַקט וואָס עס זיינען פֿאַראַן אַ היפּשע צאָל יידישע אַקטיאָרן און נאָך מער דאָס וואָס דער יידישער טייל פֿונעם עולם האָט באַזונדער אַפּלאָדירט די יידישע אַקטיאָרן האָט אַרויסגערופֿן דעם גרימצאָרן פֿון געוויסע קריטיקערס. אָט ברענגען מיר אַן אָפּרוף וועגן דעם יידישן אַקטיאָר דאָניעל באָנדמאַן:

זיין גאַנצע רעאָמע איז דער פּראָדוקט פֿון א סיסטעמאַטישן בלאָזן זיך און פֿון דעם גליקלעכן צופֿאל אז ער איז אַן איזראעליט. דאָס לעצטע דאַרף מען שטאַרק נעמען אין באטראַכט, וויל מען רעדט וועגן דערפֿאָלג בײַם היגן טעאַטער־עולם. אַן אומפֿאָרצאָנעל גרויסער טייל פֿונעם עולם זיינען יידן (דאָס דאַרף מען צוגעבן לשבח), אָבער עס ווײַזט מער ארויס זייער געפֿיל פֿאַר לאָנדסלײַט אויידער זייער געשמאַק פֿאַר קונסט — וועלן זיי פֿאָלן אַרײַן אין קעלבערנער התפּעלות פֿאַר יידישע ראָלעס און אַקטיאָרן. אויך דעם קאָמיקער לאַראָנזש וואָס גאַסטראָלירט דאָ איצט קומט עס זייער צו נוץ; אַניט וואָלט זיין צעשוווימענע און אָפּט באַנאָלע קאָמישקייט ניט געקענט האָבן אזא גרויסן דערפֿאָלג תּיכף נאָכן אויפֿטרעטן פֿון דאָוויסאָן.[108]

דאָניעל באָנדמאַנס אויפֿטון זיינען וויניציק באָקאַנט, אָבער לאַראָנזש איז אויף לאַנג פֿאַרבליבן אין זכרון פֿון טעאַטער־עולם ווי אַ פֿאָלקסאַקטיאָר וואָס דינט ווי אַ מוסטער, ניט געקוקט אויף דער אומצופֿרידנקייט פֿון דעם קריטיקער.

עס איז בלויז נאַטירלעך וואָס דער יידישער עולם פֿלעגט אַ שטראָם טאָן אין טעאַטער, וועו מען האָט געקענט זען אַ הומאָריסטישע יידישע ראָלע, ווי דאָס איז שפּעטער געווען דער פֿאָל מיט דער פּיעסע *Sam'l of Posen*, וועו צוויי דריטל פֿון עולם זיינען געווען יידן, ווי עס גיט איבער אַ טעאַטער־רעפּאַרטער.[109]

בײַם קויפֿן אין דיטשישן טעאַטער „בענעפֿיטס" פֿאַר צדקה־אַרגאַניזאַציעס האָט מען אויך געהאַט אין זינען צוצובינדן די טרופּעס אויף אַ לענגערער צײַט צו געוויסע שטעט. אין אַ באַריכט פֿון 1877 באַקלאָגט מען זיך אַז אין פֿילא־

---

[106] "Max Cohnheim ... the most active and successful of the local authors..." —Fritz A. H. Leuchs, *The Early German Theatre in New York, 1840-1872* New York, 1928, p. 96.

[107] ***Deutsch-amerikanische Geschichtsblätter***, Bd. 13, 1913; Edwin Hermann Zeydel, *The German Theater in New York City*, p. 310.

[108] *Neue New Yorker Musik-Zeitung*, 1867, p. 649.

[109] *New York Mirror*, May 21, 1881, p. 2.

דער הויפּטהעלד פֿון דער פּיעסע איז אַ יונגער יידישער פּעדלער וואָס קומט אַרײַן מיט זײַן פּאַק צו אַ יוועליר. דאָרטן באַגעגנט ער רבֿקה דרײַפֿוס וואָס ער האָט זי ליב געהאַט נאָר אין דער אַלטער היים; ער ווײַזט אַרויס אַ סך המצאות און חכמה, דעקט אויף גנבֿות אין קראָם, העלפֿט די גוטע און ברענגט צום באַשטראָפֿן די שלעכטע; צום סוף — עטלעכע גליקלעכע שידוכים, צווישן זיי אויך דעם פּעדלערס מיט זײַן רבֿקה. דער יידישער עולם איז אין אַ גרויסער מאָס באַשטאַנען פֿון פּעדלערס וואָס האָבן זיך אַרויפֿגעאַרבעט אַדער געהאָפֿט זיך אַרויפֿצואַרבעטן, און דער פּעדלער דער העלד האָט זייער שטאַרק אויסגענומען.

דעלפֿיע קען זיך מער ניט האַלטן קיין דײַטשישע טרופּע, ווײַל די יִידן ווײַזן מער ניט אַרויס קיין געגנוגיקן אינטערעס פֿאַר דײַטשישער קולטור:

פֿדי פֿרײַלעכער צו מאַכן אונדזער פֿרײַלינג־שטימונג און טאַקע לטובת זייער קאַסע, האָט דער „דערצײַונגס־פֿאַראיין פֿאַר פֿאַמיליעס און יתומים" בײַם הינן טעמפּל אַראָפּגעבראַכט פֿון ניו־יאָרק נויעגדאָרפֿס טרופּע וואָס האָט דעם 14טן ד"ח, אין אַקאַדעמי אָוו מיוזיק, בײַ א פּמעט פֿולן זאַל, אויפֿגעפֿירט דעם פֿאַרס „לופֿטשלעסער"... מען פֿילט זיך ניט באַקוועם, מיר וואָלטן געזאָגט, מען דאַרף זיך שעמען בײַם געדאַנק אז פֿאַר אזא צוועק קומט אויס אַראָפּצוברענגען א דײַטשישע טרופּע פֿון אן אנדער שטאָט... עס איז ענונג גרויס די צאָל דײַטשן בײַ אונדז אין שטאָט, און דאָך האָט זיך ביז איצט ניט געקענט האַלטן קיין אויפֿטוענדיקע טעאַטראַלישע אונטערנעמונג. צי עס פֿעלט דער נייטיקער גײַסטיקער אינ־טערעס אָדער וואָס עס זאָל ניט זײַן די סיבה, אָבער אונדזער שטאָט שטייט אָפּ פֿון די אַנדערע גרויסע שטעט אין אונדזער לאַנד אויך אויף אַנדערע נעביטן פֿון דײַטשישן גײַסט און דײַטשישער קונסט. לכל הפּחות בײַ די איזראַעליטישע דײַטש־אַמעריקאַנער איז דאָ ניט גרויס די פֿאַר־שטענדעניש פֿאַר דער דײַטשישער בילדונג... וואָס דאָס ווײַזט זיך אַרויס דורך דעם, אז צווישן זייערע אלע קולטור־פֿאַראיינען איז ניטאָ קיין אײַנ־ציקער וואָס זײַן ציל זאָל זײַן — דײַטשישע בילדונג.[110]

20. די יִידישע ליבהאָבער־בינע

די יִידישע דילעטאַנטן־בינע אויף דײַטש איז טיף אַרײַנגעדרונגען אין דעם לעבן פֿון פֿאַרשײדענע פֿאַראײַנען און קלובן. אַפֿילו אין קלײַנע יִידישע יישובֿים אין מידל־וועסט געפֿינען מיר גרופּעס ליבהאָבערס וואָס פֿירן אויף פּיעסעס אויף דײַטש. אָבער א פּנים אז דער מוסטער איז אין דעם פּרט די שטאָט סינסינאַטי, ווו די יִידישע באַפֿעלקערונג האָט רעלאַטיוו גיך זיך אַרויפֿגעאַרבעט, איז געווען גרויס אין צאָל און געהאַט א השפּעה אויפֿן גאַנצן דײַטשישן קולטורקרײז. מיר ברענגען דאָ אַזאַ באַריכט פֿון סינסינאַטי:

די שטאָט די קיניגין קען פֿון קיין שום אנדער שטאָט אין לאַנד ניט אַריבערגעשטיגן ווערן בנוגע געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. אויב ערגעץ ווו האָט די פּוריטאַנישע שטיפֿקייט און קאַלטקייט אָפּגעטראָטן דעם אָרט פֿאַרן פֿרײַלעכן דײַטשישן שטייגער, איז דאָס געווים דער פֿאַל דאָ־הי. אונדזערע איזראַעליטן האָבן א סך געהאַלפֿן אין אָט דעם לעבנסלוסטיקן נצחון. אין א גרויסער מאָס שטיצן זיי דעם הינן עפֿנטלעכן טעאַטער און זייערע פֿאַר־ווײַלונגס־געזעלשאַפֿטן געהערן צו די צוצײַענדיקסטע אין דער שטאָט. „אַלעמאַניא", „האַרמאָניע", „פֿעניקס" און „טאַליאָני" האָבן איבער 500 מיטגלידער און שטעלן זיי צו די פֿאַרשיידנסטע געזעלשאַפֿטלעכע פֿאַר־ווײַלונגען. בעלער, קערמישלעך, קאָנצערטן, ליבהאָבער־טעאַטער — זיי פֿאַראיניקן וואָך־אײַן וואָך־אויס די מענער און פֿרויען אין פֿרײַלעכע, מונטערע קרײַזן, און אזוי ווי עס איז פֿאַראן א שטענדיקער פֿאַרמעסט צווישן די פֿאַראיינען, שאַפֿן זיך נאָך פֿײַנע זאכן.[111]

---

[110] *Libanon,* Dritter Jahrgang, 1877, "Kaleidoskopische Briefe," p. 59.

[111] *Die Deborah,* 4. Jahrgang, 1858/59, p. 126.

אין סינסינאַטי גופֿא האָט מען אָנערקענט די אויפֿטוען פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿט, און אין אַ געדרוקטן פֿירער דורך דער שטאָט, נאָך דעם ווי מען דערמאָנט די יידישע קהילה, קומען צו די ווייטערדיקע ווערטער: „חוץ דעם זיינען זייערע קלובן, „אַלעמאַניאַ", „פֿעניקס" און „אוירעקאַ", די בעסטע און מען קען כּמעט זאָגן די איינציקע דערפֿאָלגרייכע קלובן אין סינסינאַטי".[112]

ווען מען האָט די קלובן געלויבט, האָט מען דער עיקר געהאָט אין זינען די אויפֿטוען פֿון זייערע ליבהאָבער־קריזלעך וואָס פֿלעגן פֿאָר די מיטגלידער פֿון קלוב און פֿאָר געסט אויפֿפֿירן פּיעסעס. מיר גיבן שפּעטער (אין דער הוספֿה v) אַ געגנויערע אָפּשאַצונג וועגן די דרײַ דערמאָנטע קלובן מיט די נעמען פֿון זייערע וויכטיקסטע מיטגלידער.

ניט די קלובן בכלל, ניט די ליבהאָבער־קריזלעך אין זיי זינען ניט געווען הינטערשטעליק לגבי די דײַטשישע קלובן און די דײַטשישע ליבהאָבער־קריזלעך. ווי מיר האָבן אָקערשט געזען, האָט מען עס געמוזט אָנערקענען. און פֿאָרט איז די יידישע טעאַטער־ליבהאָבערײַ געווען ניט זעלטן אַ צילברעט פֿאָר שפּאָט און קאַריקאַטורן, שוין מחמת דעם וואָס דאָ האָט זיך געצויגן די אינערציע פֿון דער סאַטירע נאָך פֿון דעם דײַטשישן היימלאַנד. די הומאָריסטישע צײַטשריפֿט *Puck*, וואָס די דײַטשישע אימיגראַנטן האָבן זי געשאַפֿן און וואָס האָט געהאָט זייער אָפּט אין אויג די דײַטש־יידישע אימיגראַנטן, ברענגט אַזאַ מין אָפּשפּאָטעריש בילד פֿון דער יידישער טעאַטער־ליבהאָבערײַ:

די דראָמע בײַ די דינקלשפּיל‌ס... פֿאַראָן זאָכן וואָס מען מוז וויַכן פֿון זיי אויף אַ מײַל, אויב מען וויל אויסמיידן צרות אין דער אייגענער משפּחה. איינע פֿון אזעלכע זאָכן זיַינען פּריוואָטע טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען. אויב מען מוז זיך פֿאַרנעמען מיט דראָמאַטישער ליבהאָבערײַ, זאָל מען זיך האַלטן בײַם פֿאָרשטעלן בײַ זיך אין דער היים *Sam'l of Posen* אָבער וויַכן פֿון *Camille*. אָט האָט מען די צײַטן אויפֿגענומען *Camille* בײַ אונדזער פֿרײַנד דינקלשפּיל אין דער היים, און די רעזולטאַטן זיַינען געווען שרעקלעכע. כּמעט יעדער יונגע דאָמע מיט טעאַטראַלע אמביציעס האָט געהאַלשט שפּילן די ראָלע פֿון קאָמיל, און מיט רעבעקע דינקלשפּיל איז ניט געווען קיין יוצא מן הכּלל. מיסטער אָפּענהיימער, איר חתן, („פֿענסי גודז", גרענד סטריט), האָט געזען אַ צוקונפֿט פֿאָר זיך אין דער ראָלע פֿון אַרמאַנד און כּמעט אַלע איבעריקע מיטגלידער פֿון דעם Kosher Dramatic Club זיַינען גרייט געווען צו שפּילן די צוויי־טראַנגיקע ראָלעס. נאָך אַ לאַנגן און זאַרגעוודיקן צוגרייטן האָט מען די שפּיל פֿאַרגעשטעלט בײַ מיסטער דינקלשפּיל אין דער דירה, אויף דער 73סטער גאַס...

דאָ ווערט געגעבן אַ קאַריקאַטור אויף דעם אופֿן שפּילן, דעם עולם וואָס האָט עס געזען, און דער שרײַבער קומט צו אַזאַ סוף:

דער פֿשר־קלוב האָט זיך לויווידירט, עס איז אויס שידוך צווישן מיס דינקלשפּיל און מיסטער אָפּענהיימער.[113]

---

[112] *Der Führer von Cincinnati*, Cincinnati (1875), p. 70.

[113] *Puck*, Vol. 9, p. 211.

פֿאַרשטייט זיך אַז דער נאָמען כשר־קלוב איז אַן אָפּשפּאָט פֿון די זייער קלינגיקע נעמען פֿון די קלובן און קרײַזלעך בײַ די דײַטש־יידישע אימיגראַנטן. מיר זענען דאָ אויך די נאָכשלעפּענישן פֿון אַ רייַ גרייטע און סקאַרבאָווע אופּנים ווי אַזוי אָפּצוכאַפּן פֿון יידן, וואָס מען האָט מיטגענומען מיט זיך פֿון דער אַלטער היים.

21. דאָס שפּילן אין קאָרטן

אויך אַנדערע נידעריקערע פֿאָרמען פֿון חברותא־לעבן איידער דאָס שפּילן טעאַטער זײַנען געקומען ווי אַ רעזולטאַט פֿון דער השפּעה מצד דעם דײַטשישן קולטורקרײַז. האָבט אין האָבט מיטן שפּילן טעאַטער איז געגאַנגען דאָס שפּילן קאָרטן. מען האָט דאָ אין אַמעריקע גיך זיך אַרומגעזען אַז די מאָדע אויף שפּילן קאָרטן האָט זיך פֿאַרשפּרייט אין איינעם מיט דער אימיגראַציע פֿון דײַטשלאַנד. די דײַטש־אַמעריקאַנער יידן האָבן אַרײַנגעשלעפּט דאָס שפּילן קאָרטן אין דעם גאַנצן געזעלשאַפּטלעכן לעבן און מיט קאָרטן פֿאַרנומען זייער אַ גרויסן טייל פֿון דער פֿרײַער צײַט. מען האָט אין גיכן געזען אַז אויך אינזען סאָראַ סבֿנה עס שטעקט אין דער מחלה פֿון שפּילן קאָרטן, וואָרעם דאָס נעמט צו אין גאַנצן די פֿרײַע צײַט און לאָזט ניט מער איבער קיין רגע פֿאַר ערנצטערער געזעלשאַפֿט־לעכער טעטיקייט און פֿאַר העכערע פֿאָרמען פֿון אויסלעבן זיך, בעת מען איז ניט פֿאַרטאָן אין געשעפֿט אָדער פֿאַרנומען בײַ דער אַרבעט פֿון וואָס מען ציט חיונה. מיר ציטירן דאָ וויטער פֿון אַן אַרטיקל וועגן דעם ענין שפּילן קאָרטן, וואָס גיט אַ בילד פֿון אָט דער געזעלשאַפֿטלעכער מחלה:

א חטא. דאָס אמעריקאַנער יידנטום באַגייט א גרויסן פֿעלער וואָס וועט שפּעטער פֿירן צו שלעכטע פּועל־יוצאם: עס לייענט זייער ווינציק און שפּילט זייער א סך. יונגע־לײַט וואָס האָבן אלע מעלות וועלכע מען קריגט פֿון די עפֿנטלעכע שולן און דאַרפֿן אין עלטער צווישן 16 און 18 אריינטרעטן אין פראַקטישן לעבן ארײַן ניצן ניט אויס די גוטע בילדונג וואָס זיי האָבן און ווערן נאָר גיך פֿאַרפֿלאַכט מחמת דעם וואָס די געזעל־שאַפֿט ארום זיי שפּילט אָדער טעאַטער אָדער קאָרטן ... ווי נאָר עס זײַנען אַוועק די געשעפֿט־שעהען, שפּילן מיר טעאַטער אָדער קאָרטן, אָדער קוקן זיך געמיטלעך צו ווי אַנדערע שפּילן און לאָזן זיך ניט שטערן ... עס איז ניט קיין גוזמא צו זאָגן, אַז שפּילן אין קאָרטן איז די ערגסטע און דער־דריקנדיקסטע עבֿרה פֿון די אמעריקאַנער יידן, וואָס הגם זיי זײַנען נאָר־ניט קיין אַזאַרטשפּילערס, פּטרן זיי דורך דעם זייער גאַנצע פֿרײַע צײַט ... עס שפּילן ניט אלע, אָבער זייער א סך, אַווי אַז מען פֿילט עס געוויס בולט אין אלע געזעלשאַפֿטלעכע ענינים . . . די תּאווה צום שפּילן איז פֿאַרשלעפּט געוואָרן אהער אין איינעם מיט דער אימיגראַציע, און אַזוי ווי אַנדערע חולאתן גייט זי איבער בירושה ... מען פֿרוווט זיך פֿאַרענט־פֿערן מיט דעם אַז מען האָט ניט וואָס צו טון אום שבת, וואָס מען קען אים ניט אָדער מען וויל אים ניט האַלטן, אָבער די וואָס האַנדלען אום שבת — שפּילן זונטיק און אלע אַנדערע טעג פֿון דער וואָך. די תּאווה צו שפּילן קאָרטן פֿאַרשטויסט אין א זײַט יידישקייט און דעם יידישן גײַסט. און אומזיסט קעמפֿן קענן אָט דער תּאווה די ראַבינערס ... נאָך

אונדזער מיינונג נאך איז עס א לעבנס־פראגע, וואס מען מוז זיי ארויס־הייבן פריער ווי אלע אנדערע ענינים און קומען דא צו א טאלק.[114]

דאס שפילן קארטן איז א טיפישער אופן פאַרברענגען בײַ דײַטשן; קארטן געהערן צום זונטיק און צו די אינדערוואכעדיקע אוונטן בײַ דײַטשן. יידן האבן איבערגענומען דאס שפילן קארטן פון די דײַטשן שוין אין דײַטשלאנד. דא אין אמעריקע האבן אויך די דײַטשן אײַנגעבירגערט דאס שפילן קארטן. „די באפעלקערונג פון דער שטאט סינסינאטי וואס האט אין 1800 געהאט 750 אײַנווינערס און האט איצט איבער 50,000, דאס רוב דײַטשן, פאַרמאגט ניט ווינציקער פון 800 קאפעען און שענקען, 450 לאקאלן פאר קארטנשפיל, 30 ביליארד־לאקאלן און 30 לאקאלן צו שפילן אין קעגל".[115] בלי ספק איז דאָ שטארק פאַרגרוזמאט די צאל דײַטשן אין סינסינאטי, אבער א פנים אז די אנדערע צאלן ווערן דאָ אנגענעבן ריכטיק. ווי דאס זאל ניט זײַן, דארף מען די לאקאלן צו שפילן קארטן און קעגל אין גאנצן פאַרשרײַבן אויפן חשבון פון די דײַטשן. דאס זײַנען טיפישע אופנים ווי די דײַטשן האבן פאַרבראכט זייערע זונטיקן און די פרײַע אוונטן, ווי עס איז זיכער אז אין די דײַטשישע הײַזער און אין די דײַטשישע פאַראײַנען האט מען מיט התמדה געשפילט קארטן. אזוי ווי בײַ די פרײַערדיקע פונקטן, קען מען אויך דאָ אײַנזען אז דאס ארײַנדרינגען פון שפילן קארטן אין די יידישע היימען און קלובן איז א ראיה פאר דעם פאקט, אז דער אופן פאַרברענגען די פרײַע צײַט גלײַכט זיך אויס, וועו עס שטײַגט דאס מאטעריעלע ווײַזײַן.

22. שולן אויף דײַטש בײַ יידן

ווי דער יסוד פון דער גאַרער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, בײַ יידן פון דײַטשלאנד ווי בײַ די דײַטשן, איז געווען דאס ניצן די דײַטשישע שפראך אין דעם צווישנאַדיקן פאַרקערן. די שותפישע שפראך האט שוין ארויפגעצוווּנגען א שותפישקייט על־פי מוּ. זי האט זיך אויך ארויסגעוויזן אין דער לימודים־שפראך און אין דער פרעסע.

דער דור אימיגראַנטן פון דײַטשלאנד האט געוואלט איבערגעבן זײַן קולטור־פאַרמעג די קינדער. מען האט געוואלט אז די קינדער זאלן פאַרשטיין די עלטערן. איבער דעם האט מען געמוזט פירן דעם לימוד יידישע רעליגיע אויף דײַטש. אויף וויפל מען האט בכלל געהאט בדעה איבערצוגעבן די קינדער וועלטן פון יידישקייט — האט מען ווי א שפראכמיטל ווידער אויסגענוצט דײַטש. דא האבן מיר א פאַראלעל צווישן די באַמיִונגען פון די דײַטשישע יידן און די דײַטשן, און דאס וואס די דײַטשן האבן זיך דא אנגעשטרענגט אויפצוהיטן זייער דײַטש — איז געווען א הילף פאר די דײַטשישע יידן אין זייער שטרעבן אויפצוהיטן די דײַטשישע לימודים־שפראך פאר יידישע ענינים. פון דער צווייטער זײַט איז די דײַטשן זייער שטארק געפעלן געווארן וואס יידן עפענען דא אויף דעם קאנטינענט

[114] *Die Deborah*, V. 26, 1881, p. 268.
[115] *Amerika wie es ist* . . ., Hamburg, 1854, p. 144.

פּריוואַטע שולן אויף דײַטש אָדער שטיצן אַזעלכע שולן. די דײַטשן דערמאָנען זייער אָפֿט אין זייערע באַריכטן וועגן דעם קולטור־מצב, וועגן די שולן אויף דײַטש וואָס יידן האַלטן זיי אויס אָדער וועגן דער הילף וואָס מען קריגט פֿון יידן פֿאַר דײַטשישע שולן.

אין דער שולסיסטעם פֿון די דײַטשישע יידן האָט זיך געשאָפֿן אַ פֿילשפּראַכיקייט. עס איז די גאַנצע צײַט חוץ דײַטש אין אַ געוויסער פֿאַרעם געווען פֿאַרטראָטן אויך העברעיש. אין גיכן איז צוגעקומען די קאָנקורענץ מצד ענגליש, און אַזוי אַרום האָבן מיר צו טאָן מיט דרײַ שפּראַכן: דײַטש, ענגליש און העברעיש. אַזוי האָבן מיר ידיעות וועגן אַ טיפּישן פֿאַל אין די 50ער יאָרן: אין דער „תלמוד־ילדים סקול" פֿון סינסינאַטי האָט מען „אין די ערשטע קלאַסן עקזאַמענירט אין ענגליש און דײַטש און אויך אין העברעיש... אין די העכערע קלאַסן האָט מען עקזאַמענירט אין דײַטש".[116] פֿון אַ באַריכט — מיט צוויי יאָר שפּעטער — וועגן דעם מצב אין קליוולאַנד דערוויסן מיר זיך אַז דאָרטן אין דער שול איז געווען אַן ענלעכע סיטואַציע, אָבער מען דערציילט אונדז גלײַכצײַטיק וועגן אַ שפּאַלטונג צווישן די עלטערן איבער דער לימודים־שפּראַך און מען איז שטאַרק פֿאַרזאָרגט איבער דער צוקונפֿט פֿון דער שול.[117] מיר ברענגען פֿון אָט דעם לעצטן באַריכט אַזאַ אַרויסזאָגונג וועגן דעם מצב:

> נאָר דאָ איז פֿאַראַן דער חסרון פֿון א געמישטער שפּראַך אין דער שול. די עלטערן ווילן אין א סך פֿאַלן אז מען זאָל לערנען מיט די קינדער רעליגיע און די הייליקע שריפֿטן אויף דײַטש. מיר באַטראַכטן עס ווי א גרויס בייז, וואָרעם דאָס האַלטן זיך בײַ אַזא סיסטעם וועט שאַפֿן א ריס צווישן די אײַנגעבוירענע וואָס רעדן ענגליש און די וואָס רעדן בלויז דײַטש. מיר האַלטן אז וואָס גיכער אַלע אײַנוווינערס פֿון אמעריקע וועלן זײַן פֿאַראײניקט דורכן ניצן ענגליש — וואָס מוז פֿרײַער אָדער שפּעטער ווערן די שפּראַך פֿון אַלע הי געבוירענע — אַלץ בעסער איז עס פֿאַר אַלע צדדים.

פֿון דער אַנדערער זײַט האָבן די אַנהענגערס פֿון דער דײַטשישער שפּראַך אין דער שולסיסטעם פֿון די יידישע אימיגראַנטן ניט אַזוי גרינג אַוועקגעלייגט דאָס געווער. מען האָט זיך באַמיט גובֿר צו זײַן אַלע שווערישקייטן און זיך דאָך האַלטן בײַ דײַטש. מיר ציטירן דאָ באַלד א באַריכט וואָס איז געשריבן פֿון איינעם וועלכער איז געשטאַנען אויף א פֿשרה־שטאַנדפּונקט, אַז די קינדער דארפֿן טאָקע קענען גוט ענגליש, אָבער מען דאַרף לערנען דײַטש און די יידישע לימודים דארפֿן זײַן אויך אויף דײַטש; דער באַריכט איז דאַטירט דעם 14טן מײַ 1845 און קומט פֿון ניו־יאָרק:

> איך זע ניט אײַן, פֿאַר וואָס דער לערער פֿון דײַטשישן אפֿשטאַם זאָל זיך צווינגען אָדער זײַן געצווונגען צו לערנען מיט די קינדער די עלעמענטאַרע ידיעות אין ענגליש, פֿאַר וואָס דײַטש ווערט בכלל פֿאַרוואַרלאָזט, מען קען אפֿילו זאָגן — פֿאַרוואָרפֿן. די פֿוונה פֿון דעם טעמפּלראָט אײַנ־

---

[116] *The Occident*, Vol. II, 1853/54, p. 49.

[117] *Ibid.*, Vol. 15, p. 305.

צופֿירן די דײַטשישע שפּראַך ווי די לימודים־שפּראַך אין דער שול פֿאַר די קינדער וואָלט זיך אויך ניט איינגענעמען, אויב בראָש וואָלטן ניט געשטאַנען מענטשן וואָס זײַנען תּופֿס דעם ענין און ווידער אַנדערע וואָס האָבן דעם פֿולן צוטרוי צו די פֿירערס.[118]

עס איז זייער כאַראַקטעריסטיש אַז בעת מען גיט צו וויסן דעם עולם וועגן עפֿענען נײַע שולן, ווערן אָנגעוויזן ווי לימודים „די ענגלישע, דײַטשישע און העברעישע שפּראַכן". אָזאַ מעלדונג[119] האָט מען געגעבן וועגן מען האָט געעפֿנט אין דעם „דזשוירמען אינסטיטוט" אַ Lehranstalt für Knaben und Mädchen.

אַן אַלגעמיינע אָפּשאַצונג וועגן ניצן די דײַטשישע שפּראַך בײַ די אַמעריקאַנער יידן, דאַטירט פֿון 1871, זאָגט אָט וואָס:

די דײַטשישע שפּראַך פֿאַרנעמט דעם אויבנאָן אין דעם רוב יידישע קהילות; אָבער אין דער זעלביקער צײַט פֿאַרנעמט האַסטיק דאָס פֿעלד די ענגלישע שפּראַך, און דאָס רוב יידישע צײַטשריפֿטן וועלן שוין ערוים־געגעבן אויף ענגליש.[120]

23. די יידישע פּרעסע אויף דײַטש

וען די כוואַליע פֿון דײַטש־יידישער אימיגראַציע איז געווען באַזונדער שטאַרק, זײַנען אַפֿילו אַזעלכע יידישע צײַטונגען וואָס האָבן פֿריִער גענוצט ענגליש צום טייל אַריבער אויף דײַטש, ד״ה אַ טייל פֿון דעם אינהאַלט איז געגעבן געוואָרן אויך אין דײַטש. אַ דערקלערונג פֿאַר דעם געפֿינען מיר אין דעם *Asmonean* וואָס האָט בײַם גאַנצן אַ טייל פֿון זײַן אינהאַלט אויף דײַטש געזאָגט בפֿה מלא:

דאָס וועלט נעמען פֿדי זיך איבערצוצײַגן צי די שפּראַך האָט באַגרענעצט אונדזער טיראָזש. מען זאָגט אונדז אַז די אײַנציקע סיבה וואָס שטערט אַז דער אַסמאָניען זאָל זיך געפֿינען אין יעדער יידישער שטוב אין די שטאַטן איז דער פֿאַקט וואָס דער רוב פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג זײַנען דײַטשן און אַז זיי פֿאַרלאַנגען אַ טייל פֿון דער צײַטונג אויף דײַטש.[121]

ווי אַ לייענער־עולם פֿון די דײַטשישע צײַטונגען אין אַמעריקע זײַנען די יידן געווען געניג וויכטיק, אַז זיי זאָלן העלפֿן אויפֿהאַלטן אַן אַלגעמיינע לִיבעראַלע שטעלונג. אָבער זײַנען יידישע אינטעלעקטואַלן פֿון דײַטשלאַנד אָפֿט געוואָרן רעדאַקטאָרן און מיטאַרבעטערס פֿון דער היגער דײַטשישער פּרעסע. אין עטלעכע פֿאַלן זײַנען יידן געווען מיטבעלי־בתים אָדער אָפֿילו גאַנצע בעלי־בתים פֿון צײַטונג־אונטערנעמונגען.

ניט געקוקט אויף דעם זײַנען דאָך געווען פֿאַלן ווען אײַן צײַטונג האָט געפֿירט אַ מלחמה מיט אַ צווייטער און דערבײַ האָט זיך אַרײַנגעמישט דער יידי־

---

[118] *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 1845, p. 407.

[119] *Die Deborah*, 4. Jhg., 1858/59, p. 39.

[120] "Juden" in: *Deutsch-amerikanisches Conversationslexicon*, Vol. V, New York, 1871.

[121] *The Asmoneam*, Vol. 4, 25. IV, 1851, p. 44.

שער מאַמענט. דאָס האָט פּאַסירט יעמאָלט וועז אַ „יִידן־רײַנע" רעדאַקציע האָט פֿאַרגעוואָרפֿן איר קאָנקורענטקע, אַז בײַ איר זײַנען פֿאַראַן אין שטאָב צו פֿיל יִידן. אין איין פֿאַל איז אַזעלכע אַרײַנגעצויגן געוואָרן אויך קאַרל שורץ וואָס מען האָט אים אויפֿן אייראָפּעיִשן שטייגער אַנגערופֿן „יִידנקנעכט" און וואָס מען האָט געמאַכט חוזק פֿון דעם, אַז ער האָט כּלומרשט אַנגענומען דעם יִידישן גלויבן. מיר שטעלן זיך אָפּ אַ ביסל מער אויף דעם אינצידענט.

אין סאַנט־לוי זײַנען געווען צוויי דײַטשישע טאָגצײַטונגען *Die Westliche Post* און *Der Anzeiger des Westens*, וואָס זיי האָבן געפֿירט אַ מלחמה צווישן אַנאַנד. אין דער רעדאַקציע פֿון „אַנצײַגער" האָבן געארבעט עטלעכע יִידן און די „פּאָסט" האָט עס קיין מאָל ניט געקאָנט מוחל זײַן איר קאָנקורענטקע. אַ יִידישע צײַטשריפֿט וואָס דערצײלט וועגן דעם לאָנגיאָריקן קאָנפֿליקט[122] וויזט אָן, אַז אין אָט דעם קאַמף האָט די „פּאָסט" אַרויסגעוויזן דעם אימפּאַרטירטן אַרטיקל פֿון דײַטשלאַנד — רישעות, און אַז פֿון דאָרטן האָבן זיך פֿון צײַט צו צײַט געהערט די העפּ־העפּ־מעלאָדיעס. אָזוי למשל, וועז די „פּאָסט" האָט געדאַרפֿט פֿירן אַ קאַמף קעגן דעם פֿרעזידענט־קאַנדידאַט סאַמיועל טילדען, האָט זי אים פֿסדר אַנגערופֿן „שמול". טילדען איז געווען דער קאַנדידאַט פֿון די דעמאָקראַטן, און אויף אָנאָ אופֿן האָט זיך באַקומען אַז אַן אולטרא־דעמאָקראַטיש דײַטשיש בלאַט איז באַפֿאַלן קאַרל שורצן, דעם רעדאַקטאָר פֿון דער „פּאָסט" און וועגן אים אַרײַנגעשטעלט אָנאָ מין נאָטיץ:

> די ידיעה אז קאַרל שורץ האָט דעם שבת זיך מגייר געווען און האָט זיך געלאָזט מל זײַן — וועט איבערראשן אפֿילו זײַנע אינטימסטע פֿרײַנד. מיר מוזן אָבער צוגעבן אז מיר זײַנען געווען צוגעגרייט צו אזא סוף. נאָך זײַנע געדאַנקען נאָך איז קאַרל שורץ אלע מאָל געווען א יִד; ער האָט שטענדיק זיך געפֿירט ווי א יִד; ער איז געווען דער פֿאַרשטייער פֿון די אייראָפּעיִשע יִידן דאָ אין אַמעריקע. מילא, ארט עס אונדז נישט, וועז מען וועט אים איצט זידלען — יִד.[123]

אין דער נאָטיץ איז בלויז דאָס אייניציקע אמת, אַז קאַרל שורץ האָט זיך ניט געשראָקן אין געוויסע פֿאַלן אָנצוווײַזן די דײַטשן, אַז זיי דאַרפֿן פֿון יִידן זיך אָפּלערנען, ווי מיר האָבן עס געזען פֿריִער, וועז מיר האָבן דערמאָנט זײַן רעדע וועגן די יִידישע צדקה־אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק.

אין די באַריכטן וועגן די דײַטשישע יִידן אין אַמעריקע האָבן די יִידישע לייענערס געפֿונען אַזויפֿיל, וואָס איז זיי ניט געווען צום הארצן, אַדער ניט געפֿונען אַזעלכע ידיעות, וואָס זיי האָבן זיך געריכט זיי צו באַגעגענען אין דער דײַטשישער פּרעסע. עס האָט זיך געשאָפֿן אַ געפֿיל אַז די דײַטשישע פּרעסע פֿאַרשווײַגט בכּיוון די יִידישע אויפֿטוען. ווי אַ דוגמא ברענגען מיר די געשיכטע מיטן קלײַבן הילף פֿאַר די געליטענע בעת דער פּרײַסיש־פֿראַנצייזישער מלחמה: דער „דײַטשישער פּאַטריאָטישער הילפֿספֿאַראין פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן"

---

[122] *Israelitische Wochenschrift*, 1876, p. 365.

[123] *Ibidem.*

האט דורכגעפירט איבערן לאנד אן אקציע פאר די אלמנות און יתומים פון די געפאלענע זעלנערס בעת מלחמה. די אקציע איז געווען פארבונדן מיט דע־מאנסטראציעס לכבוד די דייטשישע נצחונות. אי אין די זאמלונגען אי אין די דעמאנסטראציעס האבן יידן געזומען א גרויסן אנטייל. אין סאן־פראנציסקא אליין האט מען צונויפגעקליבן $180,000, אזא סומע וואס די דייטשן, אן דער יידישער מיטהילף, וואלטן גארנישט געקענט חלומען וועגן איר, און די דייטשן האבן גע־וווסט ווער עס האט דאס געלט געגעבן, און די לאקאלע טוערס זיינען געווען דאנקבאר די יידן.[124] אבער די דייטשישע צייטונגען האבן וועגן דעם גרויסן יידישן אנטייל אין דער הילפסאקציע געמאכט א שווייג און ניט געלאזט וויסן זייערע לייענערס.[125] די יידישע פרעסע אויף דייטש האט אויף דעם זייער שטארק זיך באלאגט.

די דייטש־אמעריקאנער פרעסע האט אויך אויסגעמיטן צו באטראכטן די יידישע פראגע אין דייטשלאנד. זי האט ניט געוואלט זיך שטעלן אין דער פא־זיציע פון א דערציערין בנוגע יידישער גלייך־בארעכטיקונג ניט פאר די דייטשן אין דייטשלאנד, ניט פאר די דייטשן אין אמעריקע. הכלל, די פרעסע האט קיין זאך ניט געטאן באמת אינצוהאלטן יידן אין דעם קולטורקרייז פון די דייטשן און האט ניט געדינט דער דערנענטערונג צווישן די ביידע טיילן אין דער בא־פעלקערונג פון אמעריקע, וואס דייטש איז געווען זייער שותפישע שפראך. בעת עס זיינען שפעטער געקומען א סך שווערייטן אין דער אנטוויקלונג פון די דייטשן אין אמעריקע, זיינען שוין די דייטש־יידישע אימיגראנטן געווען אפ־געטיילט פון זיי און האבן ניט מיטגעלעבט זייער לעבן.

די הויפט־סיבה אבער וואס האט אפגעשיידט די דייטש־יידישע אימיגראנטן פון זייערע אמאליקע דייטשישע קולטור־שותפים איז די גרויסע כוואליע יידישע אימיגראנטן פון מיזרח־אייראפע. די דייטשישע יידן זיינען ביסלעכווייז געווארן א טייל פון דעם גרויסן יידישן קיבוץ אין אמעריקע, אויף וויפל זיי זיינען ניט צע־שמאלצן געווארן אין פראצעס פון צופאסן זיך צו דער ניט־יידישער סביבה.

די השפעה מצד דייטשן אויף דעם לעבן פון יידישע אימיגראנטן האט זיך טאקע אנהייב 80ער יארן גאר אן אנדער כאראקטער און נייטיקט זיך אין א בא־זונדערער אויספארשונג.

הוספות

IV

פון „אריאנס" לידערבוך

1

Unser Comité
Sich stolz erhob im kleinen Rat,
Ein Narr, der seine "Länge" hat,
Er tat es laut verkünden:

---

[124] Theodor Kirchhoff, *Californische Kulturbilder*, Cassel, 1886, p. 120.
[125] *Israelitische Wochenschrift*, 1871, p. 236.

Dass sich ein Narr von Israel,
Thät unter uns befinden.

So wandert bald an Freundeshand
Ein Pintcher aus gelobtem Land,
Ihn wartet er auf im Witze:
Aus angeborener Höflichkeit
Mit reserviertem Sitze.

2

Als August Schönberg liesse ich
Von Politik die Hand,
Die Spesen sind zu fürchterlich,
Wohl mehr als "10 perschent."
Mit Diplomaten nur allein,
Blieb ich noch im Verkehr,
Und bildete mir lebhaft ein,
Ich sei Ambassadeur.

3

HAW MER KEIN FREUD

. . . Der Doctor Wiesner, sonderbar,
Vor kurzem sehr entrüstet war,
Weil ein beschnitt'ner Candidat
Durch im Arion fiel.
Schellt mit den Kappen . . .

Er gleich im Zorn nach Hause lief
Und schrieb 'nen wilden Schreibebrief,
Weit hinten in das Kaffernland,
's war lauter Phrasenbrei.
Schellt mit den Kappen . . .

Allein ein wackrer Handelsmann
Nahm sich der Sache wacker an,
Und er erhob ein gross' Geschrei,
Wie alle Helden tun.
Schellt mit den Kappen . . .

O! Meier, liebes Meierchen!
Sei doch kein solches Schreierchen!
Du bist kein Held, bleib friedlich bei
Der Handelsmeierei.

Das ganze Volk von Israel,
Das fing nun gleichfalls an Krakehl,
Und es beschloss in Zorn, nicht auf
Den Maskenball zu geh'n.
Schellt mit den Kappen . . .

Der Moses, Purim Präsident,
Kam zu dem Schindeler gerennt
Und bracht zwei Tickets ihm zurück,
Verlangt sein Geld retour.

Der Moses lacht sich in den Bart:
Hab swanzig Dollars nun gespart;
Gott! was für Stuss. Ja, was gemacht
Kann werden, wird gemacht.
Schellt mit den Kappen . . .

Du braves Volk von Israel,
Sieh uns darob nicht an so scheel,
Dieweil ein Mann von deinem Stamm
Durch im Arion fiel.
Schellt mit den Kappen...

Nimm Weinstein ein mit Schwefelblüth,
Das wird besänft'gen dein Gemüth:
Denn Glaubenssache ist es nicht,
's ist Sache des Geschmacks!
Schellt mit den Kappen...

Doch diesen danken wir ganz fein,
Dem Doctor und dem Meierlein,
Dass sie uns für den Maskenball
's Annoncengeld erspart.
Schellt mit den Kappen...

V

וועגן די יידישע קלובן אין סינסינאַטי

אַרויסגענומען פֿון: "Reminiscences of the Theaters of Cincinnati",
Cincinnati Commercial, Oct. 21, 1877

"The Allemania.

This is a strong and time-honored Jewish organization. They have the lease of Melodion Hall, which they have fitted up in beautiful style. The general object of the club is sociability and good fellowship, and its membership is very large and wealthy. The younger members give dramatic and operatic entertainments for the amusement of the seniors. Those participating in the plays are privileged to invite one guest, but beyond this limit none but members are admitted.

Among the principal members are Messrs. Isaac M. Simon, M. J. Mack, Fred. Rauh, Theo Adelsdorfer, Alex. Labold, Ben Rice, D. Heinsheimer, jr., Hermann Mack, Abe Newburgh, Mrs. G. Mendelfi, Miss Esther Stern, Miss Monheimer and Miss Alice Loewenstein. The season has not yet been opened, but the club has in preparation the 'Two Orphans.' Mr. Simon, mentioned above, is a capital actor in such parts as David Garrick and Elliot Gray, in 'Rosedale.' We also recall a fine rendition by him of Landry Barbeaud to the Fanchon of Miss Ottenheimer, a few years ago, at Mozart Hall. Mr. Rise is a dashing comic vocalist as well as good actor. Mrs. Mendel has already been noticed as a member of the Davenport Club."

"The Phoenix Club.

Boasts the superb theatre and club-rooms on the corner of Court and Central Avenue. It is similar in purpose and organization to the Allemania. Among its principal dramatic members are Chas. Mayer, Lew. Wyler, Lewis Strasser, Ben. Strauss (the late excellent comedian of the Allemania), Justis Thorner, Misses Freiberg, Holstein and Thorner, and Mrs. Kahn. The photographed group of the male members, now on exhibition at Clarke's, shows a body of gentlemen of whom any club might well be proud. How in the world they forced such a modest fellow as Eg. Johnson into that front rank is, however, one of those things that no fellow can find out."

"The Eureka Club.

Is another prominent Hebrew organization, meeting on the corner of Ninth and Walnut. They give occasional entertainments, both musical and dramatic. Prominent members are Mr. and Mrs. Victor Abraham."

חיים אלעקסאנדראוו

(1909—1869)

פון נ. ב. מינקאוו

וועז עמעצער זאל זיך דערמאנען וועגן דעם לחלוטין פארגעסענעם שרייבער חיים אלעקסאנדראוו אוז וועלן זוכן גרייטע געדרוקטע מאטעריאלן וועגן זיין לעבן אוז שאפן, וועט ער געפינען סך־הכל דריי נאטיץ: א קורצע נאטיץ אין דער יעווריסקאיא ענציקלאפעדיא, וואס חיים אלעקסאנדראוו אליין האט זי אנ־געשריבן;[1] א נאטיץ אויף אן ערך צוויי שפאלטן אין זלמן רייזענס לעקסיקאן פון דער ייִדישער ליטעראטור, פרעסע אוז פילאלאגיע[2] אוז ווידער זלמן רייזענס ארטיקל „ח. אלעקסאנדראוו — דער פארגעסענער ייִדיש־אמעריקאנישער שריפט־שטעלער אוז ייִדישיסט" אין די ייִוואָ־בלעטער.[3] מען קען אויך געפינען — הגם דאס איז שוין נישט אזוי פשוט[4] — די נעקראלאגן וואס מען האט געשריבן נאך זיין פריצייטיקן טויט, די ארטיקלען וועגן אים צום ערשטן יארצייט אוז באריכטן וועגן א טרויער־פארזאמלונג. וועז מען נעמט דאס אלץ צונויף, וועז מען קלייבס

---

[1] דאס איז קאנטיק פון די בריוו וואס ציגבערג האט אים געשריבן. די דאזיקע בריוו אוז אנדערע וועלן מיר געבן אין א קומענדיקן נומער ייוואָ־בלעטער.

[2] אין באנד I, שפאלטן 102־104. זוכנדיק מאטעריאלן וועגן חיים אלעקסאנדראוון, האט זלמן רייזען געשריבן דעם 3טן מיי 1924 א בריוו צו מאקס פינגן, אלעקסאנדראוס שוואגער, מיט דער בקשה צו שאפן מאטעריאל „וועגן דעם לעבן אוז שאפן פון דעם פארשטארבענעם שריפטשטעלער . . . אוז אזוי ארום מיטהעלפן, אז די געשטאלט פון חיים אלעקסאנדראוו, דעם דאזיקן זעלטענעם ייִדישן שריפטשטעלער, זאל בלייבן לעבעדיק פאר דער געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראטור אוז קולטור אין אמעריקע. שרייבן וועגן איר דארף מען וואס געוויס אוז אויספירלעכער".

די נאטיץ אין דעם לעקסיקאן האט רייזען צונויפגעשטעלט א פנים אויפן סמך פון דער דערמאנטער נאטיץ אין דער יעווריסקאיא ענציקלאפעדיא, אויפן סמך פון עטלעכע ווער־טער וועגן אים אין באסינס אנטאלאגיע, באנד II, ז' 48, דעם קורצן נעקראלאג אין ח. זשיט־לאווסקיס דאס נייע לעבן, נומ' 8 פון 1909, אוז א יארצייט־נאטיץ דארטן גופא, נומ' 6, 1910.

[3] ב' V (1933), נומ' 2, זז' 137—151.

[4] עס איז ניט גרינג צו קריגן די פעריאדישע אויסגאבעס פון יענער צייט. קיין פול־שטענדיקער קאמפלעט דער ארבייטער איז אין אמעריקע ניט בנימצא; אין דער ייוואָ־ביבליאטעק געפינען זיך נאר עטלעכע נומערן, דאס זעלביקע — אין יוניווירסיטי אוו וויסקאנסין, מאדיסאן, וויסקאנסין; עטלעכע יארגענג געפינען זיך אין דער ייִדישער אפטיילונג פון דער ניו־יארקער עפנטלעכער ביבליאטעק, אבער זיי זיינען אין אזא צושטאנד, אז מען קען זיך קוים מיט זיי באנוצן.

אויך אויף, אויף וויפֿל עס לאָזט זיך, דאָס וואָס אַלעקסאַנדראָוו האָט אָפּגעדרוקט אין דער אַמעריקאַנער און איראָפּעישער פּרעסע, און וועט מען האָט נאָך מזל צו קריגן אַלעקסאַנדראָווס אַרכיוו[5] מיט אַ צאָל אינטערעסאַנטע בריוו און אַנדערע מאַטעריאַלן, — לאָזט זיך צונויפֿשטעלן אַ בילד וועגן לעבן און שאַפֿן פֿון אָט דעם מערקווערדיקן מענטשן. מאַכן מיר איצט אָט דעם פּרווו.

חיים מילער — דאָס איז ח. אַלעקסאַנדראָווס נאָמען — איז געבוירן געווארן אין פּעטערבורג דעם 20סטן אויגוסט 1869. זיין פֿאָטער, אַן אויסגעדינטער ניקאָלייעווסקער סאָלדאָט, איז געווען אַ פֿרומער ייד. דעם פֿאָטערס פּרנסה איז געווען אומגיין האַנדלען מיט אַלטע קליידער. די משפּחה האָט ממש זיך געטרונקען אין נויט. דאָס רעכט צו ווינען איבער גאַנץ רוסלאַנד, וואָס אַלע אויסגעדינטע ניקאָלייעווסקע סאָלדאָטן האָבן געקראָגן, האָט ווינציק וואָס געהאָלפֿן. דער פֿאָטער איז געווען צוגעשריבן צו די מעשטשאַנעס פֿון קראַנשטאָט, און דאָרטן האָבן זיינע זין זיך געדאַרפֿט שטעלן צום פּריזיוו. פֿון די זעקס קינדער אין דער משפּחה, פֿינף זין און איין טאָכטער, איז אַלעקסאַנדראָו געווען דער צווייטער זון.

די קינדהייט איז פֿאַרבּי אין דער אָרעמער און פֿרומער אָטמאָספֿער, און ביז 15 יאָר איז אַלעקסאַנדראָו אַליין געווען ביז גאָר פֿרום. ערשט האָט ער זיך געלערנט אין דער פּעטערבורגער תּלמוד־תּורה, דערנאָך אין דער געזעלשאַפֿט־לעכער יידישער שול (אויף רוסיש) פֿון ק. בערמאַן. בערמאַנס שול איז לויט די לימודים געשטאַנען העכער[6] ווי די אַנדערע אַנהייבשולן פֿאַר יידישע קינדער. אין 1884 האָט אַלעקסאַנדראָו פֿאַרענדיקט די שול מיט אויסצייכענונגען.

נאָכן ענדיקן די שול האָט אַלעקסאַנדראָו אַ יאָר צייט זיך פֿאַרנומען מיט געבן פּריוואָטע לעקציעס. ער האָט דעמאָלט זייער אַ סך געליינט. ער האָט בכלל געהאָט דאָס גאַנצע לעבן זיינס אַ גוואַלדיקע תּשוקה צום לייענען, און ניט שולן, נאָר דאָס לייענען איז געווען דער הויפּט־מקור פֿון זיין בילדונג. גאָר פֿרי האָט זיך אין אַלעקסאַנדראָוון אויפֿגעוועקט אַ באַגער צו שרייבן. ווען ער איז נאָך געווען אַ תּלמיד אין בערמאַנס שול, האָט ער אָנגעהויבן שרייבן לידער. די שול האָט געהאָט ניט קיין שלעכטע לערערס, יידן און קריסטן, סטודענטן פֿון פּעטערבורגער אוניווערסיטעט, און אייגער פֿון די לערערס[7] האָט דעם יונגן שירים־שרייבער אויסגעלערנט די כּללים פֿון פֿערזנבוי. אַלעקסאַנדראָו האָט זייער פֿרי געמומען קוקן אויף זיך ווי אויף אַ פּאָעט און געחלומט וועגן אַ דיכטער־קאַריערע.

אין דעם יאָר נאָכן ענדיקן די שול איז פֿאַרגעקומען אַ טיפֿער בייט אין די שטימונגען פֿון דעם יונגן בחור. עס האָבן געווירקט אויף אים נעקראַסאָווס און נאַדסאָנס און בכלל די רוסישע פּאָליטיסטישע ליטעראַטור. ער איז אויך גע־

---

[5] ח. אַלעקסאַנדראָווס אַרכיוו האָב איך געקראָגן פֿון זיין אַלמנה מר״ס פּעני מיללער.

[6] מען האָט דאָרטן געלערנט אויך דיטש און געאָגראַפֿיע מער ווי אין אַנדערע אַנהייבשולן.

[7] „דאָכט זיך וויינשטיין״ — ווערט געזאָגט אין דעם פּראָטאָקאָל פֿון דעם לערער־אינ־סטיטוט, וואָס זלמן רייזען האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין די יזוא־בלעטער (זען הערה 3).

ווען באַקאַנט מיט דער ייִדיש־רוסישער זשורנאַליסטיק[8] און אויך — ווי פֿאַר יענער צייט — גוט געקענט די ייִדישע ליטעראַטור: מענדעלען, אליקום צונזערן, שמרן א״א.

ליידן — דאָס איז געווען די הויפּט־מחשבֿה וואָס האָט באַוועלטיקט דעם יונגן טרוימער. ער האָט זיך גופֿא געזען ווי אַ קרבן: פֿון דעם לאַנד וווּ יעדער דענקענדיקער מוז לײַדן; פֿון דעם יידישן פֿאַלק וואָס קען ניט קומען צו זיך נאָר די נאָר וואָס (1881) פֿאַרגעקומענע פּאָגראָמען; פֿון דער נויט וואָס מאַטערט די גאַנצע משפּחה און וואָס עס זעט זיך נישט קיין אויסוועג פֿון איר. דער יונגער דיכטער האָט געליטן ניט בלויז אַבסטראַקט, ניט נאָר „פּאָעטיש״, נאָר אויך זייער פּראַזאַיש און פֿאַקטיש. די נויט האָט אַרויפֿגעלייגט אויף אים אַ שטעמפּל וואָס איז געבליבן דאָס גאַנצע לעבן. אין דעם כאַראַקטער פֿון דעם צוקונפֿטיקן פֿאַלקיסט־ראַמאַנטיקער איז געווען אַ מאָדנע סתירה: פֿון איין זײַט זײַן לעבן־לוסטיקייט און שטיפֿעריקייט, פֿון דער צווייטער זײַט אַ פֿאַרשלאָסנקייט אין זיך, אַ נטיה צו איינזאַמקייט, אַן אין־זיך־פֿאַרקליבענע שווײַגעוודיקייט. אין די יונגע יאָרן איז לײַדן נאָך באַטראַכט געווען ווי אַ מין געהיימע פֿריווילעגיע און געווען פֿאַרבונדן מיט טונקעלע טרוימען וועגן הויכע וויזיעס און בארופֿן, אָבער שפּעטער האָט זיך עס אָפּגערופֿן, ער זאָל זײַן מרה־שחורהדיק דאָס גאַנצע קורצע לעבן זײַנס, ער זאָל כּמעט שטענדיק זײַן איינזאַם.

ווען דער 15יאָריקער בחור האָט פֿאַרלוירן דעם גלויבן אין גאָט און איז געוואָרן אַ ראַציאָנאַליסטישער, סאַציאַל באַוווּסטזיניקער אַפּיקורס, איז ער טיף פֿאַרזונקען אין איינזאַמקייט. אפֿשר ווי אַן אויסוועג פֿון איר האָט דער יונגער טרוימער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ חלום וועגן עפּעס אַן אויפֿטו, אַ סימבאָלישער טוונג, עפּעס אַ שטורעמדיקן צינדנדיקן „טאָט״. די מעגלעכקייט דאָס דורכצופֿירן האָט ער געהאַט אין צוויי יאָר אַרום, בעת ער איז געווען אַ תּלמיד אין ווילנער לערער־אינסטיטוט.

דורכגעזאָפּט מיט אַ דאָרשט צו וויסן און מיטן באַגער שפּעטער צו קענען „עפֿענען די אויגן״ דער גאַנצער וועלט, האָט אַלעקסאַנדראָוו צו 16 יאָר, אין 1885, זיך אַוועקגעלאָזט קיין ווילנע און איז דאָרטן אַנגעקומען אין ייִדישן לערער־אינסטיטוט. אַגב האָט ער דערבײַ אַראָפּגענומען אַ משׂא פֿון די אַרעמע פֿייצעס פֿון דעם פֿאָרהאַרעוועטן טאַטן. אין אינסטיטוט האָט אַלעקסאַנדראָוו זיך אויסגעצייכנט אין אַלע לימודים. זײַנע שול־חבֿרים האָבן אים ליב געהאַט, אָבער די באַמטע און לערערס פֿון אינסטיטוט האָבן געקוקט אויף אים מיט חשד. זיי האָבן געדאַרפֿט אויסהאַדעוועון צוקונפֿטיקע פֿאַרזייערס פֿון דער קאָזיענער רוסיפֿיקאַציע און זיי האָבן געמוזט אַכטונג געבן אויף שטרענגער לאָיאַלטעט מצד די סטודענטן צו דער מאַכט. אין דעם האָבן זיי זיך אַרויסגעוויזן ווי גוטע אַרויסהעלפֿערס פֿון דער צאַרישער „אַכראַנע״. עס האָט טאַקע געוועלטיקט דער גײַסט פֿון אָט דער דריקנדיקער „אַכראַנע״. דער קלענסטער חשד

[8] חיים מיללער האָט געהאַט זײַן אייגנס דעם זשורנאַל וואָסכאָד פֿאַרן יאָר 1883, אַ מתּנה.

האָט געפֿירט צו רעוויזיעס און אויספֿאָרשונגען, און חיים מיללער — אָ, ער איז געווען אזאָ שטאָלצער און פֿאַרביסענער, אַן אומאָפּהענגיקער און פֿאַרשלאָסענער אין זיך. אויף אזאָ איינעם האָלט מען שטענדיק אַן אויג.

בעת חיים מיללער איז געווען אין צווייטן קלאַס (אין 1887), איז אין אינ־סטיטוט געוואָרן פּאָפולער אַ סאַטיריש לידל „אויפֿרוף צו די אינסטיטוט־בחורים".[9] די „נאַטשאַלסטוו" פֿון אינסטיטוט האָט אַ פּנים געווויסט וועט עס איז דער מחבר פֿון דעם לידל וואָס האָט זיי ניט געשמעקט. דערוויַל האָט מען אין אַפּריל 1887 געקראָגן אַ פֿאַראַדענונג פֿון דעם קוראַטאָר פֿון וויל׳נער בילדונגס־רײַאָן דורכצופֿירן אַ שטרענגע רעוויזיע אין אינסטיטוט. די רעוויזיע, דורכגעפֿירט פֿון די באַאַמטע און לערערס, האָט געדויערט פֿון האַלב נאָך פֿינף אין אָוונט ביז האַלב נאָך עלף בײַ נאַכט. אויב מען האָט געפֿונען בײַ אַ סטודענט אַ טרייף־פּסול, האָט מען אים שפּעטער געמומען אויף אַ פֿאַרהער. בײַ אָט דער רעוויזיע איז אַרײַנגעפֿאַלן דער סטודענט גאָזשאַנסקי (דער שפּעטער באַווּסטער בונדיסט לנו). ער איז אָבער אָפּגעקומען מיט אַ שטרענגן פֿאַרהער, ווײַל ער האָט געהאַט לעגאַלע, בלויז פֿאַרן אינסטיטוט פֿאַרבאָטענע ביכער. ערגער ווי אַלע אַנדערע האָט אָפּגעשניטן חיים מיללער. אָט וואָס דער פּראָטאָקאָל דערציילט וועגן דעם:[10]

> בעת דער רעוויזיע איז בײַם תּלמיד פֿון צווייטן קלאַס חיים מיללער, צווישן פֿאַרשיידענע שירים וואָס ער האָט אַליין אָנגעשריבן, געפֿונען געוואָרן א שיר מיטן טיטל „אן אויפֿרוף צו די אינסטיטוט־בחורים", וואָס אין אים זײַנען פֿאַראַן באַלײדיקנדיקע אויסדרוקן קעגן דעם פּעדאַגאָגישן פּערסאָנאַל פֿון אינסטיטוט, קעגן דער אָרדענונג אין אים און קעגן דער דיסציפּלין . . . איבער דער אומדרך־ארצדיקער באַצײונג פֿון מיללערן צו דער פּעדאַגאָגישער קאָרפּאָראַציע פֿון אינסטיטוט, דעם גראָבן אָפּ־שפּאָטן פֿון דער אינסטיטוט־דיסציפּלין און דער נעגאַטיווער ריכטונג אין לעבן — האָט דער פּעדאַגאָגישער ראָט באַשלאָסן אויסצושלײסן מיללערן פֿון אינסטיטוט.

דער פֿאַל האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם. דער אינספּעקטאָר יהושע שטיין־בערג האָט זיך געמיט צו ווירקן אויף מיללערן, ער זאָל בעטן מחילה. אָבער דער פֿאַרשטענדיקער תּלמיד האָט זיך געהאַלטן שטאַרק און באַטראַכט דעם אינ־ציידענט ווי אַ וויכטיקע פּרינציפּיעלע פֿראָגע. בײַ די אַלע שמועסן און אויס־פֿרעגענישן האָט זיך שוין אַרויסגעוויזן די אומקאָמפּראָמיסלעכקייט און די גע־טרײַשאַפֿט צו פּרינציפּן, וואָס כאַראַקטעריזירן דעם שפּעטערדיקן שרײַבער ח. אַלעקסאַנדראָוון. אַגב האָט דאָ זיך אַרויסגעוויזן אל הפּועל דער חלום וועגן מאַרטירערטום פֿאַר פּרינציפּיען. אין אַ וואָך אַרום נאָך דער רעוויזיע, נאָך דעם ווי דאָס סטראָשען און דאָס אײַנרעדן דעם תּלמיד האָט נישט געהאָלפֿן, האָט

---

[9] דאָס ליד איז געווען זייער פּאָפולער אין לערער־אינסטיטוט שוין לאַנג נאָך דעם ווי חיים מיללער איז דאָרטן מער ניט געווען קיין תּלמיד.

[10] זען יִוואָ־בלעטער, ב׳ v, נומ׳ 2, ז׳ 139.

אַגב דערציילט זלמן רייזען, אַז חיים מיללער איז געווען דער אינציקער וואָס איז אַווי שטרענג באַשטראָפֿט געוואָרן נאָך אַ רעוויזיע בײַ די תּלמידים.

דער פּעדאַגאָגישער ראָט פֿון אינסטיטוט, ברָאש מיטן דירעקטאָר בּאַרסקי, אויס־געשלאָסן דעם 18יאָריקן סטודענט פֿונעם לעערער־אינסטיטוט. דער אויסגעשלאָ־סענער האָט געווּוסט, אויף וואָס ער קען זיך איצט ריכטן.

צום „פֿאַרברעכער" האָט זיך געזונדען די פּאָליציי. אין איינעם מיט „אויס־ווּורפֿן און גנבֿים" און טאַקע אויך מיט אמתע פֿאַרברעכערס, האָט מען חיים מיללערן אַוועקגעשיקט מיטן עטאַפּ קיין קראַנשטאָט, ווו ער איז געווען אַ ניכתּ־אָכט וואָכן האָט געדויערט אָט דער וועג, אין די אָכט וואָכן האָט מען זיך גע־וואָלגערט אין פֿאַרשיידענע תּפֿיסות. דער פֿאַרזינדיקטער האָט איצט געדאַרפֿט פֿינף יאָר צייט לעבן אין קראַנשטאָט אונטער פּאָליציישער אויפֿזיכט. די פֿינף יאָר האָט חיים מיללער אויסגעניצט זיך צו לערנען אַליין, צו לייענען, צו לער־נען זיך דייטש, פֿראַנצייזיש, איטאַליענישׂ, ענגליש. ער האָט אין דער צייט אויך געשריבן. ער האָט זיך מפֿרנס געווען פֿון פּריוואָטע לעקציעס.

במשך פֿון די געצוווּונגענע פֿינף יאָר אין קראַנשטאָט האָט חיים מיללער אַנגעהויבן שרייבן אין ערנצטע רוסישע זשורנאַלן אונטערן פּסעוודאָנים ח. אַלעקסאַנדראָוו.[11] ער האָט אָבער געקלערט וועגן אַ שטענדיקער פּראָפּעסיע אויף צו לעבן פֿון איר, און אין 1896 האָט ער דערלאַנגט אַ בקשה דעם ביל־דונגס־מיניסטער, מען זאָל אים דערלויבן צו ווערן אַ לערער. מען האָט אים אָפּגעזאָגט. איז ער געוואָרן אַ פּריוואָטער לערער אין דער משפּחה פֿון אַ גע־נעראַל, און כּמעט צוויי יאָר צייט האָט ער אין איינעם מיט דעם גענעראַלס משפּחה געריזט איבער פֿאַרשיידענע לענדער פֿון אייראָפּע. וועלן ער איז צוריק־געקומען קיין קראַנשטאָט, האָט ער אַ פּנים געזען, אַז ער האָט ניט קיין צוקונפֿט אין רוסלאַנד, און האָט באַשלאָסן פֿאָרן קיין אַמעריקע. דעם 5טן יוני 1898 האָט ער פֿאַרלאָזן רוסלאַנד און אין אַ קורצער צייט נאָך דעם איז ער אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק.

אין ניו־יאָרק האָט אַלעקסאַנדראָוו זיך אָפּגעגעבן מיט לִיטעראַרישער אַרבעט. שוין אין 1899 טרעפֿן מיר זיינע זאַכן אין אַבענד־בלאַט, דעם אָפּיציעלן טעגלעכן אָרגאַן פֿון דער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־פּאַרטיי (דער „סאָשעליסט לייבאָר פּאַרטי", וואָס מען האָט זי גערופֿן לויט די ראַשי־תּיבֿות עס־על־פּי). ער האָט אויך מיטגעאַרבעט אין דער זונטיקדיקער אויסגאַבע פֿון אַבענד־בלאַט — די אַרבייטער־צייטונג. ח. אַלעקסאַנדראָוו איז קיין פּאַרטיימענטש נישט געווען און פֿאַרמעל נישט געווען קיין מיטגליד פֿון עס־על־פּי. נאָר ער איז געווען אַן אויסגעהאַלטענער סאָציאַליסט, און די אויסגאַבעס פֿון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי זיינען אים געווען נאָענט אַ דאַנק זייער רעוואָלוציאָנערישקייט, אַ דאַנק דער פֿרייהייט פֿון וואָרט וואָס האָט יעמאָלט אין זיי עקסיסטירט פֿאַר סאָציא־ליסטן און אַנדאי אַ דאַנק דעם קאַמף קעגן דער וווּלגאַרקייט פֿון דער גלעלער

---

[11] זלמן רייזען איז ניט געראָטן, ווען ער מיינט, אַז דעם פּסעוודאָנים אַלעקסאַנדראָוו האָט חיים מיללער זיך געגעבן אין ניו־יאָרק, כּדי מען זאָל אים ניט צונויפֿמישן מיטן דעמאָלט באַ־וווסטן לוי מיללערן. אין דער אמתן האָט מיללער נאָר אין רוסלאַנד זיך אונטערגעשריבן אַלעקסאַנדראָוו אונטער פֿאַרשיידענע אַרטיקלען אין רוסישע זשורנאַלן.

פּרעסע און אירע וואָרטזאָגערס. אַלעקסאַנדראָווס שטעלונג אין די אויסגאַבעס פֿון עס־על־פּי ווערט קלאָר כאַראַקטעריזירט אין דעם עדיטאָריעלן אַרטיקל פֿון אַרבייטער צו אַלעקסאַנדראָווס ערשטן יאָרצייט (דעם 25סטן יוני, 1910):

אַלעקסאַנדראָוו איז פֿון פֿיל באטראכט אלם אן עס־על־פּי־מאן. אין דעם געווינלעכן פּאַרטיי־זינען איז ער דאָס ניט געווען. אַלעקסאַנדראָוו איז געווען צו פֿיל שטימונגסמענטש אום איבער הויפּט צו זיין אן אָרגאַני־זאציאָנס־מאן אין דעם זינען ווי דאָס ווערט געווינלעך פֿאַרשטאַנען. אויב וועלכע אָרגאַניזאציאָן האָט אים איבער הויפּט געקאָנט באטראכטן אלם א דורכוים אירגין, איז עס געווען דער „בונד" אין רוסלאנד. און דאָס גראָד דערפֿאַר ווייל אַלעקסאַנדראָוו איז געווען א שטימונגסמענטש. דער ערוואַכטער יידישער אַרבעטער אין רוסלאַנד, וועלכער איז געווארן א רעוואָלוציאָנערער קעמפֿער, האָט אים באַזונדער באַגייסטערט, און דערום איז ער געווען א בונדיסט, אפֿילו אויב ער איז קיין מיטגליד פֿון „בונד" ניט געווען. דער רעוואָלוציאָנערער יידישער אַרבעטער אין רוס־לאַנד האָט עס אים באַגייסטערט צו שרייבן זיין קאַמפֿליד וואָס איז פֿאַר־עפֿנטלעכט אין דעם אַרבייטער אונטער דעם טיטל „חברים אין קאַמף" און וואָס איז אזוי פּאָפּולער צווישן די אַרבעטער אין רוסלאַנד.

אַלעקסאַנדראָווס מייסטע שריפֿטן זיינען ערשינען אין אונדזער פּרעסע ניט וויל ער איז געווען אונדזערער א פּאַרטיימאן — דאָס איז ער ניט געווען — נאָר וויל דאָ האָט ער אומגעשטערט געקאָנט אַרויסזאָגן זיין וואָרט, דאָ איז זיין פֿעדער געווען פֿרייַ, ווי עס איז פֿרייַ די פֿעדער פֿון אַלע אַנדערע וועלכע שרייבן איצט פֿאַרן אַרבייטער.[12]

אין דעם זעלביקן נומער אַרבייטער געפֿינען מיר דוד פּינסקיס אַן אַרטיקל צו אַלעקסאַנדראָווס ערשטן יאָרצייט. מיר נעמען פֿון דאָרטן אַרויס עטלעכע שטעלן וואָס וואַרפֿן א ליכט אויף דעם ווי אזוי אַלעקסאַנדראָוו האָט זיך גע־פֿילט, בעת ער האָט אָנגעהויבן זיין לייטאַראַרישע טעטיקייט אין אַמעריקע און ווי אזוי עס האָט דורכגעלעבט די צען יאָר אזא מענטש ווי ער, א קעמפֿער און א לייריקער, א שטענדיק שווייגנדיקער און אן אפֿלאַכער, א פֿאַרטאָגענער אין זיך און א רופֿער צום געזעלשאַפֿטלעכן געווישן:

. . . . . דאָס פֿאַרלאַכן, דאָס לעכערלעך מאכן איז א גרוים און שארף געווער אין קאמף מיט שלעכטיקייט און נארישקייט, און ער האָט געווינסט ווי צו געברויכן דאָס דאָזיקע געווער ווי ווייניקע אין אונדזער ליטעראַטור . . . לאכן — יא, לאכן קאן מען אפֿילו פֿון אן איינענעם טאטן. אבער שעלטן ניט. און ער האָט קיין מאל ניט געשאלטן און קיין מאל זיך ניט געקריגט. ער האָט שטענדיק געבענקט נאָך שלום. ער איז געשטאַנען מיט אונדז, אבער ער האָט ניט געהערט צו קיין פּאַרטיי. דער קאמף צווישן די ביידע כאציאליסטישע פּאַרטייען האָט שטענדיק באַ־דריקט זיין נשמה. אין די לעצטע יאָרן האָט זיך אים אָנגעהויבן צו דוכטן, אז ער האָט די אנדערע פּאַרטיי א ביסל צו הארט באהאנדלט. האָט ער זיך פֿון ביידע גלייך דערוויטערט, ריכטיקער — האָט געזוכט א וועג ווי צו ביידע גלייך צו פֿאַרהאלטן זיך. און גאנץ געווים איז, אז ווען מיר וואלטן

[12] נאָר דער אויסלייג איז דאָ און אין אַלע וויטערדיקע ציטאַטן מאַדערניזירט. די שפּראַך וועלט אויפֿגעהיט מיט אַלע אירע באַזונדערקייטן.

דאָ נעהאַט אַ נעאיניקטע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי, וואָלט ער אַ סך מער אַקטיוו נעווען, וואָלט ער אַ סך מער אויפּנעטאָן. דער ברודערקאַמף אַבער האָט פּאַראַליזירט זיינע כּוחות.

מיר קענען זיך גרינג אַנשטויסן, אַז צו פּיל נחת פון זיין מיטאַרבעטן אין אַבענד־בלאַט האָט אַלעקסאַנדראָוו ניט געהאַט פון סאָמע אַנהייב אָן, הגם דאָס איז געווען די אייניקע טעג׳עכע צייטונג, וואָס דורך איר האָט ער געקענט ריידן צו דער אימיגראַנטן־מאַסע. אַלעקסאַנדראָוו האָט דאָך גראָד זיך פאַרבונדן מיטן אַבענד־בלאַט בשעת דער שפּאַלטונג און דעם ברודערקריג אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג דאָ אין לאַנד. דאָס איז געווען דער ביטערער קאַמף צווישן דעם דעלי־אין־צד וואָס האָט געהאַלטן פון ברעכן אַלע יוניאָנס, גרינדן נייע און זיי פאַרנעמען אויך פּאָליטיש, און דעם צווייטן צד, וואָס ער האָט געפריידיקט פרייהייט־עכע באַצוונגען מיט די יוניאָנס, סאָציאַליסטישע אַגיטאַציע און אויפקלערונג און דאָס „בויערן פון אינעווייניק״. חוץ ביטערקייט און אויפרעגונג האָט דער דאָזיקער קאַמף געפּירט אויך דערצו, אַז אין טייל אַרבעטער־קרייזן און אין די רייען פון דער אינטעליגענץ זאָל מען פאַרלירן דעם מוט. אָט אין אָזא צייט האָט זיך אָנגעהויבן און זיך גענומען אַנטוויקלען אַלעקסאַנדראָוס לידערישע טעטיקייט דאָ אין לאַנד. גרינג איז אים ניט אָנגעקומען אָט אין אָזא צייט אויפצוהיטן די וועדעמ פון א ריטער פאַר דער גאַנצער אַרבעטער־באַוועגונג. שווער איז עס געווען אין אָזא צייט אויפצוהיטן די אומבאַפלעקטע ערלעכקייט בייַ אַלעקסאַנדראָוס הויכע פאַדערונגען צו שרייבערישער עטיק. און מען דאַרף דאָ נעמען אין באַטראַכט זיין איידעלע פאַעטישע נאַטור און יענע אידעאַליסטישקייט פון די רוסישע פאַלקיסטן מיט דער אָנפּניותדיקער איבערגעגעבנקייט דעם פאַלק און זיינע אינטערעסן, וואָס אַלעקסאַנדראָוו האָט זיי אַרײַנגעזאַפט אין זיינע יונגע יאָרן און מיטגעבראַכט אַהער. ניט געקוקט אויף די אַלע אומגינציקע תנאים, האָט אַלעקסאַנדראָוו במשך פון זיין קורצן לעבן געהאַלטן זיין באַרוף ריין און אויף אַ חשובער מדרגה.

מיטן אונטערגאַנג פון אַבענד־בלאַט אין 1902 האָט זיך פאַרענדיקט זיין דרייאַריקע קאַריערע אין א טאָגצייטונג. עס איז דאָ מער ניט געווען קיין טעג׳עכע צייטונג, וווּ ער האָט זיך געקענט אַרײַנפאַסן. „אין איין טעג׳עכער יידישער צייטונג איז אַלעקסאַנדראָוו יאָ געווען א מיטאַרבעטער, אָבער דאָס איז געווען דער פּריַנד אין פּעטערבורג, און ניט קיין צייטונג אין ניו־יאָרק, וווּ ער האָט געלעבט. און אַלעקסאַנדראָוו איז דאָ געווען וועריַנד דער גאַנצער צייט וואָס די היגע יידישע טעג׳עכע פּרעסע האָט זיך פּונאַנדערגעוואָקסן״.[13]

נאָכן אונטערגאַנג פון אַבענד־בלאַט און פון דער אַרבייטער־צייטונג בלייבט אַלעקסאַנדראָוו אַנגעוויזן אויף צופעליקע פאַרדינסטן. ער שרייבט אין אַרבייטער, דעם וועכנטלעכן אַרגאַן פון עס־על־פּי, וואָס הייבט אָן אַרויסצוגיין אין 1904. ער רעדאַגירט אין 1904 דעם חודש־זשורנאַל די פּריַע שטונדע (אַרויס סך־הכל 8 נומערן), וווּ ער דרוקט זיינע דערציילונגען, לידער און רעצענזיעס. ער שיקט

[13] אַזוי איראַניזירט דער לייט־אַרטיקל אין אַרבייטער, פון 3טן יולי, 1909.

אויך אַרטיקלען אין פּעטערבורגער פּרעסע און אין דעם חודש־זשורנאַל דאָס לעבן. אויך שרייבט ער אין ווילנער פּאָלקסצייטונג. אָבער דאָס זײַנען אַלץ צופעליקע מעגלעכקייטן. קיין מזל־ברכה איז ניטאָ אין דעם. דאָס באַפּרידיקט אים ניט — ניט גיסטיק און ניט פינאַנציעל. זײַן לעבן ווערט שוועכער פון טאָג צו טאָג. נאָר אַ קינדהייט אין אַרעמקייט, נאָך אַ יוגנט אין נויט, נאָך שוועכע איבערלעבונגען אין גאָר יונגע יאָרן, קומט צו דער פינצטערער גורל פון אַ קולטורלן שרייבער, פון אַ רוסיש־ייִדישן אינטעליגענט, פון אַן אומקאָמפּראָמיסלעכן פּאָלקיסט ווָאס האָט אויפגעהיט די נאַיוויטעט און אויך שיינקייטן פון דעם אידעאַליסטישן רוסישן „נאַראָדניק", ווען ער דאַרף לעבן און „מאַכן אַ לעבן" אין דער סביבה פון אונדזער אימיגראַציע אַנהייב דעם יאָרהונדערט.

לייכט און פרייד אין לעבן האָט אים געבראַכט זײַן חתונה האָבן מיט פּעני פּין אין 1906. די זייער באַשיידענע פּעני פּין האָט געשטאַמט פון אַ חשובער אינטעליגענטער משפּחה. אַלעקסאַנדראָוס לעבן איז געווָארן פּולער, העלער, די שוועכע מרה־שחורה־שטימונגען זײַנען אויף אַ קורצער צייט פאַרטריבן געווָארן. נאָך דער חתונה קריגט אַלעקסאַנדראָוו אַ שטעל אין דעם פאַרלאָג „אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטעק" („אינטערנאַשאָנאַל לייברערי פאָבלישינג קאָמפּאַני"). דער בעל־הבית פון פאַרלאָג, עוואַלענקאָ, האָט זיך פאַרגומען אויף אַ גרויסן שטייגער. ער האָט אַרויסגעגעבן די ייִדישע קלאַסיקערס. אָט דער עוואַלענקאָ, וואָס אַליין האָט ער זייער ווייניק געקענט ייִדיש, האָט קיין בעסערן מיטהעלפער ווי אַלעקסאַנדראָוון גאָרניט געקענט קריגן. פאַרשטייט זיך, אַז אַלעקסאַנדראָוו האָט קיין ברעקל חשד ניט געהאַט קעגן עוואַלענקאָן, ווָארעם דעמאָלט האָט נאָך קיינער פון דער איסטסייד נישט געווווסט, אַז דער עוואַלענקאָ איז אַן אַגענט פון דער רוסישער „אכראַנע".[14] עוואַלענקאָ האָט געשפּילט די ראָלע פון אַ מענטשן, פון אַ מענטשן ווָאס איז זיך מוסר־נפש פאַר קולטור בכלל און פאַר ייִדישער קולטור בפרט. אַלעקסאַנדראָוו אַליין האָט געהאַט ווענig עוואַלענקאָן זייער אַ געהויבענע מיינונג.[15]

די פאַרהאַנדלונגען מיט ייִדישע שרייבערס האָט ס׳רובֿ געפּירט אַלעקסאַנדראָוו, דער סעקרעטאַר פון דעם פאַרלאָג. זומער 1907 איז אַלעקסאַנדראָוו אַוועקגעפאָרן קיין אייראָפּע צו פאַרהאַנדלען מיט ייִדישע שרייבערס מפּוח אַרויס־געבן זייערע ווערק. אַרײַנפאָרן קיין רוסלאַנד האָט ער ניט געקענט מחמת זײַנע אומלויקע פאַליטישע זינד, האָט ער מערסטנס פאַרברענגט אין קראָקע. אין בערלין האָט ער זיך געטראָפן מיט בעל־מחשבותן, מיט פרישמאַנען.[16] דער עיקר איז אָבער אַלעקסאַנדראָוון געגאַנגען אין פאַרבינדן זיך מיט פרצן און אין אַרויס־

---

[14] אים האָט אויפגעדעקט בורצעוו, אין 1910.

[15] דאָס איז צו זען פון אַ בריוו וואָס אַלעקסאַנדראָוו האָט געשריבן צו י. דינעזאָנען (זען דעם סוף פון הערה 1).

[16] דאָס איז צו זען פון בעל־מחשבותס בריוו צו אַלעקסאַנדראָוון (זען דעם סוף פון הערה 1).

געבן פּרצעס ווערק. מיט פּרצן האָט אַלעקסאַנדראָוו זיך געטראָפֿן, ווען יענער איז צוריקגעפֿאָרן פֿון אַ קורבאָד (נאָך פּרצעס אַ שוועכערער לונגען־אָנצינדונג). פֿון אָט דער צייט שטאָמט די אינטערעסאַנטע קאָרעספּאָנדענץ צווישן דינעזאָנען, פּרצן און אַלעקסאַנדראָוון,[17] וואָס וואַרפֿט אַ ליכט אויף אַ סך פּראָבלעמען אין דער דעמאָלטיקער יידישער פּאָלעגערייַ, אויף טעאַטער, אויף ליטעראַטור בכלל.

די נסיעה קיין אייראָפּע, אין דער באַגלייטונג פֿון זײַן פֿרוי, האָט געהאָט אויף אַלעקסאַנדראָוון אַן אָפּפֿרישנדיקע ווירקונג. נאָכן צוריקקומען איז ווידער געקומען אַ פֿרייַדיקע געשעענישן אין זײַן לעבן. אין 1908 איז געבאָרן געוואָרן זײַן זון אַלעקסאַנדער. אָבער דאָס גליק האָט ניט לאַנג געדויערט. אַלעקסאַנדראָווס געזונט איז געוואָרן ערגער, עס האָבן זיך באַוויזן סימנים פֿון אַ כראָנישער קראַנקייט. מיטן פֿאָרלאָג איז ער אויך שוין ניט געווען מער פֿאַרבונדן, האָט ער געזוכט זיך מפֿרנס צו זײַן מיט וואָס עס האָט זיך געלאָזן. ער האָט יאָ געקראָגן אַ שטעלע, אָבער ער האָט זי נישט געקענט האַלטן; ער האָט קיין כּוחות ניט געהאָט. זײַן קראַנקייט האָט זיך פֿאָרגערט, ביז ער איז געוואָרן אין גאַנצן פֿאַראַליזירט. פֿינף־זעקס חדשים האָט ער זיך געפֿונען אין אָט דעם אומגליק־לעכן צושטאַנד.

די געשיכטע מיט זײַנעם אַ ליד וואָס איז געדרוקט געוואָרן ערשט נאָך זײַן טויט גיט אונדז אויף אַ רירנדיקן אופֿן איבער וועגן זײַן קראַנק זײַן. זײַן זון איז געבאָרן געוואָרן דעם 19טן מײַ 1908. קורץ נאָך דעם איז דער פֿאָטער אַוועקגעפֿאָרן אין די בערג, לויט דער עצה פֿון דאָקטוירים. דאָרטן האָט ער דעם 1טן יוני אָנגעשריבן די ערשטע דרײַ סטראָפֿעס פֿון ליד. אַ קורצע צײַט שפּעטער האָט ער אָנגעשריבן די ווײַטערדיקע דרײַ סטראָפֿעס און זיי אָפּגעשיקט דער פֿרוי. דעם 18טן יוני איז ער געקומען אַהיים קיין ניו־יאָרק זייער אַ קראַנקער. ער האָט ניט געקענט רוען, ביז וואָנענט ער וועט ניט ענדיקן דאָס ליד, אָבער ער האָט ניט געהאָט קיין כּוח צו האַלטן אַ פּען אין דער האַנט. האָט ער, פֿיר טעג נאָכן קומען אַהיים, אַ שבֿרי־כּלי, דיקטירט זײַן פֿרוי די לעצטע צוויי סטראָפֿעס. אין דער הוספֿה א צו דעם אַרטיקל ברענגען מיר דאָס ליד אין דער פֿאָרעם ווי ער האָט עס אַליין פֿאַרריכט עטלעכע חדשים שפּעטער (און ניט ווי עס איז געווען געדרוקט אין אַרבייטער).[18]

נאָך פֿינף־זעקס חדשים פֿולשטענדיקן פֿאַראַליזיז האָט זיך באַוויזן אַ שטיקל האָפֿענונג. ער האָט אָפּילו דערגרייכט צו אַזאַ מדרגה, אַז ער האָט געקענט אַרומ־גיין זיך אָנשפּאַרנדיק אויף אַ שטעקן. ער האָט געפֿרווט ווידער זיך נעמען צו דער פּען, און ווען ער האָט ניט געקענט שרײַבן אַליין, פֿלעגט ער דיקטירן. דאָקטוירים האָבן געגעבן האָפֿענונגען, אַז ער וועט מיט דער צײַט קענען פֿירן אַ לעבן פֿון אַ מער־ווייניק נאָרמאַל גאַנצן מענטשן. דאָס לעצטע יאָר פֿון זײַן לעבן האָט ער געווויינט מיט דער פֿרוי און קליינעם זונעלע אויף 425 גרענד סטריט, האָרט לעבן אָטוירני סטריט. ביז טאָג האָט דער מעלאָנכאָלישער שרײַ־

[17] זע דעם סוף פֿון הערה 1.
[18] זע וויטער ד׳ 252.

בער ליב געהאַט זיך צו וואַרעמען אויף דער זון, זיצנדיק אויף אַ שטוק לעבן די טרעפ פון הויז. געווען איז דאָס דער סאַמע צענטער פון דער יידישער איסטסיידע. פֿעני מיללער איז געווען אַ קראַנקן־שוועסטער אין דער „נוירסערי סעטלמענט דיספענסערי", אויף 265 הענרי סטריט. דאָרטן האָט זי זיך געטוג אַנגעזעזן מיטן גרויל פון אַרעמסטן און עלנטסטן אין דעם יידישן קוואַרטאַל. נאָך אַ טאָג אַרבעט צווישן די אַרעמסטע און פֿאַרשטויסנסטע, האָבן זיך אַנגע־הויבן אירע פֿליכטן אין איר אייגן הויז: אַרום דעם קראַנקן מאַן און דעם קליי־נעם קינד.

וועג חברים זיינען געקומען צו אַלעקסאַנדראָוון עטלעכע וואָכן פֿאַר זיין טויט, האָט ער מיט זיין אויסזען ניט געקענט מאַכן אויף זיי קיין צו גוטן אײַנ־דרוק. דאָך האָבן זיי ניט חושד געווען, אַז דער סוף איז אַזוי נאָענט. מאַנטיק דעם 21סטן יוני 1909 איז ער געוואָרן אַזוי קראַנק, אַז מען האָט אים צוגעגע־מען אין מאַנטעפֿיאָרע־האָס־שפּיטאָל.[19] צו דער אַלטער נערוונקראַנקייט איז צו־געקומען אַ לונגען־אַנצינדונג, און פֿריטיק דעם 25סטן יוני, עטלעכע רגעס פֿאַר עלף בײַ נאַכט, האָבן זיך פֿאַרענדיקט אַלעקסאַנדראָוס לייַדן.

די לוויה איז פֿאַרגעקומען זונטיק, דעם 27סטן יוני, עלף אין דער פֿרי (פון זיין שוואָגערס, טשאַרלס בערנשטיינס, הויז). אַלעקסאַנדראָו איז געבראַכט געוואָרן צו קבֿורה אויפֿן אַרבעטער־רינג־בית־עולם הר־ציון. הספּדים האָבן געהאַלטן: הערץ בורגין, אַלעקסאַנדראָוס יוגנטפֿרײַנד — אויף רוסיש; ב. וולאַ־דעק — אין נאַמען פון „בונד"; יוסף שלאָסבערג — אין נאַמען פון די אַמערי־קאַנער גענאָסן; יואל ענטין — אין נאַמען פון יידישע שרײַבערס. פון דעם בא־ריכט וועגן דער לוויה, וואָס מיר געפֿינען אין אַרבײַטער (פון 3טן יולי, 1909) נעמען מיר אַרויס:

אלע רעדנער האָבן געשפּראָכן מיט ציטערדיקע שטימען, אָבער ענטין איז נעווען אם מײַסטן איבערוועלטיקט. אין א האַרציקער רעדע, פֿאר־גיסנדיק ביטערע טרערן אויף אַלעקסאַנדראָוס אָרון, האָט ער נערעדט פון דעם שיקזאל פון דעם יידישן שרײַבער אין אמעריקע.

דער אָרון איז אראָפּגעלאָזט נעוואָרן אין קבֿר, באַגלייט פון די טרערן פון אַלע אָנוועזנדע, און פון דעם הארצרײַסנדן וויינען פון אונדזער חברם פֿרוי און פון זיין מוטער.

ענטינס הספּד אויף אַלעקסאַנדראָון האָט געעפֿנט א וועג וואָס האָבן געפֿילט. זי האָט אַרויסגעשריען פון די אַרטיקלען וואָס מען האָט געשריבן נאָך אַלעקסאַנדראָוס טויט, פון די רעדעס וואָס מען האָט געהאַלטן אויף דער טרויער־פֿאַרזאַמלונג[20] (מאַנטיק אָוונט, דעם 12טן יולי, אין מאַנהעטן לייסעום, דער בא־ריכט וועגן דער פֿאַרזאַמלונג איז געדרוקט אין אַרבײַטער פון 17טן יולי 1909), און זי האָט געפֿונען אַן אָפּקלאַנג אויך אין די אַרטיקלען צום ערשטן יאָרצײַט נאָך זיין טויט.[21] „דער יידישער שרײַבער טרינקט זיך אין בלאָטע", זינגען געווען

[19] דער שפּיטאָל האָט זיך ימאָלט געפֿונען אויף דער 138סטער גאַס און בראָדוויי.
[20] זען הוספֿה ב, פֿונקט 1.
[21] זען הוספֿה ב, פֿונקט 2.

יואַל ענטינס צינדנדיקע ווערטער. אַלעקסאַנדראָוו איז פֿאַר אים דער סימבאָל פֿון אַ טראַגישן שרײַבער־לעבן, פֿון אַ טראַגישן טויט. אַלעקסאַנדראָוו איז דער סימבאָל פֿון דעם גורל פֿון אַ מאַראַלישן מענטשן וואָס וויל ניט און קען ניט גיין אויף פּשרות מיט דער ווירקלעכקייט און דער הפֿקרות אין דעם יידישן אימיגראַנטישן לעבן. די איסטסיידער אומקולטור און די הפֿקרות זײַנען בײַ אַלעקסאַנדראָוס טויט אַנטפּלעקט געווארן אין זייער גאַנצער דערשרעקנדיקער און אַפּשטויסנדיקער געשטאַלט. מען האָט אין אַלעקסאַנדראָוון דערזען דעם איידעלן און גלייביקן דאָן־קיכאָט וואָס גייט אַרויס אין אַן אומגלײַכן קאַמף קעגן דער הפֿקרות, וואָס אַ סך איידעלע קולטור־טוערס און פֿײַנע שרײַבערס זײַנען געווען אירע קרבנות. אין אַלעקסאַנדראָוס לעבן האָט מען דערזען דעם סימבאָל פֿון קעמפֿן פֿון אַ דור, פֿון מאַראָל פֿון אַ דור. עס האָט אַ שײַן געטאָן פֿאַר די אויגן דער געראַנגל צווישן רעוואָלוציאָנערע אינטעליגענטן און פֿירערס וווּלגאַרי־זירערס.

פֿאַר דער יידישער אינטעליגענץ איז מיט אַלעקסאַנדראָוס טויט ווידער אויפֿגעקומען די פֿײַנלעכע פֿראַגע: פֿאַר וואָס איז עס געשען, אַז אַזאַ גלענצנדי־קער פּובליציסט, אַ לײַכטער פֿעליעטאָניסט, אַ פֿילזײַטיקער שרײַבער, וואָס ער איז אי גרינג אויף דער פּען אי ערנצט אין זײַן אַרבעט, אַ מענטש פֿון אַ גרויסער קולטור — זאָל ניט האָבן קיין טעגלעכע טריבונע צו רײַדן צו די מאַסן וואָס האָבן זיך געגייטיקט אין זײַן ווארט? איצט, מיט 35 יאָר שפּעטער, קען מען געבן אַ געשיכטלעך־סאָציאָלאָגישן ענטפֿער. יעמאָלט איז עס געווען אַפֿענע ווונד און קלעמענדיקער וויטאָג. דעריבער זײַנען די רעדעס און די אַרטיקלען אַרום אַלעק־סאַנדראָוס טויט אַזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער תקופֿה.

אָבער דער ביטערער גורל איז נאָכגעגאַנגען אַלעקסאַנדראָוון אויך נאָך זײַן טויט. עטלעכע טעג נאָך דער לוויה (דעם 30סטן יוני) האָבן שרײַבערס און פֿרײַנד פֿון פֿאַרשטאָרבענעם, בײַ אַ פֿאַרזאַמלונג אין רעדאַקציע פֿון אַרבײַטער, אויסגעקליבן אַן „אַלעקסאַנדראָוו־מעמאָריאַל־קאָמיטעט" וואָס האָט זיך מתחייב געווען: 1) אַראָנזשירן אַן אַלעקסאַנדראָוו־מעמאָריאַל־מיטינג, 2) זאַמלען אַלעק־סאַנדראָוס אַלע שריפֿטן און אַרויסגעבן זיי אין בוכפֿארעם, 3) שטעלן אַ מצבה אויף זײַן קבֿר, און 4) אַרויסגעבן אַ פֿאַסטקאָרטל מיט אַלעקסאַנדראָוס בילד און מיט זײַן זייער פֿאָפּולער קאַמפֿסליד „חבֿרים אין קאַמף" („אַ ליבער, מיר האָבן געשלאָסן . . ."). די טרויער־פֿאַרזאַמלונג האָט מען אַרגאַניזירט, די מצבה אויפֿן קבֿר האָט מען געשטעלט און דאָרטן אויסגעקריצט דאָס קאַמפֿסליד, אָבער קיין פֿאַסטקאָרטל איז ניט אַרויס און זײַנע שריפֿטן האָט קיינער ניט אַרויסגעגעבן. ניט געקוקט אויפֿן שטורעם, אַז „דער שרײַבער טרינקט זיך אין בלאָטע", האָט מען אַלעקסאַנדראָוס שריפֿטן געלאָזט דערטרונקען ווערן אין די וואַסערן פֿון פֿאַרגעסנקייט.

אמת, מען דאַרף צוגעבן, אַז געוויסע באַמיונגען אַרויסצוגעבן די שריפֿטן האָבן זײַנע חבֿרים יאָ געמאַכט. מען האָט זיי צונויפֿגעקליבן, זיי מסדר געווען, און ווען ניט אַ צופֿאַל וואָלטן זיי אַ פּנים יאָ אַרויס. דער גאַנצער מאַטעריאַל איז

פֿאַרברענט געוואָרן בײַ אַ שרפֿה אין אָפּיס פֿון עס־על־פּי. אַ ביסל שפּעטער, אין 1910, איז אונטערגעגאַנגען דער אַרבייטער, דער אָפּיציעלער אַרגאַן פֿון דער ייִדישער סעקציע פֿון עס־על־פּי. דערווײַל איז מען אָפּגעקילט געוואָרן צום פּלאַן אַרויסצוגעבן אַלעקסאַנדראָוס שריפֿטן. ביסלעכווײַז האָט מען אים גענומען פֿאַרגעסן.

אין דער געשיכטע פֿון דער ייִדישער פּובליציסטיק און פֿון ייִדישן פֿעליע־טאָן דאַרף אָבער אַלעקסאַנדראָוס נאָמען פֿאַרנעמען גאָר אַ חשובֿ אָרט. זײַן שפּראָך איז געווען רײַך און קלאָר, דורכגעזאָפּט מיט אידיאָמאַטישקייט. ער האָט פֿאַרמאָגט דאָס ליטווישע ייִדיש פֿון אַ ייִד אַ תּלמיד־חכם. אָחוץ אין דער פּוב־ליציסטיק האָט ער זיך אויסגעצייכנט אין דער קליינער צאָל קריטישע אַרטיקלען וואָס ער האָט אָנגעשריבן. ער איז געווען געניגט צו אַנאַליז און ער האָט באַ־טראַכט ווערק מיט זייער אַ פֿײַנעם חוש. קיין ספּעציעלע פֿילאָסאָפֿיע פֿון ליטע־ראַטור האָט ער ניט געהאַט פֿאַרמולירט, און זײַן גלייבן אין קריטיק איז דאָס גלייבן פֿון די רוסישע פֿאָלקיסטן און פֿון די ייִדישע קריטיקערס סוף נײַנציקער און אַנהייב הײַנטיקן יאָרהונדערט. זײַן בליק אויף קריטיק ווערט אין גאַנצן קלאָר דורך זײַן אַרבעט וועגן איבסענען (צוקונפֿט, מאַרץ 1906) און דורך דעם אַרטיקל וועגן שלום אַש „שטעטל" (צוקונפֿט, אָקטאָבער 1906). אַלעקסאַנדראָוו גייט ניט צו צו אַ ווערק מיט אַ פּובליציסטישער „מאַרקסיסטישער" מאַס, ווי מען האָט עס געטאָן יענע צייטן אין דער ייִדישער אַמעריקע. ער האָט געהאַט זײַן עטיש־געזעלשאַפֿטלעכן צוגאַנג און ער האָט געהערט צו יענע וואָס האָבן געוואָלט „גוטע ליטעראַטור, און דער עיקר ריינע ליטעראַטור" — אַ פֿראָזע, וואָס איצט האָט זי אַ קנאַפּן אינהאַלט, אָבער יעמאָלט איז זי געווען אַ גרענעץ־ליניע. אין יענער צײַט, וועו עס האָט זיך ערשט געהאַט אָנגעהויבן דער קאַמף פֿון אַ קליינער גרופּע „עסטעטן", פֿון מענטשן מיט העכערע פֿאָדערונגען און מער קולטור, האָט מען אַ מענטשן פֿון אַלעקסאַנדראָוס שניט באַטראַכט פֿאַר אַן „עסטעט".

אין זײַן קריטיק גיט אַלעקסאַנדראָוו זיך אָפּ מיט „אינהאַלט, סטיל און דורכפֿירונג פֿון הויפּטגעדאַנק". ער פֿאַרגעסט אָבער קיין מאָל נישט חוץ די ריין ליטעראַרישע פֿאָדערונגען, אַז קונסט מוז זײַן געזעלשאַפֿטלעך אין איר ווערצל, אַז זי מוז זײַן „גוט" און „פֿאַרנינפֿטיק". למשל בײַם אַנאַליזירן אַש „שטעטל" (אַגב איז דאָס אַן אינטערעסאַנטער און גוט אָנגעשריבענער אַרטיקל), ווײַזט ער אָן: „אַש מוסרט קיינעם נישט, דרשנט ניט קיין שום מאָראַל, ניט קיין אַלטע, ניט קיין נײַע; פּראָטעסטירט ניט קעגן די בייז פֿון דער וועלט; קעמפֿט ניט פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכע אידעאַלן. ער איז ניט מער ווי אַ קינסטלער, אַ דינער פֿון דער ריינער קונסט. ער קען מאָלן, האָט חשק דערצו און מאָלט". און ווײַטער: „אַ מערקווירדיקן הומאָר באַזיצט דער שרײַבער, אַ ווייכן, אַ ווארעמען, אַזוי ווי די בילדער וואָס ער מאָלט, און עס טראָגט זיך מחמת דעם פֿון די בילדער אַ שטראָם פֿון שלום אי מיט דער רשעותדיקער וועלט, אי מיט דעם פֿאַרכמאָרעטן און מיט בליי אָנגעלאָדענעם הימל". אין דער זעלביקער צײַט זעט ער גלײַכצײַטיק עט־לעכע חסרונות, „סימבאָלישע פֿאַרדרייענישן": „דער סטיל איז אומעטום אַן

אויסגעצייכנטער, אָבער שוין צו פֿיל געפּוצט אין סימבאָליש פֿעדערן. נעמט למשל אָנאָ זאַץ: ׳צווישן די טונקעלע פֿאַלדן פֿון די פּעלצן האָלט זיך נאָך אויף דער טונקעלער סוד פֿון דער נאַכט, וואָס זיי האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט׳ . . . נו, וואָס, זײַט מוחל, וועט דאָ פֿאַרשטיין אַ פּראָסטער מענטש, דער מאַסאָוועט לעזער? אַ פּאָר אויגן וועט ער אויסגלאָצן, מיט די פֿלייצעס קוועטשן. די מאַסע נעמט איבער הויפּט ניט אָן קיין סימבאָליזמוס. און ס׳איז כּלעבן אַ שאָד, וואָס שלום אָש האָט אַ ניגונג, און אַ גאַנץ שטאַרקע, צו סימבאָליסטישע פּאָר־דרייענישן״.

אין דעם פֿאַרוואָרט צו דער פֿרײַער שטונדע וואָס ער האָט רעדאַגירט דריקט אַלעקסאַנדראָוו אויס זײַן אַני־מאמין בנוגע לִיטעראַטור און איר שליחות פֿאַרן פֿאָלק. דעריבער ברענגען מיר פֿון דאָרטן דעם ווײַטערדיקן גרעסערן אָפּשניט:

די פֿרײַע שטונדע טרעט ניט ארויס אונטער דער פּאָן פֿון פּאַרטיײַשע אינטערעסן. זי איז ניט קיין פּאַרטיי־אָרגאַן, האָט ניט קיין שום טענדענץ. די פֿרײַע שטונדע איז אַ ריין לִיטעראַרישער זשורנאַל, ניט מער און ניט ווייניקער. אָבער וואָס זי באַצוועקט און צו וואָס זי וועט שטרעבן מיט אַלע מעגלעכקייטן איז צו געבן גוטע לִיטעראַטור, צו דינען דער שיינער קונסט אין דעם ריכטיקן זין פֿון וואָרט. אין דעם זשורנאַל וועט דער לעזער געפֿינען אזעלכע ווערק וואָס זײַנען עכט לִיטעראַריש, ד״ה וואָס באַפֿרידיקן באַשטימטע פֿאָדערונגען בנוגע צום אינהאַלט, צום סטיל, צו דער דורכפֿירונג פֿון הויפּטגעדאַנק.

די פֿרײַע שטונדע איז אָבער אין דער זעלביקער צײַט אויך אַ קולטור־זשורנאַל, טאָקע דורך דעם אָליין שוין וואָס זי באַצוועקט זיך אָפּצוגעבן נאָר מיט גוטע לִיטעראַטור. די פֿרײַע שטונדע האָט זיך אַוועקגעשטעלט פֿאָר איר נאָענטסטע אויפֿגאָבע צו פֿאַרשפֿרייטן אין דער יִדישער מאַסע אַ בעסערן באַגריף פֿון קונסט, אַנטוויקלען אין איר אַ פֿײַנערן געשמאַק, פֿאַראינטערעסירן זי אין דעם לעבן פֿון דער גרויסער און בריײטער וועלט, אין דעם לעבן פֿון די אומות העולם, אין דעם לעבן פֿון מענטשנס הארץ און מענטשנס נשמה, אין דעם לעבן פֿון דער שיינער, רײַכער, אייביק בלִיענדער נאַטור מיט אירע מילִיאָנען־מילִיאָנען אומבאַגרײַפֿלעכע וווּנדער, צויבער־מלוכות, וועלטן און וועלטלעך.

די פֿרײַע שטונדע וועט תּמיד פֿאַרלײַבן טרײַ צום הויליקן געבאָט, וואָס זי האָט זיך געזומען פֿאָר איר מאָטאָ:

פֿאַרזייט וואָס אײַז אייביק און גוט און פֿאַרנינפֿטיק,
פֿאַרזייט מיט אַ מאָלק,
אַ האַרצלעכן דאַנק וועט אײַך אָפּגעבן קינפֿטיק
דאָס יִדישע פֿאָלק . . .

אָט דער פּאַראַפֿראַז פֿון נעקראָסאָוון איז ניט בלויז געווען אַ מאָטאָ וואָס האָט זיך געפּאַסט צו אַ זשורנאַל וואָס אַלעקסאַנדראָוו האָט רעדאַגירט, נאָר צו אַלע זײַנע לִיטעראַרישע ווערק, צו זײַן גאַנץ לעבן . . .

טיף און דורכדרינגלעך איז אַלעקסאַנדראָוו אין זײַן עסיי ״די יִדישע לִיטעראָטור אין אַמעריקע״ (געדרוקט אין דער בײַלאָגע צום פּעטערבורגער פֿרײַנד

— דאָס לעבן, נומ׳ 5, 1905). דאָס איז אַן אַנאַליטישער אַרײַנבליק אין דער געלער פרעסע, אין דער שונד־לִיטעראַטור. די „הענט" אין די רעדאַקציעס, די „פֿאַרקויפֿטע נשמות" וואָס ווערן דאָרטן אָנגעגרִיפֿן, האָבן אים דעם אַרטיקל קיין מאָל ניט געקענט מוחל זײַן. דאָס בילד וואָס אַלעקסאַנדראָוו האָט דאָרטן אויפֿגעשטעלט פֿון דער ייִדישער לִיטעראַטור אין אַמעריקע וועט אויך שטענדיק פֿאַרבלִיבן אַ ווִיכטיקער דאָקומענט פֿאַרן פֿאָרשער. זײַן באַשולדיקונג ווערט נאָך שאַרפֿער דורך דעם וואָס ער ווִיזט אויף, אַז גראָד אין אַמעריקע איז די צײַט פֿאַר אַ רײַכער און ריינער לִיטעראַטור געווען זייער אַ גינסטיקע. די נײַע שטראָמען מענטשן האָבן געשאַפֿן די מעגלעכקייטן פֿאַר אַ גרויסן מאַרק, נאָך מער — זיי האָבן געשאַפֿן אַ נײַ, אַ מערקווערדיק לעבן. דער מין מענטש איז אונטער דעם נײַעם הימל געוואָרן אַן אַנדערער, אַ נײַער טיפּ פֿאַר אַ נײַער טעמאַטיק. ער שרײַבט:

די צוואַנגען, אין וועלכע עס האָט זיך געצאָפּלט דער גײַסט אויף יענער זײַט ים, זײַנען געבליבן אין וועג, און דאָ איז ער פֿרײַ געוואָרן, אויסגעלִיטערט, באַפֿרישט מיט נײַע בלוטן, נײַע פֿוחות. דער עקאָנאָמישער יאָך האָט צײַטנווײַז זיך געלאָזט טאָקע פֿילן נאָענט שטאַרק, אָבער די אַרומיקע אָטמאָספֿערע האָט אים געמאַכט מילד, דערטרעגלעך, שטענדיק געמונטערט מיט א האָפֿענונג, מיט א נײַער אויסזיכט אויף בעסער . . . דער שטאָף האָט מער גערייצט די שאָפֿונגסקראָפֿט פֿון שרײַבער. ער האָט אים געגעבן ברייטע מעגלעכקייטן זיך צו פֿאַרטיפֿן אין דעם מענטשנס נשמה, דער עיקר — אין דער ייִדישער נשמה. דאָרטן, אין קלײנעם שטעטל, איז דער ייִדישער מענטש פֿון אן אלטער וועלט. ער לעבט אין א באַשטימטן, אין אן אײַנגעשטעלטן, אָבער אויך אין א שמאָלן קרײַז פֿון דענקען און פֿילן. דאָ, אין אמעריקע, איז ער ארויס פֿון די ד׳ אמות, אראָפּגעוואָרפֿן פֿון זיך דעם אלטן קאָפּטל און אַרויפֿגעצויגן א נײַעם, געניײט נאָכן לִיטישן שניט, אָדער ער האָלט אין מיטן דער עובדא . . . א שפּאָגל נײַער ייִד איז באַשאַפֿן געוואָרן אויף אזא דרך און זײַן פּסיכאָלאָגיע איז געווען א זעלטן רײַכע . . . א בריִטע וועלט פֿון לעבן און שטרעבן . . . אלץ איז דאָ געווען אנדערש: די אָפּשטאָמונג, די דערציונג, די שפּראַך, די לעבנס־פֿאָדערונגען, די באַדערפֿענישן, די אמונה, די פּאָליטישע רייפֿקייט, דאָס עסן, דאָס קלײדן זיך, דאָס יאָגן זיך נאָך פֿרנסה, דאָס באַהאַנדלען דעם שכן — בקיצור יעדער האָט געהאָט זײַן ארט קעמפֿן, לעבן און שטאַרבן.

אַלעקסאַנדראָוו שטעלט זיך אָפּ אויף די שטאַרקע סיכסוכים וואָס זײַנען דאָ אויפֿגעקומען צוליב די היפּוכדיקע אינטערעסן, אויף די צוזאַמענשטויסן פֿון פֿאַרשיידענע שטאַנדפּונקטן, מינהגים, לשונות, אמונות. און מיט דעם אַלעם איז געקומען דאָס געפֿיל, אַז מען מוז זיך האַלטן צוזאַמען, געאייניקט אין קאַמפֿן קעגן עקספּלאָאַטאַציע, קעגן אַסימילאַציע. און דאָך זײַנען כּסדר פֿאָרגעקומען קאַמפֿן: אין די משפּחות — צווישן צוויי דורות, צוויי קולטורן, צוויי לעבנס־געפֿילן, און אַ קאַמף אין דער אינעווייניקסטער וועלט גופֿא. אַלעקסאַנדראָוו זעט אין דעם אַלעם אַ רײַכן פּסיכאָלאָגישן מאַטעריאַל וואָס דער ייִדישער שרײַבער דאַרף נאָר אויסגעניצט. אין אזא וועלט האָט דער שרײַבער געדאַרפֿט זײַן

ניט נאָר אַ קינסטלער פֿון אַ נייעם לעבן, פֿון אַ נייער נשמה, ער האָט אויך באַ־דאַרפֿט זײַן אַ לערער, אַ דערציער, אַ פֿירער, אַ וועגווײַזער. און ניט דערפֿילט האָט דער יידישער שרײַבער אין אַמעריקע זײַן שליחות!

דאָס איז אַלעקסאַנדראָוס טרויעריקער אויספֿיר. און ער גיט אָן געוויסע סיבות פֿאַר דעם דורכפֿאַל: די נויט פֿון יידישן שרײַבער איז געווען אַ גרויסער שטער, און די גרענדע וואָס די גאַלע פּרעסע האָט געפֿירט. די רעדאַקציעס זײַנען געווען קבֿרים פֿאַר אמתע טאַלאַנטן. די גאַלע פּרעסע האָט געצוווּנגען דעם שרײַבער זיך אויסצוטיטן אויף קליינגאַלט און זי האָט אויסגעזויגן פֿון אים זײַן גאַנצע שאַפֿונגס־ענערגיע. חוץ דעם זײַנען נישט געווען קיין גאַלטערע שרײַ־בערס, „וואָס זאָלן זײַן די וועכטער פֿון דורך יאָרן אײַנגעגרונטעוועטע ליטעראַ־רישע טראַדיציעס". די גאַלע פּרעסע באַמיט זיך מיט אַלע כּוחות זיך צוצופּאַסן צום יידישן לייענער און ניט זי דערהייבט אים, בעת דער קולטורגאַלער מצב פֿון דורכשניטלעכן יידישן לייענער איז זייער אַ נידעריקער. די טענדענץ אין דער ליטעראַטור האָט אַרויפֿגעצוווּנגען אַ מין מעכאַניזשקייט, אַ מין ניט־שעפּע־רישקייט אויפֿן שרײַבער; זײַן רעאַליזם איז געווען ניט קיין טיפֿער, אַ פֿאַטאַגראַ־פֿישער. און די ביטערסטע סיבה איז די וואָס די אינטעליגענץ אַנטלויפֿט פֿון אונדז.

פֿון אָט די העכערע פֿאַדערונגען פֿאַר ליטעראַטור, ווי זיי ווײַזן זיך אַרויס אין זײַנע אַרבעטן, אין זײַנע עסייען, אין זײַן אַני־מאמין, האָט אויך געשטאַמט אַלעקסאַנדראָוס יידישיזם און זײַן קוק אויף דער יידישער קולטור. געקומען צום אויסדרוק איז אָט דער יידישיזם אין דער פּרינציפּן־דערקלערונג פֿון „יידישן ליטעראַטור־פֿאַראיין", וואָס אַלעקסאַנדראָו איז געווען איינער פֿון זײַנע הויפּט־גרינדערס (אין איינעם מיט ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, לעאָן קאָבריִן, אַבֿרהם ליעסין, קלמן צונזער, מרים שמר, י. ל. כהן און אַנדערע). דאָס איז געווען אין 1905, דרײַ יאָר פֿאַר דער טשערנאָוויצער קאָנפֿערענץ, אַ סך מיט יאָרן פֿאַר דער שאַ־פֿונג פֿון יענע קולטור־לייגעס און קולטור־געזעלשאַפֿטן וואָס האָבן געפּרוּווט דורכצופֿירן אין לעבן די פּרינציפּן פֿון יידישיזם. אין זײַן לעקסיקאָן[22] כאַראַק־טעריזירט זלמן רייזען דעם פֿאַראיין ווי די „ערשטע אויסגעשפּראָכן יידישיס־טישע אַרגאַניזאַציע". אין דער נאָטיץ אין יוואָ־בלעטער, וואָס מיר האָבן זי דער־מאָנט אין אַנהייב פֿון דעם אַרטיקל, שרײַבט זלמן רייזען, אַז אָט דער ליטעראַ־טור־פֿאַראיין איז איינע פֿון די ערשטע מאַניפֿעסטאַציעס פֿון דער נייער באַצײַונג צו דער יידישער קולטור. ער האָט געהאָט אַ בריייטע פּראָגראַם „וואָס האָט אַנ־געהויבן רעאַליזירט צו ווערן ערשט אין יאָרן אַרום און איז טיילווײַז אויך די אַרבעט פֿון דעם מיט 20 יאָר שפּעטער געגרינדעטן יידישן ווויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט". ער גיט אויך צו: „ריכטיק האָט אַלעקסאַנדראָו אָפּגעשאַצט די באַווּעגונג וואָס האָט אַרויסגערופֿן די גרינדונג פֿון דעם יידישן ליטעראַטור־פֿאַראיין". דאָס זעט מען בולט פֿון אַלעקסאַנדראָוס קאָרעספּאַנדענץ אין דאָס לעבן (נומ׳ 5, 1905) וועגן דער גרינדונג פֿון פֿאַראיין. מיר לייענען דאָרטן:

[22] ב, ו, שפּאַלט 103.

די באַווענונג איז עכטע פֿאָלקס־באַווענונג. זי טראָגט אין זיך א גע־זונטן קערן, דעם קערן פֿון נאציאָנאַלן באַווּסטזיין, פֿון זעלבסט־באַ־פֿרייונג און זעלבסט־באַשאָונג . . . דאָס איז ניט דער ערשטער ליטע־ראַטור־פֿאַראיין בײַ יידן. א סך זײַנען שוין פֿרײַער געווען, אי אין רוס־לאַנד אי דאָ אין אַמעריקע. אָבער צווישן יענע אַלע פֿאַראיינען און דעם איצטיקן איז דאָ א וויכטיקער אונטערשייד. יענע פֿאַראיינען האָבן גע־קוקט אויף די יידישע ליטעראַטור נאָר ווי אויף א מיטל צו בילדן דאָס פֿאָלק, כּדי דאָס פֿאָלק זאָל שפּעטער קענען איבערגיין צו דער ליטערא־טור פֿון די אומות־העולם. און אַזוי באַגרענעצט ווי זייער קוק איז געווען, איז אויך געווען זייער פּראָגראַם און אַרבעט. אָט דער נײַ געגרינדעטער פֿאַראיין שטעלט זיך אויפֿן שטאַנדפּונקט, אז די יידישע ליטעראַטור דארף זײַן א צוועק פֿאַר זיך אַליין, אז זי האָט אַן עקסיסטענץ־באַרעכטי־קונג ווי די גויִשע ליטעראַטורן און אז זי מוז לעבן און וועט לעבן, פֿלעזמן עס וועט לעבן אין נאציאָנאַלן באַווּסטזיין דאָס פֿאָלק, וועמעס גײַסט זי דריקט אויס, און לעבן דווקא אין דער יידישער שפּראַך, ווײַל דאָס איז די שפּראַך פֿון דעם גרעסטן טייל פֿון פֿאָלק, און נאָר אין דער שפּראַך איז זי אין שטאַנד צו פֿארשפּרייטן איר מעכטיקע קולטורעלע ווירקונג.

אָט דער סאָציאַל־באַווּסטזיניקער ריכטער פֿון ריינער ליטעראַטור, פֿון ריי־נער פּובלעציסטיק, איז אויך געווען נאָציאָנאַל־באַווּסטזיניק.

זײַנע לידער (חוץ שטיפֿערײַען, פֿאַרשיידענע פֿעליעטאָנען אין גראָמען) זײַנען געווען אויף סאָציאַלע מאָטיוון. דער סאָציאַלער מאָטיוו איז בײַ אַלעקסאַנד־ראָוון געווען ניט קיין ענין פֿון מאָדע, אַפֿילו ניט בלויז אַן ענין פֿון קאָפּ, נאָר אַן אָרגאַניש־לעבעדיקער אויסדרוק פֿון זײַן לעבנסבליק, און ער איז גע־קומען פֿון דער „האַרציקייט" און „נשמהדיקייט" וואָס האָט זיך געקניפּט מיט דעם וואָס איז „אייביק, גוט און פֿאַרנינפּטיק". צווישן די לידער וואָס עס האָט זיך אײַנגעגעבן צונויפֿצוקלײַבן איז פֿאַראַן א גרעסערע צאָל וויגלידער. עס איז שווער צו זאָגן, צי דאָס איז א צופֿאַל. דאָ קען זײַן די השפּעה פֿון לערמאָנטאָוס „ווּיגלידל", פֿון נאָכמאַכן נעקראַסאָוון וואָס האָט אויסגענוצט אָט די פֿאָרעם פֿאַר א ביטערן סאָציאַלן הומאָר. דאָ האָט געקענט אויך זיך אַרויסווײַזן אַלעקסאַנדראָוס דראַנג צו פֿאָלקסטימלעכקייט. די שפּראַך אין די לידער איז שטענדיק קלאָר, דורכזיכטיק און זאַפֿטיק. זייער ווייניק דיכטערס האָבן געקענט אין אַמעריקע סוף פֿאַרנאָגנעגענס און אַנהייב דעם יאָרהונדערט שרײַבן אויף אָזאַ יידיש. די פּשטות און היימישקייט מערקן זיך באַזונדער אין די „צוויי וויגלידער"[23] וואָס וויגען פֿרײַ נאָכגעמאַכט נעקראַסאָוס „פּעסניא יעריאָמושקע". דורך וויגלידער דריקט אויך דער דיכטער אויס דעם אונטערשייד צווישן דער אַלטער וועלט און דער נײַער.

די פֿעליעטאָנען אין גראָמען זײַנען ס'רובֿ שטיפֿערײַען. דאָרטן טרעפֿט זיך אויך, אַז אַלעקסאַנדראָוו „טשעפּעט" זיך צו די „דעקאַדענטן", און פֿאַר „דעקאַדענטן" האָט מען אין יענער צײַט באַטראַכט די פֿאַרגייערס און די צוגרייי־

[23] זען הוספֿה א, פּונקט 2.

טערס פֿון די „יונגע", ווי למשל: יואל סלאָנים און מ. י. חיימאָוויטש. אין אָט די פּעליעטאָנען איז דער פּערז פּליסיק, די גראַמען גרינג און גלאַט, און עס פּילט זיך זייער אַ לייכטע פּען.[24]

אין אַלעקסאַנדראָוס ארכיוו זיינען פֿאַרבליבן עטלעכע רוסישע לידער. זיי זיינען נאָכמאַכונגען אָדער פֿאַראָדיעס פֿון באַוווסטע רוסישע מוסטערן, למשל: פֿון פּושקינס „בראָזשו לי יא וודאָל׳ אויף שומניך". דאָס זיינען שטיפֿערייען, וואָס דער דיכטער האָט זיך ניט באַצויגן ערנצט צו זיי. עס איז אַ מערקווערדיקע דערשיינונג: כּמעט אַלע יידישע דיכטערס וואָס האָבן געשריבן דאָ אין רוסיש זיינען אין רוסיש געווען איבערזינגערס פֿון באַקאַנטע טענער. אין זייערע יידישע לידער, אַפֿילו דאָרטן וווּ עס האָבן זיך אויך געהערט די זעלביקע טענער, איז דאָך פֿאַראַן אויך אַן אָריגינעלער עלעמענט, אַן אייגענער טאָן, נאָר דאָרטן דריקט זיך אויס דאָס אייגענע פֿון דעם דיכטער.

ניט אין אַלע אַלעקסאַנדראָוס לידער קען מען געפֿינען די אָנגענומענע און באַקאַנטע טענער פֿון דער רוסישער פּאָעזיע. זיי ווערן אָריגינעלער, יידיש אָריגינעלער. צום טייל איז גורם דערצו זייער פֿאַלקסטימלעכער יידישער לשון. מיר האַלטן פֿאַר אָריגינעל זיינס אַ לייד „די גוואַלדגלאַק", וואָס איז אָבּ אין גאַנצן אומבאַקאַנט.[25] צו זיינ „מיינ לייד" („וועמעס שטימען הער איך קלינגען . . .") האָט דער יונג פֿאַרשטאַרבענער קאָמפּאָזיטאָר מאיר פּאָזנער אָנגעשריבן מוזיק, און דערמיט האָט ער מחיה מתים געווען דאָס לייד. אָבער בלי ספֿק דאָס פּאָפּולערסטע איז זיין רעוואָלוציאָנער לייד: „אָ, ליבער, מיר האָבן געשלאָסן אויף לעבן און טויט אַ פֿאַרבאַנד, מיר שטייען אין שלאַכט ווי געוואָסן, די פֿאָנע די רויטע אין האַנט . . ." וועגן אָט דעם לייד קען ניט איין יידישער רעוואָלוציאָנער פֿון אונ אַרום 1905 איבערגעבן זכרונות און שטימונגען וואָס זיינען באַלויכטן מיט אַ מאַרטירער־שיין, מיט אַ גלאָנץ פֿון חלום־ און וואָר־העלדישקייט.[26]

חיים אַלעקסאַנדראָוו איז געווען אַן איידעלע און ריינע פּערזענלעכקייט, אַ געטרייער פֿאָלקספֿרײַנד, אַן איבערגעבענער פֿאָלקסדינער, אַ שרייבער מיט אויסגעהאַלטענע פּרינציפּן, אַ פֿאָלקסטימלעכער דיכטער, אַ פֿײַנער קריטיקער, אַ סימבאָל פֿון קולטורעלקייט און שרייבערישער דערהויבנקייט אין אַ צייט פֿון שלעכטע מידות און געלער פּרעסע. ער האָט ניט פֿאַרדינט, אַז מען זאָל אים פֿאַרגעסן.

---

[24] זען הוספֿה א, פונקט 3.

[25] זען הוספֿה א, פונקט 4.

[26] אינטערעסאַנט זיינען די זכרונות פֿון אייגעם אַלטער דער הויכער, פֿון נואַרק, נ״דזש, אָפּגעדרוקט אין אַרבייטער פֿון 17טן יולי 1909. אין די עטלעכע שורות זכרונות בשייכות מיטן טויט פֿון מ. סאַרעריוועס (אַלעקסאַנדראָוס פּסעוודאָנים פֿאַר רעוואָלוציאָנערע אויסגאַבעס) ווערט איבערגעגעבן אַ מערקווערדיקער עפּיזאָד בײַם 6טן צוזאַמענפֿאַר פֿון „בונד", האַרבסט 1905, אין דער שוויץ, ווי דאָס זינגען דאָס לייד האָט אין גאַנצן געביטן די שטימונג: „פֿאַרצויבערטע בלייבן מיר שטיין. רוסלאַנד, דער קאַמף, דער אמתער, דער שוידערלעכער, מיט בלוט־קרבנות. עס פֿינקלען אויגן, עס דריקן זיך פֿויסטן, און די טענער קומען טיפֿער, און די ווערטער שטאַרקער, מעכטיקער . . ."

הוספֿה א

אַ קליינע זאַמלונג אַלעקסאַנדראָוום לידער

1. צו מײַן זון

אַז דער שלאָף, מײַן קינד, פֿאַרמאַכט דיר
מיט זײַן צאַרטן ריר דעם בליק, —
„ביסט אַ מלאך!“ זאָגט די מאַמע,
און איר פּנים שײַנט פֿון גליק.

„ביסט אַ מלאך אין די הימלען
דײַן נשמה שוועבט אַצינד
אין די בלאָע, טיפֿע הימלען,
פֿרײַ פֿון זאָרג און ריין פֿון זינד.

און פֿון קוואַלן טרינקט זי דורשטיק
זייער גאָט־געבענטשטן זאַפֿט,
וואָס דו וועסט דאָס גאַנצע לעבן
דאָרטן שעפֿן מוט און קראַפֿט.

שלאָף, מײַן קינד, און זאַמל כּוחות,
שמיד זיך אויס אַ שטאַרקן שוערד,
אַז קיין בייזע מאַכט זאָל קענען
דיר באַזיגן אויף דער ערד.

און זי בייגט זיך אײַן צום מײַלכל,
קושט דעם אָטעם. — „מלאך מײַן!“
שעפּטשעט זי, און אין די אויגן
טוט אַ טרער אַ העלן שײַן.

יע, אַ מלאך . . . ווי אַ חלום
פֿליט אַוועק דײַן זיסע צײַט,
יאָרן קומען, יאָרן גייען,
און דו טרעסט אַרײַן אין שטרײַט,

אין דעם ווילדן שטרײַט פֿון לעבן,
ווי אויף יעדן שטיקל ברויט
זײַנען דאָ אַ צען בעלנים
און עס לויערט רק דער טויט.

שלאָף, מײַן קינד, און זאַמל כּוחות,
שמיד זיך אויס אַ שטאַרקן שוערד,
אַז קיין בייזע מאַכט זאָל קענען
דיר באַזיגן אויף דער ערד.

2. צוויי וויגלידער

שטיל די לופֿט אין קליינעם שטעטל,
פֿוסט און וויסט די שמאָלע גאַס.
אין קאָלוזשע ווי אַ שרעטל
שפּילט זיך משהקע, קויטיק, נאַס.
ס׳ברענט די זון. דער אַלטער מאיר
שפּאַנט דאָס פֿערד און וויישט דעם שוויים.
שׂרה־דבֿורה זיצט בײַם טויער,
האַלט אפֿרימקען אין שויס
און פֿאַרווּיגט אים מיט אַ לידל.
כ׳זיץ דערבײַ און שטרעקע זיך אָן
כאָפּן ווערטער . . . און אַ זידל
גאָר אַ בייזן וויל זיך טאָן
אי דאָס וויבל — די בהמה,
אי דעם שיר מיט זײַן געדאַנק,
אי דעם גיסט פֿון שקלאָפֿן־אימה,
וואָס עס הערט זיך אין געזאַנג.
אײַ־לו־לו־לו . . . אין די אויגן

בײַ די רײַכע קריגן חן
איז ניט גרינג: דעם רוקן בייגן
וועסטו דאַרפֿן . . . יע, מײַן קרוין . . .
חנפֿען זיי, די פּיאַטעס לעקן,
זײַן באַשיידן ווי אַ גראָז,
און אין קהלשע זאָכן שטעקן
ניט אַטוואָזשען זיך די נאָז.
ווען זיי גיבן דיר אָן עצה,
ווי צו פֿירן אויף דער וועלט,
מיט אַ סך, אַ קלאָפּ אין פּלייצע,
פֿרײַנדלעך פּנים, נאָר אָן געלט, —
וויר צעגאַנגען פֿון התפּעלות,
לאָז אַרויס אַ הייסע טרער,
דעם בעל־עצהס גרויסע מעלות
לויב און לויב אַלץ מער און מער.
האַלט דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגן,
ליאַרעם ניט, ווען ס׳טוט דיר ווי,

קריך ניט יענעם אין די אויגן,
ניט פֿאַרגעס — דו ביסט אַ שטרויי,
אַיי־לו־לו־לו־לו . . . נישקשה,
מען געוווינט זיך צו צו אַלץ.
ביסט אַ יִיד און זוכסט פּרנסה,
האָסט שוין ברויט און ס׳פֿעלט דיר זאַלץ, —
ברעך זיך, קאָרטשע זיך אין דרייַען . . .
אַיי, עס טראָסקעט וווּ אַ ריפּ?
מילא! אַז די קינדער שרייַען:
„טאַטע, עסן, עסן גיב!“
ניט פֿאַרליר אין גאָט בטחון:
האָסט אַ צרה — זיץ און קלאָג,
איז דיין שוועריקייט אַ צעבראָכן
פֿאַסט הפסקות, תּהילים זאָג.
קומט אַ גזר מן השמים,
גייט שוין אונטער, מיינסט, די וועלט?
ברענג [דאָס] אומגליק צום בית־חיים —
רייַסן קבֿרים, מעסטן פֿעלד,
נאָר ניט האָב קיין גרויסן וועלער
און עשירות ניט פֿאַרלאָזנ.
גיט מען דיר געקעכץ אַ טעלער,
נעם זשע צו און זאָג אַ דאַנק,
און דערפֿאַר, דערפֿאַר מיינ תּורה,
נאָך די הונדערט צוואַנציק יאָר,
וען דו קומסט אַהין צום בורא,
ביסטו תּיכף ווי אַ בכור.
קריגסט אַ חלק עולם הבא,
גאָר ווי זיי [די] למד וואָוו,
בײַ איין טיש מיט אונדזער גבאי,
מיטן מגיד, מיטן רבֿ.
שלאָף, מיין האַרץ, דער גוטער פֿאַטער
וועט דיר מאַכן זיס דיין רו
און פֿון בייַ וועסט ווערן פּטור,
אַיי ־ לו ־ לו ־ לו ־ לו ־ לו . . .

משהקע באַדט זיך אין קאַלוזשע,
שׂרה־דבֿורה נעבעך מיט.
— „וועסטו שוין שלאָפֿן, אַכזר, נו־זשע?“
— „הערט, איך האָב אַן אַנדער ליד.
גיט אַהער דעם קליינעם שרייַער
כ׳וויג אים אײַן אויף מיינע הענט“.
כ׳נעם דאָס קינד. אַ העליש פֿייַער
אין מיין זינגען זידט און ברענט:
„שטאַרק געבויט און בריַיט געוואַקסן,
טראָגסט מיט שטאָלץ דעם שיינעם קאָפּ.
בייגן וועסט זיך ניט . . . אַן עקשן
ביסט אפֿרים . . . וואַרפֿסט אַראָפּ
פֿון די פּליצעס אין אַ צאָרן,
די נשמה יונג און דרייַסט,
דעם געפּאַק, וואָס לאַנגע יאָרן
האָט געדריקט, געשטיקט דײַן גייַסט;
דעם באַגאַזש פֿון שווערן גלות —
פֿרעהס מכּות, פֿרעהס יאָך —
לאַנגע פֿאות, לאַנגע פּאַלעס,
די מיסחרים פֿון דער וואָך,
פֿול מיט קינאה, שׂינאה, טרערן,
פֿול מיט לויפֿעניש פֿון הינט,
פֿול מיט זידלעך, שילטן, שוערן,
רייַסן, בייַסן, פֿול מיט ווינט;
דעם פֿאַרזאַרגטן קאַלטן שׂכל
און דעם ייאוש וואָס צעברעכט
און אָט דעם רחמנות־שמייכל
פֿון אַ קרבן, פֿון אַ קנעכט . . .
און באַפֿרייַט פֿון אַלטן שימל
גייסט אַרויס אין בריַיטן וועג . . .
אויף דער ערד, און ניט אין הימל
לייגסט דײַן האַפֿענונג אַוועק.
ניט פֿון פֿאַסטן, רייַסן קבֿרים,
זאָגן תּהילים, מעסטן פֿעלד,
ניט פֿון גראָבן זיך אין ספֿרים
קומט די גאולה אויף דער וועלט.
דײַן ישועה קומט פֿון לעבן
וואָס עס רוישט, און הילכט, און שלאָגט
ווי אַ קוואַל, און ווקט אַ שטרעבן
העכער, ווייַטער, וווּ עס טאָגט.
פֿון דעם לעבן וואָס עס צאַפּלט
אין די אָדערן פֿון ברוסט,
און פֿון טויזנט קולות פּלאַפּלט
פֿון ענוס, געזאַנג און לוסט.
שלאָף, אפֿרים . . . קלײַבן כּוח
דאַרפֿסטו, קינד, צו יענער צייַט,
וען עס עפֿנט זיך דײַן מוח
און דו גייסט אַרויס אין שטרייַט.
אין אַ שטרייַט מיט זאָוערוכעס,
מיט מחבלים גרויס און קליין,
אין אַ שטרייַט מיט בייַזע רוחות,
וועלכע שטערן דיר אין גיין.
עס צעפֿאַלן אַלטע געטער,
און דער גייסט — ער ווערט באַפֿרייַט.
דו וועסט זיגן . . . פֿרייַער — שפּעטער,
קומען, קומען מוז די צייַט!“

געדרוקט אין די פֿרייַע שטונדע, אַפּריל 1904.

3. לידער פֿון דאָן־קיכאָט

שמערל דעם דיכטערס מעלאַנכאָליע

אין גאָרטן, פֿאַרטיפֿט אין געדאַנקען,
שפּאַצירט ער אַרום בײַ דעם פֿלאַנקען.
דער הימל איז שווארץ, און די נאַכט
איז אויכעט ווי שמערל פֿאַרטראַכט,
פֿאַרשמאַכט . . .

אין גאָרטן שפּאַצירט ער אַרומעט,
און גרויס ווי די וועלט איז זײַן אומעט.
אין האַרצן בײַ שמערלען איז סם,
זײַן מפּה איז טיף ווי דער ים,
בים־באָם . . .

און שטיל איז אַרום ווי אין קבֿר;
אַ שוידער גייט דורך יעדן אבֿר.
בײַ שמערלען אין קאָפּ איז אַ בראַנד,
און שמערל איז בלײַך ווי די וואַנט,
ווי שמאַנט . . .

וואָס הער איך? וואָס זע איך? וואָס פֿיל איך?
וואָס זאָג איך? וואָס טראַכט איך? וואָס ווייל איך?
וואָס גיי איך בײַם פֿלאַנקען אַרום?
וואָס טרעף איך נאָר וועגט אומעטום?
בום־בום . . .

אוי, שמערל, נישט מאַך דאָ קיין טעות!
דו האָסט מעלאַנכאָליע משמעות.
דאָס איז אַ פּאָעטישע קרענק . . .
דער קריגט זי וואָס האָט אין די בענק —
אַ קרענק . . .

די גבֿירה

(אַ פּאַראָדיע)

דו האָסט דיאַמאַנטן און פּערל,
און זײדענע קליידער אַ ים,
דײַן מאַן איז דער מלוה ר׳ בערל —
וואָס ווילסטו נאָך מערער, מאַדאַם?

אין מיקוה, אין שול, אין די יאַטקעס,
קריגסט כּבֿוד דאָרט גאָר אָן אַ שיעור,
דו גייסט צו די גדולים אויף לאַטקעס —
מײַן לעבן, וואָס נאָך ווילט זיך דיר?

דו פֿאָרסט אין די וואַרעמע בעדער,
און ווייסט פֿון אַ קערטל דעם טעם,
אין הוט טראָגסטו אַ שטרויסענע פֿעדער —
וואָס ווילסטו נאָך מערער, מאַדאַם?

ביסט גרויס בײַ זיך ווי אַ גראַפֿיניע,
שטאָלצירסט וואָס דײַן מאַן איז אַ גביר,
די וועבער — זיי פֿלאַצן פֿון קינאה, —
מײַן לעבן, וואָס נאָך ווילט זיך דיר?

געדרוקט אין אַרבייטער־צײַטונג, 2טן אויגוסט, 1902.

4. די גוואַלדגלאָק

אַ בית־עולם פֿאַרשלאָפֿענערהייט . . . פֿינצטער און שטיל . . .
ניט אַ שורך אין די גאַסן די טויטע . . .
ווען ניט ווען טוט דער ווינט מיט אַ לאָדן אַ שפּיל
און אַנטלויפֿט ווי פֿון פֿײַער, דער שוטה . . .
פֿלוצלינג . . . הערט נאָר . . . וואָס איז דאָס? . . . אַ קלאַנג נאָך אַ קלאַנג
טראָגט זיך ראָש פֿון דעם טורעם דעם הויכן.
די גוואַלדגלאָק! אוי ווי . . . איר מעטאַלן געזאַנג
איז פֿון שטורעם, טרעוואָגע אַ צייכן . . .
און ער לעכערט די לופֿט,
און ער וועקט און רופֿט
מיט אַ ווילדער אַכזריות — דער קלאַנג;
און אָן אימה, אַ שרעק,
אָן אַ זין, אָן אַן עק,
אין די מוחות פֿאַרקריכט ווי אַ שלאַנג.

וואָס זשע ברומט די גוואַלדגלאָק אין מיטן דער נאַכט?
האָט דאָס רויטע געשפּענסט פֿון אַ פֿייער
זיך באַוויזן אין גאַס און אַ חורבן געמאַכט
פֿון אַלצדינג וואָס איז הייליק און טייַער?
איז אַ מחנה פֿון שׂונאים באַפֿאַלן די שטאָט,
ווי אַ כוואַליע פֿון ים זיך צעגאָסן
און די הייזער פֿאַרוויסט און געמאַכט זיי צו שפּאָט,
מיטן טויט די פֿאַרוואַנדשאַפֿט געשלאָסן?
האָט אַ חיה אַ ווילדע אין מענטשנס געשטאַלט
זיך פֿאַרקליבן אין ווינונג פֿון שוואַכע
און געשאָכטן אָן מיטלייד וואָס יונג און וואָס אַלט,
און אַוועק פֿון געזעצלעכער ראַכע?
האָט דער רויקער טייַך פֿון אַ שטורעם צעריצט,
אָן אַ וואַרנונג צעבראָכן די קייטן,
פֿון די ברעגעס אַרויס און די גאַסן פֿאַרפֿליצט,
זיך געוואָרפֿן אויף שטיבער און קליטן?

ניט פֿון פֿלאַמען אַ ים האָט באַלאַגערט די שטאָט,
ניט דער טייַך האָט די קייטן געבראָכן,
ניט אַ מענטש האָט צעטראָטן דעם הייליקן געבאָט
ניט עס פֿייערט דער פֿיַנד אַ נצחון . . .

מיט אַ לייַדיקער טאַרבע, פֿאַרחלשט, פֿאַרשמאַכט,
האַלב פֿאַרפֿראָרן, געבויגן אין פֿירן,
האָט אַ בעטלער, אַ בעטלער אָן אַלטער געשלעפּט זיך בײַ נאַכט
און מיט פּחד געקלאַפּט אין די טירן.
אַ קליין ווינקעלע בעט ער בײַם אויוון, נישט מער,
כאָטש איין ביסל די אבֿרים דערוואַרמען . . .
שוין זשע וועט זיך דאָס קיינער ניט — גאָטעניו, הער! —
איבער אים, דעם פֿאַרטיילטן, ערבאַרמען?
אָבער טויט איז אַרום, און ער הערט ניט קיין קלאַנג.
און ס׳קאָכט אויף אין זײַן האַרצן אַ שטורעם.
ווי אַ בליץ לויפֿט דעם מוח אים דורך אַ געדאַנק . . .
ער וועט קריכן אַרויף אויפֿן טורעם,
און וועט כאַפּן דעם שטריק און צעטרייסלען די גלאָק,
און וועט קלינגען און קלינגען כסדר . . .
זאָל איר דונערנדער קול, ווי די בשׂורה פֿון טאָג,
זיך דערהערן אין איטלעכן חדר!
זאָל ער האָקן אין פֿענצטער, אין טויער, אין וואַנט,
זאָל ער רײַסן פֿון שלאָף פֿונעם זיסן,
זאָל ער ברענען דאָס האַרץ מיט אַ העלישן בראַנד,
זאָל ער וועקן דעם מענטשנס געוויסן ! . . .
און ער לעכערט די לופֿט,
און ער וועקט און ער רופֿט,
מיט אַ וויילדער אַכזריות — דער קלאַנג,
און אַן אימה, אַ שרעק,
אָן אַ זין, אָן אַן עק,
אין די מוחות פֿאַרקריכט ווי אַ שלאַנג . . .

קלינג, גוואַלדגלאָק, אַן אויפֿהער! און זאָל דײַן געזאַנג
הילכן ווײַט פֿון איין עק ביזן צוויײַטן!
זאָל ער רײַסן פֿון שלומער דעם פֿרײַען געדאַנק,
זאָל ער ברעכן פֿאַרבליבענע קייטן!
זאָל דײַן שטורעמדיק קלינגען דערציילן דער וועלט,
אַז פֿון מידקייט און הונגער געטריבן
בײַ אַ טיר איז אַ בעטלער געשטאַנען אין קעלט,
און זײַן בעטן אָן ענטפֿער געבליבן . . .
דו זאָלסט שטערן מיט העזה די רו איבעראַל,
וווּ רחמנות פֿון האַרץ איז פֿאַרשוווּנדן,
און אַ חשבון אַ שטרענגן זאָלסט מאַנען פֿון כּלל
פֿאַר די בעטלערשע טערען און וווּנדן . . .

הוספֿה ב

1. פֿון די רעדעם אויף דער טרויער־פֿאַרזאַמלונג נאָך אַלעקסאַנדראָווס, דעם 12טן יולי 1909

אויסצוגן פֿון אַ באַריכט אין אַרבייטער, פֿון 17טן יולי, 1909 .

ד״ר פֿרענק ראָזענבלאָט:

געגאָסע אַלעקסאַנדראָוו האָט שטאַרק געליטן דערפֿון, וואָס זייער פֿיל פֿון אים איז פֿאַרלאָרן געגאַנגען. ער האָט ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו זאָגן זײַן וואָרט צו די בריידע מאַסן פֿון פֿאָלק. בײַ דער קאָנסטרוקטיווער פּרעסע איז פֿאַר אים זעלבסטפֿאַרשטענדלעך קיין פּלאַץ ניט געווען. און מיט דער „סאָציאַליסטישער״ איז עס אויך ניט געשטאַנען בעסער. געגאָסע אַלעקסאַנדראָוו האָט זיך געמוזט צופֿרידנשטעלן צו רעידן דורך אַ וואַכנבלאָט, דורך דעם ארבייטער, דורך וועלכן ער האָט געקאָנט צוטרעטן, אמת, צו די אינטעליגענטע לעזער, אָבער דאָך ניט צו די בריידע פֿאָלקסמאַסן.

יואל ענטין:

יואל ענטין האָט פֿאַרגליכן די לוויות פֿון יעקבֿ גאָרדין (וואָס איז געשטאָרבן מיט צוויי וואָכן פֿריִער) און חיים אַלעקסאַנדראָוו. צו גאָרדינס לוויה זײַנען זיך געקומען טויזנטער מענטשן, און דעם טויטן־וואָגן האָבן נאָכגעפֿאָלגט פֿילע קאָרעטן פֿול מיט בלומען און קראַנצן . . . צו גאָרדינס לוויה האָבן די יִדישע שרײַבער געשיקט אַ גרויסן קראַנץ, צו אַלעקסאַנדראָוס זײַנען זיי אַליין אויך ניט געקומען. דער רעדנער האָט דאָן אויספֿירלעך געריידט וועגן דער טרויעריקער לאַגע פֿון די יִדישע שרײַבער, וויִ טאָלַנטן ווערן רוינירט אין דער אַטמאָספֿערע פֿון דעם רעדאַקציאָנס־שאָפֿ, און וויִ שרעקלעך גלײַכגילטיק די שרײַבער זײַנען צו זייער לאַגע, און אייגנער צום אַנדערן.

ד״ר ח. זשיטלאָווסקי:

ד״ר זשיטלאָווסקי האָט אין זײַן רעדע אָנגעוויזן, אַז די טראַגעדיע אַלעקסאַנדראָוו דאַרף באַטראַכט ווערן וויִ „אַ טיפּ פֿון דער טראַגעדיע פֿון די יִדישע שרײַבער אין אַלגעמיין״. ער דערקלערט די טרויעריקע לאַגע פֿון דעם פֿראָגרעסיוון יִדישן שרײַבער דערמיט „וואָס דער יִדישער פֿראָגרעסיווער געדאַנק מאַכט איצט דורך אַ קריזיס. איצט איז די איבערגאַנג־פּעריאָדע פֿון דער צײַט וען די יִדישע אינטעליגענטן פֿאַרלאָזן דאָס יִדישע פֿאָלק צו דער צײַט וען זיי פֿאַרבליבן מיט אים און לערנען אים״.

יוסף שלאָסבערג:

דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן איז אַזוי פֿול מיט אַנטוישונגען, מיט פֿאַרלאָרענע גלויבנס. מיט ליגן, פֿאַלשקייט און פֿאַרראַט, אַז בײַם שטאַרקסטן מענטשן, וועלכער איז דאָך ניט מער ווי מענטשלעך, כאָפּט זיך אַ מאָל אַרײַן אַ געפֿיל פֿון פּעסימיזם בנוגע דער מענטשלעכער נאַטור; אָבער דאָס לעבן פֿון אַזאַ מענטשן ווי אַלעקסאַנדראָוו שטאַרקט דעם פֿאַרטרויען אין דער מענטשלעכער נאַטור, און דער פּעסימיזם ווערט פֿאַרטריבן.

מאָריס ווינטשעווסקי:

ווינטשעווסקי רעדט וועגן אַלעקסאַנדראָווס צוריקגעצויגנקייט און איינזאַמקייט. ער דערציילט, ווי אַזוי אַלעקסאַנדראָוו האָט געמאַכט אויף אים דעם אײַנדרוק פֿון אַ מענטשן וואָס איז „יאָרן לאַנג אָפּגעזונדן אין טורמע, און איז פּשוט אָפּגעווויגט געוואָרן פֿון מענטשן. אָבער דער זעלבער אַלעקסאַנדראָוו איז געוואָרן גאָר אַנדערש ווען ער האָט געזומען די פֿעדער אין האַנט". נאָך דעם ווי ער האָט געערדט אויספֿירלעך מפּוח דעם גורל פֿון ייִדישן שרײַבער, האָט ער דערקלערט: „ווען די שרײַבער וואָלטן געטאָן פֿאַר שרײַבער דאָס וואָס קלאָמאַבער טוען פֿאַר קלאָמאַבער ווען זיי זײַנען גוט אַרגאַניזירט, וואָלט פֿילײַכט דיזער מיטינג ניט געווען נייטיק".

2. אָפּרופֿן וועגן ח. אַלעקסאַנדראָוון

אין ליטֿ־אַרטיקל פֿון ארבייטער, פֿון 3טן יולי 1909:

„אַלעקסאַנדראָוו איז פֿילײַכט געווען דער ערשטער וואָס האָט מיט דער פֿעדער פֿרײַ־טעסטירט קעגן דעם „טרינקען זיך אין בלאָטע" פֿון זײַנע קאָלעגן אין דער שרײַבער־פֿרײַ־פֿעסיאָן. ער האָט פֿראָטעסטירט פֿאַר זיי, וועלנד זיי אַליין האָבן געמוזט שווײַגן, און פֿילײַכט גאָר, אין נייטיקע מאָמענטן, אים פֿאַרשפּאָטן. און ווײַל אַלעקסאַנדראָוו האָט אַזוי הייליק געהאַלטן זײַן פֿעדער, האָבנדיק דעם באַווופֿסטזײַן, אַז אַ שרײַבער איז אַ לערער און האָט אַ רעכט צו באַנוצן די פֿעדער נאָר אום אויסצודריקן זײַנע אמתע געדאַנקען און געפֿילן, איז פֿאַר אַלעקסאַנדראָוון ניט געווען קיין פֿלאַץ אין דער היגער ייִדישער טעגלעכער פּרעסע, אויסער אויף דעם באָרימטן „בענקל" וועלכער האָט עקסיסטירט מיט דעם צוועק צו ערמאָרדן מענטשנס כאַראַקטערע.

„און אונדזער אינטעליגענץ וועלכע מאַכט פּרעטענזיעס אויף לערנען און ערציען דאָס פֿאָלק האָט געהאַנדלט בײַ אַלעקסאַנדראָוס טויט ניט בעסער ווי די פּרעסע בײַ זײַן לעבן. וואָס קאָן איינער וואָס איז באמת פֿאַראינטערעסירט אין דער ייִדישער קולטור־אַרבעט, און ספּעציעל אין דער סאָציאַליסטישער אויפֿקלערונגס־אַרבעט, טאָן וויניקער ווי צו קומען אָפּ־געבן דעם לעצטן כּבוד אַ קאָלעגע וועלכער האָט זײַן גאַנצן יונגן לעבן געווידמעט דער אַרבעט! און דאָך, ווער פֿון אונדזערע וואָרטפֿירער, ווער פֿון אונדזערע סאָציאַליסטישע רעד־נער, שרײַבער און טוער, אויסער די געגאָסן פֿון דעם ארבייטער, איז געקומען באַגלייטן אַלעקסאַנדראָוון אויף זײַנע לעצטע רײַזע? בורגין איז ניט געקומען אַלס שרײַבער, זאָנדערן אַלס אַן אַלטער גוטער פֿרײַנד פֿון דעם פֿאַרשטאָרבענעם. ווילאָדעק און ליליפוט זײַנען געווען די אײַנציקע פֿון „בונד". ענטין, אַדלער, עלבע און באַנק זײַנען געווען די אײַנציקע וואָס זײַנען געקומען פֿון די פֿילע און פֿילע יידישע שרײַבער און דיכטער".

ב. וולאָדעק אין ארבייטער פֿון 3טן יולי, 1909:

„עס איז געשטאָרבן אַ ייִדישער שרײַבער. יאָ אײַן יאָ אויס האָט ער געעדט צום פֿאָלק אויף דער שפּראַך פֿונעם פֿאָלק, האָט פֿאַר אים געווײַנט און געלאַכט און געזונגען, האָט אים געפֿרווט לערנען און ערציען, האָט אים אָפּגעגעבן זײַן בעסטע צײַט און יונגע קרעפֿטן אום פֿאַר דאָס פֿאָלק — באַערדיקט ווערן ווי אַ יתום, אַ פֿאַרבראָכענער אָדער אַ זעלבסטמערדער...

„פֿון די הונדערטע יידישע אינטעליגענטן וואָס לעבן פֿון דער פֿעדער, אין דער גרעסטער יידישער קהילה מיט דער רייכסטער פּרעסע, האָבן נאָר פֿיר־פֿינף געהאַלטן פֿאַר זייער חובֿ צו זיין בײַ דעם עפּילאָג פֿון אַ יידישן שרײַבערס לעבן . . .

„און איבערן טויט פֿון אַן אַלטן נואף אַ מיליאָנער אַדער אַ היפּאָפּאָטאָמוס אין זאָאָלאָגישן גאָרטן האָט מען מער געשריבן, אײדער מען האָט געשריבן איבער דעם טויט פֿון ח. אַלעקסאַנדראָוו".

בן־יקיר [ד"ר ראָזענבלאָט] אין אַרבייטער פֿון 3טן יולי, 1909:

„די נאָענטסטע חבֿרים וויסן ניט פֿיל פֿון זײַן פּריוואָטן לעבן. ח. אַלעקסאַנדראָוו, דער שרײַבער, דער ויציקער און אָפֿט מאָל בײַסנדער סאַטיריקער, איז געווען גאָנץ פֿאַרשידן פֿון דעם שוויגנדיקן, אין זיך פֿאַרבאָרגענעם און אימער פֿאַרטראָכטן וויליאָם מיללער.

„צווישן באַקאַנטע אָדער אומבאַקאַנטע, צווישן חבֿרים אָדער קעגנער — אימער און שטענדיק איז ער געווען רויק, געלאָסן, דאָך ניט פֿלעגמאַטיש.

„צווישן נאָענטע אָדער ווײַטע האָט ער זיך קיין מאָל ניט געשטופּט אין פֿראָנט, דאָך האָט ער קיין מאָל ניט פֿאַרלאָרן די זעלבסטווירדע פֿון אַ תּלמיד־חכם . . .

„אַן עסטעטיקער אין דער נשמה, אַ סאָציאַליסט מיטן גאַנצן לײַב און לעבן, האָט ער ניט איין מאָל פֿאַרזינדיקט בײַ די וועלכע האַלטן די אַרבעטער־פֿרײַנדשאַפֿט אַלס ביזנעס־מאַנאָפּאָל . . . זײַנע זינד זײַנען געווען אָפֿט מאָל אומפֿאַרגעבלעך — ער איז ממש געווען אַ מורד במלכות, ער האָט געוואָרפֿן זײַנע פֿײַלן גאָר אין די הויכע פֿענצטער. דאָס האָט מען אים ניט געקענט מוחל זײַן . . . אָבער אַלעקסאַנדראָוו איז געווען געניג עסטעטיקער און אַ צו ערנצטער סאָציאַליסט צו בייגן זײַן קאָפּ דאָן וועג עס האָט זיך געהאַנדלט אין זײַנע איבערצײַגונגען און פּרינציפּן . . .

„אָן ענוו איז ער געווען. קיין צייכן פֿון גדלות איז ניט געווען אין אים צו באַמערקן. אין קלייניקייטן פֿלעגט ער אימער אַלץ נאָכגעבן, זיך אָפּזאָגן פֿון זײַן אייגענער מיינונג אָדער פֿאַרשלאָג. אין קלייניקייטן. וועג עס איז אָבער געוואָרן אַ פֿראָגע פֿון פּרינציפּ, אַ פֿראָגע פֿון מער אָדער ווייניקער וויכטיקייט, ווי צב"ש, אין פֿאַל פֿון די „פּרינציפּן־ערקלערונגען" פֿון דעם יידישן ליטעראַטור־פֿאַראײן, — דאָן איז אַלעקסאַנדראָוו געווען פֿעסט ווי אַ זײַל. זײַן אימער אַראָפּגעבויגענער קאָפּ האָט זיך ווי דורך אַ צויבער אויפֿגעהויבן און זײַנע אויגן האָבן געקוקט גלײַך אין זײַן קעגנערס נשמה אַרײַן.

„אַלעקסאַנדראָוו האָט געקענט שעצן יענעמס געפֿילן. ער האָט אָבער אויך געקענט פֿאַרטיידיקן זײַנע איבערצײַגונגען".

צבֿיון אין אַרבייטער פֿון 10טן יולי 1909:

„ניט נאָר ווי צו לעבן דאַרף מען פֿאַרשטיין אין אַמעריקע, נאָר אויך ווי צו שטאַרבן. ח. אַלעקסאַנדראָוו האָט ביידע זאַכן ניט פֿאַרשטאַנען. אין זײַן לעבן האָט ער זיך פֿעסט געהאַלטן פֿאַר פּרינציפּן, און אין אַמעריקע קען מען מיט פּרינציפּן ווײַט ניט פֿאָרן, בפֿרט נאָך אַ ייִדישער שרײַבער. און געשטאָרבן איז ער צו באַשיידן, און באַשיידנקייט איז אין אַמעריקע, אין דער יידישער אַמעריקע, נאָך מער ווי אַ פֿאַרברעכן.

„. . . ער האָט געהאַט אין זײַן לעבן די חוצפּה פֿאַר קיינעם זיך ניט צו בייגן און בלײַבן אַ קבצן ביזן טויט . . .

„און וויפֿל שרײַבער האָבן מיר איבער הויפּט אַזעלכע ווי ח. אַלעקסאַנדראָוו? און ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר אין אונדזער יידישער ליטעראַרישער וועלטל איבער הויפּט? וויפֿל פּובליציסטן אַזעלכע ווי אַלעקסאַנדראָוו האָבן מיר אין אונדזער ליטעראַטור? אונדזער פֿאַרשטאַרבענער חבֿר האָט אין דער יידישער פּובליציסטיק פֿאַרנומען אייגעם פֿון די וויכטיקסטע פּלעצער אויבן אַן. מיט זײַן בילדונג, מיט זײַן שייגער, פֿליסיקער שפּראַך, מיט זײַן שאַרף בײַסנדע סאַטירע און מיט זײַן אויסגעצייכנטן סטיל איבער הויפּט האָט ער גאָנץ ווייניק געהאַט זײַן

גלײכן. אין רוסלאַנד, ווו מען פֿאַרהאַלט זיך צו דער יידישער פּובליציסטיק מיט מער ערנצט ווי אין אַמעריקע, האָט ח. אַלעקסאַנדראָוו זיך דערוואָרבן אַ גרויסע פּאָפּולאַריטעט אין זייער אַ קורצער צײַט. אין פּעטערבורגער פֿרײַנד איז ח. אַלעקסאַנדראָוו געווען פֿאַרעכנט אַלס איינער פֿון די גרעסטע ליטעראַרישע מומחים, און ניט קיין קלענערן כּבֿוד האָט מען אים אָפּגעגעבן אין דער ווילנער פֿאָלקסצײַטונג.

„יאָ, אין רוסלאַנד איז ח. אַלעקסאַנדראָוו אַנערקענט געווָארן און אין רוסלאַנד וועט מען אים געוויס אָפּגעבן אויך זײַן לעצטן כּבֿוד. פֿאַר אַמעריקע איז אַלעקסאַנדראָוו אַ צו אָנשטענ־דיקער שרײַבער געווען, אַז מען זאָל אים אָנערקענען . . .“

ד״ר ס. מ. קלאָרמאַן אין אַרבייטער פֿון 7טן אויגוסט, 1909:

„יעדער איינער וועט דאָך מודה צוגעבן, אַז אַלע די וואָס זײַנען אין דער „שרײַבער־מלאָכה“ האָבן ניט אַזוינע פֿעיִקייטן און אַזאָ שיינעם אינדיווידועלן סטיל און אַזאָ אַלזײַטיקייט ווי ער . . .

„זײַן שטילע שטימע האָט געמוזט פֿאַרהילכט ווערן פֿון דעם רעש און געפּילדער פֿון אונדזער אַזוי פֿיל שרײַענדיקער געלער און געל־רויטלעכער פּרעסע. דאָס האָט אים געמאַכט אַזוי טרויעריק, אַזוי איינזאַם, אַזוי ווײַט און פֿרעמד פֿון מענטשן . . . אַ ביטערער געלעכ־טער, וואָס ווערט אַרויסגערופֿן בײַ אַזאָ פֿילנדן און דענקענדן מענטשן ווי אַלעקסאַנדראָוו איז געווען, דורך דער אַרומיקער פֿאַרפּעסטעטער סביבֿה פֿון ווילגאַריטעט, פֿון „טריומפֿירנדן שווײַן“, פֿון פֿאַרשוועכונג פֿון אַלע הייליקטימער און פֿון דער אַלגעמיינער גלײַכגילטיקייט, מוז לאָגאַזאָם אָבער זיכער פֿאַרסמען דאָס בלוט און פֿאַרברענען דעם מאַרך, ביז ער ווערט ענדלעך אַ קרבן עולה און שטאַרבט אַ פֿריצײַטיקן טויט. אָט דאָס איז געווען די אמתע טראַגעדיע פֿון אונדזער ליבן ח. אַלעקסאַנדראָוו . . . אַ לעבעדיקער עדות צו דער שאַנדע פֿון אונדזערע טאָגגעבער פֿונעם גיסטיקן לעבן פֿון דעם יידישן קוואַרטאַל פֿאַר די לעצטע צען יאָר“.

דוד פֿינסקי אין אַרבייטער פֿון 25סטן יוני, 1910:

„ער איז געווען אַ גרויסער שווײַגער. איך וויס אָבער נישט, צי איז ער עס שטענדיק געווען; גיכער איז, אַז דאָס היגע לעבן האָט עס אים געמאַכט. אין דעם גרויסן אומערנצט ווילכער נעמט אַרום אונדזערע מחנות, ווילכער האָט פֿאַרקרעציקט דעם אייגצלנעם ווי די מאַסן, די פֿירער ווי די געפֿירטע, ווילכער האָט געמאַכט פֿון אונדזער עפּנטלעך לעבן אַ גרויסע קיבעצאַרניע — אָט אין דעם פֿאַרפֿלוכטן אומערנצט איז שוויגן און אַליין זײַן די גלײַכסטע זאַך. און ער האָט געשוויגן און איז געווען אַן אייגזאַמער . . . וואָס ווײַטער פֿון די פֿאַר־קריפֿלטע נשמות פֿון אונדזער ווילטל! דערביי האָט ער ליב געהאַט מענטשן און ליב געהאַט געזעלשאַפֿט. זײַן נשמה האָט געטרויערט אין דער גרויסער קיבעצאַרניע . . . ער אָבער, ער איז קיין מאָל ניט בייַ געווען. ער האָט זיך אָפּגעשיידט פֿון דבֿרים־בטלימניקעס און גוט־מוטיק געלאַכט און פֿאַרלאַכט“.

ק. שנעפֿאַל, דאָרטן גופֿא:

„אַלעקסאַנדראָוו דעם שרײַבער האָב איך נאָך געקענט אין רוסלאַנד, פֿון פֿרײַנד און פֿון פֿאָלקסצײַטונג. און בעת איך האָב אים צום ערשטן מאָל געזען אין אַמעריקע, האָט זיך מיר סתּם ניט געוואָלט גלייבן, אַז דאָס איז דער מאַן מיט דער פֿעדער אין דער האַנט, וואָס האָט אַזוי אָפֿנהאַרציק, זאָגאַר אָפּט מאָל שוין צו אָפֿנהאַרציק, געוואָרפֿן דעם גאַנצן אמת, וואָס ער האָט געהאַלטן פֿאַר אמת, גלײַך אין פּנים אַרײַן יעדן איינעם, אָן שום צערע־מאָניעס, אָפּט מאָל זאָגאַר מיט איבעריקע פּעך און שוועבל . . . און אַלעקסאַנדראָוו דער מענטש, מיט זײַן קרענקלעכער שעמעוודיקייט, מיט זײַן עקשנותדיקן שוויגן, מיט זײַן העפֿ־

לעכקייט, איז געווען אין מײַנע אויגן אַ לעבעדיקער ווידערשפּרוך צו מײַן אַלטן באַקאַנטן, אַלעקסאַנדראָוו דעם שרײַבער. ער איז געווען פֿאַר מיר אַ רעטעניש.

„ווען איך האָב זיך אַבער מיט אים נעענטער באַקאַנט, איז ער פֿאַר מיר געוואָרן אַלץ מער און מער פֿאַרשטענדלעך. עס איז איז ניט געווען נייטיק קיין באַזונדערע באַאַבאַכטונגס־קראַפֿט צו באַמערקן, אַז אַלעקסאַנדראָוו לעבט ווײַט אָפּגעשלאָסן פֿון דער אַרומיקער וועלטל. עס האָט זיך געפֿילט אין יעדן וואָרט זײַנעם, אַז אירנזאָם איז ער אין דעם גאַנצן רויש און קאָך. און דיזע שטענדיקע אירנזאָמקייט וועלכע איז געוואָרן זײַן צווייטע טבֿע האָט עס געוירקט אויף אים און האָט אים געמאַכט פֿאַר אַ נזיר".

י. אַדלער, דאַרטן גופֿא:

צום יאָרצײַט

(אַ בלימל אויף אַלעקסאַנדראָווס קבֿר)

אין אַ שטילן, אײַנזאָמען ווינקל
אויף דעם טויטנפֿעלד
אין אַ קבֿר — אָן אַ בלימל,
שלאָפֿט ער, אונדזער העלד.

האָט געשטריטן און געליטן,
שטענדיק נאָר אין שלאַכט —
האָט געלויכטן ווי אַ שטערן
אין אַ שוואַרצער נאַכט.

רוט ער דאָרטן, אונדזער חבֿר,
אונדזער גוטער פֿרײַנד —
וואָס זײַן פֿעדער האָט געשטריטן
מיט דעם פֿרײַהייטספֿײַנד.

ווען דער יונגער טאָג וועט קומען,
אײַנגעהילט אין גלאַנץ,
זאָלט איר מענטשן זיך דערמאָנען
לייגן דאָרט אַ קראַנץ . . .

אַ יאָר טעטיקייט פֿון „וואָר רעפֿיודזשי באָרד" *

פֿון משה פֿרענק

די מיליטעריש אַנטוויקלונגען אויף דעם איראָפּעיִשן קאָנטינענט האָבן געבראַכט צו אַ פֿאַקטישן שטילשטאַנד אין דער אַרבעט פֿון דער מלחמה־פֿליטים־קאָמיסיע (War Refugee Board). דעם 22סטן יאַנואַר איז געוואָרן פֿונקט אַ יאָר זינט די קאָמיסיע איז געשאַפֿן געוואָרן פֿון פּרעזידענט רוזוועלט מיט דעם איין אויפֿגאַבע צו ראַטעווען, ווי גיך דאָס וועט זיך נאָר לאָזן, די היט־לער־קרבנות, דער עיקר יידן, פֿון דעם נאַצישן גיהנום.

אין די פֿאַראינטערעסירטע רעגירונגס־קרײַזן דיסקוטירט מען לעצטנס די פֿראַגע, צי זאָל מען וויטער אויפֿהאַלטן די קאָמיסיע.

מיר איז אויסגעקומען צו שטיין אין קאָנטאַקט מיט דעם פּערסאָנאַל פֿון דער קאָמיסיע, דער עיקר מיט דזשאָן וו. פּעלי (Pehle), דעם עקזעקוטיוו־דירעק־טאָר, און מיט זײַנע נאָענטסטע געהילפֿן. איך בין געווען כּמעט בײַ אַלע פֿרעסע־קאָנפֿערענצן וואָס די קאָמיסיע האָט פֿאַררופֿן און האָב עטלעכע מאָל אינטער־וויוירט ה' פּעלין פֿאַר דער ייִדישער און ענגלישׂ־ייִדישער פּרעסע. איך האָב געלייענט אַלע באַקאַנטמאַכונגען וואָס די קאָמיסיע האָט אַרויסגעגעבן צו דער אַלגעמיינער פּרעסע, און איך בין אויך באַקאַנט מיט די אָפּרופֿן אין דער פּרעסע וועגן דער טעטיקייט פֿון דער קאָמיסיע. בכן פּיסׂ איך זיך באַרעכטיקט צו אָנאַ־לייזירן זײַן טעטיקייט.

דער טראַדיציאָנעלער אַמעריקאַנער באַגריף פֿון העלפֿן דעם לײַדנדיקן און גערודפֿטן, דער הומאַניטאַרער פּרינציפּ פֿון אַזילרעכט פֿאַרן גייאָגטן און געפֿאָלגטן איז אין דער איצטיקער מלחמה געשטעלט געוואָרן פֿאַר אַ שווערער פּרווּנג. צי האָבן די פֿאַראייניקטע שטאַטן באמת דעמאָנסטרירט פֿאַר דער וועלט אַ גרייטקייט צו העלפֿן די געפּײַניקטע, צו ראַטעווען די גערודפֿטע, אײַנ־צושטעלן זיך פֿאַר מיליאָנען קרבנות פֿון נאַצי־רישעות?

דער ענטפֿער אויף דער פֿראָגע איז — טיילווײַז ניין און טיילווײַז יאָ. די כוונה איז געווען אַ גוטע. אָבער וועמען זאָל שאַצן לויט די דערגרייכונגען, וועט זיך באַקומען גיכער אַ נעגאַטיווער ענטפֿער.

---

* רעפֿעראַט געלייענט אין דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון יוואָ דעם 6טן יאַנואַר 1945. — פֿון זינט דער רעפֿעראַט איז געלייענט געוואָרן האָט זיך די אינטערנאַציאָנאַלע לאָגע ראַדיקאַל געביטן, אָבער עס איז וויכטיק, אַז די פֿאַקטן זאָלן בלײַבן פֿאַרצייכנט אין אַ סיסטעמאַטיזירטער פֿאָרעם. — רעד'.

מיר קענען פֿאַרצייכענען אַ סך אויסדרוקן פֿון מיטגעפֿיל אין לויף פֿון די לאַנגע חדשים פֿון אונדזער כּסדרדיקער אַבֿלות. אָבער אויב מיר שטעלן זיך גופֿא די קאַנקרעטע פֿראַגע: וואָס איז געטאָן געוואָרן פֿאַר יידן אין איראָפּע, אַדער וואָסערע מיטלען זענען אויסגענוצט געוואָרן אַרויסצורעטעווען זיי פֿון די נאַצישע הענט, — באַקומט זיך אַן ענטפֿער: לייַדער איז געטאָן געוואָרן ווייניק סײַ מצד די פֿאַראייניקטע שטאַטן, סײַ מצד אַלע אַלייַרטע לענדער.

*

ערשט נאָך פֿיר יאָר מלחמה און נאָכן פֿאַרטיליקן מיליאָנען יידן, האָט די אַמעריקאַנער רעגירונג גענומען דעם ערשטן טריט. דעם 22סטן יאַנואַר 1944 האָט פּרעזידענט רוזוועלט עטאַבלירט די „וואָר רעפֿוגיעס באָרד", אין באַשטאַנד פֿון: שטאַט־סעקרעטאַר קאָרדעל האָל, קריגס־סעקרעטאַר הענרי ל. סטימסאָן און פֿינאַנץ־סעקרעטאַר הענרי מאָרגענטאָו.[1]

אין דעם פּרעזידענטס דעקרעט זאָגט זיך בפֿירוש:

> אין דער פּאָליטיק פֿון דער רעגירונג גייט אַרײַן דאָס אָננעמען אַלע מיטלען אין איר מאַכט פֿדי צו ראַטעווען פֿון דעם שׂונאם רדיפֿות די קרבנות וואָס זיַנען אין באַלדיקער סכּנה פֿון טויט, און אויך געבן די קרבנות יעדע מיגלעכע אונטערשטיצונג און הילף, בהסכּם מיטן עפֿעק־טיוועסטן פֿירן די מלחמה.[2]

סײַ דער פּרעזידענט, סײַ די דרײַ מיטגלידער פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע זיַנען געווען בײַ צײַטנס גוט אינפֿאָרמירט וועגן דער סכּנה וואָס האָט געלאָ־קערט אויף די איראָפּעישע יידן און וועגן דער נויטווענדיקייט אָנצונעמען מיט־לען זיי צו ראַטעווען. עס האָט זיך געפֿאָדערט באַלדיקע און גיכע הילף. כּדי דאָס צו דערגרייכן, האָט די קאָמיסיע באַשטימט דעם 35יאָריקן דזשאָן וו. פּעלי פֿאַרן עקזעקוטיוו־דירעקטאָר פֿון „וואָר רעפֿוגיעס באָרד".[3] הגם ער איז אַ רעלאַטיוו יונגער מענטש, האָט דזש. וו. פּעלי זיך געשאַפֿן אַ גרויסן נאָמען ווי אַן אַדמיניסטראַטאָר. ער איז אָנגעשטעלט בײַ דער רעגירונג זינט 1934, און במשך פֿון די לעצטע פֿיר יאָר איז ער אייַנער פֿון פֿינאַנץ־סעקרעטאַר מאָרגענ־טאָוס הויפּטגעהילפֿן, ווי דער קאָנטראָל־דירעקטאָר איבער אויסלענדישע פֿאָנדן.

באַלד נאָך דעם ווי ער איז אַרײַנגעטראָטן אין זײַן נײַעם אָמט, האָט דזש. וו. פּעלי דערקלערט, אַז די אַרבעט פֿון אַרויסראַטעווען די פֿאַרבליבענע יידן פֿון אייראָפּע מוז דורכגעפֿירט ווערן במשך פֿון די נאָענטסטע עטלעכע חדשים. ער האָט דעם זעלביקן גדאָנק אויסגעדריקט אין אַן אינטערוויו וואָס איך האָב געהאַט מיט אים,[4] און דערבײַ האָט ער אונטערגעשטראָכן, אַז ס׳איז נייטיק וואָס

---

[1] *Executive Order 2820*, The White House, Washington, D. C., January 22, 1944.

[2] דאָרט, ז׳ 2.

[3] *War Refugee Board, Release No. 2*, February 4, 1944.

[4] מ. פּרענק, „דירעקטאָר פֿון ׳רעפֿוגיעס באָרד׳ דערציילט פֿאַרן מאָרגן־זשורנאַל", ווי רעטונגס־אַקציע ווערט אַרגאַניזירט", מאָרגן־זשורנאַל, פֿעברואַר 24, 1944, זז׳ 1 און 3.

גיכער דורכצופֿירן די אַרבעט פֿון ראַטעוועז, אַניט וועט שפּעטער ניט זיין וועמען צו ראַטעווען.

אין יענעם אינטערוויו האָט דזש. וו. פּעלי באַריכות איבערגעגעבן וואָס די פּליטים־קאָמיסיע גרייט זיך דורכצופֿירן. בקיצור קאָנען די פּלענער פֿאַרמולירט ווערן אַזוי:

1. מיטצווירקן אין דער אַרבעט צו העלפֿן און צו ראַטעווען, וואָס עס פֿירן פֿריוואַטע און אינטערנאַציאָנאַל קערפּערשאַפֿטן, ווי למשל דער דזשאָינט, דער אינטערראַגירונגס־קאָמיטעט פֿאַר פּליטים א״א;

2. פֿאַרלייכטערן דאָס איבערשיקן געלט צו די געלטענע;

3. אויספֿועלן פֿאַר די קערפּערשאַפֿטן די נייטיקע דערלויבענישן צו פֿירן און אויסברייטערן זייער טעטיקייט;

4. העלפֿן פֿאַרגיכערן די הילפֿסאַרבעט פֿון די זעלביקע קערפּערשאַפֿטן דורך פֿאַרמיטלן אומנייטיקע שטערונגען און ביוראָקראַטישע אָפּהאַלטענישן;

5. פֿאַרגרינגערן דאָס אַרויספֿירן מענטשן פֿון די אָקופּירטע לענדער;

6. שאַפֿן פֿאַרבינדונגען מיט אונטערערדישע באַוועגונגען אין די אָקופּירטע לענדער און קריגן זייער מיטהילף אין אַרויסראַטעווען מענטשן.

אלץ זייער שווערע אויפֿגאַבעס — עס איז אָבער זיכער, אַז די פּליטים־קאָמיסיע האָט געזוכט די מיטלען און זיך ניט באַנוגנט מיט אויסאַרבעטן פּלענער. די קאָמיסיע האָט אויך פֿאַרבעטן אַרום הונדערט יידישע און ניט־יידישע הילפֿס־אַרגאַניזאַציעס פֿון לאַנד,[5] זיי זאָלן מיטאַרבעטן מיט איר. פֿון אומעטום האָבן זיך אַ שאָט געטאָן רעקאָמענדאַציעס, ווי אַזוי צום בעסטן און צום גיכסטן צו דערגרייכן די ציל. פֿאַרשלאָגן זיינען אַפֿילו געקומען פֿון אויסלאַנד, דער עיקר פֿון דער יידישער אָגענט פֿאַר ארץ־ישׂראל.

דאָס רובֿ עצות און פּלענער זיינען פֿאַרוואַרפֿן געוואָרן. צום טייל זיינען זיי פּשוט ניט געווען פּראַקטיש. עס זיינען אָבער אויך פֿאַרוואַרפֿן געוואָרן עטלעכע עצות וועלכע האָבן געקענט ברענגען גוטע רעזולטאַטן. אַ פֿאַרשטייער[6] פֿון דער יידישער אָגענט פֿאַר ארץ־ישׂראל האָט מיר דערציילט בעת זיינעם אַ באַזוך אין וואַשינגטאָן, אַז די יידישע אָגענט האָט צוגעשטעלט דער פּליטים־קאָמיסיע אַ ריי פּלענער וווי צו פֿירן די אָרבעט צו ראַטעווען. די אָגענט האָט זיך מיט די פּלענער באַנוצט אין איר אייגענער אָקציע דורך די באַלקאַן־לענדער און דערבי טיילווייז יאָ מצליח געווען, אָבער די פּליטים־קאָמיסיע האָט די פּלענער אויסבראַקירט.

*

די קאָמיסיע האָט געהאָט זייער אַ קליינעם שטאָב אָנגעשטעלטע, אַן ערך 25 מענטשן אין וואַשינגטאָן און צו אייגענער אָקציע אַדער צווישן פֿאַרשטייערס אין די

---

[5] *War Refugee Board, Release No. 3*, February 9, 1944.

[6] זיין נאָמען קען ליידער ניט פֿובליקירט ווערן.

נייטראַלע לענדער: טערקיי, פֿאַרטוגאַל, שוועדן און שווייץ. אַ וויכטיקער אויס־נעם אין דעם פּרט איז געווען שפּאַניע, ווו אַלע באַמיִונגען פֿון דער קאַמיסיע צו האָבן אַ פֿאַרשטייער האָבן זיך ניט אײַנגעגעבן. די שולד, זעט אויס, קאָן ניט אין גאַנצן צוגעשריבן ווערן אויף דעם חשבון פֿון שפּאַניע: דער אַמבאַ־סאַדאָר פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין מאַדריד, קאַרלטאָן הייז האָט ניט גע־האַלפֿן דער פּליטים־קאַמיסיע. אין קאָנגרעסאָנעל רעקאָרד פֿון 21סטן יוני 1944 איז פֿאַרצייכנט די באַשולדיקונג מצד דעם יידישן קאָנגרעסמאַן עמנואל סעלער פֿון ניו־יאָרק, אַז „מ״ר פּעלי און די ׳וואָר רעפֿיודזשי באָרד׳ האָבן ניט געקראָגן די מינדסטע קאָאָפּעראַציע פֿון אונדזער אַמבאַסאַדאָר אין שפּאַניע, קאַרלטאָן הייז״.[1]

לְהיפוך צום פֿירן זיך פֿון מ״ר הייז אין שפּאַניע, קענען מיר פֿאַרצייכענען די אומאויפֿהערלעכע און ענערגישע לטובת יידישע פּליטים מצד דעם אַמבאַסאַדאָר אין טערקיי, לאָרענס סטיינהאַרט. סטיינהאַרט, אַגב אַליין אַ יִיד, האָט פֿאַרבעטן צוויי פֿאַרשטייערס פֿון דער פּליטים־קאַמיסיע, אײַנאַ הוירש־מאַן און זײַן געהילף הערבערט קאַטסקי, צו פֿירן די אַרבעט דורך טערקיי. הוירשמאַן האָט זיך אין אָקטאָבער צוריקגעקערט קיין אַמעריקע, און קאַטסקי האָט זיך נאָך געפֿונען אין טערקיי אַנהייב 1945. אין מאַרץ 1944 האָבן סטיין־האַרט און הוירשמאַן געפֿועלט בײַ דער טערקישער רעגירונג צו פֿאַרלײַכטערן פֿאַר אַרויסגעראַטעוועטע יידן דעם דורכפֿאָר דורך טערקיי קיין ארץ־ישׂראל. די טערקישע רעגירונג האָט דעמאָלט אַרויסגעגעבן 5,000 טראַנזיט־וויזעס, אָבער בלויז אַ קליינער טייל דערפֿון איז אויסגענוצט געוואָרן.

סטיינהאַרט האָט אויך געהאָלפֿן בײַ וויזע־ענינים און מיט דיפּלאָמאַטישע אינטערוועניצן לטובת די פּליטים. ער האָט דורך פֿאַרשיידענע אומוועגן אינ־טערווענירט, און געפֿועלט, אין פֿעברואַר 1944, בײַ דער דעמאָלטיקער אַנטא־נעסקו־רעגירונג צו עוואַקויִרן 40 טויזנט רומענישע יידן פֿון טראַנסניסטריע, ווו זיי האָבן געמעגט זיך ריכטן אויף אַ זיכערן טויט, און אין מאַרץ האָט מען זיי צוריקגעפֿירט קיין רומעניע. ער האָט געהאָלפֿן איבערשיקן היפּשע סומעס געלט פֿאַר יידן אין רומעניע, זיי זאָלן האָבן מיט וואָס אײַנצוקויפֿן שפּײַז.

סטיינהאַרט און הוירשמאַן האָבן אויך געהאָט אַ טיילווײַז דערפֿאָלג אין זייערע פֿאַרהאַנדלונגען אַרויסצופֿירן יידן אויף ספּעציעל געדונגענע שיפֿלעך פֿון רומעניש און בולגאַריש האָפֿנס איבער דעם שוואַרצן ים קיין טערקיי. די פֿאַרהאַנדלונגען האָבן זיך אָנגעהויבן אין מאַרץ 1944, און אין אַפּריל זײַנען נאָענט צו טויזנט יידישע נפֿשות אַריבערגעפֿירט געוואָרן אויף די שיפֿלעך. אין מײַ איז אײַן שיפֿל געזונקען געוואָרן אויפֿן וועג קיין טערקיי. דער פֿאַרקער איבערן שוואַרצן ים איז באַלד אָפּגעשטעלט געוואָרן. דערנאָך איז געקומען אַ צווייטער פּרוּוו. פֿון דרײַ שיפֿלעך וואָס האָבן זיך אַרויסגעלאָזט איבער דעם שוואַרצן ים האָבן בלויז צוויי דערגרייכט דעם טערקישן ברעג; דאָס דריטע שיפֿל, „מערקורע״, איז געזונקען געוואָרן דעם 5טן אויגוסט און עס

[1] *Congressional Record*, Appendix, June 21, 1944, p. A3483.

זײַנען אומגעקומען 250 יידן. אויך דאָס מאָל איז דער ים־פֿאַרקער באַלד אָפּ־געשטעלט געוואָרן, און מען האָט אים שוין מער ניט באַנוצט.

וואָלט די פּליטים־קאָמיסיע געהאָט די פֿולע מיטהילף מצד דעם אַמבאַ־סאַדאָר פֿון די פֿאַראייניקטע שטאָטן אין שפּאַניע, אַזוי ווי זי האָט געהאָט אין טערקיי וואָלטן אפֿשר טויזנטער יידן געקענט גערעטעוועט ווערן.[8]

חוץ אייגענע פֿאַרשטייערס אין נייטראַלע לענדער, האָט די פּליטים־קאָ־מיסיע, ווען זי האָט געפֿונען פֿאַר נייטיק, זיך געוועגדט נאָך הילף צו אַנדערע ביוראָען פֿון דער אַמעריקאַנער רעגירונג, צו אינטערנאַציאָנאַלע קערפּערשאַפֿטן ווי „אונרר"א" אָדער דער רויטער קרייץ, און צו פֿריוואָטע הילפֿס־אַרגאַניזא־ציעס ווי דער דזשאָינט. די פּליטים־קאָמיסיע האָט זיך באַנוצט מיט זייער גע־ניטשאַפֿט, מיט זייער פֿערסאָנאָל, און דער עיקר מיט זייערע פֿאָנדן.

מען האָט אָפֿט געשטעלט די פֿראָגע: ווי קומט עס, וואָס די טעטיקייט פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע ווערט צום גרעסטן טייל פֿינאַנצירט דורך פֿריוואָטע פֿאָנדן? איין צייט האָט מען געשמועסט אין וואַשינגטאָן, אַז דער קאָנגרעס זאָל אַסיגנירן געלטמיטלען פֿאַר דער פּליטים־קאָמיסיע, אָבער צום קאָנגרעס איז אַזאַ פֿאַרלאַנג פֿאַרמעלט קיין מאָל ניט דערגאַנגען. דער פֿינאַנץ־סעקרעטאַר מאָרגענטאָו, איינער פֿון די דרײַ מיטגלידער פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע, האָט אין אַ רעדע, דעם 21סטן סעפּטעמבער 1944, אין שיקאַגאָ, דערקלערט, פֿאַר וואָס די פּליטים־קאָמיסיע האָט דווקא געוואָלט אָנקומען צו פֿריוואָטע פֿאָנדן. מ"ר מאָרגענטאָו האָט געזאָגט אַזוי:

דערלויבט מיר צו דערקלערן, פֿאַר וואָס איך באַטראַכט פֿאַר בעסער, וואָס דאָס פֿינאַנצירן איז געטאָן געוואָרן בשותפֿות דורך די פֿריוואָטע קערפּערשאַפֿטן און דער רעגירונג. וועגן די פּליטים־קאָמיסיע איז צו ערשט עטאַבלירט געוואָרן, איז געוואָרן קלאָר פֿאַר אַלעמען, אַז גיכע אַקציע איז דער עיקר . . . בײַ די אומשטאַנדן האָט די קאָמיסיע באַ־שלאָסן וווּ נאָר מיגלעך אויסצובראָקירן אַלע פּלענער און מיטלען, וווּ עס איז פֿאַרוויקלט אומזיסטער פֿאַרלוסט אין צײַט. אין גיכן איז פֿאַר אונדז קלאָר געוואָרן, אַז עס עקסיסטירן ערלעכע, געניטע פֿריוואָטע אָרגאַניזאַציעס אויף דעם געביט וואָס האָבן אַלע נייטיקע אויסשטא־טונגען, חוץ דעם מין הילף וואָס קאָן קומען בלויז פֿון דער רעגירונג פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן . . . עס איז אויסגעקומען פֿשוט לאָגיש, אַז ס'זאָל אײַנגעשטעלט ווערן אַ פֿאַרבינדונג צווישן די פֿריוואָטע קער־פּערשאַפֿטן און דער רעגירונג . . . פֿון איר זײַט האָט די רעגירונג גע־קענט בײַטראָגן די וואָגיקייט פֿון איר פֿרעסטיזש, איר דיפּלאָמאַטיע, אירע קאָמוניקאַציע־מיטלען, אירע פֿאַסיפֿאַרטן און טראַנספּאָרט־מיט־לען . . . פֿון זייער זײַט האָבן די פֿריוואָטע קערפּערשאַפֿטן געקענט

[8] דעם 13טן דעצעמבער 1944 האָט קאַרלטאָן הייז רעזיגנירט פֿון זײַן פּאָסטן וי דער אַמבאַסאַדאָר קיין שפּאַניע. אין דעם זעלביקן טאָג איז לאָרענס סטיינהאַרט טראַנספֿערירט געוואָרן פֿון זײַן פּאָסטן אין טערקיי קיין לאַנדאָן וי דער אַמבאַסאַדאָר צו דער טשעכאָסלאָ־וואַקישער גלות־רעגירונג.

צושטעלן דעטאַלירטע אינפֿאָרמאַציע, געשולטן פּערסאָנאַל, לאַנגיאָריקע פּראַקטיק און פֿאָנדן וואָס מען קען אויף גיך ניצן וועט מען דאַרף זיי.[*]

ביזן הײַנטיקן טאָג וויל די פּליטים־קאָמיסיע ניט אַרויסגעבן קיין פּרטימדיקן חשבון וועגן איר בודזשעט. די פֿירערס פֿון דער קאָמיסיע האָבן מיר צוגעשטעלט אַ סך אינפֿאָרמאַציע, אָבער אויף צוויי וויכטיקע פֿראַגעס האָבן זיי זיך אָפּגעזאָגט צו געבן אַ קלאָרן ענטפֿער:

1. וויפֿל פּליטים זײַנען אַרויסגעפֿירט געוואָרן פֿון דער נאַצי־אָקופּירטער אירופּע אַ דאַנק דער קאָמיסיע?

2. וויי גרויס איז געווען דער בודזשעט, מיט וועלכן די קאָמיסיע האָט אָפּערירט דאָס פֿאַרגאַנגענע יאָר?

אויף דער ערשטער פֿראַגע איז דער ענטפֿער געווען: „מיר ווייסן אַליין ניט געניו, און מיר וועלן עס קיין מאָל ניט ווייסן. אין בעסטן פֿאַל איז מיגלעך, אַז מיר זאָלן אַ מאָל קענען אָנגעבן אַ בערכדיקע צאָל, אָבער איצט קענען מיר עס נאָך ניט טאָן". פֿון אַזאַ ענטפֿער איז לייכט צו דרינגען, אַז וועגן קיין גרויסע צאָלן רעדט זיך דאָ ניט, ניט פֿון הונדערטער טויזנטער, און אַפֿילו ניט פֿון צענדלינגער טויזנטער. וועגן הוירשמאַן איז אין אָקטאָבער 1944 צוריקגעקומען קיין אַמעריקע, האָב איך בײַ אַ פּרעסע־קאָנפֿערענץ אין פּעלייס אָפּיס אים געפֿרעגט, ווי גרויס ס׳איז די צאָל געראַטעוועטע. האָט ער געענטפֿערט, אַז ער וויס אַליין אויך ניט. איך האָב אים יעמאָלט אויפֿמערקזאַם געמאַכט אַז די גאַנצע אַרבעט אין טערקײַ איז דאָך געגאַנגען דורך זײַן האַנט, טאָ ווי קומט עס, ער זאָל ניט האָבן קיין באַגריף וועגן דער צאָל. זײַן ענטפֿער איז געווען, אַז קיין סטאַטיסטיק איז ניט פֿאַרצייכנט געוואָרן, נאָר אויב איך וויל דווקא ציפֿערן שאַצט ער אָפּ די צאָל געראַטעוועטע דורך טערקײַ אין „עטלעכע טויזנט מענטשן".

אויף דער צווייטער פֿראַגע, וועגן דעם בודזשעט, האָב איך שוין געקראָגן מער אינפֿאָרמאַציע, אָבער אין בערכדיקע ציפֿער, און ניט קיין פּרטימדיקן חשבון. פֿון פּרעזידענט רוזוועלטס ספּעציעלן „עמוירדזשענסי פֿאָנד" איז געקומען אַרום אַ מיליאָן דאָלאָר וואָס מען האָט אויסגענוצט מערסטן טייל פֿאַר אַדמיניסטראַטיווע הוצאות און פֿאַר געוויסער קאָנפֿידענציעלער אַרבעט. דער גרעסטער טייל בודזשעט וואָס איז געגאַנגען דירעקט צו ראַטעוועון און העלפֿן איז געקומען פֿון דזשאָינט, אַ סומע בערך צווישן 8 און 9 מיליאָן דאָלאָר. אויך אַנדערע הילפֿס־אָרגאַניזאַציעס, יידישע און ניט־יידישע, האָבן צוגעשטעלט היפּשע סומעס. אָבער זיי אַלע צוזאַמען האָבן ניט צוגעטראָגן קיין העלפֿט פֿון דער סומע וואָס איז געקומען פֿון דזשאָינט. בסך־הכל האָט דער בודזשעט פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע פֿאַרן יאָר 1944 באַטראָפֿן בערך 12 מיליאָן דאָלאָר.

דאָס געלט איז אָבער ניט איבערגעגעבן געוואָרן דער פּליטים־קאָמיסיע. מען האָט זיך געפֿירט אויף אַזאַ שטייגער: די קאָמיסיע האָט צוגעשטימט צו אַ געוויסער אַקציע, האָט אויסגעאַרבעט די פּלענער וויי אַזוי די אַקציע זאָל דורכגעפֿירט ווערן און אויסגערעכנט וויפֿל די אַקציע וועט קאָסטן. די קאָמיסיע

[*] *War Refugee Board, Release No. 14,* September 21, 1944, p. 3.

האָט זיך יעמאָלט געווענדט צו איינער פֿון די אָרגאַניזאַציעס, אין די מערסטע פֿאַלן צום דזשאָינט, צו אַסיגנירן די באַשטימטע סומע. וויבאַלד האָט די קאָמיסיע געהאַלפֿן איבערשיקן דאָס געלט אויפֿן לײַכטסטן און גיכסטן אופֿן צו די ערטער, וווּ די פֿאַרשטייערס פֿון דער קאָמיסיע האָבן קאָנטראָלירט די געלטשיקונגען כּדי צו זײַן זיכער, אַז די פֿאָנדן וועלן פֿאָרנוצט ווערן פֿאַר די צוועקן, פֿאַר וועלכע זיי זײַנען באַשטימט געווארן. עס איז נאָך אַ פֿראָגע, צי מיר מעגן מיט רעכט צושטעלן די סומעס וואָס זײַנען געקומען פֿון פֿריוואָטע אָרגאַניזאַציעס צום בודזשעט פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע. טעכניש קענען מיר בלויז באַצייכענען ווי דעם בודזשעט די סומע וואָס איז געקומען פֿון דעם פֿרעזידענטס פֿאָנדן.

מיר קענען זיך אויך שטעלן די פֿראָגע, צי וואָלט די פּליטים־קאָמיסיע געווען געקענט דערגרייכן בעסערע רעזולטאַטן מיט רעגירונגס־פֿינאַנצן אַנשטאָט די באַגרענעצטע רעסורסן פֿון פֿריוואָטע אָרגאַניזאַציעס. מען קען אויף דעם קיין באַשטימטן ענטפֿער ניט געבן. איין זאַך איז זיכער: פּסיכאָלאָגיש איז דער עפֿעקט געווען אַ שעדלעכער. עס האָט אַרויסגערופֿן אַ חשד, אַז די אַמעריקאַנער רעגירונג האָט ניט געשטיצט מיטן גאַנצן הארצן און מיט פֿולער ערנצטקייט און אויפֿריכטיקייט די פּליטים־קאָמיסיע און די אַרבעט וואָס זי האָט אויף זיך גענומען. ניט איין מאָל איז מיר אויסגעקומען צו הערן דעם חשד, אַז די פּליטים־קאָמיסיע איז געשאַפֿן געווארן ניט אַזוי צוליב ראַטעווען אייראָפּעישע יידן פֿון די נאַצים, נאָר כּדי אינצושטילן אַמעריקאַנער יידן וואָס האָבן פֿאַרלאַנגט מעשׂים מצד דער רעגירונג.

*

דאָס צווייטע פֿעלד פֿון אַרבעט פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע, די הילפֿס־אַרבעט, איז געווען באַגרענעצט בלויז אויף העלפֿן די שוין עקסיסטירנדיקע אָרגאַניזאַציעס, כּדי צו פֿאַרלייכטערן און פֿאַרגיכערן זייער טעטיקייט. קיין אייגענע הילפֿסאַרבעט האָט די פּליטים־קאָמיסיע לכתּחילה ניט אָנגעפֿירט; בלויז אין דער צווייטער העלפֿט יאָר האָט זי אויך אונטערגענומען אַן אייגענע הילפֿסאַרבעט אין אַ באַגרענעצטער מאָס. אַזוי למשל איז באַקאַנט געווארן אין אָקטאָבער, אַז דרי הונדערט טויזנט שפּיזפּעקלעך וועלן איבערגעשיקט צו פּליטים אין די אינטערנירט־לאָגערן, מערסטנס אין די נייטראָלע לענדער, און אפֿשר אויך (דורך דער הילף פֿון אינטערנאַציאָנאַלן רויטן קרייץ) אין די נאַצי־אָקופּירטע געגנטן.[10] דאָס אינטערעסאַנטסטע דערבײַ איז געווען, וואָס די הוצאות פֿאַר די 300,000 שפּיזפּעקלעך זײַנען געדעקט געווארן פֿון פֿינאַנץ־דעפּאַרטמענט און ניט פֿון פֿריוואָטע פֿאָנדן. אין אַ בריוו צו מיר פֿון „וואָר רעפֿיודזשי באָרד", דאָטירט דעם 2טן דעצעמבער 1944, איז געווען אַ פֿאַרזיכערונג, אַז די שפּיזפֿראָגאָם וועט אויסגעבראָכט ווערן. עס איז בלויז אַ פֿאַרדראָס, וואָס דאָס איבערשיקן די שפּיזפּעקלעך האָט זיך ניט אָנגעהויבן באַלד ווי די פּליטים־

[10] *War Refugee Board, Release No. 15*, October 15, 1944, p. 1.

קאַמיסיע איז געשאַפֿן געוואָרן, וועלכ ביז אָקטאָבער האָט מען דורכגעלאָזן אַזעלכע לאַגע און שרעקלעכע חדשים.

פֿאַראַן אויך אַ דריט פֿעלד פֿון טעטיקייט פֿון דער פּליטים־קאַמיסיע — די פּסיכאָלאָגישע קריגספֿירונג. דאָס רובֿ רעדט זיך דאָ וועגן איבערשיקן דורך ראַדיאָ די רעדעס און דערקלערונגען פֿון פֿרעזידענט רוזוועלט, פֿון קאָנגרעס־פֿירערס, פֿון פּויפּס, פֿון שוועדישן קיניג און פֿון אַנדערע וואָס האָבן פֿראָטעסטירט און געוואָרנט קעגן רדיפֿות אויף יידן. מען האָט געוואָרנט בלעטלעך פֿון אַראָפּלאָזענען איבער אונגערן און געוואָרנט, אז מען וועט נעמען נקמה פֿאַר באַרבאַריש באַציען זיך צו יידן. דעם 7טן נאָוועמבער האָט מען דורך ראַדיאָ איבערגעגעבן אַ וואָרענונג צום דייטשן פֿאָלק פֿון געגנערשאַפֿט אויפֿצוהאָבן ניט צו רודפֿן מענטשן אין די קאָנצענטראַציע־לאָגערן אדער אין די אַרבעט־באַטאַליאָנען. עס איז שווער צו מעסטן דעם עפֿעקט פֿון אַזאַ פּראָפּאַגאַנדע אדער אָנווייזן אויף ממשותדיקע דערגרייכונגען ווי אויף אַ רעזולטאַט פֿון פּסיכאָלאָגישער קריגספֿירונג. אין אַ רעדע אין באָסטאָן, דעם 15טן אָקטאָבער, האָט דזש. וו. פּעלי געמאַכט אַזאַ דערקלערונג:

> עס איז פֿאַראַן אַ גרונד צו גלייבן, אז עטלעכע הונדערט טויזנט מענטשן האָבן זיך געראַטעוועט ווי אַ רעזולטאַט פֿון די פּסיכאָלאָגישע און דיפּלאָמאַטישע באַמיִונגען פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע.[11]

*

אַ דאַנק דער פּליטים־קאָמיסיע זיַנען אַ צאָל יידן גערעטעוועט געוואָרן אין 1944; טויזנטער זיַנען דערהאַלטן געוואָרן בייַם לעבן אַ דאַנק הילפֿס־אַרבעט גאַניזאַציעס, און אַנדערע טויזנטער זיַנען געשטאַרקט און דערמוטיקט געוואָרן אין זייער גלויבן, אַז די הילף וועט זיי נאָך גרייכן צו דער צייט. אָבער אין פֿאַר־גלייך מיט דער מאַסן־פֿאַרטילקונג פֿון יידן זיַנען די דערגרייכונגען נישטיק. די פּליטים־קאָמיסיע האָט ניט געשאַפֿן פֿאַר זיך קיין געשיכטע וואָס מען זאָל מעגן שטאָלצירן מיט איר, איר אַרבעט איז געבליבן וויניק קאָנטיק.

עס איז ניט שייך דערבייַ צו באַשולדיקן די מיטגלידער פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע און אויך ניט דזש. וו. פּעלי אדער זיַנע אַסיסטענטן. זיי האָבן גע־אַרבעט ערנצט און אויפֿריכטיק. נאָר מען מוז קלערן: אויב אַפֿילו די פּליטים־קאָמיסיע האָט צום טייל זיך אַרויסגעוויזן ווי די פֿאַסיקע קערפֿערשאַפֿט צו פֿירן די אַרבעט פֿון ראַטעוונג, איז זי אָבער געשאַפֿן געוואָרן צו שפּעט. ווען זי וואָלט אויפֿגעקומען מיט פֿינף יאָר צורויק, אין גיכן נאָך דעם אָנהייב פֿון דער מלחמה, ווען עס איז שוין געווען קלאָר פֿאַר דער גאַנצער וועלט, אַז נאַצי־דייטשלאַנד פֿאַרמעסט זיך צו פֿאַרטילקן דאָס איראָפּעיִש יידנטום, וואָלטן די אויפֿטוען אַוודאי געווען אין־לשער גרעסערע און מער דערפֿרייענדיקע. אַפֿילו מיט דרייַ יאָר צוריק, נאָך דעם ווי אַמעריקע איז אַריַין אין דער מלחמה, איז נאָך אויך ניט געווען אין גאַנצן צו שפּעט. ווען די אַרבעט וואָס איז געטאָן געוואָרן אויף אַזאַ

[11] דאָרט, ז׳ 5.

קלייגעם מאָסשטאָב אין 1944 זאָל זיך געווען אָנהייבן מיט עטלעכע יאָר פֿריִער, וואָלטן אפֿשר הונדערטער טויזנטער יידן נאָך געווען צווישן די לעבעדיקע.

איצט קען מען אָנווייזן ניט מער ווי אויף קלייגלעכע דערגרייכונגען. און דאָס האָט אָפֿילו מ"ר מאָרגענטאָו לעצטנס געטאָן אין זיבנער אַ רעדע, סומירנדיק די אָרבעט פֿון דער פֿליטים-קאָמיסיע:

> די פֿליטים-קאָמיסיע האָט זיך באַטייליקט אין ראַטעווען טויזנטער פֿון די באַלקאַן-לענדער איבער דעם שווארצן ים קיין ארץ-ישׂראל . . . אין ראַטעווען אַ סך מענטשן איבער די פּירענעען קיין און דורך שפּאַניע און פּאָרטוגאַל — אין הילף פֿאַר אַ סך אויסגעמאַטערטע קרבנות פֿון היטלערס רדיפֿות, וועלכע האָבן געפֿונען אַ מקום-מיקלט אין שוועדן און אין שווייץ. די קאָמיסיע האָט מיטגעאָרבעט אין אײַנשטעלן אַ סך פֿליטים-לאָגערן אין אפֿריקע און, דורך דעם פֿרעזידענטס פֿירערשאַפֿט, אַ צײַטווײַליקע היים פֿאַר פֿליטים אין אָסווינגא, אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. די קאָמיסיע האָט איבערגענומען אַ פֿירנדיקע ראָלע אין שיקן שפּײַזפּעקלעך פֿון אָמעריקע צו די הילפֿלאָזע אינטערנירטע אין די אייראָפּעיִשע לאָגערן.[12]

אָט דאָס זיבנען פֿאַקטיש די דערגרייכונגען פֿון דער פֿליטים-קאָמיסיע. צו דעם קען מען מוסיף זײַן נאָך אײַן טעטיקייט; זי האָט זיך אַנטויקלט אין די לעצטע חדשים פֿון 1944, אַזוי אַז מ"ר מאָרגענטאָו האָט ניט געקענט זי דערמאָנען אין זײַן רעדע אין סעפּטעמבער. דאָס זיבנען די באַמיִונגען פֿון דער פֿליטים-קאָמיסיע צו ברענגען פֿון דער אָקופּירטער טעריטאָריע מענטשן וואָס האָבן געקראָגן אָמעריקאַנער אימיגראַציע-וויזעס זינט דעם 1טן יולי 1941, ווי אויך נאָענטע קרובֿים פֿון אָמעריקאַנער בירגערס וואָס זיבנען באַרעכטיקט אַרײַנצוקומען מחוץ דער קוואָטע אָדער אין דער פּרעפֿערענץ-קוואָטע. חוץ דעם האָט מען געפּרוווט ברענגען יידן אויף שוועדישע פּעסער, אַרויספֿירן ספֿרדישע יידן אויף שפּאַנישע פּעסער, און סתם יידן אויף לאַטײַן-אָמעריקאַנער פּעסער.

עס איז קלאָר, אַז דאָס אַרויסראַטעווען מענטשן פֿון אַן אָקופּירטער טעריטאָריע איז אין מלחמה-צײַט פֿאַרבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן, אַ מאָל מיט לעבנס-געפֿערלעכע אָנשטרענגונגען. די פֿליטים-קאָמיסיע האָט געהאַט פֿאַר זיך זייער אַ שווערע פּראָבלעם און ביז גאָר וויניק צײַט די פּראָבלעם צו פֿאַרענטפֿערן. עס האָט געפֿעלט אַ בײַ צײַטנס צוגעגרייטע און גוט פֿונקציאָנירנדיקע מאַשינעריע; עס האָט אויך געפֿעלט אַ קלאָרער פּלאַן פֿון אָקציע, און אַלץ דערפֿאַר ווײַל די אָרבעט איז אָנגעהויבן געוואָרן צו שפּעט.

וווהין זיבנען די אַרויסגעראַטעוועטע פֿליטים געגאַנגען? די גרעסטע צאָל, און כּמעט אַלע וואָס זיבנען געקומען דורך טערקײַ, זיבנען אַריבערגעפֿירט געוואָרן קיין ארץ-ישׂראל. פֿון איטאַליע זיבנען 982 פֿליטים געבראַכט געוואָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און זיי געפֿינען זיך איצט אין אָסווינגא, ניו-יאָרק. אַ קלײַנע צאָל יידן, ס'רובֿ פֿון די סקאַנדינאַווישע און באַלטישע לענדער, האָבן זיך דערשלאָגן קיין שוועדן. שווייץ האָט אַרײַנגענומען אַ צאָל יידן פֿון צפֿון-איטאַליע,

---

[12] *War Refugee Board, Release No. 14*, September 21, 1944, p. 2.

אונגערן, טשעכאָסלאָוואקײ און אַנדערע לענדער. עטלעכע טויזנט יידן געפֿינען זיך אין די אינטערנירלאַגערן פֿון צפֿון־אַפֿריקע, וואָס זײַנען אונטער דער השגחה פֿון אונרר״א, און אויך צווישן זיי געפֿינט זיך אַ קלײנע צאָל וואָס איז געראַטעוועט געוואָרן דורך די באַמיִונגען פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע. אויך זײַנען באַקאַנט פֿאַלן פֿון קלײנע גרופּקעס פּליטים וואָס האָבן מיט דער הילף פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע זיך דורכגעשלאָגן אַ וועג צו די דרום־אַמעריקאַנער לענדער.

*

איצט, נאָך אַ יאָר עקסיסטענץ, האָלט די פּליטים־קאָמיסיע בײַם פֿאַרענדיקן איר אַרבעט. אמת, עס איז צוגעשטעלט געוואָרן אַ פֿאָדערונג צום קאָנגרעס אויף 150,000 דאָלאָר פֿאַר אַדמיניסטראַטיווע הוצאות, אַז די קאָמיסיע זאָל קענען וויַטער עקסיסטירן. אָבער די סומע איז אויסגערעכנט בלויז אויף זעקס חדשים, ביז סוף חודש יוני 1945. וואָס וויַטער וועט זײַן — קען מען נאָך ניט וויסן. עס איז ניט אויסגעשלאָסן די מיגלעכקייט, אַז אויב די פּליטים־קאָמיסיע זאָל אָפּגעשאַפֿט ווערן, זאָל דער סטייט־דעפּאַרטמענט איבערנעמען זײַנע פֿונקציעס.

דער „וואָר רעפֿיודזשי באָרד״ האָט דורך דעם ביסל וואָס ער האָט אויפֿגעטאָן באַווײַזן, אַז עס זײַנען געווען מיגלעכקייטן צו ראַטעווען, נאָר די מיגלעכקייטן האָט מען בײַ צײַטנס ניט אויסגענוצט. די גרעסטע שווערישקייט איז, פֿאַרשטייט זיך, געווען, וואָס די נאַציס האָבן זיך קאָטעגאָריש אָפּגעזאָגט אַרויסצולאָזן יידן. קיין מיטל אין דער וועלט איז ניט געווען, וואָס זאָל ברעכן זייער באַשלוס. אָט דער פֿאַקט טאָר ניט פֿאַרזען ווערן אין אונדזער אַנאַליזירן די אַרבעט פֿון דער פּליטים־קאָמיסיע. דעם פֿאַקט אָבער, אַז ניט אַלע מיטלען זײַנען אויסגענוצט געוואָרן, טאָרן מיר אויף אייביק ניט פֿאַרגעסן.

אויב אָבער מיר רעכענען זיך מיט די גוואַלדיקע שווערישקייטן, בײַ וועלכע עס איז אויסגעקומען צו טאָן די אַרבעט פֿון ראַטעווען און מיט דער שפּעטער שעה, אין וועלכער די אַרבעט איז אָנגעהויבן געוואָרן, קומען מיר צום אויספֿיר, עפּעס האָט זי יאָ אויפֿגעטאָן.

עס איז אַ קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון פֿאַרלוירענע געלעגנהייטן.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

דרײַ ביכער טעאַטער־זכרונות

1. **באָריס טאָמאַשעווסקי**, מײַן לעבנס־געשיכטע, ניו־יאָרק, 1937, 386+VIII זז', אָן אָרטיגנפֿיר־וואָרט פֿון אב. קאַהאַן.

2. **נחמיה צוקער**, פֿיר דורות אידיש טעאַטער — די לעבנס־געשיכטע פֿון זינאַ ראַפּעל, 478 זז' אין צווײ בענד + XXXI זז' בילדער, אייגענער פֿאַרלאַג, בוענאָס־אײַרעס, 1944.

3. **יוסף רומשינסקי**, קלאַנגען פֿון מײַן לעבן, פֿאַרלאַג א. י. בידערמאַן, ניו־יאָרק, 1944, 824 זײַטן + VIII זײַטן בילדער.

יידישע טעאַטער־מעמואַרן זײַנען זעלטן געשריבן געוואָרן פֿון אַקטיאָרן גופֿא. די מערסטע זכרונות פֿון יידישע אַקטיאָרן (י. פּ. אַדלער, בעסי טאָמאַשעווסקי, דוד קעסלער, זיגמונט מאָגולעסקי, בינע אברהמאָוויטש, בערטא קאָליש, אַברהם פֿישקינד, אהרן לעבעדיעוו, די פֿאַמיליע פֿישזאָן א"א) זײַנען געשריבן אַנאָנים אָדער מיט אָנגענעבענע נעמען פֿון שרײַבערס־„פֿאַטריאָטן". חוץ דער נטיה צו ענאָצענטרישקייט שוין מצד דעם אַקטיאָר, קומט צו דאָס באַפּוצעכץ מצד די מחברים־רעדאַקטאָרן. זיי „זענען געווען א י ב ע ר ש ר י ב ע ר ס — זיי האָבן די מעמואַרן איבערגעשריבן און איבערגעמאַכט מיט ליטעראַרישע פֿלײַטעריעך".[1] אָפֿילו די טעאַטער־עפּיזאָדן פֿון מאָרים שוואַרץ (אין פֿאַרוואָרטס) און לודוויג זאַץ (אין טאָג), געשריבן פֿון זיי אַליין, זײַנען טיפֿלווײַז דורכגענאַנגען א רעדאַקציע. מוז מען טעאַטער־מעמואַרן לייענען מיט באַזונדערע רעזערוואַציעס. דאָס איז שייך אויך צו די דרײַ ביכער וואָס מיר רעצענזירן.

1. דאָס בוך איז אָנגעפּיקעוועט מיט פּיקאַנטע אַראָבישע סצענקעס, סקאַנדאַלן, רכילותן און אינטריגעלעך, ערנצטע און קאָמישע (טייל מאָל אָפֿילו ניט שלעכט געשילדערט — ווי די סצענע מיט דער קליינער חיהלע, ז' 51, מיט קיידין, ז' 112, „גיוו מי די קינג", ז' 282), וואָס דעקן אויף דעם הינטערקולײַסן־זומפּ און דעם שמוץ פֿון יידישע הײַזלעך און הינטערגעסלעך, — דער מחבר ברענגט עפּיזאָדן פֿון די אומפֿאַרשעמטסטע, אינטימסטע פֿריוואָטזאַכן, וואָס גרענעצן אָפֿט מיט פּשוטער פֿאָרנאָגראַפֿיע. טאָמאַשעווסקי פֿאַרכלינעט זיך ממש

[1] י. ליפּשיץ: „מ. מיאַדאָוניק, מײַנע טעאַטער־זיכרוינעס, פֿאַרשריבן פֿון ל. דושמאַן" — אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער און דראַמע, ייוואָ, ערשטער באַנד, 1930, ז' 509.

מיט סעקס, באנוצנדיק דערבײַ אַלע שמד־שטיק און מעלאָדראַמאַטישע שטעלן פֿון שמר־ראָמאַנען און לאַטײַנער־פּיעסעס.[2]

אָבער טאָמאַשעווסקי איז דאָך געווען איינער פֿון די ערשטע בויערס פֿון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע.[3] איבער א האַלבן יאָרהונדערט איז ער געווען: א פֿאַרוואַלטער, הויפּטאַקטיאָר, רעזשיסער און פּיעסע־שרײַבער. הגם דער נאָמען טאָמאַשעווסקי איז שוין ניט א סינאָנים פֿאַר דער שונדיסטישער „פּינטעלע יידֿ"־אָפּערעטע, איז אָבער מיט זײַן נאָמען אויך פֿאַרבונדן א גרויסע צאָל אויפֿפֿירונגען פֿון בעסערע יידישע און אַלווועלטלעכע פּיעסעס פֿון מאָדערנעם און קלאַסישן רעפּערטואַר. אַלײן א באַרײַטנדיקער אַקטיאָר, האָט ער מיטן אריבערברענגען פֿרישע אַקטיאָרישע כּוחות פֿון איראָפּע א סך געהאָלפֿן דער אַנטוויקלונג פֿון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. ער האָט א סך געשריבן וועגן יידישן טעאַטער, אַרויסגעגעבן טעאַטער־זשורנאַלן און א בוך טאָמאַשעווסקיס טעאַטער־שריפֿטן (1908). האָט ער וואָס צו דערציילן וועגן יענער „גאָלדענער עפּאָכע", וועלן „יידישע אַקטיאָרן האָבן נאָך בײַ זיך אין דער היים געהערט יידיש, אָבער אויף דער בינע האָבן זיי געהערט דײַטש",[4] „געקנאַקט מיט ליבע־פֿראָזן וואָס עס רעדן די פֿאַרליבטע העלדן אין די פֿאַרשוידענע פּיעסן",[5] און געווײַנט מיט ביטערע טרערן בײַם פֿאַרלאָזן דעם טעאַטער. יעמאָלט פֿלעגט יעקבֿ פּ. אַדלער אַנאָנסירן: „טאָלסטאָיס „רעזורעקשאָן" איז אמתע ליטעראַטור, אמתע קונסט, ניט קיין געמאַכטע, ניט קיין געפֿעלשטע, ניט קיין נאָכגעקרימטע ליטעראַטור".[6] און גאָרדין פֿלעגט אַטאָקירן, אז „... טאָמאַשעווסקי מיט זײַנע „פּינטעלעך", „אַלעקסאַנדערלעך" און „פֿידעלעך" מאַכט א תּל פֿון דער ליטעראַטור . . . איך [טאָמאַשעווסקי] פֿלעג האַלטן רעדעם פֿון מײַן בינע און [האָב] געקיבעצט גאָרדינען מיט זײַנע „קעניג לירעלעך" און די „יידישע גלחימלעך", נאָך דעם פֿלעגן מיר זיך טרעפֿן אין רעסטאָראַן . . . און פֿאַרברענגען אויף דעם פֿרײַנדלעכסטן שטייגער".[7] יעמאָלט פֿלעגט דער עולם נאָך ווארפֿן אויף דער בינע בוקעטן בלומען פֿאַר זײַנע „ליבלינגע", אָדער ארויפֿשרײַען אויף דער בינע: „נעמט אים אַוועק, זײַט אים משלח!",[8] און איז ניט זעלטן געווען אויך דער שופֿט איבערן פֿריוואַט־לעבן פֿון אַקטיאָר.[9]

---

[2] למשל: „איך האָב געמאַכט מײַן דרעסינגרום אַ ביסל טונקל, אין אַראַנזש־קאָלירט... ביידע שוועסטערלעך האָבן צוזאַמען געחלשט, און איך האָב דאַן געהאַט אַ דושאַב די געחלשטע צו מינערן..." דאָרטן, ז׳ 371.

[3] „אָלס דרײַצנאָריקער יינגל דער ערשטער ארויפֿגעציגן דעם פֿאָרהאַנג פֿון אַ יידישער בינע אין אַמעריקע", דאָרטן, ז׳ 272.

[4] דאָרטן, ז׳ 270.

[5] דאָרטן, ז׳ 112.

[6] דאָרטן, ז׳ 374, דאָס איז אַ רמז אויף יעקבֿ גאָרדינען.

[7] דאָרטן, ז׳ 366.

[8] בײַ אַן אויפֿטריט פֿון מעדוועדאָוון, אין קראַנפּרינץ אַלעקסאַנדער, דאָרטן, ז׳ 327.

[9] דאָרטן, ז׳ 291.

אין פּרט פֿון קינסטלעריש־קיט האָט דער דעמאָלטיקער עולם קיין גרויסע פֿאָדערונגען ניט געשטעלט. טאָמאַשעווסקי דערציילט: „מיין ראָלע איז געווען א טשיקאַווע: א מאן האָט זיך איינגערעדט, אז ער טראָגט א קינד אונטערן הארצן . . . ווײַבער האָבן געווײַנט, מיידלעך האָבן געכליפּעט . . . די פּיעסע איז געגאַנגען א סך חדשים בײַ געפֿאָקטע הײַזער".[10] בײַ לאָטײַנערס דוד בן ישי האָט מען אויסגעלערנט די „גאַנצע אָפּערעטע, די ווערטער און די מוזיק, אין עטלעכע שעה צײַט".[11] לאָטײַנערס די פֿיר הונדערט יאָר „האָט גוואַלדיק אויסגענומען", מען איז „געלאָפֿן זען ווי טאָמאַשעווסקי שפּרינגט אין וואַסער ארײַן און ווערט טאקע באמת נאַס. די פּיעסע . . . איז געגאַנגען א גאַנצן סעזאָן".[12]

ניט העכער איז געווען די קינסטלערישע מדרגה פֿון „ליטעראַרישן" רעפּערטואר: „די אויבערזעצונג פֿון האַמלעט האָט פֿאַר מיר געמאַכט זייפֿערט. אין 24 שעה צײַט האָט ער מיר צוגעשטעלט דעם יידישן טעקסט . . . קיינער פֿון די אַקטיאָרן האָט ניט פֿאַרשטאַנען קיין וואָרט פֿון די ראָלן זייערע . . . און האַמלעט האָט געהאַט אַן אומגעהײַערן דערפֿאָלג . . . דער עולם האָט אויסגעדריקט באַווונדערונג און באַגײַסטערונג".[13] אין ראָמעאָ און דזשולײעט האָט די הויפּט־אַקטריסע, סאָפֿיע קאַרפּ, אַראָפּגעקאָכט גאַנצע מאָנאָלאָגן פֿון שולמית (ווײַל זי האָט ניט געקענט הערן דעם סופֿליאָר) — „און דאָך איז די פּיעסע געווען פֿאַר מיר א שמאלצגרוב . . . צען וואָכן פֿאַר געפֿאָקטע הײַזער . . . מײַן באַנקביכל איז מיט יעדער וואָך אַלײן פֿעטער געוואָרן".[14]

זײַנען יידישע אַקטיאָרן רײַך געוואָרן: „מיר, די דרײַ שותפֿים [פֿון פֿיפֿלס־טעאַטער: אַדלער, יאַסל עדלשטיין און טאָמאַשעווסקי] . . . האָבן אַוועקגע־לייגט שווערע טויזנטער אין די בענק. איך האָב געקויפֿט קערעזשעס [עקיפּאַזשן] מיט פֿערד, געהאַט אייגענע הײַזער . . . צוואַלף ציממערן אין ברוקלין, א באַ־גאַלאָ בײַם ים . . . מיט אן אייגענעם גאָרטן, מיט א פֿאַנטאַן . . . אין האַנ־טער א זומערהיים מיט 20 אקער לאַנד, מיט א זומער־טעאַטער . . . מיט אַרא־בישע פֿערדלעך און פֿאַנים [פֿאַר די קינדער] . . . פֿאַר זיך אַן עקסטרע הויז . . . דאָרטן האָב איך מײַנע אָפּערעטן געשריבן. אָבער טראָץ דעם וואָס איך האָב אזוי פֿיל פֿאַרספּענט, האָב איך נאָך געהאַט א שיינע סומע געלט אין באַנק".[15] דאָס, פֿאַרשטייט זיך, איז געווען דער מצב פֿון דעם דעמאָלטיקן גרויסן ס ט א ר. די לאָגע פֿון די פּשוטע אַקטיאָרן איז געווען גאָרנישט קיין געהויבענע — ביז זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין א יוניאָן. אָבער „מיר [די בעלי־בתים] האָבן פּשוט געהאַנדלט ווי עס האַנדלט יעדער פֿאַבריקאַנט וואָס שטעלט זיך קעגן די גערעכטע פֿאָדערונגען פֿון דער יוניאָן און ער ווײַל די יוניאָן באזיגן מיט דער הילף פֿון סקעבס".[16]

---

[10] דאָרטן, ז׳ 303.
[11] דאָרטן, זז׳ 266—268.
[12] דאָרטן, זז׳ 380 און 382.
[13] דאָרטן, זז׳ 298—301.
[14] דאָרטן, זז׳ 333, 334 און 338.
[15] דאָרטן, זז׳ 364 און 365.
[16] דאָרטן, ז׳ 382.

אט דער מין אויפֿריכטיקייט איז א בולטער שטריך אין טאמאשעווסקים כאראקטער, ווי ס׳איז סימפּאטיש זיין סענטימענטאלע באציונג צו אלע פֿרויען זיינע.

א דאנק זיין ליבשאפֿט צו אקטיאָרן האבן מיר אין טאמאשעווסקים בוך פֿיינע כאראקטעריסטיקעס פֿון דוד קעסלער, זיגמונט מאגולעסקא, זיגמונט פֿיין־מאן, יעקב פּ. אדלער, מאריץ מאריסאן א״א. די פּראָפֿעסיאָנעלע קינאה און די באריכמערישקייט זיינען בלויז געווען שטריכן פֿון זיין פּראָפֿעסיע. דאָרף מען זיין געווארנט ווען מען לייענט, אז מיט גאָרדינם הספּמה האָט טאמאשעווסקי געשריבן דעם לעצטן אקט צו גאָרדינם דודל משורר און אזוי האָט מען עס געשפּילט״.[17] ניט זעלטן איז טאמאשעווסקי זיך אין גאנצן סותר;[18] א סך עפּי־זאדן זיינען בפֿירוש צוגעטראכטע אדער גוזמאדיקע.[19] נאָר פֿון די אלע גרודעם לאזט זיך אויסשיילן אן אוצר מיט ווערטיקן מאטעריאל פֿאר דער געשיכטע פֿון יידישן טעאטער. א שאד וואס דאָס בוך ניט ארויסגערופֿן קיין אינ־טערעס. חוץ די הינטערקולסין־אינטריגעס און אקטיאָרישע קאָנקורענץ־קאַפּ־ריזן[20] געפֿינען מיר דאָ אויסגערעכנט די טיפּאזשן און דעם שפּיל־פּערסאָנאל פֿון א גרויסער צאָל קלאסישע און מאָדערנע פּיעסעס, א שלל מיט מאטעריאל פֿאר דער געשיכטע פֿון טעאטער־בנינים און פֿון טעאטער־קונסט בכלי יידן. טא־מאשעווסקי איז אפֿשר דער אייניציקער צווישן יידישע טעאטער־מעמואריסטן, וואס גיט א בילד ווי אזוי מען האָט געשפּילט טעאטער. פֿאראן אויך א שפּאָר ביסל מאטעריאל וועגן רעזשי און „אויסשטאטונג״ פֿון דער בינע אין יענער צייט: מיזאנסצענעס און באלייכטונג פֿון געוויסע אויפֿפֿירונ־גען, גרים און קאסטיום פֿון אקטיאָר, ווי אזוי מען האָט דורכגעפֿירט רעפּע־טיציעס (ער האָט ערשטער אינגעפֿירט פֿאכמענישע רעפּעטיציעס אויף דער יידישער בינע אין אמעריקע!). ער פֿארגעסט אויך ניט דעם צוזאמענשטעל פֿון די כאָרן און ארקעסטערס, די שכירות פֿון די אקטיאָרן, דעם כאראקטער פֿון די טעאטער־גייערס, זייער קלייד זיך און רעאגירן בכי א פֿארשטעלונג, זייער געזעלשאפֿטלעכע און לאנדסמאנשאפֿטלעכע צוגעהעריקייט.[21] ער דער־

---

[17] דאָרטן, ז׳ 367.

[18] למשל אין איין אָרט דערציילט דער מחבר, אז ער האָט קוים געדעדט דייטשמעריש (ז׳ 270) און אין אַנדערע שטעלן דערציילט ער אז ער האָט שטענדיק געלייענט דעם דייטשישן זשורנאל בינע און ווען (ז׳ 246) און אז ער האָט עטלעכע מאל דורכגעלייענט האמלעט אין דייטש (ז׳ 295).

[19] למשל: די ערשטע באגעגעניש מיט בעסין וואס איז שפּעטער געוואָרן זיין פֿרוי (ז׳ 178); א באגעגעניש מיטן „אפּגעריסענעם טרעמפּ״ מאריסאן (זז׳ 246—254); זיין „ליבע־נעסט״ אין דער טעאטער־לאזשע און דאָס שיינע רייכע מיידל וואָס מען פֿירט אוועק אין סא־נאטאריע (זז׳ 282—283). זע אויך זז׳ 309—315, 330 און 331, 340—341. אָפּט זיינען די צוגעטראכטע עפּיזאָדן גאנץ לעבעדיק, כמעט פֿאכמעניש באשריבן (זז׳ 49, 113—118, 235, 374—379).

[20] למשל ז׳ 258.

[21] מיר געפֿינען למשל אזא טשיקאווע שטעל: „די פּאליציי האָט אלע היזלעך אויף דער

ציילט אפֿילו וועגן שווינדל בײַם בילעטן־פֿאַרקויף און באַזונדער וועגן דער ראָלע וואָס עס האָבן געשפּילט די „פֿאַטריאָטן" בײַם ייִדישן טעאַטער. ער ברענגט גאַנצע רשימות פֿיעסעס — אייגענע און פֿון אַנדערע מחברים — וואָס אַנ־דערש וואָלטן זיי אין גאַנצן פֿאַרלוירן געגאַנגען פֿון אונדזער זכּרון. דאָס איז א באַזונדער פֿאַרדינסט פֿאַר דער געשיכטע פֿון רעפּערטואָר אויף דער פּראָ־ווינץ, וווּ די רעגיסטראַציע פֿון פּיעסעס איז אָפּט בכלל ניט מיגלעך געווען.

א וויכטיקן היסטאָרישן מאַטעריאַל וועט דער טעאַטער־פֿאַרשער אויך געפֿינען אין דער גרויסער צאָל בילדער (מיט קלייענע ביאָגראַפֿישע דאַטעס) פֿון טאַמאַשעווסקין און זײַן משפּחה און פֿון באַקאַנטע פּערזענלעכקייטן פֿון ייִדישן טעאַטער.

דער מחבר האָט זיך געקלײבן שרײַבן א צווייטן באַנד פֿון זײַנע מעמו־אַרן.[22] זײַן האָפֿענונג איז ניט מקוים געווואָרן. ער איז געשטאָרבן אין גיכן נאָך דעם ווי עס איז אַרויס דער ערשטער באַנד. אָבער עס זײַנען זיכער פֿאַרבלײבן ער־געץ פֿאַרצייכענונגען וועגן די לעצטע יאָרן פֿון זײַן רײַכער קאַריערע. מיגלעך, אז אויך זיי פֿאַרמאָגן א שלל וועלט־מאַטעריאַלן. וואָלט פּדאי גע־וען אויפֿצוקלײבן די פֿאַרצייכענונגען, און אויב זיי זײַנען וויכטיק, איז אַרויס־צוגעבן אזא צווייטן באַנד.

2. דער מחבר באַמערקט באַלד אין „פֿאַרוואָרט", אז ער איז „ניט אויסן געווען צו שרײַבן טעאַטער־געשיכטע" און אז ער האָט „געהאַט א סך געשיכט־לעכע דאַטעס, וואָס נישט פֿון אַלע האָב איך געקאָנט פֿעסטשטעלן די פֿאָזי־טיווע ריכטיקייט" (זז׳ 5 און 7). פֿאַקטיש זײַנען קיין שום דאַטעס ניט אָנגע־געבן. בלויז פֿון עטלעכע געשעענישן קאָן מען אַליין זיך אָנשטויסן א דאַטע וואָס קומט ערשט אַרויס א פֿאַרדרייטע: עס איז געווען פּראָיעקטירט „אז דאָס בוך זאָל קענען דערשײַנען אויף מערץ 1944 . . . אין צוזאַמענאַנג מיט פֿײַערן דעם זעכציקסטן געבורטסטאָג פֿון דער באַליבטער קינסטלערין". אזוי אַרום איז די דאַטע פֿון איר געבוירן ווערן: 1884. זינט ראָפּעל גיט אָן צוויי סימנים פֿאַר איר געבוירן־יאָר: דעם סעזאָן וועט אירע עלטערן זײַנען אָנגע־זשירט געווואָרן פֿון דירעקטאָר גאָרטענשטיין פֿאַר זײַן טעאַטער אין בערדי־טשעוו, און א בריוו פֿון איר פֿאָטער, יעקבֿ זיידל, לויט וועלכן „די גרופּע איז אויפֿן וועג צפֿאָלן, און א נס וואָס עס איז אונטערגעקומען אַברהם גאָלד־פֿאַדען און ער האָט . . . פֿאַר דער טרופּע צובאַקומען נאָך א קראַפּס, א יונגן יאָט . . . יעקבֿ [פּ.] אַדלער". האָט גראָד יעקבֿ פּ. אַדלער שוין אין יאָר 1882 געשפּילט אין לאָנדאָן, און גאָרטענשטיין איז שוין אין 1880 געווען דירעקטאָר פֿון א טעאַטער אין פֿילאַדעלפֿיע. זײַנען אָדער די „סימנים" ניט ריכטיק, אָדער

איסטסײַד פֿאַרמאַכט און די „כּלות" מיט זייערע „חתנים" און זייערע „מחותנים" פֿאַרטריבן. דאָס ייִדישע טעאַטער האָט פֿון דעם אַ קורצע צײַט גלליטן מאַטעריעל, און מײַן טעאַטער מער וויִ אַנדערע" (ז׳ 318).

[22] ז׳ 383.

די געבוירן־דאטע איז ניט פינקטלעך. מען קען דאָס בוך ניט באטראכטן ווי אן „אויטאָביאָגראפֿיע פֿון זינא ראפֿעל" (ווי נחמיה צוקער ניט אָן). עס ווערן דאָרטן פֿשוט איבערגענעבן זכרונות פֿון דער אקטריסע זינא ראפֿעל, וועגן איר גורל און דעם גורל פֿון אירע עלטערן, אירע קינדער און קינדסקינדער — פֿיר דורות אקטיאָרן בײַם ייִדישן טעאטער. עס איז אָבער ריכטיק צוקערס באמער־קונג, אז זינא ראפֿעלס „פֿילאָסאָרביקע איבערלעבענישן לײַפֿערן געגנוג אינטערע־סאנטן שטאָף . . . ווי א שפּאַנענדיקער ראָמאַן . . . וואָס ציט זיך ווי א זײַדן שניר בײַ די ראנדן פֿון ייִדישער טעאטער־געשיכטע".

וואָלט נאָך ריכטיקער געווען, ווען צוקער וואָלט אָט דעם שטאָף באַ־ארבעט ווייניקער „ראָמאַנטיש". א פֿעיקער שרײַבער און א טעאטער־מענטש (ער האָט אָנגעשריבן איבער א טוץ איינאקטערס און גאנצע פֿיעסעס, און האָט מוסטערדיק אָרגאַניזירט דעם ייִדישן אקטיאָרן־פֿאראיין אין ארגענטינע), קען ער דאָס בינע־לעבן און דער עיקר די אקטיאָרישע פסיכיק. וואָלט ער געווען געקאָנט דורכזיפֿן זינא ראפֿעלס זכרונות, זיי זאָלן ארויסקומען ניט אזוי גרו־דיק פֿון איין זײַט און שמן־זיתדיק — פֿון דער צווייטער. דאָס האָט ער בפֿירוש געטון אין די לעצטע קאַפּיטלעך פֿון בוך, ווענן זינא ראפֿעלס איבערלעבונגען אין דרום־אמעריקע (וואָס דאָס איז צוקערן געווען א סך לײַכטער צו קאָנטראָ־לירן). אָבער אין אירע וואַנדערונגען איבער אייראָפּע האָט ער געלאָזן א סך פסולת פֿון בבא־מעשׂיות, פֿאַמיליע־סקאַנדאָלן און גלאַט אינטריגעס וואָס האָבן מיטן טעאטער־לעבן גופֿא זייער ווייניק שײַכות. שטעלנווײַז אַפֿילו גאנץ בילדעריש באשריבן, קײַקלען זיך אָפֿט די סקאַנדאָלכעלעך פֿון ירושה־גנבֿות, געלטשווינד־לערײַען, קינדער־פֿאַרפֿירונג ביז דער אָפּערעטע־פֿיגור פֿון איר שיפֿורן טאטן און די „טײַוולשע שטיק" פֿון איר אייגענעם מאן.

נאָר זעלטן ווערן דאָ באריכט קינסטלערישע פּראָבלעמען. דער עיקר איז דאָס בוך דורכגעפֿלאָכטן מיט ריין „געזעלשאַפֿטלעכע" אינטערעסן און הינטער־קולײַסן־אינטריגעס צווישן אקטריסעס, רעצענזענטן, „מעצענאטן", מיט ענא־צענטרישער בינע־קאָנקורענץ אַפֿילו צום אייגענעם מאן און טאָכטער. עס בא־קומט זיך א בילד פֿון א נעמאכטער צנועה, פֿון א ניט קיין געגנג קלוגער פֿרוי און אקטריסע. און דאָס איז דאָך ניט געווען צוקערס פּוונה. פֿאַרקערט, ער האָלט גראָד, אז „די מאַמע פֿון ייִדישן טעאטער אין ארגענטינע . . . איז געווען א צארטע קינסטלערין און באשיידענער מענטש". איז עס א טאָפּלע עוולה פֿון דעם רעדאקטאָר צוקער, וואָס ער איז ניט געווען געגנוג איבערקלײַבעריש. ער האָט אַפֿילו ניט פֿאַרהיט פֿון א סך איבערחזרונגען און אומנייטיקער צע־צויגנקייט (בפֿרט אין ערשטן טייל).

אינטערעסאַנט איז דאָס בוך מיט זײַנע ריינע טעאטער־עפּיזאָדן. נאָך א מאָל ציט דאָ פֿאַרבײַ א גאנצער קאַראַוואַן „בלאָנדזשענדע שטערן" איבער די רוסישע, פּוילישע, רומענישע אָדער גאַליציאנער שטעטלעך, אין דער „גאָל־דענער" דרום־אַפֿריקע און איבער די ייִדישע קאָלאָניעס אין ארגענטינע. מיר דערקענען די אלע שנײַדעריונגען און „סוביעקטן" (האַנדלס־אָנגעשטעלטע) וואָס

דרייען זיך בײַם טעאַטער און זײַנען אַזוי לאַנג „נודניקעס", ביז זיי אַנטפּלעקן זיך סוף־כּל־סוף ווי „פֿראָפֿעסיאָנאַלן". מיר פֿילן זייער טרויער און פֿרייד, אינ־טרינסע און „צינַיַנערשע" ליבעס מיט אַלע זאַבאָבאָנעס, גלייבעכצן, „נביאישע" חלומות וועגן א „מזלדיק קינד" וואָס קומט אויף דער וועלט בעתן וואַנדערן, אַדער הינטער די קולִיסן נאָך דעם ווי די נעווינערין האָט ערשט אָפּגעזונגען א קופּלעט און נעגאַנגען א טענצל. עס ווערט געבוירן א „זיבעלע", וואָס מען קאָן עס ניט „אַיַנמעלדן" ארויסצונעמען א מעטריקע, ווײַל אָט פּאָקט מען זיך און מען פֿאָרט ווײַטער. גלייבט ניט דערנאָך „נאַטשאַלסטוועס" אז די קינדער געהערן דער אייגענער מוטער. מיר זעען די קרענקלעכע אמביציעס און עק־שנותדיקע קאַפּריזן, אָבער אויך די איבערגענעבענע חברשאַפֿט פֿון וואַנדערנ־דיקע אַקטיאָרן וואָס „האָבן נעהאַט א בּאַראָנוג און זיך צונויפֿגעלייגט ווער א זיינער, ווער א פּאָר נאָלדענע זאַפּינקעס, פּדי צו ראַטעווען א קינד וואָס איז אַיַנגענפֿאַלן אין מיטן וועג". מיר ווייטיקן מיט עלטערע אַקטיאָרן, די „אויס־געדינטע פֿערד", וואָס רײַסן זיך נאָך „א דערלאַנג צו טאָן די סחורה", אָבער קיין טעאַטער ווײַל זיי מער ניט אַרײַננעמען. מיר פֿרייען זיך מיטן נצחון, ווען חבֿרה אַקטיאָרן האָט זיך אָננעגומען מיט פּוח און פֿאַרסטרײַקט, און די מיט־בעל־הביתטע פֿון טעאַטער, זינא ראַפּאָל, סטרײַקט מיט קענן אייגענעם מאַן, דעם בעל־הבית.

דערבײַ וועלט בולט די גאַנצע אומגליקלעכע נעזעלשאַפֿטלעכע און פּא־ליטישע לאַנג, אין וועלכער דער יִידישער אַקטיאָר האָט אזוי אָפֿט זיך געפֿונען.

עטלעכע עפּיזאָדן זײַנען געשילדערט נאָר פּאַטעטיש. טראָגט זיך ארום אַן אַקטיאָר (זינאַס פֿאָטער) מיט אַן אייביקן חלום, אז אויב שוין ניט אַליין „א דערלאַנג טאָן" אויף דער בינע, זאָל ער כאָטש קאָנען פֿאָר אַן עולם פֿאָר־לייענען די אומצייליקע סצענעס, „דראַמאַטישע עטיודן", וואָס ער אַליין האָט זיי אָננעשריבן. קומט דער מאַמענט, וועלן פֿרײַנד אָרדענען אײַן פֿאָר אים א „פֿאָרלעזונג פֿון זײַנס א זאַך . . . טאָקע בײַ אים אין שטוב". לייענט ער א צעהיצטער ביז דער שטעל, וועלן זײַן העלד רעזאָנירט: „וואָס איז דער מענטש? פֿיל, פֿיל, אַן נישט מער" — אַן דער אַלטער אַקטיאָר הויכט אויס די נשמה . . . ניט ווייניקער פּאַטעטיש איז דער מאַמענט, וועלן זינא ראַפּאָל דאָרף איבער־גיין פֿון פּרימאַדאָנע־ צו מוטער־רָאלעס; וועלן זי „אַראָפּטירט פֿאָר איר טאַכ־טער" די אַקטריסע שושנה בערדיטשעווסקי, אָדער וועלן זי שטעלט ארײַן בשתּיקה אין נײַעם אַקטיאָרן־בנין א בוקעט בלומען פֿאָר די „טײַערע חבֿרים, א גרויסן דאַנק . . . מיט א הייליקן ציטער".

באַזונדער טשיקאַווע זײַנען די עפּיזאָדן וועלן אַקטיאָרן דיננען אָפּ א פּאָראָם און פֿאָרן אַנטקעגן מיטן נאַנצן טעאַטער־אַרקעסטער צו באַנעמענען איטע פֿוינלעכן מיטן קינד (זינא ראַפּאָל מיט איר מוטער), וואָס רײַסט אַראָפּ שפּעטער די עפּא־לעטן פֿון פּריסטאַווס מונדיר און זיי שפּילן טעאַטער פֿאָר „בלויז איין פּערזאָן אין זאָל"; אָדער וועלן א פֿאָרשטעלונג אין א פּריוואַטער שטוב מוז פּלוצעם „פֿאַרוואַנדלט ווערן אין א תּנאים", ווײַל מען זאָגט אז דער פּריסטאַוו נייט,

ווי באזונדערע באשיצערס פֿון יידישע אקטיאָרן שטעלט זיך ארויס „די מאָל־דאוואנקע און מישקע יאַפּאָנטשיק", דער „יידישער סטענקא ראזין" פֿון אדעס, וואָס איז דערנאָך געוואָרן א לעגענדארע פֿיגור בײַ יידן און איז אפֿילו ארײַן ווי א העלד אין דער ליטעראטור (ב. עפּעלבוימס ראָמאַן אויפֿברויז, שפּעטער דראָמאטיזירט א"נ מישקע יאַפּאָנטשיק, אויך מישקע יאַפּאָנעץ). א נײַ ווינקל פֿון יידישן פֿאיאצן־לעבן דעקט אויף פֿאר אונדז זינט ראָפּעל מיט דער יידישער „צירק־פֿאמיליע ראָזענצווײַג, וועלכע איז באשטאנען פֿון א צוואנציק פערזאָן: צוויי עלטע פּאָרלעך (קלאָונס) וואָס האָבן זיך משדך געווען . . . און עלע קינדער און אײניקלעך זײַנען געווען אקראָבאטן, דראָטטענצערס, זינגערס, פֿיא־נאָשפּילערס און זשאָנגלערן".

„מײַן נאָנץ לעבן — דערציילט זינט ראָפּעל — האָב איך געזוכט נאָר דעם אויסגעחלומטן, פֿאַרשטעלטן פּרינץ . . . וואָס פֿלוצלינג פֿאלן פֿון אים אראָפּ די בעטלערקלײדער און עס בלײַבט שטיין אן עלענאטער מאן, באצירט מיט דיאמאנטן און בריליאנטן". צוקער העלפּט איר א סך אין „אויפֿבויען" די דאָזיקע סצענעס וואָס אין רעאַלן לעבן האָט זי זיי ניט געפֿונען.

א סך עפּיזאָדן, בפֿרט אין צווייטן טייל, זײַנען געשריבן זייער וווײַל, לעבעדיק, אָפֿט לירישׂ־האַרציק, מיט הומאָר, און דער עיקר מיט באַציונג און ליבשאפֿט צום געגענעם שטאָף.

3. ס'איז שווער צו קוואַליפֿיצירן דאָס בוך ווי טעאַטער־זכרונות, הגם דער מחבר באַצייכנט עס ווי „מעמוארן" (ז' 232).

רומשינסקי דער מוזיקער איז צו גלײַך א טעאַטער־מענטש אין אלע רמח אבֿרים. צו אכט יאָר זינגט שוין דער קלײנער יאָסעלע אלט בײַ א חזן — ביז ער ווערט „יאָשקע דער נאָטן־פֿרעסער", שפּעטער דער ערשטער דיריגענט פֿון לאָדזשער „הזמיר", און ענדלעך „דער 'דין' פֿון דער יידישער אָפּערעטע". האָט זײַן שארף אויער אויפֿגעכאפּט טענער פֿון זײַן סבֿיבֿה און אפּקלאָנגען פֿון קולישן אין זײַן שפּעטערן טעאַטער־לעבן און מיט זיי קאָמפּאָנירט זײַנע קלאָנגען פֿון מײַן לעבן. אָבער רומשינסקי דער דיריגענט האָט נאָך א טבֿע צו „באָא־באכטן דאָס פֿובליקום . . . איך קוק מער אויפֿן פֿובליקום ווי אויף מײַן אר־קעסטער און אויף דער בינע" (ז' 431). האָט ער אחוץ הערן אויך געזען זײַן סבֿיבֿה — און פֿון אָט דעם שטאָף איז אויסגעשפּינט זײַן בוך.

ס'רובֿ קאָפּיטלען פֿון בוך זײַנען געווען געדרוקט אין טאָג און האָבן גע־טראָגן דעם כאראקטער פֿון עפּיזאָדישע „קאָפּע־שמועסן". ארײַנגענומען אין די טאָוואָלען פֿון אַן איבער 800זײַטיקן בוך, ווערט די דאָזיקע פּוכיקייט אן אָנ־געבלאָזענע. א שטרענגע רעדאקציע וואָלט צוגעגעבן דעם בוך מער וואָג. אָבער דאָס בוך פֿאַרמאָגט דאָך נעוג אינהאלט, אז עס זאָל פֿאראינטערעסירן דעם לייענער. עס זײַנען אינטערעסאַנט אָנגעשריבן די קאָפּיטלעך „יאָשקע פֿאָרט אוועק" און „אַברהם גאָלדפֿאדען". מיר האָבן טשיקאַווע פּרטים וועגן באָרים טאָמאשעווסקין, וועגן דעם טעאַטער־פֿאַרוואָלטער יאָסל עדלשטיין און דעם

פֿירער פֿון דער יִידישער אקטיאַרן־יוניאַן ראובן גוסקין. זייער אינטערעסאַנט, אפֿילו מיט א געווייסן היסטאָרישן הינטערגרונט, איז געשילדערט דאָס געבוירן ווערן פֿון לאָדזשער „הזמיר" (זז׳ 185—210). דער מחבר פֿאַרגעטערט מאַלע פּיקאַן און יעקב קאַליכן (זז׳ 619—698). בײַ רומשינסקין איז „הימל און ערד און טעאַטער" (ז׳ 585), — באשרײַבט ער אָפֿט מיט באגײַסטערונג גאַנצע פֿאָר־שטעלונגען (דעם בר־כּוכבֿא־ספּעקטאַקל אין צירק, זז׳ 94—104; דעם רײַבונג־בײַ דער „ווילנער טרופּע", זז׳ 637—640).

אָבער נאָך אינטערעסאַנטער שילדערט רומשינסקי טעאַטער־פֿיגורן. ער פֿאַרמאַגט די פֿעיִקייט צו געבן אין עטלעכע ווערטער די הויפּט־כאַראַקטעריסטיק פֿון א מענטשן. דוד קעסלער, ווילנער „איז געווען אזוי פֿיל אָפּגענארט סײַ אין טעאַטער און סײַ אין זײַן פֿאַמיליע־לעבן", איז געווען „א שׂונא פֿון געקינצלטע זאכן" און האָט אין זײַן שפּילן שטענדיק געזוכט א „נאַטירלעכע אורזאַך פֿאַר וואָס איך וויין, פֿאַר וואָס איך לאַך" (זז׳ 391 און 394). בערטא קאַליש, מיט „איר שטימע ווי א נאַנצער אָרגל", האָט שטענדיק „געקנאַקט מיט הויכע פֿראָזעס און אָנגעפֿרוי 'גרויסע נעמען' מיט די שווערסטע ווערטער פֿון ענגלישן ווערטערבוך"(זז׳ 401 און 402). יעקב אַדלער איז דער „יום־טובֿדיקער אק־טיאָר" (ז׳ 387). „מאַרים שוואַרץ האָט אויף זיך ארויפֿגענעמען סײַ אין רעדן, סײַ אין דער האַלטונג און סײַ אין גיין דאָס אויסערלעכע פּנים פֿון די דעמאָל־טיקע סטאַדם" און איז אזוי ארום „באַאײַנפֿלוסט פֿון די אַדלערס, קעסלערס און אָפֿילו טאָמאַשעווסקים" (זז׳ 439 און 442). גאַנץ ווייל איז אויפֿגעכאַפּט רודאָלף שילדקרויטס נאַיִווקייט. אָבער שילדקרויט איז קיין מאָל ניט געווען קיין „קייזער־קעניגלעכער שוישפּילער אין דײַטשלאַנד" און דײַטשלאַנד האָט ניט „שטאַלצירט מיט זײַן ריינעם דײַטשן דיאַלעקט" (ווי רומשינסקי גיט אָן — ז׳ 514). פֿאַרקערט, די בערלינער פּרעסע פֿלעגט זיך זידלען צוליב שילדקרויטס „ייִדלען" אָפֿילו אין שפּאַסן קעניג ליר.

ניט קיין שלעכטע פּאַרטרעטן גיט דער מחבר אויך פֿון איזידאָר קעשיר, פֿון דעם טעאַטער־אָגענט עדווין א. רעקלין און דעם מוזיקער שלום סעקונדע. באזונדערס פֿײַן געצייכנט איז די פֿיגור פֿון אסתּר־רחל קאַמינסקי (ז׳ 113). דער קאַמינסקי־משפּחה האָט ער טאַקע צו פֿאַרדאַנקען זײַן נענטערן קאָנטאַקט מיטן טעאַטער. ער פֿאַרגעסט אויך ניט צו צייכענען זײַן אייגענעם פּאָרטרעט און ברענגט אינטערעסאַנטע ווערטלעך פֿון יִידישע טעאַטער־גדולים: אַברהם גאָלדפֿאַדען „פֿלעגט זאָגן, אז פֿון יעקב גאָרדינס א באָרד און א פּאָר שטיוול שמעקט דער פּאָניע, ניט דער יִיד" (ז׳ 320). וועין אַן אקטיאָר פֿלעגט זאָגן גאָר־דינען: „איר וועט זען ווי אזוי איך וועל מיך האַלטן אין דער ראָלע", פֿלעגט אים גאָרדין ענטפֿערן: „איר באַדאַרפֿט ניט האַלטן די ראָלע, זי וועט שוין אײַך האַלטן" (340). און וועין די „ייִדישקייט"־פֿיעסן, ווי א יִידיש האָרץ, א יִידישע נשמה, א יִידיש קינד האָבן פֿאַרפֿליצט די יִידישע בינע, האָט גאָרדין, שוין אויפֿן קראַנקנבעט, געזאָגט: „אז איך וועל ווערן געזונט, וועל איך שרײַבן א פּיעסע מיטן נאָמען „דער יִידישער מאָן וואָס קאָן אַלץ פֿאַרטראָגן". רודאָלף

שילדקרויט פֿלעגט זאָגן: „יעקב אדלער און דייוויד קעפּלער זיינען צוזאַמען א נעשלעפּענער דימענט — דער ערשטער איז נעשלעפֿן, דער צווייטער איז א דימענט" (ז' 515).

פֿאַראַן אין דעם בוך זייער פֿיל אינטערעסאַנטע פּרטים. אָבער רומשינסקי איז ניט קיין טעאָטער־היסטאָריקער. וועגן אָננעבן דאָטעם טראָכט ער לחלוטין ניט. נאָך ווויניקער איז ער א טעאָרעטיקער פֿון טעאָטער. דערפֿאַר אָבער הערן מיר דאָ אָפּקלאַנגען פֿון נאָנץ אינטערעסאַנטע געשעענישן און שילדערונגען פֿון יידישע טעאָטער־מענטשן. דערפֿאַר דערווייסן מיר זיך די געשיכטע פֿון אָפּערעטע, וווי אזוי זי ווערט צוזאַמענגעשטעלט און וווי אלץ ווערט אונטערגעטראָגן און „אויסגעבעט" פֿאַרן סטאַר (אין וואָס עס ליגט דער פֿאַקטישער סוד פֿון סטאַרס „סוקסעס") — און דאָס אלץ ווערט דערציילט אַן אָנשטעל, אַן פּרעטענזיעס פֿון א „קונסטזוכער", אפֿילו מיט וויציקער אליין־קריטיק. איז עס ביז גאָר אינטערעסאַנט און מסתּמא אַן אָנטפּלעקונג פֿאַר דרויסנדיקע, ניט טעאָטער־מענטשן.

יעקב מעסטל

צו דער דעמאָגראַפֿיע פֿון יידן אין אַמעריקע

1. Bessie Bloom Wessel, "The Ethnic Survey of New London, Connecticut, 1938—1944," *The American Journal of Sociology*, Vol. 50, September, 1944, pp. 85-98.

2. Ruby Jo Reeves Kennedy, "Single or Triple Melting-Pot?" *American Journal of Sociology*, January, 1944, pp. 331-339. Ruby Jo Reeves Kennedy, "Premarital Residential Propinquity and Ethnic Endogamy," *American Journal of Sociology*, March, 1943, pp. 580-584.

3. Benjamin Malzberg, "Statistics of Alcoholic Mental Disease." *Religious Education*, January—February, 1944, pp. 22-30.

1. ד"ר וועלס ארבעט איז באזירט אויף דער השערה, אז די שול־באַפֿעלקערונג איז א רעפּרעזענטאַטיוואר און אדעקוואַטער מוסטער פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. איר השערה בויט זי אויף דעם פֿאַקט וואָס אלע עלטערן מוזן שיקן זייערע קינדער אין שול; במילא קומט אויס, אז די שול־באַפֿעלקערונג איז צוזאַמענגעשטעלט פֿון די זעלביקע עטנישע און סאָציאַלע גרופּעס ווי די אלגעמיינע באַפֿעלקערונג.

שוין א יאָר 25 ווי ד"ר וועלס פֿאַרנעמט זיך מיט פֿאָרשונגען פֿון אָט דעם מין. אין די יאָרן 1919—1921 האָט זי אויסגעפֿאָרשט דעם עטנישן אָפּשטאַם פֿון דער באַפֿעלקערונג אין ניו־לאָנדאָן, קאָנ',[1] באַנוצנדיק זיך מיט דעם דערמאָנטן מעטאָד. דערנאָך האָט זי געמאַכט אַזא אויספֿאָרשונג אין Woonsocket,

[1] Bessie Bloom Wessel, "Ethnic Factors in the Population of New London, Connecticut," *American Journal of Sociology*, Vol. 35, July and September, 1929, pp. 18-34, 263-270.

ראד־אײלאנד,[*] און אין א צאל אנדערע שטעט אין ניו־ענגלאנד. אין 1938 האָט זי ווידער אויסגעפֿאָרשט די עטנישע און סאציאלע גלידערונג פֿון דער באפֿעלקערונג אין ניו־ילאָנדאָן, קאנ'. א סך־הכל פֿון די רעזולטאטן פֿון אָט דער אויספֿאָרשונג איז אָפּגעדרוקט אין דעם ארטיקל וואָס ווערט דאָ רעפֿערירט.

אין 1938 זײַנען פֿון די 3,486 פֿאמיליעס אין ניו־לאָנדאָן, וואָס האָבן געהאט קינדער אין די לאָקאלע עלעמענטארע און העכערע שולן, 243 נעווען יידישע. אין זעלביקן יאָר זײַנען 693 פֿון די 10,477 קינדער נעווען יידישע. 7 פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע פֿאמיליעס און 6.6 פּראָצענט פֿון די קינדער זײַנען נעווען יידישע. אין 1921 זײַנען 7.8 פּראָצענט פֿון די דאָרטיקע 1,819 פֿאמיליעס וואָס האָבן געהאט קינדער אין די עלעמענטארע שולן נעווען יידישע.

די דאָרטיקע יידן האָבן געהאט א סך א גרעסערן פּראָצענט אימיגראַנטן ווי די ניט־יידישע באפֿעלקערונג. די עלטערן פֿון כּמעט א העלפֿט, 49 פּראָצענט, פֿון די 243 יידישע פֿאמיליעס זײַנען נעווען אימיגראַנטן לגבי 21.8 פּראָצענט פֿון דער איבעריקער באפֿעלקערונג. יידישע פֿאמיליעס פֿון אמעריקאַנער גע־בוירענע וואָס שטאמען פֿון איינגעוואַנדערטע עלטערן האָבן באטראָפֿן 17.3 פּראָצענט פֿון אלע יידישע פֿאמיליעס אין פֿארגלײַך מיט 7.8 פּראָצענט בײַ דער ניט־יידישער באפֿעלקערונג. אין ניו־לאָנדאָן זײַנען יעמאָלט נאָך ניט נעווען קיין יידישע פֿאמיליעס פֿון אמעריקאַנער נעבוירענע וואָס זייערע עלטערן (פֿא־טער און מוטער) זײַנען אויך דאָ נעבוירן נעווארן, בעת 21.4 פּראָצענט פֿון די אנדערע פֿאמיליעס זײַנען נעווען אמעריקאַנער פֿון דריטן דור. אין 1921 זײַנען די עלטערן פֿון אלע 141 יידישע פֿאמיליעס נעווען אימיגראַנטן.

58 פּראָצענט יידישע שולקינדער לגבי 28.8 פּראָצענט ניט־יידישע האָבן נעשטאמט פֿון עלטערן־אימיגראַנטן. עס איז דאָרט אויך נעווען א לפֿי־ערך גרעסערע צאל יידישע קינדער פֿון אמעריקאַנער נעבוירענע עלטערן, וואָס זייערע טאטעס און מאמעס זײַנען נעווען אימיגראַנטן. דאָס אלײן איז נאטירלעך, ווײַל דער דאָרטיקער יידישער קיבוץ באשטייט דאָך פֿון אימיגראַנטן און פֿון זייערע אמעריקאַנער נעבוירענע קינדער וואָס האָבן שוין איינגענע פֿאמיליעס.

אמעריקאַנער נעבוירענע יידישע עלטערן האָבן וויניקער קינדער ווי יידי־שע עלטערן־אימיגראַנטן. די 42 פֿאמיליעס פֿון אמעריקאַנער נעבוירענע עלטערן, וועמענס טאטעס און מאמעס זײַנען נעווען אימיגראַנטן, האָבן יעמאָלט נעהאט 84 קינדער אין די לאָקאלע שולן און די 119 עלטערן־אימיגראַנטן האָבן נעהאט 402 קינדער אין די שולן. די אמעריקאַנער האָבן בכן נעהאט צו צוויי קינדער פּער פֿאמיליע און די אימיגראַנטן צו 3.4 קינדער.[*] יידן האָבן נעהאט קלענערע פֿאמיליעס ווי די ניט־יידישע באפֿעלקערונג. ניט־יידישע אימיגראַנטן האָבן נע־

---

[*] B. B. Wessel, *An Ethnic Survey of Woonsocket, Rhode Island.*

[*] דער חילוק נעמט זיך אין אַ געוויסער מאָס פֿון דעם וואָס די אַמעריקאַנער געבוירענע יידישע עלטערן זײַנען יונגער חי די יידישע עלטערן־אימיגראַנטן; די אַמעריקאַנער געבוירענע חעלן במילא אפֿשר האָבן נאָך קינדער, בעת אַ סך פֿון די עלטערן־אימיגראַנטן חעלן שוין משמעות מער קיין קינדער נים האָבן.

האָט צו 4 קינדער אין שול פּער פּאַמיליע, און ניט־יידישע אמעריקאנער נע־בוירענע פון עלטערן־אימיגראַנטן האָבן געהאט צו 2.8 שולקינדער. דער פּאַק־טישער חילוק איז משמעות געווען נאָך גרעסער, ווייל יידן האָבן בדרך־כלל א לפּי־ערך גרעסערע צאָל תּלמידים אין די מיטלשולן ווי די אלגעמיינע באַפעל־קערונג.

אין 1938 זײַנען געווען 14 פּאַמיליעס, ווו בלויז דער מאַן צי די פּרוי איז געווען פון יידישן אָפּשטאַם. עס קומט במילא אויס, אז 5.4 פּראָצענט פון אלע יידישע פּאַמיליעס (243+14) זײַנען געווען געמישטע. אין 1921 האָט ד"ר וועסל דאָרט ניט געפונען קיין שום געמישטע יידישע פּאַמיליע.

ניט־יידן האָבן אין 1938 געהאט א סך א גרעסערן פּראָצענט געמישטע פּאַמיליעס.

8 יידן האָבן חתונה געהאַט מיט ניט־יידישע פּרויען און 6 יידישע פּרויען האָבן זיך מזווג געווען מיט קריסטן. צוויי יידישע מענער האָבן חתונה געהאט מיט בריטישע (ענגלישע) פּרויען, 2 מיט אירישע, איינער מיט אן אונגעריישער, איינער מיט א פוילישער און איינער מיט א פּראַנצייזיש־קאַנא־דישער; דער אָפּשטאַם פון דער אכטער פּרוי ווערט ניט אָנגענעבן. וואָס שייך די יידישע פּרויען, האָבן צוויי חתונה געהאט מיט ענגלענדער, איינע מיט א גריך, איינע מיט אן אירלענדער און איינע מיט אן איטאַליענער; דער אָפּשטאַם פון זעקסטן מאַן ווערט ניט אָנגענעבן. די אכט יידישע מענער וואָס האָבן זיך מזווג געווען מיט ניט־יידישע פּרויען האָבן געהאט 17 קינדער, און די 6 יידישע פּרויען פון ניט־יידישע מאַנען האָבן געהאט 15 קינדער.

לאָמיר איצט זען, אויף ווי ווייט די רעזולטאַטן פון ד"ר וועסלס אויס־פאָרשונג זײַנען פאַרלאָזלעך. אין זעלביקן יאָר, 1938, האָט ד"ר וועסל געמאכט אן אויספּאָרשונג פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ניו־לאָנדאָן, באַנוצנדיק זיך אָבער מיט אן אנדער מעטאָד. זי האָט צוזאַמענגעקליבן נעמען פון יידן וואָס געהערן צו יידישע אָרגאַניזאַציעס און אויך נעמען פון יידן אין טעלעפאָן־בוך וכדומה. זי גיט איבער, אז 673 פון די 1,885 יידן וואָס זי האָט איבערגע־ציילט זײַנען געווען אימיגראַנטן.[4] דאָס מיינט, אז כּמעט 36 פּראָצענט פון דער דאָרטיקער יידישער באַפעלקערונג זײַנען ניט געבוירן געווארן אין אמעריקע, בעת לויט דער שול־אויספּאָרשונג קומט נאָר אויס אז בלויז א 27 פּראָצענט זײַנען געווען אימיגראַנטן. דער חילוק נעמט זיך, פאַרשטייט זיך, פון דעם וואָס די אימיגראַנטן זײַנען בדרך כלל עלטערע מענטשן און במילא האָבן שוין א רעכט ביסל פון זיי ניט קיין קינדער אין שולעלטער. וואָס שייך דעם פּראָצענט געמישטע חתונות, איז ניטא קיין סטאַטיסטיש וואָגיקער חילוק צווישן די רע־זולטאַטן פון בריידע אויספּאָרשונגען; אין איין פאַל קומט אויס, אז געמישטע פּאַמיליעס באַטרעפן 5.4 פּראָצענט פון דער צאָל יידישע משפחות און אין צווייטן פאַל 5.2 פּראָצענט.

[4] Bessie B. Wessel, "A Comparative Study of the Jewish Communities of New London and Norwich, 1938", in: *Jewish Population Studies*, edited by Sophia M. Robison, pp. 57-59.

מען דאַרף בכן אַננעמען, אַז דער מעטאָד פֿון אַנאַליזירן די שול־באַפֿעל־קערונג גיט אונדז קרוב־לאמתדיקע רעזולטאַטן. אויף הונדערט פּראָצענט ריכ־טיקייט דאַרפֿן מיר ניט אַרויסקומן מחמת דעם וואָס די עטנישע און סאָציאַלע גלידערונג אין דער שול־באַפֿעלקערונג איז ניט תמיד די זעלביקע ווי אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. מיט דעם מעטאָד קען מען אויך ניט דערגיין די גריים פֿון דער לאָקאַלער באַפֿעלקערונג.

ניט געקוקט אויף די חסרונות פֿון ד"ר וועסלָם גאַנג, וואָלטן אָבער יִידישע געלערנטע אין אמעריקע, וווּ קיין שום צענזוס פֿון דער יִידישער באַפֿעלקערונג ווערט ניט געטומען, באַדאַרפֿט עקספּערימענטירן מיט דעם מעטאָד.

דאָס וואָלט מען געקענט, מיין איך, טאָן א שטייגער אויף אזא אופֿן:

אין די פֿאַרשיידענע טיפּן יִידישע שולן לערנען אַרום 40 פּראָצענט פֿון אונדזערע קינדער אין שולעלטער, ווי עס ווייזן די דורכשניטן פֿון עטלעכע שטעט. זייערע עלטערן רעפּרעזענטירן פֿאַרשיידענע סאָציאַלע גרופּירונגען. וואָלט מען באַדאַרפֿט פּועלן בייַ די פֿאַרוואָלטערס און לערערס, זיי זאָלן בעת א קינד רעגיסטרירט זיך אין שול צי בייַ אַן אַנדער געלעגנהייט פֿאַרצייכענען געוויסע פּרטים וועגן דעם קינדס פֿאַמיליע, דהיינו: באַשעפֿטיקונג פֿון פֿאָטער, עלטער פֿון די עלטערן, צאָל קינדער אין דער פֿאַמיליע און זייער עלטער וכדומה. די אינפֿאָרמאַציע וואָלט דערנאָך איבערגעשיקט געוואָרן צו א צענטראַלן ביורא, וווּ מען וואָלט עס נענוי אַנאַליזירט. מיר וואָלטן יעמאָלט געוווּסט געוויסע פּרטים, פֿאַרשטייט זיך, בלויז וועגן א טייל פֿון דער יִידישער באַפֿעלקערונג, אָבער דער טייל וואָלט געווען ניט קיין שלעכטער מוסטער פֿון דער גאַנצער יִידישער באַפֿעלקערונג.

אויך וואָלט מען געקענט אויסנעפֿינען די שינויים וואָס קומען פֿאָר אין יִידישן לעבן. וועו מען זאָל קלייבן אַווינע ידיעות א 20 צי 30 יאָר, וואָלט מען דערנאָך געקענט פֿאַרגלייכן די פּראָפּאָרציאָנעלע גלידערונג, די גריים פֿון דער פֿאַמיליע בייַם עלטערן און יִנגערן דור וכדומה.

אָט די ידיעות וואָלט מען באַדאַרפֿט קריגן פֿון אַלע טיפּן שולן אין לאַנד. דער אַנהייב וועט מסתּמא ניט זיין גרינג, ווייל געוויסע שולן וועלן לכתּחילה ניט וועלן קאָאָפּערירן. א סך פֿון זיי וועלן אָבער מיט דער צייט זיך אַנשליסן אין דעם צענטראַלן ביורא פֿאַר אַווינע פֿאַרשוננען.

א פּרוּוו וואָלט לכל־הדעות געווען פּראַי צו מאַכן.*

2. די אָפּטקייט פֿון געמישטע חתונות צווישן יִידן און ניט־יִידן האָט זיך אין ניו־היוון, קאָנ', פֿאַרגרעסערט. אין 1870 איז דאָרט ניט געווען קיין שום זיווג פֿון דעם מין; אין 1900 האָבן אַווינע חתונות באַטראָפֿן 1.1 פּראָצענט פֿון אַלע חתונות בייַ די דאָרטיקע יִידן; אין 1930 האָבן זיי באַטראָפֿן 5 פּרָא־צענט; 10 יאָר שפּעטער — 6.3 פּראָצענט.

* ס'וואָלט גוט געווען צו האָבן אַן אָפּרוף פֿון מומחים וועגן דעם דאָזיקן פֿאַרשלאָג פֿון נ. גאָלדבערגן — רעד.

בײַ אַנדערע עטנישע גרופּעס האָט זיך אָבער די צאָל געמישטע חתונות פֿאַרגרעסערט א סך מער. אין 1870 האָבן געמישטע חתונות אין ניו־הייוון בא־טראָפֿן בלויז 8.8 פּראָצענט פֿון אַלע חתונות און אין 1940 — 36.4 פּראָצענט. יידן האָבן, הייסט עס, פֿאַקטיש נעהאָט דעם קלענסטן פּראָצענט געמישטע חתונות, אַחוץ די נענערס.

די פֿרעקווענץ פֿון חתונות צווישן יידישע בחורים מיט ניט־יידישע מיידלעך איז גרעסער ווי צווישן יידישע מיידלעך און ניט־יידישע בחורים. 5.9 פּראָצענט יידישע בחורים האָבן אין די יאָרן 1870—1940 חתונה געהאָט אין ניו־הייוון מיט ניט־יידישע פֿרויען און בלויז 2.1 פּראָצענט יידישע מיידלעך האָבן אין דער צײַט חתונה נעהאָט מיט ניט־יידן.

א נרעסערער פּראָצענט יידישע קינדער האָבן חתונה מיט פּראָטעסטאַנטן (פֿון ענגלישן, אמעריקאַנישן, סקאַנדינאַווישן און דײַטשישן אָפּשטאַם) ווי מיט קאַטוילישן (איטאַליענער, אירלענדער און פּאָליאַקן). אין 1940 זײַנען די נע־מישטע חתונות בײַ יידן פֿאַרגעקומען נאָר מיט פּראָטעסטאַנטן; אין 1930 האָבן 1.7 פּראָצענט חתונה נעהאָט מיט פּראָטעסטאַנטן און 1.3 פּראָצענט מיט קאַטוילישן; אין 1940 האָבן 3.6 פּראָצענט זיך מזווג געווען מיט פּרא־טעסטאַנטן און 2.1 פּראָצענט מיט קאַטוילישן.

יידישע חתונות, לויטן רעליגיעזן צערעמאָניאל, פּראַווט מען איצט ניט אזוי אָפֿט ווי מיט יאָרן צוריק. אזוינע חתונות האָבן אין 1930 נעפּראַווט 99.6 פּראָצענט פֿון די יידישע זיווגים און אין 1940 ניט מער ווי 76 פּרא־צענט, וואָס דאָס מיינט, אז אין יענעם יאָר האָבן 24 פּראָצענט יידישע פּאָר־לעך נעהאָט בלויז א ציווילע חתונה. אין פֿאַל פֿון געמישטע חתונות האָבן 22.2 פּראָצענט נעהאָט אין 1930 בלויז א ציווילע חתונה און אין 1940 נאָנצע 64.3 פּראָצענט. די פֿרעקווענץ פֿון טראַדיציאָנעלע יידישע חתונות איז א סך מער נעפֿאַלן אידער עס האָט זיך פֿאַרגרעסערט די אָפּטקייט פֿון געמישטע חתונות. בײַ ניט־יידן איז די צאָל טראַדיציאָנעלע חתונות אויך נעפֿאַלן; יעדער זיווג בײַ פּאָליאַקן האָט אין 1900 נעהאָט א טראַדיציאָנעלע חתונה און אין 1940 בלויז דרײַ פֿערטל פֿון די פּאָרלעך.

די מחברטע קומט צום אויספֿיר, אז אַמעריקע איז ניט קיין שמעלצטאָפּ פֿון דעם מין ווי י. זאַנגוויל האָט זיך פֿאַרנעשטעלט. נעמישטע חתונות קומען פֿאָר און זייער צאָל האָלט זיך אפֿילו אין פֿאַרגרעסערן, אָבער אזוינע זיווגים ווערן נעשלאָסן נאָר לויט געוויסע פֿרעפֿערענצן; פֿראָטעסטאַנטן וועלן למשל ניכער חתונה האָבן מיט קאַטוילישן ווי מיט יידן, און פּאָליאַקן וועלן זיך ניכער מתחתן זײַן מיט קאַטוילישן פֿון אַן אנדער עטנישער גרופּע ווי מיט יידן.

די מחברטע באַרירט ניט דעם סאָציאָלן מאָמענט. עס קען זײַן, אז די אָפּטקייט פֿון נעמישטע חתונות צווישן נעוויסע עטנישע גרופּעס האָט אויך צו טאָן מיט דעם סאָציאָלן מהלך צווישן זיי און אויך מיט זייער סאָציאָלן סטאַטוס. זי באַטאָנט דער עיקר דעם רעליגיעזן מאָמענט וואָס איז בלּתי־ספֿק זייער א וויכטיקער, אָבער לחלוטין ניט דער אייניציקער. קאָנטאַקטן וואָס מענטשן

האָבן זײַנען אויך א פּאָזיטיוו. מען קען למשל זיך ריכטן אויף א גרעסערער אָפּטקייט פֿון געמישטע חתונות צווישן קאטוילישן און פּראָטעסטאַנטן וואָס לעבן בשכנות אָדער ארבעטן אין דער זעלבער פֿאַבריק ווי צווישן אזוינע גרופּעס וואָס האָבן א קנאַפּע מגע־ומשא צווישן זיך.

אז נאָענטקייט צי קאָנטאַקט, איז אין א געוויסן זינען א פּאָזיטיוו קען מען זען פֿון דער מחברטעס א פֿרײַערדיקער ארבעט. זי גיט איבער אין איר אר־טיקל אין *American Journal of Sociology* פֿון מערץ 1943, אז אין א 34 פּאַלן פֿון יעדע 100 געמישטע חתונות האָבן די פּאָרלעך געלעבט ניט ווײַטער ווי 5 קוואַרטאַלן (בלאָק) איינער פֿון אַנדערן און אז אין 51 פּאַלן פֿון יעדע 100 אזוינע זיווגים האָבן די פּאָרלעך געלעבט אויף א שטח פֿון ניט מער ווי צען קוואַרטאַלן.

וואָס שייך יידן, זײַנען 36.4 פּראָצענט פֿון זייערע געמישטע חתונות אין ניו־הייוון אין 1940 פּאָרגעקומען צווישן פּאָרלעך וואָס האָבן געלעבט ניט ווײַטער ווי 5 קוואַרטאַלן איינער פֿון אַנדערן און 54.5 פּראָצענט צווישן אזוינע וואָס האָבן געלעבט ניט ווײַטער ווי צען קוואַרטאַלן איינער פֿון אַנדערן.

פֿיזישער קאָנטאַקט צי נאָענטקייט איז א פּאָזיטיוו אין האָמאָגענע חתונות אויך. 32.7 פּראָצענט פֿון אזוינע חתונות צווישן יידן און יידן אין ניו־הייוון אין 1940 זײַנען פּאָרגעקומען צווישן פּאָרלעך וואָס האָבן געלעבט אויף א שטח פֿון 5 קוואַרטאַלן און 63.4 פּראָצענט צווישן אזוינע וואָס האָבן ניט געווווינט ווײַטער ווי צען קוואַרטאַלן איינער פֿון אַנדערן.

די אויספֿאָרשערין ווײַזט אויך אָן, אז שכנישאפֿט איז אין 1940 געווען א גרעסערער פּאָזיטיוו ווי אין 1931. אין 1931 זײַנען בלויז 29.6 פּראָצענט פֿון אלע יידישע חתונות אין ניו־הייוון פּאָרגעקומען צווישן פּאָרלעך וואָס האָבן געווווינט ניט ווײַטער ווי 5 קוואַרטאַלן איינער פֿון אַנדערן און אין 1940 אין 33.9 פּראָצענט פֿון אלע פּאַלן; 54.9 פּראָצענט פֿון אלע יידישע חתונות דאָרט אין 1931 און 62.5 פּראָצענט אין 1940 זײַנען געווען צווישן יחידים וואָס האָבן געלעבט אויף א שטח פֿון 10 קוואַרטאַלן.

3. ד"ר מאַלצבערג, דער שעף פֿון סטאַטיסטישן אָפּטייל פֿון דעם שטאַ־טישן ביורא פֿאַר גײַסטיקער היגיענע אין שטאַט ניו־יאָרק, שרײַבט, אז עס איז כּמעט ניטא קיין שום חילוק צווישן אמעריקאַנער געבוירענע יידן און אַנדערע אין פּרט פֿון טרינקען אלקאָהאָלישע געטראַנקען. אמעריקאַנער יוגנטלעכע טרינ־קען אזוינע געטראַנקען א סך מער ווי מיט 20 יאָר צוריק און יידישע יוגנטלעכע טרינקען כּמעט אזוי פֿיל ווי ניט־יידישע פֿון זעלבן עלטער און סאָציאל־עקאָ־נאָמישן סטאַטוס.

אָט די מיינונג זײַנע געפֿינען מיר שוין אין זײַן בוך סאָציאַלע און ביא־לאָגישע אַספּעקטן פֿון גײַסטיקער קראַנקייט.[5] יידן, שרײַבט ער דאָרטן, לײַדן

[5] B. Malzberg, *Social and Biological Aspects of Mental Disease*, Utica, 1940, p. 174.

ווייניקער פֿון אלקאָהאָליזם ווי אַנדערע פֿעלקער ניט צולִיב ביאָלאָגישע, נאָר צולִיב סאָציאָלע טעמים. מיזרח־אייראָפּעישע יידן לַיידן ווייניקער פֿון אָט דער קראַנקייט, ווַיל זיי האָבן ווייניקער שיפּורים; און זיי לאָזן זיך ניט אַרַיין אין טרינקען מחמת דעלִיגיעזע און סאָציאָלע טעמים. ער האָלט אָבער, אַז יידן וואָס האָבן שוין דורכגעמאַכט דעם פּראָצעס פֿון סעקולאַריזאַציע טרינקען פּמעט אַזוי פֿיל ווי ניט־יידן.

ער האָט אויך אָנגעוויזן אויף דעם פּאַקט, אַז אין 1926 איז דער פּראָצענט אלקאָהאָליקערס בַיי יידן אין ניו־יאָרק געווען גרעסער ווי אין 1914, אָבער קלענער ווי בַיי ניט־יידן.[6] פֿון דעם וואָלט מען געקענט אַרויסדרינגען, אַז אמעריקאַנער יידן, אַינגעוואַנדערטע און הי געבוירענע, טרינקען מער ווי מיזרח־אייראָפּעישע. צי קען מען אָבער אויפֿן סמך פֿון דעם אויך זאָגן, אַז אמעריקאַנער געבוירענע יידן טרינקען פּמעט אַזוי פֿיל ווי ניט־יידן?

ד"ר מאָלצבערג גיט ניט אָן קיין שום אַנדערע פּאַקטן. וויסנדיק אָבער אַז זַיין מיינונג וועט אַרויסרופֿן געוויסע ספֿקות, באַנוצט ער זיך מיט אַזאַ אַרגומענט: די יִידישע געבוירן־ראַטע איז אין משך פֿון די לעצטע עטלעכע צענדלינג יאָר שטאַרק געפֿאַלן, ווַיל יידן וואָס זַיינען שוין ניט מער אונטער דער השפּעה פֿון זייער טראַדיציאָנעלער רעליגיע באַנוצן זיך מיט די זעלביקע מיטלען פֿאַרן געבוירן־קאָנטראָל ווי ניט־יידן. דאָס זעלביקע, זאָגט ער, איז אויך ריכטיק בנוגע זייער שטעלונג צו אלקאָהאָל, און במילא גייען זיי מיטן זעלביקן גאַנג ווי ניט־יידן.

צי קען מען אָבער באמת אָפּלערנען א גזרה־שווה, אַז אמעריקאַנער געבוירענע יידן טרינקען פּמעט אַזוי פֿיל ווי ניט־יידן? פֿון אַן אויספֿאָרשונג וואָס מען האָט געמאַכט איבער שפּיטאָל־פּאַציענטן אין ניו־יאָרק אין 1933 דערווייסן מיר זיך, אַז אין בראָנזוויל, למשל, וואָס דאָס איז א געדיכט באַוווינטע יידישע געגנט, איז די צאָל אלקאָהאָליקערס פּער 100,000 אַינוווינערס 63 — און אין גאַנץ ברוקלין 124.[7] אין אַן ארבעט וועגן גַיסטיק קראַנקע אין שיקאַגאָ וועלט אויך באַטאָנט דער פּאַקט, אַז דער פּראָצענט יידן צווישן די דאָרטיקע אלקאָהאָליקערס איז נישטיק און איז גאָרניט דער ערך קלענער ווי בַיי אַנדערע עטנישע גרופּעס.[8]

מען וואָלט דעריבער באַדאַרפֿט אויסגעפֿינען צוויי זאכן: 1) צי אמעריקאַנער געבוירענע יידן טרינקען באמת פּמעט אַזוי פֿיל ווי ניט־יידן; 2) צי אמעריקאַנער געבוירענע יידן האָבן דעם זעלביקן פּראָצענט מענטשן וואָס לַיידן

---

[6] J. A. Goldberg and B. Malzberg, "Mental Disease among Jews," *Psychiatric Quarterly*, April, 1928.

[7] N. R. Deardorff and M. Fraenkel, *Hospital Discharge Study*, New York, 1942, Vol. 1, Appendix V.

[8] R. E. G. Faris and H. W. Dunham, *Mental Disorders in Urban Areas*, Chicago, 1939, p. 114.

פֿון אלקאהאליזם ווי אַנדערע. עס איז ניט אויסגעשלאָסן, אז אין די דערמאָנטע אויספֿאָרשונגען אין ניו־יאָרק און שיקאגאָ האָט מען דער עיקר געהאט צו טאָן מיט אײַנגעוואַנדערטע יידן.

נ. גאָלדבערג

אַ בוך וועגן טעאַטער אין קאַרפּענטראַס

Robert Caillet, *Spectacles à Carpentras* [Carpentras, 1942], 72 pp. Tirage limité à 125 exemplaires.

ד"ר ראָבערט קאיע פֿון דער זייער רײַכער Bibliothèque Inguimbertine אין קאַרפּענטראַס (איינע פֿון די פֿיר וויכטיקע שטעט פֿון קאָמטאַ־וועניסען פֿון פֿאַר דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע), האָט מיט דרײַ יאָר צוריק ארויס־געגעבן אַ בוך וועגן לאָקאַלן טעאַטער. דער טעקסט פֿון בוך איז אַן איבער־דרוק, בלויז מיט געצײַלטע שינויים, פֿון אַ סעריע ארטיקלען, וואָס דער מחבר האָט זיי פֿרײַער געהאט פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער לאָקאַלער צײַטונג *Le Ventoux*. עטלעכע ארטיקלען וועגן דעם יידישן טעאַטער אין דער יידישער קהילה פֿון קאַרפּענטראַס און וועגן יידישע טעמעס אין דעם לאָקאַלן ניט־יידישן טעאַטער זײַנען איבערגעדרוקט אין דעם בוך:

Le Théâtre au Ghetto. La Reine Esther, 1689—1739.

אין אַן ארמייקעמפּ איז פֿמעט ניט מינדער צו שרײַבן אַ קריטישע אָפּ־שאַצונג וועגן אַזאַ בוך, וועגן מען איז וויַט פֿון אַ ביבליאָטעק, און וועגן איך האָב אויך ניט בײַ זיך מײַן אייגענע ארבעט „יידישע מאָטיוון אין דער פֿאלקס־קולטור פֿון קאָמטאַ־וועניסען", געדרוקט אין די יִוואָ־בלעטער, ב׳ XIX, נומ׳ 3 (מײַ־יוני 1942). דעריבער באַגרענעץ איך זיך דערווײַל בלויז מיט עטלעכע באַמערקונגען.

דער הויפּט־חסרון פֿון ד"ר קאיעס ארבעט באַשטייט אין דעם וואָס ער גיט ניט אָן די מקורים, אָדער ער ווײַזט ניט אָן די נומערן פֿון די מאַנוסקריפּטן אין די ביבליאָטעקן פֿון קאַרפּענטראַס און אַוויניאָן. זײַן ארבעט איז דער עיקר אַ כראָנאָלאָגישע באַשרײַבונג פֿון פֿאַקטן. מען וואָלט געקענט נאָך צו־נויפֿנעמען אַ שלל אינפֿאָרמאַציע וועגן טעאַטער אין קאַרפּענטראַס, וואָס איז געבליבן אומבאַקאַנט ד"ר ר. קאיע. מען וואָלט זיי געקענט געפֿינען אין בא־שרײַבונגען פֿון רײַזנדערס, אַזוי למשל אין די זכרונות פֿון ד"ר פֿלאַטער, פֿון 16טן י"ה, וואָס האָט באַזוכט קאַרפּענטראַס און געשריבן וועגן דאָרטיקן טעאַטער. מען וואָלט אויך געקאָנט אויסנוצן די פֿלוגבלעטלעך אין די ביבליא־טעקן פֿון קאַרפּענטראַס און אַוויניאָן.

קאיע האָט אויך אין גאַנצן ניט גענומען אין באַטראַכט די מיסטעריעס וואָס מען האָט אויפֿגעפֿירט אין קאַרפּענטראַס; די שטאָט איז געווען אַ חשו־בער קאַטוילישער צענטער און האָט באַלאַנגט צום פּויפּסישן געביט קאָמטא־וועניסען. עס איז קיין ספֿק ניט, אז די מיסטעריעס אין קאַרפּענטראַס, אַנדּ אַ טעמע וואָס די היסטאָריקערס האָבן דערווײַל פֿמעט ווי ניט אָנגערירט, האָבן

געהאט א ספּעציעלן לאָקאַלן כאַראַקטער און זיי זײַנען געווען עלטער ווי דער ניט־קלויסטערשער טעאַטער אין קאַרפּענטראַס.

די קאָמעדיע Harcanot et Barcanot, געשריבן אין דעם יידישן דיאַלעקט פֿון קאַרפּענטראַס, איז ניט פֿון די יאָרן 1785—1787, נאָר זי שטאַמט פֿון אָנהייב 19טן י"ה. איר מחבר איז דער בארימטער אַדוואָקאַט בעדאריד (Bédarride) פֿון מאַנפּעלְיֵה. עס איז דערגאַנגען דער טעקסט בלויז פֿון די ערשטע צוויי אקטן. מער וועגן דעם האָב איך געשריבן אין מײַן אַרבעט וועגן דער שפּראַך פֿון די אַרבע קהילות, וועגן שואַדיט, וואָס דאַרף זײַן געדרוקט אין דעם נאָענטסטן באַנד פֿילאָלאָגישע שריפֿטן פֿון יִוואָ. דעם יידישן דיאַלעקט אין קאַרפּענטראַס רופֿט ד"ר קאַיע אָן „לשון הקודש" (lassan hakodés, ז' 19).

קאַיעס בוך איז דאָך אין געוויסע פֿרטים ווערט נעלויבט צו ווערן. דאָס איז איינער פֿון די גאָר ערשטע פֿאַלן, וועו א לאָקאַלער היסטאָריקער וואָס שרײַבט די געשיכטע פֿון לאָקאַלן טעאַטער פֿאַרגעסט אויך ניט דעם טעאַטער אין דער לאָקאַלער געטאָ. אייגנטלעך קען בנוגע קאַרפּענטראַס גאָר אַנדערש ניט געמאָלט זײַן: די צאָל יידן אין דער געטאָ פֿון קאַרפּענטראַס איז געווען גרויס, זיי האָבן געהאט א השפּעה אויף דער קולטור אין פֿראַוואַנס, זיי האָבן געגעבן מאָטיוון אין דעם פֿאָלקשאַפֿן, און אויך פֿאַרן טעאַטער בפֿרט.

דער מחבר האָט אָבער אויך אַרויסגעוויזן מוט מיט דעם וואָס ער האָט אין א פֿרײַנדלעכן טאָן געשריבן וועגן געטאָ אין *Le Ventoux*, א בארימטע אַנטידרײַפֿוס־צײַטונג פֿון מיט 40 יאָר צורים, און וווּ עס זײַנען נאָך געבליבן לעבעדיק אַנטידרײַפֿוס־שטימונגען, וועו ד"ר קאַיע האָט דאָרטן פֿאַרעפֿנטלעכט זײַנע אַרטיקלען. נאָך מער מוט האָט מען געדאַרפֿט האָבן אין 1942 אָפּצודרוקן א בוך אין פֿראַנקרײַך, וווּ דער מחבר רעדט וועגן יידן אין א סימפּאַטיש טאָן.

ז. שיקאַווסקי (ערגעץ אין פֿראַנקרײַך)

דער ערשטער וואָס האָט אָנגעוועגדט היץ־טעראַפּיע בײַ פּסיכאָזן

1. "Priority in the Discovery of Fever Therapy in Psychoses," editorial, *Journal American Medical Association*, 124 (April 8), 1944, pp. 1061-62;

2. "Alexander Samoilovich Rosenblium. His Contribution to Fever Therapy," by S. J. Zakon with comment by Clarence A. Neymann, *Arch. Dermat. and Syphil.*, 48 (July), 1943, pp. 52-59.

וואָגנער פֿאָן יאָורעג האָט אין 1931 געקראָגן דעם נאָבעל־פּרײַז אין מעדיצין פֿאַר זײַן אַרבעט וועגן „פּאַרמײַדן און קורירן דעם פּראָגרעסיוון פּאַראַליז מיט אינדוצירטער מאַלאַריע". מען האָט אָבער נאָך דעם עטלעכע מאָל אין דער מעדיצינישער פּרעסע אויפֿגעהויבן די פֿראָגע: ווער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אָנגעוועגדט היץ־טעראַפּיע בײַ פּסיכאָזן? מיט א קורצער

צײַט צוריק האָט אַן ערשטאַריעלע נאָטיץ אינעם זשורנאל פֿון דער אמעריקאַנער מעדיצינישער אסאָציאַציע ציטירט דעם פֿאַקט וואָס קלאַרענס נייסאַן האָט אַרויסגעהויבן: דער ערשטער אויף דעם פֿעלד איז געווען דער אַדעסער יידישער דאָקטער אַלעקסאַנדער ראָזענבלום. ער ווײַזט אָן, אַז נאָך אין 1876 האָט ראָזענבלום בפֿיוון אָנגעשטעקט פֿסיכאָן־קראַנקע און דעמענטירטע מיט ווידערמאָליקן פֿיבער (relapsing fever) און אַז אין דעם זעלביקן יאָר האָט ער פֿובליקירט זײַנע אָבסערוואַציעס: „מאַלאַריע ברענגט גאַנץ אָפֿט פֿאַרבעסערונגען אין פסיכישע קראַנקייטן". אַן איבערזעצונג פֿון ראָזענבלומס רוסישן אַרטיקל אויף ענגליש האָט געמאַכט זאָקאָן. דער אַריגינעלער אַרטיקל הייסט: «Объ отношеніи лихорадочныхъ болѣзней къ психозамъ», געדרוקט אין 1876 Труды Врачей Одесской Городской Больницы, выпускъ II.

די ביבליאָטעק פֿון הויפּטכירורג פֿון דער ארמיי (אין וואַשינגטאָן) האָט אָפֿט דעם אַרטיקל.

ראָזענבלום איז געווען דער הויפּטדאָקטער פֿון אַדעסער פסיכאָפּאַטישן שפּיטאָל. דער רעדאַקטאָר פֿון *JAMA* דערמאָנט: „זייער אינטערעסאַנט איז דער פֿאַקט, וואָס ראָזענבלום ציטירט אין זײַנע שריפֿטן לידעסדאָרפֿן, און איינער פֿון לידעסדאָרפֿס אסיסטענטן אין די יאָרן 1883—1889 איז געווען וואַגנער פֿאָן יאורג".

פֿדי אָבער ניט צו שאַפֿן דעם אײַנדרוק, אַז דער נאָבעל־פּרײַז־געווינער פֿון 1931 איז געווען א פּלאַגיאַטאָר, ענדיקט דער רעדאַקטאָר זײַן אַרטיקל מיט אָט די זאַצן:

„ס'איז אוממעגלעך ניט צו קומען אין איינעם מיט נייסאַנען צום אויספֿיר, אַז ראָזענבלום איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אָפּגעשאַצט די ווירקונג פֿון פֿיבער אויף פסיכאָזן און אַז ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אָנגעשטעקט פסיכיש קראַנקע פֿאַציענטן מיט א פֿיבערקראַנקייט. ס'איז מיגלעך אַז וואַגנער פֿאָן יאורג האָט ניט געוווסט וועגן ראָזענבלומס אַרבעט, איבער דעם וואָס יענער האָט פֿובליקירט זײַן אַרטיקל אין א שפּראַך וואָס ווערט ווייניק געלייענט מחוץ דעם לאַנד, ווו די אַרבעט איז אַרויס".

מאַקס ה. ווײַנבערג

דיסקוסיע

וועגן דער צירקולאַציע פֿון דער אַמעריקאַנער יידישער פּרעסע

הײַנטיקס יאָר, וועלן מיר פֿײַערן דעם 75יאָריקן יובילײַ פֿון דער אַמעריקאַנער יידישער פּרעסע, איז ניט איבעריק זיך אָפּצושטעלן אויף עטלעכע טעותן וואָס מען האָט געמאַכט בײַם פֿאַרשן דעם טיראַזש פֿון דער יידישער פּרעסע. איך האָב דאָ אין זינען די אַרטיקלען פֿון נ. גאָלדבערגן אין די יִוואָ־בלעטער (נאָוועמבער־דעצעמבער, 1941; מײַ־יוני, 1944).

אין זײַן ערשטן אַרטיקל פֿרוווט נ. גאָלדבערג פֿאַרענטפֿערן די פֿראָגע וועגן פֿאַרקויף פֿון די יידישע צײַטונגען.

דערבײַ דערציילט ער אונדז, אַז אין 1887 פֿלעגט די איינציקע טעגלעכע צײַטונג, יידישעס טאָגעבלאַט, פֿאַרקויפֿט ווערן אין 3,750 עקזעמפּלאַרן. איך וויל ניט אָפּפֿרעגן צי די צאָל איז אַ ריכטיקע, איך וואָלט אָבער נאָר געוואָלט וויסן, ווי אַזוי האָט די פֿירמע Ayer and Son (דער קוואַל, פֿון וואַנען גאָלדבערג שעפּט זײַן אינפֿאָרמאַציע) געקאָנט אויסגעפֿינען ווי גרויס איז דעמאָלט געווען די צירקולאַציע פֿון טאָגעבלאַט, ווי באַלד דער אַרויסגעבער אַליין, ר׳ כתריאל שׂרהזאָן, האָט זיכער ניט געוווסט פּינקטלעך אין וויפֿל עקזעמפּלאַרן עס האָט זיך פֿאַרקויפֿט זײַן צײַטונג.

מען דערציילט נאָך הײַנט מעשׂיות וועגן דער בוכהאַלטעריע פֿון טאָגעבלאַט. כאָטש די צײַטונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין ניו־יאָרק, זײַנען די רעכענונגען מסתּמא געפֿירט געוואָרן מיט קרײַד אויף דער וואַנט, אַז אַזוי ווי אונדזערע אַמאָליקע וואַלד־סוחרים האָבן געחשבונט אין דער אַלטער היים. דאָס געלט האָט מען געהאַלטן אין טישקעסטל אָדער אין קעשענע, און וו ע ן דער אַבאָנענט האָט באַצאָלט פֿאַר זײַן צײַטונג איז געווען גוט; ניט דער אַבאָנענט האָט געווווסט פֿון אָ חשבון און ניט דער אַרויסגעבער האָט געפֿירט אָ רעכענונג. די צײַטונג־פֿאַרקויפֿערס פֿלעגן כאָפּן יעדן טאָג די צײַטונגען און אַוועקיאָגן זיך נאָך די לייענערס. פֿרײַטיק פֿלעגן זיי קומען אין אָפֿיס, אַרויסנעמען די סענטן פֿון קעשענע און זאָגן: „אָט דאָס האָב איך אַרײַנגענומען...״

צי קאָן מען בײַ אַזעלכע באַדינגונגען אויסרעכענען פּינקטלעך, ווי גרויס עס איז געווען דער טיראַזש?

אין דעם זעלבן אַרטיקל (ז׳ 133) דערציילט אויך נ. גאָלדבערג, אַז אין 1917 (און ווידער ע״פּ דעם אייער־בוך) האָבן די יידישע צײַטונגען פֿאַרלוירן 135 טויזנט לייענערס, און ער מאַכט זײַנע אויספֿירן. וועג אָ מענטש זאָל בלויז דער־מאָנען זיך, וואָס פֿאַר אַ צײַט עס איז געווען 1917, וועט ער אַליין פֿאַרשטיין, אַז אין יענעם יאָר (אין מיטן דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועג קיין ראַדיאָס זײַנען נאָך ניט געווען, וועג די אימיגראַציע איז געווען יונג) האָבן די יידישע צײַטונגען ניט געקאָנט פֿאַרלירן אַזאַ גרויסע צאָל לייענערס.

מען דאַרף אָבער וועגן דעם קיין סך ניט אַמפּערן זיך, וויל מיט אַ צוויי זײַטלעך פֿרײַער אין דעם זעלבן אַרטיקל ברענגט נ. גאָלדבערג דעם פֿאַקט

וועלכער באַווײַזט, אַז מען קאָן זיך אויף די ציפֿער פֿון 1916 ניט פֿאַרלאָזן. דאָרטן דערציילט ער, אַז אין 1917 האָבן זיך די דרײַ וויכטיקסטע יידישע צײַטונגען אָנגעשלאָסן אין A. B. C.* ביז דעמאָלט האָט קיינער ניט קאָנטראָלירט די מעלדונגען פֿון די יידישע צײַטונגען וועגן זייער צירקולאַציע. על־פּי געזעץ דאַרף יעדער צײַטונג 2 מאָל אַ יאָר געבן אַ מעלדונג דער פּאָסט וועגן דער צירקולאַציע; עס איז אָבער ניטאָ קיין געזעץ וואָס זאָל געבן אַ מעגלעכקייט צו קאָנטראָלירן, צי די מעלדונג איז אַ ריכטיקע. עס פֿאַרשטייט זיך, אַז מען זינדיקט אונטער מיט אַזעלכע אָנגעבונגען.

נ. גאָלדבערג האָט אָבער פֿאַרגעסן, אַז אין 1917 זײַנען די צאָלן פֿון „אייבי״סי״ — און האָט זיי פֿאַרגליכן מיט די צאָלן פֿון 1916, אויפֿן סמך פֿון מעלדונגען צו דער פּאָסט. אָט פֿון דעם נעמט זיך דער אָנווער. אין דער אמתן איז דאָס בלויז אַ פֿאַרגלײַך צווישן אַ פּינקטלעכער אָנגעבונג און אַן איבערגעריבענער. עס קאָן זײַן, אַז אין 1917 האָט די יידישע פּרעסע אין דער אמתן געווונען לײַענערס, פֿאַרלירן האָט זי נאָר געקענט אויפֿן פּאַפּיר.

אין דעם זעלביקן אַרטיקל דערציילט אונדז נ. גאָלדבערג, אַז די יידישע פּרעסע פֿאַרמאָגט מער לײַענערס ווי קויפֿערס, אַ זאַך וואָס ער האָט אויסגעפֿונען אין מ. סאָלטעפּס בוך. אָבער ערשטנס איז מ. סאָלטעפּס אויספֿאָרשונג ניט קיין פֿולקומע; איך גלייב, אַז דער מחבר אַליין וועט צוגעבן, אַז די אַרבעט איז בלויז געווען אַן אָנהייב; צווייטנס, ווי אַזוי קאָן מען אין 1941 זיך שטיצן אויפֿן מצב פֿון 1925? במשך פֿון די 15־16 יאָר האָט זיך דער כאַראַקטער פֿון יידישן לײַענער און די לאָגע פֿון דער יידישער פּרעסע אַזוי געביטן, אַז מען קאָן זיך ניט פֿאַרלאָזן אויף יענע שטודיעס, ווען זיי וואָלטן געווען אַפֿילו פֿולקום אין זייער צײַט.

יאָ, די יידישע פּרעסע האָט טאַקע מער לײַענערס ווי קויפֿערס, אָבער זינט 1925 האָט זיך די פֿראָפּאָרציע געביטן.

איך רעכן, אַז דעמאָלט איז די פֿראָפּאָרציע געווען אַ קלענערע: דער יידישער לײַענער איז געווען יינגער, די צאָל ניט־חתונה־געהאָבטע איז געווען גרעסער, בכן האָבן די מענער געקויפֿט די צײַטונג בלויז פֿאַר זיך; הײַנט איז דער לייענער עלטער, די צאָל חתונה־געהאָבטע גרעסער, מען זיצט מער אין דער היים. דער מאַן לייענט צוזאַמען מיט דער ווײַב און אַ מאָל מיט אַ קינד די יידישע צײַטונג וואָס ער ברענגט אַהיים. אָבער אַפֿילו איצטער, מיין איך, איז ניטאָ מער ווי 1.50 לייענערס אויף אַ קויפֿער. אין 1925 איז זיכער ניט געווען קיין 1.76 לייענערס אויף אַ קויפֿער. וואָלט דעמאָלט געווען אזא פֿראָפּאָרציע, וואָלט זי איצטער געווען אַ סך גרעסער, אַ זאַך וואָס איז כּמעט אוממיגלעך. פֿאַרבײַגייענדיק מאָכט נ. גאָלדבערג אַ באַמערקונג, אַז „די גרויסשטאָטישע זײַנען בדרך כּלל גרעסערע בעלנים אויף צײַטונגען ווי אָנדערע״. עס קאָן זײַן, אַז דער כּלל איז אַ ריכטיקער, אָבער בײַ אונדזערע אַמעריקאַנער יידן איז די לאָגע אַן אָנדערע: די קלענערע שטעט גיבן אַ גרעסערן פּראָצענט יידישע לייענערס ווי די גרעסערע שטעט, און וואָס די יידישע באַפֿעלקערונג איז קלענער (חוץ געציילטע אויסנעמען), אַלץ גרעסער איז דער פּראָצענט יידישע לייענערס.

מיר דוכט זיך, אַז עס איז אויך ניט אין גאַנצן ריכטיק די מיינונג, אַז „די צאָל צײַטונגען פֿאַרקלענערט זיך איבער דעם פֿאַלנדיקן טיראָזש, און דער טיראָזש פֿאַלט צוליב דער פֿאַרקלענערטער צאָל צײַטונגען״ (ז׳ 133). ניט אַלע מאָל איז עס אָזוי. אין די לעצטע עטלעכע צענדלינג יאָרן זײַנען אונטערגעגאַנגען אין אַמעריקע געוויס יידישע צײַטונגען. קיינער האָט אָבער נאָך ניט

* Audit Bureau of Circulation.

געמאַכט קיין פּרווו אויסצופֿאָרשן די אמתע סיבה פֿון דעם. אויף וויפֿל איך בין באַקאַנט מיט דעם ענין, דוכט זיך מיר, אַז ניט אַלע מאַל איז די סיבה דער פֿאַרקלענערטער טיראַזש. און ווײַטער — דער פֿאַרקלענערטער טיראַזש איז ניט שטענדיק דערפֿאַר, ווײַל די לייענערס ווילן ניט מער לייענען קיין יידישע צײַטונג, נאָר דער טיראַזש פֿאַלט צוליב אַנדערע סיבות. זיי זײַנען פֿאַרבונדן מיט דעם כאַראַקטער פֿון דעם אַרויסגעבער, מיט די אַנדערע געשעפֿטן וואָס יענער האָט אַנגעהויבן פֿירן צוזאַמען מיט דער צײַטונג. די זײַטיקע געשעפֿטן פֿון אַרויסגעבער ווערן אָפֿט די הויפּטזאַך, און די צײַטונג — דער טפֿל; און דאָס אַנדערע געשעפֿט שלעפּט אַראָפּ די צײַטונג אין אָפּגרונט. עס איז אַ באַקאַנטע זאַך, אַז אַ יידישע צײַטונג גיט אַ סך פּרעסטיזש דעם אַרויסגעבער. די ערשטע צײַט איז דער אַרויסגעבער דאַנקבאַר דער צײַטונג, אָבער שפּעטער אַ ביסל גע־ווינט ער זיך אַזוי צו צו דעם כּבֿוד און צו די פֿראָפּיטן, אַז ער הייבט אָן טראַכטן, אַז דאָס קומט אים; ער באַגינט זיך ניט מיט דער צײַטונג און פֿרווט דורך דער צײַטונג זוכן אַנדערע געשעפֿטן. דאָס אַנדערע געשעפֿט גייט ס׳רובֿ די ערשטע צײַט גוט; דער אַרויסגעבער פֿאַרגעסט אָבער, אַז ער האָט עס צו פֿאַרדאַנקען דער יידישער צײַטונג; ער באַציט זיך צו דער צײַטונג כּלאָחר־יד און פֿאַרנעמט זיך דער עיקר מיטן נײַעם געשעפֿט, און ער באַמערקט אַליין ניט, ווי דורך דעם נײַעם געשעפֿט פֿאַרלירט ער ביידע זאָכן. אמת, ניט אַלע מאָל גילט די דערקלערונג, אָבער אין דעם אונטערגאַנג פֿון די פּראָווינציעלע יידישע צײַטונגען זײַנען זיכער שולדיק די אַנדערע געשעפֿטן וואָס די אַרויסגעבערס האָבן געפֿירט צוזאַמען מיט דער צײַטונג.

נ. גאָלדבערג דערציילט, אַז „דער טיראַזש פֿון 1917 ביז 1927 איז ניט געווען רעגלמעסיק" (זי׳ 133—134), און ער רעכנט אויס, אַז „אין 5 פֿון די 11 יאָר איז די פֿאַרגרעסערונג געווען 1.3 ביז 20.2 פּראָצענט; די גרעסטע פֿאַרגרעסערונג איז פֿאַרגעקומען אין יאָר 1923, וועגן די פֿרײַהייט האָט געזונטען פֿאַרפֿנטלעכן רעפּאָרטן וועגן איר צירקולאַציע" (זי׳ 134); און ער פֿאַרענדיקט, אַז „די גרעסטע אַנווערן זײַנען געווען אין 1917 און 1922, וועלכע איין צײַטונג איז ליקווידירט געוואָרן".

וויל איך באַמערקן צוויי זאָכן: ערשטנס, עס איז אוממיגלעך אויסצורעכענען ביז אַ צענטל פֿון פּראָצענט די פֿאַרגרעסערונג פֿון טיראַזש צוליב די מעלדונגען פֿון דער פֿרײַהייט, ווײַל פֿון אָט דער צײַטונג האָבן מיר בלויז די רעפּאָרטן וואָס זי האָט געגעבן דער פּאָסט און ניט קיין מעלדונגען פֿון „אייבי״ס״; צווייטנס, טאָר מען זיך ניט שטיצן אויפֿן אַנווער פֿון 1917 צוליב דער סיבה וואָס מיר האָבן שוין פֿריער דערקלערט — ווײַל ביז 1917 האָט קיין יידישע צײַטונג ניט באַלאַנגט צו דער „אייבי״ס״, און זיי האָבן בלויז געגעבן פּאָסטרעפּאָרטן. עס איז אַן עוולה קעגן דער יידישער פּרעסע, ווען דער פֿאַרשער שטעלט זיך אַזוי פֿיל אָפּ אויף דעם אַנווער פֿון 1917 און נוצט די ציפֿער ווי אַ באַזיס פֿאַרן פֿאַרגלײַך מיט דער צירקולאַציע פֿון די ווײַטערדיקע יאָרן.

מען קאָן אויך ניט וויסן פֿינקטלעך דעם אַנווער פֿון 1922, ווײַל אין דעם יאָר איז אונטערגעגאַנגען די צײַט, וואָס זי האָט ניט באַלאַנגט צו דער „אייבי״ס״. אירע אַנגעבונגען וועגן טיראַזש זײַנען בלויז געווען פֿאַר דער פּאָסט. די צײַטונג האָט אָבער, האַלט איך, געהאַט וויניקיקער לייענערס ווי עס איז געווען אַנגע־געבן אויף פּאַפּיר.

עס איז אַ גרויסער אונטערשייד פֿאַר דער שטאַנדהאַפֿטיקייט פֿון געשעפֿט, ווען די רעכענונג באַווײַזט, אַז פֿון די $100 וואָס מען האָט אַרײַנגעלייגט אין אים איז געבליבן $97, אָדער פֿון $135 וואָס מען האָט אַרײַנגעלייגט איז אויך

געבליבן $97; עס איז טאַקע די זעלבע אונטערשטע שורה; אין דעם ערשטן פּאַל איז אַבער דער אַנוועך 3% (אַזאַ פּראָצענט קאָן אַ געשעפֿט אויסהאַלטן); אין דעם צווייטן פּאַל מער ווי 25%, און די לאַגע איז ערנצטער.

איך וויל ניט אָפּלייקענען, אַז דער טיראַזש פֿון די יידישע צייטונגען פּאַלט און איינע פֿון די סיבות איז וואָס די לייענערס שטאַרבן. אָבער דאָס איז ניט די איינציקע סיבה. די לייענערס פֿון די יידישע צייטונגען, ספּעציעל פֿון טאָג און פֿאָרווערטס, זיינען אין דעם זעלבן עלטער ווי די מיטגלידער פֿון דעם יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאַרבאַנד און דעם אַרבעטער־רינג.

די שטאַרביקייט אין די ביידע פֿראַטערנאַל אָרגאַניזאַציעס איז ווינציקער ווי 2% אַ יאָר; אויב דער אַנוועך אין טיראַזש פֿון די יידישע צייטונגען איז מער ווי די 2 פּראָצענט, מוז זיין דערפֿאַר אַן אַנדער סיבה ווי דער מלאך־המוות. חוץ דעם דאַרף מען געדענקען, אַז ווען אַ לייענער שטאַרבט, מיינט דאָס ניט, אַז די צירקולאַציע איז געפֿאַלן; אויב עס שטאַרבט איינער, בליבט דער אַנדערער וואָס האָט מיט אים צוזאַמען געלייענט די צייטונג; דערפֿאַר איז ניט אַלע מאָל אַ לוויה מיט אַן עקזעמפּלאַר וויניקער פֿון טיראַזש.

נאָך די אַלע אויסרעכענונגען קומט דער פֿאַרשער צום אויספֿיר: „דער טיראַזש האָלט איצט אין פֿאַלן", און ער באַווייזט, אַז אין 1940 זיינען פֿאַרקויפֿט געוואָרן מיט 143,951 ווינציקער עקזעמפּלאַרן ווי אין 1927 (ז' 134). אָבער פֿאַרבייגייענדיק מאַכט ער וויכטיק אַ טעות: ער שרייבט, אַז די יידישע פּרעסע האָט אין 1928 פֿאַרלוירן 8.6% איבערן אונטערגאַנג פֿון טאָגבלאַט. דער טאָג־בלאַט האָט אָבער ניט געהאַט קיין 30 טויזנט לייענערס, נאָר אַרום 19 טויזנט (די צייטונג האָט בלויז געגעבן פּאָסטרעפֿאַרטן), און דאָס האָט ניט באַטראַפֿן אַרום 8.6 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער צירקולאַציע פֿון די יידישע צייטונגען. אין די יאָרן 1927 ביז 1940 זיינען אויך אונטערגעגאַנגען פּראָווינץ־צייטונגען; יענע צייטונגען האָבן שטאַרק געזינדיקט מיט זייערע ציפֿער פֿון דער צירקולאַציע.

אַ פּנים כּדי צו מאַכן דאָס בילד שוואַרצער, פֿאַרגעסט ניט דער פֿאַרשער בייַ יעדער געלעגנהייט צו פֿאַרגלייכן די צירקולאַציע פֿון די לעצטע יאָרן (ווען אַלע יידישע צייטונגען חוץ דער פֿרייהייט באַלאַנגען צום „אייבי"סי") מיטן יאָר 1916, ווען קיין איינע האָט ניט באַלאַנגט צו דער דאָזיקער אָרגאַניזאַציע.

דעם אַנוועך פֿון דער פֿרייהייט רעכנט נ. גאָלדבערג אַריין אין דעם פֿאַלן פֿון טיראַזש אין 1940. זיינע ציפֿער באַווייזן, אַז די פֿרייהייט איז אין 1940 פֿאַרקויפֿט געוואָרן מיט 60.7% ווינציקער ווי אין 1939. איך וואָלט זיך אַזוי שטאַרק ניט אָנגענומען פֿאַר דער צירקולאַציע פֿון דער פֿרייהייט, ווייל ביז 1940 האָט די צייטונג געגוג געזינדיקט מיט אירע אָנגעבונגען (אין 1940 האָט זי אַליין זיך אָפּגערעכנט מיט זיך דערפֿאַר), ווען די 60.7% וואָלטן ניט פֿאַרקלענערט אויף אַזאַ צאָל די גאַנצע יידישע צירקולאַציע.

ביז 1939 איז די פֿרייהייט נאָכגעגאַנגען דער טראַדיציע פֿון אַלע פּאָסט־אָפֿיס־רעפּאָרטן. אין 1939 האָט זי געביטן איר גאַנג און פֿאַרעפֿנטלעכט אַ רעפּאָרט וועגן איר צירקולאַציע, געטרייַ צו די פֿאַקטן. זי האָט אָנגעציילט אַרום 20 טויזנט לייענערס, אָן ערך די זעלבע צאָל וואָס זי האָט געהאַט מיט אַ יאָר פֿריִער; אָבער אויפֿן פּאַפּיר האָט זי פֿאַרלוירן 68%. און נ. גאָלדבערג האָט דאָס צו־גערעכנט צום אָנוועך פֿון דער גאַנצער יידישער פּרעסע.

גרעסערע טעותן געפֿינען זיך אין דער רעכענונג וואָס נ. גאָלדבערג גיט אונדז וועגן דער צירקולאַציע פֿון דער פּראָווינץ און דער עיקר פֿון פֿילאַדעלפֿיע, קליוולאַנד און שיקאַגאָ.

איך וויס ניט פון וועלכן קוואל נ. גאלדבערג האָט געזומען די סטאַטיסטיק וועגן דער צירקולאַציע אין די דאָזיקע שטעט פון 1904 ביז 1928; איך קאָן אָבער פאַרזיכערן, אַז אין 1928 זיינען אין די דרײַ שטעט ניט פאַרקויפט געווארן קיין 187,533 עקזעמפלאַרן (און אין 1940 איז אין די דרײַ שטעט פאַרקויפט געווארן אַ סך, אַ סך ווינציקער ווי 129,255 עקזעמפלאַרן, די צאָל וואָס גאָלדבערג גיט אָן). דערפאַר האָט מען פון 1929 ביז 1940 ניט געקענט פאַרלירן קיין 58,178 אָדער 31.1%.

עס איז שווער צו גלייבן, אַז די פראָווינציעלע אַרויסגעבערס האָבן אָנגעווויזן אַזעלכע געשוואָלענע צאָלן; עס ווערט אָבער קאָמיש, ווען אָט די איבערגעטריבענע מעלדונגען רעכנט מען צו צום פאַרלוסט פון דעם אַלגעמיינעם סך־הכּל.

נ. גאָלדבערג רעכנט אויס, אַז „פון 1936 ביז 1940 זיינען פון 67.9 ביז 71 פראָצענט, דורכשניטלעך 69.9 פראָצענט פון אַלע פאַרקויפטע צייטונגען געדרוקט געווארן אין ניו־יאָרק"; דאָס מיינט, אַז אין פילאַדעלפיע, קליוולאַנד און שיקאָגאָ זיינען געדרוקט געווארן 120 טויזנט קאָפּיעס, ווײַל אין קיין אַנדערע שטעט זיינען אין די יאָרן ניט געווען קיין לאָקאַלע ייִדישע צייטונגען. נו, ווער וועט אַזאַ זאַך גלייבן? ווער קאָן עס באַווײַזן?

דער איצטיקער צושטאַנד פון דער ייִדישער פרעסע איז דערווײַל ווינציק אויסגעפאָרשט געווארן, און דאָס איז וויכטיק צו טאָן צולייב צוויי סיבות: ערשטנס שפּיגלען זיך אָפּ אין דער ייִדישער פרעסע די טענדענצן פון דעם אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן; צווייטנס שטייען איצטער פאָר די ייִדישע צייטונגען אַ סך ערנצטע פראָבלעמען וואָס זיינען פאַרבונדן מיט זייער אייגענעם מהות; ווען מען ווען גרינטלעך אויספאָרשן די לאָגע, ווען מען אפשר קאָנען מאָכן זיכערער די עקסיסטענץ און לייכטיקער די צוקונפט. מיט אַזאַ אַרבעט האָבן זיך געדאָרפט פאַרנעמען די אַרויסגעבערס פון די צייטונגען אָדער דער י. ל. פּרץ־פאַראיין — דער י. ל. פּרץ־פאַראיין אפשר מערער ווי די אַרויסגעבערס. די יוניאָן פון די צייטונגס־מיטאַרבעטערס וואָלט געדאָרפט זיך אינטערעסירן מיט דער אייגענער „אינדוסטריע" כאָטש ניט ווינציקער ווי די אַמאַלגאַמייטעד אָדער די קעפּמייקערס מיט שנײַדערי צי היטל־מאַכערי.

מ. י. שעליובסקי

ווו זיינען די חילוקי־דעות?

פ׳ שעליובסקי וואַרפט מיר אויף, אַז אין 1917 איז דער פאַרקויף פון אונ־דזערע טעגלעכע צייטונגען גאָרניט אַזוי געפאָלן ווי איך האָב אָנגענעמען, און אָט זיינען זיינע ראָיות: יענעם יאָר האָבן דער טאָג, מאָרגן־זשורנאַל און פאָרווערטס זיך אָנגעשלאָסן אין דעם „אַדיט ביורא אָוו סירקיולייישן" („אייבי״סי"), אָן אַר־גאַניזאַציע וואָס זעט אויסצוגעפינען דעם אמתן טיראַזש פון צייטונגען. היות ווי אַרויסגעבערס פון צייטונגען וואָס זיינען ניט אָנגעשלאָסן אין דעם ביורא זיינען, בדרך־כּלל, נוטה מגזם צו זיין די צירקולאַציע פון זייערע צייטונגען, קען במילא זיין, אַז דער נאָכפּרעג אויף ייִדישע צייטונגען איז אין 1917 געווען ניט קלענער ווי אין 1916. דער חילוק, אין אַנדערע ווערטער, האָט זיך גאָר געזומען פון דעם, וואָס אין 1917 האָבן די דערמאָנטע צייטונגען אָנגעהויבן אַרויסגעבן פאָר־לאָזלעכע רעפּאָרטן.

לאָמיר איצט זען וואָס עס ווערט געזאָגט וועגן דעם אין מײַן אַרטיקל. „די מיינונג פון פאַכלײַט איז", ווערט דאָרט אָנגעווויזן, „אַז מען קאָן זיך מער

פֿאַרלאָזן אויף די באַריכטן פֿון דעם 'אַדיט־ביורא' ווי אויף אַנדערע. דער טאָג, מאַרגן־זשורנאַל און פֿאָרווערטס באַלאַנגען זינט 1917 צו דעם ביורא. דאָס מיינט, אַז זייערע רעפּאָרטן זײַנען פֿון יענעם יאָר מער פֿאַרלאָזלעכע ווי פֿון אַנדערע צײַטונגען, און אַז מיר האָבן ניט קיין גאָר זיכערע באַריכטן פֿון פֿרי׳ער ווי 1917".[1]

אויף זז׳ 141—142 ווײַז איך אַן אויף עטלעכע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן גורם געווען, אַז דער נאַכפֿרעג אויף אונדזערע טעגלעכע צײַטונגען זאָל זיך הייבן און פֿאַלן. דאָרט ווערט באַטאָנט דער פֿאַקט, אַז אין 1917 האָבן "נאָר די ניו־יאָרקער צײַטונגען פֿאַרלוירן קונים" און איך קום צום ווײַטערדיקן אויספֿיר:

"עס איז רעכט צו זאָגן, אַז דער טיראָזש פֿון די ניו־יאָרקער צײַטונגען איז גאָרניט אַזוי געפֿאַלן ווי עס איז אָנגעגעבן געווארן. אין 1917 האָט עס די 'אַדיט ביורא אָו סוירקיוליישן' צום ערשטן מאָל פֿאַרעפֿנטלעכט איר רעפּאָרט וועגן דעם פֿאַרקויף פֿון טאָג, מאַרגן־זשורנאַל און פֿאָרווערטס . . . צי איז עס ניט געווען מער ווי אַ צופֿאַל, וואָס דווקא די דרײַ וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם 'אַדיט־ביורא' האָבן געהאָט אָנווערן? אפֿשר וואָלט דאָס ניט געשען, ווען די אַרויסגעבערס און ניט דאָס ביורא וואָלטן אַרויס־געגעבן די רעפּאָרטן; עס איז אויך מיגלעך, אַז די אָנדערע וואָלטן געהאָט גרויסע אָנווערן, ווען דאָס ביורא און ניט די אַרויסגעבערס וואָלטן פֿאַר־עפֿנטלעכט רעפּאָרטן וועגן זייער טיראָזש. מיט איין וואָרט, עס קען גע־מאָלט זײַן, אַז ניט אין דעם יאָר איז די צירקולאַציע געפֿאַלן, נאָר אין די פֿרי׳ערדיקע יאָרן האָט מען זי געשאָצט צו הויך.

האָבנדיק דאָס אין זינען, האָב איך פֿאַרגלײַכן די צירקולאַציע פֿון יעדן יאָר באַזונדער בלויז מיט דעם טיראָזש פֿון פֿרי׳ערדיקן יאָר, 1917 מיט 1916, 1918 מיט 1917 אאַז"וו.[2] איך האָב אייניצייטיק אָנגעגעבן באַזונדער די צירקו־לאַציע פֿון טאָג, מאַרגן־זשורנאַל, פֿאָרווערטס און פֿרײַהײַט אין יעדן אייניעם פֿון די יאָרן 1926—1940.[3] מען קען במילא זייער גרינג אויסגעפֿינען, אויף ווי ווײַט די דרײַ צײַטונגען וואָס זײַנען אָנגעשלאָסן אין דעם "אַדיט ביורא אָו סוירקיוליישן" האָבן במשך פֿון דער צײַט, ווען די אימיגראַציע איז געווען באַגרענעצט, צוגע־קראָגן צי פֿאַרלוירן קונים.

פֿ׳ שעלײובסקי האָלט, אַז אין 1922, ווען די צײַט האָט זיך אָפּגעשטעלט, און אין 1928, ווען מען האָט אויפֿגעהערט אַרויסגעבן דאָס טאָגעבלאַט,[4] איז די ציר־קולאַציע פֿון די איבעריקע צײַטונגען געווען גרעסער ווי איך האָב אָנגענעבן. ער איז זיך סומך אויף דעם, וואָס די צוויי צײַטונגען זײַנען ניט געווען אָנגע־שלאָסן אין דעם "אייבי"סי", און במילא נעמט ער אָן אַז זייערע אַרויסגעבערס האָבן מגזם געווען זייער טיראָזש. צי זיי האָבן באמת מגזם געווען צי ניט, פֿ׳ שעלײובסקי האָט אָבער פֿאַרזען אַ וויכטיקן פונקט. אויב דער אָנווער אין 1922, למשל, איז געווען פֿאַקטיש קלענער ווי אָנגענעבן, ווײַל דער אַרויסגעבער פֿון דער צײַט פֿלעגט מגזם זײַן איר טיראָזש, דאַרף מען אויך אָננעמען, אַז די טא־טאָלע צירקולאַציע פֿון אַלע ייִדישע צײַטונגען איז אין 1921 אויך געווען קלענער

---

[1] "די ייִדישע פּרעסע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן", ייוואָ־בלעטער, נאָוועמבער־דעצעמבער, 1941, ז׳ 131.

[2] דאָרטן, טאַבעלע 1.

[3] דאָרטן, טאַבעלע 2.

[4] ער זאָגט, אַז דער אַרויסגעבער פֿון טאָגעבלאַט האָט אין 1927 אָנגענעבן, אַז זי האָט געהאָט אַ צירקולאַציע פֿון 30,000, בעת איר טיראָזש האָט באמת באַטראָפֿן ניט מער ווי אַ 19,000. איר אַרויסגעבער האָט פֿאַקטיש יעמאָלט אָנגענעבן אַ צירקולאַציע פֿון כמעט 58,000.

מחמת דעם וואָס דער אָרויסגעבער פֿון דער צייט האָט אָנגעגעבן מער ווי איר צירקולאַציע איז באמת געווען. עס איז אפֿשר געווען, אין אָנדערע וועלטער, אַ חילוק אין דער פּאָליטישער אָבסאָלוטער צאָל און די וואָס זיי האָבן אָנגעגעבן, אָבער כּמעט ניט אין דער פּראָפּאָרציע פֿון דער צירקולאַציע פֿון 1921 צו 1922.[5] דאָס זעלבע איז אויך גילטיק בנוגע דעם טאָגעבלאַט און אָנדערע צייטונגען.

איך האָב אונטערגעשטראָכן דעם פּאָקט, אַז מיין אָנאַליז האָט ניט צו טאָן מיט דער צאָל לייענערס. איך האָב אַגב אורחא אָנגעוויזן, אַז עלפּי ד״ר מרדכי סאָלטעס זינען אָנהייב די 1920ער יאָרן געווען 1.76 לייענערס אויף יעדער געקויפֿטער יידישער צייטונג. אין אַ הערה צו דעם האָב איך מוסיף געווען:

דער ייִוואָ וואָלט באַדאַרפֿט מאַכן אַן אויספֿאָרשונג, וויפֿל לייענערס עס זינען איצט פֿאַראַן אויף איין יידישער צייטונג און וויפֿל אויף אַן ענגלישער.[6]

ניט געקוקט אויף דעם, וויל מיין קריטיקער וויסן, ווי אַזוי איך קאָן אָננעמען אַז אין 1941 איז די צאָל לייענערס פֿער יידישער צייטונג געווען ווי אין 1925.

פּ׳ שעלְיובסקי איז, אין אַ געוויסן זינען, זיך אַליין סותר. בײַם פֿאַרגלײַכן דעם לפּי־ערך גרעסערן נאָכפֿרעג אויף יידישע צייטונגען דאָ אַיידער אין פֿוילן, האָב איך אויך דערמאָנט דעם פּאָקט, אַז „גרויסשטאָטישע זינען בדרך־כּלל גרעסערע בעלנים אויף צייטונגען ווי אָנדערע״. מיין קריטיקער איז ניט מסכּים מיט מיר; דערנאָך אָבער זאָגט ער, אַז די צירקולאַציע פֿון יידישע צייטונגען וואָס ווערן אַרויסגעגעבן אין דער פּראָווינץ מוז זײַן אַ סך קלענער ווי איך האָב אָנגענעבן. צי זאָלן מיר פֿון דעם דרינגען, אַז ער האָלט, אַז די דאָרטיקע יידן לייענען ווייניקער צייטונגען ווי די ניו־יאָרקער? ער וויל אָפֿילו ניט גלייבן, אַז די אַרויסגעבערס פֿון די דאָרטיקע צייטונגען האָבן צוגעשטעלט אַזוינע „געשווא־לענע צאָלן״. בײַם אַרײַנקוקן אין די אָפּגעדרוקטע רעפֿאָרטן אין די אייער־יאָר־ביכער וואָלט ער זיך געקאָנט איבערצײַגן, אַז איך האָב ריכטיק איבערגעגעבן די פֿאַקטן.

אויך וויל ער וויסן, ווי אַזוי האָט די אייער־קאָמפּאַניע געווויסט דעם טיראַזש פֿון טאָגעבלאַט אין 1887. אין דעם אייער־יאָרבוך ווערט געזאָגט, אַז דער אַרויסגעבער פֿון דער דערמאָנטער צייטונג האָט צוגעשטעלט אַ רעפּאָרט. וואָלט דער אַרויסגעבער באמת געפֿירט זינען געשעפֿטן אַזוי ווי פּ׳ שעלְיובסקי שטעלט זיך פֿאָר איז שווער צו פֿאַרשטיין, ווי אַזוי ער האָט געקענט פֿירן זינען געשעפֿטן אָזאַ לאַנגע צײַט.

איך האָב אין מיין אַרטיקל (ז׳ 142) אויסגערעכנט עטלעכע פֿאַקטאָרן וואָס האָבן גורם געווען, אַז דער נאָכפֿרעג אויף אונדזערע צייטונגען זאָל פֿאַלן. איך האָב דערמאָנט די פֿאַרקלענערטע אימיגראַציע, די שפּראָכיקע אַסימילאַציע פֿון אימיגראַנטן, שינויים אין צייטפֿאַרבראַנג און די עקאָנאָמישע דעפּרעסיע.

---

[5] דער וויטערדיקער היפּאָטעטישער פֿאַל וועט קלאָר מאַכן דעם געדאַנק. לאָמיר אָננעמען, אַז אין 1921 האָבן אַלע יידישע צייטונגען געהאַט אַ טיראַזש פֿון 500,000 און אַז דער אַרויס־געבער פֿון דער צייט האָט אָנגעגעבן אַז איר צירקולאַציע האָט יעמאָלט באַטראָפֿן 10 פּראָצענט פֿון דעם, 50,000. לאָמיר אויך אָננעמען, אַז איר צירקולאַציע איז באמת געווען ניט מער ווי 40,000 און אַז דער טיראַזש פֿון אַלע צייטונגען האָט יעמאָלט במילא באַטראָפֿן בלויז 490,000. אין 1922, ווען די צייט האָט זיך אָפּגעשטעלט, זינען פֿאַרקויפֿט געווארן מיט 25,000 עקזעמפּלאַרן וויניקער וי אין פֿרײַערדיקן יאָר. איז אויב די צירקולאַציע אין 1921 איז געווען 500,000, דאָן קומט אויס, אַז זי איז געפֿאַלן אויף 5 פּראָצענט; אויב זי איז געווען בלויז 490,000, האָט דער אָנווער באַטראָפֿן 5.1 פּראָצענט. מיר האָבן אין ביידע פֿאַלן כּמעט דעם זעלביקן אָנווער.

[6] דאָרטן, ז׳ 131.

לויט מײַן קריטיקער קומט אַבער אויס, אַז איך האָב געזאָגט, אַז די צירקולאַציע האָלט אין פֿאַלן בלויז צוליב דעם וואָס די אַמאָליקע אימיגראַנטן שטאַרבן אויס.

צום סוף וויל איך נאָך איבערגעבן דעם ווײַטערדיקן פֿאַקט. אין די 5 יאָר 1936—1940 האָט דער טיראַזש פֿון די דרײַ צײַטונגען וואָס זײַנען אָנגעשלאָסן אין דעם „אייבי״סי״ — טאָג, מאָרגן־זשורנאַל און פֿאָרווערטס — באַטראָפֿן 88.3 פּראָצענט פֿון זייער צירקולאַציע אין די 5 יאָר 1931—1935. דער פֿאַרקויף פֿון אַלע יידישע צײַטונגען אין דער צווייטער העלפֿט פֿון די 1930ער יאָרן איז געווען 85.1 פּראָצענט פֿון זייער טיראַזש אין דער ערשטער העלפֿט פֿון די 30ער יאָרן. עס איז בכן קלאָר, אַז די טענדענצן אין דער צירקולאַציע פֿון די צײַטונגען וואָס זײַנען ניט אָנגעשלאָסן אין דעם „אָדיט־ביורא״ זײַנען זייער ענלעך צו די טענדענצן אין דעם נאָכפֿרעג אויף די צײַטונגען וואָס זײַנען יאָ אָנגעשלאָסן אין דעם ביורא. פֿאַראינטערעסירט בין איך געווען דער עיקר אין די טענדענצן פֿון דעם נאָכפֿרעג. פֿאַר דעם צווועק, ווי מען קען זען, קען מען באַנוצן די רעפֿאָרטן אין די אייער־יאָרביכער. איך פֿאַרשטיי דעריבער ניט, וואָס מײַן קריטיקער איז אויסן געווען מיט זײַנע באַמערקונגען.

נ. גאָלדבערג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

לעאָפאָלד צונץ און דער „פֿאַראיין פֿאַר קולטור און וויסנשאַפֿט פֿון יידן"

די „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס" (חכמת ישׂראל) שיידט זיך אונטער פֿון די פֿרײַערדיקע סטאַדיעס פֿון יידישער געלערנטקייט מיט דעם וואָס די אַטאַ אײַנגעפֿירט און אָנגעוועגדט די פֿילאָלאָגישע און היסטאָריש־קריטישע מעטאָדן, וואָס די מאָדערנע אייראָפּעישע פֿאָרשונג האָט זיי אויסגעאַרבעט. די חכמת ישׂראל איז ניט באַשאַפֿן געוואָרן פֿון איין מענטשן, און קיין שום פֿאַרטיי אָדער ריכטונג צוויישן יידן האָט ניט קיין רעכט צו פֿרעטענדירן, אַז דאָס איז איר פֿאַרמעג אָדער איר אויפֿטו.

עס איז אָבער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער ראָלע וואָס די „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס" האָט געשפּילט אין 19טן און אַפֿילו אין צוואַנציקסטן י״ה, און אויך פֿאַר אירע אייגנשאַפֿטן, וואָס דער עצם נאָמען שטאַמט פֿון לעאָפאָלד צונצן. דאָס פֿאַראַנגענע יאָר איז גראָד געוואָרן 150 יאָר זינט ער איז געבוירן געוואָרן, און אין דעם היפֿשלעך ווײַטן צײַט־שטח וועלט קלאָר די השפּעה וואָס צונץ האָט געהאַט אויפֿן אײַנשטעלן די טענדענצן פֿון פֿאַרשן דאָס יידנטום און אויפֿן אויספֿורעמען די באַציונגען צווישן וויסנשאַפֿט און לעבן אינעווייניק אין יידנטום. צווישן די פּיאָנירן פֿון דער חכמת ישׂראל — שלמה יהודה־לייב ראַפּאָפּאָרט, נחמן קראָכמאַל, שמואל־דוד לוצאַטאָ א״אַ — איז צונץ געווען דער וואָס האָט מיט דער שטאַרקסטער ענערגיע געשטויסן דערצו און מער ווי אַלע אָנדערע צוגעטראָגן, אַז מען זאָל זיך פֿאַרנעמען מיט פֿאַררײַכטן די פֿאַלשע פֿאָרשטעלונגען וועגן יידן און יידישקייט וואָס זײַנען פֿאָראָן אין דער ניט־יידישער וועלט. אין צונצס אויגן האָט די „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס" געהאַט אַ דרײַ־פֿאַכע אויפֿגאַבע: א) געבן יידן גופֿא אַ וויסנשאַפֿטלעך געזיכערט בילד פֿון דעם אייגענעם עבֿר (וואָס די רבנישע וויסנשאַפֿט פֿון די פֿרײַערדיקע תּקופֿות איז ניט גענוגן בפֿוח צו געבן); ב) די יידן פֿון זײַן אייגענער צײַט אַזוי צו דערציען, אַז זיי זאָלן אין זייער דענקען און אין זייער לעבן זיך לאָזן פֿירן פֿון דער מאָדערנער וויסנשאַפֿט (בײַ דעם פֿונקט איז ער געווען שאַרף אַקעגן לוצאַטאָן), און ג) עפֿענען פֿאַר דער ניט־יידישער וועלט אַזאַ וויסנשאַפֿט־פֿעלד, וואָס מען האָט ביז אַהער כּמעט ניט געלייגט קיין אַכט אויף דעם און וואָס קען האָבן אַ גרויסן ווערט פֿאַר דער אַלגעמיינער גײַסטיקער אַנטוויקלונג, און גראָד דעם פֿונקט האָט צונץ כּסדר אונטערגעשטראָכן דאָס גאַנצע לעבן זײַנס.

אין אַן עסיי „מײַנע שריפֿטן" האָט צונץ דערקלערט, אַז די שיטה „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס" איז געשאַפֿן אין קאַמף קעגן דעם רבנישן צוגאַנג.[1] נאָך אין זײַן ערשטן בוך עפּעס וועגן דער רבנישער ליטעראַטור[2] זאָגט ער זיך אַרויס, אַז די עפֿאָכע פֿון ראַביניזם האָט זיך פֿאַרענדיקט און אַז עס הייבט זיך אָן אַ נײַע תּקופֿה, וועו די וויסנשאַפֿט זאָגט דאָס דעצידירנדיקע וואָרט. אָבער די נײַע וויסנשאַפֿט איז מחויב אָפּצוגעבן דער גאַנצער וועלט אַ דין־וחשבון וועגן דער אָפּגעשלאָסענער תּקופֿה אין דער יידישער עשׂיכטע.[3] דערבײַ איז צונץ געווען זיכער בײַ זיך, אַז אַזאַ מין דין־וחשבון, דורכגעפֿירט אויפֿן סמך פֿון היסטאָרישער

---

[1] Leopold Zunz, "Meine Schriften," hrs. I. Elbogen, *Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur*, 30 (1937), p. 141.

[2] *Etwas über die rabbinische Literatur* (1818).

[3] Zunz, *Gesammelte Schriften*, I, p. 4.

קריטיק, וועט ניט פֿאַרמינערן דאָס אָנזען פֿון יידן אין דער וועלט, נאָר אַדרבה — עס פֿאַרשטאַרקן.

צונץ (און נאָך אים גרעץ אויך) האָט געזען אַ באַזונדערקייט פֿון דער יידישער געשיכטע אין די יידישע צרות וואָס האָבן זיך געצויגן הונדערטער יאָרן. „ישׂראל האָט דערגרייכט דעם העכסטן שטאַפּל פֿון ליידן".[4] אָבער אין דער איצטיקער, אין דער נייַער צייַט, וועלן — ווי צונץ האָט געגלייבט — די ווייסנשאַפֿט וועלט די באַהערשערין פֿון לעבן, וועט נעמען אַ סוף צו די יידישע צרות. מען האָט שוין געגוג דיסקוטירט אָט די מיינונג פֿון צונצן.[5] מיר לאָזן אין אַ זייט צונצס אייגענע ראַיות פֿאַר זיין שטאַנדפונקט — איין זאַך איז אַוודאי ניט מוטל בספֿק: צונץ גופֿא האָט געזען דעם זינען און די גרויסקייט פֿון דער יידישער געשיכטע אין דעם וואָס יידן זיַנען אויסגעשטאַנען די מאוימדיקסטע צרות איבער דער געטרייַשאַפֿט צו דער תּורה און האָבן זיך לגבי זייערע שׂונאים אַרויסגעוויזן ווי די טרעגערס פֿון אמת און רעכט. צונצן אַליין איז אין זיַן אייגענעם לעבן געווען ניחא צוריקגעשטויסן צו וועלן און אָפּצוקומען, אַבי צו בלייַבן געטרייַ דעם יידנטום. אָבער עס איז איינצייַטיק ניטאָ קיין שום ספֿק אין דעם, אַז ווי דעם העכסטן אויטאָריטעט האָט צונץ באַטראַכט ניט די תּורה, נאָר די מאָדערנע וויסנ־שאַפֿט, און אַז ער איז געבליבן אַ געטרייַער יוד, ווייל ער איז געווען איבערגעצייגט, אַז עס קען ניט געמאָלט זיַן קיין סתּירה צווישן יידישער לערע און „וויסנשאַפֿט". ווי דער ערשטער רעזולטאַט פֿון צונצס געשיכטלעכן פֿאָרשן איז געקומען זיַן מסקנא, אַז צווישן דער וויסנשאַפֿט און דעם יידישן גורל איז פֿאַראַן אַ צווישנאַנאַדיקע ווירקונג.[6] און ער, צונץ, האָפֿט, אַז „די קאַמפּליצירטע פֿראַגע וועגן דעם גורל פֿון יידן" קען פֿאַרענטפֿערט ווערן דורך דער „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס" אין „עטלעכע פּאָראַגראַפֿן".[7]

דער קוק, אַז וויסנשאַפֿט איז ניט בלויז אַ קאָנטראָל, נאָר אויך אַ קאָנסטרוקטיוועַ מאַכט אין לעבן, איז איצט אַ סך ווייניקער אָנגענומען איידער אין דער צייַט, ווען צונץ האָט געשאַפֿן זיַנע אידעעס וועגן דער „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס". דעמאָלט איז געווען פֿאַרשפֿרייט דער גלויבן — און באַזונדער פֿאַרשפֿרייט איז ער געווען אין דייטשלאַנד און גאָנץ באַזונדער אין די דייטשע אוניווערסיטעטן — אַז וויסנשאַפֿט איז ביכולת צו פֿירן און צו רעגולירן אַלע שאַפֿעריש אימפּולסן, און אַז די מאַראַלישע און פּאָליטישע באַשלוסן זיַנען אויך אָפּהענגיק פֿון וויסנשאַפֿטלעכן דערקענען. די שטאַרקע השפּעה מצד פֿיכטע, שעלינג און העגעל האָט פֿאַרשפֿרייט וויסנשאַפֿט האָבן אויך געהאָט דעם זעלביקן קוק. צונץ איז געווען אַ סך אינגעהאַלטענער בנוגע דער ספּעקולאַטיווער פֿילאָסאָפֿיע ווי דאָס רובֿ פֿרייַנד זיַנע וואָס האָבן זיך באַטראַכט פֿאַר העגעלס תּלמידים. ווען ער איז געווען אַ סטודענט, איז אים געווען נודנע אויף זאָלגערס לעקציעס, הגם זאָלגער האָט געהאָט אַ שם פֿון אַ גייַסטרייַכן און סטימולירנדיקן דאָצענט.[8] שלייַערמאַכער האָט וויַזט אויס אויך געמאַכט אַ קנאַפּן אייַנדרוק אויף אים. דערפֿאַר אָבער דאַנקט ער אויגוסט בעקן (Boeckh) פֿאַר דעם וואָס ער האָט זיך אויסגעלערנט ביי אים, און צונץ דערציילט, אַז עס האָט אים „צוגעצויגן" רי ראַדיקאַלע פֿילאָסאָפֿישע קריטיק פֿון פֿרידריך אויגוסט וואָלף.[9] דער טעאָלאָג דע־וועטע וואָס האָט דורכגעשניטן נייַע וועגן מיט זיַן ביבל־קריטיק האָט אויך געווקט אין אים אַ לעבעדיקן אינטערעס. קומט בכן אויס, אַז הגם צונץ איז נאָכגעגאַנגען אַזעלכע לערערס וואָס האָבן זיך אַרייַנגעטאָן אין קריטישע ספּעציעלע פֿאַרשונגען און פּרינציפּיעל געווייַכט פֿון מעטאַפֿיזישע ספּעקולאַציעס, איז ער דורך זיַן גלויבן אין דעם דיאַלעקטישן כּוח פֿון דעם וויסנשאַפֿטלעכן גייַסט פֿון סאַמע אָנהייב צוגעשטאַנען

---

[4] Zunz, *Die synagogale Poesie des Mittelalters*, 1855, p. 9.

[5] Luitpold Wallach, *Leopold Zunz und die Grundlage der Wissenschaft des Judentums*, Frankfurt a/M., 1938, p. 19.

[6] "Wechselwirkung"; cf.: *Gesammelte Schr.*, V. I, p. 5.

[7] דאָרט, ז׳ 4.

[8] *Das Buch Zunz*, hrs. Fritz Bamberger, 1931, p. 19.

[9] דאָרט.

צו דער שול פֿון די קאָנסטרוקטיוויסטן פֿילאָסאָפֿן. אין זײַן אייגענער וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט איז ער געבליבן געטרײַ דער פֿילאָלאָגישער טראַדיציע, אָבער אין זײַנע אַלגעמיינע אידעעס וועגן דער קולטורעלער וויכטיקייט פֿון וויסנשאַפֿטלעכן דענקען איז פֿרײַער געווען די זיכערקייט פֿון די העגעליאַנער, און שפּעטער — פֿון ענגלישן פּאָזיטיוויזם. עס איז דעריבער ניט קיין צופֿאַל, וואָס צוזאַמען מיט זײַן צונויפֿגעהאָרט מיט עדוואַרד גאַנסן און מיט אַנדערע העגעליאַנער כדי צו שאַפֿן דעם „פֿאַראײַן פֿאַר קולטור און וויסנשאַפֿט פֿון יידן" און וואָס אין דעם פֿאַראײַן האָט ער געזאָגן אַ מיטל אויפֿצובויען די „וויסנשאַפֿט דעס יודענטומס" און שפּעטער די רעזולטאַטן פֿון דער וויסנשאַפֿט אַרײַנצוברענגען אין יידישן לעבן. עס איז דעריבער אויך פֿאַרשטענדלעך, למאי צוגן, ווי דער רעדאַקטאָר פֿון דער צײַטשריפֿט וואָס דער פֿאַראײַן האָט אַרויסגעגעבן, האָט איבערגעלאָזט פֿאַר העגעלס תּלמיד עמנואל וואַהלוויל צו שרײַבן דעם פֿראַגראַם־אַרטיקל: „וועגן דעם באַגריף 'וויסנשאַפֿט דעס יודענטומס'", הגם ער גופֿא וואָלט געווען דער פֿאַסיקער מענטש דערצו.

דער פֿלאָן צו שאַפֿן דעם פֿאַראײַן שטאַמט פֿון עדוארד גאַנסן וואָס איז געווען אַן אַנ־געזעענער יוריסט. גאַנס איז אויך אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַרן פֿרעזידענט פֿון פֿאַראײַן און כּסדר איבערגעקליבן געוואָרן אויפֿן אָמט, כּל־זמן דער פֿאַראײַן האָט עקסיסטירט. אַ יאָר שפּעטער נאָך דעם ווי דער פֿאַראײַן איז אונטערגעגאַנגען, און טאַקע אין אַ היפּשער מאָס מחמת דער אַנטוישונג וואָס דער פֿאַראײַן האָט זיך ניט אײַנגעלעבן האָט גאַנס זיך געשמדט.

די גרינדונג־פֿאַרזאַמלונג פֿון פֿאַראײַן איז פֿאָרגעקומען דעם 7טן נאָוועמבער 1819, אין בערלין, אין דער דירה פֿון יאָעל אַברהאָם ליסט. עס זײַנען בײַגעווען: ליסט, צונץ, גאַנס, יאָזעף הילמאַר, איזאַק לעווין אויערבאַך (וואָס איז יעמאָלט געווען דער פֿריידיקער פֿון בער־יאָקאָבסאָן־טעמפּל), מאָזעס מאָזער (דער געלערנטער פֿילאָסאָפֿ) און דער היסטאָריקער י. מ. יאָסט.[10] פֿון די מיטגלידער וואָס זײַנען שפּעטער צוגעשטאַנען איז כּדאַי צו דערמאָנען: די וועטעראַנען פֿון דער אויפֿקלערונג דוד פֿרידלענדער, לאַצאַרוס בן־דוד, איזראַעל יאָקאָבסאָן, די רעפֿאָרם־פֿריידיקערס גאָטהאָלד סאָלאָמאָן און איזראַעל קליי (Kley); אַלעקסאַנדער הײַנדאָרף (Haindorf), דער גרינדער און דער ערשטער דירעקטאָר פֿון דעם יידישן לערער־סעמינאַר אין מינסטער, און זײַן שוועסטער עליאָנאָר מאַרקס, דער גרינדער פֿון אַ יידישער שול פֿאַר מלאָכה; ס. מ. עהרענבורג, דער דירעקטאָר פֿון דער סאַמסאָן־שול אין וואָלפֿנבּיטל; עמנואל וואַהלוויל, שפּעטער געווען דער דירעקטאָר פֿון דער יאָקאָבסאָן־שול אין זעזן (Seesen); יאָזעף העמאַן, דער רעדאַקטאָר פֿון דער *Magazin für Literatur Preussische Staatszeitung*; מאָריץ ברײַדענבאַך פֿון דאַרמשטאַט; מײַמאָן פֿרענקל און ז. י. פֿרענקל פֿון בערלין; דער נאַטאַריוס מ. י. ברעסלוי, דער אַרינעטאַליסט לודוויג מאַרקוס; די דאָקטוירים ד"ר שײַנבערג, ד"ר עסטרײַך און ד"ר לעאָ וואָלף; סיני קירשבוים, יוליוס רובאָ, דער סינדיקוס פֿון דער יידישער קהילה אין בערלין, און לסוף הײַנריך היינע וואָס האָט אין 1843, אין אַ שריפֿט לכּבוד לודוויג מאַרקוסן, דערמאָנט צום גוטן דעם פֿאַראײַן אויף אַ סימפּאַטיש־קריטישן אופֿן.[11]

דער פֿאַראײַן האָט אויך געהאַט קאָרעספּאָנדירנדיקע מיטגלידער, וואָס צווישן זיי זײַנען געוועזן: מיכאל בער, מייערבערס ברודער, יצחק נח מאַנהיימער, ראַבינער אין קאָפּענהאַגן און שפּעטער אין ווין, און מרדכי מאַנועל נח אין אַמעריקע.[12]

לכתּחילה איז בײַ די מיטגלידער אַ פּנים ניט געווען קלאָר, וואָס ס'איז בעצם די אויפֿ־גאַבע פֿון דעם פֿאַראײַן. דאָס קען מען דרינגען פֿון די פֿאַרשיידענע נעמען וואָס מען האָט

---

[10] דאָרט, ז' 21.

[11] Heinrich Heine, *Confessio Judaica,* hrs. Hugo Bieber, Welt-Verlag, Berlin, 1925, pp. 13-19, 25-31, 173-76; H. Heine, *Gespräche,* hrs. Hugo Bieber, Welt-Verlag, Berlin, 1926, pp. 29-34.

[12] די רשימה מיטגלידער איז צונויפֿגעשטעלט אויפֿן סמך פֿון די ידיעות וועגן מיטגלידער וואָס מען געפֿינט אין עדוארד גאַנס' רעדעס וויי דער פֿרעזידענט פֿון פֿאַראײַן. די רעדעס האָט איבערגעדרוקט זלמן רובאַשאָו אין:
Der jüdische Wille, I, 1918-19, pp. 30-42, 108-121, 193-203.

פֿאַרגעלייגט פֿאַרן פֿאַראיין:[13] מען האָט זיך געוואָלט צווישן אַ גאַנצער ריי פֿאַרשיידענע נעמען: Academia, Zionia, Symposion, Libanonia, Humanitätsgesellschaft, Maccabäer, Verein zur Beförderung der Bildung unter den jüdischen Glaubensgenossen, Verein jüdischer Humanisten.

Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden

נאָר לסוף האָט עדואַרד גאַנס געפּועלט מען זאָל אָננעמען זײַן נאָמען און מיט דעם אויך אָננעצייכנט די ציל פֿון פֿאַראיין.

אָבער נאָך דעם ווי מען איז דורכגעקומען אויף אַ נאָמען און אויף די ציל, איז נאָך אויך ווײַט געווען פֿון אַחדות בײַם נעמען אַ שטעלונג צו די ייִדישע פּראָבלעמען. דאָס איז קלאָר פֿון דער דיסקוסיע וואָס מען האָט געפֿירט אויף דער ערשטער זיצונג. יאָעל אַבראַהאַם ליסט האָט זיך אַרויסגעזאָגט, אַז „די אינטעלעקטועלע, עקאָנאָמישע און פּאָליטישע פֿאַרבאַנדענע פֿון ייִדן" איז ניט מער ווי אַ „בײַציל"; דער הויפּטציל דאַרף בלײַבן „די גאַנצקייט פֿון דער אומה"[14] און „כדי זי אויפֿצוהאַלטן, דאַרפֿן מיר זיך ניט שרעקן פֿאַר קיין שום קרבן. ווי ייִדן, מוז אונדז זײַן טײַערער פֿון אַלץ אונדזער נאַציאָנאַלע חשיבֿות, אַניט דאַרף מען קיין פֿיים ניט געבן פֿאַר לאָזן זיך רופֿן ייִד. אַניט — צו וואָס עקשנותדיק בלײַבן בײַ עפּעס וואָס מען האָט ניט קיין דרך־ארץ און מען לײַדט נאָך פֿון דעם"[15] אַקעגן אַזאַ מיינונג איז געגאַנגען בהספּם מיט דעם שטאַנדפּונקט פֿון דעם רוב מאָנעס פֿאַרשלאָג, אַז גראָד דאָס וואָס ליסט באַטראַכט ווי אַ „בײַציל", דאָס הייבן דעם גײַסטיקן, עקאָנאָמישן און פּאָליטישן מעמד פֿון ייִדן, זאָל ווערן די הויפּט־אויפֿגאַבע פֿונעם פֿאַראיין. מאָזער זעט ניט אײַן, אַז עס זאָל אין גאַנצן בטל ווערן דער קעגנאַנאַנד צווישן דער ייִדישער און דער „היינטצײַטיקער, ד"ה קריסטלעכער קולטור". ער האַלט, אַז ייִדישקייט און די מאָדערנע קולטור קענען אַ ווײַטן מהלך שפּרײַזן אין אײַנעם פֿאַרויס, אָבער דער רעליגיעזער קעגנאַנאַנד מוז פֿאַרבליבן. „מיר דאַרפֿן זיך אויסמאַלן דאָס אידעאַלע ייִדנטום אין גאַנצן אויסגעשטימט מיט דער מלוכה, אויף וויפֿל זי האָט צו טאָן מיטן בירגער ווי מיט אַ בירגער, אָבער עס בלײַבט אין אַ סתירה צום הערשנדיקן קלויסטער, ווי צו אַ קלויסטער".[16]

עס זעט אויס, אַז צונץ האָט ניט געגומען קיין אַנטייל אין אַט דער דעבאַטע. אים איז געגאַנגען אין דער פּראַקטישער אַרבעט, און ווי נאָר דער פֿאַראיין האָט זיך געגומען דורכפֿירן פּראַקטישע פֿעלנער, האָט מען אין צונצן געזען דעם באמתדיקן פֿירער. בעת גאַנס איז געווען דער רעפֿערענטאַנט פֿלפֿי חוץ, האָט צונץ צונויפֿגעשטעלט די ערשטע צירקולאַרן פֿון פֿאַראיין, וווּ עס איז צום ערשטן מאָל פֿאַרמולירט געוואָרן דער באַגריף „וויסענשאַפֿט דעס יודענטומס".[17] ער האָט געפֿירט די דרײַ אינסטיטוציעס, וואָס מיט זיי האָט זיך בעצם אויסגעשעפּט די ממשותדיקע אַרבעט פֿון פֿאַראיין:

Institut für die Wissenschaft des Judentums;

Unterrichtsanstalt;

Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums.

אין דעם אינסטיטוט האָט מען געהאַלטן וויסנשאַפֿטלעכע רעפֿעראַטן. די רעפֿערענטן זײַנען דער עיקר געווען צונץ, גאַנס און מאָזער. די טעמעס פֿון אָט די רעפֿעראַטן פֿלעגט גאַנס דערמאָנען אין זײַנע פֿרעזידענטישע אַרײַנפֿיר־וועדטער.

דער לערן־אינסטיטוט („אונטערריכטס־אַנשטאַלט") איז נאָך צונצס וועדטער נאָך געווען „אַ פֿאַרבײַט פֿאַר די פֿון אונדזערע מיטגלייביקע וואָס ווילן זיך אָפּגעבן מיט וויסנשאַפֿט, קונסט, ערדאַרבעט אד"גל, און זײַנען אָבער צוריקגעהאַלטן געוואָרן פֿון גיין אין די אַלגעמיינע

---

[13] Siegfried Ucko, "Geistesgeschichtliche Grundlagen der Wissenschaft des Judentums," in: *Zeitschrift für Geschichte der Juden in Deutschland*, 1935, pp. 19 sq.

[14] "Integrität der Nation."

[15] Ucko, pp. 9 sq.

[16] דאָרט, ד׳ 13.

[17] *Das Buch Zunz*, p. 21; *Jahrbuch für jüd. Gesch. u. Lit.*, 30, p. 142.

שולן".[18] פֿון נאָוועמבער 1821 ביז פֿעברואַר 1823 האָבן זיך געמאָלדן מער ווי 40 תּלמידים, און 28 פֿון זיי זײַנען צוגעלאָזן געוואָרן. געלערנט מיט די תּלמידים האָבן די מיטגלידער פֿון פֿאַראיין; זיי האָבן קיין לוין פֿאַר זייער אַרבעט ניט געקראָגן.[19] צונץ האָט געלערנט דײַטשישע גראַמאַטיק, גאַנס — לאַטײַן, גריכישע און רוימישע געשיכטע, מאַרקוס — געאָגראַפֿיע, הײַנע — דײַטשישע געשיכטע און פֿראַנצייזיש. אויך האָט מען געלערנט העברעיש, אָבער ניט ייִדישע רעליגיע. אויף אַ זיצונג פֿון פֿאַראיין איז דורכגעפֿאַלן דער פֿאַרשלאָג, אַז מען זאָל אײַנפֿירן אויך דאָס לערנען ייִדישע רעליגיע. צונץ איז אויך געווען קעגן דעם פֿאַרשלאָג מיט דער מאָטיווירונג, אַז לערנען רעליגיע איז אַן ענין פֿאַר דער משפּחה, ניט פֿאַר דער שול.[20] אַ געוועזענער תּלמיד, ל. י. ברוינהאַרדט וואָס איז שפּעטער געוואָרן אַ ייִדישער לערער אין שובין (פּוזין) האָט איבערגעלאָזט אַ בולטע שילדערונג, וויאַזוי מען האָט געלערנט.[21] אַן אַנדער תּלמיד, שלמה מונק, האָט שפּעטער פֿאַרנומען אַ חשובֿן אָרט אין דער וויסנשאַפֿט מיט זײַנע אויסטוערישע פֿאַרשונגען וועגן ייִדישער פֿילאָסאָפֿיע אין מיטל־עלטער. אָבער צונצן איז געווען קלאָר, אַז דער פֿאַראיין וועט קיין מאָל ניט זײַן בכוח באמת צו פֿאַרבײַטן אַ רעגולערע ייִדישע שול. דערפֿאַר טאָקע האָט ער אין 1823 זיך געווענדט מיט אַ בריוו צו די מיטגלידער פֿון דער ייִדישער קהילה אין בערלין און אין נאָמען פֿון דעם פֿאַראיין זיי פֿאָרגעלייגט, זיי זאָלן שאַפֿן אַ שול. „מיטן צעבלײַען זיך אָדער מיטן פֿאַרווײַנען פֿון שול און סינאַגאָגע איז געקניפּט אונדזער פֿאַרויסגיין און ווײַל, אָדער אונדזער צוריקגיין און וויי" — איז צונץ מתּרה; און ער איז מוסיף מיטן פֿולן מויל: „אַז אונדזער יוגנט דאַרף בכלל האָבן ייִדיש שולן — אין דעם איז דער פֿאַראיין טיף איבערגעצײַגט".[22] דער בריוו האָט אַ פּעולה: אין פֿעברואַר 1825 האָט זיך געפֿונט אין בערלין די ערשטע ייִדישע קהילה־שול.[23]

די דריטע אונטערנעמונג פֿון פֿאַראיין איז געווען די צײַטשריפֿט פֿיר די וויסנשאַפֿט דעס יודענטומס, וואָס צונץ האָט זי רעדאַגירט. זי האָט געהאַט אַ השפּעה ווײַט איבער דעם קרײַז מיטגלידער. דאָס ערשטע העפֿט איז אַרויס אין מאַרץ 1822. ווען דער פֿאַראיין איז זיך צעפֿאַלן אין 1823, איז געווען אַרויס דער ערשטער און דער אײַנציקער באַנד מיט 16 אַרבעטן. צווישן זיי זײַנען געווען עטלעכע ווערטיקע שטודיעס פֿון עדוארד גאַנס וועגן געשיכטע פֿון רעכט בײַ ייִדן אין רוים און צפֿון־אייראָפּע. חוץ דער הקדמה, וווּ צונץ רופֿט אַל ע ייִדישע פּאַרטייען מיטצוארבעטן פֿאַר דער „וויסנשאַפֿט דעס יודענטומס",[24] זײַנען דאָרטן פֿאַראַן זײַנע דרײַ וויכטיקע אַרבעטן: 1) די עפּאָכע מאַכנדיקע ביאָגראַפֿיע פֿון רשי; 2) די שטודיע וועגן נעמען פֿון ערטער אין שפּאַניע וואָס טרעפֿן זיך אין העברעיש־ייִדישע שריפֿטן; אין דעם אַרײַנפֿיר ווערט געגעבן אַן אויסגעצייכנטע פֿראַגראַם פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור־געשיכטע און עס ווערט אַנטוויקלט אַ פֿילאָסאָפֿיע פֿון דער ייִדישער געשיכטע; 3) ראָשי־פּרקים פֿאַר אַ קומענדיקער סטאַטיסטיק פֿון ייִדן. אין דער שטודיע וועגן די נעמען פֿון שפּאַניש ערטער שטרײַכט צונץ אונטער, אַז דער זינען פֿון דער ייִדישער געשיכטע איז ניט נאָר אין ישׂראלס ליידן, אין דער „דעפּענסיוו וואָס מען האָט אויף אים אַרויסגעצוונגען", נאָר ראשית כּל אין די פּאָזיטיוו אידעעס וואָס דאָרפֿן אַרײַנגענומען ווערן פֿון דעם גאָרן גײַסטיקן פֿאַרמעגן שבכתב, אין „דער אייגענער פֿרײַוויליקער פּוחות־אַנטפֿלעקונג".[25] וועגן זײַן דריטער אַרבעט האָט צונץ שפּעטער אַליין געזאָגט, אַז אין איר איז שוין פֿאַראַן דער גאַנצער סקעלעט פֿאַרן געשיכטלעכן געביי פֿון באָקלס געשיכטע פֿון דער ציוויליזאַציע.[26] און באמת באַנעמט

---

[18] Zunz, *Gesammelte Schr.*, II, p. 223.

[19] דאָרט.

[20] Ucko, p. 19.

[21] Heine, *Gespräche*, p. 32.

[22] Zunz, *Gesammelte Schr.*, II, p. 226.

[23] דאָרט, ז׳ 229.

[24] *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums*, I, p. III.

[25] דאָרט, ז׳ 115.

[26] *Jahrb. f. jüd. Gesch. u. Lit.*, 30, p. 142.

דאָרטן צונץ סטאַטיסטיק ווי אַ כּלל־נאָמען פֿאַר אַ רייַ וויסנשאַפֿטן וואָס אַלע אין איינעם פֿאַרשן זיי אַלע אַרויסווייזונגען פֿון דעם פֿאַלק לעבן, ווי פֿאַלקס־וויסנשאַפֿט.

די צייטשריפֿט הייבט זיך אָן מיטן אַרטיקל „וועגן דעם באַגריף ‚וויסנשאַפֿט דעס יודענטומס'". דעם אַרטיקל האָט, ווי שוין דערמאָנט, געשריבן ניט צונץ, נאָר עמנואל וואָלף, אָדער ווי מען האָט אים געוווּסט וואָהלווייל. עס קען אָבער קיין ספֿק ניט זיין, אַז צונץ דער רעדאַקטאָר האָט דעם אַרטיקל דורכגעאַרבעט און אַז ער האָט נאָך פֿאַרן אָנשרייבן אים אַרומגערעדט מיטן מחבר. דער אַרטיקל גייט אַרויס פֿון דער הנחה, אַז יידנטום דאַרף ניט באַטראַכט ווערן „ווי אַ רעליגיע אין דעם באַגרענעצטן זינען", נאָר אַז מען דאַרף אַהער צוציען אויך „פֿילאָסאָפֿיע, געשיכטע, רעכט, ליטעראַטור, דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן און אַלע מענטשלעכע ענינים".[27] דער רעליגיעזער מאָמענט איז אָבער מכריע, וואָרעם „בכל אופֿן האָט דאָך די רעליגיעזע אידעע געשאַפֿן דעם יסוד און דעם תּנאַי פֿאַרן יידנטום אין אַלע זיינע פֿאַרצוויגונגען".[28] וען ער אַנאַליזירט אָבער די רעליגיעזע אידעע, גליטשט זיך דער מחבר אַראָפֿ פֿון דער היסטאָרישער רעאַליטעט צום העגעלשן פֿאַנטעזיזם און דעפֿינירט זי דערבי ווי די „אידעע פֿון אומבאַדינגטער איינהייט אין אַלצקייט".[29] דער באַגריף פֿון אַנטפּלעקונג ווערט דאָרטן איבערגעבויגן אין דער פֿילאָסאָפֿישער „געגעבנקייט". נאָך דעם ווי דער מחבר טיטשט ראַציאָנאַליסטיש אויס די געשיכטלעכע גילגולים פֿון דער רעליגיעזער אידעע, קומט ער צו אַזאַ פֿאַדערונג וואָס ער שטעלט יידן: זיי „מוזן זיך און זייער פּרינציפּ דערהייבן צום שטאַנדפּונקט פֿון דער וויסנשאַפֿט, ווייל דאָס איז דער שטאַנדפּונקט פֿון איראָפּעישן לעבן. אויף אָט דעם שטאַנדפּונקט מוז פֿאַרשוווּנדן ווערן די פֿאַרהעלטעניש פֿון פֿרעמדקייט וואָס איז געווען ביז איצט צווישן יידן און יידנטום און דער דרויסנדיקער וועלט. און אויב וועלן ניט איז זאָל איין בינדונג אַרומנעמען דעם גאַנצן מין מענטשן — איז עס די בינדונג פֿון וויסנשאַפֿט, די בינדונג פֿון ריינער שכלדיקייט, די בינדונג פֿון אמת".[30] עס בלייבט אַ תּיקו, צי אין דער וויטער צוקונפֿט וועלן יידן מוותר זיין אויף זייער רעליגיעזער אידעע לשם וויסנשאַפֿט, אָדער די וויסנשאַפֿט וועט פֿראָקאַמירן די אמתדיקייט פֿון דער יידישער אידעע. ער האַלט אָבער, אַז די געשיכטע דערווייזט: די אידעע פֿון יידנטום מוז זיין „געבויט אויפֿן מהות פֿון גאַנצן מין מענטשן", און דעריף איז מרמז דער „לעבעדיקער פּרינציפּ" פֿון יידנטום, וואָס ער איז פֿונקט אַזוי מעכטיק ווי די יידישע שריפֿטן־ירושה.[31]

דער פֿאַראייַן האָט ניט איבערגעלעבט דאָס אַרויסגיין פֿונעם באַגד פֿון זיין צייטשריפֿט. הן דער פֿינאַנציעלער אײַנבאַראָך, הן די טיפֿע אַנטוישונג מחמת דעם צו קנאַפּן אינטערעס וואָס מען האָט אים אַרויסגעוויזן האָבן געפֿירט דערצו, דער פֿאַראייַן זאָל זיך צעפֿאַלן. צונץ האָט נאָך דעם אַ סך מאָל געפֿרווט אים ווידער באַגיַיען און ער האָט דעם שם פֿון פֿאַראייַן פֿאַר־טיידיקט קעגן דער קריטיק וואָס האָט מבטל געווען.[32]

הוגאָ ביבער

וועגן דער ווירקונג פֿון יידיש אויפֿן געריעדטן העברעיש אין ארץ־ישׂראל

עס איז קלאָר, אַז יידיש האָט געמוזט און מוז נאָך אויך איצט און להבא ווירקן אויפֿן געריעדטן העברעיש, ווייל דער גרעסטער טייל פֿון ארץ־ישׂראלדיקן יישוב שטאַמט דאָך פֿון די יידיש־רעדנדיקע יידישע קיבוצים, און מיט אַ מאָל און אין גאַנצן איבערצו־רייסן מיטן יידישן לשון איז פֿאַר אָט די הונדערטער טויזנטער יידיש־רעדנדיקע יידן אומ־מעגלעך אַפֿילו ווען זיי זאָלן דאָס ווילן.

---

[27] *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums*, I, p. 1.

[28] דאָרט.

[29] "Idee der unbedingten Einheit im All," *ibid.*, p. 3.

[30] דאָרט, ז׳ 24.

[31] דאָרט, ז׳ 15.

[32] *Jahrb. f. jüd. Gesch. u. Lit.*, 30, p. 141.

אויף דרײַ אופֿנים דריקט זיך אויס די ווירקונג פֿון ייִדיש אויפֿן גערעדטן העברעיִש:

ל ע ק ס י ש, ד״ה אין דעם פֿאַקט, וואָס אַ גאַנצע ריי ייִדישע ווערטער האָבן אַרײַנגעוואַנדערט אין גערעדטן העברעיִש. אַרײַנגעוואַנדערט, אמת, „אומלעגאַל״, אָן סערטיפֿיקאַטן, קעגן דעם ווילן פֿון די פֿאַראינטערעסירטע אין דער רייַנקייט פֿון העברעיִש; אָבער זיי האָבן זיך שפּעטער ממש אײַנגעבירגערט אין גערעדטן העברעיִש אַזוי ווײַט, אַז אַפֿילו קליינע קינדער, וואָס פֿאַר זיי איז דאָס גערעדטע העברעיִש זייער ערשטע, זייער אײַנציקע שפּראַך,[1] ניצן אָט די ייִדישע ווערטער און גיבן זיי אין גערעדטן העברעיִש פֿולע בירגערעכט.

ס ט י ל י ס ט י ש, ד״ה גאַנצע פֿראַזעס און אויסדרוקן, ווערן אַזוי צו זאָגן איבער־געגאָסן פֿון דער ייִדיש־כּלי אין דער העברעיִש־כּלי אַרײַן, ווערן איבערגעזעצט כּמעט וואָרט בײַ וואָרט, בפֿירוש קעגן דעם גײַסט פֿון דעם העברעיִשן סטיל.

פֿ א ל ע ט י ש, ד״ה דער אופֿן אַקצענטירן פֿון ייִדיש ווערט אַריבערגעטראָגן אויף העברעיִשע ווערטער: ווערטער וואָס באַדאַרפֿן אין הסכם מיט דער העברעיִשער גראַמאַטיק זײַן מלרע — ווערן מלעיל, מחמת דער טבֿע פֿון די ייִדיש־רעדנדיקע ניט צו שטעלן דעם אַקצענט אויפֿן לעצטן טראָפּ. דאָ שטויסן זיך צוזויף די ייִדישע און העברעיִשע פֿאָנעטיק און די ערשטע האָלט אָפּ אַ נצחון איבער אַ ריי העברעיִשע ווערטער, אַפֿילו גאַנצע ווערטער־צירופֿים.

לאָמיר זיך אָפּשטעלן אויף יעדער מין ווירקונג באַזונדער.

א. די ייִדישע ווערטער וואָס זײַנען אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין גערעדטן העברעיִש דעקן פֿאַר אונדז אויף דעם באַשטימטן לעבן־שטייגערישן יסוד, אויף ועלכן זיי זײַנען אויפֿגעבויט געוואָרן בשעתם. דאָס מערקווערדיקע דערבײַ אָבער באַשטייט אין דעם, וואָס אָט דער דאָזיקער לעבן־שטייגערישער יסוד האָט, אַזוי צו זאָגן, אַ טאָפּעלע אויסמעסטונג. אַ מאָל טראָגט ער אין זיך סימנים פֿון פֿאַרגאַנגענעם לעבן־שטייגער אין די עמיגראַציע־לענדער און פֿון די פֿרײַערדיקע דורות — אַהער קיין ארץ־ישׂראל איז ער אַריבערגעטראָגן געוואָרן בלויז מיט דער הילף פֿון זכרון; און אַ מאָל מאַניפֿעסטירט דאָס וואָרט שוין דעם היגן, לאָקאַלן לעבן־שטייגער גופֿא. דערבײַ אָבער איז מעגלעך, אַז דאָס וואָרט איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם היגן אַ ל ט ן ייִשובֿ; עס קאָן אָבער געמאָלט זײַן, עס זאָל האָבן אַ שײַכות צום היגן נ י ע ם לעבן־שטייגער.

עטלעכע בײַשפּילן צו יעדן איינעם פֿון אָט די דרײַ באַזונדערע פֿאַלן:

1. קלײַזל — „הצרה היא בקלײַזלעך המפלגתיים שלנו״ — אַזאַ מין אויסדרוק האָב איך אַ סך מאָל פֿאַרצייכנט סײַ פֿון מויל פֿון אַ באַקאַנטן היגן ציוניסטישן רעדנער וואָס האָלט פֿאַר זײַן אויפֿגאַבע שלום צו מאַכן צווישן די באַזונדערע, קעגנזײַטיק זיך באַקעמפֿנדיקע פֿאַרטייען, סײַ פֿון מויל פֿון העברעיִשע ייִדן „פֿון אַ גאַנץ יאָר״. אויך אויף די צײַטונג־שפּאַלטן האָב איך דעם אויסדרוק ניט איין מאָל געטראָפֿן.

2. נאָך אַ בײַשפּיל פֿון דעם אייגענעם מין איז דאָס וואָרט קונע, וואָס מען טרעפֿט עס, אמת, זעלטענער אײדער דאָס פֿרײַער געבראַכטע וואָרט קלײַזל, סײַ בעל־פֿה און סײַ בכתב; דער זינען איז ווידער אַ מאָל אַן אַריבערגעטראָגענער: אויפֿגעצווונגענע אינזאַלירונג. פֿון אַ העברעיִשן לערער, אַ שטייגער, וואָס האָט געהאַלטן פֿאַר אַן עלטערן־אוידיטאָריע אַ פֿאַר־טראָג וועגן די מעלות פֿון דער נײַער שול, האָב איך געהערט: „אנחנו לא נסדר בשביל הילדים בבית־ספרנו החדש קונע!״; אין אַ פּובליציסטישן אַרטיקל פֿון אַ צײַטונג, וווּ ס׳האָט זיך געדעדט קעגן דער אומגעוווּנטשטער פֿאַליטיק פֿון דער רעגירונג לגבי די פֿאַרקלענערטע רעכט פֿון ייִדישן ייִשובֿ אין א״י, איז געווען: אנו תמיד נתנגד לכך, שהפכו את א״י לגו־נע״.

---

[1] אָט די ערשטע און פֿאַר זיי אײַנציקע העברעיִשע שפּראַך קען ניט באַטיטלט ווערן מוטערשפּראַך, ווײַל די שפּראַך פֿון די מוטערס איז אין דעם רובֿ פֿאַלן ניט העברעיִש, און ניט די קינדער נעמען איבער די העברעיִשע שפּראַך פֿון זייערע מוטערס, נאָר פֿאַרקערט, די מוטערס פֿון זייערע קליינע קינדער.

3. קאָמשטעדאָך — מיט אָט דעם מאָדנעם יידישן וואָרט ווערט נאָך ביז הײַנטיקן טאָג אין צפת אָנגערופֿן אַ מין אַרטיקער מכשיר, וואָס מען האָט אים געגעבן נאָר אַ מאָל און זײַן אויפֿגאַבע איז געווען אָפּצורייניקן די פֿלאַכע ליימענע דעכער פֿון די הײַזקעס אין יידישן שטאָטפֿערטל פֿון דעם וואָסער נאָך אַ רעגן. געבויט איז דער קאָמשטעדאָך פֿון אַ קיילעכדיקן שטיין, אַרויפֿגעטאָן אויף אַ הילצערנעם העגטל אָזוי, אַז דער שטיין זאָל זיך קענען פֿרײַ און לײַכט באָוועגן. פֿלעגט מען מיט אָט דעם קאָמשטעדאָך, ווי מיט אַ וואָלגערהאָלץ, אַראָפּ־קאָמשען דאָס אויפֿגעזאַמלטע וואָסער פֿון דאָך אַראָפּ, כּדי דאָס וואָסער זאָל חלילה ניט אַרײַנדרינגען אין די הײַזקעס אַרײַן. און דאָס איז טאַקע דער אָפּשטאָם פֿון דעם מאָדנעם וואָרט: קאָמשען פֿון דאָך.

דאָס דאָזיקע יידישע וואָרט איז געשאָפֿן געוואָרן אין ארץ־ישׂראל גופֿא, דורך דעם אָלטן יידישן ישׁוב, און איז בשום אופֿן ניט אַריבערגעטראָגן געוואָרן אַהער פֿון די עמי־גראַציע־לעגדעס, פֿשוט דערפֿאַר, וואָס דאָרטן איז אין דעם מכשיר קיין נייטיקייט ניט געווען. ס׳איז אינטערעסאַנט, וואָס אָט דאָס דאָזיקע, דורך צפתער און חבֿרונער אַמאָליקע יידן געשאַפֿענע וואָרט איז אַריבער אויך צו די אַרטיקע אַראַבער.[2]

4. צום אייגענעם מין יידישע ווערטער וואָס ווערן באַנוצט ניט בלויז פֿון יידן העב־רעיש־רעדערס, נאָר אויך אַראַבער, געהערן די אויסרופֿן פֿון די היגע גאָסן־הענדלערס און גאָסן־בעלי־מלאָכות, אַראַבישע אָזוי גוט און אָזוי אָפֿט וי יידישע: אָלטע זאָכן, פֿאַרריכטן שיך, ווײַסן קעסטלעך.

5. פֿון יידישע ווערטער וואָס זײַנען שוין אַרטיקע נײַשאָפֿונגען פֿון נ ײַ ע ם יידישן ישׁוב און זייער אויפֿקום איז פֿאַרבונדן מיט דעם אייגנאַרטיקן לעבן־שטייגער אין ארץ־ישׂראל, איז דאָס סאָמע אינטערעסאַנטסטע — דאָס וואָרט קומזיץ, אַ שאָפֿונג פֿון דער הערשׁישער שומרים־סביבֿה. וואָס באַטײַט קומזיץ? — פֿונקט דאָס אייגענע וואָס לײַמע, אַ מין פּיקניק, אַ ווײַל־יונגערישע סעודה, אַ בחבֿרותדיקער, שטיפֿערישער צײַטפֿאַרטרײַב דורך אַ פֿעטן נאַש. ס׳וואָרט קומזיץ זאָל זיך נעמען פֿון דעם, וואָס איין שומר פֿלעגט זיך וועגן צום צווייטן און אים זאָגן: „קום, זיץ!“ בכלל האָבן די שומרים דאָך באַדאַרפֿט גאַנצע נעכט פֿאַרברענגען אין באַוועגונג בײַם אָפּהיטן יידיש האָב־און־גוטס פֿון אַראַבישן איבערפֿאַל, און פֿאַר זיי איז עס געווען אַ געוווּנטשענער איבערבײַט, ווען זיי פֿלעגן זייער ארמשפּריזיך־אַרומריײַסן אַ מאָל איבערריײַסן און פֿאַרבײַטן מיט „אַ ביסל זיצן“, מיט זיצן אין אַ חבֿרישער מסיבֿה, זינגען „מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד“ און פֿאַרברענגען עטלעכע פֿרייד־רעשׁיקע שעהען. פֿון דעם נעמט זיך דאָס וואָרט קומזיץ, וואָס פֿון די אַמאָליקע שומרים איז עס אַריבער צו דעם איצטיקן „הנוער העובד“ (אַרגאַניזירטע אַרבעטער־יוגנט) און אַלע אַנדערע מיטגלידער פֿון יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. בײַ די היגע אָפֿט און גוט דורכגעפֿירטע צוסאַמיקע עקסקורסיעס איבערן לאַנד כאָפּן זיך די יוגנטלעכע עקסקורסאַנטן צו און אַרדענען אײַן אַ קומזיץ אין אַן אמת ראַמאַנטישער נאַכט.

קומזיץ האָט אַפֿילו זוכה געווען צו ווערן פֿון אַ סובסטאַנטיוו אַ ווערב און בייגט זיך לויט די כּללים פֿון העברעיש דיקדוק. ווען איר, אַ שטייגער, אָפֿט הערן, וי יוגנטלעכע דערציילן מיט גוואַלדיקער התלהבֿות ווען אַ „טיול“ (עקסקורסיע): ואנו גם קומזאצנו הרבה פּעמים!

6. נאָך אַ בײַשפּיל פֿון אָט דעם מין ווערטער איז אײַזן, געוואָנט אין זינען פֿון אַ סופֿערלאַטיוו. וויל אַ יוגנטלעכער העברעיש־רעדער אויסדרוקן זײַן התפּעלות פֿאַר עפּעס אַ

---

[2] דאָ האָט געווירקט די אייגענע סיבה וואָס האָט געבראַכט דערצו, אַז וויסרוסישע אָדער ליטוישע אַרומשטעטלדיקע גויים אין רוסלאַנד, וואָלעכישע גויים אין רומעניע, פּוילישע גויים אין פּוילן אאַז״ו זאָלן נוצן געוויסע יידישע אויסדרוקן. די צפּתער אַראַבער, הגם זיי זײַנען שטענדיק געווען די מערהײַט פֿון דער באַפֿעלקערונג אין שטאָט, האָבן זיך אויסגעלערנט בײַ יידן אַראַפּקאָמשען דאָס אויפֿגעזאַמלטע רעגן־וואָסער. זיי האָבן איבערגענומען פֿון די יידן זייער קאָמשטעדאָך, דעם מכשיר און זײַן נאָמען.

דערשיינונג אָדער אַ פּערזענלעכקייט, גיט ער צו דאָס וואָרט אײַזן, און ווען נאָך שטאַרקער, איז אײַזן־בעטאָן; [3] „הרוסים נלחמים אײַזן", ד״ה די רוסן פֿירן זײער קריג אָזוי, אַז בעסער קען גאָרניט געבן, אָדער: רובינה היתה במשחקה אײַזן־בעטאָן", ד״ה ראָוינאַ, די באַקאַנטע „הבימה"־אַקטריסע, האָט זיך גוואַלדיק אויסגעצייכנט אין איר ראָלע.

7. חבֿרה־מאַן וועלט דאָ פֿאַרשטאַנען ווי ווילער יונג, אַ פּאַני־בראַט מיט אַלעמען, אַ מענטש וואָס שרעקט זיך ניט פֿאַר סכנות וכדומה. חבֿרה־מאַן איז דאָ בכן אַן אויסדרוק פֿון סימפּאַטיע, אויך אַ מין סופּערלאַטיוו, ווי אײַזן און אײַזן־בעטאָן. די העברעיש־רעדערס ארט כּלל ניט, וואָס איין טייל פֿון צוגויפֿגעפֿט איז דאָך אַ העברעיש וואָרט („חברה"), זיי באַנעמען עס ווי איין וואָרט — עס פֿאַלט קיינעם ניט אײַן צו זאָגן: „איש־חברה" אַנשטאַט חבֿרה־מאַן. ענלעך צו דעם ווי אַ פּשוטער יִיד זאָגט „מים־אַחרונים־וואַסער", און „גוט יום־טוב", ניט פֿילנדיק, אַז ס׳איז בעצם אַן איבערקיק איבערחזרונג. קען אַ היגער העברעיש־רעדער אַ מאָל אַ זאָג טאָן איש חבֿרה־מאַן, בחור חבֿרה־מאַן און ניט פֿילן, אַז ס׳איז אַן איבערחזרונג.[4]

8. אײַנגעבירגערט אין גערעדטן העברעיש איז אויך דאָס וואָרט קונץ, און קונצים (פּונקט אָזוי ווי חבֿרה־מאַנים אָדער „אל תעשה קונצים!" — איז זייער אַן אָפּטער אויסדרוק אין מויל פֿון היגן העברעיש־רעדער. כ׳האָב אַפֿילו אַ מאָל פֿאַרצייכנט אַ ווערב פֿון קונץ: „הם מקנצים קונצים".[5]

9. שפּריץ — וועלט באַנוצט באַזונדער דורך קינדער, ס׳איז אַ וואָרט פֿון ספּעציעל שטיפּעריש, קונדסעוואַטן לעקסיקאָן. אויך פֿון דעם וואָרט מאַכט מען אַ צײַטוואָרט: „אני אשפּריץ עליך מים", וואָס איין קונדס זאָגט צום צוויטן; עס באַטײַט: „איך וועל אויף דיר שפּריצן", „איך וועל דיך באַשפּריצן". אשפּריץ איז דאָ אַ „הפּעיל".[6]

10. גלימס — אויך פֿון קונדסים־קינדערישן לעקסיקאָן. פֿאַרצייכנט פֿון קינדערס מויל אַפֿילו אַ ווערב: התגלצתי — „איך האָב זיך אַראָפּגעגלימסט".

11. פֿרעס — באַטײַט פֿילעסערי: „הוא אוהב את הפּרעס"...

12. ענלעך צו דעם איז דאָס וואָרט: אַ פֿאַס, אַ פֿעסעלע — געזאָגט מיט איראָניע אָדער מיט ליבשאַפֿט אויף אַ פֿעטן מענטשן; אויף אַ פֿעט קינד, למשל, זאָגן די אַרומיקע מיט אַ צערטלטאָן: „כל־כך שמנמן — אַ פֿעסעלע!"

13. אַ שמעק אויף אַ שלעכטן ריח: „היא קנתה דגים עם אַ שמעק".

14. פֿון די אָפּט אַרײַנגעשטעלטע יידישע וועלטער אין מיטן העברעישן זאַץ, וועלטער פֿאַר אַ ביײַבאַמערקונג, פֿאַר אַ געוויסער ניואַנסירונג אין זאַץ, זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן: עפּעס און חוץ אַ מעשׂה: „הדבר עפּעס לא הסתדר", „רציתי, חוץ אַ מעשׂה, להגיד לו" („חוץ אַ מעשׂה" באַטײַט: אַגב).

15. גוואַלד וועלט ממש גוואַלדיק אָפּט געניצט: „הוא הרים גוואַלד".

---

[3] דער אויסדרוק לאָזט זיך דערקלערן אָזוי: די דערמאָנטע יידישע וועלטער זײַנען צו ערשט אופּגעקומען בײַ די בויאַרבעטער. די בויאַרבעטער זײַנען געווען די צום בעסטן סיטואירטע, זיי האָבן ביז אַ געוויסן גראַד געגעבן דעם טאָן אין דעם גאַנצן ארבעטער־לעבן. די פֿאַבעטערמינען פֿון די בויאַרבעטער זײַנען דורך זיי אַריבערגעטראָגן און פֿאָפּולאַריזירט געוואָרן צווישן דער אַרבעטערשאַפֿט, און פֿון איר אויך צווישן יישוב בכלל. און היות ווי אין דער היגער בויאַרבעט פֿאַרנעמט אײַזן און אײַזן־בעטאָן דעם הויפּטאָרט, האָבן זיי ממילא זוכה געווען אויף פֿאַרוואַנדלט צו ווערן אין מעטאַפֿערס.

[4] נאָך מער: אַפֿילו ווען מען טראָגט אַריבער דעם באַגריף חבֿרה־מאַן אויף אַ מין נקבֿה, זאָגט מען חבֿרה־מאַנית (ענלעך ווי יידיש: חבֿרה־מאַנטע).

[5] אָט האָט איר אַ גאַנצן זאַץ, אַן אויסגעלייגטן פֿירפֿאָך מיט די אויבן דערמאָנטע יידישע וועלטער: „אלה החברה־מאַנים קנצו קונצים, אײַזן־בעטאָן!"

[6] זען וועגן דעם בארכיות, וועגן דעם וואָרט און אַנדערע ענלעכע וועלטער, אין מײַן בוך על שפת ילדינו בארץ, תל־אָביב, 1938.

16. אַן אויסדרוק, אַ צוזאַמענגעזעצטער פֿון צוויי ווערטער, וואָס איינער פֿון זיי איז בעצם אַ העברעיִשער, נאָר איז פֿאַרייִדישט פֿאָנעטיש, איז הפֿקר־פֿענטרישקע: „יחסו לתנועה הפֿקר־פֿענטרישקע“...

17. אין אַ העברעיִש פֿאַלקסליד וואָס איז הן טעקסטועל און הן מעלאָדיש איבערגע־נומען פֿון דער יִידישער פֿאָלקשאַפֿונג. „עוד לא אכלנו, עוד לא שתינו“ איז איבערגעבליבן אַ גאַנצער יִידישער זאַץ: „הבו לנו משקה מיט א ביסל קאַשקע“. מעגלעך, אַז קאַשקע קומט דאָ בלויז אין זכות פֿון גראַמען זיך מיט „משקה“, ווייל לאָגיש — אינהאַלטלעך איז „קאַשקע“ דאָ איבעריק: קאַשקע עסן קראַנקע און קינדער, ד״ה דווקא די וואָס זײַנען ווייַט פֿון טרינקען משקה. אָבער אויך דאָ איז דאָס העברעיִשע וואָרט „משקה“ (אַגב, דאָס דאָזיקע וואָרט איז העברעיִש בלויז לויטן אָפּשטאַם, אָבער ניט לויטן באַטײַט, וואָרעם משקה ווי אַ כלל־נאָמען פֿאַר אַלקאָהאָל־געטראַנקען איז אַן אויפֿטו שוין פֿון דער יִידישער שפּראַך!) פֿאַרייִדישט פֿאָר־נעטיש, אַניט וואָלט זיך דער גראַם מיט קאַשקע ניט אײַנגעגעבן.

18. דער צוויי מאָל איבערגעחזרטער ניין־ניין ווערט דורך העברעיִש־רעדערס אָפֿט באַ־נוצט דווקא אין דעם באַשטימענדיקן, פֿאָזיטיוון זינגען. ניין־ניין הייסט דאָ: אַוודאי יאָ: — „הבינות את השעור?“ פֿרעגט אַ שטייגער דער לערער, און דער תּלמיד ענטפֿערט: — „ניין־ניין! בודאי שהבינותי“.

19. אין גערעדטן העברעיִש נוצט מען אויך, באַזונדער אין דער חבֿרה־מאַנישער סביבֿה פֿון דער יוגנט, די יִידישע וועלטער: טראָסק און צימעס, ביידע מיט אַ געוויסן איראָנישן בײַטעם. צו דער זעלביקער קאַטעגאָריע געהער אויך דאָס וואָרט שוויצער.

טראָסק וועלט באַנוצט לגבי אַ געהויבענער געזעלשאַפֿטלעכער שטימונג אַרום אַ געוויסער דערשײַנונג, באַזונדער ווען אָט די געהויבענע שטימונג איז געוואָרן בפיון אָרגאַניזירט. זעלטענער וועלט טראָסק באַנוצט, ווען מען וויל מיט דעם וואָרט באַצייכענען אַ צו שטאַרקן רעאַגירן. מיר קענען הערן בײַ אַ דורכוועלטלען זיך פֿון צוויי מענטשן (פֿון אַ שול־תּלמיד, אַ שטייגער, וואָס איז אומצופֿרידן מיט אַן אויסרייד מצד זײַן לערער אָדער פֿון אַ יוגנטלעכן מיטגליד פֿון אַ ספֿאָרט־אָרגאַניזאַציע, וואָס דער מנונה אויף דיסציפּלין מאַכט אַ האַרבן אויס־רייד): „למה זה אתה עושה מזה טראָסק כל־כך גדול?!“

אָבער דאָס ניצן טראָסק אין אַזעלכע פֿאַלן איז, ווי געזאָגט, אַ סך זעלטענער און וויניקער כאַראַקטעריסטיש, איידער ווען עמעצער דריקט אויס זײַן באַוווּנדערונג אָדער ביטול־באַצוגונג צו אַ מאַסן־דעמאָנסטראַציע, צו דעם גרויספֿאָרנעמיקן אופֿן פֿון געזעלשאַפֿטלעכן אויס־דרוק פֿאָר פֿרייד אָדער טרויער. אָט וואָס איר עטלעכע בײַשפּילן, פֿאָרצייכנט דירעקט בשעת־מעשׂה פֿון העברעיִש־רעדנדיקע מײַלער: „בהפּגנת האחד במאי בעין־חרוד עשו השנה טראָסק כה גדול!“, „הפּגנת־המחאה נגד מעשי־הנאצים בגיטאות עברה בטראָסק גדול כל־כך!“. איינער אַ 14אָריקער יינגל, וואָס דער טאַטע וואָס אים אין דער פֿרי אַנגעזאָגט די טרויעריקע בשׂורה ווען טשערניכאָווסקיס טויט, וואָס אויף דעם גלײַך רעאַגירט: „הוי, אײַזה טראָסק יהיה עכשו בשעת הלויה!“...

פֿאָר דעם חבֿרה־מאַנישן כאַראַקטער פֿון וואָרט טראָסק איז כאַראַקטעריסטיש דער פֿאַקט, וואָס אין די אידילישע יאָרן פֿון אַנהייב תּל־אָבֿיב האָט דאָרטן עקסיסטירט אַפֿילו אַ מין פֿאַראײַן פֿון באַהעמע־יונגע־לײַט, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען חבֿרה טראָסק.

20. דאָס וואָרט צימעס דינט ווי אַ ביטול־אויסדרוק לגבי אומבאַרעכטיקטער איבער־טרײַבונג (און אין דעם זינען איז עס אַ מין סינאָנים צו טראָסק), לגבי מענטשן בעלי־גאַוה: ניקעס וואָס שאַצן שטאַרק איבער זייער אייגענע חשיבֿות: „למה אתה עושה מעצמך צימעס כל־כך?“...

21. שוויצער איז אַ באַצייכענונג פֿאַר כלערלייַ היצקעפּ, פֿאַר היפּער־אימפּולסיווע נאַטורן, פֿאַר די וואָס רעדן אַ סך און טוען וויניק, פֿלאַנעווען אַ סך און פֿירן קנאַפּ דורך: וועג שול־תּלמידים האָבן אויסגעהערט אַ כאַראַקטעריסטיק פֿון זייער לערער אין קלאַס וועגן שלום־עליכמס מנחם־מענדלען, האָבן זיי די גאַנצע לאַנגע כאַראַקטעריסטיק סומירט אין איין וואָרט: „זה היה

שוויצער". צימעס איז אַ ביטול־אויסדרוק פֿאַר דעם כלעסטאַקאָוויטש טיפּ, שוויצער — פֿאַר דעם מנחם־מענדלשן.

ב. וואָס שייך דעם צווייטן אופֿן וויאַזוי אויף העברעיִש, אין דער אומדירעקט סטיליסטישער ריכטונג, מוז איך צוגעבן צו דעם וואָס איז פֿרײַער אָנגעוויזן געוואָרן אין אַן אַלגעמיינער פֿאָרעם, אַז ניט בלויז גאַנצע יִידישע זאַצן וועלן אָפּט איבערגעזעצט אין געריידטן העברעיִש, נאָר אויך ריין יִידישע סטיל־באַזונדערקייטן אין פֿאָרעם פֿון פֿרעפֿיקסן און סופֿיקסן וועלן אַריבערגעטראָגן אין העברעיִש אַרײַן וויַ זיי שטייען און גייען. וויַ אַ כאַראַקטעריסטישער בײַשפּיל זאָל דאָ פֿאַרצייכנט ווערן דער יִידישער סופֿיקס "-ענע" וויַ אַ צערטל־מיטל. די פֿרײַער־דיקע יִידיש־רעדערס האָבן וויַיטאָגדיק דערשפּירט דאָס פֿעלן פֿון צערטל־סופֿיקס אין העברעיִש, קומט טאָקע דאָס געריידטע העברעיִש אין דעם פֿרט אָן צו יִידיש. און ניט בלויז דעם יִידישן סופֿיקס "-ענע" נעמט העברעיִש, נאָר אַפֿילו גאַנצע ווערטער, וויַ אַ שטייגער דאָס וואָרט פּיצעלע. איר וועט פֿון אַ העברעיִש־רעדנדיקער מאָמען דאָ זעלטענער הערן, ווען זי וועגדט זיך מיט מוטערלעכער ליבשאַפֿט צו איר קליינעם קינד, ס'וואָרט "חתלתולה" אָדער "ילדונת" אייִדער קעצעלע אָדער מייִדעלע. "-ענע (-לע) וועלט צוגעגעבן צו אַלע נעמען פֿון קינדער: דבֿורה־לע, עמיחי־לע. וען מען זאָל וועלן איבערזעצן אין העברעיִש, אין אַ לעבן־שטייגעריש צוגעפּאַסטן העברעיִש, ביַאַליק "אונטער די גרינינקע בייַמעלער", וואָלט מען געמוזט איבערלאָזן אַלע יִידישע ענדונגען: בייַמעלעך, משהלעך, פּאהלעך...

"-ענע" וועלט צוגעגעבן אויך צו די זאַכן וואָס האָבן אַ שייכות צום געצערטלטן קינד. איר וועט פּסדר הערן למשל אַזעלכע אויסדרוקן: "תן לי את היד־ענע", "קח נא עוד בננה־לעך!" אאַז"ו.

גאַנצע זאַצן איבערגעזעצטע פֿון יִידיש זײַנען אין געריידטן העברעיִש פֿאַראַן אַזוי פֿיל, אַז דער ועד־הלשון[1] און אַלע אַנדערע געהילף־אינסטיטוציעס מוזן פֿירן אַ סיסטעמאַטישן קאַמף קעגן דעם. אין עטלעכע פֿון די גרעסטע און וויכטיקסטע היגע טעגלעכע צײַטונגען איז אײַנגעפֿירט אַ שטענדיקע רובריק פֿאַר דעם צוועק ("לשוננו לעם" אין הארץ, "עברית כהלכה" אין דבר). מען וויזט אָן און מען קאָרעגירט פּסדר די ניט ריכטיק רעדנדיקע העברעיִש־רעדערס, זיי זאָלן ניט בלינד איבערזעצן פֿון אַנדערע שפּראַכן (דער עיקר פֿון יִידיש, וויַל די גרעסטע צאָל אַזעלכע איבערזעצונגען וועלט געמאַכט פֿון יִידיש).

עטלעכע בײַשפּילן פֿון אָט די איבערגעזעצטע יִידישזאַצן וואָס זײַנען בפֿירוש קעגן דעם אמתן העברעיִשן סטיל און קענען פֿאָרט ניט אַזוי לײַכט אויסגעוואָרצלט ווערן פֿון באַגוץ:

לעשות את המות (מאַכן דעם טויט) איז זייער אַ פֿאַרשפּרייטער אויסדרוק צוזישן קינדער און אַפֿילו דערוואַקסענע און — ווי ס'זײַנען מודה לערערס — איז דעם אויסדרוק שווער אַריסצורײַסן און אים פֿאַרבײַטן מיט אַן ערך „ירד לחייו", „קצר ימיו" אָדער אַנדערע אויסדרוקן, געטרײַע דעם גײַסט פֿון העברעיִש.

אתה צוחק ממני (דו לאַכסט פֿון מיר) האָט מער אָנהאַלט אין געריידטן העברעיִש אייִדער דער ריכטיקער אויסדרוק, למשל, „אתה לועג לי".

הוא זרק עליו מבט (ער האָט געוואָרפֿן אויף אים אַ בליק) פֿאַרמעסט זיך מיט „העיף עליו עין".

זה לא שוה (ס'איז גאָרניט ווערט) — טענהן עקשנותדיק די קינדער, ווען זיי זײַנען עפּעס מבֿטל, און זיי ווילן עס ניט פֿאַרבײַטן מיט „אין לזה ערך"... אויף דער עצם עצה טובֿה, זיי זאָלן זאָגן ריכטיק „אין לזה ערך" אַנשטאָט דעם טעותדיקן „זה לא שוה", ענטפֿערן זיי: „זה לא שוה".

הזמן הולך (די צײַט גייט), אָבער ניט בלויז צײַט, איר קענט דאָ הערן וויַ אייִנער פֿרעגט דעם אַנדערן: איך הולך אצלך (וויַ גייט דיר)?

---

[1] די העכסטע אינסטאַנץ אויף אָפּצוהיטן די ריינקייט פֿון דער העברעיִשער שפּראַך און צו רעגולירן די אויסלעבונג־פֿראָצעסן אין העברעיִש.

ווי אַ סופֿערלאַטיוו ווערט — באַזונדער דורך קינדער — באַנוצט די איבערזעצונג פֿון יידישן וואָרט „שרעקלעך" — אויך אין יידיש זאָגט מען דאָך אַ מאָל „שרעקלעך גוט". דאָ איז עס נאָך אַפֿטער: זה טוב נורא, זה יפֿה נורא, אני אוהב אותך נורא אאַז"ו... דערבײַ איז נאָך כאַראַקטעריסטיש, וואָס אין רובֿ פֿאַלן שטעלט מען דעם „נורא" נאָך פֿאַר די באַצייכנטע ווערטער זה נורא טוב, זה נורא יפה, אני נורא אוהב אותך — אַפֿילו דער סדר פֿון די ווערטער ווערט אַריבערגעטראָגן פֿון יידיש.

אויב איך האָב בשעתו אָנגעוויזן, אַז די געשריבענע העברעיִשע שפּראַך בײַ דערוואַקסענע אין א״י איז פֿול מיט גרײַזן,[8] מוז איך דאָ באַמערקן, אַז אויך די געדרוקטע שפּראַך איז פֿול מיט סטיליסטישע גרײַזן, און זיי נעמען זיך סײַרובֿ פֿון דעם וואָס יידישע פֿראַזעס ווערן אַריבערגעטראָגן, אינעם ווערט אין העברעיִש וואָרט בײַ וואָרט, אָט אַזוי ווי זיי שטייען און גייען.

ג. וואָס שייך דער פֿאַנעטישער ווירקונג אויפֿן געדרוקטן העברעיִש, דעם אינעם אַקצענט — איז דער ענין, נאָך מער ווי די פֿרײַדיקע, אינטערעסאַנט און באַלערנדיק. ווי באַווּסט האָט זיך יאָרן לאַנג צווישן די אויפֿלעבערס פֿון העברעיִש גופֿא געפֿירט אַ וויכוח וועגן דער „הברה". ניט קיין קלענערע פֿון ח. נ. ביאַליקן און שאָול טשערניכאָווסקין זײַנען געווען פֿאַר דער אַשכנזישער הברה. האָט אַבער דעם נצחון אָפּגעהאַלטן דווקא די ספֿרדישע הברה, פֿאַר וואָס — איז אַן אַנדער פֿראַגע, בכל אופֿן ניט צוליב ויסנשאַפֿטלעכע טעמים אַליין.

די אַשכנזישע הברה איז אַבער פֿאַר די וואָס זײַנען קיין א״י און צו העברעיִש געקומען פֿון דער יידיש־רעדנדיקער סביבה נעענטער און נאַטירלעכער. דאָס ביסל העברעיִש פֿון דער אַלטער היים, פֿון די טאַטעס און זיידעס און עלטער־זיידעס, דורות־לאַנג, דאָס העברעיִש פֿון דאַוונען און דאָס העברעיִש ווי אַ באַשטאַנדטייל פֿון זייער יידיש איז געווען אין דער אַשכנזישער חברה, און דער כּוח פֿון אינערציע האָט ממילא געמוזט בײַשטיין אויף אָפּצוהיטן אָט די הברה אויך אין א״י. זעען מיר טאַקע, ווי אַזוי זייער אַ גרויסע צאָל ווערטער וואָס באַדאַרפֿן אַקצענטירט ווערן מלרע, ווערן אויך דאָ, פֿונקט ווי דאָרטן „אין דער היים", אַקצענטירט דווקא מלעיל. די מלרע־אַקצענטירונג איז, אמת, אַן אַלגעמיינע דיקדוק־פֿאַדערונג אין העברעיִש, זי איז אָבער פֿאַרבונדן באַזונדער מיט דער „ספֿרדישער הברה".

דער כּוח פֿון אינערציע פֿון דער אַשכנזישער הברה באַציט זיך אָבער ניט בלויז צום מלעיליזירן דעם מלרע־אַקצענט, נאָר אויך צו אַ ריי אַנדערע פֿאַקטן. איר וועט דאָ זעלטן, למשל, הערן פֿון אַ העברעיִש־רעדנדיקן ס׳וואָרט „מהיכי תיתי" אַזוי ווי ס׳וואָלט באַדאַרפֿט זײַן פֿאַנאַטיש אין הסכם מיט דער ספֿרדישער הברה, ד״ה „מעהייכע טייטי", נאָר דווקא אַזוי ווי מען פֿלעגט עס דאָרטן, צוישן די יידיש־רעדנדיקע יידן, אַרויסזאָגן: „מעהייכע טיי־סע" און ווער פֿון די וואָס לערנען דעם תּלמוד וועט עס זאָגן „רב פּאַפּא׳ אמר"? — ניט געקוקט אויף דער פֿאַדערונג פֿון דער ספֿרדישער הברה, וועט איר אויך דאָ הערן: „רב פּא׳פּע אמר".

ענלעכע בײַשפּילן קען מען ברענגען אַ סך.

בעיקר אַבער, ווי געזאָגט, אַנטפּלעקט זיך דער כּוח פֿון אינערציע פֿון דער אַשכנזישער הברה לגבי דער מלעיליזירונג פֿון די מלרע־ווערטער. ענגוג צו פֿאַרצייכענען אין דעם פּרט, אַז כּמעט אַלע נעמען פֿון קאָלאָניעס און גאַסן, וואָס וואָלטן באַדאַרפֿט אַרויסגערעדט ווערן מלרע, ווערן עקשנותדיק אַרויסגערעדט מלעיל: ניט פּתח תּקוה נאָר פּתח תּ׳קוה, ניט ראשון לציון, נאָר ר׳אשון לצ׳יון, ניט חברון, נאָר ח׳ברון; ניט רחוב הרמ״ל, נאָר הכּ׳רמ״ל, ניט רחוב גאַרדאַן, נאָר גא׳רדאַן, ניט רחוב סירקין, נאָר סי׳רקין אאַז״ו.[9]

ד״ר ישׂראל רובין

---

* אין מײַן אַרטיקל „העברעיִש בײַ דערוואַקסענע אין א״י", יִוואָ־בלעטער, ב׳ VII, נומ׳ 3, זז׳ 211—228.

* איך האָב זיך אויף דעם אויספֿירלעכער אָפּגעשטעלט אין מײַן אַרבעט „לשאלת חוסר סימני תנועות בכתיב העברי והשפעתו", לשוננו, טבת, תּרצו זז׳ 23—34, סיון, תּרצו, זז׳ 156—176.

מרדכי געבירטיקס „עס ברענט, בריידערלעך..."
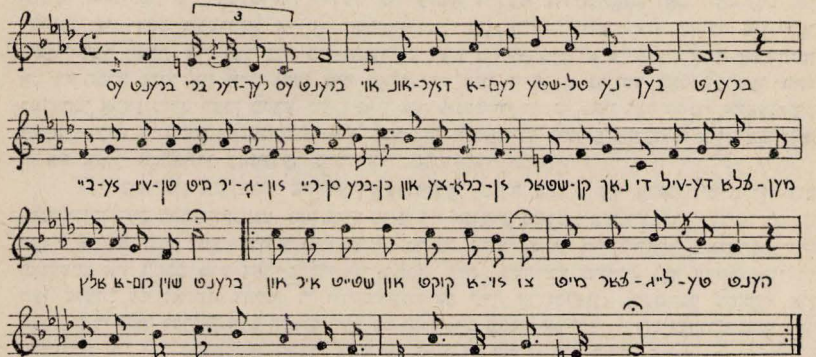
אין די ייִוואָ־בלעטער, ב׳ XXV, נומ׳ 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר, 1945), האָבן מיר אָפּגעדרוקט מרדכי געבירטיקס געטאָליד אין דער פֿאָרעם ווי ס׳האָט אונדז געהאַט צוגעשיקט אונדזער קאָרעספּאָנדענט מאיר ווייל פֿון בית־אַלפֿא, ארץ־ישׂראל. אין פֿעברואַר 1945 איז אונדז אָנגעקומען פֿון צוויי אָנדערע ארץ־ישׂראלדיקע ייִוואָ־קאָרעספּאָנדענטן, עוזר און גרשון פּיפּע, אַן אָנדער נוסח, וואָס ערטערווײַז זעט ער אויס מער אויטענטיש. דאָס וואָס דער טעקסט איז בכלל פֿאָראַן אין פֿאַרשיידענע וואַריאַנטן דאַרף אונדז קיין חידוש ניט זײַן: געבירטיקס לידער זײַנען אַלע מאָל פֿאַרשפּרייט געוואָרן מער בעל־פֿה, און אין דעם פֿאַל איז דאָך דאָס ליד נאָר איבערגעגאַנגען פֿון מויל צו מויל, אָן שום פֿאַרפֿיקסירונג בכתב.

די ברידער פּיפּע שרײַבן:

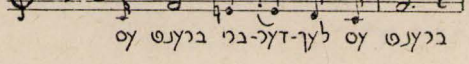
„מיר האָבן דאָס ליד אויפֿגענומען בײַ דרײַ קינדער, מיכאל, אלימלך און ליזע ברוינפֿעלד, 14, 16 און 17 יאָר, אַלע פֿון קראָקע. די ידיעה, אַז דער מחבר איז געשאָסן געוואָרן דערפֿאָר, איז איבערגעגעבן דורך די אויבן דערמאָנטע קינדער וועלכע האָבן פֿאַרלאָזן קראָקע אין מײַ 1943, און דורך אַ געוויסן יוסט פֿון קראָקע, 36-37 יאָר אַלט".

די ביידע נוסחאות פֿון ליד, וואָס מיר פֿאַרמאָגן, וויַיל (ו) און פּיפּע (פּ), גיבן אונדז אַ מיגלעכקייט אויפֿצושטעלן אַ נאָרמאַליזירטן טעקסט. מיר דרוקן אים דאָ. די הערות און אַ פֿאַרגלײַך מיטן נוסח וואָס איז געדרוקט אין פֿרײַערדיקן נומער יוואָ־בלעטער מאַכן קלאָר אַלע הגהות.

די נאָטן זײַנען אונדז צוגעשיקט געוואָרן פֿון עוזר און גרשון פּיפּע.



אַזוי ווי די נאָטן זײַנען פֿאַרשריבן געוואָרן ניט פֿון קיין פֿראָפֿעסיאָנעלן מוזיקער, קאָן געמאָלט זײַן, אַז ס׳האָט זיך אַרײַנגעכאַפּט אַן אומפּינקטלעכקייט אין דער ערשטער שורה; עס לייגט זיך אויפֿן שׂכל, אַז דער אָנהייב וואָלט געדאַרפֿט אויסזען אַזוי:



בייזע ווינטן מיט ירגזון
רײַסן, ברעכן און צעבלאָזן,
שטאַרקן נאָך די ווילדע פֿלאַמען;
אַלץ אַרום שוין ברענט.

|| : און איר שטייט און קוקט אַזוי זיך מיט פֿאַרלייגטע הענט
און איר קוקט אַזוי זיך, ווי אונדזער שטעטל ברענט : ||

II

עס ברענט, ברידערלעך עס ברענט
אוי, אונדזער אַרעם שטעטל נעבעך ברענט,
עס האָבן שוין די פֿײַערצונגען
דאָס גאַנצע שטעטל אײַנגעשלונגען
און די בייזע ווינטן הוזשען;
אַלץ אַרום שוין ברענט.

|| : און איר שטייט אאַז״ו : ||

III

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט
עס קאָן חלילה קומען דער מאַמענט,
אַז דאָס שטעטל מיט אײַך צוזאַמען
ווען פֿאַרגיין אין אַש און פֿלאַמען;
בלײַבן קאָנען ווי נאָך אַ שלאַכט
שוואַרצע פּוסטע ווענט.

|| : און איר שטייט אאַז״ו : ||

IV

עס ברענט, ברידערלעך, עס ברענט
די הילף איז נאָר אין אײַך געווענדט;
אויב דאָס לעבן איז אײַך טײַער,
נעמט די כּלים, לעשט דאָס פֿײַער,
לעשט מיט אײַער אייגן בלוט;
באַווײַזט, אַז איר דאָס קענט.

|| : שטייט נישט, ברידער, אַט אַזוי זיך מיט פֿאַרלייגטע הענט,
שטייט נישט, ברידער, לעשט דאָס פֿײַער, ווײַל אונדזער
שטעטל ברענט : ||

I 3 בייזע ווינטן און רגזים פּ. 4 ברעכן, ברענען און ו. 5 אין ו איז די גאַנצע שורה ניטאָ; אָבער לויטן געבויּ פֿון דער סטראָפֿע בעט זיך דאָ אַ פּערז. 7–8 אין ו גיטאָ קיין אָנווײַז, אַז דער צוזונג דאַרף איבערגעחזרט ווערן. 7 און קוקט אַזוי צו ווי פּ. 8 און קוקט אַזוי צו ווי פּ.

II 2 אונדזער אַרעם ו. 3 עס האָט שוין פּ. 5 דאָס אייגענע ואָס אין ו 5.

III 3 דאָס גאַנצע שטעטל מיט אונדז צוזאַמען פּ. 4 קען חלילה אויף אַש אַוועקפֿלאַמען פּ. 5 קענען פּ, וועלן ו.

IV 2 אײַך אַליין געווענדט פּ. 3 דאָס שטעטל איז ו. 4 נעמטס..., לעשטס פּ. 5 לעשטס מיט ענקער אייגן פּ., לעשט דאָס פֿײַער מיט אייגן בלוט ו. 6 באַווײַזט דאָס איר עס קענט.

אין ייוואָ

אַ פּראָספעקט וועגן ייִדישן לעבן אין אַמעריקע

פֿון 31סטן מאַרץ ביזן 8טן אַפּריל איז פֿאָרגעקומען אין ייוואָ אַ פּראָספעקט אד"ט: „דאָס ייִדישע לעבן אין אַמעריקע", וואָס איז געווען דורכגעפֿירט פֿונעם סטעמינאַר־קאָמיטעט פֿון ייוואָ. די פּראָגראַם איז באַשטאַנען פֿון 24 שעה לעקציעס און שותפֿישע אַרבעטן פֿון די סטודענטן. די טעמעס פֿון די לעקציעס וועלן זיך געגעבן מיט זייערע רעפֿעראַנטן:

„די ייִדישע פּערזענלעכקייט: קאַנפֿליקטן און אויסגלייך" — מאָקס ווינרייך; „די ייִדישע אימיגראַציע קיין אַמעריקע ביז 1880" — רודאָלף גלאָנץ; „די מיזרח־איראָפּעיִשע ייִדישע אימיגראַציע" — אַריה טאַרטאַקאָווער; „פֿאַר וואָס איז ניטאָ קיין ייִדישע סטאַטיסטיק?" — ניסן גאָלדבערג; „פּראָבלעמען פֿון ייִדישן עקאָנאָמישן לעבן" — יעקבֿ לעשטשינסקי; „ייִדישע קהלשע אַרגאַניזאַציעס" — מיכאל פֿרוינד; „טענדענצן אין דער ייִדישער ליטעראַטור" — נ. ב. מינקאָוו; „טענדענצן אין דער העברעיִשער ליטעראַטור" — שלמה נאָבל; „געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג" — ניסן גאָלדבערג; — „ייִדישע דערציִונג" — לייבוש לעהרער.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ד"ר הוגו ביבער, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און פֿון אַ גרעסערער צאָל שטודיעס וועגן פּראָבלעמען פֿון דער דיטשער ליטעראַטור. אייגער פֿון די וויכטיקע פּונקטן אין זיין פֿאַרשונג איז הייגע.

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייוואָ. שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייוואָ־בלעטער.

ד"ר רודאָלף גלאָנץ, איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייוואָ. שטענדיקער מיט־אַרבעטער פֿון די ייוואָ־אויסגאַבעס.

ד"ר אַבֿרהם יהושע העשל איז אַסאָציִירטער פּראָפֿעסאָר פֿון ייִדישער פֿילאָסאָפֿיע אין „היברו יוניאָן קאָלעדזש", סינסינאַטי. מחבר פֿון עטלעכע ביכער, צווישן זיי וועגן דעם רמבם (*Maimonides*, 1935) און וועגן גבֿואה (*Die Prophetie*, 1936), און אַ גרעסערער צאָל שטודיעס.

ד"ר מאָקס ה. ווינענבערג, פּיטסבורג, איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייוואָ.

ד"ר יעקבֿ ש. יפֿה איז פּראָפֿעסאָר פֿון באַדן־קענטאַקי אין ראָטגערס־יוניווירסיטי.

נחום־ברוך מינקאָוו, פּאָעט און עסייִיסט, איז מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס וועגן ליטעראַטור־פּראָבלעמען.

יעקבֿ מעסטל, פּאָעט, אַקטיאָר און רעזישיסאָר, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס וועגן טעאַטער־פּראָבלעמען.

משה פֿרענק, געבוירן אין ניו־יאָרק 1908. געלערנט אין ניו־יאָרקער ייִדישע און אַנגלע־מיינע שולן, געענדיקט דעם ייִדישן לערער־סעמינאַר אין יוני 1933. 1937 באַקומען דעם מאַגיס־טער־גראַד אין „אַמעריקען יוניווירסיטי" אין וואַשינגטאָן, דערנאָך זיך ספּעציאַליזירט אין געשיכטע און עקאָנאָמיק. וואַשינגטאָנער קאָרעספּאָנדענט.

ד"ר ישׂראל רובין, תּל־אָבֿיבֿ, איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייוואָ.

ז. שטיקאָווסקי — געוו' אַספּיראַנט פֿון ייוואָ, שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייוואָ־אויסגאַבעס; איצט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי אין איראָפּע.

מ. י. שעליובסקי, פֿאַרלעגער און שרייבער; געשעפֿט־פֿאַרוואַלטער פֿון מאַג.

אַנגעקומען אין רעדאַקציע

די יִידישע קולטור־אַרבעט אין די געטאָס פֿון פוילן, ניו־יאָרק, יִידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, 1945, 7 זז׳.

מ. ווײַנרײַך, „דער יִוואָ און די פֿראַבלעמען פֿון אונדזער צײַט", איבערדרוק פֿון די יִוואָ־בלעטער, XXV, 1, ניו־יאָרק, יִידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, יַאנואַר־פֿעברואַר, 1945, 18 זז׳.

דער יִוואָ, ניו־יאָרק, קאָמיטעט פֿון ניו־יאָרקער אָרגאַניזאַציעס פֿאַרן יִוואָ, 1945, 7 זז׳.

יִדיעות פֿון יִוואָ, *Newsletter of the Yivo*, נומ׳ 8, אַפּריל, 1945.

Samuel C. Kohs, *Jews in the United States Armed Forces*, New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1945, 16 pp.

Harry J. Carman, *Academic Research and the Quest for Peace*, New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1945, 7 pp.

Jacob Lestchinsky, *Jewish Migrations for the Past Hundred Years*, New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1944, 22 pp.

Underground Cultural Work in the Jewish Ghettos of Poland, New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1945, 7 pp.

Sol Liptzin, *Yivo in America*, New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1945, 10 pp.

The Classification of Jewish Immigrants and Its Implications: A Survey of Opinion, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1945, 154 pp.

Salamon Mendelson, *La Resistencia desesperada en el gheto de Varsovia*, Buenos Aires, Instituto Científico Judío, 1944, 30 pp.

זינגער ה., „פֿיר יאָר אונטער די דײַטשן אין בעלגיע", איבערגעדרוקט פֿון קענעדער אָדלער, מאָנטרעאָל, 1945.

לאָמעד שאַפֿירא, דער שרײַבער גייט אין חדר, לאָס־אַנדושעלעס, „אַליין", 1945, 125 זז׳.

סעם ליפּצין, צו זינגען, ניו־יאָרק, „אַמבאָ", 1944, 16 זז׳.

ספֿר שרפֿשטיין, ניו־יאָרק, ועד „שבילי החנוך", תש״ד, זז׳ 163—346.

ש. צ. זעצער, די גיכטיקסטע פֿיגורן און מאַמענטן אין דער אידישער געשיכטע, ניו־יאָרק, דעצעמבער, 1944, זז׳ 73—84.

בצלאל שערמאַן, נאָך א לאַנד? ניו־יאָרק, צענטראַל־קאָמיטעט, יִידישע אַרבעטער־פּאַרטיי לינקע פּועלי־ציון, 15 זז׳.

דאָוויד בערגעלסאָן, און געווען איז נאַכט און געווארן איז טאָג, בוענאָס־אײַרעס, „איקוף", 1944, 46 זז׳.

יאַנקעל ווײַרניק, א יאָר אין טרעבלינקע, „אונזער צײַט", 1944, 61 זז׳.

יעקבֿ לעשטשינסקי, דער אויפֿבוי פֿון אידישן עקאָנאָמישן לעבן אין אײראָפּע נאָך דער מלחמה, ניו־יאָרק, אַמעריקאַנער אָרט־פֿעדעראַציע, 1944.

חנה שטיינבערג, בלעטער אין ווינט, קאַנאַדע, אַרויסגעגעבן פֿון דער דיכטערינס משפּחה, 1944, 23 זז׳.

אפֿרים אויערבאַך, יעקבֿ געצעלטן, ניו־יאָרק, פֿאַרלאָג „מתנות" בײַם שלום־עליכם־פֿאָלקס־אינסטיטוט, 1945, 232 זז׳.

דאָס נײַע יאָר 1945, לאָנדאָן־ווײַטשעפּל, 1945, 31 זז׳.

בונם וואַרשאַווסקי, די פֿאַרלוירענע בת־מלכה, מעלבורן, פֿרײַנד פֿון יִידיש־וועלטלעכן שולוועזן, 1944, 126 זז׳.

פֿאָקטן און מיינונגען, ניו־יאָרק, פֿאַרשונג־אינסטיטוט בײַם יִידישן אַרבעטער־קאָמיטעט, יַאנואַר, 1945.

דאָס באָפרײַטע פוילן, לאָנדאָן־וויטשעפל, פֿעברואַר, 1945, 39 זז׳.
געצעלטן, ניו־יאָרק, יאָנואַר־פֿעברואַר, 1945.
צפורה ראַבין, א ווערט פֿאַר זיך, ניו־יאָרק, 1944, 126 זז׳.
פֿאַלקסלידער, מאָסקווע, „דער עמעס", 1944, 31 זז׳.
75 יאָר יידישע פרעסע אין אַמעריקע, ניו־יאָרק, י. ל. פּרץ־שרײַבער־פֿאַראײַן, 1945, 196 זז׳.
די צוקונפֿט, ניו־יאָרק, מאַרץ, 1945.
יידיש קולטור, ניו־יאָרק, פֿעברואַר, 1945.
יוסף רומשינסקי, קלאַנגען פֿון מײַן לעבן, ניו־יאָרק, סאָסײַעטי פֿון יידישע קאָמפּאָזיטאָרן, 1944, 828 זז׳.
יידיש־שאַפֿן אין ענגלאַנד, לאָנדאָן־וויטשעפל, מאַרץ, 1945, 39 זז׳.
אַמעריקאַנער יידישע יוגנט, ניו־יאָרק, סטודענטנשאַפֿט פֿון יידישן לערער־סעמינאַר און פֿאָלקס־אוניווערסיטעט, דעצעמבער, 1944, 12 זז׳.
עמנואל רינגעלבלום, ניו־יאָרק, יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט, 1945, 31 זז׳.
ג. טשאַרנעזאָן־שאַפּאָק, אין שאָטן פֿון האָקנקרײַץ, תּל־אָבֿיבֿ, 1944, 134 זז׳.
אַבֿיגדור שפּריצער, דער גאָלדענער פֿאָדעם, בוענאָס־אײַרעס, 1944, 276 זז׳.
יזכּור, פּועלי־ציון־העלט־פֿאַרבאַנד, 1945, 45 זז׳.
עפּאָכע, ניו־יאָרק, מאַרץ, 1945.
א. ליטוין, נשמות בישראל, תּל־אָבֿיבֿ, „עם עובד", תש״ד, 194 זז׳.
ג. ב. פּריסטלי, אור יום בשבת, תּל־אָבֿיבֿ, „עם עובד", תש״ד, 310 זז׳.
הרופא העברי, ניו־יאָרק, חוברת ב, 1944.
ש. איזנשטדט, פרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, ספר ראשון ואון ספר שני, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר.
ספרית פועלים, תּל־אָבֿיבֿ, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, 1945, 63 זז׳.
אריה טרטקובר, המכון למדעי היהדות בורשה, ניו־יאָרק, תש״ה, זז׳ 163—176.
קרית ספר, ירושלים, תשרי, תש״ה.
בצרון, שנת ו׳ חוברת ד׳ (66), אדר, תש״ה.
בן ציון יפה, ש״ץ, ספר תהילים ושירי ציון בחרוזים, ניו־יאָרק, תש״ה, 96 זז׳.
הכנוס לבעיות הדת, הוצאת ראובן מס, ירושלים, 54 זז׳.

Harry M. Orlinsky, "Yehoash's Yiddish Translation of the Bible," reprinted from *Journal of Biblical Literature,* Vol. LX, Part II, 1941, pp. 173-177.

Eighth Annual Year Book, Houston, Texas, Jewish Community Council of Metropolitan Houston, 1944, 21 pp.

Educational Reconstruction in People's Poland, Payne Educational Sociolog, Foundation, Inc., 1944, 31 pp.

The Journal of Education Sociology, New York, The Payne Educational Sociology Foundation, Inc., January, 1945.

Isaac Franck, "The Community Council Idea," reprinted from *The Jewish Social Service Quarterly,* Vol. XX, No. 4, June, 1944, pp. 191-199.

Max Nomad, *The Jewish Conspiracy,* New York, Retail, Wholesale and Chain Store Food Employees Union, Local 388, CIO, 1944, 32 pp.

Simon Halkin, *Hebrew Literature in Palestine,* New York, American Fund for Palestinian Institutions, 47 pp.

The Jewish Review, Vol. II, No. 4, New York, Jewish Teachers' Seminary and People's University, January, 1945.

The Annals, Philadelphia, The American Academy of Political and Social Science, July, 1944.

Stories for Jewish Children, Vol. 1, New York, Hebrew Educators Committee for Labor Palestine, 1944.

Yankel Wiernik, *A Year in Treblinka,* New York, American Representation of the General Jewish Workers Union of Poland, 46 pp.

Hon. Joseph M. Proskauer, *The Call of the Hour,* New York, American Jewish Committee, February 4, 1945, 11 pp.

Henry Morgenthau, Jr., *War Finance Policies,* Washington, D. C., Treasury Department, 11 pp.

American Sociological Review, Menasha, Wisconsin, American Sociological Society, October, 1944.

Jewish Occupational Bulletin, Vol. IV, No. 3, New York, Jewish Occupational Council, Winter 1944.

The Harvard Theological Review, Cambridge, Mass., Harvard University Press, January, 1945.

"Universities Committee on Post-War International Problems," *International Conciliation,* New York, Carnegie Endowment for International Peace, November, 1944.

International Conciliation, "Dumbarton Oaks Agreements," Carnegie Endowment for International Peace, November, 1944.

Siegfried Bernfeld, Ph.D., and Suzanne Cassirer Bernfeld, "Freud's Early Childhood," reprinted from *Bulletin of the Menninger Clinic,* Vol. 8, No. 4, July, 1944.

War Documents, Washington, Department of State, United States Government Printing Office, 1944, 40 pp.

Veteran News, Department of New York Jewish War Veterans of the United States, December, 1944.

Albert K. Epstein, *Palestine at War,* Washington, D. C., The Zionist Organization of America, 1943, 31 pp.

ALA Bulletin, Chicago, American Library Association, February, 1945.

Technion, New York, American Society for the Advancement of the Hebrew Institute of Technology in Haifa, Inc., May, 1944.

Furrows, New York, Habonim, January, 1945.

Australian Jewish Forum, Vol. IV, No. 34, Sydney, Committee of the Australian Jewish Forum, December, 1944.

A. Raymond Katz, *Prelude to a New Art for an Old Religion,* Chicago, L. M. Stein, 1945, 27 pp.

A. M. Klein, *Poems,* Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1944, 82 pp.

The Jewish Quarterly Review, Philadelphia, The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning, January, 1945.

"The Veteran and the Community," reprinted from the *Jewish Social Service Quarterly,* Vol. XXI, No. 3, March, 1945.

Report on Jewish Book Month, New York, Jewish Book Council of America, November 10—December 10, 60 pp.

Solomon Grayzel, "Jewish Books for Your Home," reprinted from *The Torch,* National Federation of Jewish Men's Clubs, February, 1944, 18 pp.

Rabbi I. Edward Kiev, *The Talmud, A Reading List,* New York, National Book Council of America, October, 1944.

Events Leading Up to World War II, Washington, United States Government Printing Office, 1944, 421 pp.

Kadimah, Virginia, Jewish Personnel Camp Lee, Dec. 1-10, 11 pp.

The Menorah Journal, New York, The Menorah Association, Inc., April-June, 1944.

Solomon Andhil Fineberg, "Strategy of Error," reprinted from *Contemporary Jewish Record,* New York, American Jewish Committee, February, 1945.

The Sephardi, New York, The Central Sephardic Jewish Community of America, Inc., March, 1945.

Bulletin of the New York Public Library, New York, The New York Public Library, March, 1945.

Journal of Biblical Literature, Philadelphia, The Society of Biblical Literature and Exegesis, March, 1945.

The Jewish Social Service Quarterly, New York, The National Conference of Jewish Social Welfare, March, 1945.

J. Brutzkus, "The Khazar Origin of Ancient Kiev," reprinted from *The Slavonic and East European Review,* Vol. XXII, 1944.

This Is the B'nai B'rith, Washington, D. C., Supreme Lodge of B'nai B'rith, 1945, 157 pp.

The Jewish Bulletin, London, Ministry of Information, March, 1945.

More Books, Boston, Trustees of the Public Library of the City of Boston, April, 1945.

Richard Wright, *Black Boy,* New York and London, Harper and Brothers, 1945, 228 pp.

Solomon Liptzin, *Germany's Stepchildren,* Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1944, 298 pp.

Dumbarton Oaks Proposals, Washington, Department of State, United States Governing Printing Office, Nov. 18, 1944, and Dec. 13, 1944, 16 pp. and 12 pp.

Abraham Heschel, "The Quest for Certainty in Saadia's Philosophy," reprinted from *The Jewish Quarterly Review,* Vol. XXXIII, Nos. 2 and 3, Vol. XXXIV, No. 4, Philadelphia, Jewish Publication Society, 1944.

Comparative Literature News-Letter, New York, National Council of Teachers of English, February, 1945.

Annual Report of the Managing Director, New York, The Jewish Agricultural Society, Inc., 1944, 24 pp.

Veterans' Service Information Bulletin, New York, National Jewish Welfare Board, March—April, 1945.

Dr. Alfred Bilmanis, *Latvia in the Present World Crisis, Facts and Figures,* Washington, D. C., The Latvian Legation, 7 pp.

James Towne in the Words of Contemporaries, Washington, United States Department of the Interior, 1944, 27 pp.

The J. D. C. Digest, New York, The American Jewish Joint Distribution Committee, March, 1945.

Abraham Heschel, "Prayer," reprinted from *The Review of Religion,* January, 1945.

H. Singer, "Four Years Under German Occupation in Belgium," reprinted from *The Canadian Jewish Chronicle,* Montreal, 1945.

Carey McWilliams, "Race Discrimination—and the Law," reprinted from *Science and Society,* New York, Winter 1945.

Siegfried Goldschmidt, *Legal Claims Against Germany, New York,* The Dryden Press, 1945, 213 pp.

J. L. C. Report, New York, Jewish Labor Committee, 1944, 21 pp.

Polish Facts and Figures, Nos. 10-11, New York. Polish Government Information Center, October and November, 1944.

More Books, Boston, Public Library of the City of Boston, September 1944, October 1944.

A L A Bulletin, Chicago, American Library Association, October 1, 1944, October 15, 1944.

Wolf Leslau, "The Position of Gafat in Ethiopic," reprinted from *Language,* Vol. 20, No. 2, April-June, 1944, pp. 56-65.

Helping the People to Help Themselves, New York, United Nations Information Office, 16 pp.

Eugenics Pamphlets, No. 35, Sacramento, Eugenics Society of Northern California, 16 pp.

Reconstructionist News, New York, The Jewish Reconstructionist Foundation, Inc., November 1944.

Bulletin of Temple Beth El, Providence, R. I., Temple Beth El, November 8, 1944.

Elmer Louis, *Study Material,* Rochester, Jewish Community Council of Rochester, N. Y., 11 pp.

Selwyn S. Schwartz, *Preface to Maturity,* Prairie City, Ill., 1944, 77 pp.

"Preview of the Postwar Generation," reprinted from *Fortune,* March 1943. 6 pp.

"The Twenty-sixth Session of the International Labour Conference," reprinted from *International Labour Review,* Vol. L, No. 1, July 1944. 37 pp.

The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, The American Academy of Political and Social Science, September 1944. 180 pp.

A. A. Roback, *A Dictionary of International Slurs,* Cambridge, SCI-Art Publishers, 1944. 394 pp.

Journal of Biblical Literature, Society of Biblical Literature and Exegesis, September 1944.

Jacob Robinson, "The Soviet Solution of the Minorities Problem," reprinted from *Group Relations and Group Antagonisms,* New York, Institute for Religious Studies, 1944. pp. 183-197.

Alexander Cowen, *Tefillin* (*Phylacteries*), New York, Merkas L'Inyonei Chinuch, Inc., 1944. 16 pp.

La Grande Misère des Israélites de France, Le Comité Uni de Defense des Juifs (Département de l'Isère), 9 pp., 1944.

Détresse et Résistance Juives, M. N. C. R., Section des Alpes, Grenoble, Oct. 1944.

Le Racisme Hitlerien, Machine de Guerre Contre la France, par XXX (Andrée Viollis, Décembre, 1943), "Les éditions de la Clandestinité," Mouvement National Contre le Racisme, 12 pp., Octobre, 1944.

Récits d'Atrocités Nazies, 30 pp.

T. Kaplan, *Le Judaïsme et la Justice Sociale,* Cahiers de la "Voix d'Israël," Paris, pp. 29.

L'extermination des Juifs de Varsovie, Édité par le "Foyer Ouvrier Juif," Paris, 1944, pp. 81.

Centre de Documentation des Déportés et Spoliés Juifs. *Examen Succint de la Situation Actuelle Juridique des Juifs.* Rapport presenté par Raymond Sarraute et Jacques Rabinovitch, avec Préface de M. Dumesnil de Gramont, Paris, 1945, 32 pp.

Morkcha Szmer, *Les Hommes, les Animaux et Euclide,* Paris, Novembre, 1944, 10 pp.

Jewish Colonization Association, *Su Obra En La Republica Argentina,* Buenos Aires, 1941. 93 pp.

10 Años de Obra Constructiva en America del Sud, Buenos Aires, Associacion Filantropica Israelita.

Judaica, Buenos Aires, Junio 1944.

S. Licht, *Asi Lo Veo Yo,* Montevideo, 1943. 115 pp.

Simon Dubnow, *Manual de la Historia Judía,* Buenos Aires, Editorial Judaica. 1944. 663 pp.

Polska Myśl Demokratyczna, New York, Polish Labor Group, 1945, 432 pp.

Либерман С. И. **Дела и Люди** (на советской стройке) 306 pp.,

---

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָר: מ. ווינריך, י. מאַרק.

harmony between the two groups (particularly expressed in the desire of the German patriots to show German Jews as a "higher Jewry"), the similarities between German and Jewish immigrant institutions. The role of the German language, press, theatre, and cultural institutions in German-Jewish relations is shown, largely in excerpts from the contemporary press. Materials illustrating the spread of anti-Semitism among German immigrants are presented, and the integration of German Jews and Eastern Jews into one American Jewry is discussed.

KHAIM ALEXANDROV (1869-1909)

By N. B. Minkoff (pp. 235-260)

The paper gives a survey of the life and work of the little known Yiddish writer Khaim Alexandrov. Born and educated in Russia in a period of social upheaval, Alexandrov soon associated himself with the revolutionary and labor movement. He came to the United States in 1898 after arrest and exile in Russia. A socialist by conviction though not by affiliation, he worked on the publications of the Socialist Labor Party and later in the International Library Publishing Company. Illness and paralysis overtook him soon and on June 25, 1909, he died. Alexandrov's literary theories and his role as a social poet are discussed. Two appendices contain some of Alexandrov's poems and opinions about him published at the time of his death.

A YEAR'S ACTIVITY OF THE WAR REFUGEE BOARD

By Murray Frank (pp. 261-270)

This paper, presented at the meeting of the Section of Economics and Statistics of the 19th annual conference of the Yivo, January 6, 1945, summarizes the work and aims of the War Refugee Board for the one year of its existence. Based on interviews with officials of the War Refugee Board and on materials issued by them, the paper discusses the activities of the Board in actually bringing over refugees to this country, in relief work, in obtaining entry for Jewish refugees to Palestine and neutral countries in Europe, and in the establishment of temporary camps for refugees in Africa. Though the author fully appreciates the intentions of the Board's staff and by no means underrates its achievements, its history as a whole is said to be a history of lost opportunities.

ABSTRACTS

THE EASTERN EUROPEAN ERA IN JEWISH HISTORY

By Abraham Joshua Heschel (pp. 163-183)

Delivered at the 19th annual conference of the Yivo, January 7, 1945, this paper describes the contributions of Eastern European Jewry to Jewish history. As opposed to the Sephardic Jews, whose spiritual life was a combination of the Bible and an alien culture, the Eastern European Jews synthesized the Torah and Jewish folkways. New social patterns were formed by the democratization of talmudic learning, by the influence of the Kabbala, and the Khassidic movement. It became important to understand life, not only to learn facts. Earthly desires were sublimated in study; intellectual acuteness transformed into religious exaltation. This same spirit, the author concludes, though in a different form, revealed itself among modern Eastern European Jews in their self-sacrifice for new ideals.

The entire paper will appear in English translation in the first volume of *Yivo Studies* now in preparation.

WALTER CLAY LOWDERMILK, PALESTINE, THE LAND OF PROMISE

By Jacob S. Joffe (pp. 184-202)

The author, professor of pedology at Rutgers University, critically evaluates Dr. Lowdermilk's book on the agricultural problems of Palestine and includes in his discussion questions of soil conservation, both from a historical and methodological point of view, agricultural and population capacity of Palestine, climatic conditions, cooperatives, irrigation, and water control.

THE JEWS IN RELATION TO THE GERMAN CULTURAL MILIEU IN AMERICA UP TO THE EIGHTIES

By Rudolf Glanz (pp. 203-234)

This is the second paper on German-Jewish relations in the United States (the first appeared in the *Yivo Bleter*, XXV, 1, January—February, 1945). The author discusses the association of Jews and Germans in the Middle West as newly arrived immigrants, the ideological bases for

TABLE OF CONTENTS (Continued)

DISCUSSION

M. I. SHELUBSKY
On the Circulation of the Yiddish Press in America 290

NATHAN GOLDBERG
Rejoinder 294

MISCELLANEA

HUGO BIEBER
Leopold Zunz and the *Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden*..... 298

ISRAEL RUBIN
On the Effect of Yiddish on Spoken Hebrew in Palestine..... 303

M. W.
Mordkhe Gebirtik's Poem, *"Es Brent, Briderlekh..."* 310

In the Yivo 312

Editorial Notes 312

Books Received 313

Issued bi-monthly except July and August by the Yiddish Scientific Institute—Yivo, Inc. at 535 West 123rd Street, New York 27, New York.

Subscription price $5.00 per year; available only in joint subscription with *Yidishe Shprakh* ($3.00) and *Newsletter of the Yivo* ($2.00).

Entered as second-class matter June 3, 1940, at the Post Office at New York, N. Y., under the Act of March 3, 1879

Copyright 1945 by the Yiddish Scientific Institute—Yivo

Printed in U. S. A.

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXV MARCH-APRIL, 1945 No. 2

TABLE OF CONTENTS

Notes on the Articles in This Issue 161

ABRAHAM JOSHUA HESCHEL
The Eastern European Era in Jewish History 163

JACOB S. JOFFE
Walter Clay Lowdermilk, *Palestine, the Land of Promise*: An Analysis.... 184

RUDOLF GLANZ
The Jews in Relation to the German Cultural Milieu in America up to the Eighties 203

N. B. MINKOFF
Khaim Alexandrov (1869—1909) 235

MURRAY FRANK
A Year's Activity of the War Refugee Board..... 261

REVIEWS

JACOB MESTEL
Boris Tomashevsky, *Mayn Lebns-Geshikhte;* Nekhemie Tsuker, *Fir Doyres Yidish Teater; Di Lebns-Geshikhte fun Zina Rapel;* Joseph Rumshinsky, *Klangen fun Mayn Lebn* 271

NATHAN GOLDBERG
Bessie Bloom Wessel, "The Ethnic Survey of New London, Connecticut, 1938—1944," *American Journal of Sociology;* Ruby Jo Reeves Kennedy, "Single or Triple Melting-Pot," *American Journal of Sociology;* Ruby Jo Reeves Kennedy, "Premarital Residential Propinquity and Ethnic Endogamy," *American Journal of Sociology;* Benjamin Malzberg, "Statistics of Alcoholic Mental Disease," *Religious Education* 280

S. SZAJKOWSKI
Robert Caillet, *Spectacles à Carpentras* 287

MAX H. WEINBERG
"Priority in the Discovery of Fever Therapy in Psychoses," *Journal American Medical Association;* S. J. Zakon, "Alexander Samoilovich Rosenblium: His Contribution to Fever Therapy," *Arch. Dermat. and Syphil.* 288

(*Continued on Inside Cover*)

ייִוואָ בלעטער

שריפֿט פֿון ייִדישן ווייסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער 321

צבי מ. אַרלינסקי
גלות בבל אין שטײַן פֿון אַרכעאָלאָגיע 323

ב. סאָפּיר
ייִדן אין קובאַ, אַן איבערבליק איבער זייער געשיכטע און זייער איצטיקן מצב 335

יעקב ראַדער מאַרקוס
דער מאַדנער פֿאַל מיט דוד באַכראַך 367

שמואל קעניג
עטנישע גרופּעס אין געוויסע אַלגעמיינע קולטורעלע טעטיקייטן אין קאַנעטיקאָט 372

אַברהם עין
דאָס עקאָנאָמישע לעבן פֿון סיסלעוויטש 382

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

מײַ־יוני, 1945 —  — באַנד XXV, נומ׳ 3

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

נחום גלאַצער
דזשטשלאַנדס שטיפֿקינדער — אייראָפּעס קינדער 402

פּאָל אוקער
די יידישע אַגריקולטור־געזעלשאַפֿט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן 409

נ. גאָלדבערג
מיינונגען פֿון ניט־יידן וועגן אייגנשאַפֿטן פֿון יידן 412

נ. גאָלדבערג
ווי אַזוי יונגע יידן פֿאַרברענגען די פֿרייַע צייט 415

עמנואל פֿאַט
גייַסטיקע דעפֿעקטן בייַ דער אַמעריקאַנער יידישער יוגנט 419

דיסקוסיע

צו: ד״ר יעקבֿ ווײַנבערג, „פֿראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבֿלי אויף יידיש״, (יִוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 3, מײַ־יוני 1944) 423

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

רייזל לאַזאַרסאָן
ד״ר יעקבֿ ווײַנבערג ז״ל 439

נ. ב. מינקאָוו
דינעזאָנס און פּרצעס קאָרעספּאָנדענץ מיט ח. אַלעקסאַנדראָוון 441

פֿון רעדאַקציע 465

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 466

ענגלישע קיצורים 472

דאָס אָחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון יִוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

אין הײַנטיקן נומער צווישן די זײַטן 460 און 461 געפֿינט זיך דער אינהאַלט פֿון באַנד XXV, „יִוואָ־בלעטער״ אין יידיש און אין ענגליש. בײַם אײַנבינדן דעם דאָזיקן באַנד דאַרף מען דעם יידישן טייל אינהאַלט אַרויסנעמען און אײַנבינדן אי אָנהייב פֿונעם באַנד און דעם ענגלישן אין סוף פֿונעם באַנד.

געזעצט און אויסגעפֿאַרטיקט דורך א. לאָוב, 250 וועסט 54סטע גאַס, ניו־יאָרק, נ״י

די אַרטיקלען אין דעם היינטיקן נומער

צבי מ. אַרלינסקי, גלות בבל אין שטיין פון אַרכעאָלאָגיע

די ביבל־קריטיק איז אָפּט נוטה אַוועקצומאַכן מיט דער האַנט די היסטאָרישע דערציילונגען פון תנך. אַ בולטער בײַשפּיל פֿאַר דעם איז די טעאָריע פון פראָפּ׳ טאָרי, אַז די גאַנצע געשיכטע פון גלות בבל און חורבן יהודה איז אין תנך גוואַלדיק איבערגעטריבן. אָבער גראָד פֿאַרשיידענע אַרכעאָלאָגישע אויסגראָבונגען פון די לעצטע עטלעכע צענדלינג יאָרן האָבן פֿולקום באַשטעטיקט אַ סך פרטים וואָס מיר ווייסן פון תנך. אויפֿן סמך פון אַרכעאָלאָגישע געפינסן האָט פראָפּ׳ אָלברײַט אויפֿגעקלערט, פֿאַר וואָס דער נבֿיא יחזקאל דאַטירט זײַן נבֿואה נאָך די יאָרן פון גלות מלך יהויכין, בעת על־פּי חקירה איז פֿרײַער אויסגעקומען, אַז דאָס איז אַ ראַיה, אַז מען טאָר זיך ניט פֿאַרלאָזן אויפֿן נבֿיא יחזקאל. ביז גאָר סענסאַציאָנעל איז דער אויספֿיר, צו וועלכן עס קומט דער דײַטשישער אַשוראָלאָג ד״ר ווײַדנער שטודירנדיק טאָוולען פון אָנהייב 6טן י״ה פ״ק. אָט די טאָוולען גיבן דער וויסנשאַפט אַ נײַע פֿאַרשטעלונג וועגן יהודה אין די צײַטן פון נבֿוכדנאצרן. ניט אַלע מאָל קאָן מען דעמאָנסטרירן דעם אמת פון תנך מיט אַרכעאָלאָגיע, אָבער די ביזאיצטיק באַשטעטיקונגען וואָס די אַרכעאָלאָגיע האָט געגעבן פֿאַר די תּנכישע דערציילונגען פֿירן צו אַזאַ פרינציפּ: דער תנך איז גאָר אַ וויכטיקער און פֿאַרלאָזלעכער היסטאָרישער דאָקומענט פֿונעם אַלטערטום (זז׳ 323 — 334).

באָריס סאַפּיר, יידן אין קובאַ

עס וועלט איצט געגרייט אַ גרויס זאַמלבוך וועגן דער געשיכטע פון יידן אין קובאַ. דער קאָלעקטיוו וואָס גרייט אים האָט פֿרײַער צונויפֿגעקליבן אַ שלל מאַטעריאַלן, דורכגעאָר־בעט די אַרכיוון פון די יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אַרגאַניזאַציעס, אינטערוויוּירט די אַלטע אימיגראַנטן אד״גל. די אַלע מאַטעריאַלן זײַנען געוואָרן דער יסוד פֿאַרן מוזיי פון יידישן ישובֿ אין קובאַ. דער גאַנצער פּראָיעקט האָט געקענט דורכגעפֿירט ווערן אַ דאַנק דער הילף מצד דעם דזשאָינט.

דער איצטיקער ישובֿ אין קובאַ האָט זיך אָנגעהויבן שאַפֿן, ווען עס זײַנען געקומען עטלעכע הונדערט ספֿרדישע יידן אין דעם ערשטן יאָרצענדלינג פון אונדזער י״ה. די קאָמ־פּאַקטע אימיגראַציע פון מיזרח־אייראָפּע האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אָנהייב די צוואַנציקער יאָרן. אָזוי ווי די אימיגראַנטן האָבן ניט געטאָרט אַרבעטן, אָזוי ווי ס׳רובֿ זײַנען זיי געבליבן אין קובאַ אונטער וועגנס, פֿאַרנדיק אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, האָבן זיי געמוזט אָנקומען צו הילף מצד דער אָמעריקאָנער יידישער געזעלשאַפֿט. זײַנען געווען יאָרן פון „אָמעריקאָנער אינטערוועניץ״. ביסלעכווײַז האָט זיך די סיטואַציע געביטן. עס זײַנען אויפֿגעקומען אייגענע אַרגאַניזאַציעס און עס האָט זיך בהדרגה אויסגעפֿורעמט אַ פֿאַרזיכדיקער ישובֿ. דערבײַ האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע דער דראָנג צו קולטור־טעטיקייט און די פֿאַרמען פון קולטור־לעבן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט יידיש. יידן האָבן אויך עקאָנאָמיש שטאַרק פּראָגרעסירט, הגם עס זײַנען געבליבן אַ סך בפֿירוש אומגעזונטע שטריכן אין דעם עקאָנאָמישן לעבן. די באַציונגען מיט די אינטעליגענטע און פּראָגרעסיוו עלעמענטן אין לאַנד זײַנען זייער פֿרײַנדלעכע. דער ישובֿ האָט אַרויסגעווײַזן אַ סך ענרגיע אין באַקעמפֿן דעם אַנטיסעמיטיזם (זז׳ 335 — 366).

יעקבֿ ראַדער מאַרקוס, דער מאָדנער פֿאַל מיט דוד באַכראַך

אַ דאַנק דעם לערער פֿון דעם מחבר, פּראָפֿ׳ גאָטהאַרד דויטש, איז פֿאַראַן אין דער ביבליאָטעק פֿון היברו יוניאַן קאָלעדזש אין סינסינאַטי אַ פּינקס פֿון דער חבֿרה קדישא אין טרישט, מערן. דאָרטן איז פֿאַרצייכנט זייער אַ טשיקאַווע מעשׂה מיט איינעם דוד באַכראַך, וויִ אַזוי יענער האָט באַגעגנט דעם מלאך־המוות און וויִ אַזוי ער איז געשטאָרבן. אָט די מעשׂה פֿון דער ערשטער העלפֿט 18טן י״ה גיט אונדז אַ בולט בילד פֿון אידעעס און פֿאַרשטעלונגען, מיט וועלכע יידן האָבן דעמאָלט געלעבט, און אַן אַרײַנבליק אין זייער שטייגער. עס ווערט דאָ געבראַכט דער פּינקטלעכער נוסח פֿון דעם מאַנוסקריפּט און די יידישע איבערזעצונג. עס זײַנען אויך טשיקאַווע די יידישע ווערטער וואָס קומען אַרײַן אין דעם מאַדנעם העברעיש פֿון דעם פֿאַרשרײַבער (זז׳ 367 — 371).

שמואל קעניג, עטנישע גרופּעס אין געוויסע אַלגעמיינע קולטורעלע טעטיקייטן אין קאָנעטיקאָט

דער מחבר גיט איבער די רעזולטאַטן פֿון אַן אויספֿאָרשונג אין שטאָט קאָנעטיקאָט וועגן דעם אָנטייל פֿון פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס אין אַלגעמיינעם קולטור־לעבן פֿון שטאָט. אין דער צייט וואָס דער בריטיש־אַמעריקאַנער עלעמענט איז אין גאַנצן אַן ערך 19 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, איז ער אָבער דער דאָמינירנדיקער פּמעט אין אַלע אַלגעמיינע קולטור־טעטיקייטן. דער יידישער אָנטייל איז קאָנטיק אויפֿן מוזיקאַלישן און דראַמאַטישן פֿעלד (זז׳ 372 — 381).

אַבֿרהם עין, דאָס עקאָנאָמישע לעבן פֿון סיסלעוויטש

דאָס איז דער צווייטער אַרטיקל פֿונעם מחבר וועגן דער שטאָט סיסלעוויטש (דער ערש־טער איז געווען געדרוקט אין יוהוֹ־בלעטער, xxiv, 1, סעפּטעמבער־אָקטאָבער, 1944). דאָ וועלן אַרומגערעדט די יידישע פּרנסות, וואָס מען קען פֿאַרטיילן אין דריי הויפּטגרופּעס: 1) די לעדער־פֿאַבריקן, וואָס זיי האָבן דירעקט אָדער אומדירעקט פֿאַרנומען 70 פּראָצענט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, 2) קרעמערי, אין וועלכער עס איז אויך אַרײַנגערעכנט שענקערי, און תּבֿואה־ און וואַלד־האַנדל, און 3) מלאָכות, דער עיקר שנײַדערי, שוסטערי, סטאָליערי, שמידערי און בעקערי. צום סוף דערציילט דער מחבר וועגן אַרבעט־באַדינגונגען אין אַנהייב פֿון דעם יאָרהונדערט, וועגן די גרויסע סטרײַקן און לאָקאָוטן און וועגן דער לאַגע פֿון דער לעדער־אינדוסטריע (זז׳ 382 — 401).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 402 — 422).

דיסקוסיע (זז׳ 423 — 438).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 439 — 470).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 471 —472).

גלות בבל אין שיין פון ארכעאלאגיע *

פון ד"ר צבי מ. ארלינסקי

דער גרעסטער היסטאריקער בני ימין זינט די היסטאריש ביכער אינעם תנך (שופטים, שמואל, מלכים) זיינען אנגעשריבן געווארן ביז דעם 19טן יאר־הונדערט פון אונדזער צייט־רעכענונג איז בלי ספק יוספוס פלאוויוס. וועז דער דאזיקער געלערנטער שטייט פאר אזעלכע הינט און האלט אז רעפעראט אויף דער טעמע „גלות בבל אין שיין פון ארכעאלאגיע" וואלט ער קיין אייניציק ווארט ניט דערמאנט וועגן ארכעאלאגיע, כאטש יוספוס האט אוועקגעגעבן ארום צוואנציק יאר פון זיין לעבן אויף זיין וויכטיקסטן בוך „די ידישע ארכעאלאגיע". די סיבה פאר אזא „פאראדאקס" איז גאנץ פשוט. אין דער תקופה פון יוספוס, מיט וואסערע 1850 יאר צוריק, און ביזן לעצטן יארהונדערט האט דאס ווארט ארכעאלאגיע געהאט דעם באטייט: שטודיום פונעם אלטערטום. אבער אינעם לעצטן יארהונדערט האט זיך אנטוויקלט א גאנץ נייע וויסנשאפט וואס האט זיך ביסלעכווייז קונה געווען א גאר וויכטיקן ארט אינעם פעלד פון געשיכטע, וואס זעם זי פארנעמט זיך מיט אויסגראבן פון אונטער דער ערד די פיזישע רעשטן פונעם טאג־טעגלעכן לעבן פון דעם אנטיקן מענטשן. אזוי ארום איז ארכעאלאגיע אין אונדזער מאדערנעם זינען (וויסנשאפטלעכע אויסגראבונג) נאר איין אספעקט פון ארכעאלאגיע אין יוספוסס זינען (געשיכטע פונעם אלטערטום) און איז געווען אין גאנצן אומבאקאנט אין זיין עפאכע. די זעלבע אנטוויקלונג קען מען געפינען אויך בני אנדערע ווערטער אין פארשיידענע וויסנשאפטלעכע געביטן, למשל, פיזיק, מעטאפיזיק, פילאסאפיע אד"גל.

ביז מיט ווינציקער ווי הונדערט יאר צוריק איז כמעט דער אייניציקער מקור דורך וועלכן עס איז געווען מיגלעך צו רעקאנסטרויירן די געשיכטע פון ידישן פאלק אין דער תקופה פונעם תנך, ד"ה די טויזנט יאר פון ארום דעם 13טן—14טן יארהונדערט פאר אונדזער צייט־רעכענונג ביז דער העלעניסטישער עפאכע אינעם 3—4טן י"ה — געווען דער תנך גופא, און כמעט די איינציקע אינטערפרעטאציע וואס מען האט געגעבן — איז געווען די וועלכע דער תנך אליין האט געגעבן, די רעליגיעזע אינטערפרעטאציע. דערנאך איז געקומען די עפאכע פון ביבל־קריטיק, וועז מען האט אנגעהויבן שטודירן און אנא־

---

* רעפעראט געלייענט אויף דער 19טער יאריקער קאנפערענץ פון ייוואָ דעם 7טן יאנואר 1945.

ליזירן דעם תנך ווי אַ היסטאָרישן דאָקומענט פֿונעם אַלטערטום; וועלן מען האָט אָנגעהויבן פֿרוּווען פֿאַרבינדן יעדן ספֿר אינעם תנך און יעדן קאַפּיטל און אַפֿילו יעדן פּסוק מיט דער היסטאָרישער סבֿיבֿה אין וועלכער עס האָט זיך אָנטוויקלט, און מען האָט זיך געזומען פֿרעגן: ווער האָט עס אָנגעשריבן? אין וועלכער עפּאָכע? מיט וועלכן מאָטיוו? נאָר אַזוי ווי מער ווי דעם טעקסט פֿון תנך גופֿא האָט מען נאָך ניט געהאָט, איז פֿאַרשטענדלעך, אַז ניט אַלע מאָל האָבן קריטיקערס מספּים געווען איינער מיטן אַנדערן אין פֿרטים, כאָטש די דאָזיקע קריטיקערס זײַנען געווען גאַנץ קאָמפּעטענט און יאָ געהאַלטן איינער מיטן אַנדערן אין מער אַלגעמיינע פֿראַגעס.

אין דער צווייטער העלפֿט 19טן י״ה איז געקומען די עפּאָכע פֿון עפּיגראַפֿישע (שריפֿטלעכע) אויפֿדעקונגען. טויזנטער און צענדליגער טויזנטער דאָקומענטן, רעליגיעזע, עקאָנאָמישע, היסטאָרישע אד״גל, האָט מען אויסגעגראָבן אין מצרים און אינעם מעסאָפּאָטאָמישן הימלאַנד פֿון די בני אַשור און בבֿל. געלערנטע האָבן גאָר ענטוזיאַסטיש זיך געזומען צו תנך פֿון דאָס נײַ, אין דעם ליכט פֿון די דאָזיקע נײַ אויסגעפֿונענע רעשטן פֿון ציווילִיזאַציעס. די גרויסע און וויכטיקע אונטערשיידן צווישן דער ציווילִיזאַציע פֿון יידן פֿון איין זײַט, און די ציווילִיזאַציעס פֿון די לענדער אויף און אַרום די טײַכן פּרת און נילוס פֿון דער אַנדערער זײַט, האָט מען מער־ווינציקער אַוועקגעמאַכט מיטן האָנט, אַזוי אַז מען האָט פֿאַרזען דעם צושטײַער צו דער אַלגעמיינער קולטור פֿון דער וועלט וואָס יידן האָבן אַרײַנגעבראַכט. עס איז אויסגעקומען אַז מער פֿון אַלע אַנדערע פֿעלקער פֿונעם אַלטערטום זײַנען יידן געווען ניט מער ווי עפּיגאָנען וואָס שאָפֿן ניט זייער אייגנס און נעמען בלויז איבער, אָדער גאָר פֿעלשערס פֿון זייער אייגענער געשיכטע, אַזוי אַז זיי האָבן אינעם תנך זיך גופֿא אַרויסגעשטעלט אַ סך גרעסער און וויכטיקער און אָריגינעלער ווי זיי זײַנען אין דער אמתן געווען.

געוויס האָבן ניט געפֿעלט ביבל־קריטיקערס וואָס האָבן ניט געהאַלטן פֿון דער דאָזיקער מיינונג, אָדער באַטראַכט אַז נאָר צום טייל איז אמת אַזאַ כלאַחר־יד־באַציונג צום פֿאַלק פֿון תנך. אָבער עס איז געווען כּמעט אוממיגלעך צו באַווײַזן, אַז דער דאָזיקער קוק איז בכלל ניט באַרעכטיקט, ווײַל מען האָט איצט געהאָט פֿאָר זיך די שריפֿטן פֿון די אַנדערע פֿעלקער און מען האָט זיי געקאָנט נוצן היסטאָריאָגראַפֿיש, ד״ה מען האָט געוווסט ענווי ווי און ווען זיי זײַנען געשריבן געווארן; דעם תנך האָט מען נאָך אַלץ ניט געקאָנט אַזוי נוצן.

אין די לעצטע צוויי צענדלינג יאָר איז דער תנך צום ערשטן מאָל געוואָרן, היסטאָריאָגראַפֿיש געערדט, מער־ווייניקער נוצלעך. די דאָזיקע גאָר גרויסע אַנטוויקלונג אין ביבל־קריטיק איז איינער פֿון די רעזולטאַטן פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה. ווען די בריטישע אימפּעריע האָט צוגענומען פֿאָר זיך ארץ־ישׂראל און כּמעט דעם גאַנצן נאָענטן מיזרח (אַראָביע, מצרים, איראַק, עבֿר־הירדן) פֿון דעם טערקישן אימפּעריאַליזם, האָבן געלערנטע צום ערשטן מאָל געקראָגן די מיגלעכקייט אויסצוגראָבן די אַלטע לאַנג פֿאַרדעקטע שטעט און קולטור פֿון

אונדזערע אורעלטערן און זייערע מיטצייטלערס. אַ דאַנק די דאָזיקע אַרכעאָלאָגישע אויסגראָבונגען מוז אויך דער ביבל־קריטיקער גאַנץ אַנדערש קוקן אויפֿן תנך.

ביבלישע פראָבלעמען אין ליכט פון אַרכעאָלאָגיע קענען זיין פון דרי פֿאַרשיידענע מינים: א) אַרכעאָלאָגיע דעמאָנסטרירט דעם אמת פון תנך גופֿא און פון דעם טראַדיציאָנעלן פֿאַרשטיין דעם תנך; ב) אַרכעאָלאָגיע מאַכט נייטיק צו מאָדיפֿיצירן אָדער אין גאַנצן אויפֿצוגעבן די טראַדיציאָנעלע אויסטייטשונג פון שטעלן אין תנך; ג) אַרכעאָלאָגיע העלפֿט אונדז פֿאַרשטיין דאָס וואָס מען האָט ביז איצט גאַנץ שלעכט פֿאַרשטאַנען אינעם תנך.

עס איז קלאָר, אַז דער גרעסטער ווערט פון אַרכעאָלאָגיע באַשטייט ניט אין דעם וואָס זי קלערט אויף באַזונדערע ווערטער און פסוקים און אַפֿילו ספֿרים אין תנך, נאָר וואָס צום ערשטן מאָל מאַכט זי מיגלעך פֿאַר אונדז צו באַנעמען און אַוועקצושטעלן ביבלישע דעראַיילונגען אין זייער אמתער היסטאָרישער פערספּעקטיוו. מיר דאַרפֿן איצט וויסנשאַפֿטלעך אָביעקטיוו זיך באַציען צום תנך ווי צו אַ פֿאַרלאָזלעכן היסטאָרישן דאָקומענט. עס איז ניט מער מיגלעך גאַנץ סוביעקטיוו אָנצונעמען אָדער צו איגנאָרירן אָדער אָפּצוווארפֿן ווי פֿאַלש דאָס וואָס פֿאַלט אימעצן אײַן. איש הישר בעיניו יעשה, דער וואָס טוט ווי אים איז געפֿעלן, — קען זיך מער ניט צורירן צום תנך. ער מוז זיין אַ וויסנשאַפֿטלעכער היסטאָריקער, מיט מעטאָדאָלאָגיע, מיט אַ השגה נישט נאָר פֿינעם תנך גופֿא נאָר אויך פון די עפּיגראַפֿישע און אַרכעאָלאָגישע מאַטעריאַלן פון יענער צייט. זיין מאָטיוו און אינטערעס מוז זיין אויסצוגעפֿינען דעם היסטאָרישן אמת, ניט גלאַט צו באַשיצן דעם תנך ווי הונדערט פּראָצענט אמת אין יעדן פּרט, און פֿאַרקערט, נישט גלאַט אָפּצוווארפֿן דעם היסטאָרישן ווערט פֿונעם תנך און דעם צושטייער און די אויפֿטוען פון יידישן פֿאָלק וואָס האָט דעם תנך געשאַפֿן.

נאָך די קורצע אַרײַנפֿיר־ווערטער קומען מיר צו דער עצם פֿראָגע: דער גלות בבל אין שטיין פון אַרכעאָלאָגיע.

ביזן 19טן יאָרהונדערט האָט ניט עקסיסטירט קיין שום פּראָבלעם בנוגע דער עפֿאָכע פון גלות בבל, פונקט ווי עס האָבן בכלל ניט עקסיסטירט היסטאָרישע פּראָבלעמען בנוגע דעם גאַנצן תנך. פון די ספֿרים מלכים ב, ירמיהו, יחזקאל און דברי הימים האָט מען געוווסט וועגן אַזאַ עפּיזאָד (און געגלייבט אין אים):

אין יאָר 609 פ״ק איז קיניג יאשיהו פון יהודה דערהרגעט געוואָרן אין מגדו, האַלטנדיק מלחמה קעגן דעם קיניג נכו פון מצרים, וועלכער האָט געפֿירט זיין אַרמיי דורך ארץ־ישׂראל קיין צפון זיך צו פֿאַראייניקן מיטן קיניג פון אשור קעגן קיניג נבופּלאַסר פון בבל. פֿאַר יאשיהוס יורש איז אויסגעקליבן געוואָרן זיין זון יהואָחז. דרי חדשים נאָך דעם ווי ער איז געוואָרן קיניג האָט מען יהואָחזן אַרויסגערופֿן קיין רבלה אין סיריע וווּ די מיצרים האָבן געהאַט זייער הויפּט־קוואָרטיר, און פון דאָרטן האָט מען אים שוין אַוועקגעפֿירט קיין מצרים געבונדן ווי אַ געפֿאַנגענעם, און דאָרטן איז ער שפּעטער געשטאָרבן. אויף זיין אָרט

האבן די מיצרים ארויפגעזעצט אויפן טראן זיין ברודער יהויקים, און אין די ערש־טע עטלעכע יאר פון זיינע עלף יאר קיניגן (608—598) האט ער געשפילט די ראלע וואס דער מיצרישער אימפעריאליזם האט פאר אים געשאפן (מלכים ב, כג, 31—36). געווען אנדערע אין יהודה וועלכע זיינען געווען שטארק קעגן דער פראעגיפטישער פאליטיק, אבער זיי זיינען געווען צו שוואך זיך אנטקעגנצו־שטעלן.

אין יאר 605 האבן די בבלים, מיט קיניג נבוכדנאצר בראש, באזיגט מצרים אין כרכמש אויפן פרת, און עטלעכע יאר שפעטער איז יהודה געווארן אונטער־טעניק צו בבל.[1] עטלעכע יאר שפעטער איז געקומען דער קריזיס ווען וועלכן דער תנך האט גאר וויניציק אונדז צו דערציילן. מיר ווייסן נאר, אז אין דעם העכערן קלאס אין יהודה האט מען ניט געקענט זיך אייניקן אויף א פראמיצרי־שער אדער אויף א פראבבלישער אריענטאציע. צום סוף האט די ירושלימער רעגירונג געבראכן איר אפמאך מיט בבל. דער קיניג נבוכדנאצר האט באלד אויפן ארט געהייסן זיינע אונטערטאן־פעלקער, עמון, מואב[2] און אנדערע, אונ־טער דער פירערשאפט פון זיין אייגענער בבלישער ארמיי, ארייגנמארשירן אין יהודה און באשטראפן די שולדיקע.

אין מיטן מלחמה, ווען ירושלים איז געווען ארומגערינגלט, איז יהויקים געשטארבן[3] און זיין זון יהויכין האט פארנומען זיין ארט. דאס איז געווען אין יאר 598. דרייַ חדשים שפעטער האבן די קעמפערס אין ירושלים זיך געמוזט אונטערגעבן. יהויכינען און זיין גאנץ געזינד האט מען אריבערגעשיקט געפאנגע־נע קיין בבל. א סך פון דעם הערשנדיקן קלאס, פון די עקאנאמישע, פאליטישע און מיליטערישע כוחות, ווי אויך א סך פאכארבעטערס, זיינען אויסע אין גלות. דאס איז געווען די ערשטע פאזע פון גלות בבל, אין יאר 598.[4]

אויפן טראן פון יהודה האט נבוכדנאצר אויפגעזעצט אן אנדער זון יאשיהוס, צדקיהו, א פעטער פון דעם געפאנגענעם יהויכין. אבער די אנטיבבל־כוחות האבן ווידער אנגעהויבן בונטעווען. זיי האבן געלייגט האפענונגען אויף א בונד מיט אדום, עמון, מואב, צור און צידון קעגן בבל. דער נביא ירמיהו האט זיי שטארק געראטן ניט צו רעוואלטירן קעגן נבוכדנאצרן און זיך ניט פארלאזן אויף די ארומיקע פעלקער וועלכע האבן ערשט נעכטן געהאלפן די בבלים אין זייער אינוואזיע פון יהודה. סוף־כל־סוף האבן די אנטיבבל־עלעמענטן אויסגעפירט זייערס, יהודה האט רעוואלטירט קעגן בבל און ווידער א מאל איז נבוכדנאצר מיט זיין ארמיי אריין אין יהודה און זי ביגאקומען. דאס מאל האט נבוכדנאצר

---

[1] זען ירמיהו, כז, 8 — „און דאס פאלק און דאס קיניגטום וואס וועלן אים ניט דינען, נבוכדנאצרן דעם קיניג פון בבל, און וועלן ניט לייגן זייער האלדז אונטערן אנטערן קיניג פון בבל, — דורך שווערד און הונגער און פעסט ווע איך שטראפן יענע פאלק, — איז נאום פון יהוה...“; זען אויך מלכים ב, כד, 1.

[2] די דאזיקע פעלקער האט ירמיהו ביטער געשטראפט פאר דעם דאזיקן נידערטרעכטיקן שריט זייערן; זען ירמיהו, קאפיטלען מח און מט.

[3] אדער דערהרגעט געווארן? זען ירמיהו, כב, 18—19; לו, 30.

[4] זען מלכים ב, כד, 8—16.

אַנגעמאַכט דעם אמתן חורבן, און אַ סך אַ גרעסערן טייל פון דער באַפעלקערונג האָט ער אַוועקגעטריבן אין גלות בבל. גאָר ווינציק זינענן פֿאַרבליבן אין לאַנד, זייער אַ פֿאַראַרעמט פֿאָלק, און אַפֿילו נאָך דעם ווי כורש דער קיניג פון פּערסיע האָט מיט פֿופֿציק יאָר שפּעטער (אין 539 פ״ק) געגעבן די יידן אין זיין נייער אימפּעריע אַ דערלויבעניש זיך צוריק אומצוקערן אין זייער היימלאַנד, איז עס געווען אַ געניג שווערער און פּאַמעלעכער פּראָצעס איידער אַ מער־ווינציקער נאָר־מאַל נאַציאָנאַל לעבן האָט זיך געלאָזט אײַנשטעלן אין לאַנד.

דאָס איז אין קורצן און אין עצם דאָס היסטאָרישע בילד וואָס דער תנך מאָלט פֿאַר אונדז.

מיט וואָסערע פֿופֿציק יאָר צוריק איז אייגער פון די גאָר ווינציקע באמת געניאַלע תנך־פֿאָרשערס וואָס אַמעריקע האָט אַרויסגעגעבן, פּראָפֿ׳ טאָרי פון יעיל־אוניווערסיטעט, אַרויסגעקומען מיטן געדאַנק, אַז די גאַנצע תנכישע דער־ציילונג פון חורבן יהודה און גלות בבל איז אויף אַזוי פֿיל איבערגעטריבן אַז מען קען זי אַוועקמאַכן מיט דער האַנט ווי כּמעט דורכויס אַ פֿיקציע, אַן אויסגעטראַכ־טע מעשׂה. און אויב עס איז ניט געווען אַ חורבן יהודה און אַ גלות בבל, איז ממילא קיין מאָל ניט געווען קיין ווידעראויפֿבוי נאָכן גלות, וואָס איז קיין מאָל ניט געווען. אַזוי אַרום האָבן אַזעלכע ספֿרים ווי יחזקאל און עזרא קיין שום היסטאָרישן ווערט ניט. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און אַנדערע געלערנטע, ניט נאָר אין אַמעריקע נאָר אויך אין ענגלאַנד און דײַטשלאַנד און אַנדערע לענדער אין אייראָפּע, זיינען אַרויסגעטראָטן מיט דער זעלביקער מיינונג, און ביסלעכווײַז האָט די ביבלישע ווייסנשאַפֿט מער־ווינציקער אַנגענומען פּראָפֿ׳ טאָריס אידעע.

טאָריס אַרגומענט איז געווען געבויט לאָגיש און סיסטעמאַטיש סײַ אויפֿן תנך סײַ אויף די אַלטע פֿאַקטן וואָס זיינען ביז יעמאָלט געווען באַווּסט פון אַנדערע מקורים. זיין סטיל שרײַבן איז גאָר אַ שיינער און עס איז אַ פֿאַרגעניגן צו לייענען זיין בוך וועגן דעם ענין.[5]

איך וועל דאָ איבערגעבן זיינע שטאַרקסטע אַרגומענטן:

א. דער נביא יחזקאל שרײַבט אַז ער האָט אַנגעהויבן נבֿואה זאָגן אין לאַנד בבל אינעם פֿינפֿטן יאָר פון גלות מלך יהויכין.[6] אַ סך אַנדערע נבֿואות זיינען דאָטירט ניט לויט דעם יאָר פון קיניג צדקיהו וועלכער איז געווען אויפֿן

---

[5] Torrey, Charles Cutler, *Pseudo-Ezekiel and the Original Prophecy*, New Haven, 1930, 117 pp.

אין זיין גאָר ווערטפֿולן ענטפֿער צו טאָרין ("Ezekiel or Pseudo-Ezekiel" אין *Harvard Theological Review*, 1931, זז׳ 245—321; זען אויך זיין אַרטיקל "Toward Certainty in Ezekiel" אין *Journal of Biblical Literature*, 1935, זז׳ 145—171) האָט פּראָפֿ׳ שלום שפּיגל אַנגעוויזן אויף אַנדערע געלערנטע נאָך פֿאַר טאָרין וועלכע האָבן אויסגע־טײַטשט דעם ספֿר יחזקאל מער־ווינציק נישט אויפֿן טראַדיציאָנעלן אופֿן, צווישן זיי דער גאָר גרויסער געלערנטער אינעם 19טן י״ה לעאָפּאָלד צונץ.

[6] יחזקאל, א, 1—2, וארא מראות אלהים; בחמשה לחודש היא השנה החמישית לגלות המלך יהויכין.

טראַן אין ירושלים, נאָר לויט דעם יאָר פֿון יהויכינס זײַן אין גלות. נאָר אייגער וואָס האָט געלעבט אַ סך, אַ סך יאָרן שפּעטער, לאַנג נאָך דער היסטאָרישער עפּאָכע וואָס ער באַשרײַבט, האָט געקענט אויסטראַכטן אַזאַ משונהדיקע כראָנאָלאָגיע. ממילא ווערט דער ספֿר יחזקאל׳ס אויס מקור פֿאַרן גלות בבֿל.

ב. אין אייגער פֿון יחזקאלס נבֿואות[7] וואָס כמעט אַלע קריטיקערס דאָטירן אַרום דעם יאָר 580 פֿ״ק, ווערט דערמאָנט פּרס. איז די צרה וואָס ביז יענער צײַט איז דאָס דאָזיקע פֿאָלק נאָך ניט אַרויסגעטראָטן אויף דער אַרענע פֿון דער געשיכטע. ווידער אַ מאָל איז דאָס אַ ראָיה אַז דאָס בוך איז געשריבן געוואָרן אַ סך שפּעטער ווי דער מחבר אַליין גיט צו. דער מחבר פֿון ספֿר יחזקאל׳ס איז נישט קיין אַחריותדיקער שרײַבער און היסטאָריקער.

ג. דעם זעלביקן אויספֿיר מאָכט מען פֿון דרײַ אַנדערע פּסוקים אין ספֿר יחזקאל[8] ווו עס ווערט דערמאָנט אייגער דנאל׳, אידענטיפֿיצירט מיט דניאלן פֿון ספֿר דניאל וועלכן אַלע קאָמפּעטענטע געלערנטע דאָטירן הונדערטער יאָרן נאָכן גלות בבֿל, און אַזוי אַרום האָט ער ניט געקאָנט זײַן באַקאָנט יחזקאלן.

הכלל, לויט פּראָפֿ׳ טאָריס מיינונג איז ספֿר יחזקאל ניט געשריבן געוואָרן פֿון יחזקאלן אַליין און ניט אין זעקסטן, נאָר אין דריטן יאָרהונדערט פֿ״ק (אַרום 230) און איז וועלטלאָז פֿאַר געשיכטע און ווי אַ ראָיה פֿאַר אַ גלות בבֿל.

ד. אין צוויי־טן (און פֿיל שפּעטער געשריבענעם) טײל פֿון ספֿר ישעיהו (פּרקים מ—סו) ווערט אין צווי פּסוקים[9] בפֿירוש דערמאָנט כורש, דער קיניג פֿון פּרס, ווי דער באַפֿרײַער פֿונעם יידישן פֿאָלק פֿון גלות בבֿל, וועמען גאָט האָט אויסגעקליבן אויפֿצובויען ירושלים און דעם בית־המיקדש. פּראָפֿ׳ טאָרי האָט אַנאַליזירט די צווי פּסוקים אַזוי אַז ער איז געקומען צום באַשלוס אַז ביידע מאָל איז דאָס וואָרט כורש ניט געווען לכתחילה אין טעקסט, נאָר דאָס איז אַן אינטערפּאָלאַציע, וועלכע אימעצער האָט מיט הונדערטער יאָרן שפּעטער אַרײַנגעשטעלט אין טעקסט. און אַזוי איז דער ספֿר ישעיהו[10] געוואָרן פּסול ווי אַ ראָיה פֿאַר אַ גלות בבֿל.

ה. דער לעצטער אַרגומענט, וואָס איך ציטיר אים דאָ, האָט צו טאָן מיט חורבן יהודה. פונקט האָט זיך געמאַכט, אַז אַ גאַנץ קאָמפּעטענטער אַרכעאָלאָג, דאָנקען מאַקענזי (פֿון פּענסילוועיניע־אוניווערסיטעט־מוזיי אין פֿילאַדעלפֿיע), האָט אויסגעגראָבן טיילן פֿון שטאָט בית־שמש אין יהודה און איז געקומען צו אַ שיכט וואָס איז כמעט אין גאַנצן חרובֿ געוואָרן. די דאָזיקע שיכט האָט מאַקענזי דאָטירט אַרום 700 פֿ״ק ווען דער קיניג סנחריבֿ פֿון אַשור אַטאַקירט יהודה, אַזוי אַז נבֿוכדנאצר פֿון בבֿל האָט ניט געקאָנט זײַן פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַרן חורבן פֿון אַזאַ וויכטיקער שטאָט אין יהודה מיט אַ וואָסערע הונדערט יאָר שפּעטער.

---

[7] יחזקאל, כז, 10.
[8] יחזקאל, יד, 14; כח, 3.
[9] ישעיהו, מד, 28; מה, 1.
[10] ד״ה די פּרקים מ—סו.

ביז מיט אַ פּופּצן יאָר צוריק האָבן געלערנטע ניט געקאָנט באַשטימען וויסנשאַפֿטלעך ווער איז געווען: דער תנך אָדער פּראָפֿ׳ טאָרי? אין אַלגעמיין האָבן מערסטע געלערנטע געמאַכט אַ פּשרה צווישן די צוויי עקסטרעמע מיינונגען, דאָס הייסט, אַ חורבן יהודה און גלות בבל זײַנען מסתמא יאָ פֿאַרגעקומען, נאָר זיי האָבן ניט געהאַט אַזאַ גרויסן פֿאַרנעם און ניט געוואָלט אַזוי וויכטיק ווי עס קומט אויס על־פי תנך. און דאָס איז נאָך אַפֿילו הײַנט צו טאָג אַ פּאָפּולערע מיינונג צווישן געלערנטע. אָבער עס זײַנען געקומען געשעענישן מיט מאַטעריאַלן און פֿאַקטן וואָס וואַרפֿן אַ נײַ ליכט אויף דער דערציילונג פֿון תנך. זיי וועלן אָפּ פּראָפֿ׳ טאָריס אַרגומענטן איינס נאָך איינס:

א. אין 1928 האָט פּראָפֿ׳ אָלברײט, וואָס איז יעמאָלט געווען דער דירעקטאָר פֿון אמעריקאַנער שול פֿאַר אָריענטאַליסטיק פֿאָרשונג אין ירושלים, גראָבנדיק אין תל־בית־מרצם אין יהודה (כמעט זיכער קרית־ספֿר) געפֿונען אַ הענטל פֿון אַ ייִמענער כלי געשטעמפּלט מיט די דרײַ ווערטער לאליקם נער יוכן. מיט צוויי יאָר שפּעטער האָט מען געפֿונען פונקט דעם זעלביקן מין געשטעמפּלט הענטל אין בית־שמש, און עטלעכע חדשים נאָך דעם האָט אָלברײט געפֿונען אַ דריטס, ווידער אין תל־בית־מרצם. פֿון דער אַרכעאָלאָגישער סביבֿה אין וועלכער די געשטעמפּלטע הענטלעך זײַנען געלעגן איז געווען קלאָר, אַז זיי געהערן אַלע צו אַרום 600 פּ״ק. פֿון צענדלינגער אַנדערע שטעמפּלען און געשטעמפּלטע הענטלעך, וועלכע מען האָט געפֿונען אין אַנדערע טיילן פֿון לאַנד פֿון פֿאַרשיידענע עפּאָכעס, ווייסן מיר אַז אין דער פּאָרעם א עבד (אדער נער) ב איז א אַלע מאָל דער נאָמען פֿון אַ וויכטיקן קיניגלעכן באַאַמטן און ב איז אַלע מאָל דער נאָמען פֿון דעם קיניג אַליין. דער באַוווסטער קאָטויִשער געלערנטער אין ירושלים, וויינסאַנט, האָט באַלד דערקענט אין דעם נאָמען יוכן אַ פֿאַרקירצונג פֿונעם נאָמען יהויכין.[11] פּראָפֿ׳ אָלברײט האָט יעמאָלט אַנאַליזירט דעם שטעמפּל אויף אַ גאָר בריליאַנטענעם אופֿן[12] און געקומען צו דעם וויטערדיקן וויכטיקן אויספֿיר:

דער יוכן אין די דרײַ געשטעמפּלטע הענטלעך איז ניט קיין אַנדערער ווי נאָר דער קיניג יהויכין, וואָס האָט געקיניגט נאָר דרײַ חדשים אין ירושלים און איז דערנאָך פֿון נבֿוכדנאצרן אַוועקגענומען געוואָרן געפֿאַנגען אין אייגענעם מיט זײַן משפּחה און אַנדערע גולים קיין בבל. דאָס פֿאַלק יהודה האָט ניט אַנערקענט צדקיהון, וועמען נבֿוכדנאצר האָט אויסגעקליבן פֿאַר יהויכינס יורש, פֿאַר זייער לעגאַלן קיניג; ער איז געווען קיניג נאָר פֿאַקטיש (de facto). זייער לעגאַלער קיניג (de jure) איז פֿאַרבליבן יהויכין, כאָטש ער איז געווען אַ געפֿאַנגענער אין אַ ווײַט פֿרעמד לאַנד.[13] אַ סימן האָבן מיר, אַז יהויכין איז במשך פֿון זײַנע דרײַ

---

[11] פֿונקט ווי „יוקם" אין דברי הימים א, ד, 22, און אויך אין אַ שטעמפּל פֿונעם דטן—6טן י״ה איז יוקם אַ פֿאַרקירצונג פֿון יהויקים.

[12] "The Seal of Eliakim and the Latest Preëxilic History of Judah, with some Observations on Ezekiel," *Journal of Biblical Literature,* 1932, pp. 77—106.

[13] זען, למשל, ירמיהו, כד, וו׳ דער נביא פֿאַרגלײַכט יהויכינען און די אַנדערע אין גלות מיט „די זייער גוטע פֿײַגן" און צדקיהון אוו זײַן חבֿרה מיט „די זייער שלעכטע פֿײַגן".

קורצע חדשים אויפן קיניגלעכן טראן אין ירושלים געווען ארומגערינגלט און בלאקירט פון דער בלישער ארמיי, און קיינער האט ניט געקאנט אריין אדער ארויס. די דריי געשטעמפלטע ענטלעך אין אזעלכע שטעט ווי בית־שמש און קרית־ספר זיינען געוויס פאלשפרייט געווארן (צוזאמען מיטן אריגינעלן שטעמפל) נאך דעם ווי יהויכין איז אראפגעזעצט און צדקיהו איז ארויפגעזעצט געווארן פאר א קיניג. און אויב אזוי, האט ממילא יחזקאל געמוזט דאטירן זיינע נבואות לויט דעם יאר פון גלות פון יהויכינען און פראפ׳ טאריס ארגומענט האט ניט קיין ממשות.

ב. אין 1930 האט דער יידישער ארכעאלאג ערנסט הערצפעלד (איצט פראפעסאר עמעריטוס אין פרינסטאן־אוניווערסיטעט) ארויסגעגעבן אן אלט־פערסישן טעקסט, אין וועלכן דער פעטער פון כורש דעם ערשטן רופט זיך „דער קיניג פון קיניגן", און מיט א יאר שפעטער האט ד״ר ווינדנער פון בערלין ארויס־געגעבן א טעקסט פון אשורבנפל, דעם קיניג פון אשור, דאטירט ארום 640, אין וועלכן דער זיידע פון כורש דעם ערשטן וועלט דערמאנט. הייסט עס, אז צום ווייניקסטן צוויי דורות איידער יחזקאל האט אנגעהויבן זיין טעטיקייט פון א נביא איז פרס שוין געווען א וויכטיקע מדינה אין מערב־אזיע. אזוי ארום וועלט צעקלאפט פראפ׳ טאריס ארגומענט, אז יחזקאל האט נאך ניט געקענט וויסן פון מלכות פרס אין אנהייב 6טן י״ה.

ג. אין 1929 האט א פראנצייזישע עקספעדיציע אויסגעגראבן אין צפון־סיריע און געפונען די אזוי גערופענע „ראס־שמרה״־ אדער „אוגרית״־טעקסטן. אין דער דאזיקער אלטער ליטעראטור, א וואסערע נטין הונדערט יאר עלטער פון יחזקאלן, איז שוין דערמאנט יחזקאלס דנאל, א באווונדערטער חכם אין דער מי־טאלאגיע פון יענער צייט, וועלכער האט גארניט צו טאן מיט דניאלן פון ספר דניאל, הונדערטער יארן נאך יחזקאלס עפאכע. און צום דריטן מאל וועלט פראפ׳ טאריס ארגומענט צעקלאפט דורך א נייַ אויסגעפונענעם פאקט.

ד. איצט איז געווארן צען יאר זינט אן ענגלישע עקספעדיציע האט אויס־געגראבן אין דער וויכטיקער באפעסטיקטער שטאט אין דרום־יהודה, לכיש, עט־לעכע צענדלינג בריוו, געשריבן מיט טינט אויף ליימענע שיסלעך (אסטראקא). מיר ווייסן איצט קלאר, אז די דאזיקע בריוו זיינען געשיקט געווארן פון איין יידישן גארניזאן צו אן אנדערן אין שייכות מיט נבוכדנאצרס אינוואזיע און אז די דאזיקע מעכטיקע שטאט לכיש איז חרוב געווארן פון נבוכדנאצרס ארמיי. אויך אנדערע וויכטיקע שטעט, ווי בית־צור, קרית־ספר און בית־אל, זיינען חרוב גע־ווארן אין דער זעלביקער צייט פונעם זעלביקן שונא, און אפילו בית־שמש, וואס מען האט פריער געמיינט אז זי איז צעשטערט געווארן פון סנחריבן, דעם קיניג פון אשור, אין יאר 700, איז באפאלן געווארן און צעשטערט געווארן אויך פון נבוכדנאצרן, דעם קיניג פון בבל, אין יאר 587.

אזוי איז פון פראפ׳ טאריס גאנצער טעאריע געבליבן וואס עס בליבט פון א בלאזבאלאן, ווען ער קומט אין קאנטאקט מיט א שפילקע — גארניט!

וואָלט מען געמעגט מיינען, אַז אַלע געלערנטע זענען אַריבערגעגאַנגען צו דער טראַדיציאָנעלער אינטערפּרעטאַציע פֿון דער עפּאָכע און האָבן אָנגענומען די דערציילונג פֿון תּנך. אין דער אמתן איז עס ווײַט נישט אַזוי. ערשטנס, זענען מענטשן בכלל ניט גרייט אויפֿצוגעבן זייערע טעאָריעס איבער נאַכט. צווייטנס, באַקענען זיך ניט אַלע ביבל־פֿאָרשער מיט די מקורים און פֿאַקטן מחוץ דעם תּנך און ניט אַלע ווייסן ווי זיי צו באַנוצן וויסנשאַפֿטלעך.

אָבער די באמת סענסאַציאָנעלע נײַס איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן ערשט מיט צוויי יאָר צוריק. אין ספֿר מלכים ב, כה, 27—29 [14] לייענען מיר: אַז דער זון פֿון נבוכדנאצר, אויל מרדך, האָט אין זײַן ערשטן יאָר אויפֿן טראָן אין בבל באַפֿרײַט פֿון געפֿאַנגענשאַפֿט יהויכינען, קיניג פֿון יהודה, אין 37סטן יאָר פֿון זײַן גלות, און אים געשטעלט העכער פֿון די קיניגלעכע געפֿאַנגענע פֿון אַנדערע לענדער. און אין ספֿר דברי הימים א, ג, 17—18 ווערן דערמאָנט די נעמען פֿון יהויכינס זיבן זין, וועלכע זענען געבליבן געוואָרן אין גלות בבל. מערסטע געלערנטע האָבן איגנאָרירט די דאָזיקע אינפֿאָרמאַציע ווי היסטאָריש אומגלייבלעך. ווי איז דאָס מיגלעך, האָבן זיי געטענהט, אַז אַזאַ אומווויכטיקער קיניג ווי יהויכין, וועלכער איז געזעסן אויף אַזאַ אומווויכטיקן טראָן אין ירושלים און אַפֿילו יעמאָלט ניט מער ווי דרײַ חדשים, זאָל נאָך אַ געפֿאַנגענשאַפֿט פֿון כמעט פֿיר צענדלינג יאָר פֿלוצלינג אַזוי באַהאַנדלט ווערן? אוממיגלעך! אימעצער אַ יידּ האָט אָנגעשריבן די עטלעכע פסוקים כדי צו באַווײַזן דער וועלט, אַז פֿון דעם מלכות יהודה האָט מען שטאַרק געהאַלטן אין אויסלאַנד, אַפֿילו אין מעכטיקן בבל. ער האָט געפֿעלשט און גלאַריפֿיצירט יידישע געשיכטע.

מיט כמעט 40 יאָר צוריק האָט אַ דײַטשע אַרכעאָלאָגישע עקספּעדיציע געגראָבן די חורבות פֿון דער שטאָט בבל און געפֿונען, צווישן אַנדערע, קנאַפּע 300 טאָוולען פֿונעם אָנהייב 6טן יאָרהונדערט פּ״ק (אָן ערך 595—570). אַ דרײַסיק יאָר זענען כמעט די אַלע טאָוולען געלעגן נישט גערייניקט און נישט געלייענט אין קעלער פֿון בערלינער מוזיי. ערשט מיט ווינציקער ווי צען יאָר צוריק האָט דער בערלינער אַשוראָלאָג ד״ר ווײַדנער זיך געזומען צו זיי און באַלד דערזען, אַז ער האָט צו טאָן מיט עטלעכע דאָקומענטן וואָס האָבן די גרעסטע וויכטיקייט און אינטערעס. עטלעכע יאָר אײדער די מלחמה איז אויסגעבראָכן אין 1939 האָט ער אָנגעשריבן אַ פֿריוואָטן בריוו צו פּראָפּ׳ אָלברײט אין דזשאָנס האָפּקינס־אוניווערסיטעט וועגן דער גוטער בשורה זענער. אָלברײט האָט עס געהאָלטן בסוד ביז ווײַנען ד״ר ווײַדנערס אייגענער אַרטיקל וועט דערשײַנען. אין 1941 און 1942 האָבן זיך געהערט קלאָנגען אין אַמעריקע, אַז ווײַדנערס אָנאַליז איז אַרויס פֿון דרוק, אָבער קיינער האָט עס ניט געזען. פּלוצלינג, שפּעט אין 1942, איז אָנגעקומען אין ביבליאָטעק פֿון דזשאָנס האָפּקינס־אוניווערסיטעט איין קאָפּיע פֿון דעם בוך, אין וועלכן דער אַרטיקל איז אַרויס. ווער עס האָט עס געשיקט און פֿון וואַנען — איז נאָך עד היום ניט באַווסט. דאָס איז די איינציקע קאָפּיע אין גאַנץ אַמעריקע. און ערשט יעמאָלט איז דער סוד אויפֿגעדעקט געוואָרן.

[14] פֿאַרגלײַך ירמיהו, נב, 31—34.

אין דעם אַרטיקל ווערן רעפֿראַדוצירט און דיסקוטירט יענע טיילן פֿון די קנאַפּע 300 טאָוולען, וואָס האָבן צו טאָן מיט דער עפּאָכע פֿון גלות בבל. איין טאָוול דאָטירט פֿון יאָר 592 פּ״ק, איז אַ דעקרעט, אַרויסגעגעבן פֿון נבוכדנאצרן, אַז מען זאָל טאָג־טעגלעך אויסטיילן אייל און גרויפּן צו „יוכן קיניג פֿון יהודה״ און זײַנע פֿינף זין און אַנדערע מענטשן פֿון יהודה. פֿון דעם זעען מיר באַלד, אַז יהויכין און זײַן געזינד האָבן געהאַט דאָס רעכט פֿראַנק און פֿרײַ זיך צו באַוועגן אין בבל. דאָס וואָס נבוכדנצארס זון, אויל מרדך, האָט מיט דרײַסיק יאָר שפּעטער באַפֿרײַט יהויכינען פֿון געפֿענגעניש איז אַ סימן, אַז עפּעס איז פֿאַרגעקומען, אפֿשר אַ רעוואָלט אין יהודה קעגן בבל, וואָס איז געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך דערפֿאַר. צווייטנס איז קלאָר, אַז אַפֿילו די בבלישע רעגירונג אַליין האָט געקוקט אויף יהויכינען ווי אויף אַ קיניג פֿון יהודה. ווײַזט אויס, אַז זי האָט אים געהאַלטן אויף אַ שטריקל פֿדי אים קענען אויסניצן אין אַ גינציקן מאַמענט. דער נבֿיא יחזקאל, וועלכער האָט ניט געהאַלטן צדקיהון פֿאַר אַ לעגאַלן קיניג און האָט זײַענדיק אין בבל ניט געקאָנט האַלטן יהויכינען פֿאַר אַ קיניג, האָט געמוזט מאַכן אַ קאָמפּראָמיס דורך דאָטירן זײַנע נבֿואות נאָך די יאָרן פֿון גלות פֿון קיניג יהויכין, פֿונקט ווי פּראָפֿ׳ אָלבריט האָט אַרגומענטירט פֿון געשטעמפּלטן הענטל מיט צען יאָר צוריק.

אויך ווערן דערמאָנט אין די טאָוולען שיפֿארבעטערס, סטאָלערס, מאָטראָסן און אַנדערע פֿאַכלײַט, וואָס זײַנען געקומען קיין בבל פֿון אַזעלכע פֿארשיידענע ערטער ווי אַשקלון, דעם פּאָרט פֿון די פֿילישתים, צור און גבל (ביבלאָס) אין פֿעניקיע, גריכנלאַנד, פּערסיע און יהודה. געקומען זײַנען זיי אָדער ווי געפֿאַנגענע אין מלחמה אָדער צוליב די הויכע געהאַלטן וואָס נבוכדנאצר האָט באַצאָלט אין זײַן גאָר בריטהאַרציקער אויפֿבוי־פּראָגראַם אין זײַן הויפּטשטאָט בבל. אין מלכים ב, כד, 14—16 שטייט אַז נבוכדנאצר האָט געגומען געפֿאַנגען אין יהודה אַ טויזנט פֿאַכלײַט. פּראָפֿ׳ טאָרי און אַנדערע האָבן אָפּגעלאָכט פֿון דער אינפֿאָרמאַציע; צו וואָס האָט נבוכדנאצר געדאַרפֿט האָבן די פֿאַכלײַט און פֿון וואָס האָבן זיי געקאָנט לעבן אין בבל? די דאָזיקע טאָוולען דעמאָנסטרירן דעם היסטאָרישן אמת פֿון די עטלעכע פּסוקים אין מלכים ב אויף אַן אויסערגעווײנטלעכן אופֿן. און דאָס וואָס געלערנטע האָבן ניט געגלייבט, אַז יידן זײַנען געווען ערדאַרבטערס אין גלות בבל, האָבן מיר אויך פֿאַר דעם באַווײַזן אין די טאָוולען. עס ווערט אויך דערמאָנט דאָס לאַנד פּרס און די נעמען פֿון עטלעכע פּערסער.

עס איז מער קיין פֿראָגע ניט, אַז נבוכדנאצר פֿון בבל האָט אָנגענומען אין יהודה אַ גרויסן חורבן און ס׳איז פֿאַרגעקומען שיער ניט אַ קאַטאַסטראָפֿישער גלות.

נישט אָפּט איז מיגלעך צו דעמאָנסטרירן דעם תנך מיט אַרכעאָלאָגיע, ווי מיר האָבן עס געפֿרוווט טאָן בײַ עטלעכע קאָנקרעטע פֿאַלן. אָבער עס איז שוין מער ניט מיגלעך צו האַלטן אַ טראַדיציע אין תנך פֿאַר אַ פֿיקציע אָן אַ היסטאָרישן וערט נאָר ווײַל עס פֿעלן דאָטעס דערפֿאַר מחוץ דעם תנך. דער נײַער קוק פֿון דעם קאָמפּעטענטן און ערלעכן היסטאָריקער און ביבל־פֿארשער באַשטייט

אין דעם, אַז דער תּנך איז גאָר אַ וויכטיקער און פֿאַרלאָזלעכער היסטאָרישער דאָקומענט פֿונעם אַלטערטום, וואָס האָט אין זיך ניט ווינציקער אמת ווי וועלכער עס איז אַנדערער היסטאָרישער דאָקומענט פֿון יענער צייט אָדער פֿון מאָדערנע צייטן.

לסוף אַ מין מוסר השכל פֿאַר אונדז איצט, אין דער צייט פֿון אַ חורבן וואָס איז אפֿשר גרעסער פֿון נבוכדנאצרס:

די אַרכעאָלאָגישע עקספּעדיציע, וואָס האָט אויסגעגראָבן די וויכטיקע בבֿלישע טאָוול֯ען, איז געווען אַ דייטשישע. דער אַרטיקל וועגן די דאָזיקע טאָוול֯ען איז געשריבן געוואָרן פֿון אַ בירגער פֿון נאַצי־דייטשלאַנד און איז גערוקט אין אַ פֿרַאַנצייזישן בוך, דעדיקירט צו אַ פֿראַנצייזישן געל֯ערנטן (רעגע דיסאַ) עט֯עכע חדשים איידער די מלחמה איז אויסגעבראָכן אין 1939 צוויישן פֿראַנקרייך און דייטשל֯אַנד. דאָס פֿראַנצייזישע בוך האָט עמעצער אַרויסגעשמוגלט פֿון דעם געפֿאַל֯ענעם פֿראַנקרייך קיין אַמעריקע, וואָס איז שוין יעמאָל֯ט געווען אין מלחמה קעגן דייטשל֯אַנד. און וואָס איז געווען דער הויפּט־רעזול֯טאַט פֿון דעם וויכטיקן אַרטיקל אין בוך? אַז דער גרעסטער היסטאָרישער דאָקומענט פֿון אַלטערטום, דער תּנך, איז ניט ווינציקער ווערט֯פֿול֯ און פֿאַרלאָזלעך ווי וועל֯כער עס איז אַנדערער היסטאָרישער דאָקומענט פֿון אַנטיקע אָדער מאָדערנע צייטן. דאָס פֿאַלק וועמען די בבֿלים האָבן געוואָל֯ט און די נאַצים ווילן אונטערברענגען פֿון דער וועלט, איז איצט דאָס פֿאַל֯ק וואָס די נאַצים באַשולדיקן עס פֿאַר דער וועל֯ט ווי די גרעסטע פֿעל֯שערס פֿון און אין געשיכטע, — דאָס זעל֯בע פֿאַל֯ק ווערט איצט אַרויסגעשטעלט דורך די טאָוול֯ען פֿון די בבֿלים און דורך אַ וויסנשאַפֿטלער אין דייטשל֯אַנד, ווי אַן אַרנטפֿעך פֿאַלק, וואָס קען שרייבן זיין אייגענע געשיכטע און די געשיכטע פֿון אַנדערע פֿעל֯קער אויף גאָר אַ פֿאַרלאָזלעכן אופֿן. ווער ווייס, אפֿשר וועט מען גאָר גרייכן צו אַ מדרגה אַז מען וועט ניט נאָר קענען אויפֿשטעלן די געשיכטע, נאָר אויך זיך אַפּלערנען פֿון איר און זיך אויסלערנען אַפּצושאַצן די אויפֿטוען און די צושטייערס פֿון אַל֯ע פֿעלקער — און אויך פֿון דעם יידישן פֿאַל֯ק — פֿאַר דער אַל֯מענטשל֯עכער קולטור.

ביבליאָגראַפֿיע

פֿאַר די וועלכע וואָלטן זיך וועלן באַקענען נענטער מיט אַרכעאָלאָגיע און איר שייכות צום תּנך וועט די וויטערדיקע רשימה וועלן ניצלעך זיין אין אינטערעסאַנט.

1. Albright, William F.: *From the Stone Age to Christianity, Monotheism and the Historical Process* (Johns Hopkins Press, Baltimore, 1940, 363 pp., $2.50).

2. Albright, William F.: *Archaeology and the Religion of Israel* (Johns Hopkins Press, Baltimore, 1942, 238 pp., $2.25).

3. Burrows, Millar: *What Mean These Stones* (American Schools of Oriental Research, New Haven, 1941, 306 pp., $1.25).

4. Glueck, Nelson: *The Other Side of the Jordan* (American Schools of Oriental Research, New Haven, 1941, 208 pp., $1.25).

5. Gordon, Cyrus H.: *The Living Past* (The John Day Co., New York, 1941, 232 pp., $2.50).

6. בנימין מַיזלער, תולדות המחקר הארכיאולוגי בארץ ישראל, ספריה לידיעת ארץ ישראל (מוסד ביאליק, ירושלים, תרצ"ו, 160 זז').

7. McCown, Chester C.: *The Ladder of Progress in Palestine, A Story of Archaeological Adventure* (Harper & Bros., New York, 1943, 414 pp., $3.50).

8. Meek, Theophile J.: *Hebrew Origins* (Harper & Bros., New York, 1936, 222 pp.).

9. Wright, G. Ernest and Filson, Floyd V.: *The Westminster Historical Atlas to the Bible* (Westminster Press, Philadelphia, 1945).

[114 זז' און 33 פֿולקאַלירטע מאַפּעס]

10. *The Biblical Archaeologist,* edited by G. Ernest Wright and published four times annually by The American Schools of Oriental Research, 409 Prospect St., New Haven, Conn., 50 cents.

דער זשורנאַל האָט ניט קיין גליכן צו זיך אין דער וועלט. די פֿאַרשיידענע אַר־טיקלען זיינען גאַנץ פּאָפּולער געשריבן, הגם פֿון קאָמפּעטענטע געלערנטע.

יידן אין קובאַ

אַן איבערבליק איבער זייער געשיכטע און זייער איצטיקן מצבֿ *

פֿון ד״ר ב. סאַפּיר

1. דער „געשיכטע־פֿראָיעקט" און זיַינע ערשטע טריט

בקרובֿ פֿאַרענדיקט מען צוגרייטן אַ זאַמלבוך וועגן דער געשיכטע פֿון יידן אין קובאַ. דעם זאַמלבוך גרייט צו אַ קאָלעקטיוו. דער איצטיקער אַרטיקל האָט בדעה איבערצוגעבן, ווי אַזוי אָט דער קאָלעקטיוו איז אויפֿגעקומען, וואָס ער האָט אויפֿגעטאָן און ווי אַזוי עס זעט אויס — אין אַלגעמיינע שטריכן — די געשיכטע פֿון יידן אין קובאַ אויפֿן סמך פֿון די מאַטעריאַלן וואָס דער קאָלעקטיוו האָט צונויפֿגעקליבן.

דאָס אַרבעט־געזעץ אין קובאַ פֿאַרוועלט געדונגענע אַרבעט פֿון אויסלענדערס. ניט־קובאַנישע בירגערס וואָס ווינען אין קובאַ קענען, אויף אַזאַ אופֿן, לעבן בלויז ווי זעלבשטענדיקע אונטערנעמערס און ווי הענדלערס. דערצו איז צוגעקומען נאָך אַן אַנדער פֿראַקטישע מיגלעכקייט: די יידישע פּליטים פֿון אַנטווערפֿן האָבן קיין קובאַ אַריבערגעפֿירט די דימענטן־אינדוסטריע, און יידן האָבן געקענט קריגן אַרבעט ווי ספּעציאַליסטן אין באַאַרבעטן דימענטן.

בײַ אַזעלכע באַדינגונגען האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז עס איז באַוונדער שווער דער מצבֿ פֿון דער אינטעליגענץ, וואָס זי האָט ניט קיין פֿאַך־קענטענישן און קיין קאַפּיטאַל אויף צו ווערן אונטערנעמערס, און וואָס זי האָט זיך ניט געקענט אײַנאַרדענען בײַם שלײַפֿן און שנײַדן דימענטן. האָט מען געמוזט אַנקומען צו אונטערשטיצונג מצד דזשאָינט, איז מען געווען פֿאַרמישפּט אויף לייַדיק־גייערײַ, און מען האָט אָפּגעכירעט יאָרן מיט נעפּלדיקער האָפֿענונג אויף דער אַמעריקאַנער וויזע. כדי צוצוגעבן זינען און אינהאַלט אין לעבן פֿאַר אַ גרופּע יידישע אינטעליגענטן וואָס האָבן פֿאַרמאָגט די פּאַסיקע צוגרייטונג. כדי אויסצונוצן זייערע קענטענישן, האָט דער דזשאָינט אָנהייב 1943 באַשלאָסן צו אַרגאַניזירן פֿאַר אָט דער גרופּע אינטעליגענטן אַ געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט. בײַם זוכן אַ פּאַסיקן פּראָיעקט האָבן די פֿירערס פֿון דזשאָינט אויסגעקליבן דאָס צונויפֿנעמען מאַטעריאַלן פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידן אין קובאַ. אַזוי איז אויפֿגעקומען דער „געשיכטע־פּראָיעקט".

---

* רעפֿעראַט געהאַלטן אין היסטאָריקער־קרײַז פֿון ייוואָ דעם 15טן אַפּריל 1944.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער אָפּקלײַב פֿון דער טעמע איז געווען זייער אַ געראָטענער. ניט בלויז האָט אַ גרופּע פֿון צען מענטשן געקראָגן אַ מיג־לעכקייט צו אַרבעטן בײַ אַן ענין וואָס איז זיי נאָענט און האָט אַ זינען, נאָר דער פֿראָיעקט איז צונויפֿגעפֿאַלן מיט די אינטערעסן און הצטרכותן פֿון דעם ייִדישן קיבוץ אין קובאַ. אָנגעפֿירט מיטן קאָלעקטיוו האָט אַ רעדאַגיר־קאָלעגיע פֿון אַ היסטאָריקער אַ פּליט און דעם רעדאַקטאָר פֿון דער אָרטיקער ייִדישער צײַטונג. די רעדאַגיר־קאָלעגיע האָט געהאָט פֿולע אויטאָנאָמיע אין אָרגאַניזירן און דורכ־פֿירן די אַרבעט. דער באַשטאַנד פֿון אָט דער קאָלעגיע האָט פֿון אײַן זײַט פֿאַר־בונדן די גרופּע מיט דער אײַנגעזעסענער ייִדישער באָפֿעלקערונג און פֿון דער צווייטער זײַט — מיט די נײַ געקומענע אימיגראַנטן.

די אַרבעט פֿון קאָלעקטיוו איז געווען אָזאַ:

א) צונויפֿקלײַבן ייִדיש געדרוקטע פֿעריאָדישע און ניט־פֿעריאָדישע אויס־גאָבעס אין קובאַ: צײַטונגען, זשורנאַלן, בלעטלעך, אויפֿרופֿן, אָפֿישן, פּלאָקאָטן, פֿאָטאָגראָפֿיעס אד״גל;

ב) דורכאַרבעטן די אַרכיוון פֿון די ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַני־זאַציעס;

ג) דורכשטודירן די קובאַנישע פֿעריאָדישע פּרעסע און פֿון דאָרטן אַרויס־נעמען ידיעות וועגן ייִדן;

ד) אַרויסקריגן מאַטעריאַלן וועגן ייִדן אין דער אַלגעמיינער קובאַנישער וויסנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור;

ה) אינטערוויוּירן אָלטע אימיגראַנטן.

אין אַ קורצער צײַט האָט דער קאָלעקטיוו שוין צונויפֿגעקליבן אַ היפּשע קאָלעקציע בלעטלעך, פּלאָקאָטן און אָפֿישן. אָט די קאָלעקציע האָט מען סאָר־טירט עפּ־פֿי אַזעלכע סימנים: א) נאָך די אָרגאַניזאַציעס נאָך וואָס האָבן זיי אַרויסגעלאָזט, ב) נאָך דער צײַט נאָך, וועלכע זיי האָבן זיך באַווּיזן. ניט אָלע מאָל איז גרינג געווען אויסצוגעפֿינען די ביידע סימנים.

אַ גרויס אָרט צווישן אָנגעקליבענעם מאַטעריאָל פֿאָרנעמען טעאַטער־אָפֿישן, עדות פֿון דעם, ווי אַזוי עס האָט זיך אָנטוויקלט דער ייִדישער ליבהאָבער־טעאַטער אין קובאַ. פֿון די אָפֿישן איז כדאַי צו דערמאָנען איינעם וואָס איז געווען געדרוקט אויף דײַטש און אַ צווייטן, אַן אָפּדרוק פֿון אַ קלישע, געמאַכט פֿון אַן אָריגינאַל וועלכן מען האָט אָנגעצייכנט מיט דער האָנט. ביידע אָפֿישן זײַנען פֿון סוף 1923 אָדער אָנהייב 1924, וועלן אין האָוואַנאַ איז נאָך ניט געווען קיין ייִדישער שריפֿט.

אָט די קאָלעקציע איז געווארן דער יסוד פֿאַרן מוזיי פֿונעם ייִדישן יישוב, וואָס דער קאָלעקטיוו האָט אָרגאַניזירט און וואָס דער דזשאָינט האָט אים פֿאַר־זאָרגט מיט אַ דירה. צו די בלעטלעך, פּלאָקאָטן, אָפֿישן און ענלעכע מאַטעריאָלן איז צוגעקומען אויך אַ זאַמלונג פֿון פּעריאָדישע און ניט־פּעריאָדישע אויסגאָבעס אין קובאַ. זייער צאָל איז ניט גרויס. באַזונדער קליין איז די צאָל ביכער פֿון דער שיינער ליטעראַטור אויף ייִדיש. אין 1927 איז אָרויס אַ העפֿט לידער פֿון ה. ד.

קאַרמאַן, אויף אינדזלשער ערד; אין 1928 איז אַרויס אַ בוך לידער פֿון א. אַראַנאָווסקי, קובאַנער לידער; אין 1930 פֿון דעם זעלביקן מחבר, טראַפּיש ליכט, און אין 1934 — אויף צעגליטער ערד; י. א. פּינעס האָט אין 1931 אָפּגעדרוקט די פּאָעמע כאַטועי און אין 1934 אַ בוך לידער דער גאָלדענער פֿאַנטאַן. פֿון פּראָזע־ווערק דאַרף מען דערמאָנען [1] פּ. בערניקערס עטיוד שטילעבנס וואָס זײַנען אַרויס אין ווילנע און א. י. דובלמאַנס דערציילונגען אויף קובאַנער ערד. ביידע ביכער זײַנען אַרויס אין 1935. וואָס שייך פּעריאָדישע אויסגאַבעס, איז דער ערשטער זשורנאַל אויף יידיש, דאָס פֿרײַע וואָרט, אַרויס אויף א שרײַבמאַשין אין פּרילינג 1925. אין 1927 זײַנען שוין אַרויס די געדרוקטע קובאַנער יידישע יום־טובֿ־בלעטער. אין דעם זעלביקן יאָר האָט „צענטראַ איזראַעליטא" [2] אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דעם זשורנאַל אויפֿגאַנג וואָס האָט עקסיסטירט ביז 1930. אין נאָוועמבער 1932 האָט מען געשאַפֿן די צײַטונג האָוואַנער לעבן וואָס איז געגאַנגען ווי א וואָכנבלאַט און נאָך דעם צוויי מאָל א וואָך. די צײַטונג גייט נאָך איצט אַרויס. זינט יוני 1942 גייט אַרויס דאָס קאָמוניסטישע וואָכנבלאַט קובאַנער יידיש וואָרט.[3]

דער מוזיי היט אויך אויף אינטערוויוען מיט די אַלטע אימיגראַנטן. הגם סוביעקטיוו באַפֿאַרבן, זײַנען די געשעענישן וואָס זיי גיבן איבער אַ וויכטיקער מקור בײַם שטודירן די ערשטע טריט פֿון דער יידישער אימיגראַציע קיין קובאַ. דער מוזיי פֿאַרמאָגט אויך אויסשניטן מיט אַרטיקלען וועגן יידישע ענינים וואָס האָבן זיך באַוויזן אין קובאַנער ווייסנשאַפֿטלעכע זשורנאַלן און פֿאַרשיידענע אָפּרופֿן וועגן דער יידישער פּראָגע אין די וויכטיקסטע פּעריאָדישע אויסגאַבעס פֿון קובאַ, באַזונדער אַ זאַמלונג אַרויסזאָגונגען אין דער פּרעסע בשײַכות מיט דער טראַגעדיע פֿון שיף „סיינט־לוים" אין 1939. חוץ דעם פֿאַרמאָגט נאָך דער מוזיי די רעזולטאַטן פֿון פֿאָרשן די אַרכיוון פֿון די יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס אין קובאַ און אויך סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן.

אין קובאַ האָט מען קיין מאָל ניט דורכגעפֿירט קיין ציילונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג. כדי צו האָבן פֿיל־ווינציק פֿאַרלאָזלעכע ידיעות וועגן דער צאָל יידן, וועגן דער צאָל מענער און פֿרויען, דער עלטער־פֿאַרטיילונג, דעם סאָציאַלן און פּראָפֿעסיאָנעלן באַשטאַנד, וועגן דער צאָל יאָרן וואָס מען איז אין לאַנד א״א, — האָט מען געדאַרפֿט אָנקומען צו אַרומיקע וועגן. אין יידישן צענטער האָבן זיך איינגעפֿונען 5,000 אָנקעטע־בויגנס פֿון צווישן די יאָרן 1925 און 1938; אין דזשאָינט זײַנען געווען פֿרעגבויגנס פֿון די אימיגראַנטן אַן ערך זינט

---

[1] מיר ווייזן דאָ אַן בלויז די וויכטיקסטע אויסגאַבעס. אַ ענגויע ביבליאָגראַפֿיע פֿון פּעריאָדישע און ניט־פּעריאָדישע אויסגאַבעס איז שוין צונויפֿגעשטעלט און זי גייט אַרײַן אין דער זאַמלונג מאַטעריאַלן פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידן אין קובאַ. ניט קיין פֿולע ביבליאָגראַפֿיע איז געווען פּובליקירט אינעם האָוואַנער לעבן אַלמאַנאַך, האָוואַנא, 1943, ז׳ 179.

[2] וועגן יידישן צענטער (אַזוי איז דער יידישער נאָמען פֿון דער אַרגאַניזאַציע) זען ווייטער די פּרטים אין קאַפּיטל 4.

[3] דאָס זײַנען ניט מער ווי די וויכטיקסטע אויסגאַבעס. פֿאַר דער גאַנצער צײַט זינט עס עקסיסטירט דער ישוב אין קובאַ זײַנען געווען עטלעכע צענדלינג פּעריאָדישע אויסגאַבעס.

1938. די מאַטעריאַלן זײַנען דאָס געווען דער יסוד פֿאַר דער דעמאָגראַפֿישער כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם יידישן יישובֿ אין קובאַ. צו זיי זײַנען נאָך צוגעקומען די פֿאַרצייכענונגען פֿון חתונות, בריתן און טויטפֿאַלן, וואָס יידישע אַרגאַניזאַציעס און יחידים האָבן פֿאַרצייכנט.

בײַם קלײַבן די מאַטעריאַלן האָט מען באַלד געהאַט אין זינען אַ זאַמלבוך מיט אַרטיקלען וועגן דער געשיכטע פֿון יידן אין קובאַ. די טעמעס פֿאַר די אַרטיקלען האָט מען צעטיילט צווישן די מיטאַרבעטערס פֿון דעם „געשיכטע־פֿראַגיעקט" און עטלעכע פֿאָסיקע אינטעלעקטועלע כוחות צווישן דער אינגעזעסענער באַפֿעלקערונג. אַזוי ווי עס איז אָבער ניט געווען קיין זיכערקייט אין דעם, אַז יענע וועלן טאַקע אָפּטון די אַרבעט, האָט מען דעם פּלאַן פֿאַרן זאַמלבוך צונויפֿגעשטעלט אויף אַזאַ אופֿן, אַז ער זאָל קענען צו שטאַנד קומען אַפֿילו ווען בלויז די מיטאַרבעטערס פֿון דעם „געשיכטע־פֿראַיעקט" וועלן דורכפֿירן וואָס זיי האָבן זיך אונטערגענומען.

אין פֿראָצעס פֿון דער אַרבעט איז פֿון דעם קאָלעקטיוו געוואָרן אַ מין פֿאָרש־אינסטיטוט פֿאַרן יידישן יישובֿ אין קובאַ. ער האָט צונויפֿגענומען אין אײַן אָרט ידיעות וועגן פֿאַרשיידענע זײַטן פֿון לעבן הן פֿון איצט, הן פֿון פֿריִער. האָט מען אָנגעהויבן זיך וועגן צום קאָלעקטיוו נאָך אינפֿאָרמאַציעס און נאָך עצות. געוועגדט האָבן זיך יחידים און אָרגאַניזאַציעס. וועגן די רעדאַקציע פֿון האָוואַנער לעבן האָט פֿאַרטראַכט אַרויסצוגעבן אַן אַלמאַנאַך לכּבֿוד 10 יאָר עקסיסטענץ פֿון דער צײַטונג, האָט דער קאָלעקטיוו געמוען אַן אָנטייל אין צונויפֿשטעלן דעם אַלמאַנאַך און ער האָט דאָרטן אַרײַנגעבראַכט: אַ ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער יידישער פּעריאָדישער און ניט־פּעריאָדישער פּרעסע, די סטאַטיסטיק פֿון טויטפֿאַלן, אַ קורצע געשיכטע פֿון אויפֿקום און אָנטוויקלונג פֿון דעם פֿאַרשטייַערשאַפֿט־אָרגאַן אין דעם יישובֿ און אַן אויספֿאָרשונג וועגן דער דימענטן־אינדוסטריע וואָס איז מיגראַנטן האָבן דאָ געשאַפֿן. וועגן דער יידישער צענטער האָט געיום־טובֿט 18 יאָר עקסיסטענץ, האָט דער קאָלעקטיוו אָרגאַניזירט אַ געשיכטלעכע אויסשטעלונג, וואָס איז געווען אָפֿן פֿון 11טן ביזן 18טן דעצעמבער 1943 און וואָס עטלעכע הונדערט מענטשן האָבן זי געזען. דער קאָלעקטיוו האָט אויך צוגעגרייט אַ ריי אָרטיקלען מיט היסטאָרישן און סטאַטיסטישן מאַטעריאַל פֿאַר דער יובילײַי־אויסגאַבע פֿון יידישן צענטער; די אָרטיקלען זײַנען אויך אָרויס ווי אַ סעפּאַראַטער אָפּדרוק. דער קאָלעקטיוו האָט גרונטיק אויסגעפֿאָרשט די גאַנצע געשיכטע פֿון דער רעזאָלוציע וואָס דער קובאַנישער סענאַט האָט אָנגענומען אין 1919 וועגן דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע.

עס איז שוין איצט קלאָר, אַז דער קאָלעקטיוו קען זיך ניט באַגרענעצן מיט אָרויסגעבן דאָס זאַמלבוך מיט מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון יידן אין קובאַ. ער האָט נאָך אַנדערע צוויי אויפֿגאַבעס, און דער יידישער יישובֿ ריכט זיך, אַז דער קאָלעקטיוו וועט זיי טאַקע נעמען אויף זיך: דורכפֿירן אַ ציילונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין קובאַ און אויספֿאָרשן דעם צושטייַער פֿון יידן צו דער עקאָנאָמישער אָנטוויקלונג פֿון לאַנד.

ניט ווייניקער וויכטיק פֿאַרן יישובֿ איז אויך די אומדירעקטע השפּעה פֿון דעם קאַפּיטאַליזם אַרבעט. דאָס קלײַבן היסטאָרישע מאַטעריאַלן האָט געהאָלפֿן קאָנסאָלידירן דעם יישובֿ, און די פֿאַרשיידענע גרופּעס (די ספֿרדים, יידן פֿון מיזרח־אייראָפּע, אַמעריקאַנער יידן, יידן פֿון צענטראַל־אייראָפּע) האָבן זיך דער־נענטערט צווישן זיך. עס האָט אויך געשטאַרקט דאָס געפֿיל פֿון אייגענער חשיבֿות, פֿון דרך־ארץ צום אייגענעם עבֿר, פֿון מער געבונדנקייט מיטן לאַנד, פֿון פֿאַר־וואַרצלטקייט און פֿון המשכדיקייט.

2. דער אויפֿקום פֿון יישובֿ („דער פֿאַרחיכטאָרישער פּעריאָד")

ווי מען קען דרינגען פֿון דעם ביז איצט געזאַמטן, האָט דער „געשיכטע־פֿראָיעקט" דער עיקר געהאַט אין זינען די געשיכטע פֿון דעם א י צ ט י ק ן יישובֿ אין קובאַ.

זינט קאָלומבוסעס צײַטן זײַנען אין קובאַ געווען יידן, דער הויפּט אַנוסים, צעשאַטענע קליינע אינדזעלעך אין דעם ים פֿון שפּאַניער און אַרטיקע — און דער ים האָט זיי פֿאַרשלונגען. אויב עס זײַנען אָפּילו געבליבן עפּעס זכר־לחורבנס פֿון יענע אַמאָליקע יידישע תושבֿים (און דאָס דאַרף מען אויך ערשט אויס־פֿאָרשן!), איז אַבער ניטאָ קיין שום המשך צווישן יענע יידן און די איצטיקע. די געשיכטע פֿון די אַמאָליקע יחידים־יידן איז אָ טײַל פֿון דער אַלגעמיינער גע־שיכטע פֿון קובאַ. אָבער די געשיכטע פֿון יידישן יישובֿ אין קובאַ, ווי די געשיכטע פֿון אָ באַשטימטן סאָציאַלן אָרגאַניזם, הייבט זיך בעצם אָן מיטן אָנקומען פֿון אָ קאָמפּאַקטער גרופּע אימיגראַנטן פֿון מיזרח־אייראָפּע. און דאָס איז געשען ערשט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די יאָרן 1921—1923, און דער עיקר אין די יאָרן 1924 ביז 1929.

אמת, ביז אָט די דאָטעס זײַנען אויך געווען אין קובאַ יידן, וואָס זיי זײַנען שפּעטער געוואָרן אָ באַשטאַנדטײל פֿון יישובֿ. סוף 19טן י״ה האָבן זיך באַזעצט אין קובאַ אָ צאָל יידישע משפּחות פֿון די פֿאַראיניקטע שטאַטן, פֿון פֿלאָרידאַ. דאָס זײַנען ס׳רובֿ געווען עמיגראַנטן פֿון רומעניע, וואָס האָבן פֿריער זיך געהאַט נאָטוראַליזירט אין די שטאַטן. קיין קובאַ זײַנען זיי געקומען מחמת די געשעפֿט־לעכע פֿאַרבינדונגען צווישן דעם אינדזל און דעם דערבײַקן דרום־ברעג פֿון קאָנ־טינענט. זכרונות און דערמאָנונגען אין דער ליטעראַטור וויזן אויף, אַז יידן אין טאַמפּאַ און קי־וועסט האָבן געשפּילט אָ ראָלע אין דער קובאַנישער באַפֿרײַונגס־באַוועגונג. יידן האָבן באַוונדער געהאָלפֿן דעם פֿירער פֿון דער באַפֿרײַונגס־באַ־וועגונג כאָסע מאַרטי. אָנהייב 20סטן י״ה זײַנען אין האַוואַנאַ געווען אַן ערך 30 יידישע משפּחות. אין 1904[*] האָבן זיי זיך פֿאַראיניקט אין אָ „יונײַטעד היברו קאָנגרעגיישן", און אין 1906 האָבן זיי געקויפֿט אין גוואַנאַבאַקאָאַ אָ שטיק ערד פֿאַר אָ בית־עולם וואָס פֿונקציאָנירט נאָך איצט.

---

[*] די געניוע דאָטע איז ניט באַווּסט. אויפֿן סמך פֿון געוויסע מאַטעריאַלן דאַרף מען גאָר אָננעמען דאָס יאָר 1906.

אין 1904 באַווײַזן זיך אין קובאַ די ערשטע ספֿרדים. זיי שטאַמען פֿון טערקײַ. זייער צאָל איז בײַ 1907 געווען זייער קלײַן. אין 1910 זײַנען שוין געווען עטלעכע הונדערט ספֿרדים. אין די יאָרן 1910—1913 קומען פֿון מעקסיקע אַ היפּשע צאָל ספֿרדים. די פּאָליטישע אומאָרדענונגען האָבן זיי געבראַכט פֿון מעקסיקע קיין קובאַ. אויך ווערט גרעסער די צאָל ספֿרדים וואָס קומען דירעקט פֿון טערקײַ און פֿון סיריע. אין 1914 האָבן די ספֿרדים געשאַפֿן די אָרגאַניזאַציע „שבֿת אַחים". זי שיידט זיך אונטער פֿון דער פֿריער געשאַפֿענער „יוניײַטעד היברו קאָנגרעגיישן" מיט דעם וואָס זי האָט אויך אין זינען קעגנזײַטיקע הילף, ניט בלויז רעליגיעזע פֿונקציעס. די ספֿרדים זײַנען געווען העכער טויזנט, אַ סך מער אײדער די אַמעריקאַנער אַשכנזים, און זיי האָבן געהאַט אַ מער פֿאַלקישן כאַראַקטער. ס׳רובֿ זײַנען עס געווען מאַטעריעל ניט קיין אײַנגעאָרדנטע עלע־מענטן. זיי זײַנען אויך געווען מער געבונדן מיט דער יידישער טראַדיציע ווי די יידן פֿון אַמעריקע.

ווען מען האָט אין זינען דעם איצטיקן יישובֿ, זײַנען עס נאָר רק פֿאַרהיס־טאָרישע צײַטן. אָבער שוין יעמאָלט האָבן מיר אַזעלכע אָרויסטרעטונגען וואָס פֿאַרמאָגן אַ בולט נאַציאָנאַלן כאַראַקטער. אין נאָוועמבער 1918 האָבן די יידן פֿון קובאַ געגרומען אַן אָנטייל אין אַ זאַמלונג לטובֿת די זעלנערס אין די אַרמייען פֿון די אַלייִרטע; יעמאָלט זײַנען זיי אויך אַרויס ווי אַ באַזונדערע אָפּטיילונג אין דער אַלגעמיינער מאַניפֿעסטאַציע לכּבֿוד דעם וואָפֿן־שטילשטאַנד. אין 1919 האָט מען זיך געוועגדט צום קובאַנער סענאַט, און ער האָט אָנגענומען די שוין דער־מאָנטע רעזאָלוציע וועגן דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע. אין 1920 האָט דער יישובֿ באַדאָנקט די שפּאַנישע רעגירונג, רעפּרעזענטירט דורך אַדמיראַל קאַרנעקאָ, פֿאַר דער הילף לטובֿת ספֿרדישע יידן פֿון פֿראַנקרײַך בעת דער מלחמה. די אַלע אָרויס־טרעטונגען האָט אָנגעפֿירט דוד בליס,[5] אַ געבירטיקער פֿון גראָדנער גובערניע, וואָס האָט יאָרן לאַנג געלעבט אין דרום־אַמעריקע און איז דורך מעקסיקע געקומען קיין קובאַ אין 1913. ער איז געווען אַ מיטגליד פֿון „יוניײַטעד היברו קאָנגרעגיישן", אָבער ער האָט אויך געאַרבעט מיט „שבֿת אַחים", וואָס זי איז יעמאָלט געווען די פֿאַקס־אָרגאַניזאַציע פֿון קובאַ.

ניט געקוקט אויפֿן קאָנטאַקט צווישן די ספֿרדים און די יידן פֿון אַמעריקע, האָבן די ביידע גרופּעס דאָך געלעבט אָפּגעזונדערט. אַזוי ווי מען האָט געשטרעבט צו שאַפֿן אַן אָרגאַניזאַציע וואָס זאָל פֿאַרבינדן ביידע גרופּעס און אויך צו שאַפֿן אַ מין היים פֿאַר יונגע יידן פֿון די פֿאַראײניקטע שטאַטן וואָס זײַנען צײַטווײַליק געווען אין קובאַ, איז אין 1917 אויפֿגעקומען די „יאַנג מען היברו אַסאָסיייישן". זי האָט עקסיסטירט בײַ מיטן 1919, זי האָט אָבער ניט דורכגעפֿירט דאָס וואָס מען האָט זיך געריכט פֿון איר. ווידער אַ מאָל איז דאָ דער הויפּטטויער געווען דוד בליס. מען דאַרף אָננעמען, אַז דאָס האָט בליס אַרײַנגעטראָגן דעם נאַציא־נאַלן עלעמענט אין די אָרויסטרעטונגען פֿון די האָוואַנער יידן. אָבער דאָך זײַנען

[5] געבוירן געוואָרן אין 1872, געשטאָרבן אין האָוואַנע אין 1941.

עס פֿאַרבליבן ספֿאַדישע אַרויסטרעטונגען. באמת אַ נאַציאָנאַלער אַרגאַניזם וואָס ווײַזט זיך אויף דער קובאַנער געזעלשאַפֿטלעכער אַרענע מיט טאַג־טעגלע־כער אַרבעט, וואָס לעבט אַן אייגן קולטור־לעבן, וואָס פֿאַרמאָגט אַ פֿאַרצווײַגטן אַפּאַראַט דערציערישע, געזעלשאַפֿטלעכע און עקאָנאָמישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָט אינסטיטוציעס פֿאַר סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג — זײַנען יידן אין קובאַ גע־וואָרן ערשט יעמאָלט, ווען עס זײַנען אָנגעקומען טויזנטער אימיגראַנטן פֿון מיזרח־אייראָפּע.

זינט 1920—1921 הייבן אָן שטראָמען נײַע אימיגראַנטן: דער עיקר פֿון פּויל̈ן, אַ ביסל אויך פֿון רוסל̈אַנד. געפֿאָרן זײַנען זיי בעצם אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אָבער אַזוי ווי ס׳זײַנען זיי געשטאַנען אין וועג באַגרענעצונגען, האָבן זיי אויס־געקליבן אַן אומוועג — קובאַ. דעם רוב האָט זיך טאַקע אײַנגעגעבן דערנאָך זיך אַרײַנצוקריגן וווהין זיי האָבן געשטרעבט. מען קען אָננעמען, אַז כּמעט אַל̈ע אי־מיגראַנטן וואָס זײַנען געקומען קיין קובאַ אין די יאָרן 1921, 1922 און 1923 האָבן פֿאַרלאָזן דעם אינזל. דער איבערבראָך קומט פֿאַר אין די יאָרן 1923—1924, ווען טויזנטער יידן בלײַבן דאָ זיצן, ווען קובאַ ווערט זייער נײַע היים. פֿון יעמאָלט אָן קומט אויף די פֿראָבל̈עם קובאַ פֿאַר די אַמעריקאַנער יידן.

עס זײַנען געווען אין קובאַ הונדערטער אימיגראַנטן, וואָס דאָס לשון פֿון ל̈אַנד האָבן זיי ניט געקענט, וואָס קיין מיטל̈ען צו ל̈עבן האָבן זיי ניט געהאַט, וואָס קיין אַרבעט האָבן זיי ניט געקענט קריגן. די „יוניטעד היברו קאָנגרעגיישן" האָט ניט געהאַט דעם געהעריקן אַפּאַראַט, ניט די געניטשאַפֿט און ניט די מיטל̈ען אויף צו העל̈פֿן. די פֿרויען־אָרגאַניזאַציע, די „עזרה־סאָסיעטי" (אויפֿגעקומען אין 1917), איז אויך ניט געווען מסוגל̈ צו דער אויפֿגאַבע פֿון העל̈פֿן אָנז גרויסער אימיגראַנטן־מאַסע. האָט די „יוניטעד היברו קאָנגרעגיישן" פֿריער פֿון אַל̈ץ גע־שאַפֿן פֿון אירע אייגענע מיטגל̈ידער, אין נאָוועמבער 1921, אָן אָרגאַניזאַציע „צענטראַ מאַקאַבעאָ" מיטן ציל̈ צו קענען על־פּי די סטאַטוטן העל̈פֿן אימיגראַנטן. כדי צו האָבן מיטל̈ען, האָט מען אָרויפֿגעלייגט אויף די מיטגלידער אַ פֿריוויליקן שטײַער. נאָר די נויט איז געווען גרויס, און וויפֿל̈ די מיטגלידער פֿון „יוניטעד היברו קאָנגרעגיישן" וואָלטן ניט געגעבן, זײַנען זיי ניט געווען בכוח צונויפֿצו־נעמען די נייטיקע סומעס. הייבט מען אָן זינט 1921 זיך צו וועגדן קיין אַמעריקע צום היאָס און דושאַינט מיט בקשות וועגן העל̈פֿן די אימיגראַנטן אין קובאַ. מיר וועלן דאָ ניט אַרײַנגיין אין אַלע פּרטים פֿון דער הילפֿסאַרבעט פֿון די אַמעריקאַ־נער אָרגאַניזאַציעס פֿאַר די אימיגראַנטן. מיר וועלן בלויז זיך אָפּשטעל̈ן אויף די וויכטיקסטע עטאַפּן אין דעם פּראָצעס וואָס האָט געפֿירט צו אַ פֿאַרזיכדיקן יישוב אין קובאַ.

3. „די אַמעריקאַנער אינטערווענץ"

אין די לעצטע חדשים פֿון 1921 הייבן אָן די יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אָר־גאַניזאַציעס פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן צו לייגן אָכט אויף דער פּראָבל̈עם קובאַ. עס דערגייען די ידיעות וועגן מאַסן אימיגראַנטן וואָס נייטיקן זיך אין הילף. ביז זומער 1924 איז די אונטערשטיצונג מצד אַמעריקע ניט געווען רע־

גוליער. דער דזשאָינט שיקט געלט קיין האָוואַנאַ צו דער „יונייטעד היברו קאָנג־רעגיישן", און הגם די סומעס זיינען היפשלעכע און זיי ווערן געשיקט סיסטע־מאטיש (אין 1922 יעדן חודש), האָט אָבער אָזא פּאָרעם אונטערשטיצן נאָך ניט אָנגעריכט דעם ייִשובֿ ווי אַ יישוב: עס איז געווען אַ מיטל צו פּאָרגרינגערן דעם מצבֿ פון אימיגראַנטן וואָס זיינען צייטווייליק אויפן אינדזל.

אין פּריינג צי אין זומער 1924 הייבט זיך אָן די סיסטעמאַטישע און ציל־באַווּסטע אינטערוועניע מצד אַמעריקאַנער יידישע געזעלשאַפּטלעכע אָרגאַניזאַ־ציעס אין אינאַרדעמען דעם יידישן יישובֿ פון קובאַ. עס איז יעמאָלט שוין קלאָר געווארן, אז אַ גרויסער טייל אימיגראַנטן וואָס זיינען געקומען קיין קובאַ ווילן שוין דאָרטן פּאַרבלייבן להשתקע, אז אין קובאַ וועט ווערן אַ יידישער קיבוץ. פּריער דער „נעשאַנאַל קאָונסיל אָוו דזשוויש ווימען" און דער היאַס, און נאָך דעם דער דזשאָינט האָבן פּאַרשטאַנען, אַז עס איז צוגעקומען אַ נייער עלע־מענט אין דער קובאַנער פּראָבלעם, און זיי האָבן זיך געשטעלט פּאָר אַ ציל צו העלפֿן יידן אין קובאַ זיך אינווארצלען דאָרט, אַז פון אַ צופעליקן מיקלט זאָל קובאַ ווערן אַ נייער יידישער יישובֿ.

די דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס האָבן געשאַפֿן אַ „דזשוויש קאָמיטי פּאָר קיובאַ".[6] דער קאָמיטעט איז געווען אין ניו־יאָרק, און אין האָוואַנאַ זיינען אַרבעט־אַפּאַראַט; דער האָוואַנער אָפּצווייג פון קאָמיטעט האָט פון אַפּריל 1924 ביז 1926 געאַרבעט זעלבשטענדיק, נאָך דעם האָט ער זיך צונויפֿגעגאָסן מיט „צענטראַ איזראַעליטאַ דע קובאַ",[7] אַן אָרגאַניזאַציע וואָס איז אויפֿגעקומען לויט דער איני־ציאַטיוו פון די אימיגראַנטן און וואָס איז געווארן מיט דער צייט איינער פון די הויפּטאָרגאַנען פון די קובאַנער יידן, ריכטיקער פון די מיזרח־איראָפּעישע יידן. אָבער אָפּילו נאָכן פּאַראייניקן זיך מיט דער קובאַנער אָרגאַניזאַציע האָט די „דזשוויש קאָמיטי פּאָר קיובאַ" אין האָוואַנאַ אויפֿגעהיט איר אויטאָנאָמיע און האָט אויך וויטער געקראָגן אָנווייזונגען פון ניו־יאָרק. אָבער די טעטיקייט איז שוין געגאַנגען אונטערן שילד פון יידישן צענטער, און ווען דער קאָמיטעט האָט זיך ליקווידירט אין 1927, האָט ער איבערגעגעבן זיין גאַנצן אינווענטאַר דער האָוואַנער אָרגאַניזאַציע. פון יעמאָלט אָן איז דער יידישער צענטער דער אָרטי־קער פּאָרשטייער פון דעם ניו־יאָרקער קאָמיטעט פּאָר קובאַנער יידן. דער ניו־יאָרקער קאָמיטעט האָט זיך ליקווידירט אין 1929, אָבער ביז 1932 האָט דער יידישער צענטער נאָך געקראָגן מאַטעריעלע אונטערשטיצונג פון ניו־יאָרק.

עס איז ניט גרינג צונויפֿצורעכענען די אַלע סומעס וואָס מען האָט פון די פּאַראייניקטע שטאַטן אָריבערגעשיקט קיין קובאַ. ווען מען האָט אין זינען אויך די געלטן פון היאַס און פון דזשאָינט איידער עס האָט זיך געשאַפֿן די „דזשוויש קאָמיטי פּאָר קיובאַ", די סומעס וואָס דער קאָמיטעט האָט אָריינבאַקומען פון „נעשאַ־

[6] מען האָט דעם קאָמיטעט געווייגטלעך געפרוֿפן מיטן ענגלישן נאָמען.

[7] מען האָט דעם קאָמיטעט געווייגטלעך געפרוֿפן מיטן שפּאַנישן נאָמען. דאָס איז דער יידישער צענטער וואָס מיר האָבן שוין דערמאָנט.

נאָל קאָונסיל אָוו דזשוויש דזשוניאָרז" פֿאַר אַ קינדערהיים און פֿאַר אַ היים פֿאַר עלטערע פֿרויען, און האָבנדיק אין זינען די גאַנצע צייט פֿון סוף 1921 ביז אָק־טאָבער 1932, וועלן מען האָט אויפֿגעהערט צו פֿירן דעם יישוב אין קובאַ פֿאַרן ענטל, — באַקומט זיך, אַז דער קובאַנער עקספּערימענט האָט געקאָסט די אַמע־ריקאַנער יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס אַ קנימא־לן פֿון $300,000

וועלן מען נעמט אין באַטראַכט, אַז בלויז במשך 1942 האָט דער דזשאָינט איבערגעגעבן דעם „דזשאָינט רעליף קאָמיטי" אין האַוואַנאַ — $193,121.96 (אין 1943 איז די סומע געווען קלענער — $139,934.53),[8] קען זיך אויסדוכטן, אַז אַ הוצאה פֿון $300,000 במשך פֿון עלף יאָר צייט איז ניט קיין גוואַלדיק גרויסע. אָבער לאָמיר דאָס גוט פֿאַרשטיין. בעת דער וויזע גרעסטער טייל פֿון דער גרוי־סער סומע וואָס מען האָט אויסגעגעבן אין 1942 פֿאַר קובאַ איז אַוועק אויף יחי־דים־הילף (אונטערשטיצונג און געצאָלט פֿאַרן אויסהאַלטן אין טיסקאָרניע די פּאַסאַזשירן פֿון די שיפֿן „סאַן־טאָמע" און „גינעא") — זיינען דאָך די דרײַ מאָל הונדערט טויזנט דאָלאָר אין דער תקופֿה 1921—1932 אַוועק פֿאַר די קאָלעק־טיוע באַדערפֿענישן פֿון די יידישע אימיגראַנטן אין קובאַ. די מענטשן וואָס האָבן געקראָגן די אונטערשטיצונג פֿון דזשאָינט אין 1942 זיינען שוין אַוועקגע־פֿאָרן פֿון קובאַ אַדער האָלטן אין אַוועקפֿאָרן; די וואָס לטובֿת זיי האָט מען אויס־געגעבן די באַשיידענערע סומע פֿון $300,000 זיינען פֿאַרבליבן תושבֿים פֿון קובאַ. נאָך מער — דאָס איז דער רוקנביין פֿון דעם גאַנצן איצטיקן קיבוץ. בכן, לאָזט זיך די גרייס פֿון אויפֿטו ניט מעסטן בלויז מיט דער סומע וואָס מען האָט אויס־געגעבן.

דער יידישער קאָמיטעט פֿאַר קובאַ האָט זיך געהאַט געשטעלט דעם ציל צו פֿאַרבעסערן דעם מצב פֿון די אימיגראַנטן ווי אַ קאָלעקטיוו, מאָכן פֿון זיי קובאַ־נער תושבֿים, און דורך דעם שאַפֿן אין קובאַ אַ יידישן קיבוץ, אַיינעם פֿון די קאָנצענטרירטערע פֿאַר יידן אויפֿן מערבֿדיקן האָלבקיגלעך. אָלץ וואָס האָט געהאָלפֿן דעם יישוב אײַנפֿעסטיקן זיך איז געווארן געשטיצט פֿון דעם קאָמיטעט פֿאַר קובאַ. דאָס שאַפֿן די יידישע קהילה, די יידישע שול, פֿאַרשיידענע קולטורעלע, רעליגיעזע און געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס, דאָס העלפֿן די אימיגראַנטן ווערן עקאָנאָמיש זעלבשטענדיקע בירגערס, די זאָרג וועגן די סאַניטאַר־היגיע־נישע באַדינגונגען פֿון זייער לעבן, — דאָס אַלץ האָט זיך אָפּגעשפיגלט אין דער טעטיקייט פֿון דער „דזשויש קאָמיטי פֿאַר קיובאַ".

וועלן מען באַטראַכט רעטראָספּעקטיוו איר טעטיקייט, זעט מען אײַן די רע־זולטאַטן דערפֿון. פֿון איין זייט האָבן די האָוואַנער יידן געקענט פֿאַרגיכערטער־הייט דורכשפּאַנען זייער אַנטוויקלונג־וועג, ווייל אַ דאָנק שטיץ פֿון דרויסן, אַ דאָנק דער געניטשאַפֿט פֿון יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, האָט מען געקענט אַריבערשפּרינגען אַ רײַ שטאַפֿלען וואָס וואָלטן געווען אומפֿאַרמיידלעך, אויב קיין הילף און אָנווײַז מן הצד וואָלט ניט געווען געקומען. פֿון דער צווייטער זייט האָט דאָס אַריבערטראָגן פּראַקטיק פֿון דרויסן ניט געקאָנט פֿאַרבײַטן די אָר־

[8] *The Rescue of Stricken Jews in a World War*, American Jewish Joint Distribution Committee, New York.

גאַנישע אַנטוויקלונג, און דעריבער איז דער פֿאַרגיכערטער וועג דאָך געווען פֿאַרדרייט מיט אָפּניגן וואָס האָבן זיך געקענט אויסגלייכן נאָר צו ביסלעך.

מיר וועלן עס אילוסטרירן מיט פֿאַקטן. נאָר א דאַנק דער הילף מצד אַמעריקע האָבן ייִדן אין האָוואַנאַ געקענט בײַם סאָמע אַנהייב פֿאַרמאָגן אַזאַ צעוויגטע צענטראַלע אַרגאַניזאַציע ווי דער ייִדישער צענטער, געבויט לויטן מוסטער פֿון די שפּאַנישע לאַנדסמאַנשאַפֿטן (צענטראַ גאַיגאַ, צענטראַ קאַסטעיאַנאַ א״א), וואָס האָבן הינטער זיך א לאַנגע געשיכטע און וואָס שטיצן זיך אויף פֿיל־צאָליקע גרופּעס מאַטעריע׳ל גוט אינגעאָרדנטע לאַנדסלײַט. נאָר א דאַנק כסדר־דיקער הילף פֿון אַמעריקע האָבן ייִדן אין האָוואַנאַ נאָך אין 1924 און 1925 געקענט האָבן אייגענע אינסטיטוציעס פֿאַר מעדיצינישער הילף, א גמילות־חסדים־קאַסע און אַפֿילו א געאיניקטע פֿאַרטרעטערשאַפֿט אין אַלע באַצירונגען כּלפּי חוץ: מיט מלוכה־אינסטיטוציעס, מיט קאָנסולאַטן און ספּעציעל טאָקע מיט די אַמטן וואָס האָבן די השגחה איבער אימיגראַנטן.

אין דער אמתן האָבן זיך אָבער אַט די דרויסנדיקע פֿאַרמען געפֿאַסט פֿאַר א יישוב וואָס שטייט אויף די אייגענע פֿיס און ניט עפּעס אויף קוליעס. דאָ זענען זיי געווען אַזוי ווי א פֿראָק וואָס מען טוט אָן אויף א קינד. ווי נאָר אַמעריקע האָט פֿאַרקלענערט די אונטערשטיצונג האָבן זיך די אַרגאַניזיר־פֿאַרמען פֿון ייִדישן צענטער אַרויסגעווויזן פֿאַר קינסטלעכע און ניט נאָך די יאָרן נאָך; האָט זיך אָנגעהויבן א סעריע קריזיסן, וואָס בלויז אין די לעצטע יאָרן האָט מען זיך פֿון זיי געקענט אַרויסדראַפֿען. א סך פֿונקציעס פֿון ייִדישן צענטער (ווי מעדיצי־נישע הילף, גמילות־חסדים־קאַסע) זענען אָפּגעשטאָרבן, און ערשט שפּעטער פֿון דאָס נײַ אויפֿגעקומען אין אַן אַנדער גילגול.

נאָר עס איז געווען נאָך א וויכטיקער מאָמענט: די צענטראַלע אַרגאַניזאַציע וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן מיט דער הילף פֿון דרויסן און וואָס האָט געבראַכט אַזוי פֿיל נוצן די קובאַנער ייִדן, איז ניט באַטראַכט געוואָרן ווי אַן אייגן קינד, וואָס מען טראָגט פֿאַר דעם דאָס אַחריות. מען האָט גיכער געקוקט אויף איר ווי אויף א דרויסנדיקער מאַכט, וואָס מען איז נוטה צו זײַן צו איר אין אָפּאָזיציע. נאָר א קליינע גרופּע האָט זיך געפֿילט באמת געבונדן מיט דער צענטראַלער אַרגאַניזאַציע; צום גליק איז די גרופּע געוואָקסן מיט דער צײַט. וועט מען האָט דאָס אין זינען, קען מען פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס עס איז שטאַרק געפֿאַלן די צאָל מיטגלידער אין ייִדישן צענטער, וועט איר מעדיצינישער אָפּטייל האָט אויפֿגעהערט צו פֿונקציאָנירן אַדער וועט דאָס זײַן א מיטגליד האָט אויפֿגעהערט געבן פֿאַקטיש כּמעט אומזיסטע בילדונג פֿאַר די קינדער אין דער שול פֿון ייִדישן צענטער. מיט דעם דערקלערט זיך אויך דאָס אויפֿקומען פֿון פּאַראַלעלע אַרגאַניזאַציעס מיט פֿונקציעס וואָס זײַנען פֿריער געווען א טייל פֿון דער אַרבעט פֿון ייִדישן צענטער אַדער וואָס זײַנען אַרײַנגעגאַנגען טעאַרעטיש אין דער קאָמפּעטענץ פֿון דער צענטראַלער אַרגאַניזאַציע (אַזוי איז אויפֿגעקומען א פֿרויען־פֿאַרײַן, אַן אַנטיטובערקולאָז־קאָמיטעט).

אַן אַנדער אומדירעקטע השפּעה פֿון דער אַמעריקאַנער אינטערוועניץ האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם, וואָס עס האָט זיך געשאַפֿן א מאָדנער צוגאַנג צו גע־

זעלשאַפטלעכע הצטרכותן פון דעם יישובֿ. די יידישע האַוואַנאַ איז ניט געווען צוגעווויזענט אַליין צו באַפרידיקן אייגענע באַדערפֿענישן, מען האָט זיך פֿאַרלאָזט אויפֿן רײַכן אַמעריקאַנער פֿעטער. נאָך מער: אַפֿילו אין די קריטישע מאָמענטן, ווען מען האָט געדאַרפֿט אַרויסטרעטן צו פֿאַרטיידיקן יידישע אינטערעסן, ווען מען האָט געדאַרפֿט פֿירן אונטערהאַנדלונגען מיט דער רעגירונג, האָט מען זיך אויך געשטיצט אויף אינטערוועזן פון דרויסן און זיך ניט פֿאַרלאָזט אויף די אייגענע כוחות. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס וואָלט געווען אַנדערש, אויב די יידישע האַוואַנאַ וואָלט פֿון אַנהייב אַן געהאַט אייגענע אינטעלעקטועלע כוחות וואָס קענען טאַקע שפּילן אַ פֿירנדיקע ראָלע. אָבער עס זײַנען ניט געווען בנימצא אַזעלכע כוחות, און דאָס איז ווידער אַ סיבה, למאי די אַמעריקאַנער אַרגאַניזאַציעס האָבן אינטערוועניךט אין אינעווייניקסטע קובאַנער ענינים.

פֿאַרט האָט די אַמעריקאַנער אינטערוועזן געגעבן די קובאַנער יידן אַ פֿאַרשטעלונג, ווי אַזוי עס דאַרף אויסזען אַ נאָרמאַל אַנטוויקלטע יידישע קהילה. און ווען די יידישע פֿאַזיציעס אין קובאַ האָבן זיך געשטאַרקט, ווען די אימיגראַנטן האָבן געקראָגן מער פֿרײַע צײַט זיך אָפּצוגעבן מיט געזעלשאַפֿטלעכקייט, — איז די פֿאַרשטעלונג ווערן עס דאַרף זײַן געווארן דער ציל. אַזוי אַרום האָט די אַמעריקאַנער אינטערוועזן געהאַט אַ דערציִערישע ווירקונג. הגם מיט איבערריסן און מיט אָפּווײַכן אין אַ זײַט, האָט זיך דאָך ניט אָפּגעשטעלט דער גאַנג פֿון אײַנפֿעסטיקן זיך און אַרגאַניזירן זיך, וואָס די אַמעריקאַנער אינטערוועזן האָבן אַנגעמערקט פֿון סאָמע אַנהייב. און סוף־כּל־סוף איז מען פֿאַרט געוואָרן אַן אייגנאַרטיקער נאַציאַנאַלער קאָלעקטיוו וואָס שטייט מיט ביידע פֿיס אויפֿן נײַעם באָדן און וואָס טראָגט אַרײַן אַ ספּעציפֿישן קובאַנישׂ־יידישן אַקאָרד אין דעם אַלגעמיינעם קובאַנער ניגון. אמת, עס איז איצט שווער אויסצוטיילן, ווו איז געווען די אַמעריקאַנער השפּעה און וואָס איז געווען דער אייגענער אויפֿטו פֿון דעם קיבוץ אין קובאַ. קיין צד האָט זיך ניט געפֿירט על־פּי היסטאָרישׂ־פֿילאָסאָפֿישע שיטות, מען האָט געארבעט עמפּיריש. אפֿשר איז דאָס ריכטיקסטע צו זאָגן: דאָ האָבן מיר דעם זעלביקן היסטאָרישן פּראָצעס וואָס האָט געשטויסן יידן, אין אַלע לענדער און במשך פֿון טויזנטער יאָרן, צו אַרגאַניזירן זיך און צו באַפֿרידיקן אויטאָנאָמ די נאַציאַנאַל־פּאָליטישע און סאָציאַל־פּאָליטישע באַדערפֿענישן. דאָס פֿאַרשן אַזאַ יונגן קיבוץ ווי אין קובאַ גיט די מיגלעכקייט צו דערזען, ווי מען וואָלט עס דעמאָנסטרירט בײַ אַ לאַבאָראַטאָרישן עקספּערימענט, די אומאויסשפּעקלעכע ענערגיע און דעם ווילן צום נאַציאַנאַלן קיום בײַ יידן.

4. די יידישע אַרגאַניזאַציעס[9]

די פֿאַרשטייערס פֿון די אַמעריקאַנער יידישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געארבעט אין קובאַ, האָבן אַלע געהאַלטן, אַז דאָס אַנפֿירן דאָס לעבן פֿון דעם נײַעם יישובֿ דאַרף אַריבערגיין אין די הענט פֿון די אימיגראַנטן פֿון מיזרח־

[9] וועגן די אַרגאַניזאַציעס פֿון די ספֿרדים און די אַמעריקאַנער יידן האָבן מיר שוין געארעדט פֿרי֫ער, אין קאַפּיטל 2.

אייראָפּע. און אָט די אימיגראַנטן האָבן ניט געוואָרט, מען זאָל זיי פֿאַרבעטן, זיי האָבן זיך גלײַך געזוכט אַרבעט. דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן אין דער ייִדישער האָוואַנאַ. די ערשטע פֿרוווען האָבן זיי געמאַכט באַלד אין די סאָמע ערשטע יאָרן.

עס איז טשיקאַווע, וואָס מען האָט אָנגעהויבן פֿון באַפֿרידיקן די באַדערפֿענישן אין קולטור און בילדונג. פֿאַרשטעלונגען פֿון ליבהאָבערס און לעקציעס אויף ליטעראַרישע און פּאָליטישע טעמעס — דאָס איז געווען דער בראשית פֿון דער גרעזלשאַפֿטלעכער אַרבעט, ווי נאָר קאַנטיקערע גרופּעס ייִדן פֿון מיזרח־אייראָפּע האָבן אָנגעהויבן זיך צו באַזעצן אויפֿן אינדזל. לעקציעס זײַנען אַ פּשוטע־רע אונטערנעמונג ווי ליבהאָבער־פֿאַרשטעלונגען, זײַנען זיי טאָקע געווען נאָך פֿאַר די פֿאַרשטעלונגען. אַזוי ווי די אַקטיוסטע צווישן דער ייִדישער אינטעליגענץ אין קובאַ האָבן שוואָך געקענט ייִדיש, זײַנען די ערשטע אַרויסטריטן געווען אויף רוסיש. אָבער די השפּעה פֿון עולם האָט זיך גיך אַרויסגעוויזן אין דעם וואָס מען איז אַריבער אויף ייִדיש.

אַזוי ווי דער דאָמינירנדיקער שטראָם איז געווען דער קולטורעלער און אויפֿקלערערישער, האָט טאָקע די ערשטע מאָסן־אַרגאַניזאַציע וואָס איז אויפֿגע־קומען אין 1924 געהייסן „ייִדישער קולטור־צענטער". ערשט אַ ביסל שפּעטער איז פֿון דעם געוואָרן פּשוט — „ייִדישער צענטער" און אויף שפּאַניש „צענטראַ עבריאַ", און אָט אַזוי געדענקען דעם נאָמען די אַלטע תושבֿים. דער ייִדישער צענטער האָט אַרומגענומען אַלע אַקטיוע עלעמענטן צווישן די אימיגראַנטן. אי־בערׂ שפּראַך האָבן די ספּרדישע ייִדן ניט געקענט צושטיין צום צענטער. פֿון די אַמעריקאַנער ייִדן האָבן געהאָט צו אים אַ שײַכות בלויז יחידים, ס׳רובֿ אַמערי־קאַנער האָבן זיך געהאַלטן אין אַ זײַט. חוץ אַלע אַנדערע מאָטיוון, האָט זיי צוריק־געהאַלטן דער ראַדיקאַלער פּאָליטישער אײַנשטעל פֿון טייל פֿירערס אין ייִדישן צענטער. דאָס לעצטע האָט אַגב געפֿירט צו אַ שפּאַלטונג אין צענטער; די ראַדי־קאַל געשטימטע האָבן געשאַפֿן דעם „קולטור־פֿאַראיין" (1926), די מער מעסיקע האָבן אין 1925 אַרגאַניזירט דעם „צענטראַ איזראַעליטאַ דע קובאַ", וואָס אויף ייִדיש האָט מען אים ווײַטער גערופֿן „ייִדישער צענטער" און וואָס עקסיסטירט עד היום.

די רעגירונג האָט געשלאָסן דעם „קולטור־פֿאַראיין" אין 1931, ווײַל מען האָט אים באַשולדיקט אין קאָמוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע. צוויי יאָר שפּעטער, אין יאָנואַר 1933, האָט מען געפֿרוווט באַנײַען דעם געשלאָסענעם „קולטור־פֿאַראיין" אונטערן נאָמען „ייִדישער ספּאָרטקלוב", נאָר צוויי חדשים שפּעטער, אין מאַרץ 1933, האָט די רעגירונג געשלאָסן אויך די נײַע אַרגאַניזאַציע. ערשט נאָך דער רעוואָלוציע וואָס האָט אַראָפּגעוואָרפֿן דעם פּרעזידענט מאָטשאַדאָ איז געקומען דער המשך פֿאַרן „קולטור־פֿאַראיין" אין פֿאָרעם פֿון דער „ייִדישער געזעלשאַפֿט פֿאַר קונסט און קולטור".[10]

די באַצוונגען צווישן דעם ייִדישן צענטער און די דערמאָנטע פֿאַראיינען זײַנען ניט געווען קיין פֿרײַנדלעכע. פֿאַר יענע איז דער ייִדישער צענטער געווען

[10] אַרגאַניזירט אין מײַ 1934.

„קלייבירגערלעך" און אַ מאָל פשוט „רעאַקציאָנער", און קעגן אַזאַ אַרגאַניזאַציע דאַרף מען דאָך קעמפֿן אויף לעבן און טויט. דעם יידישן צענטער ווידער זײַנען געווען פֿרעמד די פּאָליטישע כוונות פֿון די לינקע פֿאַראייניען און זייער אופֿן קעמפֿן פֿאַר זייערע אידעעס, ספּעציעל די אַנטירעליגיעזע פּראָפּאַגאַנדע וואָס איז באַשטאַנען אין אויסלאַכן אַלע הייליקע טראַדיציעס (למשל, דאָס אײַנאַרדענען אום יום־כּיפּור אַ לצים־כאָר אָדער לצעוואָטע פֿאַרשטעלונגען). און דאָך האָבן זיך קיין מאָל ניט איבערגעריסן די באַציונגען צווישן די אַרגאַניזאַציעס, און בײַ געווײַסע נײַע אונטערנעמונגען איז מען זיך צונויפֿגעקומען אומאָפּהענגיק פֿון לאַגער. אַזוי למשל שטאַמט די איניציאַטיוו צו שאַפֿן דעם קאָמיטעט צו באַקעמפֿן טובערקולאָז און צו זאָרגן וועגן גײַסטיק קראַנקע פֿון דעם יידישן צענטער (אין די יאָרן 1927—1928), אָבער צווישן זײַנע גרינדערס איז אויך פֿאַראַן דער „קולטור־פֿאַראײַן".

גאָר אַנדערש זײַנען געווען די באַציונגען אין דער צווייטער העלפֿט 30ער יאָרן, ווען צו דער „געזעלשאַפֿט פֿאַר קונסט און קולטור" איז דערגאַנגען דער לאָזונג פֿון פֿאָלקספֿראָנט. אין 1937 האָט די „געזעלשאַפֿט פֿאַר קונסט און קולטור" פֿאַרבעטן דעם יידישן צענטער צו דער פֿײַערונג פֿון איר דרײַאָריקן יובילי. די פֿירערס פֿון דער געזעלשאַפֿט האָבן אָנגעהויבן דרוקן אַרטיקלען וואָס האָבן גערופֿן צו אַחדות און צום פֿאַראײניקן ביידע אַרגאַניזאַציעס. אין אָט די אַרטיקלען רופֿט מען אָן דעם יידישן צענטער — „די איינציקע צענטראַלע יידישע אַרגאַניזאַציע פֿון האָוואַנאַ". אין אָן אויפֿרוף פֿון 1938 צו דער יידישער באָפֿעלקערונג פֿון האָוואַנאַ, וואָס אַלע אַרגאַניזאַציעס האָבן אים אונטערגעשריבן, און צווישן זיי אויך די „געזעלשאַפֿט פֿאַר קונסט און קולטור", ווערט געזאָגט, אַז דער יידישער צענטער איז דער העכסטער רעפּרעזענטאַטיוואָר אַרגאָן פֿון דער יידישער באָפֿעלקערונג אין קובאַ. לסוף, אין דעצעמבער 1938, האָט די געזעלשאַפֿט זיך געוועגדט צום יידישן צענטער מיטן אָנבאָט, מען זאָל זי אַרײַננעמען ווי אָן אַרגאַניזאַציע אין דעם צענטער. אויף אָן אַלגעמיינער פֿאַרזאַמלונג פֿון מיטגלידער פֿון צענטער האָט מען באַשלאָסן, אַז מען נעמט אַרײַן אין יידישן צענטער די מיטגלידער פֿון אויך פֿון דער „געזעלשאַפֿט פֿאַר קונסט און קולטור", אָבער מען נעמט אַרײַן יעדן יחיד באָזונדער. האָט יעמאָלט די „געזעלשאַפֿט פֿאַר קונסט און קולטור" אַראָפּגענומען איר פֿאָרשלאָג און גערופֿן אירע מיטגלידער אײַנציקווײַז אַרײַנצוטרעטן אין יידישן צענטער. אויף אַזאַ אופֿן איז פֿאַקטיש געקומען צו אַ פֿאַראײניקונג פֿון די ביידע אַרגאַניזאַציעס, הגם פֿאַרמעל האָט די געזעלשאַפֿט אויך ווײַטער ניט אויפֿגעהערט צו עקסיסטירן. דער סאָוועטיש־דײַטשישער פּאַקט פֿון אויגוסט 1939 האָט גוואַלדיק פֿאַרשאַרפֿט די באַציונגען צווישן ניט־קאָמוניסטן און קאָמוניסטן אין דעם יידישן צענטער. ווען עס איז 1940 אויפֿגעקומען די ספּנה, אַז די קאָמוניסטן וועלן פֿאַרכאַפּן דעם יידישן צענטער, האָבן די אַלטע מיטגלידער זיך מאָביליזירט און פֿאַרבאַלאָקירט דעם קאָמוניסטישן צעטל קאַנדידאַטן אין דער פֿאַרוואַלטונג. אין 1940, נאָך אַ סך אַנדערע קאָנפֿליקטן, זײַנען די מיטגלידער פֿון דער „געזעלשאַפֿט פֿאַר קונסט און קולטור" אַוועק פֿון יידישן

צענטער און האָבן געשאַפֿן אַ קאָנקורירנדיקן „ייִדישן פֿאָלקסצענטער" וואָס עק־סיסטירט ביז איצט.

וועג די „דזשוינט קאָמיטי פֿאָר קיובאַ" האָט זיך 1926 צוגעפֿגעגאָסן מיט דעם ייִדישן צענטער, איז אייגער פֿון די תנאָים בײַם אָפּמאַך געווען, אַז אַלע ייִדישע אַרגאַניזאַציעס דאַרפֿן זיך קאָנצענטרירן אַרום דעם ייִדישן צענטער. כּדי אויסצומײַדן די צעשפּליטערונג פֿון כּוחות און פֿאַראַלעליזם אין דער אַרבעט, האָט מען געוואָלט, אַז דער ייִדישער צענטער זאָל איבערנעמען ממש אַלע פֿונק־ציעס אין דעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פֿון דער ייִדישער האָוואַנאַ. אַזוי ווי די „קאָמיטי" האָט געגעבן דאָס געלט און עס איז שווער געווען צו קריגן אַנדערע רעגולערע הכנסות, האָט דאָס קאָנצענטרירן די גאַנצע ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכ־קייט אין דעם ייִדישן צענטער געהאָט געוויסע שאַנסן דורכצופֿירט צו ווערן. אָבער פֿון אײַן זײַט איז דערבײַ געווען אַ פּראָבלעם עדת ישׂראל, אַ רעליגיעזע גרופּע וואָס האָט עקסיסטירט זינט 1925, און פֿון דער אַנדערער זײַט — די ציוניסטן.

דער רעליגיעזער עלעמענט איז אין קובאַ זייער שוואַך. די יוגנט וואָס איז געקומען אַהין פֿון די קליינע שטעטלעך פֿון פּוילן און רוסלאַנד איז געווען פֿאַר־כאַפּט פֿון רעוואָלוציע־שטורעם און האָט אין די יונגע יאָרן דורכגעמאַכט די ערשטע וועלט־מלחמה — זי האָט ניט געבענקט נאָך קיין רעליגיעז לעבן. דער ראַדיקאַל געשטימטער טייל איז געווען נוטה צו אַטעיזם. דער סאָציאַלער אויפֿ־שטייג, צו וועלכן זי האָט געשטרעבט, איז בײַ איר געווען פֿאַרבונדן מיט באַ־פֿרײַען זיך פֿון טראַדיציע. דער עלטערער דור וואָס איז געקומען קיין קובאַ האָט זיך געהאַלטן פֿיל־וויניק בײַם אַלטן שטייגער, אָבער ער האָט גאָרניט געוואָלט דווקא אויפֿהיטן אַלע פּיטשעווקעס און אָפּהיטן אַלע חומרות. און אויב מען וואָלט עס אַפּיקו געוואָלט, וואָלט מען ניט געקענט. עס זײַנען געווען וויניק רבנים, עס זײַנען ניט געווען קיין לומדים וואָס זאָלן מדריך זײַן. האָט זיך אײַנגעשטעלט אַ געוויסער מינימום ייִדישקייט: מילה, בר־מיצווה, חתונה און קבֿורה אויפֿן ייִדישן שטייגער, דאָס גיין אין שול אַרײַן אין די ימים־נוראים און אַ מאָל אויך אין אַן אַנדער יום־טובֿ, דאָס אָפּהיטן יזכור און יאָרצײַט. דאָס איז כּמעט אַלץ וואָס מען האָט געקענט מערקן בײַם רובֿ מיטגלידער פֿון ייִדישן צענטער.

אין אַזאַ סביבֿה קריגט אַ ספּעציעלן באַטײַט אַ גרופּע פֿרומע ייִדן וואָס טייל זיך אָפּ פֿון די אַנדערע און, הגם זיי פֿראַוועט שבת פֿאָר זיך, ווילן זיי, אַז אי דער שבת אי די וואָך זאָלן זיך בײַ ייִדן פֿירן לויט זייער שטייגער. דאָ גייט ניט אין דעם, צי „עדת ישׂראל"[11] האָט דערגרייכט דעם ציל וואָס זי האָט זיך געשטעלט. על־כּל־פּנים איז קלאָר, אַז אירע צילן זײַנען ניט צוגעפֿגעפּאַלן מיט די צילן פֿון ייִדישן צענטער. דעריבער איז זייער מאָדנע, וואָס דער ייִדישער

[11] אין 1929 האָט פֿון „עדת ישׂראל" זיך אָפּגעשפּאַלטן אַ גרופּע מיטגלידער וואָס זײַנען געווען אומצופֿרידן מיטן באַזײַטיקן דעם רבֿ צבי קאַפּלאַן, און זיי האָבן געשאַפֿן די „כּנסת ישׂראל". אין די 40ער יאָרן, נאָך דער נײַסטער אימיגראַציע־כוואַליע, זײַנען אויפֿגעקומען די אָרגאַניזאַציעס: „מחזיקי תורה" און „עץ חיים".

צענטער האָט אין 1926 געפֿרוווט אַרײַנצונעמען „עדת ישׂראל" ווי אַ באַזונדערע רעליגיעזע סעקציע. מען האָט אָפֿילו געהאַט צונויפֿגעשטעלט אַ פֿאַרמעלן אַפּ־מאַך צווישן „עדת ישׂראל" און דעם יִידישן צענטער. דער אָפּמאַך איז קיין מאָל ניט דורכגעפֿירט געוואָרן, און די צדדים זײַנען זיך צעגאַנגען איבער מאָטיוון וואָס זײַנען אונדז פֿאַרבליבן אומבאַקאַנט. נאָר אויב אָפֿילו מען וואָלט יאָ זיך צו־נויפֿגעקומען, וואָלט מען אַ פּנים זיך געדאַרפֿט צעגיין, וואָרעם ווײַנען אונטער איין דאַך וואָלט געווען שווער פֿאַר צוויי אַזעלכע אין גאַנצן אַנדערע אַרגאַניזאַציעס.

די אונטערהאַנדלונגען מיט די ציוניסטן זײַנען אַוועק אַ סך ווײַטער. ציו־ניסטן אין קובאַ זײַנען צוגעטראָטן צו פֿאַרטיישער אַרבעט אין דער זעלביקער צײַט וואָס דער יִידישער קאָמיטעט פֿאַר קובאַ, אין 1924. דער קאָמיטעט האָט זיי געשטיצט, און זיי האָבן אָפֿילו געהאָט אַ דירה אינעם בנין פֿון קאָמיטעט. חוץ דעם האָט דער קאָמיטעט זיי איבערגעגעבן ביכער, כּדי אויפֿצושטעלן אַ ביבליא־טעק פֿאַרן גאַנצן יישוב. דער פֿירער פֿון קאָמיטעט האָט יעמאָלט (אין 1924) באַ־טראַכט די ציוניסטן פֿאַר דעם אינטעליגענטסטן טייל פֿון דער האַוואַנער יִידישער באַפֿעלקערונג, און דערפֿאַר האָבן זיי דאָס געדאַרפֿט פֿירן די קולטור־אַרבעט לטובת אַלע יִידן, און דורך דעם טאַקע העלפֿן דעם קאָמיטעט. דער פֿירער פֿון קאָמיטעט האָט יעמאָלט אין גאַנצן ניט געגומען אין באַטראַכט די ספּעציפֿיש פֿאַרטיישע זײַט פֿון דער אַרבעט. קעגן דעם זײַנען טאַקע אַרויסגעטראָטן די ניט־ציוניסטישע עלעמענטן, און זיי האָבן דעם קאָמיטעט באַשולדיקט אין ניט־אָב־יעקטיווקייט.

אין דער אמתן איז דער פֿירער פֿון קאָמיטעט ניט געווען קיין ציוניסט. ער איז צוגעגאַנגען צום גאַנצן ענין ריין טעכניש. אים האָט בלויז אינטערעסירט, מען זאָל פֿירן אַ קולטור־אַרבעט. ווי באַלד אין האַוואַנאַ האָט זיך אײַנגעפֿונען אַן אַקטיווע יוגנט־גרופּע וואָס האָט ליב דאָס בוך און איז גרייט מיטצוארבעטן מיטן קאָמיטעט, איז מה טובֿ. דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן דאָס ניט באַקאַנט זײַן מיטן לעבן פֿון די מיזרח־איראָפּעישע יִידן.

דער שלום־בית צווישן די ציוניסטן מיטן יִידישן קאָמיטעט פֿאַר קובאַ האָט זיך אָבער ניט לאַנג געצויגן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן רײַבונגען. דער קאָמיטעט האָט פֿאַרלאַנגט, אַז די ציוניסטן זאָלן אָפּגעבן צוריק די ביכער פֿאַר דער ביב־ליאָטעק. די ציוניסטן ווידער האָבן טאַקע געוואָלט די אונטערשטיצונג מצד דעם קאָמיטעט, אָבער קיין אָפּוטרופּס איבער זיך האָבן זיי ניט געוואָלט. זײַנען זיי אין 1925 אַריבער אין אַן אייגענער דירה. אָבער מען איז נאָך אַלץ געווען פֿאַרבונדן, ביז עס איז סוף־כּל־סוף געקומען דאָס אויף וואָס מען האָט זיך געמעגט ריכטן: די ציוניסטן האָבן זיך עמאַנציפּירט פֿון דער אַלגעמיינער אַרגאַניזאַציע און זײַנען געוואָרן אַן אומאָפּהענגיקע פּאָליטישע פֿאַראייניקונג וואָס נעמט אַן אָנטייל אינעם לעבן פֿון יישוב על־פּי אירע אייגענע פּרינציפּן. פֿרײַער האָט מען נאָך אָבער דורכגעמאַכט אַ סטאַדיע פֿון אַזאַ מין מאַדנעם זיווג:

וועו דער יִידישער צענטער האָט זיך צונויפֿגעגאָסן מיטן יִידישן קאָמיטעט פֿאַר קובאַ, האָבן זיך אָנגעהויבן אונטערהאַנדלונגען מיט די ציוניסטן, אַז זיי

זאָלן אַריינטרעטן אין יידישן צענטער ווי אַ באַוונדערע סעקציע. אָקטאָבער 1926 איז דער שידוך צו שטאַנד געקומען. משמעות די ציוניסטן האָבן דערבײַ געהאַט צוויי מאָטיוון: ראשית־כל ווירקן אויפֿן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פֿון גאַנצן יישובֿ דורכן צענטער, והשנית — זײַן פֿרײַ פֿון פֿינאַנציעלע דאגות. נאָר דער שידוך האָט ניט עולה יפֿה געווען. מען קען ניט זאָגן, אַז די פֿירערס פֿון יידישן צענטער זײַנען געווען קעגנערס פֿון ציוניזם. בײַ זיי איז גראָד געווען אַ באַגער איבערצונעמען די ציוניסטישע פֿאָרמען פֿאַר די דרויסנדיקע אַרויסווײַזן פֿון נאַציאָנאַלן לעבן. דער יידישער צענטער האָט געהאַט די ווײַס־בלויע פֿאָן, התקוה איז פֿאַרראַכטן געווען ווי דער יידישער נאַציאָנאַלער הימען. אָבער דאָס איז נאָר רק ווײַט פֿון עכטן ציוניזם. דער יידישער צענטער האָט געוואָלט פֿאַראײניקן אַלע יידן פֿון קובאַ און אויפֿן באַזיס פֿון איבערפֿאַרטייִשקייט. דער צענטער האָט ניט געהאַט אין זינען קיין ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע, נאָר די אויפֿגאַבע פֿון פֿאַרפֿלאָנצן דעם יישובֿ אין דעם קובאַנער אָרום. דערפֿון זײַנען אויפֿגעקומען קאָנפֿליקטן צווישן דער פֿאַרוואַלטונג פֿון צענטער און די ציוניסטן וואָס זײַנען געווען אַ סעקציע אין צענטער. אָט די קאָנפֿליקטן האָבן זיך אַזוי געצויגן ביז זומער 1927 און זיי האָבן דערפֿירט צו אַ ריס. די ציוניסטן האָבן פֿאַרלאָזן דעם צענטער און זיך קאָנסטרויִרט ווי אַ זעלבשטענדיקע אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „ציוניסטישע פֿאַראײניקונג", וואָס זי איז ביז איצט די סאָמע קאָנטיקע אָרגאַניזאַציע אין דעם יישובֿ.

מיר האָבן שוין אַנגעוויזן אויף געוויסע אומדירעקטע רעזולטאַטן פֿון צונויפֿשמעלצן צווישן דעם יידישן צענטער און דעם יידישן קאָמיטעט פֿאַר קובאַ:[12] עס האָט זיך געשאַפֿן אַן אַנגעצויגענע, אַ חשדימדיקע, אַפֿילו אַ דירעקט אָפּאָזיציאָנעלע באַציונג מצד דעם דורכשניטלעכן יידׁ צו זײַן צענטראַלער אָרגאַניזאַציע, וואָס זי קריגט די שטיץ פֿון אַמעריקע, וואָס זי פֿירט דורך אָפּיציעלע פֿונקציעס, וואָס זי איז שיער נישט אַ מין מלוכה־אינסטיטוציע. צום טייל דערקלערט זיך מיט דעם, למאי עס זײַנען אויפֿגעקומען נייע אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן גענומען אויף זיך אָנצולכע אַרבעטן וואָס האָבן בעצם געדאַרפֿט זײַן אין רשות פֿון דעם צענטער. אַ בולטער בײַשפּיל איז דער פֿרויען־פֿאַראײן וואָס איז פֿריִער געווען בײַם צענטער און האָט נאָך דעם, אין 1927, זיך געשטעלט אויף די אייגענע פֿיס. איצט פֿירט דער פֿרויען־פֿאַראײן אַדורך זייער וויכטיקע אַרבעטן אויפֿן פֿעלד פֿון סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג: ער שטיצט אַלטע, קראַנקע און פֿרויען, ער האַלט אויס אַ קינדערהיים און האָט אַ גמילות־חסדים־קאַסע.

דער יידישער צענטער האָט קלאָר געוווסט וועגן די שטימונגען אין דעם יישובֿ לגבי אים און האָט זיך געפֿלײַסט צוצוציען צו דער בשותפֿותער אַרבעט יענע גרופּעס וואָס זײַנען געשטאַנען מחוץ דעם צענטער. אָזוי איז אויפֿגעקומען דער אַנטיטובערקולאָז־קאָמיטעט, אַן אָרגאַניזאַציע וואָס אַרבעט אויך, ווי דער פֿרויען־פֿאַראײן, פֿאַר סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג: פֿאַר די טובערקלאָזע און גײַסטיק קראַנקע

[12] זען קאַפּיטל 3.

און פֿאַר די נויטבאַדערפֿטיקע. די גרינדערס פֿון אַט דעם קאָמיטעט זײַנען געווען: ציוניסטן, ספֿרדים, עדת ישׂראל, קולטור־פֿאַראיין און די ווילקאָמירער לאַנדס־מאַנשאַפֿט. די איניציאַטיוו, ווי פֿריִער געזאָגט, איז אַרויס פֿון דעם יידישן צענ־טער. די גרינדונג איז פֿאַרגעקומען אין 1927—1928.

און אין דעם באַשטייט טאָקע דער גרויסער אויפֿטו פֿון דעם יידישן צענטער פֿאַר דעם יישובֿ אין קובאַ: ניטאָ קיין איין יידישע אַרגאַניזאַציע אין האַוואַנאַ, וואָס זאָל ניט זײַן אויפֿגעקומען לויט דער איניציאַטיוו פֿון דעם צענטער אַדער אין לאָקאַל פֿון צענטער. במשך פֿון זײַן גאַנצער עקסיסטענץ איז דער צענטער געווען די אַקס פֿון יישובֿ. אין אַן אויפֿרוף צו דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון האַוואַנאַ פֿון 21סטן יולי 1938, וואָס אַלע יידישע ארגאניזאציעס אן שום אויס־נעם האָבן אונטערגעשריבן, זאָגט זיך ריכטיק, אַז דער יידישער צענטער איז „דער יידישער אַדרעס פֿאַר קובאַ און פֿאַר אויסלאַנד".

דער צענטער האָט געהאָלפֿן און געשטויסן דערצו, אַז אין 1929 זאָל זיך שאַפֿן דער „פּעדאַגאַגישער פֿאַראיין" און אין 1930 — דער „בארבער־פֿאַראיין". אָבער די ביידע ארגאניזאציעס האָבן קיין קיום ניט געהאַט, ווײַל זיי זײַנען אויפֿגע־קומען נאָר מחמת דעם וואָס די פּעדאַלערס און שערערס האָבן צוגטוויליק געהאַט ספּעציפֿישע שווערקייטן.

א נײַע אימיגראַציע־כוואַליע האָט סוף 30ער יאָרן געברַאכט קיין קובאַ יידן פֿון צענטראַל־אייראָפּע, פֿון דײַטשלאַנד און עסטרײַך, וואָס זיי האָבן זיך ארגא־ניזירט פֿאַר זיך. זייער ערשטע פֿאַראייניקונג האָט געהייסן „רעפֿרעזענטאַנץ דער עמיגראַנטן" (אַדער אויך שפּאַניש „אוניאָן דע רעפֿוכיאַדאָס דעל אוראָפּאַ צענט־ראַל") און האָט עקסיסטירט אין די יאָרן 1939—1941. זינט 1941 הייסט דער פֿאַרבאַנד „אַסאָסיאַציאָן דעמאָקראַטיקאַ דע רעפֿוכיאַדאָס עברעאָס". פֿאַראַלע מיט אָט דער ארגאניזאציע איז אויך פֿאָראָן א צווייטע, „אוניאָן דע רעפֿוכיאַדאָס עברעאָס", וואָס זי פֿאַראייניקט ס'רובֿ די פּוילישע יידן וואָס האָבן געלעבט אין בעלגיע.

מיט אָט דער נײַער עמיגראַציע־כוואַליע איז צום דריטן מאָל (נאָך 1921—1922 און 1924—1927) אויפֿגעקומען פֿאַר די אַמעריקאַנער יידן די פּראַבלעם קובאַ. אויך דאָס דריטע מאָל האָבן די קובאַנער יידן אַליין ניט געקענט זיך אָן עצה געבן מיט דער אויפֿגאַבע צו העלפֿן די אימיגראַנטן. די ערשטע יידן פֿון צענטראַל־אייראָפּע זײַנען געקומען פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן קיין האַוואַנאַ בלויז אויף עטלעכע טעג, צו קריגן דאָ די אימיגראַציע־וויזעס, אַנשטאָט דער טוריסטן־וויזע וואָס זיי האָבן פֿריִער געהאַט. נאָך דעם האָט מען אָנגעהויבן קומען קיין קובאַ פֿדי דאָרטן צו וואַרטן אויף דער אַמעריקאַנער וויזע, וואָס מען האָט זי נאָך ניט געהאַט. א טייל בײַבן שוין תושבֿים אין קובאַ. אָבער אַזוי ווי אויס־לענדערס טאָרן אין קובאַ ניט ארבעטן, פֿאַרלאָזגט די רעגירונג א גאַראַנטיע, אַז די געקומענע וועלן ניט זײַן קיין הכבדה פֿאַר די אָרטיקע צדקה־אינסטיטו־ציעס. אַזאַ גאַראַנטיע איז פֿאַרבונדן מיטן העלפֿן די אימיגראַנטן. און ווען עס קומען הונדערטער נײַע אימיגראַנטן, קומען אויף נײַע שטייגערישע און עקאָנא־

מישע פּראָבלעמען. האָט דער דזשאָינט אַרגאַניזירט אין 1938 אַן אָפּטייל אין האַוואַנאַ, „דזשאָינט רעליף קאָמיטי", וואָס האָט געהאָט צו טאָן בלויז מיט 9,500 אימיגראַנטן און האָט במשך פֿון די יאָרן 1928—1943 אויסגעגעבן $750,000.

5. דאָס עקאָנאָמישע לעבן

מיר פֿאַרמאָגן ניט קיין געוויע סטאַטיסטישע ידיעות וועגן דער יידישער אימיגראַציע קיין קובאַ, און עס קומט אויס צו ניצן פֿאַרשיידענע אַנווייזן וואָס זײַנען צעוואַרפֿן אין די באַריכטן פֿון דעם יידישן קאָמיטעט פֿאַר קובאַ און פֿון דעם יידישן צענטער, ווי אויך אין דער קובאַנער פּרעסע. דעם סאָלידסטן אײַנדרוק מאַכן די מאַטעריאַלן וואָס האָרי ווײַטילעס האָט צונויפֿגענומען אין יאָנואַר און פֿעברואַר 1925, וועלן ער איז געווען אין קובאַ אַ שליח פֿון דזשאָינט. אויפֿן סמך פֿון די מאַטעריאַלן האָט ער אין פֿעברואַר 1926 צונויפֿגעשטעלט אַ גרויסן רעפֿעראַט, אָנגעפּראַפּט מיט פֿאַרשיידענע ידיעות. על־פּי ווײַטילעס קומט אויס: פֿון די אַן ערך 5,000 אימיגראַנטן וואָס שטאַמען פֿון מיזרח־און צענטראַל־אייראָפּע איז ניט מער ווי אַ פֿינפֿטל געקומען ביז 1924. אַן ערך צום זעלביקן אויספֿיר קומט אויך ד״ר ל. לאַנדע וואָס האָט דורכגעשטודירט די אַנקעטעס פֿון די מיטגלידער פֿון יידישן צענטער און האָט זיי באַאַרבעט אין איינעם מיט ק. סוכאַוואָלסקי.[13] ל. לאַנדע האַלט: „דער גרעסטער טייל אימיגראַנטן וואָס זײַנען געקומען ביז 1923 זײַנען שוין געווען אַוועקגעפֿאָרן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, ווען מען האָט געשאָפֿן דעם יידישן צענטער", ד״ה אין סעפּטעמבער 1925.

ביז 1920 זײַנען בכלל ווייניק יידן געווען אין קובאַ. אין 1925 זײַנען געווען אַן ערך 8,000 יידישע נפֿשות, בתוכם אַן ערך 2,700 ספֿרדים, אַ 100 אַמעריקאַנער יידן און אַן ערך 5,000 יידן פֿון מיזרח־ און צענטראַל־אייראָפּע. צווישן די לעצטע זײַנען דער עיקר געווען יונגע מענטשן, אַן ערך 60 פּראָצענט זײַנען געווען ניט עלטער פֿון 29 יאָר; עס זײַנען געווען אַן ערך 4,000 בחורים.[14] פֿון לאַנדעס אויספֿאָרשונג פֿאַר די יאָרן 1925—1928 זעען מיר, אַז 60 פּראָצענט זײַנען געקומען פֿון פֿוילן, 23 פּראָצענט — פֿון רוסלאַנד, 6.3 פּראָצענט — פֿון ליטע, 2.9 פּראָצענט — פֿון רומעניע, די איבעריקע פֿון אַנדערע לענדער.[15]

די ידיעות וועגן דער סאָציאַלער סטרוקטור פֿון דער יידישער אימיגראַציע און וועגן דער פֿאַכן־פֿאַרטיילונג זײַנען וויניקער קלאָר. דאָס וואָס מיר וויסן זאָגט בלויז עדות וועגן דעם עמק־כאַראַקטער פֿון דער אימיגראַציע און וועגן דעם זייער נידעריקן פּראָצענט מענטשן וואָס האָבן געהאָט אַ באַשטימטן פֿאַך. דאָס לעצטע וועלט פֿאַרשטענדלעך, ווען מען האָט אין זינען דעם עלטער פֿון די אימיגראַנטן.

---

[13] זען „צו דער געשיכטע פֿון יידישן צענטער אין קובאַ", סעפּאַראַט־דרוק פֿון דעם יובילייַ־בוך פֿון יידישן צענטער אין קובאַ, האַוואַנאַ, 1943, ז׳ 104.

[14] על־פּי דעם באַריכט פֿון ה. ווײַטילעס.

[15] יובילייַ־בוך פֿון יידישן צענטער....., ז׳ 105.

וועלן די אימיגראַנטן האָבן געגומען זוכן אַ באַשעפֿטיקונג, האָבן זיי זיך צונויפֿגעשטויסן מיט אַ סך שטערונגען. קובאַ איז אַן אַגראַר־לאַנד אָן אַן אָנט־וויקלטער אינדוסטריע. אויב ניט האָנדלען, וואָס דערצו איז דאָך נייטיק כאָטש אַ ביסל אויסקער־קאָפּיטאַל, האָבן די ניט־קוואַליפֿיצירטע יידישע אימיגראַנטן, אַבסטראַקט גערעדט, געקענט געפֿינען אַרבעט בלויז אויף די טאַבעק־ און צוקער־פּלאַנטאַציעס, אָדער ווי טרעגערס אין פּאָרט און בײַם בויען אײַזנבאַנען צי הײַזער. אַ סך האָבן זיך טאַקע געפֿרוווט לאָזן אויף דעם וועג, אָבער זיי האָבן עס געמוזט אויפֿגעבן. ס׳רובֿ זײַנען די יידישע אימיגראַנטן געקומען פֿון שטעט, מען איז געווען צוגעווויינט צו אַ געוויסן סטאַנדאַרד לעבן, מען איז ניט געווען געניט אין שווערער פֿיזישער אַרבעט און מען האָט ניט געוווסט פֿון לעבנס־באַדינגונגען און אופֿן שפּײַזן זיך אין דעם סובטראָפּישן קלימאַט פֿון קובאַ. אײַנער נאָכן צווייטן זײַנען די אימיגראַנטן אָנועק פֿון די טאַבעק־ און צוקער־פּלאַנטאַציעס אָדער פֿון אַרבעטן בײַם דורכפֿירן אײַזנבאַנען, וווּ מען האָט געניצט די וואַלוועלע פּראַצע פֿון די אָנפֿרעטענזיעסדיקע אַרטיקע אָדער נעגערס וואָס מען האָט גע־בראַכט פֿון האַיטי. בײַם אַרבעטן אין פּאָרט אָדער בײַם בויען הײַזער איז אַגב נאָך געווען אַ גוואַלדיקער שטער דאָס ניט קענען דאָס לשון. מען דאַרף נאָך נעמען אין באַטראַכט אַז די יידישע מאַסן־אימיגראַציע האָט אָנגעהויבן זיך צו באַווײַזן אין לאָנד גראָד אין ברען פֿון עקאָנאָמישן קריזיס, וועלן די קאָנקורענץ אויפֿן אַרבעטמאַרק איז געווען גרויס און דער נאָכפֿראָג אויף אַרבעט זייער קליין. אַזאַ סיטואַציע האָט אָוודאי פֿאַרשוואַרט און פֿאַרערגערט דעם מצבֿ פֿון דעם אימיגראַנט.

דער מצבֿ פֿון דער אימיגראַנטקע איז געווען אַ ביסל בעסער. פֿרויען האָבן געקענט ווערן דינסטן און אַרבעטן אין דער היים בײַ וועש־נייטערײַ. נאָר פֿאַר־דינט האָבן זיי זייער ווינציק. אַ דינסט האָט געקראָגן צווישן $10 ביז $20 אַ חודש, און די וואָס האָבן אין דער היים געאַרבעט בײַ וועש האָבן פֿאַרדינט אַן ערך $5 אַ וואָך. אַזוי האָט עס אויסגעזען 1925, און אַפֿילו 1927 איז נאָך געווען גאָנץ נאָרמאַל אַ פֿאַרדינסט פֿון 7, 8, 9 און 10 דאָלאַר אַ וואָך.[10]

איז דעריבער ניט קיין חידוש, וואָס צווישן די אימיגראַנטן איז געווען שטאַרק פֿאַרשפּרייט אַרבעטסלאָזיקייט און מען האָט געליטן פֿון ביטערער נויט.

וועלן מען האָט פֿאַר די אויגן אָט דאָס בילד, איז יאָ אַ חידוש, וואָס די אי־מיגראַנטן האָבן אין אַ קורצער צײַט גובֿר געווען די אַלע שווערקייטן וואָס מען האָט געמיינט אַז מען קען זיי ניט באַהייבן, און וואָס במשך פֿון אַ קורצער צײַט האָבן זיי געקאָנט פֿאַרנעמען פֿעסטע פּאָזיציעס אין דער עקאָנאָמיק פֿון לאַנד.

דאָס פֿשוטסטע איז געווען, ווי אומעטום אויפֿן מערבֿדיקן האַלבקיילעך, זיך צו לאָזן פּעדלען. שווער צו געפֿינען כאָטש איינעם צווישן די איצטיקע גבֿירים, וואָס פֿאַרמאָגן אונטערנעמונגען, הורטקראָמען, אוניווערסאַל־געשעפֿטן אָדער רײַ־כע לאַחדים־קראָמען, וואָס זאָל ניט האָבן אָנגעהויבן מיט אַ פּאַק אויף די פּלייצעס אָדער מיט אַ שטעל פֿון צעלניק. אָבער מען איז ניט לאַנג געבליבן בײַ

[10] על־פּי דעם באַריכט פֿון ה. ווײַטילעס.

פּעדלערס.[17] פֿון אַרומטראָגן סחורה איז מען אַריבער צו אַ קרעמל מיט סחורה, צו אַ גרויסער קראָם, צו אַ געשעפֿט, צו אַ הורטלאָגער. וועמען מען גייט איצט אויף די הויפּטגאַסן פֿון האַנדל אין האַוואַנאַ, אויף מוראַי און בערנאַסאַי, זעט מען אַ סך געשעפֿטן וואָס געהערן צו געוועזענע אַרעמע אימיגראַנטן.

אָבער יידן האָבן זיך אויסגעצייכנט ניט בלויז אין האַנדל. יידן האָבן זיך אויך געזוכט פֿראָדוצירן אַזעלכע סחורות, וואָס פֿריִער האָט מען זיי געמוזט אַרײַנפֿירן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן. דער עיקר איז עס געווען אונטערוועש און אייבערקלײדער. יידן האָבן אויך אויסגעבראָכט דעם פֿראָדוקציע פֿון שוכ־וואַרג. זיי האָבן אײַנגעפֿירט דאָס אויסאַרבעטן שניפּסן. אָנהייב די 40ער יאָרן, מיט דער נײַער כוואַליע ייִדישע אימיגראַנטן, איז געקומען אויך אַ נײַע אינ־דוסטריע: דאָס אויסאַרבעטן דימענטן, וואָס יידן פֿון אַנטוועךפֿן האָבן אַריבער־געבראַכט. מיט אָט דער נײַער כוואַליע זײַנען אויך געקומען ספּעציאַליסטן אין אויסאַרבעטן לעדער, וואָס דאָס אָט געגעבן אַ שטויס, עס זאָל זיך אַנטוויקלען דאָס אויסאַרבעטן פֿרויען־בײַטלען, פּאַרטפֿעלן, טײַסטערס און אַנדערע אַרטיק־לען, דער עיקר פֿון קראָקאָדיל־הויט.

די גאַנצע אַנטוויקלונג דאַרף מען, פֿאַרשטייט זיך, באַטראַכטן רעלאַטיוו. די ייִדישע אימיגראַציע קען זיך ניט פֿאַרגלײַכן מיט די אימיגראַנטן פֿון שפּאַניע אין קאַפּיטאַלן און אין גרייס און פֿאַרנעם פֿון די אונטערנעמונגען. אָבער וועמען האָט אין זינען די שווערקייטן וואָס די ייִדישע אימיגראַציע האָט געדאַרפֿט בײַקומען און די קורצע צײַט פֿון זײַן אין לאַנד, דאַרף מען פֿאַרט נתפּעל ווערן פֿון די אויפֿטוען און דערגרייכונגען.

אין דער מעלה איז אָבער פֿאַראַן אַ חסרון אויך. ס׳רובֿ ייִדן זײַנען פֿאַר־נומען אין האַנדל און אין קלײַדער־קאָנפֿעקציע. און אַפֿילו דער האַנדל איז באַ־גרענעצט מיט אַן ענגן אָפּקלײַב אַרטיקלען. אין אַ סך צווײַגן פֿון האַנדל, ווו ייִדן אין איראָפּע זײַנען געווען קאָנטיק פֿאַרטראָטן, קען מען קיין ייִדן אין קובאַ ניט געפֿינען. עס פֿעלן כּמעט אין גאַנצן פֿאַכלײַט, אמתע בעלי־מלאָכות. אַזאַ אומ־נאַרמאַלקייט האָט זיך בולט אַרויסגעוויזן נאָך דער אויספֿאָרשונג וואָס דער הא־וואַנער אָפּטייל פֿון „אָרט״ האָט דורכגעפֿירט (אין 1942—1943). דערפֿאַר טאָקע איז דער אָפּרוף געווען גרויס, וועמען דער „אָרט״ האָט געשאַפֿן פֿאַכקורסן אין האַוואַנאַ.

צווישן די וואָס זײַנען געקומען מיט אַ מלאָכה אין די הענט זײַנען דער עיקר געווען שנײַדערס און שוסטערס. זיי האָבן אין קובאַ זיך אַרײַנגעגלידערט אין זייערע ספֿערעס. אַ טייל האָבן גאַנץ גוט פֿאַרדינט און זײַנען געווארן זעלב־שטענדיקע בעלי־מלאָכות. פֿאַראַן אין האַוואַנאַ אַ פֿאַראײַן פֿון ייִדישע קאָנפֿעק־ציאָנערן („אַסאָסיאַסיאָן דע טאַיעריסטאַס דע טעכידאָס״) און אַ „פֿאַראײַן פֿון ייִדישע שוך־פֿאַבריקאַנטן״. אין די ביידע פֿאַראײניגן זײַנען ס׳רובֿ מיטגלידער קלײַנע אונטערנעמערס וואָס שיידן זיך ווייניק אונטער פֿון פּועלים. אַן אַנדער טייל שנײַדערס און שוסטערס זײַנען פֿאַרבליבן געדונגענע אַרבעטערס.

[17] איצט זײַנען נאָך אויך פֿאַראַן פּעדלערס, אָבער זייער צאָל איז זייער קליין.

די צאָל יִידישע פּראָלעטאַריערס אין קובַא איז ניט גרויס. עס זײַנען איצט פֿאַראַן אַ פּנים ניט מער פֿון 200—300 יִידן־לוינאַרבעטערס. קוואַליפֿיצירטע אַר־בעטערס זײַנען נאָך ווינציקער אין צאָל. אין די ערשטע יאָרן פֿון דער אימיגראַ־ציע, ביז 1927—1929, זײַנען געווען אַן ערך 1,000 לוינאַרבעטערס.[18] בלויז אַ קליינער טייל זײַנען פֿאַרבליבן בײַם פֿאַרקויפֿן די אייגענע אַרבעט, ס׳רובֿ זײַנען געוואָרן קליינע אונטערנעמערס. אַ סך האָבן געמוזט עמיגרירן, ווײַל זיי האָבן ניט געקענט קריגן קיין אַרבעט אויפֿן אינדזשׂ. די וואָס זײַנען פֿאַרבליבן האָבן ג ע מ ו ז ט עפֿענען אייגענע וואַרשטאַטן, ווײַל די אַרבעט־געזעצן פֿון 1933 שאָפֿן אַן אַרבעט־מאַנאָפּאָל פֿאַר די אָרטיקע אײַנוווינערס. מען דאַרף געדענקען, אַז די געוועזענע אונטערנעמערס לעבן ניט בעסער ווי דער פּראָלעטאַריאַט.

אין די ערשטע יאָרן פֿון דער אימיגראַציע איז אויך געווען אַן אמתע אַר־בעטער־באַוועגונג וואָס האָט דורכגעפֿירט סטרײַקן און געשאָפֿן עקאָנאָמישע אָרגא־ניזאַציעס. די יִידישע אַרבעטערס, דער עיקר די שנײַדערס און די שוסטערס זײַנען געווען ענג פֿאַרבונדן מיט דער קובאַנישער אַרבעטער־באַוועגונג, בפֿרט מיט די פּראָפּעסיאָנעלע פֿאַראײַנען. די פּראָפּעסיאָנעלע אָרגאַניזירטע לעדער־אַרבעטערס און די אַרבעטערס פֿון די נאָדלפֿאַכן זײַנען געפֿירט געווארן פֿון די יִידישע אַר־בעטערס אין ראַיאָנען פֿון אַלט־האַוואַנאַ, ווו די יִידישע אימיגראַנטן האָבן גע־וווינט. די פּראָפּעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציעס זײַנען ניט געווען קיין ריין יִידישע, ניט לויט זייער ציל און ניט לויט זייער באַשטאַנד, נאָר זיי האָבן אָרומגענומען אַלע אַרבעטערס פֿון די שייכדיקע אונטערנעמונגען.

די יִידישע אַרבעטער־באַוועגונג האָט געהאַט אַ ווירקונג אויף דער קאָמו־ניסטישער פּאַרטיי פֿון קובאַ, מיט וועלכער זי איז געווען פֿאַרבונדן. די סאָציאַל־דעמאָקראַטן האָבן קיין מאָל ניט געשפּילט קיין קאָנטיקע ראָלע, און די רעוואָלו־ציאָנער געשטימטע אַרבעטערס זײַנען געגאַנגען נאָך די קאָמוניסטן. בײַ דער קאָ־מוניסטישער פּאַרטיי איז געווען אַ יִידישע סעקציע. די יִידישע קאָמוניסטן האָבן זיך אָנגעזען בײַם שאָפֿן די קאָמוניסטישע פּאַרטיי פֿון קובאַ. אויף איר ערשטן צוזאַמענפֿאָר אין 1925 זײַנען געווען דעלעגאַטן פֿון צוויי יִידישע קאָמוניסטישע אָרגאַניזאַציעס. עס זײַנען געווען דרײַ יִידן צווישן סך־הכּל צען דעלעגאַטן.[19] אָבער ווען דער יִידישער פּראָלעטאַריאַט איז אײַנגעשרומפּן געוואָרן, זײַנען יִידן פֿאַר־שוווּנדן געוואָרן פֿון דער פּראָפּעסיאָנעלער באַוועגונג, און די יחידים־יִידן וואָס זײַנען פֿאַרבליבן אין דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי פֿון קובאַ זײַנען אין גאַנצן אַוועק פֿון יִידישער אַרבעט און אַריבער בלויז צו אַלגעמיין קובאַנישער פּאָלי־טישער טעטיקייט.

6. די פֿאָרמען פֿון קולטורעלן לעבן

די גוואַלדיקע מערהייט יִידישע אימיגראַנטן פֿון מיזרח־אייראָפּע, וואָס זיי זײַנען געוואָרן דער רובֿ מנין און רובֿ בנין פֿון יִישובֿ, זײַנען פֿשוטע פֿאָלקס־

---

[18] זען האַוואַנער לעבן, נומ׳ 599, פֿון 2טן אָקטאָבער 1940, ז׳ 39.

[19] זען די צײַטונג *Hoy*, האַוואַנאַ, פֿון 1טן מײַ 1943.

מענטשן. מענטשן מיט בילדונג זײַנען כּמעט ווי ניט געווען. פֿאַרשטייט זיך, אַז די אימיגראַנטן האָבן קיין שפּאַניש ניט געקענט. זייער שפּראַך איז געווען ייִדיש. דאָס ביסל קענען פּויליש אָדער רוסיש פֿון דער אַלטער היים האָט זיך גיך אויס־געווענדט. מען קען אויך איצט ניט זעלטן טרעפֿן אין קובאַ אימיגראַנטן ווָאס פֿאַרשטייען רוסיש, אָבער עס איז שווער צו געפֿינען אַזעלכע ווָאס ריידן גוט רוסיש. ווָאס קלאָרער עס איז געווָארן, אַז מען פֿאַרבלײַבט תּושבֿים אויפֿן אינדזל, אַלץ מער האָט מען זיך צוגעווענדט צו שפּאַניש און מען האָט אין דעם געטאָן אַ פּעולה. דער דור ווָאס איז געבאָרן געווָארן אין קובאַ קען שוין שפּאַניש ווי אַן אייגן לשון. אָבער דאָך האָט מען ייִדיש ניט פֿאַרווָאַרפֿן. פֿון סאָמע אָנהייב האָבן דאָ די אימיגראַנטן געשטרעבט אויפֿצוהיטן ייִדיש און עס איבערצוגעבן דעם אונ־טערווָאַקסנדיקן דור. דאָס גאָרע קולטור־לעבן פֿון די קובאַנער ייִדן איז פֿאַר־בונדן מיט ייִדיש. דער טעאָטער איז אויף ייִדיש, די שול איז אויף ייִדיש, די פּרעסע איז אויף ייִדיש און מען לייענט ייִדישע ליטעראַטור. די צוויי עיקרדיקע אַרויסווײַזן פֿון נאַציאָנאַלן לעבן אויפֿן אינדזל זײַנען: די קולטור אויף ייִדיש און דאָס שאַפֿן אינסטיטוציעס פֿאַר סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג. די ייִדן פֿון מיזרח־אייר־ראָפּע האָבן אין אַזאַ מאָס אַרויפֿגעלייגט זייער שטעמפּל אויפֿן גאַנצן לעבן פֿון ייִשובֿ, אַז די אַנדערע גרופּעס, די ספֿרדים און די אַמעריקאַנער ייִדן, קען מען גאָרניט נעמען אין באַטראַכט בײַם געבן אַ בילד וועגן די פֿאַרמען פֿון קולטור־רעלן לעבן. און אָט דער שטעמפּל פֿון מיזרח־אייראָפּעישן ייִד איז אַ שטעמפּל פֿון ייִדיש.

אמת, די ספֿרדים האָבן ניט ווינציק זיך געמיט אויפֿן פֿעלד פֿון אויפֿקלע־רונג און בילדונג. זיי האָבן אין יאָנואַר 1924 געעפֿנט אַ שול, זיי האָבן אַרגאַניזירט פֿאַרשטעלונגען און רעפֿעראַטן. אָבער זיי זײַנען צו דעם אַלעם צוגעגאַנגען מער פֿון אַ רעליגיעזן שטאַנדפּונקט. חוץ דער אַלגעמיינער פּראָגראַם פֿון דער קובאַ־נישער שול, האָט מען בײַ זיי געהאָט אין זינען איבערצוגעבן די קינדער די רעליגיעזע טראַדיציע. מען האָט געלערנט לשון־קודש צוליב דאָוונען און ברכות. ווען זייער שול „קאָלעכיא טעאָדאָר הערצל", איז אין האַרבסט 1926 אַריבער אין דער דירה פֿון ייִדישן צענטער (מחמת דוחק אין געלטמיטלען) און אין יאָ־נואַר 1927 אַריבער אין רשות פֿון צענטער, האָט זיך די פּראָגראַם פֿון דער שול אויך געמוסן בײַטן. דאָס איז איצט אַ נאָרמאַלע קובאַנישע פֿאָלקשול מיט דעם צוגאָב, אַז מען לערנט דאָרטן אויך ייִדיש, און אויף ייִדיש ווערן געלערנט ייִדישע ליטעראַטור, ייִדישע געשיכטע און העברעיִש. דער אַלגעמיינער כאַראַקטער פֿון דער שול איז איצט אַ ווועלטלעכער (אָבער ניט קיין אַנטירעליגיעזער).

אַזוי ווי די שול האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דעם לעבן פֿון ייִשובֿ, גיבן מיר דאָ עטלעכע פּרטים פֿון איר געשיכטע: די אַרגאַניזאַציע פֿון די ספֿרדים, „שבֿת אַחים", האָט זי געשאַפֿן אין יאָנואַר 1924 מיטן נאָמען „תּלמוד־תּורה טעאָ־דאָר הערצל"; צווישן די 125 קינדער זײַנען געווען 35 ספֿרדישע און די איבע־ריקע אַשכּנזישע. די אַמעריקאַנער ייִדן אין האַוואַנאַ, די „יונײַטעד היברו קאָנג־רעגיישן" און די „עזרה סאָסײַעטי", האָבן זי געשטיצט, און ספּעציעל דער ייִדי־

שער קאַמיטעט פֿאַר קובאַ. אין האַרבסט 1926 איז די שול, וואָס יעמאַלט האָט זי געהייסן „קאָלעכיע טעאַדאָר הערצל", אַריבער אין דער דירה פֿון יִדישן צענטער, און אין יאָנואַר וועט זי אַן אייגנס פֿון צענטער. אַזוי האָט די שול עקסיסטירט ביז האַרבסט 1939, ווען דער יִדישער צענטער האָט שוין מער ניט געקאָנט זיך קיין עצה געבן מיטן שטענדיקן דעפֿיציט פֿון דער שול און זי איבערגעגעבן צו דער פֿאַרשטייערשאַפֿט פֿון די עלטערן. פֿון יעמאָלט אָן הייסט זי „די אויטאָנאָמע שול בײַם יִדישן צענטער". ביז 1929 זײַנען אין דער שול געווען 175 קינדער, זינט 1932 וואָקסט די צאָל ביז 300 און צײַטנווײַז אָפֿילו ביז 400.

חוץ דער אַזוי גערופֿענער אויטאָנאָמער שול, זײַנען פֿאַראַן אין האַוואַנאָ נאָך צוויי יִדישע שולן, געבויט אָן ערך אַזוי ווי די צענטראַלע שול, אָבער איינע געפֿינט זיך אונטער דער השפּעה פֿון ציוניסטן און הייסט „קאָלעכיע יבֿנה" און די צווייטע, אָ קאָמוניסטישע, הייסט „שלום־עליכם־שול". די ציוניסטישע שול עקסיסטירט שוין עטלעכע יאָר און די קאָמוניסטישע צווי יאָר.

אין דער פֿראָוויץ זײַנען ניטאָ קיין יִדישע שולן. דאָרטן זײַנען ניטאָ קיין לערערס און ניטאָ קיין לערנביכער. יִדן לעבן דאָרטן ניט געזונג קאָמפּאַקט, מען זאָל קענען זיך פֿאַרגינען דעם לוקסוס צו האָבן אַן אייגענע שול. אויך ניט אַלע יִדישע קינדער אין האַוואַנאָ גייען אין אָ יִדישער שול. עס איז שווער אויסצוגעפֿינען דעם פֿראָצענט יִדישע קינדער וואָס לערנען זיך אין ניט־יִדישע שולן. ס׳רובֿ נײַסטע אימיגראַנטן פֿון צענטראַל־ און מערב־אייראָפּע שיקן ניט די קינדער אין קיין יִדישער שול. קיין ספֿרדישע קינדער זײַנען שוין אויך ניטאָ מער אין די יִדישע שולן. עס איז פֿאַר זיי שווער דאָס לערנען זיך יִדיש. די ספֿרדים האָבן בײַ זייער סינאַגאָגע אָ שול פֿאַר קינדער.

דער יִדישער ליבהאָבער־טעאַטער און די קולטור־ און בילדונגס־אַרבעט אויף יִדיש זײַנען אויפֿגעקומען ווי נאָר די אימיגראַנטן האָבן זיך גענומען שפּירן כאָטש טיילווײַז ווי תושבֿים. די באַדערפֿענישן צו פֿאַרברענגען די פֿרײַע צײַט אין אַן אייגענער סבֿיבֿה האָט געשטויסן צו קולטורעלער טעטיקייט אויף יִדיש. אויב מען וואָלט אָפֿילו געוואָלט, האָט מען ניט געקאָנט גיין אין שפּאַנישן טעאַטער אָדער אויף שפּאַנישע לעקציעס, ווײַל מען האָט דאָס לשון ניט פֿאַרשטאַנען.

סוף 1923 האָט זיך געשאַפֿן דער ערשטער לִיבהאָבער־קרײַז. אַזוי אָבער ווי דער אַרגאַניזאַטאָר פֿון דער טרופּע האָט געוואָלט פֿון איר מאַכן אָ מקור פֿאַר שטענדיקער אייגענער הכנסה, איז פֿון דעם ענין קיין זאַך ניט געוואָרן. שפּעטער, אין 1924, שאַפֿט זיך די דראַמאַטישע סעקציע בײַם יִדישן צענטער, און ווען דאָרטן איז אין ווינטער 1926/1925 פֿאַרגעקומען די שפּאַלטונג,[20] איז אויפֿגעקומען דער „דראַמאַטישער קרײַז אין האַוואַנאָ", וואָס האָט זיך פֿאַרמאַסטן צו קלײַבן געלט פֿאַר אָ שטענדיקן לאָקאַל פֿאַרן „קולטור־פֿאַראײן" און וואָס האָט זיך נאָך אָנגערופֿן, ווען דער „קולטור־פֿאַראײן" האָט זיך אַרגאַניזירט, „דראַמאַטישע סעקציע בײַם קולטור־פֿאַראײן". ביז אַן ערך 1931 האָט געבליבן דער ליבהאָבער־טאַטער אין האַוואַנאָ. באַזונדער גוטע אויפֿטוען האָט צו פֿאַרצייכענען די דער־

[20] זען קאַפּיטל 4.

מאַנטע דראַמסעקציע. עס האָט אויך געגעבן ליבהאָבער־פֿאַרשטעלונגען די דראַ־מאַטישע סעקציע בײַם יידישן צענטער. אַזוי ווי עס פֿלעגט קומען אַ גרויסער עולם, זײַנען די פֿאַרשטעלונגען געווען אַ מקור פֿון הכנסה, און כּמעט אַלע גרויסע און גרעסערע יידישע אַרגאַניזאַציעס (דער פֿרויען־פֿאַראיין, דער אַנטיטובערקו־לאָז־קאָמיטעט) האָבן זיך געהאָט זייערע ליבהאָבער־קרײַזן. אין פֿאַרשיידענע צײַטן זײַנען קיין קובאַ געקומען אויך פּראָפֿעסיאָנעלע טרופּעס.

צווישן פֿאַרמען פֿון אײַנאַרדענען קולטור־אונטערנעמונגען האָבן געהאָט אַ באַזונדערן דערפֿאָלג: ליטעראַרישע מישפּטים און קעסטל־אָוונטן. מען האָט „געמישפּט" ניט בלויז ליטעראַרישע ווערק און העלדן פֿון דער ליטעראַטור, מען האָט אויך „געמישפּט" אַבסטראַקטע פּראָבלעמען פֿון געזעלשאַפֿטלעך־פּאָליטישן אינטערעס און אויך פֿאַקטן אין לעבן פֿון יישוב. אַזוי למשל איז געווען אַ מישפּט איבערן חדר און אַפֿילו אַ מישפּט איבערן גאַנצן יישוב, למאי ער פֿאַרלאָזט די קולטור־אַרבעט. די קעסטל־אָוונטן האָבן אָפֿט געהאָט אַ ריין פּאָליטישן כאַראַקטער.

7. דאָס אויספֿורעמען זיך פֿון אַ יידישן קיבוץ

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די מאַסן־אימיגראַציע קיין קובאַ, האָט די אַרטיקע באַפֿעלקערונג געהאָט גאָר אַ קנאַפּע פֿאַרשטעלונג וועגן דעם וואָס אַזוינס יידן זײַנען. „כודיאָס" זײַנען די אָפּטריניקע וואָס האָבן געקרייצקט יעזוסן און די פֿאַרשאָלטענע פֿון גאָט; זיי זײַנען אַנדערש ווי אַנדערע מענטשן. די גאָר נאַיווע האָבן זיך שיער ניט פֿאַרגעשטעלט, אַז די „כודיאָס" האָבן הערנער און אַ וויידל, אַזוי ווי שדים. מיט דעם דערקלערט זיך, למאי די אימיגראַנטן האָבן די ערשטע צײַט בעסער זיך געוואָלט פֿאַרשטעלן פֿאַר די אַרטיקע ווי „פּאָלאַ־קאָס" און נאָך בעסער — ווי „אַלעמאַנאָס". אַגב איז אין קובאַ געווען היפּש סימפּאַטיע פֿאַר דײַטשן ווי פֿאַר אַ פֿאָלק וואָס האָט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה זיך געשלאָגן קעגן דער גאַנצער וועלט און געוואָרן אַ קרבן פֿון דעם האַרטן ווערסאַלער שלום־אָפּמאַך. שוין אָפֿילו נאָך דעם ווי היטלער איז געקו־מען צו דער מאַכט האָבן יידן זיך געהאַלטן בײַם נאָמען דײַטש און די יידישע קראָמען האָבן געהאָט אַזעלכע מיני שילדן: „על כאַווען אַלעמאַן", „לא קאָסא אַלעמאַנא", „עלי באַסאַר אַלעמאַן" און ענלעכע. אָבער בײַם קובאַנער פֿאָלק האָט זיך גראָד אײַנגעקריצט דער נאָמען „פּאָלאַקאָ". אָפֿילו דעם מין ברויט וואָס די אימיגראַנטן האָבן מיטגעבראַכט האָט מען אָנגערופֿן מיט דעם נאָמען. אַז מען וויל אין אַ האָוואַנער קאָפּע קריגן אַ זעמל וואָס איז אויסגעבאַקן אויפֿן אירא־פֿעישן שטייגער, דאַרף מען בעטן אַ „פּאָלאַקאָ". ביסלעכווײַז איז „פּאָלאַקאָ" גע־ווארן דער סינאָנים פֿון פֿרעמדער, ספּעציעל פֿון יידן און איז מגולגל געוואָרן אין אַ זידלוואָרט.

די ערשטע שײַכותן צווישן די יידישע אימיגראַנטן און די אַרטיקע אײַנ־ווינערס שילדערט פּ. בערניקער אין זײַנע שטיללעבנס.[21] דאָרטן טרעפֿן מיר

[21] געדרוקט אין ווילנע, 1935.

דעם יידישן פּעדאַגאג וואָס פֿאַרקויפֿט איקאַנעס, וואָס פֿאַרבאַהאַלט זײַן יידישקייט און נעמט אויס בײַ פֿרומע פֿרויען אַ דאַנק דער באַרד און די טיפּע טרויעריקע אויגן. ער פֿאַרקויפֿט זייער גוט זײַן סחורה, ביז אַן אַנדער יידּ אַן אימיגראַנט וואָס איז מקנא דעם קאָנקורענט גיט אַרויס יענעמס סוד. מיר טרעפֿן אויך דאָרטן דעם יונגן און ענערגישן אימיגראַנט וואָס באַזעצט זיך אין אַ פֿאַרוואָרפֿענעם דאָרף, עפֿנט אַ קרעמל און ווערט זייער פּאָפּולאַר בײַ דער באַפֿעלקערונג. זײַן הצלחה ציט צו אַ יידיש פּאָרפּאָלק, אַ שווינדזיכטיקן מאַן און אַ ווײַב וואָס זאָרגט וועגן דער חיונה; זיי עפֿענען אויך אַ קרעמל אין דעם זעלביקן דאָרף. צווישן די צוויי קרעמלעך הייבט זיך אָן אַ פֿאַרביטערטע קאָנקורענץ וואָס די אָרטיקע פּויערים פֿאַרשטייען ניט: זיי זײַנען דאָך אַזעלכע ענערגישע און ערלעכע מענטשן, — וואָס זשע איז אַזוי גרויס די שׂינאה צווישן זיי? די געשיכטע ענדיקט זיך מיט דעם וואָס דער שווינדזיכטיקער שטאַרבט; פֿאָרן טויט הייסט ער זײַן ווײַב, זי זאָל רופֿן דעם קאָנקורענט, דעם איינציקן יידּ אין דאָרף; ער ווילּ זאָגן ווידוי אין בײַזײַן פֿון אַ יידן. דעם בר־מינן קומט אויס מקבר צו זײַן אויפֿן צווינטער. די ביידע קאָנקורענטן דערפֿילן זייער אָפּגערִיסנקייט פֿון אַ יידישער סבֿיבֿה, זיי פֿאַרגעסן די קינאה־שׂינאה, גיבן אויף די קרעמלעך און פֿאַרלאָזן דאָס גאַסט־פֿרײַנדלעכע, אָבער פֿרעמדע דאָרף.

פֿון דערציילונגען און סקיצן פֿון אַנדערע שרײַבערס, פֿון דעם צײַטונג־מאַטעריאַל און פֿון אַנדערע מקורים זעט מען, סאָראַ חידוש עס זײַנען פֿאַר דער אָרטיקער באַפֿעלקערונג די מאָדנע און אומפֿאַרשטענדלעכע רעליגיעזע מינהגים, די איראָפּעישע פֿירונגען און באַזונדער די באַצוונג צו דער פֿרוי. די קובאַ־נער האָבן למשל ניט געקאָנט באַגרייפֿן, פֿאַר וואָס די יידישע אימיגראַנטן ווילן זיך ניט משדך זײַן מיט זיי. חוצן נאַציאָנאַלן און רעליגיעזן חילוק איז דאָ אַ גרויס־סער שטער געווען דאָס לשון. אָבער ניט קיין קלענערער שטער איז אויך געווען דער סכום אַנדערשדיקע רגילותן און פֿירונגען, מינהגים און אײַנשטעלן. ביזן הײַנטיקן טאָג האָבן מיר אין האַוואַנאַ און אין דער פּראָווינץ בלויז געציילטע פֿאַלן פֿון געמישטע חתונות.

דאָס פֿעלן פֿון געמישטע חתונות איז גראָד געווען אַ פֿונקט אין דער אַנטי־סעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע וואָס האָט פֿאַרסמט די אָטמאָספֿער פֿון קובאַ אין די יאָרן 1933—1934 און נאָך מער אין 1938—1939. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז ניט געווען דער אײַנציקער מאָמענט וואָס די אַנטיסעמיטישע דעמאַגאָגיע האָט אויסגענוצט. אָבער דאָך לאָזט זיך ניט רעדן וועגן אַן אַנטיסעמיטישער באַוועגונג אין קובאַ, ווי למשל אין פּוילן אָדער אין רומעניע. שוין דאָס וואָס יידן האָבן זיך ערשט ניט לאָנג באַווײַזן אויפֿן אינדזל האָט ניט געמאַכט מיגלעך, עס זאָל דאָרטן קאָנען געמאַלט זײַן אַ פֿאַרוואָרצלטע שׂינאה צו יידן. חוץ דעם איז די השפּעה פֿון קלויסטער זייער אַ קנאַפּע. דער קאַטוליציזם איז היסטאָריש פֿאַר־בונדן מיט דער הערשאַפֿט פֿון די פֿרעמדע, די שפּאַניער, און ער האָט ניט קיין שליטה איבער די מוחות פֿון די קובאַנער. דערצו נאָך זײַנען די קובאַנער בטבֿע פֿרײַנדלעכע און גוטמוטיקע מענטשן.

אין קובאַ האָט דער אַנטיסעמיטיזם זיך באַזירט אויף דער שׂינאה צו פֿרעמ־
דע בכלל, וואָס זיי באַטראַכטן קובאַ ווי אַ קאָלאָניאַל לאַנד. דער ערשטער גלגל קעגן
דער שפּאַנישער הערשאַפֿט האָט פֿאַרנומען כּמעט דעם גאַנצן 19טן י״ה און האָט
שפּעטער זיך געבונדן מיטן אַנטאַגאָניזם קעגן דער העגעמאָניע מצד די פֿאַראייי־
ניקטע שטאַטן. דער ווּוקס פֿון נאַציאָנאַלן באַוווּסטזיין האָט געפֿירט צו חשד און
שׂינאה קעגן אַלץ וואָס קומט פֿון דער פֿרעמד. און יידישע אימיגראַנטן זײַנען
דאָך אַוודאי פֿאַרשטייערס פֿון אָט דעם פֿרעמדן; עס וואַרפֿט זיך אין די אויגן
זייער אַנדערשקייט — זייער לשון, זייערע פֿירונגען, און תּחילת אויך אַנדערע
קליידונגען.

דער יידישער יישוב איז אויפֿגעקומען אין איינעם מיטן רעזשים פֿון גע־
נעראַל מאַטשאַדאָ, וואָס מען האָט אים דאָס ערשטע מאָל אויסגעקלײבן פֿאַר אַ
פֿרעזידענט אין 1925 און וואָס האָט שפּעטער אײַנגעשטעלט אַ פּערזענלעכע דיק־
טאַטור און זיך ניט אָפּגעשטעלט פֿאַר קיין שום מיטל כּדי צו באַקעמפֿן זײַנע
פּאָליטישע קעגנערס. דער פּראָטעסט פֿון די קובאַנער קעגן מאַטשאַדאָס רע־
זשים איז אויך געווען געווענדט קעגן אויסלענדישע השפּעות וואָס האָבן אויס־
געניצט דעם קאָרומפּירטן מלוכה־אַפּאַראַט כּדי צו עקספּלואַטירן דאָס לאַנד.
אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג פֿון 1933 האָט זיך דאָס נאַציאָנאַלע צו־
נויפֿגעפֿאָלטן מיט דעם סאָציאַלן און פּאָליטישן: די באַוועגונג זיך צו באַפֿרײַען
פֿון דיקטאַטאָרישן רעזשים האָט זיך צונויפֿגעגאָסן מיט דער באַוועגונג צו נא־
ציאָנאַלער זעלבשטענדיקייט און מיטן אויפֿברויז פֿון די מאַסן קעגן עקספּלוא־
טאַציע. כּדי צו באַקעמפֿן די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג, האָט מאַטשאַדאָ אויס־
געניצט די סטראַשידלע קאָמוניזם, הגם די קאָמוניסטן האָבן אין דער גרויסער
פֿאָלקס־באַוועגונג געשפּילט אַ רעלאַטיוו קלײנע ראָלע. נאָר מאַטשאַדאָ, וואָס ער
האָט געפֿרווווט שאָפֿן אַן אייגענע ארבעטער־באַוועגונג וואָס זאָל אים געהאָרכן,
האָט געהאָט גענוג גרונד פֿײַנט צו האָבן די קאָמוניסטן וואָס האָבן געווענקט די
ארבעטערס קעגן דעם דיקטאַטאָר.

ווי געזאָגט, האָבן די יידישע קאָמוניסטן געארבעט אין אַן ענגן קאָנטאַקט
מיט די אַרטיקע און זיך אַקטיוו באַטייליקט אין פּאָליטישן לעבן און אין דער
פֿראָפֿעסיאָנאַלער באַוועגונג. חוץ יידישע קאָמוניסטן זײַנען ניט געווען קיין אַנ־
דערע יידישע גרופּעס וואָס זאָלן נעמען אַן אָנטייל אין דעם אַלגעמיינעם פּאָלי־
טישן לעבן פֿון לאַנד. האָט געקענט זיך שאָפֿן די פֿאַרשטאָלונג, אַז יידן און קא־
מוניסטן זײַנען הײַנט־הך. עס איז שווער צו זאָגן, צי וואָסערע ניט איז פֿון די
פּאָליטישע פּאַרטייען אין קובאַ וואָס האָט געגרייט דעם אויפֿשטאַנד קעגן מא־
טשאַדאָן האָט בכיוון געשטיצט די דאָזיקע פֿאַרשטאָלונג. בכל אופֿן זײַנען
ניט מאַטשאַדאָ, ניט די אָפּאָזיציע־פֿירערס (און צווישן זיי אויך ניט גראָ סאָן
מאַרטין) שולדיק אין די טרויעריקע געשעענישן וואָס האָבן פֿאַרפֿלעקט די רע־
וואָלוציאָנערע באַוועגונג פֿון 1933—1934 און איבערגעלאָזט ביטערע זכרונות
בײַ יידן אין קובאַ. גיכער פֿון אַלץ זײַנען זיי אַרויסגעווואָקסן פֿון דעם גאַנצן
צעטל אומשטאַנדן וואָס מיר האָבן דאָ פֿריער דערמאָנט. די געשעענישן גופֿא

זײַנען געווען אַזעלכע: מען האָט אַ סך מאָל אַרעסטירט יידן דערפֿאַר וואָס זיי האָבן כּלומרשט געשאָסן פֿון די דעכער אויף זעלנערס און אויף דעם דעמאָנסטרירנדיקן המון; מען האָט דורכגעפֿירט מאַסנווײַז רעוויזיעס אין די יידישע קוואַרטאַלן; עס זײַנען געווען אַ סך אַנטיסעמיטישע אַרויסזאָגונגען מצד פֿאַרשטייערס פֿון דער מאַכט, וואָס זײַנען געווארן פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער פּרעסע; לסוף האָט מען אין יאָנואַר 1934 דערהרגעט דרײַ יידן אויף דער גאַס אין מאָנטע.

וועג מען טראַכט זיך אַרײַן, מוז מען אײַנזען, אַז גיכער זײַנען דאָס געווען סטיכישע אויסברעכן פֿון שינאה קעגן אויסלענדערס בכלל אייִדער דירעקט אַנטיסעמיטישע עקסצעסן. אַנדערש איז די באַוועגונג אין די יאָרן 1935—1936. יעמאָלט האָבן שוין די פּראָפֿעסיאָנאַלן פֿון אַנטיסעמיטישער העצע, געשטיצט פֿון נאַצישן דײַטשלאַנד און דערמוטיקט פֿון היטלערס גדולה, באַווּסטזיניק געוואָרן אײַנפֿלאָנצן אין קובאַנער פֿאָלק ראַסן־שינאה. אָבער ס׳איז ניט געגאַנגען ווײַטער פֿון אַרויסטרעטונגען אין דער פּרעסע און אויפֿן ראַדיאָ, פֿון באַזונדערע פֿאַרזאַמלונגען וואָס האָבן געמאַנט, מען זאָל באַגרענעצן דאָס אימיגרירן פֿון יידן קיין קובאַ. עס האָט זיך נאָך יעמאָלט ניט אײַנגעגעבן צו שאַפֿן אַן אָרגאַניזירטע אַנטיסעמיטישע באַוועגונג.

דער הויכפּונקט פֿון אַנטיסעמיטיזם איז דער זומער פֿון 1939, וועג די שיף „סיינט לוּיס״ (וואָס איז פֿון יעמאָלט אַן אַזוי טרויעריק בארימט געוואָרן) האָט געמוזט פֿאָרלאָזן דעם האַוואַנער פּאָרט און ניט געקענט אַראָפּזעצן אויף קובאַנער ערד די פּליטים פֿון דײַטשלאַנד, ווײַל די מאַכט האָט עס ניט דערלאָזט. אָבער זינט עס האָט זיך אַנגעהויבן די צוויטע וועלט־מלחמה איז די אַנטיסעמיטישע העצע געפֿאַלן, און לעצטנס איז זי אין גאַנצן געוואָרן אויס. אַפֿילו דער העצערישער סענאַציע־אַרגאַן אַלערטאַ האָט אויך כּמעט אויפֿגעהערט צו רייַדן וועגן יידן (אַלערטאַ ווערט אַרויסגעגעבן פֿון דעם זעלביקן פֿאָרלאַג וואָס דרוקט די טאָגצײַטונג דיאַריאָ דע לאַ מאַרינאַ, זייער אַן אינפֿאָרמירט בלאַט וואָס איז פֿאַרבונדן מיט די שפּאַנישע פֿאַלאַנגיסטן).

אין דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע פֿון די יאָרן 1936—1939 האָט געשפּילט ניט קיין קליינע ראָלע די עקאָנאָמישע טעטיקייט פֿון יידן. די שפּאַניער, וואָס זיי האָבן געהאַט די טבֿע צו באַטראַכטן קובאַ ווי זייערע אַ נחלה, האָבן אין יידן דערזען קאָנקורענטן. זיי האָבן אויסגעניצט זייערע גרויסע פֿאַרבינדונגען מיט די רעגירונגס־קרײַזן, זיי האָבן געקענט זיך אַנשפּאַרן אויף די קאַפּיטאַלן וואָס זיי האָבן אַנגעקליבן און זיי זײַנען געווען די טרעגערס פֿון דער הערשנדיקער קולטור. אַזעלכע יחסנים האָבן ניט געדאַרפֿט קלערן וועגן אַראָפּלאָזן די פֿרײַזן אויף סחורות. אָבער אָט האָבן זיך באַוויזן אונטערנעמערישע יונגע מענטשן פֿון מיזרח־אייראָפּע וואָס יאָגן זיך ניט נאָך גרויסע רווחים און באַגונענען זיך מיט אַ נידעריקערן סטאַנדאַרד לעבן — און דער פֿאַרגליווערטער מיסחר פֿון קובאַ איז אויפֿגעטרייסלט געוואָרן. די שפּאַנישע אונטערנעמערס האָבן געמוזט זיך צופּאַסן צו די נײַע באַדינגונגען, זיי האָבן געדאַרפֿט אַ ביסל זיך אַ רוק טון אין אַ זײַט, כּדי אָפּצוטרעטן אַ ביסל אָרט פֿאַר די נײַ געקומענע. אויף די וויכ־

טיקסטע האַנדלסגאַסן פֿון האָוואַנאַ האָבן זיך באַוויזן שילדן מיט די נעמען פֿון די „פּאַלאַקאָס". דאָס אָלץ האָט ניט פֿאַרשמעקט דעם שפּאַנישן סוחר. מיט די חשדים און דער אומרו וואָס זײַנען אויפֿגעקומען בײַ די שפּאַנישע אונטערנע־מערס האָבן זיך באַנוצט די ספּעציאַליסטן אין העצן קעגן יידן.

וואָס שייך קובאַנער אַרבעטערס און אָנגעשטעלטע, האָט די עקאָנאָמישע טעטיקייט פֿון יידן בלויז פֿאַרגרעסערט דעם נאָכפֿרעג אויף געדונגענער אַר־בעט. די אַרבעט־באַדינגונגען גופֿא זײַנען די זעלביקע בײַ יידן, בײַ שפּאַניער און בײַ קובאַנער. אמת, יידן זײַנען געווען אַ ביסל אַ ספּנה ווי קאָנקורענטן אויפֿן אַרבעטמאַרק. דער אַרטיקער פֿראַקטאַריאַט, ווײַסע און פֿאַרביקע אַרבעטערס צו גלײַך, פֿילט זיך אונטערגעדריקט ניט בלויז ווי אַ פֿאַרקויפֿער פֿון אַרבעט־קראַפֿט, נאָר אויך ווי אַ פֿאַרשטייער פֿון דער קובאַנער קאַפּיטאַליסטישער נאַציע. ער זעט צו, ווי די בעלי־בתּים פֿון די רײַכע צוקער־פּלאַנטאַציעס פֿירן אַרײַן וואָל־ווילע אַרבעטערס פֿון האַיטי. ער באַמערקט ווי די שפּאַנישע אונטערנעמערס נעמען גיכער אָן אויף אַ שטעל זייערע לאַנדסלײַט וואָס קומען קיין קובאַ נאָר אויף אַ קורצער צײַט, אַנצוקלײַבן אַ ביסל געלט און נאָך דעם צוריקפֿאָרן אַהיים. דערצו נאָך האָט די אינדוסטריעלע הינטערשטעליקע קובאַ ניט געגעבן גענוג מיגלעכקייטן אָנצוווענדן געדונגענע אַרבעט. האָט מען אויף די יידישע אַרבע־טערס ניט געקענט קוקן אַנדערש ווי אויף אַלע אַנדערע מינים אויסלענדישע אַרבעטערס: זיי קומען צונעמען דעם ביסן פֿון מויל. אויף אַזאַ אופֿן איז אויס־געוואַקסן דער פֿאַרלאַנג, אַז דאָס געזעץ זאָל זיך אָננעמען פֿאַרן אַרטיקן געדונגע־נעם אַרבעטער. וועז ר. גראָ סאָן מאַרטין איז אין האַרבסט 1933 אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַרן פֿרעזידענט פֿון דער רעפּובליק, האָט ער אַרויסגעגעבן אַ דעקרעט, אַז אין יעדער אונטערנעמונג און אין יעדער אינסטיטוציע פֿון לאַנד זאָלן זײַן מינימום 50 פּראָצענט קובאַנער אַרבעטערס און אָנגעשטעלטע.

במשך פֿון דער קורצער צײַט וואָס יידן זײַנען אין קובאַ האָבן זיי באַ־וויזן אויפֿצושטעלן אַ קאָנטאַקט מיט פֿאַרשטייערס פֿון דער אַרטיקער אינטעלי־גענץ. די אייגענע געשיכטע, דאָס זײַן אין אייראָפּע און באַזונדער אין פֿראַנקרײַך, האָבן בײַ יענער אינטעליגענץ אויסגעברייטערט דעם האָריזאָנט און אָנטוויקלט אַ פֿעיקייט זיך אָפּצורופֿן. דער קאָנטאַקט איז געקומען דער עיקר איבער הומא־ניטאַרע מאַטיוון. דאָס מיטפֿילן די קרבנות פֿון רעליגיעזער און נאַציאָנאַלער שׂינאה האָט געווען בײַ די קובאַנער אינטעליגענטן אינטערעס צו די יידישע אימיגראַנטן. די אַרטיקע אינטעליגענטן האָבן פּאָזיטיוו אָפּגעשאַצט יידישע אַק־טיווקייט און אונטערנעמערישקייט, זיי האָבן אויך געוואָלט מיטהעלפֿן אין פּראָ־צעס פֿון קובאַניזירן זיך. האָבן זיך געשאָפֿן פֿרײַנדשאַפֿטן צווישן קובאַנער אינ־טעליגענטן און יידן.

ווי שוין געזאָגט, האָבן יידן בדרך־כלל ניט געמוען קיין דירעקטן אָנטייל אין פּאָליטישן לעבן פֿון לאַנד. אמת, וואָס מער יידן נאַטוראַליזירן זיך און ווערן אַליין ווייליערס, אַלץ מער פֿאַרקוקן זיך אויף זיי די פּאָליטישע פּאַרטייען וואָס פֿירן צווישן אָנאָנד אַ קאַמף פֿאַר מאַכט. מען נעמט זיך רעכענען מיט יידן. מען

וויל זיי וווּיל געפֿעלן. אָבער יִידן זײַנען ס׳רובֿ צו שטאַרק פֿאַרנומען מיטן אייגענעם לעבן, זיי זאָלן זיך מישן אין דער אַלגעמיינער פּאָליטיק פֿון לַאַנד. אויב יִידן נעמען יאָ אַן אַנטייל אין דער אַלגעמיינער פּאָליטיק, איז עס לשם פֿאַרטיידיקן די אייגענע פּאָזיציעס און לשם פֿאַרהיטן פֿון אַזאַ איבערראַשונג אין לעבן פֿון לַאַנד, וואָס קען נאָך אין גאַנצן מאַכן פֿאַר זיי אוממיגלעך נאָרמאַל זיך צו אַנטוויקלען אין דער נײַער היים.

כדי יִידן זאָלן באמת קענען אַרויסטרעטן ווי אַ קאָלעקטיוו כלפּי חוץ אויף צו פֿאַרטיידיקן די בשותפֿותע אינטערעסן, כדי שטענדיק וועט מען דאָרף צו זײַן גאַייניקט און לאָזן הערן די שטים פֿון גאַנצן קיבוץ, — דערצו איז נייטיק אַ צענטראַלער אַרגאַן וואָס זאָל פֿאַרמאָגן דעם נייטיקן אויטאָריטעט, וואָס מען זאָל ניט קענען קומען צו אים מיט דער טענה: מי שׂמך? אַזאַ מין צענטראַלער אַרגאַן איז נאָר דערווײַל ניטאָ. ער איז נאָך רק אין דער סטאַדיע פֿון אויספֿורעמען זיך. דערווײַל האָט ער דורכגעמאַכט אַזעלכע שטאַפּלען:

בײַם סאָמע אָנהייב פֿון יִישובֿ איז געווען אַ כּמו־צענטער וואָס האָט פֿאַרטראָטן די אימיגראַנטן כלפּי חוץ און האָט געהאַלפֿן אײַנשטעלן דאָס לעבן כלפּי־פּנים. דאָס איז געווען דער יִידישער קאָמיטעט פֿאַר קובאַ.[22] נאָר דעם איז די ראָלע אַריבער צום יִידישן צענטער, אויף וויפֿל מען האָט געדאַרפֿט האָבן צו טון מיט דער אָרטיקער מאַכט און מיט די קאָנסולאַטן. דער יִידישער צענטער האָט אויך אָנגענומען צו אַרבעטן פֿאַר סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג. אָבער דאָס גע־זעלשאַפֿטלעכע לעבן איז געווארן קאָמפּליצירטער, פֿאַראַלע צו דעם יִידישן צענ־טער זײַנען אויפֿגעקומען נײַע ארגאַניזאַציעס, געוויסע צוזיגן אין דער טעטי־קייט פֿון יִידישן צענטער האָבן אָנגענומען אפֿשטאַרבן, ווײַל די סובסידיע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז געווארן קלענער; האָט דער יִידישער צענטער מער ניט געקאָנט שפּילן די ראָלע פֿון דעם צענטראַלן אַרגאַן פֿון גאַנצן קיבוץ, הגם ער האָט קיין מאָל פֿון אָט דער ראָלע זיך ניט אָפּגעזאָגט. און אין דער זעלביקער צײַט זײַנען אויפֿגעקומען אַזעלכע געשעענישן און פֿראָבלעמען וואָס האָבן גע־פֿאָדערט, אַז דער קובאַנער קיבוץ זאָל אויפֿטרעטן גאייניקט. דערצו האָט אויך געשטויסן די אייגענע אַנטוויקלונג פֿון דעם קיבוץ. זײַנען דערִיבער פֿון צײַט צו צײַט פֿאָרגעקומען קאָנפֿערענצן פֿון פֿאַרשטייערס פֿון אַלע יִידישע אַרגאַניזאַ־ציעס, ס׳רובֿ אויף דער איניציאַטיוו פֿון יִידישן צענטער. אַזוי האָט זיך עס גע־צויגן ביז 1932.

אין יענער תקופֿה האָט מען ניט איין מאָל אויפֿגעהויבן די פֿראַגע וועגן קאָנצענטרירן אַלע אַרגאַניזאַציעס אין איין יִידישער פֿעדעראַציע. זינט זי איז אויפֿגעקומען, האָט די יִידישע פֿרעסע פֿאַרטיידיקט דעם געדאַנק, אַז אַלע יִידן דאַרפֿן שאַפֿן אַ פֿאַראייניקונג וואָס איז ענלעך צו דער קהילה פֿון אייראָפּע. אָבער די אַלע פֿלענער זײַנען פֿאַרבליבן ניט מער ווי גוטע וווּנטשן. אַנשטאָט דעם זײַנען אויפֿגעקומען סוראָגאַטן, וואָס ביסלעכווײַז גייען זיי דאָך אויפֿן וועג פֿון

[22] זען פֿרײַער, קאַפּיטל 3.

פֿאַרפֿולקומען זיך און זיי פֿירן דורך געוויסע פֿונקציעס פֿון אַ צענטער. דערבײַ זײַנען ניכּר אַזעלכע גרונטשטריכן: א) דער יסוד איז די קאָאָרדינאַציע אין דער טעטיקייט פֿון די שוין פֿאַראַנענע אָרגאַניזאַציעס; ב) מען פֿאַראייניקט זיך בלויז פֿאַר גאַנץ באַשטימטע צוועקן, דער עיקר פֿאַר קעמפֿן קעגן אַנטיסעמיטיזם; ג) מען פֿאַראייניקט זיך צײַטווײַליק, ווען עס ווײַזט זיך עפּעס אַ סכּנה.

פֿון ספֿאַראַדישע באַראָטונגען פֿון אָרגאַניזאַציע־פֿאַרשטייערס סוף 1932 און אָנהייב 1933 איז אָרויסגעוואָקסן דער צווישן־פֿאַראיינען־קאָמיטעט וואָס האָט געאַרבעט ביז 1935. דאָס איז געווען די סאָמע שטורעמדיקע תּקופֿה אין קובאַנער פּאָליטישן לעבן, ערב דער רעוואָלוציע קעגן מאַטשאַדאָס דיקטאַטור און דערנאָך די רעוואָלוציע מיט אירע רעזולטאַטן. דער קאָמיטעט איז ניט געווען קיין פּער־מאַנענטע אינסטיטוציע, ער איז גיכער געווען אַ פֿירמע וואָס יידן האָבן געקענט אויסניצן ווען זיי האָבן געדאָרפֿט אָרויסטרעטן קאָלעקטיוו. נאָר פֿון אָקטאָבער 1933 ביז נאָוועמבער 1934 האָט דער קאָמיטעט געאַרבעט כסדר אונטערן נאָמען „קאָמיסיאָן כּורידיקאָ". געווען איז דאָס בעצם אַן אויספֿיר־ביוראָ פֿון דעם בריי־טערן קאָמיטעט, אָבער דאָס ביוראָ האָט געאַרבעט אויטאָנאָם און האָט פֿאַרשטעלט דעם קאָמיטעט וואָס האָט עס אויסגעקליבן. אָט דאָס ביוראָ האָט זיך פֿאַרנומען מיט פֿאַרטיידיקן יידן אין דעם סאָמע ברען פֿון די רעוואָלוציאָנערע געשעענישן. עס האָט געקעמפֿט קעגן די מאַסן־אַרעסטן אָן אַ גרונד, קעגן דער עפּידעמיע רעוויזיעס, און עס האָט זיך דערשלאָגן, מען זאָל באַפֿרײַען 62 יידן וואָס מען האָט זיי געהאַט אַרעסטירט אָן אַ פֿאַרוואָס. די זעלביקע קאָמיסיע האָט זיך אויך געפֿלייסט צו פֿאַרהיטן דעם יישוב פֿון סכּנות וואָס קענען זיך אָנרוקן. זי האָט געהאַט די אַמביציע צו ווערן דער פֿאַרשטייערשאַפֿט־אָרגאַן פֿון דעם קיבוץ. זי האָט אויך געפֿלאַנעוועט דורכצופֿירן אַ באָיקאָט אויף דײַטשישע סחורות, דורך־פֿירן אַ ציילונג פֿון יידן אין קובאַ. אָבער סוף 1934 האָט זיך דאָס לאָנד און דער יידישער עולם בארוכּקט, און די „קאָמיסיאָן כּורידיקאָ" האָט בכלל אויפֿגעהערט צו פֿונקציאָנירן. אין מיטן 1935 איז זי אין גאַנצן אָפּגעשטאָרבן.

אין מײַ 1935 האָט מען געפֿרווט שאַפֿן אַ נײַעם צענטראַלן אָרגאַן פֿאַרן קיבוץ — דעם יידישן קאָמיטעט פֿאַר קובאַ. דער פּרווו האָט זיך בפֿירוש ניט אינגעגעבן. דער קאָמיטעט האָט געהאַט עטלעכע זיצונגען, אויסגעאַרבעט אַ פּרטימדיקן סטאַטוט וואָס גאַראַנטירט אַלע גרופּעס אַן אָנטייל אין זײַנע אָרבעטן, פֿאַרמאַסטן זיך דורכצופֿירן אַ ציילונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג און צו רעאָרגאַניזירן אויף אַ געזינטערן יסוד די פֿינאַנצן פֿון די יידישע צדקה־אינסטי־טוציעס. נאָר חוץ פּלענער איז דעם קאָמיטעט קיין זאַך ניט באַשערט געווען, און דער ברוך דיין אמת איז געקומען פֿאַר אים אין מיטן 1936. אײַנע פֿון די עיקר־סיבות, פֿאַר וואָס דער קאָמיטעט האָט גאָרניט געקאָנט אויפֿטאָן, איז דאָס וואָס די איניציאַטיוו איז דאָס מאָל געקומען פֿון די אָמעריקאָנער יידן, פֿון „יוניטעד היברו קאָנגרעגיישן", און דאָס רובֿ פֿון יישוב האָט, בעצם אַן שום גרונד, מורא געקראָגן, אַז די קלײַנע גרופּע אָמעריקאָנער יידן ווילן אָרויפֿצווינ־גען זייער אָנפֿירערשאַפֿט אויפֿן גאַנצן קיבוץ.

נאָך אַט דעם אומגעלונגענעם פרווו האָט מען ווידער געדאַרפט רופֿן פֿון צייט צו צייט קאָנפֿערענצן מיט פֿאַרשטייערס פֿון די באַזונדערע אַרגאַניזאַציעס, ווען עס איז אויסגעקומען אויפֿצוטרעטן געאייניקט. אין אַ סך פֿאַלן האָבן די פֿונקציעס פֿון אַ צענטראַלן אַרגאַן גענומען אויף זיך דער יידישער צענטער צענטער און די יידישע האַנדלס־קאַמער. אין אַפּריל 1936 האָט דער יידישער צענטער געשאַפֿן אַ יורידישע קאָמיסיע צו קעמפֿן קעגן אַנטיסעמיטיזם. נאָר איין מאָל, יוני 1937, איז די קאָמיסיע אויפֿגעטראָטן, און נאָך דעם האָט מען זי פֿונאַנדערגעלאָזן. אין דער צווייטער העלפֿט 30ער יאָרן האָט דער יידישער צענטער אַליין קוים געזשיפֿעט, און ער האָט ניט געהאַט גענוג כּוחות צו זאַרגן זיך וועגן כּלל. אין די אַלע פֿאַלן, ווען מען האָט געדאַרפֿט אין די יאָרן 1937—1939 זיך פֿאַרטיידיקן קעגן דער אַנטיסעמיטישער העצע, איז מיטן שווערגעדיקן הסכּם פֿון דעם גאַנצן קיבוץ אויפֿגעטראָטן די יידישע האַנדלס־קאַמער.[23] אָזאַ אַרבעמישן זיך לטובֿת דעם גאַנצן כּלל איז אָפֿט געווען פֿאַרבונדן מיט היפּשע הוצאָות אויף לא־יחרץ־געלט, און די יידישע האַנדלס־קאַמער האָט גרינגער ווי יעדער אַנדער יידישע אַרגאַניזאַציע געקענט קריגן געלט פֿאַר אָזעלכע צילן.

אָבער אויך אַנדערע אַרגאַניזאַציעס, און אַ מאָל אָפֿילו יחידים, זענען אויף זייער אָחריות אַרויסגעטראָטן אין געוויסע פֿאַלן, בפֿרט געוויסע אַנטיסעמיטישע העצעס. איין מאָל, אין מײַ 1938, האָבן פֿאַראַלעמ רעאַגירט די יידישע האַנדלס־קאַמער, דער יידישער צענטער און דער פֿאַרבאַנד פֿון די יידישע זשורנאַליסטן.[24]

די אַנטיסעמיטישע העצע איז געווען אין פֿולן ברען, און אָזאַ אַנארכיע בפֿרט יידן איז אָפֿט געווען זייער שעדלעך. אויף דער איניציאַטיוו פֿון דער יידישער האַנדלס־קאַמער איז אין מאַרץ 1939 זיך צונויפֿגעקומען אַ קאָנפֿערענץ צו קעמפֿן קעגן אַנטיסעמיטיזם. די קאָנפֿערענץ האָט אויסגעקליבן אַ קאָמיסיע וואָס האָט געקראָגן דעם נאָמען „פֿאַראייניקטער קאָמיטעט צו באַקעמפֿן דעם אַנטיסעמיטיזם אין קובאַ". דאָס איז געווען אַן ענערגישער קאָמיטעט, מיט אַן אַקטיוואַר טעטיקייט. ער האָט אַרגאַניזירט די פּראָפּאַגאַנדע קעגן אַנטיסעמיטיזם, געקליבן אַ ספּעציעלן פֿאַנד פֿאַר אָט דער פּראָפּאַגאַנדע, זיך פֿאַרבונדן מיט דער קובאַנער אינטעליגענץ און זיך געוענדט צו חשובֿע פּאָליטישע טוערס און צו מלוכה־אינסטיטוציעס. דער קאָמיטעט האָט אָפּגעווארנט דעם מעטאָד פֿון הינטערקוליסן־שמועסן און פֿון אָפּקויפֿן זיך פֿון העצערס און שאַנטאַזשיסטן. ער האָט אַריבער־געפֿירט דעם קאַמף אויף דער אָפֿענער געזעלשאַפֿטלעכער אַרענע. אין אַפּריל 1939 האָט מען אויף אַ קאָנפֿערענץ פֿון אַלע יידישע פֿאַראייניגן רעאַרגאַניזירט דעם קאָמיטעט און אים אַליין אָנגעטרויט דאָס רעכט צו רעדן אין נאָמען פֿון גאַנצן קיבוץ. אין אָט דעם קאָמיטעט זענען אויך פֿאַרטראָטן די אַמעריקאַנער יידן

---

[23] אַרגאַניזירט אין 1936; אויף שפּאַניש האָט די אַרגאַניזאַציע געהייסן „אָסאָסיאַסיאָן דע קאָנטריבוענטעס" און נאָך דעם האָט זי געביטן דעם נאָמען אויף „קאָמערַ דע קאָמער־סיאַנטעס". אויף יידיש: יידישע האַנדלס־קאַמער אָדער יידישער סוחרים־פֿאַראיין.

[24] אַרגאַניזירט אין 1936 מיטן נאָמען „יידישער שרײַבער־ און זשורנאַליסטן־קרײַז". די לעצטע יאָרן עקסיסטירט בלויז נאָמינעל.

פֿון האָוואַנאַ, וואָס זיי זײַנען ניט געווען אין דער פֿרײַערדיקער „קאָמיסיאָן כורידי־קאָ". יוני 1939 האָט דער קאָמיטעט דערפֿילט, אַז ער דאַרף זיך אין גאַנצן עמאַנציפּירן פֿון דער יידישער האָנדלס־קאָמער. האָט ער זיך רעגיסטרירט ווי אַ באַוונדערע אָרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „צענטראַל־קאָמיטעט פֿון יידישע אָרגאַניזאַציעס אין קובאַ", וואָס אַזוי מען אים פֿאַקטיש שוין פֿרײַער געפֿונען. אָט דער צענטראַל־קאָמיטעט עקסיסטירט עד היום.

געשאַפֿן בלויז צו קעמפֿן קעגן אַנטיסעמיטיזם, איז דער צענטראַל־קאָמיטעט אין דער אמתן דער רעפּרעזענטאַטיוועָר אָרגאַן פֿון גאַנצן קיבוץ, און ער פֿירט אויס אויך אָנדערע פֿונקציעס. דער קריזיס אין קאָמיטעט במשך פֿון די לעצטע צוויי יאָר נעמט זיך פֿון דער סתירה צווישן דעם באַגרענעצטן ציל, צוליב וועלכן ער איז געשאַפֿן געוואָרן, און יענע אויפֿגאַבעס וואָס שטייען אין דער אמתן פֿאַר אים. דער רעפּרעזענטאַטיוועָר אָרגאַן פֿון אַ יידישן קיבוץ דאַרף זײַן אָנדערש געבויט אַיידער אַ קאָמיטעט, וואָס מען האָט אים אויך גיך צונויפֿגעשטעלט זיך צו פֿאַרטיידיקן פֿון אַנטיסעמיטישע העצעס.

*

מיר האָבן דאָ געגעבן די סכעמע פֿון דער אָנטוויקלונג פֿון יידישן ישובֿ אין קובאַ אויפֿן סמך פֿון מאַטעריאַלן, צונויפֿגעקליבן פֿון אַ גרופּע מענטשן, וואָס אַן עמיגראַציע־כוואַליע האָט זיי פֿאַרוואָרפֿן אויפֿן אינזל און וואָס דער האָוואַנער דזשאָינט האָט זיי געגעבן אַ מיגלעכקייט זיך צו פֿאַרנעמען מיט דער געשיכטע פֿון קובאַנער יידן. די מאַטעריאַלן, צונויפֿגענומען אין אָרטיקלען וואָס באַלײַכטן די פֿאַרשיידענע זײַטן פֿון יידישן לעבן פֿון ישובֿ, וועלן בקרובֿ פּובליקירט ווערן אַ דאָנק היילף מצד דעם דזשאָינט. בײַ זײַן איצטיקער אָרבעט האָבן דעם מחבר געהאָלפֿן דער היאָס און די פֿירערס פֿון דעם געוועזענעם יידישן קאָמיטעט פֿאַר קובאַ. זינט עס איז אויפֿגעקומען דער קאָלעקטיוו וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיטן געשיכטע־פֿראָיעקט, האָבן די סאָמע חשובֿע פֿאָרשטייערס פֿון דעם ישובֿ אים געהאָלפֿן אויף כלערליי אופֿנים. דער ישובֿ האָט אָרויסגעוויזן זײַן גרייטקייט מיטצוהעלפֿן, אַז די מאַטעריאַלן פֿאַר זײַן געשיכטע און די דערווײַליקע רעזולטאַטן פֿון פֿאָרשן זײַן נעכטן און זײַן הײַנט זאָלן דערזען די ליכטיקע שײַטן. אין דעם זאַמלבוך וועלן ווערן אויסגערעכנט די אַלע מענטשן וואָס האָבן געהאָלפֿן, אַז די אָרבעט זאָל קענען צו שטאַנד קומען. דאָ איז פֿאַר דעם קיין אָרט ניטאָ, און דער מחבר קען זיי באַדאַנקען בלויז מיט אַ פּויִלדיקן דאַנק.

דער מאַדנער פּאַל מיט דוד באַכראַך

פֿון ד״ר יעקבֿ ראַדער מאַרקוס

מערן, אין דער אַלטער עסטרײַכישער אימפּעריע, איז געווען אַזוי ווי אַ וויגעלע, וווּ עס האָבן זיך אויסגעהאָדעוועט כּלערליי מעשׂיות וועגן דיבוקים און וועגן אַרויסטרײַבן דיבוקים. איינע פֿון די סאַמע באַווּסטע מעשׂיות האָט פּאַסירט אין 1696 אין ניקלסבורג, וועו מען האָט אַרויסגעטריבן אַ ניט־גוטן פֿונעם גוף פֿון אַ יונגן מענטשן וואָס האָט געהייסן אַבֿרהם. אַז דאָס איז געווען אַ באַרימטער פֿאַל קען מען זען פֿון דעם, וואָס די באַשרײַבונג איז אַרויס נאָך דאָס זעלביקע יאָר אויף לשון־קודש און אויף יידיש אין פּירט, אַמסטערדאַם און פֿראַנקפֿורט־מיין.[1]

אַן אַנדער מעשׂה מיט אַ ניט־גוטן, וואָס איז אַ פּנים ניט געווען אַזוי פּאָפּולער, וועלט איבערגעגעבן אין אַ כּתבֿ־יד וואָס געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פֿון היברו יוניאָן קאַלעדזש אין סינסינאַטי. דער כּתבֿ־יד האָט געהערט צו דער קאַלעקציע פֿון מיין טײַערן לערער פּראָפֿ׳ גאָטהאַרד דויטש ע״ה, און דאָרטן זײַנען פֿאַראַן די תּקנות און די פּראָטאָקאָלן פֿון דער „חבֿרא קדישא דקברנים והמה בעלי גמילות חסדים״ פֿון דער קהילה קדושה אין טרישט, מערן,[2] בשכנות פֿון איגלאָוו. בײַם סוף פֿון דעם מאַנוסקריפּט האָט אַן אַרײַנשרײַבער איבערגעגעבן דעם מאַדנעם פֿאַל מיט דוד באַכראַך וואָס האָט זיך באַגעגנט און געהאַט אַ צונויפֿשטויס מיטן מלאך־המוות. דער טעקסט איז אויף לשון־קודש, אָבער ווו־ניט־ווו טרעפֿן זיך אין מיטן פֿראַזעס אויף יידיש.[3]

די באַכראַכס זײַנען אַן אַלטע משפּחה אין מערן. אַ צווײַג פֿון דער משפּחה איז געווען אין אָט דער פּראָווינץ נאָך פֿאַרן גירוש ווין אין יאָר 1670, און נאָך אָט דער דאָטע האָבן געווויסע גלידער פֿון דער זייער צעצווײַגטער משפּחה ווידער אַריבערגעשפּרײַזט דעם צפֿונדיקן גרענעץ פֿון נידער־עסטרײַך און זײַנען געקומען אין די דערבײַקע שטעט פֿון מערן, צווישן זיי אויך קיין טרישט.

מיר ווייסן וועגן אַ דוד באַכראַך וואָס האָט געלעבט אין טרישט נאָך אין 1687. קען זײַן, אַז דאָס איז געווען אַ זיידע אָדער אַן עלטער־זיידע פֿון דעם

---

[1] Steinschneider, *Cat. Bodl.*, No. 3920-21, 6525.

[2] טשעכיש: Třešť, דײַטש: Triesch.

[3] אין דער איבערזעצונג וועלן זיי דאָ געגעבן אין קורסיוו, פֿינקטלעך אַפֿגעהיט אין אויסלייג.

דוד באַכראַך, וואָס מיר וועלן באַלד דערציילן וועגן אים. אַזוי ווי אַנדערע וואָס מען האָט פֿאַרטריבן פֿון ווין, האָט דער ערשטער דוד באַכראַך זיך געפֿונען — ממגורשי ווינא. משמעות אַז דאָס איז דער זעלביקער וואָס וועלט אַנגערופֿן אויך דוד פּאַלאַק און ער איז געווען פֿון די גורשי ווינא וואָס זײַנען געקומען קיין טרישט. אויב דאָס אידענטיפֿיצירן איז ריכטיק, האָבן מיר צו טון מיט איינעם פֿון די חשובֿסטע בעלי־בתים אין דער טרישטער קהילה. ער איז געווען איינער פֿון די בעלי־תקנות וואָס האָבן צונויפֿגעשטעלט די קאַנסטיטוציע פֿון דער „חברא קדישא דקברנים" אין 1687. דער שפּעטערדיקער דוד באַכראַך, וואָס איז געשטאָרבן אין 1734 און וואָס מיט אים האָט זיך געטראָפֿן די מאַדנע פּאַסירונג, איז געווען אַ זון פֿון יהודה־לייב אַדער יצחק־לייב אַדער יוסף־לייב באַכראַך, וואָס האָט געלעבט אין טרישט אַדער אין דער דערבײַקער שטאָט טרעביטש. אונדזער דוד באַכראַך האָט פֿאַרשטייט זיך געווינט אין טרישט.[4]

איך רעכן, אַז דער גלײַכסטער אופֿן פֿון איבערגעבן גאָר געוני די גאַנצע מעשׂה מיט דוד באַכראַכן, איז איבערצוזעצן דאָס וואָס ס׳איז פֿאַרשריבן געווארן אין דעם פּינקס פֿון דער דערמאָנטער חברה־קדישא:

א צייכן פֿון אמת וועלט דאָ געגעבן פֿאַר די קומענדיקע דורות מיטן פֿאַרשרײַבן די ווונדערלעכע מעשׂה וואָס האָט געטראָפֿן מיטן פֿאַרשטאָרבענעם ר׳ דוד במי״ל בכרך ז״ל.

ער איז זיך געפֿאָרן אויפֿן וועג קיין זשעלזיטאַוו[5] אין גאַנצן א געזונטער, מיטוואָך, ראָש חודש אדר ראשון, תצד.[6] דאָנערשטיק איז דער אויבן דערמאָנטער נעקומען אהיים, דאָס הייסט אין דער יידנגאָס פֿון אונדזער קהילה טרישט, און געשריבן מיט א ביטער קול און זיך געוואקלט פֿון איינעם צום אַנדערן ביז ער איז נעקומען צום הויז פֿון הרב אב־בית־דין מרדכי.[7] און מיר האָבן געהערט, ווי ער האָט געזאָגט, אז דער מלאך־המוות איז געלאָפֿן נאָך אים אים צו דערהרגענען. די מענטשן וואָס האָבן אים נעהערט האָבן נעמיינט, אז ער איז משוגע. א סך מענטשן, מענער און פֿרויען, האָבן אים אַרומגערינגלט און מען האָט אים בישלעכווײַז געשטויסן אהיים. אָבער זײַן מויל האָט ניט אויפֿגעהערט אַרויסצובערענגען די זעלביקע ווערטער, און ווען עס זײַנען אזוי אַוועק עטלעכע שעה און

---

[4] וועגן דער משפּחה באַכראַך און וועגן טרישט זען:

a) Wachstein, *Inschriften des alten Judenfriedhofs in Wien.*
אין די ביידע בענד זען דעם זוכצעטל אונטער באַכראַך און טרישט.

b) Flesch, in: *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei,* II, 229 sq.;
Kaufmann, *Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich*
האָט אַ פּנים ניט געוווסט פֿון דעם, אַז גורשי ווינא האָבן זיך באַזעצט אין טרישט. דאָס וואָס פּראָפֿ׳ דויטשט וויזט איז געווען הערמינע באַכער (באַכראַך), פֿון דעם צוויג פֿון דער באַכראַך־משפּחה וואָס האָט זיך באַזעצט אין מערן, קלערט אויך, ווי אַזוי דער כּתב־יד פֿון טרישט איז געקומען אין פּראָפֿ׳ דויטשס רשות.

[5] טשעכיש: Želetava, דײַטש: Schelletau.
דאָס איז אַ דאָרף אַן ערך 8 מײַל דרום־מיזרח פֿון טרישט.

[6] דעם 3טן פֿעברואַר, 1734.

[7] דער נאָמען מרדכי איז שפּעטער צוגעשריבן, מיט אַן אַנדער האַנט.

דער עולם וואָס איז געשטאַנען ארום אים האָט פֿאַרשטאַנען, אז ער איז בײַם פֿולן זינען, אזוי ווי ער איז שטענדיק געווען, האָט מען אים געבעטן, ער זאָל פֿאַרציילן, ווי אזוי דאָס איז זיך פֿאַרלאָפֿן מיט אים, און ער האָט זיי געענטפֿערט אָט וואָס:

וועו ער איז זיך געפֿאָרן זײַן וועג, ווי דערמאָנט אויבן, איז אים אַנט־קעגנגעקומען א מין קליין מענטשל, און זײַנע קליידער זײַנען געווען א ברוין רעקיל, און אויפֿן קאָפּ איז געווען א ווײַס היטל. און אָט דאָס דער־מאָנטע קליינע מענטשל האָט געבעטן בײַ אים, ער זאָל אים געבן א נדבֿה. און ער האָט אים אָפּגעענטפֿערט, אז ער אַליין איז אָרעם און אז ער האָט בײַ זיך נאָר עטלעכע קרײַצערס, אָבער אויב ער ווילּ, וועט ער אים געבן עט־לעכע קרײַצערס פֿון זײַנע. און אזוי האָט ער אים שוין געוואָלט געבן, אָבער וועו ער האָט אויסגעשטעקט די האַנט צו געבן, האָט ער קיין זאַך ניט געזען. און די גאַנצע צײַט, וועו זיי האָבן געריידט אײנער מיטן אַנדערן, איז ר׳ דוד געזעסן אויפֿן וואָגן, און דאָס קליינע מענטשל איז געלאָפֿן פֿאַר אים לעבן וואָגן צו פֿוס.

נאָך דעם איז אים באַפֿאַלן א גרויסע אימה, און ער האָט אַרויסגע־נומען פֿון בוזעם א סידור וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך און געוואָלט תּפֿילה טאָן. איז ווידער געקומען דאָס זעלביקע קליינע מענטשל, האָט זיך אַרויפֿגעשטופּט צו אים אויפֿן וואָגן און געזאָגט צו אים דז ער ווילּ מיט אים תּפֿילה טאָן. און וועו יענער איז אַרויף אויפֿן וואָגן, האָבן זיך פֿאַר־שלאָסן די אויגן פֿון ר׳ דוד הנ״לּ, און ער איז געוואָרן ווי א בלינדער וואָס זעט ניט קיין שום אות אויף תּפֿילה צו טאָן. און וועו זיי זײַנען אזוי וויַיטער געפֿאָרן, האָט דאָס קליינע מענטשל אַרויסגענומען א פֿײַער־דיקן שטורקאַץ און צוגעבראַנט מיט אים די זוילן פֿון די פֿים פֿון ר׳ דוד הנ״לּ און ער האָט דערפֿילט א ווייטאָג ווי פֿון א שמעלצאויוון. און איבערן ווייטאָג האָט ער גהאַט בדעה עפּעס וואָס טועם צו זײַן. ער האָט גהאַט בײַ זיך א ביסל י״ש, און ער האָט געוואָלט דאָס טרינקען. האָט דאָס דערמאָנטע קליינע מענטשל ווידער בײַ אים געבעטן א טרונק. און ר׳ דוד הנ״לּ האָט אים געוואָלט געבן א טרונק, איז יענער ווידער נעלם געוואָרן.

און וועו ער איז ווײַטער געפֿאָרן, האָט זיך אים געדוכט, אז דאָס דער־מאָנטע קליינע מענטשל ווילּ איבערקערן דעם וואָגן און אַראָפּווואַרפֿן אים פֿון וואָגן. און מחמת אימה און גרויס ציטערניש וואָס איז באַפֿאַלן ר׳ דודן הנ״לּ, איז ער אַראָפּף געשפּרונגען פֿון וואָגן און געלאָפֿן צו פֿוס ביזן טויער פֿון שטאָט. האָט זיך ווידער באַוויזן פֿאַר אים דאָס דערמאָנטע קליינע מענטשל און געזאָגט צו אים: איך לויף דיר נאָך אזא ווײַטן וועג און דו האָסט מיר ניט געגעבן קיין שום נדבֿה. און מחמת פּעם האָט דאָס דערמאָנטע קליינע מענטשל אַרויסגענומען זײַן שווערד קעגן ר׳ דוד הנ״לּ און זיך געיאָגט נאָך אים. אָבער ר׳ דוד הנ״לּ איז געלאָפֿן זייער גיך ביז ער איז געקומען צום הויז פֿון רבֿ אַב־בית־דין. איז דאָס קליינע מענטשל נעלם געוואָרן פֿון אים.

דערנאָך האָט ר׳ דוד הנ״לּ געבעטן בײַ זײַן וויַיב א ווײַס העמד אָנצו־טאָן, און ער האָט ניט אויפֿגעהערט צו ווײַנען, און ער האָט געזאָגט בפֿה מלא דז ער וועלט שטאַרבן. און מחמת גרויס שרעק פֿאַרן מלאך־המוות האָט ער ניט געוואָלט און איז ניט שטיל געוואָרן און האָט זיך געוואָרפֿן אין בעט פֿון איין אָרט אויפֿן צוויַיטן, און פּסדר אויסגעוואָרפֿן, אז וווּ ער וועגדט זיך, איז שטענדיק דער מלאך־המוות קעגן אים און ער

לאזט אים ניט ניט שלאפן און ניט מתפלל זיין. אבער ער האט פסדר ארויסגערעדט ווערטער וואס האבן ניט קיין זינען.

אזוי איז געווען ביז מיטן טאג, פרייטאג, ערב שבת קודש, ב אדר הנ"ל, ווען די מענטשן וואס זיינען געשטאנען ארום אים האבן אים געבעטן, ער זאל זאגן ווידוי, ווי עס זאגן ווידוי אלע מענטשן וואס האלטן ביים שטארבן. און מיטן גוטן ווילן האט ער אליין געזומען דעם קיצור שני לוחות הברית, האט אליין געפונען די לאנגע ווידוי, זיך אויסגעדרייט מיטן פנים צו דער וואנט און זי געזאגט מיט גרויס כוונה. און שבת, אן ערך אין מיטן טאג, איז אים באפאלן א טויטלעכע קראנקייט, א חולאת פון פארלירן אלע כוחות, רחמנא לצלן. און מוצאי שבת, מיטן צופאלן פון דער נאכט, אין די שעהען צוויש זיבן און אכט, יצא נשמתו.

און דאס ווערט פארשריבן לזכרון, אז פון הינט און ווייטער זאל אפ מין סיבה זיך ניט טרעפן מיט קיין שום יוד. אבער מיר וואס זיינען געבליבן לעבן — הלוואי אויף לאנגע יאר — זיינען דורכגענומען פון א טיפער חרטה, איבער דעם דז מען האט ניט גנומין צו אים צען מענטשן מתפלל צו זיין פאר אים. ווי מען האט געהערט, אז אזוינס האט שוין א מאל געטראפן, ווען אזא מעשה איז פארלאפן. און א דאנק דער תפילה פון צען מענטשן איז דער בעל־הסיבה גערעטעוועט געווארן צו לעבן. עס איז אפשר מיגלעך געווען אים מציל צו זיין. און מיר אלע האבן דא בשוגג גארניט געטאן.

און איצט גיבן מיר איבער אות־באות דעם אריגינאל, ווייל די שפראך און די שרייבונג פון דעם דאקומענט איז אזוי כאראקטעריסטיש:

אות אמת ניתן לדורות לכתוב מה שאירע מעשה נפלא ליד המנוח הרב דוד במו"ל בכרך ז"ל. שהלך ונסע לדרכו לזשעליטויא בבריות גופו ביו"ד ר"ח אדר ראשון תצד ל"[פ"ק]. וביו" ה' הנ"ל בא לביתו היינו לרחוב יהודים דקהלתינו טרישט יצ"ו וצעק בקול מר והלך כמתעתע מפה ומפה עד שהגיע לבית הרב אב"ד (מרדכי) ונשמע ממנו איך שאמר שהמלאך המות רץ אחריו להרגו. ואנשים השומעים הי" בדעתם שהוא משוגע. עד שהפצירו בו אנשים רבים אנשים ונשים ודוחקים אותו לביתו. ולא פסק פומי" מדברים הנ"ל ולאחר איזה שעו" שהאנשים העומדים שם היבינו שדעתו צלולה כאשר הי" בכל ימיו אז שואלים אותו לספר להם האיך בא לו סיבה כזה והישב להם כהגון. כאשר הלכתי על הדרך הנ"ל בא לנגדו כאיש אחד קטון ובגדיו הי" ברוין רעקיל ועל ראשו הי" מצנפת לבן. ואותו האיש קטון הנ"ל שאל ממנו ליתן לו איזה צדקה. והישב לו שהוא לבד איש עני ואין לו רק איזה צ"[למים] אם ירצה יתן לו מאותן איזה צ" שאצלו. וכן הי" רוצה ליתן לו ובהפשטות ידו ליתן לא ראה מאומה. ובכל עת שדיברו זה עם זה כנ"ל הי" הר"ר דוד הנ"ל יושב על עגלה. ואותו האיש קטון הנ"ל רץ לפניו אצל העגלה ברגליו. ולאחר זה נפל עליו אימה גדולה. ולקח מתוך חיקו הסידר תפלה שהי" אצלו ורצה להתפלל איזה תפלה. ובא אותו האיש קטון ודחק אצלו על העגלה. ואמר לו דז ער וויל מיט אים תפילה טאן. ובבואו על עגלה נסתם עיניו של הר"ר דוד הנ"ל והי" כעיוור שלא ראה שום אות להתפלל. ובנסיעתו הלאה בא לו איש קטון הנ"ל עם אבוקה של אור. ושרף אותו להר"ר דוד הנ"ל על כף רגלו והרגיש מכאובו ככווי". ומתוך כאבו הי" בדעתו לטעם שום דבר והי" אצלו מעט י"ש ורצה לשתות ובא לו איש קטון הנ"ל וביקש ממנו ג"כ לשתות. והר"ר דוד הנ"ל רצה ליתן לו לשתות ונעלם ממנו איש קטון הנ"ל ובנסיעתו הלאה הי" דומה בעיניו שאיש קטון הנ"ל ביקש להפוך העגלה ולזורקו מעל העגלה. ומחמת אימה וחרדה

גדולה שהי״ עלֿ הר״ר דוד הנ״לֿ איז ער אראפֿ גשפרונגין מעגלה ונשרך ברגליו עד שער העיר. הראה לפניו איש קטון הנ״ל ואמר לו כלֿ הדרך רחוק שאני רץ אחריך. ולא נתת לי שום דבר צדקה. ומחמת כעסו שלֿ איש קטון הנ״ל שלף חרבו לנגד הר״ר דוד הנ״לֿ ורדף אחריו. והר״ר דוד הנ״לֿ רץ מהר מהר עד שבא לבית הרב אב״ד. ונעלם ממנו איש קטון הנ״לֿ. ולאחר זה ביקש הר״ר דוד הנ״ל מאשתו כתונת לבן להלבישו. ולא פסק פומי״ ובפה מלא אמר דז ער וועלט שטארבין. ומחמת גודל בעתותו של מלאך המות לא נח ולא שקט וזרק עצמו במטתו הנה והנה ובכלֿ פינה שהי״ פונה עצמו הי״ אמר שהמלאך המות לנגדו ואינו מניחו לא לישן ולא להתפלל. אבלֿ הי״ מדבר דברי״ שאינו מכוונים. עד חצות היום ו׳ עש״ק ב׳ אדר הנ״לֿ ביקשו ממנו האנשים שעומדים אצלו. להתוודה כאשר כל המומתים מתוודים. וברצונו הטוב לקח לעצמו הקיצר שני לוחות הברית וחפש לעצמו הוויד״ גדולה והי״ מתוודה בהסבות פניו אלֿ הקיר בכוונה גדולה. וביו״ השבת כחצות היו״ התגבר עליו חולת מות חולית ראתון רחמנ״ לצלן. ובמוצאה שבת תחילת הלילה בשעות בין ז״ וח״ יצא נשמתו. ונכתב כזה לזכרון שלא יבא שום סיבה מהיום והלאה לשום אדם מישראל. אבלֿ חרטה גמורה הי״ בין החיים אשר עודנה בחיים לאורך ימים. על דבר דז מען האט ניט גנומין אצלו עשרה אנשים להתפללֿ בעדו. כאשר נשמע שכבר הי״ לעולמים. שבא מעשה כזה. ומתוך תפילת עשרה אנשים ניצלֿ בעלֿ הסיבה לחיים. אפשר הי״ יכול להצילו. ובשגגה הי״ אצלֿ כל אדם.

עטנישע גרופּעס אין געוויסע אַלגעמיינע קולטורעלע טעטיקייטן אין קאָנעטיקאָט

פֿון ד״ר שמואל קעניג

1

די באַפֿעלקערונג פֿון קאָנעטיקאָט איז אין אַן איבערוויגנדיקער מאָס פֿון אימיגראַנטישן אָפּשטאַם. די בריטיש־אַמעריקאַנער [1] מאַכן אויס בלויז 14 פּראָצענט. די גרעסטע גרופּע זײַנען די איטאַליענער וואָס באַטרעפֿן אַן ערך 23 פּראָצענט. די אַנדערע גרעסערע גרופּעס זײַנען: אירלענדער — 19 פּראָצענט, ייִדן — אַן ערך 10 פּראָצענט, פּאָליאַקן — וואָסערע 7 פּראָצענט, און דײַטשן — אַן ערך 6 פּראָצענט. אָבער די דאָזיקע גרופּעס זײַנען נאָך פֿאַראַן אָן צאָל קלענערע גרופּקעלעך, בתוכם די נעגערס וואָס מאַכן אויס אַן ערך 2 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג. אין פּרט פֿון קענען לייענען און שרײַבן איז דער דורכשניט בערך דער זעלביקער וואָס אין גאַנצן לאַנד: 4.3 פּראָצענט זײַנען ניט־שריפֿטיק.

דאָס דאָזיקע אַרטיקל גיט זיך אָפּ ניט מיט די קולטורעלע טעטיקייטן אין יעדער עטנישער גרופּע באַזונדער, נאָר מיטן חלק פֿון יעדער גרופּע אין דעם שותפֿישן, דעם אַלגעמיינעם קולטור־לעבן פֿון שטאָט.[2]

כּדי צו באַשטימען די רעלאַטיווע וואָג פֿון די עטנישע גרופּעס, איז געמאַכט געוואָרן אַן אויספֿאָרשונג אויף אויסצוגעפֿינען, ווי ווײַט די פֿאַרשיידענע גרופּעס זײַנען רעפּרעזענטירט אין דער פֿאַרוואַלטונג און אין דעם לערער־פּערסאָנאַל פֿון דער עפֿנטלעכער שולסיסטעם, און די ראָלע וואָס זיי שפּילן אין דראַמאַטישע און מוזיקאַלישע טעטיקייטן. דער עיקר זײַנען געזומען געוואָרן אין אַכט די שטעט האַרטפֿאָרד און ניו־הייוון און זייער אומגעגנט, די צוויי גרעסטע מקומות און בלי ספֿק אויך די קולטורעלע צענטערס אין דעם שטאָט. די אויספֿאָרשונג איז געמאַכט געוואָרן אין יאָר 1940; וועגן מעגן זאָל זי אין געוויסע רעגולערע אָפּשטאַנדן איבערחזרן, וועט מען קענען באַקומען אַ בילד פֿון דער אַנטוויקלונג.

---

[1] די גרופּע איז פּולל אַלט־אַמעריקאַנער, אַדער „יענקיס״, וואָס מאַכן אויס דעם גרעסטן טייל, און אַזעלכע וואָס זײַנען ניט לאַנג צוריק געקומען פֿון די בריטישע אינזלען.

[2] אַן אויספֿאָרשונג פֿון דער רעלאַטיווער ויכטיקייט פֿון די עטנישע גרופּעס אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון שטאָט איז געגעבן אין מײַן אַרבעט: „די ראָלע פֿון פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס אינעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון שטאָט קאָנעטיקאָט״, יוואָ־בלעטער, באַנד XVII (1941), זז׳ 14—27.

2

אַן אויספֿאָרשונג פֿון דעם עטנישן צונויפֿשטעל פֿון דער שטאַטישער בילדונגס־קאָמיסיע,[3] וואָס איז געמאַכט געוואָרן מיט דער מיטהילף פֿון דעם הויפּט־אָנגעשטעלטן אין דער קאָמיסיע, ווײַזט אַ גוואַלדיקע איבערוואָג פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער צווישן די שעפֿן און די באַאַמטע פֿון די אָפּטיילן. פֿון די 73 מיט־אַרבעטערס אין דער דאָזיקער קערפּערשאַפֿט זײַנען 64, אָדער 87.7 פּראָצענט, בריטיש־אַמעריקאַנער. אירלענדער, יידן און דײַטשן האָבן בלויז צו צוויי מיט־גלידער.

אין דער פֿאַרוואַלטונג און אין דעם משגיחים־פּערסאָנאַל פֿון דעם עפֿנט־לעכן שולסיסטעם אין ניו־הייוון זײַנען ווידער די בריטיש־אַמעריקאַנער דער וויכטיקסטער עלעמענט. אויך די אירלענדער שפּילן דאָ זייער אַ חשובֿע ראָלע, בעת ווען יידן און איטאַליענער בלײַבן לפּי־ערך אומוויכטיק. פֿון תשובֿות אויף אַנפֿרעגן און אינטערוויוען האָט זיך באַקומען אינפֿאָרמאַציע ווען דעם עטנישן אָפּשטאַם פֿון דעם שולֿ־סופּעראינטענדענט און די צוויי געהילף־סופּעראינטענדענטן, די זיבן מיטגלידער פֿון דער לאָקאַלער בילדונגס־קאָמיסיע, די אַכט שול־משגיחים (סופּערווײַזאָרס) און פֿינף און דרײַסיק פֿון די פֿופּציק שול־דירעקטאָרן (פּרינסיפּאַלס). פֿון די דאָזיקע 53 מיטגלידער פֿון די פֿאַרשיידענע פּערסאָנאַלן זײַנען 23 בריטיש־אַמעריקאַנער און 20 אירלענדער, אַזוי אַז די דאָזיקע צוויי גרופּעס מאַכן אויס מער ווי פֿיר פֿינפֿטל פֿון אַלע אויסגעפֿאָרשטע. די אירלענ־דער אַ שטייגער, וואָס זײַנען 21.5 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג אין דער שטאָט, מאַכן אויס 37.7 פּראָצענט פֿון די דאָזיקע פּערסאָנאַלן, און די בריטיש־אַמעריקאַנער, 12.3 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, באַטרעפֿן 43.4 פּראָצענט פֿון די פּערסאָנאַלן. דערקעגן די איטאַליענער, אַן ערך 30.7 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, מאַכן אויס בלויז 3.8 פּראָצענט פֿון די דאָזיקע פּערסאָנאַלן. יידן און דײַטשן זײַנען אויך וויניקער רעפּרעזענטירט ווי זייער פּראָפּאָרציע אין דער באַפֿעלקערונג. די ערשטע זײַנען בערך 15.4 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג און בלויז 7.5 פּראָצענט פֿון די פּערסאָנאַלן, און די לעצטע — 6.1 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג און 3.8 פּראָצענט פֿון די פּערסאָנאַלן.

אַ בילד פֿון דעם עטנישן צונויפֿשטעל פֿון די לערערס אין די עפֿנטלעכע שולן האָט זיך באַקומען פֿון אינפֿאָרמאַציע וועגן 1,111 לערערס אין דער האַרט־פֿאָרדער שולסיסטעם, בתוכם 940 רעגולערע לערערס, 95 אוונטשול־לערערס, 76 גאַסטלערערס, ספּעציעלע לערערס און לערערס פֿאַר מוזיק, היים־עקאָנאָמיק און האַנטאַרבעט. די דאָזיקע 1,111 לערערס געהערן, ווי עס ווײַזט טאַבעלע 1, צו עלף פֿאַרשיידענע גרופּעס, אָבער אַן ערך דרײַ פֿערטל געהערן צו צוויי גרו־פּעס, דהײַנו, בריטיש־אַמעריקאַנער (44.8 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער צאָל) און אירלענדער (29.8 פּראָצענט). דאָס רובֿ פֿון די איבעריקע לערערס זײַנען פֿאַר־טיילט צווישן פֿינף גרופּעס, דהײַנו יידן — די גרעסטע אין דער קאַטעגאָריע (9.0 פּראָצענט), איטאַליענער, דײַטשן, שוועדן און פֿראַנצייזיש־קאַנאַדער.

[3] State Board of Education.

טאַבעלע 1

עטנישער צונויפֿשטעל פֿון דער לעצטער אין די האַרטפֿאָרדער עפֿנטלעכע שולן 1940/1939

גרופּע	שאָציקע גרייס פֿון גרופּעס אין האַרטפֿאָרד צאָל	פּראָצענט	לערערס צאָל	פּראָצענט
אירלענדער	35,000	20.6	331	29.8
בריטיש־אַמעריקאַנער	30,000	17.6	498	44.8
יידן	27,000	15.9	100	9.0
איטאַליענער	25,000	14.7	49	4.4
פֿראַנצייזיש־קאַנאַדער	12,000	7.0	26	2.3
דײַטשן	10,000	5.9	49	4.4
פּאָליאַקן	8,000	4.7	9	0.8
שוועדן	8,000	4.7	38	3.4
ליטווינער	4,500	2.6	1	0.1
גריכן	700	0.4	2	0.2
נעגערס	6,510	3.8	2	0.2
אַנדערע	3,500	2.1	6	0.6
סך־הכל	170,210	100.0	1,111	100.0

אין פֿאַרגלײַך מיט דער רעספּעקטיוואַר גרייס פֿון די דאָזיקע גרופּעס אין דער האַרטפֿאָרדער באַפֿעלקערונג איז די איבערוואָג פֿון די בריטיש־אַמעריקאַנער און אירלענדער צווישן די לערערס נאָך מער בולט. די בריטיש־אַמעריקאַנער, וואָס זיי זײַנען בערך 17.6 פּראָצענט אין דער באַפֿעלקערונג, מאַכן אויס קרוב צו העלפֿט צווישן די לערערס, און די אירלענדער, 20.6 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, מאַכן אויס צו ביסל וויניקער ווי צו דריטל פֿון דעם לערער־פּערסאָנאַל. הייסט עס, הגם די דאָזיקע צוויי גרופּעס באַטרעפֿן אַן ערך 38.2 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג אין שטאָט, זײַנען זיי רעפּרעזענטירט מיט גאַנצע 74.6 פּראָצענט אין דעם לערער־פּערסאָנאַל. קיין שום אַנדערע גרופּע דערגרייכט אַפֿילו ניט איר חלק לויט דער פּראָפּאָרציע אין דער באַפֿעלקערונג, און דאָס רובֿ פֿון זיי צו היפּש ביסל וויניקער ווי זייער חלק. יידן, 15.9 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, זײַנען רעפּרעזענטירט מיט 9.0 פּראָצענט אין דעם לערער־פּערסאָנאַל, און די איטאַליענער און די דײַטשן, 14.7 און 5.9 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, האָבן ביידע צו רעפּרעזענטאַנץ פֿון בלויז 4.4 פּראָצענט צווישן דער לערערשאַפֿט.

דער לערער־קאַלעדזש אין ניו־בריטן קאָן געזומען ווערן ווי רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַר די פֿינף שטאָטישע לערער־קאַלעדזשן אין קאָנעטיקאָט. די אינסטיטוציע האָט אין 1940 געהאַט 492 תלמידים. פֿון זיי זײַנען געווען, ווי עס ווײַזט טאַבעלע 2, מער ווי צוויי פֿינפֿטל בריטיש־אַמעריקאַנער, אַן ערך צו זעקסטל איר־לענדער, און אַן ערך אַן עלפֿטל יידן. די דאָזיקע דרײַ גרופּעס האָבן אויסגעמאַכט אַן ערך צוויי דריטל פֿון דער סטודענטנשאַפֿט פֿון דער שול, און צוזאַמען מיט די

דײַטשן, די נאָענטסטע גרעסטע גרופּע, כּמעט דרײַ פֿערטל פֿון דער גאַנצער צאָל תּלמידים. פֿון די איבעריקע גרעסערע גרופּעס זײַנען די איטאַליענער, שוועדן און פּאָליאַקן געווען כּמעט גלײַך פֿאַרטראָטן, אָבער צוזאַמען האָבן זיי אויסגע־מאַכט בלויז אַ זעקסטל.

טאַבעלע 2

עטנישער צונויפֿשטעל פֿון סטודענטן און לערערס אין דעם שטאַטישן לערער־קאָלעדזש אין ניו־בריטן, 1940

גרופּע	שאָציקע גרייס אין האַרטפֿאָרדער ראיאָן צאָל	פּראָצענט	סטודענטן צאָל	פּראָצענט	אַדמיניסטראַציע צאָל	פּראָצענט	לערערס צאָל	פּראָצענט
בריטיש־אַמעריקאַנער	80,000	19.0	203	41.3	11	73.4	28	54.9
אירלענדער	70,000	16.6	79	16.1	2	13.3	7	13.7
איטאַליענער	60,000	14.3	29	5.9	0	0.0	1	2.0
קאַנאַדער [1]	45,000	10.7	11	2.2	0	0.0	2	3.9
פּאָליאַקן	35,000	8.3	25	5.1	0	0.0	1	2.0
יידן	30,000	7.1	45	9.2	0	0.0	0	0.0
דײַטשן	30,000	7.1	39	7.9	2	13.3	6	11.7
שוועדן	25,000	5.9	26	5.3	0	0.0	5	9.8
ליטווינער	15,000	3.6	4	0.8	0	0.0	0	0.0
סלאָוואַקן	6,000	1.4	2	0.4	0	0.0	0	0.0
רוסן [2]	5,000	1.2	14	2.8	0	0.0	0	0.0
נעגערס	8,500	2.0	1	0.2	0	0.0	0	0.0
אַנדערע	11,597	2.8	14	2.8	0	0.0	1	2.0
סך־הכּל	421,097	100.0	492	100.0	15	100.0	51	100.0

[1] אַריגינגערעכנט פֿראַנצויזיש־קאַנאַדער.
[2] אַריגינגערעכנט אוקראַינער.

וועג מען פֿאַרגלײַכט די פֿאַרטיילונג פֿון די צוועלף גרופּעס צווישן די סטודענטן מיט דער לערכדיקער צאָל אינווויגערס פֿון די דאָזיקע גרופּעס אין דער האַרטפֿאָרדער קאָונטי, דעם שטח פֿון וועלכן די דאָזיקע אינסטיטוציע באַ־קומט אירע תּלמידים, זעט מען, אַז די בריטיש־אַמעריקאַנער פֿאַרמאָגן דעם גרעסטן עודף לגבי זייער פּראָפּאָרציע אין דער באַפֿעלקערונג: זיי זײַנען 19 פּראָצענט אין דער באַפֿעלקערונג, 41.3 פּראָצענט אין דער סטודענטנשאַפֿט. יידן, 7.1 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, זײַנען רעפּרעזענטירט אין דער סטודענטנשאַפֿט מיט 9.1 פּראָצענט; די אירלענדער האָבן פֿונקט זייער פּראָפּאָרציע, און די פּאָליאַקן און איטאַליענער אַ סך ווייניקער ווי עס וואָלט זיי געקומט לויט דער פּראָפּאָרציע.

וואָס שייך די אַדמיניסטראַטיוע באַאַמטע און די לערערשאַפֿט פֿון דעם שטאַטישן לערער־קאָלעדזש אין ניו־בריטן, וואַרפֿן זיך אין די אויגן דרײַ גרופּעס: בריטיש־אַמעריקאַנער, אירלענדער און דײַטשן. די אַדמיניסטראַציע איז כּמעט אין גאַנצן בײַ זיי אין די הענט. אַ ביסל אַ גרעסערע עטנישע פֿאַרשיידנקייט איז שוין פֿאָראַנען אין דעם לערער־פּערסאָנאָל. פֿון דעסט וועגן איז אָפֿן מער ווי אַ

העלפֿט לערערס בריטיש־אַמעריקאַנער; די איבעריקע זײַנען דער עיקר פֿאַר־טיילט צווישן אירלענדער, דײַטשן און שוועדן. איטאַליענער און פּאָליאַקן האָבן צו איין מיטגליד אין דעם לערער־פֿערסאָנאַל, און קיין ייִד איז ניטאָ אויף אַ רפֿואה. דאָס פֿעלן פֿון ייִדן אין דעם אַדמיניסטראַטיוון און לערערשן פֿערסאָנאַל וואַרפֿט זיך נאָך מער אין די אויגן, ווען מען נעמט אין באַטראַכט זייער צאָל אין דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג און זייער לפּי־ערך גרויסע פֿאַרטראָטנקייט אין דער סטודענטנשאַפֿט פֿון דער אינסטיטוציע.

3

מיר קומען איצט צו צום אַנטייל פֿון די פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס אין דראַמאַטישע און מוזיקאַליש טעטיקייטן.

אונטער דער גאָר היפּשער השפּעה פֿון דער דראַמאַטישער שול פֿון יעיל־אוניווערסיטעט[4] איז ניו־הייוון געוואָרן דער צענטער פֿון אַמאַטאָרישע דראַמא־טישע טעטיקייטן. די וויכטיקסטע דראַמאַטישע קרײַזן פֿון שטאָט, מיט אַ פּאָר אויסנעמען, באַטייליקן זיך אין דעם יאָריקן ניו־הייוענער דראַמאַטישן טורניר.[5] דער קאָמיטעט וואָס פֿירט אָן מיט דעם קאָנקורס באַשטייט פֿון אַכט מיטגלידער: זיבן זײַנען פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער אָפּשטאַם און איינער אַ ייִד. עס איז כּדאַי צו באָמערקן דעם גרויסן חלק פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער און דאָס פֿעלן פֿון אַנ־דערע גרעסערע עטנישע גרופּעס. אָן ענלעכן צונויפֿשטעל געפֿינען מיר אויך בײַ די אונטערשטיצערס:[6] 65 פֿון די 68 אונטערשטיצערס אין 1940 זײַנען געווען בריטיש־אַמעריקאַנער און די איבעריקע דרײַ — ייִדן.

די דראַמאַטישע קרײַזן וואָס באַטיליקן זיך אין דעם טורניר זײַנען אַ ביסל אַנדערש פֿון יאָר צו יאָר, און זיי נעמען אויך אַרײַן גרופּעס מחוץ לעיר. וועגן צוועלף פֿון די זעכצן אַקטיוון אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן אַנטייליקגענומען אין דעם קאָנקורס אין די לעצטע יאָרן איז געראָטן אויפֿצוקלײַבן אינפֿאָרמאַציע. הגם די עטנישע פֿאַרטיילונג איז ברייטער צווישן די אַנטייל־נעמערס ווי צווישן די אונטערשטיצערס, איז פֿאָרט העכער אַ דריטל פֿון די 361 אַנטייל־נעמערס, ווי טאַבעלע 3 באַווײַזט, פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער אָפּשטאַם, כּמעט אַ פֿערטל ייִדן, און אַ פֿינפֿטל אירלענדער.

אַ טייל פֿון די דראַמאַטישע אָרגאַניזאַציעס באַשטייט אין גאַנצן אָדער כּמעט אין גאַנצן פֿון מיטגלידער פֿון אַ געוויסער עטנישער (אָדער ראַסנדיקער) גרופּע. אַנדערע זײַנען געמישט און ווײַזן בלויז אָן איבערוואָג פֿון געוויסע גרופּעס. אָזוי, למשל, באַשטייט איינע פֿון די צוועלף גרופּעס אויסשליסלעך פֿון ייִדן, און אַ צווייטע פֿון אַ רובּ (עלף פֿון נײַנצן) ייִדן; איין גרופּע באַשטייט אין

[4] Yale School of Drama.

[5] New Haven Drama Tournament.

דער טורניר ווערט אָרגאַניזירט „אין דער האָפֿענונג, אַז דורך צונויפֿבערענגען אַ גרופּע דראַמאַטישע אָרגאַניזאַציעס אין גײַסט פֿון קאָנקורענץ וועט עפּעס אויפֿגעטאָן ווערן אין הייבן דעם ניוואָ פֿון רעזשיסירן, פֿון שפּילן און פֿון די פּיעסעס".

[6] Sponsors.

גאַנצן פֿון נעגערס, און צוויי כּמעט אין גאַנצן פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער. איינע, פֿאַרבונדן מיט אַ קלויסטער, באַשטייט כּמעט אין גאַנצן פֿון אירלענדער, און אַ צווייטע, אויך אַ קלויסטערשע אָרגאַניזאַציע, אין גאַנצן פֿון איטאַליענער. די איבעריקע פֿינף אָרגאַניזאַציעס זײַנען פֿאַרשיידן אין זייער צונויפֿשטעל, דאָס רובֿ פֿון זיערע מיטגלידער זײַנען בריטיש־אַמעריקאַנער, אירלענדער און ייִדן, אין דעם סדר.

טאַבעלע 3

דער עטנישער צונויפֿשטעל פֿון די מיטגלידער אין דראַמאַטישע קרײַזן וואָס האָבן אָנטיילגענומען אין דעם דראַמאַטישן טורניר אין ניו־הייוון, 1940

גרופּע	צאָל	פּראָצענט
בריטיש־אַמעריקאַנער	125	34.6
ייִדן	85	23.5
אירלענדער	71	19.7
איטאַליענער	41	11.4
נעגערס	13	3.6
דײַטשן	9	2.5
שוועדן	3	0.8
פֿאָליאַקן	5	1.4
אַנדערע	9	2.5
סך־הכּל	361	100.0

די אַקטיוווסטע גרופּעס זײַנען די בריטיש־אַמעריקאַנער, ייִדן, אירלענדער און נעגערס. די בריטיש־אַמעריקאַנער ווײַזן ניט אַרויס קיין שום ספּעציעלע נטיה צו דעם אָדער יענעם מין פּיעסעס. די ייִדן ווײַזן אַרויס אַ בפֿירושע נטיה צו רעאַליסטישע דראַמעס וואָס באַהאַנדלען סאָציאַלע פּראָבלעמען, און די נעגערס צו נעגערשע פֿאָלקשפּילן. וועגן די פֿאָליאַקן און איטאַליענער לאָזט זיך ווינציק זאָגן אין שײַכות מיט אונדזער טעמע, ווײַל זייערע דראַמאַטישע קרײַזן גיבן זיך מער אָפּ מיט פֿאָרשטעלונגען אין זייער אייגענער שפּראַך, בעת די דײַטשן זײַנען כּמעט אין גאַנצן אומאַקטיוו ווי אַ גרופּע. בײַ די אירלענדער, איטאַליענער און פֿאָליאַקן איז אויך פֿאָראַן אַ נטיה פֿאָרצושטעלן רעליגיעזע, ד"ה קאַטוליִשע שפּילן פֿאָר קלויסטערשע אויditאָריעס. איינע אָבער פֿון די פֿרײַער דערמאָנטע אירלענדער גרופּעס ספּעציאַליזירט זיך אין אירלענדער דראַמעס ניט דווקא פֿון רעליגיעזן כאַראַקטער. אויפֿן סמך פֿון די אויסצייכענונגען וואָס זײַנען פֿאָרטיילט געוואָרן אויף די טורנירן די לעצטע פֿאָר יאָר שטײַגן ייִדן און נעגערס איבער אַלע אַנדערע אין דראַמאַטישע פֿעיקייטן. די דאָזיקע צוויי גרופּעס האָבן כּסדר באַקומען אויסצייכענונגען פֿאָר די בעסטע פֿאָרשטעלונגען.

אָבער די גרופּעס וואָס באַטייליקן זיך אין יאָריקע קאָנקורסן איז נאָך פֿאָראַן אַ צאָל דראַמאַטישע קרײַזן אין די פֿאָרשיידענע שטעט און שטעטלעך פֿון דעם שטאַט. דאָס רובֿ באַשטייען זיי פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער, און אירלענדער גייען אויפֿן צווייטן אָרט.

4

די סימפֿאָנישע אָרקעסטערס פֿון האַרטפֿאָרד און ניו־הייוון שפּילן אַ היפּ־שע ראָלע אין דעם מוזיקאַליש לעבן פֿון קאָנעטיקאָט. זיי ווערן אויפֿגעהאַלטן פֿון בײַשטײַערונגען פֿון די מיטגלידער פֿון דער סימפֿאָניע־געזעלשאַפֿט; זי האָט אַן ערך טויזנט אונטערשטיצנדיקע מיטגלידער. ווי ווײַט דאָס האָט זיך געלאָזט אויסגעפֿינען, זײַנען אַן ערך 80 פּראָצענט פֿון זיי בריטיש־אַמעריקאַנער, 15 פּראָצענט יידן און די איבעריקע זײַנען פֿאַרטיילט צווישן די אַנדערע עטנישע גרופּעס. די באַאַמטע פֿון דער געזעלשאַפֿט זײַנען כּמעט דורכויס בריטיש־אַמעריקאַנער. פֿון די 85 מוזיקערס אין האַרטפֿאָרדער אָרקעסטער זײַנען 32, אָדער מער ווי אַ דריטל, פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער אָפּשטאַם; 27, אַ ביסל וויי־ניקער ווי אַ דריטל, זײַנען איטאַליענער און 17, אָדער אַ פֿינפֿטל, זײַנען יידן.

הגם די אירלענדער זײַנען די גרעסטע עטנישע גרופּע אין האַרטפֿאָרד, זײַנען זיי כּמעט נישט פֿאַרטרעטן אין דעם אָרקעסטער. יידן און אי־טאַליענער נעמען אַ גאַנץ היפּשן אָנטייל; די לעצטע מיט דער גרעסטער פֿאַר־טראָטנקייט אין דעם אָרקעסטער גופֿא, און די ערשטע מיט דער גרעסטער מיטגלידערשאַפֿט אין דער געזעלשאַפֿט וואָס האַלט אויף דעם אָרקעסטער. ס׳איז אויך כּדאַי צו באַמערקן די קליינע רעפּרעזענטאַנץ פֿון די דײַטשן אין דעם אָר־קעסטער און דאָס פֿעלן פֿון פֿאָליאַקן און די שוועדן, הגם זיי מאַכן אויס אַ חשובֿן טייל פֿון דער באַפֿעלקערונג אין האַרטפֿאָרד.

אָבט פֿון די צען באַאַמטע פֿון דער געזעלשאַפֿט פֿאָרן ניו־הייוענער סימ־פֿאָנישן אָרקעסטער זײַנען בריטיש־אַמעריקאַנער; דער פּרעזידענט איז אַ יִד, און אײנער פֿון די וויצעפּרעזידענטן איז אַן אירלענדער. דער אויספֿיר־קאָמיטעט באַשטייט פֿון 27 מיטגלידער: צוויי און צוואַנציק פֿון זיי זײַנען בריטיש־אַמעריי־קאָנער, דרײַ יידן, אײן דײַטש און אײן סקאַנדינאַווער. דער געשעפֿט־פֿירער איז אַ יִד, און דער דיריגענט איז אַ בריטיש־אַמעריקאַנער.

אין דעם פּערסאָנאַל פֿון אָרקעסטער וואָס באַשטייט פֿון 88 מוזיקאַנטן האָבן די איטאַליענער די גרעסטע רעפּרעזענטאַנץ — כּמעט אַ דריטל. נאָך זיי קומען יידן און בריטיש־אַמעריקאַנער, יעדער גרופּע מיט אַן ערך 23 פּראָצענט מוזי־קאַנטן. כּמעט אַלע איבעריקע זײַנען דײַטשן; אירלענדער און פֿאָליאַקן זײַנען קנאַפּ פֿאַרטראָטן.

היות די האַרטפֿאָרדער און ניו־הייוענער סימפֿאָנישע אָרקעסטערס זײַנען כּמעט די זעלביקע גרייס, איז כּדאַי זיך אָפּצושטעלן אויפֿן חילוק אין זייער עט־נישן צוזאַמענשטעל. די בריטיש־אַמעריקאַנער רעפּרעזענטאַנץ איז קלענער אין דעם ניו־הייוענער אָרקעסטער ווי אין דעם האַרטפֿאָרדער, וואָס דאָס שטימט אין אַ געוויסער מאָס מיט דעם חילוק אין דער פּראָפּאָרציע פֿון דער גרופּע אין די צוויי שטעט. די איטאַליענער האָבן כּמעט די זעלבע רעפּרעזענטאַנץ אין ביידע אָרקעסטערס. די צאָל יידן איז אַ ביסל אַ גרעסערע אין האַרטפֿאָרד ווי אין ניו־הייוון, אָבער אין דעם ניו־הייוענער אָרקעסטער האָבן יידן אַ ביסל אַ גרעסערע רעפּרעזענטאַנץ ווי אין דעם האַרטפֿאָרדער אָרקעסטער. בכלל איז

קלאָר, אַז אין ביידע אַרקעסטערס נעמען די איטאַליענער, בריטיש־אַמעריקאַנער און ירדן דעם גרעסטן אַנטייל וויַ מוזיקאַנטן. אויך איז קלאָר, אַז די אַדמיניס־טראַציע און די אונטערשטיצונג פֿון די צוויי אַרקעסטערס איז מערסטנס פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער; וויבאַלד שפּילן ירדן אַ נישקשהדיקע ראָלע.

אין ניו־היוון איז פֿאַראַן אַ סימפֿאָנישער אַרקעסטער פֿון קינדער און יוגנטלעכע צווישן אַכט און אַכצן יאָר. דער צוועק פֿון דער אַרגאַניזאַציע איז צו אַנטוויקלען מוזיקאַלישע אינטערעסן און פֿעיקייטן בײַ דער יוגנט פֿון שטאָט. דער אונטערשטיצער און דער דיריגענט זײַנען ירדן. אין דעם אַרקעסטער וואָס באַשטייט פֿון 159 קינדער זײַנען זעכציק פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער אָפּשטאַם, 35 ירדן, 23 איטאַליענער, און די איבעריקע פֿון אַנדערע גרופּעס. די טענדענץ איז דאָ די זעלבע וויַ די אין די אויבן דערמאָנטע צוויי אַרקעסטערס, בריטיש־אַמעריקאַנער, ירדן און איטאַליענער גייען אויף די ערשטע ערטער.

דעם אינטערעס צו מוזיק בײַ די פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס קאָן מען אויך מעסטן לויט דער צאָל קינדער אין די מוזיקשולן. פֿון די 1,105 תּלמידים וואָס באַזוכן די פֿינף מוזיקשולן אין האַרטפֿאָרד, זײַנען 481 (43.5 פּראָצענט) בריטיש־אַמעריקאַנער; 329 (20.7 פּראָצענט) זײַנען ירדן, און 155 (14.0 פּראָצענט) זײַנען איטאַליענער. די דאָזיקע דרײַ עטנישע גרופּעס מאַכן אויס כּמעט פֿיר פֿינפֿטל פֿון אַלע תּלמידים.

אַ ביסל ענלעך איז די לאָגע אין דעם עטנישן צונויפֿשטעל פֿון דעם לערער־פּערסאָנאַל פֿון די דאָזיקע שולן. די פּראָפּאָרציע פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער, ירדן און איטאַליענער איז כּמעט די זעלבע וויַ בײַ די תּלמידים: 27 לערערס, אָדער 42.2 פּראָצענט, זײַנען פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער אָפּשטאַם; 16, אָדער 25.0 פּראָצענט, זײַנען ירדן; 7, אָדער 10.9 פּראָצענט, זײַנען איטאַליענער. דערנאָך מאַכן אויס 9.4 פּראָצענט פֿון די לערערס, בעת די אירלענדער זײַנען בכלל ניט רעפּרעזענטירט. עס איז אויך כּדאַי צו באַמערקן, אַז די גרינדערס און די דירעקטאָרן פֿון די דאָזיקע שולן זײַנען מערסטנס פֿון בריטיש־אַמעריקאַנער אָפּשטאַם.

5

אויפֿן סמך פֿון די אויבן ציטירטע פֿאַקטן איז קלאָר, אַז ניט געקוקט אויף זייער לפּי־ערך קלײנער צאָל שטייען די בריטיש־אַמעריקאַנער, פֿונקט ווי אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון דעם שטאָט,[7] אויבן אָן אין די פֿאַזעס פֿון דעם אַלגע־מיינעם קולטורעלן לעבן וואָס מיר האָבן באַשריבן. אין די לערער־פּערסאָנאַל, און איבער הויפּט אין די אַדמיניסטראַטיוון פּערסאָנאַל, פֿון דער שולסיסטעם זײַנען זיי, קען מען זאָגן, די גאָנצע בעלי־בתים. די אירלענדער זײַנען רעפּרעזענטירט מער ווי זייער חלק אין דעם לערער־פּערסאָנאַל, אָבער אין דער אַדמיניסטראַציע היפּש ווייניקער ווי זייער חלק. די איטאַליענער, אַ וויכטיקער

[7] זען יוחנן־בלעטער, דאַרט, זז׳ 14—15.

עלעמענט פון דער באַפעלקערונג, זענען זיך דאָ אָן גאַנץ ווינציק. דאָס זעלביקע איז אויך שייך צו יידן, ניט געקוקט אויף זייער צאָל אין דער באַפעלקערונג.

אין מוזיקאַלישער און דראַמאַטישער טעטיקייט, האָבן מיר געזען, זענען די בריטיש־אַמעריקאַנער אויך די טאָנגעבערס, הגם יידן קומען באַלד נאָך זיי. יידן ווייזן דאָ אַרויס זייער אָן אַקטיוון אינטערעס, און אין דראַמאַטישע פֿעיקייטן שטייגן זיי איבער אַלעמען, חוץ נעגערס. אין די דאָזיקע צוויי פֿאָזעס, ווייזט זיך אַרויס, טיילן יידן די פֿירערשאַפֿט מיט די בריטיש־אַמעריקאַנער.

אָז די בריטיש־אַמעריקאַנער זענען אָ דעצידירנדיקער פֿאַקטאָר אין דעם אַלגעמיינעם קולטורעלן לעבן פון שטאָט איז, פֿאַרשטייט זיך, גאָר קיין חידוש ניט. הגם זיי זענען אָ בפֿירושער מיעוט אין דער באַפעלקערונג, פֿאַרנעמען זיי נאָך אַלץ די ערשטע פּאָזיציעס פון רעכקייט, פֿרעסטיזש און השפּעה. זיי האָבן גינציקערע געלעגנהייטן פֿאַר בילדונג און פֿירערשאַפֿט, זיי זענען עס בכלל דער עלעמענט, אויף וועלכן מען פֿאַרקוקט זיך און וועלכן מען טוט נאָך. קיין חידוש ניט, וואָס זיי זענען אין אַנפֿירנדיקע פּאָזיציעס. די רעלאַטיוות וואָג פון די אירלענדער לאָזט זיך דערקלערן קודם מיט דעם פֿאַקט וואָס זיי געהערן צו דער אַזוי גערופֿענער „אַלטער" אימיגראַציע. זיי זענען לכתחילה געווען אָן ענגליש־רעדנדיקע גרופּע און זיי האָבן געהאַט אָ לפּי־ערך לאַנגע צייט זיך צוצופּאַסן צום אַמעריקאַנער שניט. פֿאַראורטייל קעגן זיי, הגם פֿריער שטאַרקע, זענען איצטער אין אַ גרויסער מאָס פֿאַרשוווונדן געוואָרן. ווען מען גיט נאָך צו דעם פֿאַקט, אַז זיי זענען די צווייט גרעסטע גרופּע אין דעם שטאַט, איז זייער געהויבענער מעמד אין אַלגעמיינעם קולטורעלן לעבן אויך גאָר קיין חידוש ניט.

דערקעגן קאָן מען ניט זאָגן, אַז יידן האָבן געהאַט וועלכע עס איז פון די דאָזיקע פֿאַרהאַנטן. זיי געהערן צו די „נייע" אימיגראַנטן און זענען געקומען אַהער, פונקט ווי די איטאַליענער, סלאַוון און די אַנדערע גרופּעס, דער עיקר אַנהייב פון דעם יאָרהונדערט. זייער חשובע פּאָזיציע אין מוזיקאַלישער און דראַמאַטישער טעטיקייט מוז אויסגעטייטשט ווערן ווי אָ גרעסערער אינטערעס, און אפֿשר אויך פֿעיקייט; זייער נישטיקע פֿאַרטראַטנקייט אָדער זייער פֿעלן אין גאַנצן אויף די העכערע ערער־שטעלעס און אַדמיניסטראַטיוות פּאָזיציעס קען ווערן פֿאַרעכנט אויפֿן ערשטן אָרט אויפֿן חשבון פון פֿאַקט, אַז אויף געוויסע פּאָזיציעס איז מען ניט לָהוט זיי צו האָבן. ס׳איז אָ סבֿרא, אַז זיי וואָלטן געקאָנט אויך אויף די דאָזיקע געביטן שפּילן אָ סך אָ וויכטיקערע ראָלע, ווען מען זאָל זיי געבן אָ שאַנס. אין פֿאַרגלייך מיט די אַנדערע שפּעטערע אימיגראַנטן־גרופּעס (בתוכם די גרעסטע — די איטאַליענער) איז אָבער דער אָנטייל פון יידן אין דעם אַלגעמיינעם קולטורעלן לעבן פון דעם שטאָט זייער אָנזעעוודיק.

דער מחבר וויס גאַנץ גוט, אַז כדי יוצא צו זיין פֿאַר אָ טעמע פון דעם מין וואָס מיר באַהאַנדלען וואָלט מען באַדאַרפֿט האָבן מער פֿאַקטן וועגן אָ צאָל אַנדערע פֿאָזעס. צום באַדויערן האָט מען בשעתו, אין דער צייט וועו די אויס־פֿאַרשונג איז געמאַכט געוואָרן, ניט געקאָנט צו זיי צוקומען. אָזוי למשל וואָלט נייטיק געווען, כדי צו שאַפֿן זיך אָ בילד ווי געהעריק, צו באַקומען אינפֿאָר־

מאַציע וועגן דעם גראַד אַנטייל פֿון די פֿאַרשיידענע עטנישע גרופּעס אין אַזעל־כע טעטיקייטן ווי בילדונג פֿאַר דערוואַקסענע, לעקציעס, עפֿנטלעכע פֿאַרטראָגן, באַזוכן אין קונסטמוזייען, ביבליאָטעקן, טעאַטער, קאָנצערטן אאַז"וו. אויך וואָלט מען געדאַרפֿט וויסן, כדי דאָס בילד זאָל זיין פֿול, וואָס פֿאַר אַ קולטור־טעטיקייט, אויב בכלל, עס ווערט געפֿירט אין יעטווידער עטנישער גרופּע גופֿא. די פֿאַקטן וואָס מיר האָבן דאָ פֿאַר זיך זיגנען בהכרח באַגרענעצט; נאָר מיר פֿאַרהאָפֿן, אַז זיי וועלן פֿאַרט וואַרפֿן אַ ביסל ליכט אויף אַ וויכטיקן ענין וואָס דאַרף נייטיק ווייטער אויסגעפֿאָרשט ווערן.

דאָס עקאָנאָמישע לעבן פֿון סיסלעוויטש

פֿון אַבֿרהם ע י ן

די יידישע פֿרנסות

די יידישע פֿרנסות אין שטעטל זײַנען געווען: 1) לעדער־פֿאַבריקן, 2) קרע־מערײַ, 3) מלאָכות.

ד י ל ע ד ע ר - פֿ א ַ ב ר י ק ן :

די לעדער־פֿאַבריקן זײַנען געווען דער נערוו פֿון יידישן עקאָנאָמישן לעבן אין שטעטל. אַרום 70 פּראָצענט פֿון דער יידישער באָפֿעלקערונג זײַנען געווען דירעקט אָדער אומדירעקט פֿאַרבונדן מיט די לעדער־פֿאַבריקן. דירעקט — די פֿאַבריקאַנטן און אַרבעטער, אומדירעקט — קרעמער און בעלי־מלאָכות, וואָס האָבן געלייזט געלט און געמאַכט אַרבעט פֿאַר די פֿאַבריקאַנטן און אַרבעטער.

די לעדער־אינדוסטריע האָט זיך אָנגעהויבן אין די 70ער יאָרן פֿון פֿריִ־ערדיקן י״ה. דער ערשטער וואָס האָט געעפֿנט אַ לעדער־פֿאַבריק אין סיסלעוויטש איז געווען פּינחס בערעזניצקי. מען האָט דערציילט, אַז ער האָט געבראַכט אַ דיטשישן מײַסטער, ער זאָל לערנען ווי אויסצואַרבעטן לעדער. נאָך אים האָבן זיך פֿאַראינטערעסירט אין דער לעדער־אינדוסטריע: סענדער מינץ, יצחק־פּינחס לעווינטשיק און אליהו רובין מיט זײַנע קינדער. פֿון 1900 ביז דער דיטשישער אָקופּאַציע (1915) איז די לעדער־פּראָדוקציע געווען דער הויפּטפֿאָקטאָר אין עקאָ־נאָמישן לעבן פֿון שטעטל. סיסלעוויטש איז געווען פֿאַרעכנט ווי אַן אינדוסטריעל שטעטל צוישן די גרעסערע שטעטלעך פֿון גראָדנער גובערניע.

אַנהייב דעם יאָרהונדערט זײַנען אין שטעטל געווען אַרום 8 פֿאַבריקן וואָס האָבן באַשעפֿטיקט פֿון 40 ביז 50 אַרבעטער, און אַ צענדלינג קלײנערע פֿאַבריקן וואָס האָבן באַשעפֿטיקט פֿון 6 ביז 12 אַרבעטער.

די פֿאַבריקן זײַנען געווען אײַנגעטיילט אין צוויי טיילן: נאַסע גאָראַרניעס און טרוקענע פֿאַבריקן. זיי האָבן אויסגעאַרבעט לעדער פֿון פֿערדישע פֿעל. די לעדער פֿלעגט גיין אויף מאַכן כאָליעווע, פּרישווע פֿאַר שטיוול און קאַמאַשן.

עס פֿלעגט געדויערן אַרום 3 חדשים ביז וואַנען פֿון רויע פֿעל פֿלעגט אַרויס־קומען פֿאַרטיקע לעדער. די רויע פֿעל פֿלעגט מען ברענגען אין דער נאַסער גאָראַרניע, וווּ מען האָט זי געווייקט און באַאַרבעט. דאָס האָט געדויערט אַרום

10 אָדער 12 וואָכן, ביז וואַנען מען האָט די פֿעלקערבעט, מען זאָל זי קענען ברענגען צו די טרוקענע פֿאַבריקן.

די אַרבעט אין דער נאַסער גאַרבאַרניע איז געווען צום גרעסטן טייל ניט קיין קוואַליפֿיצירטע, און כּמעט אַלע אַרבעטער אין די נאַסע גאַרבאַרניעס זײַנען געווען קריסטלעכע.

אין די טרוקענע פֿאַבריקן האָט געדויערט אַרום 3 וואָכן ביז וואַנען פֿון האַלב רויע פֿעלקער איז אַרויס פֿאַרטיקע לעדער. אין די טרוקענע פֿאַבריקן איז די גאַנצע אַרבעט געווען אַ קוואַליפֿיצירטע, און כּמעט אַלע אַרבעטער אין די טרוקענע פֿאַבריקן זײַנען געווען ייִדישע.

די גאַנצע אַרבעט, סײַ אין די נאַסע גאַרבאַרניעס און סײַ אין די טרוקענע פֿאַבריקן, איז געמאַכט געוואָרן אויף אַ פּרימיטיוון אופֿן, מיט די הענט, אָן מאַשינען. די אַרבעט איז געווען פֿיזיש אַ שווערע; די לײַכטערע אַרבעט איז געמאַכט געוואָרן פֿון יינגלעך פֿון 14—15 יאָר.

די בעלי־הבתּים אָדער פֿאַבריקאַנטן פֿון די גרעסערע פֿאַבריקן האָבן געהאָט נאַסע גאַרבאַרניעס און טרוקענע פֿאַבריקן. דער קאַפּיטאַל וואָס איז געווען אַרײַנגעלייגט אין אַזאַ אונטערנעמונג האָט באַטראָפֿן עטלעכע צענדלינג טויזנט רובל. די פֿאַבריקאַנטן האָבן געפֿירט זייערע געשעפֿטן אויף אַ מאָדערנעם אופֿן. די רויע פֿעל האָבן זיי געקויפֿט אין ביאַליסטאָק און געצאָלט מיט געלט־אָנווײַזונגען צו די ביאַליסטאָקער באַנקקאָנטאָרן. די אויסגעאַרבעטע פֿאַרטיקע לעדער פֿלעגן זיי שיקן מיט דער באַן צו די לעדער־סוחרים, און די באַנקקוויטונגען פֿון די פֿאַרטיקע לעדער פֿלעגן זיי אײַנקאַסירן אין די ביאַליסטאָקער באַנקקאָנטאָרן. יעדער פֿאַבריקאַנט האָט געהאַט זײַן באַנקקאָנטאָר, מיט וועמען ער איז געשטאַנען אין קאָמערציעלע פֿאַרבינדונגען.

כּמעט אַלע פֿאַבריקאַנטן האָבן געדאַרפֿט אָנקומען צו אַ ביסל פֿרעמדן קאַפּיטאַל אויף צו פֿירן זייערע געשעפֿטן. אַ טייל פֿלעגן זיי קריגן אין די באַנקקאָנטאָרן, און אַ ביסל געלט פֿלעגן זיי קריגן בײַ פֿריוואָטע מענטשן אין שטעטל און אומגעגנט אויף אַ וועקסל אָדער שטר־חוב. דער פּראָצענט וואָס זיי פֿלעגן צאָלן פֿריוואָטע מענטשן אויף דעם געלטיענעם קאַפּיטאַל איז געווען פֿון 8 ביז 10. יעדער גרעסערער פֿאַבריקאַנט פֿלעגט איין מאָל אין וואָך פֿאָרן אין ביאַליסטאָק קויפֿן רויע פֿעל און אויסגלײַכן זײַנע געלט־רעכענונגען מיט די באַנקקאָנטאָרן.

די קלענערע פֿאַבריקאַנטן האָבן קיין נאַסע גאַרבאַרניעס ניט געהאַט. זיי פֿלעגן קויפֿן האַלב אויסגעאַרבעטע פֿעל אין שטעטל אָדער אין אַנדערע שטעט. דער קאַפּיטאַל אין זייערע אונטערנעמונגען איז געווען פֿון 2 ביז 3 טויזנט רובל.

די אויסגעאַרבעטע לעדער פֿלעגט פֿאַרקויפֿט ווערן צו סוחרים איבער גאַנץ רוסלאַנד און פוילן. די גרעסערע אָפּנעמער פֿון פֿאַרטיקע לעדער זײַנען געווען די סוחרים פֿון פוילן. דער האַנדל מיט פֿאַרטיקע לעדער פֿלעגט פֿאַרקומען מערסטן טייל דורך בריוו.

אין שטעטל זײנען געווען עטלעכע קאָמיסיאָנערן, און ווען איינער פֿון די סוחרים האָט געוואָלט קויפֿן לעדער, פֿלעגט ער שרײבן צו זײן קאָמיסיאָנער, וואָס פֿאָר אַ סאָרט לעדער ער דאַרף. דער קאָמיסיאָנער פֿלעגט קויפֿן די לעדער, זיך דינגען פֿאָרן פֿרײַז, אַכטונג געבן, אַז די לעדער זאָל זײן גוט אויסגעסאָרטירט. פֿון צײַט צו צײַט פֿלעגן די סוחרים אַליין קומען אין שטעטל. יעמאָלט פֿלעגן זיי גיין מיט זייערע קאָמיסיאָנערן אין די פֿאַבריקן קויפֿן סחורה.

די פֿאַרדינסטן פֿון די אַרבעטער אין די פֿאַבריקן זײנען געווען גוטע, אָבער ניט גלײַך אין אַלע צײַטן. פֿון 1904 ביז 1908 זײנען די פֿאַרדינסטן פֿון די אַרבעטער געווען די גרעסטע: פֿון 2 ביז 4 רובל אַ וואָך פֿאָר לערנינגלעך, פֿון 8 ביז 12 רובל אַ וואָך פֿאָר האַלב קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער און פֿון 16 ביז 25 רובל אַ וואָך פֿאָר די בעסטע קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער. אין די יאָרן 1908—1909 זײנען די פֿאַרדינסטן פֿון די אַרבעטער געפֿאַלן אויף 30 ביז 35 פּראָצענט. און אַזוי איז פֿאַרבליבן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דער אַרבעטסטאָג איז פֿון 1904 ביז דער מלחמה געווען 8 שעה אַ טאָג, פֿון 8 ביז 12 און פֿון 1 ביז 5; פֿרײַטאָג — פֿון 8 ביז 12 און פֿון 1 ביז 3. שבת האָבן די יידישע אַרבעטער ניט געאַרבעט.

אַזוי ווי די לעדער־פֿאַבריקן האָבן גוט פֿאַרדינט, איז זייער לעבנס־סטאַנדאַרד געווען אַ הויכער. זיי האָבן גוט געגעסן, זיך גוט געקלײדט און זײנען געווען פֿרײַגעביק, ווען מען האָט בײַ זיי געבעטן אַ נדבֿה. בײַ זיי פֿלעגט אַ קרעמער אָפֿט קריגן אַ גמילות־חסד עטלעכע רובל אויף אַ פּאָר וואָכן.

קרעמער:

אין שטעטל איז געווען אַרום 60 קראָמען. עס זײנען געווען קלײינע קראָמען, וואָס זייער גאַנצע סחורה האָט באַטראָפֿן 50 אַדער 100 רובל. אין אַ טײל קלײינע קראָמען זײנען די ווײַבער געווען קרעמערקעס און די מענער האָבן געהאַט אַנדערע פּרנסות: איינער איז געווען אַ שמש, דער צווייטער אַ מוליער אַדער אַ שנײַדער. אַזעלכע קראָמען זײנען געווען ניט פֿיל, אפֿשר אַ צענדלינג. די מערסטע קרעמער האָבן געצויגן זייער גאַנצע פּרנסה פֿון דער קראָם.

עס זײנען אויך געווען קראָמען וואָס האָבן געהאַט סחורה אין דעם ווערט פֿון 10 טויזנט רובל. דאָס זײנען געווען די קראָמען, וואָס זייערע קונדן זײנען געווען די אַרומיקע פּריצים, טשינאָווניקעס און די פֿאַבריקאַנטן און אַרבעטער פֿון די לעדער־פֿאַבריקן.

די רײַכע קרעמער פֿלעגן אַ פּאָר מאָל אין יאָר אַליין פֿאָרן אין ביאַליסטאָק אַדער וואַרשע נאָך סחורה און אַ גאַנץ יאָר פֿלעגן זיי ווי אַלע קרעמער אויסשרײַבן זייער סחורה דורך די דיליזשאַנצן.

אין שטעטל זײנען געווען עטלעכע דיליזשאַנצן וואָס פֿלעגן דינגען עטלעכע פֿויערישע פֿורן. אויף די פֿורן פֿלעגן זיי אַנלאָדן סחורה וואָס זיי האָבן אויפֿגעקויפֿט אין שטעטל, ווי אייער, שוואָמען און נאָך אַזעלכע דאַרפֿישע פּראָדוקטן.

די פֿורן פֿלעגן זיי מאַנטאָג אַרויסשיקן קיין ביאַליסטאָק. זיי אַליין האָבן געגומען בײַ די קרעמער אַ רשימה אָדער אַ צעטל פֿון דער סחורה וואָס די קרעמער דאַרפֿן. און מיט די רשימות פֿלעגן זיי דינסטאָג פֿרי פֿאָרן מיט דער באַן קיין ביאַליסטאָק, וווּ זיי האָבן פֿאַרקויפֿט די סחורה וואָס די פֿורן האָבן געבראַכט פֿון שטעטל און אײַנגעקויפֿט פֿאַר די קרעמער די סחורה נאָך די רשימות. דאָנערשטאָג פֿלעגן זיי אַרויסשיקן די אָנגעלאָדענע פֿורן מיט סחורה פֿון ביאַליסטאָק, און זיי אַליין זײַנען דאָנערשטאָג אָוונט געקומען מיט דער באַן צוריק אין שטעטל, וווּ זיי האָבן פֿאַרטיילט די סחורה צו די קרעמער, יעדן לויט זײַן רשימה. געווײַנטלעך פֿלעגן די ווײַב און קינדער פֿון די דילײזשאָנצן זיי אַרויסהעלפֿן אין דער אַרבעט. אַ פּאָר פֿון די דילײזשאָנצן פֿלעגן נאָך ברענגען סחורה אויף זייער אייגענער רעכענונג, און טאָמער האָט אַ קרעמער עפּעס אויסגעפֿעלט, האָט ער דאָס געקראָגן בײַ זיי.

עס זײַנען אויך געווען אַ פּאָר בעלי־עגלות וואָס פֿלעגן פֿאָרן 2 מאָל אַ וואָך אין וואַלקאָוויסק און ברענגען סחורה פֿאַר די קרעמער, וואָס יענע האָבן זיי געבעטן צו ברענגען.

שענקער:

ביז דעם יאָר 1898 זײַנען געווען אַ צענדלינג שענקען אין שטעטל. נאָך 1898, ווען מען האָט אײַנגעפֿירט דעם מאָנאָפּאָל אויף שנאַפּס, זײַנען מער קיין שענקער ניט געווען. אַ פּאָר שענקער האָבן געקראָגן דערלויבענישן אויף אַ בירהאַלע (ראַספֿיוואָטשנע), וווּ מען האָט פֿאַרקויפֿט ביר אין פֿלעשער, צובײַסנס און אַ גלאָז טיי.

תּבֿואה־הענדלער:

עס זײַנען געווען עטלעכע ייִדן וואָס האָבן זיך באַשעפֿטיקט מיט תּבֿואה־האַנדל. זיי האָבן געקויפֿט תּבֿואה בײַ די שליאַכטעס און רײַכערע פּויערים. אַ טייל תּבֿואה פֿלעגן זיי אויפֿמאָלן אין די אַרומיקע מילן און די מעל פֿאַרקויפֿן צו בעקער, און אַ טייל האָבן זיי פֿאַרקויפֿט צו גרעסערע סוחרים וואָס האָבן אַוועקגעשיקט די תּבֿואה וואַגאָנענווײַז מיט דער באַן.

וואַלד־סוחרים:

די געגנט אַרום דעם שטעטל האָט געהאַט אַ סך וועלדער: פּריוואַטע, וואָס האָבן באַלאָנגט צו פּוילישע פּריצים, און רעגירונגס־וועלדער. דער בעלאָווועזשער וואַלד וואָס האָט באַלאָנגט צו דער צאַרישער פֿאַמיליע איז געווען 14 ווערסט פֿון שטעטל, און ייִדן פֿון שטעטל האָבן זיך באַשעפֿטיקט מיט וואַלד־מיסחר.

עס זײַנען געווען אַ פּאָר גרעסערע וואַלד־סוחרים. זיי האָבן געהאַלטן שאַפֿערס וואָס האָבן אַכטונג געגעבן אויף די אַרבעטער אין וואַלד, אַרויסגעשיקט דאָס האַלץ, געצאָלט שכירות די אַרבעטער. און עס זײַנען געווען קלענערע סוחרים

וואָס האָבן געקויפֿט טיילן פֿון וואָלד, אָטדעלי־אַנקעס האָט מען דאָס געוופֿן. די סוחרים האָבן קיין שאַפֿערס ניט געהאַט. זיי האָבן אַלץ געטאָן אַליין. אָפֿט מאָל פֿלעגן צוויי אָדער דרײַ קלענערע סוחרים מאַכן שותפֿות. יעמאָלט האָבן זיי שוין געקענט קויפֿן גרעסערע אָטדעלי־אַנקעס.

די גוטע קלעצער האָט מען געשיקט מיטן טרײַך נאָרווע צו די גרויסע טאָרטאַקן אָדער קיין דרײַטשלאַנד. פֿון די אַנדערע קלעצער האָט מען געמאַכט שפּאָלן (שוועלן) פֿאַר די אײַזנבאַנען. פֿון יאָדלאָווע קלעצער האָט מען געשניטן פּאַפּירהאַלץ. פֿון פּאַפּירהאַלץ פֿלעגט מען אַרונטערשיילן די קאָרע. די אַרוב־טערגעשיילטע קאָרע האָט מען געטריקנט און געשטויסן. די געשטויסענע קאָרע פֿלעגט מען ניצן ווי אַ כעמישן שטאָף אויף צו וווייקן די פֿעל אין די גאַרבאַרניעס. די אָפּגענוצטע קאָרע פֿלעגט מען אויסטריקענען און ניצן ווי הייץ־מאַטעריאַל.

דאָס פּאַפּירהאַלץ און די שפּאָלן פֿלעגט מען ברענגען צו דער באַנסטאַנציע, פֿון וואָנען מען האָט דאָס געשיקט ווײַטער מיט דער באַן. נאָר די שלעכטע קלעצער און די צווײַגן פֿלעגט מען צעשנײַדן אויף ברענהאַלץ.

ש נ ײַ ד ע ר :

מענסקע שנײַדער זײַנען געווען פֿון צוויי סאָרטן: אַזעלכע וואָס האָבן געניים מענערקליידער פֿאַר דער אַרומיקער פּויערישער באַפֿעלקערונג, און אַזעלכע וואָס האָבן געניים פֿאַר דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג.

די שנײַדער וואָס האָבן געניים פֿאַר דער פּויערישער באַפֿעלקערונג זײַנען געווען אָרעם. זומער, ווען די פּויערים האָבן געאַרבעט אין פֿעלד, האָבן אַזעלכע שנײַדער געהאַט וויניק אַרבעט; האָבן זיי געמוזט אָנקומען צו זײַטיקע פּרנסות, ווי דינגען אַ פֿרוכטסאָד און פֿאַרקויפֿן די פֿרוכט. דאָס איז געווען די אַרבעט פֿון זייערע ווײַבער. אָפֿילו ווינטער, ווען זיי האָבן געהאַט אַרבעט, זײַנען די פֿאַר־דינסטן געווען קליינע און די אַרבעט אַ שווערע. די מאַטעריאַלן וואָס די פּויערים פֿלעגן געבן זײַנען געווען אייגענע געווענטע, אָדער שעפּסענע פֿעלכלעך פֿאַר פּעלצן. אַזעלכע מאַטעריאַלן איז געווען שווער צו נייען אויף אַ מאַשין, און די אַרבעט איז געמאַכט געווארן גרעסטן טייל מיט דער האַנט. ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז גאָר קיין גוטע בעלי־מלאָכות זײַנען אַזעלכע שנײַדער ניט געווען.

בעסער האָבן זיך געהאַט די שנײַדער וואָס האָבן געניים פֿאַר דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. אַזעלכע האָבן געאַרבעט מיט 2 אָדער 3 אַרבעטער. זיי זײַנען געווען גוטע בעלי־מלאָכות, האָבן אַרויסגעגעבן אַ גוט שטיקל אַרבעט און גענומען אַ גוטן פּרײַז פֿאַר זייער אַרבעט.

פֿון די שנײַדער וואָס האָבן געניים פֿרויענקליידער האָבן עטלעכע געפֿירט אַ טיש (געהאַט אַ מאַסטערסקאַיאַ), וווּ עס האָבן געאַרבעט עטלעכע מיידלעך אַרבעטערקעס. דאָס זײַנען געווען די שנײַדער וואָס האָבן געניים חתונה־גאָרדעראָבן, פֿרויען־מאַנטלעך, אָדער האָבן געמאַכט אַרבעט פֿאַר די אַרומיקע פּריצעס. זיי זײַנען געווען גוטע בעלי־מלאָכות.

עס זײַנען אויך געווען שנײַדערקעס וואָס האָבן געאַרבעט אַליין אָדער מיט אַ לערנמיידל. זיי האָבן געגייט בלוזקעס און קלײדלעך פֿאַר די שטאָטישע פֿרויען.

און עס זײַנען נאָך געווען שנײַדערקעס וואָס האָבן געגייט בלוזקעס אָדער קורטקעס, ווי מען האָט דאָס גערופֿן, פֿאַר די אַרומיקע פויערטעס. אָזעלכע שנײַדערקעס זײַנען געווען ווייניק קוואַליפֿיצירט. דער פּרײַז, וואָס זיי האָבן גענומען פֿאַר אַ בלוזקע איז געווען אַ קלײנער: 20 אָדער 25 קאָפּיקעס. זיי האָבן געאַרבעט אַליין אָדער מיט אַ פּאָר לערנמיידלעך.

אָחוץ די שנײַדערקעס און שנײַדער זײַנען געווען נייטערקעס; דאָס זײַנען געווען מיידלעך וואָס האָבן געגייט מענער- און פֿרויען-אונטערוועש, ציכלעך פֿאַר קישנס און קאָלדרעס און נאָך אָזעלכע זאַכן.

שוסטער:

די שוסטער האָבן מערסטן טייל געאַרבעט פֿאַר דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג. דער פּויער איז זומער געגאַנגען בארוועס, און אַז ער האָט שוין יאָ געמאַכט אַ פּאָר שטיוול, האָט ער זיי געטראָגן עטלעכע יאָר.

דער שוסטער האָט כּמעט אַלע מאָל געאַרבעט אויף באַשטעלונגען. ער פֿלעגט זיך באַדינגען מיטן קונד, בעמעס די מאָס און גיין צום שטעפער (זאָגאָטאָוושטשיק). דער שטעפער האָט געהאָט אַלע סאָרטן אייבערשטע לעדער און ער האָט פֿאַרן שוסטער אויפֿגענייט דעם אייבערשטן טייל פֿון די שיך נאָך דער מאָס. די אונטערשטע לעדער, ווי פּאַדעשוועס און צודאָטן, האָט דער שוסטער געקויפֿט אין לעדערקראָם. דער אַרעמער שוסטער האָט געקויפֿט די צודאָטן פֿאַר יעדער פּאָר באַזונדער. דער רײַכערער פֿלעגט קויפֿן פֿאַר עטלעכע פּאָר מיט אַ מאָל און אויסשנײַדן פֿאַר יעדער פּאָר באַזונדער, פֿלעגט עס אים אויסמאַכן ביליקער.

עס זײַנען געווען עטלעכע רײַכע שוסטער וואָס פֿלעגן אַליין קויפֿן די גאַנצע לעדער, סײַ די אייבערשטע און סײַ די אונטערשטע, מיט די צודאָטן, אין גרעסערע סכומען. אָזעלכע האָבן געאַרבעט מיט עטלעכע אַרבעטער.

ווען אָזעלכע שוסטער האָבן ניט געהאַט קיין באַשטעלונגען אויף אַרבעט, האָבן זיי געמאַכט אייגענע אַרבעט און פֿאַרקויפֿט די פֿאַרטיקע אַרבעט בעת סעזאָן, פֿאַר די יידישע אָדער קריסטלעכע יום-טובֿים.

פֿאַר דער מלחמה האָבן צוויי קרעמער אָנגעפֿאַנגען ברענגען פֿאַרטיקע שיך פֿון וואַרשע. די שוסטער האָבן דאָס ניט געוואָלט לײַדן. זיי האָבן געמאַכט יד-אַחת, אָז קיין שוסטער זאָל ניט מאַכן קיין פּאָטשינקעס (ניט פֿאַרריכטן) אויף פֿאַרטיק געקויפֿטע שיך.

אַ פּאָר שוסטער זײַנען געווען קינסטלער אין זייער פֿאַך. זיי פֿלעגן אויס-אַרבעטן אַ פּאָר שיך וואָס האָבן זיך געקאָנט פֿאַרגלײַכן מיט די שענסטע שיך אין אַ גרויסשטאָטישער שיכקראָם.

סטאַליער:

דער סעזאָן פֿאַרן סטאַליער איז געווען זומער, ווען מען האָט געבויט נייע הײַזער, ווו די סטאַליער האָבן געמאַכט די ראַמען פֿאַר טירן און פֿענצטער, געלייגט די פֿאַדלאַגעס (דיל).

ווינטער פֿלעגן זיי מאַכן ביליקערע סאָרטן מעבל, וואָס אַנדערע בעל־הבית־טעס האָבן באַשטעלט, און מאַכן די האַלצאַרבעט פֿאַר די לעדער־פֿאַבריקן. דאָס בעסערע מעבל פֿלעגט מען ברענגען פֿאַרטיקערהייט פֿון ביאַליסטאָק.

שמידן:

אין שטעטל זײַנען געווען עטלעכע שמידן. זיי האָבן מערסטן טייל געאַרבעט פֿאַר דער פּויערישער באַפֿעלקערונג, ווי אַרומצײַען רעדער מיט אײַזערנע שינעס (רייפֿן), אָנשמידן אַ וואָגן מיט אײַזערנע אַקסן, שמידן פּלוגן (אַקער־אײַזנס), שאַרפֿן סערפּ. ווינטער האָבן זיי געהאַט ווייניק אַרבעט: אָנשמידן אַ שליטן אָדער אָנשמידן פּאַדקאָוועס אויף פֿערד.

אַ פּאָר שמידן פֿלעגן ווינטער קויפֿן אָבאָדעס און מאַכן רעדער, אָרומשמידן און באָצײַען זיי מיט רייפֿן, און זומער פֿאַרקויפֿן פֿאַרטיקע רעדער.

בעקער:

בעקער זײַנען געווען 11 אין שטעטל. צוויי האָבן געבאַקט שוואַרץ ראָזשווע ברויט. פֿיר האָבן געבאַקט האַלב שוואַרץ און געבײַטלט קאָרנברויט, ווייצנברויט און בולקעס, און פֿרײַטאָג האָבן זיי געבאַקט חלה אויף שבת. פֿינף האָבן געבאַקט ווייצענע קוכנס און בייגל. די קאָרענע מעל פֿלעגן זיי קויפֿן אין די נאָענטע מילן. ווײַסע ווייצענע מעל האָבן זיי געקויפֿט בײַ מעלשענקערס וואָס האָבן געבראַכט די מעל פֿון וואַלין.

יידן אָן באַשטימטע פּרנסות:

אין שטעטל זײַנען געווען יידן וואָס האָבן ניט געהאַט קיין באַשטימטע פּרנסות. אָזעלכע האָבן געהאַט עטלעכע פּרנסות, דערצו זײַנען זייערע ווײַבער געווען די פּרנסה־געבערקעס.

אָזעלכע יידן האָבן געהאַט אײניע אָדער צוויי מעלקעדיקע קי און האָבן פֿאַרקויפֿט מילך, האָבן אויסגעבאַקט עטלעכע פּוד שוואַרץ קאָרנברויט יעדע וואָך און פֿאַרקויפֿט. ווינטער האָבן זיי געזומצט געגנדז: מען האָט זיי געקאָרמעט דרײַ וואָכן, דערנאָך געקוילעט, פֿאַרקויפֿט דאָס פֿלייש מיט שמאַלץ, — פֿלעגט זיי בלײַבן ווי ריווח די דראַבינקעס (דרויב — פּופּיק, העלדזל, פֿיסלעך) און פֿעדערן. פֿאַר פּסח האָבן זיי געמאַכט אַ פּאַדריאַד אויף באַקן מצות.

די אַלע אַרבעטן האָט די פֿרוי געטאָן. דער מאַן איז געגאַנגען אין מאַרק אַרײַן קויפֿן אַ פּוד תּבואה און פֿאַרקויפֿן צו אַ גרעסערן סוחר. ווינטער האָט ער

געקויפֿט א קאָלב אָדער א שעפּס: ער פֿלעגט קוילענען און פֿאַרקויפֿן דאָס פֿעלכל און פֿליישׁ, פֿלעגן אים בלײַבן לונג־און־לעבער, קעפּל און פֿיסלעך און א מאָל עטלעכע קאָפּיקעס ריווח. פֿריִלינג האָבן זיי אַרויסגעפֿירט דאָס מיסט פֿון דער קו און פֿאַרזעצט קאַרטאָפֿל. אַנדערע פֿלעגן אין מאַרק קויפֿן בײַ די פּויערים פֿעלכלעך פֿון פֿוקסן און מאַרדערס, א ביסל חזיר־האָר, שעפּסענע וואָל, טרוקענע שוואַמען און יאָגדעס און דערנאָך פֿאַרקויפֿן די גרעסערע סוחרים.

אָט די אַלע יידן און אַפֿילו די קרעמער, וווּ די וויִב איז געווען די קרע־מערקע, זײַנען געווען אומדירעקט באַשעפֿטיקט בײַ ערדאַרבעט. די אַלע יידן וואָס האָבן געהאַט קי אָדער פֿערד האָבן געהאַט מיסט. די אַרומיקע פּויערים האָבן ניט געהאַט גענוג מיסט צו באַמיסטיקן די פֿעלדער. די פּויערים וואָס האָבן געהאַט א פֿעלד נאָענט צום שטעטל פֿלעגן אַוועקגעבן א שטיקל פֿעלד אויף 2 יאָר צו א יידן וואָס האָט געהאַט מיסט. דער יִד פֿלעגט דינגען אַרבעטער, אַרויס־פֿירן די מיסט און פֿאַרזעצן קאַרטאָפֿל. דעם צווייטן יאָר האָט דער יִד פֿאַרזייט אויף דעם זעלבן פֿעלד גערשטן, א מאָל האָבער אָדער גריקע, און אויפֿן דריטן יאָר האָט דער פּויער געהאַט אַן אויסגעאַרבעט און אויסגעמיסטיקט פֿעלד, וווּ ער האָט געזייט קאָרן.

דער יִד האָט געהאַט קאַרטאָפֿל אויף א גאַנץ יאָר און נאָך א ביסל צו פֿאַרקויפֿן, צושטײַער אויף אַרבעטגעלט וואָס עס האָט אים געקאָסט דאָס זעצן און גראָבן די קאַרטאָפֿל. פֿון די גערשטן אָדער האָבער האָט ער געמאַכט גרויפֿן. פֿון די שטרוי, מעקענע און די גאָר קליינע קאַרטאָפֿל פֿלעגט ער האָבן קאָרמע (געפֿיטער) פֿאַר די קי.

גמילות־חסדים און פּראָצענטניקעס:

די קליינע קרעמער און הענדלער זײַנען אַלע מאָל געווען געענגט אין געלט און האָבן געדאַרפֿט אָנקומען צו א גמילות־חסד. ניט אַלע מאָל האָט מען געקענט קריגן א גמילות־חסד, און אַז מען האָט שוין יאָ געקראָגן, איז דאָס געווען אויף א קורצער צײַט, אויף עטלעכע טעג, העכסטנס אויף א פּאָר וואָכן. האָט מען געדאַרפֿט אָנקומען צום פּראָצענטניק וועלכער האָט געגומען א גרויסן פּראָצענט.

אַז מען האָט בײַ אים געליִען 25 רובל אויף אויסצאָלן א רובל א וואָך, פֿלעגט ער געבן 21 רובל און צאָלן האָט מען אים געדאַרפֿט 25 וואָכן צו איין רובל א וואָך.

עס איז אַפֿילו געווען אין שטעטל א חברה גמילות־חסדים וואָס פֿלעגט לײַען ביז 25 רובל אויף אויסצאָלן א רובל א וואָך אָן פּראָצענט; מען האָט נאָר געדאַרפֿט האָבן א גוטזאָגער, אָבער ניט אַלע האָבן געוואָלט גיין צו דער חברה, וויַל זיי האָבן געוואָלט אַז דאָס איז צדקה.

אין 1908—1909 האָט זיך געעפֿנט, מיט דער הילף פֿון פּעטערבורגער יקאַ, א קאָאָפּעראַטיוו לײַ־ און שפּאָר־קאַסע. אין שטעטל האָט מען די קאַסע געוופֿן די בענקל. די מיטגלידער פֿון דער קאַסע האָבן געקענט לײַען געלט אויף וועכנט־

לעכע אויסצאָלונגען. „די בענקל" האָט געהאַט 8 פּראָצענט. די מלוכה־באַנק האָט געלייגן דעם „בענקל" עטלעכע טויזנט רובל. די באַפּעלקערונג האָט געקראָגן צוטרוי צום „בענקל" און אַנשטאָט צו טראָגן דאָס אָפּגעשפּאָרטע געלט אין שפּאָרקאַסע פֿון פּאָסט האָט מען געהאַלטן דאָס אָפּגעשפּאָרטע געלט אין „בענקל" וואָס האָט געצאָלט 6 פּראָצענט. דאָס „בענקל" האָט געהאַט דערפֿאָלג. אַפֿילו די קריסטלעכע באַפּעלקערונג האָט זיך אויך באַנוצט מיט אים. און דער קליינער קרעמער האָט שוין מער ניט געדאַרפֿט אַרבעטן אויף דעם פּראָצענטניק.

ע מ י ג ר א צ י ע:

סוף פֿריִערדיקן יאָרהונדערט האָבן זייער וויניק מענטשן עמיגרירט פֿון שטעטל, חוץ וואָס אין 1896 זײַנען עטלעכע פֿאַמיליעס געפֿאָרן קיין אַרגענטינע ווי קאָלאָניסטן אין בארַאָן הירשס קאָלאָניעס.

אָנפֿאַנגענדיק מיט דעם הײַנטיקן יאָרהונדערט האָט זיך די עמיגראַציע אַ ביסל פֿאַרגרעסערט. נאָך דעם יאָר 1908, וועלכן עס איז געווען אַן עקאָנאָמישער קריזיס איבער אַ פֿיר־חדשימדיקן סטרײַק אין די לעדער־פֿאַבריקן, האָט זיך די עמיגראַציע נאָך מער פֿאַרגרעסערט. מען איז געפֿאָרן קיין ענגלאַנד, קאַנאַדע און אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אונטער דער דיטשער אָקופּאַציע אין 1916 זײַנען אויך אַ פּאָר גרופּעס פֿרויען אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע.

נאָך דער מלחמה, אין 1919, האָט זיך אָנגעפֿאַנגען אַ מאַסן־עמיגראַציע. ווער עס האָט נאָר געקענט קריגן אַ וויזע — דער איז געפֿאָרן. מערסטן טייל איז מען געפֿאָרן קיין קאַנאַדע און אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אָבער מען איז אויך געפֿאָרן קיין אַרגענטינע און ארץ־ישׂראל.

אַ ביסל סטאַטיסטיק

אַזוי ווי איך קען דאָס שטעטל זייער גוט: יעדער גאַס, יעדער הויז, און ווייס ווו ווער עס האָט געווויינט און מיט וואָס ער האָט זיך פֿאַרנומען, — בין איך געגאַנגען אין זכרון פֿון הויז צו הויז, פֿון גאַס צו גאַס, ביז איך בין דורכ־געגאַנגען דאָס גאַנצע שטעטל. וווּ איך האָב געטראָפֿן אַ בעל־מלאָכה, האָב איך גלײַך פֿאַרצייכנט זײַן נאָמען און די מלאָכה וואָס ער האָט געטאָן. אַזוי האָב איך צוזאַמענגעקליבן אַ רשימה פֿון אַלע בעלי־מלאָכות. דאָס זעלבע האָב איך געטאָן מיט די פֿאַבריקן, נאָר דאָ איז מיר אַנגעקומען אַ ביסל שוועריקייט: אין אַ פֿאַבריק וווּ עס זײַנען געווען אַ צווויי צענדליגע אַרבעטער אָדער מער, מיט עטלעכע פֿאָכן, איז שווער עס־פּי מײַן מעטאָד אָנצוגעבן די צאָל אַרבעטער אויף הונדערט פּראָצענט ריכטיק. דעריבער איז אויב בײַ בעלי־מלאָכות און פֿאַבריקאַנטן בין איך זיכער מיט די ציפֿער, איז בײַ געזעלן און לערניִנגלעך און אַרבעטער אין פֿאַבריקן זײַנען די ציפֿער בערכדיקע. אין דער תּקופֿה 1902—1914 האָט זיך די צאָל בעלי־מלאָכות ניט געביטן. די וויטערדיקע טאַבעלע איז פֿאַר אָט דער צייט.

טאַבעלע 1

בעלי־מלאָכות און לערניינגלעך

פֿאַך	בעלי־מלאָכות		געזעלן און לערניינגלעך	
	יידישע	קריסטלעכע	יידישע	קריסטלעכע
שוסטער	22	4	3	[1] 14
מענער־שנײַדער	12	—	[2] 9	1
דאַמען־שנײַדער [3]	4	—	12	2
סטאָליער	9	1	[4] 6	1
שמידן	9	2	1	1
קופּערשמידן	2	—	—	—
בלעכער	2	—	—	—
שטעפּער [5]	3	—	2	—
אײַנבינדער	3	—	—	—
מוליאַרעס	4	—	—	—
פֿאַרבער [6]	5	—	—	—
רימער	3	—	—	—
גלעזער	2	—	—	—
טשעסלער [7]	4	[8] —	—	—
בעקער	11	—	1	—
זייגער־מאַכער	2	—	1	—
קירזשנער [9]	4	—	—	—
שלאָסער	1	1	—	—
פֿאָליוניקעס [10]	1	1	—	—
ס״ה	103	9	35	19

ווען מען פֿאַרגלײַכט די ציפֿער אין דער טאַבעלע 1 פֿון יידישע בעלי־מלאָכות און געזעלן מיט לערניינגלעך מיט די ציפֿער פֿון די קריסטלעכע בעלי־מלאָכות, געזעלן און לערניינגלעך, קען מען זען אַ גרויסן אונטערשייד: אויף 103 יידישע בעלי־מלאָכות איז געווען 35 יידישע געזעלן און לערניינגלעך. נעמט מען פֿון די 35 אַרונטער 11 יידישע מיידלעך וואָס האָבן געאַרבעט בײַ דאַמען־שנײַדער, בלײַבט 24. קומט אויס אויף 4 יידישע בעלי־מלאָכות 1 יידישער געזעל אָדער לערניינגל, ווען אויף 9 קריסטלעכע בעלי־מלאָכות איז געווען 19 געזעלן און לערניינגלעך. דאָס הייסט, אַז אויף יעדן קריסטלעכן בעל־מלאָכה זײַנען געווען צוויי געזעלן אָדער לערניינגלעך.

פֿאַר וואָס האָבן אַזוי וויניק יידישע יינגלעך זיך געלערנט אַ מלאָכה?

---

1 אָלע קריסטלעכע געזעלן און לערניינגלעך האָבן געאַרבעט פֿאַר יידישע שוסטער.
2 טייל פֿון זיי זײַנען געווען די אייגענע קינדער פֿון די בעלי־מלאָכות.
3 אָלע, חוץ איינעם, זײַנען געווען מיידלעך.
4 טייל פֿון זיי זײַנען געווען די אייגענע קינדער פֿון די בעלי־מלאָכות.
5 „זאַגאַטאָוושטשיקעס".
6 זיי פֿלעגן פֿאַרבן פּויערישע פֿאַדעם, געשפּונען פֿון פֿלאַקס און וואָל. צוויי האָבן געהאַט מאַשינען צו באַרשטן וואָל.
7 זיי האָבן געבויט נײַע הילצערנע הײַזער און געדעקט שינדלדעכער.
8 עס זײַנען אויך געווען קריסטלעכע טשעסלער; זייער צאָל איז מיר ניט באַקאַנט.
9 זיי פֿלעגן מאַכן היטלען; די גאַנצע פֿאַמיליע האָט געאַרבעט בײַ דעם.
10 זיי פֿלעגן מאַכן ליימענע און געגלאָזטע פֿלים.

דעם ייִדישן ייִנגל האָט בעסער געצויגן צו די לעדער־פֿאַבריקן. בײַ דעם בעל־מלאָכה האָט ער באַדאַרפֿט אַרבעטן דאָס ערשטע יאָר פֿאַר אַ קליניקייט אָדער אין גאַנצן אומזיסט; אין פֿאַבריק האָט ער באַלד אין אַנהייב געקראָגן 75 קאָפּיקעס אָדער אַ רובל אַ וואָך, און אָפּאַרבעטנדיק 6 אָדער 8 חדשים האָט ער שוין פֿאַרדינט 2 רובל אַ וואָך און אַ מאָל נאָך מער.

די רעזולטאַטן האָבן זיך געוויזן שפּעטער: אין דער צײַט וואָס ייִדישע בעלי־מלאָכות זײַנען געוואָרן וויניקער, זײַנען קריסטלעכע בעלי־מלאָכות געוואָרן מער. אויף וויפֿל ייִדישע בעלי־מלאָכות זײַנען געוואָרן וויניקער און קריסטלעכע מערער, קען מען זען אין דער וויטערדיקער טאַבעלע וועגן עטלעכע פֿאַכן. די טאַבעלע האָט צוויי צײַטאָפּשניטן: ביז 1914 און די יאָרן 1919 — 1920, ביז איך בין אַוועקגעפֿאָרן פֿון שטעטל.

טאַבעלע 2

ייִדישע און קריסטלעכע בעלי־מלאָכות

פֿאַך	ייִדישע בעלי־מלאָכות 1902 — 1914	קריסטלעכע בעלי־מלאָכות 1902 — 1914	ייִדישע בעלי־מלאָכות 1919 — 1920	קריסטלעכע בעלי־מלאָכות 1919 — 1920
שוסטער	22	4	12	9
מענער־שניידער	12	—	9	1
דאַמען־שניידער	4	—	1	—
סטאַליער	9	2	7	3
שמידן	9	1	6	1
ס״ה	56	7	35	14

די צאָל ייִדישע בעלי־מלאָכות איז אין משך פֿון דער צײַט שטאַרק געפֿאַלן. אין 1919—1920 זײַנען געווען מיט 37.5 פּראָצענט וויניקער ייִדישע בעלי־מלאָכות ווי אין פֿריִערדיקן פּעריאָד, בעת די צאָל ניט־ייִדישע בעלי־מלאָכות האָט זיך גאָר פֿאַרגרעסערט פֿון 7 אויף 14. אין 1902—1914 זײַנען 88.9 פּראָצענט פֿון אָט דער גרופּע בעלי־מלאָכות געווען ייִדן און דערנאָך בלויז 71.4 פּראָצענט. שטאַרק געפֿאַלן איז די צאָל ייִדישע שוסטער; אין 1919—1920 זײַנען דאָרט געווען מיט 45.5 פּראָצענט וויניקער ייִדישע שוסטער ווי אין פֿריִערדיקע יאָרן, בעת די צאָל ניט־ייִדישע שוסטער האָט זיך גאָר פֿאַרגרעסערט פֿון 4 אויף 9.

טאַבעלע 3

צאָל אַרבעטער אין לעדער־פֿאַבריקן

פֿאַר 1908			נאָך 1908		
צאָל פֿאַבריקן	צאָל אַרבעטערס	ס״ה	צאָל פֿאַבריקן	צאָל אַרבעטערס	ס״ה
4	10 — 6	40	11	10 — 6	102
4	15 — 11	57	2	15 — 11	30
3	20 — 16	60	—	— —	—
2	25 — 21	50	1	25 — 21	25
2	30 — 26	60	—	— —	—
1	35 — 31	35	—	— —	—
1	40 — 36	40	—	— —	—
17		342	14		157

צו דעם דאַרף מען מוסיף זײַן, אַז עס זײַנען נאָך 1908 געווען 5 קליינע פֿאַבריקן, ווו עס האָבן געאַרבעט, בעלי־בתים און אַרבעטער, אַ 30 מענטשן. אין גאַנצן זײַנען געווען 17 פֿאַבריקן (ביז 1908). אַלע בעלי־בתים זײַנען געווען ייִדן.

סטרייק און לאָקאַוט

דער ערשטער סטרייק:

ביזן סוף פֿרי־ערדיקן יאָרהונדערט זײַנען די אַרבעט־באַדינגונגען אין די לעדער־פֿאַבריקן געווען שקלאַפֿישע. מען האָט געאַרבעט 14 ביז 15 שעה אַ טאָג און אַ מאָל נאָך מער. די פּרייַז פֿאַר דער אַרבעט זײַנען געווען קליינע.

ביסלעכווײַז האָט זיך די לאָגע געבעסערט. עס זײַנען צוגעקומען נאָך פֿאַבריקן. די אַלטע פֿאַבריקן האָבן זיך פֿאַרגרעסערט. מען האָט באַדאַרפֿט מער אַרבעטער. און אַז מען האָט באַדאַרפֿט מער אַרבעטער, האָט מען געצאָלט בעסערע פּרייַזן. און אַז מען האָט געצאָלט בעסערע פּרייַזן האָבן שוין די קינדער פֿון בעלי־הבתישע פֿאַמיליעס וואָס האָבן זיך געשעמט צו זײַן בעלי־מלאָכות געבונדן אַרבעטן אין די פֿאַבריקן. ס׳פֿאַרשטייט זיך, בײַ די בעסער באַצאָלטע פֿאַכן (ווי פֿאָלצער און זאַקראַישטשיקעס). עס זײַנען אויך געקומען יונגע־לײַט פֿון די אַרומיקע שטעטלעך צו אַרבעטן אין די סיסלעוויטשער לעדער־פֿאַבריקן.

אין דער זעלבער צײַט האָט זיך געבונדן פֿאַרמירן אין שטעטל אַ בונדישע גרופּע וואָס האָט געהאַלפֿן אַרגאַניזירן דעם ערשטן אַלגעמיינעם סטרייק אין די לעדער־פֿאַבריקן פֿון שטעטל. דאָס איז געשען אין 1900—1901. די בונדיסטן האָבן צונויפֿגעזאַמלט אַ גרעסערע צאָל אַרבעטער און אין אייניעם מיט זיי אויס־געאַרבעט פֿאַדערונגען. נאָך דעם האָט מען געזאַמלונג פֿון אַלע אַרבעטער און זיי דערקלערט די פֿאַדערונגען. מען האָט אויסגעקליבן אַ סטרייק־קאָמיטעט און באַשלאָסן, אַז קיינער וועט ניט גיין צו דער אַרבעט ביז וואָנען די פֿאַבריקאַנטן וועלן ניט נאָכגעבן אַלע פֿאַדערונגען. אַזוי ווי מען האָט מורא געהאַט, טאָמער וועלן אַנדערע אַרבעטער חרטה האָבן און וועלן יאָ גיין צו דער אַרבעט, האָט מען געבראַכט אַ פּאָר תּפֿילין, און אַלע האָבן געשוואָרן בײַ די תּפֿילין, אַז זיי וועלן האַלטן דעם אָפּמאַך.

ווען דער סטרייק־קאָמיטעט האָט איבערגעגעבן די פֿאַדערונגען צו די פֿאַבריקאַנטן, האָבן זיי זיך אויסגעלאַכט: „מאָלע וואָס יינגלעך קען אײַנפֿאַלן — אַ סטאָטשקע גאָר! מיר וועלן שוין זען". אָבער אויף מאָרגן, ווען קיינער איז ניט געקומען צו דער אַרבעט, האָבן זיי שוין מער ניט געלאַכט. זיי האָבן געמוען רעדן צו די עלטערע אַרבעטער: „ווי פּאַסט דאָס פֿאַר אײַך צו מאַכן יד־אַחת מיט יינגלעך? גייט צו דער אַרבעט, מיר וועלן אײַך געבן בעסערע פּרייַזן. קוקט ניט אויף יינגלעך, איר דאַרפֿט דאָך שפּייַזן אײַערע פֿאַמיליעס".

די אַרבעטער האָבן געענטפֿערט: „מיר וואָלטן געווויס וועלן גיין צו דער אַרבעט, אָבער מיר האָבן געשוואָרן בײַ תּפֿילין, אַז מיר וועלן ניט גיין צו דער אַרבעט אײַנער אַן דעם צווייטן".

דער סטרײק האָט ניט לאַנג געדויערט. די אַרבעטער האָבן געווונען אַלץ וואָס זיי האָבן געוואָלט: אַן אַרבעטסטאָג פֿון 7 פֿרי ביז 7 אָוונט מיט אַן איבער־רײַס פֿון אַנדערהאַלבן שעה פֿאַר אָנבײַסן און 1 שעה פֿאַר מיטאָג. איז אויסגע־קומען אַ ריינער אַרבעטסטאָג פֿון 9 און אַ האַלבע שעה און גרעסערע פּרײַזן פֿאַר דער אַרבעט. בײַם סוף 1902, ווען איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן ווי אַ לערניינגל אין פֿאַבריק, האָט מען נאָך אַלץ דערציילט ווי אַזוי דער סטרײק איז פֿאַרגע־קומען.

דער גרויסער נצחון פֿון 1904:

דער צווייטער אַלגעמיינער סטרײק אין די לעדער־פֿאַבריקן איז פֿאַרגע־קומען זומער 1904. ס׳איז יעמאָלט געווען די רוסיש־יאַפּאַנישע מלחמה. די פֿאַבריקאַנטן האָבן גוט פֿאַרדינט. דער בונד האָט שוין געהאַט אַ גרויסע און גוט פֿאַרצווײגטע אָרגאַניזאַציע אין שטעטל. די לערניינגלעך זײַנען געווען אָרגאַניזירט אין קלייניע בונד. ביידע אָרגאַניזאַציעס האָבן געפֿירט אַ סיס־טעמאַטישע אַגיטאַציע צווישן די אַרבעטער סײַ אויף דעם אַלגעמיינעם קולטור־רעלן געביט און סײַ אויף דעם געביט פֿון קלאַסנקאַמף. ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז בײַ אַזעלכע אומשטאַנדן איז ניט געווען שווער צו אָרגאַניזירן אַ סטרײק.

אין אַ שבת יענעם זומער 1904 האָט דער בונד גערופֿן אַן אַלגעמיינע פֿאַר־זאַמלונג פֿון אַלע לעדער־אַרבעטער. די פֿאַרזאַמלונג איז פֿאַרגעקומען אין וואַלד ווישניק, 2 ווירסט פֿון שטעטל. צו דער פֿאַרזאַמלונג האָט מען געבראַכט אַ רעדנער פֿון וואַלקאָוויסק. דאָס האָט מען געטאָן כדי צו מאַכן אַ גרעסערן אײַנ־דרוק אויף די פֿאַרזאַמלטע; פֿאַר אַ פֿרעמדן האָט מען מער דרך־ארץ. דער רעד־נער האָט איבערגעלייענט די פֿאָדערונגען וואָס דער בונד האָט אויסגעאַרבעט און די פֿאַרזאַמלטע האָבן די פֿאָדערונגען אָנגענומען.

עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ סטרײק־קאָמיטעט וואָס זאָל צוזאַמען מיט פֿאַרטרעטער פֿון דער בונדישער אָרגאַניזאַציע פֿירן דעם סטרײק. דאָס זײַנען געווען די פֿאָדערונגען: 1) העכערן דעם אַרבעטסלוין אַן ערך אויף 35 פּראָצענט; 2) אַן אַרבעטסטאָג פֿון 8 שעה: פֿון 8 ביז 12 און פֿון 1 ביז 5; 3) אַן אַרבעטער קען ניט אָפּגעזאָגט ווערן פֿון דער אַרבעט אָן אַ וויכטיקער סיבה; 4) מעדיצינישע הילף: אַז אַן אַרבעטער ווערט קראַנק דאַרף דער פֿאַבריקאַנט צאָלן פֿאַר דעם דאָקטער און מעדיצין.

שבת אָוונט זײַנען די פֿאָדערונגען איבערגעגעבן געוואָרן צו די פֿאַברי־קאַנטן: זיי זײַנען געווען גרייט צו שמועסן וועגן העכערן אַרבעטסלוין און וועגן אַ קלענערן אַרבעטסטאָג. אָבער די אַנדערע פֿאָדערונגען האָבן זיי אָפֿילו ניט געוואָלט באַטראַכטן. איבער הויפּט האָבן זיי זיך געשטעלט קעגן דעם, אַז מען זאָל ניט טאָרן אָפּזאָגן אָן אַרבעטער: „וואָס הייסט מען וועט ניט טאָרן אָפּזאָגן אָן אַרבעטער? ס׳איז דאָך אַזוי ווי אַ גויישע חתונה, וואָס מען טאָר זיך ניט גטן! מיר ווילן ניט קיין גויישע חתונות. מיר זײַנען ייִדן. בײַ ייִדן מעג מען זיך גטן!“

דער סטרייק־קאָמיטעט האָט זיי געענטפֿערט, אַז זיי וועלן ניט פֿירן קיין פֿאַרהאַנדלונגען. אַלע פֿאָדערונגען מוזן נאָכגעגעבן ווערן, ווען ניט — וועט מען ניט אַרבעטן. דער סטרייק האָט געדויערט 3 וואָכן און האָט זיך געענדיקט מיט אַ פֿולשטענדיקן זיג פֿון די אַרבעטער. די באַדינגונגען האָבן זיך אויפֿגעהיט ביזן סוף 1907. דאָס זײַנען געווען די בעסטע יאָרן פֿאַר די אַרבעטער אין די לעדער־פֿאַבריקן.

דער גרויסער לאָקאָוט:

מיט דער פֿאָליטישער רעאַקציע וואָס איז געקומען נאָך 1905 האָט זיך אויך געענומען מערקן אַן עקאָנאָמישע רעאַקציע. ס׳האָט זיך געביטן די באַציונג פֿון די פֿאַבריקאַנטן צו די אַרבעטער.

אין נאָוועמבער 1907 האָבן פֿאַבריקאַנטן געהרופֿן אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון אַלע אַרבעטער און האָבן אַרויסגעשטעלט אַזעלכע פֿאָדערונגען: 1) שנײַדן דעם אַרבעטסטאָג אויף 35—40 פּראָצענט; 2) ניט געבן קיין מעדיצינישע הילף; 3) דאָס רעכט אָפּצוזאָגן אַן אַרבעטער, און אויב מען וועט זיי ניט נאָכגעבן די פֿאָדערונגען, וועלן זיי פֿאַרמאַכן די פֿאַבריקן.

ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז די אַרבעטער האָבן אויף די פֿאָדערונגען ניט געוואָלט און ניט געקענט אײַנשטימען. די בונדישע אַרגאַניזאַציע איז שוין יעמאָלט געווען אָפּגעשוואָכט. דאָך האָט זי איבערגענומען די פֿירונג פֿון סטרייק מיט די פֿאַבריקאַנטן. שוין אין די ערשטע וואָכן פֿון סטרייק האָט זיך געזען מערקן, אַז דער סטרייק איז ניט קיין לאָקאָלער פֿאַר סיסלעוויטש אַליין, נאָר ער טראָגט אַ ראַיאָנכאַראַקטער. די פֿאַבריקאַנטן פֿון גאַנצן ביאַליסטאָקער גאָרבער־ראַיאָן זײַנען געווען פֿאַראינטערעסירט, אַז די פֿאַבריקאַנטן פֿון סיסלעוויטש זאָלן געווינען דעם לאָקאָוט. יעמאָלט וואָלטן זיי אין זייערע פֿאַבריקן געקענט פֿאָדערן די זעלבע באַדינגונגען ווי אין סיסלעוויטש. די אַרבעטער פֿון גאַנצן ראַיאָן וויידער זײַנען געווען פֿאַראינטערעסירט, אַז די סיסלעוויטשער זאָלן געווינען דעם סטרייק.

ווען עס איז קלאָר געווארן, אַז דער סטרייק טראָגט אַ ראַיאָן־כאַראַקטער, האָט דער גאָרבערבונד געמוזט העלפֿן דעם בונד אין סיסלעוויטש צו פֿירן דעם סטרייק און אַראָפּגעשיקט אַ פֿאַרטרעטער, אַ פּראָפּעסיאָנאַל, ער זאָל העלפֿן פֿירן דעם סטרייק. דאָס איז געווען אַברהמ׳ס דווינסקער (זײַן אמתן נאָמען ווייס איך ניט), אַן ענערגישער יונגער־מאַן און אַ גוטער רעדנער. ער האָט אויפֿגעמונטערט די סטרייקער מיט זײַנע רעדעס; ער איז געפֿאָרן איבערן ראַיאָן זאָמלען געלט פֿאַר די סטרייקער. דער גאָרבערבונד האָט אויך פֿאַראינטערעסירט דעם ווילנער גאָרבער־ראַיאָן, און אַזעלכע שטעט ווי ווילנע, סמאָרגאָן און אַשמענע האָבן געשיקט געלט פֿאַר די סטרייקער אין סיסלעוויטש.

ס׳רובֿ סטרייקער האָבן קיין שטיין ניט באַדאַרפֿט, ווײַל זיי האָבן פֿריער גוט פֿאַרדינט, אָבער אַ קליינער טייל (דאָס זײַנען געווען די ווייניק קוואַליפֿיצירטע אַרבעטער) האָבן געהאָט ווייניק אָפּגעשפּאָרט געלט אָדער גאָר קיין געלט

ניט, אָן זיי האָט מען באַדאַרפֿט שטיצן. אַ פֿאַמיליע־מאַן האָט געקראָגן 3 רובֿל אַ וואָך אָן אַ בחור — 1½ רובֿל אַ וואָך.

ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז די שטיץ איז געווען זייער אַ קליינע, נאָר ס׳איז קיין ברירה ניט געווען: קיין סטרייקפֿאָנד האָט דער קאָמיטעט ניט געהאַט. ער האָט געדאַרפֿט וואַרטן אויף דעם געלט וואָס די שטעטלעך פֿון גאַרבער־ראַיאָן האָבן אַרײַנגעשיקט. און טאָמער האָט זיך אַ שטעטל פֿאַרשפּעטיקט מיט שיקן געלט, איז אָפֿילו די מאָגערע אונטערשטיצונג אויך ניט געווען.

כּדי אויפֿצוהאַלטן דעם מוט פֿון די אַרבעטער, האָט מען באַדאַרפֿט האָבן אַן אָרט, וווּ די סטרייקער זאָלן אַלע טאָג קענען זיך צוזאַמענקומען. אָזוי ווי עס איז געווען ווינטער, האָט מען זיך ניט געקענט צוזאַמענקומען אונטער דעם פֿרײַען הימל. איז מען זיך צוזאַמענגעקומען אין אַ בית־המדרש אַ גאַנצע וואָך חוץ שבת. אַלע אין דער פֿרי, באַלד נאָך דעם דאָוונען, פֿלעגן די סטרייקער פֿאַרנעמען דעם בית־המדרש און זיי זיצנען דאָרטן געווען ביז מינחה. די בעלי־הבתּים פֿון בית־המדרש האָבן ניט געשטערט: די יידישע באַפֿעלקערונג האָט אין דער גרעסטער מערהייט זיך באַצויגן מיט סימפּאַטיע און מיטגעפֿיל צו די סטרייקער.

מיט דער פֿאָליציי זיצנען קיין שוועריקייטן ניט געווען. אין דער צײַט פֿון סטרייק איז דער סטאַנאָווּאי פֿאָליציי־פֿריסטאָו געווען איינער מיט דעם נאָמען באַיקאָ. ער איז געווען אַ שטילער און ליבעראַלער מענטש. עס איז געווען שווער צו פֿאַרשטיין, ווי אַזאַ מענטש האָט געקענט זיצן אַ פֿריסטאָו אין דער צאַרי־שער פֿאָליציי. פֿאַר די סטרייקער איז דער פֿריסטאָו געווען אַזוי ווי געוווּנטשן. ער האָט געזאָגט, אַז כּל זמן דער סטרייק וועט זיצן אַ פֿרידלעכער וועט ער זיך ניט מישן. ער וועט זיך מאַכן ניט זיצנדיק און ניט הערנדיק. אָבער עס איז געווען שווער אויפֿצוהאַלטן דעם סטרייק פֿרידלעך. ס׳איז געווען אַ גרופּע יונגע אַגרעסיווע סטרייקער וואָס האָבן געפֿאָדערט, אַז אויב מען קען ניט געווינען דעם סטרייק אויף אַ פֿרידלעכן אופֿן, זאָל מען אָנווענדן טעראָר. האָט מען זיי באַדאַרפֿט אויפֿקלערן, אַז מיט טעראָר וועט מען דעם סטרייק ניט געווינען, נאָר גיכער פֿאַרלירן.

די הויפּט־האָפֿענונג פֿון די סטרייקער איז געווען, אַז די פֿאַבריקאַנטן וועלן דאַרפֿן געלט אויף צאָלן זייערע וועקסלען אין באַנק. אָזוי ווי קיין אויס־געאַרבעטע לעדער אויף צו פֿאַרקויפֿן האָבן זיי ניט געהאַט און געלט אויף צו צאָלן, אַז זייערע וועקסלען זאָלן ניט פּראָטעסטירט ווערן, האָבן זיי געמוזט שאַפֿן, — האָבן די פֿאַבריקאַנטן געמוען פֿאַרקויפֿן האָלב אויסגעאַרבעטע לעדער. אָט אי־בער דער האָלבער אַרבעט איז פֿאַרגעקומען מיט דער פֿאָליציי אַ צוזאַמענשטויס וואָס האָט זיך געקענט ענדיקן טראָגיש.

דאָס איז געווען אויף דער זיבעטער אָדער אַכטער וואָך פֿון סטרייק. די סטרייקער האָבן זיך דערוווּסט, אַז אין אַ פֿאַבריקהויף פֿאָקט מען האָלבע אַר־בעט אויף פֿורן אויף אַרויסצופֿירן פֿון שטעטל. אַ גרופּע סטרייקער זיצנען אַוועק צו דער פֿאַבריק ניט צו דערלאָזן אַרויסצופֿירן די האָלבע אַרבעט. בײַ דער

פֿאַבריק זײַנען געשטאַנען עטלעכע פֿאַליציי־סטראַשניקעס מיט ביקסן און ניט געלאָזן די סטרײקער גיין אין פֿאַבריקהויף. די סטרײקער האָבן זיך געוואָלט אַרײַנרײַסן אין פֿאַבריקהויף איבער גוואַלד. די סטראַשניקעס האָבן געשאָסן פֿון זייערע ביקסן איבער די קעפּ פֿון די סטרײקער. די סטרײקער האָבן פֿון דער פֿאַבריק געמוזט אַוועקגיין, פֿאַרביטערטע זײַנען זיי אַוועק צו די פֿאַבריקאַנטן און געפֿאָדערט, מען זאָל צונעמען די פֿאַליציי פֿון דער פֿאַבריק. דערבײַ האָט אַ פֿאַבריקאַנט געקראָגן אַ פּאָר קלעפּ. די שטימונג אין שטעטל איז געווען זייער אומרויק. דער פּריסטאָו האָט אַרויסגעשיקט מיליטערישע פּאַטרולן איבער די גאַסן. דאָס האָט נאָך מער פֿאַרביטערט די סטרײקער. עס וואָלט געוויס געקומען צו טראַגישע פֿאַסירונגען.

דער אָרגאַן פֿון גאַרבערבונד (דאָבט זיך, די גאַרבער־שטימע) האָט געדרוקט אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון סיסלעוויטש, אַז די פּאָליציי האָט געשאָסן אויף די סטרײקער. דער זשורנאַל איז אָנגעקלאָגט געוואָרן אין געריכט פֿאַר פֿאַרשפּרייטן פֿאַלשע קלאַנגען. זײַנען פֿון סיסלעוויטש געפֿאָרן אַרבעטער עדות זאָגן, אַז פּאָליציי האָט יאָ געשאָסן אויף סטרײקער.

צום גליק האָט דער סטרײק־קאָמיטעט ניט פֿאַרלאָרן דעם קאָפּ. מען האָט געשיקט אַן אולטימאַטום צו די פֿאַבריקאַנטן, אַז מען זאָל גלײַך צונעמען די פּאָליציי פֿון די פֿאַבריקן און די סאָלדאָטישע פּאָטרולן פֿון די גאַסן. ווען ניט — זײַנען זיי ניט פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר די רעזולטאַטן. דאָס האָט געווירקט, און אין איין שעה צײַט האָט מען צוגענומען די פּאָליציי פֿון די פֿאַבריקן און די מיליטערישע פּאָטרולן פֿון די גאַסן. דאָס האָט באַרויקט די סטרײקער, און דער סטרײק האָט צוריק אָנגענומען אַ פֿרידלעכן כאַראַקטער.

איין מאָל האָט זיך יאָ אײַנגעגעבן די פֿאַבריקאַנטן אַרויסצופֿירן האַלבע אַרבעט. נאָר אַ דאַנק די פֿאַרבינדונגען וואָס דער סטרײק־קאָמיטעט האָט געהאַט מיט אַרבעטער פֿון דער באַנסטאַנציע האָט מען זיך דערוווסט וווהין די האַלבע אַרבעט איז אַוועקגעשיקט געוואָרן. די אַרבעטער פֿון יענער שטאָט האָבן זיך אָפּגעזאָגט אויסצוארבעטן די האַלבע אַרבעט. דאָס האָט צוגענומען דעם אָפּעטיט בײַ די פֿאַבריקאַנטן פֿון אָנדערע שטעטלעך צו קויפֿן האַלבע אַרבעט אין סיסלעוויטש, ווײַל זיי האָבן מורא געהאַט, אַז זייערע אַרבעטער וועלן ניט וועלן פֿאַרענדיקן די האַלב אויסגעארבעטע פֿעל.

דער סטרײק האָט זיך פֿאַרצויגן אויף דער 9טער און 10טער וואָך. דער מוט פֿון די סטרײקער האָט גענומען פֿאַלן. עטלעכע עלטערע אַרבעטער האָבן אין בית־המדרש אויף די פֿאַרזאַמלונגען גענומען פֿאָדערן, מען זאָל אָנפֿאַנגען פֿאַרהאַנדלונגען מיט די פֿאַבריקאַנטן. ס׳איז געווען אַ חשד, אַז די פּשרה־מאַכער זײַנען געווען אונטערגעשיקט פֿון די פֿאַבריקאַנטן.

אויף די אַרעמע סטרײקער וואָס האָבן געלעבט פֿון דער מאָגערער און ניט־רעגולערער שטיץ איז דער סטרײק געפֿאַלן אלץ שוועראַר און שוועראַר. בײַ זײַן בעסטן ווילן האָט דער סטרײק־קאָמיטעט ניט געקענט אָנהייבן פֿאַרהאַנדלונגען מיט די פֿאַבריקאַנטן, ווײַל דער אויסגאַנג פֿון סטרײק וואָלט געהאַט אַ

וויִרקונג אויף דעם גאַנצן גאַרבער־ראַיאָן. דעריבער האָט דער קאָמיטעט פֿון גאַרבערבונד באַשלאָסן צו רופֿן אַ קאָנפֿערענץ פֿון ביאַליסטאָקער און ווילנער גאַרבער־ראַיאָנען און זען וואָס מען קען טאָן.

אויף דער צוועלפֿטער וואָך פֿון סטרייק איז זיך די קאָנפֿערענץ צוזאַמענ־געקומען טאַקע אין סיסלעוויטש, ווייל די פֿאַ־ייִיִישע באַדינגונגען אין סיסלע־וויטש זײַנען געווען די בעסטע אין גאַנצן ראַיאָן. דאָס הויז וווּ די קאָנפֿערענץ איז פֿאָרגעקומען איז געווען אין דער זעלבער גאַס, וווּ דעם פֿריסטאָווס קאָנ־צעלאַריע איז געווען. עס קען זײַן, אַז דער פֿריסטאָוו האָט געוווסט פֿון דער קאָנפֿערענץ, נאָר ער האָט זיך געמאַכט ניט וויסנדיק. צו דער קאָנפֿערענץ זײַנען געקומען דעלעגאַטן פֿון ביאַליסטאָקער ראַיאָן, פֿון ביאַליסטאָק, קריניק, וואַל־קאָוויסק. עס זײַנען אויך געקומען עטלעכע דעלעגאַטן פֿון ווילנע און סמאַרגאָן. דער גאַרבערבונד איז געווען פֿאַרטרעטן דורך 2 דעלעגאַטן: אַבֿרהמ׳ס דווינסקער און אַבֿרהם דער טאַטע. דער סיסלעוויטשער סטרייק־קאָמיטעט איז געווען פֿאַר־טרעטן דורך 2 דעלעגאַטן. די קאָנפֿערענץ האָט געדויערט אַרום 2 אָדער 3 טעג. ס׳איז באַשלאָסן געווארן וויִטער צו סטרייקן און זען, אַז דער סטרייק־קאָמיטעט זאָל קריגן מער געלט פֿון ראַיאָן, ער זאָל קענען שטיצן די סטרייקער.

באַלד נאָך דער קאָנפֿערענץ האָט מען געדרוקט אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון אַלע סטרייקער אין בית־המדרש, וווּ עטלעכע קאָנפֿערענץ־דעלעגאַטן האָבן געריידט צו די סטרייקער. מער פֿון די אַנדערע האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זײַן רעדע אַ דעלעגאַט פֿון ווילנער ראַיאָן. זײַן נאָמען איז געווען, דוכט זיך, עליאָש. איך רעכן, אַז ער איז געווען אַ פֿראָפֿעסיאָנאַל. דאָס איז געווען אַ יונגער־מאַן מיט אַ בלאָנדער באָרד, מיט אַ לייכטיקן אינטעליגענטן פּנים. בײַם סוף פֿון זײַן רעדע איז בײַ אַ סך סטרייקער געשטאַנען טרערן אין די אויגן. נאָך דער רעדע האָבן די פֿאַרזאַמלטע באַשלאָסן וויִטער צו סטרייקן.

די ערשטע וואָך נאָך דער קאָנפֿערענץ איז דער סטרייק געגאַנגען גוט. אָבער ווען דער סטרייק איז אָרײַן אין דער 14טער און 15טער וואָך, האָט דער מוט פֿון די סטרייקער וויִטער געמומען פֿאַלן. געלט פֿון ראַיאָן איז אַרײַנגע־קומען ניט רעגלמעסיק. עס איז שוין געווען ניט וויִט צו פּסח. דער סטרייק האָט אויסגעמאַטערט די אַרבעטער. מען האָט געמומען פֿאָדערן, דער סטרייק־קאָמיטעט זאָל אָנהייבן פֿאַרהאַנדלונגען מיט די פֿאַבריקאַנטן. פֿון דער צווייטער זײַט זײַנען די פֿאַבריקאַנטן אויך געווארן אויסגעמאַטערט פֿון לאַנגן סטרייק. אויף דער 16טער וואָך פֿון סטרייק זײַנען בייידע צדדים זיך צוזאַמענגעקומען און מען האָט פֿאַרענדיקט דעם סטרייק מיט אַ קאָמפּראָמיס וועגן אַרבעטסלוין; אָבער דער פֿונקט וועגן אָפּזאָגן אַרבעטער איז געבליבן. די אַרבעטער האָבן דאָס ניט נאָכגעגעבן.

דער סטרייק איז געווען פֿאַרענדיקט. מען איז אַוועק צו דער אַרבעט. אָבער ניט אויף לאַנג, ווייל דעם סטרייק האָבן בייידע צדדים פֿאַרלאָרן. די אַרבעטער האָבן פֿאַרלאָרן 16 וואָכן אַרבעט און די גרעסערע פֿריזן. אָבער די פֿאַבריקאַנטן האָבן פֿאַרלאָרן ניט נאָר די 16 וואָכן אַרבעט און די פֿראָצענטן אויף דעם גע־

לײַענעם קאַפּיטאַל וואָס איז די גאַנצע צײַט פֿון סטרײק געלעגן טויט אָן פּראָפּיטן, נאָר זיי האָבן אויך פֿאַרלאָרן דעם מאָרק פֿאַר דער אויסגעאַרבעטער סחורה.

פֿאַר דער צײַט פֿון סטרײק האָבן די סוחרים וואָס האָבן פֿרײַער געקויפֿט פֿאַרטיקע לעדער אין סיסלעוויטש געמאַכט פֿאַרבינדונגען מיט אַנדערע שטעט־לעך, וווּ זיי האָבן געקויפֿט פֿאַרטיקע לעדער. דער סוף איז געווען, אַז עטלעכע פֿאַבריקאַנטן האָבן באַנקראָטירט, אַנדערע זײַנען פֿאַראַרעמט געוואָרן.

די לעדער־אינדוסטריע אין 1908—1919

זומער 1908, עטלעכע וואָכן נאָך דעם 16וואָכנדיקן סטרײק, האָבן די פֿאַבריקאַנטן וויטער געמאַכט אַ לאָקאָוט. זיי האָבן געוואָלט מען זאָל זיי נאָכגעבן די זעלבע פֿאָדערונגען וואָס מען האָט זיי ניט נאָכגעגעבן אין דעם 16וואָכנדיקן סטרײק. די בונדישע אָרגאַניזאַציע איז שוין געווען אין גאַנצן אָפּגעשוואַכט. די פֿירער פֿון 16וואָכנדיקן סטרײק זײַנען געווען אויסגעמאַטערט. ס׳האָט זיך אָרגאַניזירט אַן אַנדער סטרײק־קאָמיטעט, און מען האָט ווידער געסטרײקט.

אַזוי ווי די אַרבעטער זײַנען געווען אויסגעמאַטערט פֿון פֿרײַערדיקן סטרײק, האָט דער איצטיקער סטרײק לאַנג ניט געדויערט. נאָך 3 וואָכן האָבן די פֿאַבריקאַנטן געווונען אַלע זייערע פֿאָדערונגען. אויס גוישע חתונה! מען מעג שוין אָפּזאָגן אַרבעטער. אויס מעדיצינישע הילף. און נאָך קלענערע לוינען.

די אַרבעטער זײַנען געוואָרן זייער דעמאָראַליזירט. אַזוי ווי עטלעכע פֿאַבריקאַנטן האָבן באַנקראָטירט און צוגעמאַכט זייערע פֿאַבריקן, זײַנען אַ סך אַרבעטער געבליבן אַרבעטסלאָז. דערצו איז געקומען אַ נײַע צרה: די גרעסטע פֿאַבריקאַנטן האָבן אַ גרויסן טייל לעדער פֿאַרקויפֿט ווי האַלבע אַרבעט, און אַ גרויסער טייל פֿון די אַרבעטער וואָס האָבן געאַרבעט אין די טרוקענע פֿאַבריקן ווי שילדער, פֿאַלצער, בלעטל־מאַכער און שאַרינשטשיקעס, — זײַנען געבליבן אַרבעטסלאָז. אין די טרוקענע פֿאַבריקן, וווּ עס האָבן פֿרײַער געאַרבעט 40 אָדער 50 אַרבעטער, איז געבליבן פֿון 10 ביז 15 אַרבעטער. דאָס זײַנען געווען קאַמאַשן־פֿאַלצער, זאַקראַישטשיקעס און סושניקעס. אַזוי ווי אין די טרוקענע פֿאַבריקן זײַנען די אַרבעטער כּמעט אַלע געווען יידישע, איז אויסגעקומען אַז אַלע אַרבעטסלאָזע זײַנען געווען יידן. וואָס האָבן די אַרבעטסלאָזע געטאָן?

עטלעכע אַרבעטער האָבן געעפֿנט קליינע פֿאַבריקלעך (שילדערנעס און לאַפֿאָוונעס). צווישן אַרבעטער פֿלעגן מאַכן שותפֿות. קיין סך געלט האָט מען ניט באַדאַרפֿט. אַ צווישן טויזנט רובל איז געווען גענוג, און מען האָט געעפֿנט אַ קליינע פֿאַבריק, אָנגעשטעלט עטלעכע פֿרעמדע אַרבעטער. מען האָט געקויפֿט בײַ די גרויסע פֿאַבריקאַנטן האַלבע אַרבעט און צוזאַמען מיט די געדונגענע אַרבעטער האָט מען אויסגעאַרבעט די האַלבע אַרבעט. אָזעלכע קליינע פֿאַבריקלעך האָבן זיך געעפֿנט עטלעכע און זיי האָבן געגעבן באַשעפֿטיקונג אַ קליינעם טייל אַרבעטסלאָזע. דער גרעסטער טייל אַרבעטסלאָזע האָט געמוזט עמיגרירן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע.

די קליינע פֿאַבריקלעך האָבן געצאָלט זייערע אַרבעטער נאָך קלענערע פּרייזן ווי די גרויסע פֿאַבריקאַנטן. למשל, אַ שיידער אַדער אַ פּאַלצער וואָס האָט פֿאַר דעם גרויסן סטרייק געקראָגן 16 רובל אַ וואָך האָט אין די קליינע פֿאַבריקלעך געקראָגן פֿאַר דער זעלבער אַרבעט פֿון 9 ביז 10 רובל אַ וואָך. די אַרבעטער זײַנען געווען אַזוי דעמאָראַליזירט, אַז טאָמער האָט אַן אייגנצלנער אַרבעטער גע־וואָלט סטרייקן, איז אַ צווייטער אַרבעטער געשטאַנען גרייט צו פֿאַרנעמען זײַן אָרט, און ס׳איז ניט געווען ווער עס זאָל זיך אַנגענומען פֿאַרן סטרייקנדיקן אַרבעטער.

אַזאַ לאָגע האָט זיך געצויגן ביז 1911. דערנאָך האָט געגומען ווערן בעסער. די אַרבעטער האָבן געגומען קומען צו זיך נאָך דער עקאָנאָמישער רעאַקציע און אין דעם האָט זיך ווידער געשפּירט די ווירקונג פֿון בונד, וואָס האָט אויפֿגעלעבט אין 1909. אין 1911—1912 איז די בונדישע גרופּע שוין געווען געגוג שטאָרק, אַז אירע מיטגלידער זאָלן העלפֿן אָרגאַניזירן סטרייקן בײַ די אַרבעטער אין די קליינע פֿאַבריקלעך. פֿון דעמאָלט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די לאָגע בײַ די לעדער־אַרבעטער געווארן בעסער. אין דעם ערשטן יאָר פֿון דער וועלט־ מלחמה איז די צײַט געווען גוט סײַ פֿאַר די פֿאַבריקאַנטן און סײַ פֿאַר די אַר־ בעטער. קיין אַרבעטסלאָזע זײַנען ניט געווען, ווײַל די יונגע אַרבעטער זײַנען מאָבילידזירט געוואָרן אין דער אַרמיי.

סוף זומער 1915 האָבן די דײַטשן אָקופּירט סיסלעוויטש. אונטער דער דײַטשער אָקופּאַציע איז געווען פֿאַרבאָטן צו האַנדלען מיט לעדער. און טאָמער האָט אַ פֿאַבריקאַנט אויסגעאַרבעט עטלעכע פּעלץ, אַז דער דײַטש זאָל ניט וויסן, האָט מען די פֿאַרטיקע לעדער געדאַרפֿט שמוגלען פֿון איין שטעטל אין צווייטן.

סוף 1918, וועו דער אָקופּאַנט האָט פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל, האָבן עטלעכע פֿאַבריקאַנטן אַנגעהויבן אַרבעטן אויף זייער אַ קליינעם פֿאַרנעם. דער מאַרק אויף צו קויפֿן רויע פֿעל איז געווען אַ לאָקאַלער, פֿון דער אומגעגנט. און וועו מען וואָלט אָפֿילו יאָ געקענט קויפֿן גענוג רויע פֿעל, וואָלט ניט געווען וווּ אָפּ־ צוזעצן די פֿאַרטיקע לעדער. רוסלאַנד, דער הויפּטמאַרק פֿאַר לעדער, איז געווען אָפּגעשניטן פֿון סיסלעוויטש.

עס האָבן זיך געעפֿנט עטלעכע קלענערע פֿאַבריקלעך פֿון אַ פּינצערן סאָרט לעדער, ווי כראָם און געמז. דער סאָרט לעדער וועלט גענומען פֿון קעלבערנע פֿעלכלעך. אָבער אין אַלגעמיין איז די לעדער־פֿאַבריקאַציע, וואָס זי איז געווען דער הויפּטנערוו פֿון דעם יידישן עקאָנאָמישן לעבן אין סיסלעוויטש, געווען מער ווי האַלב טויט. און אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה.

סטרייקן בײַ בעלי־מלאָכות

בײַ די בעלי־מלאָכות איז כּמעט קיין סטרייקן ניט פֿאַרגעקומען. דאָס דער־ קלערט זיך מיט דעם, וואָס חוץ עטלעכע שנײַדער און שוסטער האָבן זיי קיין געדונגענע אַרבעטער ניט געהאַלטן. אַזעלכע בעלי־מלאָכות ווי סטאָליער, שמידן און בעקער האָבן געאַרבעט אַליין אַדער צוזאַמען מיט זייערע קינדער. בײַ די עטלעכע שנײַדער און שוסטער וואָס האָבן געאַרבעט מיט געדונגענע אַרבעטער

האָט מען אויך ניט באַדאַרפֿט סטרײַקן. וועלן די לעדער־אַרבעטער אין די פֿאַבריקן פֿלעגן קריגן בעסערע באַדינגונגען, פֿלעגן די אַרבעטער בײַ די בעלי־מלאָכות אויך בעטן בעסערע באַדינגונגען, און די בעלי־הבתים פֿלעגן גלײַך נאָכגעבן, ווײַל זיי האָבן געווּסט, אַז אויב זיי וועלן ניט נאָכגעבן, וועט מען סטרײַקן.

אַ ביסל שווערער איז נאָר צוגעגאַנגען בײַ די דאָמסקע שנײַדער. זיי האָבן געאַרבעט מיט יונגע מיידלעך פֿון 14 ביז 20 יאָר. אין סעזאָן, וועלן ס׳איז געווען אַ סך אַרבעט, האָבן זיי געאַרבעט פֿון 8 פֿרי ביז 10 אין אָוונט און אַ מאָל נאָך שפּעטער. אין די יאָרן 1901—1902, וועלן מען האָט זיי פֿאַרגעלייגט, זיי זאָלן אַרבעטן אַ רעגולערן אַרבעטסטאָג, פֿון 7 ביז 7 אָדער פֿון 8 ביז 8, האָבן די שנײַדער־בעלי־הבתים ניט געוואָלט נאָכגעבן. די מיידלעך האָבן מורא געהאַט צו סטרײַקן. האָבן די יונגע אַרבעטער פֿון די פֿאַבריקן געלאָזט וויסן די בעלי־הבתים, אַז אויב זיי וועלן אַרבעטן מיט די מיידלעך שפּעטער ווי די אָפּגערעדטע צײַט, וועט מען בײַ זיי אויסברעכן די שויבן. און אַזוי איז עס טאַקע געווען, ביז די בעלי־הבתים האָבן צוגעשטימט צו אַ רעגולערן אַרבעטסטאָג.

איין שנײַדער האָט זיך אײַנגעשפּאָרט. ער איז געווען זייער אַ שטאַרקער: „וואָס? זיי וועלן בײַ מיר ברעכן שויבן? עס וועט אַ רוח אין זייער טאָטנס טאָטן אַרײַן, איך וועל זיי הענט און פֿיס צעברעכן". האָט מען אים געגעבן אַ לעקציע אין שטאַרקייט. וועלן מען האָט געטראָפֿן די מיידלעך אַרבעטן שפּעטער, האָט מען פֿאַרשפּאַרט די טיר פֿון דרויסן און אויסגעבראָכן די שויבן צוזאַמען מיט די ראָמען פֿון די פֿענצטער. וועלן דער שנײַדער איז אַרויס פֿון דער פֿאַרשפּאַרטער טיר, איז קיינער ניט געווען. גיי זוך דעם ווינט אין פֿעלד. דער שנײַדער האָט זיך געמוזט בייגן, און די מיידלעך בײַ אַלע שנײַדערס האָבן פֿון יעמאָלט אָן געאַרבעט אַ רעגולערן אַרבעטסטאָג.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

דײַטשלאַנדס שטיפֿקינדער — אייראָפּעס קינדער

Solomon Liptzin, *Germany's Stepchildren,* Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1944, VII + 298 pp.

דאָס איז א בוך וואָס פּאַסט זיך פֿאַר דער איצטיקער צײַט. עס פֿאַרנעמט זיך מיט דער פֿראָבלעם פֿון דעם מאָדערנעם יידן און זײַן שײַכות צום אַראָפּטירטן פֿאָטערלאַנד. ווי דעם מינלעכסט בעסטן בײַשפּיל פֿון א מאָדערנעם יידן האָט פֿראָפֿ' ליפּצין אויסגעקליבן דעם דײַטשישן יידן. א פֿאַרלאָזלעכן אויסדרוק פֿון די שטעלונגען פֿון דעם דײַטשישן יידנטום האָט דער מחבר געפֿונען אין די ווערק און אין די לעבנס פֿון זײַנע סענסיטיווסטע זין: שאָפֿערישע פּאָעטן, ראָמאַנען־שרײַבערס, דראַמאַטורגן און עסייִסטן.

דעם גאַנצן ענין דײַטשיש יידנטום נעמט דער מחבר אויף ווי א מוסטער פֿאַר גלות־יידנטום בכלל: די טראַגעדיע וואָס האָט געהויערט איבער דער דײַטשיש־יידישער דואַליטעט איז שוין איצט, אַדער קען בקרוב ווערן, די פֿראָבלעם יידן אומעטום. געפֿירט פֿון אָט דעם געדאַנק האָט דער מחבר, א חשובֿער געלערנטער, א ליטעראַטור־היסטאָריקער, געגעבן דעם אמעריקאַנער ליטעראַטור א בוך וואָס איז מער ווי א וויסנשאַפֿטלעכער אנאַליז, מער ווי א קריטישע אָפּשאַצונג פֿון א קאָפּיטל געשיכטע. דאָס בוך שטויסט דעם לייענער, ער זאָל איבערקאָנטראָלירן זײַנע אייגענע טעאָריעס, אידעאַלן, אילוזיעס און זיך דערשלאָגן צו א רעאַליסטישן, ערלעכן ענטפֿער. און ווען מען נעמט אין באַטראַכט די ערשטע אָפּרופֿן אויפֿן בוך, קען מען שוין איצט זאָגן, אז דער מחבר האָט דאָ דערגרייכט זײַן ציל. קומט דערפֿאַר א יישר־כּוח אים און דער „דזשוויש פּאָבליקיישן סאָסײַעטי", וואָס מיטן אָנשרײַבן און אַרויסגעבן דאָס בוך זײַנען זיי אָנטקעגנגעקומען דער באַדערפֿענישׂ קלאָר צו מאַכן א לעבנס־פֿראָבלעם פֿאַר זייער א ברייטער גרופּע אינטעליגענטע לייענערס.

אין די פֿינף טיילן פֿון בוך האָט ליפּצין צו טון מיט פֿאַרשיידענע אספּעקטן פֿון דער דײַטשיש־יידישער דואַליטעט. אין דעם טייל וואָס הייסט „פֿון עמאַנציפּאַציע צו שמד" אנאַליזירט ער רחל ווארנהאגן, בערנע און אזעלכע משומדים ווי קאַרל בעק, יאָעל יאַקאָבי און ד. ס. קאַרעף. דער קאַפּיטל „פֿון אסימילאַציע צו נאַציאָנאַליזם" באשרײַבט דעם וועג פֿון היינריך היינע, בערטהאָלד אויערבאַך און משה העס. אין א ווײַטערדיקן טייל („אויפֿן שוועל פֿון א

נייַעם יאָרהונדערט") ווערן באטראכט הערצל, שניצלער, ראטענווי [1] און טעאָ־דאָר לעסינג. „דער סוף פֿון דער עמאַנציפּאַציע" גיט זיך אָפּ מיט אזעלכע מענטשן ווי יאקאָב וואסערמאַן, אָטאָ ווײַנינגער, ערנסט טאָלער און סטעפֿאַן צווײַג. דער לעצטער טייל, „דער רענעסאַנס פֿון א פֿאַלק", ברענגט אונדז די געשטאַלטן פֿון נוסטאוו לאַנדויער, ריכארד בער־האָפֿמאַן, מארטין בובער, אר־נאָלד צווײַג און עריך קאָלער.

בײַ לײַפּציגער קומען אויס ווי א פֿאטאָלער טעות אָלע פֿרוי־ען פֿון אסי־מילאציע און פֿון צופֿאַסן זיך צו דער דײַטשישער קולטור. די דײַטשיש־ייִדישע דואָליטעט האָט, אין דעם רוב פֿאַלן וואָס ער אנאָליזירט, זיך פֿארענדיקט מיט א טראגישן דורכפֿאַל. די פֿלערליי אויסגעקליגלטע און דאָך אויפֿריכטיקע בא־מיִונגען אנטרונען צו ווערן פֿון דעם געצייכנטן ייִדישן קיבוץ פֿדי צו געפֿינען א היים אין דער דײַטשישער קולטור זײַנען פֿארמישפּט געווען צו באגעגענען בלויז אַן אָפּזאָג און האָבן דערפֿירט צו נאָך טיפֿערער היימלאָזיקייט. דײַטש־לאַנד האָט פֿאַרבראָקירט יעדער ייִדן, פֿון יעטווידן שניט, מיט יעטווידער איבערצײַגונג.

איך האָלט, אז מען קען דעם קאָנפֿליקט פֿון דעם ייִד אין דײַטשלאַנד ניט באַנעמען ביז לעצט, אויב דער אנאָליז בויט זיך סך־הכּל אויף צווויי עלע־מענטן: אויף ייִדישקייט און דײַטשישקייט. פֿאַראַן נאָך א דריטער פֿאַקטאָר, האָלט איך, וואָס מען דאַרף אים נעמען אין באטראכט, וואָס איז פֿון זײַן זײַט געווען אַן אקטיוואר פֿוח און האָט געשאַפֿן זײַנע אייגענע שײַכותן צו די דער־מאַנטע צוויי, — און נאָר יעמאָלט דרינגט מען באמת אַרײַן אין דעם ענין. אָט דער דריטער פֿאַקטאָר איז אייראָפּע.

אייראָפּע איז ניט בלויז א געאָגראָפֿישער טערמין און אויך ניט בלויז א פֿאָליטישער באגריף בײַם אקעגנשטעלן די מערבֿדיקע מלוכות לגבי דעם מיזרח, אָדער לגבי דער נייַער וועלט. אייראָפּע איז א קולטור־טענדענץ. אירע וואָרצלען גייען צוריק ביז דעם רענעסאַנס פֿון דער פֿארקריסטלעכער אנטי־קער וועלט. ווי א טערמין פֿון רענעסאַנס איז א י י ר א פּ ע געווארן אקעננג־שטעלט דעם מיטל־עלטערישן קלויסטער, דעם טאָקראטישן דעספּאָטיזם, דעם גייסט פֿון די קרייצצוגן. מען האָט ניט איין מאָל זיך פֿארמאָסטן צו פֿאראי־ניקן אָט די ביידע אקעגנדיקע פֿוחות, קריסטנטום און אייראָפּע. אין דער ריכ־טונג האָט נאָוואָלים, למשל, געשריבן אין 1800 זײַן טראקטאַט *Christenheit oder Europa* און פֿ. שלעגעל האָט מיט דעם געדאַנק ארגאַניזירט אין 1803 די צײַטשריפֿט *Europa*. אָבער פֿאַרט האָט אייראָפּע ווי א קולטור־אידעע זיך אקעננגעשטעלט קעגן יעדן פֿרוי זי צו פֿארקריסטלעכן איבער א נײַס. די באַוועגונגען פֿון סוף 17טן און פֿון 18טן יאָרהונדערט, וואָס האָבן בטל גע־מאכט די פֿריוויליגיעס פֿון די הערשנדיקע קלאַסן און פֿראָקלאַמירט די אום־

---

[1] דער קאַפּיטל וועגן ראַטענוי איז געווען צום ערשטן געדרוקט אין די יוּוא־בלעטער, ב׳ XVI, נומ׳ 1 (סעפּ־אָקט׳, 1940), זז׳ 9—19.

אָפּהענגיקייט פֿון מענטשלעכן דענקען — זיי זײַנען עס דער גרויסער אוים־דרוק פֿון אייראָפּעיִשן גײַסט. אייראָפּע באַטײַט דאָס מלכות פֿון קריטישן וויסן אָפּגעזונדערטן טראַדיציאָנאַליזם; די רעכט פֿון אומאָפּהענגיקן יחיד קעגן אריסטאָ־קראַטיע; קאָסמאָפּאָליטישע „ציווילִיזאַציע" קעגן נאַציאָנאַלע באַגרענעצטקייטן; די וועלטלעכע פֿאָרעם פֿון רעגירן קעגן געזעץ פֿון קלויסטער. דאָ פֿאַר־שפּאַרן מיר זיך אַרײַנצולאָזן אין אַ חקירה וועגן דעם, ווי אַזוי אייראָפּע איז אריבער פֿון אַ דאָרפֿישער צו אַ קאָמערציעלער, אינדוסטריעלער, שטאָטישער געזעלשאַפֿט, ווי אַזוי עס איז אויפֿגעקומען און ס'האָט זיך אויסגעשפּרייט דער בורזשואַזער קלאַס.

אָט די אייראָפּע האָט דאָס צעשטערט די וועגט פֿון גענטאָ און געשטויסן צו דער עמאַנציפּאַציע פֿון יידן. דער עמאַנציפּירטער יד האָט געקראָגן אַ דרייסת־הרגל ניט אין אַ געזעלשאַפֿט וואָס איז שוין געווען גרייט פֿון פֿרײַער (דאָס איז אַ טעות, וואָס היסטאָריקערס חזרן אים אָפֿט איבער) נאָר אין אַזאַ געזעלשאַפֿט וואָס האָט ערשט געהאָלטן אין אויספֿורעמען זיך. בכלל אופֿן איז דער יד געווען צוגעגרייט צו רעוואָלוציע ניט ווינציקער ווי זײַנע קריסטלעכע שכנים[2] און ער האָט געקענט נעמען אַן אָנטיי־ל אין אויסבויען אַ נײַע לעבנס־פֿאָרעם.

עס איז שווער איבערצושאַצן די גראַנדיעזקייט פֿון אָט דעם איבערקער. ער האָט אַקטיווירט פֿאַרבאַהאַלטענע אינטעלעקטועלע און עמאָציאָנעלע פּוחות ביז אַזאַ מדרגה וואָס איז פֿרײַער ניט געווען באַקאַנט. דעם דאָזיקן אייראָפּעיִזם קען מען ניט באַנעמען נאָר אויפֿן סמך פֿון זײַנע יידיש־קריסטלעך־העלענישע יסודות. אייראָפּעיִשע קולטור איז מער ווי „א לעצטגילטיקער סינטעז צווישן העלעניזם און העברעיזם" (ז' 217).[3] די ספּעציפֿישע פֿאָרעם וואָס ס'האָבן אָנגענומען געוויסע אַלט־יידישע צי העלענישע אידעעס, קען ניט באַטראַכט ווערן פֿשוט ווי א דרויסנדיקער ארויסווײַז פֿון א טראַדיציאָנעלן אינהאַלט, — נאָר זי, די פֿאָרעם, איז ניט ווינציקער וויכטיק ווי דער אינהאַלט, ווי די אי־דעעס גופֿא.

ווי באַלד אַזוי, שטעלן איך אײַן און קום ארויס מיטן טעזיס: דער יד האָט אויפֿגעהיט זײַן געטרײַשאַפֿט צו די אייראָפּעיִשע אידעעס אפֿילו נאָך דעם ווי זיי זײַנען ביסלעכווײַז פֿאַרביטן געוואָרן דורך אידעעס — און רעאַליטעטן פֿון נאַציאָנאַליסטישע מלוכות אין אייראָפּע. בעת דער דײַטשישער דײַטש האָט ביסלעכווײַז אָנגעוואָרן זײַן קאָנטאַקט מיטן גײַסט פֿון אייראָפּע, איז דער דײַ־טשישער יד פֿאַרבליבן אינטעלעקטועל אַן אייראָפּעער. פֿאַר דעם דײַטשישן דײַטש זײַנען אַזעלכע נעמען ווי לעסינג, שילער און געטע געוואָרן אַן ענין פֿאַר נאַציאָנאַלער גאווה און גדולה; פֿאַרן דײַטשישן יד זײַנען די דאָזיקע מענטשן פֿאַרבליבן די לערערס פֿון אייראָפּעיזם.

---

[2] פֿאַרגלײַכן די אַכטע לעקציע אין:

G. Scholem, *Major Trends of Jewish Mysticism.*

[3] דאָ ווערט דאָס וואָרט העברעיזם פֿאַרשטאַנען ווי די קולטור, דער וועלטבאַגריף פֿון יידן אין אַלטערטום.

א בולטן בײַשפּיל פֿון דעם וואָס ס׳איז אַזוינס אייראָפּעיִזם געפֿינען מיר אין קאַנטן, וואָס ער האָט דרויסנדיק אָנגענומען דעם דײַטשישן מאַכטפֿרינציפּ. זײַן אידעאַל איז אָבער געווען ניט קיין דײַטשישע מלוכה, נאָר א וועלט־רעפּובליק און א שותפֿיש אויוועַרסאַל געזעץ. ער האָט געחלומט וועגן א דײַטש א „וועלטבירגער" וואָס פֿאַראייניקט אין זיך דאָס גוטע און דאָס וועַרטיקע, אומאָפּהענגיק פֿונעם נאַציאָנאַלן אָפּשטאַם. על־פּי קאַנטן קומט אויס, אַז נאָר נאַראָנים קענען שפּיגלען זיך אין נאַציאָנאַלער גדולה. די אידעעס פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע האָט קאַנט באַטראַכט ווי א צושטײַער מצד אייראָפּע פֿאַר דער גאַרער מענטשהייט.

נעטעם קאָסמאָפּאָליטיזם און זײַן פֿאַרוואַרפֿן דעם דײַטשן נאַציאָנאַליזם זײַנען גוט באַווּסט. די וועַרטן פֿון ציוויליזאַציע באַזירט ער ניט אויף נאַציאָנאַלן פּאַרטיקולאַריזם, נאָר זיי מוזן זײַן, האַלט ער, אוניווערסאַל. „וווּ מיר פֿורעמען זיך אויס — דאָרטן איז אונדזער פֿאָטערלאַנד". דאָס איז נישט קיין דײַטשישער, נאָר אַן אייראָפּעישער געדאַנק.

הערדער, וואָס ביז א געוויסער מדרגה קען ער פֿאַרעכנט ווערן פֿאַר א פֿאָרגייער פֿון דײַטשישן נאַציאָנאַליזם, האָט דעם נאַציאָנאַליזם אויסגעטײַטשט ווי א שותפֿותדיקייט פֿון קולטור און האָט געזען אין דעם ענינוותדיקן דינען דער מענטשהייט דעם העכסטן אויסדרוק פֿון נאַציאָנאַלן לעבן. ער רעדט וועגן „אייראָפּעישע געזעצן" וואָס לעתיד־לבוא וועלן זיי ווײַזן דעם וועג הן דעם קריפּט הן דעם יִד.

אוודאי זײַנען געווען יוצאים־מן־הכלל אויף בריידע זײַטן, אָבער זיי פֿרענן ניט אָפּ די אַלגעמיינע טענדענץ. מען קען אָננעמען ווי א כלל: דער יִד איז געווען א דײַטשישער בירגער, אָבער אַן אייראָפּעער לויט זײַן איבערצײַגונג. אייראָפּעיִזם איז געווען דער מאָטיוו און דער פּוח וואָס האָט באַשטימט דעם יִדנס באַציונג צו דײַטשלאַנד. היינט איז שוין נעקומען צו אַזא מסקנא אין זײַן ראַמאַנטישע שול: „דער פּאַטריאָטיזם פֿון דעם דײַטש באַשטייט אין דעם וואָס זײַן הארץ ווערט ענגער... וואָס ער נעמט פֿײַנט האָבן אַל דאָס פֿרעמדע, אַז ער וויל מער ניט זײַן קיין וועלטבירגער, וויל מער ניט זײַן קיין אייראָפּעער, נאָר בלויז — אַן ענגער דײַטש".

אין די שילדערונגען פֿון פּאַריז האָט בערנע קריטיקירט דעם ענאָטיזם וואָס שטעקט אין דײַטשישן פּאַטריאָטיזם: „ווי, וויפֿל צרות עס האָט שוין פֿאַרשאַפֿט דער מענטשהייט די ליבשאַפֿט צום פֿאָטערלאַנד... צי איז דער ענאָיזם פֿון א לאַנד א קלענערער חטא ווי דער ענאָיזם פֿון א יחיד? ... אויך מיר א געפֿיל פֿון וועַרדע, וואָס פֿאַרוועַרט אונדז זיך אַרויסצוזאָגן קענן אונדזער פֿאָטערלאַנד, אויב דער יושר איז ניט אויף זײַן צד!" און וועגן בערנע רעדט וועגן דעם דײַטשישן פֿאַלק, ניט ער א זאָג: „מען מוז טאָג ווי נאַכט אויסרופֿן צו זיי: איר זײַט ניט קיין נאַציע, איר הייבט ניט אָן צו טויגן ווי א נאַציע". אפֿענן זשע, די פֿרײַהייט און דער אוניווערסאַליזם, וואָס בערנע וואָלט וועלן זען בײַ די דײַטשן, וועלן אַרויסגעבראַכט פֿון דעם יִד. „יִדן זײַנען די לעַרערס

פֿון קאָסמאָפּאָליטיזם, און ווײַל זיי זײַנען די לערערס פֿון קאָסמאָפּאָליטיזם, זײַנען זיי אויך די אָפּאָסטאָלן פֿון פֿרײַהייט".

אָט אזא קריטישע אָפּשאַצונג מצד א גרויסן לִיבהאָבער פֿון דײַטשלאַנד איז א י י ר א פּ ע ן ש. פֿאַרשטייט זיך, אז דער יִידישער עלעמענט האָט עם געשאַפֿן אין דעם יִיִד דאָס אייראָפּעיִשע באַווּסטזײַן. זײַן היימלאָזיקייט האָט דאָס פֿון אים געמאַכט אזא פֿאַרברענטן חסיד פֿון דער אידעע אייראָפּע. אָט די היימלאָזיקייט האָט דאָס אים געשטויסן אזוי אומגעדולדיק צו זוכן פֿאַר זיך אַן אָרט צווישן די שוין עקסיסטירנדיקע נאַציעס פֿון אייראָפּע. דער אינטעלעקטואַלער יִיִד האָט דערבײַ געמאַכט א טראַגישן טעות: ער האָט געגלייבט, אז מען קען וועלן א דײַטש בלײַבנדיק אַן אייראָפּעער. דער דײַטש דער ניט־יִיִד האָט דאָ תּיפֿס דערפֿילט די איבערנאַציאָנאַלע, די קאָסמאָפּאָליטישע, די הומאַניסטישע נטיות. ער האָט דערזען, אז פֿאַר זײַן אייגענער אָריענטאַציע וואָסקס דאָ א „ספּנה" און זי שטראָמט אַרויס פֿון דער אייגנארטיקער פֿאַרבינדונג צווישן י ו ד א י ז ם, וואָס ער איז (אָפֿט אומווויסק) געווען דער מקור פֿון די „ניט־דײַטשישע" טענדענצן, און צווישן אייראָפּעיִזם, וואָס ער האָט אָט די טענדענצן צוגענעבן אַן אקטיוע, דינאַמיש רעוואָלוציאָנערע פּ א ר ע ם.

בכן שטויסן מיר זיך צונויף בײַם יִידישן אינטעלִיגענט פֿון דײַטשלאַנד ניט מיט א פֿראָבלעם פֿון א צעצווייטקייט נאָר פֿון דרײַקייט. זי שטעלט זיך צונויף פֿון אזעלכע דרײַ יסודות: י י ד י ש ק י י ט וואָס האָט (בײַ דעם רובֿ פֿערזען־לעכקייטן וואָס לִיפּצין באַטראַכט) אויפֿגעהערט צו זײַן א פֿאַרזיכדיקע לעבעדיקע רעאַליטעט און איז געווארן ניט מער ווי אַן עלעמענט פֿון אייראָפּעיִזם; א י י ר א פּ ע י ז ם וואָס איז געווען אַן אידעאָלע שטרעבונג צו באַפֿרוכפּערן און איבערצופֿורעמען די נאַציאָנאַלע מלוכות; און ד ײַ ט ש ל א נ ד, וואָס מען האָט זי ליב געהאַט איבער דעם טעותדיקן גלויבן, אז זי קאָן ווערן א פֿאַרקעמפֿער פֿון אייראָפּעיִזם.

מיר רײַדן דאָ ניט וועגן דעם פּאַטריאָטיזם פֿון יענעם מין יִידישן בורזשוא וואָס איז געווען גרייט מקריב צו זײַן אַלץ פֿאַר א זיכער און רויק אָרט אין דער געזעלשאַפֿט. מיר האָבן דאָ אין זינען די העלדן פֿון לִיפּצינס בוך, די אינטעלעקטואַלן, שרײַבערס און קינסטלערס. צווישן זיי זײַנען א יוצא־מן־הכּלל אזעלכע מענטשן ווי ערנסט לִיסאָוער אָדער יאָקאָב וואַסערמאַן. דאָמינירט האָט דער טיפּ וואָס האָט ניט געוואָלט זײַן א דײַטש ווי די דײַטשן, נאָר וואָס האָט זיך געקלאַמערט אין זײַן אייגענעם קוק אויף דײַטשלאַנד, אַן אייראָפּעיש דײַטש־לאַנד . . . וואָס איז ניט געווען בנימצא.

מענטשן פֿון אָט דעם שניט זײַנען געווען ערנסט טאָלער און גוסטאַוו לאַנדויער. דער אויפֿרוף צום סאָציאַליזם פֿון דעם צו לעצט דערמאָנטן איז אַן אייראָפּעישער דאָקומענט און בלויז אין א קלײַנער מאָס א דײַטשיש ווערק. צו דעם מין האָט אויך געהערט וואָלטער ראַטענוי. אַוודאי איז ער געווען גע־טרײַ איבערגענעבן דײַטשלאַנד, דאָס איז גוט באַווּסט. אָבער ראַטענוי האָט

ניט באטראַכט די דײַטשישע מלוכה ווי א לעצטן, פֿאַרזיכדיקן ווערט, נאָר ווי א צײַטווײַליקייט. ער האָט געהלומט וועגן א צײַט, וועו „עס וועלן מער ניט זײַן קיין נאַציעס", נאָר א געזעלשאַפֿט פֿון „סתם מענטשן". ער האָט געהאַלטן, אז יידן זײַנען שוין אריבערגעוואַקסן דעם מצב פֿון זײַן א נאַציע. אַנדערע טיילן פֿון דער מענטשהייט וועלן זיך נאָך נייטיקן אין עטלעכע טויזנט יאָר פֿדי צו דערגרייכן די זעלביקע פֿרײַהייט.[4] די דײַטשן למשל „מוזן נאָך זײַן א פֿאָלק".[5] אזוי רעדט נישט קיין „אמתער" דײַטש, אזוי רעדט אן איראָפּעער.

די בעסטע ראַיה אויף אונדזער טעזיס, אז מען דאַרף נעמען אין באַטראַכט ד ר יי ווירקעוודיקע עלעמענטן אין דעם דײַטש־יידישן אינטעלעקטואַל איז הערמאַן קאָהען. אָט דער פֿרײַסישער געהיימראַט האָט אָנגעשריבן א קלאַסישן טראַקטאַט וועגן דעם ענין.[6] דער גרויסער פֿילאָסאָף און געטרײַער יוד האָט באמת געגלייבט, אז עס איז פֿאַראן א נאַענטע קרובֿישאַפֿט צווישן יידישקייט און דײַטשישקייט, אז דײַטשלאַנד איז דאָס „מוטערלאַנד" פֿאַר דער נשמה פֿון אַלע יידן. אָבער הן זײַן יידישקייט הן זײַן דײַטשישקייט — ביידע זײַנען איראָפּעיש. זײַן איראָפּעישע אויסטײַטשונג פֿון יידישקייט לאָזן מיר דאָ אין א זײַט, זי איז אַהער ניט שייך. קאָהענס דײַטשישקייט איז (אין 1917) קריטיש אנאַליזירט געוואָרן פֿון זײַן תּלמיד און פֿרײַנד פֿראַנץ ראָזנצווײַג.[7] זײַן א דײַטש הייסט „איבערנעמען דאָס אחריות פֿאַר נאַנצן פֿאָלק, הייסט עס ניט בלויז האַרמאָניזירן מיט געטען, שילערן און קאַנטן, נאָר אויך מיט די אנדערע, און פֿרײַער פֿון אַלן טאַקע מיט די דערונטערדיקע און דורכשניטלעכע, מיטן אַסע־סאָר, מיטן סטודענט פֿון דער קאַרפּאַראַציע, מיטן נידעריקן באַאמטן, מיטן טעמפּ פּויער, מיטן שטײַגן גימנאַזיע־לערער; דער אמתער דײַטש מוז זיי אַלעמען אַרײַננעמען אין האַרצן אָדער לײַדן איבער זיי". אָבער קאָהען „פֿאַרבײַט דאָס וואָס ער ווי אַן איראָפּעער געפֿינט אין דײַטשישקייט מיט דעם וואָס דער דײַטש געפֿינט אין איר". דער אינטעלעקטועלער דײַטשישער ניט־יוד פֿאַרמאָגט, חוץ איראָפּעיזם, אויך דעם עלעמענט פֿון דײַטשישן Volkstum „וואָס פֿרעמדט אים אָפּ פֿון די געביטלדעטע פֿון אַנדערע פֿעלקער און בינדט אים צונויף מיט די אומגעביטלדעטע פֿון זײַן אייגענעם פֿאָלק". אָט די אמתע דײַטשישקייט פֿעלט הערמאַן קאָהענען; „בײַ אים איז פֿאַראַן נאָר איראָפּעישקייט", און דאָס וואָס ער מיינט, אז ער אַליין איז א בעסערער דײַטש איידער די דײַטשן ממש איז א פֿאַטאַלע אומפֿאַרשטענדעניש. ראָזנצווײַג רופֿט עס אָן „אומענדלעכע חוצפּה".[8] אָבער מען טאָר נישט פֿאַרבײַגיין הערמאַן קאָהענס קלאָרן און בפֿי־רושן איראָפּעיזם, וועו מען האָט צו טאָן מיט דער פּראָבלעם דײַטשישער יוד.

---

[4] *Briefe*, 8. Januar 1920, p. 216.

[5] *Briefe an eine Liebende*, 11. Mai 1919, pp. 91 sq.: "müssen noch ein Volk sein."

[6] *Deutschtum und Judentum.*

[7] *Briefe*, Berlin 1935, pp. 229-233.

[8] unendliche Chuzpe.

פֿאַראַן נאָך א סיבה, און קען זיין נאָך א וויכטיקערע, למאי מען מוז ארײַנגעמען אין קאָן איראָפּעיִזם, וועלכע מען אַנאַליזירט דעם דײַטשישן יידישן איראָפּע איז געווען די פֿאַרעם וואָס יידישקייט האָט געמוזט אָננעמען אין אונדזער צײַט, כדי צו ווערן א כּוח פֿאַרן יידן גופֿא. נאָר דורך דעם וואָס זי האָט אָננעגנומען די שפּראַך פֿון איראָפּע, איז יידישקייט געוואָרן פֿון דאָס נײַ מסוגל צו ריידן צום מאַרנעם יידן. מען האָט ניט געקענט דערגרייכן די דאָזיקע איבערפֿורעמונג דורך צוטראָכטן א פּלאַן וויי אַזוי צוצופּאַסן די טראַדיציאָנעלע יידישקייט צו די נײַע לעבנס־באַדינגונגען, און ניט דורכן פּשוט בײַטן דעם שניט. מען האָט געדאַרפֿט אָפּטון א סך מער: אָפּרײַסן זיך פֿון א סך טראַדיציאָנעלע אידעעס און רעוואָלוציאָנער איבערשאַצן אַלע ווערטן. דער יידישער אינטעלעקטואַל האָט בײַם ווערן אַן איראָפּעער ניט געקאָנט שטרעבן צו א באַקוועמען סינטעז מיט יידישקייט. ער האָט נאָר געקענט רעוואָלטירן קעגן איר און אָפּטרײַסלען זיך פֿון איר אויטאָריטעט, פֿונקט ווי דער ניט־יִד האָט אינעם פֿראָצעס פֿון ווערן אַן איראָפּעער געדאַרפֿט מורד זײַן קענן זײַן פֿאַרגאַנגענהייט און אירע טראַדיציאָנעלע ווערטן. ערשט נאָך דעם ווי די רעוואָלוציע האָט זיך אײַנגעשטילט און עס איז געבוירן געוואָרן דער נײַער איראָפּעער האָט דער מערב־יִד געקענט פֿון דעם דורכאַנאַליזירן זײַן עבֿר און פֿון דאָס נײַ אײַנשטעלן א פּאָזיטיוו באַציונג צו זײַן פֿאָלק.

דאָס נײַע באַנעמען יידישקייט וואָס איז אין פֿאַרשיידענע פֿאָרמען אויפֿגעקומען בײַ גרעצן, בײַ משה העסן, בײַ הערצלען, בײַ בובערן, ארנאָלד צווײַגן, בײַ קאַרל וואָלפֿסקעלן — איז ניט קיין המשך פֿון דער אַלטער יידישקייט. צווישן די ביידע באַנעמען איז פֿאַראן א מחיצה — איראָפּע. עס איז געווען נאָר איין גרויסער דײַטשישער יִד וואָס האָט געשטרעבט צו א ניט־איבערגעריסענעם המשך פֿון דער אַלטער יידישקייט און איז געווען געניג אויסגעהאַלטן אין גאַנצן ארויסצונעמען פֿון זײַן שיטה דעם עצם באַגריף עמאַנציפּאַציע, וואָס זי האָט געפֿונט איראָפּע פֿאַרן יידן: דאָס איז געווען פֿראַנץ ראָזנצווײַג.

דײַטשלאַנד האָט זינט דער תּקופֿה פֿון ראָמאַנטיזם זיך פֿאַרקערעווט אויפֿן וועג וועלכער האָט ביסלעכווײַז דערפֿירט צו מילִיטאַריזם, נאַציאָנאַלן פֿאַנאַטיזם, בארבאריזם און ניהיליזם. זי האָט נישט געקענט געבן בײַ זיך קיין אָרט פֿאַר מענטשן וואָס האָבן זי על־פּי טעות אָננעגנומען פֿאַר אן איראָפּעיש לאַנד. זי האָט מיט חיהשער אכזריות זיך א וואָרף געטאָן אויף די מענטשן, וואָס זייער איראָפּעיזם האָט זיך געוואָרפֿן אין די אויגן מחמת זייער יידישן אָפּשטאַם.

יידן ווי „דײַטשלאַנדס שטיפֿקינדער"? מיר האָבן ניט געדאַרפֿט וואַרטן אויף היטלערן כּדי צו דערווײַסן זיך, אז יידן זײַנען געווען ווינציקער אייַדער שטיפֿקינדער אין דײַטשלאַנד. אָבער זיי זײַנען געווען די לײַבלעכע קינדער פֿון איראָפּע. זייער טראַגעדיע איז געווען, וואָס א גרויסע צאָל צווישן זיי האָבן דאָס גאַנצע לעבן אָפּגענעבן צו מאכן דײַטשלאַנד אָננעמען דעם איראָפּעיזם, אנשטאָט אויסצוניצן דעם נײַעם פֿערמענט לטובת

דעם אייגענעם פֿאָלק. אָבער, ווי געזאָגט: פֿדי צו פֿארשטיין זייער טראַגעדיע ביז לעצט, דארף מען אנאַליזירן ניט צווייקייט (יידישקייט—דײַטשישקייט), נאָר דרײַקייט: יידישקייט—אייראָפּעִישקייט—דײַטשישקייט.

איך בין ניט חושד פּראָפּ' ליפּצינען, אז אזא שטאַנדפּונקט איז אים פֿרעמד. אין א סך שטעלן פֿון זײַן בוך דערמאָנט ער דעם אייראָפּעִישן עלע־מענט אין די שרײַבערס וואָס ער באטראכט.[9] אָבער עס איז א שאָד, וואָס ער האָט זיך ניט אריינגעטאָן טיפֿער אין אָט דער פֿאזע. אָבער אזוי ווי דאָס איז אן ענין וויַט ניט קיין גרינגער פֿאַרן דורכשניטלעכן לייענער, האָט דער מחבר, קען זײַן, אים בפֿיוון אויסגעמיטן און געגעבן בעסער א פֿאראיינפֿאכט בילד, דערפֿאַר אזא וואָס קען ווירקן שטאַרקער.

ד״ר נחום גלאַצער

די יידישע אַגריקולטור־געזעלשאַפֿט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן
Gabriel Davidson, *Our Jewish Farmers and the Story of the Jewish Agricultural Society*, L. B. Fisher, New York, 1943, IX + 280 pp.

פֿדי צו העלפֿן די גערודפֿטע יידן פֿון איראָפּע, דער עיקר די קרבנות פֿון די צארישע פּאָגראָמען, האָט בארן הירש אין 1891 געשאַפֿן די ייִקא, די יידישע קאָלאָניזיר־אסאָציאַציע, וואָס איר ציל איז געווען אונטערצושטיצן יידן בײַם עמיגרירן, קאָלאָניזירן און אײַנאַרדענען זיך אין דער נײַער הײַם. פֿדי בײַהילפֿיק צו זײַן די יידישע פּליטים פֿון רוסלאַנד און פֿון אַנדערע לענדער וואָס זיי זײַנען שוין געווען געקומען קיין אמעריקע, אָבער וואָס האָבן זיך נאָך נעגייטיקט אין הילף, האָט דער נרויסער פֿילאַנטראָפּ דאָ געשאַפֿן א ספּע־ציעלן פֿאָנד. אָט די ביידע ארגאַניזאַציעס וואָס בארן הירש האָט גע־גרינדעט האָבן פֿון זייער זײַט געשאַפֿן אין 1900 די יידישע הילף־געזעלשאַפֿט פֿאר אגריקולטור און אינדוסטריע,[1] וואָס פֿון איר איז שפּעטער געווארן די יידישע אגריקולטור־געזעלשאַפֿט.[2] דירעקט און אומדירעקט האָט אָט די אגרי־קולטור־געזעלשאַפֿט מיטגעהאָלפֿן, אז אין צפֿון־אמעריקע זאָל זיך אײַנפֿעסטיקן א סאציאל און עקאָנאָמיש געזונטער יידישער פֿארמער־עלעמענט. מען רעכנט, אז מיר פֿארמאָגן איצט אין די פֿאראייניקטע שטאַטן אן ערך 100,000 יידן וואָס לעבן פֿון פֿארמערײַ.

די נעשיכטע פֿון דער אגריקולטור־נעזעלשאַפֿט ווערט פֿאר אונדז ארויס־נעבראכט פֿון דעם מענטשן וואָס איז אליין א לעבן לאַנג געשטאַנען בראָש פֿון איר ארבעט, וואָס האָט טאָג־טעגלעך מיטגעהאָלפֿן, אז זי זאָל זיך דער־שלאָגן צו אויפֿטוען — פֿון איר פֿארוואַלטנדיקן דירעקטאָר נבֿריאל דייווידסאָן. די דאָזיקע נעשיכטע צעטיילט זיך פֿמעט אויף א נאטירלעכן אופֿן אויף פֿיר

[9] זד׳ 45, 80, 104, 149, 201, 217, 224.

[1] Jewish Agricultural and Industrial Aid Society.

[2] Jewish Agricultural Society.

באזונדערע תּקופֿות, וואָס יעדערע פֿון זיי האָט זיך געצוויגן אַן ערך א יאָר־צענדלינג. יעדער תּקופֿה ווערט נאָכן באַריכטן באשריבן אין א באזונדערן קאַפּיטל. די יאָרן פֿון אויספֿורעמען זיך, פֿון אויספֿאָרשן דעם מצב און פֿון עקס־פּעריմענטירן — זיי זיינען די טעמע פֿאַרן ערשטן קאַפּיטל „די אָנהייבן". דער פּעריאָד פֿון וואָקסן און אויסבריטערן זיך אויפֿן פּעלד פֿון אַגריקולטורעלער אויסבילדונג און לאַנדווירטשאַפֿטלעכן אויפשפּרייטן זיך ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווערט פֿאַרגעשטעלט אין די ווייטערדיקע צוויי קאַפּיטלען. דאָס פּלאַנירטע באזעצן אויף ערד, דאָרפֿישע סאָניטאַציע און הילף פֿאַר רעליגיעזער און בכלל ביבורדיקער טעטיקייט — אָט אין דעם איז דער עיקר באשטאַנען די אַרבעט פֿון דער אַגריקולטור־געזעלשאַפֿט אין די יאָרן פֿאַר 1929. די לעצטע פֿון די פֿיר תּקופֿות איז פֿאַרנומען מיטן איבערפֿורעמען און איבעראַריענטירן די געזעלשאַפֿט, צופֿאַסנדיק זי צו די מער באַגרענעצטע פֿינאַנציעלע מיגלעכקייטן. און שוין נאָך דעם ווי די געזעלשאַפֿט האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פֿון די טיפֿענישן פֿון דער דעפּרעסיע האָט זי זיך צונויפֿגעשטויסן מיט א נייער שווערער פּראָבלעם, מיט די נייע פּליטים. אין דעם קאַפּיטל „פּליטים" ווערט אָנגּ דער־צילט — און דאָס איז ביז גאָר כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער שטאַטישער מענ־טאַליטעט וואָס דער פּליט פֿון אייראָפּע האָט מיט זיך מיטגעבראַכט — אז ביזן סוף 1941 האָבן פֿון אַלע פּליטים סך־הכל 3,359 דערלאַנגט אַפּליקאַציעס, אז זיי ווילן זיך באזעצן אויף ערד.

נאָך דעם ווי דער מחבר דערציילט באַריכות די געשיכטע פֿון דער אַגריקולטור־געזעלשאַפֿט, גיט ער א קורצן איבערבליק וועגן דעם מצב הײַנט צו טאָג. בײַם באַטראַכטן די דערגרייכונגען פֿון דער געזעלשאַפֿט קומט ג. דייוווידסאָן צו אזא סך־הכל: „ניטאָ קיין איין טיפּ אַגריקולטור וואָס ווערט פּראַקטיצירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און וואָס זאָל זיין געבליבן פֿרעמד יידן. מיר טרעפֿן יידן: אין מילכעריי, אין עופֿות־ווירטשאַפֿט, בײַם האָדעוועון בהמות, בײַ גער־טענירעריי, אין בלומען־ווירטשאַפֿט, בײַ סעדעריי, בײַ ווײַנגערטנערײַ, בײַ טא־בעק, תּבואות, באַווּל, צוקער־בוריקעס". עס איז ווידער אַ מאָל זייער כאַראַק־טעריסטיש וואָס בײַ יידן איז כּמעט ניטאָ קיין פֿאַרמערײַ אויף א גרעסערע סקאַלע; שטיק לאַנד; דייווידסאָן טײַטשט אויס: „דער ייד, וואָס מען האָט אים אזוי לאַנג ניט דערלאַזט צו באזיצן ערד, וויל א שטח לאַנד וואָס ער זאָל קענען האַלטן, אז עס איז זײַן אייגנס". עס איז א ווײַטערדיקער פּאָזיטיווער שטריך, אז דער יידישער פֿאַרמער פֿאַרמאָגט און ניצט אויס די נייַסן און די מכשירים פֿון דער מאָדערנער אַגריקולטור. די יידישע אַגריקולטור־געזעלשאַפֿט האָט זיך געמיט צו באזעצן די יידישע פֿאַרמערס איינעם צום צווייטן בשכנות, האָבנדיק אין זינען זייערע רעליגיעזע, קולטורעלע און געזעלשאַפֿטלעכע באדערפֿענישן. דערפֿון האָט זיך אויך באקומען, אז א גרויסער פּראָצענט יידישע פֿאַרמערס ווײַנען קאָנצענטרירט אין די מיזרחדיקע שטאַטן, אין ניו־יאָרק, ניו־דזשוירזי, קאָנעטיקאָט און פּענסילוויניע, וווּ עס לעבן אַן ערך דרײַ פֿינפֿטל פֿון אַלע פֿינף מיליאָן יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

יידן זײַנען אָקטיוו אין דעם אמעריקאַנער אגריקולטורעלן לעבן ניט בלויז ווי פֿאַרמערס, נאָר אויך ווי וויסנשאַפֿטלעכע פֿאָרשערס אויף די פֿעלדער פֿון מיקראָביאָלאָגיע, באָדן־פֿאָרשונג, פֿלאַנצן־פֿאַטאָלאָגיע און וועלדערײַ.

אין דער הקדמה דערציילט דער מחבר, אז דעם ערשטן געזעלשאַפֿטלעכן פֿרוי־ווּ אײַנצוֹאָרדענען א יידישע קאָלאָניע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט מען געמאַכט אזש אין 1837. די אכציקער יאָרן זײַנען געווען עדות פֿון דראַמאַטישע און האַרצײַסנדיקע פֿרוי־ווּ צו פֿאַרוואָרצלען יידן אין אמעריקאַנער באָדן. דער־ריבער האָט דער מחבר זיך ניט געקענט באַגנוגענען מיט דער געשיכטע פֿון זײַן אגריקולטור־געזעלשאַפֿט, וואָס זי הייבט זיך אָן ערשט מיט דעם איצטיקן יאָרהונדערט, און האָט געגעבן ווי א הוספֿה אַן איבערבליק איבער דער „יידי־שער קאָלאָניזאַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין 19טן י"ה". אָט די תּוספֿה איז פֿול הן מיט פּלענער ווי אזוי צו באַזעצן יידן אויף אמעריקאַנער ערד, הן מיט פֿרוי־ווּ צו שאַפֿן קאָלאָניעס. דאָ האָבן מיר די מטושטשע פֿראַיעקטן פֿון מרדכי מאַנועל נח און פֿון דער קאָלאָניע שלום, ניו־יאָרק; מיר דערגייען ביז דער גוואַלדיק אקטיווער תּוספֿה אין דער געשיכטע פֿון יידישער אגריקולטור אין אמע־ריקע, צו דער צײַט פֿון דעם צאַר אלעקסאַנדער דעם דריטן, און דער מחבר דער־ציילט אונדז וועגן 16 פֿרוי־ווּ צו שאַפֿן קאָלאָניעס אין די שטאַטן: ניו־דזשוירזי, לויזיאַנא, אַרקאַנסאָ, דאַקאָטא, קאַנזאַס, קאָלאָראַדאָ און אַרגאַן, און שפּעטער אין מישיגאַן. ס'רובֿ איז די אונטערנעמונגען ניט באַשערט געווען קיין אריכת־ימים; עס האָבן געקענט בלײַבן לעבן נאָר די קאָלאָניעס וואָס זײַנען געווען נאָענט צו די גרויסע שטעט ניו־יאָרק און פֿילאַדעלפֿיע. די אַלע פֿרוי־ווּ זײַנען אָבער ניט אַוועק לאיבוד; אין די אכציקער יאָרן האָבן די יידישע אי־מיגראַנטן טאַקע ווינציק אויפֿגעטאָן אין הילכת באַזעצן זיך אויף ערד, אָבער דער גרויסער דראַנג צו ערד האָט געהאַט א גזעלשאַפֿטלעכע ווירקונג און ש זײַנען אַגב א דאַנק דעם אויך אויפֿגעקומען ספּעציעלע יידישע לאַנדווירטשאַפֿט־לעכע שולן, למשל די בארַאַן הירש־אגריקולטור־שול אין 1891 און די „נע־שאָבאַ פֿאַרם סקול".

אין זײַנע גאָר קורצע „אויספֿירן" שטרײַכט דער מחבר אונטער, אז הגם די יידישע אגריקולטור־געזעלשאַפֿט האָט דירעקט געדינט נאָר דער יידישער לאַנדווירטשאַפֿט, האָט זי דאָך געבראַכט נוצן דער אמעריקאַנער אגריקולטור בכלל געמאַכט. פֿאַרשיידענע אגענטורן פֿון די שטאַטן און פֿון דער פֿעדעראַלער רעגירונג האָבן אויסגענוצט די טעכניק און די פּראַקטיק וואָס די יידישע אגריקולטור־געזעלשאַפֿט האָט אנטוויקלט; זי האָט אויך געשאַפֿן דעם ערשטן פֿאַרמערבאַנק אין אמעריקע; זײַן אָנפֿירער איז שפּעטער געוואָרן דער ערשטער פּרעזידענט פֿון פֿעדעראַלן באַנק פֿאַר פֿאַרם־הלוואות.[8] די יידישע אגריקולטור־געזעלשאַפֿט איז אויך געווען דער פּיאָניר אין אנטוויקלען אגריקולטורעלע קרעדיט־פֿאַראיינען; אויך האָט זי די ערשטע איינגעשטעלט אן ארבעט־ביורא לויט פֿאַרם־ספּעציאַליטעטן אד"גל. אָבער דער וויכטיקסטער אויפֿטו איז דאָס

[8] The Federal Farm Loan Bank.

וואָס מען האָט ניט בלויז געהאַלפֿן באַזונדערע יִדן זיך צו באַזעצן אויף לאַנד, נאָר מען האָט אָנטוויקלט א קלאַס יִדישע פֿאַרמערס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. „זיי זײַנען א פֿאַזיטיוו געווינס אין נאָרמאַליזירן" — דאָס איז לכל־הפֿחות די מיינונג פֿון דעם מחבר.

אמת, מען קען נאָך אײַנוועדן, אז ווי באַלד דער פּראָצענט יִדן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט אַגריקולטור איז אַזוי קנאַפּ, לאָזט זיך אין דעם פֿאַל ווינציק וואָס זאָגן וועגן „נאָרמאַליזירן". אָבער מען מוז מספּים זײַן מיט דעם מחבר, אז „יִדן אויף אמעריקאַנער פֿאַרמלאַנד איז א חשובֿע סאָציאַלע דערשײַנונג, וואָס מען קען ניט מעסטן בלויז אין צאָלן". נאָר דאָ דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט דעם גאַנצן דראַנג צו ערד בײַ יִדן, א דראַנג וואָס איז פֿאַרבונדן מיט אידעאַלאַגישע אײַנשטעלונגען און וואָס האָט זיך שטאַרקער ווי אומעטום אָנטפֿלעקט אין די אויפֿטוען פֿון דער יִדישער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישׂראל. וועלכע מען איז שטאַלץ מיט יִדישע פֿאַרמערס אין אמעריקע, וועלכע מען וויזיט אָן אויף די געפֿילן פֿון זיכער זײַן מיט זיך און פֿאַר־לאָזן זיך אויף די אייגענע פּוחות וואָס בינדן זיך און וואָסכּן אַרויס פֿון ערדאַר־בעט, וואָלט זיך דאָ געבעטן א פֿאַראַלעל מיט די קאָלאָניעס אין ארץ־ישׂראל. אָן באַראָן הירשס מיטלען וואָלט טאַקע ניט געקענט אויפֿקומען די יִדישע אַגריקול־טור־געזעלשאַפֿט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אָבער ס'וואָלט זיך אפֿשר געפּאַסט א סאָציאַל־פּסיכאָלאָגישער פֿאַרגלײַך מיט די איבערלעבונגען און די אויפֿטוען פֿון די ארץ־ישׂראלדיקע חלוצים.

ד"ר פּאָול אוקער

מיינונגען פֿון ניט־יִדן וועגן אייגנשאַפֿטן פֿון יִדן

Max Meenes, "A Comparison of Racial Stereotypes of 1935 and 1942," *Journal of Social Psychology*, 1943, vol. 17, pp. 327—336.

עס איז אמת אז ניט אַלע מענטשן האַנדלען שטענדיק לויט זייערע מיי־נונגען, שטעלונגען און איבערצײַגונגען; עס איז אויך ריכטיק, אז ניט תּמיד האָבן מיר צו טאָן מיט גוט דורכגעטראַכטע מיינונגען. זיי זײַנען אָבער וויכטיקע פֿאַקטן, וויַיל פֿון זיי קענען מיר אָפֿט דערגיין, ווי מענטשן וואָלטן געוואָלט האַנדלען, צי וואָס זיי וואָלטן געטאָן בײַ געווויסע באַדינגונגען און באַשטימטע סיטואַציעס. יעדער עטנישע גרופּע האָט געוויסע מיינונגען וועגן אירע אייגענע אייגנשאַפֿטן און וועגן די כאַראַקטער־שטריכן פֿון אַנדערע גרופּעס. צי אַזוינע מיינונגען זײַנען באַרעכטיקט צי זיי זײַנען בלויז פֿאַראורטיילן איז אפֿשר ניט אַזוי וויכטיק ווי דער עצם פֿאַקט, וואָס באַצויִונגען צווישן יחידים און גרופּעס זײַנען אָפֿט א פֿועל־יוצא פֿון זייערע מיינונגען וועגן זייערע שכנים, פֿרײַנד און אַנדערע. דערביבער זעט מען אויסצוגעפֿינען, וואָס מיטגלידער פֿון א קיבוץ טראַכטן וועגן די איינגנשאַפֿטן פֿון די מיטגלידער פֿון אַנדערע קיבוצים.

פֿאַראַן דערוויף פֿאַרשיידענע מעטאָדן. דער מחבר פֿון דעם ארטיקל האָט זיך באַנוצט מיט דעם אַזוי גערופֿענעם קאַץ־ברײַלי־(Katz-Braly) מעטאָד.

ער האָט געגעבן זײַנע סוביעקטן, נעגערשע אוניווערסיטעט־סטודענטן, א רשימה פֿון 84 כאַראַקטעריסטיקעס (אַדיעקטיוון), און ער האָט זיי געבעטן אויסקלײַבן די כאַראַקטעריסטיקעס פֿאַר יעדער איינער פֿון צען עטנישע גרופּעס באַזונדער, וואָס לויט זייער מיינונג שפּיגלען זיי אָפּ צום בעסטן די אייגנשאַפֿטן פֿון דער גרופּע. ער האָט געגעבן די רשימה ווערטער איין גרופּע אין דעצעמבער 1935 און א צווייטער אין פֿעברואר 1942.

קאַץ און בריילי האָבן געמאַכט אזא פֿאַרשונג אָנהייב די 1930ער יאָרן. זייערע סוביעקטן זײַנען געווען 100 סטודענטן אין פּרינסטאָן־אוניווערסיטעט. בייטן (Bayton) האָט זיך שפּעטער אויך באַנוצט מיט דעם מעטאָד.

ווי מען קען זען פֿון דער ווײַטערדיקער טאַבעלע, האָבן די סטודענטן א פֿעסטע מיינונג וועגן די אייגנשאַפֿטן פֿון יידן. די פֿיר גרופּעס האָבן אויסגעקלײַבן אַכצן אַדיעקטיוון וואָס באַשרײַבן צום בעסטן, לויט זייער מיינונג, יידישע כאַראַקטער־שטריכן. יעדער איינע פֿון די פֿיר גרופּעס האָט דערמאָנט זיבן פֿון די אַכצן אייגנשאַפֿטן; יעדער איינע פֿון מינזעס צוויי נעגערשע גרופּעס האָט אויסגעקלײַבן די זעלבע עלף אַדיעקטיוון; יעדער איינע פֿון די דרײַ נעגערשע גרופּעס האָט אָננגערופֿן די זעלבע אַכט אייגנשאַפֿטן.

מיר ניבן דאָ איבער דעם פּראָצענט פֿון יעדער איינער פֿון די פֿיר גרופּעס וואָס האָט אויסגעקלײַבן יעדער איינע פֿון די אויסגערעכנטע אייגנשאַפֿטן. די פּרינסטאָן־גרופּע איז באַשטאַנען, ווי געזאָגט, פֿון 100 סטודענטן, די נעגערשע גרופּע פֿון 1935 איז באַשטאַנען פֿון 145 סטודענטן, מינזעס צווייטע גרופּע איז באַשטאַנען פֿון 83 קאָלעדזש־סטודענטן, בייטנס גרופּע איז באַשטאַנען פֿון 100 נעגערשע סטודענטן.

אַדיעקטיוון	פּרינסטאָנער סטודענטן [1]	מינזעס גרופּעס 1935	1942	בייטאָנס גרופּע [2]
שאַרפֿזיניק	79	46	53	34
געלטגיציק	49	34	36	—
פֿלײַסיק	48	27	27	27
געריק	34	27	23	27
אינטעליגענט	29	21	28	23
אַמביציעז	21	37	31	32
כיטרע	20	—	—	—
לאָיאַל צו דער פֿאַמיליע	15	23	16	15
אינגעשפּאַרט	13	—	—	—
באַרעדעוודיק	13	—	—	—
אַגרעסיוו	12	—	—	—
זייער רעליגיעז	12	26	18	25
פּראַגרעסיוו	—	24	19	38
פֿיזיש שמוציק	—	21	17	—
מאַטעריאַליסטיש	—	20	15	—
טראַדיציע־געטרײַ	—	15	—	—
זייער פֿעיק	—	—	15	16
אָפּנאַרעריש	—	—	—	22

[1] D. Katz and K. Braly, "Racial Stereotypes of One Hundred College Students," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 28, 1933, pp. 280-290.

[2] J. A. Bayton, "The Racial Stereotypes of Negro College Students," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 36, 1941, pp. 97-102.

דערנאָך האָט מינו געבעטן 18 סטודענטן, זיי זאָלן זאָגן, וועמען עס כאַראַקטעריזירן צום בעסטן די אַדיעקטיוון וואָס די מערהייט סטודענטן האָבן אויסגעקליבן פֿאַר יעדער איינער פֿון די צען עטנישע גרופּעס. זיי האָבן, מיט אַנדערע וועלכע, באַשלאָסן אַנרופֿן די עטנישע גרופּעס וואָס האָבן, לויט זייער מיינונג, די אויסגעקליבענע איינשאַפֿטן, אַנשטאָט אָנצורופֿן די אייגנשאַפֿטן וואָס זיי רעכענען, אז עס פֿאַרמאָגט יעדער גרופּע. דאָס איז אין תּוך בלויז א וואַריאַציע פֿון ערשטן מעטאָד. ער האָט עס געטאָן, פּדי צו זען, אויף ווי וויַיט מענטשן אַסאָציִירן געווייסע כאַראַקטער־שטריכן מיט באַשטימטע עטנישע גרופּעס. די 18 סטודענטן האָבן ניט געווווסט, אז דאָס זיַינען אייגנשאַפֿטן וואָס אַנדערע סטודענטן האָבן צוגעשריבן געווייסע גרופּעס.

וואָס שייך דער רשימה „יִידישע" אייגנשאַפֿטן וואָס די 145 נעגערשע סטודענטן האָבן אויסגעקליבן אין 1935, האָבן 15 פֿון די 18 סטודענטן טאַקע געזאָגט, אז בלויז יִדן האָבן זיי; די אַנדערע האָבן זיי אַסאָציִירט מיט יאַפּאַנער אָדער מיט כינעזער. 16 פֿון די 18 סטודענטן האָבן געזאָגט וועגן די יִדישע אייגנשאַפֿטן וואָס די 83 נעגערשע סטודענטן האָבן אויסגעקליבן אין 1942, אז זיי כאַראַקטעריזירן יִדן; די אַנדערע האָבן אַנגערופֿן יאַפּאַנער אָדער נעגערס. עס זיַינען געווען א סך וווייניקער חילוקי־דעות וועגן דער רשימה יִדישע אייגנשאַפֿטן וווי וועגן דער רשימה אייגנשאַפֿטן פֿון ענגלענדער, דײַטשן, איטאַליענער וכדומה.

צי זיַינען די אזוי גערופֿענע יִדישע אייגנשאַפֿטן גוטע? א גרופּע סטודענטן אין פּרינסטאָן האָט געזאָגט, אז אַמעריקאַנער, ענגלענדער, דײַטשן, יאַפּאַנער און אירלענדער האָבן בעסערע אייגנשאַפֿטן וווי יִדן און אז זיי וואָלטן בעסער געוואָלט זיך חבֿרן מיט זיי איידער מיט יִדן.[3]

די דאָזיקע מיינונגען וועגן אונדז זיַינען באמת וויכטיקע פּסיכאָלאָגישע און סאָציאָלאָגישע פֿאַקטן, אומאָפּהענגיק פֿון דעם צי מיר האָבן טאַקע אָט די אייגנשאַפֿטן וואָס די אומות העולם רעכענען אז מיר פֿאַרמאָגן זיי.

מען וואָלט באַדאַרפֿט אויסגעפֿינען, וווי אזוי אזוינע מיינונגען און אײַנדרוקן וועלן געשאַפֿן און אויב מען קען זיי בײַטן, איז וווי אזוי. די וויַיטערדיקע צוויי פֿאַקטן גיבן אַן אָנצוהערעניש אויף דער וויכטיקייט פֿון אזוינע אויספֿאָרשונגען. א נעגער וואָס האָט לכתּחילה געהאַט די זעלבע שטעלונג צו יִדן וווי א סך אַנדערע האָט נעביטן זײַן מיינונג, וויַיל ער האָט אויסגעפֿונען, אז יִדישע קרעמערס אין נעגערשע געגנטן שטעלן אָן נעגערס אין זייערע קראָמען. ער האָט זיך אויך דערווווסט, וואָס דזשולִיוס ראָזענוואַלד האָט געטאָן לטובת די נעגערס, איז ער בכּלל געוואָרן פֿרײַנדלעכער צו יִדן.[4]

א וויַיסער קאָלעדזש־סטודענט וויידער, וואָס האָט זיך לכתּחילה געחבֿרט מיט יִדישע בחורים, איז גאָר געוואָרן פֿרײַנדלעכער צו יִדן, און אָט צוליב וואָס:

[3] D. Katz and K. Braly, "Racial Prejudice and Racial Stereotypes," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. 30, 1935, pp. 175-193.

[4] E. S. Bogardus, "Race Friendliness and Social Distance," *Journal of Applied Sociology*, vol. 11, 1927, pp. 282-283.

אין דער אָוונטשול, ווו ער האָט זיך געלערנט, האָט ער זיך געטראָפֿן מיט יִידן פֿון א „נידעריקן טיפּ". דערצו נאָך האָבן צוויי יִידישע סטודענטן בײַ אים געלַיענט ביכער און זיי האָבן אים ניט צוריקגענעבן. ער גיט צו, אז אפֿילו ניט־יִידן גיבן ניט תּמיד צוריק וואָס זיי לײַענען, דאָך האָט דער אינצידענט נעהאָט א דע־צידירנדיקע השפּעה אויף זײַן שטעלונג צו יִידן.[5]

אויך איז וויכטיק צו ווִיסן, וועלכע אייגנשאַפֿטן יִידן גופֿא מיינען, אז יִידן האָבן, און ווי אזוי זיי זײַנען נעקומען צו זייערע אויספֿירן.

קאַץ־בריילים מעטאָד וואָלט אפֿשר באַדאַרפֿט ווערן מאָדיפֿיצירט צי אויס־געבעסערט. עס איז מסתּמא שווער צוצוקלײַבן די פּאַסיקע אַדיעקטיוון פֿון אזא לאַנגער רשימה מיט 84 אייגנשאַפֿטן, בפֿרט נאָך ווען מען דאַרף עס טאָן פֿאַר צען גרופּעס. די רשימה וואָלט דעריבער באַדאַרפֿט זײַן א רעכט ביסל קירצער און וואָלט באַדאַרפֿט האָבן בלויז די סאַמע וויכטיקסטע אייגנשאַפֿטן. אזא רשימה וואָלט מען אפֿשר געקענט צוזאַמענשטעלן אויפֿן סמך פֿון די רעזול־טאַטן פֿון די ביזאיצטיקע פֿאַרשונגען.

נ. גאָלדבערג

ווי אַזוי יונגע יִידן פֿאַרברענגען די פֿרײַע צײַט

1. Helen R. Jeter, *Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati,* Council of Jewish Federations and Welfare Funds, 1941, 122 pp.

(מימעאָגראַפֿירט)

2. Pittsburgh, Pa., *Report of the Recreational Educational Committee,* 1943, 5 pp.

(מימעאָגראַפֿירט)

3. Paul Schreiber, *Study of Recreational and Educational Facilities in the East Liberty—East End Section of Pittsburgh,* 1943, 14 pp. + Appendices A-C

(מימעאָגראַפֿירט)

די היים און שול זײַנען בלויז א טייל פֿון אונדזער סאָציאל־קולטורעלער סביבֿה. א השפּעה אויף אונדזער פּסיכישער, אינטעלעקטועלער און געזעלשאַפֿט־לעכער אַנטוויקלונג האָבן אויך חבֿרים, ביכער, אָרגאַניזאַציעס, פֿילמען, ראַדיאָ־פֿראָגראַמען און א סך אַנדערע זאַכן און איבערלעבונגען. פֿון דעם נעמט זיך עס, וואָס מען איז שטאַרק פֿאַראינטערעסירט אין דעם אופֿן ווי מענטשן, ספּע־ציעל יונגווּאַרג, פֿאַרברענגען זייער פֿרײַע צײַט; אויפֿן סמך פֿון די פֿאַרשונגען וויל מען שאַפֿן אזעלכע באַדינגונגען, אז דער אונטערוואָסנדיקער יונגער מענטש זאָל וואָס מער פֿאַרברענגען אונטער דער השגחה פֿון געניטע פֿירערס און וואָס וויניקער „אין גאַס".

יִידישע עלטערן ווילן אויך, אז זייערע קינדער זאָלן פֿאַרברענגען די פֿרײַע צײַט אין א גוטער סאָציאל־קולטורעלער סביבֿה. טייל עלטערן ווילן, אז זייערע

[5] G. Murphy and R. Likert, *Public Opinion and the Individual,* 1938, p. 189.

זין און טעכטער זאָלן אפֿילו יעמאָלט זיך נעפֿינען אין „גוטע הענט ביי יִדן". דערויבער האָלט מען אויס פֿאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס אויף צו באַזאָרגן יִדישע קינדער און יוגנטלעכע מיט פֿאַרווַיַלונג, מיט אָפּפֿרישונג און מיט א יִדישער דערציִונג.

עס האָט זיך אָבער לעצטנס געשאפֿן א שוועָרע סיטואַציע. צולִיב דעם וואָס כּמעט אין יעדער שטאָט און שטעטל קומט פֿאָר אַן איבערוואַנדערונג פֿון איין געגנט אין אַנדערער איז אָפֿט שוועָר, ספּעציעל פֿאַר קינדער, זיך צו באַנוצן מיט די רעקרעאַציע־צענטערס און לערן־אַנשטאַלטן אין די אַלטע יִדישע געגנטן. חוץ דעם וואָס די אַלטע בנינים זַיַנען שוין ניט אין איצטיקן יִדישן צענטער, קענען זיי בכלל ניט באַפֿרידיקן די באַדערפֿענישן פֿון איצטיקן דור. אויפֿבויען בנינים פֿאַר דעם צוועק אין די נַיַע יִדישע קוואַרטאַלן איז ניט גרינג. צו דעם אַלעם קומט נאָך צו דער פֿאַקט, וואָס מיר האָבן איצט בדרך־כּלל כּמעט אין יעדער שטאָט עטלעכע יִדישע קוואַרטאַלן אַנשטאָט איין יִדישן קוואַרטאַל.

אין די לעצטע עטלעכע יאָר האָבן א צאָל קהילות אויסגעפֿאָרשט אָט די פֿראָבלעם: לאָס־אַנדזשעלעס, יוסטאָן, סינסינאַטי און פּיטסבורג.

1. אין סינסינאַטי האָט מען אין 1941 אויסגעפֿרעגט 637 יִדן אין עלטער פֿון 13 ביז 34 יאָר, ווי אזוי זיי פֿאַרבראַכטן און ווי אזוי זיי וואָלטן געוואָלט פֿאַרברענגען זייער פֿרַיַע צַיַט. די 637 יחידים האָט מען גענומען לויט דעם מעטאָד פֿון מוסטערונג אויף טראָף (random sampling). די פֿאָרשערין צי אירע געהילפֿן האָבן באַזוכט יעדער צענט הויז אין די „יִדישע" קוואַרטאַלן; פֿאַר די אַנדערע טיילן שטאָט האָט זי אויסגעקליבן פֿון אַדרעסן־בוך יעדער צענטע יִדישע פֿאָמיליע.

אין ערשטן טייל רעפֿאָרט ווערן איבערגענעבן פֿרטים ווענן די אויס־געפֿרעגטע. אַן ערך 45 פּראָצענט פֿון 637 יחידים זַיַנען געווען מענער. כּמעט 46 פּראָצענט פֿון זיי זַיַנען געווען אין עלטער פֿון 25 ביז 34 און א 30 פּראָצענט זַיַנען געווען אין עלטער פֿון 13 ביז 18. א 15 פּראָצענט זַיַנען געווען אימיגראַנטן; איבער דרַיַ פֿערטל — קינדער פֿון אימיגראַנטן. 79 פּראָצענט פֿון די וואָס זַיַנען שוין מער ניט געגאַנגען אין שול האָבן געהאַט א מיטל־שול־בילדונג; אַן ערך 11 פּראָצענט האָבן געהאַט א קאָלעדזש־בילדונג. מער ווי א העלפֿט, 54 פּראָצענט, פֿון די עקאָנאָמיש אַקטיווע זַיַנען געווען ביורא־אָדער האַנדלס־אָנגעשטעלטע און אַן 21 פּראָצענט זַיַנען געווען פּראָפֿעסיאָנאַלן.

די 637 יחידים צוזאַמען האָבן אין דער וואָך פֿאַרן אינטערוויו מיט דער פֿאָרשערין געהאַט 32,069 פֿרַיַע שעהען, וואָס דאָס האָט אין דורכשניט בא־טראָפֿן 50 שעה אויף א יחיד. א 56 פּראָצענט פֿון דער צַיַט האָבן זיי פֿאַר־בראַכט ביַי זיך אין דער היים, אַן ערך 9 פּראָצענט אין די היימען פֿון זייערע פֿרַיַנד, כּמעט 5 פּראָצענט (פּינקטלעך: 4.7%) אין יִדישע אָרגאַניזאַציעס, און די איבעריקע צַיַט אין קינא, טעאַטער, פּאַרק, מוזיי אאז"וו.

בלויז 12 פּראָצענט פֿון די 637 יחידים געהערן צום יידישן צענטער און קומען אהין אַן ערך איין מאָל א וואָך. ארום א העלפֿט פֿון דער גרופּע געהערן ניט צום צענטער און קומען ניט אהין. די איבעריקע באַזוכן דעם צענטער פֿון צייט צו צייט, הגם קיין מיטגלידער זיינען זיי ניט.

דער אויספֿיר פֿון דער מחברטע איז אזא: עס איז כּמעט ניטאָ קיין חילוק אין דעם אופֿן פֿאַרברענגען די פֿרייַע צייט צווישן יידישע יוגנטלעכע און אַנדערע. אונדזערע קינדער גייען אין קינאָ, הערן זיך צו צום ראַדיאָ, לייענען ביכער און זשורנאַלן, שפּילן קאָרטן, וכדומה. ס'רובֿ פֿון זיי זיינען ניט איבעריק פֿאַראינטערעסירט אין דעם וואָס מיר רופֿן קולטור. זיי וואָלטן אפֿשר בעסער געוואָלט פֿאַרברענגען זייערע פֿרייַע שעהען אין א יידישער געזעלשאַפֿט איידער אין א ניט־יידישער. בדרך־כּלל געפֿינט, טוען זיי עס אָבער ניט (א 56 פּראָצענט פֿון זייער פֿרייַער צייַט פֿאַרברענגען זיי אין דער היים און בלויז 4.7 פּראָצענט פֿון זייערע פֿרייַע שעהען אין יידישע אָרגאַניזאַציעס).

די פֿאַרשערין האָט אַנאַליזירט די פּראָגראַם פֿון יידישן צענטער, און אָט איז איר אויספֿיר: עס איז כּמעט ניטאָ קיין שום חילוק צווישן דער פּראָגראַם פֿון אָט דער יידישער אָרגאַניזאַציע און די פּראָגראַמען פֿון ענלעכע ניט־יידישע אָרגאַניזאַציעס. דער אייגנציקער חילוק באשטייט אין דעם, וואָס אין צענטער ווערן געפֿרוועט יידישע יום־טובֿים. זי האָלט אויך אז די פּראָגראַם פֿון צענטער קען זייער ווייניק באַפֿרידיקן די גייַסטיקע באַדערפֿענישן פֿון די מיטגלידער.

די אינפֿאָרמאַנטן גופֿא האָבן צום טייל טאַקע פֿאַרגעלייגט געוויסע שינויים אין דער פּראָגראַם פֿון צענטער. עטלעכע האָבן געזאָגט, אז מען וואָלט באַדאַרפֿט האָבן קלאַסן אין יידיש, יידישע פּראָבלעמען און יידישן טעאַטער. אַנדערע האָבן געהאָלטן, אז מען וואָלט באַדאַרפֿט אַראַנזשירן דיסקוסיעס אויף פֿאָלקסישע און אַנדערע לויפֿיקע פּראָבלעמען און דיסקוסיעס צווישן פֿאַרשיידענע רעליגיעזע גרופּעס.

וויַיטער ווערן מיר געווויר, אז עס איז פֿאַראן א חילוק אין דעם אופֿן, ווי עס ווילן פֿאַרברענגען זייערע פֿרייַע שעהען יונגע און דערוואַקסענע, און מענער און פֿרויען. בחורים אין עלטער פֿון 13 ביז 18 זיינען דער עיקר פֿאַראינטערעסירט אין בייזבאָל, בעת בני מיידלעך אין זעלביקן עלטער פֿאַרנעמט טאַנצן דעם אויבנאָן. פֿרויען אין עלטער פֿון 25 ביז 34 האָבן געזאָגט, אז זיי האָבן אין זייער פֿרייַער צייט זיך פֿאַרנומען דער עיקר מיט לייענען; ווען מענער דערגרייכן דעם עלטער, ווערט זייער אינטערעס אין בייזבאָל קלענער.

פֿאַרגלייכט מען די סינסינאַטער גרופּע מיט די יידישע יוגנטלעכע וואָס מען האָט אויסגעפֿאָרשט אין ניו־יאָרק, זעט מען, אז עס איז געווען א געוויסער חילוק אין דעם אופֿן פֿון פֿאַרברענגען די פֿרייַע צייט. א 99 פּראָצענט מענער אין סינסינאַטי אין עלטער פֿון 13 ביז 34 און בלויז 85 פּראָצענט מענער אין ניו־יאָרק אין עלטער פֿון 16 ביז 24 האָבן געזאָגט, אז זיי נייען אין קינאָ. א 99 פּראָצענט פֿון דער פֿרויען־גרופּע אין סינסינאַטי און בלויז 86 פּראָצענט

אין ניו־יאָרק האָבן געזאָגט, אז זיי הערן ראַדיאָ.[1] דער חילוק נעמט זיך אין א געוויסער מאָס פֿון דעם, וואָס מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט צוויי פֿאַרשיידענע עלטער־גרופּעס. עס איז אָבער ניט אויסגעשלאָסן, אז עס זיינען אויך געווען אַנדערע סיבות און טעמים.

די אויספֿאָרשונג אין סינסינאַטי איז געמאַכט געוואָרן צוליב א פּראַקטישן צוועק: אויסצוגעפֿינען אויף ווי ווייט דער ייִדישער צענטער באַפֿרידיקט די באַדערפֿענישן פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. דערביבער האָט די אויספֿאָרשערין זיך באַגרענעצט אין דעם אַנאַליז פֿון איר מאַטעריאַל און זי האָט זיך אויך באַנוגנט מיט איבערגעבן בלויז די רויע און טרוקענע פֿאַקטן. דערפֿאַר האָט זי אָבער געמאַכט עטלעכע פּראַקטישע פֿאָרשלאָגן.[2]

2. אַן ענלעכע אויספֿאָרשונג, אָבער אין א קלענערן פֿאַרנעם, האָט מען געמאַכט אין פּ י ט ס ב ו ר ג, פּ"ע. אויך דאָרט איז אין די יאָרן צוויישן די צוויי וועלט־מלחמות פֿאַרגעקומען אַן איבערוואַנדערונג פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. לכתּחילה זיינען די דאָרטיקע ייִדן געווען סאָנצענטרירט אין דעם „בארג"־דיסטריקט. דאָרט האָבן זיי אויפֿגעבויט שולן און לערן־אַנשטאַלטן, דאָרטן געפֿינט זיך דאָס איירין קאָופֿמאַן־„סעטלמענט"־הויז, דאָרטן זיינען פֿאַראַן אויך אַנדערע בנינים פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכע צוועקן. איצט לעבט אָבער דאָרטן בלויז איין פֿינפֿטל פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. א צוויי פֿינפֿטל געפֿינען זיך אין סקווויר־היל און אין דעם שכנותדיקן גרינפֿילד־דיסטריקט, א 17 פּראָצענט לעבן אין דעם איסטענד־געגנט, א 12 פּראָצענט אין אָקלענד, און די איבעריקע אין די אַנדערע טיילן פֿון פּיטסבורג.

די ערשטע פֿון די צוויי פֿאַרשונגען אין פּיטסבורג איז געמאַכט געוואָרן אין דעם סקווויר־היל־דיסטריקט. דער חשבון איז, אז דאָרט זיינען אין 1942 געווען 3,248 ייִדישע קינדער אין די שטאָטישע עלעמענטאַר־שולן און הייסקולן. די דאָרטיקע ייִדישע שולן האָבן אָבער יעמאָלט געהאַט א רעגיסטראַציע פֿון בלויז 1,700 קינדער. פֿאַקטיש האָבן אין די ייִדישע שולן געלערנט ניט מער ווי 433 קינדער, אָדער בלויז 13 פּראָצענט פֿון דער צאָל פֿאַרצייכנטע קינדער. מען קען ניט זאָגן אז דאָרטן פֿעלן שולן פֿאַר ייִדישע קינדער.

אין סקווויר־היל איז ניטאָ קיין שום ייִדישע אַרגאַניזאַציע אויף צו באַזאָרגן די דאָרטיקע קינדער און יוגנטלעכע מיט רעקרעאַציע; ניטאָ אויך קיין שום בנין, וווּ זייערע קינדער זאָלן קענען פֿאַרברענגען זייער פֿרייַע צייַט. א צאָל קינדער געהערן צו די „יאָנג־מען" און „יאָנג וויימען היברו אסאסיישן" („ווייַ"), וואָס זיי געפֿינען זיך אָבער אין אַן אַנדער געגנט. פֿאַר א סך יונגע קינדער

---

[1] Nettie Pauline McGill, "Some Characteristics of Jewish Youth in New York City," *Jewish Social Service Quarterly*, December, 1937, pp. 251-272.

[2] אַ סך־הכל פֿון דער אויספֿאָרשונג און די רעקאָמענדאַציעס איז אָפּגעדרוקט אונטערן נאָמען:

Committee on Study (H. L. Lurie, L. Kraft, A. L. Swift, Jr.), *Summary of Findings, Studies of Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati*, Council of Jewish Federations and Welfare Funds, 1941 20 pp.

איז שווער צוצוקומען אַהין, ווײַל דער בנין פֿון „ווײַ" איז ווײַט פֿון זיי. די אַרטיקע קאָנגרעגאַציעס האָבן ביז דער צײַט פֿון דער אויספֿאָרשונג נאָך ניט געהאַט קיין שום פֿלאַן וועגן רעקרעאַציע פֿאַר דעם יונגן דור.

מען האָט געפֿרעגט בײַ 1,077 קינדער צו וועלכע קלובן און ענלעכע אָרגאַניזאַציעס זיי געהערן. ווײַזט זיך אַרויס, אַז כּמעט א העלפֿט, 48.7 פּראָצענט, זײַנען בכלל ניט געווען אָנגעשלאָסן אין קיין שום יִדישער אָרגאַניזאַציע. אַרום 28 פּראָצענט פֿון די אויסנעפֿרעגטע האָבן געהערט צו קלובן וואָס זיי גופֿא האָבן אָרגאַניזירט; 16 פּראָצענט זײַנען געווען „סקאָוטס"; די איבעריקע האָבן געהערט צו אַנדערע טיפּן אָרגאַניזאַציעס.

3. אין דעם איסטעגד־דיסטריקט פֿון פּיטסבורג זײַנען אין 1942 געווען אַרום 1,320 יִדישע שולקינדער אין די אַלגעמיינע שולן. 576 קינדער האָבן זיך רעגיסטרירט אין יִדישע שולן, אָבער בלויז 195 האָבן פֿאַקטיש געקענט באַטראַכט ווערן ווי אמתע תּלמידים. אין איסטעגד האָבן בכן ניט מער ווי 14.8 פּראָצענט יִדישע קינדער זיך פֿאַקטיש געלערנט אין יִדישע שולן (אין סקווירל־היל, ווי מיר האָבן געזען, 13 פּראָצענט).

פֿון איסטעגד קיין אָקלענד, וווּ די יִדישע „ווײַ" געפֿינט זיך, איז א מהלך. אין איסטעגד גופֿא איז ביז דער אויספֿאָרשונג נאָך ניט געווען קיין אָרגאַניזאַציע וואָס זאָל זאָרגן וועגן רעקרעאַציע פֿאַר יִדישע קינדער. באַזוכן דעם „ווײַ" איז בכן פֿאַר א היפּש פֿון זיי שוועער; וווּ צו פֿאַרברענגן אין זייער אייגענעם געגנט אין א יִדישער סביבה האָבן זיי ניט. דעריבער האָבן א טייל קינדער געמומען אויף זיך די איניציאַטיוו און האָבן זיך אָרגאַניזירט אין קלובן. א העלפֿט פֿון אָט די קלובן זײַנען ניט אָנגעשלאָסן אין קיין שום צענטראַלער אָרגאַניזאַציע. 11 יִדישע יִנגלעך געהערן צו דער Young Men's Christian Association און 26 יִדישע מיידלעך צו דער Young Women Christian Association.

די צוויי פּיטסבורגער אַרבעטן, פּונקט ווי די אויספֿאָרשונג אין סינסינאַטי, זײַנען געמאַכט געוואָרן צוליב א פּראַקטישן צוועק. די אָרטיקע געזעלשאַפֿטלעכע טוערס האָבן געוואָלט וויסן, ווי אַזוי און ווו דער יונגער דור פֿאַרברענגט טייל פֿון זײַנע פֿרײַע שעהען און ווּאָס דער יִדישער ציבור וואָלט אין דעם פּרט באַדאַרפֿט טאָן. די פֿאָרשערס האָבן דעריבער ניט געהאָלטן פֿאַר נייטיק צו אַנאַליזירן אַלע אספּעקטן פֿון דער פּראָבלעם.

נ. גאָלדבערג

גײַסטיקע דעפֿעקטן בײַ דער אַמעריקאַנער יִדישער יוגנט

Major Robert W. Hyde and Staff Sergeant Roderick M. Chisholm, "The Relation of Mental Disorders to Race and Nationality," *New England Journal of Medicine*, vol. 231, no. 18 (November 2, 1944), pp. 612-618.

בערך 60 טויזנט אַמעריקאַנער יונגע־לײַט זײַנען אַדורכגענאַנגען א מעדיצינישע אונטערזוכונג אין דעם באַסטאַנער „אינדאָקשן סטיישן" אין 1941—

1942. די מחברים שטעלן זיך אפ אויף די, וואס זיינען אפגעווארפן געוואָרן צוליב גייסטיקע דעפעקטן. זיי האבן אויסגעטיילט עטלעכע שטאט־ראיאנען, וואס זיינען באוווינט פמעט אויסשליסלעך פון איין נאציאנאלער אדער ראסנדיקער גרופע (נעגער, כינעזער, איטאליענער, אירלענדער, פארטוגעזער, יידן, ווי אויך איין געגנט באוווינט דורך אלטע אמעריקאנער תושבים פון ענגלישן אפשטאם). זיי האבן די דאזיקע שטאטטיילן אריינגעטיילט לויט דער באפעלקערונג־נעדיכטקייט אויף: הויך, מיטל און נידעריק; זיי האבן אויך קלאסיפיצירט יעדע community לויט מעדיצינישער באזארנטקייט, שולן, רעקרעאציע, ווויונונגען אאז"ו יעדן אין איינעם פון 6 קלאסן, אננעמענדיק A פאר דער בעסטער און F פאר דער ערגסטער community, און אזוי ארום פעסטגעשטעלט דעם דורכשניטלעכן סאציאל־עקאנאמישן מעמד צו יעדער באזונדערער נאציאנאלער גרופע.

בייַם פעסטשטעלן גייסטיקע דעפעקטן האבן זיך די מחברים באנוצט מיט די ווייטערדיקע דעפיניציעס:

פסיכאפאטן: פערזאנען וואס „האבן א בפירושן דעפעקט אין זייער פעיקייט אפצולערנען פון פראקטיק... זיינען אומפעיק אפצוענטפערן אויף א דערוואקסענעם סאציאלן שטייגער אויף די פאדערונגען פון ערלעכקייט, אמתדיקייט, אנשטענדיקייט און פון רעכענען זיך מיט די מיטמענטשן".

אין שייכות מיט פסיכאנעוראזן ווערן דערמאנט: היסטעריישער פארלייז, זאלגן זיך איבער דער מאס וועגן ניט־וויכטיקע אדער אפגעדוכטע פיזישע חולאתן, צוואנג־פארשטעלונגען, פאבישע אריסווייזונגען, עמאציאנאלע פארשטערונגען, אבסעסיעס, וואזאמאטארישע פארשטערונגען, קאנווערסיע־סימפטאמען.

כראנישע אלקאהאליקערס: „א מענטש וועט פאררעכנט ווערן פאר א כראנישן אלקאהאליקער אויב ס'איז בייַ אים א הרגל צו ניצן (habitually uses) אלקאהאל ביז א פונקט פון סאציאלער אדער פיזישער אומטויגעוודיקייט (disability), וואס דאס וויזט זיך ארויס אין פארלירן די ארבעט, ארעסטירט ווערן מער ווי איין מאל, אדער שפיטאל־באהאנדלונג מחמת אלקאהאליזם".

שוואכזיניקע: מענטשן מיט א גייסטיקן עלטער אונטער 10 יאר.

פסיכאטיקערס (דער אפטסטער פסיכאז אין דעם עלטער איז dementia praecox).

דער מאטעריאל פון די מחברים לאזט זיך סומירן אין אזא טאבעלע:

	נעגער*	כינעזער*	איטאליענער	אירלענדער	פארטוגעזער	יידן	דרום־אמער׳
צאל עקזאמינירטע	1212	322	3472	2440	2085	1869	1640
באפעלקערונג־נעדיכטקייט	הויך	הויך	געמישט	הויך	מיטל	מיטל	נידעריק
סאציאל־עקאנאמישער מעמד	F—	F—	E	F	E	D	B
% אפגעווארפענע צוליב							
גייסטיקע דעפעקטן	37.2	31.6	13.7	12.8	10.4	9.4	5.7
בתוכם: פסיכאפאטן	16.3	1.2	4.5	5.9	2.4	2.6	1.5
פסיכאנעוראטיקערס	6.7	5.9	3.8	2.5	4.1	5.2	2.7
כראנישע אלקאהאליקערס	2.2	0.0	1.2	3.0	0.6	0.2	0.4
שוואכזיניקע	11.7	24.5	3.9	1.2	3.1	1.0	0.7
פסיכאטיקערס	0.3	0.0	0.4	0.3	0.1	0.4	0.4

* יחידים.

עס וואַרפֿט זיך אין די אויגן דער פֿאַראַלעלִיזם צווישן דער נעדיכטקייט פֿון באַפֿעלקערונג אין די שטאָטטיילן, פֿון וואַנען די יונגע־לַיט זײַנען נעקומען, און זייער אָרעמקייט — מיט דער הייך פֿון פֿראָצענט אָפּגעווואַרפֿענע צוליב גײַסטיקע דעפֿעקטן; די שוויכות צווישן די לעבנס־באדינגונגען און דער צאָל אָפּגעווואַרפֿענע צוליב גײַסטיקע דעפֿעקטן האָט שוין אייגער פֿון די מחברים, הייד, פֿרײַער געהאָט אונטערגעשטראָכן אין דעם זעלבן מעדיצינישן וואָכנבלאַט.[1] אָט מיט די דאָזיקע דרויסנדיקע באדינגונגען לאָזט זיך דערקלערן, לויט דער מיינונג פֿון די מחברים, דער נידעריקער פֿראָצענט גײַסטיק דעפֿעקטיוועס אין דער רעלאַטיוו גוט עטאַבלירטער גרופּע פֿון אלטע תושבֿים און דער הויכער פֿראָצענט בײַ די נעגער און כינעזער.[2] יידן, ווי מיר זענען, שטייען בנוגע דעפֿעקטן אויפֿן לעצטן אָרט צווישן אלע נאציאָנאַלע מיעוטים־גרופּעס.

די דרויסנדיקע באדינגונגען אליין קענען אָבער ניט אויפֿקלערן דעם פֿאַקט, אז עס זײַנען פֿאַראַן גרויסע אונטערשיידן אין דעם טיפּ גײַסטיקע דעפֿעקטיווקייט, וואָס דאָמינירט אין די באַזונדערע נאציאָנאַלע גרופּעס. די מחברים אנטוויקלען די טעזע, אז דער טיפּ גײַסטיקע אַנאָמאַליע איז אָפּהענגיק פֿון דער גריים און דעם טיפּ פֿון די שווערייטן, וואָס יעדערע פֿון די גרופּעס שטויסט זיך צונויף מיט זיי. וועגן יידן שרײַבן זיי צוו"אנד:

> די זעלטנקייט פֿון פּסיכאָפּאטיע צוזאַמען מיט דער גרויסער צאָל פּסיכאָנעוראָזן צווישן יידן איז ניט שווער אויפֿצוקלערן. ס'וועט אויס, אז יידן האָבן, נאָך יאָרהונדערטער פֿון מיגראציע אין אן אומפֿרײַנדלעכן אָרום, געקראָגן א ספּעציעלע פֿעיִקייט פֿון צופֿאַסן זיך צו א נײַער סביבה... דער ניווא פֿון באדערפֿענישן פֿון זייערע קהילות איז העכער, ווי בײַ די אירלענדער, איטאַליענער און נענגער. דער דרוק, אונטער וועלכן זיי נעפֿינען זיך, איז ניט דער עיקר א דרוק פֿון ניט קענען באַפֿרידיקן זייערע עלעמענטאָרע פֿיזישע באדערפֿענישן; ער איז דעריבער ניט פֿון דעם מין וואָס זאָל אָרויסרופֿן ווי א נאטירלעכע רעאקציע פּסיכאָפּאטיע. וויַיטער איז די יידישע קולטור געווען דאָמינירט פֿון א שטאַרקער רעליגיע, וואָס האָט זיי נעצוויומט קענן אַסאָציאַלער אויפֿפֿירונג... די אַסאָציאַלע אויפֿפֿירונג פֿון פּסיכאָפּאַט איז נעווען א קולטורעלער טאַבו און, ווי מען קען באמערקן, האלט זיך דער יִד אויך אָפּ פֿון אלקאָהאליזם. צוליב דעם איז דער הויפּטאויסוועג פֿאַר זײַנע שוועריקייטן — פּסיכאָנעוראָזן.

מען קען קומען מיט באַוואָרענישן צו דער אינטערפּרעטאַציע פֿון די מחברים. ס'איז אָבער וויכטיק, אז זייער אויספֿאָרשונג לאָזט ניט איבער קיין ספֿק, אז דער איצטיקער יונגער דור אמעריקאַנער יידן איז לפּי־ערך פֿרײַ פֿון

---

[1] Major Robert W. Hyde and Sergeant Lowell V. Kingsley, "The Relation of Mental Disorders to Population Density," *The New England Journal of Medicines*, vol. 31, no. 17, pp. 571-577.

[2] בנוגע כינעזער שטרײַכן זיי אונטער, אַז אין דער גרופּע „שוואַכזיניקע" וועלן אויך אַרײַנגענומען אַזעלכע יונגע־לײַט, וועלכע זײַנען ניט שוואַכזיניק אין געווײַנטלעכן זינען פֿון וואָרט, אָבער זיי האָבן אַזעלכע גרויסע מניעות, אַז זיי זײַנען אומפֿעיִק אויפֿצוגעמען די אַרמיישולונג.

גײַסטיקע קראַנקייטן. די מורא, אַז די איבערפּלאַנצונג אויף דעם נײַעם קאָנטינענט וועט ברענגען אַ גרויסע צאָל גײַסטיק דעפּעקטיווע אין צווייטן אוּן דריטן דור אַמעריקאַנער יִידן איז געווען אַ פֿאַלשע. די יִידישע גרופּע דערנענטערט זיך צום מערסטן צו דער גרופּע פֿון אַלטע תּושבֿים פֿון מאַסאַטשוזעטס, בײַ וועמען אַלע שפּורן פֿון אימיגראַנטישקייט זײַנען שוין לאַנג פֿאַרשוווּנדן — אין דעם פּרט שטייען פֿון זיי אָפֿילו די אירלענדער וואָס וווינען שוין אין באָסטאָן אַן ערך הונדערט יאָר. וועמען פֿאַרגלײַכט, ווי אַזוי עס פֿאַרטיילן זיך די גײַסטיק דעפּעקטיווע בײַ יִידן אוּן בײַ דעם אַלטן, ענגלישן שטאַם, זעט מען גלײַך, אַז דער אונטערשייד איז אַ מינימאַלער. די ציפֿער זאָגן אָט וואָס:

	יִידן	אַלטע תּושבֿים
פּסיכאָנעוראָטיש	55.3%	47.4%
פּסיכאָפּאַטיש	27.7 "	26.3 "
שוואַכזיניק	10.6 "	12.3 "
פּסיכאָטיש	4.3 "	7.0 "
אַלקאָהאָליקערס	2.1 "	7.0 "
ס״ה	100.0%	100.0%

קיין שום אַנדערע נאַציאָנאַלע גרופּע וויַזט ניט אַרויס אַזא וויַיט גייענדיקן פֿאַראַלעליזם.

ד״ר עמנואל פּאַט (ערגעץ אין דײַטשלאַנד)

דיסקוסיע

צו: ד"ר יעקבֿ ווײַנבערג, „פּראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבֿלי אויף יידיש" (יִיווָאָ־בלעטער, ב' XXIII, 3, מײַ־יוני 1944)

אין די יִיווָאָ־בלעטער, ב' XXIII, נומ' 3 (מײַ—יוני 1944), איז געווען געדרוקט אַן אַרטיקל פֿון ד"ר יעקבֿ ווײַנבערג, „פּראָבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבֿלי אויף יידיש" און אין אײַנעם מיטן אַרטיקל דרײַ מוסטערן פֿון זײַן איבערזעצונג (די אָנהייבן פֿון די ווײַטערדיקע פּרקים: פֿון צווייטן פּרק פֿון סנהדרין, פֿון זיבעטן און פֿערטן פּרק פֿון בבֿא מציעא). דער אַרטיקל און די מוסטערן פֿון ד"ר יעקבֿ ווײַנבערגס איבערזעצונג האָבן אַרויסגערופֿן גרויס אינטערעס, און דער יִיווָאָ האָט זיך געוועגדט צו אַן ערך פֿופֿציק אויטאָריטעטן מיט דער בקשה זיך אַרויסצוזאָגן „וועגן די פּרינציפּן וואָס ער שטעלט דאָרטן אַוועק און וועגן די מוסטערן פֿון איבערזעצונג וואָס ער גיט". מיר האָבן אַרײַנגעקראָגן אַ רײַ ענטפֿערס און פֿון זיי גיבן מיר דאָ ווײַטער די אויסשניטן. די אַרגומענטן וואָס חזרן זיך איבער אין די ענטפֿערס ברענגען מיר בלויז איין מאָל. די אויסשניטן וועלן געגעבן אין אַלף־בית־סדר פֿון די חשובֿע פֿרײַנד וואָס האָבן זיך אָפּגעפֿרופֿן אויף דער אַנקעטע.

ד"ר יעקבֿ ווײַנבערגן איז באַשערט געווען צו זען נאָר אַ טייל פֿון די אָפּרופֿן. ער האָט די לעצטע יאָרן געליטן פֿון אַ האַרצקראַנקייט און ער איז פֿלוצלינג געשטאָרבן דעם 18טן פֿעברואַר ד"י. אין דעם נומער ברענגען מיר אַ קורצע ביאָגראַפֿיע פֿון דעם תּלמוד־איבערזעצער, געשריבן פֿון זײַן שוועסטער רייזל לאַזאַרסאָן (זז' 439—441). ווי מען גיט אונדז איבער האָלט מען בײַם שאַפֿן אין ניו־יאָרק אַ געזעלשאַפֿטלעכן קאָמיטעט, וואָס זאָל זיך שטעלן די אויפֿגאַבע אַז ד"ר יעקבֿ ווײַנבערגס אַרבעט זאָל אָפּגעדרוקט ווערן.

פֿון רבי לוי אַ. אַלאַן, טעמפּל עמנואל, וווסטער, מאַס'

דער תּנך איז געוואָרן אַן אוניווערסאַל בוך, דאָס בוך — די ביבל; אָבער דער תּלמוד איז פֿאַרבליבן דאָס באַזונדערע בוך פֿון יידישן פֿאָלק. אַן איבערזעצונג אין יידיש וועט ברענגען אָט דאָס באַזונדערע בוך פֿון יידישן פֿאָלק צו גרויסע טיילן פֿון דעם פֿאָלק, וואָס פֿאַר זיי איז די עשירות פֿון אָט דעם ווערק געווען ניט צוטריטלעך.

דער מעטאָד וואָס יעקבֿ ווײַנבערג האָט אָנגעוועndט לייגט זיך זייער אויפֿן שׂכל. יעדער מין איבערזעצונג איז במילא אַן אויסטײַטשונג, און נאָך מער מוז זײַן פֿאַרבונדן מיט אַ פּירוש אַ גוטע איבערזעצונג פֿון תּלמוד. דער תּלמיד־חכם וואָס קען לייענען דעם אָריגינאַל, וואָס קען אַרײַנקוקן אין די פּירושים — ער דאַרף דאָך ניט די איבערזעצונג. עס נייטיקט זיך אין איר דער פֿשוטער לייענער, דער וואָס האָט ניט געהאַט קיין געלעגנהייט צו ווערן אַ למדן. און אָט דער מין לייענער ווערט אַוועקגעשטעלט קעגן אַ הכבדה ניט צו באַהייבן, ווען ער דאַרף זוכן אין די הערות און קוקן אין פּירושים. ווען מען גיט אים אַלץ מיט איין מאָל — קען ער לייענען און באַנעמען וואָס ער לייענט. דאָס איז דאָס גוטע אין יעקבֿ ווײַנבערגס שיטה.

פֿון הרב גרשון זאב בראָדאַ און ה׳ בערל סיגאַל, פּראָווידענס, ר״א

מיר האָבן, אַז דער ווינטש פֿון ד״ר יעקבֿ ווינבערג וועט מקוים ווערן. ער וועט זוכה זײַן צו פֿאַרענדיקן זײַן אַרבעט, און עס וועט זיך געפֿינען אַ יחיד אַדער אַן אַנשטאַלט וואָס וועט זײַן גמרא אויף ייִדיש אַרויסגעבן. דערוויל אָבער האָט דער איבערזעצער זײַן שכר אין דער פֿולער מאָס. די הנאה וואָס אַזאַ מלאכת הקודש פֿאַרשאַפֿט אַ מענטשן איז אַ פֿולע באַלוינונג פֿאַר דער צייט און טירחה. מיר דרינגען דאָס פֿון זיך אַליין. מה דאַך מיר וואָס מיר האָבן אָפּגעגעבן דערויף בלויז עטלעכע שעה, האָבן מיר אָזוי פֿיל הנאה געהאַט, ע״ּ אַחת כּמה וכּמה וועט איינער איז עוסק דערינען יאָרן לאַנג.

מהאי טעמא שאַצן מיר אויך אָפּ די שוועריקייט פֿון דער אַרבעט. מיר האָבן דאָך בלויז געדאַרפֿט באַטראַכטן און אָנמעסטן אַ פּאַרטיקן מאָנטאָ, און דאָך האָבן מיר זיך געדאַרפֿט אָפּשטעלן אַ לענגערע צייט אויף דעם מינדסטן קנייטשעלע, הינט שוין וועלן איינער דאַרף דאָס דאָזיקע מאָנטל אַליין צושנײַדן און אויפֿנייַען און אויספּרעסן!

דערִיבער, אַז מיר קומען דאָ אין חילוקי־דעות מיט ד״ר ווינבערגן, טוען מיר דאָס מיט טיפֿסטער אָכטונג צו דעם איבערזעצער און צו זײַן אַרבעט.

אין דער הקדמה רעדט ד״ר ווינבערג מפּוח דער לאָנגיאָריקער פּאַרקנסונג פֿון ייִדיש צו דער גמרא. אין אָט דער באָהעפֿטונג, האָלטן מיר, ליגט דער שליסל צו יעדן פּרווו פֿון איבערטראָגן די גמרא אין דעם ייִדישן לשון. ייִדן אין פּוילן, אין דער ליטע, אויף אוקראַינע און אין די קאָנפֿאָטן־בערג האָבן דורות לאָנג געלערנט גמרא מיט ייִדיש אויף אַזאַ נאַטירלעכן שטייגער פונקט ווי זיי האָבן געטרונקען הייסע טיי מיט צוקער. זיי האָבן געהאַט אַ פּאַרטיקן טײַטש פֿאַר יעדן וואָרט, און אַ פּאַסיקן אויסדרוק פֿאַר יעדן גמרא־אידיאָם, און אָפֿילו אַ ניגון וואָס האָט געהאָלפֿן אַרויסדרייען זיך פֿון אַ פֿאַרדרייטער, האַרבער סוגיא.

דערִיבער ווען איינער באַגעגנט אַ מיכשול אין וועג בײַם איבערזעצן, דאַרף **ער זיך פֿרעגן:**

— וואָס פֿאַר אַן עצה וואָלט זיך מײַן גמרא־מלמד געגעבן? ווי אַזוי וואָלטן **די לומדים אין קלויז קלאָר געמאַכט דאָס דאָזיקע שטיקל גמרא?**

מיר האָבן אויסגעפֿאָלגט דעם איבערזעצערס עצה און מיר האָבן געלערנט בלויז דעם טעקסט אָן די הוספֿות אין קלאַמערן, און מיר האָבן זיך איבערגעצײַגט, אַז עס איז טאַקע ניט גוט. עס האָט ניט קיין זינען. אָבער אַנשטאָט שלום צו מאַכן מיט די פֿאַרקלאַמערטע פֿראַזעס און ווערטער האָבן מיר געזוכט אַ מיטל זיי אויס־צומײַדן אָדער פֿאַרמינערן. וואָרעם צוגאָבן צום טעקסט, אין קלאַמערן, זײַנען אַ גרויסער שטער צום גלאַטן לערנען, ווי קונציק זיי זאָלן ניט זײַן צוגעשניטן.

דאָ ברענגען מיר אונדזער ווערסיע פֿון סנהדרין פֿרק ב, דף יח: א־ב:

1. **מיר האָבן זיך געהאַלטן אין דעם פֿאַלקס־נוסח וואָס מיר האָבן אויבן** דערקלערט. אין מערסטע פֿאַלן האָבן מיר געפֿונען הן אַ פּינקטלעכערע, הן אַ בעסער קלינגעדיקע איבערזעצונג פֿון אַ ווערט אָדער פֿראַזע אין דעם דאָזיקן נוסח.

אין גמרא אויף ייִדיש דאַרף מען אויסמײַדן אַזוינע אויסדרוקן ווי: רב מאירס מיינונג, דאָס איז דאָך אויף געווויס, עס קאָן באַצייכנט ווערן, אַפּעטיטנע, **ער דאַרף לערנען א״א פֿון דעם מין.** בעסער, האָלטן מיר, איז צו זאָגן: רב מאיר האָלט, דאָס פֿאַרשטייט זיך דאָך, מע קאָן זאָגן, געשמאַקע, דרינגען, אומיסטן.

2. **וואָס מער ווערטער און פֿראַזעס דאַרפֿן איבערגעלאָזט ווערן אין זייער אָריגינעלער פֿאָרעם. דער ייִדיש־לייענער וואָס האָט געגנוג אינטערעס אָריענצי־קוקן אין אַ גמרא, האָט אויך גענוג ידיעות, ער זאָל זיי פֿאַרשטיין.**

דעריבער דאַרף מען בעסער שרײַבן: בית הלל און בית שמאַי, און ניט „די פֿון הללס בית מדרש" און „די פֿון שמאַיס בית מדרש". על־פּי און ניט „לויט דעם מויל פֿון", סנהדרין און ניט „דער געריכט פֿון די איין און זיבעציק", עיר המקלט און ניט „שטאָט פֿון אָנטרינונג".

3. אויב אַ פֿראַזע איז ניט פֿאַרשטענדלעך אין אַ פּינקטלעכער וואַרט־פֿאַר־וואַרט־איבערזעצונג, מעג מען מקריב זײַן פּינקטלעכקייט צוליב קלאָרקייט.

למשל: „ס׳איז דאָך נישט" — בעסער: ס׳איז דאָך נישט אזוי; „אויך רב ישמעאל בן יוסי איז אָנגעקומען אָט אַזאַ מעשׂה" — בעסער: מיט אים האָט אויך אַזאַ מעשׂה געטראָפֿן; „דער לייענער פֿונעם בריוו — זאָל ער זײַן דער שליח" — בעסער: זאָל אויך זײַן דער בריוטרעגער; „אָפּגעשטעלט קעסט" — בעסער: באָדונגען מיט עסן; „ווערט דאָ אָפֿילו אַ כהן גדול פֿאַרשטאָנען" — בעסער: מיינט מען אָפֿילו אַ כהן גדול.

4. אויסמיידן ווי וויט מיגלעך פֿראַזעס ארײַנגעשטעלטע אין קלאַמערן. אויב אַ דערקלערונג איז נייטיק, זאָל זי קומען אונטן אָדער בײַ די זײַטן פֿון דף. הגם מיר זײַנען מסכּים מיטן איבערזעצער מפּוח דער מעלה פֿון די צוגעגעבענע פֿראַזעס און האַלטן פֿראַזעס, האָלטן מיר אָבער, אַז דער איבערזעצער דאַרף גובֿר זײַן דעם יצר־הרע און ניט ארײַנפֿאַלן דער גמרא צופֿיל און צו אָפֿט אין די רייד אַרײַן. דער איבערזעצער רעדט וועגן דער אייגנאַרטיקייט פֿון דעם תּלמודישן סטיל. דער דאָזיקער סטיל, זײַן קורצקייט, זײַנע אָנצוהערעניש, דאַרפֿן אָפּגעהיט ווערן ווי וויט מיגלעך אין ייִדיש אויך. דער לערנער וועט ניט ברוגז זײַן, אויב ער וועט דאַרפֿן אַ ביסל האָרעווען.

וואָס קומט אַרויס, למשל, פֿון אַזאַ איבערזעצן די גמרא ווי אין בבא מציעא, פּרק ד, הזהב, וווּ העכער א האָלב איז אין קלאַמערן, דאָס הייסט דערקלערונגען פֿון איבערזעצער?

5. ציטירטע שטעלן פֿון דער משנה זאָלן געדרוקט ווערן באותיות סגי־נהור, פֿון בריײַתות אין געמדזנפֿיסלעך און פֿון תּנך בסירוגין און דאָס זאָל לכתּחילה דערקלערט ווערן אין דער הקדמה, אַזוי אַז דער לערנער וועט וויסן, וואָס עס קומט פֿון וואָנעט.*

6. אַ פּסוק פֿון תּנך זאָל געבראַכט ווערן אין אָריגינאַל, אין די הערות. אָפּט מאַל פֿאַרלירט די גמרא דעם זינען ווען עס ווערט געבראַכט בלויז יהואָשעס איבערזעצונג פֿון פּסוק.

סנהדרין

פּרק ב

כּהן גדול — דער כּהן גדול

משנה א. דער כּהן גדול מישפּט, און מע מישפּט אים; ער זאָגט עדות, און מע זאָגט עדות אויף אים; ער גיט חליצה, און מע גיט זײַן ווײַב חליצה; מען איז מיבם זײַן ווײַב, אָבער ער טאָר ניט מיבם זײַן, וואָרעם אַן אַלמנה איז אים פֿאַרבאָטן. איז בײַ אים עמעצער געשטאָרבן, גייט ער אַרויס נאָך דער מיטה. נאָר ווען די נושׂאי המיטה ווערן פֿאַרהוילן באָווײַזט ער זיך; באָווײַזן זיי זיך — באַהאַלט ער זיך; אַזוי גייט ער זיי נאָך ביזן שטאָטטויער. אַזוי זאָגט ר׳ מאיר.

---

* צום באַדויערן האָבן מיר אין דעם ווײַטערדיקן מוסטער, מחמת דרוקטעכנישע טעמים, ניט געהאַט קיין מיגלעכקייט אין גאַנצן אויסצופֿאַלגן די דאָזיקע אינסטרוקציע. — רעד.

ר׳ יהודה האַלט, אַז ער טאָר ניט אַרויסגיין פֿון מיקדש, וואָרעם עס שטייט גע־שריבן: און פֿון הייליקטום זאָל ער ניט אַרויסגיין.[1]

וועו ער טרייסט אַנדערע, פֿירט זיך, אַז דער עולם גייט פֿאַרבײַ אין אַ ריי, אָבער אים האַלט דער ממונה צווישן זיך און דעם עולם. וועו אַנדערע טרייסטן אים, זאָגט צו אים דער עולם: — מיר זאָל זײַן דײַן כּפּרה.

און ער ענטפֿערט:

— זאָל דער אייבערשטער אײַך בענטשן.

אַז מע דערלאַנגט אים די טרויער־סעודה, זיצט דער עולם אויף דער ערד, אָבער ער זיצט אויף אַ בענקעלע.

משנה ב. דער מלך מישפט ניט, מע מישפט אים ניט, ער זאָגט ניט קיין עדות, און מע זאָגט ניט קיין עדות אויף אים; ער גיט ניט קיין חליצה, און מע גיט ניט קיין חליצה זײַן ווײַב; ער איז ניט מיבם, און מע איז ניט מיבם זײַן ווײַב.

ר׳ יהודה זאָגט:

— אויב ער גיט יאָ, זאָל עס אים דערמאָנט ווערן צום גוטן.

האָבן אָבער [די חכמים] צו אים געזאָגט:

— מע דאַרף זיך צו אים ניט צוהערן.

און מע האָט ניט חתונה מיט זײַן אַלמנה.

ר׳ יהודה זאָגט:

— אַ מלך מעג יאָ חתונה האָבן מיט אַ מלכס אַלמנה. וואָרעם אַזוי גע־פֿינען מיר בײַ דודן, אַז ער האָט חתונה געהאַט מיט שאָולס אַלמנה, ווי עס שטייט געשריבן: און איך האָב דיר געגעבן דאָס הויז פֿון דײַן האַר און די ווײַבער פֿון דײַן האַר אין דײַן בוזעם.[2]

גמרא. דער כהן גדול מישפט. דאָס פֿאַרשטייט זיך דאָך!

— צוליב מע מישפט אים האָט ער עס געדאַרפֿט האָבן.

— דאָס פֿאַרשטייט זיך דאָך אויך! וואָרעם אויב מע מישפט אים ניט, ווי אַזוי קען ער מישפטן אַנדערע? עס שטייט דאָך געשריבן התקוששו וקושו,[3] האָט ריש לקיש אויף דעם געזאָגט: פֿוץ זיך אַליין אויס און דערנאָך קענסטו פֿוצן אַנדערע!

— נאָר וואָס דען, אַזוי ווי ער האָט געוואָלט לערנען: אַ מלך מישפט ניט און מע מישפט אים ניט, האָט ער שוין אויך געלערנט: דער כהן גדול מישפט און מע מישפט אים.

און אַז דו ווילסט, קאָן איך זאָגן, אַז ער לאָזט אונדז צו הערן דאָס וואָס מיר האָבן געלערנט: אַ כהן גדול וואָס האָט געהרגעט אַ מענטשן — אויב אומיסטן, קומט אים מיתה, אויב אומגערן, דאַרף ער אַפּריכטן גלות. ער איז עובֿר אויף אַלע געבאָטן און פֿאַרבאָטן, און אין אַלעמען איז ער געגליכן צו אַ פּשוטן מענטשן.

— אויב אומיסטן, קומט אים מיתה. דאָס פֿאַרשטייט זיך דאָך! נאָר ער האָט עס געדאַרפֿט האָבן צוליב: אויב אומגערן דאַרף ער אַפּריכטן גלות.

— דאָס פֿאַרשטייט זיך דאָך אויך!

---

[1] ויקרא כא, 12.

[2] שמואל ב, יב, 8.

[3] התקוששו וקושו קלינגט ווי התקושטו וקושטו.

— נאָר עס איז יאָ נייטיק געווען. דו וואָלסט דאָך געקענט מיינען, אַז איך וואָלט געדרונגען פֿון דעם פּסוק: און ער זאָל זיצן אין ביזן טויט פֿון דעם כֹּהן גדול,[4] **אַז דער וואָס קאָן נאָך האָבן אַ תּיקון דורך צוריקקומען זאָל אָפּריכטן גלות, אָבער דער וואָס קאָן שוין ניט האָבן קיין תּיקון דורך צוריקקומען זאָל ניט אָפּריכטן קיין גלות, וואָרעם מיר האָבן דאָך געלערנט:** וועגן איינער הרגעט דעם כֹּהן גדול, אָדער וועגן דער כֹּהן גדול הרגעט אַ מענטשן, גייט ער קיין מאָל ניט אַרויס פֿון דאָרטן.[5] **וואָלט איך דאָך דעריבער געקענט זאָגן, אַז ער דאַרף ניט גיין אָפּריכטן גלות, לאָזט ער אונדז צו הערן, אַז ער דאַרף יאָ.**

— און אפֿשר איז עס טאַקע אַזוי?

— דער פּסוק זאָגט אָבער: אויף צו אַנטלויפֿן אַהין פֿאַר איטלעכן טויט־שלעגער,[6] מיינט עס אָפּילו דער כֹּהן גדול.

ער איז עובֿר אויף אַלע געבאָטן און פֿאַרבאָטן. מוז **ער** דווקא **עובֿר** זײַן? **נאָר אַזוי מיינט ער צו זאָגן:**

— אויב ער האָט עובֿר געווען אויף אַ געבאָט אָדער אויף אַ פֿאַרבאָט, איז ער געגלייכן אין אַלעמען צו אַ פּשוטן מענטשן.

— דאָס פֿאַרשטייט זיך דאָך!

— דו וואָלסט דאָך געקאָנט מיינען, אַז איך וואָלט געדרונגען פֿון דער משנה: מע מישפּט ניט קיין שבּת, ניט קיין פֿאַלשן נביא, און ניט דעם כֹּהן גדול סײַדן מע זעצט אַוועק אַ בית־דין פֿון איין און זיבעציק, **און אויך פֿון דעם** וואָס רב אַדא בר אהבה האָט פֿאַרטײַטשט דעם פּסוק: יעדע גרויסע זאַך זאָלן זיי ברענגען צו דיר,[7] **די זאַכן פֿון דעם גדול. וואָלט איך דאָך געזאָגט: אַלע זאַכן פֿון דעם גדול, לאָזט ער אונדז צו הערן אַז ניט.**[8]

— און אפֿשר איז עס טאַקע אַזוי?

—שטייט דען געשריבן: די זאַכן פֿון דעם גדול? גרויסע זאַכן שטייט דאָך אין פּסוק. מיינט מען ממש אַ גרויסע זאַך.

ער זאָגט עדות און מע זאָגט עדות אויף אים. **ער זאָגט עדות? האָבן מיר** דען ניט געלערנט: והתעלמת, און דו זאָלסט זיך ניט פֿאַרהוילן?[9] עס טרעפֿט **אַ מאָל, אַז דו מעגסט זיך מאַכן ניט־זעענדיק און אַן אַנדער מאָל טאָרסטו זיך** ניט מאַכן ניט־זעענדיק. דהיינו? אַז אַ כֹּהן זעט אַז פֿאַרלאָרענע בהמה אויף אַ בית עוֹלם, אַן עלטערער מאַן — און עס איז ניט וועדליג זײַן כּבֿוד, אָדער אייניער **וועמענס מלאָכה איז וועדט מער ווי דער שאָדן פֿון זײַן חבֿר, אויף אַזוינע פֿאַלן איז געזאָגט געווארן: מעגסט זיך מאַכן ניט־זעענדיק.**[10]

האָט רב יוסף פֿאַרענטפֿערט:

— ער זאָגט עדות אויף אַ מלך.

---

4 במדבר לה, 25: וישב בה עד מות הכהן הגדול.

5 מכות ב, ז.

6 דברים יט, 3: והיה לנוס כל רוצח.

7 שמות יח, 22: יתרו האָט געזען ווי משה זיצט אַ גאַנצן טאָג און מישפּט דאָס פֿאָלק, האָט אים יתרו געפֿרעגט, ער זאָל באַשטימען שׂרים וואָס זאָלן אויסהערן קלעגערע ענינים, און ברענגען צו משהן די גרעסערע זאַכן, והיה כל הדבר הגדול יביאו אליך.

8 ווי באַלד ער איז געגלייכן צו אַ הדיוט, איז אַ בית־דין פֿון דרײַ אויך געגוג.

9 דברים כב, 1 : „און זיך פֿאַרהוילן פֿון זיי" (יהואש). דערד האָבדלט זיך ועגן דעם, אַז מען טאָר נישט זען אָן אָקס אָדער אַ שאָף וואָס זײַנען פֿאַרלאָרן און זיך מאַכן ניט־זעענדיק; מען דאַרף זיי אומקערן.

10 דערפֿון איז דאָך געדרונגען, אַז אַ כֹּהן מוז ניט אַלע מאָל עדות זאָגן. ער מעג זיך מאַכן ניט־זעענדיק.

— אָבער מיר האָבן דאָך געלערנט: אַ מלך מישפט ניט און מע מישפט אים ניט. ער זאָגט ניט קיין עדות און מע זאָגט ניט קיין עדות אויף אים?

— נאָר, האָט רב זירא דערקלערט, ער זאָגט יאָ עדות אויף אַ בן־מלך.

— אַ בן־מלך איז דאָך אַ פּשוטער מענטש?

— נאָר וואָס דען? ער זאָגט עדות ווען אַ מלך איז דערבײַ.

— אָבער אַ מלך זיצט דאָך ניט אין דעם סנהדרין?

— צוליב דעם כּבֿוד פֿון כּהן גדול קומט ער און זיצט מיט, ביז מען הערט אויס זײַן עדות זאָגן, דערנאָך הייבט ער זיך אויף און גייט אַוועק, און מיר באַטראַכטן זײַן מישפט.

פֿון רבי ישׂראל האַרבורג, טעמפּל בית־אל, לין, מאַס׳

איך האָב געלייענט יעקבֿ ווײַנבערגס אַרטיקל מיט טיפֿן אינטערעס. נאָך מער ווי ווען ניט איז פֿרײַער האָב איך דערזען, ווי וויכטיק עס איז הן די הלכה הן די אַגדה פֿון תּלמוד אין דעם קאָמף פֿאַר קיום האומה. איך האַלט, אַז עס האָבן געבלאָנדזשעט די אַלע מאָדערנע ייִדן, פֿון אַלע ריכטונגען, וואָס האָבן זיך אָפּגעקערט פֿון דער ליטעראַטור, וואָס זי האָט אונדז פֿאַרהיט פֿון צעפֿאַלן זיך איבער דער וועלט. בכן איז יעדער פֿרוו צוצוציען דעם אינטערעס צום אומענדלעכן „ים פֿון תּלמוד״ ווערט געלויבט און געשטיצט צו ווערן פֿון יעדער איינעם וואָס שטודירט דאָס ייִדישע לעבן.

עס איז אַ ספֿק, צי אַן איבערזעצונג פֿון תּלמוד קען סטימולירן מען זאָל זיך מער נעמען צום לערנען תּלמוד, אויב די כּוונה איז צו ווערן באמת אַ תּלמיד־חכם. אָבער אַזוי ווי ייִדיש איז דער סאָמע צוטריטלעכער לשון פֿאַרן גרעסטן רובֿ ייִדן איבער דער גאַנצער וועלט, איז זיכער, אַז אַ ייִדישע איבערזעצונג פֿון תּלמוד קען שאַפֿן מער פֿאַרשטענדעניש פֿאַר דער גרויסקייט און געבן אַ מיג־לעכקייט אַרײַנצוקומען אין דער וועלט פֿון תּלמוד פֿאַר די אַלע ייִדן וואָס דער תּלמוד איז פֿאַר זיי אַ ספֿר החתום. און צום באַדויערן איז עס אַזוי אויך בײַ אַ טייל פֿון אונדזערע סאָמע אינטעליגענטע מענטשן.

איך האָב זיך ניט פֿאַרטיפֿט אין אַלע פּרטים פֿון דער איבערזעצונג. איך האַלט זיך ניט פֿאַר אַ מומחה צו קענען זי מישפּטן. אָבער וועג מען לייענט די איבערזעצונג אַפֿילו אויבן אויף, דערפֿילט מען, אַז יעקבֿ ווײַנבערגס מעטאָד וואָס איז אַ גערעטענער. בכל אופֿן ווייס איך ניט פֿון קיין שום אַנדער מעטאָד וואָס זאָל קענען בעסער איבערגעבן דעם גײַסט פֿון תּלמוד פֿאַר דעם עולם וואָס לייענט ייִדיש.

איך באַגריס דעם ייִוואָ פֿאַרן שטיצן אַזאַ אונטערנעמונג. דורכן דרוקן אין די ייִוואָ־בלעטער די מוסטערן פֿון דער איבערזעצונג, אַן אונטערנעמונג, וואָס אויב זי וועט דורכגעפֿירט ווערן, וועט זי העלפֿן פֿאַרשפּרייטן ייִדישע געלערנט־קייט און אַפֿילו מיטהעלפֿן אין אויסאַרבעטן אַ ייִדישע אָריענטאַציע.

פֿון ד״ר ניסן טוראָוו, ניו־יאָרק

איך האָב מיט גרויס אינטערעס געלייענט דעם אַרטיקל פֿון יעקבֿ ווײַנבערג. איך בין ווײַט פֿון צו זײַן אַ מומחה אויף דעם געביט, און דעריבער מעג איך אַרויסזאָגן מײַן מיינונג בלויז אין פֿאַרעם פֿון אַן „אײַנדרוק״. און דער אײַנדרוק איז דער, אַז די שיטה וואָס דער איבערזעצער האָט אויסגעקליבן איז אַ גוטע און אַ ריכטיקע, אַז זי איז בכוח מער ווי אַן אַנדער גאַנג בײַם איבערזעצן דעם

תלמוד אים צוצופֿירן נאָענט צום האָרץ פֿון פֿשוטע יידן וואָס קענען ניט קיין העברעיש און קיין ארמיש. אַגב וואָלט איך געהאַלטן, אַז די ווערטער און די זאַצן וואָס ווערן צוגעשטעלט אין די האַלבע לבֿנות וואָלטן געדאַרפֿט געדרוקט ווערן מיט אַן אַנדער שריפֿט, כדי קאָנטיקער זיי אויסצוטיילן פֿון דעם טעקסט.

איך בין ניט קיין בר־הכי אין ריידן און שרייבן יידיש, און דערפֿאַר בין איך געצוווּנגען צו ניצן די שפּראַך וואָס איך בין געווינט צו איר צום מערסטן [דער בריוו איז אין העברעיש].

פֿון ד״ר חיים טשערנאָוויץ (רבֿ צעיר)

ד״ר ווײַנבערג איז מײַנער אַ געוועזענער תּלמיד פֿון אַדעסער ישיבֿה, און הגם איך געדענק אים ניט שטאַרק, אַבער ער האָט די חזקה, אַז ער פֿאַרשטייט גרינטלעך דעם טעקסט מיט אַלע פּירושים, אַלטע און נײַע, און איז בלי ספֿק אַ בר־הכי איבערצוזעצן.

וואָס איז נוגע די איבערזעצונג אַליין, האָט ער מיר מיט אַ געוויסער צײַט צוריק געבראַכט די איבערזעצונג, ליידער שוין אַ פֿאַרטיקע, ניט איידער ער האָט די אַרבעט אַנגעפֿאַנגען. איך האָב אים אַנגעוויזן אויף פֿאַרשיידענע שינויים וועלכע דאַרפֿן נאָך מײַן מיינונג געמאַכט ווערן אין דער איבערזעצונג, ווי למשל: איך האָלט ניט פֿאַר פּאַסיק דאָס ארײַנטראָגן די פּירושים אין טעקסט.

פֿון זײַנע ארײַנפֿיר־ווערטער צו דער איבערזעצונג אין יִוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 3, האָב איך געזען, אַז ער פֿאַרשטייט גרינטלעך די פּראָבלעמען, ער מאַטיווירט זײַן שטאַנדפּונקט לאָגיש און זאַכלעך. און איבער הויפּט איז ער אַ בר סמכא, אַבער איך בין ליידער ניט אין גאָנצן מסכּים מיט זײַנע אויספֿירונגען אין געוויסע פּרטים.

וואָס שייך די ריכטיקייט פֿון דער איבערזעצונג איז זי ב ד ר ך כ ל ל גוט. וועגן דער עצם אידעע לאָזט זיך נאָטירלעך דיסקוטירן. יש פּנים לכאן ולכאן. מיר דוכט זיך, אַז די איבערזעצונג פֿון דער מ ש נ ה א ל י י ן (אַן דער גמרא) אויף יידיש מיט גוטע באַמערקונגען וואָלט האָבן אַ בעסערן דערפֿאָלג. ווײַנבערג איז דער פּאַסיקער איבערזעצער, און די איבערזעצונג וואָס ער לייגט פֿאָר קען מען אָננעמען מיט אפֿשר געוויסע אויסבעסערונגען וואָס מען קען נאָך מאַכן.

פֿון ד״ר צבי כהן, ניו־יאָרק

פֿון יעקב ווײַנבערגס הנחות וואָלט מען אייגנטלעך געקענט דרינגען, אַז דער איבערזעצער וועט זיך האַלטן בײַ אַ יידיש וואָס איז צוגעפּאַסט צום תּלמודישן נוסח, ד״ה בײַם יידיש וואָס לומדים האָבן אויסגעאַרבעט במשך פֿון הונדערטער יאָרן. און דאָס וואָלט געווען לאָגיש. אָבער דער איבערזעצער קומט גאָר צו אַנדערע אויספֿירן. הײַנט: „מען דאַרף האָבן אין זינען ראשית כּל אי־בערצוגעבן די געדאַנקען פֿון טעקסט״, און דערפֿון קומט שוין בײַ אים אַרויס ניט באמת איבערזעצן, נאָר אויך ארײַנשטעלן אין דעם טעקסט פֿון דער איבער־זעצונג די נייטיקסטע דערקלערונגען און דערגאַנצונגען. באַקומט זיך, אַז פֿון דעם אייגנאַרטיקן סטיל פֿון תּלמוד איז מער קיין זכר ניטאָ. חוץ דעם זינדיקט נאָך דער איבערזעצער מיטן ניצן ווערטער וואָס זײַנען קיין מאָל ניט געווען אין לומדישן יידיש. טרעפֿן מיר בײַ אים: „מוטוויליק״ אַנשטאָט במזיד, „אומגערן״ אַנשטאָט בשוגג. פֿון לומדישן עשׂה און לא תעשׂה ווערט בײַ אים אַ „עבֿאָט״ און אַ „פֿאַרבאָט״. דאָס קורצע וואָרט פּשיטא ווערט בײַ אים אַ לאַנגער זאַץ: „דאָס איז דאָך אויף גאָר אַ גרויסן.״

אין די הונדערטער יאָרן לערנען דעם תלמוד אויף ייִדיש האָבן די לומדים אײַנגעזען, אַז מען דאַרף לערנען דעם תלמוד אין זײַן קורצער פֿאָרעם, ד״ה ניט אַרויסנעמען אים פֿון דעם אופֿן ווי ער איז געשאַפֿן געוואָרן. צוליב דעם האָבן די לומדים געשאַפֿן אַ ייִדיש וואָס איז אַן עקוויוואַלענט צו דער פֿאָרעם אין תלמוד אויף סיריש. זיי האָבן פֿאַרטיטשט דעם תלמוד עליפּטיש און זיי האָבן איבער־געגנומען די הויפּט־טערמינאָלאָגיע פֿון תלמוד און זי אַרײַנגעבראַכט אין ייִדיש. חוץ דעם האָט מען געשאַפֿן וועלטער אויף ייִדיש, וואָס זאָלן זיך צופּאַסן צו די תלמודישע אויסדרוקן. עס איז ניט געווען מיגלעך צו שמועסן אין לערנען אַן דעם לומדישן ייִדיש. דער שמועס איז געווען דורכגעוועבט מיט תלמודישע וועלטער און אַזעלכע פֿאַרבינדונגען, וואָס אַ טייל איז געווען דער אויסדרוק פֿון תלמוד און אַ צווייטער טייל זײַן ייִדישער עקוויוואַלענט, למשל: הכי נמי — טאַקע אַזוי, מהיכי תיתא — פֿון וואַנען וווייסטו דאָס?

בײַם איבערזעצן דעם תלמוד דאַרף מען אָפּהיטן אַזעלכע כּללים: 1) איבער־זעצן קורץ, צופּאַסן זיך צו דער קורצקייט פֿון תלמודישן סטיל; 2) נעמען גריי־טערהייט וועלטער און אויסדרוקן פֿון לומדישן ייִדיש; 3) ניצן אין דער איבערזע־צונג די תּלמודישע טערמינאָלאָגיע, וואָס די לומדים האָבן זי שוין אַרײַנגע־ברענגט אין ייִדיש; 4) ניצן די פֿונקטואַציע נאָר טיילווײַז (אַ פֿינטל, אַ קאָמע, אַ פֿראָגצייכן), אָבער ניט אײַנטיילן דעם טעקסט אויף פּאַראַגראָפֿן, ווײַל דע־מאָלט פֿאַרלירט ער דאָס אַלטערטימלעכע אויסזען; 5) געבן אַ פּירוש אין דער זײַט, אָבער פֿאָר קיין פֿאַל ניט אַרײַנפֿירן דעם פּירוש אין טעקסט, נישט ברענגען אים אין האָלבע לבֿנות אָדער מיט קורסיוו; דער טעקסט מוז בלײַבן גאַנץ, אַזוי ווי ער איז אין אָריגינאַל; 6) ניט אַרײַנפֿירן קיין שום אויסטערלישע ייִדישע וועלטער, ווי ווײַט מיגלעך זיך האַלטן בײַם פֿאַלקסייִדיש; 7) די אָגדה קען מען איבערזעצן בריייטער ווי די הלכה, אָבער אויך ניט צוגעבן סתּם וועלטער אין טעקסט.

זיך שטיצנדיק אויף אָט די כּללים, לאָמיר זען, ווו דער איבערזעצער האָט אויסגעקליבן ניט דאָס פּאַסיקע וואָרט אָדער אויסדרוק אין די שטעלן וואָס ער ברענגט ווי מוסטערן. אין דער משנה פֿון סנהדרין, פּרק שני, איז פֿאָראַן אַ שטעל: „און מען קען באַשוועגערן זײַן ווײַב, אָבער ער קען ניט באַשוועגערן״ — גייט און פֿרעגט טויזנט לומדים, וועלן זיי צײַען מיט די פֿלייצעס בײַ אָזאַ וואָרט ווי „באַשוועגערן״. סתּם ייִדן וועלן אַוודאי ניט וויסן אָזאַ וואָרט. אין דער זעלביקער צײַט האָבן לומדים פֿאָר דעם אַ גוט וואָרט: מען קען מײַבם זײַן... ער קען נישט מײַבם זײַן. דעם למדן דאַרף מען ניט זאָגן, וואָס דאָס וואָרט באַטײַט, און דער נישט־למדן ווידער וועט אָזוי גוט זײַן און אַרײַנקוקן אין דער טערמינאָלאָגישער רשימה וואָס דאַרף זײַן אין אָנהייב פֿון דער איבערזעצונג. ווײַטער אין דער גמרא, בײַם איבערגעבן איצטריכא ליה, וואָס מען האָט דערבײַ פּשוט געזאָגט: ער האָט עס געדאַרפֿט צו האָבן, קומט אויס בײַ אונדזער איבערזעצער: „אים איז [דער עיקר] נייטיק געווען [צו לערנען]״. אַ ביסל ווײַטער באַגעגענען מיר: „מוט־וויליק דאַרף ער געטויט ווערן — דאָס איז דאָך אויף געוויס״. די זעלביקע שטעל האָט אויפֿן לשון פֿון למדן געהאָט אַן אָנדער נוסח: אויב במזיד, קומט אים מיתה. פּשיטא — דאָס איז פֿאַרשטענדלעך. אמת, בײַם לערנען האָט מען צוגעגעבן: „נאָך וואָס דאַרף דער תּנא נאָר מיר דאָס צו זאָגן?״— אָבער דאָס איז געווען אַ פּירוש, אַ מינדלעכער פּירוש, נישט די איבערזעצונג פֿון טעקסט. הכלל, דער איבערזעצער זינדיקט קעגן אַלע כּללים: זײַן איבערזעצונג באַשטייט ניט פֿון קורצע זאָצן, נאָר פֿון לאַנגע; ער נעמט ניט אַרײַן די גרייטע וועלטער און אויסדרוקן פֿון לומדישן ייִדיש; ער שאַפֿט נײַע וועלטער, וואָס קיינער ניצט זיי נישט; ער ניצט נישט אויס די לומדישע טערמינאָלאָגיע; ער צוהאַקט דעם טעקסט אויף פּא־

ראַגראַפֿן: ער פֿירט אַרײַן פֿירושים אין מיטן טעקסט; זײַן יידיש איז בכלל ניט געוואוד בייגעוודיק.

סנהדרין

פֿרק ב

משנה א. אַ כּהן גדול קאָן מישפּטן אַנדערע, און מען קאָן אים אויך מישפּטן. ער קאָן עדות זאָגן און מען קאָן עדות זאָגן קעגן אים. און מען קאָן מייבם זײַן זײַן ווײַב, אָבער ער קאָן נישט מייבם זײַן, ווײַל ער טאָר נישט בעמען אַן אַלמנה פֿאַר אַ ווײַב. אויב עס איז עמעצער בײַ אים געשטאָרבן, טאָר ער נישט גיין נאָך דער עגלה; נאָר וועגן זיי גייען אַרײַן, באַווײַזט ער זיך, וועגן זיי באַווײַזן זיך — באַהאַלט ער זיך, און ער קאָן גיין מיט זיי ביזן טויער פֿון שטאָט. אַזוי זאָגט ר׳ מאיר. רבי יהודה זאָגט: ער טאָר אין גאַנצן ניט אַרויסגיין פֿון בית המיקדש, ווײַל עס שטייט געשריבן „פֿון דער הייליקייט זאָל ער ניט אַרויסגיין״. וועגן ער איז מנחם אָבל אַנדערע, גייט דאָס גאַנצע פֿאָלק אַדורך איינער נאָכן אַנדערן, און דער שטעל־פֿאַרטרעטער פֿון כהן גדול טיילט אָפּ טיילט אויך אים און דעם פֿאָלק. וועגן ער ווערט געטרייסט פֿון אַנדערע, זאָגט צו אים דאָס פֿאָלק: „אונדז זאָל זײַן פֿאַר דיר״. און ער ענטפֿערט זיי: „זײַט געבענטשט פֿון הימל״. און וועגן עס קומט צו דער סעודת הבראה, זיצט דאָס גאַנצע פֿאָלק אויף דר׳ערד און ער זיצט אויף אַ בענקעלע.

משנה ב. אַ קעניג קאָן נישט מישפּטן אַנדערע, און מען קאָן אים נישט מישפּטן. ער קאָן קיין עדות נישט זאָגן, און מען קאָן קעגן אים נישט זאָגן קיין עדות. ער קאָן נישט געבן קיין חליצה, און מען קאָן נישט געבן קיין חליצה צו זײַן ווײַב. ער קאָן נישט מייבם זײַן, און מען קאָן נישט מייבם זײַן זײַן ווײַב. ר׳ יהודה זאָגט: אויב ער וויל געבן חליצה אַדער מייבם זײַן, זאָל ער דערפֿאַר געדענקט זײַן צום גוטן. האָבן זיי געזאָגט צו אים: מען הערט זיך נישט צו צו אים, און מען קאָן נישט חתונה האָבן מיט זײַן אַלמנה. ר׳ יהודה זאָגט: אַ קעניג מעג חתונה האָבן מיט אַן אַלמנה פֿון אַ קעניג, ווײַל מיר זענען דאָך, אַז דוד המלך האָט חתונה געהאַט מיט דער אַלמנה פֿון שאָול, ווי עס שטייט געשריבן: „און איך וועל דיר געבן דאָס הויז פֿון דײַן האַר און די ווײַבער פֿון דײַן האַר אין דײַן שויס״.

גמרא. אַ כּהן גדול קאָן מישפּטן אַנדערע, פּשיטא, דאָס איז דאָך פֿאַר־שטענדלעך! ער האָט עס געדאַרפֿט כּדי צו קאָנען זאָגן, אַז מען קאָן אים אויך מישפּטן. אָבער דאָס איז דאָך אויך פֿאַרשטענדלעך, ווײַל מיר זענען דאָך אים נישט מישפּטן, ווי אַזוי קאָן ער מישפּטן אַנדערע? עס שטייט געשריבן: פֿאַרזאַמלט אײַך און זאַמלט אײַך. האָט ריש לקיש געזאָגט: „פֿון דיך פֿרײַער און דערנאָך פֿון אַנדערע״. נאָר ווײַל ער וויל שפּעטער לערנען, אַז אַ קעניג קאָן נישט מישפּטן אַנדערע און מען קען אים נישט מישפּטן, לערנט ער שוין מיט אונדז, אַז אַ כּהן גדול קאָן מישפּטן אַנדערע און מען קאָן אים אויך מישפּטן. און אויב דו ווילסט האָבן, לאָזט ער אונדז דאָס צו הערן: מיר האָבן געלערנט, אַז אַ כּהן גדול וואָס האָט געהרגעט אַ מענטשן במזיד, קומט אים טויטשטראָף, בשוגג — ווערט ער פֿאַרטריבן אין גלות אַרײַן, און ער איז עובר אויף אַן עשׂה און אויף אַ לא תעשׂה און איז אַזוי ווי אַ הדיוט בנוגע אַלע זאַכן. אויב במזיד, קומט אים טויט־שטראָף, דאָס איז דאָך פֿאַרשטענדלעך, ער האָט עס געדאַרפֿט צו זאָגן, כּדי צו קאָנען זאָגן, אַז בשוגג ווערט ער פֿאַרטריבן. אָבער דאָס איז דאָך אויך פֿאַר־שטענדלעך. ער האָט עס געדאַרפֿט צו האָבן. וואָלסט דאָך געקענט זאָגן, ווײַל עס שטייט געשריבן: „ער זאָל דאָרטן זײַן ביז דער כּהן גדול וועט שטאַרבן״.

קאָנסטו דאָך זאָגן, אַז דער וואָס קאָן האָבן אויף צוריקצוקומען, זאָל פֿאַרטריבן ווערן; דער וואָס האָט נישט אַזאַ האָפֿענונג, זאָל נישט פֿאַרטריבן ווערן, וואָרעם מיר האָבן דאָך געלערנט, אַז איינער וואָס הרגעט אַ כהן גדול אַדער אַ כהן גדול וואָס הרגעט אַ מענטשן, גייט קיין מאָל נישט אַרויס פֿון דאָרטן. וואָלט מען דאָך צוליב דעם געקאָנט זאָגן, אַז ער זאָל נישט פֿאַרטריבן ווערן. דערפֿאַר לאָזט ער מיך דאָס צו הערן. און אפֿשר טאָקע אַזוי? דער פּסוק זאָגט: „אַז עס זאָל אַנט־לויפֿן אַהין יעדער מערדער", דאָס מיינט אַפֿילו אַ כהן גדול אויך. ער איז עובֿר אויף אַן עשׂה און לא תעשׂה, טויג נישט, אויב ער איז ניט עובֿר? ער מיינט אַזוי, אויב ער איז עובֿר אויף אַן עשׂה אַדער אַ לא תעשׂה, איז ער ווי אַ הדיוט קעגן אַלע זאָכן. דאָס איז דאָך פֿאַרשטענדלעך! מען וואָלט געקאָנט זאָגן, אַז אַזוי ווי מיר האָבן געלערנט: „מען מישפט נישט קיין שבֿט און נישט קיין פֿאַלשן נבֿיא און נישט קיין כהן גדול, נאָר פֿאַר אַ בית־דין פֿון איין און זיבעציק", און ר' אַדא בר אהבֿה האָט געזאָגט, אַז דאָס וואָס עס שטייט אין פּסוק: „יעדע גרויסע זאָך זאָל מען ברענגען צו דיר", מיינט מען אַלע זאָכן פֿון אַ גרויסן, דערפֿאַר לאָזט ער מיך דאָס צו הערן. און אפֿשר טאָקע אַזוי! שטייט דען געשריבן „די זאָכן פֿון אַ גרויסן". עס שטייט: „די גרויסע זאָך". מיינט מען אַ גרויסע זאָך ממש. ער זאָגט עדות און מען זאָגט עדות קעגן אים. ווי אַזוי קען ער עדות זאָגן? מיר האָבן געלערנט — עס שטייט געשריבן אין דער תורה: „דו זאָלסט נישט זען אַן אָקס פֿון דיין ברודער אַדער זיין שעפּסל פֿאַרלאָנדזשעטע און דו וועסט זיך פֿון זיי פֿאַרהוילן; דו זאָלסט זיי אומקערן צו דיין ברודער". איז דער פּשט: טייל מאָל מעגסטו זיך פֿון זיי פֿאַרהוילן און טייל מאָל טאָרסטו זיך נישט פֿון זיי פֿאַרהוילן. ווי אַזוי? ווען דו ביסט אַ כהן און זיי זיצנען אויפֿן בית־הקבֿרות, אַדער אויב ער איז אַן אַלטער מאַן און עס איז נישט פֿאַר זיין כּבֿוד וועגן, אַדער אויב זיין אַרבעט איז מער ווערט ווי דעם חבֿרס. דערפֿאַר שטייט: „און דו וועסט זיך פֿון זיי פֿאַרהוילן". האָט ר' יוסף געזאָגט: ער קען עדות זאָגן פֿאַר אַ קעניג, מען האָט דאָך אַבער געלערנט, אַז אַ קעניג קאָן נישט מישפּטן אַנדערע און מען קאָן אים נישט מישפּטן. ער קאָן נישט עדות זאָגן קעגן אַנדערע און מען קאָן נישט עדות זאָגן קעגן אים? עס מיינט אַזוי: ר' זירא האָט געזאָגט, ער קאָן עדות זאָגן פֿאַר אַ קעניגס אַ זון. אַ קעניגס אַ זון — ער איז דאָך אַ פֿראָסטער מענטש! עס מיינט אַזוי, ער זאָגט עדות אין בעזעזן פֿון אַ קעניג. עס שטייט דאָך אַבער, אַז דער קעניג קאָן נישט זיצן אין סנהדרין? צוליבן כּבֿוד פֿון כהן גדול קומט ער צו גיין און זיצט אין סנהדרין. מען הערט אויס דאָס עדות זאָגן פֿון כהן גדול. דערנאָך גייט דער קעניג אַוועק און מען באַטראַכט דאָס עדות זאָגן.

פֿירושים:

משנה א. — און מען קאָן מייבם זיין זיין וועב: אויב ער שטאַרבט און לאָזט נישט איבער קיין קינדער, קאָן זיין ברודער חתונה האָבן מיט זיין וועב, ווי עס איז אַ מאָל געווען אַ מינהג בני יהודן. דער מינהג האָט געהייסן „מייבם זיין". — טאָר ער נישט גיין נאָך דער עגלה: אַפֿילו נאָך אַ פֿאַטער אַדער אַ מוטער, וויל עס שטייט אין דער תורה, אַז אַפֿילו צו אַ פֿאַטער אַדער אַ מוטער טאָר ער זיך נישט מטמא זיין. אַבער ער מעג גיין אַזוי, אַז ער זאָל נישט קומען אין באַרירונג מיט די וואָס גייען נאָך דער עגלה, און דאָס דערקלערט ער וועגטער אין דער משנה. — וען זיי גייען אַרטן, באַווייזט ער זיך: וען זיי גייען אַרטן אין אַ געסל, קאָן ער אַרויסקומען פֿון זיין אַרט, וויל ער זעט זיי ניט. וען זיי קומען אַרויס פֿון אַ געסל, באַהאַלט ער זיך וידער, כדי ער זאָל זיי נישט זען. — פֿון דער הילקייט זאָל ער נישט אַרויסגיין: ר' יהודה טעטשט דעם פּסוק, אַז עס מיינט ממש נישט אַרויסצוגיין פֿון בית המיקדש, אין דער צייט וואָס ר' מאיר טעטשט אים, אַז עס מיינט, אַז ער זאָל נישט אַרויסגיין פֿון דער הילקייט וואָס איז דאָ אין אים. דעריבער, אויב ער קומט נישט

אין באַרירונג מיט די מלוי המת, מעג ער נאָכגיין נאָכן אָרון. — דער שטעל־פֿאַרטרעטער פֿון כהן גדול: ער איז בײַ זײַן רעכטער זײַט; דאָס פֿאַלק איז בײַ דער לינקער זײַט און דער כהן גדול איז אין מיטן. — אונדז זאָל זײַן פֿאַר דיר: מיר זײַנען גרייט צו לײַדן פֿאַר דיר וואָס עס זאָל דיר, חלילה, נישט טרעפֿן. — און ווען מען קומט צו דער סעודת הבראה: די ערשטע מאָלצײַט נאָך דער לוויה טאָר דער אָבֿל נישט עסן זײַן אייגנס; אָזוי פּסקנט די גמרא אין בבא קמא דף כ״ז. די מאָלצײַט וועלט דעריבער געגעבן פֿון אַנדערע און הייסט סעודת הבראה, אַ מאָלצײַט פֿון טרייסט און מיטגעפֿיל מיטן אָבֿל.

מ ש נ ה ב. — מען הערט זיך נישט צו אים: אויב ער וויל געבן חליצה זײַנער אַ שוועגערין אָדער חתונה האָבן מיט איר, לאָזט מען אים נישט.

ג מ ר א. — פּשיטא, דאָס איז דאָך פֿאַרשטענדלעך: צו וואָס דאַרף דער תּנא דאָס גאָר זאָגן? — פֿאַרוואָמלט אײַך און זאָמלט אײַך: אין העברעיש זײַנען די ווערטער „התקוששו וקושו״. האָט ריש לקיש געמאַכט דערפֿון אַ וואָרטשפּיל מיטן וואָרט „קשוט״ — פּוצן. פֿרײַער פּוצן זיך, און ערשט דערנאָך אָנדערע. די גמרא ברענגט דאָס אויסצופֿירן, אַז אויב מען קאָן נישט בנוגע זיך — קאָן מען נישט בנוגע אָנדערע. — נאָר וויזל ער וויל לערנען: אָזוי ווי ער וויל ווײַטער זאָגן וועגן אַ קעניג, אַז נישט ער קאָן מישפּטן אָזא״ך, זאָגט ער שוין אויך וועגן אַ כהן, אַז ער קאָן יאָ טאָן די אַלע זאַכן. — און ער איז עובֿר אויף אַן עשׂה און לא תעשׂה: די גמרא דערקלערט ווײַטער, וואָס דאָס מיינט. — און ער איז אָזוי ווי אַ הדיוט: ווי אַ פֿראָסטער מענטש קעגן אַלע זאַכן. אין דער גמרא ווײַטער ווערט עס קלאָר געמאַכט. — דער וואָס קען נישט האָבן אָזא האָפֿענונג: ווײַל ער איז דאָך דער כהן גדול אַליין. — דערפֿאַר לאָזט ער מיך צו הערן: אַז ער קאָן יאָ פֿאַרטריבן וועלן. — און אפֿשר טאָקע אָזוי? אפֿשר זאָל ער טאָקע צוליב דעם טעם נישט קאָנען פֿאַרטריבן וועלן? — סוף נישט, אויב ער איז נישט עובֿר. מוז ער דען עובֿר זײַן? — דאָס איז דאָך פֿאַרשטענדלעך: אַליין און צו וואָס דאַרף מען דאָס גאָר צו זאָגן? — אָלע זאַכן פֿון א גרויסן: פֿאַר יעדער זינד פֿון אַ גרויסן מענטשן דאַרף מען אים מישפּטן פֿאַר אַ בית־דין פֿון איין און זיבעציק. דערפֿאַר לאָזט ער אונדז צו הערן, אַז עס איז נישט אָזוי, אַז נאָר פֿאַר גרויסע זינד מישפּט מען אים פֿאַר אַ גרויסן בית־דין, אָבער פֿאַר קליינע עבֿרות קאָן מען אים מישפּטן פֿאַר אַ בית־דין פֿון דרײַ ריכטערס. — דו זאָלסט נישט זען (דבֿרים, כ״ב 1). דו ביסט אַ כהן און זיי זײַנען אויפֿן בית־הקבֿרות: און אָזוי ווי אַ כהן טאָר דאָך דאָרטן אַהין נישט גיין, מעג ער זיך מאַכן ווי אַ שטייגער ער זעט זיי נישט. — אַן אָלטער מאָן און עס איז נישט פֿאַר זײַן כּבֿוד: — וועגן אַן אָנגעזעענעם אָלטן מאָן וועמען עס פּאַסט נישט צו פֿירן אַן אָקס אָדער אַ שעפּסל איבער דער גאַס. — אָדער אויב זײַן אָרבעט איז מער ווערט ווי זײַן חבֿרס: דהיינו, אויב ער איז אַ בריליאַנט־שלײַפֿער, וואָס פֿאַר דעם צאָלט מען הויכע פּרײַזן, און ער וואָלט דורך יאָגן זיך נאָך דער בהמה פֿאַרלוירן מער געלט ווי די בהמה איז ווערט. דערפֿאַר שטייט, „און דו ועסט זיך פֿאַרהוילן״. די גמרא מיינט דאָ אויסצופֿירן, אַז מיר זעען בכן, אַז דער כּבֿוד פֿון מענטשן איז אָזוי גרויס, אַז עס איז דוחה דעם פֿאַרבאָט נישט צו פֿאַרהוילן זיך. בכן אויב אָזוי, איז דאָך אויך דער כּבֿוד פֿון אַ כהן גדול אָזוי גרויס, אַז עס זאָל אים נישט פּאַסן צו קומען אין געריכטהויז ווי אַן עדות. — און מען קאָן נישט עדות זאָגן בנוגע אים: טאָ ווי אָזוי קען דאָ מיינען, אַז דער כהן גדול קומט עדות זאָגן פֿאַר אַ קעניג? — דו זאָלסט נים ענטפֿערן אויף א קרי־ענערי: ער געבויכט דאָ אַ וואָרטשפּיל, פּדי אַרויסצובערגען אַ דין נישט אַנטקעגנצורעדן אַן עלטערן אין אַ געריכט. דער פּסוק איז אין אריגינאַל „לא תענה על ריב״. דרשנט ער עס ווי אַ שטייגער עס וואָלט געשטאַנען נישט „ריבֿ״ נאָר „רבֿ״, וואָס עס מיינט אַן עלטערן.*

---

* אין פֿאַרבינדונג מיט דער דאָזיקער אָפּשאַצונג פֿון ד״ר ווײַנבערגס איבערזעצונג האָט ד״ר כהן אויך צוגעפֿוגעשטעלט אַ רשימה וועלכער פֿון לומדישן ייִדיש. זי וועט זײַן געדרוקט אין איינעם פֿון די נאָענטסטע נומערן ייִדישע שפּראַך. — רעד.

פֿון הרב מנחם־מענדל עקשטיין, שארית יעקב, קליוולאַנד, אָ׳

דער אמת איז, אַז איבער אַלע איבערזעצונגען בכלל איז אין רוח חכמים נוחה הימנו. וועג מען האָט אין תלמיס צוגעטן איבערגעזעצט די תורה, זאָגן די חז״ל, אַז עס איז פֿינצטער געווען דרי טעג; עס האָט זיך אויך שטאַרק געמרודערט, וועג ר׳ משה מענדלסאָן האָט איבערגעזעצט דעם תנך; דער חתם סופֿר האָט עפּנטלעך חרטה געהאַט און מודיע ברבים געווען זיין חרטה אויף דער הסכמה וואָס ער האָט געגעבן ד״ר פֿינערן אויף דער איבערזעצונג פֿון תלמוד בבלי, וואָס פֿון איר איז אַגב ניט אַרויס מער ווי מסכת ברכות. נאָר אַזוי ווי מען קען זיך נישט שטעלן קעגן שטראָם, און די וועלט וויל די איבערזעצונג פֿונעם תלמוד, אָ סימן ד״ר גאָלדסמידטס און די ענגלישע איבערזעצונגען, איז לפּי דעתי די איבערזעצונג פֿון ד״ר ווײַנבערגן די בעסטע (לויט דעם מוסטער אין די יידאַ־בלעטער). נאָטירלעך, בײַם דרוקן מוז מען אויך דרוקן דעם אָריגינאַל, זײַט בײַ זײַט מיט דער איבערזעצונג, אַזוי ווי בײַ ד״ר גאָלדסמידטס תלמוד. וועג נישט, וועט עס האָבן אָ פּנים ווי יהואשעס תנך אין די ערשטע צוויי אויפֿלאָגעס — אָן דעם טעקסט.

דער מוסטער וואָס איז געגעבן געוואָרן אין די יידאַ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 3, איז רעכט, ווײַל מען קען נישט פֿאַרשטיין דעם תלמוד וועג ער איז איבערגעזעצט וואָרט אין וואָרט; איז טאָקע דאָס בעסטע, אַזוי ווי דער חשובֿער איבערזעצער רופֿט עס, אָ געדאַנק־אין־געדאַנק־איבערזעצונג.

איך האָב אַגב אַרײַנגעקוקט אין זאַלקינדס איבערזעצונג אויף מסכת ברכות, און דער פֿירוש מיט די נומערן זײַנען מבלבל דעם מוח און ער האָט זיך אַגב טועה געווען אין פּשט זייער אָ סך: למשל, ווי איך האָב אָ קוק געטאָן ז׳ 10 אין ברכות — איזהו בן עוה״ב זה הסומך גאולה לתפילה — זאָגט ער, אַז דאָס איז די דריטע פּרשה פֿון קר״ש — אין דער אמתן איז דאָס גאָר ישׂראל.

עס איז קיין שום ספֿק ניט, אַז ד״ר ווײַנבערגס איבערזעצונג איז פֿון די בעסטע און איז פֿאַרשטענדלעך. די אַרבעט איז זייער אָ גרויסע און איז צו פֿיל פֿאַר איין מענטשן. צו דעם באַדאַרף מען אָ חבֿרה מלומדים וואָס זאָלן אַרבעטן צוזאַמען, און מען דאַרף דערצו אָ פֿילאַנטראָפּ וואָס זאָל דאָס אַרויסגעבן. לײַדער האָבן מיר דאָס נישט — מאַנדעלקערן האָט אַליין געמאַכט די קאַנקאָרדאַנציע, קאָסאָווסקי מאַכט אַליין די קאַנקאָרדאַנציע אויף תלמוד.

פֿון הרב יוסף דוב הלוי סאָלאָוויטשיק, באָסטאָן, מאַס׳

. . . איך האָב נאָך ניט געהאַט די געלעגנהייט גוט דורכצוקוקן ד״ר ווײַנבערגס אַרבעט. [דערווײַל נאָר אָ פּאָר אַלגעמיינע באַמערקונגען.] . . . בכלל לאָזט זיך די אַלטע מיינונג פֿון דעם יידישן מיטל־עלטערלעכן מתרגם רבי יהודה אבן תיבון (אָ א גוטער איבערזעצער מוז באָזיצן דרי מעלות: קענען די שפּראַך, פֿון וועלכער ער זעצט איבער, קענען די שפּראַך, אין וועלכער ער זעצט איבער, און דער עיקר זײַן אָן עקספּערט אויפֿן געביט, אויף וועלכן דאָס בוך איז געשריבן) אָנווענדן אויך הײַנט צו טאָג. אויב דער כּלל איז ריכטיק אויף כּל מיני איבערזעצונגען, איז עס אָוודאי און אַוודאי ריכטיק וועגן אַן איבערזעצונג פֿון תלמוד.

. . . לויט מײַן מיינונג איז די הויפּט־פּראָבלעמאַטיק ניט אָ טעכניש־פֿילאָלאָגישע, נאָר אָן אינהאַלטלעך־באַגריפֿלעכע . . . לײַדער איז די אונטער־שאָצונג פֿון דעם איידעטיש־באַגריפֿלעך־סיסטעמאַטישן אַספּעקט פֿון דער הלכי־שער געדאַנקען־וועלט דער מקור פֿון אַלע טעותן אין דער מאָדערנער חכמת ישׂראל וואָס האָט באַזאַמירט דעם לעבעדיקן „לאָגאָס״ און די באַגריפֿלעכע

טיפֿקייט און רייכקייט פֿון תּלמוד אין אַ קאַלטער טעקסטמומיע. מרובֿ עצים לא יראה היער!

דערפֿאַר בין איך זייער סקעפּטיש בנוגע איבערזעצונגען פֿון תּלמוד. עס איז אפֿשר דער שווערסטער ספֿר צום איבערזעצן. די איבערזעצונגען פֿון תּלמוד אויף אַנדערע שפּראַכן האָבן עד־היום געבראַכט מער שאָדן ווי נוצן.

פֿון ה׳ יואל פּאַלאַק, ניר־יאַרק

איך בין געווען צופֿרידן, וואָס ד״ר ווײַנבערגס איבערזעצונג איז אין פֿריִנ־ציפּ אַ וואָרט־אין־וואָרט־איבערזעצונג, און דאָך גיט ער איבער דעם אַריגינעלן געדאַנק פֿון דעם בעל המאמר. דער תּלמוד איז דער אייביקער קוואַל פֿאַרן גײַסטיקן געזונט פֿון מענטשלעכן לעבן אַזוי גוט ביזן לבֿין עצמו, ווי אויך אין פּראַקטישן און אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. נאָר דורך דעם וואָס די שפּראַך פֿון תּלמוד איז פֿאַרן גרעסטן טייל פֿון אונדזער פֿאַלק פֿרעמד, האָט מען ניט קיין מעגלעכקייט צו וויסן דעם אינהאַלט און ווערט פֿון דעם תּלמוד בכלל. מיר איז זייער גוט באַקאַנט דער פֿאַרלאַנג פֿון יעדן יִידן באַטראַכט צו ווערן ווי אַן אינ־טעליגענטער יִיד; און צו דעם פֿעלט אים די גײַסטיקע שאַפֿונג פֿון אונדזערע חכמים.

דורך דעם איבערזעצן דעם תּלמוד בכלי אויף יִידיש וועט ווערן געגעבן אַ מעגלעכקייט איטלעכן איינעם צו באַקאַנען זיך מיט דעם אייביקן יִידישן קוואַל.

ד״ר ווײַנבערגס אַרבעט אַרויסצובערענגען דעם אומאויסשעפּלעכן ים התּלמוד אין דער יִידישער שפּראַך פֿאַרדינט באמת צו האָבן דעם גרעסטן דערפֿאָלג. עס איז ניט קיין פּאַרטיי־ענין. איטלעכער יִיד — אַן אָרטאָדאָקס, אָדער אַ רעפֿאָרם־יִיד — וועט עס וויסן ווי אַפּצושאַצן.

ווי אַ בײַשפּיל קען איך איבערגעבן, אַז איך האָב אין מײַן חבֿרה אין מײַן שולֿ חסד של בית הלל (85 לויס סטר׳) דורכגעלייענט טיילן פֿון דער איבערזע־צונג. אָלע זײַנען געווען איבערראַשט און צופֿרידן פֿון דער גמרא אין דער יִידישער שפּראַך און וואָרטן מיט אומגעדולד, ווען זיי וועלן האָבן די מעגלעכקייט צו קויפֿן דעם ש״ס אויף יִידיש. קרעדיט און דאַנקבאַרקייט וועט קומען ד״ר ווײַנבערגן פֿאַר זײַן גײַסטיקער שאַפֿונג, און אײַך פֿאַר אײַער בײַהילף.

פֿון רבי ל. פֿיַינבערג, עדת ישׂראל, סינסינאַטי, אָ׳

אַ האַרציקן יישר־כּוח יעקבֿ ווײַנבערגן פֿאַר זײַן ריזן־אונטערנעמונג. דאָס איז אַן אַרבעט וואָס מען האָט שוין לאַנג געדאַרפֿט טאָן.

פֿאַר וואָס איז עס ביז איצט ניט געטאָן געווארן? זאָל איך זאָגן, אַז לומדים ווילן דעם תּלמוד האָלטן פֿאַר זיך און דער המון עם זאָל דערין קיין חלק ניט האָבן? קען איך דאָס ניט זאָגן, ווײַל די תּורה איז תּמיד געווען דעמאָקראַטיש און אַ פֿאָלקסאייגנס. די אָלטע בכלים און מיצרים האָבן געהאָט בריייטע און טיפֿע ידיעות אין אַסטראָנאָמיע, מאַטעמאַטיק און אַנדערע וויסנשאַפֿטן, אָבער זייער וויסן איז פֿאַרבליבן אין באַזיץ פֿון די כּהנים און חרטומים. בײַ יִידן אָבער איז די אמתע אַריסטאָקראַטיע געווען ניט אַ געבאָרענע, נאָר אַ געוואָרענע, די אַריסטאָקראַטיע פֿון תּורה, און תּורה האָט דורכגעדרונגען אָלע שיכטן פֿון פֿאָלק.

אַ קאָנטיקער טייל פֿון אונדזער שפּראַך נעמט זיך פֿון תּורה אין דעם בריייטערן זינען. דעם תּנך האָבן מיר צו פֿאַרדאַנקען אַזעלכע ווערטער ווי אמת און שקר, צדקה און חסד, צדיק און רשע, משפּחה און אומה, חרפּה און בושה, אַכזריות און רחמים, מלחמה און שלום. און דער תּלמוד האָט באַרײַכערט אונדזער לשון,

ניט נאָר דעם ווערטער־אוצר, נאָר אויך דעם תוכן, דעם אינהאַלט. פֿון וואַנען נעמען זיך צו אונדז די קאָנצעפּציעס פֿון זכות אָבות, מלכות שמים, גמילות חסדים, ימות המשיח, יצר הרע און יצר טוב, כנסת ישׂראל, דרך־ארץ, עולם הזה און עולם הבא, נשמה יתירה — אויב ניט פֿון תּלמוד?

די אָסימילאַנטן וואָס קוויקן זיך מיט דער לערע פֿון די נביאים זײַנען ניט אָזוי אויסן נבֿואה, ווי זיי זײַנען אויסן איבערצוהיפּן און אָפּצולייקענען דעם תּלמודישן פּעריאָד אין יידישן לעבן. קעגן רכילות און לשון הרע רײַדן אויך ירמיה און יחזקאל, אָבער דער תּלמוד וואַרנט קעגן די זינד פֿון אבק לשון הרע — די שטויב פֿון לשון הרע. דער נביא טרעט אַרויס קעגן דעם וואָס לײַט אויף פֿראָצענט, דער תּלמוד האָט דערגרייכט אַ העכערע מדרגה: ער רעדט וועגן אבק ריבית, די שטויב פֿון פֿראָצענט. וועגן דער נביא יחזקאל רעדט פֿון אָפּנאַרערײַ (אונאה), מיינט ער פּשוט אויסנאַרן בײַ יענעם זײַן נחלה. דער תּלמוד אָבער האַלט, אַז זיך דינגען וועגן אַן ארטיקל בעת מען האָט גאָרניט בדעה צו קויפֿן איז אויך אַ פֿאַרעם פֿון אונאה. וויפֿל איידעלער און העכער איז אָט דער באַגריף!

ווילן מיר זיך שאַפֿן אַ פֿאַרשטעלונג פֿונעם לעבן אין אַלטן ארץ־ישׂראל? אַדער אין בבֿל, מוזן מיר אָנקומען צום תּלמוד. וואָס פֿאַר אַ וועלט מיט אינ־פֿאַרמאַציע מיר געפֿינען אין מסיכתא פּלים וועגן שטוביקע פּלים און אַרבעט־געצײַג און די מסיכתות אין סדר זרעים דערציילן אונדז גאָר אַ סך וועגן דעם לעבן פֿון פּויער און פֿון פּעלדאַרבעטער.

און ווילן מיר וויסן די אָפּיציעלע יידישע שטעלונג צו אַ פֿראָגע, מוזן מיר זוכן אין תּלמוד. ניט אָזוי אין דער אַגדה ווי אין דער הלכה. די וואָס זוכן צו געפֿינען חן אין די אויגן פֿון גויים קלײַבן אויס שיינע מאמרים פֿון אַגדתא און שטעלן זיי אַרויס ווי מוסטערן פֿון יידישער עטיק. דאָס איז אַן אומרעכט. וויבל פֿאַר יעדן שיינעם מאמר קען אַן אַנטיסעמיט אויסגראָבן אַ מיינונג וואָס זאָגט פּונקט דעם היפּוך. הייבן מיר אַרויס דעם מאמר: „איתתך גוצא גחין ותּחיש לה״ (ד״ה איז דײַן ווײַב נידעריק, בייג זיך אײַן און האַלט זיך אַן עצה מיט איר), געפֿינען מיר אַן אַנדער מיינונג: „אשה חמת מלא צואה״ (אַ פֿרוי איז אַ פֿאַס פֿול מיט שמוץ). אָבער די הלכה גיט דעם אָפּיציעלן שטאַנדפּונקט: די פֿרוי שטייט אויף אַ נידעריקערן שטאָפּל ווי דער מאַן, והא ראיה, זי איז פּטור פֿון אַ סך מיצוות, און לויט דעם אַריגינעלן דין האָט זי קיין חלק ניט אין מאַנס ירושה אָדער אין איר פֿאָטערס. אָבער די הלכה פֿאַרטיידיקט זי: די כּתובה באַשיצט זי, אַז זי זאָל האָבן פּרנסה און אַלע הצטרכותן, ווען די ירושה סטײַעט ניט אויף צו באַזאָרגן אי די זין אי די טעכטער, באַזאָרגט מען די טעכטער; ווען רויבערס האַלטן אַ מאַן און אַ פֿרוי אין געפֿאַנגענשאַפֿט פֿאַר אויסלייזגעלט און קהל קען ניט שאַפֿן גענוג אויסצולייזן ביידן, מוז מען פֿריער די פֿרוי אויסלייזן. איך ברענג די דאָזיקע דינים צו ווײַזן, ווי די הלכה באַלײַכט די עכטע יידישע שטעלונג אין יעדער פּראָגע.

אונדזער לעבן איז דאָך באַווירקט פֿון תּלמוד אויף שריט און טריט. טאָ פֿאַר וואָס איז ער פֿאַרבליבן פֿאַריתומט צווישן אַנדערע גײַסטיקע אוצרות, אַן אַ יידישער איבערזעצונג? משניות האָט זוכה געווען צו האָבן אַ לומדישע אי־בערזעצונג, אָפֿילו פֿילאָסאָפֿישע און עטישע ווערק ווי חובות הלבבות און מנורת המאור זײַנען געמאַכט געוואָרן צוגענגלעך צום פֿאָלק דורך פּאָפּולערע איבער־זעצונגען, און זיי ווערן געלערנט מיטן עולם אין בתי־מדרשים. פֿאַר וואָס איז דער תּלמוד אַ שטיפֿקינד?

די הויפּט־סיבה איז דער קורצער עלפּיטישער סטיל פֿון תּלמוד. אַ לאַגישער אַרגומענט גייט פּאַמעלעך פֿון טריט צו טריט. תּלמודישע לאָגיק איז אייגנאַרטיק

און שיידט זיך אונטער מיט דעם וואָס זי היפּט איבער אַפּט מאָל אַ טריט אין דעם געדאַנקען־גאַנג און פֿאַרלאָזט זיך אויפֿן תּלמידס שכל־הישר ממלא צו זײַן דעם פֿאַרפֿעלטן טריט. דערבײַ קען מען פֿון אַ וואַרט־אין־וואַרט־איבערזעצונג דעם תּלמוד ניט פֿאַרשטיין. ווײַנבערג איז פֿולקום געראַטן, ווען ער האָלט, אַז מען מוז איבערגעבן די געדאַנקען פֿון טעקסט און אַרײַנשטעלן די נייטיקסטע דערקלערונגען און דערגאַנצונגען. די אַרויסגעבערס פֿון דעם נײַעם סאַנטשינאַ־טעקסט אויף ענגליש האָבן געמאַכט אַן אַנהײב. זיי האָבן אַרײַנגענומען אַ סך דערגאַנצונגען אין האָלבע קלאַמערן — אָבער ניט געזונג. אונטן אויף יעדן בלאַט האָבן זיי ווײַטערע הוספֿות און באַמערקונגען, אַזוי אַז דער לייענער מוז אַלע ווײַלע איבערדרײַען און זוכן אין פּירוש.

אויף ווי ווײַט אַ וואַרט־אין־וואַרט־איבערזעצונג קען פֿאַרפֿירן דעם לייענער איז צו זען פֿון אַ טעות וואָס איז אַרײַנגעפֿאַלן בײַ ווײַנבערגן אַליין. אין זײַן ציטאַט פֿון פּרק „השוכר את הפּועלים" (ז׳ 362) דערציילט די גמרא, ווי ר׳ אלעזר ב״ר שמעון האָט דעם פּאָליציי־מײַסטער אַן עצה געגעבן ווי צו כאַפּן גנבֿים:

„קום איך וועל דיר לערנען וואָס דו זאָלסט טאָן. פּיר אַ זייגער [אין דער פֿרי] גיי אַרײַן אין שענק; אַז דו זעסט עמעצן ווי ער טרינקט ווײַן און האָלט דעם בעכער אין דער האַנט און שלומערט, פֿרעג אויף אים; אויב ער איז אַ לערנער און שלומערט, האָט ער פֿעדערן זיך געפֿעדערט צום לערנען; אויב ער איז אַן אַרבעטער, דאָס איז ער פֿרי אויפֿגעשטאַנען, האָט געטאָן זײַן אַרבעט; ... אויב אָבער ער איז ניט [איינס פֿון די], איז ער אַ גנב...״

דער לייענער קען ניט פֿאַרשטיין: ווי קומען ערלעכע מענטשן צו זיצן אין שענק פֿיר אַ זייגער אין דער פֿרי? צו זײַן שלעפֿעריק פֿיר אַ זייגער באַגינען איז גאַנץ נאַטירלעך און גאָרניט קיין סימן פון אומערלעכקייט.

דער טעות נעמט זיך דערפֿון וואָס ווײַנבערג האָט איבערגעזעצט „בארבע שעי״ — „פֿיר אַ זייגער". באמת באַטײַט עס „פֿיר שעה אויפֿן טאָג". וועגן דער טאָג הייבט זיך אָן, למשל, זעקס אַ זייגער אין דער פֿרי, איז ארבע שעי אום צען. וועגן איינער זיצט אין אַ קאַפּע צען אין דער פֿרי און דרעמלט איז טאַקע חשודיק. אָבֿ, איז „חנות" ניט אַזוי אַ שענק ווי אַ גאַרקיך. אויף „בארבע שעי" מאַכט רשי: „וואָס דאָס איז די צײַט פֿון עסן, וועגן אַלע קומען אַרײַן אין די גאַרקיכן אויף אַ מאָלצײַט".

איבערזעצן דעם גאַנצן תּלמוד בבֿלי איז אַ צו גרויסע אונטערנעמונג פֿאַר אַ יחיד, ווי גרויס ער זאָל ניט זײַן. עס וואָלט געווען גוט, וועגן עס שאַפֿט זיך אַ גרופּע מלומדים מיט ווײַנבערגן בראָש און מען זאָל אײַנטיילן די אַרבעט צווישן זיי. ד״ר ווײַנבערג ווי אַ רעדאַקטאָר וואָלט יעמאָלט ארויפֿלייגן זײַן שטעמפּל אויף דער בשותּפֿותדיקער ארבעט, אַזוי אַז עס זאָל אַרויסקומען אַן איינהייטלעך ווערק.

אַ שאָד וואָס אַזאַ פּלאַן איז ניט געבאָרן געוואָרן מיט אַ פּאָר דורות פֿריִער, וועגן די גרויסע ייִדישע צענטערס וועלכע זײַנען איצט צעשטערט האָבן געבליט און דאָס לערנען תּלמוד איז געווען מער פֿאַרשפּרייט צווישן די מאַסן.

אָבער דאָך איז נאָך ייִדיש הײַנט צו טאָג די שפּראַך וואָס מיליאָנען ייִדן רעדן און אין וועלכער זיי שאַפֿן און האָפֿן און וויינען און לאַכן. און אַ סך אייראָ־פּעישע צענטערס וועלן דאָך ווידער אויפֿגעבויט ווערן, כאָטש אויף אַ קלענערן מאַסשטאָב, און נײַע צענטערס וועלן זיך דאָך שאַפֿן אין דרום־אַמעריקע און אַנדערש וווּ. אין יענע נײַע און באַנײַטע צענטערס קען אַ ייִדישע איבערזעצונג

פון תלמוד שפילן א ראלע אין אויפבויען דאס גייסטיקע לעבן פון אונדזערע ברידער.

תחזקנה ידיכם — זאלן אייערע הענט זיין געשטארקט!

פון ד״ר שלמה ב. פריהאף, רודף־שלום־טעמפל, פיטסבורג, פ״ע

בדרך כלל האלט איך נישט פון איבערזעצונגען פון תלמוד, וואס די הויפט־שווערישקייט אין פארשטיין דעם תלמוד איז ניט אין דעם לשון, נאר אין דעם ענין — עס איז ניט קיין לינגוויסטישע, נאר אן אינטעלעקטועלע שווערישקייט. דער געדאנק איז אין תלמוד (בכל אופן אין דעם הלכישן טייל) אזוי צונויפ־געפרעסט און די שקלא־וטריא אזוי הארב, אז אפילו ווען מען פארשטייט שוין איטלעך וואס עס רעדט, איז נאך אלץ ניט גרינג צו כאפן דעם געדאנק. רשי פארנעמט זיך טאקע ניט מיטן פארטיטשן וועלכע, נאר מיטן אויסטיטשן דעם עצם ענין. פאר מענטשן, וואס זייער אינטערעס איז סתם ליטעראטור, איז יעדער איבערזעצונג פון תלמוד אין א מאדערנער שפראך ניט קיין גרויס געווינס. זיי קענען עס סיי ווי סיי ניט לייענען. אן איבערזעצער קען זיך דעריבער ניט ריכטן אויף א גרויסן עולם לייענערס, סיידן מען וועט קויפן דאס בוך לשם דעם גרויסן שם זיינעם... כדי נאך דעם אויסצוגעפינען, אז מען פארשטייט עס נישט אפילו אויף דעם אייגענעם לשון.

און דאך, ניט געקוקט אויף מיינע ספקות בנוגע איבערזעצונגען פון תלמוד, מיין איך, אז וואס שייך צו יידיש איז עס אנדערש. די שיכות צווישן יידיש און תלמוד איז געווען אן אנדערע ווי בייַ אלע אנדערע לשונות. דער איבערזעצער ווייזט ריכטיק אן, אז הונדערטער יארן און בייַ מיליאנען יידן איז יידיש געווען די שפראך פון לערנען דעם תלמוד. און פראקטיש איז נאך וויכטיקער דער פאקט, וואס אויך איצט ניצט מען יידיש בייַם לערנען דעם תלמוד אין ניו־יארק און אין אנדערע שטעט פון אמעריקע, וווּ עס האבן זיך געשאפן ארטאדאקסישע ישיבות. דעריבער מיין איך, אז די איבערזעצונג פון תלמוד אויף יידיש וועט מען באמת ניצן. און אויב עס איז אזוי, וואלט מען פריער פון אלץ געדארפט ארויס־געבן די מסכתות וואס מען לערנט זיי מער (בבא מציעא, גטין). מען קען דערלעבן צו דעם חידוש, אז אט די מסכתות וועלן זיך זייער גוט פארקויפן און זיי וועלן שאפן א יסוד פאר ארויסגעבן וויטערדיקע טיילן פון דער איבערזעצונג.

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

ד"ר יעקבֿ ווײַנבערג ז"ל

מיר איז שווער צו שרײַבן וועגן מײַן ברודער ד"ר יעקבֿ ווײַנבערג, ווײַל די ווונד פֿון פֿריצײַטיקן פֿאַרלירן אים איז נאָך צו פֿריש און דער צער ניט געשטילט. אין אַזעלכע פֿאַלן האָט מען געזאָגט: „אָבער דאָונען מוז מען דאָך". בפֿרט נאָך אַז וועגן דעם לעבן פֿון מײַן באַשיידענעם און שטילן ברודער האָבן געווּסט נאָר די גאָר נאָענטע און אייגענע.

יעקבֿ ווײַנבערג איז געבאָרן געוואָרן אין 1890, אין דעם קליינעם שטעטל באָרשטשוקע,[1] סקווערער קרײַז, קיעווער גוב., וווּ אייגער פֿון פֿיר קינדער בײַ אָרעמע עלטערן. דער פֿאָטער איז געווען אַ פֿרומער ייִד, אַ באַיאַגער חסיד. ער האָט געזאָלט ווערן רבֿ, אָבער מען האָט אים אָפּגעגעבן דינען, און די פֿינף יאָר פֿון דינסט האָט ער קיין טרפֿות ניט פֿאַרזוכט און ניט פֿאַרפֿעלט קיין איין טאָג צו דאָוונען אין טלית און תּפֿילין. וועג ער איז צוריק־געקומען פֿון דינסט איז ער געוואָרן אַ העכדלער און געפֿירט אַן ערלעך און שווערלעך לעבן. די לעצטע גראָשנס האָט מען אָוועקגעגעבן די מלמדים. אין דער פֿרי, וועג די קינדער זײַנען נאָך געלעגן אין די בעטן, האָבן זיי געהערט דעם פֿאָטערס זיס קול בײַם לערנען גמרא, ווײַל מיט לערנען פֿלעגט זיך אָנהייבן דעם פֿאָטערס טאָג. אָט די ליבשאַפֿט צו דער גמרא האָט אַ פּנים נאָך פֿון די סאָמע צאַרטע יאָרן אײַנגעזאָפּט מײַן ברודער יעקבֿ.

וועג ער איז געווען ניט מער וויִ פֿינף יאָר אַלט, האָט ער שוין געשמט איבערן שטעטל; מען האָט אים גערופֿן: „דאָס קליינע ייִנגעלע מיטן גרויסן קעפּעלע". ער האָט זייער פֿרי אָנגעהויבן צו לערנען גמרא און די מלמדים האָבן אים זייער ליב געהאַט. אין יענער צײַט האָט זיך בײַ אונדז אין שטעטל באַווּיזן אַ העברעיִשער לערער וואָס האָט געלערנט לשון־קודש און דקדוק, אָבער פֿון אַזאַ מאָדערנעם לערנען האָט געשמעקט מיט אַפּיקורסות און מײַן פֿאָטער איז געווען קעגן דעם, אַז דער ברודער זאָל לערנען בײַ אים. דער ברודער האָט גראָד געהאַט אַ נייגונג אויך צו די נײַע לימודים, און אַזוי וויִ זײַנער אַ חבֿר האָט זיך געלערנט בײַם נײַעם לערער, האָט ער אַרײַנגעקוקט אין די נײַע ביכלעך, זיך צוגעהערט פֿון צײַט צו צײַט צום לערנען, און וועג מען האָט אים שפּעטער פֿאַרהערט, האָט ער געקענט בעסער פֿון די אַנדערע ייִנגלעך וואָס האָבן דירעקט זיך געלערנט העברעיִש גראַמאַטיק און ליטעראַטור.

גלײַך נאָך בר־מיצווה איז דער ברודער אַוועקגעפֿאָרן קיין באַרדיטשעוו דאָרטן צו לערנען אין דער ישיבֿה. אין באַרדיטשעוו האָט געהאַט אַ שם פֿון אַ גרויסן למדן און פֿון אַ מזג־טובֿ ר' דודל דיין. אָט דער ר' דודל דיין האָט געלערנט מיט יחידי סגולה, און מײַן ברודער איז געווען אייגער פֿון די געצײלטע. די תּלמידים האָבן פֿון רבין געקענט גענוג ניט בלויז תּורה נאָר אויך מידות טובֿות. ר' דודל דיין האָט געהאַט אויפֿן ברודער זייער אַ שטאַרקע השפּעה, ער האָט אים אויסגעלערנט זיך צו פֿירן זייער פּשוט, זיך ניט צו שטופּן אויבן אָן, פֿאַרבליבן אַ מתמיד און אָן ענוו.

אָבער די השׂפֿלה האָט שוין געהאַט אַרומגענומען די ייִדישע שטאָט באַרדיטשעוו, און מײַן ברודער האָט, שטילערהייט, הינטערן אויוון, בין מנחה למעריב, דורכגעמאַכט פֿיר קלאָסן גימנאַזיע. ער איז געווען אָן ערך 17 יאָר אַלט, וועג אין אַדעס האָט זיך געפֿונט די נײַע ישיבֿה פֿון הרבֿ צעיר. פֿון אַלע ווינקעלעך אין רוסלאַנד האָבן זיך בחורים אַ לאָז געטאָן

---

[1] אויף רוסיש: Борщаговка.

קיין אַדעס צו קריגן פֿאַרטיפֿטע ידישע ידיעות און גלײַכצײַטיק וועלטלעכן וויסן. אַגב, איז אייגער פֿון מײַן ברודערס לערערס אין אַדעס געווען אַחד־העם, וואָס אונדזער זיידע (פֿון דער מוטערס צד) ר׳ יחזקאל האָכמאַן, פֿון פּאָגראָבישטש, איז געווען זײַן לערער, אַפֿילו ווען ער איז שוין געווען אַ גרויסער בחור. וען דער ברודער האָט געהאַלטן בײַם ענדיקן, האָט מען אים אָפּגעגעבן פֿאַר אַ סאַלדאַט, און אַזוי ווי ער האָט ניט געהאַט קיין חשק צו דינען, איז ער אַוועקגעפֿאָרן קיין ארץ־ישׂראל.

דער ברודער איז געווָארן אַ לערער אין דער רעאַלשול אין יפֿו. ער איז פֿאַרבליבן אין לאַנד קאַרגע צוויי יאָר. עס האָט אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט־מלחמה און ער האָט געמוזט מיט אַ שווער האַרץ פֿאַרלאָזן ארץ־ישׂראל. ער איז געקומען קיין מצרים, כדי דאָרטן איבערצוואַרטן דעם סוף פֿון דער מלחמה, אָבער זי האָט זיך פֿאַרצויגן, און דער ברודער איז געצוונגען געווען צו פֿאָרן קיין אַמעריקע. ער איז אַהער געקומען אין 1915.

אין ניו־יאָרק איז ער אַ געוויסע צײַט געווען אַ העברעישער לערער. ער האָט זיך אויסגעלערנט ענגליש און איז אָנגעקומען אין אָהײַא־נאַרטערן־יוניווערסיטי. אין 1921 האָט ער דאָרטן געענדיקט כעמיע. ער איז צוריקגעפֿאָרן קיין ניו־יאָרק, וווּ ער האָט געקראָגן אַ שטעל אין דער עזוונט־אַפּטיילונג פֿון דער שטאָט ניו־יאָרק, און ער האָט דאָרט געאַרבעט ביזן לעצטן טאָג פֿון זײַן לעבן. אין 1925 האָט ער געקראָגן דעם טיטל „מאַסטער אָו סײַענס״ פֿון ניו־יאָרק־יוניווערסיטי און אין 1931 פֿון דעם זעלביקן אוניווערסיטעט דעם טיטל דאָקטאָר. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט עטלעכע אַרטיקלען וואָס האָבן צו טון מיט זײַן פֿאַך.

אין ניו־יאָרק האָט ער חתונה געהאַט מיט אייגער פֿון די טעכטער פֿון מנהל פֿון יפֿועד רעאַלשול, וועלכע איז מיט זײַן משפּחה געקומען אַהער. ער האָט איבערגעלאָזן צוויי זין, וואָס ביידע לערנען זיי זיך אין ישׁיבֿות.

שוין יאָרן לאַנג האָט דער ברודער זיך אַרומגעטראָגן מיטן גרויסן פֿלאָן איבערצוזעצן אויף ייִדיש דעם תּלמוד בבֿלי. ער האָט געמאַכט פֿאַרשיידענע פּרוּוון. זיי האָבן אים אָבער ניט באַפֿרידיקט און ער האָט פֿון דאָס נײַ זיך געגנומען צו דער אַרבעט, וואָס איז אים געווען אײַנגעבאַקן אין האָרצן. מיט נײַן יאָר צוריק, וועלכע זײַן עלטערער זון איז אַלט געוואָרן זיבן יאָר און דער פֿאָטער האָט מיט אים אָנגעהויבן צו לערנען אַ ביסל גמרא, — איז דער בַּא־שלוס זיך נעמען צו דער גיגאַנטישער אַרבעט נאָך שטאַרקער געוואָרן אין אים. די אַרבעט האָט אים שוין ניט אָפּגעלאָזן. די לעצטע פֿינף־זעקס יאָר פֿון זײַן לעבן האָט ער געהאַט די אינעווייניקסטע זיכערקייט אַז ער איז אויפֿן ריכטיקן דרך, און ער האָט שוין געאַרבעט סיסטעמאַטיש אויף דער איבערזעצונג. ער האָט אין דער איבערזעצונג אַרײַנגעלייגט האַרץ און מוח, ער האָט איר אָפּגעגעבן די גאַנצע פֿרײַע צײַט, נאָך דעם טאָג אַרבעט אויף דער שטאַטישער שטעל. עס זײַנען גראָד געווען יענע יאָרן, ווען ער האָט זיך שוין ניט געפֿילט גוט, ער האָט זיך אָבער ניט געשאַנעוועט און יעדן טאָג איז ער געזעסן איבער דער אַרבעט ביז שפּעט אין דער נאַכט אַרײַן. דעם פֿאָטערס טאָג האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער גמרא, דעם ברודערס טאָג האָט זיך געענדיקט מיט דער גמרא. די התּמדה, וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן אין זײַנע קינדערשע און בחורשע יאָרן בײַם לערנען, האָט ער איצט באַנוצט בײַ דער שוע־רער און אַחריותדיקער אַרבעט פֿון איבערזעצן די גמרא אויף ייִדיש. זײַן פֿרינציפּ איז געווען, די ווערטער וואָס ער האָט ליב געהאַט איבערצוחזרן זײַנען געווען: לא תמוש התורה מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך מעתה ועד עולם.

צום אומגליק איז דעם ברודער מײַנעם געווען באַשערט צו זען אָפּגעדרוקט ניט מער ווי די פּאָר מוסטערן פֿון זײַן איבערזעצונג וואָס זײַנען איבערגעגעבן געוואָרן דעם עולם אויף צו מישפּטן וועגן זיי אין איינעם מיט אַן אַרײַנפֿיר־אַרטיקל אין די ייִוואָ־בלעטער.[2] אין די לעצטע חדשים און טעג פֿון זײַן לעבן (און אָפֿילו נאָך דעם פֿלוצלינגן טויט) זײַנען אָנגעקומען זייער וואַרעמע אָפּרופֿן און ווערטער פֿון דערמוטיקונג, ער זאָל די אַרבעט פֿאַרענדיקן. דאָס איז אָבער אונדז ניט באַשערט געווען. מאָנטיק, דעם 18טן פֿעברואַר, ד״י, זעקס טעג אין

[2] ב׳ XXIII, נומ׳ 3 (מײַ—יוני, 1944), זז׳ 348—369.

חודש אָדר תּשה, איז דער ברודער געשטאָרבן. ניט נאָר זײַן משפּחה, נאָר די אַלע וואָס האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט זײַן אַרבעט האָבן דעם הייסן וווּנטש: די מסכתות וואָס ער האָט איבערגעזעצט זאָלן דערזען די ליכטיקע שיינ, זאָלן אָפּגעדרוקט ווערן. די אָנגע־ שטרענגטע אַרבעט פֿון לאַנגע יאָרן און דער רעזולטאַט פֿון אַ סך קענען און פֿון צוויי גרויסע ליבשאַפֿטן, — צום תּלמוד און צו יידיש, — ווי מיינ ברודער האָט זיך אויסגעדריקט, זאָל ניט גיין לאיבוד.

ריזל לאזארסאן

דינעזאָנס און פּרצעס קאָרעספּאָנדענץ מיט ח. אַלעקסאַנדראָוון

בעת דער פֿאַרלאָג „אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטעק" („אינטערנאַשאָנאַל לײַבראַרי פֿאָבלישינג קאָמפּאַני") האָט אין יאָר 1907 געוואָלט אַרויסגעבן י. ל. פּרצעס ווערק, איז קיינעם ניט אײַנגעפֿאַלן, אַז דער בעל־הבית פֿונעם פֿאַרלאָג, עוואַלענקאָ, איז אַן אַנדער פֿון דער צאַרישער „אָכראַנע". בורצעוו האָט עס אויפֿגעדעקט ערשט אין יאָר 1910. די פֿאַרהאַנדלונגען מיט יידישע שרײַבערס האָט געפֿירט דער שריפֿטשטעלער ח. אַלעק־ סאַנדראָוו (חיים מילער), דער סעקרעטאַר פֿון פֿאַרלאָג. דורך די בריוו אַלעקסאַנדראָווס, דינעזאָנס און פּרצעס דערוויסן מיר זיך כּמעט אַלע פּרטים וועגן אַרויסגעבן פּרצעס ווערק אין אַמעריקע.

אויך דערוויסן מיר זיך אַנדערע זאַכן וואָס זײַנען אינטערעסאַנט און וויכטיק, ווי למשל וועגן דעם צושטאַנד פֿון יידישער פֿאַרלעגערײַ אַנהייב הײַנטיקן יאָרהונדערט, דינעזאָנס בליק אויף אַרטאָגראַפֿיע, אויף פֿאָלקסלידער, אויף גראַדיזם און ליבינס דראַמעס, וועגן פּרצעס און דינעזאָנס פּלענער צו קומען קיין אַמעריקע, וועגן יידישן טעאַטער, און אַ סך פֿאַרשיידענע פּרטים וואָס קענען זיכער צו גיט קומען דעם ליטע־ראַטור־פֿאָרשער. און וואָס שייך פּרטים איז דינעזאָן רײַך. וואָרעם קיינער — אָחוץ שלום־עליכם — איז ניט געווען אַזוי בראַדעוודיק אין בריוו און האָט ניט אַזוי ליב געהאַט צו שרײַבן בריוו ווי דינעזאָן. זײַנע בריוו האָבן דער הויפּט אַ ליטעראַטור־היסטאָריישן, אָבער אויך אַ ליטעראַרישן ווערט. מען קען די זעלבע זאַך ניט זאָגן וועגן פּרצעס בריוו, וואָס מיר דרוקן דאָ. פּרצעס בריוו זײַנען פונקט דער היפּוך: קורץ, שאַרף, צו דער זאַך, ווי ער וואָלט געווען שטענדיק אומגעדולדיק, נערווועז און פֿאַרנומען.

דער אויסלייג פֿון אַלע בריוו (אָחוץ פּרצעס) איז געביטן.

נ. ב. מינקאָוו

א. קאָפּיע פֿון אַ בריוו וואָס ח. אַלעקסאַנדראָוו האָט געשיקט י. דינעזאָנען אין דער צווייטער העלפֿט אַפּריל 1907

פֿיל געשעצטער קאָלעגע ה' יעקבֿ דינעזאָן,

אײַער בריוו פֿון דעם 12טן ד"מ דערהאַלטן. איך ענטפֿער אײַך אויף דעם ניט אַלס סעקרעטאַר פֿון דעם פֿאַרלאָג „אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטעק", נאָר אַלס יידישער שרײַבער, וועלכער איז אַ לאַנגיאָריקער פֿאַרערער פֿון אונדזער גרויסן שריפֿטשטעלער י. ל. פּרץ און וועלכן עס ליגט נאָענט צום האַרצן אי דער צושטאַנד פֿון דער יידישער ליטעראַטור אי די לאַגע פֿון דעם יידישן שרײַבער.

די צרה איז וואָס בנוגע צום פֿאַרלאָג מאַכט איר איין וויכטיקן טעות. און דעם זעלבן טעות, ווי מיר איז אויסגעקומען צו באַמערקן ניט איין מאָל, מאַכן אַלע רוסישע שרײַבער. און זיי מאַכן אים דערפֿאַר וואָס זיי האָבן פֿון פֿאַרלאָג זייער אַ שוואַכן באַגריף. ערשטנס האָט איר זיך אײַנגעריסן אַז דער ניו־יאָרקער פֿאַרלאָג איז רײַך ווי קרח. והאַ ראַיה ער לעבט שוין בשלום העכער פֿון צען יאָר, האָט אַרויסגעלאָזן אויפֿן מאַרק אַזאַ גוזמא וועריפֿולע ביכער, און וואָס וויטער פֿאַרגרעסערט ער אַלץ זײַן טעטיקייט. צווייטנס דענקט איר אַרבעטן די בעלי־ הבתּים פֿון פֿאַרלאָג ניט פֿון מצווה וועגן זייער פּונקט איז דערום דורכויס אַ סוחרישע: צו צינען פֿון אים אַלץ אַ גרעסערן ריווח. און ווען דעם פֿאַרלאָג קומט אויס צו פֿאַרהאַנדלען מיט דעם שרײַבער זעט ער אַראָפּריסן וואָס מער זײַן האָנאָראַר, בקיצור, עקספּלואָטירט אים וי וויפֿל יענער לאָזט זיך.

אין ביידע זאַכן אירט איר זיך. דער פֿאַרלאָג איז פֿאַרשטייט זיך ניט ארעם, וויל אַן ארעמער פֿאַרלאָג וואָלט דאָך איין יאָר אויך ניט געקאָנט אויסהאַלטן דעם נישט־גלייכן קאַמף מיט די טויזנטער שטערונגען וואָס זיינען אים בעלעגן אין וועג די גאַנצע צייט. אָבער צו גרויסע קאַפּיטאַלן איז דעם פֿאַרלאָג גאָנץ וויט. דער אינוועסטאָר (ביכער, פּלאַטן אאַ"וו) באַטרעפֿט נאָטירלעך אַ סך בעלט, אָבער אויף צו פֿאַרשפּרייטן דאָס בעשעפֿט וויי עס וואָלט זיך וועלן זיינען פֿאַראַן נאָר זייער באַגרענעצטע סומען. איר דאַרפֿט וויסן, וועריטער קאָלעגע, אַז דער פֿאַרלאָג לעבט בוכשטעבלעך דורך אַ נס. גאָט ברוך הוא האָט צוגעשיקט דער ייִדישער ליטעראַטור אַ מענטשן און אָט דער מענטש האָט אויסגעטראָגן דעם פֿאַרלאָג אויף זיינע פּלייצעס און סאָגאָט אים עד היום. דאָס איז הער עוואַלענקאָ, וועלכער האָט די מעגלעכקייט צו פֿאַרדינען בעלט פֿון עקספֿאַרט־געשעפֿט און דאַרף ניט אָנקומען מיט זיין חיונה צום פֿאַרלאָג. איין נאָט וויס וויפֿל שוועריקייטן טויזנטער דער פֿאַרלאָג האָט בייַ אים אַוועקגענומען, און איך קען אייַך קאַווירן אַז קיין פֿאַרדינסט האָט ער נאָך פֿון אים ניט אָנגענומען. ער וויל איבער הויפּט ניט פֿאַרבינדן די טעטיקייט פֿון פֿאַרלאָג מיט זיינע פּערזענלעכע מאַטעריעלע אינטערעסן. עס איז נאָך ניט אַוועק איין חודש וווּ ער זאָל ניט דאַרפֿן אַרײַנשטאָפּן אין פֿאַרלאָג געלט פֿון דער קעשענע. אויב עס וואָלט געווען אין זיין פּלאַץ אַ מענטש ניט מיט אַזאַ שטאַרקן וויליקן און ניט מיט אַזאַ שטאַרקן גלויבן אין דער ליכטיקער צוקונפֿט פֿון אונדזער ליטעראַטור, וואָלט ער שוין לאָנג זיך געגט מיט די ייִדישע ביכלער. ער שטייט אָבער פֿעסט אויף זיין פּאָסטן און איז זיכער, אַז דאָס פֿאַלק, ס'הייסט די ייִדישע מאַסן, וועט סוף־כּל־סוף אָפּשאַצן זיינע אויסערגעוויינטלעכע אָנשטרענגונגען און אים געבן די מעגלעכקייט אויסצופֿירן זיינע בריייטע פּלענער: געבן דעם ייִדישן פֿאַלק דאָס בעסטע וואָס די שרײַבער זיינע האָבן פֿאַר אים געשאַפֿן.

אין זיין שוועריר אויפֿגאַבע האָט הער עוואַלענקאָ ביז יעצט באַקומען גאָר וויניק דערמוטיקונג. קיגן איז אָפֿילו זיין אייגענע פֿאַמיליע: זיי פֿאַרשטייען ניט די ויכטיקייט פֿון זיין אונטערנעמונג און וויל דערום ניט אײַנגיין אויף דעם, אַז אַזוי פֿיל בעלט זאָל אויסגעבראַכט ווערן אויף אַ „פּוסטע פֿאַנטאַזיע". די פּרעסע פֿאַרשוויגט דעם פֿאַרלאָג אין גאַנצן. די בעלע פֿאַדלע פּרעסע פֿון אַמעריקע דאַרף ניט גוטע ליטעראַטור. זי האָט דאָך חזקה אויף בילדונג און אויפֿקלערונג, בכן טאָר זיך קיינער ניט אַרײַנשטעקן אין אָט דעם קרײַז פֿון איר אײַנפֿלוס. די געלט־בורזשואַזיע איז געמיין וויי איבעראַל; ערשטנס דאַרף זי ניט אויפֿקלערונג, און צווייטנס איז דאָס ניט קיין ביזנעס וואָס מען קען פֿון איר פֿעס וועלן. נו, און די אינטעליגענץ, איז זי דאָ נאָך מער אָפּגעריסן פֿון פֿאַלק וויי בייַ אײַך און וויל דעם פֿאַרלאָג ניט וויסן און ניט קענען. די אייניציקע פּרייד זיינע זיינען אַ קליינע קופּקע ערלעכע ראַדיקאַלע שרײַבער און די ייִדישע אַרבעטער, וועלכע רייסן אָפּ פֿון די מאַגערע פֿאַרדינסטן זייערע צו קויפֿן אַ „קולטור־גע־שיכטע" אָדער אַ „ראָזענפֿעלד".

אָט דאָס איז דער ריכטיקער מאַטעריעלער צושטאַנד פֿון דעם פֿאַרלאָג, מיט וועלכן איך געפֿין פֿאָר נייטיק אײַך באַקאַנט צו מאַכן איידער מיר גייען אַריבער צום עצם ענין.

אויף אײַערע באַדינגונגען מכוח אַן אויסגאַבע פֿון י. ל. פּרצעס שריפֿטן וועט אײַך דער פֿאַרלאָג ענטפֿערן באַזונדער. איך וויל אײַך נאָר זאָגן, אַז בייַ דעם יעצטיקן צושטאַנד פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור פֿון איין זײַט, און דעם ייִדישן ביכער־מאַרק פֿון דער אַנדערער, קען הער פּרץ בשום אופֿן ניט רעכענען באַקומען בעסערע תנאָים. אַז דער צושטאַנד פֿון אונדזער ליטעראַטור אין פֿאַרגלײַך מיט די וועלט־ליטעראַטורן איז זייער אַ קלעגלעכער, דאָרף איך אײַך דאָך ניט דערציילן. וואָס דאַרפֿט איר מער, אַז י. ל. פּרץ, אונדזער קרוין, אונדזער שטאָלץ, האָט ניט די נייטיקע פּאָר הונדערט רובל צו פֿאָרן קיין אויסלאַנד צוליב זײַן געזונט, אָדער נאָך בעסער: יהואָש, דער גרעסטער ייִדישער דיכטער אין מאַמע־לשון, וויסט איר פֿון וואָס ער מאַכט אַ לעבן אין אַמעריקע? ער איז אַן אָנגעשטעלטער אין אַ שנאַפּסגעשעפֿט אין דעטוואָר, קאַלאַראַדאָ. שטעלט זיך נאָר פֿאָר: יהואָש מיט זײַנע קראַנקע לונגען פֿאַרקויפֿט גלעזער־ווײַן בראַנפֿן . . . און אויב עס וואָלט זיך ניט געפֿונען אַ שטייגער אַזאַ זעלטענער פֿאַלקספֿרײַנד וי הער עוואַלענקאָ, וואָלטן זײַנע לידער און ראָזענפֿעלדס לידער און דוד פּינסקיס דערציילונגען נאָך ביז איצט געווען צעווארפֿן איבער פֿאַרשיידענע צײַטשריפֿטן און פֿלאַ נאָך געוואַרט

אויף אַ פֿאַרלעגער. איז דאָס אַ נאָרמאַלע לאַגע? אָדער נעמט דעם יידישן ביכערמאַרק: אַזאַ טיפּע דעמאָקראַליזאַציאָן; אַזאַ תּוהו ובֿוהו; אַזאַ נישט־ערלעכקייט, נישט־געשעפֿטסמעסיקייט טרעפֿט איר בײַ קיין שום פֿאַלק ניט. מען וויים קיין מאָל ניט וווּ מען האָלט אויף דער וועלט. דער האַנדל מיט ביכער איז בײַ יידן אַ בײַזאַך און וועלכע געפֿירט אויף איין פֿוס, צוזאַמען מיט אַלטע קליידער און לאָטעריי־צעטלעך.

לאָמיר זיך ניט נאָרן. די דרײַ און אַ האַלב טויזנט רובל וואָס דער פֿאַרלאָג שלאָגט פֿאָר הער פּרצן איז וועדליג נאָך די אומשטאַנדן גאָרניט קיין שלעכטער פּרײַז. וועלן דער שרײַבער זאָל אַליין אַרויסגעבן זײַנע ווערק, וועט ער ניט האָבן אָט דאָס געלט אַפֿילו אין צען יאָר. איך וויל אײַך אָבער מאַכן אויפֿמערקזאָם אויף איין וויכטיקער זאַך: אויף זײַן קינפֿטיקן אָפּמאַך מיט הער פּרצן (וועלן דער אָפּמאַך זאָל געשלאָסן ווערן). באַטראַכט ניט דעם פֿאַרלאָג אַלס אַ ריין סוחרישן וואָס פֿאַרקויפֿט הייסט דאָס שרײַבער מיט לײַב און זעל צום קונה. וועלן די אויסגאָבע וועט אָנטיק גוט — און בײַ די מיטלען וואָס דער פֿאַרלאָג פֿאַרמאָגט איז דאָס ניט שווער אויסצופֿירן — וועט הער פּרץ באַלוינט ווערן טאָקע נאָך זײַן הויכן ווערט נאָך. עס איז דערום מעגלעך, אַז פֿאָר זײַן אויסגאָבע זאָל ער צום סוף האָבן פֿון דעם פֿאַרלאָג ניט דרײַ און אַ האַלב טויזנט רובל, נאָר גאָנצע צען טויזנט און אפֿשר נאָך מער. קען הער פּרץ רעכענען וועלן עס איז אַרויסצוקריגן אַזאַ גוזמא געלט פֿון אַן אייגענער אויסגאָבע?

מיט זײַן צושטימונג צו די תּנאָים פֿון פֿאַרלאָג וועט הער פּרץ טון אַ גרויסע טובֿה דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור. וועלן מיר וועלן פֿאַרמאָגן אַ פֿולע אויסגאָבע פֿון י. ל. פּרצעס ווערק וועט דאָס אַליין שוין אויפֿהייבן די ליטעראַטור אונדזערע אויף אַ באַדײַטנדע שטופּ. דאָס וועט דאָך זײַן בײַ אונדז די ערשטע קלאָסישע אויסגאָבע פֿון אַ יידישן שרײַבער. און זאָל נאָר דער פֿאַרלאָג פֿאַרטיק ווערן מיט אָט דער אַרבעט, ווי ער וועט זיך תּיכף נעמען פֿאָר די אַנדערע באַוווסטע יידישע שרײַבער און שענקען דעם פֿאָלק פֿולע אויסגאָבעס פֿון זייערע ווערק. צו דערגרייכן אָט דעם גרויסן ציל איז דעם פֿאַרלאָג דורכויס נייטיק ארויסצוטרעטן מיט אַן אויסגאָבע פֿון י. ל. פּרצעס אַלע ווערק.

איר מוזט האָבן צוטרוי צום פֿאַרלאָג, דעם זעלבן אומבאַגרענעצטן און אומבאַדינגטן צוטרוי וואָס עס האָבן צו אים די שרײַבטשטעלער וועמעס ווערק דער פֿאַרלאָג האָט אַרויס־געגעבן. איר מוזט קוקן אויף דעם פֿאַרלאָג ווי אויף אַ פֿאַלקסזאַך, ווי אויף אַ יידישער נאַציאָנאַלער אַנשטאַלט, אַ מין עיר מקלט פֿון דאָס בעסטע און פֿון דאָס ערלעכסטע וואָס עס פֿאַרמאָגט די יידישע ליטעראַטור־וועלט. איר מוזט זיך איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל גיזוגענען מיטן געדאַנק, אַז דער פֿאַרלאָג איז אַ קוואַל פֿון פּרנסה פֿאַר איין אייניקן מענטשן אָדער אַ קאָמפּאַניע אונטערנעמער. דער פֿאַרלאָג איז אַ בשותּפֿותדיקע אונטערנעמונג פֿון די יידישע שרײַבער גופֿא, און הער עוואַלענקע איז נאָר דער וואָס האָט די אונטערנעמונג אַרגאַניזירט און פֿאַרשאַפֿט איר מיטלען צום לעבן. אַזוי וויניקסטנס באַטראַכט הער עוואַלענקע זײַן אייגענע שטעלונג צום פֿאַרלאָג, און די שרײַבער וועלכע אַרבעטן פֿאַרן פֿאַרלאָג זײַנען בײַ אים אין די אויגן חבֿרים, מיטהעלפֿער, שותּפֿים. און דערום — וואָס רײַכער, וואָס שטאַרקער, וואָס לעבנס־פֿעיקער דער פֿאַרלאָג, אַלץ ליכטיקער די צוקונפֿט פֿון דער יידישער ליטעראַטור, אַלץ מער געלעגנהייט פֿאַר דעם יידישן שרײַבער אַרויסצוברענגען דאָס העכסטע פֿון זײַן שאַפֿנדער קראַפֿט.

און נאָר צוליב זײַנע הויכע צוועקן שטעלט דער פֿאַרלאָג די באַדינגונגען, אַז דאָס רעכט אויף אַן אויסגאָבע זאָל ניט זײַן באַגרענעצט דורך אַ געוויסן טערמין. דאָס האָבן גוט פֿאַר־שטאַנען ראָזענפֿעלד, פּינסקי, יהואָש, וועלכע האָבן געגעבן זייערע ווערק דעם פֿאַרלאָג אויף דער באַדינגונג.

אַ גרויסן טעות מאַכט איר, ווערטער קאָלעגע, ווען איר דענקט, אַז דער פֿאַרלאָג איז אַן אַמעריקאַנישער. דער פֿאַרלאָג איז אַ רוסישער און נאָר אַ רוסישער און געגרינדעט האָט עֶר זיך לכתחילה צו אַרבעטן פֿאַר רוסלאַנד. אַרבעטן פֿאַר אַמעריקע איז ניטאָ קיין שום מעגלעכ־קייט. די לופֿט איז דאָ אַ פֿאַרפֿוילטע און דער באַדן אַ שטיינערנער. די פּאָדלע געלע פֿרעסע האָט פֿאַרדאָרבן די לעזער ביזן מאָרך פֿון די ביינער און מען דאַרף אים נאָר צווינגען, שיער

ניט צוצאָלן, אַז ער זאָל קויפֿן בײַ אײַך אַ ביכל. דער פֿאַרלאָג לעבט מיט דער אייניקער האָפֿענונג אַריבערצוטראָגן קיין רוסלאַנד זײַן הויפּט־טעטיקייט און ווען עס וואָלט יעצט דאָרטן ניט געהערשט אַזאַ אַלגעמיינע צערודערונג, וואָלט ער דאָס געטון נאָך הײַנטיקן יאָר. אום צו זײַן נעענטער צו רוסלאַנד האָט דער פֿאַרלאָג באַשלאָסן צו עפֿענען אַן אָפּטיילונג אין קראָקע, גאַליציע. פֿון דעם זומער אָן וועלן מיר דאָרטן דרוקן אַלע נײַע אויסגאַבעס פֿון פֿאַרלאָג. ווי עס וועט נאָר בײַ אײַך אַ ביסעלע שטילער, רויִקער, פֿרײַער, באַזעצט זיך דער פֿאַרלאָג אויף אימער אין רוסלאַנד, אין אַ גרויסן יִדישן צענטער.

אויך אײַער בקשה צו אונטערהאַנדלען מיט דער „היברו פּאָבלישינג קאָ" מכוח אַ באַלוינונג קען איך אײַך ענטפֿערן, אַז אַזאַ מין אונטערהאַנדלונג האָט לחלוטין קיין שום זין ניט. איידער איר וועט זיך עפֿעס דערשלאָגן פֿון זיי וועט חלילה די נשמה אַרויס. די פֿאַרשמאַלצענע יִדליקעס ווילן זיך הונדערט מאָל מיישבֿ זײַן אום העכסטנס וואָס זיי ווילן אָפּשטעקן איז אַ צוויי־הונדערט־רובלדיקע, מער געוויס ניט, און אפֿשר דאָס אויך ניט. לויגט זיך דען צוליב אַזאַ קליינער סומע צו מאַכן כשר די רויבעריש אויסגאַבע, מיט וועלכער עס וועט אין גיכן פֿאַרפֿלייצט ווערן דער גאַנצער יִדישער מאַרק אי דאָ אין אַמעריקע אי אין רוסלאַנד? הייסט דאָס ניט, צוהעלפֿן אַרויפֿצינען אַ פֿרום פּנים און אַרײַנקריכן צו אײַך אין קעשענע? צי עס וואָלט ניט געווען גלײַכער און פֿיל פּראַקטישער עפֿנטלעך צו פּראָטעסטירן קעגן די גזלה? דער פּראָטעסט וואָלט געמאַכט אַן אײַנדרוק אויב ניט אויף אַלע יִדיש, אָבער וויניקסטנס אויף די ראַדיקאַל געזאָגטע עלעמענט, וועלכע זײַנען דאָך די הויפּטלעזער פֿון פּרצעס ווערק. אַז צום בײַשפּיל, האָט די היגע סאָציאַליסטישע מאַנאַטשריפֿט צוקונפֿט געגומען די אויסגאַבע אַלס אַ פּרעמיום פֿאַר אירע אַבאָנענטן. זי וואָלט דאָס זיך אײַנערלייגט צו טון ווען דאָס בוך וואָלט געשטעמפּלט געוואָרן פֿון אײַך אַלס רויב. און די יִדליקעס וואָלטן דעם באַיקאָט געהאַט צו געדענקען. זיי וואָלטן אפֿשר געגומען פֿאַרשטיין, אַז אויף זיי איז אויך דאָ אַ משפּט און ניט אייביק קען מען שפּײַען די גאַנצע וועלט אין פּנים אַרײַן. איר טאָרט ניט פֿאַרלירן איין טאָג צײַט און אַרויסגיין מיט אַ פּראָטעסט, אַז עס זאָל פֿאַרקלינגען די וועלט. איר מוזט דאָס טון סײַ אין אײַערע אייגענע אינטערעסן און סײַ אין די אינטערעסן פֿון אַלע יִדישע שרײַבער.

מײַן הייסעסטער וווּנטש איז, אַז הער פּרץ זאָל דורכקומען מיטן פֿאַרלאָג און זאָל ער דאָס מאַכן וואָס שנעלער, ווײַל ווי ער שיקט נאָר צו זײַן הסכמה, שיקט אים אַרויס דער פֿאַרלאָג 500 רובל און ער ווערט קענען זיך פֿאָרן קיין אויסלאַנד מיט אַ רויקן קאָפּ.

איך האָף, אַז מיר ווילן זײַן אין קראָקע, ווערט איר האָבן די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט דעם פֿאַרלאָג און ווערן זײַנער אַ גוטער פֿרײַנד, ווי עס זײַנען געווען די היגע שרײַבער.

מיטן הערצליכסטן גרוס צו אײַך און צו דעם טיף געאַכטטן הער פּרץ, פֿאַרבלײַב איך

[ח. אַלעקסאַנדראָוו]

ב. בריוו פֿון יעקבֿ דינעזאָנען צו ח. אַלעקסאַנדראָוון

1

Warschau, 12/IV, 1907

ווערטער קאָלעגע מיסטער ח. אַלעקסאַנדראָוו!

מײַן פֿרײַנד ה׳ י. ל. פּרץ האָט מיר איבערגעגעבן אײַער בריוו פֿון 6/3 ד״י מיט דעם אויפֿטראָג אײַך צו ענטפֿערן ווי איך פֿאַרשטיי. זײַן אויפֿטראָג צוועקמעסיק צו ערפֿילן מוז איך אײַך ערשטנס די טרויעריקע נאָכריכט ערטיילן, דאָס ה׳ פּרץ שוין צייט 3 וואָכן ערנצט קראַנק צו בעט ליגט. ער האָט אַ לונגען־אַנטצינדונג געהאַט, פֿון וועלכער געפֿאַר ער איז שוין ב״ה אַרויס, אָבער זײַן הערשטעלונג גייט זייער שוועריק און ווערלעך און לאָנגזאַם, און ווי עס ווײַזט אויס וועט ער יעדן פֿאַלס ניט האָבן די מעגלעכקייט מיט זײַנע שריפֿטן זיך צו באַגעבן

אום זיי מסדר צו זײַן צום דרוק ווי עס דאַרף צו זײַן. דיזע אַרבעט אָבער קען איך פֿאַר אים פֿאַרריכטן. אויך די שריפֿטן פֿון דער יובילייומס־אויסגאַבע איז אונטער מײַנער רעדאַקציאָן, געזאַמלט און הערויסגעגעבן. דעס האַלב געפֿין איך פֿיר ראַטאַם און צוועקמעסיק מיר ערשטנס אויספֿירלעך און געוויס צו באַריכטן, וואָס אייגנטלעך ווײַל אײַער געזעלשאַפֿט יעצט פֿון זײַנע שריפֿטן הערויסגעבן? צי האָט די געזעלשאַפֿט די אַבזיכט צו דרוקן פֿרצעס זעמטלעכע ווערק איבער הויפּט, ווי די שוין איינמט געדרוקטע און נאָך ביז איצט ניט געדרוקטע, אַדער מיינט זי נור הערויסצוגעבן די יעניקע, וועלכע זײַנען נאָך ניט אַרײַן אין יובֿלס־אויסגאַבע? אַזעלכע, וועלכע זײַנען אַרויס פֿון זײַן פֿעדער אין די 6 יאָר צײַט נאָכן יובֿל זײַנען, קענען זיך צוזאַמענגעמען נישט וויניקער פֿון 75 ביז 80 דרוקבויגן. ערציילונגען, פֿאָלקסטימלעכע פֿעליעטאָנען, פּאָעמאַטן, קריטיק אונד אויך אײַן געוויסער טייל פּובליציסטיק, וי אויך מאַנכע טעאַטער־שטיקע.

עס פֿאַרשטייט זיך, אַז כּל זמן די שריפֿטן זײַנען נאָך ניט געאַרדנט אונד רעדאַגירט, איז נישט נור ניט באַקוועם אַזאָ סחורה אויפֿן מאַרק אַרויסצופֿירן אַלס סחורה עובֿרת לסוחר, אָבער עס איז אויך שווער און פֿאַסט אוממעגלעך אַ פּרײַז צו באַשטימען מיט דער פֿאַרזיכערונג, אַז בייַדע צדדים, דער מוכר און דער קונה, זאָלן שפּעטער צו דער אײַבערצײַגונג ניט קומען, אַז עס איז געווען אַ מקח טעות מעיקרא.

על כּן קומט, לויט מײַן מיינונג, אויס, אַז אַזאָ מין מסחר קען נור צו שטאַנד קומען אויפֿן גרונד פֿון צוטרויען. און אָט וואָס איך לייג פֿאָר אײַער געזעלשאַפֿט:

מיר אַליין, דאָס הייסט פֿרץ אונד איך זעלבסט, זײַנען שטאַרק אינטערעסירט, אַז די שריפֿטן פֿון ה׳ פֿרץ זאָלן אַזוי צי אַזוי רעדאַגירט ווערן עצהיו״ט און הערויסגעגעבן ווערן אין דער אַרט ווי עס זײַנען הערויסגעגעבן געווארן די יובֿלס־שריפֿטן. מיר וואָלטן דיזע אויסגאַבע געוויס שוין אַליין געהאַט אונטערגענומען, ווען מיר זאָלן האָבן די מאַטעריעלע מיטל דערצו. ליידער פֿעלן זיי אונדז (איינסטווײַלן געוויס). דעריבער מיין איך, עס וואָלט אי גלײַך אי ישרדיק זײַן, ווען איר, דורך דער הילף פֿון אײַער געזעלשאַפֿט, זאָלט אונדז דאָ היר פֿאַרשאַפֿן די מיטל די אויסגאַבע היר צו אונטערגענומען, אונד פֿיר די מיטל, וואָס איר וועט אונדז דערצו פֿאַרשאַפֿן, זאָלן מיר אײַך באַצאָלן מיט די מאַטריצן, וואָס ווען פֿיר אײַער געזעלשאַפֿט עקסטרא געמאַכט ווערן, צו גלײַך מיט די זעלבע און צו גליכער צײַט מיט די וואָס זאָלן פֿיר אונדז בלײַבן, אויסשליסלעך נור פֿיר רוסלאַנד.

צו דעם ברויכן מיר צו האָבן נישט וויניקער אַלס 30 רוב׳ פֿיר יעדן בויגן מאַטריצן, און אַזוי פֿיל בויגן מאַטריצן וועלן מיר אײַך צושיקן געמעס דער סומע געלט, וואָס איר וועט אונדז דערצו בײַטראָגן. נאָטירלעך אויך מיט דער פֿאַרפֿליכטונג, די זעמטלעכע מאַטריצן אײַך צוצושטעלן נאָך איידער דאָס ווערק וועט היר ערשײַנען. ווילט איר אָדער געפֿינט איר פֿאַר מעגלעך דיזן צוטרויען אונדז צו שענקען, קענט איר, אויסער די גוטע זאַכע, וואָס איר וועט דערמיט טון, אַן אונד פֿיר דעם אויטאָר, וי אויך אפֿשר איין גוט געשעפֿט מאַכן אין אײַער לאַנד. איר פֿאַרשטייט אַליין, אַז אַזוי אָגולעם אָנצובאָטן, למשל 500 ר׳ וי איר שרײַבט, האָט קיין פּראַקטישן זינען נישט. ניט פֿיר אײַך, ניט פֿיר ה׳ פּרצן, און דאָס קען צו מיספֿארשטענד־ניסע ברענגען אי אײַך אי דעם אויטאָר זעלבסט. וי זאָגט מען בײַ אונדז? די ערשטע קריג איז יעדן פֿאַלס געזינטער און ניצלעכער אַלס די לעצטע. גלײַכער אַז מען וייסט פֿאָר וואָס מען גיט געלט און פֿאָר וואָס מען נעמט געלט. אונדז וואָלט זייער אָנגענעם זײַן, ווען מיר קענען זיך דאָ דורכרעדן מיט אײַער באַפֿולמעכטיקטן ה׳ חיים ליובזשינסקי, לויט וי איר שרײַבט. ליידער איז דער זעלבער נאָך ביז הײַנט בײַ ה׳ פּרצן גאָרניט געווען, אונד היר וויסן אײגנטלעך גאָרניט וו אַהין אין וואַרשע צו געפֿינען.

וואָס אָנבאַטרעפֿט דעם פֿאַרלאָג וואָס די „היברו פּאָבלישינג קאָמפּאַני״ האָט יעצט אונטערנומען, האָבן מיר עס ערפֿאָרן נור דורך אײַער געפֿעליקייט אונדז וועגן דעם מיטצוטיילן. די לײַטע האָבן זיך צום אויטאָר וועגן דעם ניט געוואָנדעט אונד מיר איין סענט זיך ניט גאָלאָז דערקענען.

איז אַמעריקע וויקלעך אַזאַ פּרייַ לאַנד וווּ איין יעדער האָט די פּרייַהייט צו טון וואָס ער וויל, זעלבסט בײַם צווייטן זײַן גוטס און פֿאַרמעגן פּרייַ צו באַרויבן? מען רויבט דערמיט ניט נור ה' פּרצעס רעכט אויף זײַנע שריפֿטן, אָבער אויך פּשוט זײַן געלט, זײַן לעצטן גראָשן, וואָס די שריפֿטן האָבן אים געקענט אײַנברענגען! נעמלעך: ה' לידסקי, איין היזיקער בוכהענד־לער, האָט געוואָלט איינע דריטע אויפֿלאַגע מאַכן פֿון די יובל־שריפֿטן אויף 1000 עקז' אונד האָט געוואָלט באַצאָלן ה' פּרץ פֿיר דאָס רעכט 200 ר', נור איידער דאָס איז צו שטאַנד געקומען, האָט ער אַ בריוו ערהאַלטן די טעג, אַז די „היברו פּאַבלישינג קאָמפּאַני" אין ניו־יאָרק גיט שוין אַרויס די זעלבע שריפֿטן. בעטײַערט ה' לידסקי, אַז יעצט האָט שוין פֿאַר אים קיין רעכ' ניט די שריפֿטן היר הערויסצוגעבן, ווײַל אײַערע אָמעריקאַנער וועלן אים שוין אַרײַנשיקן די צאָל עקז' וואָס ער ברויך, און עס וועט אים באַדײַטנד בילליקער אויסמאַכן אַלס ער זאָל די זעלבע זעלבסט הערויסגעבן.

אונד ווייסט איר, געערטער קאָלעגע, וואָס דער פֿאַרלוסט פֿון 200 רוב' באַדײַט איצט פֿיר ה' פּרצן? עס איז ניט אַזאַ חרפה ווי אַ וויטאָג צו זאָגן, דאָס אונדזער בעסטער שריפֿטשטעלער לעבט זיך דורך לעצטער צײַט זייער, זייער שווער מיט זײַנע לעבנס־מיטל. בפֿרט איצט וען איז קראַנק און מוז, לויט דער פֿאַראַרדענונג פֿון זײַנע ערצטע, באַלד פֿאַרן נאָכן אויסלאַנד אין אַ באַדאָרף ערגעץ וויניקסטנס אַ דרײַ מאָנאַטע אין פֿעליגער רוע צו ברענגען. דאָס איז ניט נור גזלת העני, אָבער דאָס איז מער אַ גזלה פֿון זײַן געזונט און לעבן . . . ווי קען די גע־זעלשאַפֿטלעכע מיינונג דאָרט בײַ אײַך אַזאַ מין גזלה דולדן און קיין באַיקאָם ניט מאַכן אויף אַזאַ מין אויסגאַבע, וואָס אַזאַ מין באַנדיטן־קאָמפּאַני אונטערגעמט.

אמת, דאָס געזעץ לאָזט זאָ וואָס צו בײַ אײַך. אָבער יידן דאַרפֿן אַזוינס דאָך ניט צולאָזן. לא חרבה ירושלים, דערציילט אונדז די גמרא, אלא על שהעמידו דבריהם על דין תורה. מיר דאַכט, אַז אין סדום אַפֿילו האָט עקסיסטירט אַ קאָדעקס פֿון גאַנץ אַרנטלעכע געזעצע, אָבער דאָס גאַנצע שלעכטס איז נור דערין באַשטאַנען, וואָס די אַנשי סדום האָבן געטון נור דאָס וואָס איז לויט געזעץ נישט פֿאַרווערט צו טון און האָט דאָס געזעץ ניט פֿאַרווערט איבערצו־דרוקן אַ פֿרעמד ווערק, למשל, האָבן זיי זיך ניט געריכטט מיט דעם שאָדן און שמערצן וואָס זיי פֿאַראורזאַכן דערמיט דעם אויטאָר. פּונקט אַזוי טוט יעצט אײַער היברו פּאָבליש קאָמפּאַני, און גאָט מעג זיי העלפֿן . . .

געערטער קאָלעגע, איך וויים אַפֿילו ניט, צי גיט מיר די געלעגנהייט, וואָס איך שרײַב איצט דאָס ערשטע מאָל צו אײַך, דאָס רעכט אײַך צו ביטן אײַער געשעצטן אינפֿלוס אויס־צואיבן, הערן פּרץ זאָל וי עס איז ערגעץ אַ שטיקל הילף אַרויסקומען דורך מײַן שרײַבן, אָבער די נויט איז גרויס אונד זײַן געזונט איז אויך אײַך זיכער ניט וויניקער טײַער אַלס מיר, ערלויבע איך מיר פֿאַרט אײַך צו ביטן איר זאָלט זיך מיען וי עס איז, אַז פּרץ זאָל די אייניקע הונדערט רובל אַזוי צי אַזוי פֿון אײַער אַמעריקע פֿאַרשאַפֿט ווערן, ער זאָל קענען פֿאָרן נעכסטן מאָנאַט אַהין ווּהין די ערצטע שיקן אים צוליב זײַן געזונט. אפֿשר איז מעגלעך, אַז איר זאָלט אײַך אום דעם דורכרעדן מיט די פֿאַרשטייער פֿון דער היברו פּאָבלישינג קאָמ־פּאַני, פֿילײַכט וועלן זיי אײַנזעען זייער אומרעכט אונד דאָס רעכטשאַפֿענע טון? אָבער איינס מוז איך אײַך אום פֿאַרויסזאָגן, גיט דעם אינהאַלט פֿון קעגנוערטיקן בריוו ניט אי ב ע ר ד ע ר ע פֿ נ ט ל ע כ ק י ט. יעדן פֿאַלס איז ה' פּרץ ניט אַ שלום־עליכם, אָדער דער ערט, וואָס לײַדן קוים איינע מאָראַלישע באַלידיקונג, וועז מען בעטלט פֿיר זיי עפֿנטלעך.

איך האָפֿע, איר פֿאַרשטייט מיך און איר וויסט די באַדײַטונג פֿון דעם מאמר החכם: לעולם יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך.

אירע באַלדיקע אַנטוואָרט ערוואַרטנד צייכנע

אַכטונגפֿאָל,

י. דינעזאָהן

Warschau, Dzielna 15

2

Warschau, 18/6, 1907

אַן געֶרטן אינטערנאַציאָנאַל פֿאַרלאַג, ניו־יאָרק.

אין נאָמען פֿון מײַן פֿרײַנד י. ל. פּרץ באַשטעטיקע איך הירמיט דאָנקענד דען עמפּפֿאָנג פֿון אײַער אָנווי ע״ס 500 רובֿ אויף רעכענונג פֿון דער סומע 3,500 ר׳ פֿיר די 120 הרוקבויגן פֿון זײַנע שריפֿטן, וועלכע ער האָט אײַך פֿאַרקויפֿט, לויט זײַן אונטערגעשריבענעם קאָנטראַקט, וואַרשע, 20טן מאַי 1907.

וואָס אָנבאַטרעפֿט אײַך אַרײַנשיקן די זעמטלעכע שריפֿטן, וואָס זײַנען אין דער יובֿ־לייומס־אויסגאָבע ניט אַרײַן, באַפֿולמעכטיקטע ה׳ פּרץ מיר אײַך צו ערקלערן, אַז די גאַנצע זאַמלונג פֿון 60 בויגן אײַך פֿאַר איין מאָל אַרײַנצושיקן איז אים איצט, פֿאַר זײַן אָפּפֿאָרן נאָך אויסלאַנד, איינע זאַכע דער אוממעגלעכקייט. איר ברויכט עס זעלבסט פֿאַרשטיין, אַז בײַ אַזאַ צוזאַמענשטעלן אַ זאַמלונג פֿון 60 בויגן מוז ה׳ פּרץ פֿיל אַרבעטן. ער קען דאָך בײַ דער פֿאַרשטייענדער נײַער אויסגאָבע זײַנע שריפֿטן אײַך ניט שיקן איידער ער זעלבסט וועט זיי ערנצט דורכזען, אויסבעסערן און פֿאַרפֿאָלקאָמענערן וויִ ער פֿאַרשטייט און רעכנט עס פֿיר זײַן פֿליכט. און זאָ איין אַרבעט פֿאַרלאַנגט אַ געוויסע צײַט. יעדן פֿאַלס האָט ער זיך שוין הײַנט צו דער אַרבעט גענומען, און דאָס ערשטע באַנד אָדער בוך וועט אײַך אַרויסגעשיקט ווערן דורך מיר אונטערשריבענעם נאָך פֿאַר זײַן אָפּרײַזע נאָך אויסלאַנד.

ה׳ פּרץ פֿאָרט אָפּ דעם 15טן קינפֿטיקן יולי, ווי מיר דאַכט, קען נאָך ביז דאַן אײַער אַנטוואָרט אים היר אין וואַרשע טרעפֿן, דעס האַלב רעכן איך פֿאַר זייער נייטיק אונד צוועק־מעסיק איר זאָלט געפֿעליקסט אונדז מיטטיילן, וועלכע אָפּטיילונג פֿון זײַנע שריפֿטן איר האָט די אָפּזיכט פֿרײַער צו דרוקן? די אָפּטיילונגען אין דער נײַער זאַמלונג וועלן זײַן עבן די זעלבע ווי אין דער יובילייומס־אויסגאָבע מיט דער צוגעבונג פֿון נאָך איין נאָך אָפּטיילונג „דראַמאַטישע ווערקע״ וואָס די ערשטע האָט ניט.

אויף דיזע ווײַזע, וען מיר ווייסן וואָס אײַך איז פֿרײַער נייטיק בײַ זיך צום דרוקן צו האָבן קען דאָ בײַ אונדז די אַרבעט פֿון צוזאַמענשטעלן און פֿאַרפֿאָלקאָמען יעדע אָפּטיילונג טיכטיק און רעגלמעסיק צו פֿאָרטייל פֿון דער גאַנצער זאַמלונג, אויסגעפֿירט ווערן.

דער פֿאַרלאַג קען גאַנץ זיכער זײַן, אַז ה׳ פּרץ וועט זײַן פֿליכט ערפֿילן על צד היותר טוב. חזקה לחבר שכמותו שלא יוציא מידו דבר שאינו מתוקן, און ער וועט דעם געערטן פֿאַרלאַג פֿיר זײַן צוטרויען קיינע שטערונגען אונד אומשטענדן פֿאַראורזאַכן. איך האָפֿע אַלזאָ, דאָס דער וו׳ פֿאַרלאַג וועט אויך זײַנער זײַטע דעם געערטן ה׳ פּרץ דאָס פֿאַלע צוטרויען שענ־קען אונד ניט פֿאַרלאַנגען דאָס גאַנצע מאַנוסקריפּט זאָל אים מיט איין מאָל צוגעשטעלט ווערן ווי עס פֿאַרלאַנגט אויסדריקלעך אײַער בריוו.

ה׳ פּרץ וועט אַ פּאָר מאָנאַטע פֿאַרווײַלן אין רײַכענהאַל (פּרײַסן), עס וואָלט דעריבער פֿילײַכט ראַטזאַם זײַן, דאָס אײַער געערטער סעקרעטער, וועלכער פֿאָרט נאָך אייראָפּע, זאָל דורכפֿאָרנדיק בערלין אָדער ווין, פֿאַרקערן צו אים אין רײַכענהאַל, אום זיך פֿאַלשטענדיק צו פֿאַרשטענדיקן.

געוויס וועט דער זעלבע אויך אין וואַרשע זײַן און זיך זעען מיט מיר אויך אין דער זעלבער אַנגעלעגנהייט. איך שטיי אים צו דינען מיט פֿאַרגיזע נאָך אויסלאַנד.

בײַ דער געלעגנהייט ערלויב איך מיר דעם געערטן פֿאַרלאַג צו פֿרעגן: וואָלט פֿילײַכט דער פֿאַרלאַג אָדער זײַנע פֿאַרטרעטנדע ניט וועלן איבערנעמען, פֿיר געוויסע פּראָצענט אַלס האָנאָראַר, די אָגענטורע פֿון מאָנאַכ היזיקע יידישע שריפֿטשטעלער, ווי צב״ש פ ר ק, א ש, נ א מ־ב ע ר ג, ד״ר ע ל י א ש א ו, ווי אויך פֿון מ י ר זעלבסט, אונדזער באַפֿאָלמעכטיקטער פֿאַרשטייער צו זײַן אין אַמעריקע אין באַזוג צו אַמעריקאַנער פּרעסע, פֿאַרלעגער אונד אויך אין באַזוג צו דער בינע. זאָ צב״ש, וואָלטן מיר היגע יידישע שרײַבער, אונדזערע ליטעראַרישע אַרבעט אין מאָנוסקריפּטן דעם פֿאַרלאַג [צוגעשיקט], און דער פֿאַרלאַג זאָל מיט דעם פֿערפֿיגן לויט

אייגענער אינזיכט און קאָמפּעטענץ. דורך דעם, רעכן איך, וועט אפֿשר מעגלעך זײַן צו פֿאַר־היטן אונדזערע אויטאָריטעט רעכטע און אינטערעסן, זיי זאָלן אַזוי הפֿקר ניט זײַן אין אַמע־ריקע ווי ביז איצט. ה' פּ ר ץ און ה' א ש ווילן אײַך צושיקן זייערע דראַמאַטישע נײַע ווערקע, אום איר זאָלט מיט טעאַטערע קאָנטראַקטן שליסן אד"גל. — ביטע געפֿעליקסט יעדן פֿאַלס מיר וועגן דעם צו ענטפֿערן אונד אים פֿאַל, וועג דער פֿאַרלאָג איז גרייט אַזאַ ארט אַגענטורע איבערצונעמען, מיר מיטצוטיילן די אַלע באַדינגונגען און אויף וועלכער אַרט זאָ וואָס קען צו שטאַנד קומען.

אַכטונגספֿאָל מיט דאַנק פֿאַרויס,

י. דינעזאָהן

3

Warschau, 24/VII

אײַער בריוו האָט ה' פּרץ נאָך ניט געלעזן,
ווײַל ער איז אויף אַ טאָג אַרויסגעפֿאָרן אויף זומער־וווינונג.

זייער געערטער פֿרײַנד! (דער נאָמען ווי איר ווילט)

דערוואַרט האָבן מיר, ד"ה ה' פּרץ און איך, ווי אויף משיחן, אַבער ניט אויף אײַער בריוול, נור אויף א י ך בכבֿודכם ובעצמכם ממש. אײַער זען זיך מיט אונדז דאָ איז אַזוי גייטיק ווי פֿאַר אײַך און אײַערע אַנגעלעגנהייטן איבער הויפּט, אַזוי אויך פֿיר אונדז. ערשטנס, וואָלטן מיר מיט אײַך צוזאַמען אין איינס צווײַ דרײַ געקענט אַרדענען דאָס גאַנצע מאַטעריאַל צום דרוק און אײַך עס איבערגעבן עס זאָל אַרויסקומען אַ דבר השוה לתרויהו. צווייטנס, האָבן מיר נאָך אייניקע ענינים איבערצושמועסן מיט אײַך אום צו ערגעץ אַ געווינטשטן רע־זולטאַט צו ברענגען. נור פֿאַרפֿאַלן. אונס רחמנא פטריה, און איך האָב צו אײַך קיין טענות ניט. איצט איז אָבער די פֿראַגע: ווי אַרדנט מען אײַן דאָס איבערשיקן דאָס מאַטעריאַל קיין אַמעריקע?

געווים האָט איר נאָך פֿאַר אײַער אָפּפֿאַרן פֿון אַמעריקע געלייענט מײַן בריוול, אין וועלכן איך האָב ערקלערט, אַז עס איז כמעט איינע אומממעגלעכקייט דאָס גאַנצע מאַטעריאַל צוזושטעלן מיט אַ מאָל, אַזוי ווי אײַער פֿאַרלאַגס־אייגנטימער פֿאַרלאַנגט, און איך האָב דע־ריבער געבעטן אונדז מודיע זײַן, וועלכע אָפּטיילונג צ"ש איז דער פֿאַרלאַג ענגייגט פֿרײַער צו דרוקן, אום מיר זאָלן דיזע אָפּטיילונג צוגרייטן וואָס פֿרײַער מיט אַלע מכשירין און איבער־שיקן. דערויף האָב איך אַ תשובֿה באַקומען, נאָך אַ מאָל דאָס אייגענע, אַז דער פֿאַרלאַג איז זייער ערוויינשט דווקא דאָס גאַנצע מאַטעריאַל מיט אַ מאָל צו באַקומען איידער ער טרעט צו צום דרוק. נור אַלס אויסנאַמע איבערלאָזט דער פֿאַרלאַג דיזעס צו אַנטשיידן בײַם זען זיך פֿערזענלעך מיט אײַך. איצט, אַז וועגן זען זיך מיט אײַך איז וואַרשע איז שוין אַ קנאַפּע האָפֿענונג — ה' פּרץ וועט זיך דווקא יאָ זעען מיט אײַך אין קראַקע — אָבער פֿון זײַן זען זיך אַליין וועט ניט איר, ניט ער צו אַן אַנטשידענעם באַשלוס קומען, וויַ איך שטעל מיר פֿאָר און וויַ איך קען אים, ברוך השם, מיט זײַן אַהבֿת הקיצור ניט נור אין זײַן שרײַבן, אָבער נאָך מער בנוגע צו מסחר און אייגענע אָנגעלעגנהייטן.

מאלה הטעמים ווילט זיך מיר היר מיט אײַך קלאָר מאַכן פֿאָלגנדעס: 1) דאָס גאַנצע מאַטעריאַל, אויב ניט נאָך באַדײַטנד מער, איז שוין צוזאַמענגעקליבן, געאָרדנט איש על מחנהו ואיש על דגלו, אין באַזונדערע קאָנווערטן אַרטיקלענוויז, און אין נאָך גרעסערע קאָנווערטן, וווּ די אַרטיקלען־קאָנווערטן ליגן לויט דער געהעריקער אָפּטיילונג.

2) אָפּטיילונג[ען] וועלן אין נײַ געזאַמלטן מאַטעריאַל זײַן מיט 4 — 5 מ ע ר אַלס אין דער יובילייומס־אויסגאַבע.

3) לויט דעם וואָלט דאָך אייגנטלעך נאָר גרינג זײַן צו נעמען דאָס גאַנצע מאַטעריאַל, וויַ עס איז געאָרדנט און מיט אַלע אותות ומופֿתים באַצייכנט וואָס פֿרײַער און וואָס שפּעטער —

פֿאַרפּאַקן אין איין פּאַקעט און היידאַ קיין אַמעריקע. הייבט זיך אָבער אָן מיט דעם „חזקה לחבר שאינו מוציא מת״י דבר שאינו מתוקן״. און פּרץ דערצו איז נאָך פֿיל מער ווי אַ חבֿר פּשוט. ער האָט ליב פֿיליַן און שליַפֿן, קנעטן און איבערקנעטן, שרייַבן און איבערשרייַבן אָן אַ שיעור און אָן אָרך, אַרבעט אָפּט ביַי דעם מיט דער גרעסטער הינגעבונג פֿאַסט ליידנ־שאַפֿטלעך. ביַי דער באַפֿאַרשטייענדער אויפֿלאָגע איז ער באַזונדערס פֿאַראינטערעסירט, אַז יעדעס אַרטיקל זאָל אַרויס געליַטערט און קאָרעקט, און ער קען בשום אופֿן דאָס גאַנצע מאַטעריאַל פֿון האַנט ניט אַרויסלאָזן, כל זמן אים דוכט, אַז עס ברויך נאָך ערגעץ וואָס אין אים געענדערט אָדער צוגעגעבן ווערן. צוליב דעם האָט ער צוזאַמענגענומען אַ גאַנצן שטאַט איבערשרייַבער, וואָס קאָסטן אים אָפּ אַ היפּש ביסל געלט, און נאָך די אַלע איבערשרייַבערייַן, איבערזעצערייַן וכדומה הכנות, לויט מיַין מיינונג גאַנץ איבעריקע און נוצלאָזע, שרייַבט ער אַליין איבער צו דרייַ צו פֿיר מאָל בעצם ידו, איז פֿון לשון הקודש אַליין מעתיק, נאָך אַ מאָל און נאָך אַ מאָל, ביז עס קומט אַרויס דער ריינער סלת ווי אים ווילט זיך. אַ פֿינטעלע אַפֿילו, ניט נור אַ קוצו של יוד, שפּילט ביַי אים אַ ראָלע.

פֿון דעם שטיקל כאַראַקטעריסטיק קענט איר באַגרייַפֿן, כאָטש לדידי איז שוין דאָס מאַטעריאַל אין גאַנצן געאָרדנט, אָבער לדידהו איז עס נאָך ניט כשר צום דרוק מיט אַלע דקדוקים.

וועג איר וואָלט פּערזענלעך דאָ אין וואַרשע געווען און וואָלט געקענט מיט אייגענע אויגן זען און איבערצייגן זיך ווי דאָס גאַנצע איז שוין געאָרדנט, און ווי פּרץ איז זיך עוסק אויף יעדן אַרטיקל מיטן מכשיר זיַין עס, וואָלט איר זיכער ניט פֿאַרלאַנגען מער ווי דעם טייל אָדער גאַנצע אָפּטיילונג, וואָס ער אַליין וואָלט אויך איבערגעגעבן אַלס פֿאַרטיק, און פֿאַר די איבעריקע אים לאָזן כאָטש דעם חודש אָדער די זעקס וואָכן צייט, וואָס ער מוז האָבן פֿאַר זיַין ערהאָלונג אין רייַכענהאַל. איר וואָלט וויניקסטנס מיט אַ ריינעם געוויסן קענען פֿאַר־זיכערן אייַער הערן עוואַלענקאָ, אַז ער האָט ניט צו טון מיט שווינדלער חלילה אָדער מיט אַזעלכע שרייַבער, וואָס אַרט זיי ניט וויַ אַזוי זייערע שריפֿטן וועלן געדרוקט זיַין, אַבי די עטלעכע רובל בייַם פֿאַרלעגער צו באַקומען.

קורץ דערפֿון. דאָס איז גאַנצן שוין פֿאַרטיקע מאַטעריאַל וועט ה׳ פּרץ בייַם טרעפֿן מיט אייַך אין קראָקע, אָדער וווּ עס וועט באַשטימט ווערן, אייַך איבערגעבן. וועגן דאָס איבעריקע וועט איר מוזן געדולד האָבן ביז זיַין צוריקקומען. און איר פֿון אייַער זייט מוזט זיך באַמיִען צו אָרדענען די זאַך, אַז זייַנע 100 ר׳ מאָנאַטלעך, לויט קאָנטראַקט, זאָל ער אָנ־הייבן באַקומען רעגלמעסיק וואָס פֿריִער. יעדן פֿאַלס פֿאַרזיכער איך אייַך, אַז ביז קינפֿטיקן ניַי־אָר וועט איר האָבן דאָס גאַנצע מאַטעריאַל, לא חסר אות אַחת, ביַי אייַך אין אַמעריקע עצהיו״ט. אָבער די צאָלונגען אַ 100 ר׳ מוזן וואָס פֿריִער אָנפֿאַנגען. דאָס שרייַב איך אייַך מיט אַ באַזונדערן נאָכדרוק, אום יעדע אָרט מיספֿארשטענדניסע אויסצו־מיידן. מעגלעך, פּרץ וועט עס אייַך זעלבסט זאָגן, נור טאָמער זאָגט ער עס אייַך ניט, האָב איך עס אייַך דאָ אויסדריקלעך געזאָגט.

וואָס מיך באַטרעפֿט טוט מיר ווירקלעך לייד, וואָס איך מוז פֿאַרציכטן דאָס פֿאַרגעניגן זיך צו זען מיט אייַך און פּערזענלעך דאָ וועגן געמיינשאַפֿטלעכע אָנגעלעגנהייטן צו קענען זיך דורכשמועסן. איך וואָלט אייַך פֿיל נוצלעך געקענט זיַין אין פֿאַרשידענע באַציִונגען און אונ־טערנעמונגען. וואָס קען מען זיך אָבער העלפֿן, אַז מען לעבט און מען אָטעמט פֿאָרט אין דעם גרויסן אָסטראָג, פֿון וועלכן מען לאָזט ניט אַרויס און אַפֿילו ניט אַריַין אָן אַ באַזונדערן זכות אָדער אָן אַ באַזונדער פֿאַרבראָכן, ווי עס פֿירט זיך בה״ש ביַי אונדז מקדמת דנא, בפֿרט איצט צוליב די אַלע קאָנסטיטוציאָנעלע פֿרייהייטן וואָס מיר האָבן שוין באַלד 2 יאָר ערגעץ און וויַיסן נאָך אַלץ ניט וווּ דער ערגעץ איז.

זייַט מיר ווילקאָמען און באַגריסט.

אייַך אַכטנדזער י. דינעזאָהן

4

27/VII, 1907

ווערטסטער קאָלעגע ה' ו. מיללער! (יהי כן)

אײַער בריוו עבן ערהאַלטן, גלײַכצײַטיק אויך אַ קאָרטל פֿון ה' רייזען אויס בערלין, זײַנע אַדרעסע . . .

ער ריכט זיך די טעג אין קראָקע צו פֿאָרן. ער מוז דאָרט אומבאַדינגט זײַן, ער וואָרט אָבער מען זאָל פֿון היר, ד"ה זײַן פֿאַרלעגער ה' לידסקי, זאָל אים אַ ביסל מעות צושיקן, ער זאָל האָבן הוצאות הדרך. איך וועל מיך מיִען ה' לידסקי זאָל עס טון וואָס פֿרײַער. ה' ש. אַש איז פֿאַריקע וואָך געקומען צוריק פֿון ארץ־ישׂראל. ער געפֿינט זיך איצט בײַ זײַן פֿרוי און קינדער אין קוזמיר. זײַנע אַדרעסע איז . . . ער איז אָבער ליידער ערנצט קראַנק. קען פֿון בעסט ניט אַראָפּ. וועגן זײַנע אָנגעלעגנהייטן קענט איר מיר שרײַבן. ווילנדיק ניט ווילנ־דיק בין איך פֿאָרט דער טאָטע פֿון אונדזער ביסל יונגע שרײַבער און האָב פֿון ה' אַש די פֿאַלמאַכט מיט אַלע זײַנע ווערקע און שריפֿטן צו פֿערפֿיגן נאָך בעליבן. ווי טוט מיר באַנג וואָס איך האָב ניט די ערווינטשטע געלעגנהייט מיט אײַך, געפֿערטער קאָלעגע, זיך צוזאַמענ־צוטרעפֿן! פֿרײַ וועט אײַך געוויס מאָרגן אַליין שרײַבן, ער איז אויף שבת געפֿאָרן נאָך לאָדוש.

מיט בעסטן גרוס,

י. דינעזאָהן

5

Warschau, 2/VIII, 1907

ווערטער קאָלעגע אַלפּסנדראָוו!

נאָך דעם ווי איך האָב די צדדים צונויפֿגעפֿירט, חתן־כלה האָבן זיך שוין געזען, ווילט זיך מיר אײַך זאָגן: מזל־טוב, אין אַ גוטער שעה!

איך האָפֿע, אַז איר זײַט מיט דעם חתן דנן, מיט ה' פּרצן העכסט צופֿרידן, און דאָס זעלבע אויך ער מיט אײַך. איצט וויסט איר וויניקסטנס, אַז אין אַ מקח טעות האָב איך אײַך חלילה ניט אַרײַנגעפֿירט. דאָס מאַטעריאַל, זעט איר, איז כּמעט אין גאַנצן פֿאַרטיק, גע־אַרדנט, צוגעגרייט, וואָס וויניקער אײַך די מי איבערצולאָזן בײַם דרוקן. וויִ פֿיל אַרבעט און מי אונדז האָט די פֿאַרברייטונגס־אַרבעט געקאָסט, איז שוין אונדזער זאַכע, דערפֿאַר־לאַנגען מיר אַפֿילו קיין דאַנק ניט, אָבער חוץ מי און אַרבעט האָט אונדז אויך געלט געקאָסט, דאָס שרײַבן און איבערשרײַבן, ביז דאָס באַטרעפֿנדע מאַטעריאַל איז צו דעם צושטאַנד גע־קומען, אין וועלכן איר האָט עס שוין איצט בײַ אײַך. פֿאַר פֿרצעס אָפּריַזן האָב איך זיך אָפּ־געריכט מיט די שרײַבער, און איבערשרײַבער, אויך מיט די אַנדערע, וואָס האָבן דערצו בײַגעטראָגן, און דער חשבון האָט באַטראָפֿן אַ היפּשע סומע.

איך וויל האָפֿן, אַז בײַם עמפֿאַנג פֿון גאַנצן מאַטעריאַל, זאָ געאַרדנט וויִ עס איז, וועט דער געפֿערטער פֿאַרלעגער ה' עוואַלענקאָ וויסן וויִ דיזע פֿאַראַרבעט אָפּצושאַצן אונד וועט ה' פּרצן זײַנע עקסטרא קאָסטן פֿאַרגיטיקן. עס קען ה' פּ. אייגע וויִרקלעכע פֿרייד און פֿאַרגעניגן מאַכן, וען הער עוואַלענקאָ וואָלט אים אַ געשאַנק מאַכן אַ ייִדישע שרײַב־מאַשינע רעמינגטאָן, וואָס איז פּרצן זייער נייטיק און וואָס ער וויִנטשט זיך שוין לאַנג אַזאַ איינע צו האָבן. איבריקנס פֿאַרלאָז איך מיך אויף אײַך, איר וועט אַליין מסתּמא דאָס אײַנזעען האָבן און אַלעס דורכפֿירן עצהיו"ט והרצוי לשני הצדדים.

שרײַבט מיר אָפֿנהערציק — אויב איך מעג זאָ וואָס פֿאַרלאַנגען פֿון אײַך — דען וויִרק־לעכן אײַנדרוק, וואָס פּרצ האָט אויף אײַך געמאַכט? דאָס זעלבע וועט ער זיכער מיר שרײַבן אין באַצוג צו אײַך.

איצט וויל איך אײַך ענטפֿערן אויף אײַערע שאלות, קשיות און נאָך אַזעלכע ענינים פֿון אײַער לעצטן בריוו.

ראשית מוז איך אײַך בײַ דער געלעגנהייט ערקלערן וואָס איז טאַקע נוגע צו דער נײַער אויפֿלאַגע פֿון פּרצעס שריפֿטן. זײַט זשע וויסן, אַז פֿרײַער האָבן מיר, איך וי אויך פּרץ, זיך געהאַלטן אָן דער דײַטשישער אָרטאָגראַפֿיע, שטענדיק מדקדק געווען אַ אונטערשיד צו מאַכן פֿון קאָנען צו קענען אד"גל. און מיט דער זעלבער אָרטאָגראַפֿיע איז געדרוקט די יובילייומס־אויסגאַבע. נור זינט דער פֿרײַנד האָט אָנגעהויבן אָרויסצוגיין איז בהכפּם זײַנע אַלע מיטאַרבעטער אײַנגעפֿירט געווארן די איצטיקע אָרטאָגראַפֿיע, און בײַ דער וויל מיר אויך בלײַבן. געוויס איז אײַך די אָרטאָגראַפֿיע פֿון פֿרײַנד באַקאָנט, און וי מיר דאַכט, איז זי די זעלבע וי מען באַנוצט זיך אין דער אַמעריקאַנער פּרעסע און ליטעראַטור, אַלזאָ, בײַם אי־בערדרוקן פּרצעס שריפֿטן פֿון דאָ נײַ דאַרפֿט איר זיך לייטן לויט דער אָרטאָגראַפֿיע פֿון פֿרײַנד און ניט מיט דער פֿון דער יובילייומס־אויסגאַבע.

אין ליטעראַרישע ווערקע מוז דורכויס אײַנגעפֿירט ווערן וי מעגלעך די ריינערע און ריכטיקערע ווערטער און אויסדריקע, וי מעגלעך וויניקער רוסישע אָדער סלאַווישע ווערטער, מער דײַטש פֿאַרײַדישן. „מענש" ברויך זײַן „מענש" און ניט מענטש. סײַדן וווּ מיט דעם באַזונדערן דיאַלעקט ווערט איבערגעגעבן דער נייטיקער טיפּ און דער געהעריקער דיאַלעקט פֿון דער פֿיגורירנדיקער פּערזאָן. דער אויטאָר ברויך זיך באַנוצן מיט אַ רײַכערער שפּראַכע און געריכטער. הויפּטזעכלעך דאַרף מען באַאַכטן דעם מין: צי זכר צי נקבֿה, צי לא האָ ולא האָ (זעכלעך). גאָנץ דרום־רוסלאַנד, פֿון קיִעוו ביז ענדע בעסאַראַביען, אויך גאַנץ פּוילן אָן אויסנאַמע געברויכן דעם מין סײַ אין רעדן סײַ אין שרײַבן זאָ ריכטיק און רעגלמעסיק גראַמאַטיש אַזוי גוט וי די אמתע דײַטשן פֿון פֿראַנקפֿורט. נור ליטע וויסט ניט פֿון חילוק בין זכר לנקבֿה. דערפֿאַר אפֿשר זײַנען טאַקע ליטווישע נקבֿות האַלבע מאַנס־לײַט און ליטווישע זכרים קיין האַלבע מאַנסביל אויך ניט. אויך געברויכט קיין פּוילישער אָדער וואָליִנער ייִד קיין מאָל דעם דאָטיוו אַנשטאָט דעם אַקוזאַטיוו. צווישן מיר און מיך איז בײַ די דערמאָנטע ייִדן אַזאַ אונטערשיד וי צווישן ער און זי, און זיי וועלן אין דעם קיין מאָל קיין טעות ניט האָבן. די זעלבע ייִדן קענען ניט הערן און קענען ניט פֿאַרשטיין וען דער ליטוואַק זאָגט: ער קושט מיר אַנשטאָט ער קושט מיך, אָדער אומגעקערט.

איין כּלל גדול: יעדער ייִדישער שרײַבער מוז כּאָטש פֿיל מאָל אַ באַגריף האָבן פֿון גראַמאַטיק בכלל, און מוז פֿון דער דײַטשישער שפּראַכע ניט ווילד פֿרעמד זײַן. זאָגסט קענען קיינע כּללים ניט העלפֿן. און איז איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל אָנגענומען איצט די אָרטאָגראַפֿיע און דיאַלעקטיקאַ פֿון פֿרײַנד, מוז מען זיך מיען זי זאָל אייגן ווערן איטלעכן.

עס דאַרף געשריבן ווערן: מענש, אַרבייט, האָסטו (האָסט דו), טון אָדער טהון, אָבער ניט טאָן — בכלל לעזן וואָליִנער און פּוילישע ייִדן דעם קמץ אָ אַנשטאָט אַ שורוק — און אַפֿילו ווען זיי שרײַבן טאָן לעזן זיי טון. זיי טהוען און ניט טאָן. גלעזד און ניט גלעזט. הענד און ניט הענט, אוי און ניט אַי, פּאָר און ניט פּאַאַר (די דײַטשן זעלבסט וואַרפֿן שוין אַרויס די דאָפּעלע בוכשטאָבן), מיידל; דאָס מיידעל, דאָס יונגעל, און אַזוי אַלע פֿאַרקלענערונגס־נעמען — שיין (ניט שעהן), זעקעלע (ניט זעקעלאַך, זעקעלין), ניט טהע — נור טהיי, טרעהרען — טהיר, גוטס. יודעל, מ"ר ביימער אָדער ביימען (וויִ מען זאָגט היר), ברויטל, קיש, קישעל (ניט קוש) מ"ר קישן.

דאָס זײַנען אין אַלגעמיינעם. בנוגע צו פֿאַלקסלידער מוז מען זײַן שטרענג קאָנסער־וואַטיוו און מען טאָר ניט, ניט אין טעקסט, ניט אין רעדן אָדער אָרטאָגראַפֿיע קיין שום תּקונים ניט ערלויבן — בײַ נייטיקע פֿעלע מעג מען אונטן מיט אַ באַזונדערע אָנמערקונג ערקלערונגען און באַדײַטונגען מאַכן. אָבער דעם איין מאָל אָנגענומענעם נוסח מיטן לשון מיט אַלע גרײַזן אַפֿילו, לאָזן אין טעקסט גאָנץ און אומבאַרירט. אַזוי ווערן געדרוקט פֿאַלקסלידער אין אַלע מעגלעכע שפּראַכן מיט זייער אייגנאַרטיקן דיאַלעקט אונד אָרטאָגראַפֿיע, נור אונטן ווערן צוגעגעבן באַמערקונגען, ערקלערונגען אאַ"וו. זאָגסט הערן זיי אויף צו זײַן פֿאַלקסלידער, פֿאַרלירן זייער היסטאָרישע וי אויך לאָקאַלע באַדײַטונג און ווערט.

אַגב אורחא, באַמערק איך אײַך, אַז געוויס האָט איר די זאַמלונג פֿאַלקסלידער פֿון גינזבורג מיט מאַרעק, און אויך אַ צוגאָב פֿון וואַרשעווער יונגן־מאַן קאַהאַן אַדער כהנא — איך געדענק ניט גענוי — פֿון דעם לעצטן האָבן מיר דאָ אין וואַרשע, דאָס הייסט פּרץ אונד איך, אָפּגעקופּט זײַן זאַמלונג פֿאַלקסלידער אין כ״י און אים באַצאָלט 50 רובֿ. די זאַמלונג געפֿינט זיך בײַ אונדז, בײַ מעגלעכקייט די זעלבע נאָך צו דרוקן. אויב איך האָב ניט קיין טעות מיט מײַן השערה, האָט אײַך דער זעלבער יונגער־מאַן אפֿשר אַליין דערציילט, אַז פֿיר רוסלאַנד האָט ער דאָס רעכט אויף זײַן זאַמלונג אַן אונדז פֿאַרקויפֿט.

דאָס וואָרט „רושאָנצע״ לעזט זיך: זשאָנצע — אַזוי רופֿט מען דעם אופֿראַוולײַעשטשע פֿון אַ הויז. וועלט אין פּוילן שטאַרק געברויכט און איז אַלעמען באַקאַנט.

גראַדאַוואַי — איז דאָס זעלבע ווי גאַראַדאַוואַי, ד״ה אַ דעסיאַטניק. צוקערלעך, ביבילעך (בעבעלעך) און גאָלע שליימוזין — געברויכלעך אין פֿאַלקסשפּראַכע און אין פֿאַלקסלידער געווײַס.

טרעטי, דאָס געהער צו די מלות הקריאה, וואָס האָבן קיין איבערזעצונג.

אַרש אָדער מאַרש, אַלץ אײנס אין געברויך בײַם המון.

פּראַוואַלי: רעגל, פּלל, בלשון רוסיא.

צוואַנציק קערבלעך פֿאַר אַ קו. איקס מיקס, דריקס (פֿון דײַטש געגומען). — וואָס איז דאָ צו פֿאַרשטיין, אַזוי רעדט זיך אין לידל און גאַנץ איינפֿאַך און נאַטירלעך.

דערוויישקע, ווייס איך ניט, ניט האָבנדיק בײַ זיך דעם טעקסט — פֿילײַכט פֿון וואָרט דערעיוונג בל״ר?

קלישקע איז אַ לאָקש — אַנשטאָט לאָקשן זאָגט מען אין וואַרשע: קלישקעלעך. אונטערשיידט זיך נור פֿון אונדזערע ליטווישע לאָקשן מיט זײַן גרעב. אַ קלישקעלע איז אַלזאָ, וואָס מען רופֿט בײַ אונדז: „ברעדער לאָקשן״. קלישקעלעך מיט בעבעלעך איז זייער אַ פּאָפּולערער מאכל אין וואַרשע.

טאַנצעוואַטע העבט די יאָקע,

נאַ ציבולע פּאַסטערניאָקע, עכט מאַלאָרוסיש.

א ש ע ה ר אָדער ש ע ר ר איז אַ פּאָפּולערער טאַנץ סײַ אין דער ליטע סײַ אין פּוילן אַזוי ווי אַ קאַדריל אָדער פֿראַנקשעזש.

בכלל רירט ניט אָן דעם טעקסט אין די פֿאַלקסלידער. די גרײַזן, סײַ אין דער אַרטאַגראַפֿיע, סײַ אין דער שפּראַך, זײַנען דער עכטער חן פֿון זיי, און ווער עס מיינט אויספֿײַנערן און אויסבעסערן, מאַכט נור קאַליע. חוץ דעם ברויך מען האָבן די געניטקייט צו אונטערשיידן תמיד פֿון א ע כ ט פֿאַלקסלידל און א ג ע מ א כ ט פֿאַלקסלידל. געמאַכטע פֿאַלקסלידער זײַנען פֿון געווײַסע דיכטער, אין דער אַרט און זשאַנער פֿון פֿאַלקסלידער, אָבער פֿאַר דעם מבֿין זײַנען זיי, כאָטש פֿילנד, פֿאַרט ניט קיין אמתע פֿאַלקסלידער.

פֿיל לידלעך פֿון גאָלדפֿאַדען, זשבאַרזשער, בערנשטיין און נאָך אַנדערע זײַנען מיט דער צײַט געוואָרן פֿאַלקסלידער, דאָס פֿאַלק זינגט זיי און וווייסט ניט פֿון וואַנען זיי שטאַמען, אָבער זיי זײַנען לויט זייער נאַטור און אינהאַלט אַזוי ווײַט פֿון אמתע פֿאַלקסלידער און פֿון נאַיוועך ניט־געקינסטלטער פֿאַלקס־פּאָעזיע פֿרחוק מזרח ממערב.

אין גאַליציען, שײַנט מיר, באַשעפֿטיקט מען זיך איצט ערנצט מיטן צוזאַמענקלײַבן אַלע יידישע פֿאַלקסלידער לכּבוד דעם 50יעריקן יובֿל פֿון עסטרײַכישן קײַזער, וואָס דאָרף אַרײַנקומען [אין] דער אַלגעמיינער זאַמלונג אונטערן טיטל: פֿאַלקסלידער פֿון אַלע עסטרײַכישע פֿעלקער און שטאַמען. איר האָט איצט, צוליב אײַער זײַן אין קראָקע, די געלעגנהייט זיך צו ערקונדיקן וועגן דעם און מיט די זאַמלער און רעדאַקטאָרן זיך צו פֿאַרשטענדיקן אין אינטערסירנדע פֿעלע.

נון פֿרעגט איר אויך וועגן מײַנע אייגענע ווערקע. איך קען אײַך נור דאַרויף אין קורצן ענטפֿערן, אַז כּל זמן איר זײַנט נאָך ניט פֿעסט באַשלאָסן אין גיכן וועגן דעם אויספֿירלעך צו אונטערהאַנדלען, גלײַבן איך דערוויַל יעדע רייד וועגן דעם פֿאַר דער צײַט און איבערריק. מיר וועלן וועגן [זיי] רעדן, אַז די צײַט וועט קומען — יעדן פֿאַלס קען איך אײַך פֿאַרזיכערן, אַז מײַנע ווערקע וואָס זײַנען שוין ביז אי־צט געדרוקט געווען אַנטהאַלטן זיכער מער אַלס 100 דרוקבויגן.

דעם ה׳ רייזען, זאָ אויך דעם ה׳ ש. אַש, האָב איך נור מיטגעטיילט די ווערטער: אַז אין אײַערן אַ בריוו צו מיר האָט איר געפֿרעגט: צי וויסט איך ניט וווּ די זעלבע זײַנען איצט, און דאָס איר געפֿינט זיך צײַטווײַליק אין קראָקע — וועגן ז ו כ ן זיי האָב איך ניט דערמאָנט.

און וואָס נאָך זאָל איך שרײַבן?

עס טוט מיר לייד, וואָס מיר קענען ניט זיך מינדלעך צוזאַמענרעדן און אויסרעדן, מעגלעך, עס וואָלט זאָנסט ניצלעכער געווען פֿאַר ביידן.

מיטן בעסטן גרוס אונד אַבטונגפֿאָל,

י. דינעזאָהן

P. S. וועגן דער אײַנלײַטונג, האָט מיר פֿרץ געזאָגט, וועט ער מיט אײַך פֿערזענ־ לעך בעשפֿרעכן.

6

11/VIII, 1907

געערטער פֿרײַנד ה׳ ח. אַלפּסנדראָוו!

אַלס ענטפֿער אויף אײַערע שאלות שיק איך דאָ אויף דעם לעצטן זײַטל אַ צעטעלע מיט די ווערטער ווי איך געברויך זיי אין שרײַבן. פֿאַרשטייט זיך, קיין פּוסק בין איך ניט, נור אַזוי, דאַכט מיר, געברויכן, אַדער ריכטיקער, שרײַבן אַלע די, וואָס האַלטן זיך אָן דער אײַנגעפֿירטער אָרטאָגראַפֿיע פֿון פֿרײַנד, און אַזוי בין איך געניגיט יעדן שרײַבער צו ראַטן זיך צו האַלטן איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל. עס קען דאָך באמת דאָס ייִדיש שרײַבן ניט בלײַבן אַזוי הפֿקר און גאָר אין גאַנצן אומגערעגלט ווי איטלעכן פֿאַלט אײַן און איטלעכס מאָל באַזונ־ דער. האַלט אײַך וואָס מער בײַ אַזעלכע צוויי־פֿלהאַפֿטע וועדטער אָן דער אָרטאָגראַפֿיע פֿון פֿרײַנד. מען מוז מודה זײַן, אַז אונטער אַנדערע פֿאַרדינסטן האָט דער פֿרײַנד די גרויסע פֿאַר־ דינסט הן פֿון דער פֿיל פֿאַרבעסערונג פֿון אונדזער ייִדיש אין סגנון, סטיל, הן אין דער אָרטאָגראַפֿיע, פֿון וועלכער ער, דער פֿרײַנד אַליין, טרעט קיין מאָל ניט אָפּ.

מען רעדט, דאַכט זיך, אַז אײַער אַלכּסנדר האָראַציוויס האָט שוין נאָך לאַנג אַ פֿאַלשטענ־ דיקע גראַמאַטיק צוזאַמענגעשטעלט פֿאַר אונדזער ייִדיש פֿאַרוואָרלאָזטן לשון. וווּ איז די גראַמאַטיק זײַנע? איך האַלט אים פֿאַר אַ מומחה לאותו דבר. פֿאַר וואָס האָט זײַן גראַמאַטיק נאָך קיינער ניט געזען? פֿאַר וואָס האָט ער אַליין מיט קיינעם זיך ניט דורכגעשריבן און זיך פֿאַרשטענדיקט וועגן דער אָרטאָגראַפֿיע, וואָס איז יעדן פֿאַלס דאָס נייטיקסטע וואָס מוז איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל באַשטימט און פֿעסטגעשטעלט ווערן בהסכם פֿון די וויכטיקסטע שרײַבער כאָטש. נעמט זיך, אַדרבה, צו דעם ערנצט. דאָס איז אַזוי נייטיק ווי מאַכן אַנשטענדיקע פֿאַרלאַגן פֿון גוטע שריפֿטן, זעלבסט ווי פֿאַרשפֿרייטן גוטע און נוצלעכע ייִדישע ווערק.

מילא, מכּח די דאָטן צו פֿרצעס פּובליציסטישע שריפֿטן וועט איר שוין, ווי איר שרײַבט, זיך זעלבסט מיט אים פֿאַרשטענדיקן. איך גלײַבן יעדן פֿאַלס פֿאַר ניט איבערריק — כאָטש איך פֿאַרשטיי ניט, וואָס איר לייגט אַ באַזונדערע געוויכט אויף די נייטיקייט צו זײַנע טעאַטער־ קריטיק, וואָס מיר דאַכט זיך, אַז צו וויסן די דאָטע, ווען די אָדער יענע קריטיק איז געשריבן, איז קיינעם קיין נפֿקא מינה ניט. ער קריטיקירט דעם אויטאָר, זעלטן די שוישפֿילער — אַ קאַליקע, אַ געבוירענער, בלײַבט אַ קאַליקע ביז דער פֿגירה. רעכנט איר דען, אַז דאָס ווערקל

אָדער דאָס דראָמע וואָס פּרץ האָט אָנגעוויזן, אַז זיי זײַנען מער ווי ניט־געראָטענע קינ־דער פֿון געזונטע עלטערן, אָדער געבוירענע קאָליקעס פֿון עלטערן קאָליקעס קענען אַ מאָל ווערן געראָטן אָדער אויפֿהערן צו זײַן קאָליקעס?

אַגב אורחא, אָדער השתא דאתיה להכא, מוז איך זאָגן, אַז איך האָב מערערע מאָל געלעזן אין פֿרײַנד אײַנערע קריטישע מאָמרים וועגן אײַנערע גרויסע געניאָלע דראָמאַטורגן גאָרדין, ליבין עט צעטערא. צוליב דעם טאָקע האָב איך עקסטרע מיט די דאָזיקע דראָמעס זיך באָקאָנט, און עס טוט מיר לייד אַזאַ נאַיווע פֿראָגע צו שטעלן: פֿון וואָס זײַט איר, האָט מיר קיין קאָראיבל ניט, אַזוי שטאַרק נתפּעל געווארן פֿון די דאָזיקע געניען? קיין צווייפֿל ניט, אַז אײַער גאָרדין איז אַ קלוגער, פֿײַקער מענטש, אָבער וויַטער נישט; פֿון טאָלענט איז ער אַזוי ווײַט פֿרחוק שקר מאמת. די גרעסטע עגמת נפֿש האָב איך עמפֿונדן לעזנדיק און נאָך מער זעענדיק זײַן „מירעלע אפֿרת“ — העגט און פֿיס איז ער, אײַער גאָרדין, הייסט עס, וועדט מען זאָל אים האָקן פֿאָר אַזאַ קאָליע מאָכן אַזאַ גאָלדענעם ירדישן טיפּ ווי מירעלע אפֿרת, מיט דער גאַנצער פֿאָבולע וואָס ער האָט איר צוגעפּאַסט, לויט נאָך זײַן חמסקן געשמאַק.

מירעלע אפֿרת דאָס איז דער טיפּ פֿון דער „אישה גדולה“, וואָס וועדט דערמאָנט מיט אַזוי פֿיל רעספּעקט אין אונדזערע כתבי קודש. אַזעלכע נשים גדולות זײַנען אַלע מאָל געווען בײַ ירדן, זײַנען נאָך לפּי ערך אויך איצט דאָ און וועלן זײַן. אײַער גאָרדין האָט געמוזט הערן דערציילן וועגן אַזאַ מירעלע אפֿרת, אַ שוויגער פֿון דעם גרויסן ירדישן פּאָדריאָטשיק (אין די 70 און אַכציקער יאָרן פֿון פֿאָריקן יאָרהונדערט) שמואל מלכיאל פֿון מאָסקווע, געבוירן אין דוינסק. מירעלע אפֿרת איז איר ווירקלעכער נאָמען געווען, און נאָך איצט וועדן גאָנצע לעגענדן דערציילט פֿון איר שארפֿן שׂכל, פֿעסטן כאַראָקטער, ווירקלעכן אַריסטאָקראַטישן שטאָלץ און זעלבסטווירדע; איר בריייטע נאַטור, גרויסע צדקה, איר גוטסקייט, וואָס שטאַמט פֿון ריינעם שׂכל און ניט פֿון שוואַכהאַרציקייט. וועגן אַלעם דעם האָט אײַער גאָרדין געמוזט עטוואָס הערן, ער האָט אָבער ניט פֿאַרשטאַנען איר ספֿערע, איר וועלט, איר בליק אויף דער וועלט, און ער האָט פֿאָר איר צוגעפּאַסט אַ מחותן, וואָס פּאַסט אַפֿילו ניט פֿאָר אירער אַ דינסט אַזאַ מחותן צו האָבן. פֿון דער גאַנצער האַנדלונג אין זײַן פּיעסע קומט אַרויס נור דאָס, וואָס שלמה המלך רופֿט עס אָן: איש חכם נשפט את איש אויל ושחק ורגז ואין נחת. — אַ לייב האָט געשעפֿטן מיט זײַן גלײַכן, כאָטש מיטן טיגער, אַ לייב אָבער זאָל אין גאַנצע 5 אָקטן עסקים און משפּטים האָבן מיט אַן אויסגעקראָכענער קאַץ, וי זאָל מען דאָס אָנרופֿן? פֿרעגט זיך: וווּ איז דאָ דער מענטשן־קענער, דער פּסיכאָלאָג, דער דראַמאַטורג? וועגן טאָלענט רעדט איך ניט. דעם טאָלענט זוך איך קיין מאָל ניט אין דער גאַנצער האַנדלונג — דערצו איז געניג נור אַ קינסטלער צו זײַן. אין די איינצלנע שטריכן, אין די שורות נור גע־פֿין איך דעם טאָלענט, אויב זיי זײַנען נור פֿון אַ טאָלענט געשריבן. דאָס זעלבע איז אויך מיט די איבעריקע פּיעסן פֿון גאָרדין. אין די שורות — קיין זכר פֿון טאָלענט. און אין דער גאַנצער האַנדלונג — קיין סימן פֿון אַ קינסטלער — העכסטנס געפֿין איך אין אים אַ ליטעראַרישן שאַנטאַזישט און געניאַלן קאָפּ־פֿאַרדרייער.

ליבין איז נאָך מער קאָליקע, אָבער הונדערט און טויזנט מאָל ערלעכער פֿאָר גאָרדינען. איבריקנס איז נישט דאָ דער ארט אין פּרטים און פּרטי פּרטים אַריינצוגיין, אָבער אויף אײַר, געערטער קאָלעגע, וואָס איך רעכן אײַך פֿאָר ניט קיין אַמעריקאַנער בלאָפֿער, נור פֿאָר אַ יידן מיט אַ ביסל ערלעכקייט און גאַנצקייט אין אײַער נשמה, פֿאַרדריסט מיך אײַערע איבער־אײַליקע התפּעלות פֿון ביליקע געקינסטלטע עפֿעקטן, און נאָך מער אַזוי אומבאַרעכטיקט אָט די מאָמענטאַלע עפֿעקטן אַלס טאַלאַנטפֿולע פּראָדוקציאָן פֿון אַ וווירקלעכן טאַלענט עפֿנטלעך צו לויבן.

נאָר דאָס זאָג איך פֿאַרבײַגייענדיק, צו אונדזער עסק האָט עס קיין שום שײַכות ניט. מיט ה' לידסקין האָב איך זיך געזעלן, געשמועסט, און נאָך אַלע שמועסן בלײַב איך פֿאָרט בײַ מײַן אַלטער איבערצײַגונג, אַז צו מאָכן אַן עסק מיט לידסקין איז שווערער ווי מיט די ערגערע פֿון די ערגסטע אַפֿילו. ער דינגט זיך, ער ציט די דמים אַרויס ביז דער אויסערסטער

מעגלעכקייט. גיט ניט די מעגלעכקייט עפּעס צו פֿאַרדינען. האָט ער אָבער דעם עסק אָפּגעמאַכט, דעם קאָנטראַקט אָדער וואָרט אָקצעפּטירט . . . [די צווייטע העלפֿט פֿון דעם בריוו האָט זיך אין אַרכיוו ניט אויפֿגעהיט].

7

16/VIII, 1907

ליבער ה׳ מיללער,

איך רעכן, איר זײַט שוין צוריק פֿון זאַקאָפּאַנע און האָט מײַן גרויסן לאַנגן און אויספֿירלעכן בריוו צו פּרצן וועגן אײַער פֿאַרשלאָג ניט געלעזן. ע״כ וויידערהאָלע איך אײַך קורץ, איך קען די פֿאַרטרעטונג אײַערע ניט אָננעמען. איך אַנטלויף איבער הויפּט פֿון עסקים און פֿון דער מסחר־וועלט. אַ מאָל האָב איך אפֿשר געטויגט דערצו. איצט בשום אופֿן ניט. איר דאַנק אײַך יעדן פֿאַלס פֿאַר אײַער מחשבֿה טובֿה, וועלכע איך בין מצרף למעשׂה. פֿאַלגט מײַן עצה, קומט דורך מיט לידסקין. נאָך אַלע היומס איז ער פֿאַרט דער טיכטיקסטער און רעכטסטער פֿון אַלע אונדזערע גרויסע בוכהענדלער, די גרעוועזענע פּאַקן־טרעגער — איך קען אײַך אין דעם נור אַזוי פֿיל דינען, אײַער פֿאַרמיטלער צו זײַן און אײַך אויסגלײַכן ווען איר פֿאַרלאַנגט עס נור. איר מיינט, אַז פּרץ איז נור אַ פּאָעט אַליין? ער איז אויך אַ נאַזוור פֿאַנטאַזיאָר, זײַן פֿאַנטאַזיע טראָגט אים אַזש ביזן זיבעטן הימל, דאַרט זעט ער אַ יריד און אויף דעם יריד אין הימל מאַכט ער די גלענצנדסטע מסחרים. איך האָב אָבער קיין פֿליגל ניט און קען זיך ניט אָפּרײַסן פֿון דער שפּלער ערד אויף וועלכער איך לעב, און אויף דער ערד, געערטער קאָלעגע, איז חשך ואָפֿלה, גנבֿה, רציחה און אַ וואָר וואָרט נישטאָ. איך טויג ניט צו מסחר און איך וויל שוין גאָרניט טויגן צו אים. געגנג פֿאַר דאָס שטיקל מסחר די אָגענטורע פֿון פֿרײַנד, וואָס גיט מיר חיונה בדוחק. נײַע מסחרים וויל איך ניט מאַכן — זײַט מיר רעכט געזונט, ליבער פֿרײַנד, איך בלײַב אײַער חבֿר י. דינעזאָהן.

8

21/VIII, 1907

ליבער פֿרײַנד ה׳ ח. אַלכסנדראָוו,

איך בין אָפֿילו איצט אַ שטיקל שרוי בצער. מען האָט מיך די וואָך באָגנבֿעט, צוגעגומען אָבער מײַנע בגדים און אויך אָנדערע חפּצים און מיר געלאָזן נישט מער ווי דאָס שטיקל מלבוש, וואָס איך האָב בעת מעשׂה אויף זיך געהאַט. און הגם איך בין שוין צו דעם אַזוי ווי געווויגט, אָבער ווײ טוט עס פֿאַרט. בסך הכל בין איך פֿון שטוב אַרויס אויף צען מינוט צײַט, בין געגאַנגען אַ בריוו אַראָפּלאָזן אין פּאָסטקעסטל, האָב די טיר פֿאַרשלאָסן ווי תּמיד אויף ביידע שלעסער. דאָס איז געווען פּונקט האַלב פֿינף נאָך מיטאָג. געקומען באַלד צוריק, געפֿונען די טיר אָפֿן, ביידע שלעסער אַראָפּגעריסן און דאָס וועגטל ווו מײַנע בגדים זײַנען געהאַנגען — נאָקעט און בלויז. נאָך מער, דער בריוטרעגער וואָס ברענגט מיר צו דער צײַט די פּעטערבורגער צײַטונגען, האָט דעם גנבֿ נאָך אין מײַן צימער געטראָפֿן, געזען ווי ער נעמט אַראָפּ פֿון וואַנט די בגדים, אים איז אָבער ניט אײַנגעפֿאַלן, אַז דאָס קען זײַן אַ גנבֿ, און וויסנדיק, אַז צו מיר קומען אַרײַן נור באַקאַנטע, האָט ער אים די צײַטונגען און אַ פּאָר בריוו אָפּגענעבן, וועלכע איך האָב געפֿונען דערנאָך בײַם וועגטל, ווו די בגדים זײַנען געהאַנגען, אויף דער פּאַדלאָגע — אויך די בעסערע וועש האָט דער גנבֿ אויבערגעקליבן און צוגענומען וואָס אים האָט געלוינט — בסך הכל שאָדן מער ווי אויף 200 רוב׳ אָדער 4 חדשים אַרבעט פֿאַר איינער פֿון אײַערע אַמעריקאַנער יידישע בלעטער. און פֿאַרפֿאַלן לעולם ועד! ניט דער עצם שאָדן אַרט מיך אַזוי שטאַרק, נור אַ קוק טוענדיק אויף דאָס נאָקעט געבליבענע וועגטל, באַקום איך אַ געפֿיל פֿון אַן אָפּגעשמיסענעם, און עס דאַכט זיך מיר, אַז דאָס וועגטל מאַכט מיר פֿאַרווירפֿע, וואָס איך האָב ניט בעסער באַוואָרנט עס, אַז אַ פֿרעמדע האַנט זאָל עס אָנרירן. פֿאַרשטייט זיך, אַז מײַן גרעסטע נקמה דעם גנבֿ וועט זײַן דאָס, וואָס אים אויף

להכעיס וועל איך מיר מוזן באַנייַען פֿון קאָפּ ביז די פֿיס, באַדיי די אויגן מעגן אים אַרויס־קריכן. אָבער דערווייַל בין איך נאָך צערודערט אַ ביסל, ניט פֿון זיך זעלבסט, נאָר פֿון מײַנע גוטע פֿרײַנד און באַקאַנטע וואָס קומען מיך מנחם זײַן אויף מײַן שאָדן, און איך הייב שוין אָן די געדולד צו פֿאַרלירן אינעלעכן פֿון דאָס נײַ צו ענטפֿערן אויף אַלערלייַ שאלות און צו פֿאַרענטפֿערן אַלערלייַ קשיות.

רבונו של עולם, טענה איך, איך בין דאָך אַפֿילו גאָר ד ע ר ב ײַ ניט געווען, איך הייב ניט אָן צו וויסן, ווי אַזוי און מיט וואָס פֿאַר אַ געצײַג דער גנבֿ האָט די טיר געעפֿנט, ניט געזען וווּ איר האָט די בגדים פֿאַרפּאַקט און אַרויסגעטראָגן, און וואָס קען איך דאָ וויסן מער פֿאַר אײַך? אָבער דאָס איז מײַנע מנחמים נאָך אַלץ וויניק און מען פֿרעגט מיך כסדר נײַע שאלות מיט נײַע קשיות, און גיי זײ שטאַרקער פֿאַר אײַזן אויף אַלעמען צו באַפֿרידיקן, בפֿרט אַז איך וויים, אַז מען מיינט ניט דערמיט מיך צו ערגערן! — מילא, צו אײַך האָט עס ניט, אײַך ענטפֿער איך דערווײַל אויף אײַער בקשה וועגן ה' לידסקין. אײַצט אין דער הייסער רגע איז פֿאַזיטיוו מיט אים נישט צו רעדן. בײַ אים איז אײַצט זײַן יריד, אַ מאַרק מיט אַלערלייַ סוחרים געפֿינט איר אײַצט בײַ אים אין געשעפֿט, און ער האָט אַפֿילו קיין צײַט ניט אויף מײַן גוט מאַרגן צו ענטפֿערן. נור איך פֿאַרזיכערע אײַך, איך וועל די טעג פֿאַרט מכוון זײַן את הרגע, אַ שמועס טון מיט אים מפּה אײַער ענין ערנצט, און אָן אַ קלאַרע אַנטשיידענע תשובֿה פֿון אים ניט אַוועקגיין.

איך רעכן עס זאָל זיך מיר דאָס אײַנגעבן נאָך אין הײַנטיקער וואָך, און איך וועל מיט מײַן תשובֿה אײַך אַוודאי ניט לאָזן וואַרטן אַן איבעריקן טאָג.

עס פֿרייט מיך פֿרצעס ערפֿאָלג אין קראָקע, דאָס מעגט איר אַוודאי גלייבן. עס פֿרייט מיך אָבער אויך, וואָס איר, געערטער קאָלעגע, זײַט מיר מודה, אַז אײַער גאָרדין שרײַבט נור האָלב־שונד־פּיעסן — „האָלב־שונד" איז דער אָם פֿאַסנדסטער נאָמען און אָפּשאַצונג פֿון זײַנע ווערק. וועגן זײַנע פֿאַרדינסטן רעד איך גאָרניט. אײַך אַנערקען זיי אַזוי גוט ווי יעדער, און די יידישע ביבע מעג אים מחזיק טובֿה זײַן אַוודאי. מיך ערגערט נור וואָס ער פֿאַרדאַרבט אַזוי אָפּט אין ליטעראַרישן זינען כמעט בידים אַזאַ טעמע און אַזאַ זאַך, וואָס איז אַן און פֿיר זיך גוט און ערהאָבן געווען — איך קריטיקירע ניט זײַנע פֿאַרדינסטן, מער אָדער וויניקער פֿאַרדינסטן האָט יעדער שרײַבער, אָפּט אָפּילו דער קאָליקע שבקאָליקע. איך מאַך ניט צו קליין געלט אָפּילו די פֿאַרדינסטן פֿון גאָלדפֿאַדען — אויב איר האָט געלעזן מײַן אַרטיקל אין פֿרײַנד, „געדאַנקען און ערינערונגען וועגן יידישן טעאַטער", מוז איר באַקאַנט זײַן, אַז ניט נור איך פֿאַרגין איטלעכן זײַנע פֿאַרדינסטן, אָבער איך שעץ די זעלבע פֿאַרדינסטן אין אַ באַדײַטנד העכערן ווערט ווי אַנדערע שאַצן זיי. אָבער וואָס האָט עס צו דער רייַנער קונסט און צו ערנצטער ליטעראַטור? גיכער קען איך גאָלדפֿאַדענען און זײַנע דירעקטע נאָכפֿאָלגער טויזנט נאַרישקייטן און אומגעלומפּערטע אומוויסנהייטן פֿאַרצײַען, ווי איין אומגעלומפּערטן שטריך פֿון אַ גאָרדין און זײַן גלײַכן.

און מערקווירדיק, אָלע טעמאַטן וואָס גאָרדין באַהאַנדלט זײַנען אַזוי ריכטיק פֿון לעבן געגומען, און אָלע מאָל מאַכט ער אַזוי קאָליע מיט זײַנע גראָבע פֿאַלשע אומגעלומפּערטע שטריכן. אָט דערפֿאַר בין איך אויף אים [אין] כּעס, דערפֿאַר זאָג איך, אַז הענט און פֿיס דאַרף מען אים אָפּהאַקן פֿאַר אַזאַ אַרבעט. ער אַרבעט גאָלד מיט [א] גרויסן האַמער, וואָס אַן אײַזנשמיד אַרבעט פֿאַר אַ פֿערד פֿאָדקאָווען אד״גל. ער נעמט זיך שלײַפֿן אַ בריליאַנט מיט דעם אייגענעם געצײַג, וואָס מען טשעשעט שטיינער צום גאַסנברוך. דערפֿאַר מאַכט זײַן אַרבעט אַזאַ ביטערן אומצופֿרידענעם אײַנדרוק אויף דעם מבֿין. און אַז ער פֿילט עס ניט, אָדער — פֿילט און טוט עס מיט אַ כּיוון, איז ער וועדט מען זאָל אים די הענט אָפּהאַקן. יעדן פֿאַלס קען אַזוינס דער וואַרער ליטעראַט אָדער קינסטלער ניט טון. דאָס איז אַלעס וואָס איך האָב צו גאָרדינען און צו זײַן גלײַכן. זייערע פֿאַרדינסטן אַנערקענע איך בײַ אַלעם דעם ניט אין אַ קלענערן אָלס מאַנכע אַנדערע אפֿשר.

און זײַט מיר געגריסט, געזונט און פֿריש מיט אַלען ווער אײַך איז ליב.

אײַער אײַך אַכטנדער פֿרײַנד י. דינעזאָהן

9

Warschau, 4/XI, 1907

געזעלשאַפֿט פֿון ליבהאָבערס פֿון ייִדישער ליטעראַטור אין וואַרשע.

איך האָב אייער לאַנג ערוואַרטעטן בריוו פֿון 15/X צוזאַמען מיט דער אָנווי ע״ס 100 פֿיר ה׳ פּרצן ריכטיק erhalten און האָב מיין שליחות געטון ווי עס געהערט צו זיין אונד האָב ה׳ פּרצן די אָנווייזונג בו ביום איבערגעגעבן. גם האָב איך מיט אים אַרײַנגעשמועסט צו שרײַבן אַן ערנצטע אונד אויספֿירלעכע רעצענזיע וועגן יהואָש, וועלכער איז אויך מײַן פּערזענלעכער פֿרײַנד אונד איז מיר אַזוי ליב ווי פּרצן. פּרץ האָט מיר צוגעזאָגט צו שרײַבן אַזאַ רעצענזיע, און איך וועל מסתמא אין זינען האָבן, אַז ער זאָל ניט פֿאַרגעסן, ווי זיין שטייגער פֿלעגט זיין, בפֿרט וען ער האָט ניט פֿאַר זיך אַן אַרגאַן וווּ צו דרוקן אין דער הייסער רגע, וען עס שפּאַרט אים עטוואָס אָן.

איצט, ליבער פֿרײַנד, האָב איך צו אײַך אַזאַ מין ענין: ה׳ שלום אָש האָט מיר הײַנט אַרײַנגעטראָגן זײַנע צוויי דראַמאַטישע ווערק, „מיטן שטראָם״, וועלכעס איז אײַך שוין וואָל־שײַנלעך באַקאַנט, אונד „שבתי צבי״ בפּתח־יד, וועלכעס איר האָט אפֿשר געהערט פֿון אים, אָבער געוויס האָט איר נאָך קיין אַנונג וואָס פֿאַר אַ ווערק דאָס איז.

„שבתי צבי״, מוז איך אײַך זאָגן, איז ווירקלעך אַ געלונגענעס ווערק, וואָס האָט נאָך דערווײַל זײַן גלײַכן ניט אין אונדזער גאַנצער ייִדישער ליטעראַטור, און אין דער דראַמאַטישער ליטעראַטור עאַפּו״כּ ניט. דאָס איז די הפּרה און הסכּם ניט נור פֿון מיר אַליין, אָבער אויך פֿון פּרצן און פֿון יעדן מבֿין דבֿר, וואָס האָט דאָס דראַמע נאָר די געלעגנהייט געהאַט דורכצולעזן. מיט איין וואָרט: אַ ווירקלעכער פּאָעטישער פּערל, וואָס מוז אַשן אַריבערהייבן הויך איבער אַלץ וואָס ער האָט דראַמאַטישעס געשאַפֿן ביז אַהער. און הויפּטזעכלעך איז עס אַזוי צוגעפּאַסט פֿיר די בינע, וואָס זאָגט צו די אויספֿירער דעם שענסטן ערפֿאָלג.

די ביידע ווערק האָט ער מיר איבערגעגעבן, זיי צו פֿאַרוואָרטן, מיט דער פֿאַלמאַכט לעשות בהם כאדם העושה בתוך שלו. ער האָט מיר זײַן גלוי דעת אַרויסגעזאָגט, אַז ערשטנס: קען ער די ווערקע פֿאַרקויפֿן, דאָס הייסט: דאָס רעכט זיי אויפֿצופֿירן אויף דער בינע, אָדער זיי אָפּצודרוקן, נור אויף אַ געוויסע צײַט. אין קיין פֿאַל ווײַל ער ניט פֿאַרקויפֿן זײַנע ווערקע מיט דאָס רעכט אויף זיי לצמיתות.

פֿאַר וואָס ער ווײַל עס ניט, אָדער קען עס ניט, זאָגט ער, וועט די טעג זײַן געדרוקט אין אײַער פֿאַרוואַרעמס אַן ערקלערונג פֿון אים פֿאַרן פּובליקום.

צווייטנס: פֿאַר דאָס רעכט אויפֿצופֿירן זײַן ווערק „מיטן שטראָם״ אויף אַ געוויסע צײַט פֿאַרלאַנגט ער ניט ווייניקער ווי 1,500 דאָלאָר (ניט רובל) און פֿיר „שבתי צבי״ נישט ווייניקער ווי 2,500 דאָלאָר. וויטער וועגן די אַלע איבעריקע באַדינגונגען פֿאַרלאָזט ער זיך אויף מיר און באַפֿאַלמעכטיקט מיך צו אַנטשלוסן און אָפּצושליסן לויט מײַן אייגענעם אײַנזען.

עס פֿאַרשטייט זיך, אַז פֿרײַער אַלס צו יעמאַנד אַנדערן וועגדע איך מיך מיט דיזעם ענין צו אײַך, אָדער דורך אײַך צום ה׳ עוואָלענקאָן. צי איז ניט מעגלעך, אַז איר זאָלט אָנפּאַנגען די פֿאַרהאַנדלונגען וועגן דעם מיט די טעאַטער־לײַטע אײַערע? נאַטירלעך פֿאַר אַ געוויסן פּראָצענט פֿאַרמיטלונגס־האָנאָראַריום?

פּרווט זיך, ליבער פֿרײַנד, עס קען זײַן, אַז דאָס געשעפֿט זאָל זיך מיט דער צײַט אַנטוויקלען און די טירחה אַרום אים זאָל יעדן פֿאַלס לוינען.

אַלע ייִדישע שרײַבער אין רוסלאַנד, פֿאַסט אָנע אויסנאַמע, האָבן דעם פֿאַלן צוטרויען צו מיר און באָטן מיר אָן, איך זאָל זייערע ווערקע, ווי אַלגעמיינע ייִדישע ליטעראַטור איבער הויפּט זאָ אויך דראַמאַטישע ליטעראַטור פֿאַרוואַרטן אין אַמעריקע צו זייער גונסטן. איך ווידער פֿון מײַנער זײַטע האָב דעם פֿאַלסטן צוטרויען צו דער פֿירמע עוואַלענקאָ אונד פערזענלעך צו אײַך. עס איז אַלזאָ קיין סיבה ניטאָ, עס זאָל צווישן אונדז ניט קענען געשלאָסן ווערן אַ געשעפֿט אין דיזער באַציונג, וואָס זאָל די מעגלעכקייט געבן ייִדישע שרײַבער זאָלן ניט ווערן אַזוי בארויבט אָדער עקספּלאָאַטירט.

איך ביטע אײַך זיך ערנצט אַרײַנצוטון אין דעם ענין און וויִ מעגלעך פֿרײַער מיר גי־
טיקסט צו ענטפֿערן אַזוי צי אַזוי.

מיט הערצלעכן גרוס אײַער ו׳ פֿרוי אונד דעם הערן עוואַלענקאָ,

אײַער דינעזאָהן

10

17/XII, 1907

ליבער פֿרײַנד ה׳ אַלכסנדראָוו!

איך האָב אײַך מיט אַ פּאָר טעג צוריק אַרויסגעשיקט די 2 דראַמען פֿון שלום אַש
בכתב־יד. די באַדינגונגען וואָס ער שטעלט זיך זײַנען אַזוינע, וואָס איך האָב וויניק אמונה
צי איר וועט קענען אין אײַער אַמעריקע עפּעס וואָס מאַכן מיט זיי.

1. העכסטנס קען דער זכות די ביידע דראַמען צו שטעלן אויף דער בינע אָפּגעטרעטן
ווערן אין קיין פֿאַל נישט מער וויִ אויף 5 טעאַטער־סעזאָנען.

2. דער מינימום־פֿרײַז פֿיר „שבתי צבי" איז טויזנט דאָלאָר. דערפֿון אָפּ 10% אַלס
אײַער פֿאַרמיטלונגס־פֿראָוויזיאָן. דער מינימום־פֿרײַז פֿיר „מיטן שטראָם" איז 700 דאָלאָר,
אָבער באין ברירה רעכן איך, וועט ער אײַנגיין אויך פֿיר 500 ד׳.

3. די פֿרײַזן זײַנען נור פֿיר דאָס רעכט זיי צו שטעלן אויף דער אַמעריקאַנער בינע,
אָבער ניט פֿיר דאָס רעכט זיי אויפֿצופֿירן אויך ערגעץ אין איראָפּע. אויך ניט זיי צו דרוקן
זעלבסט אין אַמעריקע.

פֿאַר וואָס ה׳ אַש שטעלט זיך אַזוינע באַדינגונגען איז עס פֿיר אים גאַנץ ערקלערלעך.
די גויים, להבדיל, האָבן אים צעלאָזן געמאַכט מיט די פֿרײַזן, וואָס זיי צאָלן אים. איך רעד
שוין ניט פֿון די דײַטשן. אַפֿילו דער פֿעטער קאַצאַפּ אין סאַמע פּעטערבורג און מאָסקווע
צאָלט אים פֿאַר זײַנס אַ טעאַטער־שטיק די גרעסטע טויזנטער, דערצו נאָך מיט פֿיל שוועריקע
באַדינגונגען: הײַנט, חוץ דעם איינמאָליקן פֿרײַז, וואָס ער באַקומט במזומנים, גיבן זיי אים
נאָך אַ געוויסן פּראָצענט פֿון יעדער פֿאָרשטעלונג און דערווײַל אַלס אַוואַנס צו 150 רובֿ׳ מאָ־
נאַטלעך אין פֿאָרלויף פֿון אַ גאַנץ יאָר. דער ביכער־פֿאַרלאָג שיפֿאָוניק אין פּעטערבורג האָט
אָפּגעקויפֿט בײַ אַשן זײַנע ייִדישע סקיצן און ערציילונגען און חוץ וואָס ער האָט איבערגע־
נומען אַלע קאָסטן פֿון דער איבערזעצונג, האָט דער זעלבער ביכער־פֿאַרלאָג אַשן באַצאָלט
צו 300 רובֿ׳ פֿאָר יעדן דרוקבויגן און אַ באַשטענדיקן פּראָצענט ביז 20 פֿון יעדן עקז׳.
די אַלע קאָנטראָקטן, וואָס ער האָט געמאַכט מיט די גויים, סײַ מיט די דײַטשן, סײַ מיט די
רוסן, געפֿינען זיך בײַ מיר, און איך דערציל אײַך ניט אויפֿן סמך פֿון אַש[ס] רייד, אָבער
דברים הכתובים בפֿירוש שוואַרץ אויף ווײַס.

אָט אַזוי פֿירט זיך עשׂו מיט זײַנע הידים ידי עשׂו, איז אַ ווונדער, וואָס אַש פֿאַרלאָנגט
אויך, אַז דער הקול קול יעקבֿ זאָל האָבן עפּעס אַ ממשות?

ווי דאָס איז, טוט וואָס איר האָט ביכולת, וועט געלינגען עטוואָס דערבײַ, האָט איר
אײַערע 10%, אַלא ניט, וועט איר מוחל זײַן אָפּשיקן צוריק די עקז׳ כּמו שהם לעצם ידי.
וואָרעם איך האָב אים גאַראַנטירט פֿיר יעדע מיסבערויכונג און איך אַליין גלייב אין אײַער
פֿאַרזיכטיקייט און ערלעכקייט ווי אין זיך אַליין.

אפֿשר געפֿינט איר אַ מיטל ווי אַזוי די ביידע וועלט אָפּצודרוקן בײַ אײַך און באַוואָרנט
זײַן ניט נור, אַז מען זאָל עס בײַ אײַך ניט נאָכדרוקן, זאָנדערן מען זאָל אויך אָן אַ באַזונ־
דערער ערלויבניס פֿון דעם אויטאָר אָדער פֿון זײַן אַמעריקאַנער פֿאַרלעגער ניט טאָרן אויפֿ־
פֿירן אויף דער בינע. שרײַבט וועגן דעם.

און וואָס הערט זיך בײַ אײַך בפֿרט ובכלל? לויט די ידיעות, וואָס אונדזערע צײַטונגען
ברעגגען, איז נאָך אַזאַ שוועריע ביטערע צײַט בײַ אײַך ניט געווען פֿון קאָלומבוסן אָן. מען

זאָגט זאָגאַר די לאַגע פֿון מסחר, פֿון יקרות און פֿון מאַנגל אין פֿאַרדינסט זאָל נאָך בײַ אײַך ערגער זײַן וויִ די לאַגע אין אַלעם דעם איז בײַ אונדז אין רוסלאַנד. כאַטש, באמת, קען זיך מײַן פֿאַנטאַזיע גאָרניט פֿאַרשטעלן עס זאָל נאָך וואָס ערגער זײַן וויִ די אַלגעמיינע לאַגע איז איצט בײַ אונדז, בפֿרט פֿאַר אונדז יידן אין דער פֿינצטערער רעאַקציע פֿון דער דריטער דומע.

אַלס קינד, ווען איך האָב געהערט פֿון רבין וועגן דער גרויסער מלחמה פֿון גוג ומגוג און פֿון די חבֿלי משיח, פֿלעגט זיך מײַן פֿאַנטאַזיע פֿונאַנדערשפּילן און מיר אויסמאָלן אין חלום און אויפֿן וואָר די שרעקלעכסטע בילדער פֿון יענער מלחמה, די שוידערהאַפֿטסטע יסורים און ענויים קשים וואָס דער גאַנצער מין אַנושי וועט זיך מוזן אויסלײַדן ביז משיח וועט קומען אויף זײַן וויסן פֿערד און מאָכן אַ סוף צו אַלע מלחמות און מענטשלעכע יסורים און פֿײַן. אָבער וואָס פֿאַר אַ ווערט האָבן יענע אַלע בילדער, יענע אַלע פֿײַן און ענויים קשים, וואָס מײַן קינדישע פֿאַנטאַזיע האָט מיר אויסגעמאָלט, קעגן אַלעם דעם, וואָס דאָס לעבן וויזט מיר יעדן טאָג בחוש הײַנט! ניט נאָר איך בין מיט דער צײַט, הייסט עס, גרעסער געוואָרן, אָבער אויך דער גוג ומגוג איז אויסגעוואַקסן ריזן הויך, די פֿאַנטאַזיע מײַנע האָט זיך באַדײַטנד שוואַכער און אוממעכטיקער אַרויסגעוויזן אַלס די וירקלעכקייט, אַלס דאָס געווײַנטלעכע לעבן און די מעשׂים בכל יום. נור זאָל עס הייסן מלחמת גוג ומגוג, חבֿלי משיח, וויִ איר ווילט. יענעם משיח אויפֿן וויסן פֿערד, וואָס האָט מיך אין מײַן קינדהייט אַזוי ליבלעך געטרייסט, אַזוי ערקווינקנד מײַן באַוועגט און באַקלעמט האַרץ געגלעט און געהיילט פֿאַר די אַלע פֿײַן און יסורים, וואָס איך האָב מיט דער מענטשהייט אין ערגעץ אַ וויטער צוקונפֿט מיטגעפֿילט, אָ, יענעם משיחן זע איך הײַנט ניט, איך זע אים ניט און איך באַקום זעלבסט פֿון וויטן קיין שום טרייסט און באַלזאָם ניט פֿאַר מײַן פֿאַרוווּנדעט הערץ.

עס זײַנען צײַטן געווען, נאָך ניט גאָר לאַנג צוריק, און דאָס וואָרט „אַמעריקע“ פֿלעגט מיך דערמונטערן, איך האָב די צוקונפֿט פֿון אונדז יידן אין אַמעריקע געמיינט צו זען. דעם וועלט פֿון יענער צוקונפֿט האָב איך אַפֿילו נאָך קיין מאָל קלאָר און ריכטיק ניט אָפּגע־שאַצט, אָבער יעדן פֿאַלס האָט זי מיר געשײַנט ליכטיקער, פֿרײַער און ערבויענדער אַלס אונ־דזער פֿינצטערע, געדריקטע, און געפּײַניקטע געגנווארט אין אייראָפּע בכלל און אין רוסלאַנד בפֿרט. איז דאָס אויך נור געווען אַ קינדערשע פֿאַנטאַזיע, אַ פּוסטער חלום, וואָס האָט מיט דער וירקלעכקייט קיין שום צוזאַמענהאַנג ניט? ניין, אין אַזאַ פֿאַרצוויפֿלטער שטימונג בין איך נאָך ניט, איך האָפֿע, אַז נאָר אין גיכן וועט דער קריזיס אין אַמעריקע אַריבערגיין, אַמעריקע וועט ווידער אויפֿלעבן, אויפֿבליִען און מיט נאָך מער ענערגיע און לעבנסלוסט, אַלס מוסטער־פֿיר איר עלטערער אָפּגעלעבטער שוועסטער אייראָפּע דינען, און דער וועלט און דער מענטש־הייט, דערונטער אויך אונדז יידן, דאָס נײַע, דאָס מעכטיקע שאָפֿנד וואָרט זאָגן.

איך האָב די טעג ערהאַלטן אַ בריוו פֿון מיסטער יחזקאל שׂרהזאָן. ער באַקלאָגט זיך זייער אויף די שלעכטע צײַטן איצט אין אַמעריקע, און דער היצא מדבֿריו איז: היות ווי די שלעכטע צײַט האָט אויך שלעכט געווירקט אויף דער צײַטונגס־ביזניש, על כן לייגט ער מיר פֿאָר, אַנשטאָט וואָס ער האָט מיר אין די גוטע צײַטן געצאָלט ביז 600 רוב׳, יערלעך פֿיר מײַנע בריפֿפּאַפּיר אין איינער פֿון זײַנע מערערע צײַטונגען (אין וועלכער, וויִס איך אייגנטלעך ניט עד היום), וועט ער מיר פֿון איצט נור צאָלן 400 רוב׳ יערלעך, ד״ה פֿיר יעדע דרײַ חדשים וועט ער מיר שיקן 100 רוב׳. — אַזוי אָבער וויִ ער באַשטימט שוין דעם פֿרײַז פֿאַרויס פֿאַר אַ גאַנץ יאָר, וויזט אויס, דאָרף איך אָננעמען, אַז ער האָפֿט שוין גאָרניט, אַז אין פֿאַרלויף פֿון דעם יאָר זאָל זיך די צײַט בײַ אײַך פֿאַרבעסערן. איך אָבער בין אַ גרע־סערער בעל־בטחון און איך גלייב און בין בטוח, אַז נאָך אַ חודש און נאָך אַ חודש וועט זיך אײַנארדענען בײַ אײַך וויִ עס אַם בעסטן. וויִ מיינט איר? — צי אַזוי צי אַזוי, פֿון די אַמעריקאַנער גוטע צײַטן האָבן מיר רוסישע יידישע שרײַבער וויניק געגאָסן. דערפֿאַר הייסט מען אונדז גענישן פֿון אַמעריקאַנער שלעכטער צײַט. און מיר גענישן טאַקע און קרענקען אויס וואָס מיר גענישן.

איבריקנס רעד איך עס נור אַזוי זיך, אפֿשר אונטער דעם אײַנדרוק פֿון ה׳ שׂרהזאָנס בריוו, און אפֿשר, וויַיל עס איז גלאַט טריב און טרויעריק צום מוט און ניט וועלנדיק גיסט זיך

אויס אַ טייל פֿון דער פּערזענלעכער שטימונג דורך דער פּעדער, בפֿרט וען מען שרײַבט צו אַ פֿרײַנד, וועלכן מען גלייבט און וועלכן מען פֿילט. האָט קיין פֿאַראיבל ניט. איך מיין אין עצם דערבײַ אײַך גאָרנישט צו זאָגן, גאָרנישט צו בעטן, אָדער חלילה עפּעס וואָס צו פֿאַר־לאַנגען. איך האָב קיין שום פֿאַרלאַנג ניט, אויסער אַ בריוול מיט גלאַט אַזוי אַ פֿרײַנדלעך וואַרעם וואַרט.

און וועגן ידידנו מיסטער פּרץ מוז איך אײַך זאָגן, אַז ער וואַרט מיט אומגעדולד אויף די 100 רובל, וואָס לויט אײַער הבטחה, האָט אים געזאָלט אַרויסגעשיקט ווערן נאָך דעם 15 נאָוועמבער. הײַנט איז ברוך השם דער 17 דעצעמבער און קיין געלט זעט מען ניט. דאָס ווירקט אויף אים, מיט זײַן טעמפּעראַמענט, ניט צום בעסטן, און לטובת העסק וואָלט איך ה׳ עוואַלענקאָן ראַטן ווײַטער פּינקטלעכער צו זײַן. אַ וואָרט דאַרף זײַן אַ וואָרט, בפֿרט אַ בפֿירושער פּונקט אין אַ קאָנטראַקט . . .

נאָך עפּעס וויל איך אײַך דערציילן און טאָקע הערן אײַער מיינונג וועגן דעם.

פֿאַרלירנדיק די האָפֿענונג דאָס ייִדישע טעאַטער הער אין רוסלאַנד, בײַ די איצטיקע אומשטענדן, אויפֿצוהייבן משפֿלותו, פֿאַלט פֿרצן מיט אַשן אויף אַזאָ מחשבֿה: פֿרץ, אַש, הירשביין וגם אַני בתוכם, זאָלן גאָר נעמען דאָס פּעקל מיטן זעקל, מאַכן אַ שפּרײַז אַוש קיין אַמעריקע צו אײַך דאָרט, און דאָרט זיך נעמען אויפֿבויען אַ ייִדישעס טעאַטער, לויט וויַ זיי פֿאַרשטייען דעם באַגריף פֿון וואָרט „ייִדיש טעאַטער״, און טאָקע זיי אַליין זאָלן זײַן די בויער. צוציען נאַטירלעך אויך מיסטער דוד פּינסקי צו זייער צד און נאָך אַזאָלכע באַגאַבטע שרײַבער, וואָס פֿאַרשטייען ניט אַנדערש דעם באַגריף טעאַטער אַלס זיי. און עס חלומט זיך זיי, און זיי גלייבן זייער שטאַרק אין חלומות, אַז זייער אונטערנעמונג וועט ניט נור געלינגען, אַבער עס וועט אויך גאַנץ אַמעריקע איבערקערן, הײַנט וען אַמעריקע, כדומה למשל, גייט אַצינד, ווי מען גלייבט בײַ אונדז, מיטן קאָפּ אַראָפּ און מיט די פֿיס אַרויף, וועלן זיי מיט זייער טעאַטער איבערקערן, מען זאָל טאָקע גיין מיט די פֿיס אַראָפּ און מיטן קאָפּ אַרויף מעשׂה מענטש. פֿאַרשטייט זיך, קוים איז נור דער פֿלאַן בײַ זיי געבוירן געוואָרן קומט מען באַלד צו מיר און מען באַאויפֿטראַגט מיך, איך זאָל ראשית כל הראשיתן אויפֿשרײַבן אַזאַ מין צירקולאַרנעם בריוו און אַרײַנשיקן אין אַלע ערנצטערע פֿון אַמעריקאַנער ייִדישע צײַטונ־גען, אַז כּה וכה איז עלה במחשבֿתנו, צו קומען אין גיכן קיין ניו־יאָרק און זיך נעמען צו דער זאַך. אויפֿן בריוו זאָלן זײַן אונטערשריבן פּרץ, אַש און איך. און מען זאָל אַגבֿ בעטן די דאָזיקע צײַטונגען, אַז זיי זאָלן פֿון זייער צד צוגרייטן אַ גרונט און אַ פּובליקום פֿאַר אַזאַ טעאַטער.

בקיצור המעשׂה, איך גיב אײַך איבער די הויפּט־אידעע בכלל. אין דעם בריוו, וואָס איך זאָל פֿלומרשט שרײַבן, זאָלן אויסגערעכנט ווערן די וויכטיקייט דערפֿון און די אַלע ווירק־לעכע סיבות פֿאַר וואָס די אידעע קען ניט אויסגעפֿירט ווערן בײַ אונדז אין רוסלאַנד און קען נור צו שטאַנד קומען דווקא אין אַמעריקע.

אמת, אַ פֿאַנטאַזיאָר בין איך אַפֿילו צײַטנווײַז, גלייב פֿיל אין אַלע גוטע אידעען און אין דער נייטיקייט און וויכטיקייט פֿון דער אידעע אויך — אַוודאי. עס פֿעלט מיר אָבער דאָס פֿאַרשיפֿורט זײַן אין דער אידעע, אין וועלכער איך גלייב אַפֿילו, און ניט זײַענדיק שיפֿור, מוז איך צוטרעטן צו אַזאַ ענין מיט אַ פֿעליק ניכטערן פֿאַרשטאַנד. מיטן ניכטערן פֿאַרשטאַנד אָבער קען איך למשל אַזאַ מין בריוו, ווי זיי ווילן, ניט נור ניט אויפֿשרײַבן, אַפֿילו ניט אונ־טערשרײַבן. בפֿרט אַזויניע וואָס וועט פֿאַרעפֿנטלעכט ווערן אין די צײַטונגען. נור אום דאָך עטוואָס אין דעם צו טון, וועגדע איך מיך צו אײַך. איר קענט דאָך אַמעריקע, איר וויסט דאָך, אַז דאָס וואָס שטייט אונדז פֿאַר אַ מעגלעכער ווירקלעכקייט בײַ אײַך, שטייט אײַך אַ חלום און נישט מער ווי אַ חלום. יעדן פֿאַל קען אײַער מיינונג אַפֿילו די בעלי־חלומות פּותר חלום זײַן. אָט פֿרעג איך טאָקע בײַ אײַך: וואָס זאָגט איר דערצו? צי איז איבער הויפּט מעגלעך אין אַמעריקע צו גרינדן אַ ווירקלעך אַרטיסטישן ייִדיש טעאַטער, וואָס זאָלן אין אים געשפּילט ווערן דורכויס ריין אַרטיסטישע און קינסטלעריש טעאַטער־שטיקע, וועלכע מיר האָבן נאָך

"וואך בלעטער"

שריפט פון "ידיש ווייַסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט"

פֿינף און צוואַנציקסטער באַנד

יאַנואַר — יוני 1945

ניו־יאָרק, 1945

אינהאלט

1. אלגעמיינס:

אין יִיווא ..... 150—153, 312

אַנגעקומען אין רעדאַקציע ..... 154—157, 313—318, 466—470

די ווילנער געטאָ־ידיעות ..... 133—142

מ. ווַיינרַיך — דער יִיווא און די פראַבלעמען פון אונדזער צַייט ..... 3—18

מאַרק ווישניאַק — פֿאַרגיטיקונג מצד דַייטשלאַנד פֿאַר דַייטשע יִידן:
Hugo Marx, *The Case of the German Jews vs. Germany. A Legal*
..... Basis for the Claims of the German Jews against Germany 119—127

רייזל לאַזאַרסאָן — ד״ר יעקבֿ ווַינבערג ז״ל ..... 439—441

סאָל ליפּצין — בען העכט און וואַלדאָ פֿראַנק — פֿלאַמיקער צאָרן און אָלימפּישער מן הצד:
Ben Hecht, *A Guide for the Bedevilled;* Waldo Frank, *The Jew*
..... in Our Day 111—119

רפֿאל מאַהלער — יצחק שיפֿער (1884—1943) ..... 19—32

פון רעדאַקציע ..... 153—154, 312—318, 465—466

משה פֿרענק — אַ יאָר טעטיקייט פון „וואָר רעפֿיודזשי באָרד“ ..... 261—270

נח פֿרילוצקי (נעקראָלאָג) 158

ז. שַיקאָווסקי — די יִידישע אונטערערדישע צַייטונגען אין פֿראַנקרַיך 1940 — 1944 ..... 142—145

2. געשיכטע:

צבי מ. אָרלינסקי — גלות בבֿל אין שפּיגל פון אַרכעאָלאָגיע ..... 323—334

הוגאָ ביבער — לעאָפּאָלד צונץ און דער „פֿאַראיין פֿאַר קולטור און ווִיסנשאַפֿט פון יִידן“ ..... 298—303

רודאָלף גלאַנץ — יִידן אין דעם קולטורקרַיז פון די דַייטשן אין אַמעריקע
ביז די 80ער יאָרן ..... 70—95, 203—234

נחום גלאַצער — דַייטשלאַנדס שטיפֿקינדער — אייראָפּעס קינדער:
Solomon Liptzin, *Germany's Stepchildren* ..... 402—409

אַברהם יהושע העשל — די מיזרח־אייראָפּעישע תקופֿה אין דער יִידישער געשיכטע ..... 163—183

אַ יִידישער בריוו פון אַמעריקע מיט הונדערט יאָר צוריק ..... 145—148

יעקבֿ ראַדער מאַרקוס — דער מאַדנער פֿאַל מיט דוד באַכראַך ..... 367—371

Jacob Rader Marcus: The Strange Case of David Bachrach..... 367—371
English Abstract 471
Harry M. Orlinsky: The Babylonian Exile in the Light of Archeology 323—334
English Abstract 472
A Yiddish Letter Written One Hundred Years Ago from America... 145—148

4. LITERATURE, LINGUISTICS, THEATRE:

Discussion on Jacob Weinberg, "Problems of Translating the Babylonian Talmud into Yiddish," *Yivo Bleter*, XXIII, 3: Rabbi William B. Braude and Berl Sigal, Dr. Zvi Cahn, Rabbi Emanuel Eckstein, Rabbi Louis Feinberg, Rabbi Solomon B. Freehof, Rabbi Israel Harburg, Rabbi Levi A. Olan, Rabbi Joel Pollak, Rabbi Joseph D. Soloveitchik, Professor Chaim Tchernowitz, Dr. Nissan Turoff ..... 423—438
A Letter from Israel Davidson to Joseph Opatoshu..... 148
Jacob Mestel: Boris Tomashevsky, *Mayn Lebns-Geshikhte;* Nekhemie Tsuker, *Fir Doyres Yidish Teater—Di Lebns-Geshikhte fun Zina Rapel;* Joseph Rumshinsky, *Klangen fun Mayn Lebn*..... 271—280
N. B. Minkoff: Khaim Alexandrov (1869—1909) ..... 235—260
English Abstract 319
N. B. Minkoff: Dineson's and Peretz's Correspondence with Khaim Alexandrov ..... 441—465
Israel Rubin: On the Effect of Yiddish on Spoken Hebrew in Palestine ..... 303—309
Z. Szajkowski: Robert Caillet: *Spectacles à Carpentras*..... 287—288
M. W.: Mordkhe Gebirtik's Poem, *Es Brent, Briderlekh*..... 310—311

5. PHILOSOPHY, RELIGION:

Nahum Glatzer: Franz Rosenzweig ..... 33—69
English Abstract 159
Judah Rosenthal: Karaite Exegesis of the Ninth Century ..... 96—110
English Abstract 159

6. PSYCHOLOGY, AND EDUCATION:

Yudel Mark: Uriah Katzenelenbogen's Contribution to the Study of Yiddish Vocabulary for Beginners ..... 148—150
Yiddish Summaries .....1—2, 161—162, 321—322

ogy; Ruby Jo Reeves Kennedy, "Single or Triple Melting-Pot?" *American Journal of Sociology;* Ruby Jo Reeves Kennedy, "Premarital Residential Propinquity and Ethnic Endogamy," *American Journal of Sociology;* Benjamin Malzberg, "Statistics of Alcoholic Mental Disease," *Religious Education* ..... 280—287

Nathan Goldberg: Max Meenes, "A Comparison of Racial Stereotypes of 1935 and 1942," *Journal of Social Psychology* ..... 412—415

Nathan Goldberg: Helen R. Jeter, *Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati;* Pittsburgh, Pa., *Report of the Recreational and Education Committee;* Paul Schreiber, *Study of Recreational and Educational Facilities in the East Liberty—East End Section of Pittsburgh* ..... 415—419

Jacob S. Joffe: Walter Clay Lowdermilk, *Palestine, the Land of Promise:* An Analysis ..... 184—202

Samuel Koenig: Ethnic Groups in Certain General Cultural Activities in Connecticut ..... 372—381

English Abstract 471

Emanuel Patt: Major Robert W. Hyde and Staff Sergeant Roderick M. Chisholm, "The Relation of Mental Disorders to Race and Mentality," *New England Journal of Medicine* ..... 419—422

Boris Sapir: The Jews in Cuba: A Survey of Their History and Present Status ..... 335—366

English Abstract 472

Paul Ucker: Gabriel Davidson, *Our Jewish Farmers and the Story of the Jewish Agricultural Society* ..... 409—412

Max H. Weinberg: "Priority in the Discovery of Fever Therapy in Psychoses," *Journal American Medical Association;* S. J. Zakon, "Alexander Samoilovich Rosenblium. His Contribution to Fever Therapy," *Arch. Dermat. and Syphil.* ..... 288—289

3. HISTORY:

Hugo Bieber: Leopold Zunz and the *Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden* ..... 298—303

Rudolf Glanz: The Jews in Relation to the German Cultural Milieu in America up to the Eighties ..... 70—95, 203—234

English Abstract ..... 159, 319—320

Nahum Glatzer: Solomon Liptzin, *Germany's Stepchildren* ..... 402—409

Abraham Joshua Heschel: The Eastern European Era in Jewish History ..... 163—183

English Abstract 320

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

Books Received ..... 154—157, 313—318, 466—470
Editorial Notes ..... 153—154, 312—318, 465—466
Murray Frank: A Year's Activity of the War Refugee Board..... 261—270
English Abstract 319
In the Yivo ..... 150—153, 312
Rose Lasarson: Jacob Weinberg (Obituary) ..... 439—441
Sol Liptzin: Ben Hecht, *A Guide for the Bedevilled;* Waldo Frank, *The Jew in Our Day* ..... 111—119
Raphael Mahler: Ignacy Schipper (1884—1943) ..... 19—32
English Abstract 160
Noah Prilutsky (Obituary) 158
Z. Szajkowski: The Jewish Underground Press in France, 1940—1944 142—145
The *Geto-Yedies* of Vilna ..... 133—142
Mark Vishniak: Hugo Marx, *The Case of the German Jews vs. Germany: A Legal Basis for the Claims of the German Jews against Germany* ..... 119—127
Max Weinreich: The Yivo Faces the Post-War World..... 3—18
English Abstract 160

2. DEMOGRAPHY, ECONOMICS AND STATISTICS, SOCIOLOGY:

Abraham Ain: The Economic Life of Swisłocz, Poland ..... 382—401
English Abstract 471
Discussion: M. I. Shelubsky, On the Circulation of the Yiddish Press in America; Nathan Goldberg, Rejoinder ..... 290—297
N. Goldberg: Arthur H. Jones, "A Method for Studying Moral Judgments," *American Journal of Sociology;* Arthur H. Jones, "Sex, Educational and Religious Influences on Moral Judgments Relative to the Family," *American Sociological Review;* Geoffrey D. M. Block, "Jewish Students at the Universities of Great Britain and Ireland—excluding London," *The Sociological Review*..... 127—131
N. Goldberg: Bessie Bloom Wessel, "The Ethnic Survey of New London, Connecticut, 1938—1944," *American Journal of Sociol-*

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXV

JANUARY—JUNE 1945

NEW YORK, 1945

3. דעמאָגראַפֿיע, עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק, סאָציאָלאָגיע:

פּאָול אוקער—די ייִדישע אַגריקולטור־געזעלשאַפֿט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן:
Gabriel Davidson, *Our Jewish Farmers and the Story of the Jewish*
412—409 ..... *Agricultural Jewish Society*

נ. גאָלדבערג — צי האָבן ייִדן אַ „פֿרײַערע" שטעלונג צו געשלעכטס־פֿראַגעס
און פֿאַמיליע־פֿראַגעס:
Arthur H. Jones, "A Method for Studying Moral Judgments," *American Journal of Sociology;* Arthur H. Jones, "Sex, Educational and Religious Influences on Moral Judgments Relative to the Family,"
129—127 ..... *American Sociological Review*

נ. גאָלדבערג — ייִדן אין ענגלישע און אירלענדישע אוניווערסיטעטן:
Geoffrey D. M. Block, "Jewish Students at the Universities of Great
131—129 Britain and Ireland—Excluding London," *The Sociological Review*

נ. גאָלדבערג — צו דער דעמאָגראַפֿיע פֿון ייִדן אין אַמעריקע:
1. Bessie Bloom Wessel, "The Ethnic Survey of New London, Connecticut 1938-1944," *The American Journal of Sociology;* 2. Ruby Jo Reeves Kennedy, "Pre-Marital Residential Propinquity and Ethnic Endogamy," *American Journal of Sociology;* 3. Benjamin Malzberg,
287—280 ..... "Statistics of Alcoholic Mental Disease," *Religious Education*

נ. גאָלדבערג — מיינונגען פֿון ניט־ייִדן וועגן אייגנשאַפֿטן פֿון ייִדן:
Max Meenes, "A Comparison of Racial Stereotypes of 1935 and
415—412 ..... 1942," *Journal of Social Psychology*

נ. גאָלדבערג — וויַ אַזוי יונגע ייִדן פֿאַרבראַנגען זייער פֿרײַע צײַט:
1. Helen R. Jeter, *Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati;* 2. Pittsburgh, Pa., *Report of the Recreational Education Committee;* 3. Paul Schreiber, *Study of Recreational and Educational Facilities in the East Liberty — East End Section*
419—415 ..... *of Pittsburgh*

דיסקוסיע: מ. י. שעלימובסקי, וועגן דער צירקולאַציע פֿון דער אַמעריקאַנער
297—290 ייִדישער פּרעסע. — נ. גאָלדבערג, וווּ זיינען די חילוקי־דעות? .....

מאַקס ה. ווײַנבערג — דער ערשטער וואָס האָט אָנגעוויזן היץ־טעראַפּיע
בײַ פּסיכאָזן:
1. "Priority in the Discovery of Fever Therapy in Psychoses," *Journal American Medical Association;* 2. S. J. Zakon, "Alexander Samoilovich Rosenblium. His Contribution to Fever Therapy," *Arch.*
289—288 ..... *Dermat. and Syphil.*

יעקב ש. יפֿה — ארץ־ישׂראל, דאָס לאַנד פֿון האָפֿענונג (אַן אַנאַליז פֿון
202—184 לאָודערמילקס ..... (*Palestine, the Land of Promise*

ב. סאָפֿיר — ייִדן אין קובאַ. אַן איבערבליק איבער זייער געשיכטע און זייער
366—335 איצטיקן מצב .....

401—382 אַברהם עין — דאָס עקאָנאָמישע לעבן פֿון סיסלעוויטש .....

עמנואל פאַט — גייסטיקע דעפֿעקטן בײַ דער אַמעריקאַנער יידישער יוגנט:
Major Robert W. Hyde and Staff Sergeant Roderick M. Chisholm, "The Relation of Mental Disorders to Race and Nationality," *New England Journal of Medicine* ..... 419—422

שמואל קעניג — עטנישע גרופּעס אין געוויסע אַלגעמיינע קולטורעלע טע־
טיקייטן אין קאַנעטיקאַט ..... 372—381

4. ליטעראַטור־, שפּראַך־ און טעאַטער־פֿאַרשונג:

דיסקוסיע צו: ד״ר יעקבֿ ווײַנבערג, „פּראַבלעמען בײַם איבערזעצן דעם תּלמוד בבֿלי
אויף יידיש״ (יוואָ־בלעטער, ב׳ XXIII, נומ׳ 3, מײַ־יוני 1944): רבי לוי אַ. אַלאַן,
הרבֿ גרשון זאבֿ בראַודה און בערל סיגאַל, רבי ישׂראל האַרבורג, ד״ר ניסן
טוראָו, ד״ר חיים טשערנאָוויץ (רבֿ צעיר), ד״ר צבֿי כּהן, הרבֿ יוסף דובֿ הלוי
סאָלאָוויטשיק, הרבֿ מנחם מענדל עקשטיין, יואל פֿאַלאַק, רבי ל. פֿײַנבערג, ד״ר
שלמה ב. פֿריהאָף ..... 423—438

פֿראָפּ׳ ישׂראל דודזאָנס אַ בריוו צו י. אָפּאַטאָשון 148

מ. ו. — מרדכי געבירטיקס „עס ברענט, בריידערלעך...“ ..... 310—311

נ. ב. מינקאָוו — חיים אַלעקסאַנדראָוו (1869—1909) ..... 235—260

נ. ב. מינקאָוו — דינעזאָנס און פּרצעס קאָרעספּאָנדענץ מיט ח. אַלעק־
סאַנדראָוון ..... 441—465

יעקבֿ מעסטל — דרײַ ביכער טעאַטער־זכרונות:
1. באַריס טאַמאַשעווסקי, מײַן לעבנס־געשיכטע; 2. נחמיה צוקער, פֿיר דורות
יידיש טעאַטער — די לעבנס־געשיכטע פֿון זינג ראָפּעל; 3. יוסף רומשינסקי,
קלאָנגען פֿון מײַן לעבן ..... 271—280

ישׂראל רובין — וועגן דער ווירקונג פֿון יידיש אויפֿן געדאַנקן העברעיש אין
ארץ־ישׂראל ..... 303—309

ז. שײַקאָווסקי — אַ בוך וועגן טעאַטער אין קאַרפּענטראַס:
Robert Caillet, *Spectacles à Carpentras* ..... 287—288

5. פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק:

יודל מאַרק — אוריה קאַצענעלנבאָגנס צושטײַער צום ענין וואָקאַבולאַר פֿאַר
אַנהייבערס ..... 148—150

6. פֿילאָסאָפֿיע, רעליגיע־פֿאַרשונג:

נחום גלאַצער — פֿראַנץ ראָזנצווײַג ..... 33—69

יהודה ראָזענטאַל — די קראָנישע תּנך־מפֿרשים פֿון 19טן יאָרהונדערט ..... 96—110

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער ..... 1—2, 161—162, 321—322

ענגלישע קיצורים ..... 159—160, 319—320, 471—472

לייַדער ווען ניט גאָר אין גאַנצן ניט, יעדן פַּאַלס וואָס קען קלעקן קוים אויף מזון סעודה אַחת. און איבער הויפּט וואָס פֿאַר אַ מין רושם וואָלט אַזאַ מין בריוו, ווי פֿרץ וויל איך זאָל פֿאַרענטלעכן אין אײַערע בלעטער, מאַכן אויף אײַער פּובליקום, כּדומה למשל?

זײַט ניט פֿויל און שרײַבט אויספֿירלעך מכּח די אַלע ענינים וואָס אינטערעסירן אונדז.

איך בעט אײַך איבערצוגעבן מײַן אַכטונגספֿאַלן גרוס אײַער וועלטער פֿרוי. זי גריסט דאָך מיר אויך אַ מאָל. אַ סימן, אַז איר לייענט איר מײַנע בריוולעך. פֿאַר וואָס זאָל איך זי ניט רעכענען פֿאַר אַ פֿרײַנד מיט אײַך צוזאַמען?

און זײַט מיר בכלל געזונט און שטאַרק.

אײַער י. דינעזאָהן

11

Warschau, 10/XII, 1907

ליבער פֿרײַנד הער אַלכּסנדראָוו,

איך מוז אײַך אַ טובֿה בעטן, און אַגבֿ אורחא אויך אײַך מזכּה זײַן מיט אַ מצווה. הערט אויס אַ מעשׂה!

אונדזער פֿרײַנד שלום אַש, דער אייגענער, וואָס איך האָב אײַך זײַנע צוויי טעאַטער־שטיקע צוגעשיקט, און טאָקע דער, וואָס צוליב „גאָט דער רחמנא" האָט זיך אַ ביסל אין אײַערע יידישע אַמעריקאַנער בלעטער געקאַכט, אָט דער ר' שלום אַש אַ מוטער אַן אָרעמע יידענע אין ניו־יאָרק, אין אײַער אַמעריקע, זי האָט זיכער ניט געווּסט און ניט געהערט, אַז דער גאַנצער קאָך דאָרט אין יידישן וועלטל, איז דאָס צוליב איר זינדלעלע דעם טויגעניכטס, וואָס האָט זיך צו קיין מלאָכה ניט געוואָלט נעמען און איז אויסגעוואַקסן אַ פּוסטאַ־פֿאַסניק, וואָס טויג ניט, ניט צו גאָט ניט צו לײַט. איצט, ווען גאָט האָט אים געהאָלפֿן, און ער קען שוין אָפּשפּאָרן פֿון זײַן אייגענער הוצאה, כאָטש ער האָט שוין אַ ווײַב מיט דרײַ ייִנגעלעך, אַ שטוב מיט פֿאַרנעם מעבל, מיט צוויי דינסטן, גאָרניט מעשׂה יידישער שרײַבער, האָט ער זיך דערמאָנט, אַז עס איז אַ יושר, ער זאָל אָנהייבן זײַן אָרעמער מאַמען אויך שיקן. נעמט ער און טראָגט מיר אַרײַן סך פֿופֿציק רובל במזומנים ממש און בעט מיך, איך זאָל עס אײַבער־שיקן קיין אַמעריקע צו זײַן מאַמען. באַרעכן איך. פּרצן קומט פֿון אײַך פֿערצענלעך 50 רובל, און פֿון ה' עוואַלענקאָן קומט יעדן פֿאַלס אויך. פֿאַר וואָס זאָל איך די 50 רובל ניט אַרויסגעבן ה' פּרצן על חשבון של ה' עוואַלענקאָ, אָדער על חשבון די 50 רוב', וואָס איר דאַרפֿט אים אָפּשיקן, און ניט בעטן אײַך אָדער דעם ה' עוואַלענקאָן במקום די 50 רוב' אויס־צאָלן סך כּזה אָן ה' שלום אַש[ס] מוטער בײַ אײַך אין אַמעריקע, און דערמיט פֿאַרשפּאָרן די שיקעניש אַהין און אָהער?

און אַזוי האָב איך טאָקע געטון: אַוועקגעגעבן די 50 רוב' ה' פּרצן, און איך בעט אײַך אָדער ה' עוואַלענקאָן זיך נעמען די טירחא און טאָקע די מצווה אויך, מאַכן אַ באַווך די אָרעמע פֿרוי, דעם ה' ש. אַש[ס] מאַמע, און איר איבערגעבן לעצם ידה די 50 רוב', וואָס איר זון האָט איר געשיקט. אויך איר דערציילן ווער איר זון איז; אָז זי קען אים ניט און איז אויף אים קיין מבֿין ניט, קען איך אײַך שווערן. איך, למשל, אויף אײַער אָרט וואָלט זיך גע־פֿרייט אי מיט אָזאַ מצווה און מיט אָזאַ געלעגנהייט די ווירקלעכע פֿרייד פֿון אַ מוטער בײַצו־ווינען, ווען מען דערציילט איר פֿון אירן אַ זון אָזוינס, וואָס עס האָט זיך איר ניט נור אין קימפּעט מיט אים ניט געחלומט, אָבער אַפֿילו אין איר גאַנצן לעבן ניט ערוואַרט. איך בין זיכער אין אײַך, ליבער פֿרײַנד, אַז איר וועט די מצווה אויספֿירן באמת לשם מצווה, און איר וועט אויך די אָנגענעמע געלעגנהייט באַנוצן ווי צום בעסטן. הײַנט, דעם אינהאַלט פֿון קעגן־ווערטיקן בריוו, ווי אויך דעם איינדרוק, וואָס איר וועט אַרויסטראָגן פֿון אײַער באַזוך בײַ איר, אין אַן אַנשטענדיקער פֿאָרעם ווי איר פֿאַרשטייט אַלס אַ צײַטונגס־אַרטיקל אין אייניע פֿון אײַערע צײַטונגען צו פֿאַרענטלעכן.

דאָס לעצטערע איז דווקא מײַן אייגענער פֿאַרלאַנג, און ווייסט איר פֿאַר וואָס? ווײַל איך פֿיל שטאַרק דעם עלנט פֿון אַזאַ ייִדישער פֿרוי, פֿון אַזאַ ייִדישער מאַמען, וואָס ווייסט אַזוי וויניק גוטס און נחת אין איר לעבן, אַז זעלבסט וואָס איר אייגן איז, ווייס זי ניט, און לײַט דערצײַלן איר עס אויך ניט.

און ווי רירנד אייגנטלעך איז עס, אַז דאָרט אין טעאַטער האָט דאָס פּובליקום, אָדער אַ טייל פֿון אים אַפּלאָדירט די שוישפּילער, וואָס האָבן דעם ה׳ אַשן[ס] געדאַנקען פֿאַרקערפּערט, דער טעאַטער־דירעקטאָר, ה׳ מינץ, אָדער ווייס איך נאָך ווער, האָבן פֿון אַלעם דעם אַ פֿעט ביינדל אָפּגעלעקט, און אין דער פּרעסע האָט עס אַ קאָכענײש, אַן אַמפּערניש און אַ פּאָלעמיק אַרויסגערופֿן, און ווײַט פֿון דעם אַלעם ערגעץ [אין] אַ פֿאַרוואָרפֿן ניו־יאָרקער געסל אין אַן אָרעם שטיבל זיצט זיך אַן אַלטע אָרעמע ייִדענע, וואָס קיינער ווייסט זי ניט און זי ווייסט פֿון קיינעם ניט, און אין דער זעלבער צײַט איז זי נעענטער צו אַלעם דעם ווי יעדער אַנדערע, און ווער ווייסט אויב ניט דער גרעסט וואָס האָט זיך אָזוי שיין אַנטוויקלט אין איר קינד, איז שוין ניט געבוירן געוואָרן מיט איר צוזאַמען, האָט אַ וועג געזוכט ווי אויף דער וועלט זיך אַרויסצו־רײַסן, און האָט דעם וועג ערשט דורך פֿלייש און בלוט, דורך איר האָרצנס קינד געפֿונען?

מע׳ג יענע ייִדענע זײַן נישט מער ווי אַ געווײַנטלעכע אָרעמע ייִדישע ייִדענע, מע׳ג זי אָרעם און פֿינצטער, אומוויסנד און פֿאַנאַטיש זײַן, קוים איז זי די מוטער פֿון דעם טאָלענט־פֿאָלן ייִדישן יונגן דיכטער שלום אַש, וועלכער האָט זיך דורך זײַן טאָלענט אַ נאָמען געמאַכט ניט נור בײַ אונדז ייִדן, אָבער אויך אין דער אייראָפּעיִשער ליטעראַטור, איז זי שוין דערמיט אַליין פֿיל מער אַלס אייגע אָנדערע פֿון איר גלײַכן, און פֿאַרדינט דורך דעם, אַז די פֿאַרערער פֿון איר זון זאָלן זיך מיט איר אויך פֿיל וויניק פֿאַראינטערעסירן.

אַלזאָ, איר וועט די 50 רובֿ זיכער באַלד איבערגעבן יעדן פֿאַלס און זיי פֿאַררעכענען על חשבון של ה׳ פּרץ. איר אָדרעס איז: M. Asch, 518 E. ... Str., New York.

פּרץ קלײַבט זיך ה׳ עוואַלנקאָן אַ דאַנק צו שרײַבן פֿיר דער רעמינגטאָן־מאַשין, דער־ווײַל דאַנק איך אים אין פּרצעס נאָמען. די מאַשין האָבן מיר ערהאַלטן אָן אַ פֿוטעראַל, צי האָט איר זי אָזוי עקספּעדירט, אָדער צי האָט מען דעם פֿוטעראַל אויף היגער טאָמאָזשנע געגנבֿעט? שרײַבט וועגן דעם. מען טאָר אומזיסט אַפֿילו אַ קאָזאַק ניט חושד זײַן.

אײַער דינעזאָהן.

ג. בריוו פֿון י. ל. פּרצן *

1

[אָן אַ דאַטע]

אָן אינטערנאַציאָנאַל ביכער־פֿובליקאַציאָן

ניו־יאָרק.

אויף אײַער בריעף אָהן דאַטע ענטפֿער איך פֿאַלגענדעס:

1) איך קען נישט אײַער מאַרק אוו ווייס נישט, וואָס פֿאַר אַ בעדינגונגען צו שטעלען.

2) אונזער ליטעראַרישער מאַרק איז שרעקליך געפֿאַלען אוו דער געלד־מאַנגעל וואַקסט, אָזוי אַז מען האָט קיין צײַט נישט, זיך צו דינגען.

ערגאָ:

פֿערלאָז איך מיך אויף אײַער יושר. קענט איהר אָדער דאַרפֿט איהר מעהר נישט שיקט 500 רובל מיט אַ שריפֿט צום אונטערשרײַבען. נור שיקט ב א ל ד ...

זאָגט מיר אויך צו אַ געוויסע צאָהל עקזעמפּלאַרען פֿאַר בעקאַנטע.

מיט אַכטונג

י״ל פּרץ

מײַן אָדרעסע, וואַרשע: Ceglana 1 (צעגלאַנאַ 1).

---

* י. ל. פּרצעס בריוו גיבן מיר איבער אות־באות אין דעם שרײַבערס אויסלייג.

2

[פֿאָסטשטעמפּל אויפֿן קאַרטל פֿון וואַרשע, 17טן יולי 1907]

זעהר געהרטער הערר,

קומענדיג פֿון לאַנד, אַקציעפּטיערענדיג דינעסאָנס בריעף, בין איך אײַך מודיע אַז אי״ה דאָנערשטיק ד. ה. איבערמאָרגען וועט איהר מקבל פּנים זײַן אין קראַקוי. איך וועל אײַך אַרויספֿאָהרענדיג נאָך טעלעגראַפֿיערן. איך פֿאָהר נישט בגפּי נור מיט׳ן וויב. על כן, אויב איהר קענט אונ עס איז אײַך לײַכט בעשטעלט פֿאַר אונס אַ צימער.

זײַט געזונד אונ שטאַרק

י״ל פּרץ

מײַן אַדרעסע, וואַרשע: Ceglana 14.

איך האָב אײַך שוין אײַנגעפּאַקט אַ — גרוס פֿון דינעזאָן. —

3

[פֿאָסטשטעמפּל פֿון זאַקאָפּאַנע, דעם 23סטן יולי 1907]

ליעבער הער מילער,

איך האָב פֿערגעסען אַ חסידישע ערצעהלונג, וואָס איז געדרוקט בײַ פֿישער אין צווייטן, אַזוי דאַכט מיר, בענדיל ביבליאָטעק. זײַט אַזוי גוט, פֿישט עס אַרויס. גריסט מיר הערצליך אײַער פֿרוי, הער פֿישער, זאָגט אים מײַן קאָנדאָלענץ צום קאָפֿ־וויטאָג אונ פֿרייד צו די צענט, וואָס ער וועט דערפֿאַר בעקומען. גריס אײַער פֿרוי. מײַן פֿרוי גריסט אײַך ביידע. זי טהוט זיך ערשט אָן. ס׳איז קאַלט. אַ מחיה ווי קאַלט.

אײַער פּרץ

4

[פֿאָסטשטעמפּל פֿון זאַקאָפּאַנע, דעם 2טן אויגוסט 1907]

איך בין, ליעבער ה׳ מילער, זעהר צופֿריעדען, וואָס איהר האָט נחת געהאַט פֿון די „פֿאָלקסטימליכע״. איך גלויב אָבער, אַז עס איז נישט נעטיג, איהר זאָלט מיר דאָס באַנד צושיקן, אַלענפֿאַלס נישט קיין רוסלאַנד: עס וואָלט אין דער צענזור פֿערפֿאַלען געוואָרען. שיקט עס שוין בעסער קיין זאַקאָפּאַנע, אויב איך וועל קיין לעמבערג נישט פֿאָהרען, אונ דאָס קענט איהר בעסער אונ פֿריהער וויסען אַלס איך. אויב איך וועל פֿאָהרען, וועל איך געווים אָבטרעטען בײַ אײַך אין קראַקוי. איהר קענט אָבער די העברעאישע וועדטער אַליין איבערזעצען אָבער איבערזעצען לאָזען. איהר קענט אויך אַזוי טהון. די העברעאישע וועדטער, וואָס דאַרפֿן, לויט אײַער גוטאַכטען איבערזעצט ווערען, רויט אונטערצייכנען, געבען עמיצען די אונטערגעשטרי־כענע שטעלען צו איבערשרײַבען אונ מיר איבערשיקען, איך וועל באַלד די איבערזעצונגען מאַכען. בײַם אונטערשטרײַכען קענט איהר אויך באַלד נומערן שטעלען, אונ די נומערן זאָלן אויך איבערגעשריבען ווערען. דאָך אויב איהר ווילט דוקא, שיקט דאָס באַנד צו מיר אַהער, מעגליך איך וואָלט עס תּיכף ומיד געמאַכט. —

גרוס אײַער פֿרוי הערצליכסט.

גרוס פֿון מײַנע פֿרוי. —

מיט אַכטונג

י״ל פּרץ

5

[פאָסטשטעמפל פֿון זאַקאָפאָנע, דעם 9טן אויגוסט 1907]

ליעבע מאָד. אונ ה' מילער,

דאָס צימער איז דערווייל פֿערנומען. צימערן דאָך וועט נישט פֿעהלען. גראָסאַרטיקע שפּאַציר גענג. פֿרעכטיגע לופֿט. נישט זעהר טהייער. קומט. טעלעגראַפֿירט ווען. אײַער קאַרטע * ערהאַלטען געסטערן שפּעט. מײַנע פֿרוי איז נישט צו הויז.

מיט אַכטונג

י"ל פּרץ

---

* אָהנע דאָטום, ווי עס וואָלט געפּאַסט פֿאַר — מיר!

ד. אַ בריוו פֿון פּרצן און דינעזאָנען צו אַלעקסאַנדראָווון

22/10—07

ליעבער הער מילער,

אַדער אַלעקסאַנדראָוו אַדער ווי איהר ווילט. די בשׂורה פֿון אַ שרײַב מאַשין האָט מיך זעהר דערפֿרייט אונ בעלוינט דערפֿאַר, וואָס איך וועל אַזוי שפּעט געלד בעקומען. איך בין מיר געזעסען כּמלך בגדד, נישט אָנגעשריבען קיין אות, אויסער קלייניגקייטען, נישט קיין סחורה — און פֿערשולדיגט זיך. מילא, גאָט איז אַ פֿאָטער. איך רעכען צו בעקומען, באַלדיגסט, ווי איהר שרײַבט, האָנאָראַר פֿאַר דער גאָלדענער קייט, אונ געשיקט האָב איך (ערשט) „בײַ נאַכט אויפֿן אַלטען מאַרק" צום „פֿאַרווערטס", וועט אויך עפּיס זײַן — על כּן וועל [איך] זיך מיט דער צײַט אויסהיילען.

צינד, וואָס אַמבעלאָגנט געשעפֿט. ביז אַהער איז געווען פּערזענליך. צווי הערויסגעבער האָבן מיך אָבגענאַרט, קרינסקי, וואָס דרוקט און וועט אַמאָל אַרויסגעבען „בײַנאַכט אויפֿן אַלטען מאַרק" (איך האָף מיט אַ יאָהר נאָך „פֿאַרווערטס") אונ „לידסקי" — אײַער אונ דינעסאָנס לידסקי, וואָס האָט אַרויסגעלאָזט די לעצטע טויזענד פֿון מײַנע שריפֿטען.

אָט די צווי האָבען מיך געקירצט אויף זעהר אַ מאוסען אופֿן. צו שרײַבען אײַך מיט וואָס אונ ווי אָזוי, איז לאָנגווײַליג, — איך האָף צו דינעסאָנס ליעבען נאָמען, וואָס וועט צושרײַבען, אַז ער וועט אויך בעשרײַבען, זאָל ער האָבען שטאָף . . . דער עיקר איז דאָס איך ווייל אין די צווי לײַט זיך נוקם זײַן, אונ מײַן נקמה, מײַן שרעקליכע נקמה וועט זײַן, אויב איהר וועט וועלען, בעשטעהען, דערינען, וואָס איהר וועט נאָך ערשטען באַגד אַרויס־לאָזען דאָס דרײַצענטע —

ד ר אַ מ ע ן

עס וועט זײַן אַ נײַס אונ אַ זעהר אינטערעסאַנט שען באַגד.

יאָ?

אײַער ווײַב, וואָס האָט געוויס מײַן פֿאָטאָגראַפֿיע מיט צושריפֿט בעקומען, איז ענטשוויגען געוואָרען. פֿאַר וואָס?

איך אַרבייט הײַנט וועניג, כּמעט גאָר נישט, על כּן קען איך אַ מאָל ענפֿערן אויף אַ בריף.

זײַט געזונד אונ שטאַרק,

אײַער פּרץ

גריסט דעם הערויסגעבער ה׳ עוואַלענקאָ, דאַנקט אין מײַן נאָמען פֿאַר דער מאשיז אוג אַזוי ווײַטער.

זאָל איך קומען קיין „אַמעריק״?
ווי מיינט אירː
זײַט נאָך אַמאָל געזונד

פֿרץ.

איך גריס אײַך הערצליך אוג גריסט אין מײַן נאָמען אײַער פֿרוי.

אײַער פֿרײַנדין

העלענע פֿרץ

וגם אני בחלומי, און מיר חלומט זיך נאָך אַלץ יענע עטלעכע גוטע טעג, וואָס מיר האָבן זיך כסדר בריוולעך געשריבן, און אַז עס חלומט זיך נאָך, איז אַ סימן, אַז איך האָב נאָך אין גאַנצן אײַך ניט פֿאַרגעסן, כאָטש ניט איר האָט מיר — און ניט איך האָב אײַך עפּעס אַ נײַ וואַרט צו זאָגן. נור זאָגן אײַך עפּעס ווילט זיך דאָך מיר. אָט זאָג איך אײַך, און אויך דורך אײַך, מײַן הייסן דאַנק ה׳ עוואַלענקאָן פֿאַר די שרײַב־מאַשינאָ, וואָס איז שוין געווײַס אונדזער פֿרצן אַרויסגעשיקט געוואָרן!

ווערט בין איך אַפֿילו אויך געוועזן, אַז ה׳ עוואַלענקאָ זאָל מיר שיקן כאָטש אַ קליינע מתּנה למזכּרת, אַז איך בין דער פֿאַרמיטלער און צושטאַנד־ברענגער פֿון דעם גאַנצן עסק מיט פּרצן, נור קוים האָט ער עס אַליין ניט געטון און ער וואַרט אפֿשר, איך זאָל אים מכּוח דעם דערמאָנען, הערט אויף אַ מתּנה צו זײַן וואָס זי איז, און דאָס וואָס איז ניט וואָס עס הייסט איז מיר קיין מאָל ניט ליב. על כּן בין איך אים מוחל על כּבֿודי און זאָג אים אַרויס מײַן הייסן דאַנק פֿאַר זײַן מתּנה פּרצן, וואָס איז מיר איבריקנס אַזוי ליב און אַנגעלייגט וויַ אַ מתּנה מיר זעלבסט.

פּרץ שרײַבט אײַך אַפֿילו, אַז איך וועל אײַך מער מבֿאר זײַן וועגן זײַן נקמה נעמען פֿון זײַנע היגע פֿאַרלעגער. איך האָב דערויף ניט וואָס מוסיף צו זײַן. מײַן בעסטע נקמה איז: מער מיט אַזעלכע לײַט ניט צו טון האָבן, און דאָס, דאָכט זיך, וועט אונדז יעדן פֿאַלס פֿיל גרינגער זײַן אויסצופֿירן, אַלס דאָס, וואָס ער, פּרץ, קלערט. אויף ה׳ לידסקין בין איך אש להבֿה אין כּעס פֿאַר אײַער אַבידיע: ער האָט מיר מבֿטיח געוועזן בהן צדקו, אַז אויב נור איר וועט וועלן וואַרטן אויף אים ביז נאָך ראָש השנה, וועט ער צום גדליה זיך זעען מיט אײַך אין קראָקע. לסוף ער האָט מיך פֿערפֿירט און אײַך נאָך מער. איך האָב אים עטלעכע טעג כסדר געזוכט, מײַן כּעס אויסצולאָזן צו אים, נור ער האָט זיך באַהאַלטן. איך האָב אים קוים אום חוהמ״ס באַקומען צו זען און איך האָב זײַן כּבֿוד יום־טובֿ אָפּגעגעבן ווי כשר ער האָט פֿאַרדינט.

בײַ אַלעם דעם, ליבער פֿרײַנד, אויב איר ברויכט עפּעס הן צו לידסקין הן צו וועמען עס איז, נור דאָ אין מײַן וואַרשע, בעט איך אײַך, אָן צערעמאָניעס, מיר שרײַבן וואָס און וועמען, און איך וועל מיר אימער מיט פֿערגעניגן די מי נעמען אײַערע ענינים דאָ צו באַזאָרגן ווי נור עס וועלן זיך לאָזן — אַז איך גריסע אײַך הערצלעך פֿאַרשטייט איר דאָך מסתּמא אַליין אויך, נור וועמען נאָך זאָל איך אָחוץ אײַך אין אײַער גרויסער אַמעריקע גריסן? זאָגט, אפֿשר איז דאָרט ווער דאָ, וואָס מײַנער אַ גרוס איז אים נור אַנגעלייגט, גריסט אים, מהיכא תּיתי — אײַער י. דינעזאָהן.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ד״ר פּאָל אוקער, געבוירן אין ציריך, שווייץ. 1935 געענדיקט דעם ציריכער אוני־ווערסיטעט מיט אַ דאָקטאָר־דיסערטאַציע וועגן דער אַגראַר־פּאָליטיק פֿון איטאַליע אונטערן פֿאַשיזם. זינט 1939 אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן; ווויניט אין סאַן־פֿראַנציסקאָ.

ד״ר צבי מ. ארלינסקי, ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון דזשאָנס האָפּקינס־אוניווערסיטעט, באַל־טימאָר. פּראָפֿעסאָר פֿון תּנך אין יידישן אינסטיטוט פֿאַר רעליגיע, ניו־יאָרק.

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון יידאָ, שטענדיקער מיטאַר־בעטער פֿון יידאָ־בלעטער.

רייזל לאָזאָרסאָן איז די שוועסטער פֿון ד״ר יעקבֿ וויינבערג ע״ה.

ד״ר יעקבֿ ראָדער מאָרקוס, דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון בערלינער אוניווערסיטעט. פּראָ־פֿעסאָר פֿון יידישער געשיכטע אין היברו יוניאָן קאָלעדזש, סינסינאַטי, און מחבר פֿון אַ צאָל אַרטיקלען און ביכער, צווישן זיי: *The Jews in the Medieval World: A Source Book (315—1791)*.

נחום־ברוך מינקאָוו, פּאָעט און עסייִיסט, מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס וועגן ליטעראַטור־פּראָבלעמען.

ד״ר באָריס סאָפּיר, געבוירן געוואָרן אין לאָדזש, געענדיקט גימנאַזיע אין מאָסקווע און דעם אוניווערסיטעט אין הידלבערג, וווּ ער האָט באַקומען זײַן דאָקטאָר־טיטל מיט דער אַר־בעט רעכט און פֿאַרבעסערט בײַ דאָסטאָיעווסקי און טאָלסטאָי (אין דײַטש). ער איז אויך דער מחבר פֿון דער אַרבעט ליבערמאַן און דער רוסישער סאָציאַליזם (אין פֿראַנצייזיש), וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פֿונעם אינטערנאַציאָנאַלן אינסטיטוט פֿאַר סאָציאַלער געשיכטע אין אַמסטערדאַם, וווּ ד״ר סאָפּיר האָט אָנגעפֿירט די רוסישע אָפּטיילונג. זינט 1943 אין ניו־יאָרק.

אַבֿרהם ען, געבוירן 1888 אין סיסלעוויטש; אין 1902 געוואָרן אַ לעדער־אַרבעטער; געווען אַקטיוו אין „קליינעם בונד״; פֿון 1905 אָן געווען טעטיק אין „בונד״, אין דער פּראָ־פֿעסיאָנעלער באַוועגונג, אין געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פֿון שטעטל. געקומען קיין אַמעריקע אין 1921.

ד״ר עמנואל פּאָס, געבוירן אין ביאַליסטאָק. געלערנט זיך אין די יידיש־וועלטלעכע שולן. געענדיקט מעדיצין אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט. 1940 געקומען קיין אַמעריקע. איצט אַ דאָקטאָר אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי אין אייראָפּע.

ד״ר שמואל קעניג — דאָקטאָר פֿילאָסאָפֿיע פֿון יעיל־אוניווערסיטעט. געווען פֿאָרבונדן מיט די וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעטן פֿון W. P. A. אין קאָנעטיקאָט. מחבר פֿון אַ צאָל אַרבעטן, די וויכ־טיקסטע פֿון זיי אַ סאָציאָלאָגישע אויספֿאָרשונג פֿון דער יידישער קהילה אין סטאַמפֿאָרד, קאָנעטיקאָט. אינסטרוקטאָר פֿון סאָציאָלאָגיע אין ברוקלין־קאָלעדזש.

חוץ דעם באַטייליקן זיך אין דער אָפּטיילונג דיסקוסיע די רבנים: לוי א. אָלאָן, ווּסטער, מאַס׳, ד״ר גרשון זאב בראָודה, פּראָווידענס, ר״אַ, ישׂראל האָרבורג, לין, מאַס׳, ד״ר יוסף דוב הלוי סאָלאָוויטשיק, באָסטאָן, מאַס׳, מנחם מענדל עקשטיין, קליוולאַנד, א׳, לוי פֿינ־בערג, סינסינאַטי, א׳, ד״ר שלמה ב. פֿריהאָף, פּיטסבורג, פּ״ע, ד״ר ניסן טוראָוו, פּסיכאָלאָג און פּעדאַגאָג, נ״י, ד״ר חיים טשערנאָוויץ, פּראָפֿעסאָר פֿון תּלמוד אין יידישן אינסטיטוט פֿאַר רע־ליגיע, נ״י, ד״ר צבי כהן, פֿאָרשער אויפֿן פֿעלד פֿון יידישער געשיכטע, נ״י, בערל סיגאָל, שריפֿטשטעלער און פּעדאַגאָג, נ״י, און יואל פּאָלאָק, ערן־סעקרעטאַר, חסד של אמת בית הילל, נ״י.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

Sol Liptzin, *Ben Hecht and Waldo Frank: Flaming Wrath and Olympian Detachment*, New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1945, 13 pp.

דער ניסטער, אינעם אָקופּירטן פּוילן, בוענאָס־אײַרעס, איקוף, 1945, 81 זז׳.
לוח תש״ה, מאָנטרעאַל, קאָנאַדער יידישער קאָנגרעס, 60 זז׳ יידיש, 4 זז׳ ענגליש.
דער פֿינער־גרופּ, ניו־יאָרק, אַרויסגעגעבן דורך מערי סאַרקין, 1944, 40 זז׳.
ס׳מוז קומען, ניו־יאָרק, אַרויסגעגעבן דורך מערי סאַרקין, 1944, 128 זז׳.

Jewish Occupational Bulletin, New York, Jewish Occupational Council, Spring, 1945.

Nehemiah Robinson, *First Supplement to Indemnification and Reparations,* New York, Institute of Jewish Affairs, 1945, 32 pp.

Gerhard Jacoby, *Racial State,* New York, Institute of Jewish Affairs of the American Jewish Congress and World Jewish Congress, 1944, 355 pp.

Dr. Mark Wischnitzer, "The History of the Jews in Russia in Recent Publications." Reprinted from *The Jewish Quarterly Review,* vol. XXXV, no. 4, Philadelphia.

Proceedings of the American Academy for Jewish Research, vol. XIV, New York, The American Academy for Jewish Research, 1944, 276 pp.

Eliezer L. Ehrmann, *Readings in Jewish History,* Chicago, Board of Jewish Education, 1944, 73 pp.

Goldie Stone, *My Caravan of Years,* New York, Bloch Publishing Company, 1945, 252 pp.

Australian Jewish Forum, Sydney, Committee of the Australian Jewish Forum, March, 1945.

Voice of the Unconquered, New York, The Jewish Labor Committee, April-May, 1945.

La Voix du Peuple Massacré: Récit détaillé de l'insurrection du ghetto de Varsovie en Avril 1943, complété de documents, notices biographiques des principaux héros et de messages. Préface de Marcel Bidoux, Reveil Des Jeunes, Paris, Avril, 1945, 80 pp.

Roger Dalle, *Réintégration des Israélites*: *Conseil Juridique,* Paris, 1945, 35 pp.

Souvenirs de la Maison des Morts: *Les Massacres des Juifs,* Documents inédits sur les camps d'extermination, Paris, 1945, 78 pp.

Des Lois de Restitutions, la Faillité du Racisme, et Discours de Monseigneur Chevrot, Confédération Générale des Anciens des Déportés et des Victimes du Racisme, Paris, 1945, 16 pp.

Marc Jarblum, *La Lutte des Juifs contre les Nazis,* Editions Realité, Paris, 1945, 95 pp.

Massada, Discours des Camps de Concentration, 80 pp.

Robert Caillet, *Spectacles à Carpentras,* Valence, 71 pp.

L'Extermination des Juifs de Varsovie, Bruxelles, 1945, 62 pp.

Wolf Leslau, "Le Rapport entre š et h en Semitique," reprinted from *Annuaire De L'Institut de Philologie et D'Histoire Orientales et Slaves,* Vol. VII, 1939-1944, pp. 266-272.

Fred Heller, *Das Leben beginnt Noch Einmal,* Buenos Aires, Freier Deutscher Buchverlag, 1945, 199 pp.

Dr. Louis C. Bial, *Vergeltung und Wiedergutmachung in Deutschland,* Havana, 1945, 83 pp.

Autodeterminación para el pueblo Judío, Mexico, D. F., Tribuna Israelita, 71 pp.

Tribuna Hebrea, Montevideo, Septiembre, 1944.

Tribuna Israelita, Organo Mensual de la Logia Spinoza, #1176 de Bené Berith, Diciembre 1944, 32 pp.

Judaica, Buenos Aires, Septiembre, 1944.

La Tribune Juive, Le Caire, Alexandrie.

Jankiel Wiernik, *Tremblinka el Infierno Nazi,* Mexico, Pro Cultura, 1945, 88 pp.

Boletin Informativo (*Mitteilungsblatt*), Santiago, Sociedad Cultural Israelita "B'ne Jisroel."

El Problema Judio en San Francisco, Mexico, D. F., Tribuna Israelita, 1945, 40 pp.

Sam. Emmerik, *De Duitschers Stalen voor Milliarden Diamant,* Antwerpen, 1944, 28 pp.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינערינג, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָר: מ. ווינערינג, י. מאַרק.

the forms of Jewish cultural life, the crystallization of a unified Jewish body which was particularly evidenced in its program of action against anti-Semitism.

THE STRANGE CASE OF DAVID BACHRACH

By JACOB RADER MARCUS (pp. 367—371)

The author relates the contents and background of a tale included in a manuscript of the regulations and minutes of the *Khevra Kadisha* (Burial Society) of the community of Třešť in Moravia at the end of the seventeenth century. The manuscript, part of a collection of the late Professor Gotthard Deutsch which he gave to Hebrew Union College, is written in Hebrew with interspersed phrases in Yiddish. The strange tale is one of possession and exorcism. The entire document is reproduced in the original and in Yiddish translation.

ETHNIC GROUPS IN CERTAIN GENERAL CULTURAL ACTIVITIES IN CONNECTICUT

By SAMUEL KOENIG (pp. 372-381)

In 1940 the author made a survey of the participation of various ethnic groups in the cultural life of Connecticut. A study of the school personnel reveals an overwhelming predominance of British-Americans and Irish in administrative and supervisory capacities, with the other larger ethnic groups (Italians, Poles and Jews) falling far below their proportion in the population. A somewhat similar situation is found also in the teaching staffs; e.g., at the New Britain State Teachers' College, where the Jews comprise almost one-tenth of the student body, they are entirely absent from the faculty. In dramatic and musical activities, the British-Americans assume a leading role, particularly in the direction and sponsorship of these enterprises. In actual participation the Jews are well represented in both, the Italians are prominent in musical activities, while the Negroes show marked strength in dramatics.

THE ECONOMIC LIFE OF SWISLOCZ, POLAND

By ABRAHAM AIN (pp. 382—401)

This is the second paper by the author on social conditions in the Polish town of Swisłocz (the first appeared in the *Yivo Bleter*, XXIV, 1, September-October, 1944). In this article, the author discusses the three main divisions of economic pursuits and labor conditions in the town. The Jews were primarily occupied in the following: 1) leather manufacture (in which about 70% of the Jewish population was directly and indirectly involved); 2) storekeeping (there were about sixty stores in the town), inn-keeping, grain and lumber trade; and 3) trades and skills, such as shoemaking, tailoring, carpentry, smithing, baking. Discussion of the strikes and lockouts in the town at the beginning of the century and of the status of the leather industry at that time is included.

ABSTRACTS

THE BABYLONIAN EXILE IN THE LIGHT OF ARCHEOLOGY

By HARRY M. ORLINSKY (pp. 323—334)

This paper, read at the 19th Annual Yivo Conference on January 7, 1945, discusses Professor Torrey's and Professor Albright's theories and then deals specifically with the findings of a German archeological expedition made more than forty years which were only recently uncovered and which have strikingly corroborated the biblical account of the widespread destruction of Judah by Nebuchadnezzar (587 B.C.) and of the Babylonian Exile.

Close to 300 cuneiform tablets were excavated in ruins of ancient Babylon near the famous Ishtar Gate, but lay undeciphered until very recently. In 1939, Professor Weidner of Berlin informed Professor Albright that in going over these long neglected tablets he had deciphered a few which were extremely important for the period of the Babylonian Exile. Through an unknown source a copy of Weidner's study found its way to this country late in 1942. The author here analyzes Weidner's findings which are pertinent to the Bible and date from 595 to 570 B.C., in the reign of Nebuchadnezzar. He points out that rarely do archeological discoveries bear so directly on biblical data as they do here and on the whole the newer attitude of the competent historian is to give the biblical tradition the benefit of the doubt when there is no conclusive evidence to reject it.

THE JEWS IN CUBA: A SURVEY OF THEIR HISTORY AND PRESENT STATUS

By BORIS SAPIR (pp. 335—366)

The paper is based on the findings of the collective project for the history of the Jews in Cuba organized with the assistance of the Joint Distribution Committee. The project committee collected and studied whatever printed and unprinted materials could be obtained; gained access to archival collections of Jewish organizations; studied the Cuban press and Cuban research literature for information about Jews and interviewed older Jewish immigrants to Cuba. Some of the materials served for the establishment of a museum of Jewish life in Cuba, others for historical exhibits, and still others for a series of articles to be published in a volume of studies. The author, a member of the project committee, deals with the following topics: the rise of the Jewish settlement, American Jewish intervention in Jewish communal life in Cuba, the position of Jewish organizations and their effectiveness, the economic life of Cuban Jews and their role in the development of the economy of the island,

TABLE OF CONTENTS (Continued)

DISCUSSION

Discussion on Jacob Weinberg, "Problems of Translating the Babylonian Talmud into Yiddish," *Yivo Bleter*: Rabbi William G. Braude and Berl Sigal, Dr. Zvi Cahn, Rabbi Emanuel Eckstein, Rabbi Louis Feinberg, Rabbi Solomon B. Freehof, Rabbi Israel Harburg, Rabbi Levi A. Olan, Rabbi Joel Pollak, Rabbi Joseph D. Soloveitchik, Professor Chaim Tchernowitz, Dr. Nissan Turoff 423

MISCELLANEA

R. LAZARSON

Jacob Weinberg (Obituary) 439

N. B. MINKOFF

Dineson's and Peretz' Correspondence with Khaim Alexandrov..... 441

Editorial Notes 465

Books Received 466

The table of contents of volume XXV of the YIVO BLETER is printed in this issue between pages 460 and 461. In binding, the table of contents should be removed and the Yiddish section placed at the beginning of the volume and the English at the end.

Issued bi-monthly except July and August by the Yiddish Scientific Institute—Yivo, Inc., at 535 West 123rd Street, New York 27, New York.

Subscription price $5.00 per year; available only in joint subscription with *Yidishe Shprakh* ($3.00) and *News of the Yivo* ($2.00).

Entered as second-class matter June 3, 1940, at the Post Office at New York, N. Y., under the Act of March 3, 1879

Copyright 1945 by the Yiddish Scientific Institute—Yivo

Printed in U. S. A.

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXV MAY-JUNE, 1945 No. 3

TABLE OF CONTENTS

Notes on the Articles in This Issue 321

HARRY M. ORLINSKY
The Babylonian Exile in the Light of Archeology 323

BORIS SAPIR
The Jews in Cuba: A Survey of Their History and Present Status..... 355

JACOB RADER MARCUS
The Strange Case of David Bachrach 367

SAMUEL KOENIG
Ethnic Groups in Certain General Cultural Activities in Connecticut..... 372

ABRAHAM AIN
The Economic Life of Swisłocz, Poland 382

REVIEWS

NAHUM GLATZER
Solomon Liptzin, *Germany's Stepchildren* 402

PAUL UCKER
Gabriel Davidson, *Our Jewish Farmers and the Story of the Jewish Agricultural Society* 409

NATHAN GOLDBERG
Max Meenes, "A Comparison of Racial Stereotypes of 1935 and 1942," *Journal of Social Psychology* 412

NATHAN GOLDBERG
Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati; Pittsburgh, Pa., *Report of the Recreational and Education Committee;* Paul Schreiber, *Study of Recreational and Educational Facilities in the East Liberty-East End Section of Pittsburgh* 415

EMANUEL PATT
Major Robert W. Hyde and Staff Sergeant Roderick M. Chisholm, "The Relation of Mental Disorders to Race and Nationality," *New England Journal of Medicine* 419

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....472

„יוא"
בלעטער
שריפט פון ייִדישן ווייסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער 1

יזכור 3

יצחק לעוויטאַן
ביוראָען פֿאַר ייִדישער דערציונג 20

רודאָלף גלאַנץ
די 25 עלטסטע ייִדישע קהילות אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן 37

יוסף אָפּאַטאָשו
ר׳ לייב חנהליש — אַ פֿאַרגעסענער מפֿרש 50

וואָלף לעסלוי
ייִדיש־אַראַבישע דיאַלעקטן 58

יודל מאַרק
נח פּרילוצקי (1882 — 1944) 79

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

סעפּט־אָקט׳ 1945 באַנד XXVI, נומ׳ 1

נח פֿרילוצקי

פֿאַר וואָס איז דאָס יידישע טעאַטער אויפֿגעקומען אַזוי שפּעט? 96

יעקבֿ פֿינקלשטיין

זכרונות פֿון אַ „פֿוסגייער" פֿון רומעניע קיין אַמעריקע 105

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס:

דאָראָטי טילדען ספֿוירל

דער צוויישפּראַכיקער קאָלעדזש־סטודענט 129

לעאָן שאַפּיראָ

די פּראָבלעם פֿון פֿאַרגיטיקן פֿאַר יידישע מלחמה־שאָדנס 139

עמנואל פּאָט

דער גרויל־אַגער אין בעלזען 143

יעקבֿ שאַצקי

פֿון יידישן לעבן אין אַכצנטן יאָרהונדערט 147

נ. גאָלדבערג

מיינונגען פֿון מיידלעך וועגן געמישטע חתונות 148

מ. ווײַנבערג

יידן וואָס האָבן געקראָגן נאָבעל־פּרײַזן אויף מעדיצין 150

מאָטעריאָלן און נאָטיצן:

א. טשעריקאָווער

א בריוו וועגן יעקבֿ בראָפֿמאַנען 151

ז. שײַקאָווסקי

די אומלעגאַלע יידישע פּרעסע אין בעלגיע בעת דער דײַטשער אָקופּאַציע 153

ל. ל.

צו ד״ר דאָראָטי טילדען ספֿוירלס אַרבעט וועגן צוויישפּראַכיקייט..... 154

נ. ג.

א צײַלונג אינעם חבֿר הקבֿוצות 155

פֿון רעדאַקציע 156

תּיקון־טעות צום אַרטיקל פֿון אַבֿרהם עין, „דאָס עקאָנאָמישע לעבן אין סיסלעוויטש", ב׳ xxv, נומ׳ 3; צו: „פֿון רעדאַקציע", ב׳ xxv, נומ׳ 3 157

אָנגעקומען אין רעדאַקציע 157

ענגלישע קיצורים 160

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן
וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון ייוואָ
טראָגן די מחברים גופֿא

די אַרטיקלען אין דעם היינטיקן נומער

יזכור

אין דעם גרויסן חורבן וואָס עס האָט געטראָפן דאָס יידישע פֿאָלק אין אייראָפּע זײַנען אויך אומגעקומען די מערסטע פֿון די וואָס האָבן געבויט דעם יזוואָ, די וואָס האָבן אָפּגעגעבן נשמה, האָרץ און כּוחות אַוועקצושטעלן דעם יזוואָ און מאַכן אים פּסדר גרעסער. אין דעם נעקראָלאָג ווערט כאַראַקטעריזירט דאָס לעבן און די פּערזענלעכקייט פֿון בויערס און העלפֿערס פֿון יזוואָ וואָס מען וויסט, אַז זיי זײַנען אומגעקומען פֿון רוצחס האַנט אָדער זײַנען אויף אַן אַנדער אופֿן געפֿאַלן וויִ קרבנות פֿון רישעות (זז׳ 3 — 19).

יצחק לעוויטאָן, ביוראָען פֿאַר יידישער דערציִונג

די לעצטע יאָרן זעט זיך אַ פֿאַרשטאַרקטע אַנטוויקלונג פֿון אַ קהילה־צוגאַנג צו יידישער דערציִונג אין אַמעריקע. וועג ס׳האָבן אָנגעהויבן אויפֿקומען אין אַמעריקע יידישע שולן, האָבן זיך גלײַכצײַטיק געגרינדעט נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן געזאָרגט וועגן געוויסע טיפּן שולן (ראַדיקאַלע, רעליגיעזע, זונטאָגשולן אד״גל); דאָס זײַנען געווען צענטראַלעס לויט אַן אידעאָלאָגישן שליסל. אָבער שוין אין 1910 איז אויפֿגעקומען דאָס ערשטע דערציִונגס־ביוראָ בײַ דער דעמאָלטיקער יידישער קהילה אין ניו־יאָרק. פֿון דעמאָלט אָן האָבן זיי זיך פּסדר געמערט. אין 22 שטעט זײַנען איצט שוין טעטיק אַזעלכע ביוראָען און אין אַ רײַ שטעט האָלטן זיי זיך אין שאַפֿן. דער מחבר קומט צום אויספֿיר, אַז די דערציִונג־ביוראָען קענען ווערן אַ וויכטיקער עטאַפּ אויפֿן וועג צו שאַפֿן אַ נאַרמאַלע יידישע קהילה אין אַמעריקע (זז׳ 20 — 36).

רודאָלף גלאַנץ, די 25 עלטסטע יידישע קהילות אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן

אין אייראָפּע האָבן יידן געמוזט אײַנהאַנדלען זיך דאָס רעכט צו שאַפֿן קהילות. די קהלשע פֿונקציעס זײַנען געווען געזעצלעך באַשטימט. אין אַמעריקע איז געווען אַנדערש: אײַנשטעלן אַ קהליש לעבן צווישן יידן איז געווען אַ פֿרײַוויליקע זאַך און אויך די לכתחילה־דיקע פֿונקציעס זײַנען געווען פֿאַרשיידענע. דער מחבר נעמט דעריבער אָן וויִ אַ קריטעריע פֿון אָן אָנהייב פֿון אַ קהילה־לעבן דאָס אײַנשטעלן פֿון אַ וועלכער עס איז קהלשער אינסטיטוציע: אַ בית הקברות, אַ מנין צי אַ קאָנגרעגאַציע אָדער אַ צדקה־חברה. לויט דעם סימן האָט דער מחבר פֿעסטגעשטעלט די ערשטע 25 אָרויסוויזן פֿון אַ יידישן קאָלעקטיוון לעבן אין אַמעריקע פֿון 1655 ביז 1840 (זז׳ 37 — 49).

יוסף אָפּאָטאָשו, ר׳ לייב חנהליש — אַ פֿאַרגעסענער מפֿרש

אין 16טן י״ה האָט זיך שטאַרק פֿאַרערגערט דער מצב פֿון יידן אין דײַטשלאַנד און אַ סך פֿון זיי האָבן אויסגעוואַנדערט מיטן ציל צו גיין קיין צפֿת, וווּ משיח האָט זיך געזאָלט באַווײַזן. אײַנער פֿון זיי, ר׳ מאיר פֿון טאַנהויזן, איז געבליבן שטעקן אין פּוילן; זײַנע נײַן זין האָבן זיך צעשפּרייט איבער פֿאַרשיידענע שטעט אין פּוילן. אײַנער פֿון זיי, ר׳ לייב חנהליש (כאַנעלעס), איז געווען אַ גרויסער למדן און ראָש־ישיבֿה. ער האָט אָנגעשריבן אַ ספֿר ויגש יהודה וואָס איז געווען אַ פּירוש אויף די ארבעה טורים. כאָטש דער חיבור ווײַזט אַרויס גרויס חריפֿות, איז ער גיך פֿאַרגעסן געוואָרן (זז׳ 50 — 57).

וואָלף לעסלוי, יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן

די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן זײַנען אַנדערש ווי די שפּראַך וואָס עס רעדט די אַראַבער. דער וויכטיקסטער פּאַקטאָר וואָס מאַכט זיי אַנדערש איז דער העברעיִשער עלעמענט וואָס גייט אַרײַן אין די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן. העברעיִשע וועלטער וועלן געפונט פֿאַר רעליגיעזע ענינים, מינהגים, לערנען, שטייגער לעבן אד״גל; עס וועלן אויך געפונט העברעיִשע פּסוקים און וועלטלעך. די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן האָבן אויך באַזונדערקייטן אין דער פֿאָנעטיק און גראַמאַטיק. דער מחבר ברענגט אַ פּרטימדיקע רשימה פֿון העברעיִשע וועלטער וואָס וועלן גענוצט אין די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן (זז׳ 58 — 78).

יודל מאַרק, נח פּרילוצקי (1882 — 1944).

נח פּרילוצקי איז געווען טעטיק אויף אַ סך געביטן פֿון יידישן לעבן. זײַנע גרעסטע פֿאַרדינסטן זײַנען, וואָס ער האָט אָנגעזאַמלט אַ שלל מאַטעריאַל וועגן פּויליש־יידישן דיאַלעקט. זײַן אײַנטיילונג פֿון יידיש אין דרײַ דיאַלעקטן־גרופּעס: מערב־יידיש (דײַטשלאַנד, טשעכיע, אונגארן), מיטל־יידיש (פּוילן) און מיזרח־יידיש (ווײַסרוסלאַנד, אוקראַינע) איז זייער גערעכט. אין דער געשיכטע פֿון יידישער שפּראַכפֿאָרשונג זײַנען זײַנע פֿאַרדינסטן דויערדיקע; ער איז געשטאָרבן מיטן טויט פֿון אַ קדוש (זז׳ 79 — 95).

נח פּרילוצקי, פֿאַר וואָס איז דאָס יידישע טעאַטער אויפֿגעקומען אַזוי שפּעט?

דאָס טעאַטער האָט געהאַט זײַן מקור אין רעליגיעזן קולט; די עלטסטע שפּילן זײַנען געווען רעליגיעזע מיסטעריעס; אויך בײַ די קאַטוילן האָט די „ליטורגישע דראַמע״ געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע און די קירך איז געווען אַן אָפּוטרופּס פֿון טעאַטער. די אייבערשטע קלאַסן האָבן פֿראָעזשירט דאָס טעאַטער און די קיניגלעכע און פּירשטלעכע הויפֿן האָבן קולטיווירט דאָס טעאַטער. בײַ יידן אָבער איז טעאַטער־שפּיל פֿרעמד געווען דעם יידישן רעליגיעזן קולט און די אייבערשטע קלאַסן האָבן גהאַט גיכער אַ וידערווילן צו טעאַטער־שפּיל.

פּרילוצקים טעזיס איז, אַז פֿרײַער פֿאַרן 19טן י״ה זײַנען נאָר געווען שוואַכע שפּראָצונגען; ערשט וען די השפּעה פֿון דער דרויסנדיקער קולטור האָט אָנגעהויבן אַרײַנצודרינגען אין יידישן לעבן און עס איז אויפֿגעקומען די השׂכלה, די מאָדערנע יידישע ליטעראַטור אד״גל, האָט זיך אויך באַווײַזן דאָס אמתע יידישע טעאַטער (זז׳ 96 — 104).

יעקבֿ פֿינקלשטיין, זכרונות פֿון אַ „פֿוסגייער״ פֿון רומעניע קיין אַמעריקע

אין 1898—1899 האָט אין רומעניע זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע אַנטיסעמיטישע באַוועגונג און וויכטיקאָפּטלעכע דיסקרימינאַציעס; יידישע יונגע־לײַט, גוטע בעלי־מלאָכות, זײַנען צוליב דעם אַרומגעגאַנגען אָן אַרבעט און געפֿילט זיך געפֿאַלן בײַ זיך. אין אַ פֿאַראײַן פֿון יידישע אַמאַטאָרן־שפּילערס אין בערלאַד איז אויפֿגעקומען דער פּלאַן צו עמיגרירן קיין אַמעריקע און אַזוי ווי קיין געלט דערויף איז ניטאָ — זאָל מען גיין צו פֿוס. אַזוי איז אויפֿגעקומען די ערשטע פֿוסגייער־גרופּע קיין אַמעריקע. דער מחבר באַשרײַבט דאָ דעם גאַנצן וועג זייערן מיט אַ סך כאַראַקטעריסטישע פּרטים (זז׳ 105 — 128).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 129 — 150).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 151 — 158).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 159 — 160).

יזכור

אין דעם חורבן פֿון אונדזער פֿאָלק באָוויינט דער ייִוואָ זײַן אייגענעם בראָך. עס איז כּמעט ניטאָ מער דער כּלל יידן אין מיזרח־אירָאָפּע, וואָס פֿון זײַנע דירעקטע נויטן איז דער ייִוואָ אַרויסגעוואַקסן; ניטאָ מער כּמעט קיינער פֿון די טויזנטער קאָרעספּאָנדענטן, וואָס אויף זיי האָט זיך געהאַלטן דאָס געבעט פֿון ייִוואָ איבער די יידישע שטעט און שטעטלעך, און ניטאָ מער כּמעט קיינער פֿון די מענטשן וואָס האָבן געבויט דעם ייִוואָ אין טאָג־טעגלעכער אָנשטרענגונג און אַרבעגעבן אין אים זייער לעבן און לעבן.

טייל פֿון אונדזערע אומגעקומענע האָבן מיר שוין מספּיד געווען באָזונדער: שמעון דובנאָוו, מנחם ליבדאָר, ראָזע סימכאָוויטש, נח פּרילוצקי, עמנואל רינגעלבלום, יצחק שיפּער. דאָס צעטל וואָס מיר דרוקן איצט וועט נאָך אויך ווערן לענגער, און וועגן טייל פֿון די וואָס ווערן דאָ דערמאָנט וועלן מיר נאָך געווויר ווערן מער פּרטים. ווען מען וועט שרייבן וועגן דער יידישער וויסנשאַפֿט, ניט דווקא וועגן ייִוואָ, וועלן ווערן פֿאַרצייכנט נאָך פֿיל צענדלינגער פֿאַרבליבענע פּערזענלעכקייטן, צווישן זיי ד״ר גרשון גרשוני, ד״ר יעקבֿ וויגאָדסקי, מלכּה חיימסאָן, אליעזר קרוק, הערמאַן קרוק, פּאָטי קרעמער, שפּרה (סטעפּאַניע) שאַבאַד, משה שאַליט. דערוויל זאָלן שטיין אין איינעם די נעמען פֿון די וואָס זײַנען געשטאָנען צוזאַמען אין ייִוואָ בײַם לעבן.

איינער איז פֿאַראַן וואָס דאָס האַרץ לאָזט ניט אַרײַנשטעלן אין דעם צעטל און פֿון דעסט וועגן טאָרן מיר זײַן נאָמען ניט פֿאַרשווײַגן: דאָס איז זלמן רייזען. ווען מיר זאָגן, אַז זלמן רייזען איז געווען אַ מיטגליד פֿון אַרגאַניזיר־קאָמיטעט פֿון ייִוואָ פֿון זינט זײַן גרינדונג, אַ מיטגליד פֿון אויספֿיר־ביורא פֿון זינט עס האָט זיך געשאַפֿן, אַ רעדאַקטאָר פֿון די ייִוואָ־בלעטער, רעדאַקטאָר פֿון די ידיעות פֿון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, באַשרײַבט דאָס ניט זײַן צענטראַלע ראָלע אין ייִוואָ. ער איז געווען אַ זייל פֿון אינסטיטוט, פֿונקט ווי ער איז געווען אַ זייל פֿון דער ייִדישער קולטור־אַרבעט צווישן די צוויי מלחמות בכלל. רייזען איז אַרעסטירט געוואָרן פֿון דער סאָוועטישער מאַכט באַלד נאָך דעם ווי די רויטע אַרמיי איז אַרײַן איןווילנע דעם 18טן סעפּטעמבער 1939. קיין שום באַשולדיקונג איז ניט פֿאָרמולירט געוואָרן, און קיינער האָט ניט געקאָנט פֿאַרשטיין, אויף וואָס זי וואָלט געקאָנט זײַן געבויט: דער ווילנער טאָג וואָס רייזען האָט רעדאַקטירט איז גיכער געווען פֿראָסאָוועטיש און האָט צוליב דעם געלייטן פֿון רדיפֿות מצד דער פּוילישער רעגירונג; רייזען איז געווען אָקטיוו אין „איקוף״ אין אַ צייט, ווען דאָס איז אין פּוילן ניט געווען אומגעפֿערלעך. אָבער מען האָט אים נ י ט געוואָלט באַפֿרײַען, און ווען די סאָוועטישע מאַכט איז סוף אָקטאָבער

1939 אַרויס פֿון ווילנע און איבערגעגעבן די שטאָט דיֿ ליטווינער, האָט מען רייזענען אַרויסגעפֿירט צוזאַמען מיט אַ סך אַנדערע אַרעסטירטע. זיין זון שאָול (וואָס איז אַרעסטירט געוואָרן מיט צוויי טאָג שפּעטער, געזעסן מיטן טאַטן צוזאַמען און האָט זיך שפּעטער געראַטעוועט) שרייבט: „מיטן טאַטן האָב איך זיך געשיידט פֿרילינג 1940. אים האָט מען אין מײַ אַרויסגעפֿירט פֿון אַלט־ווילייקע אין טיף רוסלאַנד, און זינט דאַן איז פֿאַר מיר יעדער שפּור זײַנער פֿאַרשוווּנדן". די אומענדלעכע השׂ־תּדלותן פֿון זלמן רייזענס פֿרוי מרים — זי איז געפֿאַלן אַ קרבן פֿון דער געשטאַפּאָ — האָבן קיין שום רעזולטאַטן ניט געבראַכט. דער יחוס אין ניו־יאָרק האָט געמאַכט אַ סך פּרווון אויסצוגעפֿינען וועגן רייזענס, דורך אַמעריקאַנער און דורך סאָוועטישע קאַנאַלן, נאָר אַלץ אומזיסט. צי מוז דאָס באמת בלײַבן אָזוי, אַז מען זאָל ניט קענען געווויר ווערן, ווו זלמן רייזען איז אַהינגעקומען?

אין דער קאַמער נומער 8 פֿון דער ווילנער געשטאַפּאָ האָט מען געפֿונען אויף דער וואַנט אויסגעקריצט די ווערטער (זיי זײַנען געווען געשריבן, ווייסן מיר, אויף ייִדיש, נאָר צו אונדז זײַנען זיי דערגאַנ־גען אין אַ רוסישער איבערזעצונג וואָס מיר זעצן איבער צוריק): „איך בענטש מײַנע זין שאָול און לייבע און מײַן געליבטן מאַן זלמן. איך שטאַרב רוּיק. מרים רייזען".

זעליק הירש קלמנאָוויטש

איז דער נאָמען וואָס מוז שטיין אויבן אַן צווישן די קדושים פֿון ייִוואָ וואָס זײַנען אומגעקומען פֿון די דײַטשע הענט. זינט 1929, ווען ער איז צוריקגעקומען קיין ווילנע נאָך אַן איבערריס פֿון קאַרגע פֿופֿצן יאָר, איז ער געווען אַ מיטגליד פֿון אויספֿיר־ביוראָ; פֿון 1931, ווען די ייִוואָ־בלעטער האָבן גענומען אַרויסגיין, איז ער געווען דער הויפּט־רעדאַק־טאָר פֿון זשורנאַל. אָבער קיין דעפֿיניציע אין אַרגאַניזאַציאַנעלע טערמי־נען קען ניט געבן קיין בילד פֿון אָט דער שטראַליקער פּערזענלעכקייט. מען האָט געדאַרפֿט קענען אָט דעם מענטשן וואָס האָט זו די זעכציק יאָר אויפֿגעהיט דעם טעמפּעראַמענט און די צניעות פֿון זײַנע יונגע יאָרן. זײַן וויסן אין דער ייִדישער פֿאַרגאַנגענהייט און אין מאָדערנעם ייִדישן לעבן, אין העברעיִש און ייִדיש איז געווען אַזוי גרויס ווי זײַן אַלגעמיין וויסן. זײַן געפֿיל פֿאַר מוזיק און פֿאַר ליטעראַטור איז געווען אַזוי וואַכיק ווי זײַן שפּראַכגעפֿיל און נאַטור־געפֿיל. דער וועמען ער האָט האַלט געהאָט האָט זיך געקענט אויף אים אָנשפּאַרן ווי אויף אַ דעמב, און האַלט געהאָט האָט ער דעם, אין וועמען ער האָט געזען עכט־קייט און ערלעכקייט. דאָס זײַנען געווען די אייגנשאַפֿטן וואָס האָבן אים צום מערסטן אויסגעצייכנט, און דערפֿאַר האָט מען אַזוי געהאַלטן פֿון אים, הגם ער איז געווען אַ קאַנטיקער מענטש און האָט קיין מאָל ניט געוויקלט זײַנע רייד אין דער וואָטע פֿון פֿשרות. ער האָט ליב גע־האָט מיט אַ לײַבשאַפֿט אַן גרענעצן ניט נאָר דאָס גאַנצע ייִדישע פֿאָלק, נאָר אויך יעדער אייניקן ייִד. ער האָט עס דערוויזן אין ווילנער געטאָ, ווו ער האָט מיט אַן אינעווייניקסטער גרייטשאַפֿט געגנומען אויף זיך צו רייניקן די אָפּטריטן „פֿון די פֿשוטע הייליקע ייִדן". ער האָט

עס דערוויזן אויפֿן לעצטן עטאַפּ פֿון זײַן לעבן, שוין אינעם אומקום־לאַגער אין עסטלאַנד, פֿון וואַנען ער און זײַן פֿרוי ריווע זײַנען שוין ניט אַרויס: ער איז דאָרטן מיט האַרציקער איבערגעבנקייט געגאַנגען אַרום אַ קראַנקן וואָס האָט אים מיט עטלעכע יאָר פֿריִער ביטער גע־רודפֿט. די וועלט שטייט אין זכות פֿון אַזעלכע מענטשן ווי זעליק קלמאַוויטש.

מאַרק אידעלסאָן

איז געווען אַן אינזשעניר וואָס האָט געענדיקט זײַן שטודיום אין פֿראַנק־רײַך און האָט זיך דערנאָך אומגעקערט קיין ווילנע. ער איז געווען אַ לערער אין יידישן טעכניקום, נאָר זײַן פֿרײַע צײַט פֿלעגט ער אָפּגעבן דעם ייִוואָ. פֿון אָנהייב ייִוואָ און ביזן סוף פֿון אונדזער ווילנע האָט ער אַן אַ גראָשן באַלוינונג געאַרבעט אין אַרכיוו, איבער הויפּט בײַם סאָר־טירן די פּעריאָדישע אויסגאַבעס. אַ ספּעציעלן אינטערעס האָט ער געהאַט אין דער לִיטעראַטור פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. בײַ אַנטיקוואַרן און בײַ אַלטוואַרג־הענדלערס פֿלעגט ער אָפֿט מאָל אויסגראָבן דאָקומענטן וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסן ווערט.

אומע (פֿרומע) אַלקעניצקי

איז געקומען פֿון אַ בעל־הבתישער משפּחה, ווו מען האָט געערעדט אַ סך מער רוסיש ווי יידיש; איר יידיש האָט טאַקע געקלונגען פֿרעמדלעך ביזן סוף. אָבער דעם טעאַטער־מוזיי א״נ פֿון אסתר־רחל קאַמינסקי האָט זי אויפֿגעבויט, און אויב זי האָט אין מאָלעריי ניט דערגרייכט דאָס, וועגן וואָס זי האָט אין די ייִנגערע יאָרן געטרוימט, האָט זי איר פֿײַן קינסטלעריש געפֿיל אַרײַנגעגעבן אין פֿונאַנדערהענגען די בילדער אין מוזיי, אין מאַכן די אויפֿשריפֿטן אין בנין פֿון אינסטיטוט, אין צייכענען טיטלבלעטער פֿאַר די ייִוואָ־אויסגאָבעס. זי האָט עס געצייכנט דעם קאָפּ פֿון די ייִוואָ־בלעטער, וואָס אין אים איז אויפֿגעשטאַנען תחית־המתים אונדזער אַלטע וויבערטיטש־שריפֿט; זי האָט אויך געהאַט אַ גרויסן חלק אין שאַפֿן דעם א״ג ייִוואָ־שריפֿט וואָס איז אַ סינטעז פֿון דרוק־שריפֿט און שרײַבשריפֿט.

יצחק אַנילאָוויטש

איז געווען אייגנער פֿון די פֿרײַקע פּראָדוקטן פֿון דער ווילנער ייִדישער רעאַל־גימנאַזיע. מיט אַן אינטערעס פֿאַר יידישע ביכער איז ער געקו־מען ווי אַ וואָלונטיר אין דער ביבליאָגראַפֿישער צענטראַלע אַרײַן, און ער איז שוין פֿאַרבליבן אין ייִוואָ ביזן סוף דער אָנפֿירער פֿון דער דאָ־זיקער אינסטיטוציע. די צוויי ביבליאָגראַפֿישע יאָרביכער (דאָס צוויי־טע, פֿאַר 1927, איז איבער דעם אָנגעקומענעם עקאָנאָמישן קריזיס גע־בליבן אין מאַטריצן) זײַנען געווען זײַן אַרבעט, די עטלעכע הונדערט טויזנט ביבליאָגראַפֿישע פֿאַרצאַטירונגען וואָס דער ייִוואָ האָט פֿאַרמאָגט זײַנען זײַן אַרבעט און די אַרבעט פֿון די מיטהעלפֿערס וואָס ער האָט צוגעציגן, און ס׳איז ניט געווען נאָך אַזאַ בקי ווי ער אין דער ייִדישער לִיטעראַרישער פּראָדוקציע צווישן 1925 און 1939.

מאיר בערנשטיין

איז געווען אַ בוכהאַלטער אין יידוּ, אָבער ער איז חוץ דעם געווען דער באַזאָרגער און באַוונדערער פון יעדער יידיש־אינסטיטוציע אין שטאָט. אויף אים האָט זיך געהאַלטן די ווילנער יידישע בּיקדונגס־געזעלשאַפֿט (ווילביג) מיט איר גרויסער אויסערשול־אַרבעט. אויף אים האָט זיך יאָרן לאַנג געהאַלטן די סקויטן־אַרגאַניזאַציע „די בין" און איר לאַנד־ווירטשאַפֿטלעכער קאָלעקטיוו. רב מאיר, ווי מען האָט אים אפֿט גערופֿן, איז געווען דער ערשטער ווען מען האָט געדאַרפֿט גיין אַ גאַנג, דער ערשטער ווען מען האָט געדאַרפֿט צוטראָגן אויף אַ קהלשן ענין, כאָטש פֿרנסה איז אַלע מאָל געווען אַזוי בדוחק. זײַן פֿרוי, אַהרן ליבערמאַנס אַ טאָכטער, און ביידע קינדער וואָס זײַנען געווען אין ווילנע זײַנען אומגעקומען מיט אים: מירע, אַ לערערין אין דער רעאַל־גימנאַזיע (אונטער די סאָוועטן דירעקטאָר) און אַהרן, אַ דאָקטאָר וואָס האָט געענדיקט אין דײַטשלאַנד און האָט זיך אומגעקערט אַהיים שוין אין דער היטלער־צײַט. אַהרן בערנשטיין האָט אויך איין מאָל מיטגעאַרבעט אין די יידוּ־בלעטער.

חיים ברוידע

איז געווען אין דעם ערשטן אַרויסלאָז פון ווילנער יידישן לערער־סעמינאַר. געקומען איז ער פון ביאַליסטאָק, ווו ער איז געוואָקסן אין אַן אַסימילירטער משפּחה; אין די פּאַפּירן איז ער געווען פֿאַרשריבן עוגע־ניוש, נאָר גערופֿן האָט ער זיך חיים. אַ פּופּצן יאָר האָט ער געאַרבעט אין וואַרשע ווי אַ לערער, שפּעטער ווי אַ פֿאַרוואַלטער פון אַ צישאָ־שול. אויף איין זומער איז ער געקומען קיין ווילנע און האָט צוגעגרייט דאָס בוך די ערשטע יידישע שפּראַך־קאָנפֿערענץ, אַ מוסטער פון דאָקומענטאַציע. שפּעטערדיקע פֿרוון אים אַריבערצונעמען קיין ווילנע זײַנען מער ניט געראָטן, ווײַל דער יידוּ האָט אים ניט געקאָנט געבן אפֿילו דאָס ביסל וואָס ער האָט פֿאַרדינט פון דער פּעדאַגאָגישער אַרבעט. שוין פון אונטער היטלערן איז אָנגעקומען אין ניו־יאָרק אַ בריוו צו גוטע פֿרײַנד, מען זאָל אים מיט זײַן משפּחה אַרויסנעמען. ס׳איז ניט געווען קיין מיגלעכקייט.

שיע ברוידע

האָט געשטאָמט פון לאָדזש, האָט שטודירט אין פּראָג, איז געווען לערער פון לאָטײַן אין ווילנע אין דער גימנאַזיע סאָפֿיע גורעוויטש און שפּעטער אין וואַרשע. ער איז געווען זייער אַקטיוו אין דער וואַרשעווער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פון יידוּ און איין צײַט איז ער געווען אַ שליח פון יידוּ. ער האָט געטרוימט וועגן אויסגאָבעס פון גריכישע און לאָטײַ־נישע קלאַסיקערס אין יידיש, און כאָטש ער האָט אויך געהאַט אי געזעלשאַפֿטלעכע, אי בפּירוש פּאָליטישע אינטערעסן, פֿלעגן זײַנע גרויסע אויגן גלאַנצן צום מערסטן ווען ער פֿלעגט אַרויפּברענגען דעם שמועס אויף טאַציטוסן, וואָס אַנטקעגן אים איז ציצעראָן געווען אַ קליין מענטשל. שיעס פֿרוי איז אומגעקומען פון אַ ניט־געראָטענער אָפּעראַציע אין אַ קעלער בײַ אַ חלבן לייכטל נאָך דעם ווי אַ באָמבע־שפּלי־

טער האָט זי געטראָפן בעת דער באַלעגערונג פֿון וואַרשע 1939. וואָס פֿון זײַנע קינדער איז געווארן קען מען זיך אַנשטויסן. ער אַליין איז דערמאָנט צווישן די אומגעקומענע אין דער רשימה וואָס עמנואל רינגעלבלום ע"ה האָט אַרויסגעשיקט פֿון וואַרשע ערב זײַן אייגענעם אומקום.

יצחק גיטערמאַן

איז געווען איינער פֿון די דירעקטאָרן פֿון דזשאָינט אין וואַרשע, אָבער פֿאַרן יידוא איז ער געווען אַ מיטגליד פֿון זײַן אויספֿיר־ביורא, פֿון דער העכסטער אָנפֿירדיקער קאָלעגיע. עס פֿלעגט ניט אַוועקגיין קיין חודש, ער זאָל ניט זײַן כאָטש איין מאָל איןווילנע, און דאָס איבעריקע פֿלעגט דערגאָנצן קאָרעספּאָנדענץ און טעלעפֿאָן, אַזוי אַז ער איז תמיד געווען אין קורס פֿון דער טאָג־טעגלעכער טעטיקייט פֿון אינסטיטוט. אין ריין וויסנשאַפֿטלעכע פֿראָבלעמען האָט ער קיין מאָל ניט געפֿרווט זאָגן קיין דעה, אָבער זײַן וואָרט איז געווען אַזוי וויכטיק אין געזעלשאַפֿטלעכע ענינים, וווּ ער האָט אַרײַנגעטראָגן זײַן גרויסע געניטשאַפֿט און זײַן פֿײַנעם טאַקט. ער איז אַוועק קיין ווילנע, ווען די דײַטשן האָבן זיך געגנומען רוקן אויף וואַרשע, און האָט געהאָט אַ גרויסן חלק אין קאָנסאָלידירן דעם יידוא אין ווינטער 1939—1940. ווען ער איז יענעם ווינטער געפֿאָרן פֿון ריגע קיין קאָפּנהאָגן, אויפֿן וועג קיין אַמסטערדאַם אויף אַ קאָנפֿערענץ פֿון דזשאָינט, האָבן די דײַטשן פֿאַרהאַלטן די שיף און אַראָפּגענומען פֿון איר גיטערמאַנען; מען האָט אים געבראַכט קיין וואַרשע. דאָרטן איז ער געווען טעטיק אין געטאָ אויף זײַן שטענדיקן שטייגער ביז די דײַטשן האָבן אים אומגעבראַכט. ער איז אייגער פֿון די געציילטע וואָס מען וויס דעם טאָג: דעם 26סטן יאַנואַר 1943.

הערץ גילישענסקי

איז געווען אַן אָנגעזעענער געזעלשאַפֿטלעכער טוער אין בעסאַראַביע, און נאָך יענער וועלט־מלחמה אין רומעניע, לאָנג איידער ער האָט זיך פֿאַרבונדן מיטן יידוא. אויפֿן צוזאַמענפֿאָר פֿון 1935 איז ער אויסגעקליבן געווארן אין דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג פֿון אינסטיטוט. ער האָט פֿאַרן יידוא אונטערגענומען צוויי גרעסערע נסיעות, אייגע קיין דרום־אַמעריקע און אייגע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, און עטלעכע נעענטערע. זעלטן ווער פֿון די שלוחים פֿון יידוא האָט זיך געקאָנט באַרימען מיט אַזאַ אומאויסשעפֿלעכער ענערגיע ווי ער. ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה, האָט ער געוואָלט אַרויס פֿון רומעניע, אָבער די וועלט איז געווען פֿאַרשלאָסן. אין בוקאָרעשט האָט ער זיך ניט געקענט האַלטן, איז ער אַריבער קיין טשערנאָוויץ, וווּ ס׳איז שוין געווען די סאָוועטן־מאַכט. פֿון טשערנאָוויץ האָט ער זיך אַ פּנים עוואַקווירט ווען די דײַטשע אַרמיי איז אָנגעפֿאַלן אויפֿן סאָוועטן־פֿאַרבאַנד, נאָר מען האָט קיין מאָל ניט געהערט, ער זאָל זײַן ערגעץ דערפֿאָרן.

יעקב געשטיין

האָט געפֿירט דעם כאָר וואָס פֿאַר טויזנטער דעלעגאַטן און געסט געעפֿנט די קאָנפֿערענץ פֿון יידוא אין 1929 און דעם צוזאַמענפֿאָר אין

1935. ער איז געווען א לערער פון ייִדיש און פון געזאַנג אין די ייִדישע שולן פון ווילנע. אָבער ער איז געווען מער ווי דאָס: א פּערזענלעכקייט. ווען ער האָט שוין געהאַלטן קרובֿ צו זעכציק, האָט ער מיט זײַן ווונק און זינגע ברייטע פּלייצעס אויסגעזען ווי א פֿערציקער; ווען ער פֿלעגט זאָגן א חכמה און דערבײַ הילכיק א לאַך טאָן, איז אַלעמען געווארן פֿרייליכער אויף דער נשמה. אָפּט זינגען די תלמידים געווען אומצופֿרידן פון דעם אופֿן ווי ער לערנט, אָבער וועמען נאָך האָט מען ליב געהאַט? נאָך אין דער וויטעבסקער תלמוד־תורה ווו ער איז געווען א לערער ערבֿ דער ערשטער וועלט־מלחמה, נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט דעם ווילנער לערער־אינסטיטוט, האָט ער בשתּי־קה אינגעפֿירט דעם לימוד פון ייִדיש; ער איז געווען אַן אַנטייל־נעמער פון דער ערשטער ייִדישיסטישער לערער־קאָנפֿערענץ פון 1906, וואָס האָט זיך געענדיקט אין לוקישקער טורמע, און ער האָט זײַן פּראָגראַם געגנומען ערנצט. אין ווילנער געטא איז ער אויסגעגאַנגען פון הונגער. ער איז געווען א ווילנער בן ווילנער. אַזוינע ווי ער האָבן אין משך פון דורות געבויט די ייִדישע ווילנע. ער איז געווען א מיטגליד אין דער פֿאַרוואַלטונג פון אונדזער ווילנער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד.

חנה גריטשאַנסקי

איז געווען א שטיל־ע מיטאַרבעטערין פון דער ביבליאָטעק פון ייִוואָ; פֿאַר דעם האָט זי געאַרבעט אין דער קינדער־ביבליאָטעק פון צב״ק. ווען עס האָט זיך געעפֿנט דער שטודיר־צימער פון ייִוואָ, איז זי געווען זײַן פֿאַרוואַלטערין. אָט דער קאָנטאַקט מיט מענטשן, וועמען זי האָט געדאַרפֿט אַרויסגעבן ביכער, איז שוין געווען א ביסל צו פֿיל פֿאַר איר. בײַם מאַכן קאַרטלעך פֿאַר ביכער האָט זי זיך געשפּירט היימלעכער.

יוסף דאָווידזאָן

א געבוירענער אין דענמאַרק, האָט ער זיך פון דעסט וועגן געצויגן צום מיזרח־ייִדנטום, און מיט זינגע בריליאַנטעגע פֿעיִקייטן האָט ער זיך שוין נאָך פֿערציק אויסגעלערנט ריידן און לייענען ייִדיש. דער־נענטערן צו ייִדישקייט האָט אים שטאַרק געהאַלפֿן זײַן פֿרוי, פֿאַניע ראָזנבלום פון מינסק. אין זינגע יינגערע יאָרן איז ער געווען פֿריוואַט־דאָצענט פון סאַציאָלאָגיע אין קאָפּנהאָוענער אוניווערסיטעט, דערנאָך האָט ער אָנגענומען א הויכע באַאַמטן־שטעלע אין מיניסטעריום פֿאַר סאָציאַלפֿער פֿאַרזאָרגונג. אין 1935 זינגען די דאָווידזאָנס געקומען אויפֿן ייִוואָ־צוזאַמענפֿאָר, און דער רעפֿעראַט וואָס ער האָט געלייענט איז געווען געדרוקט אין די ייִוואָ־בלעטער; אַן אָנדער אַרטיקל זינגער איז געווען געדרוקט אין 1934, און אייגער, וועגן געאָרג בראַנדעסן, שוין אין דעם אַמעריקאַנער פּעריאָד פון זשורנאַל. אָבער די פֿאַרבונדנקייט פון די דאָווידזאָנס מיטן ייִוואָ קען ניט געמאַסטן ווערן נאָר מיט די פּובליקאַציעס. זיי זינגען געווען אייגענע אין אַלע פּראָבלעמען פון ייִוואָ און מיטהעלפֿערס ווו נאָר מען האָט באַדאַרפֿט. אונטער היטלערן האָט זיך דאָווידזאָן אינגעהאַלטן אין זײַן מיניסטעריום און פֿרוי דאָווידזאָן אין איר ביאָלאָגישן אינסטיטוט, ביז וואַנען ס׳איז געקומען דער געגנ־

ראַל־אַטאַק אויף די דענישע יידן. די דאַווידזאַנס זײַנען געווען צווישן די וואַס האָבן זיך ניט געראַטעוועט קיין שוועדן. מען האָט זיי ביידן געפֿונען דערהרגעטע אין אַ וואַלד.

חיים דאָמב

האָט געענדיקט דעם ווילנער יידישן לערער־סעמינאַר און איז דערנאָך געווען אַ לערער אין זײַן היימשטאָט בילסק און אין ווילנע. נאָך אין זײַנע שילערשע יאָרן האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זײַן ספּעציעלן אינטערעס פֿאַר פּסיכאָלאָגיע, און אין דער אַספּיראַנטור פֿון ייִוואָ האָט ער געמאַכט זייער אַ פּײַנע אויספֿאָרשונג, וואָס אַ קיצור פֿון איר איז געווען געדרוקט. די לעצטע יאָרן האָט ער געאַרבעט ווי אַ לערער אין וואַרשע און צוו״אַנד געלערנט יידיש מיט גרופּעס אַסימילירטע יידישע אינטעליגענץ. וועגן דעם האָט ער אין אויגוסט 1939 אָנגעשריבן פֿאַרן ייִוואָ, און פֿון אַ צופֿעליק גערָאטעוועטער קאָפּיע איז דער פּרינציפּיעל וויכטיקער באַריכט אָפּגעדרוקט געווָארן אין די ייִוואָ־בלעטער, יאָנואַר־פֿעברואַר 1941.

משה העלער

איז פֿון זבאַראַזש, מיזרח־גאַליציע, אַזוי ווי טויזנטער אַנדערע יידישע אינטעליגענטן, אַוועק שטודירן קיין ווין, אָבער מיט זײַן דאָקטאָר־טיטל האָט ער זיך פֿאַרנומען אויפֿן וועג פֿון געציילטע — ער איז געקומען קיין ווילנע, געווָארן אַ לערער אויף יידיש אין לערער־סעמינאַר און שפּעטער אין דער רעאַל־גימנאַזיע, אויפֿגעבויט אַ יידישע היים און פֿאַרנומען זיך מיט יידישע היסטאָרישע פֿאַרשונגען. מיר האָבן אים געהאַט פֿאַר אַ מיטגלײַד אין דער פֿאָרוואַלטונג פֿון דער ווילנער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד, אָבער צום מערסטן האָט דער ייִוואָ אים געהאַט צו דאַנקען, ווען ער האָט אין 1938 אויפֿגענומען צו פֿירן די פּראַספּירַנטור. אונטער דער נאַצי־אָקופּאַציע, ווערן מיר געווויר, האָט ער אָנגעשריבן אַן אַרבעט וועגן דער אַמאַליקער און דער נײַער יידישער געטאָ אין ווילנע, מיט אַ געוויסער סטאַטיסטיק פֿון די אומגעבראַכטע אין די ערשטע אַכט חדשים.

נפֿתלי וויניג (ראָזע)

האָט וויזט אויס דערצויגן ביז 1945 און איז אומגעקומען אין דעם לאַנד פֿון די רוצחים וואָס האָבן אים פֿון ווילנער געטאָ פֿאַרשלעפּט אין אַ לאַגער קיין עסטלאַנד און פֿון דאָרטן געטריבן מיט טויזנטער אַנדערע אין דײַטשלאַנד אַרײַן. ער איז אויך געווען פֿון יענע גאַליציאַנער וואָס זײַנען אין ווילנע געווָארן היימיש און אויפֿגעבויט דאָ אַ הויז. ער איז געווען אַ לערער פֿון פּויליש אין יידישע גימנאַזיעס; ער איז געווען אַקטיוו אין דער פּועלי־ציון־באַוועגונג; נאָר צום מערסטן האָט זײַן האַרץ געצויגן צו פֿאָלקלאָריסטיק, און אָחוץ וואָס ער האָט געדרוקט אין די אויסגאָבעס פֿון ייִוואָ און אין אַנדערע פּובליקאַציעס, למשל אין לאַנדקענטעניש, איז ער געווען אַקטיוו אין דער פֿאָלקלאָר־קאָמיסיע

פֿון ייִוואָ. זײַן טרוים איז געווען צונויפֿצושטעלן אַ פֿולן אוצר פֿון ייִדישע שפּריכווערטער, און זײַן פּראָגראַם פֿון דער דאָזיקער גרויסער אַרבעט איז אָפּגעדרוקט אין די ייִוואָ־בלעטער, ב׳ VIII (1935). ער איז פֿול געווען מיט וויסנשאַפֿטלעכע פֿלענער, און ווען ער פֿלעגט רעדן וועגן זיי, פֿלעגט זײַן קאָפּ זיך אויפֿהייבן. די דאָגות־פֿרנסה האָבן געצויגן דעם קאָפּ צוריק צו דער ערד; אָבער דאָס ווָאס ער האָט בײַם מזל אַרויס־געריסן אין אַרבעטן איז עכט און האַפֿטיק.

שמואל ווינטער

טאָמער דאַרף מען אַ מוסטער פֿון אַ ייִדישן פֿאַלקס־אינטעליגענט, איז דאָס געווען שמואל ווינטער פֿון ווילאָצלאַווער. אין די יונגע יאָרן האָט מען אים געשיקט זיך לערנען קיין פּראַנקפֿורט, נאָר ווײַזט אויס ניט אויף איבעריקס לאַנג; ער איז פֿרי אַרײַן אין פּראַקטישן לעבן. ער איז געווען אַ תּבואה־סוחר, געפֿירט געשעפֿטן מיט ווארשע און דאַנציק; נאָר דער קאָפּ איז אים געלעגן בײַ ייִדיש. דאָס לשון ווָאס ער האָט איבערגענומען פֿון זײַן מאַמען האָט ער געקעכלט ווי די שענסטע קאָלעקציע אַבנים־טובֿות. דאָס „ליטעראַרישע" ייִדיש איז אים ניט געווען צום האַרצן, ס׳איז אים געווען צו ליטוויש, ער האָט געוואָלט דווקא שטעטס, דווקא הישע און ניט היגע. די דאָזיקע ליבשאַפֿט צום דיאָלעקט האָט אים געבראַכט צו נח פּרילוצקין און שפּעטער צום ייִוואָ. ער איז געווען אַ מיטגליד פֿון ראָט. די עטלעכע זאַמלונגען זײַנע ווָאס זײַנען געווען גרויס־פּוילן־פֿולין און וולאָצלאַווער איז אַרײַנגעפֿאַלן צווישן די שטעט ווָאס מען האָט אינס און צוויי אָפּגעראַמט פֿון ייִדן, איז ווינטער געווען צווישן די פֿיל צענדלינגער טויזנטער ייִדן ווָאס מען האָט אַרײַנ־געוואַרפֿן אין וואַרשעווער געטאָ. פֿון דאָרטן איז נאָך דערגאַנגען זײַנער אַ פּרעג, צי מען קאָן אים ניט אַרויסנעמען; ווי אַזוי האָט מען געקאָנט?

אַברהם זײַנפֿעלד

איז געווען פֿון די ריינסטע, פֿון די אידלסטע מענטשן ווָאס דאָס ייִדי־שע פּוילן האָט אַרויסגעבראַכט. כּל־זמן זײַנע געשעפֿטן זײַנען געגאַנגען גוט, איז נאָך צוגעקומען די ברייטע האָנט, און ספּעציעל אויף ענינים ווָאס זײַנען פֿאַרבונדן מיט ייִדישער קונסט אָדער ייִדישן טעאַטער. פֿאַרן ייִוואָ איז זײַנפֿעלד געווען אַן אוצר. ער האָט געפֿירט די ייִוואָ־געזעל־שאַפֿטן — פֿריִער אין קראָקע, דערנאָך אין לעמבערג. צוליב געשעפֿטן האָט ער געהאַלטן אין אַרומפֿאָרן, און גוטע פֿרײַנד האָבן זיך געוויצלט, אַז ווען ער קומט אין אַ שטעטל אַרײַן, זוכט ער קודם אויף די בייַדעמער אַנטיקן פֿאַרן ייִוואָ, און טאָמער בלײַבט איבער צײַט, נעמט ער זיך צום געשעפֿט. די קבלות אין די ווילנער ידיעות זײַנען פֿול מיט קוויטירונגען אויף גרויסע יקר־המציאותן ווָאס ער האָט דעם ייִוואָ אַרײַנגעבראַכט. אויך איז ער געווען אַקטיוו אין דער קאַמיסיע פֿאַר ייִדישער קונסט בײַם ייִוואָ, און ווען עס זײַנען אַרויס די העפֿטן פֿאַר ייִדישער קונסט,

איז דאָס געווען זײַן פֿערזענלעכער יום־טובֿ. ווען מען פֿלעגט אים זאָגן אַ דאַנק, ווער רעדט נאָך פֿאַר עדות, פֿלעגט ער שעמעווּדיק אַראָפּלאָזן די אויגן.

יעקבֿ זשעלעזניקאָוו

איז געוואָקסן פֿון דער סאָמע טיפֿענישׂ פֿון דער יידישער מאַסע אין פּינסק. אין די גאָר יונגע יאָרן איז ער צוגעשטאַנען צום בונד, און ערשט די פֿעברואַר־רעוואָלוציע האָט אים באַפֿרײַט פֿון סיביר. ער איז געווען אַקטיוו אין דער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון ייִוואָ אין ווילנע, און נאָך אַ זאָך האָט אים פֿאַרבונדן מיטן ייִוואָ: ער איז געווען משגיח אויפֿן בוי פֿונעם אייגענעם בנין אין 1929. צוזאַמען מיט אַ צאָל אַנדערע ווילנער יידישע געזעלשאַפֿטלעכע טוערס איז ער אַרעסטירט געוואָרן פֿון דער סאָוועטישער מאַכט אין סעפּטעמבער 1939 און איז שוין מער פֿון דער סאָוועטישער תּפֿיסה ניט אַרויס.

יוסף טשערניכאָוו

איז געווען אַ מיטגליד פֿון דער ערשטער קאָמיסיע וואָס האָט אויס־געאַרבעט די „ווילנער טעזיסן וועגן אַ יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינס־טיטוט" אין 1925 און איז געשטאַנען אידעיש נאָענט צום ייִוואָ. אַפֿילו אין די עטלעכע יאָר וואָס ער האָט זיך געהאָט דערווײַטערט פֿון אים אַרגאַניזאַציאַנעל, אי אויף דער קאָנפֿערענץ פֿון 1929 אי אויף דעם צו־זאַמענפֿאָר פֿון 1935 איז ער געווען צווישן די אַפֿיציעלע רעדנערס אויף די עפֿענונגס־זיצונגען. עטלעכע מאָל האָט ער אונטערגענומען נסיעות פֿאַרן ייִוואָ, און קיין רעפֿרעזענטאַנט מיט אַ שענערן שטעל האָט מען זיך ניט געקענט אויסמאָלן. אַ מענטש מיט אַ הייסן טעמפּעראַמענט פֿון אַ געבוירענעם רעדנער און מיט אַ טיפֿן גלויבן אין זײַן אומגלויבן אין גלות, האָט ער באַהערשט אַפֿילו אַן אוידיטאָריע וואָס האָט אין איר גרויסער מערהייט געהאָט אַן אַנדער מיינונג. ערבֿ דער מלחמה איז ער אויסגעקליבן געוואָרן פֿאַרזיצער פֿון ווילנער קהילה־ראַט; לאַנגע יאָרן איז ער געווען אַ מיטגליד פֿון שטאַטראַט. באַלד בײַם אַרײַנגיין פֿון דער רויטער אַרמיי אין ווילנע איז ער אַרעסטירט געוואָרן, כאָטש ער האָט כסדר פֿאַרטיידיקט קאָמוניסטן אין די פּוילישע געריכטן און כאָטש ער איז געווען אַזוי אַקטיוו אין „איקוף", און קיין שום השתּדלותן האָבן ניט געהאָלפֿן. די סאָוועטן־מאַכט האָט אים מיטגענו־מען, וועג זי האָט איבערגעענטפֿערט ווילנע צו די ליטווינער. אַז וואָס מען גיט איבער: מען האָט אים געהאַלטן אין פֿאַלאַצקער טורמע וועג עס האָט זיך אָנגעהויבן היטלערס מאַרש אויף רוסלאַנד. בײַם עוואַקויִרן האָט ער געבעטן, מען זאָל אים לאָזן אויפֿזיצן ווילע ער איז צו שוואַך צו גיין צו פֿוס; האָט מען אים דערשאָסן.

יוסף יאַשונסקי

איז געווען אַ צענטראָלע פֿיגור אין דער וואַרשעווער געטא, און דאָרטן איז ער אומגעקומען. געשטאָמט האָט ער פֿון גראָדנע, שטודירט האָט

ער אין פּעטערבורג, און אין דער זעלביקער צייט וואָס ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין מאַטעמאַטיק האָט ער געדרוקט פֿאַר־אַרטיקלען אין דעם באָרימטן יורידישן זשורנאַל פֿראָוו. זײַן יידישע שרײַבערײַשע קאָריערע האָט ער אָנגעהויבן אין פֿרײַנד, און ווען די צײַטונג איז אָריבער קיין וואַרשע, איז ער אונטערן פּסעוודאָנים בן־חיים געווען איר פּע־ טערבורגער קאָרעספּאָנדענט. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געקומען קיין פּוילן, געווען אַ צײַט דירעקטאָר פֿון דער ווילנער רעאַל־ גימנאַזיע, דערנאָך יאָרן לאַנג געשטאַנען בראָש פֿון דער „אָרט״־אַרבעט אין פּוילן. זײַן אָרבעט אין דער רוסישער ענציקלאָפּעדיע בראָקגאָוז־ יעפֿראָן און זײַן בריוו קענטשאַפֿט פֿון יידישן לעבן האָבן אים געמאַכט פֿאַר אַ מומחה אין דער פֿראָגע פֿון אַ יידישער ענציקלאָפּעדיע; ער האָט וועגן דעם געדרוקט אַ פּאָר אָרבעטן אין די יִוואָ־בלעטער. אין דער צענ־ טראַלער פֿאַרוואַלטונג פֿון יִוואָ איז ער געווען אַ מיטגליד פֿון זינט זי האָט זיך קאָנסטיטוירט, און זײַן פּיקחות האָט געמאַכט פֿאַר אַ פֿאַרגעניגן זיך אײַנצוהערן אין זײַנע רייד אַפֿילו ווען מען האָט מיט אים ניט אײַנגעשטימט. די ספּנה פֿון בלײַנד ווערן, וואָס אונטער איר איז ער גע־ שטאַנען לאַנגע יאָרן, האָט אויף אַ האָר ניט פֿאַרטריבט זײַן ניכטערן גייַסטיקן בליק.

מאַטיע יעווזעראָוו

איז געווען אַ בוכהאַלטער, און שפּעטער דירעקטאָר אין דער „יידישער פֿאָלקסבאַנק״, אָבער זײַן האַרץ איז געווען בײַ דער כראָנאַלאָגיע און ביאָגראַפֿיע פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג. דער יִוואָ האָט אין אים געהאַט אַ טעטיקן מיטגליד אין דער וויַלנער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד און אַ געטרײַען מיטאַרבעטער אין אַרכיוו. ער האָט עס געהאַט אויפֿ־ געשטעלט דעם קאַטאַלאָג פֿון די פּעריאָדישע אויסגאַבעס פֿון אַלע פּרא־ לעטאַרישע פּאַרטייען בײַ יידן, מיט וועלכן היפֿש פּערזאָנען האָבן זיך באַנוצט. ער אַליין איז ניט געווען קיין פֿאַרשער; אָבער ער האָט גע־ האָט אין זיך יענע דבֿקות, וואָס אַן איר קען קיין פֿאַרשער ניט געמאַלט זײַן. וועגן דער דאָטע פֿון אַ פּאַרטיי־קאָנפֿערענץ האָט ער געקאָנט זיך גריבלען חדשים, און אַפֿילו נאָכן זוכן איז ער גרייט געווען נאָכצוגעבן אויב מען האָט אים אויפֿגעוויזן, אַז ער איז ניט געווען.

ישעיה ליפֿאָווסקי

אַ קרענקלעכער מענטש שוין ניט פֿון די יינגסטע איז ער געווען, בשעת דער יִוואָ האָט זיך אָנגעהויבן, און די אַנטוישונגען האָבן גע־ האָט אונטערגעהאַקט זײַן ענטוזיאַזם. דערצו איז נאָך צוגעקומען, וואָס דער יִוואָ איז לאַנגע יאָרן געווען אָנגעוויזן נאָר אויף פֿרײַוויליקער אַרבעט און האָט ניט געקענט אָוועקזעצן ספּעציאַליסטן על התורה ועל העבֿודה; האָט די ליימענדיקע ביטערקייט געמוזט ווערן נאָך גרעסער. אָבער דאָס האַרץ האָט געצויגן צו וויסנשאַפֿטלעכער דערקענטעניש, און אין יענע פּעריאָדן ווען ער האָט יאָ געהאַט די מיגלעכקייט צו טאָן פֿאַרשערישע אַרבעט איז ער געווען גליקלעך, און אויף דער קאָנפֿע־ רענץ פֿון יִוואָ אין 1929 האָט ער געשענט ווי אויף דער חתונה פֿון אַ מיזינקע. ער האָט אַ צײַט אָנגעפֿירט אַן „עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע

אפטיילונג" פון יוואָ איז וואַרשע און אין מײַ 1930 אַרויסגעגעבן אירן אַ בולעטין; שפּעטער איז ער געשטאַנען אין דער שפּיץ פון עקאָנאָמישסטאַטישטישן ביורא פון „צעקאָבע" אין וואַרשע. ער האָט געהאַלטן פון דער שיטה וואָס וויל ניט בינדן סטאַטיסטיק מיט פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען; „וואָס בײַ יענעם אין בויך טוט זיך אַרט מיך ניט", פלעגט ער זאָגן און דערבײַ פלעגט ער שמייכלען מיט אַ האַלב שולדיקן שמייכל.

משה לערער

כּמעט נאָך אַ יינגל איז ער פאַרוואָגלט געוואָרן אין אַדעס און אין זײַן ענטוזיאַזם פאַר גדולים האָט ער זיך נאָך געשפּיגלט אין מענדעלעס פּנים. ער איז געווען אַ רבינס אָן אייניקל, בײַ זיי אין שטוב האָט מען קוויטלעך געשריבן, און די עכטקייט פון זײַן ייִדישן שפּראָכגעפּיל האָט זעלטן געהאַט אירס גלײַכן. וואָלט ער געהאַט אַ געלעגנהייט זיך צו לערנען סיסטעמאַטיש, וואָלט ער זיכער געוואָרן אַן אָנגעזעענער פּילאָלאָג. דאָס לעבן האָט אים געמאַכט פאַר אַ געטרײַען זאַמלער און היטער פון אָלץ וואָס איז ייִדיש: אַ וואָרט און אַ ווערטל, אַ בלעטל און אַ ביכל און אַ קראָמפּינגערל, אַ בריוו אַדער אַ פּתבֿ־יד פון אַ שרײַבער. ער האָט אָנגעהויבן מיטאַרבעטן מיטן יוואָ אין זײַן הײמשטאָט כעלעם, דערנאָך איז ער געווען באָפולמעכטיקטער פון יוואָ אין וואַרשע פאַר דער זאַמל־אַרבעט, צום סוף איז ער אַריבער קיין ווילנע און האָט געאַרבעט אין יוואָ גופֿא אין אַרכיוו. אין 1940 איז ער באַשטימט געוואָרן פון דער נײַער מאַכט פאַרן קאָמיסאַר פון ייִוואָ, און ער האָט זיך געשטעלט קעגן כּמעט אַלע וואָס זײַנען געווען דער ייִוואָ פון 1925 ביז 1940. אָבער וועגן יענעם פּעריאָד דאַרף מען ניט מאריך זײַן וועגן מען רעדט וועגן די קדושים. צוזאַמען מיט אַלע ווילנער ייִדן איז לערער פאַרשפּאַרט געוואָרן אין דער ווילנער געטאָ, און בײַ דער ליקווידאַציע פון געטאָ איז ער פאַרשלעפּט געוואָרן קיין עסטלאַנד. דאָרטן איז ער געשטאָרבן פון דיזענטעריע.

יצחק מאַן

איז געקומען פון פּלינצק אין ווילנער ייִדישן לערער־סעמינאַר אַרײַן און איז נאָכן ענדיקן אין צווייטן אַרויסלאָז אַלע יאָרן געווען אָן ענטוזיאַסטישער פּאַלקסלערער. איבער הויפּט האָט ער זיך אויסגעצייכנט אין דער אויסגעצייכנטער צישאַ־שול אין וויסאָקע, און וויל די שול איז אַ פּנים געווען צו גוט און זי האָט אויסגעקאָנקורירט די אַרטיקע רעגירונג־שול, האָבן זיך אויף איר אַ שאָט געטאָן רדיפֿות און בײַ מאַנען האָט מען צוגענומען דאָס רעכט צו זײַן אַ לערער. ער האָט דערנאָך געאַרבעט ווי אַ דערציִער אין דער מעדעם־סאַנאַטאָריע, און סוף זומער 1939 איז ער אַריבער קיין ווילנע צו אַרבעטן אין פּעדאַגאָגישן מוזיי פון ייִוואָ. די לעצטע גרוסן פון אים זײַנען געווען אָנהייב 1941.

זלמן מיזנער

איז פון וואַרשע פאַרוואָגלט געוואָרן קיין ווילנע צוזאַמען מיטן גאַנצן שטראָם פּליטים וואָס האָט זיך אַ לאָז געטאָן אויף מיזרח בשעת די

דײַטשע אַרמיי האָט זיך געגומען דערנענטערן צו דער ווײַסל. „דאָס ליטווישע יאָר" אין ווילנע האָט ער זיך ספּעציעל אַקטיוו אַרײַנגעטאָן אין דער אַרגאַניזאַטאָרישער אַרבעט פֿון דער יִוואָ־פֿאָרוואַלטונג; פֿרײַער האָט ער דער עיקר געאַרבעט אין דער וואַרשעווער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד. פֿון פֿאָר דער ערשטער רעוואָלוציע, ווען ער האָט בײַ די ציוניסטן־סאָציאַליסטן געקראָגן דעם נאָמען „זלמן בורזשוי" און ביז דער לעצטער צײַט, ווען ער איז געווען אַן אַקטיוויסט פֿרײַלאַנדיסט, איז ער אַלע מאָל געווען אַ געטרײַער פֿרײַנד וואָס האָט זיך אינטערעסירט אויך מיט די פֿערזענלעכע זאָרגן פֿון די חבֿרים. שײַער־שײַער איז אים געראָטן אַרויסצורײַסן זיך קיין יאָפֿאָ בשעת ליטע איז סאָוועטיזירט געוואָרן; עס האָט זיך פֿאַרהאַקט, ער איז אַרײַנגעפֿאַלן צו די דײַטשן, און זיי האָבן אים אומגעבראַכט.

נחמה עפֿשטיין

איז געקומען קיין ווילנע אין מיטן די צוואַנציקער יאָרן ווי אַ לערערין פֿון פֿוילישן שולן, נאָך עטלעכע יאָר לערערשע פֿראַקטיק אין לאָדזש און וואַרשע. אָבער כאָטש זי האָט די פּוילישע שפּראַך און ליטעראַטור געקאָנט זייער גוט, איז איר האַרצשפּראַך געווען ייִדיש. און דאָס האַרץ האָט געצויגן צו גרעסערס. זי האָט אַנגעהויבן מיט לײַדער; זי האָט אָפּגעגעבן יאָרן אויף איבערצוזעצן אויף ייִדיש בזשאָזשאָווסקיס פֿלאַמען; זי איז געווען אַ גוטע רעדנערין. נאָר געבליבן איז זי בײַ ייִדישער פֿאַלקלאָריסטיק. דעם לעצטן אימפּולס דערצו האָט איר מסתּמא געגעבן איר באַגעגעניש מיט י. ל. כהנען ע"ה 1930 אין ווילנע. ער האָט זי מעורר געווען, זי זאָל זיך ספּעציאַליזירן אויפֿן ייִדישן ווײַז, און זי האָט אין משך פֿון יאָרן זיך פֿאַרטיפֿט אין דער טעאָריע פֿון ווײַז און דורכגעאַרבעט די גאַנצע גרויסע וויצן־זאַמלונג וואָס דער יִוואָ האָט פֿאַרמאָגט. די צוויי אַספּיראַנטור־באַריכטן אירע, וואָס מען קען געפֿינען אין די יִוואָ־בלעטער, זײַנען געווען נאָר אַן אויפֿגאַב אויף די פֿיל פֿײַנע אויספֿירן, צו וועלכע זי האָט זיך געהאַלטן אין דערארבעטן. מיט אַן אומגעווײַנטלעכער אָחריות האָט זי אויך מיטגעאַרבעט בײַם פֿאַלקלאָר־באַנד און געהאָלפֿן רעדאַקטירן דעם באַנד v פֿון י. ל. כהנס כתבים, דעם איינציקן באַנד וואָס דער יִוואָ האָט באַוויזן אַרויסצוגעבן איידער אונדזער ווילנע איז פֿאַרשניטן געוואָרן.

שמואל־זײַנוול פּיפּע

איז געווען דאָס פֿאַלק ממש — ער איז געווען אין יִוואָ דער געבער און דער נעמער פֿאַר איינס. ער האָט שוין געאַרבעט אין סאָניק בײַם טאָטן אין שניידערשן וואַרשטאַט און איז געווען אַ חבֿר בײַ די פּועלי־ציון, ווען עס איז צו אים דערגאַנגען דער רוף פֿון יִוואָ. ווי אַן אַקטיוון קאָרעספּאָנדענט פֿון דער פֿאַלקלאָר־קאָמיסיע האָט אים י. ל. כהן ע"ה אויף זײַנע הוצאות אַראָפּגעבראַכט קיין ווילנע אין 1930 אויף אַ קורצן קורס, און דערמיט איז פּיפּעס גורל געווען געחתמעט: ער איז געבליבן אַ פֿאַלקלאָריסט, כאָטש ער פֿלעגט ווײַטער אַרבעטן בײַ שניידערײַ אַפֿילו אין די וואַקאַציעס וואָס ער פֿלעגט אָפֿרײַסן פֿון ווילנע. אין 1935

איז ער אָנגעקומען אין דער אַספּיראַנטור, באַלד בײַ איר גרינדונג, און איז שוין געבליבן בײַם יִוואָ. די אַרבעטן וואָס ער האָט אָפּגעדרוקט זײַנען וויכטיקע, אָבער זיי גיבן ניט קיין געניגע השׂגה וועגן זײַנע פּערזענלעכע אַנהייבן פֿון אַלף, זײַן סיסטעמאַטישע בילדונג איז צום אַנהייב ניט געווען קיין גרויסע. אָבער זײַן אַרבעטקראַפֿט האָט קיין ברעג ניט געהאַט, ער האָט מיט דער הילף פֿון יִוואָ געלערנט ניט נאָר יידישע, נאָר אויך אַלגעמיינע לימודים, ער איז געשטיגן גיך, און נאָך אין עטלעכע יאָר אַרום וואָלט ער פֿאַרנומען אייגנס פֿון די ערשטע ערטער צווישן די יידישע פֿאַלקלאָריסטן. זומער 1939 איז ער אויף אַ חודש אַוועקגעפֿאָרן קיין סאָניק, און אַזוי האָט אים די מלחמה אָפּגעשניידט פֿון נחמה עפּשטיין, מיט וועלכער ער האָט ערשט געהאַט התונה געהאַט. זומער 1941 האָט ער נאָך געשריבן קיין ניו־יאָרק, אַז ער אַרבעט ווײַטער אין פֿאַלקלאָריסטיק, דערצײלט, אַז ער איז געווען אין קראַקע און האָט פֿון דאָרטן געבראַכט אַ פּאָר פֿאַכביכער. וויזט אויס, אַז ער איז אומגעקומען בײַ דער אויסראָטונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין סאָניק 1942.

חנה פּישטשאַצער

האָט געענדיקט דעם ווילנער לערער־סעמינאַר צוזאַמען מיט איר מאַן, יצחק מאַן, און צוזאַמען האָבן זיי געאַרבעט ווי לערערס ביז וואָנען עס האָט זיך געשאַפֿן די אַספּיראַנטור פֿון יִוואָ. אין 1935 איז זי מיט איר אסתּרל געקומען קיין ווילנע און געווארן אַ טייל פֿון אינסטיטוט, אַרײַנגעטאָן אין אַלע זײַנע דאגות, גרייט אויסצוהעלפֿן וווּ נאָר מען האָט באַדאַרפֿט. עס איז איר ניט גרינג אָנגעקומען צו אַרבעטן וויסנשאַפֿטלעך בײַ דער קנאַפּער סטיפּענדיע און דערצו נאָך אַכטונג צו געבן אויף איר פּיצעלע קינד. אָבער איר ענטוזיאַזם פֿאַר וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט האָט גובר געווען אַלצדינג. זי האָט געשטעלט שטרענגע פֿאַדערונגען צו יענעם און די שטרענגסטע צו זיך אַליין. זי האָט ניט געקענט פֿאַרטראָגן קיין פֿאַלשקייט, קיין אָנשטעלן; און איר אויג פֿאַר מענטשן איז געווען אויסערגעווײנטלעך שאַרף. דערפֿאַר האָט מען זיך אויף אירע אָבסערוואַציעס געקענט פֿאַרלאָזן; דערפֿאַר האָט איר אַרבעט אויפֿן פֿעלד פֿון קינדער־פסיכאָלאָגיע צוגעזאָגט גאָר גוטע רעזולטאַטן. זי פֿלעגט קומען אויפֿן זינען צווישן די ערשטע, ווען מען פֿלעגט טראָכטן מיט פֿרייד, אַז נאָך אין צען יאָר אַרום וועט די יונגע גוואַרדיע אַוועקשטעלן די יידישע וויסנשאַפֿט גאָר אויף אַן אַנדערן שטייגער.

גרשון פֿלודערמאַכער

איז אין די יונגע יאָרן געווען פֿאַרשיקט קיין סיביר פֿאַר זײַן אָנטייל אין בונד; צווישן די צוויי מלחמות איז ער געווען דורכויס אַ לערער און אַ קולטור־טויער, און אויך אין דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ווילנער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון יִוואָ איז ער געווען אַקטיוו. ער איז געווען דער קלאַסישער מענטש פֿון פֿליכט, און די שטריכן פֿונעם „אינסטיטוטשיק" זײַנען נאָך געווען אין אים בולט נאָך אַזוי פֿיל צענדלינגער יאָרן. ער האָט כסדר געמאַנט אַרבעט פֿאַר די יידישע שולן, און נאָך

אַ טאָג אַנפֿירן די דבֿורה קופּערשטיין־שול, נאָר אַ נאָכמיטאָג לייענען אוּן גרייטן די לעקציעס, נאָר אַן אָוונט מיט זיצונגען פֿלעגט נאָך קומען אַ נאָכט פֿון שרעקלעך אַרטיקלען, צו ווירקן אויף אַ ברייטערן קרײַז. ער האָט פֿאַר זיך קיין מאָל קיין ווויילטאָג ניט געזוכט און אויך זײַנע קאָנטראַהענטן ניט אַלע מאָל גרינגער געמאַכט דאָס לעבן; אָבער דער גאַנצער דענער כאַראַקטער זײַנער האָט זיך אַרויסגעוויזן אין 1941/1940, ווען אַ סך כאַראַקטערן זײַנען אײַנגעבראַכן געוואָרן אונטערן דרוק פֿון די פֿאַרהעלטנישן. ער איז געשטאַרבן אין דער געטאָ מיט אַ „נאַטירלעכן" טויט, פֿון אַ מאָגן־קראַנקייט. זײַן פֿרוי זינע, אויך אַ לערערין, זײַנע אַ מיטקעמפֿערין דאָס גאַנצע לעבן, איז געווען צווישן די „לעקווידירטע" דעם 23סטן סעפּטעמבער 1943. זייערע קינדער אין פֿראַנקרײַך זײַנען איבערגעקומען די דײַטשע אָקופּאַציע אוּן זײַנען איצט, שוין נאָך היטלערן, ווײַטער יידישע לערערס.

אַבֿרהם פּעקלער

האָט אַוועקגעגעבן זײַנע כּוחות פֿאַרן יִוואָ אין יענעם פּעריאָד, ווען הילף איז געווען צום מערסטן נייטיק — אין דעם ערשטן יאָר פֿון דעם יִוואָס לעבן. יעמאָלט איז פּעקלער, געטריבן פֿון זײַן אינטערעס צו יידישער ביבליאָגראַפֿיע, געקומען צו גיין אוּן פֿאַרגעלייגט צו אַרבעטן ווי אַ סעקרעטאַר — אַן עצאָלט געווײַנטלעך, ווײַל יעמאָלט, ווען דער יִוואָ האָט נאָך קיין אייגענעם ווינקל ניט געהאַט אוּן זיך געפֿונען אין שרײַבטיש פֿון זײַנע גרינדערס, האָט מען נאָך אַפֿילו ניט געטרויעמט וועגן דעם, ער זאָל אַ מאָל קענען באַשעפֿטיקן מענטשן פֿאַר שכירות. אָבער פּעקלער האָט זײַן צײַט ניט געזשאַלעוועט: ער האָט זיך אויסגעלערנט אַרבעטן אויף דער שרײַבמאַשין וואָס דער אַרגאַניזיר־קאָמיטעט האָט אײַנגעקויפֿט ראשית־כּל און געקלאַפּט לויט דיקטאַט לאַנגע בריוו צו אַרגאַניזאַציעס אין לאַנד און אין אויסלאַנד, זיי זאָלן צושטײַן צו דער אידעע פֿון יִוואָ. אין גיכן האָט מען אים צוגענומען פֿאַר אַ זעלנער, און ווען ער איז צוריקגעקומען פֿון דינסט איז ער שוין אין דער יִוואָ־אַרבעט ניט אַרײַנגעוואָקסן. אָבער ער האָט מיט בענקשאַפֿט געטראַכט וועגן דעם ווי ער האָט דאָס ציטערדיקע קינד געהאָלפֿן פֿירן בײַ דער האַנט.

מרדכי קאַהאַנאָוויטש

האָט געענדיקט די באַווּסטע יִנגלשול „מפֿיצי־השׂכלה" אין דער צײַט פֿון יענער מלחמה, איז אַדורכגעגאַנגען דעם לערער־סעמינאַר אוּן נאָך עטלעכע יאָר פֿראַקטיק אין אַנדערע שטעט געוואָרן אַ לערער אין דער שול וואָס ער האָט געענדיקט. צום יִוואָ האָט אים געבראַכט זײַן ספּעציעלער אינטערעס פֿאַר טערמינאָלאָגיע; נאָך אין סעמינאַר זײַענדיק האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט לאַנגע רשימות יידישע נעמען פֿאַר געוויקסן אוּן בעלי־חיים. אַ גרויסער טייל מאַטעריאַל וואָס די טערמינאָלאָגישע קאָמיסיע פֿון יִוואָ האָט אויפֿגעקליבן איז געווען צו פֿאַרדאַנקען זײַן איניציאַטיוו אוּן אַרבעט. ווען ער האָט זיך פֿאַרבונדן מיטן יִוואָ נעענטער, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער האָט גוטע אַדמיניסטראַ־

טיווע פֿעיקייטן. איז ער ביסלעכווײז געווארן דער אנפֿירער פֿון ביורא פֿון אינסטיטוט, דער קאָרעספּאָנדענט מיט די שטיצגרופּעס אין פּויליִן און טיילווײז אויך מיט די אָפּטיילן אין אַנדערע לענדער. די באַציונגען מיט דער פּאָסט, מיט די רעגירונג־אָמטן זײַנען געווען בײַ אים אין די הענט, און זײַן נעט אויסזען מיט די רויטע בעקעלעך און זײַן חיתוך־הדיבור האָבן אַרויסגערופֿן צו אים סימפּאַטיע. בײַ דער גאָנצער גרויסער אַרגאַניזאַציאָנעלער אַרבעט האָט ער געפֿונען צײַט נאָכצוגיין נאָך זײַנע וויסנשאַפֿטלעכע אינטערעסן. די לעצטע יאָרן האָט ער דער עיקר געאַרבעט אויפֿן יידישן געאָגראַפֿישן אינדעקס, ד״ה אויף אַ זאַמלונג פֿון די פֿיל הונדערטער ספּעציפֿיש יידישע געאָגראַפֿישע נעמען פֿון מיזרח־ און צענטראַל־איראָפּע.

פֿינחס קאָן

האָט געשטאָמט פֿון לאָדזש, קיין ווילנע איז ער געקומען ווי אַ סטודענט אין די ערשטע יאָרן ווען דער אוניווערסיטעט האָט זיך געעפֿנט, נאָר עס איז שווער געווען צו געפֿינען אַ מער געטרײַען ווילנער. ער האָט שטודירט יורי און געווארן שפּעטער אַן אַדוואָקאַט; נאָר זײַן הארץ איז געלעגן צו געשיכטע, און די צענדלינגער גרעסערע און קלענערע אַרבעטן וואָס ער האָט געשריבן אויפֿן סמך פֿון אַרכיוו־מאַטעריאַלן זײַנען כּמעט דורכויס פֿאַרבונדן מיט ווילנע. אַן אינגעצאָמט־קאָרעקטער, אַ טרוקנדלעכער, האָט ער אָבער געהאָט אין זיך אַ סך געזעלשאַפֿטלעך אָחריות. ער איז יאָרן לאַנג געווען דער קאָרעספּאָנדענט פֿון מאָמענט און פֿון נאַש פּשעגלאָנד און פֿאַרזיצער פֿון יידישן זשורנאַליסטן־סינדיקאָט אין ווילנע. אין 1940/1939 איז ער געווארן זייער אַקטיוו אין דער אַדמיניסטראַטיווער אַרבעט פֿון ייוואָ; אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע, אַ מיטאַרבעטער פֿון די ייוואָ־אויסגאָבעס און אַ מיטגליד אין דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ווילנער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד איז ער שוין געווען פֿון סאָמע אָנהייב.

משה קאַנטאָר

איז געווארן סעקרעטאַר פֿון ייוואָ אַרום 1927, ווען אַבֿרהם פּעקלער איז אַוועק אין מיליטער. צום אָנהייב איז ער געווען שיער ניט דער אייניציקער געצאָלטער מיטאַרבעטער און דורך זײַנע הענט זײַנען געגאַנגען אַלע פּעדעם פֿון דער ייוואָ־אַרבעט; נאָך דער קאָנפֿערענץ פֿון 1929, ווען די אַרבעט איז זיך פֿונאָנדערגעוואַקסן און מען האָט זיך געמוזט ספּעציאַליזירן, האָט ער געהאָט ניט נאָר נחת נאָר אויך האַרצווייטאָג. אָבער זײַן אַרבעט ווי דער פֿאַרוואַלטער פֿון דער ביבליאָטעק האָט ער געטאָן בשלמות און אַרײַנגעטראָגן אין איר ניט נאָר געטרײַשאַפֿט, נאָר אויך בקיאות: ער האָט קיין מאָל ניט אויפֿגעהערט שטודירן די ביבליאָטעקאַרישע פֿאַך־ליטעראָטור, און אַ נײַע המצאה אין דער דעצימאַלער קלאַסיפֿיקאַציע איז געווען פֿאַר אים אַ פערזענלעכע פֿרייד. ער איז געווען דער פֿאַרוואַלטער פֿונעם ייוואָ־בנין, און ווען ער פֿלעגט אַרומשפּאַצירן אינעם גאַרטן אויף וויווילסקי 18 מיט מירעלען זײַן טעכטערל בײַ דער האַנט, איז אויף זײַן פּנים געווען די ערנצטקייט פֿון

דעם אידאַלן ממונה איבער געזעלשאַפטלעכן פֿאַרמעגן. זײַן איידעלער כאַראַקטער האָט זיך צום בעסטן אַרויסגעוויזן אין דעם לעצטן יאָר פֿאַר דעם אָנקומען פֿון די דײַטשן, בשעת אַזוי פֿיל חבֿרים האָבן אַזוי געדאַרפֿט הילף, און אויב מען האָט זיי קיין הילף ניט געקאָנט געבן האָט מען כאָטש מיט מיטגעפֿיל פֿאַרגרינגערט זייער גורל.

דוד קאַפּלאַן-קאַפּלאַנסקי

פֿון אַ פֿאַרמעגלעכער ביאָליסטאָקער משפּחה, האָט ער זיך אײַנגעהייַמישט אין ווילנע זינט סוף 1918. ער איז געווען אַ הייסער ייִדישיסט נאָך אין זײַנע סטודענטישע יאָרן אין פּעטערבורגער פּאָליטעכניקום, און ס׳איז בײַ אים געווען ייִדישיזם ניט נאָר פֿאַר יענעם: זײַן פֿרוי האָט זיך אויך אויסגעלערנט ייִדיש און זייער בן־יחיד שואלן האָבן זיי אויסגעהאָדעוועט אויף ייִדיש דורכויס און אים אַוועקגעשיקט קיין פּאַריז שטודירן ערשט נאָך דעם ווי ער האָט געענדיקט די ווילנער ייִדישע רעאַלגימנאַזיע. קאַפּלאַנסקי איז געווען זייער אַקטיוו אין אַלע ייִדיש־אינסטיטוציעס אין ווילנע און ספּעציעל אין צענטראַלן בילדונגס־קאָמיטעט, אין דער שול־אַרגאַניזאַציע פֿאַר דער ווילנער פּראָווינץ און אין דער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון דער רעאַל־גימנאַזיע. פֿאַרן ייִוואָ האָט ער אַרגאַניזאַציאַל אויך אַ סך געטאָן. אין די ווילנער געטאָ־ייִדישע נומ׳ 25, וואָס די ייִוואָ־בלעטער האָבן אָפּגעדרוקט אין באַנד XXV, נומ׳ 1 (יאָנואַר־פֿעברואַר 1945), איז קאַפּלאַן־קאַפּלאַנסקי דערמאָנט ווי „דער פֿאַרזיצער פֿון בריגאַדירן־ראַט״ אין געטאָ. אי דער פֿאָטער אי דער זון האָבן איבערגעלעבט די ליקווידאַציע פֿון ווילנער געטאָ אין סעפּטעמבער 1943, זײַנען פֿאַרשלעפּט געוואָרן אין צוואַנגלאַגער קיין עסטלאַנד און פֿון דאָרטן, בײַם אַנמאַרש פֿון דער רויטער אַרמיי, געשלעפּט געוואָרן ווײַטער אינעם לאַנד פֿון די רוצחים. דאָרטן זײַנען זיי אויסגעאַנגעגן.

אַנא ראָזענטאָל

האָט מיט אירע „בלעטלעך פֿון אַ לעבנס־געשיכטע״ אין דעם דריטן באַנד היסטאָרישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ איבערגעלאָזן אונדז אַ בילד פֿון יענעם גרונט, פֿון וועלכן זי איז געוואַקסן. זי איז געווען פֿון יענע הערלעכע פֿרויען וואָס זײַנען דורכגעגאַנגען יאָרן אונטערערדישע אַרבעט אין בונד און יאָרן פֿון סיבירער קאַטאָרגע און פֿאַרשיקונג און האָבן זיך צוריק געשטעלט צו געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט ניט אין דעם צווייטן מאָמענט, נאָר באַלד אין דעם ערשטן מאָמענט וועו די האָבן פֿונעם באַדריקער האָט זי אָפּגעלאָזן. זי איז אין דער ווילנע צווישן די צוויי מלחמות געווען פֿון די אַקטיווסטע כּלל־טוערס: אַ מיטגליד אין שטאָטראָט, אינע פֿון די פֿירערינס פֿון צענטראַלן בילדונגס־קאָמיטעט און אויך אַ מיטגליד אין דער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער ווילנער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון ייִוואָ. זי האָט געהאָט אַ מיגלעכקייט אַוועקצוגיין פֿון ווילנע בשעת עס האָט זיך אין סעפּטעמבער 1939 אָנגעפֿרוקט די רויטע אַרמיי; נאָר זי האָט, ווי דען אַנדערש, אָן דראַמאַטישע זשעסטן באַשלאָסן, אַז זי בלײַבט אויף אירע פּאָסטן. וועו די סאָוועטישע מאַכט האָט אַרויסגעגעבן אַ פֿאַראָרדענונג, אַז אַרגאַניזאַציעס דאַרפֿן זיך רעגיסטרירן, האָט

זי געקענט פֿאַרגעסן דאָס צו טאָן און בלײַבן אין שאָטן. נאָר זי האָט באַשלאָסן, ווי דען אַנדערש, אַז אַ פּאָליטיקער דאַרף האָבן דעם מוט זיך אײַנצושטעלן פֿאַר זײַנע איבערצײַגונגען: איז זי אַוועק און רע־ גיסטרירט, אַז זי איז די פֿאָרזיצערין פֿון ווילנער קאָמיטעט פֿון בונד. מען האָט זי אַרעסטירט און אַרויסגעפֿירט פֿון ווילנע, און לויט די ידיעות וואָס זײַנען דערגאַנגען איז זי אומגעקומען אין אַ סאָוועטישער טורמע.

ברײַנע רעמז

— שפּעטער ברײַנע קאַנטאָר — איז געווען אַ מאַשין־שרײַבערין אין אינסטיטוט, אַ לאַנגע צײַט די אינציקע, און פֿיל טויזנטער בריוו וואָס זײַנען אַרויסגעגאַנגען פֿון ווילנע צו בויען דעם ייִוואָ האָבן געטראָגן אויף זיך דעם דיקטיר־צייכן רב. זי איז געווען אַן אינטעליגענטער און פֿאַרלאָזלעכער מענטש, מיט אַן אינעווייניקסטן אינטערעס פֿאַר די ענינים, וועגן וועלכע זי האָט געשריבן אויף דער מאַשין.

בער שלאָסבערג

איז דערהרגעט געוואָרן פֿון די דײַטשן צוזאַמען מיט זײַן פֿרוי און זייער עופּעלע. דער ייִוואָ איז געווען זײַן לעבן. ער איז דורכגעגאַנגען דורך דער רעאַל־גימנאַזיע, אַרײַן אין ווילנער אוניווערסיטעט אויף געמאַ־ ניסטיק, כּדי צו שטודירן ייִדיש, און וען ער האָט געענדיקט דעם אוני־ ווערסיטעט מיט אַ מאַגיסטער־אַרבעט וועגן דעם ייִדיש פֿון מרכּבת המשנה איז ער געוואָרן אַ מיטאַרבעטער אין ייִוואָ. ער איז געווען אַזוי געטרײַ, אַז שלעפּן פּעקלעך איז פֿאַר אים געווען די זעלביקע מלאכת הקודש ווי לייענען קאָרעקטור אָדער מאַכן אַן איבערזעצונג; און וועג מען פֿלעגט אים געטרויען אָנצושרײַבן עפּעס, פֿלעגט בײַ אים זײַן די שטימונג פֿונעם סופֿר וואָס גייט זיך טובֿל זײַן. ער איז דורכגעגאַנגען דורך עטלעכע יאָר אַספּיראַנטור, און דערנאָך האָט אים דער ייִוואָ אַרויסגעגעבן אויף אַ וויסנשאַפֿטלעכער זיצונג אַ דיפּלאָם פֿון אַ זעלב־ שטענדיקן וויסנשאַפֿטלעכן אַרבעטער; וועג עס האָט אויף יענער זיצונג געהערט זײַן דאָנקרעדע, דער האָט פֿאַרשטאַנען, וואָס די ייִדישע קולטור־ אַרבעט קומט נאָך ערשט געבן דעם ייִדישן פֿאָלק און דער ייִדישער אינטעליגענץ. די לעצטע צווײַ יאָר האָט ער צוזאַמען מיט ד״ר משה העלער געפֿירט די פּראַקטישע פֿון ייִוואָ, און צום צוגרייטן די פּראָג־ ראַמען און מדריך זײַן זײַנע סטודענטן (צווישן זיי איז געווען אַברהם סוצקעווער) איז ער צוגעגאַנגען מיטן זעלביקן פֿלײַסיקן דער רעאַל־ גימנאַזיע. געוויסנדיקייט איז געווען דער בולטסטער שטריך זײַנער. זײַן וויסנשאַפֿטלעכע אַרבעט האָט זיך ערשט געזומען צעבליען.

תּנצב״ה

ביוראָען פֿאַר יידישער דערציונג

פֿון ד״ר יצחק לעווינטאָן

די יוגנט־בלעטער זײַנען אָפֿן פֿאַר מחברים וואָס ווילן זיך אַרויסזאָגן וועגן דעם דאָזיקן אַרטיקל אָדער וועגן אײַנציקע פונקטן וואָס ווערן דאָ אָנגערירט. אין אַזאַ וויכטיקן ענין איז אַ דיסקוסיע זייער געווינטשן. — רעד׳.

1. דער קהילה־צוגאַנג צו יידישער דערציונג

אין די לעצטע יאָרן האָט זיך אין צפון־אַמעריקע אָנגעהויבן אַרויסצווײַזן אַ קהילה־צוגאַנג צו יידישער דערציונג. דאָס דריקט זיך אויס אין דעם וואָס די צדקה־פֿעדעראַציעס אין יעדער שטאָט נעמען ביסלעכווײַז איבער אָפֿן אַ גרעסערן טייל פֿון דער פֿינאַנציעלער אַחריות פֿאַר שולן, וואָס זייער ציל איז צו געבן אַ יידישע צוגאַב־בילדונג די קינדער וואָס קריגן זייער אָפֿגעמיינע בילדונג דאָס רובֿ אין די אָלגעמיינע שולן פֿון לאָנד. דאָס דריקט זיך אויס אויך אין שאַפֿן ביוראָען פֿאַר יידישער דערציונג, וואָס זיי דינען ווי פֿונקציאָנעלע אַרגאַנען ניט פֿאַר איין ריכטונג אין יידישן לעבן, נאָר פֿאַר דער גאַנצער קהילה. דורך דער אונטערשטיצונג מצד די צדקה־פֿעדעראַציעס און דורך דער טעטיקייט פֿון די ביוראָען שאַפֿן זיך נײַע באַדינגונגען פֿאַר די פֿאַרשיידענע טיפּן שולן און עס אָנטוויקלען זיך נײַע באַציונגען צווישן זיי.

הכלל, פֿרײַער איז די יידישע געזעלשאַפֿט געווען צעטיילט וועגן צעטיקאָל, נאָך אידעאָלאָגיע נאָך, ווען עס איז געקומען צו יידישער דערציונג. איצט קומט אַ נײַע האָריזאָנטאָלע ליניע וואָס שנײַדט דורך אַלע וועגן צעטיילונגען און פֿאַראיניקט ביז אַ געוויסער מאָס די שולן פֿון די פֿאַרשיידנסטע טיפּן. מען הייבט אָן אַרויסצוזען די קאָנטורן פֿון אַ קהילה, פֿון אָן אַרגאָניזאַציע וואָס זאָל פֿאַראיניקן אַלע יידן פֿון איין שטאָט פֿאַר יידישע אינטערעסן.

אין די לעצטע פֿאָר יאָר האָבן יידישע דערציערס געענדיקט אײַנאָרדענען זייערע קאָנפֿערענצן אין איין ציט מיט די אָנגעשטעלטע אין די פֿעדעראַציעס. דאָס האָט באַפֿרוכפּערט ביידע צדדים. די יידישע צענטערס, אָנגעפֿירט פֿון „וועלפֿערבאָרד״, זוכן זיך אויך צו דערנענטערן צו יידישער דערציונג. „בני ברית״, די גרעסטע יידישע פֿראַטערנאַלע אַרגאַניזאַציע, פֿאַרנעמט זיך מער ווי פֿרײַער מיט יידישער דערציונג; אין דעם חודש־זשורנאַל פֿון דער אַרגאַניזאַציע[1] איז לעצטנס געגאַנגען אַ גאַנצע סעריע אַרטיקלען וועגן די פּראָבלעמען פֿון יידישער דערציונג. מען וואָלט דאָ געקענט ברענגען נאָך סימנים אויף סימנים וואָס

[1] *Jewish Education.*

ווײַזן אויפֿן פֿאַרשטאַרקטן אינטערעס צו יידישער דערציונג אין אַזעלכע קרײַזן וואָס האָבן ביז איצט צו דעם ענין זיך באַצויגן אין גאַנצן פֿלאַכטער־יד.

אויב אָט די באַוועגונג וועט אַזוי ווײַטער גיין — און אָלע סימנים ווײַזן אויף דעם — וועט דאָס האָבן אַן אומגעהײַערע, אפֿשר אַן איבערקערעריש השפּעה אויף די פֿאַרשיידענע שולסיסטעמען. עס איז דעריבער איצט די צײַט זיך אַרײַנצוטראַכטן אינעם מהות פֿון די ביוראָען. וואָס מער די פֿראָגע וועגן ביוראָען, ווי אויך אָלע אַנדערע אַרגאַניזאַציאָנעלע און אידעאָלאָגישע פֿראָבלעמען וואָס זײַנען שייך צו יידישער דערציונג, וועט דיסקוטירט ווערן, אָלץ געזונטער וועט עס זײַן פֿאַר דער צוקונפֿט פֿון דער יידישער דערציונג דאָ אין לאַנד.

דער איצטיקער אַרטיקל, אויף וויפֿל ער גייט אַרײַן אינעם גדר פֿון אָפּשאַצונגען, איז אויסן צו געבן מאַטעריאָל פֿאַר אַזא דיסקוסיע.

2. נאַציאָנאָלע אָרגאַניזאַציעס פֿאַר יידישער דערציונג

די פֿאַרשטאַרקטע טעטיקייט פֿאַר יידישער דערציונג איז בולט קאָנטיק דורך דעם וואָס אָנטוויקלען זיך און ווערן כסדר שטאַרקער די צענטראָלע אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן אין זינען יידישע דערציונג איבערן גאַנצן לאַנד. די אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט פֿאַר יידישער דערציונג[2] איז אָלט סך־הכל אַ יאָר זעקס, און דאָך האָט זי באַוויזן ברייט זיך צו צעצווײַגן און צו פֿאַרשפּרייטן איר טעטיקייט. באַזונדער קאָנטיק איז געווען איר פֿראָגרעסירן במשך פֿון דעם פֿאַר־גאַנגענעם יאָר, אַ דאַנק דער אומפֿאַרמאָטערלעכער אַרבעט פֿון דעם פֿאַרשטאַר־בענעם ב. ראַזען וואָס האָט ממש זײַן לעבן אָפּגעגעבן פֿאַר דער געזעלשאַפֿט. די געזעלשאַפֿט באַשטייט ניט פֿון פּראָפֿעסיאָנאַלן, נאָר פֿון סתם יידן וואָס ווײַזן אַרויס אַ באַזונדערן אינטערעס אין יידישער דערציונג און וואָס העלפֿן אויס־האַלטן און זײַנען די דעה־זאָגערס אין דערציונגס־אינסטיטוציעס (אין די תּלמוד־תורה־קרײַזן רופֿט מען זיי אויפֿן טראַדיציאָנעלן שטייגער: „בעלי־בתים"). דער ציל פֿון דער געזעלשאַפֿט איז צו קאָאָרדינירן און צו סטימולירן די אַרבעט פֿון די ביוראָען און פֿון אָלע אַנדערע דערציונגס־אַנשטאַלטן; צו פֿאָרשן אָלץ וואָס האָט אַ שײַכות צו יידישער דערציונג און צו געבן אינפֿאָרמאַציע וועגן אָלץ וואָס האָט צו טון מיט יידישער דערציונג; צו העלפֿן די אָלע וואָס אַרבעטן פֿאַר אַ בעסערער סיסטעם פֿון יידישער דערציונג.

אויך האָט זיך פֿאַרשטאַרקט די טעטיקייט פֿון קערפּערשאַפֿטן וואָס באַ־שטייען פֿון פּראָפֿעסיאָנאַלן. דער נאַציאָנאַלער ראַט פֿאַר יידישער דערציונג,[3] גע־שאַפֿן מיט אַן ערך 20 יאָר צורײַק, באַשטייט פֿון אַ גרופּע פֿירנדיקע פּעדאַגאָגן: מחברים פֿון לערנביכער, שרײַבערס וואָס האָבן אַ סך זיך אָפּגעגעבן מיט דער־ציונגס־פֿראָבלעמען, לערערס וואָס האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט, אַדמי־ניסטראַטאָרן, דירעקטאָרן פֿון די ביוראָען. אָט דער ראָט אַרבעט די לעצטע יאָרן ענערגישער. ס׳איז געווען אַקטיוויער דער פֿאַרבאַנד פֿון די פּרינציפּאַלן

[2] American Association for Jewish Education.

[3] National Council for Jewish Education.

פֿון תּלמוד־תּורות און ישיבֿות, דער ועד המנהלים. די געזעלשאַפֿט פֿון די יִידי־שע צענטער־אַרבעטערס און די קאָנפֿערענץ פֿון די אַרבעטערס אויפֿן פֿעלד פֿון סאָציאַלער פֿאַרזאָרגונג פֿאַרנעמען זיך אַלץ מער און מער מיטן מעמד פֿון יִידישער דערציִונג.

גראָד אין דעם יִידישיסטישן סעקטאָר פֿון דער יִידישער געזעלשאַפֿט איז פֿרִיער ווי אַנדערש ווּו געווען קאָנטיק דאָס אָרגאַניזירן און פֿאַראייניקט־ען שולן איבערן גאַנצן לאַנד. די נאַציאָנאַל־רעדיקאַלע שולן וואָס האָבן זיך גענו־מען שאַפֿן זינט 1910 זײַנען געווארן שולן פֿון נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאַרבאַנד, און דער פֿאַרבאַנד האָט זינט יעמאָלט שולן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע. שפּעטער האָט דער אַרבעטער־רינג געמוען אָרגאַניזירן זײַנע שולן. די שולן פֿון שלום־עליכם־פֿאָלקס־אינסטיטוט אין ניו־יאָרק און אומגעגנט זײַנען פֿעסט פֿאַראייניקט צווישן זיך. דורך דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־אָרדן האָט די קאָמוניסטישע ריכטונג געשאַפֿן אירע שולן. די תּלמוד־תּורות האָבן עד־היום ניט קיין צענטראַלע קערפערשאַפֿט, און דערפֿון דרינגען טאַקע אַרויס אַ סך פֿון זייערע שוואַכקייטן.

כּמעט אַלע נאַציאָנאַלע אָרגאַניזאַציעס (מיר ניצן דאָ „נאַציאָנאַל" מיטן אַמעריקאַנער טעטש: טעטיק איבערן גאַנצן לאַנד) שאַפֿן בײַ זיך אָפּטיילונגען פֿאַר קולטור־אַרבעט און דערציִונג. די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, אין איינעם מיט הדסה, האַלט אויס אַן אָפּטיילונג פֿאַר יוגנט־בידלונג. בײַ די רעפֿארמירטע איז דאָס צענטראַליזירן און קאָאָרדינירן די אַרבעט פֿון זייערע זונטאָגשולן און בכלל די אַרבעט צווישן דער יוגנט אַוועק אַ סך ווײַטער ווי בײַ די קאָנסערוואַ־טיוון. אָבער אויך די לעצטע האָבן געמאַכט אַ פּאָר פֿרוון צו צענטראַליזירן זייער דערציִונגס־טעטיקייט, און ניט געקוקט אויף פֿאַרשיידענע שטערונגען גייען די קאָנסערוואַטיוון שולן צו מער און מער צענטראַליזירונג. עס איז שווער זיך צו ריכטן אויף דעם אַז אַלע טיפּן אָרטאָדאָקסישע שולן זאָלן זיך קענען פֿאַראייִ־ניקן אין איינעם, ווײַל עס זײַנען פֿאָראַן אַזוי פֿיל מינים אָרטאָדאָקסן וואָס לעבן גאָרניט אין אַן אידעיִשן שלום צווישן אַנאַנד. אָבער אויך אין דעם לאָגער איז קאָנטיק דער דראַנג צו מער אָרגאַניזאַציע, און געוויסע צווײַגן זײַנען לעצטנס שטאַרק אויסגעוואַקסן. די ישיבֿות זײַנען ניט פֿאַראייניקט, אָבער דאָך האָבן זיי כּמעט אַלע אַ פֿאַראייניקטע קאָסע. דער מזרחי־פֿליגל אַרבעט אויפֿן פֿעלד פֿון דערציִונג דורך זײַן ועד החינוך החרדי וואָס לאָזט אָפֿט פֿון זיך הערן. אָגודת ישׂראל איז לעצטנס זייער אַקטיוו פֿאַר יִידישער דערציִונג, און דער ליובאַוויטשער רבי מיט זײַנע חסידים האָבן די לעצטע עטלעכע יאָר אויפֿגעשטעלט אַ סך אינ־סטיטוציעס פֿאַר יִידישער דערציִונג.

הכּלל, יעדער גרופּע זוכט צו גרינדן און אויפֿצוהאַלטן שולן און אַנשטאַלטן צו דערציִען די יִידישע יוגנט אין איר גײַסט און נאָך איר פּראָגראַם נאָך. הדסה, דער יִידישער וועלטפֿאַרבאַנד, די היילל־פֿונדאַציע פֿון בני ברית, די הסתּדרות עבֿרית און צענדלינגער אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, אָהנוז די שוין פֿריער דערמאָנטע, גיבן זיך אָפּ, אין אַ פֿאַרשיידענער מאָס, מיט יִידישער קולטור־אַרבעט. וועג אָט

די גאַנצע ענערגיע ווערט אַרײַנגענומען אין אײַן לאָקאַלן רעזערוואַר און ווערט אין אַ געוויסן זינען קאַנדענזירט דורך די לאָקאַלע ביוראָען, קאָן פֿון דעם אַרויסקומען אַ סך גוטס.

דורך די ביוראָען רעדט ניט די פּאַרטיי, אָדער די גרופּע, — דורך זיי רעדט די קהילה. עס איז אַ נײַע שטים, און מען הערט זיך שוין צו צו איר.

3. אַ בינטל פֿאַקטן וועגן די ביוראָען

די ביוראָ־באַוועגונג איז שוין 35 יאָר אַלט. דאָס ערשטע ביוראָ איז געשאַפֿן געוואָרן אין ניו־יאָרק, אין 1910, דורך דער ניו־יאָרקער קהילה וואָס איז יעמאָלט אָרגאַניזירט געווארן. וועגן די קהילה (אָדער דער פֿרוי זי צו שאַפֿן) איז אונטערגעגאַנגען אין די מלחמה־יאָרן, איז דאָס ביוראָ געבליבן. ש. בענדערלי האָט במשך פֿון דרײַסיק יאָר אָנגעפֿירט די אינסטיטוציע.

נאָך דעם האָט מען געעפֿנט ביוראָען אין אַנדערע שטעט, פֿריִער אין גרעסערע, שפּעטער אין קלײנערע. מיר גיבן אין דער הוספֿה אַ רשימה ביוראָען, אָדער ענלעכע אינסטיטוציעס מיט אַ צענטראַליזירנדיקן כאַראַקטער, אויפֿן סמך פֿון די אינפֿאָרמאַציעס פֿון דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט פֿאַר ייִדישער דערציונג.

אין אַ ריי שטעט האָלט מען איצט אין מאָכן הכנות און מען פֿירט פֿאַרהאַנדלונגען וועגן עפֿענען דאָרטן ביוראָען.

4. אָרגאַניזאַציע און סטרוקטור פֿון די ביוראָען

ווען געוויסע פֿירנדיקע קרײַזן אין שטאָט קומען צום באַשלוס, אַז די דערציונגס־ענינים זײַנען ניט אין אָרדענונג, קלײַבן זיי געווײַנטלעך אויס אַ קאָמיטעט וואָס זאָל שטודירן די פֿראַגע. דער וויכטערדיקער דרך איז סײַדן אַזאַ: דער קאָמיטעט פֿאַרבעט אַ פּראָפּעסיאָנעלן מענטשן (אין די לעצטע יאָרן געווײַנטלעך דורך דער „אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט פֿאַר ייִדישער דערציונג"). דער מענטש וואָס מאַכט דעם איבערבליק שטעלט געווײַנטלעך צו אַ שריפֿטלעכן באַריכט און רעקאָמענדאַציעס ווי אַזוי צו פֿאַרבעסערן דעם מצב. דער באַריכט און די רעקאָמענדאַציעס ווערן באַטראַכט אויף זיצונגען פֿון פֿאַרשטייערס פֿון די אינטערעסירטע צדדים, און ווען די צדדים קומען אַדורך, ווערט געעפֿנט אַ ביוראָ אויף צו קאָאָרדינירן די דערציונגס־אַרבעט אין שטאָט. דער נאָמען פֿון ביוראָ איז ניט אומעטום דער זעלביקער: עס קען הייסן פֿשוט ביוראָ, עס קען אויך הייסן ראָט, וועד („בארד"), אַסאָציאַציע אָדער פֿאַראיניקטע שולן.

לויט זייער קאָנסטיטוציע זײַנען פּמעט אַלע ביוראָען געזעלשאַפֿטן וואָס באַשטייען פֿון מיטגלידער. די מיטגלידער זײַנען אָדער די אַלע וואָס גיבן צו־שטײַער אַ געוויסע סומע לטובת דער לאָקאַלער צדקה־פֿעדעראַציע, אָדער אַזעלכע וואָס צאָלן דירעקט מיטגלידשאַפֿט פֿאַרן ביוראָ. אין פּרינציפּ זײַנען אַלע מיטגלידער די דעה־זאָגערס איבערן ביוראָ. דאָס רובֿ אָבער געפֿינט זיך די מאָכט אין די הענט פֿון אַ געוויסער גרופּע, — פֿון די וואָס האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט

אין אַרגאַניזירן דאָס ביוראָ, אָדער אַזוינע וואָס ווײַזן אַרויס מער פֿאַראינטערע־סירטקייט אין זײַן אַרבעט. דאָס דאַרף, האַלט איך, מיט דער צײַט ווערן אַנדערש. אַזאַ צופֿעליקער צונויפֿשטעלן פֿון דער גרופּע וואָס האָט פֿאַקטיש די דעה איבערן ביוראָ איז בפֿירוש ניט דעמאָקראַטיש, און די ביוראָען דאַרפֿן דאָך זײַן די וועג־ווײַזערס בײַם בויען אַ דעמאָקראַטישע ייִדישע קהילה. פֿון איין זײַט ווילן די ביוראָען דאַרפֿן אָפּשאַפֿן דעם שטײַערצענז — מיר זײַנען דאָך אַלע קעגן אַ וואַלן־שטײַער אין די דרומדיקע שטאַטן; פֿון דער צווייטער זײַט איז אפֿשר אַ פּלאַן, אַז די אַרגאַניזאַציעס פֿון שטאַט וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט ייִדישער דערציִונג זאָלן אַלע זײַן פֿאַרטראָטן אין ביורא.

די פֿאַרוואַלטונג טיילט אײַן אירע פֿונקציעס צווישן פֿאַרשיידענע קא־מיסיעס. די גרעסערע ביוראָען האָבן אָפּטיילן. מיטגלידער־פֿאַרזאַמלונגען, אָדער באַריכט־באַנקעטן, וועלן געהאַלטן אין מאָל א יאָר, און עקזעקוטיוועס זיצונגען אָפֿטער.

5. פֿונקציעס פֿון די ביוראָען

די פֿונקציעס פֿון די ביוראָען זײַנען זייער פֿאַרשיידנאַרטיק. עס איז דאָ ניטאָ קיין אייניקייט ניט אין דער טעאָריע, אַזוי צו זאָגן, און אַוודאי ניט אין דער ביזאיצטיקער פּראַקטיק. מיר מוזן דעריבער דעם ענין אַרומרייַדן בררייטער.

די פּראַקטיק האָט דאָ אַרויסגעשטעלט צוויי עקסטרעמען. פֿון איין זײַט זײַנען פֿאַראַן צענטראַלע קערפּערשאַפֿטן, וואָס זייער פֿונקציע איז דער עיקר אַ פֿיסקאַלע: זיי צעטיילן צווישן די לָערן־אַנשטאַלטן אין שטאַט די געלטער וואָס די לָאַקאַלע צדקה־פֿעדעראַציעס באַשטימען פֿאַר ייִדישער דערציִונג און בילדונג. פֿון דער אַנדערער זײַט זײַנען פֿאַראַן ביוראָען וואָס זײַנען אַ פֿאַראייניקונג פֿון אַלע טיפּן, אָדער כּמעט פֿון אַלע טיפּן ייִדישע שולן אין שטאַט.

טייל ביוראָען אַנטוויקלען זיך אין דער ריכטונג פֿון אַרומנעמען ניט נאָר שולן, נאָר דאָס גאַנצע ייִדישע קולטור־לעבן אין שטאַט: קלובן, פֿאַראיינען און גרופּעס, קולטור־אַרבעט אין די אַרגאַניזאַציעס פֿון די דערוואַקסענע, אַרבעטער־געוועלכט אויך די קולטור־אַרבעט פֿון די רעליגיעזע אַנשטאַלטן. זיי פֿאַרמעסטן זיך צו האַלטן אַן אויג אויפֿן גאַרן גיסטיקן לעבן פֿון דער קהילה, אויף יונג און אויף אַלט.

סרוב ביוראָען זײַנען אין מיטן. זיי פֿירן דורך די פֿונקציע פֿון געלט־פֿאַרטיילונג, און ביסלעכווײַז ברייטערן זיי אויס זייער קאַרדיניר־אַרבעט און זייערע דערציִונגס־פֿונקציעס. דאָס זעלביקע ביוראָ בײַט זײַנע פֿונקציעס פֿון צײַט צו צײַט, אָפּהענגיק פֿון דער סיטואַציע אין שטאַט, פֿון דער אָנפֿירערשאַפֿט און פֿון אַנדערע באַדינגונגען.

א. פֿינאַנצירלע אונטערשטיצונג. אומעטום איז קאַנטיק די טענדענץ: צדקה־פֿעדעראַציעס האָבן אָנגעהויבן צו געבן פֿינאַנציעלע הילף פֿאַר לָאַקאַלע אינסטיטוציעס אַלץ אין אַ גרעסערער מאָס. מען האָט זיך אַרומגעזען, אַז עס איז געוועכט דאָס ענגלישע שפּריכוואָרט: „צדקה הייבט זיך אָן בײַ זיך אין

דער היים". גאָר אַ גרויסער טייל הכנסה דאַרף טאַקע גיין אויף הילף מעבר לַיִם, אַבער אין דער זעלביקער צייט איז אויך נייטיק, אַז די קהילה זאָל אַנטוויקלען אירע אייגענע אינסטיטוציעס. אָחוץ לאָקאַלער סאָציאַלער הילף איז בילדונג דער וויכטיקסטער ענין פֿאַר קהלשער טעטיקייט. אַ וויטערדיקער שטאַפּל איז באַשטאַנען אין דעם וואָס מען האָט דערזען: ניט בלויז דאָס נעגאַטיוע אין אונדזער לעבן, — צרות און אַרעמקייט — פֿאַדערט קאַלעקטיווע הילף, נאָר אויך דאָס פּאָזיטיווע, די אויפֿהאַלטונג פֿון יידישן לעבן אין אַלע זײַנע פֿאַרמען דאַרף זײַן די זאָרג פֿון יידן פֿון אַלע שאַטירונגען.

אַ סך שטעט גיבן זייער אונטערשטיצונג די בילדונגס־אַנשטאַלטן דירעקט, אָן דער פֿאַרמיטלונג פֿון ביוראָען. אָבער וווּ עס איז יאָ פֿאַראַן אַ ביוראָ, ווערט די אונטערשטיצונג געגעבן דורך אָט דער צענטראַלער דערציונגס־אינסטיטוציע פֿון דער שטאָט, ווײל קיין קאַמפּעטענטערע אינסטיטוציע איז דאָך יעמאַלט ניטאָ. ווי באַלד דאָס ביוראָ האָט רשות איבערן פֿאַרטיילן געלט, קריגט עס אַ גאַנצן מאָכט. אָבער אָט די מאַכט ווערט קאָנטראָלירט דורך דער צדקה־פֿעדעראַציע, דורך דער קאָנסטיטוציע פֿון ביוראָ און דורך דעת הקהל. ווי באַלד דאָס ביוראָ איז אָן אויסדרוק פֿון דעם וויכן פֿון דער גאַנצער קהילה, איז ניטאָ וואָס מורא צו האָבן פֿאַר געבן עס אַ געוויסן כּוח, וואָרעם אָט דעם כּוח קען עס אויסניצן לטובת הכלל. אַנשטאָט דעם אַז דאָס געלט זאָל פֿונאַנדערגעטיילט ווערן לויטן אינזען פֿון צופֿעליקע מענטשן, על־פּי דער השפּעה פֿון פֿאַרשיידענע פֿרעסיע־גרופּעס (ווי דאָס קען זיך טרעפֿן און טרעפֿט זיך טאַקע, ווען צדקה־פֿעדעראַציעס טיילן אַרן דאָס געלט דירעקט), ווערט דאָס גאַנצע געלט אַרײַנגעטיילט דורכן ביוראָ, נעמענדיק אין באַטראַכט די באַדערפֿענישן פֿון שייכדיקע אַנשטאַלטן.

אין 1937 האָט מען געמאַכט אַ שטודיע[4] וואָס האָט געוויזן אַז אין 37 שטעט וואָס האָבן אָנגעגעבן אינפֿאָרמאַציע האָט מען געגעבן אויף יידישער בילדונג 5.9 פּראָצענט פֿון די סובסידיעס וואָס זײַנען אַוועק אויף לאָקאַלע ענינים. יעמאַלט האָט עס אויסגעמאַכט די סומע פֿון $579,347. הײַנט צו טאָג איז אָט די סומע זיכער אַ סך מער גרעסער, און אויך דער דורכשניטלעכער פּראָצענט פֿון דעם געלט וואָס מען גיט אויף דערציונג אַ סך העכער. עס איז נאַטירלעך, אַז דאָרטן וווּ עס זײַנען פֿאַראַן ביוראָען פֿאַר יידישער דערציונג איז פֿאַראַן מער פֿאַרשטאַנד פֿאַר קולטורעלע באַדערפֿענישן. אין אַזעלכע שטעט גיט מען פֿון דער פֿעדעראַציע גרעסערע סומעס פֿאַר יידישער דערציונג.

גאָרניט לאַנג צוריק האָט מען נאָך אין די פֿעדעראַציעס געקענט הערן די טענה, אַז יידישע דערציונג איז אַ פּריוואַטער ענין פֿאַר די עלטערן. אָבער איצט הערט מען שוין כּמעט ניט אַזעלכע רייד. אין אַ סך שטעט פֿאַרשטייט מען שוין, אַז יידישע דערציונג איז אַ קהילה־ענין. אָט דער נייער פֿאַרשטאַנד, דאָס דורכ־

[4] *Community Organization for Jewish Education. The Organization, Activities and Financing of Central Bureaus for Jewish Education and the Enrollment and Financing Experience of the Schools Affiliated with Them.* October, 1939, Council of Jewish Federations and Welfare Funds. New York City.

דרינגען זיך מיטן געפּיל, אַז די קולטורעלע הצטרכותן דאַרפֿן ווערן באַפֿרידיקט דורך דער קהילה — אָט דאָס האָט געשאַפֿן דעם געזעלשאַפֿטלעכן יסוד פֿאַר די ביוראָען.

מען הערט אָבער נאָך אַלץ די טענה, אַז דער יידישער עולם איז דערווײַל ניט געבוג פֿאַראינטערעסירט אין יידישער דערציונג און דעריבער דאַרף מען דערויף ניט געבן קיין קהילישע געלט. דאָ דאַרף מען ברענגען דערויף דעם פֿאַל שיקאַגאָ. דאָרטן האָט מען אַזוי געטענהט מיט פֿינף יאָר צוריק. האָט דאָס ביל־דונגס־ביוראָ געענטפֿערט: דערלויבט אונדז אַליין קלײַבן געלט, וועלן מיר זען, ווי גרויס עס איז דער אינטערעס. דער סוף איז געווען, אַז אין 1939 האָט די צדקה־קאַסע געגעבן דעם דאָרטיקן ביוראָ 90,000$, און אין 1944 איז די הכנסה פֿון דער באַזונדערער קאַמפּאַניע וואָס דאָס ביוראָ פֿירט דורך דערגאַנגען צו אַ פֿערטל מיליאָן דאָלאָר. חוץ דעם פֿירט דאָס שיקאַגער בילדונגס־ביוראָ אַ קאַמ־פּאַניע פֿאַר אַן אייגענעם בנין פֿאַר 550,000$.

די אונטערשטיצונגען וואָס די ביוראָען גיבן די באַזונדערע טיפּן שולן זײַנען פֿאַרשיידענע. פֿאַראַן שטעט, וווּ אַלע שולן וואָס דערלאַנגען אַפּליקאַציעס, מען זאָל זיי העלפֿן, קריגן אָט די אונטערשטיצונג; אַנדערש וווּ קריגן שטיין נאָר אַ טייל שולן. אין געוויסע שטעט האָלטן די ביוראָען אויס די שולן אין גאַנצן, אין טייל דעקט מען נאָר אַ געוויסן פּראָצענט הוצאות, אָדער מען אַרבעט אויס אַן אַנדער מאָדוס ווי אַזוי טיילווײַז צו שטיצן די שולן. פֿאַראַן ווידער ערטער, וווּ די גאַנצע אונטערשטיצונג באַשטייט סך־הכּל אין צאָלן שכר־לימוד פֿאַר די אומפֿאַרמעגלעכע קינדער. ווידער זײַנען פֿאַראַן שטעט, וווּ דער שכר־לימוד איז אין גאַנצן אָפּגעשאַפֿט און די גאַנצע לאָקאַלע יידישע שולסיסטעם ווערט אויסגעהאַלטן פֿון קהלשן געלט. פֿאַראַן ערטער, וווּ די ביוראָען האָבן צענטראַ־ליזירט דאָס אויפֿמאַנען דעם שכר־לימוד פֿון די עלטערן. אַנדערע ביוראָען העלפֿן די באַזונדערע שולן אין זייערע געלטזאַמלונגען. די ביוראָען העלפֿן אויך שאַפֿן געלט פֿאַר באַזונדערע נויטן: בײַם בויען און רעמאָנטירן בנינים, בײַם באַ־פֿרײַען זיך פֿון היפּאָטעקן, בײַם אײַנשטעלן די געהעריקע סאַניטאַציע און אויס־בעסערונגען לשם זיכערקייט.

ערטערווײַז האָט זיך שוין אײַנגעשטעלט און ס׳האָלט זיך אין אַנדערע ער־טער אין אײַנשטעלן די סיסטעם פֿון דרײַ שותפֿים אין אויסהאַלטן די שול. אײַן שותף זײַנען די עלטערן מיט זייער שכר־לימוד; דער צווייטער שותף איז די אידעיש פֿאַראינטערעסירטע גרופּע (די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער תּלמוד־תּורה, דער פֿאַרבאַנד, דער אַרבעטער־רינג אאַז״ו), וואָס זי העלפֿט אויסהאַלטן די שול דורך פֿאַרשיידענע אונטערנעמונגען, דורך מיטגליד־אָפּצאָל א״א; דער דריטער שותף איז קהל וואָס העלפֿט אויסהאַלטן די שול דורך די סובסידיעס פֿון דער צדקה־פֿעדעראַציע, דורך די געלטמיטלען וואָס די ביוראָען פֿאַרטיילן אָדער שאַפֿן אַליין. די דרײַקע שותפֿות איז אין אַלגעמיין אַ געזונטע. קיינער פֿון די שותפֿים ווערט ניט באַפֿרײַט פֿון דער אַחריות וואָס איז געלעגן פֿריִער אויף אים; אַלע דרײַ שותפֿים מוזן זיך אויסלערנען צו לעבן צווישן זיך בשלום; עס ווערט אויסגעמיטן

די מיגלעכקייט, אַז איין צד זאָל קענען האָבן דעם פֿולן קאָנטראָל איבער דער דערציִונגס־אינסטיטוציע.

עס איז זייער אינטערעסאַנט, וואָס די שותפֿים זײַנען טאַקע פֿיל־וווייניק גלײַכע אין צוטראָגן דאָס געלט אויף אויסצוהאַלטן די שולן. די פֿרײַער דער־מאָנטע שטודיע פֿון 1937 האָט געוויזן, אַז אין 158 לערן־אַנשטאַלטן וואָס געפֿינען זיך אונטער דער השגחה פֿון ביוראָען איז 34 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער הכנסה געווען פֿון שכר־לימוד (אַרײַנגערעכנט דאָס געלט בײַם רעגיסטרירן זיך און פֿון פֿאַרקויפֿן לערנביכער) — דאָס איז דאָס געלט וואָס דער ערשטער שותף האָט צוגעטראָגן. 32.4 פּראָצענט האָט געגעבן דער דריטער שותף — אַזוי פֿיל האָבן באַטראָפֿן די סובסידיעס פֿון אָדער דורך די ביוראָען; 30.9 פּראָצענט האָבן געשאַפֿן די גרופּעס וואָס האַלטן אויס די שולן מיט זייערע דירעקטע צושטײַערס און אונטערנעמונגען, און אַלע אַנדערע מקורים אין איינעם האָבן אויסגעמאַכט סך־הכל 2.7 פּראָצענט פֿון דער הכנסה. יעדער שותף האָט געגעבן אַן ערך אַ דריטל צושטײַער פֿאַר דער שותפֿישער שול.

די גרייס פֿון דער סובסידיע פֿאַר די שולן איז אָפּהענגיק פֿון דעם, צי מען לערנט דאָרטן יעדער טאָג אין וואָך, אָדער מערניט זונטאָג. ניט אַלע שולן פֿון דעם זעלביקן מין ווערן אויך אונטערגעשטיצט אין אַ גלײַכער מאָס. בדרך כלל קען מען אָנווײַזן, אַז דערווײַל קריגן תלמוד־תורות מער אונטערשטיצונג ווי די ישיבֿות קטנות (טאָגשולן), און אַז די תּלמוד־תורות וואָס געהערן צו אַ קאָנגרעגאַציע קריגן אַ סך ווינציקער.

ב. דאָס העכערן דעם סטאַנדאַרד פֿון די שולן. די ביוראָען האָבן אין אַ געוויסער מאָס די השגחה איבער אַלע טיפּן שולן וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט זיי. טײַל אַנשטאַלטן געפֿינען זיך אונטער דער דירעקטער אַדמיניסטראַציע פֿון דער צענטראַלער קערפּערשאַפֿט. דער דירעקטאָר פֿון ביוראָ איז אָפֿט ניט מער ווי אַ פּרינציפּאַל פֿון איינער אָדער פֿון עטלעכע שולן. און אַזוי ווי כמעט אין אַלע פֿאַלן איז דער דירעקטאָר אַ פּראָפֿעסיאָנעלער דערציִער מיט אַ סך יאָרן פּראַקטיק און ער האָט די מיגלעכקייטן און די מיטלען פֿאַר אַ בריי־טער טעטיקייט, ווירקט דאָס אויפֿן פֿאַרבעסערן די אַדמיניסטראַציע פֿון דער שול (אָדער פֿון די שולן) און דער עיקר אויף די מעטאָדן פֿון לערנען.

די ביוראָען אַרגאַניזירן באַראַטונגען, קאָנפֿערענצן און כּדרדיקע זיצונגען מיט די לערערס; זיי האָבן מענטשן וואָס באַזוכן די קלאַסן (אָדער דער דירעקטאָר פֿון ביוראָ טוט עס אַליין); די ביוראָען האָבן אין אַ סך ערטער אײַנגעפֿירט אייניהייטלעכע עקזאַמענס; כמעט אומעטום האָט מען געאַרבעט צוזוגרייטן נײַע לערן־מאַטעריאַלן, אײַנצופֿירן מער סדר אין דער אַדמיניסטראַציע פֿון די שולן; די ביוראָען שאַפֿן אײַן בילדער, מאַפּעס, פֿילמען און כלערליי מכשירים וואָס פֿאַרגרינגערן און מאַדערניזירן דאָס לערנען. דאָס אַלץ העלפֿט הייבן דעם סטאַנדאַרד פֿון די שולן. באַזונדער וויכטיק איז דאָס שטענדיקע זוכן נײַערע און בעסערע לערנביכער, די כּסדרדיקע אַרבעטן איבערן לערנפּלאַן, ער זאָל זײַן בעסער צוגעפּאַסט צו די באַדערפֿענישן פֿון צײַט און אָרט.

עס איז גאָר שווער אָפצושאַצן דעם ווערט פֿון כסדרדיקן עקספּערימענטירן. אַנשטאָט צו גיין בלינדערהייט אויפֿן וועג פֿון אויסגעדראָשענע מעטאָדן און לערנביכער, שטויסן די ביוראָען דערצו, מען זאָל זוכן נייַע וועגן. פֿאַרשטייט זיך, אַז עס זײַנען פֿאַראַן געוויסע גרענעצן, וווּ צענטראַליזירונג קערפּערשאַפֿטן קענען אויפֿטון מער ווי לאָקאַליזירונג, למשל אין פּרט פֿון מאָדערניזירן דעם לערנפּלאַן. ס׳מערקן זיך טאַקע די לעצטע יאָרן באַמיִוונגען מצד צענטראַלע קערפּערשאַפֿטן צו הייבן דעם סטאַנדאַרד פֿון לערנען, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן פֿריִער.

אָבער מען מוז מודה זײַן, אַז דערווײַל האָלט מען דאָ ערשט בײַם סאַמע אָנהייב. דאָס פּראָבלעם דערציִונג איז דערווײַל נאָך אין רויען מצב. אַפֿילו די אייגנפֿאָכסטע פֿאַקטן וועגן שולווועזן זײַנען ניט שטענדיק פֿעסט און זיכער. אַ סך ביוראָען האָבן דערפֿאָר דורכגעפֿירט צענזוסן פֿון דער יידישער שול־באַפֿעלקערונג. די ביוראָען קלײַבן דאָטעס וועגן די פֿינאַנצן פֿון די שולן, וועגן אײַנשרײַבונגען, וועגן דעם טעגלעכן באַזוך פֿון די תּלמידים. די ביוראָען האָבן אָבּגעהאַלטן פֿאַרשפֿרייטן דאָס פּינקטלעכע רעקאָרדירן די פֿעולות אין לערנען פֿון יעדער קינד באַזונדער.

די ביוראָען פֿאַרנעמען זיך אויך מיט דער פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר יידישער דערציִונג. זיי גרייטן צו און העלפֿן פֿאַרשפֿרייטן מאַטעריאַלן בײַם דורכפֿירן קאַמפּאַניעס, אַז וואָס מער קינדער זאָלן זיך פֿאַרשרײַבן אין די שולן. מען אָרגאַניזירט פֿאַרזאַמלונגען פֿון עלטערן און פֿון קינדער, מען פֿירט דורך פֿאַרשיידענע אונטערנעמונגען, כדי אַרײַנצוקריגן מער תּלמידים אין די שולן.

די ביוראָען העלפֿן אויך אײַנפֿירן אין די שולן נייַע, ספּעציעלע לימודים וואָס באַרײַכערן די פּראָגראַם: זינגען, מוזיק, דראַמאַטיק, האַנטאַרבעט, קונסט. מען אָרגאַניזירט פֿאַרשיידענע אונטערנעמונגען מיט דער באַטייליקונג פֿון פֿאַרשיידענע שולן: דעקלאַמיר־קאָנטעסטן, אָראַטאָרישע, מוזיקאַלישע און אַנדערע קאָנטעסטן, מאַסן־פֿאַרווילונגען, ימים־טובֿים־אונטערנעמונגען, גראַדויר־צערעמאָניעס, גרויסע אונטערנעמונגען מיט פֿאַרשטייערס פֿון קינדער פֿון אַלע טיפֿן שולן. מען פֿירט אויך דורך געלטזאַמלונגען און אַנדערע אַקציעס אַרײַנצוקריגן הכנסה בשותפֿות. דורך די אַלע אונטערנעמונגען ווערן הן די טוערס און לערערס פֿון די באַזונדערע טיפֿן שולן, הן די קינדער — און דאָס איז נאָך וויכטיקער! — צוגעווויזן זיך צו באַטראַכטן ווי אַ טייל פֿון אַ גרויסער יידישער גאַנצקייט.

אַ שׂונא פֿון העכערן דעם סטאַנדאַרד איז געווען די קאָנקורענץ ניט בלויז צווישן פֿאַרשיידענע טיפֿן שולן, נאָר אויך צווישן שולן פֿון דעם זעלביקן טיפּ. די ביוראָען העלפֿן עלימינירן אָט די קאָנקורענץ. מיט דעם וואָס די ביוראָען האָבן פֿאַקטיש שוין אין אַ סך ערטער געהעכערט די פֿאָדערונגען בײַם גראַדויִרן און בײַ קאָנפֿירמאַציע, מיט דעם וואָס זיי האָבן געהאָלפֿן שאַפֿן שותפֿישע העכערע קלאַסן און שותפֿישע מיטלשולן האָבן זיי אויפֿגעטאָן אַ סך.

אין געוויסע ערטער האָבן די ביוראָען גורם געווען, מען זאָל אַרײַנגענעמען העברעיִש ווי אַ לימוד אין די הײַסקולן. אין אַנדערע ערטער העלפֿן די ביוראָען אויסהאַלטן קורסן פֿאַר רעליגיע, אויך פֿאַר דערוואַקסענע. אין אַ פֿאַר פֿאַלן האָט

זיך אײַנגעגעבן צו באַווירקן די לאָקאַלע אוניווערסיטעטן צו געבן קורסן אויף יידישע לימודים. אין טייל שטעט עקסיסטירן לערער־סעמינאַרן און אויך אינסטי־טוטן פֿאַר די לערערס אין די זונטאָגשולן. די דאָזיקע פֿרײַוויליקע לערערס האָבן אין אַ סך פֿאַלן כּמעט ניט געהאַט קיין יידיש וויסן און קיין פּעדאַגאָגישע צוגרייטונג. די ביוראָען האָבן דאָ אַ סך אויפֿגעטאָן, זיי האָבן אײַנגעשטעלט פּינקטלעכע פֿאָדערונגען פֿאַר לערערס אין די זונטאָגשולן און שטאַרק געהויבן דעם ניוואָ.

ביז מיט עטלעכע יאָר צוריק האָבן די ביוראָען זיך געקענט פֿאַרגינען דעם לוקסוס צו שטעלן גאַנץ הויכע פֿאָדערונגען בײַם אָננעמען לערערס. עטלעכע גרויסע שטעט האָבן אַפֿילו געהאַט שוין פֿון יאָרן באַזונדערע וועדים פֿאַר לע־רערשע צײַגענישן (ועד התעודות, בארד אָוו לייסענס). איצט איז פֿאַראַן אַ בא־וועגונג צו שאַפֿן אַזאַ צענטראַלן וועד פֿאַרן גאַנצן לאַנד, הגם פֿון דער אַנדער זײַט קען מען אין יאָרן פֿון דער מלחמה ניט זײַן אַזעלכע מחמירים. די ביוראָען אַרבעטן אויך צו הייבן דעם מעמד פֿון דעם לערער: ער זאָל קריגן בעסערע שכירות, מען זאָל זיך רעכענען מיט זײַן סטאַטוס, עס זאָלן זײַן קלאָרע אינהייט־לעכע באַדינגונגען פֿאַר דער לערערשער אַרבעט, עס זאָל זײַן אַ פֿעסטער און גערעכטער סדר בײַם אָננעמען און אָפּזאָגן לערערס. אויך איז אין גאַווויסע ער־טער אײַנגעפֿירט אַ שותפֿישע פֿאַרזיכערונג פֿון לעבן און געזונט, און מען שטעלט די ערשטע טריט אײַנצופֿירן אַן עלטער־פּענסיע.

די אַלע באַמיונגען האָבן איין ציל: צו פֿאַרבעסערן די לערערשע פּראָפֿעסיע, צו שאַפֿן גינציקע באַדינגונגען פֿאַר יונגע־לײַט וואָס ווילן זיך אָפּגעבן מיט יידישער לערערײַ. בײַם איצטיקן מצב איז שווער צו געפֿינען בחורים און מיידל־לעך וואָס האָלטן פֿון זיך און וואָס זאָלן אין לערערײַ זען פֿאַר זיך זייער בארוף אין לעבן; און אַן אַ כסדרדיקן צושטראָם פֿון נײַע פֿאָסיקע עלעמענטן וועט קיין שולסיסטעם זיך ניט קענען אויפֿהאַלטן. די פּראָבלעם קומענדיקע לערערס איז איינע פֿון די אָנגעוויטאָגטסטע פֿאַר דער יידישער שול. זי איז ספּעציעל הארב געוואָרן איצט, אין דער מלחמה־צײַט, וועו מיליטער־דינסט און בעסער באַצאָל־טע אַרבעטן האָבן אַוועקגענומען אַ סך גוטע יונגע לערערס.

ג. אַרבעט צווישן יוגנטלעכע און דערוואַקסענע. אין אַ סך שטעט האָט מען זיך שוין אַרומגעזען, אַז אַפֿילו וועו מען שטעלט אײַן די שול־סיסטעם אויף אַ רעלאַטיוו הויכער מדרגה, פֿאַרזיכערט מען נאָך מיט דעם נישט קיין מזל־ברכה אין דעם קולטורעלן לעבן פֿון שטאָט. אַן אַ פֿאָסיקער אַטמאָספֿער פֿאַר אַ קולטורעלן לעבן איז אַ גרויסער טייל שולאַרבעט אַרויסגעוואַרפֿן. וואָס וועט פֿון די אַלע בחורים וואָס האָבן געלערנט ביז בר־מיצווה אין די תלמוד־תורות? פֿון די גראַדויִרטע פֿון די שולן וווּ מען לערנט אויף יידיש? און וועו רעדט נאָך, פֿון קאָנפֿירמירטע אין זונטאָגשולן? צי האָט דער יידישער כּלל געזאָרגט וועגן אַ המשך פֿאַר יעדער פֿאַרעם פֿון יידישער דערציונג און בילדונג?

מיר ווייסן אַז דערווײַל האָט מען זייער ווינציק געטאָן פֿאַר דעם. דעריבער זעען מיר, ווי ווינציק די געווען תלמידים פֿון אַלע טיפּן שולן וועלן שפּעטער

אינטעגרירט אין יידישן לעבן. נאָר אין די סינאַגאָגאָלע שולן, אויב די קאָנגרעס־גאַציע האָט אַן ענערגישן רב און א רבֿנט־פֿראָגראַם, ווערן דערצויגן קומענדיקע מיטגלידער פֿון דער סינאַגאָגע אָדער דעם טעמפּל.

דאָס אינטעגרירן די אָלע יונגע כוחות קאָן דורכגעפֿירט ווערן בלויז דורך קאָאָפּעראַציע פֿון אַלע קולטור־אַנשטאַלטן אין שטאָט, מיט דער הילף פֿון אָר־גאַניזאַציעס פֿון יוגנטלעכע און דערוואַקסענע, זומער־ און היים־קעמפּן, צענ־טערס און רעליגיעזע אַנשטאַלטן. לעצטנס ווערט רק שטאַרקער די באַוועגונג אין די צענטערס אײַנצופֿירן מער יידישן אינהאַלט אין זייערע אקטיוויטעטן. במשך פֿון די לעצטע 25 יאָר, ווען די צענטערס האָבן באַוויזן זיך אײַנצופֿונדעוווען און זיך צו אַנטוויקלען, האָבן זיי זיך דער עיקר אָפּגעגעבן מיט פֿיזישער דערציונג פֿון יונגן דור און מיט סתם אַרבעט אין גרופּעס, וואָס האָט געהאָט אין זינען אַלגעמיינע גימנאַסטיק אַנטוויקלונג. די קלוּבפֿירערס זינען געווען ווײַט פֿון יידישן ווײַסן אָדער יידישער אָריענטאַציע. איצט דיסקוטירט מען אין די צענטערס אָפֿט די פֿראָגע ווען יידישן אינהאַלט. די צענטערס האָבן א געראָטענע טענה צו די תּלמוד־תּורות און צו אַנדערע טיפֿן שולן, אַז זיי האָבן געגעבן זייערע תּלמידים ווייניק פֿונקציאָנעלן ווײַסן. עס ווערט דעריבער מוזן פֿאַרקומען א קעגנזײַטיקע באַווירקונג צווישן שול און צענטער און עס ווערט מיט דער צײַט זיך מוזן אײַנ־שטעלן א נאָענטע קאָאָפּעראַציע צווישן זיי. דאָס איז ווידער א מאָל א פֿעלד פֿאַר דער טעטיקייט פֿון די ביוראָען.

די יוגנט־באַוועגונגען האָבן זיך אויך היפּש געהאָט דערווײַטערט פֿון יידישן אינהאַלט. דאָס זעלבע מוז מען זאָגן וועגן פֿאַרשיידענע פֿאַראיינען און ארגאַניזא־ציעס פֿון דערוואַקסענע, ביז אין א געוויסער מאָס אַפֿילו וועגן די רע־ליגיעזע אינסטיטוציעס. עס איז גוט באַקאַנט, ווי קנאַפּ עס זינענן די דערגרייי־כונגען פֿון די מערסטע יוגנט־ארגאַניזאַציעס. אויב די אַטמאָספֿער בײַ די טא־טעס און מאַמעס איז נישט קיין יידישלעכע, פֿון וואַנען זאָלן די זין און טעכטער צינען זייער באַגײַסטערונג?

דעריבער ווערט פֿאַר א ביוראָ געשטעלט אַן אַלגעמיינער ציל: אויפֿלעבן, דערהייבן דאָס יידישע קולטורעלע לעבן אין זייער שטאָט. די ביוראָען שטויסן זיך דאָ אָן אין א גרויסער מניעה. דאָס ארגאַניזאַציע־לעבן בײַ אמעריקאַנער יידן איז געבויט אויף צענטריסטישע יסודות אין פֿאַרנעם פֿון גאַנצן לאַנד, ד״ה אַז יעדער גרופּע האָט זיך איר צענטראַלע אין ניו־יאָרק צי אין וואַשינגטאָן, און די צענטראַלע דאַרף עס געבן טאָן, שאַפֿן די מאַטעריאַלן און כסדר אַרײַנשפּריצן אין די לאָקאַלע ארגאַניזאַציעס נײַ לעבן. אָבער אויף דעם אופֿן קען א גימנאַסטיק באַוועגונג נישט מצליח זײַן. יעדער לאָקאַלע גרופּע וואָלט גע־דאַרפֿט ציען די יניקה דער עיקר פֿון זיך אַליין, פֿון אירע אייגענע אקטיוּוע כוחות, און ניט וואַרטן פֿאַסיוו אויף צוקער־לעקעכלעך פֿון אויבן. דאָס מוזן פֿאַרשטיין די צענטראַלעס פֿון די אַלע פֿאַראיינען און רעליגיעזע פֿאַרבאַנדן פֿון איין זײַט, און פֿון דער צווייטער זײַט דאַרפֿן די ביוראָען באַגעמען די גורלדיקע

ראָלע וואָס זיי קענען שפּילן אין פֿאַרפֿעסטיקן די גייסטיקע צוקונפֿט פֿון דעם אַמעריקאַנער יידנטום.

התחלות אויף דעם געביט האָט מען שוין געמאַכט. עטלעכע ביוראָען האָבן ספּעציעלע אָפּטיילן פֿאַר אַרבעט צווישן דער יוגנט. זיי העלפֿן אינגשטעלן די קולטור־פּראָגראַמען פֿון פֿאַרשיידענע ארגאַניזאַציעס, אַראַנזשירן פֿאָרומס, לערּ־ציעס, פֿאַרשטעלונגען און אַנדערע מינים טעטיקייטן; זיי אַרגאַניזירן כאָרן, קונסט־גרופּעס, דראַמאַטישע קרייזלעך, גרינדן ביבליאָטעקן, עפֿענען קראַמען צו פֿאַר־שפּרייטן ביכער מיט אַ יידישן אינהאַלט, בילדער פֿון יידישע מאָלערס, צירונג וואָס האָט עפּעס אַ חותם פֿון יידישקייט אויף זיך, ווי אויך חפּצים וואָס האָבן אַ דירעקטע שייכות צו יידישע רעליגיעזע צערעמאָניעס. צו דעם זעלביקן פֿעלד גע־הער אויך דאָס אָנפֿירן זומער־ און היים־קעמפּן. איצט דאַרף מען שטעלן נאָך אַ מוטיקערן ווייטערן טריט: שטאַרקן די גאַנצע סטרוקטור פֿון לאָקאַלן יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, בויען אַ געזונטע יידישע קהילה.

6. אונטערשייד צווישן קאָמבינאַציע־שולן און אַ ביוראָ

כדי ענדגילטיק קלאָר צו מאַכן דעם חילוק צווישן אַ ביוראָ און אַ גרופּע שולן וואָס פֿירן דורך קאָמבינירטערהייט געוויסע טעטיקייטן, וועלן מיר דער־ציילן וועגן אויפֿטוען פֿון ביוראָען אין צוויי שטעט, אויפֿטוען וואָס קומען ווי אַ רעזולטאַט פֿון אַ קהילה־צוגאַנג צו יידישער דערציִונג.

אין איין שטאָט האָבן אַלע שולן, סיי די סינאַגאָגע, סיי די וואָס זיינען ניט פֿאַרבונדן מיט קיין סינאַגאָגע, מספּים געווען אַנצונעמען תלמידים אָן שכר־לימוד. מען מעג סיי די עלטערן בעטן, אָבער ניט פֿאָדערן סיי זיי אַז זיי זאָלן ווערן מיטגלידער. אויב די עלטערן ווערן ניט קיין מיטגלידער, צאָלט דאָס ביוראָ די שולן אַ טיילווייזן שכר־לימוד אנשטאָט די עלטערן, און די לאָקאַלע צדקה־פֿעדעראַציע זוכט פֿון איר זייט אַרייַנצוקריגן די עלטערן ווי צושטייַערערס צו דער קאַסע. אַזא גרויסע איבערראַגאַניזאַציע וואָלט ניט געווען מיגלעך, אויב מען וואָלט דעם נייַעם אופֿן ניט געווען דורכגעפֿירט אין אַ קהילה־מאַסשטאַב.

אין אַן אַנדער שטאָט האָט אַ ביוראָ נאָך אַ יאָר עקסיסטענץ געקענט אַנ־ווייזן אויף אַזעלכע אויפֿטוען: ס׳איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ סינאַגאָגאָלער ראָט און ער האָט אַנגענומען אַ תקנה וועגן בר־מיצוות, אז קיין שול וועט ניט צולאָזן אַ ייִנגל צו דער בר־מיצווה־צערעמאָניע סיידן ער האָט לכל הפּחות פֿרייַער דרייַ יאָר צייט געלערנט אין אַ טעגלעכער שול; אין עטלעכע שולן האָט מען ארגאַני־זירט אין די שבתים און ימים־טובֿים מיניַנים פֿון קינדער,[5] עס איז געשאַפֿן גע־ווָארן אַ מיטלשול, אַן אינסטיטוט פֿאַר לערערס אין די זונטאָגשולן, אַ חברה משניות, אַ ביבליאָטעק פֿון העברעיִש און ענגלישע ביכער פֿאַר קינדער און העלפֿביכער פֿאַר לערערס, אַ ייַנ־ביבליאָטעק פֿון יידישע גראַמאָפֿאָן־טאָוולען; אַ

[5] אויב עמעצער וויל זיך געזויער באַקענען מיט דעם ענין, קען מען קריגן אַ לענגערן רעפֿעראַט און קאָפּיעס פֿון קינדער־תּפֿילות פֿאַר ימים־טובֿים, ווען מען וועגדט זיך צו:
Bureau of Jewish Education, 220 S. Balch Street, Akron 3, Ohio.

קורס וועגן יידישן קהילה־לעבן אין אַמעריקע איז געגעבן געוואָרן אין לאָקאַלן אוניווערסיטעט; מען האָט געעפֿנט אַ קראָם פֿון יידישע ביכער און פֿון רעליגיעזע חפֿצים; מען האָט געגעבן הילף אַ סך אַרגאַניזאַציעס וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט קולטור־אַרבעט; מען האָט די קינדער אין שולן באַקענט מיט דער אַרבעט פֿון דער צדקה־פֿעדעראַציע און זיי אַריינגעצויגן וויי אַ ספּעציעלן אונטערשטי־צונג־צווייג; מען האָט געפֿירט אונטערהאַנדלונגען וועגן קאָאַרדינירן די קולטור־אַרבעט מיטן יידישן צענטער, אונטערהאַנדלונגען וועגן עטאַבלירן אַן אָפּטיילונג פֿון דער הילל־פֿונדאַציע פֿאַר סטודענטן און געמאַכט הכנות פֿאַר אַ דעמאָגראַפֿי־שער אויספֿאָרשונג. חוץ דעם האָט די ביוראָ געהאָט די פֿולע השגחה איבער אַ תּלמוד־תּורה און אַ זונטאָגשול.

7. די קעגענערס פֿון ביוראָען

ווי יעדער נייער געזעלשאַפֿטלעכער דערשיינונג, פֿעלן די ביוראָען קיין קע־גענערס ניט אויס. געווייסע קריטיקערס טענהן, אַז מען וויל דאָ פֿאַרבייטן די ספּע־ציפישע דערציונג פֿון אידעאַלאָגישע גרופּירונגען מיט עפּעס אַ קאָלטער קהילה־דערציונג אָן אַ קאָליר. די טענה נעמט זיך פֿון אַ פֿאַלשן באַגריף אין מהות פֿון די ביוראָען. זיי צווינגען קיינעם נישט מווהר צו זיין אויף אידעאָלאָגישע באַזונדערקייטן. נאָר דאָרטן וווּ מען פֿאַרשטייט פֿאַלש דעם גרונטגעדאַנק פֿון ביוראָ מאַכט מען פֿרוווון אָנצוטאָן אויף אַלעמען איין היטל.

די קעגענערשאַפֿט קומט ביוראָען נעמט זיך דער עיקר פֿון דעם וואָס די באַזונדערע גרופּעס געטרויען נישט אייניע די אַנדערע און זיי האָבן זיך נאָך ניט אויסגעלערנט קאָאָפּערירן אויפֿן פּעלד פֿון דערציונג. די ארטאָדאָקסן האָבן מורא פֿאַר די וועלטלעכע, נאַציאָנאַל־געשטימטע עלעמענטן, די לינקע וויידער — פֿאַר די רעליגיעזע יידן, און די ביידע גרופּעס — פֿאַר די אַסימילאַטאָרן פֿון רעכטס און פֿון לינקס. די ביוראָען דאַרפֿן בייקומען אַן אייניגעפֿעסטיקטע טראַדיציע — די צעברעקלטקייט און די קלייזלדיקייט פֿון דעם יידישן שולווועזן. אַ מלוכה קען שאַפֿן אַן אייניהייטלעכע שולסיסטעם, אָבער יידן זיינען ניט צוגעווויינט צו אַזאַ אייניהייטלעכקייט פֿון אויבן און מיט דער מאַכט פֿון רעגירונג. אַלע יידישע שול־סיסטעמען זיינען געבויט אויפֿן פּרינציפּ פֿון פֿרייוויליקייט, און געבויט האָבן זיי זייער איבערגעגעבענע אַנהענגערס וואָס האָבן געזען דעם גאַנצן אמת אין דער אייגענער שיטה.[6] זוכן די ביוראָען צו דערנענטערן צו אייניקייט כאַטשבי דורך דעם וואָס זיי לערנען גרופּעס רעספּעקטירן אייניע די אַנדערע.

די פֿעדעראַציע־יידן ווידער האָבן אָפֿט גאָר אַנדערע טענות צו די ביוראָען. די פּראָפֿעסיאָנעלע דערציערס, זאָגן זיי, זיינען אַלע נאַציאָנאַליסטן וואָס שטעלן דעם טראָפּ אויף ארץ־ישׂראל און אויף העברעיש; זיי האָבן דערוויל נאָך ניט

---

[6] דאָס אייגענע איז געווען אין איראָפּע ביז דער איצטיקער מלחמה, דאָס אייגענע איז אויך אין ארץ־ישׂראל. זע נ. גאָלדבערג, „די שולן פֿון יידישן יישוב אין ארץ־ישׂראל", יידאַ־בלעטער, XX, 2 (נאָוועמבער־דעצעמבער, 1942), זז׳ 199—222.

אויפֿגעבויט קיין ריין אַמעריקאַנער ייִדישע שולסיסטעם וואָס זאָל נישט האָבן קיין נעגאַטיוועס שטעלונג צום גלות. דער ענטפֿער איז אויף דעם: קיינער האָט נישט קיין מאַנאָפּאָל אויף ייִדישער דערציִונג; זאָלן קומען אַנדערע עלעמענטן אויך לייגן זייער שטעמפּל אויף אונדזערע בילדונגס־ענינים.

חוץ פּרינציפּיעלער קריטיק, שטויסן זיך די ביוראָען אָן אין דער קעגנערשאַפֿט מצד ייִדן וואָס האַלטן פֿון מאַכן שבת פֿאַר זיך. די הייסע חסידים פֿון דער אייגענער שול, פֿון אייגענעם טעמפּל, פֿונעם אייגענעם קלויז וויל נישט קיין מגע־ומשא מיט אַנדערע. דאָ שפּילט די ראָלע דער אָרגאַניזאַציע־פּאַטריאָטיזם און אָ מאָל סתם גבֿאות. בייַ די גאָר עקסטרעמע אָרטאָדאָקסן איז קיין שום אַנדער טיפּ ייִד נישט כשר.

די ביוראָען האָבן זיך אויך אײַנגעשאַפֿט קעגנערס צווישן די עלעמענטן וואָס זײַנען פּרינציפּיעל קעגן וואָסער ניט איז צענטראַלער קערפּערשאַפֿט בייַ זיי אין שטאָט.

8. גרונטפּרינציפּן פֿאַר אַ ביורָאָ

דאָס ייִדישע דערציִונגס־ביורָאָ איז ראשית כל אַן אינסטיטוציע וואָס אַרבעט אין קולטורעלע ענינים פֿאַרן גאַנצן כלל. עס רעפּרעזענטירט די קהילה, און ניט די אָדער יענע גרופּע.

אויב אַפֿילו מיר זאָלן זיך פֿאַרשטעלן אָ גוט אַרגאַניזירטע ייִדישע קהילה ווי להבדיל אָ מלוכה, מוז מען אויך אײַנזען, אַז מען קען ניט מעכאַניש אַריבערטראָגן פּרינציפּן פֿון מלוכה אויף דער ייִדישער שולסיסטעם. מלוכה און קלויסטער דאַרפֿן זײַן פֿונאַנדערגעטיילט, אָבער אויף דער ייִדישער קהילה, האָלט איך, לאָזט זיך ניט אַריבערטראָגן אָט דער פּרינציפּ; אַז די ייִדישע רעליגיע איז אָ וויכטיקער טייל פֿון דער ייִדישער קולטור — דאָס וועלן דאָך צוגעבן אויך די אַנגעהערס פֿון וועלטלעכקייט. להיפּך צו דער אַמעריקאַנער שולסיסטעם, דאַרף די ייִדישע קהילה ניט בלויז שטיצן רעליגיעזע אינסטיטוציעס, נאָר די אַרבעט פֿון די ביוראָען פֿאַר ייִדישער דערציִונג דאַרף זײַן אויסגעבונדן מיט דער טעטיקייט פֿון די שולן און טעמפּלען. נאָך אַלעמען זוכט דאָך די ייִדישע קהילה צו דערגאַנצן דאָס וואָס די רעגירונג פֿאַרפֿעלט צו טאָן, אָדער קען ניט, טאָר ניט טאָן.

וויַיטער, האָלט איך, דאַרף הערשן אין דער קהילה דער פּרינציפּ פֿון קולטורעלע מינאָריטעטן־רעכט. דאָס הייסט, אַז יעדער אָרגאַניזירטע ייִדישע גרופּע האָט דאָס רעכט צו קריגן אונטערשטיצונג מצד דעם ביורָאָ און דערבייַ בלייַבט בייַ דער גרופּע דאָס רעכט אָנצופּירן איר קולטור־טעטיקייט און אירע שולן לויט איר אידעאָלאָגיע און פּראָגראַם. יעדער גרופּע האָט קולטורעלע אויטאָנאָמיע; די מאַיאָריטעט קען ניט אַרויפּצווינגען איר פּראָגראַם אויף דער מינאָריטעט. אָלע צאָלן, אין פּרינציפּ, קהילה־שטייַערן נאָך זייער פּאַרמעגן נאָך, און קריגן צוריק אין באַדינונגען נאָך זייערע באַדערפֿענישן נאָך.

צי זאָל עמעצער אויסגעשלאָסן ווערן פֿון כלל און ווערן די פּראָגע איז אָ געפֿערלעכע אין אָ קהילה וואָס איז געבויט אויף פּריוויליקער אָנגעהעריקייט.

אָבער די פֿראָגע שווימט אָפֿט אַרויף, צי האָט די אָדער יענע גרופּע אַ רעכט אויף אונטערשטיצונג מצד דעם ביורא. איך האָלט, אַז מען דאַרף זיך רעכענען מיט צוויי קריטעריעס:

א. די גרופּע דאַרף זיך ניט שטעלן פֿאַר אַ ציל אונטערצוגראָבן די יידישע עקסיסטענץ. דאָס שלֿיסט אויס אַסימילאַטאָרישע גרופּעס סײַ פֿון רעכטס סײַ פֿון לינקס. אַ קהילה קאָן דאָך ניט אויפֿשטעלן אַן אָפּאַראַט פֿאַרן קאָלֿעקטיוון זעלבסט־מאָרד. דער צוועק פֿון אַ ביורא איז דאָך צו פֿאַרזיכערן דעם יידישן קיום. דערי־בער דאַרפֿן ניט געשטיצט ווערן די גרופּעס וואָס זוכן צו ווערן איינס מיט דער אַרומיקער ניט־יידישער באַפֿעלקערונג;

ב. די גרופּע דאַרף זײַן טאָלֿעראַנט צו אַנדערע גרופּעס און ניט זוכן זיי צו דערדריקן. דאָס שלֿיסט אויס די אַלע עקסטרעמיסטן וואָס האָלטן, אַז נאָר זיי האָבן אַ מאָנאָפּאָל אויף יידישקייט און אַלע אַנדערע פֿאַרמען פֿון יידישקייט זײַנען טרייף און דאַרפֿן באַקעמפֿט ווערן.

הכלל, די הויפּטזײַן פֿאַר אַ ביורא זײַנען: כלל־געפֿיל און טאָלעראַנץ. אַ ביורא, געבויט אויף אַזעלכע פּרינציפּן, העלפֿט שאָפֿן אייניקייט. אייניקייט מיינט נישט אײַנהייטלעכקייט. אידעאָלאָגישע אונטערשיידן זײַנען אַ נאַטירלעכע דער־שײַנונג. די פֿאַרשיידענע גרופּעס דאַרפֿן זיך אָבער אויסלערנען „צו לעבן און לאָזן לעבן" און קאָאָפּערירן אין כלל־ענינים. אין דרײַ ספֿערעס האָט שוין דאָס אַמעריקאַנער יידנטום דערגרייכט אַ געוויסע אייניקייט: אין צדקה, אין דער אָר־גאַניזאַציע פֿון יידישע צענטערס, אין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם (אַנטידעפֿא־מאַציע). דער הײַנטיקער דור ווערט געשטעלט פֿאַר אַ פּרוווונג: צי וועלן מיר דערגרייכן אייניקייט אויפֿן געביט פֿון דערציונג? און אויב דאָס זאָל זיך אײַנגעבן, וועלן מיר שטיין פֿאַרן לעצטן און וויכטיקסטן שטאַפּל: צי וועלן מיר קענען שאַפֿן דעמאָקראַטישע קהילה־ראָטן פֿאַר אַלע קהילה־ענינים? אָן אַן אַלגעמיין געזונ־טער אַטמאָספֿער אין יידישן פֿאָלקסלעבן וועט אויך יידישע דערציונג ניט האָבן גענוג לופֿט אויף צו אָטעמען.

פֿאַר די אַלע אימפּאָזאַנטע צוועקן פֿאַדערן זיך אַ סך מיטלֿען. זיי וועלן מוזן געשאַפֿן ווערן דורך די פֿאַראייניקטע כוחות פֿון די אַלע פֿאַר וועמען די ווײַטער־דיקע עקסיסטענץ פֿון אונדזער פֿאָלק איז אַ לעבנס־פֿראָגע.

הוספֿה

מיר דרוקן דאָ אויף ענגליש, אַזוי ווי מיר האָבן זי באַקומען פֿון דער אַמעריקאַנער אַסאָציאַציע פֿאַר יידישער דערציונג, די רשימה פֿון ביוראָען פֿאַר יידישער דערציונג און קרובֿישע אינסטיטוציעס:

Agency	*Address*	*Professional Executive*
Bureau of Jewish Education	220 S. Balch St. Akron 3, Ohio	Dr. Isaac Levitats
Board of Jewish Education	1201 Eutaw Place Baltimore 17, Md.	Dr. Louis L. Kaplan

Agency	*Address*	*Professional Executive*
Bureau of Jewish Education	24 Province St. Boston, Mass.	Louis Hurwich
Bureau of Jewish Education	434 Prudential Bldg. Buffalo, N. Y.	Mark Krug
Board of Jewish Education	220 S. State St. Chicago, Ill.	Dr. Leo L. Honor
Bureau of Jewish Education	658 Rockdale Ave. Cincinnati, Ohio	Mordecai Halevi
Bureau of Jewish Education	10501 E. Boulevard Cleveland, Ohio	Dr. Azriel Eisenberg
United Hebrew Institute	225 Cambridge Dayton, Ohio	George Pomerantz
United Hebrew Schools	13226 Lawton Ave. Detroit, Mich.	Bernard Isaacs
Jewish Educational Assn.	3456 Central Ave. Indianapolis, Ind.	Meyer Gallin
Bureau of Jewish Education	939 So. Broadway Los Angeles 15, Cal.	Dr. Samuel Dinin
Bureau of Jewish Education	318 Congress Bldg. Miami, Fla.	Abraham P. Gannes
Talmud Torah	725 Fremont Ave. N. Minneapolis, Minn.	L. Kaiser
Bureau of Jewish Education	70 College St. New Haven, Conn.	S. H. Rosenberg
Jewish Education Committee	1776 Broadway New York 19, N. Y.	Dr. Alexander M. Dushkin
Jewish Education Bureau	101 N. 20th St. Omaha, Neb.	Paul Veret
Board of Jewish Education	179 Ellison St. Paterson, N. J.	Dr. Solomon Geld
Associated Talmud Torahs	North American Bldg. Philadelphia, Pa.	Dr. Joseph Levitsky (Acting)
Bureau of Jewish Education	1700 Walnut St. Philadelphia, Pa.	Dr. Leo L. Honor
Hebrew Institute	6332 Forbes St. Pittsburgh, Pa.	Israel A. Abrams
Jewish Education Assn. of Essex County	682 High St. Newark 2, N. J.	Sylvan H. Kohn
Jewish Education Assn.	144 Baden St. Rochester 5, N. Y.	Dr. Joseph Diamond
Associated Hebrew Schools	6635 Delmar Blvd. St. Louis, Mo.	Morris B. Benathen

Agency	*Address*	*Professional Executive*
Bureau of Jewish Education	744 Ashland Ave. St. Paul, Minn.	
Jewish Educational Society	745 Buchanon San Francisco, Cal.	
Bureau of Jewish Education	201 E. Jefferson Syracuse, N. Y.	Haym Margalith
Bureau of Jewish Education	2144 N. 12th St. Toledo 2, Ohio	Solomon Smullin
Committee on Jewish Education for the State of Maine	Lewiston, Maine	Dr. Alexander S. Kohanski
Jewish Education Committee of So. Illinois	208 Murphy Bldg. East St. Louis, Ill.	Sylvan J. Ginsburgh

COOPERATING NATIONAL AGENCIES

National Council for Jewish Education, 1776 Broadway, New York, N. Y.
National Federation of Hebrew Teachers, 165 West 46th St., New York, N. Y.
National Jewish Welfare Board, 145 East 32nd St., New York, N. Y.
Council of Jewish Federations and Welfare Funds, 165 W. 46th St., N. Y., N. Y.
B'nai B'rith Hillel Foundation, 605 East Green St., Champaign, Ill.

Commission on Jewish Education	Merchants Bldg. Cincinnati, Ohio	Dr. Emanuel Gamoran
Associated Talmud Torahs	3641 Douglas Blvd. Chicago, Ill.	Rabbi Leonard C. Mishkin

די 25 עלטסטע יידישע קהילות אין די פֿאראייניקטע שטאַטן

פֿון ד״ר רודאָלף גלאַנץ

די רעדאַקציע יוווא־בלעטער האָט געבעטן ד״ר רודאָלף גלאַנצן צונויפֿגענעמען די אינפֿאָרמאַציע וועגן די עלטסטע 25 יידישע קהילות אין לאַנד. בתשובֿה אויף אונדזער בקשה האָט ער אונדז צוגעשטעלט דעם ווייטערדיקן מאַטעריאַל צוזאַמען מיט אַן אַרײַנפֿיר וואָס גיט אַ געוויסן סכום דעפֿיניציעס און באַווארענישן. מיר וואָלטן געוואָלט זייער צופֿרידן, ווען אַרום דעם אינהאַלט פֿון דעם דאָזיקן אַרטיקל זאָל זיך אַנטוויקלען אַ דיסקוסיע.

פֿון איבערבליקלעכקייט וועגן גיבן מיר אַ מאַפּע צום סוף אַרטיקל.

ווען מען זאָל וועלן אַריבערטראָגן פֿון דער אַלטער וועלט אין דער נײַער אַרײַן אײַנגעשטעלטע היסטאָרישע באַגריפֿן וויי זיי שטייען און גייען, שטויסט מען זיך צונויף מיט אומגעריכטע שוועריקייטן. דאָס איז שייך אויך צו דער פֿראָגע וועגן יידישע קהילות אין די פֿאראייניקטע שטאַטן. אידער מען ענט־פֿערט אויף דער פֿראָגע, דאַרף מען פֿריער דורכקומען צווישן זיך, וואָס זי באַטײַט.

איין מאָל דאַרף מען געדענקען, אַז די יידישע קהילה אין איראָפּע איז אויפֿגעקומען אויף אַן אַנדער אופֿן. צווייטנס דאַרף מען האָבן אין זינען, אַז אַ יידישער יישוב אין אַמעריקע, הגם ער זעט אויס אַנדערש, קען פֿאָרט האָבן אין זיך די זעלביקע עיקרדיקע פֿאַקטאָרן.

אין דער אַלטער וועלט האָבן יידן געדאַרפֿט קויפֿן דאָס רעכט צו שאַפֿן אַ קהילה. זיי האָבן עס געקראָגן, וועו זיי האָבן געגומען אויף זיך געוויסע עקאָנאָמישע התחייבֿותן. דאָס שאַפֿן אַ קהילה איז געווען אַ פּאָליטיש קאָנסטי־טוירנדיקער אַקט, דאָס רעכט אויף אַ קהילה איז געווען אַ באַשטאַנדטייל פֿון דער „פּריווילעגיע״ וואָס יידן האָבן געקראָגן אין אַ באַשטימטער שטאַט. מען האָט אײַנגעשטעלט דערבײַ די צאָל יידישע משפּחות וואָס מעגן זיך באַזעצן אין שטאַט, און זיי זײַנען געווען טרעגערס פֿון אינדיווידועלע רעכט, אָבער פֿאַר אַלע יידן אין אייגעם האָט זיך דורך דער זעלביקער „פּריווילעגיע״ צונויפֿגע־שטעלט די קהילה. און אַלע פֿונקציעס פֿון דער קהילה און אירע אינסטיטוציעס, דער בית־המדרש און דער בית־עולם, די באָד און דער הקדש, דער יידישער בית־דין און דאָס רעכט צו באַשטײַערן יידן — אַלץ איז געווען באַזירט אויף דעם וואָס יידן האָבן דערפֿאַר אָפּגעצאָלט. און אַ ראַיה האָבן מיר, אַז ווי נאָר

די קהילה האט געוואלט אויסברייטערן אירע רעכט, האט זי עס געקאנט דער־גרייכן נאר דורך דעם וואס יידן האבן געצאלט העכערע שטייערן. בכן איז די יידישע קהילה געווען אינעם עצם קערן פון דער „פריוויליעגיע".

אין איראפע האט מען יידן גערופן אין א לאנד אדער אין א שטאט אויס־צופילן באשטימטע עקאנאמישע פונקציעס. קיין אמעריקע האט מען קיינעם ניט אראפגעבראכט און קיין אפמאכן האט מען מיט קיינעם ניט געשלאסן. קיין עקא־נאמישע פונקציעס אויפן סמך פון „פריוויליעגיעס" האט מען יידן אוודאי ניט צוגע־זאגט. עס זיינען בלויז געווען אלגעמיינע כוחות וואס האבן געטריבן קיין אמעריקע. דא האט מען די שטעט גערשט געדארפט אויפבויען. דא האט מען ניט געהאט באגרענעצט דאס רעכט ארויסצוקומען און מיטצובויען.

וועו יידן האבן זיך דא באזעצט אין א שטאט אדער אין א שטעטל, האבן זיי געדארפט אליין פאר זיך, אן שום דרויסנדיקן צוואנג, באשטימן, צי זיי ווילן א קהליש לעבן און וואסערע פארמען פון אט דעם קהלשן לעבן זיינען זיי ליב. אמת, זיי האבן מיטגענומען מיט זיך אהער דאס בילד פון דער אלטער יידישער קהילה אין איראפע און די צוגעווויינטקייט צו א קהילה־לעבן. אבער פון דרויסן האט קיינער קיין שום פארמען פון קאלעקטיוון לעבן ניט ארויפ־געצוווונגען אויף זיי, און יידן האבן דא אליין געקאנט פאר זיך באשטימען וואס זיי ווילן אויפהיטן פון זייערע פריערדיקע היסטארישe אינגע־שטעלטע אינסטיטוציעס. איז דא האט דער וויל צו זיין א באזונדערע יידישע גרופע און דער וויל, אז אט די באזונדערקייט זאל אויפגעהיט ווערן, זיך אויס־געדריקט צום טייל אין אנדערע פארמען איידער אין איראפע.

די ערשטע און בולטע אנדערשקייט לגבי דער אלטער וועלט איז דאס, וואס דא האט מען פאקטיש אין קיין איין גרעסערן יישוב ניט געשאפן אן אייג־ציקע, אלע ארטיקע יידן ארומנעמענדיקע קהילה. דא האט זיך, הייסט עס, דאס ארגאניזירטע יידישע לעבן ניט אנגעהויבן מיט דער קהילה, מיט פאקטיש שאפן די קהילה אדער מיטן רעכט זי צו שאפן. אגב לאמיר אויך ניט פארגעסן, אז אויף דעם גאנצן קאנטינענט האט מען ניט געוווסט פון אזא זאך וויי יורisdיקציע פון א יידישער קהילה איבער וועלטלעכע ענינים. וועו מען קוקט הינטער־ווי־לעכטס אויף די התחלות פון יידישן לעבן אין די פארייניקטע שטאטן און מיר געפינען ערגעץ ווו עפעס א סימן פון א יידן, דארף דער גאנג זיין אזא: מיר דארפן פרעגן, צי איז דער פאקט, אויף וועלכן מיר האבן זיך אנגעשטויסן, אן אנהייב פון עפעס א יידישן קהלשן לעבן. אויב מיר זאלן וועלן זיין פינקט־לעך, וועלן מיר דעריבער פרעגן ניט אויף דער פארמעלער גרינדונג פון א יידישער קהילה אין דעם אדער יענעם פונקט, נאר אויף וועלכער עס איז מאניפעסטאציע פון אן ארגאניזירטן יידישן קהלשן לעבן.

וועו מיר ווייסן פון א דאטע, אז אין דעם יאר איז א יידישע משפחה אדער אפילו עטלעכע יידישע משפחות געווען שוין אין אזא און אזא ארט, איז דאס אליין נאך ניט קיין ראיה, אז יעמאלט האט זיך שוין געהאט אנגעהויבן דאס

אַרגאַניזירטע יידישע לעבן אין אָט דעם אָרט. פֿון דער צווייטער זײַט קען גע־מאַכט זײַן, אַז עס איז נאָך אַפֿילו קיין קאַנגרעגאַציע ניטאָ און פֿאַרט אַנטפֿלעקט זיך ווי עס איז דער ווילן צו האָבן אַן אַרגאַניזירט יידיש לעבן און עס ממשיך צו זײַן. מיר דאַרפֿן זוכן די ערשטע אינסטיטוציע וואָס יידן האָבן אויפֿגעשטעלט פֿאַר זיך ווי פֿאַר יידן, די ערשטע אָרגאַניזאַציע וואָס זיי האָבן געשאַפֿן פֿאַר זיך ווי פֿאַר יידן. דערבײַ איז ניט וויכטיק, וואָס עס איז פֿון אָט דער ערשטער אינסטיטוציע אַדער אַרגאַניזאַציע שפּעטער געוואָרן. מיט אַנדערע וועלטער, מיר דאַרפֿן האָבן אין זינען די אַרויסווײַזן פֿון אַן אָרגאַניזירטן יידישן קהילה־לעבן, ניט דאָס אַריבערפֿלאַנצן אַהער פֿאַרטיקע מוסטערן פֿון אייראָפּע.

וואָסערע אָרויסווײַזן פֿון אַ קהלשן לעבן זײַנען דאָ געווײַנטלעך געווען די ערשטע? וואָסערע אינסטיטוציעס האָבן יידן אָנגעהויבן גאָר אין אָנהייב צו שאַפֿן פֿאַר זיך אין אַמעריקע?

אַ כאַראַקטעריסטישע פֿאָרעם פֿון אַן אָרגאַניזירט יידיש לעבן איז דאָס זאָרגן זיך וועגן די טויטע, דאָס אויפֿשטעלן אַ יידישן בית־הקברות. ס׳רובֿ זײַנען די ידיעות וועגן אַ באַזונדערן יידישן בית־הקברות דערגאַנגען צו אונדז ניט קיין פֿולע. אין אײַן פֿאַל וווייסן מיר, אַז מען האָט פֿאַרלאַנגט אַ שטיק ערד פֿאַר אַ בית־עולם, אין אַן אַנדער פֿאַל, אַז מען האָט אָפֿט שטיק ערד געקויפֿט ממש, אין אַ דריטן פֿאַל, אַז מען האָט די קרקע באַנייט, אין אַ פֿערטן פֿאַל, אַז מען האָט זי אָפּגעשריבן אין אַ צוואה, אָבער אין די אַלע פֿאַלן האָבן מיר פֿאָרט דעם זעלביקן ווילן זיך צו קאַנסטיטוירן ווי אַ באַזונדערער ציבור און די שותפֿישע זאָרג, אַז די אייגענע מתים זאָלן רוען אין איינעם, אָפּגע־טיילט פֿון אַנדערע. אַוודאי מעגן מיר זיך ריכטן, אַז דאָס זאָרגן זיך וועגן די טויטע איז געגאַנגען האָבט אין האַנט מיט זאָרגן זיך וועגן די לעבעדיקע, אָבער ווי אַן אָנהייב פֿון אַן אָרגאַניזירט יידיש לעבן איז פֿאַר אונדז געווג געווג די ראָיה, אַז מען האָט אין דעם און דעם יאָר אין אַזאַ און אַזאַ אָרט עפּעס בשותפֿות אונטערגענומען אין שייכות מיט אַ בית־הקברות.

אַן אַנדער מין אָרויסווײַז פֿון אַן אָרגאַניזירטן יידישן לעבן איז דאָס אײַנ־שטעלן תּפֿילה בציבור. ס׳מוז ניט זײַן דווקא אַ שטענדיקער מנין אָדער שוין אַ שול־צי אַ בית־המדרש. זאָל זײַן תּחילת אַן אַ רבֿ, אַ חזן צי אַ שמש, אַן אַ גבאי — אויב מען האָט נאָר געדאַוונט בציבור, איז דאָס שוין אַן אָרויס־ווײַז פֿון אַן אָרגאַניזירט יידיש לעבן. אַפֿילו וועג אין דעם געגעבענעם אָרט האָט ניט געקלעקט קיין יידן פֿאַר אַ מנין און מען האָט צו אַ מנין געמוזט מצרף זײַן יידן וואָס זײַנען נאָר צײַטווײַליק דאָרטן געווען. בײַ דעם פֿונקט איז כאַראַקטעריסטיש דאָס פֿאָרזאָרגן זיך מיט אַ ספֿר־תּורה אויף ימים־נוראים, וואָס דאָס באַווײַזט, אַז יעמאַלט פֿלעגט זיך פֿאָרגעסערן די צאָל יידן אין דעם געגעבענעם אָרט דורך דעם וואָס עס פֿלעגן אָנקומען יידן פֿון די דערבײַיקע ערטער; אַ גאַנץ יאָר איז אפֿשר ניט געווען גענוג יידן פֿאַר אַ שטענדיקן מנין.

דאַרטן ווו די פֿריסטע דאָטע צו טאָן מיטן שאַפֿן אַ קאָנגרעסאַציע, איז די פּראָבלעם אַ פּשוטע — דאָס נעמען מיר אָן פֿאַרן ערשטן אַרויסוויזן פֿון אַרגאַניזירטן לעבן, כּלֿ־זמן מיר ווייסן ניט קיין פֿרינדיקן. דערבײַ איז קלאָר, אַז די דאָטע איז יענער טאָג, ווען דער עולם איז זיך צונויפֿגעקומען צום ערשטן מאָל און באַשלאָסן צו שאַפֿן די קאָנגרעסאַציע — ניט יענער טאָג ווען מען האָט געקראָגן דעם טשאַרטער. עס האָט געקענט געמאָלט זײַן, אַז צווישן באַשטימען צו שאַפֿן אַ קאָנגרעסאַציע און קריגן דעם טשאַרטער זאָל אַוועק עטלעכע יאָר.

נאָך אַ מין ערשטער אַרויסוויזן פֿון אַרגאַניזירטן יידישן לעבן האָט געקאָנט זײַן דאָס שאַפֿן אַ חברה, געווײַנטלעך אַ צדקה־חברה, אַ געזעלשאַפֿט פֿאַר סאָציאַלער הילף, וואָס האָט סימבאָל גענומען דעם נאָמען Hebrew Benevolent Society. אין דעם אָקט איז פֿאַראַן דאָס פֿאַראײניקן זיך צו באַפֿרידיקן אויף אַ היימישן שטייגער יידישע הצטרכותן; סײַ אַ המשך פֿון אַלט אײַנגעווארצלטער פֿאָרעם פֿון קהילה־לעבן. דאָ איז אָבער אויך פֿאַראַן עפּעס נײַס און אַמעריקאַנישס: די יידישע הילפֿס־געזעלשאַפֿט אין אַמעריקע איז אַרויסגעוואַקסן פֿון דער ספּעציעלער סיטואַציע פֿון די יידישע אימיגראַנטן. אין דער תקופֿה פֿון דעם גיין קיין מערבֿ, פֿון דעם westward movement, ווען דער קאָנטינענט האָט געהאַלטן אין וועלן אין ווירטשאַפֿטלעכער אײַנס ביז די ברעגעס פֿון פּאַסיפֿיק, זײַנען יידן אויך צעשפּרייט געוואָרן איבערן גאַנצן לאַנד, און יידישע יישובֿים האָבן געדאַרפֿט זאָרגן וועגן די וואָס זײַנען געגאַנגען אויף מערבֿ און אויך פֿאַר די וואָס האָבן געוואַנדערט אויף צוריק צום אַטלאַנטיק. חוץ דעם איז געווען דער נײַ געקומענער פֿון דער אַלטער היים וואָס האָט אויך געקענט זיך נייטיקן אין הילף. שאַפֿן אַ הילפֿס־געזעלשאַפֿט האָט אויך געקענט זײַן פֿאַר־בונדן מיטן אַרגאַניזירן דאָס דאָונען בציבור, אָבער דאָס פֿאַלט אָפּ ווי אַ באַזונדערער סימן פֿאַר אַן ערשטן אַרויסוויזן פֿון אַרגאַניזירטן יידישן לעבן, ווײַל מיר האָבן אָט דעם פֿונקט שוין דערמאָנט.

מיר מיינען, אַז מיט די דרײַ מינים האָבן מיר אויסגעשעפּט די פֿאַקטיש צו אונדז דערגאַנגענע פֿאָרמען פֿון ערשטע אַרויסוויזן פֿון אַ יידישן ציבור־לעבן. פֿאַר אונדז איז נייטיק אויסצוגעפֿינען די ערשטע דאָטעס ניט פֿון אַלע דרײַ מינים פֿאַר אַ געגעבענעם אָרט, עס איז געניג איין מין. מיר שטרײַכן אָבער נאָך אַ מאָל אונטער, אַז ווען מיר געפֿינען אַ ידיעה וועגן דעם אַז אַ יִד, אַ יידישע משפּחה אָדער אַ גרופּע יידן האָבן ערגעץ ווו געווויינט, טאָר מען דאָס נאָך ניט פֿאַררעכענען פֿאַרן אַנהייב פֿון אַרגאַניזירטן יידישן לעבן אין אָט דעם אָרט. פֿון יחידים־יידן קען מען נאָך ניט אָפּלערנען אויף אַ יידיש קהליש לעבן. דער אָביעקט פֿון דער יידישער געשיכטע איז ניט דער יחיד דער יִד און ניט יחידים־יידן, נאָר דער יידישער ציבור — כּלֿ־ישׂראל און ניט ר׳ ישׂראלֿ. די יידישע געשיכטע אין אַ געגעבענעם פֿונקט דאַרפֿן מיר אַנהייבן מיט עפּעס אַן אַרויסוויזן פֿון יידישן כּלֿ־לעבן; אויב יחידים זײַנען אַנגעקומען אַהין פֿריִער איז דאָס פֿאַרגעשיכטע.

אויב מיר גייען מיט דעם גאַנג, קומען מיר צום באַשלוס, אַז 25 יידישע קהילות האָבן זיך געהאַט אויסגעפֿורעמט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן צום יאָר 1840.

עס קען גרינדלעך זײַן, אַז בײַם אַוועקשטעלן אַזעלכע האַרבע קריטעריעס אי אין פּרט פֿון אָרגאַניזירטקייט אי אין פּרט פֿון דאָקומענטירן זײַנען פֿון אונדזער רשימה אַרויסגעפֿאַלן געוויסע פונקטן, וואָס דער שכל וואָלט מחייב געווען, אַז זיי זאָלן יאָ פֿיגורירן. אַזוי למשל איז אין דער ווײַטערדיקער רשימה פֿון 25 עלטסטע פונקטן מיט אָ יידישן קהלשן לעבן ניטאָ די שטאָט פּיטסבורג, ווו יידן זײַנען פֿרי אָרגינעדרונגען און האָבן משמעות פֿרי זיך באַזעצט אויך, ווײַל פּיטסבורג האָט געשפּילט אָ גרויסע ראָלע אין סחורות־פֿאָרקער איבער דער גאַנצער טײַכן־סיסטעם פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין דער תקופֿה ווען מען האָט באַזעצט דעם מערב־טייל פֿון לאַנד. לייגט זיך אויפֿן שכל, אַז אויך דאָרטן זײַנען געווען גאַנץ פֿרי אָרויסווײַזן פֿון אָרגאַניזירטן יידישן לעבן, אַזוי ווי מיר האָבן זיי אויסגעטײַטשט. נאָר וואָס דען? מיר האָבן ניט קיין ידיעות וועגן זיי, און כּל־זמן עס פֿעלן אַזעלכע פֿעסטע ידיעות האָבן מיר ניט קיין יסוד פֿאַר אַ דאָטע, ווען האָט זיך דאָרטן אָנגעהויבן דאָס יידישע קהלשע לעבן. דאָס אייגענע לאָזט זיך זאָגן נאָך וועגן אַנדערע פונקטן, וואָס מען וואָלט געמעגט משער זײַן, אַז דאָרטן איז שוין געווען אָ קהליש יידיש לעבן; אָבער מיר בויען ניט אויף השערות, נאָר אויף פֿאַקטן וואָס זײַנען בפֿירוש דערמאָנגען צו אונדז.

אַפֿילו אין יענע פֿאַלן ווו עס זײַנען פֿאַראַן קאָנקרעטע טעמים משער צו זײַן אָן אָנהייב פֿון אָרגאַניזירטן יידישן לעבן, אָבער עס זײַנען ניטאָ קיין ראָיות ממש, האָבן מיר געמוזט דורכלאָזן די שייכדיקע פונקטן. אָט איז אין דער רשימה פֿון די 25 ערשטע פונקטן ניטאָ הארטפֿארד, קאָנעטיקאָט, ווײַל עס לאָזט זיך ניט געוואָר זיכער דערווײַזן, אַז די קאָנגרעגאַציע „בית ישׂראל" אין 1843 איז טאַקע געקומען שוין נאָך דעם ווי מען האָט פֿריער במשך פֿון צען יאָר, זינט 1833, געהאַט דאָרטן אָ מנין.

מען קען זײַן מחולק וועגן דעם פּרינציפּ וואָס מיר האָבן דאָ אויפֿגעשטעלט. ווי אין יעדער קאָנסטרוקציע, איז דאָ אויך פֿאַראַן אַן עלעמענט פֿון געקינצלטקייט. דער עיקר קען מען אײַנווענדן, אַז ניט מער ווי אָ צופֿאַל האָט באַשטימט, צי עס זײַנען דערגאַנגען פֿאַרלאָזלעכע ידיעות פֿון אָ פונקט וועגן דעם ערשטן אָרויסווײַז פֿון יידישן קהלשן לעבן. דאָס זײַנען טאַקע טענות. דערפֿאַר אָבער גייען מיר מיט אָ קלאָרער שיטה און באַזירן אַלץ אויף דאָקומענטאַלע באַווײַזן. דאָ וועלט געגעבן דער אָנהייב פֿון געשיכטלעכער אַנטוויקלונג וואָס וואָלט אָרויס אָן אַרגאַנישער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט. און ווי אָ באַוואָרעניש קעגן די אײַנווענדונגען מעג אויך דינען דער געדאַנק: מען דאַרף אַננעמען אַז עס איז סוף־כּל־סוף פֿאַראַן אָ טיפֿערע איינהייט צווישן אָ היסטאָרישער דערשײַנונג פֿון דער פֿאַרגאַנגענער צײַט און דעם הײַנטצײַטיקן ווילן היסטאָריש צו באַנעמען אָט די דערשײַנונג.

די ווייטערדיקע רשימה פֿון די 25 ערטער איז אויסגעשטעלט אין אַ כראַנאָלאָגישן סדר. מיר האָבן דאָ ניט געזוכט אין אַכט דעם שטח פֿון באַזעצן זיך איבערן לאַנד, הגם מען קען פֿון דער רשימה אַרויסדרינגען פֿאַקטן וואָס האָבן צו טאָן מיט דער געשיכטע פֿון אויסשפרייטן זיך איבערן שטח פֿון אַמעריקע. צום סוף גיבן מיר די זעלביקע 25 פֿונקטן אין סדר פֿון אַלף־בית.

און דאָס איז די רשימה:

1. ניו־יאָרק, 1655.

אין יולי 1655 האָבן יידן פֿון ניו־יאָרק דערלאַנגט אַן אַפּליקאַציע אויף אַ land grant פֿאַר אַ בית־הקברות. אָט די דאַטע איז די עלטסטע צווישן די ערשטע אַרויסווייזן פֿון אַרגאַניזירטן יידישן לעבן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

The Jewish Encyclopaedia, New York, 1905, v. 9, p. 262;

(ווייטער ווערט דער מקור ציטירט געקירצטערהייט *JE.*)

Calendar of Historical Manuscripts in the Office of the Secretary of State, Albany N. Y., edited by E. B. O'Callaghan, Albany, 1865, v. I, p. 50;

Publications of the American Jewish Historical Society, #3, pp. 76-77.

(ווייטער ווערט דער מקור ציטירט געקירצטערהייט *PU.*)

2. ניופֿאָרט, ראָד־איילאַנד, 1658.

תפֿילה בציבור האָט מען אינגעשטעלט אין אַ פּריוואָט הויז זינט 1656 אָדער 1658. די צווייטע דאַטע איז אַ פּנים די ריכטיקע, ווייל אין דעם זעלביקן יאָר איז אַ גרופּע יידן אָנגעקומען קיין ניופֿאָרט. אַ בית־הקברות האָט מען געקראָגן ערשט אין 1677.

"Jeshuat Israel," in: *JE,* v. 9, p. 294;

The Universal Jewish Encyclopaedia, New York, 1941, v. 8, p. 213.

(ווייטער ווערט דער מקור ציטירט געקירצטערהייט *UE.*)

זען וואָס מאָריס גוטשטיין דערציילט וועגן דאָוונען אין דעם הויז פֿון מאָזעס קאַמפּערנעל; זען דאָרטן אויך וועגן דער דאַטע; דאָרטן — וועגן בית־עולם:

Morris A. Gutstein, *The Story of the Jews of Newport,* New York, 1936, pp. 30, 31.

3. שעפֿערסטאָון, פּענסילוויניע, 1732.

עס איז אַן אָנגענומענע זאַך אַז דיטשישע יידן וואָס האָבן געהאַנדלט מיט אינדיאַנער זײַנען געווען די ערשטע וואָס האָבן זיך באַזעצט אין דעם אָרט (נאָך פֿאַר 1720). פֿאַראַן אַ מסורה, אַז עס איז דאָרטן געווען אַ שול, אָבער עס איז אין גאַנצן זיכער אַז אין 1732 איז דאָרטן געווען אַ בית־עולם.

Abram S. Brendle, Esqu., *The Early History of Schaefferstown, Pa.,* p. 9 (Lebanon County Historical Society, vol. 1, no. 9);

JE, v. 9, p. 587.

4. סאַוואַנאַ, דזשאָרדזשיע, 1733.

אין יולי 1733 האָט מען דאָרטן אָרגאַניזירט אַ קאָנגרעגאַציע. אַ ספֿר־תורה האָבן די אימיגראַנטן מיטגעבראַכט מיט זיך.

"Mikvah Israel," in: *PU* #1, p. 10;

JE, v. 5, p. 628;

UE, v. 9, p. 384;

Charles P. Daly, *The Settlements of the Jews in North America,* New York, 1893, p. 69.

5. באָסטאָן, מאַסאַטשוסעטס, 1733.

דעם 22סטן פֿעברואַר 1733 האָבן יידן געקויפֿט אַ שטיק ערד וואָס אַ טייל פֿון דעם איז געווען באַשטימט אויף קרקע פֿון אַ בית־עולם.

PU, #23, pp. 79-90;

Lee M. Friedmann, *Early Jewish Residents in Massachusetts,* p. 82;

"February 22, 1933, Michael Asher and Isaac Solomon purchased from Joseph Bradford a plot of land that is now Chambers Street (15 and 17). Here they erected a shop and set apart a part of the lot as a burying ground for "the Jewish Nation."...

ציטירט פֿון: *Suffolk Registry of Deeds,* Book 52, p. 33.

6. פֿילאַדעלפֿיע, פּענסילוויניע, 1738.

אין 1738 האָט מען דערלאַנגט אַ בקשה וועגן אַ שטיק ערד פֿאַר אַ בית־עולם. דער בעל־הבקשה איז געווען נייטן לייוויז און ער האָט געבעטן אַ פּלאַץ פֿאַר זײַן משפּחה. אָבער וועגן ער האָט עס געקראָגן דעם 25סטן סעפּטעמבער 1740, איז געווען קלאָר באַצייכנט, אַז דאָס איז אַ קהלשער בית־עולם Jews burying ground. אין 1745 האָט זיך געשאַפֿן די ערשטע קאָנגרעגאַציע.

PU, #1, p. 20 (זען דאָרטן וועגן בית־עולם);

JE, v. 9, p. 670;

"Mikvah Israel," in: *PU,* #1, pp. 13-24;

Henry Samuel Morais, *The Jews of Philadelphia,* Philadelphia, 1894, p. 200.

7. לאַנקאַסטער, פּענסילוויניע, 1747.

דעם 3טן פֿעברואַר 1747 האָבן יידן געקראָגן ערד אויף קרקע פֿון אַ בית־עולם.

PU, #3, pp. 29, 42-44.

דאָרטן איז איבערגעדרוקט דער דאָקומענט.

8. טשאַרלסטאָן, סאָוט־קאַראָלײַנאַ, 1749.

אין 1749 האָט מען דאָרטן געשאַפֿן אַ קאָנגרעגאַציע — צום גדליה תקי.

Barnett A. Elzas, *The Jews of South Carolina,* Philadelphia, 1905, p. 23.

דער מחבר, און אַזוי אויך *JE*, ב׳ 3, ז׳ 677, ווייזט אָן 1750, אַבער די ריכטיקע דאַטע איז 1749, ווייל ראָש־השנה ה.תקי געפֿאַלט אין יאָר 1749.

9. רעדינג, פּענסילווייניע, 1761.

עס איז זיכער, אַז אין 1761 האָבן די דאָרטיקע ייִדן געהאַט אינגעשטעלט תּפֿילה בציבור, ווייל אין דעם זעלביקן יאָר האָבן די רעדינגער ייִדן אָנטלייען אַ ספֿר־תּורה בײַ דער ניו־יאָרקער קאָנגרעגאַציע „שארית ישׂראל".

UE, v. 8, p. 427;
UE, v. 9, p. 89;
PU, #27, p. 21.

10. ניו־הייוון, קאָנעטיקאָט, 1772.

עזרא סטיילז זאָגט עדות, אַז אין יאָר 1772 האָט מען דאָרטן שבת געדאָוונט בציבור.

Morris Jastrow, "References to Jews in the Diary of Ezra Stiles," in: *PU,* #10, p. 33.

דעם 13טן סעפּטעמבער 1772 האָט עזרא סטיילז פֿאַרשריבן:

"This is the first Jewish worship in New Haven... These Jews indeed worship in the Jewish manner; but they are not eno' to constitute a. become a Synagogue, for which there must be 12 men at least. So that if there shd. hereafter be a Synagogue in N. H. it must not be dated from this."

11. באָלטימאָר, מערילאַנד, 1786.

אין אַ דאָקומענט וועגן ערדבאַזיץ, דאַטירט דעם 12טן יולי 1786, ווערט דערמאָנט אַ יידישער בית־עלמין.

JE, v. 2, p. 478: "The earliest mention of it occurs in a document (in the possession of Mr. Mendes Cohen of Baltimore), dated July 12, 1786, headed Mr. Carrol's [Charles Carrol of Carrolton] claims";

Isidor Blum, *The Jews of Baltimore,* Baltimore, 1910, p. 4.

12. קאַמדען, סאָוט־קאַראָלינאַ, 1788.

אין אַ צוואה, געשריבן אין 1788, ווערט אַ שטיק ערד אָפּגעשריבן אויף קרקע פֿאַר אַ בית־הקבֿרות.

The Jews of South Carolina, p. 244;
UE, v. 9, p. 244.

13. ריטשמאָנד, ווירדזשיניע, 1790.

אַ ספֿרדישע קאָנגרעגאַציע האָט זיך געשאַפֿן נאָך אין יאָר 1790. אַ יאָר שפּעטער האָט אַ ייד זיין נחלה אָפּגעגעבן אויף קרקע פֿון אַ בית־עולם.

"Beth Shalame," in: *PU*, #4, pp. 22-24.

Herbert T. Ezekiel and Gaston Lichtenstein, *The History of the Jews of Richmond*, Richmond, pp. 236, 237.

אין דעם אַדרעס פֿון ייִדישע קאָנגרעגאַציעס צו דושאַרדוש וואַשינגטאָן, דאַטירט פֿילאַדעלפֿיע, דעם 13 דעצעמבער 1790, איז שוין דערמאָנט ריטשמאָנד.

14. איסטאָן, פּענסילוויניע, 1800.

דעם 25סטן מאַרץ 1800 האָט מען דאָרטן מחנך געווען דעם בית־עלמין. אַ סינאַגאָגע האָט מען אויפֿגעבויט אין 1839.

Joshua Trachtenberg, *Consider the Years*, p. 79;

JE, v. 9, p. 587.

15. סינסינאַטי, אָהייאָ, 1819.

דאָס ערשטע מאָל תּפֿילה בציבור איז געווען אין האַרבסט 1819. אַ בית־עולם האָט מען דאָרטן געהאַט זינט 1821. די ערשטע קאָנגרעגאַציע האָט זיך פֿאָרמעל אָרגאַניזירט דעם 8טן יאַנואַר 1824.

The Occident, v. 1, p. 547; v. 2, pp. 29, 143, 244;

PU. v. 8, 43; v. 10, p. 97.

16. נאָרפֿאָלק, ווירדזשיניע, 1819.

פֿאַראַן אַ מצבֿה אויפֿן דאָרטיקן בית־עולם מיט דער דאַטע 1819. אַ קאָנגרעגאַציע האָט מען געשאַפֿן אין 1836.

PU, #20, pp. 103-104;

UE, v. 8, p. 236.

17. קאָלאָמביע, סאָוט־קאַראָלינאַ, 1822.

אַ חברה קדישא האָט זיך געשאַפֿן אין 1822. משמעות אַז אין דעם זעלביקן יאָר האָט מען געשאַפֿן אַ קאָנגרעגאַציע. אַHebrew Benevolent Society האָט זיך אָרגאַניזירט אין 1826.

The Jews of South Carolina, p. 246: "Hebrew Benevolent Society... This society was originally a burial society, established in 1822 for the purpose of maintaining a cemetery. It became the 'Hebrew Benevolent Society' in 1826 and was incorporated in 1834."

ב. עלואַס נעמט על־פּי טעות אַן (ז' 245) אַז די Female Auxiliary Jew Society איז אין יאָר 1823 אַנטשטאַנען אין קאָלאָמביע, בעת דאָס איז געווען אין טשאַרלסטאָן, ווי מען מוז פֿאַרשטיין די שטעל בײַ:

Robert Mills, *Statistics of South Carolina*, Charleston, S. C., 1826, p. 434.

18. ניו־אָרלינז, לויזיאַנאַ, 1828.

מען האָט געשאַפֿן אַ קאָנגרעגאַציע אין 1828 און אין דעם זעלביקן יאָר אײַנגעשטעלט אַ בית־הקבֿרות.

"Gates of Mercy," *JE*, v. 9, p. 246; *UE*, v. 8, p. 171.

די חברה „שערי חסד" האָט אינגעשטעלט אַ בית־עולם, די דאַטע פון דער ערשטער קבורה — דעם 28סטן יוני 1828.

Markens, *Hebrews in America*, p. 89-92;

Louisiana Historical Quarterly, 1939, p. 166, and 1938, pp. 518-531.

19. לוויוויל, קענטאָקי, 1832.

אַ קאָנגרעגאַציע האָט שוין עקסיסטירט אין 1832, Hebrew Benevolent Society גרעגאַציע — אין 1836.

JE, v. 7, p. 467;

UE, v. 7, p. 209;

PU, #1, pp. 100-101.

Selligman, Alfred and Goldsmith, Charles, *History of Congregation Adath Israel*, Louisville, Ky., 1906, p. 13.

20. סיינט־לוי, מיזורי, 1836.

אין האַרבסט 1836 האָט מען געהאַט אַרגאַניזירט תפילה בציבור אויף ראָש־השנה. אַ קאָנגרעגאַציע האָט מען געשאַפֿן אין 1837.

JE, v. 10, p. 639;

UE, v. 9, pp. 312, 313.

די Missouri Historical Society גיט איבער, אַז *Missouri Historical Review*, v. 29, p. 62 פֿאַרמאָגט אַ מאַנוסקריפּט פון פֿלאָראַ שאַפּירא *History of the Jewish Social Service Bureau of St. Louis*, און דער זשורנאַל שרייבט:

"The work dates from 1816 when Wolf Block was recorded as the first Jewish resident in the city."

21. אָלבאַני, ניו־יאָרק, 1838.

אַ קאָנגרעגאַציע האָט מען אַרגאַניזירט דעם 25סטן מאַרץ 1838.

"Beth-El," in: *JE*, v. 1, p. 321;

Congregation Beth Emeth, 1838-1938, 5598-5698, Albany [1938], p. [32];

יאָרבוך פון אַמאַפּטייל, ניו־יאָרק, 1938, ז' 126.

22. שאָלעם, אָלסטער־קאָונטי, ניו־יאָרק, 1838.

אין 1838 האָט מען דאָרטן געגומען בויען אַ סינאַגאָגע און דערבייַ זיך געוועגדט נאָך הילף צו דער ניו־יאָרקער קאָנגרעגאַציע „שארית ישראל".

UE, v. 8, p. 196;

PU, #23, pp. 178-179;

PU, #35, p. 307.

23. קליוולאנד, אָהײַאָ, 1839.

צוואנציק מיטגלידער האָבן דאָרטן אין 1839 געשאפֿן אַ קאָנגרעגאַציע.

JE, v. 4, p. 118;

UE, v. 3;

Ohio Archaeological and Historical Quarterly, v. 47, p. 96;

Cleveland Jewish Society Book, II, pp. 8 sq.

24. נאַטשעז, מיסיסיפּי, 1840.

אין 1840 האָט מען דאָרטן אָרגאַניזירט אַ קאָנגרעגאַציע און אין דעם זעלביקן יאָר אײַנגעקויפֿט אַ בית־עולם.

JE, v. 8, p. 619, B'nai Israel; cemetery;

UE, v. 7, p. 588, B'nai Israel; cemetery.

25. מאָביל, אַלאַבאַמאַ, 1840.

אַ קאָנגרעגאַציע האָט זיך אָרגאַניזירט אין 1840.

"Shaarai Shomayim," in: *PU*, #2, p. 120;

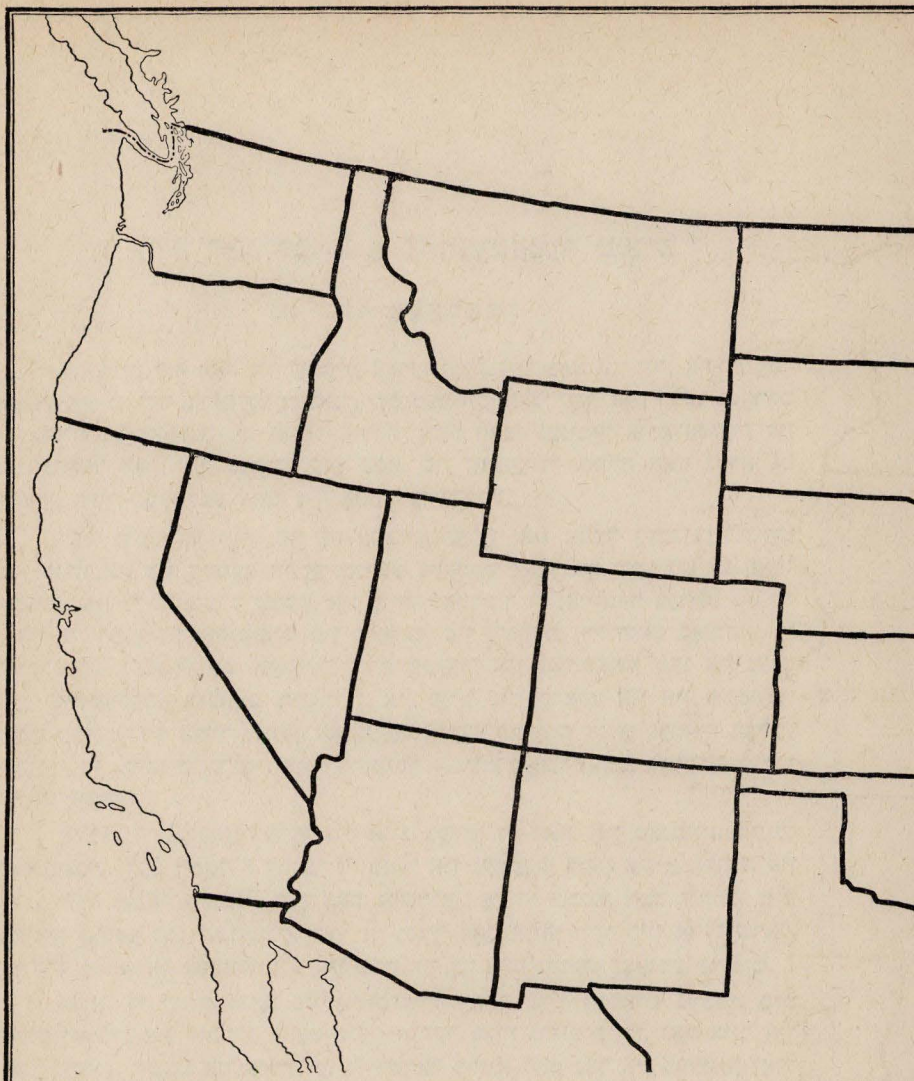
UE, v. 1, p. 153.

זוכצעטל

די צאָלן בײַ די נעמען פֿון די שטעט ווײַזן אויפֿן גומער אין אונדזער כראָנאָלאָגישער רשימה.

איסטאָן, פּ״ע — 14
אַלבאַני, נ״י — 21
באָלטימאָר, מ״ד — 11
באָסטאָן, מאַס׳ — 5
טשאַרלסטאָן, ס״ק — 8
לאָנקאָסטער, פּ״ע — 7
לויזויל, ק״י — 19
מאָביל, אַלאַ׳ — 25
נאַטשעז, מיס׳ — 24
נאָרפֿאָלק, ווי״ע — 16
ניו־אָרלינז, ל״אַ — 18
ניו־הייוון, קאָנ׳ — 10
ניו־יאָרק, נ״י — 1
ניופֿאָרט, ר״א — 2
סאַוואַנאַ, דזש״ע — 4
סיינט־לוי, מיז׳ — 20
סינסינאַטי, אָ׳ — 15
פֿילאַדעלפֿיע, פּ״ע — 6
קאָלאָמביע, ס״ק — 17
קאַמדען, ס״ק — 12
קליוולאַנד, אָ׳ — 23
ריטשמאָנד, ווי״ע — 13
רעדינג, פּ״ע — 9
שאָלעם, נ״י — 22
שעפֿערסטאָון, פּ״ע — 3

בוסטאן 1630
ניו-יארק 1659
ניו-כיאל 1722
פילאדעלפיא 1738
ניו-אלבאני 1759
אלבאני 1838
קליעלאנד 1839
אינדיענא 1816
שיקאגא 1833
לוי׳ויל 1832
סט. לוי׳ס 1836
וואשינגטאן 1790
ריטשמאנד 1780
שארלסטאן 1670
כאמדען 1888
שאוואנא 1733
מאביל 1840
ניו-אלעלינס 1828
טעקסאס 1845
מי׳סי׳סי׳פי
אלא׳באמא
דזשא׳
ס׳ק
נ׳ק
פ׳ל
נ׳י
מ׳ס
א׳ל
ק׳א
מ׳ב
מ׳ד
מ׳ע
מ׳ח
מ׳ו
מ׳ז
מ׳ט
מ׳י
מ׳כ
מ׳ל
מ׳מ
מ׳נ
מ׳ס
מ׳פ
מ׳צ
מ׳ק
מ׳ר
מ׳ש
מ׳ת
מ׳א
מ׳ב
מ׳ג
מ׳ד
מ׳ה
מ׳ו
מ׳ז
מ׳ח
מ׳ט
מ׳י
מ׳כ
מ׳ל
מ׳מ
מ׳נ
מ׳ס
מ׳פ
מ׳צ
מ׳ק
מ׳ר
מ׳ש
מ׳ת



די 25 עלטסטע יידישע קהילות אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן

די צאָל לעבן אַ שטאָט באַצייכנט דאָס יאָר, ווען עס ווערט צום ערשטן מאָל דערמאָנט אַן אַרויסווײַז פֿון יידישן קהלשן לעבן אין דער דאָזיקער שטאָט

ר׳ לייב חנהליש — אַ פֿאַרגעסענער מפֿרש*

פֿון יוסף אַפּאַטאָשו

אין 16טן י״ה האָט זיך שטאַרק פֿאַרערגערט דער מצב פֿון יידן אין דײַטש־לאַנד, און בעיקר דרום־דײַטשלאַנד. גלײַכצײַטיק האָבן זיך אויך פֿאַרשטאַרקט די משיחישע האָפֿענונגען. גאַנצע קהילות וואָס האָבן געגומען אויסוואַנדערן פֿון דײַטשלאַנד האָבן זיך געריסן קיין צפֿת, פֿון וואַנען די גאולה האָט געדאַרפֿט קומען. בפֿויז געצײַלטע האָבן זיך אַהין דערשלעפּט.

דער גרעסטער טײל פֿון די אויסוואַנדערער איז אָבער געבליבן שטעקן אין פּוילן און אין בײַמען, וווּ אַריאַנישע סעקטעס האָבן זיך שוין געהאַט פֿאַר־שפּרייט אין די גרעסערע שטעט. אין פּוילן האָבן זיך די אַריאַנער געוווינט „אַבֿיו־נים״. זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט פֿון טיטלען, פֿון עשירות. זיי האָבן באַפֿריט די לײַבקנעכט, געפּריידיקט „פּאַסיוון ווידערשטאַנד״ און פֿאַרבאַכט טעג און נעכט אין בריידערלעכע וויכוחים מיט יידן. אין פּויזן, אין קראָקע און אין פּינטשעוו האָבן קריסטן זיך מגייר געווען. גאַנצע אַריאַנישע ישובֿים זײַנען געוואָרן האַלבע יידן — די „יראי ה׳ גרים״. און דער עיקר — יידן האָט זיך גוט געלעבט צווישן די אַריאַנער.[1]

צווישן די אויסוואַנדערער איז אויך געווען ר׳ מאיר פֿון טאַנהויזן, מיטל־פֿראַנקאַניע, דעם רמאָס אַ קרובֿ.[2] ר׳ מאיר איז געווען אַ למדן און אַ מקובל, פֿון די „גדולי וחכמי אַשפּנז״. מען האָט געשריבן, אַז די שכינה האָט זיך צו אים באַוויזן („שמע קול השכינה״). דער ר׳ מאיר האָט אויפֿן וועג קיין ארץ־ישׂראל, אַן ערך 1534, זיך אָפּגעשטעלט אין פּויזן, וווּ ער האָט געהאַט נאָענטע קרובֿים.

פּויזן, די הויפּטשטאָט פֿון גרויס־פּוילן, האָט שוין דעמאָלט געשמט מיט אירע ישיבֿות און לומדים, נישט בלויז איבער גאַנץ גרויס־פּוילן, נאָר אויך אי־בער בײַמען, אַשפּנז און איטאַליע. ר׳ ישׂראל ברונא האָט נאָך אין פֿופֿצנטן יאָר־הונדערט געשריבן: „אם נראה ללומדי פּויזן״ (אויב עס געפֿעלט די פּויזנער לומדים), בעת אויף די אײַנווויניגער פֿון קראָקע האָט ער געשריבן, אַז זיי זײַנען ניט קיין בני תורה („שאינם בני־תורה״). וועגן ר׳ מאיר מיט דער משפּחה זײַנען אַנגעקומען קיין פּויזן, האָט די שטאָט זיך שוין איבערגענומען מיטן מהרש״ל,

---

* ר׳ לייב חנהליש איז געווען אַן עלטער־עלטער־פֿעטער פֿונעם מחבר. — רעד׳

[1] A. Brückner, *Różnowiercy Polscy*, p. 141.

[2] זע הקדמה ס׳ שו״ת אבן השהם (דירנפֿורט, תצ״ג).

מיטן מהר״ל, מיט ר׳ שכנאן פֿון לובלין וואָס האָט געלערנט אין פּוזנער ישיבֿה. דאָס האָט אַזוי געווירקט אויף ר׳ מאירן, אַז ער איז שוין פֿאַרבליבן אין פּוזן מיטן וויב און מיט זײַנע נײַן זין.[3]

בלויז דער עלטסטער זון, ר׳ אליקום גערץ, איז צום סוף געבליבן אין פּוזן. אין דער הקדמה צום השהם ווערט ער טיטולירט: „הרב החסיד מוהר״ר גערץ, חד מראשי חכמי בני־ישראל דפוזין״. דער צווייטער זון, ר׳ עקיבֿא, האָט נאָך דער חתונה געווינט אין האָצעפּלאָץ, שלעזיע. דערנאָך איז ער אַוועק קיין ארץ־ישׂראל. געשטאַרבן איז ער אין צידון. די יינגסטע צוויי, ר׳ לייב און ר׳ יעקבֿ, האָבן חתונה געהאַט קיין לובלין. ביידע האָבן זיך געזעצט אויף די שוויגערס נעמען: דער עלטערער — ר׳ לייב חנהליש (אַרויסגערעדט: כאַנעלעס), דער יינגערער — ר׳ יעקבֿ תמרליש (טעמערלעס).

עס איז כּדאַי זיך אָפּצושטעלן אויפֿן פֿאַקט, וואָס אַ גאַנצע רייַ גדולים האָבן זיך נישט בלויז געזופֿן אויף די נעמען פֿון זייערע מוטערס אָדער שוויגערס, נאָר זיי האָבן אויך זייערע ספֿרים אַ נאָמען געגעבן נאָך די נעמען פֿון פֿרויען. כ׳וועל ברענגען נאָר צוויי פֿאַלן. דער מהרש״א הייסט רבי שמואל אידלש (אידלס). ר׳ חיים יאיר בכרך ברענגט אין דער הקדמה פֿון חות יאיר, אַז דעם ספֿר האָט ער אַ נאָמען געטאָן נאָך זײַן באָבע חווה וואָס האָט אים דערצויגן; מען האָט אים טאָקע גערופֿן חווהס יאיר.

די לומדישע וועלט קען כּמעט ניט ר׳ לייב חנהליש. אפֿשר דערפֿאַר וואָס זײַן פֿירוש ויגש יהודה אויפֿן טור אורח חיים איז אַזאַ יקר־המציאות. ס׳געפֿינען זיך אויף דער וועלט געציילטע עקזעמפּלאַרן;[4] אַזאַ בקי ווי ר׳ חיים נתן דעמבי־צער האָט קיין מאָל נישט געהאַט געהערט פֿון ויגש יהודה. ער דערמאָנט בלויז די חדושי מהרל״ח (כלילת יופי, חלק שני, קכה, קכו). די חדושי מהרל״ח זײַנען צעדרייטע פֿאַרגרייזטע אויסצוגן פֿון ויגש יהודה, וואָס ווערן געדרוקט אין יעדן

---

[3] אין דער הקדמה צו אבן השהם ווערן בלויז דערמאָנט ר׳ מאירס פֿיר זין — ר׳ אליקום געץ, ר׳ עקיבֿא פֿון האָצעפּלאָץ, ר׳ לייב חנהליש און ר׳ יעקבֿ תמרליש. ר׳ אליקום געץ איז געווען אַ חבֿר פֿון דעם שארית יוסף, דעם רמאָס שוואָגער, און איז געשטאָרבן אַן ערך 1585, זײַן זון ר׳ מאיר (געשט׳ 1653) איז געווען רבֿ אין שנײַדעמיל (פּילאָ), און זײַן אייניקל ר׳ אליקום געץ, דער אב״ד דק״ק הילדסום (הילדעסהיים), איז דער מחבר פֿון אבן השהם. זײַן אוראייניקל ר׳ מאיר (1686—1738) איז געווען רבֿ אין לאָסק און אין פּיעטריקאָוו.

דער וויטערדיקער ייחוס קייטלט זיך אַזוי:

ר׳ אליקום געץ (1708 — 1740);
ר׳ דוד (1728 — 1768);
ר׳ אליקום געץ אָפּאַטאָווסקי (1747 — 1812);
ר׳ פֿײַוויש שרגא (1784 — 1859);
ר׳ ישׂראל־אליעזר (1828 — 1891);
ר׳ דוד אָפּאַטאָווסקי (1858 — 1912) — דער פֿאָטער פֿון מחבר פֿון דעם אַרטיקל.

[4] אויף דעם באַדלעיאַנער עקזעמפּלאַר שטייט: נדפס פה, ק״ק לובלין, שנת הנה ימים באים נאם ה״י ונגש חורש בקוצר — ד״ה 1599. אויף דעם עקזעמפּלאַר וואָס געפֿינט זיך אין דער ירושלימער ביבליאָטעק שטייט: נדפס פה ק״ק לובלין שנת כמו חלב ודשן תשבע נפשי — ד״ה 1600 (קרית ספר, טבת, תרצ״ט).

טור אורח חיים. דער ביבליאָגראַף פֿרידבערג אין זײַן הקדמה צו תולדות משפחת שור (פּפּד״מ, תרמ״א) רעדט וועגן ויכוח יהודה ווי וועגן אַ באַזונדער ספֿר, און נאָך פֿרידבערגן שרייבט נאָך הרב גליקסמאַן אין זײַן מאַנאַגראַפֿיע רבנו אליקום גגע (לאָדזש, תרצ״ו). דער טעות נעמט זיך אָט פֿון וואָס. מען האָט דעם ויכוח יהודה נישט געזען. אויפֿן שער־בלאַט פֿון אַ טור אורח חיים שטייט: ספֿר חדושי והגהות מהרל״ח אשר איזן וחיקר ותיקן מו״ה ליב חנהלׄיש בספרו ויכוח יהודה. דערפֿון האָט מען געדרונגען, אַז חדושי מהרל״ח איז אַ צווייטע אויפֿלאַגע פֿון ויכוח יהודה. און די ביבליאָגראַפֿן וואָס האָבן געזען דעם ויכוח יהודה האָבן בלויז אָפּגעשריבן דעם שער־בלאַט און די דאַטעס. צו ר׳ לייבס הקדמה האָט זיך קיינער ניט צוגעריכט. און די הקדמה איז גאָר וויכטיק.

אַז מען פֿאַרטיפֿט זיך אין ויכוח יהודה זעט מען, אַז ר׳ לייב חנהלׄיש איז נישט געווען סתם אַ בקי, סתם אַ גאון. ער איז געווען אַ פּוסק פֿון ברייטן שניט און פֿאַרנעם. זײַן נאָמען דאַרף אַוועקגעשטעלׄט ווערן צווישן דעם בית־יוסף און דעם רמאָ. דער סדר הלימוד זײַנער איז נישט בלויז חריפֿות און טיפֿע עמקות, נאָר דער עיקר — דאָס וועלן זיך דערגרונטעווען צום סאָמען דעק, דאָס וועלן דערגיין צו דער ערשטער גירסא, צום „הכי גרסינן״. דאָס איז געווען דער גאַנג פֿון רשי, פֿון די בעלי־תוספֿות, וואָס איז שפּעטער פֿון די פילפּוליסטן פֿאַרגעסן געוואָרן, ווײַל דער „הכי גרסינן״ וואָלט זיי געשטערט אויפֿצובויען לופֿטשלעסער.

ר׳ לייבס הקדמה וואַרפֿט ליכט אויף ר׳ יוסף קאַראָס שלחן ערוך וואָס איז דעמאָלט דערשינען. דער שלחן ערוך האָט געהאַט אין פוילן אַזעלכע קעגנער ווי דער מהרש״ל, ווי דער מהר״ם פֿון לובלין. אָט ווי אַזוי ר׳ לייב דעפֿינירט דעם ציל פֿון ויכוח יהודה אין זײַן הקדמה צום ספֿר — צו דערקלערן די ארבעה טורים, און ער פֿאַרענטפֿערט זיך אַז:

הגם דער מחבר מוהר״ר יוסף קארא ז״ל האָט דאָס שוין פֿאַר מיר נעטאָן אין זײַן גרויסן פּירוש וואָס איז טיפֿער פֿון דעם ים, פֿון דעסט ווענן האָב איך נעפֿונען, אַז ער האָט מקצר געווען אין ערטער וווּ מען האָט באַדאַרפֿט מאריך צו זײַן, און אַז א סך שטעלׄעם וואָס מען וואָלט באַדאַרפֿט צו דערקלערן האָט ער בכלל איבערגעהיפֿערט און ניט דער־קלערט. אויך איז מיר אויסגעקומען מחולק צו זײַן מיט אים אין א טייל ערטער, א מאָל פֿון דער גמרא און א מאָל פֿון דער סברא, און צו פֿאַר־ענטפֿערן רבינו יעקב דעם בעל הטורים און דעם רמבם, אין די פֿאַלן ווו ער [ר׳ יוסף קארא] קריגט אויף זיי,... אחוץ דעם האָב איך נעפֿונען פֿאַרבעסערטע נוסחאות פֿון דעם בעל הטורים וואָס ער האָט ניט געהאַט פֿאַר זיך. אויך זײַנען זײַנע ווערטער טייל מאָל פֿאַרפֿלאַנטערט מיט אַנ־דערע ענינים, וואָס דאָס מאַכט שווער פֿאַר דעם לייענער צו געפֿינען וואָס ער זוכט. על־פֿן האָב איך באשלאָסן מחבר צו זײַן דעם דאָזיקן קורצן ביאור אויף גאנץ טורים און אים גערופֿן ויגש יהודה, וואַרעם וועלן יהודה איז צוגעגאַנגען פֿאַרפֿירן מיט יוסף א וויכוח, איז זייער ביידנס כוונה געווען צו דערנערן יעקבן אויף זײַן עלטער. אזוי ניי איך, יהודה, אויך צו צום נאָמען מוהר״ר יוסף, כדי מיט אים מתווכח צו זײַן, און אונ־דזער ביידנס כוונה איז בלויז צו פֿאַרענטפֿערן און צו דערקלערן די ווער־טער פֿון רבנו יעקב בעל הטורים... טייל מאָל פֿרעג איך אויך אָפּ דעם



שער־בלאַט פֿון טור אורח חיים מיטן פירוש „ויגש יהודה"

בעל הטורים, דאָרט וווּ עס דוכט זיך מיר, אַז מען דאַרף אָפּפֿרענגן, וואָ־רעם איך פֿיר אַ מלחמה לשם שמים, און דער תּלמיד האָט דאָס רעכט אָפּצופֿרענגן זײַן רבין.

דער ויגש יהודה האָט זיך געדרוקט אין לובלין צוזאַמען מיטן טור אורח חיים. בשעת דעם דרוקן איז ר׳ לייב געשטאָרבן. ס׳איז געווען 21 טעג אין שבט, שנ״ו (1596).[5] זײַן ברודער, ר׳ יעקבֿ תּמרלישׁ, מיט דרײַ שותּפֿים, האָבן זיך באַ־מיט, מען זאָל דעם ויגש יהודה פֿאַרענדיקן דרוקן. דאָס ספֿר איז דערשינען אין לובלין, 26 טעג אין אָיול, שנ״ט (1599). די פֿאַרלעגער האָבן זיך געקלײבן אַרויס־צוגעבן דעם ויגש יהודה אויף אַלע פֿיר טורים. אין דעם שיר, אָפּגעדרוקט צום סוף פֿון ספֿר, שטייט טאַקע: „ואם תהיו זריזים / וראשונים להיות מן הקונים / נדפּס ביאורי / טורים אחרונים״ (און אויב איר וועט זיך צואײַלן און דעם בוך שנעל קויפֿן, וועלן מיר אויך דרוקן דעם ביאור אויף די אַנדערע טורים). נישט געניג אָבער וואָס מען האָט נישט געדרוקט, איז דער ויגש יהודה אין דעם זעכ־צנטן י״ה געוואָרן אַזאַ זעלטנקייט, אַז מען האָט אים שיער אין גאַנצן ניט פֿאַרגעסן.

ר׳ לייבֿ ברודער, ר׳ יעקבֿ תּמרלישׁ, איז אויך געווען בארימט. ר׳ צבי הירש קאַידאַנאָווער שרײַבט וועגן אים אין קב הישר, קאַפּיטל 45: קבלה היא בידי בשם הגאון ר׳ יעקב תּמרלש ז״ל מלובלין״. ר׳ חיים נתן דעמביצער האָט אַ טעות, וועז ער מישט צונויף ר׳ יעקבֿ תּמרליש מיט אַ צווייטן ר׳ יעקבֿ טע־מירלש, דעם מחבר פֿון ספֿרא דצניעותא פֿון ווין.[6] דער ר׳ יעקבֿ טעמירלש איז קיין מאָל נישט געווען אין לובלין. דער ווינער טעמירלש איז געבוירן געוואָרן אין ווערמייזא (וואָרמס). אין דער יוגנט איז ער געקומען קיין קרעמענעץ, וואָלין, דערנאָך האָט ער געווווינט אין ווין. דאָרט איז ער געשטאָרבן און באַגראָבן (תכ״ז). ר׳ יעקבֿ תּמרליש, ר׳ מאיר טאַנהויזנס זון, וועלכער האָט אין יאָר שנ״ט אַרויס־געגעבן דעם רש״ס עטרת שלמה, האָט געווווינט אין לובלין. ער איז געשטאָרבן אין ש״פּ.

די ברידער ר׳ לייב און ר׳ יעקבֿ זײַנען נישט געווען קיין רבנים. ביידע האָבן אָנגעפֿירט מיט ישיבֿות. אָט וואָס ר׳ יעקבֿ תּמרליש שרײַבט אינעם ויגש יהודה וועגן זײַן ברודער ר׳ לייב חנהלישׁ:

איך האָב אָפּט פֿאַרבראַכט אין דער היים פֿון מײַן ברודער דעם גאון הר״ר יהודה זצ״ל, דער מחבר פֿון דעם דאָזיקן פּירוש, און האָב געזען זײַן גרויס מי און ארבעט במשך פֿון יאָרן וואָס ער האָט זיך געמיט צו פֿאַר־טײַטשן די ארבעה טורים, ביז ער האָט דאָס דערגרייכט און אָנגעהויבן צו דרוקן מיט גרויסע הוצאות. אָבער כ״א שבט, שנ״ו לפ״ק איז ער נפֿטר געוואָרן, און ווען איך פֿלעג זען דעם דאָזיקן חיבור האָב איך זיך ניט געקאָנט איינהאַלטן, און פֿון מײַנע אויגן זײַנען גערונען ביטערע טרערן, וואָס דער גאון ז״ל האָט ניט זוכה געווען צו זען דעם חיבור

---

[5] אויף ר׳ לייבס מצבה שטייט: פ״נ ארי שבחבורה / הרביץ תורה / והוציאה לאורה / הרב הגדול מו״ה יהודה לייב בן הרב מו״ה מאיר זצ״ל, אשכנזי, כ״א שבט, שנ״ו. וגם אשתו מרת פייגל, מ. כ. (לקורות היהודים בלובלין, ז׳ 44).

[6] כלילת יופי, חלק ב, קיו.

אודות מאד כבי וכתוך רבים אהללנו ואפס מי קנס שערני ? וכבל נרף הגילני , יקוד יקרני ים ולאות לא כתבני • ברוך הגומל למיכי׳ סוכות אמר כל פוב נחלני , ולל תדגיו בביתי , ותתורותיו לשדני , ולשבותתי קרבני • ללמוד ולמד זיכני , והנה כתאר היו תכירים המקשיכים לקולי ושיתי לבתר לכם את ספר תרכשה פורים • כתאר רבים התרו בנדרים • כי הוא קונם כונלילכל לכדרים ? יותר מפתר בקפ׳ המכרים , ויכו כתאר במאו תתני כי נשתו להם בקשוני לפעלות להם הכיאוור של הפפר לתקן ושתיקו כל תחד מהם לביות לו לתמרת , כתאר הפכתה נוכרת , והנה פתחתי גביתם מיליהם , ופפתתי להם • וכתאר רתיתי כי בכדה עליכם התלתה וגדלה הונאות הכם׳ בי׳ם השפיות מנויות התלת תזרתרבי לזכות הרבים להכיאו תל פדקום ותף כי כבר קדמני תגאון תגדול תמהר״ם יוסף קולרו תל כבילונו הגדול וכרתב מיכי ים תכל פקום תנחתי נו רתיתי פקיבור בתקומות רבים תאר ים להתרך נם בכתה תקומות התמים דכרים ולא דבר בהם כלל פיש פקום לדבר ולכאר , נם רתיתי להפיב תל דכרי בכתה תקומות פתחים תן התמרת ופפתים תן הסכרת ולייסב דברי רבינו ישקב כתל הסורים ונם דברי הרת״כ בתקומות פקפקה הוא תליהם וכרותה את פכיהם תאר יבחר יקרב נם כ׳ פפרו הוא נדול הערך ותין יך כל תדם מסנת לקנותו נם יגעתי ומצתיתי מוסתות תדויוקים בדברי רבינו בתל הסורים תאר לא היו לפניו נם כי לכרתו תעון כין כפרישים לתרים פלא תעבין הביחוד תאר יתלה התשיון לחנות מכוקצו בכן תחרתי לתכר כיתר קצר זה כולל ומפסיק לכל דברי הסורים לדעתי , וקראתי שם הכיתו׳ הוה בשם **וינש יהודה** כי כתאר נשא יהודה תל יוסף להמוכת אחו בדברים וכוונת פניהם היתה לכלכל פרנסת יעקב תביהם כן נשאתי נם תני יהודה תל הנזון מוה״ר יוסף כהנר לתתוכת אחו בדברו , וכוונת פניהו היו תלת לייסב ולכתר דברי רבינו יעקב כתל הסורים נם כתאר תמרו ותל כי תניהו הנשא לתלמה ולבים ולתכלם כן נשאתי נם תני לכל תלו ספלפה **לְמַלְחֶמֶת** להקפות ולהפיב תל דברי הרב הנזכר נם לפתים תל דברי רבינו יעקב תל הסורים בתקום שכרוה לי להסיבבי מלחמת קשם תני נותם כתאר הרשות כהונה לתלמיד להשיב תל הרב דברי ;

זלפים לפיים תת הרב תנזכר פלא כתאי להקל בכבודו מ״ו כי כבודו בתקומו תובח נם מימיו תני שותה כי תל יאו דללת לי הספק לנקט דברי הסכנה וכו ייתה ונתרא והכופקים לא תסבתית תרגניתת תתיה נם כי רוב הדברים הפפושים וכתרים התולה תקום תל כל דין ודין תן הנתרת והכופקים הם תהיו זוללת בקנת תקומות תפפשים הוא ניגעתי ומצתי תקום תובחו לכן תל יתפדוכי התשיון כביאורי לומר פכלתי שטורה לעבמי ולא תתרתי דבר כשם שתרו ולזכור שם שרש תל כל דבר ודבר כי כתרתי בקיבוד לכן כנתן תני תודיע . כי רוב הדברים הפפושים תף כי הם פתומים פתחכו יבאו הדברים זוללת בתקום כבתכיבי ותכבר לומר תו יש לי תור ולבתה לומר הם

הם הדברים פינהו אתכי ; **וְלִתְפִלָּה** פתפללו תל תל תכתמים פישרני
ניבילני תפניהם נם יתתללו תל כל הפשיין

בכיתודי זה פדיבני לכף זכות תכ״ם כבדק תפכוהו עניתך נם
תפכלל פזכות הרבים יעתוד לי ולזרעי
תתרי ללמוד וללמד ולפתוד ולעשות
תת כל דברי הקורם
כאות
ובכן ויהי נועם ה׳ תלהינו עליני
ומעשה ידינו כוננה תלינו
ומעשה ידינו
כונכיפו ;

אמר פקפו יעקב כן ל״ם הר״ר יהודה זצ״ל יתני הנזכר תהר״ר יהודה זצ״ל בעל התחבר תלו הנם תעיד הייתי תפתפפת בבית ת׳ הנזכר תל ורתיתי ככל פעת תעתל ושתח בכיתודי תרבת סוגרים כתה ימים ופניהם שד פהונית לאור תפפפת והתיתי להדפים ותוניות תוניות ובינך בתבקש בימיכה תל תעלה כיום ת׳ כ׳ת ימים כתאה נכם פ׳ ול״ם וככל את תהייתי רואה תחבר תלו לא תוכלתי לעבור כך תי ולתתיק וביני ידעו תי ובכתבי ידעו ותשות תלא הסיק הנזכר זל את דבכו נדתום כתיכר תלו נם רוב דשות הנבדרים , תני תת תכורים , להביא לבית תיכום היה תורים • כל תרבה סורים . הכתתדים כתומים ותורים • בכן הציר ה׳ לח רוח תכירים • נתיק הסבר מזכרים : ותתחילו לתוציא לאור דבריו יקרים • ויעתוד זכות תרבי לנו ולזרעינו ז וה ירחם עלינו • ויבר תתבכות תוכינו השתדים עלינו לכלותינו • תפר בכיתו כתה נגות עלינו • פתברו תל רתפינו • תפר לא רתו תכותינו • ה׳ ינקום נקיתינו : יבוטו פוסבי כבשיתו • ישתו פרפפ ותלינה תכקשי רתתינו • וכח לניון נוחל כתהבה כיתנו • תכלה ;

דאָס זײַטל מיט דער הקדמה פֿון ר׳ לייב חנהליש.

הלכות. מגילה

דיניה ופסקי הוי"ט וכתב"ם כרכוס דתורי מלוכה לע"ק כלנו עליה. וקס"ד וכתקום פכהנו פלנ"ל לעמות לין עוסין כו' נ"ל כנמרא: ומ"ס פרוסלור כהספר אתעניה כו' נ"ל סס ור"ש. ויהנסים תעבות"כ מסכת מ"ק ד כתב כפשוטו כו' כן כתב הרמ"ס בפתיחתו מ"ק.

מ"ק • ומ"ס והנ"ס כתב פלין מכטלין כו' כן כתב נס ס"ק הרמ"ס סס כפתיחתו : תרגו"ל כרמפטון כו' וכה ליום יום ד' תמוז ה' תתקנ"ו כתב ג"כ דמגילה ומכני מוקי לה בפרזים ומכני בכרכים ס"ק דמגילה ומכני בכרכי כמו' מתרגם הרמ"ס סס

אם יש לומ"ו צרוק הדין וקדיש בת כשאלתו שאם מת לו מת כפורים אסור להספידו ולא לנהוג אבלות ואם מת קוד פורי ופנע בו פורי בתוך ז' בטל מ"פנו נזיר ז' ודווק פורי אבל חנוכ

ור"ח אין מכטלין האבל' אלא שאין כספידין בהן ג' והר"ם ברוטנבורק כת שאין כבטלין האבל' ומ"ם אין אבל' נוהג כהם לא כי"ד ולא כמ"ו אלא דברי שכצנע ולאח"ש תתפלל בבית האבל בלילי פורי לך לכ"ה לשכוע מקר' בניל' וחייב לשלוח מנות ואע"פ שאינו בתאבל בהן עולין ד' ומכשלי אבילות אח"כ וא"א שלא ילך האבל לכ"ה אלא יקרא המגילה בביתו וכן חתן לא ילך לכ"ה אלא יקרא בביתו וא"ל בת כרברי, הר"ם מרוטנבורק: תרצו

יום י"ד ומ"ו שבאדר הראשון מותרין בהספר ובתענוי והא דיום י"ד ומ"ו דאדר הראשון ומשני שוין בהספר ותענוי היינו דווקא כשקראו הכגיל' ובו ביום נראה להם לעבר השנ' אבל אם לא קראו המגיל' מותרין בהספר ותענוי ובמה"ם כת' שאסורין בהספר ותענית בכל השנים אע"פ שלא קראו הכגילה ובן ראוי בדברי הרכב"ם ז"ל וכ"כ הרי"ף ז"ל שצרי להרבות בו בסעודה בי"ד אבל במ"ו כתב שא"צ להרבות בו בסעודה וא"ז"ל כתב בכבר ראשונ': כלינ סליק סליק

ר' ופסוקים ו' הוד ושטרס	אין בהדיס	ל' נחלק	לר"ם	מן
ג' פולים תקף	כל פתים כיתרת	לחסכים כיתרת	חונק בפתיך	מן
ד' נאות תבונתם	חונתת כתכונתם	נילית תנפלתם	פכל טוב יקר	מן
א' וגרות פתחת	פלחן ערכת	פנדים העלית	לפנים יתן	מן
ל' נאות פתחתים	תינך פכוכים	כלב תוכי תלך כתינוק	פוכיח ת"ם תעלם	מן
ב' דפתי פוכנת יפתים	לפכרים יקרים וכבדים	תר"ם פוחזים	תשיחת לפם מן	מן
ר' יב פתחי ניכת	פלחמת ה' כלחמת	לפרדסים הנלת	דכרי כי תכס	מן
א' ז' ידיות לפתיריס	תפס קנכוסים	כתנים תוכים	כרוח תחכוסים	מן
ה' כתנת תים כוס	תכס ערוך תנכיות ותיתם	תחוך פרי יחוה	תכל על דתלכדין ולא תשכח	מן
ך' תם ויתוכם	כתב פפניס בתוכרם	לפוניות תיכור זה לאחוה	ריעה החלך ה' הוא שכתת	מן
נ' דבה רוח תכוים	כצוף תיריס ניכרים	להדסים תלך פ' תשונים	נמנת בעיני תלהים ואדם	מן
ס' תתרכים כפם ה'	תקונים כתורת ה'	קנו ספר לפם ה'	ומנחתה כעיני תכל טוב	מן
ל' נאות ונלאר כו תכיכם	למעיירכו יתיכם	ויתי ככיכם	ניתי פרים לנסכיך ונגדגרותיך	מן
פ' תם קצי זרחים ותשונים	להיות תן הקונים	כדפם כיתוני פוך תחתונים כנוחת לבות כו		מן
ץ' כי נשם ה' עליהו	ויכונן תשפח יתיהו	ניקרב קן תפיתיהו	ינחל שם תנם כתלכר	מן
ק' ורוח תרפיתיהו	פתים פרינות דכרים עליהו	בכל יום ככבר שליהו	נמנת כעיניך	מן
צדיק יפמח כי חוק נקם	ונקת נקתת ונו' כיתיהו נקם	הוכיהו לפרחק כי נר לי החקוים ; נפסכל נאר נדק סיו		מן
לברכה נקרב תחרן פתיתיהו	ופלח לנו פתיתיהו	וקיים כתהנה כיתיהו	ופפכתי פל כית דוד ושל יונפ יהופים	מן

נדפס על ידי השותפים מהר"ר יואל בר אהרן הלוי ז"ל ה"ה מלובלין

והר"ר יוסף בר יואב ז"ל ה"ה כלובלין

והר"ר יעקב בן הח"ר מאיר ז"ל מלובלין

ובמי שמואל בן הח"ר יהודא ז"ל ה"ה הנקרא בפי כל שמואל רבי טיכל האראסת מלובלין

ותחי השלטת הספר יום ה' כ"ו אלול שנת לפ"ק

דאָס לעצטע זײַטל פון טור אורח חיים מיטן פירוש „ויגש יהודה".

אין דרוק. אויך דאָס רובֿ בני־תּורה, מענטשן מיט אַ נאָמען, וואָלטן געוואָלט האָבן געדרוקט די גאַנצע אַרבעה טורים, זיס ווי די אורים ותּומים. על־כּן האָט דער אייבערשטער באַוועגט די חבֿרים וואָס ווערן דערמאָנט צום סוף פֿון ספֿר און זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן די דאָזיקע ווערק וואָס זיינען טײַערער ווי גינגאָלד, און אין דעם זכות און אין זכות פֿון רבים זאָלן מיר געהאָלפֿן ווערן . . . ובא לציון גואל במהרה בימינו.

יִידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן*

פֿון פּראָפֿ׳ וואָלף לעסלוי

1

יידן אין די אַראַבישע לענדער רעדן אַן אַראַבישן דיאַלעקט. ליידער זײַנען אונדזערע ידיעות וועגן אָט די יִידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן באַגרענעצטע. די איינציקע סיסטעמאַטישע גראַמאַטישע באַשרײַבונגען און דאָקומענטן וואָס מאַכן פֿאַר אונדז מיגלעך אַרײַנצודרינגען אין דער סטרוקטור פֿון די דיאַלעקטן זײַנען שייך נאָר צו די דיאַלעקטן פֿון אַלזשיר, פֿעז, תּימן און צום טייל פֿון באַגדאַד.

דער יידיש־אַראַבישער דיאַלעקט פֿון אַלזשיר איז אַזוי־טיק באַשריבן אין דער אויסגעצייכנטער גראַמאַטיק פֿון מאַרסעל קאָהען.[1] מיר געפֿינען דאָרטן ניט בלויז אַ געוויע גראַמאַטישע כאַראַקטעריסטיק נאָר אויך שטודיעס וועגן וואָקאַבולאַר, געוויסע טעקסטן אין יידישע אותיות און אַן אינדעקס פֿון אַלע ווערטער וואָס ווערן דערמאָנט אין דער אַרבעט.

צוויי אַרטיקלען, פֿון פֿליישער[2] און פֿון הירשפֿעלד,[3] אַנאַליזירן געוויסע יידיש־אַראַבישע דאָקומענטן, געשריבענע מיט יידישע אותיות, גיבן די איבער־זעצונג פֿון די מאַטעריאַלן און באַטראַכטן געוויסע כאַראַקטעריסטישע שטריכן פֿון דעם יידיש־אַראַבישן דיאַלעקט אין מאַגרעב.

דעם יידיש־אַראַבישן דיאַלעקט פֿון פֿעז האָבן געפֿאָרשט ק. ברינא און ע. מאַלקא. זיי האָבן אַרויסגעגעבן „יידיש־אַראַבישע טעקסטן פֿון פֿעז"[4] און א „גלאָסאַר".[5] די טעקסטן גופֿא זײַנען אין אַראַבישע אותיות, זיי ווערן פֿאָנעטיש טראַנסקריבירט, איבערגעזעצט אויף פֿראַנצייזיש און באַגלייט מיט פּרטימדיקע

---

* רעפֿעראַט געלייענט אין דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון דער 19טער יאָריקער קאָנפֿערענץ פֿון ייוואָ דעם 6טן יאַנואַר 1945. בײַם צוגרייטן דעם כתב־יד צום דרוק האָט דער מחבר אַרײַנגעטראָגן געוויסע שינויים. — רעד׳.

[1] Marcel Cohen, *Le parler arabe des juifs d'Alger*, Paris, 1912.

[2] H. L. Fleischer, "Jüdisch-Arabisches aus Magreb," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, v. 18 (1864), pp. 329-340.

[3] Hartwig Hirschfeld, "Contributions to the Study of the Judeo-Arabic Dialect of Magrib," *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1891, pp. 293-310.

[4] L. Brunot and E. Malka, "Textes Judéo-Arabes de Fès," *Publications de l'Institut des Hautes Etudes Marocaines*, v. 33, Rabat, 1939, 408 pp.

[5] "Glossaire Judéo-Arabe de Fès," *ibid.*, v. 37, Rabat, 1940, 145 pp..

עטנאַגראַפֿישע הערות. די טעקסטן האָבן צו טאָן מיט געוויסע היסטאָרישע געשעענישן אין געטאָ פֿון פּעז, וואָס זיי הייסט דאָרטן מלח (מעלאַך), און מיטן רעליגיעזן און סאָציאַלן לעבן פֿון פּעזער יידן: מיט רעליגיעזע אינסטיטוציעס, יום־טובֿים, התונה, ברית, טויט א״א. אין די טעקסטן זײַנען אויך פֿאַראַן פֿאַלקס־מעשׂיות, פֿאַלקסלידער, וויגלידער, שפּריכווערטער און בריוו. דער „גלאָסאַר״ רע־כנט אויס די ווערטער וואָס זײַנען ספּעציעל אינטערעסאַנט פֿון אַ דיאַלעקטישן שטאַנדפּונקט. מיר האָבן דאָרטן די העברעישע עלעמענטן פֿון דעם דיאַלעקט ווי אויך שפּאַנישע און פֿראַנצייזישע לייַווערטער מיט געוויסע לינגוויסטישע דער־קלערונגען. חוץ דעם האָט בריינאַ געגעבן אַ קורצן איבערבליק איבער אָט דעם דיאַלעקט.[6]

דער דיאַלעקט פֿון די תימנער יידן איז באַקאַנט פֿון די אַרבעטן פֿון ש. ד. גאָיטיין. אָט דער פֿאַרשער האָט אַרויסגעגעבן א) „תימנער מעשׂיות״[7] — דעם טעקסט האָט ער געגעבן אין אַ פֿאָנעטישער טראַנסקריפּציע, איבערגעזעצט עס אויף דײַטש און צוגעגעבן גראַמאַטישע הערות; ב) „יעמעניקאַ. שפּריכווערטער און ווערטלעך פֿון צענטראַל־תימן״[8] — אַ זאַמלונג שפּריכווערטער איבערגעזעצט אויף דײַטש און דערקלערט. חוץ דעם האָט דער זעלביקער מחבר אַנאַליזירט דעם העברעישן עלעמענט אין דעם יידיש־אַראַביש פֿון תימן[9] און רעדאַגירט און אַרויסגעגעבן מסעות תימן פֿון חיים האָבשוש[10] — דער תימנער חיים האָבשוש באַשרײַבט דאָרטן די נסיעה פֿון יוסף הלוי איבער תימן און גיט איבער אַ סך עטנאַגראַפֿישע ידיעות וועגן די תימנער יידן. דער מחבר פֿון די שורות האָט אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג טעקסטן אויף תימנער יידיש־אַראַביש, געגעבן אין אַ פֿאָנעטישער טראַנסקריפּציע, מיט אַן ענגלישער איבערזעצונג און מיט גראַמאַטישע הערות.[11] אַיידער מיר גייען ווײַטער לאָמיר אונטערשטרײַכן, אַז די אַלע דאָקומענטן האָבן צו טאָן מיטן דיאַלעקט פֿון סאַנאַ, די הויפּטשטאָט פֿון תימן, און מיר האָבן ניט genug ידיעות וועגן דיאַלעקט מחוץ דער הויפּטשטאָט.

מיט יידיש־אַראַביש פֿון באַגדאַד האָט זיך פֿאַרנומען אַ. ש. יהודה וואָס האָט אָפּגעדרוקט אַ זאַמלונג „באַגדאַדישע שפּריכווערטער״.[12] די זאַמלונג איז געדרוקט

---

[6] *Hesperis*, 1936, pp. 1-32.

[7] S. D. Goitein, "Jemenische Geschichten," *Zeitschrift für Semitistik*, v. 8 (1932), pp. 162-181, v. 9 (1934), pp. 19-34.

[8] *Jemenica. Sprichwörter u. Redensarten aus Zentral-Jemen*, Leipzig, 1934.

[9] „היסודות העברים בשפת הדבור של יהודי תימן", לשוננו, ב׳ 3 (1931), זז׳ 356—380.

[10] מסעות תימן, תל־אָביב, 1939 — די העברעישע איבערזעצונג פֿון חיים האָבשושעס באַשרײַבונג. חוץ דעם איז אַרויס:

Hayyim Habshush, *Travels in Yemen*, Jerusalem, 1941,

ווו עס ווערט איבערגעדרוקט דער טעקסט אין אַריגינאַל מיט אַן ענגלישן סך־הכל.

[11] "Texts on Yemenite Folklore," *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, v. 14 (1944), pp. 221-251.

[12] A. S. Yahuda, "Bagdadische Sprichwörter," *Orientalische Studien, Theodor Noeldeke gewidmet*, Giessen, 1906, pp. 399-416.

אין אַראַבישע אותיות, מיט אַ פּאָנעטישער טראַנסקריפּציע און אַן איבערזעצונג אויף דײַטש.

די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן — ספּעציעל אין צפון־אַפֿריקע — האָבן אַ רײַכע פֿאָלקס־ליטעראַטור וואָס איז אַ וויכטיקער מקור פֿאַר פֿאָרשער. אָלע יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן ניצן די יידישע אותיות פֿאַר שרײַבן און דרוקן. אַזוי ווי עס פֿעלן אין אַלף־בית צייכנס פֿאַר געווויסע פֿאָנעמען,* ניצט מען דיאַקריטישע צייכנס, למשל: צ פֿאַר $\dot{q}$, ת פֿאַר t^h.** די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן זײַנען דאָ ממשיך די טראַדיציע פֿון דער יידיש־אַראַבישער ליטעראַטור אין מיטל־עלטער, וואָס איז אויך געווען געשריבן מיט יידישע אותיות. יידן שרײַבן איצט אויף יידיש־אַראַביש ניט בלויז בריוו — עס גייען אַרויס פּעריאָדישע אויסגאַבעס אויף יידיש־אַראַביש און עס איז פֿאַראַן אַ פֿאַרצווײַגטע פֿאָלקס־ליטעראַטור, ספּעציעל אין טוניס.[13] די אַלע מאַטעריאַלן קענען שטאַרק צו ניץ קומען, ווען מיר ווילן דערגיין אַן ענין וואָס האָט אַ שײַכות צום סינטאַקס און צום וואָקאַבולאַר פֿון די דיאַלעקטן, אָבער זיי זײַנען ווינציק וואָס ניצלעך וועט מען פֿאַרנעמט זיך מיט דער מאָרפֿאָלאָגיע און פֿאָנעטיק פֿון יידיש־אַראַביש: די פֿאָלקשרײַבערס וואָס ניצן דעם אַלף־בית אויף איבערצוגעבן די וועלטער פֿון זייער לשון האָבן דאָך ניט אין זינען דעם לינגוויסט, וואָס אים גייט אין דערגרונטעווען זיך צו די פֿאָנעטישע אייגנשאַפֿטן פֿון די דיאַלעקטן. מאָרפֿאָלאָגיע ווידער איז ענג פֿאַרבונדן מיט די פֿאָנעטישע אייגנשאַפֿטן.

די הויפּטפֿראָגע וואָס האָט אַ בריייטערן אינטערעס איז די: צי איז פֿאַראַן אַ באַזונדער יידיש־אַראַביש לשון וואָס איז אַנדערש ווי די דיאַלעקטן וואָס די אַראַבער רעדן אויף זיך? און אויב עס איז פֿאַראַן אַ באַזונדער לשון, איז וואָס זײַנען זײַנע כאַראַקטעריסטישע שטריכן? און צי זײַנען אָט די שטריכן אַרכאַישער אין פֿאַרגלײַך מיטן אַראַבישן דיאַלעקט פֿון דעם אָרום?

עס קען ניט געמאַלט זײַן אַיין ענטפֿער פֿאַר אַלע יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן. דער שפּראַכיקער מצב פֿון אַ קיבוץ איז אָפֿהענגיק פֿון סאָציאַלע היסטאָרישע און קולטורעלע תנאים. און אָט די תנאים זײַנען דאָך ניט אומעטום געווען די זעלביקע אין דער אַראַבישער סביבֿה וווּ יידן האָבן געלעבט און לעבן איצט. לאָמיר זיך דעריבער אָרומקוקן אין דער געשיכטע פֿון יידן אין די אַראַבישע לענדער.

דעם מצב אין צפון־אַפֿריקע, ספּעציעל אין אַלזשיר און מאָראָקאָ, קען מען סומירן אויף אַזאַ אופֿן: זינט דעם 13טן י״ה איז געווען אַ יידישער קיבוץ אין אַלזשיר און אין פֿעז; יידן האָבן דאָרטן זיך ניט אויסגעצייכנט מיט לומדות; זיי האָבן געלעבט אין אַן ענגן קאָנטאַקט מיט די אַראַבער און געריידט דאָס לשון פֿון די אַראַבער. סוף 14טן י״ה איז געקומען די ערשטע כוואַליע אימיגראַנטן

---

* פֿאָנעם וועלכע דאָס געניצט בערך ווי אַ סינאָנים פֿון „קלאַנג״.

** וואָס דאָס זײַנען פֿאַר אַ קלאַנגען וועלכע דערקלערט שפּעטער. — רעד׳.

[13] E. Vassel, "Littérature populaire des juifs tunisiens," in: *Revue Tunisienne*, 1904-06.

פֿון שפּאַניע; אָט די יִידן האָבן געַרעדט שפּאַניאָליש, ניט אַראַביש, ד״ה אַז שפּאַניש־אַראַביש פֿון יענער צײַט האָט ניט געהאַט קיין השפּעה אויף די אַראַבישע דיאַלעקטן פֿון צפֿון־אַפֿריקע. אין אַ געוויסער צײַט נאָך זייער קומען האָבן די אימיגראַנטן אָנגעהויבן צו רעדן אַראַביש (צי אָט דאָס אַראַביש האָט שוין געהאַט אַ יִידישע באַאַראבונג ווייסן מיר ניט), ספּעציעל אין דרום, ווו׳ זיי האָבן זיך אַרײַנגעגאָסן אין וויכטיקע יִידישע קהילות וואָס האָבן געַרעדט אַראַביש. אַ צווייטע גרויסע כוואַליע אימיגראַנטן פֿון שפּאַניע איז געקומען נאָך גירוש שפּאַניע אין 1492. די יִידן פֿון צפֿון־אַפֿריקע האָבן גאָלעבט אין גאָטאָס וואָס האָבן געהאַט פֿאַרשיידענע נעמען אין פֿאַרשיידענע געגנטן:[14] אין פֿעז הייסט דער קוואַרטאַל מלח ׳זאַלץ׳, וואָרעם דער לכתחילה־דיקער לאַנגער נאָמען איז געווען: „דער קוואַרטאַל פֿון יִידן וואָס מוזן באַזאַלצן די קעפּ פֿון די געקעפּטע מורדים״;[15] אין טלעמסען האָט עס גהייסן דער־על־איהוד, ד״ה ׳די גאַס פֿון יִידן׳; אין אַלושיר, טוניס און טריפּאָלי — אַל חאַרע, ׳דער קוואַרטאַל׳. אין קאָנסטאַנטין — אַש־שאַרע, ד״ה ׳די גאַס׳.

זינט די פֿראַנצויזן האָבן געַנומען קאָלאָניזירן צפֿון־אַפֿריקע, האָט דער יונגער דור, באַזונדער פֿון מיטלקלאַס, אָנגעהויבן אַלץ מער און מער רעדן פֿראַנצייזיש. מאַרסעל קאָהען באַשרײַבט אַזוי די שפּראַך־סיטואַציע אין 1912: זיידע־באָבע רעדן בלויז יִידיש־אַראַביש; טאָטע־מאַמע זינען צוויישפּראַכיק, זיי רעדן יִידיש־אַראַביש מיט זייערע עלטערן און פֿראַנצייזיש מיט די קינדער; די קינדער גופֿא זאָגן אָפֿט מאָל, אַז זיי רעדן ניט און פֿאַרשטייען נישט קיין יִידיש־אַראַביש, הגם זיי פֿאַרשטייען עס יאָ. דער גאָנצער מצב דערמאָנט צום טייל די סיטואַציע פֿון יִידיש אין געוויסע לענדער און שיכטן.

אַן אַנדער פּועל־יוצא פֿון דער פֿראַנצייזישער קאָלאָניזאַציע איז אַזאַ: דער קאָנטאַקט צווישן יִידן און אַראַבער איז געוואָרן ענגער און עס האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווײַז צו פֿאַרשווינדן די באַזונדערקייטן פֿון יִידיש־אַראַביש לגבי דעם אַרטיקן אַראַביש. אָבער עס איז דאָך פֿאַרבליבן דער פֿאַקט, אַז דאָס אַראַבישע לשון וואָס יִידן ניצן איז אַנדערש ווי דאָס געַרעדטע אַראַביש פֿון די מוסולמענער.

דער מצב אין תּימן איז געווען און איז איצט אין גאָנצן אַן אַנדערער. מען וויס ניט, ווען זינען יִידן געקומען קיין תּימן. פֿאַראַן וועגן דעם עטלעכע מסורות. איין מסורה גיט איבער, אַז יִידן זינען געקומען קיין תּימן אין די צײַטן פֿון שלמה המלך, אין איינעם מיט מלכּה שבאָ, ווען זי־איז צוריקגעפֿאָרן אַהיים נאָך איר באַזוך אין ירושלים. אַ צווייטע מסורה וויל האָבן, אַז יִידן זינען געקומען אַהין זיכער, אַז אין 4טן און 5טן י״ה נ״ק האָבן די תּימנער יִידן געשפּילט אַ וויכטיקע פּאָליטישע און רעליגיעזע ראָלע אין לאַנד. אין 6טן י״ה

[14] וועגן דער געשיכטע פֿון יִידן אין צפֿון־אַפֿריקע זען:
A. Cahen, *Les Juifs dans l'Afrique Septentrionale,* Constantine, 1867.

[15] דער אַרטיקל "Mellāh" אין *The Encyclopedia of Islam.*

זײַנען די קריסטלעכע אַביסיניער געקומען קיין תימן מלחמה האַלטן מיט די דאָרטיקע ייִדן, און פֿון יעמאָלט אָן האָבן ייִדן מער ניט קיין שום פּאָליטישע מאַכט אין תימן.

דער ייִדישער קיבוץ פֿון תימן איז אַ גאַנץ היפּשער. עלי־פּי ראַטיענס (Rattjens) קומט אויס, אַז אין 1931 זײַנען געווען אין תימן 60,000 ייִדן. זיי לעבן אין אַזונדערן קוואַרטאַל וואָס הייסט גאַ־אַל־יאַהוד, 'דאָס אָרט פֿון ייִדן'. דער קולטורעלער מעמד איז רעלאַטיוו אַ הויכער: ייִדישע קינדער אין תימן הייבן אָן צו לערנען חומש אין עלטער פֿון פֿיר יאָר, נאָך דעם לערנט מען משנה, עין יעקבֿ, שלחן ערוך. די תימנער ייִדן לייענען דעם „טאַפּסיר", סעדיה גאָונס אַראַבישער פּירוש אויפֿן תנך. זיי רעדן ייִדיש־אַראַביש, אָבער זיי קענען אויך העברעיש. אָט די צוויישפּראָכיקייט איז אַ נאָרמאַלע דערשיינונג, ספּעציעל קאָנטיק איז זי אין דער תימנישער ליטעראַטור. למשל דער תימנער פּאָעט שבזי האָט 56 פּאָעטישע ווערק אויף העברעיש, 52 — אויף אַראַביש, און 91 — מיט אַ געמישט לשון. אָזאַ מין שפּראַך־באַווסטזײַן פֿון די תימנער ייִדן העלפֿט אונדז פֿאַרשטיין אַ סך שטריכן פֿון דעם ייִדיש־אַראַבישן דיאַלעקט אין תימן.[10]

איצט קענען מיר אַריבערגיין צו די כאַראַקטעריסטישע שטריכן פֿון די ייִדיש־אַראַבישע דיאַלעקטן אין צפֿון־אַפֿריקע און תימן. מיר וועלן דערבײַ זיך ניט אַריינלאָזן אין טעכנישע פּרטים פֿון דער אַראַבישער דיאַלעקטאָלאָגיע. מיר וועלן דאָ ווײַטער געבן געוויסע אַלגעמיינע אָבסערוואַציעס און אַרויסהייבן די באַזונדערקייטן פֿון די ייִדישע דיאַלעקטן לגבי דעם אַרומיקן אַראַביש. מיר וועלן באַזונדער באַטראַכטן די פֿאָנעטיק, די מאָרפֿאָלאָגיע, דעם סינטאַקס און דעם וואָקאַבולאַר.

2

די קאָנסאָנאַנטן אין ייִדיש־אַראַביש פֿון פּעז, אַלזשיר און תימן זײַנען די זעלביקע וואָס די קאָנסאָנאַנטן אין אַראַביש, געוויינטלעך פֿון די מוסולמענער אין די אַלע ערטער. אָבער דאָס איז נאָר בדרך כלל. פֿאַראַן באַזונדערקייטן אין דעם דיאַלעקט פֿון צפֿון־אַפֿריקע, און די וויכטיקסטע האָבן צו טאָן מיט די סיבילאַנטן: אַ סך ייִדן אין צפֿון־אַפֿריקע (אין אַלזשיר, טוניס און ספּעציעל אין פּעז) רעדן ניט אַרויס די קלאַנגען ש און דזש נאָר זיי זאָגן אַנשטאָט דעם ס און ז. דאָס איז ענלעך צו דעם וואָס מען קען גרינג באַמערקן בײַ אַ טייל ליטווישע ייִדן, הגם מען קען בײַ אַנדערע ליטווישע ייִדן באַמערקן אויך אַ כסדרדיקן פּלאַנטער צווישן ש און ס, זש און ז, וואָס אָזאַ פּלאַנטערן איז קיין מאָל ניט געווען בײַ ייִדן פֿון צפֿון־אַפֿריקע: זיי האָבן בכלל ניט אין זייער לשון די קלאַנגען ש און דזש. אָט דער פֿענאָמען איז מער קאָנטיק אין פּעז איידער אין אַלזשיר: אין ייִדיש־אַראַביש פֿון אַלזשיר זײַנען פֿאַראַן אַ סך ווערטער מיט אַ ש, אָבער אין פּעז רעדט מען אַרויס ניט בלויז די אַראַבישע ווערטער, נאָר אויך די

[10] E. Brauer, *Ethnologie der jemenitischen Juden*, Heidelberg, 1934.

העברעיִשע וואָס האָבן אַ ש מיט אַ ס, למשל: סאַליאַך סיבור — שליח ציבור; דערַאסאַ — דרשה אאַז"וו.[17]

יידיש־אַראַביש פון אַלזשיר האָט נאָך באַזונדערקייטן לגבי דעם אָרטיקן אַראַביש: אַנשטאָט דעם קלאַנג ġ (וואָס איז ענלעך צום העברעיִשן ק) קומט דער קלאַנג ʿ (דער גלאַטאַלער אָפשטעל, ווי אין דעם וואָרט פאַראיין — דער „שטומער" אלף באַצייכנט דאָ דעם קאָנסאָנאַנט *); עס איז צום טייל פאַרשוווּנדן דער ה; עס קומט דער קלאַנג טס אַנשטאָט דעם אַראַבישן ת. אָבער אָט די אַלע שטריכן זײַנען ניט קיין אַרכאַיִשע. פאַרקערט, די פאָנעטישע סיסטעם פון יידיש־אַראַביש איז אַן איבערגעאַנדערשטע און פאַרמאָגט אַ סך מער שפּעטערע, צווייטיקע שטריכן איידער דער אַראַבישער דיאַלעקט פון אַלזשיר.

די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן פון פּעז און תימן האָבן די זעלביקע פאָנעמען וואָס די דאָרטיקע אַראַבישע דיאַלעקטן. מען האָט נאָטירט אויך פאַר פּעז דאָס אָרויסרעדן ס אַנשטאָט ש.

דער אָקצענט אין דעם יידיש־אַראַביש פון אַלזשיר און פּעז איז אַ פּנים אַנדערש ווי דער אָקצענט אין די שייכדיקע אַראַבישע דיאַלעקטן: אין יידיש־אַראַביש איז ער ניט אויף קיין שטענדיקן טראָף און קען בײַטן זײַן אָרט. דאָס איזווידער אַ מאָל ניט קיין אַרכאַיִשער שטריך.

די מאַרפאָלאָגיע פון די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן אין צפון־אַפֿריקע, ספּעציעל אין אַלזשיר, צייכנט זיך אויס מיט דעם וואָס די וועַרבאַלע פאָרמען זײַנען פשוטער, ווי אַ רעזולטאַט פון דעם געזעץ פון אַנאַלאָגיע וואָס שפּילט אַ באַזונדער גרויסע ראָלע אין אָט די דיאַלעקטן. אָבער וואָס שייך דעם יידיש־אַראַבישן דיאַלעקט פון פּעז פאָרזיכערט אונדז ברינא, אַז ער האָט אַן אַרכאַיִשן אָספּעקט. איך גופא האָב ניט אָט דעם אײַנדרוק. מיר דוכט זיך, אַז דאָס יידיש־אַראַביש פון פּעז איז אַנדערש פון דעם דאָרטיקן אַראַבישן דיאַלעקט ווי אין אַראַבישער דיאַלעקט שיידט זיך בכלל אונטער פון אַ צווייטן, אָן אַ ספּעציפישן אַרכאַיִשן שטריך. אָבער מיר פאָרמאָגן ניט קיין גוטע באַשרײַבונג פון דעם אַראַבישן דיאַלעקט אין פּעז וואָס זאָל מיגלעך מאַכן אַ באמתדיקן פאַרגלײַך מיטן דאָרטיקן יידיש־אַראַביש, אַזוי אַז איך בין ניט בפוח דערווײַל צו דער־וויַזן מײַן מיינונג.

וואָס שייך יידיש־אַראַביש פון תימן איז די מאָרפאָלאָגיע פון דעם דיאַלעקט אַ פּנים אין תוך ניט אַנדערש ווי די מאָרפאָלאָגיע פון דאָרטיקן אַראַביש.

בכל אופן קען מען מיט זיכערקייט זאָגן וועגן דער מאָרפאָלאָגיע פון די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן, אַז זי פאַרמאָגט נישט קיין אַרכאַיִשע שטריכן.

דער סינטאַקס פון די יידיש־אַראַבישע ווי אויך פון די אַראַבישע דיאַלעקטן

---

[17] וועגן דער פּראָבלעם פון קלאַנג ש זען: יחיאל גדליהו פ. גורמפּרץ, „השין, טלטוליה וגלגוליה", תרביץ, 1942, זז׳ 107—115.

* וועגן דעם אַ"ג „שטומען" אלף פ"גל ז. קלמאַוויטש, אין זאַמלבוך דער איינהייט־לעכער יידישער אויסלייג, ייִוואָ, ווילנע, 1930, זז׳ 3—17. — רעד׳.

איז דערווײַל נישט געגוג פּרטימדיק אויסגעפּאָרשט — קענען מיר ניט מאַכן קיין פּאַרגלײַך.

דערפּאַר איז ניט שווער צו דערזען די אַנדערשקייטן אין וואָקאַבולאַר פֿון די ייִדיש־אַראַבישע דיאַלעקטן לגבי די אַראַבישע. ייִדיש־אַראַבישע פֿון צפֿון־אַפֿריקע האָט, אַזוי ווי דאָס דאַרטיקע אַראַבישׂ, אַ סך לייַוועדטער פֿון פֿראַנצייזישׂ, שפּאַניש און טערקישׂ. אָבער די ווערטער פֿון העברעיִש וואָס זײַנען אַרײַנגעדרונגען אין ייִדיש־אַראַבישע פֿון צפֿון־אַפֿריקע און פֿון תימן שאַפֿן יענעם לעקסיקאַלן עלעמענט וואָס גיט צו די ייִדישע דיאַלעקטן די באַזונדערע באַפֿאַרבונג.

מיר וועלן אָנווײַזן, אין וועלכע פֿאַלן, אויף וואָסערע גרעניצן מען האָט אַרײַנגענומען ווערטער פֿון העברעיִש און זיך אָפּשטעלן אויף דער באַזונדערער דיאַלעקט פֿון אָט דעם עלעמענט. נאָר ראשית־כּל איז אינטערעסאַנט אָנצווײַזן, ווי אַזוי די פֿאַנעמען אין די ווערטער פֿון העברעיִש ווערן אַרויסגערעדט אין די פֿאַרשיידענע ייִדיש־אַראַבישע דיאַלעקטן און ווי אַזוי די ווערטער פֿון העברעיִש ווערן גראַמאַטיש באַהאַנדלט אין אונדזערע דיאַלעקטן.

אײדער מיר גיבן די טאַבעלע פֿאַר דער אויסשפּראַך איז נייטיק צו דערקלערן געוויסע צייכנס:

ʾ איז דער גלאַטאַלער אָפּשטעלע; דאָס איז אַ קאָנסאָנאַנט, וואָס מיר האָבן אים אויך אין ייִדיש, למשל, אין וואָרט פֿאַראײַן, אָדער אין ענגליש אין דער פֿראַזע it wasn't *our* fault.

b^h אַזוי ווי ב אין אַזאַ וואָרט ווי חבֿר.

$\check{g}$ אַזוי ווי חשׁ.

$\dot{g}$ ענלעך צו ר אין אַזאַ ייִדיש וואָרט ווי שטערן בשעת דער ר איז אַ גע־כּאַרכלטער, אָדער צו g אין אַזאַ וואָרט ווי Wagen אין צפֿון־דײַטשלאַנד; דאָס איז אַ וועלאַרער ספּיראַנט.

d^h וועלכע אַרויסגערעדט ווי דער הילכיקער, שטימיקער th אין אַזאַ וואָרט ווי *the*.

w און v אַזוי ווי אין ענגליש.

$ḥ$ איז אַ גראָבלקלאַנג, אַן אָנשטימיקער רײַביקער קלאַנג, ענלעך צום ה וואָס באַקומט זיך, וועט מיר שעפּטשען אַרויס אַ וואָרט מיט אַ ה.

$ṭ$ איז אַן עמפֿאַטישער t־קלאַנג, וועלכער דער שפּיץ צונג שפּאַרט זיך אַן אויף די יאָסלעס און דער הינטערשטער טייל צונג הייבט זיך אויף צום ווייכן גומען.

$k̲$ איז אַ קלאַנג וואָס איז ענלעך צום ch אין אַזאַ דײַטשיש וואָרט ווי *ach*.

ʿ איז אַ גלאַטאַלער שטימיקער קלאַנג.

$ṣ$ איז אַ וועלאַריזירטער s־קלאַנג.

q איז אַ וועלאַרער קלאַנג, אַזוי ווי $k̲$, אָבער אַרטיקולירט טיפֿער אין מויל.

$š$ איז דער ש־קלאַנג, אַזוי ווי sh אין ענגליש.

$ṯ$ איז דער צ אין אונדזער שפּראַך.

t^h ווערט אַרויסגערעדט ווי דער אָנשטימיקער *th* אין אַזאַ וואָרט ווי *thin*. אָ פּינטעלע אונטער אַן אות באַטײַט, אַז דער געהעריקער קלאַנג ווערט שטאַרק באַטאָנט.

מיר האָבן די צייכנס דאָ געבראַכט אין דעם סדר ווי זיי טרעפֿן זיך אין דער טאַבעלע.

טאַבעלע פֿאַר דער אויספֿראַך פֿון העברעיִשע פֿאָנעמען אין יִידיש־אַראַביש

	אָלזשיר	פֿעז	תּימן
א	ʾ	ʾ	ʾ
ב	b	b	b
בּ	b	b	b^h
ג	g	g	ǧ
ג	ġ	ġ	ġ
ד	d	d	d
ד	d	d	d^h
ה	h	h	h
ו	w (v)	v (f)	w
ז	z	z	z
ח	ḥ	ḥ	ḥ
ט	ṭ	ṭ	ṭ
י	y	y	y
כּ	k	k	k
כ	ḵ	ḵ	ḵ
ל	l	l	l
מ	m	m	m
נ	n	n	n
ס	s	s	s
ע	ʿ	ʿ	ʿ
פּ	p	p	p
פֿ	f	f	f
צ	ṣ	ṣ	ṣ
ק	q (ʾ)	ʾ	g
ר	r	r	r
ש	š	s	š
שׂ	s	s	s
ת	t	ṭ	t
ת	t	ṭ	t^h

פֿריִער פֿון אַלץ דאַרף מען אונטערשטרײַכן, אַז אין יִידיש־אַראַביש פֿון אַלזשיר און פֿעז זײַנען פֿאַראַן אין די ווערטער פֿון העברעיִש אַזעלכע פֿאָנעמען וואָס טרעפֿן זיך ניט אין די אַראַבישע ווערטער: *g*, *p*, *v* (די אַראַבישע שייכדיקע קלאַנגען זײַנען *ǧ*, *f*, *w*). פֿון דער צווייטער זײַט האָבן מיר אַזעלכע פֿאַלן, ווען די העברעיִשע פֿאָנעמען האָבן זיך ניט אויפֿגעהיט אין זייער לכתּחילהדיקער אויספֿראַך און האָבן זיך אַרײַנגעגליִדערט אין דער פֿאָנעטישער סיסטעם פֿון דיאַלעקט. אַזוי איז פֿון ק געוואָרן ʾ אין פֿעז און צום טייל אויך אין אַלזשיר.

אין פּעז ווערט דער ת און דער ת אַרויסגערעדט ווי א צ. די טאַבעלע ווײַזט אונדז, אַז אין אַשישר און אין פּעז מאַכט מען ניט קיין חילוק צווישן ב, ד, ת און בֿ, ד, ת (מיט אָדער אָן א דגש). מיר האָבן שוין דערמאָנט וועגן דעם ס־קלאַנג פֿאַר ש און ש אין פּעז.

דער ייִדיש־אַראַבישער דיאַלעקט פֿון תימן האָט ניט אין זיַנע העברעיִשע ווערטער קיין פֿאָנעמען וואָס געפֿינען זיך ניט אין די אַראַבישע. וועג מיר טרעפֿן דאָרטן דעם קלאַנג g פֿאַרן ק צי פֿאַר ק — איז דאָס אָן אייגנשאַפֿט פֿון לאָקאַלן אַראַביש. אָבער די תימנער ייִדן האָבן אויפֿגעהיט דעם חילוק צווישן בגד, כפת מיט אָדער אָן א דגש.

3

וואָס שייך דער מאַרפֿאָלאָגיע פֿון דעם העברעיִשן עלעמענט אין די ייִדיש־אַראַבישע דיאַלעקטן האָט זי זיך ניט אין גאַנצן אַריינגעפאַסט אין דער מאָרפֿאָלאָגיע פֿון די אַנדערע עלעמענטן. די העברעיִשע ווערטער היטן אויף זייער לכתחילהדיקע גראַמאַטישע פֿאָרעם, און בלויז אין געוויסע פֿאַלן האָבן סובסטאַנטיוון און ווערבן אָנגענומען אַראַבישע פֿאָרמען. מיר רעכענען דאָ ווײַטער איבער אָט די פֿאַלן און מיר נעמען פֿאַר א יסוד דאָס ייִדיש־אַראַבישע פֿון פּעז. דאָס אייגענע באַגעגענען מיר אויך אין די איבעריקע ייִדיש־אַראַבישע דיאַלעקטן.

אַנשטאָט ה הידיעה קומט דער אַראַבישער באַשטימטער אַרטיקל — *l* כּמעט בײַ אַלע סובסטאַנטיוון, למשל: פֿאַר הברכה — *l'brâka*, פֿאַר הבכור — *l'beḳor*; די רײַכע ייִדן, היהודים העשירים הייסן — *lihôd la'sirîm*; א הויז פֿאַר אורחים, א הקדש, הייסט *ḍâr loṛaḥîm*, וואָס דער ערשטער טייל פֿון דעם צונויפֿגעפּאַט איז אַראַביש און דער צווייטער טייל איז דאָס העברעיִשע וואָרט אורחים מיטן ל אַנשטאָט דעם ה. דער ה גופֿא טרעפֿט זיך בלויז זעלטן, למשל אין: אבי הבן — *abi-habbîn*, נשמת הנפֿטרים — *nismât hannifṭarîm*. ייִדיש־אַראַביש איז געוואָרן אַזוי צוגעווויינט צום פֿאַרבײַט ה—ל, אַז אַפֿילו אַזעלכע העברעיִשע ווערטער וואָס הייבן זיך אָן מיט א ה, ווי למשל הבדלה, הפטרה ווערן איבערגעאַנדערשט אין *l'fṭâra*, *l'bdâla*, פֿונקט ווי דאָ וואָלט געווען דער באַשטימטער אַרטיקל און די סובסטאַנטיוון גופֿא וואָלטן געווען *fṭâra*, *bdâla*.

געוויסע סובסטאַנטיוון וואָס שטאַמען פֿון העברעיִש האָבן אָנגענומען אָן אַראַבישע פֿאָרעם. אַזאַ וואָרט איז למשל *t'ppôḥ*, 'באַפּוצונגען פֿון דער תורה'. א פּנים אַז דאָס וואָרט שטאַמט פֿון העברעיִשן תפוח וואָס דאַרף אין ייִדיש־אַראַביש פֿון פּעז קלינגען *ṭappuaḥ*, אָבער דאָ האָט משמעות געווירקט די אַרטיקע אַראַבישע דיאַלעקטישע פֿאָרעם *teffâḥ* וואָס איז אין ייִדיש־אַראַביש *teffôḥ*. ראָש־השנה קלינגט אַראַבּיזירט — *ṛâṣ'sna*.

אין אַלגעמיין זיַנען די מערצאָל־ענדונגען די זעלביקע וואָס אין העברעיִש: ־ים — *-im* — פֿאַר לשון זכר און ־ות — *-ôt* — פֿאַר לשון נקבה. אָבער אויך בײַ דער מערצאָל־פֿאָרעם זיַנען פֿאַראַן געוויסע באַזונדערקייטן, רעזולטאַטן פֿון השפּעה מצד אַראַביש. מיר טרעפֿן די אַראַבישע מערצאָל־ענדונג פֿאַר לשון זכר

-în אין אַזעלכע ווערטער: *rebbiyîn* מערצאָל פֿון רבי, *mamzirên* מערצאָל פֿון ממזר, *mgiyrîn* מערצאָל פֿון גר, אָבער אין דעם לעצטן וואָרט איז אויך די איינצל־פֿאָרעם שוין אַראַביזירט. די אַראַבישע מערצאָל־ענדונג פֿאַר לשון נקבה *-ât* באַגעגענען מיר אין אַזעלכע ווערטער: *mĝellât* מערצאָל פֿון מגלה, *menorât* מערצאָל פֿון מנורה, *s'kkaṭ* מערצאָל פֿון סכה. פֿאַר דעם לעצטן דערמאָנטן וואָרט איז כאַראַקטעריסטיש וואָס אַזוי רעדן עס אַרויס בעוויז די עם־הארצים, די למדנים היטן דאָ אָפּ די העברעישע ענדונג און זאָגן דאָס וואָרט אַרויס *s'kkôṭ*. טשיקאַווע איז דאָס וואָרט *l-kisôṭ* — הכוסות, דאָ איז פֿאַראַן די העברעישע מערצאָל־ענדונג *-ôṭ*, אָבער דער אָנהייב איז *-ki*, אַזוי ווי אין אַראַבישן וואָרט *kisān*. מיר באַגעגענען אויך דעם אַראַבישן אופֿן צו שאַפֿן די מערצאָל דורכן בייטן די וואָקאַלן פֿון שורש, אַן אַן ענדונג, למשל: די מערצאָל־פֿאָרעם פֿון לולב *lwâlb*, און ניט *lolabîm*.

געוויסע העברעישע ווערטער האָבן איבערגענומען פֿון די אַראַבישע די פֿעיקייט צו שאַפֿן דימינוטיוון דורכן בייטן די וואָקאַלן פֿון ווארט. אַזוי האָבן מיר אין יידיש־אַראַביש: אַ קליינע סוכה — *skîka*; אַ קליינער לולב — *lwîlb*. אויך פֿון אייגן־נעמען האָבן מיר דימינוטיוון, געשאַפֿן אויפֿן אייגענעם שטייגער: די קליינע אסתר, אסתרל — איז *stiura* אָדער *staṭor*, פֿון *isṭîr*; דער קליינער מרדכי, מרדכילע — איז *mrêḍaḳ*, פֿון *morḍeḳay*; דער קליינער אליהו איז *lwîho*, פֿון *liyaho*; דער קליינער חיים איז — *ḥamîmo*, פֿון *ḥayim*; פֿון מזל־טוב איז עס־פֿי דעם זעלביקן אופֿן געווארן *mzêlto* און *mzálto*.

טייל העברעישע ווערטער אין יידיש־אַראַביש האָבן אָנגענומען אַראַבישע פֿאָרמען, למשל: דרשענען, איז — *draṣ*; דרוקן (דפֿס) איז — *tfes* און אַנשטאָט נדפֿס איז די אַראַבישע פֿאָרעם *ntfes*. געוויסע ווערטער וואָס ווערן געשאַפֿן פֿון סובסטאַנטיוון קריגן אַן אַראַביש־דיאַלעקטישע פֿאָרעם: מל זײַן, פֿון מילה, איז — *miyel*; מאַכן די ברכה המוציא הייסט — *mṣa*; מגייר זײַן, פֿון גר, איז *giyir* און די פֿאָרעם איז *tgiyir*. דאָ האָבן מיר כסדר אַראַבישע ווערטער פֿאַרמען.[18]

אַן אַראַבישע סובסטאַנטיווירטע ווערבאַלע פֿאָרעם איז פֿאַראַן אין *ṯkwîḥa*, פֿון ווארט כח און באַטייט 'ברוטאַלער כוח'. אַ פֿאָרעם פֿון אַראַבישן דיאַלעקט וואָס איז פֿאַראַלעל צום בינוני פֿעול פֿון פֿעל (מיט אַ קובוץ) קען מען זען אין ווארט *mgiyir*, דער וואָס מען האָט אים מגייר געווען, דער גר. אַ דיאַלעקטישער פֿאַסיווער פֿאָרטיציפּ איז פֿאַראַן אין *mkówoḥ* וואָס באַטייט ברוטאַל, פֿון ווארט כח, און *mdfôs* 'געדרוקט', פֿון ווארט דפֿס.

---

[18] די זעלביקע דערשיינונגען זײַנען אויך פֿאַראַן אין יידיש־אַראַביש פֿון תימן. „ער מוסרט אים" איז *yimawsiroh*; דער שורש איז דאָ דאָס העברעישע ווארט מוסר, אָבער די פֿאָרעם *mawsar* איז אַראַביש און דער סופֿיקסירטער פֿראָנאָם *oh-* איז אויך אַראַביש. „ער פֿאַרגעמט זיך מיט דבֿרים בטלים" איז *yitmaw'as*; דער שורש איז דאָ דאָס העברעישע ווארט מאוס; די פֿאָרעם פֿון ווערב איז ווידער אַ מאָל אַראַביש. זען ווען דעם בײַ גאָיטיין אין זײַנע „היסודות העברים..." (הערה 9).

בדרך כלל אָבער האָבן די וועלבן וואָס זינגען אַרײַן אין ייִדיש־אַראַבישׂ פֿון העברעיִש אויפֿגעהיט זייער לכתחילה־דיקע פֿאָרעם. אַ פּאָר דוגמאות: אַ פֿולקומער הייסט *gamôr*, גמור; דער וואָס צייכנט זיך אויס, המצוין, איז *hamiṣoyân*; מכובדים זינגען *miḳóbbadîm*; זייער גוט, פֿולקום איז *möfli* פֿון מפֿליא.

וועלן מען האָט צו טאָן מיט פֿאַרטיקע פֿראַזעס פֿון דאָונען, היטן זיי אויף די העברעיִשע וועלבאָלע און נאָמינאָלע פֿלעקסיע, למשל: ברוך אשר בחר בנו איז — *barôḳ aṣer baḥar bâno*; כן יהי רצון איז — *kin ihe raṣôn*. אָבער וועלן מען האָט ניט פֿאָר זיך קיין גרייטע פֿאָרמל, קען די פֿאָרעם זינען אַן אַראַבישע, למשל: וועלן דער פֿאָטער שטאַרבט — *mdi lbo ka infṭâr*, דער שורש פֿון וועלב איז נפֿטר, אָבער די פֿאָרעם פֿון אימפֿערפֿעקט *infṭâr* איז אַן אַראַבישע; איך האָב עס געטאָן לכבוד דיר — *amelt hat'ssi li-ḫbodk*, לכבוד איז דאָ העברעיִש, אָבער דער סופֿיקסירטער פֿראָנאָם *k* איז אַראַבישׂ.[19]

נאָך דעם קורצן איבערבליק איבער דער מאָרפֿאָלאָגיע פֿון דעם העברעיִשן עלעמענט אין ייִדיש־אַראַבישׂ, קומט אויף די אינטערעסאַנטע פֿראָגע: צי האָט די מאָרפֿאָלאָגיע פֿון די העברעיִשע וועלבער געווירקט אויף דער מאָרפֿאָלאָגיע פֿון די אַנדערע וועלבער אין ייִדיש־אַראַבישׂ? דער ענטפֿער איז אַ נעגאַטיוער. מיר געפֿינען סך־הכל די מערצאָל־ענדונג ־ים אין דעם אַראַבישן וואָרט פֿון אַלזשיר *glalîm*, 'אָרעמע', געשאָפֿן על־פּי אַנאָלאָגיע מיט *'aširîm*, 'עשירים', און די ענדונג ־ות, *-ôṯ*, אין עטלעכע וועלבער פֿון פֿעז. חוץ אָט די עטלעכע באַזונדערקייטן איז ניט צו געפֿינען קיין שום ממשותדיקע השפּעה פֿון העברעיִש אויף דער מאָרפֿאָלאָגיע פֿון די אַראַבישע און אַנדערע וועלבער אין ייִדיש־אַראַבישׂ.

4

וועלן מיר גייען איבער צום וואָקאַבולאַר דאַרפֿן מיר זינען געווארנט אין דעם, אַז טייל העברעיִשע וועלבער ניצן נאָר די תּלמידי־חכמים, די למדנים; אַז אַ סך וועלבער פֿאַרשטייט דאָס גאַנצע פֿאָלק, אָבער פֿאָר טייל וועלבער פֿון העברעיִש אין דעם לשון פֿון תּלמיד־חכם ניצט דאָס פּשוטע פֿאָלק אַן אַנדער אויסדרוק, ס׳רובּ אַ דיאַלעקטיש אַראַבישׂ וואָרט. מיר וועלן דעם לעצטן פֿונקט אילוסטרירן מיט אַ צאָל בײַשפּילן; מיר גיבן פֿריער דאָס וואָרט פֿון העברעיִש וואָס מיר האָבן אין דעם לשון פֿון די למדנים און נאָך דעם פֿאָר דעם אייגענעם באַגריף דאָס וואָרט פֿון פּשוטן פֿאָלק:

'פֿולקום' (מפֿליא): *möfli*, *mzyân*,
'לוויה' (פֿון וואָרט מטה): *m'ṭṭa*, *gnâza*,
'אַ מיידל' וואָס מען דאַרף זי שוין חתונה מאַכן, אַ בתולה' — *biṭôla*, *'âta*,

[19] דאָס זעלביקע איז אויך אין ייִדיש־אַראַבישׂ פֿון תּימן: *baraḥat* 'זי איז אַנטלאָפֿן', *baraḥṭ* 'איך בין אַנטלאָפֿן'; דער שורש איז דאָ דער העברעיִשער — ברח, אָבער די ענדונגען *-at* און *-ṭ* זינען אַראַבישע; *masartu* 'איר האָט געמסרט'; דער שורש איז דער העברעיִשער — מסר, אָבער די ענדונג *-tu* פֿאָר דער צווייטער פּערזאָן מערצאָל איז אַן אַראַבישע.

'פֿוּקום' (גמור): *kbîr, gamôr*,
'אַרויסגעטריבענע, מגרשים': *miġorasîm, t'zla*,
'דער פֿאָטער פֿון ערשט געבאָרענעם, אבי הבן': *bo-lwold, 'abi-habbîn*,
'מכובדים': *lkbär d'lblâd, miḳobbadim*, און אַזוי אויך אַ סך אַנדערע וועלטער.

אַצונד טיילן מיר אײַן די וועלטער פֿון העברעיש, וואָס מען געפֿינט זיי אין יידיש־אַראַביש, אין די וועלטערדיקע גרופּעס, לויט לעבנס־געביטן.

א. וועלטער וואָס האָבן אַ שייכות צום ר ע ל י ג י ע ן לעבן — בדרך כלל זיינען זיי פֿון העברעיש אָבער גראָד דאָס וואָרט פֿון אַ שול (אַ סינאַגאָגע), איז *ṣla*, אָן אַראַביש וואָרט, וואָס זיין שורש באַטייט מתפלל זיין; דאָס זעלביקע וואָרט באַטייט אויך אין יידיש־אַראַביש אַ תּפֿילה.[20] מיר טרעפֿן אויף דעם געביט אַזעלכע וועלטער פֿון העברעיש:

רבי — *rabbʷi*, מיטן באַטייט: 'גאָט',
שליח־ציבור — *saliyäḥ-sibbôr*,
חזן — *ḥazzân*, מיטן באַטייט: 'למדן, חזן, רב',
קהל — *'ahâl*, מיטן באַטייט: 'קאָנגרעגאַציע, אָלע יידן פֿון אַ יישוב',
קהלה — *'ihilla*,
ודוי — *feddoi, veddoi*,
סעודה — *s'ôda*,
סעודה שלישית — *s'ôda slisiṯ*, שלש־סעודות,
מנורה — *menôra*,
ספֿר — *sîfer*,
היכל — *hiḳal*,
פּתיחת ההיכל — *piṯiḥâṯ hahiḳal*,
שופֿר — *ṣofâr*,
תּפֿלים — *ṯfellîm*,
טלית — *ṭallêṯ*,
תּפֿלה — *ṯfella*, 'שחרית',
הושענות — *losa'nôṯ*, זיך מערקן דעם אַראַבישן אַרטיקל 'l',
מנחה — *m'nḥa*,
קדיש — *'eddîs*,
קריאת־שמע — *'aryât-simâ'*,
ברכה — *brâḳa*,
הפֿטרה — *fṭâra*,

---

[20] אויך אין יידיש־אַראַביש פֿון תּימן באַגעגענען מיר וועלטער פֿון אַראַביש פֿאַר ספּעציפֿיש יידישע באַגריפֿן, אַזוי למשל האָבן מיר דאָרטן: *känis* 'אַ שול צום דאָזיקן, אַ סינאַגאָגע'; *ṣla* 'מתפלל זיין', *mgärri* — 'מלמד, רבי' (אָבער פֿאַרן לעצטן באַגריף ניצט מען אויך דאָס וואָרט פֿון העברעיש *mori*).

הבֿדלה — *bdâla* (אין די לעצטע צוויי ווערטער איז דער אָנהייב *ha-* אָפּגעפֿאַלן, ווײַל מען האָט אים אָנגענומען פֿאַרן אַרטיקל ה),
קינה — *'ína*,
נטילת ידים — *nəṭəlaṭ yadayim*,
מילה — *mîla*,
כּשר — *kasêr*.

פֿון די פֿראַפֿעסיעס וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיטן רעליגיעזן לעבן ברענגען מיר דאָ:
סופֿר — *sofêr*, מיטן באַטײַט: 'עדות, נאָטאַר',
שוחט — *soḥêṭ*,
שמש — *s'mmâs*,
מוהל — *mohîl*,
דיין — *diyân*.

ב. ווערטער וואָס האָבן אַ שײַכות צום לערנען:
בית־המדרש — *bît-hammiḏrâs*,
ישיבֿה — *isîba*,
בית־דין — *bît-dîn*,
חכם — *ḥaḳam*,[22] 'געלערנטער אין היל׳כות אמונה',
רבי — *rebbi*,
תּלמוד־תּורה — *ṭalmod-ṭôra*,
תּלמיד — *ṭelmîd*,
תּלמוד — *ṭalmôd* און דער אויסדרוק *iyâm 'ttalmôd*, מיטן באַטײַט: 'לאַנג פֿאַרגאַנגענע צײַטן' (*iyâm* איז אַראַביש),
לשון הקדש — *lasôn ha'ôdes*,
תּלמיד חכם — *talmîd ḥaḳam* (זיך מערקן די מערצאָל: *talmîdim ḥaḳamîm* אַנשטאָט דעם העברעישן תּלמידי חכמים),
ארבעה ועשׂרים — *arba'a bi-'aisrîm*, 'תּנך, עשׂרים־וארבע',
גמרא — *gmâra*,
פּסוק — *paso'*,
פּרוש — *pirôs*.

ג. ווערטער וואָס האָבן אַ שײַכות צו יום־טובֿים און די נעמען פֿון די חדשים:

פֿאַרן באַגריף יום־טובֿ ניצט מען גראָד אַן אַראַביש וואָרט *id*, אָפּיִלו ווען עס רעדט זיך ווועגן אַ יידישן יום־טובֿ. אַ יום־טובֿ לכּבֿוד אַ הייליקן הייסט *h'llôla*, פֿון אַרמיש הילולא; נאָר למדנים ניצן פֿאַר ערבֿ יום־טובֿ *'airêb mö'id* — ערבֿ

[22] די מוסולמענער פֿון מאַראָקאָ און אַלזשיר ניצן אויך דאָס וואָרט וואָס קלינגט בײַ זיי *ḥakam*.

מועד, בעת דאָס פֿאַלק האָט פֿאַר דעם אַן אַראַבישן אויסדרוק — *lilt l'id*. עס איז אינטערעסאַנט, וואָס פֿאַר חול־המועד פּסח און חול־המועד סוכות ניצט מען דאָס אַראַבישע וואָרט *loṣṭân* פֿון שורש *waṣṭ*, וואָס באַטײַט: מיטן.[22]

די נעמען פֿון די יום־טובֿים זײַנען:

ראָש־השנה — *raṣ'sna*,

יום־כּיפּור — *k'ppôr*,

סוכות — *s'kkâṭ* (די ענדונג איז דאָ אַן אַראַבישע, למדנים זאָגן: *s'kkôṭ*),

פּורים — *pörîm*,

פּסח — *pisâḥ*,

שבֿועות — *sabö'ôt*.

און אַ גרופּע וועַרטער וואָס האָבן אַ שײַכות צו די יום־טובֿים:

סכּה — *s'kka*,

לולבֿ — *lolâb*,

מגלה — *mĝella*,

ארבעה כּוסות — *lkisôṭ* (וועגן מאַרפֿאָלאָגיע פֿון דעם וואָרט האָבן מיר שוין געַרעדט),

חרוסת — *ḥaṛoṣêṭ*,

גפֿן — *gîfen*,

מצה — *m'ṣṣa*.

פֿון די נעמען פֿון די חדשים זײַנען אַלגעמיין באַווווסט:

ניסן — *nisân*, סיון — *sivân*, תּמוז — *ṭamôz*, אָב — *ab*, אַדר — *aḍâr*.

פֿאַרשטייט זיך, אַז די למדנים וויסן די נעמען פֿאַר אַלע יידישע חדשים.

עס איז כּדאַי זיך צו מערקן, אַז דאָס וואָרט ניסן ניצן אויך די מוסול־מענער פֿון מאַראָקאָ, און דאָס וואָרט באַטײַט אַן ערך די צײַט פֿון סוף אַפּריל און אַנהייב מײַ.

ד. וועַרטער וואָס ווײַזן אויף באַציִונגען צו מענטשן אויפֿן יסוד פֿון רעליגיע:

גוי — *goi*, ווײַבלעך *gôya*, מערצאָל *goyîm*, מיטן באַטײַט: 'מוסולמענער'; אין אַזשיר ניצט מען בלויז די מערצאָל מיטן באַטײַט: 'ניט־יידן'; פֿון גר — איז פֿאַראַן דער וועַרב *mgier* 'מגייר זײַן' (מערצאָל *mgiyrîn*), וואָס זײַנען פֿאַרעם איז אַראַביש, און אויך די פֿאַרמען *tgiyer* און *giyir*, וואָס מיר האָבן שוין פֿריִער דערמאָנט; מנודה — *minoddi*, 'דער וואָס מען האָט אים אַרײַנגעלייגט אין חרם'.

---

[22] אין יידיש־אַראַביש פֿון תּימן האָבן מיר אויך עטלעכע נעמען פֿאַר יידישע יום־טובֿים אויסגעדריקט אין אַראַביש: יום־כּיפּור הייסט *sabt as-subut* ('דער שבת פֿון די שבתים, שבת שבתון'), מיטן אַראַבישן וואָרט *sabt* פֿאַר שבת; חנוכּה הייסט *id-as-srag* ('דער יום־טוב פֿון ליכט'); חול המועד הייסט *bäyn 'al 'aḥlal* ('אין דער צײַט וען עס איז דערלויבט צו אַרבעטן').

ה. וועלטער פון סאציאַלן לעבן:

חבֿרה — די אַראַבישע פֿאַרעם פון וואָרט — *ḥabra* — וועלט געניצט פון פּשוטן פֿאָלק, די למדנים זאָגן דאָס וואָרט אַרויס אויפֿן העברעיִשן שטייגער: *ḥebra*.

עזרת דלים — *'izrâṯ-dallîm*,

הלבשת ערומים — *halbasâṯ-'aromîm*.

די לעצטע צוויי וועלטער זיינען נעמען פון צדקה־חבֿרות. מיר דערמאָנען דאָ נאָך אַ מאָל די אינסטיטוציע: *ḏâr-loṛaḥîm*.

עני — *'anî*,

מצרך — *moṣrâḵ*, דאָס איז אַ וואָרט וואָס נאָר למדנים ניצן,

עשיר — *'asîr*,

פּרס — *peṛâṣ*, מיטן באַטײַט: 'הילף',

חלוק — *'hêlo*, 'דאָס אַרויסהעלפֿן מיט געלט',

נדבֿה — *ndâba*,

שׂררה — *serâra*, 'דאָס רעכט אויף עפּעס',

הקדש — *hi'dîs*, 'אַ געהיילקטע זאַך'; דאָס וואָרט באַטײַט אויך דאָס לשון פון די משולחים וואָס קומען פון ארץ־ישׂראל,

תּושבֿים — *ṯosabîm*,

מגרשים — *miġorasîm*, 'די אַרויסגעטריבענע', דער עיקר וועלט מיט דעם וואָרט באַצייכנט די גולי ספֿרד; דאָס פּשוטע פֿאָלק ניצט פֿאַרן באַגריף פֿאַרטריבן וועלן דאָס אַראַבישע וואָרט *t'zla* אָדער *n'zla*,

צוואה — *ṣavá'a*,

ירושה — *iṛóssa*,

קבֿורה — *'ibôra*, 'קבֿר'; ספּעציעל 'אַ קבֿר פון אַ צדיק',

מערה — *me'âra*, 'בית־עולם'; ווען מען וויל אַנווײַזן אויפֿן בית־הקבֿרות פון די מוסולמענער, לייגט מען צו *d'lmselmîm*, און פון די קריסטן *d'nnṣâra*,

נפֿטר — *n'fṭâr*, 'שטאַרבן',

צבֿוע — *ṣabu'a*, 'אַ היפּאָקריט',

גנבֿ — *gənnab*,

גנבֿה — *gnîba*,[23]

מקטרג — *meqoṭṛeg*, 'געפֿערלעכער מענטש, גאַרגל־שנײַדער, טײַוול'.

אין האַנדל ניצט מען אַזעלכע וועלט פון העברעיִש:

כסף — *kesef*, 'זילבער; זילבערנע מטבע',

זהבֿ — *zâhâb*, 'גאָלד; גאָלדענע מטבע',

ממון — *mamon*, 'געלט';

יפֿה — *yafi*, 'גוט, „אָלרײַט"' (בײַם דינגען זיך),

קח — *qaḥ*, 'נעם, נעם צו'.

---

[23] דעם זעלביקן שורש, אָבער אין אַן אַנדער, אַן אַראַבישער פֿאָרעם, ניצן אויך די מוסולמענער פון אַלושיר.

די לעצטע ווערטער, אַנהייבנדיק מיט צבוע, האָבן אַ בייטעם פֿון סלענג; זיי ווערן געניצט אין אַלזשיר.

ו. ווערטער פֿון פֿאַמיליע־לעבן:

מיר האָבן שוין פֿריִער דערמאָנט די ווערטער אבי הבן און בכור, ווי אויך בתולה. מיר גיבן נאָך צו די ווייטערדיקע:

כּתבה — *kṭebba*,

מזונות — *mzônoṭ*, 'דאָס געלט וואָס דער מאַן דאַרף געבן דער פֿרוי פֿאַר אירע הצטרכותן',

שׂמחה — *simḥa*, אַ משפּחה־יום־טוב מיט אַ רעליגיעזן כאַראַקטער,

קרוב — *'arôb*', אַ וואָרט נאָר בייַ די למדנים, דאָס פשוטע פֿאָלק ניצט דאָ דאָס אַראַבישע וואָרט *ḥbâb*.

פֿאַר אַ ספּעציעלער צערעמאָניע בייַ דער חתונה איז פֿאַראַן דער אויסדרוק *maṣa 'issa*, וואָס דאָס איז געקירצט פֿון מצא אשה מצא טוב.[24]

ז. רעליגיעזע פֿאַרמלען:

ס'רוב רעליגיעזע פֿאַרמלען זיינען אויף העברעיש, פֿאַראַן אָבער אויך אַזעלכע גרייטע פֿראַזעס, וואָס אין זיי ווערט דאָס העברעישע וואָרט אַרייַנגע־וועבט אין אַן אַראַבישן אויסדרוק אָדער זאַץ. כּדי צו האָבן מער מוסטערן פֿאַר דעם ווי אַזוי אָט די פֿאַרמלען ווערן אַרויסגערעדט גיבן מיר דאָ ראשית כּל אַ גאַנצן העברעישן זאַץ און גאַנצע העברעישע אויסדרוקן:

ברוך המקום שנתן תורה לעמו ישׂראל ברוך הוא — *barôḳ hamma'ôm si-n-natṭân ṭora li'ammo israêl baroḳḳo*,

ברוך מרדכי — *barôḳ moṛḍeḳai*,

ברוכה אסתר — *barôḳa isṭîr*,

ברוך אשר בחר בנו — *barôḳ asêr baḥar bâno*,

שם יתברך — *sem yeṭbarâḳ*,

אליהו הנביא זכרו לברכה — *liyâho hannâbi zeḳro librâḳa*,

שבּח לאל — *sibaḥ lail*,

יהי רצון — *ihe raṣôn*, כּן יהי רצון — *kîn ihe raṣôn*.

די לעצטע צוויי אויסדרוקן ניצן ווייבער בייַם שעלטן נאָך דער קלּלה, כּדי זיי צו פֿאַרשטאַרקן.

שבת שלום — *sebbâṭ salôm*, דאָס איז די באַגריסונג שבת, און אויך דעם איז דער ענטפֿער: שבת שלום מבּרך — *sebbaṭ salôm meborâḳ*,

מזל־טוב — *mezzâl tôb*,[25]

---

[24] אין יִידיש־אַראַביש פֿון תּימן ווערט פֿאַר חתונה געניצט דאָס אַראַבישע וואָרט *'urs*, און פֿאַר כּלה דאָס אַראַבישע וואָרט *ḥariwa*, אָבער עס איז פֿאַראַן דאָס וואָרט חתן צו באַצייכענען דעם בחור צווישן תּנאים און חתונה. פֿאַר מילה ווערט געניצט דאָס וואָרט *ḥtan*.

[25] די מוסולמענער פֿון טלעמסען האָבן איבערגענומען דאָס וואָרט *mezzâl*.

בסימן טוב — *b-s'mmân ṭôb*, דעם אויסדרוק ניצט מען, וועז עס ווערט געבוירן א ייִנגל, בייַ א חתונה און אין אַנדערע ענלעכע פֿאַלן.

זכות — *skoṭ*, דאָס וואָרט קומט אַריין אין עטלעכע אויסדרוקן: *skoṭ had*, *lilt-ssebt* 'אין זכות פֿון ערב שבת' (דאָ איז פֿאַראַן נאָר איין העברעיש וואָרט זכות אין דעם גאַנצן אויסדרוק); *skoṭ rebbi salôm*, 'אין זכות פֿון דעם צדיק—שלום'.

לאָמיר דאָ צוגעבן, אַז דאָס ייִדיש־אַראַביש פֿון אַלזשיר, וואָס האָט די אַלע פֿאַרמלעז וועלכע מיר האָבן דאָ אַנגעוויזן, ניצט אויך די וויטערדיקע אויסדרוקן:

בעזר השם — *b'ezer əššem*, בעזרת האל — *b'ezrat ael*, חס ושלום — *ḥas vešalom*, וואָס קומט פֿאַראַלעל מיטן אַראַבישן *inšalla*, זכרו לברכה — *zəkru lebrâka*, אין פֿעז איז דער אויסדרוק געווענליך פֿאַרדרייט און קלינגט: *skolbrâka*.

אין דעם אויסדרוק *əlla ib'at lək ərrfuå welpərnåså* וואָס זינגט ערשטע דרייַ ווערטער זינגען אַראַבישע: 'זאָל גאָט דיר צושיקן רפֿואה און פֿרנסה' — געפֿינען מיר די העברעישע ווערטער רפֿואה ופֿרנסה מיטן אַראַבישן באַשטימטן אַרטיקל.

ח. וועלטער פֿאַר זידלערייַען, קללות אַדער ברכות:

עס באַקומט זיך דער אינדערוק, אַז וועז אַ זידלוואָרט אַדער אַ קללה ווערן אַרויסגעבראַכט אויף העברעיש, האָבן זיי עפּעס מער ממשות בייַ די וויבער וואָס ריידן ייִדיש־אַראַביש. מיר האָבן שוין דערמאָנט דאָס צוגעבן כּן יהי רצון צו אַ קללה. פֿאָפולערע זידלוועלטער און קללות זינגען:

ממזר — *mamzîr*, פֿאַר אָט דעם וואָרט קומט אָפֿט צו דאָס אַראַבישע *ḥrâmí*, וואָס האָט דעם זעלביקן באַטײַט,

קצרות שנים — *'asrôṭ sanîm*, 'זאָלסט האָבן קורצע יאָרן',

נדוי — אין דעם אויסדרוק *nṛâk f'neddoy*, 'מען זאָל דיך אין חרם אַריינלייגן',

כפרה — אין דעם אויסדרוק *n'msi k'ppâra 'alik*, מיטן באַטײַט: 'זאָל איך זיין דיין כפּרה'; דאָ זינגען אַלע וועלטער אַראַבישע, חוץ דעם וואָרט כּפּרה;

גזרה — אין דעם אויסדרוק וואָס מען ניצט אין אַלזשיר *tortma 'alik gzera*, 'זאָל אויף דיר אַן אומגליק קומען'; דאָ זינגען ווידער אַלע וועלטער אַראַבישע, חוץ דעם וואָרט גזרה.

ט. וועלטער פֿאַרן אַפּעקטיוון לעבן:

צרה — *ṣâra*, גזרה — *gzêra*,

אכזריות — *aḳzariwôṭ*, אכזרי — *aḳzari*,

סכנה — *s'kkâna*, אויך: 'אַגאַניע',

כּפֿרות — *kefrôṭ*, דאָס וואָרט איז אַ מאַדיפֿיצירונג פֿון דעם העברעישן, מיטן באַטײַט: 'אַכזריות',

אין אַלזשירער יידיש־אַראַביש איז אויך פֿאַראַן:

כּעס — *ka'as*, קנאה — *qənå*, מחילה — *mḥilå*, חניפֿות — *ḥnifūt*.

מיר האָבן שוין געהאַט דערמאָנט עטלעכע ווערטער, וואָס מען ניצט זיי אויף צו קוואַליפֿיצירן מענטשן. גמור, *gamôr*, זאָגט מען אויף אַ גרויסן למדן, אַ מומחה, אַ רב; דאָס פֿשוטע פֿאָלק ניצט אין אַזאַ פֿאַל דאָס אַראַבישע ווארט *kbîr*. ווייטער: המצוין — *ḥamiṣoyan*, מכובדים — *miḳobbadîm*, מפֿליא — *möfli*, וואָס פֿאַר דעם איז דאָס וואָרט בכּי פֿשוטע מענטשן *mzyân*.

מיר גיבן דאָ נאָך צו:

גדול — *gadôl*, 'באַרימטער',

גבור — *gebbôr*, ל״ר גבורים — *gebborîm*, די ווערטער ווערן געניצט אַפֿילו ווען מען רעדט ווענג קריסטן.

צו דער גרופּע געהערט אויך דאָס וואָרט *ṭeṭôṣa* און ווייבלעך — *ṭeṭoṣa*, 'אַ שלעכטער, אַ פֿאַרדאָרבענער מענטש'; דאָס וואָרט קומט פֿון טיטוס, פֿון טיטוס הרשע; פֿאַראַן אויך פֿאַרקלענער־פֿאַרמען: *mṭêṭos*, *ṭwêṭâs*, 'אַ שלעכטער, אַזא וואָס דאַרף באַשטראָפֿט ווערן'.

י. סלענגווערטער:

די הויפּט־כוונה אין ניצן אַ סלענגאויסדרוק באַשטייט אין דעם אַז דער וואָס זאָגט אַ סלענגווואָרט וויל ניט, אַז אַ זיטיקער זאָל אים פֿאַרשטיין. אין יידיש־אַראַביש פֿון אַלזשיר האָבן מיר אַ היפּשע צאָל סלענגאויסדרוקן פֿון העברעיש, ספּעציעל די ווערטער וואָס האָבן אַ שייכות צום אָנדזל. סלענג גופֿא האָט צוויי נעמען פֿון העברעיש: לשון — *låšon*, און פֿון דעם תּנכישן ישרון — *išūrūnia*; אַ יוד אין סלענג הייסט *išurūni*, אויך פֿון דעם זעלביקן ישרון. דער וואָס פֿאַרשטייט נישט קיין סלענג איז אַ קטן — *qaṭōn*.

מיר האָבן שוין דערמאָנט ווערטער וואָס האָבן אַ שייכות צום אָנדזל (כּסף, זהב, מזומן, יפֿה, קח). אין צוזאַמענהאָנג מיטן אָנדזל־לשון וויזן מיר אָן, אַז די העברעישע צאָלווערטער ווערן געניצט בכּדי ציילן און רעכענען:

אחד — *yåḥed*, שנים — *šnaim*, שלשה — *šlušå*, ארבעה — *arbå'a*, חמשה — *ḥməššå*, ששה — *šeššå*, שבעה — *šb'a*, שמנה — *šmunå*, תשעה — *tš'a*, עשׂרה — *asara*', מאה — *mea*.

מען ניצט אויך די נעמען פֿון די אותיות: *alef*, *bet*, *gimel*, *dålet*, *he*, *vaw*, *yud*, *tet*, *ḥet*, *zayen* א״א.

אחד — *yåḥed*, באַטייט אויך: 'איין פֿראַנק'; שנים — *šnaim*, באַטייט אויך: 'צוויי סענט'; עשׂר מכות — *eser məkkût*', באַטייט אויך: 'צען פֿראַנק'.

בשייכות מיט פּאָליציי, מיט דער פֿרעמדער פּייגדלעכער מאַכט, זיינען פֿאַראַן די ווערטער:

blä dåbår, פֿון אַראַבישן וואָרט *blä*, 'אַן' (בלי) און דעם העברעישן דבר; 'מאַך אַ שווייג, דבר ניט',

braḫ איז פֿון ברח, ’אַ ויבֿרח‘; מיטן זעלביקן באַטײַט האָבן מיר דאָס וואָרט *pəlləl*, פֿון פּלל (אין העברעיִש דער באַטײַט: אָפּטיילן); *lik*, ’גיי אַוועק, טראָג זיך אָפּ‘, פֿון לך.

יא. אייפֿעמיזמען:

אַ היפּשע צאָל וועלטער פֿון העברעיִש וועלן געניצט ווי אייפֿעמיזמען, צו פֿאַרבײַטן די געווײַנטלעכע וועלטער וואָס האָבן צו טאָן מיט טויט אָדער מיטן סעקסועלן לעבן. מיר האָבן שוין דערמאָנט דאָס וואָרט מטה, *m‘ṭṭa*, ’טראָגבעטל פֿאַרן מת, לוויה‘; דאָס פֿשוטע פֿאָלק ניצט דאָ דאָס אַראַבישע וואָרט *gnāza*. פֿון אָזשירער יידיש־אַראַביש ברענגען מיר די ווײַטערדיקע אייפֿעמיזמען:

בית החיים — *betaḥayîm*, ’דער בית־עולם‘,

סגי נהור — *səggineōr*, ’בלינד‘,

אשתנה — אין אויסדרוק *ya‘mel aštånå*, מיטן באַטײַט: ’ער איז משתּין‘; *ya‘mel* איז אַראַביש: ’ער מאַכט‘,

ברית — *brit*, ’די ערלה‘, און אויך דאָס וואָרט ערלה אין דער שפּראַך פֿון דעם לימדן,

דרך נשים — *dereḵ nåšim*, ’מענסטרואַציע‘,

זרע — *zera‘*.

יב. פּאַרשיידענע וועלטער:

אין אונדזערע גרופּעס האָבן זיך ניט געהאַט אַרײַנגעפּאַסט די ווײַטערדיקע וועלטער וואָס מיר ברענגען דאָ אָן אַ שום שײַכות צווישן אַנאַנד:

חתימה — *ḥtîma*, אבֿרים — *ibarîm*, גלידער פֿון קערפּער, און מיטן אַראַבישן אַרטיקל *l—libarîm*, חפּצים — *ḥafaṣêm*, ’זאַכן וואָס האָבן אַ וועדזע‘. מיר דערמאָנען אויך דפֿס — *tfes*, ’דרוקן‘, *m‘dfôs* — ’געדרוקט‘, *ntfes* — וואָס דאַרף וועלן געדרוקט; די גראַמאַטישע סטרוקטור פֿון די וועלטער האָבן מיר שוין פֿריִער באַטראַכט.

די ווײַטערדיקע וועלטער איז שווער צוצורעכענען צו אַ באַשטימטער גרופּע, הגם זיי האָבן אין זיך אפֿשר אויך די כוונה פֿון סלענג, אַז אַ זײַטיקער זאָל זיי ניט פֿאַרשטיין:

כח — *kouwaḥ*, מעלה מטה — *ma‘la maṭṭa*, מיטן באַטײַט: ’אַן ערך, מער־ווייניקער, אַרויף־אַראָפּ‘; שעור — *ssi‘aor*, מיטן באַטײַט: ’אַט־אָט, כּמעט‘; רב — *rôb*, ’די מאַיאָריטעט‘; על רב — *ala-rôb*, ’עלפּי רובֿ‘; בסדר — *p-sîder*, ’אין דער ריי, אין דעם סדר‘; אפֿילו — *afillo*, אַדרבה — *had rubba*. די לעצטע צוויי וועלטער וועלן דוכט זיך נישט אויפֿגענומען ווי העברעיִש וועלטער.

פֿון דעם יידיש־אַראַביש אין אַלזשיר ברענגען מיר נאָך די ווײַטערדיקע וועלטער:

המון — *åmon*, דרך ארץ — *dereḵ ereṣ*, חלום — *ḥalōm*, סוד — *sûd*, חרות — *ḥerūt*, ’פֿרײַהייט‘; עם הארץ — *amareṣ*, שוטה — *šoṭe*. פֿון שורש

שפּל איז פֿאַראַן די אַראַביזירטע פֿאָרעם *ʰašpel*, ’קאַליע מאַכן‘, דאָס וואָרט *mašpel*, ’אַ גאַרנישט‘, און אויך דאָס וואָרט *thašpīla*, ’אומאַרדענונג‘.[26]

לסוף דערמאָנען מיר נאָך אַ פּאָר געקירצטע און פֿאַרדרייטע אויסדרוקן, חוץ די עטלעכע וואָס מיר האָבן שוין פֿריִער אויף זיי זיך אָפּגעשטעלט:

פֿון זכרו לברכה וועלט — *sḳolbrâḳa*, הגם עס איז אויך פֿאַראַן *zeḳrô librâḳa*, פֿון דעם אויסדרוק אחר דרישת שלום וברכה וואָס קומט אַריין אין בריוו צווישן דעם טיטל פֿון מענטשן צו וועמען מען שרײַבט, און דעם עצם בריוו איז געווען *aḥaddiso*.

עס זײַנען אינטערעסאַנט עטלעכע מאָדיפֿיצירונגען פֿון באַטײַט: דאָס וואָרט *pörîm* באַטײַט ניט בלויז דער יום־טובֿ פּורים, נאָר אויך ’שלח מנות‘; אין יידיש־אַראַביש פֿון תימן באַטײַט חנוכה ניט בלויז דער יום־טובֿ, נאָר אויך ’חנוכה־לעמפּל‘. מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, אַז ספֿנה באַטײַט אויך ’אָגאָניע‘. אין מלח (געטאָ) פֿון ראַבאַט באַטײַט דאָס וואָרט פּיט — *piyaṭ*, ניט בלויז ’זינגען אַ רעליגיעז לידל‘, נאָר בכלל זינגען, אַפֿילו ווען דאָס רעדט זיך וועגן נשים; *labîl* (פֿון אָבל) באַטײַט ניט בלויז ’דער אָבֿל‘, נאָר אין אויסדרוק *had-labîl*, — ’אָט די אָפּשטויסנדיקע זאַך‘.

וועו מיר ציען אונטער דעם סך־הכּל, קומען מיר צו כאַראַקטעריזירן דעם אַלגעמיינעם מצבֿ פֿון יידיש־אַראַביש אַזוי:

די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן אין צפֿון־אָפֿריקע זײַנען אַנדערש ווי די דאַרטיקע אַראַבישע דיאַלעקטן, וואָס דאָס איז גאַנץ פֿאַרשטענדלעך, ווײַל יידן האָבן ס׳רובֿ געלעבט אָפּגעזונדערט פֿון די אַראַבער. די אַנדערשקייט פֿון יידיש־אַראַביש איז באַזונדער בולט אַ דאַנק דעם העברעיִשן עלעמענט אין וואָקאַבולאַר און אפֿשר אויך אין אַקצענטירן. פֿאַראַן אויך אַנדערשקייטן אין דער פֿאָנעטיק און אין דער מאָרפֿאָלאָגיע, אָבער אָט די אַנדערשקייטן שאָפֿן ניט דעם אײַנדרוק, אַז זיי זײַנען אַרכאַיִשע שטריכן. דאָס לעצטע איז אומגעריכט פֿון ערשטן קוק. קען זײַן, אַז ווען מיר וואָלטן געהאַט פֿאַר זיך אַ מער פּרטימדיקע געשיכטע פֿון דער ערשטער קאָלאָניזאַציע פֿון יידן אין צפֿון־אָפֿריקע און פֿון זײַן קולטורעלן און סאָציאַלן מצבֿ — וואָס אַזוינס איז נאָך דערוויסט ניטא — וואָלטן מיר בעסער געקענט באַגעמען דעם הינטיקן שפֿראַכיקן מעמד פֿון די יידישע קהילות אין צפֿון־אָפֿריקע.

וואָס שייך יידיש־אַראַביש פֿון תימן, איז אויף וויפֿל דאָס רעדט זיך וועגן דעם לשון פֿון יידן אין דער הויפּטשטאָט סאַנאַ — זײַנען די אונטערשיידן צווישן יידיש־אַראַביש און דעם דאַרטיקן אַראַביש אַ סך קלענער ווי צווישן יידיש־אַראַביש אין צפֿון־אָפֿריקע לגבי די דאַרטיקע אַראַבישע דיאַלעקטן. און דאָך ווייסן מיר, אַז יידן אין סאַנאַ האָבן געלעבט און לעבן עד־היום אָפּגעזונדערט

[26] ווערטער פֿון דעם זעלביקן העברעיִשן שורש שפל ניצן אויך די מוסולמענער פֿון אַלזשיר: *mhašpel* ’ברודיק‘; *thašpila* — ’אומאַרדענונג אינעם אָנטאָן‘.

פֿון די אַראַבער. אפֿשר וועט זיך דער שפּראַכיקער מצב אין סאַנאַ לאָזן דער־קלערן מיט דעם וואָס די תימנער יידן האָבן געקאָנט מער העברעיש ווי יידן אין צפֿון־אַפֿריקע און גלײַכצײַטיק האָבן זיי געהאַט כסדר פֿאַר זיך דאָס קלאָסישע אַראַביש פֿון סעדיה גאָונס „טאַפֿסיר", הגם ניט אַלע האָבן עס געקענט פֿאַרשטיין. צי זײַנען דאָס געווען די סיבות וואָס האָבן ניט דערלאָזן קיין קאָנטיקע אַנדערש־קייטן אין דעם דיאַלעקט פֿון די תימנער לגבי דעם אַראַביש פֿון זייער סביבה? דעם ענין דאַרף מען ווײַטער פֿאָרשן, ווי עס נייטיקן זיך נאָך אין ווײַטערדיקן שטודירן אַ סך פּרטים פֿון די יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן.

נח פּרילוצקי

(1944—1882)

פֿון יודל מאַרק

נח פּרילוצקי איז געווען אַ שימערירנדיקע פּערזענלעכקייט. ער האָט פֿאַרנומען אַ קאַנטיקע און אַן אייגנאַרטיקע פּאָזיציע אין דער גרעסטער יידישער קהילה פֿון דער פֿאַרמלחמהדיקער אירופּע. דרייסיק יאָר פֿון זײַן לעבן איז ער געווען פֿאַרבונדן מיט דער יידישער וואַרשע און אַ קורצע צײַט איז ער געווען איר העלד. דער הינטערגרונט פֿון דער קאָכיקער מעטראָפּאָליע האָט צוגעגעבן שווונג און קאָליר דער פּערזענלעכקייט נח פּרילוצקי, און ער גופֿא האָט צוגעגעבן שווונג און קאָליר דעם קרײַז פֿון דער יידישער קולטור־באַוועגונג, וווּ ער איז געזעסן אויבן אָן.

אַ מענטש מיט אַן אומרויק געמיט, מיט אַ סך דערגרייכונגען און מיט אין לשער מער שטרעבונגען וואָס פֿלעגן זיך צעגיין אין די פֿאַרשיידנסטע ריכטונגען, איז ער געווען אַן אומאויסשעפּיקער קוואַל פֿון ענערגיע און אַ מוסטער פֿאַר דער אַלטער יידישער מידה — התמדה. ער האָט ניט געקאָנט און ניט געוואָלט זיך באַגרענעצן מיט אין אַדער אַפּילו מיט עטלעכע געביטן פֿאַר אַרבעט און שטרעבונג. אַ פּאָליטישער קעמפֿער פֿאַר יידישע רעכט און אַ זשורנאַליסט וואָס שטייט אויף דער וואַך פֿון יידישע אינטערעסן, אַן אַדוואָקאַט און אַ לעקטאָר, אַ סיים־דעפּוטאַט און אַ טעאַטער־רעצענזענט, אַ ביבליאָפֿיל און אַ מאָסן־רעדנער, אַ שתדלן און אַן אָרגאַניזאַטאָר — האָט ער אומעטום און בײַ אַלץ אַרויסגעוויזן זײַנע כשרונות און האָט זיך ממילא ניט געקאָנט קאָנצענטרירן אויף אײַן זאַך אין גאַנצן.

לײַבשאָפּט צו יידיש און צום פֿאָלקשאָפֿן אויף יידיש איז געווען די דוי־ערדיקסטע און עיקרדיקסטע אייגנשאָפֿט זײַנע. אויפֿן געביט פֿון יידיש־פֿאָרשונג איז נח פּרילוצקי געווען פּראָדוקטיוועך און פּעולהדיקער ווי אויף די אַנדערע פֿעלדער פֿון זײַן פֿאַרשיידנמיניקער טעטיקייט. נאָך אין די גימנאַזיסטישע יאָרן איז ער געוואָרן אַ זאַמלער פֿון יידישן פֿאָלקלאָר, זינט 1909 האָט ער אָנגעגעהויבן זיך פֿאַרנעמען מיט פֿילאָלאָגישער אַרבעט, זינט 1910 איז ער געוואָרן אַן אַרויסגעבער פֿון פֿאַרשיידענע ביכער און זאַמלונגען וואָס האָבן אַ שייכות צו יידישער שפּראַך־ווייסנשאָפֿט, און ער האָט אונדז איבערגעלאָזן בירושה אַ האַלב

טוץ ביכער, אַ גרויסע צאָל שטודיעס און נאָך אַ גרעסערע צאָל פֿאַרשיידנסטע נאַטיצן אויפֿן געביט פֿון יִידיסטיק, ווי פֿרילוצקי רופֿט אָן יידיש־פֿאַרשונג (נאָכן משקל: סלאַווויסטיק, גערמאַניסטיק). עס איז ממש פֿאַרחידושט צו ווערן פֿון זײַן פּראָדוקטיווקייט.

פֿון אײַן זײַט זײַנען די באַדינגונגען פֿאַר דער אַרבעט געווען גוואַלדיק גינציקע. ער האָט דאָס גאָנצע לעבן זײַנס זיך געבאָדן אין דעם ים פֿון יידיש און ליב געהאַט צו שווימען אין דער ברייט און אין דער טיף. געבוירן אין באַרדיטשעוו, אויפֿגעהאָדעוועט אין קרעמענעץ, האָט ער די גימנאַזיסטישע יאָרן פֿאַרבראַכט אין צויזמער און אין ווארשע, און נאָך אַ קורצן איבערריס אין פּעטערבורג, אין 1910 זיך באַזעצט אין ווארשע, ווו צו אים האָבן זיך כּסדר געצויגן יידיש־פֿעדעם פֿון דער גאַנצער פּוילישער פּראָווינץ. אָט און יונג, פֿון די פֿאַרשיידנסטע פֿאַלקשיכטן, קומען צו אים אין קאַנטאָר אַריין. אַנדערע דאַרפֿן דעם אַדוואָקאַט, אַנדערע דעם סיים־דעפּוטאַט, דעם פּאָליטישן קעמפֿער, דעם שתדלן, דעם זשורנאַליסט, אַדער סתם דעם מענטשן מיט וואָג, מיט פֿאַרנעם. אַ שטראָם מאַטעריאַלן איז געפֿלאָסן דירעקט צו אים אין די הענט אַריין. און דאָס וואָס איז ניט געקומען אַליין, האָט ער געקענט באַגעגענען אויף זײַנע נסיעות איבער דער פּראָווינץ ווי אַ לעקטאָר, ווי אַ פֿראָפּאַגאַנדיסט, ווי אַן אַרגאַניזאַטאָר פֿון בעלי־מלאָכות און קליינהענדלערס. נח פֿרילוצקי איז צענדלינגער יאָרן געשטאַנען ממש בײַם קוואַל און געקאָנט שעפּן און שעפּן מיט אַ מינימום אַנשטרענגונג. איז פֿאַרשטענדלעך, פֿאַר וואָס ער האָט געקענט צונויפֿקלײַבן אַזוי פֿיל דיאַלעקטישן מאַטעריאַל און צונויפֿנעמען אַזוי פֿיל ידיעות וועגן ווערטער, פֿאַרמען פֿון ווערטער און קלאַנגען אויפֿן גאַנצן שטח פֿון דעם פּוילישן דיאַלעקט אַדער פֿון מיטל־יידיש, ווי פֿרילוצקי רופֿט אים אָן.

פֿון דער צווייטער זײַט אַבער האָט דער זאַמלער און פֿאַרשער פֿרילוצקי ניט געהאַט קיין געלעגנהייט צו קריגן אַ סיסטעמאַטישע צוגרייטונג ווי אַ לינגוויסט און האָט ניט געהאַט דעם מזל מיטצוברענגען מיט זיך פֿון דער פֿרעמד אַ גרייטע סיסטעם פֿאַר אַרבעט מיט מעטאָדאָלאָגישער פֿעסטקייט און אויסגעפֿרוווטער זיכערקייט. ער האָט ניט געהאַט קיין ענוג אויפֿנעמיקע סביבֿה, וואָס זי זאָל קענען אָפּשאַצן זײַנע אַרבעטן. עס איז אויך געווען צו קלײַן דער קרײַז מענטשן וואָס זאָלן קענען קריטיש זיך באַציען צו זיי. איז ער געווען צו פֿיל אַליין: אַליין דער זאַמלער, אַליין דער באַאַרבעטער, דער שרײַבער, דער רעדאַקטאָר, דער אַרויסגעבער. איז ער אין זײַן לינגוויסטישער אַרבעט געוואָרן צו איבעריק, צו ווינציק איבערקלײַבעריש, צו פֿיל געשטעלט אויף זיך. אָזאַ סיטואַציע האָט געשטערט פֿרילוצקין זיך צו אַנטוויקלען און צו פֿראָגרעסירן ווי אַ פֿאַרשער. הכלל, די גוואַלדיקע קענטענישן אין יידיש האָבן זיך ניט צונויפֿגעפֿאַרט מיט פֿעסטער און קלאָרער סיסטעם פֿאַר דער אַרבעט. אונדזער סביבֿה וואָס האָט פֿון אײַן זײַט געהאַט בלויז ביטול פֿאַר אָזאַ בטלנישער זאַך ווי יידיש־פֿאַרשונג און וואָס האָט פֿון דער אַנדערער זײַט געקענט גרינג אַרויסגעבן באַגײַסטערטע אָנהענגערס שוין מחמת דעם וואָס זיי זענען אַ גרויס און אַ שווער

פֿאַרשטענדלעך בוך וועגן ייִדיש — אונדזער סבֿיבֿה איז ווײַט ניט גינציק געווען פֿאַר דעם, אַז נח פּריל֫וצקי זאָל קענען אַנטוויקל֫ען אַלע זײַנע כּשרונות ווי אַ ייִדיש־פֿאַרשער, און זי האָט אויך אים געשטערט זיך צו באַפֿרײַען פֿון געוויסע דעפֿעקטן.

עס איז אַוודאי אַ שׂבֿח פֿאַר אַ מענטשן, ווען מען קען דערציילן, אַז ער האָט כּמעט אַלע זײַנע שריפֿטן געזעצט אויף אייגענע הוצאות, אַז ער האָט געדאַרפֿט אַליין זײַן דער אַרגאַניזאַטאָר פֿון דער פֿאַרלעגערישער אַרבעט, אַדער פּראָסט פֿשוט דער פֿאַרלעגער פֿאַר אַ גרויסן טײל֫ שריפֿטן, אַדער ווי ניט איז אויס־קאָמבינירן אַ שותּפֿות צווישן זיך און דעם פֿאַרל֫עגער. עס איז אויך אַ מעל֫ה, ווָאס ער האָט פֿאַרשטאַנען צוצוציען זאַמלערס און זיי אויסצוניצן בײַם צונויפֿ־נעמען דעם ריזיקן מאַטעריאַל֫ מיט וועלכן ער האָט געהאַט צו טאָן. אַ סך יאָרן אײדער עס האָט זיך געשאַפֿן דער צענטער פֿון ייִוואָ אין ווילנע, איז ער אין וואַרשע געווען אַזוי ווי אַן איינפּערזאָניקע צענטראַל֫ אינסטיטוציע פֿאַר פֿאַל֫־ל֫אָר און דיאַל֫עקטאָל֫אָגיע. אינטערעס פֿאַר דעם אייגענעם ל֫שון און פֿאַרן פֿאַל֫־שאַפֿן איז דאָך שטענדיק געבונדן מיט תקופֿות פֿון אויפֿלעבונג אין דער גע־שיכטע פֿון אַ פֿאָלקסקולטור. איז ניט קיין צופֿאַל, ווָאס אין די אַכציקער יאָרן פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז אויפֿגעקומען אַ כוואַל֫יע פֿון פֿאַראינטערע־סירטקייט אין ייִדיש און ייִדישן פֿאָלקל֫אָר. עס איז אויך ניט קיין צופֿאַל֫, ווָאס נאָך אַ סך אַ שטאַרקערע כוואַל֫יע פֿון דער זעלביקער פֿאַראינטערעסירטקייט איז גע־קומען אין די יאָרן צווישן דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפֿערענץ און דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין די יאָרן 1908—1914. אָט די צווייטע כוואַל֫יע האָט אַרויפֿגעבראַכט אויף אירע שוימיקן רוקן דעם פֿאָלקל֫אָריסט און דעם דיאַל֫עק־טאָל֫אָג פּרילוצקי.

עס איז שטענדיק אַ זכיה צו זײַן דער ערשטער. און אַ פּיאָניר מעג מען אַ סך זאָכן מוחל֫ זײַן. פּריל֫וצקי איז געווען דער ערשטער פֿאַרשער פֿון ייִדישע רייד־ענישן וואָס איז געקומען פֿון אינעווייניק, ניט פֿון דרויסן, ניט פֿון די ראַנדן, נאָר פֿון די געדיכטענישן פֿון דער ייִדיש־מדינה. מיר האָבן געהאָט גרויסע ייִדיש־פֿאַרשערס און זאַמלערס וואָס זײַנען געזעסן אין אַ פֿרעמדשפּראַכיקער סבֿיבֿה און ייִדיש איז געווען, ווען הויך, פֿאַרבונדן מיט זייערע יוגנט־זכרונות. ווי שטאַרק עס איז ניט געווען זייער צוגעבונדנקייט צו ייִדיש, איז עס דאָך געווען פֿאַר זיי אַ פֿאַרגליווערטע וועלט. אין זייערע אַרבעטן פֿאַר ייִדיש איז פֿאַרשטייט זיך געווען ניט בלויז וויסנשאַפֿט ל֫שמה (צי איז דאָס אַ מיג֫ל֫עכע מדרגה? און צי איז דען דאָס אַ הויכע מדרגה?), נאָר אויך אַ בענקען צום מקור און צום פֿאָלק. אָבער עס איז דאָרטן ניט געווען דער אָטעם פֿון אַ ל֫עבעדיקן ייִדישן אָרום, און עס איז יאָ געווען דער אומעט פֿון שרײַבן וועגן ייִדיש אויף אַן אַנדער ל֫שון, ניט אויף ייִדיש. ייִדיש ווי אַ געווער אין דעם סאַציאַל֫ן אויפֿשטיג פֿון דער ייִדיש רייד־נדיקער פֿאָלקסמאַסע, קאַמף פֿאַר ייִדיש כּלפּי חוץ און כּלפּי פּנים — ד׳ י שפּרינגפֿעדערס פֿאַר פֿאַרשן ייִדיש און קל֫יבן ייִדישע פֿאָל֫קל֫אָר־מאַטעריאַל֫ן זײַנען ניט געווען בײַ די גרויסע אין אויפֿטוערישע

ייִדיש־פּאַרשערס פֿון מערב־אייראָפּע, פֿון גאַליציע, פֿון רומעניע. נח פּרילוצקי איז אָבער געקומען ווי דער ערשטער גרויסער זאַמלער און פּאָרשער, וואָס זײַן הויפּט־מעלה איז די אינטימסטע פֿאַרבונדנקייט מיט דעם לעבעדיקן, שפּרודלדיקן ייִדיש פֿון אַ לעבעדיקער, פֿון אַ קאָכיקער ייִדיש־סביבֿה. און אימפּעט פֿאַר דער אַרבעט האָט ער געשעפּט פֿון זײַן ווילן צו הייבן די חשיבֿות פֿון ייִדיש בײַ ייִדן און ניט־ייִדן. און אַזוי ווי ער איז נאָך געווען דערצו אַ פּאָליטישער קעמפּער, האָט ער דאָ, אין דער ייִדיש־פּאָרשונג, אַרײַנגעבראַכט אומגעדולדן פֿון פּאָליטישן קאָמף און ניט־אויסקריסטאַליזירטקייט פֿון פּאָליטישן געראַנגל. פֿון אָט דער אייגנשאַפֿט פֿון אַ קעמפּער פֿאַר ייִדיש נעמען זיך אַ סך מעלות אין פּרילוצקיס אַרבעטן און אויך די חסרונות זייערע.

פֿאַר דעם אופֿן אַרבעטן און פֿאַר דער כאַראַקטעריסטיק פֿון דעם מענטש פּרילוצקי איז וויכטיק צו האָבן אין זינען, אַז כמעט אַלע זײַנע גרויסע אַרבעטן זײַנען גראָד דורכגעפֿירט געוואָרן אין יענע יאָרן, וועו ער איז געווען אַרײַנגעטאָן ביז איבערן קאָפּ אין פּאָליטישן קאָמף. דווקא אין די יאָרן 1916—1923, וועו ער איז געווען דער אָפּאָזיציאָנעלער און ענערגישער פֿאָרשטייער פֿון וואָרשעווער ייִדן אין שטאָטראָט, וועו ער האָט געשאַפֿן די „פֿאָלקספֿאָרטיי", וועו ער איז געווען אַ דעפּוטאָט אין סיים, וועו זײַן געזעלשאַפֿטלעכע און פּאָליטישע קאָריערע האָט דערגרייכט דעם הויכפּונקט — האָט ער געהאַלטן אין אין אַרויסגעבן בי־כער, אין אין צוגרייטן ביכער. די הויפּטווערק פֿון זײַן גרויסער סעריע ייִדישע דיאַלעקטולוגישע פֿורשונגען (דער קלאַנג וואָס ווערט אין אַלע דיאַלעקטן אַרויס־גערעדט ווי o — ווערט באַצייכנט אין פּרילוצקיס אויסלייג ו), זײַנען אַרויס אָט אין די יאָרן: דער ייִדישער קאָנסאָנאַנטיזם (מיר ניצן דאָ וויטער אונדזער אויסלייג כּדי ניט צו פֿאַרשווערן דעם לייענער) — 1917, צום ייִדישן וואָקאַליזם — 1920, דיאַלעקטאַלאָגישע פֿאַראַלעלן און באַמערקונגען — 1921, מאַמע־לשון, ב׳ ו — 1924; דיאַלעקטאַלאָגישע פֿאַראַרבעטן וואָס דער ייִוואָ האָט אַרויסגעגעבן אין 1937 האָט פּרילוצקי אָנגעהויבן זעצן ווי דעם צווייטן באַנד פֿון מאַמע־לשון נאָך אין 1922. אין דער זעלביקער תקופֿה איז אויך אַרויס דאָס בוך דאָס געווען — אין 1923, אַרויסגעגעבן פֿון קולטור־ליגע, אַ סעריע שמועסן וועגן אַ גרופּע ווערטער און אויסדרוקן מיט אַ סך דיאַלעקטישן מאַטעריאַל. וועו מען זאָל נאָך זיך דערמאָנען, אַז אין דער זעלביקער תקופֿה זײַנען אַרויס פּרילוצקיס ביכער וועגן: מענדעלע מוכר־ספֿרים, אַ זאַמלונג אַרטיקלען וועגן טעאַטער, אַ זאַמלונג אַרטיקלען אין פֿוילן, אַ זאַמלונג אַרטיקלען באַרוף, וואָס באַשטייט אָנגב צום טייל פֿון אַ סעריע פֿאָפּולערע עסייען וועגן ייִדיש; וועו מען נעמט נאָך אין באַטראַכט די כּסדרדיקע זשורנאַליסטישע טעטיקייט, — שטייט מען ממש געפּלעפּט פֿאַר אַזאַ מין מעין המתגבר. עס איז אָבער גרינג צו געפֿינען דעם שליסל צו אָט דער רעטעניש: די גאַרע האַסטיקע וויסנשאַפֿטלעכע און שרײַבערישע טעטיקייט איז אויסן געווען צו שאַפֿן אַ פּעסטערן פֿונדאַמענט בײַם פֿאָדערן רעכט פֿאַר ייִדיש און אַנערקענונג פֿון ייִדיש אין די ייִדישע קרײַזן וואָס האָבן זיך געהאַט אָפּגעוואַנדט פֿון מאַמע־לשון.

אויב אַ בעלעטריסטיש ווערק נייטיקט זיך אין דעם, עס זאָל ליגן אין שופלאָד פֿון שרײַבטיש אַ געווײַסע צײַט און דער שרײַבער זאָל עס קענען אויס־פֿאַרריכטן און איבעראַנדערשן, ווי עס איז געווען ר׳ מענדעלעס גאַנג און זײַן בפֿירושע עצה צו זײַנע איניקלעך, — איז דאָס עלי אַחת כּמה וכּמה ריכטיק פֿאַר אַ וויסנשאַפֿטלעך ווערק. דאָ איז דאָך אַוודאי נייטיק באַטראַכטקייט און אָפּגעהיטנקייט; דאָ קומט דאָך אויס צו וועגן און צו מעסטן און צו שלײַפֿן און צו פֿײַלן, עס זאָל זיך באַקומען אַזוינס וואָס האָט אַ קיום אויף יאָרן; דאָ זײַנען נייטיק רויקע פּלאַנמעסיקייט און קלאָרער צימצום. נו, מיר געפֿינען ניט אָט די מעלות אין די דערמאָנטע ווערק וואָס זײַנען צו גיך געקומען איינס נאָך דאָס אַנדערע. ווי האָבן זיי בכלל געקאָנט אַזוי אומנאָטירלעך גיך אויסגעבאַקן ווערן? דער כאַראַקטער פֿון כּמעט אַלע ביכער וואָס מיר האָבן דערמאָנט גיט דעם ענטפֿער אויף דעם. די ביכער זײַנען אייגנטלעך אָפּגעדרוקטע נאָטיצן־זאַמלונגען פֿון אַ פֿאַרשער. די ביכער זײַנען אַ געמיש פֿון ווערטיקסטע מאַטעריאַלן, פֿון בילדיקע אידעעס, פֿון קלוגע השערות אין איינעם מיט ניט געניג דורכגעטראַכטע סברות, מיט אַ שלל צופֿעליקן מאַטעריאַל וואָס האָט געמעגט ניט אַרײַנקומען אין בוך אַרײַן, ווײַל ער האָט גאָר אַ קנאַפּע שײַכות צום ענין. די ביכער זײַנען אייגנטלעך רוי־מאַטעריאַלן פֿאַר ביכער.

דער מחבר וויל גאָנץ קלאָר דעם גרונט־חסרון פֿון זײַנע ביכער. דאָס קען מען זען פֿון דעם פֿאַרוואָרט צום ערשטן באַנד דער ייִדישער קאַנסאַנאַנטיזם, ווו ער פֿאַרענטפֿערט זיך מיט דעם וואָס עס פֿעלן פֿאַראַרבעטן, וואָס עס זײַנען ניט געווען קיין ספּעציעלע פֿעריאָדישע אויסגאַבעס פֿאַר שפּראַך־וויסנשאַפֿט און לידעראַטור־געשיכטע, ווו ער וואָלט אַ גרויסן טייל מאַטעריאַלן געקענט אָפּ־דרוקן אין פֿאַרעם פֿון פֿאַרזיכדיקע נאָטיצן; ער פֿאַרענטפֿערט זיך מיט די ספּע־ציפֿישע אביעקטיוון און סובייקטיוון פֿאַרהעלטענישן בײַ אונדז, וואָס זיי זײַנען אַנדערש ווי בײַ די אומות העולם. ער זאָגט בפֿירוש: „אויבער הויפּט וואָלט אפֿשר ראָטזאַמער געווען צו אַרבעטן איבער דעם בוך אַ פֿאַר יאָר לענגער, כּדי עס זאָל אַרויסקומען טעכניש פֿאַלקאָמענער״ (ז׳ IX), און ער איז זיך מודה, אַז ער איז צו אומגעדולדיק, ער האָט צו שטאַרק ליב די אַרבעט, און ער זעט ניט אײַן, אַז ער זאָל האָבן מער צײַט זי אויסצובעסערן און צו פֿאַרפֿײַנערן. חוץ לזה קומט נאָך צו דער געזעלשאַפֿטלעכער מאָטיוו: „דאָס דערשײַנען פֿון אַ ספּעציע־ליש ווערק איבער דער ייִדישער שפּראַך איז אַזאַ מאַמענט קען, מיין איך, האָבן אַ געוויסע פּאָליטיש־פּסיכאָלאָגישע באַטײַטונג״ (דאָרטן גופֿא).

און אָט דער גאַנג צו דרוקן מאַטעריאַלן וואָס זײַנען אין גאַנצן רוי אַדער האַלב רוי איז ליידער פֿאַרבליבן נח פּרילוצקיס גרונטשטריך. אַוודאי איז עס אַ פֿאַלשער גאַנג. דעם הונגעריקן אינטערעסירט דער גרייטער מאַלצײַט און ניט די עשירות אין דער ספּיזשאַרניע און אויף די פֿאַליצעס פֿון דער קיך. און וו״ל מיר זײַנען אַזוי אַרעם אין פֿאַרשונגען פֿון ייִדיש און וו״ל מיר זײַנען געווען אַזוי התּחלהדיק, ווען פּרילוצקי האָט אָנגעהויבן דרוקן זײַנע דיאָלעקטאָלאָגישע פֿאַראַרבעטן, איז געווען צו גרויס דער לוקסוס צו געבן בלויז פֿאַראַרבעטן. מען

האָט מיט רעכט געמעגט זאָגן דעם פֿאַרשער: דער וואָס האָט צונויפֿגענומען די אַלע מאַטעריאַלן און געמאַכט אויך די פֿאַראַרבעטן זאָל די זאַך פֿאַרענדיקן און קומען צום עוֹלם מיט אַ פֿאַרטיקער אַרבעט. דאָס אַלטע תּלמודישע שפּריכוואָרט קרינא דאיגרתא איהו ליהוי פֿרונקא איז חלּ אויך אויף אַ פֿאַרשער פֿון דיאַלעקטן.

אָבער וועלכן איז דאָס אַלץ געראַטן געווען? וועלכן די יידישע וועלט איז געווען אַ יידישע וועלט, און וועלכן אין ראָדעם און אין קאָליש, אין לוּוויטש און אין קוטנע זענען געזעסן ראָדעמער און קאָלישער, לוּוויטשער און קוטנער יידן, און מען האָט געקענט צופֿאַרן צו זיי און קריגן הונדערט פֿראָצענט זיכערע ראַיות, ווי אַזוי זיי ריידן און ווי אַזוי זיי רייַדן אַרויס די קלאַנגען פֿון זייער יידיש. יעמאַלט האָט מען זיך געמעגט בלינדערהייט פֿאַרגינען די קריטיק: וואָס דאַרף איך נאָטיצן צו ביכער — גיט מיר די ביכער גופֿא, די פֿאַרטיקע ווערק! איצט איז עס אַלץ אַנדערש. איצט דאַרפֿן מיר בענטשן פֿרילוצקיס אומגעדולד און זענען יצר־הרע גלייַך אַרויסצוגעבן די מאַטעריאַלן וואָס ער האָט אַנגעקליבן, און וויטאָגן איבער דעם וואָס ער האָט ניט געהאָט די מיגלעכקייט אַפּצודרוקן אויך די אַנדערע צענדלינגער דרוקבויגנס מיט מאַטעריאַלן וואָס זענען פֿאַר־בליבן בײַ אים אין שופֿלאָדן און אין טעקעס און זענען אין איינעם מיטן פֿאַרשער אומגעקומען אין היטלער־מבול.

מענטשן פֿאַרגייען און בלײַבן — בלײַבן ווערטער. און דאָס יידיש פֿון פּלאָצק און פֿון פּלינצק, פֿון פּשיסכע און פֿון פּשיטיק און פֿון נאָך שטעט און שטעטלעך ממש אַן אַ צאָל איז אין אַ היפּשער מאָס אויפֿגעהויבן געוואָרן אַ דאַנק די טוי־זנטער פֿאַרצייכענונגען פֿון ווערטער, פֿון אויסדרוקן, פֿון פֿאַרמען פֿון ווערטער און באַזונדערקייטן אין קלאַנגען, וואָס זענען צעוואָרפֿן איבער די אַנגעפּראָפּטע שריפֿטן פֿון נח פֿרילוצקי. אין דער שטיין פֿון נאָך־חורבן באַקומען נח פֿרילוצקיס ווערק אַן אַנדער באַטײַט און זייער ווערט שטיגט אין לשער.

אַן שום ספֿק איז פֿרילוצקי געווען דער ערשטער קענער פֿון די ריידע־נישן (ער האָט זיי אַ לאַנגע צײַט גערופֿן אויפֿן דײַטשן שטייגער — „מונדאַרטן") פֿון פּוילישן דיאַלעקט. לית ברירה איז ער איצט דער פּוסק אַחרון אין אַ סך פּרטים, ווען מען האָט צו טאָן מיט אָט די ריידענישן. וואַרעם עס וועט שוין ניט פֿאַרן קיין לינגוויסטישע עקספּעדיציע קיין אַפּט און קיין וויישגראָד, קיין קעלץ און קיין קאָשענץ, וואָס זי זאָל זענען בפוח איבערצוקאָנטראָלירן די אַלע אַנווײַזן אויף די באַזונדערקייטן פֿון די ריידענישן אין די אַלע פֿונקטן. אמת, ניט שטענ־דיק קענען צו ניץ קומען פֿרילוצקיס אַנווײַזונגען, ווײַל ניט שטענדיק זענען זיי געבונג קלאָר און פֿאַרשטענדלעך, אָבער אויף וויפֿל זיי זענען פֿאַראַן האָבן מיר אַזוי גוט ווי פֿאַרלאָרן די מיגלעכקייט זיי איבערצוקאָנטראָלירן. איז ער פֿאַר אונדז ניט סתּם אַן עדות, נאָר אַ מומחה, וואָס קען זיך אויך טועה זײַן, אָבער וואָס מען קען בשום אופֿן ניט אַוועקמאַכן מיט דער האָנט זײַן אַנווײַזן, זײַן פֿאַרנאָטירן.

מיר וועלן אָנכאָפּן וויי אַ דוגמא דעם אידיאָם פֿון אַ שטעטל וואָס הייסט אָסטראָלענקע און וואָס געפֿינט זיך אין לאָמזער געגנט. אין די יוואָ־בלעטער[1] איז אַגב אורחא געווען אַן אינפֿאָרמאַציע, אַז די רייַדנישׂ פֿון אָסטראָלענקע איז אַ פּוילישע, בעת פֿונקטן ניט וויַט פֿון אָסטראָלענקע (קאָלנע, סטאָווישק, לאָמזע, זעמבראָווע) פֿאַרמאָגן דאָס ליטווישע ייִדיש. אין דער פֿאָלעמיק וואָס נח פּרילוצקי האָט געפֿירט אין דרײַ נומערן ייִדיש פֿאָר אַלע[2] וויַזט ער פֿאַרבײַגייענדיק אָן, אַז אָט די אינפֿאָרמאַציע וועגן אָסטראָלענקער ייִדיש איז אַ פֿאַלשע און אַז דעם אידיאָם פֿון אָסטראָלענקע דאַרף מען צוערקענען צו מיזרח־ייִדיש („נישט ליטווישׁ, אָבער בײַ אַ טייל תּושבֿים מיט ליטווישע צומישן“[3]), מיט אַנדערע ווערטער אַז דאָרטן איז געווען אַן איבערגאַנג־אידיאָם מיט געוויסע שטריכן פֿון פּוילישן און געוויסע שטריכן פֿון ליטווישן ייִדיש. שנים כּמקדם דאַרף מען זיך ניט פֿאַרלאָזן בײַ אַזאַ פֿלוגתּא אויף אַן ענטפֿער פֿון אַן אָסטראָלענקער ייִד וואָס זיצט אין אָסטראָלענקע גופֿא און אַוודאי ניט אויף אַזאַ עדות וואָס איז שוין יאָרן לאַנג אַוועק פֿון זײַן היימשטעטל, נאָר צופֿאַרן אַהין און דערהערן. איצט איז עס ניט שייך מער. מיר האָבן פֿאַר זיך צווײ אַרויסזאָגן וואָס זײַנען זיך סותר. דאַרפֿן מיר אָננעמען די מיינונג וואָס שטאַמט פֿון דעם וואָס האָט צענדלינגער יאָרן זיך פֿאַרנומען מיט די ריידנישן פֿון ייִדיש אין פּוילן.

פֿאַרן וויטערדיקן פֿאַרשן דאָס ייִדיש פֿון פּוילישע ייִדן און צום טייל אַפֿילו פֿון אַנדערע איז נייטיק פֿאַר דעם פֿאַרשער צו ענטפֿערן אויף דער שאלה: צי קען מען זיך פֿאַרלאָזן אויף די אַלע פֿאַרציי־כענונגען מכּוח דיאַלעקטישע באַזונדערקייטן וואָס מיר געפֿינען בײַ נח פּרילוצקין. און דער ענטפֿער מוז דאָ זײַן אַ פֿאַזיטיווער, און נישט בלויז ליות־בריר, נאָר איבער דעם וואָס דעם גאַנצן מאַטעריאַל האָט פּרילוצקי געקראָגן דירעקט פֿון די ריידערס. אויב מיר זאָלן זיך פֿאַרלאָזן אויף אַן אַנקעטע, וואָס מיר ווייסן ניט אויף זיכער ווי ריכטיק און ווי פֿינקטלעך דער ענטפֿערער האָט געענטפֿערט, איז דאָך אַוודאי פֿאַרלאָזלעך די פֿאַרנאָטירונג פֿון אַ מענטשן וואָס האָט יאָרן לאַנג זיך פֿאַרנומען מיט דיאַלעקטאָלאָגישע שטודיעס. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָ איז ניטאָ קיין פּולקומע זיכערקייט און קיין הונדערטפּראָצענטיקע פֿאַרלאָזלעכקייט, וואָרעם אויך דער גענויטער פֿאַרצייכענער פֿון שפּראַכיקע באַזונדערקייטן קען זיך טועה זײַן, קען עפּעס צונויפֿמישן, קען אַ מאָל איבערגעבן ניט פֿינקטלעך געענוג, און וועט עס איז פֿאַראַן אַן אָביעקטיוע מיגלעכקייט. צו פֿאַרריכטן אַ טעות, דאַרף מען זיך ניט אָפּשרעקן פֿאַרן אויטאָריטעט פֿון דעם דיאַלעקטאָלאָג פּרילוצקי. אָבער מיר פֿאַרמאָגן דאָ אַזוי צו זאָגן אַ פֿאַרלאָזלעכן מאַטעריאַל, בדרך כּלל קען מען בויען אויף אים. און דאָס איז פֿאַר אונדז דאָס וויכטיקסטע.

פּרילוצקיס מעטאָד אין צונויפֿקלײַבן זײַן גרויסן מאַטעריאַל איז אַוודאי געווען אַ ריכטיקער. זײַן מעטאָד איז געווען אונטערהערן וואָס דער ריידער זאָגט און ווי ער זאָגט אַרויס. דאָס איז ניט דער בעסטער, נאָר דער צוויי־בעסטער מעטאָד. דער בעסטער איז אַן עקספּעדיציע זאָל אַרויספֿאָרן מיט מכשירים, פֿינקטלעך און אָביעקטיוו צו פֿאַרציי־כענען די קלאַנגען, און מיט רשי־מות פֿון וואָרטפֿאָרמען צו פֿאַרשרײַבן די נוסחאות וואָס מען הערט אין דעם

[1] ב׳ IV, ז׳ 175 (סעפּט׳ 1932).
[2] 1 (11), 2 (12) און 3 (13), זז׳ 1—23, 33—46, 65—80.
[3] דאָרטן, ז׳ 9.

געגעבענעם פונקט, מיט גרייטע בויגנס צו פֿאַרנאָטירן די באַזונדערקייטן וואָס מען זוכט זיי, וואָס מען איז חושד געווען, אַז מען וועט זיי געפֿינען, און אויך אַגב צו פֿאַרצייכענען אַלע אַנדערע באַזונדערקייטן וואָס מען שטויסט זיך צונויף מיט זיי. ביזן ערשטן סעפּטעמבער 1939 האָבן מיר אַזעלכע עקספּעדיציעס ניט דורכגעפֿירט, איצט האָט קיין זינען ניט זיי דורכצופֿירן, אויב מען זאָל אַפֿילו קענען. דאַרפֿן מיר זיך באַנוגענען מיט מאַטעריאַלן וואָס מיר האָבן אַרײַנגע־קראָגן על־פּי דעם צווייט בעסטן מעטאָד.

די הויפּט־צרה בײַם מעטאָד אונטערהערן (פונקט ווי בײַם מעטאָד אַנקעטעס) באַשטייט אין דעם, אַז מען מאַכט תּיכף אַן אויספֿיר וועגן אַ פונקט, וויבאַלד מען הערט אויך ריידער פֿון אָט דעם פונקט. ווען עס רעדט זיך וועגן גאָר אַ קליין שטעטל און ווען דער ריידער איז אַ מענטש וואָס איז ניט אַרומגעפֿאָרן אויבער אַנדערע מקומות און וואָס האָט ניט געלייענט קיין ביכער און קיין צײַטונגען, קען מען מיט מער־וויניק זיכערקייט אָננעמען, אַז די פֿאַרעם פֿון וואָרט וואָס ער ניצט און דאָס וואָרט וואָס ער ברענגט אַרויס זײַנען טיפּיש פֿאַר אַלע ריידערס פֿון זײַן היימשטעטל. אָבער ווען מען הערט למשל פֿון אַ לאָדזשער אַ פֿאַרעם צײַטונגען — איז עס גאָרניט קיין ראַיה אַז דאָס איז די פֿאַרעם וואָס איז טיפּיש פֿאַר לאָדזש, חוץ דאָס איז דאָך די ליטעראַרישע פֿאַרעם; ווען מען הערט ווידער צײַטונגער — באַטײַט עס נאָך ניט, אַז אַלע לאָדזשער ניצן גראָד אָט די פֿאַרעם פֿאַר דער מערצאָל פֿון וואָרט צײַטונג; לאָדזש איז געווען אַ ניצע שטאָט, אַן אָנגעפֿאָרענע, קען זײַן, אַז אין דער משפּחה פֿון אָט דעם ריידער איז געווען גראָד די פֿאַרעם, און אין אַנדערע משפּחות איז געווען אַן אַנדער פֿאַרעם. ווען מען האָט אַ סך מאָל געהערט פֿון לאָדזשער יידן, פֿון ביידע געשלעכטן, פֿון פֿאַר־שיידענע סאָציאַלע שיכטן, פֿון פֿאַרשיידענע עלטערס די פֿאַרעם „צײַטונגער“ קען מען באמת זאָגן, אַז זי איז טיפּיש פֿאַר לאָדזש. אָדער נאָך אַ בײַשפּיל: מען האָט געהערט פֿון אַ קוטנער דאָס שיף און מען פֿאַרצייכנט: קוטנע — שיף, נייטראַל; עס קען אָבער זייער געמאָלט זײַן אַז אַ צווייטער קוטנער בן קוטנער זאָל זאָגן — די שיף. וויבאַלד קען עס געמאָלט זײַן? וויבאַלד ניט בלויז ליטווישע יידן פֿלאָנטערן דעם גראַמאַטישן מין פֿון הונדערטער וועלטער, נאָר אַפֿילו די אָפּגעלעגענע פּוילישע יידן קענען אויך פֿלאָנטערן דעם גראַמאַטישן מין פֿון אַ געוויסער גרופּע בעצייַלטע וועלטער, וויבאַלד מען איז גאָרניט אַזוי אין גאַנצן זיכער מיטן מין. טאָפּל־פֿאַרמען און וואָקלענישן זײַנען פֿאַראַן ניט בלויז בײַם וועלן נאָרמירן דאָס לשון, נאָר אויך אין דעם לעבעדיקן דיאַלעקט. און ווען מען האָט צו טאָן מיט גרעסערע פונקטן, ווו די באַ־פֿעלקערונג האָט זיך פֿאַרמערט אַ דאַנק אַרײַנוואַנדערונגען פֿון פֿאַרשיידענע געגנטן, זײַנען געצייַלטע פֿאַרצייכענונגען ניט קיין באַווײַז פֿאַר דעם אופֿן ריידן אין דעם פונקט.

ווען מיר קומען נאָך דעם קורצן אָפּווײַך צוריק צו דער פּראָבלעם פֿאַר־לאָזלעכקייט בײַ פֿרילוצקין, דאַרפֿן מיר אָבער נעמען אין באַטראַכט, אַז ער איז געווען אין רעכטן מיטן, אַז ער האָט אַליין געהאַט די געלעגנהייט דורכ־צופֿאָרן פּוילן איבער דער לענג און דער ברייט, אַז ער האָט געהאַט צו טאָן ניט מיט איין ראַדעמער אָדער איין קעלצער, נאָר מיט אַ סך יידן פֿון די זעלביקע גרעסערע פונקטן; אַז ער האָט ניט געהאַט קיין מאַטיוו וואָס זאָל אים שטויסן דערצו, ער זאָל ניט ריכטיק פֿאַרצייכענען; אַז יאָרן אַרבעט שלעפֿן דאָס געהער און פֿאַרשטאַרקן די פֿעיִקייט אויפֿצוכאַפּן באַזונדערקייטן אין לשון און אַז אַ פֿיש האָט ליב אַ גוטן פֿישער און קומט צו אים אין נעץ אַרײַן.

מיר דאַרפֿן אָבער דאָ מאַכן אַן אונטערשייד בנוגע דעם מאַטעריאַל. אויב עס רעדט זיך וועגן באַטײַט פֿון אַ וואָרט, דעם וואָרט גופֿא, דער פֿאַרעם פֿון

וואָרט, אַ ווערטל, אַן אויסדרוק — דאָרף מען אָננעמען פֿאַר גוט געלט יעדער מין פֿאַרצייכענען וואָס מיר געפֿינען אין פּרילוצקיס אַרבעטן, סײַדן מיר האָבן אַ בפֿירושע, אַ בולטע און אומאָפּפֿרעגלעכע ראָיה אָקעגן אים.[4] אָבער וועז מיר געפֿינען בײַ נח פּרילוצקין באַשרײַבונגען וועגן באַזונדערקייטן פֿון געוויסע קלאָנגען אין געוויסע געגנטן, דאָרף מען שוין זײַן אַ סך אָפּגעהיטענער, וואָרעם ניט שטענדיק איז די באַשרײַבונג אָזאַ וואָס איז געגנוג קלאָר און וואָס זאָל זײַן בהסכם מיט דעם וואָס מיר וויסן בכלל וועגן דעם קלאָנג און זײַנע באַזונדערקייטן.

אַ פּאָר אילוסטראַציעס:

וען נח פּרילוצקי דערציילט אין יידישער קאָנסאָנאַנטיזם (זז׳ 2—4) וועגן דעם קלאָנג ריש וואָס קען אין געוויסע יידישע רײַדנישן שאַפֿן אַ טראָף איז דאָס אַ סתּירה צום כאַראַקטער פֿון קלאָנג, ווי ער גופֿא באַשרײַבט אים. אָדער נאָך אַ דוגמא: אויף 15 זײַטן (57—72) פֿון דעם זעלביקן ווערק וועדט ברײַט אַרומגערעדט דער קלאָנג ל אין דעם שטעטל קאָלנע (דער למד אין נאָמען פֿון שטעטל איז אַ וויץ) פֿון לאָמזער געגנט. איז זײַער מאָדנע די גוואַלדיקע פּרטימדיקײט און דאָס צעלײגן אויף טעלערלעך דעם גאַנצן ענין, וען עס וועדט פֿאַרבײַגייענדיק, פֿון אַ הערה אויף ז׳ 59, קלאָר, אַז אייגנטלעך האָט דער מחבר די אינפֿאָרמאַציע וועגן קאָלנע פֿון איינעם אַ „ה׳ אַל. לעוו אויס קאָלנע״ און אַז ער פֿאַרגעמט זיך דאָ אין תּוך מיטן באַשרײַבן די אויסשפּראַך פֿון איין רײַדער. אויך דאָס קען זײַן אַ שיטה, און אין געוויסע פֿאַלן ניט קיין קרומע, אָבער וען עס רעדט זיך גראָד וועגן דעם קלאָנג ל, וואָס קען האָבן גאָנץ אינדיוידועלע באַזונדערקייטן בײַ געוויסע רײַדערס, בלײַבט אַ תּיקו, צי פּרילוצקי האָט באַשריבן דעם למד פֿון קאָלנע אָדער פֿון דעם ה׳ אַל. לעוו. און אויב אַפֿילו מיר זאָלן אָננעמען, אַז דאָ וועדט באַשריבן אַן אייגנאַרטיקער למד פֿון אַ שטעטל, דאַרפֿן מיר זיך אָבער היטן אָננוגעמען אָזאַ מין שוין גאָר מאָדנע, אויסטערליש מאָדנע דערקלערונג: „די סיבות פֿון דער דערשײַנונג דאָרף מען געוויס זוכן אין דער אָנאַטאָמיע און פֿיזיאָלאָגיע פֿון די שפּראַכאָרגאַנען בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון יענעם קאָנט״.[5] עס איז פֿאַרשטייט זיך ניטאָ וואָס צו טראָכטן, אַז די יידן פֿון קאָלנע האָבן אַן אָנאַטאָמיש אָנדערשדיק געבוי פֿון דער צונג און די צונג זייערע פֿונקציאָנירט פֿיזיאָלאָגיש אָנדערש. אָט אָזעלכע שרײַקע לאָפּסוסן האָבן עס געשאָפֿן בײַ געוויסע שפּראָכפֿאָרשערס די שטימונג פֿון באָצײַכן זיך כּלאָפּחיד צו פּרילוצקיס דיאָלעקטאָלאָגישע אַרבעטן. אָבער עס וואָלט געווען די גרעסטע אומגערעכטיקייט צום פֿאָרשער, אויב איבער די עטלעכע פֿאַרטריקנטע בײַמער זאָל מען ניט דערזען דעם גרויסן, דעם בעדיכטן וואָלד פֿון דיאָלעקטאָלאָגישן מאַטעריאַל וואָס נח פּרילוצקי ברענגט אין זײַנע ווערק.

עס וואָלט אויך געווען אַן עוולה צו כאַראַקטעריזירן די גאַנצע אויפֿטוערישע דיאָלעקטן־פֿאָרשונג ווי בלויז פֿאָראַרבעטן, ווי אַ זאַמלען מאַטעריאַלן און ניט מער, הגם דאָס אַליין איז איצט אויך ניט אָפּצושאַצן. נח פּרילוצקי האָט ניט נאָר צונויפֿגעפֿירט אַ בארג ציגל פֿאַרן בנין פֿון דער יידישער דיאָלעקטאָלאָגיע. ער האָט אויך געגעבן דעם אָלגעמיינעם פּלאַן פֿאַרן בנין. שוין אין 1920 איז ער געקומען מיט זײַן אײַנטיילן די יידישע דיאָלעקטן אין דרײַ גרויסע פֿאַסן וואָס ציען זיך פֿון מערב קיין מיזרח. פּרילוצקי רעדט וועגן מערב־יידיש, מיטל־יידיש

---

[4] רעזולטאַטן פֿון אַן אָנקעטע קען מען קוים באַטראַכטן ווי אָזאַ מין אומאָפּפֿרעגלעכע און אָביעקטיווע ראָיה קעגן נח פּרילוצקיס אַן אַרויסזאָגונג. פֿאַר וואָס זאָל דער וואָס ענטפֿערט אויף דער אָנקעטע זײַן מער באַגלייבט ווי פּרילוצקי?

[5] דער יידישער קאָנסאָנאַנטיזם, ב׳ 1, ז׳ 59.

און מיזרח־ייִדיש. מערבֿ־ייִדיש נעמט אָרום די רייִדענישן פֿון דײַטשלאַנד, עסט־רײַך, ביימען (פּיים), מערן און אוגגערן. מיטל־ייִדיש איז דאָס ייִדיש פֿון פּוילן, חוץ אַ קליינעם פּאָס אין מיזרח פֿון געוועזענעם קאָנגרעס־פּוילן און אַ טייל פֿון מיזרח־גאַליציע. מיזרח־ייִדיש איז דאָס ייִדיש פֿון ליטע, פֿון רײַסן, פֿון אוק־ראַינע, פֿון בעסאַראַביע, פֿון בוקאָווינע, פֿון רומעניע. די דאָזיקע אײַנטיילונג האָט אין זינען די געשיכטע פֿון ייִדיש און דעם גאָרן שטח פֿון ייִדיש. זי איז געבויט אויף דעם אָרויסרייִדן דעם דיפֿטאָנג אין אָזעלכע ווערטער ווי: קלייד, פֿלייש, ריין: אין מערבֿ־ייִדיש אַ לאַנגער אַ־קלאַנג. אין מיטל־ייִדיש—אַי, אין מיזרח־ייִדיש — ej.[6] די קלאַסיפֿיקאַציע איז געבויט אויף איין יסוד, אויף זייער אַ קלאָרן און דורכזיכטיקן. מען קען זי באַרעכטיקן אי פֿון אַ היסטאָרישן אי פֿון אַ ריין לינגוויסטישן שטאַנדפּונקט, און אויב אַפֿילו מען וועט מיט דער צייט אָרײַנ־ברענגען געוויסע קלייניע מאָדיפֿיקאַציעס, איז בלי ספֿק זיכער, אַז זי וועט אין תוך פֿאַרבליבן אויף שטענדיק אין אונדזער ייִדיש־פֿאָרשונג. אויך די אײַנ־טיילונג פֿון די גרויסע דיאַלעקטן אין אונטערדיאַלעקטן וואָס פֿרילוצקי גיט איז אַזאַ וואָס לאָזט זיך באַרעכטיקן אויפֿן סמך פֿון דעם ביזאיצטיקן קענען דעם מאַטעריאַל. דאָס גופֿא איז אַן ערשטקלאַסיקער אויפֿטו און אָט די געראָטענע אײַנטיילונג ווײַזט אויף פֿאָרנעם און פֿאָרמעסט, אויף דער פֿעיקייט פֿון סאַמע אָנהייב אָרומצונעמען די גאַנצע פֿראָבלעם און ניט דערטרונקען וועלן אין פֿרטים. מיר איז ניט באַקאַנט קיין שום אַנדער סכעמע אויף קיין שום געביט פֿון אונדזער שפֿראָכפֿאָרשונג וואָס זאָל זײַן אַזוי גוט צוגעמאַסטן צום ענין ווי פֿרי־לוצקיס אײַנטיילונג פֿון ייִדישע דיאַלעקטן. די סכעמע קען דערגאַנצט ווערן בײַם אײַנטיילן די דיאַלעקטן אין אונטערדיאַלעקטן, אָבער זי וועט ניט פֿאָרביטן ווערן דורך אַן אַנדער סכעמע.

נח פֿרילוצקי האָט אויך פֿון סאַמע אָנהייב אָרבעטן איבער דעם דיאַלעק־טישן מאַטעריאַל פֿאָרשטאַנען, אַז מען קען ניט פֿירן קיין שום דירעקטע ליניע צווישן די דײַטשישע דיאַלעקטן און די ייִדישע, אַז קיין שום ייִדישער דיאַלעקט שטאַמט ניט אָפּ דירעקט פֿון אַ דײַטשישן דיאַלעקט און אַז די ייִדישע דיאַלעקטן זײַנען אַ רעזולטאַט פֿון אַ באַזונדערער, פֿאַרזיכדיקער אַנטוויקלונג. דורך דעם ווערט געשאַפֿן דאָס באַזונדערע געביט פֿון ייִדישער דיאַלעקטאָלאָגיע, ווי אַ טייל פֿון דעם וואָס פֿרילוצקי רופֿט אָן ייִדיסטיק, אַ מדינה וואָס איז אומאָפּהענגיק פֿון גערמאַניסטיק. עס איז אויך אין גאַנצן ריכטיק פֿרילוצקיס הויפּטגעדאַנק צו פֿרוון זיך דערגרונטעווען אין די טיפֿענישן פֿון דער געשיכטע פֿון ייִדיש דורך דעם וואָס באַרשן דעם עבֿר פֿון ייִדיש זאָל מען די גאַנצע צייט האָבן אין זינען דעם הווה פֿון די ייִדישע דיאַלעקטישע דערשײַנונגען. דער וועג איז דאָ אַ צווייפֿלקער: דורך הײַנטצײַטיקע דיאַלעקטישע פֿאַקטן בעסער באַגעמען די פֿריערדיקע סטאַדיעס אין אַנטוויקלונג פֿון אונדזער לשון, און קענען אויפֿקלערן,

---

[6] דער דאָזיקער דיפֿטאָנג איז זיכער ניט אומעטום דער זעלביקער איבערן גאַנצן שטח פֿון מיזרח־ייִדיש.

פֿון דער צווייטער זײַט, געווינסט דיאַלעקטישע אייגנשאַפֿטן דורך געשיכטלעכן פֿאָרשן ייִדיש. דעריבער האָט פּרילוצקי געהאַלטן פֿאַר נייטיק שטענדיק צו פֿאָר־בינדן געווינסט אייגנטימלעכקייטן פֿון אונדזערע דיאַלעקטן מיט ציטאַטן פֿון דער אַלטער ייִדישער לייטעראַטור. אָבער אויב אַפֿילו דער גרונטגעדאַנק איז אַ ריכ־טיקער, האָט זיך אים דער זיווג צווישן הײַנטיקן ייִדיש און פֿרימערדיקן ייִדיש ניט שטענדיק אײַנגעגעבן, און בײַם פּראַקטישן פֿאָרענטפֿערן קאָנקרעטע פּראָ־בלעמען איז ער צײַטנווײַז געבליבן שטעקן אין מיטן.

עס איז אַן אַלטער פּלאַן און אַן אַלטע האָפֿענונג, אַז דאָס פֿאָרשן דיא־לעקטן זאָל וואָרפֿן אַ ליכט אויף דער ייִדישער געשיכטע בכלל און ספּעציעל אויף דער טונקלער געשיכטע פֿון ייִדישע וואַנדערונגען. ליידער האָט מען אויף אָט דעם פֿעלד בכלל מער השערות ווי זיכערע באַווײַזן, און אויב די שפּראַך־וויסנשאַפֿט קען בכלל נעגומען ברענגען ניט מער ווי געצײַלטע פֿאַקטן, וועט דאָס פֿאָרשן דיאַלעקטן האָט טאַקע באמת אויפֿגעדעקט אַזוינס אין דער געשיכטע וואָס וואָלט אַן איר פֿאַרבליבן פֿאַרהוילן, איז ניט קיין חידוש, אַז אונדזער דיא־לעקטאַלאָגיש פֿאָרשן האָט דערווײַל קיין זיכערס נאָך ניט געגעבן. מיר וועלן דאָ ניט אויסרעכענען די אַגב־אורחאדיקע השערות וועגן ייִדישע וואַנדערונגען און וועגן אָפּשטאַם פֿון ייִדן אין פֿאָרשיידענע קהילות וואָס זײַנען צעוואָרפֿן איבער פּריוילוצקיס ווערק. מיר שטעלן זיך אָפּ בלויז אויף אײַן פונקט וואָס האָט אַ שײַכות ניט אַזוי צו דער געשיכטע פֿון ייִדישע וואַנדערונגען ווי צו דער געשיכטע פֿון לשונות בײַ ייִדן.

נח פּריוילוצקי באַשטעטיקט הרפּבֿיס טעאָריע וועגן סלאָוויש ווי אַ שפּראַך בײַ די ייִדן פֿון רײַסן אין 16טן י״ה. ער ברענגט לינגוויסטישע ראַיות פֿון דיאַלעקט: דעם עפֿעמעריזם, דעם אומאָרגאַנישן ה־קלאַנג אין אַ טייל רײַסן, ער וויזט אָן אויף געווינסע סינטאַקטישע און לעקסיקאַלע באַזונדערקייטן, אויפֿן אָפּ־שטאַרבן פֿון לאַנגע וואָקאַלן, און דעריבער קומט ער אויך צום אויספֿיר, אַז עס זײַנען אין רײַסן געווען סלאָוויש רײדנדיקע ייִדן וואָס האָבן זיך שפּראַכלעך אַסי־מילירט מיט די קולטורעלע העכערע אײַנוואַנדערערס, „אײַבערגענומען די ייִדישע שפּראַך און אַרײַנגעבראַכט אין איר פֿאַרשיידענע מאָמענטן (פֿאָנעטישע, סינ־טאַקסישע און לעקסיקאַלישע) אויסן סלאָווישן״.[7] קען זײַן, אַז עס זײַנען געווען סלאָוויש רײדנדיקע ייִדן און קען זײַן אַז ניט, אָבער אָט די אַלע דיאַלעקטישע דערשײַנונגען זײַנען קנאַפּע באַווײַזן, הגם ראַיות פֿון דעם מין קען מען באַגעגענען אויך אין אַנדערע, אַ סך רײַכערע לינגוויסטישע לייטעראַטורן, און בײַ זייער חשובֿע פֿאָרשערס. צי איז דען ניט גענוג, אַז ייִדן האָבן דורות לאַנג געלעבט צ ו י ש ן אַ סלאָוויש רײדנדיקער באַפֿעלקערונג, אַז זיי זאָלן איבערנעמען אָט די אַלע באַזונדערקייטן?

אָט לאָמיר זיך פֿאָרשטעלן אַז מיט הונדערטער יאָרן שפּעטער וועט מען ניט וויסן די געשיכטע פֿון דער ייִדישער אײַנוואַנדערונג קיין אַמעריקע, און עס וועט קומען אַ לינגוויסט

[7] ליטעראַרישע בלעטער פֿון 13טן יולי 1928, אין דער רעצענזיע אויפֿן ערשטן באַנד פֿון מינסקער צײַטשריפֿט.

וואָס ווערט צוגוי־פֿגעמען די אַנגליציזמען אין לשון פֿון די ניו־יאָרקער יידן, און ער ווערט אַר־גומענטירן מיט לעקסיקאַלע, סינטאַקטישע, מאָרפֿאָלאָגישע און אַפֿילו פֿאָנעטישע[8] ראַיות, אַז אין ניו־יאָרק האָבן פֿרײַער געלעבט ענגליש רײַדנדיקע יידן, אָבער נאָך דעם זײַנען געקומען קול־טורעל העכערע יידן פֿון מיזרח־אייראָפּע און די ניו־יאָרקער יידישע תּושבֿים וואָס האָבן גע־האַט גערעדט ענגליש האָבן זיך אַסימילירט מיט די געקומענע יידן פֿון מיזרח־אייראָפּע, און דערפֿון טאָקע נעמען זיך די אַלע אַנגליציזמען אין דעם לשון פֿון די ניו־יאָרקער יידן. איך וויס גאַנץ גוט, אַז דער פֿאַרגלײַך איז ניט אין גאַנצן אַן אויסגעהאַלטענער, אָבער ער איז ענוג גוט צו דעמאָנסטרירן וויַ לאָגיש אוממאָטיווירט עס זײַנען די אויספֿירן וואָס מען איז נוטה צו מאַכן אויפֿן סמך פֿון לינגוויסטישע דערשײַנונגען. אין געשיכטלעכע טעאָריעס, גע־בויט אויף לינגוויסטישן מאַטעריאַל, פֿעלט ניט זעלטן דער לאָגישער מוז.

הכלל, וועַן מיר זאָלן ניט פֿאַרשרײַבן ווי אַ חטא געווייסע השערות וואָס זײַנען ניט ענוג מאָטיווירט, וועַן מיר זאָלן פֿאַרקוקן איבערריקע זאָכן וואָס ווערן אַרײַנ־געצויגן און וואָס זײַנען שלא מתוך הענין, וועַן מיר זאָלן זיך באַצײַטן ווי צו אַ מילדער מענטשלעכער שוואַכקייט צום שפּילן זיך מיט איבעריקע פֿאַרוופֿעניש אויף אַלטע לשונות און אויף ווערטערביכער, וועַן מיר זאָלן ווי ניט איז פֿאַרדײַען די טשיקאַווע און מאָדנע פֿאַרמולירונגען וואָס קענען געמאַכט ווערן אַ סך פּשוטער —דערזעען מיר אין נח פֿרילוצקיס דיאַלעקטאַלאָגישע ארבעטן אַ שפּײַכלער אַנ־געפּילט ביז איבער די ברעגן מיט מאַטעריאַלן וואָס זײַנען שטענדיק געווען וועדטיק און איצט זײַנען זיי ניט אָפּצושאַצן. פֿון נח פֿרילוצקיס אוצר ווערט נאָך שעפּן יעדער אינער וואָס וועט זיך פֿאַרנעמען מיט יידישער גראַמאַטיק, מיט יידישער לעקסיקאָגיע, צום טייל אַפֿילו מיט עטנאָגראַפֿיע און קולטור־געשיכטע. מען האָט אַזוי ווינציק זיך פֿאַרנומען מיט יידישע דיאַלעקטן, אַז עס זאָגט ניט קיין סך די פֿאַרמולירונג אַז ער איז אונדזער גרעסטער דיאַלעקטן־קענער, אָבער זי איז געווג אויף אַרויסצורופֿן דאָס געפֿיל פֿון דרך־ארץ צו זײַנע אַרבעטן.

מיר האָבן ביז איצט זיך פֿאַרנומען כמעט בלויז מיט אַיין פּעלד, מיט דיאַ־לעקטאָלאָגיע, וואָרעם דאָס איז דאָס עיקרדיקסטע בײַ נח פֿרילוצקין. אָבער מיט דעם באַגרענעצט זיך ניט זײַן צושטײַער פֿאַר דער יידיש־פֿאָרשונג. ער איז אויך אויפֿטוריש ווי אַ פֿאָלקלאָריסט, ווי אַ ליטעראַטור־פֿאָרשער, ווי אַ טעאַטער־פֿאָרשער, ווי אַ שפּראַך־נאָרמירער, ווי אַ רעדאַקטאָר און אַרגאַניזאַטאָר פֿון אויס־גאָבעס וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט פֿאָרשן יידיש.

נח פֿרילוצקי איז געווען דער ערשטער זאַמלער וואָס האָט געגעבן די טעקסטן פֿון די פֿאָלקסלידער אין זייער דיאַלעקטישער טראַנסקריפּציע. די רעצענזענטן וואָס האָבן זיך באַצויגן נעגאַטיוו צו זײַנע יידישע פֿאָלקסלידער[9] האָבן אַרויס־

---

[8] אויב די יידיש ריידערס אין אַמעריקע האָבן ניט איבערגענומען קיין ספּעציפֿיש ענג־לישע קלאַנגען, איז אָבער בלי ספֿק באַווירקט געווארן זייער פֿראַזע־אינטאָנאַציע. וועַן אַן אַמעריקאַנער יוד פֿלעגט קומען קיין מיזרח־אייראָפּע האָט מען זיך געווונדערט: וואָס „זינגט“ ער אַזוי? מען האָט ניט איבערגענומען די ענגלישע אינטאָנאַציע פֿון דער פֿראַזע, אָבער די אייגענע איז מאָדיפֿיצירט געווארן.

[9] ש. אַנסקי אין יעוורעיסקאיא סטאַרינא, 1911, זז׳ 591—594; ל. ווילענסקי [י. ל. כהן] אין ש. ניגערס פּנקס פֿון 1913, שפּאַלטן 359—366.

געטראָגן זייער שטרענגן פּסק־דין אויפֿן סמך פֿון אַ לכתחילהדיקער, צו אייב־זיטיקער, פֿון דער פֿרעמד געוומענער באַגריף־פֿאַרמולירונג, וואָס איז אייגנטלעך אַ פֿאַלקסליד. צי זײַנען די פֿאַרשיידנדיקע נוסחאות פֿון „גאָט פֿון אַברהם" וואַריאַנטן פֿון אַ יידיש פֿאַלקסליד אָדער ניט? אייגנטלעך, איז שווער צו אַרגו־מענטירן קעגן דעם פֿאַלקסליד־כאַראַקטער פֿון „גאָט פֿון אַברהם", סײַדן מען איז אַזוי אײַנגעגליבט אין פֿאַרמולירונגען פֿון דײַטשישע פּראָפֿעסאָרן וואָס האָבן אַזאַ טיף פֿאַלקסליד ניט באַגעגנט, אַז מען דערגייט צום שטאַנדפּונקט: אויב פֿאַקטן שטימען ניט מיט דער טעאָריע, איז אַך און וויי צו די פֿאַקטן. אַ סך גערעכטער איז געווען אַלפֿרעד לאַנדוי, ווען ער האָט אָנגעוויזן,[10] אַז עס איז אַ ספֿק צי מען מעג באַטראַכטן ווי אַ יידיש פֿאַלקסליד אַ דירעקטע איבערזעצונג פֿון אַ דײַטשישן פֿאַלקסליד, און אַז יעדער פֿאַלק דאַרף אייגנטלעך האָבן זײַן אייגענע דעפֿיניציע פֿאַר דעם באַגריף פֿאַלקסליד. נח פּרילוצקי האָט אַזאַ דעפֿיניציע ניט געגעבן, אָבער ער האָט ניט געארבעט אויפֿן סמך פֿון אַ פֿרעמדער און ניט ענוגיקער פֿאַרמולירונג און האָט ניט דיסקוואַליפֿיצירט דאָס רעליגיעזע פֿאַלקסליד.

שוין אין זײַנע ערשטע זאַמלעריאַרן האָט נ. פּרילוצקי געהאַט אַ סך מזל אין צונויפֿנעמען אַ שיינע קאַלעקציע פּורים־שפּילן און גאָר אַ גרויסע צאָל ווערטלעך וועגן שטעט און שטעטלעך.[11] ניט געקוקט אויף זײַנע אייגענע אויסגאַ־בעס, האָט ער אַ פּנים אַ גרויסן טייל פֿון זײַנע זאַמלונגען ניט באַווײַזן אָפּצודרוקן.

נח פּרילוצקיס הויפּטאויפּטאָר פֿאַר דער געשיכטע פֿון דער יידישער לי־טעראַטור איז אויך אייגנטלעך דער דערגרייך פֿון אַ זאַמלער. ער האָט אַנטדעקט פֿאַר אונדז משה מאַרקוזעס ספֿר רפֿואות און אַנגעשריבן זייער אַ וואַרעמען אַר־טיקל וועגן דעם „יידישיסט פֿון 18טן יאָרהונדערט".[12] ער האָט אָנגעוויזן אויף אַזעלכע פֿאַרגעסענע שרײַבערס פֿון 19טן יאָרהונדערט ווי: גוסטאַוו מאַקמאַן, גדליה בעלאָו, זלמן סאַבאַל. ער האָט אויך מעטאָדאָלאָגיש ריכטיק געשטעלט די פּראָ־בלעם „וועגן די מקורים פֿון שמואל־בוך" און אָנגעוויזן, אַז דער אופֿן צו פֿאַרוועבן דעם פּשט מיטן דרש איז געווען אַ סך פֿריִער ווי די שפּילמאַנישע דיכטונג און קען ניט באַטראַכט ווערן ווי אַ רעזולטאַט פֿון אָט דעם מין דיכטונג.[13] מיר דער־מאָנען דאָ אין דעם צוזאַמענהאַנג אויך זײַנע „ביבליאָגישע נאָטיצן".[14]

דאָס פֿאַרשן די געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער איז געווען פֿאַרבונדן מיטן צונויפֿקלײַבן און אַנאַליזירן די פּורים־שפּילן. אָבער אויף ווײַל מען קען זען פֿון דעם טייל פֿון זײַן לעצטן בוך, וואָס איז אַרויס אין ווילנע אין 1940,[15] און וואָס

---

[10] ד״ר אַלפֿרעד לאַנדוי, „באַמערקונגען צו נח פּרילוצקיס יידישע פֿאַלקסלידער" אין: יידישע פֿילאָלאָגיע, זז׳ 151—160, ספּעציעל 152—153.

[11] עס איז פּשוט אַ חידוש דער בייזערדיקער אַרויסזאָג פֿון ב. ב., בײַם רעצענזירן דעם ערשטן באַנד פֿון נח פּרילוצקיס זאַמלביכער אין פּנקס, 1913, שפּאַלטן 347—352, אַז „90 פּראָצענט פֿון פּרילוצקיס זאַמלונג איז, פּשוט געזאָגט, מיסט אויף אַרויסצוווַאַרפֿן" (שפּ׳ 349).

[12] נח פּרילוצקיס זאַמלביכער... ב׳ II, זז׳ 5—25.

[13] יידישע וועלט, ווַארשע, 1928, נומערן 7 און 8.

[14] יוואָ־בלעטער, ב׳ I, זז׳ 220—231, 408—425; זען אויך ב׳ III, זז׳ 36—47, 354—370.

[15] פֿאַר וואָס איז דאָס יידישע טעאַטער אויפֿגעקומען אַזוי שפּעט?

מיר דרוקן איבער אין דעם נומער ייִוואָ־בלעטער, האָט פּרילוצקי גראָד דאָ געטאָן דאָס פֿאַרקערטע וואָס בײַם פֿאָלקסליד: ער נעמט אָן אַ גרייטע פֿאָרמולירונג וואָס איז טעאַטער און ער קומט צום אויספֿיר, אַז עס איז אייגנטלעך ניט געווען קיין ייִדישער טעאַטער און קיין ייִדישע טעאַטער־געשיכטע ביזן אויפֿקום פֿון דעם גאָלד־פֿאַדען־טעאַטער, אַנשטאָט צוצופֿאַסן די דעפֿיניציע פֿון ייִדישן טעאַטער צו די פֿאַקטישע פֿאַרהעלטענישן אין ייִדישן לעבן.

פֿאַר דער געשיכטע פֿון ייִדיש האָט נח פּרילוצקי צוגעפֿאַסט צום אופֿן רעידן פֿון די פּוילישע און אוקראַינער ייִדן. מיט רעכט איז ער געווען אומצופֿרידן, וואָס דער קמץ־אַלף איז אַ צייכן פֿאַר צוויי גאַנץ באַזונדערע קלאַנגען בײַ אַלע ייִדן, חוץ די ליטוויש: פֿאַר דעם o־קלאַנג און דעם u־קלאַנג. האָט ער געהאַלטן, אַז מען דאַרף לאָזן דעם קמץ־אַלף פֿאַר דעם u־קלאַנג פֿון די ניט־ליטוויש דיאַלעקטן און פֿאַר דעם קלאַנג וואָס איז אומעטום, אין אַלע רײַדענישן, o — זאָל מען האָבן חולם וואָו. געטרײַ זײַן פּרינציפּ, האָט ער אַזוי געדרוקט זײַנע ביכער. אָבער היות ווי דאָס בילד פֿון די ווערטער מיט ו איז געווען גוואַלדיק פֿרעמד און אויסטערליש פֿאַרן לייענער, האָט זיך זײַן שיטה נישט אָנגענומען. וואָלט ער געהאַט אָנגעוועגדט אָן אַלף גאָר אָן אַ צייכן, אַדער אפֿשר מיט אַ פּינטעלע פֿון חולם איבער אים, וואָס דאָס וואָלט ניט געריסן די אויגן, וואָלט ער אפֿשר געהאַט מער מזל. און דאָס וואָלט טאָקע געווען אַן אויפֿטו פֿאַר אונדזער אויסלייג.

בײַ דער אַרבעט פֿון נאָרמירן ייִדיש קומט אויס כּסדר זיך צו רעכענען מיט די לעבעדיקע דיאַלעקטן. דעריבער האָט נח פּרילוצקי אומדירעקט אַ סך אויפֿגעטאָן, וואָרעם ער שטעלט צו אַ שלל מאַטעריאַלן דעם שפּראַך־נאָרמירער. דירעקט אָבער איז זײַן אויפֿטו אויף דעם געביט געבליבן ניט קיין שטאַרק קאָנטיקער, הגם זײַן ערשטער אַרטיקל „מאַטעריאַלן פֿאַר ייִדישער גראַמאַטיק און אַרטאָגראַפֿיע“ [17] האָט גראָד געהאָט צו טאָן מיטן „רעגולירן דאָס לעבן פֿון ייִדיש, אַזוי ווי מען רעגולירט דעם לויף פֿון אַ שטאַרקן טײַך: מען מאַכט אים געמוי־ערטע ברעגעס און מען שעפּט אויס דאָס מיסט פֿון דעק“. אין יענעם ערשטן אַרטיקל וועגן ייִדיש טרעט פּרילוצקי אַרויס קעגן די ווערטער אויף „ענד, למשל: „רייצענד“, „בײַסענד“, און ווײַזט אָן אויף די פֿאַרמען מיט: „ענדיק, „עדיק, „עוודיק. יעדער נאָרמירער מוז האָבן „אַ האַרץ פֿון אַ גזלן“ און דאַרף דיסקוואַליפֿיצירן פֿאַרן סטאַנדאַרד־לשון ווערטער און פֿאָרמען, וואָס מען ניצט זיי טאָקע אין דעם פֿאַקטישן רעדן. נח פּרילוצקי איז געווען צו שטאַרק אַרײַנגעטאָן אין דעם צו־גו־פֿנעמען מאַטעריאַלן פֿון פֿאַקטישן רעדן, אַז ער זאָל קענען פּועלן בײַ זיך

---

[16] למשל: אַרכיוו פֿאַר ייִדישער שפּראַך־ווישנשאַפֿט... זז׳ 101—111, 113—114; ייִדישע פֿילאָלאָגיע, זז׳ 233—234.

[17] לעבן און ווישנשאַפֿט, 1909, סעפּטעמבער, זז׳ 61—68.

עפּעס אָפּצושאַרן אין אַ זײַט. עס באַקומט זיך דער אײַנדרוק, אַז נח פּרילוצקי האָט אין תּוך געהאַלטן, אַז ווי באַלד אַ ווארט צי אַ פּאָרעם ווערט געניצט פֿון אַ פּאָלקסמענטש, איז עס שוין ממילא דורך דעם גופֿא כשר פֿאַר דעם סטאַנ־דאַרד־לשון. צום לשון פֿון אינטעליגענט האָט ער געקענט זיך באַצײַכענען קריטיש, אָבער ניט צו פּאַרמען און ווערטער אין דעם לשון פֿון אַ יידן פֿון אַ גאַנץ יאָר. אַזאַ שטאַנדפּונקט לאָזט זיך באַצייכענען ווי פּרימיטיווער פּאָלקיזם. דעריבער באַקומט זיך, אַז פּרילוצקי זאָל זיך קענען צאַצקען מיט אַ פּאַרגרײַזט ווארט, אָדער ער זאָל מיט טיפֿער ערנצטקייט צונויפֿנעמען אין אַ נאָטיץ פֿאַרשיידענע פֿאַלן פֿון בריוו פֿון האַלב־עבֿרידיקע שרײַבערס, ווי אַזוי זיי ניצן „דאָס אוני־ווערסאַלע וועלכעס",[18] הגם דאָס זײַנען אָלץ פֿאַלן וואָס זײַנען בפּירוש פֿאַלש און זײַנען רעזולטאַטן פֿון גוואַלדיקער אומבאַהאַלפֿנקייט בײַם פּרווון אַרויסצוברע־גען אַ ביסל אַ קאָמפּליצירטערן זאַץ. דער פּרינציפּ: ווי באַלד מען רעדט אַזוי הייסט עס, אַז דאָס איז גוט — דערפֿירט פּרילוצקין דערצו, ער זאָל אַפּילו רע־קאָמענדירן ניצן אַזאַ מין שרײַב דײַטשמעריש וואָרט ווי „פֿילײַכט",[19] אָדער ער אַליין האָט זיך אײַנגעלעבט צו ניצן אַזעלכע לאָקאַליזמען ווי „שטעטס" און „פֿעליק" און באַרעכטיקט נאָך אַזעלכע מינים ווערטער אין קולטור־יידיש.[20]

עס איז כאַראַקטעריסטיש די דעפֿיניציע פֿאַר דײַטשמעריש וואָס נח פּרי־לוצקי גיט: „דײַטשמעריש זײַנען יענע עלעמענטן, וואָס ס׳לאָזט זיך וועגן זיי פֿעסטשטעלן מיט באַשטימטקייט, אַז זיי זײַנען אַרײַנגעדרונגען צו אונדז פֿון אַנהייב 19טן יאָרהונדערט אָן, אָדער דרינגען ווײַטער אַרײַן — אין קאָרעקטן געשטאַלט צי אין פֿאַרקריפּלטן — פֿון דער נײַהויכדײַטשער שריפֿטשפּראַך".[21] עס איז אַ קלאָרע דעפֿיניציע און די צײַטגרענעץ איז אויך ריכטיק אויסגעקליבן. אָבער עס איז טיפּיש פֿאַר דעם אויטאָר פֿון דער דעפֿיניציע, אַז ער ווערט זיך בלויז קענען דער שריפֿטשפּראַך. דײַטשמעריש ווערטער האָט דאָך געקענט אַרײַנ־ברענגען אויך דער יידישער סוחר וואָס האָט איבערגענומען ווערטער פֿון דײַ־טשישן סוחר אָדער דײַטשישן קונה; דײַטשמעריש ווערטער האָבן זיך דאָך געקענט צעשפּרייטן מחמת דעם וואָס פֿוילן איז געווען אין דער ערשטער וועלט־מלחמה אָקופּירט פֿון דײַטשן, און דורך פֿאַרשיידענע אַנדערע קאַנאַלן, אָן דער פֿאַרמיטלונג פֿון ביכער און צײַטונגען. פּרילוצקי אַליין פֿאַרגינט זיך כסדר צו ניצן אַזעלכע ווערטער וואָס זײַנען אויך על־פּי זײַן דעפֿיניציע בפּירושע

---

[18] יידיש פֿאַר אַלע, נומ׳ 5, ז׳ 148—150.

[19] דאָרטן, נומ׳ 3, ז׳ 72: „אַ שרײַבער מיט אַן אויער פֿאַר ווילקלאַנג אין סטיל וועט נישט זאָגן: ס׳איז אפֿשר ראָזנבערגס מאַנטל (ווײַל אַרויסרעדן וועט מען דערבײַ „אפֿשר" אָן דעם ריש) נאָר: „ס׳איז פֿילײַכט ראָזנבערגס מאַנטל".

[20] דאָרטן, נומ׳ 8, ז׳ 204. אַגב האָלט איך, אַז די ווערטער שטעטס און פֿעליק זײַנען ניט אין גאַנצן פֿון דער זעלביקער מדרגה; אין דער צײַט וואָס מען קען נאָך געפֿינען אַ פֿאַלקסטימלעכן זכות פֿאַר פֿעליק (פֿעליקע דרײַ פֿערטל יאָר), איז שווער צו זאָגן אַ גוט וואָרט לטובֿת שטעטס.

[21] דאָרטן, ז׳ 209.

דײַטשמעריזמען: געגנשטאַנדן, באַאַבאַכטונגען, ליבן, גאַטונגען, זיך־ב, מונדאַרט, לוּיטן (ד״ה קלאַנגען) און אַ סך אַנדערע.

א באַזונדערקייט אין פּרילוצקיס לשון, אַזא וואָס ער האָט זיך צוגעווויגט צו איר און וואָס ווערט זיך דעם לייענער תּיכף אין די אויגן, איז דאָס צו־שטעלן דעם סוּפיקס ־יש צום סוּפיקס ־אַל און ־על אין אַדיעקטיוון. מיר געפינען כּסדר בײַ פּרילוצקין אַזעלכע ווערטער: געניאַליש, קולטורעליש, אינדיווידועליש, אַפּיציעליש און אַ סך אַנדערע פֿון דעם מין, ווי אויך: פּאָפולעריש, אוממיטל־באַריש א״א פֿון דעם שניט. אַזא מין פֿאַרמירן ווערטער קען מען מיט קיין זאַך ניט באַרעכטיקן.

אין דער זעלבּיקער צײַט איז זײַן אייגן לשון רײַך און זאַפֿטיק, דורכגע־ווועבט מיט פֿאַלקסווערטלעך און מיט חנעוודיקע לאָקאַליזמען. ער איז געווען א גוטער רעדנער און עס איז שטענדיק געווען א סך גרינגער אים צו הערן ווי אים צו לייענען. זײַנע רעפֿעראַטן אויף די קאָנפֿערענצן פֿון ייִוואָ זײַנען געווען אינטערעסאַנט און גוט געבויט.

מיר האָבן שוין דערמאָנט די ייִדישע פֿאָלקסלידער, וואָס דאָס איז געווען דער ערשטער וויכטיקער שטאַפּל אויף זײַן וועג פֿון א פֿאַרשער און א זאַמלער. נאָך זיי זײַנען געקומען נח פּרילוצקיס זאַמלביכער פֿאַר ייִדישן פֿאָלקלאָר, פֿילאָלאָגיע און קולטור־געשיכטע; דער ערשטער באַנד איז אַרויס אין 1912, דער צווייטער — אין 1917 (זיך אַנגעהויבן זעצן אין 1913). נאָך דער תּקופֿה פֿון די גרויסע ביכער מיט דיאַלעקטישן מאַטעריאַל איז געקומען דאָס יאָר 1924, ווען פּרילוצקי איז געווען א מיטרעדאַקטאָר און זייער אַן ענערגישער מיטאַרבעטער פֿון ייִדישע פֿילאָלאָגיע. דאָרטן האָט זיך אַגב געדרוקט איינע פֿון די בעסטע אַרבעטן זײַנע „שפּעט־לשון״, וואָס איז אויך זייער געראָטן קאָנסטרויִרט. ער האָט זיך באַטייליקט אין דעם לאַנדוי־בוך, דעם ערשטן באַנד שריפֿטן פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ, און אין די ייִוואָ־בלעטער במשך פֿון די ערשטע עטלעכע יאָר. אין 1933 איז אַרויס דער גרויסער באַנד אַרכיוו פֿאַר ייִדישער שפּראַך־וויסנשאַפֿט, ליטעראַטור־פֿאָרשונג און עטנאָלאָגיע, וואָס פּרילוצקי האָט אַרויסגעגעבן אין איינעם מיט שמואל ליהמאַנען, וואָס ער האָט דעם באַנד רעדא־גירט און האָט אַליין מיט זײַנע אַרבעטן און נאָטיצן פֿאַרנומען אַן ערך א העלפֿט פֿון די 442 זײַטן (צום באַנד איז נאָך דאָ א צולאָג, א 64זײַטיקע, ניט פֿאַרענדיקטע רעצענזיע אויף מ. מיזעסעס בוך *Die jiddische Sprache*). אין 1938 און אין דער ערשטער העלפֿט 1939 האָט נח פּרילוצקי רעדאַגירט דעם חודש־זשורנאַל פֿון דער פֿילאָלאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ ייִדיש פֿאַר אַלע (אַרויס 14 נומערן), וווּ ער האָט געדרוקט א סך אַרבעטן און אַרויסגעוויזן א סך אַרבעטזאַמקייט.

ווי נאָר מען האָט אַרגאַניזירט די פֿילאָלאָגישע סעקציע פֿון ייִוואָ, איז נח פּרילוצקי געוואָרן א מיטגליד פֿון דער סעקציע. ער איז געווען א מיטגליד פֿון דער צענטראַלער פֿאַרוואַלטונג פֿון ייִוואָ, ער איז אויך א צײַט געווען דער פֿאַר־זיצער פֿון דער געזעלשאַפֿט פֿרײַנד פֿון ייִוואָ אין וואַרשע און האָט אַנגעפֿירט דעם פֿילאָלאָגישן קרײַז אין וואַרשע. מיט זײַנע אַרבעטן האָט ער געהאָלפֿן שאַפֿן

דעם פֿונדאַמענט פֿאַרן ייִוואָ, זײַן ענערגיש מיטהעלפֿן האָט שפּעטער געשפּילט אַ ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון ייִוואָ.

דער קעמפֿער פֿאַר די רעכט פֿון ייִדיש, דער פּראָפּאַגאַנדיסט פֿאַרן אַנזען פֿון ייִדיש איז געווען בײַ נח פּרילוצקין צונויפֿגעשמאָלצן אין איינעם מיטן פֿאַרשער פֿון ייִדיש. ווי באַלד ער איז געווען זיכער בײַ זיך, אַז ער אַרבעט פֿאַרן גאַנצן פֿאָלק, האָט זיך באַקומען בײַ אים די פֿאַרשטעלונג אַז ער שרײַבט אויך „פֿאַר אַלע". ער האָט זיך פֿאַרגעשטעלט זײַן לייענער ווי אַ פּשוטן, אַבער אויסגעאיידלטן פֿאָלקסמענטש. ער דערציילט אין אַן אינטערוויו,[22] ווי צו אים איז אַ מאָל געקומען „אַן אַרבעטסלאָזער, שווינדזיכטיקער פּראָווינצער קאַמאַשן־מאַכער" און מיט אים געשמועסט וועגן דינע ניואַנסן אין באַזונדערקייטן פֿון קלאָנגען און פֿארמען, און דער פֿאַרשער האָט יעמאָלט דערפֿילט, אַז ער האָט ניט אומזיסט געאַרבעט, ניט אומזיסט געשריבן און אַרויסגעגעבן זײַנע ספּעציאַליסטישע ווערק. קען זײַן, אַז עס זײַנען געווען געציילטע פֿאָלקס־אינטעליגענטן וואָס האָבן געהאָט הנאה פֿון אָט די ווערק און געוואָלט בכּוח זיך צו אריינטירן אין זיי. אָבער איין זאַך איז אַוודאי זיכער: קיין שום קומעדיקער ייִדיש־פֿאַרשער קען זיך ניט באַגיין אָן זײַנע ווערק. נח פּרילוצקי האָט היפּש צוגעהאָלפֿן אַ רוק טאָן פֿאַרויס אונדזער ייִדיש־פֿאַרשונג. זײַן ירושה איז אַן אוצר פֿאַר דער ייִדיסטיק, זײַן נאָמען וועט בלײַבן פֿאַרקריצט אין דער געשיכטע פֿון פֿאַרשן ייִדיש.

און בײַ אונדז און אויך בײַ די ווײַטערדיקע און שפּעטערדיקע קומט נאָך צו דאָס געפֿיל פֿון נשמה־ציטער, וועלן מיר דערזעען די אייביק־ייִדישע שײַנען פֿון דעם קדוש איבער זײַן קאָפּ. תּנצב"ה.

---

[22] ליטעראַרישע בלעטער, 1931, זז' 331—332.

פַֿאר וואָס איז דאָס ייִדישע טעאַטער אויפֿגעקומען אַזוי שפּעט?

פֿון נ ח פּרילוצקי

אַנהייב 1940 איז זיך אין ווילנע צונויפֿגעקומען אַ גרויסע גרופּע ייִדישע שרײַבערס, פּליטים פֿון פּוילן; די מיטגלידער פֿון פּען־קלוב האָבן זיך אַרגאַניזירט ווי אַ „דעלעגאַציע פֿון ייִדישן פּען־קלוב אין פּוילן", און האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ זאַמלבוך; געלט דערויף האָט געגעבן דער דזשאָינט. צו דער רעדאַקציע האָבן געהערט: י. י. טרונק, נח פּרילוצקי און י. ראַבאָן. דאָס זאַמלבוך א״נ אונטער ווענגס איז אַרויס זומער 1940 און איז נאָך גוט פֿאַרשפּרייט געוואָרן. אינעם זאַמלבוך זײַנען אַרײַן, ווי ווײַט פֿ׳ טרונק דערמאָנט זיך, די ווײַטערדיקע זאַכן: אַ באַשרײַבונג פֿון דער באַמבאַרדירונג פֿון לאָדזש פֿון י. ראַבאָן; לידער פֿון חיים גראַדע, אַ. סוצקעווער; אַ ליד פֿון לאה רודניצקי (ייִדישע דיכטערין פֿון ליטע); אַ נאָוועלע פֿון דוד אומרו (ייִדישער שרײַבער פֿון ליטע) אַ קאַפּיטל פֿון „פּלוטאַרך" און לידער פֿון י. טרונק; אַ פֿראַגמענט פֿון דער פּאָעמע „קדמון" פֿון י. מ. נײַמאַן; אַ נאָוועלע פֿון י. פֿישמאַן און אַ גרעסערע אַרבעט פֿון נח פּרילוצקי „פַֿאר וואָס איז דאָס ייִדישע טעאַטער אויפֿגעקומען אַזוי שפּעט". די דאָזיקע אַרבעט פֿון פּרילוצקין איז אַרויסגעגאַנגען שפּעטער אין ווילנע אַ סעפּאַראַט פֿון זאַמלבוך (ווילניוס, 1940, 136 זז׳ פֿרײַז 3 ליט). דאָס זאַמלבוך אונטער ווענגס איז ווײַזט אויס אין אַמעריקע ניט אָנגעקומען; פֿון פּרילוצקיס בוך זײַנען דערגאַנגען אַהער בלויז 1־2 עקזעמפּלאַרן. די ווײַטערדיקע אויסצוגן זײַנען קאָפּירט פֿון דעם עקזעמפּלאַר וואָס געהער צו נחמן מײַזילן.

דאָס בוך שטעלט זיך צוניוף פֿון אַזוינע טיילן, וואָס מיר ציטירן זיי פֿונעם אינהאַלט צום סוף בוך:

אַרײַנפֿיר: דאָס פֿראָבלעם.

קאַפּיטל I: טעאַטער קומט אויף פֿון רעליגיעזן קולט (אַלט־גריכנלאַנד. אינדיע. יאַפּאַן. דאָס קריסטלעכע טעאַטער פֿון מיטל־עלטער).

קאַפּיטל II: די באַדינגונגען פֿאַר פֿאַרוואַרצונג, וווּקס און עקספּאַנסיע פֿון דער טעאַטער־קונסט דאָרט, וווּ זי איז אויסגעוואַקסן פֿון רעליגיעזן קולט (אַלט־גריכנלאַנד. דאָס טעאַטער אין די קאָטוילישע מדינות).

קאַפּיטל III: די מערבֿ־אייראָפּעיִשע סצענישע קונסט נאָכן מיטל־עלטער וואָקסט און ווערט אַ כּוח נאָר דאָרט, וווּ די מאַכטהאָבנדיקע סטּערן פּראָטעזשירן איר (שפּאַניע. איטאַליע. פֿראַנקרײַך. ענגלאַנד. דײַטשלאַנד).

קאַפּיטל IV: דער סאָציאַל־געזעלשאַפֿטלעכער באַטײַט פֿון טעאַטער געווענדט זיך אַן דער מאָס הילף מצד די מאַכטהאָבנדיקע פֿאַקטאָרן (אַלט־גריכנלאַנד. דאָס קריסטלעכע (קאָטוילישע) טעאַטער. די פּאָליטישע און סאָציאַלע קאָמפּאָקצענטן אין די פֿראַנצייזישע „מאָראַליטעטן" און „נאַרשפּילן", אינעם איטאַליענישן טעאַטער צווישן 1480—1540, אין די ענגלישע „מאָראַליטעטן", אין מאָליערס טעאַטער. נעגאַטיווע השפּעה פֿון טעאַטער. דײַטשלאַנד זינט אויסלאָז מיטל־עלטער ביז דער צווייטער העלפֿט פֿון 18טן י״ה).

קאַפּיטל V: פֿון וואָס וואָלט זיך נישט געקענט אויסוועבן אַ ייִדיש טעאַטער און פֿון וואָס יאָ? (פֿון דעם פֿאַרצײַטיקשן פּורים־מינהג בײַ די ייִדן אין די מיזרח־לענדער, אין שפּאַניע, פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד, פּוילן — אויך נישט. די דראַמאַטישע עלעמענטן פֿון דער ייִדישער

ליטורגיע: (1) די נגינה; (2) דער כאָר פֿון משוררים; (3) אינסטרומענטאַלע מוזיק (ספּאָרַ־דישע — לאָקאַלע — דערשיינונג); (4) דיאַלאָגיזירונג פֿון די תּפֿילות אאַז"ו"; (5) אַ באַזונדער פֿאַר אויסבילדונג פֿון אַ „ליטורגישער דראַמע" (די יידישע ליטורגיע נישט טראַנספֿאָרמירט זיך אין אַ דראַמע ווייזט אויס דערפֿאַר, וואָס צו שפּעט געווען פֿאַר אַזאַ פּראָצעס. די הויפּט־סיבה, פֿאַר וואָס אַזאַ טראַנספֿאָרמאַציע איז נישט פֿאָרגעקומען: ס׳האָט אין מיטל־עלטער געפֿעלט דער כּוח וואָס זאָל די אומוואַנדלונג ווען דורכפֿירן (דער יידישער ריטוס און זיין גע־שיכטע; דער קלער און די דראַמאַטישע קונסט; די ראָלע פֿונעם חזן; די אידעאַלאָגיע פֿון די „פּני"; דאָס פֿעלן פֿון אַ דרוק מצד די רעכטלאָזע פֿאָלקסמאַסן). העברעיש ווי אַ מגיעה צו דער פֿאַרוואַנדלונג פֿונעם דאָוועגען בציבור אין אַ „ליטורגישער דראַמע". ספּאָראַדישע (לאָ־קאַלע) עפּעקטן פֿון טעאַטראַלן כאַראַקטער אינעם שול־דאָוועגן).

קאַפּיטל VI: יידיש טעאַטער געקענט זיך אויספֿורעמען נאָר לויט אַ פֿרעמדן מוסטער (די ראָלע פֿון נאָכטון אינעם קולטורעלן לעבן פֿון פֿעלקער. די „פּורים־שפּילן" ווי די ערשטע שפּראָצונגען פֿון אַ יידיש טעאַטער. אויפֿקום פֿון דער יידישער דראַמאַטישער ליטעראַטור אין סוף פֿון 16טן י״ה. די ערשטע יידישע עפֿנטלעכע ספּעקטאַקלען (אַנהייב פֿון 18טן י״ה). די מוסטערן, נאָך וועלכע די ערשטע יידישע דראַמאַטורגן און שפּילער זיינען נאָכגעגאַנגען.

קאַפּיטל VII: טעאַטער אין בריטיערן זין פֿון באַגריף אויפֿגעקומען בײַ יידן ערשט אין לעצטן פֿערטל פֿון 19טן י״ה (ביז אויסלאָז פֿון 18טן י״ה די יידן אין די דײַטשע און סלאַווישע לענדער געהאַט בלויז אַ „טעאַטער אין עפּיזאָדן" פֿון איין זײַט און אַ פֿאָלקס־דראַמאַטיק (פֿאָלקלאָר) פֿון דער אַנדערער. די דראַמאַטישע קונסט בײַ יידן דעמאָלט קיין מאָל זיך נישט געפֿונען אין גינסטיקע באַדינגונגען. גאָלדפֿאַדנס אויפֿטו).

געבויט האָט פֿרילוצקי זיין אַרבעט אַזוי, אַז צום אַנהייב פֿון יעדן קאַפּיטל קומט בײַ אים דער טעזיס וואָס ער גייט דערנאָך דערווײַזן. מיר ברענגען דאָ דעם אַרײַנפֿיר, די אַנהייבן פֿון קאַפּיטלען I — VII און דערנאָך אין גאַנצן פּרקים ב און ג פֿון קאַפּיטל VII, אין וועלכע עס זיינען צונויפֿגענומען די אויספֿירן. אָלץ וואָס עס שטייט אין טעקסט איז געגעבן אין דעם מחברס אייגענע ווערטער. די הערות מיט שטערנדלעך זיינען צוגעגעבענע, די געציפֿערטע זיינען דעם מחברס.

זאָל דער דאָזיקער אויסצוג פֿון פֿרילוצקיס לעצטער פּובליקירטער אַרבעט אויפֿלעבן אין אונדז דאָס געשטאַלט פֿונעם מחבר וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן מיט פֿאַרלײַבטקייט אָן אַן אָפּנייג געפֿאָרשט די שפּראַך און די ליטעראַטור פֿון יידישן פֿאָלק און האָט אויך דעם מאַר־טירער־טויט באַגעגנט אין איינעם מיטן פֿאָלק. — רעד׳.

טעאַטער — אין בריטערן זין פֿון באַגריף — איז בײַ יידן אויפֿגעקומען ערשט אין 19טן יאָרהונדערט — גענויער: אין לעצטן פֿערטל זיינעם (ווען נישט רעכענען די פֿרימערדיקע ספּאָראַדישע פֿרוון — אַ שטייגער, ווי אין וואַרשע אין צווייטן פֿערטל פֿון 19טן יאָרהונדערט).

מוז מען מודה זיין: מיט אָן אויסערגעווײַנטלעכער פֿאַרשפּעטיקונג לגבי אַנדערע פֿעלקער — און אויך לגבי די איבעריקע פֿאַרמען פֿון קינסטלעריישער קולטור בײַ יידן גופֿא, ווען נעמען אין אַכט, אַז נישט שפּעטער פֿונעם 15טן יאָרהונדערט איז פֿאַרפֿאַסט געווואָרן דאָס מערקווירדיקע שמואל־בוך; אין די יאָרן 1507 — 1514 זיינען אָנגעשריבן געווואָרן דאָס בבא־בוך און פּאַריז און ווינענע; 1594 איז צום ערשטן מאָל אַרויס פֿון דרוק דאָס קו־בוך; 1602 האָבן זיך באַווײַזן אין גראַפֿיש פֿרעכטיקער אויספֿירונג דאָס מעשׂה־בוך און דער בראַנט־שפּיגל; אַרום 1618 (אָדער פֿריִער) איז אַרויס די באַרימטע צאינה וראינה; 1620 — לבּ טובֿ; 1707 — דאָס גראַציעזע און באַשמעקטע שׂמחת הנפֿש.

מיט וואָס זשע לאָזט זיך פֿאַרענטפֿערן, וואָס אין דער דראַמאַטישער קונסט זיינען יידן אַזוי לאַנג געבליבן הינטערשטעליק?

די דאָזיקע טעמע וועלן מיר זיך באַמיִען אַרומצורעדן אין די ווײַטערדיקע פֿינף קאַפּיטלען.

<I> ס׳איז אַ פֿעסטגעשטעלטער פֿאַקט: כּמעט בײַ אַלע היסטאָרישע פֿעלקער איז די דראַמאַטישע קונסט אַדער לכתחילה אויפֿגעקומען אינעם רעליגיעזן קולט, אַדער ערשט אין אים זיך אָרגאַניזירט און געווּנען פֿאַרנעם, טעכנישע מיטלען, ווי אויך סאָציאַל־קולטורעלן באַטײַט.

דאָס, וואָס מיר רופֿן טעאַטער, איז בײַ פֿיל פֿון די איצטיקע אומות אַזוי אַרום געהאַט געקומען פֿון אויבן,* אויסגעוואַקסן אויס דער גײַסטיקער קולטור פֿון דער געגעבענער עפּאָכע (בײַ די קאַטויליִן — אַ דאַנק ענערגישער מיטהילף און אונטער אֶפּיטרופּסות פֿון דער קירך).

<II> אין דעם נאָר וואָס באַשריבענעם ענעזיס פֿון דער טעאַטער־קונסט בײַ געוויסע פֿעלקער זײַנען שוין געווען מיטגעגעבן אויך די באַדינגונגען פֿאַר איר פֿאַרוואַרצלונג, וווקס און עקספּאַנסיע, ווײַטער: פֿאַר דער גרויסער ראָלע וואָס זי האָט געשפּילט אין פֿאַרשידענע לענדער, ווי אַ נאַציאָנאַלער אינסטיטוט מיט ריזיקער השפּעה אויף אַלע קלאַסן פֿון דער געזעלשאַפֿט.

<III> די ווײַטערדיקע געשיכטע פֿון דער סצענישער קונסט בײַ די מערב־אייראָפּעיִשע פֿעלקער — נאָכן מיטל־עלטער שוין — באַווײַזט, אַז אויך דעמאָלט האָט זיך די דאָזיקע צווײַג פֿון גײַסטיקע קולטור געקענט האַלטן אויף אַ מער־וויניקער ווערטיקן ניוואָ, עוואָלוציאָניזירן, הייבן זיך, זײַן אַ געזעלשאַפֿטלעכער פּוח און אויך שאַפֿן טראַדיציעס דער עיקרשט (אַדער אפֿשר טאָקע אויס־שליסלעך) דאָרטן, ווו זי האָט פֿאַרמאָגט אַ פּראָטעקטער, אויף אים זיך אָנצולענען און בײַשטאַנד פֿון אים צו באַקומען.

אין דער ראָלע פֿון גינער און באַשיצער זענען מיר (לויט דער מדינה נאָך און לויט דער עפּאָכע): דעם קיניגלעכן, הערצאָגישן צי פּירשטלעכן הויף, אַריסטאָקראַטישע שיכטן, רײַכע שטעט, — קורץ: אַלע מאָל דעם אויבן, די פּאָליטיש, סאָציאַל, עקאָנאָמיש און קולטורעל העכערע קלאַסן.

<IV> אויס די פֿריִערדיקע דרײַ קאַפּיטלען איז שוין גענוג קלאָר, אַז נאָר אין אַזאַ סבֿיבֿה האָט די דראַמאַטישע קונסט געקענט באַקומען אַ ברייטערן (צי גאָר ברייטן) און טיפֿערן (צי גאָר טיפֿן) סאָציאַל־געזעלשאַפֿטלעכן באַטײַט, ווו טעאַטער איז געשאַפֿן — אַדער לכל־הפּחות געשטיצט און געשיצט — געוואָרן פֿון דעם אויבנאָן, ד״ה פֿון יענער מאַכט וואָס האָט אין דער געגעבענער צײַט געהאַט אין אירע הענט דאָס גאָרע קאָלעקטיוו לעבן (ווי די קאַטויליִשע קירך אין מיטל־עלטער) אַדער אַ וויכטיקע צווײַג זײַנע (די פּאָליטישע און אַדמיניסטראַטיוו קאָמפּעטענץ וכו׳).

---

* פּרילוצקי ניצט אין שרײַבן די פּויליש־יִדישע פֿאָרעם אויוון; אויף ז׳ 24 שרײַבט ער: „אויוון (אַדער „אויבן״, וויַ ס׳הייסט אין ליטוויש־יִדיש)״.

ס׳וועלן אָבער צו ניץ קומען נאָך אַ פּאָר באַמערקונגען אויף דער דאָזי־קער טעמע. אין איין וועגנס זאָל בולֿטער אַרויסגעבראַכט ווערן די ראָלע פֿון דער בינע בײַ סאָציאָל־פּאָליטישע און געזעלשאַפֿטלעך־קולטורעלע קאַמפֿן אין דער עפּאָכע וואָס אינטערעסירט אונדז ספּעציעל אין פֿאַרבינדונג מיט דער ענגערער טעמע וועגן יידישן טעאַטער.

מיר וועלן זיך נענטער צוקוקן צו דער סצענע, ווי צו אַ קאַמפֿספּאָרט צווישן אידעען וואָס האָבן זיך געראַנגלט אינעם כּלל־לעבן, צווישן היפּכדיקע טענדענצן און שטרעמונגען פֿון באַשטימטע תּקופֿות, — אויך דאָרט, וווּ דער דראַמאַטישער קונסט איז אָפּגעגאַנגען אַ פּראָטעזשירנדיקער פֿאַקטאָר און זי איז אָנגעווויזן געווען בלויז אויף זיך אַליין און אויפֿן פּרײַען ווילן און לויזן אינטע־רעס פֿון די נישט־אָרגאַניזירטע, ווינציק קולטורעלע און קנאַפּ אינפֿלוסיקע פֿאַלקסמאַסן.

<v> דאָס אין די פּרינציפּיעלדיקע פּיר קאַפּיטלען באַהאַנדלטע איז אין עצם בלויז אַן אָרײַנפֿיר צו די איבעריקע, אין וועלכע מיר וועלן זיך פֿאָרנעמען מיט דער אייגנטלעכער טעמע פֿון דער אָרבעט:

פַֿאר וואָס איז דאָס יידישע טעאַטער אויפֿגעקומען אַזוי שפּעט?

ווי פֿאָר אַ הקדמה וואָלט עס אין פֿלוג געקענט אויסזען אַ ביסל צו לאַנג, ווען נישט דער אומשטאַנד, אַז אַן פֿאָרגלײַכנדיקן מאַטעריאַל איז גאָרניט שכיח ווי געהעריק צו פֿאָרענטפֿערן די געפֿרעגטע קשיא. חוץ דעם זאָל געזומען ווערן אין אַכט, אַז אין די פּיר צופֿויערדיקע קאַפּיטלען שטעקן שוין געניג אָנגעוועודיק די אויסגאַנגס־ און שטיץ־פֿונקטן פֿאָר דער תּשובֿה וואָס וועט זיך אויטאָמאַטיש אויספֿורעמען אין די ווײַטער שקיצירטע באַטראַכטונגען.

אין דעם איצטיקן קאַפּיטל — דעם פֿינפֿטן — וועלן מיר רעדן וועגן דעם, פֿון וואָס עס וואָלט זיך בײַ אַ גינסטיקער היסטאָרישער קאָניונקטור יאָ געקענט אויסבילדן אַ יידישע טעאַטער־קונסט, און פֿון וואָס נישט.

<vi> אויסן פֿרינציפּיעלדיקן קאַפּיטל — אין פֿאַרבינדונג מיט די ערשטע צוויי, אָן וועלכע ס׳וואָלט קיין אויסקום נישט געהאַט — איז געדרונגען: קוים האָט זיך בײַ יידן נישט אויסגעוויקלט קיין טעאַטער פֿונעם רעליגיעזן קולט אַרויס (ווי בײַ די קאַטוילישע אומות), האָט זיך עס שוין נישט געקענט אויספֿורעמען אַליין פֿון זיך דירעקט אויס יענע דראַמאַטישע עלעמענטן וואָס האָבן שטעטס געלעבט בײַ דער יידישער פֿאָלקסמאַסע, פֿונקט ווי בײַ דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג.

עס האָנדלט זיך קודם־כּל ווען די „לצים" פֿון 13טן, 14טן און 15טן יאָר־הונדערט; ווען אַלערהאָנט חנוכה־ און פּורים־פֿאַרווײַלונגען (מאַסקאַראַדן אין 15טן יאָרהונדערט, „פּורים־מלך" צום סוף פֿון דעם זעלביקן יאָרהונדערט וכו׳), כּלערליי טענץ, קינדערשפּיל (האָבן געמוזט תּמיד פֿאָראַן זײַן, מערניש דער ענין איז נאָך שוואַך געפֿאָרשט געוואָרן). אַ שפּאָר ביסל מאַטעריאַל וועגן דעם

אַלעם איז שוין געזאַמלט געוואָרן דורך יידישע קולטור־היסטאָריקערס. אַ טייל דערפון האָט פאַרניצט שיפער אין די בענדער I און III.*

בײַ די איראָפעישע פֿעלקער, די אַלטע און די נײַערע, פֿון וועלכע ס׳איז אַלץ געווען אַ רייד אין די קאַפּיטלען I — IV, האָבן די וועלטלעך־דראַמאַטישע עלעמענטן פֿונעם פֿאָלקסשטייגער באַקומען אַ תּיקון נאָר אַ דאַנק דעם אַרײַנגע־שפּרענקלט ווערן אינעם ריטועלן צערעמאָניאַל (אין די דיאַניס־שׂימחות בײַ די גריכן, אין דער „ליטורגישער דראַמע" בײַ די קאַטוילן).

ספּעציעל וואָס אָנבאַלאַנגט די איראָפעישע פֿעלקער איז אַ היסטאָרישער פֿאַקט, אַז די דערמאָנטע עלעמענטן פֿון זייער פֿאָלקסלעבן האָבן פֿאָנאַנדערגעשיט פֿיל גענאָסן פֿונעם רײַכן שותּף וועלכן זיי האָבן געזאַלט זײַן אַ באַדינערין. געטראָפֿן אין אַ ווילטאָג (שטאַרקע פּראָטעקטערס, שפּעדיקער מאָטעריעלער באַזיס) און אין די באַקוועמסטע באַדינגונגען (ברייטע בינע, גוט צוגעגרייטע פֿאַרשטעלונגען, אַלער־האָנט טעכנישע הילפֿסמיטלען, ריזיק פּובליקום), האָבן די עמבריאָנען פֿון דער וועלטלעכער פֿאָלקס־דראַמאַטיק באַקומען די מעגלעכקייטן געהעריק זיך אויסצו־קריסטאַליזירן, רעלייעפֿער אויסצומאַכלירן די אייגענע פֿיזיאָגנאָמיע, איבערצו־גיין אין אַגרעסיע, פֿאַרכאָפּן אַלץ מער פֿלאַץ אויפֿן חשבון פֿונעם מיוחסדיקן באַ־גאָטישן שטאָף, לסוף צוריק זיך עמאַנציפּירן און ווערן אַ יש פֿאַר זיך און דער יורש פֿון דער „מיסטעריע".

היות בײַ די יידן האָט די עבֿודה זיך נישט טראַנספֿארמירט אין אַ „ליטור־גישער דראַמע" (וואָס זאָל אין ווײַטערדיקן אימפּעט פֿון אויפֿוויקלונג אויסבריי־טערן זיך צו דער פֿאַרעם און צום פֿארנעם פֿון אַ „הייליקער שפּיל"), האָט געפֿעלט די שוואָם וואָס זאָל אײַנזאָפּן אין זיך די אמאָרפֿע וועלטלעך־דראַמאַטישע עלע־מענטן פֿונעם פֿאָלקסלעבן און בײַ זיך אין שויס אויסוואַרעמען זיי און מאַכן פֿונאַנדערגלידערן זיך צו העכערע געשטאַלטן.

אַלײן פֿאַר זיך, ווידער, זײַנען די דאָזיקע אמאָרפֿע עלעמענטן נישט אָנגעלאָדן געווען מיטן כּוח צו קאָנסאָלידירן זיך, אַרגאַניזירן און אויפֿהייבן מינדסטנס אויף יענער מדרגה, אויף וועלכער מע קריגט שוין דעם אָנבליק פֿון אַ טעאַטער מיט פֿערספּעקטיוון פֿון ווײַטערוווקס, פֿאַרטיפֿונג, פֿאַרשענערונג.

אויב ייִדיש טעאַטער איז אָבער פֿאַרט אין אַ געוויסן מאָמענט נולד גע־וואָרן, האָט דאָס געקענט געשען נאָר לויט אַ פֿרעמדן מוס־טער וואָס האָט, אָגב, געמוזט זײַן אומבאַדינגט וועלטלעך (משמעות נישט איבעריק שווער צו פֿאַרשטיין, פֿאַר וואָס).

דורכן אָקערשט אַרויסגעזאָגטן געדאַנק איז, נאַטירלעך, דורכויס נישט אויסגעשלאָסן דאָס מעגלעכקייט, אייגצלנע קלענערע סצענישע וווּרקלעך, מי־ניאַטורע פֿאַרפֿלעך וכו׳, זאָלן האָבן געקענט אַרויסשפּראָצן שפּאָנטאַן, דער הויפּט דורך אימפּראָוויזאַציע בײַ אונטערשיידלעכע געלעגנהייטן (אפֿשר זײַנען זיי צו

* אין זײַן געשיכטע פֿון דער ייִדישער טעאַטער־קונסט און דראַמע. פּרילוצקיס אַרבעט איז אויסן אָפּצופֿרעגן די קאָנצעפּציע פֿון שיפּערס ווערק.

אונדז נישט דערגאַנגען פֿשוט דערפֿאַר, וואָס מע האָט זיי נישט געהאַלטן פֿאַר נייטיק צו פֿאַרשריבן?).

[ווייטער באַהאַנדלט דאָס קאַפּיטל: די טעקסטן פֿון אייזיק וואַליכס כתב־יד, 1595—1601, איצט אין אָקספֿאָרד; דעם ליפּציקער כתב־יד פֿון אַהשורוש־שפּיל; שודטס טעקסט פֿון 1708; ווייטער די עפּנטלעכע פֿאָרשטעלונגען פֿון פּורים־שפּילן אין פֿראַנקפֿורט־מײַן פֿאַר 1711 און די אָקטאַ, פּראָג, 1720.]

<vii> נאָכן פֿאַריקן קאַפּיטל, ווו ס׳ווערן אַרומגערעדט די ערשטע פּרווון פֿון יידישער דראַמאַטישער ליטעראַטור (סוף פֿון 16טן יאָרהונדערט, סוף פֿון 17טן, אָנהייב 18טן) און די ערשטע באַקאַנטע עפֿנטלעכע אויפֿירונג פֿון „פּורים־שפּילן״ (התחלה פֿון 18טן י״ה), איז באַרעכטיקט אַן אויפֿקלערונג פֿון די פֿאַר שורות, מיט וועלכע דער גאַנצער עטיוד הייבט זיך אָן: „טעאַטער — אין בריטערן זין פֿון באַגריף — איז בײַ יידן אויפֿגעקומען ערשט אין נײַנצעטן יאָרהונדערט — ענגויער: אין לעצטן פֿערטל זײַנעם״.

קורץ מיט דער זאַך זיך אָפּצופֿאַרטיקן זאָל דאָ באַלד געזאָגט ווערן, אַז די גאַנצע אַלטע יידישע דראַמאַטיק — די „פּורים־שפּילן״ מיט די אויפֿפֿירונגען זייערע ביז צום אויסלאָז פֿון 18טן יאָרהונדערט — קומען מיר פֿאַר נאָר ווי „אַ טעאַטער אין עפּיזאָדן״, אויב מען קען זיך אַזוי אויסדריקן, — אַ קאַפּיטל פֿאַרגעשיכטע פֿון דער יידישער בינעקונסט.

. . . . . .

דער געשיכטלעדערטער מעמד פֿון דער דראַמאַטישער קולטור אויף דער אַלטיידישער גאָס זיך אין דײַטשלאַנד (וועגן פֿויילן פֿון יענער עפּאָכע איז אין דעם פּרט בכלל גאָרנישט באַקאַנט) לאָזט זיך פֿאַרענטפֿערן דערמיט, וואָס טעאַטער־קונסט האָט זיך דאָרטן קיין מאָל נישט געפֿונען אין יענע באַדינגונגען, אין וועלכע עס געווענדט זיך איר נאָרמאַלע פֿאַרמירונג, אויפֿוויקלונג און עוואָלוציע (זע די קאַפּיטלען I — III אויבן).

1. די סאָציאַלע שיכטן וואָס האָבן אויף דער אַלטיידישער גאָס זיך געניטיקט אין אַ בינע, לעכצנדיק נאָך איר, מיט קינאה קוקנדיק אויף די טעאַטער־בינינים און סצענישע פֿאָרשטעלונגען איבער דער וואַנט פֿון געטאָ — יענע מאָסן וואָס האָבן באַלאַגערט דאָס אָרט פֿון צופֿעליקע עפּנטלעכע יידישע ספּעקטאַקלען (אַ שטייגער, ווי אין פֿראַנקפֿורט־דמיין דאָס „הויז צום ווינסן אַדער זילבערנעם קעגדל״, ווו דאָס אויפֿגעלאָפֿ איז יעדן אָוונט געווען אַזוי מסופּן, אַז מע האָט געמוזט אַוועקשטעלן צוויי זעלנער אָפּצוהאַלטן דאָס געדראַנג און היטן די אָרדענונג), — קורץ: די פֿאָלקסמענטשן פֿון דער קהילה האָבן נישט געהאַט נישט די מאה און נישט די דעה (פֿ״גל קאַפּ׳ V, ה׳ 6).

די יידישע פֿאָלקסמאַסע האָט זיך תּמיד אַן עצה געגעבן — געפֿונען אירע וועגן און מיטלען צו זעטיקן די נאָרמאַלע באַדערפֿענישן פֿונעם געזונטן און לעבנספֿריידיקן געמיט אירן. שבת און יום־טובֿ זײַנען געווען די טעג פֿון שפּאַציר גיין, פֿון טרעפֿן זיך אין באַקאַנטע שטובן, פֿון מעשׂיות דערצייַלן, לידער

זינגען, קאַטאָוועס און ליצנות טרייבן. אַ משפּחה־שׂימחה (ברית, פּידיון־הבן, תּנאים־שרייבן, חתונה) פֿלעגט פֿאַרוואַנדלט ווערן אין אַ פֿאַרגעניגענען זיך מיט עסן, טרינקען, געזאַנג און טענץ.[1] דער חזן און דער בדחן זינגען געווען די ליב־לינגער פֿון דער מערב־וואַנט און פֿון די פּלוש־דאַוונער.[2] פֿאַלקסלידער (און אַ מאָל אויך שולּ־מעלאַדיעס) האָבן געקלונגען אין שטובן, ווו מענטשן זינגען געווען פֿאַרטון אין אַ מלאָכה. נאָר אין דער פֿאַלקסמאַסע האָט אויך די „פּורים־שפּיל" געפֿונען דעם באַגיסטערטסטן פֿרײַנד, דעם געטרײַסטן היטער, דעם אַקטאָר און דעם צוקוקער. אָבער נישט לויט די כּוחות פֿון דער דאָזיקער גרעסטער אין געטאָ, נאָר פֿון רעכט טאָפּלט בארויבטער (הן דורך דער דרויסנדיקער — נישט־ייִדישער מאַכט, הן דורך דער היימישער — ייִדישער) און מיט מאַטעריעלע גיטער פֿון דער וועלט קאַרגלעך באַזאָרגטער סאַציאַלער שיכט איז געווען צו פֿאַרגינען זיך עפּעס גרעסערס, אַוויינס, וואָס קען נישט באַשאַפֿן ווערן אָן בריטערער ארגאַניזאַציע, אָן אַנגעזעענע געלט־הו־צאות, אָן גינציקייט, הילף און שוץ פֿונעם מאַכטהאַבנדיקן אויבנאָן (אין דעם פֿאַל: בויען טעאַטער־הײַזער, אויסהאַלטן שטענדיקע טרופּעס וכו׳).

2. דער ייִדישער אויבנאָן, ווידער (קלער, פֿרנסים, פּני), האָט זיך צו טעאַטער פֿאַרהאַלטן פֿײַנדלעך (דאָס איז געווען טראַדיציע — זע קאַפּ׳ V, ה׳ 2); אין בעסטן פֿאַל האָט די באַציונג געקענט זײַן אַן אינדיפֿערענטע (פּעולה פֿונעם צײַטגײַסט).

לויט אַלע סימנים איז עס ווײַט נישט קיין צופֿעליקייט, וואָס די ידיעות וועגן עפֿנטלעכע אַלטיידישע בינע־אויפֿירונגען שטאַמען ערשט אויסן אַנהייב פֿון אַכצעטן יאָרהונדערט. ס׳האָט שאַנסן ערנצט געגומען צו ווערן אַן השערה, אַז פֿרי׳ער האָט מען, ווײַזט אויס, אַזעלכע אימפּרעזעס פּשוט נישט דערלויבט.

אין פֿראַנקפֿורט־דמיין נאָך דער גראַנדיעזער שרפּה פֿון יאָר 1711 האָבן די ראָשים פֿון דער קהילה פֿאַרוועלט אויף גאַנצע 14 יאָר אַלע מיני פֿאַרווײַלונגען (דערונטער אויך די טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען); ס׳האָט געזאָלט זײַן פֿון

---

[1] שלמה־אפֿרים פֿון לונטשיץ אין עמודי שׁשׁ (פּראָג 1618) 14 a איז אויפֿגעבראַכט, וואָס מע באַשטימט כּסדר סעודות און מאַלצײַטן („סעודות ומשתּאות") פֿונקט אויף דער צײַט, וועו מע דאַרף דאַוונען בציבור, און מע האַלט צו מאָל נישט פֿאַר נייטיק אויפֿצושטיין פֿון טיש דער תּפֿילה צו ליב, נאָר מע איז ענדער מפֿקיר אַ „מינחה", אַ „מעריב" וכו׳.

[2] אין דעם זעלביקן עמודי שׁשׁ 14 a: „און בײַם רוב חזנים פֿון אונדזער דור איז לחלוטין נישטאָ די כּוונה [דורכגענומען צו זײַן מיטן זין און מיט די וועלט פֿונעם דאַוונען], וואָרן די עיקר־כּוונה זייערע זינגען די ניגונים, כּדי מע זאָל אים [דעם חזן] לויבן צו זאָגן: ׳ואָסער גבֿורה ער פֿאַרמאָגט דאָס, און ווי גוט ער קען דאָס זינגען!׳, און דערפֿאַר באַלוינט אים דאָס פֿאָלק [׳העם׳] מיט זילבער און גאָלד און מתּנות און חוץ דעם טראַקטירט מען נאָך זיי [די חזנים] אין שענקהײַזער, כּדי זיי זאָלן דאָרט זינגען גאָטס לויד אין אַ פֿרעמד אָרט וואָס איז גאָרנישט פֿאַסיק דערצו..."

טרויער וועגן און אויך „אַ שטראָף פֿאַר די גרויסע זינד וואָס האָבן דערוועקט גאָטס צאָרן“[3] — איז זיך דאָך ניט שווער צו מאַלן, אַז אין שרעקלעכן זיבעצעטן יאָרהונדערט (זע אויבן ז׳ 113) זינגען אַזעלכע פֿאַרבאָטן אָנגעוואָנדט געוואָרן אין אַ פֿיל ברייטערן פֿאַרנעם.

אין יאָר 1714 זינגען די יידישע טעאַטער־פֿאַרשטעלונגען אין פֿראַנקפֿורט־דמיין פֿון דעסט וועגן צוריק דערלויבט געוואָרן דורך די פּרנסים, מיטן באַדינג, ווי שוין געזאָגט, ס׳זאָל געשפּילט ווערן נישט מער ווי 16 מאָל אין יאָר (8 אין דער פּורים־וואָך און 8 אין דער חנוכּה־וואָך). אָבער באַלד נאָך דער אויפֿפֿירונג פֿון דער ערשטער „קאָמעדיע“, ווי שודט רופֿט עס, זינגען אין שטאָט „געשטאָרבן אומגעוויינטלעך מער מענטשן ווי שטענדיק“, אָרטיקע יידן האָבן אין דעם אײַנ־געזען „גאָטס שטראָף און אַ סימן, אַז דעם אייבערשטן איז די זאַך זייער נישט ניחא געווען: צו גאָטס וואָרט טאָר מען גאָרנישט צוגעבן, מע טאָר עס נישט פֿאַרשטעלן אין טעאַטער ווי עפּעס קורצווײַליקס, און דערבײַ זאָל נאָך אין דער אָקציע זיך אַרײַנמישן אַ פּיקלהערינג מיט זייער נאַרישע העוויות — דאָס קען גאָט נישט געפֿעלן“...; מע האָט אָנגעהויבן אין פֿראַנקפֿורט צו שמועסן, אַז דעריבער „וועט מען אין גיכן נישט לאָזן קיין שום קאָמעדיע“.[4]

אין אַזאַ אַטמאָספֿער איז לכּל־הפּחות אַ וווּנדער שוין דאָס, וואָס די קהילה־פֿירער זינגען דאָך וווּ נישט וווּ אַ מאָל אײַנגעגאַנגען אויף עטלעכע עפֿנטלעכע ספּעקטאַקלען פֿון „קאָמעדיעס“ מיט אַן אינהאַלט אויסן תּנך און מיט אַ פּיקל־הערינג אין דער מיט. אַקעגן, איז גאָרניט צו חידושן זיך, וואָס קהל האָט אומ־טום אין די געטאָס געבויט שולן, קלויזן, בתי־מדרשים, מיקוות, הקדשן, אַפֿילו טאַנצהײַזער (חתונות דאַרט צו שפּילן), נאָר קיין מאָל נישט קיין טעא־טער; אויסגעהאַלטן אויף זײַן חשבון רבנים, דיינים, שוחטים, מנקרים, חזנים וכו׳, נאָר אין ערגעץ נישט קיין דראַמאַטישע טרופּע.

אַזוי ווי עס האָט זיך „כּלֿ־ישׂראלט“, אַזוי האָט זיך אויך „רעב־ישׂראלט“. ניט געווען קיין פֿאַל אין די געטאָס פֿון די דיטטשישע צי סלאַווישע לענדער, אַ יידּ אַ גבֿיר זאָל אײַנפֿאַלן אויפֿצושטעלן אַ בינין פֿאַר דער יידישער בינע צי סובוועניאָנירן אַ יידישע טרופּע אַקטאָרן.

3. אין 18טן יאָרהונדערט איז בײַ די דיטטשישע יידן כּידוע אָנגעוואַקסן אַ רעפֿאָרמאַטאָרישע באַוועגונג מיט דער דעה אַרויסצורײַסן זיך פֿון קולטורעלן געטאָ און באַהעפֿטן מיט דער נײַער אייראָפּעישער קולטור: די השׂכּלה, אַט פֿון וואַנעט מע האָט זיך אין פֿלוג געמעגט ריכטן אויף מער אינטערעס צו דער יידי־שער פֿאָלקס־דראַמאַטיק און צום „יידישן טעאַטער אין עפּיזאָדן“. איז דאָך משה

---

[3] זע מײַן אַרטיקל אין טעאַטער־וועלט 1909, נ׳ 7.

נאָך פֿרײַער איז דורך די פּרנסים בכלל פֿאַרבאָטן געוואָרן מער אויפֿצופֿירן די אחשורוש־שפּיל, און די געדרוקטע עקזעמפּלאַרן פֿון דעם שטיק (1708) האָט מען פֿאַרברענט אויפֿן פֿײַער (שודט, II,VI, קאַפּ׳ 35, §20).

[4] דאַרט גופֿא, עמוד 5.

מענדעלסאָן געווען אַ נאָענטער פֿרײַנד פֿון לעסינגן (1729—1781), דעם באַ־גרינדער פֿון אַ מאָדערנער עסטעטיק און צוגרייטער פֿון אַ נײַער דראַמאַטיק בײַ די דײַטשן.

אָבער די בערלינער השׂכּלה האָט באַלד בײַם געבוירן ווערן זיך געשטעלט אויף אַ פֿאַלשטן — אַסימילאַטאָרישן — וועג. איר אידעאַל איז געווען: אין נאַ־ציאָנאַלן זין צו מאַכן די דײַטשע ייִדן אויסגיין אין דער דײַטשישער אומה ווי זאָלץ אין וואַסער. צום אַלעם ערשטן און צום אַלעם שטאַרקסטן האָבן די משׂכּי־לים זיך אַ ווײַרף געטון אויף דער י י ד י ש ע ר ש פּ ר אַ ך: צו פֿאַרלענדן און צו פֿאַרטיפֿיקן — זי און אַלץ וואָס עס איז אויף איר ווען נישט איז גע־שאַפֿן געווארן. די פֿאַליטישע און סאָציאַל־עקאָנאָמישע פֿאַרהעלטענישן אין דײַטש־לאַנד בכלל און אין געטאָ בפֿרט זײַנען געווארן זייערע העלפֿער אין דער צע־שטער־אַרבעט. מיטן אונטערגאַנג פֿון ייִדיש דאַרטן האָט זיך אויך געענדיקט די פֿאַרגעשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער, אויף וויפֿל זי איז געווען פֿאַר־בונדן מיט יענער מדינה.

ייִדיש טעאַטער אין בריטערן — אין אייגנטלעכן זין פֿון באַגריף איז אויפֿ־געקומען ערשט אין יאָר 1876, באַלד אין אַנהייב אַוועקגעשטעלט אויף פּראָפֿעסיא־נעלע יסודות צו פֿירן די עקסיסטענץ פֿון אַ פּערמאַנענטער נאַציאָנאַלער קול־טור־אינסטיטוציע.

געשען איז דאָס בײַ די מ י ז ר ח־אייראָפּעישע ייִדן וואָס האָבן אין קאָמפּאַקטע מאַסן וויטער געטריבן אַן אייגן לעבן, פֿאַליטיש און בירגערלעך רעכטלאָז נאָך און אין יעדן מעגלעכן זין אונטערדריקט און גערודפֿט, אָבער אינעוויניק בײַ זיך — דורך די סאָציאַל־עקאָנאָמישע אומוואָנדלונגען אין דער גיגאַנטישער מלוכה בכלל און אינעם ענגן ייִדישן שטעטל בפֿרט, דורך די רעוואָלוציאָנערע יערונגען אין רוסלאַנד און פּוילן און דורך די אָפּקלאַנגען זייערע אויף דער ייִדישער גאָס, דורך דער נײַער (וועלטלעכער) ייִדישער ליטעראַטור — אין אַ געוויסער מאָס שוין אויפֿגעוויגט צו באַגערן מענטשלעכע, סאָציאַלע און נאָציא־נאַלע באַפֿרידיגונג און אַרויסצוטרעטן צום קאָמף פֿון אירעטוועגן.

דעם 12טן יולי הײַער [1940] געפֿאַלט דער הונדערטסטער געבוירן־טאָג פֿונעם זייגער־מאַכערישן זון, דעם פֿאָלקסדיכטער אַבֿרהם גאָלדפֿאָדען (ווי ער פֿלעגט זיך תּחילת רופֿן) אַדער גאָלדפֿאָדען (דערנאָך), וואָס האָט באַוויזן דעם נס צו באַשאַפֿן דאָס ערשטע אמתע לעבנס־פֿעיקע טעאַטער אין דער געשיכטע פֿון די איראָפּעישע ייִדן. צום אַנדענק פֿון דער דאָזיקער איז טאָקע פֿאַרטראָכט און אָנגעשריבן געווארן דער איצטיקער עטיוד.

זכרונות פֿון אַ „פֿוסגייער" פֿון רומעניע קיין אַמעריקע

פֿון יעקבֿ פֿינקלשטיין

אין יוואָ־בלעטער ב׳ XIX, 2 (מאַרץ־אַפּריל 1942) האָט ד״ר יוסף קיסמאַן צום ערשטן מאָל אין אונדזער וויסנשאַפֿטלעכער ליטעראַטור געשריבן וועגן די פֿוסגייערס, דעם אַוואַנגאַרד פֿון „יציאת רומעניע". אין אַן אויסגעבריייטערטער פֿאָרעם איז דער דאָזיקער באַריכט אַרײַן אין ד״ר קיסמאַנס בוך וואָס דער יוואָ האָט אַרויסגעגעבן אין 1944: שטודיעס צו דער געשיכטע פֿון רומענישע יידן אין 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט. איצטער האָבן מיר די מיגלעכקייט צו ברענגען אַן אויטענטישע באַשרײַבונג פֿון איינעם וואָס איז אַליין געווען אַ „פֿוסגייער" און געדענקט נאָך אַן אַ שיעור וויכטיקע פּרטים. דער מחבר פֿון די דאָזיקע זכרונות האָט געווינען אַ פּרעמיע אינעם יוואָ־קאָנקורס פֿון יאָר 1942 אויף דער בעסטער אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון אַ יידישן אימיגראַנט. אויף אונ־דזער בקשה האָט ער דאָס שייכדיקע קאָפּיטל פֿון זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע היפּש דערגאַנצט.

אויב די דאָזיקע באַשרײַבונג וועלן לייענען אַמאָליקע „פֿוסגייערס", בעטן מיר זיי, זיי זאָלן אויך אָנשרײַבן זייערע זכרונות און אונדז צושיקן — רעד׳.

...איך האָב די ערשטע צײַט [נאָכן קומען פֿון בעסאַראַביע קיין רומעניע] געקריגן אַרבעט און ניט שלעכט פֿאַרדינט. אָבער אין 1898 און 1899 האָבן זיך אָנגעהויבן פֿאַר יידן צרות וואָס זיי האָבן ניט געקענט איבערטראָגן. מען האָט פֿאַר זיי פֿאַרשפּאַרט יעדער טיר צו פּרנסה. אין די 90ער יאָרן האָט זיך אָנגעהויבן אַן אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע, צו וועלכער די רעגירונג האָט צו ביסלעך צוגע־לייגט אַ האַנט. עס זײַנען אַרומגעפֿאָרן לאַנד־אַגיטאַטאָרן, אַפּגעהאַלטן פֿאַלקס־פֿאַרזאַמלונגען, וואָס האָבן זיך אַלע מאָל געענדיקט מיט אַ פּאָראַד איבער די גאַסן מיט אויסגעשרייען „זשאָס זשידאַני, לאָ פּאַלעסטינאַ" (נידער מיט די יידן, קיין פּאַלעסטינע). בעת אַזעלכע פּאָראַדן פֿלעגן יידן פֿאַרמאַכן און פֿאַרריגלען טיר און טויער, כדי אויסצומײַדן אַ פּאָגראָם.

בײַ אַזעלכע אומשטאַנדן איז ניט קיין וווּנדער, וואָס יידן האָבן אָנגעהויבן פֿאַרלאָזן רומעניע. אַ טייל זײַנען אַוועק קיין ארץ־ישׂראל, אַנדערע קיין אַרגענ־טינע. אין פּאַריז האָט זיך דעמאָלט אויך געשאַפֿן אַ קאָמיטעט וואָס פֿלעגט פֿאַר אַ געוויסער סומע שיקן מענטשן קיין עסקישיר, טערקיי,* מיט דעם צוזאָג, אַז מען וועט זיי דאָרטן מאַכן פֿאַר פֿאַרמערס, אַ זאַך וואָס איז קיין מאָל נישט דורכ־

---

* עסקישיר (אין לאַטײַנישער שרײַבונג Eski-shehr, Eskishir), די הויפּטשטאָט פֿון אַ טערקישן ווילאַיעט אין קלײן־אַזיע צוזישן ברוסע און אַנקאָרע. וועגן דער דורכגעפֿאַלענער קאָלאָניזאַציע זען קיסמאַן, שטודיעס... זז׳ 101—102 און *Ost und West*, מאַרץ 3, 1901, — רעד׳.

געפֿירט געוואָרן. ס׳רובֿ אָבער, ספּעציעל דאָס יונגווארג, האָט געהאָלומט וועגן פֿאָרן קיין אַמעריקע. דאָרט וועלן זיי קענען אַרבעטן, שטודירן, זיין פֿרייַ מענטשן און טאָן וואָס זיי וועלן נאָר וועלן. די פֿראַגע איז אָבער געווען: ווי אַזוי פֿאָרט מען? — די מערסטע האָבן ניט געהאַט מיט וואָס צו פֿאָרן.

צו יענער צייט האָט אין ב ע ר ל י ד, ווו איך האָב זיך געפֿונען, עקסיסטירט אַן אַמאַטאָרן־קרייז פֿון יידישע יונגע־לײַט. אויך איך האָב צו אים געהערט. מיר פֿלעגן פֿון צייט צו צייט אַרגאַניזירן אַמאַטאָרישע פֿאָרשטעלונגען. פֿון די רווחים פֿלעגט מען קויפֿן האָלץ פֿאַר אַרעמע־לײַט אַדער אויף אַנדערע אופֿנים זיי אונטערשטיצן.

ווען ס׳זײַנען געקומען די צייטן פֿון דער אַנטיסעמיטישער העצע, זײַנען מיר זיך אויך צונויפֿגעקומען צו זוכן אַן אויסוועג פֿון דער שווערער לאָגע, אין וועלכער מיר האָבן זיך געפֿונען. די מערסטע פֿון אונדז זײַנען געווען גוטע בעלי־מלאָכות, אָבער קיין אַרבעט האָט מען ניט געקענט קריגן, ווײַל מיר זײַנען יידן. נאָך אַ לאַנגער דעבאַטע זײַנען מיר געקומען צום באַשלוס, אַז דער אײַנציקער אויסוועג פֿאַר אונדז איז אַמעריקע. אָבער ווי אַזוי?

— „הערט זיך אײַן", האָט געזאָגט אונדזער פֿאָרזיצער, וואָס איז געווען טכניקצייטיק געווען אונדזער הויפּטראָליסט, — „איך האָב אַ פּלאַן, ווי אַזוי צו קומען קיין אַמעריקע אָן געלט: מיר זאָלן זיך אַרויסלאָזן צו פֿוס. מיר וועלן גיין פֿון שטאָט צו שטאָט, און אומעטום וועלן מיר געבן פֿאָרשטעלונגען, ביז מיר וועלן קומען צו אַ פֿאָרט. און דאָרט, אַפֿילו ווען עס וועט אונדז פֿעלן אַ ביסל געלט, זײַנען פֿאָראַן רייכע קהילות וואָס וועלן אונדז אַרויסהעלפֿן".

מיר האָבן זיך אַלע דערין אָנגעכאַפּט. מיר זײַנען געווען יונגע, שטאַרקע חבֿרה און מיר האָבן נישט קיין מורא געהאַט פֿאַר קיין שוועריקייטן. דער פּלאַן האָט זיך אונדז אויסגעדאַכט אַזוי פּשוט, אַז יעדערער האָט זיך געווונדערט, פֿאַר וואָס דאָס איז אים פֿריִער ניט אײַנגעפֿאַלן.

מיר האָבן זיך באַלד געזומען צו דער אַרבעט. מיר האָבן קודם כל געמאַכט פֿאַר דעם צוועק אַ פֿאָרשטעלונג וואָס האָט אונדז אַרײַנגעבראַכט 1,000 פֿראַנק. מענטשן האָבן אונדז גערן געשטיצט, וויסנדיק אַז מיר פֿלעגן שטיצן אַנדערע. נאָך דעם האָבן מיר געלאָזט וויסן, אַז יעדער יונגער־מאַן וואָס וויל צו אונדז צושטיין זאָל אײַנצאָלן 20 פֿראַנק. עס האָבן זיך פֿאַרשריבן 50 יונגע־לײַט, האָבן מיר צוזאַמען שוין געהאַט אַ קאַפּיטאַל פֿון צוויי טויזנט פֿראַנק. אונדזער גרופּע איז באַשטאַנען פֿון 75 מאַן, אין דעם דרײַ מיידלעך.

די ערשטע שוועריקייט וואָס מיר האָבן אָנגעטראָפֿן איז געווען פּעסער. די מערסטע זײַנען געווען אין מיטלטער־עלטער און עס איז שווער געווען צו קריגן פּעסער. איז דאָך אָבער פֿאָראַן אין רומעניע אַזאַ זאַך ווי באַקשיש, האָט דער באַאַמטער וואָס האָט צו זאָגן איבער פּעסער געלאָזט וויסן, אַז פֿאַר 500 פֿראַנק וועט ער אַרויסגעבן די פּעסער און וועט ניט פֿרעגן קיין קשיות. מיר האָבן באַצאָלט די 500 פֿראַנק און אַרויסבאַקומען די פּעסער. נאָך דעם האָבן מיר געקויפֿט אַ פֿערד־און־וואָגן, ווײַל ווי ווייניק איינער האָט ניט געהאַט, קען

מען דאָך ניט טראָגן דאָס פּעקל דעם גאַנצן וועג. דעם וואָגן האָט מען איבערגע־צויגן מיט א רעגן־זיכערן לייוונט. יעדערער האָט צונויפֿגעקליבן זײַן ביסל זאַכן, און מיר זײַנען געווען גרייט צו פֿאָרן, ריכטיקער — צו גיין.

מיר האָבן צונויפֿגערופֿן א פֿאָרזאַמלונג פֿון אַלע גייערס, און דאָרטן האָט מען אויסגעאַרבעט די כּלליס פֿון מאָרש: דער פֿאָרשטייער מיט די דרײַ מיידלעך (זיי זײַנען געווען דרײַ שוועסטער וואָס האָבן געהאָט אויך צוויי בריידער אין דער גרופּע) זאָלן פֿאָרן פֿאָרויס אינעם וואָגן און אומעטום אַראָנזשירן אַלץ וואָס מען דאַרף פֿאַר אונדזער אָנקומען; וויטער האָבן מיר אויסגעקליבן א קאָפּיטאַן פֿון מאָרש, דאָס איז געווען א יונגער־מאַן וואָס האָט געדינט אין מיליטער ווי א קאָר־נעטיסט, יעדערער מוז פֿאָלגן זײַנע פֿאַראָרדענונגען און אויפֿפֿירן זיך אָנשטענ־דיק, אַז ניט קען מען אויסגעשלאָסן ווערן פֿון דער גרופּע. פֿון דער קאָסע קען דער פֿאָרשטייער נעמען נאָר אויף די לויפֿיקע הוצאות, די רעשט דאַרף דעפּאָנירט ווערן אין א באַנק. דער מאַרשרוט איז באַשטימט געוואָרן דורך ט ע ק ו ט ש ביז פ ר ע ד ע א ל, ווו עס איז געווען די אונגעריש גרענעץ.* דער טאָג פֿון אָרויס־מאָרש איז באַשטימט געוואָרן אויפֿן לעצטן זונטיק פֿון חודש אַפּריל 1900.

אין באַשטימטן טאָג האָבן מיר זיך צונויפֿגעקליבן אויפֿן פּלאַץ, פֿון וואָגעט מיר האָבן געדאַרפֿט אָפּמאַרשירן. מיר זײַנען אַלע געווען אָנגעטאָן אין ווארעמע אייבערהעמדער, אין היטלען פֿון איין סאָרט. אויף די פֿיס האָט יעדער געטראָגן רומענישע סאַנדאַלן („אָפּינטש"), געמאַכט פֿון רויע לעדער, פֿאַרשנורעוועט ביז דער קני; זיי זײַנען זייער ליכט צום טראָגן און רײַסן זיך ניט גיך.

מיר האָבן געהאַט מיט זיך בראָשורן, און אויך א „ליד פֿון די פֿוסגייערס" וואָס אַני הקטן האָב פֿאַרפֿאַסט. די בראָשורן זײַנען געווען אויף רומעניש און ייִדיש. מיר האָבן זיך דערקלערט פֿאַר שטאָלצע בירגערס פֿון דעם לאַנד וואָס באַהאַנדלט אונדז ווי שטיפֿקינדער אויף אַזוי ווײַט, אַז מיר מוזן אַוועק. די בראָ־שור איז געווען שיין אויסגעשטעלט פֿון א סטודענט מיטן נאָמען גינצבורג (ער איז מיט אונדז ניט געגאַנגען). די דרוקזאַכן האָבן אונדז שפּעטער אין די שטעט, ווו מיר זײַנען דורכגעגאַנגען, אַרײַנגעבראַכט א היפּש ביסל געלט. אָפּ־

---

* דער מאַרשרוט פֿון די בערלאַדער פֿוסגייערס, ווי ער ווערט באַשריבן פֿונעם מחבר, האָט געפֿירט ממש דורך גאַנץ רומעניע, לענג־אויס דער אײַזנבאַן־לינײַע, צו פֿוסנס די קאַרפּאַטן־בערג, פֿאַנע די טײַכן וואָס שטראָמען צום דונײַ (זע מאַפּע, ז׳ 109). ביז פּלאָעשט זײַנען זיי געגאַנ־גען אין א דרום־מערבֿדיקער ריכטונג, פֿון דאָרטן קיין פֿרעדעאַל אין א צפֿון־מערבֿדיקער ריכטונג. דער גלײַכער וועג פֿון בערלאַד קיין ווין — וואָס איז געווען דער צענטער פֿון דער ייִדישער מאַסן־עמיגראַציע פֿון רומעניע — פֿירט קיין צפֿון־מערב איבער בוקאָוויניע און גאַליציע (ער־מאָלט עסטרײַך). דער מהלך פֿון בערלאַד צו דער עסטרײַכישער גרענעץ אין בורדוזשען (Burdujeni) איז ווייניקער ווי א דריטל די גרייס פֿון דעם וועג איבער פּלאָעשט קיין פֿרעדעאַל צו דער אונגעריש גרענעץ. ווי ד״ר קיסמאַן ווײַזט אָן אין זײַנע שטודיעס, זז׳ 96, 97 און 107, זײַנען די בערלאַדער „גייערס" נישט געווען די אייניציקע וואָס האָבן זיך אויס־געקליבן דווקא דעם לענגסטן וועג אויף צו פֿאָרלאָזן דאָס לאַנד. די רומענישע רעגירונג איז אויף זייַ געווען מלא חמה פֿאַר אָט די דעמאָנסטראַטיוו מאַרשן, און אויך אויסלענדישע באַריכט־אָפּגעבערס דערמאָנען דאָס לגנאי. — רעד׳.

געדרוקט האָט מען דאָס אַלץ פֿאַר אונדז אין בערלאָד אָן געלט, ווי אַ מתנה פֿון עטלעכע מענטשן וואָס האָבן געהאָט סימפּאַטיע צו אונדז.

קומענדיק צום באַשטימטן אָרט, זײַנען מיר געווען איבעררַשט: דער פּלאַץ איז געווען שוואַרץ פֿון מענטשן און מיר האָבן זיך קוים געקענט דורכשטופּן. אויפֿן וואָגן האָבן מיר געפֿונען עטלעכע קאָלדרעס און עטלעכע ליטווענטע געצעלטן וואָס סוחרים האָבן אונדז געגעבן אַ מתנה. די בלעכערס האָבן געמאַכט פֿאַר אונדז אַ קעסל, ווי אַ מין סאַמאָוואָר, צו קאָכן טיי אָדער קאַווע, און אויך געשענקט טעפּעלעך פֿאַר אַלע גייערס און אַ טוץ לאָמטערנס אויף שטעקנס. אַנדערע זײַנען אויך ניט אָפּגעשטאַנען: בעקערס האָבן געבראַכט געבעקס, די שפּיזקרעמערס האָבן געגעבן שפּיז, דעליקאַטעסן־הענדלערס — ווורשט, קאַנסערוון, פֿרוכטן. מיר האָבן אַלץ געהאַט איבער גענוג ביז דער נאָענטסטער שטאָט.

מען האָט געהאַלטן רעדעס. עס האָבן געערעדט עטלעכע יידן און אויך קריסטן. אַלע רעדנערס האָבן אונדז געווינטשן, מיר זאָלן מצליח זײַן, און אויסגעדריקט זייער באַדויערן, פֿאַר וואָס מיר האָבן זיך געמוזט נעמען צו אַזאַ אויסערגעווייניקטלעך מיטל פּדי צו דערגרייכן אונדזער ציל. אונדזער פֿאַרזיצער, וועמען מיר האָבן אויסגעקליבן פֿאַר אונדזער פֿאַרשטייער אויפֿן וועג און אויך פֿאַרן געשעפֿטס־פֿירער, האָט געענטפֿערט מיט אַ געזעגן־רעדע.

פֿאַרטיק געווארן מיט די רעדעס, האָט אונדזער קאַפּיטאַן געגעבן אַ סיגנאַל אויף זײַן קאַרנעט, און דער מאַרש האָט זיך אָנגעהויבן. די אָרדענונג איז געווען אַזאַ: צו ערשט איז ער געגאַנגען, נאָך אים צוויי מאַן מיט פֿענער, איינע — די רומענישע און די צווייטע — די ווײַס־בלויע. ווײַטער זײַנען מיר געגאַנגען, פֿראָסטע סאָלדאַטן צו פֿיר אין אַ ריי, צום סוף — דער וואָגן מיטן באַגאַזש. אַזוי האָט מען אַרויסמאַרשירט ביז הינטער דער שטאָט. דאָ ערשט האָט מען זיך גענומען אויף אַן אמת געזעגענען מיט עלטערן, שוועסטער און ברידער און גלאָט קרובֿים. מיט שווערער מי איז אונדז אָנגעקומען זיך צו באַפֿרײַען פֿון אונדזערע קרובֿימס אָרעמס, און מיר האָבן ענדלעך אָנגעהויבן אונדזער לאַנגן מאַרש וואָס האָט דעמאָלט אויפֿגערודערט גאַנץ רומעניע.

פֿאַר נאָכט האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט. מען האָט אויפֿגעשטעלט די געצעלטן, אַ טייל האָבן געברענגט וואַסער צו קאָכן טיי, אַנדערע האָבן צוגעגרייט ווערשערע, און נאָכן עסן האָט מען זיך געלייגט שלאָפֿן אין די געצעלטן. צוויי מענטשן זײַנען באַשטימט געווארן צו האַלטן וואַך אויף אַ געוויסער צײַט, נאָך דעם וועלן זיי גיין שלאָפֿן און אַנדערע וועלן איבערנעמען די וואַך. צו מאָרגנס אין דער פֿרי האָבן אַ פּאָר זיך געקלאָגט, אַז די פֿיס טוען זיי ווײ, און זיי האָבן זיך געפֿילט אַ ביסל אָנטמוטיקט, אָבער נאָך דעם ווי מיר האָבן אָפּגעגעסן אַ גרויזנטן אָנבײַסן, האָבן זיי צוריקגעקריגן מוט. מיר האָבן אַזוי מאַרשירט ביז צוועלף בײַ טאָג.

נאָכן אָפּגיין דרײַ שעה האָט אונדזער קאַפּיטאַן געגעבן אַ סיגנאַל זיך אָפּצושטעלן רוען. אָפּגערוט זיך, זײַנען מיר ווײַטער געגאַנגען. אין אַ פּאָר דערפֿער

וואָס מיר זײַנען דורכגעגאַנגען האָבן די פּויערים אונדז אַנגעקוקט מיט פֿאַר־ווונדערונג, וואָס גייען דאָ די „זשידאַנעס" אויפֿטאָן? — זיי האָבן געקוועטשט מיט די פּלייצעס. אַזוינס האָבן זיי קיין מאָל ניט געזען.

דערפֿאַר האָבן מיר געהאַט אַן אַנגעלייגטן סורפּריז אין אַן אַנדער דאָרף, ווו די פּויערים זײַנען געווען זייער פֿרײַנדלעך און אונדז געבראַכט פֿאַרשיידן עסנוואַרג ווי אייער, קעז, גאָלד מעל וואָס מען מאַכט דערפֿון מאַמעליגע (אַ רומע־נישער נאַציאָנאַלער מאכל) און עטלעכע פּלעשער ווײַן. מיר האָבן אויפֿן וועג אויך אַנגעטראָפֿן אויף אַ ייִדישן פֿאַרמער, וואָס ער און זײַן פֿרוי האָבן זיך צעווײַנט, דערזעענדיק צו וואָס פֿאַר אַ לאַנג ייִדן זײַנען געקומען, אַז זיי מוזן זיך שלעפּן ווי ציגײַנערס, זיי האָבן אונדז פֿאַרהאַלטן איבער נאַכט, געמאַכט פֿאַר אונדז אַ

וועטשערע און צו מאָרגנס אין דער פֿרי אַן אָנבייסן. פֿשוטע, אָבער האַרציקע מענטשן, זייערע נעמען — מאַקס און מרים לייבאָוויטש.

מיטוואָך פֿאָר נאַכט זײַנען מיר אָנגעקומען אין דער ערשטער שטאָט טעקוטש.

אָזוי ווי מיר האָבן ניט געוואָלט אַריינקומען אין דער שטאָט פֿאָר נאַכט, האָבן מיר איבערגענעכטיקט הינטער דער שטאָט, און אין דער פֿרי האָבן מיר אָוועקגעשיקט צוויי פֿאָרשטייערס אָנזאָגן דער שטאָט, אַז מיר זײַנען אָנגעקומען. עס האָט ניט געדויערט לאַנג, זײַנען זיי צוריקגעקומען און אונדז איבערגעגעבן, אַז מען וואַרט שוין אויף אונדז מיטן גרעסטן אומגעדולד און אַז אַ קאָמיטעט מיטן פֿרעזידענט פֿון דער קהילה בראָש האָט צוגעגרייט פֿאָר אונדז אַ גרויס־אַרטיקן קבלת־פּנים. זיי האָבן באַקומען דעם שטאָטישן טעאַטער אויף אונדזערס אַ פֿאָרשטעלונג, און אַלע בילעטן זײַנען שוין אויספֿאַרקויפֿט.

עס האָט ניט לאַנג געדויערט, האָבן מענטשן אָנגעהויבן אָנקומען אונדז צו באַגעגענען. וואָס נעענטער צו דער שטאָט — אַלץ געדיכטער איז געוואָרן די מאַסע מענטשן, און ווען מיר זײַנען אַריינגעקומען אין דער שטאָט איז געווען אַזאַ געדראַנג אַרום אונדז, אַז מיר האָבן זיך קוים דורכגעשטופּט. עס זײַנען געקומען קוקן אויף אונדז סײַ ייִדן סײַ קריסטן וואָס האָבן געוואָלט זען, ווי עס זעען אויס ייִדישע עולה־רגלניקעס.

מען האָט אונדז אָוועקגעפֿירט אין דער תּלמוד־תּורה־געביידע, ווו אין אַ גרויסן זאַל זײַנען געווען געגרייט טישן. מען האָט אונדז געגעבן מיטאָג, און די רײַכסטע פֿרויען פֿון דער שטאָט האָבן סערווירט. נאָכן עסן האָבן די נגידים פֿון שטאָט אונדז צעכאַפּט אויף קוואַרטיר אויף די פֿאָר טעג וואָס מיר האָבן געדאַרפֿט פֿאַרבלײַבן אין דער שטאָט.

שבת האָבן מיר געגעבן אַ פֿאָרשטעלונג וואָס האָט זיך אײַנגעגעבן סײַ אַרטיסטיש סײַ פֿינאַנציעל. דער עולם האָט זיך גאָרנישט געקענט אָפּווונדערן, ווי אַזוי ניט־פּראָפֿעסיאָנעלע אַרטיסטן קענען אַזוי גוט שפּילן. געשפּילט האָבן מיר „די משוגענע אויס ליבע". מיר האָבן געהאַט קאָרגע אָכט הונדערט פֿראַנק הכנסה. כ׳דאַרף דאָ דערמאָנען צוויי מענטשן, דוד קויפֿמאַן פֿון בערלאָד און מאָריץ האָסקאָל פֿון טעקוטש, וואָס האָבן זיך מיט אונדז פֿאָרנומען מער ווי זײַ זײַנען געווען בכוח. זיי זײַנען ביידע שפּעטער געקומען קיין אַמעריקע.

זונטיק האָבן מיר זיך ווידער פֿאָרזאַמלט אין דער תּלמוד־תּורה. מען האָט צוזאַמענגעבראַכט אַ מאַסע עסנווארג; מיר האָבן דאָס אַלץ אַרויפֿגעפּאַקט אויף אונדזער וואָגן און מען האָט ווײַטער געהאַלטן געזונגן־רעדעס. בײַם אָוועקגיין האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז לויט אונדזער בײַשפּיל אַרגאַניזירט זיך אויך אין טעקוטש אַזאַ פֿוסגייער־גרופּע קיין אַמעריקע. אויף אַזאַ אופֿן זײַנען מיר געוואָרן פּיאָנירן פֿון אַזאַ אַריגינעלער באָוועגונג, ווײַל שפּעטער האָבן זיך אַרגאַניזירט אַזעלכע גרופּעס אין אַלע שטעט פֿון רומעניע.

אונדזער נאַענטסטן אָפּשטעל האָבן מיר געהאַט אין א י ו ע ש ט, אַ שטעטל מיט אַ 150 יידישע משפּחות. מיר האָבן אויך געזאָלט געבן אַ פֿאָרשטעלונג, אָבער די ביינע איז אַנטלאָפֿן (די פּראָווִיזאָריש צונויפֿגעקלאָפּטע ביינע האָט נישט אויסגעהאַלטן און איז אין סאַמע מיטן שפּילן אײַנגעפֿאַלן) און עס האָט זיך געענדיקט מיט וואַרעניקעס און אַ באַל מיט טענץ; מען האָט געטאַנצט ביז אין דער פֿרי. אויפֿן ווײַטערדיקן וועג זײַנען מיר דורכגעגאַנגען עטלעכע דערפֿער און צווויי באַנסטאַנציעס, ד ר א ג א נ ע ש ט און ב א ר ט ש ע א, — אָבער אַן שום אינצידענטן.

אין דער צײַט זײַנען די צײַטונגען שוין געווען פֿול מיט אונדז, אַזוי אַז די גויים האָבן זיך אויפֿגעהערט צו וווּנדערן זעענדיק אונדז. די מיינונגען וועגן אונדז זײַנען געווען צעטיילט: אַ טייל זײַנען געווען צו אונדז פֿרײַנדלעך, אַנדערע האָבן אַרויסגעוויזן אָפּענע שׂינאה.

איין פֿאַל איז ווערט צו דערמאָנען: אויפֿן וועג פֿון איוועשט — נאָך דעם גרויסאַרטיקן קבלת־פּנים פֿון די דאָרטיקע יידן — קיין פּ א ק ש א ן זײַנען מיר אַדורכגעגאַנגען אַ דאָרף מיטן נאָמען ס א ט ו נ א ו (דאָס איז נאָכן פֿראַנצייזישן שאַטאָ). דאָס דאָרף איז געווען דער וווּנדער פֿון רומעניע. עס באַשטייט פֿון איין לאַנגער גאַס וואָס ציט זיך פֿון 5 ביז 6 מײַל; די היזער זײַנען זייער ווײַט אײַנע פֿון די אַנדערע, אַרום יעדער הויז אַ גאָרטן מיט פֿרוכטבײַמער, און הינטער די היזער ציען זיך פֿאַרזייטע פֿעלדער. מיר זײַנען געגאַנגען פֿאַמעלעך און זיך ניט געקענט זאַט אָנקוקן פֿון דער שיינקייט און געמיטלעכקייט וואָס האָט זיך דאָרטן געפֿילט. בײַם עק דאָרף האָט זיך געפֿונען אַ הויז וואָס איז געווען דאָס גרעסטע און שענסטע פֿון אַלע; דאָ האָט געווווינט דער פֿריץ פֿון דאָרף. ער איז גראָד געזעסן אין פֿראָנט פֿון הויז וועז מיר זײַנען פֿאָרבײַגעגאַנגען. ער האָט אונדז צוגערופֿן און זיך געפֿרעגט, וואָס איז די מעשׂה, וואָס מיר האָבן אויסגעקליבן אַזאַ מעטאָד צו פֿאָרלאָזן דאָס לאַנד. אונדזער קאָפּיטאַן האָט אים אויפֿגעקלערט, אַז מיר זײַנען אַלע גוטע בעלי־מלאָכות, נאָר מיר קענען ניט קריגן קיין אַרבעט. יענער האָט זיך אַ ווײַלע פֿאַרטראַכט, געשאָקלט מיטן קאָפּ און זיך אַזוי אָנגערופֿן: „הערט אויס, מײַנע פֿרײַנד, וועז איך וואָלט געהאָט אַ מיגלעכקייט, וואָלט איך עפּעס געטאָן אײַך אָפּצוהאַלטן פֿון אַזאַ טריט. מײַנע רומענישע בריידער פֿאַרשטייען ניט, אַז מיט זייערע האַנדלונגען פֿאַרטרײַבן זיי פֿון לאַנד דעם בעסטן עלעמענט. עס גייען אַוועק די בעסטע בעלי־מלאָכות און אויך געטרײַע פֿאַטריאָטן. קיין כּבוד וועט דאָס אונדז ניט פֿאַרשאַפֿן. צו אײַך אָבער קען מען קיין טענות ניט האָבן. איר האָט רעכט צו לעבן פֿונקט אַזוי ווי איך און אַנדערע רומענער". מיר זײַנען געווען איבערראַשט, וועז מיר האָבן דערהערט אַזעלכע ווערטער פֿון אַ רומענישן פּריץ. ער האָט אונדז געבעטן וואָרטן. ער איז אַרײַן אין הויז, באַלד צוריק אַרויסגעקומען און איבערגעגעבן אונדזער קאָפּיטאַן 50 פֿראַנק. „נעמט צו פֿון מיר אַ קלײַנע שטיצע, און זאָלן עס זײַן אַ שטיקל פֿאַרגיטיקונג פֿאַר אײַערע ליידן", האָט ער געזאָגט. דער נאָמען פֿון דעם פּריץ איז געווען באַרשאַנו.

אָפּגעגאַנגען פֿון דעם דאָזיקן דאָרף אַ פּיר שעה, זײַנען מיר צוגעקומען צום טײַך ס ע ר ע ט. דאָס איז אַ טײַך וואָס גאָרטלט אַרום האָלב רומעניע. מיר זײַנען אַריבערגעשוווּמען דעם טײַך מיט אַ פּאָראָם. דעם פּאָראָם האָט אַגב געהאַלטן אין אָרענדע אַ ייִד, און ער האָט פֿון אונדז גאָרניט גענומען פֿאַר זײַן טירחה. נאָך וויטערדיקע דרײַ שעה גיין זײַנען מיר אָנגעקומען צום דאָרף ק א ה ו ל ע ן, וואָס האָט באַלאַנגט צו אַ ייִדישן גוט־באַזיצער. מיר האָבן גראָד ניט געהאַט בדעה זיך אָפּצושטעלן אין דעם דאָרף, וויבל עס איז נאָך געווען פֿרי, אָבער עס האָט אָנגעהויבן צו גיסן אַ רעגן און מיר האָבן באַשלאָסן איבערצונעכטיקן אין דעם דאָרף און פֿאַר טאָג גיין וויטער. מיר האָבן געהאַלטן, אַז דאָס ריכטיקסטע וועט זײַן צוצוגיין צום ייִדישן פּריץ איבערצונעכטיקן. אָבער ער האָט אונדז זייער קאַלט אויפֿגענומען. קודם כּל האָט ער געהאַלטן פֿאַר אונדז אַ לעקציע, אַז מיר האָבן שלעכט געטאָן, אַז מיר זײַנען אומפֿאַראַנטוואָרטלעכע מענטשן, אַז מיר האָבן אָפּגעטאָן אַ זאַך וואָס האָט אָנגעמאַכט צו פֿיל טומל. „איך שעם זיך צו ווײַזן זיך פֿאַר מײַנע פֿרײַנד", האָט ער געטענהט. מיר האָבן אים גאָנץ פֿײַן געענטפֿערט, אַז מיר זײַנען חלילה ניט קיין גנבֿים אָדער רויבערס, נאָר מיר זוכן בלויז אַ מיגלעכקייט צו אַרבעטן און צו לעבן וויַ פֿרײַע מענטשן. דאָס האָט אים אַ ביסל אָפּגעקילט, ער איז געוואָרן גרויסמוטיק, האָט אַרײַנגערופֿן איינע פֿון זײַנע דינסטן און געהייסן אויסקאָכן פֿאַר יעדער איינעם פֿון אונדז אַן איי אויף אָנבײַסן אין דער פֿרי, און מיר האָבן אויך בײַ אים אין בערגענעכטיקט.

פֿאַר טאָג זײַנען מיר שוין ווידער געווען אויף אונדזער וועג. אַרום אַכט אַ זייגער אין דער פֿרי זײַנען מיר געקומען אין דאָרף מ י ר ט ש ע א ו א ד א, וווּ מיר האָבן געגעסן אָנבײַסן, אַ ביסל גערוט און וויטער מאַרשירט. 12 בײַ טאָג זײַנען מיר אָנגעקומען אין דאָרף ס א ר א י. די פּויערים זײַנען דאָ געווען צו אונדז זייער פֿרײַנדלעך, עטלעכע פֿון זיי זײַנען צוגעקומען צו אונדז און אונדז געפֿרעגט, צי מיר דאַרפֿן עפּעס. מיר האָבן זיי באַדאַנקט, מיר האָבן באמת גאָרניט באַדאַרפֿט, ווײַל מיר זײַנען שוין געווען זייער נאָענט פֿון פּ א ק ש א ן, אַ שטאָט מיט אַ היפּשער ייִדישער אָפּלקערונג, ווו אַלץ איז שוין געווען פֿאַר אונדז צוגעגרייט.

מיר זײַנען אָנגעקומען צו אַ בארג, פֿון וועלכן מען האָט שוין אָנגעזען די שטאָט. מיר זײַנען געבליבן וואַרטן אויפֿן בארג, רעכענענדיק אַז עמעצער פֿון דער שטאָט וועט אָנקומען אונדז אויפֿנעמען. נאָך אַ שעה וואַרטן האָבן מיר טאַקע באַמערקט אַ קאַרעטע וואָס איז געפֿאָרן צו אונדז. דאָרטן האָבן זיך געפֿונען צוויי פֿאָרשטייערס פֿון דער שטאָט און אונדזער פֿאָרשטייער וואָס מיר האָבן אַרויסגעשיקט פֿריִער. אונדזער פֿאָרשטייער איז געבליבן מיט אונדז, און די פֿאָרשטייערס פֿון דער שטאָט זײַנען צוריקגעפֿאָרן צו לאָזן וויסן אַז מיר זײַנען דאָ. אונדזער פֿאָרשטייער האָט אונדז דערציילט, אַז די שטאָט וואַרט שוין אויף אונדז מיטן גרעסטן אומגעדולד. אויף מאָרגן, שבת, איז צוגעגרייט אונדזערס אַ פֿאָרשטעלונג און אַלע בילעטן זײַנען שוין אויספֿאַרקויפֿט. אַ סך בעלי־הבתים האָבן

שוין אַנגעבאַטן פּלעצער אײַנצושטיין בײַ זיי. הכּלל, מיר האָבן געזען, אַז אונדזער נאַמען גייט שוין פֿאַרויס פֿאַר אונדז.

מיר האָבן זיך אויסגעשטעלט אין אַן אָרדענונג און אַנגעהויבן מאַרשירן. ווען מיר זײַנען אַנגעקומען האַרט פֿאַר דער שטאָט, האָבן מיר אײַנער אויפֿן צווייטן אַנגעהויבן קוקן ווי מיר וואָלטן זיך געפֿרעגט: צי איז נאָך עמעצער פֿאַר־בליבן אין דער שטאָט? — דער קבלת־פּנים וואָס מיר האָבן דאָ דערזען האָט נאָך איבערגעשטיגן דעם טעקוטשער. דאָ איז ער געווען אַ סך פֿאַרביקער. מענטשן זײַנען געווען אויסגעפּוצט ווי צו אַ באַל, עס זײַנען געווען טײַערע פֿאָטאָגראַפֿן. דער עולם איז באַשטאַנען פֿון יידן און קריסטן, אַפֿילו אַפּיצירן זײַנען דאָרטן געווען. ווען מיר האָבן פֿאַרבײַמאַרשירט, איז דער עולם צו צו אונדז, און אַלע האָבן זיך געשטופּט צו געבן אונדז שלום־עליכם. צווישן עולם איז אַרומגעגאַנגען אַ יידישער סטודענט מיטן נאָמען קעלמאַן און פֿאַרקויפֿט די לידער און בראָשורן וואָס מיר האָבן געהאַט. ער האָט געלייזט אַ פּאָר הונדערט פֿראַנק. אַ רעפּאָרטער פֿון אַ פּאָר רומענישע צײַטונגען האָט צוגעזאָגט צו שרײַבן ווענן אונדז אַ גוטן באַריכט. בקיצור, אַלע האָבן אונדז אויפֿגענומען מיט סימפּאַטיע.

ווען דאָס איז אַריבער, האָבן מיר זיך צוריק אויסגעשטעלט אין רייען און אַרײַנמאַרשירט אין דער שטאָט. דאָ האָט מען אונדז צוגעפֿירט צו דער שול, ווו אויפֿן גרויסן הויף זײַנען געווען אויסגעשטעלט טישן; די שענסטע און רײַכסטע מיידלעך פֿון דער שטאָט האָבן אונדז באַדינט צום מאָלצײַט. נאָך דעם איז גע־ווארן אַ כאַפּעריי. יעדערער האָט געוואָלט האָבן דעם כּבֿוד צו האָבן אַ פֿוסגייער בײַ זיך פֿאַר אַן אורח. עס איז אַפֿילו געווען אַ פּאַל, אַז אײַנער, ניט קיין אַרעמאַן, וואָס האָט ניט געהאַט ענוג אָרט בײַ זיך אין דער ווויננונג, האָט געדונגען עט־לעכע צימערן אין אַ האָטעל און דאָרטן באַזעצט אַ פּאָר פֿוסגייערס.

שבת אויף דער נאַכט האָבן מיר זעגעבן אַ פֿאַרשטעלונג. מיר האָבן אַזוי אויסגענומען, אַז די אַפּלאָדיסמענטן האָבן ניט געוואָלט אויפֿהערן. אַ סך פֿון די צוקוקערס זײַנען געווען קריסטן, אויך אַפּיצירן. זיי האָבן צוגעגעבן, אַז זיי זײַנען געקומען מיט אַ פֿאַראורטייל, אָבער אַחר־המעשׂה באַוווּנדערן זיי דאָס ערנצטע שפּילן ווי פֿאַר אַמאַטאָרן. דער אָוונט האָט אונדז אַרײַנגעברענגט טויזנט פֿראַנק.

זונטיק אין דער פֿרי זײַנען מיר געקומען צום אָרט, ווו עס האָט זיך געפֿונען אונדזער באַגאַזש. דאָרט האָט שוין אויף אונדז געוואַרט דער פֿאַרשטייער פֿון דער קהילה יוֹעוויטש. ער און נאָך אַ פּאָר מענטשן האָבן זיך געפֿאָרעט ביים ברענגען פֿאַר אונדז פֿאַרשיידן עסנווארג, פֿרוכטן, אַפֿילו עטלעכע פֿלעשער ווײַן. פֿאַרן אָפּפֿאָרן איז דער עולם באַגלייטערס שוין געווען אַזוי גרויס, אַז מיר האָבן זיך קוים געקענט דורכשטופּן. ביז הינטער דער שטאָט איז דער עולם נאָך מער אויסגעוואַקסן, עס איז געווען מער מענטשן ווי ביים אַרײַנקומען אין דער שטאָט. מען האָט געהאַלטן עטלעכע רעדעס און מען האָט זיך האַרציק געזעגנט.

אַ טייל עולם האָט אונדז ווײַטער באַגלייט. די עלטערע האָבן זיך גיך אום־געקערט. די יינגערע האָבן אונדז באַגלייט אַ לענגער שטיקל ווועג און בשעת מעשׂה געשמועסט ווועגן אַרגאַניזירן אויך בײַ זיי אַ פֿוסגייער־גרופּע. זיי האָבן

אונדז אזוי באגלייט ביזן דארף מיקאוו. נאך א 4 ביז 5 שעה מארשירן זיצנען מיר אנגעקומען אין שטעטל קוקו, וווּ עס האבן זיך דעמאלט געפונען א 10 יידישע פאמיליעס. זיי זיצנען אלע ארויסגעגאנגען אונדז אנטקעגן און האבן אונדז אנגעווונטשן דאס אייביקע לעבן פאר דעם כבוד וואס מיר האבן זיי אנגעטאן מיט אונדזער ווייזיט בכ זיי (זיי האבן וועגן אונדז שוין פריער געהאט געלייענט אין די צייטונגען). זיי האבן פאר שימחה גארניט געווּסט וואס צו טאן מיט אונדז. זיי האבן אונדז צוגעפירט צו א גרויס הויז. דארטן האבן מיר זיך ארומגעוואשן. קודם־כל האט מען אונדז מכבד געווען מיט לעקעך און בראנפן, אינגעמאכטס אד"גל. זיי האבן זיך ווייטער פאר אונדז פארענטפערט, וואס זיי האבן ניט צוגעגרייט קיין מיטאג, ווייל זיי זיצנען ניט געווען זיכער צי מיר וועלן קומען צו זיי. די ווייבער האבן זיך אבער באלד געזומען צו דער ארבעט, א טיפ מענער האבן זיי אויך צוגעהאלפן, און אין משך פון א פאר שעה האבן זיי צוגעגרייט אזא מיטאג, אז מיר האבן אלץ ניט געקענט אויפעסן. מיר האבן מיט זיי פאר־בראכט א גרויסארטיקן אוונט.

ארום 10 אין אוונט זיצנען צו אונדז געקומען צוויי פארשטייערס פון שטעטל רימניק סאראט, וווּ מיר האבן געדארפט האבן דעם נאענטסטן אפשטעל. עס איז דארטן געווען אנאנסירט, אז מיר קומען פאר נאכט, און כמעט אלע אינ־ווינערס זיצנען ארויסגעקומען אונדז אפווארטן, אבער נאך א פאר שעה ווארטן איז דער עולם אהיימגעגאנגען. די צוויי לייט זיצנען אונדז ארויסגעגאנגען אנט־קעגן און זיצנען דערגאנגען ביז קוקו, וווּ זיי האבן אונדז געוועלכנט צו טרעפן — און טאקע געטראפן.

א זייגער דרי פאר טאג זיצנען מיר אויפגעשטאנען און זיך געלאזט אין וועג ארייַן. נאך א 3 שעה מארשירן זיצנען מיר צוגעקומען צו א ברונעם, דא האבן מיר זיך אפגעשטעלט, געמאכט קאווע אויפן סאמאוואר און אפגעגעסן אנביסן.

וועו מיר זיצנען אנגעקומען פאר דער שטאט, זיצנען די צוויי מרגלים צו־זאמען מיט אונדזער פארשטייער אווענ און מיר זיצנען געבליבן ווארטן הינטער דער שטאט. נאך א פאר שעה ווארטן זיצנען זיי צוריקגעקומען, און מיר האבן אנגעהויבן מארשירן. וועו מיר זיצנען צוגעקומען צו דער שטאט, האט דער באמטער בכ דער שטאט־ראגאטקע אונדז ניט געווואלט ארייַנלאזן אן א דערלויבעניש פון דער פאליציי. דאס איז געווען א נייס, אויף וועלכער מיר האבן זיך אין גאנצן ניט גערייכט. דערווייל האט זיך אנגעהויבן פארזאמלען אן עולם פון שטעטל. אלע האבן זיך געווונדערט, פאר וואס מען לאזט אונדז ניט ארייַן. נאך א פאר שעה ווארטן איז אנגעקומען אין א קארעטע א פאליציי־קאמיסאר מיט נאך א פאר באאמטע. ער האט אונדז געהייסן זיך אויסשטעלן אין א ראד, אליין האט ער זיך אווענקגעשטעלט אין דער מיט און האט געהאלטן צו אונדז אזא דרשה:

„איך האב געלייענט וועגן אייך אין די צייטונגען, אז איר גייט צו פוס קיין אמעריקע. איך וויל אייך אין דעם ניט שטערן, רומעניע איז א פרי לאנד און יעדערער קען טאן וואס ער וויל כל־זמן עס איז ניט קעגן געזעץ. און אזוי ווי איך האב ניט געהערט, אז איר זאלט האבן עפעס געטאן קעגן געזעץ, וועל איך

אײַך ניט שטערן. איך ווייל אָבער זײַן זיכער, אַז אין דער צײַט וואָס איר וועט זײַן אין שטאָט, זאָלט איר ניט באַגיין עפּעס אַ פֿאַרברעכן. איז דאָס ערשטע וועט איר מיר דאַרפֿן אָפּגעבן אײַערע פּעסער, און צווייטנס וועט עמעצער מוזן פֿאַר אײַך גאַראַנטירן, אַז איר וועט זיך אין שטאָט גוט אויפֿפֿירן".

מיר האָבן געמוזט אײַנגיין אויף די באַדינגונגען. מיר האָבן אָפּגעגעבן די פּעסער. צווישן עולם האָט זיך געפֿונען איינער אַ ה' פֿיליפּ פֿינקעלשטיין וואָס האָט געהאָט אַ רעסטאָראַן און איז געווען קנעפּל שבקנעפּל מיט פּאָליציי. ער האָט גאַראַנטירט פֿאַר אונדז. דעמאָלט האָט אונדז דער פּאָליציי־קאָמיסאַר אַרײַנ־געלאָזט אין שטאָט מיט דער באַמערקונג, אַז מיר זאָלן זיך ניט צו פֿיל וואַרפֿן אין די אויגן, אַניט וועט ער אונדז ניט צוריקגעבן די פּעסער. אויך דאַרף אים צוגעשטעלט ווערן אַ רשימה מיט די אַדרעסן וווּ יעדערער פֿון אונדז וועט אײַנשטיין.

לויט אונדזער פּלאַן האָבן מיר דווקא אין דעם שטעטל געדאַרפֿט פֿאַר־בלײַבן אַ פּאָר טעג לענגער, ווײַל ס'איז יעמאָלט פּונקט אויסגעפֿאַלן דער יאָרטאָג פֿון קרוינען דעם רומענישן קעניג. געווײַנטלעך קומט פֿאָר אַ יום־טובֿ, פּויערים קומען אין שטאָט אַרײַן, מען הוליעט, מען שיפֿורט אד"גל. זײַנען יידן געווען פֿאַר־נומען און קיינער האָט ניט קיין צײַט געהאַט מיט אונדז זיך אָפּצוגעבן. מיר זײַנען געזעסן אין די שטובן, ווײַל מיר האָבן ניט געוואָלט זיך וואַרפֿן אין די אויגן. אויפֿן דריטן טאָג ערשט האָבן מיר געגעבן אַ פֿאַרשטעלונג און אויף צו מאָרגנס, פֿרײַטיק, זײַנען מיר אַוועק פֿון דער שטאָט. דער פּאָליציי־קאָמענדאַנט האָט אונדז אָפּגעגעבן די פּעסער אוֹן אונדז געוווּנטשן הצלחה אויפֿן ווײַטערדיקן וועג.

אונדזער נאָענטסטער אָפּשטעל איז געווען בוזעאָו, אַ גרויסע שטאָט מיט אַ גרויסער יידישער באַפֿעלקערונג. די יידן פֿון דער שטאָט האָבן זיך געהאַלטן אַ ביסל העכער פֿון די יידן אין אַנדערע שטעט, ווײַל זי ליגט אין דעם טייל רו־מעניע וואָס רופֿט זיך „ראָמאַניאַ", און ראָמאַניאַ האָלט זיך אַריסטאָקראַטיש לגבי מאָלדעווע, די צווייטע טייל פֿון רומעניע. אין ראָמאַניאַ רעדט מען אַ שענערן רו־מעניש און מען איז מער געבילדעט. און ווי זאָגט אַ וועלט? אַזוי ווי עס קריסטלט זיך — אַזוי יידלט זיך. האָלטן זיך די יידן פֿון ראָמאַניאַ אויך העכער פֿון אַנ־דערע יידן. דאָך האָט מען אונדז זייער שיין אויפֿגענומען. עס האָט אויסגעזען, ווי די שטעט וואָלטן קאָנקורירט צווישן זיך, ווער עס קען מאַכן אַ שענערן קבלת־פּנים. דאָ, אין בוזעאָו, איז אַלץ געווען מיט אַ רײַכערער האַנט, סײַ אין עסן סײַ אין די פּלעצער וווּ מיר זײַנען אײַנגעשטאַנען. טייל פֿוסגייערס האָבן זיך געפּילט אומבאָקוועם צוליב דעם גרויסן לוקסוס, מיט וועלכן מען האָט זיי אויפֿגענומען.

דער פֿאַרזיצער פֿון דער קהילה מאָריס בלומבערג האָט אונדז אויף מאָרגן פֿאַרבעטן אין דער שול וואָס איז געווען שיין, רײַך אויסגעשטאַט. אויך דאָ האָבן מיר געגעבן אַ פֿאַרשטעלונג און אויך דאָ האָט די פֿאַרשטעלונג אויסגענומען סײַ אַרטיסטיש סײַ פֿינאַנציעל.

ווי געווײַנטלעך, איז אויך דאָ בײַם אָפּמאָרשירן ווײַטער געווען פֿאַרזאַמלט אַן עולם, מען האָט געברענגט עסנוואָרג, אָבער דאָ איז די געזעגענונג געווען אַן

אויסנעם. בעת אין אַנדערע ערטער האָט זיך געפֿילט מער נויגעריקייט, איז דאָ געווען מער האַרציקייט. מען האָט זיך געקושט און געווויינט, און מען האָט געהאַלטן פֿייערלעכע רעדעס. עס האָט זיך שוין דאָ בעת אונדזער זיין אין שטאָט אַרגאַניזירט אַ גרופּע וואָס האָט געזאָלט נאָכטון אונדזער בישפּיל, און ווי נאָר מיר וועלן אַריבער די גרענעץ זאָלן זיי אַנהייבן זייער מאַרש.

מיר זיינען געגאַנגען דעם גאַנצן טאָג. מיר זיינען פֿאַרבייגעגאַנגען עטלעכע דערפֿער. פֿאַר נאָכט האָבן מיר אויפֿגעשטעלט אונדזערע לייוונטנע בידלעך אין פֿעלד און געגאַנגען שלאָפֿן.

צו מאָרגנס אַרום 11 אַ זייגער אין דער פֿרי זיינען מיר געקומען צו אַ שטעטל מ י ז י ל, ווו עס האָבן זיך געפֿונען אַ 10—15 יידישע פֿאַמיליעס. אָבער פֿאַרן שטעטל איז אונדז אַנטקעגנגעקומען אַ באַאַמטער און אונדז נישט געלאָזט אַפֿילו זיך אָפּשטעלן, אַניט, האָט ער דערקלערט, וועט ער אונדז אַלעמען לאָזן אַרעסטירן און אָפּשיקן פֿון וואַנען מיר זיינען געקומען. מיר האָבן, פֿאַרשטייט זיך, געמוזט טאָן לויט זיין באַפֿעל, און ווען מיר זיינען שוין געווען אַ היפּשן שטח ווייט פֿון שטעטל, האָבן מיר זיך געזעצט אָפּרוען און עפּעס אָפּעסן. עס איז נישט אַוועק קיין האַלבע שעה, זיינען די יידן פֿון דעם שטעטל צו אונדז אַרויסגעקומען. זיי האָבן אונדז דערציילט, אַז דער באַאַמטער איז אַ באַקאַנטער אַנטיסעמיט. זיי האָבן אונדז געבראַכט עסן, האָבן געגעבן אונדזער קאָמפּיטאָן 50 פֿראַנק און האָבן זיך מיט אונדז וואַרעם געזעגנט.

דערווייל האָט אַנגעהויבן גיסן אַ רעגן. מיר האָבן אויפֿגעשטעלט אונדזערע געצעלטן און איבערגעוואַרט דעם רעגן. ווען מיר זיינען אַזוי געזעסן, איז פֿאַר אונדז פֿאַרבייגעפֿאָרן אַ קאָרעטע מיט צוויי פֿרויען און צוויי מענער. זיי האָבן זיך אָפּגעשטעלט לעבן אונדז, און איינער פֿון זיי איז אַרויס צו אונדז און אויסגעפֿרעגט ווער און וואָס. דערהערנדיק אונדזער סיפּור המעשׂה, האָט ער זיך אָפּגערופֿן אַזוי: „איך בין אַ רומענער, אָבער איך בין ניט קיין אַנטיסעמיט; איך באַדויער פֿון טיפֿן האַרצן, וואָס איר זיינט געצוווּנגען צו פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד וווּ איר זיינט געבוירן געוואָרן; גייט אין גאָטס נאָמען און געפֿינט צוריק אייער פֿאַרלוירענע פֿריהייט". דער קאָנטראַסט צווישן דעם דאָזיקן רומענער און דעם אַנטיסעמיטישן באַאַמטן האָט אויף אונדז געמאַכט אַן אינדרוק. ער האָט אַרויסגענומען 50 פֿראַנק און געגעבן אונדזער קאָמפּיטאָן, און געבעטן מיר זאָלן צוווּאַרטן. ער איז אַוועקגעפֿאָרן אין שטעטל אַרײַן און צוריקגעקומען מיט אַ סך טאַבעק און יעדערן פֿון אונדז מכבד געווען מיט אַ פּעקל. מיר האָבן אים, פֿאַרשטייט זיך, געדאַנקט פֿאַר זיין גוטהאַרציקייט.

נאָכן רעגן האָבן מיר ווייטער אָנגעהויבן מאַרשירן, און פֿאַר נאָכט צו זיינען מיר אָנגעקומען צום דאָרף א ר י א ד ז ש ע ן. מיר זיינען באַלד געוואָר געוואָרן, אַז דאָס איז איינס פֿון די דערפֿער וואָס זיינען פֿיינדלעך געשטימט צו יידן און אַז עס וועט בעסער זיין פֿאַר אונדז אויסצומיידן דאָס דאָרף. מיר זיינען דאָס דאָרף אַרומגעגאַנגען. עס האָט ווידער אָנגעהויבן רעגענען, און מיר האָבן אויפֿגעשטעלט אונדזערע געצעלטן. צו מאָרגנס אין דער פֿרי, נאָכן אָפּמאַרשירן אַ פּאָר

שעה, זײַנען מיר צוגעקומען צו דער שטאָט פ ל א ע ש ט . אַ גרויסע, רײַכע שטאָט מיט אַ רײַכער יידישער קהילה. דאָ האָבן מיר אַרײַנגעשיקט אַ פּאָר שלוחים צו וויסן צו געבן, אַז מיר זײַנען דאָ (אונדזער פֿאָרשטייער האָט דאָס ניט געטאָן פֿריִער, ווײַל ער האָט ניט געוווסט קיין פֿעסטגעזעצטע שעה, ווען מיר וועלן אָנקומען). נאָך אַ פּאָר שעה איז די דעלעגאַציע צוריקגעקומען צוזאַמען מיט פֿאָרשטייערס פֿון דער קהילה און מיטן רבֿ. דאָס איז געווען פֿאַר אונדז אַ נײַס. מען האָט אונדז אַוועקגעפֿירט אינעם בנין פֿון אַ מיידלשער שול, און דאָרט האָט מען אונדז געגעבן אַ מיטאָג. דער מיטאָג איז אַגבֿ געווען שטרענג כּשר, ווײַל דער רבֿ האָט מיט אונדז מיטגעגעסן.

מען האָט אונדז דאָ זייער פֿײַן אויפֿגענומען. מען האָט אונדז געגעבן קוואַרטירן ווו זיך אויפֿצוהאַלטן, און מיר זײַנען געווען אין דער שטאָט אַ וואָך צײַט, ווײַל עס איז אויסגעפֿאַלן שבֿועות. ספּעציעל האָט זיך מיט אונדז פֿאַרנומען דער פֿרעזידענט פֿון דער קהילה. מיר האָבן אויך געגעבן אַ פֿאָרשטעלונג וואָס האָט אונדז געבראַכט אַ מאַטעריעלן און מאָראַלישן דערפֿאָלג. מיר האָבן געהאַט הכנסה איבער טויזנט פֿראַנק. דאָס געזעגענען זיך איז געווען גרויסאַרטיק: עס האָבן געערעדט צוויי פֿאָרשטייערס פֿון דער קהילה, ראָזען און ראָזענבלי״ט (ראָזענבלאָט?), ווי אויך אַ פּאָר קריסטן פֿון דער העכערער געזעלשאַפֿט. מיר האָבן זיך האַרציק געזעגנט און געמומען זיך אין ווײַג אַרײַן. פֿאַרן אַוועקגיין האָט אונדז דער פֿרעזידענט פֿון דער קהילה געזאָגט, אַז ער האָט מורא, אַז מיר וועלן האָבן שווער־ריקייטן בײַ דער גרענעץ. אויב יאָ, זאָלן מיר אים צו וויסן געבן, ווײַל דער גרויס־ראָבינער פֿון בודאָפּעשט איז זײַן ברודער און ער וועט אונדז קענען העלפֿן.

מיר זײַנען אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר שעה פֿון פּלאָעשט. עס האָט אָנגעהויבן רעגענען. דער וועג איז געווען אַ שוועריקער, אַ באַרגיקער, ווײַל דאָרט זײַנען שוין די בערג פֿון זיבנבירגן [טראַנסילוואַניע]. באַרג־אַרויף האָבן מיר געמוזט אונטערהעלפֿן אונדזער פֿערדל מיט אונטערשטופֿן דעם וואָגן, און באַרג־אַראָפּ — אײַנהאַלטן דעם וואָגן, ער זאָל זיך ניט אַראָפּגליטשן. וועלן מיר זײַנען צוגעקומען צו אַ ביסל אַ בריי־טערן פּלאַץ און דער רעגן האָט אויך אַ ביסל נאָכגעלאָזט, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט, געמאַכט טיי און אַ ביסל זיך דערוואַרעמט.

עס איז שוין געווען גוט פֿינצטער, וועלן מיר זײַנען צוגעקומען צום שטעטל ק ע מ פּ י נ א , ווו עס האָבן געווווינט אַ 40—50 יידישע פֿאַמיליעס. זיי האָבן געווסט וועגן אונדזער קומען, ווײַל מען האָט זיי טעלעגראַפֿירט פֿון פּלאָעשט און אויך אונדזער פֿאָרשטייער איז צו זיי פֿריִער אַרויסגעפֿאָרן. אָבער אַז עס איז געווארן נאַכט און מיר זײַנען ניט געווען, האָבן זיי געוואַרטן, אַז מיר וועלן ניט קומען, און האָבן פֿאַר אונדז קיין געלעגערס ניט צוגעגרייט. מען האָט אונדז אָפּ־געפֿירט אין אַ מיידלשול און מיר האָבן זיך דאָרטן אויסגעלייגט ווי מען האָט געקענט. מיר זײַנען באַלד אײַנגעשלאָפֿן, ווײַל מיר זײַנען געווען שטאַרק מיד פֿון דעם באַרגיקן וועג.

צו מאָרגנס, ווען מיר האָבן זיך געמומען גרייטן אין וועג אַרײַן, איז געקומען צו אונדז אַ פֿאָרשטייער פֿון דער קהילה מיט נאָך עטלעכע לײַט און אונדז

דערקלערט, אַז אַזוי ווי זיי האָבן געלייענט אין די צייטונגען, אַז מיר גיבן פֿאַר־שטעלונגען, זאָלן מיר פֿאַרבליבן בײַ זיי ביז מאָרגן און געבן אויך פֿאַר זיי אַ פֿאַרשטעלונג. מיר האָבן מסכים געווען. די פֿאַרשטעלונג האָט געהאַט אַ גוואַל־דיקן דערפֿאָלג.

צו מאָרגנס האָבן מיר דורכגעמאַכט דעם שוועריסטן וועג, ווײַל עס איז אונדז אויסגעקומען צו גיין אין די הויכע טיילן פֿון די בערג, דערצו האָט ווי געווײַנטלעך גערעגנט אויך. נאָך אַ גאַנצן טאָג שלעפּן זיך זיבנען מיר פֿאַר נאַכט אַנגעקומען אין ס י נ אַ י אַ, די זומער־רעזידענץ פֿון דער קעניגלעכער פֿאַמיליע, ווו עס ווויינען אַ 10 ביז 15 יידישע פֿאַמיליעס. זיי האָבן אונדז אָפּגעגעבן אַ שיי־נעם ברוך־הבא און אונדז געגומען אין בנין פֿון דער יידישער קהילה, אַגב — זייער אַ שיינער בנין. דאָרטן האָבן זיי אונדז געגעבן וועטשערע וואָס זיי האָבן געהאַט פֿון פֿרײַער צוגעגרייט, און מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפֿן, טאָקע אין קהילה־בנין, ווו אייגער האָט געפֿונען אָרט.

מיר האָבן געוואָלט צו מאָרגנס אָפּמאָרשירן, אָבער די יידן האָבן אונדז געבעטן איבערצובליבן נאָך אַ טאָג. מיר זיבנען מרוצה געווארן. אין אָוונט האָבן מיר מיט זיי פֿאַרברענגט, מיר האָבן פֿאַר זיי געזונגען, דעקלאַמירט, געטאַנצט, און זיי זיבנען אונדז געוויזן זייער דאָנקבאַר. אויף צו מאָרגנס אין דער פֿרי האָבן מיר אָפּמאָרשירט, און נאָך אַ 5—6 שעה מאָרשירן זיבנען מיר אָנגעקומען אין פ ר ע ד ע א ל. דאָס איז די לעצטע באָנסטאַנציע פֿאַר דער אונגעריישער גרענעץ. דאָרטן האָבן מיר זיך ניט אָפּגעשטעלט, נאָר זיבנען צוגעגאַנגען צו דער גרענעץ.

ווען מיר זיבנען צוגעקומען צו דער גרענעץ האָט מען אונדז טאָקע פֿאַר־האַלטן. ס׳טייטש, פֿאַר וואָס?

— בײַ אונדז פֿאָרט מען, בײַ אונדז גייט מען ניט צו פֿוס, איז געווען דער ענטפֿער פֿון דעם גרענעץ־באַאַמטן.

מיר האָבן באַלד געטעלעפֿאָנירט קיין פּלאָעשט און געקראָגן אַן ענטפֿער, מיר זאָלן זיבן רויק, מען וועט שוין אַלץ באַזאָרגן. אַזוי וואַרטנדיק בײַ דער גרע־נעץ איז אויפֿגעקומען אַ נײַע צרה: מיר זיבנען געווען לויטער יונגע חבֿרה, גע־זונטע, מיט געזונטע אָפּעטיטן — און דאָ זיבנען מיר אַראָפּ אויף אייגענע קעסט. קיין איבעריק געלט האָט קיינער ניט געהאַט, און עס איז אויסגעקומען, אַז עס וועט באַלד אויספֿעלן אויף אויסקומענישן. אין שטעטל זיבנען געווען אַ פּאָר גע־ציילטע יידן, ניט קיין גבֿירים, און זיי האָבן פֿאַר אונדז וויניק געקאָנט אויפֿטאָן. האָבן מיר זיך געוואַנדט צו אונדזער פֿאַרשטייער, ער זאָל נעמען אַ ביסל געלט פֿון באַנק. האָט ער גענומען דרייַען מיט דער צונג: ער וועט יאָ, ער וועט ניט, — מען האָט ניט געקענט אַרויסקריגן פֿון אים קיין זיכערן ענטפֿער. ביז איינע פֿון די מיידלעך איז אַרויס מיט לשון, אַז דאָס געלט באַלאַנגט צו זיי. — „וואָס טראָכט איר, מיר זיבנען מחויב, איך און מיינע שוועסטער, זיך צו רײַסן די העלדזער און שפּילן טעאַטער פֿאַר אַ באַנדע שלעפּערס?" מיר האָבן באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז אונדזער פֿאַרשטייער, וואָס מיר האָבן אים געהאַלטן פֿאַר אַן אַרנטלעכן יונגן־מאַן, האָט אַליין אַדער אונטערן אײַנפֿלוס פֿון די מיידלעך, באַשלאָסן צו פֿאַר־

האָלטן דאָס געלט און צעטיילן זיך מיט זיי. אָבער וואָס האָבן מיר דאָ געקענט טון? עס זײַנען אָפֿילו צווישן אונדז געווען אָזעלכע וואָס האָבן געוואָלט מאַכן אַ סקאַנדאַל, מעלדן דער פֿאָליציי. אָבער די מער געלאַסענע, און איך צווישן זיי, האָבן ניט דערלאָזט, וואָרעם דאָס קען פֿירן דערצו, אַז אונדזער גאַנצער פֿלאַן זאָל צעבראָכן ווערן און דערבײַ זאָלן מיר ברענגען צו שאַנד דאָס גאַנצע רומעניש יידנטום. די אַנטיסעמיטן האָבן שוין געהאַט געשריבן אין די צײַטונגען, אַז די גאַנצע געשיכטע איז אַ בלאָף, אַז מיר מיינען גאָרניט צו פֿאַרלאָזן רומעניע, נאָר מיר גייען פֿון שטאָט צו שטאָט בלויז צו שנאָרן, און דעריבער האָבן זיי גע־פֿאָדערט, מען זאָל אונדז אַרעסטירן און צוריקשיקן פֿון וואָנען מיר זײַנען גע־קומען. אונדזערע אַרגומענטן האָבן אײַנגעשטילט די היצקעפ, מען האָט פֿאַר־ביסן די ליפּן און געשוויגן. — דער פֿאָרשטייער האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט אײַנער פֿון די מיידלעך. זיי זײַנען שוין דאָכט זיך הײַנט ניט צווישן די לעבעדיקע.

איז אָבער געווען די פֿראָגע: וואָס טוט מען דערווײַל? האָבן מיר באַשלאָסן צו פֿאָרקויפֿן פֿערד־און־וואָגן, וועט דערווײַל זײַן אַ ביסל געלט. געזאָגט און גע־טאָן. אײַנער פֿון די דאָרטיקע יידן האָט געפֿונען פֿאָר אונדז אַ קונה אויפֿן געשפּאַן, און מיט דעם געלט האָבן מיר געקענט אויסקומען אַ שטיקל צײַט.

עס זײַנען אַריבער אַ דרײַ־פֿיר טעג מיט וואָרטן. לסוף איז געקומען אַ מאַן און זיך נאָכגעפֿרעגט אויף אונדז; ווען מען האָט אים געבראָכט צו אונדז, האָט ער זיך פֿאָרגעשטעלט, אַז ער איז פֿון בודאָפּעשט; ער האָט אונדז געהייסן זיך מאַכן גרייט צו דער ווײַטערדיקער נסיעה.

נאָך דעם זעלבן טאָג זײַנען מיר אַריבער דעם גרענעץ. מיר זײַנען אַרויף אויף אַ באַן וואָס גייט קיין בודאָפּעשט. איך וויל דאָ באַמערקן, אַז די צוויי פּלאָעש־טער יידן, ד. ראָזענבליט און מ. ראָזען, האָבן זיך שטאַרק פֿאַר אונדז אײַנגעשטעלט און עס האָט זיי געקאָסט אַ סך מי אונדז אַרויסצונעמען פֿון דער שווערער לאָגע. ווער פֿון זיי עס איז געווען דער ברודער פֿון בודאָפּעשטער גרויס־ראָבינער געדענק איך ניט; דאָכט זיך מיר, אַז ראָזענבליט.

נאָך דרײַ שעה פֿאָרן זײַנען מיר אָנגעקומען אין קראַנשטאָט [רומעניש Brašov, אונגעריש Brassó]. דאָ האָט אויף אונדז געוואַרט אַ קאָמיטעט וואָס האָט יעדערן געגעבן אַ פּעקל עסן און אַ האַלבן גולדן. מיר זײַנען דאָרטן געשטאַנען אַ צײַט מינוט און ווײַטער געפֿאָרן. אויף מאָרגן אָוונט זײַנען מיר אָנגעקומען קיין בודאָפּעשט. מען האָט אונדז אָוועקגעפֿירט אין אַ בנין וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „אָלגעמיינע עמיגראַנטן־הויז“; דאָ האָבן מיר געגומען אַ שפּריצבאָד, אָפּגעגעסן וועטשערע און געגאַנגען שלאָפֿן.

צו מאָרגנס אין דער פֿרי, באַלד נאָך אָנבײַסן, איז צו אונדז געקומען דער אייבער־ראָבינער. ער האָט אונדז איבערגעגעבן, אַז ער האָט טאָקע באַקומען אַ בריוו פֿון זײַן ברודער וועגן אונדז, אַז ער האָט זיך שוין פֿאָרשטענדיקט מיטן ווינער קאָמיטעט, אַז מען שיקט אונדז נאָך הײַנט אָפּ מיט אַ שיף קיין ווין, און דאָרטן וועט וועגן אונדז זאָרגן דער ווינער קאָמיטעט. דעם זעלבן טאָג זײַנען מיר טאָקע אַרויף אויף דער שיף און צו מאָרגנס זײַנען מיר אָנגעקומען אין ווין.

אין ווין האָט מען אונדז געזומען אין דער פֿאָלקסקיך אַרײַן, געזעבן אונדז אָפּצוסן, געזעבן יעדער איינעם אַ באַבי׳לעט קיין פֿראַנקפֿורט־מײַן און אַ גולדן מזומן און מען האָט אונדז צוגעזאָגט, אַז דאָרטן, אין פֿראַנקפֿורט־מײַן, וועט מען שוין פֿאָר אונדז זאָרגן, מיר זאָלן קענען ווײַטער פֿאָרן.

מען האָט אונדז אַרײַנגעפּאַקט אין אַ וואָגאָן פֿון פֿערטן קלאַס, ווו עס איז ניט געווען קיין ביסל לופֿט צו עטעמען און אַפֿילו ניט גענוג פּלאַץ צו זיצן, אַז עס האָט זיך אונדז אַזש פֿאַרבענקט נאָך די טעג, ווען מיר זײַנען געזאָגנגען צו פֿוס און געשעפט פֿרישע לופֿט. די באַן האָט זיך אָפּגעשטעלט אין נירנבערג. מען האָט מסתמא געגעבן צו וויסן וועגן אונדז, ווײַל קאָמיטעט־לײַט זײַנען צו אונדז געקומען און האָבן געבראַכט אונדז עסן און צו 5 שילינג פֿאַר יעדער איינעם. מיט דער דעלעגאַציע איז מיטגעקומען אַ פֿאַרשטייער פֿון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג. ער האָט זיך מיט אונדז פֿונאַנדערגעשמועסט, אונדז געטרייסט און געגעבן גוטע האָפֿענונגען. ער האָט דערבײַ באַמערקט, אַז די יידן אין דײַטש־לאַנד זײַנען געזונג שטאַרק צו צווינגען אַזאַ לעבעדלעך ווי רומעניע אויסצופֿאָלגן דעם בערלינער טראַקטאַט.

אין פֿראַנקפֿורט־מײַן האָט אונדז אָפּגעוואַרט אַ קאָמיטעט וואָס האָט אונדז אַוועקגעפֿירט אין אַן אָרט וואָס האָט געטראָגן אַן אמת יידישן נאָמען — „הכנסת אורחים". דאָרט, אויף אַ גרויסן הויף, איז געווען אַ שול און להבדיל אויך אַ באָד, און גרויסע געריומע שטובן צו שלאָפֿן. אַזוי ווי מיר זײַנען אָנגעקומען ערב שבת, האָט מען אונדז פֿאַרהאַלטן איבער שבת. זונטיק האָבן זיי אונדז געלאָזט וויסן, אַז מער ווי מיט הוצאות ביז ראָטערדאַם קענען זיי אונדז ניט העלפֿן. מען האָט אונדז ווידער אויסגעטיילט צו עטלעכע שילינג און באַבי׳לעטן ביז ראָטערדאַם.

אין ראָטערדאַם האָבן מיר געמוזט איבערגיין אויף אייגענע קעסטן. דאָרטן איז געווען אַ הילפֿספֿאַראיין, אָבער נאָר פֿאַר אייגענע. „ווען מיר זאָלן העלפֿן פֿרעמדע אויך", האָט מען אונדז דערקלערט, „וואָלט זיך די גאַנצע וועלט אהער אָנגעלאָפֿן". זיי האָבן אונדז געעצהט צו דערשלאָגן זיך קיין לאָנדאָן; „דאָרטן איז די רײַכסטע קהילה אויף דער וועלט, און זיי וועלן אײַך העלפֿן צו קומען קיין אַמעריקע". ווי אַזוי זשע אָבער קומט מען קיין לאָנדאָן? האָבן זיי געשיקט אַ מענטש פֿון זייער הילפֿספֿאַראיין וואָס האָט אויסגעפֿונען, אַז מאָרגן גייט אַפּ אַ פֿראַכטשיף קיין לאָנדאָן און מיר וועלן קענען פֿאָרן מיט דער שיף פֿאַר בי־ליק געלט.

די פֿאָר שילינג וואָס מיר האָבן פֿאַרמאָגט האָבן אָבער ניט געסטײַעט צו באַצאָלן פֿאַר דער ביליקער נסיעה קיין לאָנדאָן. זײַנען מיר ווידער צוגעשטאַנען צו אונדזער „פֿאַרשטייער", ער זאָל זען צו קריגן אַ ביסל געלט פֿאַר אונדז. איז ער אַוועק און צוריקגעקומען און אונדז צו וויסן געגעבן, אַז די „דאַמען" אונדזערע האָבן אונדז „אויסגעלײַען" אַ ביסל געלט. מיר זײַנען אַוועק צוזאַמען מיט דעם מאַן פֿון הילפֿספֿאַראיין, אויסגעקויפֿט די שיפֿסקאָרטן קיין לאָנדאָן און געבליבן וואַרטן אויפֿן אָרט, ווײַל אויף קיין האָטעל האָבן מיר קיין געלט ניט געהאַט.

עס איז שוין געווען אַרום אַכט אַ זייגער אין אָוונט. אַרום איז געווען שטיל, קיין מענטשן האָט מען אויף דער גאַס ניט געזען, און מיר האָבן אָנגעפֿאַנגען אויסצוליגן זיך צום שלאָפֿן. איז אָנגעקומען אַ פֿאָליציאַנט און אונדז געפֿרעגט, וואָס מיר טוען דאָ. האָבן מיר אים דערציילט, אַז מיר האָבן שיפֿסקאַרטן אויף אָפּצופֿאָרן קיין לאָנדאָן, אָבער די שיף גייט אָפּ מאָרגן און אויף קיין האָטעל האָבן מיר ניט קיין געלט, ווארטן מיר דאָ. זאָגט דער פֿאָליציאַנט, אַז דאָ קענען מיר ניט פֿאַרבלײַבן. „בײַ אונדז אין האָלאַנד שלאָפֿן קיין מענטשן ניט אויף דער גאַס, קומט מיט מיר". מיר זײַנען געווען זיכער, אַז ער אַרעסטירט אונדז. אָבער מיר האָבן ניט געהאַט קיין ברירה און מיר זײַנען מיט אים מיטגעגאַנגען.

אָבער געבראַכט האָט ער אונדז אין אַן אָרט, וווּ מען האָט אונדז געגעבן אָפּצוסן ברויט מיט פּוטער, קעז, קאַווע (אָבער אָן צוקער). דערנאָך האָט מען אונדז אַרויפֿגעפֿירט אויף אַ העכערן גאַרן, יעדער איינער האָט געגומען אַ שפּריצ־באַד, האָט באַקומען אַ נאַכטהעמד, און מיר זײַנען געגאַנגען שלאָפֿן. צו מאָרגנס אין דער פֿרי האָט מען אונדז געגעבן אָנבײַסן, און דער זעלבער פֿאָליציאַנט האָט אונדז צוריקגעפֿירט צו דעם אָרט, פֿון וואַנען די שיף האָט געדאַרפֿט אָפּגיין. געווען איז ער, דער פֿאָליציאַנט, סתם אַ פֿרײַנדלעכער מענטש; ער האָט אונדז דערציילט, אַז אין דעם אָרט וווּ מיר האָבן פֿאַרבראַכט נעמט מען נאָר אויף מענטשן וואָס די פֿאָליציי רעקאָמענדירט. צו אונדזער שלימזל האָבן מיר געהאַט אַ ביסל מזל.

פֿאָר נאַכט זײַנען מיר אַרויף אויף דער שיף, און צו מאָרגנס זײַנען מיר אָנגעקומען קיין לאָנדאָן. די נסיעה קיין לאָנדאָן איז געווען זייער אַ שווערע און אַ שלעכטע. די שיף האָט זיך שרעקלעך געוואָרפֿן, פֿון מאָל צו מאָל האָט זי זיך געגעבן אַ שטעל מיטן שפּיץ אַרויף, און באַלד דערנאָך האָט זי זיך געגעבן אַ לאָז אַראָפּ, אַז די געדערעם זײַנען שיער ניט אַרויסגעשפּרונגען. אָנגעקומען קיין לאָנדאָן זײַנען מיר אויסגעמאַטערט און צעשראָקענע, און בײַ אַ טייל פֿון אונדז האָט זיך קוים די נשמה געהאַלטן.

ווען מיר זײַנען אַראָפּ פֿון שיף, האָבן אונדז באַגעגנט עטלעכע לײַט וואָס האָבן אָנגעהויבן שטעלן פֿאַרשיידענע פֿראַגעס. מיר האָבן זיי אָפּגעשיקט צו אונדזער פֿאַרשטייער, כאָטש מיר האָבן שוין צו אים קיין איבעריקן צוטרוי ניט געהאַט. זיי האָבן זיך מיט אים און מיט די פּאָר „דאַמעס" אונדזערע פֿונאַנדערגעשמועסט, וואָס — האָבן מיר ניט געווווסט. מיר האָבן זיך אַ ביסל אַרומגעקוקט און פֿאַרנומען זיך אין שטאָט אַרײַן.

נאָך אַ פּאָר שעה אַרומשלעפּן זיך איבער שמוציקע און פֿאַרייכערטע גאַסן האָבן מיר זיך דערפֿרעגט צום ייִדישן קוואַרטאַל אין ווײטשעפּל. דאָרט האָט אַ יאָסער ייִד געהאַלטן אַ שטיקל רעסטאָראַן און אַ טייהויז. זײַנען מיר צו אים אַרײַן. ער האָט זיך מיט אונדז גאָר דערפֿרייט. אַווי פֿיל „קאָסטימערס" אויף איין מאָל. אָבער פֿון אונדזער פֿאַרלעגנהייט האָט ער באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז מיר האָבן ניט קיין געלט. האָט ער אונדז תּיכף געלאָזט וויסן, אַז ענגלאַנד איז ניט רומעניע, וווּ מען קען אָפּזיצן אין אַ קאָפֿעהויז אַ גאַנצן טאָג פֿאַר גאָרניט; דאָ

איז אַלץ טײַער, און פֿלאַץ קאָסט געלט. האָבן מיר אים דערציילט אונדזער גאַנצע געשיכטע און געבעטן אים ווי אַ לאַנדסמאַן אונדזערן, ער זאָל אונדז געבן אַן עצה וואָס צו טאָן. פֿרעגט ער אונדז: „וואָס איז די מעשׂה, וואָס מען האָט אײַך ניט אַרײַנגענומען ווי געווײַנטלעך אין ’שעלטער’?“ מיר האָבן ניט געווּסט וואָס צו ענטפֿערן. אונדזער פֿאַרשטייער איז ערגעץ ווו פֿאַרשוווּנדן געוואָרן. אַ פּנים אַווּעק מיט די מיידלעך אין אַ האָטעל. דער רעסטאָראַטאָר האָט אונדז דערקלערט, אַז איצט צו גיין אין „שעלטער“ איז שוין צו שפּעט, אַז שפּעטער, ווען זײַנע „קאָס־טימערס“ וועלן זיך אַנהייבן צונויפֿקומען, וועט ער זען זיך דורכשמועסן מיט עטלעכע פֿון זיי וואָס באַלאַנגען צו דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. אפֿשר וועלן זיי קענען עפּעס אויפֿטאָן.

דער לאַנדסמאַן אונדזערער האָט געהאַלטן וואָרט. ער האָט אונדז שפּעטער צוזאַמענגעפֿירט מיט אַ פּאָר יונגע־לײַט, אויך רומענישע. זיי האָבן קודם־כל געהייסן אונדז געבן איבערצובײַסן. מיר האָבן זיך מחיה געווען, ווײַל יענער טאָג איז געווען דער ערשטער תּענית אונדזערער זינט מיר זײַנען אַוועק פֿון דער היים. זיי האָבן אונדז אַוועקגעפֿירט ערגעץ אויף נאַכטלעגער אויך און אונדז געהייסן צו מאַרגנס גיין אין „שעלטער“ אַרײַן.

געקומען צו מאָרגנס אין „שעלטער“, האָט אונדז אויפֿגענומען אַ מיידל וואָס האָט געערעדט אַזאַ ייִדיש אַז מיר האָבן קוים־קוים עפּעס פֿאַרשטאַנען. מיר האָבן איר דערציילט, אַז מיר זײַנען אַוועק פֿון רומעניע צו פֿוס און מיר בעטן אונדז צו העלפֿן אַנצוקומען אין אַמעריקע.

זי האָט אַלץ פֿאַרשריבן און געזאָגט, אַז זי מיינט אַז מען וועט פֿאָר אונדז גאָרניט קענען טון. די שטאָט איז פֿול מיט ליידיק־גייערס און אָרעמע־לײַט און עס איז שווער אַלעמען צו העלפֿן. דאָך זאָלן מיר קומען אין אַ פּאָר טעג אַרום, אפֿשר וועט זי האָבן פֿאָר אונדז אַ תּשובֿה.

בײַ נאַכט זײַנען געקומען די זעלבע יונגע־לײַט. זיי האָבן אויסגעהערט אונ־דזער באַריכט און זיי האָבן אונדז זייער באַדויערט. זיי האָבן אונדז אַבער גע־טרייסט, אַז אפֿשר וועט מען נאָך געפֿינען אַ מיטל פֿאָר אונדז צו העלפֿן: דאָ איז דאָ אַ גרויסער רומענישער לאַנדסמאַן ד״ר גאָסטאָראָטאָר, וועט אַ דעלעגאַציע פֿון זייער אַרגאַניזאַציע אַוועקגיין צו אים. אפֿשר וועט ער עפּעס קענען אויפֿטון פֿאָר אונדז. דערווײַל האָבן זיי געהייסן דעם רעסטאָראָטאָר, ער זאָל אונדז געבן אָפּצוועסן און אונדז באַאָרגן מיט נאַכטלעגער, וואָס דאָס האָט געקאָסט צוויי פּענס, פֿיר סענט, אַ פּערזאָן.

אַזוי זײַנען אַוועק עטלעכע טעג. אין משך פֿון דער צײַט זײַנען מיר עט־לעכע מאָל געווען אין „שעלטער“ און כּסדר געהערט דעם זעלבן פּיזמון: „מען וועט זען“.

מיר האָבן ניט געוואָלט די גאַסטפֿרײַנדלעכע יונגע־לײַט צו פֿיל באַלעסטיקן. די יעניקע פֿון אונדז וואָס האָבן געהאַט משפּחה אין דער היים האָבן געשריבן צו זיי און געקריגן צוגעשיקט אַ ביסל געלט, און זיי האָבן זיך געטיילט מיט אַלעמען. וועגן קריגן עפּעס אַרבעט איז געווען אָפּגערעדט, ווײַל ווי געזאָגט איז

די שטאָט געווען פֿול מיט ליידיק־גייערס. אויף די גאַסן האָט מען געזען אַ סך קאַליקעס פֿון דער מלחמה מיט די בורן, וואָס האָבן קיינעם ניט דורכגעלאָזט און געבעטן נדבֿות. דאָס אַלץ האָט געמאַכט זייער אַ שוועכן אײַנדרוק.

עס האָט אויסגעזען, ווי אַלץ וואָלט געווען קעגן אונדז. מיר האָבן געלייגט האַפֿענונגען אויף ד״ר גאָסטערן. איז ער ניט געווען אין שטאָט, ער איז אַוועק־געפֿאָרן אויף וואַקאַציע. מיר האָבן זיך ניט געהאָט צו ווען צו וועמען צו וועדן. דאָרט וווּ מיר זײַנען געשלאָפֿן האָט מען אונדז פֿרי אויפֿגעוועקט און געהייסן גיין אויף דער לופֿט. אין רעסטאָראַן, וווּ מיר האָבן געגעסן, איז מען ניט געווען אין אונדז איבעריק פֿאַרליבט. וווּ זשע טוט מען זיך אַהין גאַנצע טעג? האָבן מיר זיך אײַנ־געטיילט צו צען־פֿופֿצן אין אַ גרופּע און אַרומגעגאַנגען באַקוקן לאַנדאָן, יעדן טאָג אַן אַנדער קוואַרטאַל.

לאַנדאָן האָט אויף מיר די ערשטע צײַט געמאַכט אַן אײַנדרוק פֿון אַ הפֿקר־שטאָט, וווּ יעדערער קאָן טון וואָס ער וויל און קיינער זאָל אים ניט שטערן. מיר פֿלעגן אָפֿט בײַזײַן בײַ דרײַ־פֿיר גאַסן־מיטינגען מיט אַ מאָל. אָט שטייט אַן אַנארכיסט אויף איין ראָג גאַס און שעלט אַלע געקרוינטע קעפּ מיט טויטע קלקֿות; אויף אַ צווייטן ראָג שטייט אַ מיסיאָנער און דרשנט וועגן דעם דערלייזער; אויף אַ דריטן — אַ ציוניסט וואָס דערמאָנט, מען זאָל ניט פֿאַרגעסן אין דער מאַמע ציון, און נאָך און נאָך, וועט קען זיי אַלע אויסרעכענען? און אין מיטן פֿון דעם אַלעם בעטלערס, יאָקלעס, אָפּגערישענע, באַרוועסע שיכורים, קאַטע־רינשטשיקעס, נאָך וועלכע עס גייען נאָך אַ כאָפּטע גרויסע שיקסעס און טאַנצן. בײַ יעדן קוואַרטאַל שטייט איינער און באַקט פֿיש מיט קאַרטאָפֿל אויף אייל וואָס שטינקט אַ מײַל פֿון דער ווײַטנס. און איך האָב זיך אַליין געפֿרעגט: אָט אַ דאָס איז דאָס ציוויליזירטע ענגלאַנד? די רומענישע שטעט זײַנען אַ סך ריינער און מען וואָלט דאָרטן ניט דערלאָזט, אַז אַזוינע מיאוסע שיכורים זאָלן פֿאַראומרייי־ניקן די גאַסן.

אַזוי זײַנען אַריבער אַ פּיר־פֿינף וואָכן, וועו מיר האָבן אָפֿט פֿאַרזוכט דעם טעם פֿון הונגער; מיר זײַנען געווען ניט געשוירן און אויסגעזען ווי די ווילדע. פֿון די צײַטונגען האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז גרופּעס וואָס זײַנען שפּעטער אַר־גאַניזירט געוואָרן ווי מיר זײַנען שוין אַוועקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע, און מיר, וואָס מיר זײַנען געווען די ערשטע אַרגאַניזאַטאָרן פֿון אַזאַ גרופּע, וואַלגערן זיך נאָך דאָ אַרום ווי שלעפּערס אין אַ שטאָט וואָס האָט די רײַכסטע ייִדישע קהילה אין דער וועלט. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן אויפֿצוגעבן אונדזער נעבעכדיקייט און פֿאָדערן שטרענג, מען זאָל אונדז אַרויסהעלפֿן אין דער נויט.

איינעם אַ פֿאַרנאַכט האָבן מיר זיך אַלע צוזאַמענגענומען און זײַנען אַוועק אין „שעלטער". ער איז שוין געווען פֿאַרמאַכט, אָבער דאָס האָט אונדז ניט אָפּ־געשראָקן. מיר האָבן גענומען קלאַפֿן אין טיר. נאָך אַ צײַט מינוט קלאַפֿן איז אַרויסגעקומען איינער וואָס האָט אונדז געקענט און דערזעענדיק אונדז האָט ער אַ זאָג געטאָן: „אָהאָ, די שלעפּערס זײַנען שוין ווידער דאָ, גייט אַוועק פֿון דאָנען, אַז ניט וועל איך רופֿן פּאָליציי און אײַך לאָזן אַרעסטירן". מיר האָבן געענט־

פֿערט, אַז מיר שרעקן זיך ניט, ווײַל מיר האָבן ניט ווו אַהין צו גיין. ער האָט טאָקע געהאַלטן וואָרט און געבראַנגט פֿאַליציי און אונדז געהייסן אַרעסטירן.

דערווײַל איז געוואָרן אַ טומל. עס זײַנען אָנגעלאָפֿן אַ סך מענטשן און צווישן זיי אויך אַ סך ייִדן וואָס האָבן גערעדט ענגליש. מיר האָבן זיי דערצײַלט אַפֿצדינג ווי עס איז אונדזער מצב, און זיי האָבן דאָס איבערגעגעבן דער פֿאַליציי און געבעטן אונדז צו רו צו לאָזן. די פֿאַליציי האָט אונדז טאָקע צו רו געלאָזט, אָבער געשטעלט אַ באַדינג, אַז מיר טאָרן ניט שטיין אויף אײַן אָרט. אַזוי האָבן מיר שפּאַצירט אַרום „שעלטער" ביז די פֿאַליציי איז אַוועקגעאָנגעזן. דעמאָלט האָבן מיר זיך אויסגעזעצט אויף די שטיגן פֿון פֿראָנט. די פֿרויען פֿון אָרום האָבן אונדז צונויפֿגעבראַכט עסן „כיד המלך", און נאָכן עסן זײַנען מיר זיך געזעסן אַון געקוקט אויף די אָנטקעגנאײַבערדיקע מרה־שחורהדיקע פֿאַרייכערטע הײַזער. אַזוי זײַנען מיר אָפּגעזעסן אַ פּאָר שעה. זײַנען צו אונדז צוגעקומען צוויי יונגע־לײַט און אונדז געפֿרעגט וואָס מיר טוען דאָ. האָבן מיר זיי אַלץ דערצײַלט, און בעת אײַנער האָט מיט אונדז גערעדט, האָט דער צווייטער כסדר געשריבן. ווי מיר זײַנען שפּעטער געוואָר געוואָרן, זײַנען דאָס געווען רעפּאָרטערס פֿון אַ צײַ־טונג וואָס האָט וויזוז אויס באַשריבן אונדזער גאַנצע געשיכטע און אויסגעמוסרט דעם „שעלטער" פֿאַר ניט העלפֿן אונדז.

וועגן דעם האָבן מיר זיך גאָנץ גיך דערוווסט. וועגן מען האָט אין דער פֿרי געפֿונט דעם „שעלטער", איז אַרויסגעקומען צו אונדז אַ מאַן און אונדז אַרײַנגעבעטן אינעווייניק. מען האָט אונדז אַרײַנגעפֿירט אין אַ גרויס צימער אויסגעשטעלט מיט בענק און אונדז געהייסן זיך זעצן. מיר זײַנען געזעסן מסתּמא ניט לאַנג, אָבער אונדז האָט זיך אויסגעדוכט אַז מיר זיצן שוין שעהען. איז אַרײַנ־געקומען אַ צווייטער מאַן, ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעווײַזן ד"ר לאַנדוי, און פֿאָכענדיק מיט אַ צײַטונג אונדז גלײַך אין פּנים אַרײַן, האָט ער אונדז גע־געבן אַזאַ ברוך־הבא:

„איר וואַגאָבונדן, רומענישע שנאָרערס, וועלכער טײַוול האָט נאָך אײַך גע־שיקט, איר זאָלט באַשמוצן דעם ייִדישן נאָמען?" און דאָ האָט ער זיך נאָך מער צעקאָכט: „אַז מען האָט אײַך געוואָלט גלײַך פֿון שיף אַראָפּנעמען אין „שעלטער", האָבן די מיידלעך ניט געוואָלט; זיי האָבן געלט, האָבן זיי געזאָגט; און אַז איר האָט געלט, טאָ וואָס קומט איר צו אונדז? די אײַנציקע זאַך וואָס מיר קענען פֿאַר אײַך טאָן איז צוריקשיקן אײַך אַהיים". אויסהערנדיק אַזעלכע באַליידיקונגען, זײַנען מיר אַלע געווען נשתּומם. אַ טייל האָבן זיך פּשוט צעווײַנט, אַנדערע זײַנען געזעסן ווי פֿאַרגליווערט, אָבער עטלעכע האָבן זיך אָנגענומען מיט מוט און אים אויפֿ־געקלערט אונדזערע טענות און אויך אויפֿגעווויזן, אַז דאָ איז פֿאַרגעקומען עפּעס אַן אומפֿאַרשטענדעניש, אין וועלכן מיר זײַנען ניט שולדיק. ער האָט אונדז דע־רויף גאָרניט געענטפֿערט. ער איז אַרײַן אין זײַן צימער און פֿאַרהאָקט די טיר הינטער זיך. מיר זײַנען געבליבן זיצן און ניט געווּסט וואָס צו טאָן.

מיר זײַנען אָפּגעזעסן אַזוי אַ פּאָר שעה, איז אַרויסגעקומען צו אונדז דער ערשטער מאַן, אַרײַנגערופֿן אונדז צו זיך אין צימער און געזאָגט: „קינדער, זײַט

ניט אומרויק, איר וועט שוין געהאַלפֿן ווערן. ד״ר לאַנדוי איז ניט קיין שלעכטער מענטש, ער איז נאָר געווען אויפֿגערעגט דערפֿון וואָס ער האָט געלייענט אין דער צייטונג, ער וועט אײַך העלפֿן". ער האָט אונדז אַוועקגעפֿירט אויף אַן אָרט אַפּצוועסן. מיר האָבן אַליין ניט געוואָלט גלייבן אין אַזאַ שינוי. ער האָט אונדז אַוועקגעפֿירט אין אַ רעסטאָראַן, און מיר האָבן ס׳ערשטע מאָל לייטיש אָפּגעגעסן פֿאָר דער גאַנצער צייט וואָס מיר זײַנען געווען אין לאַנדאַן. בעתן עסן האָט אונדז דער מאַן אויפֿמערקזאַם געמאַכט, אַז מיר וואָלטן געדאַרפֿט צו וויסן געבן די מיידלעך, ווײַל אויב זיי וועלן ניט זײַן בעתן אויסשטעלן די פֿאָסאַזשיר־לייסטע, וועלן זיי פֿאַרבליבן דאָ. פֿאָר זייער האַנדלונג האָבן זיי אַפֿילו פֿאַרדינט, מען זאָל זיי אָפּצאָלן ווי ס׳דאַרף צו זײַן, אָבער אין יענעם גליקלעכן מאָמענט זײַנען אונדז געווען פֿרעמד געפֿילן פֿון נקמה. מיר האָבן זיי געלאָזט וויסן, אַז מיר פֿאָרן שוין אָפּ.

צו דער באַשטימטער צייט זײַנען מיר אַלע געווען אין „שעלטער". מען האָט אונדז אַוועקגעפֿירט מיט דער באַן קיין ל י ו ע ר פ ו ל. דאָרטן האָבן אויף אונדז שוין געווארט קאָמיטעט־לײַטע; מען האָט אונדז געזונדן אין אַן אָרט, געגעבן אָפּצוועסן און נאָך דעם אונדז אַוועקגעפֿירט צו דער שיף. אין אַ פּאָר שעה אַרום איז די שיף אָפּגעפֿאָרן.

באַלד בײַם אַרויפֿקומען אויף דער שיף האָבן מיר דערזען, אַז צו אונדזערע צרות האָט נאָך ניט גענומען קיין סוף. מען האָט אונדז באַזעצט אין אַן אָרט, ווו מען האָט פֿריִער מסתמא געהאַלטן בהמות. דאָס מיסט איז נאָך אַפֿילו ניט געווען אויסגעטריקנט און מען האָט קוים געקענט כאַפּן דעם אָטעם, אַזוי האָט דאָרטן געשטונקען. געווען זײַנען דאָרטן אויסגעשטעלט שמוציקע געשטעלן וואָס האָבן געדאַרפֿט הייסן בעטן. ווער עס האָט געהאָט שטאַרקערע עלנבויגנס האָט פֿאַרכאַפּט אַזאַ מין „בעט". די איבעריקע האָבן געמוזט לייגן אויף אַ ביסל שטרוי אויף דער שמוציקער פּאָדלאָגע. באַקלאָגן זיך איז ניט געווען פֿאָר וועמען.

אָבער דאָס איז נאָך ניט געווען דאָס ערגסטע. די צרות האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן אויפֿן צווייטן טאָג, וועו מיר האָבן אויסגעפֿונען, אַז עס איז ניטאָ געניג עסן אויף דער שיף. דער ערשטער טאָג איז אַוועק אָן עסן, אָבער קיינער האָט עס ניט באַמערקט, ווײַל יעדערער איז געווען אויפֿגערעגט, געווען פֿאַרנומען מיט אײַנאַרדענען זיך אַ שטיקל אָרט אד״ג.

צו מאָרגנס האָבן מיר זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון אַ טומל. יעדערער האָט אָנ־געהויבן לויפֿן, מיינענדיק אַז עפּעס אַן אומגליק איז געשען. איך בין פֿאַרשטייט זיך אויך געלאָפֿן. אַרויפֿגעקומען אויפֿן דעק, האָב איך געזען אַ סצענע וואָס איך וועל קיין מאָל אין לעבן ניט פֿאַרגעסן: דער גאַנצער דעק איז געווען פֿאַרדעקט מיט מענטשן, און אַלע אין איין קול האָבן אין פֿאַרשיידענע שפּראַכן געשריגן: „עסן". אויבן אויפֿן בריקל איז געשטאַנען דער קאַפּיטאַן, עטלעכע אָפֿיצירן און עטלעכע פּאַסאַזשירן פֿון ערשטן קלאַס, און געקוקט אויף דעם עולם ווי אויף ווילדע חיות. וועו דער עולם איז מיד געוואָרן פֿון שרייען און האָט זיך אַ ביסל אײַנגעשטילט, איז דער קאַפּיטאַן אַרונטערגעקומען און אויפֿגעקלערט, אַז ער

האָט פֿראָויאָנט העכסטנס פֿאַר 800 מענטשן און אויף דער שיף געפֿינען זיך 2,000, אַזוי אַז מען וועט זיך מוזן באַנוגענען מיט צוויי מאָלצייטן אַ טאָג און דאָס אויך מאָגערע. דאָס איז ניט זײַן שולד, נאָר די שולד פֿון דער שיפֿס־קאָמ־פּאַניע, און קיין שום פֿראָטעסטן צו אים וועלן גאָרנישט העלפֿן.

באַלד האָט געקלונגען דער גלאָק אויף עסן. מען האָט באַקומען אַ קליין זעמעלע, גרויס ווי אַ נוס, און אַ ביסל שוואַרצע קאַווע. דאָס האָט געהייסן אַנ־בײַסן, און מיט דעם האָט מען געדאַרפֿט זײַן זאָט ביז אַרום פֿינף אַ זייגער, ווען מען האָט באַקומען מיטאָג: דאָס זעלבע קלײַנע זעמעלע מיט קאַווע מיט אַ שטיקל געזאָלצן פֿלייש וואָס יידן האָבן באַלד אַוועקגעוואַרפֿן. בכלל האָבן יידן וויניקער געליטן, ווײַל עס זײַנען געפֿאָרן אַ סך פֿאַמיליעס וואָס האָבן מיטגענומען געבעקס פֿון דער היים, אָהוין דעם האָבן אַ סך געליטן פֿון דער ים־קראַנקייט, האָבן די רעשט געהאַט מער צו עסן. אויף אונדזער חבֿרה האָט עס געווירקט צום ווייניקסטן, ווײַל מיר זײַנען נאָך פֿון לאָנדאָן געווען צוגעווינט צום פֿאַסטן. מיט די גויים איז געווען עפּעס אַנדערש. די מערסטע פֿון זיי זײַנען געווען פּאָליאָקן און איטאַליענער. זיי זײַנען געווען פּשוט ווילד. זיי זײַנען באַפֿאַלן דעם וואָס האָט אויסגעטיילט די זעמעלעך, פֿלעגן אים בריקען מיט דיס און צוכאַפּן וויפֿל עס האָט זיך געלאָזט. פֿלעגט פֿאַר אַנדערע גאָרניט בלײַבן. פֿלעגן אויסברעכן אַזעלכע געשלעגן, אַז בלוט האָט זיך געגאָסן, און כדי זיי צו צענעמען האָבן מאַטראָזן געשפּריצט מיט קישקעס קאָטע וואַסער. בײַ איינעם אַזא געשלעג האָט אַן איטאַליענער געשטאָכן אַן אַנדערן; מען האָט דעם געשטאָכענעם אַרויפֿ־געזונען אין שפּיטאָל און דעם שטעכער געשמידט אין קייטן. נאָך דעם פֿאַל האָט מען אַ פּאָר טעג גאָרניט געקריגן צו עסן, ווײַל קיינער האָט זיך ניט געוואָלט אונטערנעמען צו זײַן דער דערלאַנגער. דער קאַפּיטאַן האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל, אַז מען זאָל זיך אַראָפּגיזירן אין גרופּעס פֿון פֿופֿציק און יעדער גרופּע זאָל אויסקלײַבן צוויי פֿאָרשטייערס וואָס וועלן באַקומען די פּאָרציעס עסן פֿאַר זייערע גרופּעס. איך האָב עטלעכע מאָל געזען סצענעס פֿון מענטשלעכער געפֿאַלנקייט: די פּאַסאַזשירן פֿון ערשטן קלאַס פֿלעגן אַרויסגיין אויף זייער דעק און אַראָפּ־וואַרפֿן שטיקלעך עסנוואָרג, אַ שטיקל ברויט, אַן עפּל, אַ מאָראַנץ, און זיי פֿלעגן קײַכן פֿון גענעלכטער, ווי מענטשן האָבן זיך דערפֿאַר גערישן ווי די חיות.

בײַ אַזעלכע באַדינגונגען האָבן מיר זיך געשלעפּט צוואַנציק טעג. ערשט אויף דעם איין און צוואַנציקסטן טאָג זײַנען מיר אָנגעקומען אין ק ו ו י ב ע ק, קאַנאַדע. די וואָס האָבן געהאַט צו וויזן צען דאָלאָר און אַן אַדרעס אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט מען באַלד אַוועקגעשיקט קיין ניו־יאָרק. פֿון אונדזער גרופּע האָט מען אַוועקגעשיקט בײַ אַ פֿערציק פּערזאָן, צווישן זיי די מיידלעך, זייערע ברי־דער און דעם פֿאָרשטייער. דער פֿאָרשטייער האָט אונדז אַפֿילו צוגעזאָגט, אַז ווי נאָר ער וועט קומען קיין ניו־יאָרק וועט ער זען אונדז אַרויסצונעמען. אָבער עס איז געבליבן בײַ זײַן צוזאָג.

עס זײַנען פֿאַרבײַ אַ פּאָר טעג, מען האָט שוין כּמעט אַלעמען אַוועקגע־שיקט. מיר זײַנען געבליבן די איינציקע וואָס מען האָט געהאַלטן ווי אַרעסטאַנטן.

קומט צו גיין צו אונדז אַ מאַן און פֿרעגט זיך, צי מיר וואָלטן ניט געוואָלט עפּעס פֿאַרדינען. מיר האָבן זיך אַלע אָנגעכאַפּט. ער האָט אונדז אַוועקגעפֿירט אַנצוואַדן געהיל אין וואַגאָנען אַרײַן. מיר האָבן דאָרטן אָפּגעאַרבעט אַ דרײַ־פֿיר טעג און מען האָט אונדז באַצאָלט צו דרײַ דאָלאָר אַ טאָג. דאָס איז געווען ווי פֿון הימל אַראָפּגעפֿאַלן. וויזט אויס, אַז עס האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מיר זײַנען פֿלײַסיקע אַרבעטערס, וויל באַלד נאָך דעם איז געקומען צו אונדז אַ צווייטער מאָן און געפֿרעגט, צי ווילן מיר ניט פֿאָרן אַרבעטן אויף אַן אָרט הינטער דער שטאָט. דער מאָן האָט איבערגערעדט מיט אונדזער אויפֿזעער, אַז ער גאַראַנטירט, אַז ער וועט אונדז צוריקברענגען, און מיר זײַנען אַוועקגעפֿאָרן אַרבעטן. דאָס איז געווען גאָר אַ שווערע אַרבעט, מען האָט געבויט אַ בריק אי־בערן ס״ט־לאָרענס־טײַך. גרויסע שטיינער האָט מען אויפֿגעריסן מיט דינאָמיט, און אונדזער אַרבעט איז געווען די מיטעלע שטיינער צו צעקלאַפֿן אויף קלייניע און אַוועקפֿירן זיי מיט „ווילבערעס" [טאָטשקעס] אין אַן אָרט וווּ מען האָט עס געמישט מיט צעמענט און געגרייט די פֿונדאָמענטן. די מערסטע אַרבעטערס זײַנען געווען פֿראַנצויזן. זיי פֿלעגן לאַנג ניט אויסהאַלטן און אַוועק מיט געשוואָלענע הענט. אונדז האָט מען געצאָלט דרײַ דאָלאָר אַ טאָג מיט עסן און שלאָפֿן. מיר האָבן אויסגעהאַלטן, אָבער מיר זײַנען געווען צעבראָכן און ניט געקענט רירן מיט קיין אבֿר.

וועג מען האָט אונדז צוריקגעפֿירט אין שטאָט אַרײַן, האָט אויף אונדז דאָרט געוואָרט אַ גוטע בשׂורה. אונדזער אויפֿזעער האָט אונדז איבערגעגעבן, אַז אַזוי ווי מען זעט, אַז מיר זײַנען ניט קיין פֿוילע און מיר האָבן שוין די פֿאָר דאָלאָר וואָס מיר דאַרפֿן, לאָזט מען אונדז פֿרײַ און מיר קענען אַפֿילו נאָך הענט אָפּפֿאָרן קיין ניו־יאָרק.

יעדער איינער קען זיך פֿאָרשטעלן אונדזער שׂימחה. מיר זײַנען אָפּגעפֿאָרן מיט דער נאָענטסטער באַן קיין ניו־לאָנדאָן, און דאָרטן האָבן מיר זיך אויפֿגעזעצט אויף אַ שיף וואָס האָט אונדז געפֿירט קיין ניו־יאָרק.

אָבט אַ זייגער אין אָוונט זײַנען מיר אַרויף אויף דער שיף. מיר זײַנען געווען אַזוי באַגײַסטערט, אַז וועגן גיין שלאָפֿן האָט קיין רייד ניט געקענט זײַן. מיר זײַנען געשטאַנען אויפֿן דעק פֿון שיף און עס האָט זיך געדוכט, אַז מיר האָבן ס׳ערשטע מאָל דערזען, אַז עס איז פֿאַראַן אַ הימל, אַ לבֿנה, שטערן. איך טראָכט, אַז קיין מאָל אין מײַן לעבן האָב איך ניט געזען אַזאַ שיינעם הימל, אָלץ האָט אַזוי ווי פֿרײַנדלעך געווינקען צו מיר. פֿון צײַט צו צײַט האָט זיך אַרײַנ־געגנבֿעט אַ געדאַנק: און וואָס איז דאָרט? אפֿשר זײַנען דאָרט אויך ניט אַזוינע גוואַלדיקע גלעיקן? אפֿשר איז דאָס אַלץ אַ חלום? אָבער באַלד זײַנען די שלעכטע געדאַנקען פֿאַרשווונדן: מען איז געווען יונג, געזונט, פֿול מיט ענערגיע.

וועג עס האָט אָנגעהויבן טאָגן, האָבן זיך דורכן נעפּל אָנגעהויבן אַרויס־צוזען שפּיצן פֿון הויכע ביינים, וואָס נעענטער — אַלץ מער האָבן זיי זיך אַרויס־געזען, ביז די שטאָט איז אויסגעוואַקסן פֿאַר אונדזערע אויגן. מיר האָבן זיך אויס־געשטעלט אין רייען און מיט טרערן אין די אויגן באַגריסט די שטאָט וואָס

איז געוואָרן אונדזערע. מיר האָבן אויפֿגעזונגען אַ ליד וואָס די „פֿוסגייערס" פֿלעגן זינגען בײַם אַרײַנקומען און אַוועקגיין פֿון אַ שטאָט. די רעשט פֿאַסאָזשירן האָבן אונדז געמאַכט אַן אָוואַציע.

אַראָפּגעלאָזט פֿון דער שיף האָט מען אונדז אַן שום פֿאָרמאַליטעטן. מיר זײַנען געווען פֿאַרחידושט, וואָס מען פֿרעגט אונדז גאָרניט און מען הייסט אונדז גיין. מיר זײַנען אַראָפּ פֿון דער שיף. מיר זײַנען אין ניו־יאָרק, און מיר זײַ־נען פֿרײַ.

רעפֿעראַטן אוּן רעצענזיעס

דער צוויישפּראַכיקער קאַלעדזש־סטודענט

Dorothy Tilden Spoerl, *The Adjustment at College Age of Students Who Were Bilingual in Childhood.*

[ניט־פּובליקירטע דאָקטאָר־דיסערטאַציע, קאַרק־יוניווערסיטי, 1942.]

נאָך דעם ווי די רעדאַקציע יוּוצ־בלעטער האָט געהאָט אַ געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט ד״ר ספּוירלס דיסערטאַציע, האָט זי געבעטן די מחברטע צו רעפֿעריר די מעטאָדן אוּן רעזולטאַטן פֿון איר פֿאָרשונג. — זע אויך „מאַטעריאַלן אוּן נאָטיצן", ז׳ 154, אין דעם נומער יוּוצ־בלעטער. — רעד׳.

די גאַנצע פּראָבלעם צוויישפּראַכיקייט האָט אַ ספּעציעלן אינטערעס פֿאַר יידן, ווײַל אַ גרויסע צאָל יידישע קינדער ווערן אויפֿגעצויגן אין אַ צוויישפּראַכיקער סביבֿה. הגם די פֿאָרשונג, וואָס וועגן איר ווערט דאָ ווײַטער דערציילט, האָט אַרומגענומען נאָר אַ קלײנע מינאָריטעט יידן (נאָר 12.7 פּראָצענט פֿון די אויסגעפֿאָרשטע סטודענטן האָבן אָנגעגעבן יידיש ווי זייער צווייט לשון), זײַנען דאָך די רעזולטאַטן אינטערעסאַנט פֿון שטאַנדפּונקט פֿון יידישער פֿאָרשונג אויך, ווײַל עס איז קלײנע גרופּע האָט געקראָגן די זעלביקע דורכשניטן בײַ פֿאַרשיידענע טעסטן ווי די גאַנצע צוויישפּראַכיקע גרופּע, וואָס זי איז געווען אידער אַ באַשטאַנדטייל.

בײַם מאַכן די פֿאָרשונג איז דעפֿינירט געוואָרן, אַז פֿאַר צוויישפּראַכיק רעכענען זיך נאָר יענע סטודענטן וואָס האָבן זיך אויסגעלערנט צוויי לשונות אין די קינדעריאָרן, פֿאַר אָדער אין דער צײַט פֿון אָנקומען אין דער עלע־מענטארער שול. עס האָט זיך גראָד געמאַכט, אַז 61.5 פּראָצענט פֿון די יידישע סטודענטן זײַנען געווען צווישן די סאַמע צוויישפּראַכיקע, אזעלכע וואָס „האָבן צוויי מוטערשפּראַכן", ד״ה זיי האָבן זיך אויסגעלערנט ביידע לשונות גלײַך־צײַטיק, בעת זיי האָבן אָנגעהויבן רעדן.

די אויספֿירן וואָס ווערן דאָ איבערגעגעבן זײַנען געבויט אויף אַ פֿאָרשונג וואָס האָט אַרומגענומען 101 אָקערשט אָנגענקומענע סטודענטן („פֿרעשמען") אין „אַמעריקאַנער אינטערנאַציאָנאַלן קאַלעדזש" [1] אין ספּרינגפֿילד, מאַסאַטשוסעטס; דאָס זײַנען געווען אַלע נײַע תּלמידים וואָס זײַנען געווען צווייספּראַכיק אוּן געווען אָנגענקומען אין די האַרבסטקלאַסן פֿון די יאָרן 1939, 1940 אוּן 1941. זיי האָבן אויסגעמאַכט אַן ערך 20 פּראָצענט פֿון זייערע קלאַסן, אוּן

[1] American International College.

פון אט דער גרופע האבן 12.7 פראצענט אנגענעבן יידיש ווי זייער צווייט לשון. די וואס זוכן מער פרטים ווי אין דעם איצטיקן קורצן איבערבליק קענען זיי געפינען אין די צוויי סומירונגען וואס זיינען נעווען געדרוקט אויף ענגליש.[2]

אזוי ווי די גאנצע פאָרשונג האט קלאָר באוויזן, אז די פאקטישע אונטערשיידן צווישן איינשפראכיקע און צוויישפראכיקע סטודענטן געפינט מען אויפן גרעביט פון עמאָציאָנעלער צופאסונג, וועלן מיר דעריבער נאָר קורץ אויבערגעבן די רעזולטאטן פון פאָרשן, אויף וויפל זיי האבן א שייכות צום לערנען ממש („אקאדעמישע צופאסונג") און צום קענען ענגליש („ווערבאלע צופאסונג") בייַ די צוויישפראכיקע סטודענטן. דעם עלטער פון אנקומען אין קאלעדזש האט מען אויסגעקליבן, וויַל דאס איז יענע תקופה אין לעבן פון מענטשן, וועו שפראך און שפראכיקע פראצעסן דאָרפן שוין זיין סטאביליזירט, און בכן וואלט מען יעמאָלט שוין געדארפט געפינען די שטארקסטע ווירקונג פון צוויישפראכיקייט. בייַם פאָרשן די אקאדעמישע און ווערבאלע צופאסונג האט מען צוגעגליכן די צוויישפראכיקע סטודענטן צו א קאָנטראָל־גרופע וואס איז בא־שטאנען פון סטודענטן פון דעם זעלביקן געשלעכט, עלטער און אינטעלעקטועלער הייך, אבער ניט פון דעם זעלביקן סאציאָ־עקאָנאָמישן מעמד. בייַם פאָרשן די עמאָציאָנעלע צופאסונג איז נעווען מיגלעך זיי צוצוגליכן צו א גרופע וואס איז באשטאנען פון סטודענטן פון דעם זעלביקן געשלעכט, עלטער, אינטעלעקטועלער הייך און סאציאָ־עקאָנאָמישן מעמד. פון דער גאנצער צאל 101 צוויישפראכיקע סטודענטן האט מען 69 ענציצ פאר אן אזוי גערופענער אי־בערבליק־גרופע, וווּ די עיקר־פראבלעמען זיינען נעווען אקאדעמישע און ווער־באלע; די איבעריקע 32 האבן צונויפגעשטעלט די אזוי גערופענע גרופע פאר אינטענסיווער פאָרשונג, וואס זיי האט מען דער עיקר טעסטירט אויף אויסצו־געפינען די עמאָציאָנעלע צופאסונג.

אקאדעמישע און ווערבאלע צופאסונג

1. דיוירקונג פון צוויישפראכיקייט אויף א ווערבאלן אינטעליגענץ־טעסט. פרי צו באשטימען די אינטעלעקטועלע הייך פון די ביידע גרופעס, די פאָרש־ און קאָנטראָל־גרופע, האט מען ענציצ דעם הענמאן־נעלסאן־טעסט פאר גייסטיקע פעיקייטן, וואס ער איז אין א גרויסער מאס ניט ווערבאל. די דורכשניטן האבן גענויזן, אז די אונטערשיידן צווישן די גרופעס זיינען ניט באטייטיק: דער דורכשניט בייַ די צוויישפראכיקע איז נעווען 40.9, בייַ די יידישע צוויישפראכיקע — 40.3, בייַ דער קאָנטראָל־גרופע — 40.8. סטאטיסטישע אויסרעכענונגען האבן באשטעטיקט, אז די ווערבאלע טיילן פון דעם טעסט האבן באין־אופן ניט געשטערט די צוויישפראכיקע סטודענטן.

---

[2] D. T. Spoerl, "The Academic and Verbal Adjustment of College Age Bilingual Students," *Journal of Genetic Psychology*, 1944, No. 64, pp. 139-157; D. T. Spoerl, "The Emotional Adjustment of College Age Bilingual Students," *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1943, No. 38, pp. 37-57.

געוויסע פֿרײַערדיקע פֿאַרשונגען האָבן געהאָט דעמאָנסטרירט, אז א ריין וועראַלער טעסט קען זײַן א שטער פֿאַר דעם צווישפֿראַכיקן סטודענט, באַזונדער אויף א נידעריקערן אַקאַדעמישן שטאַפּל. פֿדי צו באַשטימען, צי דאָס האַלט אויס אויך בנוגע דעם קאַלעדוש־שטאַפּל, האָט מען די סטודענטן געגעבן אַן אינדיווידועלן, ביז א גרויסער מאָס וועראַלן אינטעלֿיגענץ־טעסט. מען האָט געניצט די פֿאָרעם L פֿון טערמאַן־מעריל איבעראַרבעטונג פֿון סטאַנפֿארד־בינע־טעסט. מען האָט טעסטירט אי די צווישפֿראַכיקע סטודענטן אי די קאָנטראָל־גרופּע, אויסגערעכנט די פֿראָצענטן פֿאַר יעדער יחיד און פֿאַר יעדער גרופּע און זיי סטאַטיסטיש פֿאַרגלײַכן. באַקומען האָט זיך, אז נאָר אין דרײַ פֿאַלן זײַנען געווען באַטײַטיקע אונטערשיידן צווישן די צווישפֿראַכיקע און די קאָנטראָל־סטודענטן, וואָס אַלע זײַנען זיי געווען אויף דער דורכשניט־לעכער מדרגה פֿון דערוואַקסענע. די אונטערשיידן האָבן זיך אַרויסגעוויזן בײַ די סובטעסטן וואָס האָבן געהאָט צו טאָן: מיט געפֿינען אונטערשיידן צווישן אַבסטראַקטע ווערטער, מיט דערקלערן שפֿריכווערטער און מיט געדענקען זאַצן. קלאָר אז דאָס זײַנען אַלץ שטארק ווערבאַלע פֿראַבלעמען. אָבער היות ווי עס זײַנען ניט געווען קיין באַטײַטיקע אונטערשיידן אויף העכערע אינטעלֿעקטועלע מדרגות, היות ווי דער דורכשניטלעכער אינטעלֿיגענץ־ווי־פֿאַלער איז בײַ די קאָנטראָל־סטודענטן געווען 124.7 און בײַ די צווישפֿראַכיקע סטודענטן 121.9, און היות ווי דאָס זײַנען דורכשניטן, וואָס מען קען זיך ריכטן אויף זיי בײַ יעדער נאָרמאַלער גרופּע קאַלעדוש־סטודענטן — בעט זיך דער אויספֿיר, אז צווישפֿראַכיקייט גופֿא ווירקט נישט אויף די רעזולטאַטן פֿון א ווערבאַלן אינטעלֿיגענץ־טעסט אין קאַלעדוש־עלטער. דער דורכשניט בײַ די יִידישע צווישפֿראַכיקע סטודענטן איז געווען 126.1, א חילוק וואָס איז סטאַטיסטיש אין גאַנצן ניט באַטײַטיק. ס'איז אינטערעסאַנט צוצוגעבן, אז 43 פֿראָצענט פֿון די יִידישע צווישפֿראַכיקע סטודענטן זײַנען דורכגעפֿאַלן בײַ איינעם אָדער מער ווי בײַ איינעם פֿון די דרײַ דערמאָנטע סובטעסטן, וואָס דאָס פֿאַלט צונויף מיט די רעזולטאַטן פֿון דער גאַנצער צווישפֿראַכיקער גרופּע.

2. די ווירקונג פֿון צווישפֿראַכיקייט אויף קענען ענגליש. א סך מאָל ווערט געשטעלט די פֿראַגע בײַם פֿאָרשן פֿראָבלעמען פֿון צווישפֿראַכיקייט, צי דאָס לערנען צווי שפֿראַכן איז ניט גורם, אז דער סטודענט זאָל נאָר זײַן הינטערשטעלִיק אין בײַדע. די צווישפֿראַכיקע סטודענטן אין אונדזער אויספֿאָרשונג האָבן געוויזן אויף פֿערצן פֿאַרשיידענע לשונות, און ממילא איז ניט געווען מיגלעך צו דערגיין, ווי וויַיט זיי באַזיצן די שפֿראַך פֿון זייער קיבוץ. אָבער עס איז יאָ מיגלעך געווען אויסצוגעפֿינען זייער באַהערשן ענגליש דורך דעם פֿוירדיו־טעסט.[3]

הגם אויך דאָ האָט זיך באַקומען א ניט־באַטײַטיקער אונטערשייד צווישן דער צווישפֿראַכיקער און דער קאָנטראָל־גרופּע, איז ער אָבער דאָך געווען

[3] Purdue Placement Test in English.

גרעסער ווי ביים ווערבאַלן אינטעליגענץ־טעסט; און געווען נישט אין דער ריכטונג וואָס מען וואָלט געקענט משער זיין: די צווייישפּראַכיקע סטודענטן האָבן זיך אויסגעצייכנט אַנטקעגן די אַנדערע — דער דורכשניט בײַ די קאַנטראָל־סטודענטן איז געווען 129.87, און בײַ די צווייישפּראַכיקע — 136.38. די יידישע צווייישפּראַכיקע גרופּע האָט געהאַט א דורכשניט 132.0, ווידער א מאָל אַן אומ־באַטײַטיקער אָפּווײַך פֿון דער גאַנצער צווייישפּראַכיקער גרופּע. די רעזולטאַטן זײַנען געווען אזעלכע, וואָס מען האָט באמת ניט געקענט זיך ריכטן אויף זיי, דער עיקר נאָך דעם ווי בײַ די ווערבאַלע סובטעסטן פֿון דעם אינטעליגענץ־טעסט האָט זיך יאָ ארויסגעוויזן א באַטײַטיקער אונטערשייד צווישן די ביידע גרופּעם.

3. די אַקאַדעמישע פּעולות פֿון די צווייישפּראַכיקע סטודענטן. ארבעט אין קאַלעדזש איז אין א גרויסער מאָס אָפּהענגיק פֿון שפּראַך: עס איז דאָך פֿאַראן די סיסטעם פֿון הערן לעקציעס בײַם לערנען, עס קומט אויס אַליין צו לייענען, די עקזאַמענס לאָזן זיך אין א סך פֿאַלן אויס צו עסייען וואָס די סטודענטן דארפֿן אָנשרײַבן. בכלל, אויב עס וואָלטן געווען בײַ די צווייישפּראַכיקע סטודענטן וואָסערע ניט איז שפּראַכיקע שטערונגען אין ענגליש, וואָלטן זיי זיך געדארפֿט אָפּרופֿן אויף זייערע פּעולות אין לערנען. אָבער בײַ דעם פּונקט איז די פּראָבלעם פֿון דער אויספֿאָרשונג געווען קאָמ־פּליצירט מחמת טייל סטודענטן האָבן פֿאַרלאָזן דעם קאַלעדזש אין מיטן יאָר אזוי אז סוף סעמעסטער, און אפֿשיטא סוף יאָר, האָט מען שוין נישט געהאַט מער די זעלביקע 69 פּאָר צום אויספֿאָרשן. דער אונטערשייד אין ערשטן סע־מעסטער איז געווען סטאַטיסטיש ניט באַטײַטיק; אין צווייטן סעמעסטער איז ער צוגעקומען גאַנץ נאָענט צו סטאַטיסטישער באַטײַטיקייט, און ביידע אונטערשיידן זײַנען געווען לטובת די צווייישפּראַכיקע סטודענטן. בײַ די צווייישפּראַכיקע סטודענטן איז דער דורכשניט נאָך דעם ערשטן סעמעסטער געווען 73.7 און נאָך דעם צווייטן — 77.1; בײַ דער קאַנטראָל־גרופּע זײַנען די דורכשניטן פֿאַר די סעמעסטערס געווען 71.7 און 72.7. די יידישע גרופּע וואָס איז געבליבן און וואָס האָט געהאַט צו זיך קאַנטראָלפֿאַרלעך איז געווען צו קליין, מען זאָל דאָ קענען קריגן דורכשניטן וואָס לאָזן זיך פֿארגלײַכן.

וועז מען גייט אויף צוריק און מען פֿרעווט אויסגעפֿינען די פּעולות אין לערנען בײַ די זעלביקע סטודענטן אין הײַסקולן, קומט ארויס אַן אינטערעסאַנטער פֿאַקט. דורך די אַלע יאָרן אין הײַסקול האָבן די צווייישפּרא־כיקע סטודענטן ארויסגעוויזן זייער בעסערקייט און אויף דער מדרגה פֿון הײַ־סקול זײַנען די אונטערשיידן לגבי די סטודענטן פֿון דער קאַנטראָל־גרופּע געווען באַטײַטיק. אָבער, חוץ דעם לעצטן יאָר אין הײַסקול, איז דער אונטערשייד געווען אַליץ קלענער און קלענער אז מען איז געגאַנגען אויף אַראָפּ, צו די יינגערע קלאַסן. ליידער האָט די שולסיסטעם ניט געגוג קאָאָפּערירט מיט אונדז, מען זאָל געווען קענען דערגיין, ווי עס זײַנען געווען די פּעולות אין לערנען

ביי די זעלביקע סטודענטן אין דער עלעמענטאַרער שול. אמת, ס׳רובֿ באריכטן ווײַזן אָן, אז אין דער עלעמענטאַרער שול איז צווייפֿראָכיקייט א שטערנדיקער פֿאַקטאָר. אויב די באריכטן זײַנען פֿאַרלאָזלעך, בעט זיך א היפּאָטעז, וואָס מען דאַרף אים געווינטלעך איבערפֿרוון דורך א גרונטיקער פֿאָרשונג: ס׳קען געמאַלט זײַן, אז די בעסערע פֿעולות אין לערנען וואָס די צווייפֿראָכיקע סטודענטן ווײַזן ארויס אין הײַסקול און אין קאַלעדזש נעמען זיך פֿון א ק א מ־ב י נ א צ י ע צווישן פֿעיקייט און גרעסערן באגער צום לערנען. אויב דאָס איז אמת, וואָלט זיך באקומען, אז אין די הײַסקוליאַרן דערגרייכט מען דעם הויכ־פֿונקט פֿון אָט דער דערשײַנונג און אז נאָך אָט די יאָרן איז דער באגער צום לערנען גלײַך בײַ ביידע גרופּעס (באזונדער דאָרטן וווּ דער סאָציאָ־עקאָנאָמישער מעמד איז א נידעריקער, ווי דאָס איז געווען דער פֿאַל בײַ אַלע אונדזערע סטודענטן).

אויב דאָס זאָל זיך לאָזן דערווײַזן, וואָלט עס געווען גוואַלדיק וויכטיק פֿאַר די וואָס ווילן, מען זאָל דערציען קינדער צווייפֿראָכיק; וואָרעם יעמאַלט וואָלט מען געווּסט, אז די שווערִיקייטן זײַנען פֿאַראַן נאָר אויף דער עלע־מענטארער מדרגה, דאָס הייסט נאָר צײַטווײַליק, און אז וועגן די שפּראַכיקע גע־ווינטשאַפֿטן ווערן סטאַביליזירט איז שוין דער פֿאַקט פֿון צווייפֿראָכיקייט מער קיין שטער ניט.

עמאָציאָנעלע צופֿאַסונג

בײַם פֿאָרשן די אַזוי גערופֿענע איבערבליק־גרופּע האָט זיך ארויסגעוויזן דורך פֿאָרשיידענע מאָמענטן (צום טייל אַזעלכע וואָס זײַנען רעלאַטיוו ניט וויכטיק, סײַדן זיי ווערן פֿאַרבונדן מיט אַנדערע), אז אויב עס איז באמת פֿאַראַן א חילוק צווישן די צווייפֿראָכיקע און איינשפּראַכיקע סטודענטן, איז עס אין פּרט פֿון עמאָציאָנעלער צופֿאַסונג. בכן איז במשך פֿון דעם לעצטן יאָר פֿון דער פֿאָרשונג, אין קלאַס פֿון די נײַע סטודענטן אין 1941, דורכגעפֿירט געוואָרן אַן אינטענסיוו אויספֿאָרשונג וואָס האָט זיך פֿאַרנומען כּמעט דורכויס מיט עמא־ציאָנעלע פּראָבלעמען.

די פֿאָרשונג האָט זיך באנוצט מיט פֿיר פֿאַרשיידענע אינסטרומענטן: די אלפּאַרט־וועראָן־פֿאָרשונג פֿון וועלטן; דעם באָגאַרדוס־טעסט פֿאַר סאָציא־לער דיסטאַנץ; א מאָדיפֿיצירטן קענט־ראָזאַנאָף־אַסאָציאַציע־טעסט און דעם טע־מאַטישן אַפּערצעפּציע־טעסט פֿון מאָרגאָן און מאָרי. לײַדער געפֿינען זיך מער ניט אין אונדזער רשות די לכתחילהדיקע פּראָטאָקאָלן פֿון דעם קענט־ראָזאַנאָף־טעסט, און מיר קענען זיי ניט אויסניצן אויף וויפֿל מיר ווילן איצט זיך אָפּ־שטעלן באזונדער אויף די יידישע צווייפֿראָכיקע סטודענטן.

1. די אלפּאַרט־וועראָן־פֿאָרשונג פֿון וועלטן. דער טעסט שטעלט זיך דעם ציל אָפּצושאַצן די טאָלעראַנטישע, עקאָנאָמישע, עסטעטישע, סאָציאָלע, פּא־ליטישע און רעליגיעזע וועלטן בײַ קאָלעדזש־סטודענטן און דערוואַקסענע. נאָר איין טייל האָט דאָ ארויסגעוויזן קלאָר אַן אונטערשייד צווישן די צווייפֿראָ־

כיקע סטודענטן און דער קאָנטראָל־גרופּע — דער טייל וואָס האָט צו טאָן מיט סאָציאָלע וועדטן.

דער באטיַיטיקער פּאַקטאָר איז דאָ געווען אזא: די צווייישפּראָכיקע סטודענטן האָבן אַרויסגעוויזן א מאָדנע פֿונאַנדערטייַלונג אין זייערע צייכנס בנוגע סאָציאָלע וועדטן. 25 פּראָצענט פֿון דער גרופּע האָבן דערגרייכט באטיַיטיק הויכע צייכנס און 18.8 פּראָצענט — באטיַיטיק נידעריקע. צוויישן יענע האָבן 33 פּראָצענט דערגרייכט באטיַיטיק הויכע צייכנס און ווידער א מאָל דעמאָנסטרירט זייער מיטשטימיקייט מיט דער גאנצער צווייישפּראָכיקער גרופּע. ביַי דער קאָנטראָל־גרופּע האָבן מער ניט ווי 12.5 פּראָצענט דערגרייכט באטיַיטיק הויכע צייכנס און מער ניט ווי 6.2 פּראָצענט באטיַיטיק נידעריקע; אזא מין רעזולטאט (פֿון מיטלמעסיקייט, פֿון לעבלעכקייט) איז דער מער נאָרמאַלער טיפּ ביַי דעם טעסט. משמעות אז די דאָזיקע עקסטרעמקייט ביַי דער צווייישפּראָכיקער גרופּע איז דער רעזולטאט פֿון צווויי מינים מיגלעכן רעאַגירן אויף געזעלשאַפֿטלעכן צוריקשטויס: אַגרעסיווקייט און צוריקגעצויגנקייט. אזוי ווי א באטיַיטיק הויכע צאָל צווייישפּראָכיקע סטודענטן האָבן געהאט עקסטרעמע צייכנס בנוגע סאָציאָלע וועדטן, איז מען בארעכטיקט אָנצונעמען, אז מחמת דעם סאָציאָלן צוריקשטויס האָבן זיי רעאַגירט אויף איינעם אָדער אויף אן אַנדער אופֿן פֿון די מיגלעכע צוויי פֿאַרמען פֿון סאָציאָלן אויפֿפֿיר: אָדער זיי זיַינען אַגרעסיוו אָדער צוריקגעצויגן. די רעזולטאטן זיַינען באזונדער וויכטיק, ווען מען נעמט אין באטראכט דאָס טראַדיציאָנעלע סאָציאָלע רעאַגירן פֿון דעם יחיד, אלץ איינס צי די טראַדיציע האָט באמת א האַפּט אין לעבן צי ניט.

2. דער באַגראַדוס־טעסט פֿאַר סאָציאָלער דיסטאַנץ. דער טעסט איז געגעבן געווארן אין א מאָדיפֿיצירטער פֿאָרעם, אזוי אז יעדער סטודענט האָט געדאַרפֿט באטראכטן יעדער נאציאָנאָלע גרופּע אין דער רשימה (און אויסגערעכנט זיַינען געווען אלע נאציאָנאָלע גרופּעס, צו וועלכע די סטודענטן האָבן געהערט, און נאָך אַנדערע פֿאר א צוגאָב) און געדאַרפֿט זיי אויסשטעלן נאָך קאָטעגאָריעס נאָך. די ערשטע קאָטעגאָריע איז געווען: איך וואָלט זיך משדך געווען מיט איינעם פֿון דער גרופּע. אויב דאָ איז דער ענטפֿער געווען אויף ניין, איז געקומען די צווייטע קאָטעגאָריע: איך וואָלט זיי אָנגענומען וויַי מיטגלידער אין מיַין קלוב, און אזוי ווייטער — ביז עס זיַינען אויסגעשפּט געווארן אלע סאָציאָלע קאָטעגאָריעס. נאָר אונטן אויפֿן לייטער קען מען דערגיין ביז אויסשליסן פֿון אמעריקאַנער בירגערשאַפֿט און אפֿילו ביז ניט אַריַינלאָזן אין לאַנד. די צווייישפּראָכיקע סטודענטן האָבן דער יידישער גרופּע געגעבן א דורכשניט־לעכע סאָציאָלע דיסטאַנץ 3.8, די קאָנטראָל־גרופּע — 4.0 און דער גאנצער קלאַס — 3.9. דאָס איז א סימן אז די סאָציאָלע דיסטאַנץ לגבי יחיד איז זייער א גרויסע; נאָך ווייטער זיַינען געווען בלויז כינעזער, שוואַרצע, הינדוס, יאַפּאַנער און פֿיליפּינער.

צוויישן די אונטערשיידן אין די צייכנס ביַי די צווייישפּראָכיקע סטודענטן און דער קאָנטראָל־גרופּע זיַינען געווען זיבן גרופּעס, וואָס דער אונטערשייד ביַי זיי

איז געווען מער ווי 0.5. עס איז טשיקאַווע איבערצורעכענען די גרופּעס: גריכן, איטאַליענער, ליטווינער, פּאָליאַקן, פּאָרטוגעזן, רוסן, סיריער. הגם קיין איין אונטערשייד איז ניט געווען פֿאַר זיך באַטײַטיק, איז אָבער דער פֿאַקט וואָס זיי זײַנען אַלע געווען אין איין ריכטונג געווען א בארעכטיקונג פֿאַר צונויפֿנעמען זיי אין איין גרופּע, און נאָך דעם האָט זיך אַרויסגעוויזן, אז דער אונטער־שייד אין אָפּשאַצן צווישן דער צווישפֿראַכיקער גרופּע און דער קאָנטראַל־גרופּע איז געווען סטאַטיסטיש באַטײַטיק. האָט זיך באַקומען א גרופּע סטו־דענטן וואָס באַצײַכן זיך צו זיך נופֿא וויניקער פֿאָזיטיוו ווי מען וואָלט זיך גע־מעגט ריכטן אויף דעם (אין איין גרופּע זײַנען אָפֿילו געווען פֿיר סטודענטן, וואָס האָבן זייער אייגענע גרופּע אויסגעשלאָסן פֿון דער ערשטער קאַטעגאָריע, פֿון וועלן זיך משדך זײַן מיט איר) און ווערן נאָך וויניקער גינציק אויפֿגענומען מצר זייערע קלאַס־חבֿרים. 80 פּראָצענט צווישפֿראַכיקע סטודענטן האָבן גע־הערט צו די זיבן „ניט אָנגענומענע גרופּעס" און נאָך 18 פּראָצענט האָבן אויסגעמאַכט יידן, א גרופּע וואָס איז געווען נאָך ווינציקער אָנגענומען. דאָס וויַזט אָן לכל הפּחות אויף איין פֿאַקטאָר וואָס דערקלערט די עמאָציאָנאַלע אום־צוגעפֿאַסטקייט פֿון די צווישפֿראַכיקע סטודענטן און באַשטעטיקט די טעאָריע וועגן סאָציאַלן צוריקשטוים וואָס מיר האָבן פֿריִער ארויסגערוקט.

3. דער מאָדיפֿיצירטער אַסאָציאַציע־טעסט פֿון קענט און ראָזאַנאָף. אַזוי ווי עס זײַנען ניטאָ מער אין אונדזער רשות די לכתּחילה־דיקע פּראָטאָקאָלן פֿון דעם טעסט, איז ניט מיגלעך צו פֿאַרגלַיכן די רעזולטאַטן בײַ די יידישע סטודענטן מיט די רעזולטאַטן בײַ דער נאַנצער צווישפֿראַכיקער גרופּע. וועלן מיר דאָ ברענגען נאָר די אונטערשטע שורה, ווי זי איז געגעבן אין דער די־סערטאַציע.

דער קענט־ראָזאַנאָף־טעסט איז געווען מאָדיפֿיצירט דורך דעם וואָס יעדער פֿינפֿט און צענט וואָרט איז געווען דורכגעלאָזן, און דאָס 57סטע האָט מען געביטן. אַנשטאָט די דורכגעלאָזטע וועלטער זײַנען געווען אַרײַנגעשטעלט אַזעל־כע ווערטער וואָס זײַנען מסוגל אויפֿצודעקן טיפֿ עמאָציאָנעלע קאָנפֿליקטן וואָס מען האָט חושד געווען, אז זיי זײַנען פֿאַראַן. אָט די ספּעציעלע סטימולווערטער זײַנען געווען: אַנטוישט, היים, יענקי, אויסלענדיש, גליקלעך, מינהג, עלטערן, טאָכטער, געזעלשאַפֿט, אַנדערש, זיכערקייט, זון, שפּראַך, הנאה האָבן, פֿרײַנט האָבן, פֿאַרשטיין, חשובֿ, מאָדנע, פֿרעמד, חבֿר, פּויער.

אין די רעאקציעס אויף אָט די סטימולווערטער מצד די צווישפֿראַכיקע סטודענטן האָט זיך ארויסגעוויזן אָט וואָס: א) עס האָט געפֿעלט דאָס אידענ־טיפֿיצירן מיט זייער איצטיקער געאַגראַפֿישער סביבה, ב) עס האָבן זיך ארויס־געריסן געפֿילן פֿון סאָציאַלער מינערקייט, ג) עס זײַנען געווען ביז גאָר וויכ־טיקע אַנדערשקייטן אין רעאַגירן אויף די ווערטער שפּראַך און פֿאַרשטיין.

בײַם וואָרט שפּראַך האָט א באַטײַטיקע צאָל צווישפֿראַכיקע סטודענטן געענטפֿערט מיט ווערטער וואָס וויַזן אויפֿן אָפּט פֿון רעדן, וואָס דאָס

ברענגט אַרויף אויפֿן געדאַנק אַן איצטיקע, אָדער אפֿשר אַ פֿאַרגאַנגענע, אָבער עמאָציאָנאַל נאָך פֿאַראַנענע אומזיכערקייט בײַ אָט דעם אקט פֿון רעדן. בײַם וואָרט פֿאַרשטייַן האָט אַ באַטײַטיק גרויסע צאָל צוויישפֿראַכיקע סטודענטן געענטפֿערט מיט אָנווײַזן עפּעס אַ ספּעציפֿישע זאַך וואָס איז פֿאַרשטאַנען געווָארן. דאָס איז אויסגעטײַטשט געווָארן ווי אַ רעזולטאַט פֿון איבערראַשונג אָדער הנאה בײַם אקט פֿון פֿאַרשטיין. אַז מען דאַרף עס ניט אויסטײַטשן ווי סתּם צוטרוי (און ניט איבערראַשונג אָדער הנאה) קען מען זען פֿון דעם פֿאַקט, וואָס דער טייל קלאַס וואָס האָט ניט גענומען קיין אָנטייל אין דעם עקספּערימענט (און איז לויט זײַן פֿעיִקייט געשטאַנען אַ ביסל העכער) האָט דעם מין ענטפֿער געגעבן נאָך אין אַ קלענערער מאָס איידער די קאָנטראָל־גרופּע. האָבן מיר דאָ צוויי גרינגע, אָבער וויכטיקע און סטאַטיסטיש באַטײַטיקע רמזים וואָס דעקן אויף דעם עמאָציאָנאַלן אויפֿפֿיר פֿון די צוויישפֿראַכיקע סטודענטן. עס איז אַ שאָד, וואָס ס׳איז מער ניט צוטריטלעך דער מאַטעריאַל וואָס וואָלט געלאָזט באַשטימען, צי די זעלביקע רעאַקציע איז געווען בײַ די יידישע סטודענטן.

4. דער טעמאַטישער אַפּערצעפּציע־טעסט פֿון מאָרגאַן און מאָריי. דאָס איז ביז גאָר אַ סוביעקטיווער טעסט: מען וויַזט דעם סוביעקט אַ סעריע בילדער און ער ענטפֿערט מיט דערציילן אַ מעשׂה. עקספּערימענטן האָבן באַוויזן אַז מענטשן וויקלען אָרײַן אין אָט די מעשׂיות זייערע אייגענע פֿראָבלעמען און קאָמפּלעקסן ביז אזא מדרגה, אַז דער מאַטעריאַל לאָזט זיך אַנאַליטיש אויסטײַטשן. די אַלע טעסטן האָט דער עקספּערימענטאַטאָר געגעבן אינדיווידועל די סטודענטן, די ענטפֿערס זײַנען געווָארן פֿאַרצייכנט סטענאָגראַפֿיש און נאָך דעם איבערגעשריבן און פֿרטימדיק אַנאַליזירט. דער כאַראַקטער פֿון דעם טעסט איז אזא, אַז קוואַנטיטאַטיוול רעזולטאַטן זאָגן דאָ ווינציק וואָס; אַ קוואַליטאַטיוול אויסטײַטשונג ווידער איז פֿאַרשטייט זיך זייער סוביעקטיוו, בפֿרט וען אין דעם ענין קומט אָרײַן אַנאַליטישער מאַטעריאַל.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער נוציקסטער מעטאָד פֿון אַנאַליזירן פֿאַר דער איצטיקער פֿאַרשונג איז צו באַאַרבעטן די מאַטעריאַלן אויפֿן זעלביקן שטייגער ווי בײַם אַסאָציאַציע־טעסט. איך האָב אינגאַנצן דורכגעפֿירט די ענטפֿערס וואָס זײַנען געווען אידענטיש אָדער זייער ענלעך בײַ ביידע גרופּעס און אָנגענומען, אַז עס האָבן אַ באַזונדערן באַטײַט די ענטפֿערס וואָס זײַנען אויסטערלישע, בײַ וואָסער גרופּע זיי זאָלן זיך ניט טרעפֿן. מיר וועלן אַ ביסל שפּעטער ציטירן עטלעכע מוסטערזאַצן פֿון די ענטפֿערס וואָס עס האָבן געגעבן יידן, דערווײַל אָבער וועלן מיר איבערגעבן די אַלגעמיינע אויספֿירן וואָס מען קען מאַכן פֿון אונדזער מאַטעריאַל.

די צוויישפֿראַכיקע סטודענטן האָבן אַרויסגעוויזן אַ גרעסערע צאָל פֿאַלן פֿון אַנרעסיוווקייט, הגם די צאָל איז ניט געווען באַטײַטיק גרעסער ווי בײַ דער קאָנטראָל־גרופּע. די צוויישפֿראַכיקע יידן זײַנען דאָ געווען כּמעט אידענטיש מיט דער קאָנטראָל־גרופּע און האָבן אָפּגעווײַכט אַ ביסל פֿון דער גאַנצער צוויישפֿראַכיקער גרופּע;

די צווייטשפֿראַכיקע סטודענטן האָבן מער אָפֿן געהאט דאָס געפֿיל, אז זיי־ערע עלטערן „שפּיאָנירן" זיי נאָך, און זיי האָבן ארויסגעוויזן מער אָגרעסיוו־קייט און שטורעמדיקייט אין זייער באַשרײַבן פֿאַרהעלטענישן אין דער משפּחה;

די צווייטשפֿראַכיקע סטודענטן האָבן געוויזן א גרעסערע טענדענץ צו גע־פֿינען דעם אויסוועג בײַ פֿאַמיליע־קאָנפֿליקטן דורכן פֿאַרלאָזן די היים, און דאָך האָבן זיי פֿון דער צווייטער זײַט אָנערקענט די מעכטיקע בינדונג וואָס וואָלט זיי געטריבן צוריק אהיים, אַדער וואָס וואָלט זיי אַפֿילו אָפּגעשראָקן פֿון פֿאַר־לאָזן זי. לויפֿן, בײַ דער קאָנטראָל־גרופּע איז געווען קאָנטיק א טענדענץ צו א „גליקלעכן סוף".

צו די לכתּחילהדיקע בילדער פֿון טעסט איז געווארן צוגעגעבן א בילד פֿון א פּויערטע, און בײַ דעם בילד האָט זיך ארויסגעוויזן א קלאָרער חילוק בײַ די גרופּעס. נאָר 4 צווישן די צווייטשפֿראַכיקע סטודענטן האָבן זי קלאַסיפֿיצירט ווי א פּויערטע, און אין דער קאָנטראָל־גרופּע גאַנצע 13. דאָס שטויסט צום נעדאַנק, אז די צווייטשפֿראַכיקע סטודענטן ווילן ניט ווײַטער פֿון זייערע פֿרעמד־לענדישע וואָרצלען, און דאָס איז באַזונדער אינטערעסאַנט, ווען מיר דער־מאָנען זיך, אז דער אַסאָציאַציע־טעסט האָט געוויזן, אז בײַ די זעלביקע סטודענטן פֿעלט דאָס אידענטיפֿיצירן זיך מיט דער איצטיקער סביבה. אויף אזא אופֿן ווערט דעמאָנסטרירט א פֿעלן פֿון עמאָציאָנעלער פֿאַרוואָרצלטקייט, וואָס דאָס איז ביז גאָר וויכטיק פֿאַר אונדזער פֿאָרשונג.

אַצונד ברענגען מיר עטלעכע מוסטערן פֿון די פּראָטאָקאָלן צו זען ביז וואָסער מדרגה די צווייטשפֿראַכיקע יונגן שטימען אין זייער רעאַגירן מיט דער נאַנצער צווייטשפֿראַכיקער גרופּע.

א. אגרעסיווקייט און שטורעמדיקייט אין משפּחה־פֿאַרהעלטענישן: „די מאַמע האָט אומשולדיקע אויגן, אָבער זי זעט אוים ווי דער הערשנדיקער טיפּ"; „עמעצער גייט ארײַן אין צימער און שפּיאָנירט איר נאָך"; „ער ווילּ אוועק קענן זײַן מוטערס ווילן". קיינער פֿון אָט די אויסדרוקן דערגייט ניט ביז יענער עקסטרעמקייט וואָס האָט זיך געפֿונען אין די פּראָטאָקאָלן בײַ די ניט־ייִדישע צווייטשפֿראַכיקע סטודענטן.

ב. דאָס אָנערקענען דעם מעכטיקן פּוח וואָס בינדט זיי צונויף מיט דער היים און דאָס קוועלן זיך, צי מען זאָל זי פֿאַרלאָזן: „זײַן מוטער ווילּ אים נישט לאָזן אוועקגיין, און א פּנים אז זי ווילּ מער ניט זיך צוהערן צו זיינע רייד"; „א זון פֿאַרלאָזט זײַן מוטער, זי האָט אוודאי נישט קיין נחת דערפֿון. אויפֿן זונם פּנים אן אויסדרוק פֿון א צעבראָכן הארץ... די מוטער וועט האָבן א צעבראָכן הארץ נאָך דעם ווי דער זון וועט אוועק"; „מען האָלט זי בײַם צונעמען פֿון דעם מענטש וואָס זי האָט ליב, זי ווילּ א פּנים זאָגן אים א זײַ־נעזונט און קען ניט"; „גייט אוועק צו ווערן זעלבשטענדיק קענן ווילן פֿון זײַן מוטער... דער אויסדרוק אויף זײַן פּנים ווײַזט, אז ס'איז אים שווער — אפֿשר ווילּ ער זיך פֿאַרענטפֿערן". ווידער א מאָל איז ניטא אין די פּראָ־

טאָקאָלן פֿון די יִידישע צוויישפּראַכיקע סטודענטן די עקספּטרעמע שפּאַנונג און דער קאָנפֿליקט צווישן יאָ פֿאַרלאָזן אָדער ניט פֿאַרלאָזן די היים, ווי דאָס איז פֿאַראן אין דער צווייישפּראַכיקער גרופּע אין גאַנצן געזונט.

ג. די פּויערטע. נאָר צווי (א דריטל) פֿון די יִידישע צוויישפּראַכיקע סטודענטן האָבן קלאָר דערקענט, אז די פֿרוי אויפֿן בילד איז א פּויערטע, הגם זיי אַלע האָבן לכל הפּחות איינעם פֿון די עלטערן פֿרעמד געבוירענעם, און צווי דריטל האָבן ביידע עלטערן פֿרעמד געבוירענע. ביי די יִידישע סטודענטן איז די פֿאַרבינדונג מיט דער אַלטער היים ניט קיין פֿאַרבינדונג מיט א פּויער־שער באַפֿעלקערונג.

אויספֿירן

עס איז אַוודאי שווער צו מאַכן א קורצן סך־הכל פֿון אזעלכע פֿאַר־שיידנדיקע פֿאַקטן, באַזונדער ווען צום טייל זיינען די פֿעסטשטעלונגען סוביע־טיוועי ממילא קענען די אויספֿירן אינעם איצטיקן תּמצית ניט אַרויסקומען אזוי בולט ווי אין דער אַרבעט גופֿא. אָבער דאָך וויזן זיך אַרויס עטלעכע באַטאָנטיקע פֿאַקטאָרן, וואָס ווען מען שטעלט זיי צונויף אין איינעם, באַצייכענען זיי דעם אַלגעמיינעם שטח, ווו צוויישפּראַכיקייט ברענגט צו שווערקייטן.

די פֿאַרשונג האָט אויסגעפֿונען, אז צוויישפּראַכיקייט האָט נישט קיין דויערנדיקע באַטײַטיקע וירקונג אויף אינטעליגענץ וואָס ווערט טעסטירט, אויף דעם קענען ענגלישׁ אָדער אויף מיגלעכע פֿעולות אין לערנען. פֿון דער אַנדערער זײַט האָט אָבער בפֿירוש אַרויסגעוויזן, אז די צוויישפּראַכיקע סטודענטן האָבן עמאָציאָנעלע פֿראָבלעמען, באַזונדער וואָס שייך שפּאַנונגען אין דער משפּחה; אין דעם פּרט זיינען זיי אַנדערש ווי די קאָנטראָל־גרופּע.

די עמאָציאָנעלע שווערקייטן דאַרפֿן אויסגעראַכנט ווערן אַזוי: משפּחה־קאָנ־פֿליקט; סאָציאָלער צוריקשטוים; דאָס ניט אידענטיפֿיצירן זיך הן מיט דער איצטיקער אייגענער סביבה הן מיט דער סביבה פֿון די עלטערן; א געווויסע אומזיכערקייט ביים אָקט פֿון רעדן און ביים אָקט פֿון פֿאַרשטיין.

די אמתע פֿראַגע איז אָבער די: צי וואָקסט אָט דער קאָנפֿליקט טאָקע פֿון צוויישפּראַכיקייט אָדער ס'איז נאָר דער באַקאַנטער „קולטור־קאָנפֿליקט" פֿון דעם „צווייטן דור", ד"ה פֿון אימיגראַנטישע קינדער. אויף וויפֿל די קאָנפֿליקטן זיינען באַשריבן פֿון דעם סאָציאָלאָגישן שטאַנדפּונקט, ספּעציעל אין סטאַנקוויסטס וועלק,[4] באַשטעטיקן זיי אונדזער טעאָריע, אז די פֿראָבלעם איז דער עיקר דער קולטור־קאָנפֿליקט פֿון צווייטן דור, און צוויישפּראַכיקייט קומט דאָ אַריין ווי א סימבאָל פֿון אָט דעם קאָנפֿליקט.

בכן איז אונדזער אויספֿיר אזא: די עמאָציאָנעלע אומצופֿעסטקייט פֿון דעם צוויישפּראַכיקן, וואָס זי דריקט זיך אויס אין רעאַגירן אויף סאָציאַלן צוריק־שטוים און אויף משפּחה־שפּאַנונג, איז א רעזולטאַט פֿון דעם קולטור־

[4] E. V. Stonequist, *The Marginal Man*, New York, Scribner's, 1937.

קאָנפֿליקט, אויף וועלכן דער צווייטער דור איז אויסגעשטעלט. צוויישפּראָכיקייט קומט דאָ אַרײַן ניט ווי אַן אינעווייניק־פּערזענלעכע פּראָבלעם, נאָר גיכער ווי אַ סימבאָל פֿון די סכּיבֿה־פֿאַקטאָרן וואָס דריקן אויף דער פּערזאָן וואָס געהערט צום צווייטן דור. די הויפּטוואָג פֿון דער עמאָציאָנעלער אומצוגעפֿאַסטקייט פֿון דעם צוויישפּראָכיקן סטודענט ווערט באַשטימט דורך דער סכּיבֿה, ניט זי ווערט קינסטלעך אַרויסגערופֿן מחמת אַ גײַסטיקן קאָנפֿליקט פֿון אויסוואָקסן צוויישן די קאָמפּליצירטקייטן פֿון טראַכטן און רײדן אויף צוויי לשונות.

אָבער דאָס אַלײן איז נאָך ניט קיין דערקלערונג, פֿאַר וואָס די צוויישפּראָכיקע סטודענטן האָבן בײַם אַסאָציאַציע־טעסט אין אַ באַטײַטיק גרעסער צאָל רעאַגירט בײַם וואָרט שפּראָך ווי אויף דעם אָקטפֿון רײדן און בײַם וואָרט פֿאַרשטײן ווי אויפֿן אָקטפֿון פֿאַרשטיין. דאָ בעט זיך אַ ווײַטערדיקע אויספֿאָרשונג. איידער וואָס ווען מען מעג מען אַרויסזאָגן אַ השערה: הגם צוויישפּראָכיקייט ווירקט שוין נישט בײַם קאָלעדזש־שטאָפּל אויף דעם פֿוח זיך אויסצודריקן, איז אָבער פֿאָרט פֿאַרבליבן אין דער גײַסטיקער אָרגאַניזאַציע פֿון דעם צוויישפּראָכיקן עפּעס אַן איבערבלײַב־ווירקונג פֿון דער עמאָציאָנעלער צעטומלטקייט און פֿון דער גײַסטיקער אָנשטרענגונג, וואָס האָבן געמוזט זײַן בײַ אים אין די ערשטע טעג פֿון זײַן שול־קאַריערע, וועו ענגליש איז נאָך נישט געווען פֿאַר אים קיין גרינגער מיטל זיך אויסצודריקן.

דאָראָטי טילדען ספּוירל (אויטאָרעפֿעראַט)

די פּראָבלעם פֿון פֿאַרגיטיקן פֿאַר יידישע מלחמה־שאָדנס

Nehemiah Robinson, *Indemnification and Reparations — Jewish Aspects,* Institute of Jewish Affairs of the American Jewish Congress and World Jewish Congress, New York, 1944, 302 pp.

די פּראָבלעם אייגנטום איז אין דער הײַנטיקער אייראָפּע אַ גאַנצער קנויל פֿאַרפֿלאָנטערטע פֿראַגעס. בלויז די לעגאַלע זײַט פֿון דער פּראָבלעם רירט ניט אָן אַלע שוועריקייטן פֿון דער געשאַפֿענער לאַגע: די עקאָנאָמישע סטרוקטור פֿון דער חרובֿ געוואָרענער אייראָפּע און דער ווײַטערדיקער קיום פֿון רעזשימען וועלן אין אַ גרויסער מאָס אָפּהענגיק זײַן פֿון דער פּאָליטיק וואָס די זיגערס וועלן אָנווענדן. עס איז קיין ספֿק ניט אַז אויב אַן אייגנטום איז במשך פֿון דער דײַטשער אָקופּאַציע אַריבער אין נײַע הענט קענען דאָ די נאָכמלחמהדיקע רעגירונגען אָפּפֿרעגן די לעגאַלקייט פֿון אָט דעם שינוי און עס קען דאָ אויפֿקומען די פֿראָגע וועגן פֿאַרגיטיקן דעם פֿריערדיקן באזיצער. פֿון יידישן שטאַנדפּונקט איז דאָס צוריקגעבן אָדער פֿאַרגיטיקן פֿאַר אייגנס ענג פֿאַרבונדן מיט דער גאַנצער פּראָבלעמאטיק פֿון ווידעראויפֿבויען דאָס יידישע לעבן אומעטום וווּ עס עקסיסטירט אָדער האָט עקסיסטירט א יידישער ישובֿ. עס איז קלאָר אַז

דאָס צוריקגעבן יידישן פֿאַרמעגן און דאָס פֿאַרגיטיקן פֿאַר שאָדנס איז א נייטיקער פֿאַרבאַדינג פֿאַר יעטוויידער וויידערואויפֿבוי־אַרבעט.

עס איז דערפֿאַר קיין חידוש ניט אז אין דער לעצטער צייט האָבן זיך באַוויזן א סך ווערק אויף דער טעמע און עטלעכע פֿון זיי זיינען געשאַפֿן געווארן דירעקט על־פּי א באַשטעלונג מצד יידישע אינסטיטוציעס. נחמיה ראָבינזאָנס פֿרוי צו געבן א קלאָר בילד פֿון דעם וואָס קען געטאָן ווערן אויפֿן געביט פֿון יידישע מלחמה־תּביעות איז זיכער איינער פֿון די סאַמע פֿולקומע, הגם ווען מען זאָגט עס מוז מען ניט דערבייַ מספּים זיין מיט אַלע זיינע אויספֿירן און פֿאַרשלאָגן. ראָבינזאָנס ארבעט איז געבויט אויף קלאָרע סאַציאָלאָגישע יסודות — דאָס פֿאַרגיטיקן די שאָדנס ווערט באַטראַכט פֿון א יידישנאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער נאַנצער פּראָבלעם פֿון ווידעראויפֿבוי פֿון יידישן לעבן אין דער נאַנצער וועלט און אין ארץ־ישׂראל.

דער מחבר אנאַליזירט נישט בלויז די ריין יורידישע זייטן פֿון דער פֿראַגע, נאָר ער גיט אויך אָפּ א גרויסן טייל פֿון זיין שטודיע די סאַציאַל־עקאָנאָמישע אספּעקטן פֿון פֿאַרגיטיקונג. נאָך א גרונטיקן אנאַליז פֿון דער יידישער לאָגע אין פֿאַרשיידענע לענדער פֿרוווט דער מחבר געבן אן אָפּשאַצונג פֿון דעם יידישן פֿאַרמלחמהדיקן פֿאַרמעגן אין אייראָפּע און קומט צו א סכום פֿון איבער 8 ביליאָן דאָלאָר. ער נעמט דערבייַ ניט אין באַטראַכט גרויסע אינדיווידועלע פֿאַרמעגנס. ווען אָפּילו סטאַטיסטיקערס וואָס באַנוצן אנדערע באַרעכן־מעטאָדן זאָלן מחולק זיין אין דער סומע, איז דאָך זייער וויכטיק צו האָבן א געווישן יסוד פֿאַרן אָפּשאַצן דעם יידישן שאָדן. אין דעם זינען פֿון געבן א בילד און האָבן א יסוד פֿאַר א וויפּוח וועגן דער גרייס פֿון יידישן שאָדן האָט ראָבינזאָנס חשבון זיכער א גרויסן באַטייַט.

דער מחבר באַטאָנט דעם פֿאַקט, אז די פּראָבלעם פֿון צוריקגעבן דעם יידישן פֿאַרמעגן איז אַרויסניש פֿאַרבונדן מיט דער סאָציאַלער סטרוקטור פֿון די שייכדיקע לענדער. עס איז זיכער שווער פֿאַרויסצוזען און זיך מאַכן א קלאָר בילד פֿון עקאָנאָמישן רעזשים אין אייראָפּע אָפּילו אין דער נאָענטער צוקונפֿט. די אַלע וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט דער פֿראַגע זיינען אָבער אינשטינקט, אז די פֿריוואַט־קאַפּיטאַליסטישע סיסטעם וועט באַגרענעצט ווערן אין פֿאַרשיידענע אייראָפּעישע לענדער. אַלע זיינען מספּים, אז אין אַלגעמיין מערקט זיך א טענדענץ צום פֿאַרשטאַרקן דעם קאַנטראָל מצד דער רעגירונג און אויסצובריטערן דעם מלוכה־סעקטאָר אין דער ווירטשאַפֿט. די דאָזיקע טענדענץ וועט מסתּמא אָננעמען א סך שארפֿערע פֿאָרמען אין די מיזרח־אייראָפּעישע לענדער און זיין וויניקער קאַנטיק אין מערב־אייראָפּע, וו פֿריוואַט־איניציאַטיוו און פֿריוואַט־אונטערנעמונג (אָדער געמישטע ווירטשאַפֿט) האָבן בעסערע שאַנסן. די דיסטשן האָבן אָרגאַניזירט די ווירטשאַפֿטלעכע סיסטעמען פֿון די אָקופּירטע לענדער דער עיקר צו באַדינען זייער מלחמה־מאשין און האָבן זיך נישט געשעכענט מיט די נויטן פֿון די לענדער; און אזוי ארום האָבן זיי אין גאַנצן צעשטערט און חרוב געמאַכט די אייראָפּעישע ווירטשאַפֿט. ראָבינזאָן איז זיכער

געראַטן, וועלן ער זאָגט, אז אין א סך פֿאַלן איז דאָס צוריקשטעלן די אַלטע אָרדענונג אי ניט מעגלעך אי אָפּילו ניט פּאַסיק. דערויבער קומט דער מחבר צום אויספֿיר אז דאָס פֿאַרגיטיקן יידישע שאָדנס מוז באטראכט ווערן נישט בלויז אין דער ליניע פֿון צוריקקערן זיך צום אַלטן מצב נאָר גיכער ווי א היפּאָטעטישן פֿאַר די אַלע יידן אויף ס'ניי אויפֿצובויען זייער לעבן אין אַנדערע לענדער און בייַ אַנדערע באדינגונגען.

דער מחבר גיט א וויכטיקע און גרונטיקע שטודיע פֿון דער ריין יורידישער קאָנצעפּציע פֿון פֿאַרגיטיקונג פֿאַר שאָדנס. דער מחבר האָט אַנאַליזירט אַלע פֿאַראַנענע געזעצן און פּרעצעדענטן צו זען אויף ווי פֿיל זיי קענען אָנגעווענדט ווערן בייַ דער אַלגעמיינער פֿאַרגיטיקונג און ספּעציעל אויך אין צוזאַמענהאַנג מיט די יידישע פֿאָדערונגען. נאָך א פּרטימדיקן אַנאַליז פֿון לאַנדגעזעצן און אינטערנאַציאָנאַלן רעכט קומט ראָבינזאָן צו דער מסקנא אז חוץ אַלגעמיינע שווערקייטן וואָס זיינען נוגע אַלע פֿאַלן פֿון פֿאַרגיטיקונג זיינען טייל נוגע בלויז יידן. ער מיינט דעריבער, אז די פֿאַראַנענע געזעצן זיינען ניט גענוג צו באַפּרידיקן די יידישע נויטן און פֿאַרלאַנגט א נייַע געזעץ־געבונג פֿאַר פֿאַרגיטיקונג בכלל, מיט ספּעציעלע באָוואָרענישן פֿאַר יידן וועלכע האָבן געליטן רעלאַטיוו מער ווי אַלע אַנדערע גרופּעס. וועלן מיר באַטראַכטן דעם מצב אינעם ליכט פֿון די ידיעות וואָס מען באַקומט איצט פֿון אייראָפּע, קען מען זיך לייכט איבערצייגן אז דער מחבר איז אוודאי גערעכט. ס'איז אָבער אמת, אז מען קען ניט זיין צו שטאַרק אָפּטימיסטיש, אז עס וועט זיך טאַקע אויסנעבן דורכפֿירן נייַע געזעצן וועגן פֿאַרגיטיקן. די רעגירונגען רעכענען זיך מיט דער קעגנערשאַפֿט מצד ברייטע שיכטן וואָס האָבן פֿראָפֿיטירט פֿון געגנלטן יידישן האָב־און־גוטס. עס קענען אויך זיין ספֿקות אין גוטן ווילן בייַ געוויסע רעגירונגען.

די אַלגעמיינע טענדענץ בנוגע פֿאַרגיטיקונג וועט זיין מסתּמא — ניט צו־דערלאַזן צו גרויסע שינויים און ווייַט מעגלעך אויפֿהאַלטן דעם סטאַטוס־קוואָ. עס איז פּראַי צו דערמאָנען אז געוויסע פֿאַרמעגן־תּביעות נאָך דער גרויסער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע זיינען מיט 30 יאָר שפּעטער נאָך אויך ניט רעגולירט געוואָרן. לויט דעם וואָס מיר ווייסן איצט וועלן אייראָפּע האָבן מיר א גרונט צו זיין פּעסימיסטיש בנוגע די אויסזיכטן פֿון די יידישע פֿאַרגיטיקונגס־פֿאָדערונגען. איך האַלט אָבער אז ניט דער מחבר און ניט די ביזאיצטיקע לי־טעראַטור בכלל וועלן דעם פּראָבלעם האָבן ניט גענוג ערויסגעהויבן און אונ־טערגעשטראָכן ווי וויכטיק עס איז א קאָנצענטרירטע פּאָליטישע אקציע מצד יידן פּדי צו שאַפֿן א גינציקע עפֿנטלעכע מיינונג און א דרוק אויף די רעגירונגען אין ענין פֿאַרגיטיקן יידישע שאָדנס.

נאָך דעם ווי מען האָט שוין א קלאָרע פֿאַרשטעלונג וועגן דער יורידישער זייט פֿון דער פּראָבלעם, מוז מען זיך שטעלן די פֿראָגע: צי וועט דער יורידי־שער אספּעקט אליין זיין דער וויכטיקסטער. עס איז דאָך קלאָר, אז די פּאָליטי־שע קאָניונקטור פֿון דער נאָכמלחמהדיקער אייראָפּע וועט זיין דער דעציידירנ־דיקער פֿאַקטאָר. ראָבינזאָן האָט זיכער דאָס גוט פֿאַרשטאַנען, ווייל אין זיין

שטודיע ווערן די סאציאל־פאליטישע פראקטאָרן פסדר באטאנט. די זיגערס וועלן דיקטירן נייע געזעצן, אבער זיי וועלן זיך געווייס רעכענען מיט געוויסע באדינגונגען. עס וועגדט זיך אין גוטן ווילן מצד די זיגערס, עס וועגדט זיך אין דעם, ווי גרויס עס וועט זיין דער אויטאריטעט פון די נייע רעגירונגען און אין זייער גוטן ווילן. מיר ווייסן דאָך שוין איצט גוט, מיט וואָס פאר א „סימפאטיע" עס ווערט אויפגענומען אין די באפרייטע לענדער דאָס צוריקגעבן דעם יידישן פארמעגן. ווי סימפאטיש עס זאָלן ניט געווען זיין די דעקלאראציעס פון געוויסע גלות־רעגירונגען און פון פארשיידענע געזעלשאפטלעכע קרייזן בנוגע יידיש האָב־און־גוטס, איז דער אמתער מצב נאָר אן אנדערער.

עס איז אוממעגלעך אין א קורצן איבערבליק צו באַרירן אלע יורידישע פראגעס וואָס דער מחבר אנאליזירט. מיר ווילן דאָך באטאָנען די באזונדערע וויכטיקייט פון די צוויי פראבלעמען: די פראבלעם פון פארמעגן וואָס האָט געהערט צו פערזאָנען וואָס זיינען אומגעקומען און די פראבלעם פון קאָלעקטיוון פארמעגן. מיליאָנען יידן זיינען אומגעבראכט געוואָרן. גאנצע יידישע קהילות זיינען פארשוווגדן געוואָרן און קיינער וועט ניט זיין פארטראָטן ווי א תובע פון דעם פארמעגן פון דער קהילה, פון אלע מעגלעכע יידישע ארגאניזאציעס, אדער פון די אויסגעהרגעטע משפחות. די פראבלעם פון אויסגלאָשענע פאמיליעס, אן יורשים, וועט באזונדער טראגיש געשטעלט ווערן בייַ יידן. ראָבינזאָן לייגט פאָר, אז די פארמעגנס פון אויסגלאָשענע פאמיליעס און יידישע קערפערשאפטן זאָלן אריבערגיין אין רשות פון יידישן פאָלק, און ער מאטיווירט די אידעע מיט אן עטישן און סאציאלן חוב בנוגע דעם יידישן פאָלק.

ספעציאליסטן וואָס האָבן שטודירט די פראבלעם און וואָס זענען די שווערייטן וואָס זיינען פארבונדן מיט דער פארגיטיקונג האלטן, אז דאָס אלץ וואָלט געדארפט רעגולירט ווערן דורך אן אלגעמיינעם הסכם צווישן די פאראייניקטע פעלקער. בנוגע יידישן פארמעגן האָט מען פאָרגעלייגט אז א ספעציעלע יידישע אגענץ זאָל געשאפן ווערן פאר דעם צוועק. דעם דאָזיקן געדאנק האָט נאָך קלאָרער פארמולירט אונדזער מחבר וואָס לייגט פאָר א יידישע אגענץ פאר ווידעראויפבוי מיט אן „אינטערנאציאָנאלער פוח־הרשאה און עפּנטלעך אנערקענטן סטאטוט". אזא אגענץ „מוז עקס־אפיציָ דעקלאָרירט ווערן ווי די יורידישע פארטרעטערשאפט פון אלע פאראינטערעסירטע".

אינעם ליכט פון דער שרעקלעכער יידישער טראגעדיע איז זיכער ניט לייכט צו ארגומענטירן קעגן אזא מין פארשלאָג. ווען מען באטראכט אבער רעאליסטיש דעם גאנצן קאמפלעקס פאליטישע, סאציאלע און יורידישע פראגעס וואָס ווערן דאָ באַרירט, קומען אויף ספקות. אזא אינטערנאציאָנאל באפולמעכטיקטע יידישע אגענץ פאר ווידעראויפבוי וועט דאָך מוזן האָבן די אנערקענונג פון די פאראייניקטע פעלקער אין דער פארעם פון א ספעציעלן אפמאך. עס איז זייער שווער זיך פארצושטעלן אזא מגלעכקייט. אבער וען אפילו די פאראייניקטע פעלקער וואָלטן אקצעפטירט אזא מין נעדאנק, איז דאָך קלאָר, אז דאָס וועלט־יידנטום וואָלט ערשט זיך נעדארפט ארויסזאָגן וועגן דעם גאנצן

פּלאַן. וועז מען באטראכט די פּאָליטישע פּועל־יוצאם פֿון אזא טריט און די פֿאַרשיידנארטיקע קאָנצעפּציעס וואָם עקסיסטירן בײַ אונדז יידן, בין איך שטארק מסופּק, צי עס איז מעגלעך אחדות בײַ יידן אין אָט דער פֿראַגע. נאָך מער, אין זײַן אייגענעם פֿאַרשלאָג שטרײַכט נ. ראָבינזאָן אונטער, אז אזא רעפֿרעזענטאַטיווע יידישע קערפּערשאַפֿט וואָלט געדארפֿט דעמאָקראַטיש אויסגעקליבן ווערן און געדארפֿט שטיין אונטער א שטרענגן עפֿנטלעכן קאָנטראָל. פֿאַר דעם צוועק וואָלט מען באדארפֿט דערלויבן יידן פֿון אלע לענדער דעמאָקראַטיש צו שאַפֿן אזא מין אגענטור און דערצו, פֿאַרשטייט זיך, פֿאדערט זיך א סך צײַט. ווי ראַבינזאָן זאָגט אליין, וואָלט עם געווען זייער א גרויסער שאָדן פֿאַר יידן, אויב די גאנצע פֿראַגע פֿון פֿאַרגיטיקן וואָלט אָפּגעלייגט געווארן אויף א לענגערער צײַט. ניט נאָר וואָלטן די שאַנסן צו קריגן פֿאַרגיטיקונג דורך דעם שוואַכער געווארן, נאָר בכלל וואָלט געקענט צו נישט ווערן דער גאנצער ענין.

דער איינציקער פּראַקטישער פֿאַרשלאָג איז א פּנים אזא: פֿאַרשיידענע יידישע קיבוצים זאָלן פֿרוון פֿאַרענטפֿערן די פֿראַגע אויף א לאַנדבאזיס. א דעמאָקראַטישע יידישע אגענטור דארף ארגאניזירט ווערן אין יעדער לאַנד, און זי זאָל האָבן די אויפֿגאבע צו פֿאַרהאַנדלען וועגן יידיש אייגנם אויף א לאָקאַלן באזיס. אין א סך פֿאַלן וועלן די סכומען פֿאַר פֿאַרגיטיקונג אריבערשטיַגן די נויטן פֿון דער יידישער שארית הפּליטה. אחוץ דעם קענען גרויסע יידישע אָרגאניזאציעס וואָם פֿאַרעמען זיך מיט יידישן ווידעראויפֿבוי ווי די יידישע אגענטור פֿאַר ארץ־ישׂראל, דזשאָינט און אנדערע זיך באטייליקן אין אַפּראָבלעמען וועלכע באַרירן דעם ווידעראויפֿבוי פֿון די ארטיקע יידישע קהילות און פֿון ארץ־ישׂראל.

מען קען אײַנוועגדן, אז אויך פֿאַר אזעלכע פּלענער וועלן נייטיק זײַן יורידישע שינויים אין די שייכדיקע לענדער. מיר גלייבן אָבער, פֿון דער פּראַקטיק פֿון די לעצטע צוועלף יאָר, אז געווייסע שינויים אין די לאַנדגעזעצן און אין אינטערנאציאָנאלן רעכט קענען דורכגעפֿירט ווערן, וואָם זיי זאָלן לייגן דעם יסוד פֿאַרן יידישן ווידעראויפֿבוי.

ל. שאַפּיראָ

דער גרויללאָגער אין בעלזען

W. R. F. Collis, M.D., "Belsen Camp: A Preliminary Report," *British Medical Journal,* June 9, 1945.

אין מיטן חודש מײַ 1945 האָבן די צײַטונגען געמאָלדן, אז די ענגלישע מאַכט האָט פֿאַרבראַנט דעם קאָנצענטראַציע־לאָגער אין בעלזען. הגם דער אמת איז, אז בלויז א טייל לאָגער איז פֿאַרברענט געוואָרן, האָט אָבער מעדיצינישע נויטוועגדיקייט געצוווּנגען צו באַזײַטיקן אַן אינסטיטוציע וואָם וואָלט געדארפֿט פֿאַרבלַיבן ווי א גרויל־מאָנומענט און א לערע פֿאַר די קומענדיקע דורות.

אין דער אומענדלעך לאַנגער ריי דײַטשע קאָנצענטראַציע־לאָגערן, אַרבעטס־לאָגערן, געפֿאַנגענע־לאָגערן איז בעלזען א נײַער נאָמען. דאַכאָו, בוכענוואַלד, אַראַיענבורג, מאַטהאָוזען זײַנען געווען באקאַנט מיט יאָרן צוריק, אָבער די פּרטים וועגן בעלזען האָט מען זיך פֿאקטיש דערוווּסט דעם 17טן אפּריל

1945, ווען די ענגלענדער האָבן פֿאַרנומען די געגנט און דאָרטן געפֿונען א לאַגער וואָס האָט תּיפֿוּ איבערגעשטיגן מיט זײַן גרויל אַלע אַנדערע לאַגערן.

איך בין אַליין געווען אין דאַכאָו און האָב באַזוכט א רײַ קלענערע לאַגערן אין בײַערן, אָבער די באַשרײַבונג און די ציפֿער פֿון בעלזען שטעלן אַפֿילו דאַכאָו אין שאָטן. זיי ווערן איבערגעגעבן אין א פֿרעלימינאַרן רעפּאָרט וואָס ד"ר קאָלים האָט אָפּגעדרוקט אין „בריטישן מעדיצינישן זשורנאַל". היות בעלזען איז געווען דאָס אָרט פֿון אומקום פֿון טויזנטער יידן, און יידן זײַנען געווען פֿראָמינענט פֿאַרטראָטן אין דער מאַסע נאַקעטע, האַלב־טויטע לײַבער וואָס די ענגלענדער האָבן געפֿונען אין די בארַאקן, איז וויכטיק, אז אָט די פֿרטים, ניט געקוקט אויף זייער גאַנצן שוידער, זאָלן פֿאַרנאָטירט ווערן.

נאָך די ערשטע 24 שעה האָט דער שעף פֿון דער ענגלישער מעדיצינישער אָפּטיילונג אָפּגעשיקט אזא רעפּאָרט:

דער לאַגער איז פֿאַרטיילט אין צוויי באַזונדערע אָפּטיילונגען — לאַגער 1 און 2. לאַגער 1 באַשטייט פֿון א בארַאקן־קאָנצענטראַציע, ווו עס ווווינען אן ערך 22,000 פֿרויען און 18,000 מענער. לאַגער 2 באַשטייט פֿון א סעריע געמויערטע הײַזער און איז באַווויגט פֿון אן ערך 27,000 מענער. די אײַנווווינערס פֿון די דאָזיקע לאַגערן זײַנען פֿון פֿאַרשיידענער מלוכה־צוגעהעריקייט, דער עיקר רוסן און פּאָליאַקן. טשעכן, בעלגיער, פֿראַנצויזן און איטאַליענער זײַנען אויך פֿאַראן.

דאָס וויַטערדיקע איז א קורצער באַריכט פֿון די באַדינגונגען וועלכע מען האָט געפֿונען גלײַך בײַם אַריַינקומען אין לאַגער דעם 17טן אַפּריל 1945. ס'איז אוממעגלעך צו געבן אויף פּאָפּיר א געהעריקע באַשרײַבונג.

לאַגער 1. א געדיכטע מאַסע אויסגעהאַרטע, אָפּאַטישע מענטשן וואָס זענען אויס ווי סטראַשידלעם, צונויפֿגעפּאַקט אין הילצערנע בארַאקן, אין א סך פֿאַלן אן בעטן אָדער קאָלדרעם. די פֿרויען אין אן ערגערן מצב ווי די מענער; זייערע קלײדער, — אויב זיי האָבן וועלכע ניט איז — שמוציקע שמאַטעס. די טויטע ליגן איבערן גאַנצן לאַגער און אין בערגלעך פֿאַר די בארַאקן, ווו ס'ווערן געהאַלטן די שווערסטע קראַנקע און וואָס ווערן פֿאַלש נערופֿן שפּיטאָלן. עס ליגן אין לאַגער אן ערך 3,000 נאַקעטע, אויסגעהאַרטע מתים, אין פֿאַרשיידענע צושטאַנדן פֿון פֿוילונג. קיין סאַניטאַציע איז בכלל ניט פֿאַראן. גריבער וועלכע האָבן בלויז אין א פֿאַר פֿאַלן הילצערנע בענק זײַנען פֿאַראן אין אַבסאָלוט אומגענוגער צאָל, אָבער ס'רובֿ אײַנווווינערס, מחמת הונגער, אָפּאַטיע און שוואַכקייט, דעפֿעקירט און אוריניִרט ווו זיי זיצן אָדער ליגן, אָפֿילו אינעווויניק אין די בארַאקן; ניטאָ קיין לויפֿגריִק וואָסער אָדער עלעקטרע. דאָס גאַנצע וואַסער ווערט געבראַכט דורך אונדזערע וואָסער־אויטאָס.

לאַגער 2. די באַדינגונגען זײַנען א סך בעסער, אין פֿאַרגלײַך מיטן לאַגער 1. די אײַנווווינערס געפֿינען זיך אין געביידעס, 600 אין א געביידע פֿאַר 150. וויניקער קראַנקייטן און די שטאַרביקייט איז בערך 10 א טאָג. די אײַנווווינערס זענען אויס בעסער געקלײדט און זײַנען וויניקער אויסגעהאַרט ווי אין לאַגער 1, כאָטש סימנים פֿון הונגער זעט מען אומעטום. ס'ווערט געמאַכט א פּרוּוו צו באַגראָבן די טויטע.

אין וויַטערדיקן טייל פֿון באַריכט ווערן אויסגערעכנט די וויכטיקסטע קראַנקייטן וואָס זײַנען פֿאַרשפּרייט אין לאַגער: קודם־כל טיפֿוס (פֿלעקטיפֿוס)

און טובערקולאָז, ווײַטער געדערעם־קראַנקייטן, רויז, סקאַרבוט, הונגער־קראַנקייטן. מען האָט ניט געפֿונען קיין כאָלערע אָדער דיזענטעריע.

א צייכענונג אין זשורנאַל גיט א בילד פֿון לאַנגער א חודש שפּעטער, וועו די מעדיצינישע השגחה איז שוין געווען פֿולשטענדיק אײַנגעשטעלט. דער לאַנגער 1 פֿאַרנעמט סך־הכל א שטח פֿון 0.8 מײַל די לענג און 0.4 מײַל די בריט. אין אָט דעם שטח, וואָס א היפֿשער טייל פֿון אים איז נאָך געווען פֿאַרנומען מיט אַדמיניסטראַטיווע בנינים און מיט א קרעמאַטאָריום, האָבן זיך געפֿונען 40,000 נפֿשות, זינט מאַנאַטן האָט זיך שוין קיינער פֿאַר זיי ניט געזאָרגט. זינט א וואָך האָבן זיי פֿאַקטיש ניט געהאַט קיין וואַסער, און פֿאַר ערויסגיין פֿון די בארַאַקן האָט געדאַרפֿט טויט דורך דערשיסן.

איין קאָרעקטור האָט געדאַרפֿט געמאַכט ווערן צום ערשטן רעפֿאָרט: די צאָל טויטע איז געווען ניט 3,000 נאָר 8 ביז 10 טויזנט.

די געשיכטע, די לײַדן פֿון בעלזענער קאָנצענטראַציע־לאַגער וועלן נאָך אפֿשר באַשריבן ווערן פֿון עמעצן פֿון די גערעטעוועטע. ד״ר קאָליס שילדערט אין זײַן אַרטיקל די אָקציע פֿון ראַטעוועון, און אָט די שילדערונג איז איינע פֿון די שטאָלצסטע דערגרייכונגען פֿון מעדיצין און מעדיצינישער אָרגאַניזאַציע. אין דער מעדיצינישער אָקציע, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון ל״ט־קוירנעל דזשאַסאָן, האָבן זיך באַטייליקט 7 מעדיצינישע אָפֿטיילונגען פֿון דער צווייטער בריטישער אַרמיי. זייער אויפֿגאַבע איז געווען א קאָלאָסאָלע. צווישן די ערשטע אַרבעטן איז געווען: אויפֿזוכן און באַגראָבן אָלע טויטע (די אַרבעט האָט אויסגעפֿירט די ס״ס־וואָך און שפּעטער אויך אונגעריש קריגס־געפֿאַנגענע), די דעזינפֿעקציע פֿון אָלע אײַנוווינערס (מיט דעם נײַעם די־די־טי־מיטל) און אַנטיטיפֿוס־אײַנשפּריצונגען צו איבער 40,000 אײַנוווינערס.

די שפּעטערדיקע אַרבעט — סאָרטירן און איבערשיקן די אײַנוווינערס פֿון לאַגער אין שפּיטאָל אָדער צום לאַגער 2 איז פֿאָרלײַכטערט געוואָרן, וועו עס איז אָנגעקומען פֿרײַער אָן אָפּטיילונג פֿון בריטישן „רויטן קרײַץ" און גלײַך דערנאָך אָן אָפּטיילונג פֿון אונרר״א, וואָס איז באַשטאַנען פֿון 100 מעדיצין־סטודענטן.

ד״ר קאָליס באשרײַבט געוויס די אַרבעט פֿון די מעדיצינישע אָפּטיילונגען. עס איז דאָ צום ערשטן מאָל אָנגעוועדט געוואָרן אין א מאַסן־פֿאַרנעם א נײַער מעדיצינישער מיטל צו ראַטעוועון פֿאַרהונגערטע דורך אינטראַווענאָזע פּראָטײַן־הידראָליזאַטן,[1] און די רעזולטאַטן זײַנען געווען גוטע. נאָך א חודש אַרבעט איז אָרגאַניזירט געוואָרן א גוט פֿונקציאָנירנדיקער שפּיטאָל מיט 3,500 בעטן; 11,200 פּאַציענטן געפֿינען זיך אין 5 הײַזער אונטער פּסדרדיקן קאָנטראָל פֿון

[1] דער באַריכט פֿון די רעזולטאַטן איז באַשריבן געוואָרן דורך דער אָנפֿירערין פֿון דער ספּעציעלער אָפּטיילונג ד״ר וואָגען אויף אַ זיצונג פֿון דער קיניגלעכער געזעלשאַפֿט פֿאַר מעדיצין אין לאָנדאָן, דעם 29סטן מײַ און איז אָפּגעדרוקט אין זעלביקן נומער פֿונעם בריטישן זשורנאַל:

"Physiology and Treatment of Starvation," *British Medical Journal*, June 9, 1945.

מעדיצינערס. די וואָס זײַנען נאָך ניט דורכגעסאָרטירט, אָדער זײַנען ניט געגנוג קראַנק צו גיין אין שפּיטאָל (8,000 נפֿשות) געפֿינען זיך אין „לאַגער 3", און דאָס זײַנען די געזונטערע, הגם אויך צוויישן זיי ברענט פּסדר אוים נײַע קראַנקייטן, דער עיקר טיפֿוס. באַזונדערע חיזעור זײַנען אָפּגעטיילט פֿאַר קינדער. צוויי נײַע שפּיטאָלן האָבן געהאַלטן בײַם געפֿאַנט ווערן וועלן ד"ר קאָליס האָט געשריבן זײַן באריכט — ערב פֿאַרברענען דעם לאַגער.

צום סוף נאָך צוויי באַמערקונגען: ערב דעם אַרײַנקומען פֿון דער בריטישער אַרמיי איז די שטאַרביקייט אין לאַגער געווען איבער 500 א טאָג (בלויז אין לאַגער 1); אין די ערשטע טעג נאָכן איבערנעמען דעם לאַגער איז די אַלגעמיינע שטאַרביקייט געווען 300 א טאָג, און זי איז דערבראַכט געוואָרן ביז 40.

פֿון דעסט וועגן זײַנען נאָך פּסדר געשטאַרבן צענדליינגער, הונדערטער קרבנות פֿון בעלזען־לאַגער. וועלן ד"ר קאָליס האָט געשריבן זײַן באריכט האָט מען שוין געהאַט באַגראָבן — צוזאַמען מיט די בר־מיצוה וועלכע מען האָט געפֿונען בײַם אַרײַנקומען — צוואַנציק טויזנט פּערזאָן, וואָס זייערע נעמען וועט מען אין גרעסטן טייל פֿאַלן קיין מאָל ניט געווייר ווערן.

און עס איז פֿעסטגעשטעלט געוואָרן, אז די דײַטשע דאָקטוירים האָבן געגעבן די געפֿאַנגענע סם־אײַנשפּריצונגען פֿון בענזאָל און קרעאָזאָט, וואָס דאָס האָט אַרויסגערופֿן א פֿאַראַליז און געגעבן אַן אויסרייד צו שיקן דעם פֿאַראַליזירטן אין קרעמאַטאָריום. דער ציטירטער זשורנאַל שרײַבט וועגן דעם אין אַן עדיטאָריאַל וועגן גרויליקאַגער:

עס איז זייער שווער פֿאַר מענטשן וואָס לעבן אין אונדזער לאַנד צו פֿאַרשטיין אָט דעם שרעקלעכן בײַשפּיל פֿון דעם מענטשנס אוממענטשלעכקייט צום מענטש און עס פֿאָדערט זיך א גײַסטיקע אָנשטרענגונג צו באַנעמען די מאוימדיקייט פֿון אַזא אויפֿפֿירונג אין דער ציוויליזירטער אייראָפּע. ס'איז באַזונדער פּײַנלעך צו וויסן, אז דײַטשע דאָקטוירים — וואָס דאַרפֿן דאָך זײַן געביטן מענטשן — זאָלן קענען אזוי פֿולשטענדיק פֿאַרלייקענען די הומאַנע טראַדיציע פֿון זייער בארוף, א טראַדיציע וואָס איז פֿאַרהערלעכט געוואָרן מצד היפּאָקראַטעסעס שול און איז זינט יעמאָלט באַשטעטיקט געוואָרן דורך אומצאָליקע דורות פֿון מעדיקערס אויף דער גאַנצער וועלט. מיר דאַרפֿן געווינטלעך ניט מאַכן דעם טעות און אָננעמען, אז אַלע דײַטשע דאָקטוירים זײַנען אַזוי ווי די דאָקטוירים אין בעלזען, אָבער מיר וואָלטן באַגאַנגען א טיפּע עוולה לגבי די טויזנטער מאָל טויזנטער געפֿײַניקטע אייראָפּעער, אויב מיר וועלן צו לייכט פֿאַרגעסן וואָס עס איז געשען. עס וועט נאָך געדויערן ביז מיר וועלן קענען קוקן אויף דײַטשע דאָקטוירים ווי אויף מענטשן וואָס זײַנען דורכגעגאַנגען מיט יענע אידעאָלן פֿון מעדיצין, וואָס זײַנען בשותּפֿותדיק פֿאַר אַלע ציוויליזירטע לענדער — אידעאָלן וואָס וועלן אַזוי געטרײַ אָפּגעהיט מצד די בריטישע דאָקטוירים, קראַנקן־שוועסטער, מעדיצין־סטודענטן און אַרדענערס וואָס רייניקן איצט דעם דאַזיקן אויגיאַס־שטאַל פֿון נאַצישער גרויל.

ד"ר עמנואל פּאַט

(מיט דער אַמעריקאַנער אַרמיי אין דײַטשלאַנד)

פֿון יידישן לעבן אין אַכצנטן יאַרהונדערט

Memoirs of the Life and Peregrinations of the Florentine Philip Mazzei, 1730-1816, Translated by Howard R. Marraro, Columbia University Press, New York, 1942, XVI + 447 pp.

פֿילִיפּ מאַצעי געהער צו די קאָלירפֿולסטע איטאַליענישע פּערזענלעכקייטן אין דער צווייטער העלפֿט 18טן י"ה. א סוחר, א דיפּלאָמאַט, אַן אַנטיקן־זאַמלער און הענדלער, האָט ער לכתּחילה שטודירט מעדיצין. ניט זיינדיק אָבער צופֿרידן מיט א קאריערע פֿון א רוסאָ, האָט ער, אַן אומרוִיקער נייַסט, א סך געוואַנדערט און זיך באַקענט מיט די וויכטיקסטע פּאָליטישע פּירערס פֿון זיין תּקופֿה. ער איז אַפֿילו געווען צווישן מאָל אין אַמעריקע (אין די יאָרן 1773—1779 און 1784—1785). פֿוילן האָט ער באַזוכט אין 1792. דער לעצטער פֿוילישער קיניג סטאַניסלאַוו אויגוסט האָט אים באַשטימט פֿאַר זיינעם אַן אַגענט אין יאָר 1788.

זיינע זכרונות זיינען קודם כל אַן אוצר פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידן אין איטאַליע. ער באַשרַיבט, למשל, א קאַפּע אין פֿלאָרענץ, וווּ „די זייער רעספּעקטירטע יידן" פֿלעגן זיך צונויפֿקומען (אַן ערך 1750) און וווּ מען האָט געזען אויך ניט־יידישע באַזוכערס, ווי למשל דעם מחבר פֿון די דאָזיקע מעמוֹארן. אין דעם דאָזיקן קאַפּע האָבן יידן און ניט־יידן דעבאַטירט וועגן קונסט, ליטעראַטור און מעדיצין.

מאַצעי דערציילט וועגן אַנגעזעענע יידישע רופֿאים אין איטאַליע, ווי למשל וועגן דער משפּחה אבולפֿיה (Abulafia) אין פֿלאָרענץ, ד"ר סאַלינאַס אין ליוואָרנא און א סך אַנדערע. צווישן זיינע יוגנטפֿרַיַנד איז געווען דוד פֿינצי, א גרויסער למדן. ער דערציילט, אז פֿערציק יאָר פֿאַר דער פֿראַנצויזישער רעוואָלוציע פֿלעגן זיי דיסקוטירן די פֿראַבלעם פֿון יידישער עמאַנציפּאַציע און שארף קריטיקירן דעם אַנטיסעמיטיזם.

„נאָר די אַינגעבוירענע פֿאַראורטיילן, שרַיבט ער, האָבן געקענט ברענגען צו דעם, אז דאָס פֿאַלק זאָל קוקן אויף אַן אָפּט פֿון מענטשלעכקייט און יושר [לגבי יידן] ווי אויף אַן אומגעריכטער זאַך".

דער מחבר איז אויך געווען אין סמירנא, וווּ ער האָט פֿראַקטיצירט מעדיצין בשותּפֿות מיט א יידישן רופֿא.

זייער אינטערעסאַנט איז דער פֿרט וועגן דעם באַרימטן ספֿרדישן באַראָן ד'אַגילאַר וועלכער האָט געווויינט אין ווין און איז שפּעטער אַריבער קיין לאָנדאָן. דער דאָזיקער אַגילאַר האָט דערציילט דעם מחבר, אז ער פֿאַרלאָזט ווין, ווייל ער קען ניט געפֿינען קיין יידישע חתנים פֿאַר זיינע טעכטער און ער ווייל ניט, זיי זאָלן חתונה האָבן מיט ניט־יידן.

אין מיזרח איז מאַצעי אַרומגעפֿאָרן מיט א יידישן באַדינער, ווייל ער האָט נערעדט גוט שפּאַניאָליש, א „שפּראַך, אָן וועלכער מען קען זיך אין טערקיי ניט באַגיין".

מאַצעי באשרייבט זייער לעבעדיק א יידישע חתונה אין קאָנסטאַנטינאָפּאל. דער חתן איז אלט נעווען 15 יאָר און די כּלה 9. ווען ער האָט נעפֿרעגט דער כּלהס מוטער, וואָס זי איז סך־הכּל אלט נעווען 22 יאָר, פֿלעגט וואָס זי מאַכט חתונה איר קינד אזוי פֿרי, האָט זי געענטפֿערט: „פֿדי אויסצומיידן זינד".

זייער וויכטיק זיינען די פֿרטים וועגן מיסחר צווישן איטאַליענישע יידן און די ספֿרדים אין לאָנדאָן.

אין וואַרשע איז מאַצעי נעווען צום יאַרטאָג פֿון דער קאָנסטיטוציע פֿון דריטן מײַ, ד"ה אין מײַ 1792. לייַדער דערציילט ער זייער ווייניק וועגן יידן, הגם ער האָט געקענט ניט איין יידישן סוחר אין וואַרשע.

א ביסל פֿרטים וועגן פּוילישע יידן געפֿינט מען אין מאַצעיס בריוו צום פּוילישן הויף, וואָס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין 1937 פֿון דעם איטאַליענישן אַרכיוואַר קיאַמפּיני.[1]

ד"ר יעקב שאַצקי

מיינונגען פֿון מיידלעך וועגן געמישטע חתונות

Thomas C. McCormick and Boyd E. Macrory, "Group Values in Male Selection in a Sample of College Girls," *Social Forces*, March, 1944, vol. 22, pp. 315-317.

יידישע מיידלעך ווילן אין א גרעסערער מאָס חתונה האָבן דווקא מיט יידישע בחורים ווי קאַטוילישע מיידלעך — בלויז מיט קאַטוילישן. דאָס איז דער סך־הכּל פֿון דער אויספֿאָרשונג וואָס די צוויי מחברים פֿון דער יוניווערסיטי אָוו ווייסקאָנסין האָבן געמאַכט אין 1941.

דער הויפּטצוועק פֿון זייער אויספֿאָרשונג איז געווען אויסצופֿינען די אייגנשאַפֿטן וואָס מיידלעך וואָלטן געווואָלט, אז זייערע קינפֿטיקע מענער זאָלן פֿאַרמאָגן. די פֿאַרשערס האָבן דעריבער צוזאַמענגעשטעלט א רשימה אייגנשאַפֿטן און האָבן געבעטן זייערע סובייקטן געבן איינעם פֿון די 5 ווייטער־דיקע ענטפֿערס אויף יעדער פֿראַגע:

1) אזא אייגנשאַפֿט איז אבסאָלוט וויכטיק,
2) עס איז גלייכער ער זאָל עס האָבן,
3) עס איז קיין חילוק ניט,
4) עס איז גלייכער אז ניט,
5) איבער אזא אייגנשאַפֿט וואָלט איך מיט אים ניט חתונה געהאַט.

פֿדי צו קענען איבערגעבן זייערע רעזולטאַטן אין אַריטמעטישער פֿאָרעם, האָבן די מחברים באשטימט א נומערישן ווערט פֿאַר יעדן פֿון די 5 ענט־

---

[1] R. Ciampini, *Lettere di Filippo Mazzei alla Corte di Polonia (1788—1792)*, =Bologna, 1937, Fonti per la Storia d'Italia dell Istituto Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea.

פֿערס. פֿאַר אַן ענטפֿער וואָס האָט אויסגעדריקט דעם העכסטן גראַד וויכטיקייט האָבן זיי געגעבן 2+, פֿאַר ענטפֿער נומער 2 אַן 1+, פֿאַר ענטפֿער נומער 3 א נול, פֿאַר ענטפֿער נומער 4 אַן 1—, און פֿאַר ענטפֿער נומער 5 א 2—. דאָס מיינט, אַז דער מאַקסימום וואָס מען האָט געקענט קריגן פֿאַר אַן ענטפֿער איז געווען 2+ און דער מינימום איז געווען 2—.

געענטפֿערט האָבן 259 קאָלעדזש־סטודענטקעס אין יוניווירסיטי אָוו וויס־קאָנסין, וואָס האָבן געזומען קורסן אין סאָציאָלאָגיע.

איין פֿראָגע איז געווען וועגן דעם צי זיי וואָלטן בעסער געוואָלט חתונה האָבן מיט א פּראָטעסטאַנט, א קאַטויליק צי א יִד. אויף דער פֿראָגע האָבן ענטפֿערט 219 סטודענטקעס, פֿון זיי 29 יִידישע, 144 פּראָטעסטאַנטישע און 46 קאַטוילישע.

ניט אַלע יִידישע מיידלעך האָבן געזאָגט, אַז זיי וואָלטן חתונה געהאַט בלויז מיט א יִדישן בחור. וואָלטן אַלע אַזוי געזאָגט, וואָלט די יִידישע גרופּע געקראָגן א 2+. פֿאַקטיש אָבער האָט זייער דורכשניט באַטראַפֿן בלויז 1.17+, וואָס עס מיינט אַן ערך, אַז זיי וואָלטן בעסער געוואָלט חתונה האָבן מיט א יִדישן בחור; א צאָל פֿון זיי זײַנען געווען מרוצה חתונה צו האָבן מיט א פּראָטעסטאַנט צי קאַטויליק. קאַטוילישע מיידלעך ווידער האָבן געקראָגן בלויז 1.07 + פֿאַר זייער ענטפֿער אויף דער פֿראָגע, צי זיי וואָלטן געוואָלט חתונה האָבן בלויז מיט א קאַטויליק, וואָס דאָס איז מיט 0.10 ווייניקער ווי די יִדישע מיידלעך האָבן געקראָגן פֿאַר זייער שטעלונג צו יִדישע בחורים.

יִדישע מיידלעך ווילן בעסער חתונה האָבן מיט פּראָטעסטאַנטן ווי מיט קאַטויליקן. פֿאַר זייער ענטפֿער וועגן פּראָטעסטאַנטן האָבן זיי געקראָגן 1.16 — און פֿאַר זייער שטעלונג צו קאַטויליקן 1.22 —. קאַטוילישע מיידלעך וואָלטן גיכער חתונה געהאַט מיט א יִדישן בחור ווי פּראָטעסטאַנטישע סטודענטקעס.

די רעזולטאַטן זײַנען:

קינפֿטיקע מענער

מיידלעך	יוד	פּראָטעסטאַנט	קאַטויליק
יִדישע	1.17+	1.16—	1.22—
פּראָטעסטאַנטישע	1.66—	0.04+	1.07—
קאַטוילישע	1.55—	0.81—	1.07+

די מחברים ווײַזן ניט אָן, אויף ווי ווײַט מיר האָבן דאָ צו טאָן נאָר מיט ריין רעליגיעזע מאַטיוון. קאַטויליקן אין אַמעריקע שטאַמען פֿון אַנדערע עט־נישע גרופּעס ווי פּראָטעסטאַנטן, וואָס זיי ווערן דאָ באַטראַכט פֿאַר יחסנים; יִדן, ווידער, ווערן באַטראַכט פֿאַר קלענערע יחסנים ווי קאַטויליקן. און א סך מענטשן ווילן בעסער זיך מתחתן זײַן מיט איינעם פֿון דער דאָמינירנדיקער צי יִחוסדיקער גרופּע ווי מיט איינעם וואָס שטאַמט פֿון א סאָציאַל נידעריקערער גרופּע. דעריבער קען זײַן, אַז מיר האָבן דאָ ניט צו טאָן בלויז מיט רעליגיעזע מאַטיוון.

נ. גאָלדבערג

יידן וואס האבן געקראגן נאבעל־פרייזן אויף מעדיצין

ד"ר שלום כהן, „הרופאים היהודים שזכו לפרס נובל", הרופא העברי, חוברת ב, 1944, זז' 95—103.

ד"ר כהן האט צונויפגעשטעלט א רשימה פון די יידישע געלערנטע וואס האבן געקראגן דעם נאבעל־פרייז אויף מעדיצין. במשך פון די 36 יאר וואס מען פארטיילט אט די פרעמיע האבן זי געקראגן 8 יידן און איין אלבער יידּ, דאס הייסט, כמעט א פערטל פון די פרעמירטע אויף מעדיצין זיינען געווען יידן, זייער א הויכער פראצענט. די נעמען פון די געווינערס זיינען, על פי פהנם רשימה:

1. פאול ערליך (1854—1915), דער אויסגעפינער פון סאלוארסאן אויף צו היילן סיפיליס און וויכטיקער אויפטוער אין כעמישער טעראפיע בכלל; גע־קראגן דעם פרייז אין 1908 (בשותפות מיט מעטשניקאוון);

2. איליא מעטשניקאוו (1854—1916, א האלבער יידּ: זיין מוטער איז געווען א יידישע), א בארימטער באקטעריאלאג, שאפער פון דער פאגאציטן־טעאריע;

3. ראבערט באראני (1876—1936), א גרויסער ספעציאליסט פון אויערן־קראנקייטן; די פרעמיע געקראגן אין 1914;

4. ריכארד ווילשטעטער (1871—), בארימט מיט זיינע פארשונגען אין ארגאנישער כעמיע; געקראגן דעם פרייז אין 1915 פאר פארשן כלורופיל;

5. אטא מייערהאף (1884—), געקראגן דעם פרייז אין איינעם מיט א. וו. היל אין 1922, פאר פארשן די פיזיאלאגיע פון קעמערלעך;

6. קארל לאנדשטיינער (1868—1943), געקראגן דעם פרייז אין 1930 פאר זיינע אויפטוען אין בלוט־גרופירונגען און אין פארשיידענע בלוטטעסטן;

7. אטא ווארבורג (1883—), געקראגן דעם פרייז אין 1931 פאר פארשן די פערמענטן פון אטעמען;

אטא לעווי (1873—), געקראגן דעם פרייז פאר זיין אנטדעקן די כעמישע טראנסמיסיע פון נערוון־אימפולסן;

9. יוסף ערלאנגער (1874—), געקראגן דעם פרייז אין 1944, בשותפות מיט ד"ר גאסער פאר שטודירן די ווירקונג פון אינדיווידועלע נערוון און פון פולסדרוק אויף נירן־סעקרעציע.

איך האב אנג געלייענט אין דער יידישער פרעסע, אז אויך נאסער איז א יידּ, אבער א פנים ש. פהן האלט אים ניט פאר קיין יידּ.

לויטן ארט פון געבוירן טיילן זיך די יידישע געווינערס פון די נאבעל־פרייזן אויף מעדיצין אויף אזא אופן: געבוירן אין דייטשלאנד — 5, אין עסטרייך — 2, אין רוסלאנד — 1, אין פראנייניקטע שטאטן — 1.

ד"ר מ. ווינבערג

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

אַ בריוו וועגן יעקבֿ בראַפֿמאַנען*

וועגן יעקבֿ בראַפֿמאַנען האָט מען דער רוסיש־ייִדישער און העברעיִשער ליטעראַטור־בשעתּו זייער פֿיל געשריבן. לויט אונדזער מיינונג אַבֿ, האָט מען בײַ אונדז ניט גענוג אָביעקטיוו אָפּגעשאַצט. ער האָט יונגערהייט געליטן פֿון די קהלס־לײַט אין מינסקער גובערניע, וואָס האָבן אים געוואָלט אָפּגעבן פֿאַר אַ רעקרוט, און דאָס האָט אים אפֿשר געגעבן אַ שטויס צו ווערן אַ רענעגאַט. בראַפֿמאַנען האָט מען בײַ אונדז פֿאַרוויגט פֿאַר אַ פֿולקומען עם־הָאָרץ און פּשוטן פֿאַלסיפֿיקאַטאָר, און דערבײַ האָט מען אין גאַנצן פֿאַרמאַכט די אויגן אויף דעם היסטאָרישן ווערט פֿון די מאַטעריאַלן וואָס ווערן געבראַכט אין זײַן טרויעריק באַרימט בוך וועגן קהל. אויב מען זאָל אָפּוואַרפֿן אין אַ זײַט די טענדענציעזע פּירושים פֿונעם מחבר צו די דאָקומענטן, זײַנע שאַרף אַנטיסעמיטישע כוונות און אַ מאָל פֿאַלסיפֿיקאַציעס, אַנטהאַלט דאָס בוך וויכטיקע דאָקומענטן צו דער געשיכטע פֿון ייִדישן קהל־לעבן סוף 18טן יאָרהונדערט, ספּעציעל אין מינסק (ער פֿאַרפֿנטלעכט דעם פּינקס פֿון מינסקער קהילה).

יעקבֿ בראַפֿמאַן געהער צו די משומדים להכעיס, וואָס האָבן פֿיל געשאַט ייִדן אין רוסלאַנד. ער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פֿון אַנטיסעמיטיזם אין רוסלאַנד אין די 70ער און 80ער יאָרן. ער, דער געוועזענער ייִד, האָט געשאַפֿן די נייטיקע אַרגומענטן פֿאַר די רדיפֿות אין יענער צײַט. מיט זײַנע ווערק די ייִדישע ברודערשאַפֿטן און דער עיקר מיטן בוך פֿון קהל (1869, צווייטע אויפֿלאַגע 1875) אין האָבן האָט די רעגירונג און די אַנטיסעמיטישע פֿרעסע געקעמפֿט קעגן דער „געהיימער ייִדישער ממשלה" און געשאַפֿן נײַע גזרות. בראַפֿמאַן גופֿא האָט מיט זײַן אַנטיסעמיטיזם געמאַכט אַ גוט געשעפֿט, האָט באַקומען פֿון דער רעגירונג רײַכע סובסידיעס, איז געוואָרן באַאַמטער אין דער הויפּטצענזור־פֿאַרוואַלטונג איבער ייִדישע און פּוילישע ביכער. זײַן קאַריערע האָט אָנגעהויבן נאָך אין יאָר 1858, ווען ער האָט דערלאַנגט אַלעקסאַנדער דעם צווייטן אַ מעמאָראַנדום וועגן ייִדן און איז צוליב דעם ענין אַרויסגערופֿן געוואָרן קיין פּעטערבורג אין סינאָד. שפּעטער איז ער ניט איין מאָל אַרויסגעטראַטן מיט פֿאַקטיש אַנטיסעמיטישע פּראָיעקטן, הגם אָפֿן האָט ער ניט געפּרייִדיקט קיין רעפּרעסיעס און האָט זיך שטענדיק אַרויסגעגעבן פֿאַר אַן אמתן פֿרײַנד פֿון ייִדן.

אינעם אַרכיוו פֿון באַראָן גינצבורג האָבן מיר געפֿונען אַ פּריוואַטן בריוו וועגן בראַפֿמאַנען צו יוזל גינצבורגן פֿון ע. לעווין, דעם לאַנגיאָריקן סעקרעטאַר פֿון די גינצבורגס פֿאַר ייִדישע געזעלשאַפֿטלעכע ענינים (געווען אויך דער ערשטער סעקרעטאַר פֿון חברה מפּיצי השׂכלה). דער בריוו איז געשריבן אין יאָר 1870 פֿון פּעטערבורג קיין פּאַריז, וווּ יוזל גינצבורג האָט זיך דאָן געפֿונען, און גיט איבער אייניקע כאַראַקטעריסטישע פּרטים וועגן בראַפֿמאַנען און זײַן בוך. פֿון דעם בריוו דערוויסן מיר זיך אַגבֿ צום ערשטן מאָל די נעמען פֿון די

---

* די דאָזיקע נאָטיץ האָט זיך געפֿונען אין די פּאַפּירן פֿון אונדזער אומפֿאַרגעסלעכן אליהו טשעריקאָווער ז"ל מיט אַ צושריפֿט: „ניט געדרוקט אין די היסטאָרישע שריפֿטן". ווײַזט אויס, אַז די נאָטיץ איז געווען צוגעגרייט פֿאַר די היסטאָרישע שריפֿטן פֿון ייִוואָ, באַנד II.

מיר דרוקן דאָ די נאָטיץ און דערמאָנען דערבײַ, אַז אליהו טשעריקאָווערס יאָרצײַט איז אויסגעפֿאַלן אַכט טעג אין חודש אָבֿ. — רעד.

יידישע יונגע־לײַט, תּלמידים פֿון ראַבינער־שול, וואָס האָבן געהאַלפֿן בראַפֿמאַנען אין זײַן בוך וועגן קהל.

מיר ברענגען דעם בריוו אין אַן איבערזעצונג פֿון רוסיש:

חשובֿער הער יוזל גבֿריאלאָוויטש,

די טעג איז אַהער צו געקומען דער באַווּסטער ב ר א ַ פ מ א ן פֿון ווילנע און געבראַכט מיט זיך זײַן נאָר וואָס אַרויסגעגעבענעם בוך מיטן נאָמען: דאָס בוך וועגן קהל. צוליב אונדזער באַקאַנטשאַפֿט נאָך זינט דער פֿאַרזאַמלונג פֿון די דעלעגאַטן אין דער ווילנער קאָמיסיע האָב ער מיך באַזוכט און מיר צוגעשראָגן איין עקזעמפּלאָר. דאָס בוך איז אַן איבערזעצונג פֿונעם פֿינקס פֿון דער מינסקער יידישער קהילה, צו וועלכן ס׳זײַנען נאָך צוגעגעבן 17 דערקלערונגען אָדער גאַנצע אַרטיקלען, אַחוץ דעם געהער צום בוך אַ בראָשור מיטן נאָמען די יידישע ברודערשאַפֿטן, אַרטיקע און אַלוועלטלעכע; דאָס אַלץ צוזאַמען איז אַ שרעקלעכער באַשולדיקונגס־מאַטעריאַל, ענלעכס איז נאָך אין אונדזער רוסישער ליטעראַטור ניט געווען.

די געוועזענע פֿאַרוואַלטונג פֿונעם ווילנער לערנקרײַז האָט בראַפֿמאַנען אַרויס־געגעבן בתּורת האַנאַראַך (צו 80 רובל פֿאַר אַ בויגן) 1,800 רובל, דערנאָך אַסיגנירט נאָך געלט אויף דרוקן. אַזוי אַרום האָט דער קרײַז אויסגעגעבן אויף דרוקן דעם בוך ביז 6,000 רובל פֿון די יידישע סכומים פֿאַר ליטעראַטור. היות ווי בראַפֿמאַן אַליין באַהערשט ניט אין גאַנצן די ליטעראַרישע שפּראַך, האָבן בײַ אים געאַרבעט בײַם צו־גיפֿשטעלן דעם חיבור די ווײַטערדיקע תּלמידים פֿון דער ראַבינער־שול: ה׳ ל ע ו ו ועלכער געפֿינט זיך איצט אין היגן אוניווערסיטעט, ה״ה ט י ג ע ר און ל ע ו י ן וועלכע געפֿינען זיך איצט אין דער היגער מעדיצינישׂ־כירורגישער אַקאַדעמיע, און ה׳ ב ר א ט י ן וועלכער וווינט נאָך דערווײַל אין ווילנע. אָט דער לעצטער האָט אַחוץ דעם איצט אָפּגעדרוקט אינעם ווילענסקי וועסטניק אַ לויב־אַרטיקל וועגן דעם חיבור.

דער שאָדן פֿון אָט דעם בוך ליגט דער עיקר אין די ווײַטערדיקע אומשטאַנדן:

1. די באַשולדיקונגען, וואָס ווערן אין בוך געבראַכט, זײַנען אַ געמיש פֿון שקר און א מ ת, וועלכע זײַנען אַזוי קונציק צוזאַמענגעפֿלאָכטן, אַז אַפֿילו ניט יעדער יִד וועט זײַן ביכולת זיי פֿונאַנדערצופֿלאָנטערן.

2. ניט ווי עס טוען אַלע אונדזערע שׂונאים טרעט בראַפֿמאַן אַרויס אין אָט דעם חיבור ניט ווי אַ ש ׂ ו נ א פֿון יִדן, נאָר להיפֿך בתּורת פֿ ר ײַ נ ד פֿון דער אַרעמער פֿאַלקסמאַסע, ווי אַ באַשיצער פֿון די ניט־פֿאַרמעגלעכע קלאַסן קעגן די רײַכע, פֿון די פֿ ע ע ב ע ר, ווי ער דריקט זיך אויס, קעגן די פֿ ע ט ר י צ י ע ר, און דאָס גיט צו אַ גרויסע שטאַרקייט זײַן פֿיליפּיק און באַווײַזט אין אַ געוויסער מאָס זײַנע ריינע כּוונות.

3. ער פֿאַלט ניט אַן דירעקט אויף דער רעליגיע, אָדער אויף די מעשׂים תּעתּועים פֿון א י י נ צ ל נ ע פֿ ע ר ז א נ ע ן, נאָר שטעלט זיך אויפֿן ס א צ י א ל ן און ע ק א ָ נ א מ י ש ן שטאַנדפונקט און באַמיט זיך צו פֿאַרשוואַרצן און אונטערגראָבן די גאַנצע אַרגאַניזאַציע פֿון די יידישע קהילות און בכלל אַלע אינסטיטוציעס.

די ספּנה פֿון דעם בוך וועלן גאָר גרעסער דורך דעם וואָס בראַפֿמאַן באַגרענעצט זיך ניט מיט פֿאַרשפּרייטן דאָס בוך אויפֿן געווײַנלעכן וועג פֿונעם ביכער־האַנדל נאָר פֿאַרטיילט אַליין דאָס בוך דאָ צווישן אַלע מיניסטאָרן און די מלוכה־באַאַמטע און פֿאַרגיכערט אַזוי אַרום זײַן שעדלעכע ווירקונג.

אויפֿן סמך פֿון אָט די אַלע אומשטאַנדן מוז מען אַנערקענען אַז דאָס דערמאָנטע בוך איז ביכולת אין גאַנצן צו פֿאַראַליזירן דעם גאַנג פֿון דער יִדן־פֿראָגע, און דעריבער איז נייטיק, מיר זאָלן זיך באַציען צו אים מיט ערנטער אויפֿמערקזאַמקייט. איך האַלט אַז פֿון אָט דעם בוך וועלן פֿאַר יִדן אַרויס גרויסע רעות, אויב ס׳וועלן ניט אָנגענומען ווערן ר א ד י ק א ל ע מיטלען אויף אָפּצושוואַכן זײַן השפּעה.

איך האָב, אמת, אין דעם פּרט עטלעכע סבֿרות און פֿאַרשלאָגן וואָס זײַנען זיך סומך אויף נאָענטסטער קענטעניש פֿון דעם ענין. אָבער דאָס אַלץ קען מען ניט מאַכן אין אַ בריוו. ס׳בליבט נאָר צו באַדויערן, וואָס אין אָט דעם וויכטיקן מאָמענט האָב איך ניט די מעגלעכקייט זיך צונויפֿצוריידן פֿערזענלעך מיט אײַך, יוזל גבֿריאלאָוויטש, וועמען ס׳איז אַזוי טײַער דער גורל פֿון אײַערע בריידער.

דערווײַל האָב איך פֿאַראַרדנט מען זאָל אײַך גלײַכצײַטיק מיט דעם אַרויסשיקן צו 1 עקזעמפּלאָר פֿונעם בוך וועגן קהל און פֿון די יידישע ברודערשאַפֿטן, און איך בעט אײַך זייער באַציען זיך צום אינהאַלט פֿון אָט די ביכער מיט אַ באַזונדערער אויפֿ־מערקזאַמקייט.

א. טשעריקאָווער

די אומלעגאַלע ייִדישע פּרעסע אין בעלגיע בעת דער דייטשער אָקופּאַציע

פֿונעם ייִדישן ייִשובֿ אין בעלגיע מיט בערך 100,000 נפֿשות פֿאַר דער מלחמה זײַנען איבערגעבליבן בלויז 12,000 בערך. אין די שוועריסטע טעראָר־באַדינגונגען האָט מען געפֿירט אַ קולטורעל ייִדיש לעבן. עס האָט עקסיסטירט אַ ייִדישע ביבליאָטעק וואָס האָט אַרויסגעגעבן צוויי מאָל אַ וואָך ביכער, און ייִדן האָבן אײַנגעשטעלט דאָס לעבן און זײַנען געקומען נעמען ייִדישע ביכער צום לייענען.

עס זײַנען אויך אַרויס אומלעגאַלע פּעריאָדישע אויסגאַבעס אין ייִדיש, פֿראַנצייזיש און פֿלעמיש. עס ווײַט נאָך קומען די צײַט צו דערציילן, אין וואָסערע שווערע באַדינגונגען מען האָט אַרויסגעגעבן די אויסגאַבעס און מיט וואָס פֿאַר אַ הערצוגעזוכ.

אין גאַנץ בעלגיע איז איצט נישטאָ קיין איין דרוק וואָס זאָל האָבן געניג ייִדישן זאַץ צו קענען דרוקן אַ ייִדישע צײַטונג. דערביבער גייען אויך נאָך דער באַפֿרײַונג פֿון בעלגיע די ייִדישע צײַטונגען אַרויס העקטאָגראַפֿירט אָדער ליטאָגראַפֿירט. די אויסגאַבעס אין דער פֿראַנצייזישער שפּראַך גייען אַרויס געדרוקט.

איך גיב דאָ אַ רשימה פֿון יענע אויסגאַבעס, וואָס איך האָב דערוויסט זיך דערווײַסט וועגן זיי:

1. אונזער ביולעטען, בריסל, נומ׳ 1. העקטאָגראַפֿירטער אומלעגאַלער חודש־בולעטין פֿון די ייִדישע קאָמוניסטן. אין 1941 זײַנען אַרויס 3 אָדער 4 נומערן.

2. אונזער קאַמף. אויסגאַבע פֿון דער בעלגישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי (ייִדישע גרופּע), בריסל, נומ׳ 1 — אַפּריל 1944, המשך פֿון אונזער ביולעטען. עס זײַנען אַרויס 5 אומלעגאַלע נומערן (אַפּריל, מײַ, יוני, יולי, אויגוסט 1944). העקטאָגראַפֿירט אין ייִדיש, 6 און 8 זז׳. דער ערשטער לעגאַלער נומער איז אַרויס אין סעפּטעמבער 1944 מיטן אונטערקעפּל: אויסגאַבע פֿון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי (בריסעלער פֿעדעראַציע), לעגאַלע סעריע, און איבערן קעפּל: „פּראָלעטאַריער פֿון אַלע לענדער פֿאַראייניקט זיך", 4 זז׳. גייט ווײַטער אַרויס העקטאָגראַפֿירט יעדער וואָך, נומ׳ 32 — 24סטער מאַרץ 1945. אין די שפּעטערדיקע נומערן ווערט מען׳נישט אָנגעגעבן, אַז דער בולעטין איז אַרויסגעגעבן פֿון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי.

3. אונזער וואָרט, בריסל, נומ׳ 1 — דעצעמבער 1941. העקטאָגראַפֿירטע אומלעגאַלע חודש־אויסגאַבע אין ייִדיש פֿון לינקע פּועלי־ציון. ביז סעפּטעמבער 1944 זײַנען אַרויס 28 אומלעגאַלע נומערן. דעם 15טן סעפּטעמבער 1944 איז אַרויס דער ערשטער לעגאַלער נומער מיטן אונטערקעפּל: באַפֿרײַונגס־נומער, נומערירט פֿון 1 (29) אָן, 8 זז׳. גייט ווײַטער אַרויס וועכנטלעך מיטן אונטערקעפּל: אַרויסגעגעבן פֿון פּועלי־ציון, בעלגיע. די ערשטע צײַט נאָך דער באַפֿרײַונג ווײַטער אַרויס העקטאָגראַפֿירט, שפּעטער ליטאָגראַפֿירט אין 4 זז׳. נומ׳ 25 (53) — 3טער מאַרץ 1945.

4. *Aurore* (אויפֿגאַנג), Periodique de la Jeunesse Poalei-Sioniste en Belgique, Bruxelles, N. I.

אַ געדרוקטע אויסגאַבע פֿון דער יוגנט־גרופּע לינקע פּועלי־ציון, בלויז פֿראַנצייזיש. אַנגעהויבן אַרויסגיין נאָך דער באַפֿרײַונג. נומ׳ 8 — 1טער מײַ 1945 (4 זז׳, 4°).

5. דער מאַרגן, ייִדישע סאָציאַליסטישע אויסגאַבע, העקטאָגראַפֿירטער בולעטין פֿון בונדישער גרופּע, אַרויס אין בריסל, ס״ה 4 נומערן. — נומ׳ 1 — נאָוועמבער 1941, נומ׳ 2 — פֿעברואַר 1942, נומ׳ 3 — מײַ 1942, נומ׳ 4 — יוני 1943. די ערשטע צוויי נומערן זײַנען אַרויס העקטאָגראַפֿירט מיט שרײַבמאַשין־שריפֿט, די אַנדערע 2 העקטאָגראַפֿירט מיט האַנטשריפֿט.

6. דער ייִדישער פֿאַרטייִדיקונגס־קאָמיטעט האָט אין שאַרלרואַ אַרויסגעגעבן אויך ייִדיש אַן אומלעגאַלע אויסגאַבע, דעם נאָמען האָב איך דערווײַל זיך ניט דערווויסט.

7. אַן אומלעגאַלע אויסגאַבע אין פֿראַנצייזיש און העקטאָגראַפֿירט פֿון ייִדישן פֿאַרטיי־דיקונגס־קאָמיטעט, *Le Flambeau*, אַרויס אין בריסל אין 1944, 6 נומערן.

8. אַ געדרוקטע אומלעגאַלע אויסגאַבע פֿון יִידישן פֿאַרטיידיקונגס־קאָמיטעט בלויז אין פֿלעמיש:

De Vrije Gedachte. Orgaan van het Joodsch verdedigingskomiteit. Aangesloten bij het Onafhankelijkheidsfront.

אַרויס אומלעגאַל און בלויז בעת דער אָקופּאַציע, נומ׳ 5 — פֿעברואַר 1944, — 8 זז׳ (8°). די פֿלעמישע אויסגאַבע האָט אַרויסגעגעבן יהודה לייב (לעאָפּאָלד) פֿלאָם. ער האָט געגרייט אַ נומער פֿאַר אַפּריל 1944, אָבער דער נומער איז ניט אַרויס, ווײַל מען האָט פֿלאָמען אַרעסטירט און פֿאַרשיקט.*

9. *Ofipresse,* Office Israélite de Presse et de Documentation, Bruxelles, N. I.27, avril 1945.

העקטאָגראַפֿירטער בולעטין אין פֿראַנצייזיש צו פֿאַרשפּרייטן אינפֿאָרמאַציע וועגן דער לאַגע פֿון יִידן.

10. *Revue Juive de Belgique,* Directeur: David Scheinert (Bruxelles), נומער 1 — מאַרץ 1945, 80 זז׳; נומער 2 — אַפּריל 1945, 80 זז׳ (8°) בלויז פֿראַנצייזיש, דרוקט אַקטועלע און וויסנשאַפֿטלעכע אַרטיקלען.

11. יעדיעס (ידיעות), געזעלשאַפֿט „קינדער פֿרײַנד", בריסל. נומ׳ 1 — סוף יאַנואַר 1945, נומ׳ 2 — אַפּריל 1945, 4 זז׳ (16°), געדרוקט בלויז אין יִידיש.

12. *Le Reveil des Jeunes,* Organe de la Jeunesse Socialiste Juive "Bund", בריסל, נומ׳ 1 — מאַרץ 1945, 4 זז׳ (4°), געדרוקט בלויז אין פֿראַנצייזיש, נומ׳ 2 — אַפּריל 1945.

ז. שיקאָווסקי

צו ד״ר דאָראָטי טילדען ספּורילס אַרבעט וועגן צוויישפּראַכיקייט**

די דאָזיקע אַרבעט איז אַ וויכטערדיקע באַשטעטיקונג פֿון די רעזולטאַטן צו וועלכע אַנדערע פֿאָרשערס זײַנען געקומען. עס וויזט זיך אַרויס, אַז צוויישפּראַכיקייט האָט ניט קיין נעגאַטיווע השפּעה אויף שפּראַך־קענטעניש, אָדער בכלל אויף אַקאַדעמישע דערגרייכונגען. אויב עס וויזן זיך יאָ אַרויס ספּעציעלע מאַניפֿעסטאַציעס אין שיכות צום עמאָציאָנעלן לעבן אָדער אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער פּערזענלעכקייט בכלל, שטאַמט דאָס ניט פֿונעם עצם פֿאַקט פֿון אַ צוויישפּראַכיקער סביבֿה נאָר פֿון די שטייגער־קאָנפֿליקטן וואָס אַזאַ סביבֿה ברענגט אַרויס; דאָס גלײַכצײַטיקע באַהערשן צוויי שפּראַכן איז אַ סימבאָלישער אויסדרוק פֿון דעם.

דאָס רוקט אָבער אַרויס אַנדערע פּראָבלעמען וואָס וועלן אין דער אַרבעט ניט פֿאָרענטפֿערט, און וואָס זײַנען באַזונדער וויכטיק פֿאַר אונדז יִידן. עס איז זייער מעגלעך, אַז די שטייגער־קאָנפֿליקטן זײַנען חל אויף אַלע וואָס פֿילן זיך עטניש געבונדן צו יִידן, צי זיי זײַנען איינשפּראַכיק אָדער צוויישפּראַכיק. בײַ יִידן זײַנען פֿאַראַן געוואָג פֿאַקטאָרן, אינג־ווייניקסטע און דרויסנדיקע, וואָס קענען פֿירן צו אַזעלכע קאָנפֿליקטן אין כּמעט אַלע פֿאַלן. כּדי דאָס פֿעסטצושטעלן וואָלט מען געדאַרפֿט אָפּטיילן די איינשפּראַכיקע יִידן פֿון די צוויי־שפּראַכיקע און אויסגעפֿינען די אונטערשיידן פֿון זייער רעאַגירן אויף די זעלביקע טעסטן. אפֿשר איז טאַקע פֿאַראַן אַ שטײַגנדיקע גראַדואַציע פֿון שטייגער־קאָנפֿליקטן בײַ יִידן וואָס הייבט זיך אָן בײַ פֿולער איינשפּראַכיקייט און דערגרייכט די העכסטע מדרגה בײַ דער גרעסטער מאָס צוויישפּראַכיקייט. דאָס וואָלט נאַטירלעך אויך מחייבֿ געווען, מען זאָל זיך באַנוצן מיט אַזאַ אינסטרומענט ווי, למשל, די האָפֿמאַן־נאַרמע אויף צו באַשטימען די פֿאַרשיידענע מדרגות פֿון צוויישפּראַכיקייט.

---

* די ערשטע זײַט פֿון נומער 5 איז געווען רעפּראָדוצירט אין די ידיעות פֿון יִיווֹאָ

** זען אין די „רעפֿעראַטן און רעצענזיעס" אין דעם איצטיקן נומער יִיווֹאָ־בלעטער. — רעד׳. נומ׳ 9. — רעד׳.

אַזאַ פֿונאַנדערטיילונג צווישן איינשפּראַכיקע און צווייישפּראַכיקע יידן וואָלט באַזונדער נייטיק געווען אין אַזעלכע טעסטן ווי למשל דער באַגאַרדוס־טעסט פֿאַר סאָציאַלער דיסטאַנץ, אינעם קענט־ראָאַנאַך־אַסאָציאַציע־טעסט, אָדער אינעם טעמאַטישן אַפּערצעפּציע־טעסט פֿון מאָר־גאַן און מאַריי. אין די אַלע פֿאַלן וואָלטן מיר נעענטער צוגעקומען צו די ריין עטנישע פֿאַק־טאָרן, וועו די מאַניפֿעסטאַציעס פֿון שפּראַכיקייט וואָלט ניט געווען דער איינציקער אויס־גאַנגפּונקט.

אין ד"ר ספּוירלס אַרבעט האָט עס אפֿשר אַנדערש ניט געקענט זײַן לויט די ציל וואָס איר פֿאַרשונג האָט זיך געשטעלט. דאָס שטרײַכט נאָך מער אונטער ווי וויכטיק עס איז אויסצופֿאָרשן די אַנדערע זײַטן פֿון דער פּראָבלעם.

ל. ל.

אַ ציילונג אינעם חבֿר הקבֿוצות

אין ארץ־ישׂראל זײַנען פֿאַראַן, ווי באַווּסט, דרײַ טיפּן קבֿוצות: דער קיבוץ־המאוחד שטעלט דעם טראָפּ אויף דער ויכטיקייט פֿון פֿיזישער אַרבעט און פֿון דער פּראָפֿעסיאָנעלער באַוועגונג. הקיבוץ הארצי איז אידעאָלאָגיש מיט דער השומר־הצעיר־באַוועגונג. חבֿר הקבֿוצות איז געבויט אויף דער אידעאָלאָגיע פֿון אהרן דוד גאָרדאָן (1856—1922).

אָנהייב 1945 איז געמאַכט געווארן אַ צענזוס פֿון די קבֿוצות וואָס זײַנען אָנגעשלאָסן אין חבֿר הקבֿוצות. וועגן דעם איז אַרויס אַ באַריכט פֿון דוב פֿרידמאַן, ישובי חבר הקבוצות (תרצ"ט—תש"ה), המזכירות ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י, חבר הקבוצות, תל־אָבֿיב, תש"ה, 16 זז', אין וועלכן ער דערציילט, אַז די באַפֿעלקערונג פֿון חבֿר הקבֿוצות האָט זיך פֿאַרגרעסערט פֿון 4,209 אין אָקטאָבער 1939, ביז 7,417 אין פֿעברואַר 1945, אַ צוווּוקס פֿון 76.2 פּראָצענט. די צאָל קבֿוצות האָט זיך במשך פֿון דער צײַט פֿאַרגרעסערט פֿון 28 אויף 32.

אַ פֿערטל פֿון די קבֿוצות האָבן אין 1945 געהאַט אַ באַפֿעלקערונג פֿון 42—148 נפֿשות, צוועלף האָבן געהאַט פֿון 151—240 נפֿשות, און די איבעריקע צו 256 און מער מיטגלידער.

אין די קבֿוצות זײַנען יעמאָלט געווען 1,940 קינדער, וואָס האָט באַטראָפֿן 26.4 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג. 330 פֿון די קינדער זײַנען געווען דרויסנדיקע („מהחוץ"): פּליטים, קינדער פֿון אַנדערע קבֿוצות וכדומה. 37.6 פּראָצענט פֿון די 1,610 קינדער פֿון די מיטגלידער פֿון די קבֿוצות זײַנען געווען יינגער ווי דרײַ יאָר, 25.6 פּראָצענט זײַנען געווען אין עלטער פֿון דרײַ ביז זעקס יאָר, די איבעריקע האָבן זיך געלערנט אין שול. 50.6 פּראָצענט פֿון די 1,610 קינדער זײַנען געווען יינגלעך.

מער ווי אַ העלפֿט, 53 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג, איז געווען עקאָנאָמיש אַקטיוו („עובדים ועובדות"). כּמעט אַ זיבעטל, 1,022, איז געווען אין מיליטער־דינסט.

די גלידערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג אין 1945 איז געווען אַזאַ:

חבֿרים	44.4%
קאַנדידאַטן	2.5%
ציטטוויליקע מיטגלידער	9.9%
יוגנטלעכע גרופּעס	5.8%
אויף הכשרה	7.1%
קינדער	26.2%
שטענדיקע אײַנווינערס	
(לערערס, דאָקטוירים וכדומה)	1.7%
עלטערן פֿון מיטגלידער	2.4%
ס"ה	100.0

צום סוף זײַנען פֿאַראַן אין דעם באַריכט דרײַ טאַבעלעס, ווו עס ווערט איבערגעגעבן ווען יעדער קבֿוצה איז געגרינדעט געווארן, די גרייס און דער סטאַטוס פֿון דער באַפֿעלקערונג

אין יעדער קבוצה אין אָקטאָבער 1939 און אין פֿעברואַר 1945 און די גלידערונג פֿון די קינ־
דער בעת דעם צענזוס.

נ. ג.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

יוסף אַפּאַטאָשו, שריפֿטשטעלער, איז וויצעפֿאָרזיצער פֿון דער פֿאַרוואַלטונג פֿון יִוואָ.

ניסן גאָלדבערג איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון יִוואָ, שטענדיקער מיטאַר־
בעטער פֿון די יִוואָ־אויסגאַבעס.

ד״ר רודאָלף גלאַנץ איז אַ וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון יִוואָ, שטענדיקער מיט־
אַרבעטער פֿון די יִוואָ־אויסגאַבעס.

ד״ר מאַקס ה. וויינבערג איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָאַגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע
פֿון יִוואָ.

אליהו טשערעיקאָווער ע״ה איז געווען דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היס־
טאָרישער סעקציע פֿון יִוואָ.

לייבוש לעהרער איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער פּסיכאָאַגיש־פּעדאַ־
גאָגישער סעקציע פֿון יִוואָ.

ד״ר יצחק לעווינסאָן האָט גראַדויִרט פֿון קאָלאָמבּיע־אוניווערסיטעט מיט אַ דיסערטאַציע
וועגן אַמאָליקן יידישן קהל אין רוסלאַנד. מיטגליד פֿון היסטאָריקער־קרייז בייַם יִוואָ. איצט
דירעקטאָר פֿון ביוראָ פֿאַר יידישער דערציונג אין אַקראָן, אָהייַאָ.

וואָלף לעסלוי, געבוירן 1908 אין קושעפּיץ, פּוילן, שטודירט סעמיטישע שפּראַכן אין
די אוניווערסיטעטן פֿון ווין און פּאַריז; פּראָפֿעסאָר פֿון סעמיטישע שפּראַכן אין דער פּרייַער שול
פֿאַר הויכע שטודיעס, ניו־יאָרק.

יודל מאַרק איז אַ מיטגליד פֿון דער פֿילאָאַגישער סעקציע פֿון יִוואָ.

ד״ר דאָראָטי טילדען ספּירד האָט געענדיקט קלאַרק־אוניווערסיטעט אין ווומסטער, מאַס׳,
מיט אַ דיסערטאַציע וועגן צווייישפּראַכיקייט.

ד״ר עמנואל פּאָס איז געבוירן געוואָרן אין ביאַליסטאָק, געלערנט זיך אין די יידיש־
וועלטלעכע שולן, געענדיקט מעדיצין אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט. דינט איצט ווי אַ דאָקטאָר
אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

נח פֿרילוצקי ע״ה, זע זז׳ 79 — 95.

יעקבֿ פֿינקלשטיין איז געבוירן געוואָרן 1878 אין אַ דאָרף לעבן שטעטל קאָווישין,
בעסאַראַביע, בייַ אַ יידישן לאַנדווירט. אין 1896 איז ער אַוועק קיין רומעניע און פֿון דאָרט
איז ער אין 1900 מיט דער ערשטער גרופּע פֿוסגייערס אַנגעקומען קיין אַמעריקע.

לעאָן שאַפּירא האָט שטודירט אין קיִעווער אוניווערסיטעט, געענדיקט יורי און סאָציאַל־
עקאָנאָמישע וויסנשאַפֿטן אין טולוזער אוניווערסיטעט. געווען געגנערשאַפֿט־סעקרעטאַר פֿון דער
פֿעדעראַציע פֿון יידישע געזעלשאַפֿטן אין פֿראַנקרייך ביז 1940, מיטרעדאַקטאָר פֿון דעם פֿראַנ־
צייזיש־יידישן חודש־בלאַט *La Revue*, פּאַריז. איצט מיטגליד פֿון פֿאָרשאַפּטייל ביים דזשאָינט
אין ניו־יאָרק.

ז. שטקאָווסקי איז אַ געוו׳ אַספּיראַנט פֿון יִוואָ, שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די יִוואָ־
אויסגאַבעס. איצט אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי אין אייראָפּע.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע
פֿון יִוואָ.

דער נאָוועמבער־דעצעמבער־נומער יִוואָ־בלעטער איז שוין
אין דרוק. ס׳גייען אין אים אַרײַן צוו״אַנד די אַרטיקלען:

יוסף גוטמאַן, „ייִדן אין דער נאַצישער קרימינאַל־סטאַטיסטיק 1939—1943״; ראַבּיי
מאיר גרינבערג, „די ייִדישקייט פֿון ייִדישע סטודענטן אין יעיל־קאַלעדזש״; לעאָן נעמאָי, „אַן

אומבאַקאַנטע יידישע ירמיהו־איבערזעצונג פֿון 1602"; יהודה ראָזענטאַל, „חיוי הבלפי", אַ יידישער תּנך־קריטיקער פֿון נײַנטן יאָרהונדערט"; חיים לייב שוואַרץ, „טשענסטאָכאָוו וועלט אַ שטאָט". רעצענזיעס און נאָטיצן פֿון י. ברוצקוס, נ. גאָלדבערג, מ. ווײַנבערג, מ. ווישניצער, ס. ליפּצין, מ. עלקין, י. שאַצקי, ו. שולמאַן, ז. שײַקאָווסקי.

פֿאַר די ווײַטערדיקע נומערן יוואָ־בלעטער זײַנען דערווײַל אָנגעמערקט צוּ „אַנד: ירוחם באַכראַך, „מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פֿון די עלטסטע יידישע יישובֿים אין ביאַליסטאָקער געגנט אין 17—19טן י"ה. נ. גאָלדבערג, „קראַנקייטן פֿון יידישע שפּיטאָל־פּאַציענטן אין ניו־יאָרק"; מ. ווײַנרײַך, „דער אָנטייל פֿון דער דײַטשער וויסנשאַפֿט אין דײַטשלאַנד פֿאַרברענגט קעגן דעם יידישן פֿאָלק אין אייראָפּע"; מאַקס ווינער, „צו דער אידעאָלאָגישער כאַראַקטעריסטיק פֿון די שעפּערס פֿון דער חכמת ישׂראל"; רחל ווישניצער, „מיזרח־מערבֿדיקע בינדונגען אין דער יידישער קונסט פֿון 12טן ביזן 18טן י"ה"; שמואל ש. כהן, „די ערשטיקע זינגד"; פּנחס קאָן, „צו דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער אין ווילנער געגנט אין די יאָרן 1902—1905". רעצענזיעס און נאָטיצן פֿון נ. גאָלדבערג, ר. גלאַנץ, ש. ווּרם, ר. ווישניצער, ב. לעווין, י. שאַצקי, ז. שײַקאָווסקי.

עס גרייט זיך אַ ספּעציעלער פּרץ־נומער יוואָ־בלעטער, וואָס אין אים דאַרפֿן אַרײַנגיין צוויאַנד אַרבעטן פֿון ישעיה בערגער, מנשה וואַקסער, ס. ליפּצין, יודל מאַרק, ש. ניגער, וויקטאָר ערלין, יעקבֿ שאַצקי.

תּיקון־טעות

צום אַרטיקל פֿון אַבֿרהם עין, „דאָס עקאָנאָמישע לעבן פֿון סיסלעוויטש", יוואָ־בלעטער, ב׳ XXV, נומ׳ 3.

ז׳ 391, הערה 3 אין דער טאַבעלע 1 געהער צו דער ציפֿער 12 אין דער רובריק געזעלן און לערניונגלעך.

צו: „פֿון רעדאַקציע", ב׳ XXV, 3 (מײַ־יוני 1945).

ז׳ 446, ערשטע שורה פֿון אויבן, אַנשטאָט ד״ר צבי מ. אַרלינסקי, ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון דושאַנס האָפּקינס־אוניווערסיטעט — דאַרף זײַן: ד״ר פֿילאָסאָפֿיע פֿון דראָפּסי־קאָלעדזש אין פֿילאַדעלפֿיע, 1935.

אָנגעקומען אין רעדאַקציע

אָפּענע קורסן אין דער אַספּיראַנטור פֿון יידישן וויסנשאָפֿטלעכן אינסטיטוט — יוואָ, 1946/1945, סעריע „אַרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער וויסנשאַפֿט", נומ׳ 33, ניו־יאָרק, 1945.

Open Courses in the Research Training Division—Aspirantur 1945-1946, New York, Yiddish Scientific Institute—Yivo, 1945, 16 pp.

ש. צ. זעצער, די ווייטיקסטע פֿיגורן און מאָמענטן אין דער אידישער געשיכטע, נומ׳ 101, מײַ, 1945, זעקסטער טייל, העפֿטן 10, 11.

מוישע שולשטיין, אויפֿן אש פֿון מײַן היים, פֿאַרלאַג אַ. ב. צעראַטאַ, פּאַריז, 1945, 30 זז׳.

יזכּור, צום צווייטן יאָרצײַט פֿון העלדישן אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, פֿאַרלאַג אַרבעטער־היים, פּאַריז, 1945, 48 זז׳.

ב. מאַרק, דער אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ, אַרויסגעגעבן דורך דער אַרגאַניזאַציע פֿון פּוילישע יידן בײַ דעם פּוילישן קאָמיטעט פֿון נאַציאָנאַלער באַפֿרײַונג, פּאַריז, אַפּריל, 1945, 63 זז׳.

פֿאַלק זאַלף, אויף פֿרעמדער ערד, בלעטלעך פֿון אַ לעבן, וויניפּעג, 1945, 524 זז׳.

ז. **שניאור**, 40 יאָר לידער און פּאָעמען, ניו־יאָרק, 1945, 317 זז׳.
י. אַ. **ליסקי**, פּאָר, דו קליינער קאַזאַקו, דערציילונג, „הספר", לאַנדאַן, 1942, 48 זז׳.
ערב־שלום־העפֿטל, **לאַנדאַן־ווייטשעפל**, מײַ, 1945, נומ׳ 64, 15 זז׳.
דאָס שלום־העפֿטל, **לאַנדאַן־ווייטשעפל**, יוני, 1945, נומ׳ 65, 48 זז׳.
אונזער קולטור־פֿאָדערונג, **לאַנדאַן־ווייטשעפל**, יולי, 1945, נומ׳ 66, 16 זז׳.
יידיש־לשון־העפֿטל, **לאַנדאַן־ווייטשעפל**, אויגוסט, 1945, נומ׳ 67, 32 זז׳.
צוקונפֿט, יולי, 1945; אויגוסט, 1945.
געווערקשאַפֿטן, **פֿינף־און־צוואַנציק יאָר עקזיסטענץ פֿון די פֿאַרייניקטע אידישע געווערק־שאַפֿטן, ניו־יאָרק**, 1945, 125 זז׳.
הילף און ווידער־אויפֿבוי, **קאַמף מיט אַנטיסעמיטיזם, מאַנטרעאַל**, 1944, 23 זז׳.
אַרגאַניזאַציאָנעלער און געזעלשאַפֿטלעכער באַריכט פֿון י. נ. ב. „קדימה", **מעלבורן, דעצעמבער**, 1944.
50,000 פֿונט הילף און רעטונג אפּיל „פֿאַרגעסט אונז נישט!", **פֿאַראייניקטער יידישער הילפֿס־פֿאָנד, מעלבורן**, 1944.
אויפֿן הילפֿס־פֿראָנט, **מעלבורן**, 1944.
ווידעראויפֿבוי, **ביולעטין פֿון בעסאַראַבער לאַנדסלײַט־פֿאַראיין אין מאַנטעווידעאָ, נומ׳ 1, מאַנטעווידעאָ, יוני**, 1945.
ביאָליסטאָקער פֿרײַנד, 40 יאָר, **ספּעציעלע אויסגאַבע צום 40יאָריקן יובילייאום פֿון ביאַ־ליסטאָקער ברענטש 88 אַרב־רינג, אַפּריל**, 1945.
מיליאָנען אידיש לעבנס אין אונזערע הענט!, **פֿאַראיניגטער אידישער וועלפֿער־פֿאָנד, לאָס־אַנדזשעלעס.**
ווינקל חכם, **אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע פֿון היימישן ווינקל, צוויג 178, א. נ. אַ. פֿ. ראָש־השנה, תש״ו** (מימעאָגראַפֿירט).
יידישע קולטור, 8—9, **אויגוסט־סעפּטעמבער**, 1945.

Sabbath Prayer Book, New York, The Jewish Reconstructionist Foundation, Inc., 1945, XXX, 573 pp.

Hias Report 1944, New York, Hebrew Sheltering and Immigrant Aid Society, 1945, 34 pp.

Jews in Czechoslovakia, New York, Czechoslovak Government Information Service, 1944, 30 pp.

Peter Thrax, *The Bulgars Self Styled Prussians of the Balkans,* New York, Greek Government Office of Information, 59 pp.

George Christopoulos, *Bulgaria's Record,* Chicago, 1944, 132 pp.

Hiram Motherwell, *Germany,* Cleveland, Western Reserve University Press, 1944, 39 pp.

Harold F. Kaufman, *Prestige Classes in a New York Rural Community,* Ithaca, Cornell University Agricultural Experiment Station, 1944, 46 pp.

Memoranda, The Canadian Jewish Congress and The Zionist Organization of Canada, Montreal, 1945, 15 pp.

Handbook of Latin American Population Data, Washington, D. C., The Office of Inter-American Affairs, 1945, 58 pp.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: **מ. ווײַנרײַך, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, י. מאַרק, ש. ניגער, י. שאַצקי.**
רעדאַקטאָר: **מ. ווײַנרײַך, י. מאַרק.**

REB LEIB KHANELES—A FORGOTTEN RELIGIOUS COMMENTATOR

By JOSEPH OPATOSHU (pp. 50-57)

Reb Leib Khaneles, who lived in Lublin in the 16th century, was a great scholar in his day and the head of a yeshiva, the author of several religious commentaries. Though he manifested great learning and wit, his work was quickly forgotten and his name is either omitted from most bibliographies or confused in error. Some reproductions from his book are added.

JUDEO-ARABIC DIALECTS

By WOLF LESLAU (pp. 58-78)

The author analyzes the bibliographical indications on the various Judeo-Arabic dialects of North Africa, Yemen, and Bagdad, surveys briefly the historical and cultural situation of these countries, and examines the phonetic and morphological status of the Judeo-Arabic dialects. Of special interest is the manner in which the Hebrew elements are treated in the Judeo-Arabic dialects from the morphological point of view, and the domains in which the Hebrew words are used. The author concludes that the Judeo-Arabic dialects differ from the Arabic dialects spoken by the Moslems in their phonology, morphology, and especially in their vocabulary where Hebrew words occupy an important place, but these distinctive features do not seem to be archaic.

NOAH PRILUTSKY (1882-1942)

By YUDEL MARK (pp. 79-95)

Noah Prilutsky, born in 1882 and put to death in Poland in 1942 under the Germans, was a member of the Section of Linguistics and Literature of the Yiddish Scientific Institute—Yivo and editor of its journal *Yidish far ale*, which ceased publication at the outbreak of the war.

The author evaluates Prilutsky's contributions to Yiddish linguistics and literature, his pioneering role as a collector and analyst of Yiddish folk-idioms and his basic studies in Yiddish dialects.

WHY DID THE YIDDISH THEATRE COME INTO BEING SO LATE?

By NOAH PRILUTSKY (pp. 96-104)

Under this title the author published a book in Vilna in 1940. The book was apparently not circulated at all even there and only one copy seems to have reached the United States. A summary of the entire work is given and some parts of it are reprinted.

The author's thesis is that the numerous forms and expressions of the Yiddish theatre at the end of the Middle Ages and later should not be included in the history of the Yiddish theatre but rather in its pre-history. He sees the true beginning of the Yiddish theatre in 1876, when the works of Abraham Goldfaden began to appear.

REMINISCENCES OF A FUSGEYER FROM RUMANIA TO AMERICA

By JACOB FINKELSTEIN (pp. 105-128)

This paper is a revised and enlarged chapter from the author's work submitted to the Yivo in its contest for autobiographies of immigrants. It deals with the migration of a group of Jews known as the *Fusgeyers* (footwalkers) who at the end of the 19th century left Rumania, on foot, to find a better life elsewhere. A map is added.

ABSTRACTS

IN MEMORIAM

(pp. 3-19)

Obituaries are given here of Yivo staff members in Europe about whose death we have received word. They are: Zelig Hirsh Kalmanovitch, Isaac Anilowicz, Meir Bernsztejn, Khaim Braude, Shie Braude, Joseph Czernichow, Joseph Davidsohn, Khaim Domb, Nekhama Epsztejn, Jacob Gersztejn, Khana Griczańska, Hertz Gilishensky, Isaac Giterman, Moshe Heller, Mark Idelson, Joseph Jaszuński, Motye Jewzerow, Mordecai Kahanowicz, Moshe Kantor, David Kaplan-Kaplański, Pinkhos Kon, Moshe Lerer, Isaiah Lipowski, Isaac Man, Zalmen Majzner, Uma Olkienicka, Abraham Pekler, Samuel-Zeinvl Pipe, Chana Piszczacer, Gershon Pludermacher, Brayne Remz, Anna Rosenthal, Abraham Seinfeld, Ber Szlosberg, Naftoli Weinig-Rose, Jacob Zeleznikow.

A note about Zalmen Reisen, arrested by the Russians in Vilna in 1939, of whom all trace has been lost since 1940, is added.

BUREAUS OF JEWISH EDUCATION

By ISAAC LEVITATS (pp. 20-36).

The author who is the Director of the Bureau of Jewish Education in Akron, Ohio, discusses the community approach to Jewish education in the United States. Following an introduction on the role of national Jewish organizations in the interests of Jewish education, he proceeds to an analysis of the rise of the Bureaus of Jewish Education, their organization and structure, and their functions.

The activities of the bureaus vary greatly from place to place. The two principal functions, which most bureaus execute in some measure, consist of financial support and raising the educational standards of the school. Provision of textbooks and teaching aids, studies of school population, propaganda for Jewish education, introduction of new subjects into the curriculum, elimination of competition between schools are some of the achievements of the bureaus in different cities. Adult education has also become their responsibility to some degree.

THE FIRST TWENTY-FIVE JEWISH COMMUNITIES IN THE U. S.

By RUDOLF GLANZ (pp. 37-49)

The author establishes several criteria for determining the existence of an organized Jewish community in the New World, since he is interested in tracing forms of communal life rather than mere settlement by individual Jews.

The following list, supplemented by sources, represents the first twenty-five cities in which one or another type of organized Jewish community service was established: New York, N. Y., 1655; Newport, R. I., 1658; Schaefferstown, Pa., 1732; Savannah, Ga., 1733; Boston, Mass., 1733; Philadelphia, Pa., 1738; Lancaster, Pa., 1747; Charleston, S. C., 1749; Reading, Pa., 1761; New Haven, Conn., 1772; Baltimore, Md., 1786; Camden, S. C., 1788; Richmond, Va., 1790; Easton, Pa., 1800; Cincinnati, O., 1819; Norfolk, Va., 1819; Columbia, S. C., 1822; New Orleans, La., 1828; Louisville, Ky., 1832; St. Louis, Mo., 1836; Albany, N. Y., 1838; Sholam, N. Y., 1838; Cleveland, O., 1839; Natchez, Miss., 1840; Mobile, Ala., 1840. A map is included.

TABLE OF CONTENTS (Continued)

MAX H. WEINBERG
Solomon R. Kagan, "Harofim hayehudim shezaku lifras Nobel," *Harofe Haivri* 15

MISCELLANEA

ELIAS TCHERIKOWER
A Letter on Jacob Brafman 15

Z. SZAJKOWSKI
The Underground Jewish Press in Belgium during the German Occupation 15

L. L.
Comments on Dr. Dorothy Tilden Spoerl's Study of Bilingualism..... 15

N. G.
A Census of the *Hever Hakvutzoth* in Palestine..... 15

Editorial Notes 15

Corrigendum 15

Books Received 15

STATEMENT OF THE OWNERSHIP, MANAGEMENT, CIRCULATION, ETC., REQUIRED BY THE ACTS OF CONGRESS OF AUGUST 24, 1912, AND MARCH 3, 1933

Of YIVO BLETER published bi-monthly except July and August at New York, N. Y., for October 1st, 1945.

State of New York.
County of New York.

Before me, a Notary Public in and for the State and county aforesaid, personally appeared Dr. Max Weinreich, who, having been duly sworn according to law, deposes and says that he is the Editor of the YIVO BLETER and that the following is, to the best of his knowledge and belief, a true statement of the ownership, management (and if a daily paper, the circulation), etc., of the aforesaid publication for the date shown in the above caption, required by the Act of August 24, 1912, as amended by the Act of March 3, 1933, embodied in section 537, Postal Laws and Regulations, printed on the reverse of this form, to wit:

1. That the names and addresses of the publisher, editor, managing editor, and business managers are: Publisher Yiddish Scientific Institute-Yivo, Inc., 535 West 123rd Street, New York 27, N. Y. Editor Dr. Max Weinreich, 535 West 123rd Street, N. Y. C. Managing Editor NONE. Business Manager, Mark Uveeler, 535 West 123rd Street, New York 27, N. Y.

2. That the owner is: (If owned by a corporation its name and address must be stated and also immediately thereunder the names and addresses of stockholders owning or holding one per cent or more of total amount of stock. If not owned by a corporation, the names and addresses of the individual owners must be given. If owned by a firm, company, or other unincorporated concern, its name and address, as well as those of each individual member, must be given.)

Yiddish Scientific Institute-Yivo, Inc., 535 West 123rd Street, N. Y. C., L. Lehrer, Pres., Dr. Jacob Shatzky, Treas., Mark Uveeler, Sec., all of 535 West 123rd Street, New York 27, N. Y.

3. That the known bondholders, mortgagees, and other security holders owning or holding 1 per cent or more of total amount of bonds, mortgages, or other securities are: (If there are none, so state.) NONE.

4. That the two paragraphs next above, giving the names of the owners, stockholders, and security holders, if any, contain not only the list of stockholders and security holders as they appear upon the books of the company but also, in cases where the stockholders or security holder appears upon the books of the company as trustees or in any other fiduciary relation, the name of the person or corporation for whom such trustee is acting, is given; also that the said two paragraphs contain statements embracing affiant's full knowledge and belief as to the circumstances and conditions under which stockholders and security holders who do not appear upon the books of the company as trustees, hold stock and securities in a capacity other than that of a bona fide owner; and this affiant has no reason to believe that any other person, association, or corporation as any interest direct or indirect in the said stock, bonds, or other securities than as so stated by him.

MAX WEINREICH

Sworn to and subscribed before me this 12th day of September, 1945.
(*Seal*)
RAPHAEL HAGLER
(My commission expires March 30, 1946.)

Issued bi-monthly except July and August by the Yiddish Scientific Institute—Yivo, Inc at 535 West 123rd Street, New York 27, New York.

Subscription price $5.00 per year; available only in joint subscription with *Yidishe Shprak* ($3.00) and *News of the Yivo* ($2.00).

Entered as second-class matter June 3, 1940, at the Post Office at New York, N. Y., under the Act of March 3, 1879

Copyright 1945 by the Yiddish Scientific Institute—Yivo

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXVI SEPTEMBER-OCTOBER, 1945 No. 1

TABLE OF CONTENTS

Notes on the Articles in This Issue 1

In Memoriam: Yivo Staff Members Who Perished in Europe 3

ISAAC LEVITATS
Bureaus of Jewish Education 20

RUDOLF GLANZ
The First Twenty-five Jewish Communities in the United States 37

JOSEPH OPATOSHU
Reb Leyb Khaneles—A Forgotten Religious Commentator 50

WOLF LESLAU
Judeo-Arabic Dialects 58

YUDEL MARK
Noah Prilutsky (1882-1942) 79

NOAH PRILUTSKY
Why Did the Yiddish Theatre Come into Being So Late? 96

JACOB FINKELSTEIN
Reminiscences of a *Fusgeyer* from Rumania to America 105

REVIEWS

DOROTHY TILDEN SPOERL
Dorothy Tilden Spoerl, *The Adjustment at College Age of Students Who Were Bilingual in Childhood* 129

LEON SHAPIRO
Nehemiah Robinson, *Indemnification and Reparations—Jewish Aspects* 139

EMANUEL PAT
W. R. F. Collins, M.D., "Belsen Camp: A Preliminary Report," *British Medical Journal* 143

JACOB SHATZKY
Memoirs of the Life and Peregrinations of the Florentine Philip Mazzei, 1730-1816 147

NATHAN GOLDBERG
Thomas C. McCormick and Boyd E. Macrory, "Group Values in Male Selection in a Sample of College Girls," *Social Forces* 148

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH 169

צו דער צוואנציקסטער יאריקער קאנפערענץ פון ייוואָ אין ניו־יאָרק

19טן — 23סטן יאַנואַר 1946

ייוואָ בלעטער

שריפט פון ייִדישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

אינהאַלט פֿון נומער

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער 161

ליבמאַן הערש
די דעמאָגראַפֿישע פּראָבלעמען בײַ ייִדן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה 163

מאיר גרינבערג
די שטעלונג פֿון ייִדישע סטודענטן אין יעיל צו ייִדישקייט 187

וסף גוטמאַן
די דיטשע קרימינעלע סטאַטיסטיק 1939—1943 און ייִדן 210

וסף שעכטמאַן
די ייִדישע מינאָריטעט אין איראַק 218

ׄעאָן נעמאָי
אַ ייִדישע איבערזעצונג פֿון ירמיהו, פּראָג, שס״ב 236

הודה ראָזענטאָל
חיוי הבלכי, אַ ייִדישער תּנך־קריטיקער פֿון נײַנטן יאָרהונדערט 241

(המשך פֿון אינהאַלט אויף דער צווייטער זײַט הילע)

אָוו־דעצ׳ 1945 באַנד XXVI, נומ׳ 2

חיים לייב שוארץ
טשענסטאכאוו ווערט א שטאט 261

רעפעראטן און רעצענזיעס:

ו. שולמאן
צוויי בענד געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג 288

יעקב שאצקי
יידן אין פרייסן אין אכצנטן יארהונדערט 301

יעקב שאצקי
יידישע ביכער־קענטשאפט 308

יעקב שאצקי
דרשנים און מגידים 311

מ. ווינבערג
פריצייטיקע געבורטן בני יידישע פרויען 315

יעקב שאצקי
קולטור־היסטארישע עטיודן 315

נ. גאלדבערג
וואס זיינען יידן? 319

דיסקוסיע:

סאל ליפצין
צי איז דאס ניט א מאל נעא־אסימילאציע? 321

מאטעריאלן און נאטיצן:

פראבלעמען פון קאפעראטיוון דארף אין ארץ־ישראל:
1. שלום ווורם — פסיכאלאגישע פראבלעמען אין דער ארץ־ישראלדיקער קבוצה
2. חיים ארמיאן — דאס געזעלשאפטלעכע בילד פונעם יידישן דארף אין ארץ־ישראל 324

ד. לעהרער
ווי אזוי די דייטשן האבן ליקווידירט דעם דימענט־מיסחר אין בעלגיע און האלאנד 332

י. ברוצקוס
צוויי פרעמדשפראכיקע ציילונגען בני יידישע קינדער אין זאמעט 336
הירש רייטמאנס א פאליטישע אקציע 338
פון רעדאקציע 340
תיקון־טעות צו: יוסף אפאטאשו, „ר' לייב חנהליש — א פארגעסענער מפרש"; צו: א. טשע־
ריקאווער, „א בריוו וועגן יעקב בראפמאנען" 340
אנגעקומען אין רעדאקציע 341
ענגלישע קיצורים 344

דאס אחריות פאר די ווייסנשאפטלעכע שטאנדפונקטן
וואס ווערן ארויסגעזאגט אין די אויסגאבעס פון ייוואָ
טראגן די מחברים גופא

אין היינטיקן נומער צווישן די זייטן 332 און 333 געפינט זיך דער אינהאלט פון באנד xxvi ייוואָ־בלעטער אין יידיש און אין ענגליש. ביים איינבינדן דעם דאזיקן באנד דארף מען דעם יידישן טייל אינהאלט ארויסנעמען און איינבינדן אין אנהייב פונעם באנד און דעם ענגלישן טייל אין סוף פונעם באנד.

געזעצט און אויסגעפארטיקט דורך א. לאוב, 250 וועסט 54סטע גאס, ניו־יארק, נ"י

די אַרטיקלען אין דעם הײַנטיקן נומער

ליבמאַן הערש, די דעמאָגראַפֿישע פּראָבלעם בײַ ייִדן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה

ווי אַזוי זעט אויס פֿון דעם דעמאָגראַפֿישן שטאַנדפונקט די צוקונפֿט פֿון דעם ייִדישן פֿאָלק נאָך דעם ווי עס האָט פֿאַרלוירן אַזאַ גרויסע צאָל פֿון זײַנע קינדער? בעת די נאַצישע קאָנסטראָפֿע איז אויף אונדז געקומען האָט שוין אונדזער דעמאָגראַפֿישע באַוועגונג געווײַזן סימנים פֿון ירידה בײַ די מיזרח־ און מערב־ייִדן. בײַ די מערב־ייִדן האָט זיך די קליינע גע־בורטיקייט באַווײַזן נאָך פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אָבער נאָך יענער מלחמה האָט זיך דאָס פֿאַלן פֿון דער געבורטיקייט אויך אָנגעהויבן באַווײַזן בײַ די מיזרח־ייִדן, בעיקר אין די גרעסערע שטעט. דער מחבר שטעלט זיך אויך אָפּ אויף דער פֿאַרגרעסערטער ספּנה וואָס שטייט פֿאַר אַ קליינעם קיבוץ און אַנאַליזירט דעם בײַשפּיל פֿון די שומרונים אין ארץ־ישׂראל און קראַים אין פּוילן. צום סוף פֿאַרמולירט ער די אויפֿגאָבעס וואָס שטייען פֿאַרן ייִדישן כלל (זז׳ 163—186).

מאיר גרינבערג, די שטעלונג פֿון ייִדישע סטודענטן אין יעיל צו ייִדישקייט

אין דער אויספֿאָרשונג האָט דער מחבר אָנגענומען ווי קריטעריעס פֿון אַ שטעלונג צו ייִדישקייט די רעליגיעזע, נאַציאָנאַלע און סאָציאַל־קולטורעלע אויסדריקן פֿון ייִדישן לעבן. הגם די סובייקטן גייען זיך היפּש פֿונאַנדער מיט זייערע עלטערן אין פּרט פֿון אָפּהיטן ייִדישקייט, איז פֿאַרט די השפּעה פֿון דער היים שטאַרקער אין אויספֿורעמען די שטעלונג צו ייִדישקייט ווי די השפּעה פֿון דער פֿאַרמעלער ייִדישער דערציונג (זז׳ 187—209).

יוסף גוטמאַן, די דיַיטשע קרימינעלע סטאַטיסטיק 1939—1943 און ייִדן

ווי די נאַצישע סטאַטיסטיק האָט זיך ניט געשטיקט, האָט זי פֿאַרט ניט געקענט פֿאַרליי־קענען דעם פֿאַקט, אַז די ייִדישע פֿאַרברעכערישקייט אין דיַיטשלאַנד אין די מלחמה־יאָרן, אין די מוראדיקסטע באַדינגונגען בײַ ווי־עלכע אַ פֿאָלק האָט ווען עס איז געלעבט, איז געבליבן זייער נידעריק, און דאָס אין אַ צײַט ווען די פֿאַרברעכערישקייט פֿון דער אַלגעמיינער באַ־פֿעלקערונג האָט זיך שטאַרק געהויבן. די נאַצישע סטאַטיסטיק האָט הייסט עס אַליין אָפּגע־לייקנט די נאַצישע פּראָפּאַגאַנדע וועגן דער ייִדישער פֿאַרברעכערישקייט (זז׳ 210—217).

יוסף שעכטמאַן, די ייִדישע מינאָריטעט אין איראַק

לויט דער מסורה צווישן ייִדן אין איראַק זײַנען זייערע אָבֿות געווען פֿון די עשׂרת השׁבֿטים וואָס סנחריבֿ האָט פֿאַרטריבן פֿון ארץ־ישׂראל אין לטן י״ה פ״ק. נאָכן חורבן בית המיקדש זײַנען צוגעקומען די פֿאַרטריבענע פֿון יהודה. דער ייִדישער ישׁובֿ האָט געהאַט צײַטן פֿון אויפֿבלי און פֿון ירידה אונטער דער איסלאַמישער מלוכה. אין דער מאָדערנער צײַט, אונטער דער אָטאָמאַנישער מלוכה האָבן ייִדן רעלאַטיוו געלעבט בשלום. דער גוטער מצבֿ האָט אויך אָנגעהאַלטן בעת דער ממשלה פֿון פֿייזאַל. אין די דרײַסיקער יאָרן האָט זיך אונטער דער

השפּעה פֿון אַראַבישן נאַציאָנאַליזם די ייִדישע מערכה פֿאַרערגערט. די נאַצישע פּראָפּאַגאַנדע האָט געטאָן דאָס איריקע. אין 1936, 1938 און 1941 זײַנען פֿאַרגעקומען פּאָגראָמען קעגן ייִדן אין איראַק. הײַנט צו טאָג איז די לאַגע פֿון די 130,000 ייִדן אין איראַק זייער אַ שווערע (זז׳ 218—235).

לעאָן נעמאָי, אַ ייִדישע איבערזעצונג פֿון ירמיהו, פּראָג, שס״ב

משה שערטלן (שרטלש) דער מחבר פֿון דעם לעקסיקאָן אויף דער תּורה, באר משה (פּראָג, 1605), האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט איבערזעצן טיילן פֿון דעם תּנך אויף ייִדיש. אונדזער וערק, אַ יקר המציאות, דער איינציקער גאַנצער עקזעמפּלאָר וואָס איז באַוווּסט, געפֿינט זיך אין דער ביבליאָטעק פֿון יעיל־אוניווערסיטעט (זז׳ 236—240).

יהודה ראָזענטאָל, חיוי הבלכי, אַ ייִדישער תּנך־קריטיקער פֿון נײַנטן יאָרהונדערט

אונטער דער השפּעה פֿון דער גנאָסטישער און אַנדערער אַפּיקורסישער ליטעראַטור, שרײַבט חיוי הבלכי, אַן אַפּיקורס פֿון ייִדישער אָפּשטאַמונג, זײַן ווערק קעגן דעם תּנך. אין דעם בוך שטעלט ער וואָסערע צוויי הונדערט קשיות וועגן השגחת הבורא, גאָטס געראַטקייט און זײַן הנהגה פֿון דער וועלט. ער געפֿינט אויך סתּירות אין דער תּורה און קאָן ניט באַנעמען אַ סך פֿון די טעמי המיצוות. פֿון דעם וואָס ניט קיין קלענערער ווי סעדיה גאָון האָט אים געענטפֿערט און פֿון דעם טאָן אין וועלכן סעדיה האָט געשריבן איז צו זען, אַז חיויס גע־דאַנקען האָבן זיך פֿאַרשפּרייט צווישן דעם פֿאָלק (זז׳ 241—260).

חיים לייב שוואַרץ, טשענסטאָכאָוו ווערט אַ שטאָט

אויפֿן סמך פֿון פּערזענלעכע איבערלעבונגען גיט אונדז דער מחבר אַ בילד פֿון דעם לעבן אין זײַן געבוירן־שטאָט אין די יאָרן 1880—1914. אין אייניעם מיט דעם ווקס פֿון דער שטאָט זעען מיר די אַנטויקלונג פֿון דער ייִדישער קהילה, אירע געזעלשאַפֿטלעכע און קולטורעלע טעטיקייטן, דעם אויפֿקום פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג, דאָס אַרײַנ־דרינגען פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור און דעם וואַקסנדיקן אינטערעס פֿאַר טעאַטער. דער מחבר שטעלט זיך אויך אָפּ אויף פֿאַרשיידענע טיפּן אין שטאָט (זז׳ 261—287).

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס (זז׳ 288—320).

דיסקוסיע (זז׳ 321—323).

מאַטעריאַלן און נאָטיצן (זז׳ 324—342).

ענגלישע קיצורים (זז׳ 343—344).

די דעמאָגראַפֿישע פֿראָבלעם ביי יִידן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה

פֿון פּראָפֿעסאָר ליבמאַן הערש

מיין פֿרײַנד דעם 81יעריקן און שטענדיק יונגן ד״ר ב. טשלענאָוון

1. מיט דער דעמאָגראַפֿיע איז ווי מיטן געזונט. כּל זמן דער מענטש פֿילט זיך מיט אַלעמען טראַכט ער גאָר זעלטן וועגן זײַן געזונט. וואָרעם מען טראַכט דען וועגן דער לופֿט וואָס מען אָטעמט? בלויז וועז די לופֿט הייבט אָן צוליב וועל־כער עס איז סיבה אויסצופֿעלן הייבט מען אָן צו פֿילן אַ שטיקענישׂ. בלויז וועז אָן אבֿר, אַפֿילו דער קלענסטער, אין דעם אָרגאַניזם וועלט אָפּגעשוואָכט אָדער אָמפּוטירט, הייבט מען אָן צו טראַכטן און מען קאָן גאָרניט פֿאָרגעסן וועגן אים. נאָך דער מאַסן־אויסראָטונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין אייראָפּע, נאָך דעם ווי דאָס יידישע פֿאָלק האָט אין די לעצטע יאָרן פֿאַרלוירן זײַן בעסט בלוט אין אַ מאָס וואָס איז אומגלייבלעך און לאָזט זיך כּמעט ניט פֿאָרשטעלן איז ווי־טער ניט פֿאַראַנען צווישן אונדז קיין אייניציקער וואָס זאָל ניט שטעלן כּמעט אין פֿאָרצווייפֿלונג די פֿראָגע: צי קאָן אונדזער פֿאָלק איבערטראָגן דעם דאָזיקן שווי־דערלעכן בלוטפֿאַרלוסט? צי קאָן עס צו זיך קומען, אויב ניט צו דער פֿולער פֿיזישער און גײַסטיקער קראַפֿט פֿון די פֿאַרמלחמה־יאָרן, איז לכל הפּחות צי קאָנען זײַנע וווּנדן נעמען היילן מיט אַן אויסקוק אויף אַ בעסערער צוקונפֿט?

נאָך אַ שטאַרקן בלוטפֿאַרלוסט טאָפּט געווײַנטלעך דער רופֿא דעם חולהס דופֿק און הערט אויס זײַן האַרץ. נאָך דער אויסראָטונג פֿון אַזוי פֿיל מיליאָנען יידן קערן די איבערגעבליבענע זייער בליק צו דער דעמאָגראַפֿיע מיט דער פֿראָגע: צי איז דאָס יידישע פֿאָלק בכוח צוריקצוגעווינען די פֿאַרלוירענע ביאָ־לאָגישע כּוחות? און אין וואָסער מאָס?

ווי אַ דעמאָגראַף און ווי אַ יִיד גלעפֿין איך זיך אין דער טרויעריקער לאָגע פֿון אַ רופֿא וועלכער הערט אויס גאָר אַ נאָענטן פֿרײַנד און שטעלט פֿעסט די מסוכנע לאָגע פֿון דעם חולה. דורכגעבויערט פֿון די באָאומרויקטע בליקן פֿון די וואָס רינגלען אים אַרום באָמיט ער זיך צו געפֿינען אַ רפֿואה און איז לחלוטין ניט זיכער וועגן דער פּעולה פֿון זײַנע מיטלען. פֿון דעסט וועגן מוז ער פֿרוון אַ רפֿואה: די נאָטור איז רײַך אין אומגעריכטע תּרופֿות, עס געשעען אָפֿט ניסים, און דער עיקר אויב דער גלויבן און דער רצון פֿון דעם חולה קומען אים צו הילף. דער דעמאָגראַפֿישער מצב פֿון אונדזער פֿאָלק וועקט אויף אין מיר ווי אין אַ דעמאָגראַף אַ סך מער דאגות ווי אין דעם דורכשניטלעכן מענטש פֿון אַ גאַנץ

יאָר. וואָרעם בעת די קאַטאַסטראָפֿע איז געקומען אויף אונדזער פֿאָלק האָט שוין אונדזער „נאַרמאַלע" דעמאָגראַפֿיע אַרויסגעוויזן זייער באַאומרוִיקנדיקע סימפֿטאָמען.

2. די דאָזיקע פֿעסטשטעלונג וועט אַרויסרופֿן אַ חידוש בײַ מער ווי אײַן לייענער. קיין מאָל איז דער נאַטירלעכער צוווּוקס בײַ יידן ניט געווען אַזוי שטאַרק ווי אין די לעצטע הונדערט יאָר, און קיין מאָל האָט די צאָל יידן אין דער וועלט ווײַט ניט געהאַט דערגרייכט די צאָל פֿון ערב דער איצטיקער מלחמה.

אין די בלי־עפֿאָכעס פֿון זײַן געשיכטע האָט דאָס יידישע פֿאָלק מער ניט געצײַלט ווי וואָסערע פֿיר מיליאָן נפֿשות. דאָס איז געווען בערך די צאָל יידן אין אָנהייב פֿון דער קריסטלעכער תקופֿה. ערב דער איצטיקער מלחמה האָט זיך די דאָזיקע צאָל פֿאַרפֿיר־פֿאָכט: זעכצן און אַ האַלב מיליאָן. די דאָזיקע הויכע צאָל איז געווען דער פֿועל־יוצא פֿון דער דעמאָגראַפֿישער באַוועגונג פֿון די לעצטע הונדערט יאָר. פֿון דרײַ און אַ האַלב מיליאָן יידן אַרום 1830, איז זייער צאָל געשטיגן ביז זיבן און אַ האַלב מיליאָן בערך אין 1880 און ביז זעכצן און אַ האַלב מיליאָן אין 1937. אויפֿן סמך פֿון די דאָזיקע צאָלן וואָלט פֿון דעם דעמאָגראַפֿישן שטאַנדפּונקט די יידישע מערכה אויסגעקוקט גאַנץ זיכער און מען וואָלט געקאָנט מיינען, אַז פֿון דעם צד איז פֿאָר אונדזער צוקונפֿט קיין שום ספֿנה ניט געווען.

אָבער ניט געקוקט דערויף, האָבן נאָך ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה שאַרפֿע אָבסערוואַטאָרן אָנגעווונקען אויף די ערנצטע סימנים אין דער דעמאָגראַפֿישער באַוועגונג פֿון יידן אין געוויסע לענדער. נאָך אין 1911 האָט פֿעליקס טיילהאָבער פֿאַרעפֿנטלעכט זײַן בוך מיט דעם בייז־בשׂורהדיקן טיטל *Der Unter-gang der deutschen Juden*.

די פֿאַקטן וואָס האָבן געהאַט אַ שײַכות צו די דײַטשע יידן האָבן זיך באַלד געלאָזט מערקן אויך אין שײַכות מיט די יידישע באַפֿעלקערונגען פֿון די אַנדערע מערב־מדינות: אין ביימען, מערן, איטאַליע, אונגערן און אַנדערע. יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן זײַנען אויך געוואָרן אַלץ ענלעכער צו יידן אין מערב־איראָפּע. אָבער דער גוואַלדיקער נאַטירלעכער צוווּוקס פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין מיזרח־איראָפּע איז געווען צו הייבן גאָר שנעל די צאָל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג איבער גאַנץ איראָפּע און אין דער גאָרער וועלט, און די עמיגראַציע פֿון מילאָנען מיזרח־ און צענטראַל־איראָפּעישע יידן איבערן ים און קיין מערב־איראָפּע האָט אין אַ געוויסער מאָס ממלא געווען דעם אָנווער וואָס איז געווען דער פֿועל־יוצא פֿון דער נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון דער היימישער יידישער באַפֿעלקערונג אין יענע מקומות. די אויסראַטונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין מיזרח־ און צענטראַל־איראָפּע מיינט על־כּן ניט בלויז דעם אָנווער פֿון כּך וכּך מיליאָנען מענטשן, נאָר אויך דאָס פֿאַרשטאָפּן דעם רייכסטן קוואַל פֿון דעם נאַטירלעכן צוווּוקס, פֿון דער נאַטירלעכער רעגענעראַציע פֿון דעם יידישן פֿאָלק.

3. אין דעם פּרט, ווי אין אַ סך אַנדערע, האָט אונדז די טשעכאָסלאָוואַקישע רעפּובליק געגעבן אַ בילד בזעיר־אַנפּין פֿון דער יידישער וועלט בכלל. אין טשעכאָסלאָוואַקײַ האָבן מיזרח און מערב זיך געטראָפֿן, אָבער ניט פֿאַראיניקט. די יידישע באַפֿעלקערונגען פֿון קאַרפּאַטן־רוסלאַנד און סלאָוואַקײַ האָבן פֿאַר־מאָגט דעם טיפֿישן כאַראָקטער פֿון מיזרח־איראָפּעישע יידן; די יידן פֿון קאַר־פּאַטן־רוסלאַנד האָבן אַפֿילו געקאָנט פֿאַררעכנט ווערן ווי די „מיזרחדיקסטע" צווישן אַלע מיזרח־איראָפּעישע יידן. דערקעגן די יידן פֿון בײַמען און מערן האָבן געהאַט סימנים פֿון מערב־איראָפּעישן יידנטום. פֿאַר דעם היטלער־אַנפֿאַל אויף דער מדינה האָט די נאַטירלעכע באַוועגונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אויסגעזען אַזוי:

טאַבעלע 1

די נאַטירלעכע באַוועגונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין דער רעפּובליק טשעכאָסלאָוואַקײַ אין 1930 און 1933 לויט פּראָוינצן (+ באַטײַט אַן עודף פֿון געבורטן לגבי טויטפֿאַלן; — באַטײַט אַן עודף פֿון טויטפֿאַלן לגבי געבורטן)[1]

פּראָוינץ	1930 צאָל יידן פֿאַראָן	צאָל			1930 אויף טויזנט יידישע נפֿשות		
		געבורטן	טויטפֿאַלן	עודף	געבורטן	טויטפֿאַלן	עודף
בײַמען	76,301	625	1,157	-532	8.2	15.2	-7.0
מערן	41,250	317	576	-259	7.7	14.9	-7.2
סלאָוואַקײַ	136,737	2,525	1,656	+869	18.5	12.1	+6.4
קאַרפּאַטן־רוסלאַנד	102,542	5,608	1,189	+2,419	55.2	11.6	+23.6
טשעכאָסלאָוואַקײַ	356,830	7,075	4,578	+2,497	19.8	12.8	+7.0
	1933						
בײַמען	--	399	1,055	-656	5.2	13.9	-8.7
מערן	--	261	622	-361	6.3	15.0	-8.7
סלאָוואַקײַ	--	2,140	1,584	+556	15.7	11.6	+4.1
קאַרפּאַטן־רוסלאַנד	--	3,152	1,304	+1,848	30.7	12.7	+18.0
טשעכאָסלאָוואַקײַ	--	5,952	4,565	+1,387	16.7	12.8	+3.9

די טאַבעלע פֿאַדערט אונדזער אויפֿמערקזאַמקייט אין מער ווי איין פּרט. לעת־עתה לאָמיר בלויז פֿאַרצייכענען דעם אַלגעמיינעם פֿאַקט, אַז אויב אין די באַטראַכטע צייטן פֿאַרמאָגן נאָך די טשעכאָסלאָוואָקישע יידן אַן אָנזעעוודיקן נאַ־טירלעכן צוווּוקס (קרוב 2,500 אין 1930, און 1,400 אין 1933, אָדער 7 פּער טויזנט יידישע באַפֿעלקערונג אין 1930 און 3.9 אין 1933), איז דאָס אין גאַנצן אַ דאַנק דער נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין קאַר־פּאַטן־רוסלאַנד און סלאָוואַקײַ; די נאַטירלעכע באַוועגונג פֿון די ביימישע און מעריש יידן אין דער זעלבער צייט וויזט שוין אַ שטאַרקן אָנווער, און דאָס

[1] די טאַבעלעס וואָס האָבן אַ שייכות צו טשעכאָסלאָוואַקײַ (אָנהויב טאַבעלע 4) זײַנען געבויט אויף די אָפֿיציעלע דאַטעס פֿון דער טשעכאָסלאָוואַקישער סטאַטיסטיק.

נעמענדיק נאָר אין באַטראַכט די נאַטירלעכע באַוועגונג און אויסלאָזנדיק פֿון חשבון די פֿאַלן פֿון שמד וואָס האָבן זיך שטאַרק געמערט אין מערב־איראָפּע.

דאָס וואָס מיר האָבן נאָר וואָס פֿעסטגעשטעלט וועגן טשעכאָסלאָוואַקיי האָט זיך איבערגעחזרט אויף אַ גרעסערן פֿאַרנעם איבער דער גאַנצער יידישער וועלט.

4. וועג מען שטעלט זיך די פֿראַגע, פֿון וואַנען נעמט זיך דער אָנווער אין דער נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון די מערב־יידן, מוז מען פֿעסטשטעלן, אַז קודם קומט עס פֿון דעם אויסערגעוויינטלעכן פֿאַלן פֿון זייער געבורטיקייט.

צוועלף ביז פֿופֿצן טויטפֿאַלן אויף יעדער טויזנט באַפֿעלקערונג, אַזוי ווי מיר געפֿינען עס אין דורכשניט בײַ די טשעכאָסלאָוואַקישע יידן, איז זייער אַ נידעריקע שטאַרביקייט און טרעפֿט זיך נאָר בײַ די פֿראָגרעסיוע פֿעלקער פֿון איראָפּע און פֿון דער וועלט. כּדי אָבער די דאָזיקע באַפֿעלקערונג זאָל קענען וואָקסן איז נייטיק, אַז זייער געבורטקייט זאָל איבערשטיגן צוועלף־פֿופֿצן פֿער טויזנט. אַזוינס איז געווען נאָר בײַ די מיזרח־איראָפּעישע יידן. למשל, בײַ די יידן פֿון קאַרפּאַטן־רוסלאַנד איז די געבורטקייט געווען צוויי אַדער דרײַ מאָל אַזוי הויך ווי די שטאַרביקייט (35 אין 1930 און 31 אין 1933 לגבי 12 טויטפֿאַלן פֿער טויזנט). בײַ די מערב־יידן איז די געבורטקייט אָפֿט געווען נידעריקער ווי די שטאַרביקייט. אין ביימען און מערן, ווי אונדזער טאָבעלע באַווײַזט, איז די צאָל געבורטן געווען אין 1930 בלויז אַ העלפֿט און אין 1933 כּמעט אַ דריטל פֿון די טויטפֿאַלן.

דאָס פֿאַלן פֿון דער געבורטקייט איז פֿאַרשטייט זיך ניט קיין ספּעציפֿיש יידישע דערשיינונג; להיפוך, עס איז כּאַראַקטעריסטיש פֿאַר דער גאַנצער באַפֿעלקערונג פֿון דער מערבֿדיקער ציוויליזאַציע. פֿון דעסט וועגן, אין אַלע מדינות און כּמעט אין אַלע שטעט, פֿאַר וועלכע מיר האָבן סטאַטיסטישע דאַטעס, געפֿינען מיר, אַז דאָס פֿאַלן איז אַ סך שטאַרקער בײַ יידן ווי בײַ דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג. מיר קאָנען זיך ניט אָפּשטעלן לענגער אויף דער דאָזיקער דערשיינונג,[2] מיר וועלן בלויז ציטירן נאָך אין פֿאַקט וואָס האָט ניט קיין קלייניגם באַטייט: אין אַן אויספֿאָרשונג [3] האָבן מיר באַוויזן, אַז דער קאַנטאָן זשענעוו, מיט זײַן געבורטקייט פֿון 9.2 פֿער טויזנט אין 1936—1939 איז געווען איינער פֿון די עקרהדיקסטע געגנטן אין דער וועלט. הינט וואָס זשע זאָלן מיר שוין זאָגן וועגן די יידישע באַפֿעלקערונגען פֿון מערן און ביימען, וועלכע האָבן נאָך אין 1933 געהאַט אַ געבורטקייט פֿון בלויז 6.3 און 5.2?

בלויז אַ דאַנק דער דרײַ מאָל העכערער געבורטקייט פֿון סלאָוואַקיי און דער פֿינף מאָל העכערער געבורטקייט פֿון קאַרפּאַטן־רוסלאַנד איז די יידישע באַפֿעלקערונג אין טשעכאָסלאָוואַקיי געווען

5. מער ווי אין ערנצטער לייענער וועלכער איז אָבער ניט איבעריק

---

[2] וועגן געניוערע פּרטים זע מײַן „יידישע דעמאַגראַפֿיע" אין דער אַלגעמיינער ענציקלאָפּעדיע (יידן א'), בעיקר זז' 351—357.

[3] *Librairie de l'Université* Genève, 1941.

באַהאַוונט אין דעמאָגראַפֿיע האָט זיך מסתמא שטאַרק געחידושט בײַם אויסגע־פֿינען אין אונדזער טאָבעלע (רובריק 7), אַז די ראַטע פֿון די טויטפֿאַלן בײַ יידן אין ביימען און מערן איז געווען היפּש העכער ווי אין סלאָוואַקײַ אָדער אין קאָר־פֿאַטן־רוסלאַנד. יידן אין די ערשטע צוויי פֿראָווינצן זײַנען דאָך געווען אין אַ בעסערער מאַטעריעלער און קולטורעלער לאָגע ווי יידן אין די לעצטע צוויי פֿרא־ווינצן, בעיקר אין קאַרפּאַטן־רוסלאַנד, ווו יידן זײַנען פֿון די אַרעמסטע אין איראָפּע.

מיר רירן דאָ אָן זייער אָן אָנגעוויזיטקטן פֿונקט אין דער דעמאָגראַפֿיע פֿון מערב־יידנטום: זײַן אויסערגעווײַנטלעכע פֿאַרעלטערונג. ווי אַ פּועל־יוצא פֿון דעם לאָנג דויערדיקן און אויסערגעווײַנטלעך שטאַרקן פֿאַלן פֿון דער געבור־טיקייט איז דער יונגער עלעמענט פֿון דערוואַקסלינגען און יונגע דערוואַקסענע אַראָפּגעקומען צו אַזאַ פּונקט וואָס מיר געפֿינען ניט זײַנס גלײַכן בײַ קיין שום אַנדערער איראָפּעישער באַפֿעלקערונג. דאָס פֿאַלן פֿון דער געבורטן־ראַטע איז, ווי מיר האָבן אָנגעוויזן, קאָמפּענסירט געוואָרן טיילווײַז דורך אַ נידעריקער ראַטע פֿון טויטפֿאַלן. אָבער די דאָזיקע נידעריקע ראַטע גופֿא (און דאָס פֿאַרלענ־גערן דעם דורכשניטלעכן לעבנס־דויער, וואָס איז אַ פּועל־יוצא דערפֿון) האָבן געפֿירט צו פֿאַרגרעסערן די פּראָפּאָרציע פֿון עלטערע מענטשן, וואָס זי איז שוין אויך געווען גאָנץ הויך דורך דער פֿאַרקלענערונג פֿון דער צאָל קינדער אין יוגנטלעכע בכלל. דער רעזולטאַט איז אַן אמת אויסטערלישער צונויפֿשטעל פֿון דער באַפֿעלקערונג לויטן עלטער: די „עלטער־פּיראָמידע" אַנשטאָט צו זײַן ברייט אין דער באָזע (וואָס רעפּרעזענטירט קינדער אין די יונגע יאָרן) און צו פֿאַר־שמעלערן זיך מיטן שטײַגן אין עלטער, איז פֿאַקטיש געווען זייער דין אין דער באָ־זע און פֿאַרברייטערט זיך אין די העכערע שטאָפּלען; און מיטן גאַנג פֿון דער צײַט זײַנען די אייבערשטע טיילן געוואָרן אָלץ ברייטער.

די דאָזיקע דערשײַנונג, די פֿאַרעלטערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג, לאָזט זיך אָנזען מער אָדער ווייניקער בײַ אָלע מערב־פֿעלקער צוליב דער קנאַפּער צאָל געבורטן און טויטפֿאַלן. אָבער בײַ קיין שום באַפֿעלקערונג האָט ניט די „אויבערגעקערטע פּיראָמידע" געהאַט אַזוינע פּראָפּאָרציעס ווי בײַ די מערב־יידן. אָט האָבן מיר עטלעכע דאַטעס וויִ אַן אילוסטראַציע:

דער פּראָצענט קינדער אונטער 15 יאָר אין דער באַפֿעלקערונג אין איראָפּע אַרום 1930 איז געווען: 25.4 אין דער שווייץ (1930), 23.8 אין ענגלאַנד, 23.0 אין פֿרײַסן (1933), 22.9 אין פֿראַנקרײַך (1931), 22.8 אין ביימען (1930), 26.3 אין מערץ (1930). בײַ מערב־יידן האָבן מיר בלויז 15.8 אין פֿרײַסן (1933), 13.7 אין שווייץ (1930), 14.3 אין מערן (1930), 13.1 אין ביימען (1930) און אַזוי ווײַטער. דערקעגן דער פּראָצענט פֿון ניט־יידן עלטערע ווי 60 יאָר איז געווען: 11.5 אין ענגלאַנד, 12.8 אין פֿרײַסן, 13.9 אין פֿראַנקרײַך, 10.9 אין ביימען און 10.2 אין מערן. בײַ יידן איז דער דאָזיקער פּראָצענט פֿון עלטערע איבער 60 יאָר געווען: 15.7 אין פֿרײַסן, 15.6 אין מערן, 16.4 אין ביימען. די מערב־יידן זײַנען על־כּן אַ מער „פֿאַרעלטערטע" באַפֿעלקערונג אײדער אַפֿילו פֿראַנצויזן.

דער חילוק אין דעם פּרט צווישן די מערבֿ־ייִדן און די מיזרח־ייִדן איז געווען צום בולטסטן ערבֿ דער איצטיקער מלחמה. דאָס ווערט קלאָר, ווען מיר פֿאַרגלייכן צווישן זיך אויף ס'נעי די פֿאַרשיידענע פּראָווינצן פֿון טשעכאָסלאָוואַקיי:

טאַבעלע 2

די ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון טשעכאָסלאָוואַקיי אין 1930 אין פּראָצענטער לויט עלטער און פּראָווינצן

פּראָווינץ	א 0־15 יאָר	ב 15־60 יאָר	ג 60 יאָר און מער	ג מן א + ב 100	סך־הכל
בייסן	13.1	70.5	16.4	125	100
מערן	14.3	70.1	15.6	109	100
סלאָוואַקיי	23.9	65.1	11.0	46	100
קאַרפּאַטן־רוסלאַנד	36.6	55.8	7.6	21	100
טשעכאָ־סלאָוואַקיי	24.1	64.2	11.7	49	100

בעת בייַ יידן אין קאַרפּאַטן־רוסלאַנד איז דער פּראָצענט מענטשן איבער 60 יאָר געווען בלויז 7.6, איז עס געווען 15.6 בייַ די מערישע יידן און 16.4 בייַ די בייַ־מישע. אין קאַרפּאַטן־רוסלאַנד האָט די צאָל יידן איבער 60 יאָר באַטראָפֿן בלויז אַ פֿינפֿטל פֿון די קינדער ביז 15 יאָר, און אין ביימען און מערן להיפּך זיינען געווען בייַ יידן מער איבער 60יאָריקע ווי קינדער ביז 15 יאָר.

די מיזרחדיקע יידן זיינען בכן געווען ניט בלויז אַ מער פֿרוכפּערדיקע, נאָר אויך אַ יינגערע גרופּע, ד"ה אַזעלכע וואָס האָט געהאַט אַ גרעסערע צאָל יונגטלעכע איידער די מערבֿדיקע יידן.

אויף אַזאַ אופֿן האָט די ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון סלאָוואַקיי און קאַרפּאַטן־רוסלאַנד געהאַט אַ היפּש נידעריקערע דורכשניט־ראַטע פֿון טויטפֿאַלן אַיידער די „פֿאַרעלטערטע" ייִדישע באַפֿעלקערונג פֿון ביימען און מערן, הגם זייער פּראָצענט טויטפֿאַלן יאָר פֿאַר יאָר איז געווען אַ סך העכער ווי בייַ די ביימישע און מערישע יידן פֿון גלייכן עלטער.

טאַבעלע 3

די דורכשניטלעכע יערלעכע צאָל טויטפֿאַלן פּער 1,000 יידן אין געוויסע לענדער און שטעט

אָרט	יאָר	טויטפֿאַלן	אָרט	יאָר	טויטפֿאַלן
פּרעסבורג	1921־25	13.3	אונגערן	1926־30	13.6
"	1926־27	13.9	"	1931־35	14.2
בערלין	1921־23	11.5	בודאָפּעשט	1910־11	13.4
"	1925	13.9	"	1930־31	14.5
פֿראַנקפֿורט־סיין	1900	11.8	"	1931־34	15.3
"	1926־27	13.2	טשעכאָ־סלאָוואַקיי	1921־25	12.9
האַמבורג	1910	11.4	"	1931־33	13.1
"	1921־25	15.4			

6. דורך דער פֿאַרעלטערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג, דער פֿאַרקלענערטער פּראָפּאָרציע פֿון יינגערע און דער פֿאַרגרעסערטער פּראָפּאָרציע פֿון זקנים לאָזט זיך אויך דערקלערן אַן אַנדער ערנצטער שטריך פֿון דער מערבֿדיקער דעמאָגראַפֿיע: בעת צווישן די ביידע מלחמות איז די געבורטיקייט בײַ יידן כּסדר געפֿאַלן, אַפֿילו נידעריקער אייַדער די שטאַרביקייט, האָט די לעצטע אויפֿגעהערט צו פֿאַלן און להיפּך אַנגעהויבן שטײַגן, ווי מיר זעען דאָס אין טאַבעלע 3.

די פֿאַרעלטערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג האָט עס גורם געווען דערצו, אַז ס׳האָט זיך אויפֿגעהויבן די דורכשניטלעכע ראַטע פֿון טויטפֿאַלן בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון די מערבֿדיקע מדינות.

7. מיר רירן דאָ אָן איינע פֿון די עיקרדיקע סיבות, צוליב וועלכע דער עודף פֿון געבורטן לגבי די טויטפֿאַלן (הגם ער ווײַזט צי די צאָל פֿון יחידים האָט זיך פֿאַרגרעסערט אָדער פֿאַרקלענערט, און אויך אויף וויפֿל) גיט ניט קיין פֿול בילד וועגן דער אַנטוויקלונג פֿון דער וויטאַליטעט בײַ אַ פֿאַלק. טאַקע אַזוי: אויב למשל די געבורטיקייט און די שטאַרביקייט פֿאַלן גלײַכצײַטיק, וועט דער עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן בלײַבן ניט געביטן, אָבער עס פֿאַרקלענערט זיך די פּראָפּאָרציע פֿון יונגע און ס׳פֿאַרגרעסערט זיך די פּראָפּאָרציע פֿון עלטערע; סוף־כּל־סוף וועט דעריבער, אויב אַלע אַנדערע פֿאַקטאָרן בלײַבן די זעלביקע, זיך פֿאַרגרעסערן די שטאַרביקייט און ס׳וועט זיך סוף־כּל־סוף פֿאַרקלענערן די צאָל צוקונפֿטיקע מולידים. מיט אַנדערע וועגן, לעתיד־לבֿוא וועט דאָס ברענגען צו אַ פֿאַרקלענערונג פֿון געבורטן, הגם די פֿרוכפּערדיקייט גופֿא פֿון דער געבערנדיקער באַפֿעלקערונג פֿאַרקלענערט זיך ניט. אָט דאָס איז געשען נאָך פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה דורך דער פֿאַרעלטערונג פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין מערבֿ, און דאָס האָט זיך נאָך געהאַלטן אין פֿאַרשאַרפֿן מיט דעם כּסדרדיקן פֿאַלן פֿון דער צאָל קינדער.

הייסט עס, כּדי צו באַקומען אַ בילד פֿון דער וויטערדיקער אַנטוויקלונג וואָס איז געדרונגען פֿון אַ געגעבענער דעמאָגראַפֿישער סיטואַציע, דאַרף מען פֿאַרגלײַכן די צאָל געבורטן ניט מיט דער צאָל טויטפֿאַלן, נאָר מיט דער צאָל באַפֿעלקערונג אין די געבערנדיקע יאָרן, נעמענדיק אין באַטראַכט די ראַטעס פֿון פֿרוכפּערדיקייט און טויטפֿאַלן אין די פֿאַרשיידענע עלטערס. אויף אַזאַ אופֿן קאָן מען אויסרעכענען אין וואָס פֿאַר אַ מאָס די געבערנדיקע באַפֿעלקערונג היט אויף איר איצטיקן ממשדיקן שטאַנד. מען רעכנט אויס, קאָנקרעטער געריידט, די צאָל מיידלעך וואָס וועלן דערגרייכן די יאָרן פֿון פֿרוכפּערדיקייט פֿאַר יעדע טויזנט פֿרויען פֿון 15 ביז 50 יאָר לויט דער פֿרוכפּערדיקייט און שטאַרביקייט פֿון אַ געגעבענער ראַטע (דער קוטשינסקי־מעטאָד); אויב די צאָל איז 1,000, וועט די באַפֿעלקערונג בדרך כּלל נוטה זײַן צו בלײַבן אין דער זעלבער צאָל; אויב העכער ווי טויזנט, האָט די באַפֿעלקערונג אַ טענדענץ זיך צו הייבן; אויב נידעריקער ווי טויזנט, וועט די געבערנדיקע באַפֿעלקערונג ניט רעפּראָדוצירן איר ממשדיקן שטאַנד, דער קומענדיקער געבערנדיקער דור וועט זײַן קלעינער פֿאַר דעם איצטיקן, און אַפֿילו אַן אַ וויטערדיקן פֿאַלן אין דער פֿרוכפּער־

דיקייט פֿון דער פֿרוי וועט ער מוליד זײַן אַ קלענערן געבערנדיקן דור, און אַזוי וועט עס שוין גיין פֿון דור צו דור. אין דעם לעצטן פֿאַל וועט די באַפֿעל־קערונג נוטה זײַן צו פֿאַלן, הגם די צאָל געבורטן איז נאָך אַלץ גרעסער ווי די צאָל טויטפֿאַלן.

כּדי אַריינצונעמען אין חשבון די פֿאַרשיידענע וויטאַליטעט פֿון יחידים פֿון פֿאַרשיידענעם עלטער, כּדי אַריינצונעמען אין חשבון די שינויים וואָס קומען פֿאָר אין דעם פּרט צוליב דער „פֿאַרעלטערונג" פֿון דער באַפֿעלקערונג (און בכלל כּדי אַריינצונעמען אין חשבון דעם עלטער־צונויפֿשטעל פֿון פֿאַרשיידענע באַ־פֿעלקערונגען), האָב איך אַליין פֿאַרגעלייגט דעם מעטאָד פֿון לעבנס־פֿאָטענציאַל, וואָס ער שטודירט די דעמאָגראַפֿישע דערשיינונגען נעמענדיק אין באַטראַכט ניט בלויז די צאָל יחידים, נאָר אויך די דורכשניטלעכע צאָל יאָרן וואָס עס האָבן נאָך פֿאָר זיך די מענטשן פֿון פֿאַרשיידענעם עלטער לויט דער טאַבעלע פֿון דעם לעבנס־דויער פֿון דער שייכדיקער באַפֿעלקערונג.[4] דער דאָזיקער מעטאָד וועט בולט אַרויסברענגען דעם קאָנסטראַפֿאַלן צוריקגאַנג אין דער וויטאַליטעט פֿון דער מערבֿדיקער יידישער באַפֿעלקערונג, וואָס איז דער פּועל־יוצא פֿון זייער אויסערגעווײַנטלעכער „פֿאַרעלטערונג".

8. צום באַדויערן האָבן מיר ניט פֿאָר קיין שום לאַנד קיין טאַבעלע פֿון לעבנס־דויער פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אָדער דאָטעס וועגן דער פֿרוכ־פּערדיקייט פֿון יידישע פֿרויען לויט עלטער. אויך האָבן מיר ניט קיין סטאָטיס־טישע עלעמענטן וואָס זײַנען נייטיק פֿאָר אַן עקזאַקטן חשבון הן פֿון דער „נעטאָ־ראָטע פֿון רעפּראָדוקציע" פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג לויט דעם קוטשינסקי־מעטאָד, הן פֿון דעם „לעבנס־פֿאָטענציאַל" לויט מײַן אייגענעם מעטאָד. פֿון דער אַנדערער זײַט, וועלן מיר זעען דעם גרויסן חילוק צווישן דער פֿרוכפּערדיקייט און די טויטפֿאַלן בײַ יידן און ניט־יידן פֿון איין מדינה, קאָנען מיר ניט נעמען די ראָטעס פֿון פֿרוכפּערדיקייט אין די טאַבעלעס פֿון לעבנס־אויסקום בײַ דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג אין די שייכדיקע מדינות און זיי סתּם אָנוועגדן אויף יידן.

פֿון דעסט וועגן קאָן מען פֿאָר געוויסע מדינות אויסרעכענען אַ בערכדיקע טאַבעלע פֿון דער רעפּראָדוקציע בײַ דער יידישער באַפֿעלקערונג. אין מײַן אויבן דערמאָנטער אַרבעט, „יידישע דעמאָגראַפֿיע",[5] האָב איך אויסגערעכנט אַזאַ רע־פּראָדוציר־ראָטע פֿאָר דער יידישער באַפֿעלקערונג אין געוויסע מדינות.[6] אָט וואָס איך האָב אויסגעפֿונען וועגן די פֿאַרשיידענע פּראָווינצן פֿון טשאַכאָווקי:

---

[4] L. Hersch, *De la démographie actuelle à la démographie potentielle*, Genève, 1944.

"De quelques potentiels-vie et de certaines varietés de vie moyenne"; און:

"La méthode des potentiels-vie appliquée à l'étude du mouvement naturel de la population" אין *Revue de l'Institut International de Statistique*, 1940-1942.

[5] דאָרט, זז׳ 381—386.

[6] די ציפֿער 1 באַטייט אַ רעפּראָדוקציע וואָס איז נוטה צו אַ סטאַביליזאַציע פֿון דער

טאַבעלע 4

די בערכדיקע רעפּראָדוצירראַטע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין טשעכאָסלאָוואַקײַ אין 1933 לויט פּראָוינצן

פּראָוינץ	ראַטע
קאַרפּאַטן־רוסלאַנד . .	1.58
סלאָוואַקײַ	0.72
מערן	0.28
ב־סטן	0.23
טשעכאָסלאָוואַקײַ	0.63

דאָס הייסט, אַז נאָך ביז דער איצטיקער מלחמה האָט די יידישע געבערנדיקע באַפֿעלקערונג פֿון ביימען און מערן מער ניט רעפּראָדוצירט ווי בערך אַ פֿערטל פֿון דעם געהעריקן ממשדיקן שטאַנד. מיט אַנדערע ווערטער בײַ דער געבורטיקייט (און שטאַרביקייט) פֿון פֿאַר דער מלחמה, און אָן אימיגראַציע פֿון דרויסן, וואָלט די יידישע באַפֿעלקערונג, דערוואַקסענע און יונגע, אין די דאָזיקע מקומות געפֿאַלן בײַ אַ פֿערטל פֿון איר ממשדיקן שטאַנד צום סוף פֿון איין דור, בײַ אַ זעכצנטל צום סוף פֿון צוויי דורות, און אַזוי ווײַטער לויט אַ פֿאַלנדיקער געאָמעטרישער פּראָגרעסיע. אַפֿילו ווען די פֿרוכפּערדיקייט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג וואָלט מיט אַ מאָל אויפֿגעהערט פֿאַלן און זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם אַזוי אויסערגעווײנטלעך נידעריקן ניוואָ פֿון 1933.

די יידן פֿון די אַנדערע מערב־מדינות האָבן פֿאַרמאָגט אַן ענלעכע דעמאָגראַפֿישע סיטואַציע, הגם אין פֿאַרשיידענע גראַדן. און נאָך אַ מאָל וויל איך באַטאָנען, אַז איך האָב בלויז געזומען אין באַטראַכט די זײַטירלעכע באַוועגונג פֿון דער באַפֿעלקערונג און אויסגעלאָזט פֿון חשבון די זייער אָפּטע פֿאַלן פֿון שמד בײַ מערבֿדיקע יידן.

הייסט עס, אַן היטלעריסטישע רדיפֿות און אויסראָטונגען האָט דאָס מערבֿדיקע יידנטום געהאַלטן אין בטל ווערן במשך פֿון גענייליטע דורות ווי אַ פּועל־יוצא פֿון זײַן דעמאָגראַפֿישער באַווענדונג.

9. אָבער אָפֿילו די דעמאָגראַפֿישע לאָגע פֿון דעם כולל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג ערבֿ דער איצטיקער מלחמה איז געווען אַ סך ווייניקער גינציק ווי זי האָט אויסגעזען בלויז אויפֿן סמך פֿון דעם צוווּקס אין דער צאָל יחידים. אויב די מיזרח־יידן, און ווי אַ פּועל־יוצא דערפֿון דאָס גאַנצע יידישע פֿאָלק, האָבן געהאַט זינט דעם מיטן 19טן י״ה אַ צוווּקס אין צאָלן ווי קיין מאָל פֿריִער אין זייער געשיכטע, איז דאָס געווען אַ דאַנק דעם גיכן פֿאָלן פֿון דער שטאַרביקייט און ניט צוליבן צוווּקס אין געבורטיקייט. דאָס פֿאָלן פֿון דער שטאַרביקייט האָט אָבער זײַנע נאָטירלעכע גרענעצן; קיינער לעבט ניט אייביק. אין אַ סטאַבילער באַפֿעלקערונג, למשל, ווו די צאָל געבורטן איז גלײַך צו דער צאָל טויטפֿאַלן

באַפֿעלקערונג; העכער ווי 1, אַ וואַקסנדיקע רעפּראָדוקציע פֿון דער געבערנדיקער באַפֿעלקערונג. וועגן מער פּרטים זע מײַן אויבן דערמאָנטע אַרבעט „יידישע דעמאָגראַפֿיע״.

און ווו קיינער שטאַרבט ניט נאָר בלויז צו הונדערט יאָר, וואָלט די יערלעכע ראַטע פֿון טויטפֿאַלן געווען איינס פֿער הונדערט אָדער צען פֿער טויזנט נפֿשות. אויב בײַ דער דאָזיקער היפּאָטעטישער באַפֿעלקערונג וואָלט יעדערער געשטאָרבן צו 75 יאָר, וואָלט די דורכשניטלעכע יערלעכע ראַטע פֿון טויטפֿאַלן געווען איינס פֿער 75 נפֿשות אָדער 13.3 פֿער 1,000 נפֿשות. אין דעם גראָד וואָס מיר דערנענטערן זיך צו די דאָזיקע מינימאַלע ראַטעס, פֿאַרקלענערט זיך אַלץ — אָדער הערט לגמרי אויף — דאָס פֿאַלן פֿון דער שטאַרביקייט. מיר האָבן בכן געזען (טאַבעלע 1), אַז די יערלעכע ראַטע טויטפֿאַלן בײַ מיזרח־ייִדן איז שוין געהאַט געפֿאַלן אין 1930 ביז 12.1 פֿער טויזנט אין סלאָוואַקײ און 11.6 אין קאַרפּאַטן־רוסלאַנד; 11.3 אין רומעניע אין 1925—1927; 11.2 אין לעטלאַנד אין 1926—1927; 10.2 אין ליטע אין 1936—1937 און אין בולגאַריע אין 1933—1936.[7]

פֿון דער אַנדערער זײַט, הייבט אָן זיך דעם אָנהייב פֿון אונדזער יאָרהונדערט, און בעיקר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, די געבורטיקייט אויך בײַ די מיזרח־ייִדן צו פֿאַלן, ראשית אין די גרעסערע שטעט, און נאָך דעם אין אַלע אַנדערע מקומות, און דערנעענטערט זיך אַלץ מער און מער צו דער שטאַרביקייט. אַזוי אַ שטייגער אין גאַליציע, וווּ די געבורטיקייט האָט דערגרייכט דעם אויסערגעווײנטלעכן הויכן ניוואָ פֿון 40.4 פֿער 1,000 סוף לעצטן יאָרהונדערט, פֿאַלט זי ביז 34.3 אין 1907—1910, און ווײַטער ביז 19.3 אין 1931—1935 פֿאַר דער גאַנצער פּוילישער רעפּובליק. אין בולגאַריע פֿאַלט זי פֿון 30.8 אין 1909—1912 ביז 16.9 אין 1933—1936. אין ליטע, וווּ זי איז שוין געפֿאַלן אין 1925—1927 ביז 16.5, פֿאַלט זי ווײַטער ביז דעם אויסערגעווײנטלעך נידעריקן ניוואָ פֿון 12.0. אַפֿילו קאַרפּאַטן־רוסלאַנד, וואָס איר ייִדישע באַפֿעלקערונג איז געווען אײנער פֿון די צום מערסטן „הינטערשטעליקע" און פֿרוכפּערדיקסטע אין אייראָפּע, האָט אין די יאָרן פֿאַר דער איצטיקער מלחמה אָנגעהויבן צוריקצוגיין אין דעם פּרט, ווי מיר זעען עס אין אונדזער טאַבעלע 1, און איז פֿון 35.2 אין 1930 געפֿאַלן ביז 30.7 אין 1933. אין דער זעלבער צײַט איז אויך די געבורטיקייט פֿון ייִדן אין סלאָוואַקײ געפֿאַלן פֿון 18.5 ביז 15.7.

דאָס פֿאַלן פֿון דער געבורטיקייט איז געווען בעיקר שטאַרק אין די גרויסע שטעט. אין לעמבערג, וווּ די געבורטן־ראַטע בײַ ייִדן אין 1901—1902 איז 38.2, איז זי געפֿאַלן ביז 28.8 אין 1910—1911 און ביז 23.4 אין 1924. אין וואַרשע איז זי געפֿאַלן פֿון 28.6 אין 1900—1903 ביז 23.9 אין 1909—1913, 15.4 אין 1925—1929 און 13.1 אין 1930—1936. אין בודאָפּעשט, וווּ די ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט פֿאַרנומען אין אַ געוויסער מאָס אַ צווישנפֿונקט צווישן דער מיזרח־

---

[7] די דאָזיקע נידעריקע דורכשניטלעכע ראַטעס פֿון טויטפֿאַלן בײַ די מיזרח־ייִדן זײַנען צו פֿאַרשרײַבן אויפֿן חשבון פֿון דער אויסערגעווײנטלעך הויכער צאָל יונגע מענטשן צווישן די דערוואַקסענע וואָס איז אַ פּועל־יוצא פֿון דער הויכער געבורטיקייט וואָסערע צענדלינג יאָר פֿריִער אין איינעם מיט דעם פֿאַלן פֿון די טויטפֿאַלן, בעיקר פֿון קינדער, זינט דעם אָנהייב פֿון דעם יאָרהונדערט. אַזאַ סטרוקטור לויט עלטער וויִ די וואָס מיר וועלן זען איז בלויז אַ פֿאַרבײַגייענדיקע דערשײַנונג.

דיקער און מערבֿדיקער, איז די געבורטן־ראַטע געפֿאַלן פֿון 30.0 אין 1896—1900 ביז 18.9 אין 1911—1914, ביז 12.3 אין 1921—1925 און 7.8 אין 1931—1934.

דער אָפּשטאַנד צווישן דער געבורט־ראַטע, וואָס זי פֿאַלט מיט אַלץ אַ גרעסערער געשווינדקייט, און דער דורכשניטלעכער ראַטע פֿון טויטפֿאַלן, וועלכע ווערט אַלץ מער סטאַביל, ד״ה דער עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן, ווערט אויך אַזאַ אופֿן אַלץ קלענער. דער דורכשניטלעכער יערלעכער צוווקס פֿון יידן אין דער גאַנצער וועלט, וועלכער איז געווען געשאַצט אויף וואָסערע 200,000 תחילת 20סטן י״ה, איז שוין ניט געווען מער ווי 150,000 צו מאָרגנס נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַן ערך 120,000 אַרום 1930 און ווינציקער ווי 100,000 ערב דער איצטיקער מלחמה.

10. אמת, די געבורטן־ראַטע און דער עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן איז טאַקע געבליבן העכער בײַ מיזרחדיקע יידן ווי בײַ די מערבֿדיקע. אָבער איין מאָל אַרײַן אין דעם ציקל פֿון פֿאַלן פֿון געבורטיקייט און שטאַרביקייט, האָבן שוין די מיזרח־יידן ניט געקאָנט מער פֿאַרמײַדן די קאָנסעקווענצן פֿון דער דאָזיקער טאָפּעלער עוואָלוציע: די פּראָגרעסיווע פֿאַרקלענערונג פֿריִער פֿון דעם חלק קינדער און דערוואַקסלינגען און שפּעטער יונגע דערוואַקסענע, און דער צוווקס פֿון דעם חלק עלטערע מענטשן, ד״ה די בהדרגהדיקע פֿאַרעלטערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג. און די לעצטע דערשײַנונג, ווי מיר האָבן שוין געזען, מיינט, פֿון איין זײַט, אַ העכערונג, שוין אָדער אַ ביסל שפּעטער, פֿון דער דורכשניטלעכער ראַטע פֿון שטאַרביקייט, און פֿון דער אַנדערער זײַט, פֿאַרדעקט עס אָפּט אונטער אַן עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן אַ דעפֿיציטיקע רעפּראַדוקציע פֿון דער באַפֿעלקערונג. וואָסער מדרגה אין דער עוואָלוציע האָבן מיזרחדיקע יידן געהאַט דערגרייכט אין דעם פּרט ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה?

לאָמיר אויף ס׳נײַ צוריקגיין צו אונדזער יידישן עולם קטן, יידן אין טשעכאָסלאָוואַקײַ, און באַטראַכטן בעיקר די טאַבעלעס 1 און 4. ווי מיר זעען אין טאַבעלע 1, ווײַזן נאָך אין 1933 די צוויי „מיזרחדיקע״ פּראָווינצן, און בעיקר קאַרפּאַטן־רוסלאַנד, אַ היפּשן עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן, וואָס דאָס פּירט אויך צו אַן עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן אין דער גאַנצער רעפּובליק. טאַבעלע 4 אָבער ווײַזט, אַז צו דער זעלביקער צײַט האָט בלויז די יידישע באַפֿעלקערונג אין קאַרפּאַטן־רוסלאַנד געהאַלטן אין וואָקסן. מיט אַ גענבורטן־ראַטע פֿון 30.7 פּער 1,000 האָבן זיי נאָך פֿאַרמאָגט אַ ראַטע פֿון נעטאַרעפּראָדוקציע אַ סך העכער ווי 1 (1.58). דערקעגן די יידן פֿון סלאָוואַקײַ (מיט אַ געבורטיקייט פֿון 15.7) און פֿון דער גאַנצער רעפּובליק (מיט אַ געבורטיקייט פֿון 16.7) האָבן שוין צו דער זעלבער צײַט געהאַט אַ בערכדיקע רעפּראָדוצירראַטע פֿון היפּש נידעריקער ווי 1 (0.72 און 0.83, אין דעם סדר), ד״ה זיי האָבן פֿאַרמאָגט אַ נעטאָ־געבורטיקייט וואָס איז ניט גענוג אויף צו רעפּראָדוצירן דעם דערוואַקסענעם יונגן עלעמענט, דעם רעפּראָדוצירנדיקן עלעמענט. בײַ דער געבורטיקייט (און שטאַרביקייט) פֿון 1933 וואָלט צום סוף פֿון איין דור די יידישע

באַפֿעלקערונג פֿון סלאָוואַקיי געהאַט בלויז דרײַ פֿערטל (0.72) פֿון ממשדיקן שטאַנד, אַן ערך אַ העלפֿט (0.52—0.72) צום סוף פֿון צוויי דורות, וויניקער ווי 40 פּראָצענט (0.37—0.72) צום סוף פֿון דרײַ דורות, און אַזוי ווײַטער.

אין מײַן אַרבעט „ייִדישע דעמאָגראַפֿיע“[8] האָב איך אָנגעוויזן, אַז די בערכ־דיקע ראַטע פֿון נעטאָ־רעפּראָדוקציע בײַ ייִדן אין דער פּוילישער רעפּובליק אין 1931—1935 איז געווען 1, ד״ה דער יונגער ייִדישער עלעמענט האָט רעפּראָדו־צירט פּמעט גענוי זײַן ממשדיקן שטאַנד. די יונגע דערוואַקסענע ייִדישע באַפֿעל־קערונג אין בולגאַריע האָט רעפּראָדוצירט אין 1933—1936 קוים דרײַ פֿערטל פֿון איר ממשדיקן שטאַנד (0.71); אין אונגערן וויניקער ווי אַ העלפֿט (0.44); די יונגע דערוואַקסענע ייִדישע באַפֿעלקערונג אין וואַרשע האָט רעפּראָדוצירט (אין 1930—1936) אַ קנאַפּע העלפֿט (0.47 פֿון איר ממשדיקן שטאַנד); און אין בודאַ־פּעשט (1931—1934) בלויז אַ דריטל (0.33).

מיר קומען אויף דעם אופֿן צום אויספֿיר, אַז פֿון דעם דעמאָגראַפֿישן שטאַנד־פּונקט איז דער חילוק צווישן די מיזרח־ און די מערב־ייִדן אין גרונט געווען בלויז אַ חילוק אין צײַט און אין דעם גראַד עוואָלוציע. די מערבדיקע ייִדישע באַפֿעלקערונג איז אַריינגעטראָטן אין דעם ציקל פֿון נידעריקער געבורטיקייט און שטאַרביקייט פֿריִער; נאָך לאַנג פֿאַר דער איצטיקער מלחמה האָט זי שוין דערגרייכט די סטאַדיע, ווו די געבורטן האָבן ניט מער געדעקט די טויטפֿאַלן, און בעיקר ווו די געבערנדיקע באַפֿעלקערונג האָט שוין מער ניט רעפּראָדוצירט איר ממשדיקן שטאַנד. די מיזרחדיקע ייִדישע באַפֿעלקערונג איז אַריינגעטראָטן אין דעם ציקל שפּעטער. ערב דער איצטיקער מלחמה האָט זי נאָך פֿאַרמאָגט אַן עודף פֿון געבורטן איבער טויטפֿאַלן, און בדרך כלל האָבן די געבערנדיקע עלעמענטן רעפּראָדוצירט פּונקט זייער ממשדיקן שטאַנד, אַזוי אַז דער נאָטיר־לעכער צוווּקס פֿון דער באַפֿעלקערונג איז שוין בײַ זיי געווען באַגליִיט מיט אַ פֿאַרלטערונג פֿון דער באַפֿעלקערונג. אין געוויסע מקומות אין מיזרח, בעיקר אין די גרעסערע שטעט, האָט שוין די נעטאָ־רעפּראָדוקציע פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג ערב דער איצטיקער מלחמה געוויזן אַן אָנווער.

11. פּנים אל פּנים מיט די דאָזיקע פֿאַקטן, אין אַ מאָמענט (תחילת 1939) ווען מען האָט נאָך, פֿאַרשטייט זיך, ניט געקאָנט פֿאָרויסזאָגן די מוראדיקע אויס־ראָטונגען פֿון דער איצטיקער מלחמה, האָב איך געפֿונען פֿאַר נייטיק אויסצורופֿן:

> מען מוז קאָנסטאַטירן דעם פֿאַקט, אז פֿאַר דער עקסיסטענץ פֿון ייִדישן פֿאָלק האָט די נײַסטע דעמאָגראַפֿישע אנטוויקלונג געשאַפֿן אזא דירעקטע און אזא אומגעהײַערע ספּנה, וואָס אין פֿאַרגלײַך צו דעם זײַנען אלע אַנדערע ספּנות (אסימילאַציע, רדיפֿות) נישטיק קליין. אמת, די דאָזיקע ספּנה דריקט זיך ניט אויס אין שטורעמדיקע געשעענישן; זי איז אַ שטילע, אַ טאָג־טעגלעכע; מען באמערקט זי נאָרניט. נאָר גראָד דערפֿאַר איז זי נאָך גרעסער. די נײַסטע דעמאָגראַפֿישע עוואָלוציע האָט פֿאַרן ייִדישן פֿאָלק געשאַפֿן די ספּנה ניט אויסנעמישט צו ווערן צוויישן די

[8] דאָרט.

פֿעלקער, נאָר פֿשוט אויסצוגיין; אויסצוגיין ווי א ליכט וואָס האָט גע־
ברענט און געשיינט און געלויכטן.

ווי פֿאַר דער נאַנצער מערבֿדיקער ציוויליזירטער וועלט, ווי פֿאַר די נרעסטע און קולטורעלסטע מאָדערנע פֿעלקער, אָבער אין א באַזונדער שארפֿער פֿאָרעם, האָט די דעמאָגראַפֿישע אנטוויקלונג אַוועקגעשטעלט פֿאַרן יידישן פֿאָלק די גורלדיקע פֿראָגע: לאָן אתה הולך? [9]

12. אַזאָ איז געווען די לאָגע וואָס האָט זיך געשאַפֿן דורך דער דעמאָ־גראַפֿישער רעוואָלוציע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, ווען עס האָט זיך אונטער־געוקט די איצטיקע מלחמה און מיט איר די מאַסן־אויסראָטונגען. געווי וויפֿל יידן עס זײַנען אומגעקומען וועלן מיר ערשט קאָנען וויסן נאָך דעם ווי עס וועלן דורכגעפֿירט ווערן ציילונגען אין די פֿאַרשיידענע מדינות פֿון אייראָפּע. לעת עתה, ווען מען פֿאַרגלײַכט די צאָל אייראָפּעישע יידן ערב דער מלחמה מיט דער צאָל פֿון די וואָס זײַנען איבערגעבליבן, ווײַזט אויס די צאָל אומגעקו־מענע צו זײַן אַרום 6 מיליאָן.

פֿון א פֿאַלק פֿון 16.5 מיליאָן איבער דער גאַנצער וועלט פֿאַר דער מלחמה זײַנען מיר אַראָפּגעפֿאַלן ביז וואָסערע 10 מיליאָן. פֿון א בעצם אייראָפּעיש פֿאַלק וואָס מיר זײַנען געווען פֿאַר דעם לעצטן האַלבן יאָרהונדערט און נאָך אַפֿילו ערב דער איצטיקער מלחמה, זײַנען מיר הײַנט געבליבן בעיקר אַן אַמעריקאַניש פֿאַלק.

די גוואַלדיקע אימיגראַציע־באַוועגונג בײַ יידן, בעיקר אין משך פֿון איין דור (1880—1914), די דאָזיקע רעוואָלוציע אין דעם לעבן פֿון דעם יידישן פֿאַלק, האָט באַווײַזן דעם נס וואָס איז שפּעטער געקומען ראַטעווען דאָס יידנטום פֿון א זיכערן אונטערגאַנג. וואָס וואָלט געשען, ווען יידן וואָס האָבן זיך באַזעצט מעבֿר לים וואָלטן אויך געווען געפֿאַלן א קרבן פֿון דעם היטלעריזם? וואָס וואָלט געשען מיט דער קליינער שארית הפּליטה אַן דער הילף פֿון יידן אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער מעבֿר לים? אין דעם פֿאַל גילט טאָקע דאָס יידישע ווערטל: דער אייבערשטער שיקט די רפֿואה פֿאַר דער מכּה.

די „רפֿואה", די מאַסן־עמיגראַציע, איז אַבסאָלוט נייטיק געווען פֿאַר דער הצלה פֿון יידנטום! אָבער צי איז זי געגוג?

לויט דער תּורה זײַנען די זיבעציק נפֿשות פֿון יעקבֿס הויזגעזינד וואָס האָבן אַראָפּגעידערט קיין מצרים מיט וואָסערע פֿיר הונדערט יאָר שפּעטער, בעת יציאת מצרים, געווארן איבער זעקס הונדערט טויזנט מענער, אָחוץ פֿרויען און קינדער, וואָס דאָס וואָלט געגעבן א באַפֿעלקערונג פֿון א צווויי מיליאָן נפֿשות. מיר האָבן אויך געזען, אַז פֿון פֿיר מיליאָן יידן אַרום 1840 זײַנען מיר געווארן 16 מיליאָן מיט א הונדערט יאָר שפּעטער. מיר קאָנען על־כּן פֿאַרויס ניט אויס־שליסן די מיגלעכקייט, אַז אין דער צוקונפֿט וועלן די צען מיליאָן יידן פֿון הײַנט ווערן ווײַטער זעכצן מיליאָן אָדער אפֿילו אַז די פֿיר מיליאָן געבליבענע אין אייר־אָפּע וועלן ווערן צען מיליאָן ווי פֿאַר דער איצטיקער מלחמה. אָבער וואָס זײַנען די אָביעקטיווע שאַנסן, אַז אונטער די היסטאָרישע באַדינגונגען פֿון אונ־דזער יאָרהונדערט זאָל די דאָזיקע מיגלעכקייט ווערן א רעאַליטעט?

[9] דאַרט.

אויף דער דאזיקער פראגע קענען מיר ענטפערן אן טענות ומענות, אז אויפן סמך פון דער ידישער דעמאגראפיע פון פאר דער מלחמה איז לחלוטין אומ־מיגלעך ניט נאר אז דאס ידישע פאלק זאל צוריק דערגרייכן זיין צאל פון פאר דער מלחמה, נאר אפילו עס זאל קאנען אנהאלטן זיין איצטיקע צאל.

די הויפט־סיבות פון דעם דאזיקן דיאגנאז זיינען:

13. ראשית, די אויסראטונגען זיינען געקומען אין א צייט ווען, ווי מיר האבן דאס שוין געזען, די כוללדיקע רעפראדוקציע פון דעם ידישן פאלק האט שוין געהאלטן אין צוריקגיין.

שנית, דער פרוכפערדיקער צווייג פון דעם ידישן פאלק, וואס ער האט כמעט דער איינציקער פארמאגט אן עודף פון געבורטן איבער טויטפאלן, דער מיזרח־ידישער צווייג, איז ראשו ורבו אויסגעראטן געווארן.

די דאזיקע פאקטן פאר זיך זיינען געניג צו פירן צו דער מסקנא, אז אן אימיגראציע פון אנדערע קאנטינענטן, וואס דאס לייגט זיך גאנץ קנאפ אויפן שכל, מוזן ידן אין אירופע מיט זייער פארמלחמהדיקער דעמאגראפיע פארלירן אין דער צוקונפט אפילו פון זייער איצטיקער צאל.

וואס שייך די מדינות מעבר לים, איז דער אויספיר וויניקער קאטעגאריש, היות ווי מיר האבן קנאפ געניוע דאטעס וועגן דער דעמאגראפיע פון די דאזיקע מדינות. וועגן דער דעמאגראפישער באוועגונג בכי ידן אין די פארייניקטע שטאטן, וואס זיי באטרעפן הכינט צו טאג קרוב א העלפט פון דעם גאנצן ידישן פאלק, האבן מיר כמעט גאר קיין סטאטיסטישע דאטעס ניט. עס איז אבער קיין ספק ניט, אז דער ידישער דעמאגראפישער מצב אין די פארייניקטע שטאטן שטעלט וויניק צופרידן. אמת, אמעריקאנער ידן זיינען אין זייער מכריעדיקער מערהייט פון מיזרחדיק־אירופעישן אפשטאם און וואלטן באדארפט אין פלוג פארמאגן א העכערע פרוכפערדיקייט ווי די מערבדיקע ידן. אבער ווי מיר האבן שוין געזען, איז די פרוכפערדיקייט פון די מיזרחדיקע ידן ניט געווען קיין באזונדערער „ראסנדיקער" שטריך פון דער דאזיקער באפעלקערונג, נאר האט פאר־געשטעלט א היסטארישע דערשיינונג וועלכע האט אין אירופע גופא געהאלטן ביים פארשווינדן, בעיקר אין די שטעט. די דאזיקע אנטוויקלונג איז בלי ספק אנגעגאנגען גיכער אין ניו־יארק, שיקאגא, פילאדעלפיע, וואס זיי האלטן אין זיך איבער דרי פערטל פון דער גאנצער ידישער באפעלקערונג אין די פאר־אייניקטע שטאטן, איידער אין די שטעט און שטעטלעך פון פוילן, ליטע און רומעניע. עס איז שווער משער צו זיין, אז די פרוכפערדיקייט פון ידן אין ניו־יארק הכינט צו טאג איז העכער ווי די פון די וואַרשעווער ידן פאר דער מלחמה. און מיר האבן שוין געזען, אז די יונגע דערוואקסענע ידישע באפעלקערונג אין וואַרשע האט רעפראדוצירט אין 1930—1936 א העלפט פון איר ממשדיקן שטאנד.

דער מצב אין דעם פרט זעט אויס צו זיין א ביסל בעסער אין ארץ־ישראל, ווו די ידן, אויך געקומענע בעיקר פון מיזרח־אירופע, פארמאגן א הויכע דורכ־שניטלעכע ראטע פון געבורטייט (בלויז א ביסל נידעריקער ווי בכי ידן אין

קאַרפּאַטן־רוסלאַנד); 34.3 פּער 1,000 נפֿשות אין 1926—1930 און 30.3 אין 1931—1935. אָבער מיר דאַרפֿן ניט איבערשאַצן די חשיבֿות פֿון דעם דאָזיקן פֿאַקט. ראשית, זײַנען יידן אין ארץ־ישׂראל שוין אַפֿילו נאָך די אויסראָטונגען אין אייראָפּע, בלויז 5—6 פּראָצענט פֿון יידישן פֿאָלק; שנית, האָלט די געבורטיקייט אין ארץ־ישׂראל גופֿא גיך אין פֿאַלן, ווי מיר האָבן געזען; דריטנס, די הויכע דורכשניטלעכע געבורטיקייט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל איז אין אַ גרויסער מאָס צו פֿאַרדאַנקען דעם פֿאַקט, וואָס ווי אַן אימיגראַנטן־באַפֿעלקערונג האָלט זי אין זיך גאָר אַ הויכן פּראָצענט יונגע דערוואַקסענע. אין אַזאַ פֿאַל באַטײַט אַ הויכע געבורטיקייט ניט דווקא אַ הויכע פֿרוכטפּערדיקייט אָדער אַ הויכע רעפּראָדוציר־ראַטע בײַ דער געבערנדיקער באַפֿעלקערונג.[10]

14. מען דאַרף ווײַטער נעמען אין באַטראַכט דעם פֿאַקטאָר, אַז די נאָכישע אויסראָטונגען זײַנען געקומען ניט נאָר אין אַ צײַט ווען די כוללדיקע יידישע געבורטיקייט איז ניט געווען גענוג אָנצוהאָלטן דעם ממשדיקן שטאַנד, נאָר אויך ווען די דאָזיקע געבורטיקייט האָט פֿאַרמאָגט אַ שטאַרקע נטיה צום פֿאַלן. זי איז געפֿאַלן אין מערב ניט געקוקט אויף דעם נידעריקן ניוואָ, אויף וועלכן זי איז געשטאַנען אין די דאָזיקע מקומות פֿריִער אויך. זי איז גיך געפֿאַלן אין די מיזרח־שטעט וועלכע האָבן זיך געפֿלײַסט צוצוקומען צום ניוואָ פֿון די מערב־מדינות. זי איז געפֿאַלן אין מיזרח אין אַלע מדינות מיט דעם אויסוואַנדערן פֿון יידן פֿון די קליינע שטעטלעך און דערפֿער און זייער קאָנצענטראַציע אין מעטראָפּאָליעס און גרעסערע שטעט, אָדער מיטן אויסוואַנדערן מעבֿר לים. זי איז אויך געפֿאַלן אין די מיטעלע שטעט וועלכע זײַנען געגאַנגען פּאַמעלעך אָבער זיכער אין די פֿוס־טריט פֿון די גרעסערע שטעט. זי איז געפֿאַלן בײַם מיטלקלאַס, און בעיקר בײַ דער „אינטעליגענץ" וועלכע האָט געזען אין נעץ־מאַטוזיאַניזם אַ מיטל פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכן אויפֿשטיג און אַ סימן פֿון קולטורעלן פֿראָגרעס. אַנהאַלטנדיק די דעמאָגראַפֿישע אַנטוויקלונג פֿון פֿאַר דער מלחמה, קאָן די יידישע באַפֿעלקערונג ניט אַנדערש ווי כּסדר פֿאַרגרעסערן דעם בלויז וואָס איז אויפֿגעריסן געווארן אין זײַן קערפּער דורך דעם נאַצישן חורבן.

15. דער יידישער דעמאָגראַפֿישער מצב ווערט אַ סך שוועכער צוליב דער אויסראָטונג פֿון די קינדער. זייער צאָל איז שוין פֿריִער אויך, צוליב דעם פֿאַלן פֿון דער געבורטיקייט, ניט גענוג געווען אויף צו רעפּראָדוצירן די באַפֿעלקערונג. אין דער מלחמה האָט זיך מער ווי אויף אַלעמען די תוכחה אויסגעגאָסן אויף די יידישע קינדער. נאָך אַנדערע זײַנען אומגעקומען פֿון די אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען אין די געטאָס. מיר האָבן נאָך ניט קיין גענויע דאַטעס וועגן דער צאָל קינדער וואָס האָבן איבערגעלעבט די שחיטה. אָבער דאָס ביסל פֿאַקטן

---

[10] די געבורטן־ראַטע פֿון דער מוסולמענישער באַפֿעלקערונג אין ארץ־ישׂראל איז אייגע פֿון די העכסטע אין דער וועלט: 53.2 פּער 1,000 נפֿשות אין 1926—1930 און 50.2 אין 1931—1935 (לגבי 34.3 און 30.3 בײַ יידן). נעמענדיק אין באַטראַכט די דאָזיקע דאַטעס פֿון דער אָפֿיציעלער סטאַטיסטיק, האָבן מיר זיך אַפֿילו געפֿרעגט, צי שטימט באמת די ארץ־ישׂראלדיקע אַראַבישע באַפֿעלקערונג ניט היפּש אַריבער די אָפֿיציעלע צאָלן וואָס ווערן אָנגענעבן.

וואָס מיר האָבן באַווייזט זייער בולט, אַז זייער צאָל איז מוראדיק קליין. אין דעם פּרט איז דער מצב אין מיזרח נאָך אַ סך קאַטאַסטראָפֿאַלער ווי אין מערב, ווו די ניט־ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט אַרויסגעוויזן מער תשוקה אויסצובאַהאַלטן ייִדישע קינדער. אָבער ניט אַלע וואָס זיינען אויסבאַהאַלטן געוואָרן זיינען אַזוי אַרום ניצול געוואָרן פֿאַר דעם ייִדישן פֿאָלק. אַ צאָל פֿון די וואָס זיינען אַרײַנגענומען געוואָרן אין קריסטלעכע פֿאַמיליעס אָדער אינסטיטוציעס, קאַטוילישע אָדער פּראָטעסטאַנטישע, האָבן זיך אײַנגעלעבט אָדער צוגעווויזט צו זייערע מצילים, אַז זיי ווילן זיך פֿון זיי ניט שיידן. פֿאַר דעם ייִדישן פֿאָלק זיינען די דאָזיקע פֿאַרלוירן, בעיקר אויב זייערע עלטערן זיינען אומגעקומען אין דער שחיטה. היוצא מדבֿרינו: די ייִדישע קינדער פֿון היינט זיינען דאָס ייִדישע פֿאָלק פֿון מאָרגן. און וועט מיר זען, ווי קליין עס איז די צאָל איבערגעבליבענע קינדער אונדזערע, האָבן מיר ניט פֿון וואָס אָנגעפֿילט צו ווערן מיט אָפּטימיזם וועגן דער צוקונפֿט פֿון אונדזער פֿאָלק.

16. אָנהויב דעם דאָרף מען נאָך נעמען אין באַטראַכט די דעמאָגראַפֿישע שוועריקייטן און סכנות וואָס זיינען אַ פּועל־יוצא פֿון דער זייער קליינער צאָל איבערגעבליבענע אין די פֿאַרשיידענע מדינות פֿון איראָפּע.

די אַסימילירנדיקע השפּעה פֿון דער ניט־ייִדישער סבֿיבֿה, בעיקר די שווער־ריקייטן פֿון אויפֿהאָדעווען קינדער אין אַ ייִדישער קולטורעלער טראַדיציע, ווערט אַ סך גרעסער אין דער מאָס וואָס די ייִדישע קיבוצים זיינען קלענער, וויניקער קאָמפּאַקט און קנאַפּער אין צאָל. דער דאָזיקער פֿאַקט פֿאַר זיך פֿירט שוין צו אַ פֿאַרגרעסערונג פֿון די שמד־פֿאָלן, געמישטע חתונות אאַז״ו. געמישטע חתונות מיינען נאָך ניט בהחלט אַן אַרויסטריט פֿון ייִדנטום, אָבער דאָס איז געוויסע נאָר אין אַ גרויסן און שטאַרקן ייִדישן קיבוץ וועלכער לעבט אַן אינטענסיוו ייִדיש לעבן. אָבער בײַ ייִדן וואָס ווויינען צעשפּרייט אין קליינע צאָלן באַטיַיטן די געמישטע חתונות אַ זיכערן אָנווער פֿאַרן ייִדישן כלל.

דאָס זעלבע איז אויך מיט דעם קולטור־לעבן: שולן, ליטעראַטור, טעאַטער, פּרעסע. וואָס קלענער די צאָל ייִדן, אַלץ שוווערער אַן אייגן נאַציאָנאַל לעבן, און אַפֿילו דאָרט ווו אַזאַ לעבן קומט צום אויסדרוק איז עס אָרעם און אײַנגעשרומפּן; עס פֿירט צו אַ באַטייליקונג פֿון ייִדן אין דעם קולטור־לעבן פֿון דער סבֿיבֿה און זייער דערווײַטערן זיך לגמרי פֿון דעם ייִדנטום.

אָפֿילו וועט מען זאָל אַרויסלאָזן פֿון קאָן די אַסימילירנדיקע השפּעה פֿון דער ניט־ייִדישער סבֿיבֿה, וועמענס כּוחות ס׳איז אין אַ פֿאַרקערטער פּראָפּאָרציע צו דער צאָל ייִדן, און זיך בלויז באַגרענעצן צום ריין דעמאָגראַפֿישן אַספּעקט פֿון דער פּראָבלעם, איז אויך די זייער קליינע צאָל אַ סכנה פֿאַר דעם קיום פֿון אַ פֿאָלק ווי דאָס ייִדישע. מיר וועלן באַלד זען די סיבות.

17. דער איטאַליענישער קאָמיטעט צו שטודירן באַפֿעלקערונג־פּראָבלעמען, געשאַפֿן און אָנגעפֿירט דורך פּראָפֿ׳ קאָראַדאָ זשיני, האָט אַראָנזשירט אַ ריי אויספֿאָרשונגען אויפֿן אָרט, וועגן אָנטראָפּאָלאָגישע, דעמאָגראַפֿישע און סאָציאָלע פּראָבלעמען, בײַ די ענדאָגאָמישע באַפֿעלקערונגען אין צפֿון־אַפֿריקע, מעק־

סיקע און אַנדערע ערטער. בעיקר צווישן פֿון די דאָזיקע פֿאַרשונגען דאַרפֿן אינטערעסירן דעם ייִדישן לייענער: איינע וועגן די שומרונים אין ארץ־ישׂראל און די צווייטע וועגן די קראַים אין פּוילן און ליטע (העליטש, לויצק, טראָק, ווילנע און פּאָניעווועזש). די אויספֿאָרשונג וועגן די קראַים האָט אַרומגענומען כּמעט דרײַ פֿערטל פֿון דער דאָזיקער באַפֿעלקערונג אין די דערמאָנטע צווישן מדינות. אָ דאָנק דער מאַראָלישער שטיצע פֿון דעם קאָראַימער חכם שריה שאָפשאָל האָבן די אויספֿאָרשערס געהאַט אָ מיגלעכקייט צו קומען אין אינטימען קאָנטאַקט מיט דער אויסגעפֿאָרשטער באַפֿעלקערונג. זיי האָבן אַזוי אַרום געקאָנט מאַכן אַנטראָפּאָלאָגישע מעסטונגען און פֿאָטאָגראַפֿירן צוויי מאָל כּמעט אַלע אויסגעפֿאָרשטע, פֿעסטשטעלן זייער מאָטעריעלע און סאָציאָלע לאָגע און אָפּילו אַרײַנדרינגען אין זייער אינטימען פֿאַמיליע־לעבן און שטודירן זייער דעמאָגראָפֿיע, זייער רעליגיעז און נאַציאָנאָל לעבן.[11] דער מחבר פֿון די דאָזיקע שורות האָט געזומען אָן אַקטיוון אַנטייל אין דער דאָזיקער אויספֿאָרש־אַרבעט. אָ דאָנק זײַן פֿרײַערדיקער צוגרייטונג און זײַנע שפּראָך־ידיעות האָט ער געהאַט די מיגלעכקייט צו קומען דירעקט אין קאָנטאַקט מיט די קראַים און געווינען זייער צוטרוי, ניט געקוקט אויף זייערע פֿאַראורטיילן לגבי ייִדן. אָ טייל פֿון די אָבסערוואַציעס במשך פֿון דער אויס־פֿאָרשונג זײַנען דירעקט נוגע אונדזער פּראָבלעם. אָט זײַנען זיי.

די קראַים אין פּוילן און אין ליטע באַשטייען דאָס רובֿ פֿון אָרעמע מענטשן, האָרעפּאָשנע, ערלעכע, פֿון מיטלמעסיקער בילדונג, פּשוטע און סימפּאָטיש אין זייער פּשטות. זיי זײַנען פֿאָר איינס אי אָ רעליגיעזער אי אָ נאַציאָנאָלער קיבוץ, זיי רעדן צוויישן זיך אָ לשון וואָס שטאַמט פֿון טורקיש־טאָטעריש אָפּשטאַם. זיי זײַנען שטרענג ענדאָגאַם, האָבן ניט חתונה ניט מיט קריסטן ניט מיט ייִדן. די פֿון זיי וואָס האָבן חתונה מיט ניט־קראַים ווערן באָטראַכט ווי משומדים. די גאַנצע צאָל קראַים אין די צוויי לענדער האָט דערגרייכט אין דער צײַט פֿון דער אויספֿאָרשונג (אין 1934) קאָרעג 900 מענטשן.

די דאָזיקע באַפֿעלקערונג האָט געהאַלטן אין אויסגיין, און די הויפּט־סיבה דערפֿאַר איז געווען איר קליינע צאָל.

ניט אָפּשטעלנדיק זיך אויף דער אָסימילירנדיקער השפּעה פֿון דער סבֿיבֿה און דער אינגעשרומפּנקייט פֿון דער נאַציאָנאָלער קולטור בײַ די קראַים, דער־שײַנונגען וועלכע האָבן אָ דאָנק דער זייער קליינער צאָל קראַים דערגרייכט אַן עקסטרעמע מדרגה (זיי זײַנען ניט געווען בכוח אָפּילו איבערצודרוקן זייערע סי־דורים און האָבן זיי געמוזט איבערשרײַבן מיט דער האַנט), וועלן מיר בלויז פֿאַרצייכענען די ריין דעמאָגראַפֿישע פּעולה פֿון זייער קליינער צאָל.

נאָרמאָלערהייט איז די צאָל מאַנסבילן און פֿרויען פֿון חתונה־עלטער כּמעט גלײַך. אָבער דאָס איז בלויז געראָדט וועג די באַפֿעלקערונג איז געווען גרויס;

---

[11] Corrado Gini, "I Caraimi di Polonia di Lituania," *Genus,* II (1936), pp. 1-56;

L. Hersch, "Les langues des inscriptions funéraires au Cimetière de Troki, *Ibidem,* pp. 259-294.

די דאָזיקע פּראָפּאָרציע איז ניט שייך אין קליינע גרופּעס, ווו דאָס געזעץ פֿון גרויסע צאָלן איז ניט חל. דאָ איז על־פּי צופֿאַל טייל מאָל פֿאַראַנען מער מאַנס־בילן און טייל מאָל מער פֿרויען. אין די קליינע קאָראַ׳מער קהילות אין פּוילן און ליטע וועלכע האָבן געציילט אַ פּאָר צענדלינג, זעלטן ווען הונדערט אָדער צוויי הונדערט מענטשן, האָט זיך זייער אָפֿט געטראָפֿן, אַז במשך אַ ריי יאָרן זײַנען געבוירן געוואָרן דער עיקר ייִנגלעך, און אין אַנדערער ריי יאָרן דער עיקר מיידלעך. דאָס האָט געפֿירט צו אַ גרויסער אומגלײַכוואָג פֿון די מינים אין חתונה־עלטער, שוין ניט צו רעדן וועגן דעם, אַז דער אויסקלײַב בײַם חתונה האָבן איז געווען רעדוצירט ביז אַ מינימום, און אַז אָפֿט איז נייטיק געווען צו פֿאָרן אין מרחקים (פֿון לויצק אָדער העליטש קיין טראָק, אַ שטייגער) כדי צו געפֿינען אַ זיווג אָדער אַ מער פֿאַסיקן זיווג. ווי אַ פּועל־יוצא פֿון דעם מצבֿ איז די צאָל אַלטע בחורים און בתולות געווען זייער הויך צווישן די קראָים און די צאָל חתונה־געהאַטע זייער קליין. דער דורכשניטלעכער עלטער פֿון חתונה האָבן איז זייער הויך, און מיר ווייסן, אַז וואָס עלטער עס איז אַ נבֿ פֿאַרפֿאַלק, אַלץ וויניקער פֿרוכפּערדיק איז עס. חתונות צווישן אַלטע בחורים און יונגע מיידלעך אָדער אַלטע בתולות און יונגע בחורים, וועלכע זײַנען נאָטירלעך וויניק פֿרוכ־פּעדדיק, זײַנען פֿאַרגעקומען זייער אָפֿט. און חתונות צווישן נאָענטע קרובֿים, וועלכע, ווען זיי חזרן זיך איבער פֿון דור צו דור, בלײַבן עקרהדיק, זײַנען געווען אָפֿטע דערשײַנונגען. און צום סוף, היות ווי דאָס לעבן איז שטאַרקער אָפּילו ווי די שטאַרקסטע טראָדיציעס, איז די צאָל פֿון די וואָס זײַנען קעגן געמישטע חתונות געוואָרן אַלץ קלענער, און דאָס האָט געפֿירט דערצו, אַז אַ טייל פֿון דער אַזוי אויך קליינער יוגנט איז אַוועק פֿון דעם קאָראַ׳מער קיבוץ.

18. עס איז קלאָר, אַז אין פֿאַל פֿון די קראָים האָבן די קאָטאָסטראָפֿאַלע רעזולטאַטן פֿון זייער קליינער צאָל דערגרייכט דעם העכסטן פֿונקט. די אייראָ־פּעישע ייִדן, אָפּילו נאָך אַלע נאָצי־שחיטות, שטיגן נאָך ווײַט אַריבער אין צאָל די קראָים. אָבער דער דאָזיקער באַגרענעצטער פֿאַל מאַכט, אין געוויסע פּרטים, ניט וויניקער בולט די ספּנות פֿון אַ קליינער צאָל וועלכע לאָקערן אויף אַ גע־שלאָסענעם עטנישן און רעליגיעזן קיבוץ, ווען ער איז צעשפּרייט צווישן פֿאַר־שיידענע פֿעלקער וועלכע זײַנען אַ סך גרעסער.

נאָך פֿאַר דער מלחמה איז די פּראָפּאָרציע פֿון חתונה־געהאַטע געווען בכלל היפּש קלענער בײַ ייִדן ווי בײַ ניט־ייִדן פֿון דער זעלבער מדינה. נאָך די אומגע־הײַערע אויסראָטונגען פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג, ווען די שטאָטישע צענ־טערס וועלכע האָבן געציילט אין די הונדערטער טויזנטער יִדן האָבן ניט מער ווי אַ פּאָר צענדלינג טויזנט אָדער גאָר אַ פּאָר טויזנט, ווען קיבוצים וואָס האָבן געציילט צענדלינגער טויזנטער מענטשן האָבן ניט מער ווי אַ פּאָר טויזנט אָדער אַ פּאָר הונדערט, צי איז פֿאַראַן וועלכער עס איז ספֿק, אַז די שווערייקייטן חתונה צו האָבן צווישן זיך וועלן זיך אַ סך פֿאַרגרעסערן לגבי די פֿריִערדיקע יאָרן, און ווי אַ פּועל־יוצא דערפֿון וועט די פּראָפּאָרציע חתונה־געהאַטע אַראָפּפֿאַלן, דער דורכשניטלעכער חתונה־עלטער וועט שטיגן, חתונות צווישן פּאָרלעך פֿון אַ גרויסן

עלטער־אונטערשייד וועלן ווערן אַלץ אָפֿטער, אויך חתונות צווישן נאָענטע קרו־בֿים, און אַז די פּראָפּאָרציע געמישטע חתונות וועט זיך פֿאַרגרעסערן?

נאָך פֿאַר דער איצטיקער מלחמה האָט די קליינע צאָל מענטשן אין חתונה־עלטער זיך שטאַרק געלאָזט פֿילן אין די קליינע יידישע קהילות פֿון מערבֿ און איז געווען איינע פֿון די הויפּט־סיבות פֿון דעם אויסערגעווייניטלעכן פֿאַלן אין דער געבורטן־ראַטע פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין יענע מקומות. די נאָצי־שחיטות האָבן אין דעם פּרט בלויז איבערגעמאַכט כּמעט די גאַנצע יידישע באַ־פֿעלקערונג פֿון איראָפּע אויף „מערבֿ־יידן".

19. דער לייענער וועט אפֿשר אַ טראַכט טאָן: ברוך ה' יום יום. לאָמיר איבערלאָזן פֿאַר דעם מאָרגן די אויפֿגאָבע פֿון היילן די וווּנדן וואָס וועלן זיך ערשט באַווייזן מאָרגן.

אָבער פֿאַר אונדזער פּראָבלעם איז אָזאַ צוגאַנג, דוכט זיך, לחלוטין פֿאַלש טאָקעטיש און זייער געפֿערלעך אין דער פּראַקטיק. ווײַל דאָס יידישע פֿאָלק טראָגט שוין בפּועל אין זיך די שלאָפֿקייט וועלכע לאָקערט אויף אים. נאָך פֿאַר דער מלחמה איז די צאָל יידישע קינדער ניט געווען צו רעפּראָדוצירן דעם דערוואַקסענעם ממשדיקן שטאַנד. נאָך דער אויסראָטונג פֿון אונדזערע קינדער איז פֿון זיי געבליבן גאָר ווייניק. און אויב דער דערוואַקסענער דור פֿון הײַנט רעאַגירט ניט, אויב מען וועט איבערלאָזן די אויפֿגאָבע פֿון ממלא זײַן דעם אָנווער אויף יענער צײַט, ווען די קינדער און דערוואַקסלינגען, וואָס זיי זײַנען שוין אַזוי ווייניק אין צאָל הײַנט, וועלן אויפֿוואַקסן, וועט דער ציל ווערן לחלוטין אומדערגרייכלעך. די דערוואַקסענע און יונגע יידישע באַפֿעלקערונג אין אייר־ראָפּע וועט ווערן נאָך קלענער ווי זי איז איצטער, און ווי אַ פּועל־יוצא דערפֿון וועט זײַן כּמעט אוממיגלעך צו הייבן די צאָל געבורטן. להיפֿך, בלי ספֿק וועלן מיר זען אַ ווײַטערן פֿאַלן אין דער געבורטיקייט און נאָך אַ גרעסערן דעפֿיציט אין דער רעפּראָדוקציע פֿון דער געבערנדיקער באַפֿעלקערונג. אויב מען קען זיך קיין עצה ניט געבן איצט, וועט אין אַ צײַט יאָר אַרום בלי שום ספֿק זײַן שפּעט. פֿאַר דעם איראָפּעישן יידנטום שטייט באמת די פֿראָגע: זײַן אָדער ניט זײַן?

20. צי איז אָבער בכלל פֿאַראַן אַ מיגלעכקייט צו רעאַגירן מיט אַ געוויסער מאָס הצלחה? און וואָס וואָלט געווען נייטיק צו טאָן?

אויף דער ערשטער פֿראָגע לאָמיר ענטפֿערן: עס איז גאָר קיין פֿראָגע ניט, אַז גאָרניט טאָן, פֿאַסיוועס רעזיגנאַציע, „לאָזן אויף גאָט באַראַט" איז די ערגסטע פֿאָרעמטפֿערונג און וועט זיך אויסלאָזן מיט דעם אומפֿאַרמיידלעכן אונטערגאַנג פֿון דעם איראָפּעישן יידנטום במשך פֿון אַ פּאָר דורות. אַוודאי מוז געמאַכט ווערן אַ גוואַלדיקע און פֿאַרשיידנפֿאַרמיקע אַנשטרענגונג צו פֿאַרריכטן אַ מצבֿ וואָס האָט זיך געשאַפֿן דורך אַ לאַנגער דעמאָגראַפֿישער אַנטוויקלונג, דורך אַן עלטער־גלידערונג וווּ די יוגנט איז אָפֿט געווען זייער שוואַך רעפּרעזענטירט, און דורך דער מאַסן־אויסראָטונג וואָס איז אייניק אין דער מאָדערנער געשיכטע. קיין שום אילוזיע מכוח דער גרייס פֿון דער אַנשטרענגונג וואָס דאַרף געמאַכט ווערן טאָר ניט צוגעלאָזט ווערן, וואָרעם יעדע אילוזיע וועט בלויז גורם זײַן צו אַן

אַנוועך פֿון טײַערער צײַט און וועט אָפּלייגן אַ ווירקעוודיקע פֿאַרענטפֿערונג וואָס איז שוין אַזוי אויך געווען שוועך. וואָס זשע זאָל מען טאָן?

21. עס קאָן דאָ ניט זײַן קיין פֿראַגע פֿון אויסאַרבעטן אַ דעטאַלירטע פּראָגראַם פֿון אַן אָקציע. מיר באַגרענעצן זיך בלויז מיט אַנצייכענען די פֿירנדיקע ליניעס.

מען דאַרף פֿאַרויסזען אַן אָקציע אויף צוויי פֿאַרשיידענע פֿלאַכן אין אײַן און דער זעלבער צײַט: אויפֿן אַלגעמיינעם פֿלאַך און דעם ספּעציפֿיש יידישן פֿלאַך.

לאָמיר קודם באַטראַכטן די אָקציע אויפֿן אַלגעמיינעם פֿלאַך. בעצם שטייט די דעמאָגראַפֿישע פּראָבלעם פֿון אונדזער צײַט ניט בלויז פֿאַר יידן. נאָך לאַנג ביז דער איצטיקער מלחמה האָט שוין די רעפּראָדוקציע פֿון דער באַפֿעלקערונג אין פֿראַנקרײַך געהאַלטן בײַ אַ דעפּיציט, דאָס גלײַכן אין כּמעט אַלע צענטראַלע און צפֿון־אײראָפּעישע מדינות און אין אַ טייל מדינות מעבר לים וואָס געהערן צו דער מערבֿדיקער ציוויליזאַציע, בעיקר אין דעם גרעסטן טייל פֿון די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן. די געבורטיקייט האָט געהאַלטן אין פֿאַלן אין אַלע מדינות פֿון דער מערבֿדיקער ציוויליזאַציע און עס איז געווען קלאָר פֿאַר יעדן אויפֿמערק־זאַמען אָבסערוואַטאָר, אַז אויב אין געוויסע מדינות וואָס זײַנען שפּעט אַרײַנגע־טראָטן אין דעם ציקל פֿון פֿאַלנדיקער געבורטיקייט איז נאָך דער נאַטירלעכער צוווואָקס גאָנץ היפּש (אַ דאַנק דעם שטאַרקן פֿאַלן אין דער שטאַרביקייט), וועט די דאָזיקע דעמאָגראַפֿישע שפּע באַלד פֿאַרשווינדן מיט דעם כּסדרדיקן פֿאַלן פֿון דער געבורטיקייט, פֿונקט ווי זי איז פֿאַרשווונדן אין די מדינות וואָס זײַנען פֿריִער אַרײַנגעטראָטן אין דעם ציקל. די איצטיקע מלחמה האָט געשטעלט פֿאַר אַלעמענס אויגן די חשיבֿות פֿון דער דעמאָגראַפֿישער אָנטוויקלונג פֿאַר דער נאָציאָנאַלער זיכערקייט פֿון געוויסע מדינות. אונטער די דאָזיקע באַדינגונגען האָבן די בלויזן וואָס די איצטיקע מלחמה האָט געשאַפֿן אין די רייַען פֿון די באַ־פֿעלקערונגען פֿון געוויסע לענדער צוגעגעבן דער פּראָבלעם פֿון אַ דעפּיציטיקער רעפּראָדוקציע דעם כאַראַקטער פֿון אַ ברענענדיקער אָקטואַליטעט. אין פֿאַרשיי־דענע לענדער וועט געמאַכט ווערן אָנשטרענגונג צו פֿאַרריכטן דעם דאָזיקן מצבֿ אין דער פֿאַרעם פֿון קינדערשוץ, פֿאַרזיכערונגען פֿאַר מוטערס, באָנוסעס אַפֿאַמיליעס א״א.[12]

דאַרף מען זען, אַז די יידישע באַפֿעלקערונג זאָל גענינען פֿון דער סיסטעם פֿון דעמאָגראַפֿישער שוץ צו גלײַך מיט די אַנדערע איינוווינערס פֿון לאַנד. און אין דעם פּרט דאַרף מען זיך ניט באַגרענעצן בלויז מיט בירגערס (וואָס דאָס איז קלאָר פֿון זיך אַליין), נאָר מען דאַרף פֿרווון אויסברייטערן די דאָזיקע שוץ פֿאַר אַלע וואָס ווינען אין דער מדינה: אימיגראַנטן, פּליטים, מלוכהלאָזע א״א, וועי־מענס צאָל ס׳איז הײַנט צו טאָג גאָנץ היפּש.

---

[12] וועגן אַנדערע מיטלען צו באַקעמפֿן דאָס פֿאַלן פֿון דער געבורטיקייט זען מײַן אַרטיקל: "Remèdes et faux remèdes contre la dénatalité," *Revue Universitaire Suisse*, Juillet, 1942.

22. כּדי צו וויסן, וווּ מיר האָלטן און וווּ אַהין מיר גייען, און אויך כּדי מיר זאָלן קאָנען אָנפּירן אונדזער אָקציע מיט מער הצלחה, דאַרפֿן מיר האָבן וואָס מער פּינקטלעכע און פּרטימדיקע סטאַטיסטיק וועגן ייִדישער דעמאָגראַפֿיע. אין דעם פּרט דאַרף אונדזער אָקציע אויך אָנגיין דער עיקר אויפֿן אַלגעמיינעם פֿלאַך. עס איז נייטיק, אַז די דעמאָגראַפֿישע סטאַטיסטיק פֿון די פֿאַרשיידענע מדינות זאָל כולל זײַן איינטיילונגען לויט דער רעליגיע און דער עטנישער (נאַציאָנאַלער) צוגעהעריקייט פֿון דער באַפֿעלקערונג. אויב עס איז שווער צו באַקומען די דאָזיקע טאַפּעלע איינטיילונג, אויב עס איז נייטיק אויסצוקלײַבן צווישן רעליגיע און עטנישער צוגעהעריקייט, איז בעסער אין אונדזער פֿאַל צו נעמען רעליגיע. וואָרעם די צאָל ייִדן אין די פֿאַרשיידענע מדינות, בעיקר אין די מערבֿ־לענדער, וואָס אין פּרט פֿון עטנישער צוגעהעריקייט, ד"ה נאַציאָנאַלער קולטור, באַטראַכטן זיי זיך ווי אַ טייל פֿון דער אַרומיקער באַפֿעלקערונג, איז גאָנץ גרויס. אַזוי למשל האָבן מיר אין דעם טשעכישן צענזוס פֿון 1930, צוריקגייענדיק נאָך אַ מאָל צו דעם בײַשפּיל, באַקומען אַז בילד פֿון דער רעליגיעזער און עטנישער (נאַציאָנאַלער) צוגעהעריקייט פֿון די דאָרטיקע ייִדן:

טאַבעלע 5

ייִדן לויט רעליגיע און לויט נאַציאָנאַליטעט אין טשעכאָסלאָוואַקײַ אין 1930 לויט פּראָווינצן

פּראָווינץ	א ייִדן לויט רעליגיע	ב ייִדן לויט נאַציאָנאַליטעט	פּראָצענט פֿון א לגבי ב
קאַרפּאַטן־רוסלאַנד	102,542	95,008	92.7
סלאָוואַקײַ	136,737	72,678	53.2
מערן	41,250	21,396	51.9
בימען	76,301	15,697	20.6
טשעכאָסלאָוואַקײַ	356,830	204,779	57.4

מיר זעען על־כּן, אַז קוים 57% פֿון די טשעכאָסלאָוואַקישע ייִדן האָבן אָנגעגעבן זייער נאַציאָנאַלע צוגעהעריקייט צום ייִדישן פֿאָלק; 93% פֿון די קאַרפּאַטן־רוסישע ייִדן און בלויז אַ פֿינפֿטל פֿון די ביימישע ייִדן.[13] ס׳איז קלאָר, אַז ייִדן וואָס זײַנען אויפֿגעוואַקסן אין דער נאַציאָנאַלער קולטור פֿון זייער סבֿיבֿה געהערן צוליב דעם ניט וויניקער צו דער ייִדישער וועלט פֿון וועלכער זיי שטאַמען און וועמענס גורל זיי טיילן וויילנדיק צי ניט וויילנדיק.

פֿאַר דער מלחמה האָבן געוויסע מדינות אַרײַנגעשטעלט אי רעליגיע אי עטנישע (נאַציאָנאַלע) צוגעהעריקייט (אָדער מוטערשפּראַך) הן אין דעם צענזוס הן אין די רעגיסטערס פֿון דער נאַטירלעכער באַוועגונג (חתונות, געבורטן, טויט־פֿאַלן) פֿון דער באַפֿעלקערונג. דאָס איז געווען דער פֿאַל בעיקר אין טשעכאָסלאָוואַקײַ און אין פּוילן. האָבן מיר על־כּן אָפּיציעלע סטאַטיסטיקעס פֿון דער צאָל, סטרוקטור און נאַטירלעכער באַוועגונג פֿון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

[13] עס איז כּדאַי צו באַמערקן דעם חידושדיקן פּאַראַלעליזם צווישן די פֿאַרשיידענע טאַבעלעס וואָס זײַנען שייך צום טשעכאָסלאָוואַקישן ייִדנטום.

דערקענן אַנדערע מדינות האָבן לחלוטין איגנאָרירט די דאָזיקע קאָטעגאָריעס. דאָס איז געווען דער פאַל בעיקר אין פראַנקרייך און אין ענגלאַנד. אַנדערע ווי־דער האָבן אַרײַנגעשטעלט די דאָזיקע קאָטעגאָריעס אין דעם צענזוס פון דער באַפעלקערונג און זיי אויסנגעלאָזן פון דער נאָטירלעכער באַוועגונג פון דער באַ־פעלקערונג, אַזוי אַז מיר האָבן פאַר די דאָזיקע מדינות אַפּיציעלע דאַטעס וועגן דער צאָל און סטרוקטור פון דער יידישער באַפעלקערונג, אָבער ניט וועגן דער דעמאָגראַפישער באַוועגונג. דאָס איז דער פאַל אין שווייץ (רעליגיע און מוטער־שפּראַך), אין פּסס״ר (נאַציאָנאַליטעט און מוטערשפּראַך), און צום טייל אויך אין די פאַראייניקטע שטאַטן (מוטערשפּראַך). ווי וויכטיג מיגלעך איז נייטיק, אַז לכל הפחות רעליגיע זאָל אומעטום אַרײַנגענומען ווערן אין די אַפּיציעלע דע־מאָגראַפישע סטאַטיסטיקעס.

23. היות על פּי רוב איז די רעליגיע פון דער באַפעלקערונג ניט אַרײַנ־גענומען אין דער אַפּיציעלער סטאַטיסטיק, איז נייטיק, אַז אויב מען קען דאָס ניט פועלן בײַ דער מלוכה, זאָל זיך די יידישע געזעלשאַפט פון די פאַרשיידענע מדינות אַליין אָפּגעבן מיט סטאַטיסטיק פון דער יידישער באַפעלקערונג. די גרע־סערע יידישע קהילות, די יידישע צדקה־אַרגאַניזאַציעס אדער ספּעציעלע אַרגא־ניזאַציעס פאַר סטאַטיסטיק און דעמאָגראַפּיע דארפן פון צײַט צו צײַט דורכ־פירן פאַרשונגען וועגן דער צאָל און דער סטרוקטור פון דער יידישער באַפעל־קערונג, וועגן דער נאָטירלעכער באַוועגונג, אימיגראַציע און אויך וועגן דעם אַריבערגיין צו אַנדערע רעליגיעס. דאָרט וווּ די אַפּיציעלע סטאַטיסטישע ביוראָען נאָטירן יאָ די רעליגיע, נאָר זי פּיגורירט ניט אין די פּרטימדיקע באַאַרבעטונ־גען פון זייער סטאַטיסטיק, דארפן די יידישע ארגאַניזאַציעס באַקומען די גע־לעגנהייט צו אונטערזוכן, קלאַסיפיצירן און פּובליקירן די דאַטעס וואָס ליגן פאַרפאַקט אין די שופלאַדן פון די סטאַטיסטישע ביוראָען. די עקאָנאָמיש־סטא־טיסטישע סעקציע פון ייוואָ וואָלט אויף אַזאַ אופן געהאַט אַן אינטערעסאַנטע אויפגאַבע אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם אַלעם וואָס האָט אַ שייכות צו אַ סטאַטיס־טישער אויספאָרשונג פון דער יידישער דעמאָגראַפּיע און וויסנשאַפטלעכן אַנאַליז פון די סטאַטיסטישע דאַטעס וואָס זיינען שוין בנימצא.

24. וויסן איז אַלע מאָל אינטערעסאַנט, אָבער דאָ האַנדלט זיך, בעיקר, וועגן וויסן כדי עפּעס צו טאָן. אין אמתן דערלויבן ניט די שטאַרק אומגינציקע דעמאָגראַפישע אַנטוויקלונגען בײַ יידן פאַר דער מלחמה און די נאַצי־שחיטות, אַז מיר זאָלן זיך באַנוגענען מיט די אַלגעמיינע מיטלען וואָס עס וועלן אַננעמען געווײַסע מדינות כדי אַנצוואָגן דעם דעפּיציט אין זייער דעמאָגראַפישן מצב. יידן מוזן אַליין אויך אונטערנעמען אַן אייגענע גרויסע אַקציע. לאָמיר דאָ אַנצייי־כענען די ריכטליניעס פון דער דאָזיקער אַקציע.

די פאַרשיידענע פריוואָטע אינפאָרמאַציעס וואָס זיינען געקומען פון די אָקופּירטע מדינות און וואָס קומען נאָך איצט פון די באַפרײַטע לענדער דער־ציילן וועגן אַ שטאַרקער פאַרגרעסערונג פון שטאַרביקייט. זי ווײַזט אויס צו זײַן ספּעציעל הויך צווישן די נאָר וואָס גערעטעוועטע פון די קאָנצענטראַציע־לא־גערן און די געטאָס, וווּ זיי זיינען געווען אויסגעשטעלט אויף ספּעציעל שווערע

באַדינגונגען פֿון באַשפּיזונג, היגיענע, אַרבעט. עס פֿאַדערט זיך על־כן אַן אַקציע אויף צו רעדוצירן די שטאַרביקייט און די קרענקעוודיקייט בײַ די דאָזיקע יידן.

אין דעם פּרט דאַרף אונדזער אויפֿמערקזאַמקייט בעיקר זײַן געווענדט צו ראַטעווען די קינדער. זיי זײַנען די צוקונפֿט פֿון אונדזער פֿאָלק. צו ראַטעווען דאָס ביסל וואָס איז אונדז געבליבן, צו ראַטעווען די קינדער, וועמענס עלטערן ס׳זײַנען דעפּאָרטירט און אומגעבראַכט געוואָרן, אָדער וואָס זײַנען פּשוט פֿאַר־לוירן געוואָרן פֿון זייערע עלטערן אין דעם שטורעם וואָס האָט פֿאַרניכט אָדער צעשפּרייט אַזוי פֿיל פֿאַמיליעס, צו ראַטעווען די קינדער, וועמענס עלטערן עס זײַנען אַרײַנגעשלעפּדערט געוואָרן אין אַ מוראדיקער לאָגע, מסופּן בעיקר פֿאַר די קינדער, איז אין אונדזער איצטיקער לאָגע ניט בלויז אַ הומאַניטאַרע אונטער־נעמונג, נאָר אַ נאַציאָנאַלע אַקציע פֿון דער גרעסטער וויכטיקייט. די אַקציע וואָס דער אָנפֿאַרבאַנד האָט אַנטוויקלט נאָך מיט יאָרן צוריק באַקומט אַ ספּע־ציעלן אינטערעס אין אונדזערע טעג און דאַרף וועלן אויסגעברייטערט און פֿאַרטיפֿערט.

25. אָבער לאָמיר עס זאָגן גאַנץ אָפֿן: לויט דעם וואָס מיר האָבן אויבן גזעזן איז באַשטימפּערלעך קלאָר, אַז דער קאַמף קעגן דעם עודף אין דער שטאַר־ביקייט אַליין פֿאַר זיך קלעקט ניט אויף אַרויסצובערעגען דאָס יידישע פֿאָלק פֿון דעם געפֿערלעכן קריזיס, אין וועלכן עס געפֿינט זיך היינט צו טאָג. כדי דאָס יידישע פֿאָלק זאָל בלייבן לעבן, כדי עס זאָל קאָנען וויטער ממשיך זײַן זײַן קיום, איז דער תּנאי ראשון אַן אויפֿשטיג אין זײַן געבורטריקייט.

מיר איז פֿולקום קלאָר, אַז דער דאָזיקער אַרויסזאָג איז אַזוי וויניציק פֿא־פּולער ווי נאָר מיגלעך, בעיקר צווישן דער אינטעליגענץ, וועלכע — ווי אַלע דעמאָגראָפֿן ווייסן, פּראָקטיצירט דעם נעאָ־מאַלטוזיאַניזם מער ווי וועלכער עס איז אַנדערער סאָציאַלער שיכט. אָבער ווי אַ דעמאָגראָף און ווי אַ יִד, ליגט אויף מיר אויף אַזוי פֿיל מער דער חובֿ זיך אָפּצושטעלן אויף דעם דאָזיקן פּונקט. עס איז נייטיק, אַז דער יונגער דערוואַקסענער דור וועלכער איז אַרויס בשלום פֿון דער נאַצישער שחיטה זאָל אין דעם פּרט טאָן זײַן חובֿ. איבערלאָזן דעם דא־זיקן חובֿ פֿאַר דעם קומענדיקן דור, פֿאַר די ווינציקע קינדער פֿון היינט וועלן זיי וועלן קומען אין דעם עלטער פֿון דערוואַקסענע, מיינט אָפּלייגן די פֿאַרנטפּע־רונג פֿון דער פּראָבלעם אויף אַ צײַט וועט עס וועט שוין זײַן צו שפּעט. אונדזערע יונגע דערוואַקסענע פֿון היינט דאַרפֿן זײַן פֿולקום באַווּסטזיניק, אַז עס גייט וועגן קיום האָמה.

עס איז אָבער אויך דער חובֿ פֿונעם גאַנצן יידישן פֿאָלק אַרויסצוהעלפֿן ווי ווײַט מיגלעך דעם יונגן דור אין דערפֿילן זײַן חובֿ אונטער די שווערע באַדינ־גונגען פֿון נאָך דער מלחמה. אַ גרויס פּעלד פֿאַר אַן אַקציע פֿון פֿאָלקס־ערבֿות און קעגנזײַטיקער הילף עפֿנט זיך אַזוי אַרום פֿאַר דעם גאַנצן יידישן פֿאָלק, בעיקר אין יענע מדינות, ווו די עפֿנטלעכע מאַכט איז ניט געניג פֿאַראינטערע־סירט צו הייבן די געבורטריקייט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג.

26. לסוף איז נייטיק ווי ווײַט מיגלעך זען שאָפֿן אַזעלכע מאַטעריעלע און מאַראַלע באַדינגונגען וואָס זאָלן אַפּשטעלן דאָס אַוועקגיין פֿון יידישקייט.

צו ראַטעווען דאָס לעבן און דאָס געזונט פֿון די קינדער, בפֿרט די עלטערנ־
לאָזע קינדער, איז אַן אויסגעצייכנטע אַרבעט, אָבער עס איז אויך נייטיק זיי צו
ראַטעווען פֿאַרן יידישן כלל. אָ היפּשע צאָל יידישע קינדער וואָס זענען אָפּגע־
ראַטעוועט געוואָרן פֿון די נאַצישע נעגל דורך קריסטלעכע אינסטיטוציעס און
יחידים, ווי מיר האָבן אויבן געזען (§15), זענען אין ספּנה פֿון פֿאַרלוירן ווערן
פֿאַר דעם יידישן פֿאָלק. די ספּנה איז ניט קיין סך קלענער פֿאַר אָ היפּשער צאָל
אַנדערע קינדער. עס פֿאַדערט זיך אָ גרויסע דערציונגס־אַרבעט. אָ שוועריקייט
אַרבעט אויך, וואָרעם מען דאַרף אין איין אור דער זעלבער צייט האָבן אין אויג
די רעאָלע אינטערעסן פֿון דעם קינד, אויסמיידן יעדן אוטאָפּישן פֿרווו פֿון אָפּ־
רייסן דאָס קינד פֿונעם אַלגעמיינעם לעבן און פֿאַר איינס דערוועקן און קולטי־
ווירן אין דעם קינד אָ צוגעבונדנקייט צום יידישן פֿאָלק, צו זײַן געשיכטע, זײַן
קולטור, זײַנע ליידן, קאַמפֿן־האָפענונגען, און דורכפֿירן דאָס אַלץ אין אָ צייט
וועו ייִדן בילדן שוין אין ערגעץ ניט אין אייראָפּע קיין גרויסע קיבוצים ווי דאָס
איז געווען פֿאַר דער מלחמה.

מיר האָבן שוין אויבן געזען (§§16—18) די אַלגעמיינע דעמאָגראָפֿישע ספּנה
פֿון דער צעברעקלונג פֿון דעם יידישן פֿאָלק. בדי צו פֿאַרמיידן דאָס אײַנשרומפֿן
פֿון דעם נאַציאָנאַלן לעבן, צו פֿאַרמיידן דעם דעמאָגראָפֿישן גזר־דין וואָס אַזאַ
מין צעברעקלונג קען ברענגען, צו פֿאַרקלענערן די פֿרעקווענץ פֿון געמישטע
חתונות און אָפּצוהאַלטן די דענאַציאָנאַליזאַציע וואָס זיי ברענגען מיט זיך, איז
נייטיק, אַז די יידישע אויפֿבוי־פֿראָיעקטן אויף נאָך דער מלחמה זאָלן ניט נוטה
זײַן צו צעשפּרייטן די שארית הפּליטה, נאָר להיפוך זיי קאָנצענטרירן אין מער
קאָמפּאַקטע קיבוצים. האָנדלען פֿאַרקערט וואָלט געווען פֿון די זיכערסטע מיטלען
צו אָ שנעלן דעמאָגראָפֿישן און פֿאַר איינס גיַיסטיקן אונטערגאַנג פֿון דעם
יידישן פֿאָלק.

27. עס דאַרף געשאַפֿן ווערן אָ גרויסע געזעלשאַפֿט פֿאַר צוריק אויפֿבויען
די יידישע באַפֿעלקערונג, וואָס זי זאָל דינען ווי אַן אָגענטור צו פֿאַרבינדן און
קאָאָרדינירן די פֿאַרשיידענע טעטיקייטן וואָס מיר האָבן אָקערשט דערמאָנט. זי
וועט אויך האָבן די אויפֿגאַבע צו אינפֿאָרמירן די עפֿנטלעכע יידישע מיינונג וועגן
דעם פּראָגרעס פֿון דעם קאַמף קעגן דער דעמאָגראָפֿישער יריידה, וועגן די פֿאַר־
שיידענע מיטלען וואָס ווערן אָנגעוועندט אין די פֿאַרשיידענע מדינות, זייער
הצלחה אָדער דורכפֿאָל, און צו האַלטן די דאָזיקע מיינונג כסדר וואָך צו דער
ערנצטקייט פֿון דער פּראָבלעם.

עס איז שווער צו זײַן אָ ייִד. עס וועט זײַן בעיקר שווער פֿאַר דעם יידישן
פֿאָלק צו עקסיסטירן אין אייראָפּע נאָך דער איצטיקער בלוטבאָד. עס וועט זײַן
נייטיק אָ קאָלעקטיווער רצון, אָ מאַטעריעלע און מאָראַלע אָנשטרענגונג וואָס
זאָל זיך דערהייבן צו דער הייך פֿון דער לאָקערנדיקער ספּנה.

דער דאָזיקער רצון, דער גיַיסט, — צי באַזיצן מיר זיי? די אָנשטרענגונג, —
צי זענען מיר בכוח זי אַרויסצווויזן?

זשענעוו, אַפּריל, 1945.

די שטעלונג פֿון יידישע סטודענטן אין יעל צו יידישקייט

א באריכט וועגן אן אויספֿארשונג

פֿון מאיר גרינבערג

די שטעלונג פֿון יידישע קאַלעדזש־סטודענטן צו יידישקייט איז פֿון גרויסער חשיבֿות אין דער איצטיקער צייט, ווען דער גורל פֿון אַט אַרויסגעלייגט אויף דעם אַמעריקאַנער יידנטום די פֿירערשאַפֿט פֿון דעם וועלט־יידנטום. דער חורבן פֿון די יידישע קולטור־צענטערס אין איראָפּע, וואָס האָבן אונדז ביז מיט אַ פּאָר יאָר צוריק געדינט וויַ אַ מקור פֿון יידישן וויסן און פֿירערשאַפֿט, צווינגט אונדז צו זוכן דעם רויען מאַטעריאַל פֿאַר די דאָזיקע אייגנשאַפֿטן אין אונדז אַליין. די קאַלעדזש־גרופּע איז דאָ ספּעציעל וויכטיק, ווָאַרעם זי איז בײַ נאָרמאַלע באַדינגונגען דער רעזערוואָר, פֿון וואָנען מיר וואָלטן זיך געקענט ריכטן צו באַקומען אַ היפּשן טייל פֿון אונדזער קומענדיקער פֿירערשאַפֿט.

ווי אַזוי קוקן אונדזערע קאַלעדזש־סטודענטן אויף יידישקייט? ווי אויף אַ קוואַל פֿון אינספּיראַציע אַדער ווי אויף אַ שטער? צי וואָלטן זיי געוואָלט בלײַבן בײַ זייער יידישקייט אַדער בעסער אויסטאָן זיך פֿון אירן? צי פֿילן זיי זיך פֿאַרבונדן מיט אַנדערע יידן דורך רעליגיע אַדער נאַציאָנאַליטעט? צי קומען זיי אין שול אַרײַן און היטן אַפּ יידישקייט? צי האָלטן זיי זיך בײַם טראַדיציאָנעלן יידישן רעליגיעזן קוק אויף גאָט, דעם פֿאָלק ישׂראל און זײַן תּורה?

מיר האָבן דאָ פֿאַר זיך אַ גרופּע יונגע־לײַט וואָס שטייט העכער ווי דער דורכשניט אין אינטעליגענץ און איז לפּי־ערך אין אַ בעסערער עקאָנאָמישער מערכה ווי דער דורכשניט. אויב זיי האָבן אַ פּאָזיטיווע שטעלונג צו יידישקייט, קאָנען זיי אַ היפּש ביסל העלפֿן איבערקערן די טענדענץ פֿון דעזאינטעגראַציע אין דעם אַמעריקאַנער יידישן לעבן. אויב, דערקעגן, זיי זײַנען ניט פֿאַראינטערעסירט צו נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל אין יידישן לעבן, מוז אונדזער פֿירערשאַפֿט אַנשטרענגען אַלע כּוחות זיי צוריקצוגעווינען. אויך איז וויכטיק פֿאַר די וואָס אינטערעסירן זיך מיט דער קאַלעדזש־יוגנט און אַרבעטן מיט איר צו וויסן איר שטעלונג צו די אויבן דערמאָנטע ענינים, כּדי זיי זאָלן קאָנען קערעווען דאָס דענקען און די אַקטיוויטעטן פֿון דער דאָזיקער יוגנט אין דער ריכטונג פֿון יידישע אינטערעסן.

אונדזער אויספֿארשונג איז אַ פּרווו צו באַלייכטן די פּראָבלעם דורך שטודירן אַ גרופּע יידישע ביזגראַדוירטע (undergraduates) פֿון יעיל־אוניווערסיטעט. הגם די דאָזיקע גרופּע איז ניט אין גאַנצן אַ מאָס פֿאַר אַלע יידישע קאַלעדזש־סטודענטן, ניט עקאָנאָמיש און ניט געזעלשאַפֿטלעך, האָט זי על כּל פּנים געגנוג שותפֿותדיקע שטריכן מיט די אַנדערע, אַז זי זאָל קאָנען דינען ווי אַן

אַנווײַז אויף דער ריכטונג אין דעם דענקען פֿון די יִידישע סטודענטן; און דאָס דענקען פֿון די יִידישע סטודענטן איז אַן אָנצוהערעניש אויף זייער שפּעטערדיקן האַנדלען אין דער וועלט פֿון די דערוואַקסענע.

אַ גרויסער טייל פֿריִערדיקע אויספֿאָרשונגען וועגן „שטעלונגען"[1] פֿון יִידישע סטודענטן זײַנען געווען פֿאַרגליכן פֿון יִידן מיט אַנדערע גרופּעס, דער עיקר פֿראָטעסטאַנטישע און קאַטוליִשע. יִידן זײַנען באַטראַכט געווָארן ווי אַן איינס, ווי אַ האָמאָגענע גרופּע מיט אַן אינהייטלעכן קוק און אַן אינהייטלעכער שטעלונג. אונדזער שטודיע איז ניט נאָר אַן אַנאַליז פֿון די אַלגעמיינע ריכטונגען אין דער יִידישער שטעלונג צו געוויסע פֿראָבלעמען (וועלכע איז טאַקע גאָנץ אָפֿט אַנדערש אייִדער די שטעלונג פֿון ניט־יִידישע גרופּעס), נאָר אויך אַן אויספֿאָרשונג וועגן די חילוקים צווישן יִידן גופֿא, דער עיקר אין די רעליגיעזע גרופּירונגען: אָרטאָדאָקסישע, קאָנסערוואַטיווע און רעפֿאָרמירטע; אויך מאַכן מיר פֿרוווען צו קאָרעלירן די שטעלונגען מיט דער היים־סבֿיבֿה, מיט דער באַקומענער יִידישער דערציונג און מיטן אָפּהיטן יִידישקייט.[2]

דער מעטאָד

איידער מיר האָבן אָנגעהויבן די אויספֿאָרשונג האָבן מיר צוגעגרייט אַ רשימה פֿון אַלע יִידישע ביזגראַדויִרטע אין יעיל־אוניווערסיטעט אויפֿן סמך פֿון די נעמען וואָס מיר האָבן באַקומען פֿון דער אַדמיניסטראַציע (אין דעם אָפּליקירבויגן פֿון יעיל איז פֿאַראַן אַ פֿראַגע וועגן רעליגיע). אָנהויב די 94 סטודענטן וואָס זײַנען געווען פֿאַרשריבן ווי יִידן סוף 1944 זײַנען אויך געווען אין יעיל בערך אַ האַלבער מנין „אַנוסים" — יִידישע בחורים וואָס האָבן ניט אָנגעגעבן זייער רעליגיעזע צוגעהעריקייט אַדער זיך גאָר פֿאַרשריבן ווי ניט־יִידן. טייל פֿון זיי האָבן געטראָגן די נעמען פֿון פֿראָמינענטע יִידישע משפּחות, זיי האָבן אָבער ניט געוואָלט מודה זײַן, אַז זיי זײַנען יִידן און דעריבער האָבן מיר זיי ניט געקאָנט אַרײַננעמען אין אונדזער אויספֿאָרשונג.

יעדערער אויף דער רשימה האָט באַקומען צוגעשיקט דעם ווײַטערדיקן

פֿראָגבויגן

1. חוץ רעליגיע האָבן די אַמעריקאַנער יִידן גאָרניט בשותפֿות מיט אירע־פֿעיִשע און אַנדערע יִידן.

---

[1] פֿאַראַן היפּש חילוקי־דעות צווישן סאָציאָלאָגן וועגן דעם באַטייט פֿון שטעלונג (attitude). דער אַלגעמיינער גאַנג איז צו באַטראַכטן שטעלונג ניט נאָר ווי דאָס וואָס אַ מענטש טראַכט און פֿילט וועגן אַ געוויסן ענין, נאָר אויך די טענדענץ צו האַנדלען אויף אַ געוויסן שטייגער. וועג מען ברענגט אַרויס אַ שטעלונג אין וועריטער רופֿט מען דאָס מיינונג. זען:

L. L. Thurstone and E. J. Chave, *The Measurement of Attitude*, Chicago, 1929, pp. 6-7.

[2] וועגן אַ כוללדיקן אַנאַליז פֿון די אויספֿאָרשונגען וואָס זײַנען געמאַכט וועגן די שטעלונגען פֿון יִידישער יוגנט זען:

Nathan Goldberg, "Religious and Social Attitudes of Jewish Youth in U. S. A.," *The Jewish Review*, Vol. I, No. 2 (December, 1943).

2. עס איז וויכטיק פֿאַר יידן הײַנט צו טאָג צו באַקומען אַ ידיעה אין דער העברעיִשער שפּראַך, יידישער געשיכטע, העברעיִשער לִיטעראַטור און ענלעכע ענינים ווי אַ צוגאַב צו אַ ידיעה אין די יסודות פֿון דער יידישער אמונה.

3. עס איז די פֿונקציע פֿון רעליגיע זיך אָפּצוגעבן מיט די סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פּראָבלעמען פֿון דער צײַט.

4. מיר קענען אויפֿגעבן דעם גלויבן אין דעם אות־באות־אמת פֿון די ביב־לִישע דערציילונגען, אָבער ניט אין דעם עטישן ווערט פֿון דער ביבל.

5. עס דאַרף זײַן אַ יידיש נאַציאָנאַל הײמלאַנד.

6. אַמעריקאַנער יידן דאַרפֿן זיך אַרגאַניזירן צו באַקעמפֿן אַנטיסעמיטיזם.

7. רעליגיע גיט דעם לעבן אַן אמתן אינהאַלט.

8. אַ פּערזענלעכער קאָדעקס פֿון עטיק, אָן אָפּהיטן יידישקייט און גיין דאָוונען, איז געוונ.

9. פֿאַראַן שטאַרקע ראַיות אויף דעם גלויבן אין השאָרת הנפֿש.

10. יידן זײַנען ניט בלויז אַ רעליגיעזער, נאָר אויך אַ נאַציאָנאַל־קולטור־רעלער איינס.

11. יידן ווי אַ גרופּע דאַרפֿן באַזאָרגן באַשעפֿטיקונג־הדרכה פֿאַר זייער יוגנט.

12. אַמעריקאַנער יידן דאַרפֿן העלפֿן אויפֿבויען ארץ־ישׂראל.

13. די וויסנשאַפֿט מאַכט איבעריק רעליגיע.

14. מען דאַרף אָפּריידן פֿון געמישטע חתונות צווישן יידן און ניט־יידן.

15. די יידישע רעליגיע איז אַ שטאַרקער כּוח אין אַנטוויקלען אינדיווידועלע און סאָציאַלע רעכטפֿאַרטיקייט.

16. צוגעהעריקייט צו אַ סינאַגאָגע איז אומבאַדינגט נייטיק פֿאַר אַ נאָרמאַל יידיש לעבן.

17. יעדער יידיש קינד דאַרף באַקומען אַן עלעמענטאַרע יידישע דערציונג.

18. יידן שטייען אינטעלעקטועל העכער ווי אַנדערע קיבוצים.

19. דאָס אויפֿהערן אָפּהיטן געוויסע מינהגים און ריטואַלן — יום־כּיפּור, כּשרות, מילה, פּסח — וואָלט געפֿירט צו אַ פֿונאַנדערפֿאַל פֿון יידישן לעבן.

20. יידן זײַנען אַן עם סגולה.

21. סינאַגאָגע און טעמפּל זײַנען פֿאַראַזיטן אין דער געזעלשאַפֿט.

22. גאָט איז אַן אומפּערזענלעכער גײַסטיקער כּוח.

23. אומשטאַרבלעכקייט קען דערגרייכט ווערן ניט אין גוף און ניט אין גײַסט, נאָר דורך אונדזערע קינדער און דורך דעם המשך פֿון דעם יידישן קאָלעקטיוו.

24. אַסימילאַציע איז דער בעסטער מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די יידישע פֿראָגע.

25. תּפֿילות האָבן קיין ווערט ניט.

26. אַמעריקאַנער יידן שיידן זיך אונטער פֿון אַנדערע אַמעריקאַנער בלויז אין זייער רעליגיע.

27. זונטאָג דאַרף ווערן דער שבת פֿון יידן.

28. דער ווערט פֿון דער יידישער רעליגיע איז שטאַרק איבערגעטריבן.

29. פֿאַראַן אַ פּערזענלעכער גאָט, דער בורא עולם.

30. יידן דאַרפֿן ניט שאַפֿן קיין אייגענע אָרגאַניזאַציע אויפֿן קאָלעדזש־קאַמפּוס.

31. ניסים וועלכע זײַנען פֿאַרבונדן מיט אַ שינוי אין די נאַטור־געזעצן זײַנען געשען אין עבֿר און קענען געשען להבא.
32. יידן האָבן פֿראָפֿאַרציאָנעל מער צוגעטראָגן צו דער מאָדערנער קונסט און וויסנשאַפֿט ווי וועלכער עס איז אַנדער קיבוץ.
33. דאָס באַווײַסטזײַן, אַז איך בין אַ יידּ, האָט געהאָט אַ וועריפֿולע השפּעה אויף מײַן טעגלעכן לעבן.
34. גאָט איז דער כּוח פֿון געזעץ און אָרדענונג אין דער אַלוועלט און מאַכט מיגלעך דאָס גליק און השתּלמות פֿון דעם מענטש.
35. סעקסועלע צניעות דאַרף באַטאָנט ווערן ווי אַ רעליגיעז־עטישער פּרינציפּ.

פֿערזענלעכע דאַטעס:

בחור ..... מיידל ..... געבוירן־לאָנד ..... עלטער....

יידישע דערציונג:

1. היברו סקול .....
2. זונטאָגשול .....
3. פֿריוואַטע לערערס .....

צאָל יאָרן .....

קאָלעדזש־בילדונג: צאָל סעמעסטערס .... הויפּט־לימוד .....

געבוירן־אָרט פֿון פֿאָטער ..... פֿון דער מוטער .....

עלטערן זײַנען אָרטאָדאָקסן .... קאָנסערוואַטיוו .... רעפֿאָרמירטע ....

אַנדערע (באַצייכן) .....

די עלטערן היטן אָפּ (אין אַ געוויסער מאָס):

1. כּשרות .....
2. פּסח .....
3. יום־כּיפּור .....
4. גייען דאַוונען ..... ווי אָפֿט .....

צי היט איר אַליין אָפּ (אין אַ געוויסער מאָס):

1. כּשרות .....
2. פּסח .....
3. יום־כּיפּור .....

צי גייט איר דאַוונען ..... ווי אָפֿט .....

הערות צו די פֿראָגעס, מאָטיוון פֿאַר געוויסע שטעלונגען, פֿאַרשלאָגן.

אַ ביסל שפּעטער האָבן מיר געשריבן און דערמאָנט וועגן דעם פֿרעגבויגן און אויך צוגעשיקט נײַע פֿרעגבויגנס, טאָמער זײַנען די פֿריִערדיקע פֿאַרפֿאַלן געווארן. דער רעזולטאַט איז געווען 74 ענטפֿערס, ד״ה ס׳האָבן געענטפֿערט 77% פֿון אַלע ביזגראָדוירטע וואָס זײַנען געווען רעגיסטרירט ווי יידן. דאָס איז אַ ענגוג הויכער פּראָצענט אויף צו באַקומען פֿינקטלעכע אויספֿירונגען וועגן דער שטעלונג פֿון די יידישע סטודענטן אין יעיל צו יידישקייט. כּדי ווײַטער צו קאָנטראָלירן די פֿינקטלעכקייט פֿון די רעזולטאַטן און פֿון דער אויסטײַטשונג האָבן מיר זיך דורכגעשמועסט וועגן זיי מיט איבער צוואַנציק סטודענטן, און מיר קאָנען עס־כּן באַטראַכטן די אויספֿאַרשונג ווי אַ גאַנץ פֿאַרלאָזלעך ביידּ פֿון דער שטעלונג פֿון דעם יידישן סטודענט אין יעיל צו יידישע פּראָגעס אין דער איצטיקער צײַט.

ווי מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט, קאָן דער יידישער סטודענט אין יעיל ניט באַטראַכט ווערן ווי רעפּרעזענטאַטיוו פֿאַר דעם דורכשניטלעכן יידישן סטודענט אין אַמעריקע. אונדזער גרופּע קומט בעיקר פֿון העכערן מיטלקלאַס, מיט אַ יערלעכער הכנסה פֿון 7,000—15,000 דאָלאַר.[3] אין אינטעליגענץ שטייט זי מסתמא העכער ווי אַנדערע סטודענטן אין יעיל און אויך העכער ווי די יידישע גרופּעס אין די מערסטע קאָלעדזשן, וואָרעם זיי מוזן נאָכקומען זייער הויכע אַקאַדעמישע פֿאָדערונגען כדי אַנגענומען צו ווערן.

עלטער און גראַד בילדונג

דער דורכשניטלעכער עלטער פֿון די יידישע סטודענטן איז אַכצן יאָר און פֿיר חדשים, צוליבן חוב פֿון מיליטער־דינסט וואָס איז חל אויף זיי צו אַכצן יאָר. פֿון די 70 סטודענטן וואָס האָבן אָנגעגעבן זייער עלטער זײַנען 37, 52.9 פּראָצענט, צווישן זיבעצן און אַכצן, און 8, 11.4 פּראָצענט, זײַנען אַפֿילו נאָך יינגער; 18.6 פּראָצענט זײַנען צווישן 18 און 19 יאָר; די איבעריקע זײַנען נײַנצן יאָר אַדער עלטער. כּמעט אַ העלפֿט פֿון זיי, 35, 11 פּראָצענט, זײַנען אין ערשטן יאָר („פֿרעשמען") און די איבעריקע זײַנען צעטיילט גלײַך אויף די אַנדערע דרײַ יאָר. דער דורכשניט האָט פֿאַרענדיקט צוויי סעמעסטערס אונטער דער פֿאַרגיכערטער פּראָגראַם וואָס באַשטייט פֿון דרײַ סעמעסטערס אַ יאָר. די גרעסטע גרופּע, 33, אַדער 45%, שטודירן פֿיזיש־מאַטעמאַטישע וויסנשאַפֿטן; 12, ד״ה 16%, שטודירן סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן און די זעלבע צאָל אויך הומאַניסטיק (liberal arts). 16, ד״ה 22%, שלאָגן זיך נאָך מיט דער דעה, און איינער האָט ניט אָנגעגעבן זײַן געביט פֿון שטודיום.

טאַבעלע 1

געבוירן־אָרט פֿון די סטודענטן און זייערע עלטערן

לאַנד	סטודענטן		פֿאָטער		מוטער	
	צאָל	פּראָצענט	צאָל	פּראָצענט	צאָל	פּראָצענט
פֿאַראייניקטע שטאַטן	69	93.2	35	47.3	49	66.2
רוסלאַנד	–	–	25	33.8	13	17.6
פּוילן	–	–	3	4.1	2	2.7
פּסרדלוי־אונגערן	–	–	2	2.7	4	5.4
רומעניע	–	–	–	–	1	1.4
רייסלאַנד	1	1.4	2	2.7	1	1.4
ענגלאַנד	–	–	2	2.7	–	–
אַנדערע לענדער	4	5.4	5	6.8	4	5.4
סך־הכל	74	100.0	74	100.1	74	100.1

[3] אַן אויספֿאָרשונג אין דער יוניווירסיטי אָוו מינעסאָטאַ וויזוז, אַז דער רוב יידישע

געבוירן־ארט

דער יידישער סטודענט אין יעיל איז סיי־וי אַן אַמעריקאַנער פון צווייטן דור, ד״ה זיינע עלטערן זיינען שוין אויך דאָ געבוירן געווארן. פון די 74 סטודענטן זיינען נאָר 5 אימיגראַנטן. 25 מוטערס און 39 פאַטערס זיינען געבוירן געווארן מחוץ די פאַראייניקטע שטאַטן. אויב ניט רעכענען געציילטע וואָס זיינען געבוירן געווארן אין אַנדערע טיילן אַמעריקע, איז בײַם גרעסטן טייל פֿרעמד־געבוירענע עלטערן אָנגעוויזן ווי אַ געבוירן־ארט מיזרח־אייראָפּע, דער עיקר רוסלאַנד.

יידישע דערציונג

די געפֿאַרשטע גרופּע האָט געהאַט אַ סך מער אינטענסיוע יידישע בילדונג ווי די דורכשניטלעכע יידישע יוגנט אין אַמעריקע. דער דורכשניטלעכער סטודענט אין יעיל האָט פֿאַרברענגט 5.6 יאָר אין וועלכער עס איז יידישער שול, בעת דער דורכשניט פֿאַרן גאַנצן לאַנד איז בלויז וואָסערע 2 יאָר.[4] בלויז 8 פון די 74, אָדער 10.8%, האָבן אין גאַנצן קיין יידישע בילדונג ניט באַקומען.[5] ווען מיר זאָלן רעכענען בלויז די אַנדערע 66, וואָלט דער דורכשניט פון לערנען אין אַ יידישער שול געווען 6.3 יאָר.

די גרעסטע צאָל, 27 (ד״ה 36.5%), האָבן באַקומען זייער בילדונג דער עיקר אין אַ „היברו סקול״; 25 (33.8%) אין אַ זונטאָגשול, און 14 (18.9%) בײַ פריוואַטע לערערס.[6] דאָס רובֿ איז געגאַנגען מער ווי אין איין טיפּ שול, אָבער דער געדויער פון דעם גיין איז געווען שטאַרק פֿאַרשיידן. אין דער זונטאָגשול איז מען געגאַנגען צום לענגסטן — 4.4 יאָר, אין דער היברו סקול — 3.8 יאָר,

---

סטודענטן דאַרט קומען פון פֿאַמיליעס מיט אַ מיטלעלער הכנסה; אַן ערך פֿיר פֿינפֿטל פון זייערע עלטערן האָבן געהאַט אַ יערלעכע הכנסה פון אונטער $5,000.

Albert I. Gordon, "Frustration and Aggression among Jewish University Students," *Jewish Social Studies*, Vol. V, No. 1 (January, 1943), pp. 29-30.

[4] Jacob S. Golub, "Some Trends in Jewish Education," *Jewish Education*, Vol. 14, No. 1 (April—June, 1942), p. 36.

[5] די דאָזיקע צאָל איז נידעריק אין פֿאַרגלײַך מיט דעם דורכשניט איבערן לאַנד פון אַן ערך 30% פון אַלע יידישע קינדער וואָס באַקומען נאָר קיין פֿאָרמעלע יידישע בילדונג ניט (גאָלוב, דצ״ו). פון די סטודענטן וואָס גאָרדאָן האָט אויסגעפֿאָרשט (דצ״ו, ז׳ 29) האָבן 27% נאָר קיין יידישע בילדונג ניט באַקומען. דערקעגן:

Marvin Nathan, *The Attitude of the Jewish Student in the Colleges and Universities*, פֿילאַדעלפֿיע, 1932, ז׳ 29, גיט אַן, אַז בלויז 13% פון די אויסגעפֿאָרשטע סטודענטן האָבן נאָר קיין יידישע בילדונג ניט אָנגעגעבן.

[6] די פֿאַרטיילונג איבערן לאַנד איז לויט גאָלובן, דצ״ו, זז׳ 36, 39, גאַנץ אַנדערש. 53% פון דעם גאַנצן יידישן שולבאַזוך איז אין מיטנוואָכיקע שולן און 35% אין זונטאָגשולן. חוץ דעם זיינען געווען בלויז 5%—7.5 וואָס האָבן גלעלערנט בײַ פריוואָטע לערערס. די דאָזיקע צאָלן זיינען אַן אָפּשאַצונג אויפֿן סמך פון פֿאַקטן צונויפֿגעקליבן פון ד״ר גאָלוב און ד״ר

בעת פּריוואַטע לערערס האָבן אָנגעהאַלטן זייערע תלמידים בלויז 2.9 יאָר. היות אָבער דאָס רובֿ איז געגאַנגען מער ווי אין איין טיפּ שול, איז דער דורכשניטלעך בער געדויער פֿון זייער יידישער דערציונג געווען בערך 6 יאָר.

טאַבעלע 2
געדויער פֿון יידישער דערציונג

צאָל יאָרן	צאָל סטודענטן וואָס האָבן באַזוכט א "היברו סקול" מיט			אָנדערע יידיש לערנענדע		צאָל סטודענטן וואָס האָבן באַזוכט א זונטאָגשול מיט			אָנדערע יידיש לערנענדע		צאָל סטודענטן וואָס האָבן געהאַט פּריוואַטע לערערס מיט			אָנדערע יידיש לערנענדע	
	אַלע	אַ	ב	קומולאַטיוו פּראָצענט	אַבסאָלוט צאָל	אַלע	אַ	ב	קומולאַטיוו פּראָצענט	אַבסאָלוט צאָל	אַלע	אַ	ב	קומולאַטיוו פּראָצענט	אַבסאָלוט צאָל
1	4	4	3	7	1	3	3	3	6	1	7	1	6	8	1
2	5	5	4	9	1	1	1	6	7	1	5	3	2	5	1
3	3	3	1	4	1	2	2	3	5	1	3	3	2	5	1
4	5	1	1	6	1	4	1	3	5	1	4	2	2	6	1
5	2	-	-	2	-	5	-	1	3	-	5	1	1	3	-
6	1	-	-	1	-	2	1	1	3	1	6	1	-	1	-
7	4	-	-	4	-	4	3	1	7	1	7	1	-	1	-
8	1	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
9	1	-	-	1	-	3	-	-	3	-	-	-	-	-	-
10	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-
14	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
סך־הכל	27	9	36	18	-	25	16	41	18	-	14	18	32	13	-
דורכשניט געיער אין יאָרן	*4.4	2.0	3.8			**5.2	3.2	4.4	2.5		***3.6	2.3	2.9	2.7	

* די דורכשניטלעכע יידישע דערציונג פֿון די 27 סטודענטן וואָס האָבן באַזוכט אַ „היברו סקול" ווי יידיש הויפּט־דערציונג: 6.0 יאָר.

** די דורכשניטלעכע יידישע דערציונג פֿון די 25 סטודענטן וואָס האָבן באַזוכט אַ זונטאָגשול ווי יידיש הויפּט־דערציונג: 6.6 יאָר.

*** די דורכשניטלעכע יידישע דערציונג פֿון די 14 סטודענטן וואָס האָבן געהאַט פּריוואַטע לערערס ווי יידיש הויפּט־דערציונג: 5.8 יאָר.

† כּדי אויסצומײַדן דובליקאַציע אין דעם פֿאַל פֿון יענע סטודענטן וואָס האָבן באַזוכט זונטאָגקלאַסן פֿון אַ שול וואָס איז טעטיק אַ גאַנצע וואָך זיינען די דאָזיקע סטודענטן ניט אַרײַנגערעכנט געוואָרן אין די צאָלן פֿון די זונטאָגשולן.

עזריאל אײַזנבערג פֿון 26 שטעט מיט 72% פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין די פֿאַראײניקטע שטאַטן. פֿאַרגלײַך אויך:

Azriel Eisenberg, "The Extent of Jewish Education in the United States," *The Jewish Social Service Quarterly*, Vol. XVIII, No. 1 (September, 1941), pp. 70-71.

מאַרווין נייטען אין דער אויבן דערמאָנטער שטודיע, ז׳ 29, גיט אויך אָן, אַז אַ הויכער פּראָצענט (23%) האָבן געלערנט בײַ פּריוואַטע לערערס.

רעליגיעזע צוגעהעריקייט און פראַקטיק פון די עלטערן

כדי אָפצושאַצן וווּ די סטודענטן האַלטן מיט אָפהיטן יידישקייט, מוזן מיר קודם־כל באַטראַכטן זייערע עלטערן און דעם גראַד פון יידישקייט וואָס זיי האָבן אָפגעהיט. פון דער אינפֿאָרמאַציע וואָס מיר האָבן באַקומען זעען מיר, אַז דער גרעסטער טייל, 32, ד״ה 43.2%, קומען פון היימען וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט דער קאָנסערוואַטיווער ריכטונג; 23, אָדער 31.1%, באַטראַכטן זיך פֿאַר רעפֿאָרם־יידן; 12, אָדער 16.2%, האָבן אַנגעגעבן, אַז זיי קומען פון אָרטאָדאָקסישע היימען; און בלויז 9.5% האָבן אַנגעגעבן, אַז זייערע היימען האָבן גאָר קיין שום רעליגיעזע צוגעהעריקייט ניט.

די פּראָפּאָרציע פון סטודענטן וואָס קומען פון אָרטאָדאָקסישע היימען איז גאַנץ קליין, דער עיקר אין פֿאַרגלײַך מיט דעם גרויסן פּראָצענט פון דער גרופּע וואָס געפֿינט זיך אין די גרויסשטאָטישע קאָלעדזשן, און איז קלענער ווי דער פּראָצענט אָרטאָדאָקסן אין אַמעריקע בכלל.[7] די צאָל פון די וואָס האָבן ניט קיין רעליגיעזע צוגעהעריקייט איז גאָר קליין און באַווײַזט, אַז אין דער סאָציאַלער ספֿערע, פון וואַנען די סטודענטן קומען, איז דער שטייגער, אַז מען איז יאָ פֿאַרבונדן מיט וועלכער עס איז רעליגיעזער גרופּע, אָפֿילו ווען דאָס איז בלויז אַ נאָמינאַלע פֿאַרבינדונג.

טאַבעלע 3

דאָס גיין אין שול פון עלטערן און סטודענטן

עלטערן	לפֿחות יעדער וואָך		סטים־טוג׳ים און פון צום צו צום		יום־ נוראים		זעלטן אדער אין גאַנצן נים		סך־הכל	
	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%	צאָל	%
ארטאָדאָקסן	4	33.3	8	66.7	-	-	-	-	12	100.0
קאָנסערוואַטיוו	5	15.6	19	59.4	8	25.0	--	-	32	100.0
רעפֿאָרם־יידן	4	17.4	8	34.8	6	26.1	5	21.7	23	100.0
אָן רעליגיעזער צוגעהעריקייט	-	-	-	-	-	-	7	100.0	7	100.0
סך־הכל	13	17.6	35	47.3	14	18.9	12	16.2	74	100.0
סטודענטן										
ארטאָדאָקסן	2	16.7	6	50.0	2	16.7	2	16.7	12	100.1
קאָנסערוואַטיוו	2	6.3	17	53.1	9	28.1	4	12.5	32	100.0
רעפֿאָרם־יידן	1	4.3	8	34.8	4	17.4	10	43.5	23	100.0
אָן רעליגיעזער צוגעהעריקייט	-	-	-	-	-	-	7	100.0	7	100.0
סך־הכל	5	6.8	31	41.9	15	20.3	23	31.1	74	100.1

[7] אין אַ מיטעלער יידישער קהילה ווי סינסינאַטי, וואָס זי איז דער צענטער פון רעפֿאָרם־יידנטום, איז די רעליגיעזע צוגעהעריקייט פון 637 פֿאַמיליעס געווען אַזוי: אָרטאָדאָקסיש 31%, קאָנסערוואַטיוו 24%, רעפֿאָרמיסטיש 27%, און 14% האָבן ניט געהאַט קיין שום צוגעהעריקייט.

H. R. Jetter, *Leisure Time Needs and Resources of the Jewish Community of Cincinnati*, 1941 (מימעאָגראַפֿירט).

מאָרוין נייטען, דצ״וו, ד׳ 25, האָט אויסגעפֿונען, אַז די סינאַגאָג־צוגעהעריקייט פון 1,064 סטודענטן־מענער איז געווען: אָרטאָדאָקסן 48%, קאָנסערוואַטיוו 14%, רעפֿאָרמירטע 31%, און אָן שום צוגעהעריקייט 7%.

אין וואָס פֿאַר אַ גראַד היטן אָפּ די עלטערן פֿון אונדזער גרופּע דאָס טראַדיציאָנעלע יידישקייט? אונדזער אויספֿאָרשונג באַווייזט, אַז דער אַריבער־ווענדיקער רובֿ פֿון די עלטערן היט נאָך אָפּ די יסודות פֿון דער יידישער רע־ליגיע. פֿינף פֿון איטלעכע זעקס (84%) היטן אָפּ ווי עס איז פּסח און 82% — יום־כּיפּור. דער שוואַכסטער פונקט אין זייער רעליגיעזער פּראַקטיק זײַנען די דינים פֿון כּשרות; בלויז 46% זײַנען דאָס מקיים.[8] 84% קומען אין שול אַרײַן דורכן יאָר, הגם זייער אומרעגלמעסיק.[9] אַ דריטל פֿון די עלטערן וואָס באַטראַכטן זיך פֿאַר אָרטאָדאָקסיש קומען אין שול איין מאָל אַ וואָך אָדער מער, און די אי־בעריקע קומען לכלֿ הפּחות יום־טובֿ און בײַ אַנדערע געלעגנהייטן במשך פֿון דעם יאָר. אַ 16% פֿון די וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט דער קאָנסערוואַטיווער סי־נאָגאָגע קומען אין שול איין מאָל אַ וואָך, בעת דער רובֿ, 59.4%, קומט יום־טובֿ און טייל מאָל בײַ אַנדערע געלעגנהייטן. בײַ די רעפֿאָרמירטע קומען אַ 17% אין טעמפּל איין מאָל אַ וואָך, 34.8% לכלֿ הפּחות יום־טובֿ, 26% בלויז ראָש־השנה און יום־כּיפּור. די רעשט (21.7%) זײַנען זיך בכלל ניט נוהג צו קומען אין שול.

אין די דאָזיקע צאָלן זעען מיר אַ כּסדר פֿאַלנדיקע פּראָגרעסיע (אָדער גיכער רעטראָגרעסיע) אין דער אָפּטקייט פֿון גיין אין שול. די אַרטאָדאָקסן האַלטן עס פֿאַר אַ פֿערזענלעכן חובֿ, און די אַנדערע זײַנען ניט אַזוי שטאַרק אַריינגעטאָן אין דעם. אָפֿט ווערט דער באַגריף רעפֿאָרם באַנוצט זייער לויז, און טייל מאָל ניצן דעם טערמין אַזעלכע יידן וואָס זײַנען ניט פֿאַרבונדן מיט קיין שום שול און היטן גאָרניט אָפּ, נאָר זיי ווילן זיך אַריינפּאַסן אין וואָסער עס איז קאָנסע־גאַריע אין דעם יידישן אַרגאַניזירטן לעבן. בײַם עולם פֿון אַ גאַנץ יאָר איז די קלאָסיפֿיקאַציע רעפֿאָרם שוין געגוג באַראַכטיקונג אויף ניט אָפּצוהיטן יידישקייט.

---

[8] דער הויכער פּראָצענט פֿון די וואָס היטן אָפּ פּסח (העכער אָפּילו פֿון די וואָס היטן אָפּ יום־כּיפּור) איז אַן אָנטיפּ אויף דער חשיבֿות וואָס דער יום־טובֿ האָט אָנגענומען אין אַמעריקע וויַ אַ פֿאַמיליע־שׂימחה. אין אַ שטודיע פֿון דער שטאָט דולוט, מינעסאָטאַ, וואָס נעמט אַרום קרובֿ 500 יידן, האָט פּסח דעם אויבנאָן צווישן אַלע אָנדערע פֿאַרמען פֿון אָפּהיטן יידיש־קייט. 82% האָבן געפֿראָווט אַ סדר, בעת בלויז 61% האָבן געהאַט באַזונדערע מילכיקע און פֿלייישיקע כּלים.

Social, Recreational and Educational Survey of the Jewish Community of Duluth, 1944, p. 13 (מימעאָגראַפֿירט).

[9] די צאָלן וואָס ווערן אָנגענעבן אין טאַבעלע 3 וועגן דעם גיין דאָווענען פֿון די עלטערן זײַנען אַ ביסל העכער ווי די פֿון אַן אויספֿאָרשונג וואָס איז געמאַכט געווען ניט לאַנג צוריק בײַ דעם National Opinion Research Center פֿון דער דענווערער אוניווערסיטעט און פֿאַר־עפֿנטלעכט דעם 24סטן דעצעמבער, 1944. די רעזולטאַטן פֿון דער אויספֿאָרשונג זײַנען: 18% אַמעריקאַנער יידן גייען דאָווענען לפּחות איין מאָל אין חודש, 50% בלויז ימים־נוראים און 32% וויניקער ווי איין מאָל אַ יאָר אָדער קיין מאָל ניט. גאָלוב און נרדי האָבן אָנגעוויזן, אַז פֿון 160 עלטערן וואָס שיקן זייערע קינדער אין יידישע שולן זײַנען בלויז 71% פֿון די פֿאָטערס געווען אין סינאַגאָגע ראָש־השנה און 74% יום־כּיפּור. בײַ די מוטערס איז דער פּראָצענט נאָך קלענער. אויך אַנדערע רעליגיעזע צערעמאָניאַלן ווערן וויניק אָפּגעהיט.

J. S. Golub and N. Nardi, "A Study in Jewish Observance," *The Reconstructionist,* June 15, 1945, pp. 10-16.

דאָס אָפּהיטן ייִדישקייט בײַ די סטודענטן גופּא

מיר קענען רויִק זאָגן, אַז כּמעט אין יעדן פֿאַל היטן די סטודענטן אָפּ ייִדישקייט ווייניקער ווי זייערע עלטערן, אָדער אין בעסטן פֿאַל אַזוי ווי די עלטערן. אין בלויז איין פֿאַל ווײַזט אַ סטודענט אויס צו זײַן נעענטער צו דער טראַדיציע ווי זײַנע עלטערן: ער קומט צום דאָוונען יעדן פֿרימאָרגן כּדי צו זאָגן קדיש. 84% פֿון די עלטערן היטן אָפּ פּסח, פֿון זייערע זין טוען דאָס 69%. דאָס זעלבע איז מיט יום־כּיפּור: 82% פֿון די עלטערן און 68% פֿון די קינדער היטן אָפּ דעם טאָג. כּשרות איז אָפּגעהיט געוואָרן פֿון 46% פֿון די עלטערן און בלויז 30% פֿון די סטודענטן. אין פּרט פֿון גיין דאָוונען זײַנען אויך די קינדער הינטערשטעליק לגבי די עלטערן: 72% לגבי 84%.

די דאָזיקע ציפֿער אַליין ווײַזן נאָך אָבער ניט אַזוי בולט די ירידה אין דעם אָפּהיטן ייִדישקייט בײַ אונדזער יוגנט. אָחוז די 31% וואָס קומען קיין מאָל ניט אין קיין שול זײַנען פֿאַראַן נאָך 20% וואָס קומען בלויז ימים נוראים, אין אָדער צווישן מאָל אַ יאָר. בלויז אַ 7% קומען לכל הפּחות איין מאָל אַ וואָך, די איבעריקע 42% קומען אין שול יום־טובֿ און טייל מאָל בײַ אַנדערע געלעגנהייטן.

דעם גרעסטן גראַד פֿון אָפּהיטן ייִדישקייט, פֿאַרשטייט זיך, געפֿינען מיר בײַ די סטודענטן פֿון אָרטאָדאָקסישע היימען. קאָנסערוואָטיווע היימען קומען באַלד דערנאָך, אויפֿן צווייטן אָרט. צווי דריטל פֿון די ערשטע און דרײַ פֿינפֿטל (59%) פֿון די צווייטע קומען אין שול יעדע וואָך אָדער לכל הפּחות יום־טובֿ און בײַ אַנדערע געלעגנהייטן. בלויז 16.7% און 12.5% פֿון זיי, אין דעם סדר, זעען ניט אָן קיין שול פֿאַר זייערע אויגן. בײַ די רעפֿאָרמירטע האָבן מיר 34.8% וואָס קומען אין שול יום־טובֿ און בײַ אַנדערע געלעגנהייטן און 43.5% וואָס קומען זעלטן אָדער בכלל ניט.

דער באַטרעף פֿון ייִדישקייט

אונדזער שטודיע באַווײַזט, אַז בלויז אַ קאָרגע העלפֿט (47%) פֿון די אַביעקטן האָלטן אַז דער פֿאַקט פֿון זײַן אַ ייִד האָט געהאַט אַ השפּעה לטובֿה אויף זייער טעגלעכן לעבן (פֿראָגע 33). דאָס רובֿ פֿון די איבעריקע באַטראַכטן זייער ייִדישקייט ווי אַ מניעה (34%) אָדער אין בעסטן פֿאַל ווי אַ נייטראַלן פֿאַקטאָר.

דאָס אידענטיפֿיצירן זיך מיטן ייִדישן כּלל

24% פֿון די אַביעקטן האָבן אָנגעגעבן אַז אָסימילאַציע, אַפֿילו ביז דער מדרגה פֿון איין וועלט־רעליגיע, וואָלט געווען די בעסטע פֿאַרענטפֿערונג פֿון דער ייִדישער פֿראָגע; 76% האָבן ניט געהאַט קיין באַשטימטע מיינונג וועגן דעם (פֿראָגע 24). נאָר אַ העלפֿט האָט דעם רצון צו לעבן ווי ייִדן, דעם גלויבן אין דעם וווערט פֿון המשכדיקן קיום ווי אַ גרופּע מיט אַ בשותפֿותדיקן עבֿר און בשותפֿותדיקע שטרעבונגען פֿאַר דעם עתיד.

אַ גרויסער טייל פֿון די וואָס גלייבן אין אָסימילאַציע פֿליסן זיך מיט אַלע כּוחות אָפּצושניידן זייערע ייִדישע פֿאַרבינדונגען און אַריינצוכאַפּן זיך אין דער

טאַבעלע 4

די ענטפֿערס אויפֿן פֿרעגבויגן וועגן שטעלונגען פֿון יידישע סטודענטן[10]

פֿראַגע	א בפֿירוש מסכים	ב מסכים	פּראָצענט א און ב צוזאַמען	סטאַטיסטיק צאָל	סטאַטיסטיק %	א נים מסכים	ב בפֿירוש נים מסכים	פּראָצענט א און ב צוזאַמען
1	2	15	23	11	15	32	14	62
2	11	34	61	18	24	8	3	15
3	23	28	69	8	11	10	5	20
4	27	34	84	8	11	4	0	5
5	25	17	58	15	15	6	10	27
6	34	16	68	11	15	5	8	18
7	15	25	54	19	26	10	5	30
8	21	27	65	12	16	11	3	19
9	3	5	11	24	33	23	17	56
10	14	22	50	16	22	11	9	28
11	10	22	44	19	26	15	6	29
12	24	28	73	13	18	3	3	8
13	4	2	8	8	11	33	25	81
14	10	15	34	14	19	13	22	47
15	14	29	60	21	29	6	2	11
16	5	17	30	18	24	21	13	46
17	19	42	62	7	9	3	3	8
18	2	9	15	18	25	20	24	60
19	11	25	50	14	20	16	6	31
20	0	2	3	20	27	12	39	70
21	1	3	6	9	12	27	33	82
22	7	24	43	27	38	5	9	19
23	7	16	34	19	28	11	15	38
24	12	5	24	19	26	17	19	50
25	3	5	11	9	12	37	20	77
26	18	14	43	12	16	23	7	41
27	2	10	17	22	32	19	16	51
28	7	6	18	23	32	24	15	51
29	5	8	18	33	45	14	14	38
30	4	7	15	10	14	30	22	71
31	1	5	8	20	28	14	31	63
32	2	22	34	31	44	11	5	23
33	7	28	47	14	19	14	11	34
34	8	22	42	24	34	9	8	24
35	9	21	42	12	17	18	11	41

[10] די רובריק „מספּים" איז אויך כולל די ענטפֿערס „אין גאַנצן מסכים".

ניט יידישער וועלט. אָט איז די פֿאַרמל פֿאַר הצלחה אין אַסימילאַציע, ווי זי ווערט אָנגעגעבן פֿון איין סטודענט: „יידן וואָס נושׂא־חן זײַן, צוציִענדיקע, דורכויס אַמעריקאַנישע, געביל̈דעטע, גוט דערצויגענע, פֿײַנע (אין געשמאַק און אין מעשׂים) קאָנען זיך הײַנט צו טאָג אַסימילירן אין וועל̈כער עס איז גרופּע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, אָחוץ אין די צום מערסטן ביגאָטישע און „אַריס־טאָקראַטישע" קרײַזן. אָל̈ץ הענגט אָפּ אין דעם יִיד גופֿא, צי מען וועט אים רעס־פּעקטירן, בכּבֿוד האָל̈טן און האָבן מיט אים עסקים".

געמישטע חתונות

ענג פֿאַרבונדן מיט אַסימילאַציע און אָפּט אַ באָגליט־דערשײַנונג פֿון איר איז די פֿראָבל̈עם פֿון געמישטע חתונות. 47% האָבן גאָרניט אויסצוזעצן קעגן געמישטע חתונות, אָפּיל̈ו ווען דער ניט־יידישער צד נעמט ניט אָן די יידישע אמונה (פֿראָגע 14). 34% זײַנען קעגן אַזעלכע חתונות, און די איבעריקע 19% האָבן ניט קיין באַשטימטע מיינונג וועגן דעם. לְאָמיר האָבן אין זינען, אַז אָל̈ע דרײַ שיטות — די אָרטאָדאָקסישע, קאָנסערוואַטיווע און רעפֿאָרמירטע — האָבן אויסגעדריקט זייער קעגנערשאַפֿט צו געמישטע חתונות, וויבל̈ די קינדער פֿון אַזעלכע חתונות גייען ס'רובֿ פֿאַרלוירן פֿאַר יידישקייט. פֿון דעסט וועגן האָט אַ העלפֿט פֿון די סטודענטן גאָרניט אויסצוזעצן קעגן זיי. „חתונה איז אַ פּערזענ־לעכער ענין", טײַטשט אויס איין סטודענט. „געמישטע חתונות זײַנען דער אײַנ־ציקער געזונטער אופֿן צו פֿאַרקלענערן אַנטיסעמיטיזם", טענהט אַ צווייטער. אַ דריטער גלייבט, אַז געמישטע חתונות קענען מצל̈יח זײַן: „ווען אי די על̈טערן אי די קינדער זײַנען דערצויגן געוואָרן צו אַ טאָל̈ראַנטן און פֿראָגרעסיוון קוק אויף זייער אייגענער רעליגיע און אויך אויף דעם שכנס, איז ניט פֿאַראַנען קיין שום סיבה פֿאַר אַ דורכפֿאַל̈ פֿון אַ געמישטער חתונה, ניט געקוקט אויף דעם גרויסן חילוק אין דעם קולטורעלן, סאָציאַל̈ן און רעל̈יגיעזן הינטערגרונט פֿון די בעלי־דבֿר".

מסתמא וועל̈ן דאָס רובֿ פֿון די דאָזיקע יונגע־לײַט חתונה האָבן מיט יידישע מיידלעך און בלײַבן יידן. אָבער אַ גרויסע צאָל̈ פֿון זיי זאָגט זיך אָפּ צו נעמען אין באַטראַכט די אינטערעסן און די טובֿה פֿון יידישן כּל̈ בײַם באַשטימען אַזאַ פֿראָגע. זיי האָל̈טן, אַז דער ענין איז אַ פּערזענל̈עכער און דאַרף באַשל̈אָסן ווערן פֿון דער פֿאַר גופֿא.

אַ יידישע סטודענטן־אָרגאַניזאַציע

אויף דער פֿראָגע פֿון אַ יידישער סטודענטן־אָרגאַניזאַציע האָבן מיר שוין אַ העכערע פּראָפּאָרציע פֿון פּאָזיטיווע ענטפֿערס. דער אָריבערוועגנדיקער רובֿ (71%) האָל̈ט, אַז די יידישע סטודענטן דאַרפֿן עטאַבל̈ירן אַן אייגענע אָרגאַני־זאַציע אויפֿן אוניווערסיטעט־קאַמפּוס, בלויז 15% זײַנען דערקעגן (פֿראָגע 30). ווײַזט אויס, אַז די דאָזיקע 15% זײַנען דאָס די געשווירענע אַסימילאַטאָרישע גרופּע: זיי האָל̈טן אַ פּנים, אַז אַן אַ יידישער אָרגאַניזאַציע וואָל̈טן זיי אָל̈יין גע־

וואָרן וויניקער אַנזעעוודיק און וואָלטן זיך אַזוי גיכער געקאָנט אַרײַנכאַפּן אין דער ניט־ייִדישער סבֿיבֿה. טײַל פֿון די וואָס האָלטן, אַז טעאָרעטיש איז אַסימי־לאַציע דער בעסטער אויסוועג פֿאַר ייִדן, זײַנען אָבער איבערגעצײגט, אַז זי קען ניט האָבן קיין דערפֿאָלג, לכל הפּחות אין דער נאָענטער צוקונפֿט, און זיי האָבן געמאַכט שלום מיטן געדאַנק פֿון באַזונדערע אַרגאַניזאַציעס. א טייל וואָלטן איבערגעלאָזן דעם באַשלוס צו דער „שטעלונג פֿון די ניט־ייִדישע סטודענטן" אין דעם קאָנטעקסט, בשעת וועט אַנדערע ווידער זײַנען קעגן א ייִדישער סטו־דענטן־אַרגאַניזאַציע, וויבאַלד „עס העלפֿט אָפּצושיידן די ייִדן פֿון קריסטן. די קריסטן זענען, אַז עס איז פֿאַראַן אַן אַרגאַניזאַציע וואָס איז אויסשליסלעך ייִדיש, וואָס זיי קענען צו איר ניט געהערן. דאָס איז עלול צו פֿאַרשאַרפֿן אין זייער געדאַנק די חילוקים צווישן די צוויי ראָסעס אַנשטאָט די ענלעכקייטן".

אין די אַלע באַטראַכטונגען דאַרפֿן מיר אין זינען האָבן די 23% וואָס האָבן ניט געענטפֿערט אויף די פֿרעגבויגנס. די רייען פֿון די אַסימילאַטאָרן וואָלטן מן הסתּם גרעסער געווען, וועט מיר זאָלן האָבן די תשובֿות פֿון די דאָזיקע 23%, וואָרעם עס איז קלאָר, אַז דער רובֿ פֿון זיי זײַנען ניט פֿאַראינטערעסירט אין ייִדי־שע ענינים.

פֿון דעם שטאַנדפּונקט פֿון ייִדישן כּלל איז דאָס סך־הכּל דיקע בילד ניט איבעריק פֿרייליך. פֿאַראַן א סכנה, אַז פֿון א פֿערטל ביז א העלפֿט ייִדישע סטו־דענטן אין יעיל וועלן פֿרוווּן זיך אָפּרײַסן פֿון דעם ייִדישן לעבן און אַנטיילנעמען בלויז אין ינעם מינימום ייִדישע אַקטיוויטעטן וואָס דער סאָציאַלער דרוק וועט אויף זיי פּשוט אַרויפֿצווינגען. דער איינציקער פּאָזיטיווער שטריך איז דער פֿאַקט, וואָס די סטודענטן האָלטן פֿון ייִדישע קאַמפּוס־אַרגאַניזאַציעס. מיגלעך, אַז א שטאַרקע דערציִערישע קאַמפּאַניע מצד דער הלל־פֿונדאַציע און ענלעכע קאַמ־פּוס־אַרגאַניזאַציעס וואָלט געקאָנט צוריקגעווינען א סך פֿון די וואָס האָבן איצט א נעגאַטיוו שטעלונג צו ייִדן און ייִדישקייט. די פּראָבלעם באַשטייט אין צוקומען צו זיי דורך אינטעלעקטועלע און עמאָציאָנעלע וועגן, אויסצוגעפֿינען וווּ זייערע אַלגעמיינע אינטערעסן באַירן זיך מיט דעם ייִדישן לעבן און בהדרגה זיי צוריק־ברענגען אין דער ספֿערע פֿון ייִדישע אַקטיוויטעטן.

וואָס איז דער מהות פֿון ייִדן און ייִדישקייט?

אַן אַנדער פּראָבלעם, אויף וועלכער אונדזער פֿרעגבויגן האָט געווארפֿן ליכט, איז ווי אַזוי די סטודענטן באַנעמען דעם מהות פֿון ייִדישן קיבוץ.

פֿונקט א העלפֿט פֿון זיי זײַנען בפֿירוש בײַ דער מיינונג, אַז ייִדן זײַנען ניט נאָר א רעליגיעזער, נאָר א נאַציאָנאַל־קולטורעלער איינס (פֿראָגע 10). איבער 60% האָלטן, אַז אָחוץ א בשותּפֿותדיקער רעליגיע זײַנען נאָך פֿאַראַן אַנדערע פֿאַקטאָרן וואָס פֿאַרבינדן ייִדן אין אַמעריקע מיט די ייִדן פֿון אַנדערע לענדער

(פֿראַגע 1). בלויז וועַן מיר רירן אָן די סענסיטיוויטעט פֿראָבלעם פֿון יידישע פֿאַר־בינדונגען מיט אַמעריקע געפֿינען מיר אַ העכערן פּראָצענט (43%) פֿון אָפּווארפֿן יידישן נאַציאָנאַליזם (פֿראַגע 26). בלויז 41% זײַנען מסכים מיט דער הנחה, אַז יידן פֿון אַמעריקע שיידן זיך אונטער פֿון די אַנדערע אַמעריקאַנער מיט נאָך עפּעס אַחוץ רעליגיע. אין דער דאָזיקער מער דירעקטער פּראָבלעם פֿון באַ־ציונגען צו דער ניט־יידישער וועלט איז מען גרייט אָפּצוטרעטן פֿון דער טעאָ־רעטישער פּאָזיציע, אַ ביסל מוותר זײַן אויפֿן פּרינציפּ, כּדי זיך צו דערנענטערן צו דעם וואָס אַ טייל מיינען, אַז אַמעריקע פֿאַרלאַנגט פֿון זיי. איין סטודענט פֿאָרמולירט דאָס אַזוי: „אונדזער קולטורעלער הינטערגרונט איז אַנדערש, אָבער אונדזער אַמעריקאַניזם איז ניט אַנדערש".

ארץ־ישׂראל

בהסכם מיט דעם שטאַנדפּונקט, אַז יידן זײַנען אַ נאַציאָנאַליטעט, איז דער רובּ (58%) פֿאַר אַ יידישער נאַציאָנאַלער היים (פֿראַגע 5). אַ סך ענטפֿערס זײַנען אונטער דער השפּעה פֿון נאַציאָנאַליזם אָדער פֿון אַ „הומאַניטאַרן מער איידער אַ רעליגיעזן שטאַנדפּונקט". זיי אָנגערופענען אָבער אויך „די אומצאָליקע קולטור־רעלע טראַדיציעס וואָס זײַנען פֿאַרבונדן" מיט ארץ־ישׂראל. נאָר 27% זײַנען קעגן אַ נאַציאָנאַלער היים; 15% האָבן ניט קיין באַשטימטע מיינונג וועגן דעם. וועַן מיר קומען צו דער פֿראַגע פֿון העלפֿן בויען ארץ־ישׂראל (ניט אַרײַנגייענדיק אין דער פֿראַגע פֿון אַ נאַציאָנאַלער היים) זײַנען 73% דערפֿאַר און בלויז 8% קעגן (פֿראַגע 12).

דער פֿאַרלאַנג פֿון יידישער בילדונג

עס איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר אונדזער גרופּע וואָס איז להוט נאָך ביל־דונג, אַז 82% האַלטן פֿון יידישער דערציונג, און בלויז 8% לייקענען איר ווערט, 61% האַלטן אָפּילו, אַז אַ פּראָגראַם פֿון יידישער דערציונג דאַרף אַרײַננעמען ניט נאָר די יסודות פֿון רעליגיע נאָר אויך די העברעישע שפּראַך און ליטעראַ־טור, יידישע געשיכטע און ענלעכע לימודים (פֿראַגע 2). 15% זײַנען ניט מסכים מיט אַזאַ פּאַרבריייטערטער פּראָגראַם.

די פֿונקציעס פֿון דעם ציבור

די עיקרדיקע יידישע פּראָבלעם וואָס רירט אָן די דאָזיקע סטודענטן איז אַנטיסעמיטיזם. עס איז על־כּן קיין וווּנדער ניט, וואָס 68% האַלטן, אַז אַמעריי־קאַנער יידן דאַרפֿן זיך אַרגאַניזירן צו באַקעמפֿן אַנטיסעמיטיזם (פֿראַגע 6). די 18% וואָס זײַנען קעגן אַזאַ טריט האָבן בדרך כּלל מורא, אַז פּאַרטיידיקונג־אַרגאַניזאַציעס וועלן ציען אויפֿמערקזאַמקייט אויף יידן און אַזוי אַרום שטערן זייער פּרווו זיך צוגויפֿצוגיסן מיט דער סבֿיבֿה. „דאָס אַרגאַניזירן זיך פֿון אַמעריי־קאַנער יידן צו באַקעמפֿן דעם אַנטיסעמיטיזם קען נאָך פֿאַרשטאַרקן די שׂינאה צו יידן דורך אַרויסברענגען זייער צוזאַמענהאַלט־ (stick-together) קאַמפּלעקס",

געפֿינען מיר אין אַ טיפּישער תשובֿה. וועָן מיר קומען צו אונדזערע קהלשע פֿונקציעס, איז שוין דאָס אַחדות ניט אַזוי גרויס. בלויז 44% האַלטן, אַז די ייִדישע קהילה דאַרף געבן באַשעפֿטיקונג־הדרכה (vocational guidance) פֿאַר דער יוגנט און 26% האָבן ניט קיין באַשטימטע מיינונג וועגן דער פֿראַגע (פֿראַגע 11). דער דאָזיקער ענין איז נעי פֿאַר דעם רובֿ סטודענטן און זיי זײַנען נאָך ניט גרייט אים אַרײַנצונעמען אין דער רעם פֿון אַרגאַניזירטן ייִדישן לעבן. בלויז איין סטודענט (פֿון ענגליש) האָט מוסיף געווען אַ פֿאַרלאַנג, אַז מער ייִדן זאָלן אויסגעבילדעט ווערן פֿאַר „פֿאַרם־אַרבעט אַדער אַנדער אַרבעט מיט די הענט".

דאָס אָרט פֿון רעליגיע אין דעם לעבן פֿון די סטודענטן

די איבעריקע פֿראַגעס האָבן צו טאָן מיט פֿאַרשיידענע פֿאַזעס פֿון רעליגיע און איר פֿונקציע אין דעם לעבן פֿון די ייִדישע סטודענטן. הגם 91% קומען פֿון היימען וואָס האָבן רעליגיעזע פֿאַרבינדונגען, איז די מערכה פֿון רעליגיע בײַ די סטודענטן שטאַרק געפֿאַלן הן אין פּראַקטיק, הן אין באַנעם.

טעאָרעטישע קעגענערשאַפֿט צו רעליגיע און אירע אינסטיטוציעס געפֿינען מיר ווייניק, און ווייניק אויך פֿון דעם מיליטאַנטישן אַנטירעליגיעזן גײַסט וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די יוגנט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. בלויז 8% נעמען אָן דאָס שלאָגווערט פֿון 19טן י"ה, אַז די וויסנשאַפֿט האָט געמאַכט איבעריק די רעליגיע (פֿראַגע 13). 18% זײַנען קעגן דעם קוק. 51% גלייבן ניט, אַז מען האָט שטאַרק מגזם געווען דעם ווערט פֿון דער ייִדישער רעליגיע (פֿראַגע 28); 18% גלייבן אַז יאָ. 54% זײַנען מסכים, אַז רעליגיע גיט אַן אמתן אינהאַלט (real meaning) דעם לעבן; 20% זײַנען ניט מסכים (פֿראַגע 7). ניט קיין גאַנצע 6% האַלטן, אַז די סינאַגאָגע און דער טעמפּל זײַנען געווען שאַפֿטלעכע פֿאַראַזיטן (פֿראַגע 21); דער אַריבערווענדיקער רובֿ (82%) זײַנען קעגן אַזאַ געדאַנק.

דערקעגן האַלטן 60% די ייִדישע רעליגיע פֿאַר אַ חשובֿן כּוח אין אַנטוויקלען רעכטפֿאַרטיקייט בײַם יחיד ווי בײַם כּלל; בלויז 11% זײַנען ניט מסכים מיט דעם קוק (פֿראַגע 15). 77% האַלטן, אַז תּפֿילה האָט אַ ווערט, 11% האַלטן פֿאַרקערט (פֿראַגע 25). 69% זײַנען מסכים, אַז רעליגיע דאַרף זיך אָפּגעבן מיט די סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פּראָבלעמען פֿון דער צײַט (פֿראַגע 3); 20% זײַנען קעגן. די גרופּע אַנערקענט אויך דעם גרויסן באַטײַט פֿון אָפּהיטן די רעליגיע פֿאַרן קיום פֿון ייִדישקייט. 51% האַלטן, אַז מען דאַרף דעם שבת ניט אויסבײַטן אויף זונטאָג (פֿראַגע 27); בלויז 17% זײַנען גרייט אויף אַזאַ ראַדיקאַלן איבערבראָך אין דער טראַדיציאָנעלער פּראַקטיק. אַ העלפֿט פֿון די סטודענטן האַלטן, אַז וועָן מען זאָל אויפֿהערן אָפּצוהיטן געוויסע מיצוות און אײַנפֿירן ווי יום־כּיפּור, פּסח, כּשרות און מילה, וואָלט דאָס געפֿירט צו אַ פֿונאַנדערפֿאַל פֿון ייִדישן לעבן (פֿראַגע 19); 31% זײַנען ניט מסכים דערמיט.

נאָך דער אַלגעמיינער באַטאָנונג פֿון דער וויכטיקייט פֿון די רעליגיעזע ווערטן און פּראַקטיק פֿאַר דעם ייִדישן לעבן הײַנט צו טאָג ווערט מען פֿאַר־חידושט, וועָן מען לייענט די מיינונגען פֿון די סטודענטן וועגן דער נייטיקייט פֿון

פֿערזענלעכער רעליגיעזער פּראַקטיק. בלויז 30% האַלטן, אַז עס איז אומבאַדינגט נייטיק צו זײַן פֿאַרבונדן מיט אַ סינאַגאָגע, כדי צו פֿירן אַ נארמאַל ייִדיש לעבן (פֿראָגע 16). 46% באַטראַכטן דאָס גיין אין שול אַרײַן פֿאַר אומנייטיק פֿאַר די מיטגלידער פֿון דער ייִדישער גרופּע. די קעגענערשאַפֿט צו רעליגיעזער פּראַקטיק איז נאָך גרעסער. 65% האַלטן, אַז אַ פֿערזענלעכער סטאַנדאַרד פֿון עטיק אַן רעליגיעזער פּראַקטיק און אַן גיין אין סינאַגאָגע איז געניג פֿאַר אַ ייִדן (פֿראָגע 8). איין סטודענט דריקט זיך אויס, אַז „די ייִדישע רעליגיע איז גיכער אַ פֿילאָסאָפֿיע, אַז דער מענטש קען דערגרייכן אוטאָפּיע אויף דער וועלט, אייִדער בלויז דאָס אָפּהיטן פֿון ריטואַלן". בלויז 19% האַלטן, אַז אָחוץ דעם אויסדרוק פֿון עטישע פּרינציפּן איז ייִדישקייט אויך כולל די טראַדיציאָנעלע רעליגיעזע פּראַקטיק.[11]

די סטודענטן זײַנען בכלל טאָלעראַנט צו רעליגיע און זיי ווײַזן ניט אַרויס קיין קעגענערשאַפֿט צו די וואָס היטן זי אָפּ, אָבער אַ פֿערזענלעכן אינטערעס האָבן זיי אַ קנאַפּן. אַזאַ מין באַמערקונג ווי „רעליגיע איז בכלל צו פֿיל איבערגעשאַצט. זי האָט גאָר אַ קליינע פֿעולה, מאַראַלישע אָדער אַנדערע, אויף מענטשן", איז אפֿשר ניט אין גאַנצן רעפּרעזענטאַטיוו. אַ סך טיפֿער איז די באַמערקונג אַז „פֿאַר מענטשן וואָס גלייבן אין גאָט און תּפֿילה האָבן די תּפֿילות אַ גרויסן ווערט". רעליגיע קען אפֿשר געבן געווייסע מענטשן דעם ריכטיקן באַטײַט פֿון לעבן, אָבער אונדזערע סטודענטן, משמעות, „קענען זיך אַן איר גאַנץ גוט באַגיין".

מיט דעם פֿאַלן פֿון רעליגיעזן אויטאָריטעט פֿון דער היים און דער סינאַגאָגע איז דער גרעסטער טייל פֿון ייִדישער קאָלעקטיווער דיסציפּלין פֿאַרלוירן געגאַנגען.[12] בלויז געציילטע פֿון אונדזער יוגנט זײַנען גרייט אָפּצושאַצן דעם ווערט פֿון אָפּהיטן ייִדישקייט פֿון שטאַנדפּונקט פֿון ייִדישן קאָלעקטיוו, און נאָך ווייניקער זײַנען גרייט אָנצונעמען התחייבותן צוליב אים. מען האָט זיך געמעגט ריכטן, אַז די רעליגיעזע לימודים זאָלן האָבן אָנטוויקלט אַ געפֿיל פֿאַר דעם ווערט פֿון אָפּהיטן ייִדישקייט, פֿאַר בארײַכערן די פֿערזענלעכקייט, אָבער אַ פּנים אַז די שולן האָבן אין רוב פֿאַלן ניט מצליח געווען. געווייסע שטעלונגען זײַנען

---

[11] קאַץ און אַלפּאָרט האָבן געפֿונען נאָך אַ קלענערן אינטערעס אין אינסטיטוציאָנעלער רעליגיע צווישן ייִדישע סטודענטן אין סיראַקיוז־יוניווירסיטי. 48.2% פֿון די ייִדישע סטודענט־מענער האָבן געהאַלטן, אַז אַ סטאַנדאַרד פֿון עטיק אַליין איז גענוג פֿאַר אַן אַנטשטעדיקן לעבן. 5.6% האָבן געהאַלטן, אַז church האָט אַ היפּשע חשיבות, אָבער בלויז 1.4% זײַנען געווען פֿעסט בײַ דער מיינונג, אַז געהערן צו און גיין אין church איז וויכטיק.

Daniel Katz and Floyd H. Allport, *Students Attitudes*, Syracuse, 1931, p. 288.

[12] די לאַגע איז, פֿאַרשטייט זיך, ניט ספּעציפֿיש פֿאַר ייִדן. אַן אויספֿאָרשונג פֿון 3,167 סטודענטן אין 39 קאַלעדזשן האָט באַווויזן, אַז בלויז אַ דריטל פֿון זיי „זײַנען פֿאַראינטערעסירט אין רעליגיע אַדער באַטראַכטן זי ווי אַ בײַהילפֿיקן אָדער אומבאַדינגטן טייל פֿון זייער לעבן".

Lincoln B. Hale, *From School to College, a Study of the Transitional Experience*, Hugh Hartshorne, ed. New Haven, 1939, p. 254.

די זעלבע צאָל, 37%, האָט אָנגערקענט די וויכטיקייט פֿון רעליגיע, אָבער אָנגעגעבן, אַז רעליגיע האָט ניט קיין גרויסן באַטײַט איצט, הגם זי קען שפּעטער, מיט דעם ווזקס פֿון לעבנס־פּראַקטיק און צייטיקייט, ווערן אַן אומבאַדינגטע נויטוועניקייט פֿאַר זיי.

אָפֿילו יָא בַּאַטְרַאכְטן גְעוואָרן פֿון דער יִידישער דערציִונג, אָבער דאָס „אויס־שטעלן" דעם תַּלמיד אויף פֿינף אָדער זעקס יאָר היבְּרו סקוֹל אָדער זונטאָגשול האָט ניט געפֿירט אונדזערע סטודענטן צום אָננעמען דעם טראַדיציאָנעלן יִידישן דרך.

דער באָנעם פֿון דעם באָגריף גאָט

מעטאָפֿיזישע פּראָבלעמען זיִנען אויך אָפּגערוקט געוואָרן אין דעם הינ־טערגרונט פֿון דעם לְעבן פֿון די סטודענטן, און נאָר זעלטן שפּילן זיי אָ ראָלע אין זייער טראָכטן. טראַדיציאָנעלע אידעעס האָבן דאָ אָ קנאַפּן כּוח, אָזוי אַז בלויז אָ מינאָריטעט נעמט אָן דעם קוק פֿון זיִערע פֿאָטערס אויף ענינים וואָס זיִנען אָ מאָל באָטראַכט גְעוואָרן ווי די עיקרים פֿון יִידישקייט.

דער גלוֹיבן אין אָ פּערזענלעכן גאָט, צו וועמען אָ מענטש קאָן זיך וועגדן אין תּפֿילה, וואָס איז „נאָענט צו אַלע וואָס רופֿן אים" און וואָס איז דער בורא עולם, איז תּמיד געשטאָנען אין צענטער פֿון יִידישן טראָכטן. אָבער בלויז 18% פֿון די יעיל־סטודענטן האָלטן זיך נאָך בְּיי דעם גלוֹיבן (פּראָגע 29).[13] 38% זיִנען כּופֿרים, און 44% האָבן ניט קיין באַשטימטע מיינונג. דער באָגריף פֿון גאָט ווי אָן אומפּערזענלעכער גיִסטיקער כּוח אָפּעלירט צום מערסטן צו די סטודענטן, און פֿון דעסט וועגן נעמען אים אָן בלויז 43% (פּראָגע 22), 19% זיִנען קעגן דעם באָנעם און 38% זיִנען מסופֿק. 42% האָלטן אַז גאָט איז דער כּוח פֿון געזעץ און אָרדענונג אין דער אַלוועלט, אַז ער מאָכט מיגלעך דאָס גלִיק און השתּלמות פֿון דעם מענטשן (פּראָגע 34). 24% ווילן ניט אָננעמען דעם דאָזיקן קוק, און 34% האָבן ניט קיין באַשטימטע מיינונג וועגן דעם.[14]

די תּשובות אויף די אויבן דערמאָנטע פּראָגעס, און נאָך מער אונדזערע שמועסן מיט די סטודענטן, האָבן אַרויסגעבראַכט דעם פּאַקט אַז איבער דעם באָגריף פֿון אָ בורא ומנהיג זיִנען זיי אין אָ פֿאַרלעגנהייט. איינע פֿון די סיבות דערפֿאָר איז דאָס וואָס דער רובּ פֿון זיי איז געווען אין קאָלעדזש ניט מער ווי איין יאָר; זיי זיִנען יונגע בחורים און האָבן זיך נאָך ניט געשאַפֿן קיין קלָארע מיינונג וועגן דבָרים העומדים ברומו של עולם. אָנקומענדיק אין יעיל האָבן זיי מיט זיך מיטגעבראַכט די אומציִטיקע באָגריפֿן וואָס זיי האָבן באָקומען אין דער היבְּרו סקול און זונטאָגשול, בעת זיי זיִנען געווען אָ דריצן יאָר. די דאָזיקע באָגריפֿן האָבן זיך ניט אָנטוויקלט באַגלַיִך מיט זייער אינטעלעקט, און די סטודענטן זיִנען דערפֿאָר ניט מסוגל זיך אָנטקעגנצושטעלן די אַרויס־פֿאָדערונגען פֿון דעם מער אָנטוויקלטן געדאָנק וואָס זיי באָגעגענען אין קאָלעדזש.

דער רובּ האָט ניט אויפֿגעגעבן זייער גלוֹיבן אין גאָט. אָ גרויסע צאָל,

---

[13] אין דער סירַאַקיוזער אויספֿאָרשונג זיִנען אויך געווען 18% וואָס האָבן אָנגעהאָלטן דעם גלויבן אין אָ פּערזענלעכן בורא. דאָרט, ז׳ 263. מאָרווין נייטען האָט געפֿונען אָ היפּש העכערע פּראָפּאָרציע (33%) וואָס האָט געגלייבט אין אָ פּערזענלעכן גאָט.

[14] די מיינונגען וועגן דער דאָזיקער אַרויסזאָגונג חזרן איבער צום טייל די מיינונגען וועגן דער פֿרִיערדיקער אַרויסזאָגונג וועגן גאָט ווי אָן אומפּערזענלעכער גיִסטיקער כּוח.

איבער אַ דריטל בײַ איט־עכער פֿון די דרײַ פֿראַגעס וואָס זײַנען נוגע דעם ענין, האָט אָנגעגעבן, אַז זיי זײַנען נאָך צו קיין באַשטימטן באַשלוס ניט געקומען און קאָנען נאָך קומען אָנצונעמען דעם גלויבן אין גאָט. אין יעדער אײַנציקן פֿאַל איז די גרופּע גרעסער אײַדער די בפֿירושע כּופֿרים. דער טיפּישער ענטפֿער איז אַזוי: „איך בין געווען קאָנסערוואַטיוו אין מײַנע תשובות וועגן דעם ענין גאָט, וויל איך גלייב ניט, אַז אַ מענטש וווייס געוויס וועגן זאָכן וואָס זײַנען למעלה מן הטבע, ער זאָל קאָנען זיך אויסדריקן פֿאַזיטיוו. איך גלייב בפֿירוש אין גאָט און אין דאָס איבערנאַטירלעכע, אָבער מײַן באַגריף אין די ענינים איז אין אַ סך פּרטים אַנדערש ווי דער ביבלישער באַגריף". אַן אַנדערער האָט געזאָגט: „איך האָב געלאָזן די פֿראָגע וועגן רעליגיעזן גלויבן אָן אַ תשובה. איך פֿיל, אַז איך קען ניט ענטפֿערן, און דעריבער האָב איך זיך מיאש געווען לעת־עתה אין קומען צו אַ באַשלוס". „מסופֿק" גיכער ווי „מחולק" קען כאַראַקטעריזירן דעם רובֿ פֿון דעם דור ייִדישע קאָלעדזש־סטודענטן.

ניסים, אומשטערבלעכקייט און דער תּנך

אַזוי ווי מיר געפֿינען בײַ אונדזערע סטודענטן אַזאַ גרויסן אָפּקער פֿון דעם טראַדיציאָנעלן באַגריף פֿון גאָט, איז פֿאַר אונדז גאָר קיין חידוש ניט, וואָס זיי וואַרפֿן אָפּ נאָך קאַטעגאָרישער די גלייבונגען וואָס זײַנען אָנגענומען בײַ ייִדן במשך פֿון דורות. בלויז 8% גלייבן, אַז ניסים וואָס זײַנען פֿאַרבונדן מיט אַ שינוי אין סדר בראשית זײַנען אַ מאָל געשען און קאָנען אויך להבא געשען (פֿראָגע 31).[15] 63% וואַרפֿן דאָס אָפּ בפֿירוש. „דער ענין ניסים איז אַ שטות", שרײַבט אַ סטודענט בקיצור. בלויז 11% גלייבן, אַז השאָרת הנפֿש לייגט זיך אויפֿן שכל, בעת 56% לייקענען אין דעם בפֿירוש (פֿראָגע 9). 34% טײַטשן אויס אומשטערב־לעכקייט ניט אין אַ קערפּערלעכן אָדער אָפּילו גײַסטיקן זינען, נאָר ווי אַ המשך אין אונדזערע קינדער אָדער אין דעם ייִדישן כלל (פֿראָגע 23). אָבער 38% וואַרפֿן אָפּ אָפּילו די דאָזיקע אויסטײַטשונגען פֿון אַ באַגריף וועלכער איז געווען אָפּגעמיין אָנגענומען בײַ ייִדן פֿאַר די לעצטע צוויי טויזנט יאָר. דער גלויבן אין דעם אות־באות־אמת פֿון תּנך איז נאָך שוואַכער — בלויז 5%. גאַנצע 84% וואַרפֿן אָפּ דעם אות־באות־אמת פֿון די ביבלישע דערציילונגען און נעמען אָן בלויז זייער עטישן וווערט.

עם־סגולה

דער עם־סגולה־באַגריף האָט אַ שוועכע מערכה אין דער מאָדערנער וועלט און איז אומפּאָפּולער צווישן דער קאָלעדזש־יוגנט. דער פֿראָצענט פֿון די וואָס האַלטן פֿון דעם דאָזיקן קלאַסישן גלויבן איז דער קלענסטער פֿון די פֿראָצענטן ענטפֿערס אויף אונדזערע פֿראָגעס — בלויז 3 פֿראָצענט (פֿראָגע 20). בלויז 27 פֿראָצענט זײַנען מסופֿק, און די איבעריקע 70 פֿראָצענט דריקן אויס קעגנערשאַפֿט

[15] 16% פֿון די ייִדישע סטודענטן־מענער אין סירַאַקיוז האָבן נאָך געגלייבט אין ניסים, דצ"ו, ז' 272.

שאַפֿט. „מיר האָבן ניט קיין אינגעבוירענע ייִדישע שטריכן וואָס צייכענען אונדז אויס ווי אַן אויסדערוויילט פֿאָלק", טענהט אין יונגער־מאַן. אַ ביסל אַ גרעסערע צאָל, הגם אויך ניט איבעריק גרויס (15%), באַטראַכט ייִדן פֿאַר אינטעלעקטועל העכער אייִדער אַנדערע גרופּעס, אָבער פֿיר מאָל אַזוי פֿיל זיבנען ניט מספּים (פֿראַגע 18). „צו זאָגן אַז ייִדן זיבנען העכער הייסט אַריינברענגען אַ הערנפֿאָלק־טעאָריע", — איז די געווויינטלעכע רעאַקציע. פֿון די דאָזיקע ענטפֿערס קענען מיר זען, אַז די מאָדערנע דערציונג און דער עיקר די קאָלעדזש־בילדונג האָבן אינגעפֿלאָנצט אַ מורא פֿאַר אַן אַרויסזאָג וואָס קען קלינגען ווי אַ טעזיס פֿון ביאָלאָגישער העכערקייט, ווי אַ פֿרעטענזיע צו אינגעבוירענע העכערע גייסטיקע קוואַליטעטן. אָט דער באַגריף ווערט עס על־פּי־טעות צעפּלאָנטערט מיט דעם טראַדיציאָנעלן באַגעם פֿון דעם ייִדישן „נאָבלעס אָבליזש".

אָבער אַ סך אַ גרעסערע צאָל (34%) זיבנען מספּים, אַז ייִדן האָבן געגעבן אַ פֿראָפֿאָרציאָנעל גרעסערן צושטייער צו דער מאָדערנער וויסנשאַפֿט און קונסט ווי וועלכער עס איז אָנדער קיבוץ (פֿראַגע 32). היות דאָס איז אַ פֿראַגע פֿון פֿאַקטן (וואָס אויב מען זאָל זיי אָפּפֿרעגן, קען מען זיי דערקלערן אויפֿן סמך פֿון געזעל־שאַפֿטלעכער סביבֿה), קענען מיר דאָ באַקומען אַ בעסערע השׂגה וועגן די אמתע מיינונגען פֿון די סטודענטן וועגן ייִדישער אינטעלעקטועלער העכערקייט. איין סטו־דענט שרייבט צו די העכערע ייִדישע דערגרייכונגען „צום פֿאַקט וואָס אַ ייִדישער בחור ווייסט, אַז ער מוז האָרעווען אַ ביסל שווערער כדי גובֿר צו זיין פֿאָראור־טיילן". אָנדערע זאָגן: „דערפֿאַר וואָס ייִדן זיבנען אין די שטעט און האָבן אַ גוטע בילדונג"; „עס איז בלויז אַן ענין פֿון סביבֿה", „דער פּועל־יוצא פֿון אומשטאַנדן". בלויז 23% לייקענען אפֿ וועלכע עס איז העכערקייט אין ייִדישע דערגרייכונגען.

סעקסועלע צניעות

די לעצטע פֿראַגע אין פֿרעגבויגן האָט צו טאָן מיט דעם טראַדיציאָנעלן פּרינציפּ פֿון צניעות. די דעות אין דעם פּרט זיבנען געווען מחולק גלייך — 42% האַלטן, אַז מען דאַרף באַטאָנען צניעת ווי אַ רעליגיעזן פּרינציפּ און 41% זיבנען קעגן (פֿראַגע 35). אין פֿאַרגלייך מיט די אָפּשטימונגען וואָס זיבנען געמאַכט גע־ווארן אין די לעצטע יאָרן זיבנען די דאָזיקע רעזולטאַטן גאָנץ גינציקע. למשל, די אויספֿאָרשונג פֿון 592 סטודענטן־מענער אין דריטן און פֿערטן יאָר קאָלעדזש האָט באַווייזן, אַז 52% זיבנען ניט געווען געשלעכטלעך צניעותדיק און 79 האָבן געגעבן זייער הסכמה אויף געשלעכטלעכע באַציונגען מחוץ דער סאַנקציאָנע־לער זיוווגשאַפֿט.[16] אַן אויספֿאָרשונג וואָס איז ענלעכער צו אונדזערער ווי די נאָר וואָס דערמאָנטע איז געמאַכט געווארן לעצטנס פֿון 888 סטודענטן און דערוואַק־סענע אין פּענסילווייניע. מען האָט געבעטן די גרופּע, זי זאָל אַרויסזאָגן איר מיינונג וועגן אַ קאָלעדזש־סטודענט וואָס האָט נאָך פֿאַר זיך פֿיר יאָר שטודיום און פֿאַרענטפֿערט זיבנע געשלעכט־פֿראָבלעמען דורך גיין צו זונות. צוויי דריטל

[16] Dorothy Dunbar Bromley and Florence Haxton Britten, *Youth and Sex*, New York, 1938, pp. 134, 280.

פֿון די ייִדישע אָביעקטן האָבן זיך האַנדלונג ניט באַטראַכט פֿאַר שלעכט; פֿון די ניט־ייִדן האָט בלויז איין דריטל געהאַלטן, אַז ס׳מאַכט ניט אויס.[17]

די רעזולטאַטן פֿון אונדזער אויספֿאָרשונג, הגם מער לטובֿת צניעות, באַווײַזן פֿאַרט אַ ירידה אין דער קלאַסישער ייִדישער פֿאָדערונג פֿון צניעות ביז דער חתונה, סײַ פֿאַר פֿרויען סײַ פֿאַר מענער. חוץ דעם האָט אפֿשר די יונגקייט פֿון אונדזערע אָביעקטן עפּעס דערמיט צו טאָן וואָס זייערע ענטפֿערס זײַנען ניט אַזוי נעגאַטיוו ווי זיי וועלן אפֿשר שפּעטער ווערן.

סך־הכל און אויספֿירן

דערציִערס און עלטערן האָבן זיך לאַנג אָפּגעגעבן מיט דער פֿראָבלעם פֿון דער רעלאַטיוויער וויכטיקייט פֿון היים־סביבֿה און פֿאַרמעלער בילדונג אין אַנטוויקלען די געוווּנטשענע באַציִונגן צום ייִדישן לעבן. וועט האָט אַ גרעסערע פֿעלקה אין שאָפֿן אַ פּאָזיטיווע שטעלונג צו ייִדן און ייִדישקייט — די ייִדישע שול אָדער די היים?

כּדי צו ענטפֿערן אויף דער דאָזיקער פֿראָגע האָבן מיר געדאַרפֿט אויסגעפֿינען עפּעס אַן אָביעקטיוון מעסטער אויף צו פֿאַרגלײַכן סטודענטן מיט פֿאַרשיידענע טיפּן ייִדישע דערציִונג, היים־סביבֿה און אָפּהיטן ייִדישקייט. מיר האָבן אויסגעקליבן פֿאַר אַ קריטעריע אַ טעסט פֿון פּאָזיטיווע ייִדישע שטעלונגען וואָס שטיצט זיך אויף 25 פֿון די 35 אַרויסזאָגונגען אין אונדזער פֿרעגבויגן. פֿאַרשטייט זיך, אַז די דאָזיקע אַרויסזאָגונגען האָבן געמוזט זײַן פֿון דעם מין וואָס ס׳רובֿ ייִדישע פֿירערס, פֿון וועלכער ריכטונג זיי זאָלן ניט זײַן, זײַנען מיט דעם מספּים. מיר האָבן עלכן אַרויסגעלאָזט פֿון דעם טעסט די פֿראָגעס וואָס קאָנען אַרויסרופֿן טעאָלאָגישע ספֿקות אָדער חילוקי־דעות, דהיינו די פֿאַרשיידענע אויסטײַטשונגען פֿון דער ביבל, פֿון דעם עם־סגולה־באַגריף, דעם מהות פֿון גאָט און דעם גלויבן אין ניסים און אומשטערבלעכקייט. די איבערגעבליבענע טעמעס דעקן אַ ברייט פֿעלד פֿון אַסימילאַציע און געמישטע חתונות ביז צניעות און דעם פֿאַרבײַט פֿון שבת אויף זונטאָג.

מיר האָבן געגעבן פּאָזיטיוון קרעדיט די דאָזיקע אַרויסזאָגונגען: 2, 3, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 33 און 35. אַ צייכן אין דער רובריק „בפֿירוש מספּים" צו איינער פֿון די דאָזיקע פֿראָגעס האָט געגעבן דעם סטודענט 100 פֿונקטן און אַ צייכן אין דער רובריק „מספּים" בלויז 50 פֿונקטן. אַ צייכן אין דער רובריק „מסופֿק" אָדער קיין שום צייכן האָט געמיינט קיין שום קרעדיט פֿאַר דער שייכדיקער פֿראָגע, אַ צייכן אין דער רובריק „ניט מספּים" האָט אַוועקגענומען בײַם סטודענט 50 פֿונקטן פֿאַר דער שייכדיקער פֿראָגע און אַ צייכן אין דער רובריק „בפֿירוש ניט מספּים" — 100 פֿונקטן.

---

[17] Arthur H. Jones, "Sex, Educational and Religious Influences on Moral Judgments Relative to the Family," *American Sociological Review*, Vol. VIII (1943), pp. 406, 409.

די געגויע ציפֿער זײַנען געווען: ייִדן — 72%, פּראָטעסטאַנטן — 37%, קאַטויליקן — 34%. פֿ״גל ייִוואָ־בלעטער, באַנד XXV, 1 (יאַנואַר־פֿעברואַר, 1945), זז׳ 127—129.

נעגאַטיוון קרעדיט האָבן מיר געגעבן פֿאַר די ווייטערדיקע אַרויסזאָגונגען: 1, 8, 13, 21, 24, 25, 26, 27, 28 און 30. אַ סטודענט האָט באַקומען קרעדיט פֿאַר ניט מספּים זיין מיט זיי און פֿאַרלוירן קרעדיט פֿאַר מספּים זיין.

אָבער סטודענטן זיינען אינגעטיילט געווארן אין פֿיר גרופּעס לויט דער רעליגיעזער צוגעהעריקייט פֿון זייערע עלטערן, און מיר האָבן אויסגעחשבונט אַ סך־הכּל־צאָל פֿאַר יעדער גרופּע. דעם זעלביקן גאַנג האָבן מיר אויך אָנגענומען פֿאַר יידישער דערציונג, פֿאַר אָפּהיטן יידישקייט און גיין דאָוונען בײַ די עלטערן, און בײַם אָפּהיטן יידישקייט און גיין דאָוונען בײַ די סטודענטן גופֿא.[18]

טאַבעלע 5

די סך־הכּל־צאָלן פֿון די סטודענטן לויט פֿאַרשיידענע גרופּירונגען

רעליגיעזע צוגעהעריקייט פֿון עלטערן	סטודענטן אין יעדער גרופּע		דורכשניט־לעכע סך־הכּל־צאָל	עלטערן: דאָס גיין אין שול און אָפּהיטן יידישקייט	סטודענטן אין יעדער גרופּע		דורכשניט־לעכער סך־הכּל־צאָל
	צאָל	%			צאָל	%	
ארטאָדאָקסן	12	16.2	57	אָפּגעהיים	10	13.5	56
קאָנסערוואַטיוו	32	43.2	52	הייס	30	40.5	27
רעפֿארם־יהדות	23	31.1	12	פֿון צייט צו צייט	22	29.7	17
אין רעליגיעזער צוגעהעריקייט	7	9.5	15−	זעלטן אָדער גאָרנישט	12	16.2	9−
סך־הכּל	74	100.0		סך־הכּל	74	99.9	

יידישע הויפּט־דערציונג				סטודענטן: דאָס גיין אין שול און אָפּהיטן יידישקייט			
„היברו סקול"	27	36.5	39	אָפּגעהיים	3	4.1	89
פֿריוואַטער לערער	14	18.9	22	הייס	15	20.3	49
זונטאָגשול	25	33.8	15	פֿון צייט צו צייט	35	47.3	23
אין יידישער דערציונג	8	10.8	15−	זעלטן אָדער גאָרנישט	21	28.4	10−
סך־הכּל	74	100.0		סך־הכּל	74	100.1	

פֿון דעם טעסט קומען מיר צום באַשלוס, אַז אַ פּאָזיטיווע יידישע שטעלונג גייט האָבן בײַ האָבט מיט אָפּהיטן יידישקייט. דער סטודענט וואָס גייט אָפֿט אין סינאַגאָגע און היט אָפּ דעם רעליגיעזן צערעמאָניאַל איז אַ סך מער עלול צו גלייבן אין דעם ווערט פֿון דעם יידישן לעבן ווי דער וואָס היט אָפּ וויניק אָדער גאָרנישט. אַ סטודענט וואָס היט ניט אָפּ יידישקייט קאָן זיך האַלטן בײַ זיינס, אַז

[18] דער מחבר זעט אין די חסרונות פֿון דעם דאָזיקן מעטאָד, דער עיקר אין דער הנחה אַז אַלע אַרויסזאָגונגען האָבן אַ גלײַכן ווערט און אַז די 25 אַרויסזאָגונגען נעמען אַרום די טאַטאַלקייט פֿון אַ מענטשס שטעלונג צו יידן און יידישקייט. דער טעסט איז ניט באַשטימט ווי אַן אַבסאָלוטער מעסטער פֿון יידישקייט; ער האָט אָבער אַ ווערט ווי אַן איינהייטלעכער סטאַנדאַרד אויף צו פֿאַרגלײַכן די שטעלונגען צו יידן און יידישקייט פֿון פֿאַרשיידענע גרופּעס יידן. די טעכנישע שוועריקייטן וואָס זיינען פֿאַרבונדן מיט אַנטוויקלען און באַנוצן זיך מיט מער פּינקטלעכע מעטאָדן וואָלטן אונדזער פֿאַרשונג צו פֿיל איבערגעלאָדן און באַשווערט אָדער גאָר אין גאַנצן אוממיגלעך געמאַכט דעם באַנוץ.

ער איז „אַ ייִד אין האָרצן", אָבער דער טעסט באַווײַזט, אַז ער איז גיכער עלטער צו קוקן אָן סימפּאַטיע אויף די פּאָזיטיוו ווערטן פֿון ייִדישקייט. די העכסטע סך־הכל־צאָל פֿאַר וועלכער עס איז גרופּע — 89 פֿון 100 — האָבן באַקומען ניט די וואָס האָלטן אַז עס איז געניג צו זײַן אַ ייִד „אין האָרצן", נאָר די קלײנע צאָל וואָס היט אָפּ שבת, יום־טובֿ און כשרות. דערקעגן די וואָס היטן וויניק אָפּ אָדער היטן גאָרניט אָפּ האָבן באַקומען אַ סך־הכל־צאָל פֿון מינוס 10, וואָס דאָס באַווײַזט, אַז זייער שטעלונג צו ייִדישע ווערטן איז בדרך כלל אַ נעגאַטיווע.

נאָך אַ וויכטיקער אויספֿיר איז דער, אַז ייִדישע דערציִונג שפּילט אַ קלענערע ראָלע אין אויספֿורעמען דעם סטודענטס קוק אויף ייִדן און ייִדישקייט אײדער די היים־סבֿיבֿה. דער סטודענט פֿון אַ היים וווּ מען היט אָפּ ייִדישקייט איז מער עלול צו האָבן אַ פּאָזיטיווע שטעלונג אײדער דער סטודענט פֿון אַ היים וווּ מען היט ניט אָפּ ייִדישקייט, אָפֿילו וואָס דער צוויטער האָט באַקומען אַ בעסערע פֿאָרמעלע ייִדישע דערציִונג. די סך־הכל־צאָלן אין די ערשטע דרײַ קאַטעגאָריעס פֿון אָפּהיטן ייִדישקייט בײַ די עלטערן זײַנען 56, 27 און 17, וואָס דאָס איז אַ סך העכער ווי די קאָרעספּאָנדירנדיקע סך־הכל־צאָלן אין די דרײַ קאַטעגאָריעס פֿון ייִדישער דערציִונג — 39, 22 און 15.

די דאָזיקע רעזולטאַטן שטימען מיט פֿראַנצבלוים אויספֿירן: ער האָט אויסגעפֿונען אין זײַן שטודיע פֿון ייִדישע דערוואַקסלינגען, אַז אַ קינד וואָס היט אָפּ רעליגיעזע צערעמאָניאַלן איז מער עלול אָנצונעמען טראַדיציאָנעלע רעליגיעזע גלויבנס ווי אַזאַ וואָס היט ניט אָפּ. אויך האָט ער באַמערקט, אַז רעלִיגיעזע דערציִונג האָט ניט קיין קענטיקע השפּעה אויף דעם קינדס רעלִיגיעזן גלויבן, בשעת ווען אַ קינד איז יאָ נוטה אָנצונעמען די טראַדיציאָנעלע גלויבנס, וועלן די עלטערן היטן אָפּ ייִדישקייט אָן גייען דאָוונען רעגלמעסיק.[19].

דער טיפּ ייִדישע דערציִונג וואָס דאָס קינד באַקומט איז אָפּט אַן אָפּשפּיגלונג פֿון דער רעליגיעזער שטעלונג פֿון די עלטערן. אויב די עלטערן היטן אָפּ ייִדישקייט, וועלן זיי גיכער שיקן דאָס קינד אין אַ היברו סקול אָדער צו אַ פּריוואַטן לערער אײדער אין אַ זונטאָגשול מיט אירע מינימאַלע פֿאָדערונגען צום תלמיד הן אין פּרט פֿון ציט הן אין פּרט פֿון מי. די רעזולטאַטן פֿון אונדזער שטודיע באַווײַזן, אַז ניט געקוקט אויף די שוואַכקייטן פֿון דער היברו סקול באַקומען אירע תלמידים העכערע סך־הכל־צאָלן וויִ די תלמידים פֿון פּריוואַטע לערערס אָדער זונטאָגשולן. די סך־הכל־צאָלן פֿון די גרופּעס זײַנען 39, 22 און 15, אין דעם סדר. פֿאַר די וואָס זײַנען באַקאַנט מיט ייִדישער דערציִונג אין אַמעריקע וועט די נידעריקע סך־הכל־צאָל בײַ די תלמידים אין דער זונטאָגשול קיין חידוש ניט זײַן. זייער סך־הכל־צאָל איז געווען 21 — זעקס פונקטן אונטערן דורכשניט פֿאַר אַלע ייִדישע סטודענטן.

די רעלִיגיעזע צוגעהעריקייט פֿון די עלטערן איז נאָך אַן אָנטײַט אויף דער שטעלונג פֿון זייערע קינדער צו ייִדן און ייִדישקייט. דער דורכשניט פֿאַר

---

[19] Abraham N. Franzblau, *Religious Belief and Character among Jewish Adolescents,* New York, 1934, pp. 40-41, 49, 68-69.

אַרטאַדאָקסישע פֿאַמיליעס איז 37, כּמעט דאָס אייגענע ווי די סך־הכּל־צאָל פֿון די תּלמידים פֿון דער היברו סקול. באַלד נאָך זיי קומען די קינדער פֿון קאָנסערוואַטיוו־רעליגיעזע היימען מיט 32 פּונקטן, און שטאַרק הינטערשטעליק (בלויז מיט 12 פּונקטן) די קינדער פֿון רעפֿאָרם־היימען. דער גראַד אינטענסיווקייט פֿון יידישקייט אין די היימען שפּיגלט זיך אויך שטאַרק אָפּ אין דער שטעלונג פֿון דער יוגנט. די פֿון רעפֿאָרם־היימען, און אין אַ געוויסער מאָס אויך פֿון קאָנסערוואַטיוון, גייען זיך שטאַרקער פֿונאַנדער מיט די סטאַנדאַרדן פֿון זייער גרופּע אידער די יונגע־לײַט וואָס קומען פֿון אָרטאַדאָקסישע היימען, הגם די לעצטע האָבן אויך אַ היפּש ביסל אָפּגעטרעטן פֿון די טראַדיציאָנעלע יידישע שטעלונגען.

ווײַטער איז פֿאַראַן אַ שײַכות צווישן דעם אָפּהיטן יידישקייט בײַ די על־טערן און דער שטעלונג פֿון זיערע קינדער. וווּ די עלטערן היטן שטאַרק אָפּ יידישקייט, האָבן די קינדער באַקומען די אויסגעצייכנטע סך־הכּל־צאָל 56, און וווּ די עלטערן היטן אָפּ יידישקייט „אין אַ היפֿשער מאָס", האָבן די קינדער באַקומען 27. אָבער וווּ די עלטערן היטן אָפּ יידישקייט בלויז „ווען ניט ווען", פֿאַלט די סך־הכּל־צאָל פֿון די קינדער ביז 17, און דער דורכשניט פֿאַר די וואָס קומען פֿון היימען וואָס היטן גאָרניט אָפּ איז מינוס 9.

דער גרעסטער גראַד ענלעכקייט, ווי מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט, איז צווישן דעם אָפּהיטן יידישקייט בײַם סטודענט גופֿא און זײַן שטעלונג צום יידנטום. די וואָס היטן שטאַרק אָפּ יידישקייט האָבן דערגרייכט די אויסערגע־ווינטלעכע סך־הכּל־צאָל 89, בעת ווען די וואָס היטן אָפּ אין אַ היפֿשער מאָס האָבן באַקומען 49. די וואָס היטן אָפּ „ווען ניט ווען" האָבן באַקומען 23, און די וואָס היטן אָפּ זעלטן אָדער בכלל ניט האָבן באַקומען אַ מינוס 10.

עס איז קיין ספֿק ניט, אַז אַ סטודענט וואָס האָט קיין ידיעה ניט וועגן יידישקייט צי פֿון דער היים־סביבה צי פֿון פֿאָרמעלער יידישער בילדונג, וועט ניט האָבן בלויז אַ נייטראַלע שטעלונג צו יידן און יידישקייט. אינעם רובֿ פֿאַלן וועט ער נוטה זײַן צו אַ בפֿירוש נעגאַטיווער שטעלונג — מבֿטל צו זײַן יידישע ווערטן און זיך אָפּרײַסן פֿון יידישן לעבן. דערקעגן די וואָס האָבן יידיש וויסן און איבער הויפּט די וואָס קומען פֿון היימען וווּ יידישקייט ווערט אָפּגעהיט און וואָס זיי אַליין היטן אָפּ יידישקייט, זײַנען אַ סך מער עפֿנט צו גלײבן אין דעם ווערט פֿון יידישן קיום און צום ווײַטערדיקן געטרײַבלײַבן צו יידישע פּרינציפּן. די צוקונפֿט פֿון אַ יידישן ציבור־לעבן אין אַמעריקע וועט זײַן אָפּהענגיק קודם פֿון דעם פֿאַרשטאַרקן דאָס אָפּהיטן יידישקייט, דער עיקר אין דער היים, און פֿון פֿאַרבעסערן די אינסטיטוציעס פֿאַר יידישער בילדונג.

צוליב דער וויכטיקייט פֿונעם ענין וואָס איז באַהאַנדלט אין דעם דאָזיקן אַרטיקל איז די רעדאַקציע יוואָ־בלעטער זייער גערן צו געבן אָרט פֿאַר אַ דיסקוסיע — אי וועגן די מעטאָדאָלאָגישע יסודות פֿון דער אויספֿאָרשונג, אי וועגן אירע אויספֿירן.

די דײַטשע קרימינעלע סטאַטיסטיק 1939—1943 און יעצן

פֿון יוסף גוטמאַן

מיר האָבן פֿאַר זיך איצט די דײַטשע קרימינעלע סטאַטיסטיק פֿון די מלחמה־יאָרן 1939—1943. ניט מחמת זי איז איצט פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן, — פֿונקט קאַפּויער: די דאָזיקע אָקטן וואָס זײַנען געפֿונען געוואָרן אין געבעלסעס מיניס־טעריום האָבן אויף זיך אויפֿשריפֿטן:

„היטן פֿאַרשלאָסענערהייט!"
„באַשטימט נאָר פֿאַר אָמטצוועקן".
„ניט דערלויבט צו פֿאַרעפֿנטלעכן!"

אין די בײַגעלייגטע בריוו פֿון דעם „רײַכסיוסטיץ־מיניסטעריום" און פֿון „סטאַטיסטישן רײַכסאָמט" וואָס האָבן צוגעשטעלט דעם מאַטעריאַל צום „מיניס־טעריום פֿאַר פֿראָפּאַגאַנדע און פֿאָלקס־אויפֿקלערונג" בעטן זיי בפֿירוש, אַז מען זאָל „מיט באַזונדערער אָפּגעהיטנקייט" און „קאָנפֿידענציעלקייט" באַהאַנדלען דעם מאַטעריאַל און אין פֿאַל פֿון באַנוצן עס פֿאַר דער פּרעסע זאָל מען פֿאַרהוילן אָלע אַבסאָלוטע צאָלן. געבעלסעס אָמט האָט אויסגעפֿאָלגט די דאָזיקע מאָנונג און האָט די צאָלן נישט פֿאַרעפֿנטלעכט. זיי האָבן זיך משמעות נישט געפּאַסט צום רומל פֿון דער „פּראָפּאַגאַנדע" און פֿון דער „פֿאָלקס־אויפֿקלערונג". אָבער די דאָזיקע אָקטן זײַנען פֿון צווישן די חורבֿות פֿון געבעלסעס מיניסטעריום אָפּגעראַטעוועט געוואָרן דורך ז. שניקאָווסקין, און הײַנט געפֿינען זיי זיך אין אַרכיוו פֿון יִוואָ.

די מורא פֿאַר פּובליקירן דעם מאַטעריאַל האָט זיך מסתמא קודם כל גע־נומען פֿונעם וווקס פֿון די אָבסאָלוטע צאָלן פֿון פֿאַרברעכע־ר י ש ק י י ט. די צאָלן פֿון פֿאַרמישפּטע פֿאַר איבערשפּריצן פֿאַרברעכנס קעגן די געזעצן פֿון רײַך פֿאַלן טאַקע היפּש אין די יאָרן 1939—1940 אין פֿאַרגלײַך מיטן „נאָרמאַלן" יאָר 1937, אָבער דאָס איז געשען — ווי דאָס יוסטיץ־מיניס־טעריום גיט אַליין צו — דער עיקר ווי אַ פּועל־יוצא פֿון דער אָמנעסטיע פֿון 1938 און 1939, וואָס זי האָט מבֿטל געמאַכט אַ סך אויספֿאַרשונגען נאָך פֿאַרן מישפּט. זינט 1941 הייבט אָן די קרומע ווײַטער זיך צו הייבן. די סטאַטיסטיק פֿון יוסטיץ־מיניסטעריום ווײַזט די ווײַטערדיקע אַלגעמיינע צאָלן פֿון פֿאַרמישפּטע:

טאַבעלע 1

צאָל פֿאַרמישפּטע אין „אַלטן רײַך“ און אין „גרויסדײַטשן רײַך“,* 1937—1943

יאָר	פֿאַרן „אַלטן רײַך“	פֿאַרן „גרויסדײַטשן רײַך“ אָן עסטרײַך
1937	444,036	
1939	298,851	
1940	266,223	
1941	320,766	379,704
1942		424,165
1943 (ערשטע העלפֿט)		219,598

* דאָס נעמט אָרום אָחוץ דעם „אַלטן רײַך“ פֿון 1938 די ראַיאָנען פֿון די אָבערלאַנדס-געריכטן לײַטמעריץ (סודעטן-גאָו), קאַטאָוויץ (אייבערשלעזיע), דאַנציג (רײַכסגאָו דאַנציג — מערב-פּרײַסן), פּוזין (רײַכסגאָו וואַרטעלאַנד) און פּראָג (די דײַטשע יוסטיץ-אָרגאַנען פֿאַר בייִמען-מערן), אָבער ניט דעם עסטרײַכישן דונער- און אַלפּן-גאָו, וווּ עס איז נאָך טיילווײַז חל געווען דאָס עסטרײַכישע קרימינעלע רעכט.

די לעצטע צאָל איז אָבער, לויטן מקור אַליין, צו נידעריק. ווי דאָס יוסטיץ-מיניסטעריום גופֿא דריקט זיך אויס, איז דאָס „דער מינימום“,[1] מחמת „אין אַ גאַנצער ריי געריכטן זײַנען די אָקטן... פֿאַרניכט געווארן דורכן שׂונאס אָקטיוויטעט“. לויט אײַנגעהאַלטענע שאַצונגען, זאָגט דאָס מיניסטעריום, זײַנען געווען נאָך אַן ערך 10,000 פֿאַרמישפּטע; אָבער מסתּמא איז דאָס אויך ניט דערשאַצט.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס אין די יאָרן פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן די צאָלן פֿון פֿאַרמישפּטע כסדר זיך פֿאַרקלענערט, ווי עס ווײַזן די ווײַטערדיקע ציפֿער: 1913 — 561,805; 1914 — 460,858; 1915 — 425,598; 1916 — 341,283.[2]

די אָנטוויקלונג פֿון דער פֿאַרברעכעריישקייט אין דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט קאַמפּראָמיטירט די טעאָריע וועגן דער „אויסלײַטערנדיקער ווירקונג“ פֿון מלחמות אָפֿילו אין די נאָכישע מוחות. אונטערן אײַנדרוק פֿון די גינציקע ציפֿער פֿון דער ערשטער וועלט-מלחמה שרײַבט פֿרײַלין הישע, רעגירונגסראָט פֿון יוסטיץ-מיניסטעריום:

דער הויפּט-יסוד פֿון דער דאָזיקער קרימינאָליטעט-באַוועגונג באַשטייט אין דעם וואָס די מלחמה ווירקט שטענדיק ווי אַ מאָראַלישע שטאָלבאָד וואָס וועקט אין שטאַרקט די גוטע דיספּאָזיציעס און כּוחות פֿון די פֿאָלקסגענאָסן און דריקט אונטער די שלעכטע...

[1] Mindestwert.

[2] די אַבסאָלוטע ציפֿער פֿון די צוויי וועלט-מלחמות לאָזן זיך ניט פֿאַרגלײַכן צוליב דער פֿאַרשיידנקייט פֿון די שטחים, אָבער דער אונטערשייד אין דער טענדענץ זעט זיך אַרויס גאָר בולט.

אין יאָר 1944 רעדט מען שוין אַנדערע דיבורים. אין אַ קאָנפֿידענציעלן דאָקומענט פֿון „סטאַטיסטישן רײַכסאַמט"[3] ווערט נאָך געמאַכט אַ העפֿלעכקייט־קאָמפּלימענט דער שטאָלבאָד־טעאָריע מיט אַזעלכע ווערטער:

עס איז טאַקע ריכטיק, אַז אַ מלחמה ווירקט לכתחילה ווי אַ מאַרא־לישע שטאָלבאָד...

אָבער באָלד קומען שיינע עטלעכע „אָבערס". דאָס פֿאַלן פֿון דער צאָל פֿאַרמישפּטע אין אַנהייב פֿון דער איצטיקער מלחמה ווערט גאַנץ ניכטער דער־קלערט מיט די ווײַטערדיקע פֿאַקטאָרן:

דאָס אַרײַנצײַען מענטשן אין מיליטער־דינסט, וואָס האָט אַרויסגענומען מיליאָנען פֿון אונטער דער יוריסדיקציע פֿון די ציווייל־געריכטן און מיט דעם אויך פֿון דעם סטאַטיסטישן חשבון; די ווירקונגען פֿון דער מלחמה־אָמנעסטיע; די פֿאַרקלענערטע „קרימינעלע שפּירעוודיקייט", ד״ה אַ שוואַכערע נייגונג בײַ דער באָפֿעלקערונג צו קומען מיט תּביעות צום געריכט; אַ נטיה בײַ אַרבעט־גע־בערס ניט צו קומען צום געריכט מיט קלענערע טענות, ווײַל מען וויל ניט פֿאַר־לירן דעם אַרבעטער; די אָפּגעשוואַכטקייט פֿון די פּאָליציי־אָרגאַנען צוליב רע־קרוטירונג אין מיליטער.

אין די ווײַטערדיקע מלחמה־יאָרן הייבט זיך די קרימינאַליטעט, לויט דער אָפּיציעלער אויסטײַטשונג, דורך דעם וואָס עס פֿאַרגרעסערן זיך די מיגלעכקייטן צו קומען אין קאָנפֿליקט מיטן געזעץ, צוליב דער ראַציאָנירונג און צוואָנגווירט־שאַפֿט, צוליב דער פֿאַרטונקלונג אַד״גל. אָבער דער פֿירוש מאַכט אַ שווײַג וועגן די הויפּט־סיבות: די וואַקסנדיקע נויט, די צעשטערונג פֿון דער פֿאַמיליע, וואַקסן־דיקע פֿאַרווילדערונג צוליב דער מלחמה און לסוף, כאָטש נישט דאָס קלענסטע — די רדיפֿות אויף יידן. איין זאַך איז קלאָר: די שטאָלבאָד איז אין דער צווישנ־צײַט גאַנץ היפּשלעך אויסגעוועפּט געוואָרן.

די אַלגעמיינע טענדענצן פֿון דער אַנטוויקלונג זײַנען די זעלבע ווי אין דער ערשטער וועלט־מלחמה און ווי אין יעדער מלחמה בכלל. עס הייבט זיך דער פּראָצענט פֿרויען צווישן די פֿאַרמישפּטע (15.4% אין יאָר 1937, 27.8% אין יאָר 1941, 34% — אין 1942 און 36.5% — אין ערשטן האַלביאָר 1943); עס הייבט זיך דער אַנטייל פֿון יוגנטלעכע (5.5% — אין 1937, 11.8% — אין 1941, 15.3% — אין 1942 און 14.8% אין ערשטן האַלביאָר 1943). אַקעגן פֿאַלט דער פּראָצענט רעצידיוויסטן, ד״ה פֿון אַזעלכע וואָס זײַנען שוין פֿריִער געווען באַשטראָפֿט (38.6% — אין 1937, 26.8% — אין 1941, 22.7% — אין 1942 און 21.5% אין ערשטן האַלביאָר 1943). דאָס אַלגעמיינע בילד איז קלאָר: די פֿאַרברעכערישקייט פֿאַרכאָפּט כסדר נײַע, בריטערע שיכטן וואָס זײַנען ביז דעמאָלט נישט געקומען אין קאָנפֿליקט מיטן געזעץ.

אויף דעם פֿאָן פֿון דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג ווילן מיר אַצונד באַ־טראַכטן די „פֿאַרברעכערישקייט" פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער־קאַטעגאָריעס און באַזונדער פֿון יידן.

---

[3] *Die Entwicklung der Kriminalität im Deutschen Reich vom Kriegsbeginn bis Mitte 1943*, Berlin, 1944 (מימעאָגראָפֿירט).

זינט 1942 טיילט אויס די סטאַטיסטיק פֿיר פֿעלקער־קאַטעגאָריעס:

א) דיטשע פֿאָלק־צוגעהעריקע און אויסלענדערס (ערשט פֿון 1טן יאַנואַר 1943 ווערן די דאָזיקע „אַרישע" אויסלענדערס אויסגעטיילט אין אַ באַזונדער סטאַטיסטישער גרופּע);

ב) די פֿראָעקטאָראַט־צוגעהעריקע;

ג) פֿאָליאַקן און יידן וואָס זיצנען פֿאַרמישפּט געוואָרן אויפֿן סמך פֿון דער פֿאַראָרדענונג פֿון שטראָפֿרעכט פֿון 4טן דעצעמבער 1941;

ד) אַלע אַנדערע ראַסנדיקע יידן.

אונטער ב) ווערן פֿאַרשטאַנען די „אַרישע" טשעכן פֿון ביימען און מערן, ווײַל די דאָרטיקע דיטשן ווערן באַטראַכט ווי דיטשע מלוכה־צוגעהעריקע און די דאָרטיקע יידן ווערן באַטראַכט צווישן „אַלע אַנדערע ראַסנדיקע יידן". די פֿאַרברעכנס אין טשעכיע ווערן דורך דער סטאַטיסטיק נאָר אויף אַזוי ווײַט געזונדמען אין באַטראַכט, אויף וויפֿל זיי זיצנען באַהאַנדלט געוואָרן דורך ד ײַ ט ש ע געריכטן. די דאָזיקע דיטשע געריכטן האָבן זיך קודם־כל פֿאַרנומען מיט פֿאָליטישע פֿאַרברעכנס און מיט פֿאַרברעכנס פֿון טשעכן לגבי דיטשן; אַקעגן אַנדערע, „לײַכטערע" פֿאַרברעכנס פֿון טשעכן צווישן זיך זיצנען געמישפּט געוואָרן פֿון די אַזוי גערופֿענע „פּראָטעקטאָראַט־געריכטן" און ווערן אין דער דיטשער סטאַטיסטיק ניט אַריינגענומען. מחמת דעם קומט אויס, אַז דער פּראָצענט פֿאַרברעכערס פֿאַר „מלוכה־פֿאַרראַט" אין טשעכיע איז אומפֿאַרגלײַכלעך גרעסער און מען קען אים נישט דירעקט פֿאַרגלײַכן מיטן ענלעכן פּראָצענט בײַ יידן.

אונטער ג) פֿאָלן אַרונטער קודם־כל אַזעלכע פֿאַרברעכנס וואָס זיצנען באַגאַנגען געוואָרן אויף די „אינקאָרפּאָרירטע מיזרחדיקע שטחים" און אויך אַזעלכע וואָס זיצנען באַאַנגען געוואָרן דורך פֿאָליאַקן און יידן אויף אַנדערע שטחים פֿון דיטשן רײַך, אויב די געמישפּטע האָבן ביזן 1טן סעפּטעמבער 1939 געווויינט אויפֿן שטח פֿון דער פּוילישער מלוכה אין אירע דעמאַלטיקע גרענעצן. פֿאָליאַקן און פּוילישע יידן זיצנען אין דער דאָזיקער גרופּע צונויפֿגעוואָרפֿן אין איינעם, און עס איז נישטאָ קיין שום מיטל זיי סטאַטיסטיש אָפּצוטיילן.

אונטער ד) אַקעגן מיינט מען „ראַסנדיקע" יידן פֿון דיטשלאַנד און משמעות אויך פֿון ביימען און מערן. לפֿי־ערכדיקע פֿאַרגלײַכן מיט דער צײַט פֿאַר 1941 קענען געמאַכט ווערן מחמת דעם וואָס די פֿרײַערדיקע קרימינעלע סטאַטיסטיק האָט אויסגעטיילט יידן אין רעליגיעזן זינען („אײַזראַעליטן").

די דאָזיקע פֿרײַערדיקע סטאַטיסטיק נעמט אויך אַרום סומאַריש די צאָל פֿאַרמישפּטע אויסלענדערס, כאָטש דעטאַלירטע דאַטעס ווערן זייער אָנטייל אין די באַזונדערע קאַטעגאָריעס זיצנען ערשט געמאַכט געוואָרן די לעצטע צײַט.

די באַריכטן שטעלן פֿעסט אַן „אומנאָרמאַל אָנגעשוואָלענע" צאָל פֿאַרמישפּטע אויסלענדערס. אין יאָר 1937 זיצנען 3.6% פֿון אַלע פֿאַרמישפּטע געווען אויסלענדערס; אין יאָר 1939 — 2.5% און אין יאָר 1943 — שוין 13.4% (צווישן זיי זיצנען נישט אַריינגערעכנט געוואָרן „יידן און פֿאָליאַקן" וואָס האָבן געאַר־

בעט אין דײַטשלאַנד, צוגעהעריקע צום פּראָטעקטאָראָט און משמעות אויך נישט־יידן פֿון אַנדערע לענדער).

דאָס איז נאַטירלעך פֿאַרבונדן מיט דער וואַקסנדיקער צאָל אויסלענדערס וואָס זײַנען געבראַכט געוואָרן קיין דײַטשלאַנד אויף אַרבעט. די סטאַטיסטיק גיט אָן זייער צאָל אויף פֿרילינג 1939 — 417,000, אויף סוף 1942 — 4 מיליאָן און אויף מיטן 1943 — „בערך 5 מיליאָן". כאַראַקטעריסטיש איז אויך די באַמערקונג, אַז וואָס שייך „מלוכה־פֿאַרראַט" מאַכן אויס די אויסלענדערס פֿון דער קאַטעגאָריע א) מער ווי אַ העלפֿט (56.9%) אין יאָר 1941, בעת אין יאָר 1937 האָבן זיי אויסגעמאַכט 1.6%.

אָקעגן, באַמערקט דער סטאַטיסטישער רײַכסאַמט, „וואָרפֿט זיך באַזונדער אין די אויגן" די קליינע צאָל „פֿאַרבראַכנס קעגן מאָראַל" מצד אויסלענדערס. זי באַטרעפֿט פֿאַרן ערשטן האַלביאָר פֿון 1943 1.6% בײַ אויסלענדערס און 4.2% בײַ פֿאָלקסדײַטשן. און דאָס בײַ די אומנאַטירלעכע באַדינגונגען, וואָס אין זיי איז די מערסטע אויסלענדישע אַרבעטערס אויסגעקומען צו לעבן, אָפּגעריסן פֿון זייערע פֿאַמיליעס. מיר וועלן שפּעטער זען דאָס זעלבע בײַ די „ראַסנדיקע יידן".

די אמתע סענסאַציע פֿון דער סטאַטיסטיק איז אָבער די קליינע פֿאַרברעכערישקייט בײַ יידן בכלל, פֿעסטגעשטעלט פֿאַרן גאַנצן לאַנד. דער באַריכט ברענגט די ווײַטערדיקע טאַבעלע וועלכע נעמט אַרום ביזן יאָר 1941 יידן ווי יידן על־פּי רעליגיע, זינט 1941 ווי יידן על־פּי ראַסע:

טאַבעלע 2

צאָל פֿאַרמישפּטע יידן 1937 — 1941

יאָר	פֿאַרמישפּטע יידן	פּראָצענט פֿון גאַנצ פֿאַרמישפּטע
1937	4,523	1.0
1939	4,623	1.5
1940	2,697	1.0
1941	3,637	1.1

דער אמט באַמערקט דערצו:

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה וויַיזט אויך די קרימינאַל־קוואָטע בײַ יידן... 1%, — די זעלבע קאָנסטאַנטקייט און דעם זעלבן פֿאַרנעם וואָס איצט.

ווײַטערדיקע אויספֿירן מאַכט דער דאָקומענט נישט; ער שטעלט זיך לי־בערשט אָפּ בײַ דעם אָרט.

נישט געקוקט אויף דער אומגעהערטער פּיין, נישט געקוקט אויפֿן פֿול־שטענדיקן ווירטשאַפֿטלעכן חורבן, נישט געקוקט אויף דעם שטרענגן אויג און די מוראדיקע רדיפֿות בעת וועלכע מען האָט זיכער קיין איין יידישן געזעץ־ברעכער נישט געלאָזט אויסמײַדן די שטראָף, נאָר מען האָט גיכער אַ סך אומשולדיקע פֿאַרמישפּט, נישט געקוקט אויף דעם גרויסן סכום און פֿאַרנעם פֿון באַשטראָפֿטע טוונגען צוליב די אויסנעם־געזעצן, — נישט געקוקט אויף דעם אַלעם, האָט זיך

דער אַנטייל פֿון ייִדן אין דער קרימינאַליטעט ניט פֿאַרגרעסערט. מיט אַזעלכע צאָלן האָט דאָס פּראָפֿאַגאַנדע־מיניסטעריום באמת גאָרניט געקענט אויפֿטאָן.

אַן אומדירעקטן באַווײַז דערפֿאַר, אַז דער נאַצישער באַגריף וועגן „קרימינאַליטעט", — באַזונדער וואָס נוגע ייִדן, — דעקט זיך נישט מיטן אַלגעמיין אָנגענומענעם באַגריף וועגן קרימינאַליטעט, גיט אונדז די נאַצישע סטאַטיסטיק גופֿא, מחמת זי שטרײַכט אַליין אונטער דעם פֿאַקט, אַז צווישן „פֿאַליאָקן און ייִדן" איז דער פּראָצענט רעציידיוויסטן אַ סך קלענער. מיר האָבן געזען, אַז בכלל פֿאַלט דער אָנטייל פֿון רעציידיוויסטן אין מלחמה־צײַט, אָבער בײַ די ניט־דײַטשן פֿאַלט ער אָ סך מער ווי בײַ די דײַטשן.

דאָ זײַנען די געהעריקע ציפֿער פֿאַרן יאָר 1942:

טאַבעלע 3

רעציידיוויסטן אין דײַטשלאַנד אין 1942

פֿעלקער־קאַטעגאָריעס	פֿאַרמישפּט	רעציידיוויסטן		פֿרײַער באַשטראָפֿט פֿאַר וו׳ 4 סאָל	
		צאָל	פּראָצענט	צאָל	פּראָצענט פֿון רעציידיוויסטן
דײַטשן און (אָריש) אויס־לענדער	343,601	77,847	22.7	18,602	23.9
פּראָטעקטאָראַט־צוגעהעריקע	15,742	2,785	17.7	808	29.0
„פֿאַליאָקן און ייִדן"	63,273	4,311	6.8	598	13.9
אַנדערע רעסנדיקע ייִדן	1,549	272	17.6	44	16.2

די אומגעריכט גידעריקע קוואָטע רעציידיוויסטן צווישן „פֿאַליאָקן און ייִדן" ברענגט אַרײַן די שרײַבערס פֿון דער סטאַטיסטיק אין אַ גרויסער פֿאַרלעגנהייט. זיי פֿרוווען דאָס צו דערקלערן מיט דער פֿאַרניכטונג פֿון די פּוילישע שטראָף־רעגיסטערס און אָפּילו מיט דעם פֿאַקט, אַז די פּוילישע רעציידיוויסטן־פֿאַרברעכערס זײַנען שוין פֿריִער דורך די דײַטשן אָן אַ מישפּט פֿאַרשפּאַרט געוואָרן אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן. וויפֿל זיי האָבן אויף דעם אופֿן באַהאַנדלט פֿריִער ניט־באַשטראָפֿטע ייִדן און פֿאַליאָקן און אויף אַזאָ אופֿן געמינערט זיי פֿון די געריכטן און פֿון דער איצטיקער סטאַטיסטיק, — וועגן דעם וועט פֿאַרשטייט זיך גאָרניט דערמאָנט.

די באַריכטן ברענגען פֿרטימדיקע דאַטעס וועגן די מינים פֿאַרברעכנס, פֿאַר וועלכע די אָנגעקלאָגטע זײַנען פֿאַרמישפּט געוואָרן. פֿון דעם וועלן מיר אַרויסנעמען נאָר דעם פֿאַקט, אַז פֿון דער אַלגעמיינער צאָל פֿאַרברעכנס קעגן קרימינאַל־געזעצן פֿון רײַך זײַנען פֿאַר דעם שוועריסטן פֿאַליטישן פֿאַרברעכן („רײַך־און לאַנד־פֿאַררעט") צווישן אַלע פֿאַרמישפּטע פֿאַראַן בײַ טשעכן 41.8%, בײַ „פֿאַליאָקן און ייִדן" 4.5% און בײַ „אָנדערע ראָסנדיקע ייִדן" 15%. פֿאַלן פֿון מאָרד און הריגה זײַנען בײַ די אַלע דרײַ גרופּעס פֿאַרשווינדנדיק קליין: בײַ „פֿאַליאָקן און ייִדן" — 0.2% פֿון אַלע אַזעלכע פֿאַלן, בײַ די אָנדערע נאָך וויניקער.

פֿון אַלע פֿאַרמישפּטע פֿאַר עובֿר זײַן אויפֿן אַלגעמיינעם קרימינעלן געזעץ זײַנען פֿאַרמישפּט געוואָרן פֿאַר גנבה, וואָס דאָס איז דאָס אָפֿטסטע פֿאַרברעכן,

20.6% פון אלע טשעכן, 49.9% פון אלע „פאליאקן און יידן", 22.8% פון אלע „ראסנדיקע יידן" און 42.7% פון אלע דייטשן. אין די פארברעכנס קעגן די ס פ ע־ צ י ע ל ע מ ל ח מ ה־ג ע ז ע צ ן ווי: די אויסנעמיקע ראדיא־תקנות, דאס געזעץ קעגן די „פאלקס־שעדיקערס", די פארארדענונגען וועגן מלחמה־ווירטשאפט, די שטראף־פארארדענונגען אין שייכות מיט קאנסום־תקנות אאז"ו, — זיינען „ראסנ־ דיקע יידן" פארטרעטן מיטן קלענסטן חלק — 11%, בעת דייטשן מאכן אויס א גאנץ דריטל פון אלע אזעלכע פאלן. דאס אלץ איז געגומען פון דער סטאטיסטיק פארן יאר 1942, אבער די סטאטיסטיק פאר דער ערשטער העלפט 1943 איז אין גאנצן אן ענלעכע.

די דאזיקע אפיציעלע סטאטיסטיק צעקלאפט לחלוטין דעם נאציזם בילבול וועגן דעם גרויסן אנטייל פון יידן אין פארברעכנס קעגן מא־ ר א ל. פאקטיש איז דער אנטייל פון יידן פארשווינדנדיק קליין, ער איז נאך קלענער ווי בײַ די אויסלענדערס. צווישן די 13,594 פערזאנען וואס זיינען פאר דעם מין פארברעכנס פארמישפט געווארן אין יאר 1941 זיינען פאראן 39 „ראסנ־ דיקע יידן"; אין יאר 1942 זיינען צווישן די 10,559 אזעלכע פארמישפטע געווען 9 יידן; אין ערשטן האלביאר 1943 זיינען געווען 5 יידן צווישן די 4,361 אזעלכע פארמישפטע. אט דאס וואס איר הערט: פינף פארמישפטע יידן.

אין דער זעלבער צייט איז די צאל יידן וואס זיינען פארמישפט געווארן פאר „ראסן־שאנדע"[4] כסדר געפאלן: פון 109 פאלן אין יאר 1941 ביז 81 אין יאר 1942 און 5 אין ערשטן האלביאר 1943.

און איצט א וואורט וועגן דעם אויסמעסט פון שטראף. די דאטעס וועגן תפיסה־ און ארעסט־שטראפן זיינען זייער ניט פול און אפט מאל זיינען די געהעריקע רובריקן פוסט. עס האט זיך א פנים נישט געלוינט צו פארנעמען זיך מיט אזעלכע קלייניקייטן. מיר נעמען דא ארויס די סטאטיסטיק פון די פארמישפטע צום טויט:

טאבעלע 4

פארמישפטע צום טויט אין 1941 — 1943

יאר	רייכן	אויסלענדער	רייכן און אויסלענדער צוזאמען	פרעסקאראם־ צוגעהעריקע	„פאליאקן און יהדן"	„אנדערע ראסנדיקע יהדן"	אלע צוזאמען
1941							1,140
1942 (ערשטן האלביאר)			554	69	303	13	939
1942 (צווייטן האלביאר)			1,002	470	979	23	2,474
1942 (סך־הכל)			1,556	539	1,282	36	3,393
1943 (ערשטן האלביאר)	948	181	1,099	732	772	80	2,623

* די דאזיקע ציפער שטימט ניט מיט דער ריכטיקער סומע פון די צוגעהעריקע רובריקן, די ריכטיקע סומע איז 3,413.

[4] פ"גל א. בערמאן, „ראסנשאנד־פראצעסן אין דייטשלאנד", יידישע עקאנאמיק (ייוא), 1937, 2, זז' 67—73; יעקב לעשטשינסקי, „צו דער יידישער קרימינאליטעט אין דייטשלאנד", יחוא־בלעטער, XV (1940), זז' 202—211.

אַחוץ דעם גיט אָן די סטאַטיסטיק אויפֿן יאָר 1942 — 2,243 „פּאָליאַקן און יידן" פֿאַרמישפּטע אויף „פֿאַרשאַרפֿטן שטראָפֿלאַגער", 44,058 פֿאַרמישפּטע אויף „געווײַנטלעכן שטראָפֿלאַגער" ווי אויך 16,940 געלטשטראָפֿן. בײַ די „ראָסנדיקע יידן" ווערן אָנגעגעבן: 150 — תּפֿיסה, 648 — געפֿענגעניש און 718 געלטשטראָפֿן.

די דאָזיקע „לעגאַלע" שטראָפֿן וואָס זײַנען אַרויסגעגעבן געוואָרן „על־פּי געזעץ" זײַנען פֿאַרשטייט זיך אָ טראָפֿן אין ים לגבי די מיליאָנען וואָס זײַנען אומגעבראַכט געוואָרן אין די נאַצישע טויטלאָגערן. דאָס באַטײַט, אַז די גאַנצע סיסטעם פֿון דײַטשע אויסנעם־געזעצן און רדיפֿות־געזעץ־געבונג און דער ריזי־קער נאַצישער מאַכט־אַפּאַראַט האָבן געגעבן אָ מיגלעכקייט צו שאַפֿן קוים אָ שאָטן פֿון „לעגאַלן" מישפּט און דאָס נאָר קעגן אָ קליינטשיקן טייל פֿון די אומ־געבראַכטע. פֿאַר אומברענגען די איבעריקע מיליאָנען האָט מען אַפֿילו קיין תּירוץ ניט צוגעטראַכט. און אַזוי זאָגט די נאַציסטישע סטאַטיסטיק גופֿא: אונטער דעם נאַצישן רעזשים האָבן מיר דײַטשן אויסגעקוילעט מיליאָנען מענטשן און עס איז אַפֿילו ניט געווען קיין ברעקל אָנצוהערעניש אויף אָ פֿאַרוואָס.

די יִדישע מינאָריטעט אין איראַק

פֿון יוסף שעכטמאַן

1

די יִדישע וועלט האָט קיין מאָל נישט געשענקט קיין סך אויפֿמערקזאַמקייט די יִדן אין די אַראַבישע לענדער פֿון מיטעלן מיזרח. מען האָט געקוקט אויף זיי ווי אויף אָפּגעפֿרעמדטע עקזאָטישע גרופּעס און מיט זייער גורל האָט מען זיך וויניק אינטערעסירט. אַפֿילו אין די איצטיקע טעג, וועז זייער סיטואַציע איז געוואָרן בפֿירוש אומזיכער, טרעפֿט זיך זעלטן, מען זאָל אַרײַנגעמען אין רעכענונג דעם פֿערטל מיליאָן דאָרטיקע יִדן, און מען הערט ניט, אַז מען זאָל אַרויסשטעלן די פֿאָדערונג וועגן אַריבערפֿירן זיי קיין ארץ־ישׂראל, אַזוי ווי מען טוט דאָס בנוגע דער שארית הפּליטה פֿון די אייראָפּעישע יִדן. שאַפֿט זיך דעריבער דער אײַנדרוק, אַז מיט יִדן אין די אַראַבישע לענדער איז אַלץ כּשורה.

דער דאָזיקער אײַנדרוק איז אָ פֿאַלשער און אָ פֿאַרפֿירערישער. אין די זעקס אַראַבישע לענדער לעבן בערך 250,000 יִדן. זיי מאַכן אויס בערך 0.9% פֿון דער באַפֿעלקערונג פֿון די דאָזיקע לענדער און זײַנען צעטיילט אַזוי:

לאַנד	צאָל יִדן	פּראָצענט פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג
איראַק	130,000	2.9
עגיפּטן	63,000	0.4
תימן און אַדען	55,000	1.0
סיריע און לבנון	30,000	0.8

(די צאָל יִדן אין עבֿר־הירדן און קוווײַט איז גאָר אָ קליינע; אין סאָודי־אַראַביע און אַמאָן זײַנען אין גאַנצן קיין יִדן ניט בנימצא).

די דאָזיקע גרופּעס געהערן צו די עלטסטע יִדישע קיבוצים אויף דער וועלט, אָחוץ אפֿשר די קיבוצים אין תימן און אַדען, זיי האָבן זיך אײַנגעפֿונדע־וועט נאָך אין די פֿאַרקריסטלעכע צײַטן. זיי ווײַנען אַלע אין שטעט און פֿאַרנעמען זיך מיט האַנדל, אָחוץ קליינע גרופּעקעס וואָס ווײַנען אין די באַרגיקע דערפֿער פֿון תימן און פֿון איראַקער קורדיסטאַן ווי אויך אין מיזרחדיקן טייל פֿון דעם סיריישן מידבר.


ט ו ר ק י ע
ס י ר י ע
ל י ב א נ
ע י ר ַא ק
ס ע ו ד י ש ע ר ַא ב י ע
י ר ד ן
י ש ר ַא ל
ע ַ י פ ן
ק ע נ ַ ל
ס י נ ַ י
ע ַ ק ַ ב ַ
ע ַ ק ַ ב ַ
ע ַ ק ַ ב ַ

וויטאָן שטרייכט אונטער, אַז

די טראַדיציאָנעלע אינלאָמישע שיטה איז, אַז אלע יידן און קריסטן — אלע ניט־מוסולמענער בכלל — זיינען שקלאפן אפילו לגבי די נידע־ריקסטע און געמיינסטע צוויישן די גלייביקע. דאָס ארויסדרינגען פון דער מערב־ציוויליזאַציע איז ביז איצט נאָך צו אויבנאויפיק פּדי צו ברענגען א שינוי אין דער דאָזיקער באציונג וואָס איז אין זיי אינגע־וואקסן. מיטגלידער פון אלע מינאָריטעטן־גרופּעס לעבן אין אטמאָס־פער פון מורא און דערנידערונג; יעדער מין האָפענונג, אז א נצחון פון דער דעמאָקראַטיע אין דער מלחמה וועט דאָרט ארויבערענגען א דויער־דיקע אויפקלערונג, איז ניט מער ווי קינדערשע נאיוויטעט. די טראַדיציעס פון אינלאָם זיינען נאָך מער אומפאָרענדערלעך איידער זיין תורה; עס וואלט געמוזט קומען א קולטורעלע און פּסיכאָלאָגישע רעוואָלוציע, פּדי דער אינלאָם זאל כאָטשבי טעאָרעטיש מספּים זיין, אז גלייביקע און אומגלייבערס זיינען גלייך.[2]

רעדנדיק וועגן די מער פּריווילעגירטע קריסטלעכע קיבוצים אין עגיפּטן, סיריע און איראָק, שטעלט וויטאָן פּעסט, אַז

כאָטש זיי ווערן נישט נערודפט פיזיש, לידן זיי אָבער פון דיסקרימינא־ציע און — וואָס ס'באַאומרויקט נאָך מער — פון א געפיל פון אומזיכער־קייט. די מוסולמענער קוקן אויף זיי ווי אויף בירגערס פון פערטן און פינפטן גראַד, וואָס מען קען זיי טאָלערירן אזוי לאַנג ווי לאַנג זיי ווייסן זייער אָרט... דיסקרימינאַציע און א געפיל פון אומזיכערקייט וועט ניט קענען אפּגעשאפט ווערן דורך געבן די דאָזיקע קיבוצים מינאָריטעטן־רעכט; פאקטיש זיינען אינטערנאַציאָנאלע אפּמאכן פון דעם מין מסוגל מער צו פאַרערגערן דעם מצב פון די קריסטן — ווי די געשעענישן אין איראק האָבן דאָס באַווייזן.[3]

וויטאָן דריקט אויס זיין פּעסטע מיינונג, אַז

די געשיכטע, און באַזונדער די געשיכטע פון די לעצטע צוואַנציק יאָר, האָט באַווייזן, אז עס קען נישט זיין קיין שלום און אוודאי און אוודאי נישט קיין באַדינגונגען צו דערלידן, פל־זמן די מינאָריטעטן געפינען זיך אונ־טער דער ממשלה פון א מוסולמענישער מערהייט.[4]

2

דער 130,000קעפּיקער יידישער קיבוץ אין איראק קען דינען ווי א קלאַסי־שער מוסטער פון לעבן פון א יידישער מינאָריטעט אין אן אַראַביש לאַנד. דאָס איראקער יידנטום פאַרנעמט א צענטראַלע פּאזיציע אין יידישן לעבן זינט יאָר־הונדערטער. אויסוואַנדערערס פון מלכות ישׂראל האָבן זיך באַזעצט זייער פרי צווישן די שכנישע פעלקער אין צפון און די יידן אין די קורדיסטאַנער בערג שטאַמען אפ דירעקט פון יענע יידן.

לויט זייער מסורה האָט סנחריב, א דעספאָט, א קאַלאָניזאַטאָר פון גרויסן פאַרנעם, אַריבערגעפירט די געצונ־דינערס פון די קורדישע בערג קיין יהודה און זייערע יידישע אבות האָט ער געברענגט אין גלות אַרײַן.

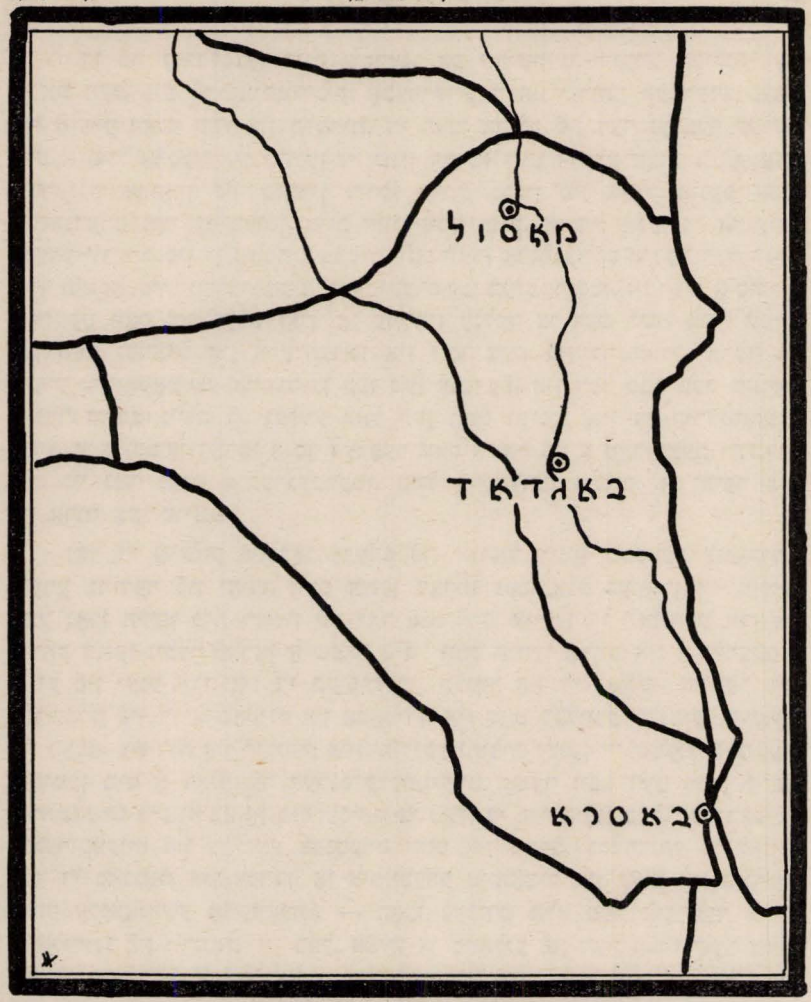
---

[2] דאָרט, ז׳ 156. [3] דאָרט, זז׳ 156—157. [4] דאָרט, ז׳ 171.

ייִדן פֿון קורדיסטאַן היטן שטרענג אָפּ ייִדישקייט. זייערע תּפֿילות זאָגן זיי אין העברעיש פֿון אויסנווייניק, אָבער לייענען און שרייבן העברעיש קענען נאָר זייערע ראָשי קהל און מלמדים. זיי האָבן חתונה פֿון דער זעלבער קהילה. לויט אַ טייל אַרכעאָלאָגן וווינען זיי שוין דאָרטן זינט זייערע אָבות זענען אַהין געברענגט געוואָרן פֿון שומרון דורכן קיניג סרגון פֿון אַשור אינעם אכטן יאָרהונדערט פֿאַר קריסטוסן. אויב אַזוי קומט אויס, אַז זיי זענען די אייניציקע זיכערע יורשים פֿון די עשׂרת השבטים וואָס וועלן אַרומגעזוכט איבער דער וועלט דורך פֿאַנטאַסטיש געשטימטע היסטאָריקערס און בעלעטריסטן. זיי רעדן אַ סיריישן דיאַלעקט וואָס פֿאַרשערט זאָגן, אַז ער איז ענלעך צו דעם לשון אויף וועלכן מען האָט געלעדט אין ארץ־ישׂראל אין דער צייט פֿון קריסטוסן. אַ סך פֿון זייערע אידיאָמאַטישע אויסדרוקן קען מען אָנטרעפֿן אין דער בבלישער שפּראַך. קיינער וווייסט נישט די געניוע צאָל ייִדן וואָס וווינען אין די קורדיסטאַנער בערג, וויבל פֿאַראַן דאָרטן אַ סך דערפֿער וואָס אַ פּוס פֿון אַ מאָדערנעם רייזנדער האָט זיי נאָך נישט איבערגעטרעטן. טייל עקספּערטן האַלטן, אַז זייער צאָל איז אַרום צען טויזנט.

נאָך די ערשטע אײַנוואַנדערערס פֿון ישׂראל זענען שפּעטער צוגעקומען זייערע ברידער פֿון יהודה וואָס זענען דאָרטן געבליבן נאָך דער חורבן בית ראשון אין יאָר 586 פּ״ק. צווישן די הײַנטיקע ייִדן אין איראַק זענען זיכער פֿאַראַן אַ שפּאָר ביסל וואָס קומען אַרויס אין אַ דירעקטער ליניע פֿון יענע ייִדן. אין די תקופֿות פֿון תּלמוד און די גאונים, אונטער דער הערשאַפֿט פֿון די אַרסאַקידן און אַבאַסידן, איז דאָס בבלישע ייִדנטום געוואָקסן אין מאַכט, עשירות און קולטור; צייטווײַליקע ירידות זענען זיי שטענדיק איבער־געקומען מיט אַ באַנייטער לעבנס־קרעפֿטיקייט. אָבער זינט דעם מיטן עלפֿטן יאָרהונדערט נ״ק הייבט אָן ביסלעכווײַז צו פֿאַלן די גדולה פֿון בבל. געאָגראַפֿישע אָפּגעלעגנקייט פֿון די נייַע צענטערס וויט אין מערב, כסדרדיקע אינוואַזיעס מצד די מאָנגאָלן און טערקן, אַן אומזיכערע סיטואַציע אין לאַנד און ביסלעכ־ווײַז עקאָנאָמישע אָפּשוואַכונג — האָבן געפֿירט אַלץ מער און מער צו אַן אײַזאָלירונג פֿון ייִדנטום אין בבל. אָפֿילו די כוואַליע פֿון דער ספֿרדישער אימי־גראַציע וואָס האָט אָנגעשפּאָרט ביז די וויטסטעווינקעלעך פֿון דער טערקישער אימפּעריע האָט זיך אָפּגעשטעלט פֿאַר די טויערן פֿון מעסאָפּאָטאָמיע. די איראַקער ייִדן זענען וואָס אַ מאָל מער געוואָרן אַסימילירט מיט זייערע אַראַבישע שכנים אין שפּראַך, מינהגים און טייל מאָל אָפֿילו זאָבאָבאָנעס, זיי האָבן אָבער אויפֿגע־האַלטן כּמעט אומגעירט דעם פֿיזישן טיפּ און קולטורעלן שניט פֿון אַ מיזרחדיקן ייִד וואָס איז אין אַ סך פּרטים אָנדערש אייִדער זײַן אייראָפּעישער אָדער אַמעריקאַ־נער ברודער.

הײַנט צו טאָג באַטרעפֿט די ייִדישע באָפֿעלקערונג אין איראַק משמעות בערך 130,000 נפֿשות; פֿון זיי וווינען אַ 100,000 אין באַגדאָד און די רעשט אין באַסרא, מאָסול און אָנדערע שטעט; אַ טייל וווינט, ווי געזאָגט, אין די בערג פֿון קורדיסטאַן.



די יידישע קהילות אין איראַק

אין די טערקישע צייטן האָט דאָס איראַקישע יידנטום געלעבט דאָס שטילע און פֿאַרגליווערטע לעבן פֿון אַ פֿאַרוואַרפֿענער און פֿאַרלאָזטער אָטאָמאַנישער פּראָווינץ. זיכער זײַנען געווען אַ פּאָר רײַכע סוחרישע פֿאַמיליעס וואָס האָבן געצויגן נוצן דערפֿון וואָס באַגדאָד איז געווען אַ וויכטיקער עטאַפּ אויפֿן וועג קיין אינדיע, פּערסיע, כינע — און זיי האָבן זיך צעשפּרייט אויף מיזרח און מערב. אָזוי זײַנען אויסגעוואַקסן די „דינאַסטיעס" פֿון די משפּחות סאַסון און כאַדורי. אָבער דער גרויסער רובֿ פֿון איראַקישן יידנטום איז פֿאַרבליבן אָפּ־געזונדערט פֿון די געשעענישן און באַוועגונגען אויף דער ברייטער וועלט און אָפֿילו אין דער אָטאָמאַנישער אימפּעריע גופֿא. די באַציונגען מיט די אַראַבער

זײַנען געווען פֿרידלעכע, מען קען אַפֿילו זאָגן — אידילישע, אַזש ביז 1914 — וועו עס האָבן זיך ערשט באַווײַזן שוואַכע סימנים פֿון אַן אָנהייב פֿון אַן אַראָבישן נאַציאָנאַליזם אין איראַק:: יידן, אַראָבער, קריסטן — אַלע האָבן געטיילט דעם זעלבן גורל פֿון „אײַנגעבוירענעם" וואָס איז דאָמינירט געוואָרן דורך די טערקישע באַאַמטע. די כאַראַקטעריסטיק וואָס מיט געריטרוד בעל גיט וועגן דער שטעלונג פֿון מוסולמענער לגבי קריסטן אין יענעם פּעריאָד איז חל אויף יידן אויך:

עס קענען זיך טרעפֿן איינצלנע פֿאַלן פֿון פֿײַנדלעכקייט... אָבער עס איז ניט פֿאַראַן קיין אַראָבישע שטאָט אָדער געגנט, אין וועלכע מוסולמענער און קריסטן זאָלן ניט אַדורכקומען צוויישן זיך און אַפֿילו לעבן אין פֿרײַנדלעכקייט. דער מוסולמענער איז דער מושל און האַלט, אז ער האָט רעכט אויף פֿריוויליגיעס, אָבער ער האַלט זיך אַליין אײַן אין מעסיקע גרענעצן.[5]

די טערקישע אַדמיניסטראַציע, לאָזנדיק אין אַ זײַט איר קאָרומפּירטקייט און שלימזלדיקייט, האָט ניט אונטערגעדריקט יידן צוליב זייער יידישקייט, אין הסכם מיט אַן אַלטער אײַנגעפֿונדעוועטער מוסולמענישׂ־טערקישער טראַדיציע. די מינאָריטעטן, יידן אַרײַנגערעכנט, האָבן געגאָסן פֿון אַ בערייטער אויטאָנאָמיע פֿאַר זייערע קהלשע אַרגאַניזאַציעס, רעליגיעזער פּראַקטיק, דערציִונג, צדקה אאַז״וו. יידן פֿון זייער זײַט זײַנען אין אַלגעמיין געווען לאָיאַל לגבי דער טערקישער ממשלה, באַזונדער צוליב דעם וואָס אָחוץ די פּאָר יאָר פֿון דעם רעזשים פֿון די יונגטערקן (1908—1914) האָט פֿאַקטיש קיין טערקישער פּאַטריאָטיזם נישט עקסיסטירט.

דאָס מעסאָפּאָטאַמער יידנטום האָט געלעבט שטיל און אומגעשטערט און האָט נישט אַרויסגעוויזן קיין ספּעציעל אַנזעעוודיקע דערגרייכונגען אין משך פֿון דער טערקישער תקופֿה. מען איז געגאַנגען מיטן אײַנגעפֿאָרענעם וועג, אַן גרויסע אויפֿטרייסלונגען און חידושים. דער „אַליאַנס" האָט געפֿירט אַ היפּשע אַרבעט אין פּרט פֿון דערציִונג זינט דעם לעצטן פֿערטל פֿון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט און האָט אָפּגערוקט אין אַ זײַט די פֿרינערדיקע אויסשליסלעכע ממשלה פֿון אַלט־פֿרענקישן חדר. דער הויפּטפֿאַרדינסט פֿון „אַליאַנס" איז געווען, וואָס ער האָט געגעבן אַ געוויסן טייל פֿון איראָקער יידנטום אַ בעסערע פּראַקטישע צוגרייטונג צום לעבן און די קענטעניש פֿון אַן אייראָפּעישער שפּראַך.

3

די בריטישע אָקופּאַציע פֿון 1918 האָט גורם געווען די ערשטע פּאָליטישע מחלוקה צווישן די אַראָבער און די מינאָריטעטן. בשעת וועו די אַראָבער זײַנען געווען וואָקלדיק אין זייער שטעלונג צו דער בריטישער אָקופּאַציע, איז זי אָבער באַגריסט געוואָרן דורך די יידישע און קריסטלעכע מינאָריטעטן. זיי האָבן געמאַכט, אַז ס׳וועט אײַנגעפֿירט ווערן אַ מאָדערנע אייראָפּעישע רעגירונג־סיסטעם, וואָס וועט ברענגען די ברכה פֿון ציוויליזאַציע און פֿרידהייט פֿאַר אַלע אײַנוווי־

[5] Gertrude L. Bell, *Asiatic Turkey*, Basrah, 1917, p. 144.

נערס פֿון מעסאָפּאָטאָמיע. און פֿאַקטיש האָס דאָס אינפֿירן אַ מאָדערנע אַדמיניס־
טראַציע אין לאַנד געבראַכט אַ סך נייע מיגלעכקייטן פֿאַר איראַקער ייִדן. ייִדן
האָבן געשפּילט אַן אָנגעוואוּדיקע ראָלע צווישן די מלוכה־אָנגעשטעלטע מחמת
דעם וואָס אַ היפּשע טייל פֿון זיי איז געווען געבילדעט און האָט געקענט אַ פֿרעמ־
דע שפּראַך. עס האָבן זיך געשאַפֿן בעסערע מיגלעכקייטן פֿאַרן האַנדל, קודם
צוליב די באַדערפֿענישן פֿון דער אָקופּאַציע־אַרמיי און שפּעטער אויך צוליבן
אַרײַנגעמען איראַק אין דער ספֿערע פֿון בריטישן אימפּעריאַלן האַנדל. כל־זמן
דער בריטישער אינפֿלוס האָט דאָמינירט, באַזונדער אין מיליטער און פּאָליצייַ,
האָבן ייִדן זיך געשפּירט פֿיל־וויניק זיכער. עס האָט זיך געשאַפֿן אַן אָטמאָספֿער
פֿון פֿרײַהייט און אויפֿגעבונדנקייט וואָס האָט געגעבן גינציקע מיגלעכקייטן פֿאַר
כלערליי עקאָנאָמישע און קולטורעלע טעטיקייטן. וועג קיניג פֿייזאַל I איז אויס־
געקליבן געוואָרן, האָט ער דערקלערט בפּני כל עם ועדה:

> די ווערטער 'ייִד', 'מוסולמענער', 'קריסט' האָבן ניט קיין טײַטש אין
> דער פּאָטריאָטישער טערמינאָלאָגיע, עס איז פּשוט פֿאַראַן אַ לאַנד וואָס
> הייסט איראַק און אַלע זײַנען איראַקער. איך וועל זיך צו מײַנע מיטבר־
> דער איראַקער, זיי זאָלן זײַן נאָר איראַקער, וויַל אַלע געהערן מיר צו
> איין מחנה, צו דער מחנה פֿון אונדזער עלטער־עלטער־זיידע שם; מיר
> אַלע געהערן צו דער דאָזיקער אייִדעלער ראַסע, און עס איז ניט פֿאַראַן
> קיין אונטערשייד צווישן מוסולמענער, קריסטן און ייִדן.

ייִדן האָבן אַקצעפּטירט די נייע באַדינגונגען און זיך געפֿלײַסט צוצופּאַסן
זיך צו זיי. די בריטישע השפּעה איז נאָך אַלץ געווען שטאַרק. פֿייזאַל איז געווען
אַ קלוגער און ליבעראַלער הערשער. אַ כוואַליע לאָיאַלקייט לגבי דער נייער
אַראַבישער מלוכה האָט אַרומגעכאַפּט דאָס גאַנצע איראַקער ייִדנטום. דעם דאָ־
זיקן פֿעריאָד וואָס נעמט אַרום די צייַט בערך פֿון 1919 ביז 1929 קען מען
כאַראַקטעריזירן מיט אַ צאָל דערגרייכונגען. די ייִדישע שול האָט זיך היפּש
פֿאַרברייטערט: אין 1930 זײַנען אין באַגדאָד געווען צען ייִדישע שולן מיט 7,200
תלמידים, צווישן זיי מער ווי 2,000 מיידלעך. מען האָט דאָרט געלערנט צוו״אַנד
אַראָביש, פֿראַנצייזיש, ענגליש און העברעיש. לערערס פֿון ארץ־ישׂראל האָבן
פֿראַפּאַגירט די אידעעס פֿון נאַציאָנאַלער אויפֿלעבונג. ס׳זײַנען אויפֿגעשטאַנען
קרײַזן און אַרגאַניזאַציעס פֿון ייִדישער יוגנט. ציוניסטישע טעטיקייט איז געווען
דערלויבט. פֿון דער אַנדערער זײַט איז כסדר געוואַקסן די צאָל ייִדישע יוגנט
אין די מלוכישע מיטלשולן, ספּעציעל אין די העכערע קלאַסן, ווי אויך צווישן
די רעגירונגס־סטיפּענדיאַטן וואָס האָבן שטודירט אין אויסלאַנד. אַזוי אַרום
איז דער קאָנטאַקט מיט דער אַראָבישער יוגנט געוואָרן אויסגעברייטערט. די
נייגונג פֿון ייִדן צו דער אַראָבישער קולטור און די פֿאַרבונדנקייט מיט איר איז
געוואָרן טיפֿער און מער באַווּוסטזיניק. צום ערשטן מאָל האָט זיך געלאָזט באַ־
מערקן אַ טענדענץ צו „אַראָבישער אַסימילאַציע״.

נאָך דעם דאָזיקן פֿעריאָד פֿון האָפֿענונגען און אַקטיוויטעט, פֿון פֿאַרגרע־
סערטן וווילשטאַנד און לפּי־ערכדיקער פֿרײַהייט פֿאַר ייִדישער בירגערלעכער און

נאַציאָנאַלער טעטיקייט איז געקומען אַ פּעריאָד פֿון באַרג־אַראָפּ, פֿון וואַקסנ־דיקער אומזיכערקייט, מורא און אונטערדריקונג, ביז דער קריזיס האָט דער־גרייכט זײַן קולמאַקס אין די געשעענישן פֿון 1טן אוּן 2טן יוני 1941. דער קער אויף שלעכטס וואָס איז געקומען איז געווען פֿאַרבונדן מיט אַ רײַ פֿאַקטאָרן. די וויכטיקסטע פֿון זיי זײַנען געווען: דאָס ביסלעכווײַז אַרויסצײַען דעם בריטישן קאָנטראָל, דער וווקס פֿון אַן אָגרעסיוון אַראַבישן נאַציאָנאַליזם, די ארץ־ישׂראל־פֿראַגע און די פֿראָפֿאָגאַנדע פֿון די נאַצים.

זינט 1921 איז די אָפֿיציעלע פֿאָליטיק פֿון ענגלאַנד געווען ביסלעכווײַז אַרויסצוציען זיך פֿון דירעקטער אַריינמישונג אין איראָקער ענינים. אָבער כל־זמן איראַק איז געווען אונטער אַ מאַנדאַט פֿון דער פֿעלקער־ליגע און ענגלאַנד איז געווען דער מאַנדאַטאָר, האָבן די אַראַבישע נאַציאָנאַליסטן אויסגעמיטן יעדן דירעקטן אָטאָק אויף מינאָריטעטן, ווײַל מען האָט די הילף פֿון די מינאָריטעטן געדאַרפֿט אינעם קאָמף פֿאַר איראָקס אומאָפּהענגיקייט. אין אָנהייב פֿון די דרײַ־סיקער יאָרן איז אָבער דער פּראָצעס פֿון פֿאַרמירן זיך פֿון אַ מלוכה שוין געהאָט דערגאָנגען אַזוי ווײַט, אַז מען האָט זיך געקענט פֿאַרגינען אַדורכצודרינגען די אַרמיי, די שולן און די באַאַמטע מיט אַן אַגרעסיוון און עקסטרעמיסטישן נאַציאָ־נאַליזם; און פֿון טעאָריעס איז מען אין גיכן אַריבער צו מעשׂים.

אין איראָק וווינען צוזאַמען מיט די דריטהאַלבן מיליאָן אַראָבער 400,000 קורדן, 130,000 יידן און בערך אַזוי פֿיל קריסטן פֿון פֿאַרשיידענע קלויסטערס. דער נאַציאָנאַליזם האָט זיך צום לײַטמאָטיוו און צום באַקוועמסטן אויסגעגאָסן אין אַ פּאָליטיק פֿון רדיפֿות אויף די דאָזיקע מינאָריטעטן ווי נאָר מען האָט דער־שפּירט, אַז די מינאָריטעטן קענען שוין מער נישט רעכענען אויף קיין ענגלישן שוץ. זינט 1931 האָבן די איראָקער יידן געלעבט אין אַ כסדרדיקער מורא, נישט געקוקט אויף זייער הייסן איראָקער פּאַטריאָטיזם. זייער פּאַטריאָטיזם האָבן זיי באַווײַזן אין 1930, בעת איראָק האָט געפֿירט אונטערהאַנדלונגען מיט ענגלאַנד און מיט דער פֿעלקער־ליגע וועגן פֿולער אומאָפּהענגיקייט; זיי האָבן זיך אָפּגע־זאָגט צו שיקן אַ פּעטיציע צו דער ליגע וועגן מינאָריטעטן־רעכט, ווי עס האָבן דאָס געטאָן די אַסיריער, קורדן און אַרמענער; זיי האָבן געטענהט, אַז זיי זײַנען איראָקער פֿון יידישן גלויבן. די דאָזיקע דעמאָנסטראַציע פֿון לאָיאַלקייט האָט זיי אָבער נישט פֿאַרהיט פֿון רדיפֿות צו גלײַך מיט אַנדערע ניט־אַראַבישע מי־נאָריטעטן אין איראָק. דאָס יאָר 1933, דאָס ערשטע יאָר פֿון פֿולער איראָקישער אומאָפּהענגיקייט, איז געצייכנט געוואָרן דורך אַ שחיטה אויף אַסיריער וואָס זייער טראָגעדיע האָט דעמאָלט געהאַט אַ שטאַרקן — כאָטש נאָר אַ פּוסטן — אָפּקלאַנג אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן און אויף דער גאַנצער וועלט.

נאָך דעם זינען געקומען עקספּעדיציעס קעגן די קורדן, רדיפֿות אויף דעם קליינעם פֿאָלק יעזידי וואָס לעבט זינט יאָרהונדערטער אין די בערג פֿון צפֿון־איראָק. וואָס שייך יידן, איז געקומען צו אַן אַרגאַניזירטן פּאָגראָם ערשט אין יוני 1941, נאָך אַ קאָנפֿליקט מיט ענגלאַנד. אָבער די אַנטי־יידישע פֿאָליטיק האָט זיך אָנגעהויבן אַ סך פֿרי׳ער.

איראַק האָט ניט געהאַט און האָט ניט קיין אַנטי־ייִדישע געזעץ־געבונג. דער איראַקישער אַנטיסעמיטיזם איז פֿון דער „קאַלטער" פּוילישער מאַרקע און ניט פֿון דער מאַרקע פֿון די „נירנבערגער געזעצן". אויפֿן פּאַפּיר זענען ייִדן פֿול־בארעכטיקטע בירגערס. די איראַקישע רעגירונג קען צו יעדער מינוט „דערווײַזן", אַז זי איז „דעמאָקראַטיש" און איז אַדורכגעדרונגען מיטן גײַסט פֿון טאָלעראַנץ און ליבעראַליזם לגבי מינאָריטעטן בכלל און לגבי ייִדן בפֿרט. צו דעם צוועק קען זי פֿירבערגען די קאָנסטיטוציע וואָס גאָראַנטירט גלײַכע רעכט פֿאַר אַלע איראַקער בירגערס אָן אונטערשייד פֿון ראַסע, פֿאָלק אָדער רעליגיע; זי קען אָנווײַזן אויף דעם וואָס גאָראַנטירט אַ רעפּרעזענטאַנץ פֿון די מינאָריטעטן, ייִדן בתוכם, אין פּאַרלאָמענט; זי קען פֿרעזענטירן דאָס געזעץ וועגן ייִדישע קהילות וואָס גאָראַנטירט די דעמאָקראַטישע אָרגאַניזאַציע און די אינעווייניקסטע אויטאָנאָמיע פֿון דער קהילה; זי קען לסוף זיך פֿאַררופֿן אויף איראַקס אינטערנאַציאָנאַלע התחייבֿותן צו רעספּעקטירן די בירגערלעכע און נאַציאָנאַלע רעכט פֿון די מינאָריטעטן און צו געבן פֿראָפּאָרציאָנעלע סובסידיעס פֿאַר די שולן פֿון די מינאָריטעטן.

4

אָבער די ווירקלעכקייט איז גאָנץ ווײַט פֿון די דאָזיקע פּאָפּירענע גאָראַנטיעס. די ייִדן אין איראַק, וואָס אַ סך פֿון זיי באַלאַנגען צו פֿאַמיליעס וואָס לעבן שוין דאָרט דריטהאָלבן טויזנט יאָר, זענען פֿאַקטיש „הײַנט צו טאָג אומגעווונטשענע און פֿאַרהאַסטע פֿרעמדע אין דעם דאָזיקן לאַנד פֿון דער פֿריסטער ייִדישער אימיגראַציע", ווי עס דערקלערט רות מאָרס וואָס האָט זיי באַזוכט אין 1936.[6]

דאָס באַזײַטיקן ייִדן פֿון רעגירונגס־שטעלעס האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין 1929. אין 1935 איז דער מיניסטער פֿאַר עקאָנאָמיע און קאָמוניקאַציע באַפֿול־מעכטיקט געווארן צו רעאָרגאַניזירן זײַן אָמט און צו באַזײַטיקן יעדן איינעם לויט זײַן אײַנזען אויסמײַדנדיק דערבײַ די געווײַינטלעכע דיסציפּלינארע פּראָצעדור. די דאָזיקע באַפֿולמעכטיקונג איז אין דער פֿולער מאָס אויסגענוצט געווארן צו באַזײַטיקן ייִדן. כּדי צו פֿאַרהוילן די אמתע כוונות האָט דער מיניסטער פֿריִער אָפּגעזאָגט אַלעמען, אַראָבער און ייִדן באַגלײַך, אָבער נאָר דעם איז די מערהייט אַראָבער צוריקגעשטעלט געווארן אויף זייערע אָמטן און בלויז די ייִדן זענען פֿאַרבליבן אין דרויסן. ענלעכע זאַכן זענען דורכגעפֿירט געווארן אין אַנדערע אָמטן מיט אַנדערע מיטלען, דירעקטע און אומדירעקטע. דער רעזולטאַט איז, אַז דער פּראָצענט ייִדן אין מלוכה־דינסט איז הײַנט מינימאַל אַחוץ אין אַ פּאָר אָמטן (אײַזנבאַנען, צאָלאָמטן, פֿינאַנצן), וווּ ייִדן ווערן געהאַלטן וויײַל עס קענען ניט געפֿונען ווערן קיין אַראָבישע פֿאַרבײַטערס. אָבער אָפֿילו אין די דאָזיקע אָמטן ווערן ייִדן געהאַלטן אויף נידעריקערע פּאָזיציעס און האָבן ניט קיין האָפֿענונג צו אַוואַנסירן.

---

[6] Ruth Morse, "Jews in Iraq," *Opinion*, August, 1936.

אויף דעם זעלבן אופֿן זײַנען ייִדן אַרויסגעשטויסן געוואָרן פֿון מיטעלער און העכערער בילדונג. צווישן די סטיפּענדיאַטן וואָס ווערן געשיקט שטודירן קיין אויסלאַנד מאַכן ייִדן אויס אַזאַ פּראָצענט ווי זײַנען אין דער באַפֿעלקערונג, ד״ה אויף 30 סטיפּענדיאַטן געפֿינט זיך איין ייִד, הגם סטיפּענדיאַטן ווערן רעקרוטירט פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג, ווו ייִדן באַטרעפֿן ניט 3, נאָר 15 פּראָצענט.

די נעץ ייִדישע שולן אין באַגדאַד ציילט הײַנט צו טאָג 10,000 תּלמידים. וועז די דאָזיקע שולן וואָלטן ניט עקסיסטירט, וואָלט די רעגירונג געמוזט האָבן פֿאַר ייִדישע קינדער מלוכישע שולן, אָבער די רעגירונג־סובסידיע פֿאַר די ייִדישע שולן אין באַגדאַד באַטרעפֿט 150 פֿונט, וואָס דאָס מאַכט אויס 6 סענט אויף אַ קאָפּ. עטלעכע מאָל האָבן די שולן חוץ דעם באַקומען אַ פּאָר טויזנט פֿונט אַ יאָר פֿון דער רעגירונג.

אָבער רעגירונגען וואָס האָבן זיך געביטן זינט 1930 האָבן אָבער סיסטעמאַטיש געדודפֿט אָפּפֿילו די מינדסטע סימנים פֿון אַ ייִדישן נאַציאָנאַלן באַוווּסטזײַן און געוואָלט אויסרײַסן יעטווידער קאָנטאַקט מיט ייִדן אין אָנדערע לענדער, באַזונדער מיט ארץ־ישׂראל. אָבער לערערס פֿון ארץ־ישׂראל זײַנען באַזײַטיקט געוואָרן נאָך ביזן יאָר 1931. די שול־אינספּעקטאָרן האָבן טייל מאָל אָפּפֿילו געשטערט צו לערנען און פֿאַרטײַטשן תּנך אויף העברעיש; זיי האָבן געהאָלטן, אַז דער מאָקסימום וואָס מען קען דערלויבן איז אויסלערנען מעכאַניש צו זאָגן אַ פּאָר תּפֿילות. לערנען ייִדישע געשיכטע איז פֿאַרוועהרט. ציוניזם וועלט באַטראַכט ווי מלוכה־פֿאַרראַט. אָפּיציעלע רעפּרעזענטאַנטן פֿון דער ייִדישער קהילה און אָנגעזעענע ייִדן בכלל ווערן געצוווּנגען פֿון צײַט צו צײַט אונטערצושרײַבן „ספּאָנטאַנע״ אַנטיציוניסטישע דעקלאַראַציעס און צו פֿאַרעפֿנטלעכן אין דער אַרטיקער פּרעסע אַרטיקלען אין דעם גײַסט. עמיגראַציע קיין ארץ־ישׂראל איז פֿאַרוועהרט.

די עקאָנאָמישע סיטואַציע פֿון ייִדן אין איראַק ווערט ערגער פֿון יאָר צו יאָר.

> עס ווערט פּסדר שוועכער פֿאַר ייִדן צו לעבן און צו געפֿינען חיונה אין איראַק. די פֿרײַע פּראָפֿעסיעס ווערן פֿאַר זיי פֿאַרשלאָסן און פֿון טאָג צו טאָג ווערט שוועכער צו פֿירן די געשעפֿטן.[7]

די ארץ־ישׂראל־פֿראָגע איז געוואָרן דער סאָמע באַקוועמסטער אינסטרומענט פֿאַר אַנטי־ייִדישער פּאָליטיק און אַגיטאַציע אין איראַק. מיטן תּירוץ פֿון „סאָלידאַריטעט״ מיט די אַראָבישע בריידער אין ארץ־ישׂראל וואָס זײַנען אין סכּנה צוליב ייִדן דעקט מען די שׂינאה לגבי די אָרטיקע ייִדן, דאָס עלימינירן זיי פֿון מלוכה־דינסט, בילדונג און עקאָנאָמישן לעבן און מען באַרעכטיקט די אונטערדריקונג פֿון יעדן סימן פֿון אַ נאַציאָנאַלן באַוווּסטזײַן.

אויף דעם יסוד איז זינט 1929—1930 געפֿירט געוואָרן אַ סיסטעמאַטישע און בריײַט פֿאַרשפּרייטע פּראָפּאַגאַנדע, אין וועלכער עס האָבן געשפּילט אַ באַזונדער אַקטיוע ראָלע אַ גרויסע צאָל אַראָבישע לערערס פֿון סיריע און ארץ־

---

[7] רות מאָרס, דאָרט גופֿא.

ישׂראל. איר הויכפונקט האָט זי דערגרייכט אין דער צייט, וועו אַ טייל אָנהענ־
גערס פֿון ירושלימער עקס־מופּטי זײַנען אַהין געקומען; און נאָך ערגער איז
געווארן שפּעטער, אין 1939, וועו ער אַליין — אָנטלויפֿנדיק דורך לבֿנון — האָט
זיך באַזעצט אין באָגדאָד. די דאָזיקע גרופּע האָט דערגרייכט זייער אַן אָנזעעוו־
דיקע השפּעה אין די נאַציאָנאַליסטישע און רעליגיעזע קרײַזן. עס זײַנען פֿאַר־
שפּרייט געווארן בבֿא־מעשׂיות וועגן עקספּראָפּריאַציעס, רויב און אָנפּאַלן מצד יידן
אויף אָראָבער. די „מעסיקע" אָראָבער האָבן זיך ניט געגומען קיין שום מי אָפּ־
צושטעלן די דאָזיקע העצערישע אָרבעט. מען האָט אויסגערעכנט דערויף, אַז די
דאָזיקע אָנטי־יידישע און אָנטיציוניסטישע פּראָפּאָגאָנדע שאָפּט זייער אַ גינציקן
וועגטיל פֿאַר די עקסטרעמע נאַציאָנאַליסטישע סענטימענטן; וועו נישט אַזוי,
האָט מען מורא געהאַט, קען זיך דער נאַציאָנאַליזם אַ קער טאָן אין אַן אָנדער
ריכטונג. אויך אין דעם פֿאַל איז געפֿירט געווארן אַ פּאָליטיק פֿון נאָכגיביקייט
וואָס איז, ווי אין אַ סך אָנדערע פֿאַלן, דורכגעפֿאַלן. זיכער, — איין רעזולטאָט איז
יאָ דערגרייכט געווארן: די ארץ־ישׂראל־פּראָגע וואָס איז פֿריער נישט געווען
קיין שום פּראָבלעם פֿאַר דער גרויסער מערהייט פֿון דער איראָקער באָפֿעלקע־
רונג איז געווארן אַ הויפּט־ענין אין דער פּאָליטיק פֿון איראָק.

במשך פֿון אַ סך יאָרן האָט דאָס מיניסטעריום פֿאַר דערציונג פֿאָוואָריזירט
לערערס פֿון סיריע און ארץ־ישׂראל לגבי די בעסער קוואַליפֿיצירטע, אָבער וויי־
ניקער שאָוויניסטישע לערערס פֿון עגיפּטן; און די פֿאָוואָריטן האָבן אין גאַנצן
באַרעכטיקט די האָפֿענונגען וואָס האָט אויף זיי געלייגט. אָראָבישע געשיכטע
און ליטעראַטור לערנט מען אין גייסט פֿון אַן ענגן, דעקלאַמאַטאָרישן און פֿרעמדע־
פֿײַנדלעכן נאַציאָנאַליזם; מען באַהאַלט אויס פֿון די תּלמידים אַלץ וואָס קען וועקן
אַ קריטישן געדאַנק, אָפֿילו וועו עס גייט וועגן וויכטיקע מאַמענטן פֿון דער אָראָ־
בישער און מוסולמענישער געשיכטע. פּעריאָדן פֿון יידיש־אָראָבישע קאָנפֿליקטן
פֿון אַ מאָל הייבט מען אָרויס, בעת מיט קיין וואָרט ווערט ניט דערמאָנט וועגן פּע־
ריאָד פֿון יידיש־אָראָבישער צוזאַמענאָרבעט און צונויפֿלעבונג אין שפּאָניע, איראָק
אאַז״ו. די האָנטביכער פֿון אָראָבישער געשיכטע, דער עיקר צונויפֿגעשטעלט
דורך ארץ־ישׂראלדיקע אָראָבער, זײַנען אָנגעשטאָפּט מיט שאָרפּע אָטאָקן אויף
יידן; און גאָר באַוונדער זעט זיך דער אָנטי־יידישער גייסט אָרויס אין די קא־
פּיטלען וואָס פֿאָרנעמען זיך מיטן נאָך־ווערסאַלער פּעריאָד אין דער אָראָבישער
געשיכטע. יידישע קהלשע שולן ווערן אויך געגייט צו ניצן די דאָזיקע אָפּן אָנ־
טיסעמיטישע האָנטביכער.

אָחוץ דעם ווערט אין די שולן געפֿירט אַן אָפּענע אָנטי־יידישע אָגיטאַציע.
די סיטואַציע פֿון יידישע תּלמידים אין די רעגירונגס־שולן איז געווארן ניט
אָריבערצוטראָגן און אַ סך זײַנען ליבערשט פֿון דאָרטן אַוועק; דאָס איז אָבער
געווארן אַ שטאָר אָנצוקומען אין די העכערע שולן, ווײַל די וואָס קומען פֿון
רעגירונג־שולן זײַנען בר־מצראס.

די דאָזיקע אָרבעט, סיסטעמאַטיש פּראָקטיצירט במשך פֿון אַ יאָרצענדלינג,
האָט געברענגט די געהעריקע רעזולטאַטן: די מערהייט פֿון יונגן אָראָבישן דור

איז געוואָרן דורכגעזאַפּט מיט שטאַרקע אַנטי־ייִדישע סענטימענטן, וואָס דאָס איז ניט געווען בנימצא בײַ די עלטערע דורות וואָס האָבן זיך דערצויגן אין טערקישן נוסח.

5

דער בריטישער מאַנדאַט האָט זיך געענדיקט אין דער זעלבער צײַט ווען היטלער איז געקומען צו דער מאַכט. דעם דײַטשן אַמבאַסאַדאָר אין באַגדאַד, פֿריץ גראָבאַ,[8] האָט זיך אײַנגעגעבן צו אָרגאַניזירן אין איראַק אַ ביז גאָר אַקטיוון צענטער פֿון נאַצי־פּראָפּאַגאַנדע מיט אַ גרויסער השפּעה. ענגלאַנד האָט ניט תּופֿס געווען די וויכטיקייט קעגנצוווירקן קעגן דער אַרבעט פֿון דעם דאָזיקן צענטער. די נאַציס האָבן געהאַט קעגן „בריטישן אימפּעריאַליזם", אַבער גאָר באַזונדער אַקטיוו זײַנען זיי געווען אַנצורייצן אַנטי־ייִדישע שטימונגען. היטלערס אַנטי־ייִדישע אַקציעס האָבן פֿאַרשטאַרקט זײַן פּאָפּולערקייט און די נאַציס אין איראַק האָבן אויסגענוצט די סיטואַציע וויפֿל זיי האָבן געקאָנט.

באַגדאַדער צײַטונגען האָבן אַריבערגעיאָגט איינע די צווייטע פֿאַר אַ חלק אין גראָבאָס גאָלד. סאָלים האַסאָן, דער רעדאַקטאָר פֿון דער טאָגצײַטונג אַל אַלאַם אַל אַראַביאַ (די אַראָבישע וועלט) האָט אויסגעקאָנקורירט זײַנע קאָלעגן און פּובליקירט מײַן קאַמף אין טעגלעכע המשכים.

דער יונגער רעדאַקטאָר פֿון אַל היראַיאַ אַל איסלאַמיאַ איז אָבער נישט אַ סך אָפּגעשטאַנען. אויפֿן סמך פֿון אַ באַמערקונג פֿון נחום סאָקאָלאָוו, אַז „די פֿעלקער־ליגע איז אַ ייִדישער אידעאַל" האָט ער אויסגעדרונגען, אַז די פֿעלקער־ליגע איז אַ „ייִדישע אינסטיטוציע", און דעם דאָזיקן אויסגעפֿינס האָט ער באַגלייט מיט אַזאַ פּערל פֿון געבעלסעס אוצר:

> היטלער איז געקומען מיט אַ ריי קלוגע און אויפֿריכטיקע פֿאַרשלאָגן ווי אַזוי צו זיכערן דעם וועלט־שלום, אָבער די לענדער וואָס נעהערן צו דער פֿעלקער־ליגע האָבן אָפּגעווואָרפֿן זײַנע פֿאַרשלאָגן צוליב זייער אָפּענעם האַס — און דאָס אַליין צוליב דער השפּעה פֿון ייִדן אויף דער פֿעלקער־ליגע און גאָר באַזונדער אויף ענגלאַנד.

גראָבאַ און אַנדערע דײַטשע אַגענטן האָבן געשאָטן מיט מתנות פֿאַר הויכע איראַקער באַאַמטע; זינט היטלערס קומען צו דער מאַכט האָבן זיי יעדער יאָר געגנומען פֿופֿציק אַריסטאָקראַטישע יונגע־לײַט און אָפֿיצירן קיין דײַטשלאַנד; ניט געקוקט אויף זייער סעמיטישקייט האָט מען זיי אויפֿגענומען ווי פֿרינצן און בשעת מעשׂה זיי באַווירן דעם כּוח פֿון דער דײַטשער אַרמיי און לופֿטפֿלאָט. די דאָזיקע יונגע־לײַט און יונגע אָפֿיצירן זײַנען צוריקגעקומען קיין איראַק ווי פֿאַנאַטישע אַנהענגערס פֿון „נײַעם דײַטשלאַנד", מיט דער פֿעסטער איבערצײַגונג, אַז דער אינציקער וועג פֿאַר אַ קומענדיקער „גרויס־אַראַביע" ליגט אין דער צוזאַמענאַרבעט מיט היטלערס „גרויס־דײַטשלאַנד". די ערשטע גרופּע צוריקגעקומענע האָט לײַכט געפֿוילט בײַ דער צו זיי גינציק געשטימטער איראַקער רעגירונג אָפּצוזאָגן דעם גרעסטן טייל ייִדישע ציווילע באַאַמטע; טייל פֿרײַ גע־

[8] Grobba.

וואָרענע פּאָסטנס האָט מען אַוועקגעגעבן טאַקע היטלערס חסידים. וועז ניט די בריטיש־אַמעריקאַנער איראַקער פּעטראָלעום־קאָמפּאַניע וואָס האָט צוגענומען אויף אַרבעט דעם רובּ יונגע געבילדעטע יידן, וואָלטן אַ סך פֿון זיי פֿאַרבליבן אַרבעטלאָז.

נאָך ביז דער מלחמה האָט די אַנטי־יידישע פּאָליטיק און פּראָפּאַגאַנדע דערפֿירט צו טעראָריסטישע אַרויסטרעטונגען קעגן יידן. דרײַ יידן זײַנען דער־הרגעט געוואָרן אין 1936־1937. אין 1938 זײַנען די טעראָריסטישע אַקטן גע־וואָרן נאָך מער שאַרף. מען האָט אַנגעהויבן וואַרפֿן באָמבעס אין יידישע קלובן און יידישע געשעפֿטן, יידישע היימען זײַנען באָרויבט געוואָרן; יידישע פֿאַרבײַ־גייערס זײַנען באַגאָסן געוואָרן מיט אָלעם; די אַנטי־יידישע אַגיטאַציע אין דער פּרעסע איז כסדר געוואַקסן.

די מלוכה־איבערקערעניש פֿון פֿרילינג 1941 אונטער דער אָנפֿירונג פֿון ראַשיד אַלי האָט געברענגט צו דער מאַכט די פֿײַנדלעכסטע אַנטי־יידישע עלע־מענטן אין דער אַרמיי און אין די פּאָליטישע קרײַזן. דער חודש פֿון „מלחמה קעגן ענגלאַנד" (מײַ 1941) האָט ניט צוגעזאָגט קיין שום גוטס און אָנגעוואָרפֿן אַ פּחד אויף די באַגדאַדער יידן. פֿון איין זײַט האָט מען פֿון זיי אַרויסגעקוועטשט ריזיקע סומעס אויף דער „רויטער האַלבער לבֿנה" און אויפֿן איראַקער לופֿט־פֿלאָט און פֿון דער צווייטער זײַט האָט מען זיי אָפֿן באַשולדיקט אין סימפּאַטיע צום „שׂונא", אין שפּיאָנאַזש און אין געבן סימנים צו די ענגלישע אַראָפּלאַנען. אין דער זעלבער צײַט איז צוגעגרייט געוואָרן אַ פּאָגראָם אויף יידן, וואָס האָט אויסגעבראָכן אין מאַמענט וועז ראַשיד אַלי האָט געמאַכט ויבֿרח.

במשך פֿון די צוויי טעג פֿון 1טן און 2טן יוני 1941 זײַנען דערהרגעט און פֿאַרוווּנדט געוואָרן מער ווי 500 יידן,[9] מען האָט צעראָבירט געשעפֿטן און היימען, מען האָט פֿאַרגוואַלדיקט פֿרויען. דער ראָפֿארט פֿון דער אויספֿאָרשונג־קאָמיסיע וואָס די נײַע „נייטראַלע" רעגירונג פֿון דזשאָמיל מאַדפּיי האָט באַשטימט — כאָטש געהאַלטן אין אַ מעסיקן טאָן — גיט זייער אַ קלאָר בילד פֿון יענע שרעקלעכע און בלוטיקע טעג, — טעג וואָס זײַנען געווען אַ דירעקטער און אומפֿאַרמיידלעכער פּועל־יוצא פֿון דער פּראָפּאַגאַנדע וואָס איז געוואָרן טאָלע־רירט און געשטיצט פֿון אַלע איראַקער רעגירונגען און פּאָליטישע פֿירערס אָנהייבנדיק פֿון די דרײַסיקער יאָרן. די אומרוען זײַנען געווען געוועגדט דירעקט און אויסשליסלעך קעגן יידן. ס׳וואָלט געווען אַ טעות צוצושרײַבן זיי בלויז צו דעם אויפֿגערייצטן המון; די פּאָליציי האָט ניט בלויז ניט געשטערט די אומ־רוען און די גזלות, נאָר האָט נאָך דירעקט אָנטיילגענומען אין די אָנפֿאַלן.

די איראַקער אַדמיניסטראַציע האָט אייגנאַרטיק, טייל מאָל סתּירותדיק כאַראַקטער־שטריכן. פֿון איין זײַט שטרעבן די אַראָבישע נאַציאָנאַליסטן צו עלי־מינירן די מינאָריטעטן און דערפֿירן דערצו, אַז איראָק און אַראָבישע מערהייט זאָלן באַטײַטן איינס און דאָס זעלבע. ממילא מאַכט מען נאָך דעם ביישפּיל

---

[9] לויט דער דערקלערונג וואָס דוד בן־גוריון האָט אָפּגעגעבן דעם 4טן אָקטאָבער 1943 פֿאַר דער אספֿת הנבֿחרים אין ירושלים, פֿ״גל *Jewish Frontier*.

פֿון די טערקן בעת די לעצטע יאָרן פֿון זייער ממשלה אין די אַראַבישע לענדער. דער הויפּטציל איז צו דענאַציאָנאַליזירן די מינאָריטעטן און איבערצוהאָקן פֿול־שטענדיק זייערע פֿאַרבינדונגען מיט זייערע מיטברידער אין די אַנדערע לענדער. אָבער פֿון דער צווייטער זײַט האָלטן זיך די אַראָבער־מוסולמענער בײַ דער פּראָקטיק פֿון אויסשליסלעכקייט און פֿאַנאַטיזם און פֿאַרשטעלן דעם וועג פֿאַר אַן אַסימילאַציע פֿון די מינאָריטעטן; די לעצטע געפֿינען זיך צווישן צוויי פֿײַערן, אָן אַן אויסוועג. די טראַגישקייט פֿון אָט דער פּאָליטיק איז באַוונדער געוואָרן קלאָר נאָך די אומרוען אין יוני 1941. טויזנטער ייִדן וואָס האָבן געליטן פֿון די אַנפֿאַלן האָבן באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן אירַאק; אָבער די רעגירונג, אָנגעפֿירט דורך די זעלבע מענטשן וואָס האָבן פֿריִער נישט געטאָן קיין האָנט אין קאָלטן וואַסער קעגן דער אַנטי־ייִדישער פּראָפּאַגאַנדע, האָט זיך אָפּגעזאָגט צו דערלויבן ייִדן אַוועקצופֿאָרן. דער דאָזיקער מאָדערנער מוסטער פֿון אַראָבישן נאַציאָנאַליזם האָט ניט בלויז פֿאַר אַ ציל צו „אַראָביזירן" דאָס לאַנד, נאָר אויך אַ צוויטן — אַ סאָציסטישן; אונטערצודריקן און דעמאָראַליזירן די ייִדישע מינאָריטעט, דערפֿירן זי צו אַ פֿולער מענטשלעכער און נאַציאָנאַלער שיפֿלות.

עטלעכע באַמערקונגען וועגן דער „אַראָביזירונג" פֿון דער אירַאקער אַד־מיניסטראַציע. מען קען זיך אָנשטויסן, אַז אַראָבער פֿאַרנעמען כּסדר אַ גרעסער אָרט אין דער אָדמיניסטראַציע פֿון לאַנד; ייִדן און קריסטן וואָס האָבן פֿריִער פֿאַרנומען פֿריווילעגירטע פּאָזיציעס אַ דאַנק זייערע העכערע קוואַליפֿיקאַציעס מוזן אָפּטרעטן זייערע ערטער פֿאַרן נײַעם פּאַסיק אויסגעבילדעטן יונגערן דור אַראָבער. מיר זעען, אַז עס חזרט זיך דאָ איבער דאָס וואָס מען זעט אָפֿט אין דער געשיכטע פֿון מינאָריטעטן: נאָך דעם ווי זיי האָבן געגעבן זייערס הייסט מען זיי גיין און מען האָט מער פֿאַר זיי קיין אײַנזען ניט אין דער „נײַער צײַט". נאָר אויב אַווי, וואָלט מען דאָך געדאַרפֿט געבן אַ מיגלעכקייט דעם יונגן דור פֿון דער מינאָריטעט צו געפֿינען נײַע וועגן אין עקאָנאָמישן לעבן אין לאַנד אָדער צו עמיגרירן אין נײַע לענדער ווי זיי זאָלן קענען געפֿינען אַ בעסערע היים.

די אַראָבישע נאַציאָנאַליסטן האָבן אָבער ניט אויסגעקליבן קיין איינעם פֿון די צוויי וועגן. ייִדן וואָס זײַנען באַזײַטיקט געוואָרן פֿון דער אַדמיניסטראַציע האָבן אָנגעטראָפֿן וואָס וויַיטער אַלץ גרעסערע מניעות אַרײַנצוקומען אין די פֿרײַע פּראָפֿעסיעס; זיי זײַנען געווען געצוווּנגען אַרײַנצופֿאַלן זיך אין האַנדל און אויך דאָ איז זייער מצבֿ געוואָרן כּסדר שוווערער דורך אײַנפֿירן אַ סיסטעם „פּרי־ווילעגיעס" און מלוכישן מאָנאָפּאָל. מען האָט ניט דערלויבט, ניט צו בײַטן ראַדיקאַל זייער לעבן אין לאַנד (ווערן ערדאַרבעטערס אָדער בעלי־מלאָכות) און ניט צו עמיגרירן. די טענדענץ איז געווען פֿולשטענדיק צו עלימינירן די ייִדישע מינאָריטעט.

איבערגעלאָזט אויף אייגענע כּוחות, שטייען די אירַאקער ייִדן פֿאַר אַ פֿולן אונטערגאַנג. 15 יאָר אַראָבישע הערשאַפֿט און טעראָר האָט זיי אויסגעמאַטערט. עס זעט זיך ניט אָרויס קיין שום קיבוצישע אָדער אינדיווידועלע איניציאַטיוו וואָס זאָל זוכן אַן אויסוועג פֿון זייערע פּראָבלעמען. פֿונקט ווי מיט צען יאָר

צוריק, זײַנען יידן נאָך איצט באַשעפֿטיקט אין האַנדל און אין פֿרײַע פֿראָפֿעסיעס (אַדוואָקאַטן, דאָקטוירים). בלויז אין קורדיסטאַן, בײַ דער איראָקיש־טערקישער גרענעץ פֿאַרנעמען זיך יידן מיט אַגריקולטור. בײַ דער זײַט פֿון אַ גאַנץ היפּ־שער בורזשואַזיע לעבט אַ גרויסע צאָל יידן אין דחקות און אומווײַסנקייט. זיי ווײַנען אין ענגע, שמוציקע געסלעך וועלכע קענען אין פּרט פֿון דלות קאָנ־קורירן מיט די ערגסטע צווישן די יידישע קוואַרטאַלן אין אַריענט... אין די פֿראָווינצער שטעט, אַחוץ אפֿשר די שטאָט באַסרע, איז אין גאַנצן ניט בנימצא קיין העכערער יידישער שיכט. צו די דאָזיקע שטעט איז נאָך ניט דערגאַנגען דאָס מינדסטע ווינטל פֿון קולטור. זיי לעבן מיט דעם „וואָס דער טאָג ברענגט" און וועגן מאָרגן דאגהט מען ניט. דאָס אַנטלויפֿן פֿון יונגוואַרג ווו די אויגן טראָגן (דער עיקר קיין ארץ־ישׂראל) האָט זיך אָפּגעשטעלט, אָבער דאָס געפֿיל פֿון אומזיכערקייט איז פֿאַרבליבן. די האָפֿענונגען אויף „אַסימילאַציע" זײַנען אויס־געוואָרנען. נאָר אַ קליין הויפֿל פֿון יונגערן דור טראָכט נאָך וועגן אַ תּכלית אין איראָק גופֿא. טייל האָפֿן, אַז נאָך דער איצטיקער מלחמה וועט זיך שאַפֿן אַ מיגלעכקייט צו עמיגרירן קיין אַמעריקע; טייל חלומען וועגן ארץ־ישׂראל און פֿלײַסן זיך מיט אַלע פּוחות צו דערגיין עפּעס וועגן יידישן רענעסאַנס וואָס איז פֿאָר זיי איבער געוואָלד פֿאַרשטעלט געוואָרן די לעצטע יאָרן. בײַ דער דאָזיקער גרופּע איז „די אייניציקע האָפֿענונג ארץ־ישׂראל", שטעלט פֿעסט רות מאָרס וואָס איז געווען אין איראָק אין 1936. דער ראָש־הקהל פֿון יידישן דאָרף סאַנדור אין די בערג פֿון קורדיסטאַן האָט אין יאָר 1940 אויסגעדריקט זײַן פֿאַרלאַנג, אַז די פֿופֿצן יידישע פֿאַמיליעס פֿון דעם דאָזיקן קליינעם יידישן ישובֿ זאָלן קענען „פֿאַרקויפֿן זייער דאָרף און עמיגרירן קיין ארץ־ישׂראל".[10]

עס איז וויכטיק צו באַמערקן, אַז ניט בלויז די אָפֿיציעלע איראָקער פֿאָליטיק און די רעאַקציאָנערע עלעמענטן זײַנען קעגן־פֿעריש קעגנערס פֿון ציוניזם, נאָר אַן ענלעכע שטעלונג ווערט אויך געפֿריידיקט דורך די לינקע אַראַבישע קרײַזן. יאָאַ גאַסין, דער רעדאַקטאָר פֿון דער פֿראָסאָוועטישער צײַטונג אַש־שאַ׳ב האָט דעם 11טן פֿעברואָר 1945 פֿאַרעפֿנטלעכט אַן עדיטאָריאָל לכּבוד דעם אָנקומען פֿון דעם ערשטן סאָוועטישן אַמבאַסאַדאָר קיין באַגדאַד און דאָרטן אונטערגע־שטראָכן, אַז די סאָוועטן זײַנען קעגן ציוניזם, ווײַל זיי קוקן אויף אים ווי אויף אַן אימפּעריאָליסטישער, רעאַקציאָנערער באָוועגונג.

חוספה

דאָס יידישע קהלשע לעבן אין איראָק

די אָרגאַניזאַציע פֿון דער יידישער קהילה אין איראָק איז זיך סומך אויפֿן געזעץ וועגן דער יידישער קהלה, נומער 77, פֿון 26סטן מײַ 1931 (9טער טאָג פֿון מוהאָראָם, 1350), וואָס איז געווען פֿאַרעפֿנטלעכט אין דער איראָקישער „אָפֿיציעלער צײַטונג", דעם 1טן יוני 1931, נומ 989.

אין הסכם מיט דעם דאָזיקן געזעץ זײַנען די איראָקער יידן אָרגאַניזירט אין דרײַ קהילות: אין באַגדאַד, באַסרע און מאָסול. יעדע פֿון זיי נעמט אויך אָרום

[10] Jesse Zel Lurie, "The Jews of Iraq," *Jewish Digest*, July 1941.

די יידן פֿון די אַרומיקע פֿראָווינצן לויט די תקנות פֿון געזעץ. דאָס געזעץ זעט פֿאָר, אַז יעדע קהילה האָט אַ פֿרעזידענט, אַ רַבּ הכולל, אַן אַלגעמיינעם ראָט, און אַ ראָט פֿון בעלי־בתים.[11] די באַגדאַדער קהילה האָט נאָך אַחוץ דעם אַ ראָט פֿאָר גײַסטיקע ענינים.[12]

דאָס געזעץ באַשטימט, אַז דער פֿרעזידענט און דער רַבּ־הכולל ווערן אויס־געקליבן דורכן אַלגעמיינעם ראָט; זיי טאָרן ניט זײַן זײַן יינגער פֿון 35 יאָר; דאָס געזעץ דערלויבט אויך, אַז ביידע אַמטן זאָלן געהאַלטן ווערן דורך איין פּערזאָן. דער פֿרעזידענט איז באַפֿולמעכטיקט צו רעפֿרעזענטירן זײַן קהילה לגבי דער רעגירונג; ער פֿירט אויך דעם פֿאָרזיץ פֿון אַלגעמיינעם ראָט.

דער באַגדאַדער אַלגעמיינער ראָט באַשטייט פֿון 60 מאַן, פֿון וועלכע 7 זײַנען רבנים; די אַלגעמיינע ראָטן פֿון די רעשט קהילות ציילן פֿון 20 ביז 40 מיטגלידער. די מיטגלידער וואָס געהערן ניט צו כּלי־קודש ווערן אויסגע־קליבן אַלע פֿיר יאָר דורכן מענלעכן טייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג; אַזאַ מיטגליד מוז זײַן עלטער ווי 25 יאָר. מיטגלידער־רבנים ווערן אויסגעקליבן דורך די רבנים פֿון דער קהילה.

די פֿונקציעס פֿון אַלגעמיינעם ראָט זײַנען: אויסקלײַבן דעם פֿרעזידענט פֿון דער קהילה; דעם רַבּ הכולל; דעם ראָט פֿון בעלי־בתים; דעם ראָט פֿאָר גײַסטיקע ענינים (אין באַגדאַד); דער אַלגעמיינער ראָט האָט די השגחה אויף דער אַרבעט פֿון די אַלע אונטערגעאָרדנטע ראָטן און באַשטימט די אַלגעמיינע פּאָליטיק פֿון דער קהילה. דער ראָט פֿון בעלי־בתים האָט צו זאָגן אויף דער אַדמיניסטראַציע פֿון רעליגיעזע פֿאָנדן, ער קאָנטראָלירט די שולן און די צדקה־אַרבעט, האָט אַ קאָנטראָל איבער די פֿינאַנצן און שטײַערן און איבער פּער־סאָנאַלע ענינים.

דער ראָט פֿאָר גײַסטיקע ענינים (אין דער באַגדאַדער קהילה) האָט צו זאָגן אויף אַלע ענינים וואָס האָבן אַ שײַכות צו רעליגיע און צום גײַסטיקן לעבן פֿון דער קהילה בכלל; אין דעם ראָט גייען אַרײַן דער רַבּ הכולל און 7 מיטגלידער וואָס ווערן אויסגעקליבן דורכן אַלגעמיינעם ראָט.

אין די רעשט קהילות פֿירט אויס דער רַבּ הכולל אויך די פֿונקציעס פֿון (באַגדאַדער) ראָט פֿאָר גײַסטיקע ענינים.

באַזונדער אינטערעסאַנט איז די אַרגאַניזאַציע פֿון דער באַגדאַדער קהילה וואָס געמט אַרום קנאַפּע 80% פֿון די יידן אין איראַק.

דער רַבּ הכולל און גלײַכצײַטיק פֿרעזידענט פֿון דער באַגדאַדער קהילה איז סאָסון כאָדורי, אַ מענטש אין די מיטעלע יאָרן מיט אַ גרויסער פּאָטריאַר־כאַלער באָרד. ער פֿלײַסט זיך שטאַרק אײַנצוהאַלטן די בעסטע באַציִונגען מיט די מאָכטאָרגאַנען. ווי דער פֿאָרשטייער פֿון די 100,000 באַגדאַדער יידן האָט ער אַ גרויסן פֿרעסטיזש אין דער קהילה, כאָטש אַ טייל פֿון יינגערן דור באַ־טראַכט אים פֿאָר אַ מענטש מיט ניט קיין געניג שטאַרקן כאַראַקטער.

דאָס געזעץ באַשטימט, אַז דער ראָט פֿאָר אַדמיניסטראַטיוו ענינים זאָל אויסטיילן באַזונדערע קאָמיסיעס פֿאָר פֿאָרשיידענע ענינים. אין דער באַגדאַדער קהילה אַרבעטן די וויכטיקסטע קאָמיסיעס:

1. שול־קאָמיסיע. זי האָט די השגחה איבער די פֿופֿצן יידישע שולן אין באַגדאַד, וואָס אַ טייל פֿון זיי זײַנען פֿריוואָטע און טייל ווערן אויסגע־האַלטן אין גאַנצן דורך דער קהילה. די לעצטע יאָרן האָט די קאָמיסיע געהאַט אַ סך שוועריקייטן צו געפֿינען אַ פּאַסיקע צאָל לערערס פֿאָר די שולן.

---

[11] דער ענגלישער טערמין איז: Lay Council.

[12] דער ענגלישער טערמין איז: Spiritual Council.

2. שפיטאל־קאמיסיע. זי האט די השגחה איבער די צוויי שפיטעלער, איין דיספאנסער און איין אפטייק וואס די קהילה פארמאגט. דאס שפיטאל א"נ פון מאיר עליאש קען ארײַנגענעמען פון 2,000 ביז 2,500 פאציענטן און פירט אדורך פון 500 ביז 600 שווערע אפעראציעס אין משך פון יאר. דער מעדיציניש־ער דירעקטאר איז אן ארמענער, ד"ר בעלאיאן, הויפטכירורג איז א פליט פון בערלין, ד"ר זאסטמאן. אלע קראנקן־שוועסטערס זײַנען יידישע מיידלעך; א טייל פון זיי זײַנען אויסגעבילדעט געווארן אין שפיטאל גופא און א טייל אין דער באגדאדער קיניגלעכער שול פאר קראנקן־שוועסטערס. פון שפיטאל קענען געניסן אלע אן אונטערשייד פון נאציאנאליטעט, אבער פאקטיש איז די גרעסטע צאל פאציענטן יידן און פאציענטן אויפן חשבון פון קהל קענען זײַן נאר יידן. דאס שפיטאל איז ניט געגנג גרויס צו באדינען א באפעלקערונג פון 100,000 נפשות און עס האט אויך ניט געגנג מאדערנע אײַנאַרדענונגען און ניט געגנג דאקטוירים. עס זײַנען למשל ניט פארהן געגנג נעצן פאר די פענצטערס, אזוי אז זומער ראיען זיך חמרים פליגן איבער די קראנקע, באזונדער אין דעם צדקה־פאוויליאן. בײַ די אלע מניעות ווערט דאס שפיטאל געפירט גוט און עס פירט אויס א נוצלעכע פונקציע, אבער אויב מען זאל מעסטן מיט דער מאס פון אמעריקאנער שפיטעלער איז עס שטארק הינטערשטעליק אין פרט פון ריינקייט און מעדיציניש־ער באדינונג. דאס צווייטע יידישע שפיטאל אין באגדאד איז דאס אויגן־שפיטאל א"נ פון רעמא כאדורי; עס פירט אדורך א 400—500 אויגן־אפעראציעס א יאר און גיט הילף אן ערך פון 120,000 דרויסנדיקע פאציענטן אין משך פון יאר.

3. די מידרש־קאמיסיע פירט אן די רעליגיעזע דערציונג פון בחורים.

4. די קאמיסיע פאר יתומים פון 1941 זאגט וועגן די יתומים נאך דער "יידישער שחיטה" פון יאר 1941 (זען אויבן). פאר א יארן האט די קאמיסיע ארגאניזירט אן איינטאגיקן צדקה־באזאר וואס האט געגעבן ארום $200,000 הכנסה. דער שטח פון באזאר איז געווען אזוי איבערגעפאקט מיט באזוכערס, אז עס איז ניט געווען וווּ זיך א ריר צו טאן. די פעיקייט וואס די אר־גאניזאטארן האבן ארויסגעוויזן און דער ענטוזיאזם בײַם עולם זײַנען געווען א בײַשפיל, — וואס קומט פון מאל צו מאל צום אויסדרוק — פונעם גײַסט פון אחדות וואס באהערשט די יידישע קהילה.

יעדער קאמיסיע האט א גאנץ ברייטע אויטאנאמיע אין איר טעטיקייט, און נאר אין פאלן וועו עס האנדלט זיך וועגן גאר א וויכטיקן ענין אדער וועגן א זאך וואס איז נוגע די אינטערעסן פון דער גאנצער קהילה, וועגדט מען זיך נאך אן אנווײַז צום אדמיניסטראטיוון ראט.

דער ראט פאר גײַסטיקע ענינים אין דער באגדאדער קהילה באשטייט פון אכט רבנים, ארײַנגערעכנט דעם רב הכולל. דרײַ פון זיי זײַנען דער בית־דין וואס האט צו טאן מיט חתונות, גטן, מזונות (אלימענטן), נדן, צוואות און אלע אנדערע פערזענלעכע ענינים וואס קענען באטראכט ווערן דורך א בית־דין. די רעשט פינף רבנים זײַנען א מין אפעלאציע־ערייכט. די באשלוסן פון אפעלאציע־ערייכט זײַנען ענדגילטיקע און א יד וואס איז ניט מסכים מיטן פסק פון אפע־לאציע־ערייכט וועט ניט אפעלירן צום העכסטן ערייכט פון איראק. פאר יעדן יד וואס געהער צו דער יידישער קהילה אין באגדאד איז אזא פסק־דין דער העכסטער אויטאריטעט פונקט ווי דער אלגעמיינער ראט איז די העכסטע אויטא־ריטעט אין זײַן פעלד פון ארבעט.

די פינאנצן פון דער קהילה ווערן קאנטראלירט דורכן אדמיניסטראטיוון ראט וואס פראיעקטירט אויך דעם יאריקן בודשעט פון אן ערך I.D. 100,000

(בערך 400,000 דאָלאַר). די דאָזיקע סומע איז צעטיילט אין קיין־לעכדיקע צאָלן אַזוי: שפּיטעלער — I.D. 44,000 (176,000 דאָלאַר), שולן — I.D. 47,000 (188,000 דאָלאַר), אַנדערע אינסטיטוציעס — 9,000 (36,000 דאָלאַר). הכנסות קומען אַרײַן פֿון פֿאַרשיידענע קוואָלן; צווישן זיי פֿון: שכר־לימוד — I.D. 34,000 (136,000 דאָלאַר), טאַקסע פֿון פֿלייש — I.D. 20,000 (80,000 דאָלאַר), שטײַער פֿון חתונות — I.D. 3,000 (12,000 דאָלאַר); שטײַער פֿון הײַזער און נחלאות — 1,000 I.D. (4,000 דאָלאַר), שפּיטאָל־אָפּצאָלן — I.D. 26,000 (104,000 דאָלאַר), דער־פֿיצינ ווערן געדעקט דורך פֿרײַוויליקע באַשטײַערונגען.

ייִדישע צדקה־חבֿרות אין באָגדאָד, אָנהויב דער קאָמיסיע פֿאַר די יתומים פֿון יאָר 1941, עקסיסטירן אומאָפּהענגיק פֿון דער קהילה און זיי ווערן אָנגעפֿירט כּמעט אויסשליסלעך דורך ייִדישע פֿרויען; מחמת דעם וואָס זיי האָבן ניט קיין שטימרעכט צום קהילה־ראָט ווילן זיי ליבערשט פֿירן אַ צדקה־טעטיקייט אומאָפּהענגיק פֿון אַדמיניסטראַטיוון ראָט פֿון דער קהילה. עס זײַנען טעטיק די וויטערדיקע חבֿרות:

די בית־עולם־חבֿרה — זאָרגט וועגן האַלטן אָרדענונג אויף די ייִדי־שע בית־עלמינס.

די חבֿרה צו שטיצן קימפּעטאָרינס — גיט הילף אָרעמע פֿרויען אין דער צײַט פֿון שוואַנגערשאַפֿט און קימפּעט.

די חבֿרה צו לערנען נייען — לערנט אויס נייען מיידלעך פֿון אָרעמע פֿאַמיליעס און גלײַכצײַטיק ווערן זיי באַזאָרגט מיט אָרבעט.

די צדקה־חבֿרה פֿאַר אָרעמע־לײַט — גיט הילף פֿאַר אָרעמע.

די חבֿרה צו שטיצן בלינדע — גיט הילף בלינדע וואָס האָבן ניט קיין אַנדער מקור פֿון חיונה.

אַ יִידישע איבערזעצונג פֿון ירמיהו, פּראָג, שס"ב

פֿון לעאָן נעמאָי

די אויסגאַבע פֿון ירמיהו, אין אַ פּשוטע וואַרט־בײַ־וואָרט פּראָזע־איבער־זעצונג, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין פּראָג אין 1602, וויזט אויס צו זײַן איינע פֿון די יקר־המציאותן צווישן די עלטערע יידישע תּנך־איבערזעצונגען. די איינ־ציקע ביבליאָגראַפֿישע ידיעה וואָס מען האָט זיך אײַנגעגעבן אויסצוגעפֿינען וועגן דער דאָזיקער אויסגאַבע איז אין שטייגשנײַדערס קאַטאַלאָג פֿון דער באָדלעיאַנאַ, נומ׳ 1249, וואָס דערציילט אין לאַטײַניש:

אַן עקזעמפּלאַר פֿון דעם דאָזיקן אומבאַקאַנטן בוך... האָב איך געזען אין דער קיזערלעכער ביבליאָטעק אין ווין... דער שער־בלאַט און דאָס ערשטע זײַטל (מיגלעך א הקדמה) פֿעלן א פּנים.

וויטער קומט אַ באַשרײַבונג פֿון דעם עקזעמפּלאַר.

דאָס בוך ווערט וויטער דערמאָנט, בקיצור און אַ פּנים אויפֿן סמך פֿון שטייגשנײַדערן, אין פֿרידבערגס תולדות הדפוס העברי באירופה התיכונה, אַנט־ווערפֿן, 1935, ז׳ 15.

אַ פֿולשטענדיקער עקזעמפּלאַר פֿון דער דאָזיקער אויסגאַבע איז ניט לאַנג צוריק געפֿונען געוואָרן אין דער ביבליאָטעק פֿון יעיל־אוניווערסיטעט, וווּ ער איז געלעגן זינט 1868, באַהאַלטן אונטער אַ טעותדיקער באַצייכענונג ווי אַ „דײַ־טשע" אויסגאַבע פֿון ירמיהו. מיר ברענגען וויטער אַ פּרטימדיקע באַשרײַבונג פֿון דעם ספֿר, פֿון וועלכן עס ווערט קלאָר, אַז אין דעם ווינער עקזעמפּלאַר פֿעלן טאַקע צוויי זײַטלעך. אַחוץ דעם געפֿינען מיר אויס, אַז דער איבערזעצער איז געווען משה בן ישׂשכר הלוי שערטלן (אַדער שערטלש), דער מחבר פֿון דעם גוט באַקאַנטן לעקסיקאָן צום חומש, באר משה.

דאָס ערשטע זײַטל איז דער שער־בלאַט אין אַ האַלבשניט; אין דעם אייר־בערשטן טייל איז אַ בילד פֿון משהן מיט די לוחות אין האַנט, און צוויי פּרובֿים מיט שפּיזן אין די הענט אויף זײַנע זײַטן; אין דעם מיטלען טייל האָבן מיר צוויי שטייענדיקע פֿיגורן מיט לייבנקעפּ און די פֿיגור פֿון אַ ינגל בײַ זיי צופֿוסנס; אין דעם אונטערשטן טייל, אַ הערלדישער שילד מיט צוויי הענט ווי אין דעם אַקט פֿון ברכת־כּוהנים און אונטערגעהאַלטן פֿון צוויי לייבן וועלכע שטייען אויף זייערע הינטערשטע פֿיס מיט די פֿאָדערשטע פֿיס אויפֿגעהויבן. אויפֿן שער־בלאַט שטייט:

ספר ירמיה

אין דרוק גיקומן • פאר ניא אויך טייטש
ואהרן זר כמוך. גאר שין גימאצט •
ואוך אויז גיטרצט • דער עש אין דרוק
הוט גיבראצט: פארנן אין דר הקדמה
זיין כאמן גיראצט • פיל גיועלטיגי
שמועות ווערט איר דינן פינדן •
דארוך קאסט עש גישווינדן. וט אייך
אויער גלוט מט גירויאן • ווערש הש״י
דש בית המקדש בלד ווירד בויאן אמן

גדרפס פה ק״ק פראג—הכירה

תחת ספשלת אהרונינר הקיסר רודולפוס יהה

שער־בלאַט פון דער ירמיהו־איבערזעצונג

צוויישע זיצט מיט דער הקדמה

מאן סלה
ביאיכו באהרה
אונזר לנד פירה
הערן • אונז ווידר אין
זא ווערט גאט זיין גיבעט דער
זיך קאפין • ניאר אזר טון איין עביר ה
זיין זיא ווי רוא טאפין • טוא דאש סאפר זו
ירושה הוט טון אוז דר טיפה תפיסה ווענדיר
אזאן • איז זיין גיזיכט • אוך ווא אן זיך הוט אזון ביאהין
דר שרייבן • גישיאנן דער פשחור הוט גידיכט •
כבוד ארן אלז הוט טון טרייבן • ווער קאנא איך אלט אין דער הקדמה
אך אן קיסן טון בינדן • אוך אין גיפירד אין די הפיסה גישווינדן • אוך וואז דער
אוך • אוך איך זיין ניהין קינדן • אוך אין זיין אוגן טון פר בינדן • אדיה הוט גישפאט אין זיין אוגן טון פר בינדן • אוך
איז ירושלים אין אק עשרה בטבת וואדן בילעגרט אז איר נוך דאדורק פסח •
גידיכט • ער אלז בנבואה גיזעהן • דאז ער ניט זול זו אירק טשן גינעהן : אוך
אן איך האוה סך • אוך זיין אייניגי אויך איך גידיכט • מעלן דער טאגן
האבן טון פר זינדן וויא דער ורוק ירושה טוט איבר ירושלים קלאגן • אוך זיא
גיוועלטיגי שוועות וועדט איר אין דיזק ספר פינדן • ווא איר ווערט הערן פר
איך פר איגן • אן אין איין קאן ניט דער ענגן • אוי אפרשים ברענגן •
דא איט הוט ער טון גיריזין • דער פסוק טוט ניט אזו מיגן • דאדורק זאך איך
ליגן • דאדורק זול ניט אנגער אוך אך טייטן • אנדיר וועלט וויזין • וועלט זאגן
פון קעשטליכן איך פר קינדן • אוך ווא איך אין מיינר יוגנט האב טון הערן
איך • טון איר זעלברט גיטרכט • ווא איך אין דען אפרשים האב גיזונדן •
מיט דעם חיבור אוך טייטש גינאנט • דעם שטיק ניקט
מצי אשה בן זאאיא ישטכר הלוי ז"ל התכונה אשה טערטלן דאז ספר ירמיה אויז

ספר ירמיה

טטראל ריד ירמיה בן הלקיהו פון דעם כהנים פון דער שטאט דיא דא הייסט
ענתות דיא שטאט ביים טהערט דען כהנים דיא דא ליגט אין לנד בנימין . צשר
דא שם וואר ריד גוטש צו אים אין טאגן יאשיהו בן אמון מלך אין קינג מיבר יודא אים
דריצ״ן ניהנטן יאר זיינים קינגשרייך : ויהי אוך ער וואר אין נביא אין טאגן
יהוקים בן יאשיהו קינג יודא ביז ור טרייבניט ירושלים אים פינפטין הדש :
ויהי דא וואר די ריד גאט צו מיר צו זאגן בטרם אי איך האב ביטצפן דיך אין
בויך דיינר מוטר איך האב דער קענט דיך אוך אי רפיטשט אויש גנגן פון טרכט
דיינר מוטר איך האב בירייט דיך אין נביא צו דען פעלקיר איך האב געבן דיך
דען הקב״ה האט ארק הראשון אלי דורות ניוויזן אוך אלי נביאים צו האט ער אין
דען ורזן ירמיה גיוויזן דארוך זאגטש״י אי איך האב בישאפן דיך איך האב
בירייט דיך . אודר איך האב ניוזוטן צו אפה איין נביא וויל איך אוך ריכטן וויא
דוא בישט האט ער גיאייגנט דען ירמיה אז זיא אפה רבינו הוט גישטרופט דיזר
ירמיה אך גישטרופט אשה פירלינג יאר ירמיה אך פירלינג יאר אשה אשוארדן
גיוואקסן אין דען וויאר ירמיה אך אין גרוב גיוואקסן ווארדן אשה אין
ניצו גיוואקסן דורך אין שפחה ירמיה דורך אין עבד . זאגר אוך איך זאגט
אוי וויא דער הער גוט כוח איך וויים צו רידן איך בין נוך צו יונג . ויאמר
אוך
דיך .

ספֿר ירמיה || אין דרוק גיקומן · פֿאַר ניא אויף טייטש || וואַרדן ור נומן. גאר שין גימאכט · || וואול אויז גיטרכט · דער עש אין דרוק || הוט גיבראכט : פֿארנן אין דר הקדמה || זיין נאמן גי־ דאכט · פֿיל גיוועלטיגי || שמועות וועלט איר דינן פֿינדן · || דאַרום קאפֿט עש גישווינדן · לוט אייך || אייער געלט ניט גי־ רויאן · וועלט הש"י || דש בית המקדש בלד ווידר בויאן אמן || נדפס פה ק"ק פראג הבירה || תחת ממשלת אדונינו הקיסר רו־ דולפוס ירה ||

אויף דער צווייטער זייט געפֿינט זיך אַ הקדמה פֿון דעם איבערזעצער, מיט אַן אָנהייב:

אני משה בן לאא"מ ישעכר הלוי ז"ל המכונה משה שערטלן דאז ספֿר ירמיה אויז || דעם לשון הקודש אויף טייטש גימכט...

דער טעקסט הייבט זיך אָן אויף דער רעכטער זייט פֿון צווייטן בלאַט און ענדיקט זיך אויף דער לינקער זייט פֿון דעם לעצטן בלאַט מיט דעם קאַלאָפֿאָן:

היום יום ד' בערב ראש חדש אדר שנת שס"ב לפ"ק || ע"י יקו־ תיאל בן הקדוש ר' דוד הי"ד זצ"ל הנקרא זלמן זעציר דק"ק פראג ||

דאָס גאַנצע איז אין קוואַרטאָ און האָט 72 אומפאַגינירטע זייטלעך. די קונ־ טרסים זיינען געצייכנט פֿון א ביז יח און יעדער קונטרס האָלט פֿיר זייטלעך.

דער זאָץ איז דער געווויינטלעכער יידישער זאָץ וואָס מיר געפֿינען אין די פֿראַגער אויסגאַבעס פֿון יענער צייט.

דער עקזעמפלאַר וואָס געפֿינט זיך אין דער יעיל־ביבליאָטעק איז אַ מתנה דעם אוניווערסיטעט פֿון דזשיי. וו. באַראָו. ער איז אינגעבונדן אין טאָולען גע־ דעקט מיט פּאַפּיר פֿון מירמל־קאָליר מיט אַ רוקן, פֿון וועלכן עס איז קאַנטיק, אַז דער אינבונד איז אַ סך יינגער ווי דאָס בוך און איז מסתמא געמאַכט געוואָרן ניט פֿריער ווי קרוב 1800.

חיוי הבלכי, אַ יידישער תנך־קריטיקער פון נײַנטן י״ה

פון ד״ר יהודה ראָזענטאָל

פון דער גאונישער ליטעראַטור פון אַכטן און נײַנטן י״ה זעען מיר, אַז די גאונים האָבן געהאַט צו פֿירן אַן ענערגישן קאַמף נישט נאָר קעגן די קראַים נאָר אויך קעגן אַ סך אַנדערע אַפּיקורסים. די דאָזיקע אַפּיקורסים זײַנען אין זייער אַפּאָזיציע צו דער רבנישער טראַדיציאָנעלער יידישקייט דערגאַנגען צו אַ ראַדיקאַלער נעגאַציע פון די הויפּט־עיקרים פון דער יידישער אמונה. די גאונישע ליטעראַטור איז פול מיט שאלות וועגן אַפּיקורסים וואָס דאָוונען נישט, היטן נישט אַפּ די דינים פון שבת און יום־טובֿ, עסן טרפֿות אאַז״וו.[1] סעדיה גאָון פּאָלעמיזירט אין זײַן פּיל־אַפּאָפּיש ווערק אמונות ודעות קעגן די ראַציאָנאַליסטן וואָס גלייבן נישט אין דער געטלעכקייט פון דער תורה און קעגן די וואָס דער־קלערן די מיצוות פון דער תורה אויף אַן אַלעגאָרישן אופֿן, בכדי פון זיי אַוועק־צונעמען דעם ווערטערלעכן באַטײַט.[2]

די נעמען, טעטיקייט און דאָס לעבן פון דעם רובֿ ראַציאָנאַליסטן און אַפּי־קורסים אין אַכטן און נײַנטן י״ה זײַנען אונדז אומבאַקאַנט. מיר ווייסן, אַז ראָוונדי, דער גרינדער פון אַ סאָציאַל־ראַדיקאַלער סעקטע אין איסלאַם אין נײַנטן י״ה, איז געווען פון יידישן אָפּשטאַם. אויך ראָוונדיס אַ פֿרײַנד, צו וועלכן ער איז אַנטלאָפֿן בעת מען האָט אים פֿאַרפֿאָלגט, איז געווען אַ יִד.[3] ראָוונדיס פֿאָטער איז שוין געווען אַן אַפּיקורס. אַן אַראַבישער מחבר פון 12טן י״ה שרײַבט, אַז די יידן האָבן געוואָרנט די מוסולמענער, אַז ראָוונדי וועט פֿאַרדאַרבן זייער קאָראַן אָזוי ווי זײַן פֿאָטער האָט פֿאַרדאַרבן די יידישע תורה. זײַן פֿאָטער האָט געלערנט אַז חוץ משהן זײַנען קיין נבֿיאים נישט געווען. ראָוונדי אַליין, וואָס ער איז געווען אַ מוסולמענער, האָט געלערנט, אַז דער שכל איז די גרעסטע מתנה פון גאָט, אַז ניסים זײַנען נאָר שווינדל, און אַז די נבֿיאים זײַנען געווען כישוף־מאַכערס. ראָוונדי האָט מחבר געווען אַ בוך אין וועלכן ער האָט זיך

---

[1] זע שו״ת הגאונים שערי צדק, סאַלאָניק, 1792, דף כה, ע״ב, סימנים ז, י. זע אויך גרעץ־שפֿר, דברי ימי ישראל, ב׳ 3, זז׳ 429—431; אוצר הגאונים אויף שבת, ירושלים, תר״ץ, זז׳ 128—129 און מײַן אַרטיקל „לתולדות המינות בתקופת סעדיה״ אין חורב, יז.

[2] אמונות ודעות (אויסגאַבע סלוצקי), לײַפּציג, 1864, ז׳ 3 (וויטער ציטירט אַפּגעקירצט: או״ד).

[3] זײַן נאָמען איז געווען: אַבו עיסי בן לוי אַלאַהוואַזי. זע וויטער די מקורים אין הערה 4.

באַמיט צו באַווײַזן, אַז גאָט האָט נישט באַשאַפֿן די וועלט אַ יש מאַין און אַז די מאַטעריע איז אייביק (אַז דער חומר איז אַ קדמון).[4]

ראָוענדיס שריפֿטן און אויך די שריפֿטן פֿון אַנדערע ראַדיקאַלע ראַציאָנאַליסטן און אַפּיקורסים זײַנען געווען זייער פֿאַרשפּרייט אין רבנישע און אויך קראַימישע קרײַזן, ווי מען קאָן זען פֿון סעדיהס וואָרענונגען און אויך פֿון די ווערטונגען פֿון דעם קראַ: סלמן בן ירוחים, אַז מען זאָל ראָוענדיס שריפֿטן נישט לייענען. סלמן בן ירוחים שרײַבט אין זײַן פּירוש אויף קהלת צום פּסוק: „ואל תתחכם יותר: מי שאין לו שום ידיעה ושקידה אלא יסובב ערים ושווקים ומבקש ספרי חיצונים כמו ספרי הפילוסופיאה וספרי אבן אלרואנדי וספרי אבן סויד המפתים לכפירה באל ובנביאיו ובתורתו...“[5] ניט געקוקט אויף זייער פּאָפּולאַרקייט האָבן ראָוענדי און אבן סויד קיין דירעקטן אינפֿלוס אויפֿן יידישן לעבן נישט געהאַט. ראָוענדיס אָרט געהער דער געשיכטע פֿון איסלאַם און וועגן אבן סויד וויסן מיר חוץ זײַן נאָמען גאָרנישט. אַנדערש איז דער פֿאַל פֿון חיוי הבלכי,[6] וואָס די יידישע ליטעראַטור האָט אָפּגעהיט זײַן נאָמען און אויך זײַן תּנך־קריטיק.

מיר האָבן זייער וויניק אינפֿאָרמאַציע וועגן דעם לעבן פֿון חיוי הבלכי. מיר וויסן, אַז ער האָט געלעבט אין דער צווייטער העלפֿט פֿון נײַנטן י״ה אין באַלך,[7] אַ שטאָט נישט ווײַט פֿון בוכאָרע (אַ מאָל פּערסיע, הײַנט אַפֿגאַניסטאַן).

---

[4] לקוטי קדמוניות פֿון שׂמחה פּינסקער (אַדעס, 1860), ז׳ כז; ש. פּאָזנאַנסקי אין הגורן, ב׳ 7 (באַרדיטשעוו, 1908), זז׳ 128—129;

I. Goldziher, *Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann* (Breslau, 1900), p. 101; D. S. Margoliouth, in Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, II, 188; Walter J. Fischel, "The Jews of Central Asia," *Historia Judaica*, VII (1945), pp. 46-47.

[5] לקוטי קדמוניות, ז׳ כז.

[6] חיוי הבלכי אָדער חיוי אלבלכי באַטײַט חיוי פֿון באַלך. דער שורש און אויסלייג פֿון נאָמען איז ניט זיכער. אין פֿאַרשיידענע מקורים געפֿינט מען דעם נאָמען אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים: חיויה, חיויא, חאַוויי, חיוי. עס איז מעגלעך, אַז חיוי איז אַ שפּאָטנאָמען פֿאַר אַפּיקורס, ווײַל חיויא אין אַרמיש הייסט שלאַנג. אַפּיקורסים האָט מען סיריש געריפֿן בני חויא, ד״ה די קינדער פֿון אַ שלאַנג. ס׳איז אַבער אויך מעגלעך, אַז חיוי איז אַן אַראַבישע איבערזעצונג פֿון אָסף, ווײַל חוי אין אַראַביש הייסט זאַמלען, אַזוי ווי אָסף אין העברעיש. מיר געפֿינען יידישע געלערנטע מיטן נאָמען אָסף אין בבל און אויך סיריש געלערנטע מיטן נאָמען אָסף. מיר געפֿינען אויך זאַמלווערק פֿון יידישע און אַראַבישע געלערנטע מיטן נאָמען חאוי. עס איז בכן מעגלעך אַז חיוי האָט געהייסן מיטן יידישן נאָמען אָסף. זײַנע קעגנערס אָבער האָבן אין זייערע פּאָלעמיקעס קעגן אים באַנוצט דעם נאָמען חיוי, ווײַל אין סיריש האָט עס באַטײַט דער שלאַנג, פֿונקט אַזוי ווי יידישע מחברים האָבן שפּעטער געביטן זײַן נאָמען פֿון הבלכי אויף הכלבי פֿון כלב — הונט.

אייגנטלעך וואָלט מען געדאַרפֿט זײַן נאָמען אַרויסרעכענען חאַיאַוויהי אָדער חאַיאַוויי אָבער צוליב דער אַנאַלאָגיע מיט דעם נאָמען פֿון כנענישן פֿאָלק אין ארץ־ישׂראל פֿון דער פֿאַרתּנכישער צײַט, חיוי (בראשית י׳, 27), וואָקאַליזירט מען אויך דעם נאָמען פֿון דעם דערמאָנטן אַפּיקורס אויפֿן זעלביקן אופֿן (כיוי האַבאַלכי).

[7] אַז חיוי האָט געלעבט אין דער צווייטער העלפֿט פֿון 9טן י״ה איז קלאָר פֿון סעדיהס ספר הגלוי. סעדיה גיט אָן אין דעם דאָזיקן ספֿר, אַז חיויס בוך איז שוין געווען באַקאַנט

מיר ווייסן וועגן דער שטאָט, אַז זי האָט געהאַט אַ גרויסע יידישע באַפֿעלקערונג. זי איז אויך געווען דער צענטער פֿון קריסטלעכע גנאָסטישע סעקטעס.[8] מיר ווייסן אויך, אַז חיוי האָט געשטאַמט פֿון יידן.[9] ער האָט אָבער נישט אָנגענומען נישט צו די רבנישע יידן און נישט צו די קראַישע יידן. ביידע שטרעמונגען אין דעמאָלטיקן יידנטום האָבן אים פֿאַרשטויסן און פֿאַרשאָלטן.[10] חיוי האָט אַנגעשריבן אַ פּאָלעמיש ווערק אין פֿערזן, וווּ ער האָט אַוועקגעשטעלט צוויי הויפּט־דערט פֿראַגעס און קשיות קעגן דער תורה.[11] עס איז ניט באַקאַנט אין וואָס פֿאַר אַ שפֿראַך ער האָט זײַן ווערק געשריבן; מסתּמא אין אַראַביש, מעגלעך אויך אין סיריש.[12] זײַן ווערק איז פֿאַרלוירן געגאַנגען, און אַלע ידיעות וועגן אים שטאַמען פֿון די ווערק פֿון זײַנע קעגנערס, פֿון די וואָס האָבן געשריבן ענטפֿערס אויף זײַנע קשיות. פֿון דעם וואָס סײַ קראַים און סײַ רבנישע יידן האָבן זיך צוגעאײַלט אים צו ענטפֿערן, קאָן מען זען, אַז זײַן ווערק איז באַטראַכט געוואָרן ווי אַ געפֿאָר פֿאַרן טראַדיציאָנעלן יידנטום.

דער קראַישער היסטאָריקער קירקיסאַני וואָס האָט זײַן ווערק כתּאב אלאנוار ואלמראקאב געשריבן אין יאָר 937 דערציילט, אַז מוסא אל זאפאראני, אַ גרינדער פֿון אַ סעקטע אין נײַנטן י״ה, האָט געשריבן אַ בוך מיט ענטפֿערס

צוגישן יידן מער ווי 60 יאָר, ד״ה אַז חיוי האָט מחבר געווען זײַן ספֿר אָרום 870. זע ספֿר הגלוי (אויסגאַבע הרכבי), ז׳ 177. וועגן דער צײַט וען סעדיה האָט געשריבן דעם ספֿר הגלוי זע דודזאָנס אַרײַנפֿיר צו דער אויסגאַבע פֿון סלמן בן ירוחימס מלחמות ה׳.

[8] פֿ״גל "Balkh" אין *Encyclopaedie des Islam*.

[9] אַזוי שרײַבט סעדיה אין ספֿר הגלוי, ז׳ 177.

[10] שוין שלמה יהודה ראַפּאָפּאָרט האָט אײַנגעזען אַז חיוי האָט נישט געקאָנט זײַן אַ קראַ. זע „תולדות רס״ג", הערה 31 (בכורי העתים, 1830, ז׳ 31); זע ווײַטער הערה 20; אויך: Israel Davidson, *Saadia's Polemic against Hiwi Al-Balkhi*, pp. 12-13.

[11] סעדיה אין זײַן פֿירוש צום ספֿר יצירה שרײַבט: וכזאת אמר חיוי אלבלכי בספרו שכתב בו מאתים טענות. פֿ״גל פֿירוש על ספֿר יצירה פֿון יהודה בן ברזילאי (11טער י״ה), אַרויסגעגעבן פֿון ש. ז. ח. האַלבערשטאַם (בערלין, 1885), ז׳ 21;
E. W. Adler and T. Broyde, "An Ancient Bookseller's Catalogue," *JQR*, XIII, No. 71, p. 54.

אין דער ביכער־רשימה פֿון דעם פֿאַרעפֿנטלעכטן קאַטאַלאָג געפֿינען מיר אויך אַ בוך כתּאב חיוי בלכי. פֿאָזנאַנסקי, *JQR*, XIII, 329 מיינט אַז אונטער כתּאב חיוי בלכי מוז מען פֿאַרשטיין סעדיהס ענטפֿער אויף חיוי הבלכי. מאַלטער אין זײַן בוך וועגן סעדיהן (ז׳ 387) פֿאַלעמיזירט קעגן פֿאָזנאַנסקין און ווײַזט אָן אַז כתּאב חיוי בלכי קאָן נאָר האָבן איין באַטײַט און דאָס איז די שריפֿט פֿון חיוין גופֿא. אַז חיוי האָט געשריבן זײַן בוך אין פֿערזן איז קלאָר פֿון סעדיהס אַ באַמערקונג אין זײַן ענטפֿער: גם השיאוך חרוזים. זע דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 72.

[12] סעדיה שרײַבט: דבה הוצאת וצרחת בה לפני נכר (דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 58). אָן אַנאָנימער מחבר פֿון 11טן י״ה באַמיט זיך צו דערקלערן פֿאַר וואָס סעדיה האָט נישט געענטפֿערט חיוין אויף אַראַביש (דער מחבר פֿון וועדק כתיב מעאני אלנפס אָדער ספֿר תורות הנפש אויף העברעיש, דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 99). אָבער אַזוי ווי מיר וועלן שפּעטער זען איז חיוי געווען אַ גנאָסטישער קריסט, איז דערײַבער מעגלעך, אַז ער האָט זײַן בוך געשריבן אין סיריש. אין 9טן י״ה האָט נאָך די סיריש־קריסטלעכע ליטעראַטור געבליט.

אויף חיויס פֿראַגעס.[13] קראַישע תנך־מפֿרשים פֿון צענטן י״ה דערמאַנען חיויס קשיות און לאָזן זיך אַרײַן אין שטאַרקע פּאָלעמיקעס קעגן אים.[14]

סעדיה גאון (882—942) איז געווען דער ערשטער פֿון די רבנישע יידן וואָס האָט 60—70 יאָר נאָכן באַווײַזן זיך פֿון חיויס בוך געשריבן אַ ספּעציעלן ווערק קעגן אים. ווי באַקאַנט איז כּמעט סעדיה גאונס גאַנצע ליטעראַרישע טעטיקייט געווען אָפּגעגעבן דעם קאַמף קעגן די קראַים, קעגן דער שפּאַלטונג אין יידנטום. ער האָט אויך געקעמפֿט קעגן אַנדערע אָפּיקורסים און האָט געשריבן פּאָלעמישע ספֿרים קעגן זיי.[15] אײנער פֿון די דאָזיקע אָפּיקורסים קעגן וועלכן סעדיה האָט פּאָלעמיזירט אין אַ ספּעציעלן בוך, פֿון וועלכן נאָר אַ טייל האָט זיך אויפֿגעהיט, איז געווען חיוי הבלכי.[16] אויך אין זײַנע אַנדערע ווערק דערמאָנט ער אָפֿט און איז זיך מתווכּח מיט חיוין.[17]

ווי גרויס סעדיהס ווערק קעגן חיוין איז געווען איז אוממעגלעך הײַנט צו באַשטימען. מיר ווייסן אויך נישט צי סעדיה האָט געענטפֿערט אויף אַלע צוויי הונדערט פֿראַגעס און קשיות וואָס חיוי האָט געפֿרעגט אין זײַן בוך. דאָס ווערק, אָדער דער פֿראַגמענט, וואָס איז פֿאַראַן, גענעריבן אין געגראָמטע פֿערזן, האָט 73 סטראָפֿעס[18] און סעדיהס נאָמען דרײַ מאָל אין אַקראָסטיך.[19]

חיויס נאָמען און זײַן אָפּיקורסות ווערן דערמאָנט אין העברעישע קראָניקעס, פֿילאָסאָפֿישע ווערק און פּירושים צום תנך בעתן גאַנצן מיטל־עלטער.[20]

---

[13] כתאב אלאנואר ואלמרקאב (אויסגאָבע נעמאָי), ז׳ 57. ענגלישע איבערזעצונג: *H.U.C.A.* ב׳ 7, ז׳ 389.

[14] דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 94 א״וו. די קראַים שעלטן חיוין מיט טויטע קללות.

[15] זע מאַלטער, דצ״וו, זז׳ 260—271.

[16] אַ טייל פֿון סעדיהס ווערק קעגן חיוין האָט פּראָפֿעסאָר ישׂראל דודזאָן ע״ה אָנטדעקט צוישן די גניזה־פֿראַגמענטן אין דער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק אין קעמבריזש און ער האָט עס פֿאַרעפֿנטלעכט אין יאָר 1915 (דצ״וו); עס זײַנען אַרויס נאָך צוויי העברעישע אויסגאָבעס פֿון סעדיהס ענטפֿער: ש. פּאָזנאַנסקי, תשובות ר׳ סעדיה גאון על שאלות חיוי הבלכי, וואַרשע, תרעו; און ש. א. ווערטהיימער, ספר תשובות רבנו סעדיה גאון ז״ל, ירושלים, תרצא.

[17] זע דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 82; אויך ז׳ 82, הערה 4 דאָרף זײַן: כתאב אלרד עלי אבן סאקויה אַנשטאָט כתאב אלתמייז; זע מאַלטער, דצ״וו, ז׳ 385. שוין גרעץ האָט אײַנגעזען, אַז די פּאָלעמיק צום סוף פֿון דריטן פּרק פֿון אמונות ודעות איז געווענדט קעגן חיוין. זע: גרעץ־שפּר, ב׳ 3, זז׳ 373—374.

[18] דודזאָן (דצ״וו, ז 34) נעמט אָן, אַז דאָס גאַנצע ווערק פֿון סעדיהן האָט געהאַט 460 סטראָפֿעס, ד״ה אַז דער פֿאַרעפֿנטלעכטער פֿראַגמענט פֿון ווערק איז נאָר אַ זעקסטל אָדער אַ זיבעטל פֿון גאַנצן ווערק. דאָס איז נאָר אַ השערה. מיר זעען אַז טייל מאָל איז סעדיה מקדיש פֿינף סטראָפֿעס בכדי אָפּצופֿרעגן איין טענה פֿון חיוין און טייל מאָל באַהאַנדלט ער עטלעכע פֿראַגעס אין איין סטראָפֿע. זע למשל סטראָפֿע 21 און סטראָפֿע 36—40.

[19] דער אַקראָסטיך לייענט זיך: שעיד בן יוסף, שעיד אלוף, סעיד ראש כל(ה). זע דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 34; זע אויך י. מאַן, *Texts and Studies*, II, pp. 117-118.

[20] כתאב מעאני אלנפס פֿון אַן אַנאַנימען מחבר פֿון 11טן י״ה וואָס ווערט אַבער על פּי טעות באַטראַכט ווי אַ ווערק פֿון בחיי אבן פקודה און צוליב דעם איז עס באַקאַנט ווי „פּסעוודאַ־בחיי״. זע דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 99; משה אבן עזרא אין זײַן ווערק כתאב אלחדיקה פּי אלמגאז

אַבֿרהם אבן דאוד, וואָס האָט געשריבן זײַן קראָניק, ספר הקבלה, בערך דרײַ הונדערט יאָר נאָך חיוין, שרײַבט אַז מען האָט חיוים בוך באַנוצט ווי אַ טעקסטבוך אין חדרים און אַז עס וואָלט געווען אַ ספּנה פֿאַרן גאַנצן טראַדיציאָ־נעלן יידנטום, ווען סעדיה וואָלט נישט געקומען און באַקעמפֿט דעם אײַנפֿלוס.[21] מיר ווייסן נישט פֿון וואַנען אַבֿרהם אבן דאוד שעפּט זײַנע ידיעות און מיר דאַרפֿן אים בכלל נישט נעמען אות באות.[22] ווי מיר וועלן זען שפּעטער איז חיוי מסתּמא געווואָרן אַ קריסט, ווײַל ער האָט געגלייבט אין קריסטלעכע דאָגמעס, ווי די דרײַ־אײניקייט אאַז״וו.[23] עס לייגט זיך צוליב דעם נישט אויפֿן שכל, אַז מען זאָל ביכער פֿון מענטשן וואָס לערנען צו גלייבן אין דער דרײַ־אײניקייט באַנוצן אין חדרים.

פֿון דעם וואָס מיר ווייסן וועגן חיוין קאָן מען זען, אַז זײַן הויפּטציל איז געווען אונטערצוגראָבן דעם אויטאָריטעט פֿון תּנך און פֿון דער יידישער אמונה. ער האָט קריטיקירט דעם תּנכישן באַנעם פֿון גאָט, די מיצוות מעשׂיות און די דערציילונגען פֿון תּנך.

חיוים טענה איז, אַז גאָט איז אומגערעכט,[24] וואָרעם:

ואלחקיקה (אויף העברעיש ערוגת הבשם); זע דודזאָן, דצ״וו, זז׳ 99—100; אַבֿרהם אבן עזרא אין זײַן פּירוש אויפֿן חומש צו בראשית א, 1, ג, 9, שמות יד, 27, טו, 13, לד, 29; אַבֿרהם אבן דאוד אין זײַן ספר הקבלה.

Medieval Jewish Chronicles, ed. Neubauer, I, 6.

וועגן שפּעטערדיקע מקורים וואָס ברענגען חיוין, זען דודזאָן, דצ״וו, ז׳ 102 א״וו.

[21] והשיב סעדיה תשובות על המינים ועל הכופרים בתורה ואחד מהם חיוי אלבלכי אשר בדה מלבו תורה והעיד רב סעדיה שהוא ראה מלמדי תינוקות מלמדין אותה בספרים ובלוחות עד שבא רב סעדיה ונצחם.

[22] זע מרדכי קליין וא״צ מילנר, „הראב״ד בתור חוקר דברי הימים״, הצופה (1921), ב׳ 5, ז׳ 96—97. און:

I. Elbogen, "Abraham ibn Daud als Geschichtsschreiber," *Festschrift zu J. Guttmanns 70. Geburtstag*, 1915, pp. 199 sq.

ביז הײַנט האָט מען נאָך נישט געפֿונען אין סעדיהס ווערק די שטעלע וואָס אבן דאוד ציטירט.

[23] סטראַפּע 50: אתה זה אצתה שקר להטפיל לחצות לשלשה אל מרים ומשפיל, און סטראַפּע 54: כי אדונך נאכל ונשתה ונשרף. זע דודזאָן, דצ״וו, זז׳ 66—69.

[24] די דאָזיקע טענות און אַנדערע פֿון דעם מין געפֿינען מיר אויך בײַ דעם גנאָסטיקער מאַרקיאָן:

A. von Harnack, *Marcion: das Evangelium vom Fremden Gott* (1921), pp. 96, 104-105.

די גנאָסטיקערס האָבן געוואָלט באַווײַזן גאָטס אומגערעכטיקייט פֿון דעם פּאַקט וואָס גאָט האָט נישט געהאַט קיין ענטפֿער אויף אַבֿרהמס פֿראַגע: השופט כל הארץ לא יעשה משפט (בראשית יח, 25). זע:

A. Marmorstein, *The Old Rabbinic Doctrine of God*, pp. 181 sq.; Origen, *Contra Celsum*, IV, pp. 36, 71 sq.; *Clementine Homilies*, XVIII, 2-3; A. Marmorstein, *H. U. C. A.*, VI, pp. 168.

די דאָזיקע טענה געפֿינען מיר אויך אין דעם ווערק *Shikand Gumanik Vijar* פֿון דעם זאָראָאַסטרישן געלערנטן Martan Faruk, זע:

1. ער האָט אָנגענומען די מתנות פֿון הבֿלען און האָט נישט אָנגענומען, אָן שום סיבה, די מתנות פֿון קינען (בראשית ג, 4—5).[25]

2. ער האָט באַשטראָפֿט די ערד און די חיות בעתן מבול, אָן שום סיבה.[26]

3. גאָט האָט פֿאַרבאָטן חתונה צו האָבן מיט די בני־עמון און מואבֿ, הגם ער אַליין האָט גורם געווען אַז לוטס טעכטער זאָלן באַגיין דעם חטא פֿון גילוי ערוה.[27]

4. ער האָט געראַטעוועט נחן פֿון מבול, הגם ער איז נישט געווען בעסער פֿון זיינע בני־דור — ער איז דאָך געווען אַ שיכור (בראשית ט, 20).[28]

Sacred Books of the East, Vol. XXIV (Oxford, 1885), pp. 220 sq.

זע אויך מײַן אַרטיקל אין חורבֿ. די חכמי התלמוד ומדרש האָבן געקעמפֿט קעגן די אָנגריפֿן פֿון די גנאָסטיקערס. זע ברכות ג, ע״א, בראשית רבא (אויסגאָבע טעאָדאָר־אַלבעק), ז׳ 79, און L. Ginzberg, *Legends of the Jews* (ווײַטער ציטירט: גינצבורג), באַנד 7 (דער באַנד פֿון אינדעקס) אונטער God, the justice of.

[25] מיט דער פֿראָגע פֿאַר וואָס האָט גאָט נישט אָנגענומען קינס קרבן האָט מען זיך שוין באַשעפֿטיקט אין גאָר אַלטע צייַטן. דער פּסוק, בראשית ד, 7: הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו איז אומפֿאַרשטענדלעך. דער תרגום השבעים האָט מסתמא געהאַט פֿאַר זיך אַן אַנדער טעקסט. פֿילאָן באַשעפֿטיקט זיך מיט דער דאָזיקער פֿראָגע און זײַן ענטפֿער איז דער זעלבער וואָס די חכמי התלמוד האָבן געגעבן, און דאָס איז: הבֿל האָט געבראַכט זײַן מתנה צו גאָט פֿון די בעסטע שאָף, אָבער קין האָט געבראַכט זײַן מתנה פֿון די ערגסטע פֿון זיינע פֿרות. זע:

Philo, "The Sacrifices of Abel and Cain," 88, *Loeb Classical Library,* II, p. 161;

תרגום יונתן, בראשית ד, 3; בראשית רבֿא כב, 5 (טעאָדאָר־אַלבעק), 207; אויך יוליאַן דער אָפּטריניקער האָט געפֿרעגט די זעלבע קשיא, זע זײַן:

"Against the Galilaeans," 347A, *Loeb Classical Library,* III, p. 41.

[26] סטראָפּע 25. די זעלביקע פֿראָגע געפֿינען מיר אין פּסעוודאָ־פֿילאָן: *The Works of Philo,* ed. Yonge, IV, 270.

די חכמי התלמוד האָבן זיך באַמיט רעכטצופֿאַרטיקן דאָס אומברענגען די חיות און בהמות בעתן מבול. זע סנהדרין קח, ע״א און בראשית רבא, כח, 8, ז׳ 206 (אויסגאָבע טעאָדאָר־אַלבעק).

אויך די אַנטיגנאָסטישע שריפֿט *Clementine Homilies* באַמיט זיך צו רעכטפֿאַרטיקן די פֿאַרניכטונג פֿון די חיות בעתן מבול. זע *Clementine Homilies,* VIII, 15; פּ״גל גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, ז׳ 180, הערה 32.

[27] סטראָפּע 59—60. לוט און זײַנע טעכטער האָבן געפֿונען אַ סך פֿאַרטיידיקערס צווישן די חכמי התלמוד און אויך צווישן די פֿאָטערס פֿון קלויסטער, זע בראשית רבא, נא, 9 (טעאָדאָר־אַלבעק), ז׳ 540; מדרש תהלים, עה, 4; ילקוט שמעוני, ח״א, רמז תת״ח; אין:

Clemens of Alexandria, *Pedagogus,* II, 9, Ante Nicene Christian Library, I, 193.

אין דער אַפּאָקריפֿישער ליטעראַטור וועט לוט באַטראַכט ווי אַ צדיק. זע חכמת שלמה, י, 10, זע אויך גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, ז׳ 197.

[28] סטראָפּע 26—27. דער גנאָסטיקער מאַרקיאָן האָט נישט געהאַלטן נחן פֿאַר אַ צדיק. זע: Harnack, *Op. cit.,* 117. די פֿאָטערס פֿון קלויסטער האָבן זיך באַמיט צו באַווײַזן, אַז נח איז נישט געווען קיין שיכור. זיי האָבן דערקלערט אַלעגאָריש דעם פּסוק פֿון בראשית ט, 21; פּ״גל:

Ludwig Diestel, *Geschichte des Alten Testaments in der christlichen Kirche,* p. 165.

אין מדרש זײַנען דאָ געטיילטע מיינונגען וועגן נחן. זע בראשית רבא, ל, 9 (טעאָדאָר־

5. ער האָט צעשטערט סדום און עמורה, הגם זיי זײַנען נישט געווען ערגער פֿון אַנדערע שטעט.[29]

די אַנדערע טענה איז, אַז גאָט איז אַן אַכזר, וואָרעם:

6. ער האָט געשיקט אַבֿרהם אָבֿינוס אייניקלעך קיין מצרים דאָרט צו לײַדן אַן שום סיבה.[30]

די זעלבע טענה חזרט ער איבער אין פּאַל פֿון יעקבֿן.

7. גאָט האָט געקאָנט מאַכן אַז דער מענטש זאָל זײַן גליקלעך, ער האָט עס אָבער נישט געטאָן; דאָס לעבן פֿון אַ מענטשן איז פֿול מיט ליידן.[31]

8. פֿאַר וואָס האָט ער נישט באַשאַפֿן דעם מענטש הייליק און גוט, ער זאָל ניט זינדיקן.[32]

די זעלבע פֿראַגע ווערט איבערגעחזרט אין נאָך צוויי פֿאַרשיידענע נוסחאָות.

ווײַטער טענהט חיוי אַז גאָט איז נישט אַ יודע הכל, וואָרעם:

9. ער האָט נישט געווּסט ווו אָדם הראשון האָט זיך באַהאַלטן (בראשית ג, 9).[33]

אַלבעק), 275; תּנחומא (בובער), בראשית, 32; פֿ״גל אויך ספֿר היובלות, קאַפּ׳ 5, פּסוק 19; גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, ז׳ 178, הערה 28.

[29] סטראַפֿעס 57—58. אויך מאַרקיאָן האָט קריטיקירט די פֿאַרניכטונג פֿון סדום. זע: Harnack, *Op. cit.*, 95, 117. די חכמי התּלמוד והמדרש האָבן אונטערגעשטראָכן די זינד פֿון די בני סדום, זע בראשית רבא, פּרשה מט, 5; תנחומא, וירא, 7; ירושלמי סנהדרין, פּרק י, הלכה ג. אָבער אין דער תוספתא, שבת, פּרק ח (סוף פּרק) געפֿינען מיר שבֿחים וועגן די בני סדום: רבי נהוראי אומר אין לך אדם בכל הכרכים מתון יותר מסדומיים וכן מצינו שחזר לוט על כל המקומות ולא מצא מתונה כסדום.

[30] סטראַפֿעס 47—49. דער תּלמוד פֿרעגט שוין: מפני מה נענש אברהם אבינו? (סנהדרין, לב, ע״ב). די דאָזיקע פֿראַגע געפֿינען מיר אויך פֿאַרמולירט פֿון אַן אַנדער שטאַנדפּונקט און דאָס איז פּאַר וואָס האָט גאָט נישט געהאַלטן זײַן צוזאָג צו אַבֿרהם אָבֿינו. זע:

Solomon Schechter, "The Oldest Collection of Bible Difficulties by a Jew," *JQR*, XIII, 360 (ווײַטער ציטירט: שעכטער):

חיי עולם הבטיח האב והסבירו כי גר יהיה זרעך בארץ צרו להפר את האחוה. זע דעם אַנאַנימען אַראַבישן פּירוש צו במדבר, יד, 23 (דודזאָן, דצ״ו, זז׳ 95—96), וווּ די דאָזיקע פֿראַגע ווערט צוגעשריבן חיוין.

[31] סטראַפֿעס 10—11. מיט דער דאָזיקער פֿראַגע האָבן זיך שוין באַשעפֿטיקט די חכמי התּלמוד. זע בראשית רבא, ט, 10 (טעאָדאָר־אַלבעק), זז׳ 72—73; סעדיה, או״ד (מאמר ד, זז׳ 76—77, מאמר ו, ז׳ 131). איינע פֿון די טענות פֿון מאַרקיאָן איז געווען, אַז גאָט איז דער conditor malorum (די סיבה פֿון אַלעם שלעכטן) זע: Harnack, *Op. cit.*, 85, 95, 141.

[32] סטראַפֿעס 16—18. מאַרקיאָן האָט באַצייכנט דעם מענטשלעכן קערפּער ווי Stercoribus infesta (אָנגעפֿילט מיט צואה).

Tertullian, *Contra Marcionem*, I, 29; Harnack, *Op. cit.*, p. 97.

אויך די מאַניכעער האָבן געהאַלטן, אַז דער קערפּער איז באַשאַפֿן געוואָרן פֿון שטן און נישט פֿון גאָט. זע:

P. Alfaric, *Les écritures manichéennes*, Paris, 1919, II, pp. 105, 143.

פֿ״גל אויך או״ד, זז׳ 76, 101.

[33] פֿ״גל אבן עזרא אויף בראשית, ג, 9 (אין דעם לענגערן פּירוש אַרויסגעגעבן פֿון מ. פֿרידלענדער, לאָנדאָן, העברעיִשער טייל, ז׳ 39). דאָס זעלבע האָט געטענהט מאַרקיאָן. זע:

10. ער האָט נישט געווּוסט אַז הבל איז געהרגעט געוואָרן (בראשית ד, 9).[34]

11. דאָס גלייכן איז ער ניט אַ רואה את הנולד, ווּאַרעם ער האָט נישט פֿאַרויסגעזען, אַז מענטשן וועלן זינדיקן און אַז זיי וועלן זיך נישט צוהערן צו אים, וויבל די תּורה דערציילט, אַז ער האָט חרטה געהאַט וואָס ער האָט באַשאַפֿן דעם מענטשן (בראשית ו, 6).[35]

12. גאָט האָט געשטעלט אברהם אָבֿינו אונטער אַ נסיון (בראשית כב, 1). דאָס באַווייזט, אַז ער האָט נישט געווּוסט צי אַבֿרהם וועט בײַשטיין דעם נסיון.[36]

און פֿונקט ווי גאָט איז ניט אַ יודע הכל, טענהט חיוי, איז אויך גאָט נישט אַ כּל יכול, ווּאַרעם:

13. ער האָט מורא געהאַט פֿאַר אָדמען: ער האָט אים נישט דערלויבט צו עסן פֿון דעם עץ החיים (בראשית ג, 22).[37]

14. ער האָט אַרויסגעטריבן אָדמען און חוהן פֿון גן עדן און האָט אַוועק־געשטעלט בײַ די טויערן פֿון גן עדן די כּרובֿים און דעם להט החרבֿ המתהפּכת (בראשית ג, 23). אויב גאָט איז אַ כּל יכול, פֿאַר וואָס האָט ער געדאַרפֿט אַנ־נעמען אַזעלכע מיטלען? ער האָט דאָך געקאָנט מאַכן אַז אָדם און חוה זאָלן פֿאַרגעסן אַז זיי זײַנען געווען אין גן עדן און זיי וועלן מער ניט זוכן דעם וועג צוריק.[38]

15. גאָט האָט מורא געהאַט פֿאַר די וואָס האָבן געבויט דעם טורעם פֿון בבל (בראשית יא, 6).[39]

Tertullian, *Contra Marcionem,* IV, 20; Harnack, *Op. cit.,* p. 93 sq.

[34] אויך די מאַניכעער האָבן געטענהט אַז גאָט איז נישט אַ יודע הכל. פּ״גל Alfaric, *Op. cit.,* II, 142. זע אויך: Martan Faruk, *Op. cit.,* XIII, 136 sq. וויי אַזוי די חכמי התּלמוד האָבן דערקלערט גאָטס פֿאַראַן: אַיפֿה? זע בראשית רבא, יט, 9 (טעאַדאַר־אַלבעק), ז׳ 178; פּ״גל אויך „לקוטים מספר חמאת החמדה״ אין גנזי ירושלים, ב׳ 3, ז׳ 14, וווּ אַיפֿה ווערט אן נטתה דעתך. פּ״גל אויך מסכת דרך ארץ, 4.

[35] סטראַפּע 6. פּ״גל Philo, *Questiones in Genesin* (ed. Yonge, IV, p. 319). די זעלבע פֿאַראַן האָט געפֿרעגט מאַרקיאָן, זע: Harnack, *Op. cit.,* p. 95. וויי אַזוי די חכמי התּלמוד האָבן דערקלערט די פֿראַגע איה הבל אחיך. זע רשי וואָס זאָגט: ליכנס עמו בדברי נחת אולי ישוב. זע אויך תורת שלמה אויפֿן ארט.

[36] סטראַפּע 20. פּ״גל Harnack, *Op. cit.,* p. 93 ;Origen, *Contra Celsum,* VI, 58.

[37] סטראַפּע 63—64. פּ״גל Harnack, *Op. cit.,* p. 39 ;*Clementine Homilies,* II,39 ;Marmorstein, *H. U. C. A.,* VI, 152; זע בראשית רבא, נו, 7 (טעאַדאַר־אַלבעק).

[38] סטראַפּע 1—4. אַלע גנאָסטיקערס האָבן געהאַלטן, אַז גאָט איז ניט קיין כּל יכול: Origen, *Contra Celsum,* IV, 40; Porphyrius, Severianus, *De Mundi Creatione,* in: Migne, *Patrologia Graeca,* Vol. LVI (494); Irenaeus, *Contra Haereses,* III, 23, 6, in: Migne, *Patrologia Graeca,* VII.

[39] סטראַפּע 2—4. פּ״גל בנימין לוין, „הערות לתשובות רס״ג על חיוי הבלכי״, הצופה, ב׳ 6, ז׳ 159 (1922); „לקוטים מספר חמאת החמדה״, גנזי ירושלים (תרס״ב), ב׳ 3, יד, ע״א.

סטראַפּע 31—34. חיוי אידענטיפֿיצירט די בויערס פֿון טורעם פֿון בבל (בראשית, יא, 9) מיט די בני אלהים און די נפֿילים (בראשית, ו, 2, 4). דאָס איז אויך די מיינונג פֿון מחבר פֿון אַ ווערק וואָס מען האָט שפּעטער צוגעשריבן צו דעם העלעניסט אויפֿאַלעמעוס. זע: G. Freudenthal, *Alexander Polyhistor,* pp. 92-93. שוין אין תּלמוד געפֿינען מיר די מיינונג, אַז די בויערס פֿון טורעם פֿון בבל האָבן געוואָלט מלחמה האַלטן מיט גאָט. זע סנהדרין,

16. ער האָט געביטן אַברהמס נאָמען פון אַבֿרם אויף אַבֿרהם, בכדי דורך דעם צו בײַטן זײַן מזל (בראשית יז, 4). דאָס באַווײַזט, אַז דאָס מזל איז שטאַרקער פֿון גאָט.[40]

לויט חיוין קומט אויך אויס, אַז גאָט בײַט זײַן מיינונג אָפֿט; ער איז נישט פֿעסט אין זײַנע באַשלוסן,[41] דהיינו:

17. אַ מאָל האָט מען געמעגט חתונה האָבן מיט אַ שוועסטער, אָבער שפּעטער האָט עס די תּורה פֿאַרבאָטן.[42]

18. גאָט אַליין האָט נישט באַשטראָפֿט מיט טויטשטראָף קינדער פֿאַר הרגענען הבֿלען. אָבער שפּעטער האָט גאָט באָפֿוילן צו טייטן יעדן מערדער.[43]

19. אַ מאָל האָט יעדער איינער געמעגט מקריב זײַן קרבנות, אָבער שפּעטער האָט מען נאָר כהנים דערלויבט מקריב צו זײַן קרבנות.[44]

20. גאָט האָט באָפֿוילן אַברהמען מקריב צו זײַן זײַן זון יצחק צו גאָט, אָבער ווען אַברהם האָט געוואָלט אויספֿירן גאָטס באָפֿעל האָט אַ מלאך עס אים נישט דערלאָזט.[45]

21. גאָט האָט געזאָגט צו בלעמען: „גיי נישט מיט בלקס שׂוחים״ און דער מלאך האָט צו אים געזאָגט שפּעטער: „גיי מיט זיי״ (במדבר כב, 12, 35).[46]

קט, ע״א. פּ״גל אויך ספר הישר (אויסגאַבע ל. גאָלדשמידט, בערלין, 1923). די געשיכטע פֿון טורעם איז שוין געווען קריטיקירט פֿון די בני דור פֿון פֿילאָן. פּ״גל:

Philo, "The Confusion of Tongues," *Loeb Classical Library*, IV, 9-11; Julian the Apostate, *Op. cit.*, 135 D, in: *Loeb Classical Library*, III; Origen, *Contra Celsum*, IV, 21.

[40] סטראָפֿע 42. פֿילאָן האָט געשריבן אַ ספּעציעלן בוך קעגן די וואָס האָבן געמאַכט חוזק דערפֿון וואָס גאָט האָט אָפֿט געביטן די נעמען פֿון די העלדן פֿון תּנך. זע:

Philo, "De mutatione nominum," *Loeb Classical Library*, V, 142 sq.

פּ״גל אויך: Justin Martyr, *Dialogus cum Tryphone*, CXIII. וועגן דעם שטאַנדפּונקט פֿון די חכמי התּלמוד אין דער דאָזיקער פֿראַגע זע: ברכות, יג, ע״א, שבת, קה, ע״א, תוספתא, ברכות, א, 13. פּג״ל גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, זז׳ 232—233.

[41] Harnack, *Op. cit.*, 92-93.

[42] זע אויך, 69: לקיחת בני אדם את אחיותיהם ואומרים זה בטול: פּ״גל גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, ז׳ 259, הערה 167; ז׳ 295, הערה 275.

[43] זע אויך, 70: והשנית דן על קין בעבור הרגו הבל נע ונד בלבד ואחרי כן בהריגה כל רוצח. פּ״גל סטראָפֿע 7: למה לא שמרו ונינו לא נשחת. זע בנימין לעווינס קאַרעקטור אין דער דאָזיקער פֿראַגע אין הצופה, ב׳ 6, ז׳ 160; פּ״גל אויך די פֿראַגע וואָס איינער האָט געשיקט צו אַ גאָון: איך נתן ארוכה לקין (קהלת שלמה פֿון ש. אַ. ווערטהיימער, ירושלים, תּרנ״ט, ז׳ 69); פּ״גל: Philo, *Questiones in Genesin*, 76 (ed. Yonge, IV, 322). מאַרקיאָן האָט געהאַלטן, אַז קין וועט באַחרית הימים אויסגעלייזט ווערן אָבער נישט הבֿל. זע: Harnack, *Op. cit.*, 117.

[44] אויך, 70.

[45] דאָרטן גופֿא. די פֿראַגע באַציט זיך אויף בראשית, כב, 2, 12; פּ״גל בראשית רבא, נו, 8 (אויסגאַבע טעאָדאָר־אַלבעק), ז׳ 604; זע אויך דודזאָן, דצ״ו, סטראָפֿע 64: עתה ידעתי הודעתי מתפרש.

[46] אויך, 70. די פֿראַגע באַציט זיך אויף במדבר כב, 12, 20; פּ״גל מכות, י, ע״ב; תנחומא (בובער), במדבר, ז׳ 139.

22. גאָט האָט געזאָגט צו חזקיהו המלך: „דו וועסט שטאַרבן און נישט לעבן", און שפּעטער האָט גאָט צו אים געזאָגט: „איך וועל דיר געבן פֿופֿצן יאָר מער צו לעבן" (ישעיהו לח, 2, 5).[47]

23. צו ערשט האָט גאָט אויסדערווויילט די בכורים פֿאַר זײַנע דינערס און דערנאָך האָט זיך גאָט מישב געווען און אויסגעווויילט דעם שבט לוי פֿאַר זײַן שבט.[48]

24. צו ערשט האָט גאָט אויסגעקליבן דעם מישפּן פֿאַר דעם ווויגאָרט פֿון דער שכינה און דערנאָך האָט ער געביטן זײַן באַשטימונג און געהייסן זיך בויען אַ בית המיקדש.[49]

חיוי געפֿינט אויך סתירות אין די געזעצן גופֿא, אַזוי למשל האָט די תורה פֿאַרבאָטן צו אַרבעטן שבת, זי דערלויבט אָבער מקריב צו זײַן קרבנות אין דעם טאָג,[50] און בעת יהושע באַלאַגערט יריחו ווערט אויך דערלויבט מלחמה צו האַלטן אין שבת.[51]

אַן אַנדער טענה חיויס איז, אַז גאָט האָלט ניט זײַן הבטחה, ווָאַרעם:

25. ער האָט צוגעזאָגט ארץ־ישׂראל צו יצחקן, ער האָט אָבער געלאָזט הגרן, אַברהמס דינסט, געבערן אַ זון ישמעאל, וואָס זײַנע קינדער, די אַראַבער, האָבן איינגענומען ארץ־ישׂראל און מבטל געמאַכט גאָטס הבטחה צו יצחקן.

26. גאָט האָט געבענטשט יעקבן, ער האָט אָבער עשׂיוס קינדער געמאַכט גליקלעכער פֿון יעקבס קינדער.[52]

נאָך טענהט חיוי אַז גאָט האָט ליב בלוט, קרבנות און פֿראַכט;[53]

---

[47] או״ד, 70. די פֿראַגע באַציט זיך אויף ישעיה לח, 1, 5; פ״גל ירושלמי, סנהדרין, פֿרק י, הלכה ב; ויקרא רבא, י, 5. דער שטאַנדפּונקט פֿון די חכמי התלמוד איז געווען, אַז דורך תשובה קאָן מען בײַטן דעם גזר־דין. זע ראָש השנה, יז, ע״ב.

[48] או״ד, 70. די פֿראַגע באַציט זיך אויף במדבר, ח, 18; פ״גל ירושלמי, מגילה, פֿרק א, הלכה יא און רשי אויף במדבר ח, 17.

[49] או״ד, 70; פ״גל פסחים נד, ע״א; בראשית רבא, א, 4.

[50] או״ד, 70; ספרי אויף דברים, ד 233; פ״גל שבת, קלב, ע״ב; יבמות, ז, ע״א; די עוואַנגעליע נאָך מתי, קאַפּ׳ 21, פסוק 5; פ״גל גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 6, ד׳ 41; H. L. Strack und P. Billerbeck, *Das Evangelium nach Matthäus erläutert aus Talmud und Midrasch*, 20 sq.

[51] או״ד, 70; יהושע, פֿרק ו; פ״גל Harnack, *Op. cit.*, p. 93.

[52] סטראַפֿעס 65—68 און או״ד, 74. חיוי ווייל באַווייזן, אַז גאָט האָט צוריקגעצויגן זײַנע ערשטע ברכות. ער ברענגט באַווייזן: יעקב האָט זײַן גאַנץ לעבן געליטן, ער איז אייביק געווען נע ונד; די ברכות פֿון זײַן פֿאָטער יצחק (בראשית, כז, 28—29) זײַנען נישט מקוים געווָארן. די יידן, יעקבס אייניקלעך, זײַנען אין גלות בײַ די קריסטן, בײַ די רוימער, — עשׂיוס אייניקלעך. דעם זעלבן אַרגומענט געפֿינען מיר בײַ יוליאַן דעם אָפּטרינניקן. זע: Julian the Apostate, *Op. cit.*, 209 D, *Loeb Classical Library*, III, 378-379; J. Guttmann, *Monatsschrift*, Vol. XXVIII, p. 298.

[53] Harnack, *Op. cit.*, 100.

אַלע גנאָסטיקערס האָבן קריטיקירט גאָט דערפֿאַר וואָס ער האָט געהייסן בויען זיך אַ משכן (שפּעטער אַ בית המיקדש), אויסשטאַטן אים מיט פֿראַכט און מקריב זײַן צו אים קרבנות. פ״גל *Clementine Homilies*, III, 45.

שוין דער תרגום השבעים האָט געהאַט שוועריקייטן בײַם איבערזעצן די ווערטער בית

27. ער האָט באַפֿוילן אַז מען זאָל אים מקריב זײַן קרבנות; פֿעטס און בלוט איז זײַן שפּײַז.[54]

28. ער האָט ליב צו ווײַנען אין אַ פֿרעכטיקן טעמפּל. ער האָט ליב גאָל־דענע מנורות, קטורת, ווײַן, אייל, פֿרוכטן און בכלל פּראַכט.[55]

חיוי האָלט אויך אַז גאָט האָט קיין ווונדער נישט באַווײַזן:

29. דער נס פֿון קריעת־ים־סוף איז געשען אויף אַ נאַטירלעכן אופֿן. משה האָט געווווסט ענגוי די צײַטן פֿון צופֿלוס און אָפּפֿלוס פֿון ים־סוף און די מיצרים האָבן עס נישט געווווסט.[56]

30. אויך דער מן אין מידבר איז נישט געווען קיין ווונדער. דער מן איז געווען אַ נאַטירלעכע דערשײַנונג. עס איז אַ געוויקס וואָס געפֿינט זיך אין אַלע מידבריות אין נאַענטן מיזרח און וואָס הייסט אויף פּערסיש טאַרדזאַבין.[57]

זבול (מלכים, א, ח, 13 און דברי הימים ב, ו, 1). זע תּרגום השבעים אויף די דערמאָנטע פּסוקים. און אויך יוסיפֿוס אין זײַנע ווערק די אַלטערטימער (בוך 8, קאַפּ׳ 4, § 2). לויטן תּרגום השבעים און יוסיפֿוס האָט מען דעם בית המיקדש געבויט נישט פֿאַר גאָט נאָר פֿאַר גאָטס נאָמען. אין דער תּלמודישער ליטעראַטור ווערט אָפֿט אונטערגעשטראָכן אַז גאָט האָט געהייסן מקריב זײַן קרבנות נישט פֿאַר זײַן נוצן נאָר פֿאַרן נוצן פֿון די מענטשן. זע ויקרא רבא, ו, 12; סדר אליהו רבה, 34; רמבם, מורה נבוכים, ג, 32; זע אויך:

Marmorstein, *H. U. C. A.*, VI, 174 sq.

[54] סטראָפֿעס 28—29; או״ד 72; פּ״גל סלמן בן ירוחים אויף קהלת ז, 16 (דודזאָן, דצ״וו, 94). וועגן דעם שטאַנדפּונקט פֿון די חכמי התּלמוד, זע ברכות יז, ע״א, פּסיקתא רבתי, 194, ויקרא רבא, כב, 5, ל, 12. די *Clementine Homilies* האָבן פֿאַרטראָטן דעם זעלבן שטאַנדפּונקט וויִ דער תּלמוד. זע: *Clementine Homilies*, III, 45. סעדיהס ענטפֿער אויף חיוס פֿראַגע זע מאַלטער, דצ״וו, ז׳ 210, הערה 182.

[55] או״ד 73. מאַרקיאָן און מאַני האָבן די זעלבע טענות צום יידישן גאָט. זע Harnack, *Op. cit.*, 93; Alfaric, *Op. cit.*, II, 142. וועגן דער אײַנשטעלונג פֿון די מאַניכעער צו קרבנות און פּראַכט, זע: O. G. von Wesendonk, *Die Lehre des Mani* (Leipzig), 1922, 43; פּ״גל ויקרא רבא, כד, 2; תנחומא (בובער), שמות כז, 2. לויטן מדרש האָט גאָט געוויזן יחזקאלן דעם געטלעכן טראָן נאָר זײַן נכדי ער זאָל זען די גרויסע צאָל מלאָכים וואָס באַדינען אים, אַז ער איז נישט אָנגעוויזן אויף די קרבנות פֿון מענטשן און אַז דער בית המיקדש מיטן צערעמאָניאַל איז נאָר פֿאַרן נוצן פֿון די מענטשן.

[56] דער קראָנישער געלערנטער יוסף בן אַברהם הכהן אלבציר (ערשטע העלפֿט 11טן י״ה) דערמאָנט די דאָזיקע ראַציאָנאַליסטישע דערקלערונג פֿון חיוין אין זײַן בוך מחכימת פּתי (דודזאָן, דצ״וו, 98). אויך אבן עזרא אין זײַן פּירוש אויף שמות יד, 27, ברענגט עס אין חיוס נאָמען. פּ״גל אויך יהודה הלוי, כוזרי (אויסגאַבע הנובר, ז׳ 14): אמר הכוזרי זהו הענין האלקי ראוי לקבלו כי אין נכנסים בלב ספק לא מכשפים ולא מתחבולה ולא מדיון וזה עקשות האפיקורסים.

[57] זע אבן עזרא, שמות טז, 13 (אויסגאַבע יהודה ליב פֿליישער, ווין, 1926), ז׳ 108: ישתחקו עצמות חיוי הפושע וכל הזולגים אחריו שאמרו כי מנהג זה המן לרדת עד היום במדבר ואמרו כי כמהו הוא היורד עם הטל בארץ מערב התיכון... הנקרא תרנגבי״ן. דער באַקאַנטער אָריענטאַליסט י. גאָלדציִער האָט אויסמערקזאַם געמאַכט פֿליישערן אויפֿן פּאַסאַזש, אַז אײַנער פֿון די מפֿרשים אויפֿן קאָראַן, ביידאַווי (13טער י״ה), אידענטיפֿיצירט מן מיט דעם געוויקס תרנגבין (פֿליישער, דצ״וו).

31. אויך דאָס שטיצען פֿון משה רבינוס פּנים בעת ער איז אַראָפּגעקומען פֿון באַרג סיני איז נישט געווען קיין נס. משה רבינוס פּנים האָט געשטיצט, ווייל עס איז געווען אינגעשרומפּן פֿון 40 טעג פֿאַסטן.[58]

אָחוץ דעם געפֿינט חיוי חסרונות אין דער תורה; זי איז פֿול מיט אַנטראָפּאָמאָרפֿע שילדערונגען פֿון גאָט:[59]

32. גאָט האָט געמוזט רוען נאָך דעם ווי ער האָט באַשאַפֿן די וועלט.[60]

33. גאָט וואַנדערט. ער איז אַראָפּגעקומען פֿון הימל און ער איז צוריק אַרויף אויפֿן הימל.[61]

34. גאָט מאַכט פֿרויען שוואַנגער און מאַכט זיי פֿאַר עקרות.[62]

35. גאָט איז פֿול מיט לײַדנשאַפֿט. ער צאָרנט, ער פֿרייט זיך, ער האָט חרטה אאַז"וו.[63]

36. גאָט עסט און נעמט שוחד.[64]

אויך געפֿינט חיוי אין דער תורה פּאָליטיסטישע שפּורן:

37. גאָט איז פֿאַרגעשטעלט ווי אַ דרײַ־אייניקייט אין דער תורה.[65]

---

[58] אבן עזרא, שמות לד, 29. די דאָזיקע דערקלערונג פֿעלט אין אבן עזראס פּירוש אויף שמות וואָס פֿליישער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט. זע פֿליישערס אויסגאַבע ז' 333.

[59] מאַרקיאָנס קריטיק קעגן תנך איז אויך געווען באַגרינדעט אויף די אַנטראָפּאָמאָרפֿע אויסדרוקן אין תנך. אויך די אַנדערע גנאָסטיקערס, ווי קעלסוס און פֿאָרפֿיריוס האָבן קריטיקירט די אַנטראָפּאָמאָרפֿיזמען פֿון תנך.

[60] סטראָפֿע 21. פֿ"גל פֿילאָן:

"Legum allegoriae," I, 18, *Loeb Classical Library*, I, 156-7; Martan Faruk, *Op. cit.*, XIII, 102; Origen, *Contra Celsum*, VI, 61.

ווי אַזוי דער מדרש דערקלערט דאָס רוען פֿון גאָט, זע בראשית רבא, י, 8 (טעאָדאָר־אַלבעק), 85—86; פ"גל או"ד, 34.

[61] סטראָפֿע 21. די פֿראַגע באַציט זיך אויף בראשית יא, 5 און יז, 22. פֿאַר סעדיהס ענטפֿער זע סטראָפֿע 64: זכרון עתה ידעתי הודעתי מתפרש וטעם לעצור ולהוליד בטעם להרעיב ולהטריף; זע או"ד, 53.

[62] סטראָפֿע 64. די פֿראַגע באַציט זיך אויף בראשית טז, 2, כ, 18; ישעיה סו, 9. חיוי האָט מסתמא געוואָלט אויפֿווייזן פֿון דעם אָרט אין ישעיה דעם געטלעכן אָפּשטאַם פֿון ישו הנוצרי. דאָס איז נאָך אַ באַווייז אַז חיוי איז געווען אַ קריסט.

[63] סטראָפֿע 21: ישמח ויתעצב ... וכן אפו וקצפו. פ"גל או"ד, 52.

[64] סטראָפֿע 51—56. עס באַציט זיך אויף בראשית יח, 8. די חכמי התלמוד האָבן די דאָזיקע שטעלע דערקלערט נישט ווערטערלעך, אַז זיי האָבן געגעסן, נאָר זיי האָבן זיך געמאַכט עסן. זע סדר אליהו רבה (אויסגאַבע פֿרידמאַן), ז' 59; פ"גל אויך בבא מציעא, פו, ע"ב, בראשית רבא, מח, 14 (טעאָדאָר־אַלבעק), ז' 491.

[65] סטראָפֿע 50. פ"גל אויך או"ד, 74; אבן עזרא, בראשית יח, 1. עס איז באַוווסט, אַז די פֿאָטערס פֿון קלויסטער האָבן געפֿונען אין דער דערציילונג פֿון די דרײַ מלאָכים וואָס זײַנען געקומען צו אַברהם אָבֿינו (בראשית יח, 1 א"וו) סימנים פֿון דער דרײַ־אייניקייט־דאָגמע. פ"גל היערֿאָנימוס:

Liber Questionum Hebraicarum in Genesin, in: Migne, *Patrologia Latina*, XXIII, p. 1014, 6 ;אויף בראשית יח

פ"גל אויך:

38. גאָט האָט פֿאַר זיך אויסדערווײלט דאָס יידישע פֿאָלק. אַנדערע פֿעל־קער האָט ער אַוועקגעגעבן צו אַנדערע געטער.[66]

39. אין יום־כּיפּור יידן מקריבֿ זײַן קרבנות צו שדים.[67]

בכלל, האָלט חיוי, זײַנען אין תּנך פֿאַראַן ניט ווייניק סתּירות:[68]

40. אין בראשית טו, 5 לייענען מיר, אַז גאָט האָט געזאָגט צו אַבֿרהמען: טו אַ קוק אויפֿן הימל און צייל די שטערן, אויב דו קענסט זיי איבערציילן... אַזוי וועט זײַן דײַן זאָמען. אין דבֿרים ז, 7 לייענען מיר, אַז משה זאָגט צו די יידן: ניט ווײַל איר זײַט מער פֿון אַלע פֿעלקער האָט גאָט גאָר געגלוסט צו אײַך און אײַך אויסדערוויילט, ווײַרעם איר זײַט דאָס ווינציקסטע פֿון אַלע פֿעלקער.[69]

41. אין שמואל ב, כד, 9 לייענען מיר, אַז די צאָל פֿון די קריגסלײַט וואָס יואָבֿ האָט געציילט איז געווען: אין ישׂראל אַכט הונדערט טויזנט און אין יהודה פֿינף הונדערט טויזנט, און אין דבֿרי הימים א, כא, 5 לייענען מיר, אַז די דאָזיקע צאָל איז געווען אין ישׂראל אַ מיליאָן מיט הונדערט טויזנט און אין יהודה פֿיר הונדערט און זיבעציק טויזנט.[70]

42. אין מלכים א, ז, 13, 14 לייענען מיר, אַז חירם פֿון צור וואָס האָט געהאָלפֿן שלמה המלך בויען דעם בית המיקדש איז געווען אַ זון פֿון אַ יידישער פֿרוי פֿון שבֿט נפֿתּלי און אין דבֿרי הימים ב, ב, 13 לייענען מיר, אַז חירם פֿון צור איז געווען אַ זון פֿון אַ פֿרוי פֿון שבֿט דן.[71]

Philo, "De Abrahamo," 119, in: *Loeb Classical Library*, VI, pp. 62, 63; Justin Martyr, *Dialogus cum Tryphone*, 56.

יוסטין באַווײַזט פֿון בראשית יח, 1, די דרײַ־אײניקייט. דער שטאַנדפּונקט פֿון די חכמי התּלמוד איז געווען אַז גאָט איז נישט געווען צווישן די דרײַ מלאָכים וואָס זײַנען געקומען צו אַבֿרהמען.

[66] סטראַפֿעס 36—40. או״ד, 53 און אַן אַנאָנימער פּירוש אויף דברים לב, 9 (דודזאָן, דצ״וו, 97—96). יוליאַן דער אָפּטרינינקער האָט געשטיצט זײַן טענה וועגן פֿאַליטעיזם אין תּנך אויפֿן זעלביקן אַרגומענט. זע דצ״וו פֿון יוליאַן, 99E. פֿאַרן שטאַנדפּונקט פֿון די חכמי התּלמוד, זע פּרקי דרבי אליעזר, קאַפּ׳ 24; תּרגום יונתן אויף בראשית יא, 8, און אויף דברים לב, 8—9. גינצבורג, דצ״וו, ב׳ 5, ז׳ 205.

[67] או״ד, 73. דאָס איז אויך געווען איינע פֿון די טענות פֿון יוליאַן דעם אָפּטרינינקן: זע דצ״וו, E.298; פֿ״גל אויך יומא, סז, ע״ב: את חקתי תשמרו דברים שהשטן משיב עליהן ואלו הן... ושעיר המשתלח; פֿ״גל אויך ויקרא רבא, כב, רמבם, מורה נבוכים, ג, 32.

[68] שוין פֿון גאָר אַלטע צייטן איז געווען די האַרמאָניזאַציע פֿון סתּירות אין תּנך איינע פֿון די אויפֿגאָבעס פֿון די מדות שהתּורה נדרשת בהן. שפּעטער האָבן קריסטלעכע געלערנטע און די חכמי התּלמוד זיך באַמיט צו פֿאַרענטפֿערן סתּירות. זע ספרי, במדבר, 42.

[69] סטראַפֿע 43; פֿ״גל סעדיהס איבערזעצונג פֿון דברים, ז, 7: כי אתם המעט מכל העמים. סעדיה זעצט איבער: ווײַל איר זײַט ווייניקער פֿון אַלע פֿעלקער צוזאַמענגענומען (דודזאָן, דצ״וו, 63, הערה 200). פֿ״גל חולין, פט, ע״א און משנת רבי אליעזר (אויסגאַבע ענעלאָו), ז׳ 181; פֿ״גל אויך שעכטער, *JQR*, XIII, 360.

[70] או״ד, 72; פֿ״גל סעדיהס פּירוש אויף בריית דרבי ישמעאל (אויסגאַבע מילער *Oeuvres Complètes*, IX, 83); משנת רבי אליעזר, 26, פּסיקתא רבתי, 44, ילקוט שמעוני, חלק ב, קסה, רמז; גינצבורג, דצ״וו, ב׳ 6, ז׳ 270, הערה 120.

[71] זע דודזאָן, דצ״וו, 98. די דאָזיקע סתּירה איז שוין געווארן באַמערקט פֿון די חכמי התּלמוד און פֿון די פֿאַטערס פֿון קלויסטער; זע גינצבורג, דצ״וו, ב׳ 6, ז׳ 295, הערה 61.

43. אין מלכים ב, ח, 17 לייענען מיר, אַז יהורם דער זון פֿון יהושפֿט איז אַלט געווען 32 יאָר ווען ער איז געוואָרן מלך איבער יהודה און ער האָט רעגירט 8 יאָר, דאָס הייסט, אַז ער איז אַלט געווען 40 יאָר ווען ער איז געשטאָרבן. און אין דִּברי הימים ב, כב, 2 לייענען מיר אַז זײַן זון אַחזיה וואָס האָט אָנגעהויבן צו רעגירן באַלד נאָכן טויט פֿון זײַן פֿאָטער איז דעמאָלט אַלט געווען 42 יאָר.[72]

44. צום סוף שטעלט חיוי פֿראָגעס וועגן די טעמי המיצוות און אָנדערע ענינים; ער האָלט, אַז אַ סך דערציילונגען פֿון תּנך זײַנען אומדערקלערלעך און אַז אַ סך מיצוות פֿון דער תּורה האָבן קיין שום לאָגישן גרונט נישט.[73]

45. עס איז שווער צו דערקלערן, פֿאַר וואָס קין איז באַשטראָפֿט געוואָרן צו ווערן דווקא אַ וואַנדערער.[74]

46. עס איז שווער צו דערקלערן אַבֿרהם אָבֿינוס וויזיע בעתן ברית בין הבתרים.[75]

47. פֿאַר וואָס דערציילט די תּורה באַריכות די געשיכטע פֿון אליעזרן, אַבֿרהמס קנעכט.[76]

48. פֿאַר וואָס האָט אַבֿרהם געפֿאָלגט גאָטס באַפֿעל מקריבֿ צו זײַן זײַן אייגענעם זון.[77]

49. פֿאַר וואָס האָט יעקבֿ חתונה געהאַט מיט פֿיר פֿרויען? די יידישע געשיכטע וואָלט געהאַט אַן אַנדער פּנים ווען יעקבֿ וואָלט חתונה געהאַט נאָר מיט איין פֿרוי.[78]

---

[72] או״ד, 72. אויף דער דאָזיקער כראָנאָלאָגישער שוערקייט האָבן זיך שוין אָפּגעשטעלט די חכמי התּלמוד. זע תּוספתא, סוטה, יב, 3, סדר עולם רבא, יז (אויסגאַבע ראַטנער), ז׳ 73; פ״גל אויך שעכטער, *JQR*, XIII, 361.

[73] או״ד, 72: אולי קצת בני אדם מקצרים להחזיק בספר הזה בעבור שאין פירושי המצות מבוארים בו. אין תּלמוד געפֿינען מיר די אויפֿפֿאָסונג, אַז אין דער תּורה זײַנען פֿאָראַן סודות וואָס מען טאָר נישט מגלה זײַן. זע פּסחים, קיט, ע״א: ולמכסה עתיק... זה המגלה דברים שכיסה עתיק יומין מאי ניהו טעמי תורה. זע אויך סנהדרין, כא, ע״ב.

[74] סטראָפֿע 6: על נקמו אל כאף רודה. רודה באַטייט דאָ וואַנדערן און עס באַציט זיך אויף קינס עונש צו זײַן נע ונד. סעדיהס ענטפֿער איז אַז קין איז נישט געוואָרן באַשטראָפֿט פֿאַר הרגענען הבֿלען נאָר פֿאַר זײַן חוצפּה. זע הערה 43. פ״גל אויך קהלת שלמה (ירושלים, תּרנ״ט), ז׳ 69: איך יהיה עונש הרציחה נע ונד?

[75] סטראָפֿעס 44—46. חיוי קריטיקירט דעם ברית בין הבתרים. אויך דער מאָנאָך אַנאָס־טאַסיוס סינאַיטאַ (סוף 7טן י״ה) דערציילט אַז אַפּיקורסים האָבן אים געפֿרעגט וואָס ס׳איז געווען דער באַטייט פֿון ברית בין הבתרים. זע מײַן אַרטיקל אין חורב. וועגן סעדיהס ענטפֿער זע גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, זז׳ 229—230.

[76] סטראָפֿע 35. פ״גל בראשית רבא, ס, 8 (טעאָדאָר־אַלבעק), ז׳ 650.

[77] סטראָפֿעס 61—62. דודאָן מיינט אַז דער סוביעקט אין זאַץ איז יצחק, פֿאָזנאָנסקי מיינט אָבער, אַז דער סוביעקט איז אַבֿרהם. זע: *Z. f. H. B.*, XIX, 7; פֿאָזנאָנסקי, תשובות רס״ג על חיוי הבלכי, 56, הערה 5.

[78] סטראָפֿע 69.

50. פֿאַר וואָס מאַכט דאָס אַש פֿון אַ פּרה אַדומה ריין אומריינע און אומ־ריין ריינע.[79]

51. וואָס איז דער שׂכל פֿון אַן עגלה ערופֿה.[80]

52. פֿאַר וואָס האָט גאָט אַוועקגענומען דאָס ליכט פֿון די מלאָכים און עס אַוועקגעגעבן צו די מענטשן.[81]

53. וואָס איז דער שׂכל פֿון מילה? מל זײַן הייסט פֿאַרקריפּלען אַ מענטשן.[82]

54. פֿאַר וואָס איז אין דער תּורה נישטאָ קיין זכר וועגן שׂכר און עונש אויף יענער וועלט.[83]

55. חיוי לייקנט אָפּ, אַז גאָט האָט באַשאַפֿן די וועלט אַ יש מאַין,[84] אָדער אַז דער מענטש האָט אַ פֿרײַען וויל.[85]

---

[79] או״ד, 73. פ״גל תנחומא (בובער), במדבר, ז׳ 116; במדבר רבא, יט.

[80] או״ד, 74. זע ספרי, אויפֿן ארט: ידינו לא שפכו ... וכי עלתה על לבנו שזקני ב״ד שופכי דמים הם. פ״גל סוטה מו, ע״ב; גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, ז׳ 357, הערה 296.

[81] או״ד, 72. און אין זײַן פֿירוש צום ספר יצירה (אויסגאַבע ש. ז. ח. האַלבערשטאַם), 21, 334. פ״גל אוצר הגאונים, ב׳ 1, ז׳ 17. אויף דער דאָזיקער פֿראַגע האָבן זיך אויך די חכמי התּלמוד אָפּגעשטעלט. פ״גל תנחומא (בובער), שמות, 94: כיון ששמעו מלאכי השרת כן אמרו לפניו רבונו של עולם למה אתה מניח עליונים ויורד לתחתונים ... שבחך הוא שתהא בשמים. זע הגורן, ב׳ 7, ז׳ 120.

[82] סטראָפּע 41. או״ד, 73. פֿון מינהג פֿון מילה האָט מען אין גאַנצן אַלטערטום חוזק געמאַכט.

Th. Reinach, *Textes d'auteurs grecs etromains relatifs au judaïsme,* 102, 134; Josephus, *Contra Apionem,* II, 13;

פ״גל דעם זוכצעטל צו ריינאַכס ווערק אונטער circoncision. וועגן דער שטעלונג פֿון די פֿאָטערס פֿון קלויסטער צו מילה זע:

Harnack, *Op. cit.,* p. 94; Justin Martyr, *Op. cit.,* 19, 30; Origen, *Contra Celsum,* I, 22;

גינצבורג, דצ״ו, ב׳ 5, זז׳ 268—269.

[83] או״ד, 74: והשנים עשר כי לא מצא בתורה גמול ולא עונש בעולם הבא. יוסיפוס שרײַבט, אַז די צדוקים האָבן נישט געגלייבט אין שׂכר ועונש נאָכן טויט (זע יוסיפוס, אַלטער־טימער, בוך 18, קאַפּ׳ 1—4). אויך מאַרקיאָן האָט געטענהט אַז דער תּנך דערמאָנט נישט שׂכר ועונש נאָכן טויט. זע:

Tertullian, *Contra Marcionem,* III, 24: "caeleste regnum non predicatum est apud creatorem."

אויך די מאַניכעער האָבן געטענהט דאָס זעלבע. זע: Alfaric, *Op. cit.,* II, 188; מ. שטיין אין ספר קלוזנר, ז׳ 221, הערה 154.

[84] פּסעוּדאָ־בחיי (דודזאָן, דצ״ו, 99). חיוי זעט אין תּהו ובֹהו (בראשית א, 2) די מאַטעריע פֿון וועלכער גאָט האָט באַשאַפֿן די וועלט (זע פּאָזנאַנסקי, הגורן, ב׳ 7, זז׳ 116—117; זע אויך או״ד, הקדמה, ז׳ 20). סעדיה באַהאַנדלט די פֿראַגע פֿון יצירה. חיוי האָט נישט געגלייבט אין יצירת יש מאַין. אויך מאַרקיאָן האָט אין דעם נישט געגלייבט. זע: Harnack, *Op. cit.* 100.

[85] משה אבן עזרא דערמאָנט די דאָזיקע מיינונג פֿון חיוין אין זײַן כתאב אלחדיקה פי אלמנאז ואלחקיקה (דודזאָן, דצ״ו, 99—100). אויך מאַרקיאָן האָט נישט געגלייבט אין פֿרײַען וויל (בחירה חפֿשית). זע:

אין דעם גניזה־פֿראַגמענט וואָס דוזזאַן האָט אַנטדעקט און פֿאַרעפֿנט־לעכט און אין אַנדערע מקורים געפֿינען מיר 65 פֿראַגעס און קשיות פֿון חיוין. ישׂראל דודזאַן האָט צוגעשריבן חיוין נאָר 47 פֿראַגעס און פֿאָזנאַנסקי נאָר 44 פֿראַגעס.[80] אַן אַנאַליז פֿון חיוים פֿראַגעס און קשיות באַווײַזט, אַז כּמעט קיינע פֿון זיי איז נישט נײַ. זיי זײַנען געפֿרעגט געוואָרן אין פֿריִערדיקע דורות פֿון יִידן און גויים. קריסטלעכע הערעטיקערס און פֿאָגאַנישע פֿילאָסאָפֿן פֿון פֿריִערדיקע דורות, ווי מאַרקיאָן (צווייטער י״ה), קעלסוס (סוף צווייטער י״ה), דער אַנאָנימער מחבר פֿון די קלעמענטינישע דרשות, פֿאָרפֿיריוס (233—304), יוליאָן דער אָפּטריניקער (331—363) און אַנדערע האָבן אין זייערע ווערק געטענהט אַז דער גאָט פֿון תנ״ך איז אַן אומגערעכטער, אַן אומוויסנדיקער, אַ שוואָכער, אַ שלעכטער און בלוטדאָרשטיקער. זיי האָבן אין זייערע ווערק אָנגעוויזן אויף אַנטראָפּאָמאָרפֿיזמען, פּאָליטעיִזמען און סתירות אין תנך. אָלע שפּעטערדיקע גנאָסטיקערס און מאָניכעער האָבן די טענות איבערגעחזרט.[87] די זעלביקע טענות געפֿינען מיר אין אַ פּאָהאָלאָוויש ווערק שיקאַנד גומאניק ווידזשאר[88] פֿון מאַר־טאַן פֿאָרוק, אַ זאָראָאַסטרישן מחבר פֿון דער צווייטער העלפֿט נײַנטן י״ה, ד״ה חיוים אַ בן־דור. אויך ווערק פֿון קריסטלעכע גזירים און גלחים פֿון אָכטן און נײַנטן י״ה זײַנען פֿול מיט אַפּיקורסישע פֿראַגעס און קשיות וואָס זײַנען ענלעך צו חיוים.[89]

די תּלמודישע ליטעראַטור איז שוין פֿול מיט וויכוחים קעגן גנאָסטיקערס און אַפּיקורסים וואָס פֿלעגן פֿרעגן פֿראַגעס קעגן דער תורה און קעגן דער יִידישער אמונה. די תנאים, אמוראים און בעלי המדרש האָבן זיך באַמיט אויס־צוגעפֿינען אַלע מעגלעכע סתירות אין תנך און אײַנוועבונגען קעגן תּנכישע

Clementine Homilies, XX, 3; Alfaric, *Op. cit.*, II, 143; Harnack, *Op. cit.*, 97-98.

משה אבן עזרא שרײַבט, אַז חיוי איז געשטאַנען אונטער דער השפּעה פֿון אַן איס־לאַמישער סעקטע גבֿריא וואָס האָבן נישט געגלייבט אין בחירה חפֿשית. פּ״גל:

Ludwig Stein, *Die Willensfreiheit und ihr Verhältnis zur göttlichen Präscienz und Providenz*, 6 sq.

די אויפֿפֿאַסונג פֿון די חכמי התּלמוד איז באַקאַנט: הכל צפוי והרשות נתונה, פּרקי אבות, ג, 15 (19). זע אויך: Ch. Taylor, *Sayings of the Jewish Fathers*, 59, n. 38. פֿילאָן האָט אונטערגעשטראָכן די בחירה חפֿשית. ער האָט געשריבן אַ ספּעציעל בוך וועגן דעם:

Quod omnis probus liber sit, I, ed. Yonge, III.

[86] דודזאַן, דצ״וו, ז׳ 26; פֿאָזנאַנסקי, תשובות רס״ג על חיוי הבלכי, ז׳ 13, הערה 2.

[87] מיט דער תּנך־קריטיק פֿון די דערמאַנטע אַפּיקורסים באַשעפֿטיק איך זיך אין דעם אַרײַנפֿיר צו מײַן אַרבעט:

Critical Trends in Bible Exegesis During the Eighth and Ninth Centuries וואָס איך גרייט צום דרוק.

[88] מיט דער תּנך־קריטיק פֿון מאַרטאַן פֿאָרוק באַשעפֿטיק איך זיך אין מײַן אויבן דער־מאָנטער אַרבעט. זע אויך דודזאַן, דצ״וו, ז׳ 29, א״וו;

W. Geiger und E. Kuhn, *Grundriss der iranischen Philologie*, II, pp. 553 sq.; Julius Guttmann, *Die Philosophie des Judentums*, pp. 59 sq.

[89] זע מײַן אַרטיקל אין חורב.

לערעס בכדי זיי צו פֿאַרענטפֿערן און צו געבן יעדער יידן, וועמען עס קאָן אויס־קומען צו פֿירן אָ וויכוח מיט אַן אַפּיקורס, די כּלי זין זיך צו פֿאַרטיידיקן.[90]

דאָס אַריגינעלע אין חיוס קריטיק איז זײַן ראַציאָנאַליסטישע דערקלע־רונג פֿון ניסים. אונדז זײַנען באַקאַנט זײַנע דערקלערונגען פֿון נאָר דרײַ ניסים. פֿון די דרײַ זײַנען צוויי שוין באַקאַנט פֿון פֿריערדיקע מקורים. אָ יידישער הע־לעניסט פֿון צווייטן י״ה פּ״ק, אַרטאַפּאַנוס, האָט שוין געפֿרוווט דערקלערן אויף אָ ראַציאָנאַליסטישן אופֿן דעם נס פֿון קריעת ים סוף.[91] און אַן אירלענדישער נזיר פֿון 7טן י״ה האָט געפֿרוווט דערקלערן דעם נס פֿון מן אין דער מידבר אויף אָ ראַציאָנאַליסטישן אופֿן.[92] די ראַציאָנאַליסטישע דערקלערונג פֿון ניסים איז געווען אָ צייכן פֿון יענער צײַט בכלל. אַפֿילו סעדיה גאון, וואָס איז געווען חיוס שאַרפֿסטער קעגענער האָט אויך געפֿרוווט צו דערקלערן ניסים אויף אָ ראַציאָ־נאַליסטישן אופֿן.[93]

חיוס אַריגינעלקייט ליגט אין זײַן אַפּיקורסות בכלל. מיר זעען, אַז אויך אין יענער צײַט איז דאָס יידישע לעבן געווען אונטער דער השפּעה פֿון פֿרעמדע שטרעמונגען. דורך סירישע קוואַלן איז חיוי באַקאַנט געוואָרן מיט דער גנאָס־טישער ליטעראַטור און ער חזרט איבער אַלץ וואָס ער האָט געפֿונען. חיוי איז דער אייניציקער יידישער אַפּיקורס וועגן וועלכן מיר ווייסן אַז ער האָט צוזאַ־מענגעשטעלט אַזאַ מין רשימה פֿראַגעס און קשיות קעגן דער תּורה. זינט דער אַנטדעקונג פֿון דער גניזה אין קאַיראָ זײַנען פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן עטלעכע רשימות פֿראַגעס און קשיות קעגן דעם תּנך, אָבער די דאָזיקע רשימות שטאַמען פֿון רבנישע יידן. יידן פֿון אָ סך לענדער האָבן זיך געוועגדט צו די גאונים מיט פֿראַגעס כּדי צו ווייסן וואָס צו ענטפֿערן די אַפּיקורסים אויף זייערע טענות קעגן תּנך, אָדער די גאונים אַליין האָבן צוגעגרייט רשימות פֿראַגעס מיט גרייטע ענטפֿערס.[94]

וואָס חיוי איז געווען, ד״ה צו וואָס פֿאַר אַן אמונה ער האָט אָנגעהערט און פֿון וואַנען ער האָט געשעפּט זײַנע אַפּיקורסישע געדאַנקען איז שווער צו באַשטימען. עס זײַנען פֿאַראַן וועגן דער דאָזיקער פֿראַגע חילוקי דעות צווישן די געלערנטע. חיוס גאַנצע פערזענלעכקייט איז נאָך פֿאַרהילט אין אָ נעפּל. איין

---

[90] זע ספרי, במדבר, ז׳ 42, הערות 87—91; גנזי שכטר, ח״א, ז׳ 217 א״ו; גנזי קדם, ב׳ 5, ז׳ 145, שעכטער, *JQR*, XII, 347. קהלת שלמה, זז׳ 69—70;
A Marmorstein, *H. U. C. A.*, VI, 145 sq.

[91] *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, übersetzt und erläutert von Paul Riessler (1928), p. 191.

[92] G. Diestel, "Bibel und Naturkunde," *Theologische Studien und Kritiken*, 1863, p. 292.

[93] אבן עזרא, בראשית ג, 1;
Abraham S. Halkin, "Saadia's Exegesis and Polemics," *Rab Saadia Gaon* (New York, 1942).

[94] קהלת שלמה, ז׳ 69; שעכטער, *JQR*, XIII, 374-345; גנזי שכטר, ח״ב, זז׳ 494—496; פ״גל J. Mann, *Texts and Studies*, II, 60, n. 111.

זאך איז קלאר און דאס איז, אז ער האט געשטאמט פון ידן און האט דאס טראַ־
דיציאנעלע ידנטום פארלאזן. צי האט ער אנגענומען אן אנדער אמונה איז
נישט באווויסט.

א פילאסאפיש בוך פון 11טן יאהרהונדערט, כתאב מעאני אלנפס, מאכט חיוין
פאר א מאניכעער, ד"ה פאר אן אנהענגער פון די דואליסטישע זאראאסטערס.[95] דאס
אייגענע חזרט איבער מימון אבן דאנאן (סוף 15טן י"ה) אין זיין קראניקע מאמר
על סדר הדורות.[96] נאך דעם ווי עס איז פארעפנטלעכט געווארן דאס זאראאס־
טרישע ווערק שיקאנד גומאניק ווידזשאר אין ענגלישער און פראנצייזישער אי־
בערזעצונג האט מען געזען, אז אין די קאפיטלעך 13 און 14 איז פארן א פאלעמיק
קעגן דער יידישער אמונה וואס איז ענלעך צו חיוים פראגעס. דוד קויפמאן איז
געקומען צוליב דעם צום באשלוס, אז חיוי איז געשטאנען אונטער דער השפעה
פון די זאראאסטערס, וואס זיי זיינען נאך אין נייגטן י"ה אין פערסיע געווען א
שטארקער כוח.[97]

פון דעם סעדיה־פראגמענט אבער וואס דודזאן האט פארעפנטלעכט זעט מען
בפירוש, אז חיוי האט געגלייבט אין דער דרי־איניקייט, ד"ה אז ער איז געווען
א קריסט. סעדיה ענטפערט חיוין בזה הלשון: „אתה זה אצתה שקר להטפיל,
לחצות לשלשה אל מרים ומשפיל", און א צוויי מאל ענטפערט אים סעדיה: „כי
אדונך נאכל ונשתה ונשרף ויאובך."[98] די דאזיקע צווי שטעלעס זיינען א קלארער
באווייז, אז סעדיה האט באטראכט חיוין פאר א קריסט. דודזאן האט צוליב דעם
געוואלט מאכן א פשרה און ער האט געשריבן, אז חיוי איז געשטאנען אונטער
דער השפעה אי פון קריסטנטום און אי פון דער דואליסטישער פארסישער רע־
ליגיע.[99] צווי שפעטערדיקע געלערנטע וואס האבן זיך מיט דער פראגע בא־
שעפטיקט, א. מארמארשטיין און מנחם שטיין, זיינען געקומען צום באשלוס, אז
חיוי איז געווען א גנאסטישער קריסט און דאס זאל זיין די סיבה פון זיין פיינד־
שאפט צום תנך, וואס איז געווען אן אייגנשאפט פון אלע גנאסטישע קריסטן.
א. מארמארשטיין שטעלט זיך אפ אויף מארקיאנס השפעה אויף חיוין און מנחם
שטיין שטרייכט אונטער די מאניכעערס השפעה אויף אים.[100]

עס זיינען אויך דא געלערנטע וואס מיינען, אז חיוי האט געשעפט זיין
אפיקורסות פון דער תלמודישער ליטעראטור גופא און אז ער האט נישט ge־
דארפט אנקומען צו פרעמדע השפעות. חיוי האט אין תלמוד געפונען די פראגעס
וואס פארשיידענע גנאסטיקערס און אפיקורסים האבן געפרעגט די חכמי התלמוד.
ער האט זיך ניט געריכטט מיט די ענטפערס וואס ווערן אין תלמוד און אין
מדרש געגעבן אויף אפיקורסישע קשיות. די דאזיקע מיינונג האט צו ערשט

---

[95] דודזאן, דצ"ו, 99, הערה 12.

[96] דודזאן, דצ"ו, 103—104.

[97] *REJ*, Vol. XXII, 287.

[98] סטראפעס 50, 54; זע הערה 23, 62, 65.

[99] דודזאן, דצ"ו, 31.

[100] מארמארשטיין אין *H. U. C. A.*, VI, 157 (פ"גל אבער ז' 161, וווּ ער לאזט די פראגע אפן): מ. שטיין אין זיין ארטיקל „חיוי הבלכי מרקיון היהודי" אין ספר קלוזנר, ז' 215.

אַרויסגעזאָגט יעקבֿ גוטמאַן, אַיידער מען האָט געפֿונען דעם פֿראַגמענט פֿון סעדיהס ענטפֿער אויף חיוס בוך. די דאָזיקע אויפֿפֿאַסונג ווערט נאָך הײַנט פֿאַר־טרעטן פֿון פּראָפֿ׳ לוי גינצבורג.[101]

די דאָזיקע הנחה לאָזט זיך אָבער ניט אָננעמען, ווײַל צווישן חיוס פֿראַגעס געפֿינען מיר אויך אַזעלכע וואָס ווערן נישט דערמאָנט אין תּלמודישע און מדרש־מקורים. חוץ דעם איז די ענלעכקייט צווישן חיוס פֿראַגעס און צווישן די פֿון די גנאָסטיקערס אַזוי גרויס, אַז מען מוז אָננעמען, אַז חיוי איז געווען באַקאַנט מיט די אַנטיתּנכישע שריפֿטן פֿון די גנאָסטיקערס.[102] מיר האָבן שוין דערמאָנט אַז באַלד איז געווען אין נײַנטן י״ה אַ צענטער פֿון ראַדיקאַלע גנאָס־טישע סעקטעס.[103]

אויך די איסלאָמישע וועלט איז געווען פֿול מיט אַפּיקורסים. עס איז שוין פֿרי־ער געקומען צו רייד וועגן דעם ראַדיקאַלן סעקטאַנט ראַוועגדי וואָס האָט געשטאָמט פֿון יזדן. מיר הערן אויך פֿון אַן איסלאָמישן דיכטער וואָס איז געווען אַ פֿאַרמאָסקירטער דואַליסט און האָט געמאַכט חוזק פֿון גלייבן אין מלאָכים. פֿרומע איסלאָמישע געלערנטע באַקלאָגן זיך אויף דער גרויסער צאָל זינדיקע, ד״ה אַפּי־קורסים, פֿאַרמאָסקירטע דואַליסטן.[104] אין נײַנטן י״ה איז אויפֿגעקומען די לע־גענדע וועגן די דריי פֿעלשערס משה, ישו און מוחמד, וואָס איז שפּעטער פֿאַר־שפּרייט געוואָרן אין מערב־אייראָפּע און מען האָט זי מייחס געווען צום קיסר פֿרידריך באַרבאַראָסאַ.[105]

אַזוי ווי אונדזער אינפֿאָרמאַציע וועגן חיוין איז זייער אָרעם, איז זייער שווער צו באַשטימען געניו אונטער וואָס פֿאַר אַ השפּעה ער איז געשטאַנען. די קשיות וואָס חיוי פֿרעגט זײַנען אַלע דאָ אין דער קלאָסישער גנאָסטישער לי־טעראַטור. צי האָט ער זיי געזונמען פֿון דאָרט דירעקט, אָדער אומדירעקט דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון אַ צווייטער האַנט? און ווער איז די צווייטע האַנט געווען? אַ קלאָרן ענטפֿער קען מען הײַנט אויף דער דאָזיקער פֿראַגע נישט געבן. די ערשטע האַנט פֿון וועלכער חיוי האָט געשעפּט איז מסתּמא געווען מאַרקיאָן. די טענדענץ פֿון חיוס פֿראַגעס איז די זעלביקע ווי בײַ מאַרקיאָנען און אַ סך פֿראַ־געס געפֿינט מען טאָקע בײַם לעצטן.

---

[101] יעקבֿ גוטמאַן אין דער *Monatsschrift*, ב׳ 28, זז׳ 289—300. גינצבורג אין גנזי שכטר, ח״א, ז׳ 230.

[102] זע מײַן אַרטיקל אין חורב.

[103] דער אַראַבישער געאָגראַף אַלמסעודי דערמאָנט, אַז לעבן באַלד האָבן געלעבט אַ סך כּופֿרים זע: *Meadows of Gold and Mines of Gems* (1841), 242.

[104] D. S. Margoliouth, "Atheism (Muhammedan)," Hastings, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, II, 188 sq.; Ign. von Döllinger, *Geschichte der gnostisch-manichaeischen Sekten im früheren Mittelalter.*

[105] Louis Massignol, *Revue de l'histoire des religions, Vol.* MXXXII, pp. 74-78; Idem, "Esquisse d'une bibliographie Quarmate," *A Volume of Oriental Studies Presented to E. G. Browne*, p. 336.

עס זעט אָבער אויך אויס, אַז חיוי איז געווען אַן עקלעקטיקער. זײַן ציל איז געווען אונטערצוגראָבן די אויטאָריטעט פֿון תנך און ער האָט געשעפּט זײַנע טענות פֿון אַ סך מקורים, וווּ נאָר ער האָט געקאָנט געפֿינען אַרגומענטן קעגן תנך, אין קריסטלעכע גנאָסטישע ווערק, אין פֿאַגאַניש דואַליסטישע, אין דעם תלמוד און מדרש. אַ טייל טענות זײַנען אפֿשר אָריגינעלע.

אַז חיויס השפּעה איז געווען זייער גרויס צווישן ייִדן קאָן מען זען פֿון דעם אימפּעט מיט וועלכן סעדיה האָט אים באַקעמפּט בײַ יעדער געלעגנהייט אין כּמעט אַלע זײַנע ווערק. עס איז אים טאַקע אויך געלונגען צו צעשטערן חיויס אײַנפֿלוס.

חיויס פּעולה וואָלט מסתּמא אין גאַנצן פֿאַרגעסן געווארן, ווען נישט זײַנע עטלעכע קריטישע באַמערקונגען וואָס עזרא האָט אויפֿגענומען אין זײַן פּירוש אויפֿן חומש בכדי צו קענען מיט זיי פֿאַלעמיזירן.

צום סוף 19טן י״ה זײַנען די גנאָסטישע אַטאַקעס אויפֿן תנך און אויך אויף דער ייִדישער אמונה אויף ס׳נײַ אויפֿגעלעבט געווארן פֿון מיליטאַנטישע פֿרײַדענקערס פֿון איין זײַט,[106] און פֿון אַנטיסעמיטישע פּראָטעסטאַנטישע גע־לערנטע פֿון דער אַנדערער זײַט.[107] אויך ב. פֿײַגנבוים האָט אויסגענוצט חיויס טענות קעגן תנך אין זײַן אַנטירעליגיעזער אַגיטאַציע.[108]

---

[106] Robert G. Ingersoll, "Some Mistakes of Moses," *Works of . . .*, Vol. II.

[107] אַדאָלף פֿאָן האַרנאַק האָט געפֿרווט צו רעהאַביליטירן מאַרקיאָנען. זע: *Neue Studien zu Marcion* (1925). די אַנהענגערס פֿון דער באַוועגונג דײַטשע קריסטן אין דער פּראָטעסטאַנטישער קירכע אין דײַטשלאַנד, וואָס האָבן געוואָלט שלום מאַכן מיטן נאַציאָנאַל־סאָציאַליזם האָבן זיך אָנגעכאַפּט אין די אַנטיתּנכישע און די אַנטי־ייִדישע לערנס פֿון די גנאָס־טיקערס און ספּעציעל פֿון מאַרקיאָנען. די עקסטרעמע נאַציס האָבן אַפֿילו פֿון אַזאַ אַנטיסע־מיטישן קריסטנטום אויך נישט געוואָלט וויסן. זע:

The Ten Commandments (Simon and Shuster, New York, 1944), p. xi: "Marcion already tried to separate Christianity from Judaism, Goebbels interjected. It never worked. It couldn't possibly work."

[108] זע זײַן חיוי הבלכי.

טשענסטאכאָוו ווערט אַ שטאָט

בילדער און זכרונות

פֿון חיים לייב שוואַרץ

אין די יאָרן אַרום 1880 איז טשענסטאָכאָוו באַשטאַנען דער עיקר פֿון צוויי טיילן, צעשיידט אייגס פֿון אַנדערן דורך גרויסע אומבאַוווינטע שטרעקעס. דער אייבערשטער טייל טשענסטאָכאָווקע איז געווען שוואַך באַפֿעלקערט; דער אונטערשטער טייל איז געווען געדיכט באַפֿעלקערט און האָט זיך געצויגן ביז צו דער וואַרטע. אַריבער דעם טײַך האָט מען קיין הײַזער ניט געזען. דאָס אַפֿטע שעכטהויז האָט זיך געטרונקען אין טײַך און דאָס נײַע מיט דער שטיינערנער געבײַדע אוֹן די מאָדערנע אינגריכטונגען האָט שוין פֿאַרן וואַסער קיין מורא ניט געהאַט. וויַטער איז געווען לאָנקע וואָס האָט זיך אויסגעשפרייט ווי אַ גרינער ים אָן אַ סוף. אַריבערגייענדיק ס׳צווייטע בריקל טיפֿער אין זאָוואָדע האָבן זיך געפֿונען עטלעכע הײַזלעך לעבן די באַרגיקע שטיינגרובן. בײַם וועג האָט געווינט דער איינציקער ייִדישער אָגראָדניק. אויף דער צווייטער זײַט, צו דרום, איז געווען די ווינטמיל. דאָס וואַסער אין דער וואַרטע איז געווען קריסטאַל ריין, אָפֿט באַזוכט פֿון פֿרויען וואָס האָבן דאָ געוואַשן זייער וועש אוֹן נאָך אָפֿטער פֿון די וואָס האָבן זייערע הילצערנע קענדלעך אוֹן ליימענע קריגלעך אָנגעפֿילט מיט דעם „ווייכן״ קוואַלוואַסער צו קאָכן טיי.

אין צפֿון־זײַט פֿון דעם אונטערשטן שטאָטטייל איז געווען דער דרײַ־אייניקייט־פֿלאַץ מיט די דרײַ צלמים אין מיטן אַ גרויסן מידבר פֿון גאָלדענעם זאַמד. פֿורלעך פֿון קילעס, אַמסטאָוו, וויטשערס פֿלעגן דאָ פֿאַרבײַפֿאָרן מיט זייערע דאָרפֿ־פּראָדוקטן פֿאַרן טשענסטאָכאָווער מאַרק אוֹן צוריקפֿאָרן מיט די שטאָטישע סחורות.

דאָנערשטאָג אוֹן פֿרײַטאָג האָבן זיך אויף דער דרײַ־אייניקייט געלאָזט אַ מחנה ייִנגלעך, מיידלעך אוֹן פֿרויען מיט זעקלעך אוֹן אַנדערע כּלים, וואָס זיי האָבן אָנגעפֿילט מיט גאָלדענעם זאַמד אויסצושיטן איבער די ליימענע פּאָדלאָגעס אוֹן איבערצופּוצן די שבת־לײַכטערס אוֹן די איבעריקע מעשענע אוֹן קופּערנע געשירר, ווי זייערע באָבעס אוֹן עלטער־באָבעס האָבן עס געטאָן איידער זיי זײַנען געקומען קיין טשענסטאָכאָוו.

שבת באַקומט די דרײַ־אייניקייט אַן אַנדער פּנים. אויף דער „ייִדישער לאַנקע״ לעבן גלאָוואַצקע, אַדער שימשע דיאַבאָלס מיל, ליגן עלטערע ייִדן אויסגעצויגן אין דעם הויכן גרינעם גראָז אוֹן רוען אויס זייערע ביינער. יונגווארג טאַנצט אוֹן זינגט:

פֿאַן לודוויג פֿאיעכאל נאַ פֿאַלאַוואַניע
זאַסטאַוויל מאַרישע נאַ מאַלאַוואַניע

בעל־עגלישע פֿערדלעך פֿאַשען זיך אויף דער לאַנקע אַפֿרוענדיק פֿון די שוועכע משאות וואָס זיי שלעפּן אַ גאַנצע וואָך ביז שפּעט אין דער נאַכט. אַפֿ־גלייך אַזוינדערט פֿון זיי פֿאַשען זיך אויך עטלעכע „אַריסטאַקראַטישע" פֿערד פֿון יידי־שע דראָשקאַשטעס, וואָס אַ גאַנצע וואָך שלעפּן זיי ניט קיין שוועכע משאות, נאָר פֿירן „אייִדעלע" פֿאַסאַזשירן. די „אַריסטאַקראַטישע" פֿערד זײַנען אויסגע־פוצט מיט זילבערנע קנעפּ, טראַלדן הענגען אַראָפּ פֿון זייערע שטערנס.

צוזאַמען מיט זייערע פֿערדלעך ליגן דאָ אויך די בעלי־עגלות און דראָזש־קאָשטעס: די האַלקמאַכער, די קלאָבוצקער, דער אַלטער דאַרפֿסמאַן, דאָס קליינע שנעלצוגל מיט די צוויי אויסגערונענע אייגעלעך, דער „אַלטער זקן" וואָס האָט צוזאַמען מיט זײַן ווײַב „די זקנטע" געשוואַרצט עמיגראַנטן, און צוויי „קאַטאַרס" וואָס האָבן שטענדיק געקעמפֿט אייניער מיטן אַנדערן צוליב אַ פּאַסאַזשיר.

די שוואַרצערס האָבן דעמאָלט שוין געפֿירט זייערע געשעפֿטן אויף אַ סיס־טעמאַטישן שטייגער. איין חבֿרה האָט אַריבערגעפֿירט די גרענעץ, אַ צווייטע, וואָס האָט פֿאַרקויפֿט פֿאַלשע שיפּסקאַרטן און אויסגעביטן געלט — אַז נישט וועט מען מסרן — האָט אויף די עמיגראַנטן געוואַרט אין לובלינעץ.

צו דרום־זײַט פֿון אונטערשטן שטאָטטייל, פֿון ביידע זײַטן טײַך, געפֿינט זיך גראָסמאַנס מיל מיט אַ שיינעם גאָרטן דערנעבן, פֿרײַ פֿאַר יעדן אַרײַנצוגיין. אין גראָסמאַנס מיל זײַנען באַשעפֿטיקט עטלעכע יידן, זייער הויז ווערט געפֿירט עכט יידיש און זיי פֿאַרגעסן אויך נישט אין אַרעמע־לײַט.

אַ ביסל העכער צו מערב געפֿינט זיך מאַרקוספֿעלדס „מאַלאַרניע". דער נאָמען מאַרקוספֿעלד ווערט דערמאָנט ווי אַ הייליקייט. אמת, אין דער „מאַלאַרניע" האָבן יידן און יידישע מיידלעך ניט מער פֿאַרדינט ווי די קריסטלעכע; דער־פֿאַר פֿלעגט הענריק מאַרקוספֿעלד ניט פֿאַרגעסן צו געבן אַ פּאָר רובל, וועז אַ מיידל האָט חתונה געהאַט, העלפֿן די יידישע אַרבעטער אויף אַ יידישן יום־טובֿ, באַזאָרגן די אָרעמע יידישע קינדער מיט מצות אויף פּסח און קוילן אויף ווינטער.

לעבן דער „מאַלאַרניע", אויף יענער זײַט פֿון ברוקירטן וועג, ליגט דער אַלטער צמענטאַרוש. האָרט בײַם צמענטאַרוש איז ווערדעס נאָדל־פֿאַבריק. ווערדע איז אַ נידעריקער יידּ מיט אַ סך חכמות, האָט ליב גוטע מוזיק, אַ פֿאַרערער פֿון מענדעלסאָנען; ער איז אויך אַ שטיק פֿילאָסאָף און רייכערט אַ ליולקע. אין שטאָט האָט מען אים ניט אַזוי ליב, ווײַל ער גייט ניט דאָוונען.

אַ ביסל העכער, קעגן איבער דער סטאַציע־גאַס (שפּעטער פֿילסודסקי־גאַס), איז נאָך אַ גראָסמאַן, וואָס גיט קאָלך אויסצווויזן אַרעמע הײַזער אויף פּסח.

דרייַיען מיר זיך צוריק צו דער געצעוויזנע, אַדער געטאָ, פֿון וואַנען פֿויערים קומען אַן פֿון זשורעק, מישקאָוו, יאַנעוו. דאָרט גענפֿינט זיך אויך „אַסטאַטני גראָש". די מעשׂה פֿון נאָמען „אַסטאַטני גראָש" איז געווען אַזאַ: אין אַ קרעטשמע

אין דער געגנט האָט זיך אַ פּויער שטאַרק פֿאַרשיכורט. וועלן ער האָט זיך געכאַפּט אַז ער האָלט שוין בײַם לעצטן גראָשן, האָט ער אָנגעהויבן שרײַען: „אָסטאַטני גראָש... אָסטאַטני גראָש". אַזוי איז דער נאָמען פֿאַרבליבן.

געשעענישן

אַ גרויסע געשעעניש אין טשענסטאָכאָוו איז געווען, וועלן אין 1887 האָבן די רוסישע אולאַנער פֿאַרלאָזן די שטאָט און די דראָגונער זײַנען אַרײַנגעקומען. די גובערניע, אַדער דער צירקל אַרום וואַרשעווער, סענאַטאָרסקע, קאָזשע־, זשי־קע־ און טעפּער־גאָסן איז געווען באַלאָגערט פֿון מענטשן. וועלן דער פּאַראַד איז געווען געענדיקט און דער עולם איז זיך צעגאַנגען — איז די פֿרישע גרינע גראָז געווען אין גאַנצן צעטרעטן. די יונגע בײַמער זײַנען קוים אַרויס לעבעדיקע, די גרינע בענק זײַנען געווען פֿאַרבלאָטיקט. נאָר דער שיינער גרינער פּאַרק איז געשוינט געוואָרן. אין אָוונט, וועלן צוזאַמען מיטן זשומען פֿון כראַבאַנזשעס [זשו־קעס] האָט זיך געהערט דאָס שפּילן פֿון דער „פּאַוועראַקע" וואָס איז געווען דער צייכן פֿאַר די זעלנער פֿון די דראָגונער־קאָזאַרמעס צו גיין שלאָפֿן — איז געווען לעבעדיק אויף דער ערשטער און צווייטער אָלעע. הויכע אָפֿיצירן אין העל בלויע שינעלן, מיט שפּיצרוטן אין די הענט, האָבן שפּאַצירט מיט געפּודערטע דאָמען. די בוידן זײַנען געווען באַלויכטן מיט בליצלאָמפּן. די וויסע בלי׳עכן פֿון די קאָש־טאַנען־ביימער איז געווען אויסגעשפּרייט אויף דער ערד ווי אַ וויסער טעפּעך. דער סאָכאַרמאָראָזשניק מיטן וויסן קיטל און טערקישן היטעלע האָט געשרי׳ען: סאָכאַר מאָראָזשענאַ, און פֿון וויטנס לייכט די טימע [קלויסטער] מיט טויזנטער אייל־קנייטלעך, אָנגעצונדן לכּבֿוד דעם גרינעם דאָנערשטאָג.

פֿאַר וואָס די אָפֿיצירן פֿון 7טן און 8טן פּאָלק זײַנען ניט אַרויס מקבל פּנים זײַן די דראָגונער האָט מען זיך אין טשענסטאָכאָוו דעמאָלט אַ סך געסודעט...

אויבן, אין אייבערשטן טייל פֿון טשענסטאָכאָוו, וווּ עס געפֿינט זיך די טשענס־טאָכאָווקע און די יאָסנעגורע, פֿון וואָנען דער קלויסטער מיטן הויכן טורעם קוקט אַראָפּ אויפֿן שטאָט, — האָט מען זיך אויך צו עפּעס געגרייט. שטיינהאָקער האָבן געהאָקט וווייכע מאָרמאָרשטיינער און געלייגט אַ פֿונדאָמענט פֿאַרן „פּאָמניק" [דענקמאָל] פֿון אָלעקסאַנדער דעם צווייטן. אין שטאָט האָט מען זיך קוים גע־קאָנט דערוואַרטן אויף דער געשעעניש. אַ גרויסע צאָל קריסטן האָבן געוואַרט אויפֿן מאָמענט צו זען, ווי דער פּראָוואָסלאָווענער צאַר וועט שטיין צופֿוסנס דער יאָסנעגורע, וועט אַרויפֿקוקן צו די הויכע טאָפּאָלן וואָס רינגלען אַרום דעם קלויס־טער, און די הייליקע מאָריע, די פּאַטראָנעסע פֿון פּוילן, וועט פֿון איר הייך אַראָפּ־קוקן צו דעם מעכטיקן וועלטהערשער. ענדלעך איז אָלץ פֿאַרטיק געוואָרן און די צערעמאָניע פֿון אויפֿדעקונג האָט זיך אָנגעהויבן. קינד און קייט האָבן זיך פֿאַרזאַמלט, און ייִדישע טאַטעס און מאָמעס פֿון די הינטערגאַסן האָבן געפֿירט זייערע באָרוועסע קינדער מיט די שנופֿטיכער פֿון הינטן דורך דעם פֿינצטערן נייַעם מאָרק און אָלעעס (אָלע קעראָסין־לאָמפּן זײַנען געווען אויסגעלאָשן) אַרויף צום וועלדל צו זען אַ קיסר...

וועג אַלע מיליטעריש און רעליגיעזע צערעמאָניעס זײַנען געווען פֿאַרענ־דיקט און די לײַלעכער וואָס האָבן פֿאַרהילט דעם „פּאָמניק" זײַנען צענומען גע־ווארן, — האָט דער עולם דערזען די מאַסיווע פֿיגור פֿון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן אויף אַ הויכער מאַרמאָר־טעראַסע, באַלויכטן מיט צענדלינגער בליצלאָמפּן, שטיי־ענדיק מיטן פּנים צו דער שטאָט און מיטן רוקן צום קלויסטער און דער היילי־קער מוטער. פּוילישע פּאָטריאָטן, פֿאַרזאַמלט אויף דער עפֿענונג, האָבן זיך מיט געבײַלטע פֿויסטן גיך אָפּגעטראָגן. אָבער אויך יידן זײַנען וואָס שנעלער געלאָפֿן אַהיים און זיך געהאַלטן צוזאַמען. און טאַקע צו מאָרגנס האָט מען שוין גערעדט, אַז יידן האָבן געגעבן אַ סך געלט, מען זאָל שטעלן דעם מאָנומענט מיטן פּנים צו דער שטאָט, וווּ „זשידעס" וווינען. דעמאָלט זײַנען געווען פֿריש די וווּנדן פֿון וואַרשעווער פּאָגראָם, און יידן האָבן ווידער געציטערט. ווי שטענדיק, האָבן צוויי טשענסטאָכאָווער יידישע עסקנים, מאַרקוספֿעלד און גינסבערג, געמוזט אַנלייגן אַ סך אַרבעט צו ראַטעווען די סיטואַציע. האָבן טאַקע גלחים אין די קלויסטערס פֿאַרזיכערט, אַז יידן זײַנען אין דעם ניט שולדיק.

אין איין פֿרימאָרגן האָט מען געפֿונען די טעראַסעס פֿון „פּאָמניק" באַשמוצט מיט אָפּפֿאָל. פֿון דעמאָלט אָן איז בײַם סטאַטוע אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ מיליטערישע וואַך.

מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער אַ נײַער געלויף. די „סטראַזש אָגניאָוא" (פֿײַער־לעשער) האָבן באַנײַט זייער היים אויף דער ראָגאַטקע, צווישן יאַטקע־גאַס און קראָקאָווער גאַס. אויפֿן הילצערנעם טורעם האָט זיך אַרומגעדרייט אַ פֿײַער־לע־שער מיט אַ מעשענער קאָסקע אויפֿן קאָפּ און מיט אַ טרומייט, מיט וועלכן ער האָט ניט אויפֿגעהערט צו טרומייטערן. מענטשן האָבן געזאָגט, אַז דער טורעם איז דער העכסטער אויף דער וועלט... פֿײַער־לעשער האָבן אַרויסגעשלעפּט דעם נײַעם וואָגן מיט דער גומענער קישקע, געשפּאַנט אויף שנעל די פֿערד. דאָ פּאָ־רעט זיך אויך אַ יידל, פּאָזנאַנסקי, אין אַ נײַ היטל און אַ בלאָנקענדיק העקל בײַ דער זײַט, גרייסט זיך מיט זײַן העלדישקייט אַנטקעגן די פֿאַרזאַמלטע יידן אין אַ שבת נאָך מיטאָג. דער וואָגן רירט פֿון אָרט. די מוזיק שפּילט און דער עולם מאַכט אַ הורא.

אין דער זעלבער נאַכט — מען טרומייטערט: עס ברענט. אויף סענאַטאָרסקע גאַס קלינגט דער גלאָק: בים־באַם. דער הימל איז רויט. האַלב נאַקעטע מענטשן לויפֿן: וווּ ברענט? וווּ ברענט? טאַם (דאָרט)! מען לויפֿט פֿאַרסאָפּעטע אַרויף ביז דער טשענסטאָכאָווקע. דאָרט ברענט אַ סטאָדאָלע. אָבער ביז די סטראַזשניקעס זײַנען אַהינגעקומען איז שוין געווען נאָך אַלעמען. עס איז סך־הכל געווען אַ רעפּע־טיציע פֿון די פֿײַער־לעשער.

אין שטאָט האָט מען געזאָגט, אַז דעם נײַעם וואָגן מיט דער קישקע האָט געשענקט מאַרקוספֿעלד, און די פֿערד — שוועדעס בירפֿאָברוק.

מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער זײַנען זיך צוזאַמענגעקומען אַ פּאָר חבֿרה־לײַט אין הויף קעגן איבער אָבעלע שוחט און געמאַכט זייער אייגענע רעפּעטיציע פֿון

יענעם פּלעצער אויף טשענסטאָכאָווקע. איינער פֿון זיי, וויגדער ברוקאַזש, האָט מיט אַ טענאָר־שטימע אויסגעזונגען:

ס׳ברענט .. ס׳ברענט ...
באַסן האָבן אונטערגעהאַלטן:
וווּ? ... וווּ? ...
אַלטן און סאָפראַנען האָבן געענטפֿערט:
בײַם גלח ... בײַם גלח ...
דער גאַנצער כאָר:
ברענגט וואַסער ... גייט לעשן ... ברענגט וואַסער ... גייט לעשן ...

גאַנץ טשענסטאָכאָוו האָט אַ לאַנגע צײַט געזונגען דאָס ליד און זיך אַ ביסל געווילט.

יידישע גאַסן

די סאַמע ארעמע יידישע באַפֿעלקערונג האָט באַווויינט די זשיקע־גאַס. וועג דער טײַך איז געשוואָלן געוואָרן פֿון שמעלצנדיקן אײַז, האָט עס אויסגעזען, ווי דער ים וואָלט זיך אַרײַנגעצויגן קיין טשענסטאָכאָוו און וויל פֿאַרשלינגען די סאַמע אַרעמסטע גאַסן. וואָס נידעריקער צום טײַך — אַלץ העכער איז דאָס וואַסער גענומען גאַסן אין די שטיבלעך; טייל מאָל ביז די בעטן. אין די ווויינונגען זײַנען געווען זייער ווייניק הילצערנע פּאָדלאָגעס. אַז דאָס וואַסער פֿלעגט אָפּלויפֿן, האָט מען אויסגעריידלט די בלאָטע און אויסגעשאָטן מיט זאַמד. שבֿועות האָט מען אויסגעשפּרייט אַ סך טאָטער. אַרום די הײַזער זײַנען געווען גערטנער, פֿלעגט מען זיי פֿאַרזעצן מיט ראָש־חודש־רעטעכלעך, שטשיפּיור, אוגערקעס, שעמעשקע־רויזן א״א.

אַז אַ פּאָרל האָט חתונה געהאַט, איז די הויפּטווירטשאָפֿט באַשטאַנען פֿון צוויי טאַנדעטבעטן, אַ טישל מיט צוויי בענקלעך, אַ פּאָמעניצע, אַ הילצערן קענדל פֿאַר וואַסער. אַ גרויסער טייל הויז־חפֿצים איז געקומען פֿון דרשה־געשאַנק. די כלה האָט מיט איר „גאָרדעראָבע״ געבראַכט אַ גרינעם קופֿערט. אַ קליידערשאַנק האָט זיך זעלטן געפֿונען אין הויז.

די טעפּער־גאַס איז שוין געווען אַ ביסל פֿרייַלעכער — מיט יידישע געוועלבער, אַ שענקל, בוידן מיט ברויט, גריסקעלעך, בייגעלעך, געפֿייכערטע הערינג. אָבער אַ סך רײַכער איז די גאַס ניט געווען, באַזונדער די זײַט צום טײַך, וווּ מען האָט געקענט דורך די הויפֿן אַריבערגיין פֿון איין גאַס אין דער צווייטער. דאָ זײַנען אַרײַנגעפּאַלן אַלע אָנגעפּאָרענע פּאַרשוינען: קאָטערינאָשעס, קאָרטן־לייגער, גורל־וואָרפֿער, עין־הרע־אָפּשפּרעכער, קונצן־מאַכער, מוזיקאַנטן און סתם אַרעמע־לײַט וואָס זײַנען געקומען אויפֿמאַנען ראָש־חודש־געלט. הגם אַליין זייער ארעם, האָבן די געטאָ־אײַנוווינער אויך געגעבן צדקה; אויב ניט אַ גאַנצן גראָשן, איז אַ פּרוטה (אַ פֿערטל גראָשן).

אַריבער דער גאַס פֿון פֿרײַמאַרקס הויז ביז דער תּלמוד־תּורה — איז שוין געווען באַווויינט מיט מער בעל־הבתישע עלעמענטן פֿון דער יאַטקע־גאַס, די וואָס האָבן געהאַט די געשטעלן אויפֿן אַלטן מאַרק. דאָרט האָבן שוין די מאַמעס

געגעבן זייערע קינדער אויף פּעשבער [אַן איבערריס צווישן וואַרמעס און וועטשערע] אַ זעמל מיט אַ האַרט איי. די יאַטקע־גאַס איז דעמאָלט געווען פֿאַרעכנט פֿאַר דער גזלנישער גאַס. די העלדישע פֿליישהאַקער אין די יאַטקעס, די שפּעטער באַרימטע וווילע יונגען: די קאַנטערס, אַבֿרהם בער מוזשין, וואָלף יאַנקל, די זיגאַסעס. באַרימטע יאַטן זײַנען שוין דעמאָלט אויך געווען: אַבֿרהמעלע קלאַבוצקער, מאַנעס זײַן ברודער, איציק שליזע, יוסף יאַפּצאַק, הערש לייב דער יומעטעס [=ניאָמעטעס], נחום יאַנקל פֿרידמאַן, חנינא לויקער, דניאל באַץ.

די צווייטע זײַט פֿון דער זשיקע־גאַס פֿון דער שול ביז צו דער גובערניע איז געווען באַווויניט מיט בעלי־עגלות, שוסטער, שמאַטע־הענדלער (מאַכרי איז געווען דער הויפּט־אויפֿקויפֿער), אַרעמע קריסטן וואָס האָבן געאַרבעט אין די פֿאַבריקן, און פֿעלדשער. עס האָט זיך דאָרט אויך געפֿונען אַ זיידפֿאַבריק, אַ קרעלן־פֿאַבריקל. אויפֿן ראָג, קעגן איבער די דראָגונער־קאַזאַרמעס, איז געווען אַ צעוואָרפֿענער צמענטאַרזש. אויף דער צווייטער זײַט גאַס, וווּ די מערסטע הייף זײַנען דורכגעאַנגען די טעפּער־גאַס, האָבן די קאַרפּיעלס אָדער די דיאַבאַלס פֿאַרנומען דעם אויבנאַן — סײַ מיט אַלטוואַרג, סײַ מיט בראָכוואַרג און סײַ מיט דער שענק, וווּ דער אַלטער קאַרפּיעל, אַ ייִד אין אַ לאַנגן אַרבע־כנפֿות, האָט פֿאַר־קויפֿט פֿאַר אַ דריַיער אַ טרונק בראַנפֿן. אַ ביסל ווײַטער איז געווען נאָך אַ שענק פֿון אַ ייִד וואָס האָט אויסגעזען גאָנץ אַנדערש ווי אַ שענקער. צו דעם ייִדן האָט מען געריפֿט ווי צו אַ רבֿ; אים פֿלעגט מען רופֿן בײַם צווייטן נאָמען: דוד פֿע־דערמאַן. ער איז געווען אַ רעליגיעזער ייִד, אָבער ניט פֿאַנאַטיש. בײַ אים זײַנען פֿאַרגעקומען אַלע אַרעמע חתונות. דער הויף איז געווען אַ לאַנגער מיט אַ דורכ־גאַנג פֿון דער טעפּער־גאַס צו דער זשיקע. וואָלף באָמס אָדער מרים [„מאַריעם"] איזקעס האָבן אין הויף געצויגן לאַנגע דראָטן דורך אַ פּרעס פֿאַר מעשענע פּינ־געלעך.

אַ ביסל ווײַטער איז ווידער געווען אַ שענקל — דרעווניאַקס. דאָרט איז געווען די היים פֿון די בעלי־עגלות. ווײַטער אַ ביסל — איטשע לייב שוסטער, אַריה שוסטער, פֿײַערטאָג שוסטער, אַראָפּ צו ספּאַדעק — זלמע זיגאַס שוסטער, יאַכעד די גראָשעריק, די קעלבמאַנס, צעשינסקי. דאָס זײַנען געווען די טשענס־טאָכאָווער „פֿיר הונדערט".

די קאָזשע־גאַס איז דעמאָלט אויך ניט געווען באַזעצט אין גאַנצן מיט ייִדן. פֿאַסטעכער האָבן געפּאַשעט בהמות אויף די פֿעלדער, פֿעטע קי פֿלעגן אַרײַנ־קומען אין קאָזשע־געסל, וווּ ווײַבער זײַנען געשטאַנען גרייט מיט קריגלעך, וואָר־טנדיק די גויעס זאָלן אויסמעלקן די קי.

אין 1889 האָט זיך דאָרט באַזעצט ישׂראל ווין. ער און זײַן ווײַב שיינדל זײַנען געווען ערלעכע, פֿײַנע מענטשן. ער איז געווען אייגנער פֿון די גרינדער פֿון דער חברה „שוחר טוב" צוזאַמען מיט מרדכי און יאָקל האָקלמאַכער, שמחה מעשנגיסער, אַבֿרהם נתן פֿרידמאַן, וויגדער שוואַרץ איז געווען דער שטענדיקער גבאי. מאיר ביטשנער האָט דעמאָלט געהאַט אַ קליין הײַזל אויף קאָזשע־געסל. יחיאל מלמד האָט געהאַט אַ קליינעם חדר. אויפֿן ראָג האָט געווויניט דער ליכטצינדער.

פֿון גיטל אסתרלס געוועלב ביז צו גאָלדעס הויז איז געווען אַ שרעק דורכצוגיין. די פּוסטקעס האָבן דערצײלט די געשיכטע פֿון שרעקלעכן פּײַער אין די 70ער יאָרן. אַ סך מענטשן זײַנען דעמאָלט פֿאַרברענט געוואָרן. נאָכן פּײַער האָט מען געזוכט גאָלד אין די חורבֿות, און אַ שוואָכע, אָפּגעברענטע מויער איז אײַנגעפֿאַלן און באַגראָבן אונטער זיך עטלעכע מענטשן. פֿון דעמאָלט אָן האָט מען מורא געהאַט דורכצוגיין דאָרט בײַ נאַכט. אַ סך מענטשן האָבן געשווויירן, אַז זיי האָבן אַליין געזען פֿונקט צוועלף בײַ נאַכט מתים אין ווײַסע תּכריכים. מענטשן אין ווײַסע קליידער זײַנען טאָקע דאָרט פֿאַרבײַגעגאַנגען, נאָר דאָס זײַנען געווען אַרבעטער אין די מעלמילן.

דאָס סענאַטאָרסקע געסל איז שוין געווען גאַנץ אַנדערש. דאָרט האָבן געווינט יונגע בעל־הבֿיתלעך, חסידישע קינדער מיט לאַנגע קאַפֿאָטקעלעך, סוחרים, מעקלער, שטעקל־דרייער. שבת האָט מען דאָ געזען אַ סך שטרײַמלעך, שוואַרצע אָטלאָסענע כאַלאַטן מיט ווײַסע זאָקן. דאָ זײַנען אויך געווען קאָנצענטרירט די מערסטע חסידים־שטיבלעך. דער אָנגעזעענסטער פּלאַץ אין געסל איז געווען די פּײַאָנטשקע. אין איר שענקל איז געווען פֿרײַלעך יעדע נאַכט. אַז אַ מאָן איז ניט געקומען אַהיים, האָט שוין דאָס ווײַב געווּסט, ווו אים צו געפֿינען. פֿלעגן טאָקע דאָ אין מיטן דער נאַכט פֿאַרקומען אָפּטע סקאַנדאַלן.

חדרים, תּלמוד־תּורה

די וואַרשעווער און קראָקעווער גאַסן זײַנען געווען באַזעצט מיט יידישע פֿאַמיליעס. די מערסטע קינדער פֿון די גאַסן האָבן געלערנט בײַ יצחק קראָסער — אַ בייזער, שטרענגער, ברייטבייניקער לערער. ס׳האָבן אויך געלערנט אין זײַן חדר מיידלעך, נאָר ניט צוזאַמען. אַז די ייִנגלעך האָבן געלערנט, זײַנען די מיידלעך געזעסן אין הויף, און להיפֿוך.

דער צווייטער חדר איז געווען משה לערערס. אַ הויכער ייִד, שטענדיק געליטן אויפֿן מאָגן און ניט דערשלאָפֿן. ער פֿלעגט פֿאָרן צום ראָספּשער רבין אָפּריכטן אַ מלווה־מלכּה. צו די ייִדישע יום־טובֿים פֿלעגן זײַנע תּלמידים צו־גרייטן גרעגערס, דריידלעך און פֿליטערלעך. ער פֿלעגט זיי אויך פֿירן אויף „מאַיווקעס". בײַ אים האָבן געלערנט די מערסטע קינדער פֿון דער אַלטע.

דאָס זעלבע יאָר איז געעפֿנט געוואָרן די ערשטע תּלמוד־תּורה אויף זשיקע־גאָס. טבֿיה איז געווען דער ערשטער מלמד. אַ סך קינדער, פֿון זעקס ביז אַכצן יאָר, האָבן אין דער תּלמוד־תּורה געלערנט. גרויסע יונגען, מערסטן טייל דאָרפֿס־יונגען, באַרוועסע, וואָס האָבן ערשט אָנגעהויבן אַלף־בית. ווען טבֿיה וואָלט געלערנט מיט יעדן תּלמיד באַזונדער וואָלט ער קיין מאָל ניט פֿאַרטיק געוואָרן. וויניטער האָט זיך דער חדר פֿאַרמאַכט צוליב די שנייען און פֿרעסט: די ארעמע קינדער האָבן ניט געהאַט קיין שטיוול און קיין באַשליקן. די קינדער וואָס האָבן יאָ געהאַט וואָרעם אָנצוטאָן — האָבן די מאַמעס זיך געשעמט צו שיקן זיי אין דער תּלמוד־תּורה.

דער ווינטער 1889 האָט פֿאַרצייכנט אַ היסטאָרישן קאַפּיטל אין יידישן לעבן פֿון טשענסטאָכאָוו. אין שטאָט זײַנען אָנגעקומען אַ סך יידן פֿון פֿאַרשיי־

דענע מקומות, פֿון דערפֿער און שטעט. אין די אַרומיקע מקומות זײַנען יידן פֿשוט אויסגעגאַנגען פֿון הונגער און קעלט. האָט מען פֿון דאָרט געפֿלייצט קיין טשענסטאָכאָוו, ווו מען האָט געטיילט צדקה און עס איז געווען אַ פֿרײַע תלמוד־תורה. אין אַ סך אַרעמע הײַזער איז ענג געוואָרן פֿון די צוגעקומענע פֿאַמיליעס. די רײַכע האָבן ניט געקענט פֿאַרטראָגן דאָס קלאַפֿן אין די טירן. האָט די קהילה צוזאַמענגערופֿן אַן אַסיפֿה פֿון די רײַכערע בעלי־בתים פֿון שטאָט און ס׳איז באַ־שלאָסן געוואָרן צו פֿאַרטיילן קוילן פֿאַר די אַרעמע הײַזער, אַ פֿאַר גילדן אַ וואָך, לויט דער גרייס פֿון דער פֿאַמיליע, און דערצו קוויטלעך אויף ברויט און קאָר־טאָפֿל. אין די שולן איז אויסגערופֿן געוואָרן, אַז אַלע נויטבאַדערפֿטיקע זאָלן זיך קומען פֿאַרשרײַבן. דרײַ טעג האָט געדויערט דאָס פֿאַרשרײַבן און מאַרקוס־פֿעלד האָט דערבײַ געהאַלטן אַ דרשה פֿאַר די פֿאַרזאַמלטע יידן און זיי דערקלערט, אַז מען דאַרף זיך ניט שעמען צו נעמען צדקה. רײַכע פֿרויען זײַנען אויך אַרום־געגאַנגען איבער די הײַזער צו זען, ווער עס נייטיקט זיך אין אַ בגד. דאָקטו־רים, די ערשטע צווישן זיי ד״ר רוס און ד״ר וואַסערטאַל, האָבן געגעבן פֿרײַע הילף צו די קראַנקע.

אַ סך קינדער זײַנען אויסגעשטאָרבן דעםווינטער. איינער אַ לאָזערל האָט זיי געדאַרפֿט אַוועקטראָגן אויפֿן בית־עולם. אָבער אַנשטאָט צו טראָגן זיי קיין קעצעלין, האָט ער זיי באַגראָבן אין שניי. וועסנעצײַט האָט מען געפֿונען אין מיטן ווינטער גופֿימלעך.

באַלד נאָך פּסח דאָס זעלבע יאָר איז די תלמוד־תורה אַריבערגעפֿירט גע־ווארן פֿון דער זשיקע־ אויף דער טעפּער־גאַס. אַ גרויסע געבײַדע מיט אַ טויער אין פֿראָנט. דאָרט זײַנען שוין געווען צוויי אָפּטיילונגען: איינע מיט טבֿיהן פֿאַר אַלף־בית־קינדער, די צווייטע, ווו דער מלמד איז געווען רב (ליולקע) הענדל, פֿאַר חומש און רש״י.

אין 1890 האָבן די תלמוד־תורה־קינדער געהאַט אַ פֿרײַלעכן ווינטער. די שטאָטטאַטעס זײַנען געקומען אין חדר מיט שוסטער, געגומען פֿון יעדן קינד אַ מאָס אויף שטיוול. אַ סך קינדער האָבן געקראָגן וואַרעמע מלבושים מיט באַש־ליקן. חנוכּה האָט מען געטיילט צוקערוואַרג און מען האָט אויך אַרײַנגעלייגט עטלעכע קאָפּיקעס אין די פּעקלעך. מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער איז דער אַלטער גינסבערג געשטאָרבן. אַלע תלמוד־תורה־קינדער האָבן מאָרשירט צו דער סטאַ־ציע, געוואָרט ביז דער צוג וועט אָנקומען פֿון אויסלאַנד און אונטער אַ דינעם, פֿײַכטן שניי האָבן די קינדער באַגלייט דעם אָרון מיט דעם חשובֿן בר־מינן.

די שטאָט וואַקסט

אין 1893 האָט מען שוין געזען עטלעכע צעוואָרפֿענע הײַזלעך אויפֿן שאָסיי נעבן די דרײַ צלמים. הײַזער האָבן זיך אויך באַווײַזן אויף דער צווייטער זײַט פֿון שטאָט, צו דער בלאָכאָווקע. אויף קאָזשע־גאַס האָט מאיר ביטשנער אויפֿגע־שטעלט זײַן גרויסע קאָמעניצע מיט אַ הויף — אַ גאָנץ שטעטל, מיט שוסטער, שנײַדער, וואָלף קאַץ מיט אַ קנײַפּע, קיזשע מאַלאָרזש מיט אַ מאָנגל. אין פֿראָנט

איז געווען אַ חסידים־שטיבל, און אויפן צווייטן שטאָק האָט דער לאָמער שוסטער רעפּעטירט גאָלדפאַדענס אַ טעאַטער־שטיק. נאָך אַ גרויסע געבּיידע איז צוגעקומען אויף טעפּער־גאַס, קעגן איבער דרעוניאַקס שענק, ווו מרים איזקעס האָט באַנייט די ערשטע דירה. די דירה איז וויכטיק צוליב אַ שפּעטערדיקער גענעראַציע ווען ליפּע גאָלדבלום. נאָך אַ נייע געבּיידע איז געבויט געווארן אויף דער טעפּער־גאַס: די ווויונוג פֿון כּתריאל סטאָלע, דער ערשטער אָנשפּאַר פֿאַר אונדזערע שפּעטערדיקע העלדן: יעקבֿ בער זילבער (דער לאָמער סטאַלוך), יצחק לעווי, יוסף הערש גרייצער, שעיה גלעזער, דער לאָמער קאָפּל, חיים לייבעלע שוואַרץ.

אויפן נייעם מאַרק זיינען צוגעקומען נייע טאַנדעטער, שוסטער, אויבסהענדלער, הערינג־ און קאַשע־געוועלבער. הערשל שיעס האָט נאָך אַלץ געהאַט זיין גוטן ערלעכן נאָמען, אַזוי אויך כּתריאל שענקער און מאיר לייב העלמאַן. הענדלער לפּידות האָט באַלד נאָך זיין חתונה געעפֿנט אַ בוכהאַנדלונג. זיין קאָנקורענט איז געווען עמנואל בייגלעלע. ביידע האָבן געליווערט ליינען־מאַטעריאַל פֿאַר די יידישע צוועלף גזלנים", „די פֿאַרפֿירטע כּלה", „דער פֿאַרוווינדעטער חתן" אאַז"וו.

אויפן ראָג פֿון דער יאַטקע־גאַס, קעגן איבער דער „טימע", זיינען געשטאַנען די פֿאַרקויפֿער פֿון לעמאַנאַדע: די קאָפּלס אין ווייסע קליידער מיט הויכע קופּקעס אויפן קאָפּ; שעיה סטאָפּע מיט קוואַס פֿון סאָמע פּעטערבורג; נחום יאַנקל פֿרידמאַן מיט אַ פֿעסל אויף דער פּלייצע, אַ לאַנגער, הויכער פֿויגל איבערן קאָפּ אַרומגעבונדן מיט אַ רויטן טורבאַן מיט צוויי גאָלדענע קוטאַסן. נחום יאַנקל איז אויך געווען אַן „אַקטיאָר", זיין בעסטע ראָלע איז געווען האָצמאַך. און אַזוי פֿלעגט ער אויך אָנבאַטן זיין לעמאַנאַדע: „ווי איך בין האָצמאַך, דער רוח זאָל מיך נעמען, קויפֿט לעמאַנאַדע, געמאַכט פֿון דער באַבע יאַכנע, ווי איך בין אַ יידע".

שלמה קוטנער, אַ ווויל־יונגעריש יידל, אין אַ יידיש היטל מיט אַ גויישן לאַקירענעם דאַשעק, שטייט לעבן נחום יאַנקלען און קלאַפּט צו צום טאַקט. וועלווועלע דזשעקאַן, אַ שטאָטנאַר, דערשטיינט אויף דער מאַרקבינע, הייבט אויף זיין גראָבן שטעקן צום הימל, דעקלאַמירנדיק: „איך בין קיניג פֿון אַלע ראַטן־טרייבער פֿון דייטשלאַנד... איך בין דער געגנערישער פֿון די פֿעלדמאַרשאַלן". די בעטלער בייַ דער וואַנט פֿון דער „טימע" שפּילן אויף די פֿידלען זייערע יאַסנע־גורער מעלאָדיעס. עס באַווייזט זיך אַ צוויייטער „אַקטיאָר", האַרשעלע בייטאַם, אַ קליין יידעלע מיט אַ געפֿלאַכטענעם שטעקן. ער זינגט אַ לידל, טאַנצט, כאַפּט אַ צוגעווארפֿענעם גראָשן און פֿאַרשווינדט. שעיה שליטן דרייט די קאָטערינקע: „זאָ שטאָ מניע מאָט ראָדילאָ" און פֿאַרקויפֿט מזל־קוויטלעך, וואָס זיין פֿויגל אין שטיגל פּיקט אַרויס פֿון קעסטעלע.

אין אַ דינסטאָגדיקן טאָרגטאָג איז דער נייער מאַרק פֿול מיט אָנדערע געשטעלן און סחורות: ערדענע טעפּ, שיסלען, קויבערס (קוישן), קופֿערטן, בעטן, שאָנקען, קאָלך, שטריק, לאָקשנבערטער, ריבאַזינזן אאַוו"וו, פֿאַרבן־געשעפֿטן,

שניט־סחורות, גאַלאַנטעריע, יידן מיט וועגעלעך און פּעקל־טרעגער. צווישן די סוחרים געפֿינען זיך אַזעלכע אַנגעזעענע יידן ווי דער לאַמער לאַנדע מיט זײַן ליאַלקע־געשעפֿט; טעמפּאַל, אַן אימפּאַרטירער פֿון דײַטשע סחורות; אַברהמעלע סובערדע, אַ זײַדענער יידי, פֿלעגט געבן אַ סך צדקה; ער איז געווען אַן אומזיס־טער מוהל פֿאַר אַרעמע־לײַט, און פֿלעגט נאָך דערצו איבערלאָזן אַ קערבל פֿאַר דער קימפּעטאַרין.

די אַגראַדאָוע גאָס צו צפֿון איז געווען שיטער באַווויינט. האָלב יידיש, האָלב גויש. ערשט אין 1894, ווען דער בענדינער האָלצהענדלער נאָמבערג האָט אויסגעבויט זײַן גרויסע געביידע, האָט זי זיך אויסגעגליכן מיט דער צווייטער זײַט אַגראַדאָוע צו דרום צו. צווי מאַלאַרזשעס [מאַליאַרעס] האָבן געווויינט פֿון ביידע זײַטן אַגראַדאָוע. איינער איז געווען אַהרן גאָלדבערג, דער ערשטער וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט אין יידישע הײַזער מאָלערײַען, וואָס ער האָט געבראַכט צום מייסטן פֿון לאָדזש און וואַרשע. דער צווייטער איז געווען צימבערקנאָפּ, אַ שילדן־מאָלער.

אין דער ערשטער און צווייטער אַלעע זײַנען די מערסטע געשעפֿטן געווען יידישע. דער ערשטער און אַנגעזעענסטער בעל־הבית אויף דער צווייטער אַלעע איז געווען אימיך מיט זײַן פֿאַרבן־געשעפֿט. גראַדשטיין האָט געהאַט אַ באַנק אין זעלבן הויז, וווּ ער האָט געווויינט, ביז ער האָט אויפֿגעבויט זײַן נײַ הויז אויף טעאַטראַלנע. אַ שיינעם נאָמען האָט געהאַט נײַפֿעלד, ער האָט געהאַלטן אַן אַפּ־טייקסקלאַד אויף דער ערשטער אַלעע. ער איז געווען שטאַרק רעספּעקטירט אין טשענסטאָכאָווי.

אין די אַלעען זעט מען אָפֿט אַרומלויפֿן מיט שנעלע טריטעלעך אַ דאָמע אין שוואַרצן מיט אַ שלײַער איבערן פּנים. זי רעדט אַ שלאָכעצקן פּויליש און פֿאַרבעט אַלע אָפּצושטאָטן איר אַ וויזיט, ווײַל איר מאַן קומט הײַנט צו פֿאַרן. דאָס איז די משוגענע טרעזיזע. אַ צווייטע איז די משוגענע רוזשע. זי קלײַבט פּאַפּירלעך און זינגט אַ לידל:

פּאַני רוויזע זיצט אין גאָרטן,
דער רעגן גייט אויף איר.
ווען קומט מײַן חתן
אויף אַ שפּאַציר?

צו צפֿון אויף טעאַטראַלנע איז נאָך פּוסט. דאָרט ווויינט אַ כראַביע. ווינ־טער גייט מען דאָרט זיך גליטשן. ווי צום מענטשן וואָס באַגריסט ניט דעם כראַביע מיט זײַן טיטל; ער פֿילט באַלד דעם כראַביעס בײַטש און די ציין פֿון זײַן וואַלפֿהונט. דער כראַביע באַרגט געלט בײַ יידן און צאָלט צוריק מיט פּעטש.

אויף דער צווייטער זײַט צו דרום געפֿינט זיך קאָהנס פֿאַבריק. קעגן איבער ווויינט גינסבערג. פֿאַרשיידט איינס פֿון אַנדערן זײַנען די צווויי יידישע פֿאַבריי־קאַנטן; גינסבערג איז אַ סאָלידער יידי און אַ גרויסער בעל־צדקה. קאָהן איז אַ יידישער משומד צו להכעיס.

גייענדיק מיט דער טעאַטראַלנער קומט מען צו צו די צוויי נייע פֿאַבריקן: פֿון איין זײַט די „שפּאַגאַטשאַרניע" (מאַטעס), פֿון דער צווייטער זײַט די פּעלצערס — ביידע פֿראַנצייזישע. אויף די פּעלדער אַרום זײַנען אויסגעוואַקסן נייע גאַסן מיט פֿאַמיליע־הײַזער. אַרבעט איז דאָך געווען ביליקער אין פּוילן ווי אין פֿראַנקרײַך — האָבן די פּעלצערס אויפֿגעבויט איינעם פֿון די שענסטע פּאַלאַצן אין פּוילן. דער פּאַלאַץ, דרײַ שטאָק הויך, איז געשטאַנען אין מיטן גאָרטן, באַפּוצט מיט שטוקאַטור און אויסגעגאַסענע סקולפּטורן. אין גאָרטן — ביימער און בלומען פֿון אַלע עקן וועלט. די מיסטערס אין די פֿראַנצייזישע פֿאַבריקן זײַנען אַלע געווען פֿראַנצויזן.

טשענסטאָכאָוו האָט זיך צעשפּרייט און געוואַקסן מיט אַ שנעלן טעמפּ און שוין דערגרייכט האַנטקע און די זומפּן. דערווײַל וועלן מיר זיך צוריק־קערן צום יידישן שטאָטייל.

שבתדיקע פֿאַרווײַלונגען

עס איז אַ ווינטערדיקער שבת־נאָכמיטאָג. די שבת־גויים און גויעס האָבן אײַנגעהייצט די אויוונס אין דער פֿרי, פֿאַררוכט דעם פֿײַער מיטאַגצײַט און באַ־קומען זייער טרונק בראַנפֿן און שטיק חלה. דער עולם האָט אָפּגעדאָוונט, אָפּ־געגעסן, אָפּגעזונגען זמירות און עונג־שבתדיק זיך אָפּגערוט.

אין עטלעכע הײַזער אָבער, ווו בײַ יאַוואַרסקין אָדער פּעטשקען, האָט מען שבת פֿאַרבראַכט אויף אַן אַנדער אופֿן: דאָרט זײַנען זיך צוזאַמענגעקומען דינסט־מיידלעך, יידישע זעלנער, יונגע „קאַוואַלירן", און מען האָט געזונגען יידישע און מאָלדאָוסישע לידער. אין שטוב איז געווען ווארעם. דער זאָמד אויפֿן פֿענצ־טער האָט זיך געטאָפּיעט פֿון צעגאַנגענעם פֿראָסט אויף די שויבן. אין זאָמד — פֿאָפּירענע לייעקלעך אָנגעפֿילט מיט וואַטע און באַשאַטן מיט קאָלירט פּאַפּיר. מען האָט אויסגעטאָן די זײַדענע שאָליקלעך מיט די פּעטערבורגער קאָלאָשן, און די מיידלעך האָבן דערצײַלט מעשׂיות פֿון זייערע גבֿירים, פֿון שידוכים און פֿון זייערע שטעטלעך און דערפֿער. פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס זײַנען געווען אָרעמע קינדער פֿון דער „פֿרעמד". איבער אַזעלכע מיידלעך — וועלן זיי האָבן געהאַט ווו אַרײַנצוגיין — האָבן די ווילע יונגען נישט געהאַט קיין שליטה.

דערנאָך האָט מען זיך געזומען צום טאַנצן. די מיידלעך האָבן געזונגען:

וועט האָט דיך דען געניט —
האָסט דיר אַליין דעם קאָפּ פֿאַרדרייט
טרא־לא־לא טרא־לא־לא
נאָפֿראַווא (רעכטס).

וועט האָט דיך געהייסן חתונה האָבן
האָסט דיר אַליין ס'פֿנים באַגראָבן
טרא־לא־לא טרא־לא־לא
נאָלעווא (לינקס).

מען איז מיד געוואָרן און זיך דערמונטערט מיט אַ צוקערקע אָדער אַן אַנדער נאַשערײַ וואָס די מיידלעך האָבן מיטגעבראַכט. דערנאָך האָט מען זיך געזומען צום ברוגז־טאַנץ:

ביסטו מיט מיר ברוגז — ווייס איך נישט פֿאַר וואָס —
גייסט אַ גאַנצע טאָג אַראָפּגעלאָזט די נאָז!

און:

אפֿשר פֿאַרלאַנגסטו פֿון מיר אַ קוש
איינס־צוויי־דרײַ־פֿיר;
פֿון אַן אַנדערן יאָ — פֿון דיר נישׂ'
לא־לא־לא לא־לא־לא.

און ווײַטער האָט מען געזונגען:

וווּ איז דאָס יינגעלע וואָס האָט מיך געוואָלט
וואָס האָט מיר צוגעזאָגט אַ טיכעלע מיט גאָלד?
דאָרטן שטייט ער הינטער דער וואַנט
און האַלט דאָס טיכעלע אין דער האַנט.

צום אַהיימגיין האָט מען געטאַנצט אַ פֿאָלקע, אַ טשאַרדאַש און ראַך־טשאַך־טשאַך. די דאָזיקע שבת־פֿאַרווײַלונגען האָבן געדויערט ביז אַ צוויי וואָכן פֿאַר פּסח, ביז מען האָט אָנגעהויבן באַקן מצות בײַ אלחנה מצבֿה־קריצער, שאַמפּער און אַנדערע. יונג און אַלט, בחורים און מיידלעך, האָבן געאַרבעט בײַ מצות; די מייסטע זײַנען געווען וועלגערערס, אַ קלענערע צאָל זײַנען געווען מעלמישער, קנעטער, רעדלעער, שיבער, טרעגער. פֿון זעקס אין דער פֿרי ביז עלף בײַ נאַכט האָט מען געאַרבעט, און אַ מאָל אַ צוליאָג אַ גאַנצע נאַכט. דערפֿון האָט מען געמאַכט פּסח און אַ מאָל איז נאָך איבערגעבליבן אַ נײַ ציצן קליידל אָדער אַ היטל.

די כאָלערע

אויף דער שול מיטן בית־המדרש בײַם טיש וואַרטע פֿאַלן די שטראָלן פֿון דער אונטערגייענדיקער זון אין אַ סוף־זומערדיקן טאָג און באַלײַכטן די גרויסע מגן־דוד אויף די קאָלירטע שויבן וואָס שײַנען אַרויס צו דער וועלט: „ממזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה׳". אָבער אויף די גאַסן וואָס רינגלען אַרום די שול איז חושך. די כאָלערע פֿרעסט שוין אַ גאַנצן זומער די נשמות פֿון קליין און גרויס. אַזוי גרויס איז די צאָל פֿון די קרבנות, צום מייסטן אין די הײַזלעך אויף די שעניקעס מיט פֿאַרפֿוילטער שטרוי און פֿול מיט אומפּלייט — אַז דעם שוואַרצן אָרון אויפֿן שולהויף האָט מען אין גאַנצן צו רו געלאָזט און געפֿירט די טויטע אויפֿן קעצעלינער בית־עולם אין פֿראָסטע וועגענער.

די כאָלערע אין 1894 איז, אמת, באַקעמפּט געוואָרן מיט בעסערע מיטלען ווי די כאָלערע אין די 70ער יאָרן. דעמאָלט האָט מאיר ביטשנער, נאָך אַ יונגער־מאַן, מיט אַ פּאָר חבֿרה־קדישא־לײַט זיך אָנגעטאָן אין תכריכים, געריטן אויף ווײַסע פֿערד איבער דער שטאָט, געפֿאָלגט מיט שוועדן צום הימל, שרײַ־ענדיק: מלאך המוות, אָרויס פֿון אונדזער שטאָט! איצט איז די שטאָט גרעסער, מיט מער ייִדישע דאָקטוירים וואָס שטעלן זיך צופֿרידן מיט אַ גילדן אָדער צוויי פֿון אַן אָרעמאַן און אַ סך מאָל קומען זיי אין גאַנצן בחינם און לאָזן נאָך איבער אַ קערבל אויף מעדיצין. די רוסישע פּאָליציי, דער גראָבער „וואַכמיסטזש" [וואַכמײַסטער] גאַרבאַרסקי און דער לאַנגער דאַרער באַבראָווסקי גייען אָרום

איבער דער שטאָט, הייסן אויסקאָלכן מיט וואָפנע די רינשטאָקן און נישט געבן די קראָנקע קיין רויע וואַסער צו טרינקען.

אויף דער וואַרשעווער גאַס, מיטן פּנים צו דער גובערניע, שטייט אַ ווייס הויז. דאָס איז דער יידישער שפּיטאָל. אינעווייניק ריינע, ווייס איבערגעצויגענע בעטלעך, אויסגעשפּריצט מיט קאַרבאָל אין אַלע ווינקעלעך. פֿאַרשמאַכטע ליפּן טרינקען סטעריליזירט וואַסער און בענטשן די שטאָטאָטעס וואָס האָבן אויף שנעל צוזאַמענגעשטעלט דעם יידישן שפּיטאָל. דאָס זיצנען: גייסלער, מאַרקוספֿעלד, גינסבערג, מאיר לייב העלמאַן פֿון אַלטן מאַרק, אַברהמעלע סובערדע פֿון נייעם מאַרק, נייפֿעלד, אימיך. עס אַרבעטן די דאָקטוירים רוס און וואַסערטאָל, אַ פּאָר פֿעלדשער וואָס האָבן בחינם געטאָן זייער אַרבעט און אין אָרעם מיידל, גיטל זיגאַס, וואָס איז מיטגעלאָפֿן מיטן ערשטן פּאַציענט אין שפּיטאָל, איר טאַטע, מענדל זיגאַס, און איז שוין דאָרט פֿאַרבליבן באַדינען די קראַנקע.

פֿאָר מאיר ביטשנערן איז פֿון דעסט וועגן געבליבן געגנוג אַרבעט: צו גיין אין די הייזער מנחם אָבל זיין...

די כאָלערע האָט אָבער ניט אָפּגעשטעלט די אַרבעט אין די יידישע פֿאַבריקלעך. אין גאָדל ווינבערגס צענגראָשנדיק זייגער־פֿאַבריקל אויף וואַר־שעווער גאַס, אין אַ גרויסן פֿינצטערן צימער, אַרבעט מען פֿון זעקס אין דער פֿרי ביז צען אין דער נאַכט. די עלטערע כלה־מיידלעך אַרבעטן בײַ די פּרעסן. זייער שווער לעבן גיסט זיך אויס אין דער טרויעריקער מעלאָדיע פֿון אַ פֿאָלקסלידל:

איך גיי אַרויס אויפֿן גאַניקל
דאָס שטעטעלע באַקוקן,
קומט צו פֿלייַען אַ קליין פֿייגעלע
און טוט זיך צו מיר בוקן.

דער צווייטער פֿאַבריקאַנט איז מרדכי דרעקסלער, אויך אויף דער וואַר־שעווער גאַס, קעגן איבער קאַטליצקין; אַ קליין נידעריק יידל מיט אַ בערד ביז צום נאָפּל. זיין מלאָכה איז צו גיסן בלײַענע הענער. ער באַמיט זיך צו געפֿינען אַ פֿאַרטל, אַז מיט איין גאַס זאָלן אַרויסקומען כאָטש אַ הונדערט הענער. זיין זון העלפֿט אים אין דער אַרבעט און זיין מאַמע (די „מוטער" — אַזוי האָט זי גע־וואָלט מען זאָל זי רופֿן) זאָגט, אַז ער האָט אַ קאָפּ פֿון אַ מיניסטער. די „מוטער" וואָס איז געווען די מיניסטערין פֿון שאָפּ איז געווען אַזוי דיק, אַז פֿאַר איר האָט מען געמאַכט אַ ספּעציעלע ווייכע באַנק. אַרום איר זיצנען געזעסן פֿינף מיידלעך און דעקאָרירט די טרומייטערלעך, קלעפּערלעך און זילבערנע גלעקלעך. איר מויל פֿאַרמאַכט זיך קיין מאָל ניט; זי האָלט אין איין גיסן אין זיך טיי. זי האָלט שוין אפֿשר בײַ דער דריסיקסטער גלאָז; דאָס איז אַ סגולה קעגן דער כאָלערע. די מיידלעך וואָס אַרבעטן זאָגט זי, זיי זאָלן וואַרטן ביז בײַ נאַכט; ווען זיי וועלן קומען אַהיים, וועלן זיי אויפֿקאָכן אַ גרויסן טשײַניק וואַסער, און אויב זיי האָבן ניט קיין ציטרין אָדער זויערזאַלץ, זאָלן זיי ניצן עסיק...

קאַניאַרסקיס פֿאַבריקל אויפֿן אַלטן מאַרק אין גאָלדס הויז איז שוין אַ ביסל לײַטישער. ער צאָלט זיבנע אַרבעטער גאַנצע 60 קאָפּיקעס אַ וואָך.

אין גאַס טומלט זיך. פֿאַר סמאָלעקס בעקערײַ איז אַ שיקסע אַוועקגעפֿאַלן, איינס און צוויי — און זי איז טויט. קעגן איבער איז דער וויכט פֿון פֿעדערמאַנס שענק, אַ געזונטער, יונגער, הויכער ייִד, זיך אַ לייג אַוועק געגעבן און מער נישט אויפֿגעשטאַנען. עס איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז מען האָט אים באַגראָבן לעבעדיקערהייט, מחמת זײַן קבֿר האָט זיך געשפּאָלטן; איז מען אַרויס אויפֿן בית־עלמין, געריסן קבֿרים און מחילה געבעטן.

אין שטאָט איז געקומען אַ רויטער מגיד, געהאָלטן אַ דרשה אין בית־המדרש, אַז די כאָלערע איז אַ שטראָף פֿאַר די זינד, דאַרף מען תשובֿה טאָן, זאָגן תּהילים און חתונה מאַכן יתומים. האָט מען געכאַפּט דעם יתום וואָס איז אָפּגעבערענט אויף איין באַק און אים צוזאַמענגעפּאָרט מיט אַ יתומה. ווײַבער האָבן צוזאַמענגענומען מעל, אייער, פֿלייש און גרעפֿראָווען אַ שטאָטישע חתונה צו פֿאַריאָגן די כאָלערע.

אין שטאָט האָט זיך געטומלט מיט פֿרומקייט. מזוזות זײַנען דורכגעקוקט געוואָרן, ציצית זײַנען איבערגעציילט געוואָרן, אַן אַ שאָרך האָט מען ניט געטאָרט אַרויסגיין. שומרי־שבתניקעס האָבן זיך אַ לאָז געטאָן אין דער אָלטער, צעבראָכן שירעמלעך פֿון אָרעמע דינסטמיידלעך, און דאָס קליינוואָרג האָט אַרויסגעריסן גומענע קעמעלעך פֿון מיידלשע קעפּ. אַזוי איז עס געגאַנגען ביז ימים־נוראָים.

משומדים, דיבוקים

אַ קאָכעניש איז אויך אין שטאָט מיט צוויי נײַע משומדים. איינער איז חיים לייזער (אליעזר), אַ בעל־הבית מיט אַ ווײַב און דערוואַקסענע טעכטער, וועלכער איז אָנגעשטעקט געוואָרן אין קאָהנס פֿאַבריק אויף טעאַטראַלנע. די ווײַב זעט אים יעדן פֿרימאָרגן קנײַטן און צלמען זיך. דערנאָך כאַפּט ער טלית און תּפֿילין, דאַוונט, קושט די מזוזה און לויפֿט צו דער אַרבעט. דער צווייטער איז קאָפּל משה לערערס, אַ מלמד וואָס לויפֿט יעדן טאָג אין קלויסטער און וויינט מיט ביטערע טרערן, אַז ער וועט ניט קענען קומען צו קבֿר ישׂראל. אין שטאָט האָט מען געריידט, אַז ער איז אַ קרבן פֿון אַ ליבע מיט אַ קריסטין.

אַ משומד פֿון אַ גאַנץ אָנדערן כאַראַקטער איז זעלקאָוויטש וואָס שטייט יעדן טאָג אויפֿן מאַרק מיט חזיר־פֿלייש. ער איז אַ קאָנטאָניסט, ער איז געכאַפּט געוואָרן קינדוויז און אָפּגעגעבן געוואָרן פֿאַר אַ ניקאָלאַיעוואָער סאָלדאָט. ער האָט נישט געקענט אַריבערטראָגן די פּינטיקונגען און זיך אונטערגעגעבן צום שמד. אָבער שמואל זיגאָס און דער אָלטער קעלבעלמאָן, אויך קאָנטאָניסטן, זײַנען געגאַנגען אויף קידוש־השם, זיי האָבן בעסער געוואָלט שטאַרבן אַיידער זיך שמדן, זײַנען זיי אַהיימגעקומען ייִדן.

אין שטאָט זײַנען אויך פֿאַראַן צוויי דיבוקים. איינע איז גאָלדע דיבוק. פֿון איר רעדט אַרויס עפּעס אַ לודוויג. דער דיבוק לודוויג שרײַט: „די יודען, די יודען, זיי ווילן מיך טויטן". גאָלדע באַרויקט לודוויגן: „האָב קיין אָנגסט, לודוויג". זי דערמאָנט אים אין דער בירהאָלע אין האָמבורג, ווו זיי האָבן צוזאַמען געטרונקען ביר, קימלשנאַפּס און באַרדאָווײַן. אויף גאָלדעס פּנים צעלייגט זיך

אַ בריטער שמייכל, און לודוויג זאָגט: „יאָ, יענע צייט איז פֿאַריבער... אָך דאָס מעדכען פֿון דער בירהאַלע... בלויע אויגן... גאָלדענע האָר... זינגט און שפּילט... איך האָב זיך געטויפֿט... איך בין קיין יודע... ניין! איך בין קיין יודע!...“ דער אינציקער וואָס האָט געקענט באַרויקן גאָלדעס דיבוק איז געווען וויגדער ברוקאַוש. ער פֿלעגט זי נעמען פֿאַר די הענט און אַ געשריי טאָן: „רויק, לודוויג!“ — און גאָלדע פֿלעגט שווערן, אַז זי וועט זיין שטיל.

וויגדער ברוקאַוש האָט דערציילט, אַז זיינדיק זעכצן יאָר אין דיטשלאַנד האָט ער געהאַט אַ גוטן פֿרײַנד לודוויג וואָס האָט זיך פֿאַרליבט אין אַ קריסט־לעך מיידל, אַ טאָכטער פֿון אַ בירהאַלע־אייגנטימער. צוליב איר האָט ער זיך געשמדט. גאָלדע דיבוק האָט אויך געלעבט אויפֿן זעלביקן הויף און, ווי עס ווײַזט אויס, איז זי געווען פֿאַרליבט אין לודוויגן. נאָך איר חתונה מיט איר מאָן אָבע סאַרוועך האָט זי געקראָגן אַ נערוון־צעטרייסלונג און האָט זיך אײַנ־גערעדט, אַז דער לודוויג־דיבוק איז אַרײַן אין איר.

דער צווייטער איז מאיר מיט די צוויי דיבוקים. איין דיבוק אַ חזנישער וואָס פֿלעגט אַרויסזינגען פֿון אים אַלע חזנישע שטיק, שבתדיקע און יום־טוב־דיקע תּפֿילות. דער צווייטער דיבוק אין אים איז געווען אַ רוסישער סטראָזשניק וואָס פֿלעגט קאָמאַנדעווען און שעלטן זיך אויף רוסיש.

אַ נאַענטע שכנה פֿון וויגדער ברוקאַוש איז געווען מייטע די בעקערין. דער ריח פֿון איר ברויט מיט קימל וואָס זי האָט געראָשטשינעט, געקנאָטן און גערוקט אין אויוון אַרײַן איז זיך צעגאַנגען איבער די שכנישע הײַזער. מייטע („מאַיטע“) דער בעקערינס זונעלע, איציק־שפּיציק, פֿלעגט זיך יאָגן נאָך כראָבאַנושעס און שנײַדן די קנעפּלעך פֿון ינגלשע מײַנטקעס. וויגדער האָט געפֿאָדערט, אַז איציק זאָל אָפּ־געבן די קנעפּלעך, אַז ניט וועט ער אים שיקן צו זײַן טאָטן קיין אַמעריקע.

ימים־נוראָים

די ימים־נוראָים האָבן זיך דערנענטערט. אויף דער געצעוויזנע איז שטיל. די תּלמוד־תּורה און די חדרים זײַנען פֿאַרמאַכט. נאָר דער קול פֿון הענדל מלמד אויפֿן אייבערשטן שטאָק צעגיסט זיך ראָש־השנהדיק: אָדם יסודו מעפֿר וסופּו לעפֿר....

אויף דער צווייטער זײַט פֿון יידישן שטאָטייל, אויפֿן סאָמע שפּיץ גו־בערניע, בײַ ר׳ שעיה שליטן אין אײַנגעבויגענעם הײַזל אין קאָזשע־גאָסל, גרייט מען זיך גאָר שטאַרק. מען פּוצט זיך... און מען קריגט זיך. די אורחים קענען זיך נישט אײַנטיילן מיט די פֿלעצער; ווער עס זאָל גיין צו די שטיבלעך, ווער צו דער שול, ווער צום בית־המדרש — בעטלען. דערווײַל מאַכט מען רעפּע־טיציעס, ווי צו קרעכצן און אויקען, ווי צו מאַכן אַ הויקער, ווי צו זיין בלינד און זינגען: מיינע אויגן זײַנען פֿאַרמאַכט, מיר איז פֿינצטער טאָג און נאַכט...

אַ גאָסט איז צוגעקומען — איציק שליזע, ערשט אַרויס פֿון פּיעטריקאָווער תּפֿיסה. דער צווייטער צו שליזען איז יאָסל יאָפּצאָק וואָס האָט לכּבוד ראָש־השנה אָנגעהרגעט זײַן טאָטן נחום שוסטער און אים אַרויסגעוואָרפֿן פֿון בעט.

יאָסל יאַפּצאַק איז די שרעק פֿון די יידישע גאַסן. וואַרעם כּוח האָט ער ווי אַ לייב און קיינער קאָן זיך מיט אים ניט פֿאַרמעסטן. פֿרעמדע מיידלעך וואָס קומען קיין טשענסטאָכאָוו דינען מוזן אים געבן אָפּצאָלגעלט.

און אָט איז שוין ראָש־השנה. די יאָטקע־גאָס מיטן אָלטן מאַרק זינגען אָפּגאָרייניקט, נאָר דער ריח וואָס לאָזט זיך פֿילן דערציילט, אַז מען האָט נעכטן דאָ פֿאַרקויפֿט אָלטע פֿיש, צעקראָכענע יענגלקעס, פֿאַרפֿוילטע פֿלוימען און ווערעמדיקע עפּל. די פּויערים פֿון די דערפֿער אַרום ווייסן, אַז ס׳איז אַ הייליקער טאָג בײַ יידן, און קומען ניט אין שטאָט אַרײַן מיט זייערע דאַרפֿישע פּראָדוקטן. נאָר איין גוי דרייט זיך אַרום פּוסט און פּאָס אין גאָס און שרײַט און שעלט. דאָס איז מעצנער פֿייאַק וואָס וואָלט אויסגעגנגען פֿון הונגער וועט ניט די יידן.

דער משומד זעלקאָוויטש וואָס שטייט הינט ניט מיטן חזיר־פֿלייש אויפֿן מאַרק דרייט זיך אַרום אויף דער שולגאָס. זיין האַרץ, פֿלעגט ער זאָגן, ציט אים צום אַרון קודש, און ער זעט זיין טאָטע־מאָמע אין חלום. נײַן יאָר איז ער אָלט געווען, וועט מען האָט אים פֿון זיי אָפּגעריסן.

די קאָטערינקעס אין שעיה שליטנס הויף מיט די פֿייגל וואָס פּיקן אויס די מזל־קוויטלעך רופן. די לאָדנס אין מאָריצעס „הינזל״ נעבן דער זשיקע זינגען פֿאַרמאָכט. די אָפּיצירן וועלן הינט די מיידלעך נישט בײַטשן מיט די שפּיצרוטן, די ווילע יונגען וועלן זיי ניט שלאָגן, און די מיידלעך וועלן ניט ווינקען פֿון די באָלקאָנען צו די דורכגייער. פֿעטער מאָריץ, אַ נידעריק שוואַרץ יידל אין טונקעלע קליידער מיט אַ גאָלדענער קייט וואָס הוידעט זיך אויף זיין פֿעט בויכל, האָלט שטענדיק אונטערן אָרעם דאָס טלית־זעקל מיט אַ גרויסן מחזור און מאַרשירט צו דער קראָקעווער גאָס אין פֿאָקטאָרן־שטיבל.

די ראָש־השנהדיקע זון האָט צעווארעמט די יידישע געסלעך. מענער, אין אָפּגעבליאָקירטע אויסגעריבענע שוואַרצע כאַלאַטן — אַ טייל נאָך אַ ירושה פֿון זיידנס חתונה־קליידער — אײַלן זיך אין שול און אין די שטיבלעך. יינגלעך און טאָטעס זיינען אָנגעטאָן אין צײַגענע כאַלאַטלעך. די ווײַבער גייען אין ראָש־השנהדיקע שלייפֿעלעך אין זייערע שייטלען, מיט אויסגעבעטע ביוסטן און קי־שעלעך פֿון הינטן; די עלטערע אין שטערן־טיכלעך, ירושות פֿון מאַמעס און באָבעס און אין שוואַרצע קליידער.

גאָר אָנדערש גייען די פֿרויען פֿון דער אָלטע און פֿון נײַעם מאַרק. לאָנגע גאָלדענע קייטן אַרום האַלדז, פּערל, בראָשקעס מיט דימענטן, בריליאַנטענע אויי־רינגלעך, פֿינגערלעך מיט דימענטן און בריייטע גאָלדענע בראַסלעטן אויף די הענט. די זאָגערינס טראָגן מיט זיך גרויסע מחזורים און תחינות פֿירצוזאָגן פֿאַר די וואָס קענען קיין עבֿרי ניט.

איציק קיקעלע גייט שוין אויך אַן אויסגעפוצטער אין אַ פּאָר הויזן, פֿון וועלכע ער פֿאָלט אַרויס, אַ מתּנה פֿון גראָבן וואָלבערגן, און אין שיך, פֿון וועל־כע די פֿיס קריכן אַרויס. דאָס לינקע אויג איז בײַ אים פֿאַרבונדן מיט אַ קאָלירטער שמאָטע. וויסע־חברהניקעס לויפֿן נאָך איציקן און פֿאָנפֿען אים נאָך: גוט יום־טוב, איציק, זאָלסט זיך אויסבעטן אַ גוט יאָר.

די שול איז באַלויכטן מיט הונדערטער ליכט. פֿון די וועגט גיסן זיך לאַנגע שנורן וואַסער. פֿון אָרון קודש ביז אין מיטן שול פֿאַרנעמען די פֿײַנע בעלי־הבתּים מיט גאָלדענע און זילבערנע עטרות. נענטער צום פּאָליש זיצן די פּראָסטע יידן, אַזעלכע וואָס שלעפּן זעק און קאָסטנס, פֿאַבריק־אַרבעטער, בעקער, שנײַדער, שוסטער. פֿאַר דער שול, אין דרויסן, אָרום די אולאַנער, רודערט זיך מיט ווויל־יונגערישקייט: משה פּאָצע, האָרש לייב די יומעטעס, אַבֿרהם בער מורזשין, אַבֿרהם וואָלף יענקלס, די שנעלצוגלעך, די באַמסלעך און זייערע נאָכלויפֿער.

אָט די חבֿרה זיצען איצט די העלדן פֿון דער יידישער גאַס. זיי קאָסירן אײַן אָפּצאָל פֿון מאַרקשטייער, נעמען פּרעטענזיע־געלט, אָבער זיי באַשיצן אויך אַ סך מאָל די יידן פֿון גוישע שלעגער, פֿון שקצישע אָנפֿאָלן, און גיבן קלעפּ, ווען מען דאַרף. טייל מאָל ווערן אויך געלאָזט אין גאַנג יאָטקעהעק, פֿליישער־מעסער און דישלעס פֿון וועגענער.

די שטאָט ווערט גרעסער און שענער

קלייניע, טריבע טעג. די טיפּע בלאָטעס זיצען איבערגעצויגן מיט דינעם אײַז. אין די יידישע היזער רעדט מען וועגן טויט פֿון אַלעקסאַנדער דעם דריטן. די פּוילישע און רוסישע צײַטונגען פֿון וואַרשע און פּעטערבורג לייענט ניט דער יידישער עולם. קיין יידישע צײַטונגען אַחוץ דעם העברעישן המליץ איז נאָך נישטאָ. מיטן טעלעפֿאָן באַנוצן זיך נאָר עטלעכע גרויסע פֿאַבריקאַנטן, די גראַד־שטיינס און די קאָזיאָנע באַנק. דאָך האָט זיך די נײַס וועגן טויט פֿון אַלעקסאַנדער דעם דריטן שנעל פֿאַרשפּרייט און דערוועקט אין יידישע הערצער טרויער און שרעק. מען האָט דערציילט, אַז צאַר אַלעקסאַנדער איז געווען גוט צו יידן, און ווער ווייסט וואָס דער נײַער מלך וועט זײַן. געטרייסט האָט מען זיך, אַז ניקאָלײַ דער צווייטער וועט אפֿשר יאָ זײַן גוט צו יידן, מחמת ער האָט אַ יידישע גע־ליבטע, און נאָך וואָס פֿאַר אַ געליבטע!

דעמאָלט האָט מען אין טשענסטאָכאָוו פֿאַרמישפּט צום טויט אַ זעלנער וואָס האָט דערשאָסן אַ פֿעלדפֿעבל. די גאַנצע שטאָט איז געלאָפֿן שבת אין דער פֿרי זען ווי מען האָט דעם זעלנער דערשאָסן. אָבער ווען זײַן קערפּער איז שוין ג׳ע־לעגן אין קבֿר, איז אַנגעקומען אַ טעלעגראַמע, אַז דער קיסר האָט פֿאַרביטן זײַן טויטשטראָף...

אין 1895 האָבן יידן געשווירן אין די שטאָטישע שולן צו זײַן געטרײַ ניקאָלײַ דעם צווייטן. די שטאָט האָט זיך דעמאָלט אַ סך פֿאַרגרעסערט. נאָטל פֿאַנקאָווסקי אין דער ערשטער אַלעע האָט אויפֿגעבויט אַ נײַע געביידע מיט שטוקאָטור אין די סופּיטן. גרויסע קאָפֿליאַנע אויוונס, באַצירט מיט אָרנאַמענטן. נײַע היזער האָבן אויך אויפֿגעבויט קאָלינסקי אויף טעאַטראַלנע; ווינער — אויף דער סטאַציע־גאַס; קרוגער — אויף דער בליך; דער בענדינער נאָמבערג — אויף אָגראָדאָוע; דרעוניאַק — אויף גאָרנצאַרסקע.

אין מיטן די נײַנציקער יאָרן האָט מען אָנגעהויבן גרייטן עלעקטרישע באַלײַכטונג. קעגן איבער דער רוסישער צערקווע, הינטער דער קאָזע (טורמע) האָט מען געבויט די עלעקטרישע סטאַנציע. די ערשטע גריבער האָט מען אָנ־גהויבן גראָבן אויפֿן נײַעם מאַרק. דעמאָלט האָט מען זיך ערשט דערוווסט, אַז דער נײַער מאַרק איז אַ מאָל געווען אַ גרויסער צמענטאַרזש, מחמת אַ סך מענטשלעכע שאָרבנס און ביינער זײַנען אויסגעגראָבן געוואָרן. אויך דאָס קליינע מויערל אָנטקעגן דער קירכע, וועגן וועלכן מען האָט דערציילט מעשׂיות, אַז אין אַלטע צײַטן איז עס געווען אַ שלאָס פֿון קיניג זיגמונט מיט אַן אונטער־ערדישן דורכגאַנג ביז צום קלויסטער איז געווען אַ קבֿר, ווי ס׳האָט זיך אַרויס־געוויזן.

דאָס אָפּפֿאָרבן דעם ערשטן סלופ פֿאָר דער עלעקטרישער באַלײַכטונג, אָנטקעגן אימיכס פֿאָרבן־געשעפֿט, איז געווען ווי אַ גרויסע פֿאָרשטעלונג. מענטשן האָבן זיך פֿאָראַמלט צו זען דעם גרויסן וווּנדער, ווער ס׳וועט אַרויפֿקלעטערן אָזוי הויך צום שפּיץ סלופ, דערצו מיט פֿאָרב און פּענדזל אין די הענט. אויס־געפֿירט די דאָזיקע אונטערנעמונג האָט דער דרײַצניאָריקער חיים־לייבעלע, ער איז באַלויבט געוואָרן מיט אַ בראָווא־פֿאַטשערײַ פֿון פֿאָראַמלטן עולם.

מען האָט זיך געגרייט צו דער קאָראַנאַציע פֿון ניקאָלײַ דעם צווייטן. די פֿראָנטן פֿון די הײַזער זײַנען געפֿאָרבט און געקאָלכט געוואָרן, די רינשטאָקן געריניקט געוואָרן, קרימינאָלניקעס זײַנען באַפֿרײַט געוואָרן פֿון די תּפֿיסות, צום מייסטן האָבן זיך באַטיילט אין יום־טובֿ די סטרוזשעס. זיי האָבן אילו־מינירט די רינשטאָקן מיט לאָמטערנעס און קעראָסין־קנייטלעך. דער אינטע־ליגענטערער עולם האָט זיך אין דעם יום־טובֿ נישט באַטיילט. יידן האָבן נאָר נישט פֿאַרגעסן די פּאָגראָמען אין אוקראַינע נאָכן דערהרגענען אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. אין טשענסטאָכאָוו האָט מען אויך געזונגען דאָס ליד פֿון קיעווער פּאָגראָם: „די ווילדע קאַצאַפּעס מיט זייערע לאַפּעס, זיי האָבן אַלעס פֿאַרדאָרבן...״

דאָס קאָראָנאַציע־פֿעלד איז געווען באַהערשט פֿון שיכורע אויסוווּרפֿן, ס׳זײַ־נען פֿאַרגעקומען געשלעגן. אין די גאַסן האָבן זיך געוואָקלט שיכורע אָפּיצירן צוזאַמען מיטן פּאָליצמײַסטער פֿאָן ערליך.

באַלד נאָך דער קאָראָנאַציע האָבן די טשענסטאָכאָווער שטאָטאַטעס בא־שלאָסן אײַנצופֿירן אין שטאָט קאָנאָליזאַציע.

טעאַטער, ליטעראַטור, קינאָ

דעם זעלבן זומער האָט מען אויף טעאַטראָלנע גאַס אין זומער־טעאַטער געשפּילט „מלכה שוואַרצנקאָפּ״. שבת צו נאַכטס פֿלעגן זיך אַהין אַרײַנכאָפּן אונדזערע יידישע יאַטן. וועך עס האָט ניט געהאָט אויף קיין בילעט, איז געווען צופֿרידן כאָטש צו קוקן דורך די שפּאָרעס פֿון די ברעטער אַרום טעאַטער. די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן אין פֿוילישׁ, נאָר איין סצענע מיט אַ יידישן חדר האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יידיש. אויך אַ ליד וואָס איז דאָרט געזונגען געוואָרן האָט זיך פֿאַרשפּרייט איבער די יידישע גאַסן. דאָס איז געווען:

יונהלע, יונהלע, כ׳וועל דיר עפּעס זאָגן,
נא דיר שוין אַ ווײַבעלע, נאָר זאָלסט איר ניט שלאָגן.

די קליינע ייִדישע יאָטן פֿלעגן זיך אויך אַ מאָל אַרײַנכאַפּן אין טעאַטער ווו גענע דער אַפּישן־קלעבער האָט געקיניגט. אויך אין דעם זכות פֿון מאַדאַם שוואַרץ, אייגנטימערין פֿון בלומען־גענשפּט אין דער צווייטער אַלעע, האָט זיך אַ ייִדיש קינד געקענט אַרויפּכאַפּן אויף דער גאַלערקע. אַ מאָל פֿלעגט מען אויך אונטערשטופּן אַ קופּערנעם צענער דעם „וואַזשנע״. געשפּילט האָט מען דע־מאָלט: „גאָשטשיע פֿשיכאַדזאָן״ (געסט קומען), „גיישאַ״, „האַלקאַ״. די קליינע ייִדישע חבֿרה האָט זיך דאָ אָנגעשטעקט מיטן טעאַטער־חולאַת. זייער רבי איז געווען יעקבֿ בער זילבער אָדער דער לאָמער סטאַלוך. ער האָט צוזאַמענגענומען דאָס קליינוואַרג אין דער אַלטער תּלמוד־תּורה פֿון יצחק לעווי און דאָרט רע־פּעטירט טעאַטער. יצחקס טאַטע, מרדכילע, אַ נידעריק ייִדל מיט פֿינקלדיקע אויגן, און זײַן מאַמע ביילע, שטענדיק אין לאָנגן שאָרץ מיט אַ זיסן שמייכל אויף איר בריט פּנים — פֿלעגן אָנקוועלן פֿון זייער זון און פֿון דער גאַנצער טעאַטער־קאָמפּאַניע.

די ערשטע פֿאָרשטעלונג „קוני־לעמל״ איז אויפֿגעפֿירט געוואָרן בײַ גרונם מלמד אין חדר אויף וואַרשעווער גאַס. מען איז געשטאַנען אויף קעפּ. אַלע זײַנען געקומען זען זייערע קינדער, אייניקלעך און שוועסטער־קינדער שפּילן טעאַטער. בילעטן האָט מען פֿאָרשפּאָרט צו קויפֿן. ווי אַזוי די קליינע חבֿרה אָן שום הילף, אָן קענטעניש פֿון וועלכער ס׳איז ביגע־טעכניק, האָט געקענט אַדורכפֿירן אַזאַ פֿאָרשטעלונג — איז גאָטס וווּנדער.

פֿורים אויף דער נאַכט איז צום צווייטן מאָל אויפֿגעפֿירט געוואָרן די זעלבע פּיעסע בײַ מאַרקאָוויטשן אין הויז, אויפֿן אַלטן מאַרק, אין מרדכי קאַ־רעקס שענק.

מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער, אום חול־המועד־פּסח, איז אָנגעקומען אַ טרופּע אַקטיאָרן פֿון לאָדזש און האָט אויפֿגעפֿירט פֿיר פּיעסן: „אָחשוורוש״, „שולמית״, „בר כוכבֿא״ און „קבצנזאָן און הונגערמאָן״. אין דער טרופּע האָבן זיך באַטייליקט באַרימטע אַקטיאָרן: פּיורניק, אַקסעלראָד, די געלע צלאָווע. אַלע פֿיר נעכט איז דער טעאַטער געווען איבערגעפּאַקט מיט מענטשן. דעמאָלט האָט מען ניט געטאָרט שפּילן אין ייִדיש, נאָר אין דײַטשמעריש. אַרויסגעאַלפֿן האָט מאַדאַם שוואַרץ, אײַנרעדנדיק דעם פֿאָליצמײַסטער, אַז זיי שפּילן „בינעדײַטש״. פֿאָן ערליך האָט גאַנץ גוט געווווסט, אַז ס׳איז ניט קיין דײַטש, נאָר אָפּזאָגן מאַדאַם שוואַרץ, די שיינהייט פֿון דער שטאָט, האָט ער נישט געקענט.

די ייִדישע גאַס איז רײַכער געוואָרן מיט נײַע געזאָנגען. די טאַטעס האָבן אײַנגעזאַפּט דעם חזן זיסקינדס שיינע ניגונים, די מיידלעך האָבן געזונגען טע־אַטער־לידלעך. שטאַרק פֿאָפּולער זײַנען דעמאָלט געווען גאָלדפֿאַדענס לידער, ספּעציעל פֿון „דאָס ייִדעלע״. די ייִדישע זעלנער, קומענדיק אין די שבתים אין ייִדישע הײַזער, האָבן פֿאָרשפּרייט מאָלאָרוסישע לידער.

אויך האָט זיך דערוועקט אויף דער יידישער גאַס דער אינטערעס פֿאַר לי־טעראַטור. געלייענט האָט מען צום מייסטן די יידישע איבערזעצונגען פֿון רא־מאַנען וואָס זײַנען אָנגעקומען פֿון אַמעריקע. שמר האָט פֿאַרנומען דעם אויבנאַן. דאָס יונגווּאַרג האָט שוין אָנגעהויבן צו דאַרשטן נאָך אמתער ליטעראַטור. עס האָבן זיך באַווּיזן ביכער פֿון מענדעלע מוכר־ספֿרים און מ. ספּעקטאָרן. באַזונדער פֿאָפּולער איז געווען די קליאַטשע. שוסטער־ און שנײדער־געזעלן האָבן זיך גע־קוויקט מיט טאָלסטאָיען. עס האָבן זיך באַווּיזן איבערזעצונגען פֿון עמיל זאָלאַ. בכלל האָט אָנגעהויבן צו טאָגן מיט אויפֿקלערונג (השׂכלה) און די יוגנט האָט דאַרשטיק אַרײַנגעזאָפּט אין זיך נײַע אידעעס. טשענסטאָכאָוו האָט אָנגעהויבן ווערן דער קולטור־צענטער וואָס האָט באַווירקט די גאַנצע גרויסע אומגעגנט וואָס מען האָט געראָפֿן זאָגלעמביע אָדער פּיעטריקאָווער גובערניע.

אין 1898 איז די יידישע גאַס אויפֿגעטרייסלט געוואָרן פֿון דעם דרייפֿוס־פּראָצעס. די פֿאָפּולערסטע ליטעראַטור איז געוואָרן קאָפּיטאַן דרייפֿוס וואָס איז דערשינען אין העפֿטן. דער אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן האָט אָנגעהויבן באַווּיזן זײַנע ציין.

דעם זעלבן זומער האָט זיך אויפֿן אַלטן מאַרק באַווּיזן אַ יִד מיט אַ קעסטל אויפֿן בויך, פֿון קעסטל האָבן זיך געצויגן פֿיר ווײַסע גומענע רערן. יידן האָבן פֿאַר דרײַ קאָפּיקעס צוגעלייגט די גומענע רערן צו די אויערן און געהערט זינגען. אין דער אַלטע האָבן זיך באַווּיזן אַפּישן, אַז אין טעאַטער וועלן געווּיזן ווערן די גרעסטע וועלטוווּנדער. די ווּונדער זײַנען געווען אַ קאַסטן מיט אַ גרויסע טרובע אויף דער בינע וואָס האָט געזונגען „באַזשע צאַריא כראַני“ און אַנדערע לידער, און פֿלוצעם איז אין זאָל אין גאַנצן פֿינצטער געוואָרן, אויף דער בינע האָט זיך באַווּיזן אַ ווײַס לײַלעך און צוויי קינדער אין צוויי בעטלעך האָבן זיך געוואָרפֿן מיט קישנס. פֿעדערן זײַנען געפֿלויגן, מענטשן, פֿאָליציי, פֿײַער־לעשער זײַנען זיך צוזאַמענגעלאָפֿן.

מענטשן האָבן אַלע ווּונדער ניט געקענט באַגרײַפֿן און עס אָנגענומען פֿאַר שוואַרצקונסט אָדער פֿאַרבלענדענישן, אָבער די יונגע יאָטן פֿון דער יידישער גאַס האָבן שוין געלייענט אין די אַמעריקאַנער אויסגאַבעס וועגן עדיסאָנען און געווּסט, אַז דאָס קעסטעלע אויפֿן נײַעם מאַרק און דער קאַסטן מיט דער גרויסער טרובע זײַנען גראַמאָפֿאָנען און די שוואַרצקינסטלערײַ אויפֿן לײַוונט הייסט „זשיוע אַבראַזי“ (לעבעדיקע בילדער).

אויפֿן פּלאַץ ווו ס׳איז פֿאַרגעקומען די קאַראַנאַציע, הינטער דער צערקווע, האָט מען געשניטן נײַע גאַסן ביז אַרויף צו טשענסטאָכאָווקע. ניט ווײַט פֿון דער צערקווע האָט מען אויפֿגעשטעלט אַ נײַע פֿאַסט־געביידע, מיט אַ גרויסן, ברייטן הויף, ווו עס האָבן געווווינט די העכערע רוסישע נאַטשאַלסטוווּ. אין די פֿרילינג־ און זומער־טעג האָט דאָ געשמעקט מיט גרינס פֿון די ביימער און פֿון די אָפֿענע פֿענצטער האָט מען געהערט, ווי פּיאַנאָס שפּילן טשײַקאָווסקיס, מאַצאַרטס און שובערטס מוזיק. קיין ווּונדער ניט, אַז ווען אַ קינד פֿון דער יידישער גאַס האָט דאָ אַ מאָל פֿאַרבלאָנדזשעט און פֿאַרגליכן אַלץ וואָס עס האָט

געזען און געהערט מיטן שטיקנדיקן דלות פֿון דער אָרעמער גאַס וואָס האָט געקויפֿט פֿאַר אַ דריצער מילך פֿון שוויגער, פֿאַר אַ קאָפּיקע ציקאָריע (פֿון קאָווע האָט מען נישט געוווסט) און פֿאַר אַ גראָשן צוויי קלעצלעך צוקער — האָבן בײַ אים אין קאָפּ זיך געווענקט מאָדנע געדאַנקען...

דער לאָמער סטאָלוך (יעקבֿ בער זילבער) האָט זיך דערטראַכט אַליין צו דראַמאַטיזירן און שפּילן אַ נײַע פּיעסע. דאָס איז געווען „שׂימחה פֿלאַכטע". די פֿאַרשטעלונג איז פֿאַרגעקומען אום פּורים, אין זאַל קופּעצקי אויף טילנע גאַס. חיים לייבעלע האָט געמאַכט דעקאָראַציעס. נאָך דער פֿאַרשטעלונג האָט זיך די קליינע חבֿרה געזונמען רעפּעטירן „אוריאל אַקאָסטאַ". דעם באַנקיר גראַדשטיינס טאָכטער האָט נאָכגעטאָן די קינדער פֿון דער יידישער גאַס און געגרינדעט אַ טעאַטער־קלוב פֿון די רײַכע קינדער. די טרופּע האָט אויפֿגעפֿירט פּוילישע איינאַקטערס.

טשענסטאָכאָוו איז געוואָקסן ווי אויף הייוון. אויף אָסטאַטני גראָש האָט דער געשמדטער יד האַנטקע געזונמען פֿאַרשיטן די בלאָטעס און בויען אײַזן־פֿאַבריקן. אין דער זעלבער צײַט האָט לייבל גאַרבינסקי געקויפֿט אַ גרויס הויז אויף טילנע גאַס. גאַרבינסקי וואָס האָט געווונען אַ סך געלט אין קאָרטנשפּיל פֿון האַנטקען — האָט שפּעטער געגרינדעט אַ לאָמבאַרד, ווו די אָרעמע־לײַט האָבן פֿאַרזעצט זייערע פֿינגערלעך, זייגערס און פּאָלטנס.

אין 1899 האָט זיך באַוויזן אין טשענסטאָכאָוו אַ וועלט מיט וועלטעלעך. ווי אַ פֿלאַמפּײַער האָט זיך דאָס ביכל פֿאַרשפּרייט. עס איז אַרײַנגעפֿאַלן צווישן די ישׁיבֿה־בחורים און אַנגעמאַכט דעם ריכטיקן חורבן.

נײַע ווינטן

אין 1900 זײַנען קיין טשענסטאָכאָוו געקומען דער גרויסער צלאל פֿון פּיעטריקאָוו, האַרשעלע בעקער פֿון לאָדזש, מרדכי בעקער, דער לאָמער קאָפּל און זיי האָבן געבראַכט מיט זיך נײַע פּיעסעס און נײַע געזאַנגען. אַ נײַער שטערן איז צוגעקומען: ליפּע גאָלדבוים, אַ לאָדזשער טאָקער, וואָס איז אײַנגעשטאָנען בײַ מרים איזקעס אָדער וואָלף באָמס. ליפּע איז געווען דער ערשטער לערער פֿון וויסנשאַפֿט און פּאָליטישער אויפֿקלערונג אין קרײַז, צו וועלכן עס האָבן געהערט חיים לייבעלע, יוסף הירש גרייצער, דער לאָמער סטאָלוך, כּתריאל ראָטבאַרט (סטאָלע). אין קרײַז האָט מען געהערט פֿון פֿאַרלאָמענטאַריזם, צאַרישער רעגירונג און נאַטור־וויסנשאַפֿט. אין זעלבן יאָר האָט וועהרדע פֿון דער נאָדל־פֿאַבריק אויסגעקויפֿט אויף אָסטאַטני גראָש דעם מושבֿ זקנים. אין דער זעלבער צײַט האָבן די טשענסטאָכאָווער בעלי־עגלות און טרעגער געפֿירט אַ ספֿר־תּורה אין שול, ווי דער שטייגער, מיט מוזיק, שטולקאַרצן און טענץ אין די גאַסן.

אין חודש תּמוז פֿון יענעם יאָר האָבן זיך דרײַ טשענסטאָכאָווער: חיים לייבעלע, יוסף הירש גרייצער און יעקבֿ בער זילבער, געלאָזט וואַנדערן איבער דער וועלט, געשווארצט די עסטרײַכישע גרענעץ, אַנגעקומען אין שטעטל טשיבין,

געדונגען אַ קרעטשמע פֿאַר צוויי גולדן צו שפּילן „טעאַטער" בײַ נאַכט. אָבער אַנשטאָט אַ פּובליקום זײַנען געקומען אַ מאַסע קינדער מיט קרײַצער. דער אײַנ־קונפֿט אין דער קאַסע איז געווען אײַן גולדן מיט 75 קרײַצער. מיט דער סומע זײַנען די „אַקטיאָרן" אַרויסגעשפּרונגען דורכן פֿענצטער און געלאָזט זיך ווײַטער אין וועג.

פֿון טשיבין האָט זיך די חבֿרה געלאָזט צו פֿוס קיין קראָקע, פֿון קראָקע קיין כזשאַנאָוו און אָשפּיצין און פֿון דאָרט צוריק צו דער גרענעץ נעבן עלקיש. אויף ראָש־השנה זײַנען זיי שוין ווידער געווען אין טשענסטאָכאָוו.

נײַע ווינטן האָבן געבלאָזן. עס איז געווען די צײַט פֿון אויפֿשטײַג פֿון ציוניזם. ווײַט און בריט האָט געשמט ד״ר הערצלס נאָמען. די צאָרישע רעגי־רונג האָט די ציוניסטישע טעטיקייט ניט געשטערט, האָבן די ציוניסטישע מגידים געערעדט אין די שולן, אַז די ישועה איז נאָענט, מען גייט אָפּקויפֿן ארץ־ישׂראל פֿון טערק, באַזונדער האָט דער ציוניזם פֿאַרכאַפּט דעם מיטלקלאַס און די יוגנט וואָס האָבן געפֿילט ווי דער באָדן זינקט אונטער זייערע פֿיס. בחורים און מיידלעך האָבן אײַנגעאָרדנט ציוניסטישע בעלער; אָרעמע בעלי־בתּים האָבן געשפּאָרט און געקויפֿט אַ שקל.

דער ווידערשטאַנד צום ציוניזם איז געקומען פֿון צוויי זײַטן: חוץ די פֿאַלאַניזירטע יידן פֿון דער „העכערער" געזעלשאַפֿט און אַ טייל פֿון דעם מיטל־קלאַס וואָס האָבן זיך בכלל דערווײַטערט פֿון יידישן לעבן — האָבן די פֿרומע יידן, חסידים און רבנים געקערט וועלטן און געדרשנט אין די שולן, אַז נאָר משיח קען אויסלייזן יידן פֿון גלות. פֿון דער צווייטער זײַט, האָט די סאָציאַליס־טישע אַגיטאַציע פֿון די ערשטע קרײַזלעך אין וואַרשע, לאָדזש, ווילנע, ביאַליס־טאָק שוין דערגרייכט טשענסטאָכאָוו. עס האָט זיך אָנגעהויבן די סאָציאַליסטישע אַרבעטער־באַוועגונג וואָס האָט געפֿריידיקט ברודערשאַפֿט און באַפֿרײַונג דורך קאַמף און רעוואָלוציע.

ביסלעכווײַז איז אין דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אַרײַנגעצויגן געווארן צווישן אַנדערע אויך די רעליגיעזע יוגנט; צום מייסטן האָט די אויפֿקלערונג געווירקט אויף די ישיבֿה־בחורים.

טאַטעס און מאַמעס האָבן חוזק געמאַכט פֿון זייערע קינדער — און אַנדערע אויך געשלאָגן די קינדער וואָס ווילן אַראָפּוואַרפֿן ניקאָליײַן. אָבער עס זײַנען אויך געווען אַזעלכע טאַטעס און אַפֿילו גאַנצע פֿאַמיליעס וואָס האָבן אַליין מיטגעהאָלפֿן דער באַוועגונג.

דער קאַמף צווישן די פֿרומע יידן און „אַחדותניקעס" האָט זיך צעפּלאַ־קערט. אַן אויסגעטראַכטע מעשׂה האָט זיך פֿאַרשפּרייט איבער דער שטאָט, אַז אין לאָדזש האָבן די „אַחדותניקעס" אָנגעטאָן אַ הונט טלית און תּפֿילין און אים געפֿירט איבער די גאַסן. „אַחדותניק" איז געווארן אַ זידלוואַרט. די קאַמפֿן און געשלעגן צווישן די אָנפֿירער פֿון דער פֿרײַהייט־באַוועגונג מיט די ווילע יונגען זײַנען געווארן אָפּטער און פֿאַרביטערטער.

אין 1901 האָט זיך שוין שטאַרק געפֿילט דאָס אַנקומען פֿון אַ נייעם און פֿרישן שטראָם וואָס האָט זיך מיט אַ זעלטענעם אימפּעט אַרײַנגעריסן אין די אָרעמע יידישע גאַסן. עס האָבן זיך באַוויזן אַ סך נייע אויסגאַבעס פֿון אַמעריקע. צום ווינטער איז אויפֿגעקומען אַ נייע פֿרויען־מאָדע. די לאַנגע שלומפּערס זײַנען פֿאַרשוווּנדן, די קישעלעך האָבן זיך געוואַלגערט אין גאַס. די קירצערע קלייד־לעך, הויכקנאַפּלדיקע שיך, נידעריקע היטעלעך איבער די פֿאַרלייגטע צעפּ, די רויטע פּעלעריינעס מיט די קורצע פּאַראָסאָלן האָבן צוגעגעבן אַ סך חן די יידישע אָרבעטער־מיידלעך. האָבן אויך די בחורים זיך אָנגעהויבן צו פּוצן. די קאַפּאָטעס זײַנען געוואָרן קירצער, די היטעלעך קלענער, מען האָט אָנגעטאָן פּאָפּירענע קאָלנער מיט שטיפֿט פּאָפּירענע פֿאָרלאָגעס און פּאָפּירענע מאַנשעטן. די צרה מיט זיי איז אָבער געווען וואָס די פֿאָרלאָגעס האָבן זיך דווקא אין מיטן „גע־שפּרעך" אַרויסגערוקט פֿון וועסטל. די מאַנשעטן האָבן געהאָט אַ טבע אַראָפּ־צופֿאַלן פֿון די הענט, די ספּינקעס [שפּאָנקעס] האָבן זיך געבראָכן און די קעל־נער האָבן זיך געעפֿנט.

אין די אָוונטן האָט מען זיך געלאָזט אויף דער ערשטער און צווייטער אָלעע און דיסקוטירט. די באַליבטע טעמע איז נאָך אַלץ געווען: וואָס איז הימל, שטערן, ווי גרויס און ווי ווײַט איז די זון, וואָס איז דונער און בליץ אאַז״וו. מען האָט שוין אויך געריידט וועגן פּאָליטיק. יידישע ליבע־ און פֿאָלקס־לידער וואָס זײַנען פֿריִער געזונגען געווארן אין די שבתים אין די נידעריקע הײַזלעך האָט מען איצט געזונגען אויף די בענק אין די אָלעען און אַ סך נייע לידער זײַנען צוגעקומען: „התקוה", „דאָרט וואָ די צעדער". אַ באַליבט פֿאָלקסליד איז געווען:

דער זייגער האָט שוין צוועלף געשלאָגן
פֿיר מיך אַף אהיים, פֿיר מיך אַף אהיים.
וואָס פֿאַר א תּירוץ וועל איך זאָגן
פֿאַר מײַן מאַמען אין דער היים?
דעם ערשטן תּירוץ זאָלסטו זאָגן:
האָסט געארבעט שפּעט, האָסט געארבעט שפּעט.
דעם צווייטן תּירוץ זאָלסטו זאָגן
האָסט געבלאָנדזשעט דעם וועג.

דער לאָמער קאָפּל האָט געבראָכט פֿון לאָדזש אַ נײַ ליד, איבערגעשריבן אויף אַ שטיקל פּאַפּיר:

ס׳האָט געשנייט און גערעגנט
טרויעריק איז אין דער גאַס.
א קליין מיידל האָב איך באגעגנט
אָרעם, נאַקעט און בלאַס.

אַז דאָס ליד האָט אָנגעשריבן מאָריס ראָזענפֿעלד האָט מען נאָך ניט געוווסט. מאַנטש ביבער האָט פֿון לאָנדאָן געבראָכט אַ ליד פֿון שאַפּ:

ס׳לויפֿן די מאשינען, ס׳קלאַפּן די רעדער,
אין שאַפּ איז שמוציק און היים.

דער קאָפּ ווערט פֿאַרטומלט,
די אויגן ווערן פֿינצטער,
פֿינצטער פֿון טרערן און שוויים.

אין די פֿאַבריקלעך, ווו דערוואַקסענע און קינדער האָבן געאַרבעט, האָט זיך שוין אָנגעהויבן צו רודערן. די ווערטער בורזשוי און פּראָלע־טאַריער האָבן זיך שטיל אַרײַנגעכאַפּט אין אַרבעטער־מיַלער.

די יונגע חבֿרה האָט צוגעקריגן נײַע פֿרײַנד — סטודענטן און אינטעלי־גענטן. די ערשטע זײַנען געווען מאַרקוס גאָלדבערג, מאַרקוס צימערמאַן, גאָלד־שטיין פֿון דער ערשטער אַלעע, עטלעכע מיידלעך. אויף דער וואַרשעווער גאַס, אין הויף פֿון גאָדל ווײַנבערג, אויפֿן בוידעם, איז פֿאַרגעקומען אַ געהיימע פֿאַר־זאַמלונג.

אין יאָר 1902, אין חודש שבֿט, איז גאָנץ טשענסטאָכאָוו געגאַנגען אויף רעד־לעך. אײַנער אַ בעקער האָט פֿאַרפֿירט אַ מיידל מיטן נאָמען חנהלע, איר געגעבן טראָפּנס אָפּצוטרײַבן, און דאָס מיידל איז געשטאָרבן. חיים לייבעלע האָט דע־מאָלט אָנגעשריבן אַ ליד מיטן נאָמען „חנהלעס טויט". הענעך לפֿידות האָט דאָס ליד געקויפֿט פֿאַר פֿינף רובל און עס געלאָזט דרוקן אין אַ ביכעלע. דאָס ליד אין דעמאָלטיקן ייִדיש לייענט זיך אַזוי:

נאָך מיטאָג זייגער דרײַע
ווער ס'איז פֿאַר שאָמעס הויז געווען
האָט זיך אָנגעהויבן די פֿינצטערע לוויה
פֿאַר די וואָס האָבן ס'אומגליק געזען.
א געלויף, א געשריי, א געריידער,
א געוויין צווישן שוועסטער און ברידער.
די מאַמע מיט א פֿאַרשטיקטער שטימע:
חנהלע, ווו ווערסטו גענימען?
אוי, גאָטעניו, וואָס איז מיר געשען?
חנהלע, איך וועל דיך מער נישט זען. אאז"ו.

דאָס ליד „חנהלעס טויט" האָט זיך פֿאַרשפֿרייט ניט נאָר אין טשענסטא־כאָוו, נאָר אויך אין אַ סך שטעט אין פּוילן. מיידלשע אויגן זײַנען זינגענדיק פֿאַרגאָסן געוואָרן מיט טרערן, און דינסטמיידלעך האָבן דערמיט אויסגעגאָסן זייער ביטער האָרץ.

דער פּאָגראָם

די אָנקומענדיקע ימים־נוראָים האָבן זיך שוין געפֿילט אין דער לופֿט. מער ווי אַלע דאָנערשטאָגן איז דער מאַרק וואָס אַ מאָל פֿולער געווארן. צײַטיק אויבס איז אויסגעשטעלט. וועגערקעס, פֿאַפֿיראָווקעס און אויך גרינסן, אַרײַנגעפֿירט פֿון די אַרומיקע פּויערשע דערפֿער. די פּויערים ווייסן, אַז דאָנער־שטאָג דאַרפֿן די ווײַבער אײַנקויפֿן אויף שבת, ברענגט מען הינער, אייער, קאָטש־קעס. די פֿישער האָבן אויסגעשטעלט די סאָנדאָקן, די לאָנגע העכט אין באַליעס וואָסער מיט שווימענדיקע קאַרפֿן נישט לאַנג פֿון דער וואָרטע. באַלד וועלן זיך

אַראָפלאָזן די דאַמען מיט זייערע דינסטן, בעל־הביתטעס מיט די לערניינגלעך און אַ סך, אַ סך אָרעמע וויבער מיט קאָשיקעס.

נעבן די פֿישער שטייען די טאַנדעטער מיט זייערע געשטעלן: הויזן, מאַרי־נאַרקעס, העמדער און קאָלירטע טיכלעך. די בעלי־עגלות און טרעגער וואַרטן צו פֿאַרדינען אַ פּאָר גראָשן לכּבוד שבת. פֿאָר די געוועלבער זיצנען אַרויסגעשטעלט זעק מיט קאָשע, בעבלעך, אָרבעס, באָב, האָבערגריץ, שטיקער זאָלץ, זייפֿן און פֿעסלעך הערינג. די רייכע קויפֿן שמאַלצהערינג און רויג, די אָרעמע — הערינג־לעך מיט אַ סך מילך (מליצאָקעס) עס זאָל זיין וואָס צו האָקן מיט ציבעלע און עסיק אויף שבת נאָכן דאָוונען.

די ווילע יונגען, טאָשן־ציער, מעסערהעלדן דרייען זיך אַרום צווישן די פֿורלעך און אויבסהענדלער.

צווישן די אויבסהענדלער שטייט אויך דער שטילער, באַשיידענער דוד אָדערבערג מיט פֿלוימען. נײַן אין דער פֿרי קומט צו אים צו די פּוילישע פֿרוי טעאָפֿילאָ מיט אַ קאָשיק און הייסט זיך אָנמעסטן עטלעכע קוואָרט פֿלוימען. וועט די פֿלוימען זיצנען שוין געווען אין איר קאָשיק, הייבט זי פֿלוצלינג אָן צו שרײַען, אָדערבערג זאָל איר צוריקגעבן דאָס געלט, זי ווייל ניט די זשידאָווסקע פֿאַרפֿויל־טע פֿלוימען. דוד קוקט זי אָן פֿאַרוווּנדערט און זאָגט: „פּאָני, דו האָסט דאָך מיר פֿאַר די פֿלוימען ניט באַצאָלט". טעאָפֿילאָ האָט זיך ערשט צעלאָזט אויפֿן קול: „פּאָסקודנער זשיד, גיב מיר אָפּ מײַן געלט!" די פֿלוימען פֿון איר קאָשיק זיצנען אויסגעשאָטן געוואָרן. כוליגאַנעס זיצנען ווי פֿון דער ערד אויסגעוואַקסן, איבער־געקערט די מולטערס מיט אויבס, איבערגעדרייט די געשטעלן און אַנגעהויבן געשלעגן. בעלי־עגלות און פֿישער האָבן זיך קעגנגעשטעלט מיט ביטשן און דרענגער, קצבֿים פֿון דער יאַטקע־גאַס זיצנען אַנגעקומען. נחום יאַנקל פֿרידמאַן, הירש לייב די יומעטעס, מאיר ריז, מלך קוטנער האָבן זיך אַרײַנגעמישט, געבראָכט דישלעס פֿון די פֿורן און צוריקגעשלאָגן. ס׳זיצנען אָבער אַנגעקומען אַזוי פֿיל כוליגאַנעס, אַז מען האָט זיך זיי מער נישט געקענט אַנטקעגנשטעלן.

דער ווילדער חמון האָט זיך אַ לאָז געטאָן איבער דער וואַרשוואַר און קראָקעווער גאַסן און געריבט געוועלבער, צעבראָכן שויבן. שלוחים זיצנען גע־לאָפֿן איבער די פֿאַבריקן אָפּצושטעלן די אַרבעט, ווײַל יידן שלאָגן קריסטן.

צוועלף אַ זייגער, מיטאָגצײַט, האָט זיך פֿון אַלע פֿאַבריקן אַ שאָט געטאָן אַ ווילדער המון. דער מאַרק איז שוין געווען אָפּגערייניקט, געוועלבער פֿאַרהאָקט. מען האָט שוין קיין יידן אין גאַס ניט געזען. די בויאַנעס וואָס זיצנען שפּעטער אָנגעקומען פֿון די ווײַטע פֿאַבריקן — האָנטקעס, פּעלצערס, שפּאָגאָטשאַרניע — האָבן אויפֿן ווילדסטן שטייגער מיט שטיינער און אײַזנס פּאָגראָמירט די יידישע גאַסן. דעם ערשטן און גרעסטן חורבן האָבן זיי געמאַכט אויף דער וואַרשוואַר גאַס. פֿיניע קאָמינסקיס רעזורע איז צעבראָכן געוואָרן אויף שטיקלעך.

עס איז קלאָר, אַז דער פּאָגראָם איז פֿון פֿריער געווען גוט אָרגאַניזירט דורך פּוילישע אַנטיסעמיטן און אויסגערעכנט געוואָרן אין דער צײַט, וען דאָס מילי־

טער איז אין שטאָט ניט געווען. אויך די פּאָליציי האָט זיך נישט באַווייזן אין גאָס. אין שטאָט האָבן זיך געפֿונען אַ פּאָר געציילטע זעלנער.

מאָרקוספֿעלד האָט געשיקט עטלעכע טעלעגראַמען קיין ווארשע, מען זאָל שיקן מיליטער קיין טשענסטאָכאָוו, איידער ס׳קומט צו מאָסן־קרבנות. פֿון ווארשע האָט מען געלאָזט וויסן, אַז מען שיקט גלייך אַרויס מיליטער. דערווײַל איז דער פּאָגראָם געגאַנגען ווײַטער אומגעשטערט מיטן געשריי „בי זשידוו" (שלאָג יידן). די גאָסן זײַנען געווארן באַדעקט מיט צעבראָכן גלאָז און פֿעדערן. יידן זײַנען געלעגן באַהאַלטן אין קעלערס, אויף בוידעמס, אַ סך בײַ קריסטלעכע שכנים.

אָרום אײַנס בײַ נאָכט איז מאָרקוספֿעלד נאָך אַלץ געשטאַנען אויפֿן נײַעם מאַרק און געווארט אויף מיליטער. דער המון האָט זיך דעמאָלט אַרײַנגעריסן אויף דער טילנע און אַגראָדאָווע. מיט אַ מאָל האָט זיך באַווייזן דאָס מיליטער, מאַרשירט דורך דער ערשטער אַלעע צום נײַעם מאַרק און דאָרט זיך אויסגעשטעלט אין אַ גלײַכער ריי ביז צו דער „טימע". די פּאָגראָמשטשיקעס, הינטערן שטייגערנעם פּאָרקאַן פֿון „טימע", האָבן באַוואָרפֿן דאָס מיליטער מיט שטיינער און געשריגן: „שלאָגט די מאָסקאַלעס!" עס איז געקומען דער ערשטער זאַלפּ, דערנאָך האָט דאָס מיליטער אַרײַנמאַרשירט אין הויף פֿון קאָשטשאָל. די כוליגאַנעס זײַנען זיך צע־לאָפֿן. אָרום פֿינף אין דער פֿרי איז שוין דאָס מיליטער געווען אין צירקל אַריין מיט אָנגע־רויבטע זאַכן.

דער פֿרײַטאָג איז געווען אַ שרעקלעכער פֿאָר יידן. אַ סך יידן זײַנען זיך צעלאָפֿן אין די שכנישע שטעט. מען האָט געזאָגט, אַז פֿרײַטאָג צו נאָכטס וועט זיך ערשט אָנהייבן דער ריכטיקער פּאָגראָם, אַזוי אַז פֿון די דרײַ צלמים ביז דער געצעוויזנע וועט קיין יִד נישט בלײַבן. יאָנעוו, מישקאָוו, זשורעק, קאָזשעג־לעוו האָבן געהאָט געסט אויף שבת. די וואָס זײַנען געבליבן אין שטאָט האָבן פֿאַרהאַקט די פֿענצטער. אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט אין די גאָסן. אין מאַרק און אין די אַלעען האָט מען זיך נישט געטאָרט אַנידערזעצן. מיליטערישע פּאָטרולן האָבן מאָרשירט אַרויף און אַראָפּ.

חיים לייבעלע, דער שרײַבער פֿון די שורות, האָט זיך דעם גאַנצן טאָג און נאָכט געפֿונען אין גאָס, אַ סך מאָל אין סאָמע מיטן פֿון ווילדן המון. אין דער פֿרי האָט ער געטראָפֿן די טעפּער־גאָס באָשיט מיט פֿעדערן און פּוך. אין אַ סך הײַזער איז דאָס ביסל אָרעמע מעבל געווען צעבראָכן; צעריבטע געווענדער זײַנען געווען פֿאַרקלאַפּט מיט ברעטער. וועו חיים לייבעלע האָט אָנגעקלאַפּט אין טיר פֿון זײַנע עלטערן, האָט ער נישט געהערט קיין ענטפֿער, ערשט שפּעטער האָט זיך דער עולם אַרויסגערוקט פֿון די באַהעלטענישן. שבת איז ער געפֿאָרן אין די קליינע שטעטלעך באַרויקן די טשענסטאָכאָווער יידן דאָרט.

דער מישפּט איבער די פּאָגראָמשטשיקעס וואָס איז פֿאָרגעקומען אין מיטן ווינטער איז געווען אַ טראָגישער פֿאָרס. אַ סך זײַנען אין גאַנצן באַפֿרײַט געווארן. עטלעכע האָבן געקראָגן אַ פּאָר טעג אין קאָזע און עטלעכע — זעקס וואָכן, אָבער טאָקע אין דער טשענסטאָכאָווער טורמע, עס זאָל זיי חלילה נישט פֿעלן קיין עסן און טרינקען.

די פּוילישע וואַרשעווער צײַטונגען האָבן געשריבן, אַז דער פּאָגראָם איז געמאַכט געוואָרן פֿון יידן אַליין. דער פּעטערבורגער פֿרײַנד האָט יוצא געווען מיט אַ פּאָר שורות. דערפֿאַר האָט חיים לייבעלע געווידמעט דעם פּאָגראָם אַ לידל:

הערט נאָר, מענטשן, וואָס ס׳האָט זיך פֿאַרלאָפֿן,
וואָס ביַי אונדז אין שטאָט האָט פּאָסירט.
אַן אומגלִיק האָט אונדז יידן געטראָפֿן:
געברענט, געשלאָגן און ראָבירט.
ס׳איז נאָך ניט געווען אזא קלאָג
ווי ס׳איז אין טשענסטאָכאָוו געווען,
אין חודש אלול, דעם 9טן טאָג
איז אויף אונדז דאָס אומגלִיק געשען.
נײַן אין דער פֿרי
קומט אַ קריסטין צי,
פֿלוימען האָט זי זיך באַשטעלט.
מיט אַ מאָל שרײַט זי גאָר: זשיד,
זיי זײַנען נישט גיט,
גיב מיר צוריק דאָס געלט.
בריוועלעך זײַנען געגאַנגען ווי טעלעגראָפֿן
אין די פֿאַבריקן ארײַן:
אזוי ווי עס וועט נאָר צוועלף פֿײַפֿן,
זאָלט איר אין גאַס אַרויסגיין.
אזוי ווי ס׳האָט צוועלף געפֿיפֿן
זײַנען זיי אַרויס פֿון די פֿאַבריקן
מיט געשריי, גוואַלד און געפֿילדער,
אין מארק און גאַסן
געשלאָגן, געבראָכן,
געוואָרן אלץ ווילדער און ווילדער,
סחורות צעלײגט, טאַשעוואַניעס פֿאַרדרייט,
אין אָרעמע הײַזער זיך אַרײַנגערישן.
די כולִיגאַנישע הענט
האָבן געצונדן, געברענט,
בעטגעוואַנט געפֿלִיקט און געריסן.

דאָס פּאָגראָמליד האָט זיך באַלד פֿאַרשפּרייט איבער דער שטאָט. דאָס ליד האָט געזאָלט קויפֿן דער פֿאַרלעגער בניאָמע (בנימין) ליבעסקינד אין פּיעטריקאָוו, נאָר הענעך לפּידות איז אים פֿאַרלאָפֿן דעם וועג און באַצאָלט צען רובל און צוויי הונדערט געדרוקטע עקזעמפּלאַרן. מיטן ליד איז אַברהם האָן (שוואַרץ) אַרויס אין מארק און עס געזונגען אויף אַ קול.

דעם זעלבן יאָר האָט מען ענומען יוסף הירש גרייצער צום מיליטער. מיט זײַן אַוועקגיין האָט די יונגע חברה פֿאַרלאָרן איינעם פֿון אירע אָנפֿירער.

אין יאָר 1903 האָבן זיך אָנגעהויבן די קאַמפֿן צווישן די פֿאַרשיידענע נאָך קלײנע פּאַרטיי־גרופּעס. די רוסיש־יאָפּאָנישע מלחמה איז אויסגעבראָכן און מענטשן זײַנען זיך צעלאָפֿן. דאָס רובֿ קיין לאָנדאָן. דער מחבר פֿון די זכרונות איז אויך דעמאָלט אַוועק פֿון זײַן היימשטאָט.

דער מאַטעריאַל איז באַאַרבעט געוואָרן פֿון אלקנה כראָבאַלאָווסקי.

רעפֿעראַטן און רעצענזיעס

צוויי בענד געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג.

ש. איזנשטדט — פֿרקים בתולדות תנועת הפועלים היהודית, ספר ראשון, 271 + XVI זז׳; ספר שני, 264 + XII זז׳. הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר.

דער מחבר האָט מיט רעכט באצייכנט זײַן אַרבעט מיטן נאָמען פֿרקים (קאַפּיטלעך) פֿון דער געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. גאָנץ באַשיידן שרײַבט ער אין דער הקדמה, אז די פֿרקים זײַנען א מין „פֿרגוו צו פֿאַרבינדן היסטאָריש־סאָציאָלאָגיש די אַנטוויקלונג־רינגען פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג לויט אירע ריכטונגען און שטראָמען און געבן איר א מאַרקסיסטישע באַלײַכטונג. דאָס זאָל ווײַט ס׳איז מיגלעך באַפֿרידיקן די באַדערפֿענישן פֿון די טוערס און אָנפֿירערס פֿון דער באַוועגונג און פֿון די ווָאס שטודירן זי״.

די אַרבעט נעמט אַרום צוויי בענד (קנאַפּע 600 זײַטן), ס׳איז צוגענעבן א רײַכע ביבליאָגראַפֿיע (ביז 200 מקורים) פֿון דער ליטעראַטור וועגן דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג, ווי אויך א פֿרעציזער לוח — די כראָנאָלאָגיע פֿון די וויכטיקסטע געשעענישן. קיין איין ריכטונג, קיין איין שאַטירונג אין דער באַוועגונג לאָזט דער מחבר נישט אַדורך, ער זאָל נישט פֿרגוון זי גרינטלעך באַהאַנדלען, געהעריק אויסטײַטשן און באַלײַכטן. די אַרבעט איז דער ערשטער פֿרגוו צו געבן א פֿולדיק בילד פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַלע לענדער. מיר האָבן דאָ נישט בלויז אײַנצלנע מאָנאָגראַפֿיעס פֿון באַזונדערע פֿאַרטײַען און ריכטונגען, נאָר א פֿאַרבינדונג פֿון אַלע שאַטירונגען און ריכטונגען פֿון דער באַוועגונג, נישט באַגרענעצט בלויז מיט די אַנטוויקלונגעטאַפּן פֿון איין פֿאַרטיי אָדער מיטן שטח פֿון איין לאַנד. אזא פֿרגוו איז נאָך ביז איצט נישט געמאַכט געוואָרן נישט אין יידיש און נישט אין העברעיש. די אַרבעט פֿון ד״ר אײַזנשטאַדט איז בלי ספֿק א וויכטיקער צושטײַער צו אונדזער היסטאָריאָגראַפֿישער ליטעראַטור.

צום באַדויערן אָבער גיט דער מחבר וועגן פֿיל וויכטיקע געביטן און צײַטפֿעריאָדן פֿון דער באַוועגונג בלויז ראַשי פֿרקים. די געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע וואָס פֿאַרמאָגט אזוי פֿיל אינטעראַסאַנטע און קאָלירפֿולע פֿעריאָדן, פֿול מיט דראַמאַטישע מאָמענטן, האָט ביים מחבר נישט פֿאַרדינט אַפֿילו אויף א באַזונדערן פֿרק. ער באַהאַנדלט זי ווי א טפֿל.

אין דער זעלביקער צייט גיט ער אָפּ 6 זײַטן (אין צווייטן באַנד) פֿאַר דער פּועלי־ציון־באַוועגונג אין אַמעריקע (זיך אָנגעהויבן ערשט 1903), וועלכע קאָן בשום אופֿן ניט פֿאַרגלײכן וועדן לויט איר היסטאָרישער וואָג און וועדט מיט דער אַלגעמיינער יידישער סאָציאַליסטישער (און אַנארכיסטישער) באַוועגונג ביז 1905 — די צייט ביז וואַנען דער מחבר דערפֿירט זײַן ארבעט. דאָס זעלביקע קאָן געזאָגט וועדן, וועגן גאַליציע. רומעניע וועדט אָפֿילו ניט דערמאָנט, און די לעצטע ביידע לענדער האָבן דאָך געשפּילט א ראָלע אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג און פֿון יידישן סאָציאַליסטישן געדאַנק און האָבן פֿאַרדינט ווייניקסטנס אויף באַזונדערע פּרקים. האָט דאָך דער מחבר אויף דער פּועלי־ציוניסטישער באַוועגונג אין גאַליציע אָפּגענעבן לפּי ערך א סך פּלאַץ (זז׳ 120—126, צווייטער באַנד).

מיר זײַנען גאָנץ ווײַט פֿון חושד צו זײַן דעם מחבר אין אינזײַטיקייט. אָט האָט ער דער בונדישער באַוועגונג אָפּגענעבן לפּי ערך א סך אָרט; ער שרײַבט אָפּט מאָל גאָנץ וואַרעם וועגן בונד, שאָבט אָפּ אָביעקטיוו די היסטאָרישע ראָלע פֿון בונד און זײַן וועדט אין דער מאָדערנער געשיכטע פֿון יידישן פּאָלק, זײַן באַטײַט פֿאַר דער קולטור־אַנטוויקלונג און גײַסטיקער דערהייבונג פֿון די יידישע מאַסן. אָבער די דיספּראָפּאָרציע וואַרפֿט זיך אויך דאָ אין די אויגן. אין צווייטן באַנד איז בלויז איין קאַפּיטל (56 זײַטן פֿון העכער 200), א פֿערטל פֿון גאַנצן בוך, אָפּגענעבן פֿאַרן בונד, דאָס איבעריקע פֿאַר דער ציוניסטישער ארבעטער־באַוועגונג אין אַלע אירע שאַטירונגען. דער מחבר איז מודה (הקדמה צום צווייטן באַנד), אז ער איז דאָ געצוואונגען געווען זיך אָפּצושטעלן גאָר אין א גרויסער מאָס (מער ווי אין ערשטן באַנד) אויף די גרונט־יסודות פֿון די פֿאַרשיידענע שטרעמונגען און באַזונדער נעוני אויפֿן פּראָלעטאַרישן ציוניזם (די דרײַ פֿאַרטייען — פּועלי־ציון, ס״ס און סיימאָוויצעס); דאָס לעצטע האָט ער טאַקע מקיים געווען, און וואָס שייך צום ערשטן — גאָר בצימצום לפּי ערך: דער בונד צוזאַמען מיט די אַנדערע שטרעמונגען, מיט וועלכע ער האָט זיך צונויפֿגעטראָפֿן — די רוסלענדער סדא״פ, פּפ״ס, פּס״ד, לעטישע ס״ד א״א פֿאַר־נעמען דאָ, ווי געזאָגט, בלויז א פֿערטל פּלאַץ.

אין ערשטן באַנד (270 זײַטן) פֿאַרנעמט דער ארײַנפֿיר (מבוא) 70 זײַטן. דער מחבר הייבט אָן די געשיכטע פֿון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג מיט דער צייט פֿון אוראַלטן קאָמוניזם ביי די איסיים, גיט אָפּ לפּי ערך פֿיל פּלאַץ צו שילדערן די קלאַסן־פֿאַרהעלטענישן אין אַמאָליקן ארץ־ישׂראל, די חשיבות פֿון מלאָכה ביי יידן א מאָל, וועגן וואָס ס׳איז שוין פֿאַראַן א רייכע ליטעראַטור. דער מאַטעריאַל פֿאַר זיך איז זייער אינטערעסאַנט, אָבער ער האָט דאָך ניט קיין דירעקטע שייכות צו דער געשיכטע פֿון דער מ א ד ע ר נ ע ר יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, וואָס דאָס איז דאָך דער עיקר־ציל פֿון זײַן וועדק.

דער מחבר האָט זיך באַנוצט מיט א רייכן היסטאָרישן מאַטעריאַל; אין דער ביבליאָגראַפֿיע (סוף פֿון צווייטן באַנד) גיט ער אָן ביז 200 מקורים, זייער וויכטיקע און אויסשעפּיקע אויף פֿאַרשיידענע געביטן. ליידער פֿילט זיך גאָנץ

וויניק סיסטעמאטישקייט און פראפארציע בײם באארבעטן דעם מאטעריאל. וועגן זעלבשוץ בעת פאגראמען בלויז אנדערהאלבן זײטלעך, וועגן „קליינעם בונד", וואס איז אזוי כאראקטעריסטיש פאר נײ געשאפענעם לעבנס־שטייגער — עט־לעכע שורות (צווייטער באנד, ז׳ 51). און אין דער הקדמה (ז׳ xvi) שרײבט ער דאך, אז ער האט מיט באזונדערער ערנצטקייט זיך באצויגן צו דער פארשונג פון נײ געשאפענעם לעבנס־שטייגער.

דער מבוא נעמט ארום די געשיכטע פון יידן, אנהייבנדיק פון דער ארץ־ישראל־תקופה ביזן מיטן 19טן י״ה, ווען, לויטן מחבר, ס׳הייבט זיך אן די אנט־שטייונג פון יידישן לוין־פראלעטאריאט און צוזאמען דערמיט אויך זײן באוועג־גונג, וואס האט געזאלט אייגנטלעך זײן, ווי געזאגט, די עיקר־טעמע פון זײן ווערק. און אויך דא טרעפן מיר די גוואלדיקע דיספראפארציע. למשל: וועגן דער סאציאלער חשיבות פון חסידות, וואס „האט אויסגעגליכן דעם רוקן פון פאלקס־מענטשן" רעדט ער (ז׳ 13) בפירוש נאר א פאר ווערטער; ער געפינט אבער פאר וויכטיק, ווי א היסטאריש באווײַז דערצו, צו ברענגען א לענגערן ציטאט פון... די זכרונות פון אזא היינטצײַטיקן בר־סמכא ווי יחזקאל קאטיק (געשטארבן 1921, די זכרונות זײַנען ארויס 1922) וואס האבן אגב, האלט איך, א קנאפן וועדט אפילו ווי מאטעריאל וועגן לעבנס־שטייגער. דערפאר האבן מיר דא (קאפיטל ג, מבוא) א קורצע אבער בולטע שילדערונג פון די סאציאלע דיפערענצן בײַ יידן אין מיטן 19טן י״ה: די געשיכטע מיטן שמײַסן די שנײַ־דערם אין קיידאן (ליטע) לויטן באפעל פון די ראשי הקהל; די זכרונות פון אן עד־ראיה (ב. צאלעוויטש) וועגן ערשטן בעקערסטרײַק אין ביאליסטאק, באזונ־דער פון יהודה עפל [אפל] (שפלות פון מלאכה בײַ יידן, לאגע פון דרוקער־ארבע־טערס אד״ג), פון בארימטן ס״ר רובאנאוויטש־איליאשעוויטש (ז׳ 24) — זײַנען פאסיקע אילוסטראציעס דערצו.

גאנץ געלונגען איז סקיצירט דער אומבײַט אין דער ווירטשאפטלעבער סטרוקטור אין רוסלאנד (דערמאנט בלויז מיט א פאר ווערטער גאליציע און רומעניע) און אין דער ראם — די ראלע פון יידן אין דער אנטשטייונג און אנט־וויקלונג פון דער אינדוסטריע (ביאליסטאק, לאדזש א״א) און בכלל דער פראק־טיקווויזאציע־פראצעס פון די יידישע מאסן אין תחום, די פראפאגאנדע פון ריב״ל (תעודה בישראל) פאר מלאכה בײַ יידן בעתן השפלה־פעריאד, די יידישע לאנדווירטשאפט, די נײַע באדינגונגען וואס האבן צוגעגרייט דעם באדן פאר דער אנטשטייונג פון א יידישן לוין־פראלעטאריאט (קאפיטל ג). דא געפינען מיר שוין פראפארציאנעל א ביסל מער וועגן דער לאגע פון די יידישע מאסן אויף דער עמיגראציע („עם־עולם"־באווענונג, די שניידערס אין לאנדאן, די שוויצשעפער אין די פאראיניקטע שטאטן, די קאלאניזאציע אין ארגענטינע). צווויי קאפיטלעך פון מבוא (20 זײַטן) רעדן ארום דעם ישוב אין ארץ־ישראל, נעמען אויך ארײַן דעם פעריאד, וועו די חלוקה האט דאמינירט, — די בילוי־תקופה, די ערשטע פיליאנטראפיש־קאפיטאליסטישע אונטערנעמונגען פון ראט־שילדן, מאנטעפיארן, דער קאמף מיט די פקידים אין די קאלאניעס, די

אַנטוויקלונג פֿון מלאָכה און אינדוסטריע. דער מחבר קאַרגט דאָ נישט קיין אָרט צו ברענגען געניוע ציפֿער וועגן 41 פּאָכן אין ירושלים אליין (1897) מיט דער צאָל יידישע אַרבעטערס אין זיי. לויט אונדזער מיינונג איז דאָס א גאַנץ איבער־דיקער באַלאַסט אין אַן ארבעט וואָס דארף — בײַ אזא צימצום פֿון פּלאַץ — ארומנעמען די געשיכטע פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג אין דער גאָרער וועלט. אַנשטאָט דעם וואָלט דער מחבר ריכטיקער געטאָן, וועו ער ברענגט נאָך אינטערעסאַנטע דאָקומענטן, ענלעך צום „שולחן ערוך בשביל עבדי הישוב" (זז׳ 64—65) וואָס גיט אונדז טאקע א כאַראַקטעריסטיש בילד פֿון דער מורא־דיקער עקספּלואַטאַציע און שקלאַפֿישע ארבעט־באַדינגונגען אין דער ערשטער מעכאַנישער פּאַבריק פֿון ערשטן קאַפּיטאַליסטישן פּיאָניר פֿון דער יידישער אינ־דוסטריע אין ארץ־ישׂראל — לעאָן שטיין. אָט די ארבעט־באַדינגונגען — שרײַבט דער מחבר — דערמאָנען אין א גרויסער מאָס די לאָגע און די תּנאים פֿון די לאַנדווירטשאַפֿטלעכע פּועלים אין די קאָלאָניעס אונטער דער ממשלה פֿון די פּקידים.

די איינטלעכע געשיכטע פֿון דער באַוועגונג הייבט זיך אָן נאָכן מבּוא פֿון 69 זײַטן. די ערשטע 15 זײַטן זײַנען אָפּגעגעבן פֿאַר רוסלאַנד און אמעריקע; מיט א פּאָר שורות וועלט אויך דערמאָנט גאַליציע; די ווײַטערדיקע 36 זײַטן פֿאַר־נעמען זיך מיט ארץ־ישׂראל. גאַנץ גוט וועלט דאָ סקיצירט דאָס אַנטשטיין פֿון יידישן לוין־פּראָלעטאַריאַט אין צאַרישן רוסלאַנד אויפֿן הינטערגרונט פֿון דער אַלגעמיינער ווירטשאַפֿטלעכער אַנטוויקלונג פֿון לאַנד, — דאָס פֿאַרלאָזן די אַל־טע רעליגיעזע פֿאָרמען פֿון אַרגאַניזאַציע (חברות פֿון פּועלים און בעלי־מלאָכות: „יד אחת", תּקיעת כּף בײַ רבנים אד"גל) אין שולן און בתּי־תּפילה און דאָס אויסשיילן זיך פֿון נײַע מער וועלטלעכע פֿאָרמען. די אומפּראָפּאַרציאָנאַל־קייט וויזט זיך ארוים בײַם שילדערן (אין קאַפּיטל ב) די אַנטשטייונג פֿון די ערשטע אַרגאַניזאַציעס — פֿון די קאַסעס אין רוסלאַנד און פֿון די פֿאַראייניקטע יידישע געווערקשאַפֿטן אין אמעריקע: צוזאַמען מיט געצייכנטע שורות וועגן מהות פֿון די אַרגאַניזאַציעס, וועגן זייער עצם טעטיקייט, וווקס און אַנטוויקלונג וועלן געבראַכט אויף גאַנצע זײַטן פֿולע טעקסטן פֿון סטאַטוט פֿון א קאַסע (געפֿונען אין ארכיוו פֿון צאַרישן פּאָליציי־דעפּאַרטאַמענט) און פֿון דער דעקלא־ראַציע פֿון די פֿאַראייניקטע יידישע געווערקשאַפֿטן (גרינדונג־פֿאַרזאַמלונג, אק־טאָבער, 1888) אין אמעריקע. פֿולע טעקסטן פֿון אזעלכע היסטאָרישע וויכטיקע דאָקומענטן פּאַסן זיך גיכער פֿאַר א זאַמלונג פֿון היסטאָרישע מאַטעריאַלן, אָבער לגמרי נישט אין א סקיצירטן היסטאָרישן איבערזיכט.

בײַם שילדערן דעם כאַראַקטער פֿון דעם נײַ אַנטשטאַנענעם יידישן לוין־פּראָלעטאַריאַט וואַרפֿט דער מחבר פֿאַר דעם בונד (ז׳ 75), אז ער האָט זיך באַמיט צו פֿאַרבאַהאַלטן אָדער אָפּפֿרעגן דעם בליק וועגן באַזונדערן כאַראַקטער פֿון יידישן ארבעטער־קלאַס ווי א האַנטוועקער־פּראָלעטאַריאַט. ער וויזט אָבער נישט אָן ווי אזוי און ווו דער בונד האָט זיך באַמיט דאָס צו טאָן; און ער אליין ציטירט מיט א פּאָר זײַטלעך פֿרײַער (ז׳ 70) דעם באריכט פֿון די פּיאָנירן

פון בונד צום אינטערנאציאנאלן סאציאליסטישן קאנגרעס אין לאנדאן (1896) וווּ עס שטייט בפירוש: „דער באדן פאר דער יידישער ארבעטער־באוועגונג איז דאס האנטווערק וואס איז אויסגעשטעלט אויף א שנעלער קאפיטאליזאציע" אאז"וו. דאס זעלביקע ווערט געזאגט אין די באריכטן (פון בונד) צום אינטערנאציאנאלן סאציאליסטישן קאנגרעס אין פאריז (1900) און צום אינטערנאציאנאלן וועבער־ארבעטער־קאנגרעס (פארעפנטלעכט אין זאמלבוך 25 יאר, וואַרשע), וואס דער מחבר פארוואס זיך אויף זיי.

אלע ניט־יידישע ארבעטערס, מיט וועמען די יידישע ארבעטערס זיינען געקומען אין באריהרונג אין אמאליקן צארישן רוסלאנד, באצייכנט דער מחבר מיטן נאמען רוסן: „די שטעט און שטעטלעך, וווּ עס זיינען אויפגעקומען די יידישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, זיינען געווען ארומגערינגלט מיט רוסישע דערפער" (כפרים רוסיים — ז' 73); „די קאנקורענץ צווישן רוסישן ארבעטער און יידישן ארבעטער (הפועל הרוסי והפועל היהודי) האט געבראכט — פונקט ווי אין די פריערדיקע דורות די קאנקורענץ צווישן יידישן האנטווערק און קריסטלעכן — צום אויפשטייג פון אן אנטיסעמיטישער אגיטאציע, וועלכע האט אפט מאל געבראכט צו געשלעגעריען צווישן די ארבעטערס פון ביידע פעלקער" (שני העמים). ווי אן אילוסטראציע דערצו ברענגט ער דעם פאקט פון א צוזאמענשטוים אין אדעסער פאָרט (19טן יולי 1886) צווישן יידישע און ניט־יידישע פאָרטארבעטערס און טרעגערס; ער שרייבט: „אירעה התנגשות קשה בין פועלי הנמל והסבלנים הרוסים והיהודים בשפת ימה של אודסה", און פארוואס זיך אויפן המליץ (נומ' 76, 1886). די געשיכטע איז געבראכט אין דער ארבעט פון א. מענעס (באנד III, היסטאָרישע שריפטן פון יוווא, ז' 6); מענעס ציטירט דעם טעקסט פון המליץ, וווּ עס שטייט בפירוש: „מכה רבה בין נוצרים ויהודים". ווי אזוי עס זיינען פון נוצרים געווארן רוסים — דאס איז שוין דער סוד פון מחבר. ס'איז אפט מאל צוליבן אנטיסעמיטיזם געקומען צו געשלעגן צווישן ביידע פעלקער (שני העמים) — שרייבט דער מחבר; דער לייענער קאן דאך מיינען, אז דאס גאנצע צארישע רוסלאנד איז באוווינט געווארן נאר פון די צוויי פעלקער — רוסן און יידן. וווּ זשע זיינען אהינגעקומען די פאליאקן, וויסרוסן, אוקראינער, ליטווינער, לעטן א"א, מיט וועמען די יידן זיינען טאקע געווען ארומגערינגלט?

גאנץ גוט ווערט באארבעט דער ציטפעריאד פון דער אנטשטייונג און אנטוויקלונג פון א יידישן לוין־פראלעטאריאט אין ארץ־ישראל אין די לעצטע פאר צענדלינג יאר פון פריערדיקן י"ה (קאפיטלען ג — ו). עס ווערט ארומגערעדט די לאגע פון די ערדארבעטערס אין די קאלאניעס, די באציונגען מיט דער פקידות פון באראן און יק"א און מיטן אדעסער קאמיטעט פון חובבי ציון, די ערשטע ארבעטער־ארגאניזאציעס („אגודת הפועלים", „אגודת אחים"), די ערשטע קבוצות (דעמאלט „קאלעקטיוון"), די ווירקונג פונעם עקאנאמישן קריזיס סוף פאריקן י"ה און די פארשטארקטע עמיגראציע פון די פועלים פון ארץ־ישראל קיין אויסטראליע, די פארצווייפלטע באמיונגען צו באועצן די

ארבעטלאָזע פּועלים אויף ערד, אָפּענהיימערס עקספּערימענטן מיט די קאָאָפּעראַטיוע קאָלאָניעס אאז"ו. ס'באַקומט זיך אין אַלגעמיין א בולט בילד פֿון די סאָציאַל־ווירטשאַפֿטלעכע פֿאַרהעלטנישן און גוואַלדיקע שוועריקייטן וואָס דער יישוב האָט געהאַט אויסצושטיין אין זיין ערשטער פּיאָנירן־פֿאָזע. אויך דאָ זעט מען די שוואַכקייט פֿון מחבר צו ברענגען פֿולע טעקסטן פֿון דאָקומענטן, ניט רעכענענדיק זיך מיטן פֿלאַץ און וואָס גייט, פֿאַרשטייט זיך, אויפֿן חשבון פֿון אַנדערן וויכטיקן מאַטעריאַל.

דער אינטערעסאַנטסטער פּעריאָד אין דער געשיכטע פֿון דער יידישער־ארבעטער־באַוועגונג און פֿון דער אַנטוויקלונג פֿון יידישן סאָציאַליסטישן געדאַנק — די 70ער־80ער יאָרן פֿון פֿאַרגאַנגענעם י"ה — איז באַארבעט געוואָרן אין זיבן קאָפּיטלעך. דאָ איז די ארכיטעקטאָניק בײַם באַארבעטן דעם מאַטעריאַל אַ סך געלונגענער. גאַנץ גלאַט וועט געשילדערט דער אַזוי גערופֿענער „ניהיליזם", דער איבערגאַנג פֿון אַזוי גערופֿענעם קאָסמאָפּאָליטישן סאָציאַליזם, פֿון דער נעגאַציע פֿון נאַציאָנאַלע וועלטן אין דער באַוועגונג, צום יידישן סאָציאַליזם (יידישע סאָציאַליסטן און יידן־סאָציאַליסטן); ער שטעלט זיך אָפּ לפּי־ערך געניי אויפֿן ליבערמאַן־פּעריאָד (ווין, לאָנדאָן אאז"ו) און אויף ליבערמאָנס שפּעטערדיקע נאָכגייערס. די כאַראַקטעריסטיק פֿונעם איבערגאַנג־פּעריאָד (פֿון קאָסמאָפּאָליטישן סאָציאַליזם צום יידישן) קומט ארויס א ביסל מטושטש: לויטן מחבר האָט „די יידישע סבֿיבֿה גופֿא און די באַזונדערע לאָגע פֿון די יידישע מאַסן בהדרגה ארויפֿגעלייגט דעם שטעמפּל פֿון א יידישן סאָציאַליזם אויף דער טעטיקייט פֿון די יידן־סאָציאַליסטן" (ז' 142).

דער מחבר גיט אָפּ א סך פֿלאַץ פֿאַר כאַראַקטעריסטיקעס און ביאָגראַפֿישע באַשרײַבונגען פֿון פֿיל פֿערזענלעכקייטן וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין פּיאָניריש צײַטפֿעריאָד; ער האָט א באַזונדערע שוואַכקייט צו געבן דעפֿיניציעס און דאָטעס און וועלט דערבײַ אָפּט מאָל געשטרויכלט מיט ניט דערלאַנגלעכע טעותים. ער האָלט זיך בײַ דער מארקסיסטישער אידעאָלאָגיע און דאָס שטערט אים נישט צו באַצייכענען ווי פּיאָנירן פֿון יידישן סאָציאַליזם (קודמי הסוציאַליזם היהודי) אזעלכע בירגערלעך־ראַדיקאָלע משפּילים מיט א מטושטשער סאָציאַלער אידעאָלאָגיע ווי מ. ל. לילייענבלום, אורי צבי קאָוונער, ד"ר י. ל. קאַנטאָר, דער דיכטער קאָנסטאַנטין שאַפּירא א"א.

> ליבערמאַן איז געווען פֿון פּיאָטער לאַווראָוום קרײַז און האָט מיטגעארבעט אין זײַן צײַטשריפֿט וופּעריאָד. ער איז אויך געווען איינער פֿון די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן — לויטן מוסטער פֿון אקסעלראָד און אַנדערע, וועלכע האָבן פֿון אָנהייב אָן זיך באַפֿרײַט פֿון דער השפּעה פֿון דער פּאַרטיי „נאַראָדנאיא וואָליא" און איר אידעאָלאָגיע און האָבן זיך אין גאַנצן אָנגעשלאָסן אין דער טעאָריע פֿון מארקסן (ז' 154).

לאַווראָוו איז קיין מאָל ניט געווען קיין מארקסיסט; זײַן סאָציאַלאָגישע קאָנצעפּציע וועגן דער ראָלע פֿון „קריטיש דענקנדיקע פֿערזענלעכקייטן" אין דער געשיכטע איז לכּתּחלה צום מארקסיזם און איז פֿון מארקסיסטן שטאַרק באַקעמפֿט געוואָרן. דער מחבר פֿאַרבײַט קענטיק אויך דעם טערמין „נאַראָדני־

טשעסטווא", וואם האט פולל געווען אלע נישט־מארקסיסטישע שאטירונגען פון דער רוסישער רעוואלוציאנערער באווענונג — מיט דער פארטיי „נארא־נאיא וואליא", וואם איז ערשט געשאפן געוואָרן נאך דער שפאלטונג פון די „נארא־דניקעס" (צוזאמענפארן אין וואראנעזש און ליפעצק, 1879) אויף „טשאר־ני פערעדיעל" (שפעטער זיך אויסגעשיילט פון זיי דער מארקסיסטישער פליגל) און אנהענגערס פון ריינעם טעאָר — „נארא־דאוואלצעס". בעת דעם פונאנדער־בלי פון „נארא־דנאיא וואליא" (סוף 70ער יאָרן) איז ליבערמאן געווען טעטיק בלויז אין אויסלאנד (ווין, פריַיסן, לאָנדאָן) און אין זיַינע פובליציסטישע ארויס־טרעטונגען איז נישט פארשן קיין שום שפור פון עפעס אן אריבערגאנג (ווי דער מחבר ווילֿ האבן) פון „נארא־דנאיא וואליא" צום מארקסיזם. אַוועקצושטעלן אין דעם פרט ליבערמאנען צוזאמען מיט אקסעלראד — איז קיין שום היסטא־רישע בארעכטיקונג ניטא, שוין נישט רעדנדיק ווענן דעם, וואם ליבערמאן איז געווען ראשו ורובו ארַיַינגעטאָן בלויז אין דער יִידישער סאציאליסטישער באווענונג, בעת אקסעלראד האט צו דער לעצטער קיין שום שַיכות און אינ־טערעס נישט געהאט.

וועגן יהלל שרַיבט ער, אז ער איז אריבער צו חיבת ציון, בלַיבנדיק אבער געטרַי זַיַין גאנצן לעבן סאציאליסטישן אידעאל (ז׳ 176). נאָך די פאָגראָמען פון די 80ער יאָרן איז יהלל, פונקט ווי פיל אנדערע סאציאליסטן פון דער ליבערמאן־ווינטשעווסקי־אידעאלאָגיע, אריבער צו חיבת ציון און נא־ציאנאליזם און אזעלכער איז ער געבליבן פל ימיו; דער מחבר קאָן נישט בא־ווַיַזן קיין שום דאָקומענט אָדער אן ארויסטרַיט פון יהלל, וואם זאל דער־מאָנען זַיַן אמאליקן סאציאליזם. ער אליין ברענגט ווַיַטער (ז׳ 255) אן אויסצוג פון ב. קאצענעלנסאָנס הקדמה צו כתבי נחמן סירקין, ווו ער שרַיבט, אז „יהלל ואו״ר פרשו לחבת ציון" (נאָכן פארמאכן דעם האמת און אספת חכמים); און אין דער ביבליאָגראפיע (ז׳ 209, צווייטער באנד) פארצייכנט ער אליין די ארבעט פון צבי קרול אין דבר (1940) — „מסוציאליזם לחיבת ציון" (יהלל, מ. ל. ליליענבלום, ד״ר קאמינער, או״ר, צבי הפהן שערעשעווסקי).

מארטאוו איז געווען דער ע ר ש ט ע ר [אונטערגעשטראָכן דורך מיר], וואם איז צוגעטראטן אפצושאצן די רוסישע ווירקלעכקייט פון דעם שטאנדפונקט פון דער מארקסיסטישער וועלט־אנשויונג (ז׳ 204).

שוין א צַייט פַרַיער פאר מארטאוון — אין די 80ער יאָרן — האט דאס געטאן פלעכאנאוו, אקסעלראד און נאך און נאך; מארטאוום חשיבות און בא־טַיַט אין דער נעשיכטע פון דער רוסלענדער סאציאל־דעמאקראטישער באוע־גונג ווערט חלילה אויף א האר נישט געמינערט, אויב ער איז נישט געווען דווקא דער ערשטער וואם האט אפגעשאצט די רוסישע ווירקלעכקייט פון מארקסיסטיש־שטאנדפונקט.

רעדנדיק וועגן מארטאוום בארימטער רעדע אויף דער מַיַ־פארזאמלונג פון די אגיטאטארן אין ווילנע (1895), וועלכע איז געווען „דער וועגדפונקט אין דער נעשיכטע פון דער יִידישער ארבעטער־באווענונג" (אונטער אזא נא־

מען איז די רעדע ארוים אין א באזונדער בראשור) שרײַבט דער מחבר (ז׳ 210):

חוץ אים [מארטאָוון] און חוץ אַנדערע אינטעליגענטן, וועלכע האָבן נערעדט אויף דער דאָזיקער פֿאַרזאַמלונג, זײַנען אויך אויף איר ארויס־געטראָטן צום ערשטן מאָל פֿיר ארבעטערס, וואָס זייערע רעדעס זײַנען נאָך דעם פֿאַרשפּרייט געוואָרן אין א באזונדער בראשור א״נ פֿיר רעדעס פֿון יידישע ארבעטער.

די דאָזיקע פֿיר רעדעס, ווי ס׳איז באווּסט יעדערן וואָס האָט אַן עלטע־מענטאַרן באגריף וועגן דער געשיכטע פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג, זײַנען גאָר געהאָלטן געוואָרן דעם 1טן מײַ 1892, מיט 3 יאָר פֿרײַער פֿאר מארטאָוון. און מערקווערדיק — דער מחבר ציטירט פֿיל מאָל דעם ב׳ III היס־טאָרישע שריפֿטן פֿון יײַוואָ, וווּ ס׳איז אָפּגעדרוקט דער גאַנצער טעקסט פֿון די פֿיר רעדעס (אויך מארטאָווס רעדע) און אַנגעוויזן פֿינקטלעך די דאַטע, ווען די רעדעס זײַנען געהאָלטן געוואָרן (1892—1895). נאָך מער, אין „לוח התאַ־ריכים״ (ז׳ 222—223, סוף פֿון צווייטן באנד) זײַנען יאָ ריכטיק אָנגענעבן די דאַטעס פֿון ביידע געשעענישן. חוץ דעם וועלט מארטאָווס רעדע דערמאָנט דרײַ מאָל אין זעלביקן פּרק: אויף ז׳ 186 מיט א לענגערן אויסצוג, אויף ז׳ 205, ווידער מיט א לענגערן אויסצוג, און אויף ז׳ 210, וווּ ער איז מצרף צו איר אויך די פֿיר רעדעס פֿון 1892. ס׳זעט אויס ווי יעדעס מאָל וואָלט ער דערציילט וועגן עפּעס א נײַער געשעענישׂ און גיט יעדער מאָל צו, אז די רעדע איז ארוים אין א באזונדער בראשור. אזא כאַאָטיש באהאַנדלען וויכטיקע היסטאָרישע דאָקו־מענטן און דאַטעס איז שווער מוחל צו זײַן.

„ארקאדי קרעמער האָט אָנגעהויבן דער עיקר 1891 צו זײַן טעטיק און ווירקן אין דער ׳גרופּע יידישע סאָציאַל־דעמאָקראַטן׳, נאָך דעם אין דער רעדאַקציע אַרבעטער־שטימע״ (ז׳ 206). דאָ וועלט אויסגעטיילט די רעדאַקציע פֿון אַרבעטער־שטימע ווי א באזונדער טעטיקייטס־פֿעלד. דער מחבר פֿאַרוואָס זיך אויפֿן זאַמלבוך אַרקאַדי (ניו־יאָרק, 1942); וועלן ער וואָלט דאָס בוך גע־לייענט מער אויפֿמערקזאַם, וואָלט ער געווּסט, אז ארקאדי איז נישט געווען און האָט נישט געקאָנט זײַן טעטיק ווי א רעדאַקטאָר פֿון דער אַרבעטער־שטימע. ער וואָלט פֿון דאָרטן געקאָנט ארויסנעמען א סך אַנדערן מאַטעריאַל צום כא־ראַקטעריזירן בולט ארקאדים ראָלע און טעטיקייט.

פֿון די אינטעליגענטן וואָס האָבן אין משך פֿון דער צײַט זיך אָנ־געשלאָסן אין דער דאָזיקער גרופּע [ווילנער קרײַז] און וועלכע האָבן נאָך דעם געדינט ווי אויסערסט וויכטיקע טעאָרעטישע כּוחות אין דער בונ־דישער פּאַרטיי, דאַרף מען אויסצייכענען דער עיקר א. מוטניק (גלעב) און נחום לעווינסאָן, באַווּסט מיט זײַן פּסעוודאָנים וולאַדימיר קא־סאָווסקי (ז׳ 207).

גלעב, דער מיטגליד פֿון ערשטן צענטראַל־קאָמיטעט פֿון בונד האָט געהאט א סך מעלות, אָבער קיין טעאָרעטיקער איז ער קיין מאָל נישט געווען און האָט אויך ניט פֿרעטענדירט דערויף.

ב. פֿרומקין האָט אָנגעשריבן דרײַ גוטע היסטאָרישע ארטיקלען (אין פֿערעזשיטאָיע און יעווריסקאַיא סטאַרינאַ) וועגן די 70ער יאָרן, וועגן דער „זור־

באטאָוושטשינע" און וועגן דער ווילנער „אפּאָזיציע", — האָט ער דערפֿאַר זוכה געווען ביים מחבר צום טיטל: דער היסטאָריקער פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג.

מ. ראַפּאָפּורט טיטולירט (ז' 202) ווי איינער פֿון די פּיאָנירן־טוערס (העסקנים הקודמים) פֿון בונד. ראַפּאָפּורט איז ארײַן אין בונד א 5 יאָר נאָך זײַן אנטשטייונג.

די טוערס פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג האָבן געפֿרוווט גרינדן אין אויסלאַנד (זשענעוו) די צײַטונג דער יידישער אַרבעטער, אָבער צוליב די שוועריקייטן צו טראַנספּאָרטירן די געדרוקטע נומערן קיין רוסלאַנד און דעם באַנוצן זיך מיט זיי פֿאַר אָרגאַניזיר־צוועקן איז דער פּרווו נישט געלונגען (ז' 252).

א וועדיקע היסטאָרישע אָפּשאַצונג פֿון דער ראָלע, באַטײַט און אויפֿטו פֿון יידישן אַרבעטער, וואָס איז א צענדלינג יאָר (1896—1905) געווען דער טעאָרעטיש־וויסנשאַפֿטלעכער מארקסיסטישער אָרגאַן פֿון בונד און האָט דערצויגן א דור בונדישע טוערס און בכלל סאָציאַליסטן!

ח. אלעקסאַנדראָוס (מ. סאָרעריוועס) פּאָפּולער ליד „ברידער מיר האָבן געשלאָסן" גיט ער אָפּ א. ווײַטערן (ז' 39, צווייטער באַנד), הגם אין פֿיל לידער־זאַמלונגען וואָס ער אליין רופֿט אָן איז דאָס ליד אָפּגעדרוקט אונטער ביידע פּסעוודאָנימען פֿון חיים מילער — ח. אלעקסאַנדראָוו אָדער מ. סאָרעריוועס.

ער ברענגט דעם נאַנצן טעקסט פֿון דער בונדישער „שבֿועה" (די צוויטע, די אזוי גערופֿענע „נײַע" — מחבר ש. אנ־סקי) און גיט עס אָן ווי אן אַנאָנימע שאַפֿונג (ז' 37—39), אָקעגן הייסט גאָר בײַ אים די צוויטע („נײַע") שבֿועה אנ־סקים ליד „צום בונד" (ערשטער פֿערז „אין זאַלציקן ים") וואָס ער ברענגט אין גאַנצן.

בנוגע דעם אויפֿקום פֿון טעגלעכע צײַטונגען אויף יידיש דערקלערט דער מחבר אז דער סאָציאַליסטישער פּאָרוועטס אין אַמעריקע און דער ליבע־ראַל־דעמאָקראַטישער פֿרײַנד אין רוסלאַנד זײַנען געבוירן געוואָרן, ווײַל עס איז צײַטיק געוואָרן אזא באַדערפֿענישׂ בײַ די יידישע מאַסן. אָבער, זאָגט ווײַטער ד"ר אײַזנשטאַדט (ז' 254), אז בעת דער פּאָרוועטס איז לכתחילה געווען אן ארבעטער־צײַטונג, האָט דער פֿרײַנד בלויז זיך צוגעפּאַסט צו די באַדערפֿענישן פֿון דער ארבעטער־באַוועגונג, ער האָט אָבער קיין מאָל ניט דערנרייכט צו א סאָציאַליסטישער קלאַסן־פּאָזיציע.

אזא אָפּשאַצונג איז פֿשוט נישט צו פֿאַרשטיין. עס קומט אויס אז די טאָגנעבערס פֿון פֿרײַנד, אזעלכע ליבעראַל־דעמאָקראַטישע אינטעליגענטן ווי שאָול גינזבורג, שמואל ראָזענפֿעלד וכדומה, האָבן זיך ממש גערישן צו מאַכן פֿונעם פֿרײַנד א סאָציאַליסטישע צײַטונג, נאָר עס איז זיי נעבעך נישט גראָטן. אזא מין פֿאַרגלײַך צווישן פּאָרוועטס און פֿרײַנד איז באמת זייער, זייער מאַדנע.

צו סכעמאַטיש און מיט זייער ווייניק סדר און באַלײַכטונג פֿון די גע־שעענישן איז באַארבעט דער פּעריאָד פֿון די 90ער יאָרן (באַנד איינס, קא־פּיטל ג). עס מאַכט ליידער דעם אײַנדרוק ווי א רעגיסטראַציע פֿון כראָניק־

געשעענישן; און דאָס איז דאָך איינער פֿון די אינטערעסאַנטסטע פֿעריאָדן, ווען ס׳האָבן זיך אויסגעקריסטאַליזירט די מאַסן־פֿאָרמען פֿון דער באַוועגונג.

פֿיל בעסער איז אַרויס דער קאַפּיטל ווענן דער נאַציאָנאַלער פֿראַגע. ווי ווייט ס׳איז געווען מיגלעך בײַ אַזא צימצום אין פּלאַץ, איז דעם מחבר גע־לונגען אויפֿצוקלערן דעם מהות פֿון פּראָבלעם און איר אָרט אין דער אינטער־נאַציאָנאַלער סאָציאָליסטישער באַוועגונג. ער סקיצירט די פֿאַרשיידענע שי־טות — אויטאָנאָמיזם, טעריטאָריאַלער און עקסטעריטאָריאַלער אד״גל. אויך דאָ איז ער באַלאָדן מיט פֿיל ציטאַטן פֿון אָטאָ בויער, שפּרינגער, לענין, זשאָ־רעס, אַדלער, דובנאָוו, מעדעם, זשיטלאָווסקי, באַראָנאָוו, סירקין א״א.

שוין א צו איינפֿאַכן צוגאַנג צו וויכטיקע היסטאָרישע געשעענישן וויזט ארויס דער מחבר בײַם באַהאַנדלען די גרינדונג פֿון דער רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער ארבעטער־פּאַרטיי און דעם אָנטייל פֿון בונד אין איר גרינדונג:

דער בונד האָט זיך נישט געקאָנט אָנטוויקלען ווי געהעריק בעת דער רוסישער פּראָלעטאַריאַט האָט זיך נאָך געפֿונען אין יענעם צעברעקלטן צושטאַנד ווי די ייִדישע ארבעטער־באַוועגונג פֿאַרן אָנטשטיין פֿון בונד. האָט שוין אַזוי געטראָפֿן, אז די ט ו ע ר ס [אונטערגעשטראָכן דורך מיר] פֿון בונד וואָס זײַנען געווען בלויז א קלייַנער טייל פֿונעם פּראָלעטאַריאַט פֿון גאַנצן לאַנד, האָבן געמוסען אויף זיך די אויפֿגאַבע צו העלפֿן אָקטיוו אויפֿבויען די אַרגאַניזאַציע פֿון דער אַלגעמיינער רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע און מיט זייער הילף איז אַרגאַניזירט געוואָרן דער ערשטער צוזאַמענפֿאָר פֿון דער רסדא״פּ אין מינסק, יוני 1898 (זי׳ 5—6, צווייטער באַנד).

עס קומט אויס, אז די איניציאַטיוו צו אַרגאַניזירן די רוסלענדער סאָ־ציאַל־דעמאָקראַטישע ארבעטער־פּארטיי געהערט צום בונד; ער האָט דאָס גע־מאַכט צוליב זײַן אייגענעם נוצן און ניט ווײַל ער האָט אויף זיך געקוקט אידעיש ווי אויף א טייל פֿון דער אַלגעמיין רוסלענדער און בכלל אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע און האָט דעריבער געהאָלפֿן אַרגאַניזירן דעם ערשטן צוזאַמענפֿאָר פֿון דער רסדא״פּ. צווייטנס — און דאָס איז דער עיקר — האָבן שוין אין 1895—1896 עקסיסטירט אין די וויכטיקסטע שטעט אין רוסלאַנד, ווי פּעטערבורג, קיעוו, מאָסקווע, כארקאָוו, „קאָמפּפֿאַרבאַנדן פֿאַר דער באַפֿרײַונג פֿון ארבעטער־קלאַס״ („סאָיוז באָרבי״) און פֿון זייערע דעלענאַטן (און אויך פֿון א דעלענאַציע פֿון בונד) איז צונויפֿגעשטעלט געוואָרן דער ערשטער גרינ־דונג־צוזאַמענפֿאָר פֿון דער רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער ארבעטער־פּארטיי.

ס׳איז אויך שווער צו פֿאַרשטיין פֿאַר וואָס דער מחבר פּסקנט מיט א גרינג האַרץ, אז אויך נאָכן גרינדונג־צוזאַמענפֿאָר

האָט די רסדא״פּ נישט פֿאַרמאָגט קיין אייניהייטלעכע און קלאָרע אידעא־לאָגיע, ס׳איז נאָך אויף איר געלעגן די ירושה פֿון דאַרפֿישן פּויערטום און זי האָט זיך דעריבער נישט געקאָנט שטעלן מיט ביידע פֿיס אויפֿן יסוד פֿון קאָנספּעקטוועלן מאַרקסיזם; אָקעגן, דער ייִדישער פּראָלעטאַריאַט איז באַשטאַנען דורך און דורך פֿון א שטאָטישן עלעמענט, וואָס האָט

נישט פֿאַרזוכט דעם טעם פֿון דאָרף. דאָס האָט טאקע גורם געווען, אז די אָנגעזעענע וואָג פֿון בונד ווי אַן אַרגאַנישער טייל פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער באַוועגונג זאָל פֿון אָנהייב זיין גרויס, און האָט זיך בים־לעכווייַז פֿאַרקלענערט ערשט מיטן קוואַליטאַטיוון און קוואַנטיטאַטיוון וווקס פֿון דער אַלגעמיינער באַוועגונג (ז׳ 6, צווייטער באַנד).

דער אידאָאַלאָגישער שטרייַט צווישן די רוסישע סאָציאַליסטן (נאַראָדניקעס און מארקסיסטן) וועגן דער ראָלע און באַטייַט פֿון פּויערטום און פֿון שטאָטישן פּראָלעטאַריאַט פֿאַר דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג — איז שוין לאַנג און ענדגילטיק אויסגעקמפּט געוואָרן צום סוף פֿון די 80ער יאָרן. אין די 90ער יאָרן האָט שוין אין דער ארבעטער־באַוועגונג פֿולשטענדיק דאָמינירט די מארקסיסטישע אידאָאַלאָגיע, רעפֿרעזענטירט דורך פֿלעכאַנאָוון, אקסעלראָדן, זאסוליטש („גרופּע פֿאַר באַפֿרייַען די ארבעט") א״א; די דערמאָנטע „קאַמפֿאַרבאַנדן", וועלכע האָבן געשאַפֿן די רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטישע ארבעטער־פּארטיי, זיינען (אַזוי ווי דער בונד) געווען אויסדריקלעכע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע אָרגאַניזאַציעס און זיינען אין נאָנצן געשטאַנען אויפֿן באָדן פֿון קאַנסעקווענטן מארקסיזם; עס האָבן זיי אָנגעפֿירט — אידאָאַלאָגיש און אָרגאַניזאַציאָנעל — אַזעלכע (אויך פֿאַרן מחבר) קאַנסעקווענטע מארקסיסטן ווי לענין, מארטאָוו, פּאָטרעסאָוו און די נאָנצע גלענצנדיקע פּלעיאָדע מארקסיסטן־סאָציאַל־דעמאָקראַטן וואָס זיינען ארײַן אין דער געשיכטע פֿון מארקסיסטישן סאָציאַליזם.

אין די 4 קאַפּיטלעך (ערשטער טייל פֿון צווייטן באַנד), וואָס זיינען אָפּגענעבן ספּעציעל פֿאַרן בונד, מאַכט דער מחבר ליידער אויך עטלעכע טעותים אין דאַטעס:

ארקאַדי קרעמער האָט (נאָכן באַפֿרייַט ווערן פֿון זובאַטאָוס ארעסט און אַנטלויפֿן קיין אויסלאַנד) זיך געשטעלט (1898) בראָש פֿון אויסלענדישן קאָמיטעט „און דעם זעלביקן יאָר (ד״ה 1898) אַרגאַניזירט אין זשענעוו די דרוקערײַ פֿון דער פּארטיי און איז צוגעטראָטן (ניגש) ארויסצוגעבן דעם יידישן אַרבעטער, אַרגאַן פֿון אויסלענדישן קאָמיטעט" (זז׳ 8—9). דער יידישער אַרבעטער, ווי שוין דערמאָנט, האָט אָנגעהויבן ארויסצוגיין מיט צוויי יאָר פֿרי ע ר — 1896.

ארומרעדנדיק דעם ארויסטריט פֿון בונד פֿון דער רוסלענדער פּארטיי, ברענגט דער מחבר דעם נאָנצן טעקסט פֿון דער דעקלאַראַציע פֿון בונד וועגן ארויסטריט. דערבײַ דערלויבט ער זיך א פֿרײַע איבערזעצונג פֿונעם לאָזונג: „פּראָלעטאַריער פֿון אַלע לענדער פֿאַראייניקט אײַך", וואָס ווערט געבראַכט אין דער דעקלאַראַציע. אַנשטאָט לענדער (ארצות) שרײַבט ער „פֿרולטַרים מכל ה ע מ י ם" (פֿעלקער) און אויף דעם סמך זאָגט ער ארויס (הערה, ז׳ 21) דעם געדאַנק, אז

דער בונד, זיך אָפּרײַסנדיק פֿון דער אַלגעמיינער רוסלענדער פּארטיי, האָט איצט אָנגענומען יענעם נוסח פֿון לאָזונג, וואָס ס׳האָט שפּעטער אײַנגעשטעלט דער פּראָלעטאַרישער ציוניזם [פֿ ע ל ק ע ר און נישט לענדער] און

וואָס דינט צום אויסדריקן די נאַציאָנאַלע שטרעמונגען פֿון יידישן פּראָ־לעטאַריאַט — אין קעגנזאַץ צו דער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע פֿון די טע־ריטאָריאַלע פּעלקער וועלכע האַלטן זיך בײַם נוסח: פּראָלעטאַריער פֿון אַלע לענדער פֿאַראייניקט אײַך.

אינעם טעקסט פֿון דער דעקלאַראַציע[1] ווערט דער לאָזונג „פּראָלע־טאַריער פֿון אַלע לענדער" געבראַכט צוויי מאָל: אויבן, איבערן גאַנצן אינהאַלט, ווי דאָס פּלענט געווײַנטלעך זײַן דעמאָלט אין אַלע אומלעגאַלע אויפֿרופֿן און דאָקומענטן, און אינעווייניק, אין טעקסט גופֿא.

וועגן שטרײַט צווישן בונד און פּפּ"ס ווערט דערמאָנט בלויז אין דרײַ שורות. וועגן די באַציונגען צווישן בונד און אַנדערע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען אין צאַרישן רוסלאַנד שרײַבט ער (ז׳ 23), אז „דער בונד האָט געשטיצט דרײַ אַנדערע נאַציאָנאַלע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען — די ליטווישע, די אַרמענישע און די א פּ ג א נ י ס ט א נ י ש ע, וועלכע האָבן אויך געשטרעבט צו זעלבשטענ־דיקייט". ווי קומט אַפֿגאַניסטאַן צו רוסלאַנד און ווי קומט אין אַפֿגאַניסטאַן א סאָציאַליסטישע פּאַרטי, — דאָס איז ווידער א מאָל דער סוד פֿון מחבר (אפֿשר פֿון הבחור הזעצער). מיגלעך אז דאָס איז א גרײַז און ער האָט געמיינט די גרויזינישע סאָציאַל־דעמאָקראַטיע. א פּאָקט איז, אז דער מחבר האָט דאָ אָפּגע־פּטרט מיט עטלעכע ווערטער א וויכטיק קאַפּיטל אין דער געשיכטע פֿון די באַצי־ונגען צווישן די סאָציאַליסטישע נאַציאָנאַלע אַרגאַניזאַציעס אין צאַרישן רוס־לאַנד און זייערע מחלוקתן פֿאַר זעלבשטענדיקייט בנוגע דער אַלגעמיינער רוס־לענדער ס"ד־פּאַרטי.

עס איז פּדאי צוצוגעבן אז אין דער רשימה פֿון די אַרטיקע בונדישע צײַטשריפֿטן (זז׳ 35—36) איז אַדורכגעלאָזט געווען דער האַמלער קאַמף (1900—1902), וווּ ס׳האָט אויך מיטגעארבעט י. ח. ברענער איידער ער איז אַריבער צום ציוניזם.

דער מחבר שילדערט געניי דעם ערשטן פּעריאָד פֿון דעם אויפֿקום פֿון דער פּועלי־ציון־באַוועגונג און איר ווײַטערדיקע אַנטוויקלונג און צעטיילונג אין פֿאַרשיידענע ריכטונגען (דער אַזוי גערופֿענער „מינסקער טאַלק" א"א). דאָס מאָל האָבן מיר פֿאַר זיך א קלאָר און בולט בילד פֿון ציוניסטישן סעקטאָר אין דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין זײַנע פֿאַרשיידנסטע שאַטי־רונגען. דעם מחבר איז זייער גוט געלונגען ארויסצוגיין בשלום פֿונעם לאַבירינט פֿון די דאָזיקע ניואַנסן וועלכע האָבן אָנגעפֿילט די אידעישע אטמאָספֿער פֿון דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכקייט אין ערשטן האַלבן יאַרצענדלינג פֿון הײַנטיקן י"ה. דאָס ברייט באַנוצן זיך מיט די דאָקומענטן פֿון יעטווידער ריכטונג און אָפּשפּליטערונג האָט דאָס מאָל פֿיל פֿאַרלײַכטערט זײַן אויפֿגאַבע.

לפֿי ערך א סך פּלאַץ איז אָפּגענגען געווען פֿאַר דער כאַראַקטעריסטיק פֿון די צוויי אידעישע הויפּטזײַלן פֿון פּראָלעטאַרישן ציוניזם — נחמן סירקין

---

[1] מיר האָבן פֿאַר זיך דעם נומ׳ 162 פּאָסלעדניא איזוועסטיא, זשענעוו, דעצעמבער 1904, וווּ ס׳איז גלײַך אויף דער ערשטער זײַט אָפּגעדרוקט די גאַנצע דעקלאַראַציע.

און ב. באראכאוו. אויפן סמך פון ציטאטן ביי ב. קאצענעלסאנען, זיל־בערפארבן און פון סירקינס זכרונות גופא ווערן געשילדערט די אידעישע גילגולים פון נ. סירקינען פונעם ארבעטער צום „המון" און קליינבירגער, פונעם דעמאקראטישן ציוניזם צום טעריטאריאליזם און צוריק צום ציוניזם, זיין ליטעראריש־פובליציסטישע טעטיקייט אין פארשיידענע שפראכן, זיין עקלעקטיזם און דער עיקר זיין מטושטשדיקייט, דוחק פון אן אויסגעפורעמטער, אויסגעקריסטאליזירטער אידעאלאגיע — וואס דער מחבר דערקלערט מיטן פעלן פון א מארקסיסטישער וועלט־אנשויונג (ז׳ 83).

מיט פיל מער סימפאטיע שילדערט דער מחבר דעם אידעישן פנים פון באראכאוון, וואס אים האלט ער פארן מוח פון דער באוועגונג, בעת סירקין איז געווען איר הארץ (ז׳ 142). באראכאוו, וועלכער איז פיל שפעטער ארײַן אין דער באוועגונג ווי סירקין, איר ערשטער איניציאטאר און באגיסטערער, ווערט דא געגעבן אין דער ראם פון זיינע אידעישע קאמפן מיטן סתם טעריטאריאליזם, מיט די סיימיסטן און יענע פועלי־ציון־גרופעס וועלכע האבן זיך אין זיי געהאלטן. ער שטעלט אנטקעגן באראכאוון מיט זיין מאניסטיש־מארקסיסטישער וועלט־אנשויונג דעם אידעאליסטישן עקלעקטיזם פון די סיימיסטן. דער טעריטאריאליסטישער קריזיס אין ציוניזם (נאך אוגאנדע), די אויפגעקומענע פראבלעמען וועגן „פרינציפיעלן" פאלעסטיניזם (ארץ־ישראל — די א י י נ־צ י ק ע טעריטאריע) און פראקטישן (ארץ־ישראל — א י י נ ע פון די טעריטאריעס), דער טעריטאריאליזם — בירגערלעכער און „סאציאליסטישער" — די פראבלעם פון סטיכישער און רעגולירטער עמיגראציע א״א — דאס אלץ ווערט ארומגערעדט גאנץ ברייט אין צוזאמענהאנג מיט באראכאוום ראלע אין די אלע שטרייטן און וויכוחים.

צום באדויערן ווערט אויך דא דער מחבר אפט מאל געשטרויכלט צוליב זיין שוואכקייט צו גענן קורצע דעפיניציעס און באלייכטונגען פון וויכטיקע געשעענישן. „די אנהענגערס פון 'פראקטישן' פאלעסטיניזם — וויל ער האבן — האבן געשטרעבט צו פארמאכן דאס מויל דעם בונד מיט זיין קריטיק פונעם ציוניסטישן ראמאנטיזם, און דעריבער געוואלט באזירן זייער פאלעסטיניזם בלויז אויף ווירטשאפטלעכע און פראקטישע פאקטארן" (ז׳ 141). דאס איז שוין א שטיק גוזמא, אז בלויז צוליב א ניואנס פון איין אייניציקן פונקט אין בונדס קריטיק פון ציוניזם איז געשאפן געוואָרן א גאנצע שיטה (פראקטישער פאלעסטיניזם), וועלכע האט אזוי פיל ביים בלוט פארשאפט די אנהענגערס פון באזעלער ציוניזם. רעדנדיק ווײַטער וועגן דער העגעמאניע פון באראכאווס שיטה (פרינציפיעלער פאלעסטיניזם) אין דער פ״צ־באוועגונג, וואס איר צענטער איז געווארן פאלטאווע (באראכאווס געבוירן־שטאט) און וועגן דער גרויסער השפעה פון די פועלי־ציוניסטן־סאציאל־דעמאקראטן, דער עיקר אין דרום־רוסלאנד — קרים, אדעס און אנדערע פארטן בײַם שוואַרצן ים, — גיט דער מחבר אט דער השפעה אזא מין געאגראפישע באלייכטונג: „די אלע שטעט און פארטן פון שוואַרצן ים האבן געדינט ווי א פענצטער און א טיר צום מיזרח, צו א ר ע א ל ן ארץ־ישראל" (ז׳ 193).

סך־הכּל: דער מחבר האָט אָנגעוואַמלט א שפּע מאַטעריאַל און וויזט אַרויס א סך ערודיציע בײַם באַאַרבעטן אים. די אָנגעוויזענע טעותים און פֿעלערן שטאַמען זיכער פֿון זײַן גרויסן חשק צו ברענגען וואָס מער פֿאַקטן און געשענישן, זיי געהעריק אויסדרען און באַלײַכטן. דאָס האָט אים אָפּט געשטערט צו האַלטן א שאַרפֿ אויג אויפֿן אָנגעוואַמלטן מאַטעריאַל און אים פּסדר און שטרענג נאָכצוקאָנטראָלירן. אָבער בײַ דעם אַלעם טאָר מען ניט פֿאַרזען אַז די דאָזיקע צוויי בענד זײַנען א וויכטיקער צושטײַער צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער ארבעטער־באַוועגונג.

ווי. שולמאַן

יידן אין פּרײַסן אין אַכצנטן יאָרהונדערט

Selma Stern-Täubler, *Der preussische Staat und die Juden.* Zweiter Teil: Die Zeit Friedrich Wilhelms I. Erste Abteilung: Darstellung. Berlin, 1938, Schocken Verlag, Jüdischer Buchverlag, IX + 180 pp.

דער ערשטער באַנד פֿון דער דאָזיקער פֿרעכטיקער ארבעט איז ארויס אין 1925. דאָס בוך איז באַשטאַנען פֿון צוויי טיילן: די היסטאָרישע שילדערונג (159 זײַטן) און א באַנד אַרכיוואַלישע אַקטן (546 זײַטן). די אַקאַדעמיע פֿאַר דער וויסנשאַפֿט פֿון יידנטום, וואָס האָט אַרויסגעגעבן דאָס דאָזיקע ווערק, האָט ערפֿ דעם היסטאָריקער־רעזשיסירן געמאַלדן, אַז דער צווייטער באַנד איז שוין פֿאַרטיק צום דרוק און וועט אויך באַשטיין פֿון צוויי חלקים לויט דער זעלבער סכעמע, ווי באַנד איינס. דער ענין האָט זיך אָבער פֿאַרצויגן, און ערשט אין 1938 איז ארויס דער ערשטער חלק פֿון צווייטן באַנד. דאָס בוך איז אָבער תּיפֿף קאָנפֿיסקירט און פֿאַרברענט געוואָרן. צום גליק איז דעם מחבר געלונגען צו רעטעווען געצייכנטע עטלעכע עקזעמפּלאַרן. פֿרוי שטערן־טויבלער איז געווען אַזוי פֿרײַנדלעך און האָט אויסגעלײַען דעם איינציקן עקזעמפּלאַר וואָס איז איר געהערט בלויבן, פּדי די לייענערס פֿון די ייוואָ־בלעטער זאָלן זיך באַקענען מיטן אינהאַלט פֿון דעם בוך.

אין וואָס באַשטייט די אייגנאַרטיקייט פֿון דעם דאָזיקן ווערק? געווײַלעך פֿלעגט מען די געשיכטע פֿון יידן אין מערב־אייראָפּע שילדערן לויט א געוויסן שאַבלאָן. ביז דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע האָבן יידן געלעבט אין א נעטא. ערשט א דאַנק דער רעוואָלוציע וואָס האָט געבראַכט יידן בירגער־רעכט זײַנען זיי געוואָרן „מיט לײַטן גלײַך". אָבער אויפֿקלערן דעם גיכן טעמפּאָ פֿון דער עמאַנציפּאַציע נאָר מיטן אָקט פֿון דער רעוואָלוציע מיינט צו פֿשוט מאַכן א דערשײַנונג וואָס איז געווען א סך טיפֿער און ממילא קאָמפּליצירטער. דער פּראָצעס פֿון עמאַנציפּאַציע איז א סך א לענגערער און האָט הינטער זיך א געשיכטע. דער יחיד וואָס איז אין זכות פֿון זײַנע געשעפֿטלעכע קאָנטאַקטן געקומען אין א באַירונג מיט דער דרויסנדיקער וועלט האָט זיך שוין ממילא טיילוויז עמאַנציפּירט פֿון דעם אַלטן יידישן שטיבעל לעבן. האָט ער דאָס געטאָן צו פֿרי און צו האַסטיק, איז ער געפֿאַלן א קרבן פֿון ברעכן דעם גדר פֿון

יידישן ציבור־לעבן און פון דעם ניט קענען אנערקענט ווערן אין דער ניט־יידישער וועלט. אזא איז למשל געווען דער בארימטער יוד זיס, וועמענם לעבן זעלמא שטערן האט באשריבן אין א שיינער מאנאגראפיע (ארויס אין יאר 1929).

אין א געזעלשאפט געבויט לויטן סיסטעם פון שטאנדן (און אזא סיסטעם האט געהערשט אין פרייסן אין 17טן און אין 18טן י"ה) האט ניט געקענט געמאלט זיין קיין עמאנציפאציע פון א מיעוט וואס האט פארטראטן אזעלכע געזעלשאפטלעכע שיכטן וואס האבן זיך בשום אופן ניט ארײנגעפאסט אין די ראמען פון דער דעמאלטיקער דייטשער געזעלשאפט. עם האט געמוזט קומען אן איבערבייט אין דעם מלוכה־סיסטעם, פדי דער דאזיקער פראצעס פון ארײנ־בירגערן זיך פון יידן זאל קענען דורכגעפירט ווערן.

פדי קלאר ארויסצובערענגען די עוואלוציע פון דער אידעע פון רעכט פאר יידן איז ווינציק סתם אנצוויזן, ווער פון די מושלים ס'איז געווען „גוט צו יידן". מען דארף קודם כל אנאליזירן, וואס פאר א סאציאל־פאליטישע סיבות האבן גורם געווען די דאזיקע שטעלונג. דער סאציאלאגישער מעטאד פון פארשן די דאזיקע פראבלעם פאדערט, מען זאל אנאליזירן פריער פאר אלץ די אנט־וויקלונג פון דעם יידישן ציבור־לעבן און אויך די שינויים וואס זיינען אין דעם דאזיקן לעבן פארגעקומען. מען דארף פעסטשטעלן דעם קאנטאקט פון יידן מיט דער ארומיקער וועלט און אנאליזירן די קעגנזייטיקע השפעות וואס די דאזיקע באציהונגען האבן געשאפן. אויך איז וויכטיק אויסצופארשן די אידעען־געשיכטע פון דער תקופה. מען דארף זען, אויף וויפל די אידעעס פון דעם ראציאנאליזם, דעיזם, הומאניזם א"א האבן באאיינפלוסט די יידישע וועלט. אויף דעם וועג איז געגאנגן פרוי שטערן אין איר ערשטן באנד און האט ארויס־געבראכט גאר נייע באגריפן און אפשאצונגען פון יידישן לעבן אין פרייסן אין דער צייט פון גרויסן קורפירשט און פרידריך דעם ערשטן, ד"ה אין די יאָרן 1648—1700. לויט דעם זעלבן מעטאד איז אויך געבויט דער צווייטער באנד וואס נעמט ארום די תקופה פון פרידריך ווילהעלם דעם ערשטן (1714—1740).

אין ערשטן קאפיטל וועט דערציילט וועגן די שטימונגען אין 18טן יאר־הונדערט אין פרייסן און דער יידן־פראגע. די לערע פון נאטוררעכט האט שטארק משפיע געווען די שטעלונג צו יידן. דער אוניווערסיטעט אין האלע, געגרינדעט אין 1694, איז געווארן דער צענטער פון פרייער פארשונג און טאלעראנץ. די ערשטע פאדערונגען פון אפטיילן די מלוכה פון דער קירך זיינען ארויס פון האלע. די הומאנע טענדענצן וואס האבן זיך מאניפעסטירט אין די שריפטן פון די פראמינענטסטע דייטשע געלערנטע פון יענער תקופה האבן באאיינפלוסט די אפיציעלע יידן־פאליטיק. דער קיניג פרידריך ווילהעלם I האט אבער באקעמפט די דאזיקע טענדענצן ווי נאר מען האט זיי געווואלט אנווענדן לגבי יידן. ער האט ניט געווואלט הערן אפילו פון זיין אויסנעם־פריווילעגיעם. ער וואלט געווואלט יידן אין גאנצן פארטרייבן פון זיין מלוכה. אין יאר 1728 ווערט גע־העכערט דער שטייער אויף יידן, באגרענעצט זייער מיספחר, ס'ווערט זיי פאר־

באָטן זיך צו פֿאַרנעמען מיט מלוכה. ניט געקוקט אויף דעם האָבן די פּאָ־
טענציעלע אינטערעסן פֿון דער מלוכה געצוווּנגען מילדער צו מאַכן א סך גזרות,
מחמת דעם וואָס דאָס רעאַקציאָנירטע באַאַמטנטום פֿון פֿרידריך ווילהעלמס
צייַט (וועגן דעם וועלט דערציילט אין צווייטן קאַפּיטל) האָט געפֿאָדערט קאָנ־
צעסיעס פֿאַר יידן.

דאָס באַאַמטנטום האָט זיך באַמיט זיך צו עמאַנציפּירן פֿון דעם קיניגלעכן
אויטאָריטעט. די באַאַמטע האָבן געהאַלטן, אז די אינטערעסן פֿון דער מלוכה
קודם כל זייַנען וויכטיק, ממילא דארף מען נעמען אין באַטראַכט, אויף וויפֿל
זייַנען געוועזן וועגן יידן נוצלעך ניט פֿון קוקווינקל פֿון א מלוכה־פֿילאָסאָפֿיע
נאָר פֿון דעם מלוכה־אוצר. אין זייערע אויספֿירלעכע באריכטן האָבן די בא־
אמטע פֿון מלחמה־ און שטייַער־קאָמיסאריאָט געשילדערט דאָס יידישע לעבן
אין פּרייַסן, די פֿאַרמעגנס פֿון יידן, די קהילה־ארגאַניזאַציע אאז"וו. ניט זייַנ־
דיק בכלל קיין גרויסע פֿרייַנד פֿון יידן, האָבן זיי אָנגעוויזן אויף דער פּאָזי־
טיווער ראָלע פֿון די פֿאַרמעגלעכע יידן אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון לאַנד.
דער פּועל־יוצא פֿון די דאָזיקע ביוראָקראַטישע באריכטן איז געווען די געגנערל־
פּריווילעגיע פֿאַר אַלע יידן פֿון דער פּרייַסישער מאָנארכיע, וואָס איז ארויס־
געגעבן געוואָרן אין 1730. די דאָזיקע פּריווילעגיע נאָרמירט קודם כל די קאָמ־
פּעטענץ פֿון פֿאַרשיידענע מלוכה־אינסטאַנצן אין יידישע ענינים: די פֿירשטן און
גראָפֿן האָבן מער ניט קיין רעכט ארויסצוגעבן אינדיווידועלע יידן־פּריווילעגיעס;
אַלע שוץ־ און גלייט־בריוו דארפֿן ארויסגעגעבן ווערן דורך א צענטראַלער
קערפּערשאַפֿט. אזוי ארום האָט מען געוואָלט אָפּשאַפֿן די מעגלעכקייט פֿאַר א
יידן צו קריגן שוצבריוו פֿון א קליינעם מושל אין דער מאָנארכיע און מען
האָט צענטראַליזירט די דאָזיקע פּריווילעגיעס בהסכם מיט די אינטערעסן פֿון
דעם פּרייַסישן מלוכה־אוצר. די דאָזיקע פֿאַראַרדענונג איז געווען א נצחון פֿון
דער אבסאָלוטיסטישער אייניקייט־מלוכה איבער דער שטאַנדיקער טעריטאָריע־
לער מלוכה. די מלוכה האָט אזוי ארום א סוף געמאַכט צו דער פּאָליטיק פֿון
פּערזענלעכער שוץ וואָס איז געווען אזוי כאַראַקטעריסטיש פֿאַרן מיטל־עלטער.
די יידן האָבן אויפֿגעהערט זיין אָפּהענגיק פֿון פֿירשטלעכן רעכט און
זייַנען געוואָרן אן אביעקט פֿון מלוכישן רעכט.

אויף דעם האָבן אָבער די שטאָטישע פֿאַרוואַלטונגען ניט תמיד געוואָלט
אייַנגיין. די מאַגיסטראַטן האָבן פֿאַרטראָטן דעם פּרינציפּ פֿון שטאָטישער אום־
אָפּהענגיקייט און ניט געוואָלט גיין אויף הנחות וואָס זייַנען לויט זייער מיינונג
געווען שעדלעך פֿאַרן דייַטשן בירגערטום. די דאָזיקע קאָנפֿליקטן האָבן פֿאַר־
שארפֿט דעם קאָמף צווישן דעם פּרינציפּ פֿון מלוכה־אבסאָלוטיזם, וואָס אין
18טן י"ה איז ער געווען א פּראָגרעסיווע אידעע, לגבי דעם מיטל־עלטערישן
פּרינציפּ פֿון מוניציפּאַליטעט אויטאָנאָמיע. די יידן־פֿראַגע איז אזוי ארום געוואָרן
א פּרוווּשטיין פֿאַר דורכפֿירן די פּראָגראַם פֿון מלוכה־צענטראַליזאַציע.

אין דריטן קאַפּיטל ווערט אַנאַליזירט די שטייַער־פּאָליטיק פֿון פֿרידריך
ווילהעלם I. לגבי יידן איז זי געווען א הפֿקרדיקע. עס איז אמת, אז די

נאַנצע שטיַיער־פּאָליטיק אין פּריַיסן איז געווען א כאַטישע. קיין פּרעלימי־נאַרע בודזשעטן פֿלעגט מען בכלל ניט צוגרייטן. אלע פּיסקאַלישע לעכער האָט מען געוואָלט פֿאַרשטאָפּן מיט אימפּראָוויזירטע צוגאָב־שטיַערן פֿון יידן. פֿאַר באַזונדערע קאָנצעסיעס האָט מען געשלעפּט פֿון יידן וויפֿל עס האָט זיך געלאָזט. ערשט פֿון יאָר 1728 האָט מען געזען צו רעאָרגאַניזירן די יידישע שטיַער־סיסטעם. עס איז צונויפֿגערופֿן געוואָרן קיין בערלין אַן אסיפֿה פֿון יידישע דעלעגאַטן פֿון אלע פּראָווינצן, כּדי אויסצוארבעטן א סדר אין באַשטיַערן יידן. דער באַשלוס איז געווען אויסצוקלייבן ספּעציעלע יידישע „מאַנדאַטאָרן" וואָס זאָלן אַיינמאָנען די שטיַערן פֿאַר דער מלוכה. דאָס האָט גורם געווען א פֿאַר־שטאַרקונג פֿון דער יידישער קהילה, ווי אַן אַדמיניסטראַטיוו מאַכט ביַי יידן. א דאַנק דער דאָזיקער שטיַער־רעפֿאָרטיציע האָבן יידן אויפֿגעהערט צו זיַין בלויז א פֿינאַנץ־אָביעקט, נאָר זיי זיַינען געוואָרן שטיַער־טרעגערס פֿון דער מלוכה. די יידישע שטיַערן האָבן אויפֿגעהערט פֿאַרשלונגען צו ווערן אין די פּריוואַטע קעשענעס פֿון פּירשטן און זיַינען אריבער אין דער אלגעמיינער מלוכה־קאַסע. די דאָזיקע פּאָליטיק האָט געבראַכט יידן נעענטער צו דעם מעמד פֿון א שטאַנד צווישן די אלע שטאַנדן וואָס האָבן זיך אזוי בולט ארויסגעזען אין דער מלוכה־סיסטעם.

זייער וויכטיק איז דער פֿערטער קאַפּיטל וואָס אנאַליזירט די ראָלע פֿון יידן אין דער האַנדלס־פּאָליטיק פֿון פֿרידריך ווילהעלם ו, די ווירטשאַפֿט־פּאָליטיק פֿון פּריַיסישן קיניג. זי איז געווען פֿול מיט סתּירות, מיט גזרות און פּריווילעגיעס, מיט איסורים און התּירים. יידישע סוחרים האָט מען געדופֿט, דערקעגן יידישע פֿאַבריקאַנטן האָט מען באַשיצט. דאָס איז געווען אין אַיַינ־קלאַנג מיטן מערקאַנטיליזם, די סיסטעם וואָס האָט געהאַלטן, אז די אויפֿגאַבע פֿון דער מלוכה איז צו פֿאַרגרעסערן דאָס נאַציאָנאלע עשירות פֿון די פֿעלקער. דער פּריַיסישער קיניג האָט געהאַלטן אז די רייכקייט פֿון א לאַנד באַשטייט ניט אין מיסחר, נאָר אין אויפֿבלי פֿון לאַנדווירטשאַפֿט און אינדוסטריע. ביַי אים איז אויסגעקומען, אז נאָר פּויערים און פֿאַבריקאַנטן זיַינען פּראָדוקטיוו עלעמענטן.

דער יידישער האַנדל אין פּריַיסן איז אַבער געווען צו וויכטיק, מען זאָל קענען אים באַזייטיקן אַדער אפֿילו באַגרענצן. א דאַנק די יידישע סוחרים אין פּריַיסן זיַינען פּוילישע יידן געקומען אהין און געפֿירט גרויסע געשעפֿטן. פֿון דעם דאָזיקן מיסחר האָבן א סך פּריַיסישע שטעט געצויגן אזא גרויסע הכנסה, אז די שטאָט־פֿאַרוואַלטונגען האָבן זיך באַמיט מיט אלע פּוחות, אז מען זאָל יידן ניט שטערן אין זייערע מיסחרים.

„דער גרעסטער מיסחר דאָרט [אין פּוילן] איז אין די הענט פֿון יידן — האָט געשריבן דער מיזרח־פּריַיסישער קאָמיסאַריאָט — און וואָס פֿון זיי קומט אָן אהער, ווערט פֿאַרצוקט פֿון דעם מיסחר מיט האָלאַנד, ענגלאַנד, פֿראַנקרייַך און אַנדערע מקומות. און וואָס די דאָזיקע ברעננען, נעמען יענע צוריק און מאַכן לייַכטער דעם דעביט פֿאַר אַנדערע אינעוויניקסטע צייַגפֿאַבריקן".

באַזונדער זײַנען די שטעט בשכנות צו פּוילן געווען שטאַרק פֿאַראינ־
טערעסירט, מען זאָל ניט שטערן דעם יִידישן מיסחר. עס זײַנען געשיקט גע־
ווָארן פֿראָטעסטן קעגן די גזרות, ווײַל זיי האָבן געשטעלט אין א ספּנה דעם
עקאָנאָמישן וווילזײַן פֿון די דאָזיקע שטעט. עטלעכע שטעט האָבן אפֿילו דורכ־
געפֿירט, מען זאָל דערלויבן יִידן פֿון פּוילן און ליטע זיך בײַ זיי באַזעצן. זיי
האָבן געטענהט, אז מען דאַרף האָבן איבערזעצערס וואָס זאָלן זיך קענען צו־
נויפֿרעדן מיט די סוחרים פֿון פּוילן און רוסלאַנד. אַזוי, למשל, האָט איינער
מאיר יאָקאָבאָוויטש, סאָפֿיהאַס א מעקלער, באַקומען דאָס רעכט זיך צו בא־
זעצן אין קיניגסבערג, ווײַל ער האָט געקענט נײַן שפּראַכן און געקענט העלפֿן
בײַ געשעפֿטן מיט פֿרעמדע סוחרים. הייסט עס דער יִידישער סוחר אין מיזרח־
פֿרײַסן האָט באַקומען מער פֿרײַהייט, ווײַל דאָס איז געווען אין די אינטערעסן
פֿון מיסחר מיט פּוילן און רוסלאַנד. אין פֿראַנקפֿורט־אָדער זײַנען די מאָטיוון
געווען אַנדערע: כּדי צוצוציען וואָס מער געסט אויף די יִרידים, דאַרף מען
צולאָזן יִידן אָן שום מניעות. אַזוי ארום האָט מען דערלויבט 40 יִידישע
משפּחות זיך באַזעצן אין פֿפֿד"א, „צוליב דעם מיסחר מיט דער שכנותדיקער
פּוילן און די יִידן וואָס קומען פֿון דאָרטן צו די געווײַנלעכע יִרידים". די זעלבע
סיטואַציע איז געווען אין פֿאָמערן. די וויכטיקע ראָלע פֿון פּוילישן יִידנטום
אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פֿון פּרײַסן האָט אויף אזא אופֿן גורם געווען, אז
מען האָט יִידן אין פּרײַסן געמוזט לײַכטער מאַכן זיך דאָרט צו באַזעצן.

אַנדערע פּראָווינצן פֿון פּרײַסן האָבן אפֿילו פֿאַרבעטן עטלעכע הויפֿיִידן,
זיי זאָלן זיך באַזעצן און אַנטוויקלען א מיסחר. אַנדערע פּראָווינצן האָבן ניט
געוואָלט ארויסלאָזן זייערע הויפֿיִידן און אפֿילו זיי ארעסטירט טאָקע דערפֿאַר
וואָס זיי האָבן געוואָלט זיך פֿון דאָרטן ארויסצײַען. באַזונדער איז די מלוכה
געווען פֿאַראינטערעסירט, יִידן זאָלן זיך פֿאַרנעמען מיטן עקספּאָרט פֿון לוקסוס־
ארטיקלען און פֿון די טײַערע פּראָדוקטן פֿון דער זײַדנס־אינדוסטריע. בערלין
האָט אין 1718 געצײלט 15 יִידישע סוחרים פֿון לוקסוס־סחורות און אין 1737
שוין 23.

די פֿאַרמען פֿון דעם יעמאָלטיקן האַנדל זײַנען אזעלכע, אז א יִד האָט
ניט געקענט זיך באַגרענעצן נאָר מיט איין סאָרט מיסחר. קיין חילוק צווישן
סחורה־פֿאַרקויף, געלט־מיסחר און קאָמיסיע איז כּמעט ווי ניט געווען; אַלע
דרײַ געביטן זײַנען על פּי רוב געווען קאָנצענטרירט אין די זעלבע הענט. דאָס
זעלבע איז געווען מיט גרויס־ און לאָחדים־מיסחר, מיט עקספּאָרט און אימפּאָרט.
נאָר אין בערלין און נאָך עטלעכע אַנדערע גרעסערע שטעט זײַנען שוין געווען
סימנים פֿון בולטער ספּעציאַליזאַציע.

„מדינה־גייערײַ" (וואַנדער־האַנדל) איז געווען זייער פֿאַרשפּרייט, אָבער
ניט נאָר צווישן יִידן. די „פּאָקן־טרעגערס" זײַנען בדרך־כּלל געווען איטאַליענער,
פֿראַנצויזן און יִידן. נאָר אין די קלענערע פּלעצער, וווּ קיין פֿאַרמעגלעכע קונים
זײַנען ניט געווען בנימצא, זעט מען על־פּי רוב מער יִידישע פּאָקן־טרעגערס
ווי ניט־יִידישע.

אין דער אינדוסטריעלער פאליטיק פון פרידריך ווילהעלם דעם ערשטן שפילן יידן זייער א חשובע ראלע. דאם ווערט באהאנדלט אין פינפטן קאפיטל פון דעם בוך. קודם כל איז וויכטיק צו דערמאנען, אז גראד אין יענער תקופה פארענדערט זיך דער טיפ פון דעם יידישן homo oeconomicus. די גרויסע סוחרים און געלט־צושטעלערס פון דער פרי־ערדיקער תקופה ווערן אלץ זעלטענער. עס באווייזן זיך נייע געשטאלטן פון יידישע ווירטשאפטלעכע פיאנערן, דאם איז דער „פארלעגער" און דער פאברikאנט.

דער פארלעגער אין אן אונטערנעמער וואם שטעלט צו רוישטאף פאר בא־ארבעטן ניט נאר דעם יחיד־בעל־מלאכה, נאר אפט מאל דעם גאנצן צעך. די טוכמאכערס, די לייוונט־אויסארבעטערס און די שוסטערס האבן על־פי רוב געארבעט מיטן מאטעריאל אדער מיטן געלט פון דעם פארלעגער וואם האט שוין אלייז פארשפרייט זייערע אויסארבעטונגען. דער פארלעגער איז ניט קיין ריין יידישע ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציע. אין נירנבערג און אין אנדערע שטעט זיינען געווען דייטשע האנדלסהייזער וואם האבן באזארגט גאנצע צעכן מיט רוי־מאטעריאלן און צוגענומען ביי זיי די פארטיקע פראדוקטן. אבער יידן האבן אין דער פארלאג־סיסטעם געשפילט א וויכטיקע ראלע. אזוי למשל ווערט אין דער פריווילעגיע פאר 47 יידישע משפחות אין דער שטאט ניימארק (1717) געזאגט, אז יידן זאלן זיך באמיען „אלע אין אונדזערע מדינות פאב־ריצירטע סחורות פארקויפן אין אויסלאנד". אבער פינף יאר שפעטער ווערט שוין בפירוש געזאגט, אז זיי מוזן אזעלכע סחורות פארקויפן מחוץ־לארץ אין א מינימום פון 10,000 טאלער. דאם האט שוין געמוזט ברענגען צו דעם, אז יידן זאלן באשטעלן אזעלכע סחורות וואם זיי האבן געקענט פארקויפן, און ממילא האבן זיי געמוזט באזארגן די האנטווערקערס מיטן מאטעריאל. די פאר־לעגערס ווערן באשיצט און קריגן ספעציעלע פריווילעגיעס.

די מלוכה האט זיך באמיט צו רעגולירן די שכירות פון יידישן פאר־לעגער צו די צעכן און די הייסארבעטערס און אויף אזא אופן געבראכט נעע־טער דעם אויפקום פון יידישן פאבריקאנט. די ערשטע יידישע פאבריקאנטן זיינען געווען ביי טאבעק, שפעטער זיינען געקומען פאבריקאנטן פון בענדלעך, זיידנס און סאמעט. די דאזיקע פאבריקאנטן האבן ניט געהאט קיין גרעסערע קאפיטאלן און האבן געמוזט אנקומען צו דער פראטעקציע פון מלך. אין דעם פרט איז זייער אינטערעסאנט דער פאל מיטן יוד לעווי אולף (Ulf) וואם האט אין יאר 1714 באקומען א דערלויבעניש צו עפענען א פאבריק פון בענדלעך. דער קיניג האט אים באשטימט פאר א שוציוד און ארויסגעגעבן א באפעל, אז אלע קיניגלעכע רעגימענטן זאלן אומבאדינגט אינקויפן בענדלעך פון אולפס פאבריק.

מיט דער הילף פון דער מלוכה זיינען אזוי ארום אויפגעקומען גרויסע יידישע פאבריקן אין פרייסן, צווישן זיי זיינען געווען אזעלכע וואם האבן באשעפטיקט צו 600 ארבעטערס. דאם זיינען געווען פאבריקן פון זיידענע זאקן, פון טוך, סאמעט, שפיצן, קנעפ און שמוקלערישע באפוצונגען.

אין זעקסטן קאפּיטל ווערט געשילדערט די ראָלע פֿון יידן אין דער פּרי־סישער געלטסיסטעם און מינצערײַ. הגם די רעגירונג האָט געשטיצט די געלט־געשעפֿטן פֿון יידן איז אָבער דער דאָזיקער געביט פֿון ווירטשאפֿטלעכער טע־טיקייט געווען שטאַרק הינטערשטעליק לגבי דעם מיסחר. אין 1737 האָט בערלין געציילט 18 יידישע חלפֿנים, זיבן מלווים אויף משפּנות און איין סרסור (מעקלער פֿאַר הלוואות). פֿאַר א הלוואה קירצער פֿון א יאָר האָט מען געמעגט רעכענען 12%, אויף א יאָר — נאָר 8%. יידן האָבן אויך ארענדירט די אונטערנע־מונג צו פֿראָדוצירן קופּערנע מטבעות. וועגן דעם ווערט זייער אויספֿירלעך דערציילט אין דעם קאפּיטל לויט נײַע, ביז איצט לחלוטין אומבאקאַנטע מקורים.

די אלץ מער און מער צענטראַליזירטע און פֿון דער מלוכה קאָנטראָלירטע יידישע ווירטשאפֿטלעכע טעטיקייט האָט געפֿאָדערט גאָר אַנדערע פֿאָרמען פֿון ציבור־רעפֿרעזענטאַציע ווי אין דער פֿרי־ערדיקער תקופֿה. די אָרגאַניזאַציע פֿון די יידישע קהילות האָט שוין ניט געקענט זײַן אזא לויזע ווי פֿריִער. דער הויפּ־יד האָט שוין מער ניט געקענט זײַן דער מליץ־יושר פֿאַר יידן. דער פֿרימאַט פֿון דער מלוכה אין דעם אלגעמיינעם לעבן האָט לאָגישערוויַז געמוזט ארויסבערענגען דעם פֿרימאַט פֿון דער קהילה אין דעם יידישן לעבן. וועגן דעם ווערט דערציילט אין זיבעטן קאפּיטל פֿון דעם בוך. די קהילה ווערט א יורידישע קערפּערשאפֿט און מאַכט אָפּהענגיק פֿון זיך א רײַ קלענערע יידישע יישובֿים פֿון אָרום, וואָס האָבן ביז איצט ניט געהאַט איבער זיך קיין יוריסדיקציע פֿון גרעסערע קהילות.

די באפֿעסטיקטע אליין־פֿארוואַלטונג פֿון די קהילות האָט ניט געפֿילט אויף זיך די השגחה פֿון דער מלוכה. די קהילות האָבן געהאַט די פֿולע פֿרײַהייט בײַם אויסקלײַבן זייערע פֿארטרעטערס און בײַם באַשטימען די שטײַערן פֿון זייערע מיטגלידער. עס איז אפֿילו פֿארוווערט געווארן א יידן זיך צו באקלאָגן פֿאַר א מלוכה־אַמט אויף די שטײַערן וואָס די קהילה האָט אויף אים ארויפֿגעלייגט. אָבער שפּעטער האָט שוין די מלוכה געהאַלטן, אז די בעל־הבתישקייט פֿון א קהילה געהער צו דער קאָמפּעטענץ פֿון דער מאַכט, פונקט ווי די מאַגיסטראַטן. מען האָט קאָנטראָלירט די חשבונות וואָס האָבן געמוזט געפֿירט ווערן אויף דײַטש. מען האָט אָנגעהויבן קאָנטראָלירן דעם פּערסאָנאַלן באַשטאַנד פֿון די קהילה־פֿארוואַלטונגען און זען, אז די זעלבע משפּחות זאָלן ניט אויסגעקליבן ווערן צו אָפּט אין דער אָנפֿירונג פֿון דער קהילה. צוליב די אָפּטע סיכסוכים אין די גרעסערע קהילות האָט די פּרײַסישע מלוכה ארויסגענעבן ספּעציעלע תקנות וועגן וואָלן. אזוי למשל איז אין 1722 ארויס דער רעגלאמענט פֿאַר די עלטסטע פֿון דער בערלינער יידישער קהילה. אין די דאָזיקע תקנות ווערן מיט אלע פּרטים פֿאַרמולירט די רעכט און פֿליכטן פֿון די פּרנסים. וואָס ווײַטער איז אלץ ברייטער געווארן דער כאַראַקטער פֿון דער דאָזיקער אינטערוועניץ. ביז איצט איז דאָס באשטעטיקן א רב געווען ניט מער ווי א ריינע פֿאָרמאַליטעט. אָבער שוין אין יאָר 1729, בעת א סיכסוך אין דער בערלינער קהילה וועגן א רב, האָט די רעגירונג געוואָלט אויף איר ארויפֿצווינגען א רב, וואָס ניט אלע צדדים האָבן אים געוואָלט האָבן.

די מלוכה האָט אויך קאָנטראָלירט ניט נאָר די צאָל יִידן וואָס זײַנען באַ־רעכטיקט צו ווינען אין א שטאָט, נאָר אויך ניט צוגעלאָזט קיין פֿרעמדע יִידישע בעטלערס. אין דעם פֿרט איז די מלוכה געקומען צו הילף די קהילות וואָס האָבן זיך ניט געקענט קיין עצה געבן מיטן שטראָם בעטלערס וואָס האָבן צו יענער צײַט פֿאַרפֿליצט פֿרײַסן. א יִד וואָס האָט באַנקראָטירט און איז פֿאַראָרעמט געוואָרן האָט אויטאָמאַטיש פֿאַרלאָרן זײַן שוצבריוו. פֿדי אזא איינער זאָל ניט פֿאָלן צו לאַסט דער קהילה האָט מען געמוזט מודיע זײַן דער מלוכה דעם נאָמען פֿון דעם יורד.

אין לעצטן קאָפּיטל ווערט אַנאַליזירט די שײַכות פֿון יִידן צו דער אָרט־מיקער וועלט. יִידן האָבן שוין שטודירט אין די אוניווערסיטעטן, על־פּי רוב פֿאַרשטייט זיך מעדיצין. די צאָל פֿון די דאָזיקע סטודענטן איז אָבער געווען אזוי נישטיק קלײן, אז מען קען נאָך ווענן א סעקולאַריזאַציע פֿון יִדישן לעבן ניט ריידן. דער קאָנטאַקט מיט דער ניט־יִדישער וועלט איז געווען נאָר א געשעפֿטלעכער, ניט קיין געזעלשאַפֿטלעכער. יִדן האָבן געלעבט אָפּגע־זונדערט, געהאַט זייער אייגענע גײַסטיקע וועלט און ווייניק וואָס געווּסט וועגן דעם וואָס קומט פֿאָר אין דעם גײַסטיקן לעבן פֿון פֿרײַסן. אין דער יִדישער קהילה זײַנען געווען סאָציאַלע קלאַסן, פֿונקט ווי בײַ ניט־יִדן. עס איז געווען אַן אַריסטאָקראַטיע, א פּאַטריציאַט און א מיטלקלאַס. יעדער יִד האָט געוווּסט זײַן אָרט אין דער קהילה און זיך ניט באַמיט איבערצושפּאַנען דעם גדר פֿון דער גרופּע, צו וועלכער ער געהער.

דאָס איז דער אינהאַלט פֿון דעם דאָזיקן וואָגיקן בוך. באַזירט אויף א שלל נײַע אַרכיוו־מאַטעריאַלן איז דאָס דאָזיקע בוך פֿון ד"ר זעלמא שטערן־טויבלער א גרויסער צושטײַער צו דער געשיכטע פֿון יִדן אין פֿרײַסן. אירע פֿײַנע אנא־ליזן, ממש קינסטלערישער סטיל, טרעפֿיקע כאַראַקטעריסטיק און בריִיטער אנא־ליז, תמיד מיטן אויסקוק אויף דעם הינטערגרונט פֿון דער אַלגעמיינער דײַטשער געשיכטע, מאַכן דאָס דאָזיקע ווערק פֿאַר א וויכטיק געשענעניש אין אונדזער היסטאָריאָגראַפֿיע. עס שטאַלט אַוועק אין שאָטן אַלע ביזאיצטיקע אַרבעטן וועגן יִדן אין פֿרײַסן. צוליב דעם וואָס דאָס בוך איז פֿמעט ניט בנימצא, וואָלט געווען פֿדאי עס אַרויסצוגעבן אויף דאָס נײַ צוזאַמען מיטן צווייטן, בכלל נאָך ניט פֿאַרענדלעכטן באַנד מיט אַרכיוואַלן.

ד"ר יעקבֿ שאצקי

יידישע ביכער־קענטשאפֿט

Alexander Marx, *Studies in Jewish History and Booklore*, New York, The Jewish Theological Seminary of America, 5704—1944, XIII + 458 pp.

„אין קיין געביט פֿון וויסנשאפֿטלעכער פֿאָרשונג באַנעגנט מען ניט אזוי אָפֿט עם־הארצות און דילעטאַנטיזם — ווי אויף דעם יִדישן". אזא אַנג־אורחא־דיקע באַמערקונג געפֿינט זיך אין מאַרקס' אַרטיקל ווענן זײַן רבין משה שטיינ־

שנײַדער (ז׳ 365). דאָס זײַנען ווערטער וואָס דער חשובֿער מחבר האָט זיכער געהערט פֿון שטיינשנײַדערן גופֿא (מען געפֿינט עס אויך אין שטיינשנײַדערס ארטיקלען) — אָבער עס איז קיין ספֿק ניט אַז ער שטימט אײַן מיט דער דאָזיקער מיינונג. אַזוי יאָר נאָך דעם ווי דער גרויסמײַסטער פֿון דער ייִדישער ביבליאָגראַפֿיע איז געשטאָרבן (אין 1907) — איז דאָס נאָך אַלץ ריכטיק. אָבער מאַרקס איז ניט פֿון די געלערנטע וואָס קעמפֿן קעגן עפּעס. ער קעמפֿט אויך ניט פֿאַר עפּעס. מיט דער סאָלידקייט און זאַכלעכקייט, מיט וועלכער ס׳צייכנט זיך אויס יעדער אַרבעט פֿון אָט דעם פֿאָרשער, קעמפֿט מאַרקס אומדירעקט קעגן דילעטאַנטיזם און עם־האַרצות.

דאָס בוך איז אַ זאַמלונג ארטיקלען געשריבן אין משך פֿון די לעצטע דרײַסיק יאָר. על־פּי־רוב זײַנען דאָס קלײינע שטודיעס אינספּירירט פֿון דרויסנדיקע פֿאַסירונגען, ווי דאָס דערשײַנען פֿון אַ ווויכטיקן ספֿר וואָס האָט צו טאָן מיט פֿראָבלעמען פֿון ייִדישער ביבליאָגראַפֿיע, יובילײַען און טויט פֿון אָנגעזעענע ייִדישע געלערנטע וואָס זייערע ווערק און זייער פֿערזענלעך לעבן דער מחבר האָט אינטים געקענט. אין צענטער אָבער פֿון די דאָזיקע ארבעטן שטייט אײַן גרונטטעמע, דער פֿירנדיקער מאָטיוו פֿון מאַרקס׳ ווייסנשאַפֿטלעכער ליבע: ייִדישע ביבליאָטעקן און זאַמלערס פֿון ייִדישע ספֿרים און כּתבֿ־ידן. זייער גורל, וואָס איז אָפֿט מאָל צוליב די אויסטערלישע גילגולים זייערע אַן אָפּשפּיגלונג פֿון גורל פֿונעם פֿאָלק (עם הספֿר), אינטערעסירט דעם מחבר צום שטאַרקסטן. דעריבער זײַנען אַזעלכע ארטיקלען ווי „ווען עטלעכע ייִדישע ספֿרים־זאַמלערס", אָדער „די געשיכטע פֿון דוד אָפּענהיימערס ביבליאָטעק" (זז׳ 238—255) די סאַמע אינטערעסאַנטסטע. אין זיי איז פֿאַראַן חוץ בקיאות און גוטע אינפֿאָרמאַציע — אויך עפּעס פֿון מענטשלעכע דאָקומענטן, פֿון צעבראָכענע לוחות וואָס האָבן נאָנט ניט געקענט בלײַבן, ווײַל אַזוי איז געווען דער גזר פֿון דער ייִדישער געשיכטע.

צו די ווויכטיקע היסטאָרישע ארבעטן זײַנען באמת מחדש געהערן די ארטיקלען וועגן די צוויי באַריכטן וועגן יציאת שפֿאַניע (זז׳ 77—106), אַ באַרימטער פֿראָצעס אין איטאַליע אין 16טן י״ה (זז׳ 106—154), וואָס איז אַ גוטע דערגאַנצונג צו די עטלעכע ענלעכע פֿראָצעסן וואָס מיר קענען פֿון אַנדערע לענדער, אַ זייער אינטערעסאַנטע אויטאָביאָגראַפֿיע פֿון ביימען פֿון 17טן י״ה און נאָך אַ פּאָר אַנדערע קלענערע צושטײַערן.

בעת דער פּוילדיקער ארטיקל וועגן רמבם איז ניט מער ווי אַ געלעגנהייטעסיי — איז אָבער די קלײינע מאַנאָגראַפֿיע וועגן רמבם און די לומדים פֿון דרום־פֿראַנקרײַך (זז׳ 48—62) אַ ווויכטיקער צושטײַער צו זײַן ביאָגראַפֿיע. ווי אַ ביבליאָגראַף לאָזט זיך מאַרקס דערקענען אין זײַנע רעצענזיעס וואָס זײַנען תּמיד פֿול מיט חידושים און שאַרפֿזיניקע אינטערפּרעטאַציעס פֿון פּרטים וואָס זײַנען נאָך ניט קיין פֿעסטגעשטעלטע ענינים.

מאַרקס איז אַן אידעאַל פֿון אַ ווייסנשאַפֿטלעכן רעצענזענט. ער ברענגט תּמיד אַרויס ניט נאָר בקיאות, נאָר ער שטעלט אַרויס פֿאַרשערישע פֿראָבלעמען.

א קלאסישער מוסטער פון אזא רעצענזיע איז וועגן דער בארימטער דארמ־שטאטער הגדה (זז' 256—270). אין דער דאזיקער רעצענזיע ווערן אנגערעגט און אנגעוויזען א נאנצע ריי פראבלעמען וואס זיינען פאַרבונדן ניט נאר מיט דער ביבליאגראפיע פון דער הגדה של פסח, נאר אויך מיט דער געשיכטע פון יידישער גראפיק און מיט דער השפעה פון דער מיטצייטלעריש־ער קונסט אויף די על־פי רוב אנאנימע אילוסטראטארן און גראפיקערס פון דער הגדה.

אין דעם פרט איז פון גרויס וויכטיקייט דער קורצער ארטיקל וועגן אי־לוסטרירטע הגדות. מאראקס גיט זיך אפ א דין וחשבון, אז ער איז ניט קיין קונסט־היסטאריקער, אבער דער יידישער קונסט־היסטאריקער האט זייער א סך צו פארדאנקען דווקא אים, דעם „ניט־פאכמאן", ווייל ער ברענגט ארויס אויף דער ליכטיקער וועלט פארבאָרגענע פאקטן און אומבאקאנטע מאטעריאלן, אן וועלכע עס קען דער יידישער קונסט־היסטאריקער, וואס איז ליידער על־פי רוב וויט פון יידישער לומדות, ניט ארבעטן.

א באזונדער טייל פונעם בוך פארנעמען א ריי ארטיקלען וועגן בארימטע יידישע געלערנטע. דאס זיינען ארטיקלען וועגן שטיינשניידער, דוד האפמאן (דעם מחברס שווער), שלמה שעכטער, ישראל פרידלענדער, צבי מאלטער און מאקס לעאפאלד מארגולים. די דאזיקע ארטיקלען צייכענען זיך אוים מיט א פיינער פארעם און אינטימער וואַרמקייט. דאס זיינען אלץ געווען מענטשן מיט וועמען דער מחבר האט געארבעט און מיטגעארבעט (מיט מארגולים למשל האט ער צוזאמען אנגעשריבן אן איינבאנדיקע יידישע געשיכטע). פון די דאזיקע קורצע עסייען־נעקראלאגן וואקסן ארויס געשטאלטן, איינזאמע דענקערס, טיפע פארשערס, און בכלל פיאנירישע יחידים, וואס דאָ אויף דעם אמעריקאנער באדן האט פמעט קיין איינער פון זיי ניט געהאט קיין מנין אויף זיין פארש־געביט. די דאזיקע ארטיקלען זיינען א גוטער מאטעריאל פאר א געשיכטע פון חכמת־ישראל אין אמעריקע, פונקט ווי א טייל פרטים פון דעם ארטיקל וועגן יידישע ספרים־זאמלערס זיינען א צושטייער צו דער געשיכטע פון יידישע ביכער־אוצרות אין אמעריקע.

דאס בוך איז באשטימט פאר דעם אלגעמיינעם אינטעליגענטן לייענער. די דאקומענטן גופא, צוליב וועלכע עטלעכע פון די דאזיקע ארבעטן זיינען געשריבן געווארן ווי הקדמות, זיינען ליידער ניט איבערגעדרוקט געווארן, אזוי אז דער לייענער פון דעם ארטיקל וועגן דעם בריוואויסבייט צווישן צונצן און שטיינשניידערן וועט מוזן גיין צום ערשטן מקור וואו די דאזיקע ארבעט האט זיך לכתחילה געדרוקט און דארטן לייענען די דאזיקע וויכטיקע און ביז נאר לעבעדיק געשריבענע בריוו. דאס זעלביקע איז חל אויף א ריי אנדערע עסייען (נומ' 3, 6, 7, 9, און 12).

עטלעכע קלייגע מילואים זיינען ניט אויסצומיידן. אזוי למשל דערציילט דער מחבר אז ישראל פרידלענדערס פאפולערע געשיכטע פון יידן אין רוסלאנד

און פּוילן (ז׳ 406) איז ארויס אויף ענגליש און דײַטש. זי איז גלײַכצײַטיק ארויס אויך אויף ייִדיש, איבערגעזעצט פֿון אלכּסנדר הארקאווין.[1]

וועגן מאַרגולײַסן איז פֿראי צוצוגעבן אז ער האָט געשריבן ייִדיש און געדרוקט זייער א סך פּאָפּולערע ארטיקלען וועגן העברעישער פֿילאָלאָגיע און פֿלעגט זיך תּמיד חתמענען נאָכן נאָמען: סטודענט דער פֿילאָלאָגי (אין שמרם מעגשעפֿרײַנד און אנדערע אויסגאבעס). וועגן דוד אָפּענהיימערן איז פֿראי אָנצוווײַזן אז זײַנס א בילד, וויניק באקאַנט, איז געווען רעפֿראָדוצירט אין דעם „טשעכיש־ייִדישן לוח״(*Kalendař česko-židovský*, XXXIII, 1912-13).

עס איז א גרויסער וווּנדער, וואָס צווישן די בארימטע ספֿרים־זאמלערס ווערט ניט דערמאָנט אליעזר ראָזענטאל (1794—1868), וואָס וועגן זײַן ביבליאָטעק שרײַבט דער מחבר אַנ־אורחא אז דאָס איז געווען „אַן אויסגעצייכנטע ביבליאָטעק״ (ז׳ 282). בײַ די גרויסע רעפֿרעזענטאַנטן פֿון חכמת־ישׂראל איז די ביבליאָטעק פֿון דעם דאָזיקן פּוילישן ייִדן ראָזענטאל (ער האָט געשטאָמט פֿון נאשעלסק) — וואָס איז געווען די קרוין פֿון אמסטערדאמער אוניווערסיטעט — געשטאַנען ניט נידעריקער ווי די אנדערע וואָס מאַרקס באשרײַבט.

ס׳וואָלט געווען פֿראי לויט מאַרקס׳ מוסטער צו באשרײַבן ייִדישע ספֿרים־זאמלונגען און זאמלערס אין אנדערע לענדער, ווי למשל אין רוסלאַנד, פּוילן, אונגערן און די קלענערע ישׁובֿים בכלל און אין מיזרח־אייראָפּע בפֿרט.

זייער א סך ארטיקלען פֿון דעם חשובֿן מחבר און טאָקע פֿון די וואָגיקע צווישן זיי, זײַנען ניט ארײַן אין דעם בוך. עס וואָלט געווען זייער וויכטיק זיי ארויסצוגעבן. צעוואָרפֿן אין די צײַטשריפֿטן פֿון אייראָפּע און אמעריקע, זײַנען זיי נישט צוגענגלעך. פֿאַר דער ייִדישער פֿאָרשונג זײַנען זיי אָבער צו וויכטיק אז מען זאָל זיי ניט ראַטעווען פֿון פֿאַרגעסן וועלן.

דאָס בוך איז א געווינס פֿאַר דער ייִדישער היסטאָריש־ווי־סנשאַפֿט און ניט איין רמז פֿון דעם מחבר וועט מיט דער צײַט וועלן אין אויסגאַנגפונקט פֿאַר א נײַער מאַנאַגראַפֿיע.

ד״ר יעקב שאַצקי

דרשנים און מגידים

Israel Bettan, *Studies in Jewish Preaching*, Hebrew Union College Press, Cincinnati, 1939, XI + 404 pp.

מיט קנאַפּע פֿופֿציק יאָר צוריק האָט אדעסער אָפּטיילונג פֿון „חברה מפֿיצי השׂכּלה״ באקומען א ספּעציעלן פּאַנד פֿון קלמן זאַב ווישאָצקי צו פֿרא־קלאַמירן א קאַנקורס אויף א מאַנאַגראַפֿיע פֿון דרשנים און מגידים בײַ ייִדן. ניט געקוקט אויף דער גרויסער סומע וואָס א מחבר פֿון אזא ווערק האָט געקענט באקומען, האָט דער קאַנקורס קיין רעזולטאַטן ניט געבראכט. דער פֿאַקט גופֿא, וואָס מען האָט שוין פֿארשטאַנען די וויכטיקייט פֿון אויספֿארשן

[1] די ייִדן אין רוסלאַנד און פּוילן, פֿון פּראָפֿ׳ ישׂראל פֿרידלענדער, איבערגעזעצט אויף ייִדיש פֿון אַלכּסנדר הארקאַווי, מיט אַנמערקונגען פֿון דעם איבערזעצער, ניו־יאָרק, 1920.

איינע פֿון די פּאָפּולערסטע אינסטיטוציעס פֿון ייִדישן ציבור־לעבן איז ביז גאָר סימפּטאָמאטיש.

דער ערשטער וואָס האָט זיך געזאָמען צו פֿאָרשן דרשנים איז געווען דער ראָבינער שלמה בעק.[1] אין 1894 האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט א גרעסערע אַרבעט וואָס איז יאָרן לאַנג געבליבן די אייניציקע אַרבעט וועגן דעם ענין, ביז ד"ר בעטאַן, פּראָפֿעסאָר אין „היברו יוניאָן קאָלעדזש" אין סינסינאַטי האָט זיך פֿאַראינטערעסירט מיט דער טעמע. דער רעזולטאַט איז דאָס דאָזיקע בוך וואָס ווערט דאָ רעצענזירט.

ביידע אַרבעטן, בעקס און בעטאַנס, גייען צו צו דער טעמע ריין פֿאָר־מאָליסטיש. בעת דער ערשטער שטעלט זיך מער אָפֿ אויף די לומדישע חידושים פֿון די באָרימטע דרשנים, איז דער צווייטער מער פֿאַראינטערעסירט אין דער האָמילעטישער פֿאָרעם פֿון די דרשות. אין ביידע פֿאַלן ווערט די דרשה באַ־גרענעצט צו א ליטעראַרישער פֿאָרעם און גאָר ווינציק ווערט געזאָגט וועגן דעם סאָציאַלן מהות פֿון דער אינסטיטוציע פֿון דרשנים און וועגן די אָפּקלאַנ־גען פֿון דער צייט וואָס לאָזן זיך באמערקן אין זייערע דרשות.

די דרשה איז אַן אינטעגראַלער טייל פֿון ריטואַל אין א סך אמונות. די ראָלע פֿון דער דרשה אין קריסטנטום איז לעצטנס אויסגעפֿאָרשט געוואָרן גאָר גרונטיק. אַזעלכע ווערק, ווי דאָס מאָנומענטאַלע בוך פֿון דעם ענגלישן היס־טאָריקער אוסט (Owst)[2] און דער אמעריקאַנער היסטאָריקערין ווייט (White),[3] האָבן געעפֿנט נייע מעטאָדאָלאָגישע האָריזאָנטן און אנטפּלעקט וויכטיקע פּרטים וועגן סאָציאַלן עלעמענט אין דער אָרגאַניזירטער קירך.

בעת בעק האָט אָרום 12 רעפֿרעזענטאַטיוע דרשנים פֿון שפּאַניע, אי־טאַליע, דייטשלאַנד און פּוילן אַיינגעשלאָסן די צווייי באָרימטע פּוילישע מגידים פֿון 18טן י"ה, צבי הירש וואַדיסלאַוו און דער דובנער מגיד יעקבֿ קראַניץ, ווערן אין בעטאַנס בוך כאַראַקטעריזירט אין גאַנצן זיבן דרשנים.

דאָס זיבנען: יעקבֿ אַנאַטאָלי (13טער י"ה), בחיה בן אשר (14טער י"ה, שפּאַניע), יצחק ערמא (14טער י"ה, שפּאַניע), יהודה מוסקאַטא (16טער י"ה, איטאַליע), עזריה פּיגו (16טער י"ה, איטאַליע), אפֿרים לענטשיץ (17טער י"ה, פּוילן) און יהונתן אייבעשיץ (אַנהייב 18טן י"ה, פּוילן און דייטשלאַנד). יעדע־רער פֿון די דאָזיקע רעפֿרעזענטאַטיוויע דרשנים באַקומט פֿון מחבר א ספּעציפֿישן טיטל: אַנאַטאָלי למשל ווערט באַצייכנט ווי א „ליבעראַל פֿון 13טן י"ה", ערמא — ווי דער „דרשן פֿאַר דרשנים" אאַז"ו. פֿאַרשטייט זיך אַז די דאָזיקע אַלע עפּיטעטן זיינען ניט מער ווי א ליטעראַרישע באַפּוצונג. זיי קלערן זייער וויניק

---

[1] Dr. S. Bäck, "Die Darschanim vom 15. bis Ende des 18. Jahrhunderts," *Jüdische Literatur*, ed. Winter-Wünsche, II, 1894, 609-696.

עס איז אינטערעסאַנט אַז ד"ר בעטאַן דערמאָנט אַפֿילו ניט די אַרבעט פֿון זיין פֿאָרלויפֿער.

[2] G. R. Owst, *Literature and Pulpit in Medieval England*, Cambridge, 1933.

[3] Helen C. White, *Social Criticism in Popular Religious Literature of the Sixteenth Century*, New York, 1944.

אויף, אפֿשר מיטן אויסנעם פֿון יהודה מוסקאַטאָ, צו וועמען דער טיטל „א קינד פֿון רענעסאַנס" איז גראָד גוט צוגעפּאַסט.

דער מחבר, ווי געזאָגט, איז קודם־כל פֿאַראינטערעסירט מיט דער פֿראַגע פֿון דער דרשה און מיטן אופֿן, ווי אזוי די דאָזיקע דרשנים האָבן געטײַטשט פּסוקים און ארום זיי געבויט דברי מוסר. בעק האָט שוין מיט רעכט אָנגעוויזן, אז מען קען ניט באַשליסן וועגן דער השפּעה פֿון, למשל, די דרשנים אין שפּאַניע און איטאַליע, ווײַל זייערע דרשות האָבן זיך אָפּגעהיט אין דעם העב־רעישן קאָנטעקסט, בעת זיי האָבן געדרשנט אין דעם לשון פֿון לאַנד. ממילא זײַנען די שפּראַכלעכע עפּעקטן וואָס זײַנען אַן אינטעגראַלער טײל פֿון דער דרשה אונדז ניט באַקאַנט. אזא אַנאַליז ווי דער איטאַליענישער היסטאָריקער ווילאַרי האָט דורכגעפֿירט פֿון די פֿריידיקן פֿון סאַוואַנאַראָלאַן זײַנען מיט די יידישע דרשנים פֿון איטאַליע און שפּאַניע ניט מעגלעך. מען וואָלט אויך דאָס אייגענע געקענט זאָגן וועגן די גרויסע דרשנים און מגידים אין פּוילן און רײַטשלאַנד. בעת זייערע דרשות האָבן זיך אָפּגעהיט אין העברעיש, האָבן זיי על פּי רוב געהאַלטן זיי אין יידיש. ממילא פֿאַלט אָפּ איין וויכטיקער באַ־שטאַנדטײל פֿון דער דרשה: די שפּראַך און איר ראָלע אין דער דרשה.

אויך לאָזט זיך זייער ווייניק פֿעסטשטעלן וועגן דער ווירקונג פֿון די דאָ־זיקע דרשנים. גראָד אין איטאַליע זײַנען דרשנים געווען זייער פּאָפּולער, פּונקט ווי מגידים אין פּוילן אין 18טן י"ה. עס ווערט דערציילט, אז בעת אַן עפּי־דעמיע אין איטאַליע ווען מען האָט געמוזט פֿאַרמאַכן אַלע שולן, האָט דער דרשן יעקב זהלון (געשטאָרבן אין פֿעראַרא אין 1693) געהאַלטן זײַן דרשה פֿון פֿענצטער פֿון זײַן שטוב.[4]

דער סאָציאַלער עלעמענט איז בולט אין אַ רײַ דרשות. אזוי למשל האָט בחיה בן אָשר נערעדט וועגן שמירת־שבת און געמוסרט די וואָס זײַנען מחלל שבת בפֿרהסיא.[5] אין זײַנע דרשות ווערן אויך אָנגעריבן די פֿראָגעס פֿון שטײַערן. גבֿירים ווערן געמוסרט דערפֿאַר וואָס זיי ווילן אַרויפֿלייגן די משׂא פֿון אויסהאַלטן א קהילה דווקא אויף די פֿאַראָרעמטע, יתומים און אַלמנות.[6] וועגן אײַנשטעלן זיך פֿאַרן בית־דין איז פֿאַראן אין זײַנע דרשות א סך וויכ־טיקע פּרטים. ער מוסרט די יידן וואָס ווילן דווקא גיין אין מלוכה־געריכט און זיך ניט אונטערוואַרפֿן דעם פּסק־דין פֿון יידישן געריכט.[7] דער קאָמף קעגן לוקסוס, אוממאָראַלישקייט איז ממש א פֿירנדיקער מאָטיוו אין זײַנע דרשות. א סך לאָקאַלע דינים און מינהגים ווערן אויפֿגעקלערט אין עטלעכע פֿון די דאָזיקע דרשות. אזוי ארום באַקומען זיי א ווערט פֿון א וויכטיקן היסטאָרישן מקור. אמת, מען דאַרף זײַן זייער אָפּגעהיט מיט אזעלכע מקורים. דער מקובל־דרשן

---

[4] Dr. S. Bäck, *Op. cit.*, p. 613.
[5] Bettan, *Op. cit.*, p. 100.
[6] *Ibid.*, p. 98.
[7] *Ibid.*, p. 99.

זעט זינד אין אזעלכע מעשׂים, וואם דער מער ראציאנאליסטישער דרשן וואלט דאם פאר קיין חטא ניט באטראכט. גרויסע מעטאדאלאגישע שטרויכלונגען נעמען זיך פון די ניט־פרעציזע טערמינען. בנוגע דער קריסטלעכער פריידיק פון מיטל־עלטער זיינען שוין אפגעטאן געוואָרן די ריין פילאלאגישע אויסטיַטשונגען באזירט אויף דער סעמאנטיק פון דער טערמינאלאגיע וואם איז צו יענער צייט באנוצט געוואָרן. בנוגע דעם העברעישן וואָרט־אוצר פון קוואליפיצירנדיקע טערמינען איז נאך גאָרניט געטאן געוואָרן. ממילא איז שוועד איבערצוזעצן די דאזיקע טערמינען אין א שפראך פון קאנקרעטע עמפירישע וועלט־אפשאטונגען.

אויך אין עקדת יצחק, דעם הויפט־האמילעטישן ווערק פון יצחק בן משה ערמא, געפינט מען א סך אפקלאנגען פון דעם יידישן היסטאָרישן אָרום וואם האט א היסטאָרישן וועלט. דער אנאליז פון זיין טעכניק פון אנטוויקלען א דרשה איז איינע פון די בעסטע טיילן פון דעם בוך.

דער זעלבער מעטאד וועלט אנגעוואנדט אין די וויַטערדיקע ארבעטן פון דעם בוך. אין לעצטן סך־הכל באקומט זיך א ריי פאָרטרעטן פון דרשנים, געמאלן מיט פארבן וואם וועלן געזומען פון זייערע דרשות. אויב ניט אלע פאָרטרעטן זיַינען אריסגעקומען לעבעדיק איז דאם ניט דעם מחברס שולד, נאר די שולד פון די דרשות וואם דארפן דינען וויַ דער הויפט־מאטעריאל פאר אזעלכע פאָרטרעטן, וויַל קיין אנדערע מקורים זיַינען ניט בנימצא. פארען אפשר עטלעכע (אפרים לענטשיץ און יהונתן אייבעשיץ) וואם זיַינען א יוצא־מן־הכלל, וויַל וועגן זיי זיַינען פארען ידיעות פון זייערע מיטצַיַטלערס, וועגן זייער פוה הדיבור. עס איז אבער שוועד צו געפינען מאטעריאל וואם זאל קענען דינען ווי אן אילוסטראציע וועגן דער השפעה פון די דאזיקע דרשנים אויף די צוהערערס. דאם וואם עטלעכע זאמלונגען פון דרשות זיַינען געוואָרן פאָפולער און מען האט זיי איבערגעדרוקט עטלעכע מאל, איז נאר א ראיה, אז זיי האבן נושא־חן געווען בַיַ דרשנים וואם זיַינען ניט געווען פעיִג ארויס־צוברענגען אייגענע דרשות. צי דער הדיוט האט זיי געלייענט, איז א גרויסער ספק.

בעטאנם בוך איז זייער לעבעדיק געשריבן און לייענט זיך מיט גרויס אינטערעס. דער מחבר באשווערט ניט זיַין ווערק מיט צו פיל ביבליאָגראפישע אנווַיַזונגען. זיַין הויפט־מקור זיַינען די דרשות גופא. די דאזיקע דרשות אנאליזירט ער פון א ריין ליטעראריש־פארמאליסטישן שטאנדפונקט. די עזעגעטישע עלעמענטן פון די דרשות אינטערעסירן אים ווייניקער, הגם דאָ און דארטן שטעלט ער זיך אפ אויף טייל חידושים אין דעם פשט פון פסוקים. אים אינטערעסירט מער דער פאטאם פון די דאזיקע רעפרעזענטאטיוו דרשנים פון 13טן ביזן 18טן י"ה. דער דאזיקער פאטאם איז אזא אויפריכטיקער און מיט קלייניע אויסנעמען אזוי וויַט פון דער געקינצלטקייט פון דער קריסטלעכער פריידיק פון יענער צַיַט, אז עס וואלט געווען פראי אויסצופארשן די אנאליזעם און די אונטערשיידן אין די סיסטעמען פון דרשנים בַיַ יידן און קריסטן.

בעטאַנט בוך איז א וואָגיקער געווינם פֿאַר דער היסטאָרישער ליטעראַטור. די אינסטיטוציע פֿון דרשנים בײַ יידן פֿאַרדינט מער אויפֿמערקזאַמקייט מצד די יידישע היסטאָריקערס, איידער זי האָט צוגעצויגן בײַ איצט.

ד״ר יעקבֿ שאַצקי

פֿריצײַטיקע געבורטן בײַ יידישע פֿרויען

ד״ר א. בז׳זינסקי, ד״ר מ. ברומברג, ח. ש. הלוי, „לידת מוקדמות בין נשים יהודיות בעדות שונות״, הרפואה, ב׳ 25, העפֿט 6 (15טן סעפּט׳, 1943), זז׳ 106—108.

די מחברים זײַנען דאָקטוירים אין דער אָקושערישער אָפּטיילונג (און אין דער סטאַטיסטישער) פֿון דעם הדסה־שפּיטאָל אין ירושלים. זיי האָבן דורכגע־שטודירט איבער 9,000 געבורטן במשך פֿון עלף יאָר (1929—1939) און אַרויס־געגומען פֿון דאָרטן די אַלע פֿאַלן פֿון האָבן קינדער פֿאַר דער צײַט. זיי האָבן פֿאַרגליכן זייערע רעזולטאַטן מיט שטודיעס וועגן פֿריצײַטיקע געבורטן אין די סקאַנדינאַווישע לענדער, דײַטשלאַנד און פֿראַנקרײַך. זייער אַלגעמיינער אויס־פֿיר איז: די צאָל אָזעלכע געבורטן איז א סך קלענער אין דעם הדסה־שפּיטאָל. עס זײַנען וויכטיק אויך די וויַטערדיקע אויספֿירן פֿון זייער שטודיע:

אין זייער מאַטעריאַל איז פֿאַראַן א נישטיקע צאָל סיפּילִיטיקערס און טו־בערקולאָזע;

דער פֿראָצענט פֿריצײַטיקע געבורטן איז בײַ די אָריענטאַלישע פֿרויען העכער ווי בײַ די אַשפּנזישע;

עקאָנאָמישע און פּסיכאָלאָגישע פֿאַקטאָרן שפּילן א ראָלע אין פֿאַרגרע־סערן די צאָל פֿריצײַטיקע געבורטן.

ד״ר מ. ווײַנבערג

קולטור־היסטאָרישע עטיודן

שׂמחה אָסף, באהלי יעקב, פרקים מחיי התרבות של היהודים בימי הבינים, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תש״ג, 256 זז׳.

די צען קולטור־היסטאָרישע שטודיעס וואָס דער חשובער מחבר האָט צונויפֿגענומען אין די טאָוולען פֿון א בוך, זײַנען דעם לייענער פֿון די ערנצטע העברעישע זשורנאַלן גוט באַקאַנט. זיי האָבן זיך לכתחילה געדרוקט אין: רשומות, מאזנים, אין יובל־בוך לכבוד שמואל קרויס, ציון און סיני.

די דאָזיקע אַרבעטן באַרירן די וויַטערדיקע טעמעס: 1. וועגן דעם פֿאַלק פֿון בוך און זײַן שײַכות צום בוך (עם הספֿר והספֿר); 2. צו דער געשיכטע פֿון רבנות; 3. דאָס אינעווייניקסטע לעבן פֿון יידן אין פּוילן; 4. די ענגיפּטישע יידן אין רמבמס צײַט; 5. צו דער משפּחה־געשיכטע אין ביזאַנץ; 6. צו דער ge־שיכטע פֿון יידן אין מאַלטאַ; 7. וועגן יידן אין קורדיסטאַן; 8. די שפּאַנישע און פּאָרטוגעזישע אַנוסים אין ליכט פֿון די שאלות ותשובות; 9. צו דער

געשיכטע פון קאראימער אין די מיזרח־לענדער; 10. שקלאפן און שקלאפן־הענדלער בני יודן בעתן מיטל־עלטער.

אזא גאמע טעמעס האט נאך ביז איצט קיין איין היסטאריקער ניט געווען. די ארבעטן זיינען באזירט ניט נאר אויף א שלל געדרוקטע מקורים, תמיד געשעפט פון דער ערשטער האנט, נאר אין טייל קאפיטלען איז אויס־גענוצט געוואָרן א נייער, ביז איצט ניט באארבעטער מאטעריאל פון פאר־שיידענע כתב־ידן וואס שטאמען פון פריוואטע און עפנטלעכע זאמלונגען. די רייכקייט פון פרטים געפינט מען דער שאלות ותשובות־ליטעראטור באווייזט אז ניט נעקוקט אויף דעם וואס יודישע היסטאריקערס זיינען די דאזיקע מקורים בדרך כלל ניט פארבייגענאנגען, פון דעסט ווענן איז זייער א סך מאטעריאל וואס ליגט אין די דאזיקע מקורים נאך ניט אויסגענוצט געוואָרן. בפרט איז פראי אנצוווייזן אויף די אינטערעסאנטע און טייל מאל אפילו שפאנענדיקע פרטים וואס אסף האט ארויסגעבראכט פון דער דאזיקער ליטעראטור מפוח יודן און יודישן לעבן אין מיזרח. אין דעם פרט זיינען די ארבעטן ווענן יודן אין קורדיסטאן און ווענן שקלאפן־האנדל בני יודן די סאמע וויכטיקסטע. מיט נאר קלייגע אויסנעמען זיינען די דאזיקע ארטיקלען איבערגעדרוקט געוואָרן אן שום שינויים אדער הוספות. נאר בני עטלעכע ארבעטן זיינען אין קלאמרן צוגעגעבן געוואָרן קורצע ביבליאגראפישע הוספות, על פי רוב אזעלכע וואס זיינען שייך נייע געדרוקטע ארבעטן וואס זיינען ארויס נאך דעם ווי אסאפ ארטיקלען זיינען געווען געדרוקט. מען דארף באדויערן וואס די דאזיקע ארבעטן זיינען ניט דערגאנצט געוואָרן. מען מעג זיך אויך ריכטן, אז אין דער נאענטסטער צו־קונפט זאל עמעצער ווייטער שפינען די דאזיקע פאָרשערישע פעדעם, וואס פון זיי זיינען אויסגעהאפטן געוואָרן די דאזיקע פיינע ארבעטן.

די ערשטע ארבעט אין דעם בוך איז א קאנדענסירטע קולטור־געשיכטע פון ספר. אויף קנאפע 22 זייטלעך באהאנדלט דער מחבר א ריי פראבלעמען: די באציונג פון יודן צום ספר, דער מיסחר מיט ספרים, די זעלטנקייט פון ספרים פארן אויפקום פון דרוק, די טעכניק פון ארויסגעבן א ספר און אויך דאס איינבינדן. ווענן אט די דאזיקע אלע ענינים איז פארן א סך א ריכערע ליטעראטור איידער די וואס אסף האט אויסגענוצט.

ספרים זיינען בני יודן אפט געווען זעלטן, ווייל מען האט מורא געהאט זיי צו האלטן צוליב די אפטע בהלות און גירושים. אזוי למשל שרייבט דער שלעזישער רב ר' בנימין אהרן בן אברהם סלניק האט געלעבט אן ערך אין 1550—1620. די ערשטע אויסגאבע איז ארויס אין קראקע אין 1632.

ווענן דעם דרך־ארץ פארן יודישן ספר ווערט פון אים אויך דערציילט אין די תשובות

[1] שו"ת משאת בנימין, מעץ, 1776, כ"ט.

דער בית יוסף פון יוסף קארו האט זיך געדרוקט צום ערשטן מאל אין 1551 און געווארן א סך מאל איבערגעדרוקט. סלניק האט געלעבט אן ערך אין 1550—1620. די ערשטע אויסגאבע איז ארויס אין קראקע אין 1632.

ווענן דעם דרך־ארץ פארן יודישן ספר ווערט פון אים אויך דערציילט אין די תשובות

פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידישן דרוקווועזן זײַנען וויכטיק די דרײַ דיפֿלאָמען וואָס מען האָט אין פֿאַרשיידענע צײַטן אַרויסגענעבן צו יידישע דרוקערס. דאָס זײַנען געווען אָפּיציעלע דערלויבענישן אַז זיי מעגן זיך פֿאַרנעמען מיט זייער פֿאַך אויף דער גאַנצער פּויליש־טעריטאָריע. זיי שטאַמען פֿון די יאָרן 1559, 1566 און 1578.[2]

וועגן קאָנפֿיסקאַציעס פֿון ספֿרים ווי אַ פּועלי־יוצא פֿון אַ קאָנקורענץ־קאַמף צווישן אַ מערישן דרוקער און אַ פֿאַרלעגער — אָנג אַ משומד וואָס האָט געשטאָמט פֿון זאָמאָשטש — דערציילן די אַקטן פֿון די יאָרן 1725—1781. אין די דאָזיקע אַקטן ווערן אַרויסגעבראַכט אויך אַנדערע וויכטיקע פּרטים וואָס האָבן אַ שײַכות מיט אָספֿם אַרבעט. עס ווערט למשל דערציילט, אַז מען האָט ווי אַ יוצא מן הכלל דערלויבט צו האַלטן יידישע דרוקער־געזעלן, אָפֿילו אין אַ ניט־יידישער דרוקערײַ, בתנאי אויב מען קען קיין קריסטלעכע ניט געפֿינען.[3]

אַז מיסחר מיט יידישע ספֿרים איז אין 18טן י"ה געווען אַ גוט געשעפֿט באַווײַזט דער פֿאַקט, אַז ישׂראל משה פֿרידלענדער אין קיניגסבערג, וואָס האָט געהאַט פֿאַרשיידענע געשעפֿטן, האָט אויך געהאַנדלט מיט ספֿרים.[4]

יידן וואָס האָבן געהאַנדלט מיט אַלגעמיינע ביכער האָבן למשל אין פֿוילן ניט געקענט ווערן קיין מיטגלידער פֿון בוכהענדלער־צעך. זיי האָבן אָבער געקענט זײַן פֿאַרטרעטערס פֿון אַ ניט־יידישן בוכהענדלער און אים רעפּרעזענטירן פֿאַרן צעך.[5]

דער מאַטעריאַל וועגן יידישע אײַנבינדערס איז אויך ניט אויסגענוצט געוואָרן. וועגן די דאָזיקע ענינים זײַנען פֿאַראַן צעוואָרפֿן וויכטיקע פּרטים. למשל: אין פֿראַנקפֿורט־מײַן איז געווען אַ ספּעציאַלער שטײַער פֿאַר יידן פֿאַר בינדן ביכער (אין 1589);[6] איןווילנע האָבן יידן געבונדן קריסטלעכע ביכער. מען האָט זיי דאָס אין יאָר 1664 פֿאַרבאָטן. משמעות אַז עס האָט ניט געהאָלפֿן, וויַיל דער דאָזיקער פֿאַרבאָט וועט איבערגעחזרט אין 1670 און 1676.[7]

צט און ק. וועגן אים אויספֿירלעך בײַ:

M. Brann, *Geschichte der Juden in Schlesien*, 1910, pp. 190-201.

[2] M. Bersohn, *Dyplomataryusz . . .*, pp. 76, 102, 178.

דער אָקט פֿון 1566 איז אויך פֿאַראַן אין „רוסקאָ־יעוריעיסקי אַרכיוו", III, 156.

[3] די דאָזיקע פּרטים און אַ סך אַנדערע וואָס זײַנען פֿון גרויס וויכטיקייט פֿאַר דער געשיכטע פֿון דרוקערײַען בײַ יידן זײַנען פֿאַרגעטלעכט אין אַן אַרבעט וואָס איז לחלוטין פֿאַרקוקט געוואָרן פֿון אַלע יידישע היסטאָריקערס. זען:

Hans Metzl, "Zur Geschichte der Juden in Brünn während des 17. und 18. Jahrhunderts," *Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 8, pp. 296-357.

[4] Selma Stern-Täubler, *Der Preussische Staat und die Juden*, II, Berlin, 1938, p. 87.

[5] אין 1561 איז איינער טאָביאַש געווען אַזאַ פֿאַרטרעטער. זען:

Deutsche Blätter in Polen, Posen, V, 1927/28, p. 215.

[6] Karl Bücher, *Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte*, 1922, p. 429.

[7] *Акты виленской арх. ком.*, IX, p. 57.

זייער א סך מאטעריאל איז פֿאראן וועגן די ענינים אין טשעכישע אקטן, וואָס זיינען ליידער ניט אויסגענוצט געווארן. עס וואלט אבער פֿארפֿירט צו וויַט זיך אָפּצוגעבן דאָ אפֿילו מיט ביבליאָגראפֿישע אָנווייזונגען. עס איז געניג אָנצוווייזן אויף די ארבעטן פֿון וואלף, כיטיל א"א, פּדי זיך איבערצוצייגן אז דער ענין איז נאָך וויַט ניט אויסגעפֿארשט געווארן.[8]

די ארבעט וועגן רבנות אין דייטשלאנד, פּוילן און ליטע איז זייער א וויכטיקע. זי באהאנדלט די סאָציאלע שטעלונג פֿון רב, די פֿראגע פֿון באשטימען אים, די שׂכירות, די פֿליכטן און אויפֿגאבעם און אויך דער מאָראלישער פֿרעס־טיזש אין דער קהילה. עטלעכע ענינים זיינען פֿון דעם זעלבן מחבר באהאנדלט געווארן א סך אויספֿירלעכער אין זיין זייער וואָגיקן ווערק: בתי הדין וסדריהם (ירושלים, תרפ"ד).

אויך די טעמע לאָזט זיך באהאנדלען א סך אויספֿירלעכער, בפֿרט אז די ליניע פֿון דער ירידה פֿון רבנישן פֿרעסטיזש אין פּוילן איז ניט קלאָר אָנגע־מערקט. בכל אופֿן איז דאָס זייער א גוטע און גוט געבויטע ארבעט וואָס לייענט זיך מיט גרויס אינטערעס. וועגן פֿריוויליגיעס פֿאר רבנים אין פּוילן און אויך וועגן קאמף קעגן בית־דין איז פֿאראן א ריי אקטן, וואָס ס'וואלט פּדאי געווען אויסצונוצן.[9]

די ארבעט וועגן אינעווייניקסטן לעבן פֿון פּוילישע יידן ביז דער השׂפּלה— איז א פּאָפּולערער ארטיקל, פֿול מיט ניט באגרינדעטע גוזמאות. דער מחבר שטיצט זיך אויף נתן נטע האנאָווערס יון מצולה, וואָס האָט געשריבן אז אין קיין לאנד האָט די תורה ניט אזוי געבליט ווי אין פּוילן און באמערקט, אז אין זיינע ווערטער איז אפֿילו ניטא קיין שמיץ פֿון א גוזמא. דאָס איז וויַט ניט ריכטיק. פֿאר וואָס האנאָווער האָט אידאָליזירט דאָס יידישע לעבן אין פּוילן איז שוין אָנגעוויזן געווארן און עס איז ניט פּדאי זיך דאָ אריינצולאָזן אין פּרטים.[10]

וואָס שייך דעם מעמד פֿון חינוך וואָלטן די מקורים וואָס אָסף גופֿא האָט פֿארעפֿנטלעכט אין זיינע פֿיר בענד מקורות לתולדות החנוך בישראל באשטע־

---

[8] וועגן דער באַציונג פֿון יידישן שרייבער צו זיין חיבור האָט דער דייטשער ביאָגראָף אָטאָ פּראָקש פֿאַרעפֿנטלעכט אַן ארבעט א"נ:

"Der hebräische Schreiber und sein Buch," *Von Büchern und Biblio-theken*, her. von Gustav Abb, Berlin, 1928, pp. 1-15.

[9] פּריוויליגיע פֿאַר שלמה שרגא, דעם לובלינער רב, אין 1532 (Bersohn, *op. cit.*, ז' 491);

פֿאַרן גראָדנער רב אין 1732 (*Акты вил. арх. ком.*, ז' 325).

וועגן יידן אין באָרדיטשעוו, וואָס האָבן געפֿאָדערט אַז דער בית־דין זאָל זיין אומאָפּ־העניגיק פֿון רב אין 1794 (*Регесты и надписи*, III, 2408).

וועגן דעם ענין זען מיין אַרבעט וועגן באָראָנס „געשיכטע פֿון דער יידישער קהילה", געדרוקט אין יזוא־בלעטער, ב' XXIII, 2 און 3; ב' XXIV, 1 און 2.

[10] זען מיין גזרות תח (וילנע 1938), וו' די ליטעראָטור וועגן דעם ענין איז אָנגעגעבן געווארן.

טיקט אין א פֿולער מאָס, אז האנאָוועד האָט שטאַרק איבערגעטריבן. דער דאָזיקער אַרטיקל איז געשריבן געוואָרן אין 1940 און איז געלייענט געוואָרן ווי א רעפֿעראַט אין העברעישן אוניווערסיטעט אין ירושלים. די לעצטע ווערטער פֿון בטחון מיט וועלכע דער דאָזיקער רעפֿעראַט שליסט זיך, קלינגט שוין הינט ווי א הספּד אויף אונדזער אלעמענס אָפּטימיזם. די אנדערע אַרבעטן באריהרן, ווי געזאָגט, נייע, ממש עקזאָטישע טעמעס, מיטן אויסנעם אפֿשר וועגן די אַנוסים, וואָס איז גלייכצייטיק באַאַרבעט געוואָרן פֿון אנדערע פֿאָרשערס אין א בוך אין דער דייטשער שפּראַך.[11]

אין טייל פֿרטים אָבער דערנאָנצט אָספּם אַרטיקל די דאָזיקע אַרבעט. אויך די אַרבעט וועגן די קאַראַימער ברענגט א סך חידושים וואָס זיינען ניט פֿאַראַן אין דער מאָנומענטאַלער אויסגאבע פֿון די נייע מאַטעריאַלן וועגן קאַראַימער וואָס יעקב מאן האָט אַרויסגעגעבן.

דער קאַפּיטל וועגן שקלאַפֿן און שקלאַפֿן־הענדלערס בני ירדן אין מיטל־עלטער איז געשריבן בלויז לויט העברעישע מקורים. די דאָזיקע אַרבעט איז ניט נאָר אינטערעסאַנט, נאָר זי עפֿנט נייע אספּעקטן פֿון היסטאָרישער פֿאָרשונג און באַווייזט וויפֿל עס איז נאָך דא אויפֿצוטאָן ביז מען וועט קענען צוטרעטן צו א סאָציאַלער געשיכטע פֿון ירדישן לעבן. דער מחבר באַווייזט, אז ירדן האָבן באַהאַנדלט די שקלאַפֿן א סך בעסער ווי די ניט־ירדן. מען האָט זיי צוגעלאָזט צום טיש. זיי האָבן געקענט אָפּהיטן שבת און מען האָט זיי באַטראַכט ווי גלידער פֿון דער משפּחה.

וואָס שייך דער פֿרעזענטאַציע איז פֿדאי צום סוף אָנצוווייזן, אז אלע קאַפּיטלען זיינען געשריבן שיין און לייכט. די קאָנסטרוקציע איז אן אויסגעצייכנטע, די אויספֿירונגען על פּי רוב אָפּגעהיט און גוט מאָטיווירט.

דאָס בוך איז א וויכטיקער צושטייער צו אונדזער היסטאָרישער ליטעראַטור.

ד״ר יעקב שאַצקי

וואָס זיינען ירדן?

Joseph Bram, "The Social Identity of the Jews." *Transactions of the New York Academy of Sciences*, Ser. II, vol. 6, no. 6, April, 1944, pp. 194-199.

דער מחבר פֿרוווט סומירן די פֿאַרשיידענע ענטפֿערס וואָס ירדן און אנדערע גיבן אויף דער פֿראָגע: וואָס זיינען ירדן? ירדן גופֿא האָבן זעקס ענטפֿערס. דער פֿרומער אַרטאָדאָקסישער ירד זאָגט, אז ירדן זיינען אן אתה־בחרתנו־פֿאָלק מיט א ספּעציעלער שליחות. דער רעליגיעז־טראַדיציאָנעלער ירד זאָגט אויך, אז ירדן זיינען בלויז א רעליגיעזע עדה. דער חילוק צווישן אים און דעם אַרטאָ־

[11] H. J. Zimmels, *Die Marranen in der rabbinischen Literatur*, Berlin, 1932, 180 + 12 pp.

דאָקסישן יוד באשטייט אין דעם, וואָס ער שטרייכט מער אונטער די וויכטיקייט פֿון מינהגים און טראדיציעס אידער דעם מיסטישן כאראקטער פֿון דער יידישער עדה.

פֿאראן ווידער אזוינע וואָס האלטן, אז יידן זיינען ניט בלויז א רעליגיעזע עדה, אז זיי האָבן אויך אן אייגענע וועלטלעכע קולטור. זיי פֿארלאַנגען דעריבער קולטורעלע אויטאָנאָמיע פֿאר יידן, ווייל אמתע דעמאָקראטיע מיינט אויך קולטורעלער פֿלוראליזם. פֿאר דעם ציוניסט זיינען יידן דער עיקר א פֿאָלק אָן אייגן לאַנד, א פֿאָלק אין גלות. פֿל־זמן רעליגיע האָט געשפּילט א וויכטיקע ראָלע, האָט זי טאקע צוזאמענגעהאלטן דאָס יידישע פֿאָלק. איצט אָבער איז דער קיום־האומה אָפּהענגיק פֿון צוריקקערן קיין ארץ־ישׂראל. טייל ציוניסטן זיינען רעליגיעז, טייל ניט.

עס זיינען אויך פֿאראן אזוינע וואָס זאָגן, אז יידן זיינען א ראַסע און אז די שאַפֿונגען פֿון אזוינע ווי פֿרויד, אייגנשטיין, מארקס און ספּינאָזא זיינען אן אויסדרוק פֿון יידישן גייסט.

די אסימילאַטאָרן זאָגן, אז היסטאָריש געזונמען איז די יידישע קולטור־ירושה וועלטפֿול, אָבער זי וועלט בטל אָנטקעגן דער מאָדערנער מערב־קולטור. דעריבער איז ניטאָ וואָס אָנצושטרענגען זיך, אז יידישע קולטור זאָל האָבן א קיום.

די ניט־יידישע וועלט האָט אויך מער ווי איין ענטפֿער אויף דער פֿראגע. די טראדיציאָנעלע קריסטלעכע קלויסטערס גייען מיטן גאנג, אז יידן זיינען אן „עם סגולה" און אז גאָט שטראָפֿט זיי פֿאר דעם וואָס זיי גלייבן ניט אין קריסטוסן. אז יידישקייט איז א רעליגיע האלטן אנדערע אויך. (טייל גיבן צו, אז יידן זיינען א „ראַסע", אָבער מען מיינט ניט דווקא ראַסיסטיש.) טייל האלטן, אז יידן ווילן ניט צי קענען ניט זיך אסימילירן; אנדערע זאָגן, אז יידן דארפֿן זיך ניט אסימילירן, ווייל זיי קענען א סך מער צוטראָגן צו דער אלגעמיינער קולטור זיענדיק יידן, איידער ווען זיי וואָלטן זיך קולטורעל אסימילירט.

ד"ר בראַם האלט, אז עס איז פֿאראן א געוויסע שייכות צווישן דעם ווי יידן באציען זיך צו זייער אייגענעם פֿאָלק און דעם קוק פֿון ניט־יידן. עס איז אויך פֿאראן אן אָפּהענגיקייט צווישן דער סביבה און דער דעפֿיניציע פֿון יידישן פֿאָלק. די חילוקים נעמען זיך פֿון דעם וואָס מען קוקט אויף יידן ווי אויף א סטאטישער גרופּע; דער איינציקער ריכטיקער צוגאנג איז אָבער א פֿונקציאָנאליסטישער צוגאנג.

נ. גאָלדבערג

דיסקוסיע

צי איז דאָס ניט אַ מאָל נעאָ־אַסימילאַציע?

פֿון די פֿיל רעצענזענטן אויף מײַן בוך *Germany's Stepchildren* איז קיין אײנער ניט אַרײַנגעדרונגען אַזוי טיף אין דער פּראָבלעם פֿון דער ייִדישער צעוויייטקייט אין דער מאָדערנער וועלט ווי נחום גלאַצער אין מײַ־נומער 1945 ייִוואָ־בלעטער. זײַן רעצענזיע שטעלט אַוועק אַן אינטערעסאַנטע און צוציענדיקע טעאָריע, און ער שפּאָרט זי אונטער מיט שאַרף אַבסערווירטע פֿאַקטן פֿון ייִדישן לעבן דאָ ניט לאַנג און מיט אַ גרונטיקער קענטעניש פֿון דער ייִדישער פֿאַרגאַנגענהייט. זײַן טעאָריע איז ווערט, מען זאָל זי גוט באַטראַכטן און עפּנטלעך אַרומרײַדן.

דאָס לעצטע צענדלינג יאָרן, וואָס האָט צוגעזען ווי אַזוי אײראָפּעס פֿעלקער — און ניט נאָר די דײַטשן — האָבן אומגעבראַכט מער ווי אַ העלפֿט אײראָפּעישע ייִדן האָט געמוזט דיסקרעדיטירן ביז לעצט די אַלטע שיטה, אַז ייִדן דאַרפֿן זײַן פֿולקומע פֿראָנצויזן אין פֿראַנקרײַך, פֿולקומע דײַטשן אין דײַטשלאַנד און פֿולקומע פּאָליאַקן אין פּוילן און אַז דער אינציקער חילוק פֿון אַ ייִדן ביז אַן אַנדער בירגער פֿון דער מלוכה איז די רעליגיעזע צוגעהעריקייט; און דער חילוק אין רעליגיע קען אויך פֿאַרקלענערט ווערן דורך פֿאַרוואַנדלען די אַלטמאָדישע שול אין אַ מאָדערנעם טעמפּל, אין אַ „קלויסטער אָן אַ צלם". אָט די שיטה, וואָס מיר האָבן זי גערופֿן אַסימילאַציע, קען שוין מער ניט אויסנעמען. אָבער איך האָב שטאַרק מורא, אַז דאָס וואָס ד״ר גלאַצער ברענגט פֿיר אין זײַן רעצענזיע איז נאָר אַ נײַער גיגול פֿון דער אַלטער שיטה, הגם זײַן טעאָריע, דאָס בין איך מודה, לייגט אַ ביסל מער פּבֿוד אויף ייִדן און גיט זיי אַ מיגלעכקייט אויפֿצוהיטן אַ געוויסן מינימום ווערדע און דרך־ארץ צו זיך אַליין. על רגל אַחת זעט דאָס אויס אַזוי, אַז ייִדן דאַרפֿן זײַן גוטע אײראָפּעער און ס׳איז זייער שליחות צו באַפֿרײַען די דײַטשן פֿון דײַטשקייט, די איטאַליענער פֿון איטאַליענישקייט, די פֿראַנצויזן פֿון פֿראַנצייזישקייט און צו מאַכן פֿון די נאַציאָנאַליסטן פֿון אַלע קאַנטינענטאַלע פֿעלקער גוטע אײראָפּעער. דערבײַ גייט גלאַצער און אַנדערע אָנהענגערס פֿון דער שיטה, מיט אַזאַ גאַנג:

די אײראָפּעישע קולטור פֿון די לעצטע יאָרהונדערטער איז מער ווי פּשוט אַ סינטעז פֿון ייִדישקייט און העלענישקייט. זי איז עפּעס נײַס און רעוואָלוציאָנערס. דעם לעצטן און פֿײַנסטן אויפֿבלי פֿון ייִדישקייט, אַדער דעם ייִדישקרײַסטלעכן צוגאַנג, קען מען געפֿינען אין די פֿילאָסאָפֿן און פּאָעטן פֿון מיטל־עלטער, אין טאָמאָס פֿון אַקווינאָ און דאַנטע, אין רמבם און יהודה הלוי. דער לעצטער פֿרעכטיקער אויפֿגלאַנץ פֿון העלענישקייט איז געווען דער רענעסאַנס אין זײַנע פֿאַרשיידענע אַרויסווירזן, פֿונעם נעאָ־פּאַגאַניזם פֿון די פֿלאָרענטינער ביז דעם העדאָניזם פֿון דער עליזאַבעטישער תקופֿה. אָבער אין אַכצנטן יאָרהונדערט איז געבוירן געוואָרן עפּעס עיקרדיק נײַס: דער אײראָפּעיזם. אײראָפּעיזם, דאָרף מען וויסן זײַן, איז ניט קיין געאָגראַפֿישער אָדער פּאָליטישער באַגריף, נאָר אַ קולטורעלע טענדענץ. קאַנט און לעסינג, גיעטע און שילער זײַנען געווען

אירע גרעסטע דײַטשע פֿאַרשטייערס. מאַנטעסקיע און וואָלטער, דידראָ און די ענציקלאָפּעדיסטן זײַנען געווען די ראָשי־המדברים פֿון אָט דער ריכטונג אין פֿראַנקרײַך. בענדזשאַמין פֿראַנקלין און טאָמאַס דזשעפֿערסאָן האָבן אַריבערגע־טראָגן אָט די קולטורע־ל טענדענץ קיין אַמעריקע, און דאָ האָט מען איר אַ נאָמען געגעבן אַמעריקאַניזם. אָט די דאָזיקע נײַע טענדענץ האָט עס אײַנגעריסן די וועלט פֿון די געטאָס און עמאַנציפּירט ייִדן. וואָלט ניט אין 19טן און 20סטן יאָר־הונדערט אַנגעשטאַנען דער נאַציאָנאַליזם, וואָלט די אַסימילאַציע פֿון ייִדן מצליח געווען. ס׳וואָלט אָבער געווען ניט קיין אַסימילאַציע מיט דײַטשקייט, אָדער פֿראַנצײזישקייט, אָדער אַנגלאָאַמעריקאַנישקייט — דאָס, קומט אויס בײַ גלאַצערן, הגם ניט בײַ זײַן פֿאַרגייער הערמאַן כהן, איז אוממיגלעך — נאָר מיט אייראָפּעיִשקייט. צום באַדויערן האָבן די פֿאַרשיידענע נאַציעס פֿאַרגעסן אָדער פֿאַרקרימט דעם אַנזאָג פֿון די גרויסע אייראָפּעער. די דײַטשן למשל האָבן פֿון די קאָסמאָפּאָליטן קאַנט און לעסינג, געטע און שילער געמאַכט נאַציאָנאַלע העלדן. ייִדן אַליין האָבן אויפֿגעהיט די אידעס פֿון די דאָזיקע אייראָפּעער אין זייער תחילתדיקער רייניקייט; ייִדן זײַנען עס דערײַבער געווען די הויפּט־יורשים פֿון די וויימאַרער טראַדיציעס, וואָס שיער ניט אַלע דײַטשן האָבן אין זיי געפֿעלשט. בערנע און היינע, ראַטענוי און לאַנדויער, ערנסט טאָלער און סטעפֿאַן צווײג זײַנען געווען די גוטע אייראָפּעער צווישן די דײַטשן. די דאָזיקע פּאָעטן און דענקערס האָבן אויסגעמײַדט די צעצווייטקייט פֿון דײַטש און ייִד דורך צונויפֿשמעלצן ביידע אינעם העכערן סינטעז פֿון אייראָפּעיִשקייט.

כלומר, אַן אינטערעסאַנטע טעאָריע! אַ פֿאַרכאַפּנדיקע טעאָריע! אַ טעאָריע וואָס וואָלט געקאָנט זײַן ספּעציעל צוציענדיק פֿאַר אַמעריקאַנער ייִדן. וואָרעם דער סינטעז, וועגן וועלכן אייראָפּעער האָבן מערניט ווי געחלומט זינט דעם 18טן יאָרהונדערט, דער צונויפֿשמעלץ פֿון דײַטש, פֿראַנצויז, ענגלענדער, אירלענדער אין איין גרעסערן קולטור־יש איז דאָך דוכט זיך אין אַמעריקאַנער שמעלצטאָפּ מקוים געווארן און ס׳איז דאָך אַ פּנים אויפֿגעקומען אַן אַמעריקאַנער טיפּ, וואָס אין אים האָבן זיך די פֿאַרשיידענע שטריכן צונויפֿגעגאָסן אין אַן איבערנאַציאָנאַלן מענטש. נאָר גוואַלד געשריגן, עפּעס שטימט ניט אין דעם חשבון בײַ די גוטע אייראָפּעער פֿון ערבֿ דער מלחמה און בײַ די גוטע אַמעריקאַנער פֿון מיטן צוואַנ־ציקסטן יאָרהונדערט: דער ייִד איז ניט אַזוי באַפֿרידיקנדיק אינטעגרירט אין דעם שמעלצטאָפּ פֿון דער נײַער וועלט ווי די קינדער פֿון אַנדערע, יינגערע פֿעלקער. לייגט זיך גרײַלעך אויפֿן שׂכל, אַז אויב דער אייראָפּעיזם זאָל טאָקע ווערן רעאַלי־זירט און אַנשטאָט די איצטיקע ריוואָליזירנדיקע נאַציאָנאַלע מלוכות זאָל געשאַפֿן ווערן אַ קולטורע־ל קאָנטינענט, אַ פֿאַן־אייראָפּע, וועלן בײַ ייִדן נאָך אַלץ בלײַבן כאַראַקטעריסטישע שטריכן וואָס וואָלטן ניט אַזוי גיך און ניט אַזוי גרינג פֿאַר־שוווּנדן געווארן אין אַן אייראָפּעיזן שמעלצטאָפּ.

אַן אייראָפּעיזער קולטור־קאָנטינענט וואָלט געלעגן פּאַזע אַנדערע קולטור־קאָנטינענטן, אַ שטייגער דער איסלאַמישער, דער אינדישער, דער כינעזישער און דער סאָוועטישער — וואָס ער איז ניט אייראָפּעיש און ניט אַזיאַטיש, נאָר בפֿירוש רוסיש. די דאָזיקע „פּאַזעקייט" דאַרף ניט פֿירן דווקא צו פֿײַנדלעכע אַקטן, נאָר זיכער וואָלט זי זיך אויסגעגאָסן אין קולטורעלע ריוואָליטעטן. וווּ וואָלטן זיך ייִדן אַרײַנגעפּאַסט? צי וואָלט זייער מיסיע אין אַזאַ וועלט פֿון מאָרגן געווען צו זײַן גוטע אייראָפּעער אין אייראָפּע, גוטע קאָמוניסטן אויף דער סאָוע־טישער קולטור־טעריטאָריע און גוטע כינעזישע וואָרטזאָגערס אין שאַנכיי? אָדער צי איז אייראָפּעיזם דער לעצטער ציל פֿון זייערע משיח־טרומען, אַזוי ווי דײַטש־קייט איז אַנומלט באַטראַכט געווארן פֿאַרן לעצטן ציל פֿון די בײַערן, זאָקסן און

פּרעזיס און ווי פֿאַנסלאַוויזם איז נאָך אפֿשר אַלץ דער לעצטער ציל פֿון פֿאַליאַקן, טשעכן און בולגאַרן?

איך האָב מורא, אַז ווען די שעה וועט שלאָגן און ווען אייראָפּע וועט זיך איינס אַזוי ווי אַמעריקע איז איינס, וועלן יידן, ניט געקוקט אויף זייער אייביקער בענקשאַפֿט נאָך אַבסאָלוטער אַחדות, נאָך אַלץ זיך מחוץ דער דאָזיקער אַחדות, אַדער אין בעסטן פֿאַל אויפֿן סאָמע ברעג אירן. איך האָב מורא, אַז די צעצוויי־קייט אין דער יידישער נשמה וועט אַנהאַלטן נאָך אַ סך דורות. אפֿשר וועט דאָס ניט זיך מער די צוויייקייט יידּ—דיטש, יידּ—פֿראַנצויז, יידּ—פּאָליאַק, גיכער, מעג מען משער זיך, וועט דאָס זיך די צוויייקייט יידּ—אייראָפּעער, יידּ—אַמעריקאַנער, יידּ—אַראַבער, יידּ—אַריענטאַל, יידּ—סלאַוו. וואָרעם הײַנט איז שוין באַשײמפֿערלעך קלאָר, אַז דער יידּ איז אַן אַמעריקאַנער, אַבער מער ווי בלויז אַן אַמעריקאַנער; אַן אייראָפּעער, אַבער ניט נאָר אַן אייראָפּעער; אַ סאָוועטישער בירגער, אַבער מיט בענקענישן וואָס גייען אַרויס מחוץ דעם גדר פֿון סאָוועטישער אידעאָלאָגיע.

אפֿשר (און דאָס איז די האָפֿענונג פֿון די פֿון אונדז וואָס האַלטן זיך פֿאַר דער ציוניסטישער אמונה) וויזט ארץ־ישׂראל דעם וועג צום גרויסן יידישן סינ־טעז און צום סוף פֿון וועלכער עס איז יידישער צעצווייטקייט. פֿונקט ווי אַמעריקע האָט אין פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, בשעת אַנדערש ווו האָט געפֿאַקערט דער נאַציאָנאַליזם, געוויזן די מיגלעכקייט, אַז פֿאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן זאָלן זיך מיט הצלחה אַמאַלגאַמירן, אַזוי מעג איך דאָך גלייבן, אַז דאָס קליינע ארץ־ישׂראל, דער בריק פֿון קאָנטינענטן, זאָל אין די קומענדיקע יאָרהונדערטער ווײַזן אַ מיג־לעכקייט אַז עס זאָל מקוים ווערן אַן אַחדות וואָס וואָקסט אַרויס פֿון דער אויס־מישונג פֿון קולטור־קאָנטינענטן. וואָרעם די יידישע מלוכה, וואָס איך מעג גלייבן, אַז זי וועט זיך לעתיד־לבֿוא, ווערט אויסגעשמידט זיבן בײַ זיבן מיט אַן איסלאַ־מישער באַפֿעלקערונג דורך מענטשן וואָס האָבן, אין זייער טראַכטן און אין זייער לעבנס־שטייגער, אויסגעפֿרווווט אייראָפּעיזם, אַמעריקאַניזם און רוסישן קאָמ־טיוויזם. ארץ־ישׂראל, דאָס וויגעלע פֿון יידישן פֿאָלק, קען אויף אַזאַ אופֿן נאָך אַ מאָל ווערן דאָס וויגעלע פֿון יענעם באַחרית־הימים וווּ די אַחדות פֿון דער גאַנ־צער מענטשהייט, הײַנט נאָר אַ פֿאַרלאַנג פֿון אוטאָפּיסטן, זאָל אויף אַן אמת מקום ווערן.

אָבער דער דאָזיקער טרוים פֿון מיגלעכקייט אויף לעתיד־לבֿוא, אין קו־מענדיקע יאָרהונדערטער, דאַרף אונדז ניט פֿאַרשטעלן דעם בליק אויף די רעאָ־לישטן פֿונעם טראַגישן הײַנט. מיר האָבן נאָך ניט דערגרייכט די סטאַדיע וווּ דער יידּ זאָל זיך קענען אַסימילירן מיט דער וועלט סתם אַדער מיט דער מענטש־הייט בכלל (אַפֿילו ווען יידן זאָלן חלשן דאָס צו טאָן), מחמת עס איז נאָך במציאות ניטאָ אַזאַ פּאָליטישע אַדער קולטורעלע סטרוקטור. מען מוז אָפּוואַרפֿן גלאַצערס געדאַנק, אַז יידן קענען זיך אַסימילירן אין איראָפּעישקייט אַדער דעם געדאַנק פֿון אַנדערע, אַז יידן זאָלן אָפּמעקן זייערע אייגענע שטריכן און זאָלן אין גאַנצן בטל ווערן אין דעם אַזוי גערופֿענעם אַמעריקאַניזם אַדער אין דער סאָוועטישער נייער אַרדענונג. אונדזער איצטיקע אויפֿגאַבע איז אַן אַנדערע: באַוואָסערן און באַפֿרוכפֿערן די ווארצלען פֿון דעם יידישן בוים און אָפּרייניקן אים פֿון פֿאַרא־זיטישע וווקסן מיט אַ האָפֿענונג אין האַרצן, אַז ווען עס איז וועט אפֿשר קומען דער טאָג, ווען אונדזער בוים וועט אויפֿפֿלעכטן זיבן געהייסטע קרוין מיט די מאַיעס־טעטישע קרוינען פֿון אַנדערע ביימער, העט הויך איבער דער וואָכעדיקער ערד.

פֿונקט ווי אין ארץ־ישׂראל דאַרף אויך אין אַלע אַנדערע לענדער אונדזער לאָזונג זיבן: אַליין־עמאַנציפּאַציע.

סאָל ליפּצין

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

פֿראָבלעמען פֿון יידישן קאָאָפּעראַטיוון דאָרף אין ארץ־ישׂראל

1

פסיכאָלאָגישע פראָבלעמען אין דער ארץ־ישׂראלדיקער קבוצה

דאָס איז אַ רעפֿעראַט וואָס פֿרײַנד שלום ווּרם האָט געהאַלטן אויף דער זיצונג פֿון דער פסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון דער נײַנצנטער קאָנפֿערענץ פֿון ייוואָ (יאָנואַר 1945). שלום ווּרם איז אַ מיטגליד פֿון דער קבוצה „בית אַלפֿאַ" זינט 1920. זײַן באַזונד אין אַמעריקע איז אויסגעפֿאַלן אין דער צײַט פֿון אונדזער קאָנפֿערענץ. האָבן מיר אים פֿאַרבעטן צו באַקענען אונדזער עולם מיט די געדאַנקען און אויספֿירן צו וועלכע ער איז געקומען אין משך פֿון זײַן לאַנגיאָריקער פֿאַרבינדונג מיטן לעבן אין אַ קבוצה.

די קבוצה לייגט אַרויף אויף אירע מיטגלידער אַ גאַנצע סיסטעם פֿון בינדונגען און באַגרענעצונגען וואָס ניט יעדער איינער איז פֿעיק זיי אויסצוהאַלטן. די בשותפֿותדיקע זאָרג און יאָך וואָס עס לייגט אַרויף אויף די מיטגלידער פֿון דער קבוצה די וויכטשאַפֿטלעכע און סאָציאַלע אַרגאַניזאַציע פֿון דער עמיינדע, נעמען אַוועק בײַ דעם יחיד אַ גרויסע מאָס פֿון זײַן פֿרײַהייט. די בשותפֿותדיקע אַרבעט און דאָס בשותפֿותדיקע געניסן די פֿרוכט פֿון דער אַרבעט פֿאַרלײַכטערן אין אַ גרויסער מאָס דעם פֿיוישן יאָך וואָס דער יחיד טראָגט אין דער קבוצה. דערפֿאַר אַבער זײַנען אין דער קבוצה גרעסער די צאָל קרייצפֿונקטן צווישן דער ספֿערע פֿון דעם יחיד און רשות הרבים, איידער אין דער אינדיווידואַליסטישער קאָלאָניזאַציע־פֿאָרעם, אין דעם מושבֿ עובֿדים. דאָרט באַשטימען די פֿרנסה־נויטן די נאַטירלעכע גרענעץ פֿון דער אינדיווידועלער פֿרײַהייט. אָחוץ זײַנע התחײַבֿותן כלפֿי חוץ, איז דער מיטגליד פֿון דעם מושבֿ עובֿדים אין די ד אָמות פֿון זײַן אייגענער הײַם אַ פֿרײַער מענטש. און כאָטש דאָס פֿרײַהייט־געפֿיל איז בײַם רובֿ מענטשן אין דער אינדיווידואַליסטישער לעבנס־אָרדענונג אין אַ גרויסער מאָס אילוזאָריש, איז דאָס עצם ווײַסן, אַז אָחרן אַ באַשטימטער צאָל התחײַבֿותן האָט קיינער ניט קיין רעכט צו באַשטימען פֿאַר אים גרענעצן פֿון „מען מעג" אָדער „מען טאָר ניט", שוין אַליין עלול צו געבן אַ געוויסע באַפֿרידיקונג. אָבער אין דער קבוצה, וואָס איז אין גאַנצן געבויט אויפֿן גוטן ווילן און דער איבערגעגעבנקייט פֿון אירע מיטגלידער, קאָן ניט געמאָלט זײַן אַזאַ זאַך ווי אַ קאָדעקס פֿון קלאָר דעפֿינירטע רעכט און פֿליכטן. די התחײַבֿותן וואָס די קבוצה לייגט אַרויף אויפֿן יחיד זײַנען פֿון אַן אומגעווײַנטלעכן כאַראַקטער. דער גוטער ווילן פֿון דעם יחיד, זײַן התמדה און איבערגעגעבנקייט, זײַנען די הנחות פֿאַרן קיום פֿון דער קבוצה. דער יחיד אין דער קבוצה דאַרף קודם כל פֿרינציפּיעל מוותר זײַן אויף זײַן רעכט צו פֿורעמען זײַן פֿריוואַטן לעבן און אומגעשטערט זיך אויסלעבן אין זײַן פֿאַמיליע־קרײַז. מיט זײַן אָנשליסן זיך אין דער קבוצה איז דער יחיד אויך מוותר אויף זײַן באַוועגונגס־פֿרײַהייט. דער יחיד אין דער קבוצה האָט ניט די מיגלעכקייט צו יעדער צײַט פֿרײַ אויסצוקלײַבן זײַן אַרבעטספֿעלד. אין דער קבוצה איז מיגלעך בלויז די אַלגעמיינע הספּמה פֿון דער גאַנצער געזעלשאַפֿט אָדער אַ פֿשרה צווישן פֿאַרשיידענע ווילנס. די נייטיקייט זיך צוצופֿאַסן צו פֿאַרשיידענע באַגרענעצונגען וואָס עס דיקטירט דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן, און דער טאָג־טעגלעכער קאָנטאַקט צווישן מענטשן מיט פֿאַרשיידענע כאַראַקטערן און גאַנץ אָפּט

פֿון פֿאַרשיידענעם סאַציאַלן און קולטורעלן אָפּשטאַם, שטעלן דעם יחיד אין דער קבֿוצה פֿאַר שוועריקייטן נסיונות. ניט איין מאָל שטעלן זיי אים פֿאַר דער ברירה: אַרויסצוזאָגן אַ גרויסע מאַסע טאָלעראַנץ און גרויסמוט אָדער פֿאַרלאָזן דאָס קבֿוצה־לעבן.

מען דאַרף זיך דערפֿאַר ניט חידושן, וואָס אויב דאָס זײַנען די פֿאַדערונגען וואָס די קבֿוצה שטעלט דעם יחיד, און אויב דאָס זײַנען די וויכּטורים אויף זײַן פֿעריקע־לעבן פֿרײַהייט, וואָס ער דאַרף גרייט זײַן צו מאַכן מיטן גוטן ווילן, איז אומפֿאַרמײַדלעך אַז די קבֿוצה זאָל אירע מיטגלידער שטעלן פֿאַר העכערע מאָראַלישע פֿראָבעס ווי די אינדיווידואַליסטישע געזעל־שאַפֿט. דאָס איז אַ מוז, אויב די קבֿוצה זאָל ניט בלײַבן אַ שיינער סאָציאַלער עקספּערימענט וואָס מוז מיט דער צײַט פֿאַרשוינדן. מענטשן וואָס זײַנען מיט זייער גאַנצן יש אײַנגעגליידערט אין דער קבֿוצה און שטרעבן די דאָזיקע לעבנס־פֿאָרעם אויבערצוגעבן זייערע קינדער און קינדס־קינדער, מוזן באַטראַכטן די שטענדיקע מאָראַלישע אָנשטרענגונג פֿון דעם יחיד ווי די איינציקע גאַראַנטיע פֿאַר דעם קיום און דער באַפֿעסטיקונג פֿון דער קבֿוצה.

עס איז קלאָר אַז דאָס לעבן פֿון יחיד אין דער קבֿוצה איז ניט קיין אידיליש לעבן. עס שטעלט דעם יחיד, וועלכער איז דערצויגן געוואָרן אין אַ טראַדיציאָנעלער פֿאַמיליע, פֿאַר שוועריקייטן נסיונות. ער קומט אַרײַן אין אַ קאָלעקטיוו צוזאַמענלעבן, אין דעם פֿיבערדיקן טעמפּאָ פֿון אַ לאַנדווירטשאַפֿטלעכן יישוב וואָס האַלט זיך אין מיטן בויען אונטער באַדינגונגען וואָס ער און זײַנע אָבות אָבותיו האָבן ניט געקענט.

די קראַפֿט און די ענערגיע פֿון דעם יחיד וועלכע פֿאַרשלונגען פֿון דעם פּראָצעס פֿון צופּאַסן די מוסקלען און נערוון צו דער שוועריקייט האָרעוואָניע פֿון פֿיזישער אַרבעט. די פֿאַר־גיטיקונג וואָס די קבֿוצה גיט אירע מיטגלידער, — דאָס באַפֿרײַען זיי פֿון דעם יאָך פֿון דער זאָרג פֿאַר דער פּרוטה, פֿון דעם צער גידול בנים און די אַנדערע אומצאָליקע דאגות וואָס רויבן די רו בײַ דעם קליינעם פּויער אין דער פּריוואַטער וווירטשאַפֿט — איז וויַט ניט קיין פֿולע באַלוינונג פֿאַר די סאָציאַלע אַגרעסיעס וואָס די קבֿוצה לייגט אַרויף אויף אירע מיטגלידער. דער קבֿוצה־מיטגליד איז שטענדיק צוגעבונדן צו זײַן אַרבעטפּלאַץ ווי דער פּרי־וואַטער לאַנדווירט. אין דער קבֿוצה יאָגט זיך איין אַרבעט נאָך דער צווייטער און איין סעזאָן נאָך דעם אַנדערן — און דער איינצלנער מיטגליד, דער יחיד, איז ניט פֿרײַ צו באַשליסן וועמען עס איז צײַט זיך אָפּצורופֿן. דער דורכשניטלעכער קבֿוצה־מיטגליד וואָס איז אַ שטענדיקער תּושבֿ פֿון זײַן יישובֿ לעבט על פּי נויט אין אַן אָטמאָספֿער פֿון שטענדיקער גייסטיקער שפּאַ־נונג. דער דירעקטער קאָנטאַקט צווישן אַ באַגרענעצטער צאָל מענטשן פֿאָדערט פֿון יחיד אַרויסצוצויגען אויף זיך און אויף זײַנע אימפּולסן פֿאַרשיידענע באַגרענעצונגען. דערצו ווערט געצווונגען אָפּילו דער עגאָיסט, אויב ער וויל געפֿינען אַן אויסוועג פֿון די אומפֿאַרמײַדלעכע צוזאַמענשטויסן מיט זײַנע מיטמענטשן אין דער קבֿוצה.

עס איז נאָטירלעך, אַז דער נאַכאָנאַנדיקער און טאָג־טעגלעכער קאָנטאַקט צווישן די זעלביקע מענטשן זאָל פֿאַרמינערן קאָנווענציאָנעלע העפֿלעכקייטן וואָס זײַנען עלול צו נייט־ראַליזירן דעם צוגוי־פֿשטויס צווישן אינדיווידועלע נייגונגען. פֿון דער אַנדערער זײַט דער־לאָזט ניט דער באַגרענעצטער היקף פֿון די טעטיקייט־ספֿערעס פֿון אַזאַ לעבן, אַז די אַמ־ביציעס פֿון יענע יחידים וואָס זײַנען דערצויגן געוואָרן פֿאַר אַנדערע אויפֿגאַבעס ווי די וואָס יי טראָגן אין דער קבֿוצה זאָלן ווי געהעריק באַפֿרידיקט ווערן. דערפֿאַר איז דאָ נאָטירלעך גרויס די צאָל מענטשן וואָס ווערן פֿאַרפֿאַלגט פֿון דעם געפֿיל אַז זיי האָבן ניט די מיגלעכקייט אויסצולעבן אַלע פּאָטענצן וואָס זיי טראָגן אין זיך, בעת אין אַן אַנדער סבֿיבֿה וואָלטן זיי אפֿשר געקענט זיי באַפֿרידיקן. נאָך עפּעס: דער שטח פֿון אינטעלעקטועלן פֿאַרמעסט איז אין דער קבֿוצה בריייטער ווי אין דער אינדיווידואַליסטישער לעבנס־סבֿיבֿה. מען קען זאָגן אַז דאָ קען דער דורכשניטמענטש גיכער און שאַרפֿער דערפֿילן, אַז ער קען ניט דערגרייכן די מדרגה פֿונעם מער טאָלעראַנטירטן מענטשן. דאָס אַליין איז אויך געניג עלול שוועך צו דריקן אויף זײַן געמיט.

דער אינטימער קאָנטאַקט צווישן מענטשן, וואָס מיר געפֿינען אין דער קבֿוצה, האָט איין מעלה: אַ סך קליינע און גרויסע כיטרעקייטן וואָס פֿאַרדעקן מענטשלעכע שוואַכקייטן

מוזן אין דער קבֿוצה מיט דער צייט דורכזיכטיק ווערן, און תּקיפֿות מוז פֿאַרלירן איר אָנזען, אויב זי גייט ניט צוזאַמען מיט אַ גלײַכן שׂכל און איז ניט פֿרײַ פֿון פֿערזענלעכע פּניות.

פֿון דער קורצער דערפֿאַרונג פֿון דער קבֿוצה איז נאָך פֿריצײַטיק צו באַשטימען צי זי קען טאָקע פֿאַראיידלען די עגאָיסטישע אימפּולסן פֿון דעם יחיד. אָבער איין זאַך קען מען שוין הײַנט זאָגן: זי האָט שוין געשטעלט אין איר גאַנצער שׂרפֿקייט די צענטראַלע פֿראָגע פֿון דער באַציונג צווישן פּרט און כלל אין אַ קאָלעקטיוויזם געזעלשאַפֿט. עס איז אַ קאָנפֿליקט צווישן צוויי פֿאַרלאָגנעז: די מאַקסימאַלע באַקוועמלעכקייט פֿון דעם יחיד אָדער די פֿערמאָגנטע מאַראַלישע דערהייבונג פֿון דעם קאָלעקטיוו. די ערשטע מיגלעכקייט טראָגט אין זיך די ספּנה פֿון דעם צוזאַמענבראָך פֿון דער קבֿוצה. די צווייטע מיגלעכקייט איז דער הויפּט־יסוד, אויף וועלכן עס קען געבויט ווערן אַ בעסערע געזעלשאַפֿט וויִ די וואָס ווערט הײַנט חרובֿ פֿאַר אונדזערע אויגן. דער יסוד פֿון דער קבֿוצה איז דער גלויבן אַז דער מענטש קען בעסער ווערן. דער יונגער יידישער אינטעליגענט אָדער האַלבער אינטעליגענט וואָס קומט קיין ארץ־ישׂראל כּדי זיך אין איר אײַנצוגליִדערן לייגט אַרײַן אין זײַנע אַנשטרענגונגען זיך איבער־צובויען און צוצופּאַסן אַזוי פֿיל מסירת־נפֿש, אַז דאָס מוז אין אים אַריסרופֿן דעם באַווּסט־זײַן פֿון אַ קרבן וואָס ער ברענגט פֿאַרן אויפֿבוי פֿון אַ נײַער געזעלשאַפֿט־אָרדענונג. אין דער גרויסער וועלט הרגענען זיך צו טיילן מיטן שטיקל בראָט. „על פּת לחם יפּשׂ גבֿר". די קבֿוצה לערנט דעם מענטשן זיך צו טיילן מיטן שטיקל בראָט.

דער יונגער מענטש פֿון אונדזער דור, וואָס קומט זיך משתּף זײַן אין דעם אויפֿבוי פֿון אַ היים פֿאַר אַ היימלאָז פֿאָלק, מוז דורכלעבן אַ גרויסע אַנטוישונג, ווען ער הייבט אָן צו באַנעמען אַז אויך דאָרטן, אין נײַעם לאַנד, און אין די קעמערלעך פֿון אַ נײַער סאָציאַלער אָרדענונג, זײַנען גילטיק אַלע געזעצן פֿון דער מכּאָניזאַציע און אָרבעטס־צעטיילונג, וואָס מאַכן אָפּט פֿונעם מענטשן אַ קליין שרײַבפֿל אין אַ גרויסער מאַשין. אויך אין דער קבֿוצה קען מען ניט אַנטלויפֿן פֿון די סאָציאַלע פּראָבלעמען וואָס דרינגען אַרויס פֿון דעם סאָמע אָרבעטס־פּראָצעס פֿון דער מאָדערנער טעכניק. מען קען אויך ניט אויסמײַדן די קאָנפֿליקטן וואָס שטאָמען פֿונעם פֿאַרלאָגנ זיך אַרויסצוזען צווישן אַנדערע, אַריבערצושטײַגן זיי, אָדער בכלל צו פֿאַרנעמען אַ מער בולטע פּאָזיציע. אָבער אין דער קבֿוצה קען מען אויך געפֿינען מענטשן מיט אַזוי פֿיל ענווּת און תּמימות, עפּעס וויִ זיי וואָלטן גאָרניט געוואָלט אַרויסשווימען העכער פֿון אַנדערע. זיי זײַנען אין גאַנצן פֿאַרזונקען אין זייער טאָג־טעגלעכער אָרבעט. מיגלעך אַז אין זיי דאָרף מען זען דעם אָנזאָג פֿונעם קבֿוצה־טיפּ וואָס וועט פֿאָרבליִבן.

אַ גאַנץ באַזונדערע פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעם קומט פֿון אַן אָנדער זײַט. עלטערן פֿון קבֿוצה־מיטגלידער, וואָס קומען פֿון אויסלאַנד צו פֿאָרברענגען די לעצטע יאָרן מיט זייערע קינדער, קענען זיך אָפּט מאָל ניט באַפֿרײַען פֿון אַ שוער געפֿיל איבער דעם וואָס זייערע קינדער איז באַשערט צו לעבן אין אַ קאָמונאַלער פֿאָרעם; דאָס שטייט דאָך אין אַזאַ בולטער סתּירה צו דער אָנגענומענער טראַדיציע פֿון פֿערזענלעכער אומאָפּהענגיקייט און דעם בעל־הבתישן לעבנס־שטייגער בכלל. אין רובֿ פֿאַלן מאַכן זיי שלום מיטן געדאַנק וואָס זייערע קינדער זײַנען געוואָרן ערדאַרבעטערס. זיי פֿאַרשטייען, אַז דער איבערגאַנג פֿון אַ גרויסער צאָל יידן צו ערדאַרבעט איז אַ נויטוועניקער תּגאַי־מוקדם צו פֿאַרווירקלעכן די יידישע שטרעבונגען אין ארץ־ישׂראל. אָבער דאָס רובֿ פֿון זיי קען ניט באַנעמען די פֿאַרבינדונג צווישן דעם איבערגאַנג צו לאַנדווירטשאַפֿט און דעם קאָלעקטיוויסטישן לעבן־שטייגער וואָס איז דער יסוד פֿון דער קבֿוצה. ניט איין מאָל כאַפּט זיך אַרויס בײַ אַזאַ אַלטיטשקן, אין אַ שמועס מיט זײַן פֿרוי, די באַמערקונג אַז עס וואָלט דאָך געוווען פֿיל בעסער ווען זיי וואָלטן זוכה געווען צו זען זייערע קינדער אויף אַן אייגענער נחלה, אין אַ פֿריוואַטער קאָלאָניע אָדער כאָטש אין אַ מושבֿ עובֿדים. ווען אַזעלכע עלטערן באַזוכן אַ מאָל אַ מושבֿ עובֿדים קענען זיי פּשוט ניט באַהאַלטן זייער קינאה. די לאַנדווירטן פֿון דעם מושבֿ עובֿדים זײַנען דאָך שוין „מענטשן פֿאַר זיך", דאָס הייסט זיי זײַנען שוין דורכגעגאַנגען אַלע שטאַפֿלען פֿון דער איבערגאַנגס־צײַט און האָבן זוכה געווען צו אַ נאָרמאַל, סטאַביל לעבן. דאָס איז אַ מין ווּנק, אַז די קבֿוצה איז נאָך אַלעמען אַ פֿאַרבײַגייענדיקע סאָציאַלע לעבנס־פֿאָרעם.

און אין דער אמתן, עס איז ניט דערפֿריַיענדיק צו זען דאָס בילד פֿון אַ גרופּע עלטערן בעת זיי זיצן אַרום זייער אייגענעם כשרן טיש אין זייער באַזונדערן עסצימער פֿון דער קבֿוצה.

די עלטערן פֿילן באַזונדער שטאַרק די באַגרענעצונגען פֿון דער פֿערזעלבסטער פֿרַיַיִיט פֿון דעם יחיד. דאָס וואָס דאָס רובֿ מיטגלידער באַטראַכט ווי אומפֿאַרמיַידלעכע צוימען, וואָס אַן זיי קען ניט מיגלעך זיַין דער קאָלעקטיוויסטישער לעבן־שטייגער, זאָגן זייערע עלטערן, וואָס זיַינען בעל כּרחם אַרַיַינגעפֿאַלן אין דער קבֿוצה, ווי אַן אָנווער פֿון פֿרַיַיהייט בכלל.

אין ארץ־ישׂראל זיַינען פֿאַראַן קבֿוצות וואָס האָבן, צוליב קעגנזַיטיקער באַקוועמלעכקייט, זייערע עלטערן אַיַינגעאָרדנט ערגעץ מחוץ זייערע יישובֿים, כאָטש דאָס איז פֿאַרבונדן מיט גרעסערע הוצאות. זיי טוען דאָס דערפֿאַר, ווַיל זיי האַלטן אַז אַ פֿרעמדער עלעמענט וואָס קען אינערלעך ניט שלום מאַכן מיטן אופֿן פֿון דער אַרבעט און דער לעבנס־אָרדענונג פֿון דער קאָלעקטיוויער געזעלשאַפֿט מוז ברענגען שאָדן. איז דאָס טאַקע אַ וויכטיקע פֿראַבלעם אין לעבן פֿון דער קבֿוצה, און מען באַמיט זיך זי צו פֿאַרענטפֿערן אויף פֿאַרשיידענע אופֿנים.

שלום ווורם

2

דאָס געזעלשאַפֿטלעכע בילד פֿונעם יידישן דאָרף אין ארץ־ישׂראל

פֿון 8טן ביזן 11טן אַפּריל 1945 איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אויפֿן הר הצופֿים אין ירושלים אַ סימפּאָזיום וועגן דעם קאָאָפּעראַטיוון דאָרף אין ארץ־ישׂראל — קבֿוצות, קיבוצים און מושבֿים.

צוויי אינסטיטוציעס האָבן זיך באַמיט דער סימפּאָזיום זאָל צו שטאַנד קומען — דער אוניווערסיטעט און די „מועצה חקלאית" פֿון דער הסתדרות. און דער אויפֿטו איז אַן שום ספֿק זייער אַ גרויסער. דאָכט זיך דאָס ערשטע מאָל זיַינען זיך צוזאַמענגעקומען פֿאַרשטייערס פֿון אָט די צוויי גרופּעס, כּדי במשך פֿון עטלעכע טעג אויסצוהערן מיינונגען איבערן קאָאָפּעראַטיוון דאָרף און איבער זיַינע פּראַבלעמען. דער סימפּאָזיום האָט דערגרייכט אַ הויכע מדרגה פֿון קריטיק און זעלבסטקריטיק. אָבער אַפֿילו די שׂאַרפֿסטע קריטיק האָט אָנערקענט דעם עצם געדאַנק פֿון אַ קאָאָפּעראַטיוון דאָרף.

דאָס סאָציאַליסטישע דאָרף איז נישט דער אייניקער אויפֿטו פֿון די ארץ־ישׂראלדיקע אַרגאַניזירטע אַרבעטערס. די לעצטע האָבן באַוויזן צו שאַפֿן עטלעכע בפֿירוש נײַע פֿאָרמען פֿון אַרבעטער־געזעלשאַפֿטן וואָס זיַינען אַ סך מער ווי סתם קאָאָפּעראַטיוון. למשל, די „שכונות עובֿדים" אָדער „מעונות עובֿדים" זיַינען אָן שום ספֿק אַ סך מער איידער אַרגאַניזאַציעס פֿאַר בשותפֿותדיקן בוי פֿון דירות און הײַזער. און די סאָציאַליסטישע דערפֿער זיַינען — לויט זייער פֿאַרנעם און מהות — אַוודאי און אַוודאי ניט סתם דאָרפֿישע קאָמונעס, נאָר נײַע דערשיַינונגען סײַ אינעם ידישן לעבן, סײַ אין דער קאָאָפּעראַטיוויער באַוועגונג אין דער גאַנצער וועלט. אָנגענומענע סאָציאַלאָגישע באַגריפֿן זיַינען נישט געווען, אויב מיר ווילן באַשרַיבן און אַנאַליזירן די דאָזיקע נײַע לעבנס־פֿאָרמען.

אָט מיט דער דערשיַינונג האָט זיך פֿאַרנומען דער סימפּאָזיום וואָס איז פֿאָרגעקומען נאָך פּסח תש"ה.

צוויי צוגאַנגען האָבן זיך געלאָזט שפּירן בעת דעם סימפּאָזיום, הגם זיי האָבן זיך אַ מאָל אויך אויסגעמישט: אַן אידעאָלאָגישער און אַן אַלגעמיין קריטישער. רעפֿעראַנטן און דיסקוטאַנטן — בעיקר דאָרפֿסלײַט — האָבן דערמאָנט דעם צוזאַמענהאַנג צווישן דעם אוניווערסיטעט און דעם דאָרף. זיי האָבן אונטערגעשטראָכן, אַז דער ייִשובֿ נייטיקט זיך אין אַ בריק צווישן דער איינזײַטיקייט פֿון בלויז פֿיזישער און בלויז גײַסטיקער אַרבעט. פּראָפֿ׳ מ. בובר, דער איניציאַטאָר פֿון דעם צוזאַמענפֿאָר, האָט געזאָגט אין זײַן עפֿענונג־רעדע בעיקר ווי אַ סאָציאַליסט וואָס שטרעבט צו פֿאַרשן דאָס קאָאָפּעראַטיוון דאָרף און צו פֿאַרבינדן אויף אַזאַ אופֿן דעם אוניווערסיטעט מיטן עמק.

די רעפֿעראַטן זײַנען געווען אײַנגעאָרדנט אין דרײַ גרופּעס: (א) דער כאַראַקטער און דער וועג פֿונעם דאָרף; (ב) די פֿאַרמען פֿון די דאָרפֿישע יישובֿים; (ג) געזעלשאַפֿטלעכע פֿראָבלעמען פֿונעם דאָרף.

דער ערשטער רעפֿעראַט פֿראָפֿ׳ ש. ה. ברגמן[1] האָט אַרויסגעבראַכט דעם גע־דאַנק, אַז כאָטש דער נאַציאָנאַלער וויל צו אַן אייגן עקאָנאָמיש לעבן שטיצט זיך אויף בא־וווסטזיניקע, ראַציאָנעלע טעמים, אָבער דאָס שטרעבן אײַנצוואָרצלען דעם יידישן גײַסט אין דער ארץ־ישׂראלדיקער ערד איז בעיקר מעטאַפֿיזיש. ס׳איז אַ מאָדערנער יידישער נוסח פֿון דער גריכישער אַנטיקע־לעגענדע. די רעגלמעסיקייט פֿון דער נאַטור וועקט אויף אינעם דאָרפֿס־מענטשן אַ רויקן ריטעם פֿון לעבן, אַ געפֿיל פֿון אָפּהענגיקייט פֿון דער נאַטור און אַ בא־העפֿטן זיך מיט איר.

אָבער אינטער האָלט די השפּעה פֿון דאָרף אין איין פֿאַלן, און די הײַנטיקע ארץ־ישׂראל־דיקע יוגנט שטרעבט נישט צו גיין אין דאָרף אַרײַן.

וויַ ירידה־סימפּטאָמען בערגט פֿראָפֿ׳ ברגמן: (א) די טיפּישע שטאָטישע פֿאָליטישע פֿראַ־זעאָלאָגיע, דאָס געדרוקטע וואָרט אָנשטאָט דעם דירעקטן קאָנטאַקט צווישן מענטשן. דער פּאַרטיי־פּילפּול און פּאַרטייישע חילוקי־דעות אין קיבוץ. סוף כל סוף לערנט דאָס דאָרף פֿון דער שטאָט שלעכטע פֿאָליטישע מידות אָנשטאָט משפּיע צו זײַן אויף איר. (ב) די סעקולאַריזאַציע פֿון שבת וויַ אַן אָפּרוטאָג. — פֿראָפֿ׳ ברגמן שטרײַכט אונטער דעם גײַסטיקן זינען און ווערט פֿון שבת און פֿראָטעסטירט באָזונדער שטאַרק קעגן דעם באַקאַנטן אויסדרוק: „יש לי היום שבת!“ (אָזוי זאָגט אַ קיבוצניק אויף אַ וואָכעדיקן פֿרײַען טאָג אָנשטאָט שבת, וואָס ער האָט געאָרבעט). (ג) דאָס שטרעבן אויסצודריקן אונדזערע יום־טובֿים וויַ נאַטור־יום־טובֿים.

די שטעלונג פֿונעם יידישן פֿאָלק אין דער נײַער וועלט איז אָפּהענגיק דערפֿון, צי מיר פֿאַרמאָגן הײַנט אַן אייגענע גײַסטיקע בשׂורה פֿאַר דער דאָזיקער וועלט; אַן ענטפֿער אויף אָט דער קשיא איז מחויבֿ צו געבן דאָס ארץ־ישׂראלדיקע דאָרף.

ד״ר א. בונה האָט אין זײַן רעפֿעראַט, „דאָס דאָרף און די שטאָט אין יידישן ארץ־ישׂראל“,[2] אונטערגעשטראָכן ניט מעטאַפֿיזיש יסודות און מאָראַלישע תּביעות — „ווי ס׳זאָל זײַן“, נאָר סאָציאַל־עקאָנאָמיש טענדענצן — „ווי ס׳קאָן זײַן“.

דאָס יידישע דאָרף אין א״י איז די אַריגינעלסטע שאַפֿונג פֿון דער יידישער אומה, הגם נאָר 20% פֿונעם יישובֿ זיצן זייער חיונה דירעקט פֿון ערדאַרבעט. ס׳איז אָבער אונדזער חובֿ צו אַנאַליזירן די דאָזיקע נײַע דערשײַנונג אין דער ראָם פֿון דעם לעבן אין דער גאָרער וועלט.

איטלעכער סאָציאָלאָג שטרײַכט אונטער אָט די יסודותדיקע סימנים פֿונעם דאָרפֿישן לעבן: די נאָענטקייט צו דער נאַטור, די גרעסערע סטאַביליקייט פֿונעם פֿויערס־לעבן, די בדרך כלל נעגאַטיווע באַצוגונג צו טעכנישע חידושים און אַ קענטיקע נטיה צו קאָנסערוואַטיזם. דאָס אַלץ זעען מיר אָבער נישט אינעם יידישן דאָרף אין א״י; אַדרבא, מען ברענגט די שטאָט אין דאָרף אַרײַן. ניט נאָר איז דאָס דאָרף אָפֿן פֿאַר סאָציאַלע, עקאָנאָמישע, טעכנישע און גײַסטיקע חידושים, נאָר עס איז אָפֿילו פּיאָניריש אין באַציען דאָס יידישע לעבן אין ארץ־ישׂראל.

צי פֿאַרמאָגט אָבער דאָס דאָרף געוגג כוח, כדי אַקעגנצושטעלן זיך דעם אורבאַנישן שטראָם פֿון דער אַנטוויקלונג אין דער גאָרער וועלט?

יאָ, מען קאָן פֿאַרשטיין, און די ביזאיצטיקע פּראַקטיק באַווײַזט דאָס, אַז אַ דינא־מישער דאָרפֿישער יישובֿ מיט אַ שטאָטישער לעבנס־מדרגה, מיט מעכאַניזירטער ערדאַרבעט און אינדוסטריע פֿאַרמאָגט גענוג כוח הקיום, וואָס וואָלט געפֿעלט אַ פּרימיטיוון דאָרף. מיר דערנענטערן זיך צו אַ יידיש דאָרף, וווּ עס וועלן לעבן און אַרבעטן מער מענטשן, הגם וויי־ניקער ערדאַרבעטערס. און אַזאַ טיפּ דאָרף וועט נישט סותר זײַן דעם אַלגעמיינעם גאַנג צו גרויסשטאָטישקייט. אַדרבא, עס וועט פֿאַרמאָגן גענוג כוחות, כדי נאָך צו פֿאַרשטאַרקן זײַן השפּעה אויף דער ארץ־ישׂראלדיקער שטאָט.

---

[1] „מקומו של הכפר בתחיתנו הלאומית“ — געדרוקט אין מאזנים, אייר תשה, זז׳ 110 א״וו.

[2] „הכפר והעיר בא״י העברית“ — דער תּמצית איז אָפּגעדרוקט אין עמודים, 4טער מײַ, 1945.

דער העברעישער שריפטשטעלער ש. צ מ ח[3] זוכט אַ באַשטעטיקונג פֿאַר זײַנע פֿאָס־טולאָטן אין געשיכטע און אין ליטעראַטור. זײַן גרונטגעדאַנק איז: קיין אייניציק פֿאָלק און קיין אייניציק מלוכה קאָנען ניט עקסיסטירן אָן דעם דאָרף. מלוכות וואָס האָבן זיך באַצויגן צום דאָרף מיט ביטול, ווי אַשור, גריכנלאַנד אָדער רוים, זײַנען חרובֿ געוואָרן. דאָס נײַע ייִדישע דאָרף אין א״י איז דער עיקרדיקער פֿאַקטאָר וואָס העלפֿט פֿורעמען דעם כאַראַקטער פֿון דער נײַער ארץ־ישׂראלדיקער קולטור; און דאָס איז זײַן וויכטיקסטע אויפֿגאַבע און זײַן אויפֿטאָ.

פֿראָפֿ׳ מ. ב ו ב ר האָט געריידט אינערן „וועג פֿון קאָאָפּעראַטיוון דאָרף“.[4] זײַן רע־פֿעראַט האָט פֿאַראייניקט אידעאָלאָגישע תּביעות מיט אַ סאַציאָלאָגישן אַנאַליז. ער קומט צום אויספֿיר: מיט 115 יאָר צוריק האָט די קאָאָפּעראַטיוו באַוועגונג געשטרעבט צו שאַפֿן אַ קאָאָפּעראַטיוון דאָרף מיט אַן אייגענער פֿראָדוקציע און קאָנסומציע. להיפוך צום מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם וואָס אָטאָמיזירט דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן שטרעבט די קאָאָפּעראַטיוו באָ־וועגונג צו אַ רעסטרוקטוראַציע פֿון דער געזעלשאַפֿט. נאָר דורך אַ סינטעז צווישן פֿראָדוקציע (לאַנדאַרבעט, מלאָכה, אינדוסטריע) און קאָנסומציע וועט זיך אײַנגעבן צו שאַפֿן אינעם דאָרף קעמערלעך פֿון דער באַזיטער געזעלשאַפֿט, וואָס וועלן באַוויזן צו איבעראַנדערשן דעם גע־זעלשאַפֿטלעכן פּרצוף אויף פֿאַר דער שטאָט.

אָבער אַלע פֿרוון צו שאַפֿן אַ קאָאָפּעראַטיוון דאָרף האָבן זיך ניט אײַנגעגעבן. בלויז דאָס ייִדישע קאָאָפּעראַטיוו דאָרף אין א״י האָט דערגרייכט אַ געוויסע מאָס פֿון הצלחה. אָבער דער קאַפּיטאַליסטישער גײַסט האָט פֿאַרט געפֿונען אַ וועג צום קאָאָפּעראַטיוון דאָרף, הגם מען וויל אַז דער כלל זאָל זאַמלען עקאָנאָמישע מיטלען, ניט דער יחיד.

צי וועט דער חלוצישער גײַסט באַווײַזן אירערצוגעבן בירושה דעם יונגן דור זײַנע גרויסע אידעאַלן און זײַן שטייגער לעבן? צי וועט ער האָבן גענוג כּוח זיך אַקעגנצושטעלן נײַע האַלב־חלוצישע עלעמענטן וואָס ווילן גלײַכער זײַן פֿאַסיוו און אַנטלויפֿן פֿון יעדער אַחריות? שוין איצטער לאָזט זיך באַמערקן אַן אינעווייניקסטע שפּאַנונג צווישן אָט די צוויי גרופּעס.

תּחילת איז דאָס דאָרף ניט אויפֿגעבויט געוואָרן אויפֿן יסוד פֿון פֿראַקטישע פּרינציפּן, און די קעגנזײַטיקע טאָלעראַנץ איז געווען אַ גרויסע. וויַ אַ פּועל־יוצא דערפֿון זײַנען אויפֿגע־קומען עטלעכע מינים קאָאָפּעראַטיוון דערפֿער — קבֿוצה, קיבוץ מאוחד, קיבוץ אַרצי, מושבֿ, מושבֿ שיתופֿי, רעליגיעזע קבֿוצות און מושבֿים. איטלעכע גרופּע קאָאָפּעראַטיוון דערפֿער האָט זיך געמומען אָרגאַניזירן אויפֿן יסוד פֿון קעגנזײַטיקער הילף. דאָס האָט אָבער געשאַפֿן אומ־גליכע באַציונגען צווישן דערפֿער וואָס געהערן צו פֿאַרשיידענע גרופּעס, די באַציונגען פֿאַר־שאַרפֿן זיך אַלץ מער, ווײַל ס׳איז פֿאַראַנען אַ שטאַרקע נטיה צו פּאָליטיזירן די אָרגאַניזאַציעס פֿון קאָאָפּעראַטיוון דערפֿער.

ניט געקוקט אויף די אַלע שוועריקייטן און ירידה־סימנים קאָן דאָס ייִדישע קאָאָפּע־ראַטיוון דאָרף דאָך דינען ווי אַ מוסטער אויף אין אָנדערע באַדינגונגען און אויף פֿאַר ניט־ייִדן.

בעת דער איצטיקער מלחמה האָבן באַזוכערס פֿון פֿאַרשיידענע פֿעלקער געזען אונדזער קאָאָפּעראַטיוו דאָרף און ס׳רובֿ זײַנען זיי שטאַרק נתפּעל געוואָרן. דער עיקר ווײַל ס׳איז אַ סינטעז פֿון אַ נײַעם, גערעכטן שטייגער פֿון געזעלשאַפֿטלעכן לעבן מיט דער פֿרײַהייט פֿו־נעם יחיד.

דער צווייטער טייל פֿונעם סימפּאָזיום האָט אַרומגענומען רעפֿעראַטן איבער „די פֿאַרמען פֿון די דאָרפֿישע ייִשובֿים“. ס׳האָבן רעפֿערירט פֿאַרשטייערס פֿון איטלעכן מין קאָאָפּעראַ־טיוון דאָרף. יעדער איינער האָט געריידט וועגן די אידעאָלאָגישע יסודות און וועגן די פּראַק־טישע פּראָבלעמען פֿון זײַן ריכטונג — די קבֿוצה, דער קיבוץ מאוחד, דער קיבוץ אַרצי, דער

---

[3] „האדם וההוי הכפרי“ — אַ טייל פֿונעם רעפֿעראַט איז אָפּגעדרוקט אין הארץ, 13טער אַפּריל, 1945.

[4] „דרכו של הכפר השיתופי“ — אָפּגעדרוקט אין דבר, 17טן און 20סטן מײַ, 1945.

מושבֿ עובֿדים, דער מושבֿ שיתּופֿדיק (שותּפֿותדיקע פּראָדוקציע, אינדיווידועלע קאָנסומציע), דער רעליגיעזער קיבוץ און מושבֿ און דאָס קאָאָפּעראַטיוו דאָרף פֿונעם מיטלשטאַנד (בעיקר עולים פֿון דײַטשלאַנד). פֿון דער אַנדער זײַט האָט ג. לנדאוער („אויפֿקום און פֿאַרצווײַגונג פֿון די פֿורעמס פֿון די דאָרפֿישע ייִשובֿים") זיך אָפּגעשטעלט אויף די בשותּפֿותדיקע מאָמענטן און פֿאַקטאָרן וואָס האָבן משפּיע געווען אויפֿן אויפֿקום פֿונעם קאָאָפּעראַטיוון דאָרף פֿון אַלע מינים. דאָס זײַנען: דער גײַסט פֿון חלוציות, דער אומזיכערער מצבֿ פֿונעם סוף ערשטע וועלט־מלחמה, דער קאָאָפּעראַטיווער געדאַנק, ועל כּולם — די אינעווייניקסטע אמונה, אַז דער וועג פֿון קאָאָפּעראַציע פֿירט צו דעם אַז דאָס ייִדישע פֿאָלק אויפֿגאַרײַכט ווערן.

דער דריטער טייל פֿונעם סימפּאָזיום האָט אַרומגענומען די כּוללדיקע טעמע: „די געזעל־שאַפֿטלעכע פּראָבלעמען פֿונעם דאָרף". אויך דאָ האָבן גערעדט נישט טעאָרעטיקערס, נאָר דאָרפֿס־לײַט, אַדער שטאָטישע עסקנים, וואָס האָבן אַ דירעקטע שײַכות צום דאָרפֿישן לעבן.

ד. מ ל ץ האָט אַרומגערעדט אין זײַן רעפֿעראַט די אייגענע פּראָבלעמס אויף וועלכער עס שטעלט זיך אָפּ זײַן באַווּסטער ראָמאַן מעגלות — „דער יחיד אין דער קבֿוצה". פֿאַר וואָס פֿאַרלאָזט מען די קבֿוצה? פֿאַר וואָס איז איר צוציונגס־כּוח שוואַך? ווײַל עס ווײַזט זיך כּסדר אַרויס אַ דיסהאַרמאָניע צווישן דעם סאָציאַלן און אינדיווידועלן אין דעם מענטשן. די דאָגה פֿונעם כּלל פֿאַרן יחיד איז אַ קליינע; און פֿון דער אַנדער זײַט, די אַבסאָלוטע אָפּהענגיקייט פֿון דער קבֿוצה שאָפֿט ניט איין מאָל אומאָנגענעמע קאָנפֿליקטן. די קבֿוצה דאַרף שטרעבן צו פֿולער פֿאַרײַהייט אין די באַציונגען צווישן יחיד און כּלל.

עס האָבן געריידט צוויי חבֿרות (פֿון אַ קיבוץ און פֿון אַ מושבֿ) אויבער דער פֿרוי אינעם קאָאָפּעראַטיוון דאָרף. די פֿרוי שטרעבט צו אַלע אַרבעט־פּאָזיציעס אינעם דאָרף; זי איז אָבער ווײַט פֿון דעם דאָקטרינערן קאָמף פֿאַר פֿרויען־עמאַנציפּאַציע פֿונעם אַלטן שטייגער. זי ווײַל בכן ניט זײַן גלײַך צום מאַן; זי שטרעבט צו געפֿינען אינעם לעבן פֿונעם כּלל אַ פּאָסיקן אופֿן אויסצודריקן איר כאַראַקטער.

צוויי רעפֿעראַטן פֿון י. רן־פּולגי און פֿון ה. ריינהולד פֿאַרנעמען זיך מיט פּראָבלעמען פֿון דערציונג. י. רן־פּולגי (אַ לערער אין אַ קבֿוצה) דערקלערט אַז די דערציונג אין אַ קבֿוצה און אין אַ קיבוץ שטיצט זיך אויף צוויי יסודות: 1) אַ פּלאַנמעסיקע אַרגאַניזאַציע פֿונעם געזעלשאַפֿטלעכן לעבן; 2) די באַפֿרידיקונג פֿונעם יחיד וואָס אידענטיפֿיצירט זיך מיטן כּלל.

פֿאַרטײַטשט אויפֿן לשון פֿון פּעדאַגאָגישע פֿאַדערונגען באַטײַט עס, אַז דער כּלל, און ניט די משפּחה, נעמט אויף זיך דאָס אַחריות פֿאַר דער דערציונג. ער באַשטימט אויך די צוועקן און די דרכים פֿון דער דערציונג. פּראַקטיש־טעכניש באַטײַט עס אַז טאָטע־מאַמע זעען זייערע קינדער נאָר אין די אָוונט־שעהען, ווײַל ביידע אַרבעטן דעם גאַנצן טאָג. און אָט די זאַך איז פּסיכאָלאָגיש טאָקע גאָרניט לײַכט, ווײַל די עלטערן זײַנען יעמאָלט מיד און ס׳איז זיי שווער צו באַשאַפֿטיקן זיך מיט די קינדער אויף אַ געהעריקן אופֿן. בקיצור — אַזעלכע שעהען זײַנען ניט די פּאָסיקע צײַט צו דערציען.

די קבֿוצישע דערציונג האָט באַווּיזן צו רעאַליזירן צוויי ביז גאָר מאַדערנע פּעדאַגאָגישע פֿאַדערונגען:

1. דערציונג וואָס איז צוגעפּאַסט צו די געזעצן פֿון פֿיזישער און פּסיכישער אַנט־וויקלונג — פֿון דעם „בית התּינוקות" ביז דער „חבֿרת נוער";

2. אַליין־אָנפֿירונג מצד דער יוגנט.

דורך דער רעאַליזאַציע פֿון אָט די ביידע פֿאַדערונגען וואָקסט אויס אַ זעלבשטענדיקע פֿערזענלעכקייט וואָס אידענטיפֿיצירט זיך מיטן כּלל.

פֿון דעסט ווענען איז נאָך פֿאַראַנען אַ היפּש ביסל פֿאַדערונגען ניט דערגרייכטע אַדער אַזעלכע וואָס זײַנען נאָך בכלל ניט קלאָר אַרויסגעברַכט. למשל:

1. די דערציערס דאַרפֿן שטרעבן צו אַ העכערער מדרגה פֿון וויסן. וויסן הייסט ניט נאָר לערנען פֿון גוטע ביכער, נאָר אויך זעלבשטענדיק פֿאָרשן. וואָס איז, למשל, ריכטיקער?

צי זאָלן די קינדער שלאָפֿן אין די חדרים פֿון זייערע עלטערן, אָדער אין באַזונדערע קינדער־הײַזער? איז פֿאַראַנען איין אינציקע תשובֿה אויף דער שאלה, אָדער איז זי פֿאַרשיידן לויטן עלטער פֿון די קינדער?

2. וועט מען גיט איבער די דערציִונג פֿון קינד אין די הענט פֿונעם כלל איז דאָס אַ סך מאָל אַ סיבה פֿון טראַגעדיעס, ווײַל ס׳איז פסיכיש שווער פֿאַר עלטערן מוותר צו זײַן אויף אייגענער איניציאַטיוו און זיך פֿאַרלאָזן אויפֿן כלל אין אַזאַ אינטימען ענין.

3. ביז הײַנט זײַנען נאָך פֿאַראַנען חילוקי דעות אַפֿילו לגבי גאָר פּראַקטישע פּראָבלעמען, למשל, די ריכטיקע פֿאַרטיילונג פֿון אַחריות צווישן דער „חבֿרת ילדים“ און אַלע אַנדערע דערציִערישע פֿאַקטאָרן אין דער קבֿוצה. צי איז נייטיק אַ באַזונדערע ווירטשאַפֿט פֿאַר דער „חבֿרת ילדים“, אָדער די קינדער זאָלן אַרבעטן אין דער אַלגעמיינער ווירטשאַפֿט פֿון דער קבֿוצה? וואָס איז דערציִעריש ריכטיקער? אד״גל אַנדערע פּראַגעס.

4. אַזאַ מין דערציִונג פֿאָדערט, אַז די דערציִערס זאָלן זיך רעקרוטירן פֿון דער קאַפּאַציטעט ראַטיוואַטיוער געזעלשאַפֿט גופֿא. דערציִערס וואָס קומען פֿון דרויסן קאָנען ניט אַרויסברענגען דאָס וואָס מען פֿאָדערט פֿון זיי.

ה. ר י י נ ה ו ל ד (גיט זיך אָפּ מיט פּעדאַגאָגישע פֿראַגעס אינעם ביורא פֿון דער „עלית ילדים ונוער“) האָט געדעדט וועגן דער „יוגנט־עליה אינעם דאָרף“. אָט זײַנען עטלעכע פונקטן פֿון זײַן רעפֿעראַט:

די „עלית הנוער“ שיקט די יוגנט אין דאָרף אַרײַן — סײַ אין קאָאָפּעראַטיוון דערפֿער, סײַ אין דאָרפֿישע דערציִונג־אַנשטאַלטן, ווי בן־שמן, מקוה־ישׂראל, שביה אָדער כּפֿר הנוער הדתי. דאָס דאָרף, בפֿרט דאָס קאָאָפּעראַטיוון, האָט אַן אייגן געשטאַלט און דערפֿון שטאַמט זײַן דערציִערישער כּוח. ס׳איז ביז גאָר וויכטיק, אַז די יוגנט זאָל אָנקומען אַהין ווי אַן אַרגאַניזירטע גרופּע — אַ „חבֿרת נוער“, און ניט ווי באַזונדערע יחידים.

די פּראָבלעמען זײַנען גרויס אין צאָל און אין וויכטיקייט. די יוגנט־עליה קומט פֿון מער ווי צוואַנציק לענדער. זי פֿאָדערט אַ סך אָנשטרענגונג פֿון יעדער קבֿוצה, מושב אָדער אַנשטאַלט און גרויס חשק צו זוכן איטלעך מאָל ניצע וועגן; אָבער דאָס לעבן שטופט מענטשן צו רוטין. בפֿרט אַז די דערפֿער זײַנען ביסלעכווײַז מיד געוואָרן פֿון דער יוגנט־עליה. עס קומען יונגע מענטשן, זיי פֿאַרבליבן צוויי יאָר, מען שיקט זיי אַוועק, עס קומט אָן אַ ניצע גרופּע אאַז״וו.

די יוגנטלעכע זענען אָפֿט דעם חילוק צווישן זייערע לעבנס־תנאים און צווישן דעם לעבן פֿון דער אָרטיקער יוגנט. זיי באַמערקן אויך זייער גיך דעם מהלך צווישן די אידעאַלן וואָס מען פּראָקלאַמירט און צווישן דער אמתער וירקלעכקייט. זייער אַן ערנצטע שווערקייט זעט דער רעפֿערענט אין דעם וואָס יעדער קאָאָפּעראַטיוו דאַרף געהערט צו אײַנער פֿון די אידעאַלאַגישע גרופּעס צווישן די ארץ־ישׂראלדיקע אַרבעטערס, און די השפּעה פֿון דער אָרטיקער אידעאַלאַגיע איז כּמעט תּמיד שטאַרקער אידער פֿון דער אַלגעמיין חלוצישער.

די דערגרייכונגען פֿון דער יוגנט־עליה זײַנען פֿון דעסט וועגן גרויסע. והאָ רַאיה: ס׳זײַנען שוין פֿאַראַנען ניצע קאָאָפּעראַטיוון ישׁובֿים, אויפֿגעבויט פֿון יוגנטלעכע פֿון דער יוגנט־עליה, צוזאַמען מיט גרופּעס פֿון ארץ־ישׂראלדיקער יוגנט.

און נאָך אַ שוועריקייט: אין די ערשטע יאָרן פֿון דער יוגנט־עליה זײַנען אין די קיבוצים געווען בדרך כּלל נאָר קינדער און דערוואַקסענע חבֿרים. אָרטיקע יוגנטלעכע זײַנען נאָך ניט געווען אויפֿגעוואַקסן. אַזוי ווי ס׳זײַנען אָבער אויפֿגעוואַקסן די קבֿוצה־קינדער, האָבן זיך די ניצע עליה־גרופּעס אָנגעשטויסן אויפֿן פֿאַקט וואָס די מענטאַליטעט פֿון די צוויי גרופּעס איז אַ פֿאַרשיידענע. אין דער אמתן האָט זיך ביז איצטער ניט אײַנגעגעבן צו פֿאַראייניקן די אָרטיקע יוגנט מיט דער יוגנט־עליה אין דער זעלביקער קבֿוצה.

מאַכנדיק אַ סך הכל פֿון אַלע רעפֿעראַטן קען מען זאָגן אַז די טענדענץ און דער צוגאַנג צו די אָנאַליזירטע פֿאַקטן זײַנען ניט געווען גלײַך. איינער האָט געווואָלט אָנאַליזירן זאַכן אָביעקטיוו־וויסנשאַפֿטלעך, אַן אָנדערער האָט געזען די וירקלעכקייט דורך אידעאַליזירנדיקע ברילן,

און ווידער אַ דריטער האָט בעיקר אָפּגעשאַצט די פּאַקטן. דערפּאַר האָבן די רעפּערענטן און דיסקוטאַנטן פֿון פֿאַרשיידענע זײַטן געריידט מיט פֿאַרשיידענע לשונות אַרויסגייענדיק פֿון פֿאַרשיידענע אידעאָלאָגישע הנחות.

אָבער ניט געקוקט אויף די שאַרפֿע אידעאָלאָגישע חילוקי דעות צווישן די באַזונדערע גרופּעס האָט דאָס קאָאָפּעראַטיוו דאָרף באַווײַזן צו פֿאַראייניקן פֿאַרשיידענע צדדים, פֿון קאָנסטעלאַציע מאַרקסיסטן ביז סאָציאַליסטן נאָענט צו די געדאַנקן פֿון קראָפּאָטקין אָדער טאָלסטאָי, אָפֿילו ביז כלל־ציוניסטן און רעליגיעזע סאָציאַליסטן. די פּאַקטן זײַנען שטאַרקער פֿון אַ טעאָרעטישער שיכט זעט אינעם קאָאָפּעראַטיוון דאָרף אַ סאָציאַלן אידעאַל ואָס ווערט רעאַליזירט.

צווײ פֿראַגעס האָבן שטאַרק אויפֿגעטרייסלט דעם פֿאַרזאַמלטן עולם: 1) די טענה אַז קאָפּיטאַליסטישע נטיות זײַנען ארײַנגעדרונגען אינעם קאָאָפּעראַטיוון דאָרף; 2) דער כאַראַקטער פֿון שבת ווי אַ רוטאָג. אָבער אָפֿילו רעליגיעזע קאָאָפּעראַטיוון דערפֿער זײַנען מודה אַז ט׳זײַנען פֿאַראַנען אַרבעטן ואָס מען מוז זיי דורכפֿירן שבת, און אַן „שבת־גויים".

ואָס איז דער פּועל־יוצא? ס׳איז אַוודאי גוט און ניצלעך ואָס דער אוניווערסיטעט און די „מועצה חקלאית" האָבן באַשלאָסן זיך אַדורכצושמועסן, הגם די צייט (נאָך פּסח) איז ניט געווען די פּאַסיקסטע. מען האָט געהאַט טענות, אמתע און כלומרשטע, מען האָט דערציילט און קריטיקירט, געפּאָדערט און פּאָלעמיזירט. דאָס אַלץ איז אָבער געווען כּדאַי ווי אַן ארײַנ־פֿיר צו ערנצטער, פּלאַנמעסיק אַרבעניזירטער פֿאַרשאַרבעט, אַזאַ ואָס דאָרף אָנגעפֿירט ווערן פֿון אַ גרופּע סאָציאָלאָגן, עקאָנאָמיסטן און פּסיכאָלאָגן. ווען די פֿאַרשאַרבעטן ווערן פֿאַרטיק ווערן, ווערן מיר האָבן פֿאַר זיך ווינציקער סברות און טעאָריעס, דערפֿאַר אָבער מער אָביעקטיוו קאָנטראָלירטע פֿאַקטן.

און דער ענין איז ביז גאָר וויכטיק דווקא מחמת דעם רעוואָלוציאָנערן גײַסט און רע־וואָלוציאָנערע שינויים, ואָס דאָס ארץ־ישׂראלדיקע קאָאָפּעראַטיוו דאָרף האָט געבראַכט, און מחמת דער ביז גאָר וויכטיקער פֿאַזיציע פֿונעם קאָאָפּעראַטיוון דאָרף אין דער אידעאָלאָגיע און פּראַקטיק פֿון דעם ציוניסטישן סאָציאָליזם.

חיים ארמיאן (ירושלים)

ווי אַזוי די דײַטשן האָבן ליקווידירט דעם דימענט־מיסחר אין בעלגיע און האָלאַנד

אין 1944 איז אין דער באַפֿרײַטער בעלגיע אַרויס אַ ביכל [1] ואָס מאַכט דעם ערשטן פֿרוי־וו אויבערצוגעבן אויף אַ מער פּרטימדיקן אופֿן ווי אַזוי די דײַטשן האָבן אויסגערויבט די מעטראָפּאָליע פֿון דער דימענט־אינדוסטריע אַנטוווערפֿן און דער עיקר, ווי די דײַטשן האָבן אַרײַנגענאַרט צוריק קיין אַנטוווערפֿן אַ צאָל אַנטלאָפֿענע יידישע דימענט־סוחרים, זיי באַרויבט „ביז צום לעצטן קאַראַט", שפּעטער זיי, ווי שקלאָפֿן, דעפּאָרטירט און ערגעץ וו׳ אומגעבראַכט. די הקדמה צו דעם ביכל איז דאָטירט דעצעמבער 1944, סך הכל אַ דרײַ חדשים נאָך דער באַפֿרײַונג. אויף די 28 זײַטן ווערן די פֿאַקטן ערטערווײַז איבערגעגעבן אײַנליק און מיט אונקלאָרע אָנצוהערענישן. אין דער הקדמה פֿאַרענטפֿערט זיך דער מחבר:

„עס איז נאָך צו פֿרי צו געבן אַ פֿולשטענדיק בילד, ואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין אַנטווערפֿן בעת דער דײַטשער אָקופּאַציע... מיר ווילן נישט דערציילן סענסאַציעס; מיר ווילן איבערגעבן פֿאַקטן... אונדז גייט איצט דער עיקר אין העלפֿן די נויטבאַדערפֿ־טיקע; די 25 טויזנט דימענט־אַרבעטערס מיט די טויזנטער אומדירעקט פֿאַראינטערעסירטע אין איצטיקן חורבן אַנטווערפֿן... מיט אונדזער בראָשור זײַנען מיר קודם כל אויסן

[1] *De Duitschers stalen voor Milliarden Diamant te Antwerpen tijdens de Bezetting*, Door: Sam Emmerik, Antwerpen, 1944, 28 pp.

"וואָכנבלאט"

פֿאַר

שריפֿט פֿון ייִדישן

וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט

זעקס און צוואַנציקסטער באַנד

יולי — דעצעמבער 1945

ניו־יאָרק, 1945

אינהאַלט:

1. אַלגעמיינס:

אַנגעקומען אין רעדאַקציע ..... 157—159, 341—342

יזכור ..... 3—19

יודל מאַרק — נח פּרילוצקי (1882—1944) ..... 79—95

פֿון רעדאַקציע ..... 156—157, 340

ל. שאַפּיראָ — די פּראָבלעם פֿון פֿאַרגיטיקן פֿאַר יידישע מלחמה־שאַדנס:
Nehemiah Robinson, *Indemnification and Reparations* — Jewish Aspects ..... 139—143

2. געשיכטע:

יוסף אַפֿאַטאַשו — ר׳ לייב חנהליש, אַ פֿאַרגעסענער מפֿרש ..... 50—57

תיקון־טעות 340

רודאַלף גלאַנץ — די 25 עלטסטע יידישע קהילות אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן 37—49

א. טשעריקאָווער — אַ בריוו וועגן יעקבֿ בראַפֿמאַנען ..... 151—152

תיקון־טעות 340

דוד לעהרער — ווי אַזוי די דײַטשן האָבן ליקווידירט דעם דימענט־מיסחר אין בעלגיע און האָלאַנד ..... 332—336

יעקבֿ פֿינקלשטיין — זכרונות פֿון אַ „פֿוסגייער" פֿון רומעניע קיין אַמעריקע 105—128

עמנואל פּאַט — דער גרויללאַגער אין בעלזען:
W. R. F. Collis, M.D., "Belsen Camp: A Preliminary Report," *British Medical Journal* ..... 143—146

הירש רײַטמאַנס אַ פּאָליטישע אַקציע ..... 338—339

יעקבֿ שאַצקי — פֿון יידישן לעבן אין אַכצנטן יאָרהונדערט:
Memoirs of the Life and Peregrinations of the Florentine Philip Mazzei, 1730-1816, Translated by Howard R. Marraro ..... 147—148

יעקבֿ שאַצקי — יידן אין פּרײַסן אין אַכצנטן יאָרהונדערט:
Selma Stern-Täubler, *Der preussische Staat und die Juden* ..... 301—308

יעקבֿ שאַצקי — קולטור־היסטאָרישע עטיודן:
שׂמחה אָסף, באהלי יעקב, פּרקים מחיי התּרבות של היהודים בימי הבינים 315—319

E. Tcherikower: A Letter on Jacob Brafman ..... 151—152
Corrigendum 340

4. LITERATURE, LINGUISTICS, THEATRE:

J. Brutzkus: Two Foreign Language Counting games among Jewish Children in Samogitia ..... 336—337

Wolf Leslau: Judeo-Arabic Dialects ..... 58—78
English Abstract 159

Leon Nemoy: A Yiddish Translation of Jeremiah, Prag, 1602..... 236—240
English Abstract 343

Noah Prilutsky: Why Did the Yiddish Theatre Come into Being So Late? ..... 96—104
English Abstract 159

Jacob Shatzky: Alexander Marx, *Studies in Jewish History and Booklore* ..... 308—311

Jacob Shatzky: Israel Bettan, *Studies in Jewish Preaching*..... 311—315

5. PHILOSOPHY, RELIGION:

Judah Rosenthal: Hivi ha-Balkhi, a Jewish Bible Critic of the Nintsh Century ..... 241—260
Engilsh Abstract 343

6. PSYCHOLOGY AND EDUCATION:

L. L. Comments on Dorothy Tilden Spoerl's Study of Bilingualism... 154—155

Isaac Levitats: Bureaus of Jewish Education ..... 20—36
English Abstract 160

Dorothy Tilden Spoerl, The Adjustment at College Age of Students Who Were Bilingual in Childhood ..... 129—139

Yiddish Summaries ..... 1—2, 161—162

Joseph Schechtmann: The Jews of Iraq ..... 218—235
English Abstract 343

M. Weinberg: Solomon R. Kagan, *"Ha-Rofim ha-Yehudim shezaku li-Pras Nobel," Ha-Rofe ha-Ibri* 150

M. Weinberg: A. Bzhezinsky, M. Brumberg, H. S. Halevy, "Ledot Mukdamot ben Nashim Yehudiot b-Edot Shonot," Ha-Refuah, XXV 315

3. HISTORY:

Jacob Finkelstein: Reminiscences of a *Fusgeyer* from Rumania to America ..... 105—128
English Abstract 159

Rudolf Glanz: The First Twenty-Five Jewish Communities in the United States ..... 37—49
English Abstract 160

David Lehrer: How the Germans Liquidated the Diamond Industry in Belgium and Holland ..... 332—333

Joseph Opatoshu: Reb Leyb Khaneles—A Forgotten Religious Commentator ..... 50—57
English Abstract 159
Corrigendum 340

Emanuel Pat: W. R. F. Collis, M.D., "Belsen Camp: A Preliminary Report," *British Medical Journal* ..... 143—146

A Political Campaign of Hirsch Reitmann ..... 338—339

Khayim Leyb Schwartz: The Rise of Częstochowa, Poland ..... 261—287
English Abstract 343

Jacob Shatzky: *Memoirs of the Life and Peregrinations of the Florentine Philip Mazzei, 1730—1816,* Translated by Howard R. Marraro 147—148

Jacob Shatzky: Selma Stern-Täubler, *Der Preussische Staat und die Juden* ..... 301—308

Jacob Shatzky: *Simha Asaf, Be-Ohole, Yaakob, Perakim me-Haye ha-Tarbut shel ha-Yehudim bime habenayim* ..... 315—319

V. Shulman: S. Eisenstat, *Perakim be-Toldot Tenuat ha-Poalim ha-Yehudit* ..... 288—301

Z. Szajkowski: The Underground Jewish Press in Belgium during the German Occupation ..... 153—154

TABLE OF CONTENTS

1. GENERAL:

Books Received ..... 157—159, 341—342

Editorial Notes ..... 156—157; 340

In Memoriam: Yivo Staff Members Who Perished in Europe..... 3—19

Yudel Mark: Noah Prilutsky (1882-1944) ..... 79—95
Engliish Abstract 159

L. Shapiro: Nehemiah Robinson, *Indemnification and Reparations—Jewish Aspects* ..... 139—143

2. DEMOGRAPHY, ECONOMICS AND STATISTICS, SOCIOLOGY:

Corrigenda to: Abraham Ain, The Economic Life of Swisłocz, Poland; to: Editorial Notes, *Yivo Bleter,* XXV, 3 157

N. G.: A Census of the *Hever Hakvutzoth* in Palestine..... 155—156

N. Goldberg: Thomas C. McCormick and Boyd E. Macrory, "Group Values in Male Selection in a Sample of College Girls," *Social Forces* ..... 148—149

N. Goldberg: Joseph Bram, "The Social Identity of the Jews," *Transactions of the New York Academy of Sciences*..... 319—320

Josef Guttman: The Jews in German Criminal Statistics (1939-1943) 210—217
English Abstract 344

Meyer Greenberg: The Attitude of the Jewish Student at Yale towards Judaism ..... 187—209

Liebman Hersch: The Demographic Problem Confronting the Jews after World War II ..... 163—186
English Abstract 344

Sol Liptzin: Neo-Assimilation? (Rejoinder to N. Glatzer)..... 321-323

The Problems of the Jewish Cooperative Settlement in Palestine:
1. Shalom Wurm, Psychological Problems of the Palestine *Kvutza;*
2. Khayim Ormian, The Social Picture of the Jewish Village in Palestine ..... 324—332

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

VOLUME XXVI

JULY—DECEMBER, 1945

NEW YORK, 1945

ו. שולמאַן — צוויי בענד געשיכטע פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג:
ש. איזנשטדט, פּרקים בתולדות תנועת הפּועלים היהודית ..... 288—301

חיים לייב שוואַרץ — טשענסטאָכאָוו וועלט אַ שטאָט ..... 261—287

ז. שיקאָווסקי — די אומלעגאַלע ייִדישע פּראָסע אין בעלגיע בעת דער דיטשער אָקופּאַציע ..... 153—154

3. דעמאָגראַפֿיע, עקאָנאָמיק און סטאַטיסטיק, סאָציאָלאָגיע:

נ. ג. — אַ ציילונג אין חבֿר הקבֿוצות ..... 155—156

נ. גאָלדבערג — מיינונגען פֿון מיידלעך וועגן געמישטע חתונות:
Thomas C. McCormick and Boyd E. Macrory, "Group Values in ... Male Selection in a Sample of College Girls," *Social Forces* 148—149

נ. גאָלדבערג — וואָס זיגען ייִדן?:
Joseph Bram, "The Social Identity of the Jews," *Transactions of the New York Academy of Sciences* ..... 319—320

יוסף גוטמאַן — די דיטשע קרימינעלע סטאַטיסטיק 1939—1943 און ייִדן 210—217

מאיר גרינבערג — די שטעלונג פֿון ייִדישע סטודענטן אין יעיל צו ייִדישקייט 187—209

ליבמאַן הערש — די דעמאָגראַפֿישע פּראָבלעם בײַ ייִדן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה ..... 163—186

מ. ווײַנבערג — ייִדן וואָס האָבן געקראָגן נאָבעל־פּרײַזן אויף מעדיצין:
ד״ר שמחה כהן, „הרופאים היהודים שזכו לפרס נובל", הרופא העברי 150

מ. ווײַנבערג — פֿריצײַטיקע געבורטן בײַ ייִדישע פֿרויען:
ד״ר א. בז׳זינסקי, ד״ר מ. ברומברג, ח. ש. הלוי, „לידות מוקדמות בין נשים יהודיות בעדות שונות", הרפואה, ב׳ 25 315

סאָל ליפּצין — צי איז דאָס ניט אַ מאָל נעאָ־אַסימילאַציע? ..... 321—323

פּראָבלעמען פֿון ייִדישן קאָאָפּעראַטיוון דאַרף אין ארץ־ישׂראל:
1. שלום וורם — פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען אין דער ארץ־ישׂראלדיקער קבֿוצה;
2. חיים אַרמיאַן — דאָס געזעלשאַפֿטלעכע בילד פֿונעם ייִדישן דאַרף אין ארץ־ישׂראל ..... 324—332

יוסף שעכטמאַן — די ייִדישע מינאָריטעט אין איראַק ..... 218—235

תיקון־טעות צו: אַבֿרהם עין, „דאָס עקאָנאָמישע לעבן פֿון סיסלעוויטש"; צו: „פֿון רעדאַקציע", יוואָ־בלעטער, ב׳ XXV, נומ׳ 3 157

4. ליטעראַטור־, שפראַך־ און טעאַטער־פֿאָרשונג:

י. ברוצקוס — צווי פֿרעמדשפּראַכיקע ציילענישן בײַ יידישע קינדער אין זאַמעט 336—337

וואָלף לעסלוי — יידיש־אַראַבישע דיאַלעקטן ..... 58—78

לעאָן נעמאָי — אַ יידישע איבערזעצונג פֿון ירמיהו, פּראָג, שס״ב ..... 236—240

נח פּרילוצקי — פֿאַר וואָס איז דאָס יידישע טעאַטער אויפֿגעקומען אַזוי שפּעט? 96—104

יעקבֿ שאַצקי — יידישע ביכער־קענטשאַפֿט:

.... Alexander Marx, *Studies in Jewish History and Booklore* 308—311

יעקבֿ שאַצקי — דרשנים און מגידים:

..... Israel Bettan, *Studies in Jewish Preaching* 311—315

5. פּסיכאָלאָגיע און פּעדאַגאָגיק:

ל. ל. — צו ד״ר דאָראָטי טילדען ספּוירלס אַרבעט וועגן צוויישפּראַכיקייט 154—155

יצחק לעוויטאַן — ביוראָען פֿאַר יידישער דערציונג ..... 20—36

דאָראָטי טילדען ספּוירל — דער צוויישפּראַכיקער קאָלעדזש־סטודענט (אויטאָרעפֿעראַט):

Dorothy Tilden Spoerl, *The Adjustment at College Age of Students*
..... *Who Were Bilingual in Childhood* 129—139

6. פֿילאָסאָפֿיע, רעליגיע־פֿאָרשונג:

יהודה ראָזענטאָל — חיוי הבלכי, אַ יידישער תּנך־קריטיקער פֿון נײַנטן י״ה 241—260

ענגלישע קיצורים ..... 159—160, 343—344

צו צינען די אויפֿמערקזאַמקייט פֿון דער רעגירונג אויף די מאַסמיטלען וואָס דאַרפֿן שוין גע־
נומען ווערן; מיר דאַרפֿן אויפֿריכטן די דימענט־אינדוסטריע אין אַנטוואַרפֿן".

אין אַנטוואַרפֿן זיצען ס׳רובֿ פֿאַבריקאַנטן און סוחרים אין דער דימענט־אינדוסטריע
געווען יידן. זיי זיצען אַלע געווען אויסגעשטעלט אויף אַ דרײַפֿאַכיקער סכנה. דער מחבר
דערציילט וועגן פֿאַראַנדלונגען, וואָס האָבן זיך געפֿירט צווישן די פֿאַרשטייערס פֿון דער
דימענט־בערזע און דער בעלגישער רעגירונג בנוגע רעטונגספּלענער וועג די מלחמה וועט
אויסברעכן.

דער פּלאַן איז געווען, אַז ווי נאָר די מלחמה וועט אויסברעכן, זאָלן דימענט־אינ־
דוסטריעלערס און דימענט־אַרבעטערס זיך איבערקלײַבן קיין פֿראַנקרײַך. אַן אָפּיציעלע
דימענט־בערזע זאָל געפֿונט ווערן אין באָרדאָ, אָדן אין רואַן (Royan) זאָלן אײַנגעאָרדנט
ווערן די דימענט־שלײַפֿערײַען. אָבער פֿון די אַלע פֿלענער איז גאָרנישט געוואָרן, ווײַל דער
דײַטשער איבערפֿאַל איז דאָך, נאָך אַלע צוגרייטן, געקומען אומגעריכט. און דער עיקר: דער
גיכער חורבן פֿון פֿראַנקרײַך האָט אַלע פֿלענער צעשטערט. דער געלויף פֿון בעלגיע קיין
פֿראַנקרײַך איז געוואָרן כאַאָטיש. דאָס האָבן די גוט צוגעגרייטע נאַציס אויסגענוצט אויף אַן
אויסגעצייכנטן אופֿן. זיי האָבן געהאַט צו זייער הילף פֿאַרעטערס און שפּיאָנען און ליידער
אין אַ גאַנץ היפּשער צאָל אין אַנטוואַרפֿן גופֿא.

ווען עס קומט צו דערציילן ווײַטערדיקע וויכוחים וואָס זיצען אָנגעגאַנגען אין
פֿראַנקרײַך צווישן די פֿליטים־דימענט־סוחרים, צי זאָל מען אַריבערראַטעווען די דימענט־אוצרות
קיין ענגלאַנד און אַליין אויך זיך ראַטעווען קיין לאָנדאָן אָדער בלײַבן אין פֿראַנקרײַך, פֿלײַסט
זיך דער מחבר צו דערציילן אַלץ אין אַ גאַנץ אײַנגעהאַלטענעם טאָן, הגם דאָ און דאָרט גיט
ער אומקלאָרע רמזים אויף דער קורצזיכטיקער האַלטונג מצד באַקאַנטע ייִדישע דימענט־
הענדלערס.

די מעשׂה איז אַזוי: בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה זיצען אַנטוואַרפּענער דימענט־
סוחרים געלאָפֿן קיין האָלאַנד און קיין ענגלאַנד. דאָרט האָבן די לאָנדאָנער אָפּיצירן־מערס פֿון
„דיַמאַנד טרייִדינג קאָמפּאַני" געהאָלפֿן די אַלע פֿליטים זיך אײַנצוואָרדענען. אויך דאָס מאָל
זיצען די אָפּיצירן־מערס גרייט געווען צו אינטערוועניר̈ן, אָבער די אַזוי ערופֿענע „אַנטילאָ־
דאָנער" האָבן געשטערט. נו, דאָס דערפֿאָר אין פֿראַנקרײַך יעדערער געהאָנדלט ווי אים האָט
זיך געדוכט צו זײַן דאָס בעסטע. דורך זייערע שפּיאָנען האָבן די דײַטשן געוווּסט, ווער פֿון
די ייִדישע דימענט־סוחרים האָט געלאָזן זײַן פֿאַרמעגן אין דעם „סייף" פֿון דער דימענט־בערזע
אין אַנטוואַרפֿן. אָט די סוחרים האָבן געשטרעבט אַרויסצובאַקומען זייער פֿאַרמעגן; זיצען זיי
דערפֿאָר „אויף דער ווײַל" געבליבן אין דרום־פֿראַנקרײַך. אַרום די ייִדן האָט זיך אָנגעהויבן
די טײַוולשע שפּיל פֿון די גוט אויסגעשולטע דײַטשע אָגענטן: זיי האָבן געוואָלט אַ גוטן
ייִדיש און האָבן זיך פּסדר געדרייט אַרום די אַנטוואַרפּענער ייִדן אין דרום־פֿראַנקרײַך. זיי
האָבן עס פֿאַרשפּרייט קלאָנגען צווישן די ייִדישע פֿליטים, אַז בעלגיע וועט געשאָנעוועט ווערן
פֿון דײַטשן אָקופּאַנט; אויך צו ייִדן וועט מען זיך באַצינען גוט.

ווען מען נעמט אין אַכט די פֿאַרצוויי־פֿלוגן וואָס האָט אַרומגעכאַפּט אַלעמען נאָך דער
קאַפּיטולאַציע פֿון פֿראַנקרײַך, איז גרינג משׂיג צו זײַן דעם לײַכטגלויבן, מיט וועלכן ייִדן
האָבן אויפֿגענומען די מעשׂה וועגן „נאַציס וואָס זיצען גוט צו ייִדן אין בעלגיע" און זיך
געלאָזט כאַפּן אין דער פֿאַסטקע.

תּחילת האָבן טאָקע די דײַטשן געמאַכט פֿאַר די ייִדישע דימענט־סוחרים וואָס האָבן
זיך אומגעקערט קיין בעלגיע גרויסע פֿאַרלײַכטערונגען. אָבער ווי נאָר די נייטיקע צאָל ייִדישע
דימענט־סוחרים האָבן זיך שוין געפֿונען אין אַנטוואַרפֿן, האָבן די דײַטשן געמוען דורכפֿירן
דעם צווייטן טייל פֿון זייער פּראָגראַם. ראשית האָבן זיי אײַנגעשטעלט זייער „דעוויזען־שוצ־
קאַמאַנדאָ". מיט דעם האָט אַנגעפֿירט אַ געוויסער בעקמאַן וועלכער איז געווען געהיים פֿאַר־
בונדן מיט דער געשטאַפּאָ. צו אים האָבן עס דימענט־סוחרים געמוזט זיך מעלדן אויף צו
פֿאַרצייכענען „נאָר" די רויע דימענטן, פֿלאַטין און גאָלד. דאָס איז געמאַכט געוואָרן אויף
אַזוי ווײַט אײַדל, קאָרעקט און אַפֿילו וואָרעם, אַז קיינער האָט נישט געזען אין דעם קיין

שום בייז. אָ ביסל שפּעטער איז אַרויסגעשווימען דער טרויעריק באַקאַנטער ד״ר לעמבערג מיט זײַן דימענט־קאָנטראָל־ביורא. דער דאָזיקער פּאַרשוין איז געווען אָ גוטער פֿאָכמאַן. זײַן פֿאָטער איז געווען אָ יוווליר און ער אַליין אָ מבֿין אויף רויע דימענטן. ער האָט זיך פֿאַרנומען מיט „פֿאַרצייכענען״ וואָס דימענט־סוחרים האָבן אים געבראַכט. ער האָט געשאַצט דעם ווערט און אָפֿט געגעבן גוטע עצות אויך.

אָבער די הויפּטראָלע אין דער טראַגעדיע שפּילט איינער ווילהעם פֿרענזעל, וואָס זײַן נאָמען איז פֿאַרבונדן מיטן פֿאַרמלחמהדיקן באַיקאָט פֿון דײַטשלאַנד.

דײַטשלאַנד האָט אָ צײַט זיך געפֿלײַסט אײַנצושטעלן אָ דימענטן־אינדוסטריע בײַ זיך אין לאַנד. דײַטשע דימענט־אַרבעטערס האָבן זיך ספּעציאַליזירט אין אָ געוויסן מין שטיינער; זיי האָבן עס געמאַכט בעסער, גיכער און וועלוועלער ווי אין אַנטווערפֿן און אַפֿילו אויך ווי אין דעם עלטערן דימענטן־צענטער אַמסטערדאַם. כּל־זמן דײַטשלאַנד איז געווען אָ דעמאָקראַטיש לאַנד, האָבן בעלגישע דימענט־אינדוסטריעלערס נאָך טאָלערירט דאָס אַריבערפֿירן דימענטן קיין דײַטש־לאַנד צו שלײַפֿן. מען האָט נישט געזען אין דעם קיין סכנה, בפֿרט נאָך ווען די שטיינער האָבן געמוזט צוריקוואַנדערן קיין אַנטווערפֿן. אָבער די לאָגע האָט זיך געביטן, וועו אין בערלין האָט געוואָלט דער הערשן היטלער און דײַטשלאַנד האָט אַנגעהויבן איר דאָמפּינג. די וועלט האָט דער־קלערט אָ באַיקאָט אויף דײַטשלאַנד. אין אַנטווערפֿן האָט זיך געשאָפֿן אָ פֿאַרטיידיקונגס־קאָמיטעט, יידן האָבן מיט דעם אַנגעפֿירט. דימענטן האָבן נישט געטאָרט מער גיין קיין דײַטש־לאַנד.

דעמאָלט האָט זיך אַרויסגערוקט אָט דער פֿרענזעל, אָ דײַטש וואָס האָט געווינט מער ווי 25 יאָר אין אַנטווערפֿן און געהאָט אָ בעלגיש ווײַב. ער האָט אויך געהאָט אָ סך יידישע באַקאַנטע און פֿלעגט אָפֿט קאָקעטירן מיט זײַן אַנטינאַצישקייט. בעת דעם באַיקאָט האָט פֿרענזעל געגומען אַריבערפֿירן קיין דײַטשלאַנד אומבאַאַרבעטע דימענטן. ער האָט געהאָט פֿאַרבינדונגען מיט די דײַטשע קאָנסולאָטן אין בעלגיע. אין זייערע דיפּלאָמאַטישע וואַליזעס פֿלעגט מען עס אַריבערפֿירן די דימענטן. און אַזוי אַרום האָט מען אויסגעמיטן די בעלגישע גרענעץ־באַאַמטע.

וען די דײַטשן האָבן באַזעצט אַנטווערפֿן, האָט פֿרענזעל זיך אַנטפּלעקט אין זײַן פֿולן גלאַנץ און באַקומען זײַן פֿולן לוין. ער איז געווארן אָ הויכער באַאַמטער. ער האָט גוט געקענט אָ סך יידישע דימענט־סוחרים און זיי גוט „אָפּגעדינט״. ער האָט אָנגעפֿירט די דימענטן־צענטראָלע וואָס האָט, אויף אָ כלומרשט געזעצלעכן וועג, צוגעוויבט ביז דעם לעצטן קאָראַט בײַ אַלע יידישע דימענטן־סוחרים. פֿרענזעל האָט אויך געהאָלפֿן אויפֿזוכן באַהאַלטענע יידן און אָנגעפֿירט דעם דעפּאָרטיר־אַמט. אין 1942 האָט ער פֿאַרטראָכט די ספּעציעלע ענריכטן פֿאַר יידן, וויבל „יידן איז שווער הינט צו האָבן צוטרוי צו בעלגישע ריכטערס״, און דעם פּלאַן פֿון געבן אַרבעט יידישע דימענט־סוחרים, וויבל זיי מוזן געבן אָ פּינקטלעכן באַריכט וועגן דעם סכום אַרבעט און דער הייך פֿון פֿאַרדינסט. וועו אָ יידישער דימענטן־סוחר האָט זיך געמאָלדן צו פֿרענזעלן, האָט פֿרענזעל געהאָט אָ פּרטימדיקן חשבון פֿון זײַן פֿאַרמעגן און געוווסט, וווּ עס געפֿינט זיך.

פֿרענזעלן האָבן אַרויסגעהאָלפֿן פֿאַרשטעלערס, און אויך זיי האָט ער פֿאַרראָטן. דאָס מזל האָט אים געדינט ביזן סוף: ער איז געשטאָרבן ערב דעם אָוועקגאַנג פֿון די דײַטשן און די קאָלאַבאַראַציאָניסטן האָבן נאָך געבראַכט בלומען אויף זײַן קבֿר.

דאָס שרעקלעכסטע יאָר פֿאַר יידן אין אַנטווערפֿן איז געווען 1942 — דער אַנהייב פֿון דער דעפּאָרטאַציע. יידן זײַנען געלאָפֿן זוכן אָ תּרופֿה. געווען אויך יידן וואָס זײַנען געלאָפֿן צו פֿרענזעלן: אפֿשר דאָך... דער מחבר פֿאַרצייכנט אָ שמועס צווישן אַזאָ פֿאַרצווייפֿלטן יידן און פֿרענזעלן.

דער יד בעט רחמים, און יענער ענטפֿערט קאָרעקט: — זיכער קען איך אײַך העלפֿן. אָבער כ׳פֿאַרלאַנג אָ פּריז דערפֿאַר. אויב איר קאָנט מיר אויסגעפֿינען רויע דימענטן פֿאַר פֿופֿציק פֿראַנק אָ קאַראַט... — אָ לעכערלעך נידעריקער פּריז, — וועל איך זען וואָס איך קאָן טאָן פֿאַר אײַך...

דער יִיד האָט קוים עפּעס ערגעץ אויסגעפֿונען און געבראַכט דאָס צו פֿרענזעלן. פֿרענזעל האָט צוגענומען און באַצאָלט כּמדובר. צווי טעג שפּעטער האָט מען דעם יִידן דעפּאָרטירט קיין פּוילן.

אַזוי האָבן די דײַטשן אָנגעגזלט ברילי̈אַנטן שוועָרע מילי̈אָרדן די ווערט. פֿון אַנטוועָרפֿן זײַנען אַוועק קיין דײַטשלאַנד ריזיקע פֿאָרמעגנס. אָבער דעם זײַנען אָנדערע פֿאָרמעגנס־געגנשטענד צו די דײַטשן אין פֿראַנקרײַך. די פֿראַנצויזישע רעגירונג האָט אָפּגעהיטן דעם פֿאָרבאָט אַרויסצופֿירן דימענטן פֿון פֿראַנקרײַך. אַזוי אָרום זײַנען אַרײַנגעפֿאַלן צו די דײַטשן אין די הענט דימענטן וואָס האָבן זיך שוין געפֿונען אויף אַ שיף אין פּאָרט...

אָבער געגזלט האָבן נישט בלויז דײַטשן — אויך בעלגישע פֿאָררעטערס האָבן געגוג זיך אָנגעראַבעוועט. און פֿאָראַן רײַך־געוואָרענע פֿאָררעטערס וואָס זוכן הײַנט צו שפּילן די ראָלע פֿון פֿײַנע בעלגיער... און דאָ שטעלט טאָקע דער מחבר פֿעסט מיט צער, אַז די דײַטשן האָבן געפֿונען פֿיל מער פֿאָררעטערס אין אָנטוועָרפֿן אײדער אין אָמסטערדאָם. וועגן אָמסטערדאָם האָט דער מחבר צו דערציילן אָט וואָס: דאָרטן איז דער מצבֿ אין דער דימענטן־אינדוסטריע גענוג אַן אָנדערער ווי אין אָנטוועָרפֿן. דאָרט האָט די מערהייט דימענטן־אַרבעטערס זיך צו־גריפֿגעשטעלט פֿון יידן. די דײַטשן האָבן אָבער פֿאָרוועָרט די אונטערנעמערס אָנצונעמען אַ יידישן אָרבעטער, אויב זיי האָבן ניט פֿאָר איינס אַרײַנגענומען אַ ניט־יידישן אָרבעטער אויך. דערבײַ האָט מען יידישע אָרבעטערס פֿאָרוועָרט אַרײַנצוטרעטן אין דעם אָלגעמיינעם דימענט־אָרבעטער־פֿאַראײַן און זיי געצוווּנגען צו גרינדן אַן אייגענעם פֿאַראײַן, „בצלאל“, אָבער די פֿאָרוואָלטונג פֿון אָט דעם פֿאַראײַן האָט גאָר קיין דעה ניט געהאַט — זי האָט געמוזט אויס־פֿירן די באַפֿעלן פֿון אָלגעמיינעם דימענטן־אָרבעטער־פֿאַראײַן. דעם שאַפֿער און בויער פֿון אָלגעמיינעם חשובֿן דימענטן־אָרבעטער־פֿאַראײַן, ד״ר הענרי פֿאָלאָק, וועלכער האָט זיך גאָנצע צייט געהאַלטן ווי אַ העלד אָנטקעגן די דײַטשן, האָבן זיי פֿאַרפֿיניקט. אין שפּיץ פֿון אָרבעטער־פֿאַראײַן האָבן זיי אָוועקגעשטעלט אַ געוויסן וועָרסכורען (Verschuren), אַן אונ־טערוועלט־פֿאָרשוין.

אָבוץ דער פֿאַקטישער געטאָ האָבן די דײַטשן געשאַפֿן אַ מין געטאָ אין דער דימענטן־אינדוסטריע אין אַמסטערדאָם. יידן האָבן געמוזט פֿירן געוויע חשבונות און אַלץ איז געוואָרן קאָנטראָלירט. אויף דרײַ יידן איז אויסגעפֿאַלן דער גורל צו שפּילן די טרויעריקע ראָלע פֿון קאָנטראָלערן. סוף 1941 איז געקומען דער באַפֿעל אָנצוגעבן געוויי די פֿאָרמעגנס, וועלכע זײַנען שפּעטער איבערגעשיקט צוואָרן קיין דײַטשלאַנד. ס׳איז זיי אָבער נישט געלונגען צו פֿאָרכאַפֿן אַלע פֿאָרמעגנס. אַ גרעסערע צאָל האָלענדישע קריסטן האָבן באַווּיזן אַריבערצופֿירן קיין לאָנדאָן יידישע פֿאָרמעגנס און דאָס דאָרט איבערגעבן אין זיכערע הענט. קיין שום באַ־לוינונג דערפֿאָר האָבן זיי ניט פֿאַרלאַנגט.

אין פֿעברואַר 1943 האָט זיך אָנגעהויבן דאָס געיעג אויף יידן צוליב דעפּאָרטאַציע. און דאָ האָבן מיר אַ כאַראַקטעריסטיש בילד פֿון יענער צײַט. אין דער גרויסער דימענטן־שלײַפֿערײַ פֿון אַשער האָבן נאָך געאַרבעט יידישע דימענטן־אַרבעטערס. פֿלוצלינג איז געקומען דער באַפֿעל, אַז קיינער פֿון זיי טאָר נישט פֿאַרלאָזן די פֿאַבריק: זיי מוזן דאָרט בלײַבן עסן און שלאָפֿן. אין צווישנצײַט האָט די געשטאַפּע אָוועקגעפֿירט די משפּחות פֿון אָט די אַרבעטערס אין אַ לאַגער. וען אַלע מיטגלידער פֿון אָט די משפּחות זײַנען שוין געווען אויפֿן וועג פֿון דעפּאָרטאַציע קיין פּוילן, האָט מען ערשט „באַפֿרײַט“ די אַרבעטערס פֿון אַשערס שלײַפֿערײַ. מען האָט זיי באַפֿוילן צו פֿאַרענדיקן זייער אַרבעט, און עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען זיי דעפּאָרטירט.

אין זײַן סוף־וואָרט זאָגט דער מחבר אָן די דימענטן־אַרבעטערס אין אַנטוועָרפֿן, אַז דער בירגערמײַסטער הויסמאַנס האָט שוין מצליח געווען אין זײַנע ערשטע טריט צוריק אויפֿצו־ריכטן די דימענטן־אינדוסטריע אין בעלגיע. הויסמאַנסן העלפֿן איצט אַ סך אַרויס די באַקאַנטע דימענטן־אינדוסטריעלערס גאָלדמינץ און שאַמיסאָ. זיי האָבן יאָרן געאַרבעט צוזאַמען און זײַנען גוטע פֿרײַנד מיט הויסמאַנסן. זיי דרײַ זײַנען גרייט אַלץ צו טאָן, אַז דער דימענטן־מיסחר זאָל נישט פֿאַרלוירן גיין פֿאַר אַנטוועָרפֿן. די בעלגישע רעגירונג העלפֿט אויך אַ סך אַרויס. וועגן

אַמסטערדאַם זײַנען נאָך קיין פּרטים ניטאָ. מען קאָן אָבער זיכער זײַן, אַז די צוויי שטעט ווילן פֿאַרבליבן די צענטערס פֿון דימענטן־אינדוסטריע. מיר וויסן, זאָגט וויטטער דער מחבר, אַז אין די מלחמה־יאָרן האָבן זיך אײַנגעשטעלט נײַע דימענטן־צענטערס: אין קובאַ, בראַזיל, אַמעריקע, ארץ־ישׂראל און דרום־אַפֿריקע. אין עטלעכע ערטער האָט זיך דאָס אַפֿילו גוט אײַנגעגעבן. אָבער, פֿאַרזיכערט דער מחבר, זיי ווילן אַלע נישט קאָנען זײַן קיין ערנצטע סכנה ניט פֿאַר אַנטווערפֿן און ניט פֿאַר אַמסטערדאַם — פֿל־זמן די צוויי שטעט ווילן בלײַבן בײַ זייער גאָר הויכער פֿאַך־קענטעניש. היפּש האָט דאָ אויך צו זאָגן דאָס וואָס די דײַטשע דימענטן־אינדוסטריע איז אָפּגעוויושט געוואָרן.

ד. לעהרער

צווויי פֿרעמדשפּראַכיקע ציילענישן בײַ יידישע קינדער אין זאַמעט

בעת מײַנע נסיעות אין 1890 האָב איך פֿאַרשריבן אין זאַמעט צוויי ציילענישן וואָס די קינדער האָבן אָפּט געניצט, הגם זיי האָבן אין גאַנצן נישט פֿאַרשטאַנען דעם באַטײַט פֿון די ווערטער וואָס זיי האָבן אויטאָמאַטיש איבערגעחזרט.

די ערשטע ציילענײש האָט זיך געהויבן מיט די ערשטע צוויי ווערטער פֿון דעם מאָדנעם נוסח ערציק־פּערציק און האָט אַזוי געקלונגען:

ערציק פּערציק פּאַמאָגולע,
וויסקאַצילע פּראַצעקרולע,
אַכטי יאַני קאַפּיטאַני,
צימו נעגדים ניוועראַני,
איץ מיץ פּאַגולין,
סטאַראַ באַבאַ איציק פּלין.

די זעלביקע ציילענײש האָב איך שפּעטער געהערט אין אַ סך שטעט פֿון ווילנער און מינסקער גובערניעס. מען קען גרינג פֿאַרשטיין, אַז דער טעקסט איז געקומען פֿון וויסרוסיש און וויסרוסיש איז אין מויל פֿון די יידישע קינדער פֿאַרקריפּלט געוואָרן, ווײַל זיי האָבן ניט פֿאַרשטאַנען וואָס זיי זאָגן דאָ. דעם וויסרוסישן טעקסט קען מען אויפֿשטעלן אַזוי:

Эрчик перчик паны огуле
Выскочили против круля.
Ах ты Яне капитане,
Чиму нигды-шь ни варганишь,
Идзи мнію погулять,
Стара баба, идзи прічь.

פֿון די ווערטער паны огуле האָבן די קינדער געמאַכט איין וואָרט „פּאַמאָגולע“ און פֿון круля — против — פּראַצעקרולע, פֿון идзи איז געוואָרן דער יידישער נאָמען איציק וואָס האָט זיך אַרײַנגעפּאַסט אין דער קינדערשפּיל. איך האָב אויסגעפֿונען, אַז דער נוסח איז געווען דער זעלביקער, אָן שינויים, אין פֿאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך. בײַ די קריסטלעכע קינדער, סײַ פֿון די פּויערים סײַ פֿון דער שלאַכטע, איז, אויף ווײַל איך ווייס, אַזאַ ציילענײש געווען אומבאַקאַנט.

לויטן טעקסט קען מען זיך משער זײַן, אַז די ציילענײש איז געשאַפֿן געוואָרן נאָך אין די אַלטפֿוילישע צײַטן, ווען די פּאַנעס האָבן געמאַכט פֿאַרשווערונגען קעגן זייער קיניג, די יידישע קינדער האָבן יעמאָלט איבערגענומען דעם טעקסט און אים אויפֿגעהיטן בעת דער ניט־יידישער אָרום האָט אים שוין געהאַט פֿאַרגעסן. די ציילענײש האָט אַריבערגעוואַנדערט אַזש קיין זאַמעט, וווּ די וויסרוסישע שפּראַך איז געווען אין גאַנצן אומבאַקאַנט.

נאָך אַ גרעסערע רעטענײש איז אַ צווייטע ציילענײש וואָס איך האָב אויך געהערט אין זאַמעט, אין די שטעטלעך פֿאַלאָנגע און זאַגער. איך האָב זיך וועגן דער ציילענײש שפּעטער נאָכגעפֿרעגט בײַ אַ סך דערוואַקסענע פֿון זאַמעט און פֿון אַלעמען געקראָגן דעם זעלביקן אויסטערלישן נוסח. ער קלינגט אַזוי:

אַ רונדע בושע, אַ רונדע בושע,
איסע דיסע דו,
קאַכלע מאַנדע מו,
קאַכלע מאַנדע ציפּעריאַנג,
אַנק דאַנק דו.

אַלע וואָס האָבן געדענקט די ציילענישׂ האָבן קיין איין וואָרט דאָ ניט פֿאַרשטאַנען, מען האָט איבערגעחזרט די ציילענישׂ אַזוי וי אַ מין אַבראַקאַדאַבראַ. איך האָב זיך אָבער ניט געקאָנט באַפֿרידיקן דערמיט. מען דאַרף דאָך קענען דערגיין צום לכתחילהדיקן באַטײַט פֿון די פֿאַרדרייטע ווערטער.

שוין די ערשטע שורה פֿירט צו פֿראַנצייזיש: אַ רונדע בושע קאָן דאָך באַטײַטן au rond du bûcher, וואָס דאָס הייסט אַרום דעם שטיטער, אַרום דעם פֿײַער, אַרום וועלכן די קינ־ דער מאַכן אַ ראָד, גייען אַ קאַראַוואַן. און באמת, בײַ אָט דער ציילענישׂ פֿלעגן די קינדער אויסשטעלן זיך אין אַ ראָד און דער ציילער פֿלעגט פֿאָר דעם ציילן אויך מאַכן קרײַזן מיט די הענט. די ווײַטערדיקע שורות קענען אויך גרינג אויסגעטײַטשט ווערן מיט דער הילף פֿון פֿראַנצייזיש:

1. Au rond du bûcher, au rond du bûcher,	1. אַ רונדע בושע, אַ רונדע בושע,
2. Ici d'ici tous,	2. איסע דיסע דו,
3. Cache la main de moi,	3. קאַכלע מאַנדע מו,
4. Cache la main du chef au rang,	4. קאַכלע מאַנדע ציפּעריאַנג,
5. En queue, en queue tous.	5. אַנק דאַנק דו.

אויף אַזאַ אופֿן קען אויפֿגעדעקט ווערן די מיסטעריע פֿון די משונהדיקע ווערטער.

פֿון וואַנען קומט אָבער אַזאַ מין פֿראַנצייזישע ציילענישׂ צו די ייִדישע קינדער פֿון זאַמעט? מען קען זיך משער זײַן, אַז דאָס האָבן ייִדישע קינדער איבערגענומען די ציילענישׂ פֿון די פֿריצישע קינדער וואָס האָבן אָפֿט געהאַט פֿראַנצייזישע גווערנאַנטקעס. אָבער קענן דער השערה קען מען אַרויסשטעלן דעם פֿאַקט, אַז ייִדישע קינדער האָבן ניט געהאַט קיין צוטריט צו די פֿריצישע קינדער און געוויס זיך קיין מאָל ניט געשפּילט מיט זיי. מען קען אָבער אויך אויפֿשטעלן אַן אַנדער השערה: דער טעקסט איז פֿאַרבליבן אין אַ פֿאַרגליווערטער פֿאָרעם פֿון גאָר אַלטע צײַטן. קען זײַן דער טעקסט האָט געוואַנדערט אין איינעם מיט גולי צרפֿת אַזש פֿון 13טן י״ה. קען זײַן אַז די פֿראַנצייזישע ייִדן וואָס האָבן זיך געצויגן קיין מיזרח אין דעם 13טן און אין 14טן י״ה האָבן פֿאַרטראָגן אַזוי ווײַט די ציילענישׂ. איר ווייסן פֿון אַ פֿראַנצייזישן רײַזנדער, אַז 1425 האָבן אַ סך ייִדן אין בודאַפּעשט נאָך געוואוינט פֿראַנצייזיש. אויב ערציק־פּערציק האָט זיך געקענט קאָנסערווירן נאָך פֿון די אַלטפֿוילישע צײַטן, איז דאָך מעגלעך, אַז די צוויטע ציילענישׂ זאָל זײַן געקומען נאָך פֿון פֿרינערדיקע דורות. די פֿאַרמען „מאָן״ אַנשטאָט main, „ציף״ אַנשטאָט chef, „קאָך״ אַנשטאָט cache — קענען אויך אַנדײַטן אויף פֿאַרמען פֿון אַלטפֿראַנצייזיש (ווי מען קען זיך אויסערצײַגן פֿון דעם באַרימטן ווערטערבוך פֿון ליטרע).

אָבער ווי מען זאָל ניט דערקלערן דעם אָפּשטאַם פֿון דער ציילענישׂ, צי דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון פֿריצישע קינדער, צי נאָך פֿון פֿראַנצייזישן מיטל־עלטער, איינס איז קלאָר: דער אומפֿאַרשטענדלעכער טעקסט נעמט זיך פֿון דעם וואָס אַ פֿראַנצייזישער טעקסט איז פֿאַרדרייט געוואָרן אין מויל פֿון ייִדישע קינדער וואָס האָבן ניט געוואוסט קיין פֿאַרשטאַנען. קינדער־ציילענישן קענען פֿאַרבליבן אומגעביטן במשך פֿון אַ סך דורות.

י. ברוצקוס

פֿון דער רעדאַקציע: אַ פֿראַנצייזישע קינדער־ציילענישׂ האָט געקענט קומען צו ייִדישע קינדער פֿון זאַמעט אויך דורך אַנדערע קאַנאַלן, למשל דורך די זעלנערס פֿון נאַפּאָלעאָנס אַרמיי. בכל אופֿן איז שווער זיך משער צו זײַן אַז עס האָט זיך אויפֿגעהיט אין זאַמעט אַ ציילענישׂ וואָס זאָל שטאַמען פֿון פֿאָר גירוש פֿראַנקרײַך; על־כל־פּנים וואָלט, אויך צו דערווײַזן דאָס, נייטיק געווען אַ סך אַ מער פֿרטימדיקער אַנאַליז פֿון די קלאַנגען און פֿאַרמען פֿונעם טעקסט.

הירש רייטמאַנס אַ פּאָליטישע אַקציע

אונטערן נאָמען „הירש רייטמאַן. אַ פּאַרגעסענער שרייבער פֿון דער השׂכּלה־צייט" האָט אַלפֿרעד לאַנדוי אין יידישע פֿילאָלאָגיע, ב׳ 1, (1924), זז׳ 211—212, דערציילט וועגן דעם דאָזיקן וויכטיקן יידישן שרייבער (1808—1866), און אין שפּעטערדיקע פּובליקאַציעס פֿון יידאָ האָבן וועגן רייטמאַנס גלאַנצווערק דער קיטל געשריבן י. שאַצקי, ז. רייזען, ב. שלאָסבערג.*

ס׳ווייזט זיך אָבער אַרויס, אַז רייטמאַן האָט געהאַט ניט נאָר ליטעראַרישע, נאָר אויך פּאָליטיש־געזעלשאַפֿטלעכע אינטערעסן. אין בושס *Central-Organ für Glaubensfreiheit* 1848 איז אויף זז׳ 292—293 אָפּגעדרוקט זיינער אַן אויפֿרוף וואָס מיר ברענגען דאָ אין אַ פֿינקטלעכער איבערזעצונג; דעם „פּאַרמולאַר פֿאַר דער פּעטיציע", וואָס ער גיט סוף, ברענגען מיר אין דייטשן אָריגינאַל.

אויפֿרוף צו די יידישע קהילות פֿון גאַליציע

די מאַרשאַוע זון האָט הייַער באַפֿריט פֿון זיין אייזעדיק אויך דעם שטראָם פֿון פֿרייַהייט; ציט ער זיך איצטער דורך די פֿעלדער און וועלדער פֿון אַזוי פֿיל אייראָפּעישע לענדער, — אָט מאַיעסטעטיש רויק, דערקענעדיק און אַכטנדיק דעם „ביז אַהער און ניט ווייטער", אָט ברויזנדיק און פֿאַרפֿלייצנדיק. נאָר אַזוי ווי פֿאַר צייטנס בייַ די טיַכן פֿון בבֿל, זיצן דאָ און דאָרטן יהודהס זין בייַ ד ע ם שטראָם אויך און ווייַנען. דער עיקר זיפֿצן און קלאָגן די יידישע אינטעוווינגערס פֿון גאַליציע נאָך אַלץ אונטערן דרוק פֿון די אַלטע אויסנעמיקע געזעצן און אויסנעמיקע שטייַערן. נאָר צי איז דען איצט די צייַט צו ווייַנען, צו זיפֿצן און צו קלאָגן? איצט דאַרף מען טאָן! איצט, אין דער שיינער הויפּטשטאָט פֿון עסטרייַך איז מען זיך צונויפֿגעקומען און מען רעדט אַרום און מען באַשליסט דעם גורל פֿון דער גאַנצער מאַנאַרכיע און פֿון די איינציקע פֿראַווינצן און נאַציאָנאַליטעטן; איצט, וועט מיר הייבן אויך אויף אונדזערע בליקן — אָט מיט זיסער האָפֿענונג, אָט מיט ציטערניש — צו יענער פֿאַר־זאַמלונג, וואָס אין אירע הענט געפֿינט זיך אונדזער גורל אויך, ברכה און קללה, לעבן און טויט: — איצט טאָרן מיר ניט זיצן מיט צונויפֿגעלייגטע הענט, איצט דאַרפֿן מיר טאָן! — אמת, מיט הערצער וואָס קלאָפֿן פֿון פֿרייד זעען מיר אין דער דאָזיקער פֿאַרזאַמלונג מענער וואָס זיַנען פֿול מיט גאָטס גיַסט, געשטאָלט מיט מידות־טובֿות און דורכגעדרונגען מיט גלײַענדיקער ליבשאַפֿט צו מענטשן און צו פֿרייַהייט, און פֿאַר אייניק זיַנען זיי ברירות אויף הייבן די שוועריד פֿון רייד מיט אַ גוואַלדיקער קראַפֿט פֿאַר רעכט און פֿרייַהייט; וואָס וועלן וויסן אָפּצוהיטן דעם פֿרינציפּ פֿון פֿרייַהייט און יושר אין זיַן אומגעטיילטער, ניט־געמינערטער גאַנצקייט אויף אַלע זיַטן, צו שיצן קעגן יעטוויידער נסיון; מענער הייסט עס, וואָס מיר מעגן זיי מיט אַ רויק האַרץ אָנגעטרויען אונדזער גורל. נאָר אויב זיי דאַרפֿן זיך אָננעמען פֿאַר אונדז מיט קענטעניש, חשק און הצלחה, מוזן מיר זיי קודם־כל דורך אַ כוללדיקער אָפּמאַלונג פֿון געפֿינען זיך אין אונדזער רשות. מיר מוזן זיי קודם־כל דורך אַ כוללדיקער אָפּמאַלונג פֿון אונדזערע בירגערלעכע, פּאָליטישע און סאָציאַלע תּנאָים און פֿון אונדזער קולטורעלן מעמד באַקענען בפֿרטיות מיט אַלץ וואָס עס דריקט און שטיקט אונדז, מיט אַלץ וואָס מיר באַדאַרפֿן, מיט אַלץ וואָס ס׳וואָלט אונדז געווען צו נוץ און צו בענשונג, און אונטערטראָגן דער מלוכה־פֿאַרזאַמלונג אונדזערע שייכדיקע פֿאַרלאַנגען און בקשות.

דערייבער צו דער אַרבעט, מיַנע ברידער! שאָפֿט אין יעדער שטאָט, אין יעדער קהילה, וויַ קליין זי זאָל ניט זיַן, קאָמיטעטן, וואָס בהספּם מיט די קאָמיטעטן פֿון די אַנדערע קהילות, איבער הויפּט פֿון די נאָענטסטע, זאָלן זיי צונויפֿשטעלן פּעטיציעס און קלייַבן חתימות.[1] יעדער

---

* אין פּינקס פֿון אַמאָפּטייל פֿון יידאָ, 1 (1928), זז׳ 271—272; אין די יידאָ־בלעטער, ב׳ IX (1936), זז׳ 143—149.

[1] אַ פּרוּוו פֿון דעם מין איז דאָ (אין ווין) שטאַרק דורכגעפֿאַלן; זע מאַנהיימערס דערקלערונג אין נומ׳ 1, צענטראַל־אַרגאַן. על־כל־פּנים איז זייער נייטיק צו זיַן בייַם קלייַבן אָפּגעהיט און ענייותדיק. — ד[ר] ר[עדאַקציע פֿון צענטראַל־אַרגאַן].

יִד זאָל אונטערשרײַבן זײַן נאָמען. אונדזערע אײדעלע קריסטלעכע מיטבירגערס, וואָס זײַערע נשמות גלײַען אין לִיבשאַפֿט פֿאַר דער גאַנצער מענטשהייט, פֿאַר אַלגעמיינער פֿרײַהייט; זיי וואָס האָבן געגוג לאַנג געקוקט מיט אַ רחמימדיקן בליק און מיט אַ מיטפֿילנדיק האַרץ אויף אונדזער פּײַן און אונדזער שאַנד, וואָס אַנטקעגן דעם האָט זײער אײגענע שקלאַפֿערײַ געהאַט אַ פּנים פֿון פֿרײַהייט; זיי, פֿאַליאַקן, רוטענער, דײַטשן, זיי וועלן זיך ניט אָפּזאָגן אויך צו שטיצן אונדזערע געראַכטע בקשות מיט זייערע חתימות, אויך אויפֿצוהײבן זייער קול, ס׳זאָלן סוף־כּל־סוף באַפֿרײַט ווערן די וואָס האָבן מיט זיי כּמעט פֿון זינט אַ טויזנט יאָר געטיילט אַלע דחקותן און צרות, אָבער זעלטן וועלכע עס איז פֿרייד. די דאָזיקע פּעטיציעס פֿאַרפֿאָן דערגאָך אַזוי גיך ווי ס׳לאָזט זיך אַרײַנגעשיקט ווערן דעם דעפּוטאַט פֿון געהעריקן וואַלקרײַז.

נעמט זשע זיך צו דער אַרבעט! לאָמיר מוטיק צולייגן אַ האַנט צו דער זאַך! לאָמיר האָבן צוטרוי צו דער חכמה פֿון דער מלוכה־פֿאַרזאַמלונג, לאָמיר האָבן צוטרוי צו דער מיט־הילף פֿון אונדזערע קריסטלעכע ברידער און מיטבירגערס, לאָמיר קודם־כל האָבן צוטרוי צו גאָטס הילף און לאָמיר האָפֿן, אַז לעתיד־לבֿוא וועלן מיר מער ניט זיצן וויינענדיק בײַם שטראָם פֿון פֿרײַהייט, נאָר אַז אויך פֿאַר אונדז וועט באַלד מקוים ווערן דער צוזאָג: „און איר וועט שעפּן וואַסער מיט שׂימחה פֿון די קוואַלן פֿון ישועה". אָמן!

טאַרנאָפּאָל, דעם 30סטן אויגוסט 1848.

ה. ר ײ ט מ אַ ן

פֿאַרמולאַר פֿאַר דער פּעטיציע

Hohe Reichsversammlung!

Die galizische Judenschaft, bekanntlich die in dem österreichischen Kaiserstaate meist gedrückte Menschenklasse, noch fortwährend unter dem Joche entehrender Ausnahmsgesetze und drückender Ausnahmssteueren seufzend, hat ihre diessfälligen Klagen und Beschwerden, sowie eine Schilderung ihrer dadurch bedingten politischen, bürgerlichen und sozialen Verkommenheit in einer besondern, dem hohen Reichstage überreichten Denkschrift niedergelegt.

Indem wir ehrfurchtsvoll bitten, diese Denkschrift einer hochgeneigten Beherzigung würdigen zu wollen, geben wir uns getrost der Hoffnung hin, eine hohe Reichsversammlung werde in ihrer Weisheit und Gerechtigkeit das bisher mit so vieler Würde, Kraft und Wärme nach allen Seiten hin gewahrte Prinzip der Freiheit und des Rechtes auch in Ansehung unser in seiner ungetheilten Ganzheit aufrecht erhalten und ein für alle Mal aussprechen: keinen Staat im Staate, kein Judengässchen fürder dulden, und den Grundsatz gleicher Berechtigung, wie gleicher Belastung aller Staatsangehörigen in aller Strenge und Konsequenz durchgeführt wissen zu wollen.

..... am ..... 1848.

Folgen die Unterschriften.

Auch wir unterzeichneten christlichen Einwohner dieses Ortes stimmen dem obigen Gesuche unserer jüdischen Brüder aus vollem Herzen bei.

Folgen die Unterschriften.

פֿון רעדאַקציע

די מיטאַרבעטערס פֿון דעם נומער:

ד״ר חיים אַרמיאַן איז אַ לערער אין ארץ־ישׂראל; מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ ביז דער מלחמה; מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס וועגן ייִדישער דערציִונג.

ד״ר יוליוס ברוצקוס איז אַ מיטגליד פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ניסן גאָלדבערג איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

יוסף גוטמאַן איז געבוירן אין טאַבאָר, טשעכאָסלאָוואַקיי; געענדיקט העכערע שול פֿאַר סאָציאַלע וויסנשאַפֿטן אין פּראָג; געוו׳ רעדאַקטאָר און מיטאַרבעטער פֿון אַ צאָל זשורנאַלן אין טשעכיש. אין אַמעריקע זינט 1941. האָט געדרוקט עטלעכע אַרבעטן אין די ייִוואָ־בלעטער; איצט שטענדיקער וויסנשאַפֿטלעכער מיטאַרבעטער פֿון ייִוואָ.

ד״ר מאיר גרינבערג האָט געענדיקט ישיבֿה־קאָלעדזש אין דעם ייִדישן טעאָלאָגישן סעמינאַר; געווען דירעקטאָר פֿון דער הלל־פֿונדאַציע אין יעיל; איצט אין דער יוניווערסיטי פֿון מערילאַנד.

פּראָפֿ׳ ליבמאַן הערש איז פּראָפֿעסאָר פֿון סטאַטיסטיק אין זשענעוואַר אוניווערסיטעט. מיטגליד פֿון דער עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

שלום וואָרם איז העכער צוואַנציק יאָר אַקטיוו אין די קבֿוצות אין ארץ־ישׂראל; מחבר פֿון אַ צאָל שטודיעס וועגן די פּראָבלעמען פֿון די קבֿוצות.

ד״ר מאָקס ווינעבערג איז אַ מיטגליד פֿון דער פּסיכאָלאָגיש־פּעדאַגאָגישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

ד״ר סאָל ליפּצין איז פֿאָרזיצער פֿון דער דייטשער אָפּטיילונג אין סיטי־קאָלעדזש, ניו־יאָרק. סעקרעטאַר פֿון אַקאַדעמישן ראָט פֿון ייִוואָ.

דוד לעהרער איז אַ זשורנאַליסט; געווינט עטלעכע צענדלינג יאָר אין בעלגיע. זינט 1941 אין אַמעריקע.

ד״ר לעאָן נעמאָי איז קוראַטאָר פֿון העברעיִשער און אַראַבישער ליטעראַטור אין דער ביבליאָטעק פֿון ייִעל־אוניווערסיטעט.

ד״ר יהודה ראָזענטאָל איז געבוירן אין מאַקעווע, פּוילן; שטודירט אין בערלין און אין לײַפּציק; באַקומען דעם דאָקטאָר־טיטל אין דראָפּסי־קאָלעדזש. מיטאַרבעטער פֿון די ייִוואָ־אויסגאַבעס.

ד״ר יעקבֿ שאָצקי איז דער וויסנשאַפֿטלעכער סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייִוואָ.

וויקטאָר שולמאַן איז אַ זשורנאַליסט און פֿאָרשער אויפֿן פֿעלד פֿון דער ייִדישער אַרבעטער־באַוועגונג.

חיים לייב שוואַרץ, געבוירן אין טשענסטאָכאָוו, ווויגט איצט אין קאַליפֿאָרניע.

יוסף שעכטמאַן איז אַ פֿאָרשער אויפֿן פֿעלד פֿון דער נײַסטער ייִדישער געשיכטע און נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען; מחבר פֿון אַ צאָל ביכער און שטודיעס.

תיקון־טעות

צו: א. טשעריקאָווער, „אַ בריוו וועגן יעקבֿ בראָפֿמאַנען״, ייִוואָ־בלעטער, XXVI, נומ׳ 1.

ז׳ 151, ערשטע שורה פֿון אונטן, אַנשטאָט איז אויסגעפֿאַלן אַכט טעג אין אָב, דאַרף זײַן: פֿאַלט אויס זיבן און צוואַנציק טעג אין אָב.

צו: יוסף אָפּאַטאָשו, „ר׳ לייב חנהליש — אַ פֿאַרגעסענער מפֿרש״, ייִוואָ־בלעטער, XXVI, נומ׳ 1.

זז׳ 50—57, אומעטום אין דעם אַרטיקל וווּ ס׳איז דערמאָנט יוסף קאַראָ דאַרף זײַן: יוסף קאָרו.

אַנגעקומען אין רעדאַקציע

כאַים מאַרגאָלעס־דאָוויזאָן, מיט דער דראָטווע — אַ צי, פֿאַרלאַג „וואַרשע", ניו־יאָרק, 1945, 32 זז'.

עליע וועלבלון, הייליקער אש, מאָנטעווידעאָ, 1945, 79 זז'.

פּעדאַגאָגישער בולעטין, מיי, נומ' 37, יוני, נומ' 38, 1945, ניו־יאָרק (מימעאָגראַפֿירט).

געצעלטן, נומ' 4, יולי־אויגוסט, 1945.

דאָס יאָר תש"ד אין יידישן לעבן, אַמעריקאַנער יידישער קאָמיטעט, ניו־יאָרק, 94 זז'.

מ. ווינער, צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער ליטעראַטור אין 19טן י"ה, איקוף־פֿאַרלאַג, 365 זז'.

פּלאָצק, בלעטלעך געשיכטע פֿון יידישן לעבן אין דער אַלטער היים, בוענאָס־אײַרעס, 1945, 255 זז'.

מעשהלעך פֿאַר קינדער, אַרויסגעגעבן פֿון דער יידישער שול אין מעקסיקע, 1945, 112 זז'.

דער באַגינען, צײַטשריפֿט פֿון די יידישע פֿליטים אין דער שוויץ, באַנשטעטן־צירירך, מיי, 1945.

בעיות, שנה א' כרך ב', חוברת א(ז), ירושלים, כסלו־טבת, תש"ה, 49 זז'. חוברת ב(ח), ירושלים, שבט־אדר, תש"ה, 97 זז'.

עמישי מ. ח., מחשבה ואמת, ספר ראשון: בקורת הפילוסופיה, בחינת עברה ואמנה להוה, 519 זז'. ספר שני: בחינת היהדות בגבולות עצמה ובגבולות עולם, 458 זז'. „מצפה", תל־אָבֿיבֿ, תרצ"ט.

מלחמתנו, נומ' 1 (ל), סיון, תש"ה, יוני, 1945, שנה שלישית, תל־אָבֿיבֿ, 45 זז'.

סיני, חוברת ה־ו (צב־צג), ירושלים, תשרי־מרחשון, תש"ה, 312 זז'; חוברת ט־י (צו־צז), ירושלים, שבט־אדר, תש"ה, 226 זז'.

הרופא העברי, חוברת א', 1945, ניו־יאָרק, 208 זז'.

יצחק ריבקינד — בן חמישים, מאת ד"ר יהודה רוזנטאַל, תדפיס מיוחד מ„בצרון", חוברת אייר, תש"ה, 4 זז'.

לקוטי תורה, תורת שמואל, ספרי אוצר החסידים־ליובאַוויטש, שער רביעי, 211 זז'; שער חמישי, 75 זז'; שער ששי, שביעי, שמיני, 206 זז', ברוקלין, נ"י, 1945.

מ. ניישטט, חברות ומסים בהסתדרות בתקופת המלחמה, הרצאת הועד הפועל, תל־אָבֿיבֿ, 1944, תש"ד, 46 זז'.

קו קרזון מאת פֿרגר, הוצא על־ידי השבועון הפולני „הנשר הלבן", א"י, 1944, 8 זז'.

ה. פֿרומקין, התפקידים הכלכליים הקרובים, הוצאת הועד הפועל, 1945, תש"ה, 36 זז'.

ירחמיאל וינגרטן, גבורי ימינו (מתוך יומן של נער עברי), מונטריאל, קנדה, תש"ה, 1945, 32 זז'.

בצרון, שנה ו, אָב־אלול, תש"ה, חוברות יא־יב (70), ניו־יאָרק, 347 זז'.

קדם, קובץ לחקר קדמוניות ישראל, ב, ירושלים, תש"ה, 132 זז' + xi זז' + 6 זז' אילוסטראַציעס.

Marc Vishniak, *The Legal Status of Stateless Persons*, New York, Research Institute on Peace and Post-War Problems of The American Jewish Committee, 1945, 70 pp.

S. J. Zakon, with comment by Clarence A. Neymann, *Alexander Samoilovich Rosenblium: His Contribution to Fever Therapy*, Chicago, American Medical Association, 1943, 12 pp.

Bulletin of the Department for Culture and Education, New York, World Jewish Congress, 1945, 20 pp.

Bulletin, New York, The New York Public Library, August, 1945.

The Jewish Social Service Quarterly, New York, National Conference of Jewish Social Welfare, June, 1945.

How Will the United Nations Work? New York, The Woodrow Wilson Foundation, 1945, 12 pp.

Victor Gollancz, Nowhere to Lay Their Heads, London, The Fanfare Press, 1945, 32 pp.

Technion, New York, American Society for the Advancement of the Hebrew Institute of Technology in Haifa, Palestine, 1945.

American Sociological Review, February, 1945.

Annual Report for 1944, London, League of Nations Union, 1945, 36 pp.

Rev. A. S. Duncan Jones, *Justice Among the Nations,* London, League of Nations Union, 1945, 14 pp.

They Fought Hitler First, New York, American Association for a Democratic Germany, 1945, 15 pp.

Nelson P. Mead, "Germany in the Postwar World," reprinted from *School and Society,* New York, Woodrow Wilson Foundation, 3 pp.

Zionist Review, London, July 13, 1945.

Frank E. Hartung, "The Sociology of Positivism," reprinted from vol. VIII, no. 4 of *Science and Society,* New York, 1944, pp. 328-341.

Headway, London, League of Nations Union, July, 1945.

Charter of the United Nations, Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, 1945, 58 pp.

The Charter of the United Nations, London, United Nations Association, 1945, 48 pp.

The Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning: Register 1945-1946, Philadelphia, 1945, 40 pp.

Annual Report: 1944-1945, New York, The Woodrow Wilson Foundation, 1945, 24 pp.

A Jew, a Book and a Miracle, Philadelphia, The Million Testaments Campaigns, 32 pp.

United Jewish Overseas Relief Fund, Melbourne, 1944.

Interdepartmental Committee on Cultural and Scientific Cooperation, Washington, D. C., U. S. Government Printing Office, January, 1945, 18 pp.

Walter J. Fischel, "The University and the Middle East," reprinted from *The New Palestine,* July 13, 1945.

Ernst Frankenstein, *Justice for My People,* New York, Dial Press, 1944, 208 pp.

Negro Digest, Chicago, September, 1945.

Bulletin, New York, Polish Institute of Arts and Sciences in America, April-July, 1945.

The American Journal of Sociology, September, 1945.

A Challenge to Freedom of Worship, New York, The Jewish Reconstructionist Foundation, Inc., 1945, 30 pp.

רעדאַקציאָנעלע קאָלעגיע: מ. ווינריך, ל. לעהרער, י. לעשטשינסקי, ש. ניגער, י. שאַצקי.

רעדאַקטאָר: מ. ווינריך.

Yivo. It reveals the fact that in spite of the general rise in the criminality of the population in Germany during the war years, Jewish criminality remained exceptionally low. The percentage of Jews convicted for crimes against public morality was almost negligible.

THE JEWS OF IRAQ

By Joseph Schechtmann (pp. 218-235)

The Jewish community of Iraq consists of 130,000 people. Under the Ottoman Empire, the Jews of Iraq lived in comparative security, enjoying a measure of autonomy in their religious, educational, and philanthropic organizations. This tolerant attitude continued under the rule of King Feisul. In the thirties, under the impact of Arab nationalism, the Jewish position began to deteriorate and was rendered critical by intense Nazi propaganda and the arrival of the Mufti from Palestine. In 1936, 1938, and 1941, serious anti-Jewish excesses took place.

A YIDDISH TRANSLATION OF JEREMIAH, PRAGUE, 1602

By Leon Nemoy (pp. 236-240)

This rare edition, of which Steinschneider recorded only a defective copy in the Imperial Library of Vienna, was recently discovered by Dr. Nemoy in the library of Yale University. It is the work of Moses Shertlen (Shertls), the author of a lexicon to the Pentateuch, *B'er Moshe* (Prague, 1605).

HIVI HA-BALKHI, A JEWISH BIBLE CRITIC OF THE NINTH CENTURY

By Judah Rosenthal (pp. 241-260)

The rabbinic literature of the eighth and ninth centuries devotes considerable attention to the combat of various Jewish sectarians and their heterodox opinion. Chief of these heretics was the subject of this study. In his book in rhyme, he raised two hundred questions about the Bible. These deal with divine justice, providence, omnipotence, and omniscience. He also maintains that there are discrepancies in the biblical account. These views, based primarily on Gnostic sources, apparently represented a serious threat to Judaism, for no less a figure than his contemporary, Saadiah Gaon, rose to refute them.

THE RISE OF CZESTOCHOWA, POLAND

By Khayim Leyb Schwartz (pp. 261-287)

The article furnishes a graphic account of Jewish life in Częstochowa between 1880 and World War I. On the canvas of the general growth of the city we see the rise of the Jewish community, with its religious, charitable, and communal institutions, its manifold workaday and recreational activities. Of more than passing note are such types as the town's fool, the girl possessed of a *dybbuk,* the apostate, etc.

ABSTRACTS

THE DEMOGRAPHIC PROBLEM CONFRONTING THE JEWS AFTER WORLD WAR II

By Liebman Hersch (pp. 163-186)

Long before World War II the demographic movement among the Jews began to be unfavorable. From the demographic point of view, the Jews could be divided into two groups: the Western and the Eastern. The decline in the birth rate and the consequent "aging" of the Western Jewish population set in considerably before World War I. In the *interbellum* period this phenomenon began to manifest itself also among Eastern Jewry, particularly in the larger cities. Special attention is given by the author to the Czechoslovak Republic, which, in its four provinces, represented a combination of East and West. The second part of the study is devoted to the dangers, biological and socio-cultural, to the survival of a small group. To illustrate his thesis, the author analyzes the case of the Samaritans in Palestine and the Karaites in Eastern Europe. Finally, he presents the tasks of the Jewish Community in the post-war period.

THE ATTITUDE OF THE JEWISH STUDENT AT YALE TOWARDS JUDAISM

By Meyer Greenberg (pp. 187-209)

This study is based upon a questionnaire submitted to Jewish undergraduates at Yale. As criteria of attitude, the author took the religious and socio-cultural expressions of Jewish life. The results show that the home environment played a more decisive rôle in shaping the attitude of the subjects than their formal Jewish schooling, although there was also considerable divergence between the religious observance of the parents and that of the subjects.

Discussion of the findings and the methodology is invited by the editors. The paper will appear in an English translation.

THE JEWS IN GERMAN CRIMINAL STATISTICS (1939-1943)

By Josef Guttmann (pp. 210-217)

The study is an analysis of German documents that were labeled "confidential," "not for publication," and are now in the archives of the

TABLE OF CONTENTS (Continued)

JACOB SHATZKY

Simkha Asaf, *Perakim me-Haye ha-Tarbut shel ha-Yehudim bime habe-nayim* 315

NATHAN GOLDBERG

Joseph Bram, "The Social Identity of the Jews," *Transactions of the New York Academy of Sciences* 319

DISCUSSION

SOL LIPTZIN

Neo-Assimilation? (Rejoinder N. Glatzer) 321

MISCELLANEA

The Problems of the Jewish Cooperative Settlement in Palestine..... 324

1. SHALOM WURM
   Psychological Problems of the *Palestine Kvutza*
2. KHAYIM ORMIAN
   The Social Picture of the Jewish Village in Palestine

DAVID LEHRER

How the Germans Liquidated the Diamond Industry in Belgium and Holland 332

JULIUS BRUTZKUS

Two Foreign Language Counting Games Current among Jewish Children in Samogitia, Lithuania 336

A Political Campaign of Hirsch Reitmann 338

Editorial Notes 340

Corrigenda 340

Books Received 341

The table of contents of Volume XXVI of the YIVO BLETER is printed in this issue between pages 332 and 333. In binding, the table of contents should be removed and the Yiddish section placed at the beginning of the volume and the English at the end.

Issued bi-monthly except July and August by the Yiddish Scientific Institute—Yivo, Inc., at 535 West 123rd Street, New York 27, New York, New York.

Subscription price $5.00 per year; available only in joint subscription with *Yidishe Shprakh* ($3.00) and *Newsletter of the Yivo* ($2.00).

Entered as second-class matter June 3, 1940, at the Post Office at New York, N. Y., under the Act of March 3, 1879

Copyright 1946 by the Yiddish Scientific Institute—Yivo

Printed in U. S. A.

Presented to the 20th Anniversary Conference of the Yivo

January 19th—23rd, 1946, New York

YIVO BLETER

Journal of the Yiddish Scientific Institute

Vol. XXVI **NOVEMBER-DECEMBER, 1945** **No. 2**

TABLE OF CONTENTS

Notes on the Articles in This Issue 161

LIEBMAN HERSCH
The Demographic Problem Confronting the Jews after World War II 163

MEYER GREENBERG
The Attitude of the Jewish Student at Yale towards Judaism..... 187

JOSEF GUTTMAN
The Jews in German Criminal Statistics (1939-1943)..... 210

JOSEPH SCHECHTMANN
The Jews of Iraq 218

LEON NEMOY
A Yiddish Translation of Jeremiah, Prague, 1602..... 236

JUDAH ROSENTHAL
Hivi ha-Balkhi, a Jewish Bible Critic of the Ninth Century..... 241

KHAYIM LEYB SCHWARTZ
The Rise of Częstochowa, Poland 261

REVIEWS

VICTOR SCHULMAN
S. Eisenstadt, *Perakim be-Toldot Tenuat ha-Poalim ha-Yehudit*..... 288

JACOB SHATZKY
Selma Stern-Täubler, *Der preussische Staat und die Juden;* Alexander Marx, *Studies in Jewish History and Booklore;* Israel Bettan, *Studies in Jewish Preaching* 301

MAX WEINBERG
A. Bzhezinsky, M. Brumberg, H. S. Halevy, "Ledot Mukdamot ben Nashim Yehudyiot b'Edot Shonot," *Harefuah* 315

(*Continued on Inside Cover*)

ABSTRACTS IN ENGLISH.....344